

अथ सटीकं गुरुत्कर्षपञ्चकं प्रारभ्यते ।

—४३३—

श्रीगणेशाय नमः ॥ धर्मानंशखण्डे सुरतरुमवधौत्सवार्धितोयं नूनं गाथाखतानिबहुफलतत्तिभिर्गोढमालिगितो यः ॥ स्वधैर्योच्छ्रैतैः रक्ष्यं कुमुमानिखलज्जलज्जलौक्यगणितपद्मो, मायूरेः शोकशब्देः
प्रितजनमुखकृतसर्वदः सेवतां नः ॥ १ ॥ इह खलु धर्मार्थकाममोक्षेषु चतुर्विधपुरुषार्थेषु मोक्षवत् परमः पुरुषार्थः । स च ब्रह्मज्ञानात् । तमेव विदित्वातिमुच्यते नान्यः पंथा विद्यतेऽप्यनाय ।
इति श्रुत्या ज्ञानादेवतुल्यैकव्यमिति स्मृत्या च तदितरोपपत्त्यवधारणतः प्रत्याख्यातत्वेन ज्ञानादेव मोक्षः । ननु मतेर्मोक्षहेतुत्वं पुराणेषु प्रसिद्धमिति चेन्न मतेर्ज्ञानहेतुत्वेन तद्वारा मोक्षोपयोगित्वात् ।
तच्च गुरुरसदनेनैवातं मोक्षाय भवति । समिपगणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठमुपाच्छेत् । नैषा तर्केण मतिरापनेयाऽन्येवोपादिष्टा सुज्ञानाय भवति । इत्यादिश्रुतिभिः सदुपोः सभाशास्त्रानप्राप्तिः फलाय
अन्यथा निष्फला ॥ तथाचोक्तं गुरुमुकुटतत्त्वमुकुटतमत्वं प्रतिपादितं रूढिषु । अज्ञानावस्थ लोक्तस्य ज्ञानाजनशलाकया । चक्षुरन्मोक्षितं येन तस्मै श्रीगुरुवं नमः ॥ इत्यादिगुरुमुकुटतमत्वं
देवे पराभोतिर्यथा देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिता वर्याः प्रकाशते महात्मनः ॥ इत्यादिगुरुमुकुटतत्त्वम् । भगवदुक्तिरपि । आचार्य मा विजानीयात्न वमन्येत कर्हिचेत् । न गत्येवमुद्राऽमूयेन सर्वं
देवस्यो गुरुः ॥ यस्य साक्षाद्भवति ज्ञानदीपप्रदे गुरौ । मर्यासिद्धौः श्रुतं तस्य मन्ये कुंजरदौचवत् ॥ इत्यादिषु गुरोरुमुकुटतमत्वमुक्तम् । कामादिशत्रूणां गुरुभक्त्येव नाशो भवति । असकल्या
ज्येष्ठाकामं क्रोधं कामविवर्जनात् । अर्थानर्थक्षया लोभं मयं तत्त्वावमर्शनात् ॥ आन्वीक्षिक्या शोकमोहौ दंभं महदुपासया । योगान्तरायान्मनेन हिंसां कामाद्यनीहया ॥ कृपया भूतजं
दुःखं देवं जह्यात्समाधिना । आत्मजं योगवर्षिण निद्रां सत्त्वनिवेधया ॥ रजतमश्च सत्त्वेन सर्वं चोपशमेन च । एतसर्वं गुरोर्भक्त्या पुरयो ब्रजसा जयेत् ॥ अतो मांश्रपतिवधकविघ्नवि
नाशकत्वेन च गुरुभक्तैः उक्तं गुरुमुकुटतत्त्वमुकुटतमत्वं च श्रोगुरोः सिद्धम् । नन्वोक्तं गुरुमुकुटतमत्वप्रतिपादनेन तिश्रष्टवे सिद्धे किमुमयोः पूर्वयोः प्रतिपादने यतः कृतः सर्वत्वकस्याकाशस्य
व्यग्रमहात्मत्ववदकीर्तिकार इति चेत्सत्यम् । आकाशस्य सर्वगतत्वाभाय घटास्मकत्वमटास्मकत्वोपादने सूरपत्ने यथा तथा उक्तं गुरुमुकुटतमत्वप्रहणायैव प्रथममुकुटतं प्रतिपाद्य तत उक्तं गुरुत्वं
च प्रतिपादयान्ते उक्तं गुरुत्वं प्रतिपादितमिति सूरपक्षम् । तदेवोक्तं गुरुमुकुटतत्त्वमुकुटतमत्वमाह त्रिभिः ।

जन्मर्षं गदितं जनौ स्वगुरुणाऽन्यव्याक्तिर्नाकादि मे गायत्र्यंबकरूपिणा श्रुतिमुखं सांगं पौरवैग्रहेः ॥

मंत्रोपास्तियुगान्मता च चरमेण्यं प्रपंचे परेऽप्यर्थेनेकवपुर्हि तं कथितवांस्तस्माद्गुरोर्नो महान् ॥ १ ॥

जन्मर्षमिति । स्वगुरुणा श्लोपाभ्यायादिरगणकरूपेण जनौ जन्मानि । जनुर्जनजनानीयमरः । जन्मर्षं जनसमये यदृशं कृशमिच्छुपलक्षणं लिध्यादिभावान्तं सर्वं जातकप्रकरणोक्तं वा अथकहडादि
चक्रानुरोधेन केवलं जन्मनामोपयोगिनश्च गदितं कथितम् । अशरणदशायामपि गुरोः कृपाकरत्वमिति भावः । अन्या द्वितीया व्यक्तिः स्वरूपं यस्य तेन मे महां शिष्यायेति यावत् । अंक्षादि अंक्षाः

नवाक्षराणि तेन सर्वे एकाक्षरादारभ्य परार्धपर्यन्तं सत्योपयोगी गृह्यते । कुत एतदंकात्मकत्वं परार्धपर्यन्तानामिति । एतदुक्तं भवति । नवाक्षरैः पूर्णेन च सत्यावृद्धिजोयते पूर्णस्य च तद्व्यवहारान्नोक्तं । उक्तं च । मुख्यमेकं पुरस्त्रय यथासंख्यान्वितद्वयः । वर्धत इत्यादि । अंकोलीपरित्यर्थः । आदिशब्दद्वयकाराद्यन्तरिपिश्च । गदितमित्ययं प्रत्ययः जिह्वादिनिपरिणामेन सम्बन्धः मे इत्यस्य च । अंकरूपिणा अंकरः पिता तद्वर्णे गायत्री गदिता । मौजोर्वधोन्तर गायत्र्युपदेशेन गुल्फा द्विजत्वं प्रापित इत्यर्थः । परैः अन्यैः विधेः स्वरूपैः श्रुतिः मुख्यम आदिर्यस्मिन् तत् अन्यतमं देवशान्नादि किमूतं तत् सागं अगैः शिक्षाकल्पव्याकरणच्छन्दोनिर्हृत्यजोतिषैः सहितं युक्तं गदितम् । इदानीं मंत्रायासनायोगज्ञानमा प्राप्तिमाह । मन्त्रोपास्तिर्युगात्मन्तति । चरमेण अग्निं तेन सर्वं स्योक्तत्वात्तत ऊर्ध्वं गुरुत्वं न जात इत्युक्तं चरमेणिति । मंत्राः पञ्चदश्यादयः उपास्तिर्यस्तनाविधिः युक् योगश्च अष्टांगः यमनिष्ठासन्प्राणायामप्रथ्याहारधारणाभ्यानसमाधिकरूपः तैरात्मता आत्म ज्ञानं गदितम् इत्यमिति एवंपक्षेण प्रपञ्चे प्रवृत्तिरूपे परेपि कथं निवृत्तिरूपपरमार्थेऽपि हितं हितकरवचन कथितवानुक्त्वान् । स किमूतः अनेकव्यु. अनेकानि व्युपि क्षराणि यस्य । गात्र वयुः संहरन्मनियमः । शिष्याय हितं वक्तुम् अनेकस्वरीयश्च इत्यर्थः । यत एकतो गुरोर्यः श्रेष्ठो नास्ति इत्याह । तस्मादिति । तस्मात्काणात् गुरोर्महान् श्रेष्ठो नो नास्ति । नार्थं नो इत्यन्यथम् । तस्या च अनेकव्यक्तितया प्राचयपरमार्थयोगैर्हितकरत्वेन श्रीगुरोः श्रेष्ठवादुद्घुष्टव्यमिति भावः । तदुक्तम् । न गुरोरधिकं न गुरोरधिकं शिष्यासनतः शिष्यशसनतः ॥ १ ॥

देवः श्रेष्ठ इतीर्यते यदि परैर्नैस्तु छभ्याः सुरास्तत्याभिः सुविदोऽखिलाभरमनोः ससंप्रदायादुरोः ॥

देवो ध्यानमयो न वक्ति निजतां साक्षाद्दि वक्ता गुरु रामः कृष्ण इतो गुरुः किल ततः श्रेष्ठो गुरुर्देवतः ॥ २ ॥

महाहितत्वेन सामान्यतः श्रीगुरोः श्रेष्ठत्वमुक्तम् इदानीं विशेषतो विविच्य देवतः श्रेष्ठत्वाह । देवः श्रेष्ठ इति । परैः गुरोर्महत्त्वमजानाद्विः देवः विष्ण्वारिः श्रेष्ठो महानित्युच्यते यदि तर्हि स्मृ देवास्तु मन्त्रैः मंत्रशान्नादौस्तत्तत्समर्थैर्बन्धुं प्राप्तुं योग्याः नाप्यथेति यावत् । तद्व्याप्तिरर्थधनित्याह । तेषां मन्त्राणां प्राप्तिः सुविदः सुज्ञानिनः अलिङ्गाः अमरणां मनवो मया यस्य पूर्णभिर्भक्तभिनिना प्राप्तसर्वदेवमन्त्रादिरित्यर्थः । ससंप्रदायो गुरुपरंपरा यस्य तादृशात् गुरोः सक्ताशास्त्रात्तल्यव्याहारः । अत्राय प्रयोगः । देवतादेशिकयोः इति पक्षः । न्यूनाधिकत्वं इति साध्यम् । अर्थानानर्थान व्याम्यां इति हेतुः । नियम्यनियामकत्वं इति दृष्टान्तः । कुन एतत् । देवार्धानं जगत्सर्वं मन्त्रार्धानं तु देवतम् ॥ इत्युक्तंः प्रत्यक्ष ज्ञानोपदेशकत्वं श्रेष्ठत्वामाह देव इति । देवः ध्यानयः ध्यानस्वरूपः ध्यानगम्य इति यावत् । निजतां निजानां सेवकानां समुदायं वा निजस्वरूपा न योक्ति न भाषते । श्रीगुरुस्त्व साक्षादक्ता स्वशिष्यसामुदाय स्वरूपज्ञानं वा प्राप्य वदति । साक्षात्कारपर्यन्तं समुपदिशतीत्यर्थः । दृढोर्ध्वस्य दीर्घोऽयं इत्यनेन दीर्घत्वम् । अतो मन्त्रादिप्राप्त्यर्थं गुरुपसद्व्यापारशक्तमित्यत्र सदाचार प्रमाणमिति । राम इति । रामः वसिष्ठं गुरुं इवः शरणं गतः कृष्णः सांदीपनिं शरणं गतः । ततः कारणात् गुरुः देवतः श्रेष्ठोऽस्ति । अत्र गुरोर्मन्त्रप्रदत्तं मन्त्राणां देवप्राप्तिरुक्तोऽर्थः ह्युक्तः अगिति भावः । ईश्वरस्यापि यत्किञ्चकारिह गुरुव्युपकृत्यते भागवते । निरपेक्षं मुनिं शान्तं निर्वैरं समदर्शनम् । अनुव्रजाम्यहं नित्यं पूजयेद्यत्रिणुभिः ॥ इति । सर्वं देवदर्शनम् अपि गुरुमुक्तागुणसम्पन्नोऽहं प्राप्ता अतो गुरुत्वं सर्वतो महान्तिवल्गम् ॥ २ ॥

मूलाधारमुखेषु षट्सु कमलेष्वैवास्पृश्यास्ततश्चाथर्वं तिष्ठति सर्वदेवतानुमानसाहस्रपत्रं गुरुः ॥

अज्ञाञ्च ज्ञानमनादि वक्तुमशक्नोष्यां मनुष्याकृतितस्तं मर्त्यं न वदेत्सुरोत्तममधिया संपूजयेद्रक्तिः ॥ ३ ॥

इदानीं मूलाधारदिचक्रप्रत्येकोपरि स्थितत्वेन ज्ञानप्रदत्वेन चोक्तप्रमाणं ग्राह्यं । मूलाधारमुखेषु मूलाधारस्थाधिष्ठानानाहताविशुद्धिमाणिपूराज्ञासंबन्धेषु कमलेषु रेभास्यः इमस्य गजस्थान्यभिवात्यं मुखं यस्य । इमः स्वबेरगः पद्मी इत्यमरः । गजाननः पूर्वं प्रथमो येषु ते गणेशब्रह्मह्रस्वामयमः त्मानस्तिष्ठति । ततः तेषां । सार्धविंशतिस्ततः चकारोऽनुत्तरे क्तासमुच्चयार्थः । चान्याचयसमाहारेतोऽतःसमुच्चय इति त्रिकोणशेषात् । ऊर्ध्वमुपरि सर्वापरीति यावत् । सर्वदेवतानुमानं सर्वं च ते देवाश्च तेषां तनुवदन्तं यस्य स गुरुः सहस्रं पत्राणि दलानि यस्य सहस्रदलकमले तिष्ठति । सर्वोपरिस्थितत्वसर्वदेवतामयत्वे च श्रीगुरोरेव भवतः । कुतः । सत्सङ्ख्यं कजे सकलशरीरश्रिमपत्रं वराभयकरांबुज विमलगधपुष्पधरम् । प्रसवयदनेक्षणं सकलदेवतारूपिणं स्मरेच्छिरसि हंसं तदभिधानपूर्वं गुरुम् ॥ इत्युक्तत्वात् । ननु सहस्रपत्रस्यो हि सर्वदेवयो गुरुर्ज्ञानोपदेशकः कथं भवेदित्यत आह । अज्ञानिति । यत्तदोऽनित्यसंबन्धात् यः गुरुर्मनुष्या कृतिः सन् मनुष्य इव आकृतिराकारो यस्य मनुष्यावतार इति यावत् । अज्ञानं पञ्चकञ्चानन्यान् तेषां पञ्चादिभिराविशेषात् । अनादिगुरुपरंपराप्राप्तं ज्ञानं ज्ञायते आत्मरूपं यत् तद्वक्तुं कथयितुं स्वर्ग्यं पृथिव्यां अशक्यत् जातः तं गुरुं मर्त्यं मरणधर्मशीलं मनुष्यमिति यावत् । न वदेदोवायेत् । गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्देवो महेश्वरः । गुरुत्वे परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ इति ॥ न मर्त्यं बुद्ध्याऽस्मर्येत । मर्त्यासद्धीः श्रुतं तस्य मय्ये कुंजरशोचिवत् । इत्यादि बहुकृत्वाचमिमन्मनुष्यबुद्धिर्न कार्या इत्यर्थः । तर्हि कथं वंतेत्यत आह । सुरोत्तममधिया इति । सुरस्य उत्तमोऽयमिति बुद्ध्या भक्तिः श्राद्धया । श्रद्धादिहितस्य तामसत्त्वाभिधानात् । संपूजयेत् सम्यक् पूजयेत् । सर्वोपरि सहस्रदलस्थितत्वेन सर्वदेवतारूपत्वेन मनुष्यावतारत्वेन अज्ञोपदेशकत्वेन चोक्तप्रदत्वमित्यर्थः ॥ ३ ॥

धुंडयंबार्कहरीश्वराः किल सुराः स्वप्राश्च रुद्राः क्वचिवेषां तांश्च गुरुर्मज्जाविशरणान्पत्येव सामर्थ्यतः ॥

भेनूच्छ्वनतः क्वचिद्यदि गुरु रुद्रो हि यस्योपरि नेशास्त्रातुमसुं सुहृन्पसुराश्चास्मिन्हि कांडोदरे ॥ ४ ॥

ननु शंभो मध्यगते हरिर्नहमूदेयं हरो शंकरेभ्यास्यनागसुता खौ हगणेराजाचिक्काः स्थापयेत् । देव्यां विष्णुहरेकंदतरयौ लंबोदरेऽजेधरतार्याः शंकराभागतोऽतिमुष्यदा व्यतास्तु हानिप्रदाः ॥ इति पंचायतनज्ञविधानात्किमिषुच्यते गुरुं संपूजयेदिति चेदत्र ब्रूमः । तत्कृतोपाविर्भूतभयनिवारकत्वात्सद्गुरोः गुरुहृतोपाविर्भूतभयानिवारकत्वाच्च देवानामिग्राह । मुंडयंबार्कहरीश्वरा इति । धुंडी गणपतिः अंबा देवी अर्कः सूर्यः हरिः विष्णुः ईश्वरो महादेवः ते स्वप्राश्च स्वस्य इष्टाः प्रियाः अन्ये सुराः देवाः चकारोऽनुत्तमप्रहार्थः । महात्साकान्तादयः येषां जनानां नशीचरपराधेन रुद्रा रोषमिताः किल तु यदि । अन्ययानामनेकार्थत्वात् । तर्हि गुरुः निजाविशरणं तान् पाल्येव निजौ अंशौ चरणौ । पदांश्चरणोऽब्जियाम् इत्यमरः । तौ प्राति शरणान् शरणं प्राप्तान् तान् पूज्यं जवान् सामर्थ्यतः स्वपराक्रमेण पाल्येव श्लाघयेव अवधारणया शरणोपेक्षा न भवति इति सूचितम् । गुरुर्देवि श्रुतस्मात्कोऽपि न रक्षति इत्याह सेनूच्छ्वनत इति । सेतोर्मयर्थादायाः उच्छ्वन मतिक्रमणं तस्मात् क्वचिकदाचित् ईर्षं तु रुष्ट एव न भवेत् । शान्तो दान्त इति श्रुतेः । कथंचिदुष्टो यदि कस्मिंश्चिद्वेषं प्राप्नोति यदि तर्हि सुहृन्पसुराः मुहुरः संबन्धिनः नृपा राजानः सुरा देवाः शिवादयोऽपि अस्मिन्कांडोदरे कस्य ब्रह्मणः अहं तत्सृष्टं ब्रह्माहमिति यावत् । तस्योदरे मध्ये अमुं मयादिच्छ्वनेन संजातरोधः गुरुस्य तं नरं त्रातुं रक्षितुं न समर्थाः अतः विमु वक्तव्यं अन्ये समर्था योक्थ्यन्तीति । न समर्था इत्यर्थः । ह्रीति निश्चयेन । तदुक्तम् । शिवे श्वे गुरुत्वात्ता गुरो श्वे न कश्चन । गुरोः परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥ इति । आत्मज्ञानिनस्तु स्वरूपविचारेण देवा अपि सेवका भवन्ति । तदुक्तं । विचारेण परिज्ञातस्वभाषस्य महामतेः । अनुधेया मन्त्रयेते ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ इति । अजायुःकृत्स्नममत्र प्रतिपादित श्रीगुरोः ॥ ४ ॥

आप्तः श्रीगुरुर्देव संप्रति मया प्राप्तः समालोकितः सुतः पूर्वमविवक्षयाऽहमारीभ्यातः स्मरार्थयतः ।।

तसस्तकृततापतो बहुभविष्यत्स्वभाग्योऽमुना गुप्श्वामृतवर्षणाच्छ्रुतिगतात्तृप्तः स्वदीप्तः कृतः ॥ ५ ॥

[illegible]

गुरुकर्मलानि नियं प्रयत्नात्मरादीन्सपत्नींश्च कुर्वन्प्रयत्नान् ॥ पठेत्स प्रवांघदुरोरात्रबोधात्सुभक्त्या पुमान्यः स वै देवमान्यः ॥ ६ ॥

गुरुस्सर्पचक्रतोत्रात्स्य श्रवणपठनफळं संपत्तिविजयाद्यावातफलसहितं देवमान्यत्वं भवतीत्याह । गुरुस्सर्पचक्रतोत्रोक्तिरिति । यददोर्नक्षत्रसमवाधः पुनान् पुनः स्मरतां नानि राशेनानि शत्रून् अथ्यन्तात् न यतः पराक्रमो येषां निर्बलानिभक्तिरिति यावत् । कुर्वन् सन् गुरुस्सर्पचक्रानि गुरोस्सर्पं महत्तं यत्र तादृशानि रत्नानि महानुद्भूतैर्जगद्भागां येषां तानि वा रत्नानि प्रयत्नात् विशदधात्वादिना नियं पठेत् स पूर्वोक्तः पुरतः प्रबोधात्कृष्टः बोधो ज्ञानं यय आत्मस्वरूपात् इत्यर्थः । प्रबोधानामाहुः गच्छत्यादि । उपायद्वयेन प्राप्तव्यमिति एव जगत् । प्रबोधात् देवताधिकमहत्त्वेन गुरोः संवाधेन्या सुसम्पत्ता आसः प्रातः बोधो ज्ञानं तस्मात् देवेषु मान्यः पूज्यः भगति त्रै निधानं प्रयत्नवि गुह्यतया सम रत्नमननं देवेषु पुत्रो भवत्यननं । अत्र देवमान्यं प्रहृष्टं फलं संपत्तिविजय अथवातं फलं यथा वृक्षस्य फ्रुदि मलय फलं छायाद्यथवातं फलं तथेति अत्रातिप्रसीनं ॥ ६ ॥

॥ समाप्त सटीकं गुरुत्वापचक्रम् ॥

अथ गुरुपरंपराचारित्रस्थितिविषयानुक्रमणिका प्रारभ्यते ॥

—॥२००६४४॥—

सर्गांकाः	विषयाः	सर्गांकाः	विषयाः
१ मंगलाचरणपूर्वकं श्रोतुमग्निमुखोक्तय धर्मकर्तृ प्रणामपुरःसरं श्रीमद्वारिनाथाह्वारंश गुरुव उदिताः ।		१३ केरळदेशस्य शिवास्त्वद्विजितः शंकरस्य पादुभोगः, विष्णव श्रोत्रेभ्योद्वादिदेवताना पद्मपादचोटक- सुरेश्वरावास्त्यया भूमावतरणम्, सरस्वतीर्मन्त्रनिबद्धः, दक्षाय गत्याप्त्यग्नव्या संन्यासदीक्षाग्राहणाय गुरुगोविंदपादसमीपगमनञ्च ।	
२ सनकादिकान्यञ्च गुरुनुक्त्वा निदाघभुक्तयानिरूपणम् ।		१४ गुरोर्दीक्षां प्रपृष्ट्य शंकरस्य काशीप्रयाणम्, तत्र श्रीविक्रमपदशास्त्रासम्पूणेपरि शारीरकार्क- माख्यं विरच्य पद्मपादादिशिष्येभ्यस्तस्याध्यापनञ्च ।	
३ निदाघभुक्तसंवादः, ऋग्वेदः क्षमाशालित्वास्मिद्धकृतभयमुक्षुनामप्रातिवर्णनञ्च ।		१५ शंकरगुरुष्व्यासदर्शनम्, भट्टपादशंकरसंवादः, शंकरगुरोर्नटमिश्राग्रहणाय मन्मथगृहे गोरगा- मथ्यादंतःप्रवेशश्च ।	
४ ऋतुगो दृष्टेरेकपत्तिः, तस्य तपःभंतुष्टनां ब्रह्मशहरीणां दर्शनम्, दत्तात्रेयावतारश्च ।		१६ मंडनं जित्वा तद्व्याजयाय शंकरस्य मृतामरुतनृशरीरप्रेषणः, तत्र कामकटाः परिनाय भ्रमश्चतशतकरचनञ्च ।	
५ आबाल्यायोगसूचिन्याः श्रीदत्तात्रेयकथाया विस्तरेण निरूपणम् ।		१७ नृपशरीरात्संदेहमासाद्य शंकरगुरुकृतः कामशास्त्रे सरस्वतीपरिभवः, गंडनं सेनाक्षिनं कु- तस्य सुरेश्वराध्याकरणम्, कापालिकद्वैतनिरूपणञ्च ।	
६ रैवतकादुत्तरयकथनम्, श्रीमद्व्यासाच्छुकोत्यास्तिस्तस्यात्मवीनिरूपणञ्च ।		१८ शंकरगुरुकृतं मृतशिशोर्जीवनम्, तस्यैव हस्तामळकोक्तिः, मृत्यायन्य वार्त्तिककरणाय भूश्वर मति शंकरगुरुनिर्देशश्च ।	
७ गार्हस्थ्यमनिच्छोः शुक्रस्य पितुर्वचनाजनकपुरीप्रयाणम् ।		१९ पद्मपादस्य यात्रार्थं गुरोरादेशेन गमनम्, शंकरस्य भार्त्तिककथना, ऋचमिषकाया छिन्ननिर्गमवर्णनञ्च ।	
८ निरिहस्य शुक्रस्य जनकाजीधर्यनिर्क्षिण्यपि गार्हस्थ्ये नाभिजाचः, जनकेन शुक्रस्य संवादश्च ।			
९ विदेहपुराप्रतिनिवृत्तस्य शुक्रस्य पितृकथ्या सुंदरीनाम्नया सहोद्वाहः, चतुरः पुत्रान् कन्या ञ्चैकां तस्यामुराद्य निःसंगस्य तस्य तपोवर्णनञ्च ।			
१० शुक्रमुनेस्तपोविद्वच्चिकीर्षया देवमेधेप्रीतिताया रंभायास्तदाश्रमागमनम्, रंभाशुक्रसंवादश्च ।			
११ शुक्रशिष्यनृसिंहाख्यगुरोश्चरैकवर्णनम्, सिद्धसंवागसगोविंदयोगिपर्यन्तदेशिकवर्णनञ्च ।			
१२ बौद्धसत्त्वब्रह्मपूर्वकश्रीतस्मात्त्रिपापुनःपुनस्तयो दुरकृता शंभोः स्तुतिः, सुरकायार्थं प्रादुर्भू विश्वतः शिवस्याज्ञया भट्टपादाह्वया स्कंदस्यावतरणम्, सुषुप्त्यवतरणम्, जिनक्षयश्च ।			

सर्गाङ्काः

विषयाः

- २० गोकर्णैस्तनीजकर्मैर्भित्तस्य शंकरगुरुद्वयः पराभवः, भवतितात्पर्यमास्करपण्डितपराजयश्च ।
 २१ शकयतो अभिन्वामुपकुताभिचारवर्णनम्, शंकरगुरोः काश्मीरसंहते सर्वज्ञपिठाधिरोहणञ्च ।
 २२ चतुर्दिगतामेषु स्वशिष्यासंख्याय सुपार्यनया शंकरगुरोः षडधामगमनवर्णनम् ।
 २३ विवाचयौ मन्ददीक्षां दत्त्वा श्रीशंकरगुरुशिष्यपदपादयतेः परधामगमनम् ।
 २४ मूके द्विजभक्तं सिद्धा सिद्धं विषय तस्मै उपासनादीक्षां दत्त्वा वागमवानंदसंज्ञां च दत्त्वा
 विवाचयोः सार्वभौमशेखराभरणनम् ।
 २५ वागमवानंदप्रसन्नानंदसंनयानंदगुरुस्वयंचरितवर्णनम् ।
 २६ संनयनपरात्मकचरितवर्णनम्, विस्तरेण नीजकंठारुचरितवर्णनञ्च ।
 २७ शोभनविद्यात्मकशिष्यप्रियावन्ददेशिकचरितवर्णनम् ।
 २८ क्रोडोशाच्चतुरो गुरुनुसंज्ञा साक्षात्सरस्वत्या वीजकाया उत्पत्तिरूपणम् ।
 २९ विद्वच्छतसस्तन्यंशवीजकास्तविरूपणम् ।
 ३० बीजकाविकाप्रसादेन मूकस्य जन्माधस्य क्षयचिह्नवामकस्य सर्वसौभाग्यलभ्यवर्णनम्,
 दीक्षालभ्यवर्कं तस्य मदनान्दाख्याप्राप्तिः, तच्छ्रुतकामजयवर्णनञ्च ।
 ३१ योगानंदकथावर्णनम्, अनुसरानंदश्रीमसिंहानंददेशिकाख्यायिकावर्णनञ्च ।
 ३२ शाकद्वयानंदगुरुकथावर्णनम्, तद्वह्ं शिखामशारिखारूपया भगवत्या कन्यारक्तेनञ्च ।

वि. अ.

सर्गाङ्काः

विषयाः

- ३३ शिवशापाद्वधमादनाद्यगणस्य रामसद्वेष्टाप्रतिः, तस्योन्निर्वाणत्वमदराजकृत्यमा विमान-
 हास्यरूपलभः, राज्ञः कनीयथाः कृत्याः प्रधानकृत्यायाश्च गंधमादनेन सह विवाहः,
 ततो गंधमादनाचासु भार्यासु भर्तृहरिविक्रममण्डित्वादि, भर्तृहरये राज्यलभश्च ।
 ३४ विक्रमस्य शोधार्थं भट्टेः प्रयाणम्, मार्गे शिखामशारिकातो मन्त्रदीक्षाप्राप्तिः, विक्रमस्य कृति
 छन्दपि भर्तृमन्त्रलभश्च ।
 ३५ श्रीविक्रमस्य उज्जयिन्यां राज्यकाणम्, त्रिवर्षभितायां द्विजकृत्यायां श्रेष्ठदुस्यन्नं शालिवाह-
 नेन पराभवाद्विक्रस्य पालोकप्रयाणम्, ततः प्रभूतिं विक्रमशक्तस्य नभोदोचत्तरे प्रशुरि
 नेर्मदाक्षिणतीरे शालिवाहनशक्यवृत्तिश्च ।
 ३६ पृथक्पृथक् तत्तत्कृत्यान्भोगानंदशब्ददेशिकनिरूपणम् ।
 ३७ स्वराजदेशिण्याविगनदगुरोरुणां व्रित्तस्य च वर्णनम्, तत्र गुरुणात्तिपररूपिककथाभि-
 पणञ्च ।
 ३८ पराभट्टारिकाजन्मदेशिष्यानोरगुरुचरितवर्णनम्, शक्तिश्रानंददेशिकचरितवर्णनञ्च ।
 ३९ अमृतानंदगुरोरुपेक्षेन वीजवनेतिहासवर्णनम्, मातृगुरुगुरोश्चरितवर्णनम् ।
 ४० मुक्तकेशाभिभृगुस्मारय कर्णा गुरुणां चरितस्तत्र विस्तरेण भोगकथाभ्युपगम ।
 ४१ परशिखानंदगुरोरास्य चतुर्णां देशिकानां संक्षेपतो वर्णनम् ।
 ४२ गौतमपरानंद-आज्ञाशक्ति-मीर्षकाशक्तिसंक्षेप-णां वर्णनम् ।
 ४३ शिखामशारिचतुर्णां देशिका नो गंधमादश्रीत एतेभ्यः ।

॥ ३ ॥

सर्गांकाः

विषयाः

- ४४ महेष्वातदगुरोः पौरधन्वहरणाय समागतस्य ससेनिकस्य शबरपतेः स्तंभनेन जनरक्षणञ्च रितवर्णनम्, त्र्यम्बकजयगुप्तानन्ददेशिकवर्णनञ्च ।
- ४५ सदाशिवानन्दनाथान्वतुर्णी देशिकानां कथावर्णनम् ।
- ४६ व्याकरणशास्त्रप्रसिद्धे भुवकवतीर्णस्य दुर्गासिन्ददेशिकात्यासन्नदक्षस्य पाणिन्यान्दत्ताथस्य वर्णनम्, कपिलरुद्रानन्दकथावर्णनञ्च ।
- ४७ दीप्तकानन्दभासादकथनम्, अमराबाप्रसादान्मानससरोगतकमलश्रुतेभूषणेन सुप्रसिद्धस्य कर्णेलखानन्दगुरोः कथावर्णनञ्च ।
- ४८ उपमन्युमापस्यानन्दनाथयोर्विस्तेणेतिहासनिरूपणम् ।
- ४९ विद्याधिपानन्देशिव्यहरणानन्दनाथं वृद्धं ज्ञात्वा पूर्वोपमानखिन्नानां नानादेशगतविदुषां जयाय काशीस्यविद्वत्पार्थनया पंचहायनवदृतो गुरुकृतविद्यावत्परामववर्णनम् ।
- ५० कार्यवर्तदेशनपुंस्य वीरसिंहस्य पंचहायनस्य सुनेवोविसिद्धये नानाविधानुष्ठानप्रसन्नया देव्याः स्वमे कथनेन अंबानन्दमठे गमनादुत्पत्तादत्तो वाक्यदुल्लभवर्णनम् ।
- ५१ उपप्रेक्षावह्वानन्दरामानन्ददेशिकद्वयेतिहासकथनम् ।
- ५२ काञ्चीनगरीस्यशिवलयास्यानन्ददेशिककथावर्णनम् ।
- ५३ कान्मकुब्जदेशस्यतत्कालानन्ददेशिकचरितवर्णनम् ।
- ५४ नर्मदेशेचरभागसिन्धोः इटातन्दगुरुचरित्रवर्णनम् ।

॥ समाप्ता पूर्वोर्ध्वरिथतविषयानुक्रमणिका ॥

अथोत्तरार्धानुक्रमणिका ।

सर्गांकाः

विषयाः

- १ कुमारदासानन्दकथावर्णनम्, श्रीहर्षानन्दकथावर्णनं च ।
- २ शम्भानन्दप्रभृतिदेशिकचतुष्टयकथानिरूपणम् ।
- ३ प्राप्तिविद्याया जितानेकपंडितपुत्राया भोजकन्याया धरशोधनाय प्रसिन्ते. पूर्वान्तोविद्धभुत परामवखिन्नेः सामात्यैः पंडितैर्महामूर्खसयाजपालस्य कस्यचिद्विज्जगत्स्य सुकृपस्य राजकन्याया सह विवाहार्थमानयनम् ।
- ४ विवाहोत्तरं मूर्खे पतिं ज्ञात्वा खिन्नाया राजकन्यायाः पत्या सह धैर्यनाशगुरुसमापे गमनम्, गुरुक्तमंत्रानुष्ठानेन कात्या अनुग्रहात्सर्वविद्याभक्तो द्विजपुत्रस्य का यदासाभिधानलभश्च ।
- ५ काळिदासस्य वैद्यनाथान्मंत्रदक्षप्राप्तिः, भर्तृपतिविद्याप्राप्त्या परमपुत्राया राजकन्याया एकान्ते पतिरजनोद्यताया आत्मनि भर्तृकृतमातृभावान्गमाशाभंगेन तत्र परिहस्तादुपेग्न भवत्विति शक्या तं स्वदेहविसर्जनम्, ततः पलायितस्य काळिदासस्य गुरुचरनाद्भोजमभा-प्रवेकाः, काळिदासस्य नानाविधविद्याथ्यदर्शनाद्भोजनपतः समभस्यस्य भग्यानवर्णनम् ।
- ६ काळिदासस्य राजसम्मानतो विद्धद्विः सह विद्वेषादुत्पत्तया वेदगण्डे निवासः, तत्रैव कालिदा-सस्य स्वजीशापप्रभावाद्बुधलोभाकृष्टया वैद्यया हस्तेन दुर्भरणवर्णनञ्च ।
- ७ काळिदासेशिव्यात्रिलोचनानन्दनाथसारस्य देशिकत्रयकथावर्णनम् ।
- ८ मातादेशिकराजानन्दकथानिरूपणम्, दामोदरानन्दकथावर्णनम्, श्रतभराजानन्दकथानिरूपणञ्च ।
- ९ शर्मवर्मानन्दगोभिलानन्दगवाचानन्ददेशिकान्यायिकावर्णनम् ।
- १० गोपालानन्दनाथात्सर्वदेशिकाद्याधिकानिरूपणम् ।

सर्गांकाः	विषयाः
११	काश्मीरदेशे शिलाशैलविष्णुकवचवर्णनम्, गुर्जरदेशगतानलपुरराज्ञो वीरविहस्य कथयाया भव्या- पताय विष्णुकर्तार्योजनम्, शशिकलाविष्णुगणैर्दूतैः परसरणीतिर्योगावानविधुसुत- केलिवर्णनम्, तादृशं कुलदूषणं कर्म श्रुत्वा क्रुद्धेन राज्ञा क्षीमेविष्णुण्य शूलारोपणं कारिते शशिकलाविष्णुगणोर्वीरानमाख्य स्वलयैकामनञ्च ।
१२	विष्णुगणेष्वप्य काश्मीरदेशस्थितदण्डबानन्ददेशिकस्य कथावर्णनम्, सुखमानन्दमेवानन्द कथा च ।
१३	त्रिविक्रमानन्दगुरोः पञ्चदेशिकानां पृथक् कथानिरूपणम् ।
१४	निर्वर्णनस्य कव्यचिदंतीस्यद्विजस्य देवीप्रसादसूतफलदामः, द्वयं गृहीत्वा द्विजस्तत्कलं राज्ञे भर्तृहृदये समर्पयन् राज्ञा स्वकान्तार्ये समर्पितस्य फलस्य पंरपरया पुना राज्ञे प्राप्तिः, तदुक्त्या जारिणीं स्वस्त्रियं हत्वा राधयं परित्यज्य राज्ञो देशांतरगमनम्, बहु धमतोयशा- न्तस्य राज्ञः सारस्वतानन्ददेशिकान्यत्रदीक्षाप्राप्तिश्च ।
१५	सर्वहरीशिव्यकंठानिदानन्दगुरोर्विष्णुरुणां कथावर्णनम् ।
१६	बिन्दुमालागुरोर्व्यासदर्शनम्, तस्मात्तस्य कथिराक्षरानामप्राप्तिः, उपलब्धराजशक्तिमुत्तमानन्दं देशिककथावर्णनञ्च ।
१७	शक्तिमुत्तमानन्दशिव्यासोऽङ्कुरानन्दकथावर्णनम्, भवभूतिक्रीडाचन्द्रानन्दगुरुकथावर्णनञ्च ।
१८	मित्रमण्यकतुः शार्ङ्गधामन्दगुरोः कथावर्णनम्, किरातार्जुनियमहत्काव्यकतुर्धोर्व्यानन्दनाथ स्य विस्तरेण वर्णनञ्च ।
१९	कण्टकदेशस्थितस्य गोविंदराव्याद्विजस्य संतानार्थं बहुभैरवाराधय तपसादाज्ञैर्वाशपुत्र-

सर्गांकाः	विषयाः
	लामः, भैरवस्य गाराव्यानन्देशिकादक्षाप्राप्तिः, भैरवानन्दागममाया उ पति, शयानाग मायां कुमुदानन्दजनम्, विस्तरेण कुमुदानन्ददेशिकचरितवर्णनम् ।
२०	वाक्पराणन्दकथावर्णनम्, वाक्पराणन्दसुतसांबदक्षितस्य महापातकिशुद्रिकगणे निःश्वरसमा पस्थितागणमयनन्दिना स्तुतेन गुणकलमखणान्निदिवधोपपत्तज्ञात्यभरणनम् ।
२१	मुक्तापीडानन्दनाथात् षड्देशिकानां पृथक् चरितवर्णनम् ।
२२	कर्पूरानन्दवर्णनम्, क्षोपेप्रार्मानिवासिगोविदतनयस्य विट्ठलस्य तीर्थयात्रायामञ्जनातोपवेशः, तत्र सिद्धपतकथया रुक्मिण्या सह स्वमे भगवतो निदेशात् विट्ठलस्य विवाहः, रामभरयात्रा समाप्य पत्न्या सह तस्य स्वगेहागमनम्, पित्रोर्मरणान्तरं विट्ठलस्य सिद्धपतगृहं सह पत्न्या निवसतः काशीगमनम्, तत्र सन्यास गृहीत्वापि गुरोरोदेशेन स्त्रीस्वीकारः, यतोर्व्या- दुक्मिण्यां निवृत्तिज्ञानन्दवसोपानसङ्गानां पुत्राणां मुक्ताव्यक्त्यायश्च प्रसूतिवर्णनम् ।
२३	इन्द्रायणनिद्यां यतितकिमप्योत्तर्धानोत्तरं निवृत्तिज्ञानन्दवसोपानमुक्ताविकानां विवर्ततथोत्त वर्णनञ्च ।
२४	ज्ञानेश्वरानन्देशियमल्लयानन्दनाथतक्षुर्णां गुरुणा पृथक् कथावर्णनम् ।
२५	कुम्भकणस्थितविश्वरूपस्यद्विजपुत्रस्य शिवावतारस्य विधारण्यगुभिनोनिधेशेभस्य चरित वर्णनम् ।
२६	सुगममद्रतीरस्थितमाधवाचार्यस्य पित्रोर्मरणान्तरं द्रव्याजनाभावाभिर्भनस्य भगवन्वधो गाय त्रीपुरश्चरणकरणम्, गुरोर्भगवन्वधे गायत्र्युपदेशः, दीक्षा प्रभूत विद्यार्तोऽङ्गुरात्त्या उना नुष्ठानस्य विधारण्यस्य प्रत्यक्षतो देवीदर्शनम्, अन्यदेहे तत्र सुखाग्रामो नोर्वात देवी-

सर्गाकाः

विषयाः

वचनं श्रुत्वा माधवस्य मुख्यवार्तासंन्यासग्रहणं महासिद्धिद्वयः, विद्यारण्यप्रतिप्रभावद्वामसंज्ञकस्वीयस्य तृणभद्राप्रदेशराज्यलामञ्च ।

२७ विद्यारण्यस्य सिद्धिसामर्थ्येन विरूपाक्षज्योतिर्लगाधिष्ठितहर्षक्षेत्रस्य शतवर्षपर्यंतं काशी-मुख्यत्वकरणम्, राज्ञः कोशे द्रव्यभावात् विद्यारण्यप्रतिष्ठितदेवसितोषतो हर्षक्षेत्रे अवधाम-पर्यंतं सुवर्णवृष्टिः, तस्माद्रामनुपस्य सर्वभूषणस्य बुक्कामिषया प्रसिद्धिः, विद्यारण्यदि-म्बिजयवर्णनम्, विद्यारण्यशिष्यसायणादं ववर्णनञ्च ।

२८ इंद्रराजतनयरासकानंदमारस्य सप्तदेशिकानां क्रमशः कथानरूपवर्णनम् ।

२९ धर्मसिंहपुरे द्विसार्थस्य कस्यचिद्विजस्य भृगुल्लेखमार्यायां प्रेमाधिक्यमसह्यया कनिष्ठया स्वपुत्राय विषं दत्त्वा कन्यापत्या सपत्या हतो मम सुत इति महाक्रोधकरणम्, तद्व्रजदूतैः श्रुत्वा सर्वेषां राजसमानयनम्, यावद्वरिष्ठां दंडयितुं नृप उद्युक्तस्तावद्व्रजपुत्रेणोक्तं याविविद्धा नदीजलं शिवोपरि प्रक्षिपेत्ता सत्येति श्रुत्वा तथा कर्तुं प्रवृत्तां कनिष्ठां कन्याघातैः संताड्य तस्या एव मुलतः सत्यवृत्तपत्यापनकरणम्, ईदृशं चतुर राजपुत्रं विजोष्य देवशानंदनाथेन ब्राह्मणपुत्रजीविततः स्वसामर्थ्यं दर्शयित्वा राजपुत्राय मन्त्रदीक्षापूर्वकं रस-ज्ञैर्बर्हसूपयानंदनाम कृतं तद्विचरितवर्णनम्, विष्णुगुप्तानंददेशिककथानववर्णनञ्च ।

३० भोगभट्टशिष्यभेरीयांकारानंदप्रभूतिषड्देशिककथानववर्णनम् ।

३१ गोवर्धनादं नमृवपपलानंदनाथादिदेशिकवत्याख्यायिकावर्णनम् ।

३२ कुंभकोणस्थरामानुजमतोषकृष्णसंक्षेपज्ञेयहरे स्कंदारस्य हरदत्तस्य जन्मवर्णनम्, हरदत्तकृतशैवमतवर्णनम्, सुबंछानंदनाथात्तस्य दीक्षाप्राप्तिवर्णनञ्च ।

सर्गाकाः

विषयाः

३३ हरदत्तस्य द्वाविंशतिसंख्यशिक्षायां सोपानैः स्वगृहेः सह कैलासपुरप्रापणकान्तम्, गणेशमत्तायाः कस्याश्चिद्वृद्धाद्व्याहृतदत्तशिष्यगमनानुपूर्वमेव गणेशकुलनैक्यसाधुपापणवर्णनञ्च ।

३४ डकठानंदपुरोः सप्तदशगुरुणां संक्षेपतश्चरित्रवर्णनम् ।

३५ सुतनगरस्थितप्रकाशानंदनाथचरित्रवर्णनम्, बीजापुरनिवस्यनराजानाथस्य गभंरारयस्य पूर्वचरित्रवर्णनम्, कोणजायां गंभीरभारतीतो भास्करजन्मवर्णनम्, कादंब्या भास्करभ्यो-पनयनवर्णनञ्च ।

३६ नृसिंहवज्रगुरोर्भास्करस्य विद्याप्राप्तौ स्वमण्णायदितकन्यया पद्माभत्या गणेशहवनं ।

३७ यकन्यैकान्ते सदाविका क्रीडति तस्य प्रकाशचन्द्रगुरोर्गृहे मंत्रग्रहणार्थं निवसतो गारकरस्य चतुःशास्त्रवैष्णवितपरराजयवर्णनम् ।

३८ भास्करस्य आत्मन्यभिचरोद्योतापंडितादभिचारकृत्य विभिन्नानां दशातपडितदत्तजयप-त्राणां ग्रहणम्, प्रकाशानंदनाथाद्भास्करस्य मंत्रशिक्षाग्रहणवर्णनम् ।

३९ दिग्विजयार्थं प्रस्थितस्य भास्करस्य मालक्यां राज्ञिविनयतो यत्नयितुं मादृशांदाजसका-लमवर्णनम्, राजश्वडभैवाश्वत्थाद्भास्करगुरुतृपूणाभिषेकपूर्वकम्, रीक्षापननवर्णनञ्च ।

४० मुनि भमतो भास्करस्य गुरोः विद्यागुह्यांसहज्यपुत्रस्त्रीभिर्शास्त्रिणा समागमः, कदाचिन्धा-व्ययतिना सह प्रतिज्ञापूर्वकं भास्करस्य वादोद्यमवर्णनञ्च ।

४१ भास्करारण्यराज्यं प्राप्य यतः स्वदेशे पलयनम्, चंद्रसेनराजसन्निधौ गतं तामान्यतत्त्वभूमिषवंधुकुषाभ्यर्थनम्, चंद्रसेननगरं गच्छन्त्या सह भास्करस्य विवाहः, राज-पुत्रार्थं तन्मृत्युं हविर्दानतो गर्भधारणम्, नारायणार्यासिद्धेतिहासवर्णनञ्च ।

सर्गांकाः

विषयाः

४२ मात्स्न्यायकथनाद्भास्करं हतुं कर्णपुरवर्तनगङ्गाज्ञानानां सशब्दाजद्रूतानां स्तम्भनं कृत्वा स्वयमागतस्य सशब्दस्य राज्ञो मात्स्न्यदर्शनात्माहोदयः, तं परालुमूर्तिं भवा महत्समारमतो यवनाजङ्घतारूतम्, भालक्यां राजपुत्रस्य सिद्धवचनोत्थविपुस्त्वपरिहाराय मात्स्करगुरु-तामिषेचनम्, राजपुत्रस्य रामचंद्रनामकरणम्, भास्करस्य भार्यादूयतः कन्यद्वयलाभः, गुरोः काशीयात्रावर्णनम्, प्रकाशानंदयतिरितिनित्यौ केवलनमस्कारेण कर्मदण्डभंगाद्भास्कर-गुरोः कान्त्या महत्त्वप्रसिद्धिवर्णनञ्च ।

४३ भास्करस्य महिष्कार्जुननायानां स्वाभिशास्त्रिणा सह पत्रद्वारा वादवर्णनम्, भालकीनृपचंद्र सेनोपरि केन चिकारणेन वष्टस्य भास्करगुरोरे चंद्रसेनस्य देहापिगवर्णनम्, चंद्रसेनभार्यायै स्वसुतमुमापत्यानंददीक्षितं कुर्विल्यभिधाय तया सुग्रीवितस्य भास्करस्य माधववधुरकृतान्-भिचारोण परलोकापयागञ्च ।

४४ भास्करस्य गुरोः पुत्रस्य पांडुंगरायस्य पितुः पश्चात्सर्वस्तरानंतरं स्वःस्थितिः, भालकीसिन्धव-हृच्छिखेटे यक्षेशाल्यदिग्गहे उमापत्यानंदजनमर्णनम्, तस्य भास्करगुरोरेव भगदीक्षा ग्रहणवर्णनञ्च ।

४५ उमापत्यानंदनायकस्याद्विकर्षणम्, चंद्रसेनराज्ञा भालक्यां गुरुत्वोक्तमापत्यानंदनाथस्य सत्का-रेणाननम्, तस्य वामकेशवप्रपुस्तकानयनेन गुरुसत्वाकरणवर्णनञ्च ।

४६ उमापत्यानंदनायकमुद्रमाळचंद्रविनायकवर्णनम् दिगङ्कराख्यपांडितस्य भास्करशिष्यस्य गुरु-वचनान्नालकीनृपपत्न्याश्रयलाभः, दिवाकरपांडितस्य पुण्याख्यपुत्रेण सम्ययाजसमयाख्यम-कर्षणम्, रामचंद्रनपुत्रस्य कपटेन पुण्यनारस्मीपे दिव्यराजदेशेन कारगृहवधनम्, शङ्खि-नीदुर्गभिरजवाद्रामचंद्रस्य बंधनानुमुच्य गृहगमनवर्णनञ्च ।

सर्गांकाः

विषयाः

४७ विनायकस्य विवहोचरस्यपि विस्तृत्य तत्पर्यायं शुक्लाश्रयामनम्, शुक्लाभरणम्, तस्य विनायकस्य तोर्वर्णनम्, विनायकस्ययक्षिणासवादश्च ।

४८ पशुराममावुष्टवर्धनस्य अश्वगमनेन आसौ भविष्यतीति मनसि विचार्य विनायकस्य शुक्ला-श्रमपरिरियागः, सिद्धादर्शनास्यशुरामस्य परावर्तनम्, विनायकस्य चंद्रपुरं जगन्नाथयति-सन्निधौ निवसतो गगलडयक्षणम्, विनायकशेषिष्यचंद्रपुराजपुत्राहृतपयःपानाश्रयं विग-नाथानिरसनवर्णनञ्च ।

४९ विनायकसिद्धदर्शनाथमागतानां द्विजानां हनौ कर्ण्यं विज्ञेयं पृथुनां सेतिहासं अतिशय-कथनम्, गृहगतस्य विनायकस्य पितुर्मंत्रदोषाग्रहणम्, नृसिंहसम्पत्तौसाधुचौरात्, दत्तात्रेययोगिचरितवर्णनञ्च ।

५० विनायकस्य पंढरीगौरीं सिद्धरूपिणा कृष्णेन सह समागमः, विनायकाद्गंगाभि मयभायात्रा-चिंतामण्युद्भवः, चिंतामणेर्विलेखोत्थनम्, नंदीतटगतैकदशशिखिणः सप्तार्याद्विनाम-धीरा पुण्याख्यपुत्रेण चिंतामणोः प्रतिश्रुलाभः, बुद्धाराजगुरु कृष्णशास्त्रिकन्याया इदमगा-न्यया सह चिंतामणर्विवाहवर्णनञ्च ।

५१ सार्धदशतः कथ्यक्याविषयलाभदोषा परीक्षा दत्त्वा पुण्याख्यपुत्रनां चिंतामणेः सप्तशृगानिनाभिनां दर्शनाय गमनम्, चिंतामणेः सुतालाभः, भाग्यपुरे राजसीत्रिनदूयाडतो गंगायामभयः, तत्र रघुनाथदेवपुत्राय शक्ययापणमहोत्सवकरणञ्च ।

५२ पट्टरीपुरे गृहीतसंन्याससम शुक्रानंदस्य स्त्रीपितुर्दत्त निशम्य चिंतामणिप्रापितपशूरोनंदात् पुंसगामद्वयं, भाग्यपुरं परि-पश्य चिंतामणोर्नंदीतः यक्षभोजनानामभयम्, चिंताम-

सर्गाङ्काः

विषयाः

गौतमीवृद्धे विष्णवे चक्षुष्याश्रमनार्थं गुरुत्वा चित्तामणिद्वयगं तत्त्ववर्णनम्, चित्तामणिसुतमयूरेश्वरजनमवर्णनम्, औदुम्बरखेटे चित्तामणिगुरोर्गङ्गान्तर्गतस्वर्णनम्, संन्यासिनः शुक्रानंदगुरोः परपदप्राणवर्णनम् ।

५२ गुरुशुक्रानंदमतस्मार्पे निबद्धाभिनवगंगालयतीर्थवर्णनम्, तर्पयिमाहात्म्यवर्णनम्, गुरुकाशीमाहात्म्यवर्णनम्, गुरुभागवताख्यथकाणम्, मयूरेश्वरस्य विद्याभ्यासवर्णनम्, पितुर्मयूरेश्वरस्य मंत्रदीक्षाग्रहणम्, शुक्रानंदगुरोर्हस्तवसातत्यार्थं मयूरेश्वराग्रहाक्षित्तामणिगुरोर्भाग्यपुरे गमनम्, गुरुभागवतोक्तपद्ये स्वनामवर्णनं कृत्वा राजमंत्रिचंद्रकुलतः सहस्रलाभदप्राप्तस्य लाभः, भाग्यपुराक्षित्तमणोः स्वनागरगतस्य संन्यासग्रहणम्, चित्तामणिगुरोः संन्यासिनः परपदप्रासिवर्णनम् ।

॥ वैद्योपनामकमहाशिवसूनुंगनाथविरचितं गुरुपरंपराग्रंथानुक्रमणिका ॥

सर्गाङ्काः

विषयाः

५४ मयूरेश्वरकृतदेशिर्वेदग्रहणवर्णनम्, शृंगीर्यापीठस्थितनृसिंहधारतानामक्तशक्राचार्यस्य वसुमत्यामागमनम्, मयूरेश्वरस्य शंकराचार्येण सह गमनम्, मयूरेश्वरगुरोः सध्याचार्यदत्तविद्वद्वरचिह्नयुक्तस्य दिग्विजये प्रतिष्ठालभनर्णनम्, मयूरेश्वरश्रेष्ठभ्रातुः गणराजस्य सिद्धिसामर्थ्यवर्णनम्, तस्य परपदप्राणवर्णनम्, भाग्यनगरे गुरुमयूरेश्वरस्य प्रतिष्ठाद्वयलाभादिवर्णनम् ।

गुरुशुक्रानंदमतस्योत्तमं व्यवस्था विधाय मयूरेश्वरगुरोः संन्यासदीक्षाग्रहणम्, धंढिराजस्य पितुर्मयूरेश्वरादीक्षाग्रहणवर्णनम्, मयूरेश्वरगुरोर्भाग्यस्थितिर्णनम्, गुरुपरंपराग्रंथविरचितुः क्षत्रिपरामर्कणस्य गुरुप्रणामपदवर्णनम्, गुरुपरंपराग्रंथगणपठनफलवर्णनम् ।

॥ समाप्ताऽनुक्रमणिका ॥

पुस्तकौके. मिलनेका ठिकाना-

खेमराज श्रीकृष्णदास,

श्रीवेङ्कटेश्वर (स्टीम) यन्त्रालय-मुम्बई ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीमानादिगुरुः किलाखिलमयोऽस्मात्सन्नचासत्परं तवं सर्वगणेश ईरित इति प्राहुर्गणेशं गुरुम् ॥ यस्यानुग्रहनिग्रहात्प्रविशो
राख्या हि वैनायकी चिन्तामण्यभिधाखिलेऽग्नितकरी सोयं मयूरेश्वरः ॥ १ ॥ यस्याः सामर्थ्यतः सर्वे जयंत्यत्र परावरे ॥ जयंती तां नमो नित्यं सर्वमंगल
कारिणीम् ॥ २ ॥ श्रीगुरुपरंपर्यं बबन्ध यज्वा स रामकृष्णारुणः ॥ श्रीमत्प्रबोधवलतोऽस्यार्थस्फूर्तिं तनोति गोपालः ३ ॥ अथ नानावेदशास्त्रपुराणभगवन्धे
बूक्तानां धर्मार्थकाममोक्षाणां मध्ये मोक्ष एव परमपुरुषार्थः ‘न स पुनरावर्तते’ इति श्रुत्या तस्य नित्यत्वप्रतिपादनात् ॥ तन्प्राप्तये च साधनीभूतानां
कर्मोपास्तिज्ञानकाण्डोक्तार्थानामवश्यानुष्ठेयत्वेनानुष्ठितकर्मकाण्डोक्तार्थानामकृतोपास्तीनामधिकारिणां तावदुपासनं प्रकाशयितुं पृथक् २ देवतानामप्यतार
कथास्तत्र त्र प्रदर्शिताः । तत्रापि उपासनसिद्धयर्थं मन्त्रज्ञानस्यावश्यकत्वाच्चदर्शं गुरुपासनमपि रहस्यत्वात्कचित्कचिन्मदर्शितम् । तथा हि । “भेषा
तर्केण भवितुरापनेयाऽन्येनैवोपदिष्टा सुज्ञानाय भवति । समित्याणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठमुपगच्छेत्” इत्यादिश्रुतिषु च तत्त्वमस्यादिवाक्ययज्यज्ञानार्थमवश्योपास्य
त्वं गुरोरेव दर्शितम् ॥ किं च “यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशंते महात्मानः ॥” इति श्रुत्या गुरो देवताबुद्धि
विधानेन गुरोर्देवतासाम्यादुत्कृष्टत्वम् । “शिवे रुष्टे गुरुस्त्राता गुरौ रुष्टे न कश्चन । गुरोरेव परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥” इति स्मृतौ गुर्नपराधस्य
देवताभिरनिवार्यत्वेन “आचार्यं मां विजानीयाच्चावमन्येत कर्हिचित् । न मर्त्यबुद्ध्याऽप्येते सर्वदेवमयो गुरुः ॥” इत्येकादशस्कन्धे भगवदुक्त्या गुरोः
सर्वदेवतारूपत्वेन चोत्कृष्टतरत्वम् । तथा समस्मस्कन्धे । “असंकल्पाज्जयेत्कामं क्रोधं कामविवर्जनात् ॥ अर्थानर्थक्षया लोभं भयं तत्त्वानमर्शनात् ॥
आन्धीक्षिक्या शोकमोहौ दम्भं महदुपासया । योगान्तरायान्मौनेन हिंसां कायायनीहया ॥ कृपया भूतजं दुःखं देवं जहात्प्रसाधिना । आनजं शोभ
वीर्येण निद्रां सत्त्वनियेषया ॥ राजस्तमश्च सत्त्वेन सत्त्वं चोपशमेन च । एतत्सर्वं गुरौ भक्त्या पुरमो हंजमा जयत् ॥” इत्यादिना उपायतैः साधन
सिद्धिमुक्त्वा गुरुभक्त्यैव सर्वसाधनसिद्धिरिति गुरोर्कृष्टतमत्वं च तत्रतत्र यद्यपि प्रतिपादितं तथापि गुरुणा कथाः अत्यन्तमपेक्षिता अपि क्वचिद्वोक्ताः ॥
धर्मशास्त्रे कलियुगधर्मप्रस्तावे “कलौ गुरुणां भजनमीशमन्यधिकं स्मृतम् ।” इति ॥ कलौ देवताभजनापक्षया गुरुभजनस्यात्यादरणीयत्वात् गुरुभ
जनसिद्धयर्थं गुरुकथाप्रधानं गुरुपरम्पराचरित्राभिधं ग्रन्थं चिकीर्षु रामकृष्णसोमयाजी कविराट् अंशानमोस्तिक्रिया वस्तुनिर्देशो वापि तन्मुखमिति प्रसाधनो

धितनिर्विघ्नपरिसमाधिजनकशिष्टाचारप्राप्तगणपतिसरस्वतीगुरुनभसिऋयाख्यमंगलान्यारभमाणः अस्मिन् ग्रन्थे “ अष्टोत्तरशतैः स्रग्ः प्रागुत्तरदलक्रममात् ॥
 उर्विशद्विंशतीयानां गुरुणां कथ्यते कथा ॥ १ ॥ स्रग्थे प्रथमे समविंशत्यैस्तु मंगलम् ॥ श्रोतृस्तुतिश्रयादिनाथाहरवो द्वादशोदिताः ॥ २ ॥ ”
 तत्रादौ निर्विघ्नपरिसमाप्त्यर्थं गणपतिं प्रणमति ॥ श्रीमत्सिद्धीति ॥ अहम् इति प्रत्ययप्रदम् इष्टार्थपूरकं गणपतिं नौमि । ननु विष्णवादयोपि नमस्कृत्या स्वभ
 क्तानामीक्षितार्थान् ददति तान्विहाय ग्रन्थारम्भे किमर्थं गणपतिरेवादौ नमस्कृत्यत इति चेन्न ज्ञाह । य इति । यः मयूरेश्वरः मीनाति हिनस्ति भवरोग
 मिति मयूरः । मीनातेरुण् । स चासावीश्वरश्चेति समासः । स्पष्टं चेदमर्थवशीषे । गणपतिः पादाम्बुजयुग्मके अज्ञातस्वचरणाब्जयोः नभ्राणां कवीनां
 काव्यकलापरत्नबहुलां काव्ये ये कलापाः अलंकाराः रूपकोपमादयः तद्वत् रत्नाति तैः बहुलमधिकास् ॥ ‘कलापो भूषणे बहू’ इत्यमरः ॥ विधिविष्णुरुद्र

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीमत्सिद्धिमतीश्वरं गणपतिं नौमीप्सितार्थप्रदं यः पादाम्बुजयुग्मके प्रणमतां संस्फोरयित्वा पराम् ॥ बुद्धिं
 काव्यकलापरत्नबहुलां सिद्धिं च निर्विघ्नतोऽदानमह्यं विधिविष्णुरुद्रमाहितो देवो मयूरेश्वरः ॥ १ ॥ या देवी जगतोस्विलस्य गङ्गिता
 धीवागधिष्ठात्र्यतो निश्चित्यात्मधिवा जनः किमपि तद् ब्रूते स्ववाण्या स्वकम् ॥ तस्मात्तत्परिलब्धये कविजनैर्यां प्रार्थयते हार्दिकं
 विद्या सास्तु ममार्थवागधिगता धीवाक्यसिद्धिप्रदा ॥ २ ॥

महितः पूज्यः । तादृशीं बुद्धिं सम्यक् स्फोरयित्वा निर्विघ्नतो ग्रन्थसमाप्तिरूपां सिद्धिं च महामदात् । अतस्तं सिद्धिमतीश्वरं श्रीमतं सिद्धिबुद्धिनिगंतारं
 नौमीति यत्तदोः सम्बन्धः । अन्वहितत्वात्सिद्धिपदस्य पूर्वनिपातः । गणपस्य सिद्धिबुद्धिनियंतृत्वेन विष्णवादीनां तु सिद्धिबुद्धिनियंतृत्वाभावेन च तान्वि
 हायादौ गणपतिमंगलविधानमिति भावः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ तल्लक्षणं च ॥ ‘सूर्यार्थैर्मसजस्तताः सगुर्वः शार्दूलविक्रीडितम्’ इति ॥ १ ॥
 तथैवं वागर्थसिद्धयर्थं सरस्वतीं स्तोति ॥ या देवीति ॥ सा प्रसिद्धा विद्याऽसरोऽज्ञानरूपिणी ममार्थवागधिगता निश्चितार्थवाण्यौ अधिगता प्राप्ता सती
 धीवाक्यसिद्धिप्रदा बुद्धिवाण्योरुत्तमसिद्धिप्रदाऽस्तु सा का । या देवी प्रकाशमाना । अस्विलस्य सर्वस्य जगतो धीवागधिष्ठात्री बुद्धिवागधिष्ठात्री गङ्गिता

कथिता । कविजनैरित्यपठण्य योज्यम् ॥ धीवाण्योनिर्यतृत्वं तस्या एवास्ति यां विना जगति बुद्धिवाचोः प्रवृत्तिरेव नास्तीत्याह । अत इति । यतो धीवा गविष्ठात्री । अतो हेतोः जनः इत्युपलक्षणं प्राणिमात्रस्य यत्किमपि धिया निश्चित्य स्वकं स्वीयं तदखिलं अर्थजातं स्ववाण्या ब्रूते वक्ति बुद्धिप्रेरकत्वं च ॥ सर्वचेतन्यरूपां तामाद्यां विद्यां च धीमहि । बुद्धिं या नः प्रचोदयात् ” इति देवीभागवते उक्तम् । पराशर्यन्तीत्यादिरूपतया साक्षात्सर्वजगद्व्यवहार इति मूलब्रह्मरूपत्वं तस्याः स्मृतः सिद्धिर्भव । पुनः सा का ततः या कविजनैस्तत्परिलब्धये तयोः धीवाण्योः परियात्रये या अहर्निशं रात्रिन्दिवं मुहुः प्राथ्यते ॥ ततश्च धीवाचोः परितः प्राप्त्यर्थं ब्रन्थादौ सरस्वतीप्रार्थना ममाप्यावश्यकीत्यर्थः ॥ २ ॥ इत्थं गणपतिसास्त्र्यो स्तुत्वा स्वार्च्यग्रये मुख्य तथा वर्णनीयमादिनाथादिस्वदेशिकाविगुरुरूपिणं समष्टिगुरुं स्तौति ॥ श्रीमद्देशिक इति ॥ आदिनाथमुसुवतः आदिनाथादितोऽम्मेद्देशिकांतानामेकत्रिंश दुत्तरदिशतिसंख्याकानाम् आकृतीः शुद्धसत्त्वात्मिकाः व्यक्तीः प्रत्येकं विभाणो यस्तमाद्यं सर्वाधिष्ठानभूतं गुरुमीडे स्तौमि । कीदृशः । यत सत कालत्रया

श्रीमद्देशिकआदिनाथमुखतोऽस्मद्देशिकांताकृतीर्विभ्राणो यदुनंतचित्सदमलं ब्रह्मास्ति तद्रूपकः ॥ भ्रांतं प्रापयितुं स्वकीयसुगतिं भ्रांतं जगन्मोहतो जातो यः कृपयाऽगुणोपि सगुणस्तं चाद्यमीडे गुरुम् ॥ ३ ॥

विनाशि । अनंतं देशकालवस्तुपरिच्छेदरहितम् । चित् स्प्रशकाशम् । अमलम् अज्ञानरहितम् । यद्ब्रह्मास्ति तद्रूपकः तदेव रूपं यस्य । ननु निर्धर्मेकं ब्रह्मणि आकृतमित्त्वं वक्तुमपि न शक्यमिति चेत्तत्राह । भ्रांतमिति । स्वस्मिन्नारोपितमपि स्वांशभूतं स्वाज्ञानजन्यमोहतः भ्रांतं विस्मृतात्मस्थितिं विस्मृता त्मस्वरूपम् । भ्रांतं संसारोद्भवतापत्रयैरिति शेषः एतादृशम् । गच्छतीति जगत् जीवजातम् । स्वकीयसुगतिम् आत्मीयोत्तमगतिं प्रापयितुम् अगुणः निर्गुणोपि कृपया सगुणगुरुरूपो जातः ॥ जगदुद्धारार्थमेव ब्रह्मणः सगुणगुरुरूपत्वमित्यर्थः ॥ अनेन श्लोकेनानुबंधचतुष्टयं प्रदर्शितम् ॥ तथा हि ॥ तापत्रय संतप्तो गुरुपादुकाश्रयान्मुक्षुरधिकारी ॥ आदिनाथात्स्वगुर्वर्तदेशिककथा विषयः ॥ सर्वाधिष्ठातुः श्रीमदादिनाथस्य चाभेदः संबंधः । यद्वा गुरुकथानां ग्रंथस्य च प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावः संबंधः ॥ एवं विषयप्रयोजनादीनामपि सम्बन्ध ऊहाः ॥ गुरुणां निष्कामाचरणरूपकथाश्रवणाभिष्कामतया शुद्धान्तः

करणत्वेन तीव्रसंवेगेन वेदांतश्रवणश्रद्धासम्पत्तिद्वारा अधिकारिणां परमपुरुषार्थविगतिः प्रयोजनमिति तत्त्वम् ॥ ३ ॥ स्वगुरुं नमस्करोति ॥ यज्ञेश्वरमिति ॥ अहं यज्ञेश्वरं यज्ञेश्वरानंदनामकं गार्हपत्याद्यन्निरूपं गुरुं वंदे । किं भूतं गुरुम् । श्रौतस्मार्तक्रियया उज्ज्वलं तेजास्विनम् । पक्षे श्रौतस्मार्तक्रियासु प्रदीप्तम् । येन गुरुणाऽवीनामत्यंतमज्ञोप्यहं सोमयाजितां सोमयज्ञकर्तृत्वं प्रापितः । यद्वा उमया गौर्या ब्रह्मविद्यया वा सहितः सोमः शिवो ज्ञानी च । उमाशब्दस्य ब्रह्मविद्यावाचित्वं हरिश्चयो पुष्करप्रादुर्भावेऽतिशयसिद्धम् ॥ सोमं शिवं ज्ञानिनं च यजते शर्वात्मत्वेन पूजयतीति तस्य भावस्तत्त्वं प्रापितः ॥ तथा च क्रमोपातिज्ञानकांडोक्तब्रह्मात्यज्ञानसंपन्नत्वं ग्रंथकर्तुरित्यर्थः ॥ अत्रातिरूपेण गुरुवर्णनाद्रूपकालंकारः ॥ तद्वक्ष्ये तु । 'यत्रार्थयोश्च साधर्म्यादिभिधारूपकं भवेत् ।' इति ॥ ४ ॥ श्रीगुरुकृपयैव ग्रंथकरणे मत्प्रवृत्तिरित्याह । परंपरेति ॥ पुराणसंबन्धिनीं कथां बह्वु बलादाज्ञानो मूक इव आदितः आदिनाथमारभ्य गुरुणां परम्पराच

यज्ञेश्वरं गुरुं वंदे श्रौतस्मार्तक्रियोज्ज्वलम् ॥ येनाज्ञोऽप्यहमत्यंतं प्रापितः सोमयाजिताम् ॥ ४ ॥ परम्पराचरित्रं यद्विरूपां वंदुः ॥ दितः ॥ येनाज्ञानो बलान्मूकः कथां पौराणिकीमिव ॥ ५ ॥ समर्था तत्कृपैवात्र समाल्यातुं कथोत्तमम् ॥ करोति जन्मतो मूकं वाचस्पतिसमं तु या ॥ ६ ॥ ततो गुरुकृपालेशाद्विरूपां प्रोच्यतेऽधुना ॥ परंपरायाश्चरितमादिनाथान्मया गुरोः ॥ ७ ॥ अनंतं गुरुमाहात्म्यमहमत्यंतमल्पधीः ॥ वर्णयामि यथाशक्ति याति पक्षी यथांबरम् ॥ ८ ॥

रित्रं वक्तुं यत् येन आज्ञानो नियोजितोऽस्मीत्यर्थः ॥ ५ ॥ तत्परेणायाश्च तत्कृपामन्तरा संभवो नेति तस्याः स्वयमभिमुखत्वेन प्रवृत्तेस्तस्या एवाश्रितिशब्दनामदुर्वाभित्याह ॥ समर्थेति ॥ अत्र मन्मुखेनैतच्चरित्रवर्णनेन तस्य गुरोः कृपैव कथाभिरुत्तमं ग्रंथं समाल्यातुं समर्था । सा कृपा जन्यारभ्य मूकं तु गुरुस्य तिस्रं करोति ॥ तथा चोक्तं 'मूकं करोति वाचालं पंगुं लघयते गिरिम् ॥ यत्कृपा तमहं वंदे परमानंदमायवम् ॥' इति ॥ ६ ॥ तत्कृपालेशमात्रेणैव मया यथायमिति आदिनाथादिगुरुराम्पराचरित्रमुच्यत इति तत्कृपालेशस्यापीदं माहात्म्यमित्याह ॥ तत इति ॥ गुरुकृपालेशमन्बन्धस्यैव मम ग्रंथकरणे प्रवृत्तिरित्यर्थः ॥ ७ ॥ नन्वनंतगुरुमाहात्म्यवर्णनेऽत्यंताज्ञस्य मम का शक्तिरिति स्वाहंकारं खंडयन्नाह ॥ अनंतमिति ॥ यथा पक्षी आकाशम् अनन्तमपि शक्तिमनतिक्रम्य

याति तथात्यंतमल्पबुद्धिरपि अनंतं गुरुमाहात्म्यं यथाशक्ति वर्णयामि । तदुक्तं भागवते 'नभःपतंत्यात्मसमं पतञ्जिनः' इति ॥ ८ ॥ सशक्तिकान् मित्रादिगुरुन् स्वनामानिदेशेन प्रणमति ॥ लक्ष्म्यामिति ॥ शिवरामनाम्नः पितुः सकाशाद्वक्ष्यमीनाम्न्यां मातरि यः समभवत् प्रादुर्भूतः यश्च माधवात् विद्यान्वितः माधवानंदकृपयाऽपरोक्षज्ञानसंपन्नोऽभवदित्यर्थः । रामपदात् रामदीक्षितात् अरणिप्रदातुः यज्वा सोमयागकर्ता योऽभवत् मयूरेश्वरात् न्यब्लोपे पञ्चमी । तं प्राप्येत्यर्थः समस्तमनुभिः सर्वभैत्रैः पूर्णः कृतपूर्णाभिषेक इत्यर्थः ॥ यश्च स्फुरद्गुरुपादीक्षावशात् स्फुरती या गुरुकृपा तया दीक्षा पूर्णोभिषेकदीक्षा तद्वशात् एतादृशं धर्मानंद इति नाम आत्मान् लब्धवान् सोहं रामकृष्णः शुभबुद्धिप्राप्त्यर्थं सशक्तिकान् लक्ष्मीराधाचहिणरागा

लक्ष्म्यां यः शिवरामतः समभवद्विद्यान्वितो माधवाद्यज्वा रामपदात् समस्तमनुभिः पूर्णो मयूरेश्वरात् ॥ सोहं नौमि सशक्तिकाञ्छुमधियस्तात्रामकृष्णस्ततो धर्मानंदपदं स्फुरद्गुरुपादीक्षावशादाप्तवान् ॥ ९ ॥ अथाहं प्रार्थये श्रोतृन्युरुभक्तिरताश्च ये ॥ देशिकादासविज्ञानास्त्यक्ताहंकृतयोऽमलाः ॥ १० ॥ यूयं महान्तः सरलाः पितरो बालभाषिते ॥ आनंदिनो भवन्न्येवं भवेद्युग्मभाषणे ॥ ११ ॥ आदिनाथं समारभ्य गुरुणां चरितं मया ॥ आज्ञप्तं श्रीमयूरेश्वरगुणा तद्रदामि वः ॥ १२ ॥

शक्तिसहितान् तान् शिवराममाधवरामदीक्षितमयूरेश्वरानामभिः प्रसिद्धान् गुरुन् नौमि । बहुगुरुकृपयाहं धन्यतमोस्मीति भावः ॥ ९ ॥ एवं दृढतरमंगलान्यभिधाय श्रोतृन् प्रार्थयन् आभिमुखीकरोति ॥ अथेति द्वाभ्याम् ॥ अथानंतरं देशिकात् गुरोः सकाशादान्नं प्राप्तम् आत्मविज्ञानं आत्मानुभवो येषां ते तथोक्ताः अतो गुरुभक्तौ रताः रतिं प्राप्तादतस्त्यक्ताभिमानाः अतः अमलाः शुद्धचिन्ता ये श्रोतारस्तानहं प्रार्थये ॥ १० ॥ प्रार्थनाप्रयोजनमाह पितरदिति ॥ यद्वन्मातः पितरश्च स्वस्वबालभाषिते आनंदिनः भवति तद्वन्मम भाषणे सरला महान्तः यूयम् आनंदिनो भवेयुः ॥ ११ ॥ संप्रदायं कथयन् चिंतामणिमयूरेश्वरयोः संवादमुपक्षिपति । आदिनाथमिति त्रिभिः ॥ आदिनाथगुरोः सकाशात्सर्वगुरुणां त्रिशदधिकदिशतिगुरुणां यच्चरितं मया श्रीमयूरेश्वरेण आज्ञप्तमुपदिष्टं तदहं वः

कथयामि ॥ १२ ॥ तेन मयूरेश्वरेण स्वात् देशिकेन्द्रात् गुरोः सकाशाद्यच्छुतमस्ति तदिदमुच्यते चरितामिति पूर्वसंबन्धोऽप्यस्य । तयोदेशिकेन्द्रमयूरेश्वरयोः संवादोऽत्र ग्रंथे कथ्यते मयेत्यध्याहारः । भक्तिपरमेवद्धिः कर्तृभिः स्वस्थचितैः एकाग्रमनोयुक्तैः आज्ञातं तदिदं संवादरूपं चरित्रं श्रोतव्यमित्यर्थः ॥ १३ ॥ एकदेति । स्पष्टार्थः श्लोकः ॥ १४ ॥ रहस्यवक्तुर्दोषं दर्शयन् मयूरेश्वरो देशिकेन्द्रं प्रार्थयति ॥ परम्परेति ॥ श्रीमद्भयो भवद्भ्योऽज्यो वक्ता कोऽस्ति न कोऽपीत्यर्थः ॥ १५ ॥ अनंतगुरुकथावर्णने आत्मनो यथाशक्त्यधिकारं संभावयन् श्रीदेशिकेन्द्र उवाच । गुरुव इति । अनंताः अपारिच्छिन्नाः गुरुवः । शक्तिभिः सिद्धिजन्यसामर्थ्यैर्वै विक्रमाः निग्रहानुग्रहरूपाः पराक्रमास्तैरेतन्तंचरिताः ये संति तेषां गुणसंवाचकं दिवि स्वर्गे भुवि पृथिव्यां वा कः क्षयोऽनेन श्रुतं देशिकेन्द्रात्स्वाद्यत्तदिदमुच्यते ॥ श्रोतव्यं स्वस्थचित्तैस्तु भवद्भिर्भक्तितत्परैः ॥ १३ ॥ एकदा श्रीमयूरेशो देशिकेन्द्रं रहः स्थितम् ॥ प्रोवाच प्रांजलिभूत्वा प्रश्रयावनतो भृशम् ॥ १४ ॥ श्रीमयूरेश्वर उवाच ॥ परम्पराचरित्रं तु गुरुणमादिनाथतः ॥ श्रीमद्भ्यः श्रोतुमिच्छामि कोन्यो वक्तास्ति भूतले ॥ १५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ गुरुवोऽनंतचरितास्त्वनंताः शक्तिविक्रमैः ॥ तेषां गुणगणान्वक्तुं कः क्षमो भुवि वा दिवि ॥ १६ ॥ गणेशस्य रवेः शक्तैर्विष्णोः श्रीशंकरस्य च ॥ पुराणेषु चरित्राणि कथितानि ह्यनेकशः ॥ १७ ॥ तथापि तानि पूर्णानि नेति व्यासवचः स्फुटम् ॥ चरितं पंचदेवानामपि पूर्णं न वै श्रुतम् ॥ १८ ॥ गुरुयस्त्वं देवानामेक एवादधत्तनूः ॥ धीवागगोचरं तस्य चरितं सर्वरूपिणः ॥ १९ ॥

स्ति न कोऽपि समर्थ इत्यर्थः ॥ १६ ॥ न कोऽपि समर्थ इत्येतदुपपादयति ॥ गणेशस्येति त्रिभिः ॥ यद्यपि गणेशादिपंचायतनदेवतानां चरित्राण्यनेकशः अनेकानि पुराणेषु कथितानि व्यासेनेति शेषः ॥ १७ ॥ तथापीति । तथापि तानि न पूर्णानि न संपूर्णानीति व्यासवचरत्तत्तत्पुराणेषु । 'नातं विदाम्य हममी मुनयोऽग्रजास्ते' इत्यादिना भागवतादिषु स्फुटमस्ति । अतः पंचदेवानां पञ्चायतनदेवतानामेव चरितं पूर्णं न श्रुतम् अस्ति । वै निश्चयेन ॥ १८ ॥ एवं च पंचायतनदेवतावर्णनं समग्रं न भवति । गुरोस्तु सर्वदेवतामयत्वेनावर्णनीयसमग्रगुणवमित्याह गुरुर्धेदिति ॥ गुरुः स्वयमेकः सन् सर्वदेवतानां तनुः

शरीराणि यत् यतः अदयत् दधार सर्वरूपिणस्तस्य चरितं बुद्धिवाण्यगोचरमस्ति । अनंतत्वादेवेत्यर्थः ॥ १९ ॥ एवं सार्यात्म्येनावर्णनीयं गुरुचरित्रं प्रपश्य किंचिद्वर्णेने यथाशक्त्यधिकारं संभावयति ॥ तथापीति । भक्त्या प्राप्यं यत् विशेषण तव श्रवणैः सुखं तस्माद्धेतोः यथाश्रुतं तत्रापि किंचित्तोच्यते मयेति शेषः ॥ २० ॥ तत्रादौ वंनप्रसिद्धं गुरुणां त्रिविधभेदमाह ॥ त्रिविधा इति द्वाभ्याम् ॥ दिव्यौघसिद्धौघमानवौघभेदात्रिविधाः ॥ दिवि प्रादुर्भूतास्ते दिव्याः ॥ २१ ॥ सिद्धलोके प्रादुर्भूताः सिद्धाः । शंकराचार्यान्स्वगुरुपर्यता मनुष्यलोके प्रादुर्भूताः मानवाः । गुरोः प्रादुर्भावतिरोभावौ च । “देवानां कार्यसिद्धयर्थमाविर्भवति सा यदा । उत्पद्येति तदा लोके सा नित्याप्यभिधीयते” इतिवत् भक्तदृष्टिकल्पिताविति सर्वत्र ज्ञेयम् ॥ एवमपि ॥ २२ ॥ पृथगेति ॥ एतेषां बह्वर्थमाविर्भवति सा यदा । उत्पद्येति तदा लोके सा नित्याप्यभिधीयते” इतिवत् भक्तदृष्टिकल्पिताविति सर्वत्र ज्ञेयम् ॥ एवमपि ॥ २२ ॥ पृथगेति ॥ एतेषां

तथापि प्रोच्यते किंचिद्यथा गुरुमुखाच्छ्रुतम् ॥ तवातिश्रवणौत्सुक्याद्भक्तिगम्याद्विशेषतः ॥ २० ॥ त्रिविधा गुरवः प्रोक्ता दिव्याः सिद्धाश्च मानवाः ॥ आदिनाथादितो ब्रह्मशक्त्यंता दिव्यसंज्ञकाः ॥ २१ ॥ सनकाद्यास्तु गोविंदयोग्यताः सिद्धसंज्ञकाः ॥ तथा श्रीशंकराचार्यान्स्वगुरुर्वन्तास्तु मानवाः ॥ २२ ॥ पृथङ्नामानि चैतेषां सविशेषाणि मच्छूणु ॥ आस्थानमपि केषांचित्तत्तत्तिरिद्धिसमुद्भवम् ॥ २३ ॥ उच्यते किंचिदेवात्र श्रुत्वा गुरुमुखान्भया ॥ बुद्ध्यावधारितं यावत्तावत्त्वं चावधारय ॥ २४ ॥ यद्वत्तु श्रुत्वा निरहं निरीहं स्वांतर्विलीनात्मसमस्तशक्ति ॥ सच्चित्सुखं चैकभनंतपारं तं त्वादिनाथं रुमानतागुः स्मः ॥ २५ ॥

ओषत्रयस्थगुरुणां नामानि सविशेषाणि तत्तत्कारणविशेषयुक्तानि पृथक् मत् यतः शूणु । केषांचित्समुद्भवं सिद्धीनां समुद्रयो यस्मिन् तदास्थानमपि गन्तुं शूणु ॥ २३ ॥ उच्यत इति भया शुकानंदगुरुमुखाद्गुरुणामाख्यानं श्रुत्वा किंचिदुच्यते । यावन्भया बुद्ध्याऽवधारितं निश्चितं तावत् त्वं चावधारय । गुरुसंप्रदायमवृत्त्यर्थमित्यर्थः ॥ २४ ॥ तत्र तावत् आदिनाथादिब्रह्मशक्त्यंतांश्च दिव्यौघस्थान्द्वादश गुरुनाह द्वादशाभिः । अत्रेदं बोध्यम् । पुराणेषु स्मृतिस्थितिसंहारकर्तारो ब्रह्मविष्णुरुद्रास्त्रय एवाधिकारिण उक्ताः । अत्र तु आगमानुसरणेन सुष्ठुस्थितिसंहारतिरोधानानुग्रहकर्तारो ब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वरसंदा शिवाः पंचाधिकारिण उच्यन्ते । तेषां समष्टिरूपः परशिवापरपर्यायः आदिनाथैकश्चेति पट् गुरवो भवन्ति । तथा वृत्तिभेदेन ब्रह्मादीनां पंचगुरुधाणां एव

शक्तयः तासां समष्टिरूपिणी आदिशक्तिरेकेति शक्तिरूपाः षट् गुरवो भवन्त्येवं द्वादश गुरवः प्रतिपादिता भवन्ति ॥ तथा चागमवाक्यम्—“पंचावश्रे तत्कृत्यं सृष्टिः स्थितिर्लक्ष्मिती तिरोभावः ॥ तद्वदनुग्रहकरणं श्रेष्ठं सततोदितस्यास्य ॥” इति सततोदितस्य नित्यमभिव्यक्तस्यादिनाथस्यैव पंचविधं कृत्य मुक्तम् ॥ सूतसंहितायाम्—“त्रिषु रुद्रो वरिष्ठः स्यात्ततो मायी परः शिवः । मायाविशिष्टात्सर्वज्ञात्सांबः सत्यादिलक्षणः ॥ वरिष्ठो मुनयः साक्षाच्छिवो नात्र विचारणा । शिवाद्वरिष्ठो नैवास्ति मया सत्यं समीरितम्” इति ॥ त्रिषु सृष्टिस्थितिलयकर्तृषु ब्रह्मविष्णुरुद्रेषु रुद्रो वरिष्ठः श्रेष्ठः ॥ ततो मायी शिवः मायोपाधिरी श्वरस्तिरोधानकर्त्ता ॥ तस्याम्नायाविशिष्टात्सांबः शुद्धविद्यावृत्तिमात्रं अनुग्रहकर्त्ता सदाशिवः ॥ ततः सांबाद्वरिष्ठः साक्षाच्छिवः । छीनवृत्तिपादिनाथः ॥ साक्षाच्छब्देन छीनवृत्तित्वमुक्तम् । मुनय इति शौनकादेः संबोधनम् ॥ यथा वृत्तिभिन्नात्मचिन्तनातिशयेन कश्चित्पुमानात्मानं विस्मरति छीनवृत्तित्वसाम्यात्तथा ॥ दिनाथः । वस्तुतस्तु असंख्यः स्वप्रकाशो निरतिशयानन्दमयः सर्वाधिष्ठानतया सदात्मन्येव स्थित आदिनाथः । तस्यानंतशक्तिसमूहसमष्टिरूपिणी तदभिन्ना आदि शक्तिः । किं च आदिनाथाख्यं परं ब्रह्म स्यत एवानंतशक्तिकमित्युक्तं योगवासिष्ठे—“सर्वशक्तिमयं ब्रह्म नित्यमापूर्णमव्ययम्” इति ॥ आदिशक्तेरेव शुद्धविद्यादिभेदः पंचशक्तिभिरव्यनुग्रहतितोधानसंहारपालनसर्जनरूपाणि पंच कृत्यानि विवक्ष्य भवन्ति ॥ तदुक्तं ब्रह्माण्डपुराणे—“सृष्टिकर्त्री ब्रह्मरूपा गोप्त्री गोर्दिदरूपिणी । संहारिणी रुद्ररूपा तिरोधानकर्त्रीश्वरी ॥ सदाशिवानुग्रहदा पंचकृत्यपरायणा” इति ॥ शक्त्याकिमतोरभेदाच्छक्तेरेव सर्वकर्मकर्तृत्वाच्च ब्रह्मादीनां तनत्त्वं भक्तगुणां ब्रह्मशक्त्यादिपंचशक्तीनामधिष्ठात्री समष्टिरूपा आदिनाथाभिन्ना निगुणनिराकारनिराकारसगुणसगुणभाकारादिरूपशक्तिकमसदाशिवेश्वररुद्रविष्णुब्रह्मरूपपंचकत्राधिष्ठानभूतः समष्टिरूप आदिशक्त्यभिन्न आदिनाथ इत्येवं व्यष्टिसमष्टिभेदांगीकरणेन वृत्तिभेदाच्छक्तिर्भक्तिर्भक्तोभेदांगीकरणेन च द्वादशगुरुणां व्यवस्था ज्ञेया तत्र सर्वकारणं सर्वाधिष्ठानासदिनाथं प्रथमगुरुमेकमेवेन प्रथममिति ॥ यद्वद्वेति ॥ यन् शब्दे विचारारहितम् । यतो निरहम् अहंकारारहितम् । अत एव निराहं निरीच्छम् । तत्कृतः । यतः स्वातर्किलीनात्मसमस्तशक्ति म्वास्मिन् अंतर्बिलीनाः अंतर्भागे विशेषेण छीनाः आत्मसंबन्धिन्यः समस्तशक्तयो यस्य तत । अत एव सच्चिदसुखं सच्चिदानंदरूपम् एकमद्वितीयम् अनंतं देगाकाशभूतपरिच्छेदशरीरहितम् । अपारं च एकत्वादिसंख्यतीतम् । अनंतपारमित्यत्र द्वेन्द्रादिभूतस्य नञः उभयसंबन्धित्वम् । द्वेन्द्रादौ द्वेन्द्रोते च श्रूयमाणं पदं प्रत्येकमभिमर्शबन्धन इत्यनुगाम

नात् । ईदृशं यद्ब्रह्म तम् आदिनाथसंज्ञकं त्वा त्वां गुरुं वयम् आनताः आत्मन्तात् नम्राः स्मो भवाथः । बहुवचनं वक्तृश्रोत्रभिप्रायेण । एवं सर्वत्र ॥ यद्ब्रह्मेति उद्देश्यं तमादिनाथमिति विधेयम् । तेन पुत्रपुंसकयोर्विशेष्यविशेषणभावः एवं सर्वत्रोद्देश्यविधेयस्थले भिन्नलिङ्गयोरपि विशेष्यविशेषणभावो बोध्यः । तथा च श्रुतयः—“एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म, नेह नानास्ति किंचन, नासदासीन्नोसदासीत्तदानीम्” इत्याद्या आदिनाथस्य लीनवृत्तित्वे प्रमाणमित्यर्थः ॥ इन्द्रवज्रा वृत्तम् “स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः” इति तल्लक्षणात् ॥ २५ ॥ आदिनाथाभिन्नाम् आदिशक्तिं द्वितीयं गुरुं प्रणमति ॥ या इति ॥ तद्विलीनस्तस्मिन्नादिनाथे विशेषेण प्रलयादौ लीनाः याः अन्तर्गतकयः स्युः तत्स्वरूपिणी ब्रह्मणः सकाशादाद्यभिन्ना आदेः आदितः आदिनाथतः आरभ्य अभिन्ना ऐक्यरूपिणीत्यर्थः ॥ केव निद्राते निद्रावसाने उत्थितस्य देहबुद्धिमग्नस्य नरस्य या आया प्रथमा सुषुप्तिमुखाभिन्ना अस्मीत्येवंरूपा वृत्तिर्भवति निद्रांतप देन सुष्टचारम्भः सूचितः । प्रथमवृत्तिरूपा तामादिशक्तिम् । आदिनाथशक्तिं द्वितीयं गुरुं नताः प्रणताः स्मः भवामः ॥ तथा चोक्तं ब्रह्मांडपुराणे ‘श्रीशिव

यास्तद्विलीनामितशक्तयः स्युस्तद्रूपिणी ब्रह्मण आद्यभिन्ना ॥ निद्रांत आधेव नरस्य वृत्तिर्नताः स्म तां शक्तिगुरुं द्वितीयम् ॥ २६ ॥
तया विशिष्टस्तु स आदिनाथो निराकृतिर्निर्गुण उच्यतेऽसौ ॥ वृत्त्यन्यगोतुग्रहवैस्त्वतीयं सदाशिवं तं गुरुमानताः स्मः ॥ २७ ॥

शिवशक्त्यैक्यरूपिणी ललितांबिका’ ॥ वायव्यसंहितायाम् । “शिवेच्छया पाराशक्तिः शिवतत्त्वैकतां गता ॥ ततः परिस्फुरत्यादौ सगं तैलतिलादिवत्” इति । यथा—तैलं तिलेभ्यः अभिन्नं तथेयमित्यर्थः । सौरसंहितायाम्—“ब्रह्मणोऽभिन्नशक्तिस्तु ब्रह्मैव खलु नापरा ॥ तथा सति वृथा श्रोतं शक्तिरित्यादिवैकिर्भिः” ॥ शक्तिशक्तिमोर्विद्वन्भेदाभेदस्तु दुर्बट इति ॥ यद्यपि आदिनाथाभिन्नैवादिशक्तिः । तथापि वृत्तिभेदादुपासनार्थं पृथगुपादानमिति भावः ॥ २६ ॥ सदा शिवारूपं तृतीयं गुरुं प्रणमति । तथेति । स पूर्वोक्त आदिनाथः अस्मीत्येवंरूपा आदिशक्त्या विशिष्टस्तद्रूपिणाम्नाम्नाम्नसौ आवृत्तिरहितो गुणरहितश्च उच्यते । ननु वृत्तिमत्त्वेन निरावृत्तित्वं निर्गुणत्वं व्याहृतं स्यात् । वृत्तेरेव तत्र गुणत्वादित्यत आह ॥ वृत्त्यन्यग इति ॥ वृत्त्यन्येन वृत्तिरन्येन गम्यते प्राप्य तेऽसौ वृत्त्यन्यगः । वृत्तिरन्यसाक्षात्कारगम्य इति यावत् । तथापि गुणरहितोऽपि अनुग्रहवान् अनुग्रहकर्ता सदाशिवः । अनुग्रहो नाम निरवशेषध्वंससमापन्नस्य

जगतः सृष्ट्यादौ पुनः परमाणुरूपतापचिरिति भाष्ये भास्करपादैरुक्तत्वात् । तादृशानुग्रहकर्तारं सदाशिवानन्दनाथं तृतीयं गुरुं वयमानताः स्मः अस्मीत्याकारकवृत्त्याश्रयत्वेनानुग्रहकर्तृत्वम् वस्तुतस्तु निर्गुणनिराकारत्वेनैव सदाशिवस्य 'साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च' इति श्रुतेरित्यर्थः उपजानिदृत्तम् ॥ "अनंनरोदीरितपूर्वमाजौ पादौ यदीया उपजातयस्ताः इति लक्षणात् ॥ २७ ॥ सदाशिवशक्त्यर्थां चतुर्थं गुरुं प्रणमति ॥ तदुत्थितेति ॥ स्वत एव तस्मात्सदाशिवो दुत्थिता मूर्धुता या वृत्तिः एकोहं न स्म इत्येवंरूपा ईडया स्तुत्या 'स एकस्मी नारमते' इति श्रुतेः । तां शुद्धविद्यां विषयानुल्लेसाच्छुद्धत्वमिति यावत् । सदाशिवसंबन्धिनीं सदारिवशक्त्यर्थां चतुर्थं गुरुम् आनताः स्मः । इयं शुद्धविद्यारूपा मूलप्रकृतिरित्यर्थः ॥ २८ ॥ ईश्वरानन्दं पंचमगुरुं प्रणमति ॥ तद्वानिति ॥ तद्वान् एकोहं नस्म इति वृत्त्याभियानवाच्च । शुद्धविद्याशक्तियमानिति यावत् । अरूपः रूपम् आकारमनद्रहितो निर्गन्धः

तद्वुत्थिता या स्वत एव वृत्तिः श्रुत्या स नैको रमते त्वितीज्या ॥ तां शुद्धविद्यां च सदाशिवीयां शक्तिं चतुर्थं गुरुमानताः स्मः ॥ २८ ॥ तद्वानरूपः सगुणः स जातस्त्वपादपाणिः श्रुतिवाक्यप्रसिद्धः ॥ तिरोहितं तिष्ठति विश्वमहिंस्तमीश्वरं पंचममानताः स्मः ॥ २९ ॥ द्वितीयमैच्छच्छ्रुतिवर्णिता या तद्वन्तिरस्मान्महदादिगर्भया धत्तेन्तरे तां वयमीश्वरस्य शक्तिं तु षष्ठं गुरुमानताः स्मः ॥ ३० ॥

इत्यर्थः ॥ एतादृशोपि सगुणः ज्ञानादिगुणवान् जातः वृत्तिविशिष्टत्वेन जात इव जातः । 'अपिपिपादो जवदो गृहीता पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः' इति श्रुतिवाचि प्रसिद्धोस्ति अस्मिन्मीश्वरे विश्वं जगत् तिरोहितं पूर्वप्रलयकाले क्षीणवासतत्वेनाच्छादितं सत्तिष्ठति सृष्टिकाले पुनः सज्जातार्थम् अभेदरूपेण वर्तते इत्यर्थः ॥ तम् ईश्वरानन्दं पंचमं गुरुमानताः स्मः । अप्येव निराकार सगुण उच्यत इत्यर्थः उपजानिदृत्तम् ॥ २९ ॥ ईश्वरशक्त्यर्थां षष्ठं गुरुं प्रणमति । द्वितीयमिति । 'स द्वितीयमैच्छत्' इति श्रुतेः । स ईश्वरः द्वितीयः प्रथमानमैच्छत् इति श्रुतेः वर्णितायां तस्येश्वरस्य वृत्तिः अस्मादीश्वरान्महत्त्वादीनां गर्भम् अन्तरे स्वातन्त्र्येणैव धत्ते धारयति ताम् ईश्वरस्य शक्तिं षष्ठं गुरुं वयमानताः स्मः । द्वितीयेच्छात्वरूपत्वेन इत्यर्थः उपजानिदृत्तम् ॥

न्युच्यत इत्यर्थः ॥ ३० ॥ सगुणसाकाररूपं रुद्रगुरुं प्रणमति । तद्युगुणेति । यः तद्युक् द्वितीयेच्छावृत्त्या गुणगर्भण्याशक्त्या युक् युक्तः । गुणाढ्याङ्कति-
मान् सत्त्वगुणशरीरवाच्यः सः यातेरुद्रेति वेदोक्तवचसि प्रसिद्धोऽस्ति । लयोक्तं संहृतं विश्वमस्मिन् लयकर्तारि रुद्रे निष्ठति अमेदेन वर्तते सृष्टिसमये 'एकोहं
बहुस्याम्' इति संकल्पेन सर्जनार्थं वर्तते इत्यर्थः । तं सप्तमं रुद्रगुरुं वयं नताः स्मः । तथा च श्रुतिः—“या ते रुद्र शिवा तनूषोराऽपकाशिनी ॥
तया नस्तन्वा शंतमया गिरिशंताभिचाकशीहि ॥” अस्या अयमर्थः । हेरुद्र आघोरा शंता अपापकाशिनी प्राचीनपुण्येन प्रकाशमाना शिवा कल्याणी
या तव तनूः सगुणसाकाररूपा अस्ति तथा शंतमया । सुखरूपतया तन्वा गिरिशंतं हेगिरिश नः अस्मान् अभिचाकशि बहुस्यामिति संकल्पेन प्रकाशयति
हि इति निश्चये ॥ अतः परं सगुणसाकारा एव गुरवो ज्ञेया इत्यर्थः ॥ ३१ ॥ रुद्रशक्त्यामष्टमं गुरुं नमस्करोति अहमिति । तदुत्थिता तन्वा

तद्युगुणाढ्याकृतिमान्स या ते रुद्रेति वेदोक्तवचःप्रसिद्धः ॥ लयीकृतं तिष्ठति विश्वमस्मिन् सप्तमं रुद्रगुरुं नताः स्मः ॥ ३१ ॥ अहं
बहु स्यामिति या तदुत्था वृत्तिर्जनित्री महदादिकानाम् ॥ पृथक्पृथक्कृत्य च रुद्रशक्तिं तमष्टमं स्वीयगुरुं नताः स्मः ॥ ३२ ॥ व्याप्नो-
ति तद्युक् स महन्मुखेषु तत्त्वेषु तेजस्त्वखिलं स्वकीयम् ॥ निधाय तत्स्थं परिप्राति विश्वं विष्णुं गुरुं तं नवमं नताः स्मः ॥ ३३ ॥

दुद्रादुत्था उत्पन्ना अहं बहु बहुधा स्यां भवानीत्याकारा या वृत्तिः महदादीनां महत्सत्त्वादीनां पृथङ्महत्तन्वाहंकारतन्मात्रेन्द्रियदेवताः पंचपरमाण्वः
भेदेन जनित्री जनयित्री तां रुद्रशक्तिमष्टमं स्वीयं स्वकीयं गुरुं नताः स्मः । 'एकोहं बहुस्याम्' इति श्रुत्या इयमेव गुणशोभिणीत्युच्यते महदादिनान्येभ्य-
दक्तत्वमिदं भावः ॥ ३२ ॥ नवमं विष्णुगुरुं नमस्करोति । व्याप्नोतीति । यः तद्युक् बहुस्यामिति वृत्तिरूपगुणशोभिणीयुक्तः सः महन्मुखेषु
महदादिषु तत्त्वेषु व्याप्नोति व्याप्तो भवति स्वकीयम् अखिलं तेजो निधाय स्थापयित्वा तत्स्थं तत्त्वस्थं विश्वं परिप्राति जीनयाति
विष्णुगुरुं नताः स्मः । तथा च श्रुतिः । 'एको देवः सर्वभूतेशु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतांतरात्मेति अत्र भूतपदं तन्वपरम् । प्रकरणान् ।

परस्परं विरुद्धानामपि तत्त्वानां स्वतेजोनिधानेन सूत्रीकरणदेकीकरणादयं सूत्रत्रयेति भावः ॥ ३३ ॥ विष्णुशक्तिं दशमं गुरुं प्रणमति । पुष्पासीति ॥ अहं मदीयशक्त्या स्वसामर्थ्येन स्वकीयम् आत्मीयमिदं तत्त्वगतं विश्वं पुष्पाणि पुष्टं करोमि इत्येतेषां विष्णोः सम्बन्धिनी या वृत्तिः तत्त्वांतरगतं विश्वं पुष्पाति तां विष्णुशक्तिं नताः स्मः । तथा च ब्रह्मांडपुराणे—‘क्षेत्रक्षेत्रज्ञपालिनी इति देवी नामनिर्देशात् । तत्र क्षेत्रशब्देन तत्त्वमयं ब्रह्मांडं शरीरं वा क्षेत्रज्ञः समष्टिविष्टिजीवौ वा तौ पालयति सा विष्णुशक्तिरित्यर्थः ॥ ३४ ॥ ब्रह्माण्मेकादशं गुरुं प्रणमति । तत्त्वांतरस्थमिति । यस्तत्त्वांतरस्थं तत्त्वांतरगतम् एतत् प्रसिद्धं जगत् अन्तः स्वहृदये स्वरूपेण विष्वं पुष्पाणीति वृत्त्या पश्यन् सन् सः जगच्चित्तनेन विराड् बभूव । कोसौ विराडित्यत आदि समष्टीति । समष्टिजीवः सर्वजीवसमूहरूपः अखिलसृट् सर्वजगत्सृष्टा विधाता ब्रह्मा आसीत् तमेकादशं गुरुम् आनताः स्मः । ‘हिरण्यगर्भः सप्तर्षीनामे

पुष्णाम्यहं विश्वमिदं स्वकीयं मदीयशक्तयेति मदीयवृत्तिः ॥ पुष्पाति तत्त्वांतरगतं तु विश्वं तां विष्णुशक्तिं दशमं नताः स्मः ॥ ३३ ॥ तत्त्वांतरस्थं जगदित्यमंतः पश्यन्स्वरूपेण स विराड् बभूव ॥ समष्टिजीवोखिलसृष्टिधाता गुरुं तमेकादशमानताः स्मः ॥ ३४ ॥ यज्ञादिकं चात्मभवाः सुखास्यै कुर्वतु जीवा इति यास्य वृत्तिः ॥ वेदत्रयी कर्ममयी किलाजशक्तिं गुरुं द्वादशमानताः स्मः ॥ ३५ ॥

भूतस्य जातः पतिरेक आसीत्’ इति श्रुतौ भूतस्य पतिरेक इत्यनेनास्य ब्रह्मणः समष्टिजीवत्वमिति भावः ॥ ३५ ॥ वेदत्रयीरूपा ब्रह्मासक्तिं द्वादशं गुरुं प्रणमति । यज्ञादिकमिति । आत्मभवाः आत्मप्रभवाः जीवाः सुखास्यै सुखप्राप्त्यर्थं यज्ञादिकं कर्म कुर्वन्तु इति या वेदत्रयीरूपा कर्ममयी यज्ञाश्रयादि कर्मरूपा च अस्य ब्रह्मणः वृत्तिः किल निश्चयेन । अथर्वणवेदस्य यज्ञानुपयुक्तत्वाच्चयग्रहणम् । ताम् अजशक्तिं ब्रह्मासक्तिं द्वादशं गुरुम् आनताः स्मः इति यत्वेदोः संबंधः । तथा च कूर्मपुराणे हिरण्यवन्तं प्रति देवीवचनम्—‘‘पमैवान्या पा शाक्तिर्वेदसंज्ञा पुरातनी । क्रयजुःसामरूपेण सर्गादौ संभवन्ते ॥ श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म सम्यग्वर्णाश्रमात्मकम् । अध्यात्मज्ञानसहितं मुक्तये सततं कुरु ॥ धर्मात्संजायते भक्तिर्भक्त्या संजायते परम् । श्रुतिस्मृतिर्याशुभितां धर्मो यज्ञादिको यतः ॥ नान्यतो ज्ञायते कर्म वेदाद्वसोहि निर्बभौ । तस्मान्मनुशुद्धमर्थं मद्गुणमिदमाश्रयेत् ॥ मदाज्ञप्यैव गुप्त्यर्थं वेदानां प्रपञ्चाजः ॥

ब्राह्मणादीनससर्जाय स्वेस्वे कर्मण्ययोजयत्” इत्यादिषु वेदत्रय्याः स्वस्वधर्मादिकर्ममयत्वेन कदाचिद् ध्यायतः स्रष्टुर्वेदाः आसंश्रुतमुखात्” इति विष्णुभागवते ब्रह्ममुखप्रादुर्भूतत्वेन च ब्रह्मशक्तिव्यमिति भावः ॥ ३६ ॥ एवं दिव्यौघस्थद्वादशगुरुनुक्ता तत्स्वरूपश्रवणफलमाह । आदिनाथमुखत इति । हे अनघ दिव्यादिव्यसंज्ञिकाः आदिनाथमुखतः आदिनाथप्रमुखतो द्वादशैव गुरवस्ते तुभ्यं कथिताः स्वरूपतो निरूपिताः शृण्वतामघहराः पापहराः पठतां पाठकर्तॄणां च भौमदिव्यमुखसहस्रविदाः भौममुखं स्वर्गमुखं सद्गतिमुत्तमगतिं च दातारो भवन्ति । स्वागतावृत्तम्—“स्वागतेति रत्नभाद्रकयुग्मम्” इति

आदिनाथमुखतः कथितास्ते द्वादशैव गुरवोनघ दिव्याः ॥ शृण्वतामघहराः पठतां वै भौमदिव्यमुखसहस्रविदाः स्युः ॥ ३७ ॥ इति श्रीमद्गुरुरंपराचरित्रे पूर्वोद्धे ब्रह्मशक्त्यंतदिव्यौघकथनं नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथ सिद्धान् गुरुन्वक्ष्ये शृणुष्वनावहितांतरः ॥ येषां श्रवणमात्रेण यांति सिद्धिं तु भावुकाः ॥ १ ॥ ब्रह्मा यः कथितः पूर्वं गुरुरेकादशो विराट् ॥ तस्य शक्तिः क्रियारूपा प्रोक्ता च द्वादशी तथा ॥ २ ॥ गुरुणा स समादिष्टो विष्णुना विश्वमृष्ये ॥ तदाज्ञया स्वशक्त्याढ्यो विश्वं स्रष्टुं प्रचक्रमे ॥ ३ ॥ कथं भवेत्सृष्टिरिति चिंताकुलितचेतसः ॥ अविद्या चाभवत्पूर्वं पंचपर्वथ वेधसः ॥ ४ ॥ प्रसिद्धा सा पुराणेषु ज्ञानावरणकारिणी ॥ विधिस्तस्यां निर्गतायां बभूव विमलान्तरः ॥ ५ ॥ ततः सृष्टिं ध्यायतस्तु ब्रह्मणो मनसस्तदा ॥ सनकाद्याः सुताः पंच बभूवुर्विश्वपूर्वजाः ॥ ६ ॥

तल्लक्षणम् ॥ ३७ ॥ इति श्रीमद्गुरुरंपराम्पराचरित्रे पूर्वोद्धेऽथैवोधिण्यामथस्फूर्त्यभिधायां दीकार्यां प्रथमः सर्गः ॥ ३ ॥ पंचाशत्पद्यवयस्तु द्वितीये सनकादिकान् ॥ पंचोक्ता व्यतिरेकेण निदाघर्भुक्थोच्यते ॥ १ ॥ दिव्यौघमुक्ता सिद्धौघस्यान् गुरुन् वक्तुमुपक्रमते ॥ अथेत्यादिना । अवहितान्तरः सावधानचिन्तः ॥ १ ॥ विराडाख्यो यो ब्रह्मा कथितस्तस्य कर्मरूपा त्रयीनाम्नी ब्रह्मशक्तिश्च द्वादशी पूर्वसर्गे प्रोक्ता ॥ २ ॥ स ब्रह्मा ॥ ३ ॥ तामिश्रान्धतामिश्रतमोहमहातमरूपा पंचपर्वोऽविद्या वेधसो ब्रह्मणः छायातोऽभवत् ॥ ४ ॥ ज्ञानस्य आवरणकारिणी लोपकर्त्री ॥ ५ ॥ तत इति ॥ सृष्टिकर्तृमिति शेषः

विशेषां सर्वेषां मध्ये पूर्वजाः प्रथमभवाः ॥ ६ ॥ सनक इति आर्यागीतिः । तद्वक्ष्यं तु—“आर्याप्रथमदलोकं यदि कथमपि लक्षणं भवेदुभयोः । दलयोः कृतयतिशोभां तां गीतिं गीतवान् भुजगेयः” इति ॥ ७ ॥ दष्ट्वेति ॥ ब्रह्मशक्तिमहितो धाता ब्रह्मा तान्सनकादिकाञ्च दृष्ट्वा संतुष्टो बभूवेत्यन्वयः ॥ ८ ॥ सप्तकोटिमहामंत्रानिन्यादि ॥ ब्रह्मा स्वशक्तये प्रोचे कथितवानिति तृतीयलोकस्थैः पदैरन्वयः ॥ अंगोपांगे पूर्वगोचरंगे रहस्यं मंत्रार्थादि तत्सहितान् । ज्ञानं शास्त्रजन्यं परांशं विज्ञानम् अनुभवजन्यम् । योगः यमनियमासनायामाभ्यस्त्याहारधारणाध्यानसमाधिरूपः । मुद्राः संचर्यादयः । तत्समन्वितान् ॥ ९ ॥ चतुर्बाहिः तत्संख्याकानि तंत्राणि । यस्मिन् उपासनाक्रमः उपासनाविधिरस्ति ॥ यदिदं ब्रह्मणे

सनकः सनंदनाख्यः सनातनोथो सनत्कुमारश्च ॥ अंत्यः सनत्सुजात इति विख्याताः स्वनामाभिः शुद्धाः ॥ ७ ॥ दृष्ट्वा तान्सूयं संकाशान्तुशान्तान्संयतैर्द्रियान् ॥ तुष्टो बभूव धातापि स्वशक्तिसहितः प्रभुः ॥ ८ ॥ सप्तकोटिमहामंत्रान्संगोपांगरहस्यकान् ॥ ज्ञानविज्ञानसहितान्योगमुद्रासमन्वितान् ॥ ९ ॥ चतुष्यष्टिश्च तन्त्राणि महेशः समुपादिशत् ॥ उपासनाक्रमो यस्मिन्देवतानां पृथक् पृथक् ॥ १० ॥ अखिलं तत्तथान्यच्च नानासाधनलक्षणम् ॥ प्रोचे स्वशक्तये ब्रह्मा सनकाय तु साब्रवीत् ॥ ११ ॥ आद्यसिद्धो भवत्सोथ सर्वसिद्धेश्वरः सुधीः ॥ ज्येष्ठावरक्रमात्सर्वे गुरुशिष्याश्च ते भवन् ॥ १२ ॥ स आद्यसिद्धः कथितः सुसिद्धैरस्माद्वताः सिद्धिमने कसिद्धाः ॥ तं सिद्धपूज्यं सनकं मुनींद्रं त्रयोदशं स्वीयगुरुं नताः स्मः ॥ १३ ॥

शिवः उपदिदेश ॥ १० ॥ अखिलमिति ॥ तत्सर्वं पूर्वोक्तम् । तथा नानासाधनानां लक्षणानि यस्मिन् तत् । अन्यत् गुरुमुखैकेवैवं च प्रोचे ॥ सा ब्रह्मशक्तिः सनकानंदयाब्रवीत् ॥ पूर्वोक्तमिति शेषः ॥ एतेषां साधनानां मंत्रशास्त्रप्रसिद्धत्वेन गुरुमुखैकेवैव्यादाज्ज्याभ्यानमिति बोध्यम् ॥ ११ ॥ आयेति ॥ सर्वसिद्धानां सिद्धौ घटस्थगुरुणाम् ईश्वरोऽनुग्रहकर्ता आसीत् ॥ ते सर्वे ब्रह्मपुत्राः ज्येष्ठावरक्रमेण गुरुशिष्या बभूवुः ॥ १२ ॥ तत्र त्रयोदशं सनकानंदगुरुं प्रणमति ॥ स इति ॥ सुसिद्धैरुत्तमसिद्धैर्यः आद्यो मुख्यः सिद्धः कथितस्तं त्रयोदशं गुरुं नताः स्मः ॥ उपजातिवृत्तम् ॥ १३ ॥

सन्तदनान्दं चतुर्दशं गुरुं प्रणमति ॥ कनीयस इति ॥ असौ सनकः कनीयसे कनिष्ठाय सन्तदनाय रहस्यं पूर्वोक्तमत्रादिकं प्राह ॥ अथ रहस्योपदेशानन्तरं
यः सन्तदनान्दं आनन्दयुक्तोऽभूत् वयं तमानताः स्मः ॥ १४ ॥ सनातनानन्दं पंचदशं गुरुं प्रणमति ॥ आतुरिति ॥ अथ वरिष्ठत्वं ज्येष्ठत्वं भ्रातुः सन्तद-
नात्सर्वं मंत्ररहस्यादिकं संप्राप्य सनातने प्राचीनेऽद्वितीये ब्रह्मणि धृतमानसः लघुचित्तः असूतममुं बुद्धिस्यं सनातनानन्दं नताः स्मः ॥ उपजातिवृत्तम् ॥
॥ १५ ॥ सनत्कुमारानन्दं षोडशं गुरुं प्रणमति ॥ अपेति ॥ अस्मात्सनातनादवरः कनिष्ठः सनत्कुमाराख्यः मंत्रादिरूपम् अभीष्टं प्रियं सर्वं रहस्यं
प्राप तु पुनः यः सनत्कुमारः पृथगे पृथुराजाय आद्यं मुख्यम् आत्मतत्त्वमुवाच तमानताः स्मः ॥ तथा चोक्तं विष्णुभागवते चतुर्थस्कन्धे—“एष स्वसन्नोपवेने
कनीयसे प्राह स सोदराय सर्वं रहस्यं शरणागताय ॥ स्वानन्दयुक्तोऽथ सन्तदनान्दोऽभूच्चतुर्दशं तं गुरुमानताः स्मः ॥ १४ ॥ आतुर्वरिष्ठश्च
सनातनोऽथ संप्राप्य सर्वं धृतमानसोऽभूत् ॥ सनातने ब्रह्मणि चाद्वयेऽमुं स्वीयं गुरुं पंचदशं नताः स्मः ॥ १५ ॥ प्रापावरोऽस्माच्च
सनत्कुमारो मंत्राद्यभीष्टं त्वखिलं रहस्यम् ॥ य आत्मतत्त्वं पृथगेऽवदच्च तं षोडशं सङ्कुरुमानताः स्मः ॥ १६ ॥ सनत्कुमारोऽदितसं
हितायै सन्तदनान्दं योगभवान्यमूर्तिः ॥ सत्तदुसंख्यं मनुविद्वरिष्ठं सनत्सुजातं गुरुमानताः स्मः ॥ १७ ॥ ऋग्वाख्यः सनकादीनामवरो
ब्रह्मणः सुतः ॥ जातोऽस्य मानसादेव जन्मनैवात्मवित्तमः ॥ १८ ॥ सर्वमात्मनि संपश्यन्नात्मानं विश्वसंस्थितम् ॥ न भेदोऽहत्त्वमित्या-
दिरीषदध्यस्य चेतसि ॥ १९ ॥ बंधुं सनत्सुजाताख्यमृभुः स शरणं गतः ॥ संप्रदायप्रवृत्त्यर्थमात्मवानपि भक्तिः ॥ २० ॥
समेत्य सनत्कुमारं भगवत्प्रेक्षम् ॥ आराध्य भक्त्याऽलभतामलं तज्ज्ञानं यतो ब्रह्म परं वदन्ति” इति ॥ १६ ॥ सनत्सुजातानन्दं सप्तदशं गुरुं प्रणमति
सनत्कुमारोऽदितेति ॥ सन्तदन एव सनत्कुमारोऽक्तसंहिताप्राप्त्यर्थं योगेन तद्वलेन तत्सामर्थ्येन भवा उत्पन्ना अन्या मूर्तिर्देहो यस्य द्वितीयदेहवान्भूतं मनुविद्वरिष्ठं
मंत्रावित्तु वरिष्ठं महाज्ञानित्थेष्ठं सप्तदशसंख्यं सनत्सुजातानन्दं नताः स्मः ॥ विद्वरिष्ठत्वं चास्य भारते उद्योगवर्षणि सनत्सुजातीये प्रसिद्धम् ॥
ज्येष्ठोऽपि कनिष्ठात्संहितां लब्धुं रूपांतरं धृतवानित्यर्थः ॥ १७ ॥ सनत्सुजातानन्तरम् कम्भानन्दः संप्रदायप्रवर्तको जात इत्याह ॥ कम्भाख्य इत्यादिभिः ।
पंचभिः ॥ अस्य ब्रह्मणः मानसात् मनसः ॥ १८ ॥ १९ ॥ आत्मवात् आत्मज्ञानवानपि संप्रदायप्रवृत्त्यर्थं सनत्सुजातानन्दं शरणं गतः ॥ २० ॥

सदा संतुष्टः सन् वसुधातले चचरेति साङ्केतान्वयः ॥ २१ ॥ सर्वत्र आत्मनिकेतन आत्मदृष्टिः ॥ २२ ॥ तस्यैव क्रमुद्भानंदनामवटकं क्षयापिक्रये कथयन् विष्णुपुराणकथामाह ॥ एवमित्यादिना ॥ २३ ॥ यत् यतः वेदतत्त्वं वेदार्थानां तात्पर्योपलक्षितमर्थं न वेत्ति ततः वेदैः तदध्ययनेन फलं नैत्यर्थः ॥ २४ ॥ तत्त्वलब्धये ज्ञानप्राप्तये ॥ २५ ॥ स्वपितुः पुलस्त्यस्य ऋभुणा गुरुणा सह ॥ २६ ॥ यत् आत्मतत्त्वं हृदि मनसि ज्ञात्वा निश्चिन्त्य

ज्ञानं योगं मन्त्रसर्वात्मसंप्रदायक्रमादृभुः ॥ लब्ध्वा सनत्सुजाताख्यादुरोः संतुष्टयोः सदा ॥ २१ ॥ चचार वसुधापृष्ठे विक्षेपादि विवर्जितः ॥ नाश्रमं कुत्रचिच्छ्रे सर्वत्रात्मनिकेतनः ॥ २२ ॥ एवमुर्व्यां चरन्तं तमुभमात्मविदां वरम् ॥ पुलस्त्यतनवोपरात्र निदाघाख्योज्ञसागतम् ॥ २३ ॥ वेदाधीतिरतं दृष्ट्वा निदाघं पितुराश्रमे ॥ ऋभुस्तं प्राह किं वेदैर्वेदतत्त्वं न वेत्सि यत् ॥ २४ ॥ श्रुत्वा निदाघस्तं प्राह ब्रूहि तत्त्वं किमस्ति तत् ॥ इत्युक्त्वा तं ननामासौ निदाघस्तत्त्वलब्धये ॥ २५ ॥ आश्रमं स्वपितुस्तत्त्वा निदाघोऽथ सहर्षुणा ॥ चचार धरणिं तस्य श्रुत्वाभिरतो ब्रवीती ॥ २६ ॥ तस्य श्रुत्वाया तुष्ट्यात्मतत्त्वमुभुमुदा ॥ निदाघायाश्च शतसर्वं यज्ज्ञात्वा हृदि मोदते ॥ २७ ॥ संप्राप्तात्मसुखं प्राह निदाघमुभुगदात् ॥ गच्छ तात पितुः स्थानं गार्हस्थ्यं ॥ २८ ॥ भग्न्य तात् ॥ २८ ॥ इत्युक्तोऽथर्षुणा सोऽपि निदाघः पितरं ययौ ॥ पित्रा कृतविवाहासौ पृथक्कृत्वा निजाश्रमम् ॥ २९ ॥ निदाघो भार्यया युक्तश्चावसदहर्धमवान् ॥ ऋभुर्ज्ञानदशा ज्ञात्वा निदाघं कर्मतत्परम् ॥ ३० ॥ बहुवर्षान्तरे ज्ञानं वक्तुं तस्याश्रमं ययौ ॥ देवि कासारितस्तीरे रम्यं वीरपुरं महत् ॥ ३१ ॥

मोदते परमानंदं प्राप्नोति अधिकारीति शेषः ॥ २७ ॥ मन्मतात् मन्मदमाश्रित्य त्वज्जलोपे पंचमी । मदाज्ञयेति यावत् गार्हस्थ्यं गृहस्थाश्रमं कुरु ॥ २८ ॥ पितुराश्रमात्पृथक् भिन्नं स्वाश्रमं कृत्वा ॥ २९ ॥ गृहधर्मवान् गृहस्थाश्रमकर्मकर्ता ॥ ३० ॥ देविकाख्यायाः नयास्तीरे ॥ ३१ ॥

तदा वैश्वदेवस्य काले तमाश्रमं प्राप्तः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अयं मां गुरुं न ज्ञातवानिति ज्ञात्वा हसन्निति भावः ॥ ३४ ॥ मन्त्रिस्मरणेन विस्मृतागतत्वं
मेतन्नेकयुक्त्या बोधयामीत्याह ॥ मिष्टान्न इति ॥ कदन्नेन भोजने किं प्रयोजनम् । न किञ्चिदपि तृप्तिः सुखं वा नेत्यर्थः ॥ यदि दाग्यमि तर्हि मिष्टान्नं
भोजनं देहि ॥ ३५ ॥ गोधूमपिष्टस्य तत्त्वादि तंतुपदेन महाराष्ट्रभाषया (केन्या) (शेवया) इत्यादि गृह्यते ॥ गृहे यत्संचितं संगृहीतमस्ति ॥

तस्योपवनदेशेऽभून्निदाघस्याश्रमः शुभः ॥ ऋभुस्तमाश्रमं प्राप्तो वैश्वदेवातिथिस्तदा ॥ ३२ ॥ द्वारस्थं तन्मृशं दृष्ट्वा निदाघश्चेदमब्रवीत् ॥
अनायासेन लब्धस्त्वं मध्याह्ने मद्वहेऽतिथिः ॥ ३३ ॥ सुंक्ष्व भक्ष्यं द्विजश्रेष्ठ सत्पत्न्या पाचितं तु यत् ॥ निदाघस्य वचः श्रुत्वा
प्राहेत्यं तं हसन्मृशुः ॥ ३४ ॥ मिष्टान्ने विप्र मे वांछा किं कदन्नेन भोजनम् ॥ मिष्टान्नं पुष्कलं देहि यदि दास्यसि भोजनम् ॥ ३५ ॥
पत्नी प्राह निशम्येत्यं निदाघो विप्रभाषणम् ॥ गोधूमपिष्टतत्त्वादि गृहे यच्चास्ति संचितम् ॥ ३६ ॥ पक्वा तच्छर्कराशुक्लं देहि विप्राय
तुष्यतु ॥ श्रुत्वा पत्न्यपि भर्त्रोक्तं पक्वा मिष्टान्नमादरात् ॥ ३७ ॥ सुभोजनं ददौ तस्मै सभैर्ऽतिथये धृशम् ॥ भुक्तवंतं द्विजं प्राह
निदाघोऽपि मुदान्वितः ॥ ३८ ॥ जाता किन्नु भवन्तुर्भिष्टान्नेन द्विजायुना ॥ निदाघस्य वचः श्रुत्वा तन्मृशुः प्राह भो द्विज ॥ ३९ ॥
तस्यैव तृप्तिः प्रष्टव्या यत्शुधा शमिता त्वया ॥ शुदेव नास्ति मे धर्मस्तृप्तिं पृच्छसि मां कथम् ॥ ४० ॥ शुक्लदूययः किलासूनां रसनं
मधुरादिवित् ॥ शुदर्थं मधुरां सुक्तिं मन इच्छति भो द्विज ॥ ४१ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अतिथिः संतुष्टो न वेति पृच्छति जातेति । भो द्विजेत्युत्तरान्वयी ॥ ३९ ॥ प्रश्न एव न घटत इत्याह तन्मृशं यारिना ॥
॥ ४० ॥ शुधादीनामनात्मधर्मत्वमाह शुक्लद्विज ॥ शुधातृषारूपो धर्मः असूनां प्राणानामस्ति किलेति प्रसिद्धौ नात्मनः ॥ तथा मधुरादिराशानां भिद्य
वेत् रसनं निह्वेन्त्रियमस्ति नात्या ॥ नन्वेवमतस्त्वया मिष्टान्नं कथमिपितमिति चेत्तर्हि इच्छादिधर्मो मनसोस्तीत्याह । शुदर्थमिति । शुधार्थं शुशोण

शमार्थं मधुरां भुक्तिं मिष्टान्नं भोजनं च मनः इच्छति नात्मा । कामसंकल्पादर्भनोधर्मत्वादित्यर्थः ॥ ४१ ॥ न केवलमेतदवत् । अपि तु विषयाश्च ध्यायन्ते मनः इंद्रियैः करणैस्त्वान्तर्भवविषयाश्च लब्धुं श्रामुमिच्छति ॥ कामः संकल्पो विचिकित्सा श्रद्धाऽश्रद्धा धृतिरधृतिः श्रौतार्थभिरित्येतत्सर्वं मन एवेति श्रुतौ कामशब्देनैच्छया मनोधर्मत्वमिति भावः । मनः सत्त्वगुणं सत्त्वगुणात्सकमित्युक्तम् ॥ ४२ ॥ विषया इति ॥ स्वप्नगतो यथा सुखदुःखादि मन्यते तथा जाग्रत्मान् जीवः । आत्मनो विस्मृत्याज्ञानेन देहबुद्ध्याब्धः सन् गुणैरेव सुखं दुःखं च मन्यत इति योग्यम् ॥ आत्मा तु न तथेत्याह ।

इंद्रियविषयान्ध्यायन्मनस्ताह्विषुमिच्छति ॥ मनः सत्त्वगुणं प्रोक्तं राजसानींद्रियाणि च ॥ ४२ ॥ विषयास्तामसा प्रोक्ता इत्येवं गुणकल्पना ॥ गुणैरेव सुखं दुःखं विस्मृत्या चात्मनः पुमान् ॥ ४३ ॥ मन्यते देहबुद्ध्याढ्यो भ्रातः स्वप्नगतो यथा ॥ त्रिगुणैर्ध्यायः परो ह्यात्मा नित्यः शुद्धो निराकृतिः ॥ ४४ ॥ सुखं दुःखं च गुणजं नेपदप्यात्मनीयते ॥ तेजस्व्यपि यथा सूर्यो मेघदूरस्थितैरपि ॥ ४५ ॥ दृश्यते छन्नबद्धो के तथैवात्मा गुणैस्त्रिभिः ॥ मायोरथास्त्रिगुणाः प्रोक्ता माया विस्मृतिरात्मनः ॥ ४६ ॥ तथा विस्मृत्य चात्मानं देही भुंक्ते सुखाऽसुखे ॥ ऋमुणोक्तं निदावोपि श्रुत्वेत्यं संग्रणम्य च ॥ ४७ ॥ तमिति ग्राह कोमि त्वं त्वद्राक्यमे तला हतम् ॥ स निदापं पुनः प्राहाथाचार्योहमुस्तव ॥ ४८ ॥

त्रिगुणैर्य इति । गुणत्रयातीतः । नित्यो बाधाराहितः । शुद्धोऽज्ञानादिमलराहित आकाशिरहितश्चास्ति ॥ ४३ ॥ गुणजं त्रिगुणरुतं सुखदुःखादि इंद्रजातम् ईषात्किंचिदपि आत्मनि न ईयते न वर्ण्यते । ज्ञानिभिरीति शेषः ॥ तेजस्व्यपि सूर्यः दूरस्थरपि मेघैर्यथा छन्नबद्धर्यते तथात्मा त्रिगुणैश्छन्नवत् आच्छादित इव दृश्यत इत्यन्वयः । अवलोकयितुं दृष्ट्याच्छादनेनानाच्छादितोप्याच्छादित इवेतीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ मायोरथा मायाजन्याः ॥ आत्मनः विस्मृतिज्ञानं माया । मायांशत्वादविषयाया मायात्वमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ देही जीवस्तया मायायात्मानं विस्मृत्य सुखदुःखे भुंक्ते ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४७ ॥ त्वद्राक्यमे

तमः आज्ञानं ह्वयं दूरीकृतमस्ति स त्वं कोसीत्याह ॥ तवाचार्यो गुरुहम् ऋभुनामास्मि ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सांगनेन क्षीसहितेन निदाधेन तदा
श्लेषपरैः पूजितः सर्वात्मदृष्टिः ऋभुः ऋषीणां स्थानानि पश्यन् सन् धारां पृथ्वीं चचार ॥ उपजातिवृत्तम् ॥ ५० ॥ इति श्रीगुरुपरं पराचरित्रे
पूर्वोद्धेत्यस्फूर्त्यभिधायं दीकायां द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥ अष्टात्रिंशत्पदवर्षे निदाधर्भूक्तिरन्वयात् ॥ सिद्धैर्नाम ऋभुहेति तृतीये कृतमी
त्वां सत्तं कर्मणि ज्ञात्वा ज्ञानं ते बहुभागतः ॥ गुरुं ज्ञात्वा निदाधोपि पूजयामास चानमन् ॥ ४९ ॥ संगूजितस्तेन च सांगनेन
तदा निदाधेन वरोपचरैः ॥ ऋभुश्चाराथ धरामृषीणां स्थानानि पश्यन्निखिलतामबुद्धिः ॥ ५० ॥ इति श्रीमद्गुरुपरं पराचरित्रपूर्वार्धे
सनकादिपंचगुरुचरितपूर्वकम्पृथुचरित्रवर्णनं नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ स ऋभुर्बहुवर्षीते गां भ्रमन्ब्रह्माविद्भरः ॥
ब्रह्मं निदाधं संप्राप्तस्तन्निवासपुरं पुनः ॥ १ ॥ तदैव तत्पुनस्त्वामी राजा सेनासमन्वितः ॥ प्रविशेश पुरं प्राप्तो भृगयायाः स्थितो
गजे ॥ २ ॥ निदाधोपि तदैवागात्सामिहर्भुतो वनात् ॥ समर्द्धं पथि सैन्यस्य दृष्ट्वो दूरतः स्थितः ॥ ३ ॥ तत्समीपमृगुत्तं ताऽ
भिवाद्याह हसंश्च तम् ॥ किमेकान्ते स्थितोस्येको भारं शिरसि वै वहन् ॥ ४ ॥ निदाधस्तमृभुं ग्राह सैन्यो नृपतिः पुरम् ॥
विशतीति महानस्ति समर्द्धः पथि भो द्विज ॥ ५ ॥ कथं मयात्र गंतव्यं समर्द्धस्पर्शभीरुणा ॥ अतो दूरं स्थितोऽस्यैको गमिष्य
तर्गते नृपे ॥ ६ ॥ निदाधोक्तमिति श्रुत्वा पुनस्तमृभुब्रवीत् ॥ को राजास्मिन्महत्सर्वं मे दर्शय वेत्सि चेत् ॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वाह
निदाधस्तमृभुं चेत्यं द्विजोत्तम ॥ राजा महागजस्योयं छत्रचामरशोभितः ॥ ८ ॥ अन्ये लघुगजाश्चस्था पादगाश्चास्य सैनिकाः ॥
ऋभुराह पुनश्चेत्थं निदाधं को नृपो द्विज ॥ ९ ॥

३ ॥ ३ ॥ पूर्वाध्यायते ऋभुणा निदाधायाम्नो व्यतिरेकरीत्या ज्ञानमुक्तम् ॥ तृतीयेऽन्वयेन ज्ञानमुपदिश्य ऋभोः क्षमाधिक्यं कथयति । स ऋ
भुरित्यादिना । गां पृथ्वीं तत् प्रसिद्धं तस्य निदाधस्य निवासपुरं वीरपुरं पुनः प्राप्तः ॥ १ ॥ तदैवेति ॥ भृगयायाः सकाशात्प्रातः ॥ २ ॥ ३ ॥
तत्समीपमिति ॥ मां गुरुं न ज्ञातवानिति हेतोः हसन् ॥ भारं समिदभोदिसमूहं वहन् धारयन् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ निदाध इति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

कद्वति ॥ नृपभौ नृपगजौ ॥ १० ॥ ऋभुरिति ॥ उन्नराद्धमुन्नरान्वयि ॥ ऊर्ध्वधोभेदज्ञानाभावाद्धातुः किमिति हसन् ॥ ११ ॥ अथ इति ॥ गजः गजः सदृशः नृपः नृपसदृशः ॥ १२ ॥ निदाघे उरसि स्थितेपि क्रोधाभावाच्छांतमतिः ॥ अतः क्षमी क्षमावान् ॥ १३ ॥ इदं विश्वम् ॥ आत्मन्यधिष्ठाने आभाति ॥ भंगास्तरंगाः ॥ तेषु तरंगेषु ॥ केचिर्चिर्यगाः ॥ तिर्यक् गायिनः ॥ १५ ॥ दृश्यन्त इति ॥ तीरे या रत्नखन्यन्ता गणाः ॥ अतः

को गजस्स पृथक्सम्यङ्नृपे भौमे प्रदर्शय ॥ निदाघोथाह चोर्ध्वस्थो नृपोऽधस्थो गजो मुने ॥ १० ॥ ऋभुराह न जानेहमूर्ध्वाधो भेदकल्पनाम् ॥ निदाघोथ शिरोभारमधस्त्यक्त्वा हसन्बुधुः ॥ ११ ॥ अथो निपात्य तमसुं तदुरःस्थोब्रवीत्पुनः ॥ त्वमदःस्थोहृद्बुध्वस्थस्त्वं गजोहं नृपो द्विज ॥ १२ ॥ ऋभुर्निदाघं प्रहेत्यं पुनः शांतमतिः क्षमी ॥ एक एव परो द्वात्सा नानाभेदस्तु नान्मतिः ॥ १३ ॥ को नृपः को गजस्त्वं कः कोहमूर्ध्वमधश्च किम् ॥ सैनिकाः के गजाश्चस्थाः पादगाः के द्विजोलम् ॥ १४ ॥ आत्मन्येव दमाभाति भंगाः सिधौ यथाखिलाः ॥ तेष्वधोगामिनः केचित्तिर्यग्गाधोर्ध्वगाः परे ॥ १५ ॥ दृश्यन्ते मूञ्जलाः केचित्तीरे रत्नखन्यगताः ॥ मृदादिसंगताः केचिद्दृश्यन्ते मलिनाः परे ॥ १६ ॥ शुद्धाध्यांतर्गताः केचिद्दृश्यन्ते संगवर्जिताः ॥ भंगा नानाविधाश्चेत न पृथग्द्विधुतः केचित् ॥ १७ ॥ तथा नानाविधं विश्वं नात्मनः पृथगीर्यते ॥ येनेदं सर्वमात्मैव दृश्यते स सुखी सदा ॥ १८ ॥ ऋभुणोक्तं विशुत्वा निदाघो ज्ञानमुग्धवचः ॥ स्वचित्तेऽचितयश्चेत्यमृतमुः किं ह्येव भद्ररुः ॥ १९ ॥ द्रुतमुत्थाय लज्जाल्बो निदाघोऽधातगततः ॥ सुस्थितं तमसुं नत्वा प्रार्थनां बहुधाऽकरोत् ॥ २० ॥

मूञ्जलाः सुपकाशाः ॥ १६ ॥ अंतर्गताः समुद्रांतर्गताः ॥ १७ ॥ तथेति ॥ येन नरेण कर्त्तुं सर्वमिदं विश्वम् ॥ आत्मैवेत्यलोक्यते स नरः सुखी भवति ॥ १८ ॥ ज्ञानयुक्तं ज्ञानयुक्तं वचः ॥ १९ ॥ पूजाहो गुरुभयावमानितोस्तांति लज्जाल्बः ॥ तस्य क्रमोः ऊर्ध्वतः हृदयात् द्रुतमुत्थाय गृहीतं नेत्रे

रहितत्वेन निषिद्धं नत्वा बहुप्रार्थनां कृतवानित्यर्थः ॥ २० ॥ अमुम् अपराधं क्षमस्व ॥ उपजातिवृत्तम् ॥ २१ ॥ यद् यस्मात् । आर्वां गुणमदस्मच्छ
बद्धाच्यौ आत्ममूलौ आत्मा चिद्रूपः मूलं कारणम् अधिष्ठानं ययोस्तौ ॥ २२ ॥ आत्मा आत्मस्वरूपं पुरा मिष्टाक्षभोजनावसरे व्यतिरेकेण कथितो
पि कर्मधिया त्वया विस्मृतः । अतः द्विधा अन्ययेन व्यतिरेकेण च ते तुभ्यं वक्तुमिदानीं द्वितीयवारम् उपदेष्टुमागतोस्मि ॥ २३ ॥ तुभ्यमिति ॥

मया त्वविज्ञाय गुरुं भवतं तवापराधोऽत्र कृतो गरीयान् ॥ वाचाप्यवाच्योऽमुमयो क्षमस्व क्षमापराः स्फुर्हि यतो महातः ॥ २१ ॥
ऋभुस्तमाहाथ न मेऽपराधः कृतस्त्वयाऽऽर्वा च यदात्ममूलौ ॥ चेद् धर्षतश्चैकतरोऽस्तु शास्त्रे कथापराधस्तुकृतो हि कस्याः ॥
॥ २२ ॥ आत्मा मया ते कथितः पुराद्य स विस्मृतः कर्मधिया त्वया तम् ॥ समागतो वक्तुमहं द्विधा ते द्वितीयवारं लुपेदमुमेव ॥
॥ २३ ॥ तुभ्यं मया भुक्तिमिषेण पूर्वं ह्यात्मत्वमुक्तं व्यतिरेकमार्गात् ॥ तथाऽद्य राजादियिषेण सर्वं प्रोक्तं त्वेयान्मथतो विज्ञाय ॥
॥ २४ ॥ इयं समालोच्य न यास्यसि त्वं दुःखं प्रयचेऽखिलदुःखदेऽपि ॥ यथा जलौघे विमलं कदापि न गच्छं भवति कृपी
दसङ्गम् ॥ २५ ॥ ऋभूक्तेमेतद्भवनं निदाघः श्रुत्वा पुरोक्तं व्यतिरेकवाक्यम् ॥ स्मृत्वाऽनुनेक्तं च तदन्वयाख्यासात्प्रत्युत्पन्मोष्य
तिहर्षयुक्तः ॥ २६ ॥ नत्वा मुहुःश्रीशुरुमग्रसंस्थो रोमांचितः प्राञ्जलिर्बुजाक्षः ॥ प्रेम्णाब्रवीद्ब्रह्मवाक्यमित्थं तत्ततः परः कः सदस्य
स्त्रिलोक्याम् ॥ २७ ॥ मां कर्मपाशैस्तु निबध्य रुद्धं गृह्णांरूपेऽग्निभिरत्र पड्भिः ॥ निर्गितुमस्मादसमर्थमृष्यं ज्ञात्वा भ्रिमोऽनु
स्वयमागतोसि ॥ २८ ॥

॥ २४ ॥ द्वयमिति ॥ द्वयम् अन्वयव्यतिरेकज्ञानम् ॥ कृपीदंशंगु जलसंबन्धम् । 'कृपीदं काण्डमङ्गस्यात्' इत्यमरः ॥ २५ ॥ एतद्वितीयवारं निर्गि
तुमागतोस्मीत्यादि श्रुत्वा पुरोक्तं क्षुधादिसंबन्धरहित आत्मेत्यादि व्यतिरेकबोधकं वाक्यम् अधुनेक्तं तरंगन्यायेनेदं विश्रयात्मनि भातीत्याद्यन्वयबोधकं न
स्मृत्वा परमानन्दमयोभवत् ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ मांमिति ॥ पड्भिर्भिरग्निभिः कागक्रोधादिभिः शत्रुभिः कर्ममयेः पाशैः कर्णैः गृहमेयांधक्यः संबन्धकाद्युक्तद्वय

स्तस्मिन्नितरां बद्धम् अत एवास्मादूर्ध्वं बहिर्निर्गतुमसमर्थं मां ज्ञात्वा मोचयितुं स्वयमागतोसि ॥ २८ ॥ दुःखेति ॥ बन्धादयो न पाति न रक्षति । ब्रह्मादयो देवा अपि न रक्षति इति हेतोः देवात् गुरुः पूज्योस्ति । गुरोस्त्वन्यः पूज्यो नास्ति । 'सर्वदेवमयो गुरुः' इति वचनात् पूज्यतमत्वं गुरोरेवेत्यर्थः ॥ २९ ॥ स्तुतेति ॥ इत्थं सः निदाघः स्तुत्वा स्वग्रहं नीत्वा तमृमुं संपूज्य भोजयामास ॥ ३० ॥ इत्थमिति । तदीयम् ऋभुवर्णनपरम् ॥ ३१ ॥ तमेवाह ज्ञानिन इति ॥ उरःसंस्थे उरसि स्थिते सति । अस्य भनाक् किंचिदपि कोपो नासीत् ॥ ३२ ॥ ऋभुस इति । संप्रदायिनः संप्रदायप्रवर्तकाः ॥ ३३ ॥ कस्मादिति ऋभुस इति नाम्ना कस्माद्धेतो

दुःखाद्भवोत्थाद्भुत्सरेव पाति नान्योथ बंधुर्नृपतिस्तथेन्द्रः ब्रह्मा हरिः कामरिपुश्च देवात्पूज्यो गुरोर्नस्ति गुरोस्तु पूज्यः ॥ २९ ॥ स्तुत्वा तमित्यं निजसन्न नीत्वा स भोजयामास तथा निदाघः ॥ ऋभुश्च ततोथ ययौ यथेष्टं सुखं निदाघः स्थित आश्रमे स्वे ॥ ३० ॥ इत्थं क्षमावत्त्वमृभोर्मुनीन्द्राः श्रुत्वाथ सिद्धाः सनकादिकाद्याः ॥ आश्चर्ययुक्ताः पुरतो विधातुः श्लोकं जगुश्चैकमिमं तदीयम् ॥ ३१ ॥ ज्ञानिनः संति सिद्धाश्च न क्षमावानुभोः परः ॥ शिष्येपि यदुरःसंस्थे नाल्य कोपो मनागपि ॥ ३२ ॥ ऋभुस इति तन्नाम क्षमाधिक्यात् तैः कृतम् ॥ ऋभुक्षानंद इत्याहुस्तमतः संप्रदायिनः ॥ ३३ ॥ मयूरेश्वर वाच ॥ कस्मादृभुक्ष इत्युक्तः क्षमारूपाद्भुक्ष स्तु तैः ॥ अर्थान्द्राशब्दतो वास्त्या श्रीमद्भिः कथ्यतां हि सा ॥ ३४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ विद्वन्नृभोर्नाम ददुर्मुनीन्द्राः क्षमैक्यतोर्ध्वं प्रथमं क्षमायाः ॥ भक्तैक्यतो माधवनाम्नि कार्श्यां यथान्यमाप्तं तृणविन्दुनाम्नः ॥ ३५ ॥

रुक्कः । श्रीमद्भिर्भक्तिस्तत्कथ्यताम् ॥ ३४ ॥ विद्वन्निति ॥ हे विद्वन् । यथा कार्शिक्षेत्रे माधवनाम भक्तैक्यतः तृणविन्दुनाम्नः अल्पम् अर्द्धं विन्दु इत्याकारकम् आप्तं प्राप्तम् । तथा ऋभोः नाम्नि क्षं क्षशब्दैक्यतः तं यथायथोपासते इति श्रुत्युक्तीत्या क्षमैक्यात् क्षमारूपत्वेन क्षमायाः अर्द्धं मुनीन्द्रा ददुः ॥ तथा चेयं कथा कार्श्यां कश्चित्तृणविन्दुनाभा ब्राह्मणो विष्णुभक्तः अमेदेन विष्णुपातनां कृतवान् ततो बहुकालेन तस्मै प्रसन्नो विष्णुर्वरं ददौ तेन च याचितं भवतो मम च नामरूपतः ऐक्यं भवत्विति तदैव तस्य देहे चतुर्भुजो विष्णुः प्रादुर्बभूव एवं रूपतः ऐक्यं कर्तुं तृणविन्दुनाम्नः उत्तरार्द्धं

विंदु इत्याकारकं विष्णुः स्वनाम्नि माधवे योजितवान् तेन विंदुमाधव इति प्रसिद्धो भवति काशीखंडे प्रसिद्धः ॥ ३५ ॥ एतदेव स्पष्टमाह तस्मादिति ॥ अयं
महात्मा ऋभुस्तस्मात्क्षेत्रक्षरयोगात् ऋभुशो जातः । यथा तृणविदोः अत्येन अर्द्धेन विंदु इत्याकारकेण माधव एव विंदु माधवो जातस्तथेति भावः ॥ ३६ ॥
ऋभुक्षानंदमष्टादशं गुरुं प्रणमति आत्मैवेति ॥ एकमद्वितीयम् ऋभुशं आनन्दशब्दान्तं ऋभुक्षानंदम् ॥ ३७ ॥ ऋभुक्षचरित्रस्य श्रवणादिफलमाह । इदमिति ॥
श्रीध्यासवक्त्रेण विमलचित्तः शुद्धांतः करणः सन् अभवार्थं मोक्षार्थं पठति किंच शृणोति स सन् उत्तमपुरुषः इहलोकं क्रमुणा समस्ततद्दशः आत्मवान्

तस्मात्सत्तु महात्मायमृभुशः इति संस्मृतः ॥ तृणविदोर्थार्थान्येन माधवो विंदुमाधवः ॥ ३६ ॥ आत्मैव सर्वं जगदस्ति नान्यदित्यं
मतिर्यस्य सदा स्मरंती ॥ आनन्दशब्दान्तमृभुक्षमेकमष्टादशं स्वीयगुरुं नताः स्मः ॥ ३७ ॥ इदमृभुचरितं श्रीध्यासवक्त्रेण गीतं
सकलविबुधमान्ये विष्णुसंज्ञे पुराणे ॥ पठति विमलचित्तः सोऽभवार्थं शृणोति ऋभुसम इह नूनं चात्मवांश्च क्षमावान् ॥ ३८ ॥
इति श्रीमद्भूपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धे सिद्धौघस्थऋभुक्षानंदचरित्रवर्णनं नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथात्रिंशं
वृत्तः पुनः षड्भ्योऽमीभ्यश्च योऽवरः ॥ जातोऽस्य पश्यतो दृष्टेः सनकादीन्मुहुर्विधेः ॥ १ ॥ यथा सूर्योऽपः कांत्या शुभल
क्षणलक्षितः ॥ तं दृष्ट्वानंदयुग्ब्रह्मा प्रोवाचेदं वचः प्रभुः ॥ २ ॥ सनत्सुजातं त्वदंधुं ज्येष्ठं त्वं शरणं ब्रज ॥ तस्माद्ब्रह्मविलान्मं
त्रांस्तपः कुरु सुदुष्करम् ॥ ३ ॥

ज्ञानी क्षमावांश्च भवेत् । मालिनीवृत्तम् । तद्वृत्तं तु—“ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलकैः” इति ॥ ३८ ॥ इति श्रीमद्भूपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धेयस्फूर्त्यभि
धायं दीकायां तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥ पंचविंशत्यधवैथ्यतुथैनाऽत्रिभूविधेः ॥ तत्तोग्रहमुख्येऽशस्तुतिर्दत्तोऽयः स्मृतः ॥ एवमष्टादशगुरु
नुक्ता एकोनविंशं दत्तोत्रेयगुरुं वक्तुं तदुपयोगिनीम् अत्रिकथां संक्षेपेण वर्णयति ॥ अथात्रिंशत्तादिना अमीभ्यः सनकादित्रयोऽवरः कनिष्ठोऽत्रिः सनकादी
न्मुहुर्महः पश्यतोऽयं ब्रह्मणो दृष्टेर्जतः ॥ १ ॥ आनंदयुक् आनंदयुक्तः ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ महामनूनां महामंत्राणां दीक्षार्थमुपदेशार्थम् । येमैस्त्वाशु शान्धती नाशराहिता सिद्धिः सर्वमनोरथसिद्धिर्भवति ॥ ७ ॥
यस्यान्यत्रैरेव सर्वकार्यसिद्धिर्भवति तस्मात् ॥ देशिक उपदेशकर्ता गुरुः ॥ ८ ॥ ९ ॥ सर्वं मंत्ररहस्यम् ॥ १० ॥ गृहधर्मवान् गृहस्थाश्र

सिद्धे तपसि शंभवाद्याः सुरास्तुष्टास्तवामलाः ॥ भविष्यति ततः प्राप्य वरं सुज शुभाः प्रजाः ॥ ४ ॥ एवमाज्ञापितः पित्रा
सोत्रिभ्रातरमात्मनः ॥ सनत्सुजात्सतमात्मज्ञं ययौ शरणमाहतः ॥ ५ ॥ प्रथयावनतो भूत्वा प्रणनाम पुनःपुनः ॥ प्रांजलिः पुरतः
स्थित्वा वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ६ ॥ अग्निरुवाच ॥ अहमाज्ञापितः पित्रा दीक्षार्थं भवतः प्रभो ॥ महामनूनां यैस्त्वाशु सिद्धिर्भवति
शान्धती ॥ ७ ॥ वेदं तस्मान्मनून्सर्वान्योगं ज्ञानं च निर्मलम् ॥ देशिकस्त्वमहं शिष्यो भ्रातृबुद्धिं त्यजाधुना ॥ ८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र
उवाच ॥ इत्थं सनत्सुजातोसावत्रिणाभ्यर्थितोऽत्र ये ॥ सर्वमंत्रमयीं दीक्षां ददौ दीक्षाविधानतः ॥ ९ ॥ संप्राप्यात्रिस्ततः सर्वं कदं
मस्य सुतां शुभाम् ॥ अनसूयामथो वरे सर्वलक्षणलक्षिताम् ॥ १० ॥ तथा सह स सद्वाद्राववसद्गृहधर्मवान् ॥ पतिं तमनसूयापि सेवते
स्म पतिव्रता ॥ ११ ॥ पतिव्रतोत्तमा साभूत्पद्मपुरन्यत्र पश्यति ॥ देवेंद्रं मदनं वापि तुच्छं तं चेतसाकरोत् ॥ १२ ॥ तस्मिन्स्त्री
याश्रमे थात्रिस्तपस्तेपे सुदुष्करम् ॥ बहुवर्षं निराहारो जितेंद्रियमनाः सुधीः ॥ १३ ॥ इत्थं सुतीव्रे तपसि स्थिते त्रौ ययुः शिवाद्या
स्तपसास्य तुष्टाः ॥ दातुं वरं तं मनसेपि सतं स्वैर्वाहाशुधैः शक्तिभिरन्विताश्च ॥ १४ ॥

यकर्मकर्ता सद्यः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ शिवाद्याः तद्वृणसंगिज्ञानो बहुवर्षिः ॥ ब्रह्मशिवहरयः वाहैः हंसनदीगरुडैः आयुधैः
कर्मदुष्टशूलसुदर्शनैः शक्तिभिः सावित्र्यमालक्ष्मीभिरन्विताः ॥ १४ ॥

परतत्त्वसंस्थः आत्मतत्त्वसंस्थः ॥ १५ ॥ अक्षरैर्गद्गदया वाण्या ऊर्ध्वकेशः रोमांचितः ॥ १६ ॥ नम्राभेन नेत्रतम्रगं स्तोत्रि ॥ गच्छति
दित्यादि सप्तभिः । गुरुस्तु सनत्सुजातो मे श्रुतौ कर्णे एकमेव तत्त्वं ब्रह्म सनादिशत् उपदिष्टवान् यथापि यथोपदिष्टं तथैव आगमे शास्त्रे श्रुतौ मे
सुतरां बाहुल्येन सम्यक् श्रुतं तद्देव निर्द्वयं द्वैतहितम् आकृतिरहितं विचित्रितं गुरुराह्नात्यप्रतीतिनिश्चितप्रत्यर्थः । तद्ब्रह्म अयं ब्रह्मा ॥ १७ ॥
कथ्यां विधीश्वराकृति विधिश्चरश्च अथ्यं विधीश्वराः तेषामाकृतियस्मिन् तत् । ब्रह्मादिदेवतान्याकृति कथं दृश्यते । आकृतिरिति तन्मन्त्रं यथोपदिष्टं
दर्शनमस्यार्थकारकमिति भावः । भिन्नवाच्यानां वर्णानामावृत्त्या यमकालंकारः । पंचवायमवृत्तम् । “लघुगुणोन्नतरं भवेच्च पंचवायमम्” इति तद्वक्ष्यामः ॥

तांस्त्रीनथात्रिः पुरतः स्थितांश्च नापश्यदंतः परतत्त्वसंस्थः ॥ प्रविश्यतेर्निजगोशतस्या चोत्थापयामासुरशुं समोयः ॥ १८ ॥
दृष्ट्वात्रिमे शिवविष्णुधातृन्ननाम भूमावथ दंडतुल्यः ॥ प्रेम्णाऽस्तुवत्तान्गलदधुनेनो वाणभक्षैर्गद्गदयोर्ध्वकेशः ॥ १९ ॥ अत्रिलुवाच ॥
समादिशद्गुरुस्तु तत्त्वमेकमेव मे श्रुतौ सुसंश्रुतं मयापि तत्तथैव चागमे श्रुतौ ॥ विधिंतिं च तद्देव निर्द्वयं निराकृतं तदद्य दृश्यते
कथं दृशा विधीश्वराकृति ॥ १७ ॥ यदिद्वियैरगोचरं धियान्वितैर्मनोमुखैद्युगिरेकतय पंचभिस्तदद्यनो मुखैः ॥ तुगोचरं द्यैः
कमंडलुं तथा सुदर्शनं त्रिशूलकं विभर्ति तस्य मे भवत्सुदर्शनम् ॥ १८ ॥ यदंगके सुतत्कृष्णशुभ्राः सुभास्वरा गतानि हंश्वी
द्रगोभिरंकगाः शुभा स्वरा ॥ रमा सती च वामतोऽस्य शोयते हि चिन्मयी विलोकिता ततः शुभुष्णमाद्यकं कथिष्यामि ॥ १९ ॥

॥ १७ ॥ आश्चर्यमेव वर्णयति । यदित्यादिचतुर्भिः । यद्ब्रह्मविद्या बुद्ध्या अन्वितैर्युक्तैर्मनोमुखैर्मनःप्रभृतिभिरीदृशैरगोचरप्रत्यक्षं तद्ब्रह्माद्य चतुर्भिर्गुिरेकतय
एकेन मुखेन सार्धविभक्तिकस्तसिः । पंचभिर्मुखैर्नोऽस्माकं सुगोचरं सुप्रत्यक्षं वभूवेति योजयाम् । तथा तदेव ब्रह्म करैः हस्तैः कमंडलुं सुदर्शनचक्रं त्रिशूलं च
विभर्ति तस्य ब्रह्मणः मे सुदर्शनं सम्यग्दर्शनमभवत् । एकस्यानेकत्वेन दर्शनमाश्चर्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥ यस्य ब्रह्मणोऽंगकेषु अंगकानि
सुभास्वरा तेजोवीती सती रक्तकृष्णशुभ्राः रक्तकृष्णशुभ्रैः भाः कानििरस्ति । गतानि यद्ब्रह्मनानि हंश्वीद्रगोभिः हंसगणद्वयैर्भवंति । “विश्वश्रुपि व्याकृतिः”

वाते परमात्मनि पक्षिणि” इत्येकक्षरत्नमालायां विशब्दस्य पक्षिवाचकत्वात् वीद्रो गुरुडो ज्ञेयः । अस्य देवत्रयरूपस्य ब्रह्मणो वासतः अंकगा वाधांकगा शुभा शुभांगी चिन्मयी चिद्रूपा स्वरा । “स्वरया सह संभूय विरिचोऽमजीजनत्” इति रहस्ये । स्वराशब्दस्य सावित्रीवाचकत्वात्स्वरा सावित्री रमा लक्ष्मीः सती गौरी च शोभते या सा मया ईक्षिता दृष्टा । यतो दृष्टा ततः कारणान्मयि क्वचित् आवकं पूर्वमप्युपपद्यते । अद्वितीयस्य सशक्तिनेन सद्ब्रितीगत्व माथ्यमित्यर्थः ॥ १९ ॥ यद्ब्रह्म चंदनेन एणनामिता कस्तूर्या शुभ्रमस्मता चेत्यैतैः सुशोभितं ललाटे तेषां धारणादिति भावः । अंघ्रिसेविना चरणोपासकानां च सुसूतिभिरुत्तमैश्वर्यैः कारणैराशु शीघ्रं सिद्धिं करोति यस्य विधाता इति विष्णुरिति शंभुरिति नाम लोकानां पवनं पवित्रकरमस्ति । यत् नाम स्युतं तत् सुन्दरगुण्याः देवैर्द्रादयो लोक्याः लोकगलास्तेषां अवनं रक्षणं करोति । परमैषदस्यो गात्परार्थमेव तद्रक्षणं न स्वार्थमिति सूचितम् । नामनिर्देशाद्वा

चंदनैर्नाभिः शुशोभितं करोति सिद्धिमाशु चांघ्रिसेविनां सुसूतिभिः ॥ विधातुविष्णुशंभुनाम यस्य लोकपावनं स्मृतं सुरैर्द्रमुल्यलोकपावनं करोति यत् ॥ २० ॥ सुरक्तपीतवस्त्रकृत्तिभिस्त्रिकं परं वरं यदीक्ष्यते स्वकांतितो विचित्ररुद्रम् यांवरम् ॥ सुयज्ञमूत्रकौस्तुभादिनागभूषणांकितं वरं ददाति वांछितं स्वनामभूषणांकितम् ॥ २१ ॥ यदेकमेव निर्गुणं ब्रह्मणः शक्तिम् इदं तदेव चाभवद्वरं प्रदातुमद्य मे गुणि ॥ विमृष्टिपालनात्ययादिकारणानि येगुणैर्ममैक एव संत्वंनात्सगत्स्वनेकमासदाः ॥ २२ ॥

गोचरत्वे सति वागतीतत्वमाथ्यमित्यर्थः ॥ २० ॥ यदांचितं यद्वत्तम् । अंचुगतिपूजनयोः ॥ इति यत् ब्रह्म त्रिकं रूपत्रयात्यक्तं ब्रह्माद्यात्यक्तं त्रिकं रूपत्रयेऽन पीताम्बरेण गजचर्मणा परमस्यन्तवरं श्रेष्ठीक्ष्यते तथा स्वकांतितः स्वीयकांत्या विचित्ररूपात्रयं विचित्रकांतिवहुलम् । अंबरम् आकाशो जया ईश्वरते सुयज्ञ सूर्यं कनकयज्ञोपवीतं च कौस्तुभादयश्च नागभूषणानि च तैरंकितं भूषितम् यत् ब्रह्म स्वनामानि । ब्रह्मविष्णुशिवाख्यानि ताभ्येव भूषणानि तैरंकितं चिह्नितं नामग्राहिणं भक्तं प्रति वरम् इष्टं ददाति । निरावरणं ब्रह्म ब्रह्माद्यावृत्तिमिव भातीत्याथर्वेवित्यर्थः ॥ २१ ॥ ननु ब्रह्मविशेषस्याहु तद्विदमर्थं वत्सं नाथ्यमित्येति चेन्न यथाथार्थमिदं दृष्टिरेवास्तिवत्याह । यदेकमिति । निर्गुणं मायागुणास्पृष्टम् हि यत् अनंतशक्तिमत् विचित्रशक्तिभ्युत्पन्नं अतो

वरं श्रेष्ठं यत् एकमेव ब्रह्मास्ति तदेव च मे मध्यं वरं प्रदातुं गुणि त्रिगुणयुक्तमभवत् । तत्र हेतुगर्भं विशेषणम् । सृष्टिः जगतः सर्जनं पालनं अत्यगो नाशश्च तेषामादिकारणानि मूलकारणानि गुणैः रजःसत्त्वमोक्षगैर्षे ब्रह्मविष्णुरुद्राः मम सदा एके एकरूपाः संतु भवन्तु । अनात्मनो देहबद्धैस्तु । अनेकभासदाः भिन्नभिन्नप्रत्ययदाः संतु । अनात्मदृष्ट्या भेदपि वस्तुतोऽभेद इति भावः ॥ २२ ॥ स्वेष्टं प्रार्थयन्नाह प्रजा इति । यद्यं आत्मवत्त ग्रसिञ्छो विक्रमो येषां ते प्रसिद्धपराक्रमाः सतीः सद्रूपाः प्रजाः पुत्रान् ददध्वम् । नन्वात्मसमाः प्रजाः कथं भविष्यतीति चेन्नञ्चाह तथेति । सती पतिव्रता भे सती पत्न्यनसूया । नोत्कमेत लालनपालनादिना उत्क्रान्तपातिव्रत्यक्रमा यथा न भवेत्तथा ययमेवाथ भवध्वं प्रजाक्षणेण भवध्वमित्यर्थः । यतः प्रजातः

प्रजा ददध्वमात्मवत्प्रसिद्धविक्रमाः सतीस्तथा भवन्तु यूयमेव नोत्कमेत मे सती ॥ यतस्तु कीर्तिरक्षया मयापि लोकपालाणी प्रलभ्यन्ते सुतोषयुगया सलोकपावनी ॥ २३ ॥ सुपद्यसत्तकं च यैरिदं प्रपठ्यते परं सुपुत्रलाभ ईप्सितं वनादिकं च तैः परम् ॥ सुकीर्तिर लभ्यते स्थितिः परत्र चामरैर्वराप्सरोभिरामृतैः सुवीजितं हि चामरैः ॥ २४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इदमत्रिङ्गतं स्तोत्रं पद्याष्टकमुभयभितम् ॥ श्रुत्वा धातुहरीशास्ते प्रोचुस्तुष्टास्तदा मुनिम् ॥ २५ ॥ ब्रह्मादय ऊचुः ॥ तुष्टास्तवत्तपसानेन स्तोत्रेणास्मादिष्टेन च ॥ दृग्गहे तेऽग्निराला भीष्टं यद्विद्विच्छसि तद्भवान् ॥ २६ ॥ वयमेव सुतास्तेऽथ भवामः स्वांशतस्त्रयः ॥ यतस्ते कीर्तिरचला त्वत्पत्न्याश्च भविष्याति ॥ २७ ॥

मया अक्षया सुकीर्तिः प्रलभ्यते प्राप्यते । यया कीर्त्या सलोकया लोकपालसहिता अवनी पृथ्वी सुतोषयुक् संतोषयुक्ता मनुजैः जगदानंदो भवति तथा यया प्रजया अनसूया लोकपावनी भवति तथा यूयमेव पुत्ररूपा भवध्वमित्यर्थः ॥ २३ ॥ पद्यसत्तकस्य पाठफलं प्रार्थयन्नाह । सुपयेति । परं श्रेष्ठमिदं सुभद्रार्जनपरं सुंदरं पद्यसत्तकं यैरैः प्रपठ्यते प्रकर्षेण अर्थं ज्ञानेन सह प्राप्यते । चकारात् श्रूयते । तैरत्र लोके सुपुत्रलाभः धनादिलाभवत् धनपत्यादिलाभ युक्तं परं श्रेष्ठं ईप्सितं इष्टं सुकीर्तिश्च लभ्यते प्राप्यते । परत्र स्वर्गे वराप्सरोभिः श्रेष्ठाप्सरोभिः कर्त्राभिः चामरैः करणैः सुवीजितं यथा स्यात्तथाऽपरैर्द्वैः सह स्थितिरमृतमेव आमृतम् यद्वा आत्ममंतादीजितं यथा स्यात्तथेति योज्यम् लभ्यते प्राप्यते भोगमोक्षलाभस्तस्य भवतीति भावः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

युष्मत्स्यातिर्युषयोः स्यातिर्भविष्यतीत्यनुवृत्तिः ॥ २८ ॥ ३९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अनसूयामन्त्रेः सकाशात्पुत्राः जाताः ॥ ३२ ॥ श्रीशिशोः
तृजैर्ब्रह्मविष्णुरुद्रजैर्यैः एतान्पुत्रान् ॥ ३३ ॥ उपजातिवृत्तम् ॥ ३४ ॥ दत्तात्रेयजन्मनः श्रवण फलमाह ॥ दत्तात्रेयेति ॥ सन्निरीहाः सन्ना
मे निरीहा निष्कामास्तेषां मुक्तिश्च भवति ॥ ३५ ॥ इति श्रीमद्गुरुपरमहंस्यैर्ब्रह्मसूत्र्यभिधायी टीकायां चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥ पंचमस्तु त्रिपञ्चाशत्पञ्चमः

पतिव्रतासु सर्वसु वरेयं तव सुंदरी ॥ तथा त्वं तापमश्रेष्ठो युष्मत्स्यातिर्जगन्नये ॥ २८ ॥ त्वत्कृतं स्तोत्रमेतद्ये पठति श्रद्धा
भुवि ॥ तेषामभीप्सितान्कामान्पूरयामन्नयो वयम् ॥ २९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्या त्रये वरानित्यं तत्पत्न्या च सुप्रसिद्धाः ॥
मुहुर्नमस्कृताश्चापुंतर्धानं त्रयः सुराः ॥ ३० ॥ अंतर्हितान्नमस्कृत्य तानन्निः सह भार्थया ॥ उवाच स्याश्रमे तत्र ब्रजोत्पत्तिं विधि
न्तयन् ॥ ३१ ॥ अत्रेथानमूयार्था त्रयो देवा निजांशतः ॥ जाताः पुत्राः शुभे काले कृष्णशीलगुणान्विताः ॥ ३२ ॥ दत्तात्रेयस्य
दुर्वासान्ध्रः श्रीशिशोः तृजैः ॥ अश्वेतानवाध्यादन्निः संतुष्टोभूत्स्थितान्वितः ॥ ३३ ॥ जगद्ब्रह्मविष्णुस्त्रिभिर्भित्तिनाभेदतः प्रादुर्बभूवुर्भूत
हिताय ॥ अत्रेष्टुहंशैर्विधिविष्णुभर्गा भक्त्या नमूयकृतया निबद्धाः ॥ ३४ ॥ दत्तात्रेयस्यार्थं भक्त्या यैः श्रुते सन्निरीहाः ॥
तेषामखिलाः कामाः पूर्णा मुक्तिश्च सन्निरीहाणां ॥ ३५ ॥ इति श्रीमद्गुरुपरमहंस्यैर्ब्रह्मसूत्र्यभिधायी चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥
श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ सत्ते ब्रह्मणः पुत्रा अर्जुनाः सनकादयः ॥ सत्कर्मपथाः गृह ते नाग्निः कर्मोतोभवत् ॥ १ ॥ वरीणां श्र
स्तथान्येपि बभूवुर्ब्रह्मणः सुताः ॥ येषां वंशवितानेन पूरितं भुवनत्रयम् ॥ २ ॥ अत्रेन्नयः सुताः प्रोक्ता दत्तात्रेयादयस्तु ये ॥ सर्वैर्भ
णोपनीतास्ते वेदान्सांगान्समभ्यसन् ॥ ३ ॥

किं सत्कथाम् ॥ दत्तात्रेयस्य चाबाल्याद्योगतामर्थ्यंशसिनीम् ॥ ५ ॥ सतेति ॥ सनकाद्याः पंच क्रमुरात्रिश्रिते सत्ते ब्रह्मणः पुत्राः चत्वारोऽपि सं
तेषु षट् ते सत्कर्मपथाः ब्रह्मनिष्ठतयापि सत्कर्मपार्गाः आसन् ॥ अत्रिस्तु कर्मतः क्रियानिष्ठ एवामवत् ॥ १ ॥ वंशवितानेन वंशविराजत्य ॥ २ ॥ ३ ॥

खेचरतां ग्रहत्वं प्रातः । दत्तो दत्तात्रेयः तत्त्वस्य आत्मतत्त्वस्य मार्गाः निष्कासकानुष्ठानभासनात्तुभिरिति भाऽनुदसमादः ।
तेषाम् उपदेशेनाज्ञानं ज्ञानहीनान् जनांश्चातुम् अवर्तान्तेऽस्ति ॥ ४ ॥ संप्रदायाः गुरुसंप्रदायाः । उचराद्धेऽगुतराग्नि ॥ ५ ॥ उचराद्धेऽगुतराग्नि

दुर्वासास्तृषिसुख्योभूच्चन्द्रः खेचरतां गतः ॥ दत्ताऽवर्तान्तेऽज्ञांश्चातुं तत्त्वमार्गोपदेशतः ॥ ४ ॥ तेनैव लोकैषादिलाः
संप्रदायाः प्रकाशिताः ॥ बाल्य एव वयस्येव सर्वज्ञोपि हरिः स्वयम् ॥ ५ ॥ ऋषुस्तं शरणं चागात्संप्रदायं प्रदर्शयत् ॥ ऋषुस्तं
दत्तः सर्वं लब्ध्वा मंत्ररहस्यकम् ॥ ६ ॥ ज्ञानं योगं च विधिवत्संप्रदायक्रमेण च ॥ अत्रेवाश्रमेऽविष्टद्वारैः क्रीडाशतः
सदा ॥ ७ ॥ वयस्यैः क्रीडमानोपि न जहात्यात्मचित्तनम् ॥ वयस्यास्तेन संयुक्ताः क्रीडां चक्रुः सदा भृशम् ॥ ८ ॥ यो लोदय
शीलाभ्यां यंत्रितास्तद्धनैरपि ॥ आसंस्तममुत्तुयैव तत्पुनर्न कदापि च ॥ ९ ॥ तैस्तस्य क्रीडमानस्य योगाभ्यासे न चागवत् ॥
तेषां संगं स तित्यक्षुर्जल एवाऽवसत्कचित् ॥ १० ॥ दिनत्रयं जलान्तश्चाभवल्लीनः स्वयोगितः ॥ क्रोशमानास्तु ते यो लक्ष्मी
रेऽकृताशनाः ॥ ११ ॥ केचिदूचुर्मतो नूनं भक्षितो मकरैरिति ॥ केचित्तस्यैव पितरौ गत्वा प्रोचुः सुदुःखिताः ॥ १२ ॥ ता ए
तस्य प्रभावज्ञौ नेपथ्यापतुर्भयम् ॥ त्रिष्वहःसु व्यतीतिषु बहिरागान्महासुनिः ॥ १३ ॥ जलशय्यातदा सर्वं नमनुस्तस्य
दर्शनात् ॥ तं पप्रच्छुस्तदा सर्वे झपनकादिसंकुले ॥ १४ ॥ जलशयेस्मिंश्चागाधे ग्रहं त्वं कथमास्थिताः ॥ दुःखितास्तद्विषये ।
त्यक्तत्वापजलाशनाः ॥ १५ ॥

बद्धम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यंत्रिताः बद्धाः ॥ ९ ॥ तेषां बालानां संगं त्यक्तुमिच्छन् जले निमग्नः ॥ १० ॥ स्वल्प योगतः योगशक्त्या ॥ अज्ञाना

लाशानि निद्राजलानि यैस्ते वयमिति संबंधः ॥ १५ ॥ असौ दत्तात्रेयः विहस्य मूकवत् आसीत् मौनं कृतवान् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥
॥ १९ ॥ बालास्ते दत्तात्रेये ग्रहं जलतंगुलेपि संगं न मुमुक्षुः । स दत्तः अन्यत् बालसंगनिवर्तकमुपायांतरं स्वसंगविषये तेषां अनसन्नासो यथा भवेत्तथा
चित्तयामासेति संबंधः । यनसं इति जाल्येकवचनम् । उपजातिवृक्षम् ॥ २० ॥ अथैकदा मुनिपुत्रास्तदन्विता दत्तात्रेयमुक्ताः संतः जलेन अग्राधे

समाहूताश्च पित्राधौर्वयमत्रैव च स्थिताः ॥ श्रुत्वासौ तद्वचः किञ्चिद्विहस्यासीत् मूकवत् ॥ १६ ॥ तूष्णींभूतं समालोक्य ते ब्रुवंस्तं
पुनः पुनः ॥ दिष्ट्या त्वदर्शनं जातमस्मदानंददायकम् ॥ १७ ॥ गत्वा निजाश्रमं सर्वे क्रीडां कुर्मः कृताशनाः ॥ त्वद्वियोगात्प्राप्तो
स्माकं शुगतुल्यमभूत्किल ॥ १८ ॥ आत्यजास्मान्दय्यासिंधो त्वद्देशे समुपस्थितान् ॥ इत्याद्युक्त्वा तदा सर्वे तद्युक्ताः स्वाश्रमं ययुः ॥
॥ १९ ॥ स्वयोगशक्त्या ग्रहमंभसीत्यं स्थितेपि संगं मुमुक्षुर्न बालाः ॥ स चित्तयामास तदान्यदंतस्नासो यथा तन्यमसःस्वपूषो
॥ २० ॥ अथैकदा पुनः सर्वे मुनिपुत्रास्तु तेनघ ॥ दत्तात्रेयान्विताश्चक्रेजलक्रीडां जलाशये ॥ २१ ॥ जलागाधे झपाकीर्णे पाणिभ्यां
पादतस्तथा ॥ पुर्वंतोतमिथस्तोयं त्यजंतः पाणिभिर्भुजैः ॥ २२ ॥ निमज्जयंत आन्योन्यं ग्रीवोत्क्षिप्तैश्च पाणिभिः ॥ कर्षयंतः पदे द्रुत्वा
विहसंतो मुहुर्मुहुः ॥ २३ ॥ एवं क्रीडाभिसक्तेषु कुमारेष्वस्विलेष्वापि ॥ दत्तात्रेयोभसो मध्ये निमग्नोभूत्स्वयं ततः ॥ २४ ॥ निमज्जंत जे
दृष्ट्वा तमुद्धर्तुं कृतोद्यमाः ॥ न क्षमाः स्युः समुद्धर्तुं तदात्यंतमथोगतम् ॥ २५ ॥ अशक्तास्ते त्वयो गंतुं ययुः सर्वे जलाद्बहिः ॥ क्रोशं
संस्थितास्तरे चित्तयंतस्तमेव हि ॥ २६ ॥ यथा पूर्वं समायातो जीवंश्चाहन्नयांतरे ॥ आयास्यत्यधुनापीत्यं स्मृत्वा तद्विद्वान् बहि
॥ २७ ॥ तूष्णीमासुखग्रहं तत्र सर्वे तदर्शनार्थिनः ॥ न संस्मरुगृहादूनं मातृपितृसुहजनाव ॥ २८ ॥

जलाशये सरोवरे जलक्रीडां चक्रुरिति त्रयाणामन्वयः । अनयेति मयूरेशसंबोधनम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ ग्रीवायाधुक्षितोर्निक्षिप्तैः पाणिभिरन्योन्यं निमज्जं
॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ तद्विक्रमं जलस्तंभसामर्थ्यम् ॥ २७ ॥ २८ ॥

अथ चतुर्थे दिने प्रातर्दत्तात्रेयो वायकरे स्त्रियं समाळिग्य सव्येन दक्षिणकरेण सुराकुंभं च समाधदत्त सत् तान् बालान्दद्या विहसंश्च सन् जलाद्बहिर्निधाय
 धिति पंचानामन्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ तडिदिति ॥ तडिहत्वेव तडिहता तद्वदकानिः मूर्तिः शरीरं यस्याः तां श्यामां सुन्दरीं भृगुः गुंढरमुद्योः इत्यवगा-
 कटाक्षेणैकैवाकृष्टं वशीकृतं विष्टपं त्रिभुवनं यस्यास्तां तथा मन्दहासेन लसत् शोभमानं वक्रं मुखं यस्यास्तापृज्वी नासा यस्यागनाम् अकुटिलनासिकाया

चतुर्थेय दिने प्रातर्दत्तात्रेयो जलाद्बहिः ॥ निर्यथावतितेजस्वी मेवौघादिव भास्करः ॥ २९ ॥ स्त्रिययाळिग्य ताम्रेन कर्णेभ्योऽङ्गु-
 लनाम् ॥ नानाभरणशोभाभ्यां महार्हवसनान्विताम् ॥ ३० ॥ तडिहत्ताकृतिं श्यामां कटाक्षकृष्टविष्टपाम् ॥ मन्दहासगलपङ्कज-
 मृजुनासां धनुर्ध्रुवम् ॥ ३१ ॥ वर्णनीयाकृतं सौम्यां सर्वावयवसुन्दरीम् ॥ हरिद्रालितवपुषं कुकुमालङ्कृतालिकाम् ॥ ३२ ॥ पुण्ड्रं
 भं स्वसव्येन करेणासौ समाधदत् ॥ तान्दृष्ट्वा विहसन्सर्मान्योगमायाविचेष्टितः ॥ ३३ ॥ स्वकिं तु तां अभ्यागच्छ तेषां संपन्न-
 स्थितोऽत्र यः ॥ स्वयं सुरां पाययंस्तां चपकेण मुहुर्मुहुः ॥ ३४ ॥ दृष्ट्वाथ मुनिपुत्रास्ते दत्तात्रेयं तथाविधम् ॥ तत्प्रभापजान्तो
 निर्ययुस्ते ततस्तदा ॥ ३५ ॥ गत्वा निजाश्रमं सर्वे प्रोचुरित्यं परस्परम् ॥ अस्माभिस्तस्य दौःशील्यं दत्तात्रेयस्य दुर्मतेः ॥ ३६ ॥
 अविज्ञाय कृतानेन मैत्री त्यक्त्वा सुहृत्पितृन् ॥ धिगस्मान्दुर्जने सत्तास्त्यक्ताध्ययनकर्मणः ॥ ३७ ॥ क्रीडासखानहोरात्रं त्यक्त्वा
 जलसेवनान् ॥ ब्राह्मणाचारहीनेन दत्तात्रेयेण संगतिः ॥ ३८ ॥ तत्तुल्यस्याथ वाग्यस्य मा भून्नस्तु संभवे ॥ इति तेषु प्रसन्नपु-
 त्रोचुरेके कुमारकाः ॥ ३९ ॥

धनुषी इव वके भ्रुवौ यस्यास्ताम् ॥ ३१ ॥ कुंकुमेनांकितमलिकं ललाटं यस्यास्ताम् ॥ ३२ ॥ योगमायया योगयत्तया विचेष्टितं यन्मसः ॥ ३३ ॥
 अभयो लौकिकभीतिहीनः । चपके पानपात्रे । चपकोऽक्षी पानपात्रमित्यमरः । तां स्वशक्तिम् ॥ ३४ ॥ दौःशील्यं दृष्टत्सः ॥ ३५ ॥
 त्यक्तमध्ययनं स्वकर्म च यैस्ताम् ॥ ३७ ॥ ब्राह्मणेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ३८ ॥ नः अस्याश्रयम् । भवेभवे जन्मनिजन्मनि ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सकलतत्त्वथः सकलमन्त्रागः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ योगेन यतिः एतत् कुरु ॥ ४९ ॥
॥ ५० ॥ किञ्चिदिति । उच्यताम् त्वयेति शेषः ॥ ५१ ॥ एकोनविंशतिमन्त्रं दत्तात्रेयानंदं गुणं प्रणमति । यस्मादिति । विज्ञानं अनुभवः ।

तेनानीता कुतस्तन्वी सुंदरी ललनोत्तमा ॥ पातालाद्वा नागकन्या समानीता जलाशयात् ॥ ४० ॥ अथवा योगसारव्याख्यानिता
तेन धीमता ॥ वयं तु तस्य सामर्थ्यं न जानीमः किमस्ति तत् ॥ ४१ ॥ निंदा स्तुतिर्वा कस्यापि न कर्तव्या सुबुद्धिभिः ॥ ज्ञानेन
नैव केनापि कः कथं वर्तते जने ॥ ४२ ॥ हृदयं कस्य को वेत्ति तस्यात्किमपि नो वदेत् ॥ दत्तात्रेयो तितितजस्वी दृश्यते श्रोतुं न
लौकिकः ॥ ४३ ॥ अपरे प्रोचुरस्मान्मैनादृग्योगवाञ्छुतः ॥ पुरापातरतो धृष्टस्त्रीसक्तस्त्यक्तसत्यथः ॥ ४४ ॥ धैरुजालि,
एवार्थं दत्तात्रेयो न योगिराट् ॥ इन्द्रजालेन चाकृष्य तेनानीता परांगना ॥ ४५ ॥ इतः परं दर्शनं तु नैव दुर्गोऽस्य दुर्भते ॥ अनेति
केंद्र उवाच ॥ इत्यादि बहुधोक्तोषुस्ते सर्वे स्वाश्रमेनघ ॥ ४६ ॥ दत्तात्रेयो वरं मन्ये स्वसंगात्तत्त्वितनम् ॥ अदूरेऽन्या गलस्तुते ॥ ४७
कुत्वा निजमाश्रमम् ॥ ४७ ॥ योगं ज्ञानं चोपदिशच्छरणगतवत्सलः ॥ अद्याप्यस्ते स योगीशो जाह्नवां ज्ञानमाचरन् ॥ ४८ ॥
करवीरेऽन्ते भिक्षां गोदातीरे कृताशनः ॥ सद्वाद्रौ स्वपते गत्रावित्थं योगगतिः प्रभुः ॥ ४९ ॥ तच्चरित्रं पुराणेषु मयिदं भुवि
स्तरात् ॥ मार्कण्डेये तथा स्कंदेऽप्यन्यत्र च तथाविवम् ॥ ५० ॥ किञ्चिदेवात्र संग्रोक्तं ग्रन्थविस्तृतिर्भीर्यतः ॥ गालुताय श्रुत्येवं
श्रद्धार्हीनाय चोच्यताम् ॥ ५१ ॥ यस्मात्प्रवृत्ता भुवि संप्रदाया विज्ञानमुद्रादृठयायोगमुख्याः ॥ एकोनविंशं शिरस्ताव दत्तात्रेयं
वयं स्वीयगुरुं नताः स्मः ॥ ५२ ॥

पुद्गाः स्वेचर्यादयः । दृठयोगोऽष्टांगयोगः एते मुख्याः येषु ते संप्रदायाः भुवि पृथिव्यां यस्मात्प्रवृत्तास्तं दत्तात्रेयानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ५२ ॥

सर्गोक्तकथाश्रवणफलमाह निखिलमिति॥ यः पुमान् अपूर्वं सर्वं दत्तात्रेयचरित्रं श्रुत्वा कर्णेन आधुत् साकल्पेन धृत्वा त्रिः त्रिवारं यः प्रपठेत् अथ दत्तात्रेयः
 लोके सन्मानं सत्कारं कीर्तिकामं मनोरथं च झटिति कामं येच्छेत् यथा स्यान्नथा करोति इदार्थपूरको भवतीत्यर्थः ॥ सभानशास्त्राकृतान्याजसप्तकं वृत्तम्
 ॥ ५३ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्द्धे स्फूर्त्यभिधायी टीकायां पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥ त्रिपंचाशत्यध्याये पठे रैवतकादयः ॥ शुक्रोद्भवोऽरण्यव्यासाद्वर्णयते च तदात्म
 धीः ॥ ६ ॥ आदिनाथाद्विशिष्यं रैवताकानंदं गुरुं प्रणमति । अस्मादिति । रैवतमन्वन्तरे प्रसिद्धो रैवतकनामा सिद्धस्तस्माद् दत्तात्रेयान्वयसुखं भवति सर्वं हृत्
 निखिलं दत्तात्रेयचरित्रं यः श्रुत्वाऽऽश्रुत्यापूर्वं प्रपठेन्निरुक्तकथा सः ॥ लोके कीर्तिं चास्य तु कामं सन्मानं कामं पूर्णं दत्तात्रेय
 करोति ॥ ५३ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्द्धे दत्तात्रेयगुरुकथावर्णनं नाम पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥ अतिशक्तिं तु उपात्त ॥
 तस्मादयो रैवतकाख्यसिद्धः प्रापाखिलं मंत्रमुखं रहस्यम् ॥ मन्वन्तरे विंशतिपूर्कं रैवते प्रसिद्धं स्वगुरुं नताः स्मः ॥ १ ॥ यो रैवता
 ख्यादथ वासुदेवः संप्राप्तविद्योऽखिलविश्वसूत्रम् ॥ स्वाभिन्नमैशिश्ट जगन्निवासं तं चैकविंशं स्वगुरुं नताः स्मः ॥ २ ॥ वासुदेवात्तथा
 सिद्धो व्यासः पूर्णोभवत्सुधीः ॥ सत्यवत्यां तु यो जातः साक्षाद्विष्णुः पराशरात् ॥ ३ ॥ त्रेतायां तु व्यतीतायां द्वापरे बहुयस्मिन् ॥
 वर्णाश्रमवतां धर्मान्वक्तुं सम्यगशेषतः ॥ ४ ॥ चतुर्धा व्यभजद्वेदं शाखा बह्वीस्तथा पृथक् ॥ विभज्याध्यापयन्नास विज्या
 न्व्यासो बहून्ध ॥ ५ ॥ भारतं पंचमं वेदं विश्वोपकृतयेऽकरोत् ॥ वर्णाश्रमविभागेन यत्रोक्तो धर्मनिर्णयः ॥ ६ ॥ चक्रराऽऽपदश
 महापुराणानि तथा विभुः ॥ तावंत्युपपुराणानि नानागाथान्वितानि च ॥ ७ ॥

पूर्णाभिषेकादिकं प्राप तं विंशतिसंख्यापूर्कं विंशतितमं रैवतकानंदं वयं नताः स्मः ॥ इद्वज्जा वृत्तम् ॥ १ ॥ वासुदेवानं देवादिपुण्ड्रं प्रणमति ॥ यो रैवतेन ।
 अथ यो वासुदेवः रैवताख्यगुरोः सकाशात्सम्यक् पूर्णाभिषेकविधिना प्राप्तविद्यः सर्वविश्वसूत्रं 'जगदिवासं नत्तद्वा तदेवानप्राविशत्' इति श्रुतेः वासुदेवं
 नारायणं स्वाभिन्नम् आत्माभिन्नं हृदाऽपश्यत् तं वासुदेवानंदं नताः स्मः ॥ २ ॥ वासुदेवानंदं दत्तात्रेयः पूर्णाभिषेको व्यासः सुधीः सुज्ञानवानसीत् । अथ अशेष
 षतः सर्वान् धर्मान् वक्तुं द्वापरादौ पराशरात्मन्यवस्थां साक्षाद्विष्णुर्जात इति योज्यम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अष्टादशमहापुराणानि गणेशपुराणे उक्तानि न्याहि ।

“मात्स्यं कौर्म्यं च वाराहं ब्रह्माण्डं वैष्णवं तथा ॥ ब्रह्मवैवर्तं पाद्ममावेशं भारुतं शुभम् ॥ ब्राह्मं स्कानन्दं तथादित्यं भविष्यं लिङ्गसेनं च ॥ दार्शनिकेन योगं वतं गारुडं वामनं तथा” इति ॥ उपपुराणानि च तत्रैव ॥ यथा-तद्गणेशं तन्वसारं च नृसिंहं शैवमेव च । भगवत्याः पुराणं च रेणुकायाः पुण्ड्रकं *दृष्टम् ॥ गुरुनारदसंज्ञं च यमनारदसंज्ञकम् । हंसं च वायुसंज्ञकं नन्दिसंज्ञं तथा परम् ॥ भविष्यवर्षज्ञं च तथा पाशुरतं शुभम् । बुद्धलिंगद्वयज्ञं च तं नं भारताज्ञकम् ॥ विष्णोरहस्यं विख्यातं लघुनारदसंज्ञकम् । विष्णुधर्मोत्तरं चेति श्रौतान्यश्रद्दगपि ते इति ॥ ते तानित्यर्थः । पुंस्त्वर्थायम् । नावागा ॥

तथा सौरं च गणेशं शक्तं वैष्णवशैवके ॥ महात्म्यं चैषु संज्ञैकं विविधं सकथानक्रम ॥ ८ ॥ व्यासस्य स्वस्य चारुथानक्षुत्पत्त्यादि सविस्तरम् ॥ प्रसिद्धं तत्पुराणेषु तस्मान्नात्रातिवर्ण्यते ॥ ९ ॥ व्यासस्यैवाज्ञया सर्वे वर्तन्ते ब्राह्मणादयः ॥ वर्णास्तथाऽऽश्रमाः सौदे स्वधर्माचारतः पृथक् ॥ १० ॥ स्वयोगवलयोद्यापि वर्तन्ते कामरूपधृक् ॥ पुण्येन दर्शनं तस्य वाराणस्यां क्वचिद्वेत् ॥ वर्णाश्रमाणामखिलांश्च धर्मोन्वक्तुं व्यासं विष्णुमिलावतीर्णम् ॥ पराशरात्सत्यवतीर्णं तं द्वाविंशमेतं गुरुमानताः स्मः ॥ ११ ॥ १२ ॥ अशरणे रभूद्वासाच्छुकोऽयोनिभवः सुतः ॥ पितुर्लब्ध्वाऽभिषेकादीन्तिसद्वः सर्वगतात्महम् ॥ १३ ॥ प्रयत्नेन उवाच ॥ विस्तेजोऽशुकोत्पत्तिं भवतः कथयंतु मे ॥ पत्नीं विना कथं व्यासाज्ञातः पुत्रः शुकोऽरणे ॥ १४ ॥ श्रीदेरिकेन्द्र उवाच ॥ एकदा स्वाश्रमे व्यासोऽदृश्य दृष्ट्वेतिहंगमौ ॥ कृतनीडौ प्रेमयुक्तौ जातमात्रे शिशौ परम् ॥ १५ ॥ भक्ष्यमानीय यत्नेन क्षिपंतौ तन्मुखे मुहुः ॥ कुवंतौ तन्मुखं चागं वर्षयंतौ निजांगतः ॥ १६ ॥ दृष्ट्वा द्रुतं तयोः प्रेम तिरश्चोरपि बालके ॥ व्यासंश्च तातुरः कामं मनसैवं विचिन्तयन् ॥ १७ ॥

चित्तानि नानाकथापुक्तानि ॥ ७ ॥ एषु पुराणेषु ॥ ८ ॥ अत्र ग्रंथे ॥ ९ ॥ स्वधर्माचारतः स्वस्वधर्मेण स्वस्वचारेण च ॥ १० ॥ ११ ॥ द्वाविंशं व्यासानंदं प्रणमति ॥ वर्णाश्रमाणांमिति । इत्यायां पृथिव्यामवतीर्णं पराशरात्सत्यवत्यां भवम् उत्तमं व्यासानंदं नताः स्मः ॥ १२ ॥ अशरणे गति ॥ १३ ॥ १४ ॥ विहंगमौ पक्षिणौ । जातमात्रे सद्योजाते शिशौ प्रेमयुक्तौ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तिरश्चोः पक्षिणोः । कामम् अन्यं नम् ॥ १७ ॥

सेवाफलं सेवारूपं फलम् इच्छताम् पुत्रादिति शेषः । मनुष्याणां यत् प्रेम तत्किं चित्रम् न किञ्चिदार्थमन्यर्थः । सेवाफलभावेऽपि मेधातिशयविशेषाद्वै
पक्षिबालेनेति ॥ १८ ॥ १९ ॥ नैसर्गिकं स्वाभाविकम् ॥ २० ॥ एवम् इहामुत्र पुत्रान्मनुसृजतीति विज्ञेयम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

दृश्यते चादुतं प्रेम पक्षिणोरपि बालके ॥ किं चित्रं यन्मनुष्याणां सेवायाः फलमीप्सताम् ॥ १८ ॥ पक्षियालेन किं सेवा क्रियते
वार्धकेनयोः ॥ किं वापित्रोगयाश्राद्धं पक्षिबालः करिष्यति ॥ १९ ॥ नैसर्गिकं सुखं तस्मात्प्राणिनां पुत्रजं मनु ॥ अपुत्रस्य गति
नोस्तीत्याहुर्मन्वादयोऽपि च ॥ २० ॥ एवं निश्चित्य निःश्वस्य व्यासश्चित्तपुरोऽभवत् ॥ तपस्तप्तुं जगायाजु पुत्राग्रे भेरुसन्निधौ
॥ २१ ॥ तत्र दृष्ट्वा मुनिं व्यासो नारदं चांजसाऽऽगतम् ॥ नत्वाऽपृच्छन्मथाराध्यः को देवः पुत्रलब्धये ॥ २२ ॥ तत्तुत्वा नारदः
प्राह व्यासाऽऽराध्या त्वयांविता ॥ शक्ताः सर्वे तथा देव्या ह्यशक्तास्तां त्रिनाऽखिलाः ॥ २३ ॥ तायेवाऽनः शिवागिह्वा आराधय विजे
षुदाम् ॥ उक्तेत्यं नारदे तस्माद्भूते व्यासो दृढासनः ॥ २४ ॥ स्थित्वा जजाप वाग्बीजं देवीं शंभुं च संस्मरन् ॥ त्वानिलाग्निदराचीर्ध
पुत्रमिच्छन् गुणाकरम् ॥ २५ ॥ एवं तपः कुर्वतोऽस्य व्यतीशुः शतवत्सराः ॥ ततोऽस्य तेजसा व्याप्तं विश्वं सर्वं चगमय ॥ २६ ॥ इन्द्र
स्तत्तेज आलक्ष्य चिन्ताढ्यः शंकरं ययौ ॥ नत्वा व्यासतपोवृत्तं तमहेन्द्रो भयान्वितः ॥ २७ ॥ वृषाहृदस्तदा शंभुः सेंद्रो व्या
सांतिकं ययौ ॥ उत्तिष्ठेति मुनिं प्राह पुत्रस्ते भविता ध्रुवम् ॥ २८ ॥ सर्वतेजोभयो ज्ञानी कीर्तिमानखिलप्रियः ॥ तच्छ्रुत्वोत्थाय
तं व्यासो नत्वागादाश्रमं मुदा ॥ २९ ॥ अधिकार्यार्थमरणं ममंथाग्निचिकीर्षया ॥ प्रादुर्भूतं तदैवाग्निं दृष्ट्वा व्यासो व्यञ्चितयत् ॥ ३० ॥
यथायमग्निरुत्पन्नस्तथा पुत्रः कथं भवेत् ॥ पत्नी पुत्रारणिः ख्याता मम सा तु न विद्यते ॥ ३१ ॥

सानिलाग्निधराणाम् आकाशवाय्वग्निपृथ्वीनां वीर्यं सामर्थ्यं व्यापकत्वासांज्येनोऽस्तिन्वक्ष्यमानवन्तरूपं यस्मिन् तं गुणारं गुणसमुद्रम् ॥ २१ ॥ २६ ॥
॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अधिकार्यार्थम् अग्निसाध्यकर्मकरणयाऽग्निचिकीर्षा अग्न्युत्पादनेच्छा तयाग्निं ममंथ ॥ ३० ॥ पुत्रारणिः पुत्रजसूची कृत्वी

रण्यतास्ति ॥ ३१ ॥ पूर्वाद्धे पूर्वान्वयि । ननु विवाहेन पत्नीलाभो भविष्यतीत्यत आह कथमिति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ धर्मसंकटे गृहस्थधर्माचरणसंकटे ॥
 ३४ ॥ ३५ ॥ यथा गृहिण्या मोक्षदं तथाजया वृताच्या पुंश्रल्या वत् गार्हस्थ्यं मोक्षप्रदं न स्यात् । गृहिण्या गृहकार्याणि न पुंश्रल्या न देशये-
 तरुणीं रूपसम्पन्नां कुलोत्पन्नां पतिव्रताम् ॥ कथं करोमि कांतां च पादयोः शृंग्रलासमाम् ॥ ३२ ॥ चित्तयन्नेवमाकाशे वृताचीमस-
 रोवराम् ॥ यदापश्यत्तदाभूच्चकामबाणप्रपीडितः ॥ ३३ ॥ अचित्तयत्तदा चित्ते किं कार्यं धर्मसंकटे ॥ यदा मया स्वीकृता स्यादपकी-
 तिस्तदा मम ॥ ३४ ॥ कामं निंदापि भवतु यदि स्यादतुलं सुखम् ॥ गार्हस्थ्यं पुत्रं स्वर्ग्यं ज्ञानान्मोक्षप्रदं स्मृतम् ॥ ३५ ॥ न स्यात्त-
 थानया नूनं नारादात्तन्मया श्रुतम् ॥ उर्वेश्यप्सरसा साकं दुःखं प्रातः पुरुखाः ॥ ३६ ॥ इत्थं चित्तयति व्यासे शापभीता गताप्सराः ॥
 शुकीभूताथ दृष्ट्वा तां व्यासोभूद्विस्मयान्वितः ॥ ३७ ॥ कामाद्वयकुलचेताश्च सर्वगात्रेषु कम्पयुक् ॥ धैर्यं प्रकुर्वतोऽप्यस्य शुक्रं व्यासस्य
 चारणौ ॥ ३८ ॥ अपतत्तत्र संभूतः शुक्रो व्यासाकृतिः शुभः ॥ द्वितीयोऽग्निरिवान्तं दीप्यमानः स्वतेजसा ॥ ३९ ॥ गंगा तं स्नापयामास
 पेतुः पुष्पाणि स्वाद्भूशम् ॥ दिवि दुन्दुभयो नेदुर्नेनुतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ४० ॥ गंधर्वाश्च जगुर्व्यासो जातकर्म तदाऽकरोत् ॥ यतो दृष्टं शुक्ररूपं
 घृताच्यास्तस्य संभवे ॥ ४१ ॥ अतः शुकेति नामास्य चकार मुनिसत्तमः ॥ तदर्थं स्वात्पपातोर्व्यां दंडोऽजिनकमंडलू ॥ ४२ ॥ पुत्रस्य जात-
 मात्रस्योपनीतिं हि पिताऽकरोत् ॥ ब्रह्मचर्यव्रतं चक्रे शुक्रं कृत्वा स वाक्पतिम् ॥ ४३ ॥ वेदाब्जस्त्राणि चाधीत्य गुरवे दक्षिणां ददौ ॥ सांगा-
 वेदाश्चोपतस्थुर्बालं तत्पितरं यथा ॥ ४४ ॥ शुक्रो निजाश्रमं प्राप्य दवंदे पितरं शुदा ॥ व्यारोपि तं सभास्त्रिंश पप्रच्छ कुशलं शुधीः ॥ ४५ ॥
 व्यासः शुक्रमुवाच त्वं कुरु भार्या विधानतः ॥ धर्मोऽन्यादय मुताम्नापुत्रस्य गतिर्यतः ॥ ४६ ॥ त्वदर्थं शतवर्षाणि तप उग्रं कृतं मया ॥ कृत्वा
 गृहाश्रमं पुत्र सफलं तत्कुरु भवे ॥ ४७ ॥ विशम्येत्यं पितुर्वीक्ष्य प्रत्युवाच शुक्रोऽपि तदा ॥ गार्हस्थ्यं नैवाश्रयायि यतोऽस्मिन् दुःखं सुखम् ॥ ४८
 त्वर्यः ॥ ३६ ॥ शुक्रभूता सती गतेत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ धैर्यावुत्तरान्वयि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ आकाशात् अजिनकमंडलू पेतुमिति
 विरगिणोभेन योज्यम् ॥ ४२ ॥ वाक्पतिं बृहस्पतिम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

गार्हस्थ्ये उल्बणं महत् दुःखं भवति ॥ ४८ ॥ तथा स्त्रिया ॥ ४९ ॥ रुष्यति कुप्यति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अजादयोऽपि ब्रह्माद्या अपि शक्तिवशाः
सर्वे आत्मनं विस्मृत्य सृष्ट्यादिकं वितन्वते विस्तारयन्ति ॥ ५२ ॥ पुण्यतः अनेकजन्मार्जितपुण्यपरिपाकवशात् अयोनिजत्वं परिलभ्य प्राप्य
मेज्जरात्मा योनौ नो सज्जति न सम्बध्दति तद्योगं नोपेक्षते इत्यर्थः । तस्मात्तत्र प्रेरणा न कार्या । किं तु त्वं मामग्य अपारदुःखात् भवतः संसाराद्रक्ष ।

सदा स्त्रीवशता यत्र न स्वातंत्र्यं तु कर्हिचित् ॥ तथा यद्याच्यते वस्तु सुलभं वातिदुर्लभम् ॥ ४९ ॥ अवश्यमेव तदेयं नो चेत्सा
रुप्यति श्रुवम् ॥ राजाज्ञा लंघ्यते कैश्चिद्वलवद्भिः स्वशक्तिः ॥ ५० ॥ योगिभिर्देवताज्ञापि लंघ्यते योगशक्तिः ॥ नाज्ञा स्त्रियस्तु
लंघ्या स्याद्वलवद्भिर्पीड्यैः ॥ ५१ ॥ विस्मृत्य चात्मानमजादयोऽपि सृष्ट्यादिकं शक्तिवशा वितन्वते ॥ ज्ञानोपघाताय स्त्रियां हि
संगतिः गार्हस्थ्यतो दुःखतरं न किंचित् ॥ ५२ ॥ अयोनिजत्वं परिलभ्यपुण्यतः योनौ हि नो सज्जति मेन्तरात्मा ॥ अपारदुःखाद्भवतो
द्य रक्ष मास्मिस्त्यज त्वं शरणागतं माम् ॥ ५३ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धे शुककथावर्णनं नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र
उवाच ॥ इत्थं शुकोक्तिमाकर्ण्य व्यासः प्राह पुनः शुकम् ॥ पुत्रवं मा वचो ब्रूहि खिद्यतेऽस्मान्मनो मम ॥ १ ॥ क्लेशादुत्पादितोसि
त्वं शतवर्षं तपोमयात् ॥ कृत्वा गृहाश्रमं तन्मे दुःखं नाशय भोः शुभ ॥ २ ॥ पुत्रान् पौत्रांश्च ते दृष्ट्वा भविष्येह सुखान्वितः ॥ अपु
त्रस्य गतिर्नैति जगुर्मन्वाद्योऽखिलाः ॥ ३ ॥ वाक्पतिस्त्वद्गुरुः साक्षात्समृत्तिकर्ता गृहाश्रमी ॥ वसिष्ठाद्यास्तथान्येऽपि गृहस्थाश्चा
त्मवित्तमाः ॥ ४ ॥ गार्हस्थेन समस्त्वन्यो नाश्रमेषु चतुर्वर्षे ॥ मध्याह्ने गृहिणं यस्मादायांत्याश्रमिणस्त्रयः ॥ ५ ॥

अस्मिन् संसारे शरणागतं या त्यज । मत्पवृत्तिं संसारे मा कुर्वित्यर्थः ॥ वृत्तमुपजातिः ॥ ५३ ॥ इति श्रीगुरुपरम्पराचरित्रे पूर्वोद्धेऽर्थस्फूर्तिभिधायां टीकायां
षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥ पंचाशत्यवधत्सर्गे सप्तमेऽत्र गृहाच्छुक्रः ॥ निवृत्तः प्रेषितः पित्रा जनकं चेति वर्ण्यते ॥ ७ ॥ इत्यमिति । अस्माद्वचसः ॥ १ ॥
॥ २ ॥ ३ ॥ वाक्पतिर्बृहस्पतिः गृहाश्रमी गृहस्थाश्रमवान् ॥ ४ ॥ त्रयः ब्रह्मचारिवानप्रस्थसंन्यासिनः निःस्पृहाः अपि भुक्त्यर्थं मध्याह्ने गृहिणमायां

तीति संबंधः ॥ यथोक्तं “यथा मातरमाश्रित्य जीवते सर्वजंतवः ॥ व्रतते गृहिणं तद्वदाश्रित्येतर आश्रमाः” इति ॥ ५ ॥ आहुः मुनय इति शेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ जयार्थमिति । यथोक्तं विष्णुभागवते ॥ यानाश्रित्येन्द्रियारान्तीन्द्रजयानितराश्रमैः । वयं जयेम हेलभिर्द्विभ्यन्दुर्गपतिर्यथेति

निः स्पृहाश्चापि भुक्त्यर्थं तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमः ॥ बलवतीन्द्रिण्यादुर्जयानि महात्मभिः ॥ ६ ॥ तज्यस्तु स्त्रिया नान्यैर्जपपाठादिसा धनैः ॥ पूर्वं चिरं तपस्तेषु विश्वामित्रो महासुनिः ॥ ७ ॥ दृष्ट्वैव मेनकां त्यक्त्वा तपो रमे तथा सह ॥ ततः शकुंतला जाता कन्या कमललोचना ॥ ८ ॥ जयार्थमिन्द्रियाणां च पुत्र त्वं स्त्रियमुद्रह ॥ व्यासात्प्रापंचिकं वाक्यं श्रुत्वा ग्राह शुकोपि तम् ॥ ९ ॥ प्रवर्तयसि मां घोरं प्रपंचे किं बलान्पितः ॥ आत्मतत्त्वोपदेशेन रक्ष मां भवसंकटात् ॥ १० ॥ आत्मलाभात्परो लाभो नास्तीत्याह स्वयं श्रुतिः ॥ इता बृहस्पते भार्या शिष्येणार्पिदुना बलात् ॥ ११ ॥ तदर्थं दुमुजे दुःखं गुरुश्चेति श्रुतं मया ॥ वसिष्ठस्य सुताः सर्वे विश्वामित्रर्षिणा हताः ॥ १२ ॥ तावुभौ पक्षिणौ भूत्वा मिथो युयुधतुर्भृशम् ॥ सर्वज्ञावपि संसारे दुःखमेवापतुर्मुनी ॥ १३ ॥ कृतदारः सुखी कश्चिज्जातो नाग्रे भविष्यति ॥ हस्तीक्ष्णतश्चित्तं स्पृशद्द्वैर्यं बलं महत् ॥ १४ ॥ सहवासात्तपो वित्तं योषेत्थं सर्वधातिनी ॥ स्त्रीसंगान्नापरं दुःखं नात्मज्ञानात्परं सुखम् ॥ १५ ॥ तस्मात्तदेव मे ब्रूहि सुखमेव यतो भवेत् ॥ साक्षात्सुतस्तवाहं मां न स्त्रीसंगे नियोजय ॥ १६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं गृहाश्रमे पुत्रमनासक्तं विलोक्य सः ॥ व्यासो दुःखान्वितोऽन्यतं रुरोदाश्रुपिगुतः ॥ १७ ॥ दुःखितं पितरं दृष्ट्वा शुक्रः प्राह हसन्निवृत्ति ॥ अहो बलवती माया ज्ञानिनामपि मोहिनी ॥ १८ ॥

प्रापंचिकं प्रपंचमयं तद्योग्यमिति यावत् ॥ ९० ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पक्षिणौ आढीबकपक्षौ ॥ १३ ॥ ईक्षणतः अवलोकनमात्रेण । वित्तं स्पृशत् स्पर्शमात्रेण वैर्यं बलं च हरति ॥ १४ ॥ १५ ॥ यतः आत्मज्ञानात् ॥ दनक्रीनादिव्युदासार्थं साक्षात्तदम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ आश्रयजनकत्वेन

हसन्धित्याह ॥ आश्चर्यमेवाह अहो इत्यादिना ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ देवीभागवतं देवीभागवताख्यं महापुराणम् ॥ २१ ॥ आत्म
वाग् आत्मज्ञानवान् ॥ २२ ॥ पद्याष्टादशसाहस्रं पद्यानामष्टादशसहस्राणि यस्मिन् तत् ॥ २३ ॥ २४ ॥ आत्मवान् ज्ञानी ॥ २५ ॥ २६ ॥

नारायणंश एव त्वं वेदानां यो विभागकृत् ॥ भारतस्यापि कर्तासावष्टादशपुराणकृत् ॥ १९ ॥ सोषि प्राकृतवत्युत्रं मां मत्वा
रोदिति प्रभुः ॥ नमामि तां परां शक्तिं यया संमोहते जगत् ॥ २० ॥ वदतीत्यं शुके व्यासः शुक्रमाहाथ भो शुक्र ॥ पठ देवीभाग
वतं सारभूतं मया कृतम् ॥ २१ ॥ ज्ञानैराग्यसंयुक्तं श्रीदेव्या भक्तिवर्द्धनम् ॥ तत्समालोचनाच्छीघ्रं भवसि त्वं शुक्रात्मवान् ॥ २२ ॥
इत्युक्त्वाध्यापयामास देवीभागवतं परम् ॥ पद्याष्टादशसाहस्रं व्यासः पुत्राय धीमते ॥ २३ ॥ यदा भागवतं स्वस्मादधीत्यापि न
तुष्टधीः ॥ तदा व्यासः शुक्रं प्राह गच्छ त्वं मिथिलां शुक्र ॥ २४ ॥ तत्रास्ति जनको राजा कुर्वत्राज्यं सदात्मवान् ॥ दर्शनात्तस्य
राजर्षेः संशयस्ते विनश्यति ॥ २५ ॥ तच्छ्रुत्वा प्राह पितरभिदं भाति मूषेव मे ॥ कुर्वत्राज्यं कथं ज्ञानी जनको नृपसत्तमः ॥ २६ ॥
संशयो मे महानत्र गच्छाम्यस्य निवृत्तये ॥ द्रष्टुं तं जनकं यस्तु तिष्ठत्राज्येपि चात्मवान् ॥ २७ ॥ चक्रमे मिथिलां गन्तुमात्माजि
ज्ञासया शुक्रः ॥ व्यासो जिगमिषुं प्राह शीघ्रमागच्छतां शुक्र ॥ २८ ॥ त्वद्वियोगेत्थदुःखेन वर्षतुल्यः क्षणो भवेत् ॥ शुक्राप्याह
पितः शीघ्रमागमिष्ये तवान्तिकम् ॥ २९ ॥ तथेति सोयं प्रतिश्रुत्य काननं गिरिस्तथेष्टांघ्र्य ययौ पुरीं ताम् ॥ यामात्मवेत्ता जनकः
प्रपति नाट्यस्थराजेव यथा पुराणि ॥ ३० ॥ शुक्रोपश्रयत्पूरं रम्यं नानाद्यानसुशोभितम् ॥ अत्युच्चबाह्यपरिधिं द्वारपैथुक्तगोपुरम् ॥ ३१ ॥ शत
श्रीभिः समाक्रांतः प्राकारोऽयं समंततः ॥ बहिरन्तर्भेदगुप्तमुदन्नानाधुवैः सदा ॥ ३२ ॥ गतागतैस्तुलोकानां संमदान्वितपद्धति ॥ पुगेत्तम
मपश्यत्तच्छुक्रः संप्राप्य गोपुरम् ॥ ३३ ॥ गमनेऽतः कृतोद्योगो द्वारेण निवारितः ॥ गत्वा दूरं स्थितस्तूर्णो तत्क्षत्ता प्राहतं शुक्रम् ॥ ३४ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ द्वारपालैर्युक्तं गोपुरं पुरद्वारं यत्र । पुरद्वारं तु गोपुरमिन्त्यमरः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ क्षत्रा दारपेन निजाशयं स्याभिग्रायम् ॥ हे क्षत्रः यदर्थमहमागतोस्मि तदत्र द्वारे एव ज्ञातम् ॥ ३७ ॥ यदर्थमागतोस्मि तदेवाह ॥ ब्रह्मविदिति ॥
अत्रयो । मिथिलानिवासी धर्मगुप्तये धर्मरक्षणाय दंडकद्राजा आत्माविदित्यज्ञानी कथं स्यात् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ यथा प्रदीपेद्यौ कोमलतृणसंभवो न भवति तथा

कोसि त्वं किं स्थितस्तृष्णीमागतोसि कुतो वद ॥ कार्यं किञ्चास्ति ते राज्ञा पुरस्थेनोत केनचित् ॥ ३६ ॥ इत्युक्तस्तेन नोवाच
किंचिद्वाचं तदाब्रुवत् ॥ मूकोसि किं न मां ब्रूषे न ज्ञेयं कथनादिना ॥ उक्त्वा कार्यं कुलं शीलं गंतव्यं नगरे त्वया ॥ ३६ ॥ इत्थं
क्षत्रा शुक्रः पृष्टस्तमुवाच निजाशयम् ॥ क्षतस्तज्ज्ञातमत्रैव यदर्थमहमागतः ॥ ३७ ॥ ब्रह्मविज्जनकोऽत्रत्यो राजेत्याह पिता मम ॥
कथं राजात्मविद्यस्तु दंडकृद्धर्मगुप्तये ॥ ३८ ॥ दंडादते न तिष्ठति स्वधर्मेषु यतः प्रजाः ॥ दंड्याः कृतागतो राज्ञा प्रजाः सर्वा
इति स्मृतिः ॥ ३९ ॥ न क्वापि दंडकर्तृत्वं ब्रह्मज्ञे समदर्शिनः ॥ यथा नैव प्रदीपेद्यौ दूतनार्जुनसंभवः ॥ ४० ॥ इत्थं संशयमापन्नो
द्रष्टुं राजानमागतः ॥ उल्लंघ्य बहुकष्टेन मेरुं हिमगिरिं तथा ॥ ४१ ॥ वर्षत्रयमतिक्रांतं मार्गे प्रवसतो मम ॥ वित्ताशया द्विजाः केचि
त्यर्थदन्ति भुवं श्रमात् ॥ ४२ ॥ साशा मय्यस्ति नारुपापि व्यर्थं कष्टमपेक्षितम् ॥ प्रारब्धमेव भोग्यं मे नापराधोत्र कस्यचित् ॥ ४३ ॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा क्षत्ता चेतस्यार्चितयत् ॥ कश्चिन्नूनमयं ज्ञानी मया व्यर्थं निवारितः ॥ ४४ ॥ इति मत्वा शुक्रं ग्राह गच्छां
तस्त्वं सुखं द्विज ॥ अज्ञात्वा त्वां महात्मानं पुरा संरुद्धवान्बहिः ॥ ४५ ॥ शुक्रस्तमाह नात्रास्ति द्वारपागस्तवाण्वपि ॥ यथाज्ञा
स्वामिना दत्ता तथा कुर्वति सेवकाः ॥ ४६ ॥

समदर्शिनः ब्रह्मज्ञे कर्तृत्वादिराहिते ब्रह्मविदि दण्डकर्तृत्वसंभवो नास्ति 'यवसं तृणमर्जुनम्' इति कोशादर्जुनशब्दस्य तृणवाचित्वम् ॥ ४० ॥ इत्थं ब्रह्मवि
द्राजा कथमिति संशययुक्तः जनकं राजानं द्रष्टुं आगतोस्मि ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ हेद्वारस्य तवागः अपराधः 'आगोपराधो मंतुश्च' इत्यमरः ॥ ४६ ॥

मम नु नृपम् अदृष्ट्वैव तदंतः तस्यांतःकरणं तदाज्ञानुगतस्य जनकसेवकस्य द्वारपस्य संगतः ज्ञातम् ॥ यथा जनैः अंबुनिधिं समुद्रं अदृष्ट्वैव तज्जनितलव
जस्य भक्षणात्तज्जलस्य रसः समुद्रोदकरसो ज्ञायते तद्वत् ॥ ४७ ॥ यद्यपि ज्ञानहीनत्वादृशनीयोग्योयं राजा तथापि पितुराज्ञया दर्शनमात्रं कर्तव्यमित्याह ।
तथापीति अभविष्यत् हेतुहेतुमद्भावे लङ् ॥ ४८ ॥ अत्र नगरे ॥ अदृं हर्म्याधुपरि गृहम् । स्यादहः क्षोभमास्त्रियाम् इत्यमरः ॥ ४९ ॥ दंडेन तदगृहीतदंडेन । प्राक्तनं

मया त्वदृष्ट्वैव नृपं तदंतर्ज्ञातं तदाज्ञानुगतस्य संगतम् ॥ जनैरदृष्ट्वंबुनिधिं जलस्य रसो यथा तल्लवणस्य भक्षणात् ॥ ४७ ॥ तथापि
कथेन समागतोहं दूरान्नृपस्यास्य निरीक्षणाय ॥ व्यासाऽज्ञयाऽतोऽद्य पुरं प्रवेशोऽभविष्यद्स्याप्यभविष्यदीक्षा ॥ ४८ ॥ इत्थं स नि
श्चित्य शुकः प्रविष्टस्त्वपश्यदत्राखिलमंदिराणि ॥ रम्याण्यथाहं क्रयविक्रयाय स्वधर्मसक्तानखिलांश्च वर्णान् ॥ ४९ ॥ सौधस्य स
द्वारमवाप्य तत्र द्वाःस्थेन दंडेन निवारितो यत् ॥ तदप्यसौ प्राक्तनमेव मेने तूष्णीं स्थितो दूरमसौ निरीहः ॥ ५० ॥ ॥ इति
श्रीगुरुपरम्पराचरित्रे पूर्वोद्धे शुककथावर्णनन्नाम सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ मुहुर्तेन नृपा मात्यस्तत्रागत्य शुकं
मुनिम् ॥ प्रार्थयित्वाऽनयच्चांतबहुमानपुरःसरम् ॥ १ ॥ वाद्यघोषैर्वारयोषिन्नर्तनैर्दूरतः स्थितैः ॥ शुकसन्निध्यगोविंदप्रवेदपाठपरैस्तथा
॥ २ ॥ प्रार्थयद्भिस्तथान्यैश्च यष्टिभैर्मार्गदर्शिभिः ॥ एवं गच्छञ्छुकोऽपश्यद्वाजैर्धन्यं महत्तरम् ॥ ३ ॥ अर्धभरथशालादि सशस्त्रं पति
मंडलम् ॥ शुकोऽथ मंत्रिभिर्नतौ राजातर्गुहमादरात् ॥ ४ ॥ तत्राप्सरःसमस्त्रीभिः शुकोऽयं सत्कृतो मुनिः ॥ स्थापयित्वासने दिव्ये
पाद्याध्यादिभिरार्चितः ॥ ५ ॥ स्नापितो वारिणोष्णेन सुरभिद्रव्यतैलतः ॥ वस्त्रचन्दनमाख्याद्यैस्ताम्भिरिव स्वलंकृतः ॥ ६ ॥

देवं मेने ॥ ५० ॥ ॥ इति श्रीगुरुपरम्पराचरित्रे पूर्वोद्धेः स्फूर्त्याभिधायां टीकायां सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥ षष्ठिपद्येऽष्टमे पश्यन्नाजैर्धन्यं शुकोऽप्यहः ॥ राज्ञोपदिशो बहुधा
गार्हस्थ्यार्थमितीयेति ॥ ८ ॥ मुहुर्ते नेति । अमात्यो मुहुर्तेन मुहुर्तानंतरं तत्र शुकमागत्य बहुमानपुरःसरं यथा स्यात्तथा वाचादिभिः सह अंतःराजमंदिरान्तःप्रदेशम्
अनयदिति सार्धद्वयेनान्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ शुकः अर्चितः अमात्यैरिति शेषः ॥ ५ ॥ सुरभिद्रव्येण तलेन च सार्वविभक्तिकमन्त्रिभिः । तामिभिः ।

स्त्रीभिः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ कामदीपनैः कामोद्दीपकैः पक्षिणां कोकिलदीपनां शब्दैः ॥ वेदाध्यायं वेदाध्ययनम् ॥ ९ ॥ परमं ब्रह्म गायत्रीं जजाप । समानीतो
 गृहान्तरे इत्यादिश्लोकत्रयेणान्वयः ॥ १० ॥ सायह्ने सूर्यास्तानन्तरम् । रात्राविति यावत् ॥ ११ ॥ कामस्य उदीपनं यैस्तेऽध्वितैः हावमावाबो
 ध्वेद्वितीपि संकेतितोपि कामकशमलतां कामाधीनतां न ययौ ॥ १२ ॥ वातोत्सर्पितघूलिभिः । वायुनिक्षिपमांसुभिर्गथाब्धिः कलुषतां न याति तद्वत् इति
 भोजितः परमात्रेण दत्त्वा तांबूलमुत्तमम् ॥ स्थापितो मंचवर्यसौ क्षणादुत्थाय मंचतः ॥ १३ ॥ अशुकोऽपश्यद्वनं रम्यं स्त्रीक्रीडार्थं सुरोपितम् ॥
 नानावृक्षलताकीर्णं फलपुष्पसमन्वितम् ॥ ८ ॥ नादितं पक्षिणां रावैर्मज्जुलैः कामदीपनैः ॥ स्थित्वा तत्र तरोर्मूले वेदाध्यायमथा
 करोत् ॥ ९ ॥ ततः सूर्यास्तसमये सायंसंध्यां चकार सः ॥ जजाप ब्रह्म परमं समानीतो गृहान्तरे ॥ १० ॥ दत्तभोज्योऽथ सायह्ने
 वरस्त्रीभिः सुमंचके ॥ महाहस्तारणे नीतस्तांबूलाद्यैः सुतोषितः ॥ ११ ॥ पादसंवाहनार्थं कामोद्दीपकचेष्टितैः ॥ चेष्टितोपि शुको
 नैव कामकशमलतां ययौ ॥ १२ ॥ यथा कलुषतां नाब्धिर्वतोत्सर्पितघूलिभिः ॥ मुष्पापाबो गते यामे मंचोपरि शुको निशि ॥ १३ ॥
 उत्थायान्तिमयामेसौ संपाद्य मुखमार्जनम् ॥ कृत्वा शुको जले स्नानमारामस्थसरोवरे ॥ १४ ॥ धृत्वा विभूतिं सर्वेण रुद्राक्षांश्च बहुनथा
 उद्यते भानवेध्यास्त्रीन्दत्त्वा जपमथाकरोत् ॥ १५ ॥ एवं कृताह्निकः प्रातस्तरुमूले श्रुतिं पठम् ॥ कुशपाणिः स्थितस्तत्र स वाञ्छया
 जदर्शनम् ॥ १६ ॥ राजाथ चारमुखतः श्रुत्वा शुकविचेष्टितम् ॥ निःस्पृहोयमिति ज्ञात्वा ययौ तद्दर्शनाय सः ॥ १७ ॥ सापाय्या
 योऽथ सामात्यः पौरैर्भृत्यैश्च संयुतः ॥ ददर्श शुकमासीनं क्रीडोपवनमव्यतः ॥ १८ ॥ अतिवर्चस्विनं शांतं सुरूपं प्रातयौवनम् ॥
 व्याससूनुरिति ज्ञातो जनकेन शुकस्त्विषा ॥ १९ ॥ तं प्रणम्य समभ्यर्च्य मधुपर्केण भूपतिः ॥ प्रप्रच्छ कुशलं तस्मै प्रेम्णा तत्पुत्रः
 स्थितः ॥ २० ॥ निःस्पृहस्य किमर्थं ते गृहहागमनं मुने ॥ ब्रूहि स्वातर्गतान् कामान्पूरये दुर्लभानपि ॥ २१ ॥ इति राज्ञा शुकः
 पृष्टस्तं स्ववृत्तमथाब्रवीत् ॥ श्रीशुक उवाच ॥ व्यासेन पित्राज्ञातोऽहं भूपते दारसंग्रहे ॥ २२ ॥

पूर्वोन्वितम् ॥ १३ ॥ आरामस्य लज्जिततया कल्पितस्य सरोवरे उपवनसरः पयसि ॥ १४ ॥ १५ ॥ श्रुतिं वेदम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ पृथार्द्धं पूर्वोन्वितम्
 ॥ १८ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वोन्वितम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ स्ववृत्तं स्वागमनवृत्तं ॥ दारसंग्रहे विवाहाख्यसंस्कारसंग्रहने ॥ २२ ॥

मामित्याद्युत्तरान्वयि ॥ २३ ॥ विवेकवान्यासः विचारेण शांतचित्तो भूत्वा मां प्रति परं श्रेष्ठं देवीभागवतम् आह प्रोक्तवान् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अत्र त्वयि
 स्वत्समीपम् ॥ २७ ॥ राजा सन् आत्मवेत्ता कथं स्यादिति संशययुक्तः । जनिं जन्म लब्ध्वा ॥ २८ ॥ २९ ॥ हास्यप्रयोजनमाह ॥ व्यास इति ॥
 भारतं च कृतमिति योज्यम् । अमुना व्यासेन ॥ ३० ॥ तस्य वाक्ये व्यासवाक्येपि ते पुत्रस्य शुकस्य श्रद्धा नास्ति चेत् मम वाक्ये उपदेश्यमाणे
 नाहं स्वीकृतवानाज्ञां बहुधात्मां च तां पितुः ॥ मामात्मतत्त्वजिज्ञासुं प्रपंचे निःस्पृहं तथा ॥ ३३ ॥ मत्वा व्यासः सुदुःखातो बभूवाथ
 विवेकवान् ॥ उपादिशच्छान्तचित्तो देवीभागवतं परम् ॥ ३४ ॥ तदधीत्यापि मे बुद्धिर्निश्चलान यदाऽभवत् ॥ तदोवाच कृपापूर्णो
 मामित्यं नृपसत्तम ॥ ३५ ॥ मिथिलां गच्छ पुत्र त्वं तत्रास्ते जनको नृपः ॥ राज्यं कुर्वैश्चात्मवेत्ता भोगान् भुङ्क्तापि निर्ममः ॥ ३६ ॥
 स राजा तत्त्वबोधेन त्वां करिष्यत्यसंशयम् ॥ इत्थं पित्राज्ञयात्राहं द्रष्टुं त्वामागतो नृप ॥ ३७ ॥ कथं राजात्मवेत्तेति संशयानोऽति
 कष्टतः ॥ अतस्त्वं वद राजन्मां लब्ध्वा ब्रह्मकुले जनिम् ॥ ३८ ॥ याथातथ्येन यत्कार्यं हृदयग्रन्थिभेदनम् ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥
 इत्येवं नृपतिः पृष्ठस्तमुवाच हसन्मुहुः ॥ ३९ ॥ जनक उवाच ॥ व्यासो नारायणः साक्षाच्चतुर्वेदविभागकृत् ॥ भारतं च पुराणानि
 कृतान्यष्टादशामुना ॥ ४० ॥ यस्याज्ञयाभिवर्तते चतुर्वर्णाः स्वधर्मतः ॥ तस्य वाक्येन चेच्छ्रद्धा वाक्ये मे सा कथं भवेत् ॥ ४१ ॥
 तथापि दगत्त्वमिहागतोऽसि व्यासाज्ञया संशययुक्तचेताः ॥ वक्ष्यामि तत्त्वं परमार्थभूतं वचःसु चेन्मे भवतीह निष्ठा ॥ ४२ ॥ ब्रह्मे
 कुलेऽर्वाप्य जनिं सुपुण्यैः कृतोपनीतिर्गुरुहंसस्थः ॥ व्रतेन वेदान्समधीत्य सांगांस्ततः समावर्त्य गृहाश्रमी स्यात् ॥ ४३ ॥
 तत्राभिहोत्रादि च कर्म कुर्याद्यहच्छ्रद्धया लब्धधनान्दितुष्टः ॥ यजेन्मखैरिन्द्रमुखांश्च भक्त्याथोत्पादयेन्मोक्षपरोपि पुत्रान् ॥ ४४ ॥
 श्रीशार्ङ्गशक्तीशगणेश्वरेषु स्वामेदबुद्धयान्यतमं त्वभीष्टम् ॥ मंत्ररूपासीत गुरुक्तमार्गो देवे मनौ देशिक एकबुद्धिः ॥ ४५ ॥
 सा श्रद्धा कथं स्यात् ॥ ४६ ॥ परमार्थभूतं तत्त्वम् आत्मतत्त्वम् । वृत्तमुपजतिः ॥ ४७ ॥ व्रतेन मौनमिक्षाचरणगुरुसेवादिब्रह्मचर्यनियमेन समावर्त्य
 समावर्तनं कृत्वा गृहाश्रमी गृहस्थाश्रमवान् भवेत् ॥ ४८ ॥ यदृच्छया अप्रार्थनया यल्लब्धं धनादि तेन संतुष्टः ॥ ४९ ॥ श्रीशार्ङ्गशिष्य विष्णवादिष्यचा

यतनदेशेषु अन्यतमं यं कंचिदभीष्टं देवं स्वामिन्दुद्वया आत्म्याभिन्नश्रद्धया मंत्रैरुपासीत उपासनां कुर्यात् ॥ तत्तन्मंत्रज्ञानार्थं गुरुः कर्तव्य इत्याह गुरुः
 मार्गो जपपूजादिसंप्रदायो यस्य सः देवे मनो मंत्रे देशिके गुरौ च एकबुद्धिः एकत्वनिश्चयवान् ॥ ३५ ॥ स्तुत्येति ॥ स्वेष्टधिया स्वेष्टदेवताबुद्ध्या स्तुत्या
 स्वतनेन । अंजसा अनायासेनाऽस्तौः प्राप्तैः सुमोज्यादिभिः उत्तमान्नादिभिः करणैः अतिथीन् तुष्टान् संतुष्टान् कुर्यात् । गृहस्थ इति पृथक् पृथक्
 योग्यम् । नैव निर्वर्तयेत् विमुखाच्च कुर्यादेवेत्यर्थः । यतः कारणादखिलेभ्यः सर्वेभ्यो दाता अन्न दानकर्ता सः अतः अखिलेभ्यो वरिष्ठः श्रेष्ठोऽस्ति
 ॥ ३६ ॥ अथ स्त्रिया सह व्रताढ्यः उपोषणादिव्रतकर्ता असौ अधिकारी आतपम् उष्णं शीतलमंबु कर्म सोढा सहनकर्ता सन् । वने व्रजेत् । किंभूतः नित्यं
 प्राक्तनसंहननः प्राचीनसंग्रहहितः ॥ ३७ ॥ तत इति । सकलोजिजालात् सर्ववासनासमूहात् विमुक्तः । ऊतयः कर्मवासनेति विष्णुभागवतोक्तेः । पुत्रे
 स्तुत्याऽतिथीन्स्वेष्टधियैव तुष्टान्कुर्यात्सुभोज्यादिभिर्जसासैः ॥ निवर्तयेन्नैव यतो गृहस्थो दाताऽखिलानां स ततो वरिष्ठः ॥ ३८ ॥
 स्त्रिया व्रताढ्योऽथ वसेद्धनेसौ सोढाऽस्तपं शीतलमम्बु नित्यम् ॥ वन्यैश्च तत्कालभैः फलाद्यैः कृताशनः प्राक्तनसंग्रहोनः ॥ ३९ ॥
 ततो विमुक्तः सकलोतिजालात्संस्थाप्य पुत्रे स्त्रियमात्मलब्धौ ॥ प्रव्रज्य स त्यक्तकलत्रपुत्रवित्तपणस्त्वात्मविदंजसा स्यात् ॥ ४० ॥
 इत्थं निशम्याह शुकः पुनस्तं नाऽसंशयस्तद्गच्छा न तुष्टः ॥ गृहस्थधर्मानपरिचिन्त्य निश्चयानतीव तुर्याश्रमबद्धनिष्ठः ॥ ४१ ॥
 राजन् गृहस्थः कथमात्मलब्धौ येतेत चार्थोत्थमुखं विहाय ॥ विवृद्धृणो विषयोपभोगैरग्निर्विहृडाचिरेवाज्यपातैः ॥ ४२ ॥
 पुत्रसमीपे क्षियं संस्थाप्य । वटेषु गाव इतिवत्समीप्ये सप्तमी । त्यक्ताः दारपुत्रवित्तपणाः येन सः स्वतंत्रोऽसौ आत्मलब्धौ आत्मप्राप्त्यर्थं प्रव्रज्य मंज्य
 स्य इत्थं उत्तरोत्तराश्रमस्वीकारक्रमेण अंजसा ह्येति आत्मवित् ज्ञानी भवेत् ॥ ४३ ॥ इत्यमिति देशिकेदोक्तिः । तद्वत्तमा जनकत्वा
 क्येन संतुष्टः असंशयः संशयराहितश्च नासीत् । तत्र हेतुगर्भविशेषणम् । गृहस्थधर्मान् गृहस्थाश्रमधर्मान् अतीव निश्चाय परिचिन्त्य पर्यालोच्य चतुर्या
 श्रमे संन्यासे वद्धा निष्ठा श्रद्धा निश्चयो अद्धा येन ॥ ४४ ॥ जनके ज्ञानाभावं वक्तुमादौ गृहस्थस्यात्मचित्तनाभावमाह । राजन्निति । आश्रयिव निवि
 द्धतृष्णाः अर्थोत्थमुखं विषयोत्पन्नमुखं विहाय आत्मलब्धौ आत्मप्राप्तिविषये कथं येतेत यत्नं कुर्यात् न कथमपीत्यर्थः ॥ ४५ ॥

जनाः दंडकर्तृत्वेन ज्ञान्यनुगतशांत्यादिरहितत्वाद्विरुद्धं भवंतम् आत्मविदं ज्ञानिनं वदंतीति न सत्यमेवेति अहं ब्रवीमि । विशेषोल्बणस्य विषेणोल्बणस्य क्रूरस्य भूतस्य क्षमा यथा मृषोक्तिः तथा त्वयि ज्ञानित्वं मृषेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ किं च भोगभोक्तृत्वेन देहादिष्व्वात्माभिमानित्वेन च त्वं न ज्ञानवानित्याह । स्त्रीभिर्मिति । अद्या साक्षात्स्त्रीभिः । रहसि एकते युतः संयुक्तस्त्वं परान् श्रेष्ठान् भोगान् देहधिया भुंजन्सन् राज्यादिकं स्वकीयं मन्यसे तत्तदभिमानवान् भवसि । अतः कथं आत्सनिष्ठो भवसि न कथमपीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ननु विदेहनाम्ना प्रसिद्धस्य मे कथं देहबुद्धिमत्त्वमिति चेत् तत्राह । विदेहनामेति । निमैः सकाशात्तव पूर्वजानां विदेह इति नाम परंपरार्थं परंपराप्राप्तमस्ति । अत एव सर्वे त्वां विदेहमिति वदंति । हीति निश्चये । वस्तुतस्तु स्वतनो धृताभिमानम् ।

लोके वदंत्यात्मविदं भवंतं विरुद्धधर्मं धृतराजदंडम् ॥ न सत्यमेवैतदिति ब्रवीमि क्षमेव सर्पस्य विशेषोल्बणस्य ॥ ४१ ॥ स्त्रीभिर्युतोऽद्या रहसीप्सितांश्च भोगान्परान्देहधियैव भुंजन् ॥ राज्यं बलं कोशमपि स्वकीयं त्वं मन्यसे तत्कथमात्मनिष्ठः ॥ ४२ ॥ विदेहनामापि परंपरातं निमैः सकाशात्तव पूर्वजानाम् ॥ वदंति हि त्वामतएव सर्वे धृताभिमानं स्वतनौ विदेहम् ॥ ४३ ॥ राजात्मवेता मुत गच्छ तं त्वमिति स्म तातस्य वचो निशम्य ॥ प्राप्ते न बुद्धं तव गोपुरं मया निवारणान्मे तव चात्मवित्त्वम् ॥ ४४ ॥ तथा किंचिद्भूदि संशयानपि प्राप्नो गृहं चात्र तवोक्तिभिश्च ॥ निःसंशयोहं नृप यामि तातं भुक्त्वाचिरादागमनादिकष्टम् ॥ ४५ ॥

विदेहनामापि देहतादात्म्येनैवास्तीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ मदागमनप्रतिबंधेन तव सार्वोत्पन्नज्ञातशून्यत्वं ज्ञातमित्याह, राजेति । तातस्य वाक्यं निशम्य तव गोपुरं पुनर्द्वारं प्राप्तेन मया मे निवारणात् तव आत्मवित्त्वं बुद्धं ज्ञातमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ तथापि द्वार एव नायं ज्ञानीति निश्चयेपि हृदि किंचित्संशयशुक्लः परोक्षनिश्चयेऽपि प्रत्यक्षमहत्त्वात्संशयशुक्लः अत्र तवोक्तिभिः क्रममुक्तिप्रतिपादनादिरूपशून्यश्रमपरैर्वचनैः निःसंशयः त्वं ज्ञानी नासीति निश्चयेन संशयरहितोऽहमस्मि । हे नृपाहं तातं व्यासं प्रति आगमनादिकष्टं भुक्त्वा नुभूय यामि गच्छामि ॥ अत्र दूरेदेशागमनादि प्रारब्धं भोक्तव्यं

मेवेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ तस्य शुद्धान्तःकरणस्य शुक्लस्य संशयं दूरमपाकरिष्यन् दुरीकरिष्यन् ॥ ४६ ॥ तत्रादौ पतनादिदोषहीनत्वात्कममुक्तिः सुकरेत्याह सोपानमार्गेणेति । आश्रममार्गतः ब्रह्मचर्यादिक्रममार्गं विना धीमान् बुद्धिमानपि जवन्यं अत्यमुत्तममाश्रमं संन्यासाश्रमं चकारात् तत्फलं च नेयात् न प्राप्नुयात् हीति निश्चये ॥ ४७ ॥ अन्यथा पतनाद्धि दोषमाह । पंथानमिति । पूर्वोद्धे यथेत्याहारः । तथा पूर्वानाश्रमाननादय अस्वीकृत्य यः परेच्छुः संन्यासेच्छुर्ज्ञानेच्छुर्वा भवति । अस्याधिकारिणस्तु सैव पातरूपा गतिर्भवति । कममुक्तिं विना इंद्रियनिग्रहो न भवतीति भावः ॥ ४८ ॥ गृहस्थाश्रमं विना इंद्रियनिग्रहो न भवतीति कैमुत्यन्यायेनाह बलीन्द्रियेति । इंद्रियसमूहः बली बलवानिति हेतोः इह अत्र कः क्रमेण विहितमार्गक्रमेण गतं कंचित् कमपि धैर्यं

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ शुक्रोदितं वाक्यमिदं निशम्य जगाद् भूयो जनकस्तमितथम् ॥ तत्संशयं दूरमपाकरिष्यन्त्रकाशयन्त्यापकमात्मतत्त्वम् ॥ ४६ ॥ सोपानमार्गेण विना यथोर्ध्वं नेयाद्वलढचोपि पुमान्विषश्चित् ॥ तथा विना ह्याश्रममार्गेतोपि धीमाञ्चन्याश्रमसुत्तमं च ॥ ४७ ॥ पंथानसुत्तुज्य विमूढचेताः कश्चिद्भ्रजेदूर्ध्वमधोस्य पातः ॥ पूर्वाननादृत्य तथाश्रमान्यः परेच्छुरस्यापि गतिस्तु सैव ॥ ४८ ॥ बलीन्द्रियग्राम इति क्रमेण गतं त्वधः पातयतीह कंचित् ॥ किं व्युत्क्रमाद्यान्तमपक्वबुद्धिं पराभवस्तस्य यतः स्त्रियैवा ॥ ४९ ॥ अतः स्त्रिया तं तु विजित्य पूर्वं पश्चादिरक्तश्रमं विशेष ॥ श्रुतस्तथाज्ञास्ति पितुस्तवापि द्वयं समुद्धंध्य कथं स्वतंत्रः ॥ ५० ॥

हीनपुरुषं अधः पातयति । किं पुनर्वकव्यं व्युत्क्रमात् विरुद्धक्रमेण क्रममार्गं विना यातं गच्छेत्तम् अपक्वबुद्धिं वैराग्यवासनावलहीनं पुरुषं पातयतीति । यतः तस्य इंद्रियग्रामस्य पराभवः तिरस्त्रिकया स्त्रियैव भवतीत्यर्थः ॥ ४९ ॥ अतः पूर्वं स्त्रिया करणेन तमिन्द्रियग्रामं विजित्य पश्चादिरक्तः सन् वानप्रस्थक्रमेण चरमं संन्यासं विशेषतः संन्यासं स्वीकुर्यात् । श्रुतेः वेदस्य तव पितुरपि चकारात्स्मृत्योरपि आज्ञा तथा स्त्रीस्वीकरणे अस्ति । द्वयं आज्ञाद्वयं समुद्धंध्य कथं स्वतंत्रोसि । स्त्रीस्वीकरणाभावे यज्ञाद्यनुष्ठानाभावेन क्रणानपाकरणेन च । तयेतं वेदानुवचनेन ज्ञाहणा विविदिषति यज्ञेन दानेन तपसाऽज्ञाशक्तेनेति, “क्रणानि वीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत् । ज्ञानमुत्पद्यते पुंसां क्षयात्तापस्य कर्मण” इति च । श्रुतिस्पृत्योः पितृश्रवणातिक्रान्ता

भवतीति भावः ॥ ५० ॥ राज्यकर्तुरपि मम ज्ञानित्वमस्तीति प्रतिज्ञापूर्वकमाह । राज्यमिति । इदम् आत्मवेत्तृत्वं वक्ष्ये राज्यकर्तुः यथात्मवेत्तृत्वं तथा वक्ष्ये इति भावः ॥ ५१ ॥ तत्रादौ दंडकर्तृत्वेनाकर्तृत्वं तव नास्तीति यदुक्तं तत्राह राज्य इति । अहं सर्वजान् यथावत् यथाशास्त्रं सम्यक् शासयन् दंडयन् स च वृषराज्यतुल्ये इंद्रराज्यमदृशे 'वासवो वृत्रहा वृषा'त्यमरः । अस्मिन् राज्ये असक्तः स्थितोस्मि हि निश्चये । क इव पथि मार्गे वासगृहान् तत्तन्निवासस्थानानि । 'गृहाः ग्रामे च भूम्येव' इत्यमरः ॥ संमार्जन्यन्विलिपन् असक्तः पथिक इव । स यथाऽवश्यकर्मणिः अनासक्तस्तथा प्रजापालनाख्ये शास्त्रकर्मण्यनासक्तत्वादकर्तास्मीति भावः ॥ ५२ ॥ राज्यादिस्वात्माभिमानवांस्त्वं न ज्ञानीति यदुक्तं तत्राह कर्मण्डुमिति । यथा त्वम् ।

राज्यं प्रकुर्वन्कथमात्मनिष्ठस्त्वं चेति मां पृच्छसि यच्छुकेदम् ॥ वक्ष्ये यथाहं प्रकरोमि राज्यं स्त्रीभिः सुभोगानखिलान्भुञ्जन् ॥ ५१ ॥
राज्येहमस्मिन्वृषराज्यतुल्ये संशयस्यन्सर्वजनान्यथावत् ॥ स्थितोऽप्यसक्तो हि पथीव पंथः संमार्जन्यन्वासगृहान्विलिपन् ॥
॥ ५२ ॥ कर्मण्डुं चाजिनवस्त्रखण्डं दंडं यथा त्वं हृदि मन्यसे स्वम् ॥ तथा बलं राज्यमहं हि कोशं मन्येखिलानां ममता समैव ॥
॥ ५३ ॥ स्त्रियोनुभूतास्तु दृशा त्वयैता मया त्वचाप्यर्पिजनेब्ज काश्चित् ॥ द्रष्टुक आत्मोभयतस्तथापि त्वं संशयाढ्योसि न चाहमस्मि ॥
॥ ५४ ॥ तद्वर्धनं स्वीकरणात्सुभोग्यभोगस्य मे स्यादिति भीतिमपि ॥ तांश्चाखिलान्विप्रसदात्र भुजन्मुक्तोहमित्येव सदाभिमन्ये ॥ ५५ ॥

एतदजितं वज्र खण्डं कौपीनं कमण्डलुं च हृदि चित्ते स्वं स्वकीयं मन्यसे तथाहं राज्यादिकं स्वकीयं मन्ये । हि यतः सर्वेषामाश्रमिणां ममता समैवास्ति । आसक्तिरहिताभिमानस्य न बंधजनकत्वमित्यर्थः ॥ ५३ ॥ स्त्रीसंभोगादिकर्ता ज्ञानी नासीति यदुक्तं तत्र त्वमपि स्त्रांसंभोगवानसीत्याह । स्त्रिय इति हे कृषिजनेन च ऋषिजनैः ईदृज्यस्तुल्य त्वया एताः काश्चित्स्त्रियो दृशा दृष्ट्या अनुभूताः मया तु त्वचा त्वर्गिद्रियेण अनुभूताः । उभयतः दृकत्वचयोर्द्रष्टा साक्षी आत्मा एकोऽस्य भिन्नोस्ति तथा सत्यपि त्वं संशययुक्तो नास्मीत्यन्वयः । संशय एव बन्धकारणं न विषयभोगमात्रमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ एवं सर्वेन्द्रियभोगेष्ववतिदिशति ॥ तद्वन्धनमिति । सुभोग्यभोगस्य सुभोग्याननुत्तमवस्तूना भोगस्य स्वीकरणात् भोगांगीकारान्धम

तत् बन्धनं स्यादिति निश्चयेन भीतिम् एषि प्राप्नोषिहे विप्र तान् सर्वान् दृष्ट्वादि सर्वद्विषयविषयान् अत्र देहे भुंजन् सन्नापि अहं मुक्तोस्मीत्येव सदाभिमान्य । गुणा गुणेषु वर्तत इति मत्वा न सज्जते इति बुद्ध्या मुक्तोस्मीत्यर्थः ॥ ५५ ॥ बन्धमोक्षव्यवस्थायाह । बन्ध इति ॥ बन्धस्तु दृश्यस्य देहादेर्भवति । असंगोद्धेतोः आत्मा न बध्यते एवं देहादिदृश्यात्मधिया देहादिषु दृश्येषु आत्मबुद्ध्या बन्धो भवति । ततः देहात्मबुद्धेः अन्यथा प्रकारान्तया तत्त्वधिया आत्मस्वरूपज्ञानेन स प्रसिद्धः मोक्षः बन्धनिवृत्तिः ॥ अत्रार्यं प्रयोगः । अदृश्यः आत्मा धर्मी बंधरहितत्वं धर्मः—असंगत्वादिति हेतुः । आकाशमदिति अन्यपदद्वयतः—गवादिधर्मो—बन्धवत्—दृश्यत्वात्—युक्त्व इति अन्यपदद्वयतः—वायुवदिति व्यतिरेकद्वयतः । तथा च गुणतादात्म्याध्यासकृत एव बंधो न कर्तुतः सत्य इत्यर्थः ॥ ५६ ॥ आत्मस्वरूपमाह । एकः अद्वितीयः परात्मा सर्वगतोऽपि धर्मा

बंधस्तु दृश्यस्य भवेद्दृश्यं नो बध्यते कुत्रचिदप्यसंगत् ॥ देहादिदृश्यात्मधिया तु बन्धस्ततोऽन्यथा तत्त्वधिया स मोक्षः ॥ ५६ ॥ एकः परात्माखिलगोऽप्यसंगः सूक्ष्माच्च सूक्ष्मो महतो महांश्च ॥ मायागुणैर्भाति जगद्धि तस्मिंश्चित्राणि भित्ताविव धातुवर्णैः ॥ ५७ ॥ चित्रं युतं कल्पितदुःखसौख्यैः तैः स्यान्न भित्तिस्तु युता कथंचित् ॥ जीवा युताः कल्पितबन्धनेन त्वात्मा विमुक्तः स्वयमेव वन्द्यान् ॥ ५८ ॥ इत्थं त्वमात्मानमनंतमाद्यं पश्यन् सदा सर्वगतं समानम् ॥ कृत्वापि कर्माणि न सज्जसेद्धा स्पृष्ट्वाऽखिलं वायुरिव त्वसंगः ॥ ५९ ॥

गः संगहीनः सूक्ष्मात् परमाण्वादेः सूक्ष्मतरः महत् आकाशादेः महांश्च यस्त्वस्मिन्नात्मनि धातुवर्णैः करणैः भित्तौ कुड्ये चित्राणीव मायागुणैः सत्त्वाद्यैः करणैर्जगत् देहादिकं सर्वं भाति । एकस्मिन्नात्मनि मायागुणवशादनेकत्वमित्यर्थः ॥ ५७ ॥ दृष्टान्तं विवृण्वन् नित्यमुक्तत्वमात्मनो दर्शयति । चित्रं चित्रितं । चित्रं कल्पितानि यानि सुखदुःखानि तैः यत्तम् । भित्तिस्तु कथंचित् कथमपि तैः युक्ता न भवति यथा तथा विषयगतजीवाः कल्पितं यद्बन्धनं तेन युक्ताः आत्मा तु बन्धात् स्वयं मुक्त एव सदास्ते इत्यर्थः ॥ ५८ ॥ त्वमप्येवमसंगत्वाकर्तृत्वनिश्चयेन गृहस्थाश्रमं कुर्वन्न लिप्स्यसे इत्याह । इत्थं संगरहितम् अनंतं देशकालवस्तुपरिच्छेदरहितम् । आद्यं सर्वादिरहितं सर्वगतं समानं सुखदुःखादिविकाररहितम् । एतद्वक्ष्यमाणमात्मानं सदा साक्षित्वेन

पश्यन् सन् । कर्माणि अग्निहोत्रादिगृहस्थकर्माणि कृत्वापि अखिलं सुगंधदुर्गंधायाश्रयं वस्तु अह्ना साक्षात् स्पृष्ट्वापि असंगो नायुरिय न सज्जमे सको न भविष्यसि । असंगो वैराग्यमित्युक्तम् । दृढवैराग्यवतो विषयप्रवृत्तिर्न बंधाय भवतीत्यर्थः ॥ ५९ ॥ सुतोषात् संतोषेण तं प्रमिदं पितृव्यामिस्मयाश्रमं श्रयो सुतं दृष्ट्वा व्यासोऽप्यानंदं प्राप ॥ ६० ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्द्धेऽथस्फूर्त्यभिधायां टीकायामष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥ नवमेऽंशिश्रुतिश्लोकेऽंशशयः पितृगो गृही ॥ शुकोऽसंगोऽथाप्तसिद्धिस्तपस्तेषु इतीष्ये ॥ ९ ॥ शुक इति । अष्टांगतः “ उरसा शिरसा दृष्ट्या वचसा मनसा तथा ॥

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं शुकस्तेन सुबोधितस्तं नत्वाप्य चाज्ञां गतमर्धसंशयः ॥ यथौ सुतोषात्सुतमाश्रमागतं दृष्ट्वा ननं व्यासमुनि नैर्नदं ॥ ६० ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्द्धे शुकचरित्रेऽष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ शुकोऽथ पितरं भक्त्या ननामा द्वांगतः सुधीः ॥ मूर्धन्यवधाय तं व्यासः समालिङ्ग्य मुहुर्बुधुः ॥ १ ॥ पप्रच्छ कुरालं वृत्तं शुकं चामिनेतेजस्रम् ॥ तेनापि कथितं सर्वं यज्जातं नृपसंगतः ॥ २ ॥ श्रुत्वातिहर्षितो व्यासः सह तेनाश्रमोत्तमे ॥ निःसंशयं शुकस्तत्र पठन्वेदं स्थितः सुखी ॥ ३ ॥ ज्ञात्वाधिकारिणं पुत्रं शुकं व्यासः समादिशत् ॥ रहस्यं मंत्रजातं च सांगं योगं ततः शुकः ॥ ४ ॥ वव्रे पितृगां कन्यां स पीवरी नाम सुंदरीम् ॥ तस्यामजनयत्पुत्रांश्चतुरो योगवानपि ॥ ५ ॥ श्रुतं गौरप्रभं कृष्णं धीरिदेवं तु कन्यकाम् ॥ कीर्तिनाम्नीं समुत्पाद्य चापुहाय ददौ शुकः ॥ ६ ॥ ब्रह्मदत्तः सुतस्तस्यां भूमिपालः स चाभवत् ॥ राज्ञ्यं पुत्राय दत्त्वाभूत्तारदाज्ज्ञानवान्मुनेः ॥ ७ ॥ उत्सृज्य पितरि स्वीयाञ्छुकः कैलासमन्वगात् ॥ तत्र तप्त्वा तपस्तीव्रं परं सिद्धिं गतः शुकः ॥ ८ ॥

पर्यां कराम्यां जानुभ्यां प्रणामोदांग उच्यते ” इत्यष्टांगेन पितरं व्यासं ननाम । यतः सुधीः सुबुद्धिः । मूर्धन्युत्तरान्वयि ॥ १ ॥ शुकं प्रति कुरालं वृत्तं प्रच्छ । व्यास इत्यनुवृत्तिः । पृच्छतेर्द्विकर्मकत्वम् । चकाराहमनागमनजनकभाषणादिकं यत् वृत्तम् ॥ २ ॥ ३ ॥ सांगस्य अष्टांगसहितं योगम् । ततः शुक इत्युत्तरान्वयि ॥ ४ ॥ सुंदरीं तन्नाम्नीम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ स्त्रीपुत्रादिकां स्वप्यान् स्वपितरि व्यासे

व्याससमीपे उत्सृज्य कैलासमन्वगात् तं प्रति अगमत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ अत्र कैलासे ॥ १० ॥ पाषाणतरुभिः करणैः शोकं मा कुर्विति प्रत्याह ॥ ११ ॥
॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सशिवं शिवया पर्वत्या युक्तम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ कैलासगिरिः सकाशात् स्वाश्रमं गतः जगाम ॥ १७ ॥ व्यास इत्यनु

व्योममार्गेण चोद्घीय कांत्या सूर्य इवापरः ॥ मुनिभिस्तूयमानोसौ स्वतंत्रो निययौ ततः ॥ ९ ॥ शुक्रस्येत्यं गतिं दृष्ट्वा व्यासो
दुःखपरिहृतः ॥ ययावाक्रंदमानोत्र हा पुत्रेति मुहुर्मुहुः ॥ १० ॥ पितुराक्रंदनं श्रुत्वा तदा सर्वगतः शुक्रः ॥ प्रत्याह श्रावतरुमिमो
शुचेति मुनिं मुहुः ॥ ११ ॥ शुक्रः सिद्धिं गतो यत्र तत्रस्थास्तरवोऽखिलाः ॥ शब्दं कुर्वति चाद्यापि प्रशंसतोस्य वैभवम् ॥ १२ ॥
शोचन्व्यासः स्थितस्तत्र हा पुत्रेति शुकेति च ॥ श्रुत्वा व्यासस्य शोकं तं स्वयं प्राप्तः सदाशिवः ॥ १३ ॥ सांत्वयन्व्यासमाहेत्यं
पुत्रस्ते न गतः क्वचित् ॥ लब्ध्वा सार्वोत्सिर्को सिद्धिं स्थितः सर्वत्र सर्वदा ॥ १४ ॥ तत्कीर्त्या प्रेरितं विश्वं शोकस्तत्र वृथा कुतः ।
इति श्रुत्वाह स शिवं तं वृषभस्थितम् ॥ १५ ॥ व्यास उवाच ॥ सत्यं ब्रूषे शिवेदं त्वं मन्त्रेण तु शुक्राननम् ॥ दृष्ट्वा न प्रापतुस्तृप्तिमतः
शोचाग्रहं खलु ॥ १६ ॥ शिवोथाह शुक्रच्छायां त्वं द्रक्ष्यसि सदा मुने ॥ इत्युक्त्वा तद्वेषे शंभुर्योसोपि स्वाश्रमं गतः ॥ १७ ॥
उद्वाह्य तत्सुतांस्तेषु शुक्रपत्नीं निधाय च ॥ सदा पश्यञ्जुक्रच्छायां त्यक्त्वा शोकं सुखं स्थितः ॥ १८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥
देवीभागवतं तस्या मयूरेश मयोरिता ॥ शुक्रस्येयं कथाऽधान्यां पुराणतरंगां शृणु ॥ १९ ॥ शुक्रेण दक्षिणाशारां मलयाद्रिसमी
पतः ॥ आविर्भूतो वने रम्ये जनसंवाधवर्जिते ॥ २० ॥ तत्राश्वत्थाः फलैर्नम्राश्वृताः पुष्पा वटाः कुगाः ॥ तितिण्येथ बदर्योपि
फलिन्यः कोविदारकाः ॥ २१ ॥

वृत्तिः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ तत्र वने अश्वत्थादयो वृक्षा आसन्निति पंचानामन्वयः । फलनम्राश्चृताः । वटाः कुगाः ऊर्ध्वमूलैः पृथ्वीत्पार्श्विनः ॥ २१ ॥

स्कंधेषु बृहच्छाखासु फलानि येषां ते औदुंबराः पनसाश्च ॥ २२ ॥ टंकचंपकाः । लोके साग इति प्रसिद्धाश्चंपकाश्च ॥ २४ ॥ सर्वे उक्तानुक्ताः
 द्वौ दुमाः । लतागृहाः कुंजाश्च ॥ २५ ॥ २६ ॥ सारसा इति सार्दान्वयः ॥ २७ ॥ स्वच्छोदाः अतिशुद्धोदकाः तथा शोषवर्जिताः शोषेण
 जलशोषेण आतपप्राबल्यजन्येन वर्जिताः त्यक्ताः निर्झराः अद्रेः मलयोद्रेः सकाशात् प्रवहन्ति ॥ २८ ॥ शुक्रस्त्वैवमिति सार्दान्वयः ॥ २९ ॥
 शिरीषाः पुष्पिता निंबाः पलाशाः पारिजातकाः ॥ औदुंबराः स्कंधफलाः पनसाश्च विभीतिकाः ॥ २२ ॥ तालास्त
 मालाः सरलाः शिशुपा देवदारवः ॥ अर्जुनामलकीबिल्वा मधुकागस्त्यदाडिमाः ॥ २३ ॥ खर्जुरीपूगजातिदुनारिकेलद्रुमास्तथा ॥
 बकुलाः कुंदमंदाराः पुन्नागाष्टकचंपकाः ॥ २४ ॥ माधवी मालती जातीकेतकीकरवीरकाः ॥ घनच्छाया द्रवोदशोकाः सर्वे चासु
 र्लेताग्रहाः ॥ २५ ॥ सिंहा व्याघ्रा मृगाः क्रोडा वृकाः सालावृकाः शशाः ॥ चरन्ति निर्भया यत्र वैरं त्यक्त्वा मिथो गजाः ॥ २६ ॥
 सारसाश्चक्रवाकाश्च सारिकाश्चटकाः शुकाः ॥ चाषा व्याघ्राटका हंसा बर्हिपारावताः पिकाः ॥ २७ ॥ तथान्ये पक्षिणो यत्र कृजन्ति मधुरं
 सदा ॥ निर्झराः प्रवहन्त्यद्रेः स्वच्छोदाः शोषवर्जिताः ॥ २८ ॥ शुक्रस्त्वैवमिधेऽरण्येऽवात्समीद्विरिगुहंतरे ॥ दध्यौ ब्रह्म परं सूक्ष्मं सर्वं
 कामविवर्जितः ॥ २९ ॥ स्वयं पतितपत्राणि भुक्त्वा पीत्वा पयः शुचि ॥ बहुकाले गते चैवं वने तस्मिञ्छुक्रांतिकम् ॥ ३० ॥ नृसिं
 हाख्यो मुनिः कश्चित्प्राप्तो दैववशात्सुधीः ॥ निस्पृहस्तत्त्वजिज्ञासुर्वेदेवेदांगपारगः ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वाकार्भं गुहासंस्थं जटिलं वल्कलां
 बरम् ॥ शुक्रं सुरूपं चार्त्रंगं भस्मरुद्राक्षधारिणम् ॥ ३२ ॥ दृढं पद्मासनं बध्वाजिनस्थमुजुसत्तनुम् ॥ एकीकृत्वाखिलान्प्राणा
 न्सहस्रान् मनोहरे ॥ ३३ ॥ ध्यायन्तं परमात्मानं मनोवाचामगोचरम् ॥ ननाम दण्डवद्भूमामुत्थायाथ पुरः स्थितः ॥ ३४ ॥
 स्वयमिति । उत्तरार्द्धमुचुरान्वयि ॥ ३० ॥ शुक्रात्संप्रदायप्रवृत्तिमाह । नृसिंहाख्य इत्यादिना । नृसिंहाख्यः शुक्रं ननामेति सार्द्धचतुर्णामन्वयः
 ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ऋषी इत्काटिकंठशिरःसु सरला सती तनुः उत्तमदेहो यस्य । मनोहरे रम्ये सहस्रान् ब्रह्मरंध्रे ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

उत्थितिः उत्थानम् ॥ ३५ ॥ द्विजोत्तमः द्विजेषु ब्राह्मणादिषु त्रिषूत्तमः श्रेष्ठः ब्राह्मणोऽस्मि ॥ ३६ ॥ साधनानि व्रतोपवासादीनि ॥ ३७ ॥ देशादेशान्तरमिति
पूर्वाचये । तत् ज्ञानम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ शुक्रयेति । निःसंगोपि संप्रदायप्रवृत्त्यर्थं महावाक्योपदेशेन ज्ञानमुपादिशदिति पूर्वोक्तव्यः ॥ ४० ॥ ४१ ॥
मधवा इन्द्रः स्वपदाभिलाषम् इन्द्रपदमिलाषं शुक्रं विशंकमानः सन् विघ्नं चकार । वृत्तमुपजातिः ॥ ४२ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोक्तैर्यत्स्फूर्त्यभिधायं
बद्धांजलिपुटोवाञ्छन्तसमाधेयश्चोत्थितं मुनेः ॥ शुक्रः समायेरुत्थायापश्यदग्रे स्थितं द्विजम् ॥ ३५ ॥ भक्त्या स्तुवंतं बहुधा नमंतं च
मुहुर्मुहुः शुक्रस्तमाह कोसि त्वं स चाहाहं द्विजोत्तमः ॥ ३६ ॥ अथोत्थाप्यखिलान्वेदान्मनो मे नागमत्सुखम् ॥ कृतानि साधनान्यद्धा
निष्फलान्यभवन्मुने ॥ ३७ ॥ देशादेशान्तरं गच्छन्दैवात्मातस्त्वदंतिकम् ॥ ब्रूहि तद्येन मे चित्तं स्वस्थं भूयाद्वि देशिक ॥ ३८ ॥
शुक्रश्च तत्त्वजिज्ञासुं ज्ञात्वा तंत्राधिकारिणम् ॥ उपादिशन्मननसर्वान्योगं ज्ञानं च निर्मलम् ॥ ३९ ॥ महावाक्यानि सर्वाणि यज्ज्ञा
नान्मुक्तिमाप्नुयात् ॥ संप्रदायप्रवृत्त्यर्थं निःसंगोपि स्वयं मुनिः ॥ ४० ॥ नृसिंहोपि शुक्रात्सर्वं लब्ध्वाऽधृष्टिर्मलाशयः ॥ तस्यौ
तत्रैव तत्सेवां कुर्वन्कंदफलादिना ॥ ४१ ॥ निष्काममित्यं तु तपस्तपंतं व्यासस्य सृणुं विजने वनेऽस्मिन् ॥ चकार विघ्नं मववा नि
क्षंतार्थं शंकमानः स्वपदाभिलाषम् ॥ ४२ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोक्तैः शुक्रचरित्रवर्णनं नाम नवमः सर्गः ॥ ९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र
उवाच ॥ अर्थेन्द्रः स्वमनस्येवं चिंतयामास चानव ॥ शुक्रस्तपः करोत्युग्रं किं मद्राज्यमपीप्सति ॥ १ ॥ सांवेत्येति समाहूय रंभा
द्याप्सरसोऽखिलाः ॥ उवाचैन्द्रोऽथैव गत्वा गुष्माभिस्तु शुक्राश्रमम् ॥ २ ॥ कर्णव्यस्तस्य तपसो भंगः संमोहनादिभिः ॥ तत्रानिलोम
लयजः साहाय्यं वः करिष्यति ॥ ३ ॥ मदनोपि वसंतनायास्यत्यद्धा सहायकृत् ॥ इत्यादिष्टाः सुरेन्द्रेण रंभाद्यप्सरसश्च ते ॥ ४ ॥
टीकायां नवमः सर्गः ॥ ९ ॥ रंभां भेषितवानिन्द्रस्वर्गोच्चिन्तितः ॥ १ ॥ शुक्रस्योक्त्येनोपनिषद्विदेशम् ईदृशं ॥ १० ॥ अर्थेन्द्र इति ॥ १ ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ ते स च स च स च अप्सरसश्च ते त्यदादीनि सर्वैर्नित्यमित्येकशेषः । कामवसंतमलयाजिनिलाः शुक्राश्रमं जगमुरित्यन्वयः ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्राणिनः मृगादीन् कामविचोदिते भन्मथक्रीडायां सका ना पश्यदित्यन्वयः । शुक्र इत्यनुवृत्तिः ॥ १० ॥ योजेति । पूर्वार्द्धे पूर्वान्वयि । विवेके सत्यपि तस्य शुकस्य चित्तं स्थिरं नाभूत् ॥ ११ ॥ कथं संतीत्यथाहारः ॥ १२ ॥ आ आममतात् श्रूयते मयेति शेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ जग्मुः शुकाश्रमं सर्वे तपोविष्मकरा मुनेः ॥ वनं तावद्दसंतेन स्वीयशोभान्वितं कृतम् ॥ १५ ॥ अकालेपि लताः सर्वास्तथा वृक्षाश्च पुष्पिताः ॥ कोकिलाः कूजितं चक्रुर्मधुरं कामदीपनम् ॥ १६ ॥ पशवः पक्षिणोऽप्यन्ये वनस्थाः काममोहिताः ॥ स्वस्वतु कालेऽप्यप्राप्ते रंसुः स्वस्वस्त्रिया निर्वर्ताः ॥ १७ ॥ ववौ मलयजो वायुः सुगंधिः शीतलः स्थिरः ॥ मदनोऽथ शुक्रवैस्तु मनस्याविर्बभूव ह ॥ १८ ॥ तावद्विकल्पचित्तोसौ समाधेरुत्थितो मुनिः ॥ उन्मील्य नयनेऽपश्यद्दनं दुःसुमशोभितम् ॥ १९ ॥ वनस्थान्प्राणिनः सर्वान्तसक्तान्कामविचोदिते ॥ तावद्दानं स शुश्राव सत्त्वरं तालसंयुतम् ॥ २० ॥ वीणामृदंगशब्दाब्जं रागालापमनोहरम् ॥ विकलं तच्चित्तमभूद्विवेकेपि न तस्मिन् ॥ २१ ॥ शुक्रः प्राह कथं वृक्षा वसंतेन विनाखिलाः ॥ पुष्पिताः फलिताश्चात्र प्राणिनः काममोहिताः ॥ २२ ॥ वाति वायुः सुखस्पर्शो गानं च श्रूयतेऽबरे ॥ मनश्च विकलं जातं चित्रं मे भाति चाखिलम् ॥ २३ ॥ चिंत्यमाने मुनादित्यं तावदाकाशमार्गनः ॥ रंभाद्यप्सरसुः प्राप्ता गंधर्वैः सह गायकैः ॥ २४ ॥ स्थित्वा तास्तु मुनेऽग्रे नृत्यभेदाननेकशः ॥ मुनये दर्शयामासुर्मिथः संकृतचेष्टिनैः ॥ २५ ॥ गायन्ति नृत्यानुगुणं गन्धर्वाः सुमनोहरम् ॥ नृत्यंतीष्वप्सरःस्त्रित्यं शुक्रार्थितानुरोडभवत् ॥ २६ ॥ स्वचित्तेऽनितयच्चैवं विमृजाल मिदं महत् ॥ कथं मत्तपसे प्राप्तं केन चोत्पादितं निवह ॥ २७ ॥ सकामानां तापसानां तपसे विघ्ननद्भृग ॥ कथं मे तपसे त्रिंश्र निष्कामस्य करिष्यति ॥ २८ ॥ न मे शत्रुश्च कुत्रापि सर्वत्र समदर्शिनः ॥ शत्रुभावेन यो विघ्नं करिष्यति च मय्यमुष ॥ २९ ॥ स्वप्नश्चेत्स तु सुप्तस्य जाणतौ नास्य संभवः ॥ भ्रांतिश्चेन्मनसः सापि भवेद्विपर्ययचिंतनात् ॥ ३० ॥ आत्मैकनिष्ठमनसस्तस्या अपि न संभवः ॥ केनापि हेतुना त्वत्र नांतरायोद्भवो मयि ॥ ३१ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

एकं विघ्नकारणम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ करोमीहिति । “ द्वितीयादौ भयं भवति ” इति श्रुतेः । साहंकारस्यैव देहादिवबुद्ध्या भीतिर्भवतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ नाहमिति । अनेककम् अनेकं जगद्रूपमपि आत्मानं आत्मना मनसा एकरूपं पश्यामि ॥ २६ ॥ यस्यात्मनो विस्मृत्या तत्रैवाधिष्ठाने । गुणे रज्जौ सर्प इव जगत् भाति । तं पश्यामीति पूर्वं योज्यम् ॥ २७ ॥ एताः अप्सरसः । एतामिखलोकितामिरिति शेषः । आत्मनाशः किम् । यतः सर्वा कल्पनैवास्ति । अधस्तदर्शनेपि अधिष्ठाननाशो न भवतीत्यर्थः ॥ २८ ॥ निश्चिदैवमिति । कार्यधिकरणीभूतगुणज्ञ इव रज्जौ सर्पज्ञानं भ्रमात् तद्धमाधिष्ठानभूतः रज्जुतत्त्वाभिज्ञः स्वयं

श्रीदेशिकेन्द्र उवाचाहिति चिन्तां शुकः कुर्वन्पुनश्चैकमर्चितयत् ॥ इन्द्र एवाखिलान्द्वेष्टि तापसान्न ततः परः ॥ २२ ॥ मद्राज्यमभिर्कां क्षतिं तापसास्तपसेति च ॥ शंक्रमानोऽविचार्यैव सकामं वा गतस्पृहम् ॥ २३ ॥ तन्नैव प्रेषिताश्चात्र रंभाद्यप्सरसोऽधुना ॥ तपसा मम भंगाय नूनं वाऽन्येन केनचित् ॥ २४ ॥ करोमीह तपश्चेत्यं चेन्मे चेत्तस्यहंकृतिः ॥ तथैवं तपसोभंगाद्धृदि भीः स्यान्ममार्पिदा ॥ २५ ॥ नाहं किंचित्तपः कुर्वे भंगविक्षेपकारकम् ॥ चित्तये चात्मनात्मानमेकमेवाप्यनेककम् ॥ २६ ॥ यद्विस्मृत्या जगद्भाति तत्रैवाधिष्ठाने यथा ॥ इत्थं चिन्तयतोऽग्रे मे नृत्यंत्यप्सरसः सुगम् ॥ २७ ॥ काष्ठपुत्तलिकातुल्याः पश्याम्येताः पुरः स्थिताः ॥ किमात्मनाशश्चैताभिः कल्पनैव यतोऽखिलाः ॥ २८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ निश्चिदैवैवं शुकस्तस्यथौ पश्यंस्तासां स नर्तनम् ॥ सर्पा धिकरणीभूतगुणज्ञ इव निर्भयः ॥ २९ ॥ रंभानाश्रयस्मराः श्रेष्ठा तदाऽऽगत्य शुकं मुदा ॥ हसंती प्राह कंदर्पजनकापाङ्गवीक्षणा ॥ ३० ॥ रंभोवांच ॥ स्वर्निशम्य तव रूपवैभवं त्वामहं सपदि दृढतं प्रियम् ॥ आकलय्य न ननन्द कुत्रचिद्भोग्यवस्तुनि महर्षिनंदन ॥ ३१ ॥

निर्भयः कम्पादिभूत्य इति यावत् । तासामप्सरसां च नर्तनं पश्यन् शुकस्तस्यथौ ॥ २९ ॥ ३० ॥ हे महर्षिनंदन व्यासपुत्र अहं स्वः स्वर्गे तव रूपवैभवं रूपसंपत्तिं निशम्य सपदि तत्काले दृढतं मनोगतं त्वां प्रियमाकलय्य त्वत्सौन्दर्यश्रवणसमकाले मदीयं मनस्त्वां प्रति भवेय्यर्थः । अन्तर्तमहं क्वचिदपि भोग्यवस्तुन्तरे न ननन्द आनंदं न प्राप । त्वां च सदा स्मरति । यमकालंकारः । तदुक्तं स्यात्पादादवर्णनानामावृत्तिः संयुतायुता ॥ यमकं भिन्नवाच्यानामा

दिग्धर्मांतर्भाचार्य' इति ॥ रथोद्धतावृत्तम् । तद्वृत्तं तु-रो नराविह रथोद्धता लगाविति ॥ ३१ ॥ अतः यो गम अतिदुःमहः श्रमः स्वर्गोदागमनादिरासीत् तं श्रमं त्वद्विलासमवसंपदा त्वया सह विलसेन भवा जाता या संपन्न प्रमोदरूपा तथा हर्षु परिहर्षम् एतवाश्रमं प्रति अहमाशना प्राप्तास्मि । ततः कारणात् हे अंग प्रिय त्वं मया सह रतिं कुरु ॥ ३२ ॥ ननु तपःकृताहं स्त्रीसक्तः कथं भवाभीति चेत्सुखसाधने प्रवृत्तिच्युक्ता न दुःस्वभावन इति वक्तुं तपः स्त्रीसंगयोर्दुःखानंदकरत्वं प्राचर्यत्याह । किमित्याद्यष्टभिः । त्वंपदस्यानुवृत्तिः । हे शुक त्वं देहकथनं तपः किमर्थं तपसि सुतोषवर्षणं मुनोपस्य वर्षणम् । उत्तमानंदं वर्षति ददातीति तन्यम वपुः भज स्वीकुरु । आत्मजन्य सफलं सार्थकं कुरुष्व । रतिदानतः रतिप्राप्तेन मे मनः आप्नुं तोषय । स्वाथरा

आगताहमत एतदाश्रमं त्वद्विलासमवसंपदां श्रमम् ॥ हर्षमंग मम योतिदुःसहस्त्वं ततः कुरु रतिं मया सह ॥ ३२ ॥ किं तपस्तपसि देहकथनं मद्गुर्भज सुतोषवर्षणम् ॥ आत्मजन्य सफलं कुरुष्व मे तोषयाशु रतिदानतो मनः ॥ ३३ ॥ त्वन्मुखं शुक धुसंज्ञिभोमलं भस्मजं नु सहते कथं मलय ॥ त्वन्मुखे मृगमेदेन सुन्दरं कलये नुतिलकं च द्रागहम् ॥ ३४ ॥ त्वदृशौ दृग्गदगायनतरि नि निमिल्य परिपश्यसि ध्रुवम् ॥ ते विकास्य शुक मे लसन्मुखं पश्य ते परिचरासि सम्मुखम् ॥ ३५ ॥ भाति तं श्रमं योदति किञ्चा न त्वया मह रतिं तु वक्ति मा ॥ त्वं ततः पिब ममाधरामृतं यद्वदति कृतिनो धरासूतम् ॥ ३६ ॥

शुकमेतत्कार्यं त्वयाज्यं कर्तव्यमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ किं च हे शुकमुने त्वन्मुखं कोमलं भस्मजं भलं कथं सहते । न कथयतीति भावः । नु इति चित्कं हे नन्दन । अहं ते मुखे तव द्राक् इदिति मृगमेदेन कस्तूर्या सुन्दरं तिलकं कलये ॥ ३४ ॥ त्वदृशौ नेत्रे दृग्गदगायनं दृग्गदगायनं भुगेनेत्र इव आसते विस्फुटे अंतरे मध्यभागौ ययोस्ते तादृशे स्तः । ते निमिल्य चित्ते किं परिपश्यसि ईक्षसे । तर्हि किं कार्यं तावथाधिपत्य आह ते इति । किं नु हे शुक त्वं ते दृशौ विकास्य लसत् विलसितं मे मुखं पश्य । अहं ते सम्मुखं समक्षं परिचरासि संचरासि । 'विद्वद्भ्यां पूर्वत्पञ्च मिश्राप्रवृत्तिर्दुर्लभा' इति न्यायादिति भावः ॥ ३५ ॥ भातीति । तवाधरोद्वगतः अतिगङ्गिमा अतिरक्त्या स मा मां प्रति त्वया सह रतिं नार्क । नन्दनं सन्निविर्त्यर्थः । लतः

कामकुशलाः यत् धरायां पृथिव्याम् अमृतं वदति तत् मम अधारमृतं णिव ॥ ३६ ॥ हे प्रिय त्वं मां स्वभुजपञ्जरान्तरे भुजाभ्यां निर्मितं यत्पञ्जरं तस्य मध्ये कुरु दृढालिङ्गं कुर्वित्यर्थः परस्मैपदशयोगाज्जायते । क्लेशः कायक्लेशः दुःखं मानसं तेन बहुलं यत्तपः तत् त्यज । फलाभावात् फलविलम्बाद्वा स्वां निजां स्थितिं त्यज । ननु श्रमलब्धा तपःस्थितिः कथं त्याज्येत्यत आह । तपसि स्थितिरस्य तस्य तापसस्य तापः श्रम एव भवति । सुखं न भवति यथा शुचिगतातपे ग्रीष्मगतोष्णे स्थितिरस्य तस्योष्णनिवासिनः दुःखमेव फलं स्यात्तथेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ भो मुने तव करौ सुकोमलौ अतिमृदू पद्मगर्वहरकान्तिशोभनौ पद्मस्य यो गर्वः अहमेव कान्त्या शोभन इत्येवंप्रकारः तस्य हारिण्या कान्त्या शोभनौ तदपेक्षयोत्तमक्रान्तिमन्ता वित्यर्थः । तत् तस्माद्धेतोः उन्नतं कुचयुग्मं गृहाण ताभ्यां हस्तादभ्यां गृहीष्वेति भावः । अथो अनन्तरं त्वम् अत्रपी न त्रपा लज्जा यस्य स

मां कुरु स्वभुजपञ्जरान्तरे क्लेशदुःखबहुलं तपस्यज ॥ ताप एव न सुखं तपस्थितेः स्याद्वथा शुचिगताऽऽतपस्थितेः ॥ ३७ ॥ भो मुने तव करौ सुकोमलौ पद्मगर्वहरकान्तिशोभनौ ॥ तद्गृहाण कुचयुग्ममुन्नतं मय्यथो कुरु शुक्रात्रयीनताम् ॥ ३८ ॥ समतो न मम तेजसा धवस्त्वां विना सकरुणास्तु साधवः ॥ मासतस्त्वमनुरक्ष कामतः प्राप्स्यसे सुखमतोन्यदस्ति नो ॥ ३९ ॥ एहि रम्यविपिनं सुयानतो मस्तकस्तव पदे मया नतः ॥ त्वं मया सह रमस्व कानने दक्षिरस्तु तव मे शुक्रानने ॥ ४० ॥

निर्द्वजः सत्त्वं मां नतां मेधुने आसन्नविशेषार्थं नम्रां कुरु संभोगं कुर्वित्यर्थः । यद्वा मयि अत्रापीनां न त्रपा येषाम् अस्तीति अत्रापिणः तेषाम् इना स्वाभिनी तस्या भावः तच्चां कुरु मां या विमुखां कुर्विति भावः ॥ ३८ ॥ मम तेजसां संभतस्तुल्यो धवो भर्ता त्वहेते नास्ति त्वत्तद्वशाः साधवस्तु सकरुणाः दयायुक्ता भवन्ति । यतः साधवः सकरुणाः अतः कारणात् त्वं कामतः कामपूरणेन मामनुरक्ष अतः मद्भाभात्परं सुखं त्वं प्राप्स्यसे । न किमपि रतिसुखादन्यत्सुखमास्ति ब्रह्मावाप्तिमुखं प्रलोभनामात्रमिति ज्ञावः ॥ ३९ ॥ सुयानतः उत्तमविमानेन रम्यं विपिनम् एहि आगच्छ त्वमिति शेषः । मया मस्तकः प्रदूषां तव पदे नतः नम्रीकृतः त्वां नमस्करोमीत्यर्थः । त्वं मया सह कानने सुपुष्पवने रमस्व ।

हे शुक्र तव दृष्टिः मे ममानने मुखेऽश्रु । मादृशाप्सरोलाभे सति नेत्रसंकोचनेन किं वृथा स्थितोसीति भावः ॥ ४० ॥ असौ शुकोपि रंभोदितं वचनजातं तत्परम्परां श्रुत्वा तोषं संतोषं नागमत् न प्रापत् तथा कोपी कोयष्टुक्तो वा न बभूव । विगतनिद्रः जनः गतनिद्रः जाग्रत् पुरुषः स्वप्नं मन्यते यथा तथा मुनीन्द्रः रंभोदितं तनुगतं जाग्रच्छरीरगतं मत्वा शरीरं प्रति रंभावचनं नात्मानं प्रतीति निश्चित्य धैर्ययुक्तः सन् तां रंभाभाहेति भावः । वसंत तिलकावृत्तम् । तद्वक्षणं यथा—‘उक्ता वसंततिलका तमजा जगौ गः’ इति ॥ ४१ ॥ स्वर्गताः स्वर्गस्थाः ये ते विशुद्धबुद्धयः संति । खलु यतः सात्त्विकाः सस्वगणवृत्तयः स्वगताः स्वार्थिनाः सर्वसिद्धयो येषां ते यदि विपरीतभाषणं सात्त्विकविरुद्धं मया सह रतिं कुर्विति राजसविषयप्रवृत्तिपरं भाषणं वदंति तर्हि

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ रंभोदितं वचनजातमसौ शुकोपि श्रुत्वा न तोषमगमन्न बभूव कोपी ॥ स्वप्नं यथा विगतनिद्रजनस्तथायं मत्वाह तां तनुगतं धृतिमान्मुनीन्द्रः ॥ ४१ ॥ श्रीशुक्र उवाच ॥ स्वर्गताः खलु विशुद्धबुद्धयः सात्त्विकाः स्वगतसर्वसिद्धयः ॥ चेद्वदंति विपरीतभाषणं स्यात्कथं जगति धर्मपोषणम् ॥ ४२ ॥ काल एव विपरीततां गतः किं कलिस्त्वरितमेव वागतः ॥ द्वापरेमराधियोऽर्थं भाजनाश्चेद्भवति कलिगाः कथं जनाः ॥ ४३ ॥ देवि वेदवचनैर्विरोधि ते वाक्यमात्मगतये निरोधकम् ॥ मा वदस्व मयि तुल्यगोखरे बजिवापमिव भूमिगोखरे ॥ ४४ ॥

जगति धर्मपोषणं धर्मरक्षणं कथं स्यात् । ‘यवदाचरति श्रेष्ठरत्तत्तदेतरो जनः’ इति स्मृतौ न कथमपि धर्मरक्षणं भवेदिति भावः । रथोद्धतावृत्तम् ॥ ४२ ॥ काल इति । एष द्वापराख्योसौ कालः विपरीततां कलिधर्मतां गतः प्राप्नोति किं वेति । अथ वा किं कलिरेव त्वरितं यथा तथाऽऽगतोस्ति । द्वापरे संप्रति काले अमराधियः इंद्रादिदेवबुद्धयः अर्थभाजनाः विषयाश्रयाः विषयपरा इति यावत् । भवति यदि तर्हि कलिगता जनाः कथं संभविष्यतीति योज्यम् । अस्मिन्द्वापरयुगे युष्माकमेतादृशो विषयान्निलाषधेर्चाहं कलियुगस्थजनेषु विषयलंघनं नाश्चर्यमिति भावः ॥ ४३ ॥ देवीति । हे देवि रंभे वेदवचनैर्विरोधि—‘ऋतौ भार्याभूषयादि’त्यादिवचनविषये भार्याभिन्नवेश्यागमनप्रतिपादकत्वेन विरुद्धम् । आत्मगतये आत्मप्राप्तये निरोधकं विषयोन्मुखताज

नकत्वेन प्रतिबंधकम् इति पूर्वोक्तं वाक्यं मयि मत्समीपे मा वद । कीदृशे तुल्यगोचरे तुल्याः अगिन्नाः गावः स्रग्वाश्च यस्य मय तस्मिन्सम्भदर्शनीत्यर्थः । कमिव भूमिगे भूमिगते ऊषरे स्थाने बीजवापयिव स्थितम्—ऊषवानशूरे द्वावप्यन्यलिङ्गौ स्थलं स्थलीत्यमरः । यमकालकारार्थं स्वयोरपेक्षः । यथा ऊषरमुमावृतं बीजं प्ररोहाय न भवति । तथा समदर्शिन मयि तस्या प्रेरितं वाक्यं रत्यादिफलाय न भविष्यतीति भावः ॥ ४४ ॥ मत्संगेन जन्म सार्थकं कुर्विति यदुक्तं तत्र न कस्यापि स्त्रीसंगात्सार्थक्यमित्याह । क इति । अथो इति प्रश्ने—मंगलानंतरारंभप्रश्नकालेष्वाथो अथेत्यमरः ॥ पुरातनाः विश्रामि चपुरुषावआदयः । स्त्रिया मेनकोर्वश्यादिकया युक्ताः संतः के सुखं ययुः । न केपीत्यर्थः । बहुधा बहुशः आत्माः प्राप्ताः यातनाः तीव्रवेदनाः यैस्ते तथा भूताः । यातना तीव्रवेदनेत्यमरः । अग्रमुखं स्त्रीसंगादिकं बडिशमिव परिपाके दुःखायैव भवतीत्यर्थः । तपःस्थितौ श्रयोस्तीति यदुक्तं तत्राह । देशिकादिति । गुरोः सकाशात् हृदयगं महावाक्योपदेशेनावधिततया हृदिस्थम् आत्मनो वैभवम् असंगत्यात्कर्तृत्वव्यापकत्वायैव यस्य सः कः वृथा जनः के सुखं ययुरथो पुरातनाः स्त्रीयुताश्च बहुधातयातनाः ॥ देशिकादृदयगात्मवैभवः कस्त्रियो वशमियादृथा जनः ॥ ४५ ॥ अस्थिमां सरचित्तातिक्कुत्सिता मूत्रग्रथसहिता विषाश्रिता ॥ केन काम्यत इयं स्त्रियस्तनुज्ञानतो हि गदिता तु याऽतनुः ॥ ४६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ निशम्य वाचं तु शुक्रस्य रंभा जाता गजेनाभिहेनैव रंभा ॥ पराजयं प्राप्य तमाह धैर्याद्विथा खलो वक्ति निजं जयित्वम् ॥ ४७ ॥ जायत इति जनः व्यर्थजन्मा सन् स्त्रियः वशम् अधीनताम् । इयात् प्राप्नुयात् न कोपीत्यर्थः । निरतिशयानंदप्राप्तौ तुच्छमुपेच्छा न भवतीति भावः ॥ ४५ ॥ किं च स्त्रीशरीरस्यातिकुत्सितत्वेन रविसुखस्यातिकुत्सितत्वाह अस्याति । अस्यादिभिः रचिता अतिकुत्सिता अति निर्धा मलमूत्रसहिता इयं मत्परोवर्तिनी स्त्रियस्तनुः । स्त्रिय इति जात्येकवचनम् । केन विषाश्रिता दोषज्ञेन काम्यते । न केनापीत्यर्थः । या अतनुः भवती आकारवती ज्ञानतः विचारेण तनुः अल्पा कथिता । होति निश्चये । ज्ञानिभिरिति शेषः । अस्ययत्नमुखापेक्षया क्षणिकरतिमुखस्य तत्कारणस्य स्त्रीदेहस्य चातितुच्छत्वमित्यर्थः । यथोक्तं “मूर्खं श्रेष्ठ्यागारं तदपि च शशांकेन तुलितं स्तनौ मांसगंधी कनककलशावित्युपमिती । खड्गमुत्राच्छिन्नं कारिषकरसमर्थं जघनमहो निधं रूपं कविवरविशंपैतुरु कृतमिति ॥ ४६ ॥ निशम्येति । रंभा शुक्रस्य वाक्यं श्रुत्वा गजेन हता रंभा कद

लीव जाता । यथा सलः पराजयं प्राप्य लब्ध्वापि धैर्येण निजं जायित्वं जेतुं वक्ति तथा धैर्येणाह ॥ ४७ ॥ देदविरुद्धं वेश्यागंगादीनि मुकुन्दं पदं परमं
कारार्थं वेदविरुद्धाचरणे न दोष इत्याह । परोपकारादिति । हि यस्मात्त्वं मनोभवाती कामपीडितां मां न रक्षसे कामपूरणेन न भूलोपशान्तिं यदि प्राप्तास्तस्य
क्ष्यामीति भावः । तस्माच्चयि धर्मवातां कथं स्यात् । न कथमपीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ किं च स्त्रीसंतोषाकरणे दोषमाह । प्रोमिति । स्वतः प्राप्ता स्त्री न निव
र्तनीया भोगं विना न प्रत्याख्यातव्या इत्यं प्राचाम् उक्तिर्बुधकीर्तनीयास्ति । वरांगो रुक्मांगदः मुकुन्दाख्यायाः निकृतेः स्वराभोगप्राप्त्यर्थनातिरस्करणात्
कुष्ठस्य गलत्कुष्ठस्य रुजां रोगम् अवाप प्राप । तथाहि मृगयां गतो रुक्मांगदो राजा दुर्भातः सन् वाचकधीनामर्पराश्रमं गतः । तत्पत्न्या भुङ्कुदनाम्न्या

रंभेवाच ॥ परोपकारान्न परोस्ति धर्मः परापकारान्न परत्त्वधर्मः ॥ न रक्षसे मां तु मनोभवाती ततः कथं स्यात्त्वयि धर्मवार्ता ॥
॥ ४८ ॥ प्राप्ता स्वतः स्त्री न निवर्तनीया पुरातनोक्तिर्बुधकीर्तनीया ॥ मुकुन्दनाम्न्या निकृतेर्वरांगो रुक्मांगदः कुष्ठरुजाप्रग्रया ॥ ४९ ॥ इत्या
लिंगनान्नैव तनुः कृतार्था कुचग्रहान्नैव करौ कृतार्थौ ॥ स्त्रीबुधनान्नैव मुखस्य वीक्षा विनिति वात्स्यायनमनुवर्त्तिका ॥ ५० ॥ अक्ष्णोः
फलं स्त्रीमुखपङ्कजेक्षणं नीव्याः स्त्रियो मोचनमेव मोक्षः ॥ यः कामशास्त्रीयग्रहस्यमित्थं नो वेति तज्जन्म भवतिर्ग्रह ॥ ५१ ॥

मुखं राजानं दृष्ट्वा मोहितया मया सह समवेति प्रार्थितः । तेन च धार्मिकेण राज्ञा प्रत्याख्याता सती सा गलत्कुष्मी भवेति राजानं शशाप । तच्छापात्स
तथा जातः । ततस्तद्वृषधरादिद्राक्षस्यां गृत्समदो नामर्षिर्जात इति गणेशपुराणे कथा प्रसिद्धा ॥ ४९ ॥ किं च कामशास्त्रिसिद्धांतोप्येवमेवत्याह । भ्यालिङ्गुन
स्त्रियः आलिङ्गनाद्विना तनुः शरीरं कृतार्था न भवति । कुचग्रहात् तयोः ग्रहणात् काराभ्यां मर्दनाद्विना करौ कृतार्थौ न स्तः । स्त्रीमुखचुवनाद्विना मुखस्य
वीक्षा दर्शनं नैव भवति । तस्याकर्तुर्मुखदर्शनं न कर्तव्यमित्यर्थः । इति वात्स्यायनस्य कामशास्त्रकर्तुः सूत्रे वीक्षा उपदेशोस्तीत्यर्थः ॥ ५० ॥ अक्ष्णोरेति
स्त्रीमुखपङ्कजस्य ईक्षणं दर्शनम् अक्ष्णोः तयोरुत्पत्तेः फलद्रास्त्रीमुखदर्शनेन नेत्रसार्थक्यमिति भावः । स्त्रियो नीव्याः प्रुक्तिः मोक्षनेव मोक्षोस्तीति यः कामसा

ह्यगतं सिद्धार्तं नो वेति तस्य जन्य निरर्थकं भवेत् ॥ ५१ ॥ अन्यैर्दुर्लभा मत्सामिस्त्वानायासेन जातेत्याह यादिति यथाप्तये मुनीन्द्राः धनायर्जने विगतनिद्राः सन्तः बहुधनैर्यज्ञादिकं कुर्वति । तत् अप्सरोभोगसुखं नु अंजसा अनायासेन त्वया आप्तं प्राप्तं लब्धमित्यर्थः । तत् यः निवर्तयेत् विरस्करोति तस्य पुरुषस्य दुष्कर्मपाकः प्राचीनदुष्कर्मफलं वेद्यः ज्ञेयः । मत्प्राप्तिः पूर्वपुण्येनैव भवतीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ मलमूत्रादिपूर्णं क्षीरशिरमिति यदुक्तं तत्र मम शरीरं न

यष्ट्यर्थे यज्ञसुखं मुनीन्द्राः कुर्वति चानेकधनैर्विनिद्राः ॥ तदंजसाऽऽप्तं नु निवर्तयेद्यो दुष्कर्मपाकः सलु तस्य वेद्यः ॥ ५२ ॥ ममोदरं नास्ति मलादियुक्तं विदारये पश्य सुधाभिषिक्तम् ॥ द्रव्यैः सुगंधैर्विविधैश्च पूर्णं चेत्तन्मयात्रैव स्मस्व तूर्णम् ॥ ५३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्यमुच्चा तदा रंभा वृषलीव गतत्रया ॥ तं ऋष्टुमुद्यतकरा तदा सौतदधे शुक्रः ॥ ५४ ॥ संकोच्यांश्री गुहामध्ये गच्छतो वृषणौ बहिः ॥ दृष्ट्वा शुक्रस्य रंभा तौ स्पृष्टुमाशु गतातिक्रम ॥ ५५ ॥ तावदंतर्हितौ दृष्ट्वा निर्गता सा तदा ततः ॥ विमाने न सखीयुक्ता ययौ खिन्ना त्रिविष्टपम् ॥ ५६ ॥ जनाः पश्यन्ति चाद्यापि पाषाणौ वृषणाकृती ॥ पूजयन्ति तथा भक्त्या पुण्ये त स्मिनञ्छुकाश्रमे ॥ ५७ ॥ रंभाप्सरःश्रेष्ठतमापि नैवमनागवशं नेतुमभूत्समर्था ॥ यं सर्वभूतात्मनिकेतनं तं शुक्रं त्रयोविंशशुक्रं नताः स्मः ॥ ५८ ॥

तथेत्याह । ममेति ममोदरं मलादियुक्तं नास्ति अहं तत् विदारये त्वं पश्येत्त्वोदरकमेत्वं तत् उदरं चेत् यदि सुधया अमृतेन सिक्तं सेचितम् । च पुनः विविधैः सुगंधद्रव्यैः पूर्णं स्यात्तर्हि त्वं मया सहोत्रैवाश्रमे तूर्णं त्वरितं यथा स्यात्तथा स्मस्व ॥ ५३ ॥ वृषलीव दासीव गतत्रया निर्लज्जा ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ एतौ वृषणौ । त्रिविष्टपं स्वर्गम् ॥ ५६ ॥ पुण्ये पवित्रे तदारस्य शुकाश्रमः प्रसिद्धोऽभूत् इत्यर्थः ॥ ५७ ॥ त्रयोविंशसंख्यं शुक्रानन्दं

प्रणमति । रम्भेति । सर्वेषां भूतानाम् आत्मा निकेतनं स्थानं यस्य तं नताः स्मः । वृत्तमुपजोतिः ॥ ५८ ॥ शुक्चरित्रकथायाः श्रवणादेः फलमाह । शुक्चरित्रमिति । गुरुचरणगतात्मा गुरुचरणैकनिष्ठः बहुजनभवापाव अनेकजनयोद्धवपातकान्मुच्यते । आत्मलाभात् आत्मलाभेन शुक्तुल्यः ॥ ५९ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धेयस्फूर्त्यभिधायां टीकायां दशमः सर्गः ॥ १० ॥ एकादशे चतुःषष्टिच्छ्लोकेष्टौ नृसिंहतः ॥ उक्ता गोविंदयोग्यता

शुक्चरित्रमिदं यः श्रावयेद्वा शृणोति गुरुचरणगतात्मा यस्तु भक्त्या पठेच्च ॥ बहुजनभवापान्मुच्यतेऽथात्मलाभाद्भवति शुक्लमानः सर्वभूतांतरात्मा ॥ ५९ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धेय शुक्चरित्रवर्णनं नाम दशमः सर्गः ॥ १० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ नृसिंहाख्योऽथ तच्छिष्यस्तस्मिंस्तिष्ठच्छुकाश्रमे ॥ प्राप्तः शुक्लसर्मा सिद्धिं ज्ञानाभ्यासेन योगवान् ॥ १ ॥ नृसिंहाच्च तपःसंस्थाच्छ्रुत्वेन्द्रोप्सरसः पुनः ॥ तपोद्गीः प्रेषयामास भीतः स्वति यथा शुकात् ॥ २ ॥ इंद्राज्ञात्ताश्च तास्तत्र समागत्य गुहास्थितम् ॥ दुष्प्रेक्ष्यं नेक्षितुं शक्नुः श्रीनृसिंहमिवापरम् ॥ ३ ॥ अशक्ताः स्थातुमप्यग्रे धर्षितास्तस्य तेजसा ॥ ययुर्यथागताः सर्वा नाकमप्सरसस्तथा ॥ ४ ॥ अथ तत्रागतं शांतं महेशाख्यं मुनिं तदा ॥ नृसिंहश्चादिशत्सर्वं संप्रदायप्रवृत्तये ॥ ५ ॥ शुकाश्रमाज्ञाथ नृसिंहयोगी व्योम्ना सुमार्गेण ययौ यथेष्टम् ॥ सिद्धिं गेता यः शुक्सिद्धितुल्यां गुरुं चतुर्विंशमुं नताः स्मः ॥ ६ ॥ महेशोऽथ मनस्वेवं चिंतयामास चैकदा ॥ निष्कामोऽपि यदैकत्र तपस्तपति तापसः ॥ ७ ॥

देशिकाः सिद्धसंख्याः ॥ ११ ॥ नृसिंहाख्य इति ॥ १ ॥ स्मरति स्मृतिं चे भीतः ॥ २ ॥ तत्र शुकाश्रमे ॥ ३ ॥ धर्षितान्स्मिरकृताः नाकं स्पर्शम् ॥ ४ ॥ अथाप्सरोगमनानंतरं सर्वं पूर्णाभिषेकादिगंत्ररहस्यम् ॥ ५ ॥ चतुर्विंशं नृसिंहानंदं प्रणमति । शुकाश्रमादिति । सुमार्गेण उत्तमार्गभूतेन व्योम्ना आकाशेन ययौ शुक्स्य सिद्धिः सार्वोत्थरूपा तत्समानां गतस्तम् अमुं नताः स्मः । गुरोः सर्वरूपत्वेन अभूमिति पुरोवर्तिनिर्देशः ॥ ६ ॥ एकत्र स्थले ॥ ७ ॥

तस्य तपस्विनो विघ्नं करोति । अतः एकत्र न स्थेयं स्थातव्यं मयेति शेषः । निश्चित्येत्युभयान्वयि ॥ ८ ॥ उत्सर्गश्चतान्दुराचापत्र ॥ ९ ॥ भास्करा येति महेश इत्यनुवृत्तिः ॥ १० ॥ पञ्चविंशं महेशानन्दं प्रणमति । प्राप्त इति । स्वाध्विरतातराणां स्वचरणैकनिष्ठानां तं महेशानन्दं स्वगुरुं स्वाभिन्नं गुरुं नताः स्मः । ईश्वरावृत्तम् ॥ ११ ॥ परः द्वितीयो भास्करः सूर्य इवेति लुप्तोपमा स महेश्वय अज्ञानछतं सर्वं द्वैतजातं विनाश्व नाशयित्वा ज्ञानादिकं यथार्थतः अवाधितत्वेन आचक्षे कथितवानिति द्वयोः संबंधः ॥ १२ ॥ स्वस्मादभिन्नस्योपास्यदेवतायाः पूजनम् ॥ १३ ॥ षड्विंशं भास्करानन्दं प्रणयति ।

तदेन्द्रो विघ्नमेतस्य करोतीति गुरोः श्रुतम् ॥ अतः स्थेयं न चैकत्रेति निश्चित्य शुक्राश्रमात् ॥ ८ ॥ पर्यटन्सकलां पृथ्वीं शिक्षयञ्चो तपस्थितान् ॥ तपोबलान्महेशाख्यां सत्यां चक्रे स योगिराट् ॥ ९ ॥ भास्करायातिनम्राय मुनयेऽथ समादिशत् ॥ रहस्यज्ञातमखिलं संप्रदायप्रवर्तकः ॥ १० ॥ प्रातोथ सिद्धिं परमां महेशः सिद्धैः स्वशिष्यै रभिसेवितान्निघ्नः ॥ यः सिद्धिदः स्वाध्विरतातराणां तं पञ्चविंशं स्वगुरुं नताः स्मः ॥ ११ ॥ भास्करोथ महायोगी तपसा भास्करः परः ॥ विनाश्वज्ञानजं सर्वं ज्ञानमात्मप्रकाशकम् ॥ १२ ॥ योगं जीवात्मनोरैक्यं स्वाभिन्नोपास्यपूजनम् ॥ सरहस्यं महेश्वयाचक्षे स यथार्थतः ॥ १३ ॥ यो देशिकेन्द्रात्तसमस्तसिद्धिः सिद्धायणीः साधकसिद्धिक्ता ॥ तं भास्करानन्दमपासत्त्वं गुरुं च षड्विंशमिमं नताः स्मः ॥ १४ ॥ महेश्वरखिलसिद्धिनामिन्द्र एवापरोभवत् ॥ यदाज्ञयाऽखिलाः सिद्धा यतते स्वस्वसिद्धये ॥ १५ ॥ एकदा स महिष्ठे पर्यटञ्छिष्यसंश्रुतः ॥ ददर्श दांभिकाचारानज्ञानसंन्यासिनो बहून् ॥ १६ ॥ स तानुवाच युष्माभिः संन्यासः स्वीकृतः कथम् ॥ मोक्षायोदरपूत्यै वा मुक्तिर्ज्ञानात्र चान्यथा ॥ १७ ॥

य इति । देशिकान्वहेश्वरानन्दगुरोः सकाशादाताः प्राप्ताः समस्तसिद्धयो येन स साधकानामुपासकानां सिद्धिं सिद्धयुपायं वीके तम् अपारसत्त्वम् अनन्तं सामर्थ्यं भास्करानन्दगुरुं नताः स्मः । वृत्तमुपजातिः ॥ १४ ॥ स्वस्वसिद्धये स्वस्वसिद्धयर्थं यतते यत्नं कुर्वन्ति ॥ १५ ॥ स महेश्वरः अज्ञात् ज्ञानशून्यान् ॥ १६ ॥ मोक्षप्राप्त्यर्थम् उदरपूत्यै वा भवद्भिः संन्यासः कृत इति प्रश्नद्वयम् । तत्राद्यस्यासंभवाह मुक्तिरित्यादिना ॥ १७ ॥

संन्यस्य संन्यासं कृत्वा श्रवणं कुर्यात् श्रोतव्यो मंतव्यो निदिध्यासितव्य इति वेदाज्ञाऽस्ति तच्छ्रवणं महदादरात् महत्संख्या भवति ॥ १८ ॥
 उदरपूत्यर्थमेव श्रवणं संन्यास इति द्वितीयं निश्चिनोति । भवद्विरिति । भवद्विरस्तु तज्ज्ञानं हित्वा त्यक्त्वा दंभ एव स्वीकृतोस्ति ॥ १९ ॥
 रुषा अपि तजेजसा तिरस्कृताः संतः प्रणमुः ॥ २० ॥ २१ ॥ सप्तविंशतिसंख्यं महद्भानंदं प्रणमति । तत इति ॥ २२ ॥ स च माधवः अज्ञानं
 ज्ञानं तु श्रवणेनैव श्रवणं महदादरात् ॥ संन्यस्य श्रवणं कुर्यादिति वेदानुशासनम् ॥ १८ ॥ भवद्विरस्तु हित्वैव केवलोदरपूतये ॥
 स्वीकृतो दंभ एवाद्य यूयं संन्यासिनः कथम् ॥ १९ ॥ श्रुत्वातिरुष्टास्तद्भाष्यं तेजसा तस्य धर्षिताः ॥ प्रणमुर्दंडवद्भूमौ त्राहित्राही
 ति वादिनः ॥ २० ॥ महद्देणाथ ते सर्वे सम्यज्ज्ञानेन बोधिताः ॥ आदिष्ट यतिधर्माश्च कृताः संन्यासिनां वराः ॥ २१ ॥ ततो
 महद्भो निखिलं रहस्यमुक्त्वा स्वशिष्याय स माधवाय ॥ सार्वभौमसिद्धिं समवाप सप्तविंशं गुरुं तं शिरसा नताः स्मः ॥ २२ ॥ माधवं
 माधवानंदमित्याहुः संप्रदायिनः ॥ स चाज्ञाञ्ज्ञानवाक्यौघैरुद्धार ह संसृतेः ॥ २३ ॥ माधवः स्वावतारो वैदित्यभीतेः सुरानिव ॥
 माधवेति निजं नाम सत्यमित्यं चकार सः ॥ २४ ॥ आदिश्य शिष्याय परं रहस्यं यो जिष्णुदेवाय ययौ सुसिद्धिम् ॥ तं माधवानं
 दगुरुं सदाष्टाविंशं वयं सिद्धवरं नताः स्मः ॥ २५ ॥ भ्राजिष्णुजिष्णुदेवोपि तपोवर्चःश्रियोल्लसन् ॥ निःस्पृहः सर्वकामेभ्यः समलो
 षाश्मर्काचनः ॥ २६ ॥ शिष्यं नोपादिशत्कंचित्कल्लं दृष्ट्वा समागतम् ॥ धर्मेहीनं तथाकाराञ्जनाश्चानधिकारिणः ॥ २७ ॥ प्रवृत्तिः
 संप्रदायस्य कथमग्रे भविष्यति ॥ इति चिंतायुतस्तस्थौ गुहायमात्मवित्तमः ॥ २८ ॥ यो जिष्णुदेवः शुक्र एव यस्मात्सार्वभौम्य
 सिद्धिस्तु तथैव लब्धा ॥ तं गौडदेशस्थितमात्मतुष्टं नन्दाक्षिसंख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ २९ ॥

ज्ञानहीनान् वाक्यौघैः महावाक्यसंघैः । तदुपदेशैरिति यावत् । संसारात्संसारणवाद्बुद्धधार उद्धृतवान् ॥ २३ ॥ स्वावतारौघैः गमच्छृण्वाद्यवतारसंघैः दैत्य
 भीतेः सुरान्माधवं इवेति पूर्वान्वयि इत्यमङ्गारक्षणेन ॥ २४ ॥ अष्टाविंशतिसंख्यं माधवानंदं प्रणमति । आदिष्येति ॥ २५ ॥ भ्राजिष्णुः तेजस्वी तपो
 वर्चःश्रिया तपसोलक्षया तेजस्संपन्ना ॥ २६ ॥ २७ ॥ एकोनविंशत्संख्यं जिष्णुदेवानंदं प्रणमति । य इति । नन्दाक्षिसंख्यं नन्दा

नव आक्षिपी द्वे । अंकानां वामतो गतिरिति न्यायेन एकोनविंशत्संख्यं गौडदेशे स्थितम् ॥ २९ ॥ अग्रे संप्रदायप्रवृत्त्यर्थं गौडपादकथां श्रीदेशिकेन्द्र उवाच । आसीच्छुकेत्यादिना ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पुराकृतात् पूर्वकर्मणः तदोषादितिभावः ॥ ३२ ॥ अनिलो वायुः अहोरोज्यास्तत्तत्तानिला

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ आसीच्छुकाश्रमाभ्याशे ग्रामो भूपालसंज्ञकः ॥ तत्रस्थोऽथ द्विजः कश्चिद्विष्णुदेव इति श्रुतः ॥ ३० ॥ वेदवेदां ततत्त्वज्ञो देवतातिथिपूजकः ॥ धनधान्यसमृद्ध्याढ्यः सर्वभूतहिते रतः ॥ ३१ ॥ पत्नी गुणवती नाम तदाज्ञावशवर्तिनी ॥ सर्व सम्पत्समृद्धस्य पुत्रो नाभूत्पुराकृतात् ॥ ३२ ॥ स नैकदाऽपत्यकामः शुकाश्रमसुपाययौ ॥ ज्ञात्वा सिद्धस्थलं तत्र स्थितः सप्त दिनावधिः ॥ ३३ ॥ एकामनेऽनिलाहारी गायत्रीजपतत्परः ॥ सप्तमे दिवसे तत्र श्रुता वाक् तद्गुह्यं तदात् ॥ ३४ ॥ पुत्रस्ते भविता नूनं कीर्तिमानखिलप्रियः ॥ सर्वज्ञः सर्वसिद्ध्याढ्यः सिद्धसंघनिषेधितः ॥ ३५ ॥ इति द्विजो वरं श्रुत्वा शुक्रदत्तं सुदुर्लभम् ॥ निश्चित्य स गुहां नत्वा संतुष्टः स्वगृहं ययौ ॥ ३६ ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वासावृतौ पत्न्यां सिषेच सः ॥ रेतः साऽधत्त गर्भं तं कालेऽथो सुषुप्ते सुतम् ॥ ३७ ॥ शुभलक्षणसंपन्नं कांत्या सूर्याभिवापरम् ॥ कृत्वास्य जातकं कर्म शुक्रदत्तेति नाम च ॥ ३८ ॥ चक्रे पिताथ ववृधे बालः शुक्ले यथा शशी ॥ उपनीतोऽथ पित्रासौ बालकः पंचहायनः ॥ ३९ ॥ वेदैः सांगैः सशास्त्रैश्च शिक्षितश्च सुबुद्धिमान् ॥ तेनाभ्यस्तं ह्यर्भकेण शास्त्रमेवाखिलं पितुः ॥ ४० ॥ ततोऽसौ सिद्धिकामो गच्छुकाश्रमनं महत् ॥ स्थितश्चैकात्मने तत्र गुह्याग्रे वर्जिताशनः ॥ ४१ ॥

हारी ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ऋतौ ऋतुसमये काले प्रसूतिसमये ॥ ३७ ॥ पूर्वार्द्धे पूर्वान्वयि उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तेनार्भकेणैव पितुः सकाशादखिलं वेदशास्त्रादि । अभ्यस्तं संगृह्यतिम् ॥ ४० ॥ ततः अध्ययनानंतरं असौ बालः वर्जिताशनः आहार

रहितः ॥ ४३ ॥ अहोरात्रमिति पूर्वान्वयि । ततः प्रातः काले यजेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ततः शुक्राभ्याम् ॥ ४५ ॥ पितृभ्यां
तद्वुद्दिश्येत्यर्थः । संप्रदाने चतुर्थी । पृष्ठलम्बौ पृष्ठगामिनौ ॥ ४६ ॥ अहं गृहं गृहस्थाश्रमं वा न यामि नागच्छामि संन्यासं स्वीकरोमीत्यर्थः । पुनः

अहोरात्रं ततः शब्दः प्रादुरासीद्गुहांतरात् ॥ गच्छ गौडं शिशो देशं यत्रास्मत्संप्रदायिकः ॥ ४२ ॥ जिष्णुदेव इति ख्यातः सर्वसि
द्धिभिरन्वितः ॥ तस्मात्त्वं चाखिलाः सिद्धीः प्राप्स्यसे मत्प्रसादतः ॥ ४३ ॥ त्वां वदिष्यंति लोकेस्मिच्छुक्रशिव्य इति स्फुटम् ॥
अपक्वकर्मणस्ते तु नाधुना मम दर्शनम् ॥ ४४ ॥ विष्णुदेवाल्लब्धसिद्धिः सर्वगं मां त्वमीक्षसे ॥ श्रुतेति वाचं बालोत्थ ययौ स्वपितरं
ततः ॥ ४५ ॥ पितृभ्यामुक्तवृत्तौ सौ तौ नत्वा निययौ ततः ॥ पृष्ठलम्बौ च तावाह युवाभ्यां गम्यतां गृहम् ॥ ४६ ॥ नाहं गृहं यामि
पश्चात्पुत्रो वा भविता पुनः ॥ निवर्त्य पितरावित्थं गौडदेशं ययावसौ ॥ ४७ ॥ एकाकी पादचारी च बालकः पंचयार्थिकः ॥ जिष्णुदे
वाश्रमं पृच्छन्प्राप्तस्तस्य गुहासुखम् ॥ ४८ ॥ ननाम जिष्णुदेवाख्यं सोपि दृष्ट्वा तमर्भकम् ॥ प्राह कस्त्वं किमाथातः किं कृत्यं केन
वा वद ॥ ४९ ॥ स चाह दाक्षिणात्येहं शुकाश्रमसमीपगः ॥ द्विजपुत्रोस्मि संदिष्टः साक्षाच्छीशुक्रयोगिना ॥ ५० ॥ गुहांतर्धानगे
नापि सिद्धिकामो गुहांतरात् ॥ गौडं गत्वा जिष्णुदेवाल्लभस्वाखिलवोद्धितम् ॥ ५१ ॥ संप्रदायी स चास्माकं तादृङ् नान्य इति
स्फुटम् ॥ भवत्यादांतिकं प्रातः सोहं मां वद चाखिलम् ॥ ५२ ॥ ज्ञानं योगं परां सिद्धिं मंत्रजातरहस्यकम् ॥ श्रुत्वेत्यं जिष्णुदेवो
पि प्रोवाचास्मै तदाऽखिलम् ॥ ५३ ॥

अन्यः पुनः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ दाक्षिणात्यो दक्षिणदिवासी गुहान्तर्धानगेन गुहांतर्गतेन शुक्रयोगिना गुहांतरादुद्गम्यथात् संदिष्टोहं
भवत्संबुजं प्रामोक्ष्यतीति योज्यम् । तस्याज्ञानमाह गौडं देशमिन्त्यादि ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अखिलं ज्ञानादिकमहमुपदिशेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ अस्मै बाल

काय ॥ ५३ ॥ गौडपादनामप्रयोजनमाह गौडानिति । अस्य बालस्य ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ तस्य ग्रंथकर्तृत्वमाह । योगगीतामिति । स्वार्थ-
बोधकं माण्डूक्योपनिषदर्थबोधकमित्यर्थः ॥ ५७ ॥ अखिलं पूर्णाभिषेकादि मंत्रग्रहस्यम् । सोऽपि गोविन्दयोगी ॥ ५८ ॥ त्रिशत्तमं गौडपादानंदं प्रणमति
य इति । अद्या साक्षाच्छुक्केन आदर्शितः जिष्णुदेवं शरणं गच्छेति ईषद्वर्शितः संप्रदायो यस्य तं सर्वोत्तमबुद्धिं नताः स्मः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥
गौडानन्दरूपात्समायातः पद्भ्यामेव शिशुलंघुः ॥ अतोऽस्य गौडपादोऽति चक्रे नाम स देशिकः ॥ ६२ ॥ गौडपादोऽखिलां सिद्धिं लब्ध्वा
श्रीजिष्णुदेवतः ॥ सिद्धवर्यो बभूवाथ शुक् एवापरः सुधीः ॥ ६५ ॥ ददर्श च शुक् साक्षात्स्मृतिमात्रेण सर्वदा ॥ शुक्रशिष्यमिति
प्रादुरतस्तं ज्ञानिनोऽखिलाः ॥ ६६ ॥ योगगीतां चकाराशु योगमार्गप्रकाशिनीम् ॥ मांडूक्यसंज्ञोपनिषद्भार्तिकं स्वार्थबोधकम् ॥ ६७
॥ ६७ ॥ प्राहाय गौडपादोऽपि गोविन्दमुनयेऽखिलम् ॥ सिद्धवर्योऽभवत्सोऽपि गौडपादप्रसादतः ॥ ६८ ॥ यो योगवांश्चाखिलसिद्धि-
वेत्ता योऽद्या शुक्राऽऽदर्शितसंप्रदायः ॥ तं गौडपादं निखिलात्सबुद्धिं त्रिशत्तमं देशिकमानतास्मः ॥ ६९ ॥ गोविन्दा-
नन्दयोगीन्द्रो न्यवसन्नमदातटे ॥ सर्वं ब्रह्मैव संपश्यन्मंत्रजातग्रहस्यवित् ॥ ६० ॥ गोविन्देन यथापूर्वं यमुनातीरवासिना ॥ चंच-
लाश्च वशं नीता गावो वेणुप्रबोधनात् ॥ ६१ ॥ तथा रेवातटस्थेन गोविन्दानन्दयोगिना ॥ आत्मबोधाद्वशं नीताः स्फुरन्त्यखिल-
वृत्तयः ॥ ६२ ॥ यः सर्वसिद्धेषु वरो युगेऽस्मिन्यस्मात्प्रवृत्तो यतिसंप्रदायः ॥ गोविन्दयोगीन्द्रमनंतसत्त्वमेकत्रिसंख्यतिममानताः
स्मः ॥ ६३ ॥ सिद्धौघः कथितोऽयं सनकाद्गोविन्दनथयोग्यन्तः ॥ निखिलोऽस्मिन्तदः पुंसां श्रवणात्पठनाच्च भक्तितो नूनम् ॥ ६४ ॥
इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रस्य पूर्वोद्धे नृसिंहादिगोविन्दयोग्यतसिद्धौघस्थापगुरुवर्णनं नामैकादशः सर्गः ॥ ११ ॥

आत्मबोधेन स्फुरन्त्यश्च ताः अखिलवृत्तयो वशं नीताः ॥ ६२ ॥ एकत्रिसंख्यं गोविन्दानंदं प्रणमति य इति । यस्मात् अस्मिन् कालयुगे यतिसंप्रदायः
संन्यासमार्गः प्रवृत्तोऽभवत् । तम् अनंतसत्त्वम् अनंतसामर्थ्ययुक्तं गोविन्दयोगीन्द्रं नताः स्मः ॥ ६३ ॥ सिद्धौघस्थगुरुकथाश्रवणदेः फलमाह—शिद्दौघ-
इति । निखिलोऽस्मिन्तदः सर्वार्थपूरकः । गीतिः ॥ ६४ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धेऽर्थस्युत्पत्तिभियां टीकायामेकादशः सर्गः ॥ ११ ॥

अथैकादशभिः सर्वैः श्रीमच्छंकरसद्गुरुः ॥ कथ्यते यः शिवः साक्षाद्रामागार्द्धभगुमये ॥ द्वादशे तत्र चैकाग्रिधर्माकैः शंभोः स्तुतिः भुरेः ॥ साक्षात्कंदस्य भट्टा-
ध्वेज्यश्चोक्तो जिनक्षयः ॥ १२ ॥ अथेति । अथ सिद्धौघस्थगुरुचारिवर्णनानंतरम् । यत्र मानवौघे आयः प्रथमः ॥ १ ॥ संशयापहं यथा स्यात्तथा ॥ २ ॥

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथाह मानवौघस्यान्वक्ष्ये सर्वान्गुरुन्क्रमात् ॥ यत्राद्यः शंकराचार्यः शिवः साक्षाद्वरं गतः ॥ १ ॥ श्रीमयूरे
श्वर उवाच ॥ कथं मानवतां प्राप्तो महादेवोऽखिलेश्वरः ॥ एतत्सर्वं विस्तरेण कथ्यतां संशयापहम् ॥ २ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ पुरे
कदाभराः सर्वे गत्वा कैलासपर्वतम् ॥ नत्सोमेशमिदं प्रोचुः सर्वे प्रांजलयः स्थिताः ॥ ३ ॥ देवा उचुः ॥ देवदेवाखिलाधार विज्ञानि
शृणु नः प्रभो ॥ बुद्धरूपो हरिर्भूत्वा वंचयन्वै तथागतान् ॥ ४ ॥ वर्तते तद्भवान्सर्वं वेत्येवाथापि नः शृणु ॥ तत्प्रणीतिस्तु पार्वंडमार्गैः
सर्वं धरातलम् ॥ ५ ॥ दूषितं तत्र नो वार्ता श्रौतस्मार्तक्रियोद्भवा ॥ न संध्या नाग्निहोत्रश्च न वेदाध्ययने क्वचित् ॥ ६ ॥ स्वाहा स्वधा
वषट्कारो न संन्यासो न चात्मता ॥ अप्राप्य यज्ञभागादि कथं स्थास्यामहे वयम् ॥ ७ ॥ अतस्त्वां शरणं प्राप्ता द्रुष्यं नाशय नः
प्रभो ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा शंभुराहागतान्मुगन् ॥ ८ ॥ श्रूयतां मे सुरा वाक्यं यच्च वः सुखकारकम् ॥ उच्छिन्नोऽद्रितमार्गोऽयं
ज्ञानवैराग्यसंयुतः ॥ ९ ॥ अतस्तं स्थापयिष्यामि भूत्वा भूमौ नराकृतिः ॥ शंकराचार्यनामाहं चतुःशिष्यैः समन्वितः ॥ १० ॥
युष्माकमखिलान्कामान्पूरयिष्येऽमरेश्वराः ॥ तावद्भारयामखिलैर्भवद्भिश्चावतीर्यताम् ॥ ११ ॥

॥ ३ ॥ विज्ञप्तिं प्रार्थनाम् । तथागतान् बौद्धान् ॥ “सर्वज्ञः सुगतो बुद्धो धर्मराजस्तथागतः” इत्यमरः ॥ ४ ॥ वर्तत इति पूर्वान्वयि वक्तव्यं जानान्यत्र नः
शृणु वाक्यमिति शेषः । तत्प्रणीतैः बौद्धस्यापितैः ॥ ५ ॥ दूषितमिति पूर्वान्वितम् ॥ ६ ॥ आत्मता आत्मज्ञानमित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तम् अहं

तमार्गम् ॥ १० ॥ ११ ॥ स्थितीः स्थानानि ॥ १२ ॥ हे कार्तिकेय स्कंद ॥ १३ ॥ श्लोकपादः पूर्वोन्वयि । तथागताद् जिनान् ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ १६ ॥ सर्वविदपि बौद्धशास्त्रे कृत्रिमम् अयथार्थं श्रद्धां धारयन् । सौगतान् बौद्धान् ॥ १७ ॥ सेनानीः कार्तिकेयः । सूत्राणाम्
“ अथातो वसिष्ठासा ” इत्यादीनाम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ सार्द्धोन्वयः । सदसि प्रभा यस्य तम् ॥ २० ॥ तद्वयाजेन पिकमिषेण ॥ २१ ॥ तद्गृहे

वेदमार्गप्रवृत्त्यर्थं यावदाविर्भवो मम ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं श्रुत्वाऽखिला देवास्तुष्टाः प्राप्ता निजाः स्थितीः ॥ १२ ॥ शंभुश्चा
ज्ञापयामास स्वपुत्रं षण्मुखं मुदा ॥ कार्तिकेयावतीर्य त्वं भूमौ स्थापय वैदिकम् ॥ १३ ॥ मार्गं तथागताञ्जित्वा ख्यातिस्ते संभवि
ष्यति ॥ ब्रह्मापि मंडनो भूत्वा त्वत्साहाय्यं करिष्यति ॥ १४ ॥ सुधन्वाख्यो नृपश्चंद्रो भविता तत्र कार्यकृत् ॥ शंभुनेत्यमनुज्ञातो
जग्राहज्ञां स षण्मुखः ॥ १५ ॥ अथेन्द्रोपि सुधन्वाख्यो राजा भूत्वा भुवि स्थितः ॥ शशास धरणीं सर्वां सागरांतां यथा दिवम् ॥ १६ ॥
धारयन्कृत्रिमां श्रद्धां बौद्धशान्नेपि सर्ववित् ॥ प्रतीक्षन्स गृहोत्पत्तिं मेलयामास सौगतान् ॥ १७ ॥ अथावतीर्णः सेनानीर्भट्टपादा
भिघो भुवि ॥ मूत्राणां जैमिनेर्भावं स्फुटयन्धरणीतले ॥ १८ ॥ पुरं सुधन्वनः प्राप्तो जयन्सर्वा दिशः क्रमात् ॥ राज्ञा संपूजितो
भक्त्या मूपविष्टो वरासने ॥ १९ ॥ आशीर्भिरभिनंद्याथ सुधन्वानं सदःप्रभम् ॥ समोपकटं वृक्षस्थपिकवाचं निशम्य सः ॥ २० ॥
तद्वयाजेन नृपं ग्राह क्षोभयन्सर्वसौगतान् ॥ नीचैर्न मलिनैः संगः कार्यः कौकैरन्वया पिक ॥ २१ ॥ श्रुतिदूषितरवैस्तु लब्ध्वा
जन्मापि तद्गृहे ॥ श्रुत्वा तथागता वाचं तां तु तात्पर्यगर्भिताम् ॥ २२ ॥ चुक्रुधुर्नितरां सर्वे पादस्पृष्टा इवाहयः ॥ सौगतैर्भट्टपादस्य
विवादस्तत्र चाभवत् ॥ २३ ॥

काकगृहे पक्षे बौद्धगृहे । जन्म लब्ध्वापि त्वया श्रुतिषु कर्णेषु अन्यत्र वेदेषु दूषितः कठोरः निषेध रावः शब्दो येषां तैः मलिनैः कृष्णवर्णैः अन्यत्रापि विनैः
काकैः बौद्धैश्च सह संगो न कार्य इत्यन्वयः । उचरार्द्धमुचरान्वयि । तात्पर्यगर्भितां स्वमतविषयं तात्पर्य गर्भे अस्याः तां वाचम् ॥ २२ ॥ तत्र गुरुन्व

समायाम् ॥ २३ ॥ ते बौद्धाः । अन्यथा अप्रमाणमित्याहुः ॥ २४ ॥ अमुना भट्टपादेन ॥ २५ ॥ तत्र तयोर्मध्ये यः अन्यथा विकारयान् भवेत्
तस्य मतम् असत्यम् अप्रमाणं स्यात्सखलु ॥ २६ ॥ २७ ॥ अद्भुतं तत् निर्गिपातादिनाड्यंगत्सम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ एकं प्रश्नम् ॥ ३० ॥

वेदाः प्रमाणमित्याह भट्टपादोऽथ तेन्यथा ॥ तच्छ्रुत्वा तु सुधन्वाह मद्वचः श्रूयतामिदम् ॥ २४ ॥ बौद्ध (जिन)
मुख्येन चैकेन द्विजवर्येण चासुना ॥ पतितव्यं गिरिः शृंगाट्कृत्वा स्वमतनिश्चयम् ॥ २५ ॥ अन्यथा यो भवेत्तत्रासत्यं तस्य मतं
खलु ॥ नृपवाक्यं च ते श्रुत्वा वृष्णीमासुस्तदाखिलाः ॥ २६ ॥ वेदाः प्रमाणमित्युक्त्वा द्विजवर्यो गिरिः शिरः ॥ आम्ह्य न्यपत
द्भूमौ सर्वेषां तत्र पश्यताम् ॥ २७ ॥ न क्षतं द्विजवर्यगि न व्यथा ग्लानिरप्यभूत् ॥ दृष्ट्वा तदद्भुतं राजा श्रद्धां वेदेषु चाकरोत् ॥
॥ २८ ॥ आत्मानं धिग्धिगित्याह वेदमार्गवहिस्थितम् ॥ दिग्भ्यः समागता विप्राः श्रुत्वा तत्र तदद्भुतम् ॥ २९ ॥ राजाथ क्रोध
ताम्राक्षः सौगताभ्याह निन्दयन् ॥ पृच्छामि भवतश्चैकं ब्राह्मणानपि सादरम् ॥ ३० ॥ सम्यक्तत्प्राच्यते यैस्तु ते मे पूज्यतमाः
सदा ॥ नोच्यते यैस्तु तत्सत्यं ते मे वध्याः प्रयत्नतः ॥ ३१ ॥ इत्युक्तेन्द्रो राजरूपी रहः कुंभे भुजंगम् ॥ क्षित्वाच्छाद्य मुखं त्वाह
सभार्यां दर्शयन्धटम् ॥ ३२ ॥ अस्मिन्किमस्ति तत्सत्यं प्रोच्यतां द्विजसौगतैः ॥ श्रोऽस्माभिरुच्यते सत्यमित्याहुर्द्विजसौगताः ॥
॥ ३३ ॥ द्विजा आसञ्जले स्थित्वा भास्करं ध्यानतत्पराः ॥ प्रादुर्भूय रविः साक्षाद्भक्तव्यं तत्समादिशत् ॥ ३४ ॥ समाजमुद्दिजाश्चाथ
सौगताः कृतनिश्चयाः ॥ बुद्धाः प्रोचुर्नृपाये तु सपौऽस्तीति घटे खलु ॥ ३५ ॥ शेषशास्त्री हरिः साक्षादित्यहुर्द्विजसत्तमाः ॥ श्रुत्वेत्यं
द्विजवाक्यं तु राजा चिंतान्वितः स्थितः ॥ ३६ ॥

सम्पक् यथार्थम् ॥ ३१ ॥ राजरूपी सुधन्यरूपी । रहः एकंति क्षिप्त्वा आह । बौद्धान्विप्रश्चेति शेषः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ यद्वक्तव्यं
तत् शेषशास्त्री विष्णुरस्तीति समादिशत् ॥ ३४ ॥ कृतः निश्चयो वक्तव्यनिश्चयो यैस्ते सौगताथ समाजम् ॥ ३५ ॥ राजा तु इत्थं शेषशास्त्री विष्णु

रस्तीति द्विजवाक्यं श्रुत्वा ब्राह्मणमतखंडनं शंकरानर्थितान्वितः ॥ ३६ ॥ खेचरी आकशवाणी । संशयिनं संशययुक्तं नृपं प्रति द्विजैः यदुक्तं तन्मृषा नास्तीति आह । तुतोष इष्टार्थसिद्धया संतुष्टो बभूव ॥ ३७ ॥ आच्छादने निरस्ते सति अत्र घटे भुजगस्योपरि स्थितामिति शेषः ॥ हरेः मूर्ध्नां मूर्तिं पाषाणप्रतिमां भूपतिर्दर्शय ॥ द्विजैः सौगतैर्बौद्धैश्च पश्याद्भिः सद्भिः ॥ ३८ ॥ आ सेतोः आ हिमाचलात् सेतुहिमालयपर्यंतं सौगताः बौद्धाः हंतव्याः ॥ ३९ ॥ स्कंदानुसारिणा भट्टपादानुकूलेन राज्ञा पृथ्वी अपाखंडा पाखंडयतरहिता कृता ॥ ४० ॥ भट्टपादाभिहः बौद्धगजान्हत्वा पृथिव्यां वेदशास्त्रमसिद्धं कर्म प्रवर्त

अथाह खेचरी वाणी नृपं संशयिनं द्विजैः ॥ यदुक्तं तन्मृषा नेति श्रुत्वा राजा तुतोष सः ॥ ३७ ॥ आच्छादने निरस्तेऽस्मिन्मन्दर्शं भुजगोपरि ॥ मूर्ध्ममूर्तिं हरेर्भूषः पश्यद्भिर्द्विजसौगतैः ॥ ३८ ॥ जतो निःसंशयो राजा सेवकांश्च समादिशत् ॥ हंतव्याः सौगताः सर्वे चासेतोराहिमाचलात् ॥ ३९ ॥ राजाज्ञया हता भृत्यैः सौगताः क्षितिसंस्थिताः ॥ अपाखंडा कृता पृथ्वी राज्ञा स्कंदानुसारिणा ॥ ४० ॥ श्रीभट्टपादाख्यमहाभृगुद्रो हत्वाखिलान्सौगतवार्णास्तु ॥ प्रवर्तयामास तदा धरायां द्विजातिकर्म श्रुतिशास्त्रसिद्धम् ॥ ४१ ॥ इति श्रीगुरुरंपराचरित्रे पूर्वोद्धे श्रीशंकराचार्यकथासारे भट्टपादकृतबौद्धमतखंडनं नाम द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ द्विजो विद्याधिराजोभूत्स्वयातः केरलदेशगः ॥ गृहे तस्याभवत्पुत्रो नाम्ना शिशुरुरुः स्मृतः ॥ १ ॥ उपनीतोऽथ गुरुणा वेदान्सां गान्समभ्यसत् ॥ ब्रह्मचर्यव्रते तिष्ठन्गुरुमाह कृतांजलिः ॥ २ ॥ वैराग्यं स्याद्वदा तीव्रं प्रव्रजेच्च तदैव हि ॥ ब्रह्मचर्याद्वृद्धाद्रापि वनाद्देति श्रुतिर्जगौ ॥ ३ ॥

यामास । उपजातिः ॥ ४१ ॥ इति श्रीगुरुरंपराचरित्रे पूर्वोद्धेऽर्थस्फूर्यभिधायीं टीकायां द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥ सर्गे त्रयोदशे तृनाशीतिषधैः सूरैरभूत् ॥ शंकरोऽप्य कथाश्रवण्यन्येनोच्यत आदितः ॥ १३ ॥ शंकरावतारं वक्तुं तत्पितामहादिवृत्तां समाह । द्विज इत्यादिना ॥ १ ॥ गुरुणा पित्रा सांगान् शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छंदो ज्योतिषमित्यंगसहितान् गुरुम् अध्यापकम् ॥ २ ॥ यदा वैराग्यं स्यात्तदैव प्रव्रजेत्संन्यासं कुर्यात् ब्रह्मचर्यात् गृहा

द्वा वनाद्वा प्रवजेत् इति च श्रुतिर्जगौ। तथा च श्रुतिः “यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रवजेत् । ब्रह्मचर्योदेव प्रवजेद्बृहद्वा वनाद्वा । संन्यस्य श्रवणं कुर्यात् । पुनः
 ह्येते बृहद्वा यन्नरूपा ” इति ॥ अयं भावः । ब्रह्मचर्योदेत्येवकारेण वैराग्यसमकालसंन्यासविधानेन च विरक्तस्य तुर्याश्रयाधिकारिणो मम संन्यासाश्र-
 यणं युक्तमिति ॥ ३ ॥ यद्यप्येवं संन्यासेऽधिकारः तथापि भवद्विरिति शेषः । हि यस्मात् गुरोराज्ञैव मे हितम् । हितकारणमस्ति । उद्देश्यविधेयमेवा-
 द्विबलित्वम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ गृहधर्मान् अतिथिपूजनादीन् ॥ ७ ॥ शंभुं वृषपर्वतस्थम् । अनन्यमानसः न अन्यः शिवभिन्नो मानसे यस्य
 तथापि प्रोच्यतां स्वामिन्संन्यासो वा गृहाश्रमः ॥ कर्तुं योग्यो मया यो हि गुरोराज्ञैव मे हितम् ॥ ४ ॥ श्रुत्वत्यं गुरुप्याह पूर्वं
 गार्हस्थ्यमाचर ॥ पुत्रानुत्पाद्यधर्मेण पित्रोः सेवां समाचर ॥ ५ ॥ इत्थं तयोः प्रवदतोः पिता तावत्समागतः ॥ दक्षिणां गुरवे दत्त्वा
 नीतवान्स्वसुतं गृहम् ॥ ६ ॥ पित्रा शिवगुरुश्चाथ कृतोद्वाहः सुकन्यया ॥ प्राप्तभार्यो गृहे तिष्ठद्गृहधर्मान्समाचरन् ॥ ७ ॥ ततः
 शिवगुरुः काले पुत्रमिच्छन्पुणाकरम् ॥ शंभुमाराधयामास ध्यानेनानन्यमानसः ॥ ८ ॥ श्रीशंभुस्तपसा तुष्टः स्वप्ने त्वागत्य तं
 द्विजम् ॥ प्रोवाच भविता पुत्रः सर्वज्ञस्ते न संशयः ॥ ९ ॥ इत्थं शिवगुरुर्लब्ध्वा शंकराद्राञ्छितं वरम् ॥ तदाऽऽगत्य गृहं विप्रान्भो
 जयामास भक्तिः ॥ १० ॥ ऋतुमत्यां स्वभार्यायां ततः शिवगुरुर्द्विजः ॥ शिवध्यानयुतो वीर्यं शिवतेजः सिपेच तत् ॥ ११ ॥
 शैवेन तेजसा गर्भं सा दधार परं सती ॥ अथ काले शुभे केंद्रे गुरौ तुंगे ग्रहत्रये ॥ १२ ॥ शंकराख्यं जगद्रथं सुतुवे पुत्रमद्भुतम् ॥
 दिवि दुन्दुभयो नेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ १३ ॥

सः अभिषोपासक इत्यर्थः । भेदबुद्ध्योपासकस्य तु “अथ योऽन्यां देवतामुपास्तेऽन्योऽसावन्योहमस्मीति न स वेद यथा प्रभुः” इत्यनेन पणत्वश्रवणात् ॥
 ॥ ८ ॥ न संशयः । त्वया संशयो न कर्तव्य इति शेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ शिवस्य तेजो यस्मिन्तत् ॥ शंकरांशपुनं वीर्यं सिपेच ॥ ११ ॥ शिवतेजसा सह
 श्रेष्ठं गर्भं दधार यतः सती पतिव्रता । अथादि परान्वयि । अथ नवमासानंतरं शुभकाले अद्भुतं शंकरतेजोयुक्तत्वादलौकिकं पुत्रं मुषुवे । सा सती सत्त्व
 वृत्तिः । कस्मिन् सति । गुरौ केंद्रे प्रथमचतुर्थसप्तमदशपरधानान्यतमस्थानस्ये सति । किंभूते काले तुंगेग्रहत्रये । तुंगे तच्चस्थानं ग्रहत्रयं रविभौमशान्वाख्यं

यस्मिन् उच्यमानानि च “प्रेषो द्रुषो मृगः कन्या कर्को भीतस्तुलाघरः । सूर्यादीनां भवेदुच्चं तस्माद्वीचं तु स्रवणम्” इत्युक्तानि ॥ १२ ॥ १३ ॥ भूः दिशश्च प्रसन्नाः । अत्र गंधाः क्रोशतीतिवत् जहदक्षण्या । दिभूमिस्थजीवजातस्य प्रसन्नत्वं ज्ञेयम् । उत्तरार्धे दानानि ददावित्युत्तरेणान्ययः ॥ १४ ॥ जन्मनः तज्जनमालिकग्रहफलं ज्योतिर्विदः अप्राक्षीत् पृच्छतिस्मैत्यर्थः । उत्तरार्धधुनारव्यधि ॥ १५ ॥ ते द्विजाः इति पूर्वोक्तप्रकारेण उक्ता गताः । शिवगुरुश्च तान्दिजान्यति अस्य पुत्रस्य जीवनमायुर्न पृष्टवान् । तेषि द्विजाः ज्ञात्वापि आयुर्ज्ञात्वापि अथो इति गंगलार्थे नो जगुः नोक्त्यंतः । अशुभो तदा जगुश्च गंधर्वाः प्रसन्ना भूर्दिशस्तथा ॥ तुष्टः शिवगुरुः कृत्वा जातकं विधिपूर्वकम् ॥ १४ ॥ ददौ दानान्यनेकानि चाप्राक्षी जन्मनः फलम् ॥ भविता सर्वविचार्यं कीर्तिरस्यावनाशिनी ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वा ते गताः सर्वे हर्षाच्छिवगुरुश्च तत् ॥ नाष्टच्छब्दी वनं तस्यार्थो ते ज्ञात्वापि नो जगुः ॥ १६ ॥ शिवप्रसादात्पुत्रस्य जगत्कल्याणकारकम् ॥ शंकरेति च नामापि पिताह्वयेऽकादशेऽकरोत् ॥ १७ ॥ जाते श्रीशंकरे चैवं सुराः शास्त्रवतां गृहे ॥ प्रादुर्बभूवुरितरे भूमौ श्रीशंकराज्ञया ॥ १८ ॥ पद्मपादाभिधो विष्णुर्वा शुर्हस्तामलाभिधः ॥ अभिर्जातस्त्रोटकाख्यो ब्रह्मा जातः सुरेश्वरः ॥ १९ ॥ वरुणश्चित्सुखाख्योऽभून्नृध्वानंदगिरिस्तथा ॥ मुनिरा पाच्छारदापि जाता शोणतटे गृहे ॥ २० ॥ कस्यचिद्विजवर्षस्य वेदेदेदांगपारगा ॥ जन्मनैवामभवत्सिद्धा सर्वज्ञातीव सुंदरी ॥ २१ ॥ कुमारी साय तं श्रुत्वा विश्वरूपं गुणाकरम् ॥ जाता तन्मानसात्यंतं विस्मृत्यशानपानकम् ॥ २२ ॥ चारणस्य महद्ब्रह्मैतत्त्वादिति भावः ॥ १६ ॥ “एकादशेहनि पिता नाम कुर्यात्” इति मन्त्रे एकादशादिनस्य मुख्यत्वादेकादशेहि पिता शिवगुरुः शिवप्रसादरूपत्वेन जगत्सुखकारत्वेन च हेतुना पुत्रस्य शंकरेति नामाकरोत् ॥ १७ ॥ इतरे सुराः विष्णवायाः देवाः शास्त्रवतां शास्त्रिणां गृहे प्रादुर्बभूवुः ॥ १८ ॥ सुरेश्वरो मंडनमित्राख्यः । मुनेः विश्वामित्रस्य शापात् ॥ १९ ॥ शारदापि कस्यचिद्विजवर्षस्य विष्णुमित्राख्यस्य गृहे जातेति संबंधः । अत्रेयं कथा । कदाचिद्विश्वामित्रो ब्रह्मणः सदसि वेदं पठन् स्वरे स्खलितस्तदा सरस्वती जहास । अथर्षित्तां भूमौ जनिष्यतीति शशापेति ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ तं गुणाकरं गुणसमुद्रं विश्वरूपं मंडनम् । अशानपानकं अशनं पानं च कुरितो विभूय तन्यानासा जाला । तं वरीतुकाग्रज्जीदित्यर्थः ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ मनस्स्थितं मनोगतं तदेवाह । शोणारुख्यनदस्य तीरे गुणान्वितेत्यनेन ॥ उत्तमपत्नीलोभेन प्रपंचे अध्ययनादिसाफल्यं स्यादिति भावः ॥
 ॥ २५ ॥ सा सरस्वत्येव ॥ २६ ॥ तत्ताताय सरस्वतीपित्रे विष्णुमित्राय विश्वरूपपितुः हिममित्रस्य मत्पुत्राय कन्यां देहीति मतम् उदितमुक्तम् ॥ २७ ॥
 बाढं दास्यामीति विश्वरूपमित्याबुत्तान्वयि ॥ २८ ॥ वराय पारिवर्हं वस्त्रमुपादि । विभ्रयोऽन्नं धनं च ददौ ॥ २९ ॥ मातापितृसुहृज्जनैः सह स्वपुत्रौ
 तथैव विश्वरूपोपि सरस्वत्या गुणान्वहून् ॥ श्रुत्वा तस्यां मनश्चक्रे विमुज्याध्ययनादिकम् ॥ २३ ॥ भ्रातृचित्तं सुतं
 दृष्ट्वा पिता प्रोवाच तं तदा ॥ भ्रातस्त्वं दृश्यसे पुत्रं त्यक्तमध्ययनं त्वया ॥ २४ ॥ पृष्टः पित्रेति तं प्राह विश्वरूपो मनःस्थितम् ॥
 शोणतीरे श्रुता बाला रूपशीलगुणान्विता ॥ २५ ॥ मग्नं तस्यां तु मच्चित्तं सैव भार्यास्तु मे गुरो ॥ पुत्रवाक्यं पिता श्रुत्वा प्रेपया
 मास स द्विजौ ॥ २६ ॥ शोणतीरे विप्रगेहं यत्र बाला सरस्वती ॥ तत्तातायोदितं ताभ्यां विश्वरूपपितुर्मतम् ॥ २७ ॥ सोऽपि
 कन्यामतं ज्ञात्वा बाढमित्याह तौ द्विजौ ॥ विश्वरूपं सभानीय पितृमातृसुहृद्वृतम् ॥ २८ ॥ विवाहमकरोत्तस्याः सरस्वत्याः पिता
 तदा ॥ पारिवर्हं वरायपि विभ्रयोऽन्नं धनं ददौ ॥ २९ ॥ कृतोद्वाहो विश्वरूपो गृहीत्वा तां सरस्वतीम् ॥ जगाम स्वपुत्रौ तुष्टौ
 मातापितृसुहृज्जनैः ॥ ३० ॥ स विश्वरूपो विधिरिव साक्षात्सखण्ड्य सर्वाञ्जिनधर्ममार्गान् ॥ श्रुतेः स्मृतेर्मण्डनमाचकार लेभे ततो
 मंडननाम लोके ॥ ३१ ॥ स शोभयामास पुत्रौ निजां तां स्मार्ताग्निहोत्रादिभिरनैकैः ॥ अनेकदेशागतशिरप्यवर्गैः सच्छास्त्रवेदाध्य
 यनैकनिष्ठैः ॥ ३२ ॥

जगाम ॥ ३० ॥ साक्षाद्विधिब्रह्मा सर्वान् दिग्गम्भरध्वेताम्बरार्दीन् वैशापिकभौतिकयोगाचारसाध्यमिकादींश्च जिनधर्माणां जिनादिधर्माणां भार्गान् पूर्व
 मद्रूपदेन स्तुडितानपि कचिक्कचिदवशिष्टान् संखण्ड्य सन्यक् खण्डयित्वा श्रुतेः श्रुतिप्रतिपादितधर्मस्य स्मृतेः स्मृतिप्रतिपादितस्य च धर्मस्य मंडनं स्थापनं
 आ साकल्येन चकार । अत एव लोके मण्डन इति स्वगुणसंपाद्यं नाम लेभे ॥ ३१ ॥ स मंडनः स्मार्तत्यादिभिस्तृतीयातैः स्वपुत्रौ माहिभर्ता शोभमाप्रान ॥

उपजातिवृत्तम् ॥ ३२ ॥ एवं मंडनसरस्वत्योः पराजयार्थं संक्षेपेण कथामुपवर्ण्य शंकराचार्यस्य चरित्रं क्रमेणाह शंकर इत्यादिभिः ११ अंगुलमात्रं कृत्वा
भाषां लब्ध्वा ज्ञात्वा द्वितीयेवर्षे वर्णां मातृकावर्णान् ज्ञात्वा पुराणश्रवणादिनातिहासज्ञानवान्भवू ॥ ३३ ॥ परदेवता जगदम्बिका ॥ ३४ ॥ ३५ ॥
॥ ३६ ॥ ३७ ॥ मया किं प्राश्यतां यतोत्र किमपि नावशिष्यत इति भावः ॥ ३८ ॥ बालश्चासौ शंकरश्च तं प्रति स्तन्यं दुग्धमाययत् ॥ ३९ ॥
श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ शंकरोऽथ पितुर्गृहे प्रथमेऽब्दे स्वदेशागम् ॥ भाषां लब्ध्वा परे वर्णाः पुराणश्रवणं तथा ॥ ३३ ॥
कृतचौलस्तृतीयोऽसौ स्वपित्रा देवतालयम् ॥ नीतः पूजापरेणाय पूजिता परदेवता ॥ ३४ ॥ समर्थं दुग्धमेवैवैद्यं दत्तं
तच्छंकराय वै ॥ पितं तेनापि तद्दुग्धं नित्यमित्यं पिबत्यसौ ॥ ३५ ॥ अथैकदा शंकरस्य पिता ग्रामांतरं गतः ॥ शंकरो मातुरादे
शास्त्रयं देवालयं गतः ॥ ३६ ॥ संपूज्य देवतां पश्चात्पयःपात्रं निजे करे ॥ धृत्वा पिबेति तां ग्राह शंकरो बालभावतः ॥ ३७ ॥
भक्त्या पीतं पयः सर्वं देव्या पाषाणरूपया ॥ मया किं प्राश्यतामद्येत्यरुदच्छङ्करो भृशम् ॥ ३८ ॥ आविर्भूयाथ सा शक्तिः
स्वोत्सर्गे बालशंकरम् ॥ संस्थाप्यापाययस्तत्तन्यं दुर्लभं देवतागणैः ॥ ३९ ॥ तत्तत्तन्यं शंकरः पीत्वा प्राप्तसर्वज्ञभावनः ॥
सौंदर्यलहरीनाम्न्या स्तुत्या तुष्टाव तां पराम् ॥ ४० ॥ वर्षे तस्मिन्मृतस्तातो दैवान्छ्रीशंकरस्य सः ॥ चतुर्थे वत्सरे सोभूच्छंकरः सर्व
शक्तिमान् ॥ ४१ ॥ पंचमे चोपनीतोऽसौ गुरुणा सर्वविद्वरुः ॥ सांगान्वेदान्समभ्यस्य वेदार्थं स्वयमाप्तवान् ॥ ४२ ॥ वेदे ब्रह्माऽ
स्यांगे गगौ जीवस्तु सर्वतात्पर्ये ॥ कर्मार्थेऽभूजैमिनिरेवहिते स शंकरो व्यासः ॥ ४३ ॥

सौंदर्यलहरीनाम्ना सौन्दर्यलहरीति प्रसिद्धया स्तुत्या ॥ ४० ॥ तस्मिन्वर्षे तृतीये वर्षे तातः शिवगुरुः मृतः । सर्वशक्तिमान् अभूदित्यर्थः ॥ ४१ ॥ गुरुणा
केनचिद्विद्वद्वरेण तच्छुलोपाध्यायेन सर्वविद्वरुः शंकरः उपनीतः । आप्तवान् ज्ञातवान् ॥ ४२ ॥ वेदे ब्रह्मा । अस्य वेदस्यांगे षडङ्गे गगं इत्युपलक्षणं पाणि
न्यादेः । सर्वतात्पर्यं वेदार्थज्ञाने जीवो बृहस्पतिः । कर्मार्थे कर्ममार्गमासायां जैमिनिः । अद्वैते वेदांते व्यास एवाभवत् ॥ ४३ ॥

निःस्वस्य दारिद्रस्य विप्रस्य गृहम् । विप्रांगना विप्रभार्यो नेति भिक्षा नास्तीत्यब्रवीत् ॥ ४४ ॥ इत्यभित्युत्तरान्वयि ॥ ४५ ॥ अस्य शंकरस्य अलौकिकी सर्वोत्तमा ॥ ४६ ॥ समावर्त्य गुरोरध्ययनं समाप्य ॥ ४७ ॥ राजा तद्देशाधिपः । तमिति पदमुभयान्वयि शंकरं प्रति दर्शनार्थं सभां नेतुं मंत्रिणं प्रेषयत् ॥

एकदा स बटुर्गत्वा निःस्वविप्रगृहं शिवः ॥ भिक्षां देहीति चाहाद्य नेति विप्र्रांगनाब्रवीत् ॥ ४४ ॥ निःस्वास्तु वयमस्त्येतं भिक्षां दातुं न च क्षमाः ॥ इत्थं दीनवचः श्रुत्वा श्रियं स्तुत्वाथ शंकरः ॥ ४५ ॥ अकरोद्ब्राह्मणगृहं धनधान्यसमृद्धिमत् ॥ तदाप्रभृति लोकैऽस्य जाता कीर्तिरलौकिकी ॥ ४६ ॥ षष्ठेन्दुभूच्छास्त्रवेत्ता सप्तमेथ गुरोर्गृहात् ॥ समावर्त्याक्रोत्सेवां स्वमानुः सन्निधौ वसन् ॥ ४७ ॥ राजा तस्य गुणाञ्छुत्वा प्रेषयामास मंत्रिणम् ॥ दर्शनार्थं सभां नेतुं मन्थ्यागत्य तमब्रवीत् ॥ ४८ ॥ राजा तव गुणाञ्छुत्वा द्रष्टुं प्रार्थयतेऽधुना ॥ शंकरस्तद्ब्रुवः श्रुत्वा प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ४९ ॥ वेदाधीतिं तथा शास्त्रं त्यक्त्वा वेदातिचित्तनम् ॥ संगं कश्चाभिवाञ्छितु नितरां विषयेच्छुभिः ॥ ५० ॥ शंकरस्य वचः श्रुत्वा मंत्री तस्मान्नृपं ययौ ॥ राज्ञे सर्वं समाचक्ष्यो यदुक्तं शंकरेण तत् ॥ ५१ ॥ मंत्रिणो वचनं श्रुत्वा स्वयं राजा समागतः ॥ स्वर्णयुतं शंकराग्रे निधायाथ ननाम तम् ॥ ५२ ॥ नाटकत्रयमाहाथ स्वकृतं शंकराग्रतः ॥ श्रुत्वा तुष्टः शंकरस्तं प्राहेत्थं वद वाञ्छितम् ॥ ५३ ॥ पुत्रं याचितवान्राजा तथेत्याहाथ शंकरः ॥ नत्वा श्रीशंकरं राजा तुष्टः स्वनगरं ययौ ॥ ५४ ॥ सप्तर्षयोऽथ चान्येऽपि द्रष्टुं शङ्करमागताः ॥ दृष्ट्वा ताञ्छंकरो नत्वा मंत्र्युत्तमपूजयत् ॥ ५५ ॥ प्रार्थयित्वा मुनीनाह जननी शंकरस्य सा ॥ आयुष्यं मम पुत्रस्य वक्तव्यं कियदस्ति तत् ॥ ५६ ॥

यामास ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ वेदाधीतिं वेदाध्ययनम् । तथा शास्त्रं त्याग्ययनम् ॥ ५० ॥ अध्ययनं त्यक्त्वा नाथास्वार्थमिति यदुक्तं तत्कथितवान् ॥ ५१ ॥ स्वर्णानां सुवर्णमुद्राणाम् अश्रुतम् ॥ ५२ ॥ पूर्वार्थं राजेत्यनुवृत्तिः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ मंत्र्युक्तं सभन्नकं यथा स्थापयामास ॥ ५५ ॥ कियत् ।

कतिवर्षपरिमितम् ॥ ५६ ॥ कुंभजः अगस्त्यः इति श्रुत्वा ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अन्यत् ब्रह्मव्यतिरिक्तं सर्वं मिथ्येति । तुर्याश्रमं संन्यासम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ वाक्यैः पुराणवाक्यैः ॥ ६४ ॥ तेन मया तद्विघातकं ज्ञानमार्गप्रवृत्तिविघातकम् ॥ ६५ ॥ स्वमायया कापट्येन

श्रुत्वाह कुंभजोऽष्टाब्दमुष्याशीर्भित्तथाष्टकम् ॥ एवं षोडश तस्येति ततः सप्तर्षयो गताः ॥ ५७ ॥ माताभूहुः खबहुला श्रुत्वा पुत्रायुषो
ऽल्पताम् ॥ मातरं दुःखितां दृष्ट्वा बोधयामास शंकरः ॥ ५८ ॥ मा शोकं कुरु मातस्त्वं संसारे क्षणभंगुरे ॥ सर्वं स्वप्नसमं दृश्यं का
माता कोस्ति वा पिता ॥ ५९ ॥ सत्यं ब्रह्मैव मिथ्यान्यत्तस्माद्ब्रह्मज्ञातमथे ॥ तुर्याश्रमं करोम्यद्य त्वमाज्ञां दातुमर्हसि ॥ ६० ॥
इति पुत्रवचः श्रुत्वा माताऽऽहाऽतीव दुःखिता ॥ त्यक्त्वा मां दुःखितां गेहे कथं संन्यासमिच्छसि ॥ ६१ ॥ भूत्वादौ ग्रहवान्यज्ञैर्यज
पश्चाद्यतिर्भव ॥ त्यक्तुं नार्हसि सर्वज्ञ विधवा मां स्वमातरम् ॥ ६२ ॥ ममौर्ध्वदेहिकं कर्तो भविता को गते त्वयि ॥ जननीं दुःखिता
मित्थं बोधयामास शंकरः ॥ ६३ ॥ व्यासोक्तैर्बहुभिर्वाक्यैर्ज्ञानवैराग्यदायकैः ॥ समाप्तेऽथाष्टमे वर्षे चित्तयामास शंकरः ॥ ६४ ॥
ज्ञानमार्गप्रवृत्त्यर्थमवतीर्णोऽस्मि भूतले ॥ योऽहं तेन कथं कार्यं गार्हस्थ्यं तद्विघातकम् ॥ ६५ ॥ गुरोरप्यधिका माता सा यथाऽऽज्ञां
हि दास्यति ॥ संन्यासार्थं तथैवाहं यतिष्ये वै स्वमायया ॥ ६६ ॥ इत्थं संचिन्त्य मात्राथ स्नानार्थं सरितं ययौ ॥ प्रविष्टो जलमध्ये
ऽसौ रुरोर्दाबां विमोहयन् ॥ ६७ ॥ हा मातर्मत्पदे ग्रहो धृत्वा मध्यं विकर्षति ॥ श्रुत्वा तद्वचनं माता रुरोदाहातिदुःखिता ॥ ६८ ॥
भर्त्रोऽमृतेः पालिताहं ततो मत्पालकः सुतः ॥ प्राप्तं तस्यापि चेकष्टं किं देवान्न मृता ब्रह्मम् ॥ ६९ ॥ मातुर्वचः समाकर्ण्य पुनस्तां
शंकरोऽब्रवीत् ॥ आज्ञां मे देहि संन्यासे ततो मे जीवनं भवेत् ॥ ७० ॥ श्रुत्वेत्थं साह संन्यासं कृत्वा जीवाद्य पुत्रक ॥ इत्थं
निशम्य बुद्ध्यासौ संन्यस्य बहिरागतः ॥ ७१ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ आ मृतेः मरणपर्यन्तम् । ततो भर्तुर्मरणान्तम् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ बुद्ध्या मनसा संन्यस्येति । तद्विधेर्ज्ञातत्वादित्यर्थः ॥ ७१ ॥

॥ ७२ ॥ सद्रूपस्त्विति कुत्रापि मा ब्रूहि । मध्येव सुखं निवसेति भावः । मत्पितुर्धनहारैः दायदौः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ स्मृत्या रमणभावेण ॥
 ॥ ७५ ॥ संन्यासिना कृतसंन्यासेन भवत्सु गुणतस्मिपे क्षिप्त्वा स्थापिता ॥ ७६ ॥ भवद्भिरिति पूर्वोन्वायि । ते दायदाः पुनः पुनर्गतिं जननीविवासा
 र्थम् । उत्तरार्धभुत्तरान्वयि ॥ ७७ ॥ आत्मतामात्मभावं ज्ञानमिति यावत् । तस्यै मात्रे समादिशदित्यन्वयः । साऽपि ताम् आत्मताम् अवाप्य संतुष्टाऽ
 भवत् । ततः मातृस्थानादूरम् इष्टदेशम् ॥ ७८ ॥ सर्वज्ञस्यापि शंकरस्य संप्रदायप्रवृत्त्यर्थं गुरुपसदनमाह आत्मानमिति । अम्बिलगं सर्वगतम् आत्मा

तामिदं ग्राह संन्यस्तं मनसैव यदा मया ॥ तदा त्यक्त्वागतो ग्राहो वदाऽत्राहं करोमि किम् ॥ ७२ ॥ श्रुत्वा माताऽह मा ब्रूहि स तां
 चादाय सांत्वयन् ॥ मत्पितुर्धनहारैस्त्वं पाल्या बंधुभिरादरात् ॥ ७३ ॥ पुनर्माताह पंचत्वं गताया मम का गतिः ॥ स चाहंवा
 ऽऽगमिष्येहं यदा त्वं तु मरिष्यसि ॥ ७४ ॥ दुःखे सुखेऽथवा मातः स्मृत्याऽयास्यामि तैत्तिकम् ॥ समीपतोऽधिकं दूरात्तत्र सेवां
 करोम्यहम् ॥ ७५ ॥ अथ बंधून्स चाहेत्यं मया संन्यासिना त्वियम् ॥ भवद्भ्या मज्जननी पाल्यैवान्नान्शुकादिभिः ॥ ७६ ॥ भवद्भिरथ
 तेऽप्युचुर्बाढमेवं पुनः पुनः ॥ जननीहितमन्विच्छञ्छंकराचार्य आत्मताम् ॥ ७७ ॥ समादिशत्तदा तस्यै तुष्टाऽभूत्माप्यवाप्य ताम् ॥
 प्राप्याज्ञां मातृतो दूरं गंतुकामस्ततो ययौ ॥ ७८ ॥ आत्मानमेवाखिलगं प्रपश्यन्नात्मस्थितं सर्वमिदं तथैव ॥ मत्संप्रदायाजुगतेः म
 पृच्छन्गोविंदपादं गुरुमाप योगी ॥ ७९ ॥ इति श्रीगुरुपरम्पराचरित्रे पूर्वोद्धे श्रीमच्छंकराचार्यकथासारे नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

नम् अन्वयेन तथा सर्वमिदं जगत् आत्मनि व्यतिरेकेण । अपिश्चार्थं । सम्यक् पश्यन्सन्नपि योगी स शंकरः संप्रदायस्य गुरुपारंपर्यस्य मयैवं कृते सति
 मच्छिष्या अप्येवं कुर्युरित्येव प्रकारकस्य गुरुपसदनसंप्रदायस्येत्यर्थः । पृच्छन् जनानिति शेषः । गोविंदपादं गुरुम् आप प्राप्तवान् । इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥
 ॥ ७९ ॥ इति श्रीगुरुपरम्पराचरित्रे पूर्वोद्धेथंस्कृत्यभिधायं टीकायां त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

चतुर्दशेषुषुषुभिः पयैर्लब्ध्वा गुरुं ततः॥ कार्शीं गतः शिवाज्ञातो भाष्यं चक्र इवीर्यता॥ १४॥ गोविंदपूज्यपादमिति पूज्यपादशब्दो यतित्वशोक्तकः ॥ १॥
 ॥ २॥ अहं भूः पृथ्वी नास्मि नकारबाहुल्येन भिन्नानि वाक्यानि॥ ३॥ ननु तर्हि कोऽपीत्यत आह । सर्वमिति । नेति नेति श्रुत्या सर्वनिषेधे सति यदवशिष्टं
 तदेवाहं परः शिवोऽस्मि । “ नेह नानास्ति किंचन ” इत्यादिश्रुत्या सर्वकार्यजातनिषेधे सति । देहादीनां तत्कारणानां पृथिव्यादीनां वाधितत्वाच्चिर
 धिष्ठानभ्रमासंभवाच्च सर्वाधिष्ठानभूतः प्रत्यगभिन्नः सर्वमाक्षी परः शिवोऽहमसीति भावः । यथोक्तं विष्णुभागवते “ स वै न देवास्तस्येत्येवञ्च न ह्यी न
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाचा॥ गोविंदपूज्यपादं तं दृष्ट्वा दूराद्गृहास्थितम् ॥ ननाम दंडवद्व्रजमात्रकोऽन्निः प्रदक्षिणम् ॥ १॥ वर्णयन्गुरुमाहात्म्यं
 तुष्टाव मधुरैः स्तवैः ॥ पुरस्थं शंकरं प्राह त्वं कोऽसीति स योगिराट् ॥ २॥ एवं पृष्टो गुरुं प्राह शंकोऽहं न भूर्जलम् ॥ न तेजो न
 मरुद्वोम नेन्द्रियाणि न धीर्मनः ॥ ३॥ सर्वं निषिध्य यच्छेषं तेदेवाहं परः शिवः ॥ निशम्येत्यं गुरुः प्राह जाने त्वां शंकरं स्वयम् ॥
 ॥ ४॥ शंकराचार्यतां प्राप्तं ज्ञानमार्गप्रवर्त्तकम् ॥ संपूज्याथ गुरोः पादौ शंकरः शिष्यतां गतः ॥ ५॥ संप्रदायप्रवृत्त्यर्थमग्रही
 च्छङ्करस्ततः ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यानि संप्रदायकमात्तदा ॥ ६॥ ब्रह्माद्वैतं गुरुस्तत्त्वं नित्यं शुद्धं समादिशत् ॥ व्यासेनोक्तं स्वपुत्राय
 संप्रदायक्रमेण तु ॥ ७॥ ततोऽग्रहीद्वैदपादस्ततो गोविंदनामकः ॥ तस्माच्छ्रीशंकराचार्यस्त्वग्रहीन्मन्त्रपूर्णताम् ॥ ८॥ ब्रह्मवाहप्रिति
 ध्यायन्सर्वत्राभूत्समाश्रयः ॥ वार्षिकंश्चतुरो मासान्गुरोः सेवासमाकरोत् ॥ ९॥
 पंडो न पुमान्न जंतुः ॥ नायं गुणः कर्म न सन्न चासन्निषेधेषो जयतादेषः ” इति ॥ १४॥ साधुलोकानां शं भुवं करोतीति तादृशश्चासायाच्यथ तत्ता
 मित्यर्थः ॥ ५॥ ननु सर्वज्ञस्य शंकरस्य किमर्थं शिष्यभावस्वीकरणमित्यत आह । संप्रदायेति । गुरुं विना ब्रह्मविद्या ज्ञानप्राप्तिर्न भवतीति ज्ञापनार्थं
 मित्यर्थः ॥ संप्रदायक्रमत् सैन्यासविहितश्रवणादिसंप्रदायेन ॥ ६॥ संप्रदायक्रमेणानुगन्वयि ॥ ७॥ ततः गुरुस्तंप्रदायक्रमेण तुलितुल्लेखेन शंकरादेः
 द्रमाधवजिष्णुदेवक्रमेण शुद्धं तत्त्वं गौडपादोऽग्रहीदिति योज्यम् । मंत्रपूर्णतां पूर्णाभिषेकदीक्षां तस्मात् गोविंदगुरोः सकाशात् जगद्दे स्वीकृतवान् ॥ ८॥
 सर्वत्र समः आश्रयोऽभिप्रायो यस्य सर्वत्र ब्रह्मदृष्टिः ॥ ९॥

उच्छरार्भमुचरान्वयि । ध्यानमग्रे ध्यानस्ये सति ॥ १० ॥ ध्याने विघ्नकरं विशेषकरं तदा नयास्तोयं स्वकर्मंडलो आमंऽप मंत्रेणालुभ्य
 योगबलेन स्तंभयामासेति संबन्धः ॥ ११ ॥ कुंभजोडास्त्यः तत् स्तंभनम् ॥ १२ ॥ व्यासवाक्यं वक्ष्यमाणम् । हे वत्स कदाचिद्व्यामस्तु हिमालये वदरिका
 भ्यम् । अद्वैतं ब्रह्मसिद्धौवे सिद्धसमुदाये कथयामासेति संबन्धः ॥ १३ ॥ व्याख्यानेति ब्रह्मप्रतिपादनसंग्रामौ ॥ १४ ॥ ब्रह्मप्रतिपादकानि सूत्राणि च
 अवसन्नमर्मादीरे ध्यानयोगपरो यतिः ॥ कदाचिच्छंकराचार्यौ ध्यानमग्रे गुरौ सति ॥ १० ॥ अशृगोन्नमंशरब्दं ध्यानविघ्नकरं
 परम् ॥ तद्दामंभ्य नदीतोयं शंकरः स्वे कर्मंडलो ॥ ११ ॥ स्तंभयामास योगेन कुंभजः सागरं यथा ॥ समाधिविरेमे ज्ञात्वा गो
 विंदाख्यो गुरुस्तु तत् ॥ १२ ॥ शंकरं प्राह हर्षेण व्यासवाक्यमनुस्मरन् ॥ गोविंदयोग्युवाच ॥ व्यासो वत्स कदाचित्तु ब्रह्माद्वैतं
 हिमालये ॥ १३ ॥ कथयामास सिद्धौवे गतोहं तत्र दैवतः ॥ व्याख्यानेति मया व्यासः पृष्ट इत्थं दद्यानिधिः ॥ १४ ॥ त्वया विभा
 गिता वेदा भारतं च कृतं विभो ॥ कृतानि ब्रह्मसूत्राणि गूढार्थग्रथितानि च ॥ १५ ॥ तत्तात्पर्यमविज्ञाय मृषा जल्पंति पंडिताः ॥
 किं तेषां न कृतं भाष्यं तात्पर्यार्थप्रकाशकम् ॥ १६ ॥ श्रुत्वेत्थं मद्वचो व्यासो मामाहेत्थं भविष्यति ॥ कश्चिद्वैविंद शिष्यस्ते
 नर्मदाया जलं महत् ॥ १७ ॥ स्तंभयिष्यति यः कुंभे साक्षाच्छंकर एव सः ॥ मत्सूत्रभाष्यकर्ता च भविष्यति न संशयः ॥ १८ ॥
 मामित्युक्त्वा गतो व्यासः कैलासं त्वमतो यते ॥ जगदुद्धरणार्थाय गच्छ वाराणसीं पुरीम् ॥ १९ ॥

कृतानि । मूललक्षणं च “ अल्पाक्षरमसंदिग्धं सारवद्विश्वतोमुखम् ॥ अस्तोभमनस्यं च सूत्रं सूत्रविदो विदुः ” इति ॥ १५ ॥ तेषां सूत्राणां तात्पर्यं
 यस्मात्त्वा मृषा उपासनादि द्वैतपरं जल्पंति । तेषां सूत्राणां तात्पर्यार्थस्य ब्रह्मपराार्थस्य प्रकाशकं भाष्यं किं न कृतम् । भाष्यलक्षणं तु “ सूत्रार्थो वर्ण्येति
 यत्र वाक्यैः सूत्रानुकारिभिः ॥ स्वपदानि च वर्ण्यन्ते भाष्यविदो विदुः ” इति ॥ १६ ॥ व्यासवाक्यं हे गोविंदेति परान्वयि ॥ १७ ॥ येन इति शंकरस्य
 १०

बोधनम् ॥ १९ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ २० ॥ तां काशीम् । यत् काश्यपकं शंकरविजयप्रसिद्धं श्रुत्वा शिवतां शिवरूपसम् ।
इयात् प्राप्नुयात् ॥ २१ ॥ श्लोकाष्टकैः तत्कृतगङ्गाष्टकनाम्ना लोके प्रसिद्धैः । एवमेवैषि विधेश्वराष्टकान्पूर्णाष्टकनाम्नयां प्रसिद्धैरित्यर्थो बोध्यः ॥
॥ २२ ॥ २३ ॥ पराम् आदिशान्तयभिन्नाम् ॥ २४ ॥ संप्रदायप्रवर्तकः आगमोक्तपूजाक्रमेणोपासनाप्रवर्तकः । अत्र भूमौ मोक्षदे क्षेत्रे तस्थौ
स्थितः । मोक्षप्रदत्वं च यत्र हि जंतुषु प्राणेषूक्तममाणेषु रुद्रस्तारकं ब्रह्म व्याचष्टे । येनासावमुतीभूत्वा मोक्षीभवतीति श्रुतिप्रसिद्धम् ॥ २५ ॥ किं

तत्र विधेश्वरः साक्षाद्दर्शनं ते प्रदास्यति ॥ संप्राप्यैवं गुरोराज्ञां नत्वा तं शंक्रो यतिः ॥ २० ॥ यत्रौ वाराणसीं तां च प्राप्य नत्वा
शिवप्रियाम् ॥ श्लोकाष्टकेन तुष्टाव यच्छ्रुत्वा शिवतामियात् ॥ २१ ॥ प्राप्य भागीरथीं गंगां स्तुत्वा श्लोकैस्तथाष्टभिः ॥ स्नात्वा
तस्यां ययौ पश्चात्परं विधेश्वरालयम् ॥ २२ ॥ संपूज्य परया भक्त्या विधेशं स्वात्मरूपिणम् ॥ श्लोकाष्टकेन तुष्टाव स्तोत्रेणापि स
शंकरः ॥ २३ ॥ अन्नपूणालयं गत्वा तां परां देवतामपि ॥ स्तोत्रेण वरया भक्त्या श्लोकाष्टकेन च ॥ २४ ॥ पूजयामास
विधिवत्संप्रदायप्रवर्तकः ॥ विधेशादीन्प्रपूज्येत्यर्थं तस्थौ क्षेत्रेऽत्र मोक्षदे ॥ २५ ॥ निमज्ज्य गंगांभसि विधनाथं संपूज्य नित्यं परिवार
युक्तम् ॥ सदात्मतत्त्वं परिचितयन्स श्रीशंकरः शंभुपुरे स्थितोऽभूत् ॥ २६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ तत्रस्थे शंकरे कश्चिद्विजो वेद
विदां वरः ॥ एकांति शंकरं नत्वा प्राञ्जलिस्तनुरः स्थितः ॥ २७ ॥ तमाह शंकरः कोऽसि स प्रत्याह च तं यतिम् ॥ विप्रोऽहं चोल
देशस्थस्ततः संसारतापतः ॥ २८ ॥ शांतिमिच्छन्भ्रमन्देशान्प्राप्तो दैवात्पुरिमिमाम् ॥ २९ ॥ मां वारसंसारतृणयच्छब्दोऽसि मे गुरो ॥ २९ ॥

कुर्वन्स्थित इत्यत आह निमज्जयेति । नित्यमिति सर्वत्र योज्यम् । नित्यं गंगोदके स्नात्वा परिवारयुक्तं नित्ययात्रोक्तदेवतापरिवारसहितं विश्वनाथं
संपूज्य सदा आत्मतत्त्वं परिचितयन् सन् शंभुपुरे स्थितोऽभूत् । परिवारेदेवताश्च काशीखण्डे उक्ताः । यथा “ विधेशं माधवं दुर्गिदं दंडपाणिं च भैरवम् ॥
वंदे काशीं गुहां गंगां भवानीं मणिकर्णिकाम् ” इति ॥ २६ ॥ तत्रस्थे काशीस्थिते सति ॥ २७ ॥ शांतिं निरतिशयसुखरूपां मे मम पुण्येन

प्राप्नोऽसि ॥ २९ ॥ तस्य द्विजस्य ॥ ३० ॥ साधनसंपन्नम् । साधनानि तु—नित्यानित्यवस्तुविवेकः इहामुत्र फलभोगविरागः । शमादिषट्कसंपत् ।
 मुमुक्षुत्वं चेत्युक्तानि । तैर्युक्तम् ॥ ३१ ॥ संप्रदायप्रवृत्त्यर्थं कलौ आगमोक्तपूजाक्रमप्रवृत्त्यर्थम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ चांडालरूपेण विश्वेश्वरदर्शनमाह एक
 देति । एकः एकाकी श्रमिः श्रानैः ॥ ३४ ॥ सिद्धांतवाक्यतः श्रुतिसिद्धांतवाक्येन प्रत्याह ॥ ३५ ॥ श्रुतिः अद्वैतं ब्रह्म प्राह । तत्र ब्रह्मणि । भेदक
 ल्पना का न काचिदित्यर्थः । मार्गं देहीति यद्ब्रूषे तत् देहिनं जीवं वा ब्रूषे इति प्रश्नद्वयम् ॥ ३६ ॥ तत्र देहादीनां जीवस्य च चिदात्मनि
 अध्यस्तत्वमंगीकृत्य क्रमेण निराकरोति न भूषेति । भूषा अलंकारः स्वर्णभिन्नो नास्ति । कार्यमात्रस्य कारणानन्यत्वात् । एतेन स्वप्न
 इत्यादिप्रार्थनां तस्य श्रुत्वा श्रीशंकरो गुरुः ॥ संन्यासं दत्तवांस्तस्मै प्रेषेच्चारणपूर्वकम् ॥ ३७ ॥ ज्ञान्वा साधनसंपन्नं
 तत्त्वमस्यादिवाक्यतः ॥ ब्रह्माद्वैतं परं तत्त्वं बोधयामास तं गुरुः ॥ ३८ ॥ मंत्रजातं रहस्यं च योगमुद्राक्रमं तथा ॥ संप्रदायप्रवृत्त्यर्थं
 तस्मै सर्वं समादिशत् ॥ ३९ ॥ आद्यः सनंदः शिष्योऽसौ जातोऽन्येऽथ मुमुक्षवः ॥ शंकरं शरणं प्राप्ताः प्रापितास्तेऽपि शिष्यताम्
 ॥ ४० ॥ एकदैकः शंकरस्तु स्नातुं गंगां गतस्तदा ॥ श्रमिश्चतुर्भिः संयुक्तं चंडालं पथि दृष्टवान् ॥ ४१ ॥ तमाह शंकरो मार्गं
 देहि मां मा स्पृशेति च ॥ श्रुत्वात्यजस्तं प्रत्याह हसन्सिद्धांतवाक्यतः ॥ ४२ ॥ ब्रह्माद्वैतं श्रुतिः प्राह तत्र का भेदकल्पना ॥ देहि
 मार्गमिति ब्रूषे देहं वा देहिनं वद् ॥ ४३ ॥ न भूषा स्वर्णभिन्ना च क्व भेदः साक्षिणि स्वयम् ॥ अहं द्विजोऽत्यजोऽयं च कस्ते
 मिथ्याग्रहो यते ॥ ४४ ॥ अविमुक्तमिदं क्षेत्रं यत्र देवो महेश्वरः ॥ तत्रापि भेदबुद्धिश्चेत्येते चित्रमिदं महत् ॥ ४५ ॥
 देहोपि नात्मभिन्नः । अध्यस्तस्य अधिष्ठानानन्यत्वादिति सूचितम् । तथा च जडचेतनयोरभेदात् चेतनं प्रति जडदेहेन देहं प्रति आत्मना वा भाषणं
 न संभवति । स्वयं स्वप्नकारो साक्षिणि भेदः क्व । न क्वपि भिन्नत्वम् । एतेन आत्मना आत्मानं प्रति भाषणं न संभवति त्वदीयमदीयात्मनोरैकत्वात् । चका
 रेण त्वदीयान्नमयादिना मदीयान्नमयादीन् प्रति भाषणं न संभवति । भेदस्य चैतन्यस्य स्वप्रकाशस्य चाभावात् । तस्मान्मार्गं देहीति त्वयश्चो न वदत
 इति भाषः । ननु लोकसंग्रहार्थमुच्यत इत्यत आह । अहमिति ॥ ४६ ॥ अस्मिन् क्षेत्रे भेददृष्टिर्न युक्तेत्याह—अविमुक्तमिति । एतत् क्षेत्रम् अविमुक्तम्

ज्ञकमस्ति यत्र क्षेत्रे महेश्वराख्यो देवो ग्रामदेवतास्तितात्र क्षेत्रे भेदबुद्धिः भेददर्शित्वं चेत् इदं महाच्चित्रं स्यात् । अस्मिन्महाक्षेत्रे संन्यासिनस्तत्र श्रुतिसिद्धांतं विरोधि भेदबुद्धिकल्पनं स्पृश्यास्पृश्यदर्शनमयुक्तमिति भावः । तथा च श्रुतिः अविमुक्तं वै कुरुक्षेत्रं ब्रह्मसदनमिति चातदर्थस्तु काशीमरणजन्यमुक्तेः कैवल्यरूपत्वात्सलोकवादिविविधमुक्तिरहितम् । अविमुक्तं कुरुक्षेत्रं चाकुलितं गौतीति कुरु पापं तस्य क्षेपणात्रायत इति कुरुक्षेत्रं ब्रह्मशान्तिस्थानं चेति ॥ ३८ ॥ अदः इदं विश्वमाप्तादृशनिश्चयवांस्त्वं मम गुरुरेवासीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ देहबुद्ध्याऽहं तव दासोऽस्मि, जीवधीर्जीवबुद्धिरहं तव अंशोऽस्मि आत्मबुद्ध्या त्वेवाहमस्मि एवं मम बुद्धिनिश्चिता निश्चयं प्राप्ता ॥ ४१ ॥ हे यतीश्वर ॥ ४२ ॥ यथा व्यासो मे प्रियस्तथा त्वं मे प्रियोऽसि । एतत् अवताररूपेणोक्तं वस्तुतः अहमेव

श्रुत्वेतथं शंकरः प्राह सत्यमुक्तं त्वगप्यदः ॥ सर्वमात्ममयं विश्वं यः पश्यति स मे गुरुः ॥ ३९ ॥ वदन्मेवं शंकरोऽथ वेदैर्युक्तस्ततः शिवः ॥ आविर्भूतः शंकराग्रे तं च तुष्ट्याव शंकरः ॥ ४० ॥ दासोऽहं ते देहबुद्ध्या तथाशो जीवधीरहम् ॥ आत्मबुद्ध्या त्वमेवाहं निश्चितैवं मतिर्मम ॥ ४१ ॥ इत्थं स्तुतस्स बहुधा श्रीशिवस्तमथाब्रवीत् ॥ धन्यस्त्वं कृतकृत्योऽसि सर्ववेत्ता यतीश्वर ॥ ४२ ॥ यथा व्यासः प्रियो मे त्वं तथैवाहं त्वमेव हि ॥ नावयोरंतरं किंचिन्मुनीनामाशयोऽस्म्यहम् ॥ ४३ ॥ श्रुतीः संगृह्य मीमांसा कृता व्यासे न चाद्वया॥ मोक्षनिष्ठामतं यत्र सांख्यादीनां तु खंडितम् ॥ ४४ ॥ भाष्याभासान्मूढधियस्तस्याः केचित्प्रचक्रिरे ॥ अन्यथा श्रुतिवाक्या नि व्याख्यातानि कुबुद्धिभिः ॥ ४५ ॥ न सर्वज्ञं विना तेषां स्यात्तत्त्वार्थप्रकाशनम् ॥ सर्वज्ञोऽसि यते त्वं तु सर्वसिद्धियुतो मुने ॥ ४६ ॥

त्वं त्वमेवाहंभित्यर्थः । मुनीनां व्यासादीनाम् आशयः हृदयगतं वात्सर्यमस्मि ॥ ४३ ॥ एवं विषेश्वरस्य प्राप्तंगिकभाषणमुक्त्या तद्वत्तामाज्ञाभाह—श्रुतीरेत्यादिभिः । संगृह्य सम्यक् विचार्य । अद्वया अद्वैतप्रतिपादिका अयातो ब्रह्मजिज्ञासेत्यादिमुक्तसमूहरूपा उत्तरमीमांसा कृता । यत्र उत्तरमीमांसायां मोक्षनिष्ठाया मोक्षनिश्चयस्य मतं सिद्धांतोऽस्ति । सांख्यकाणादादीनां मतं तु खंडितम् ॥ ४४ ॥ केचिद्भास्करादयः । भाष्यामिव आभासंत इति तान्भाष्याभासाद्ग्रंथान् । पाशुपतादीनां भाष्यग्रन्थान् न तु भाष्यभूतान् । अन्यथा द्वैतपरत्वेन व्याख्यातानि ॥ ४५ ॥ तेषामुत्तरमीमांसाभूतानाम् । तदित्यव्ययं तथेत्यर्थः ।

अव्ययानामनेकार्थत्वात् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इतिहासाना भारतादीनाम् । निर्मथ्य विचारेण निष्कास्येति पूर्वेणान्वयः ॥ ४८ ॥ पर्गनिष्ठत्वं चिर-
ब्रह्मस्थायित्वं च यास्यति ॥ ४९ ॥ गुप्ताख्यम् अभिनवगुप्तनामानं शास्त्रम् ॥ ५० ॥ भेदाभेदमते द्वेताद्वैतमते निष्ठं वेदार्थस्य केवलद्वैतस्य तत्स्वरं
लौकिकं भास्करम् ॥ ५१ ॥ एवं विश्वेश्वराज्ञां संपाद्य भाष्याणि चकारेत्याह शंकर इति पंचभिः ॥ ५२ ॥ स्थित इति पूर्वान्वितम् ॥ ५३ ॥

सर्वश्रुतीनां तात्पर्यं यथा ब्रह्मणि वर्तते ॥ तदद्वैतपरं भाष्यं कुरुष्वामिमतं सताम् ॥ ४७ ॥ श्रुतिस्मृतीनिहासानामर्थं
निर्मथ्य तत्त्वतः ॥ शिष्यप्रशिष्यरूपेण संप्रदायं प्रवर्तय ॥ ४८ ॥ त्वया कृतानि भाष्याणि प्रसिद्धिं हि महति क्रे ॥ यास्यति ब्रह्म
लोकैऽपि परिनिष्ठत्वमेव च ॥ ४९ ॥ मंडनं कर्मठं जित्वा तथा जित्वा प्रभाकरम् ॥ नीलकण्ठं तथा शैवं गुप्ताख्यं शाक्तिकं तथा ॥ ५० ॥
भेदाभेदमते निष्ठं भास्करं वेदतत्स्करम् ॥ जित्वा शिष्यत्वमानीय मतं प्रख्यापयामास्य ॥ ५१ ॥ इत्युक्तातिर्हितः शंभुः शंकरो जा-
ह्नवीं ययौ ॥ कृताह्निकः शिवं ध्यायन् वेदांताथान्विचारयन् ॥ ५२ ॥ स्थितोऽथास्याखिलज्ञस्य सर्वशक्तिमतो यनेः ॥ भाष्यं कृतं
त्वशक्तिश्च स्वयमाविरभूद्धि ॥ ५३ ॥ बदरीकाननं गत्वा तत्र ब्रह्मर्षिभिः सह ॥ संविचार्यागमार्थं स संनित्यापि स्वयं मुहुः ॥ ५४ ॥
ईशावास्यद्युपनिषदशभाष्याणि सोऽकरोत् ॥ गीताया विष्णुसहस्रनाम्नां भाष्यं स शंकरः ॥ ५५ ॥ भाष्यं सनत्सुजातीयमुप-
देशसहस्रकम् ॥ नृसिंहतापिनीव्याख्यां कृत्वा शिष्यानुपादिशत् ॥ ५६ ॥ शांतिपाठविधौनेन सम्प्रदायानुसारतः ॥ एवं काशीपुरे तिष्ठ-
न्मशिश्वः शंकरो बभौ ॥ ५७ ॥ एकदा जाह्नवीपारे स्थितं शिष्यं सनंदनम् ॥ गंगाज्वारे स्वयं स्थित्वा शंकरः प्राह तं मुदा ॥ ५८ ॥

आगमार्थं वेदार्थम् ॥ ५४ ॥ ईशायानामीशकेनकठप्रश्नमुण्डाण्डुक्यतैत्तिरीयकैतरयकच्छादोग्यबृहदारण्यकाख्यानां दशानामुपनिषदां दश भाष्याणि
॥ ५५ ॥ उपदेशसहस्रीम् ॥ ५६ ॥ शांतिपाठविधानेन संप्रदायानुसारतः प्राचीनाद्वैतसंप्रदायानुसारेण ॥ ५७ ॥ जालंध्याः पारे पस्तीरे गंगायास्तस्याः

पुत्रावारे अर्वाचीनतीरे " पारावारे परार्वाचीतीरे " इत्यमरः ॥ ५८ ॥ सरितः गंगायाः । स सनंदनः ॥ ५९ ॥ अच्छा स्वच्छापि सा गंगा । तस्येति काकाक्षिबुभयत्र योज्यम् । तस्य गुरुभक्त्या संतुष्टां सती तस्य सनंदनस्य पदेपदे पादसंक्षेपस्थाने पद्मानि उदंचयति स्म प्रादुश्रकार ॥ ६० ॥ पद्मेषु पादावस्थेति पद्मपाद इत्यन्वर्थकं नाम छतवात्र ॥ ६१ ॥ विवादैः शास्त्रीयैर्विदैः अजयत् जितवात्र । अथ शंभुविश्वेश्वरः कशिकाधीश्वरो भगवान् तं संसारसागराद्भक्तिस्तारिका सरितो न किम् ॥ तारिकेति स निश्चित्य प्रविष्टो जाह्नवीजलम् ॥ ६२ ॥ पादयोः क्षेपणे तस्य सा पद्मानि पदेपदे ॥ गंगोदञ्चयति स्माच्छा संतुष्टा गुरुभक्तितः ॥ ६० ॥ पदं निवेश्य पद्मेषु गुरोर्गते समाययौ ॥ दृष्ट्वा शिष्यं गुरुस्तस्य पद्मपादाभिर्धा व्यधात् ॥ ६१ ॥ सैकदा वादिनः शैत्रान्विवादैर्जयद्गली ॥ ताञ्छिष्यांश्चाकरोच्छंभुस्तमथाज्ञापयत्पुनः ॥ ६२ ॥ कुरु शारीरकं भाष्यं ब्रह्मसिद्धांतगोचरम् ॥ शिषेनाज्ञापितो व्यससमुत्राणां श्रुतिसम्मतम् ॥ ६३ ॥ चक्रे शारीरकं भाष्यं ब्रह्माद्वैतप्रकाशकम् ॥ शिष्यानध्यापयामास सर्वत्रैतत्प्रकाशितम् ॥ ६४ ॥ सारं श्रुतीनामजमूत्रभाष्याद्यद्वैतसिद्धांतमतप्रकाशम् ॥ कृत्वाह पद्मांघ्रिमुखान्स्वशिष्याञ्छ्रीशंकरोऽज्ञानतमोहरोऽर्कः ॥ ६५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धे श्रीमच्छङ्खराचार्यकथासारे चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

शंकरं पुनः आज्ञापयत् । शारीरकभाष्यं कर्तुं पुनश्चाज्ञापितवानित्यर्थः ॥ ६२ ॥ ब्रह्मसिद्धांतविषयकं तत्पारिपूर्णं शारीरकं शरीरमेव शरीरकं कृतितत्वात् तन्निवासी जीवः शारीरकस्तद्विषयकं भाष्यम् । जीवस्य ब्रह्मत्वप्रतिपादकमित्यर्थः । परार्द्धं परान्वयि ॥ ६३ ॥ एतत् भाष्यम् ॥ ६४ ॥ अजः जननादिशून्यः परमात्मा तद्विषयाणां सूत्राणां ब्रह्मसूत्राणां भाष्यम् । अज्ञानतमोहरोऽर्क इव । लुप्तोपमा । इंदवज्जावृत्तम् ॥ ६५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धे श्रीमच्छङ्खराचार्यकथासारे चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

सर्गे पंचदशे व्यष्टयैव्यसिंक्षणं ततः । भट्टाग्रिमण्डनाभ्यां च शंकरस्योक्तिर्यते ॥ १५ ॥ एकदेति । सायं भाष्यमिति भावः ॥ ३ ॥
 ब्राह्मणः ब्राह्मणवेषो व्यासः ॥ २ ॥ ३ ॥ स्वयमित्यनेन शिष्या मा वदत्विति सूचयति ॥ ४ ॥ व्यासाभिप्रायो यथातथा
 एकस्य सूत्रस्य तृतीयाध्यायस्य प्रथमसूत्रस्य । “ तदंतरप्रतिपत्तौ रंहति संपरिष्वक्तः प्रश्नरूपणाभ्याम् ” । इत्यस्य मुख्यं यथार्थम् अर्थ
 स्वयं वदेति पूर्वोक्तम् ॥ ५ ॥ इत्युक्तो भाष्यकारो मंत्रार्थविदो ब्रह्मज्ञान् नत्वा गताहंकारत्वेन सूत्रार्थं वक्तुं प्रतिजानीते आचार्येभ्य इति । मंत्र

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ एकदा शंकरो योगी भाष्यं शारीरकाभियम् ॥ शिष्यानध्यापयामास जाह्नवीतीरसंस्थितः ॥ १ ॥ पाठति
 ब्राह्मणः कश्चिद्बृहस्तत्र समागतः ॥ पप्रच्छ शंकरं शास्त्रं किमिदं पाठ्यते यते ॥ २ ॥ विप्रं प्रोचुस्तदा शिष्या भाष्यं शारीरकाभि
 यम् ॥ ब्रह्माद्वैतप्रकाशाय विप्रास्मद्गुरुणा कृतम् ॥ ३ ॥ श्रुत्वेत्यं ब्राह्मणः प्राह शंकरं किमिदं यते ॥ शिष्यास्त्वां भाष्यकर्तारं
 प्राहुर्वद तथा स्वयम् ॥ ४ ॥ सूत्रस्यैकस्य मुख्यार्थं यथा व्यासाशयो यते ॥ श्रुत्वेत्यं भाष्यकृत्प्राह ब्राह्मणं तमुदागवीः ॥ ५ ॥
 आचार्येभ्यो ब्रह्मविद्भ्यो नमो मेस्तु सदा द्विज ॥ न मे सूत्रज्ञताऽहंता यत्पृच्छसि तदुच्यते ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वाह सूत्रार्थं शंकरोऽथ तदा
 द्विजः ॥ निषिध्य भाष्यकारोक्तमन्यथा प्रत्यपादयत् ॥ ७ ॥

ब्रह्मभ्यो ब्रह्मविद्भ्यः सदा मे मम नमोस्तु मम सूत्रज्ञतारूपाऽहंता नास्ति किंतु यत्पृच्छसि तदुच्यते ॥ ६ ॥ एवमिति सूत्रार्थस्तु । मरणसमये वंदतरप्रति
 पत्तौ देहांतरप्राप्तौ देहबीजभूतेभूतसूक्ष्मैः संपरिष्वक्तः संवेष्टिबो रंहति गच्छति कृतः प्रश्नरूपणाभ्यामिति हेतुः । तांडिभृतो गौतमजमिनिप्रश्नप्रतिवचना
 भ्यामिति । तदर्थः—मश्रस्तावत् वेत्यं यथा पंचम्यामाहुतावापः पुरुषवचसो भवंतीति । प्रतिवचनं च युपर्जन्यपृथिवीपुरुषयोर्पत्सु पंचस्वप्निषु श्रद्धासोम
 वृष्टयन्नरोत्तारूपाः पंचाहुतीर्दशयित्वा इति तु पंचम्यामाहुतावापः पुरुषवचसो भवंति । तत्राच्छब्देन सर्वेषां देहबीजभूतानां भूतमृक्षमाणानां ग्रहणात्संपरिष्वक्तेः

गच्छतीति सिद्धं भवतीति । एवं सूत्रार्थं श्रुत्वा द्विजो ब्राह्मणवेषो व्यासो भाष्यकर्तुः अर्थम् अन्यथा उक्तैपरित्यजेन प्रतिपादितवान् । तथाहि । व्यापिनां करणानाम् आत्मनश्च देहांतरयातौ कर्मवशादवृत्तिलाभस्तत्र तत्र भवति । यद्वा केवलस्यैवात्मनो वृत्तिलाभस्तत्र भवति । इद्रियाणि तु देहवदभिनवान्येव तत्र तत्र भोगस्थान उत्पद्यते । यद्वा मन एव केवलं यथा भोगस्थानमपि प्रतिष्ठते । यद्वा जीव एवेत्सृज्य देहदेहांतरं प्रसिषद्यते शुक्क इव वृक्षादवृक्षान्तरम् । किंच देहांतरप्रतिपत्तौ करणानां जीवेन सह गमनं न संभवति । “यत्रात्म्य पुरुषस्य मृतस्यापि वागप्येति वातं प्राणश्चक्षुरादित्यं मनश्चंद्रमसं दिशः श्रोत्रम् इत्यादिश्रुतिविरोधात् । उक्तं च—प्रथमेऽप्यौ अपां श्रवणाभावात्संचम्यामाहुता आपः पुरुषवचसो भवतीति निश्चेतुं न शक्यते । अत्र हि ब्रुलोकायाः पंचाश्रयः श्रद्धायाहुतीनामाधारस्त्वेनोक्ताः । तत्र प्रथमेऽप्यौ श्रुतां श्रद्धां परित्यज्याश्रुतानामपां कल्पनं साहसमात्रम् । श्रद्धायाः प्रत्ययविशेषत्वप्रसिद्धेः । किंच अस्मिन् अपां श्रद्धादिक्रमेण पंचम्यामाहुतौ पुरुषाकारता प्रतिपत्तिस्तथापि तत्पारिष्वकस्य जीवस्य गमनं तु न वाच्यं तस्याश्रुतत्वात् इत्यादि अन्यथार्थं प्रतिपादित

भाष्यकृत्स्थापयामास निजोक्तं श्रुतिवाक्यतः ॥ ज्ञात्वा द्विजं तदा व्यासं पद्मपादोऽर्जुनोदिदम् ॥ ८ ॥

वानित्यर्थः ॥ ७ ॥ एवं व्यासवाक्यं श्रुत्वा भाष्यकारः शंकरः श्रुतिवाक्यप्रमाणेन स्वकीयार्थं प्रतिपादितवानित्याह । भाष्यकृदिति । न तावत् सांख्य बौद्धवैशेषिकदिगंबरानां कल्पना आदर्त्तव्या उदाहृतश्रुतिविरोधात् । न चाच्छब्दस्य श्रवणसामर्थ्यात्प्रतिवचनाभ्यां केवलाद्रिः संपरिष्वक्तो गच्छतीति वाच्यम् । तासां भूयस्त्वपेक्षयाऽच्छब्दयोगाविरोधात् । न हि केवलानामपां देहांतरभक्तत्वं संभवति त्रिवृत्करणश्रुतेः । त्रयाणामपि तेजोऽवधानां देहे कार्यौ पलब्ध्या तस्य त्रयात्मकत्वाच्च । ननु पार्थिवो धातुर्भूयिष्ठो देहेषूपलक्ष्यते इति चेन्नैष दोषः । इतरापेक्षयाऽपि बाहुल्यसंभवात् । तस्मादच्छब्देन सर्वेषामेव देहबीजानां भूतसूक्ष्माणामुपादानं युक्तम् । किं च प्राणानां देहांतरप्रतिपत्तौ गतिः श्राव्यते । “तमुत्क्रामंतं प्राणोजुत्क्रामति प्राणमनुत्क्रामंतं सर्वे प्राणा अनुत्क्रामन्ति” इत्यादिश्रुतिभ्यः । सा च प्राणानां गतिराश्रयमंतरेण न संभवति । अतः प्राणगतिप्रयुक्तानां तदाश्रयणाभ्यामपि भूतान्तरोपसृष्टानां गतिरर्थ्या द्रश्यते । न हि निराश्रयाः प्राणाः कचिद्गच्छन्ति तिष्ठन्ति वा । जीवतो अदर्शनात् । वागादीनामश्रयादिगतिश्रुतिस्तु गौणी । लोमसु केशेषु चादर्शनात् ।

‘ओषधीर्लोभानि वनस्पतीन्केशाः’ इति हि तत्र तत्रान्नायेत । न च तेपामुत्प्लुत्य गमनं संभवति । न च जीवस्य प्राणोपाधिप्रत्युत्थानेन गमनमवकल्प्यते । नापि प्राणैर्विना देहांतरे उपभोग उपपद्यते । तस्माद्वागाधधिष्ठात्रीणासमर्थ्यादिदेवतानां वागाधुपकारिणीनां मरणकाले उपकारनिवृत्तिमात्रमपेक्ष्य वागादयः अश्रयादीन् गच्छंतीत्युपचर्यते । यत्तु प्रथमेष्टौ अपामश्रवणमियादि । तदपि न दोषावहम् । यतस्तत्रापि प्रथमेष्टौ ता एवापः श्रद्धाशब्देनाभिधीयंते । एवं सति आदिमध्यावसानसंगदनाकुलमेतदेकं वाक्यमुपपद्यते । अन्यथा पुनः पंचम्यामाहुतौ । अपां पुरुषवचस्त्वप्रकारे पृष्टे प्रवचनावसरे । प्रथमाहुति स्थाने यदि अनयोर्होम्यं द्वयं श्रद्धानामावतारयेत् । ततोऽन्यथा प्रश्नोऽन्यथा प्रवचनमित्येकवाक्यता न स्यात् । न च श्रद्धाशब्दोऽप्रत्ययो मानसो जीवस्य वा धर्मः सन् । धर्मिणो निष्कृष्य होमाद्योपादातुं शक्यते पश्चादित्येव हृदयादीनि । तस्मादाप एव श्रद्धाशब्देनोपदेश्याः । श्रद्धाया आप दत्ति

शंकरः शंकरः साक्षाद्भ्यासो नारायणो हरिः ॥ तयोर्विवादे संप्राप्ते किंकरः किं करिष्यति ॥ ९ ॥ श्रुत्वा शंकरः साक्षाद्भ्यासं ग्राह कृतानजलिः ॥ दर्शयस्व निजं रूपं पैलादिमुनिसेवितम् ॥ १० ॥ एवं वदन्ददर्शये साक्षाद्भ्यासं स शंकरः ॥ जटाकलापैर्भ्राजंतं स शिष्यः प्रणनाम तम् ॥ ११ ॥ गुरो त्वदर्शनाद्धन्याः कृतकृत्या वयं प्रभो ॥ स्वागतं ते गुरो भाग्यं मदीयं फलितं दृढम् ॥ १२ ॥

वैदिकभयोगदर्शनात् । श्रद्धाशब्दस्याज्जपत्तायां बीजरूपतायां सूक्ष्मत्वगुणयोगेन प्राणवके सिंहशब्द इव नाम श्रद्धाशब्दो योपपन्नः । श्रद्धापूर्वककर्मसमवायाच्चाणु श्रद्धाशब्द उपपद्यते । “ आपोहास्मै श्रद्धां सन्नमंते पुण्याय कर्मणे ” इति श्रुतेः श्रद्धाहेतुत्वाच्च तामु श्रद्धाशब्दोपपत्तिः । यद्यपि अत्र जीवानां श्रवणं नास्ति । तथापि इष्टापूर्तादिकारिणः पितृयानेन गंतारः श्रुतास्त एव इहापि प्रतीयंते । तस्माद्भूतभूतदेहांतरे बीजभूतः संपरि व्यक्तो गच्छतीति सिद्धम् । एवं खंडनमंडनाभ्यामष्टदिनपर्यंतं वादो जात इत्यर्थः । तदा पृथपादः द्विजरूपं व्यासमिति ज्ञात्वा इदं वक्ष्यमाणमब्रवीत् ॥ ८ ॥ श्रीगुरो देशिक मादशः किंकरः किंकरिष्यति । न किमपि मत्सामर्थ्यभयतयोर्निवारणेऽस्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ आदराद्गुरुशब्दस्य द्विरुक्तिः ॥ १२ ॥

दृष्ट इत्यत्रास्माभिरित्यध्याहारः ॥ १३ ॥ यत्र भारते ॥ १४ ॥ १५ ॥ अद्वैताध्यप्रकाशाय वेदांतमार्गप्रवृत्त्यर्थं सामान्यतः श्रुत्वा विरो-
धतः श्रोतुं श्रामः ॥ १६ ॥ हर्षमिमां निरतिशयसुखं गतोऽसि ॥ १७ ॥ अर्कः सूर्यसदृशं भवत्सूत्रं भवता कृतं ब्रह्मसूत्रं क । मय भाष्यात्मा भाष्यस्यहो
अन्यदीपकः क ॥ १८ ॥ एतद्भाष्ये बुद्धिपूर्वकं स्वयं स्वभावतो वा यत्साहसं न्यूनाधिकोक्तिरूपं मया अकारि कृतं चेत्तर्हि समीकर्तुं समानं कर्तुं
योगोऽसि ॥ १९ ॥ इत्थं निगदतो भाषमाणस्य तस्य शंकरस्य प्रसन्नं प्रशस्तार्थकं गंभीरं गहनार्थकम् ॥ २० ॥ वाक्यैः श्रुतिस्मृतिवचनैः सिद्धांतयु-
द्देशो नारायणः साक्षादष्टादशपुराणकृत् ॥ वेदा विभाजिता येन भारतं च तथा कृतम् ॥ १३ ॥ वर्णाश्रमव्रतां धर्मौ वर्णितौ यत्र
कृत्स्नशः ॥ इत्येवं संस्तुतो व्यासो भाष्यकारेण धीमता ॥ १४ ॥ उपविश्यासने ग्राह शंकराचार्यमादरात् ॥ धन्योऽसि कृतकृत्योऽसि
प्रियोऽसि शुक्रवन्मम ॥ १५ ॥ अद्वैताध्यप्रकाशाय लोके जातोऽसि शंकर ॥ भाष्यं शंभुसभायां ते श्रुत्वा श्रोतुं समागतः ॥ १६ ॥
त्वन्मुखान्तत्समाकर्ण्य परं हर्षमवाप्तवान् ॥ इत्थं व्यासवचः श्रुत्वा भाष्यकृत्प्राह तं गुरुम् ॥ १७ ॥ क्व भवत्सूत्रमूर्यः क्व मद्भाष्याख्या
रूपदीपकः ॥ तथापि करुणाद्रौ चेतसेत्यं प्रभाषसे ॥ १८ ॥ साहसं चेन्मयाऽकारि भाष्ये बुद्ध्या स्वयं क्वचित्तात्त्वं विचार्य शिष्यस्य
समीकर्तुमिहाहसि ॥ १९ ॥ इत्थं निगदतस्तस्य हस्ताद्भाष्यं स चाग्रहीत् ॥ प्रसन्नं चातिगंभीरं तदैक्षत महासुनिः ॥ २० ॥ सूत्रानुकारि
भिवर्क्यैथुक्तं सिद्धान्तयुक्तिभिः ॥ दृष्ट्वाभिनंद्य संतुष्ट एवमाह स शंकरम् ॥ २१ ॥ न साहसं भवान्नुऽकारिद्भाष्ये महत्तरे ॥ मीमां-
सायां शब्दशास्त्रे वेदे भाष्ये च कापिले ॥ २२ ॥ योगे नास्ति समो लोके भवता भूतले दिवि ॥ कथं ते वदनात्सौम्य दुरुक्तं निःस-
रेद्यतः ॥ २३ ॥ प्राकृतो नासि गोविंदस्वामिशिष्यः स्वयं शिवः ॥ त्वद्वते कुशलः कोऽन्यः सूत्रभाष्यादिकारकः ॥ २४ ॥
किमिः सिद्धांतानुमौलैश्च युक्तम् । संतोषवशात् । अतिसंतुष्टत्वेन ॥ २१ ॥ भीमांसादिषु भवता समो दिवि भुवि लोके चतुर्दशमुवने अत्र नास्तीत्यस्य यवताः
सन्नि भूतमविष्यद्वर्तमानकालाः सन्तीतिवद्वर्तमानार्थमात्राविवक्षया त्रैकालिकत्वं सत्तायां प्रतीयत इति प्राङ् नासीदथे न भविष्यति वर्तमाने च नास्तीत्यर्थः ।
इदं नास्तीत्युच्येन योग्यम् ॥ २२ ॥ निःसरेद निर्गच्छेत् । यत् इत्युच्यतान्वयि ॥ २३ ॥ प्राकृतो लौकिकः ॥ २४ ॥

याथातथ्येन यथार्थत्वेन । आशयोऽभिप्रायः ॥ २५ ॥ २६ ॥ आयुषोते आयुष्यसमाप्तौ मणिकर्णौ भागिरथ्यामेतच्छरीरं त्वरामपे यावन्प्राप्ति ताः गार्हमात्रं
 संप्रतीक्षस्व स्थिरो भवेत्यन्वयः ॥ २७ ॥ कार्यशेषज्ञानार्थं ध्यात्वेति ॥ २८ ॥ वादिनो मंडनदयः यैवेदोऽप्यथा कर्मणः कृतः ॥ २९ ॥ न चेत् तन्मतविना
 सार्थं भुवि वासं न करोषि चेत् मुमुक्षा मोक्षेच्छा दुर्लभा स्यात् ॥ ३० ॥ वेदांता उपनिषद्मार्गाः । नन्वल्पायुषा मया कथं स्थावराभ्यमित्यत्र आह ।
 याथातथ्येनाशयो मे सूत्रभाष्ये त्वयोदितः ॥ कैश्चिद्वृत्तानि भाष्याणि पूर्वं तत्राशयो न मे ॥ २९ ॥ गुरुणोक्तं वचः श्रुत्वा भाष्य
 कारोब्रवीदिदम् ॥ मया कृतानि भाष्याणि न्गास्त्यातानि तथोक्तिभिः ॥ २६ ॥ प्रकाशितोऽद्वैतमार्गः कृत्यं नैवावशेषितम् ॥
 संप्रतीक्षस्व तावन्मां मणिकर्ण्यौ त्वदंतिके ॥ २७ ॥ आयुषोऽस्ते त्यजाम्यद्य यावदेतत्कलेवरम् ॥ इत्याकर्ण्य वना व्यासः क्षणं
 ध्यात्वाऽब्रवीदिदम् ॥ २८ ॥ इत्थं त्वया न कर्तव्यं कर्तव्यं शिष्टमस्ति ते ॥ बहवो वादिनः संति वेदो धैरन्यथा कृतः ॥ २९ ॥
 तेषां मतनिरासार्थं वस्तव्यं भूतले त्वया ॥ न चेच्छोके मुमुक्षास्मिन्दुर्लभा स्याद्यथार्थतः ॥ ३० ॥ भूतले तु त्वया त्यक्ते वेदांताः
 स्युर्निराश्रयाः ॥ अध्यासन्दैवतोब्दास्ते तथाष्टाष्टाश्च मातृतः ॥ ३१ ॥ अद्युनश्वराद्भ्यः संत्वन्दाः षोडशैव तु ॥ श्रुत्वेत्यं शंकरः
 प्राह भाष्यं मे ख्यातमस्तु कौ ॥ ३२ ॥ लब्धा तथेति स व्यासो बभूवोर्वातहितस्तदा ॥ ततः श्रीशंकराचार्यौ दिग्जयं कर्तुमुद्यतः ॥ ३३ ॥
 ययौ प्रयागं शिष्याढ्यः काश्या निर्गत्य शंकरः ॥ वेणीं स्तुत्वाथ नत्वा च स्नानं चक्रेऽतिहर्षतः ॥ ३४ ॥ कृताह्निकोऽविशद्भ्रामं
 शृण्वन्वाक्यान्यनेकशः ॥ गमागमवतां पुंसां भट्टपादाश्रितानि च ॥ ३५ ॥ यो भट्टपादो जिननाशकोऽस्य प्रसादतो यज्ञमुजः
 सुरद्राः ॥ स्वयं प्रविष्टः स तुपाग्निमद्य प्रवर्तयन्वैदिकमार्गमुग्रम् ॥ ३६ ॥

अहेति । दैवतः दैवयोगेन अष्टाब्दा आसन् । त्वदायुष्यप्रमाणभूता इति शेषः । तथा स्वमातृतः मातृभार्यनया । आर्षा अगस्त्यादित्य ऋषिभ्यः माता
 अष्टाब्दा एवं षोडशाब्दा जाताः ॥ ३१ ॥ किंच । ईशप्रसादात् शिवभसादात् । कौ प्रथिव्यां षोडशाब्दा एवं जन्मतो द्वाविंशद्भ्यां यावदायुः विख्यात
 मस्तु ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ वेणीं त्रिवेणीम् ॥ ३४ ॥ गमागमवतां गमनागमनकर्तृणां वास्यानि शृण्वन् ॥ ३५ ॥ तत्रैकं तद्दर्शनपरं वाक्यमाह । य इति ।

यो भट्टपादो जिनानां नाशकोऽस्ति । सुरेन्द्राः अस्य प्रसादात् यज्ञभोक्तारो वभूवुः । वैदिकमार्गैर्देव्योक्तकर्मविधिप्रचारं प्रवर्तयन् स भट्टपादः । अथ उच्चं देहान्तप्रायश्चित्तरूपं तुषामिं स्वयं प्रविष्टः ॥ ३६ ॥ तत्र भट्टपादसमीपे । तथा तुषाग्रस्थं विहतिराहितत्वेन प्रसन्नास्यं दृष्ट्वा परमविभयं प्राप्य महत्तरं धैर्यमस्तीत्याहेति द्वयोरन्वयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ स्वस्य प्रायश्चित्तदीक्षास्वीकाराच्छिष्यैरपूजयत् ॥ ३९ ॥ अष्टावित्युत्तरान्वयि ॥ ४० ॥ अध्यायभाष्यसंदर्भे प्रथमाध्यायभाष्यतात्पर्ये भाति प्रकाशने तथापि किं करोमि कथं करोमीत्यर्थः । किं तु इदानीं देहांतसमये दुर्लभात्तत्र दर्शनान्मे मम सुजीवितं सफलजी

एवं लोकागिरः शृण्वन्प्राप्तस्तत्र स शंकरः ॥ सशिष्यस्तं तथा दृष्ट्वा प्रसन्नमुखपंकजम् ॥ ३७ ॥ प्रभाकरादिभिः शिष्यैः सेवितं कर्मतत्परैः ॥ विस्मयं परमं प्राप्याऽऽह्लादो धैर्यं महत्तम् ॥ ३८ ॥ भट्टपादोपि तं दृष्ट्वा नत्वा शिष्यैरपूजयत् ॥ तस्मै शारीरकं भाष्यं दर्शयामास शंकरः ॥ ३९ ॥ भट्टपादोपि तद्वद्व्या विचार्याऽऽह्लातिहर्षितः ॥ अष्टौ श्लोकसहस्राणि वार्तिकाल्यानि चाद्य मे ॥ ४० ॥ अध्यायभाष्यसंदर्भे भान्तीदानीं करोमि किम् ॥ अद्य त्वदर्शनात्स्वामिन्दुर्लभान्मे सुजीवितम् ॥ ४१ ॥ कुतो मया निर्वंधोऽयं वेदमार्गप्रवर्तकः ॥ मुक्ता भोगाः सतां मध्ये संन्यासं नाप्तवानहम् ॥ ४२ ॥ जनैरपरिहार्यो यः कालः सोऽद्य समागतः ॥ शृणु मे पूर्ववृत्तांतं बौद्धाः सर्वधरातले ॥ ४३ ॥ प्रविश्य राजगेहेषु राजानस्तैर्वशीकृताः ॥ वेदोऽप्रमाणमिन्यादिवेदालापैर्दुरात्मभिः ॥ ४४ ॥ न काश्चिद्भेदिको लोके सर्वे नास्तिकवादिनः ॥ ताञ्जेत्रुमुद्यते नाथ मया बोद्धुं तु तन्मतम् ॥ ४५ ॥ तत्सिद्धांताः समभ्यस्ताः शरणीकृत्य ताञ्जिनान् ॥ एकदा तन्मतेनाहं दत्तवान्दूषणं श्रुतो ॥ ४६ ॥

व्रणमासीत् ॥ ४१ ॥ निबंधः पूर्वभाषांसायां भाट्टरहस्यरूपः ॥ ४२ ॥ अपरिहार्यः कालः तुषाग्रिप्रवेशेन देहविसर्जनरूपः । ननु किमर्थं तुषाग्रिः स्वीकृत इति चेन्नदर्थं स्ववृत्तांतं कथयति । शृण्वित्यादिसाक्षादभिः ॥ ४३ ॥ वेदालापैः वेदविषयकभिर्दाम्भदैः ॥ ४४ ॥ अथ ताम् जेतुमुद्यतेन मया व्रणमतं बोद्धुं जातुं तान् शरणं गत्वा तेषां सिद्धांताः सम्प्रगभ्यस्ता इत्यन्वयः ॥ ४५ ॥ तन्मतेन बौद्धमतेन श्रुतो वेदे दूषणं दत्तवान् ॥ ४६ ॥

तत्र सभायां दुष्टकर्मणा वेदनिदालुपेण मे महान् अश्रुगत आसीत् । तदा तैर्वैद्वैरहं लक्षितः अयं परमतीनिष्ठ इति ज्ञातोऽस्मि । ततस्तं मद्धार्यमु-
 शुक्तौ अभवन् ॥ ४७ ॥ कथंचिदपि केनापि प्रकारेणायं नोऽस्माकं वध्योऽस्तीति उद्युक्ता इति योग्यम् । यतः विपश्चरः परमत्तस्यः बलवान्
 शालबलवान् । सौधमूर्धनि शिरोरुहे भाषया जिना इति प्रसिद्धे स्थितम् ॥ ४८ ॥ वेदाः सत्याश्चेत्यम जीवनं स्यादिति मया निश्चियम् । तदा गुरुश्रेहा
 न्ममेकं चक्षुः प्रनष्टम् ॥ ४९ ॥ एकाक्षरप्रदातापि गुरुर्भवति बहुपाठको गुरुर्भवतीति किं वाच्यम् ॥ ५० ॥ जैमिनेः मन्निष्ठया कर्मभक्त्या गुरोरागः
 अश्रुपातो महान्सीत्तत्र मे दुष्टकर्मणा ॥ लक्षितोऽहं तदा तैस्तु मद्धार्यं समुद्यताः ॥ ४७ ॥ कथंनिदिने वध्योऽयं
 बलवान्नो विपक्षगः ॥ एकदा सौधमूर्धस्थं सौगता मां व्यपातयन् ॥ ४८ ॥ निश्चितं तु मया वेदः मत्तश्चेज्जीवनं मम ॥ चक्षुरेकं
 प्रनष्टं हि गुरुद्रोहात्तदा मम ॥ ४९ ॥ एकाक्षरप्रदातापि गुरुः किं बहुपाठकः ॥ तेभ्योऽचीत्य मत्तं तेषां दुषितं नातितं कुलम् ॥
 ॥ ५० ॥ गुर्वगः कृतवानित्यं जैमिनेर्मतनिष्ठया ॥ दोषशुग्मनिरासार्थं तुपाशौ संस्थितोऽस्म्यहम् ॥ ५१ ॥ निश्चिनं मरणं तावज्जा
 तं श्रीपाददर्शनम् ॥ वार्तिकं तु भवद्भाष्ये कृत्वा यास्यामि सद्यः ॥ ५२ ॥ जाने त्वां शिवमेवाद्धा संप्रदायप्रवर्तकम् ॥ कृतावतारः
 प्रागेव न प्राप्तो मेऽसि दृक्पथे ॥ ५३ ॥ इत्युक्तस्तेन तं प्राह भट्टपादं स शंकरः ॥ जाने त्वां सौगतान्हंतुं जानं भुवि पडाननम् ॥
 ॥ ५४ ॥ इत्ते पातकसंबंधोऽसज्जनाः शिक्षिता यतः ॥ त्वां जीवयाम्यहं भाष्ये मदीये कुरु वार्तिकम् ॥ ५५ ॥ इत्युक्तः शंकरं प्राह
 योग्यमुक्तं त्वया हि तत् ॥ कर्तुं शुद्धमपि स्वाभिनेशे लोकविरुद्धम् ॥ ५६ ॥

अपराधं कृतवानस्मि । दोषशुग्मस्य गुरुमतसंबन्धनतत्कुलवातरूपस्य दोषद्वयस्य निरासार्थं तत्प्रायश्चित्तार्थम् अहं तुपाशौ संस्थितोऽस्मि ॥ ५१ ॥ ५२ ॥
 कृतावतारस्त्वं प्रागेव प्रायश्चित्तारंभाव्यगेव मम दृक्पथे दृष्टिमार्गं न प्राप्तोऽसि ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ दुष्टशिक्षणे पापं नास्तीत्यर्थः ॥ ५५ ॥
 त्वां जीवये इति यत् त्वया योग्यमुक्तं तत् शुद्धमपि लोकविरुद्धं कर्तुं नेशे सपर्यो नास्मि । निर्दोषेणापि मया लोकादिदिष्ट आगन्धशायिचत्तागो न

कर्तव्य इत्यर्थः ॥ ५६ ॥ एतदेव स्पष्टमाह । साक्षादिति । ईश्वरः निग्रहानुग्रहसमर्थः साक्षाच्छंकरास्त्वं विश्वं खटुं नाशयितुं क्षमोऽसि । मे मम जीवने क्षमो नासि किम् । अपि तु मां जीवयितुं समर्थ एवास्यत्यर्थः । यद्यप्येवं तथापि जगत् आरब्धदेहातप्रायश्चित्तं मोक्तुं त्यक्तुं नोत्तमहे ॥ ५७ ॥ यत् सत्त्वज्ञानेन संयुतेः सकाशान्मय मुक्तिः स्यात् तत्त्वविज्ञानं मां प्रति ब्रूहि । अयं तत्त्वतः अद्वैतमार्गो यदि संमतो योग्यस्तर्हि ते त्वया प्रकाशनीयः लोके प्रतिष्ठापनीयः ॥ ५८ ॥ जेयः जेतुं योग्यः त्येति शेषः । गृहस्थानां गृहस्थवर्माणां यज्ञादीनां प्रवर्तकोऽस्ति ॥ ५९ ॥ कृती कुशलोऽस्ति । साक्षात्त्वमीश्वरो विश्वं खटुं नाशयितुं क्षमः ॥ जीवने किं न मेयाऽपि व्रतं मोक्तुं न चोत्तमहे ॥ ६० ॥ वद् मां तत्त्वविज्ञानं मुक्तिर्मे संसृते र्यतः ॥ अयमद्वैतमार्गस्ते प्रकाशयो यदि संमतः ॥ ६१ ॥ मंडनाख्यः कविर्जैयो जिते तस्मिन्नितं जगत् ॥ कर्मिणां मुख्य आचार्यो गृहस्थानां प्रवर्तकः ॥ ६२ ॥ शापाहुर्वाससो जाता पत्नी तस्य सरस्वती ॥ वेदशास्त्रेषु निपुणो मत्तोऽधिकतरः कृती ॥ ६३ ॥ शिष्यो भूत्वा भवद्राष्ट्रे वार्तिकं स करिष्यति ॥ श्रुत्वेत्थं भट्टपादं स ब्रह्माद्वैतमुपादिशत् ॥ ६४ ॥ भुवि शिवतनयोऽसौ भट्टपादो हि भूत्वा जिनकुलमपि हत्वाऽवधेयद्वैतमार्गम् ॥ अथ हृदि परतत्त्वं शंकराख्यात्स लब्ध्वा शिवगतधिषणोऽद्धा प्राप तस्यैव धाम ॥ ६५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथ श्रीशंकरो योगी व्योमैवाश्रित्य योगतः ॥ सशिष्यो मंडनाख्यस्य प्राप माहिष्मतीं पुरीम् ॥ ६६ ॥ कृताह्निकः प्रविश्यात्तमंडनस्य गृहं यतिः ॥ पप्रच्छांभःकुंभवतीहंसत्यस्तास्तमद्भुवन् ॥ ६७ ॥ स्वतः प्रमाणं परतः प्रमाणं कीरांगना यत्र गिरं गिरंति ॥ द्वारस्थनीडांतरसन्निरुद्धा जानीहि तन्मंडनपंडितौकः ॥ ६८ ॥

॥ ६० ॥ अद्वैतं ब्रह्म । उपादिशत् । ज्ञानोपदेशं कृतवानित्यर्थः ॥ ६१ ॥ शिवतनयः स्कंदः । शिवे परशिवे गता प्राप्ता धिषणा बुद्धिरस्य सः ॥ ६२ ॥ योगतः योगबलेन व्योमैवाश्रित्य आकाशमार्गेणेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ उपादिशत् कृतज्ञानादीनित्यक्रियो यतिः । अंतः नगरमध्ये प्रविश्य । अंतोर्थं कुंभवत्यः अंभःकुंभवत्यः उदकानयनार्थं कुंभवधारिण्यः स्त्रियः ताः । कर्मभूताः । मंडनस्य गृहं पप्रच्छ । पृच्छतेद्विकर्मकत्वम् । प्रसिद्धमपि मंडनगृहं न जानातीत्याश्च येन हंसस्तथाः शंकरमद्भुवन् ॥ ६४ ॥ तद्वाक्यमाह । स्वत इति । वेदवाक्यं स्वतः प्रमाणमुत परतः अनुमानादिना प्रमाणमस्तीति गिरं वाचम् । यत्र मंडना

लये । द्वारस्थनीडस्य पंजरादिरुपस्यंतरे मध्ये संचिह्नद्वयः कराराणां शुक्लपक्षिणाम् अंगनाः स्त्रियोपि गिरंति उच्चारयंति । तत् मंडनं पंडितस्य ओकः गृहं जानीहि । यदयदृश्यं यज्जशुकीनामेवमधिकारः किं वक्तव्यं तदयदृहजनानां तस्य चेति भावः ॥ ६५ ॥ दुःप्रवेशं कपाटलपनेन प्रवेशायोग्यं ज्ञात्वा व्योम्ना आकाशमार्गेण ऊर्ध्वतः ओकगौर्गणं गृहगणं प्राप्य विद्यालंकृतं विद्वांसं पंडनं दृष्टवान् ॥ ६६ ॥ जैमिनिं व्यासं निमंत्र्य श्राद्धभोजनार्थमामंत्र्य अर्चयंतं पादपूजां कूर्चतं मुदा आनंदेन स्थितमिति पूर्वोन्वितम् ॥ ६७ ॥ प्रवृत्तिशास्त्रनिष्ठोपि “अक्रोधनैः शौचपैः” इत्यादिकर्मशास्त्रनिष्ठोऽपि चुक्रोप । यद्यपि श्राद्धकाले कोपो न युक्तस्तथापि यतिदर्शनेनातिकोपवाजात इत्यर्थः ॥ ६८ ॥ अंतिके समीपे उत्तरोत्तरम् अधिकोत्तरं तयोः प्रश्नोत्तराण्यासुर्वसूनुः ।

दुःप्रवेशं गृहं ज्ञात्वा व्योमौकौगणसूर्ध्वतः ॥ प्राप्य विद्यालंकृतं तं दृष्टवान्मंडनं यतिः ॥ ६६ ॥ निमंत्र्य जैमिनिं व्यासमर्चयंतं स्थितं मुदा ॥ स व्यासं जैमिनिं नत्वा स्थितस्तत्प्रतिनंदितः ॥ ६७ ॥ आकाशादवतीर्णं तं दृष्ट्वा संन्यासिनं द्विजः ॥ प्रवृत्तिशास्त्र निष्ठोऽपि चुक्रोपातिसमीपगम् ॥ ६८ ॥ अथ मंडनमिश्रस्य शंकरस्य च संगमे ॥ तयोः प्रश्नोत्तराण्यासुत्तरोत्तरमंतिके ॥ ६९ ॥ कथां वहसि दुबुद्धे गर्दभेनापि दुर्वहाम् ॥ शिखायज्ञोपवीताभ्यां कस्ते भारो भविष्यति ॥ ७० ॥ कथां वहामि दुबुद्धे तत्र पित्रापि दुर्वहाम् ॥ शिखायज्ञोपवीताभ्यां श्रुतेभारो भविष्यति ॥ ७१ ॥

॥ ६९ ॥ मंडनकृतं प्रश्नमाह । कथामिति । गर्दभेनापि दुर्वहं बोद्धुमशक्यां कथां वहसि । तथा च अतिभारभूतां कथां बोद्धुं ममर्थस्य ते तव शिखायज्ञोपवीताभ्यां को भारो भविष्यति । न कोऽपीत्यर्थः । स्वल्पभारभयान्महद्भारवाहकस्य तत्राहो दुबुद्धिनेति संबोधयति हे दुर्वुद्धे इति ॥ ७० ॥ पुत्रमाक्षितो भगवाच्छंक्रोऽपि कौतुकादाक्षेपं प्रतिक्षिपन् उत्तरमाह कथामिति । तत्र पित्रापि स्त्रीभिश्चितिरुक्तेन पुनस्तत्सर्वे प्रीतिं कुर्वता गर्दभसदृगेन दुर्वहं दुष्प्राप्यां कथां शिखायज्ञोपवीतिं विहाय वहामि धारयामि । यतः शिखायज्ञोपवीताभ्यां श्रुतेभारो भविष्यति । तथा हि । “परिक्ष्य लोकान्कर्मचितान्वास्तुणो निर्वेदयायात् । यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रव्रजेत् ब्रह्मचर्याद्वा गृहदा वनाद्वा संन्यस्य श्रवणं कुर्यात् । न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अक्षुण्ण

मानशुः । अथ परिव्राट् विवर्णवासा मुंडोऽपरिव्रह ” इत्यादि श्रुतिः शिखायज्ञोपवीतधारणं न सहेते । श्रुत्याऽसह्यः शिखायज्ञोपवीतभारो वैदिकेन त्वया वश्यं दूरीकार्य इत्यर्थः । तस्माद्भारनिरसनाय कंथावाहकस्य मम सुबुद्धित्वमज्ञात्वा दुर्बुद्धित्वं वदतस्व अहो दुर्बुद्धितेति ध्वनयन्संबोधयति । हे दुर्बुद्धे इति ॥ ७१ ॥ पुनः कुण्ठितो मंडन आह । दौवारिकानिति । त्वं दौवारिकान्न द्वारपालान् वंचयित्वा चोरवत्कथमागतोऽसि । शंकरः प्रत्याक्षिपति । भिक्षुस्योऽन्नं तेषां भागम् अदत्त्वा स्तेनवत्कथं भोक्ष्यसे । तथा च स्मृतिः । “यद्यश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्वादिनादुभौ । तयोरन्नमदत्त्वा तु भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत्” । इति ॥ ७२ ॥ एवं प्रत्युत्तरैः पराजितो वक्तुमशकः सन्मंडन आह । नेति । अस्मिन् कर्मणः श्राद्धकर्मणः काले भूर्खेण त्वया न संभाष्यः । भाषणं न कर्तव्यमित्यर्थः । इत्युक्तः शंकर आह । यतिभंगेन अवसाने पदभंगरूपेण भाषिणा भाषणकर्त्ता “ न संभाष्यस्त्वहं भूर्खेणास्मिन्काले हि कर्मणः ” इत्य

दौवारिकान्वंचयित्वा कथं स्तेनवदागतः ॥ भिक्षुभ्योऽन्नमदत्त्वा त्वं स्तेनवद्भोक्ष्यसे कथम् ॥ ७२ ॥ न संभाष्यस्त्वहं भूर्खेणास्मिन्काले हि कर्मणः ॥ अहो प्रकटितं ज्ञानं यतिभंगेन भाषिणा ॥ ७३ ॥ यतिभंगे प्रवृत्तस्य यतिभंगो न दोषकृत् ॥ यतिभंगे प्रवृत्तस्य पंचम्यतं समस्यताम् ॥ ७४ ॥ स्वाद्ब्रह्मभक्ष्यकामेन वेपोऽयं योगिनां कृतः ॥ ७५ ॥

स्मिन्नर्थपक्षे प्रथमचरणे भूर्खे इत्यस्याग्रे चरणसमाप्तावपि पदसमाप्तिर्नास्ति तेन पादोते यतिभंगदोषो विद्यते । एवं च त्वया स्वज्ञानं प्रकृतितम् । अशुद्धसंभाषणेन स्वीकृत्यं पांडित्यं दर्शितम् ॥ ७३ ॥ मंडन आह । यतेः सन्यासिनस्तव भंगे पराजये प्रवृत्तस्य मम तत्सूचको यतिभंगो दोषरूढ भवति । एवमुक्तो भगवानाह । यतिभंगे प्रवृत्तस्येत्यत्र । यतेः सकाशाद्भंगः इति पंचम्यतं समस्यताम् । न तु षष्ठितत्पुरुषः । तथा च यतेः सकाशाद्भंगे जयविरयये सति स्वपराजये सति यतिभंगो न दोषकृत् इति त्वद्वाक्यार्थः ॥ ७४ ॥ पुनः मंडन आह । स्वाद्ब्रह्म भिष्टान्नं यद्भक्ष्यं तदिच्छया योगिनां संन्यासिनां वेषस्त्वया कृतोऽस्ति । इति निशम्य भाष्यकृत्याह । त्वयापि कर्मिणां कर्मकर्तॄणां गृहस्थानाम् अयं वेदः मैथुनस्य इच्छया कृतोऽस्ति ॥ ७५ ॥

एवं शंकरमंडनयोर्दुर्वाक्यं वदतोः सतोः यतिं प्रति दुर्वचः दुर्वाक्यं मा ब्रूहीति श्रीव्यासो मंडनं प्रत्याह ॥ ७६ ॥ अयं यतिरूपेण आगताऽस्मि । अः
 नृणां यतिरूपेण यतिम् एनं भोजनार्थं निर्मत्रय इत्याज्ञतो मंडनः अनन्यगत्या यतिं निर्मत्रयति । अथ मंडनः जलं स्पृष्ट्वा भिक्षार्थं निर्मत्रितवान् ॥ ७७ ॥
 भिक्षापूर्वकां वादभिक्षामिच्छन्नाह । वादभिक्षामिति । पराजये सति अन्योन्यशिल्प्यत्वं प्राप्तव्यम् उभाभ्यामिति शेषः ॥ ७८ ॥ न चेत् गम्यर्थो नाभि
 चेत् त्वयाहं जितोऽस्मीति वद । इति श्रुत्वा मंडनोऽप्याह । मे मम जयः पराजयः शेषेणापि न भवेत् ॥ ७९ ॥ यद्यप्येवं तथापि आवयोर्वादोऽ
 स्तु तत्र व्यासजैमिनी साक्षिणौ भवेताम् । तौ च तत्र पत्नी सरस्वती मध्यस्था भवतु इत्युच्यते ॥ ८० ॥ एवं श्रुत्वा विशेष मंडनः पत्न्या मध्यस्थत्वेना
 दुर्वाक्यं वदतोरित्यं भाष्यकृन्मंडनाह्वयोः ॥ श्रीव्यासो मंडनं प्राह यतिं मा दुर्वचो वद ॥ ७६ ॥ अभ्यागतः स्वयं शंभुरत एनं
 निर्मत्रय ॥ मंडनोऽथ जलं स्पृष्ट्वा भिक्षार्थं तं न्यमंत्रयत् ॥ ७७ ॥ मंडनं स यतिः प्राह वादभिक्षां प्रयच्छ मे ॥ अन्योन्यशिल्प्यभावनं
 प्राप्तव्यं हि पराजये ॥ ७८ ॥ वादं कुरु समर्थश्चेज्जितोऽस्मीति न चेद्ब्रू ॥ श्रुत्वा तं मंडनोऽप्याह न शेषेणापि मे जयः ॥ ७९ ॥ तथा
 प्यस्त्वावयोर्वादो मध्यस्थौ व्यासजैमिनी ॥ तावुच्यतुश्च मध्यस्था पत्नी तेऽस्तु सरस्वती ॥ ८० ॥ श्रुत्वा नंदमुतो विप्रो भोजया
 भास तान्मुनीन् ॥ पश्चात्तेषां गृहीत्वाज्ञां भुक्तवान्हर्षितः स्वयम् ॥ ८१ ॥ अंतर्हितौ तदा व्यासजैमिनी शंकरालय ॥ शंकरो
 नर्मदातीरे तस्थौ मेहे च मंडनः ॥ ८२ ॥ परेद्वि कृत्वाऽद्विककर्म मिश्रो ययौ सशिल्पः पुरवासिमिश्र ॥ शिवालये तत्र यति
 प्रणम्य तस्थौ सभायां श्रुतिवादिमिच्छन् ॥ ८३ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धे श्रीशंकराचार्यकथासारे पंचदशः सर्गः ॥ १५ ॥
 नंदमुक्तः सन् तात्र मुनीन् शंकरव्यासजैमिनीन् भोजयामास । पश्चात्तेजोनाते तदाज्ञां गृहीत्वा मंडनः एतत्कालपर्यंतं कोमि वादी नागरः अथ तु अयं
 यातः सम्यक् जातमिति हर्षितः सन् स्वयं भुक्तवान् ॥ ८१ ॥ तदा व्यासजैमिनी अंतर्हितौ । शंको नर्मदातीरे शिवालये स्थितो मंडनश्च गृहे स्थितोऽ
 भवत् ॥ ८२ ॥ द्वितीयदिने मिश्रो मंडनो नित्यकर्म कृत्वा शिल्पैः सहितः सन् पुरवासिमिभिः सह शिवालये ययौ तत्र यतिं शंकरं प्रणम्य श्रुतिवादि
 वेदविषयं वादम् इच्छन् सन् सभायां स्थितोऽभवत् । उपजातिवृत्तम् ॥ ८३ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धे श्रीशंकराचार्यकथासारे पंचदशः सर्गः ॥ १५ ॥

मिश्रं जित्वा गिरं जेतुं योगान्मृतनुं गतः ॥ शंकरः षोडशे सत्ताशीतिष्वैरतिरथैते ॥ १६ ॥ अथ प्रातः सर्वसमानिवेशानंतरं शंकरो मंडनमुवाच । सर्वश्रुतीनां तात्पर्यं ब्रह्मणि स्मृतमस्ति ॥ १ ॥ तद् ब्रह्मसत्त्वं वेदसिरोमयैः उपनिषद्वाक्यैः वेदगर्भाभिः श्रुतिरगृहीताभिः युक्तैर्मिस्तकैर्मया प्रतिपाद्यते । तत्र सिद्धांतमाह । ब्रह्म सत्यं तद्व्यतिरिक्तं सर्वं जगत् मिथ्यास्ति ॥ २ ॥ शुक्लो रजतं यथा भ्रात्या भाति । तथा ब्रह्मणि अविद्यते एतत् जगत् भ्रमरूपमेवास्ति । अत्र एतद्विशेषं मम संशयो नास्ति । कुतः एतद्विशेषं सर्वश्रुतयः प्रमाणं प्रमाणभूताः संति ॥ ३ ॥ ये मय परा

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथ श्रीशंकराचार्यो मंडनं चाब्रवीदिदम् ॥ सर्वेषां श्रुतिवास्यानां तात्पर्यं ब्रह्मणे स्मृतम् ॥ १ ॥ वाग्यैर्वेदं शिरोभूतैस्तन्मया प्रतिपाद्यते ॥ युक्तिभिर्वेदगर्भाभिर्ब्रह्म सत्यं जगन्मृषा ॥ २ ॥ शुक्लो रजतवद्भ्रात्या ब्रह्मण्येतद्भ्रमात्मकम् ॥ अत्र मे संशयो नास्ति प्रमाणं श्रुतयोऽखिलाः ॥ ३ ॥ पराजयो यदि स्यान्मे तदापि शृणु मंडन ॥ वसीय वसनं शुक्लं परिहृत्य कषायकम् ॥ ४ ॥ भाष्यकारवचः श्रुत्वा मंडनो वाक्यमब्रवीत् ॥ मोक्षः कर्मभिरेव स्याज्ज्ञानं व्यर्थमतो मतम् ॥ ५ ॥ यावज्जीवं त्यजेन्नैव कर्म वेदप्रचोदितम् ॥ एवं वादे कृते वेदवाक्यैरन्यायसमन्वितैः ॥ ६ ॥ पराजयो यदि स्यान्मे तदा त्यक्त्वा गृहाश्रमम् ॥ त्वच्छिष्यं त्वमुपादाय करिष्ये दंडधारणम् ॥ ७ ॥ अत्र मे साक्षिणी भार्या जयाऽजयफलप्रदा ॥ एवं कृतपणौ तौ द्वौ वेदवादे समुद्यतौ ॥ ८ ॥ आह्निकं प्रत्यहं कृत्वा वादं व्यतनुतां समम् ॥ एवं विजेतुमनसोर्निधाय गलयोः स्रजौ ॥ ९ ॥

जयः । अद्वैतसिद्धांतव्याघातो यदि स्यात्तदा मल्लतर्व्यं हे मंडन शृणु । काषायं वासः परित्यज्य शुक्लं वसनं वसीय आच्छादनार्थमंगिकुर्याम् ॥ ४ ॥ मंडनवाक्यमाह । मोक्षः कर्मभिरेव स्यात् । अतो हेतोर्ज्ञानं वेदांतमार्गो व्यर्थं निष्फलो मतं निश्चितः ॥ ५ ॥ “ यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहोति ” इति वेदप्रचोदितं कर्म यावज्जीवं न त्यजेत् । एवं युक्तिसहितं वेदवाक्यैर्वादि कृते सतीत्युत्तरान्वयि ॥ ६ ॥ दंडधारणं तट्टाक्षितं संन्यासम् ॥ ७ ॥ अत्र उभयोर्वादे मम भार्या सरस्वती जयाऽजयफलप्रदा जयपराजयसूचिका साक्षिणी भवतु । एवमित्युत्तरान्वयि ॥ ८ ॥ समन्युनाधिकप्रशस्तिं वादं व्यतनुतां

विस्तारितवन्तौ । एवं विजेतुं मनो ययोस्तयोर्यतिमंडनयोः कंठयोः खजौ माले निधाय भारती सरस्वती आहृत्यन्वयः ॥ ९ ॥ तौ युवयोः कंठयोः
म्लानमालेवपणजयसूचिकेत्यर्थः ॥ १० ॥ एवमुक्त्वा गृहं गत्वा दिनाद्धके पाकं कृत्वा यतिं शंकराचार्यं पतिं मंडनं समेत्य भोः स्वायित्वा भिक्षार्थम् ।
भो आर्यज हिममित्रसुत मोक्तुं भोजनार्थम् आगम्यतां युवाभ्यामिति शेषः । इति उक्त्वा आभ्यां यतिपतित्यां भिक्षाभ्य अशनं दद्यादहोदयिन्यन्वयः । सो
सरस्वतीत्यध्याहारः । एवं सरस्वत्या दत्तभिक्षाभोजनयोरभिचवत्परस्परं सत्कुर्वतोयतिमंडनयोर्वादः परमाश्रयपदयारोहोदिति भावः ॥ ११ ॥ एवमिदं गुरु
रान्वयि ॥ १२ ॥ स्वं निजं आत्मानं देहम् । वेदविषयको विवादः उलं दुर्वाक्यं क्रोधश्च ताभ्यां रहितः ॥ १३ ॥ श्रोतः श्रुतिप्रमाणक्रयो वादः भोः

भारत्याह मया माले कंठयोरपिति हि वाम् ॥ म्लाना कंठे भवेद्यस्य तस्य मन्ये पराजयश्च ॥ १० ॥ एवमुक्त्वा गृहं गत्वा पाकं कृत्वा
दिनाद्धके ॥ यतिं पतिं समेत्याह स्वामिनिभिक्षार्थमार्यज ॥ ११ ॥ भोक्तुमागम्यतामुक्तेत्याभ्यां भिक्षाशने अशनं ॥ १२ ॥ तयोः भूरा
वादं श्रोतुं ब्रह्मादयः सुराः ॥ १२ ॥ अंतर्धोय स्वमात्मानं सभायां तत्र संस्थिताः ॥ तयोर्वेदनिर्वाहभूच्छ्लोकातिवर्जितः ॥ १३ ॥
नानायुक्तियुतः श्रौतौ महद्भिस्मयकारकः ॥ अभवत्परमो वादः शास्त्रमेव महात्मनोः ॥ १४ ॥ तयोः पृथङ्निर्णयन्तौ विवादः रसो
ऽभवत् ॥ सप्तमे दिवसे ग्राह मंडनः शंकरं प्रति ॥ १५ ॥ व्यक्तजीवेश्वरक्यं यद्भवता प्रतिपाद्यते ॥ तत्र नो श्रुतिप्रसङ्गो दृश्यतेऽन्यथा
उच्यताम् ॥ १६ ॥

शास्त्रमेवभवत् ॥ १४ ॥ समो जयाजयरहितः ॥ १५ ॥ भवता त्वया जीवेश्वरयोरैक्यं यत्यतिपादितं तत्र श्रुतिरहितः श्रुतिप्रमाणं न दृश्यते
नास्त्येव अयं भावः । न हि श्रुतिशिरांसि अद्वैतसिद्धिं प्रति प्रमाणानि भवन्ति । शुद्धबुद्धोदात्तानतयोपेक्षणार्थं तत्र भूतं दम्भु जतिनः तौ नप्राप्तयुक्तयोर्गोचरे
शिनां अप्रयोजनत्वप्रसंगात् । किं च । लौकिकवाक्यानि यथा 'अग्निर्हिमस्य मेघजम्' इत्यादीनि प्रत्यक्षाधगनिरुद्धवन्तः तैस्तदुक्तैः । न ह्येकः एवा
णानि भवति । तथा भूतार्थानुवादकत्वेन सापेक्षत्वात् उपनिषदां निरपेक्षो स्वः श्रुतिरिति तैरपेक्षरूपं प्रमाणं व्याहृतम् ॥ न यद्यपि श्रुतिरिति न भवति

ष्ठितवस्तुनः प्रतिपादानसंभवाद् ब्रह्मप्रतिपादने च हेयोपादेयरहिते पुरुषार्थाभावादुपनिषदां प्रमाणत्वाभावेन भवमिद्वानो व्याहतो भवति । अतः स उच्यते ।
मिति ॥ १६ ॥ इति श्रुत्वा शंकर उत्तरमाह । उद्दालकप्रभृतयः श्वेतकेतुप्रमुखाश्च प्रति यदैक्यं जीवेश्वरयोस्तत् सम्यक् ग्राहयति अनुभवाखंडं कुर्वन्ति
हि इति निश्चयेन तदेव प्रमाणमित्यर्थः । ‘अयमात्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो’ इति दशवारमुपदेशच्छांदोगे कृतः । अत्र मुखप्रभृतिपदार्थां जनक्याह्वयत्वा
दयो गृह्यते । तथा चाह जनकं प्रति याज्ञवल्क्यः । “अप्यं वै जनकं प्राप्तोऽसि तदात्मानमेव वेदाहं ब्रह्मास्मीति । तस्मात्तत्सर्वमभवत् तत्र को मोहः कः
शोक एकत्वमनुपश्यतः” इत्यादि । अत्रायमभिप्रेतिः । पुंवाक्यदृष्टतेन भूतार्थतया सापेक्षत्वेनोपनिषदप्रमाणपक्षिभिरस्य ब्रह्मणि प्रमाणं नास्तीति
वदता त्वया वक्तव्यं किं पुंवाक्यानामप्रमाणपक्षयोक्तकं सापेक्षत्वम् । भूतार्थत्वेन । आद्ये प्रत्यक्षादीनां प्रमाणानामपि भूतार्थतया सापेक्षत्वेन
प्रामाण्याभावप्रसंगः । द्वितीये तु यत्रार्थज्ञानपूर्वकं वाक्यज्ञानं शब्दसूष्टौ कारणं तत्र पौल्लेख्यत्वनियमेन । ‘धाता यथापूर्वमकल्पयत् । अस्य महतो भूतो

श्रुत्वेदं शंकरोथाह श्वेतकेतुमुत्त्वान्मुनीन् ॥ उद्दालकप्रभृतयो द्वैक्यं संग्राहयन्ति तत् ॥ १७ ॥

स्य निश्चितमेतदहर्वेदः’ इत्यादि श्रुतिषु अर्थज्ञानपूर्वकवेदजननानुपलंभात् । अपौरुषेयाणां वेदांतानां प्रत्यक्षादीनामिव भूतार्थानामपि नाप्रामाण्यम् ।
अनधिगताबाधितविषयत्वं हि प्रामाण्यम् । तथा च ब्रह्मात्मभावस्य परिनिष्ठवस्तुस्वरूपत्वेऽपि विस्मृतस्यात्मभावस्य तत्त्वमसीत्यादिशास्त्रमंतरेणानवगम्य
मानत्वात्प्रत्यक्षादिविषयत्वाभावेन अनधिगतगतृत्ववता द्वैतबाधेनाविभूतैक्यविषयाणां च वेदांतानां प्रत्यगभिन्ने ब्रह्मणि अनाधिगताबाधितविषयत्वरूपं ग्रामा
ण्यमवश्यमास्थेयम् । न च हेयोपादेयरहितत्वादपुरुषार्थत्वमिति वाच्यम् । हेयोपादेयश्च न्यब्रह्मात्मावगमादेव सर्वकेशानिवृत्तिपूर्वकपरमानंदप्राप्त्या पुरुषार्थत्वसिद्धेः
तत्र द्विविधं हि उपादेयम् । किंचित् अप्रामं ग्रामादि । किंचित्युनः प्राप्तमपि विभ्रमवशादप्राप्तमिवावगन् यथा स्वप्नीवास्यं कंठभूपादि । एवं हेयमपि
द्विविधम् । किंचिदहीनं यथा—ज्यावद्वाहरिकमर्पादि । किंचित्युनहीनं यथा—चरणभरणे समारोपितमर्पादि । एवं च ब्रह्मात्मभावस्य अथ हेयोपादेयत्वाभावेऽपि
अविधादशायां समारोपितशोकादेस्तत्त्वमस्यादिवाक्यजनिततत्त्वज्ञानावगतिपर्यंतमनिवृत्तौ प्राप्तमपि आनंदरूपमप्राप्तमिव प्राप्तं भवति । तथा त्यक्तमेव शोकादि

अत्यकमिव त्यक्तं भवतीति तस्य परमपुरुषार्थत्वसिद्धिरिति ॥ १७ ॥ नन्वाम्नास्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्शनामिति वेदस्य क्रियापरन्ताभिधानाद्भूतार्थविषयत्वेनाक्रियार्थानामुपनिषदामानर्थक्यं स्यात् । तत्परिहारार्थं हुंफडादिवज्रपादिक्रियार्थत्वेन वेदांतानां सार्थक्यमिति चेन्न । वेदांतानामर्थश्रुतिसंभवेन अर्थशून्यहुंफडादीनामनन्यगत्या जपाद्यर्थत्वमिव न तेषां तदर्थत्वम् । न च वेदांतानां यजमानप्रशंसारूपत्वेन सार्थक्यमिति वाच्यम् । यागप्रकरणपठितानामादित्यो यूपो यजमानः प्रस्तर इत्यादीनामिव प्रकरणांतरपठितानां तत्त्वमस्यादिवाक्यानां यजमानप्रशंसारूपत्वानुपपत्तेः । न हि मन्त्रवाक्यानां जीवेषु ब्रह्मसादृश्योपदेशेन ऐक्यबोधकत्वं व्याहृतमिति युक्तम् । तथा च जीवानां चेतनत्वेन साम्यस्य पूर्वसिद्धन्तात्पुनरुक्तोपपत्त्यस्य महावाक्यप्रदेशानर्थक्यप्रसंगात् । ब्रह्मगुणैः सार्वज्ञसार्वत्म्यसर्वशक्तित्वरूपैर्जीवानां सादृश्ये तु तेषां परमात्मस्वरूपत्वापन्न्या निर्विवादोपेक्षिणः । ब्रह्मस्य भूषणभोगेन केवलसाम्ये तु सारूप्यमुक्तेर्विनाशित्वाच्च परमानंदरूपत्वम् । न च किंचिज्ज्ञोद्गमेश्वराद्विन्न इति प्रत्यक्षेण जीवब्रह्माभेदो बाधित इति वाच्यम् । भेदा

इत्यादिबहुभिर्वाक्यैर्भाष्यकारेण स द्विजः ॥ जितस्तूष्णीं बधूवाथ सभामध्ये व्यवस्थितः ॥ १८ ॥

भेदयोरूपाध्यवलंबनानवलंबनकृतत्वेन ईश्वरभेदप्रत्ययस्य गृहच्छिद्रग्रतोष्णादिप्रत्ययस्येवोपाध्यभिमानपरित्यागेन निर्व्ययानत्वादीश्वरभेदस्य निष्प्रभृहसिद्धेः । यद्यपि विधिश्रवणाभावेन ब्रह्मोपासनानवबोधनायावन्मीवमग्निहोत्रं जुहोतीति विधिपरित्यगेन ब्रह्मोपासित्वं युक्ता तथापि “ आत्मा वा अग्निरुद्रव्यः श्रोतव्यो मंतव्यो निदिध्यासितव्यः । अयमात्माऽग्नहृताप्या मोन्वेद्व्यः । स विजिज्ञासितव्यः । आन्तेत्येवोपासीत । अग्निश्चक्षेत्र भवति ” इत्यादिनां कांडविधिना पूर्वकांडस्थानाग्निहोत्रविधीर्जीवदशापन्नस्य बाधसंभवात् । अग्निहोत्रविधिननुष्ठितेन शुद्धांतःकरणस्य मुमुक्षोरग्निहोत्रपरित्यागेन कुनमन्त्रास्य कैवल्यप्रापकं ब्रह्मोपासनमेव युक्तम् । ननु श्रवणादिक्रियाजन्यत्वेन कैवल्यस्याग्निहोत्रादिक्रियाजन्यस्यादिसाम्यतया विशेषाभावेन निविशेषबलायासनस्यानावश्यकत्वमिति चेत् न । श्रवणादिविचारजन्यस्य कैवल्यस्य “ यत्र त्वस्य सर्वमात्मैवामृतत्वेन कं पश्येत् ” इत्यादिना सकलक्रियाकल्याणविबाधकत्वात् । अपूर्वद्वारा क्रियाजन्यस्य क्षयिणत्वनिमित्तेन कैवल्यस्य तु अपूर्वजन्यत्वाभावात् । ‘ न स पुनरावर्तते । इत्यादिभ्यन्ताश्रयणवर्धनविभागात् ।

चदर्थं ब्रह्मोपासनस्यैवावश्यकत्वम् । न च “ द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते । तयोदन्यः पिपलं स्वान्नमन्मन्त्रव्यो अभिचादु शीति ” इति श्रुत्या जीवेश्वरयेदस्य प्रतिपादनात्कथं तदैक्यजनकस्य ब्रह्मोपासनस्य दृश्यकत्वमिति वाच्यम् । प्रत्यक्षसिद्धिभेदस्य ज्ञापकत्वेन भाषा प्यापत्तेः । अन्यो जीवः पिपलं कर्मफलम् अवाहु अपि स्वाहु सुदूरं भूत्वा अचि भुङ्क्ते इत्यर्थपर्यवसानायाः श्रुतेः जीवेश्वरयेदनुपपन्नदक्तत्वेन “ मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति ” इति श्रुतौ भेददर्शनस्य जन्ममरणाय नर्धजनकत्वश्रवणाच्चाभेदेन ब्रह्मोपासनस्यावश्यकत्वोपपत्तेः । नन्वेवमपि कर्तुं त्वभोक्तृत्वादेः प्रतीतौ कथमकर्तृत्वादिभावनया ब्रह्मोपासनं कर्तुं मुशक्यमिति चेन्न । तत्र यथाऽप्यपिडस्य स्वतः दग्धत्वाभावेऽपि वह्नितादात्म्याद्दग्धत्वमिव । स्वतः कर्तृत्वभोक्तृत्वादितस्यात्मनः शरीरबुद्धितादात्म्याध्यासेन कर्तृत्वादित्यतीतावपि तन्निवृत्त्यर्थकस्याकर्तृभोक्तृसर्वगतसच्चिदानन्दस्वरूपालोपासनस्यैवावश्यकत्वम् । ननु अपूर्वद्वारा क्रियाजन्यस्य स्वर्गादेः क्षयिष्णुत्वं न युक्तम् । “ अक्षय्यं ह वै चातुर्मास्ययाजिनः सुकृतं भवति ” इति श्रुतिभर्तारं स्वं जितं ज्ञात्वा श्रौतसिद्धितयुक्तिभिः ॥ भाष्यकारेण यतिना जहर्षतः सरस्वती ॥ १९ ॥ प्रतिज्ञावसरे भर्तुः कंठे बद्धा परीक्षितम् ॥ माला सा म्लानतां ग्राप्ताऽमूचयच्छांकरं जयम् ॥ २० ॥ अब्रवीत्तावुभौ वाणी भिक्षां प्रकुरुतं युवाम् ॥ अथाह शंकरं वाणी शापाहुर्वाससस्त्वहम् ॥ २१ ॥

विरोधादिति चेन्न । तादृशश्रुतेः रोचनार्थकत्वेनाक्षयफलानभिप्रायचकत्वात् । अन्यथा । “ तद्यथेह कर्मचितो लोकः क्षीयते एवमेवाभुत्र पुण्यचितो लोकः क्षीयते ” इत्यनुमानगर्भितश्रुतिविरोधः स्यात् । नन्वेवं सर्वथा द्वैतस्य ब्रह्मणि मिथ्यात्वे अन्यत्र कुत्रापि सत्यत्वं स्यात् । अन्यथाऽत्यन्तासत्यस्य शशविषाणतुल्यस्य जगतः कथं ब्रह्मणि भाससंभव इति चेन्न । अध्यासस्य पूर्वश्रुतीतिमात्रसापेक्षितस्य अनादिजगत्परंपरया उत्तरोत्तरारोपसंभवेन प्रतिविवाकारो महाकाशगतनैल्याध्यास इवात्यन्तास्तोपि जगतः आत्मनि प्रतिभाससंभवेन च निष्पत्त्युद्बुद्धतामिदिरित्यलमनंतगुणशंकराचार्यकृतवाक्यार्थवर्णनेन । प्रकृतमनुसरामः । इत्यादि बहुवाक्यैर्भाष्यकारेण जितो द्विजो मंडनः समामध्ये स्थितः सन् तूष्णीं बभूव ॥ १८ ॥ पत्युः पराजये अहं शापादियुक्ता भविष्यामीति हर्षकारणमिति भावः ॥ १९ ॥ भर्तुः प्रतिज्ञावसरे प्रतिज्ञाहानौ सत्यां जहर्षति पूर्वोन्वितम् ॥ २० ॥ युवाम् उभौ संन्यासिनौ भिक्षां

प्रकुरुतम् । इति अब्रवीत् । न तु पूर्ववत् यतेः भिक्षां पत्युर्भोजनमित्यब्रवीदित्यर्थः । शापादिति परेण योज्यम् । अहं दुर्वाससः शापान्प्रकृतां शप्तां यथैच्छामि ॥ २१ ॥ इत्युक्त्वा गंतुकामाऽभवत् । इति संबंधः ॥ २२ ॥ यदा गंतुकामा तदा मंडनस्तूष्णीमेव तां पत्नीं ददर्शति योजना । उत्तरार्द्धे मुत्तरान्वयि ॥ २३ ॥ मंत्रेण वनदुर्गमंत्रेण बद्धा ॥ २४ ॥ भविष्यति कालांतरे इति शेषः ॥ २५ ॥ श्रुतेः शिरः शिरोभूतं परं श्रेष्ठम् अद्वैतमतं

मानुषीत्वमुपायता मुक्ता त्वदर्शनाद्यते ॥ गच्छाम्यहं यथाकाममि त्युक्त्वा सा सुनि तदा ॥ २२ ॥ गंतुकामां तदा मिश्रस्तूष्णीमेव ददर्शेताम् ॥ भाष्यकारस्तु तां देवीं ज्ञात्वा साक्षात्सरस्वतीम् ॥ २३ ॥ मनसा जेतुकामस्तां बद्धा मंत्रेण चाब्रवीत् ॥ जानामि त्वां भगवतीं ब्रह्मभार्यां सरस्वतीम् ॥ २४ ॥ त्वयात्र स्थायीतां देवि गमनं तु भविष्यति ॥ एवं भाष्यकृतोक्ता सा स्थिता वाक्यं प्रतीक्षती ॥ २५ ॥ इत्थं विनिर्जित्य स मंडनाख्यं श्रौतैः सुवाक्यैर्बहुयुक्तिभिश्च ॥ श्रुतेः शिरोऽद्वैतमतं धारयां संस्थापयामास परं यतीन्द्रः ॥ २६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ मंडनः पुनरप्याह शंकराचार्यमादरात् ॥ जितोऽहं तु त्वया स्वामिनिवषादस्तत्र नास्ति मे ॥ २७ ॥ तथापि संशयश्चित्ते वर्तते तं निवारय ॥ प्रोक्तं जैमिनिना कर्म स्वे मुत्रे तत्कथं वद ॥ २८ ॥ नो वदेदन्यथा किंचित्सर्वज्ञो भगवान्मुनिः ॥ अथाह शंकराचार्यो मंडनं संशयान्वितम् ॥ २९ ॥ शृणु विप्रवराद्य त्वमाशयं जैमिनेमुनेः ॥ दृष्ट्वा लोकान्दुःखचारांस्त्रिषधैः कष्टुर्षांतरान् ॥ ३० ॥ तेषां चित्तविशुद्धयर्थं प्रोक्तवान्कर्म जैमिनिः ॥ चित्तशुद्धिं विना नैव ब्रह्माद्वैतं प्रकाशने ॥ ३१ ॥ तस्य ज्ञानं विना मोक्षो नैवेति श्रुतिरब्रवीत् ॥ अवश्यं कर्म कर्तव्यं न त्याज्यं कर्हिचिज्जनैः ॥ ३२ ॥ नैव कर्म विना कश्चित्फलं दातुं नृणां क्षमः ॥ एवं कर्मसु निष्ठानां स्वयमेवेश्वरे परे ॥ ३३ ॥

पृथिव्यां स्थापयामास ॥ २६ ॥ २७ ॥ प्रोक्तम् अवश्यकर्तव्यत्वेन विहितम् ॥ २८ ॥ अन्यथा व्यर्थम् ॥ २९ ॥ दृष्ट्वाप्यायुत्तरान्वितम् । ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तस्य ब्रह्मणः । “ तमेव विदित्वानिमृत्युमिति नाग्न्यः पंथा वियतेऽप्यनाय ” इति श्रुतिरब्रवीत् ॥ ३२ ॥ कश्चिद्ब्रह्माणि । एवमप्युक्तं

रान्वयि ॥ ३३ ॥ तस्य ईश्वरस्याज्ञा वेदोक्तकर्मरूपा तस्याः पालनेन चित्तशुद्धिततः परे ईश्वरे भक्तिः तथा च वेदान्तश्रवणादौ श्रद्धा चोत्पद्यते ॥ ३४ ॥ तथा श्रद्धया सत्संगादात्मलभो भवति । उत्तारार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ३५ ॥ दधौ ध्यानं कृतवाग्र ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ते त्वया । चित्तशुद्ध्या भवेद्भक्तिस्तदाज्ञापरिपालनात् ॥ वेदान्तश्रवणे भक्त्या श्रद्धा चोत्पद्यते ततः ॥ ३४ ॥ श्रद्धयैवात्मलाभस्तु सत्संगानुज्ञायते ध्रुवम् ॥ श्रुत्येवं भाष्यकारस्य वचनं मंडनस्तदा ॥ ३५ ॥ जैमिनिं मनसा ध्वयौ निमिलय नयनद्वयम् ॥ ध्यातश्चाविर्बुधैवाथ जैसिनिस्तपसां निधिः ॥ ३६ ॥ अध्यौघैः पूजितः सम्यक्तमुवाच द्विजोत्तमम् ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं वचनं शंकरस्य भोः ॥ ३७ ॥ संदेहो नैव कर्तव्यो भाष्यकारवचःसु ते ॥ तथैव वर्णयामास तवाग्रे शंकरो मुनिः ॥ ३८ ॥ सनकाद्याः कृते ज्ञानं दत्तस्त्रेतायुगे व्यधात् ॥ द्वापरे मद्गुरुर्व्यासो ज्ञानदः शंकरः कलौ ॥ ३९ ॥ इत्येवं मंडनं वाक्यैर्बाधयित्वा मुनिर्ययौ ॥ मंडनोपि तदा नत्वा शंकरं ब्राह्मणं नम्रधीः ॥ ४० ॥ विदितोऽसि भवान्साक्षाच्छिव एव धरातले ॥ ज्ञानमार्गप्रवृत्त्यर्थमवतीर्णोऽसि मायया ॥ ४१ ॥ मम भाग्यवशात् ज्ञातं दर्शनं तव सहूरो ॥ अतीवकर्मठोऽहं तु कर्मभिर्ग्रथितातरः ॥ ४२ ॥ स्वयमेव त्वया स्वामिन्मोचितः कर्मबंधनात् ॥ संसारतापतप्तोऽहं शान्तिं मे कुरु तत्त्वतः ॥ ४३ ॥ अहं वेदविदां श्रेष्ठो नान्योऽस्ति सदृशो मया ॥ कविः सर्वज्ञ इत्यादिनानाहंकारवाङ्मयः ॥ ४४ ॥ सोऽहं सर्वं परित्यज्य त्वामेव शरणं गतः ॥ अनुशाधि च मां भृत्यं शिष्यत्वेन गृहाण वै ॥ ४५ ॥ मंडनस्य वचः श्रुत्वा भाष्यकारोऽतिद्वर्षितः ॥ सरस्वतीं तस्य पत्नीं समीपस्थां समैक्षत ॥ ४६ ॥ निर्जितं स्वर्पतिं ज्ञात्वा यतिमाह सरस्वती ॥ त्वया मे विजितो भर्ता न जिताहं यतीश्वर ॥ ४७ ॥ तस्मान्मां जय वादेन भर्तुर्द्धीं गुरुपिणीम् ॥ जितायां मयि भोः स्वामिञ्जितो भर्ता त्वयाऽखिलः ॥ ४८ ॥

तथैव सत्यमेव ॥ ३८ ॥ सनकाद्याः कृतयुगे ज्ञानं व्यधुः स्थापितवन्त इति क्रियाविपरिणामेन गोज्यम् । दत्तोदत्तोऽस्ति ॥ ३९ ॥ ४० ॥ विदितोऽसि मयेति शेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ तत्त्वतस्तत्त्वोपदेशेन ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अर्जुनस्य निर्वर्णितः ।

“आत्मनो वा अर्द्धं पत्नी” इति श्रुतेः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ गार्ग्यो याज्ञवल्क्यस्य वादो बृहदारण्ये प्रसिद्धः ॥ ५० ॥ सुलभानामन्या सह जनकस्य वादो मोक्षधर्मे प्रसिद्धः ॥ ५१ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वोचितम् । तयोवादेः आवश्यकं स्नानाद्यावश्यकं विना अनिशं सततं सप्तदशाहपर्यवस्यत ॥ ५२ ॥

सरस्वत्या वचः श्रुत्वा शंकरस्तामथाब्रवीत् ॥ महद्भिः स्त्रीजनैर्वादो न कर्तव्यः कथं वन ॥ ४९ ॥ सरस्वती निश्चये त्थं शंकरं पुनरब्रवीत् ॥ गार्ग्यो सार्द्धं कृतो वादो याज्ञवल्क्येन धीमता ॥ ५० ॥ तथा सुलभया सार्द्धं जनकेन कृतः पुरा ॥ श्रुत्वा भाष्यकारोऽपि वादं चक्रेऽतिहर्षतः ॥ ५१ ॥ सुक्तिर्भेदगर्भाभिः सरस्वत्या समं विभुः ॥ तद्भावेऽह्नां सप्तदश त्वा वश्यकमृतेऽनिशम् ॥ ५२ ॥ ज्ञान्वाऽजयं शंकरं वागजयोपायमर्चितयत् ॥ अयं बाल्याग्रतिर्ज्ञातो ब्रह्मवैर्वेदो स्थितः ॥ ५३ ॥ कामशास्त्रं न जानाति तदेवास्मै तु पृच्छयताम् ॥ मनसैवं विनिश्चित्य यतिं प्राह सरस्वती ॥ ५४ ॥ कति कामकलाः सति वद मां त्वं यतीश्वर ॥ एवं पृष्टस्तथा चित्ते चिंतयामास भाष्यद्वय ॥ ५५ ॥ नायं धर्मो यर्निद्राणां तथापीयं तु पृच्छति ॥ दातव्यमुत्तरं चास्मै कथं तर्हीति तां पुनः ॥ ५६ ॥ शंकरः प्राह मासने दास्ये प्रच्छुत्तरं सति ॥ तथेति भारती प्राह सशिवं शंकरस्ततः ॥ ५७ ॥ निर्गन्त्याऽमरुकाण्यस्य देशं प्राप्नो यदा तदा ॥ मृतो राजा त्वमरुकस्तस्य राज्ञः कलेवरम् ॥ ५८ ॥ वृषभूरे स्थितं नानाधन्विभिः परिवारितम् ॥ दृष्ट्वा दूरावगो गृह्णत्या शंकरस्तपसांनिधिः ॥ ५९ ॥ पद्मपादमुवाचादोऽमरुकाण्यो मृतो नृपः ॥ प्रविश्य तस्य देहेऽहं नृपो भूत्वा सनंदन ॥ ६० ॥ स्वल्पैरहोभिश्चाभ्यस्य कामशास्त्रमशेषतः ॥ प्रवेक्ष्यामि निजं देहं सस्यमेव न संशयः ॥ ६१ ॥

अजयं जेतुमशक्यम् ॥ ५३ ॥ पृच्छयतां मयेति शेषः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ इतीत्यंतं चिंतयामासेति योज्यतां पुनरिति परान्वयि ॥ ५६ ॥ सशिव इत्युत्तरान्वयि ॥ ५७ ॥ अमरुकाण्यस्य अमरुसिंहाभिधस्य राज्ञः । तस्य राज्ञ इत्युत्तरान्वयि ॥ ५८ ॥ दृष्ट्वेत्युत्तरान्वयि ॥ ५९ ॥ पद्मपादं प्रति

अदः वचनम् उवाच । प्रविशेत्स्यादि सार्धान्वयः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ शिष्यः पञ्चराटः । अवदितम् अज्ञानं किं अपि तु सर्वं विदितमेव ॥ ६२ ॥
॥ ६३ ॥ निजं देहमित्यायुतान्वाचयि ॥ ६४ ॥ मंत्रिवत् प्रधानवत् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ तत् सरस्वत्युत्तरम् । विशेषणं बहु शरीरं च । यावत्
यथार्थत्वेन कृत्याकृत्ये कार्यार्कार्थं च समर्थोऽसि ॥ ६७ ॥ अविगीतम् । अनिरुक्तं काया निरुक्ता वचनं प्रार्थनम् ॥

गुरोरेवं वचः श्रुत्वा शिष्यः प्रोवाच शंकरम् ॥ सर्वज्ञस्य तत्र स्वामिन्कि स्यादविदितं गुरो ॥ ६२ ॥ मत्स्येन्द्रोऽपि तु गुरोर्गो गोप्यं
देहरक्षणो ॥ नियुज्य कस्यचिद्राज्ञो मृतस्य तनुमाविशत् ॥ ६३ ॥ तत्रारमद्भरद्वाभीर्विस्मृत्यात्मानमात्ममित्रित् ॥ निजं देहं निजं
कृत्वा गोरक्षो योगमाश्रितः ॥ ६४ ॥ रक्षकेन तदेहं गुरुमन्येन वाययौ ॥ राजरूपी गुरुर्यत्र मंत्रिवत्तत्र संस्थितः ॥ ६५ ॥ नाना
शास्त्रोपदेष्टाभूदेकानि ज्ञानमेकदा ॥ उपदेश्याथ गोरक्षो गुहं निन्ये निजां तनम् ॥ ६६ ॥ ईदृशो विषयब्रह्मे यती गं पामो मृगः ॥
तद्विवर्तुं समर्थोऽसि कृत्याकृत्ये च सार्थतः ॥ ६७ ॥ पद्मपादवचः श्रुत्वा शंकरो गुरुव्रवीत् ॥ शृणु गोप्याविर्णानं यद्यथाभै वचनं
मम ॥ ६८ ॥ प्रभवति वशीकर्तुं नैव कामा ह्यमंगिनम् ॥ नारायणं कृष्णरूपं गोपवध्वः पुरा यथा ॥ ६९ ॥ निरुधं ब्रह्मत्वात् इत्य
सर्वं सुखमयी कृतिः ॥ ब्रह्महत्याश्रमेधाभ्यां न लेपस्तस्य धीमतः ॥ ७० ॥ अतो मे कामशास्त्रस्यावृत्तिर्विकला न हि ॥ ए
मुक्त्वा गिरेः शृंगं गत्वा शिष्यानुवाच सः ॥ ७१ ॥ पालयानं भोः शरीरं मे यावदागमनं मम ॥ कामशास्त्रं समरयस्यायानं शीघ्रं
निजां तनुम् ॥ ७२ ॥ एवमुक्त्वाखिलाञ्जिष्ठव्यान्योगशक्त्याथ शंकरः ॥ परित्यज्य निजं देहं राजदेहमुपाविशत् ॥ ७३ ॥

भवति । “ तत्त्वविनु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः । गुणा गुणेषु वर्तत इति मत्वा न सज्जते ” इति गीतोक्तेः । तत्र दृष्टांतः यथा पूर्व गोपिनाः कृष्णरूप
नारायणं वशीकर्तुं न समर्थस्तद्वत् ॥ ६९ ॥ नित्यं सदा ब्रह्मरूपे आत्मनि निष्ठा यस्य तस्यात्मविदः सर्वोक्तित्वेष्टा मुखमग्रा सुखप्रचुरा भवति ॥ ७० ॥
अनुमतिः आन्यासेन संपादनम् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ योगशक्त्या परकायप्रवेशहाया ॥ ७३ ॥

॥ ७४ ॥ सौभाग्यमंगलं हरिद्राकुंकुमसिंदूरमंगलसूत्रादिधारणम् । तूर्यस्वनेरित्यद्युत्तरान्वयि ॥ ७५ ॥ नृपः नृपहृषी शंकरः ॥ ७६ ॥ अपूर्वगुणसंपन्नं पृथे ये गुणाः राजनिष्ठसंधिविश्रहादयस्तैरसंपन्नम् अयुक्तम् ॥ ७७ ॥ चित्रगुणो विचित्रगुणवान् । पूर्वम् अयम् इत्थं कृत्वा कुशलो नासीत् । अब गुणाकरः गुणसमुद्रः कथयति ॥ ७८ ॥ अयं नृपेन्द्रः कश्चियोगी दृश्यते लक्ष्यते स्वदेहं त्यक्त्वा राजदेहं प्रविष्टोऽस्ति । अयं नृपदेहात्स्वदेहं यथा न यास्यति तथाऽस्माभिरक्षो मुख्यः प्रयत्नः कर्तव्य इत्यर्थः ॥ ७९ ॥ मंत्रिभिरैकांते एवं निश्चित्य भुवि भृत्याभ्याराः प्रेषिताः । कथंभूताः । भयङ्किः प्राणरहितानि शरीराणि प्रदत्तानि सति

शैरुन्मील्य नयने राजदेहस्तदोत्थितः ॥ प्राप्तजीवं नृपं दृष्ट्वा तुष्टाः स्युर्मंत्रिणः प्रजाः ॥ ७४ ॥ राजपत्न्यापि संतुष्टा चक्रे सौभाग्यमंगलम् ॥ तूर्यस्वनेनृपं नीत्वा मंत्रिणो राजमंदिरम् ॥ ७५ ॥ उत्सवं परमं चक्रुः स्थापयित्वा नृपासने ॥ प्राप्तराज्यो नृपः पृथ्वीपालयामास धर्मतः ॥ ७६ ॥ अपूर्वगुणसंपन्नं नृपं दृष्ट्वाय मंत्रिणः ॥ संशयाविष्टमनसः प्रोत्थुरित्यं परस्परम् ॥ ७७ ॥ अहो चित्रगुणो राजा रूपशीलयुतः कृत्वा ॥ नेत्थं पूर्वमयं चासीत्कथमद्य गुणाकरः ॥ ७८ ॥ योगी कश्चिद्दृश्यतेऽयं नृपेन्द्रस्त्यक्त्वा देहं राजदेहे प्रविष्टः ॥ नायं यास्यत्यात्मदेहं नृपांगात्कार्यो यत्नोऽस्माभिरैकस्तथैव ॥ ७९ ॥ भंजिभिः प्रेषिता धृत्या निश्चित्वैवं रक्षं शुभो ॥ व्यमुदेहाः प्रदहंतां यत्नादिति सुशासिताः ॥ ८० ॥ अथ राज्यधुरं न्यस्यामान्येषु बुभुजे नृपः ॥ मनोहराः स्त्रियो वह्निः सुवर्णा मलोचनाः ॥ ८१ ॥ तत्र कामकलाः सर्वाः कामशास्त्रानुरोधतः ॥ वात्स्यायनग्रणीतास्ताश्चैवसत यथार्थतः ॥ ८२ ॥

सुशिक्षिताः ॥ ८० ॥ अथ नृपः नृपहृषी शंकरोऽज्जात्येषु राज्यभारं विन्यस्य स्त्रियो बुभुजे ॥ ८१ ॥ तत्र स्त्रीषु कामशास्त्रानुरोधेन वात्स्यायनप्रणिना पूर्णतास्ताः सरस्वतीषश्चविषयाः कामकलाः यथार्थतः यथास्वरूपेण अवैसत दृष्टवान् । ताश्च यथा । “ अद्या मीती रतिश्चैव धृतिः कीर्तिर्भोगेभवा । विपला योत्स्नी चोरा मदनोत्पादिनो मदा । मोहिनी दीपनी चैव ज्ञेया वशकरी तथा । रंजनी चैव मदना कलाढ्यंगेषु सर्वराः । दक्षिणां भगानित्य आशिरश्चाजयति । पादे गुल्फे तयोरो च भगे नाभौ कुचे हृदि । कर्मे कंठे तथोष्ठे च गंडे नेत्रे श्रुतावपि । ललाटे च शिरोदेशे वसेत्कामास्तिथिक्रमात् । ८२ ॥ तैः पुनः विद्या

वामे शुक्ले हृण्णे विपर्ययः " इत्युक्ताः ॥ ८२ ॥ स देशिकः नृपहारी शंकरो वात्स्यायनोक्तसूत्राणि सम्यग् दृष्ट्वा तत्र भाष्यरूपं निबन्धम् अपरमतकाम्यं
व्यवृत्तं कृतवान् । तानि सूत्राणि तु-त्रिवर्गप्रतिपत्तिः । विद्यासमुद्देशः । नागरिकं वृत्तम् । नायकसहायदत्तौक्यविशेषः । प्रमाणकालमात्रविशेषो रत्यवस्था-
नम् । प्रीतिविशेषाः । आलिंगनविचाराः । चित्ररतानि । ग्रहणयोगाः । तल्लताश्च सौन्दर्योपक्रमः । पुरुषार्थितं । पुरुषोपसृत्यानि । औपरिहृक्कम् रत्नारमात्र-
सानिकताविशेषाः । प्रणयकलह इत्यादीनि समासव्यासहरूपाणि ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ इत्यधिक्यः एवंकृतनिश्चयाः शङ्करस्य शिष्याः
केचित् शंकरस्य देहरक्षणार्थं तत्पर्वते स्थिताः । परे कुण्डलाः केचिपद्मपादाद्याः मृतं नृपम् अपरुशिहास्यस्थितं श्रुत्वा तदंशं सयागः संभाताः । उपजा-
वात्स्यायनोक्तसूत्राणि सम्यग्वाक्ष्य स देशिकः ॥ तत्र भाष्यानिबन्धं च व्यवृत्तं नृपवेषधृक् ॥ ८३ ॥ अतिक्रान्तोऽथ भाषोऽस्य राजदं-
द्देन तिष्ठतः ॥ तच्छिष्याः पद्मपादाद्याः पर्वतस्था मिथोऽब्रुवन् ॥ ८४ ॥ अतिक्रान्तोऽद्य मामोऽपि स्वीयं देहं न नो गुरुः ॥ प्रगतः
किमत्र कर्तव्यमस्माभिः परिमार्गणम् ॥ ८५ ॥ पद्मपादोऽथ तानाह श्रीगुरोर्देहरक्षणे ॥ कैश्चिन्स्थित्वात्र गतव्यं कैश्चित्तत्परि-
मार्गणे ॥ ८६ ॥ इत्थधिक्यो भाष्यकृतस्तु शिष्याः स्थिता गिरौ तत्तदुरक्षणाग्र ॥ परेऽथ केचिन्मृतप्लुत्यितं तं श्रुत्वा नृपं तद्विषयं
समापुः ॥ ८७ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रं पूर्वाद्धै श्रीशंकराचार्यकथामोरे षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥ श्रीदेशिकं द्र उवाच ॥ अतः पद्मपा-
दाद्या भूत्वा गायकहृदिणः ॥ गताः सर्वा नता राज्ञा जगुर्गानं यथोचितम् ॥ १ ॥ गानमेकादशश्लोके ब्रह्मासिद्धान्तर्गमिषु ॥ गीतं
तैस्तत्तपः श्रुत्वा मनसात्मस्मृतिं गतः ॥ २ ॥ नृपं प्राप्तस्मृतिं ज्ञात्वा मुनयस्तं समांतरात् । ययुः शीघ्रं प्राप्तमाना गुरोरेव कलेवरम् ॥ ३ ॥
तिवृत्तम् ॥ ८७ ॥ इति श्रीमद्गुरुपरंपराचरित्रे पूर्वाद्धैऽर्थस्फुट्यभिधायो दीकायां षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥ त्रिसप्तपदैः सौतेके नृपंगाल्पगतिर्गुरोः ।
गिरौ जयो यतिर्मिश्रः कपाल्यतो हरेः स्मृतः ॥ १७ ॥ यतय इति । राज्ञा राजहरोण शंकरेण नताः नपश्यताः । ब्रह्मप्रतिपादकः सिद्धांतो गेयं यस्य
तत् गानम् एकादशभिः श्लोकैः । तैः शंकराभिषेकैः कर्तुंभिः गीतम् । न त्वं राजासि किंतु सर्ववैशेषाविषूतं सर्वोपनिषत्प्रतिपाद्यं सच्चिदानंदं यद्वा तत्त्व
मसि तत्त्वमित्यर्थकमित्यर्थः । शपदमोपरमादिमानैर्धाराः स्वात्मनि यदन्विष्य कृतकृत्याः अभिगतामिसाच्चिदानंदरूपा न पुनरिह म्रियन्ति तत्त्व
मसि । तत्त्वमित्याद्याः श्लोकाः शंकराविजयप्रसिद्धाः । तद्गानं श्रुत्वा नृपो मनसा स्मृतिं प्राप्तः ॥ १ ॥ २ ॥ प्राप्तवानाः प्राप्तसत्काराः । यत्र प्रप्ति ॥ ३ ॥

मूर्च्छया मूर्च्छनानिमित्तेन ॥ ४ ॥ मुहुर्मुहुः क्रंदमानैः शंकरशिष्यैर्वर्गमाणैः शंकरतनुं मा नयतेति निवासक्षणेनैव प्रथमान्नाङ्गतुषिः राजावकेस्तद्वक्तव्यानि शिष्यवाक्यानि समुद्धंध्यग्निना प्रदीप्तायां चितायां क्षिप्तां न्यस्ताम् आत्यतनुं दृष्ट्वा सुयोगवान् परकायप्रवेशादिशक्त्यान् श्रीशंकरो द्वादशभिः पथैस्तदा प्रवेशनसमये नृसिंहं स्तुवन् अग्निजं दुःखं च सहमानः सन् तां चितिरयां स्वतनुम् आविशदाविवेशेति त्रयाणामन्ययः ॥ ५ ॥ ६ ॥ शीतोष्णेषु द्वंद्वेषु साम्यबुद्धिः । ईशः कर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुं समर्थः ॥ ७ ॥ “ श्रीमत्पयोनिधिनिकेतन चक्रपणे भोगोपभोगप्रणिरजितगुण्यमूर्त । योगीश शाश्वत शंकरः प्राप्तसंज्ञोऽथ राजदेहं तु मूर्च्छया ॥ त्यक्त्वा योगबलात्प्राप्तः स्वां तनुं गिरिमहारे ॥ ४ ॥ तावदग्निप्रदीप्तायां चितायां राजसेवकैः ॥ वार्यमाणैरात्मशिष्यैः क्रंदमानैर्मुहुर्मुहुः ॥ ५ ॥ तद्वक्त्यानि समुद्धंध्य प्रथमान्नाङ्गवशंगतैः ॥ क्षिप्तां स्त्रीयां तनुं दृष्ट्वा शंकरो नृहरिं तदा ॥ ६ ॥ स्तुवन्द्वादशभिः पदैराविशत्तां सुयोगवान् ॥ सहमानोऽग्निजं दुःखसीशः शीतोष्णसाम्यधीः ॥ ७ ॥ स्तोत्रं भक्त्या कृतं यद्वै श्रुत्वा नृहरितामियात् ॥ स्तवतुष्टो नृसिंहोऽथ साक्षादविर्बभूव ह ॥ ८ ॥ पीत्वग्निं भाष्यकारं तं ग्राह प्रह्लाद रक्षकः ॥ वरं वरय मद्विक्षो यत्ते मनसि वाङ्मितम् ॥ ९ ॥ श्रुत्वेत्थं भाष्यकृत्प्राह ज्ञानमार्गोऽभिवर्द्धताम् ॥ सद्भाष्यप्रभिमतेनैव श्रुत्वा त्याह तथेति सः ॥ १० ॥ मदभिन्नो भवान्सक्षाच्छंभुराद्यं प्रवर्तितुम् ॥ ज्ञानं भुव्यवतीर्णोऽस्तीत्युक्त्वा देवस्तिरोदधे ॥ ११ ॥ भाष्यकारोऽथ शिष्यादयो व्योममार्गेण संययौ ॥ गृहं मंडनमिश्रस्य दृष्ट्वा तं मंडनो मुदा ॥ १२ ॥ ननामाज्यः स्वपत्न्याऽथ वाणी चोवाच शंकरम् ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरस्त्वं परः शिवः ॥ १३ ॥ मामजित्वा सभार्या यत्कामशास्त्रकृतौ भुने ॥ राजदेहप्रवे शादि तत्ते मर्त्येविडंबनम् ॥ १४ ॥

शरण्य भवाब्धिपोत लक्ष्मीनृसिंह मम देहि करावलंबम् ” इत्यदि रस्तोत्रं श्रुत्वा नृहरिमावं प्राप्नुयात् ॥ ८ ॥ यद्वाभ्या नुमतेन तदनुसारेण ज्ञानमार्गोभिवृद्धिरस्तु । स नृसिंहः तथेत्याह ॥ १० ॥ भवान् मदभिन्नो मद्भूयेजस्ति । आद्यं ज्ञानम् । प्रवर्तयितुमित्यर्थः । अन्तर्भा वितण्यर्थोऽत्र वृत्तिः । दृष्ट्वा तमिदं चरान्वयि ॥ ११ ॥ १२ ॥ स्वपत्न्या सरस्वत्या आदृत्यो युक्तः ॥ १३ ॥ कामशास्त्रप्रदानदिप्रे

राजदेहप्रवेशादि यत् तत् मयविडम्बनं मनुष्यचेष्टितमस्ति । वस्तुतस्त्वं सर्वज्ञोऽशीति भावः ॥ १४ ॥ भर्तृपशानुद्भूता । अयं क्षीयतीति ॥ १५ ॥
 स्त्रीभिः पत्यनुकूलतया भाव्यमिति स्त्रीजनशिक्षार्थम् ॥ १६ ॥ यतो लोकोपकारायवतीर्णो अतस्त्वं शृणु ॥ १७ ॥ फलेभूमिः विषाफलेभूमिः पुनरु-
 माना त्वम् अस्मत्कृते करिष्यमाणे । अभूतेऽपि भूतवर्जिर्देशः । स्थाने मठे वस दासं कुरु । अद्वैतमतेद्रूपनराजित्यास्मन्मतं भुवि प्रकाशय ॥ १८ ॥ त्वं

लब्धं मयोत्तरं त्वत्तत्त्वयाऽऽवां दंपती जितौ ॥ स्त्रीधर्मोऽयं धिया वाचा भर्तृपशानुसारिता ॥ १९ ॥ एवं स्त्रीजनशिक्षार्थं कृतः दृष्टो
 मया मुने ॥ यास्याम्यहं निजं धामेत्युक्तस्तां शंकरोऽब्रवीत् ॥ १६ ॥ जानामि ब्रह्मणः पत्नीं त्वामहं श्रोतृस्वतीम् ॥ अवतीर्णीषि
 लोकोपकृतये त्वमतः शृणु ॥ १७ ॥ वसात्रास्मत्कृते स्थाने पूज्यमाना फलेभूमिः ॥ भर्तृद्रूपनराजित्यास्मन्मतं भुवि काशया ॥ १८ ॥
 तथेति तत्रैव तिरोहिता सा प्रापात्मधामाऽथ सुविस्मयाब्धाः ॥ प्रोचुर्जनाश्चेति महावैद्यां संस्तूयते भाव्यकृता जिता गीः ॥ १९ ॥
 मिश्रोऽथ गृहगं दत्त्वाऽऽर्थेभ्यः संन्यस्तमुद्यतः ॥ भोगेभ्यो विरतस्तस्थौ शंकरस्य भुगः पुरः ॥ २० ॥ वाक्यं तत्तमसीत्येवं निविशन्त्यो
 ऽशृणोत्ततः ॥ देहोद्रियासुधीचित्तमनोहकृतितः परः ॥ २१ ॥ त्वं साक्षाद्ब्रह्मरूपोऽसि सुक्तः सच्चित्सुखात्मकः ॥ कामादिरात्रुविर्जितो
 बद्धः संसृतिकानने ॥ २२ ॥ सत्संगांस्तु च्यते शीघ्रं नान्यैश्चानेकसाधनैः ॥ इतिहासं शृणु त्वत्र श्रवणाद्ब्रह्मभूतम् ॥ २३ ॥ कथितम् ।
 देशीयो वैश्यो भूषणसंयुतः ॥ सुतो गृहाद्वहिर्मतो राजौ निद्रावशं गतः ॥ २४ ॥ चोरैर्धूपणलोभेन बद्धा नीतो वनानरे ॥ गृहे ।
 भूपणान्यस्य वृक्षे बद्धोऽद्वयैः शठैः ॥ २५ ॥ व्याघ्रसर्पसमाकीर्णं वनेऽत्यंतं भयातुरः ॥ बुभुजे दुःखेऽववाशो बंधनान्मोचनेऽशक्यः ॥ २६ ॥

शंकराग्रे अंतर्हिता गीः सा सरस्वती ॥ १९ ॥ मंडनमिश्रः आप्येभ्यः सत्यात्रेभ्यः गृहगतं वक्षणात्रादि दत्त्वा विलो विरक्तः सत् संन्यस्तुं संन्यासं कर्तुं १७
 ॥ २० ॥ ततः शंकरात् विधिवत् संन्यासविधिना । महावाक्यार्थमाह देहेत्यादिभिः ॥ २१ ॥ कामक्रोधादिभिर्बद्धो जीवः सत्संगात्त्रयीं पुन-
 इत्यन्वयः ॥ २२ ॥ श्रवणात् श्रवणमात्रेण बद्धस्य मोक्षप्रदम् इतिहासं शृणु ॥ २३ ॥ अद्वैतः निर्दोषः शरीरचर्कः ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥

मार्गे पथि तं प्रसिद्धं रोदनशब्दम् ॥ २७ ॥ दाहति योजयति कामाथैरिति ॥ २८ ॥ पार्थिवेशो यथा मोचितः तथा त्वं मया सदुक्तिभिः वेदांतवास्यैर्मा-
 चितोऽसि । विवेकवैराग्यादिवंधुभिः सह त्वं निजम् आत्मीयं परं निरतिशयं सुखं भुंक्ष्व । कृतकृत्यो भवेत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ३१ ॥
 पादौ स्वशीर्षं स्थापयामास । अनेन कृतपर्णभक्तत्वं पूर्णोभिवेककृपापात्रत्वं च सूच्यते ॥ ३२ ॥ स्वीयानाम् आप्तानाम् अनिक्षा अतः उक्तं तदिच्छुभेनः
 पार्थैः कदाचिद्दृच्छाद्रिमार्गे दूरं दयालुभिः ॥ श्रुत्वा तं शब्दमेतस्य मुक्तोऽसौ बंधनान्ततः ॥ २७ ॥ ग्रहं मनोऽयं बुभुजे सुखमेव स्वबंधुभिः ॥
 कामाद्यैः शत्रुभिस्तद्बद्धः संसृति कानने ॥ २८ ॥ पार्थैरिव मया बद्धो मोचितोऽसि सदुक्तिभिः ॥ विवेकाद्यैर्वैरैस्त्वं सुखं भुंक्ष्व भुंक्ष्व निजं
 परम् ॥ २९ ॥ भाष्यकारोपदेशं स श्रुत्वेत्यं मंडनो द्विजः ॥ मत्वा कृतार्थमात्मानं शंकरं गुरुमब्रवीत् ॥ ३० ॥ धन्योऽहं कृतकृत्योऽस्मि
 त्वत्प्रसादेन देशिक ॥ इत्युक्त्वाचार्यपादौ स गृहीत्वा भक्तिपूर्वकम् ॥ ३१ ॥ स्वशीर्षं स्थापयामास तमाचार्यस्ततोऽब्रवीत् ॥ स्व त्वा
 रामाः सुराः प्रोक्तास्तेषु श्रेष्ठो भवान्यतः ॥ ३२ ॥ अतः सुरेश्वराख्यां त्वं प्राप्तोऽसि मदनुग्रहात् ॥ इत्युक्तो गुरुणा स्वीयानोक्षेच्छुनिर्भयं
 ततः ॥ ३३ ॥ जित्वेति कर्मिप्रवरं हि मिश्रं कृत्वा सुरेशाभिधमात्माशिरषम् ॥ गोभिः स्वशिष्यैरिव कौ यत्तद्रिश्चचार सोऽज्ञानतमो हरेऽर्क्तः
 ॥ ३४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथैकदा क्वचिद्देशे रहःस्थं शंकरं खलु ॥ रूपाली कश्चिदागत्याऽब्रवीद्भक्तिं प्रदर्शयन् ॥ ३५ ॥ स्वामिस्तत्र
 गुणाञ्छ्रुत्वा विचिन्वंस्त्वामिहागतः ॥ परोपकारी शांतात्मा भग्यादृष्टो मयाधुना ॥ ३६ ॥ शृणु त्वं मम वृत्तानं यतः शरगमागतः
 देहेनानेन कैलासं गंतव्यमिति वाञ्छया ॥ ३७ ॥ आगच्छितो मया शंभुः शनधिकसमाः पुरा ॥ मामाहेदं तदा शंभुस्तपस्तुष्टो
 दयानिधिः ॥ ३८ ॥ सर्वज्ञस्याथ वा राज्ञो होष्यस्यग्नौ शिरो यदि ॥ तदा ते सफलं वाञ्छेच्छुद्धा सोऽतर्देय शिरः ॥ ३९ ॥
 ततः स्वयमात् गुरुणा सहेति शेषः ॥ ३३ ॥ गोभिः किमर्गैर्क इव ॥ ३४ ॥ अथेति कथान्तम् । रहःस्थम् एकांवागिनम् । कपाली भैरवोपासकः ॥ ३५ ॥
 एतादृशस्त्वं भाग्यवशान्नया दृष्टोऽसि ॥ ३६ ॥ वृत्तं वृत्तान्तम् । देहेनानुत्तरान्वयि ॥ ३७ ॥ अतश्चिन्तयितुम् ॥ ३८ ॥ होषयितुम् ॥ ३९ ॥

करिष्यसि ॥ ३९ ॥ सतां लोकोपकारतः अन्यस्ताध्यं नास्ति ॥ ४१ ॥ परोपकारार्थं देवाद्युपकारार्थम् ॥ ४२ ॥ नन्वत्यं
 तं शिषो देहः कथं त्याज्य इत्यत आह—दुस्त्याज्यमिति । नश्यतः नाशं गच्छतो देहस्य त्यागेन ते कीर्तिर्भविष्यति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अनेन
 देहेन तवार्थः सिध्येत्तर्हि तववार्थसाधनं नः समीहितम् । इष्टमस्ति । ततः शिरः ॥ ४५ ॥ तेषां शिष्याणाम् इति तेन शंकरेण प्रोक्तः । भिक्षुं शंकरं
 दुष्प्राप्यं तु शिरो राज्ञस्त्वत्तः कः सर्वविदुषि ॥ तस्मादेहि शिरश्छित्त्वा सर्वज्ञोऽसि यतो मुने ॥ ४० ॥ न शरीरे तवाहंता नश्वरे
 क्षणभंगुरे ॥ न भोगेच्छाथ वा साध्यं सतां लोकोपकारतः ॥ ४१ ॥ दधीचिप्रमुखाः संतो ज्ञात्वेदं नश्वरं वपुः ॥ दत्त्वा परोपका-
 रार्थं प्राप्नुस्ते विमलं यशः ॥ ४२ ॥ दुस्त्याज्यं किं नु साधूनामुदाराणां भवादृशम् ॥ कीर्तिस्ते भविता नूनं त्यागादेहस्य नश्य-
 तः ॥ ४३ ॥ तच्छ्रुत्वा शंकरः प्राह सद्यस्तामिदं वचः ॥ पतिष्यति स्वयं देहः कालेनापि स्वकर्मणा ॥ ४४ ॥ यद्यनेन तवाथोऽपि
 सिध्येत्तन्नः समीहितम् ॥ दास्येऽहं तद्गृहस्तुभ्यं यथा शिष्या न मे विदुः ॥ ४५ ॥ तेषामहं प्रियोऽस्मीति प्रोक्तस्तेन कपालिकः ॥
 गतः स्वमाश्रमं भिक्षुं विज्ञाय करुणानिधिम् ॥ ४६ ॥ एकदा सर्वशिष्येषु स्वस्वशरीरकर्मसु ॥ सत्तेषु शंकरं प्राप्तो रहःसंस्थं
 कपालिकः ॥ ४७ ॥ दुष्टस्य चेष्टितं सर्वं ज्ञात्वा सिद्धिबलेन तत् ॥ पद्मपादो यतिशुतः स्थितः शंकरसन्निधौ ॥ ४८ ॥ शिरो
 मालायुतः शूली त्रिपुण्ड्री दैवचोदितः ॥ पद्मपादमन्त्रिज्ञान शंकराग्रे स्थितः खलः ॥ ४९ ॥ देहत्यागे मनश्चक्रे तं दृष्ट्वात्मानमात्म-
 नि ॥ नियोज्य जडुदेशे स्वं चिबुङ्कं स्थाप्य शंकरः ॥ ५० ॥ तं दृष्ट्वा तादृशं दुष्टः शूलमुद्यम्य निर्दयः ॥ हंतुकामोऽयं तं दृष्ट्वा पद्मां
 धिर्नृहर् रस्मत् ॥ ५१ ॥ सिद्धमंत्रं जज्ञापात्मन्यायात्मानमात्मना ॥ प्रादुर्भूतो नृसिंहोऽयं तत्क्षणे भक्तवत्सलः ॥ ५२ ॥
 रम् ॥ ४६ ॥ शरीरकर्मसु मलमूत्रोत्सर्जनभिक्षादनादिषु । रहःसंस्थम् एकांतस्थितम् ॥ ४७ ॥ दैवचोदितः दैवान्मरणोन्मुख इत्यर्थः ।
 ॥ ४९ ॥ आत्मानं मनः । आत्मनि ब्रह्मणि । जडदेश इत्यनेन खेचरीमुद्रा छतेति सूच्यते । ‘भ्रूमध्यदृष्टिरप्येषा महादेवेन कर्तिता’ इति वचनात् ॥ ५० ॥
 तं शंकरं तादृशं समाधिस्थम् । दृष्ट्वा हंतुकामोऽभवत् । अथाद्युत्तरान्वयि । तं कपालिनम् । पद्माग्निः पद्मपादः ॥ ५१ ॥ सिद्धमंत्रं नृसिंहमंत्रम् । आत्मना

बुद्ध्या आत्मानं मनः । आत्मनि ब्रह्मणि । आधाय स्थापयित्वा ॥ ५२ ॥ तं कपालिनम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ सनंदनं पद्मपादम् ।
किमर्थं प्राप्त इति शेषः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ पूर्व वरप्रदः । तदैव स्मृतिकाले ॥ ५९ ॥ अहमित्यादि परान्वितम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ गह्वरे पर्वत

ददार तं नवैदुष्टं हिरण्यकशिपुं यथा ॥ कुर्वन्नट्टाट्टहासं च त्रासयामास भूतलम् ॥ ६३ ॥ शब्दं श्रुत्वा समायाताः शिष्याः सर्वे गुरोः
पुरः ॥ श्रीनृसिंहं विलोक्याहुर्मत्तया नत्वाथ विस्मिताः ॥ ६४ ॥ य ईशः सर्वभूतानां कथं सोऽत्र समागतः ॥ यस्मिन्भक्तिं प्रकु
र्वति यतयः संशितव्रताः ॥ ६५ ॥ सोऽयं विष्णुर्मेहतेजा ब्रह्मादीनां परो गुरुः ॥ अस्मद्गोचरो जातो नरसिंहः स्वयंप्रभः ॥ ६६ ॥
इत्थं स्तवं प्रकुर्वतः पप्रच्छुस्ते सनंदनम् ॥ आराधितः कथं विष्णुः किमर्थं वै दयानिधिः ॥ ६७ ॥ एवं पृष्ठः पद्मपादो वृत्तं सर्वं
कपालिनः ॥ वक्त्रा ग्राह यदा दुष्टो गुरुं हंतुं समुद्यतः ॥ ६८ ॥ तदा मया स्मृतः पूर्ववरदो नृहरिः परः ॥ प्रादुर्भूतस्तदैवासौ हतवां
स्तं कपालिनम् ॥ ६९ ॥ तं प्रत्यूचुः कथं पूर्वं वरदस्ते नृकेसरी ॥ तानाह पद्मपादोऽहमेकदा गिरिभूर्धनि ॥ ६० ॥ नृसिंहं मनसा
ध्यायन्बहुकालं स्थितोऽभवम् ॥ एकदा कश्चिदागत्य किरातस्तत्र पृष्ठवाच् ॥ ६१ ॥ किमर्थं गह्वरेऽदेस्त्वं वससीति स मां प्रति ॥
एवं संपृच्छते प्रोक्तं मयेदं शृणु मत्सखे ॥ ६२ ॥ नृरूपमागलं लब्धुमूर्ध्नि सिंहाकृतिं मृगम् ॥ वसाम्यत्रेति चाकर्ण्य किरातो
निश्चयाद्भ्रमन् ॥ ६३ ॥ नृसिंहाख्यं मृगं बद्धाऽऽनीतवान्मत्पुरस्तदा ॥ ग्राह मामयमेवेषो मृगः किं ते हि तापस ॥ ६४ ॥

इयं किमर्थं वससि वासं करोषीति मां प्रति पृष्ठवानिति पूर्वान्वयि । पृच्छते किराताय । मत् मत्तः । इदं वक्ष्यमाणं शृणु । सख इति किरातसंबुद्धिः ।
॥ ६२ ॥ आगलं कंठपर्यंतं मनुष्यरूपम् ऊर्ध्वं मुखे सिंहाकृतिम् एतादृशं मृगं प्राप्नुं अत्र वासं करोमि । इत्याकर्ण्य किरात इत्याद्युत्तरान्वयि । निश्च

शिव शायस्यम्येवेति दृढबुद्ध्या ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ किरातेनेत्युत्तराच्ययि ॥ ६६ ॥ एवमादि परान्वयि ॥ ६७ ॥ अनुग्रहेण मह्यं वरं
 जप्ता स्मृतिप्रयोगेण दर्शनं दास्यामीत्युक्तातिर्हितः ॥ ६८ ॥ भक्तभक्तदह् भक्तसक्तदृष्टिः । स्थिताः शिष्या इति विशेषाध्याहारः ॥ ६९ ॥ ७० ॥
 ॥ ७१ ॥ अकिंचनप्रियः निष्कामप्रियः ॥ ७२ ॥ वर्तयन् प्रवर्तयन् । इलायां पृथिव्याम् आर्या श्रेष्ठा कीर्तिरस्य सः ॥ ७३ ॥ इति श्रीगुरु
 परमेश्वरचरित्रपूर्वोद्देश्यस्मृत्यभिधायी टीकायां सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥ अष्टादशेऽथ चैकाष्ट्यवैरस्य जीवनम् । हस्तामलोक्तिटीकाज्ञा शिष्यान्यति
 सुखेयं नृहरिं दृष्ट्वा विस्मितो वक्तुमक्षमः ॥ धैर्येण नृहरिं स्तुत्वा पृष्ठवानहमादरात् ॥ ६५ ॥ आग्रजो योगिनां यस्तत्र किरातस्य वशः
 कथम् ॥ श्रुत्वेत्याह नृसिंहो मां किरातेनामुना यथा ॥ ६६ ॥ एकाग्रचेतसा ध्यातस्तथाहं न महर्षिभिः ॥ ततोऽस्य वरदो नित्यमेव
 मुक्ता नृकेसरी ॥ ६७ ॥ अनुग्रहाद्वरं दत्त्वा मह्यमन्तर्हितस्ततः ॥ तदारभ्य क्षणेनैव ध्यातो ह्रमोचरोभवत् ॥ ६८ ॥ आविर्भूत
 स्वथाद्यापि नृसिंहो भक्तसक्तदह् ॥ इत्युक्ताः पद्मपादेन नृसिंहैकपराः स्थिताः ॥ ६९ ॥ तेषां भक्त्या जगज्जसौ नृसिंहो भक्त्य
 स्सलः ॥ तच्छब्दाच्छंकराचार्यो विरराम समाधितः ॥ ७० ॥ उन्मील्य नयनेऽपश्यन्नृसिंहं पुरतः स्थितम् ॥ स्तोत्रेण परिगुष्टाय
 अकिञ्चानान्वितेन च ॥ ७१ ॥ अथ प्रसन्नो भगवान्नुसिंहोऽकिंचनप्रियः ॥ वरान्दत्त्वा सशिष्याय शंकराय तिरोहितः ॥ ७२ ॥
 इत्थं प्रकृत्यैन्निविधानि कर्माण्यद्वैतमार्गं किल वर्तयन्सः ॥ चचार शिष्यैः सहितो धारिन्त्यां श्रीशंकराचार्यं इलायर्कीर्तिः ॥ ७३ ॥
 इति श्रीगुरुरं पराचरित्रे पूर्वोद्देशं शंकराचार्यकथासारं सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ गोकर्णं स ततो गत्वा स्नात्वा नत्वा
 महाबलम् ॥ सांभं स्तुत्वा ग्रहं स्थित्वा ययौ हरिहरालयम् ॥ १ ॥ नत्वा हरिहरं तस्माद्गच्छन्भार्गोण शंकरः ॥ दृष्ट्वाऽसौ दंपती पुत्रं
 व्यसुमेकं निधाय कौ ॥ २ ॥ शोचंतौ कृपयाऽऽह्राऽसौ न शोच्यो नृहरिः स्मयम् ॥ रक्षितेति ब्रुवत्यास्मिन्सजीवः शिशुरस्थितः ॥ ३ ॥
 स्मृता गुरोः ॥ १८ ॥ जगति ब्रह्मविद्याप्रतिष्ठापनार्थं शंकर्यान्नामाह गोकर्णमित्रादिना । ततः कपालिनाशान्तरं सः शंकरः स्नात्वा समुद्रस्नानं कृत्वा
 तयर्थः । महाबलाल्भ्यं शिवम् ॥ १ ॥ तस्मात् हरिहरालयाभ्यामर्गोण गच्छन् शंकरः । व्यसुं विगतप्राणम् एकं पुत्रं कौ पृथिव्यां निधाय शोचंतौ दंपती
 दृष्ट्वा कृपया आहेति योजयम् ॥ २ ॥ असौ पुत्रो न शोच्यः शोकाहो न भवति । तत्र कारणमाह । नृहरिः स्वयं रक्षिता पुत्रमिति शेषः । अस्मिन्

भवति भवति सति । जीवसहितो बालः उत्थितोऽभवत् ॥ ३ ॥ यतैवभवं शंकरसामर्थ्यम् । ततो बालजीवनानन्तरं मूकाविकां कर्णाटकप्रसिद्धां वि-
 श्वान्वयि ॥ ४ ॥ चक्राधारमयैः चक्रं श्रीचक्रम् आधारं मूलाधारचक्रम् । उपलक्षणमेतन्मूलाधारादिचक्राणाम् । तत्पञ्चुरैः स्तवैः स्तवनश्लो-
 केषु च श्रीचक्राभिन्ना मूलाधारस्वाधिष्ठानादिचक्राभिन्ना चैवं मूकाविक्रेत्येवप्रतिपादकैरित्यर्थः स्तवनं । कृत्वाऽत्र मूकांवाप्तये अल्पदिवसार्थतमव-
 सारं । ततो मूकांवासकाशात् त्रिबलिसंज्ञकं क्षेत्रमगमत् । शंकर इत्यध्याहारः ॥ ५ ॥ यत्र त्रिबलिक्षेत्रे इंदुवत् द्विजानंदकरः शिवः शिवाड्यः पार्वतीयु-
 स्तुति चकुर्जनाः सर्वे दृष्टेयं यतिवैभवम् ॥ मूकाविकां ततो गत्वा तां संपूज्य स्तवैः स्तुतिम् ॥ ६ ॥ चक्राधारमयैः
 कृत्वाऽत्रावसत्स्वरूपवासरान् ॥ त्रिबलिक्षेत्रमगमत्संश्लिष्यः शंकरस्ततः ॥ ५ ॥ यत्र त्रिबलिक्षेत्रे इंदुवत् द्विजानंदकरः शिवः शिवाड्यः पार्वतीयु-
 यत्र शिवाढ्योऽस्ति द्विजाहादकुर्दुवत् ॥ ६ ॥ प्रभाकरस्तत्र धनाढ्यविप्रः प्रवृत्तिनिष्ठः श्रुतिशाल्ववेत्ता ॥ पुत्रोऽपि ब्रह्मविदस्य
 जातो मुखो बहिर्भाति जडोऽतिमूकः ॥ ७ ॥ प्राप्तं श्रीशंकराचार्यं सर्वज्ञं सद्गुणाकरम् ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञं शिष्यैः स्वसदृशैर्धुतम् ॥
 ८ ॥ श्रुत्वा प्रभाकरो विप्रः पुत्राढ्यः पौरसंयुतः ॥ शंकरातिक्रमागत्य दंडवत्प्रणाम तम् ॥ ९ ॥ तत्पुत्रः शंकरं दृष्ट्वा प्रणनाम
 पुनः पुनः ॥ नोदतिष्ठत्तदा धृत्वा करेणोत्थाप्य शंकरः ॥ १० ॥ कृपया स्वस्य निकटे स्थापयामास तं शिशुम् ॥ प्रभाकरः पुत्रवृत्तं
 शंकराय न्यवेदयत् ॥ ११ ॥ स्वामिन्मित्रयोदशाब्दा वै व्यतीयुश्चास्य जन्मनः ॥ भुंक्ते कदाचिन्नो भुंक्ते भाषते नैव केनचित् ॥ १२ ॥
 न विद्वोऽस्यांतरं वृत्तं यथावज्जडभावतः ॥ श्रुत्वेतयं शंकराचार्यः शिशुं प्रोवाच चादरात् ॥ १३ ॥ कस्त्वं शिशो किमर्थं वा जडवद्
 मेसे वद् ॥ इति भाष्यकृतो वाक्यं श्रुत्वा तं सर्ववेदिनम् ॥ १४ ॥

जज्ञेति । वाक्यश्लेषादयत्रेति द्विरुक्तिः ॥ ६ ॥ तत्र जातं वृत्तं तमाह प्रभाकर इत्यादिना । प्रवृत्तिनिष्ठः कर्मनिष्ठः । प्रभाकरनामा धनाढ्य आसीत् ।
 अस्य जातः पुत्रः अंतः ब्रह्मवेत्ता सन् बहिर्जडोऽतिमूकश्च भाति । उपजातिवृत्तम् ॥ ७ ॥ प्रामाण्यादिद्वयोरन्वयः । उत्तमगुणानाम् आकरं सन्निह-
 यम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ तदशुचरात्स्वितम् ॥ १० ॥ ११ ॥ जन्मनः सकाशात् ॥ १२ ॥ १३ ॥ इत्यादिपरान्वितम् । सर्ववेदिनं सर्वज्ञम् ॥ १४ ॥

ब्रह्मण्यैवैका मुल्या निष्ठा पर्यवसानं यस्य तद्वचः ॥ १५ ॥ मदाधारवचनः मदाधारं श्रद्धाश्रयं वचनम् । वाचारंभणं यस्य स देहादिः प्रभवति व्यवहारयोगो भवति । 'वाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमिति' श्रुत्या कारणाश्रयणैव कार्यमात्रस्य नामरूपादिसिद्धौ व्यवहारयोग्यत्वं भवतीत्यर्थः । ननु मुदिव तव विकारित्वं स्यादत आह । गगनमिवालिप्तो विवर्ताधिष्ठानत्वेन संगराहितः अतः शुद्धोऽविद्यादिमलरहितश्चास्मि । ननु शुद्धस्यापि तव व्यवहारस्तु देहबुद्धयैव स्यादत आह । निरवधिर्महिम्नो देशकालादीन्महत्त्वस्य बोधवपुषः ज्ञानस्वरूपस्य मे मम धिया बुद्ध्या सह विहरणं विहारो ब्रह्मानन्देऽस्ति ॥ १६ ॥ " निमित्तं मनश्चक्षुरादिपञ्चौ निरस्ताखिलोपाधिराकाशकल्पः । रविलोकचेष्टानिमित्तं यथा यः स नित्योपलब्धिस्वरूपोऽहमात्मा ॥

श्रेष्ठं ब्रह्मविदां ज्ञात्वा स्वानुभूतिमयं वचः ॥ ब्रह्मैकनिष्ठमात्मज्ञः शिखुः प्रोवाच बुद्धिमान् ॥ १५ ॥ न वर्णो विप्राद्यो मयि न च जडत्वादिकलना जडोऽयं देहादिः प्रभवति मदाधारवचनः ॥ अलिप्ताऽहं शुद्धो गगनमिव मे बोधवपुषो धिया ब्रह्मानन्दे निरवधिमहिम्नो विहरणम् ॥ १६ ॥ इत्यादि द्वादशश्लोकेषु निश्चात्माथर्मचक्रेः ॥ स्वतत्त्वं कथयामास हस्तामलकसंज्ञकैः ॥ १७ ॥ तदारभ्य शुनिलोके प्राप्तो हस्तामलाभिधाम् ॥ ग्रंथोऽपि तस्य तत्संज्ञां प्राप्तः सन्तु विराजते ॥ १८ ॥ उपदेशं विना सम्यग्जातबोधः परात्मनि ॥ बालोऽनेकजनुःसिद्धश्चेत्यतोऽचितयद्यतिः ॥ १९ ॥ स्वकरं मस्तके तस्य कृत्वाऽह्यार्यान्स शंकरः ॥ अनेकजन्मसंसिद्धो बालेयं प्रतिभाति मे ॥ २० ॥ एकेन जन्मना हीत्यं सम्यक् सिद्धोऽत्र दुर्लभः ॥ यतिः प्रभाकरं प्राहऽदृष्टं ते बालैवैवम् ॥ २१ ॥ त्वया सार्द्धं निवासोऽस्य संभवैवैव कीर्तितम् ॥ अहं पितास्य पुत्रो मे कथमेनं त्यजामि च ॥ २२ ॥ एवं त्वया न कर्तव्यो बालोऽस्मिन्नाग्रहो बुध ॥ प्रभाकरो निशम्यैवं दृष्ट्वा पुत्रस्य चेष्टितम् ॥ २३ ॥

इत्यादि द्वादशश्लोकेः आत्मार्यमूर्चकैर्जीवात्मपरात्मैक्यार्थयुक्तैः । मुनिमानवानपि । स्वतत्त्वं आत्मतत्त्वं कथयामास । हस्तामलकसंज्ञकैरित्यनेन जडत्वात् अपि अस्म्य श्लोककरणे आयासरहितत्वं दर्शितमिति भावः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अनेकजन्मसंसिद्धोऽयं बालोऽस्ति । अतः हृदि ॥ १९ ॥ आर्यान् ग्रामस्थान् आह । अनेकजन्मतु सम्यक् साधनाचरणेनासिद्धः ॥ २० ॥ हि यतः । अत्र लोके ॥ २१ ॥ त्वया कर्मनिष्ठेन । अस्याहं पितास्मि । अयं मे पुत्रोऽस्ति । एनं कथं त्यजामि ॥ २२ ॥ इत्थं त्वया बालविषये आग्रहो न कर्तव्यः । यतो हे बुध विद्वन् । विदुषि पुत्रायासक्तिर्न युक्तेति भावः ।

उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ २३ ॥ २४ ॥ अन्यद्दुत्तमाह गिरिनामेति । आसीदित्यथाहारः ॥ २५ ॥ अस्मिन् गुरौ व्रजति सति स्वयं तथा गच्छति । एकदा शांतिपाठार्थं भाष्यप्रवचनार्थं पद्मपादाद्याः शिष्याः समुद्युक्ता अभवन् ॥ २६ ॥ भाष्यकृच्छ्रस्तान्वाह । यावद्भिरेः आगमनं तावत्स्थेयं स्थातव्यं भवद्भिरिति शेषः । उत्तरार्द्धे त्वयेति शेषः ॥ २७ ॥ अस्य पद्मपादस्य ॥ २८ ॥ इत्थं पूर्वोक्तं संचित्य विचार्य गुरुः कृपायुक्तः सन् शक्तिपातो देहता दात्म्यराहित्येन शिष्यस्य गुर्वेकनिष्ठता । तदेतौः । चतुर्थो विधाः “पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्रांगमिश्रिताः वेदाः स्थानानि विधानां धर्मस्य च चतुर्दश”

त्यक्त्वा पुत्रमर्ति तस्मिन्यौराब्धः स्वगृहं ययौ ॥ शंकोरुड्य सशिष्योऽद्रिं शृंगाख्यं प्राप्य चावसत् ॥ २४ ॥ पालयामास तत्रत्याञ्छारदापि स्थिता गिरौ ॥ गिरिनामा यतेः शिष्यः काश्चित्सेवापरः सदा ॥ २५ ॥ गुरौ तिष्ठति तिष्ठद्यो व्रजत्यस्मिन्स्वयं तथा ॥ एकदा शांतिपाठार्थं पद्मांश्याद्याः समुद्युक्ताः ॥ २६ ॥ भाष्यकृत्याह तान्स्थेयं यावदागमनं गिरिः ॥ पद्मपात्प्राह भाष्यार्थं मंदधीः किं प्रतीक्ष्यते ॥ २७ ॥ श्रुत्वेत्यं गर्वधुग्वाक्यं भाष्यकृत्क्रोधसंयुतः ॥ अहो गर्वोऽस्य हर्तव्यो मयाद्यैवेति निश्चितम् ॥ २८ ॥ संचित्येत्यं गुरुर्विद्या गिरयेऽदाच्चतुर्दश ॥ शक्तिपातात्कृपायुक्तः स च ताः प्राप तत्क्षणे ॥ २९ ॥ तुष्टात्र श्रीगुरुं वृत्तैस्तोडकारण्यै स्तदा गिरिः ॥ ब्रह्मात्मैक्यपराः श्लोकाः प्रसिद्धा भूतले च ते ॥ ३० ॥ पद्मपादादयः श्रुत्वा ताञ्छ्लोकान्विस्मयं ययुः ॥ गर्वं त्यक्त्वा शशंसुस्ते करुणवैभवं गुरोः ॥ ३१ ॥ गिरिं तोटकनामानं वदंत्यद्य बुधा भुवि ॥ पद्मपादः सुरेशश्च गिरिहस्तामलाभिधः ॥ ३२ ॥

इत्युक्ताः गिरयेऽदात् ददौ । स च गिरिस्तत्क्षणे ताः विधाः प्राप । अत्र सांख्यमार्गेण शक्तिपातो नाम देहतादात्म्यराहित्येन तदेकनिष्ठता ज्ञेया ॥ २९ ॥ “इह तोटकमंबुधिसेः प्रथितम्” इत्युक्तलक्षणैश्वर्यतुः सगणयुक्तैस्तोडकवृत्तैः श्रीगुरुं तुष्टाव । ते च श्लोकाः “भगवन्नुदयौ मृतिजन्मजले सुखदुःख द्वये पतितं व्यथितम् । कृपया शरणागतमुद्धर मामनुशाद्युपसन्नमनन्यगतिम्” इति प्रसिद्धाः । जीवब्रह्मैक्यपराः संति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पद्मपादाद्या

अन्तारो मुख्यशिष्याः परान्वयिनः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इयं वक्ष्यमाणा ॥ ३६ ॥ तामेवाह क इति ॥ ३७ ॥ मङ्गोः मङ्गलैः क न कचित्समर्थं तथापि तवाज्ञा निष्कला न भविष्यति भवदनुज्ञया वार्तिकं करिष्यामीति भावः ॥ ३८ ॥ एवं त्वदुक्तम् अस्तु । यदाज्ञया वार्तिकं कुरुति । इति गुरुणा प्रोक्तः सुरेश्वरः स्वस्थितिं ययौ ॥ ३९ ॥ सर्वज्ञायापि ते तुभ्यं किञ्चित् वल्लु नः आज्ञापय । किञ्चित्कार्यनीयमस्ति तत् त्वमतः ।

चत्वारो भाष्यकृच्छिष्याः समास्ते सनकादिभिः ॥ प्रसिद्धा भूतले चासंश्रुतुर्वेदा इयापराः ॥ ३३ ॥ गुरुं सुरेश्वरः ग्राह कदाचिच्छिष्यमध्यगम् ॥ आज्ञापयस्व मां सेवां मद्योग्यां सुविचार्य च ॥ ३४ ॥ श्रुत्वा त्वं हर्षितः ग्राह शंक्रोऽय सुरेश्वरम् ॥ वार्तिकं कुरु मद्भाष्ये श्रुतितात्पर्यगर्भितम् ॥ ३५ ॥ यदा श्रीव्याससूत्रेषु भाष्यं शरीरकं मया ॥ निर्मितं वै तदारभ्य वासनेयं समाप्यभूत् ॥ ३६ ॥ कः करिष्यति शरीरभाष्ये वार्तिकमुत्तमम् ॥ न वै बुद्धौ ममाभाति क्षमः कर्तुं त्वया विना ॥ ३७ ॥ श्रुत्वा सुरेश इत्याह गुरुं नत्वा सुदुर्मुदा ॥ मङ्गोः क भाष्यतात्पर्यं तथाप्याज्ञा न निष्फला ॥ ३८ ॥ अस्त्वेवं गुरुणा प्रोक्तः सुरेशः स्वस्थितिं ययौ ॥ गते तस्मिन् गुरुं प्रोचुर्येतयश्चित्सुखादयः ॥ ३९ ॥ सर्वज्ञायापि ते किञ्चिद्वक्तुमाज्ञापयाद्य नः ॥ प्रोच्यतामिति ते चोक्ता गुरुणाहुः पुनर्युरुम् ॥ ४० ॥ आज्ञप्तः सूत्रभाष्येऽसौ वार्तिकं कर्तुमुद्यतः ॥ न हिताय सदा भाति सुरेशः कर्मठो यतः ॥ ४१ ॥ तात्पर्यं ब्रह्मणि प्रोक्तं व्यासेन श्रुतिवाक्यगम् ॥ जैमिनिव्यासशिष्योऽपि प्रोक्तवानन्यथैव तत् ॥ ४२ ॥ मतेभेदे तयोरेवं कथं स्याद्गुरुशिष्यता ॥ आजन्म कर्मठोऽयं वै लोके कर्मप्रवृत्तिद्वत् ॥ ४३ ॥ कर्मण्येवं परं भाष्यं प्रत्युतासौ प्रयोक्ष्यति ॥ न विश्वासपदं भाति मतमेतस्य नो गुरो ॥ ४४ ॥

आज्ञया निवेदयाम इति भावः ॥ ४० ॥ असौ सुरेश्वरः आज्ञप्तः । भवतेति शेषः । हिताय अद्वैतप्रतिपादनरूपं हितं कर्तुं योग्यो न भाति न दृश्यते । यतः सदा कर्मठः कर्मनिष्ठोऽस्ति ॥ ४१ ॥ गुरुहिताङ्करणे दृष्टातमाह तात्पर्यमिति । श्रुतिवाक्यगं श्रुतिवाक्यस्य तात्पर्यं सिद्धांतः ॥ ४२ ॥ तयोः गुरुशिष्ययोः जैमिनिव्यासयोर्भवत्सुरेश्वरयोश्च । अयं सुरेश्वरः ॥ ४३ ॥ प्रयोक्ष्यति योजयिष्यति । विश्वासपदं विश्वासाहम् । नोऽस्माकम् ॥ ४४ ॥

अच्छधीः स्वच्छबुद्धिः ॥ ४५ ॥ यस्य प्रसन्नो नृहरिः स्मृत्या स्मरणप्राप्तेन समीपतां प्राप्नोति ॥ ४६ ॥ आनन्दगिरिसंज्ञस्तोदको वा भाष्यवार्तिक
त्रिवेये क्षमोऽस्ति । यस्यानन्दगिरेः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अप्यं हस्तामलकः प्रवृत्तिभाक् ग्रंथप्रवृत्तिभाक्नास्ति ॥ ४९ ॥ नाह नोच्चारितवाद् यस्तस्य ब्रह्मानन्द

योग्यः सनन्दनो भाष्ये वार्तिकं कर्तुमच्छधीः ॥ पञ्चां यो जाह्नवीतोयादागतो भवदाज्ञया ॥ ४९ ॥ कर्मणा तेन संप्राप्तः
पद्मपादाभिधां पराम् ॥ प्रसन्नो नृहरिर्यस्य स्मृत्यायाति समीपताम् ॥ ४६ ॥ आनन्दगिरिसंज्ञो वा क्षमोऽयं भाष्यवार्तिके ॥ प्रसन्ना
शारदा यस्य बभूव कृपया तव ॥ ४७ ॥ अथाह पद्मपादोऽपि श्रीगुरुं पुरतः स्थितः ॥ हस्तामलोऽयं योग्योऽस्ति भाष्ये कर्तुं हि
वार्तिकम् ॥ ४८ ॥ उपदेशं विना येन ब्रह्माद्वैतं प्रकाशितम् ॥ शंकरः प्राह तं सत्यं किं तु नायं प्रवृत्तिभाक् ॥ ४९ ॥ नाक्षराण्याह
बाल्ये यश्चापनीतस्तथा श्रुतीः ॥ ब्रह्मसौख्याब्धिभग्नस्य न प्रवृत्तिः प्रबंधके ॥ ५० ॥ इत्थं गुरोर्वचः श्रुत्वा पद्माभिः पुनरब्रवीत् ॥
श्रवणादि विना ज्ञानं जातमस्य कथं गुरो ॥ ५१ ॥ गुरुस्तानाह सिद्धोऽध्वरूपैको यमुनातटे ॥ विरक्तः सर्वसिद्धयाढ्यो ज्ञानवा
न्ब्रह्मतत्परः ॥ ५२ ॥ नद्यां स्नातुं विधेः प्राप्ता काचिद्बालयुता वधूः ॥ बालं सिद्धसमीपे सा निधायान्धुनि वचः ॥ ५३ ॥ रक्ष
णीयः क्षणं बालस्त्वयेत्युक्त्वा सखीयुता ॥ गता स्नातुं ततो दूरं ध्यानस्थस्यांकतस्तदा ॥ ५४ ॥ पतन्नद्यां मृतो बालो देवादथ सखी
युता ॥ स्नात्वाऽगता बालमाता दृष्ट्वा बालं मृतं तदा ॥ ५५ ॥ बिललापातिदुःखातो सखीभिः सा द्विजंगना ॥ श्रुत्वा तत्करुणा
युक्तो मुनिस्त्यक्त्वा निजं वपुः ॥ ५६ ॥ प्रविवेश शिशोर्देहे प्रोत्थितस्तत्तत्क्षणे शिशुः ॥ सोऽयं हस्तामलः पूर्वसिद्धोऽतः श्रवणं विना ॥ ५७ ॥

मयस्य वार्तिकप्रबंधे प्रवृत्तिर्नास्ति ॥ ५० ॥ अस्य हस्तामलस्य ॥ ५१ ॥ तान् पद्मादादीन् ॥ ५२ ॥ विधेः देवात् ॥ ५३ ॥ ध्यानस्थस्य
न्युत्तरान्वयि । अंकतः समीपतः ॥ ५४ ॥ अथादि परान्वितम् ॥ ५५ ॥ उत्तार्धमुत्तरवद्धम् ॥ ५६ ॥ अतः श्रवणं विना ज्ञानवानिति संबन्धः ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ निबंधकं टीकाविशेषम् ॥ ५९ ॥ प्रतिश्रुतं वार्तिकं कुर्वति प्रतिज्ञातम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ चित्सुखादीनां लोचः श्रुतिनास्ति कर्म
तस्य तव कर्मपरवार्तिकेन तेषां संतोषो न भविष्यतीति भावः । अन्यथा कर्मपरम् ॥ ६२ ॥ एषा पूर्वोक्ता या शंका तद्विद्वत्स्यर्थ एषा चित्सुखादीनां
प्रत्ययोद्देशपरं वार्तिकं करिष्यतीति निश्चयो यथा भवेत्तथैकं ग्रंथं कृत्वा दर्शयति योज्यम् ॥ ६३ ॥ नैष्कर्म्यगोचरां कर्मनिवृत्तिविषयाम् ॥ ६४ ॥
ज्ञानवान्त्वसुखे मग्नः प्रबंधं न करोत्यसौ ॥ सुरेशः सर्ववित्कर्तुं भाष्ये सद्वातिकं क्षमः ॥ ६५ ॥ भवद्भ्यो रोचते नास्य कृतं
सद्वातिकं महत् ॥ यद्वपादः करोत्वैकं सूत्रभाष्ये निबंधकम् ॥ ६६ ॥ वार्तिकं तु न कर्तव्यं सुरेशाय प्रतिश्रुतम् ॥ स चेन्न कर्ता
तद्वान्यो विधातुं कः क्षमो भवेत् ॥ ६७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ शिष्यानेवं समादिश्य शंकरो रहसि स्थितः ॥ सुरेशं प्राह नो कार्यं
त्वया भाष्ये तु वार्तिकम् ॥ ६८ ॥ न रुचिश्चित्सुखादीनां यतस्त्वं कर्मठः पुरा ॥ भाष्यार्थमन्यथैव त्वं कर्माभ्यासात्कारिष्यसि ॥
॥ ६९ ॥ इतच्छंका निरासार्थं ब्रह्मद्वैतपरं सकृत् ॥ ग्रंथं कृत्वा दर्शयादौ यथैषां प्रत्ययो भवेत् ॥ ७० ॥ ततो नैष्कर्म्यसिद्धिं स
कृत्वा नैष्कर्म्यगोचराम् ॥ गुरवे दर्शयामास शोधयित्वा सुरेश्वरः ॥ ७१ ॥ दृष्ट्वा तु शंकरो ग्रंथं समालोच्य प्रहर्षितः ॥ शिष्येभ्योऽ
दर्शयत्तेऽपि दृष्ट्वा पूर्वोपरं सकृत् ॥ ७२ ॥ सर्वेभ्यो मेनिरे श्रेष्ठं सुरेशं ग्रंथकारकम् ॥ भाष्यकारोऽब्रवीच्छिष्यान्मो जातं भाष्यवार्ति
कम् ॥ ७३ ॥ चिरादभीष्टं मच्चित्ते प्रोच्येत्थं मौनमास सः ॥ ततः सुरेश्वरः प्राह येऽन्ये कुर्वति वार्तिकम् ॥ ७४ ॥
सूत्रभाष्ये तु तल्लोके प्रसरं न गमिष्यति ॥ एवं शप्त्वा स मुनिराद पुनराह गुरुं यतिः ॥ ७५ ॥ न च स्यात्तयै न लाभाय निबंधो
रचितो मया ॥ पूर्वं यत्कर्मठत्वं मे तन्निरस्तं त्वया गुरो ॥ ७६ ॥ युक्तिर्भेदतुगर्भाभिः पुनस्तत्तिकं प्रवर्द्धते ॥ न्यायशास्त्रादिशास्त्रेषु
निबंधा बहवः कृताः ॥ ७७ ॥

तेऽपि शिष्या इत्यादिरान्वितम् ॥ ७८ ॥ नो जातं केनापि न कृतमित्यर्थः ॥ ७९ ॥ मच्चित्ते चिरादभीष्टमिति पूर्वान्वितम् । स शंकरः ॥ ८० ॥
सूत्रभाष्य इति पूर्वान्वितम् । तेषां तद्वातिकं प्रसरं विस्तारं न प्राप्स्यति ॥ ८१ ॥ हेतुगुणाभिः युक्तिभिरीति पूर्वान्वितम् । तत् कर्मठत्वम् ॥

कृताः मयेति शेषः ॥ ७० ॥ मनीषा बुद्धिः । निवेशिता अर्पिता ॥ ७१ ॥ अत्र वार्तिकद्वये ॥ ७३ ॥ विचारतः अर्थानलोकेन । उच्यते ।
मुनराचयि । अर्थपुष्कलां बद्धार्थम् ॥ ७४ ॥ अस्य पद्यपादकृतप्रबन्धस्य । पंच चरणाः सप्तैकाध्यायपर्यंतम् ॥ ७५ ॥ त्वं वाचस्पतिमिश्रनामा बुधो
भूत्वा वार्तिकं भाष्यटीकां करिष्यसीत्यन्वयः ॥ ७६ ॥ स्थानापन्नां तनत्स्थाने योग्यार्थयुक्तम् । समाधाय आश्वस्य ॥ ७७ ॥ आदिशब्दादुपनिषत्सु ।

अतः परं मनीषा मे भवत्पादे निवेशिता ॥ इयुक्तवंतं प्रत्याह सुरेशं शंकरो गुरुः ॥ ७१ ॥ तैत्तिरीयकभाष्ये त्वं
बृहदारण्यके तथा ॥ कृत्वा वार्तिकयुग्मं च कीर्तिमाप्नुहि भूतले ॥ ७२ ॥ न कश्चिद्विभक्तान्नित्याज्ञतोऽथ सुरेश्वरः ॥
कृत्वा प्रदर्शयामास गुरवे वार्तिकद्वयम् ॥ ७३ ॥ दृष्ट्वा तद्भाष्यकारोऽपि हर्षभाप विचारतः ॥ कृत्वा सनत्नयीकां सूत्रभाष्येऽर्थ
पुष्कलाम् ॥ ७४ ॥ गुरवे दर्शयामास सोऽप्यालोच्य सुरेश्वरः ॥ आह पंचाऽस्य चरणाः प्रथिताः स्युर्न चाधिकम् ॥ ७५ ॥ एकस्मिन्
शंकरः प्राह सुरेशं प्रतिबोधयन् ॥ प्रारब्धकर्मणा त्वं वै भूत्वा वाचस्पतिर्बुधः ॥ ७६ ॥ वार्तिकं भाष्यटीकां च स्थानापन्नां विधा
स्यसि ॥ सुरेश्वरं समाधाय शिष्यान्प्राह गुरुः पुनः ॥ ७७ ॥ सूत्रभाष्यादिभाष्येषु कार्योष्ठीकाः स्वबुद्धितः ॥ सूत्रभाष्यादिभाष्याणां
गूढार्थानां तु बोधकाः ॥ ७८ ॥ इत्याज्ञातास्तु ते टीकाश्चक्रुर्भाष्येषु सर्वशः ॥ कृत्वाऽऽनंदगिरिटीका गुरवे तास्त्वदर्शयत् ॥ ७९ ॥
भाष्यकारोऽपि तापीकाः प्रतिभाष्यं विलोक्य सः ॥ प्राहानंदगिरिं धन्यः कृतार्थोऽसीति हर्षितः ॥ ८० ॥ कृत्वा निबन्धानथ चित्सु
खाद्याः प्रदर्शयामासुरदारवीर्याः ॥ श्रीदेशिकेन्द्राय विलोक्य तान्वै श्रीशंकरस्तुष्टमना बभूव ॥ ८१ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे
श्रीशंकराचार्यकथासारेऽष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥

गुप्तार्थस्य प्रकाशकाः ॥ ७८ ॥ सर्वशः सर्वेषु । तत्रानंदगिरिटीकोत्कर्षं दर्शयति कृत्वेत्यादिना ॥ ७९ ॥ प्रतिभाष्यं सर्वभाष्येषु ॥ ८० ॥ एवमन्येषां
टीकादर्शनेनापि संतुष्टो जात इत्याह । कृत्वेति । उपजातिवृत्तम् ॥ ८१ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धेऽर्थस्फुट्यविभाषां टीकायामष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥

पद्माग्नियात्रादीकान्तौ मातुर्मुक्तैर्गोर्दिशाम् । जयं प्रः क्रकचस्योकोऽष्टाष्टाधोर्नाथिकम् ॥ १९ ॥ ६० ॥ १ ॥ आत्मा तु गुणैः ३ ॥ १५ ॥ १० ॥
 र्वैत्यं संपाद्य ॥ २ ॥ सन् उत्तमः कृतः किं तु विक्षेपकारिणम् । आत्मचित्तने चिन्तानवस्थितजनकान् यात्राशक्त्येति न विचारितं न ज्ञातं त्वयोगेति
 शेषः ॥ ३ ॥ यात्रायां विक्षेपकारित्वं दर्शयति मातुरिति । मध्याह्ने क्षुत्पीडनं क्षुधा तापो भयतीति सर्वथायात्रायां फलं तद्
 रुसमीपेऽपि भवतीत्याह । गुरुरिति । तस्मादुरोरात्मोपदेशजा दृष्टिः आत्मसाक्षात्कारः देवानां क्षेत्रज्ञदेवतानां दर्शनं भयदाहृत्यस्तीति सर्वत्र याग्यम् ।
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ एकदा पद्मापादारव्यः शंकरं प्राह नम्रधीः ॥ भगवंस्तीर्थयात्रायै संकल्पो हृदि चोत्थितः ॥ १ ॥ तालेभ्यश्च
 माज्ञा चेच्छ्रीमतां मे भविष्यति ॥ तीर्थयात्रां विनिर्वर्त्य यास्यामि गुरुसन्निधिम् ॥ २ ॥ श्रुत्वेत्यं तं गुरुः प्राह संकल्पोऽयं तु सन्द
 तः ॥ किं तु विक्षेपकारित्वं यात्रायां न विचारितम् ॥ ३ ॥ प्रातरुत्थाय गमनं मध्याह्ने क्षुत्प्रीडनम् ॥ नात्मान्भ्यासः समायेत्य
 न सतां संगतिस्तथा ॥ ४ ॥ गुरुः क्षेत्रं जलं पादौ तस्मादात्मोपदेशजा ॥ दृष्टिरिव हि देवानां दर्शनं समुदाहृतम् ॥ ५ ॥ श्रुत्वा
 सनंदनोऽप्याह सत्यमेतद्वचो गुरो ॥ तथापि यात्रोत्कंठा मे वर्तते हृदि सर्वदा ॥ ६ ॥ इत्थं शिष्यवचः श्रुत्वा शंकरः प्राह तं पुनः ॥
 एवमेवाग्रहस्ते चेन्न मयापि निवार्यते ॥ ७ ॥ सज्जनैः सह गंतव्यं सज्जनाङ्गात्सौख्यदाः ॥ गुरोर्वर्क्यं पद्मापादः श्रुत्वा भक्त्या श्रृणु
 तम् ॥ ८ ॥ मार्गभाश्रित्य शिष्यादयो यात्रार्थं प्रययौ मुदा ॥ सुरेश्वरमुखैः शिष्यैश्चुक्तः शृंगारौ वसन् ॥ ९ ॥ मातुर्विस्तृतनयाऽज्ञाग
 योगात्तं देशमागमत ॥ ननाम मातरं सापि चिरात्प्राप्तं समीक्ष्य च ॥ १० ॥ संतापं मंपीर्युज्य दृष्टविता बभूव ह ॥ शंकरो यात
 प्राह देवि तुभ्यं नमोऽस्तु मे ॥ ११ ॥ ऐहिकं वाञ्छितं दास्ये किं वासुष्मिकमेव ते ॥ श्रुत्वेत्यं शंकरं प्राह जननी मत्कलेष्वम् ॥ १२ ॥
 ॥ ५ ॥ यात्रोत्कंठा यात्रार्थमुत्सुकता ॥ ६ ॥ मयापि न निवार्यते निवारणमहं न करोमीत्यर्थः ॥ ७ ॥ किं राज्ञोः सह गंतव्यं त्वयेति शेषः । हि
 यस्मात्संतः आत्मानंदसदा भवति । उत्तरार्थश्रुत्तरान्वयि ॥ ८ ॥ पद्मापादे गते शृंगारवर्ते शंकवृत्तमाह-हुरेश्येति । उत्तरान्वितम् । शंकर इति शेषः ॥
 ॥ ९ ॥ सापि माता चिरात्प्राप्तं तं शंकरं समीक्ष्य दृष्ट्वा हृष्टविता बभूव इत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ ऐहिकम् इह गवं क्रियासुखिकं स्वर्गादिभ्यन्तं वा

वाञ्छितं सुखादि दास्ये अर्पयामि । सर्वं त्वेच्छितं पूरयामीत्यर्थः । मत्कलेवरमित्युत्तरान्वयि ॥ १२ ॥ जीर्णं जराग्रस्तमस्ति अतोऽहं स्थातुं शक्ना नास्ति
 त्वं चैतच्छरीरं शास्त्रतः यथाशास्त्रं संस्कृत्य अयं स्वः स्वर्गस्य गतिं प्रापय । ततो मम सुखं भवेत् एतेदेव ममेच्छितमस्तीत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ शैवा
 अटमस्मादिधारणेन लक्षितान् दृष्ट्वा सुतं ग्राह । स्वस्थितिं स्वस्थानम् । मम इष्टः अव्ययो हरिरस्ति । वैकुण्ठं गमिष्यामीत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥
 जीर्णं स्थातुं न शक्तास्मि चैतत्संस्कृत्य शास्त्रतः ॥ स्वर्गंति प्रापयाद्य त्वं ततः सौख्यं भवेन्मम ॥ १७ ॥ निशम्य वचनं यातुः स
 तुष्टाव महेश्वरम् ॥ तत्क्षणे पार्षदाब्जं मुः प्रेषयामास हर्षतः ॥ १४ ॥ शैबान्दृष्ट्वा सुतं ग्राह माता नेष्टः शिवालयाः ॥ प्रमथाः स्व
 स्थितिं यांतु ममेष्टो हरिरव्ययः ॥ १५ ॥ एवं मातुर्वचः श्रुत्वा विसृज्य शिवपार्षदान् ॥ नारायणं हरं कृष्णं ध्यात्वा तुष्टाव शंकरः
 ॥ १६ ॥ श्रुत्वा स्तोत्रं हरिः साक्षाच्छीघ्रुक्तो गरुडस्थितः ॥ शंखचक्रादिसंपन्नश्चाविर्भूतो यतेः पुरः ॥ १७ ॥ शंकरः श्रीहरं नत्वा
 पुनस्तुष्टाव तुष्टधीः ॥ यतेः स्तवनमाकर्ण्य तुष्टः श्रीहरिरव्ययः ॥ १८ ॥ बद्धांजलिं यतिं ग्राह यते ते विमला मतिः ॥ आविष्कृतो
 ऽद्वैतमार्गः कृत्वा भाष्याणि भूतलो ॥ १९ ॥ त्वया कृताः प्रबंधा ये प्रचारं यांतु सत्सु ते ॥ ब्रह्मलोकं अपि सिद्धेषु मान्यतां यांतु शंकर
 ॥ २० ॥ इयं सती ते जननी सुभद्रा रता परेशे मयि वासुदेवे ॥ प्रयातु मे धाम मया सहैव विमानमारुह्य स्वगप्रधानम् ॥ २१ ॥ श्रीदे
 शिकेंद्र उवाच ॥ तावदेव यतेर्माता त्यक्त्वा तन्मानुषं वपुः ॥ धृत्वा दिव्यं वपुः प्राप्ता विमानं दिव्यकोटिपत् ॥ २२ ॥ प्रोवाच जननी
 पुत्रं कृतार्थाऽहं त्वया कृता ॥ पुत्रशब्दस्त्वया लोके याथार्थ्यं प्रापितोऽधुना ॥ २३ ॥ मातरित्यं वदंत्यां तु सविमानो गणान्वितः ॥
 अंतर्हितो रमाकांतः पश्यतः शंकरस्य च ॥ २४ ॥ वैकुण्ठं प्रापयित्वेत्यं मातरं शंकरो यतिः ॥ तस्यौ तत्रांगणे मातुर्देहं संस्कृतुमुत्सुकः २५ ॥
 ॥ १७ ॥ यतेरित्यादि परान्वितम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रबंधाः भाष्यादयः ॥ २० ॥ सुभद्रा कन्यापत्नी । स्वगप्रधानं गरुडप्रधानं विमानमारुह्य ॥
 ॥ २१ ॥ २२ ॥ त्वया पुत्रशब्दः याथार्थ्यं पुत्रान्नरकात्रायत इत्यर्थयोग्यत्वं प्रापितः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

तस्याः मातुर्बधून् आनान् प्रार्थयामास शंकर इत्यनुवृत्तिः । स्वप्रकल्पिवैरिति । शास्त्राज्ञात्वा केवलं मनःकल्पितैः श्रुतिना प्रेतस्पर्शो न कार्यः कुतस्तत्संस्कार इत्यादिदूषणैर्निर्दोषतवत इत्यर्थः ॥ २६ ॥ याचिताः मातरं संस्कर्तुं प्रार्थितास्ते बह्वि नैव ददुः। तदेत्याद्युत्तरान्वयि । तां मातस्म ॥ २७ ॥ बाहुं स्वबाहुं ममथ असौ शंकर इत्यपकर्षः । तेन मयनाग्निना ॥ २८ ॥ इत् इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ २९ ॥ युष्मद्देहे संन्यासिनां भिक्षा न भविष्यतीत्यर्थः । चकारात् गृहसमीपे स्मशानं च भवत्विति ज्ञेयम् । उत्तरार्द्धयुत्तरान्वयि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नाथः शंकरः इति प्रकारेण जयति सर्वोत्कर्षेण तद्व्यन्यार्थयामास तेऽपि सर्वे समागताः ॥ निर्निदुर्भाष्यकारं तं दूषणैः स्वप्रकल्पितैः ॥ २६ ॥ याचिता भाष्यकारेण बह्वि नैव ददुस्तदा ॥ स्वयं काष्ठानि संचित्य सरित्तरे निवेश्य ताम् ॥ २७ ॥ ममथ दक्षिणं बाहुं ततो बह्विविधैः स्मृतः ॥ तेन देहं ददाहासौ सर्ववित्सर्वशक्तिमान् ॥ २८ ॥ बंधून्विप्रांश्च तत्रत्याच्छापाथ यतीश्वरः ॥ इतः परं भवंतोऽपि वेदबह्विबहिष्कृताः ॥ २९ ॥ शूद्रा चाराश्च संन्यासिभिक्षाशून्या भविष्यथ ॥ शन्यैवं भाष्यकारोऽथ विप्रास्तत्र निवासिनः ॥ ३० ॥ योगशक्त्या स्वयं शीघ्रमाययो भृंगपर्वतम् ॥ प्रापिता जननी चेत्यं यतिना विष्णुमंदिरम् ॥ ३१ ॥ इति जयति महेशो नाथ आत्मा जनानां प्रवरयुगविशिष्टः सर्वलोकोपकारी ॥ मनुजसमविहारो मानुषं प्राप्य देहं भवति शठविनिवृत्तेषु संबंधवांश्चेत् ॥ ३२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथानुज्ञां गुरोः प्राप्य तीर्थयात्रां सनंदनः ॥ स्वानुभृत्याऽद्रयानंदे तिष्ठन्नेव चकार सः ॥ ३३ ॥ दक्षिणां दिशमाश्रित्य कालहस्ती श्वरं ययौ ॥ स्नात्वा जलाशये सावं संपूज्याथ ननाम ह ॥ ३४ ॥ कांचीपुरे शिवं नत्वा तत्समीपे तथा हरिम् ॥ पुंडरीकपुरं भिक्षु येयौ यत्र महेश्वरः ॥ ३५ ॥ सद्भिर्नृत्यति चानंदपूर्णस्तन्वीक्षिते प्रिया ॥ तत्र गत्वा स तत्रत्यं जनं प्रोवाच भो ह ॥ ३६ ॥ वर्तते । तेषु शठेषु संबंधवान्महत्सकृतां चेत् तर्हि तैः शठैर्विशेषेण निंयो भवति । निंदितुं योग्यो भवति । दुष्टसंगाच्छंकरस्य निंदाहृतं वस्तुतोऽन्य इति भावः । मालिनीवृत्तम् ॥ ३२ ॥ स्वानुभवेनाद्वितीयब्रह्मानंदे तिष्ठन् सन्नेव तीर्थयात्रां चकार ॥ ३३ ॥ यत्र महेश्वर इत्युत्तरान्वयि ॥ ३५ ॥ यत्र पुंडरीकपुरे । आनंदपूर्णः सन् सद्भिः योगिभिः सह नृत्यति प्रिया गौरी तु तं शिवम् ईक्षते पश्यति । चकाराद्गौरी अप्यानंदपूर्णोति ज्ञेयम् । तत्र

युत्तरान्वयि । तत्रत्यं पुंडरीकपुरस्थं स सनंदनः ॥ ३६ ॥ नृत्येन श्रांतः श्रमितः शिवः । अत्र क्षेत्रे त्वम् एहीति गंगां ग्राह स्नानार्थमिति शेषः ॥ ३७ ॥
 आप्लुत्या स्नानेन शंभोः श्रमापहा श्रमहन्त्री गंगाऽऽययौ प्राप्ता । शिवगंगारूपं तीर्थमस्तीति भावः ॥ ३८ ॥ अद्भुतम् आश्चर्यकरं तत् गंगा
 गमनादि वचः श्रुत्वा तत्र शिवगंगायां स्नात्वा शिवमर्चयत् ॥ ३९ ॥ बांधवा इत्यादि परेणान्वितम् ॥ ४० ॥ मातुलागारे मातुलगृहे ॥ ४१ ॥

किं तीर्थमिति तत्रत्यः पृष्ठः सन्नुत्तरं ददौ ॥ नृत्यश्रांतोऽत्र चैहीति गंगां ग्राह शिवः स्वयम् ॥ ३७ ॥ एवमुक्त्वाऽऽययौ गंगाऽऽप्लुत्या शंभोः
 श्रमापहा ॥ शिवगंगेति चात्रत्या नामधेयं प्रचक्रिरे ॥ ३८ ॥ तदद्भुतं यतिः श्रुत्वा स्नात्वा तत्रार्चयच्छिवम् ॥ रामेश्वरं गंतुकामः
 कावेर्यौ स्नातवानथ ॥ ३९ ॥ मातुलं द्रष्टुकामोऽसौ सशिष्यस्तद्गृहं ययौ ॥ जहर्ष मातुलो दृष्ट्वा बांधवाश्च समागताः ॥ ४० ॥
 मिथः पप्रच्छुः कुशलं प्रशंसुर्मिथस्तथा ॥ शिष्याढ्यौ मातुलागारे भिक्षां भुक्त स्थितो यतिः ॥ ४१ ॥ शिष्यपार्थस्थितं दृष्ट्वा
 पुस्तकं ग्राह मातुलः ॥ पद्मपादं किमस्तीति प्रत्याह स च हर्षितः ॥ ४२ ॥ सूत्रभाष्ये कृता टीका मेयेयं ब्रह्मतत्परा ॥ अथाह
 मातुलो देहि पुस्तकं मे विलोकयेत ॥ ४३ ॥ पद्मांघ्रिस्तद्ददौ हर्षाद्दृष्ट्वा स च मुदं ययौ ॥ तापमंतः समालोच्य ब्रह्माद्रेतं परिष्कृ
 तम् ॥ ४४ ॥ श्रुत्या युत्तया निरस्तं च यत्र प्राभाकरं मतम् ॥ मत्सरं कृतवानंतर्बहिः साधुवदाचरत् ॥ ४५ ॥ पद्मांघ्रिं ग्राह निक्षि
 प्यात्रेदं रामेश्वरं व्रज ॥ तथेति पुस्तकं न्यस्य मातुलस्य गृहे ययौ ॥ ४६ ॥ स शिष्यः पद्मपादोऽपि रामेशं द्रष्टुमुत्सुकः ॥ गच्छतस्तस्य
 वामाक्षि प्रास्सुरदुःखमुचकम् ॥ ४७ ॥ खेदमंतस्त्ववाप्यासावगणय्य गतस्ततः ॥ गते तस्मिन्मातुलोऽस्य मनसि स्थं व्यञ्चितयत् ॥ ४८ ॥

॥ ४२ ॥ ब्रह्मतत्परा अद्वैततात्पर्यवती । त्वं मे मह्यं पुस्तकं देहि तन्मया विलोकयत इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ परिष्कृतं वाक्यार्थचातुर्येण प्रतिपादितम्
 द्वैतं ब्रह्म समालोच्याकलय्मांतः हृदि तापं ययौ ॥ ४४ ॥ श्रुत्या कर्ग्या । मत्सरं द्वेषं मातुल इति शेषः ॥ ४५ ॥ पद्मांघ्रिं ग्राहेत्यत्र मातुल इत्यध्याहारः ।
 अत्र महद्गृहे इदं पुस्तकं निक्षिप्य संस्थाप्य त्वं रामेश्वरं व्रज । न्यस्य स्थापयित्वा पद्मपादो रामेशं यथाविकल्पयः ॥ ४६ ॥ पूर्वोद्धृतं पूर्वोद्धृतम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

अपमदुरोः प्रगाकरस्य । मत्तं सिद्धांतः । इदं पुस्तकम् ॥ ४९ ॥ अर्द्धाग्रिमातुलः पद्मपादमातुलः ॥ ५० ॥ तीर्थं रामेश्वरक्षेत्रम् । आगमत्
 “ तीर्थं शाल्माव्वरक्षेत्रोपायाध्यायमंत्रिषु ” इति विषयः । सेतुबंधे तत्रस्थतीर्थे ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ समाप्तं विग्रहम् ॥ ५३ ॥ रामः ईशः
 उपास्यो यस्य सोऽहमिति महादेवो बहुव्रीहिं जगौ कथितवान् । रामस्य ईशो रामेशो मगोपास्योऽयं शिव इति तत्पुरुषं रामो जगौ । ब्रह्माद्या देवाः रामेश
 प्रसिद्धोऽयं यदा ग्रंथस्तदैवास्मद्गुरोर्मतम् ॥ नाशं यास्यन्त्यतो यत्नाब्राशयेऽहमिदं खलु ॥ ४९ ॥ विचिंत्यैवं गृहे स्निग्धा
 पुस्तकं चाथ वह्निना ॥ ददाहात्मगृहं दुष्टः कर्मठोऽर्द्धाग्रिमातुलः ॥ ५० ॥ अथ श्रीपद्मपादोऽपि शिष्याढ्यस्तीर्यमागमत् ॥
 सेतुबंधे ततः स्नात्वा रामेशं प्रणनाम ह ॥ ५१ ॥ स्तुत्वाह सेतुबंधः श्रीरामो रामेश्वरोऽत्र हि ॥ त्रयाणां दर्शनाद्वाति पापिनोऽपि
 परां गतिम् ॥ ५२ ॥ इत्थं क्षेत्रं प्रशंसंतं प्राह कश्चिद्विजोत्तमः ॥ यते रामेश इत्यस्य समाप्तं वद निश्चयात् ॥ ५३ ॥ पद्मपादुवाच ॥
 महादेवो बहुव्रीहिं रामस्तत्पुरुषं जगौ ॥ ब्रह्मादयः सुराः प्राहु रामेशो कर्मधारयम् ॥ ५४ ॥ श्रुत्वेत्यं ब्राह्मणः प्राह सर्वलोऽसीति तं
 यतिम् ॥ ततः सशिष्यं पद्माधिर्ययौ मातुलमंदिरम् ॥ ५५ ॥ तत्र श्रुत्वा गृहं दग्धं तथा ग्रंथं च दुःखितः ॥ मातुलोऽप्याह तं
 भिक्षुं पश्चात्तापं प्रदर्शयन् ॥ ५६ ॥ गृहदाहे न मे दुःखं यथा पुस्तकदाहतः ॥ तमाह पद्मपादोऽथ दग्धं तत्पुस्तकं यदि ॥ ५७ ॥
 बुद्धिर्मे सुस्थिरैवास्ति पुनर्धीकां करोम्यहम् ॥ करिष्यति पुनर्धाकामिति हेतोः स मातुलः ॥ ५८ ॥ प्राक्षिपद्भोजने द्रव्यं बुद्धिप्राप्तं
 करं महत् ॥ भुक्तैकांतस्थितोऽपश्यद् बुद्धिमाधं सनंदनः ॥ ५९ ॥ सशिष्योऽथ गृहं द्रष्टुं केरलानाजगामह ॥ तदैव शंभरोऽप्यागा-
 द्योममार्गेण केरलान् ॥ ६० ॥ दृष्ट्वा तान्सब्रतान्सर्वपप्रच्छ कुरालं गुरुः ॥ पद्मपादोऽथ वृत्तांतं दीक्षानाशादिकं क्रमात् ॥ ६१ ॥
 पदे रामश्चासावीशश्चेति । उभयोर्भेदसूचकत्वेनोभयोपासका वयमिति कर्मधारयं जगुः । एवं रामेशपदस्य बहवोऽर्थ्या भवन्तीत्यर्थः ॥ ५४ ॥ ततः रामेश्व-
 रात् ॥ ५५ ॥ दुःखितोऽभवत् पद्मपाद इत्यनुवृत्तिः ॥ ५६ ॥ यथा पुस्तकदाहेन मम दुःखं न तथा गृहदाहेनयर्थः ॥ ५७ ॥ इत्यदिहं परान्वयि ॥
 ॥ ५८ ॥ द्रव्यं विवफलादि ॥ ५९ ॥ ६० ॥ तान् पद्मपादादीन् । पद्मपादादि परान्वयि ॥ ६१ ॥

पंचपादिकां संपादैकाध्यायटीकां प्राचक्ष्यौ कथितवान् ॥ ६२ ॥ आनुपूर्व्यात् पूर्वक्रेण पूर्वमेव पूर्वोक्तोऽपि । यथापूर्वोक्तिरिति पूर्वोक्तोऽपि । तत् स्रज्छट्टी
कावधारणं शंकरे न चित्रमोत्तरार्द्धे बभूवे त्यपकर्षः ॥ ६३ ॥ अन्यद्वृत्तमाह—अथेत्यादिना ॥ ६४ ॥ या पूर्वं त्वया कृता सा नाटकत्रयी प्रख्यातास्ति किं। प्र च
राजा । प्रमादतः गर्वेण लदग्रे मया प्रोक्ता नाटकत्रयित्यनुवृत्तिः ॥ ६५ ॥ श्रुतेत्युत्तरान्वयि ॥ ६६ ॥ स्वकृतं त्वत्कृताम् ॥ ६७ ॥ शुश्रूषां सेवयहं करोमि तां त्वं

गुरवे प्राह दुःखेन बुद्धिमांधं तथात्मनः ॥ अथाश्वास्य गुरुः शिष्यं प्राचक्ष्यौ पंचपादिकाम् ॥ ६२ ॥ पूर्वोक्तेवानुपूर्व्याच्च तस्मिन् नैव
शंकरे ॥ संपंचपादिकां श्रुत्वा गुरोश्चालिख्य तुष्टधीः ॥ ६३ ॥ बभूवथागतो राजा शेखराख्यः कृतांजलिः ॥ प्र गम्य शंकरं तस्मै
भाष्यकृत्याह तं नृपम् ॥ ६४ ॥ या पुरा प्रथिता सा किं त्वत्कृता नाटकत्रयी । स चोवाच मया प्रोक्ता भवदग्रे प्रमादतः ॥ ६५ ॥
तेन दोषेण दग्धाग्नौ पुनः कर्तुं न धीर्मम ॥ तमाह शंकरो राजञ्छ्रुता त्वद्ददनात्मया ॥ ६६ ॥ प्रोच्यते तां लिख त्वय्य स्वकृतां
नाटकत्रयीम् ॥ लिखन्हर्षाच्छंकरोक्तां विस्मयं प्राप भूपतिः ॥ ६७ ॥ शंकरं प्राह शुश्रूषां किं करोमि वदधुना ॥ तं प्रत्याह यति
वैक्यं राजञ्छ्रुताः पुरा मया ॥ ६८ ॥ कालटीनामका विप्रास्ते विधेयास्तथैव च ॥ एवमेव करिष्यामीत्येवमुक्ता नृपस्तदा ॥ ६९ ॥
परिक्रम्य यतोद्गं तं नमस्कृत्वा ययौ पुरीम् ॥ अथ श्रीशंकरः शिष्यैः सुधन्वन्तृपतेः पुरीम् ॥ ७० ॥ ययौ तेनाभिहितः सम्प्रद्विगिज
गीषुस्तमब्रवीत् ॥ राजन्नत्र महीपुष्टे वेदमार्गप्रवर्तनम् ॥ ७१ ॥ कर्तुं कामोऽस्म्यहं तत्र साहाय्यं कर्तुमर्हसि ॥ इति श्रुत्वा सुनेवैक्यं
राजा वचनमब्रवीत् ॥ ७२ ॥ दासोऽस्म्यहं करिष्यामि शुश्रूषां तव पादयोः ॥ अथ शिष्यवैर्युक्तः सोऽनुयातः सुधन्वना ॥ ७३ ॥

वद आज्ञापय । हे राजन् इत्युत्तरान्वयि ॥ ६८ ॥ कालटीनामकाग्रहास्या विप्रास्तथैव यथा शतास्तथैव विधेयाः कर्तव्याः । वेदाग्निबहिष्कृता यति
भिक्षाविवर्जिताः गृहसमीपे स्पर्शानास्तव्या कर्तव्या इत्यर्थः । एवं त्वदुक्तं करिष्यामीत्येवमुक्त्वा नृपः पुरीं ययावित्यन्वयः ॥ ६९ ॥ अथाद्युत्तरान्वयि ॥ ७० ॥
दिग्जयेच्छुः दिग्जयं कर्तुमिच्छुः । राजञ्चित्यादि परान्वितम् ॥ ७१ ॥ तत्र दिग्जये ॥ ७२ ॥ अध्याद्युत्तरान्वयि । सुधन्वना राज्ञा । अनुयातः

अनुमुतः ॥ ७३ ॥ सुरासक्तान् मयोलुपान् ॥ ७४ ॥ चोलादिदेशान् जित्वेत्यादौ मंचाः क्रोशंतीतिज्जहडभणया तत्रस्थान् पंडितान् जित्वेत्यर्थः । ततः कांचीं तत्रस्थान्विदुष इत्यर्थः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ निष्कासितः स्थानाद्वहिल्लतः ॥ ७८ ॥ गच्छन् स क्रकचाख्यः कपली ।

विजिगीषुर्दिशः सर्वा आदौ रामेश्वरं ययौ ॥ व्रजन्पथि सुरासक्ताब्ज्यात्तकाश्रितवानसौ ॥ ७४ ॥ रामनाथं ययौ तत्र तं समर्च्य ततो मुनिः ॥ चोलद्रविडपांड्यांश्च जित्वा कांचीं ततोऽजयत् ॥ ७५ ॥ वैकटाद्रिं विजित्यासौ कणाटकमुवं ययौ ॥ ततो जेतुं प्रवृत्तोऽसौ वेदबाह्यान्कपालिनः ॥ ७६ ॥ आगत्य क्रकचो नाम कपली शंकराश्रितः ॥ प्राह संत्यज्य कापालं कथं भस्म धृतं त्वया ॥ ७७ ॥ भैरवाचीं विना मोक्षो मुंडनेन न देहिनाम् ॥ तस्यैवं वचनं श्रुत्वा राज्ञा निष्कासितो ह्यसौ ॥ ७८ ॥ गच्छन्स क्रकचोऽवोचच्छेत्येऽहं मस्तकानि वः ॥ गत्वा समाजं कृत्वासौ युद्धाय समुपस्थितः ॥ ७९ ॥ राजा कपालिनां संधं दृष्ट्वा युद्धाय चास्थितः ॥ कापालिकास्त्रिशूलैर्विप्रान्हतुं समुद्यताः ॥ ८० ॥ राज्ञा युयुत्सवः केचित्कोधेन विवशीकृताः ॥ विप्राः पलायिताः सर्वे शंकरं शरणं ययुः ॥ ८१ ॥ विप्राणां हनने सक्ताब्जंकरस्तान्कपालिनः ॥ दृष्ट्वा हुंकारमात्रेण भस्मसात्स चकार ह ॥ ८२ ॥ राज्ञा च निहतान्कांश्चिद्दृष्ट्वा स क्रकचाभिधः ॥ करे कपालं मद्याब्जं धृत्वा नेत्रे निमीलय च ॥ ८३ ॥ अर्द्धं पिबन्मम सस्मार भैरवं स्वेष्टदैवतम् ॥ स्मृतः स भैरवः साक्षादाविर्भूतस्तदंतिके ॥ ८४ ॥ दृष्ट्वा स भैरवं देवं क्रकचः कुपितोऽब्रवीत् ॥ संजह्येनं विभो भिक्षुं तव भक्तजनदुहम् ॥ ८५ ॥ इत्युक्तः क्रकचः प्राह भैरवो रे कपालिक ॥ शिवावतारे मद्भूये ह्यपराद्धं त्वया यतो ॥ ८६ ॥

अहं वः मस्तकानि छेत्ये इति अवोचत् उक्तवान् । समाजं कपालिसमूहम् “ समाजोऽय सवर्माणम् ” इत्यपरः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ राज्ञेत्यादि साद्वान्वयः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ रे इति हीनसंबोधनम् “ हीनसंबोधने तु रे ” इत्यपरः । त्वया यतो शंकरे हि निधयेन अपाराद्धम्

अपराधः कृत इत्यर्थः ॥ ८६ ॥ अंतीर्द्धिम् अंतर्धानं प्राप्तः ॥ ८७ ॥ पराब्धौ पश्चिमसमुद्रे । गोकर्णपुरे गोकर्णसमीपनगरे प्रविष्टः रात्र् शिवं नत्वा तस्य समीपे स्थितोऽभवत् ॥ ८८ ॥ इति श्रीगुरुपरराचरित्रे पूर्वार्द्धेऽर्थसूक्त्यभिधायौ टीकायामेकोनविंशः सर्गः ॥ १९ ॥ विंशे चतुश्चतुष्यवैर्नीलकण्ठं च भास्करम् । जित्वा न्याथाजयत्सूतया श्रीशंकर इतीयेति ॥ २० ॥ स्थित्वेति । देवस्य गोकर्णालयस्थालये मंदिरे ॥ १ ॥ कश्चित् हरदत्ताख्यो द्विजः ।

तस्मात्त्वां नाशयिष्यामीत्युक्त्वा तच्छीर्षमाच्छिन्नत् ॥ स्तुतोऽथ शंकरेणाऽसौ भैरवोऽतर्द्धिमाययौ ॥ ८७ ॥ संरक्ष्य वि प्रांश्च विनाश्य दुष्टान्कापालिकाच्छिष्ययुतः पराब्धौ ॥ स्नात्वाथ गोकर्णपुरं प्रविष्टो नत्वा शिवं तन्निष्ठे स्थितोऽभूत् ॥ ८८ ॥ इति श्रीगुरुपरं परराचरित्रे श्रीशंकराचार्यकथासारे एकोनविंशः सर्गः ॥ १९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ स्थित्वा देवालये शिष्यान्पाठ यामास शंकरः ॥ वेदांतभाष्यसंदोहं ब्रह्माद्वैतपरायणम् ॥ १ ॥ श्रुत्वा कश्चिद्धिजो गत्वा नीलकण्ठाय चाब्रवीत् ॥ भगवज्जंक्रो नाम विजिगीषुर्यतिर्महान् ॥ २ ॥ आगतोऽत्र स्थितः शंभुमंदिरे यतिभिः सह ॥ इत्थं निशम्य तद्वाक्यं हसन्नूचे स शैवराट् ॥ ३ ॥ शोषयेत्सप्तसिंघून्यो रवं व्योमो निपातयेत् ॥ पटवद्वेषयेद्वयोम न जयेन्मां तथापि सः ॥ ४ ॥ एवमुक्त्वा स निरगात्पुराच्छिष्य गणैर्युतः ॥ शिवालयं समागत्य भाष्यकारं ददर्श सः ॥ ५ ॥ नीलकण्ठं सुरेशोऽपि दृष्ट्वा गुरुमुवाच ह ॥ आज्ञा मे स्याद्गुरूणां चेच्छैवेनानेन वै मया ॥ ६ ॥ विवादोऽस्त्वत्र भवतां श्रीमतां तदनंतरम् ॥ प्रत्याह नीलकण्ठोऽथ न जाने तव कौशलम् ॥ ७ ॥

श्रुत्वा भाष्यमित्यनुवृत्तिः । भगवन्नित्याद्युत्तरान्वयि । विजिगीषुः जेतुमिच्छुः ॥ २ ॥ ३ ॥ एवं सामर्थ्यवान्यद्यपि भवेत्तथापि सः मां न जयेत् । किं वक्तव्यं शंक्रो मां जेष्यतीति अतो न पराजयभयं ममेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ नीलकण्ठमिति साद्वान्वयः ॥ ६ ॥ तदनंतरं मद्वादानंतरं भवतां युष्माकं

वादोऽस्तु । कौशलं कुशलत्वम् ॥ ७ ॥ मुनिवर्यः शंकर एवात्र मया सह वादं करोतु । शिव उपास्यो जीव उपासक इति द्वैतमेव शैवमतं खंडितवान् ॥
॥ ८ ॥ स्वकीयं द्वैतपक्षं त्यक्त्वा अद्वैतमब्रवीत् । यद्यपि द्वैतं न संभवति तथाप्यद्वैतं तु न संभवत्येवेत्यब्रवीदित्यर्थः । तदेवाह यते इति । सर्वज्ञत्वकिंचिज्ज्ञत्वादिकिरुद्धधर्मवत्वात्तेजस्तिमिर्योरिव परमात्मजीवयोर्ब्रह्मणि ऐक्यं त्वेषं न युज्यते युक्तं न भवतीत्यन्वयः ॥ ९ ॥ यत एवम् अतो जीवेश्वरौ भिन्नाविति त्वयांगीकार्यौ । अत्रायं प्रयोगः जीवेश्वरौ भिन्नस्वरूपौ । किरुद्धधर्मवत्वात् । तमःप्रकाशवत् इत्यन्वयद्वयं । आलोकसमूहवदिति व्यतिरेकदृष्टांत इति तस्मान्नाद्वैतसिद्धिरिति भावः ॥ १० ॥ आक्षेपं पूर्वपक्षम् । मिश्रुः शंकरः । प्रतिहारवचः पूर्वपक्षखंडनकरं वाक्यम् अब्रवीत् । अयं भावः । यद्यपि किंचिज्ज्ञत्वसर्वज्ञत्वादिकिरुद्धधर्मिणोस्तेजस्तिमिर्योरिवात्यवतभिन्नयोस्तत्तत्पदवाच्ययोर्जीवेश्वरयोरैक्यं न घटते । तथापि

वदतु स्वयमेवात्र मुनिवर्यो मया सह ॥ ततः श्रीशंकरस्तस्य मतं शैवं चखंड ह ॥ ८ ॥ नीलकंठः स्वकं पक्षं त्यक्त्वाऽद्वैतमथा ब्रवीत् ॥ यते त्वेषं ब्रह्मैक्यं युज्यते नात्मजीवयोः ॥ ९ ॥ किरुद्धधर्मवत्त्वाच्च तेजस्तिमिर्योरिव ॥ अतो जीवेश्वरौ भिन्नौ स्वीकर्तव्यौ त्वयाऽधुना ॥ १० ॥ एवं युक्तिशतैर्नीलकंठोऽद्वैतमतं प्रति ॥ आक्षेपं कृतवान्भिन्नुः प्रतिहारवचोऽब्रवीत् ॥ ११ ॥ जित्वा युक्तिशतैरेवं नीलकंठं स शंकरः ॥ अद्वैतं स्थापयामास श्रुतिसिद्धं दयानिधिः ॥ १२ ॥

किंचिज्ज्ञत्वसर्वज्ञत्वहूपकिरुद्धांशपरित्यागेन जीवत्वेश्वरत्वोपाधिपरित्यागेन च सोऽयं देवदत्त इति कद्गागलक्षणया तत्त्वंपदलक्ष्यार्थोर्जीवेश्वरसाक्षिणो रैक्यमुभयोर्बिद्गुपत्वात्सम्यक्तया घटत एवेति ॥ ११ ॥ ननु जीवेषु कर्तृत्वभोक्तृत्वादियमस्य ज्ञानोत्तरकालोऽपि प्रतीयमानत्वात्कथं किरुद्धांशप्रतीतो सत्यामकिरुद्धयोर्जीवेश्वरसाक्षिणोरैक्यमिति चेत् न । लोकदृष्ट्या कर्तृत्वभोक्तृत्वप्रतीतावपि ज्ञानिदृष्ट्या तस्याः दर्पणमुखस्येव वाधसंग्रहात् । प्राग् ब्यावसानपर्यंतं बाधितानुवृत्त्या कर्तृत्वादिप्रतीतावपि न जीवेश्वरसाक्षिणोरैक्यहनिरित्यादियुक्तिशतैर्नीलकंठं जित्वा दयामुदः स शंकरः श्रुतिप्रसिद्धम् अद्वैतमतं स्थापयामास । मूर्धोदयसमये नीलत्वपरीच्छिन्नत्वबाधुपाधिरित्यागेन तमांसि प्रकाशाभिन्नस्वरूपाणि यथा भवति तथा नीलकंठादयो जीवाः शंकर

रत्नाच्छूषणमोक्षेणैव कर्तृत्वाद्युपाधिरित्यगेन ब्रह्मरूपा बभूवुरिति भावः ॥ १२ ॥ १३ ॥ नैजभाष्याणि स्वकृतभाष्याणि । भिक्षुराट् शंकरः वितित्य विस्तार्य द्वारकामगात् ॥ १४ ॥ पांचरात्रिकाः पंचरात्राद्यागमाभिमानिनो वैष्णवाः । तेषां मते जीवेश्वरेभेदः १ जीवानां परस्परभेदः २ जीवजडयोर्भेदः ३ ईश्वरजडयोर्भेदः ४ चित्तां च परस्परं भेदः ५ ॥ इति पंचभेदवादिनस्तत्तमुद्राधारिणो वैष्णवाः शंकरशिष्यैर्जिताः ॥ १५ ॥ १६ ॥ सच्चिदानंदरूपात्कृष्ण एव ध्येय इत्याह कृषिरित्यादित्रिभिः । भू सत्तायां धातुस्तेन सत्तावाचकः कृषिरब्धोऽस्ति । तेन सत्तावाचकत्वेन सत्ताप्रदः नामरूपात्मक प्रपंचस्य सत्ता यत्तत्तयैव श्रूयित इत्यर्थः । गकारश्च आनंदवाचकोऽस्ति “गण्य निर्वृतिवाचकः” इत्युक्तेः । तेनानंदमयो हरिरेव भवति विभुव्यपिकश्च

नीलकंठं जितं श्रुत्वा शंकरेण महात्मना ॥ उदीपनप्रभृतयः कर्वाद्राश्च चक्रंपिरे ॥ १३ ॥ नैजभाष्याणि देशेषु सोराष्ट्रादिषु भिक्षुराट् ॥ वितित्य बहुधा कृष्णपुरीं द्वारवतीमगात् ॥ १४ ॥ भुजयोः शंखचक्रादितत्ताचिह्नभृतो जनाः ॥ जिताः शंकरशिष्यैस्ते वैष्णवाः पांचरात्रिकाः ॥ १५ ॥ तत्र स्थित्वा स्वयं कृष्णपूजनं कृतवान्यतिः ॥ घोषयामास सर्वत्र ध्येयो नारायणोऽस्तिवति ॥ १६ ॥ कृपिर्भूवाचकः शब्दस्तेन सत्ताप्रदो हरिः ॥ आनंदवाचको गण्य तेनानंदमयो विभुः ॥ १७ ॥ सत्तामाश्रित्य भूतानि जायंते सुखलेशतः ॥ आनंदेनैव जीवंति स्वानंदज्ञानतः पृथक् ॥ १८ ॥ सत्यज्ञानमुखात्मासौ कृष्णारूयः परमेश्वरः ॥ आत्मा प्रियः सुहृत्साक्षी ध्येयोऽतः सर्वदेहिनाम् ॥ १९ ॥

भवति । चकारात् जीवानाम् आनंदप्रदः ॥ १७ ॥ एतदेव स्पष्टमाह सत्तामिति । भूतानि प्राणिनः सत्ताम् अभिष्टानरूपकृष्णसत्तामाश्रित्य जायंते । “यतो वा इमानि भूतानि जायंते । येन जातानि जीवंति । यस्तयं न्यभिर्भविंशति” इति श्रुतेः । सुखलेशतः सुखस्य आत्मसुखस्य लेशतः अंशमात्रेणा नंदेन विषयानंदेनैव जीवंति । “एतस्यैवानंदस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवंति” इति श्रुतेः । स्वानंदस्यात्मसुखस्याज्ञानतः पृथक् भवंति । श्रीकृष्ण सत्तयैव सर्वभूतानां सत्ता सुखं च भवतीति भावः ॥ १८ ॥ कृष्णनाम्नि सदानंदवाचिनौ कृष्णशब्दौ मध्यगतस्य चिद्रूपस्योपलक्षकावभित्य सच्चिदा

नंदात्मा कृष्ण एव ध्येय इत्याह—सत्येति । सत्यात्मा सद्व्यो ज्ञानात्मा चिद्रूपः सुखात्माऽऽनन्दरूपोऽसौ परमात्मा कृष्णारूपः सर्वेषां आत्मा प्रियश्च यदपेक्षया सर्वेषां प्रियत्वम् । “आत्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवति” इति श्रुतेः । अत्र एव सुहृत् उतामहानां हितकरः साक्षी द्रष्टा चस्ति । अतः सर्वदेहिनां ध्येयः व्यक्तुं योग्योऽस्ति । सबिदानंदरूपस्य श्रीकृष्णस्य ध्यानादुक्तार्थतति भावः ॥ १९ ॥ सदुपदेशं ब्रह्मोपदेशं घोषयित्वा प्रतिपाद्य चकारद्वादिनश्च जित्वा ॥ २० ॥ महेशं महाकालारूपम् ॥ २१ ॥ अस्मत्पवृत्तिं मदागमनं प्रकृष्य अज्ञः यानी च तं प्राज्ञमानिनम् ॥ २२ ॥ वृत्तिः व्याख्यारूपया

एवं सदुपदेशं स घोषयित्वा यतीश्वरः ॥ कृष्णभक्तिं दृढीकृत्य ययौ चावतिकां पुरीम् ॥ २० ॥ तां प्रविश्य महेशं स ववंदे पार्वती पतिम् ॥ स्थित्वा शिवालये तत्र पद्मपादमथाब्रवीत् ॥ २१ ॥ भास्करं वद गत्वास्मत्पट्टांतं प्राज्ञमानिनम् ॥ श्रुत्वेत्यं स च गत्वाह भास्करं शिष्यमध्यगम् ॥ २२ ॥ भगवाञ्छंकराचार्यो जयति स्म स योगिराट् ॥ ब्रह्मसूत्रेषु या वृत्तिस्तत्कृतास्ति हि भास्कर ॥ २३ ॥ तां तिरस्कृत्य वेदांतयुक्तिभिः सत्प्रश्रुतिभिः ॥ शारीरके स्वयं भाष्यं ब्रह्मद्वैतात्मतत्परम् ॥ २४ ॥ कृत्वा विजित्य विबुधांस्त्वां विजे तुमिहागतः ॥ इत्युक्तवंतं पद्मांघ्रिं हसनप्रत्याह भास्करः ॥ २५ ॥ कणभुग्जल्पितं व्यर्थं कपिलस्य प्रभाषणम् ॥ कृत्वा येन निरस्तं तत्तस्याग्रे कोऽस्ति भिक्षुकः ॥ २६ ॥ श्रुत्वेत्यं पद्मपादोऽप्य प्राह मैवं वदात्र भोः ॥ गिरिणां दारणे दक्षो न टंकः स्यादथवा पत्रेः ॥ २७ ॥

दीक्षा त्वत्कृतास्ति ॥ २३ ॥ तां त्वत्कृतां द्वैतपर्याख्यां सम्यग्वृत्तिभिर्ब्रह्ममृत्तिर्यैवदांतयुक्तिभिर्भेदांतरूपनिषिद्धिर्युक्तिभिरुक्तैश्च तिरस्कृत्य ब्रह्मरूपस्या द्वितीयात्मनस्तत्परं तत्तत्पिपादकं भाष्यं शारीरकसूत्रे स्वयं कृत्वा पंडितान्विजित्य त्वां जेतुम् इहागतोऽस्तीति योग्यम् । शंकर इति शेषः ॥ २४ ॥ २५ ॥ व्यर्थं कृत्वा निरस्तमिति व्यवहितेन संबंधः । तत् न्यायसंग्रह्यरूपं करणादकपिलमतम् । तस्य ममाग्रे भिक्षुकः शंकरः कः कः पदार्थ इत्यर्थः । २६ ॥ अत्र शंकरविषये एवं मा वद । टंकः पाषाणदारणः । पविः वज्रं । पाषाणदारकस्त्वं द्वैतपर्वतदारकः शंकरं वज्रं जेतुं न समर्थ इति भावः ॥ २७ ॥

सशिष्येण तेन भास्करेण सह शंकरसमीपं जगाम । पद्मपाद इति शेषः ॥ २८ ॥ वाक्यभेदाद्भास्करपदस्यावृत्तिरदोषाय । तं शंकरं नत्वा प्राह पद्मपाद इति पूर्वोक्तं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ब्रह्मणो जगदुपादानत्वमङ्गीकृत्यैव सर्वाधिष्ठानं ब्रह्मोच्यते यदि तर्हि तदुपादानत्वं ब्रह्मणो न संभवति विकारित्वा पातात् । किं तु निमित्तत्वम् असंगत्वात् । तथा च । प्रकृतिः कर्त्री जगतः परिणाम्युपादानकारणं नित्या च स्वांशभूतार्थां मायाऽविद्यायां विवर्तयित्वा सहशारीर्यजीवौ सृजति । पुरुषस्तु पुष्करयलाशवन्त्रिलोऽसंगः साक्षी विकाररहितः स्वसन्निधिमात्रेण जगत्सृजति । एवं सति कथं तस्य निर्विकारस्य जगदुपादानत्वं तदभावे च कथमद्वैतमार्गस्तव संमतस्तत्र विषये मे मह्यं वद कथय । नित्यायाः प्रकृतेरङ्गीकारादविकारित्वं ब्रह्मणः सिध्यति नान्यथेति प्रावः । अथेति । श्रुतेः वेदस्य संमतमिति संबंधः ॥ ३१ ॥ यद्यपि जगदुपादानकारणस्य ब्रह्मणः परिणामाश्रयेण विकारित्वं स्यात्तथापि विवर्तनाश्रयेण

ततस्तेन स शिष्येण भास्करेण जगाम ह ॥ समीपं भाष्यकारस्य शिष्यवर्गावृत्तस्य च ॥ २८ ॥ नत्वा तं प्राह चायातः स शिष्यो भट्टभास्करः ॥ भास्करोऽपि यतिं नत्वा पुरः स्थित्वेदमब्रवीत् ॥ २९ ॥ श्रुतं मया लोकमुखात्तत्र शिष्यमुखात्तथा ॥ शारीरके त्वया भाष्यं ब्रह्माद्वैतपरं कृतम् ॥ ३० ॥ कथमद्वैतमार्गस्ते संमतस्तत्र मे वद ॥ अथ श्रीशंकराचार्यो ब्रह्माद्वैतमतं श्रुतेः ॥ ३१ ॥ संमतं तत्त्वमस्यादिवाक्यैः सर्वं समब्रवीत् ॥ एकमेवाद्वितीयं यत्परं ब्रह्मास्ति तत्त्वतः ॥ ३२ ॥

तु न तस्य विकारित्वं संभवति “ तदैक्षत बहु स्यां प्रजायेय । तत्तेजोऽमुजत ” इत्यादिश्रुतिषु ईक्षणपूर्वकं सृष्ट्यादिकर्तृत्वं श्रूयते । प्रधानं तु न जगत्कारणम् ईक्षणपूर्वकस्रष्टृत्वाभावात् । भवन्मते तस्य परिणाम्युपादानस्यानित्यत्वनियमेन नित्यत्वं भवति । तस्मादभिन्ननिमित्तोपादानं ब्रह्म जगत्कारणं सर्वाधिष्ठानं तत्त्वमस्यादिवाक्यैः “यतो वा इमानि भूतानि जायंते । यत्तयमंत्यमिंसविंशति” इत्यादिवाक्यैः प्रमाणभूतः श्रुतेर्वदस्य संमतं ब्रह्माद्वैतमतं सम्यक् अब्रवीत् प्रतिपादितवानित्यर्थः । किंच “ एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन ” इति श्रुतिप्रतिपादितं सृजति श्रवित्वा तद्वैतमार्गस्तव संमतं तत्त्वमस्यादिवाक्यैः सर्वं समब्रवीत् ॥ एकमेवाद्वितीयं यत्परं ब्रह्मास्ति तत्त्वतः ॥ ३२ ॥

विषमभूतयस्यैव नैकत्वसंग इति भावः ॥ ३२ ॥ कीदृशं ब्रह्म असंगम् अविद्यादिफलरहितं ज्योतिः स्वप्नकायां कूटस्थं निर्विकारं निर्विकल्पकं विकल्पः संशयस्तद्ब्रहितम् । तथा च मूर्धाकिरणानां कल्पितभुजजलारसशिवमिवासांगविकारिणो ब्रह्मणो जगत्कारणत्वसिद्धौ तद्व्यतिरिक्तस्य प्रधानादेशनित्यत्वे मिति न कोऽप्यद्वैतमते दोषप्रसंग इति भावः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सशल्यः अपजयेन दुःखितः अस्य शंकरस्य सिद्धाति वेदांतमते न श्रद्धये विश्रामं न

असंगममलं ज्योतिः कूटस्थं निर्विकल्पकम् ॥ तदेवाविद्याया जीवभावं प्राप्तमनेकया ॥ ३३ ॥ इत्यादिश्रुतिसिद्धांतवाक्यैश्रुक्तिभिरेव च ॥ जितः श्रीशंकरेणासौ सशिष्यो भट्टभास्करः ॥ ३४ ॥ सशिष्यं शंकरं नत्वा सशल्यः स्वगृहं गतः ॥ अशक्तः शंकरं जेतुं सिद्धां ते श्रद्धेऽस्य नो ॥ ३५ ॥ ततः श्रीशंकराचार्यः संविजित्याथ भास्करम् ॥ स्वभाष्याणि प्रयत्नेन लोके संचारयन्स्थितः ॥ ३६ ॥ तत्रार्हन्नागतः कश्चिद्विवादं शंकरेण वै ॥ कुतवास्तं विजित्यापि भग्नमानं चकार सः ॥ ३७ ॥ निमिषात्पारदान्गत्वाऽजैषीतत्र समा गतात् ॥ ऊढविद्यामदं हर्षमिश्राख्यं जितवानसौ ॥ ३८ ॥ कामरूपां ततो गत्वा शाक्तभाष्यकृतं कविम् ॥ जित्वाभिनवगुप्ताख्यं भग्नमानमचीकृत् ॥ ३९ ॥ शाक्तोऽभिनवगुप्ताख्यो जितोऽप्येवमर्चितयत् ॥ अयं जेतुमशक्तोऽस्ति कथं मे वशगो भवेत् ॥ ४० ॥ अतोऽमुं नाशयाऽभ्यद्य शत्रुं दैवतकृत्या ॥ इत्यभंतर्बहेः शिष्यभावेऽसौ स्वगृहं ययौ ॥ ४१ ॥ भाष्यकृतकौशलाजित्वा कीर्तिं तत्रापि चाकरोत् ॥ मीमांसाशास्त्रिणं गौडे मुरारिं मिश्रमाजयत् ॥ ४२ ॥ नानाशास्त्रविदं धर्मगुप्ताख्यमिथमाजयत् ॥ तथैवोद्भयनाख्यं च न्यायशास्त्रविदं वरम् ॥ ४३ ॥

छववान् ॥ ३५ ॥ संचारयन् विस्तारयन् ॥ ३६ ॥ तत्रावतीनगरे । अहम् नास्तिकः । स शंकरः ॥ ३७ ॥ पारदान्देशान् । ऊढः वृद्धिं गतः विद्यापदो यस्य तं हर्षमिश्राख्यम् ॥ ३८ ॥ कामरूपां कामाक्षीं शाक्तभाष्यकृतं शक्तिस्वभाष्यकृतं रिसम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अमुं शंकरम् । दैवतकृत्याऽभिचारेण ॥ ४१ ॥ कौशलां

दयश्च देशाः । गौडे गौडदेशे स्थितामिति शेषः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अनुपमपराक्रमोऽसौ शंकर इत्याह । बुद्ध इति । यस्य ईश
णाद्दर्शनमात्रेण कलहसरो वादोद्युक्तोऽपि बुद्धो विद्रुतः पलायितो भवति । यस्येक्षणादिति सर्वत्र योज्यम् । कणभुक्काणादः समपदार्थवादी नैयायिको
द्राक्ष्मीप्रं कोणे व्यलीयत लीनोऽभवत् । गौतमः षोडशपदार्थवादी तमस्तोमेनाज्ञानपुजेनावृतः सन् भयः पराजितोऽभवत् । कपिलः सांख्याचार्यः पला
यनपरोऽभवत् । पातंजलिर्योगाचार्यो नम्रतयांजलिं चक्रे । तस्य यतीन्द्रस्य शंकरस्य या चतुरता सा केनोपमेया न केनाप्युपमेया इति निश्चयेन । अनु

बुद्धो वादसमुद्यतः कलिपरो यस्येक्षणाद्विद्रुतः कोणे द्राक्कणभुग्वलीयत तमःस्तोमावृतो गौतमः ॥ भयोऽसौ कपिलः पलाय
नपरः पातंजलिश्चांजलिं चक्रे तस्य यतीशितुश्चतुरता केनोपमेया हि सा ॥ ४४ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धे शंकराचार्यकथा
सारे विंशः सर्गः ॥ २० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ ततः श्रीशंकराचार्यः शिष्यामध्यात्मशालिनः ॥ आलोक्य कृतकृत्यांस्तान्बुद्ध
लेभेऽखिलान्यतीन् ॥ १ ॥ अथाभिनवगुप्ताख्योऽभिचारं कृतवान्यतौ ॥ अभिचारेण रोगोऽभूच्छंकरस्य भगंदरः ॥ २ ॥ परि
चर्या तदा सम्यक्छंकरस्याकरोद्भिरिः ॥ सरुजं गुरुमालोक्य शिष्याः सर्वे व्यजिज्ञपन् ॥ ३ ॥ स्वामिन्नोपक्षणीयोऽयं रोगः शत्रु
वदार्तिहृत् ॥ अध्यासः श्रीमतां नास्ति यद्यपीह कलेवरे ॥ ४ ॥

पमेयाचार्यः शंकर इति भावः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ ४४ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धेऽर्थस्कृत्यभिधायी टीकायां विंशः सर्गः ॥ २० ॥ एव
विशेषोपचाशत्सवैः कृत्याकथेक्षणम् । गौडपादस्य काश्मीरयात्रा चोक्ता गुरोः क्रमात् ॥ २१ ॥ तत इति । अध्यात्मशालिनेऽध्यात्मज्ञानेन शोभया
नात् ॥ १ ॥ अभिचारं कृत्याम् ॥ २ ॥ परिचर्या सेवाम् । शार्दी शोणितशोधनादिरूपाम् । गिरिस्तोटकः । सरुजं महारोगशुक्लम् । व्यजिज्ञपन् यथित
वैतः ॥ ३ ॥ अध्यासस्तादात्म्यबुद्धिः । यद्यपि भवतो देहतादात्म्यं नास्ति तथापि विनयानां शिष्याणां नोऽप्याकं सुखार्थं अवगमादिसुखान्तये येषामग

औषधं कुरु इत्यन्यथाः ॥ ४ ॥ व्याधिर्द्विविधः कर्मजन्यो धातुविकारजन्यश्च । तत्रादिमः कर्मजन्यो भोगेन नश्येदिति संबंधः । “ नाभुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ” इति स्मृत्या तस्य भोगैकनाशयत्वमित्यर्थः ॥ ५ ॥ अंत्यः धातुविकारजन्यः औषधादिप्रयत्नेन नश्येत् । तदर्थञ्च औषधोपचारार्थं प्रयत्नामहे प्रयत्नं कुर्मः । अमृतम् अमृततुल्यं वचः ॥ ६ ॥ अद्य कल्पे प्रलये वाऽयं देहः पततु । मे ममात्मरूपस्य वृद्धिः क्षयश्च नास्ति । तथा च वैद्य शास्त्रप्रवृत्त्यर्थमंगीकृतस्य प्रयत्नपक्षस्य देहात्मबुद्धिविषयतया देहादात्म्यराहित्यं तु मम पूर्वोक्तवचनादभोगेनैव कर्मक्षयो भवत्विति भावः ॥ ७ ॥ सच्चिदानंदोहं क । अतितुच्छं शरीरं क । अनेन देहेन मयाऽर्थः प्रयोजनं नास्ति सदा असंगात् संश्रितत्वादिति हेतोः । विषयावासकस्यैव देहादिना तथापि नो विनियानां सुखार्थं भेषजं कुरु ॥ कर्मधातुक्रतो व्याधिर्द्विधा भोगेन चादिमः ॥ ५ ॥ नश्येदंत्यः प्रयत्नेन तदर्थं प्रयत्नामहे ॥ शिष्यविज्ञप्तिमाकर्ण्य गुरुराह वचोऽमृतम् ॥ ६ ॥ पतेत्कर्मक्षयादेहो नान्यथायं पतिष्यति ॥ पतत्वधैव वा करणे न मे वृद्धिर्न वा क्षतिः ॥ ७ ॥ काहं नित्यचिदानंदः केदं तुच्छं कलेवरम् ॥ नार्थाऽनेन ममाप्यद्य सदाऽसंगान्मुधाऽऽग्रहः ॥ ८ ॥ मास्त्वतश्चेति ते श्रुत्वा शिक्षार्थं देशिकं जगुः ॥ सत्यं गुरो न ते लोभः शरीरपरिरक्षणे ॥ ९ ॥ किं तु नो जीवनं श्रीमदेहस्तस्माद्य तामहे ॥ इडादेव ततोऽनुज्ञामादायार्चयतस्तु तैः ॥ १० ॥ भिषक्छेष्टाः समानीताश्चक्रिरे तेऽपि सत्क्रियाः ॥ न शशाम यदा व्याधिर्गेतास्तूष्णीं भिषग्भराः ॥ ११ ॥ शिष्याणामतिनिर्वधं दृष्ट्वा योगीश्वरस्तदा ॥ अमरेंद्रं स सस्मार तन्निगुक्तौ भिषग्वरौ ॥ १२ ॥

अश्विनौ विप्ररूपेणागतौ यत्रास्ति शंकरः ॥ दृष्ट्वा श्रीशंकराचार्यं वचो युक्त्या तमृचतुः ॥ १३ ॥ प्रयोजनमस्ति । नानासक्त्येति भावः । अतः कारणान्मुधा वर्धं भेषजं कुर्विति आग्रहो मास्त्विति संबंधः । औषधार्थं भवद्भिः प्रयत्नो न कर्तव्य इत्यर्थः ॥ ८ ॥ ते शिष्याः शिक्षार्थं गुरुरेवाऽत्रयं कर्तव्येति बोधनार्थं गुरुं प्रोचुः ॥ ९ ॥ श्रीमदेहो युष्मदेहो नोऽस्माकं जीवनं मत्स्यानां जलमिव ज्ञानोपदे शनोपजीविक इत्यर्थः । तस्माद्यत्तामहे प्रयत्नं करिष्यामः । ततः शंकरात् । इडात् बलत्कारेणाज्ञां गृहीत्वा वैद्याः समानीता इत्यन्वयः ॥ १० ॥ सत्क्रियाः औषधोपचारान् ॥ ११ ॥ योगीश्वरो गुरुः । अमरेंद्रम् इंद्रं स्मृतवाच । तेन इदं निगुक्तौ प्रेरितौ भिषग्वरौ वैद्यश्रेष्ठावभिनौ आश्विनीकुमारौ

विप्ररूपेण तत्रागतादित्यन्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अचिकित्स्यः अस्मदादिवैधैरनिर्वयः । यतः परकृत्याकृतः । अभिचारजन्यरोगो मंजोपचारं विना न निर्वर्तत इत्यर्थः ॥ १४ ॥ संश्रुत्य अश्विभ्यां श्रुत्वा कर्तारम् अभिनवगुणाख्यं जानन् सिद्धः सनंदनो गुरुणा वार्यमाणोऽपि सिद्धं नृसिंहमंत्रं जजाप । हेति हर्षे ॥ १५ ॥ तत्क्षणे जपसमकालमेव अमुं कृत्याकर्तारं प्रति गतः । गुणोऽभिनवगुतः एतेन कृत्यासहितरोगेण हतोऽभिहतः सद्य ममार । मृत

रोगोऽयमचिकित्स्योऽस्ति परकृत्याकृतो यतः ॥ इत्युक्त्वा जग्मतुर्द्वौ यथेच्छं तौ त्रिविष्टपम् ॥ १४ ॥ कृत्यां संश्रुत्य कर्तारं जान न्निद्धः सनंदनः ॥ वार्यमाणोऽपि गुरुणा सिद्धमंत्रं जजाप ह ॥ १५ ॥ तत्क्षणे शंकरं त्यक्त्वा रोगोऽसौ कृत्यया सह ॥ प्रतियातो ऽधुमेतेन हतो गुप्तो ममार च ॥ १६ ॥ महतामपराधो हि नाल्पस्य सुखकृद्भवेत् ॥ ततः स्वस्थो बभूवसौ भाष्यकारो मुनीश्वरः ॥ १७ ॥ एकदा जाह्नवीतीरे ध्यायन्ब्रह्म हृदि स्थितम् ॥ गौडपादाभिधं व्योम्नोऽवतरंतं ददर्श सः ॥ १८ ॥ प्रत्युत्थाय ननामाथ गुरुणां परमं गुरुम् ॥ शंकरः प्राञ्जलिर्भूत्वा गुरोरग्रे व्यवस्थितः ॥ १९ ॥ विद्याविनयसंपन्नं शंकरं लोकशंकरम् ॥ दृष्ट्वा श्रीगौडपाद स्तं प्राहेदं कुशलं वचः ॥ २० ॥ कुशलं वर्तते भिक्षो सशिष्ये त्वयि मानद ॥ कच्चिद्विद पादात्त्वं सद्विद्यां प्राप्तवानसि ॥ २१ ॥ इत्थं श्रीगौडपादेन पृष्ठः श्रीशंकरो यतिः ॥ श्रद्धां भक्तिं पुरोधाय व्याजहार कृतांजलिः ॥ २२ ॥ श्रीगुरो यस्त्वया पृष्टं तत्सर्वं संबभूव ह ॥ कृपासिधून्गुरुन्प्राप्य जंतोः किं न्वत्र दुर्लभम् ॥ २३ ॥ मुको वाग्मी भवेन्मंदधीर्भैरवपंडिताग्रणीः ॥ गुरोर्मानं तु को वेत्ति नतिमेव करोम्यतः ॥ २४ ॥

इत्यर्थः ॥ १६ ॥ हि यस्मात् महतामपराधोऽल्पस्य हीनपुरुषस्य सुखकृतं सुखजनको न भवेत् ॥ १७ ॥ अन्यद्वृत्तमाह एकदेति ॥ १८ ॥ आदिनाथात्स्वगुरुर्येतद्गुरुणां मध्ये परमं गुरुं स्वगुरोर्गुरुमिति यावत् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अद्यया विश्वासेन सहिता या भक्तिः प्रेमलक्षणा तां पुरस्कृत्य श्रद्धाभक्तिपूर्वकमित्यर्थः । व्याजहार उवाच ॥ २२ ॥ २३ ॥ मानं महिमानम् । अतो महिमाऽज्ञानाद्धेतोर्नैवस्कारेण आसर्भतात्करोमि ॥ २४ ॥

यस्य तव विद्यासंप्रदायः साक्षाच्छुकाद्भवेत्यर्थः । क्रमादित्यनेन तृप्तिहमहेयाभास्करमहेन्द्रमाथवजिष्णुदवक्रमादिति बोध्यम् ॥ २५ ॥ २६ ॥
 आयातः प्राप्तेऽस्मि ॥ २७ ॥ अकारि कृतम् । तावकं भाष्यं निर्देशेन श्रुत्वा अर्थतः श्रोतुं समागतोऽस्मि ॥ २८ ॥ एवमिति साक्षात्त्वव्ययः ॥ २९ ॥
 यत्कृतं तव भाष्यमिति संबंधः । तथाद्युत्तरान्वयि ॥ ३० ॥ पुनरित्यनेन गौडपादस्य श्रयणौत्तरकृतं ज्ञाप्यते ॥ ३१ ॥ असौ गौडपादः ॥ ३२ ॥

अहो भाग्यं मदीयं यच्छ्रीगुरोस्तव दर्शनम् ॥ यस्य विद्यासंप्रदायः साक्षाद्रियासकैः क्रमात् ॥ २५ ॥ इत्याकण्यार्थवत्तच्छ्रीब्रह्मो
 डपादो महासुनिः ॥ श्रुतं मया गुणौघस्य सौंदर्यं तव निर्मलम् ॥ २६ ॥ द्रष्टुं त्वामहमायातः समीपे तव शंकर ॥ भाष्यमुख्यान्निबं
 धांस्ते श्रुत्वा गोर्विदवक्रतः ॥ २७ ॥ मांडूक्यवार्तिकं पूर्वं मयाऽकारि यदद्भुतम् ॥ तस्मिंश्च यावकं भाष्यं श्रुत्वा श्रोतुं समागतः ॥
 ॥ २८ ॥ एवं श्रुत्वा वचस्तस्य गौडपादस्य सद्गुरोः ॥ शंकरो हर्षमापन्नो भाष्यं मांडूक्यवार्तिके ॥ २९ ॥ कृतं तच्छ्रीब्रमादाय तस्मै
 चाश्रावयद्यतिः ॥ तथैव ब्रह्मसूत्रेषु गतिमूपनिषत्सु च ॥ ३० ॥ ततद्राष्यं कृतं सम्यक्छावयित्वाथ शंकरः ॥ पुनश्चाश्रावयद्राष्यं
 कृतं मांडूक्यवार्तिके ॥ ३१ ॥ श्रुत्वा भाष्याणि मांडूक्यभाष्यं चासौ विशेषतः ॥ अतीव हर्षमापन्नो भाष्यकारं वचोऽब्रवीत् ॥ ३२ ॥
 मत्कारिकाशयावेदि भाष्यं श्रुत्वा महाद्भुतम् ॥ हर्षसीमामनुप्राप्तो वरमाशु ददामि ते ॥ ३३ ॥ श्रुत्वाह शंकरः कोऽन्यो वरस्त्वत्पाद
 दर्शनात् ॥ सदा परावरे शुद्धे स्वात्मन्येवास्तु मे मनः ॥ ३४ ॥ तथेति गौडपादोऽपि तमुक्तातद्धिमागतः ॥ अत्रांतरेऽशृणोद्वात्तां
 काश्मीरस्तुतिगर्भिताम् ॥ ३५ ॥ कैश्चिदुक्तां प्रथिव्यां च जंबूद्वीपे वरो महान् ॥ तत्रापि भारतं वर्षं तत्र काश्मीरमंडलम् ॥ ३६ ॥

मत्कारिकाया आशयं तात्पर्यम् आवेदयति तव भाष्यम् । हर्षसीमां परमानंदम् । वरम् ईप्सितम् ॥ ३३ ॥ परावरे कार्यकारणत्वयके ॥ ३४ ॥ अंतर्द्धि
 अतर्धानं प्राप्तः । काश्मीरस्तुतिपराम् ॥ ३५ ॥ कैश्चिजनैरुक्तामिति पूर्वान्वयि । प्रथिव्यां सप्तद्वीपव्याम् । वरः श्रेष्ठः । काश्मीरमंडलं काश्मीरदेशः ॥ ३६ ॥

यत्र काश्मीरदेशे ॥ ३७ ॥ यात्रां मार्गस्थतीर्थान्नं कृत्वा वादिमंडलेर्विद्वत्समूहैः पिनद्धं रोधितं दक्षिणद्वारं सरस्वतीवदिरस्येति शेषः ।
संप्राप्य यदा प्रवेष्टुकामोऽभवत् तत्र तदाऽयं शंकारो वादिगणैर्विद्वद्भैः रुद्धः प्रतिषिद्धो बभूवेति योज्यम् ॥ ३८ ॥ सर्वेद्यादि परान्वयि ॥ ३९ ॥
भद्रासनं शारदापीठम् । अशरीरिणी गुप्तरूपा ॥ ४० ॥ इषत् किंचिदकालपर्यंतं यावद्भाषणं करोमि तावत्स्थेयं त्वयेति शेषः । त्वं मम वयः शृणु ।
पुरुष पूर्वमेव ॥ ४१ ॥ यस्मात्सर्वज्ञत्वादेतोः । विधिः ब्रह्मा । ननु मम सर्वज्ञत्वात्पीठारोहणे क्रियते इति चेदत आह—किं त्विति ॥ ४२ ॥
किं तर्हि कारणमत आह । अत्र पीठारोहणे कारणं सम्यक् सिद्धिरेव शुद्धाचरणरूपास्ति सा संसिद्धिरस्ति वा नास्तीति अमविचार्य सम्यग्विचारमकृत्वा
यत्रास्ते शारदा देवी सर्वविद्याप्रकाशिनी ॥ श्रुत्वेत्थं भाष्यकारोऽपि तत्र गंतुं मनो दधे ॥ ३७ ॥ यात्रां कृत्वा यथौ भिक्षुः शिष्यैः
काश्मीरमंडलम् ॥ संप्राप्य दक्षिणं द्वारं पिनद्धं वादिमंडलैः ॥ ३८ ॥ प्रवेष्टुकामस्तत्रायं रुद्धो वादिगणैस्तदा ॥ सर्ववादिभूतं तं
जित्वा शिष्ययुतो यतिः ॥ ३९ ॥ प्रविश्यांतर्हं भद्रासनमारोढुमिच्छति ॥ अत्रांतरेऽब्रवीदेवी शारदा चाशरीरिणी ॥ ४० ॥ भोः
सर्वज्ञ यतोद्विषत्स्थेयं तावद्धवः शृणु ॥ सर्वज्ञता पुरैवास्ति तव भिक्षो विदावर ॥ ४१ ॥ यस्मात्ते शिष्यतां प्राप्तो विश्वरूपो त्रिधिः
स्वयम् ॥ किंतु सर्वज्ञैवात्र पीठारोहे न कारणम् ॥ ४२ ॥ हेतुः संसिद्धिरेवात्रासंविचार्यास्ति नेति वा ॥ साहसं मा कृथा भिक्षो
पूर्ववृत्तं च संस्मर ॥ ४३ ॥ उपसृज्याऽगनाः कामकलाशास्त्रं सुशिक्षितम् ॥ भवता नृपदेहेन कुतो भिक्षोर्विशुद्धता ॥ ४४ ॥
विद्याभद्रासनं सद्भ्यः सिद्धवैयैः समाश्रितम् ॥ ईदृशं पदमारोढुं कथं चार्हो भवान्प्रभो ॥ ४५ ॥

साहसं पीठारोहणरूपं मा कुरु । हे भिक्षो संन्यासिन् पूर्ववृत्तं च संस्मर ॥ ४३ ॥ ननु किं तत्पूर्ववृत्तमियं आह । उपभुज्येति । भवता त्वया नृपदेहेना
गनाः भुक्त्वा कामकलायुक्तं शास्त्रं कामशास्त्रं सुशिक्षितं हे भिक्षो विशुद्धता कुतो हेतोस्ति । त्वयेति शेषः । अत्र भिक्षो इति संबोधनेन संन्यासिन्यतः
ब्रह्मसंगकर्तुर्वियुद्धाचरणाभावेन पीठारोहणेऽधिकारो नास्तीति सूचितमिति भावः ॥ ४४ ॥ तर्हि कस्याधिकारोऽस्तीत्यत आह विधेति । भिद्धभ्रष्टैः भद्रयो
गुरुभ्यः सकाशात् विद्याभद्रासनम् एतद्विद्यापीठं सम्यगाश्रितमस्ति । तस्मात्सिद्धश्रेष्ठस्यैवाधिकार इत्यर्थः । ईदृशं सिद्धश्रेष्ठकलभमतत्पदमारोढुं भवान् कः

मर्हः योग्योऽस्ति । अत्र प्रभो इति संबोधनेन शंकरेण सह संपाषणं कर्तुमेवाधिकारो नास्तीत्युक्तम् । वस्तुतो निग्रहानुग्रहसमर्थस्य शंकरस्यैव पीठारोहणेऽपि कारोऽस्तीति दर्शितमिति भावः ॥ ४५ ॥ क्लिबर्षं कृतमिति संबंधः ॥ ४६ ॥ कृतमिति काकाक्षिवयूचोचराव्वितम् । अन्यदेहेन यत्कृतं तनु अस्मिन्देहे युज्यते किं न युज्यत एव देहांतरकृतं कर्म एतदेहकृतं न भवतीत्यर्थः । अन्यथा देहांतरकृतदोष एतदेहे युज्यते चेत्तर्हि पूर्वदेहस्थो जघन्यो नीचः शूद्रजातीयः कश्चिदुत्तमः सुकृतात्किंचिदुत्तम्येन विप्रत्वं प्राप्य वेदधिकारवान्न भवति किम् । अपि तु भगव्येवेति योज्यम् ॥ ४७ ॥ यतोऽन्यदेहकृतं देहांतरेऽनाविका राय न भवति अतो हेतोर्हं शुद्धो निर्दोषोऽस्मि । शुद्ध्यभावोऽयुद्धत्वं मे नास्ति तत्र हेतुः विवेकतो विवेकवत्त्वात् अयं भाः । असंभामविचारेणास्मि

इत्थं श्रुत्वा यतीन्द्रोऽपि शारदामब्रवीद्विचः ॥ जन्मारभ्य मया मातर्नास्मिन्देहे तु क्लिबपम् ॥ ४६ ॥ कृतं किं त्वन्यदेहेन यदेहे ऽस्मिन्न युज्यते ॥ अन्यथा पूर्वदेहस्थो जघन्यः शूद्रजातिजः ॥ ४७ ॥ सुकृताद्विप्रतां प्राप्य किं वेदं नाधिकारवान् ॥ अतः शूद्रो ऽस्मि मे नास्ति शुद्ध्यभावो विवेकतः ॥ ४८ ॥ इत्थं श्रुत्वा वचस्तस्य शारदाभून्निरुत्तरा ॥ ततः श्रीशंकराचार्यो विद्याभद्रामनं मुदा ॥ ४९ ॥ समारुह्य सभामध्ये रेजे व्योम्निव चंद्रमाः ॥ सर्वज्ञः पीठमारुह्य सर्वज्ञानतमोरविः ॥ ५० ॥ शिष्यान् द्रैतसन्मार्गं निष्ठानाज्ञापयद्विभुः ॥ अद्वैतसंप्रदायं वै वेदतैः संमतं सताम् ॥ ५१ ॥ लोके प्रचारयध्वं भोः शिष्या मोक्षकरं नृणां ॥ एतदा ज्ञाप्य काश्मीरमंडले विनिवेशतान् ॥ ५२ ॥

नैव देहे स्थितस्य कर्तृत्वं न संभवति । किं वक्तव्यमन्यदेहकृतैर्नैतदेहे स्थितस्य कर्तृत्वं न भवतीति तस्माच्चोक्तदोषवानहमिति ॥ ४८ ॥ तत इत्युचरान्वि तम् । विद्याभद्रासनं विद्यापीठम् । भद्रशब्दः “ ध्वः श्रेयसं शिवं भद्रं कल्याणं भंगलं शुभम् ” इति कोशात्कल्याणवाची परमकल्याणकारकमिति भावः ॥ ४९ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि सर्वज्ञाधिष्ठितं पीठम् ॥ ५० ॥ अद्वैतसन्मार्गनिष्ठान् अद्वैतमार्गनिष्ठान् । भोः शिष्याः यूयं वेदतैरुपनिषत्प्रमाणैः सतां संमतम् । अद्वैतसंप्रदायं श्रवणमननादिरूपं लोके प्रचारयध्वं विस्तारयध्वमिति योज्यम् । यतो नृणां मोक्षकरं कैवल्यमाप्तकम् ॥ ५१ ॥ काश्मीरदेशे

स्थापितान् कांश्चिच्छिष्यान् श्रुति एवं पूर्वोक्तमाज्ञाप्य कैश्चिच्छिष्यैः सह यतिः शंकरः शृंगगिरिं ययात्रित्यन्वयः ॥ ५२ ॥ तत्र शृंगपर्वतं इत्याद्युत्तरा-
 न्वयि ॥ ५३ ॥ भाष्यसंदोहं शारीरादिभाष्यसंदं निर्णीय महर्षिचारं गृहीत्वा मुनीन् अध्यापयामासेति संबन्धः ॥ ५४ ॥ तत्रादि परान्वितम् ॥ ५५ ॥
 स्वयं च किल शंकरः सन् शंकरात्प्राथितवान् । चकाराच्छिष्याश्च प्राथितवन्तः । ततोदलहरीमित्यादि परान्वयि । उष्णोदकतीर्थम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥
 शिष्यान्कांश्चिद्वयं कैश्चिद्वयौ शृंगगिरिं यतिः ॥ तत्र नीत्वा कियत्कालं सशिष्यो बदरीवनम् ॥ ५३ ॥ जगाम शंकराचार्यो हर्षेण
 महता वृतः ॥ निर्णीय भाष्यसंदोहं महर्षीणां मते स्थितः ॥ ५४ ॥ अध्यापयामास मुनीञ्छानान्द्वैततत्त्वान् ॥ तत्र शीतार्दितान्द-
 द्वा शिष्यांस्ततोदकं मुनिः ॥ ५५ ॥ शंकरात्प्राथयामास स्वयं च किल शंकरः ॥ ततोदलहरीं तत्र मुनिना गिरिशोऽर्थतः ॥ ५६ ॥
 प्रावर्तयन्सुखाराध्यो जनानां सुखहेतवे ॥ कृतवानन्दुतं कर्म स चेत्थं बदरीवने ॥ ५७ ॥ इत्थं विनिर्जित्य दिशस्तु सर्वाश्चद्वैतमार्ग-
 श्रुतिवाक्यसिद्धम् ॥ संस्थापयामास विभुर्धरित्र्यां श्रशंकरः सर्वजनोपकारी ॥ ५८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्धे श्रीशंकराचार्य-
 कथासारे एकविंशः सर्गः ॥ २१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ विजित्येत्थं दिशः सर्वाश्चतुर्दिक्षु स शंकरः ॥ चतुरोऽथ मठान्कृत्वा शिष्यां-
 आस्थापयद्विभुः ॥ १ ॥ चकार संज्ञामाचार्यश्चतुर्णां नामभेदतः ॥ क्षेत्रं च देवतां शक्तिं तथा तीर्थं पृथक्पृथक् ॥ २ ॥ संप्रदाय-
 मथाम्नायभेदं च ब्रह्मचारिणाम् ॥ एवं प्रकल्पयामास लोकोपकृतये प्रभुः ॥ ३ ॥ पश्चिमे द्वारकाक्षेत्रं शारदाभट्ट उच्यते ॥ कीटवालः
 संप्रदायस्तीर्थाश्रमपदे उभे ॥ ४ ॥

॥ ५८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्द्धेऽष्टमस्कन्धेऽध्यायः ॥ २१ ॥ द्वाविंशः केऽयं सप्तत्रिंशद्वैतयुच्यते कथा । भठाम्नायाः सुरु-
 स्तुत्या शंकरोऽभूत्सवधामगः ॥ २२ ॥ विजित्येति ॥ १ ॥ चतुर्णां मठानां संज्ञाम् । आचार्य क्षेत्रं देवतां शक्तिं तीर्थं संप्रदायं ब्रह्मचारिणाम्नायभेदं
 च मठसंबन्धि एतत्सर्वं पृथक्पृथक् नामभेदेन चकारेति साद्वान्वयः ॥ २ ॥ लोकोपकृतये लोकोपकारार्थम् ॥ ३ ॥ उपलक्षितेष्वेव पञ्चपदेनाश्रितपठ-

मारस्य वक्तुमुपक्रमते । पश्चिम इत्यादिभिः पश्चिमदेशो द्वारकानामकं क्षेत्रम् उच्यते इति सर्वत्र योज्यम् । शापदमठ इति स्थानमिष्यते । कौटव्यालः
संप्रदायः । उभे तीर्थाश्रमाख्ये पदे । संन्याससंप्रदाययोतके उच्यते ॥ ४ ॥ सिद्धेश्वरो देवता भद्रकाली शक्तिः स्वस्वसंज्ञको ब्रह्मचारी पद्मपाद
आचार्यो मठाधीशः ॥ ५ ॥ गोभतीनदी तत्तीर्थम् । सामसंज्ञको वेद उच्यते । तद्वत् सामवेदस्य तत्त्वमसीति वाक्यं विलयात् यत्तन्महाशास्त्रमिति व्यग्रहि
तेन संबन्धः । यत्र महावाक्ये जीवात्मपरात्मनोरैक्यबोधो भवेदिति । तदिति जनानामिति शेषः ॥ ६ ॥ एवं पश्चिममठान्मायसुक्ता पूर्वमठान्नाश्रमाह-
देवः सिद्धेश्वरः शक्तिर्भद्रकालीति विधुता ॥ स्वरूपब्रह्मचारीति आचार्यः पद्मपादकः ॥ ५ ॥ विलयात् गोमतीतीर्थं सामवेदस्य तद्वत्तथा ॥
जीवात्मपरमात्मैक्यबोधो यत्र भवेदिति ॥ ६ ॥ विलयात् तन्महावाक्यं वाक्यं तत्त्वमसीति च ॥ द्वितीयः पूर्वोदमणो भवैक्यमठः
स्मृतः ॥ ७ ॥ भोगबालः संप्रदाये वनारण्ये च ते पदे ॥ तस्मिन्देवो जगन्नाथः पुरुषोत्तमसंज्ञितम् ॥ ८ ॥ क्षेत्र स्याद्विमला देवो सर्व
लोकेषु विधुता ॥ प्रकाशब्रह्मचारीति हस्तामलकसंज्ञकः ॥ ९ ॥ आचार्यः कथितस्तत्र सर्वलोकेषु विधुतः ॥ ख्यात महोदयिस्तो
र्थमुग्देदः समुदाहृतः ॥ १० ॥ वाक्यं प्रज्ञानमानन्दं ब्रह्मेति च महादिकम् ॥ श्रीमठश्चोत्तरस्यां तु क्षेत्रं बदरिकाश्रमः ॥ ११ ॥ देवो
नारायणो नाम शक्तिः पूर्णगिरीति च ॥ संप्रदायो नन्दबालस्तीर्थं चालकनन्दका ॥ १२ ॥ आनन्दब्रह्मचारीति गिरिपर्वतसागरः ॥
नामानि तोटकाचार्यो वेदोऽथर्वणसंज्ञकः ॥ १३ ॥ अयमात्मा ब्रह्म चेति महावाक्यमुदाहृतम् ॥ चतुर्थो दक्षिणस्यां च नृगिर्यां वर्तते
मठः ॥ १४ ॥ मल्लहानिकरं लिंगं विभाङ्कमुपूजितम् ॥ तत्रास्ते चर्च्यनृगस्य महर्षेराश्रमो महान् ॥ १५ ॥

द्वितीय इत्यादिभिः । गोवर्धनाख्यो मठः ॥ ७ ॥ वनारण्यसंज्ञके संन्यासयोतके पदे । पुरुषोत्तमसंज्ञकं क्षेत्रमिति संबन्धः ॥ ८ ॥ प्रकाशेति दासचारी
नाम । हस्तामलको मठाधीश आचार्यः कथित इति योज्यम् ॥ ९ ॥ महोदधिः समुद्रस्तीर्थम् ॥ १० ॥ महादिकं वाक्यं महावाक्यम् । उत्तरस्यां तु
दिशि श्रीमठः जेशीमठः ॥ ११ ॥ १२ ॥ गिरिपर्वतसागराः । नामानि संन्यासनामानि । तोटकाचार्यो मठाधीशः ॥ १३ ॥ दक्षिणस्यां दिशि चतुर्थो

मठः शृंगिर्यो शृंगगिरौ ॥ १४ ॥ १५ ॥ आचार्यो मठाधीशः सुरेश्वराचार्य इति संबंधः ॥ १७ ॥ मरस्वरादीनि दश संन्यासनामानि स्युरित्यन्वयः ॥ १८ ॥ गिर्याश्रममुखानीत्यत्र मुखपदेन वनपर्वतसागराख्यानि गृह्यते ॥ १९ ॥ अहं ब्रह्मास्मीति पदं पदमूहो यहायावमुक्तम् । चतुर्णामठानां देवतादिकं सर्वं व्यवस्थयोक्तमिति योज्यम् ॥ २० ॥ तस्य शंकरस्य तेजसा त्रिषु लोकेषु विश्रुता इति संबंधः । बभूवुरिति शेषः ॥ २३ ॥

बराहो देवता तत्र रामक्षेत्रमुदाहृतम् ॥ तीर्थं च तुंगभद्राख्यं शक्तिः श्रीशारदेति च ॥ १६ ॥ चैतन्यब्रह्मचारीति चाचार्यो लोकविश्रुतः ॥ वार्तिकादिब्रह्मविद्याकर्ता यो मुनिपूजितः ॥ १७ ॥ सुरेश्वराचार्य इति साक्षाद्ब्रह्मावतारकः ॥ सरस्वती पुरी चेति भास्वराण्यतीर्थको ॥ १८ ॥ गिर्याश्रममुखानि स्युः सर्वनामानि सर्वदा ॥ संप्रदायो भूतिवालो यजुर्वेद उदाहृतः ॥ १९ ॥ अहं ब्रह्मास्मीति पदं तत्पदावाक्यमीरितम् ॥ चतुर्णां देवताशक्तिक्षेत्रनामान्यनुक्रमात् ॥ २० ॥ महावाक्यानि वेदाश्च सर्वमुक्तं व्यवस्थया ॥ उत्तमः श्रीशंकराचार्यशिव्यास्तस्यैव तेजसा ॥ २१ ॥ विख्यातास्त्रिषु लोकेषु ह्याचार्याश्चर्षिपूजिताः ॥ पद्मपादः सुरेशश्च हस्तामलकतोढरौ ॥ २२ ॥ विद्यासिद्धितपोभिश्च सर्वेऽपि गुरुणा समाः ॥ इत्थं बहुविधैः शुद्धैश्चरित्रैः कल्मषापहैः ॥ २३ ॥ समा व्यतीथुर्द्वित्रिशच्छंकरस्य जगद्गुरोः ॥ अथ ब्रह्मादयो देवा आजग्मुस्तत्र शंकरम् ॥ २४ ॥ आनेतुं कृतकार्यं तं स्वयाम् मुखदं पद्मम् ॥ ब्रह्माणस्यतः कृत्वा ते स्तोतुमुपचक्रमुः ॥ २५ ॥ यतीशोर्वीस्थितं कार्यं कृतं नो बोधभास्कर ॥ न त्वया सदृशश्चान्यस्त्रिषु लोकेषु बोधो ॥ २६ ॥

॥ २२ ॥ सर्वे पूर्वोक्ताः विद्यादिभिः गुरुणा शंकरेण समाः तुल्याः बभूवुरिति शेषः । एवं पापनाशकैः शुद्धैश्चरित्रैः हेतुभूतैः जगद्गुरोः शंकरस्य द्वानि शस्तमाः वर्षाणि व्यतीयुरिति संबंधः ॥ २३ ॥ अयं द्वात्रिंशद्वर्षानंतरम् । तत्र शंकरसमीपे । शंकरं प्रति स्वशाप आनेतुमिति संबंधः ॥ २४ ॥ पूर्वोद्धे पूर्वोन्वितम् । श्रेष्ठत्वद्योतनाय ब्रह्मणः पुरस्करणम् ॥ २५ ॥ स्तुतिमेवाह—यतीरोति सार्द्धत्रिभिः । हे यतीरा हे बोधभास्कर ज्ञानसूर्य । उदा-

स्थितं पृथ्वीगतं नोऽस्माकं कार्यमद्वैतमार्गप्रवृत्तिरूपं कृतं संसादितं त्वयेति शेषः । बोधो ज्ञानोपदेशो ॥ २६ ॥ अचट्टगोपितं कर्माणि भव्ये । अभातमा
न्यति उपनिषत्सिद्धांताभिप्रायस्य बोधने त्वत्तुल्यो लोकत्रये नास्तीति योज्यम् । आचार्यान् पदं श्रद्धाचार्यगच्छम् । तद्भाष्यं शंभुभाषा । तौ ॥ २७ ॥
ये भजन्ति ते सतः सयो योक्षभागिनः जीवन्मुक्ता भवंतीत्यन्वयः ॥ २७ ॥ दृश्यमिदं विद्यं मनोयानं मनःकल्पिमनसि । अद्वितीयं परं वनं शब्द ॥ २८ ॥
॥ २८ ॥ इत्थम् एतादृशं वेदांतात्पर्यं ते तस्या कत्रो सद्भाष्यैः प्रकाशितम् । इत्यभिप्रायं परमवि ॥ २९ ॥ ममानिव्यताभ्योऽन्वयोऽपः ॥ ३० ॥

वेदांताश्चासिद्धान्तात्पर्यस्य च सन्नृणाम् ॥ ये त्वां शंकरनामानमाचार्यान्ते पदं गुरुम् ॥ २७ ॥ भक्त्या भजन्ति ते मंतः मन्त्रः स्युर्नोऽप्य
गिनः ॥ मनोमात्रमिदं दृश्यं सत्यं ब्रह्माद्वयं परम् ॥ २८ ॥ इत्थं वेदांतात्पर्यं मद्राष्ट्येस्तं प्रकाशितम् ॥ इत्थं स्तुत्या समभ्यन्वयं स्थितः
पुष्पैः सुरेश्वराः ॥ २९ ॥ अनुवृच्छंकरं सर्वं ब्रह्माद्यास्ते पुनर्वचः ॥ भगवान्ब्र विजगतामीश्वरः सर्वदेहिनाम् ॥ ३० ॥ यदर्थमवतालम्
सिद्धं तत्कार्यमादितः ॥ अधुना पाहि धाम स्वं कलासारव्यमुमापन ॥ ३१ ॥ नित्यभुक्तमवभासस्यं शंकराचार्येनां गतः ॥ इत्थं
ब्रह्मादिदेवानां वचः श्रुत्वा तु शंकरः ॥ ३२ ॥ गंतुं स्वधाम लोकेशां महादेवाकृतिश्च मन् ॥ आविर्भूतविज्जादिगिश्चः ॥ अन्ते
धृतः ॥ ३३ ॥ आरुह्य यानमग्र्यं स नजं धाम परं ययौ ॥ ब्रह्मादिन्द्वर्धयन्देवान्कलामस्यां च पार्वतीम् ॥ ३४ ॥ दानं प्रयत्नां ।
रीशो भूतले स्वेच्छयाऽसौ श्रुतिशिखरगिरां सन्निर्णयार्थेऽजनिष्ट ॥ श्रुतिमनयतिचर्यां संधिधायाश्रमान्त्ये पुनर्गर्प निजलोकं वेत्तुश्रय ।
आत्स्वधाम ॥ ३५ ॥

तत् वेदांतामार्गप्रवृत्तिरूपं कार्यम् आदितः जैनमतम्वदनपूर्वकं सिद्धम् । अधुना स्वधाम केल्याभास्यं पाहि याग्र्य त्वमिति शेषः ॥ ३१ ॥ प्रयाने पर्या
न्वयि । इत्थं ब्रह्मादीनां वचः श्रुत्वा श्रीशंकरः श्रेष्ठं विमानमारुह्य स्वधाम ययाविनि मार्गद्वयान्वयः ॥ ३२ ॥ स्वधाम गंतं महादेवाश्रितः न पः
भाविर्भूतं विनेत्रादिकं यस्य नादृशः सन्नित्यनेन स्वरूपाविर्भाव उक्तः ॥ ३३ ॥ अग्र्यं श्रेष्ठं नजं स्वकीयम् ॥ ३४ ॥ इति पशुपतिर्निगः शिव गणपदेन

मुचमनिर्णय एवार्थः कार्यं तन्निमित्तमजनिष्ट जातः । आश्रमेषु श्रुतः । अन्याभाषरतिमन्वेदभान्ययतिथमै कदा पुनः केशवः प्राप्तवान् । भालिको
 वृत्तम् ॥ ३५ ॥ द्वात्रिंशसंख्यं शंकराचार्यं प्रगमति य इति । यः साक्षादायः शिवः को पृथिव्यामवतीर्थ आनं पुगनवर्गैर्ज्ञानार्थं ज्ञानमंतात्प्रा
 पितवान् । अपारसत्वं महबुद्धिं नताः स्मः । इद्वज्रावृत्तम् ॥ ३६ ॥ शंकराचार्यकथाश्रवणादेः फलमाह । श्रौंगंकरस्येति । त्रसंतिक्तकारुणम् ॥ ३७ ॥
 इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धृष्टसूत्र्यभिधायी टीकायां शंकराचार्यनिर्वाणं नाम द्वाविंशः सर्गः ॥ २२ ॥ आद्याद्वयस्ततः शिष्यान्वयमायस्तु नृपयति ।
 यत्र सिद्धास्तु विद्वांसो बभूवुः कवयोऽखिलाः ॥ १ ॥ त्रयोविंशे तत्र चोर्निर्देशस्येवजाददौ । विंशोवाये कर्म शिष्याः स्वीकृतुं न वण्यते ॥ २३ ॥
 योऽद्धा शिवः कावतीर्थं मार्गमद्वैतमास्थापयदद्वयमाद्यः ॥ तं शंकराचार्यमपारमत्त्वं द्वात्रिंशसंख्यं गुरुमायताः स्मः ॥
 ॥ ३६ ॥ श्रीशंकरस्य चरितं शृणुयाच्च भक्त्या यः श्रावयेदपि पठेदखिलं किलतत् ॥ मुक्तो येनदण्डिपुण्ड्रकर्मजायतद्
 कत्वेह सौख्यमपरत्र सुसुक्तिभाक्स्यात् ॥ ३७ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धृष्टं शंकराचार्यकथासमाधनं नाम द्वाविंशः सर्गः ॥ २२ ॥ श्री
 देशिकेन्द्र उवाच ॥ अथावसत्पद्मपादः सशिष्यो द्वारकापुरे ॥ शारदामठ आत्मज्ञोऽद्वैतमार्गं प्रवर्तयत् ॥ १ ॥ स गंगोपासनाश्रमाधिपः
 सर्वमंत्ररहस्यवित् ॥ सिद्धाः सर्वेऽपि मनवः सिद्धयो यस्य चाखिलाः ॥ २ ॥ स यतिश्चापि धियवचेक सांगं शिष्यान्वम् ॥
 अर्चनोक्ताखिलैर्द्रव्यैर्भक्तिगुणज्ञानवानपि ॥ ३ ॥ प्रवर्तयन्संप्रदायं चिराद्गुरुमुवागमम् ॥ यतिस्त्वालोकातीत्यासौ गङ्गाचोक्तुडपुन ह ॥
 ॥ ४ ॥ अथैकदा पद्मपात्स्वाञ्छिष्यान्संन्यासिनोऽब्रवीत् ॥ स्वीकर्तव्यापास्तिगतिर्भवेद्भिः प्राक्कमागता ॥ ५ ॥
 भवेति । द्वारकापुरे द्वारकानगर्याम् ॥ १ ॥ सर्वादपि पूर्वोद्धृष्टं पूर्वोक्तम् । भक्ताः सिद्धयश्च यस्य पद्मपादस्य भिदाः द्रव्योक्तोद्धृतमप्यर्थं वचतुः ॥ २ ॥
 यतिश्च संन्यास्यपि ज्ञानवानपि सः भक्तियुक्तः सन् । अर्चनं उक्तेः सर्वेधाधोर्द्धव्यः साधनभूतान्यासांगमादितं शिष्यान्वे शिष्यास्तेषां शिष्यैर्भक्त्या
 कार ॥ ३ ॥ संन्यासित्वाद्धेतोः । यतिः सन् किमर्थं पूजां कुरुन इति । लोकावादाभायेन गुणपूजाको वचतुः । तर्हि किमर्थं पूजां कृतवानित्यत्र आह । गुरुपुन
 क्राम्यं संप्रदायं चिरकालं प्रवर्तयन् । शिष्याधिकारं सम्बद्धं पण्डित्यैव रक्ष्यमाणं दशः कर्तव्यं इति भावः ॥ ४ ॥ अर्चनं शिष्याधिकारमागः ॥ ५ ॥

संप्रदायप्रवृत्त्यर्थं प्राचीनपुरुषासनात् ॥ उन्मार्गगामिनां पुंसां क्रमात्सन्मार्गलब्धये ॥६॥ गुणोपपन्नमिदं श्रुत्वा शिष्याः श्रामं श्रुयन्ति
खिलाः॥प्रोक्तुः श्रीयद्वापादं ते यतिधर्मसन्तः॥७॥यतय उचुः ॥ न वे संन्यासिभिः कार्यं देवतापूजनमिच्छन्नासि कथा नैव भव
व्याः सकामैर्विप्राधर्नैः ॥ ८ ॥ न कश्चित्संग्रहः कार्यो याज्ञान्भक्ष्याहते तथा ॥ इत्यादि बहुशः श्रोतं भवार्थं तदुक्तमनु ॥ ९ ॥
स्मृतिवाक्यमनादृत्य श्रीमदज्ञैव केवलम् ॥ कर्तव्या चेत्तदा निशं कर्षिर्धतिं कुवुद्धयः ॥ १० ॥ अर्निनस्यापि तं विंशं नैव हार
स्तिपरा वयम् ॥ नात्माभ्यासो भोक्त्वाचित्पूजामाहित्यंयतिनात् ॥ ११ ॥ आत्माभ्यासमिदं न कश्चरति नो न कश्चि
बहुहेतुनाद्वयं नोपासनाक्रमम् ॥ १२ ॥ शुद्धीभ्यो वदुघोक्ताश्च श्रीमद्भः सम्भवाच्च तत् ॥ श्रितिरिहैव उच्यते ॥ कुतश्च नैव तदोप
शिष्यवाक्यानि चात्मनि ॥ १३ ॥ श्रितपुक्तां वसुवाथ ज्ञानवागां पुरुषान् ॥ साध्याच्छ्रुतं तदप्योऽपि निद्रामेवति चेत्तदा नैव ॥ १४ ॥

इत्यादिमन्त्रैः शोक इत्यर्थः ॥ ९ ॥ ननु शास्त्रज्ञापेक्षया गुरोराज्ञा बलीयसीति चेन्नब्रह्मः । स्मृतीति । श्रीनारायणाय नमः कर्तव्यं चेत्तदा । ननु “ भिक्षादनं जपं संस्थां ध्यानं शौचं गुरुार्चनाम् । कर्मवधानि पंडितानि सर्वथा मुञ्चेत्तत् ॥ ” इत्यादौ विष्णु उवाच ॥ १० ॥ यतने आत्मप्राप्तये कोऽपि तस्य भगो र्थगतो न स्यात् कथमा नारणेनर्षः । इत्यादि दुष्टकथनाद्वाङ्मनोविभक्तः क्रियत इत्यत आहुः । नेति ॥ ११ ॥ यतने आत्मप्राप्तये कोऽपि तस्य भगो र्थगतो न स्यात् कथमा नारणेनर्षः । इत्यादि दुष्टकथनाद्वाङ्मनोविभक्तः अपि वयमुपासनाकर्म न शुद्धीम इत्यन्यथः ॥ १२ ॥ तत् आज्ञादेवनं क्षम्यतां श्रीमच्छरित्तुल्यमिति वा । उपगतं प्रपन्नमिति भावश्चि भवत्विति । नानाभा

यतिश्च सयतिः । सिद्धमैराताः प्राप्ता याः सिद्धास्तयुक्तः ॥ १४ ॥ १५ ॥ तस्य संशयः ॥ १६ ॥ यः प्रियं
 न स्थास्यति ॥ १६ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वोन्मितम् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १७ ॥ नातृतातामां यतापि पृथक् विहितम् ॥ १८ ॥ १९ ॥
 ॥ २१ ॥ वस्त्रादिभिरुक्तमेव कृत्वा तस्यै दीप्ताप्रमदयं विधानतो दशानित्ययः ॥ २२ ॥ यतुहस्तान्तरा । पूर्वोत्तरि । वि । नि । ल । ल । ल । ल । ल ।
 हृदीत्यर्थं चिंतयामास संप्रदायः पुरातनः ॥ नष्टो भवति किं गद्यो भूतः स्वीकृतिर्यो यतः ॥ १३ ॥ तस्यैव प्रियं । वि । ल । ल । ल । ल । ल ।
 मयाधुना ॥ विना शिष्यैः संप्रदायस्तदुत्पये न कर्हिचित् ॥ १६ ॥ यथैव यैना यतिभिरुक्तं विहितम् ॥ १७ ॥ यतिभिरुक्तं विहितम् ॥ १८ ॥
 पद्मपादो यतीश्वरः ॥ १७ ॥ विप्रकन्यां ददर्शापि मुख्यां सत्तर्पिणीम् ॥ यजितां यतुहस्तान्तरा । पूर्वोत्तरि । वि । नि । ल । ल । ल । ल । ल ।
 जरद्वल्लघरां क्षामां शिरोऽभ्यंगादिर्विज्ञताम् ॥ तां पप्रच्छाश काऽसीति स्ववृत्तं साऽपुनरुक्तिम् ॥ १८ ॥ यतुहस्तान्तरा । पूर्वोत्तरि । वि । नि । ल । ल । ल । ल । ल ।
 नाहं विप्रकन्याऽग्नकांक्षिणी ॥ अमाम्येनां पुरीं नित्यं शोचद्गः स पिता मम ॥ २० ॥ श्रीशैविनेन्द्र उवाच ॥ २१ ॥ तस्यैव प्रियं । वि । ल । ल । ल । ल । ल ।
 पद्मपादो दयान्वितः ॥ कुमार्यै स्नापयामास ब्राह्मण्या ततः सुस्थया ॥ २१ ॥ तस्यैव प्रियं । वि । ल । ल । ल । ल । ल ।
 पुर आस्थाप्य पद्मपादोऽयं देशिकः ॥ २२ ॥ सर्वप्रवर्ग्यां दीक्षां दत्तौ तस्यै विधातः ॥ वितांति यथा ॥ २३ ॥ तस्यैव प्रियं । वि । ल । ल । ल । ल । ल ।
 क्रमात् ॥ २३ ॥ क्रमेणाभ्यासतः सम्यग्ज्ञानं योगं समादिशत् ॥ २४ ॥ सा यतुहस्तान्तरा । पूर्वोत्तरि । वि । नि । ल । ल । ल । ल । ल ।
 सर्वे सा गुरुशामनात् ॥ पद्मपादोऽपि हृष्टा तां संप्रदायप्रवर्तिकम् ॥ २५ ॥ यतुहस्तान्तरा । पूर्वोत्तरि । वि । नि । ल । ल । ल । ल । ल ।
 प्रदायं कुमार्यापि स विचया ॥ २६ ॥ प्रापय परमां सिद्धिं सर्वार्थं योगिसोविताम् ॥ २७ ॥ यतुहस्तान्तरा । पूर्वोत्तरि । वि । नि । ल । ल । ल । ल । ल ।
 हावयवे यन्मातृकास्थानं तन्मातृकादिवर्ण्युक्तं पूर्णोभिरपि कस्य नाप भवति । तथा च गुरोः दृष्टापादोऽयं यतुहस्तान्तरा । पूर्वोत्तरि । वि । नि । ल । ल । ल । ल । ल ।
 वानित्यर्थः ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ उपसत्ताकर्म मंत्रयास्त्रोक्तं जान्यामाज्जायंङ्गविभ्रान्तुं वेदिलीनं ॥ २५ ॥ यतुहस्तान्तरा । पूर्वोत्तरि । वि । नि । ल । ल । ल । ल । ल ।

संपदायप्रवर्तनयोग्यां तां विंबां दृष्ट्वा कुमार्याणि तया संपदायं प्रवर्तयन् शिष्यान्कुर्वति योजयन्सन् धनं लब्ध्वा दारिद्र्यं संतुष्टो बभूवेतन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ त्रयस्त्रिंशं पद्मपादानंदं श्रणमति ततारेति । गंगोत्पन्नकमलेषु पादौ निधाय गुरुभक्तिदार्ढ्यार्द्राणां यस्ततार तं शंकराचार्यपदस्य प्रथमशिष्यम् । अत्र पदशब्दो यतिव्योक्तकः । त्रयस्त्रिंशत्संख्यं पद्मपादगुरुं वयं नताः स्मः । उपजातिवृत्तम् ॥ २८ ॥ श्रीपद्मपादकथाश्रवणादेः फलमाह पद्मपादेति । स्वागतावृत्तम् ॥ २९ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धृष्टस्फूर्त्यभिधायार्द्राणां त्रयोविंशः सर्गः ॥ २३ ॥ चतुर्विंशोऽष्टाविंशार्थविंबां वा तु

ततार गंगां गुरुभक्तिदाढ्यार्द्रंगोत्थपद्मेषु निधाय पादौ ॥ तं शंकराचार्यपदादिशिष्यं त्रिंशशमब्जांश्रिगुरुं नताः स्मः ॥ २८ ॥ पद्मपादचरितं किल भक्त्या यः शृणोति च पठेन्नियतात्मा ॥ श्रावयेच्च लभते स समग्रं स्वप्नितं परमदुर्लभमन्यैः ॥ २९ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धृष्टं त्रयोविंशः सर्गः ॥ २३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ सिद्धिं गते गुरौ तत्र विंबां संस्थिता सती ॥ सर्वोपास्तिक्रमाभिज्ञा सर्वमान्या बभूव सा ॥ १ ॥ गुरोः कृपाबलात्तस्याः सद्गत्या व्रतचर्यया । दृढोपास्त्या च मनवः सकलाः सिद्धिमाप्नुयुः ॥ २ ॥ तथाजसाणिप्राद्या वै सिद्धयः समुपस्थिताः ॥ सिद्धेश्वरी बभूवासौ विंबां सिद्धिसेविता ॥ ३ ॥ तन्मठाधीश्वरी मेने तामेवाथाखिलो जनः ॥ मनसाऽस्यास्तु विद्धिषं यतयस्तेन हेतुना ॥ ४ ॥ चक्रुस्तत्र स्थिताः सर्वे नाद्धा वक्तुं कचिक्षमाः ॥ यतीनां तन्मतं ज्ञात्वा विंबां बुद्धिमद्वरा ॥ ५ ॥ तस्मान्मठान्द्विहश्चक्रे मठमन्यं मनोहरम् ॥ सशिष्योवास तत्रैव सा शिवाचार्परा मुदा ॥ ६ ॥ समृद्धो धनधान्याद्यैस्तन्मठोऽखिलसिद्धितः ॥ बभूव बुभुजुर्निर्यं द्विजास्तत्रानुत्तमम् ॥ ७ ॥

द्विजार्जकम् । मूकं सिद्धयाकरोत्सिद्धं चाऽऽयाऽऽत्मत्वमितीयेति ॥ २४ ॥ सिद्धिमिति गुरौ पद्मपादे । तत्र शारदामठे ॥ १ ॥ हेतुचतुष्टयेन तस्याः मनवो र्मन्त्राः सिद्धिं प्राप्ताः ॥ २ ॥ ३ ॥ तेन हेतुना । मठेश्वरियोगवास्तीति जनस्तुतिनिमित्तेन ते यतयो मनसा विंबांवाया द्वेषं चक्रुरित्यन्ययः ॥ ४ ॥ तत्र मठे स्थिताः सर्वे यतयोऽद्वा साक्षात्कुं कचिक्षमा न बभूवुः । उत्तरार्द्धमुचरान्वयि । तत असहिष्णुत्वरूपं मतम् अभिप्रायं ज्ञात्वा ॥ ५ ॥ ६ ॥ तस्याः मठस्तन्मठः

तत्र नवीनमठे ॥ ७ ॥ ८ ॥ धात्वर्थान् छंदसां तत्त्वं याथार्थ्यमिति पूर्वोन्वितम् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ९ ॥ देवतातीर्थेन मंत्रि-
तमस्मना च रोगविहीनान् चक्रे ॥ १० ॥ बाधाहीनान् अपस्मारादिवाधाहरितान् चक्र इति पूर्वोन्वितम् ॥ ११ ॥ दशहायनं दशवार्षिकम् ॥ १२ ॥

काव्यं नवरसेपेतं बिंबांवा बहुधाऽकरोत्॥प्रच्छुस्तां समागत्य महान्तः कवयोऽपि च॥८॥धात्वर्थीश्वरं तत्त्वं साऽखिलं तत्समा-
दिशत् ॥क्षयपांडुमुखैश्चापि पीडितास्तत्र रोगिणः॥९॥यथुस्तान्देवतातीर्थोद्गमनो मंत्रितात्तथा॥चक्रे रोगविहीनान्सा चापस्मारादि-
बाधितान् ॥ १० ॥ बाधाहीनानिति श्रुत्वाऽऽयुद्धेशांतराज्जनाः ॥ बिंबांवा मेनिरे सर्वे ह्यवतीर्णा वरांबिकाम् ॥ ११ ॥ कश्चिद्विजवरः
पुत्रं गृहीत्वा दशहायनम् ॥ आगत्यात्मजवृत्तांतं बिंबांबायै समादिशत् ॥ १२ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ मातः कृतास्योपनीतिश्चाष्टमाद्वे-
मया ततः ॥ समाक्रांतं शरदुग्मं प्रोक्ता संध्यापि नित्यशः ॥ १३ ॥ नाद्याप्यस्मै समायाति कुतोऽन्यो वैदिको मनुः ॥ अस्मदंशे
ऽखिला जाताः पंडिता एव पूर्वजाः ॥ १४ ॥ मत्पुत्रोऽयं कथं मूर्खैश्चैवं चितायुतस्य मे ॥ निद्रापि रात्रौ नायाति भोजनेऽन्नं न रोच-
ते ॥ १५ ॥ एवंविधो निशाम्यांब त्वत्कीर्तिं लोकपावनीम् ॥ प्रातोऽस्म्यंग्रिसमीपं ते सपुत्रो दूरदेशतः ॥ १६ ॥ सपुत्रे मयि कारु-
ण्यं कुरु मातर्नमोऽस्तु ते ॥ मूर्खत्वं मम पुत्रस्य मूर्खपुत्रत्वमंब मे ॥ १७ ॥ प्रयास्यत्येव येनाशु तथा कारुण्यमस्तु ते ॥ श्रीदेश-
कैर्द्र उवाच ॥ इति विप्रोदितं श्रुत्वा बिंबांवा करुणान्विता ॥ १८ ॥ तमाह स्थीयतामत्र सपुत्रेण त्वया द्विज ॥ महामंत्रोपदेशेन
हराम्भ्येतस्य मूर्खताम् ॥ १९ ॥ मा चिंतां कुरु विप्रैर्द्र मत्परास्तु न दुःखिनः ॥ इत्याश्वास्य द्विजं देवीं ससुतं तं निजे मठे ॥ २० ॥

स्वपुत्रवृत्तांतमाह । हे मातः नित्यं प्रोक्तापि संध्याऽस्मै पुत्रायाद्यापि न समायातीत्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १७ ॥
येन कारुण्येन प्रयास्यति गमिष्यति तथा कारुण्यमस्तु । इतीत्यादि परान्वयि ॥ १८ ॥ स्थीयतां स्थातव्यम् ॥ १९ ॥ मत्पराः मच्छरणाः दुःखि-

नो दुःस्वतो न भवति । इत्यादि परान्वितम् ॥ २० ॥ न्यवासयत स्थापितवती । तत इद्यायुत्तरान्वितम् ॥ २१ ॥ कृत्स्नतः अगे सर्वो च । वाग्बीजं सर्विदुं द्वादशस्वरम् ऐरुषम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ ततो बुद्धिः सर्वं मांघं यंदत्वं गतम् ॥ २४ ॥ एतद्विजम् ॥ २५ ॥ तेन जनेन सर्वसिद्धयः आयास्यन्ति प्राप्नुयन्ति । शिष्यस्य पुत्रतुल्यत्वात्सुनेति संबुद्धिः । सकृदित्यादि परान्वितम् । अस्य बीजस्य । छत्रे कृतपुगे ॥ २६ ॥ सत्यव्रत इति नाम्ना भोजयित्वा वारान्नेन शिष्यमध्ये न्यवासयत ॥ ततोऽन्यस्मिन्दिने प्रातः स्नापयित्वा तमर्चकम् ॥ २७ ॥ मंत्रितं भस्म संलेप्य तद्वा लेङ्गे च कृत्स्नशः ॥ आसने पुरतः स्थाप्य वाग्बीजं तं समादिशत् ॥ २८ ॥ सकृदुच्चारणात्तस्य बीजस्यामलबुद्धिमात्रं ॥ जातः सद्यः कुमारोऽसावुत्थायाह प्रणम्य ताम् ॥ २९ ॥ कुमार उवाच ॥ मातस्त्वदुक्तबीजस्य सकृदुच्चारणान्मम ॥ बुद्धिः सुविमला जाता गतं मांघं ततोऽखिलम् ॥ ३० ॥ श्रुत्वेति वचनं तस्य विंशंबाह तदा शिशुम् ॥ जप चैतदहोरात्रमेकसप्तसप्तसंस्थितः ॥ ३१ ॥ सिद्धयः सकलास्तेनायास्यन्ति त्वां सुतांजसा ॥ सकृदुच्चारणादस्य कश्चिद्विप्रात्मजः कृते ॥ ३२ ॥ सूर्वोऽपि पंडिताग्र्योऽभूद्भग्नना सत्यव्रतोऽपि च ॥ देवीभागवते तस्य प्रसिद्धं मुक्तधानकम् ॥ ३३ ॥ अधुना तु कलिः प्रातश्चैकहोरात्रतस्ततः ॥ त्वं जपेति समादिश्य विंशंबाभृच्छिर्वातरा ॥ ३४ ॥ ततो नन्तदिवं सोऽपि वाणीबीजं जप्य तत् ॥ स्थितश्चैकासने धीरो विंशंबाभृच्छिर्वातरा ॥ ३५ ॥ अहोरात्रं जपान्तस्य वाग्बीजस्य स चार्चकः ॥ लब्ध्वा सिद्धिं परां नत्वा तां तुष्टान् सुतां ॥ ३६ ॥ कुमार उवाच ॥ याविवृता सत्तनुर्निष्ठापि त्रातुं भक्तान्विघ्नतः सद्गजास्या ॥ धीसिद्धेशा नागजाक्ता चतुर्दोस्तौ विंशंबां दुर्देहपुं नमामि ॥ ३७ ॥

प्रसिद्ध इति शेषः । पंडितार्यः पंडितश्रेष्ठभूत् ॥ ३८ ॥ यतः कलिः प्रातः ततः कारणाहोरात्रं जात त्वम् । शिर्वातरा शिष्यावररा ॥ ३९ ॥ तव इति देशिकदेशिकः । ततः स द्विजपुत्रोऽपि वाग्बीजं जप्य ॥ ४० ॥ तां विंशंबां नत्वा सुव्रततः शालिनीवृत्तेन तुष्टाव । तच्छृंगं तु “ शालिगुक्ता स्तौ तौ नौऽब्बिलोकैः ” इत्युक्तम् ॥ ४१ ॥ तत्र तावत् “ सर्वदेवमयो गुरुः ” इति गुरोः सर्वदेवताहोत्रेन पंचायतनहारां विंशंबां रतुवन्नादौ गगप

तिरूपेण स्तौति येति । निर्गुणाय या परा शक्तिः सनमुरुचमेहहा सती भक्ताय प्रति विद्याल्लामुहं सज्जस्या उचमज्जात्ताऽऽर्त्तुत्ताऽऽर्त्तुत्ता । या च
 धीमिर्दीया सिद्धिबुद्धिनियन्त्री नागजाका सिद्धरचर्चिता । “ सिद्धं नागसंभवम् ” इत्यमरः । चरुदायबुधहुरातीतां विद्यायां पुण्ड्रिहपां गणपतिरूपां
 नमामि । अहमिति सर्वत्राध्याहारः ॥ ३१ ॥ अथ शक्तिरूपेण प्रणमति येति । या आवाशकिर्भूलप्रहृतिरूपा तिहापिठिताऽऽमाहुः सती शृंगमदीनहंतुं
 सतां त्राणाय रक्षणायानेकैवेषां महाकाल्यादिरूपाणि द्वार । तूं कुंकुमरंजितां शक्तिरूपासहं नमामि ॥ ३२ ॥ तूर्त्तं प्रमथति सुमनिति । या तेजो
 रूपा कालगणनाकर्त्री सूर्यरूपा शक्तिः स्वात् उदयात् स्वोदयमोत्रेण सुमान् जीवाय संमोदय सुखवातये सत्कर्तुं वेषान्नाकरेति तां नमामि ॥ ३३ ॥
 याऽऽद्या शक्तिः शुंभमुख्यान्निहंतुं सवाणायानेकैवेषान्दधार ॥ सिंहाहृडा चाष्टदोः कुंकुमाका तां विद्यायां शक्तिरूपां नमामि ॥ ३४ ॥
 सुताजीवान्त्संप्रबोधयद्यात्स्वात्सत्कर्मस्थान्या सुखारये करोति ॥ तेजोरूपा कालमुख्यायकर्त्री तां विद्यायां सूर्यरूपां नमामि ॥
 ॥ ३३ ॥ रूपणयद्धा मत्स्यमुख्यानि धृत्वा दैत्यान्हत्वा साधुदुंदं प्रपाति ॥ पर्शुद्विस्था श्रीवरा दोष्टपुष्का तां विद्यायां त्रिषण्णरूपां
 नमामि ॥ ३४ ॥ या पंचास्या नंदिगा शूलमुख्यैः शब्दैर्गुक्ता चांधकादिग्रहंती ॥ भस्माक्षंभा वंद्वृडा शिवाभ्या तां विद्यायां शंभु
 रूपं नमामि ॥ ३५ ॥ सद्यो धृत्वा देशिकैर्द्रस्वरूपं मां मूर्खे या चैकबीजोपदेशात् ॥ सर्वज्ञं सद्बुद्धियुक्तं च चक्रे तां विद्यायां मत्पुः
 स्थां नमामि ॥ ३६ ॥ मंत्रो देवः सद्गुरुश्च त्रयाणां नाध्ना भेदो न स्वरूपे मनाश्च ॥ सूर्यादित्याभ्यस्यार्त्तां यथैकलयास्त्वा विद्यां
 बां नमाम्येकरूपाम् ॥ ३७ ॥

अथ विष्णुरूपां प्रणमति रूपाणीति । या गरुडस्था श्रीधराख्या हस्तचतुष्कयुक्ता सती मत्स्यादिरूपाणि धृत्वा दैत्यान् हृषीकेशदीनहत्वा साधुदुंदं
 रक्षति तां विष्णुरूपां विद्यांवाहं नमामि ॥ ३४ ॥ शंकररूपां प्रणमति येति । पंचवक्त्रा नंदिगमना भस्माक्षंभा चंद्रशेखरा गौरीयुक्ता या शूलधैः
 शब्दैर्गुक्ता सती अंधकासुरानां ग्रहंती नाशकर्त्री बभूव तां शंभुरूपां विद्यायां नमामि ॥ ३५ ॥ एष पंचायतनरूपां प्रणम्य सद्गुरुत्वां स्मरुः स्थितां प्रण
 मति सद्य इति । या गुरुरूपं धृत्वा एकबीजोपदेशमात्रेण गुर्वेमपि मां सर्वज्ञं सद्बुद्धियुक्तं च चक्रे तां विद्यायां मत्पुरोवर्तिनीं नमामि ॥ ३६ ॥ गुरुदेवतापं

त्रैक्यरूपां प्रगमति मंत्र इति । मन्त्रो देवता सङ्कलयेति त्रयाणां नाममात्रेण भेदोऽस्ति स्वरूपे तु मनाक् किंचिद्विशेषो नास्ति । यथा भृशदित्यादिवाग्नाभिर्वाजोऽपि सूर्य एक एवास्ति तथा व्याख्यां तिस्रः गुरुदेवतासंवरूपा आख्याः नामानि यस्यास्तामेकरूपां विधांश्च नमामि ॥ ३७ ॥ विंशतिरन्यन्वर्थता मयुक्तत्वं दर्शयन्तीति—एकस्मादिति । एकस्माच्छीसूर्यविषमकाशजलधुपाधिसिक्तेन दृश्याः भेदेन प्रतीयमानाश्च ते अनेके च प्रतीकाराभासः प्रतीतिव्यसूयाः यद्वद्वति तद्वत् यस्याः सकाशादंतःकरणोपाधिनिमित्तेन सर्वे जीवाः प्रतिमांति । तां द्वां विंहरूपां नमामि । यथा “ ह्ययं ज्योतिरात्मा विवस्वा एकस्माच्छीसूर्यविंवादुपाधेर्दृश्यानेकैः स्युः प्रतीकाराभासः ॥ तद्वद्यस्याः सर्वजीवास्तु भांति तां विंवांश्च विंहरूपां नमामि ॥ ३८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ एवं संस्तुत्य भक्त्यासौ ननामास्याः पदंबुजम् ॥ संतुष्टांश्च तमाहथ प्रातर्भिर्द्धि द्विजार्भकम् ॥ ३९ ॥ विंवांबोवाच ॥ स्तोत्रेणानेन ते वत्स जाताहं तुष्टमानसा ॥ ददाम्यन्यैस्तु दुःप्राप्यं येन साक्षाच्छिवो भवेत् ॥ ४० ॥ स्तोत्रमेतत्पठेद्यस्तु नित्यं श्रद्धासमन्वितः ॥ मूर्खोऽपि बुद्धिमच्छ्रेयो भक्त्यैव न संशयः ॥ ४१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ तमित्युक्त्वाथ विंवांश्च पुरः संस्थाप्य चासने ॥ ददवत्खिलमंत्राणां दीक्षां दीक्षाविधानतः ॥ ४२ ॥ वाग्भवानंद इत्यस्य नाम चक्रे सुशोभनम् ॥ यतोऽयं प्राप्तवान्सिद्धिं वाग्बीजस्य जगत्पराय ॥ ४३ ॥ योगं ज्ञानं क्रमेणासौ साधनान्यप्यनेकशः ॥ विंवांश्च ततः सोऽभूत्सर्वसिद्धेज्यपादुकः ॥ ४४ ॥ तत्पिताप्यतितुष्टोऽभूद्वृष्ट्वा सर्वज्ञमात्मजम् ॥ संस्थाप्यांश्चासमीपे तं ययौ स्वीयं पुरं ततः ॥ ४५ ॥ अथोपास्तिक्रमं सर्वं वाग्भवाख्याय सांविता ॥ दत्त्वा स्वयं गता सिद्धिं सार्वात्म्यं चान्यदुल्लभम् ॥ ४६ ॥ नतोभिन्ना बहुधैकोजुगच्छत् ॥ इति श्रुतेः । तथा सर्वरूपो गुरुरेवैति भावः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ येन मंत्रेण साक्षाच्छिवो भवेदन्वैर्दुष्प्राप्यं तं ददायि । यथोक्तम् “ यस्य नो पश्चिमं जन्म यदि वा शंकरः स्वयम् ॥ तेनैव लभ्यते विद्या श्रीमत्संचदशाक्षरी ” इति ॥ ४० ॥ तत्रादौ त्वरुतस्तोत्रं सफलं करोमित्याह—स्तोत्रमिति ॥ ४१ ॥ यत्प्रतिज्ञातं तद्वदावित्याह—उमिति । दीक्षां पूर्णाभिषेकरूपां दीक्षोक्तविधानेन ॥ ४२ ॥ यतः कारणद्वयाबीजजेनेतमभिर्द्धिं प्राप्तस्ततोऽस्य वाग्भवानंद इति नाम चक्रे ॥ ४३ ॥ सर्वसिद्धैरीज्यपादुकः पूज्यचरणः ॥ ४४ ॥ उपास्तिक्रमं जपन्वाग्भवानंदि

क्रमम् ॥४६॥ चतुस्त्रिंशत्संख्यं गुरुं बिंबांबां श्रणमिति जात्येति । जात्याऽब्रज्ज्वा स्त्रीजातिरपि पद्मादस्य गुरोः कृपाकटाक्षमात्रेणात्मविच्छेद्या यमूत । तां सिद्ध
पुत्र्यां बिंबांबां नताः स्मः । उपजातिवृत्तम् ॥ ४७ ॥ एतच्चरित्रश्रवणादेः फलमाह—श्रीति । आत्मतां ब्रह्मावयम् । गीतिच्छंदः ॥ ४८ ॥
इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्धेऽथस्फूर्त्यभिधायो दीकायां चतुर्विंशः सर्गः ॥ २४ ॥ पंचविंशेऽथ सप्तत्रिंशे वाग्भववाक्यस्थितिः । चित्सूक्तिश्चित्तुल्ये प्रोक्ता
जात्याऽबलाप्यात्मविदां वराभूच्छ्रीपद्मादस्य कृपाकटाक्षात् ॥ बिंबांबिकां सिद्धजनार्जितां तां गुरुं चतुर्विंशमिति नताः स्मः ॥४९॥
श्रीबिंबांबाचारितं श्रवणात्पठनाच्च पातकं हंति ॥ दत्ते दीर्वागुष्टं सुपुत्रमैश्वर्यमात्मतां पुंसां ॥ ४८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्धे
चतुर्विंशः सर्गः ॥२४॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ ततः स वाग्भवानंदः श्रीबिंबांबाप्रसादतः ॥ दृढया च शिवोपास्त्या संप्रदायमवर्द्धयत्
॥ १ ॥ वाणी सिद्धाऽभवत्तस्य यत्तेनोक्तं तथाऽभवत् ॥ यद्युभूतयोऽप्येनं प्रष्टुं भूतं च भाव्यपि ॥ २ ॥ कश्चित्खलः समायातस्तत्सा
मर्थं परीक्षितुम् ॥ बस्तमेकं करे धृत्वाऽन्यस्मिन्खड्गे विकीरकम् ॥ ३ ॥ वाग्भवानंदमाहासौ ग्रहसन्निविभो गुरो ॥ जीवेद्वस्तो
ऽयमधुनाथवा किल मरिष्यति ॥ ४ ॥ उच्यतां भवता नूनं त्वद्राक्सिद्धिं गता यतः ॥ श्रुत्वेत्यं वाग्भवानंदः खलवाक्यं तदा
हृदि ॥ ५ ॥ खलोऽयमिति मत्वा तं खड्गबस्तकरं दृशा ॥ पश्यन्बिंबांबिकां ध्यात्वा तमाहाविमरिष्यति ॥ ६ ॥ नाधुनायमिति श्रुत्वा
स खलः खड्गमुद्रहन् ॥ अवधीत्कंठदेशे तं तदाद्रुतमिवाभवत् ॥ ७ ॥ छिन्नः खड्गेन तद्वस्तो बस्तो येनाधुना धृतः ॥ स पलायत
निर्मुक्तः प्राप मूच्छीं क्षणं खलः ॥८॥ कृच्छ्रादुत्थाय लज्जाढ्यो वाग्भवानंदमानमतः ॥ दण्डवत्पतितः पृथ्वां पाहि पादिति चाब्रवीत् ॥
प्रसन्ने च प्रसन्नता ॥ २५ ॥ तत इति । ततो बिंबांबास्वरूपस्थित्यनंतरम् ॥ १ ॥ यत्तेनोक्तं तत्तथाऽभवत् ॥ २ ॥ समायातः संयातः ॥ ३ ॥
भो गुरो इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ४ ॥ यतस्तव वाणी सिद्धिं प्राप्ता । अत उच्यतामिति संबन्धः श्रुत्वेत्यादि परान्वयि ॥ ५ ॥ अधुनाऽयमविवेकस्तो न मरिष्यतीति
योज्यम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ अमुना खलेन कर्त्रा येन हस्तेन मेरो धृतः स तस्य हस्तः छिन्नोऽभवत् । स वस्तो विनिर्मुक्तः सन् पलायनं कृतवान् ॥ ८ ॥ खल इति

१ चिदानंदे ।

विरोधानुवृत्तिः ॥ ९ ॥ तदा आलोकनसमये तस्य छिन्नः करः पूर्ववन्निर्गो जात इत्यन्वयः ॥ १० ॥ आचार्यं काश्वपानंदम् ॥ ११ ॥ स्वर्गे ग्रथित्यां च त्वचोऽन्यो दयालुर्नास्ति येन त्वया कृतापराधस्य रक्षणे दृष्टांतग्राह यथेति । कैलासं प्रति उत्सादनत्तरोग्जि रावण ईश्वरेण यथा ज्ञातस्तथेत्यर्थः । ईदृशजावृत्तम् ॥ १२ ॥ दृष्टेति छनिषित्तदयालुत्वं दृढदयान्निर्निमित्तदयालुत्वं त्वद्वेशस्तीति मदीयं यति सत्येति । तत्र यथा कैलासोत्पादनसमये जातादंगकंपाद्यद्वयं तेन भीतया कातरयेव तस्या गौर्यां शिबेच्छाभावेऽपि स्वतो दत्तकन्याङ्गिगर्भं तत् रावणं

दयालुर्वागभवानंदस्तं ज्ञात्वा व्यथितं भृशम् ॥ कृपाद्रया दृशाऽपश्यच्छिन्नस्तस्य तदा करः ॥ १० ॥ पूर्ववन्निर्गो जातः समुत्थो ततः खलः ॥ तिष्ठन्याजलिराचार्यं प्रार्थयामास चासकृत् ॥ ११ ॥ खल उवाच ॥ नाके धरित्र्यां च दयालुर्न्य स्त्वतो न येनाहमयं कृतागाः ॥ ज्ञातो यथा रावण ईश्वरेण कैलासगोत्रोद्धरणप्रभृत्तः ॥ १२ ॥ सत्या कृत्वालिगनमस्ति हेतुः स्वर्गोऽ गंकंपाद्भयभीतयेव ॥ शिवस्य तोषे न तथात्र तस्मात्त्वं वै दयालुर्भयि निर्निमित्तः ॥ १३ ॥ दयालवश्चेत्शरतोऽपि संतो ज्ञातं मयै तद्धृदि निश्चितं च ॥ तस्मान्ममास्त्वेव भवेत्तुबुद्धिः ॥ १४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ एवं स्तुत्या च नत्वा तं त्यक्त्वा खलधियं ततः ॥ जगामासौ निजं मेहमित्यं साधुसमागमः ॥ १५ ॥ इत्थं चानेककर्मणि कृत्वा सर्वै रक्षम्यरुद्म ॥ विद्वानंदाय दत्त्वाथ परां सिद्धिमवाप सः ॥ १६ ॥

प्रति शिवस्य संतोषे हेतुर्निमित्तमासीत् । तथात्र त्वत्कृपायां हेतुर्नास्ति तस्मात्त्वं वै निश्चयेन मयि विष्कारणदयावानसि । उवाचा० ॥ १३ ॥ यत ईश्वरा दपि सत्सु दयालुत्वं अतस्तत्संगं प्रार्थयन्नाह—दयालव इति । ईश्वरादपि संतो दयालवः संतीति एतन्मया ज्ञातं हृदि निश्चितं च तस्माद्येन सत्संगेन सुबुद्धिर्भवेत् । सः संतो संगो मम जन्मनि जन्यत्यस्तु । उपजातिवृत्तम् ॥ १४ ॥ साधुसमागमः इत्यद् एतादृशः । खलस्यापि सुबुद्धिजनक इति भावः ॥ १५ ॥ सर्वं पूर्णायिदे

कादिरहस्यम् ॥ १६ ॥ पंचत्रिंशत्संख्यं वाग्भवानंदं प्रणमति-विंबाविकाया इति । विंबावासकाशात् ॥ १७ ॥ सः चिदानंदः सर्वेषां हृद्गतं चैतन्यं आत्मनि मनसि उत्तमबुद्ध्या दृढनिश्चयेन पश्यन्सन् स्वस्यादिभक्तो यः शिवस्तस्योपासनां चकार ॥ १८ ॥ स्वस्य चिदानंदनाम्नोऽन्यथेकत्वं यो तयन् स्वानुभवं प्रकटयति-सेदति । आत्मैव सदाऽवस्थात्रये अस्ति एतेन सद्रूपत्वम् । चित्सफूर्तिः चिद्रूपेण स्वप्रकाशरूपेण स्फूर्तिः प्रतीतिरस्य । स्वप्रकाशत्वेनाजुमयमानोऽस्ति एतेन चिद्रूपत्वम् । यस्मादात्मनः सकाशादखिलाः देहेन्द्रियादय आनंदिनो भवन्ति तस्मादानंदरूपोऽप्यात्मैवास्ति । “एतस्यैवानंदं

विंबाविकायाः समवाप सिद्धिं यो वाक्सुबीजस्य जपेन सब्रः ॥ श्रीवाग्भवानंदमनंतसत्त्वं पंचत्रिंशत्संख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ १७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ सर्वं हृद्गतचैतन्यं पश्यंश्चात्मनि सद्धिया ॥ स्वतोऽभिन्नाशिशोपास्ति चिदानंदश्चकार सः ॥ १८ ॥ सदात्मैव हि चित्सफूर्तिर्यस्मादानंदिनोऽखिलाः ॥ सच्चिदानंदरूपोऽहं सर्वगः सर्वशक्तिमान् ॥ १९ ॥ न मत्तोऽन्यत्किमप्यस्ति दृश्यं सर्वं तु कालिप्तम् ॥ मय्येव मायया भाति स्थाणौ भ्रान्त्या यथा हरः ॥ २० ॥ नतान्दि सर्वानिति बोधयन्स प्रसन्नकायात्मगतं रहस्यम् ॥ सर्वं चिदानंदं उवाच तत्त्वं षट्त्रिंशत्कं तं गुरुमानताः स्मः ॥ २१ ॥ प्रसन्नोऽपि प्रसन्नात्मा सदा विक्षेपवर्जितः ॥ आत्ममलाभेन संतुष्टं यन्मुखं सुप्रसन्नकम् ॥ २२ ॥

स्याऽन्यानि भूतानि मात्राणुपजीवति” इति श्रुतेः । एवं सच्चिदानंदस्वरूपोऽहं सर्वगतः सर्वशक्तिमान्प्रमात्वैवास्मीत्यर्थः ॥ १९ ॥ सर्वस्वरूपोऽप्यहमेवेत्याह-नेति । मत्तोऽन्यत्किमपि नास्ति । सर्वं दृश्यं तु कल्पितं कल्पनाभावं मायया मय्येव भाति । यथा भ्रान्त्या स्याणो स्तंभे हरश्चरः अडीकभावं भाति । अद्यस्तस्याधिष्ठानानन्यत्वादहमेव सर्वस्वरूप इति भावः ॥ २० ॥ एवं चिदानंदस्यानुभवमुक्त्वा षट्त्रिंशत्संख्यं तं प्रणमति-नतानिति । नञ्चान्सर्वजनान्दति सच्चिदानंदान्माहुरं बोधयन् यच्चिदानंदः प्रसन्नकाय शिष्यायात्मगतं स्वनिष्ठं रहस्यं सर्वं पूर्णोभियेकादि कथितवान् तं नताः स्मः । उपजातिवृत्तम् ॥ २१ ॥ प्रसन्नानंदस्य सुप्रसन्नत्वं वर्णयति-प्रसन्न इत्यादिभिः । प्रसन्नात्माः प्रसन्नबुद्धिः । विक्षेपाध्विनास्यैर्यं तद्वहितः स्थिरचित्तः । उत्तराङ्गमुत्तर

न्यमि ॥ २२ ॥ दुःखयुक्तोऽपि पुमान् यदालोकात् प्रसावलोकेनमात्रेण सुखवान् बभूव ॥ २३ ॥ प्रसन्न इति सार्द्धान्वयः ॥ २४ ॥ प्रसन्नैः प्रशस्तैः
 उपासनां तंोक्तपूजाम् उत्तरार्द्धमुत्तरान्वितम् ॥ २५ ॥ दुर्वृत्तो दुष्टो निर्वृणो निर्दयः । अक्षमी शमारहितः । आयातः प्रातः । बद्धेत्याद्युत्तरान्वयि ।
 पृष्ठतः पृष्ठदेशे सर्वविभक्तिस्तसिः ॥ २६ ॥ ध्याननिष्ठस्य ध्यानस्थितस्य । यावदस्य दुष्टस्य हस्तो दुःखितो व्यथितस्तावत्यर्थं ध्यानस्थस्य प्रसन्ना
 क्यस्य पृष्ठदक्षिति संबंधः । अथ श्रान्तहस्तो लज्जाढ्यः सन् पलायनरो यदाऽभयम् तावत्प्रसन्नानंदस्य शिष्याः समायाताः संताप्ता इत्यन्वयः ॥ २७ ॥
 सदा हास्ययुतं भाति न म्लानं तत्कदाप्यभूत् ॥ दुःखाब्धोऽपि यदालोकाद्भूव सुखत्रानुग्राम् ॥ २३ ॥ प्रसन्नोऽसौ प्रसन्नेन मनसा
 सुप्रसन्नके ॥ हृदये देवतां ध्यायन्प्रसन्नामेव सर्वदा ॥ २४ ॥ पूजाद्रव्यैः प्रसन्नैश्च चकारोपासनां पराम् ॥ प्रसन्नस्य प्रसन्नत्वं श्रुतेत्यं
 तत्परीक्षितम् ॥ २५ ॥ दुर्वृत्तः कथिदायातः क्रोधाब्धो निर्वृणोऽक्षमी ॥ बद्धा सुष्टं दृढां तस्य प्रसन्नाख्यस्य पृष्ठतः ॥ २६ ॥
 अहन्स ध्याननिष्ठस्य यावद्धस्तोऽस्य दुःखितः ॥ श्रान्तहस्तोऽयं लज्जाढ्यः पलायनपरो यदा ॥ २७ ॥ तावच्छिष्याः समायाताः
 प्रसन्नस्य बहिर्यताः ॥ समीपस्था तु कस्माच्चिच्छुन्यैतत्खलसाहसम् ॥ २८ ॥ धृत्वा तं मुष्टिलत्ताभिस्ताडनं कर्तुमुद्यताः ॥ प्रसन्नानंदं
 उत्थाय तावदेव निजासनात् ॥ २९ ॥ निर्वायं शिष्यास्तं ग्राह प्रसन्नाख्योऽतिसान्त्वयन् ॥ प्रसन्नानंद उवाच ॥ उपकारस्त्वया नूनं
 कृतोऽयं मयि सांप्रतम् ॥ ३० ॥ देवपूजाभिसक्तस्य सर्वदासनसंश्लेष्टः ॥ व्यथितः पृष्ठभागो मे केनापीत्यं न मर्दितः ॥ ३१ ॥
 स त्वया मुष्टिभिः कामं निर्व्यथोऽद्य कृतः खलु ॥ तवैव हस्तौ व्यथितौ मुष्टिपाताच्चिरं मयि ॥ ३२ ॥ तत्क्षमस्व दयालो त्वं सन्ध
 तिश्च भवाऽधुना ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ प्रसन्नानंदवचनं श्रुत्वा शिष्यादयोऽखिलाः ॥ ३३ ॥

कस्माच्चिरयुगात् खलस्य साहसं मुष्टिताडनादि दुःश्लेष्टितं श्रुत्वा तं खलं धृत्वा मुष्टिलत्तादिभिस्ताडनं कर्तुमुद्युक्ता बभूवुरित्यन्वयः । शिष्या इत्यनुवृत्तिः ॥
 ॥ २८ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ २९ ॥ तं खलं ग्राह । अयं पृष्ठमर्दनलः ॥ ३० ॥ व्यथितो मे पृष्ठभागस्त्वया इत्येष अनेन प्रकारेण यथा केना
 प्यन्येन न मर्दित इत्यर्थः ॥ ३१ ॥ स पृष्ठभागः । कामं यथेच्छम् । व्यथितौ जातायिति शेषः ॥ ३२ ॥ हे दयालो त्वं तत् त्वदीयहस्तव्यथानरुत्वं

रूपमदपरार्थं क्षमस्व । मुबुद्धिश्च भव । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ३३ ॥ खलोर्धोत्पुनरान्वयि ॥ ३४ ॥ तं प्रसन्नानंदं नत्वा साधुभावं प्राप ॥
 ॥ ३५ ॥ सप्तत्रिंशसंख्यं प्रसन्नानंदं प्रणमति—इत्यमिति । एतादृशप्रभावेन क्षमाप्राप्त्यर्थेन युक्तः प्रसन्नानंदः । संस्रमर्तज्ञकाय शिङ्गाय रहस्यं पूर्णानिषेका
 दिमन्तरहस्यं दत्त्वाऽथ शीघ्रं परां कैवल्यरूपां स्थितिं यो जगाम तं नताः स्मः । इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ ३६ ॥ एतत्तर्गोकुलग्रन्थकथाश्रवणादेः फलमाह—वाग्भवत
 इति । त्रिगुरुणां वाग्भवविचिदानंदप्रसन्नानंदानां क्रमेण फलानि । वाङ्मसिद्धिश्च आत्मभावं प्रसन्नहृदयत्वं चेति । ईप्सितमिति सर्वेषां कथाश्रवणफलं
 सः लभते । गीतिशृङ्खलः ॥ ३७ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्द्धेऽष्टासूक्त्यभिधायी टीकायां पंचविंशः सर्गः ॥ २५ ॥ पयोनषट्पद्या षड्विंशो संस्रमश्च
 विस्मितास्तं प्रणमुस्ते वर्णयंतोऽस्य वैभवम् ॥ खलोपि विस्मिताऽत्यंतमात्मानमतिगर्हयन् ॥ ३८ ॥ इत्युक्त्वा खलधियं नत्वा तं जगाम
 निजं गृहम् ॥ प्रसन्नस्य प्रसन्नत्वं वर्णयन्प्राप साधुताम् ॥ ३९ ॥ इत्थं प्रभावेन युतः प्रसन्नानंदो रहस्यं त्वथ संस्रमाय ॥ दत्त्वा
 जगामाशु परां स्थितिं तं सप्तत्रिंशसंख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ३६ ॥ वाग्भवतस्त्रिगुरुणां श्रुणोति चरितं पठेच्च यो भक्त्या ॥ वाक्सिद्धिं
 चात्मत्वं प्रसन्नहृत्त्वं तथेप्सितं लभते ॥ ३७ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्द्धे वाग्भवानंदादिगुरुग्रन्थवर्णनं नाम पंचविंशः सर्गः ॥ २५ ॥
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ संस्रमस्तु सदैवेत्यं ग्राह शिष्यान्सुबोधयन् ॥ ब्रह्मणीदं जगत्सर्वं भ्रम एव न वस्तुतः ॥ १ ॥ कल्पितं जगदेतद्वि तस्माद्ब्र
 ह्मैव सर्वतः ॥ भाति नानाविधं तंतुर्यथा नानापटाकृतिः ॥ २ ॥ रज्जुर्भाति यथा सर्वदंडभृच्छिद्ररूपतः ॥ इत्थं मतिः शिवाचो स चकार गुरुः ॥
 सनात् ॥ ३ ॥ प्रोक्तो भ्रमोऽप्यात्मतयैव सम्यग्येनेति तं संस्रममाहुरार्यः ॥ यः सर्वमूचे परमात्मने तं चाष्टत्रिंशसंख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ४ ॥
 परात्मकः । भक्तावनानीलकंठो गुरुत्रयमितीर्यते ॥ २६ ॥ संस्रम इति । ब्रह्मणीदं विषं भ्रम एव विद्येयमस्ति । वस्तुतो यथार्थत्वेन नास्तीत्यर्थः ॥ १ ॥
 हि यस्मादेतज्जगत् कल्पितं कल्पनामात्रमस्ति तस्मात्तत्त्वं नानाविधं ब्रह्मैव भाति । यथा तंतुरेव नानापटाकृतिस्तद्वत् ॥ २ ॥ ननु तंतुबद्धलणो विका
 रित्वं स्यादित्याशंक्य दृष्टान्तांतरमाह । यथा रज्जुः सर्वदंडभृच्छिद्ररूपेण नानारूपा भाति वद्वदिति पूर्वोक्तित्वात् । विदतोऽधिष्ठानत्वेन ब्रह्मणो न विकारितमिति
 भावः । गुरुशासनात् प्रसन्नानंदस्याज्ञया ॥ ३ ॥ अष्टात्रिंशसंख्यं संस्रमनंदं प्रणमति—शोक इति । येन भ्रमोऽपि पिष्टयधुतोपि देहादिरात्मत्वेनैव सन्त्यक्त

प्रोक्तं प्रति आर्याः श्रेष्ठाः संभ्रमानंदमाहुः । “ न हि विवृतिं त्यजति कनकस्य तदात्मतयास्य कृतमनुग्रहमिदमात्मतयावसितम् ” इति वेदस्तौ । जगत आत्मत्वेन ग्रहणादस्याज्यत्वमित्यर्थः । च पुनः परमात्मसंज्ञकशिष्याय सर्वं पूर्णाभिषेकादिहस्यमुवाच तं संभ्रमानंदं नताः स्मः । ईश्वरानुवृत्तम् ॥ ४ ॥ परमानंदोपि त्रिकालेषु जाग्रदादिकालेषु स्थितिस्थितिलेषु एकरूपिणम् अव्यभिचारोदकेत्वेन भासमानम् आत्मानं पश्यद् सद् । अथ सर्वाङ्गाह कथया मास ॥ ५ ॥ एकोनचत्वारिंशं परमात्मानंदं ग्रणयति—जगादेति । सन्मंजजातं सर्वोत्समंज्ञात्र श्रेष्ठं रहस्यं पूर्णाभिषेकादि नीलकण्ठनाम्ने जगाद तं एखा

परमात्मापि चात्मानं त्रिकालेष्वेकरूपिणम् ॥ पश्यन्नाथाह सर्वाश्च शिवाचतितरः सदा ॥ ६ ॥ जगाद सर्वं परमात्मसंज्ञो यो नीलकंठाय परं रहस्यम् ॥ सन्मंजजातं वयमूनचत्वारिंशं गुरुं तं सततं नताः स्मः ॥ ६ ॥ नीलकंठोऽपि सिद्धोऽधृत्सर्वसिद्धिश्रियोज्ज्वलत् ॥ जीवात्मैक्यं बहुञ्छिष्यान्स्वानुभूत्या समादिशत् ॥ ७ ॥ आत्मानुभवमाप्नुस्ते सर्वे गुरुकृपावलात् ॥ दृढमक्तियुताश्चासन्गुरौ देवे यथाऽखिलाः ॥ ८ ॥ पूजयित्वा गुरुं नित्यमुपचारैर्नेकशः ॥ समर्प्य तस्मै भक्ष्यादि जगृहुश्च ततः स्वयम् ॥ ९ ॥ असमर्पितमन्नादि गुरवे तेन गृह्यते ॥ विषयेष्वप्यनासक्ताः सदैवात्मानुवर्तिनात् ॥ १० ॥ व्यापारे गृहकृत्ये च तेऽनुद्योगिन एव हि ॥ तथापि गुरुभक्त्यैषां गृहं सर्वं समृद्धिमत् ॥ ११ ॥ आसीद्यतः कलौ प्रोक्ता गुरुभक्तिः फलप्रदा ॥ प्रपंचे परमार्थे च नान्योपायस्तथा विना ॥ १२ ॥

त्मानंदं नताः स्मः । उज्जातिवृत्तम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ते शिष्या आत्मानुभवं प्रापुः । यथा अखिला सर्वे मुमुक्षवो गुरौ देवे च दृढमक्तियुक्तास्तथा आसन् ॥ ८ ॥ अनेकैः अनेकैः । ततः स्वयं जगृहुः गुरुनिवेदितं सर्वं स्वीकृतवत इत्यर्थः । शिष्या इत्यनुवृत्तिः । अनासक्ता आसक्ता न बभूवुः । ते शिष्या इत्यपलब्ध्य योज्यम् ॥ ९ ॥ १० ॥ व्यापारे गृहकृत्ये च ते शिष्याः यद्यप्यनुद्योगिनः प्रयत्नरहिता आसन् तथापि एषां शिष्याणां गृहं गुरुभक्त्या समृद्धियुक्तम् आसीदित्यन्वयः ॥ ११ ॥ तथा गुरुभक्त्या । “ कलौ गुरुणां भजनभीशभक्त्यधिकं स्मृतम् ” इत्युक्तैर्गुरुभक्तेः परममहत्त्वमित्यर्थः ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ ते बांधवाः अस्य संपन्नशिष्यस्य द्वेषम् आचक्रुः आ सर्वप्रकारेण कृतवतः । तदेवाहुः । अयं धनवान् कथं जातः । तत्कुलजाः
 स यत्कुले जातस्तत्कुलसंभूता वयं कथं दुरिद्रिणो जाताः ॥ १४ ॥ वंचकाः परप्रतारणानिपुणाः साधवः साधुवेषाः मार्गघ्नाः मार्गे द्रव्यादिहरणेन
 नाशकाः लोके “सौदे” “लुटाकाः” इति प्रसिद्धाः यथा भवति तथा वंचकास्ते धनवच्छिष्यस्य गृहं प्राप्ताः मित्राणां विस्थिताः संतस्तमूचुः ॥ १५ ॥
 ॥ १७ ॥ नोऽस्माकं पृथक् गृहेषु पृथक् पृथक् गृहेषु भोजनार्थम् एहि आगच्छ त्वमिति शेषः । निःस्वामिधनान् ॥ १८ ॥ बंधूनां विस्मृतिः कथं भवेत् ॥
 इत्यासुनीलकंठस्य शिष्याः सर्वे धनान्विताः ॥ कस्यचिच्चाथ शिष्यस्य बांधवास्तु दुरिद्रिणः ॥ १३ ॥ ते सर्वे द्वेषमाचक्रुरस्ययं
 धनवान् कथम् ॥ वयं तत्कुलजाश्चापि कथं जाता दुरिद्रिणः ॥ १४ ॥ मृतश्चेदयमस्माभिस्तद्वनं लभ्यते बहु ॥ तस्मात्तन्मरणो
 पायः कर्तव्योऽनेकसाधनैः ॥ १५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इति कृत्वा मार्ते सर्वे वंचकास्तद्वहं ययुः ॥ मित्राणीव तमूचुस्ते मार्गघ्नाः
 साधवो यथा ॥ १६ ॥ वयं त्वद्बांधवाः सर्वे त्वमस्मान्वेत्सि वा न वा ॥ न त्वयास्मद्गृहे वंचो कदाचिद्भोजनं कृतम् ॥ १७ ॥
 अतः पृथग्गृहेष्वेहि भोजनार्थं तु नः सखे ॥ श्रुत्वेत्थं धनवान्प्राह निःस्वान्कपटमानसान् ॥ १८ ॥ धनवानुवाच ॥ वेद्ययहं निखि
 लान्बंधून्बंधूनां विस्मृतिः कथम् ॥ पत्नीयमहमेकोऽस्मि तृतीयो नास्ति मद्गृहे ॥ १९ ॥ धनं धान्यं गोकुलं च विपुलं मद्गृहेऽ
 खिलम् ॥ संति भृत्याश्च बहवस्तत्तत्कार्येषु योजिताः ॥ २० ॥ तैस्तत्किं पाल्यते सत्यं यतः सर्वेऽपि चार्थिनः ॥ गुरोः कृपैव
 तत्पाति पालयेऽहं किमेकलः ॥ २१ ॥ गुरोः पूजापरोऽहं तु नावकाशो ममाप्यगुः ॥ भद्गृहेहागमस्तस्मान्न मे स्यात्सम्पत्तां ततः ॥
 ॥ २२ ॥ आयांतु मद्गृहं सर्वे भोजनायाद्य बांधवाः ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेत्थं ते पुनः प्रोचुर्दर्शयंतोऽनुमादरम् ॥ २३ ॥
 ॥ १९ ॥ विपुलमस्तीति योज्यम् ॥ २० ॥ तैर्भृतैस्तत् धनम् सत्यं यथार्थं यथा भवति तथा पाल्यते किम् । अपि तु न पाल्यते अथवा योग्यमिति
 पाठः । यतः कारणात्सर्वेऽपि अर्थिनः स्वार्थपराः संति । तर्हि कथं पाल्यत इत्यत आह—गुरोः कृपैव तद्वनं पाति अहं तु न पालये । यतः एकलः एकाकी
 ॥ २१ ॥ तर्हि किमर्थं नागच्छभीत्यत आह—गुरोः पाति । अहमस्मि । अवकाशो नास्ति । क्षम्यताम् । भवद्विरित्यव्याहारः ॥ २२ ॥ यदि भवतां

श्रीतिथ्येनमृदे भोजनार्थं भक्ष्येवागतव्यमित्याह—आयाति । अमुं धनिम् ॥ आदरम् आग्रहम् ॥ २३ ॥ दीर्घदर्शनात् बहुकालानंतरं तव दर्शनादेतोरस्याभिस्ते तुभ्यं भोजनार्थम् आगच्छति शोक्तम् ॥ २४ ॥ मृदे भोजनार्थम् आगतव्यमिति यत्तया शोकं तत्राहुः—पूर्वमिति । यतः कारणत्वं नो बंधुरेवास्ति । बंधुगृहे अनाहूता अपि भोजनार्थं गच्छति किं वक्तव्यमादरेणाहूता इति भावः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अथादिकं परान्वितम् ॥ बांधवा उचुः ॥ वयं विद्मोऽखिलं बंधो सस्नेहं तव मानसम् ॥ अस्त्येवास्यासु चास्माभिः प्रोक्तं ते दीर्घदर्शनात् ॥ २४ ॥ पूर्वमस्मद्ब्रह्मणेहि भोजनार्थं ततो वयम् ॥ आयास्यामस्तव गृहं यतस्त्वं बंधुरेव नः ॥ २५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्युक्त्वा बहुशस्तं श्रो भोजनार्थैहि नः सखे ॥ त्वं गृहानिति चामंज्य गताः सर्वे निजालयम् ॥ २६ ॥ देयमस्मै विषं नूनं सद्यो येन मरिष्यति ॥ चक्रुरित्यं मतं सर्वेऽथान्यस्मिन्दिवसे तु तैः ॥ २७ ॥ पाकं कृत्वा समाहूतो मध्याह्ने गुरुभक्तिमान् ॥ स चाभ्यर्च्य गुरुं भक्त्या कृत्वा कर्मणि कृत्स्नशः ॥ २८ ॥ यत्र पाकः कृतरतत्र भोजनाय ययौ सुधीः ॥ एकपंतौ स्थिताः सर्वे ते तत्रायमपि स्थितः ॥ २९ ॥ भक्ष्यं लेह्यं तथा पेयं चोध्यमेवं चतुर्विधम् ॥ परिवेष्य ततः पश्चाद्घृतं च परिवेषितम् ॥ ३० ॥ गुरुभक्तस्य पात्रस्थे घृते तैर्विपमुख्यम् ॥ क्षिप्तं नायं तु जानाति तेषां कापव्यमादितः ॥ ३१ ॥ भोजनारंभतः पूर्वं गुरुभक्तोऽप्रलाशयः ॥ निमीलय नयने दध्यौ श्रीगुरोर्विग्रहं हृदि ॥ ३२ ॥ पादादिशर्षिपयंतं यथा नित्यं सुपूजितम् ॥ प्रार्थनां च गुरोश्चक्रे मनसैवेति भक्तिमान् ॥ ३३ ॥ गुरुभक्त उवाच ॥ मयाऽन्नमद्यावाधि नित्यमेव पक्वं स्वगेहान्निकटे तवार्यं ॥ आनीय तुभ्यं च समर्प्य शेषं नीत्वा स्वगेहं तु तदेव भुक्तम् ॥ ३४ ॥ तथा न चाद्यान्न भवत्यहं यदप्राप्तः परस्यालभ्यमन्नमत्तुम् ॥ गृहाण तस्मादत एव सर्वं मदीयपात्रे परिवेषितं यत् ॥ ३५ ॥ ॥ २७ ॥ गुरुभक्तिमान् धनिकः । स चेत्यादि परान्वयि ॥ २८ ॥ यत्र गृहे ॥ २९ ॥ परिवेषितं बंधुभिरिति शेषः ॥ ३० ॥ उल्बणं घोरं विषं क्षिप्तं परिवेषणात्पूर्वमेव निक्षिप्तमिति ज्ञेयम् ॥ ३१ ॥ दध्यौ ध्यातवान् । विग्रहं देहम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अद्यावधि अद्यपर्यंतम् । तत्तुर्वर्षितमन्नम् ॥ ३४ ॥ अत्र बंधुगृहे यथापूर्वं तथा गुरोर्विषयोस्य भोजनं न भवति । यतः परस्य गृहेऽन्नं भोक्तुमहं ग्रातोऽस्मि तस्मात्त्वमेव मदीयपात्रे परिवेषितं

पञ्चकर्म शृद्धान् ॥ ३५ ॥ ननु त्वयात्राणीय निवेदितं यच्चद्राहकोऽहं कथं त्वयात्रस्थं गृह्णामित्याशंक्य सर्वगतत्वेन त्वमेव समर्थोऽसीत्याह—साक्षादिति
 ब्रह्माह । त्वं साक्षाच्छिवोऽसि खलु । ननु शिवः कैलासे वर्तते कथमत्रागत इत्यत आह । गुणरहितोऽपि त्वं शरणागतान्नोऽस्मान् संसारद्रक्षितुं दयाद्रं
 चितः सन् सत्त्वगुणात्मकं स्वेच्छाशरीरं दधानो भुवं प्राप्नोऽसि ॥ ३६ ॥ गुरोः शिवरूपत्वात्त्वं व्यापकः अतः सर्वगतः सर्वात्मा चासि । इत्थं मर्मातः
 मनसि निश्चयोऽस्ति चेत् अनन्यविषया मे मम भक्तिस्त्वय्यस्ति चेत्तर्हि श्रीदेशिकेन्द्र हे गुरो त्वमिदं मयात्रस्थमन्नं भुङ्क्ष्व । होति निश्चये ॥ ३७ ॥

साक्षाच्छिवस्त्वं खलु निर्गुणोऽपि ज्ञातुं भगवन्धेः शरणागतान्नः ॥ स्वेच्छातनुं सत्त्वमर्थी दधानो दयाद्रं चित्तो भुवमागतोऽसि ॥ ३६ ॥
 त्वं व्यापकः सर्वगतोऽखिलात्मा चेदित्यमन्तर्मम निश्चयोऽस्ति ॥ त्वय्यस्ति चेद्भक्तिरनन्यगा मे श्रीदेशिकेन्द्रान्निमिदं हि भुङ्क्ष्व ॥ ३७ ॥
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं तन्मानसं स्तोत्रं ज्ञानदृष्ट्याखिलं गुरुः ॥ नीलकण्ठोऽथ विज्ञाय विषं तच्च घृतेऽर्पितम् ॥ ३८ ॥ मद्रक्तोऽ
 थ विषादुःशात्पंचत्वं यास्यतीति सः ॥ दयाकुलमनाः शीघ्रमुत्थायासनतस्तदा ॥ ३९ ॥ ययौ यत्रात्मानः शिष्यो बंधुपंकौ स्थितः
 सुधीः ॥ अनुक्तैव किमप्येनं हस्तेनोत्थाप्य पात्रतः ॥ ४० ॥ स्थित्वा तत्र स्वयं सर्वं पपौ पात्रस्थितं घृतम् ॥ दृष्ट्वा त्वं बांधवास्तस्य
 बभूवुः कं पितांतराः ॥ ४१ ॥ इति प्रोचुर्मिथोऽस्माभिः किं कृतं तत्कथं ह्यभूत् ॥ मरणाय कृतो यत्नो यस्य सोऽद्धा स्थितः
 पुरः ॥ ४२ ॥ अनादृतः पपौ साधुः स्वयमेवोल्बणं विषम् ॥ मूर्तिं यास्यत्ययं नूनं राजाऽस्मान्दंडयिष्यति ॥ ४३ ॥

मानसं मनसि कृतं स्तोत्रं घृतेऽर्पितं च तद्विषं ज्ञानदृष्ट्या ज्ञात्वा मद्रक्त उग्रविषेण मृत्युं यास्यतीति दयायुक्तांतःकरणः सन् आसनादुत्थाय तदा तत्र स
 ययाविति सार्द्धद्वयोरन्वयः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ उत्तारार्द्धमुत्तरान्वयि । एनं शिष्यम् । अनुक्तैव पात्रतो भोजनपात्रात् उत्थाप्य घृतपात्रमिति शेषः ॥ ४० ॥
 तत्र पात्रमपीपे स्थित्वा पात्रे पुटके स्थितं घृतं पपौ गुरुरित्यनुवृत्तिः । तस्य शिष्यस्य बांधवाः ॥ ४१ ॥ कथममृत्कथं जातम् ॥ ४२ ॥ अयं साधुः ॥ ४३ ॥

यस्मात्पापान्निवृत्तिः सुखं नास्ति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अथैकशतान्तरम् । अपश्यत् नीलकण्ठ इत्यनुवृत्तिः । स्थितं जीवितं यस्य तं जीवितमित्यर्थः ॥ ४७ ॥ प्रगेभुः ते शिष्यबांधवा इत्यनुवृत्तिः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अनेन शिष्येण । उत्तरार्धमुत्तरान्वयि । तां स्तुतिम् ॥ ५० ॥

पापं चरस्माभिस्तुलं प्राप्तं यस्मान्न निवृत्तिः ॥ कथं कार्यं वतास्माभिः प्राप्तं कष्टं महत्तरम् ॥ ४४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं जरयितु सर्वेषु नीलकण्ठः स योगिराट् ॥ क्षणं कश्मलतां प्राप्तश्चोखणेन विषेण वै ॥ ४५ ॥ घृतं तेनोदरे क्षितं विषं कण्ठे धृतं महत् ॥ तेन सौ नीलकण्ठोऽभूत्साक्षाच्छिव इवापरः ॥ ४६ ॥ नेत्रे अथ समुन्मील्य स्थित्वा पश्यत्तदासिलात् ॥ दृष्ट्वा बभूवुः संतुष्टाः सर्वे तं स्थितजीवितम् ॥ ४७ ॥ प्रगेभुर्दिवद्भूमौ न वक्तुं किमपि क्षमाः ॥ नीलकण्ठः स्वयं प्राह तानथो शिष्यबांधवात् ॥ ४८ ॥ नीलकण्ठ उवाच ॥ भवद्भिः साहसं कर्म कृतं यत्तद्विगर्हितम् ॥ घनलोभेन मच्छिष्यं हंतुं दत्तं विषं घृते ॥ ४९ ॥ मत्स्तुतिर्मनसानेन कृतांत्र मे निवेदितम् ॥ योगशक्त्या तु तां ज्ञात्वा विषं चाज्ये निवेदितम् ॥ ५० ॥ प्राप्तेऽत्राहं मृतेस्त्रातुं शिष्यं चानन्यमानसम् ॥ अपमृत्योरयं ज्ञातः स्वयं पीत्वा विषं मया ॥ ५१ ॥ देवोपि न क्षमो हंतुं गुरुभक्तं कुतः परे ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेत्यं नीलकण्ठोक्तं लज्जिताः शिष्यबांधवाः ॥ ५२ ॥ तं नत्वा प्रार्थयामासुर्बहुवा तत्र भोजने ॥ ततः शांतः सशिष्योऽसौ बुभुजे तैर्बुतः खलैः ॥ ५३ ॥ संरक्ष्यैवं मृतेः शिष्यं नीलकण्ठो यथौ मठम् ॥ शिष्यो गृहं स्थिताः सर्वे बांधवास्तु निजान्गृहान् ॥ ५४ ॥ गुरुभक्तिं प्रशंसतः सामर्थ्यं चास्य योगिनः ॥ ततस्तच्छिष्यतां प्राप्य बभूवुः शांतमानसाः ॥ ५५ ॥ अग्राथास्ते स योगीन्द्रो जित्वा योगबलान्मृतिम् ॥ चतुःसहस्रवर्षेषु ह्यतीतिष्वपि जन्मतः ॥ ५६ ॥ शुकानंदपदेभ्योऽभून्नीलकण्ठाख्ययोगिनः ॥ दर्शनं भाषणं यद्रे तदग्रे वक्ष्यते मया ॥ ५७ ॥

मृतेर्भरणद्रक्षितम् ॥ ५१ ॥ श्रुत्वेत्यादि परान्वितम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ संरक्ष्य रक्षयित्वा ॥ ५४ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि । तच्छिष्यतां नीलकण्ठशिष्यतां प्राप्य शांतमानसा बभूवुः । शिष्यबांधवा इत्यनुवृत्तिः ॥ ५५ ॥ मूर्तिं मृत्युं जित्वा अथापि वर्तते । जन्मतः जन्मन आरभ्य चतुःसहस्रवर्षेषु अतीतिषु

सप्तु नीलकण्ठयोगिनो दर्शनं भाषणं च शुक्रानन्दाय यदभून्नदये शुक्रानन्दचरित्रे मया वक्ष्यत इति संबंधः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ आदिनाथाच्चत्वारिंशं नीलकं
ठानन्दं प्रणमति—सत्येति । येन निजामिथा नीलकण्ठेति स्वनाम इत्थं विषयनेन भक्तश्रवणात् सत्या कृता यथार्थं कृतम् । शांभवनायकाय शिष्याय रहस्यं
ब्रूणाभिषेकादिभक्त्यरहस्यं च प्रोक्तम् । तं नताः स्मः । इन्द्रव० ॥ ५८ ॥ एतत्सर्गोक्तगुरुत्रयकथाश्रवणादिफलमाह—आख्यानमिति । संभ्रमानन्दस्य परमा
लाम्बिष्यस्य नीलकण्ठस्य च यदाख्यानं तत् भक्त्या पाठेन श्रवणेन च नुः मन्यमानस्य अभ्यस्त्यादिफलं क्रमेण कुर्यात् । अभ्रमत्वं द्वैतभ्रमरहितत्वम् ।

सत्या कृता येन निजामिवेत्थं प्रोक्तं रहस्यं किल शांभवाय ॥ तं नीलकण्ठाख्यगुरुं च चत्वारिंशत्तमं वै शिरसा नताः स्मः ॥
॥ ५८ ॥ आख्यानं नुः संभ्रमस्याभ्रमत्वं भक्त्यात्मत्वं तत्परात्माभिधस्य ॥ मुक्तिं कष्टाच्चापमृत्योश्चिरायुः पाठाच्छ्रुत्या नीलकण्ठस्य
कुर्यात् ॥ ५९ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वाद्धे षड्विंशः सर्गः ॥ २६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ शांभवः शंभुभक्तोऽभूच्छ्रुत्तुमेव हृदि
स्मरन् ॥ विश्वं शंभुमयं पश्यञ्छिवाचोभिरतः सदा ॥ १ ॥ शिवान्यत्रैव यच्चित्ते स्फुरत्येव कदाप्यणु ॥ देशे काले च सर्वत्र यन्मनः
शिवतां गतम् ॥ २ ॥ सर्वे पदार्थाः खलु शक्तिमंतः शक्त्या विना नैव पदार्थता स्यात् ॥ शक्तिर्न भिन्ना शिवतः कदापि पदार्थजातं
शिव एव तस्मात् ॥ ३ ॥ सदेत्थं चिंतयिष्यते यद्यप्यथ्यति चक्षुषा ॥ तत्र तत्र चकारासावखंडां शिवभावनाम् ॥ ४ ॥

संभ्रमानंदाख्यानश्रवणाद्भवेत् । परमात्मानंदाख्यानश्रवणादात्मत्वम् आत्मरूपत्वं ज्ञानमिति यावत् । भवेत् । नीलकण्ठाख्यानश्रवणात् कष्टात् दुःखद
पमृत्योश्च मुक्तिः चिरायुष्यं च भवेदित्यर्थः । शालिनीवृत्तम् ॥ ५९ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्धेऽख्येष्टसूक्त्यभिधायार्थीकायां षड्विंशः सर्गः ॥ २६ ॥
सप्तविंशे तु षट्पंचम्यैः शांभवशैवधीः । विश्वात्मकस्य विश्वात्माप्रियस्य प्रियतोच्यते ॥ २७ ॥ शांभव इति ॥ १ ॥ २ ॥ सर्वे षट्पटादिपदार्थाः शक्ति
मंतः सन्ति खलु । शक्त्या विना पदार्थत्वं न स्यात् । तस्माच्छक्तिशक्तिमतोरभेदात् शिव एव शिवरूपमेव । उपजातिवृत्तम् ॥ ३ ॥ शिवभावनां शिवरूपभवेद

मिति सदा चितितवानित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तत्रयाः विष्णुर्मादेरस्याः । इयं शंकरस्य प्रतिमा नास्ति किंतु विष्णुप्रतिमास्तीति शेषः ॥ ७ ॥
चक्षुर्मानपि त्वं किमधोऽसि । अद्या साक्षाद्वरेभूतौ दिवालिगौ स्वैः शिवमिव स्तोषि स्तवनं करोषि ॥ ८ ॥ अजस्रं सततं हस्यगैर्भनसा प्रणिश्रय ।
इदियैश्च सह शिवतां शिवसावं गतः प्राप्तः शांभवस्ताम् वचः प्राह । यस्य शिवान्यत्किमपि नास्तीति भावः ॥ ९ ॥ यतोऽभूमीश्वस्य मूर्तिं मयुरोगतां
मूर्तीर्विष्णवादिदेवानां पश्यन्नप्यकरोन्निति ॥ शंभुमेव हृदा ध्यायन्वाचापुञ्चारयञ्छिवम् ॥ १० ॥ कदाचित्स क्वचिदेशे गतो विष्णुबालयं
अमन् ॥ दृष्ट्वापि विष्णोः प्रतिमां चक्रे ध्यानं शिवस्य सः ॥ ११ ॥ ननाम दंडवद्वाण्या बुवञ्छंभो शिवेति च ॥ शुत्वेति चोबुस्तत्रयाः
प्रतिमेयं न शांकरी ॥ १२ ॥ चक्षुष्मांश्च किमधोऽसि स्तौष्यद्वा प्रतिमां हरेः ॥ शंखचक्रादिचिह्नाब्जां शैवीमिव शिवस्तवैः ॥ १३ ॥ श्रीदेशे
केंद्र उवाच ॥ तत्रयानामिति श्रुत्वा वचस्तानथ शांभवः ॥ ग्राह्यजस्रं स हृत्प्राणैश्चैद्वैयैः शिवतां गतः ॥ १४ ॥ शांभव उवाच ॥
ययमेवांधतां प्राप्ताः सर्वेऽद्धा मूर्तिमैश्वरीम् ॥ विष्णुमूर्तिमिति ब्रूय चक्षुष्मंतोऽप्यमूं यतः ॥ १५ ॥ सांप्रतं तर्हि नयने सम्यगनुमील्य
दृश्यताम् ॥ विषयेभ्यः समाकुल्य मनश्चात्यंतंचलम् ॥ १६ ॥ श्रीदेशिकेंद्र उवाच ॥ ब्रुवतीत्यं शांभवेऽथ तत्राद्रुतमिवाभवत् ॥
ते सर्वे वैष्णवी मूर्तिं ददृशुः शांभवीमिव ॥ १७ ॥ चंद्रबृहन्ननेत्रादिचिह्नाब्जां सुमनोहराम् ॥ तदा ते विस्मिताः सर्वे प्रणेतुः
शांभवं गुरुम् ॥ १८ ॥ तं प्रोचुरिति धन्योऽसि भक्तः शंभोर्दंडाशयः ॥ भक्तिदाब्जेन ते साक्षाद्विष्णुमूर्तिः शिवाकृतिः ॥ १९ ॥
दृषन्मय्यपि जातेयमहो भक्तेर्बलं महत् ॥ अनन्यया वशं याति यथा भक्त्या हरिहरः ॥ २० ॥ तथा न साधनैरेवैर्बोष्णहिमदुःख
दैः ॥ न भिन्नौ प्रकृतेरेक्यास्मृतौ हरिहरौ बुधैः ॥ २१ ॥

शिवप्रतिमां प्रति विष्णुमूर्तिमिति ब्रूय वदथ ततो यूयमेवांधतां प्राप्ता इति योग्यम् ॥ १० ॥ दृश्यतां भवद्विरिति शेषः ॥ ११ ॥ पूर्वोद्धं पूर्वान्वि
तम् ॥ १२ ॥ दृषन्मयी पाषाणमय्यपि विष्णुमूर्तिरियं शिवाकृतिर्जातिरिति संबन्धः ॥ १३ ॥ अनन्यया न अन्यः आत्मभिन्नः पदार्थो यस्यां तथा त्रिपदी
विलयेन सर्वोद्भूतस्मीत्येवंरूपया शिवान्यत्रास्त्येवेवं रूपया वा भक्त्या ॥ १४ ॥ वयोष्णहिमदुःखदैः पर्जन्योष्णशीतकालेषु वृष्ट्युष्णशीतादिसहनेन

दुःस्वप्नैः साधनैर्योगाभ्यासादिभिः । प्रकृतेर्धातोः हञ् हरण इत्यस्य ऐक्यादेकत्वेन हरिहरौ न भिन्नाविति बुधैः स्मृतौ । प्रकृत्यभेद एवोभयोरैक्यज्ञापक इत्यर्थः ॥ १६ ॥ भेदकर्ता नरकं प्राप्नोति । सः वै निश्चयेन पितुः अन्यस्य वीर्याज्जातः । कैश्चिज्जनैः कैरपि जनैः तयोर्हरिहरयोः ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ एकचत्वारिंशं शांभवानंदं ग्रणमिति-इत्यमिति । यस्माच्छांभवानंदं दाद्रहस्यम् आद्यं श्रेष्ठं पूर्णोभिवेकद्वारा मंत्रजातं विश्वात्मकः शिष्यः प्राप्तवान् तं नत्वाः स्मः ॥ २० ॥ विश्वात्मकः इति ज्ञावनां चकारेति पंचमश्लोकस्थकिंयान्वयः । नापरं मत्तः अपरं नास्तीत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । स्वप्ने भेदकृन्निरयं याति स वै पित्रन्यवीर्यजः ॥ तस्मान्न कैश्चित्तत्तव्यां भेदबुद्धिस्तयोजनैः ॥ १७ ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा शांभवस्तुष्टुवीर्यस्ततः ॥ निर्जगाम सशिष्योऽथ मत्वा तं परमेश्वरम् ॥ १८ ॥ तदाप्रभृति तत्क्षेत्रं जातं हरिहरात्मकम् ॥ प्रसिद्धं दक्षिणाशायां दर्शनात्सर्वकामदम् ॥ १९ ॥ इत्थं हि शंभौ दृढभक्तियुक्ताद्यस्माद्द्रहस्यं मनुजातमाद्यम् ॥ विश्वात्मकः प्राप तमेकवत्त्वारिंशं गुरुं शांभवमानताः स्मः ॥ २० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ विश्वात्मकोऽखिलं विश्वमहमेवास्मि नापरम् ॥ यतो मध्येव भ्रात्यद्वा स्वप्ने दृश्यमिव स्फुटम् ॥ २१ ॥ नृगजाश्चादिकं स्वप्ने नृभिः सर्वं विलोक्यते ॥ बाह्यतः किं तदा याति रहःशायि नराग्रतः ॥ २२ ॥ विस्मृत्यैव स्वदेहस्य श्रुतं दृष्टं मनोगतम् ॥ पूर्वस्माद्बुद्धिसंस्कारात्स्वस्मिन्नेव विभाति तत् ॥ २३ ॥ विस्मृत्यैवात्मनश्चात्मन्यथात्मानं त्यमिदं तथा ॥ भाति प्राक्कर्मभिर्बुद्धेः संस्कृतेर्बहुजन्मतः ॥ २४ ॥

अद्या प्रत्यक्षं दृश्यम् अश्वरथादि भाति स्फुटं स्पष्टम् ॥ २१ ॥ दृष्टांतं विवृणोति-नृगुण्यगजाश्वादिकं यद्वखोलोक्यते तत् एकस्मिन् शयनकर्तुः पुंसोऽवधारणे बाह्यदेशादागच्छति किं किं तु मनःकल्पितं मनस्येव वर्तत इत्यर्थः ॥ २२ ॥ तदेवाह-जाग्रदेहस्य विस्मरणेन दृष्टं श्रुतं च वस्तु यनोगतं भवति । तत्र हेतुः पूर्वस्माज्जाग्रद्वत्ताद्बुद्धेः संस्कारात् तत्तादात्म्याध्यसेन स्वस्मिन्नात्मन्येव भाति न पृथगित्यर्थः ॥ २३ ॥ दाह्यति योजयति तद्विदानं दाहयतः

विस्मरणेन चालनोऽनंतत्वमेवेदं विश्वरूपेण आत्मनि मनसि भाति । तत्र हेतुः बहुजन्यसु प्रादुर्भाभिबुद्धेः संस्कारेण । भावेति शक्तिरुत्पत्तिः ॥ २४ ॥ अतः कारणाद्विश्वं विश्वरूपः अहं नान्यः पृथिव्यादिविश्वरूपोऽस्ति ॥ २५ ॥ तथा विश्वात्मिकया सिद्धया जीवजाताशयं सर्वजीवप्रयोगं वेद ॥ २६ ॥ द्विचत्वारिंशत्संग्यं विश्वात्मकानंदं श्रणमति—इत्यभिहितम् । प्रियाख्याय शिष्याय परं रहस्यं पूर्वाभिप्रेक्षद्वारा मंत्राप्रदेशादि भादात् क्षयितत्वाच्च परतः सिद्धश्रेष्ठं विश्वात्मकं नताः स्मः ॥ २७ ॥ २८ ॥ देहादेरात्मसुखार्यत्वे सनिमिना प्रीतिः । आत्मा तु निनिमित्ताभियोऽस्ति “ आत्मवस्तु कासाय अतो विश्वमहं नान्यश्चकारेति स भावनाम् ॥ प्रापथ भावनादह्योऽस्मिद्धिं विश्वात्मिकां पराम् ॥ २९ ॥ तथा सिद्धयाऽखिलं वेद जीवजाताशयं मुनिः ॥ यद्यत्संकल्पितं सर्वस्तत्तज्जानाति कृत्स्नशः ॥ २६ ॥ इत्थं महत्याभिहितस्तु सिद्धया प्रादातिप्रदाना ख्याय परं रहस्यम् ॥ विश्वात्मकं तं स्वगुरुं द्विचत्वारिंशन्मितं सिद्धवरं नताः स्मः ॥ २७ ॥ प्रियानंदः प्रियं प्रोचं सदा सर्वान्प्रियोक्तिभिः ॥ कदाचिदपि कंचित्स नोवाचाप्रियमणवपि ॥ २८ ॥ निनिमित्तः प्रियोऽस्त्यात्मा तदर्थं चाखिलं प्रियम् ॥ एक एव स सर्वेषु देहेष्वात्मानमात्मना ॥ २९ ॥ जानन्नास्तेऽमलोऽनंतो निर्द्वंद्वोऽनावृतोऽक्षयी ॥ देहाद्यमपि तस्यैव सान्निध्याद्भासतेऽखिलम् ॥ ३० ॥ इत्थं सर्वगतोऽस्त्यात्मा कस्मै चाप्रियमुच्यताम् ॥ एवं सदा हृदा ध्यायन्स सर्वान्प्रियभाषणम् ॥ ३१ ॥ चक्रे स्वप्नेऽपि नैयास्यं नियं यावत्प्रियं सुखात् ॥ मनोर्धोद्विगद्यवृत्त्यापि नाकरोदप्रियं तथा ॥ ३२ ॥ इत्याभ्यासात्प्रियानंदः प्राप सिद्धिं प्रियाप्रियाम् ॥ प्रियमेव तयो चुस्तं सर्वं नाप्रियमणवपि ॥ ३३ ॥ कुब्जोऽपि यन्मुखं दृष्ट्वा हसन्वक्ति प्रियं मुदा ॥ कौचिद्वै ब्राह्मणौ बंधू कलहादयौ दिवानिशम् ॥ ३४ ॥ सर्वं प्रियं भवति ” इति श्रुतेः । उचरार्द्धमुचराव्ययि । आत्मना साक्षिणेण आत्मानं परमात्मानम् ॥ २९ ॥ अपलः अविचाराहितत्वात् । अनंतः परेच्छेदत्रयराहितत्वात् । निर्द्वंद्वः मुखदुःखादिराहितः अद्वितीयत्वात् । अनावृतः स्वप्नकाशात्वात् । अक्षयी नाशहीनः जन्माभावात् । एतादृशात्मसाक्षिभ्येन देहादिकं प्रकाशते ॥ ३० ॥ मयाऽप्रियं कस्मै वाच्यं न कस्मैचिदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ चक्रे इति पूर्वानुबंङि । मनोबुद्धीद्विगद्यवृत्त्यापि परस्याप्रियं न अकरोत् न अचितयदपीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ तथा सिद्धया ॥ ३३ ॥ कुब्जोऽपि जनः तस्य प्रियत्वं वक्तुं कथामाह—काचित्पादिना यावत्संगम्यमानि ।

कलहाढ्यौ स्थिताविति योज्यम् ॥ ३४ ॥ पितृयैद्विचं वृत्त्यादिकं तस्य विभागाय दीर्घकालं यथा स्यात्तथा कलहाढ्यौ । उत्तरार्द्धयुत्तरान्वयि ॥ ३५ ॥
॥ ३६ ॥ तत्रत्यास्तद्ग्रामस्थाः ग्रामांतरमित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ३७ ॥ यतः कारणात्परग्रामस्थास्त्वेकपक्षपातिनो न भवति । सत्यं हितम् ॥ ३८ ॥

पितृवित्ताविभागार्थं दीर्घकालमिति स्थितौ ॥ विभक्तं च पितुर्द्रव्यं मयोऽनं तु त्वयाधिकम् ॥ ३९ ॥ गृहीतमिति
जलपतौ मिथस्तौ द्वेषकारिणौ ॥ बहुधातैर्महद्भिश्च प्रोक्तौ राज्ञापि दंडितौ ॥ ३६ ॥ तथापि कलहो नैव विराम तदा तयोः ॥
तत्रत्यास्तावथ प्रोच्यग्रांमांतरमितो युवाम् ॥ ३७ ॥ गच्छतं परपूःस्थास्तु न यतः पक्षपातिनः ॥ उभयोरपि सत्यं ते वदिष्यन्ति न
चान्यथा ॥ ३८ ॥ तावित्थं तु पुरस्थानां वचः श्रुत्वा पुरांतरम् ॥ जगमुनैव तत्रापि कलहोपरमस्तयोः ॥ ३९ ॥ गत्वा ग्रामान्बहु
नित्यं दैवात्प्राप्तौ पुरं हि तत् ॥ स्थितो यत्र प्रियानंदः प्रियवाद्याखिलप्रियः ॥ ४० ॥ ऊचतुस्तौ स्ववृत्तांतं तद्ग्रामस्थांस्तदाखिलम् ॥
ते तावूचुः पुरे चास्मिन्प्रियानंदः प्रियंवदः ॥ ४१ ॥ युवाभ्यां तन्मठे शीघ्रं गंतव्यं स द्वयोरपि ॥ हृदतं प्रियमद्वा यद्वदिष्यति तद्
स्तु वाम् ॥ ४२ ॥ श्रुत्वेत्थं तौ पुनः सर्वान्प्रोचतुर्ब्राह्मणाबुभौ ॥ ब्राह्मणावूचतुः ॥ बहुभ्यो जनमुख्येभ्यः स्ववृत्तं हि पुरे पुरे ॥ ४३ ॥
आवाभ्यां कथितं गत्वा तत्तद्ग्रामान्बहुनपि ॥ तैस्तैरेकतरस्यैत्र कथितं चावयोः प्रियम् ॥ ४४ ॥ सर्वेष्वप्युभयोरनैव प्रियं केनापि
चोदितम् ॥ भवद्भिः प्रोच्यते त्वत्र प्रियानंदः प्रियं द्वयोः ॥ ४५ ॥ वदिष्यतीति वाक्यं नौ महद्भिस्सयदं हि वः ॥ श्रीदेशिकेन्द्र
उवाच ॥ अहं सत्योऽस्म्यहं सत्यश्चेति निश्चयिनोर्द्वयोः ॥ ४६ ॥

तौ भ्रातरौ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ प्रियंवदः प्रियवादी अस्ति ॥ ४१ ॥ सः प्रियानंदः तत् विभागादि वां युवाभ्याम् अस्तु । तदुक्तविभागः स्वीकार्य इत्यर्थः ॥
॥ ४२ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४३ ॥ तैस्तैर्जनैः आवयोर्मध्ये एकस्यैव हितमुक्तम् ॥ ४४ ॥ सर्वेषु ग्रामेषु । अनेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ४५ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ।

निश्चयिनोः निश्चयवतोः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ गुणमिति पूर्वोत्तरान्वयि ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ निरीक्ष्यैव अवलोकनमात्रेणैवेत्यर्थः ॥
॥ ५१ ॥ ५२ ॥ वितार्थमिति पूर्वोचितम् । किं च बंधुभावात् वित्तं श्रेष्ठं नास्ति । यतो वित्तलाभः प्रयत्नेन भवति बंधुत्वं तु अतः परं न
लाभ्यते ॥ ५३ ॥ इत्थं द्वेषं त्यक्त्वा मिथः स्नेहयुक्तौ । स्वग्रामस्थकृतविभागे एव सत्यवनिश्चयत्वेन शीतिगुक्तौ ॥ ५४ ॥ त्रिचत्वारिंशन्वितं प्रियानंदं

श्रुत्वेति वचनं प्रोचतुस्तद्व्यामस्याः पुनश्च तौ ॥ ग्रामस्या उचुः ॥ कुरुते संशयं नेत्यं प्रियानंदं दखिलप्रिये ॥ ४७ ॥ गुणानि संशयो
भूत्वा तमुभौ गच्छतं द्रुतम् ॥ दर्शनात्तस्य वा सर्वं प्रियमेव भविष्यति ॥ ४८ ॥ इति पौरवचः श्रुत्वा प्रियानंदमठं गतौ ॥ तावुभौ
कलहं मार्गे कुर्वतौ वै निजार्थिनौ ॥ ४९ ॥ स्वस्थानस्थं प्रियानंदं दृष्ट्वा तावखिलप्रियम् ॥ नेमतु ईदवद्भक्ष्या स्वस्वार्थस्यैव
चित्तकौ ॥ ५० ॥ प्रियानंदमुत्वं तावन्निरिक्ष्यैव द्विजौ मिथः ॥ दीर्घद्वेषं परित्यज्य प्रेमयुक्तौ बभूवतुः ॥ ५१ ॥ उभौ गाढं समा
लिंग्य प्रोचतुश्चेत्यहो मिथः ॥ त्यक्त्वाऽवाभ्यां हि बंधुत्वं कलहस्तु मुधा कृतः ॥ ५२ ॥ वितार्थं किंच बन्धुत्वाच्छ्रेष्ठं वित्तं न वै
यतः ॥ प्रयत्नाच्छ्रयते वित्तं न बंधुत्वमतः परम् ॥ ५३ ॥ इत्थं द्वेषमुभौ त्यक्त्वा स्नेहयुक्तौ मिथः पुरम् ॥ जग्मतुः स्वमितीक्षित्वा
सर्वेऽप्याश्चर्यमाययुः ॥ ५४ ॥ इत्थंप्रभावः प्रियकृच्चनानां क्रोडीशसंज्ञाय परं रहस्यम् ॥ दत्त्वाऽऽप सिद्धिं किल ते त्रिचत्वारिंशं
प्रियानंदं गुरुं नताः स्मः ॥ ५५ ॥ शांभवात्सुचरितं त्रिगुरूणां यः पठेदपि शृणोत्यघनाशम् ॥ शंकरेऽखिलसुखात्मानि भक्तिं प्राप्नुयच्च
सुखमत्र परत्र ॥ ५६ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचारित्रे पूर्वाद्धे शांभवादигुरुत्रयवर्णनं नाम सप्तविंशः सर्गः ॥ २७ ॥

प्रणमति—इत्यमिति । इत्थं प्रभावः दर्शनमात्रेण शीतिजनकतामर्थयवान् । क्रोडीशसंज्ञकाय शिष्याय परं रहस्यं पूर्णाभिषेकादि सर्वेभ्यः रहस्यं दत्त्वा सिद्धिं
यः आप तं प्रियानंदं नताः स्मः ॥ ५५ ॥ एतत्सर्गोक्तगुरुत्रयकथाश्रवणादिकलमाह—शांभवादिति । शांभवविधात्मकप्रियानंदानां चरितश्रवणादिना
क्रमेण शंकरभक्तिः सर्वात्मतेहामुत्र सुखानि फलानि स्युरित्यर्थः ॥ ५६ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचारित्रे पूर्वाद्धेऽर्थस्तुत्यभिधाय टीकायां सप्तविंशः सर्गः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽष्टाविंशपदैः क्रोडीशाच्चतुरो गुरुन् । उक्ता साक्षात्तरस्वत्या बीजकायाः स्मृतो भवः ॥ २८ ॥ क्रोडीश इति । क्रोड ह्यधरं
 ब्रह्मभूतिम् । उपास्यत्वेन अयमेवोपास्य इत्यब्रवीत् ॥ १ ॥ उपास्यत्वमेवाह—विष्णुनेति द्वाभ्याम् । धरया पृथिव्या शक्त्या ॥ २ ॥ ३ ॥
 क्रोडिनः वराहरूपिणः । हररूपासनायाः कथनात् ॥ ४ ॥ चतुश्चत्वारिंशसंख्यं क्रोडीशानंदं प्रणमति—इत्यमिति । रमेशस्य श्रीपतेः । वीरं शिष्यं तु
 सर्वं पूर्णोभिषेकद्वारा मंत्ररहस्यादि जगाद तं श्रुतिवेदसंख्यं चतुश्चत्वारिंशान्मिदं वीरानंदं नताः स्मः ॥ ५ ॥ वीरानंदः कामकोधादिनाशे शूर एव बभूव ।
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ क्रोडीशश्चात्मविच्छेदो व्यापकं विष्णुमव्ययम् ॥ क्रोडरूपधरं सर्वोपास्यत्वेन चाब्रवीत् ॥ १ ॥
 क्रोडीश उवाच ॥ विष्णुना क्रोडरूपेण धरणीयं रसातलात् ॥ प्रागुद्धृता ततः सर्वाः प्रजास्तस्यां सुखं स्थिताः ॥
 ॥ २ ॥ तस्मात्सर्वैः सदा सेव्यः क्रोडरूपधरो हरिः ॥ धरया सहितः शक्त्या सर्वलोकहिते रतः ॥ ३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥
 क्रोडिनः श्रीहरेरित्यमुपास्तेः शासनादयम् ॥ क्रोडीश इति नामाऽप्य विख्यातं पृथिवीतले ॥ ४ ॥ इत्थं रमेशस्य वराहमूर्तेरुपासनां
 यस्तु जनाञ्जगाद ॥ वीरं तु सर्वं श्रुतिवेदसंख्यं क्रोडीशसंज्ञं गुरुमानताः स्मः ॥ ५ ॥ वीरस्तु वीर एवासीत्कामादिरिपुमर्दने ॥
 निर्जित्य निखिलाञ्छत्रून्कामादीन्पड्निजं परम् ॥ ६ ॥ साम्राज्यं बुभुजे शश्वच्छत्रुभीतिविवर्जितः ॥ वीरोपास्ति स्वशिष्येभ्यः
 प्रोवाचाद्यक्रमागताम् ॥ ७ ॥ उक्ताथ तत्त्वं निखिलं रहस्यं चिन्मुद्रसंज्ञाय जगाम सिद्धिम् ॥ तं वीरसंज्ञं किल पंचवत्वारिंशान्मिदं
 सद्गुरुमानताः स्मः ॥ ८ ॥ चिन्मुद्रोऽपि चिदैवैतत्तस्याः शक्त्या प्रकाशितम् ॥ तस्योमेव विभात्यद्वा नान्यत्तस्माच्चितोऽखिलम् ॥ ९ ॥
 निजं स्वकीयं श्रेष्ठं साम्राज्यम् आत्मानंदपदं शश्वद्बुभुज इति संबधः ॥ ६ ॥ प्राचीनक्रममातां वीरोपास्तिं वीरकर्तृकोपास्तिं शिष्येभ्यः प्रोवाच । वीर
 लक्षणं च । “ अहमि प्रलयं कुर्वन्निदमः प्रतियोगितः । पराक्रमरो भुंक्ते स्वात्मानमशिवापहम् ” इति ललितासहस्रनामभाष्ये भास्करपादैः संगृहीतम् ।
 तदर्थश्च प्रतिकूलस्येदंशस्याहंशो प्रकर्षेण लयं कुर्वन् तेन पराक्रमपरः सन् दुःखनिर्वर्तकमात्मानं भुंक्तेऽनुभवतीति ॥ ७ ॥ पंचवत्वारिंशं वीरानंदं प्रण
 मति—उक्तेति । यश्चिन्मुद्रसंज्ञकशिष्याय सर्वं रहस्यं गुरुमुखैकवेद्यं तत्त्वं पुर्णोभिषेकपूर्वं मंत्रोपदेशादि उक्ता सिद्धिं प्राप्तस्त्वं नताः स्मः ॥ ८ ॥ चिदैव चिद्रूपमेव

तद्विश्वमस्ति । मध्यमणिन्यायेनैतत्सदमुभयान्वयि । तस्याः चितः शक्त्या एतत्प्रकाशितं सत् तस्यां चित्त्वेव साक्षाद्विभाति । तस्यावस्थितं विश्वं तस्यास्थितेः सकाशाद्विभ्रं नास्ति ॥ ९ ॥ हैमीं सुवर्णमयीं मुद्रां चकार । चित् चिद्रूपमेव विश्वम् अन्यत् चितो भिन्नं नास्तीत्यस्यां मुद्रयां छित्तिवस्तु ॥ १० ॥ कंठदेशतः कंठदेशे बर्बधेति हेतोर्विख्यातां चिन्मुद्राभिर्भां सम्यक् प्राप ॥ ११ ॥ तस्य चिन्मुद्रस्य हृद्या मनोहरा । उत्तरार्द्धमुत्तरानन्दयि ॥ १२ ॥ यदाऽष्टवर्षा तदा बाल्यमारभ्य वेदांतस्य श्रवणात् अवस्थितं अदः विवं मिथ्यात्वेनावलोकयन्त्यासीदिति योज्यम् । तदेवाह शश्वत् सदा

बोधयंश्चेति सर्वान्स हैमीं मुद्रामथाकरोत् ॥ चिद्विश्वं नान्यदस्तीति लिलेखास्यां हि योगिराट् ॥ १० ॥ कृत्वेत्यं मुद्रिका बह्वीः शिष्याणां कंठदेशतः ॥ बर्बधेति समापादसौ चिन्मुद्राख्यां सुविश्रुताम् ॥ ११ ॥ कन्यासत्तितस्य तद्वैका त्रयः पुत्रास्तथा भवन् ॥ विवाहयोग्यतां प्राप्ता यदा कन्याष्टवर्षीकी ॥ १२ ॥ वेदांतश्रवणाद्बाल्यान्मुषा पश्यंत्यदेऽखिलम् ॥ आत्मैव शाश्वतः शश्वन्नित्यमुद्रो निरामयः ॥ १३ ॥ तस्मिन्नेवेदमाभाति रश्मिष्वर्कस्य वार्यथा ॥ चितयंतीति सा नित्यं न चक्रे बाल्यखिलनम् ॥ १४ ॥ समाहूतापि केत्यर्थं वयस्याभिर्गृहांगणे ॥ चिन्मुद्रस्तद्विवाहार्थमुद्युक्तः सद्ग्रासये ॥ १५ ॥ यदा तदा विदित्वा सा कन्या पितरमब्रवीत् ॥ पितर्या नैव संसारे दुःखदेऽस्मिन्निरोजय ॥ १६ ॥

वर्तमानः शाश्वतः नित्यः । नित्यम् अवस्थात्रयेऽपि शुद्धः । साक्षिहृत्त्वेनज्ञानमलरहितः । अतो निरामयो दुःखरहितः । एतादृश आत्मवास्ति न जगत् ॥ १३ ॥ कुत इत्याह । तस्मिन्नात्मन्येवेदं जगद्भाति मिथ्यात्वेन प्रतीयते यथा सूर्यकिरणेषु वाः उदकं तथेति । “आपः स्त्री भूमिर्न वार्षीरि” इत्यमरः । मध्याह्ने सूर्यकिरणेषु यथा जलप्रत्यपस्तथा यावदुपाधिजातिभास इत्यर्थः । बाल्यखलनं बाल्ययोग्यां क्रीडाम् ॥ १४ ॥ केत्यर्थं क्रीडार्थं वयस्याभिः सस्त्रीभिः तस्याः विवाहार्थं सद्ग्रासये उत्तमवरलाभाय यदेद्युक्तस्तदा विदित्वा ज्ञात्वा विवाहं करोतीति निश्चित्य चिन्मुद्रमुवाचेति संबंधः ॥ १५ ॥ १६ ॥

येन संसारेणाद्या प्रत्यक्षं सिद्धापि आत्सता नष्टप्राया भविष्यति । किंभूतेन संसारेण वृथा देहाभिमानो यस्मिन् ममत्वेनाकृष्टं चेतो यस्मिन् ॥ १७ ॥ आत्मैक्ये सत्यपि देहसंगतः देहसंगतः पृथक्बुद्धेर्भेदबुद्धेर्निश्चयेन संसारे दुःखमेव सदा भवेत् ॥ १८ ॥ भेदनिश्चयं ग्रंथे दर्शयति-
धनमिति ॥ १९ ॥ दुःखानुभविनः दुःखानुभवतः ॥ २० ॥ यस्मात्संसारे न सुखं तस्मादात्मनो विवाहं न करोमि । येन विवाहनिमित्तेन द्वैतजन्यं
येनाद्धायात्मता सिद्धा नष्टप्राया भविष्यति ॥ वृथा देहाभिमानेन ममत्वाकृष्टचेतसा ॥ १७ ॥ संसारे न सुखं किंचिदुःखमेव सदा
भवेत् ॥ आत्मैक्येऽपि पृथग्बुद्धेर्निश्चयादेहसंगतः ॥ १८ ॥ धनं लब्धं त्वया भूरि मयात्पं तेन चाधिकम् ॥ अहं श्रेष्ठः स नीचो
ऽस्ति सुज्ञोऽहं चाज्ञ एव सः ॥ १९ ॥ इत्यादिबहुशो द्वंद्वद्वेषबुद्ध्या मिथोऽस्त्रिषु ॥ दुःखानुभविनस्तेषां न स्वप्नेऽपि सुखागमः ॥
॥ २० ॥ तस्माद्विवाहं नो कुर्वे येनेत्थं द्वैतजं भयम् ॥ कुमार्येव व्रताढ्याहं स्थास्याम्यात्मपरायणा ॥ २१ ॥ ध्यायंती गुरुरूपं
त्वामात्मानं ज्ञानदं परम् ॥ पश्यंती सर्वरूपेण पूजयंती शिवात्मकम् ॥ २२ ॥ जपंती मंत्ररूपेण भाषमाणा च सज्जनैः ॥
आत्मानमेव वाक्यौघैः श्रुतिशीर्षोपपादितैः ॥ २३ ॥ इत्थंविहारां तिष्ठंती श्रीगुरो मामनुग्रहात् ॥ दुस्तराज्ज्ञानपतेन पारं नय
भवांबुधः ॥ २४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुतेति वचनं तस्याश्चिन्मुद्रः प्राप विस्मयम् ॥ वयसालपापि कन्येयं जानत्यात्मत्वमा
दितः ॥ २५ ॥ न विदुर्येन्महांतोऽपि जपध्यानरताः सदा ॥ विचिंत्येति हृदा सम्यग्ज्ञात्वा तामधि कारिणीम् ॥ २६ ॥ नाकरोतोद्भिवाहं
तु शास्त्राण्यशिक्षयच्च ताम् ॥ अर्घीतशास्त्रविद्यायै स्वकन्यायै विधानतः ॥ २७ ॥

भयं स्यात् । व्रताढ्या ब्रह्मचर्यव्रतयुक्ता ॥ २१ ॥ किंभूता । ध्यायंतीत्यादिश्लोकद्वयोक्तविशेषणयुक्ता ॥ २२ ॥ श्रुतिशीर्षोपपादितैः उपनिषत्प्रतिपा
दितैः वाक्यौघैः तत्समस्यादिवाक्यसंघैरात्मानमेव कथयंती मंत्ररूपेण जपंती च ॥ २३ ॥ दुस्तरात्संसारसमुद्रात् ज्ञाननौक्या मां पारं नय ॥ २४ ॥
आदितः आद्यं वय आरभ्य ॥ २५ ॥ यत् आत्मत्वम् । उत्तरार्द्धमुरान्वयि ॥ २६ ॥ अशिक्षयत् आसमंतात्सर्वाणि शास्त्राणि अध्यापयत् अशि

क्षयत् । उत्तरार्द्धमुरारवयि । विधानतः पूर्णाभिषेकविधिना ॥ २७ ॥ दीक्षां षोडशीमंत्रोपदेशम् । दीक्षाविहितं नाम ॥ २८ ॥ क्रीडाधर्मके बाल्येऽपि स्वत एव गुरुं विना ज्ञानविषयकशक्तिमत्त्वेन हेतुना संविच्छक्तिरिति अस्याः नामाकरोदिति संबंधः ॥ २९ ॥ सर्वशास्त्रग्रहस्यभूतं तत्त्वं प्राप्ता ॥ ३० ॥ पूजाक्रमं तंत्रोक्तपूजाविधिम् ॥ ३१ ॥ गिरं सारस्वतीं ज्ञानमार्गप्रवृत्तये पृथ्वीं प्राप्ताम् ॥ ३२ ॥ आत्मविज्ञाने धीर्यस्य । उत्तमा कीर्तिर्यस्य

सर्वमंत्रमयीं दीक्षां चिन्मुद्रानंदं आददौ ॥ संविच्छक्तयंविकृत्यस्या दीक्षानामाकरोद्गुरुः ॥ २८ ॥ संविज्ञानमिति प्रोक्तं तत्रास्याः शक्तिरदुता ॥ क्रीडाधर्मोऽपि बाल्येऽभूत्स्वत एवेति हेतुना ॥ २९ ॥ ततः सापि प्रसिद्धाभूत्पंडितेष्ववनीतले ॥ लयासनाक्रमाभिज्ञा सर्वशास्त्रग्रहस्यगा ॥ ३० ॥ चिन्मुद्रश्चातिसंतुष्टः सर्वज्ञां तां विलोक्य च ॥ ददौ पूजाक्रमं संविच्छक्तये प्राक्क्रमगतम् ॥ ३१ ॥ अथ कालेन कियता चिन्मुद्रस्य वधूः सती ॥ वृद्धापि सुषुवे कन्यां गिरं साक्षाद्भगताम् ॥ ३२ ॥ सदात्मविज्ञानधियः सुकीर्तिश्चिन्मुद्रसंज्ञस्य गृहेऽस्य भक्त्या ॥ सरस्वती ज्ञानमयी च संविच्छक्तेः सुपूजातपसावतीर्णा ॥ ३३ ॥ दुर्हितुर्जातकर्मादि चिन्मुद्राल्यः स चाकरोत् ॥ द्वादशेऽहि तथा नाम बीजकेति च विश्रुतम् ॥ ३४ ॥ बीजं ब्रह्मैव विश्वस्य तस्मात्कं ज्ञानजं सुखम् ॥ तत्स्याद्यथा ततः प्रोक्ता तत्पित्रा बीजकेति सा ॥ ३५ ॥ ततः सा वधूषे बाला नीलोत्पलदलद्व्युतिः ॥ अथ स्वल्पेन कालेन चिन्मुद्रः सिद्धिमाययौ ॥ ३६ ॥ यो मंत्रजातं प्रददौ हि संविच्छक्त्यै दुर्हितेऽपि तथाऽवतीर्णा ॥ गीर्यद्गृहे तं च षडूर्ध्ववत्पारिशक्तचिन्मुद्रगुरुं नताः स्मः ॥ ३७ ॥

तस्य चिन्मुद्रस्य गृहे अस्य भक्त्या संविच्छक्तेः पूजारूपतपसा च ज्ञानरूपा सरस्वती अवतीर्णाभूत् ॥ ३३ ॥ बीजकेति नाम चकोत्यर्थः ॥ ३४ ॥ बीजात् ब्रह्मज्ञानात्कं सुखं यस्या वा बीजका ॥ ३५ ॥ सिद्धिं स्वरूपं प्राप्तः ॥ ३६ ॥ षट्चत्वारिंशं चिन्मुद्रानंदं प्रणमति—य इति । मंत्रजातं वेदिकमंत्रत्रिभिः सर्वमंत्रसमूहं संविच्छक्त्यै कन्यायै यः प्रददौ पूर्णाभिषेकविधिना ददौ तथा यस्य गृहे पत्न्यां सारस्वती जाता तं षट्चत्वारिंशन्मितं चिन्मुद्रानं

दुगुरुं नताः स्मः ॥ ३७ ॥ अथ चिन्मूढस्य सिद्धिप्राप्त्यनंतरम् । तृतीयब्दे इत्युक्तान्वयि ॥ ३८ ॥ मुबुद्धियुक्ता सांगं वेदमिति वेदप्रवचनं सरस्वत्यवतारत्वेन देवतात्वान्न दोषावहम् ॥ ३९ ॥ अखिलज्ञतां सर्वज्ञतां प्राप । स्वौद्वाहिकं स्वविवाहसंबन्धिनं विधिं वरावलोकनादि कर्तुमुद्युक्तां मातरं प्राहेत्यन्यः ॥ ४० ॥ लौकिकी प्राकृता ॥ ४१ ॥ अलौकिकत्वमात्मनो दर्शयति-नष्टज्ञानेति । नष्टज्ञाने ज्ञानहीने लोके आत्मसंविदः आत्मज्ञानस्य प्रका

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथाद्याब्दे बीजका सा प्राचे लौकिकभाषणम् ॥ द्वितीये चांक्वर्णादि लिलेखाब्दे तृतीयके ॥ ३८ ॥ स्वत एव पुराणानां कथाः प्रोवाच बुद्धियुक् ॥ सांगं वेदं चतुर्थेऽब्दे तथा शास्त्राणि पंचमे ॥ ३९ ॥ षष्ठे वेदांतेनैपुण्यं सममेवेदसिलज्ञताम् ॥ प्रापाथाष्टमवर्षे तु कर्तुं स्वौद्वाहिकं विधिम् ॥ ४० ॥ उद्युक्तां स्वांविक्तां प्राह बीजकारव्या सरस्वती ॥ बीजकोवाच ॥ नोद्वाहं कुरु मे मातर्नाहं कन्याऽस्मि लौकिकी ॥ ४१ ॥ नष्टज्ञानेऽखिले लोके प्रकाशयात्मसंविदः ॥ गिरमद्वावतीर्णां मामवेह्यंब धरातले ॥ ४२ ॥ न मया सदृशो भर्ता त्रैलोक्ये ज्ञानवान्काचित् ॥ विद्यतेऽतो न कर्तव्यो मद्विवाहोऽप्युद्धिना ॥ ४३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेत्यंबा वचस्तस्याधोद्वाहं नाकरोदथ ॥ संविच्छत्तेर्मंत्रजातं बीजकारव्या समग्रहीत् ॥ ४४ ॥ संप्रदायप्रवृत्त्यर्थं सर्वज्ञापि सरस्वती ॥ न यतः संप्रदायस्य प्रवृत्तिः सद्गुरुं विना ॥ ४५ ॥ संविच्छत्तिर्विदित्वा तामवतीर्णां सरस्वतीम् ॥ संप्रदायक्रमं सर्वं संतुष्टास्यै समादिशत् ॥ ४६ ॥ या बाल्य एवात्मगतिं हि संविच्छत्तयंबिकेत्याप पितुश्च नाम ॥ तां बीजकाश्यां किल सप्तचत्वारिंशत्तमं सद्गुरुमानताः स्मः ॥ ४७ ॥

शाय पृथिव्यां ग्रातां साक्षात्सरस्वतीम् अवेहि त्वमिति शेषः ॥ ४२ ॥ तथापि त्वं पतिं कुर्विति चेत्तत्राह- नेति । अल्यबुद्धिना पत्या ॥ ४३ ॥ अंबा माता नाकरोत् न चकार । संविच्छत्तेः ज्येष्ठभगिनीसकाशात् मंत्रजातं सकलमंत्रान् ॥ ४४ ॥ पूर्वोद्धं पूर्वान्वयि । यतः गुरुं विना संप्रदायप्रवृत्तिर्न भवति ॥ ४५ ॥ अस्यै बीजकार्यै ॥ ४६ ॥ सप्तचत्वारिंशत्तसंब्यं संविच्छत्तयंबां प्रणमति-येति । या बाल्ये वयस्येव पितुश्चिन्मुद्वात्मकाशादात्मगतिमा

सन्नातं संविच्छत्संप्रविकेति नाम च प्राप बीजकाया ज्येष्ठां तां सप्तचत्वारिंशं गुरुं नत्ताः स्मः ॥ ४७ ॥ कोडीशाच्चतुर्गुहणां चरितपाठादिकलमाह-चतुर्गुहणामिति । कोडीशाचरिताद्विष्णौ भक्तिं वीरचरितात्कामजयम् । विष्णुद्वारितादुत्तमसंवाते संविच्छत्संप्रविकेति द्विज्ञानलाभं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ४८ ॥ इति श्रीगुरुप्रपराचरित्रे पूर्वार्द्धेऽर्थसूत्र्यभिधायी टीकायामष्टाविंशः सर्गः ॥ २८ ॥ ऊनत्रिंशे पंचपंचवैर्गीबीजका स्तुता । वैदिकाश्चः स्ववियेव कविपृष्टेति

चतुर्गुहणां चरितं सुपुण्यं कोडीशतो यः प्रपठच्छृणोति॥ भक्तिं हरौ कामजयं स्वपत्यं विज्ञानलाभं लभते स भक्त्या॥ ४८ ॥ इति श्रीगुरुप्रपराचरित्रे पूर्वार्द्धे कोडीशादिचतुर्गुरुवर्णनं नामाष्टाविंशः सर्गः॥ २८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच॥ बीजकापि चकाराऽथ सर्वं पूजादिकं क्रमम्॥ साक्षाद्बीजवतीर्णाऽपि संप्रदायाभिगुप्तये ॥ १ ॥ कवितां बहुधा चक्रेऽतिरसां नवसद्रसैः ॥ सा शार्ङ्गधरमुख्येषु निबंधेषु सुविश्रुता ॥ २ ॥ पंगुः शीघ्रगतिश्चाभूत्सुहृदस्तथाऽश्रुतिः ॥ दूरश्रुतिरवाग्ममी बीजकांवाक्पेक्षणात्॥ ३ ॥ इत्थं चातक्यं सामर्थ्यं बीजकायाः समीक्ष्य ताम् ॥ मेनेऽखिलो जनः साक्षाद्भरोद्धतां सरस्वतीम् ॥ ४ ॥ अथाखिलेषु देशेषु बीजकाख्या सरस्वती ॥ प्रसिद्धाऽभूच्च तां द्रष्टुं देशेभ्यः संययुर्बुधाः ॥ ५ ॥ वैदिकाः स्मृतिमार्गज्ञास्ताः किंकाः शब्दवेदिनः ॥ मीमांसावेदिनश्चापि सिद्धांतज्ञाः स्थिराशयाः ॥ ६ ॥ योगाभ्यासरताः पंचोपासनागामिनः पृथक् ॥ ज्योतिर्विदश्च भिषजः संगीतज्ञास्तथाऽखिलाः ॥ ७ ॥ चतुष्पाष्टिकलाभिज्ञाः पृथक्स्वस्वकलोन्नताः ॥ नानालंकारनिपुणाः कवयो नवसद्रसैः ॥ ८ ॥ कुर्वतः काव्यवैचित्र्यं बीजकास्तुतिहेतुकम् ॥ तथान्ये बहुशः प्राप्तास्तत्र नीतिविदादयः ॥ ९ ॥ प्रणेमुर्बीजकां देवीं सर्वैर्भक्तिमन्विताः ॥ तुष्टुर्विनिविधैर्वाक्यैः स्वकीयविषयान्वितैः ॥ १० ॥

चेत्येते ॥ २९ ॥ बीजकेति ॥ १ ॥ शृंगारादिनवसद्रसैरतिरसाम् उत्तरसयुक्ताम् ॥ २ ॥ बीजकाष्टपावलोक्तात् । अंधः सुदृष्टिः । अश्रुतिः बधिः दूरश्रुतिः । अवाक् दिव्यवाग् बभूव ॥ ३ ॥ धरापामुत्पन्नां सरस्वतीं मेने ॥ ४ ॥ ५ ॥ तानेवह-वैदिका इति चतुर्भिः । स्थिराशयाः स्थिरचित्ताः वेदातिविदः ॥ ६ ॥ पंचायतनोपासनाविदः । भिषजो वैद्याः ॥ ७ ॥ उन्नता उत्तमाः उपाहारुपाकावलंकारकुशलाः नवसैः काव्यरूपं वैचित्र्यं विचित्र काव्यं

कुर्येत इति योज्यम् ॥ ८ ॥ १० ॥ तत्रादौ वैदिकाः स्वविद्यारूपिणीं स्तुवंति—प्रागिति । निर्गुणतः निर्गुणात् । प्रणवस्य सर्वशब्दयोनित्वं प्रसिद्धम् ॥ ११ ॥ प्राक् सुब्रह्मादौ अखिलं विश्वं सृजतो ब्रह्मणो मुखेभ्यः कर्मोपास्तिज्ञानकांडान्तिका वेदत्रयी मंत्रमयी अथर्वणवेदरूपा या विद्या द्विजेभ्यः पुरुषार्थदाऽभूत् ॥ १२ ॥ स्मार्ताः स्मृतिरूपिणीं स्तुवंति—मन्वादिकेभ्य इति । सदाचारस्य सुवृत्तिहेतुः सुप्रवृत्तिकारणम् । पृथक् स्वधर्मब्राह्मणादिवर्णान् रक्षति ॥ १३ ॥ तार्किकास्तर्करूपां स्तुवंतीत्याह—येति । बहुतर्कर्गुणीं महत्तरा ॥ १४ ॥ वैय्याकरणाः शब्दरूपां स्तुवंति—येति । अखिलशब्दानां वैदिका ऊचुः॥प्रागाविरासीत्प्रणवस्वरूपा परात्मनो निर्गुणतोऽपि विद्या॥या मूलभूता खलु शब्दजाते तां बीजकारूपधरां नताः स्मः॥ ॥१॥ विधेर्मुखेभ्यः सृजतोऽखिलं प्राक्कांडत्रयी मंत्रमयी च विद्या ॥ याभृद्विजेभ्यश्चतुर्येदात्री तां बीजकारूपधरां नताः स्मः॥१२॥ स्मृतिज्ञा ऊचुः ॥ मन्वादिकेभ्यः स्मृतिरूपिणी प्राग्याभूत्सदाचारसुवृत्तिहेतुः ॥ पृथक्स्वधर्मैः परिपाति वर्णांस्तां बीजकारूपधरां नताः स्मः ॥ १३ ॥ तार्किका ऊचुः ॥ या वै कणाद्वीतममूत्ररूपा विद्याऽऽविरासीद्बहुतर्कर्गुवी ॥ यया पुमान्वेत्त्यखिलान्पदार्थांस्तां बीजकारूपधरां नताः स्मः ॥ १४ ॥ शब्दज्ञा ऊचुः ॥ याऽऽविर्बभूवाखिलशब्दगर्भा विद्या महेशाच्छ्रुतिवक्ररूपा ॥ व्यक्तीकृता पाणिनिना स्वसूत्रेस्तां बीजकारूपधरां नताः स्मः ॥ १५ ॥ मीमांसका ऊचुः ॥ यां जैमिनिः प्राह पुरा सुसूत्रैर्यज्ञाद्यनेकाखिलकर्मणुर्वीम् ॥ मीमांसिकां स्वर्गफलप्रदात्रीं तां बीजकारूपधरां नताः स्मः ॥ १६ ॥ वेदांतिन ऊचुः ॥ संवित्परा योपनिषत्प्रसृता संवर्द्धिता व्यासपदैः सुगूढा ॥ व्यक्तीकृता शंकरपूज्यपदैस्तां बीजकारूपधरां नताः स्मः ॥ १७ ॥ उपासका ऊचुः ॥ शंखेन नीताः श्रुतयो यदाद्या ईशात्तदा तंत्रमयी सुविद्या ॥ योपासनापंचपराविरासीतां बीजकारूपधरां नताः स्मः ॥ १८ ॥

गर्भभूता महेशाच्छंकरात्पादुर्बभूव । श्रुतिवक्ररूपा वेदमुखरूपा । “मुखं व्याकरणं स्मृतम्” इत्युक्तेः ॥ १५ ॥ मीमांसकाः कर्मविचाररूपां स्तुवंति—यामिति । गुर्वी बृहत्तरा । मीमांसिका कर्मविचाररूपा ॥ १६ ॥ औपनिषदा ज्ञानरूपां स्तुवंति । संविदिति । या परा चरमवृत्तिरूपा संविद—ज्ञानम् । तत्त्वमस्यादिवाक्यजन्या ॥ १७ ॥ उपासकाः पूजादितंत्ररूपां स्तुवंति—शंखेनेति । यदा श्रेष्ठाः श्रुतयः शंखामुरेण नीतास्तदा पंचायतनपरा उपासना

या शिवात्मादुर्बभूव ॥ १८ ॥ योगिनो योगरूपां स्तुवति । जेवेति । ऐक्यविधौ एकत्वविधाननिमित्तम् । धातृर्ब्रह्मं गंतुं पतंजलिः यामैक्यसूत्र

रूपां योगसूत्ररूपायाह ॥ १९ ॥ ज्योतिर्विदः स्वविधारूपां स्तुवति । ब्रह्मादिभिरिति । विधिज्ञैः देवज्ञैः सिद्धांतसंज्ञाष्टादशसिद्धांतसंज्ञका । भूतमविष्य
वक्त्री । आयैः श्रेष्ठ्यां श्रुतेर्वेदस्य नेत्ररूपा चोका । तदुक्तं नारदसंहितायाम् “ वेदस्य निर्मलं चक्षुर्ज्योतिःशास्त्रमनुत्तमम् ” इति ॥ २० ॥ वैद्याः स्ववि
धारूपां स्तुवति । धन्वंतरीति ॥ २१ ॥ साक्षात्सरस्वतीं तां दर्शनेन संतुष्टाः संतो ब्रह्मयैः पूजितवंतः ॥ २२ ॥ ते निखिलाः वैदिकाद्यास्तां प्रति निज

योगिनं उचुः॥जीवात्मनोरैक्यविधौ सुषुम्नामार्गेण गंतुं किल धातृश्रमा॥यामाह पातंजलिरैक्यसूत्रां तां बीजकारूपधरां नताः स्मः॥
॥१९॥ज्योतिर्विदं उचुः॥ब्रह्मादिभिर्या कथिता विधिज्ञैः सिद्धांतसंज्ञा गतभाविवक्त्री॥याऽऽयैः श्रुतेर्नैत्रमर्याति चोक्ता तां बीजकारूपधरां
नताः स्मः ॥ २० ॥ वैद्या उचुः ॥ धन्वंतरीत्याख्यकविष्णुतः प्राग्याभूत्सुविद्याखिलरोगहंत्री ॥ यस्यां विक्रित्सा बहुधौषधीभिस्तां
बीजकारूपधरां नताः स्मः ॥ २१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ स्वस्वात्मविद्यामिति भावयंतः परेऽथ सर्वे स्तुतिभिः स्तुवंतः ॥ ताम्
शुक्राद्वैश्वं तदा पुष्टुजः सरस्वतीं दर्शनतोऽतितुष्टाः ॥ २२ ॥ पप्रच्छुरेनां निजसंशयांस्ते स्वस्वासु विद्यासु गतान्समस्तान् ॥ यद्ये
स्तु पृष्टं कथितं तथा ते निःसंशयाः प्राप्तमुदस्तदासन् ॥ २३ ॥ कवयस्तुष्टुवुः सर्वे रसैर्नवभिरन्वितैः ॥ पद्यैस्तां बीजकां देवीं प्रश्र
यावन्तताः स्थिताः ॥२४॥कवय उचुः॥ शृंगाराब्धातिहास्यान्यसकल्युवतिः स्वादिषद्रौद्ररूपा वीरा पावंडहंत्री कुमतिनृभयदा मंदवी
भत्सकत्री ॥ सामर्थ्येऽन्यदुता या नतजनसदया ब्रह्मविद्याऽतिशान्ता वाक्साऽस्मान्बुद्धिमांद्यान्नवरसजननी बीजकाख्या प्रपातु॥२५॥

संशयाच्च पप्रच्छुः । पृच्छेद्विकर्मत्वं ते वैदिकायाः प्राप्तसंतोषा बभूवुः ॥ २३ ॥ पद्यैः श्रोकैः ॥ २४ ॥ नवरसाश्रयत्वं वर्णयंतः कवय उचुः । शृंगा
राहचेति । शृंगारयुक्ता । मनोधर्मस्य शृंगाररसस्यालंबनमिति यावत् । अतिहास्यास्पदाः अन्याः सर्वयुवतयो यस्याः सा । स्वादिषस्तु आत्मैक्यकर्तृषु अना
त्मसु वा रौद्ररूपा क्रूररूपा । वीरा वीरसालंबना कुतः पातण्डहंत्री पावंडभयनाशिका । कुमतीनां कुबुद्धीनां नृणां भयदात्री । मंदवीभत्सकत्री भेदनां

बुद्धिहीनानां बीभत्सं निंदाहर्त्तुं करोति सा सामर्थ्यविषये अतिशयेनादुता वक्तृत्वादिषु अतिसामर्थ्यवतीत्यर्थः । नम्रजनेषु दयायुक्ता ज्ञानविषयाजति
 शांता या सा वाणी बुद्धिमांसादस्मान् प्रपातु रक्षतु बुद्धेर्याद्यं दूरीकरोत्वित्यर्थः ॥ २५ ॥ उत्कृष्टविद्यासु सर्वसद्गुणयुक्ताऽसि त्वमिति शेषः ॥ २६ ॥
 शीतोष्णवृष्टिभिः व्याकुलशरीराणां शीतादिकालानुरूपकंठजलवासादिकर्तृणां निगृहीतैर्द्रियाणां यज्ञादिषु दीक्षितानां तपोयज्ञादिभिः साधनैर्दुर्लभेन तव
 दर्शनेन वयं धन्याः स्मः ॥ २७ ॥ त्वं सरस्वत्यसि अत्र त्वयि संशयो नास्ति यद्यपि किञ्चित्प्रष्टव्यं वचोस्ति । निजमातरं प्रति अल्पबाला यथा तथा
 श्रुता त्वमस्माभिरिलावतीर्णां सरस्वती ज्ञानमयीति साक्षात् ॥ यथा तथाऽत्रापि दृशाद्य दृष्टाऽस्युत्कृष्टविद्याखिलसद्गुणाढ्या ॥
 ॥ २६ ॥ वयं तु धन्यास्तव दर्शनेन तपोमखाद्यैश्च सुदुर्लभेन ॥ शीतोष्णवृष्टीकुलविग्रहाणां यतैर्द्रियाणामपि दीक्षितानाम् ॥
 ॥ २७ ॥ सरस्वती त्वं न हि संशयोऽत्र प्रष्टव्यमत्रास्ति तथापि किञ्चित् ॥ चेन्मन्यसे तज्जननि प्रगुञ्जो यथाल्पबाला निजमातरं
 वै ॥ २८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वा कवीनां वचनं तदानीं तान्बीजकाहोदमनाग्धसंती ॥ स्वांतःस्थितः संशय उच्यतां मे श्रुत्वे
 ति चोचुः कवयोऽपि हृष्टाः ॥ २९ ॥ कवय उचुः ॥ या कुंद इत्यादिभिर्बन्धैः प्राग्भारती शुक्लतनुः कवीन्द्रैः ॥ प्रोक्ता तदुक्तिर्वि
 परीतरूपा यतोऽसि नीलोत्पलरुक्त्वमद्य ॥ ३० ॥ इत्थं काव्यं वचः श्रुत्वा बीजकाऽह पुनश्च तान् ॥ कुर्वती दूरतस्तेषां संशयं तु
 सद्गुक्तिभिः ॥ ३१ ॥ शृणुध्वं कवयः सर्वे यथाऽहं कृष्णतां गता ॥ वक्ष्ये तत्कारणं सर्वं शुष्मसंशयनाशनम् ॥ ३२ ॥ सर्वेषां हृद्गता
 बुद्धिस्तद्वन्मद्रूपसुज्वलम् ॥ यथा तस्याः स्थितिलोके वर्णो भवति मे तथा ॥ ३३ ॥
 मन्यसे चेत् प्रब्रूमः । वयमिति शेषः ॥ २८ ॥ मनाक्किञ्चित् हसंती ॥ २९ ॥ पूर्वं कवीन्द्रैः शुक्लदेहा या कथिता सा उक्तिर्विपरीता अद्य जाता ।
 यतस्त्वं नीलकान्तिरसि ॥ ३० ॥ कवीनामिदं काव्यं कविर्बन्धि वचः श्रुत्वा दूरतः कुर्वती निराकरणं कुर्वती तान् आह ॥ ३१ ॥ तत्कारणं नील
 त्वकारणम् ॥ ३२ ॥ सर्वहृद्गता बुद्धिर्यथा तद्वत् मे मम रूपमुज्ज्वलं प्रकाशमानम् । तस्याः बुद्धेलोके यथा स्थितिः वर्तनं तथा मम वर्णो भवति ॥ ३३ ॥

यथा बुद्धेः परिणामस्तथा मद्रूपं भवतीत्याह । वासनारहितत्वेन शुद्धयां बुद्धौ सत्यागहं शुक्ला भवामि । अलपार्थयुजि अत्यविषययुक्तयां बुद्धौ पीतकान्तिः । बहुविषयमिश्रितायां बुद्धौ रक्ता । अतिविषययुक्तयां बुद्धौ कृष्णा भवामीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ एतदेव स्पष्टमाह—कृतकस्या इति । कृतयुगे सर्वे जनाः विषयहीनान्तःकरणाः अतः कृतकस्याः शुद्धस्वरूपबुद्ध्या विषयसंबन्धरहितत्वेनात्माकारया शुद्धबुद्ध्या सहसा शुक्लवर्णोत्पन्नम् ॥ ३५ ॥ तदेव श्रेष्ठं मद्रूपं शुद्धबुद्धिमयं शुक्लमित्येव सर्वतः सर्वैः कवीन्द्रैर्वर्णितम् ॥ ३६ ॥ ज्ञेतायुगे तु वेदत्रयी ब्रह्ममुखादुत्पन्ना । लोको जनः स्वर्गफलेच्छुः सन् तया श्रुत्या कर्मबुद्धिं रासीत् ॥ ३७ ॥ किंच यदा यस्मिन् काले स्वर्गरूपविषयदूषितत्वेऽपि वेदोक्तकर्मपरत्वात् अणु किंचिन्मिश्रा दिव्यभोगविषयिणी तदा ज्ञेतायां तेन हेतुना

शुद्धबुद्धौ तु शुक्लाहमरपार्थयुजि पीतरक्त ॥ बह्वर्थायां मतौ ताम्रा कृष्णात्यन्तार्थयुद्धमतौ ॥ ३४ ॥ कृतकस्याः कृतयुगे सर्वे निर्विषयांतराः ॥ शुद्धस्वरूपबुद्ध्या वै शुक्लाहमभवं तदा ॥ ३५ ॥ तदेवाद्यं हि मद्रूपं शुद्धबुद्धिमयं परम् ॥ वर्णितं तत्कवीन्द्रैश्च शुक्लमित्येव सर्वतः ॥ ३६ ॥ विधिवक्त्रसमुद्भूता ज्ञेतायां तु श्रुतित्रयी ॥ स्वर्गकामोऽखिलो लोकस्तयाऽसीद्यज्ञकर्मधीः ॥ ३७ ॥ अमृद्भेदोक्तकर्मत्वादबुद्धिर्मिश्रा यदा त्वणु ॥ हेतुना तेन मद्रूपं पीतरक्तमभवत्तदा ॥ ३८ ॥ शंखामुरेण वेदेषु हतेष्वीशात्तदागमाः ॥ द्वापरादौ समुत्पन्नाः पंचोपास्तित्प्रवर्तकाः ॥ ३९ ॥ तदा लोकेऽखिलाश्चासन्सकामार्चनतत्पराः ॥ निष्कामार्चा परित्यज्य नानाकामयुतंतराः ॥ ४० ॥ बुद्धिस्तदाऽखिलांतःस्थामिश्रिता बहुकामतः ॥ अहं चारुणतां प्राप्ता लोकबुद्धयनुरुपिणी ॥ ४१ ॥

मद्रूपं पीतकान्त्यभवत् ॥ ३८ ॥ रक्तवर्णप्रयोजनमाह—शंखामुरेण वेदेषु हतेषु सत्सु तदा शिवादागमास्तंत्रमार्गाः द्वापरादावुत्पन्नाः किंभूताः पंचायतनोपासनाप्रवर्तकाः ॥ ३९ ॥ आगमा यदोत्पन्नास्तदा सकला जनाः निष्कामपूजां त्यक्त्वा धनादिनानाकामयुक्तान्तःकरणाः संतः सकामपूजापरा बभूवुः । ज्ञेताद्वापरयुगस्थितयोजनयोः सकामत्वसाम्येऽपि वेदोक्तकामोक्तकर्मभेदेनाभुमिषिकैहिककामनाभेदेन च तत्तद्बुद्धौ किंचिन्मालिन्यं बहुमालिन्यं च भवतीति भावः ॥ ४० ॥ जनाः सकामोपासनापरा यदा तदा सर्वहृदिस्थिता बुद्धिः कामतः विषयेच्छामिश्रिताऽस्तीति । अहमपि तेषां बुद्धिसदृशहृदिपिणी रक्तभावं प्राप्ता ॥ ४१ ॥

कविप्रशविषयम् आत्मनः कृष्णरूपत्वकारणं वक्तुं कलौ जनबुद्धीनां बहुमालिन्यमाह द्वाप्त्याम्-प्राप्त इति । निरंकुशाः स्वतंत्राः ॥ ४२ ॥ अतस्तद्भूता कलिस्थजनहृद्गता ज्ञानहीनविषययुक्ता च ॥ ४३ ॥ ततो हेतोः शुद्धज्ञानरूपिणी निर्मलपि कृष्णरूपाऽवयम् ॥ ४४ ॥ प्रत्यक्षं श्रुतिरूपेण दृश्यं मय रूपम् ॥ ४५ ॥ ज्ञानरूपा षण्णवभावनारूपा शुद्धचिचैहृदि आत्मानुचितेन शुद्धा भाव्यते ॥ ४६ ॥ त्रेतायां श्रुतिरूपाऽहं कलुषज्ञानैः विश्रज्जनैः कर्मनिष्ठैः

प्राप्तेऽथाद्य कलौ घोरं द्विजाः सर्वे निरंकुशाः ॥ वर्जिताश्च सदाचरैः शिशोदरपरायणाः ॥ ४२ ॥ वेदे शास्त्रे च नो निष्ठा केषामपि कलौ युगे ॥ अतस्तद्भूता बुद्धिज्ञानहीनार्थसंयुता ॥ ४३ ॥ ततः कृष्णाऽभवत् चाहं ज्ञानरूपाऽपि निर्मला ॥ यथा पूर्वं स्थितास्स्यं तर्बहिरित्यं युगेयुगे ॥ ४४ ॥ लोकानां बुद्धितुल्यं तु रूपं संधारयाम्यदः ॥ प्रत्यक्षं युगभेदेन दन्मद्रूपं वदामि तत् ॥ ४५ ॥ आत्मानु चित्तनाम्नित्यमहं मुनिवरैः कृते ॥ हृद्देशे विधृता शुक्लैकाररूपाभलाशयैः ॥ ४६ ॥ उपांशुपाठात्रेतायां श्रुतिरूपा तु कर्मठैः ॥ मिश्रज्ञा नैधृता कंठे पीता ज्ञानादिरूपिणी ॥ ४७ ॥ द्वापरे श्रुतिरूपैव धृताद्वा पठनादहम् ॥ सकामैः कलुषज्ञानैर्जिह्वयातस्तथाऽरूपा ॥ ४८ ॥ नष्टज्ञानैः कलौ विप्रैः पाठहीनैरबुद्धिभिः ॥ पुस्तके लिपिरूपाऽहं कृष्णाभा विधृता श्रुतिः ॥ ४९ ॥ अतः कृष्णावतीर्णाऽहं कलौ विप्रैर्यथा धृता ॥ नष्टज्ञानप्रवृत्त्यर्थं संप्रदायक्रमादुवि ॥ ५० ॥ अजानद्विर्बीजकां मां नीलोत्पलसमद्युतिम् ॥ पृथैव कविभिः प्रोक्ता कलौ शुद्धा सरस्वती ॥ ५१ ॥

कर्तृभिरुपांशुपाठेन कंठे धृता यदा तदा पीताऽवयम् ॥ ४७ ॥ द्वापरे मलिनज्ञानैर्वितः सकामैः पुरुषैः प्रत्यक्षपठनेनाहं वेदरूपा जिह्वया धृता तथा जिह्वावत् रक्तवर्णा जाता ॥ ४८ ॥ कलौ ज्ञानहीनैर्विबुद्धिहीनैरल्पबुद्धिभिश्च जनैः श्रुतिः पुस्तके कृष्णरूपा कृष्णाभा कज्जलेन कृष्णलिपिरूपाऽहं विधृताऽस्मि ॥ ४९ ॥ अतोहं कलौ कृष्णा कृष्णरूपाऽवतीर्णीस्मि । बुद्धिवाण्यधिष्ठातृत्वान्मम लोकबुद्धिसदरां वेदवाणिर्तुल्यं च स्वरूपं भवतीति भावः ॥ ५० ॥ ५१ ॥

भवामीत्यध्याहारः ॥ ५२ ॥ अष्टचत्वारिंशत्संख्याकां बीजकांवां प्रणमति-वाण्येवेति । स्पष्टोऽर्थः ॥ ५४ ॥ एतत्संगकथाश्रवणादिफलमाह-बीजकेति । त्रिसमये त्रिकाले । अनुदिनं प्रतिदिनम् ॥ ५५ ॥ इति श्रीगुरुपरपराचरित्रे पूर्वोद्धृतस्फूट्यभिधायां दीकार्यामेकेनविंशः सर्गः ॥ २९ ॥ त्रिंशे तु पंचषष्ट्यैर्जडोऽवाक्यपया मृषित्व । भट्टोऽय मदनानंदः कामजेतेति चेष्यते ॥ ३० ॥ कश्चिदिति । हस्तपादैः शक्तिरहितः । अन्यापि

युष्माभिर्युक्तं स्तोत्रं स्वविद्याभेदतः पृथक् ॥ तेनाहं चातिसंतुष्टा पठतां वाछितार्थदा ॥ ५२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं श्रुत्वा वचो देव्या विद्वांसो वैदिकादयः ॥ नत्वा प्रदक्षिणीकृत्य तां ययुः स्वं निकेतनम् ॥ ५३ ॥ वाण्येव साक्षाद्बुधधावतीर्णां विद्वज्जनानंदकरी मुवाचैः ॥ तां बीजकाख्यां वयमष्टचत्वारिंशत्तमं श्रीगुरुमानताः स्मः ॥ ५४ ॥ बीजकाभिधगिरश्चरितं यः संशृणोत्यपि पठेदघनाशम् ॥ श्रद्धया त्रिसमयेऽनुदिनं च पंडितो भवति मूर्खवरोऽपि ॥ ५५ ॥ इति श्रीगुरुपरपराचरित्रे पूर्वोद्धे बीजकांवाचरित्रवर्णनं नामैकोनविंशः सर्गः ॥ २९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ कश्चिद्विजाभंकोऽथासीत्करपादैरशक्तिमान् ॥ जन्मनैव तथांधोभून्मूकोऽन्यापि तभक्ष्य भुक् ॥ १ ॥ यश्चालस्यंघ्रिकस्तः कदाचिन्नेषदप्यसौ ॥ शङ्कन्मूत्रनिसर्गश्च स्थितिस्थानेऽस्य चाभवत् ॥ २ ॥ दुःखितौ पितरौ तस्य हस्तैर्निष्कास्य तन्मलम् ॥ दशाब्दाक्रमणेप्यस्य स्थितौ नेषदतिक्रमः ॥ ३ ॥ कृच्छ्रादष्टमवर्षेऽस्य पित्रोपनयनं कृतम् ॥ गायत्री मंत्रितं वारि निक्षिप्यास्य मुखे बलात् ॥ ४ ॥ श्रुता धरावतीर्णार्थं तेन विप्रेण बीजका ॥ यादृा सरस्वती दुःखं हंतीक्षणतोऽखिलम् ॥ ५ ॥

तभक्ष्यभुक् परदानान्नभोक्ता ॥ १ ॥ पादहस्तैरीषदपि न चलति चंचलो न भवति ॥ २ ॥ दुःखयुक्तौ बभूवुः दशवर्षातिक्रान्तावपि बालस्थितौ व्यति क्रमो न जातः ॥ ३ ॥ कृच्छ्रात्कालातिक्रमस्तकटात् । ननु मूकेन गायत्र्युच्चारणं कथं कृतमिति चेत्तत्राह-गायत्रीति ॥ ४ ॥ धरायामवतीर्णाऽदृा साक्षा

रसरस्वती । ईक्षणतः दर्शनमात्रेण ॥ ५ ॥ निक्षिप्य स्थापयित्वा । आदितः जन्मारभ्य ॥ ६ ॥ तथाविधं जडहृषं बालं च ॥ ७ ॥ बीजकांबायाः
कृपाबलोकनेन ॥ ८ ॥ ९ ॥ यथोपलः पाषाणः प्रत्यक्षं जडोस्ति तथा दशाब्दोऽहं हस्तपादैश्चलश्चांचल्यरहितोऽभवम् । न केवलमेतावत् अपितु
कुकायः कुस्तिर्तदेहः । वाङ्मनेत्रकर्णस्यक्ताः स्वस्ववृत्तयो यस्य । पितृतः पितृभ्यां कर्तृभ्यां दत्तमन्नं पानं च यस्य ॥ १० ॥ मलमूत्रनिष्कासनदुःखि
तेन मे पित्राजतिकेहेन जडोऽपि ते तव चरणसमीपेऽनंतजन्यकृतपुण्यैरानीतोऽस्मि ॥ ११ ॥ अतिजडस्य तव कथं मत्स्तुतौ प्रवृत्तिरित्याशंक्याह । एतादृश
गृहीत्वाथ शिशुं पृष्ठे स विप्रो बीजकां ययौ ॥ निक्षिप्याग्रे शिशुं तस्याः प्रोचे तद्वृत्तमादितः ॥ ६ ॥ श्रुत्वा वृत्तं बीजकां
बा दृष्ट्वाऽर्भं च तथाविधम् ॥ कृपाद्रया दृशा बालं पश्यति स्म सरस्वती ॥ ७ ॥ तत्क्षणे बीजकांबायाः स बालः करुणक्षणात् ॥
बभूव चारुसर्वांगो ननामोत्थाय तां स्वतः ॥ ८ ॥ प्रांजलिः पुरतः स्थित्वा बीजकांबी विलोकयन् ॥ प्रेमगद्गदया वाचा तुष्टवैनां
सरस्वतीम् ॥ ९ ॥ बाल उवाच ॥ यथोपलोऽद्वाऽचल एव नित्यं तथाभवं चांग्रिकैः कुकायः ॥ वाङ्मनेत्रकर्णोऽज्ञातसर्ववृत्ति
ईत्तान्नपानः पितृतो दशाब्दः ॥ १० ॥ अनंतजनमार्जितपूर्वपुण्यैः संप्रापितस्त्वत्पदसन्निधौ मे ॥ विण्मूत्रनिष्कासनदुःखभाजा पि
त्राऽहमत्यंतजडोऽपि कष्टात् ॥ ११ ॥ एतादृशोऽप्येव तवेक्षणाद्वै कृपायुताच्चाहमर्निद्वकायः ॥ जातोऽखिलज्ञोऽद्य यथा हि दत्तात्रेये
क्षणात्प्राक्कृतवीर्यसूनुः ॥ १२ ॥ धीवाण्यधिष्ठात्र्यसि चाखिलानां सरस्वती ज्ञानमयी त्वमद्वा ॥ स्तुतिर्मयात्वेन कथं भवेत्ते स्नानं
पयोब्धेरिव धेनुदुग्धैः ॥ १३ ॥ तस्मान्नातिं केवलमेव कुर्वे मुहुर्मुहुस्तैऽग्निपुगाय नान्यत् ॥ महोपकाराय यथा सवित्रे कुर्वति सर्वे
नतिमेव नान्यत् ॥ १४ ॥

इति । ईक्षणादर्शनमात्रेण पवित्रदेहः अतः सर्वज्ञो जातोऽस्मि । तत्र दृष्टांतः दत्तात्रेयदर्शनेन कार्तेवीर्य इव । स हि बाल्येऽत्यंतं जडो दत्तात्रेयदर्शने गण
पतिमंत्रं लब्ध्वा तज्जपात्कालांतरे महत्त्वं प्राप्त इति गणेशपुराणे । त्वयि तु साक्षात्सरस्वत्यां दर्शनमात्रेण जाड्यनिर्वर्तितत्वं नाश्रयमिति भावः ॥ १२ ॥
पयोब्धेः क्षीरसमुद्रस्य ॥ १३ ॥ तस्मान्नातिं नमस्कारमेव पुनःपुनः करोमि । यथा महान् चक्षुःप्राप्तिरूप उपकारो यस्मात्तस्मै सूर्याय सर्वे जनाः नमस्का

रमेव कुर्वीते नान्यत् । महोपकारकर्तुर्नमस्कारातिरिक्तं प्रत्युपकाराय न भवतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ विश्रान्तः पूर्णोभिवेकविधिना ॥ १५ ॥ संप्रदायक्रमं
 तंत्रोक्तपूजादि ॥ १६ ॥ उत्तरार्द्धमृचरान्वयि ॥ १७ ॥ गुरुहितोपदेष्टा । एत इत्यादुत्तरान्वयि ॥ १८ ॥ भवनसौख्याय भवनानंदाय ॥ १९ ॥ एते
 नृपंचाशत्संख्यकं भट्टानंदं प्रणमति-इत्यभिहिते । इज्यपादः पूज्यकरणः इज्याचितं पूज्यपादं ॥ २० ॥ न मुनेह तर्हे न ग्राहवान् ।
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं बालोदितं श्रुत्वाऽतिसंतुष्टाऽथ बीजजा ॥ सर्वमयर्थी दीक्षां ददौ तस्मै विधानतः ॥ १६ ॥
 भट्टानंदेति नामापि चकारास्यातिविश्रुतम् ॥ संप्रदायक्रमं सर्वं भट्टानंदस्तदाऽकरोत् ॥ १६ ॥ बीजकाथ ययौ सिद्धिं
 महतीं योगसेविताम् ॥ बीजकांबाहुपोत्कर्षाद्भट्टानंदोऽखिलज्ञताम् ॥ १७ ॥ प्राप्याखिलानां विदुषां गुरुआसीत्स भूतले ॥
 ततः कालेन महताऽखिलं मभुरहस्यकम् ॥ १८ ॥ दत्त्वा भवनसौख्याय स्वयं ग्राप परां गतिम् ॥ विद्वच्छूढं तदारभ्य भट्टाचार्यं
 जगुर्बुधाः ॥ १९ ॥ इत्थंप्रभावोऽखिलविद्धि भट्टानंदोऽखिलयोगिभिरिज्यपादः ॥ वयं तमिज्याचितमूनपंचाशत्संख्यकं श्रीगुरु
 मानताः स्मः ॥ २० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ भवनानंदसंज्ञोऽभूत्सौंदर्येण स्मरः परः ॥ दृष्ट्वैवं मुमुहुर्यस्य मुखं सद्योऽखिलांगनाः ॥
 ॥ २१ ॥ स्वयं मुमोह नैवासौ सदैवात्ममुखे रतः ॥ चक्रेऽखिलं संप्रदायं विद्वज्जनमुपूजितः ॥ २२ ॥ एकदा भवनानंदं रहः पूजा
 परायणम् ॥ एकाकिनमिति ज्ञात्वा कामिन्यो हृदवादिताः ॥ २३ ॥ सौंदर्योतिशयात्तस्य मोहिता भदनादुराः ॥ यथुस्तत्सन्निधिं
 बह्वयः कामसंकेतदृष्टयः ॥ २४ ॥ गुर्वात्मदेवतैक्येन जपंतं तन्मयं मभुम् ॥ आमयंतं वर्णमालां मन्वते वर्णतः पृथक् ॥ २५ ॥
 इत्थमेकाग्रहृदयं भवनानंददेशिकम् ॥ ईक्षमाणाः स्थिताः सर्वाः समंतात्काममोहिताः ॥ २६ ॥
 संप्रदायं पूजादिकम् ॥ २७ ॥ रहः एकांते । एकदेत्यादिद्वयोरन्वयः । हृदवादिताः कामपीडिताः ॥ २३ ॥ २४ ॥ तन्मयं गुर्वात्मदेवतान्यं मंत्रं जपंतरीक्षणजाः
 सर्वाः स्त्रियः समंतात्स्थिता इत्यन्वयः । मन्वते मंत्रांते पृथक् वर्णमालां आमयंतम् । वर्णमाला च । अक्षरादिशोडश स्वराः कादयो कर्षपताश्चतुर्दश ।
 एवं पंचाशत् । लकारादि अकारपर्यंतं विलोमतः पंचाशत् । अकचटपथशेत्यष्टावनेष्टात्तराशं क्षकारो मेरुरिति तंत्रब्रूतः ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ आत्मकार्यं त्यक्त्वा एकाते श्रीपूजायां सकृं निःस्पृहं च मां प्रति किमर्थं प्राप्ताः ॥ २८ ॥ स्वगृहादन्यत्र स्थले कुलक्षीणां गमनं न योग्यमस्ति ॥ २९ ॥
विस्मृताखिलवृत्तपत्यसकसर्वव्यापाराः ॥ ३० ॥ हे पुरुषार्थे हे पुरुषश्रेष्ठ एकाते तव दर्शनेन वयं धन्याः स्मः । अन्यसौख्यदाः परसौख्यदाः ॥
॥ ३१ ॥ अन्यानामांश्च वंचयित्वा । सौष्ठवेन सौंदर्येण ॥ ३२ ॥ पूर्वाद्धि पूर्वान्वयि ॥ ३३ ॥ ननु परक्षीगमनं दोषावहं कथमहं करोमीति चेत्तत्रा

जपति मदनानंदो नेत्रे उन्मील्य चाग्रतः ॥ ददर्श युवतीस्तन्वीः कटाक्षक्षेपलोचनाः ॥ २७ ॥ ताः पप्रच्छाथ सर्वाः स किमर्थं
यूयमागताः ॥ त्यक्त्वात्मकार्यं श्रीपूजासक्तं मां निःस्पृहं रहः ॥ २८ ॥ स्वगेहाद्वतिरन्यत्र न योग्या कुलयोषिताम् ॥ अश्रूश्चक्षुरमुख्येभ्यो
युष्माकं नास्ति किं भयम् ॥ २९ ॥ श्रुत्वेत्यं मदनानंदं वाक्यं प्रोचुस्तदाखिलाः ॥ हसंत्यो मदनोत्कर्षाद्विस्मृताखिलवृत्तयः ॥ ३० ॥ नार्यं
छत्तुः ॥ पुरुषार्थं वयं धन्याः सर्वास्त्वदर्शनाद्ब्रह्म ॥ वांछां नः कुरु पूर्णां त्वं यतः संतोऽन्यसौख्यदाः ॥ ३१ ॥ वंचयित्वा पतिं शत्रूंश्चक्षुरं
वयमागताः ॥ अन्यामांश्च भवद्वृत्तसौष्ठवेनातिमोहिताः ॥ ३२ ॥ एकाकिनमिति ज्ञात्वा त्वां रहः संस्थितं स्फुटम् ॥ रमस्वातः सदा
स्माभिर्गोपिकाभिर्यथा हरिः ॥ ३३ ॥ त्वं सर्वात्ममतिज्ञानी सर्वगोऽप्यखिलात्परः ॥ अतो न लिध्यसे पापैर्यथा सर्वगतो मरुत् ॥
॥ ३४ ॥ न प्रत्याख्यानमस्माकं त्वया कार्यं स्मराश्रुगैः ॥ आर्तानां त्राणतः सद्यो यशः प्राप्स्यसि निर्मलम् ॥ ३५ ॥ श्रीदेशि
कैर्द्व उवाच ॥ इति तासां वचः श्रुत्वा मदनानंद एकलः ॥ तद्दीप्तं चिंतयामास ध्यानविक्षेपसंकुले ॥ ३६ ॥

हुः—चमिति । सर्वात्मबुद्धिः सर्वगतः सर्वस्मात्परो ज्ञान्यसि । ज्ञाननिष्ठत्वाच्चार्कतृत्वेन नास्मत्संगो दोषावह इति भावः ॥ ३४ ॥ स्मराश्रुगैः कामबाणैः
कीदृशानां रक्षणेन यशः प्राप्स्यसि । आर्तैरक्षणे साधूनां धर्म इति भावः ॥ ३५ ॥ एकलः एकाकी । ध्याने विक्षेपश्चिंतनवस्थितिस्तया व्याप्ते चित्ते ॥ ३६ ॥

चित्तमेवाह-कथमिति षट्भिः ॥ ३७ ॥ बहुध्नीत्य एकेन मया पापभीरुणा किं वाच्यम् ॥ ३८ ॥ यस्य साधयेन इयाः सर्वाः क्षियो मां त्यक्त्वा स्वतो गमिष्यति तादृशः कश्चिन्मंत्रो मया जपितव्यश्चेद्विशिष्टचित्तेन मया मंत्रोऽभूता न स्मर्यत इति योज्यम् ॥ ३९ ॥ अतः केवलं गुरुपादुका मंत्रो मया जपितव्यः ॥ ४० ॥ तर्हि पादुका मंत्रस्मरणं कथं भविष्यतीति चेन्नब्रह्म । यस्य पादुका मंत्रस्य न्यासाद्यशेषा नास्ति स्मृतिमात्रेण सिद्धि

कथं विघ्नोऽयमुत्पन्नो देवताचारते मयि ॥ निवारणं कथं चास्य भविष्यति किलाधुना ॥ ३७ ॥ किं वक्तव्यं मयैताभ्यो बह्वीभ्यश्चै कलेन तु ॥ जुगुप्सितं कर्म कर्तुमुद्यताभ्योऽधभीरुणा ॥ ३८ ॥ जप्यतां चेन्मनुः सिद्धः कश्चिच्छीघ्रपिप्साः स्वतः ॥ गमिष्यत्येव मां त्यक्त्वा यस्य सामर्थ्यतोऽखिलाः ॥ ३९ ॥ अधुना क्षिप्तचित्तेन न मया स्मर्यते मनुः ॥ गुरुणां पादुका मंत्रो जपितव्योऽद्य केवलः ॥ ४० ॥ न्यासादेर्यस्य नापेक्षा स्मृतिमात्रेण सिद्धिदः ॥ प्रागुक्तं गुरुभिर्मह्यं संप्राप्तेऽन्यंतसंकेते ॥ ४१ ॥ श्रीगुरोः पादुका मंत्रो जपितव्यो जनैरिति ॥ न पादुका समो मंत्रः स्मृता रक्षति पादुका ॥ ४२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ मदनानन्द इत्यतर्निश्चित्य पादुका बहुम् ॥ सत्सार श्रीगुरुं ध्यायन्मुद्रां शिरसि चाकरोत् ॥ ४३ ॥ सक्कच्छ्रीपादुका स्मृत्या तदाहुताभिवाभवत् ॥ सद्यस्ताश्चोपतां प्राप्ताः ह्य मिन्यः सकलाः स्थिताः ॥ ४४ ॥ अथ प्रोष्ठार्भिर्धोगानि स्पृशन्त्योऽखिलयोपितः ॥ किं जातमदुतं चैतत्सहसा हृगताद्य नः ॥ ४५ ॥ यदर्थमागताः स्मोऽत्र भवत्सद्य न वापि तत् ॥ यास्यामोऽद्य गृहं स्वीयं कथं चिंतेति नो हृदि ॥ ४६ ॥

प्रबो भवति । संकटप्राप्तौ पुरुषैः श्रीगुरुपादुका मंत्रो जपितव्य इति भट्टानन्दगुरुभिः प्राक् महामुक्तमिति योज्यम् ॥ ४१ ॥ तस्मात्पादुका समानो मंत्रो नास्ति यतः स्मृतैव पादुका रक्षति न तत्र जपाद्योऽज्ञाऽतीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ अतः निश्चित्य मनसि निश्चयं कृत्वा मुद्रां पादुका मुद्रां गुरुमुखैकवेद्याम् । शिरसि द्युतवानित्यर्थः ॥ ४३ ॥ स्मृत्या स्मरणेन ॥ ४४ ॥ द्रक् दृष्टिः गता नष्टा ॥ ४५ ॥ यदर्थमागतास्तत् कार्यं भवतु वा न भवतु परंतु

स्वगृहं कथं यास्याम इति चिंतास्माकं हृद्यस्ति ॥ ४६ ॥ अंधताप्राप्तौ हेतुं संभावयत्य आहुः । अस्माभिरिति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥
 बालोऽपि रज्जुबुद्ध्या सर्वं स्पृशन् फलं दंशादि एति प्राप्नोति यथा तथा साधुं च त्वां कामबुद्ध्या इच्छन्त्यो वयमंधत्वादिकलं प्राप्ता इत्यर्थः ॥ ५१ ॥
 यथा खले सर्वे दुःस्वप्नदत्तं युक्तं न तथा त्वयि मत्पुरुषे युक्तमित्याहुः । अहेरिति भवतीत्यध्याहारः ॥ ५२ ॥ व्यस्तं विलोमं दुःखदम् । खंडनकर्तुः
 अस्माभिर्मदनानेदे निष्कामे कामधीः कृता ॥ तदुद्धवेन दोषेण दृग्गता नो न चान्यथा ॥ ४७ ॥ स एव प्रार्थनीयोऽद्य यथास्माकं
 दृशं पुनः ॥ दास्यत्येव दयालुत्वादपराधकृतामपि ॥ ४८ ॥ इत्थं निश्चित्य ताः सर्वा मदनानंदमादरात् ॥ प्रार्थयामासुरग्रस्थाः कृतां
 जलिपुटाः स्त्रियः ॥ ४९ ॥ स्त्रिय ऊचुः ॥ अपराधस्तवास्माभिर्मूढाभिस्तु कृतो महाद् ॥ तपसोऽद्भुतसामर्थ्यमविज्ञाय तपोनिधे ॥ ५० ॥
 रज्जुबुद्ध्याऽहिमज्ञात्वा बालोऽप्येति स्पृशन्फलम् ॥ साधुं चाभिलषंत्यस्त्वां कामबुद्ध्या वयं तथा ॥ ५१ ॥ अहेस्तामसवृत्तिन्वा
 त्स्वभावः परदुःखदः ॥ साधो सात्त्विकवृत्तेस्तु स्वभावः परसौख्यदः ॥ ५२ ॥ व्यस्तं तत्कथमत्रासीत्साधुसंगतिजं फलम् ॥ खंडि
 तोऽपि ददातीशुश्छेत्तुर्मिष्टरसं यथा ॥ ५३ ॥ साधुः कृतापराधोऽपि सुखमेवापराधिनः ॥ त्वयाऽस्माकं प्रार्थितं चाऽकृत्वा परिहृताद्य
 दृक् ॥ ५४ ॥ यतो नो द्विगुणं दुःखं नेत्थं साधुसमागमः ॥ स्त्रीस्वभावात्तवास्माभिरपराधः कृतो महाद् ॥ ५५ ॥ स त्वया क्षम्यतां
 नूनं सर्वः साधुस्वभावतः ॥ नेत्थं पुनः करिष्यामस्त्वयि दुर्द्धितु सत्तमे ॥ ५६ ॥ त्वत्पद्मां बहुशः कुर्मो नमनान्यधुना वयम् ॥ दृशं
 नः पूर्ववदेहि नत्वा त्वां स्वगृहान्द्रुतम् ॥ ५७ ॥ यास्यामोऽन्वेषणे सक्ताः श्वश्राव्याः संति नः पुरे ॥ अतः शीघ्रं कृपां कृत्वा सहृष्टीः
 कुरु नः प्रभो ॥ ५८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेति बहुशस्तासां प्रार्थनां मदनानिधेः ॥ सदयः श्रीगुरुं ध्यायन्प्रार्थयंश्च तथातिरे ॥ ५९ ॥
 यथा मिष्टरसमिष्टुर्ददाति तथाऽपराधकर्तुः सुखमेव साधुर्ददातीति योज्यम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ यतो दृग्गताद्विगुणं दुःखं जातम् । इत्थं रत्नलाभेन
 नेत्रनाशेन च द्विगुणदुःखजनकः साधुसमागमो न भवति । ननु युष्माभिः कथमपराधः कृत इति चेत्तत्राहुः । स्त्रीस्वभावादिति ॥ ५५ ॥ सः अपराधः सत्तमे
 साधुश्रेष्ठे ॥ ५६ ॥ स्वगृहान् द्रुतं यास्याम इति संबंधः ॥ ५७ ॥ सहृष्टीः उत्तमनेत्राणि ॥ ५८ ॥ श्रुत्वेति सार्द्धेऽप्येकान्वयः ॥ ५९ ॥

तन्मंत्रं गुरुषुदुष्काममंत्रम् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ६० ॥ पुपूज मदनानंद इति शेषः ॥ ६१ ॥ पूजारूपेणादरेण ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ पंचाशत्संख्यं मदनानंदं प्रणमति । मदनभिन्नंदः मदनानंदः । योगानंदयास्त्रिलं रहस्यं योगसाहितं ज्ञानं पूर्णाभिवेकपूर्वकं सर्वमंत्रांश्च ददौ तं नताः स्मः ॥ ६४ ॥ भट्टानंदमदनानंदं दचरित्रश्रवणपाठादिना क्रमेण सर्वज्ञत्वम् उत्कमरूपत्वं च फलं भवतीत्याह । भट्टानंदगुरोरिति ॥ ६५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धृत्यरूपर्याभिधायी

पुनर्जजाप तन्मंत्रं मुद्रावदनपूर्वकम् ॥ सकृन्मंत्रजपान्जातास्ताः सर्वाः प्राप्तादृष्टयः ॥ ६० ॥ प्रणेसुमंदनानंदं प्रार्थयन्त्या मुहुर्मुहुः ॥ हरिद्राकुंजमाद्वैस्ताः पुपूज देवताधिया ॥ ६१ ॥ प्रसादं मदनानंदोऽथाभ्यो देवार्पितं ददौ ॥ संतोषं चाकरोत्तासामित्यं पूजादरेण सः ॥ ६२ ॥ संतुष्टास्तास्ततः सर्वास्तं नत्वा मदनाभिधम् ॥ प्रशंसंत्योऽस्य सामर्थ्यं ययुः स्वं स्वं निकेतनम् ॥ ६३ ॥ इत्थंप्रभावो मदनाभिन्नंदो योगाभिन्नंदाय ददौ रहस्यम् ॥ ज्ञानं सयोगं सुमनश्च यस्तं पंचाशदाख्यं गुरुमाननाः स्मः ॥ ६४ ॥ भट्टानंदगुरोर्यन्मदनानंदस्य चास्त्रिलं चरितम् ॥ शृणुयाद्वा प्रपठेद्यः सर्वज्ञत्वं सुरूपतां लभते ॥ ६५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धृत्य मदनानंदमदनानंदगुरुद्वयकथावर्णनं नाम त्रिंशः सर्गः ॥ ३० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ योगानंदोऽखिलज्ञोऽथ योगाभ्यासरतः सदा ॥ मूलाधाराद्ब्रह्मरंध्रावधिस्था हि सुषुम्णिका ॥ १ ॥ या नाडी तत्सुमार्गेण गत्वाऽसौ ब्रह्मरन्ध्रकम् ॥ गलत्पीथुसमत्रत्यात्पिबतीदोः सुखान्वितः ॥ २ ॥ योगानंदः सदैवासीद्योगीर्गार्वाचितपादुकः ॥ योगाभ्यासं बहुज्जिघ्र्याज्जिज्ञास्यन्स्वमेऽवसत् ॥ ३ ॥

टीकायां त्रिंशः सर्गः ॥ ३० ॥ एकत्रिंशे चतुःश्रपयैर्योगोऽप्यनुसृतः । भीमसिंहद्वयश्चेति नाथाः प्रोक्ताः कथानकैः ॥ ३१ ॥ योगानंद इति । सर्वज्ञो बभूवेत्यर्थः । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १ ॥ मूलाधाराद्ब्रह्मरंध्रावधौ स्थिता या सुषुम्णा नाडी वेन सुमार्गेण । अत्रत्याद ब्रह्मरंध्राच्चन्द्राद्रलितमृतं पिबति । तथा च श्रुतिः “ शतं चैका हृदयस्य नाड्यस्तासां मूर्धनमभिनिःसृतेका । तयोर्द्ध्वमायन्नमृतत्वमेति विष्यग्न्या उत्क्रमणे भवति ” इति । हृदय

स्थेति । हृदयस्थाने शतनाडीनां सुषुम्णाभिन्नत्वं भवति । आयन् गच्छन् इति तदर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ अस्माद्योगानंदात् ॥ ४ ॥ तत्र राजनगरे । विरागी
 वैरागीति प्रसिद्धः । कष्टप्रदेन योगेनात्मसाधनं किम् । आत्मप्राप्तिसाधनं योगो नास्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥ किं तु नामसंकीर्तनं त्यक्त्वा कलिमुगेऽन्यत् साधनं
 नास्तीत्यर्थः । यथा नामसंकीर्तनेनात्मप्रकाशस्तथाऽन्यैः योगेन खेचर्यादिमुद्रासाधनैश्चैवात्मा न प्रकाशत इति योज्यम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ आत्मज्ञा
 नाभावे केवलनामोच्चारणेन सुखं न भवतीत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । अलब्धा अप्राप्ता मिता शर्करा येन तस्य मुखं तदुक्तिभिः शर्करा शर्करेति केवलवचने
 एकदा मरुदेशे शो योगानंदं नृपोत्तमः ॥ तं संप्राप्यार्त्तमनगरं नीत्वाऽस्माद्योगमभ्यसत् ॥ ४ ॥ तत्र काश्चिद्विराग्यैः
 समागत्य नृपोत्तमम् ॥ प्राह योगेन किं राजन्कष्टेनैवात्मसाधनम् ॥ ५ ॥ नामसंकीर्तनं त्यक्त्वा कलौ नान्यद्वि साधनम् ॥ नाम
 संकीर्तनात्सद्यो हृद्यात्मा संप्रकाशते ॥ ६ ॥ तथा न साधनैरन्यैर्योगमुद्रादिकैरपि ॥ श्रुत्वा वैरागिणो वाक्यं दृष्ट्वा मासोन्नपस्तदा ॥
 ७ ॥ योगानंदस्तमाहाथ दर्शयन्योगमुख्यताम् ॥ भो विरागिन्कथं योगाच्छृणुं नाम त्वयोदितम् ॥ ८ ॥ नामोच्चारणे किं सौख्यं
 पुंसोऽनात्मविदो भवेत् ॥ यथालब्धसितस्यास्यं मिष्टं स्यात्किं तदुक्तिभिः ॥ ९ ॥ साक्षाज्जीवात्मनैरेक्यं ब्रह्मरंध्रे भवत्यतः ॥ स
 योगो न भवेदस्यो नात्मविज्ञानमकीर्तनात् ॥ १० ॥ श्रेष्ठ्यं योगस्य वक्त्रेण किं मया वर्ण्यतां बहु ॥ प्रत्यक्षं वच्म्यहं योगे प्रतिज्ञां
 नामधारक ॥ ११ ॥ योगाभ्यासवता स्थेयं मयैकस्मिन्गृह्युना ॥ तत्कपाटं दृढं दत्त्वा षण्णामावधि निश्चलम् ॥ १२ ॥ नामो
 च्चारवताऽन्यस्मिन्गृहे तद्ब्रह्मरंधरे ॥ त्वया चोक्तावधि स्थेयं निश्चलेन यथा मया ॥ १३ ॥ षट्स्रतीतिषु मासेषु द्वाभ्यां चोत्थीयतां
 सङ्कृत् ॥ चेच्छ्रेष्ठो योग एवास्ति जीवतोऽथास्यते मया ॥ १४ ॥

निर्भिन्नं भवति किं न भवतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ यतः येन ब्रह्मरंध्रे प्रत्यक्षं जीवपरमात्मनोरैक्यं भवति । अतः कारणात्स योगोऽनात्मविरुद्धनामसंकीर्तनादस्य नो
 भवति ॥ १० ॥ योगस्य बहुश्रेष्ठत्वम् । तन्मुखेन मया किं वाक्यं प्रत्यक्षं यथा स्यात्तथा वक्ति कथयामि । हे नामधारक नाभांगिकारिन् ॥ ११ ॥
 स्थेयं स्थातव्यम् । तत् कपाटं गृहकपाटं दृढं कृत्वा निश्चलमुद्रादनरहितं यथास्याचर्या ॥ १२ ॥ नामोच्चारणकर्म त्वया च दृढाररे दृढकपाटेऽन्यगृहे ।

यथा मया स्थीयते तद्वत् निश्चलेन उक्तमधि षण्मासपर्यंतं स्थातव्यमित्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ नामोक्तिर्नामोच्चारणं उच्यते सा नोक्तिः ।
 म्रियते त्वं मरिष्यसीत्यर्थः ॥ १५ ॥ द्विमास्ये नामयोगयोः समत्वे । द्वयोरावयोः । प्रत्यक् पृथक् ॥ १६ ॥ अनात्मज्ञो विरागी बाह्यमित्यब्रवीत् ।
 तदीर्ष्यया योगानन्देर्व्यया परगुणा । सहिष्णुत्वरूपया ॥ १७ ॥ पृथक् । दृढं कपाटं ययोर्वैश्वनोर्गृहयोः । परकृतकपाटदाढ्यं मध्यस्थयोरुद्धाटनयोग्यत्वं
 भवतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ अरं कपाटं षण्मासावधि नोद्धाटनीयमिति नृपमाज्ञाप्य स्वयं च संकल्प्य योगिश्रेष्ठः स योगानन्द इत्युच्यते ॥ १९ ॥ छिन्नि-
 योगान्नमोक्तिरुद्धा चेत्त्वयोत्थास्यते तथा ॥ सा चेन्नीचा भवेद्योगात्त्वया तु म्रियते खलु ॥ १५ ॥ योगे नीचे मरिष्येऽहं द्विसा-
 म्ये जीविनं द्वयोः ॥ इत्थं प्रतिज्ञयाऽऽवाभ्यां स्थातव्यं प्रत्यगेव हि ॥ १६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ योगानन्दवचः श्रुत्वाऽनात्म-
 विद्बाह्यमब्रवीत् ॥ अजानन्योगसामर्थ्यं स विरागी तदीर्ष्यया ॥ १७ ॥ इत्थं कृतप्रतिज्ञौ तौ योगानन्दविरागिनौ ॥ तस्यतु वैश्वनोर्म-
 ध्ये पृथग्दृढकपटयोः ॥ १८ ॥ सानुगं नृपमादिश्याऽरं नोद्धाटयतामिति ॥ षण्मासावधि संकल्पं कृत्वाऽसौ योगवित्तमः ॥ १९ ॥
 दृढे पद्मासने तस्थौ लंविवायोगमास्थितः ॥ सुषुम्णया ब्रह्मरंध्रं गत्वा जीवात्मयोगजम् ॥ २० ॥ अनुभूय सुखं तत्स्थादिदौरे-
 वामृतं च्युतम् ॥ पिवन्नित्यं समाधिस्थो योगानन्दो वभूव सः ॥ २१ ॥ बाह्यवृत्तिविहीनोऽसांवर्तवृत्त्यात्मसंस्थितः ॥ विरागिको-
 ऽप्यनात्मज्ञो दांभिकोऽथ गृहंतरे ॥ २२ ॥ स्थित्वासने स नामानि जगा बुद्धिर्गदाभूतः । प्राप्ते मध्याह्नसमये शुद्धदोषोऽस्य चाभवत् ॥
 ॥ २३ ॥ उपांश्चारणं चक्रे नाम्नां सायाह्नकावधि ॥ ततोऽत्यंतं क्षुधाविष्टो नामोच्चारणमभो भुवि ॥ २४ ॥ समापतद्विस्तृतांगः-
 शुष्कजिह्वोष्ठतालुकः ॥ नृपानुगास्ततः प्रातर्दृष्ट्वा तौ लघुरंध्रतः ॥ २५ ॥

कायोगश्च । “ लंविकोद्धृष्ट्येते गतं जिह्वां व्यावृत्य धारयेत् ” इति योगशास्त्रे उक्तः । उत्तरार्धमुच्यते ॥ २० ॥ तत्स्थात् ब्रह्मरंध्रस्थात् ॥ २१ ॥
 पूर्वाह्ने बभूवत्यपकर्षः । उत्तरार्धमुच्यते । गृहंतरेऽप्यगृहे ॥ २२ ॥ गदाभूतः विष्णोः अस्म्य विरागिणः ॥ २३ ॥ उत्तरार्धमुच्यते । क्षुधा-
 विष्टः क्षुर्लघ्वितः । भुवि पृथिव्याम् ॥ २४ ॥ विस्तृतांगः प्रसारितशरीरः । उत्तरार्धमुच्यते । लघुरंध्रतः मूढमच्छिद्रेण ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ किंचिच्चलौ णदो हस्तौ च यस्य । जीवसहितः मृतो वा न ज्ञातो यतः कांतिहीनशरीरः ॥ २७ ॥ चारैर्दूतैः करणैर्वहिरानीतः राज्ञेति शेषः ॥ २८ ॥
हस्तसंकेतैः भक्ष्यमन्नाद्यं ययाचे याचितवान् । तज्जातीयकरात् वैरागिहस्तेनान्नं जलं च तन्मुखे राज्ञा निक्षिप्तम् ॥ २९ ॥ ममैकदिवसेनैतादृशी गतिर्यो
गानंदस्य तु का गतिः स्यादिति राजानमाह ॥ ३० ॥ सुस्थः सुस्थितोऽस्ति ॥ ३१ ॥ अधोदक् अधोदक्षिः ॥ ३२ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ३३ ॥

राज्ञे वृत्तं पृथक्प्रोच्युर्योगानंदविरागिणोः ॥ दूता ऊचुः ॥ दृढासने स्थितोऽस्त्येव योगानंदोऽतिकांतिमान् ॥ २६ ॥ विरागिकस्तु
पतितो भुवीषञ्चलपात्करः ॥ सजीवो वा मृतोऽस्माभिनं ज्ञातोऽयं विरुक्वपुः ॥ २७ ॥ दूतवाक्यमिति श्रुत्वा ययौ तत्र नृपः स्वयं
म् ॥ उद्धाटय द्वारमानीतो बहिश्चरैर्विरागिकः ॥ २८ ॥ ययाचे हस्तसंकेतैर्भक्ष्यं राज्ञाय तन्मुखे ॥ क्षिप्तमन्नं शनैः पेयं तज्जातीय
करात्तदा ॥ २९ ॥ पीत्वान्नं स क्षणेनाथ विराग्युन्मील्य लोचने ॥ कृच्छ्राद्राजानमाहेत्थं योगानंदस्य का गतिः ॥ ३० ॥ राजा तं
ग्राह सुस्थोऽस्ति योगानंदो दृढासने ॥ ऋजुकायोऽतिकांत्याढ्यः प्राग्वत्स्थानुरिवाचलः ॥ ३१ ॥ नृपेणोक्तमिति श्रुत्वा लज्जाढ्यः
स विरागिकः ॥ शनैरुत्थाय चाधोदङ्घ्रिर्निर्ययौ नगराद्वहिः ॥ ३२ ॥ जहसुर्निखिलाः पौरास्तं गच्छंतं विरागिणम् ॥ मासषट्के गते
ऽथासौ योगानंदः समाधितः ॥ ३३ ॥ विरम्यासनमुत्सृज्य प्रसन्नास्यः समुत्थितः ॥ राज्ञा प्रागुक्ततत्कालं ज्ञात्वा मात्यानुगैः सह ॥
॥ ३४ ॥ पौरैर्बहिः समागत्य द्वारमुद्धाटितं हि तत् ॥ योगानंदः शनैर्गोहाद्वहिः प्राप्तस्तदाखिलाः ॥ ३५ ॥ प्रणेसुस्तं समायातास्त
तो राजा मुग्धभिः ॥ तैलैः समर्घ्यं चोष्णैस्तं वाभिः संस्नाप्य वाद्यतः ॥ ३६ ॥ वस्त्राभरणगंधाद्यैरुपचारैरपूजयत् ॥ भोजयित्वा वरा
न्नेन प्रार्थयामास तं नृपः ॥ ३७ ॥ कष्टं मदर्थं षणमासं प्राप्तं ते क्षम्यतामिति ॥ श्रुत्वाह योगानंदस्तमिदं राजन्ममाणवपि ॥ ३८ ॥
विरम्य विरामं प्राप्य । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । अमात्येनानुगैः सेवकैः पौरैश्च सह ॥ ३४ ॥ तदाखिला इत्युत्तरान्वयि ॥ ३५ ॥ ततो राजेत्याद्युचरा
न्वयि ॥ ३६ ॥ अपूजयत् योगानंदमिति शेषः । वरान्नेन भोजयित्वेति ब्राह्मणकृतपाकेनेति ज्ञेयम् ॥ ३७ ॥ प्रार्थनामेवाह । ते त्वया मम तु इदं अणु अल्पं

कष्टं नास्तीति योज्यम् ॥ ३८ ॥ विषयमुत्सर्गसाधिसुखं परं श्रेष्ठमस्ति । उत्तरार्द्धगुह्यतरान्वयि ॥ ३९ ॥ अतिसम्मानादितत्त्वकारेण । स्वस्थः आत्मा
सुखस्थः ॥ ४० ॥ एकपंचाशदाख्यं योगानंदं प्रणमति—योगाभिनंदं इति । यः पूर्णाभिषेकद्वारा सर्वमंत्रजातं वेदादिविद्याः सर्वकलाश्च अनुत्तराय शिष्या
याह । तं योगानंदं नताः स्मः ॥ ४१ ॥ सर्वविद्यासु युक्तिमान् ॥ ४२ ॥ उत्तरार्द्धमनुत्तरान्वयि । सर्वविद्यावेचारः ॥ ४३ ॥ पृथक् पृथक्कलावेचाराश्च ॥
न कष्टं हि यतो बाह्यसौख्यादंतःसुखं परम् ॥ ततो राज्ञाखिलं योगं तस्मादभ्यस्य वै पुनः ॥ ४९ ॥ पूजितः सोऽतिसम्मानात्प्रा
पितः स्वाश्रमं सुखम् ॥ शिष्यानुपदिशन्योगं स्वस्थ आसीन्निजाश्रमे ॥ ४० ॥ योगाभिनंदोऽखिलमंत्रजातं श्रुत्यादिविद्याश्च कलाः
समस्ताः ॥ योऽनुत्तरायाह तमेकपंचाशत्संख्यकं श्रीगुरुमानताः स्मः ॥ ४१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथ सोऽनुत्तरानंदः सर्व
विद्योपपत्तिमान् ॥ तथाखिलकलाभिज्ञो बभूवाखिलवित्तमः ॥ ४२ ॥ न तादृग्वसुधायां तु सर्वज्ञोऽन्यस्तदाभवत् ॥ सर्वविद्याविदः
सम्यक्प्रभुं स्वविषयानुपयुक्तम् ॥ ४३ ॥ ययुश्चानुत्तरानंदं तथैकैककलाविदः ॥ नर्मदातटसंस्थं तं ज्ञान्वाऽखिलविदं परं ॥ ४४ ॥
विद्याभिमानीनः केचित्प्राप्यैतं व्यवदुर्भूतम् ॥ तांस्ताननुत्तरानंदस्तार्किकाज्ज्ञाद्विकारंस्तथा ॥ ४५ ॥ श्रीभार्गसकांस्तथान्याश्च
चकारानुत्तरानंदतुम् ॥ विद्याविच्च कलाभिज्ञः कश्चिज्जेतुं न तं क्षमः ॥ ४६ ॥ सर्वेऽयनुत्तरास्तेन कृता इत्थं तु सहुरोः ॥ कृपा
बलात्कृतं सत्यं स्वनामानुत्तरेति च ॥ ४७ ॥ अनुत्तरानंद इतिप्रभावः सर्वाः सुविद्याश्च रहस्यमंत्रान् ॥ यो भीमसिंहाय जगाद्
तं वै द्विपंचसंख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ४८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ भीमसिंहोऽथ विद्वत्सु निखिलेष्वपि विद्यया ॥ महासिंह इवा
सीधं दृष्ट्वा भीर्विदुषां हृदि ॥ ४९ ॥ तर्कवेदांतशान्नादिवस्वविद्यासु सिंहताम् ॥ तत्तद्विशेषविज्ञानाद्ये प्राप्ताः पंडिताः पुरा ॥ ५० ॥
नर्मदातीरस्थं सर्वज्ञं परं अन्य इत्युत्तरसंबन्धि ॥ ४४ ॥ एतत् प्राप्य भूषणत्वं वादं कृतवतः । ये वादं कृतवतस्तांस्तानित्युत्तरान्वयि ॥ ४५ ॥ अनुत्त
रान् मुक्ताम् । क्षमः समर्थो नासीदित्यर्थः ॥ ४६ ॥ द्विपंचाशत्तममनुत्तरानंदं प्रणमति । अनुत्तरानंदं इति । यः सर्वोत्तमविद्याः रहस्यमंत्रा
न्बाह्यश्रीप्रमुखात् भीमसिंहशिष्याय कथितवान् नताः स्मः ॥ ४८ ॥ भीमसिंह इति । आसीदिति मध्यमणिन्यायेनोक्त्यानवयि ॥ ४९ ॥ ये सिंहतां

प्राप्तास्तात्र जिह्वा एक एव सः सर्वविद्यासु सिंहत्वं प्रापेत्यन्ययः ॥ ५० ॥ सर्वविद्यासु ये विशेषास्तान् जानाति ॥ ५१ ॥ तेन पूर्वोक्तेन । यस्याग्रे
 आत्मनः पंडितत्वं वक्तुं पृथिव्यां कोऽपि क्षमो नासीत् ॥ ५२ ॥ त्रिपंचारान्मितं भीमसिंहानंदं प्रणमति—इत्यमिति । शाकवृद्ध्याभिधं शिष्यप्रति सर्वं
 पूर्णाभिषेकादिदहस्यमंत्रजातं य आह तं गुरुं भीमसिंहानंदं नताः स्मः ॥ ५३ ॥ एतत्सर्गोक्तगुरुत्रयकथाश्रवणादिफलमाह—योगानंदेति । योगानंदस्य
 चरितश्रवणादिना उत्तमयोगम् । अनुत्तरानंदस्य सुन्नत्वं भीमसिंहस्य श्रेष्ठत्वमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धृष्टस्फूर्त्यभिधायी टीकायामेक
 सर्वविद्याविशेषज्ञो भीमसिंहोऽखिलांश्च तान् ॥ जित्वाऽऽप्य सर्वविद्यासु सिंहत्वं चैक एव सः ॥ ५५ ॥ पंडितैर्हेतुनानेन भीमसिंह
 इति स्मृतः ॥ पंडित्यं यस्य पुरतः कश्चिद्वक्तुं क्षमो न कौ ॥ ५६ ॥ इत्थं मुकीर्तिः सकलार्थज्ञान्यो यं शाकवृद्ध्याह्वयमाह सर्वं
 म् ॥ रहस्यकं तं गुरुभीमसिंहानंदं त्रिपंचाभिधमानताः स्मः ॥ ५७ ॥ योगानंदमुखानां त्रिशुरूपां यः शृणोति सच्चरितम् ॥ प्रप
 टेद्रा लभतेऽसौ सुयोगतां सुज्ञतां तथा श्रेष्ठयम् ॥ ५८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धृष्टं योगानंददिगुरुत्रयवर्णनं नमैकत्रिंशः
 सर्गः ॥ ३१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अंतर्निष्ठः शाकवृद्धानंदोऽप्यहरहर्निशि ॥ शाकंभर्योरुपदेव्या यश्चक्रे पूजां सुभक्तितः ॥ १ ॥
 षष्टिशकान्वितैरत्रैवैवं नियतांतरः ॥ नित्यं समर्पयामास शाकानानीय यत्नतः ॥ २ ॥ इत्थं नियमिनस्तस्य कदाचिरुग्रान्वि
 तस्य च ॥ ग्रीष्मर्तुसमये प्राप्ते तदा शाकास्तु नोऽभवन् ॥ ३ ॥ तस्मिन्वर्षेल्पवृष्टित्वान्नद्यो वाप्यः सरांसि च ॥ कृपाश्च शुष्कतां
 प्राप्नुवन्नान्युपवनानि च ॥ ४ ॥ शाका आसंस्ततोऽलभ्यास्तथा धान्यमहर्घता ॥ कृच्छ्राद्धान्यस्य लाभोऽभूत् शाकलविवस्तु नाभ
 वत् ॥ ५ ॥ शाकवृद्ध्यभिधश्चासीद्वहुधान्यस्य संग्रही ॥ शाकांश्चानीतवान्यत्नात्प्राप्तोऽल्पानतोऽमुना ॥ ६ ॥

त्रिंशः सर्गः ॥ ३१ ॥ द्वाविंशो चैकपंचाशत्यधैः शाकवर्धितः । अंबिकैवावतीर्णोति शीलामद्वारिकोच्यते ॥ ३२ ॥ अंतर्निष्ठ इति ॥ १ ॥ स इति
 योज्यम् “ अस्मि शाकं हरितकम् ” इति कोशाच्छाकशब्दस्य पुंस्त्वम् ॥ २ ॥ नियमिनः नियमवतः ॥ ३ ॥ शाकानुत्पन्नौ हेतुमाह तस्मिन्निति ।
 ॥ ४ ॥ धान्यमहर्घता चासीदिति योज्यम् ॥ ५ ॥ अतः शाकाल्पलाभाद्धतोः अमुना शाकवृद्धिना देव्यै नैवेद्यं निवेदनीयमन्नं नाप्येतमिति योज्यम् ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ स्रवबल्लुः साक्षुः । ददं व्रतं षडिशाकार्पणरूपं यस्य ॥ ८ ॥ यस्मिन् व्रते ते तुभ्यं शाकषष्ठ्या सहास्ररूपनिवेदनीयार्पणं तद्व्रतं बहुकालं निर्वहि-
तम् ॥ ९ ॥ ननु ममात्मजत्वं त्वयि कथम् । येनात्मजव्रतनिर्वाहकत्वं मयि स्यादिति चेन्न जगज्जन्यां त्वयि मन्मातृत्वसंभावेनैव मल्लवव्रतनिर्वाहकत्वं
योग्यमित्याह—एकेति द्वाभ्याम् । एका असहाया अजा जन्मरहिता त्रिगुणा सत्त्वरजस्तमोमयी । “बह्वीरात्मसमानरूपास्त्रिगुणालिकाः प्रजाः सृजंतीति”
श्रुतौ । त्वं महत्तत्त्वदर्शजतो मातासि । तस्मिन् जगति स्थितस्य मम माता नासि किम् अपि तु अस्यैव । तथा च श्रुतिः “अजामेकां लोहितशुक्लरूपां
बह्वीं प्रजां जनयिषीं स्रह्याम्” इति । जगज्जन्यां त्वयि मज्जननीत्वमत्येवैवार्थः ॥ १० ॥ किं च लोके अयंतं ज्ञानहीनस्य पुत्रस्य यदिच्छित्तमयंतं
नैवैवं नार्पितं देव्यै त्र्यहं चात्रं न भक्षितम् ॥ तृतीयेथ दिने राजौ देवीमूर्तेः स्थितोऽग्रतः ॥ ११ ॥ श्रीदेवीं प्रार्थयामास शाकंभर्याभिधां
पराम्प्रिसगद्गदया वाचा स्रवच्छुटं द्रवतः ॥ ८ ॥ शाकषष्ठ्या नंद उवाच ॥ मातस्त्वया मे बहुकालमेतद्व्रतं सुनिर्वाहितमात्मजस्य ॥ यस्मि
न्निह नित्यं किल शाकषष्ठ्या सहास्रनैवेद्यसमर्पणं ते ॥ ९ ॥ एका ह्यजा च त्रिगुणा सृजंती बह्वीः प्रजाश्चात्मसमानरूपाः ॥ इति
श्रुतौ त्वं महदादिविश्वमातासि तत्स्थस्य न मे किमंश्व ॥ १० ॥ अत्यज्ञबालस्य यथा त्रिलोके यद्वाछितं पूर्यते एव मात्रा ॥ सुदुर्लभं
चापि तथा त्वयैतन्निर्वाहितं देवि परं व्रतं मे ॥ ११ ॥ त्वं शक्तिराद्याऽखिलगा विना त्वां कर्तुं पुमान्नाण्वपि कश्चिद्विशः ॥ शक्त्या
ह्य एवाऽखिलकुञ्जनेऽतः सर्वैः कृतं यत्तु कृतं त्वयैव ॥ १२ ॥ कृतापराधेऽपि न जातु माता हीषत्यकुप्यत्यनुजौ शटे च ॥ बहु
प्रजायाः सकलास्तु पुत्राः संत्येव तुल्याः सुवियोऽधियश्च ॥ १३ ॥

दुष्प्राप्यमपि तन्मात्रा पूर्णं क्रियते यथा तथा श्रेष्ठमेतत्षडिशाकार्पणरूपं मम व्रतं त्वया संपादितम् ॥ ११ ॥ सर्वशक्तिरूपायां त्वय्येतन्नाश्वर्यमित्याह—
त्वमिति । अखिलगा सर्वगता । शक्तियुक्ता एव सर्वकार्यकर्ता भवति अतो जने लोके सर्वजनैः कृतं तत्त्वयैव कृतमस्ति । सर्वकार्यकर्त्री त्वयि मत्कार्यसंगा
दनं नाश्वर्यमिति भावः ॥ १२ ॥ किं च अनन्यौ कुटिले मूर्खे च पुत्रे कृतेऽपराधो येन तथाविधेऽपि माता इषदपि कदाचिन्न कुप्यति । हीति निश्च
येन । किंतु बह्वपत्याया मातुस्तु सुबुद्धयो बुद्धिहीनाश्च सर्वे पुत्राः समानाः संति । उपास्तनाऽविदुषि मूढे मयि षडिशाकार्पणव्रतापूरणेन कोपं कर्तुं नार्हसीति

भावः ॥ १३ ॥ किं च शाकपूरणेन लोकरक्षकत्वं तवातिप्रसिद्धिमित्याह—अवर्षण इति त्रिभिः । पूर्वं भूमौ शतवर्षभनादृष्टौ सत्यां धान्याभावेन क्षुधितान्
 दुर्गमाख्यदैत्यपीडितांश्च सर्वान् जनान् दृष्ट्वा दयायुक्ता सती हे मातस्त्वभवतीर्णा महर्षिमुखरुतस्तवेनानातिसंतुष्टा चाभूः ॥ १४ ॥ केन रूपेण नाम्ना चाव
 तीर्णेत्यत आह—करैरिति । किंभूता त्वं चतुर्हस्तैः फलपुष्पमूलपत्रयुक्ताकान् दधती धारयती एकहस्ते कमलमेकहस्ते बाणानेककरे चापं धनुश्चैकहस्ते
 दधतीत्यर्थः । अक्ष्णां शतं यस्यां सा शताक्षीत्यर्थः । अस्तिताभा कृष्णकांतिः । इत्थंतनुरेतादृशशरीरा शाकंभरीनाम्नी इज्यैः पूज्यैरपि पूज्या । तद्वपुस्कं
 मार्कण्डेयपुराणे रहस्ये । “ शाकंभरी नीलवर्णा नीलोत्पलविलोचना । गंभीरानभिस्त्रिवलीविभूषिततनूदरी । सुकरंशसमोऽनुगवृत्तपीनवनस्तनी । मुष्टि
 अवर्षणे ग्राक् तु शताब्दमुर्व्या तान्दुर्गमातान्क्षुधितांश्च सर्वान् ॥ दृष्ट्वाऽवतीर्णां ब दयायुता त्वं महर्षिमुख्यस्तवतोऽतितुष्टा ॥ १४ ॥
 करैश्चतुर्भिः फलपुष्पमूलपत्रादयशाकान्कमलं च बाणान् ॥ चापं दधत्याक्षिशताऽसिताभा शाकंभरीत्थंतनुरिज्यपूज्या ॥ १५ ॥
 आद्रो कृता भूः करुणाद्रिनेत्रैः शौकैः ससस्या धनुरुत्थवाणैः ॥ हतस्त्वया दुर्गमदैत्य एवं विश्वार्तिहंन्याऽहमुपेक्षितः किम् ॥ १६ ॥
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ पद्याष्टकस्तवेनेत्यं स्तुता शाकंभरी शिवा ॥ शाकवृद्धयभिधेनाथ साविभूता विलोकिता ॥ १७ ॥ सोऽतितुष्टो
 दृष्ट्वा दृष्ट्वा साक्षादेवीं पुरःस्थिताम् ॥ ननाम दंडवद्भूमौ रोमांचांकितविग्रहः ॥ १८ ॥ स तिष्ठन्नित्युवाचां बां त्वदंशयोरीक्षणादहम् ॥ धन्योऽब
 यौ सुदुर्दशौ योगिनामपि कृच्छ्रतः ॥ १९ ॥ किं मयाऽऽचरितं पुण्यमनंतासु जनिष्यतः ॥ साक्षाच्चदर्शनं जातं येन मज्जनम् सार्थकम् ॥ २० ॥
 शिलीमुखसपूर्णं कमलं कमलालया । पुष्पपल्लवमूलादिपलाढयं शाकसंचयम् । काम्यान्तरसैर्युक्तं क्षुत्पृणमृत्युजरापहम् । कामुकं च स्फुरत्कान्तिं विभर्ति परमे
 श्वरी । शाकंभरी शताक्षी सा सैव दुर्गा प्रकीर्तिता ” इति ॥ १५ ॥ एतादृशावतारकृत्यमाह—आद्रैति । त्वया कृपाद्रिनेत्रैः तज्जन्यजलैर्भूमिराद्रौ कृता
 शौकैर्धान्ययुक्ता च कृता । धनुःसुष्टुबाणैर्दुर्गमाख्यदैत्यो हतः । एतच्च तत्रैवोक्तम् “ तत्रैव च वधिष्यामि दुर्गमाख्यं महासुरम् । दुर्गादेवैति विल्यातं
 तन्मे नाम भविष्यति ” इति । एवं विश्वपीडाहन्त्या त्वयाऽहं किमर्थमुपेक्षितः । षष्टिशाकलाभेन व्रतपूर्णतां कुर्वित्यर्थः ॥ १६ ॥ आविर्भूता सती दृष्टा
 ॥ १७ ॥ १८ ॥ धन्योस्मि । यो चरणौ । कृच्छ्रतः कष्टेन ॥ १९ ॥ जनिषु जन्मसु । अतः पुण्यात् सार्थकं कृतार्थम् । जातमिति शेषः ॥ २० ॥

विश्वजनेः जगज्जनन्यास्तव स्तवनं कथं कार्यं न कथमपीत्यर्थः । यतः प्राणिनां बुद्धिबाणयोः प्रवर्तकैवासि ॥ २१ ॥ २२ ॥ करात् हस्तात् ॥ २३ ॥ अनिच्छया अनिच्छाप्रारब्धेन भविष्यतीत्यनुवृत्तिः ॥ २४ ॥ २५ ॥ सक्षयं नाशयुक्तम् ॥ २६ ॥ तावत् तदैव ॥ २७ ॥ तस्याः पत्न्याः ॥ २८ ॥

किंचिज्ज्ञेन मया किं ते कार्यौ विश्वजनेः स्तवः ॥ धीवाकप्रवर्तकैव त्वं सर्वेषामपि देहिनाम् ॥ २१ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा तमाहंसां तिवत्सला ॥ मया त्वद्वाछितं ज्ञातं तत्सर्वं पूरयाम्यहम् ॥ २२ ॥ इत्युक्त्वा सा कराच्छाकान्दत्त्वा नेकान्फलानि च ॥ ग्राहाय शाकवृद्धिरस्ते भविष्यति गृहेऽजसा ॥ २३ ॥ धनधान्यादिकं सर्वं तथात्यंतमनिच्छया ॥ इह भुक्त्वा खिलान्भोगानंते यारयसि मद्गतिम् ॥ २४ ॥ यदन्यद्वा छितं चास्ति तन्मे ब्रूहि ददामि ते ॥ मां सर्वकामदां लब्ध्वा नैव वांछाऽभिशिष्यते ॥ २५ ॥ श्रुत्वेति शाकवृद्ध्याख्यः ग्राह त्वत्पाददर्शनात् ॥ विनान्यन्नैव कांक्षिऽहं यतः सर्वं च सक्षयम् ॥ २६ ॥ तावद्ग्राहस्य पत्नीत्यं नाक्योर्ब्रु संततिः ॥ अतस्तां देहि तुष्टा चेद्ध तत्सत्त्वं सर्वकामदा ॥ २७ ॥ तस्याश्चेत्यं वचः श्रुत्वा शाकंभयाहं दंपती ॥ युवयोर्भलेदेशे तु नापत्यं विधिनापितम् ॥ २८ ॥ अतो हेमेव वां कन्या भूत्वा वांछां प्रपूरये ॥ अजन्मापि वशा भक्त्या युवयोरैकचित्तयोः ॥ २९ ॥ वत्स यत्त्वक्तुं स्तोत्रं मम प्रीतिकरं महत् ॥ पठतां शृण्वतां वापि संपत्संततिवर्धनम् ॥ ३० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्युक्त्वा तदधि देवी शाकवृद्ध्याख्ययूजिता ॥ ततः स भार्यया शाकान्यक्त्वान्नानि तथार्पयत् ॥ ३१ ॥ नैवेद्यं पट्टिशकाब्धं मुदा देव्यै ततः स्वयम् ॥ सुवासिनी कुमाराद्यढ्या बुभुजे ब्राह्मणादयुक् ॥ ३२ ॥ सपत्नीकस्तदाभ्य शाकवृद्धिरिति श्रुतः ॥ दूराच्छाकान्नविप्तादि ददुरानीयै जनाः ॥ ३३ ॥

वां युवयोः । अजन्मा जन्मरहितापि वशा स्वाधीनास्मीत्यर्थः ॥ २९ ॥ स्तोत्रश्रवणादेः फलं ददाति । वत्सेति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ देव्यै इत्यतं पूर्वो न्वयि । ततः सुवासिन्या कुमारिक्या च युक्तो ब्राह्मणैरपि युकः स्वयं भुक्त्वात् ॥ ३२ ॥ सपत्नीक इति पूर्वो न्वयि ॥ ३३ ॥

पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शुक्लचंद्रः संपन्नानां चोरभयाजनकत्वेन संतापं यथा करोति तथा मातापित्रोर्मुदं कुर्वतीति पूर्वान्वयि । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ३६ ॥
 सांबं अंबासहितम् ॥ ३७ ॥ प्राकृता लौकिकी । इदं वचनं हृदि बुध्यतां गोपनीयमित्यर्थः । अजा जन्मरहिता ॥ ३८ ॥ अल्पैश्वर्यमन्यं पतिं नोत्सहे
 अंजसा तमयाचंतं शार्कंभर्याः प्रसादतः ॥ ततः कालेन तत्पत्नी कन्यारत्नमजीजनत् ॥ ३९ ॥ शीलाम्बहारिकेत्यस्याः पित्रा
 नाम कृतं मुदा ॥ ववृषे साऽथ चार्वांगी सुरूपाऽथ गुणान्विता ॥ ३५ ॥ पित्रोर्मुदं प्रकुर्वती शुक्लेंदुधेनिनामिव ॥ अथाष्टवर्षा सा
 देवी स्वविवाहे कृतोद्यमम् ॥ ३६ ॥ सांबं पितरमाहेदं शीलाम्बहारिका वचः ॥ कन्योवाच ॥ भो मातर्भोः पितनैव विवाहः क्रियतां
 मम ॥ ३७ ॥ प्राकृताहं यतो नास्मि कन्येदं हृदि बुध्यताम् ॥ भक्त्याऽवतीर्णा युवयोः साक्षादहमजांविका ॥ ३८ ॥ त्वन्मुदेऽत्र
 कियत्कालं स्थित्वा यास्ये स्वकं पदम् ॥ मत्पतिः परमैश्वर्योऽन्यं नाल्पैश्वर्यमुत्सहे ॥ ३९ ॥ शुत्वेत्यं पितरौ ज्ञात्वा तां साक्षात्पर
 देवताम् ॥ तद्विवाहमर्तिं त्यक्त्वा तूष्णीमिवावतस्थतुः ॥ ४० ॥ विनाभ्यासाच्छुर्नीः सर्वाः सांगाः शान्नाणि सर्वशः ॥ सार्थं चाध्यग
 महेवी पितृसान्निध्यवास्ततः ॥ ४१ ॥ पितुः शालास्थिताञ्छिव्यान्स्वयं सर्वमशिक्षयत् ॥ शीलाम्बहारिकामित्यं दृष्ट्वा बुद्धिमतीं पिता
 ॥ ४२ ॥ सर्वमंत्ररहस्यं च ददौ तस्यै विधानतः ॥ ततः पूजाक्रमं चक्रे शीलाम्बहारिकांबिका ॥ ४३ ॥ देवतापि स्वयं लोके संप्र
 दायप्रवृत्तये ॥ शाकवृद्धयभिधश्चाथ बभूवात्मपरायणः ॥ ४४ ॥ शार्कंभरीपूजनभक्तिदाढ्याद्यः प्राप सिद्धिं त्वपरैर्दुरापाम् ॥
 तं शाकवृद्धयाह्वयमात्मनिष्ठं गुरुं चतुःपंचमितं नताः स्मः ॥ ४५ ॥

वरीतुमिति शेषः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ सर्वशः सर्वाणि । सार्थं यथा स्यात्तथा । पितृसान्निध्यवास्ततः पितृसमीपे वासेताध्यगमत । प्रातवती ॥ ४१ ॥ सर्वै
 शास्त्रादि । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४२ ॥ विधानतः पूर्णाभिषेकविधिना ॥ ४३ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि ॥ ४४ ॥ चतुःपंचाशन्मितं शाकवृद्धयानंदं

प्रणमति । शार्कभरीत्यादि । स्तोत्रोऽर्थः ॥ ४५ ॥ स्त्री अपि सन्मतिः उत्तमवृद्धिः ॥ ४६ ॥ यस्मिन् ज्ञानवानपि मुह्यति तं परमात्मानमस्मृष्यैव तस्मिन्नेश्वरे नानाविधं जगत् यथा कृतं तस्यामिदमव्यापनकर्तृत्वं नाश्चर्यमिति योज्यम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ पंचपंचाशच्चमं गुरुं शीलमद्भारिकांबां प्रणमति—इत्यमिति । सत्प्रवृत्तयै सत्संप्रदायप्रवृत्तयै । शीलापूर्वा या भट्टारिका शीलामद्भारिकानाम्नी तां नताः स्मः ॥ ५० ॥ एतत्सर्गोक्तगुरुद्वयकथाश्रवणादिफलमाह—चरितमिति । शाकवृद्ध्यानंदचरितश्रवणादिना धनधान्यवृद्धिः शीलामद्भारिकाचरितश्रवणादिना उरु महत् शीलम् अद्भोहादिमुन्वभावः स्यादिति

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ शीलामद्भारिका शिष्यान्बहूरात्समागतात् ॥ शास्त्राण्यध्यापयामास जात्या सा ह्यपि सन्मतिः ॥ ४६ ॥ नातिचित्रमिदं तस्यां पराशक्त्यां गुणाकर ॥ अस्पृश्यैव परात्मानं तस्मिन्नेव यया जगत् ॥ ४७ ॥ कृतं नानाविधं यस्मिन्ज्ञानवानपि मुह्यति ॥ शीलामद्भारिका देवी सर्वज्ञेत्थं बभूव सा ॥ ४८ ॥ कृतं नानाविधं काव्यं तया देव्यातिसद्मसम् ॥ प्रसिद्धं चोत्तरे देशे पंडितैरपि सत्कृतम् ॥ ४९ ॥ इत्थं परां बा भुवि सत्प्रवृत्तयै शीलाद्यभट्टारिकानाम्यभूदा ॥ तां शाकवृद्धेस्तनयां तु पंचपंचाशदाख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ५० ॥ चरितं हि शाकवृद्धेः शीलामद्भारिकांबिकायाश्च ॥ शृण्वति ये पठेयुः स्यात्तेषां धनकणद्धिरुरुशीलम् ॥ ५१ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धे द्वात्रिंशः सर्गः ॥ ३२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथोज्जयिन्यां राजासीद्वित्रांगद इति श्रुतः ॥ तस्यापुत्रस्य कन्ये द्वे शारदा च सुलोचना ॥ १ ॥ सुबुद्धेस्तत्प्रधानस्य कन्या मत्स्योदरीति च ॥ शैवाद्गणात्रयः पुत्रास्तास्वासुर्गं धमादनात् ॥ २ ॥

त्यर्थः ॥ ५१ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धेऽर्थमूल्यभिधायां टीकायां द्वात्रिंशः सर्गः ॥ ३२ ॥ रसाष्टयवैद्विजिज्ञेऽनुगः शंभोरुषास्तः । भुव्यभूवि सुतास्तस्माच्चोच्यते मध्यविक्रमाः ॥ ३३ ॥ शीलामद्भारिकानंतरं भट्टिः संप्रदायप्रवर्तकोऽभूत् । तस्य सभातृकस्य जन्मादिचरित्रं वक्तुमुपक्रमते—अथेत्यादि यावत्सर्गसमाप्ति ॥ १ ॥ गंधमादननामकाच्छिवगणात् तामु शारदामुलोचनामत्स्योदरीषु त्रयः पुत्राः बभूवुः । अत्र गणशब्दः शिवसेवकवाची ॥ २ ॥

तेषां नामान्याह—ज्येष्ठ इति । अंत्यभूः कनिष्ठः स एव भट्टिरिव देशिकः । अत्रार्कशब्दोर्केगुणवचनः ॥ ३ ॥ ज्येष्ठोऽपि भर्तृहरिः विक्रमात् विक्रममारभ्य शिष्यप्रशिष्यक्रमेण शिष्यपंतौ त्रिणवत्यंतरेज्जे जातः । विक्रममारभ्य त्रिणवतिसंख्याक इत्यर्थः ॥ ४ ॥ कनीयासि भट्टिसंज्ञके । ज्येष्ठे भर्तृहरौ शिष्यशिष्यत्वं विक्रमात्रिणवतिसंख्यायां भर्तृहरिः शिष्यः कथं जातः । मनुष्यमात्रस्य शतायुष्टप्रसिद्धे त्रिणवतिपुरुषपर्यंतं भर्तृहेः कथं स्थायित्व

ज्येष्ठो भर्तृहरिर्मध्यो विक्रमो भट्टिरंत्यभूः ॥ स एव विक्रमार्कस्य कनीयानपि देशिकः ॥ ३ ॥ ज्येष्ठोऽपि भर्तृहर्याख्यो विक्रमाच्छिष्य शिष्यतः ॥ त्रिणवत्यंतरेऽप्येष्टच्छिष्यपंतौ स सर्ववित् ॥ ४ ॥ श्रीमयूरेश्वर उवाच ॥ इदं चित्रमिवाभाति गुरुत्वं तु कनीयासि ॥ ज्येष्ठे च शिष्यशिष्यत्वं विक्रमार्कस्य धीमतः ॥ ५ ॥ शैवाद्वान्मृत्युलोके कथं पुत्रास्त्रयस्तथा ॥ विस्तरेणाखिलं चैतत्सम्यगेवाद्य कथ्यताम् ॥ ६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ शैवो गणस्तु कैलासे कदाचिद्गंधमादनः ॥ धिया कर्मातुसारिण्या पश्चाच्छंभुं निर्निदं सः ॥ ७ ॥ श्रुत्वा निर्दां शिवः क्रुद्धोऽशपत्तं गंधमादनम् ॥ उज्जयिन्यामिलापृष्ठे रासभो भव दुर्भेते ॥ ८ ॥ श्रुत्वेति शापं भीतोऽसौ प्रार्थयामास शंकरम् ॥ उच्छ्रापं देव देहीति स्वभृत्ये त्वं दयां कुरु ॥ ९ ॥ सदयोऽथ शिवः ग्राह द्वादशाब्देषु रासभीम ॥ योनिं मुक्त्वा निजं रूपं लप्स्यसे तत्र भूपतेः ॥ १० ॥ ज्येष्ठकन्यार्थितवरक्षतस्पर्शेन केवलम् ॥ मां च यास्यसि कैलासे पूर्ववद्गंधमादन ॥ ११ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथोज्जयिन्यां जातोऽसौ कुलालस्य गृहे स्वरः ॥ अभून्महांश्च कालेन पृष्ठे मृदाहनक्षमः ॥ १२ ॥ तज्जन्मना कुलालस्यगृहे श्रीवृद्धिमागता ॥ तेन तुष्टः कुलालोऽपि गृह एव बबंध तम् ॥ १३ ॥

मित्यर्थः ॥ ५ ॥ भवद्विरिति शेषः ॥ ६ ॥ पश्चाद्भागो निर्निदं निर्दां कृतवान् ॥ ७ ॥ ८ ॥ उच्छ्रापं शापमोक्षम् ॥ ९ ॥ तत्र भूपतेश्चित्रांगदस्य ज्येष्ठकन्या शारदानाम्नी तया अर्पिताः ये वरोद्देशेन अक्षताः विवाहसमयोचितवरवरणार्थकत्वेन वरमस्तके वद्ध्वा समर्प्यमाणान्स्तंदुलाः तेषां स्पर्शेन केवलं स्पर्शमात्रेणैवेत्यर्थः । रासभीं योनिं मुक्त्वा निजं रूपं लप्स्यसे प्राप्स्यसे । किंच हे गंधमादन पूर्ववत् मां प्रति कैलासे यास्यतीति द्वयोः श्लोकयोरन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

मृदं मृत्तिकागानीय तत्पुष्पोपरीति शेषः । वर्षे इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ १४ ॥ उदित उक्तः । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १५ ॥ स्वशं स्वस्वा
मिन्म । खरे खरजातौ बभूवेत्यध्याहारः ॥ १६ ॥ प्राक्स्पृत्या पूर्वोदितशिववाक्यस्य द्वादशाब्दोत्ते शापमुक्तौ भविष्यसीत्यस्य स्मरणेन ।
ततः निशाधदन्यतः अन्यकाले नोवाच । भीतस्वांतः भीतमनाः । यतः खरो मनुष्यवद्राक्षतेजो मृद्वहे पिशाचबाधा जाता किम् । इत्थम् इति आह्वय

मृदमानीय भयार्थं चणकांश्च तृणं ददौ ॥ इत्थं गतं द्वादशाब्दं वर्षे प्राप्ते त्रयोदशे ॥ १४ ॥ उच्छापसमयः प्रातस्तस्य प्राक्छमुनो
दितः ॥ अथैकस्मिन्दिने राज्ञौ निशीथे रासभस्तु सः ॥ १५ ॥ मनुष्यवाण्या प्रत्यक्षं कुलालं स्वशमाह्वयत ॥ विस्मितः कुंभकृच्छ्रत्वा
खरे वाचं तु मानवीम् ॥ १६ ॥ नित्यं निशीथे प्राहाऽसौ प्राक्स्पृत्या न ततोऽन्यतः ॥ भीतः स्वांतः कुलालोऽथ प्राह्वयं किं गृहे मम ॥ १७ ॥
जाता पैशाचिकी बाधा यतो वक्ति खरो नृवत् ॥ अथैकस्मिन्दिने धैर्याद्बृहत्काष्ठधरः खरम् ॥ १८ ॥ गत्वाऽद्देति कुलालस्तं किं
मामाह्वये निशि ॥ श्रुत्वेत्थं तं खरः प्राह शृणु तात वचो मम ॥ १९ ॥ गत्वा राजगृहं राज्ञः कन्यां याचस्व मे स्त्रियम् ॥ नात्रैष
दपि शंकां त्वं कुरु राजात्मजां तु मे ॥ २० ॥ दास्यत्येव विवाहार्थं त्वां च संमानयिष्यति ॥ श्रुत्वेत्याह कुलालस्तं त्वं नूनमसि
रासभः ॥ २१ ॥ राज्ञः कन्या रासभाय कथं लब्धा भविष्यति ॥ श्रुत्वा मद्भवो राजा दूतैर्मां ताडयिष्यति ॥ २२ ॥ दर्शनं दुर्लभं
राज्ञो भाषणं तेन मे कथम् ॥ मूर्खमाहुः खरं लोकं त्वं तु साक्षात्स एव हि ॥ २३ ॥ त्वद्वाण्या चेन्नृपयास्ये स्यान्ममपि खरोपमा ॥
इत्युक्त्वा तं खरं गत्वाऽस्वप्नेऽहं कुंभकृत ॥ २४ ॥ द्वितीयेऽह्नि तथैवाह निशीथे रासभः पुनः ॥ चतुःपंचसु चाहःसु सममेव
खरोदितम् ॥ २५ ॥ श्रुत्वा कुलाल इत्याह स्वचित्तेऽथ विचारयन् ॥ नेयं पिशाचबाधास्ति देवकृत्यं तु दृश्यते ॥ २६ ॥

न्ययः । किं गृहे ममेत्युत्तरान्वयि ॥ १७ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १८ ॥ १९ ॥ स्त्रियं कर्तुमिति शेषः । राजेत्याद्युत्तरान्वयि । आत्मजां शारदा
नाम्नीम् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तेन राज्ञा सह । लोके मूर्खं खरमित्याहुः त्वं तु खर एवासीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ समानमेव खरवाक्यमा

सीदित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ नृवत् मनुष्यवत् । पशुषु निंदाहोऽपि । श्वः प्रसाते ॥ २७ ॥ तत् कन्यां नृपो दास्यतीति खरोक्तम् । तथैव भविष्यति कन्यां दास्यतीत्यर्थः । उत्तरार्द्धमृत्तरान्वयि । इति निश्चित्य निशीथे राजानं गमिष्यामीति खरमुक्त्वा सूयौदेयं राजसभां धैर्येण ययावित्यन्वयः

यतः साक्षान्नुवद्वक्ति खरो निंदाः पशुष्वपि ॥ गत्वा नृपाय वक्तव्यं श्वः सर्वं खरचेष्टितम् ॥ २७ ॥ चेद्वक्कृतमेवास्ति भविष्यति तथैव तत् ॥ निश्चित्येति खरं चोक्त्वा निशीथे चोदिते खौ ॥ २८ ॥ राज्ञः सर्भां ययौ धैर्यान्कुलालः सभ्यसंकुलाम् ॥ स्थितो दूरं नृपं वक्तुं मक्षमः सभ्यमध्यगम् ॥ २९ ॥ ततस्तूष्णीं चिरेणासौ ययौ गेहं तु कुम्भकृत् ॥ द्वित्र्यहःसु च गत्वेत्थं पुनर्याति निजं गृहम् ॥ ३० ॥ नृपश्चालक्ष्य तं प्राह स्वदूतं निकटस्थितम् ॥ कोऽयं नित्यं सभामेत्य स्थित्वा तूष्णीं च गच्छति ॥ ३१ ॥ वक्तव्यं किं मयाऽनेन चेद्वत्त्वा तं विचारय ॥ दूतोऽथ नृपतेराज्ञां श्रुत्वा पप्रच्छ तं तदा ॥ ३२ ॥ किमर्थं नित्यमायासि किं वक्तव्यं नृपेण ते ॥ दूतं प्राह कुलालोऽथ चेदेकांति नृपो मम ॥ ३३ ॥ शृणोति वाक्यमेकाकी तर्हि वक्ष्येऽहमादितः ॥ श्रुत्वेति दूतस्तद्वाक्यं गत्वा राज्ञे तथाब्रवीत् ॥ ३४ ॥ राजाहाखिलसभ्येषु गतेष्वेतस्य भाषणम् ॥ शृणोम्येकोऽहमत्रैव स्थीयतामिति तं वद ॥ ३५ ॥ तं तथाह पुनर्दूतः श्रुत्वा सोऽपि स्थिरोऽभवत् ॥ सदस्येषु गतेष्वेको राज्ञाहूतः स सन्निधौ ॥ ३६ ॥ भीतः कुलालस्तं प्राह मद्भ्यं चेदभयं नृप ॥ दीयतेऽहं ततः सर्वं वक्ष्ये वृत्तांतमादितः ॥ ३७ ॥ राजाहाभयमेवास्ति ब्रूहि वृत्तं यथास्थितम् ॥ कुलालोऽथाह राजन्मे गृहेऽस्त्येको हि गर्दभः ॥ ३८ ॥ निशीथे स नृवद्वाक्यं मुहुर्वदति निर्मलम् ॥ स नित्यं वक्ति मामिति त्वं गत्वा राजमंदिरम् ॥ ३९ ॥

॥ २८ ॥ सभ्यैर्व्याप्तम् ॥ २९ ॥ चिरेण चिरकालं स्थित्वेत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ मया सह अनेन कुलालेन किं वक्तव्यं चेत् गत्वा विचारय ॥ ३२ ॥ चेदित्युत्तरान्वयि ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ त्वया स्थीयतां स्थातव्यमिति तं वद ॥ ३५ ॥ उत्तरार्द्धमृत्तरान्वयि ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ त्वं गत्वेत्या

युत्तरान्वयि ॥ ३९ ॥ सः गर्दभः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अथ प्रधानः विचार्य आह । कन्यायाः शारदायाः मन्थयं मृत्तिकानिर्मितं
क्रीडनालयं क्रीडार्थं तस्याः प्रासादागणभुवि कारितं विशालं गृहं ' धाकुल ' इति स्थातं चेत् असौ खरः सद्यः तदक्षणमेव हिरण्यं करिष्यति ॥
॥ ४४ ॥ तदा हे कुम्भकृत् कुम्भकार अस्मै खराय कन्या दास्यते इति वृत्तं खरं प्रति ब्रूहि । इति प्रधानस्य वचः श्रुत्वा राजा अपि तथा यथा प्रधानोक्तं

मद्विवाहाय राज्ञस्तु कन्यां यावत्स्य शारदाम् ॥ निषिद्धोऽपि मया नित्यं पुनर्वक्ति तथैव सः ॥ ४० ॥ देवताकृत्यमेवैदं बाधा वास्ति
पिशाचजा ॥ ज्ञायते न मया राजन्या खरोक्तिर्मनुष्यवत् ॥ ४१ ॥ मयेदं सर्वमाख्यातं खरेणोक्तं यथा श्रुतम् ॥ त्वया विचार्य राजेन्द्र
प्रोच्यतामस्य चोत्तरम् ॥ ४२ ॥ तत्खराय निशीथेऽहं कथयिष्ये त्वयोदितम् ॥ राजाहूयाथ सचिवं सुमतिं ग्राह चाखिलम् ॥ ४३ ॥
विचार्याह प्रधानोऽथ मन्थयं क्रीडनालयम् ॥ कन्यायाश्चेत्खरः सद्यः करिष्यति हिरण्यमयम् ॥ ४४ ॥ तदास्मै दीयते कन्या ब्रूहीत्यं
कुम्भकृत्स्वस्म् ॥ राजाप्याह तथाऽप्याय कुलालोऽथ गृहं निशि ॥ ४५ ॥ खरायाहाखिलं वृत्तं श्रुत्वा तं चाह गर्दभः ॥ तात लेपय
तद्गृहं शकृता मम सर्वतः ॥ ४६ ॥ पश्चान्मदत्तपर्णोत्थं रसं सेचय चोर्ध्वतः ॥ भर्जयाथाग्निना गेहं भविष्यति हिरण्यमयम् ॥ ४७ ॥
श्रुत्वेति प्रातरुत्थाय कुलालोऽपि तथाऽकरोत् ॥ अग्निना भर्जितं रात्रौ प्रातर्गत्वा विलोकिताम् ॥ ४८ ॥ हिरण्यमयं कुलालेन हर्षो
द्राज्ञे तथोदितम् ॥ प्रधानादयो नृपो दृष्ट्वा कन्यागेहं हिरण्यमयम् ॥ ४९ ॥ प्राहाथेति खरो नूनं कश्चिद्देवो न लौकिकः ॥
कुलालं ग्राह राजास्मै दत्ता कन्या मया खलु ॥ ५० ॥ सुलभे चाशु कर्तव्यो विवाहः खरकन्ययोः ॥ खराय दुहिता दत्ता नृपेणेति
तदा खिलाः ॥ ५१ ॥

तथैवाह । आगत्येत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ४५ ॥ मम विष्टया सर्वं मन्थयं राजकन्याक्रीडागृहं लेपय ॥ ४६ ॥ यथोक्तं तथाऽकरोत् कृतवान् ॥
॥ ४८ ॥ हिरण्यमयमिति पूर्वान्वयि । तथा उदितं सुवर्णमयं जातमिति कथितम् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४९ ॥ अस्मै खराय ॥ ५० ॥ उत्तरार्द्धमुत्त

रान्वयि ॥ ५१ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ५२ ॥ आनयत आनीतवान् । खरकन्ययोरित्युत्तरान्वयि ॥ ५३ ॥ अत्र वरस्य पशुत्वाद्विवाहविधिर्मंतरा
 केवलमक्षतारोपणमाह । पटमिति । अंतरे मध्ये । पश्चादधूकरात् शारदाहस्तेन खरमूर्ध्नि अक्षताः निक्षिप्ताः जनैरिति शेषः । तावदेवान्न विवाहेऽद्भुतं
 जातमित्यन्वयः ॥ ५४ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ५५ ॥ दिव्यकान्तियुक्तं पूर्ववत्स्वं रूपं प्रापेत्यर्थः । उत्तरार्द्धमुत्तरेण योज्यम् ॥ ५६ ॥ तत् वरस्य
 पौराः श्रुत्वा निर्निदुस्तं पश्चान्नेषज्जगुः पुरः ॥ मंडपादि नृपः कृत्वा सर्वं सन्मंगलोचितम् ॥ ५७ ॥ पुष्पमुक्ताहेमस्रग्भिः
 खरं चालंक्रुतं ततः ॥ मंडपं वाद्यनिर्घोषैरानयत्खरकन्ययोः ॥ ५८ ॥ पटं धृत्वांतरे विप्राः प्रोत्तुर्मंगलमक्षताम् ॥ चिक्षि
 पुर्निखिलाः पश्चात्खरमूर्ध्नि वधूकरात् ॥ ५९ ॥ निक्षिप्ताश्चाक्षतास्तावदद्भुतं जातमत्र वै ॥ त्यक्त्वा खरतनुं शापान्मुक्तः शिवगणो
 निजम् ॥ ६० ॥ पूर्ववद्धपुरापासौ कांतिमद्गंधमादनः ॥ दिव्यरूपधरं दृष्ट्वा वरं तत्र समीपगाः ॥ ६१ ॥ बभूवुर्विस्मिताः सर्वे गत्वैके
 तन्नृपं जगुः ॥ नृपोऽप्येत्य सुरूपं तं दृष्ट्वा जामातरं हृदा ॥ ६२ ॥ संतुष्टोऽनःपुरे वार्तां प्रेषयामास चारतः ॥ स्त्रियश्चाकर्ण्य संतु
 ष्टास्तत्प्राग्दुःखं हि तत्पज्जुः ॥ ६३ ॥ जामाता गर्दभो राज्ञश्चेत्थं दुष्कीर्तिसंभवम् ॥ जामातरं नृपोऽथाह को भवान्वद तत्त्वतः ॥
 ॥ ६४ ॥ त्वं कथं खरतां प्रातः कथं प्राप्नोऽथ सत्तनुम् ॥ स चाहाथ नृपं राजकैलासस्थः शिवानुगः ॥ ६५ ॥ गंधमादननामाहं
 शंभोः शापात्खरोऽभवम् ॥ द्वादशैव समाः पश्चात्त्वत्कन्याकरगक्षतैः ॥ ६६ ॥ स्पृष्टमूर्धोऽभवं शापान्मुक्तः श्रीशंभुशान्नात् ॥
 श्रुत्वाथ नृपतिः प्राह साक्षाच्छंभुसमीपगाः ॥ ६७ ॥

दिव्यरूपम् । नृप इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ५७ ॥ चारतः दूतद्वारेण । प्राक् यद्दुःखं तत् त्यक्तव्यः ॥ ५८ ॥ किं तत्प्राक् दुःखमतः आह । राज्ञः जामाता
 गर्दभो जात इत्यपकीर्तिजन्यमिति पूर्वान्वयि । तत्त्वतः यथार्थत्वेन ॥ ५९ ॥ सत्तनुम् उत्तमदेहं हेराजस्त्रित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ६० ॥ पश्चाद्वादशवर्षा
 नंतरमित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ६१ ॥ श्रुत्वा जामातृवाक्यमिति शेषः । कैलासस्थितः शिवानुचरोऽयं बहुजनमकृतपण्यैर्मम कन्यायाः पतिः प्राप्नोऽस्तीति

नृपतिः ग्राहेयन्वयः ॥ ६२ ॥ ततः किं वृत्तमित्यत आह स्थापितिविति । विवाहोक्तविधिमिति ॥ ६३ ॥ यावद्विवाह आरब्धस्तावत् । स्रजं मालाम् । अन्येषोरिता न भवतीत्यन्यचोदिता स्वबुद्धवैयर्थ्यः ॥ ६४ ॥ अमात्यकन्या मत्स्योदरानाम्नी ददौ अर्पितवती ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ स च गंधमादतः ॥ ६७ ॥ राज्ञा बहुधा प्रार्थितः सन् वर्षपर्यंतं स्थिरोऽस्तवत् ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ मद्रवाः मत्तुत्राः ॥ ७० ॥ सुबुद्धाः ज्ञानिनः इति राजानं मन्त्रकन्यायाः पतिः प्रातः पुण्यैर्बहुभवोद्भवैः ॥ स्थापितौ दंपती राज्ञा वेद्यां वैवाहिके विधौ ॥ ६३ ॥ तावत्सुलोचनानाम्नी राज्ञः कन्या कनीयसी । स्रजं तस्यैव कंठेऽथ चिक्षेपानन्यचोदिता ॥ ६४ ॥ मत्स्योदर्यभिधामात्यकन्याप्यस्य स्रजं गले ॥ ददवित्यं स्त्रिय स्तिष्ठः स लेभे गंधमादनः ॥ ६५ ॥ राजामात्यौ च संतुष्टौ चक्रतुर्विधिपूर्वकम् ॥ कन्यादानं ततो राज्ञा ग्राह जामातरं मुदा ॥ ६६ ॥ अपुत्रेण मया तुभ्यं दत्तं राज्यमकंठकम् ॥ स चाह नृपतिं राजन्यास्येऽहं शिवसन्निधिम् ॥ ६७ ॥ त्यक्त्वा स्वर्गमुखं किं स्यात्सुखं मे मर्त्यराज्यतः ॥ श्रुत्वेति प्रार्थितो राज्ञा बहुधाबद्धं स्थिरोऽभवत् ॥ ६८ ॥ पुनर्गंतुं कृतोद्योगं तं स्तुवन्ग्राह भूपतिः ॥ केनात्र राज्यं कर्तव्यं कैलासं तु गते त्वयि ॥ ६९ ॥ नृपमाश्वासयन्ग्राह दुःखितं गंधमादनः ॥ भविष्यति त्रयः पुत्रास्तिमृष्वेतासु मद्रवाः ॥ ७० ॥ सुबुद्धाश्चातिबलिनः कृत्वा राज्यमकंठकम् ॥ करिष्यति परां कीर्तिं मा चिंतां नृप कुर्विति ॥ ७१ ॥ गुंडराणास्यमाहूय कुरुलं गंधमादनः ॥ तमाह यामि कैलासं तेऽस्त्वितः पोषिते दया ॥ ७२ ॥ स्त्रियश्चाहेति युष्माभिर्यदाऽहं च स्मृतो हृदि ॥ तदाऽऽयास्ये समीपेऽहं युष्माकं गृहगो यथा ॥ ७३ ॥ श्वशुरौ स्वस्त्रियश्चेत्थं सांत्वयन्गंधमादनः ॥ पश्यस्वखिललोकेषु ययौ कैलासमूर्ध्वतः ॥ ७४ ॥ कैलासं तु गते तस्मिन्स्त्रियस्तिष्ठः सुतत्रयम् ॥ शुभे सुषुविरे काले श्रुत्वामात्यनृपौ मुदा ॥ ७५ ॥ चक्रते जातकर्माणि दत्त्वा दानान्यनेकशः ॥ द्वादशाहे तु नामापि ताभ्यां तेषां पृथक् कृतम् ॥ ७६ ॥

ग्राहेति पूर्वश्लोकस्थेनान्वयः ॥ ७१ ॥ यामि गच्छामि । पोषिते मयि इतः परं दयाऽस्तु ॥ ७२ ॥ अहं यदा स्मृतस्तदा युष्माकं समीपे गृहस्थित इवायास्ये ॥ ७३ ॥ ऊर्ध्वतः आकाशमार्गेण ॥ ७४ ॥ श्रुत्वा दौहित्रोत्तचित्तिमिति शेषः । अमात्यनृपौ मुदेत्युत्तरान्वयि ॥ ७५ ॥ जातकर्माणि चक्रते

दोहित्राणामित्यर्थः । ताभ्यां नृपामात्याभ्याम् । तेषां दोहित्राणाम् ॥ ७६ ॥ ततः कालेनेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ७७ ॥ चित्रसेनो राजा सः प्रधानस्य उप
 नयनमप्यकरोत् ॥ ७८ ॥ त्रयः भर्तृहरिविक्रममद्वयः ॥ ७९ ॥ उत्तरार्द्धे बभूवुरित्यध्याहारः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ उत्तरार्द्धेपुनरान्वयि ॥ ८२ ॥
 तत्संसिद्धम् अमात्यस्येदमामात्यं प्रधानत्वमित्यर्थः । हे विक्रम त्वमित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ८३ ॥ वस वासं कुरु ॥ ८४ ॥ इति राज्यपालनरूपां व्यवस्थां
 ज्येष्ठो भर्तृहरिः प्रोक्तो विक्रमार्कस्तु मध्यमः ॥ कनिष्ठो भट्टिरित्युक्तस्ततः कालेन ते त्रयः ॥ ७७ ॥ शुभलक्षणसंपन्ना जाताश्चैकादशा
 बिंद्वाः ॥ अथोपनयनं तेषां चित्रसेनोऽकरोच्च सः ॥ ७८ ॥ प्रातर्विवास्त्रयोऽप्यासुर्युभयोऽभ्यासतस्तराः ॥ धनुर्विद्यासु कुशला
 नीतिशास्त्रविशारदाः ॥ ७९ ॥ दृष्ट्वा तान्युणसंपन्नान्नाजामात्यमथाब्रवीत् ॥ कुमारस्तु त्रयोऽप्येते राजलक्षणलक्षिताः ॥ ८० ॥
 राजा ज्येष्ठोऽत्र कर्तव्यः कनिष्ठोऽमात्य एव च ॥ मध्यमस्तु द्वयोर्मैत्र्या तिष्ठत्वत्राय विक्रमः ॥ ८१ ॥ श्रुत्वेत्याह प्रधानोऽपि बाढ
 भित्येव तं नृपम् ॥ चित्रसेनोऽथ संभारान्मलयित्त्वोत्तमे दिने ॥ ८२ ॥ तद्भर्तृहरये राज्यं चाऽऽमात्यं भट्टये ददौ ॥ विक्रमं तु नृपः
 ग्राह त्वं भर्तृहरिसख्यतः ॥ ८३ ॥ तत्साहाय्यं सदा कुर्वन्वस ताताज्ञया मम ॥ विक्रमस्त्वित्यमुक्तोऽपि न मुदं प्राप चांतरे ॥ ८४ ॥
 सचित्रसेनो नृपतिर्व्यवस्थां कृत्विति चामात्ययुतः स्वपत्न्या ॥ ययौ वनं देवपुराणि पश्यन्प्रापात्मतां तत्र च सत्सुसंगात् ॥ ८५ ॥
 संबंधोर्विक्रमार्कस्य जन्माख्यानमघापहम् ॥ पठेच्छृणोति यस्तस्य भवेत्पुत्रः पराक्रमी ॥ ८६ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धे
 विक्रमार्कजन्मकथनं नाम त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ चित्रसेने गतेऽरण्यं राज्यं भर्तृहरिः स्वयम् ॥ चकार भट्टिः
 साचिव्यं दोहित्रः सुमतेर्यतः ॥ १ ॥

कृत्वा अमात्येन सुमतिना युक्तः आत्मताम् आत्मभारं साधुसंगेन प्राप्तः ॥ ८५ ॥ एतत्सर्गोक्तकथाश्रवणादिफलमाह—संबंधोरिति । बंधुसहितस्य ।
 शेषं स्पष्टम् ॥ ८६ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धेऽर्थस्फूर्त्यभिधायीं दीक्षायां त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३३ ॥ चतुस्त्रिंशो षण्णवत्या ययौर्भट्टिर्हि विक्रमम् ।
 चिन्वन्गुरोः प्राप्य भिक्षिं बंधुं चाहति कथ्यते ॥ ३४ ॥ चित्रसेन इति । साचिव्यं प्रधानकर्म यतः सुमतिप्रधानस्य कन्यापुत्रो भट्टिः ॥ १ ॥

प्रातंत्र्येण राज्याधिकारे प्रधानाधिकारे च स्वातंत्र्याभावेन । तत् उज्जयनीतः । चोराणां संगतितः समागमेन वासं कृतवान् ॥ २ ॥ वृत्तिम् उपजीविकाम् । देशांतरमित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ३ ॥ तत् उज्जयिन्याः सकाशात् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४ ॥ तेषु वणिक्षु । सामीप्ये सप्तमी । तत्परिचर्याया वणिक्सेवया । रत्नेत्याद्युत्तरान्वयि । आदिशब्देन वस्त्रादिना ॥ ५ ॥ ६ ॥ ते वणिजस्तां नर्मदमुनीर्यं पारं गंतुम् असमर्थी इत्यन्वयः । उज्जलां मयादोष्टोषितजलाम् ।

विक्रमः पारतंत्र्येण खिन्नचित्तस्ततो ययौ ॥ देशांतरं कचिद्दामे चोरसंगतितोऽवसत् ॥ २ ॥ वृत्तिं निर्वाहयामास चौर्यं कृत्वा च तैः सह ॥ देशांतरं गतं ज्ञात्वा विक्रमं भट्टिरव्यथ ॥ ३ ॥ दुःखितस्तद्वियोगेन तं विचिन्वन्ययौ ततः ॥ अलब्ध्या विक्रमं भट्टिर्बहु देशान्ध्रमन्काचित् ॥ ४ ॥ वणिग्भिः संगतस्तेषु तस्यौ तत्परिचर्याया ॥ रत्नमुक्तादिवस्तूनां क्रयविक्रयकारिणः ॥ ५ ॥ वणिजस्तु सदैवासुगमगमपरायणाः ॥ भट्टिर्बभ्राम तैः पृथ्वीं विक्रमान्वेषणेच्छया ॥ ६ ॥ कदाचिन्नर्मदातीरे वर्षाकाले स्थितास्तु ते ॥ तामुत्तीर्यक्षमाः पारं गंतुं वार्धिमिवोबलाम् ॥ ७ ॥ स्थितो भट्टिस्तु तैः साकं तत्र मासं पुराकृतात् ॥ पुण्याद्र्हिददर्शार्थं शीला भट्टारिकां मठे ॥ ८ ॥ तपस्तेजस्विनीं साक्षाद्भूस्थितां परदेवताम् ॥ नत्वा भट्टिः स्ववृत्तांतमविकार्यै न्यवेदयत् ॥ ९ ॥ भट्टिरुवाच ॥ अर्वतीशश्चित्रसेनस्तत्कन्ये तु शिवावुगम ॥ भूगतं शंभुशापेन वव्रोते गंधमादनम् ॥ १० ॥ राज्ञोऽमात्यस्य सुमतेः कन्या वव्रे तमेव हि ॥ राजाऽपुत्रोऽखिलं राज्यं जामात्रेऽय ददौ मुदा ॥ ११ ॥ स्थित्वाबद्धं स ययौ स्वर्गं शापान्मुक्तः शिवानुगः ॥ तस्माद्भूर्भवतीष्वासु त्रिभार्यासु त्रयः सुताः ॥ १२ ॥ चित्रसेनो नृपस्तेषु द्वादशाब्देषु तददौ ॥ राज्यं ज्येष्ठाय साचिव्यं कनिष्ठाय स्वयं वनम् ॥ १३ ॥

नौकयापि पारं गंतुमशक्तास्तत्तीरे वासं कृतवन्त इत्यर्थः ॥ ७ ॥ पुराकृतात् पूर्वजन्मसंपादितात्पुण्यक्षेत्रोः । मठे नर्मदातीरगतच्छात्रादितिलये ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ १० ॥ तं गंधमादनम् । राजा चित्रसेनः ॥ ११ ॥ स गंधमादनः त्रिभार्यासु शारदामुलोचनामस्त्योदरीषु ॥ १२ ॥ द्वादशाब्देषु द्वादशवर्षे

वयस्केषु सत्सु तत् स्वकीयं राज्यं ज्येष्ठाय भर्तृहरये कनिष्ठाय मह्यम् । स्वयं वनं ययावित्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ देशान् भ्रमाभीति पूर्वान्वितम् । पारमार्थ्यं परमपुरुषार्थसंबन्धि । अणु अपि अल्पमपि सौख्यं न जातमिति शेषः ॥ १६ ॥ प्रपंचपरमार्थौ यथामुखदौ तथा मयि कृपां कुरुष्वेत्यन्वयः ।

ययावथ गतो देशान्मध्यमो विक्रमाभिधः ॥ ज्येष्ठं भर्तृहारं ज्ञात्वा राजानं खिन्नमानसः ॥ १४ ॥ कनिष्ठोऽहं भट्टिसंज्ञस्यक्त्वा साचिव्यमात्मनः ॥ बंधुं विचिन्वन्त्वां वृत्तिं वणिङ्मध्ये निवर्तयन् ॥ १५ ॥ देशान्भ्रमाभि नो बंधोर्देशनं भ्रमतोऽपि मे ॥ न वै प्रापंचिकं सौख्यं पारमार्थ्यं तथाण्वपि ॥ १६ ॥ पुण्येन दर्शनं जातं मातः पूर्वकृतेन ते ॥ प्रपंचः परमार्थश्च यथा स्यात्सुखदस्तथा ॥ १७ ॥ कृपां मयि कुरुष्वान् शरणगतवत्सले ! शाकट्टेर्भक्तिदुष्टा त्वं साक्षात्परदेवता ॥ १८ ॥ अवतीर्णाऽसि नस्त्रातुं दीनानज्ज्ञानदुःखितान् ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ भट्टेरित्थं वचः श्रुत्वा शीलाभट्टारिका तदा ॥ १९ ॥ सदायाऽस्मै ददौ पूर्णां दीक्षां सकलसिद्धिदाम् ॥ लब्ध्वाखिलान्महामंत्रान्स भट्टिर्भक्तितत्परः ॥ २० ॥ जजाप नियमान्कृत्वा चैकविंशदिनावधि ॥ सिद्धीः प्रापाखिलास्तावद्याभिश्चाखिलदेहिनाम् ॥ २१ ॥ वाचो वेद तथा भूतभविष्यदृत्तमादितः ॥ शीलाभट्टारिकायास्मै भट्टये लब्धसिद्धये ॥ २२ ॥ ज्ञानं योगं विस्तरेण ददौ संतुष्टमानसा ॥ वणिजोऽथ यदुद्देशान्वर्षाकाले गते ततः ॥ २३ ॥ शीलाभट्टारिकां नत्वा ययौ भट्टिश्च तैः सह ॥ बंधुं पश्यन्भ्रमन्देशानात्मतुष्टः सुसिद्धियुक्त ॥ २४ ॥ भट्टिविक्रमयोरित्थं भ्रमतोर्देशदेशतः ॥ उज्जयिन्यां भर्तृहारिश्चक्रे राज्यं तदैकलः ॥ २५ ॥ वव्रे राजसुतां तन्त्रीं सुरूपां मातृशासनात् ॥ भार्याढ्यो बुभुजे भोगात्राजा भर्तृहारिर्बहून् ॥ २६ ॥ अथ दैववशाद्भार्यां हत्वा भूत्वाऽमरः स्वयम् ॥ राज्यं त्यक्त्वा ययौ कोपादुत्तराशां भ्रमन्धराम् ॥ २७ ॥

॥ १७ ॥ असीत्यस्यापकर्षः ॥ १८ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १९ ॥ अस्मै भट्टये । लब्धेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ २० ॥ नियमाननशनदीन् ॥ २१ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वितम् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वितम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ देशदेशतः देशे देशे ॥ २५ ॥ २६ ॥ अमरः मृत्युरहितः ॥ २७ ॥

अग्रे भर्तृहरिकथाप्रसंगे । तदा भर्तृहरिगमनान्तरकाले ॥ २८ ॥ तत्रोज्जयिन्याम् ॥ २९ ॥ उज्ज्वलान् दीप्तिमतः ॥ ३० ॥ तं नृबलिं दिवा उज्जयिन्या राजानं कृत्वा । कीदृशम् । पृथक् पृथक् गृहस्थितम् स एव नृबलिर्दीपयत इत्यन्यथः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ त्रयाणां भर्तृहरिविक्रमभट्टीनाम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

विस्तरात्तस्य चरितं श्रोच्यतेऽग्रेऽनघामलम् ॥ नोज्जयिन्यां तदा कश्चिद्वाजासील्लोकपालकः ॥ २८ ॥ वेतालास्तत्र चागत्य बभुजुर्मनुजा न्वहन् ॥ नगरी सोद्वसा जाता प्रजाः क्षचित्कचित् ॥ २९ ॥ ताः सर्वाः शरणं गत्वा वेतालान्प्रचुरुरुज्ज्वलाद् ॥ ग्रन्थहं दीपयेत् स्माभिर्भवद्भ्यो नृबलिर्निशि ॥ ३० ॥ राजानं तं दिवा हृत्वा नित्यं स्वस्वगृहस्थितम् ॥ कर्तव्याद्य कृपास्पासु भवद्भिर्नतवत्सलैः ॥ ३१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ वेतालास्तु तथेत्युचुः श्रुत्वेत्थं लोकभाषणम् ॥ पुरमेत्य प्रजाः सर्वास्तथा चक्रुर्यथोदितम् ॥ ३२ ॥ त्रयाणां मातरस्तिस्रः स्वपुत्राणां वियोगतः ॥ सस्मरुः स्वपार्तिं सर्वाः स्वर्गस्थं गंधमादनम् ॥ ३३ ॥ स्मृतिमात्रेण सोऽप्येत्य याने संस्थाप्य ताः स्त्रियः ॥ नीत्वा कैलासमेताभिस्तस्थौ तत्र शिवान्तिके ॥ ३४ ॥ इत्थं राजविहीना सा जाता चोज्जयिनी पुरी ॥ भट्टि विक्रमयोर्वृत्तं यज्जातं तन्निशम्यताम् ॥ ३५ ॥ भ्रमन्भट्टिर्वणिगुप्तो दैवतान्प्राप्तस्तु तां पुरीम् ॥ विक्रमो यत्र चोरेषु कुर्वन्श्चौर्यं स्थितोऽ न्वहम् ॥ ३६ ॥ तस्माद्रामाद्वाहिः स्थाने वणिजस्ते वृषैः स्थिताः ॥ वस्तुभारान्वृषोर्ध्वस्थान्मध्ये संस्थाप्य यत्नतः ॥ ३७ ॥ परितः स्वस्थितिं चक्रुस्ततो वृषभसंस्थितिम् ॥ सुषुप्ताश्च राज्ञौ ते वणिजः श्रमकर्षिताः ॥ ३८ ॥ निशीथे तान्महाहार्णां वस्तूनां संग्रहा न्वितान् ॥ विज्ञाय ते ययुश्चोरा गुप्तो येष्वस्ति विक्रमः ॥ ३९ ॥ जाग्रतः संति वा सुप्ता एवं तान्वेदितुं स्फुटम् ॥ स्थित्वा दूरेऽस्मि ललाश्चोराः शुश्रुवुस्तद्गचांस्यथ ॥ ४० ॥

निशम्यतां त्वयेति शेषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ दान्पणिजः ॥ ३९ ॥ जाग्रतः जाग्रदवस्थावन्तः । तद्वचांसि

वणिगवाक्यानि ॥ ४० ॥ यावच्चोरा अगतास्तावत् । तस्य शिवाशब्दस्य ॥ ४१ ॥ कश्चिद्वाजपुत्रः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ नोऽस्माकं वित्तस्याशा
 नास्ति । यतो वयं सर्वे धनान्विताः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ राजपुत्रस्येति पूर्वान्वयि । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४७ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तराण्येति ॥ ४८ ॥
 तावच्छिवारवं चक्रे भट्टिः श्रुत्वा तमेकलः ॥ तस्यार्थं जागृतः प्राह चोत्थायैतान्सुनिद्रितान् ॥ ४९ ॥ भट्टिरुवाच ॥ शृणुध्वं वणिजः
 सर्वे शिवाशब्दार्थमादितः ॥ राजपुत्रः पुरादस्माद्धतो व्याघ्रेण चोत्तरे ॥ ४२ ॥ मृगयार्थं गतो ह्येको देवात्प्रेतदशां गतः ॥ तत्प्रेतसं
 स्मृतिः कार्यो गत्वा केनापि चाधुना ॥ ४३ ॥ लभ्यतेऽस्मै महत्पुण्यं भूषाः प्रेतस्थिताश्च याः ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेत्यं वणि
 जः प्राहुर्निद्राभगेन दुःखिताः ॥ ४४ ॥ वणिज ऊचुः ॥ नाशा वित्तस्य नो ल्याऽपि वयं सर्वे धनान्विताः ॥ कुरु निद्रां किमर्थं नो
 निद्राभंगः कृतस्त्वया ॥ ४५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ नाशा वित्तस्य नो ल्याऽपि वयं सर्वे धनान्विताः ॥ भट्टिस्तस्यार्थमाहेति यः कुर्या
 त्प्रेतसंस्मृतिम् ॥ ४६ ॥ राजपुत्रस्य राजासावुज्जयिन्यां भविष्यति ॥ निशम्येति निषेध्येनं भट्टिं ते वणिजः पुनः ॥ ४७ ॥ निद्राकुलितेन
 त्राश्च सुषुप्तुः स्वस्वसंस्तरे ॥ विक्रमश्चोरमध्यस्थः श्रुत्वेत्यं भट्टिर्भाषितम् ॥ ४८ ॥ ज्ञात्वा स्वरात्स्वबंधुं च भट्टिं प्राहाय तत्स्करान् ॥
 विक्रम उवाचाजागृताः संति वणिजो न चौर्ये साध्यतेधुना ॥ ४९ ॥ यास्यामः स्वगृहान्सर्वे निद्राभंगो यतो वृथा ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाचा ॥
 श्रुत्वेत्यं तत्स्कराः सर्वे ययुः स्वस्वगृहांस्ततः ॥ ५० ॥ विक्रमोथ ययौ ग्रामादुत्तरस्यां दिशि स्वयम् ॥ भ्रमंस्तत्र ददृशसौ राजपुत्रशवं
 स्फुटम् ॥ ५१ ॥ भूषास्तदाखिलास्तस्य गृहीत्वा विक्रमः शिरः ॥ छित्त्वा शस्त्रेण तत्प्रेतं ददाहेधनसंचये ॥ ५२ ॥ गृहीत्वा तच्छिरस्तस्मा
 द्विक्रमः स्वस्थलं ययौ ॥ निशीषन्प्रापनिद्रां नो हृदि चेत्यमर्चितयत् ॥ ५३ ॥ यः शिवाशब्दगर्भार्थं वणिगभ्यः प्राह जागृतः ॥ मद्बुधुर्भ
 द्विरैवायं वणिजां दास्यतां गतः ॥ ५४ ॥ प्रातसिद्धिश्च देवेन यत्नात्तोभ्यः स मोच्यताम् ॥ इत्थं रात्रौ विचिंत्याथ प्रातः प्रेतस्य तच्छिरः ॥ ५५ ॥
 ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इंधनसंचये चितायाम् ॥ ५२ ॥ तस्मात्प्रेतदहनदेशात् । इत्थं वक्ष्यमाणम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ मोच्यतां मयेति शेषः । इत्थ

वित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अस्माभिर्गृह्यतामिति पूर्वान्वयः । तत्र द्रव्यहरणे ॥ ५९ ॥ येन वचनेन ते षष्ठाङ्कनं दास्यति तदहं वच्मि ॥ ६० ॥ मद्राक्ष्यसदृशं मद्राक्ष्यानुकूलम् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ चौर्यं वित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ६४ ॥ तच्चौर्यमुत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ ११० ॥ १११ ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ १२५ ॥ १२६ ॥ १२७ ॥ १२८ ॥ १२९ ॥ १३० ॥ १३१ ॥ १३२ ॥ १३३ ॥ १३४ ॥ १३५ ॥ १३६ ॥ १३७ ॥ १३८ ॥ १३९ ॥ १४० ॥ १४१ ॥ १४२ ॥ १४३ ॥ १४४ ॥ १४५ ॥ १४६ ॥ १४७ ॥ १४८ ॥ १४९ ॥ १५० ॥ १५१ ॥ १५२ ॥ १५३ ॥ १५४ ॥ १५५ ॥ १५६ ॥ १५७ ॥ १५८ ॥ १५९ ॥ १६० ॥ १६१ ॥ १६२ ॥ १६३ ॥ १६४ ॥ १६५ ॥ १६६ ॥ १६७ ॥ १६८ ॥ १६९ ॥ १७० ॥ १७१ ॥ १७२ ॥ १७३ ॥ १७४ ॥ १७५ ॥ १७६ ॥ १७७ ॥ १७८ ॥ १७९ ॥ १८० ॥ १८१ ॥ १८२ ॥ १८३ ॥ १८४ ॥ १८५ ॥ १८६ ॥ १८७ ॥ १८८ ॥ १८९ ॥ १९० ॥ १९१ ॥ १९२ ॥ १९३ ॥ १९४ ॥ १९५ ॥ १९६ ॥ १९७ ॥ १९८ ॥ १९९ ॥ २०० ॥ २०१ ॥ २०२ ॥ २०३ ॥ २०४ ॥ २०५ ॥ २०६ ॥ २०७ ॥ २०८ ॥ २०९ ॥ २१० ॥ २११ ॥ २१२ ॥ २१३ ॥ २१४ ॥ २१५ ॥ २१६ ॥ २१७ ॥ २१८ ॥ २१९ ॥ २२० ॥ २२१ ॥ २२२ ॥ २२३ ॥ २२४ ॥ २२५ ॥ २२६ ॥ २२७ ॥ २२८ ॥ २२९ ॥ २३० ॥ २३१ ॥ २३२ ॥ २३३ ॥ २३४ ॥ २३५ ॥ २३६ ॥ २३७ ॥ २३८ ॥ २३९ ॥ २४० ॥ २४१ ॥ २४२ ॥ २४३ ॥ २४४ ॥ २४५ ॥ २४६ ॥ २४७ ॥ २४८ ॥ २४९ ॥ २५० ॥ २५१ ॥ २५२ ॥ २५३ ॥ २५४ ॥ २५५ ॥ २५६ ॥ २५७ ॥ २५८ ॥ २५९ ॥ २६० ॥ २६१ ॥ २६२ ॥ २६३ ॥ २६४ ॥ २६५ ॥ २६६ ॥ २६७ ॥ २६८ ॥ २६९ ॥ २७० ॥ २७१ ॥ २७२ ॥ २७३ ॥ २७४ ॥ २७५ ॥ २७६ ॥ २७७ ॥ २७८ ॥ २७९ ॥ २८० ॥ २८१ ॥ २८२ ॥ २८३ ॥ २८४ ॥ २८५ ॥ २८६ ॥ २८७ ॥ २८८ ॥ २८९ ॥ २९० ॥ २९१ ॥ २९२ ॥ २९३ ॥ २९४ ॥ २९५ ॥ २९६ ॥ २९७ ॥ २९८ ॥ २९९ ॥ ३०० ॥ ३०१ ॥ ३०२ ॥ ३०३ ॥ ३०४ ॥ ३०५ ॥ ३०६ ॥ ३०७ ॥ ३०८ ॥ ३०९ ॥ ३१० ॥ ३११ ॥ ३१२ ॥ ३१३ ॥ ३१४ ॥ ३१५ ॥ ३१६ ॥ ३१७ ॥ ३१८ ॥ ३१९ ॥ ३२० ॥ ३२१ ॥ ३२२ ॥ ३२३ ॥ ३२४ ॥ ३२५ ॥ ३२६ ॥ ३२७ ॥ ३२८ ॥ ३२९ ॥ ३३० ॥ ३३१ ॥ ३३२ ॥ ३३३ ॥ ३३४ ॥ ३३५ ॥ ३३६ ॥ ३३७ ॥ ३३८ ॥ ३३९ ॥ ३४० ॥ ३४१ ॥ ३४२ ॥ ३४३ ॥ ३४४ ॥ ३४५ ॥ ३४६ ॥ ३४७ ॥ ३४८ ॥ ३४९ ॥ ३५० ॥ ३५१ ॥ ३५२ ॥ ३५३ ॥ ३५४ ॥ ३५५ ॥ ३५६ ॥ ३५७ ॥ ३५८ ॥ ३५९ ॥ ३६० ॥ ३६१ ॥ ३६२ ॥ ३६३ ॥ ३६४ ॥ ३६५ ॥ ३६६ ॥ ३६७ ॥ ३६८ ॥ ३६९ ॥ ३७० ॥ ३७१ ॥ ३७२ ॥ ३७३ ॥ ३७४ ॥ ३७५ ॥ ३७६ ॥ ३७७ ॥ ३७८ ॥ ३७९ ॥ ३८० ॥ ३८१ ॥ ३८२ ॥ ३८३ ॥ ३८४ ॥ ३८५ ॥ ३८६ ॥ ३८७ ॥ ३८८ ॥ ३८९ ॥ ३९० ॥ ३९१ ॥ ३९२ ॥ ३९३ ॥ ३९४ ॥ ३९५ ॥ ३९६ ॥ ३९७ ॥ ३९८ ॥ ३९९ ॥ ४०० ॥ ४०१ ॥ ४०२ ॥ ४०३ ॥ ४०४ ॥ ४०५ ॥ ४०६ ॥ ४०७ ॥ ४०८ ॥ ४०९ ॥ ४१० ॥ ४११ ॥ ४१२ ॥ ४१३ ॥ ४१४ ॥ ४१५ ॥ ४१६ ॥ ४१७ ॥ ४१८ ॥ ४१९ ॥ ४२० ॥ ४२१ ॥ ४२२ ॥ ४२३ ॥ ४२४ ॥ ४२५ ॥ ४२६ ॥ ४२७ ॥ ४२८ ॥ ४२९ ॥ ४३० ॥ ४३१ ॥ ४३२ ॥ ४३३ ॥ ४३४ ॥ ४३५ ॥ ४३६ ॥ ४३७ ॥ ४३८ ॥ ४३९ ॥ ४४० ॥ ४४१ ॥ ४४२ ॥ ४४३ ॥ ४४४ ॥ ४४५ ॥ ४४६ ॥ ४४७ ॥ ४४८ ॥ ४४९ ॥ ४५० ॥ ४५१ ॥ ४५२ ॥ ४५३ ॥ ४५४ ॥ ४५५ ॥ ४५६ ॥ ४५७ ॥ ४५८ ॥ ४५९ ॥ ४६० ॥ ४६१ ॥ ४६२ ॥ ४६३ ॥ ४६४ ॥ ४६५ ॥ ४६६ ॥ ४६७ ॥ ४६८ ॥ ४६९ ॥ ४७० ॥ ४७१ ॥ ४७२ ॥ ४७३ ॥ ४७४ ॥ ४७५ ॥ ४७६ ॥ ४७७ ॥ ४७८ ॥ ४७९ ॥ ४८० ॥ ४८१ ॥ ४८२ ॥ ४८३ ॥ ४८४ ॥ ४८५ ॥ ४८६ ॥ ४८७ ॥ ४८८ ॥ ४८९ ॥ ४९० ॥ ४९१ ॥ ४९२ ॥ ४९३ ॥ ४९४ ॥ ४९५ ॥ ४९६ ॥ ४९७ ॥ ४९८ ॥ ४९९ ॥ ५०० ॥ ५०१ ॥ ५०२ ॥ ५०३ ॥ ५०४ ॥ ५०५ ॥ ५०६ ॥ ५०७ ॥ ५०८ ॥ ५०९ ॥ ५१० ॥ ५११ ॥ ५१२ ॥ ५१३ ॥ ५१४ ॥ ५१५ ॥ ५१६ ॥ ५१७ ॥ ५१८ ॥ ५१९ ॥ ५२० ॥ ५२१ ॥ ५२२ ॥ ५२३ ॥ ५२४ ॥ ५२५ ॥ ५२६ ॥ ५२७ ॥ ५२८ ॥ ५२९ ॥ ५३० ॥ ५३१ ॥ ५३२ ॥ ५३३ ॥ ५३४ ॥ ५३५ ॥ ५३६ ॥ ५३७ ॥ ५३८ ॥ ५३९ ॥ ५४० ॥ ५४१ ॥ ५४२ ॥ ५४३ ॥ ५४४ ॥ ५४५ ॥ ५४६ ॥ ५४७ ॥ ५४८ ॥ ५४९ ॥ ५५० ॥ ५५१ ॥ ५५२ ॥ ५५३ ॥ ५५४ ॥ ५५५ ॥ ५५६ ॥ ५५७ ॥ ५५८ ॥ ५५९ ॥ ५६० ॥ ५६१ ॥ ५६२ ॥ ५६३ ॥ ५६४ ॥ ५६५ ॥ ५६६ ॥ ५६७ ॥ ५६८ ॥ ५६९ ॥ ५७० ॥ ५७१ ॥ ५७२ ॥ ५७३ ॥ ५७४ ॥ ५७५ ॥ ५७६ ॥ ५७७ ॥ ५७८ ॥ ५७९ ॥ ५८० ॥ ५८१ ॥ ५८२ ॥ ५८३ ॥ ५८४ ॥ ५८५ ॥ ५८६ ॥ ५८७ ॥ ५८८ ॥ ५८९ ॥ ५९० ॥ ५९१ ॥ ५९२ ॥ ५९३ ॥ ५९४ ॥ ५९५ ॥ ५९६ ॥ ५९७ ॥ ५९८ ॥ ५९९ ॥ ६०० ॥ ६०१ ॥ ६०२ ॥ ६०३ ॥ ६०४ ॥ ६०५ ॥ ६०६ ॥ ६०७ ॥ ६०८ ॥ ६०९ ॥ ६१० ॥ ६११ ॥ ६१२ ॥ ६१३ ॥ ६१४ ॥ ६१५ ॥ ६१६ ॥ ६१७ ॥ ६१८ ॥ ६१९ ॥ ६२० ॥ ६२१ ॥ ६२२ ॥ ६२३ ॥ ६२४ ॥ ६२५ ॥ ६२६ ॥ ६२७ ॥ ६२८ ॥ ६२९ ॥ ६३० ॥ ६३१ ॥ ६३२ ॥ ६३३ ॥ ६३४ ॥ ६३५ ॥ ६३६ ॥ ६३७ ॥ ६३८ ॥ ६३९ ॥ ६४० ॥ ६४१ ॥ ६४२ ॥ ६४३ ॥ ६४४ ॥ ६४५ ॥ ६४६ ॥ ६४७ ॥ ६४८ ॥ ६४९ ॥ ६५० ॥ ६५१ ॥ ६५२ ॥ ६५३ ॥ ६५४ ॥ ६५५ ॥ ६५६ ॥ ६५७ ॥ ६५८ ॥ ६५९ ॥ ६६० ॥ ६६१ ॥ ६६२ ॥ ६६३ ॥ ६६४ ॥ ६६५ ॥ ६६६ ॥ ६६७ ॥ ६६८ ॥ ६६९ ॥ ६७० ॥ ६७१ ॥ ६७२ ॥ ६७३ ॥ ६७४ ॥ ६७५ ॥ ६७६ ॥ ६७७ ॥ ६७८ ॥ ६७९ ॥ ६८० ॥ ६८१ ॥ ६८२ ॥ ६८३ ॥ ६८४ ॥ ६८५ ॥ ६८६ ॥ ६८७ ॥ ६८८ ॥ ६८९ ॥ ६९० ॥ ६९१ ॥ ६९२ ॥ ६९३ ॥ ६९४ ॥ ६९५ ॥ ६९६ ॥ ६९७ ॥ ६९८ ॥ ६९९ ॥ ७०० ॥ ७०१ ॥ ७०२ ॥ ७०३ ॥ ७०४ ॥ ७०५ ॥ ७०६ ॥ ७०७ ॥ ७०८ ॥ ७०९ ॥ ७१० ॥ ७११ ॥ ७१२ ॥ ७१३ ॥ ७१४ ॥ ७१५ ॥ ७१६ ॥ ७१७ ॥ ७१८ ॥ ७१९ ॥ ७२० ॥ ७२१ ॥ ७२२ ॥ ७२३ ॥ ७२४ ॥ ७२५ ॥ ७२६ ॥ ७२७ ॥ ७२८ ॥ ७२९ ॥ ७३० ॥ ७३१ ॥ ७३२ ॥ ७३३ ॥ ७३४ ॥ ७३५ ॥ ७३६ ॥ ७३७ ॥ ७३८ ॥ ७३९ ॥ ७४० ॥ ७४१ ॥ ७४२ ॥ ७४३ ॥ ७४४ ॥ ७४५ ॥ ७४६ ॥ ७४७ ॥ ७४८ ॥ ७४९ ॥ ७५० ॥ ७५१ ॥ ७५२ ॥ ७५३ ॥ ७५४ ॥ ७५५ ॥ ७५६ ॥ ७५७ ॥ ७५८ ॥ ७५९ ॥ ७६० ॥ ७६१ ॥ ७६२ ॥ ७६३ ॥ ७६४ ॥ ७६५ ॥ ७६६ ॥ ७६७ ॥ ७६८ ॥ ७६९ ॥ ७७० ॥ ७७१ ॥ ७७२ ॥ ७७३ ॥ ७७४ ॥ ७७५ ॥ ७७६ ॥ ७७७ ॥ ७७८ ॥ ७७९ ॥ ७८० ॥ ७८१ ॥ ७८२ ॥ ७८३ ॥ ७८४ ॥ ७८५ ॥ ७८६ ॥ ७८७ ॥ ७८८ ॥ ७८९ ॥ ७९० ॥ ७९१ ॥ ७९२ ॥ ७९३ ॥ ७९४ ॥ ७९५ ॥ ७९६ ॥ ७९७ ॥ ७९८ ॥ ७९९ ॥ ८०० ॥ ८०१ ॥ ८०२ ॥ ८०३ ॥ ८०४ ॥ ८०५ ॥ ८०६ ॥ ८०७ ॥ ८०८ ॥ ८०९ ॥ ८१० ॥ ८११ ॥ ८१२ ॥ ८१३ ॥ ८१४ ॥ ८१५ ॥ ८१६ ॥ ८१७ ॥ ८१८ ॥ ८१९ ॥ ८२० ॥ ८२१ ॥ ८२२ ॥ ८२३ ॥ ८२४ ॥ ८२५ ॥ ८२६ ॥ ८२७ ॥ ८२८ ॥ ८२९ ॥ ८३० ॥ ८३१ ॥ ८३२ ॥ ८३३ ॥ ८३४ ॥ ८३५ ॥ ८३६ ॥ ८३७ ॥ ८३८ ॥ ८३९ ॥ ८४० ॥ ८४१ ॥ ८४२ ॥ ८४३ ॥ ८४४ ॥ ८४५ ॥ ८४६ ॥ ८४७ ॥ ८४८ ॥ ८४९ ॥ ८५० ॥ ८५१ ॥ ८५२ ॥ ८५३ ॥ ८५४ ॥ ८५५ ॥ ८५६ ॥ ८५७ ॥ ८५८ ॥ ८५९ ॥ ८६० ॥ ८६१ ॥ ८६२ ॥ ८६३ ॥ ८६४ ॥ ८६५ ॥ ८६६ ॥ ८६७ ॥ ८६८ ॥ ८६९ ॥ ८७० ॥ ८७१ ॥ ८७२ ॥ ८७३ ॥ ८७४ ॥ ८७५ ॥ ८७६ ॥ ८७७ ॥ ८७८ ॥ ८७९ ॥ ८८० ॥ ८८१ ॥ ८८२ ॥ ८८३ ॥ ८८४ ॥ ८८५ ॥ ८८६ ॥ ८८७ ॥ ८८८ ॥ ८८९ ॥ ८९० ॥ ८९१ ॥ ८९२ ॥ ८९३ ॥ ८९४ ॥ ८९५ ॥ ८९६ ॥ ८९७ ॥ ८९८ ॥ ८९९ ॥ ९०० ॥ ९०१ ॥ ९०२ ॥ ९०३ ॥ ९०४ ॥ ९०५ ॥ ९०६ ॥ ९०७ ॥ ९०८ ॥ ९०९ ॥ ९१० ॥ ९११ ॥ ९१२ ॥ ९१३ ॥ ९१४ ॥ ९१५ ॥ ९१६ ॥ ९१७ ॥ ९१८ ॥ ९१९ ॥ ९२० ॥ ९२१ ॥ ९२२ ॥ ९२३ ॥ ९२४ ॥ ९२५ ॥ ९२६ ॥ ९२७ ॥ ९२८ ॥ ९२९ ॥ ९३० ॥ ९३१ ॥ ९३२ ॥ ९३३ ॥ ९३४ ॥ ९३५ ॥ ९३६ ॥ ९३७ ॥ ९३८ ॥ ९३९ ॥ ९४० ॥ ९४१ ॥ ९४२ ॥ ९४३ ॥ ९४४ ॥ ९४५ ॥ ९४६ ॥ ९४७ ॥ ९४८ ॥ ९४९ ॥ ९५० ॥ ९५१ ॥ ९५२ ॥ ९५३ ॥ ९५४ ॥ ९५५ ॥ ९५६ ॥ ९५७ ॥ ९५८ ॥ ९५९ ॥ ९६० ॥ ९६१ ॥ ९६२ ॥ ९६३ ॥ ९६४ ॥ ९६५ ॥ ९६६ ॥ ९६७ ॥ ९६८ ॥ ९६९ ॥ ९७० ॥ ९७१ ॥ ९७२ ॥ ९७३ ॥ ९७४ ॥ ९७५ ॥ ९७६ ॥ ९७७ ॥ ९७८ ॥ ९७९ ॥ ९८० ॥ ९८१ ॥ ९८२ ॥ ९८३ ॥ ९८४ ॥ ९८५ ॥ ९८६ ॥ ९८७ ॥ ९८८ ॥ ९८९ ॥ ९९० ॥ ९९१ ॥ ९९२ ॥ ९९३ ॥ ९९४ ॥ ९९५ ॥ ९९६ ॥ ९९७ ॥ ९९८ ॥ ९९९ ॥ १००० ॥

निद्राभंगादतिभ्रातं वंचयित्वा वणिगजनम् ॥ तद्वस्तुभारे वणिगजनम् ॥ ५६ ॥ न ज्ञातं तद्वणिगभिस्तु विक्रमस्य विवेक्षितम् ॥ अथाह तस्करानेत्य विक्रमो बुद्धिमद्रः ॥ ५७ ॥ जायतेभ्यो वणिगभ्यो नः स्वं राज्ञौ नातमण्वपि ॥ अतस्तान्क्षयमत्यंतं दर्शयित्वाऽधुना धनम् ॥ ५८ ॥ अस्माभिर्गृह्यतां तत्र मयोपायस्तु कल्पितः ॥ शस्त्रपाणिभिरस्माभिः सर्वैस्तत्राद्य गच्छताम् ॥ ५९ ॥ वयं राजभटा इत्थं तेभ्यः सर्वैः समुच्यताम् ॥ अहं च वच्मि तत्पश्चाद्वेन दास्यति ते धनम् ॥ ६० ॥ मद्राक्ष्यसदृशं सर्वैर्वक्तव्यं नान्यथा क्वचित् ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ चोरातुक्वेति तैः साकं विक्रमः शस्त्रपाणिभिः ॥ ६१ ॥ स्वयं शस्त्रधरस्तत्र ययौ यत्र वणिक्स्थितिः ॥ तानुचुर्विक्रमाद्यास्ते के यूयं चात्र संस्थिताः ॥ ६२ ॥ चौर्यं राज्ञौ कृतं नूनं भवद्भिर्नृपमहिरे ॥ प्रेषितास्तु वयं राज्ञा युष्मदर्थं सुकोपि ना ॥ ६३ ॥ रज्जुभिर्निखिलान्वध्वानेध्यामो राजसन्निधिम् ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेत्थं वणिजस्तांश्च प्रोचुश्चौर्यं तु जन्मतः ॥ ६४ ॥ वयं स्वप्नेपि नो विप्रो जायतौ तत्कुतो भटाः ॥ मौक्तिकादिमहार्हाणां वस्तूनां क्रयविक्रयौ ॥ ६५ ॥ कुर्वतः सकलां पृथ्वीं संप्रमामो वृषैः सह ॥ पुनः प्रोचुर्विक्रमाद्याः सर्वास्तान् वणिजोनध्व ॥ ६६ ॥ चौर्यसत्यकरं वस्तु चेत्किंचिद्भवदतिके ॥ निष्कासितं किलास्माभिर्धूयं चोराः स्फुटं तदा ॥ ६७ ॥ वणिजस्तान्पुनः प्रोचुश्चौर्यसत्यकरं स्फुटम् ॥ निष्कासनीयमस्मासु वस्तु चोरास्तदा वयम् ॥ ६८ ॥ विक्रमस्तु क्षणं तूष्णीं विचिन्वन्भारसंचये ॥ राजपुत्रशिरस्तस्माद्विष्कास्यैभ्योऽप्यदर्शयत् ॥ ६९ ॥

राज्ये ॥ ६५ ॥ अनघेति मयेश्वरसंबोधनम् ॥ ६६ ॥ चौर्यसत्यकरं चौर्यकर्मणः सत्यत्वप्रतिपादकं वस्तु ॥ ६७ ॥ वस्तुचोराः वस्तुहराः ॥ ६८ ॥ तस्माद्भारसं

चयात् । सभ्यो वणिग्भ्यः ॥ ६९ ॥ आखिलात् चोराद् ॥ ७० ॥ द्विगुणं अयुतं अयुतद्वयमित्यर्थः ॥ ७१ ॥ उक्तं अयुतद्वयम् ।
 अयं दासः भट्टयभिधः ॥ ७२ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ भट्टिरपि विक्रमं ज्ञात्वा प्राकट्यमकुर्वन्वणिक्संगं जिहासुराह । श्रूय
 दृष्ट्वा तद्वयभीतास्ते नेमुर्वै वणिजोऽखिलात् ॥ प्रार्थयामासुरत्यंतं रक्षतास्मानहो भटाः ॥ ७० ॥ भवद्भ्यो दीयतेऽस्माभिर्द्विगुणं चायुतं
 धनम् ॥ श्रुत्वेति विक्रमः प्राह श्रूयतां मद्रचोऽखिलैः ॥ ७१ ॥ दत्त्वैवोक्तं धनं चोर्ध्वं दासोऽयं चेत्प्रदीयते ॥ अस्मभ्यं निखिला
 स्तूष्णीं यास्यामो भवदंतिकात् ॥ ७२ ॥ नोचेद्बद्धाखिलानद्य नेष्यामो नृपतेः ॥ वणिजस्तान्पुनः प्रोचुर्धनमद्यैव दीयते ॥
 ॥ ७३ ॥ दातुं न शक्यतेऽस्माभिर्दासोऽयं बहुकार्यकृत् ॥ हितवेत्ताखिलज्ञोऽयं बहुकालं तु पोषितः ॥ ७४ ॥ मन्यामहे गुरुं
 सर्वै यं स देयः कथं भटाः ॥ अथाह भट्टिस्तान्सर्वान्वणिजः श्रूयतां वचः ॥ ७५ ॥ दत्त्वैवैकाकिनं मां तु भवंतु सुखिनोऽखिलाः ॥
 एकत्यागाद्बहुश्रेयश्चेत्तत्प्रियमपि त्यजेत् ॥ ७६ ॥ पालितोऽब्राह्मिकैर्नित्यं भवद्भिस्त्वहमाहतः ॥ भवंतः सुखिनः संतु मत्समृत्त्या
 खिलसंकटे ॥ ७७ ॥ तथेति वणिजो भट्टिं ददुस्तेभ्यो धनं च तत् ॥ गृहीत्वा तस्कराः सर्वे ययुः स्थानं निजं ततः ॥ ७८ ॥
 विक्रमोऽथ धनं दत्त्वा तस्करेभ्योऽखिलं ततः ॥ गृहीत्वा स्वानुजं भट्टिं ययौ चावन्तिमार्गतः ॥ ७९ ॥ भट्टिः पथा वज्रञ्ज्ञात्वा
 स्वाग्रजं विक्रमं स्फुटम् ॥ नत्वा पप्रच्छ कुशलं तस्मै स्वं वृत्तमादिशत् ॥ ८० ॥ भट्टिरुवाच ॥ त्वय्युज्यिन्यास्तु गतेऽन्यदेशान
 मात्यतां भर्तृहरेर्विहाय ॥ निर्गत्य तस्मादहमेक एव त्वामेव पश्यन्त्यवसं वणिक्षु ॥ ८१ ॥ तैः साकमेतां धरणीं त्वदर्थं भ्रमंश्च
 दास्यं वणिजां प्रकुर्वन् ॥ त्वदर्शनाकांक्षयथ दर्शनं तेऽलब्ध्वा स्थितस्तेषु धरां भ्रमत्सु ॥ ८२ ॥

ताभिनि । भवद्भिरिति शेषः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ तेभ्यश्चोरेभ्यः । तद्धनं अयुतद्वयरूपम् ॥ ७८ ॥ धनलाभाद्बुलाभं वरं मन्यमानस्तस्करेभ्यो धनं
 ददावित्याह—विक्रम इति । अवन्तिमार्गतः उज्जयनीमार्गेण सार्वविभक्तिकस्तसिः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ वणिक्षु न्यवसं स्थितवानस्मि ॥ ८१ ॥ त्वदर्थं

त्वयात्स्यर्थम् । दास्यं दासकर्मस्थितः असि इति शेषः ॥ ८२ ॥ मातृवृत्तं मातृणां वर्तमानम् ॥ ८३ ॥ दैवतः दैवयोगेन राज्यं मातृवृत्तं त्यक्त्वा कोपयुक्तः सन् देशान् गतिं गतः ॥ ८४ ॥ उज्जयिन्यां राजहीनायां सत्यामुद्रा वेतालाः सर्वाः प्रजाः कर्माभूताः भक्षितवन्तः ॥ ८५ ॥ पत्या गंधमादनेन । सुयानात् सुयानेन ॥ ८६ ॥ वृक्षयुक्तदां सुनीरां मूढकाम ॥ ८७ ॥ स्थितः तिष्ठन् ॥ ८८ ॥ सर्वाश्च ताः आत्माः प्राप्ताः सिद्धयो येन तं यैर्भुमिस्तं सर्वाः सिद्धिः त्वदर्शनं दैववशाद्भूमे जातः प्रयत्नः सफलो ममायम् ॥ किमुज्जयिन्यामथ मातृवृत्तं बन्धोश्च नावामणु तच्च विद्मः ॥ ८९ ॥ वज्रमयद्वय सिद्धिर्बलतोऽश्रुतं तत्कृत्वा स्त्रियं भर्तृहारिश्च हत्वा ॥ तां दैवतो राज्यमपीह हित्वा मातृर्गतः कोपयुक्तश्च देशान् ॥ ९० ॥ अराजकायामथ चोज्जयिन्यां प्रजाः समस्ताश्च बभक्षुरुद्राः ॥ वैतालिकाश्चोद्रसतां गता सा लोकाः स्थितास्तत्र कियद्बहुषु ॥ ९१ ॥ दुःखान्विताः पुत्र वियोगतस्तास्तिष्ठो जनन्यः स्वपतिं स्मरन्त्यः ॥ पत्या तु नीताः सकलाः सुयानात्कैलासम्बा निवसन्ति तत्रा ॥ ९२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ सिद्धिर्बलद्भट्टिर्वाच वृत्तमित्थं यथा चोज्जयिनीपुरेऽभूत् ॥ पथा व्रजतावथ ताषुभौ च प्राप्तौ नदीं वृक्षतदां सुनीराम् ॥ ९३ ॥ स्यात्वा खिलाश्चक्रतुरत्यवश्याः क्रियास्ततस्तौ तटवृक्षमूले ॥ स्थितावथोत्थाय च विक्रमाख्योऽनुजं हि नत्वा स्थित आह भट्टिम् ॥ ९४ ॥ विक्रम उवाच ॥ प्राप्तोऽस्मि बन्धो शरणं गुरुं त्वां कनिष्ठमप्यात्मविदां वारिष्ठम् ॥ सर्वात्मसिद्धिं च ततो मनून्मां ब्रून्नामवान्यैस्त्वम नेकसिद्धिः ॥ ९५ ॥ ज्यैष्ठ्यं न चोक्तं वयसैव सद्भिर्ज्ञानाधिको ज्येष्ठ इतीर्यते वै ॥ यथा लघुं शंभुमुतं गणेशं जेष्ठं विधीनां श्रुतिराह साक्षात् ॥ ९६ ॥ विद्याजनिभ्यां द्विविधः किलोक्तो वंशो बुधैर्ज्येष्ठतयाहमस्मि ॥ जन्मोत्पत्त्यंशेऽस्ति तवास्तु साद्य विद्योत्पत्त्यंशेऽसि यतोऽसिलज्जः ॥ ९७ ॥

प्राप्तवानसीत्यर्थः ॥ ९८ ॥ ननु भवान् ज्येष्ठः कनिष्ठं मां कथं शरणं प्राप्त इत्यत आह—ज्येष्ठमिति वयसा जेष्ठत्वं सद्भिर्नोक्तं किंतु यो ज्ञानवान् ज्येष्ठो भवति अत्र निदर्शनम् । अल्पं शिवमुतं गणपतिं विधीनां ब्रह्मादीनां ज्येष्ठं श्रुतिराह । “ज्येष्ठराजं ब्रह्मणाम्” इति श्रुत्या वयोऽल्पे गणपतौ ब्रह्मादिज्येष्ठत्वमित्यर्थः ॥ ९९ ॥ वंशो द्विधा विधया जन्मना च तत्र जन्मवंशे मम ज्येष्ठत्वेऽपि विधावंशे त्वं ज्येष्ठो भवेत्याह—विद्याजनिभ्यामिति । ज्येष्ठता यतः कारणात् सर्वज्ञो

जीत्यर्थः ॥ ९१ ॥ ननु जन्मवंशज्येष्ठस्य विधावरो कनिष्ठत्वाश्रेण किमत आह । प्रपञ्जा इति । प्रशमय दूरीकुरु ॥ ९२ ॥ परमाश्रयासेन लब्धं योगं
 च ददौ ॥ ९३ ॥ अखिलं मंत्रजतम् ॥ ९४ ॥ षट्पंचसंख्यं ऋद्व्यानंदं प्रणमति य इति । असिलवित सर्वज्ञः ॥ ९५ ॥ भट्टविक्रमकथापाठादेः फलम्
 इच्छितलाभो दूरदेशगतबंधुदर्शनं भवतीत्याह । भट्टविक्रमकथामिति ॥ ९६ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धृतसूक्त्याख्यायां टीकायां चतुस्त्रिंशः
 प्रपञ्चा मां प्रदहति तापा हंतर्बहिस्तांस्त्रिविधांश्च बंधो ॥ प्रशमयान्नानहरेः सुवाक्यैर्दवानलं मेघजलैरिवेदः ॥ ९२ ॥
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ संप्रार्थितो भट्टिनेकेदर्थं स विक्रमाख्येन ददावथास्मै ॥ मंत्रान्समस्तांश्च तथात्मतत्त्वं योगं पराभ्या
 सबलेन लब्धम् ॥ ९३ ॥ भट्टेः सकाशादथ विक्रमार्को लब्ध्वाखिलं सिद्धवरो बभूव ॥ इत्थं कनिष्ठोपि गुरुर्हि जातो ज्येष्ठस्य
 भट्टिः किल विक्रमस्य ॥ ९४ ॥ यः सिद्धवयोऽखिलविद्ब्रह्मस्यं ददौ कनिष्ठोऽप्यथ विक्रमाय ॥ चक्रे सुकाव्यानि च भट्टिमेनं षट्पं
 च संख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ९५ ॥ भट्टिविक्रमकथामतिपुण्यां यः शृणोति च पठेदथ भक्त्या ॥ वाञ्छितं स लभते च दुरापां दूरदेश
 गतबंधुसमीक्षाम् ॥ ९६ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धृत विक्रमाख्येन चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथ भट्टि
 विक्रमश्च याताबुज्जयिर्नो पुरीम् ॥ रात्रावलक्षितावन्यैर्मालाकारगृहे स्थितौ ॥ १ ॥ वेतालनृबलेर्दानं प्राप्तं तस्मिन्गृहे क्रमात् ॥ एक
 एव गृहे स्वामी तन्मातातिरोद ह ॥ २ ॥ वृत्तं ज्ञात्वाखिलं तस्यास्तामाहेत्थं तु विक्रमः ॥ विक्रम उवाच ॥ मा चित्तां कुरु मातस्त्वं
 वेतालबलिस्म्यहम् ॥ ३ ॥ पुर्याः कृत्वा दिवा राज्यं भविष्ये निशि तद्वलिः ॥ अथ प्रातर्ययुः पौरा बल्यर्थं तद्ब्रूहडखिलाः ॥ ४ ॥
 सर्गः ॥ ३४ ॥ पंचत्रिंशे चैकविंशत्युत्तरेः शतपथकैः । राजा श्रीविक्रमोज्ज्वलां शालिवाहजितः स्मृतः ॥ ३५ ॥ विक्रमस्य राज्यप्राप्त्यादि चरित्रमुपक्रमते ।
 अथेत्यादिना । अन्यैर्वागम्यैः ॥ १ ॥ वेतालेभ्यो नृबलेर्दानं गृहस्वामी मालाकार एक एव आसीत् ॥ २ ॥ ३ ॥ पुर्याः अवंत्याः राज्यं
 कृत्वा तद्वलिः वेतालबलिः बल्यर्थं मालाकारगृहाद्वलिप्राप्त्यर्थम् ॥ ४ ॥

अहस्मीति शेषः । नास्त्यद्युत्तरान्वयि ॥ ५ ॥ अस्य किंचिदपि मरणमयं नास्ति । अहं बलिस्मीति स्वयं वक्ति अहो आश्चर्यम् ।
वायैः सह अथान्तस्म ॥ ६ ॥ प्रजावशगा आभूवम् इति परिणामेन योज्यम् ॥ ७ ॥ गोपुराग्रतः नगरद्वारस्मीपे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

तानाह विक्रमः स्पष्टं वेतालार्थं बलिस्स्वहम् ॥ श्रुत्वेति विस्मिताः सर्वे प्राहुर्नास्त्य मनागपि ॥ ५ ॥ मृतेभ्यं स्वयं वक्ति बलिस्मी
त्यहं त्वहो ॥ वादैनित्वाथ नृपतिं चक्रुः पौरास्तु विक्रमम् ॥ ६ ॥ भट्टिः साचिव्यकर्तोभूतदाज्ञावशगाः प्रजाः ॥ भट्टिः ग्राह्यप
राद्धेय जनान्सर्वान्युःस्थितान् ॥ ७ ॥ कृत्वाभानि विचित्राणि स्थाप्यतां गोपुराग्रतः ॥ वेतालागमवेलायां सर्वराणीय गेहतः ॥
॥ ८ ॥ तथेति सर्वैः पक्रान्नं स्थापितं गोपुराग्रतः ॥ नानाव्यंजनशाकाढ्यं शर्कराघृतमिश्रितम् ॥ ९ ॥ तत्रागत्याथ वेतालैः साया
ह्वेऽन्नं विलोकितम् ॥ स्थापितं बहुधानं तत्पृथक्पर्वतसन्निभम् ॥ १० ॥ बुभुजुश्चाथ वेतालास्तदन्नं परमादरात् ॥ तृताः सर्वेऽथ
संतुष्टाः समागत्य नृपाग्रतः ॥ ११ ॥ नृपं प्रोबुः प्रसन्नास्तेऽस्मत्त्वं याचस्व सद्गरान् ॥ श्रुत्वेति विक्रमः प्राह वेतालास्तुष्टमानसान् ॥
॥ १२ ॥ विक्रम उवाच ॥ भवद्भिर्दीयते महां वरश्चेदिति दीयताम् ॥ भवद्भिर्नाद्यतोऽत्रत्या भक्षितव्यास्तु मानवाः ॥ १३ ॥ पुरायं
रक्षितव्या च विघ्नतः सर्वदाखिला ॥ वांछितं क्रियतामेत्य ममाग्रे स्मृतिमात्रतः ॥ १४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ विक्रमं ते तथेत्युक्त्वा
वेतालाः स्वालयं ययुः ॥ राज्यं चक्रे स निर्विघ्नमुज्जयिन्याः सुविक्रमः ॥ १५ ॥ भट्टिः साचिव्यमकरोद्गुरुश्चास्य हिते रतः ॥
समृद्धा नगरी साभूत्संतुष्टाश्चाखिलाः प्रजाः ॥ १६ ॥

उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ११ ॥ वयं ते प्रसन्नाः अस्मत्तत्त्वम् उत्तमवार्त्तायाचस्व ॥ १२ ॥ अत्रत्या अंतिस्थाः अबतः अद्यदिनमारभ्य नो भक्ष
णीयाः ॥ १३ ॥ वांछितम् इच्छितकार्यम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ गुरुश्च गुरुरपि भट्टिः प्रधानकर्माकरोत् चकार । प्रजाश्च संतुष्टा आसन्निति परिणामेन

योज्यम् ॥ १६ ॥ सर्वभौमतां चक्रवर्तित्वम् ॥ १७ ॥ निःस्पृहौ बभूवतुरित्यध्याहारः । विक्रमे नृपे सति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कृततुल्यः कृत
 युगसमः ॥ २१ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि । रहोगतादेकांतगतास्तिद्धात् । अमुं विक्रमं वंचयित्वा यथा गुरुविक्रमाभ्यां न ज्ञायते तथा तां परकायप्रेषविधायाम्
 आप प्राप्तवान् । विक्रमसेवां कुर्वन् विक्रमस्याभ्याससमये गृहाद्वहिः स्थित्वा गुरुविक्रमाभ्यां यथा न ज्ञायते तथाऽभ्यासं कृतवानिति भावः ॥ २२ ॥
 निर्जित्याखिलभूषांश्च विक्रमः सर्वभौमताम् ॥ प्रापाथ चक्रतुर्भौमं सुरूपे भट्टिविक्रमौ ॥ १७ ॥ भोगाननेकान्भार्याब्धौ भुक्तांत
 निःस्पृहौ सदा ॥ वर्णांश्चाश्रमिणश्चक्रुः स्वधर्मान्विक्रमे नृपे ॥ १८ ॥ नाधिर्व्याधिर्नापमृत्युर्न चोराः कलहः क्वचित् ॥ पतिसक्ताः
 स्त्रियः सर्वाः पितृसेवारताः सुताः ॥ १९ ॥ धनधान्यसमृद्धा भूर्जलदाः कालवर्षिणः ॥ फलवंतो दुष्माश्चासन्नावः कामदुघोऽखिलाः ॥
 ॥ २० ॥ कलावपि तदा कालः कृततुल्यो बभूव ह ॥ विक्रमोऽथाप कस्माच्चित्सिद्धाद्विद्यां सुदुर्लभाम् ॥ २१ ॥ परकायप्रेषाख्ययां
 सेवातुष्टाद्देहागतात् ॥ कश्चिद्विक्रमदूतोऽपि वंचयित्वा मुमाप ताम् ॥ २२ ॥ विद्यां विक्रमसिद्धाभ्यां न ज्ञाता कुटिलास्य धीः ॥ अथा
 गत्याह दैवज्ञः कश्चिद्विक्रमभूषतिम् ॥ २३ ॥ त्रिवर्षकन्यासंप्रतौ यस्त्वंद्धतेति स स्फुटम् ॥ श्रुतेति राज्यरक्षार्थं भट्टिमादिश्य विक्रमः ॥
 ॥ २४ ॥ पाण्मासिकावधिं पत्न्यै चोक्त्वा तापसेवेषधृक् ॥ कापट्याल्लब्धविधं तमज्ञात्वा नीचदूतकम् ॥ २५ ॥ शिष्यं कृत्वा वि
 चिन्वंस्तं त्र्यब्दकन्यासुतं भुवि ॥ बभ्राम सकलान्देशान्यतः स्वभरणं स्मृतम् ॥ २६ ॥ शिष्यभूतेन दूतेन तपस्वी विक्रमः स्वयम् ॥
 भ्रमन्देशान्दर्शयन् निःस्वं विप्रं कुटुबिनम् ॥ २७ ॥ वेदेवेदांगशास्त्रज्ञं श्रौतस्मार्तक्रियोज्ज्वलम् ॥ कन्यापुत्रकलत्राब्धं नित्यं
 भिक्षोपजीविनम् ॥ २८ ॥ जरद्वस्त्रधरा पत्नी युवती चातिसुंदरी ॥ भूषणानि कुतस्तस्यास्तथापत्यानि सर्वदा ॥ २९ ॥
 विद्यामिति पूर्वान्वयि ॥ २३ ॥ त्वद्धंता तव नाशकः । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ २४ ॥ नीचदूतकं बुद्धिमज्ञात्वा तं शिष्यं कृत्वा यस्मात्त्रिवर्षकन्याप्रसूतादात्म
 नाशस्तं भुवि विचिन्वन्देशान्वभ्रामेति द्वयोरन्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ दूतेन सह निःस्वं दरिद्रम् ॥ २७ ॥ विप्रविशेषणानि ॥ २८ ॥ आसीदित्यध्या

हारः पूर्वाह्ने । कुतः संतीति अध्याहारश्च । अपत्यानि पुत्रादीनि । तथा भूषणहीनानीत्यर्थः ॥ २९ ॥ बालानां पुनः अन्तुं भक्षयितुम् अपवपि अल्पमपि नासीदित्यर्थः ॥ ३० ॥ देवोत्थविपाकेन शारब्जजन्यफलेन ईदृशं दारिद्र्यम् ॥ ३१ ॥ निःस्वत्वेन धनहीनत्वेन अतिदुःखितः अत्यन्तं पीडितः ॥ ३२ ॥

भिक्षाधान्योत्थापिष्टादि पक्का खादति चैकदा ॥ सर्वे न शेषं बालानामप्यन्तुं पुनरप्यपि ॥ ३० ॥ विद्वांसमपि देवोत्थविपाकेनेदृशं द्विजम् ॥ दृष्ट्वातिसदयो राजा राज्ञौ तद्गृहमास्थितः ॥ ३१ ॥ स्वगृहस्थं तापसं तं दृष्ट्वा चिन्तान्वितो द्विजः ॥ नत्वा सभार्यस्तं ग्राह निःस्वत्वेनातिदुःखितः ॥ ३२ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ प्राप्ते त्वत्सदृशे गेहं तापसे निजशक्तिः ॥ तस्मै भक्ष्यादिकं देयं धर्मोऽयं गृहमेधिनाम् ॥ ३३ ॥ धान्यं न किञ्चिन्मद्देहे किं कार्यं चाधुना मया ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ तत्पत्नी तु बहिर्गत्वा श्वो दास्यामीति याञ्जया ॥ ३४ ॥ पृथुकार्णिकचिदानीय ददौ तस्मै शुडान्वितात् ॥ भुक्त्वा तान्दूतयुक्तोऽथ विक्रमोऽपि मुदान्वितः ॥ ३५ ॥ सुष्वाप तद्गृहे राज्ञौ चिन्तयंश्चेति चेतसि ॥ दारिद्र्यनाशनायास्मै देया मंत्रास्तु सिद्धिदाः ॥ ३६ ॥ यैः समृद्धं धनं धान्यं गृहे चास्य भविष्यति ॥ अथो कृताह्निकं प्रातर्द्विजं तं विक्रमस्तथा ॥ ३७ ॥ आहूय निकटे तस्मै ददौ सर्वान्मनूकमात् ॥ योगं ज्ञानं तथा न्यञ्च रक्ष्यं यत्सुदुर्लभम् ॥ ३८ ॥ भोगानंदेति नामास्य सद्भोगाश्चै चकार च ॥ बभूव तुष्टधीर्विप्रो विक्रमाच्छब्दसन्मनुः ॥ ३९ ॥ भोगानंदस्य चरितं किञ्चिदग्रेपि वक्ष्यते ॥ दूताब्जो विक्रमस्तस्माद्यथौ रत्नपुरं महत् ॥ ४० ॥ तस्माद्गामाद्बहिश्चासिद्ध्यं चैकं सरोवरम् ॥ शिवालयं च तत्तीरे सदैकांतसुखप्रदम् ॥ ४१ ॥ स्नात्वा कृत्वाह्निकं भुक्त्वाऽथापराह्णे स विक्रमः ॥ सरस्तीरे ददर्शैकं मृतसर्पकलेवरम् ॥ ४२ ॥

निजशक्तिः स्वशक्त्यनुसारेण ॥ ३३ ॥ तत्पत्नीत्याधुत्तरान्वयि ॥ ३४ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ३५ ॥ अर्थैः । अथो इत्याधुत्तरान्वयि ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सद्भोगाश्चै उत्तमभोगप्राप्तये प्राप्तसन्मनुः प्राप्तसन्भक्तः ॥ ३९ ॥ अग्रे उत्तराध्याये तस्माद्ब्राह्मणगृहात् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

उत्तरश्लोके प्रविश्येत्यंतमन्वयः ॥ ४३ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४४ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वितम् ॥ ४५ ॥ याममात्रं ग्रहरण्यंतं त्वया स निवार्यतामिति
भोज्यम् ॥ ४६ ॥ आलये देवालये राजेत्युत्तरान्वयि ॥ ४७ ॥ राजसंज्ञको देहो राजदेहः । अथेत्युत्तरेण योज्यम् ॥ ४८ ॥ ईदृशं परदेहानुभूतिजन

अर्थात् आह राजेत्यं लब्ध्वा सिद्धान्मया पुरा ॥ परकायप्रवेशाल्भ्या विद्यास्याः प्रत्ययोऽधुना ॥ ४३ ॥ द्रष्टव्यः सर्पदेहेऽस्मिन्मन्त्रविश्या
स्ति रहःस्थलम् ॥ सुप्तं दृष्ट्वाथ दूतं च गृहीत्वा तत्कलेवरम् ॥ ४४ ॥ स्थाप्य देवालयस्यांतर्दूतमुत्थाप्य चाब्रवीत् ॥ स्थानमेकांतम्
स्तीदं ध्यानमत्र मयाधुना ॥ ४५ ॥ क्रियते स्वेष्टदेवस्य याममात्रं त्वया बहिः ॥ स्थित्वांतः पुरुषः कश्चिच्चेदायास्यति वार्यताम् ॥
॥ ४६ ॥ दूतः श्रुत्वा तथेत्याह राजा गत्वाऽऽलये ततः ॥ कृत्वा स्वमुखसाम्निध्ये सर्पप्रतमुखं स्वयम् ॥ ४७ ॥ जत्वा विद्यां सह
प्राणैः सर्पदेहे विशान्नृपः ॥ निष्प्राणः पतितस्तस्य राजदेहोऽथ विक्रमः ॥ ४८ ॥ सर्पदेहस्थितो ज्ञात्वा विद्यासामर्थ्यमीदृशम् ॥
सर्पदेहाबुभुक्षतिश्च गृहीतव्येति चिंतयन् ॥ ४९ ॥ देवालयद्वहिर्गत्वा छिद्रतः सरसस्तटे ॥ वभ्राम दूतविश्वासाद्ज्ञात्वा तस्य दुर्धिगम् ॥
॥ ५० ॥ दूतोऽथ निखिलं ज्ञात्वा दूरतोऽपि शिवालये ॥ गत्वा विशाद्राजदेहं तां विद्यां संजपन्त्वलः ॥ ५१ ॥ तत्र त्यक्त्वा निजं देहं
हर्षोद्विगमेदेहवान् ॥ ययाबुज्जयिनीं सोऽथ दूतो विशासघातकः ॥ ५२ ॥ कुर्वेद्वोज्जयिनीराज्यं विक्रमोऽहं न संशयः ॥ उपभोक्ष्ये
ऽस्य पत्नीं च भोगांश्चेति विचिंतयन् ॥ ५३ ॥ दृष्ट्वापि विक्रमाकारं स्वभावादबुद्धिमांद्यतः ॥ ज्ञात्वा भट्टिः कृत्रिमं तं तृष्णीमास
मुबुद्धिमान् ॥ ५४ ॥ स्थित्वा नृपासने राज्यं चक्रे कृत्रिमविक्रमः ॥ त्रस्ताः प्रजास्तु तस्याग्रदंडेनोज्जयिनीस्थिताः ॥ ५५ ॥

कम् ॥ ४९ ॥ वभ्रामेति द्वयोरन्वयः । दूतविश्वासाद्धेतोः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अस्य विक्रमस्य इति चिंतयन्बुज्जयिनीं ययावित्यन्वयः ॥ ५३ ॥
स्वभावेन बुद्धिमांयेन च तं विक्रमं कृत्रिमं कपटिनं ज्ञात्वा तूष्णीमास यतः मुबुद्धिमान् । परकायप्रवेशविषया विक्रमदेहे कश्चित्पुरुषोऽयमस्तीति सिद्धिमा

मर्थेन ज्ञात्वा वं वंचयितुं तूष्णीमासेति श्रावः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अंतर्गतोऽतः पुरगतः बभूवेत्यध्याहारः । कार्त्तिकं कृत्रिमभावम् ॥ ५६ ॥ अतः प्रवद्वच
नहेतोः तावत् षण्मासपर्यन्तम् ॥ ५७ ॥ वांछितम् इच्छितं तवेति शेषः ॥ ५८ ॥ विक्रमवर्णनमाह-अथेत्यादिना ॥ ५९ ॥ ६० ॥ गुरोः सकाशात्
॥ ६१ ॥ आपत्सु यो धीरः स पुमान्मुखी भवतीति योज्यम् ॥ ६२ ॥ विश्वासघातिनो दूतस्य ॥ ६३ ॥ विचित चैतन्यहीनं मृतं कीरवपुः शुक्रभोरं
सोऽतर्गतो राजपत्नीं भेलुं सा चास्य कार्त्तिकम् ॥ ज्ञात्वाह दूतः स्थित्वा तं दुर्बुद्धं प्रतिव्रता ॥ ६६ ॥ षण्मासादध्वमायास्ये भव
द्भिः प्रागिति रितम् ॥ अतो मया ब्रह्मचर्यव्रतं तावद्धृतं महत् ॥ ६७ ॥ अतीते तु व्रते सर्वं वांछितं तु भविष्यति ॥ इत्यमुक्तो महि
ष्यासौ ययौ तूष्णीं बहिः खलः ॥ ६८ ॥ अथ विक्रमराजोऽपि सर्पदेहधरो भ्रमन् ॥ प्राप्तो देवालये तत्र न ददर्श निर्जं तनुम् ॥ ६९ ॥ दृष्ट्वा
दूतदेहं तु निश्चसंश्चाब्रवीदिदम् ॥ दूतेन वंचितो नूनमहं विश्वासघातिना ॥ ६० ॥ विद्याभ्यस्ता पुराणेन वंचयित्वैव मां गुरोः ॥
अविज्ञायैव दौर्जन्यं विश्वासोऽस्मिन्कृतो मया ॥ ६१ ॥ किं वृथैवाद्य दुःखेनापत्सु धीरः सुखी पुमान् ॥ चेतुण्यं बलवन्भेस्ति पुनर्ल
प्स्ये निर्जं वपुः ॥ ६२ ॥ न स्येयं सर्पदेहे तु तामसीयं तदुच्यते ॥ स्थातुं योग्यस्तथा नायं देहो विश्वासघातिनः ॥ ६३ ॥ श्रीदे
शिकेन्द्र उवाच ॥ चित्तयन्त्रिकमश्र्वमेत्य देवालयाद्बहिः ॥ भ्रमन्वेनेऽहिरूपोऽथापश्यत्कीरवपुर्विचित् ॥ ६४ ॥ नृवद्भुं क्षमं ज्ञात्वा
स्वतंत्रं सात्त्विकं तथा ॥ तस्मिञ्जप्त्वा विशद्विद्यां सर्पदेहात्स विक्रमः ॥ ६५ ॥ शुक्ररूपोऽपि राजासौ भ्रमन्देशान्बहून्तथा ॥ चरितं
विविधं चक्रेऽन्योपकारकरं महत् ॥ ६६ ॥ बहुरूपधरायाह कस्मैचिद्भट्टवृक्षगः ॥ विद्यां विचित्रंज्ञां तु यया वैचित्र्यदर्शनम् ॥ ६७ ॥
कस्मैचिद्भानिनेऽथासावात्मानं वेषधृक्करात् ॥ विक्रीयास्माद्ददौ वित्तं द्विलक्षं बहुरूपिणे ॥ ६८ ॥

पूर्वोद् पूर्वान्वयि ॥ ६४ ॥ पूर्वोद् पूर्वान्वयि । तस्मिन् शुक्रदेहे ॥ ६५ ॥ अन्यथाः उपकारकं महत् बहुविधम् ॥ ६६ ॥ तत्रापि किंचित्किंचित्कथ
यति बहुवेषधरायेत्यादिना । नटवृक्षस्थो विक्रमशुक्रः यया वैचित्र्यस्य विचित्रभाक्कस्य देहेन स्वर्गगमनादिदर्शनं तां विद्यामौढवरीसंज्ञकां विचित्ररूपां कस्मै
चिद्बहुरूपिणे ग्राह्यर्थः ॥ ६७ ॥ धनिने संपन्नाय आत्मानं शुक्रदेहिनाम् । वेषधृक्कराद्बहुरूपिणे हस्तेन विक्रीयास्माद्वित्तपुरुषात्सकाशाद्विलक्षं धनं बहु

रूपिणो ददावित्यन्वयः ॥ ६८ ॥ वेश्यापमानिता धनिकसन्निधाविति शेषः । अत्रेयं कथा-विक्रमचरित्रे-शुकसंग्रहकर्ता धनिकः कदाचित्स्वमे वेश्यां भुक्त्वा कर्मैचित्पुरुषायाह-मया स्वमे वेश्या भुकेति । तच्छ्रुत्वा सा वेश्या भोगमूल्यं धनिकाय याचितवती । धनिकोऽपि धनं दातुमुद्यतावत्स्वामिहितं कच्छुको धनराशिनिकटे स्वाभिहस्तेनादर्शं स्थापयित्वाह । स्वभोगस्य मूल्यं दर्पणगतं धनं गृह्णाणेति । तच्छ्रुत्वा जनाः यादृशो भोगस्तादृशं मूल्यं युक्तमुक्तं शुकेनेत्याहुः । तच्छ्रुत्वापमानिता बभूवेति । तया द्वेयेण धनिकः सकाशादसौ शुको हननेच्छया याचितः याच्यया गृहीत इत्यर्थः ॥ ६९ ॥ तन्मांसभक्षणार्थं छिन्नपक्षः पचनार्थं कचित्स्थापितोऽपि पूर्वपुण्येन मुक्तः सन् ततः कालांतरे गुरुरूपेण तंडुलादि भक्षयित्वा पुनर्नूतनपक्षो जातः स च वेश्यापमानिता काचिच्छुकरूपेण भृशुजा ॥ द्रष्टात्तया याचितोऽसौ धनिको हननेच्छया ॥ ६९ ॥ छिन्नपक्षोऽपि पुण्येन जीवन्मुक्तस्ततः पुनः ॥ ग्रातपक्षो विरूपत्वं शिरोमुंडनपूर्वकम् ॥ ७० ॥ तस्याश्चक्रे वंचयित्वा दैव्या वाण्याथ वृक्षगः ॥ बंदिनं सोमदत्ताख्यमात्मान्वेषणतत्परम् ॥ ७१ ॥ दृष्ट्वा तं विक्रमः प्रोच्य स्ववृत्तं तद्भुतो ययौ ॥ भ्रमन्देशाश्च मार्गेण राजकन्यापणं स्वयम् ॥ ७२ ॥ जित्वा सुदर्शनायासौ ददौ पद्मावतीं पराम् ॥ कर्मैचिद्धभुजे पश्चादिक्रियात्मानमेव हि ॥ ७३ ॥ बंदिनः करतस्तस्मै ददौ वित्तं द्विलक्षकम् ॥ पिशाचेन हतां तत्र विप्रभार्या ददौ पुनः ॥ ७४ ॥

दैव्या वाण्या तस्या वेश्यायाः शिरोमुंडनपूर्वकं विरूपभावं चक्रे इत्यन्वयः । तथा च वेश्यां प्रत्यपकारं चिकीर्षुणा शुकेन हनुमन्तिकटस्थितेन गुप्तेन हनुमदाणीसदृशनिजवाक्येन कथितम् । किं तत् त्वं शिरोमुंडनपूर्वकं क्षौरं विधाय नया सती मां शतवारं प्रदक्षिणीकरोषि चेत् अप्सरोरूपा भविष्यसीति श्रुत्वा तथा तथा राज्ञौ कृतं तावत्सूर्योदये जनाश्च दृष्ट्वा जहसुरिति वंचितेत्यर्थः ॥ ७० ॥ अथ वृक्षगतः शुक इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ७१ ॥ तद्भुतो बंदियुकः । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ७२ ॥ कर्मैचित्सुदर्शनाख्याय राज्ञे पद्मावतीनाम्नी कन्या पणं त्यक्त्वा तस्यापणायास्तस्याश्चतुर्वारं हास्यभाषणरूपं पणं जित्वा तां राजकन्यां तस्मै ददावित्यन्वयः । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि आत्मानं शुकदेहिनम् ॥ ७३ ॥ तस्मै बंदिने कथांतरं पिशाचेनेति ॥ ७४ ॥

तद्वन्नै इति पूर्वोक्तम् । अत्रापि यं कथा विक्रमचरित्रे—कस्मिंश्चिद्विजे भार्या गृहे स्वीतृसभापे न्यस्य यात्रार्थं गते सति पथात्तद्वृहं स्थिता तद्वार्यां बुभुजे । द्विजोऽपि यात्रां कृत्वा गृहमागत्य निजहृषधारिणा पुरुषेण कलहं चकार तदा जनाश्च विस्मिता बभूवुः । तौ च ममेयं भव्येति भाषमाणौ राजसर्पीपयागतौ तदा शुक्ररूपिणा सर्वज्ञेन विक्रमेण नलिकाछिद्रायोगमिष्यति सोऽस्या भर्तेत्युक्तम् । तदा पिशाचः स्वमतासिद्धये तथाकरोत् । तदेवायं पिशाचो ज्ञातः सच्च गतः । तद्वन्नै भार्या प्राप्तासीदिति । अथ भट्टिर्बैदिवाम्येन विक्रमं ज्ञात्वा तस्माच्छुक्रमंश्रहीतुं पातसकाशात् याचयित्वा जिन्यां निना तद्वन्नैऽथ नृपात्तस्माद्दिवाक्येन याचकः ॥ ज्ञात्वा भट्टिर्याचयित्वा विक्रमं स्वपुणेनयत् ॥ ७५ ॥ राज्ञोऽस्य शुक्ररूपस्य प्रोक्ताः संक्षेपतः कथाः ॥ विस्तृतेभ्यतोऽथाग्रे शृणुष्वानघ तत्कथाम् ॥ ७६ ॥ भट्टिना पंजरस्थाऽसौ रहसि स्थापितः शुक्रः ॥ कृत्रिमो विक्रमो थांतगतत्वाह महिषीमिति ॥ ७७ ॥ षणमासाः समतिक्रान्ताः कुरु मेऽद्य मनोगतम् ॥ श्रुत्वेति दूरात्तं ग्राह महिषी भट्टिर्भरिता ॥ ७८ ॥ परकायप्रवेशाख्यं विद्यां वेत्ति भवानिति ॥ श्रुतं मयादौ तस्मात्त्वं महां दर्शय तामिह ॥ ७९ ॥ ततस्त्वं तु पुमानेव ह्यहं नैवात्र संशयः ॥ श्रुत्वेति स तथेत्याहाथानर्थिकं मृतं शशम् ॥ ८० ॥ तदग्रेऽस्थापयन्नास्मिन्स दुष्टात्माऽविशच्छवे ॥ भट्टिर्गुहः स्थितस्तावत्पंजराच्छुक्रमानयत् ॥ ८१ ॥ स्वदेहेथाविशद्राजा जपन्विद्यां शुकीतनोः ॥ दृष्ट्वेति स खलो भीतो ज्ञात्वा विक्रममागतम् ॥ ८२ ॥ दुद्राव स्ववधाद्रीतस्तत्पृष्ठे राजसेवकाः ॥ गत्वा निजब्जुस्तं पापं शस्त्रैर्गोमाद्भिर्गतम् ॥ ८३ ॥ नृपतिः प्राप्य देहं स्वमित्थं पुण्यबलागुनः ॥ चक्रथोजयनिराज्यं भोगांश्च बुभुजे परान् ॥ ८४ ॥ शताब्दं पंचरामोर्ध्वं सिध्दतां बुभुजे धरास् ॥ शककर्ता कलौ तावद्विक्रमार्कोतिविक्रमात् ॥ ८५ ॥

येत्यर्थः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ मनोगतं मनोरथं तत्संगादित्यर्थः । ईरिता भेरिता ॥ ७८ ॥ तां विद्याम् इह मन्त्रिकटे ॥ ७९ ॥ त्वं पुमान् अहं स्त्रीत्यत्र वाक्ये त्वं मयतिनीसि । अहं च ते पत्नी नास्मीति गूढाभिप्रायः । अथेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ८० ॥ ८१ ॥ शुकीतनोः सकशात् ॥ ८२ ॥ तं नाम निजब्जनुर्धतिवतः । तथा च गुरु वंचयित्वा गतापि विद्या नाशाय भवतीति भावः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ पंचरामोर्ध्वं शब्दं पंचत्रिंशदधिकशतवर्षपर्यन्तम् ।

सिध्दतां समुद्रपर्यंतां पृथ्वीं तावत्पर्यंतम् अतिविक्रमात् अतिपराक्रमेण शककर्ता जात इति शेषः ॥ ८५ ॥ देवैर्द्रुतदृशमैश्वर्यमासीदिति परिणामेन योज्यम्
 पराक्रमात् पराक्रमेण ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ शालिवाहनकथामाह—प्रतिष्ठान इत्यादिना । कन्या आसीदिति शेषः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ आयातः
 आगतः ॥ ९१ ॥ अहिराट् शेषः ॥ ९२ ॥ पुरास्त्रिष्कासितः सन् कुलालगृहे स्थितः ॥ ९३ ॥ मृतसैन्यं मृग्यं सैन्यं चतुरंगं हस्त्यश्वरथपदातिरूपम् ।
 पुत्राः पौत्राश्च यस्यासन्सुरैर्द्रैश्चर्यमक्षयम् ॥ नं शत्रुः करदाः सर्वे भूपास्तस्य पराक्रमात् ॥ ८६ ॥ न्यायान्विवदतोश्चक्रेऽनेकान्कलह
 नाशकान् ॥ भूस्थाः कलहिनः सर्वे प्रष्टुं यांत्येव विक्रमम् ॥ ८७ ॥ प्रतिष्ठाने पुरेऽथासीद्विजः कश्चित्स्त्रियान्वितः ॥ तत्पत्नी तु
 मृता दैवात्कन्यैकाऽस्य त्रिवार्षिकी ॥ ८८ ॥ कदाचित्तां गृहीत्वासौ गोदां स्नातुं ययौ द्विजः ॥ कन्यां स्थाप्य तटे स्नातुं गतश्चाप्सु
 द्विजो यदा ॥ ८९ ॥ तावद्विलाद्विनिष्क्रम्य शेषः साक्षाब्रराकृतिः ॥ बुभुजे तां बलात्कन्यां रुदंतीं सांत्वयन्मुहुः ॥ ९० ॥ स्नात्वायातः
 पिता तावत्तमाहाऽनंतमेव माम् ॥ विद्धि मत्तः सुतश्चास्यां शककर्ता भविष्यति ॥ ९१ ॥ स्मर्तव्यः संकटेऽहं चेत्युक्त्वा सौऽतर्द्धे
 ऽहिराट् ॥ गर्भे दधार कन्याऽथ निनिंदुस्तं द्विजं जनाः ॥ ९२ ॥ निष्कासितः पुरातत्स्थौ कुलालस्य गृहे द्विजः ॥ कन्याथ सुषुवे
 पुत्रं सुषुहूतं सुलक्षणम् ॥ ९३ ॥ पंचाब्दिकोऽभवत्पुत्रः शालिवाहनसंज्ञकः ॥ नित्यं कृत्वा स मृतसैन्यं चतुरंगमनेकया ॥ ९४ ॥
 स्थापयामास शालायां कुलालस्य दिने दिने ॥ चत्वारो बंधवः केचिद्विवदंतो मिथो ययुः ॥ ९५ ॥ पितृवित्तविभागार्थं विक्रमं
 स्वपुरस्थितम् ॥ न्यायस्तेषां तु याथार्थ्यान्नाभवद्विक्रमाद्यदा ॥ ९६ ॥

उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ९४ ॥ तत्कर्ता नीतिमाह—चत्वार इति ॥ ९५ ॥ पितृवित्तविभागार्थमित्यर्द्धं पूर्वान्वितम् । अत्रेयं कथा कश्चिद्विको मरणसमये
 पर्यंकस्य चतुःपादाधःस्थले किंचिर्किंचिदान्यं पशुचित्रं सुवर्णं पत्रं च स्थापयित्वा मृतस्तत्पुत्राश्चत्वारो विभागो विवदयाना विक्रमं ययुरिति ॥ ९६ ॥

यदा न जातस्तदा तस्माद्विक्रमोद्देशे भ्रमंतः प्रतिष्ठानं गृह्युः ॥ ९७ ॥ ततः प्रतिष्ठानात् । तान् बंधून् ॥ ९८ ॥ वक्तव्यं भवद्विरिति शेषः । निर्णीयते निश्चियते । उत्तरार्द्धमुत्तरत्र योज्यम् ॥ ९९ ॥ अर्मे बालकेऽपि ते बंधवश्चतुर्भिरित्याद्युत्तरान्वयि ॥ १०० ॥ समान् भगान् पितृधनेषु उत्पन्नान् शुभसितकृत एव विभागोऽस्ति स यथा चतुर्भिरवादाधःस्थिताश्चत्वारो भगवश्चतुर्बन्धुभिर्ग्राह्याः । तथा च धान्यशुभमुपपन्नाणि चतुर्भिर्भ्रातृभिर्ग्राह्याणीत्यर्थः ।

तस्माद्युः प्रतिष्ठानं भ्रमंतो देशदेशतः ॥ प्रतिष्ठाने तु तत्रत्यास्तं न्यायं कर्तुमक्षमाः ॥ ९७ ॥ ततोऽपि निर्ययुस्तेऽयो वीक्ष्य ताञ्छालिवाहनः ॥ मिथो विवदोऽपृच्छञ्चेति किं कलहोऽस्ति वः ॥ ९८ ॥ वक्तव्यं तस्य तात्पर्यं सम्प्रदर्शनीयते मया ॥ प्रागल्भ्यं तस्य चाकर्ण्य वचस्तेजोऽप्यलौकिकम् ॥ ९९ ॥ दृष्ट्वा तु सुविश्वस्ताः प्रादुर्बालाय तेऽखिलम् ॥ चतुर्भिर्बन्धुभिः प्रोक्तं श्रुत्वा बालोऽपि तद्धृदि ॥ १०० ॥ विचार्याह समान्भगांस्तेभ्यः पितृधनोत्थितान् ॥ श्रुत्वा तेऽपि समान्भगान्मोनिरे बाल कोदितान् ॥ १ ॥ स्वस्थानं ते ययुस्तुष्टाः प्रशंसंतः शिशोर्धियम् ॥ विक्रमोऽथाखिलं श्रुत्वा चोरेभ्यः शिशुचेष्टितम् ॥ २ ॥ स कथं कृतवान्यायं यो मयापि च नो कृतः ॥ हनिष्येऽहं तमर्भं तु येन मद्बलनं कृतम् ॥ ३ ॥ चिंतयन्निति सेनाढ्यः प्रतिष्ठानं ययौ रुषा ॥ विक्रमं चागतं श्रुत्वा भीताः पौराश्च तत्पतिः ॥ ४ ॥ दत्त्वाखिलकपाटानि प्राकारस्योर्ध्वतो जगुः ॥ विक्रमं चेति यो बालः कृतवान्यायमस्ति सः ॥ ५ ॥ बहिरेव न जानीमो वयं तस्य विचेष्टितम् ॥ बालमातापि भीताथ पित्राढ्या शेषमस्मत् ॥ ६ ॥ तावच्छेषः समायातो बालकायाखिलां ददौ ॥ सरहस्यां धनुर्विद्यां शस्त्रास्त्राणि च भूरिशः ॥ ७ ॥

समान् मानितवंतः ॥ १ ॥ अयं विक्रमः शिशुचेष्टितं श्रुत्वा इति चिंतयन् क्रोधेन प्रतिष्ठानं ययाविति द्वयोरन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । तत्पतिः तेषां पुरवासिनां पतिः राजा च ॥ ४ ॥ यो बालो न्यायं कृतवान् स बहिरेवास्तीति योज्यम् ॥ ५ ॥ अस्मत् स्मृतवती ॥ ६ ॥ ७ ॥

कवचं रत्नमुकुटमिति पूर्वाङ्गिबन्धम् । स्वदशा स्वनेत्रेण ॥८॥ बालं शालिवाहनमाह । शेष इति शेषः । ते भयं मास्तु । बहिः गृहाद्वहिर्याविति योज्यम् ॥ ९ ॥ ११० ॥ रथगो रथस्थः ॥ ११ ॥ तं विक्रमं अजयत् हत्वान् ॥ १२ ॥ स्वर्गतं स्वर्गगतम् । मार्गे शालिवाहनस्य सैनिकास्तत्पृष्ठतः विक्रमसेनापृष्ठभागेन नर्मदातटं ययुरित्यन्वयः ॥ १३ ॥ ततो नर्मदातः उज्जयिनीं प्रति गंतुं शक्ता न बभूवुरिति शेषः । सैनिककर्त्तृनुवृत्तिश्च ॥ १४ ॥ शालि

कवचं रत्नमुकुटमथ सेनां मृदा कृताम् ॥ जीवयामास शाल्यस्थां सिंचयन्महशाऽमृतम् ॥८॥ बालमाह न भीस्तेऽस्तु जय एव तवाधुना ॥ उन्नतं यत्तर्हितः शेषोऽथाऽर्भः सेनायुतो बहिः ॥९॥ ययौ रथस्थितः सेनां विक्रमस्य ददर्श च ॥ अथाभवन्महद्युद्धमुभयोः सेनयोरपि ॥१०॥ शालिवाहनसैन्येन विक्रमस्य बलं महत् ॥ हतं दृष्ट्वा विक्रमोऽथ योद्धुं तं रथगो ययौ ॥११॥ चक्रतुस्तौ मिथो युद्धं शालिवाहनविक्रमौ ॥ विक्रमं तं तदा युद्धे चाजयच्छालिवाहनः ॥१२॥ स्वर्गतं विक्रमं दृष्ट्वा शेषास्तसैनिकास्ततः ॥ दुद्रुधुः स्वपुरीं मार्गे शालिवाहनसैनिकाः ॥१३॥ ययुस्तत्पृष्ठतः सर्वे नर्मदायास्तटं महत् ॥ ततो गंतुं न शक्तास्ते निवृत्त्य स्वपुरं ययुः ॥१४॥ प्रतिष्ठानेऽथ राजाभृच्छालिवाहनसंज्ञकः ॥ दक्षिणे सागरांता तु नर्मदावधि चोत्तरे ॥ १५ ॥ बुभुजे धरणीं कृत्वा शालिवाहनभूपतिः ॥ शककर्ता स एवासीद्विक्रमात्परतः कलौ ॥ १६ ॥ अथोज्जयिन्यां भद्रिस्तु विक्रमस्य सुतं नृपम् ॥ कृत्वाऽऽप सिद्धिं परमां सार्वत्स्यां योगिसेविताम् ॥१७॥ देशान्तो भर्तृहरिस्तु कोपाद्रूत्वाऽमरोऽप्यप मुहुःस्वमतः ॥ सारस्वताख्यं गुरुमेव पश्चात्तापेन कृत्वा भवितात्मनिष्ठः ॥१८॥ यो वीरभद्रांश इतीरितोन्नैः कृत्वा परां कीर्तिमिल्लेऽथ ॥ ययौ निजं धाम च विक्रमार्कस्तं सप्तपंचाख्यगुरुं नताः स्मः ॥१९॥

वाहनसंज्ञकः स राजा नर्मदातो दक्षिणसमुद्रपर्यंतं पृथ्वीं बुभुजे भुक्त्वानित्यन्वयः ॥ १५ ॥ स एव शालिवाहनभूपतिः कलियुगे विक्रमशकात्पश्चाच्छककर्ताऽस्मीदित्यर्थः ॥ १६ ॥ नृपं राजानं कृत्वा योगिसेवितसिद्धिं प्राप प्राप्तः ॥ १७ ॥ देशान् देशांतराणि गतो भर्तृहरिस्तु पत्नीनिमित्तकोपेनामरो मृत्युरहितो भूत्वापि अंतः मनसि अत्यंतं दुःखं प्राप्तः सन् पश्चात्तापेन सारस्वतानंदं गुरुं कृतैवात्मनिष्ठो भविष्यतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ सप्तपंचाख्यं विक्रमानंदं प्रण

मति-य इति । इलातले पृथ्वीतले कीर्तिं कृत्वा निजं वामं ययौ तं विक्रमानंदं नत्ताः स्मो वयमिति शेषः ॥ १९ ॥ वयसांघधिकः विद्यावंशे वयौ ज्येष्ठो न भवति किं तु विद्या ज्ञानेनाधिको यः स ज्येष्ठो भवति तत्रायमेव दृष्टांत इत्याह—भर्तृहरिज्येष्ठोपि यथाज्वरः कनिष्ठो जातः । भट्टिरलोपि उज्ज्येष्ठः उत्कृष्टो ज्येष्ठो गुरुत्वात्सर्वोत्कृष्ट इत्यर्थः । गीतिरियम् ॥ १२० ॥ विक्रमचरित्रधवणादिफलमाह चरितमिति । विशदभक्त्या शुद्धभक्त्या अघोनं दुःखरहितं पदं मोक्षपदं व्रजति । यस्मान्मोक्षपदादन्यच्छ्रेष्ठं नास्तीत्यर्थः ॥ १२१ ॥ इति श्रीगुरुपरचरित्रे पूर्वार्धेऽर्थस्फूर्त्यभिधायो टीकायां पंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥ षट्त्रिंशे विद्यावंशे वयसाधिको न वयौ विद्याधिको ज्येष्ठः ॥ भर्तृहरिज्येष्ठोपि यथावरोऽलोऽपि भट्टिरुज्ज्वलेष्टः ॥ १२० ॥ चरितमतिप वित्रं विक्रमार्कस्य यो वै पठति विशदभक्त्या श्रावयेद्वा शृणोति ॥ इह सुखकरभोगान्पुत्रपौत्रांश्च लब्ध्वा व्रजति पदमघोनं श्रेष्ठमन्यन्न यस्मात् ॥ १२१ ॥ इति श्रीगुरुपरचरित्रे पूर्वार्द्धे विक्रमादित्यकथावर्णनं नाम पंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ भोगानंदः पुरोक्तो यो विक्रमार्काद्ब्रह्मस्यकम् ॥ लब्ध्वाभवत्स सिद्धार्यः प्राप चालौकिर्को श्रियम् ॥ १ ॥ तपःश्रियान्वितः पत्न्या पुत्रपौत्रादिभिः सह ॥ बुभुजेऽनेकभोगान्चै राज्ञामपि सुदुर्लभाच्च ॥ २ ॥ राजानः शिष्यतां प्रापुर्धनिनोऽस्य विशस्तथा ॥ शिवाचोनिरतो नित्यं भोगान्भुंजंश्च निःस्पृहः ॥ ३ ॥ भोगानंदाभिधश्चासीदात्मवान्योगवित्तमः ॥ सहस्रस्यान्मनून्सर्वानंददौ पुत्राय धीमते ॥ ४ ॥ निःस्वोऽपि लब्ध्वाखिलमंत्रजातं सिद्धीः पराः प्राप सदात्मनिष्ठः ॥ तमष्टपंचारूपगुरुं हि भोगानंदं वयं सिद्धवरं नताः स्मः ॥ ५ ॥

तु त्रिषद्वयैर्भोगानंदादिदेशिकाः ॥ उदिताब्ध क्रमादष्टौ पृथक्तत्त्वार्थानकैः ॥ ३६ ॥ भोगानंद इति । पुरा पूर्वसर्गे । अलौकिर्को सर्वलोकमित्यर्थः ॥ १ ॥ तपसा श्रिया च युक्तः ॥ २ ॥ अस्य भोगानंदस्य । शिष्योः पूजातत्परः । इच्छाहीनो बभूव ॥ ३ ॥ ननु भोगभुजि भोगानंदे निःस्पृहत्वं कथं भवेदत आह । आत्मज्ञानं ज्ञानी योगविद्दीरियाच्च । ज्ञानयोगवतो हि अकतुलभावनया भोगभुक्तेऽपि वस्तुतः श्रीकृष्णवत् भोगभोक्तृत्वाभावेन निःस्पृहत्वं संभवतीति भावः ॥ ४ ॥ अष्टपंचाशत्संख्यं भोगानंदं प्रणमति—निःस्व इति । पूर्व निःस्वो दरिद्रोऽपि पश्चात्सर्वमन्त्राच्च प्राप्य तेभ्यः सिद्धीः प्राप तथाऽप्यात्म

निधो यो बभूव । सप्तार्थमन्यत् ॥ ५ ॥ दयया आर्द्रं क्लिन्नं चित्तं यस्य । ततो हेतोः क्लिन्नानंदः स्मृतः । ' आर्द्रं सार्द्रं क्लिन्नम् ' इत्यंशः ॥ ६ ॥
 सायुधा आयुधहस्ताः । निशीथके निशीथे ॥ ७ ॥ ते चोराः । अस्य क्लिन्नानंदस्य ॥ ८ ॥ हस्ततः हस्तेभ्यः । अखिलानां सर्वेषां शरीराणि । इला
 तले पृथ्वीतले ॥ ९ ॥ यावदेवं जातं तावत् । अत्र मदृहे ॥ १० ॥ भृशमत्यंतं धनवतम् । धनलब्धौ द्रव्यलाभाय प्राप्ताः । चोरकर्मणाऽस्माकमुपजीवि
 भोगानंदस्य शिष्यस्तु- क्लिन्नानंद इति श्रुतः ॥ दयाद्रचितोऽभूद्यस्मात्क्लिन्नानंदस्ततः स्मृतः ॥ ६ ॥ कदाचित्तस्य सदेने
 ययुश्चोरास्तु सायुधाः ॥ समृद्धसंपदं ज्ञात्वा क्लिन्नानंदं निशीथके ॥ ७ ॥ क्लिन्नानंदस्तु तैहृद्यो ध्यानस्थश्चातिभास्वरः ॥ यथाग्निरेव
 सज्ज्वालो भीतास्तेऽथास्य दर्शनात् ॥ ८ ॥ तेषां मीलितनेत्राणां पेतुः शस्त्राणि हस्ततः ॥ चक्रम्पिरेऽखिलांगानि केचित्पेतुरीलातले
 ॥ ९ ॥ तावदुन्मील्य नयने क्लिन्नानंदो ददर्श तान् ॥ के यूयमिति चापृच्छद्रात्रावत्र किमागताः ॥ १० ॥ तेऽथ प्रोबुवंयं चोराः
 श्रुत्वा त्वां धनिनं भृशम् ॥ धनलब्धौ समायाता वृत्तिर्धैर्येण नः सदा ॥ ११ ॥ त्वां दृष्ट्वाग्निं संकाशं जाताः सर्वेऽबला वयम् ॥
 त्वां द्रष्टुमपि नो शक्ताः कर्तुं चौर्यं कुतः पुनः ॥ १२ ॥ अस्माकं पोष्यवर्गोऽस्ति गृहेऽत्यंतमुपोषितः ॥ अनन्नमातृतो दुग्धमल
 ब्ध्वाऽर्भो रुदंति हि ॥ १३ ॥ वयं चोपोषिताः सर्वे नाह्नि गंतुं बहिः क्षमाः ॥ रात्रावपीत्यमन्नाभूत्कथं जीवामहे पुनः ॥ १४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र
 उवाच ॥ श्रुत्वेति तस्करोक्तं तान्क्लिन्नानंदः कृपाद्रदृक् ॥ प्राहेत्यमत्र युष्माभिर्भुज्यतामन्नमुत्तमम् ॥ १५ ॥ नोपोषितश्च मद्गृहात्काश्चि
 द्रच्छति सर्वदा ॥ श्रुत्वेति तस्कराः प्रोबुश्चैरिं चात्र संस्थिताः ॥ १६ ॥ वयं राजमटैरेत्य बंधनं क्रियते हि नः ॥ क्लिन्नानंदोऽथ
 तान्प्राह यूयं चोरास्तु नाखिलाः ॥ १७ ॥ मद्गृहेऽतिथयः प्राप्ताः पुण्यान्मेऽत्यंतदुर्लभाः ॥ न यद्दर्शनमप्यह्नि रात्रौ ते स्वयमागताः ॥ १८ ॥
 कास्तीत्यर्थः ॥ ११ ॥ अबला बलहीनाः ॥ १२ ॥ पोष्यवर्गः स्त्रीपुत्रादिः । अनन्नामातृतः न अन्नं याप्यस्ताभ्यो मातृभ्योऽर्भो बाला दुग्धमप्राप्य रुदंति
 हि निश्चयेन ॥ १३ ॥ अह्नि दिवा न क्षमा न समर्थाः । इत्थं प्राक्कन्यचौर्यलाभादि ॥ १४ ॥ १५ ॥ न गच्छति न जगाम । भूते वर्तमाननिर्देशश्चोर
 स्थिरीकरणार्थः ॥ १६ ॥ वयमिति पूर्वोन्वितम् । तर्हि बंधनं क्रियत इति योज्यम् । यूयं तु चोराः न स्थेत्यव्याहारः ॥ १७ ॥ किं तु अतिथयः

प्राप्ताः स्थ पुण्यात् पुण्येन । दुर्लभत्वमाह । येषां चोराणां दर्शने दिवा न भवति रात्रौ तु स्वतः प्राप्ताः ॥ १८ ॥ पस्त्यात् गृहात् । 'निशांतपस्त्यस
दनम्' इत्यमरः । अशनादिना भोजनं विना मनाक् अल्पम् ॥ १९ ॥ गृहिणा गृहस्थेन । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । पत्न्या पत्नीहस्तेन ॥ २० ॥ हराश्चोराः
भुंजतेस्म भुक्त्वतः ॥ २१ ॥ तद्गृहस्थानां चोरगृहस्थितानां स्त्रीपुत्रादीनां भुक्त्यर्थं भोजनार्थम् । भृशं बहु ॥ २२ ॥ क्लिन्नानंदादि पूर्वान्वयि । अथ ते

उपोषिताश्च ते गंतुं नाहोः पस्त्याद्विनाशनात् ॥ अभुक्त्वान्नं मनागवापि मद्गृहादतिथिगतः ॥ १९ ॥ गृहिणां कृत
पुण्यस्य हर्तासौ भवति ध्रुवम् ॥ इत्युक्त्वा तान्स्वपत्न्याथ पक्वान्नं तु सविस्तरम् ॥ २० ॥ भोजनाय ददौ तेभ्यः क्लि
न्नानंदोतिभक्तिः ॥ भुंजतेस्म हराः सर्वे स्वाद्वन्नं व्यंजनान्वितम् ॥ २१ ॥ शर्कराघृतमिश्रं च यन्न भुक्ते कदापि तैः ॥ भुक्त्यर्थं
तद्गृहस्थानां पक्कमन्नं ददौ भृशम् ॥ २२ ॥ क्लिन्नानंदः सतांबूलं तस्करेभ्योऽथ ते ययुः ॥ स्वगृहास्तस्य सामर्थ्यं प्रशंसतस्ततोऽ
खिलाः ॥ २३ ॥ त्यक्त्वा चोरधियं जाताः सद्वियोऽथान्यवृत्तिभिः ॥ पुपुषुः पोष्यवर्गं स्वं साधोः संगतिरीदृशी ॥ २४ ॥ एतादृशः
क्लिन्नसुखो रहस्यमुक्त्वाऽखिलं चापि कुलेश्वराय ॥ सार्वान्मयसिद्धिं समवाप योगी तमूनषष्ट्याख्यगुरुं नताः स्मः ॥ २५ ॥ आसी
त्कुलेश्वरानंदः कुलधर्मपरायणः ॥ मूलाधारात्करंभ्रांता नाडी यास्ति सुषुम्णिका ॥ २६ ॥ चिन्मयी देवतारूपां तामेवातस्तु भाव
यन् ॥ बहिष्वावाह्य मृत्यादौ कुलमार्गोदपूजयत् ॥ २७ ॥ त्यक्त्वा प्राचीनमार्गं येषविध्याचारताः सदा ॥ तांश्चानुशास्य सामर्थ्यो
द्विध्याचारे न्ययोजयत् ॥ २८ ॥ केचित्कुलेश्वरानंदं सदानंदमिति स्फुटम् ॥ प्राहुः सद्गुणशीलत्वात्सदाचारप्रवर्तेनात् ॥ २९ ॥

चोराः ततः क्लिन्नानंददर्शनानंतरमित्याद्युत्तरेणान्वेति ॥ २३ ॥ चोरधियं चोरबुद्धिम् । अन्यवृत्तिभिः चौर्यमिन्द्रोपजीविकाभिः । ईदृशी सद्बुद्धिजनका ॥
॥ २४ ॥ एकोनषष्टितमं क्लिन्नानंदं प्रणमति एतादृश इति । क्लिन्नसुखः क्लिन्नानंदः ॥ २५ ॥ कुलधर्मपरायणः कौलिक इत्यर्थः । करंभ्रांता ब्रह्मरंध्रपर्यंता
॥ २६ ॥ अंतः मनसि । कुलमार्गात्कुलमार्गेण ॥ २७ ॥ विध्याचारे गुरुपदिष्टमार्गे योजितवान् ॥ २८ ॥ २९ ॥

षष्ठितमं कुलेश्वरानंदं प्रणमति—कुलेश्वरानंद इति । कुलिनां कुलमार्गवताम् । अविधानभाजां विध्याचरणार्हानाम् । लीलासुखाय लीला
नंदाय । रहस्यं पूर्णमिषेकादि ॥ ३० ॥ वियत् आकाशः ॥ ३१ ॥ आत्मनिष्ठैः मुसंमतः सत्कृतः क्रीडाश्रित्यादिद्वयोरन्ययः ॥ ३२ ॥ पूजापद्धतेः
पूजामार्गस्य ग्रंथं ललितार्चमुपाकरणमकम् । पञ्चरात्राद्यगमसिद्धांतरूपं चकार । कुलमार्गवतामुत्तमज्ञानार्थम् ॥ ३३ ॥ एकब्रह्मिणं लीलानंदं प्रण

कुलेश्वरानंदं इलातलेऽभृच्छास्ता विधानात्कुलिनां यथावत् ॥ लीलासुखायाह परं रहस्यं षष्ठ्या भित्तं तं गुरुमानताः स्मः ॥ ३० ॥
लीलानंदोऽथात्मवेत्ता कुर्वल्लीलास्त्वेकधा ॥ नैव लिप्तोऽभवत्ताभिर्मैवसैवैथा वियत् ॥ ३१ ॥ क्रीडन्बालैश्च तरुणैरथ वृद्धैः
मुसंमतः ॥ आत्मनिष्ठैरात्मतत्त्वं ख्यापयंश्च सदात्मदृक् ॥ ३२ ॥ ग्रंथं पूजापद्धतेश्च चंकारागमनिर्णयम् ॥ सद्बोधाय कुलीनानां
ललितार्चमुपाकरम् ॥ ३३ ॥ लीलाभिर्नंदो गदितस्वभावो रहस्यमुक्त्वा सहजाभिधाय ॥ यः प्राप सिद्धिं परमां गुरुं स्वं तमेक
षष्ठ्या प्रमितं नताः स्मः ॥ ३४ ॥ सहजानंदनामाभृद्यहच्छलब्धतुष्टयीः ॥ सदैवात्ममुखे भग्नो लब्ध्याऽलब्ध्या न मुह्यति ॥
॥ ३५ ॥ कदाचित्सहजानंदः कर्तुमाराधनां गुरोः ॥ भिक्षार्थं प्रययौ शिष्यैर्गुरुभक्तिमतां गृहात् ॥ ३६ ॥ धान्यं गोधूममुख्यं च
ददुः केचिद्वृतं सिताम् ॥ गुडं केचिद्धनं चान्ये स्वशक्त्याऽपि यदेव तत् ॥ ३७ ॥ चीरखंडानि ह्रस्वानि जरति मलिनानि च ॥ सहजा
नंदगुरवे शठः कश्चिद्ददौ धनी ॥ ३८ ॥ जग्राहादरतस्तानि सहजानंद आत्मवान् ॥ दृष्ट्वेति जहसुच्छात्रास्तानाहेति निषेधयन् ॥
॥ ३९ ॥ सहजानंद उवाच ॥ प्रक्षल्यैतानि खंडानि शुक्लीकृत्वाथ वर्तिकाः ॥ गुर्व्यौ दीपाराधनार्थं कार्यश्चातिप्रकाशदाः ॥ ४० ॥

मति लीलाभिर्नंद इति । गदितस्वभावः पूर्वोक्तस्वभावः ॥ ३४ ॥ लब्ध्या लभेनालब्ध्याऽलभेन न मुह्यति सुखदुःखे न प्रमाति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ यत्
शक्तिप्राप्तं तत् ददुः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ आदरतः परमप्रीत्या छात्राः शिष्यास्तात्र इति वक्ष्यमाणम् आह । सहजानंद इति शेषः ॥ ३९ ॥ गुर्व्यौ बृहत्तयः

वर्तिकाः “काकडे” इति महाराष्ट्रप्रसिद्धाः ॥ प्रकाशदाः प्रकाशकराः ॥ ४० ॥ चीरखंडैः संतुष्टस्तदानं वर्णयति-नेति । यथा उरुवर्तिकाः
 कृतवान् ॥ ४१ ॥ द्विषष्टिप्रभितं सहजानंदं श्रममति-इत्यमिति । इज्यं पूज्यम् ॥ ४२ ॥ गुरुभक्तौ दीर्घेभं ते पूजयंति स्म पूजितवंतः ॥ ४४ ॥
 निःस्वो दरिद्रः । अन्वहं प्रतिदिनम् ॥ ४५ ॥ तद्गुदयं शिष्यमानसं तपोबलात् तपःसाधयेन ॥ ४६ ॥ साधान्वयः । पुलिने वीरे त्रिकटाः
 नानेन सदृशं दानं प्रकाशबहुलं परम् ॥ इत्युद्धानंदयुगत्वा स्वस्थानं स तथाकरोत् ॥ ४१ ॥ इत्थं हि योगी सहजाभिधानः
 कामाभिधायाऽहं रहस्यजातम् ॥ सिद्धिं परां प्राप ततस्तमिज्यं गुरुं द्विषष्टिप्रभितं नताः स्मः ॥ ४२ ॥ शरणागतभक्तानां स्वीया
 नां कामदूरकः ॥ आसीदात्मविदां श्रेष्ठः कामानंदोऽतिनिःस्पृहः ॥ ४३ ॥ तच्छिष्या बहवश्चासन्गुरुभक्तिधियोऽखिलाः ॥ पूज
 यंतिस्म वद्वाद्यैः कामानंदं गृहे गृहे ॥ ४४ ॥ काश्चिच्छिष्योऽथ तस्यासीद्विःस्रोऽप्यत्यंतभक्तिमान् ॥ गुरोः पूजां कर्तुमिच्छन्दारि
 ब्यादक्षमोऽन्वहम् ॥ ४५ ॥ ज्ञात्वा तद्गुदयं सर्वं कामानंदस्तपोबलात् ॥ तं गृहीत्वा ययौ रात्रौ दूरं ग्रामाद्वहिनंदम् ॥ ४६ ॥
 स्थित्वाथ पुलिने नद्यास्तत्रत्याः सिकताः स्वयम् ॥ महतीः स्वकराभ्यां तु गृहीत्वा स्वेत्तरीयके ॥ ४७ ॥ मुहुः क्षिप्वा दृढं बद्धा
 शिरस्यस्य ददावथ ॥ तमोहेति गृहं नीत्वा स्थापयेत्तद्गृहस्थले ॥ ४८ ॥ प्रातस्स्वमेव मुक्तास्य अर्थं पश्यान्यवर्जितः ॥ मनस्तोष
 करं सत्यं श्रद्धाढ्यश्चेद्वि लप्स्यसे ॥ ४९ ॥ कामानंदस्तमित्युक्त्वा तेनाढ्यः पुरमाविशत् ॥ स्वगृहं स गतः शिष्यः स्वाश्रमं देशिक
 स्तथा ॥ ५० ॥ एकांति सिकताभारं श्रद्धाढ्यः स्थाप्य चोपसि ॥ शिष्यो मुमोच तद्वार्थं तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ५१ ॥ मुद्राः स्वर्ण
 मयीः सर्वोः सोऽपश्यन्नैव वालुकाः ॥ धनिनां प्रवरोऽथाऽमृतसद्वः करुणया गुरोः ॥ ५२ ॥
 वालुकाः । स्वोत्तरीये आत्मन उत्तरीयबन्धे ॥ ४७ ॥ अस्य शिष्यस्य शिरसि ददौ स्थापितवान् । कामानंद इति शेषः । स च तं शिष्यं ग्राह । त्वम् एतत्
 मया दत्तं रहःस्थले एकांतस्थाने स्थापय ॥ ४८ ॥ मुक्ता उन्मुच्य अस्य मद्वस्त्रस्य । अन्यवर्जितः एकाकी । मनस्तोषकरं वस्तु लप्स्यसे प्राप्स्यसे
 ॥ ४९ ॥ तेन शिष्येण आढ्यः सहितः । सः शिष्यः ॥ ५० ॥ गुरुभक्ते नाश्रयमेतच्चदर्शमिवशब्दः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

सुभक्तये उत्तमभक्तिमते ॥ ५३ ॥ त्रिषष्टिमितं कामानंदं प्रणमति—इत्यमिति । आसमंतात्सर्वतोऽपरयत् ॥ ५४ ॥ चतुःषष्टिमितं कौलेश्वरानंदं प्रणमति—लब्ध्वेति ।
 कामसुखात्कामानंददात् ॥ ५५ ॥ षट्शताधिकैकविंशतिसहस्रैः प्राणिनां श्वासैरिडापिंगलानाड्यौ वामसव्यतः वामदक्षिणभागेन बहवः प्रवहत इति सार्द्धा
 नवयः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तयोर्नाड्योः सार्द्धद्विघटिकापर्यंतमेकनाडीस्थितिरित्यर्थः । तन्मध्यगानि नाडीमध्यस्थानि पृथिव्यादित
 न्वानि भवंतीति शेषः ॥ ५८ ॥ घटिकाईप्रमाणानि अर्द्धघटीपर्यंतं स्थायीनीति तत्त्वविशेषणम् । उक्तं स्वरोदयादिग्रंथेऽप्यर्थः ॥ ५९ ॥ तज्ज्ञानात्स्वर
 चकार गुरुपूजां च बहुभूषांशुकादिभिः ॥ प्रसन्ने श्रीगुरावित्थं किमलभ्यं सुभक्तये ॥ ६३ ॥ इत्थं त्वनेकान्निजभक्तकामांश्चापूरयत्स्वी
 यतपोबलेन ॥ तं सिद्धवर्यं गुरुमद्य कामानंदं त्रिषष्टिप्रमितं नताः स्मः ॥ ६४ ॥ लब्ध्वाखिलं कामसुखाद्ब्रह्मस्यं कौलेश्वरः कौलप्रता
 भिमानी ॥ सिद्धिं शिवोपास्तिबलाद्ययौ तं गुरुं चतुःषष्टिमं नताः स्मः ॥ ६५ ॥ शिष्यस्तस्य स्वरानंदः स्वराभ्यासरतः सदा ॥ एक
 विंशतिसहस्रैः षट्शतोद्धैरहर्निशम् ॥ ६६ ॥ मूलाधारादिचक्रोत्थैः प्राणिश्वसैर्मुहुर्मुहुः ॥ इडा च पिंगला नाड्यौ बहतो वामसव्यतः ॥
 ॥ ६७ ॥ सार्द्धद्विघटिकापर्यंतं तयोः प्रोक्तं पृथग्बुधैः ॥ तन्मध्यगानि तत्त्वानि पंच पृथ्वीमुखानि च ॥ ६८ ॥ घटिकाईप्रमाणानि वर्णा
 कारादिभिः पृथक् ॥ स्वरूपमुक्तमेतेषां स्वरशास्त्रविशारदैः ॥ ६९ ॥ सम्यगभ्यासतस्तेषां ज्ञानं भवति नान्यथा ॥ भूतं भावि च तज्ज्ञा
 नाज्ज्ञायते तत्फलैः पृथक् ॥ ७० ॥ गायत्र्यास्त्वजपाख्यायाश्चानुसंधानतः सदा ॥ तत्फलैस्तु स्वरानंदो वेत्ति भूतं भविष्यकम् ॥ ७१ ॥
 स्वरानुसंधानवशात्सदैव ज्ञात्वाऽखिलं भूतभविष्यकं यः ॥ ब्रह्मात्मशिष्यान्तिकल पंचषष्ट्यां मितं स्वरानंदशुरुं नताः स्मः ॥ ७२ ॥
 सुचरितमिदमष्टानां पठतामपि शृण्वतां सुनिष्ठानाम् ॥ हारकमतिकष्टानां कामानां पूरकं किलेष्टानाम् ॥ ७३ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराच
 रित्रे पूर्वोद्धै भोगानंदाद्यष्टगुरुवर्णनं नाम षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥

ज्ञानेन भावि भविष्यम् । तत्फलैः तत्त्वफलैः कारणैर्ज्ञायते । स्वरशास्त्रौरिति शेषः ॥ ६० ॥ तत्फलैः स्वरफलैः ॥ ६१ ॥ पंचषष्टिमितं स्वरानंदं प्रण
 मति—स्वरेति । स्वरानुसंधानवशात् स्वरविचारेण । शेषं स्पष्टम् ॥ ६२ ॥ अध्यायश्रवणादिफलमाह—सुचरितमिति । अष्टानां गुरुणामिति विशेषाध्याहारः
 इष्टानाम् इच्छितानां कामानां पूरकं भवतीति शेषः । यमकालंकारः ॥ ६३ ॥ इति श्रीमद्विरूपराचारित्रे पूर्वोद्धैर्यष्टगुरुभिर्भाषायां टीकायां षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥

सप्तत्रिंशोऽतीतिर्यैश्चत्वारो देशिकाः स्मृताः ॥ तत्रापि दीपकारणस्य गुरुसमाधिकोदितः ॥ ३७ ॥ स्वरानंदस्येति साङ्ख्यः । तृतीयापंचम्यंतहेतुमिस्तद्रूप एव श्रीविद्यारूप एव बभूवेति शेषः ॥ १ ॥ यो यस्यां देवतायां श्रद्धावान्न सः स एव भवति यथा भगवतो गीतायां वाक्यं तथा श्रीविद्यानंदे उपास्योपासकैक्यं जातमित्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ षष्णष्टिमितं श्रीविद्यानंदगुरुं प्रणमति—य इति । श्रीविद्या प्रथमा यस्य स विद्यासुखो विद्यानंदः ।

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ स्वरानंदस्य शिष्योऽथ श्रीविद्यानंदसंज्ञकः ॥ विद्योत्कर्षाद्गुणैश्चापि शांत्याद्यैस्तेजसाख्यया ॥ १ ॥ श्रीविद्योपासना दृढार्थाज्जातस्तद्रूप एव सः ॥ यथा श्रीभगवद्राक्यं यो यच्छृद्धः स एव सः ॥ २ ॥ उपास्योपासकैक्यं श्रीविद्यानंदे तथाऽभवत् ॥ देवता रूपिणं सर्वे मेनिरे तमुपासकाः ॥ ३ ॥ यो देवतैक्यं गतवान्मुभुत्तया श्र्याद्यस्तु विद्यासुख आत्मवेत्ता ॥ तं सिद्धयैः परिपूजितोऽपि गुरुं हि षट्षष्टितमं नताः स्मः ॥ ४ ॥ अंतैवास्त्यथ तस्यासीद्धर्माचार्य इति श्रुतः ॥ उपासकैभ्यो यः प्राह धर्मान्देवतभेदतः ॥ ५ ॥ वक्ता यस्तु चतुःषष्टितंत्राणां नान्य ईदृशः ॥ महंतोऽपि यमयाति धर्मान्प्रष्टुमुपासकाः ॥ ६ ॥ घर्णाश्रमाणां धर्माश्च यस्तथा वेत्ति कृत्स्नशः ॥ मीमांसाशास्त्रतत्त्वज्ञो वेदवेदांगपारगः ॥ ७ ॥ धर्मवेत्तुषु सर्वेषु प्रोक्तः श्रेष्ठोऽखिलैरतः ॥ धर्माचार्यमिति प्रादुर्धर्मतत्त्व विदोऽखिलाः ॥ ८ ॥ यः सर्वधर्मोद्भवतत्त्वमुक्त्वा नात्मानुभावं तु मनागजहाति ॥ धर्माद्यमाचार्यमिति प्रसिद्धं तं सतषष्ट्याख्यगुरुं नताः स्मः ॥ ९ ॥ धर्माचार्यानंदशिष्यो दीपकानंद ईरितः ॥ गुरुभक्तिरतो नित्यं केत्यन्यत्र गुरोर्ब्रह्म ॥ १० ॥ धर्माचार्यः कदाचित्तु गतो वाराणसीं पुरीम् ॥ दीपकेन युतो वर्षं तस्थौ तत्रात्मवित्तमः ॥ ११ ॥

श्रीविद्यानंद इत्यर्थः । स्पष्टप्रत्ययः ॥ ४ ॥ अंतैवासी पूर्णोभिषिक्तः यः शिष्यः । तस्य पूर्वोक्तगुरोः देवतभेदतः देवताभेदेन पृथक् धर्मान् तत्तदेवतापूजाधर्मान् उपासकैभ्यः प्राह ॥ ५ ॥ ईदृशो धर्मानंदमदृशो नासीत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ धर्मवेत्तुषु धर्मज्ञेषु । अतः कारणतः ॥ ८ ॥ सतषष्टिमितं धर्माचार्यानंदं प्रणमति—य इति । सर्वेषु धर्मेषु उद्भवं जातं तत्त्वं तालर्यं मनाक् किंचित् । आत्मानुभवं न जहाति तं धर्माद्यमाचार्यं धर्माचार्यम् ॥ ९ ॥ शिष्यः कृत

पूर्णाभिषेको बोध्यः । अस्मिन् ग्रंथे सर्वे पूर्णाभिषिक्ता एव गुरवः संति । गुरोरन्यं वरं श्रेष्ठं न वत्ति ॥ १० ॥ ११ ॥ उदररुजा उदररोगेण । तं दीपकम् ॥ १२ ॥ बहिर्गंतुं न शक्यत इति योज्यम् ॥ १३ ॥ अत्र गृहमध्य एव ॥ १४ ॥ वंचयति न करोतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ गुरुभक्तार्यो गुरुभक्त श्रेष्ठः सार्थकं सफलं वै निश्चयेन ॥ १६ ॥ १७ ॥ दीपकोपि मुहुः प्रार्थयन् मिष्टान्नेन धर्मानंदगुरुं भोजयतीति चतुर्णामन्वयः ॥ १८ ॥ ईषत किंचित्

शिष्यभक्तिपरीक्षार्थं मिथ्योदररुजान्वितः ॥ तमाहेति शकृन्मृत्रोत्सर्गायापि मया बहिः ॥ १२ ॥ गंतुं न शक्यतेऽथाद्य कथं कार्यं वदाधुना ॥ श्रुत्वैति दीपकः ग्राह दृढभक्तियुतो गुरुम् ॥ १३ ॥ दीपक उवाच ॥ मलमृत्रोत्सर्जनं वै क्रियतामत्र तन्मया ॥ निष्कास्यते न संदेहः कर्तव्योऽथ मनागपि ॥ १४ ॥ प्राक्पुण्यातिशयेनैव गुरोः सेवा तु लभ्यते ॥ तां वंचयति यो मूढः स जीवन्मृत उच्यते ॥ १५ ॥ देवादपि गुरुः श्रेष्ठ इति यस्य मतिर्दृढा ॥ स एव गुरुभक्तार्थस्तस्य वै जन्म सार्थकम् ॥ १६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ धर्माचार्यो निशम्येत्यं शिष्यवाक्यं गृह्णातः ॥ उत्ससर्ज मलं मूत्रं दर्शयन्महर्तो व्यथाम् ॥ १७ ॥ दीपकोऽपि करौणोद्धृत्याद्धा खर्परादिभिः ॥ बहिस्त्यक्त्वा मलं मूत्रं धौतपाणिश्च तां भुवम् ॥ १८ ॥ गोमयेनोपलिप्येष्वृतिर्गंधिथ्या गुरोः ॥ न यास्यति तथा पश्चात्स्नात्वा गंगाजले स्वयम् ॥ १९ ॥ वार्षिष्ठ्याभिराचार्यं स्नापयित्वा प्रयत्नतः ॥ दत्त्वा धौतानि वासांसि भूति गंधाढालंकृतिम् ॥ २० ॥ कृत्वास्मै नगरे भैक्ष्यं याचयित्वा ततः पृथक् ॥ मिष्टमन्नं तु गुरवे भोजयत्यर्थयन्मुहुः ॥ २१ ॥

पूतिर्गंधिर्दुर्गंधः गुरोर्न यास्यति न प्राप्स्यति तथा तां मलदूषितां भुवं गोमयेनोपलिप्येति योज्यम् ॥ १९ ॥ वार्षिष्ठ्यैः आचार्यं धर्माचार्यं प्रयत्नतः समा रंभेण ॥ २० ॥ अस्मै गुरवे । नगरे काश्याम् । भैक्ष्यं भिक्षानाम् । ततः पृथक् कृत्वा कदम्बमिश्रान्नयोर्विवेचनं कृत्वेत्यर्थः ॥ २१ ॥

प्रक्षाल्येत्यादि द्योतन्यः । अर्घ्यं समर्प्य करे गुरुहस्ते ॥ २२ ॥ २३ ॥ तां मलदूषिताम् ॥ २४ ॥ इत्थं गुरुसंवागतः ॥ २५ ॥ अविमुक्तके काश्यां देवतानां विधेरादीनां दर्शनविषये ॥ २७ ॥ ईश्वरकोपे गृह रक्षिता गुरुकोपे न कोपि रक्षकः इति भक्त्या गुरुद्वयप्राप्तये सदा गुरौ तत्परः आसक्तोऽवविद्यर्थः

प्रक्षाल्य च गुरोर्हस्तौ तांबूलं चार्पयत्करे ॥ शय्यां मृद्रीं ततः कृत्वा शाययित्वाऽथ सद्गुरुम् ॥ २२ ॥ स्वयं शाकादिकं शेषं भुक्त्वा श्रीदेशिकाज्ञया ॥ शीघ्रमुत्थाय तत्पादौ निपीडयति चादरात् ॥ २३ ॥ मलमूत्रोत्सर्जनं चेत्युनः कुर्याद्गुरुस्तदा ॥ मलं निष्कास्य तां पृथ्वीं पूर्ववच्छेपयत्यसौ ॥ २४ ॥ सायाह्नेऽपि समानीय तंदुलादि प्रयत्नतः ॥ पक्का ददाति गुरवे भोजनायातिसंस्तुवन् ॥ २५ ॥ राज्ञा वपि तथा पादौ निपीडयति भक्तितः ॥ गुरोः सेवास्तोऽन्यंतं स इत्थं दीपकोऽभवत् ॥ २६ ॥ एवं वर्षभक्तिक्रान्तं दीपकस्याविमुक्तके ॥ नावकाशोऽभवन्नित्यं देवतादर्शनेऽप्यणुः ॥ २७ ॥ हरौ रुष्टे गुरुस्नाता गुरौ रुष्टे न कश्चन ॥ इति भीतः सदैवासीद्दीपको गुरुतत्परः ॥ २८ ॥ गुरौ भर्त्ति दीपकस्य दृष्ट्वेत्यव्यभिचारिणीम् ॥ ययौ विश्वेश्वरः साक्षात्कमलसनविष्णुगुक् ॥ २९ ॥ वरं दातुं दीपकाय निद्रामग्रेऽस्य सद्गुरौ ॥ प्रोचुस्ते दीपकं सर्वे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ३० ॥ गुरावत्यंतभक्त्या ते वरं दातुं समागताः ॥ वरं याचस्व सो अस्मद्वल्लभं च मनोगतम् ॥ ३१ ॥ श्रुत्वेति दीपकः प्राह तिष्ठतो विष्णुकेश्वरान् ॥ न जानेऽहं वरं किं तु सेवां जाने गुरोः सदा ॥ ३२ ॥ वरं श्रेष्ठाच्यतां कश्चिद्विषयोत्यसुखाप्तये ॥ विषयोत्यं सुखं किंचित्पारिणामेऽतिदुःखदम् ॥ ३३ ॥ गुरुः स्वात्मसुखं दत्ते चाक्षयं क्षणसंगतः ॥ को मूढः श्रीगुरोः सेवां त्यक्तान्यत्सुखमिच्छति ॥ ३४ ॥

॥ २८ ॥ अव्यभिचारिणीं कष्टरहिताम् । ब्रह्मविष्णुगुक्तः ॥ २९ ॥ पूर्वार्द्धे पूर्वान्वयि । अस्य दीपकस्य ॥ ३० ॥ अस्मत् अस्मत्तः ॥ ३१ ॥ तिष्ठतो विष्णवादीन् ॥ ३२ ॥ तर्हि विषयजन्यं किंचिदपि तत्सुखं परिणामे फलकालेऽतिदुःखप्रदं भवतीति शेषः ॥ ३३ ॥ विषयसुखाद्गुरात्सुखस्य महत्त्वमाह ।

गुरुरिवि । अक्षयं नाशरहितं निरुपाधिकत्वादित्यर्थः ॥ ३४ ॥ देवाल्यं प्रति ॥ ३५ ॥ ते देवाः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ वर्षं वर्षपर्यन्तम् ॥ ३८ ॥
वः अल्यं मंदिरं पर्वसु महाशिवरात्र्यादिव्यपि न प्राप्तोऽस्मि ॥ ३९ ॥ सिद्धैरिच्छितं दर्शनं येषां ते यूयमिति पूर्वोन्वयि ॥ ४० ॥ नैवाभिवाञ्छे नैवेच्छामि ।

अतो नास्ति वरेच्छा मे गुरुसेवान्तुकुर्वतः ॥ नमोऽस्तु वोऽद्य गंतव्यं युष्माभिः सञ्चालयं सुखम् ॥ ३५ ॥ जायतश्चेद्गुरुः कुब्जो भवि
ष्यति ममोपरि ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं निराकृतास्तेन तैस्तर्धानं ययुस्त्रयः ॥ ३६ ॥ पुनः कालांतरेणाय ते समागत्य दीपकम् ॥
गृहाद्वहिः स्थिताः प्रोचुर्याचस्वेति वरं मुहुः ॥ ३७ ॥ दीपको बहिरागत्य नत्वा तानाह सांजलिः ॥ दीपक उवाच ॥ अहं वर्षं
स्थितः काश्यां गुरुसेवारतः सदा ॥ ३८ ॥ दर्शनायापि नायातः पर्वस्वध्यालयं तु वः ॥ केन मत्कर्मणा यूयं संतुष्टाः स्वयमागताः ॥
॥ ३९ ॥ वाञ्छितं मे वरं दातुं सिद्धवाञ्छितदर्शनाः ॥ निराकृताश्चैकवारं मया भूयः समागताः ॥ ४० ॥ वरं नैवाभिवाञ्छेऽहं गच्छध्वं
स्वाल्यं पुनः ॥ श्रुत्वेति दीपकोक्तिं ते ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ४१ ॥ गुरुभक्तिं प्रशंसतः प्रोचुर्दीपकमग्रम् ॥ देवा ऊचुः ॥ बहवः संति
लोकेऽस्मिन्प्रसन्नताः सकामनाः ॥ ४२ ॥ निष्कामा दुर्लभास्तत्र गुरुभक्तोऽति दुर्लभः ॥ भर्तृसेवार्ता नारी पित्रोः सेवारतः सुतः ॥
॥ ४३ ॥ गुरुसेवारतः शिष्यो वयं चैतेभ्य उद्भूयाः ॥ नानाविद्याप्रदातारो गुरुवः संत्यनेकशः ॥ ४४ ॥ सुदुर्लभतमस्तत्र त्वात्मविद्याप्रदो
गुरुः ॥ नास्मत्तोऽसौ भवेद्विज्ञात्मानुभवतुष्टीः ॥ ४५ ॥ ज्ञानी त्वात्मैव मे हीतं गीतावाक्यं च तादृशम् ॥ तस्माज्ज्ञानिगुरोः सेवा
दुर्लभा सा त्वया कृता ॥ ४६ ॥

उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४१ ॥ अग्रं पुरःस्थितम् ॥ ४२ ॥ तत्र निष्कामेषु ॥ ४३ ॥ एतेभ्यः पूर्वोक्तनारीपुत्रशिष्येभ्यः उद्भूयाः उत्कृष्टं भयं येषां
ते वयं भवाम इति शेषः ॥ ४४ ॥ तत्र गुरुषु ॥ ४५ ॥ “ उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ” इति गीतावचनम् । तादृशं ज्ञानप्रदगुरुर्बहिर्दत्त

तिपादकम् ॥ ४६ ॥ तथा गुरुसेवया संतुष्टा भवतीति शेषः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ उदितम् उक्तम् ॥ ४९ ॥ क्षणं निद्रावसानपर्यन्तम् ॥ ५० ॥ निर्वृतिता निबद्धाः । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ श्रीमता भवता श्रुत्वेत्यादि ग्राहेत्यतमन्वयः ॥ ५३ ॥ स्वांतः मनसि संतुष्टः । चिरमित्याद्युच्यते

तुष्टास्तयाऽखिला देवाः काशीस्थाश्च त्रिलोक्याः ॥ वरं वरय तस्मात्त्वं दुर्लभं चापि वांछितम् ॥ ४७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा दीपकः प्राह तान्पुनः ॥ गुरुमेवां विना नान्यद्गुदये मम वांछितम् ॥ ४८ ॥ नश्वरं दृश्यमखिलं याच्यतां किं मयाऽधुना ॥ गुरुं प्रपञ्चा प्रयाचेऽहं वरं तु गुरुणोदितम् ॥ ४९ ॥ सुप्तोऽधुना देशिकोऽस्ति भवद्भिः स्वीयतां क्षणम् ॥ उत्थितं श्रीगुरुं पृष्ट्वा याचेऽहं च वरं ततः ॥ ५० ॥ तथेति संस्थिताः सर्वे गुरुभक्त्या नियंत्रिताः ॥ तावदुत्थितमालोक्य श्रीगुरुं दीपकाभिधः ॥ ५१ ॥ नत्वाह द्वारागाः संति ब्रह्ममाध्वशंकराः ॥ याचस्वेति वरं मां ते वंदति बहुशो गुरो ॥ ५२ ॥ मया कोऽथ वरो याच्यः प्रोच्यतां श्रीमताधुना ॥ श्रुत्वेति दीपकं ज्ञात्वा गुरुभक्तिदृढाशयम् ॥ ५३ ॥ संतुष्टः श्रीगुरुः स्वांतर्बह्यतः क्रोधवानिव ॥ तं ग्राहेति चिरं कृत्वा मत्सेवां दीपकाधुना ॥ ५४ ॥ त्रस्तोऽसि किं वरं देवान्याचसेऽद्य सुखामये ॥ श्रुत्वेति दीपकः प्राह नाहं त्रस्तोऽस्मि सद्गुरो ॥ ५५ ॥ श्रीपादसेवने नित्यं ममौत्कंठं नवनवम् ॥ वर्षं स्थितोऽस्म्यहं काश्यां विश्वेश्वरमुखान्मुरान् ॥ ५६ ॥ द्रष्टुमप्येकवारं हि तेषां धामानि नो गतः ॥ त एव स्वत आगत्य याचस्वेति मनोगतम् ॥ ५७ ॥ मां वंदति मया पूर्वैकवारं निराकृताः ॥ पुनरागत्य तैरुक्तो वरानर्थयितुं त्वहम् ॥ ५८ ॥

रान्वयि ॥ ५४ ॥ त्रस्तः त्राप्तं प्राप्नोऽसि किम् । कुत इत्याह सुखप्राप्तये देवान्वयि वरं याचसे । ‘दुष्टाच्छपच’ इत्यादिना याचतेर्द्विकर्मत्वम् ॥ ५५ ॥ औत्कंठं च म उत्सुक्त्वा । विश्वेश्वराद्युत्तरान्वयि ॥ ५६ ॥ तेषां देवानां धामानि स्थानानि न गतोऽस्मि । मनोगतं वारम् ॥ ५७ ॥ मां वंदतीति पूर्वनिब

द्वम् । मया त्विति संबंधः ॥ ५८ ॥ ते देवाः इति मया उक्ता इति तृतीयश्लोकेऽप्यनेतिपदेन संबंधः इति । किं सेवामित्यादि ॥ ५९ ॥ निद्रात्यये निद्रा समाप्तौ । तं गुरुकम् । ततो हेतोरित्युत्तरान्वयि ॥ ६० ॥ तावद्गुरुजागृतिपर्यंतं याच्यः याचितुं योग्यो यः सद्गर उत्तमवरस्तं त्वां प्रति प्रष्टुम् अंतः गृह मध्ये प्राप्तोऽस्मि ॥ ६१ ॥ गुरुदेवतैक्यभावं दर्शयामास । यतोऽयं योगिराट् ॥ ६२ ॥ निजतन्वा गुरुदेहेन तिरोहितव्रतहितम् ॥ ६३ ॥ द्वारि द्वारदेशे

मयोक्तास्ते गुरोः सेवां विनेच्छा नेति मे स्फुटम् ॥ तैः पुनश्चाग्रहेणोक्तो यदाहं वरयावने ॥ ६१ ॥ तेभ्यस्तदा मयाऽप्युक्तं निद्रास्थोऽस्ति गुरुर्मम ॥ निद्रात्यये गुरुं पृष्ठा याचं गुष्मान्वरं च तम् ॥ ६० ॥ भवद्भिः स्वीयतां तावदित्यास्थाप्य बहिश्च तान् ॥ अहमंतः समा यातस्त्वां प्रष्टुं याच्यसद्वरम् ॥ ६१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ दीपकोक्तमिति श्रुत्वा धर्माचार्योऽथ योगिराट् ॥ गुरुदेवैक्यतां साक्षा दर्शयामास चात्मवान् ॥ ६२ ॥ ददर्श दीपकस्तावद्ब्रह्मेशहरिरूपकम् ॥ गुरुमेव त्रिधाभूतं निजतन्वां तिरोहितम् ॥ ६३ ॥ ब्रह्म विष्णुशिवान्दृष्ट्वा चादृष्ट्वा स्वगुरुं दृशा ॥ उद्विग्नो दीपकोऽपश्यन्न द्वारि प्राक्स्थितान्सुरान् ॥ ६४ ॥ याचस्वेति वरं प्रादुस्तैः स्तः स्था दीपकं मुहुः ॥ दीपकः प्राह तन्नैव दृश्यते मम सद्गुरुः ॥ ६५ ॥ कस्मै पृष्ठा मया देवा याचनीयो वरोऽधुना ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ दृष्ट्वेति निश्चयं तस्याभवत्तेभ्यः पृथगुरुः ॥ ६६ ॥ दीपकं प्राह नो भेदो मम देवैर्मनागपि ॥ गुरोर्देवस्य नान्नैव भेदो वत्स न वस्तुतः ॥ ६७ ॥ अथ देवान्गुरुः प्राह निष्कामोऽयं तु दीपकः ॥ भवद्भिरेव देयोऽस्मै वरः सम्यग्विचार्य च ॥ ६८ ॥ श्रुत्वेति विष्णुधात्रीशास्तुष्टास्तस्मै वरं ददुः ॥ प्रकाश्यते यथा रात्रौ गृहं दीपेन सर्वतः ॥ ६९ ॥ दीपकेन तथात्मीयविद्यावेत्ता धरा तलम् ॥ कलावध्यग्रतश्चास्य संप्रदायः प्रकाशताम् ॥ ७० ॥

नापश्यत् ॥ ६४ ॥ अंतस्था गृहांतर्गतास्ते देवाः वरं याचस्वेति दीपकं पुनः पुनः प्रादुः ॥ ६५ ॥ हे देवाः । तस्य दीपकस्य । तेभ्यो देवेभ्यः पृथक् जात इत्यर्थः ॥ ६६ ॥ नाम्ना उच्चारणमात्रेणैव ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ विष्णुधात्रीशाः हरिब्रह्मेशाः । तस्मै दीपकाय ॥ ६९ ॥ आत्मीयविद्यावेत्ता

आत्मप्रतिपादिका या विद्या ब्रह्मविद्या तां वेत्तीति तेन पृथ्वीतलं प्रकाशित इति पूर्वोक्तक्रियापरिणामः । संप्रदायः शिष्यप्रशिक्षणरूपः प्रकाशतां प्रकाशितो भवतु ॥ ७० ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि ॥ ७१ ॥ सः दीपकस्थापितशिवः । दर्शनैव दर्शनमात्रेणैवायुक्तान्वयि ॥ ७२ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । पुरस्कृत्य गृहीत्वैतत् ॥ ७३ ॥ उत्तरे उत्तराग्रे । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ७४ ॥ गुरोः श्रीविद्यानंदनाथस्य स्थलं स्थानम् । दीपक इति सार्धान्वयः ।

ज्ञानबुद्ध्या च सत्कीर्त्या यावच्चंद्रदिवाकरौ ॥ स्थाप्यः शंभुदीपकेन काश्यां श्रीदीपकेश्वरः ॥ ७१ ॥ भूयात्संदर्शनैव नृणां ज्ञानप्रदः कलौ ॥ इति दत्त्वा दीपकाय वरंस्तेनाभिपूजिताः ॥ ७२ ॥ अंतर्धानं यदुद्देवा लीना इव गुरोस्ततौ ॥ दीपकोऽथ गुरोराज्ञां पुरस्कृत्याविमुक्तके ॥ ७३ ॥ दीपकेशं महादेवं स्थापयामास चोत्तरे ॥ काश्यास्ततो विनिर्गत्य धर्माचार्यः सदीपकः ॥ ७४ ॥ गत्वा गुरोः स्थलं तत्र प्राप सिद्धिं परां स्वयम् ॥ दीपकोऽपि ततः सर्वं संप्रदायं प्रवर्तयन् ॥ ७५ ॥ पराभट्टारकाख्याय दत्त्वा खिलरहस्यकम् ॥ परां सिद्धिं ययौ सोऽपि सिद्धसेवितपादुकः ॥ ७६ ॥ यो भूतभाव्याऽखिलमानवैचे बभूव सदेशिकभक्तवर्यः ॥ तं दीपकानंदगुरुं सुकीर्तिं सृष्टाष्टषष्टिप्रमितं नताः स्मः ॥ ७७ ॥ परां बिकानन्यधिष्या सदा तां यः पूजयामास परात्मसंस्थाम् ॥ तं न्यूनसप्तन्यभिलब्धसंज्ञं परावभट्टारकमानताः स्मः ॥ ७८ ॥

॥ ७५ ॥ अपिआर्थे । सिद्धिं च ययौ ॥ ७६ ॥ अष्टषष्टिप्रमितं दीपकानंदं प्रणमति—य इति । शंकराचार्यादिभानंदतो भूतमानवौघः । पराभट्टारकाधरस्मदुरूपयुतो भाविमानवौघस्तस्मिन्महेशिकस्य सदुरोर्भक्तश्रेष्ठो यो बभूव तं नताः स्मः ॥ ७७ ॥ एकोनसप्ततितमं पराभट्टारकानंदं प्रणमति—परां बिकेति । परात्तर्या या अनन्यबुद्धिस्तया तां परशक्तिपरात्मस्थां परशिवकस्यां यः सदा पूजयामास तम् । पराशब्द आद्यः प्रथमो यस्य भट्टारकस्य तं पराभट्टारका

नंदमित्यर्थः ॥ ७८ ॥ एतत्सर्गोक्तचतुर्गुरुकथाश्रवणादेः फलमाह—कथिता इति ॥ ७९ ॥ दीपककथाश्रवणादेः फलविशेषमाह—तत्रैति । तत्र गुरुचतुष्टयमध्ये । स्पष्टं सर्वम् ॥ ८० ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्धोऽर्थस्फूर्त्यभिधायी टीकायां सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥ चतुः सप्तविपद्येऽष्टत्रिंशेऽघोरगुरोः कथा । तथा शक्तिधराख्यस्य शक्त्युत्कर्षा समीरिता ॥ ३८ ॥ पराभट्टारकानंददाति ॥ ५ ॥ स्वीयाद् भक्तान् अनेकसूक्तिभिः अनेकवेदांतवाक्यैः साधनैर्याऽऽत्म्यप्राप्ति

कथिताश्चत्वारोऽत्र श्रीविद्यानाथतो मया गुरवः ॥ तेषां चरित्रपठनाच्छ्रवणाच्चाखिलमुखं पुमाल्लभते ॥ ७९ ॥ तत्रापि दीपकस्य चरितं सत्कीर्तिदं नृणां पाठात् ॥ यच्छ्रवणात्पुत्राद्याः कामाः सर्वे भवंति परिपूर्णाः ॥ ८० ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्द्धे श्रीविद्यानंदादिचतुर्गुरुवर्णनं नाम सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ पराभट्टारकानंददादघोराख्यो रहस्यकम् ॥ लब्ध्वा बभूव सिद्धार्यः प्रसिद्धो धरणीतले ॥ १ ॥ घोराद्भवभयात्स्वीयान्संरक्ष्याऽनेकसूक्तिभिः ॥ आत्मलब्ध्याऽघोररूपान्कर्तोऽघोरस्ततः स्मृतः ॥ २ ॥ केचिद्विषयिणस्तेषां घोरात्तानपि संकटात् ॥ संरक्ष्य योगशक्त्याढ्योऽनेकधाऽऽनंदयत्यसौ ॥ ३ ॥ अघोरानंदशिष्योऽभूत्कश्चिद्धनसमृद्धिमात्र ॥ स्वर्णैरप्यादिवस्तूनां क्रयविक्रयकृद्द्विजः ॥ ४ ॥ गुरुभक्तिरतोऽन्यतं वर्जितोऽपि स्वकर्मणा ॥ कुर्वन्व्यापारमखिलं सदांतगुरुचितकः ॥ ५ ॥ कदाचिदध्वमारुह्य ययावेकः पुरांतरम् ॥ स्वर्णमुद्रादिवस्तूनि स्वयं विक्रेतुकाभ्यया ॥ ६ ॥ आसीत्पथि महारण्यं नानावृक्षलताकुलम् ॥ चोराणां गृहमन्येषां सर्पव्याघ्रादिभीतिदम् ॥ ७ ॥ तत्रारण्ये व्रजन्मार्गे दृष्टश्चौरैरसौ द्विजः ॥ एकाकिनं च धनिनं ज्ञात्वा चोरास्तमाययुः ॥ ८ ॥ पृष्ठतोऽथ द्विजो ज्ञात्वा चोरान्स्वाधं भुवेगिनम् ॥ कशया ताडयामास ततः सोऽधो ययौ जवात् ॥ ९ ॥

स्तथाऽघोररूपान् शान्ताच्च कर्ता करोति यतस्ततोऽघोरः स्मृतः । वुधैरिति शेषः ॥ २ ॥ तेषां भक्तानां मध्ये केचित् भक्ता विषयपरास्ताच्च रक्षित्वा ॥ ३ ॥ तस्य संकटनिवारकत्वव्योक्तिकां कथाभाह—अघोरानंदशिष्या इत्यादिना ॥ ४ ॥ स्वकर्मणा स्वजातिधर्मेण । अंतः मनसि ॥ ५ ॥ स्वयम् एकाकी ॥ ६ ॥ अन्येषां जनानां भयप्रदम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ पृष्ठत इति पूर्वोन्वयि । स्वाधं निजवाहनं वेगवतं ताडयामास चौरैर्मन्यो रक्षणाथमित्यर्थः । स ताडि

तोऽथो वेगेन ययौ ॥ ९ ॥ पृष्ठे पञ्चाद्रागे । अवसमम् अवसदयम् । कश्चिद्विद्यायुनरान्वयि । तेषां चोराणां मध्ये एकः ॥ १० ॥ उत्तरार्द्धयुनरान्वयि ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ उभयतः पुरः पृष्ठभागे ॥ १४ ॥ तत्रैव चोरसममध्यगताश्वपृष्ठ एव स्थित इति पूर्वोक्तम् । अस्तौषीत् स्तवनं कृतवान् । उभयसंकटनिवृत्त्यर्थम् ॥ १५ ॥ विधितो देवैर्न स्वाढयो धनवानपि अधिकयन्नाशया । अत्र प्राप्तोऽस्मि । किं कृत्वा सेवकेभ्योऽणु अल्पं स्वं धनं प्रदातुं शाठ्यं शाठ्यं कृत्वा धनव्ययभयात् सेवकसममहमकृत्वैत्यर्थः । ततः कारणदेकाक्यहं पृष्ठे शस्त्रसहितचोरात् अग्रे उग्रसर्पात् शाठ्यफलं धननाशभरणादिरूपं

स्थिताः पृष्ठेऽखिलाश्चोरा गंतुं नाश्वसमं क्षमाः ॥ कश्चिदेकतमस्तेषां बलवान्वेगवांस्तदा ॥ १० ॥ विक्रोशं खड्गमुद्धृत्य ययौ द्विजसमीपतः ॥ द्विजोऽथ पृष्ठतश्चोरं खड्गपाणिं समीपगम् ॥ ११ ॥ दृष्ट्वा भीतः कशाघातैर्निजाश्वं ग्राह्यनदुषा ॥ ययावति जवेनाश्वस्ताडितः कशया ततः ॥ १२ ॥ तावदग्रे महासर्पो मार्गमावृत्य संस्थितः ॥ प्रस्फुरन्बहुफूत्कारैः साक्षान्मृत्युरिवापरः ॥ १३ ॥ इत्थं चोभयतो दृष्ट्वा स द्विजो घोरसंकटम् ॥ निर्मल्य नयने चाश्वं खलीनेन नियम्य च ॥ १४ ॥ स्थितस्तत्रैव चाश्वस्थो मृतिः प्राप्तेति चिंतयन् ॥ स्मरन्गुरुं च मनसाऽस्तौषीत्संकटशान्तये ॥ १५ ॥ प्राप्तोऽहं विधितोऽत्र घोरविणिने स्वाढयोपि वित्तेच्छया कृत्वा शाठ्यमणु प्रदातुमनुगेभ्यः स्वं ततश्चैकलः ॥ मोक्ष्ये शाठ्यफलं सशस्त्रहरतः पृष्ठेऽग्रे उग्राहितोऽथो सत्संकटतोऽभिरक्ष्य कुरु मामानंदयुक्तं गुरो ॥ १६ ॥ अश्वस्थोऽप्यहममृतो न गमने शक्तो यतोऽहिर्महान्फूत्कारैः प्रदहन्निवास्ति पुरतो मार्गेतिपार्श्वेदुमे ॥ चोरः खड्गमकोशमेव च करे धृत्वागतः पृष्ठतो घोरात्संकटतोऽभिरक्ष्य कुरु मामानंदयुक्तं गुरो ॥ १७ ॥

भोक्ष्ये । हे गुरोऽस्माद्वोरसंकटान्माम् अभिरक्ष्य रक्षित्वाऽऽनंदयुक्तं कुरु त्वमिति शेषः ॥ १६ ॥ ननु वेगवदश्वस्तमन्यपार्गगमेनेन संकटमुक्तो भवेत्याशं क्याह-अश्वस्थ इति । वेगवदश्वगतोऽप्यहमग्रे गमने शक्तः समर्थो नास्मि । यतः कारणात्पुरतो मार्गे महान्सर्पः फूत्कारैः प्रदहन्निवास्ति । पार्श्वतोऽपि गंतुं न शक्यत इत्याह मार्गविशेषणेन । अतिपार्श्वेदुम इति अतिशयेन पार्श्वेयोर्दुमा यस्य तस्मिन् पार्श्वयोर्निदिष्टबुद्ध्याश्रयत्वेनाश्वगत्यसंभवादित्यर्थः । यदि

निवृत्त्य पथाद्वैतव्यं तदाऽपि संकटमित्याह । पृष्ठतथोरोऽपि कोशरहितं खड्गं धृत्वा ग्रामोऽस्ति । शेषमुक्तार्थम् ॥ एवं संवतः संकटे गुरोरेव रक्षक इति भावः ॥ १७ ॥ ननु पूर्वपुण्येनेश्वरो रक्षिता भवेदत आह—नो इति । पूर्वकालेऽपि दानकर्ताऽहं नाभवम् । अत्र दानशब्दो देयवाची । यत्पुण्यं मद्भयनाशकं भविष्यति । मया कश्चिद्देवोऽपि न पूजितः । यो मृत्योः सकाशान्मां मुक्तं करिष्यति । ततः पुण्येश्वरयोः रक्षकत्वाभावेन त्वां गुरुमेवाहं प्रार्थये । शेषमुक्तार्थम् ॥ १८ ॥ ननु देवस्य रक्षकत्वाभावे गुरुः कथं रक्षितेति चेद्देवाद्गुरोराधिक्यं दर्शयन् प्रार्थयते । नो इति । देवः अपि प्रवतः गुरोः अपेक्षया अधिको नास्ति । हीति निश्चयेन । यतः कारणदेवो धैर्मन्त्रैश्चैव स्वाधीनो भवति ते मंत्रास्त्वद्वते त्वां गुरुं निग - प्रवति । इति हेतोरतो गुरुः अणु अल्पमपि भक्त

नो पूर्वस्वपि दानदोऽहमभवं यत्पुण्यमेतद्भयं नाशं नेष्यति पूजितश्च न मया देवोऽपि काश्चित्परः ॥ मृत्योर्मांमिह मोचयिष्यति ततस्त्वामेव संप्रार्थये घोरात्संकटतोऽभिरक्ष्य कुरु मामानंदयुक्तं गुरो ॥ १८ ॥ नो देवो भवतोऽधिकोऽस्ति हि यतो मन्त्रैश्चस्त्वद्दशास्ते मंत्रास्त्वद्वते न चेति कुरुते भक्तेष्टमण्वप्यसौ ॥ देवाः स्वस्वफलाः समस्तफलदस्त्वं सर्वरूपो यतो घोरात्संकटतोऽभिरक्ष्य कुरु मामानंदयुक्तं गुरो ॥ १९ ॥ त्रातुं नैव परः क्षमोऽस्ति हि ततोऽत्रेत्थं त्वहं निश्चयात्त्वां चानन्यधिवा गतोस्मि शरणं सार्वात्म्यासिद्धिं गतम् ॥ चेन्मां मोचयसे धराधृततनोर्द्वे तवांध्योर्युगं नो चेत्त्वां शिवमास्मरन्नसुगतौ प्राप्स्ये पदं तेऽवलम्ब ॥ २० ॥

हितं करोति । किं वृक्तव्यं महद्भयाद्रक्षणं करोतीति । ननु देवा अपि फलदाः संति अत आह । देवाः स्वस्वफलाः स्वं स्वं फलं येभ्यस्ते । ज्ञानं महेश्वरा दिच्छेदित्यादि निजनिजफलप्रदा भवति । त्वं तु सर्वफलप्रदोसि । यतः सर्वदेवतारूपोसि । गुरुं विना देवस्याकिंचित्करत्वेन त्वमेव रक्षेति भावः ॥ १९ ॥ ततः गुरोः परः इतरोऽत्र वने रक्षितुं क्षमो नास्ति । अहं तु इत्थं निश्चयेन त्वां गुरुमनन्यबुद्ध्या शरणं गतोस्मि । ननु ग्रामस्थितेन मया कथं रक्षणीय अत आह । सर्वात्म्यासिद्धिं प्राप्तमिति । यदि त्वं संकटनो मां मोचयसि तदा धरायां पृथिव्यां गृहीतदेहस्य तव चरणयुगमहं द्रक्ष्ये अवलोकित्ये नो मोचयसि

चेदमुगतौ प्राणोत्क्रमणसमये शिवरूपं त्वाम् आभरन् आ समंतात्सर्वतः स्मरन् अचलं स्थिरं ते पदं प्राणस्ये तदपि हितकरमेवेति भावः ॥ २० ॥ असिख
स्थितिः सर्वगतः । सार्वोत्पत्तिविद्या ॥ २१ ॥ दययाऽऽक्रान्तं व्याप्तं हृदयम् अंतःकरणं यस्य । महाजवम् अतिवेगवत् ॥ २२ ॥ ऊर्ध्वगमनेन तत्याज
विससर्ज ॥ २३ ॥ २४ ॥ अघोराभिषं वपुर्धृत्वा । कस्मादपादानात् भयाद्धेतोर्मे स्मरणं त्वया कृतम् ॥ २५ ॥ किमपि भयं नास्तीत्याह—स्वम् इति
श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ शिष्यस्तवमिति श्रुत्वाऽघोरानंदोऽखिलस्थितिः ॥ सार्वोत्पत्तिसिद्धितोऽपश्यच्छिष्यं मृत्युभयादितम् ॥ २६ ॥
दयाक्रान्तिरो धृत्वा ग्रन्थरूपं महाजवम् ॥ ययौ तत्र महारण्ये योगशक्त्या स योगिराट् ॥ २७ ॥ धृत्वा चंडुपटे सर्पमूर्ध्वगत्या प्रधावतः ॥
स्कंधे चोरस्य तत्याज सर्पं फूत्कारसंयुतम् ॥ २८ ॥ स्कंधे पतंतं दृष्ट्वाथ चोरः सर्पं भयानकम् ॥ भीतः प्राप महामूर्च्छां पतितो धरणीतले
॥ २९ ॥ अघोराख्यं वपुर्धृत्वा निजशिष्याग्रतः स्थितः ॥ ग्राह शिष्यं भयात्कस्मात्स्मृतिर्मेऽद्य कृता त्वया ॥ ३० ॥ स्वप्नेऽपि गुरुभक्तस्य
भयं नैव तु दृश्यते ॥ उन्मील्य नयने मां त्वं पश्याऽग्रे संस्थितं गुरुम् ॥ ३१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ सहसेति वचः श्रुत्वा शिष्यश्चो
न्मील्य लोचने ॥ गुरुं दृष्ट्वा ननामासाववतीर्याश्वतस्तदा ॥ ३२ ॥ स्तुत्वानेकविधैर्वाक्यैः प्रणनाम पुनर्गुरुम् ॥ अघोराख्योऽथ
तं ग्राह वत्स गच्छ यथासुखम् ॥ ३३ ॥ पादादिशीर्षपर्यंतं श्रीगुरोराकृतिं स्मरेत् ॥ तेन विघ्नाः प्रणश्यंति सिध्यंति च मनोरथाः ॥
॥ ३४ ॥ इत्थं विश्वासयुक्तस्य न भयं कुत्रचिद्धवेत् ॥ शिष्यमुत्सवेति तत्रैव प्रापंतं द्विं स योगिराट् ॥ ३५ ॥ शिष्योऽप्यश्वं समा
रुह्य स्वकार्यार्थं ययौ ततः ॥ चोरेदेहाद्ययौ सर्पौ न दर्शं कृतवानमुम् ॥ ३६ ॥ मुहूर्तादुत्थितश्चोरोऽहिमदृष्ट्वैव चात्मानि ॥ तुष्टस्तं
घनिनं चाग्रे खिन्नः स्वस्थानमाययौ ॥ ३७ ॥ चोरसर्पावहत्तैवाघोरानंदेन संकटात् ॥ स्वाशिष्यो रक्षितश्चेत्थं साधवोऽतिदयालवः ॥
॥ ३८ ॥ इत्थं विधोऽघोरमुखो रहस्यमुक्त्वा ततः शक्तिधराय सर्वम् ॥ सिद्धिं ययौ सिद्धवैर्दुरापां तं सप्ततिस्वाख्यगुरुं नताः स्मरः ॥ ३९ ॥
॥ ४० ॥ २० ॥ २१ ॥ सर्वसंकटहारकमुपायं कथयति—पादादिति ॥ २२ ॥ इत्यमिति । अंतर्द्धिर्मंतर्धानम् ॥ ३० ॥ अमुं चोरम् ॥ ३१ ॥
सर्पं धनवंतं चादृष्ट्वा तुष्टः खिन्नश्च सन् स्वगृहं ययौ ॥ ३२ ॥ अहत्वा नाशमकृत्वा । दयावंतो भवंतीति शेषः ॥ ३३ ॥ सप्ततिसंख्यमघोरानंदं प्रणमति—

इत्यमिति । अघोरसुखोऽघोरानन्दः । सर्वं पूर्णोभिषेकादिमंत्रहरस्यम् । सप्ततिसंख्यायां सुष्ठु आख्या नाम यस्य तम् ॥ ३४ ॥ परं त्रिन्नम् ॥ ३५ ॥ शक्तिहीनस्य स्थितिनस्तीति निश्चयेन सर्वशक्तित्वरूपां सिद्धिं प्राप्तः ॥ ३६ ॥ स्वस्वोपास्यदेवताप्रशंसिनः तद्वर्णनपराः ॥ ३७ ॥ तानेवाह द्वाभ्याम्—सौरा इति । सौराः सूर्योपासका इत्यादि ज्ञेयम् । पातंजलमतानुसरणशीला योगिन इत्यर्थः ॥ ३८ ॥ सदा यज्ञकर्मपराः अन्युपासकाः कर्मठाः ॥ ३९ ॥ न शुश्राव श्रवणेन नांगीकृतवान् ॥ ४० ॥ तत्रादौ गणेशप्रशंसासाह—स्मृत्येति । स्वस्यात्मनः स्मृत्या स्मरणेन सर्वेषामनेकविधान्नाशयित्वा

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ आसीच्छक्तिधरानन्दः पराशक्तेरुपासकः ॥ पराशक्तेः परं किञ्चिन्नेवापश्यञ्चराचरम् ॥ ३६ ॥ सर्वं शक्तिमदेवास्ति नैवाशक्तस्य संस्थितिः ॥ सर्वशक्तिमयीं सिद्धिं प्राप्तोऽसाविति निश्चयात् ॥ ३६ ॥ ययुः शक्तिधरानन्ददुर्गोराराधनो तत्सेवे ॥ कदाचित्साधवः शांताः स्वस्वोपास्यप्रशंसिनः ॥ ३७ ॥ सौरा गणेश्वराः शाक्ता वैष्णवाः शंभवाः परे ॥ योगिनः सांख्य तत्त्वज्ञाः पातंजलानुयायिनः ॥ ३८ ॥ अग्नोरुपासकाश्चापि यज्ञकर्मरताः सदा ॥ अन्येऽपि मिलितास्तत्रानेकधा मतवादिनः ॥ ३९ ॥ प्रशंसुः सदःस्थास्ते स्वंस्वं मतमनेकधा ॥ नैक एकस्य तुश्राव वाक्यं स्वस्वप्रशंसया ॥ ४० ॥ गणेशा ऊचुः ॥ स्मृत्या स्वस्यनेकविघ्नान्प्रणाशय यः सर्वेषां कार्यसिद्धिं करोति ॥ श्रुत्युक्तं यज्यैष्ठ्यमात्मोद्भवो तं विघ्नेशं चाखिलाः संस्तुवंतु ॥ ४१ ॥ सौरा ऊचुः ॥ कृत्वा सर्वाङ्गाग्रतः स्वादयेन तैस्तैस्तत्तत्कार्यकर्तेति चात्मा ॥ श्रुत्वा विश्वस्योदितस्तस्तश्चुषश्च तं श्रीसूर्यं चाखिलाः संस्तुवंतु ॥ ४२ ॥

यः कार्यस्य सिद्धिं करोति । आत्मोद्भवाच्चे ब्रह्मादिके जगति श्रुत्या यस्य ज्यैष्ठ्यं श्रेष्ठत्वमुक्तं तं विघ्नेशं गणपतिं सर्वं च स्तुवंतु ॥ ४१ ॥ सौराः सूर्यं वर्णयति—कृत्वेति । यः सर्वाङ्गिजोदयेन जाग्रतो जाग्रतान्कृत्वा तैस्तैर्जनैर्निमित्तभूतैस्तानि तानि कार्याणि करोति सः । यद्वा तेषां तेषां जनानां कार्याणां कर्ता भवति । “सूर्य आत्मा जगत्स्तश्चुषश्च” इति श्रुत्या च विश्वस्य जगत्स्तश्चुषः स्थावरस्य चात्मोदितः कथितस्तं श्रीसूर्यं सर्वं स्तुवंतु ॥ ४२ ॥

शक्त्युपासकाः शक्तिं प्रशंसति । नानारूपैरिति । या दुर्गा नानावतारैः शुंभादीन् हत्वा देवानां सुखप्रदा भवति । वेदे च या निजानां भक्तानां दुःखादक्ष
णकर्त्री कथिता तां च श्रीदेवीं सर्वं स्तुवंतु । “अग्निवर्णा शुभां सोम्यां कीर्तयिष्यंति ये द्विजाः । तान्त्वारयति दुर्गाणि नोवेव सिंधुं दुरितात्यग्निः” इति
परिशिष्टे दुर्गास्तवे दुःस्मिन्वारणेन पालयित्री दुर्गां वर्णितेति भावः ॥ ४३ ॥ वैष्णवा विष्णुं प्रशंसति—मत्स्याद्यैरिति । यो व्यापकत्वेहेतुना मत्स्याद्यै
रवतारैः सज्जनप्रमोदाय चरित्रं चकार । तस्य व्यापकत्वे श्रुतिं प्रमाणयति—एक इति । यथैको देवः सर्वभूतेषु गुणोऽस्ति तं श्रीविष्णुं सर्वं स्तुवंतु । “एको
देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा” इति श्रुतौ व्यापकत्वश्रवणेन तस्यैव सर्वभवेनोपासनं युक्तमिति भावः ॥ ४४ ॥ शैशाः शिवं प्रशंसति—

शाक्ता ऊचुः ॥ नानारूपैः शुंभमुख्यान्निहत्य या देवानां सौख्यदोक्तोति वेदे ॥ दुर्गा दुःखादक्षयित्री निजानां तां श्रीदेवीं चाखिलाः
संस्तुवंतु ॥ ४३ ॥ वैष्णवा ऊचुः ॥ मत्स्याद्यैर्यः स्वावतारैश्चरित्रं चक्रेत्यंतं सन्मुदे व्यापकत्वात् ॥ एको देवः सर्वभूतेषु गूढस्तं श्रीविष्णुं
चाखिलाः संस्तुवंतु ॥ ४४ ॥ शैवा ऊचुः ॥ यः कल्पते नाशकर्तापि भक्तानां यैः प्रोक्तश्चात्मदानप्रकर्ता ॥ श्रुत्याप्युक्तः सर्वविद्ये
श्वरो यस्तं श्रीशंभुं चाखिलाः संस्तुवंतु ॥ ४५ ॥ सांख्या ऊचुः ॥ तत्त्वान्यद्वा यन्त्रिलानि प्रसूय तैर्ब्रह्मांडं चाकरोद्वि स्वतंत्रा ॥ तामे
वाद्यामादिशक्तिं पुमांसं ज्ञात्वाऽसंगं मुच्यते कर्मबंधात् ॥ ४६ ॥ पातंजला ऊचुः ॥ गत्वा प्राणैर्ब्रह्मरंध्रं सुषुम्णामार्गेणाद्यं पूरुषं विश्ववी
जम् ॥ विश्वांतःस्थं विश्वकर्तारमीशं लब्ध्वाऽत्मैक्यान्मुच्यते दुःखसंगात् ॥ ४७ ॥

य इति । कल्पान्तसमये सर्वनाशकर्तापि औपैः श्रैष्ठैः भक्त्यापि आत्मदानप्रकर्ता ज्ञात्वाऽत्मैक्यान्मुच्यते ॥ इत्येतत् सर्वविद्यानाम्” इति श्रुत्याऽपि यः सर्व
विद्याधिपतिः कथितस्तं शंभुं सर्वं स्तुवंतु ॥ ४५ ॥ सांख्याः प्रकृतिं प्रशंसति—तत्त्वानीति । या स्वतंत्रा सती सर्वाणि तत्त्वानि महदादीनि प्रसूय जन
यित्वा ब्रह्मांडं चाकरोत् कृतवती तामेवार्थी श्रेष्ठाम् आदिशक्तिं प्रकृतिं च पुनः पूरुषं तु संगराहितं ज्ञात्वा कर्मबंधान्मुच्यते विवेकवानिति शेषः ॥ ४६ ॥
पातंजला योगेश्वरं वर्णयंति—गत्वेति । सुषुम्णामार्गेण कृत्वा प्राणैः सह ब्रह्मरंध्रं गत्वा तत्र जगद्बीजभूतं विश्वांतर्थाणि सर्वकर्तारमीशं सर्वशिक्षकम्—आद्यं

पुरुषमात्मैक्यभावेन प्राप्य देहादिदुःसंबन्धान्मुक्तो भवति योगाभ्यासीति शेषः ॥ ४७ ॥ कर्मठास्तु यज्ञादिकर्मैव प्रशंसति—य इति । योऽग्निर्देवानामास्थं
 मुखमस्ति किल । अस्मिन्नधौ हव्यं होमद्रव्यं हुत्वा इन्द्रश्छेरिद्राधैरमत्त्वं लब्धं प्राप्तम् । अतः कारणात् भोः साधवः वो गुण्याकं श्रद्धाऽर्जिनेधे यज्ञकर्मणि सदा
 भूयात् ॥ ४८ ॥ देशिकेन्द्रोक्तिः इत्यमिति । स्वस्वोपास्यस्य प्रशंसावर्णनं येषु तानि वाक्यानि ॥ ४९ ॥ स्वस्वोपास्यो देवः प्रशंस्यते वर्ण्यते । केन हेतुना
 कर्मठा ऊचुः ॥ योऽग्निश्चास्थं देवतानां किलास्मिन्हव्यं हुत्वा चाभरत्वं हिलब्धम् ॥ इन्द्रश्छेरिद्राधैः साधवोऽतः सदा वः श्रद्धाभूयाद्यज्ञकर्मण्य
 निधे ॥ ४८ ॥ इत्थं शक्तिधरः श्रुत्वा साधुवाक्यान्यनेकशः ॥ स्वस्वोपास्यप्रशंसां तानाहाथ रहस्यवित् ॥ ४९ ॥ शक्तिधरानन्द उवाच ॥
 स्वस्वोपास्यं तु गुणभाभिः श्रेष्ठत्वेन प्रशंस्यते ॥ स्वोपास्ये श्रेष्ठता केन तदंतः संविचार्यताम् ॥ ५० ॥ विघ्नहन्त्री गणेशेऽस्ति त भो
 हन्त्री दिवाकरे ॥ विष्णो मोक्षप्रदा शक्तिर्ज्ञानदा शंकरे तथा ॥ ५१ ॥ शक्तिस्तत्त्वविचारख्या सांख्याचार्येषु योगिषु ॥ प्राणसंधारणा
 शक्तिः स्वर्गदा यज्ञकर्मसु ॥ ५२ ॥ स्वस्वशक्तिभिरेताभिर्गणेशादिषु मुख्यता ॥ चेत्ताभिस्ते विहीनाः स्युः पूज्यंते नैव कैरपि ॥
 ५३ ॥ स्वस्वकार्येषु शक्त्याढ्यः स शक्तः कथ्यते जनैः ॥ निन्द्यः शक्तिविहीनश्च स्तोकेऽप्येवं विधा स्थितिः ॥ ५४ ॥ पराशक्तेरंश
 भूताः शक्तयः सकलाश्च याः ॥ पूजितायां पराशक्त्यां पूजिताः सकलाः सुराः ॥ ५५ ॥ तस्मात्सर्वैः प्रयत्नेन पूजनीया परांबिका ॥
 तां विना नेक्षरेणापि स्पंदितुं चाणु शक्यते ॥ ५६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेति साधवः सर्वे स्वस्वोपास्याभिमानिनः ॥ प्रोचुः
 शक्तिधरानन्दं शक्तिसांख्यविवर्जिताः ॥ ५७ ॥ साधव ऊचुः ॥ शक्तिः शक्तिमतोऽधीना सदैवाद्बोनुयायिनी ॥ न स्वतंत्रा कदाचिच्च
 पुंसः स्त्रीविहि गेहिनिः ॥ ५८ ॥

सम्पत्क् विचार्यताम् ॥ ५० ॥ स्वस्वोपास्ये स्वस्वशक्त्यैव श्रेष्ठत्वं स्वयमेव दिदर्शयिषुग्राह विघ्नहर्त्रीत्यादिना । शक्तिविशेष्यत्वं प्रथमातिषु । अस्ति क्रियाप
 कर्षश्च ॥ ५१ ॥ योगिषु प्राणधारणशक्तिः ॥ ५२ ॥ ताक्तिविघ्नहंर्यादिशक्तिभिस्ते गणपत्यादयः । कैरपि जनैर्न पूज्यंते । ते इत्यनुवृत्तिः ॥ ५३ ॥
 स्तोके बाले स्थितिः वर्तनम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ शाक्तसांख्यविवर्जिता इति तद्विज्ञानामननुकुलशक्तिप्रतिपादनादित्यर्थः ॥ ५७ ॥ शक्तिप्रतः

अधीना स्वाधीना अमुं शक्तिमंतमनुयाति अनुगच्छतीत्यदोऽनुयायिनी ॥ ५८ ॥ प्रोज्झ्य त्यक्त्वा ॥ ५९ ॥ यथा क्षीयुक्तो गृही गृहाश्रमी भवति । न ह्नीयस्य स विधुर इत्यर्थः । ब्रह्मकर्मसु अधिहोत्रादिषु ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ननु मातापित्रोर्विभयभजनमस्तु इति चेन्न मातुः पित्रधिकत्वप्रतिपादनात् । तस्माच्छ्रीमात्रुशसनमेव युक्तमित्याह—तस्मादिति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ तेषां गणेशाद्युपासकानाम् ॥ ६४ ॥ अशक्ताः शक्तिहीनाः ईषत् किंचित् ॥

स्वतंत्रं शक्तिमंतं तु त्यक्त्वा शक्तेरुपासनाम् ॥ कः करोति नृपं प्रोद्भय दासदासमिवाल्पयीः ॥ ६५ ॥ श्रीशक्तिधरानंद उवाच ॥ शक्त्यैव शक्तिमाञ्छेष्टः पुमान्ख्याब्धो यथा गृही ॥ निंद्यः सर्वत्र चाशक्तो यथाऽद्विब्रह्मकर्मसु ॥ ६० ॥ अतः शक्तिमतः श्रेष्ठा शक्तिर्ना स्यास्तु शक्तिमान् ॥ शक्तिर्जनित्री विश्वस्य शक्तिमाजनकः स्मृतः ॥ ६१ ॥ तस्मात्पूज्या पराशक्तिर्विश्वमाताऽखिलैर्जनैः ॥ मन्वादीनां वचश्चेत्थं न मातुर्देवतं परम् ॥ ६२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं शक्तिधरानंदप्रीक्तं वाक्यं तु साधवः ॥ श्रुत्वापि मेनिरे नैव पराशक्तेरुपासनाम् ॥ ६३ ॥ तदा शक्तिधरानंदः पराशक्तिं हृदि स्मरन् ॥ शक्तीराकर्षणामास तेषां सर्वाः स्वसिद्धितः ॥ ६४ ॥ अशक्ताः पतिताः सर्वे नैषद्वक्तुमपि क्षमाः ॥ प्रेततुल्यदर्शां प्राप्ताः साधवः शक्तिहेलनात् ॥ ६५ ॥ दृष्ट्वा तांस्तादृशान्केचित्तदाप्तास्तत्र संस्थिताः ॥ प्रोबुः शक्तिधरानंदं स्थिताः प्रांजलयोऽनृतः ॥ ६६ ॥ आत्मा ऊचुः ॥ अज्ञानैवास्मदात्तैस्तु पराशक्तैः पराक्रमम् ॥ कृतं तदेकलनं प्राप्तं तत्फलं द्रुतमेव तैः ॥ ६७ ॥ समीचीनः कृतोऽमीषु दंडध्यागः समस्त्वया ॥ द्रुतं कृपाद्य कर्तव्या यतः संतोऽल्पमन्यवः ॥ ६८ ॥ गात्रस्पंदेऽप्यशक्तास्ते त्वत्कृताच्छक्तिकर्षणात् ॥ नर्तयितुं कारकानि स्थिताः पुत्तलिका इव ॥ ६९ ॥

॥ ६५ ॥ तदाप्तास्तास्तुत्राधाः । स्थिताः तिष्ठतः ॥ ६६ ॥ अमीषु अस्मदात्तेषु । आगः समोऽपराशमदृशः । यतः कारणास्ताधोऽल्पकोपा स्तस्त्वस्वतः त्वया कृपा कर्तव्या ॥ ६८ ॥ त्वत्कृतशक्त्याकर्षणेन शरीरचलनेऽप्यमपर्याः । अत्र दृष्टान्तः नर्तयितुः नर्तनकर्तुर्हेस्तस्याकर्षणेन स्थिताः

पुत्तलिका इवेति ॥ ६९ ॥ स्वसिद्धया शक्त्याकर्षणविमुञ्चनरूपया ॥ ७० ॥ तैः आपदैः एतान्गणेशाद्युपासकान् ॥ ७१ ॥ शक्तिपूजकाः शक्त्युपा-
 सकाः ॥ ७२ ॥ एकसन्ततिस्त्वं शक्तिधरानंदं प्रणमति—एवमिति । एकसन्ततिरूपा अभिगता प्राप्ता संख्या यस्मिन्स्तमीड्यं स्तुत्यं नताः स्मः ॥ ७३ ॥
 अघोरानंदशक्तिधरानंदयोः कथाश्रवणादिफलमाह—अघोरसंज्ञस्येति । आद्यं प्रथमम् अपरं द्वितीयम् ॥ ७४ ॥ इति श्रीगुरुपरंचरित्रे पूर्वोद्धृतस्फूर्त्यभि-
 धारां टीकायामष्टत्रिंशः सर्गः ॥ ३८ ॥ नवत्रिंशेषष्टयैर्मृतजीवनकोऽमृतः । मातृकाभिश्चोरहंता मातृगुप्तश्च वर्ण्यते ॥ ३९ ॥ एकोनत्रिंशेऽमृतानंदमातृ-
 पराशक्तिं हृदा ध्यात्वा सशक्तान्कुरु तां पुनः ॥ स्वसिद्धया ह्यक्षया लोके त्वत्कीर्तिस्तु भविष्यति ॥ ७० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र
 उवाच ॥ एवं शक्तिधरानंदो बहुशः प्रार्थितस्तु तैः ॥ सद्यः पूर्ववत्सर्वाश्चरैरतान्सशक्तिकान् ॥ ७१ ॥ उत्थाय तेऽपि
 चिच्छेत्तेजोत्वा वैभवमद्भुतम् ॥ नत्वा शक्तिधरानंदं बभूवुः शक्तिपूजकाः ॥ ७२ ॥ एवंविधो योऽमृतसंज्ञकाय रहस्यमुक्त्वाऽऽप परां
 च सिद्धिम् ॥ तमेकसप्तत्यभिसंख्यमीड्यं वयं गुरुं शक्तिधरं नताः स्मः ॥ ७३ ॥ अघोरसंज्ञस्य चरित्रमाद्यं तथाऽपरं शक्तिधरा
 भिघस्य ॥ पठेन्नरो यः शृणुयाच्च कष्टान्मुक्तो भवेच्चाखिलकार्यशक्तः ॥ ७४ ॥ इति श्रीगुरुपरंचरित्रे पूर्वोद्धृतं अघोरानंदशक्तिधरा
 नंदगुरुद्वयवर्णनं नामाष्टत्रिंशः सर्गः ॥ ३८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथासीदमृतानंदोऽमृतवागमृततरः ॥ अपश्यहृश्यमखिलं
 चात्मरूपं सदाऽमृतम् ॥ १ ॥ रज्जुरेव यथा भाति भ्रान्त्याऽहिर्न तु वास्तवः ॥ तथात्मैव जगद्भाति तस्मादमृतमेव तत् ॥ २ ॥
 कानंदयोश्चरित्रमाह—अथेत्यादिना । अमृतवाक् प्रियहितवक्ता । अमृतहृदयः सर्वदृश्यम् आत्मरूपं सदा अमृतम् अमृतरूपं चापश्यत् ॥ १ ॥ ननु नाशवतो
 दृश्यस्य कथममृतत्वमिति चेदृष्टतेनाह—रज्जुरिति । यथा रज्जुरेव भ्रान्त्या सर्परूपा दृश्यते वस्तुतो भ्रमाभावे न दृश्यते । दृष्टति दर्शयति । तथाऽत्मैव
 जगद्भूयो भाति तस्मादध्यस्तस्याधिष्ठानानन्यत्वाच्चदृश्यं जगत् अमृतमेव । अधिष्ठानस्यात्मनोऽमृतत्वेनामृतरूपमेवास्ति । तथा चायं प्रयोगः । दृश्यं जगत्
 अधिष्ठानरूपम् अध्यस्तत्वात् । रज्जुसर्पवत् । एवमध्यस्तस्याधिष्ठानरूपत्वे सिद्धेऽधिष्ठानस्यात्मनः सच्चिदानंदरूपात्वेनामृततया तत्राध्यस्तस्यापि जगतोऽमृत

रूपस्वमेवेति भावः ॥ २ ॥ नानेति । स्पष्टम् ॥ ३ ॥ एतादृशानुभवेनामृतानंदस्य सिद्धिसामर्थ्यं दर्शयन् कथामाह—कदाचिदित्यादिना । साहचर्यव्ययः ॥ ४ ॥ सैषोऽमृतानंदः प्रेताय अमृतरूपाय नमोऽस्तु इति स्फुटम् आह । प्रेतबंधुश्रवणारूढं यथा स्यात्तथेत्यन्वयः ॥ ५ ॥ हास्यप्रयोजनं दर्शयति—प्रेतं मृतं प्रति अमृतं वदति अयमित्यस्यानुवृत्तिः ॥ ६ ॥ यूयमेव भ्राताः कुत इत्यत आह—आत्मानं व्यापकम् अतः सर्वगतं समं जगद्विवर्ताधिष्ठानत्वेन विकारहीनं सदाऽमृतं नाशरहितमविज्ञाय पृथक् देहाभिमानेन सोऽहं त्वमित्यादिबुद्धियुक्ताः अत एव सदा विषयाः अंतरे मनसि येषां ते यूयं भ्राताः स्थेति क्रिया

नानादुःखकुलं विश्वं पश्यन्नपि न मोहवान् ॥ सदात्मसुखमग्नोऽसवमृताख्यस्ततः स्मृतः ॥ ३ ॥ कदाचिदमृतानंदो गच्छन्मार्गे विलोक्य सः ॥ स्मशाने नीयमानं तु प्रेतं तद्वांधवादिभिः ॥ ४ ॥ प्रेतयैषोऽमृतायास्तु नम इत्याह च स्फुटम् ॥ श्रुत्वा तं जहसुः सर्वे किमयं भ्रातृतां गतः ॥ ५ ॥ अमृतं वदति प्रेतमित्याहुः प्रेतसंगिनः ॥ श्रुत्वेति सोऽमृतानंदस्तान्सर्वानाह संहसन् ॥ ६ ॥ अमुं तानंदं उवाच ॥ यूयमेवाखिला भ्राता आत्मानं सर्वगं समम् ॥ सदैवामृतमज्ञात्वा पृथग्देहाभिमानतः ॥ ७ ॥ सोऽहं त्वमिति बुद्ध्या ह्याः सदैव विषयांतराः ॥ विषयालाभलाभाभ्यां दुःखं सौख्यमर्हानि शम् ॥ ८ ॥ मन्यमानास्तु विस्मृत्य सुखमात्मनीयमक्षयम् ॥ देहाहंकृतितः पूर्वं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ ९ ॥ तद्भोगनाशे मरणं त्यक्तदेहोऽन्त्यकर्मणाम् ॥ परिपाके पुनर्जन्म भवतीत्यर्थं हि संसृतिः ॥ १० ॥ विस्मृत्यैवात्मनश्चैदं सर्वं दुःखमिहाप्यसत् ॥ स्थाणुविस्मरणांमिथ्या चोरभीत्यादिकं यथा ॥ ११ ॥

न्वयः । स्वाज्ञानेनात्मानमविज्ञाय देहबुद्ध्यो जाता इत्यर्थः ॥ ७ ॥ विषयचित्तं दुःखहेतुरित्याहोचराद्धेन । स्थेति क्रियाध्याहारः ॥ ८ ॥ मन्यमाना इति पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । पूर्वं पूर्वजन्मनि देहाहंकारेण पापपुण्यरूपं यत्कर्म कृतम् ॥ ९ ॥ तस्य कर्मणो भोगस्य नाशो समाप्तो सत्यां मरणं भवति । पश्चाद्विस्मृतदेहकृतकर्मणां परिपाके फलावस्थायां पुनर्जन्म भवति । इत्थम् उत्क्रान्तिरूपं संसृतिः संसृतिपदवाच्यं संसरणं भवतीत्यर्थः ॥ १० ॥ आत्मविस्मरणेन असत् असत्यं सर्वं जगत् तज्जन्यं दुःखं च भवति । यथा संभवविस्मरणेन चोरस्तज्जन्या भीतिश्च । आदिना कंपाक्रेषादिकं च भवति

तथेति पूर्वोद्धेनान्वयः ॥ ११ ॥ स्वात्मनि ज्ञाते सति गुरुपसदनश्रवणमनननिदिध्यासनादिमहावाक्यविचारेणापरोक्षीकृते सति ईषत् किंचिदपि दुःखं नास्ति । कुतो बहुदुःखम् । स्वप्नेऽपि न दृश्यते कुतो जाग्रतावित्यर्थः । चोऽप्यर्थे । अतो भवतामात्मविस्मरणेन देहादिबुद्ध्या प्रेतादिदर्शनेभित्यर्थः । आत्मैत्यादिद्वयोरन्वयः । अद्वितीयः अत एव शुद्धो विकारहीनः देहादिसंगरहितोऽतथ्य सुखी सुखरूपः । राहोः शिर इति वत्सुखे सुखवत्त्वोपचारः । सर्वगतो व्यापकः ॥ १२ ॥ व्यापकत्वादेव सर्वत्र सदा स्थितः सद्रूपत्वेनास्थितः । उपलक्षणेमेतत् चिद्रूपत्वानंदरूपत्वयोः । तदुक्तम् “ अस्ति भाति भियं

ज्ञाते चात्मनि नैवेषदुःखं स्वप्नेऽपि दृश्यते ॥ आत्मा यतोऽद्वयः शुद्धः सर्वगोऽसंगवान्सुखी ॥ १२ ॥ चरेऽचरे मृते प्रेते सम एव सदा स्थितः ॥ निष्प्राणेऽपि शरीरेऽसावमृतः पूर्ववत्स्थितः ॥ १३ ॥ अतोऽमृताय च नमः प्रेतायोक्तं मया जनाः ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेति विस्मिताः प्राहुस्तेऽमृतानंदमित्यथ ॥ १४ ॥ जना ऊचुः ॥ त्वयात्मा सदृशः प्रोक्तो जीवन्मृतशरीरयोः ॥ नास्माकं मंदबुद्धीनां भाति सत्यमिदं वचः ॥ १५ ॥ यथा जीवच्छरीरेऽस्ति ह्यात्मा ध्यादिप्रकाशकः ॥ तथा न मृतेदेहे तु द्वयोस्तुल्यात्मता कथम् ॥ १६ ॥ चेदस्मिन्पूर्ववत्प्रेते त्वयात्मत्वप्रकाशनम् ॥ क्रियते तर्हि ते वाक्यः सत्यं मन्यामहे वयम् ॥ १७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेत्यममृतानंदः स्मरञ्छीगुरुपादुकाम् ॥ शृण्वतां प्रेतबंधूनां वाक्यमित्याह चात्मवान् ॥ १८ ॥ अमृतानंद उवाच ॥ गुरुणा त्मा तु मे प्रोक्तः सातत्येनाविलिखितः ॥ समस्तथा मया बुद्ध्या सोऽनुभूतः प्रकाशकः ॥ १९ ॥

रूपं नाम चेत्यंशपंचकम् । आद्यं त्रयं ब्रह्मरूपं मायारूपं ततो द्वयम् ” इति नामरूपयोः कल्पितत्वेन सच्चिदानंदरूपं सर्वमित्यर्थः । पूर्ववदिति यथा सप्राणे देहे तथा तद्वहिते देहे च सच्चिदानंदरूपेण वर्तते इत्यर्थः ॥ १३ ॥ यत् एवमतोऽमृताय प्रेताय नम इत्युक्तम् ॥ १४ ॥ सदृशः समः ॥ १५ ॥ बुध्यादि प्रकाशकः बुद्ध्यादिदृशः । द्वयोर्देहयोस्तुल्यात्मता समानात्मत्वं कथं घटेत । न कथमित्यर्थः ॥ १६ ॥ चेद्यदि ॥ १७ ॥ १८ ॥ सातत्येन नैरतयेण

बुद्ध्या करणेन । प्रकाशकः साक्षी अनुभूतः ॥ १९ ॥ दृढतां निदिध्यासनेन दृढभावं प्राप्नोति । तर्हीत्याद्युत्तरान्वयि ॥ २० ॥ अल्पबुद्धीनां विश्वासाय प्रकाशतां प्रकाशितो भवतु । करात् करेण प्रेतदेहे सिंचितवानित्यन्वयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ तं स्वर्षधुं सुखात् मुखेन ॥ २३ ॥ मृतजीवनेन ॥ २४ ॥ द्विसप्ततिसंख्यसमृतानंदं प्रणमति—एवमिति । स्वं निजं रहस्यं पूर्णाभिषेकादि ॥ २५ ॥ मातृगुणकथामाह—अथेत्यादिना यावत्सर्गसमाप्ति । आत्मोपास्य

चेद्विधासो गुरोर्वाक्ये ममास्ति दृढतां गतः ॥ तथैवानुभवो मे चेतद्वैषामरुपधीमताम् ॥ २० ॥ विश्वासार्थमिह प्रेते प्राग्ब्रह्मात्मा प्रकाशताम् ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्युक्त्वा सोऽमृतानंदः कर्मण्डलुजलं करात् ॥ २१ ॥ सिषेच प्रेतदेहेऽथ तदाद्भुतमिवाभवत् ॥ न्यक्त्वा प्रेतदशां तावत्स पुमान्स्वयमुत्थितः ॥ २२ ॥ जहृषुर्बाधवाः सर्वे दृष्ट्वा तं मृतमुत्थितम् ॥ स्मरशानेऽथ बर्लिं दत्त्वा तं निन्युः स्वगृहं सुखात् ॥ २३ ॥ प्रशंसुस्तदा सर्वेऽमृतानंदं तु देशिकम् ॥ अमृतानंद इत्येष प्रसिद्धो मृतजीविनात् ॥ २४ ॥ एवविधोऽसौ सकलं रहस्यं स्वं मातृगुणाय ददावथाप ॥ सिद्धिं द्विसप्तत्यभिसंख्यकं तं सदा मृतानंदगुरुं नताः स्मः ॥ २५ ॥ अथासीन्मातृगुणाख्यः शिवाचोत्तमः सदा ॥ महैश्वर्ययुक्तोऽसावात्मोपास्यप्रसादतः ॥ २६ ॥ स्त्रीपुत्रपौत्रवंध्याद्यो नित्यं शिष्यैः सुसेवितः ॥ दास्यो दासा इभाः साश्वाः शिबिकाः शकटा वृषाः ॥ २७ ॥ यद्गृहे धनधान्यादि समृद्धं चाक्षयं सदा ॥ राजानो देशदेशस्थाः प्राप्ताः शिष्यत्वस्य वै ॥ २८ ॥ एकदा केनचिद्राज्ञा मातृगुणारुणदेशिकः ॥ समाहूतोऽतिमानेन परिवारसमावृतः ॥ २९ ॥ तद्देशमाययौ शिष्यैः स्वस्त्रीपुत्रान्वितोऽध्वना ॥ कौश्विदासैः सशस्त्रैश्च गजाश्वैः शकटैर्युतः ॥ ३० ॥ रम्यां चारुह्य शिबिकां शीघ्रैर्गवैर्हैर्कधृताम् ॥ मार्गेऽथासीन्महारण्यं द्विद्विद्वंकारनादितम् ॥ ३१ ॥ नानावृक्षलताकीर्णं सर्पव्याघ्रादिदूषितम् ॥ नानाधापदसंघाटयं चोरभीतिकरं परम् ॥ ३२ ॥

प्रसादतः निजोपास्येऽवताप्रसादेन ॥ २६ ॥ पूर्वार्द्धे पूर्वनिबद्धमुत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ २७ ॥ सर्वमक्षयमार्सीदित्यर्थः । अस्य मातृगुणस्य ॥ २८ ॥ अतिमानेनातिस्नानेन ॥ २९ ॥ तस्य राज्ञो देशं यथाविति सार्धान्वयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ज्ञानेति पूर्वोन्वयि ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ कुंदमंदमरुत कुंदपुष्पाणां मंदवायुः यस्याः नद्याः विकसत्कमलजन्यसुगंधलब्धभ्रमरैर्यत्र नदीतीरे लघुः मंदः मुशब्दः कियत् इत्यन्वयः ॥ ३४ ॥
महात् मुशब्दः इत्यपकृष्यते । रवः शब्दः ॥ ३५ ॥ विशीर्णानि पतितानि । इति रम्यामित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ३६ ॥ अत्र नद्याम् स्वीयान् स्वकीयजान् इत्याह ।
इह तीरे स्थेयं स्थातव्यं सर्वैरिति शेषः ॥ ३७ ॥ अस्यां नद्याम् ॥ ३८ ॥ अस्मात्स्थानात्सर्वैस्त्वरितं गंतव्यम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ शक्यते नेति पूर्वान्वितम्

तस्मिन्नेवं विधेरण्ये मातृगुप्तो महानदीम् ॥ सांद्रुप्ततटां रम्यां चापश्यन्निर्मलोदकाम् ॥ ३३ ॥ कुंदमंदमरुदस्याः समं
ताद्वति सर्वदा ॥ विकसत्पद्मजामोदोलुपेभ्रमरैर्लघुः ॥ ३४ ॥ सुशब्दः कियते यत्र कोकिलैर्वृक्षगैर्महान् ॥ पक्षिणां च रवोऽन्येषां
यतीरे श्रुतिसौख्यदः ॥ ३५ ॥ वृक्षाणां चाप्रमुख्यानां फलानि बहुशो भुवि ॥ विशीर्णानीति रम्यां तु दृष्ट्वासौ महतीं नदीम् ॥ ३६ ॥
मातृगुप्तोऽत्र संस्नातुं तत्तीरे देवतार्चनम् ॥ कर्तुं समुत्सुकः प्राह स्वीयान्स्थेयमिहेति सः ॥ ३७ ॥ स्नात्वास्यां देवतार्ची च तटे कृत्वा
ततो वयम् ॥ यास्यामोऽथाखिलाः श्रुत्वा प्रार्थयंतस्तमूचिरे ॥ ३८ ॥ क्षणमप्यत्र नो स्थेयं चोरभीतिर्हि दारुणा ॥ अस्तीति श्रुत
मस्माभितोऽस्माद्गम्यतां द्रुतम् ॥ ३९ ॥ श्रुत्वेति मातृगुप्ताख्यस्तानाहंदं सुरम्यकम् ॥ स्थलं त्यक्त्वाऽप्रतो गंतुं देवतार्ची विना
मया ॥ ४० ॥ शक्यते नेति चाकर्ण्य तस्याऽऽग्रहमथाखिलाः ॥ स्वस्ववाहेभ्य उत्तेरुस्तत्र चोरभयंतराः ॥ ४१ ॥ मातृगुप्तोऽपि
संतुष्टः समुत्तीर्य नृवाहनात् ॥ निष्कासितशिरस्त्रादिः सन्नो नद्यां तु वैदिकैः ॥ ४२ ॥ मंत्रैस्ततस्तान्त्रिकैश्च महाहवसने ततः ॥ धृत्वा
भूतिं च रुद्राक्षान्कृत्वाऽवश्यं तु वैदिकम् ॥ ४३ ॥ तान्त्रिकीं च तथा संध्यां देवतार्ची तदारभत् ॥ नद्यास्तटे वृक्षमूले शुचौ देशे
कृतासनः ॥ ४४ ॥ भृशुद्धिं भूतशुद्धिं च स्वप्राणस्थापनं क्रमात् ॥ कृत्वा न्यासान्गणेशादींस्ततोऽसौ मातृकाः क्रमात् ॥ ४५ ॥

॥ ४१ ॥ निष्कासिताः शिरस्त्रादयः उष्णीषकचचदयो येन स वैदिकैस्तांत्रिकैर्मंत्रैः सन्नो स्नानं कृतवानित्यन्वयः ॥ ४२ ॥ उत्तमदत्ते विभूतिं रुद्राक्षांश्च
धृत्वा वैदिकं संभ्यादि तान्त्रिकीं संध्यां च कृत्वा देवतार्चनमारब्धवान् इत्यन्वयः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ भृशुद्धिमित्यादिसाहचर्यः । गणेशादित्यासाः

भञ्जशास्त्रे प्रसिद्धाः ॥ ४५ ॥ तत्तत्स्थानेषु मस्तकादिषु यावदेवं कृतवान् तवत् । पर्वतयोः कुरुहायां महादर्याम् आलयः स्थानं येषां ते ॥ ४६ ॥
 सङ्गकुंवादीनि शस्त्राणि येषु ते । तनुभिः शरीरैः कराला भयदाः इति पूर्वान्वयि । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । अतिसमीपतः अतिसमीपे ॥ ४७ ॥ करोषु
 अकोशाः कोशरहिताः सङ्गा येषां तान् । भयेन कंपः अंगेषु येषां ते निजं स्वीयम् अंशुकमुखं वक्ष्यादि ॥ ४८ ॥ क्षणमित्यादिश्लोकद्वयकं नानाविधं
 कार्यं कुर्वतो दासाः शस्त्राणि त्यक्त्वा दिशः कर्मभूताः जीवनाशया ययुरिति त्रयाणामन्वयः । उपमुञ्जम् उपहारं कुर्वन् ॥ ४९ ॥ बुद्ध्यांत्या राज्ञा
 पञ्चाशद्वर्णरूपाश्च तत्तत्स्थानेषु स व्यधात् ॥ तावच्चोराः समायाताः पर्वतोरुहालयाः ॥ ४६ ॥ शतशः खड्गकुन्तोदिशस्त्रास्तनु
 करालकाः ॥ मातृगुप्तागुः शिष्याश्चौरानतिसमीपतः ॥ ४७ ॥ दृष्ट्वा गतान् कराऽकोशस्वङ्गान्मृत्युसमान्वहन् ॥ दुद्रुधुर्भयकंपागा
 स्यन्पुस्तकं हस्ते धृत्वा स्तोत्राणि संपठन् ॥ ४८ ॥ स्रपन्नवां पितृन्काश्चित्पयस्त्रिशुक्रं जलैः ॥ क्षालयन्तत्तटे काश्चिच्चोपमुञ्जंश्च देवताः ॥ ४९ ॥ पूज
 यन्पुस्तकं हस्ते धृत्वा स्तोत्राणि संपठन् ॥ बुद्ध्याद्रज्ज्वा विमुक्तं वै बध्नन्नर्थं वृषं तथा ॥ ५० ॥ एवं नानाविधं कार्यं कुर्वतः सर्वतो
 दिशः ॥ ययुर्दासाश्च शस्त्राणि त्यक्त्वाद्वा जीवितेच्छया ॥ ५१ ॥ प्रियो ह्यात्माखिलेभ्यश्च नान्यन्किमपि तत्समम् ॥ देवतामर्चयं
 स्तत्र मातृगुप्तः समासने ॥ ५२ ॥ स्थित एकः स्त्रियः काश्चिच्छेषवः शिशवोऽपि च ॥ जगद्गुर्वस्त्रभूषादि संभारानुहृगोवृषान् ॥ ५३ ॥
 चोरास्तेऽथ ययुः सर्वे मातृगुप्तसमीपतः ॥ हेमरौप्यमयं दृष्ट्वा पूजोपकरणं महत् ॥ ५४ ॥ ग्रहीतुकामा यावत् तदादुतमिवाभवत् ॥
 मातृगुप्तशरीरात् पञ्चाशद्वर्णमातृकाः ॥ ५५ ॥ स्वस्वस्थानात्स्वस्वरूपैर्निययुः शस्त्रवाहनैः ॥ ध्यानं तेजेषु मातृणां पञ्चाशद्रेदतः
 पृथक् ॥ ५६ ॥ यथोक्तं तास्तथारूपाश्चेत्तासां वर्णनं पृथक् ॥ क्रियतां तर्हि विस्तारो भवितेति न तत्कृतम् ॥ ५७ ॥
 निमित्तेन विमुक्तम् अर्थं वृषं च बध्नन् ॥ ५० ॥ एवमिति । उकार्थम् ॥ ५१ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ५२ ॥ एकोऽस्तहायः । काश्चित्स्त्रियः
 कोचिच्छुषुषालकाः स्थिता इति योज्यम् ॥ ५३ ॥ चोरास्ते इति पूर्वान्वयि । अथ सर्वहरणानंतरं समीपतः समीपे । हेमयुत्तरान्वयि ॥ ५४ ॥
 उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ५५ ॥ स्वस्वस्थानात् मस्तकादिन्यास्तस्थानात् । शस्त्रवाहनैः सह निर्गताः । यथोक्तमित्यपठण्य योज्यम् ॥ ५६ ॥ ताः मातृकाः

उत्कृष्टा निर्णयुरिति पूर्वान्वयः । यदि तासां मातृकाणां पृथक् पृथक् वर्णनं मया क्रियते तर्हि विस्तारो भविता भविष्यति इति हेतोस्तद्वर्णनं न कृतम् ॥ ५७ ॥ वंदय्यो मातृकाः ॥ ५८ ॥ शिरांसि चिच्छिदुरिति संबंधः । यत् आहतं तत्सर्वं त्यक्त्वा पलायिताश्चोरा इति शेषः । ताः मातृकाः इति कर्म कृत्वा गुप्ता बभूवुः ॥ ५९ ॥ मातृगुप्तस्य तनौ शरीरे इति पूर्वान्वयि ॥ ६० ॥ मातृगुप्तशरीरश्रादुर्भूतमातृकासामर्थ्येन गतान् भूतान् । ज्ञात्वेति पूर्वसंबंधः ।

निर्जघ्नुर्जिह्वधि भिधीति वंदत्यस्तस्करांश्च तान् ॥ करानंत्रांश्च केषांचिच्छिदुः कर्णेनासिकाः ॥ ५८ ॥ शिरांस्यपि च केषांचिन्मृताः केचित्पलायिताः ॥ सर्वं त्यजेति कृत्वा ता अंतर्धानं ततो ययुः ॥ ५९ ॥ तनौ श्रीमातृगुप्तस्य प्रहराद्दर्शयययुः ॥ मातृगुप्तजनाः सर्वे ज्ञात्वा चोरान्गतान्मृतान् ॥ ६० ॥ मातृगुप्तशरीरोत्थमातृकाणां प्रभावतः ॥ लज्जाल्बास्तं प्रणम्याहुः सर्वे प्रांजलयः स्थिताः ॥ ६१ ॥ स्वजना ऊचुः ॥ अज्ञात्वा तव सामर्थ्यं वयं चोरभयाद्गताः ॥ त्यक्तैकं त्वां जीविताशास्तद्भवान् क्षंतुमर्हति ॥ ६२ ॥ श्रुत्वेति मातृगुप्ताख्यस्तूष्णीं सांगं शिवाचनम् ॥ कृत्वागान्निखिलैः सार्द्धं गंतव्यनगरं ततः ॥ ६३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ यः श्रीविद्याचर्को नित्यं तद्देहस्विलदेवताः ॥ श्रीचक्र इव तिष्ठति चक्रमय्येव तत्तनुः ॥ ६४ ॥ तस्मादसौ देवतेव माननीयः शुभार्थिना ॥ कश्चिद्देवेष्वयत्नेन मुधा दोषधिया खलः ॥ ६५ ॥ स नश्यति यथा चोरा मातृगुप्तापरधिनः ॥ इत्यसौ मातृभिर्गुप्तो मातृगुप्तस्ततः स्मृतः ॥ ६६ ॥ श्रीमातृगुप्ताख्य इति प्रसिद्धो यो मुक्तकेशाय ददौ रहस्यम् ॥ सिद्धिं ततः प्राप परां ततस्तं त्रिसप्ततिं श्रीगुरुमानताः स्मः ॥ ६७ ॥

तं मातृगुप्तम् ॥ ६१ ॥ जीविताशाः जीवितस्य मरणाभावाय अशा येषां ते ॥ ६२ ॥ गंतव्यं गंतुं योग्यं नगरं प्रति अगात् जगाम ॥ ६३ ॥ तस्य मातृगुप्तस्य शरीरं श्रीचक्ररूपमेवास्ति ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ मातृगुप्तस्यापरधिनः अपराधकर्तारः ॥ ६६ ॥ त्रिसप्ततिवतं मातृगुप्तानंदं प्रणमति । श्रीतिस्पष्टम् ॥ ६७ ॥

एतत्सर्गोक्तगुरुद्वयकथाश्रवणादिफलमाह । योऽभूताख्येति । आपमृत्योः संकटौघाच्च क्रमेण मुच्यते ॥ ६८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे एवाद्धेऽयम्भू-
 र्यभिधायां दीकयासनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३९ ॥ षडशीतिश्लोकसंघे चत्वारिंशो षड्रीतिः । मुक्तकेशादिगुरवोपधिका भोजकथात्र च ॥ ४० ॥ मुक्त-
 केशानंदनाथ इति । त्यक्तसंगः त्यक्ताहंकारादिर्बन्धः । कुत इत्यत आह । सदा अवस्थात्रये आत्मवान् आत्मानिष्ठः । यथार्क इति । आकाशस्थः जल-
 मध्यगः प्रतिबिम्बभूतः । एवं चाकाशस्थमूर्यस्य श्रुत्युत्कालरूपत्वेनाकाशवत्सर्वगतस्यैव बिम्बप्रतिबिम्बभाववर्तमानत्वे हेतुचित्वं पर्यन् मुक्तकेशानंदोपि तादृशस्या-

योऽमृताख्यचरितं प्रथमं यन्मातृगुप्तचरितं द्वितीयकम् ॥ स शृणोति च पठेदपमृत्योर्मुच्यते च बहुसंकटजालात् ॥ ६८ ॥
 इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्धे अमृतानंदमातृगुप्तानंदगुरुद्वयवर्णनं नामोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ मुक्तके-
 शानंदनाथस्त्यक्तसंगः सदात्मवान् ॥ देहस्थोपि न देहस्थो यथाको जलमध्यगः ॥ १ ॥ इन्द्रियैरखिलं कृत्वा ह्यकर्तैवानुगैर्नृपः ॥
 प्रतिभायाखिलं दत्त्वा रहस्यं स्वयमेकलः ॥ २ ॥ मुक्तकेशश्च दिग्वासाः पृथिवीं पशुचर्यया ॥ ब्रह्मम प्राग्यथा योगी श्रीमानुषभदे-
 वकः ॥ ३ ॥ इत्थं चरन्प्राप परां सुसिद्धिं सुदुर्लभां योगवतां सुयोगैः ॥ यस्तं चतुःसप्ततिसंख्यमिज्यं श्रीमुक्तकेशाख्यगुरुं नताः
 स्मः ॥ ४ ॥ प्रतिभानंदनामासीत्प्रासिद्धः पंडिताग्रणीः ॥ यद्वरिखिलशास्त्रेषु सद्यः सत्स्फूर्तिशालिनी ॥ ५ ॥ पराजयो न यस्या
 सीन्महद्विरपि पंडितैः ॥ ज्ञाश्चासन्न्यद्वराः सर्वे कश्चिन्मणवपि वादकृत् ॥ ६ ॥

त्मानं पश्यन् असंगात्स्वरूपे बभूवेत्यर्थः ॥ १ ॥ इन्द्रियैः सर्वं शरीरनिर्वाहादिकार्यं नृप इव सेवकैः कृत्वापि अकर्तैवासीत् । प्रतिभाय प्रतिभानंदयेत्याद्युच-
 रान्वयि । एकलः एकाकी ॥ २ ॥ पशुचर्यया गोकाकमुगावाचरणेन । ऋषभदेवः ॥ ३ ॥ चतुःसप्ततिसंख्यं मुक्तकेशानंदगुरुं प्रणमति । इत्यभिहितम् । यः संच-
 रन् सन् योगवतां योगिनामुत्तमयोगाभ्यासैः सुदुर्लभां परां सिद्धिं प्राप । इज्यं पूज्यं तं नताः स्मः ॥ ४ ॥ यस्य प्रतिभानंदस्य धीः बुद्धिः सर्वशास्त्रेषु सद्योऽव-
 लोकेनमात्रेणोत्तमस्फूर्तिविलसिताऽसीत् ॥ ५ ॥ ज्ञाः बुधाः सर्वेपि यदधीनाः आसन् । कश्चिदपि बुधः किंचिदादकर्तो नासीत् । प्रतिभानंदेन सहेति

शेषः ॥ ६ ॥ नित्यं नवोद्धासवती विषणा बुद्धिः सा प्रतिभा मता तथा शाल्यवेसौ तच्छाछी तस्य भावस्तत्त्वं तस्मादसौ प्रतिभानंद इति प्रोक्तः ॥ ७ ॥
 पंचसमर्तं पंचसमर्तिसंख्यम् । “ तस्यपुरणे षट् ” इति सूत्रेण षट्प्रत्ययश्चात्र । प्रतिभानंदं प्रणमति । जेतोति स्पष्टार्थम् ॥ ८ ॥ सर्वगुहाशयं सर्वहृदिस्थम् ॥
 ॥ ९ ॥ तं विष्णुमित्यादिपूर्वांन्वयि ॥ १० ॥ पुण्ज पूजितवाद्य ॥ न अन्यो विध्यतिरिक्तो मनसि यस्य सः ॥ ११ ॥ नो वेद न ज्ञातवान् ॥ १२ ॥
 नित्यं नवनवोद्धासविषणा प्रतिभा मता ॥ तच्छालित्वाद्वैः प्रोक्तः प्रतिभानंद इत्यसौ ॥ ७ ॥ जेताखिलानां भुवि पंडितानां यो
 विष्णुदेवाय ददौ रहस्यम् ॥ प्रापाथ सिद्धिं प्रतिभाभिनंदं नताः स्म पञ्चाधिकसप्ततं तम् ॥ ८ ॥ विष्णुदेवोभवद्विष्णोर्भक्तः सर्व
 गुहाशयम् ॥ अपश्यद्विष्णुमेवाद्धा काष्ठांतःस्थमिवानलम् ॥ ९ ॥ तमेव पूजयन्नित्यमुपचारैरेकशः ॥ चिंतयन् हृदि तन्मूर्तिं स्मर्या
 भक्तसुखप्रदाम् ॥ १० ॥ एकदा विष्णुदेवाख्यो विष्णुमूर्तिं मनोमयीम् ॥ ध्यात्वोपचारैर्मनसा पुपूजानन्यमानसः ॥ ११ ॥ बाह्यवृत्ति
 विहीनोसावंतर्विष्णौ सनातने ॥ कृतचेताः स नो वेद बाह्यं वस्तु समीपगम् ॥ १२ ॥ ध्यायन्विष्णुमभेदेन विष्णुरेव बभूव सः ॥
 दर्शनार्थं ययुस्तावच्छिष्यास्तस्य रहःस्थितेः ॥ १३ ॥ दूरादेव नमस्कृत्य ददृशुस्ते महाद्युतिम् ॥ विष्णुरूपं चतुर्हस्तं शंखचक्रगदो
 त्पलैः ॥ १४ ॥ ब्राजमानं स्मिताढ्यास्यं मौलिकुंडलराजितम् ॥ भूषितं कौस्तुभाद्यैश्च पीतांबरधरं परम् ॥ १५ ॥ दृष्ट्वन्त्वं स्वयुरं
 सर्वे विस्मितास्तन्महन्महः ॥ निरीक्षितुमशक्तास्ते ययुर्नत्वाखिलास्ततः ॥ १६ ॥ सुहृतोद्विष्णुदेवोथ ध्यानमुत्सृज्य संस्थितः ॥ ते
 पुनस्तावदायाताः पूर्ववददृशुर्गुरुम् ॥ १७ ॥ विष्णु तं मेनिरे साक्षात्स्वयुरं ते ततोखिलाः ॥ विष्णुदेव इति ख्यातस्ततोभूत्स धरातले ॥
 ॥ १८ ॥ यो विष्णुरूपो निखिलैश्च दृष्टस्तन्वानयैवामलभक्तिदाढर्यात् ॥ तं विष्णुदेवं बुधगीतकीर्तिं षट्सप्ततं स्वं गुरुमानताः स्मः ॥ १९ ॥
 रहःस्थितैरेकांतवासिनः ॥ १३ ॥ महाद्युतिं महातेजस्विनम् । तमेवाह विष्णुरूपमित्यादिसाद्धेन । स्मिताढ्यास्यं हास्ययुक्तमुसम् ॥ १४ ॥ १५ ॥
 इत्यरूपं स्वगुरुम् । तस्य महत् महः तेजोनिरीक्षितुमसमर्थाः ततः स्थानात् ॥ १६ ॥ ते शिष्याः पूर्ववन्मनुष्यरूपं ददृशुः ॥ १७ ॥ ते शिष्याः ततः
 विष्णुरूपगुरुरदर्शनानंवरं विष्णुदेवं साक्षाद्विष्णुं मानितवंतः । ततः शिष्यविश्वासानंतरम् ॥ १८ ॥ षट्सप्ततिसंख्यं विष्णुदेवं प्रणमति य इति । अनया

पंचमहाभूतस्वरूपा तन्वा देहेन ॥ १९ ॥ तच्छिष्यो विष्णुदेवशिष्यः यस्य चेतः क्वचित्क्वचित् विषयवैषम्यं न स्पृशति ॥ २० ॥ चित्तं स्वतो निर्मलं विषयचित्तनात्कलुषम् अस्थिरं भवति । विषयोन्मुखे चित्ते सत्यात्मनः प्रसन्नता नास्ति ॥ २१ ॥ अत्यंतं अतिशयेन अमलः सुखदुःखसंबन्धेऽपि विकाररहितोऽभवत् ॥ २२ ॥ सप्तसप्तसंख्यं विमलानंदं श्रणमति । इत्यभिहितं । स्पष्टम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ तमात्मानं विना विदः ज्ञानस्य स्थितिर्नास्ति ॥ २५ ॥

विमलानंदनामाभूत्तच्छिष्यो विमलांतरः ॥ नेषद्विषयकलुष्यं यच्चेतः स्पृशति क्वचित् ॥ २० ॥ चेतः स्वतो निर्मलं हि कलुषं चार्थं चिंतनात् ॥ विषयाक्रान्तिचित्ते तु न स्यादात्मप्रसन्नता ॥ २१ ॥ निर्वातगेहगो दीपो यथात्यंतं प्रकाशवान् ॥ अंतर्विषयराहित्याद्विमलाख्यः सदाऽमलः ॥ २२ ॥ इत्यविधो यो विमलाभिधानः संविस्तुखायात्मरहस्यतत्त्वम् ॥ दत्त्वाप सिद्धिं खलु सप्तसप्ततं गुरुं वयं सादरमानताः स्मः ॥ २३ ॥ संविदं ज्ञानमित्याहुस्तस्यातिशयतः स्मृतः ॥ संविदानंद इत्येष ज्ञानिभिर्विमलांतरैः ॥ २४ ॥ सदात्मज्ञानं संतुष्टो नान्यन्यथ्यति चात्मनः ॥ ज्ञानं यत्रास्ति तत्रात्मा तं विना न विदः स्थितिः ॥ २५ ॥ न ज्ञानेन विना किंचिज्ज्ञातुं ज्ञेयं चराचरम् ॥ अतश्चराचरप्यात्मा सम एवास्ति सर्वदा ॥ २६ ॥ इत्थं महत्यात्मनि संविदादृचो भोजाय दत्त्वाखिलमाप सिद्धिम् ॥ तं संविदानंदमथाष्टसप्ततं गुरुं वयं संप्रणताः स्म नित्यम् ॥ २७ ॥ अथ भोजाभिधानोभूदाजा चोजयनीश्वरः ॥ विक्रमस्यान्वये जातः कर्मणा न तु तादृशः ॥ २८ ॥ परस्मिन्मानसोत्यंतं पद्मव्यापहारकः ॥ परनिंदारतो नित्यं देवब्राह्मणवंचकः ॥ २९ ॥ तस्य राज्ञः पितुर्मंत्री वृद्धः सत्यव्रताभिधः ॥ स एव राजकीयं तु सर्वं भोजपितुः क्रमात् ॥ ३० ॥

ज्ञातुं ज्ञेयं चराचरं ज्ञानेन विना नास्ति ॥ २६ ॥ अष्टसप्ततिपमितं संविदानंदं श्रणमति । इत्यभिहितं । अखिलं सर्वमंग्रहस्यादि ॥ २७ ॥ भोजानंदकथामाह । अथेत्यादिना । यावत्सर्गसमाप्तिः । कर्मणा सदाचरणादिना तादृशो विक्रमस्तुल्यः ॥ २८ ॥ २९ ॥ तस्य भोजस्य पितुः संबंधी राजकीयं राजकार्यं स

एव चक्रे इत्यपकर्षः ॥ ३० ॥ तेनैव सत्यव्रतेनैव अमुना पत्या सह ॥ ३१ ॥ मंत्रितां प्रधानत्वम् ॥ ३२ ॥ तस्य स्ववधानस्य सुवृत्ताचारितं सुवृत्ताचरणं न केने सम्यक्तेन न मानितवान् । अनंगपत्नी रतिः ॥ ३३ ॥ सरस्वतीनाम्नीति पूर्वान्वयि । मनश्चक्रे भोगार्थमिति शेषः । निष्कासनीय इत्यादि चित्तं यन् सुव्रतं श्रद्धेति सार्द्धान्वयः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ रत्नाकरं समुद्रम् । इतो नगरात् ॥ ३६ ॥ त्वां विनाऽन्येषु सेवकेषु मे विश्वासो नास्ति । यतोऽन्येऽन्ये

चक्रे तेनैव संतुष्टाः प्रजाः सर्वे न भोजतः ॥ कालेन स मृतो मंत्री तत्पत्नी स्वर्गताऽमुना ॥ ३१ ॥ बुद्धिमांस्तस्य पुत्रोऽपि प्राग्वयाः सुव्रताभिः ॥ पूर्ववन्मंत्रितां चक्रे प्रजापालनतत्परः ॥ ३२ ॥ न मेने भोजराजस्तत्सुवृत्ताचारितं हृदि ॥ सुव्रतस्याभवद्भार्याऽनंगपत्नी व रूपिणी ॥ ३३ ॥ सरस्वतीति तस्यां स नृपश्चक्रे मनः कुयीः ॥ निष्कासनीयो यत्नेन राज्यादेकस्तु सुव्रतः ॥ ३४ ॥ यास्यंति मद्देशे पौरास्तत्पत्नीचेति चिंतयन् ॥ सुव्रतं सचिवं ग्राह भोजराजः कुबुद्धितः ॥ ३५ ॥ महार्हाणि तु रत्नानि भूपार्थं मम योषिताम् ॥ यत्नेनानय गत्वा त्वं रत्नाकरमितोऽधुना ॥ ३६ ॥ त्वद्वेतेन्येषु विश्वासो न मेऽस्यनृतवादिषु ॥ तच्छ्रुत्वा सुव्रतः सद्धीर्नीतिशान्नावि शारदः ॥ ३७ ॥ अलंघ्याऽऽज्ञा स्वामिनस्तु सेवकेनेति चिंतयन् ॥ तथेति नृपतिं प्रोक्त्वा सेनाढ्यः सुव्रतो ययौ ॥ ३८ ॥ रत्नाकरं तु संस्थाप्य दासीः पत्नीसमीपतः ॥ विश्वासकरिणीर्बह्विद्गरे दासांश्च तादृशान् ॥ ३९ ॥ पातिव्रत्यं स्वपत्न्याश्च जानन्दुद्धिमतां वरः ॥ सुव्रताख्ये गते चेत्थं भोजराजो दुराशयः ॥ ४० ॥ तत्पत्नीं भोक्तुकामोऽथ मंत्रिदासान्समाह्वयत् ॥ तानाह वः स्वामिनीह बाला प्रोषितभर्तुका ॥ ४१ ॥ तिष्ठत्येकाकिनी गेहे सदृत्ता वान्यथेति सा ॥ लक्ष्यतेद्वा मयैवैतस्य रात्रिवेकेन तद्गृहम् ॥ ४२ ॥

तवादिनः मौल्याधिक्याद्यनृतोक्तिस्वभावाः तेषु । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । सद्धीः सदबुद्धिः ॥ ३७ ॥ अलंघ्या नोलंघनीया ॥ ३८ ॥ रत्नाकरं समुद्रमिति पूर्वोन्वितम् । संस्थाप्येत्याद्युत्तरान्वयि स्वपत्न्याः सरस्वत्याः पतिव्रतात्वं जानन् । विश्वासेन सेवमानाः बहुदासीः पत्नीसन्निधौ तादृशान् विश्वासवतो दासांश्च द्वारे स्थाप्य ययावित्यन्वयः ॥ ३९ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४० ॥ व इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ४१ ॥ सा सरस्वती सदृत्ताऽप्रदृवुचा वेति मया तद्गृहं प्राप्य

अद्या प्रत्यक्षं लक्ष्यते ज्ञायत इत्यन्वयः ॥ ४२ ॥ तां ज्ञात्वा स्वगृहमायास्ये ॥ ४३ ॥ चिंतां पातिव्रत्यमंगनिमित्ताम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ नृणां येति पूर्वान्वयि । तदा नृपो दासीदासान् प्रति इति दक्षप्रमाणं प्राहेत्यन्वयः ॥ ४७ ॥ अस्याः सरस्वत्या भर्ता मुब्रतेन यत्तत्र रहस्यं रहस्यार्थं प्रेषितं तन्मायास्ये सरस्वत्यै यावद्योच्यते तावत्सर्वैर्वाहगन्यतामित्यन्वयः ॥ ४८ ॥ ततः पञ्चाभिप्रायकथनानंतरम् । अंतः गृहमध्ये आगम्यताम् । भवद्विरिति शेषः । किंचित्स्थित्वा भाषणाद्यैर्ज्ञात्वाऽऽयास्ये च तां गृहम् ॥ भवद्विश्चोच्यतां तस्या आयास्ये ते गृहं त्विति ॥ ४३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा मंत्रिणो द्रुताः सरस्वत्यै नृपोदितम् ॥ प्रोबुः सापि निशम्येत्यं चिंतामाप परां हृदि ॥ ४४ ॥ चकार विविधं भक्ष्यं नृपार्थं तु पतिव्रता ॥ अथैकाकी नृपो रात्रौ दुर्धर्माग्निगृहं ययौ ॥ ४५ ॥ द्वैतरवारितः सत्या ह्यासनाद्यैश्च सत्कृतः ॥ भक्ष्यं मिष्टं सुषक्कान्नं व्यंजनाढ्यं ददौ सती ॥ ४६ ॥ नृपायासौ च बुभुजे स्मरबाणाद्विन्तः ॥ तांबूलं च ददौ सास्मै दासीदासानृपस्तदा ॥ ४७ ॥ प्राहेतो गम्यतां सर्वमुद्धृतं सदानाद्बहिः ॥ भर्त्रास्याः प्रेषितं पत्रं रहस्यं तन्मयाधुना ॥ ४८ ॥ पठित्वा प्रोच्यते यावदस्यै चागम्यतां ततः ॥ अंतः पश्चादहं यास्ये स्वगृहं भवदावृतः ॥ ४९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ राज्ञः श्रुत्वा तु वाक्यं सा चिंतयंती सरस्वती ॥ दूषयन्त्यधुना नूनं पातिव्रत्यं तु मे नृपः ॥ ५० ॥ कर्तव्यं किं मयाऽवार्यौ द्वैतैश्चायं प्रभुर्यतः ॥ त्यक्षेऽसुनेव नोपायः संप्रत्यन्यस्तु दृश्यते ॥ ५१ ॥ सतीत्वमंगान्मन्येहं देहत्यागं वरं यतः ॥ पुनर्लप्स्ये नवं देहं पातिव्रत्यं सुदुर्लभम् ॥ ५२ ॥ जन्मतश्चेन्मया पत्युर्मनसापि परः पुमान् ॥ नेक्षितस्तर्हि मद्भर्ता स एवास्त्वन्यजन्मनि ॥ ५३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इति निश्चित्य साध्वी सा निमित्तेनाथ केनाचित् ॥ गत्वा पश्चाद्गृहात्कूपेऽग्राधे देहं तु साऽत्यजत् ॥ ५४ ॥ शब्दं श्रुत्वा तदा दास्यो दासाश्चातिभयातुराः ॥ गत्वा पश्चाद्देहकूपे महादीपप्रकाशतः ॥ ५५ ॥

भवदावृतः युष्मत्सहितः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मया द्वैतैश्च यतः प्रभुरतो हेतोः अवार्यः अनिवार्यः । असूत्र प्राणान् त्यक्ष्ये त्यजामि ॥ ५१ ॥ सतीत्वमं गतापातिव्रत्यमंगात् । प्राणापेक्षया पातिव्रत्यस्य दुर्लभत्वमाह यत इति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ महादीपानां “मशालीति” महाराष्ट्रप्रसिद्धानां प्रकाशतः

प्रकाशेन । पथात्तथाद्भागं ययुः ॥ ५५ ॥ अंभसः जलस्य ऊर्ध्वम् ऊर्ध्वभागे ॥ ५६ ॥ ते इत्युत्तरान्वयि ॥ ५७ ॥ संस्करः संस्कारं कृतवतः । सर
 स्वीत्युत्तरान्वयि ॥ ५८ ॥ व्यस्तांघ्रिगमनात् व्यस्तपादनक्षेपेण । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ५९ ॥ ६० ॥ स्वेद्वाहोयोगिनं निजविवाहे प्रथतमानं
 प्रागभवस्मा पूर्वजनस्मरणवती ॥ ६१ ॥ जीवन्नास्ते इति पूर्वनिबद्धम् । सः पतिः ॥ ६२ ॥ ननु तव पूर्वतुल्यभिः कथं स्यादत आह । ऊर्ध्वगेहे
 सरस्वत्यंशुकं किंचिद्ददृशुश्चोर्ध्वमभसः ॥ हाहाकारं ततश्चकुर्वासा दास्यश्च दुःखिताः ॥ ६३ ॥ देहत्यागं सरस्वत्याः श्रुत्वा
 राजाऽथ लज्जितः ॥ ययौ तूष्णीं गृहे तेऽथ दासाः कूपात्सरस्वतीम् ॥ ६४ ॥ मृतां निष्कास्य यत्नात्संचस्कुरुश्चापि बांधवैः ॥
 भयाद्वाङ्मथरित्रं ते नोचुर्दासाः सरस्वती ॥ ६५ ॥ व्यस्तांघ्रिगमनात्कूपे पतितेति जने जगुः ॥ पातिव्रत्योत्थगुण्येन काश्यां जन्म
 सरस्वती ॥ ६६ ॥ कुलीनस्य गृहे प्राप धनिनः शंभुशर्मणः ॥ अतिरूपवती जाता साष्टवर्षा गुणाकरा ॥ ६७ ॥ स्वेद्वाहोद्योगिनं
 ग्राह पितरं प्रागभवस्मरा ॥ नोद्वाहोद्यौव कार्यो मे प्रागजन्मीयः पतिः पितः ॥ ६८ ॥ जीवन्नास्ते स्वतः सोत्रायास्तयेवाचिरेण तु ॥
 तस्मै देयाहमन्यस्मै न कस्मैचित्त्वया खलु ॥ ६९ ॥ ऊर्ध्वगेहे स्थिताहं तु गवाक्षान्मार्गगामिनाम् ॥ मध्ये परीक्ष्य पूर्वैर्कैर्वक्ष्ये त्वां
 स्वपतिं ततः ॥ ७० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ मत्तं ज्ञात्वैव दुहितुर्नोद्वाहं तु पिताऽकरोत् ॥ अथ द्वादशवर्षाते सुव्रतः स्वपुरं ययौ ॥ ७१ ॥
 दत्त्वा राज्ञे च रत्नानि श्रुत्वा मृत्युं गतां प्रियाम् ॥ स्वदासैर्नृपवृत्तं स ज्ञात्वा गेहेऽतिनिःस्पृहः ॥ ७२ ॥ नो कुर्वेऽन्यां स्त्रियं चेत्यं निध
 यात्पुष्कलं धनम् ॥ गृहीत्वाऽऽब्धोन्मैः कैश्चित्काशीं मोक्षपुरीं ययौ ॥ ७३ ॥ वैराग्याढ्यः स्थितस्तत्र गंगास्नाथी शिवार्चकः ॥ व्रज
 निवश्वेश्वरं द्रष्टुं सरस्वत्या स लक्षितः ॥ ७४ ॥ निवेदितः स्वपित्रे च तमाहूय पिता गृहे ॥ कुलं गोत्रं च पृष्ट्वास्मै ददौ कन्यां विधानतः ॥ ७५ ॥
 स्थिता शिरोगृहे वर्तमानाहं मार्गगामिनां जनानां मध्ये पूर्वैकैः पूर्वचिह्नैः स्वपित्रे परिक्ष्य ततस्त्वां प्रति वक्ष्ये कथायिष्यामि ॥ ७६ ॥ तत्पत्युर्वर्तमानमाह ।
 अथस्यादिना ॥ ७७ ॥ अतिनिःस्पृहो बभूव ॥ ७८ ॥ अहमन्यां स्त्रियं न कुर्वे इति निश्चयेन । आढयो युक्तः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ स्वपित्रे कथित इति

पूर्वान्वयि । तं सुव्रतम् ॥ ६८ ॥ सुजीवता मुजीविता विदा पंडितेन । लिख्यते मयेति शेषः ॥ ६९ ॥ नृपकौतुकेन राज्ञो दुश्चरितेन । आप प्राप ॥ ७० ॥ सरस्वतीचरित्रेण भोजराजस्य पश्चात्तापमाह सरस्वतीत्यादिना ॥ ७१ ॥ सरस्वत्याः सतीत्वं पतिव्रत्यम् । सतीप्रमादात् पतिव्रताहलनात् । यस्या भयं देवश्रेष्ठस्य धार्यते ॥ ७२ ॥ सुखातिः सुखभासिगस्ति किम् । न किमपीत्यर्थः । तदेवाहोत्तरार्द्धेन ॥ ७३ ॥ महाधः महापापी । अत्र

मृतापि भार्यो प्राप्तेत्यं सुव्रतेन सुजीवता ॥ कृतः श्लोको विदास्त्यत्र प्रमाणार्थं तु लिख्यते ॥ ६९ ॥ सरस्वतीभोजसुमंत्रिणः स्त्री मृत्युं गता सा नृपकौतुकेन ॥ संभूय काश्यां पतिमाप भूयो जीवन्नरो भद्रशतानि पश्येत् ॥ ७० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ सरस्वतीजन्म नृगो निशम्य काश्यां स्वभैत्रव विवाहमस्याः ॥ विगर्हयन्नात्मनि धिक् प्रकुर्वन्नात्मानमेवाह तदेति भोजः ॥ ७१ ॥ भोज उवाच ॥ मया त्वबुद्धयैव सतीत्वमस्याः कृतोऽपराधो हि महान् खलेन ॥ का स्याद्वातिर्मे तु सतीप्रमादात्संधार्यते देववरैश्च यद्रीः ॥ ७२ ॥ राज्ञेन किं मे च तथागनाभिर्बलेन कोशेन सुतैः सुखातिः ॥ कृतापराधस्य पतिव्रतायाः कुत्रापि नो सौख्यमिहापरत्र ॥ ७३ ॥ मुक्ता कथं सत्यपराधयापाद्यास्ये परं लोकमहं महाधः ॥ नात्रामराः शक्तिश्रुताः कुतोऽन्ये ज्ञान्येव पापघ्न इतीममीक्षे ॥ ७४ ॥ राजेति संविन्य ददौ सुताय राज्यं तथैको हि भुवं भ्रमन् सः ॥ श्रीसंविदानंदमठं प्रविष्टस्समीक्ष्य तेजस्विनमाननाम् ॥ ७५ ॥ तस्मै निजं वृत्तमुवाच राजा वैराग्यदं सत्यपराधमुख्यम् ॥ श्रुत्वा तदेत्याह मुनिर्नृपं तं राजन् हि देहात्मधियामवौघः ॥ ७६ ॥ दयान्वितः प्राह गणेशसु ख्यात्राज्ञे मनूष्यास्य शिरः करेण ॥ स्पृशन्मुनिश्चाथ नृपेऽपि सद्धीर्भूतैव तुष्टाव गुरुं सुपदैः ॥ ७७ ॥ भोज उवाच ॥ मध्येऽगाधेऽहं पतितो जनिमरणाब्दे तस्माच्चाता त्वं खलु नान्यः करुणाब्दे ॥ स्त्रीपुत्रान्यैवैगुणैर्दुर्मकराद्यैः क्षिप्तः श्वप्रे वारितसत्त्वोऽहिकराद्यैः ॥ ७८ ॥

सत्यपराधे । इमं ज्ञानिनम् ईक्षे पश्यामि । अहमिति शेषः ॥ ७४ ॥ समीक्ष्य अवलोक्य ॥ ७५ ॥ सत्यपराधादिस्ववृत्तं वैराग्यजनकम् । देहात्मबुद्धीर्नां देहबुद्धीन् कर्मणि बधी । पापसंघः । शत्रोतीति शेषः ॥ ७६ ॥ सद्धीः सद्बुद्धिः । गुरुं संविदानंदम् ॥ ७७ ॥ समुद्ररूपकेण संसारं दुःखदं

वर्णयन् तत्परिहारं प्रार्थयति । मध्य इत्यादिपञ्चभिः । हे करुणाब्धे दयासमुद्र । जन्ममरणान्मको योविधः समुद्रस्तस्य मध्ये मध्यभागोऽहं पति तोस्मि । तस्मात्त्राता रक्षकरत्नमेवासि नान्योस्ति । वेगयुक्तैः क्षियः पुत्राश्चान्ये च तैर्मकरादिभिः कर्तुमिः अहिकराद्यैः अहिमहशैः हस्तादिभिः करणैः वारितसत्त्वः क्षयीकृतबलोऽहं श्वभ्रे स्वनिवासस्थानगतं निःक्षितोस्मि । मत्तमयूरं वृत्तं तद्वक्षणं च—वेदरध्रौतौयसगामत्तमयूरमिति । अत्र संसारस्यातिदुःख जनकत्वेन समुद्राशयेदरूपेण रंजनाद्रूपकालंकारः । तदुक्तं—विषयभेदताद्वयंरंजनं विषयस्य यत् रूपकं तदिति ॥ ७८ ॥ तस्यान्मकरगुहात् बाह्यं स्थानं प्रति साधनसंगात्साधनबलसम्बन्धेन अपयानुर्निगच्छतो मे पादयुगं सा आशा तूष्णा बन्धाति । सा का या जालमयी वासनाजालरूपा । इह च संसारसमुद्रे भ्रान्त्याख्य आवर्तः मां तोयान्तरनेता उदकस्यांतरं मध्यं नयतीतिनेता आकर्षकोस्ति । तस्मात्परं तीरं अपनेता अपकर्षकः कोपि नास्तीत्यर्थः ॥

तस्माद्बाह्यं साधनसंगादपयातुर्बध्नात्याशा पादयुगं जालमयी तु ॥ भ्रान्त्यावर्तो मामिह तोयान्तरनेता पारं तीरं कोपि न तस्मादपने ता ॥ ७९ ॥ जन्मांताख्यान्मज्जनिमज्जेबहुधायं दुःखं मेऽध्वस्ताधनवृद्धैर्द्वार्यम् ॥ गच्छन्त्यर्थो बहुधा मे विमुखांतः कोष्ठाभोरेऽधो गमनात्मीयसुखांतः ॥ ८० ॥ कामो वायुर्वेगवशाद्वै जलभंगान्कृत्वा दत्ते तैर्विषयान्कुत्सितसंगान् ॥ रुदं चौर्वाग्निर्देहति न मां माम तितर्षात्सर्पोहं मां स्वादति पादावधि शीर्षात् ॥ ८१ ॥

॥ ७९ ॥ जन्मांताख्यैर्जन्ममरणनामैकरन्मज्जनिमज्जेः उन्मज्जननिमज्जनैरित्यर्थः । बहुधायं मे बहुभिर्जेनैज्ज्ञानहीनत्वात्प्राप्यमित्यर्थः । दुःखमभूत् यत् दुःखं साधनवृद्धैः साधनशतैर्युक्तं वायुर्वेगवशात् । अर्थाभः विषयोदकमपि बहुधा मे मुखांतर्गच्छति तेन च कोष्ठाभोरे कोष्ठस्योदरस्य आ अतिशयेन भोरे जाड्ये सति अद्योगमनेनात्मीयसुखांतः अधोगमनेनात्मीयसुखांतः सुखस्य नाशोभवदित्यर्थः । “युमि कोष्ठोत्तर्जठरम्” इत्यमरः ॥ ८० ॥ कामनाया वायुर्वेगेन जलतरंगान्मानसव्यापाररूपान्निर्माणं तैस्तर्गैः कुत्सितः परिणामे दुःखदः संगो येषां तान् विषयान् दत्तेऽर्पयति । रुदं क्रोधश्च स एवौर्वाग्निः वृद्धवानलः । “और्वस्तु वाडवो वडवानलः” इत्यमरः । अतिर्षात् पादावधि अतिशयेन दहति । अहमाख्यः अहं

कारः स एव सर्गः अतिवर्षदितितृणया शीर्षात्पादावधि मां खादति शसति ॥ ८१ ॥ अहं तु अतिबलेन वल्लिहेन प्राग्भवेषु पूर्वजन्मसु यत्कृतं पुण्यमिदं आदिना सुसमागमादि स एवानिलो वायुस्तेन कर्त्रा स्वोर्म्यां स्वकृततरंगेण ते चरणसमीपे आनीतः प्रापितः । तस्मात्परतीरस्थस्त्वं मां कदातेन अतपहस्तप्रदानेन तारय । हे देशिक गुरो जीवाभयप्रदानदन्यच्छेयो नास्ति ॥ ८२ ॥ सद्धिं सद्धिं ज्ञात्वा सर्वभक्तमयीं दीक्षां पूर्णाभिषेकलगां संविदं ज्ञानं चारम्भे भोजाय ददाविति सार्धान्वयः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ एकोनाशीति संख्यं भोजानंदं प्रणमति राजेति । भोजानंदः पूर्वं राजापि संविदानंदात्मा

इत्थं त्वाहं प्राग्भवपुण्याबानिलेन स्वोर्म्यानीतस्ते चरणतितिवलेन ॥ पारस्यो मां तारय तस्मात्कारदानान्नान्यच्छ्रेयो देशिक जीवाभय दानात् ॥ ८२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं श्रीसंविदानंदः स्तुतो राज्ञातितुष्टयीः ॥ ज्ञात्वा तं सद्धियं भोजं मुमुक्षुं शरणागतम् ॥ ८३ ॥ सर्वभक्तमयीं दीक्षां ददावस्मै च संविदम् ॥ बभूव सिद्धवयोऽसौ भोजानंद इति श्रुतः ॥ ८४ ॥ राजापि भृत्वात्माविदां गरीयान्संवि त्सुखाद्भोजसुखेन सर्वम् ॥ ददौ पराधाय शिवाय चैकोनाशीतिसंख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ८५ ॥ मुक्तकेशमुखषट्गुरुगाथां यः शृणोति च पठेदतिभक्त्या ॥ काममुख्यरिपुषट्कजयेन सौख्यमेव लभेत्तत्र परत्र ॥ ८६ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचारित्रे पूर्वोद्धे सुक्त केशादिषट्गुरुवर्णनं नाम चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४० ॥

विदां ज्ञानिनां मध्ये ग्रथिन् श्रेष्ठो भूत्वा पराधाय शिवाय परशिवानंदाय सर्व भक्तहृत्स्यं यो ददौ तं नताः स्मः ॥ ८५ ॥ मुक्तकेशादिषट्गुरुकथाश्रवणा दिफलमाह मुक्तकेशेति । मुक्तकेशादिषट्गुरुकथासतिभक्त्या यः शृणोति पठेच्च सः कामादिशत्रुषट्कजयेन इहामुत्र च सौख्यमेव प्राप्नोति । स्वागतावृ त्तम् । तद्वक्षणं च—'स्वाप्तेति स्नभाद्गुरुगुप्तम्' इति ॥ ८६ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचारित्रे पूर्वोद्धे भूतपूर्वभिक्षायां दीकायां चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशके द्विसप्ततिश्लोकमण्डलैः । सर्गे परशिवदीनां चतुर्णां कथ्यते कथा ॥ ४ १ ॥ आसीदिति कार्यकारणाभ्यां परस्मिन् केवलेऽद्वये शिवे विश्वम् ।
अध्यस्तं पश्यन् विश्वस्मिन्सर्वजगति तं परशिवमेवातर्बहिः स्थितं पश्यन्सन् आसीत् ॥ १ ॥ जगदध्यासस्य बुद्धिकल्पितत्वमाह । इन्द्रियाणि ज्ञानेन्द्रियाणि
पराणि देहादिदृश्यापेक्षया सूक्ष्माणि । एभ्यः इन्द्रियेभ्यः संकल्पविकल्पात्मकं मनः परम् । तत्पर्वतकत्वात् । अतो मनसः धीर्बुद्धिः परा । संकल्पादेर्नैयासक
बुद्धिपूर्वकत्वात् । तस्याः बुद्धेः परः परमात्मा । तत्साक्षित्वात् । तस्मिन्परमात्मनि कूटस्थे स्वाविद्याकल्पितबुद्ध्या प्रकल्पितम् इदं जगत् भाति दृश्यते ।
स्वबुद्ध्या कल्पितत्वे दृष्टातः नैत्यमिति । यथा दृष्ट्या आकाशे नीलत्वं तथा तस्मिन्परमात्मनि विश्वमिदं बुद्ध्या कल्पितं सत् । अन्यथा अलीकं भाती
श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ आसीत्परशिवानन्दः परस्मिन्केवले शिवे ॥ पश्यन् विश्वं तु विश्वस्मिन्स्त्वमेवातर्बहिः स्थितम् ॥ १ ॥ इन्द्रिया
णि पराण्येभ्यो मनः परमतोपि धीः ॥ परमात्मा परस्तस्यास्तस्मिन्बुद्ध्या प्रकल्पितम् ॥ २ ॥ भाति विश्वमिदं दृष्ट्याबिरे नैत्य
मिवान्यथा ॥ जीवस्त्वविद्योपाधिः स विद्योपाधिस्तथेश्वरः ॥ ३ ॥ निरुपाधि परं ब्रह्म परमात्मैव स त्रिधा ॥ जालगार्कसमो
जीवश्चेशो गेहांगणार्कवत् ॥ ४ ॥ सर्वगार्कसमं ब्रह्म वाग्भेदोयं न वास्तवः ॥ परमात्मा सदास्ति त्वाच्छिबोऽखंडितमंगलः ॥ ५ ॥
अतः परशिवं ब्राह्मः परमात्मानमेव हि ॥ तस्मिन्परशिवानन्दस्त्वखंडानन्दतः स्मृतः ॥ ६ ॥ शिवे परस्मिन्परिपूर्णेकामः परः शिवो
ऽथाप्यं रहस्यजातम् ॥ मनोजदेवाय ययौ सुसिद्धिं चाशीतिसंख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ७ ॥

स्यर्थः ॥ २ ॥ जीवश्चरयोः स्वरूपमाह जीव इति । अत्रोपाधिः परिच्छेदको बोध्यः ॥ ३ ॥ उपाधिगहितं परं ब्रह्म स परमात्मा त्रिधा भवति ।
तदेवाह । जालगतसूर्यसमो जीवः अल्पप्रकाशत्वात् । ईश्वरश्च गृहांगणसूर्यवत् बहुप्रकाशत्वात् ॥ ४ ॥ सर्वगतसूर्यवत् ब्रह्म व्यापकप्रकाशत्वात् । अति
बालबुद्ध्या वाग्भेदेपि वास्तवो यथार्थो भेदो नास्ति यथा तथाऽविवेकेन ब्रह्मेश्वरजीवानां वाग्भेदोपि वस्तुतोऽभिः एवेत्यर्थः । परमात्मा सदाऽस्ति वर्तते इति
हेतोरखंडितं व्यापकं मंगलं यस्मिन् स एव शिवः परशिव इत्युच्यते इति शेषः ॥ ५ ॥ तस्मिन्परशिवमिन्ने परमात्मनि अखंडानन्दतः अखंडानन्दमुत्तम
सद्भावात् परशिवानन्द इति स्मृतः । ज्ञानिभिरिति शेषः । शिवशब्दस्य कल्याणवाचित्वेन परमकल्याणस्वरूप इति भावः ॥ ६ ॥ अशीतिसंख्यं परशिव

नन्दं प्रणमति शिव इति । परिपूर्णकामः रहस्यजातं पूर्णोपिषेकादि ॥ ७ ॥ ब्रह्मवित्तमः ब्रह्मविच्छेष्टः । सदा नित्यम् ॥ ८ ॥ दैव्यति प्रकाशते । उक्तैः
ज्ञानिभिरिति शेषः ॥ ९ ॥ यदस्त्रिलं पदार्थजातम् ॥ १० ॥ ११ ॥ एकाशीतिं मनोजेदानन्दं प्रणमति । मनोजेदेव इति । परमां कैवल्यरूपाम् ॥
॥ १२ ॥ सिद्धार्थः सिद्धेश्वरः परमात्मनि प्राप्तानन्देऽगवदित्यन्वयः । अनुभूतपरमात्मानन्द इत्यर्थः ॥ १३ ॥ तथात्मनि सर्वं जगत्कल्पितं पश्यति

मनोजेदेवानन्दाल्यः सिद्धार्थो ब्रह्मवित्तमः ॥ मनोभवाश्चोपचारान् स्वोपास्याय सदापर्येत ॥ ८ ॥ स्वशीक्तिभिरनन्ताभिर्दिव्याभिर्दी-
व्यति स्वयम् ॥ स एव देव इत्युक्तः परमात्मा सनातनः ॥ ९ ॥ यत्संस्वरूपविकल्पाभ्यां मनसो जायतेऽस्त्रिलम् ॥ तदेवाप्येत्यद्वा
केवलाय परात्मने ॥ १० ॥ अतो मनोजेदेवोसावुक्तः सिद्धिर्विचक्षणैः ॥ मनसो यस्य चोपास्थान्नैवान्यत्र गतिः क्वचित् ॥ ११ ॥
मनोजेदेवो गुरुरात्मवेत्ता ददौ रहस्यं गगनाभिधाय ॥ प्रापाथ सिद्धिं परमां तमेकाशीतिं गुरुं सादरमानताः स्मः ॥ १२ ॥
सिद्धार्थो गगनानन्दो व्यापके परमात्मनि ॥ निःसंगे सर्वगोऽन्ते निर्लेपे चाद्वयेऽमले ॥ १३ ॥ प्राप्तानन्दो जगत्सर्वं यथा गगनसं-
स्थितम् ॥ गगनं च जगद्वापि तथात्मनि स पश्यति ॥ १४ ॥ आत्मा तस्मिन्नेव गगनानन्द ईरितः ॥ गगनेन समो यस्य
चात्मानन्दः सदा स्थितः ॥ १५ ॥ सिद्धेश्वरोऽसौ गगनाभिनन्दो गेयादिकादित्यमुनामकाय ॥ दत्त्वा रहस्यं समवाप सिद्धिं द्वयशी-
तिसंख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ १६ ॥ गेयादित्योवदन्नेत्यं विश्वमादित्यतः खलु ॥ दृश्यतेऽस्थेदयेनैव वर्ततेऽस्त्रिलकर्मसु ॥ १७ ॥
तथा तस्यास्ततः सर्वं निद्राकल्पे च लीयते ॥ तस्मादादित्यतो ह्यस्य सृष्टिस्थितिलयाः सदा ॥ १८ ॥

॥ १४ ॥ तस्मिन् जगति । तेन आकाशसदृशात्मदर्शित्वेन । ईरितः कथितः । बुधैरिति शेषः । गगनेन समः व्यापक इत्यर्थः ॥ १५ ॥ द्वयशीति
संख्यं गगनानन्दं प्रणमति । सिद्धेश्वर इति । गेयादिकादित्यमुनामकाय गेयादित्येत्यर्थः । तं नताः स्मः ॥ १६ ॥ गेयादित्योऽदत्त जनानिति शेषः ।
आदित्यतः सूर्यादित्योः विश्वं जगत् दृश्यते । अस्य सूर्यस्योदयेनैव विश्वं जगत् सर्वकर्मसु वर्तते ॥ १७ ॥ यथोक्तवते तथाऽप्यादित्यस्यास्ततः अस्तमानेन

निद्राकल्पे सुस्थायनित्यप्रलये सर्वं लभ्येति । तस्मादादित्यादस्य जगतः सृष्टिः स्थितिः उतात्ययो नाशश्च भवति ॥ १८ ॥ पुराणादौ तु सृष्ट्यादिक
 तारः कादयो ब्रह्मादयः प्रोक्ताः ते तु कैरपि न दृष्टाः । अयमादित्यस्तु प्रतिदिनमस्माभिर्विज्ञेयते इत्यन्वयः ॥ १९ ॥ प्रातरार्यैरित्यत्राद्यपदेन मध्याह्ना
 स्तमानौ । उदयादिभिरित्यत्रादिना स्थितिर्महारौ । तैः कारणैः अद्धा प्रत्यक्षमनुभूयते सर्वैरिति शेषः । अयं भावः । प्रातः प्रबोधनोत्पत्तिकर्तृत्वेन मध्याह्ने
 भोजनादिना पालकत्वेन अस्ते निद्रयान्तकर्तृत्वेन च सृष्ट्यादिकर्तृत्वं सूर्येति ॥ २० ॥ संध्याकर्मसु ईडयते स्तूयते । यद्यपि मध्याह्ने उग्ररूपत्वेन रुद्ररूपः
 उक्ताः सृष्ट्यादिकर्तारः पुराणादौ तु कादयः ॥ न कैश्चिदपि दृष्टास्तेऽयं त्वस्माभिर्दिने दिने ॥ १९ ॥ विलोक्यते प्रातरार्यैस्त्रिकालैश्चोदया
 दिभिः ॥ मृष्टिस्थित्यन्तकर्तृत्वमस्मिन्नद्धानुभूयते ॥ २० ॥ अत एव द्विर्जनित्यं संध्याकर्मसु भेदतः ॥ ब्रह्मादित्रयरूपेणादित्य एकद्विधेयते ॥
 ॥ २१ ॥ तस्मादादित्य एवायं जनैः सर्वैर्निरंतरम् ॥ गेयोथोपासनीयश्च नमस्कार्यः सुभक्तितः ॥ २२ ॥ ध्येयो धीनिश्चयाहार्याः कदाप्यन्यो
 न सर्वथा ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ गेय आदित्यदेवोऽसाधुपदेशाज्जनेष्विह ॥ २३ ॥ गेयादित्य इति ख्यातः सर्वसिद्धेषु भूतले ॥ स
 कदाचिद्धर्मदेशान्नगरं चैकमाययौ ॥ २४ ॥ तत्रत्यो ब्राह्मणः कश्चिद्विद्वज्छीमांश्च धार्मिकः ॥ देवशर्माऽस्य भार्यो च सावित्रीति
 गुणाकरा ॥ २५ ॥ तयोर्देवात्सुतश्चासीद्दशाब्दः शंकराभिधः ॥ सदाध्ययनशीलोसौ बुद्धिमात्रपसुंदरः ॥ २६ ॥ एक एव पितुर्नित्यं
 प्रियकृद्बुद्धिमत्तया ॥ बभूव पांडुसंज्ञोऽस्य रोगः प्राक्कृतकर्मणा ॥ २७ ॥ चिकित्सापि कृता वैद्यैस्तस्य रोगस्य शांतये ॥ तथापि
 न रुजः शांतिवृद्धिरेव दिने दिने ॥ २८ ॥ रोगोत्कर्षेण तस्यांगं गौरं पांडुरतां ययौ ॥ निःसत्त्वोभूत्कुमारोसावक्षमो वक्तुमप्यणु ॥ २९ ॥
 सूर्य उक्तः तथापि भोजनादिषु प्रवर्तकत्वेन पोषकत्वात्पालकत्वमनुभूयते । अतस्तदपि संभवतीति विष्णुरुतवमुक्तमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ धीनिश्चयात
 बुद्धिनिश्चयेनेति पूर्वान्वयि । सर्वथा सर्वभावेन कदापि कस्मिन्नपि काले अन्यो न गेयः नोपास्य इत्यादि । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ २३ ॥ तस्योपासनादाढ्ये
 योतकचरित्रमाह स इत्यादिना यावत्सर्गसमाप्ति ॥ २४ ॥ तत्रत्यः तत्रस्थः । आसीदित्यध्याहारः ॥ २५ ॥ २६ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि ॥ २७ ॥ चिकित्सा

रोगनिवृत्तयः । रुजो रोगस्य ॥ २८ ॥ २९ ॥ शुचं शोकम् ॥ ३० ॥ मार्गं गच्छन् शोकं श्रुत्वेति पूर्वान्वयि । तौ सावित्रीदेवमार्गौ प्रोचतुर्धेयन्यः ॥ ३१ ॥ अस्तीत्यध्याहारः ॥ ३२ ॥ सुमूर्षतां सुमूर्षां मरणवस्थां प्राप्तः ॥ ३३ ॥ नौ आवयोः । येन त्वदनुग्रहेण ॥ ३४ ॥ गेयादित्यसुखः गेयादित्यानन्दः । अस्य शिशोः रोगशान्त्यै सूर्यमेव तुष्टाव ॥ ३५ ॥ यदेति । यदा सुष्ट्यादौ दृश्यजातं दृश्यमात्रं किमपि नासीत्तदा एकश्चिद्रूपः आदित्यदेवः आस यदास्मादादौ स्थितत्वेन यम् आदित्यमाहुः बुधा इति शेषः । तयादिदेवमादित्यमहं सदा भजे भजायि । वृत्ते प्राप्नो सुमूर्षतामेव पितरौ चक्रतुः शुचम् ॥ तावत्तत्सदनं प्राप्नो गेयादित्योतिवत्सलः ॥ ३० ॥ गच्छन्मार्गे शुचं श्रुत्वाऽप्य श्यद्रोगिणमर्भकम् ॥ गेयादित्याय नमनं चक्रतुस्तौ च दपती ॥ ३१ ॥ प्रोचतुश्चेति भोः स्वाम्निमेक एवावयोः सुतः ॥ मतिमाव्रूपा त्रितयं वेदाध्ययनतत्परः ॥ ३२ ॥ सोयं सुमूर्षतां प्राप्नो रोगेणोपेण पांडुना ॥ चिकित्साभिश्च बह्नीभिर्नयं रुक् शान्तिमाययौ ॥ ३३ ॥ नौ देवेन त्वमायातो दीनावनचिकीर्षया ॥ कुरुष्वानुग्रहं चास्मिन्येन जीवत्सयं रुजः ॥ ३४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ गेयादित्य सुखश्चेत्यं पितृभ्यां प्रार्थितः शिशोः ॥ सद्योस्य रुजः शान्त्यै तुष्टावादित्यमेव सः ॥ ३५ ॥ गेयादित्य उवाच ॥ यदा दृश्यजातं त्वभू नैव किंचित्तदैकश्चिदात्मा स चादित्यदेवः ॥ यदादौ स्थितत्वात्तमादित्यमाहुर्भजेहं सदादित्यमेवादित्यम् ॥ ३६ ॥ अदोऽभिन्नशक्तिः प्रभा चिन्मयी सा गुणज्ञानमिश्रज्ञताऽज्ञानरूपैः ॥ जगत्स्वधराऽधस्तलाख्यं हि चक्रे भजे तं सदादित्यमेवादित्यम् ॥ ३७ ॥ चिदादित्ये ते जोयुतं स्वर्गलोको दिवानिदप्रकाशाऽप्रकाशान्विता भूः ॥ प्रकाशोज्झितं यस्य चाधस्तमोयुक्तं भजे तं सदाऽऽदित्यमेवादित्यम् ॥ ३८ ॥ भुजंगप्रयातम् ॥ ३६ ॥ त्वमेव जगज्जनकोऽसिप्रार्थयति । अदोऽभिन्नशक्तिः अदसः अमुष्मात् अभिन्ना चिन्मयी चिद्रूपा या शक्तिः प्रभाहणेणास्ति सा ज्ञानं मिश्रज्ञता मिश्रज्ञानम् अज्ञानं च तद्रूपैर्गुणैः स्वर्गः धरा पृथ्वी अधस्तलं पातालं च तानि आख्या यस्य तत् जगत् करोति जनयति तमादिदेवमादित्यं भजे । वृत्तं तु भुजंगप्रयातम् । यथोक्तम्—भुजंगप्रयातं भवेद्यैश्वर्यमिरिति ॥ ३७ ॥ उक्तमर्थं विवृण्वन् स्तौति चिदिति । सदा आदित्यस्य तेजोयुक्तः स्वर्गस्ति । सत्त्वगुणकार्यत्वात् । इयं भूः पृथिवी दिवा निशि प्रकाशेनाप्रकाशेन च गुता । मिश्रज्ञानकार्यत्वात् । यस्य सूर्यस्य प्रकाशेन रहितम्

अधः अधस्तलं तमोयुक् तमोगुणकार्यमस्ति । तं भजे इत्युक्तार्थम् ॥ ३८ ॥ यथा ज्ञानमिश्रज्ञानज्ञानोपाधिना स्वर्गादिकल्पकत्वं न वस्तुतस्तथाहोरात्रादिकमुपाधिकल्पितमेवेति दर्शयन् स्तोति नेति । उपाधिना तच्चेदशकालसंयोगरूपेणाज्जलोकपितृकल्पितेन सर्वम् अहोरात्रादिकं विभाति ॥ ३९ ॥ प्रकाशं रतरेण जगत्कर्तृत्वं वर्णयति यदीयेति । यदभिन्ना परा मूक्ष्मा कालाख्या शक्तिः परार्द्धतमेदैः द्विपरार्द्धपर्यन्तभेदकैः पलायैः पलघटीदिनवर्षादिभिः विधेः ब्रह्मणः आरभ्य स्तंबकांतं ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतं इदं जगद्विधत्ते जनयति पाति अंते प्रलये हंति तं भजे ॥ ४० ॥ पुनरादित्याधिष्ठितकालाख्यशक्तिरुतं जगत्पोषणं स्मरन्स्तौति । जलोद्धर्षणैरिति । प्रतिवर्षं जलवृष्टिभिः शीतवायुभिस्तथा महोष्णैः करणैः जगत्पोषणाय धान्यानां वापः आवापः क्रद्धिः वृद्धिः न चाहो न रात्रिर्न चोषो न सायं न मध्यं सदा चित्प्रकाशे ह्यनंते ॥ उपाधेस्तु सर्वं विभात्येव यस्मिन् भजे तं सदाऽऽदित्यमेवादिदेवम् ॥ ३९ ॥ यदीया परा कालशक्तिः पलायैः परार्द्धतमेदैर्विधेः स्तंबकांतम् ॥ विधत्ते जगत्पाति हंतीदमंते भजे तं सदादित्यमेवादिदेवम् ॥ ४० ॥ जलोद्धर्षणैः शीतवातैर्महोष्णैस्तथा वत्सरेवत्सरे सा करोति ॥ जगत्पुति धान्यवापधिंशौष्क्यं भजे तं सदादित्यमेवादिदेवम् ॥ ४१ ॥ स चात्माऽखिलानां जगत्संस्थितानां चराणां स्थिराणां श्रुतेर्वाक्यतोद्धा ॥ न किंचिद्विनादित्यतोऽन्यत्रिलोक्यां भजे तं सदादित्यमेवादिदेवम् ॥ ४२ ॥ सदा जप्यते या तु गायत्र्यभिज्ञैर्द्विजैर्ब्रह्ममुखैः सुरैर्वेदमाता ॥ यथा ब्रह्मयमस्याश्च यो देवतास्ति भजे तं सदादित्यमेवादिदेवम् ॥ ४३ ॥ मयादित्यमौख्यं कथं वर्ण्यतेद्धा न यद्ब्रह्मसुख्याश्च जानंति कात्स्नर्यात् ॥ स चेत्थं महात्मापि भक्तार्तिहतां भजे तं सदादित्यमेवादिदेवम् ॥ ४४ ॥

शौष्क्यं शुष्कत्वं च यदीया कालशक्तिः करोति । अत्र द्वितीयचरणान्त्यवर्णे लघुत्वं पादांतरस्यं विकल्पेनेत्यदोषाय । तेन जगत्पालनं भवतीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ सर्वमादित्यशक्तिरुतं पालनादिकमुपवर्ण्यं लोकदृष्ट्या कृतं परिच्छिन्नत्वं वारयन् श्रुत्युकाधिष्ठानात्यत्वेन सर्वरूपत्वं वर्णयति स इति । अद्धा प्रत्यक्षम् । “सूर्य आत्मा जगत्स्तस्थुषश्च ” इति श्रुतिवाक्येन त्रिलोक्यामित्युपलक्षणं भुवनमात्रस्य ॥ ४२ ॥ आदित्यस्य सर्वाधिष्ठानत्वमुक्तेदानीं सर्वोपास्यत्वेन स्तोति सदेति । ब्रह्ममुखैः ब्रह्मायैः ब्राह्मं ब्रह्मत्वम् । अस्या गायत्र्याः यो देवतास्ति तमहं भजे ॥ ४३ ॥ मयेति । आदित्यमौख्यं सूर्यमुख्यत्वं कात्स्नर्येन

किं वयंति । अपि तु नेत्यर्थः । इत्थमपि एवमपि स महात्मा सूर्यः ऋकदुःखहंतास्ति अतस्तमहं भजे ॥ ४४ ॥ इदानीं ब्राह्मणबालरोगहरणायादित्यस्य रोगहंतृत्वप्रसिद्ध्या स्तौति ऋच इति । श्रुतौ वेदे ऋचः उवाचवेत्याद्याः । नतीः नमस्काराश्च कुर्वति तं भजे ॥ ४५ ॥ एतद्विषये आगमम् । उपासनाप्रकरणं प्रमाणं दर्शयन् प्रार्थनाप्रयोजनमाह । अरुक्त्वमिति स्पष्टम् ॥ ४६ ॥ मदीयेति । रुगं रोगनाशं बह्वयुःप्राप्तिं च करोतु ॥ ४७ ॥ एतत्त्वो ऋचः संति तिस्रः श्रुतौ रोगहंत्र्यो द्विजास्ताभिरर्घ्यप्रदानं नतीश्च ॥ प्रकुर्वति यस्मै महारोगशान्त्यै भजे तं सदादित्यमेवादिदेवम् ॥ ४६ ॥ अरुक्त्वं सदा भास्कराद्वाञ्छितव्यं मयैतच्छ्रुतं चागमं वाक्यमाद्यम् ॥ अतो विप्रमूर्तोर्महारोगशान्त्यै भजेऽहं सदादित्यमेवादिदेवम् ॥ ४६ ॥ मदीया दृढाभक्तिरादित्यदेवे तथा श्रीगुरौ चास्ति तुर्यैव नित्यम् ॥ समागत्य तर्ह्येव साक्षात्स चास्य रुगं तथायुःसुवृद्धिं करोतु ॥ ४७ ॥ पठस्ततोऽमेतद्वि रुहनाशनाख्यं पुमान्यश्चिरायुः सदा रोगहीनः ॥ स भूयात्सुपुत्रान्वितः सर्वमान्यः प्रभावोस्तु मे स्तोत्रराजस्य चैषः ॥ ४८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ गेयादित्येन चादित्यः स्तुत इत्थं सुभक्तितः ॥ मंडलात्स्वयमुत्तोर्ययौ तत्र सुमूर्तिमाव ॥ ४९ ॥ दधानश्चारुहस्ताभ्यां शंखचक्रे वरायुधे ॥ मणिमंडितमौल्याढ्यः कुंडलांगदभूषितः ॥ ५० ॥ ललपद्रक्तांशुकः कांचीनूपुराद्यैश्च भूषितः ॥ चक्षूष्याच्छादयन्स्वीयतेजसाखिलदेहिनाम् ॥ ५१ ॥ गेयादित्यः किलैकस्तं समपश्यत्सुभक्तितः ॥ नान्ये मीलितनेत्रास्ते सदादेहाभिमानिनः ॥ ५२ ॥ ननाम दंडवद्भूमौ श्रीमदादित्यमद्भुतम् ॥ गेयादित्यः सुतुष्टस्तं प्रोवाचेति कृतांजलिः ॥ ५३ ॥ गेयादित्य उवाच ॥ यो यज्ञदानैश्च तपोभिरुन्नैतं दृश्यते योगिभिरप्यनीहैः ॥ स त्वं मयात्राद्य दशैव दृष्टः किं पूर्वपुण्यं मम संचितं वै ॥ ५४ ॥ अस्पृष्टमप्यज्ञाशिशोस्तु वाक्यं श्रुत्वैव यात्यस्य पिता समीपे ॥ स्तोत्रं तथा मूर्खतमस्य भेदञ्च श्रुत्वं साक्षात्त्वमिहागतोसि ॥ ५५ ॥

त्रपाठस्य फलं याचते । पठेदिति ॥ ४८ ॥ गेयादित्येनेति त्रयाणामन्वयः । तत्र ब्राह्मणगृहे ॥ ४९ ॥ मणिमंडितमौल्याढ्यः रत्नभूषितमुकुटयुक्तः ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ तं सूर्यम् ॥ ५२ ॥ अद्भुतम् अद्भुतरूपम् ॥ ५३ ॥ अनीहैर्निरुद्धैः । सोऽयं मया दृशा दृष्टः । अतो मे पूर्वपुण्यमस्तीत्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

त्वमेवासि नान्य इत्यर्थः ॥ ५६ ॥ सर्वप्राणहर्ता यमस्तव पुत्रोस्ति । स च यमः तव संबन्धिनीं कालस्य गतिम् आश्रित्य वर्तते । अतः
 त्वदधीनत्वात् अपमृत्युम् अकालमरणं दूरीकुरु ॥ ५७ ॥ गेयपूर्वादित्येन गेयादित्येन । तं बालं सुदृष्ट्या कृपायुक्तदृष्ट्याऽपश्यत् । बालोऽपि सूर्यवलोक-
 नेन दिव्यदेहो जातः । स्पर्शः महाराष्ट्रभाषया 'परीस' इति प्रसिद्धः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ उदघृणाढ्यः उत्कटकरुणापुरुषः । अखिलज्ञत्वं सर्वज्ञत्वम् । असौ
 तवागमो नो विफलः कदाचिदतः कुरुष्व द्विजबालकस्य ॥ रुजः प्रशांतिं च तथायुषोऽपि वृद्धिं यतोऽरुक्त्वकरस्त्वमेव ॥ ६० ॥
 कालस्वरूपोऽपि भवान्न चान्यः पुत्रो यमस्ते निखिलासुहर्ता ॥ आश्रित्य ते कालगतिं स चास्तेऽतोऽस्यपभृत्युं च निवारय त्वम् ॥
 ॥ ६१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वादित्यः प्रार्थनां गेयपूर्वादित्येनोक्तां तं ह्यपश्यत्सुदृष्ट्या ॥ बालो जातोऽकक्षया दिव्यदेहः
 स्पर्शस्पर्शेनैव लोहं सुवर्णम् ॥ ६२ ॥ द्विजस्य सुनुः स च शंकरोऽथादित्याय साष्टांगनर्तितं चकार ॥ स्वयं समुत्थाय रुजार्दितोऽपि
 ह्यतर्क्यकर्ता महतां प्रसादः ॥ ६३ ॥ स्वयमेव हस्तेन वरायुधेनाऽदित्यः शिरोऽस्यास्पृशदुदघृणाढ्यः ॥ प्राध्याखिलज्ञत्वमसौ सुवा-
 ग्भिस्तुष्टाव चादित्यमथादिदेवम् ॥ ६४ ॥ कुमार उवाच ॥ यो मण्डलस्थोऽपि जडोत्पलानां धरागतानां च निजोदयेन ॥ प्रकाशको
 ऽद्भ्यस्य मनाक्चितो मे संजीविनं नास्ति महद्विचित्रम् ॥ ६५ ॥ यं दूरतोऽपीक्षितमक्षमाः स्युर्महत्तमाः सोऽद्य शिरो मदीयम् ॥ अद्वा-
 ऽस्पृशत्स्वीयकरेण किं मे प्राग्जन्मजातं सुकृतं न जाने ॥ ६६ ॥ गेयादिकादित्यगुरोः प्रसादाज्जातं तवाङ्घ्र्योः खलु दर्शनं मे ॥ हेतुर्न
 चान्योऽस्य मयोपकर्तुं नोत्तीर्णता जन्मशतैः सुदास्थैः ॥ ६७ ॥ भूयाद्गुरोरस्य भवेभवे मे संगस्त्वयीहापि समा च भक्तिः ॥ न
 भेदधीर्मे ह्युभयोः कदाचिद्गुरोऽयमेवास्तु रवे भवतः ॥ ६८ ॥ प्रपश्यतां मत्पितरौ तवाङ्घ्री तद्वाङ्घवाश्चात्र समागता ये ॥ न भेदधीस्ते
 खिलबोधकस्य नातस्त्वमेतेषु कुरु प्रपञ्चम् ॥ ६९ ॥

बालः ॥ ६० ॥ मनाक्चितः अत्यजीवनस्य ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ उपकारकर्तुः अस्य गुरोः उत्तीर्णता प्रत्युपकारित्वम् अनेकजन्यकृतदास्यैः करणैः मया
 कर्त्तान् न लभ्यत इति शेषः ॥ ६३ ॥ इह गुरौ समा अभेदभावनाया तुल्या भक्तिर्भवतु ॥ ६४ ॥ तवाङ्घ्री तव चरणौ प्रपञ्चं दर्शनाप्रदानेन प्रतारणम्

“श्रंभः संचयेपि स्याद्विस्तरे च प्रतारणे” इति मेदिनी ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ यथा ज्ञानदृष्ट्या आत्मसाक्षात्कारो भवति ॥ ६७ ॥ ते सर्वे कुमारपि त्रादयः ॥ ६८ ॥ गुरुबुद्ध्या गुरुत्वं निश्चयेनवास्थितम् ॥ ६९ ॥ रुजो रोगात् । मूर्तिमतः सूर्यादानंदं यस्येत्यर्थः ॥ ७० ॥ त्र्यशीतिसंख्यं गेया दित्यानंदं प्रणमति गेयेत्यादिना ॥ ७१ ॥ परशिवानंदादिचतुर्गुरुकथाश्रवणादेः फलमाह । प्रथमपरशिवानामिति । प्रथमः आदिः परशिवो येषाम् ।

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ स्तुत इत्थं कुमारेणादित्योऽस्मै वांछितं ददौ ॥ दृशं तत्पितृमुख्येभ्यः स्याद्यथा चात्मदर्शनम् ॥ ६६ ॥ साक्षात् ददृशुः सर्वे चक्रुर्लब्धोपचारतः ॥ कुमारमुख्याः सत्पूजां गेयादित्येन चान्विताः ॥ ६७ ॥ तावदंतदंधे देवः स्तुतः सर्वैर्यथामति ॥ गेयादित्यं शशंसुस्ते प्रणेमुश्चाखिलास्तदा ॥ ६८ ॥ गेयादित्योपि तं ज्ञात्वा गुरुबुद्ध्यात्मनि स्थितम् ॥ कुमारं प्रददौ तस्मै दीक्षां चाखिलमंत्रदाम् ॥ ६९ ॥ मूर्तिमानेत्य चादित्यो जीवयामास यं रुजः ॥ अतो मूर्तिमदानंदं तस्य नाम चकार सः ॥ ७० ॥ गेया दिकादित्यमुखो रहस्यं दत्त्वाखिलं मूर्तिमतेऽखिलज्ञः ॥ सिद्धिं ययौ सिद्धवैरदुरापां त्र्यशीतिसंख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ७१ ॥ प्रथमपर शिवानां श्रीगुरुणां चरित्रं पठति विमलचेताश्चाथवा यः शृणोति ॥ परमसुखमिहैव ग्राप्य चात्मीयलाभात् गुरुचरणकृपातो मानवो ऽद्वा शिवोऽयम् ॥ ७२ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धे परशिवदिचतुर्गुरुवर्णनं नामैकचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ आसीन्मूर्तिमदानंदश्चात्मवेत्तानुभावतः ॥ आज्ञाऽप्रतिहता यस्य ह्यादित्यस्य प्रसादतः ॥ १ ॥ कश्चिन्नोद्धेयत्यज्ञां यस्य राजा महानपि ॥ अशक्तोऽप्यतिशक्तोभूदाज्ञया यस्य मानवः ॥ २ ॥ सदात्मलाभस्तुष्टः स्वतंत्रस्तिष्ठति क्वचित् ॥ कदाचिद्भ्रममाणोऽसौ कदाचिद्वक्ति वा न वा ॥ ३ ॥

आत्मीयस्य सुखस्य लाभेन शिवरूपो भवति ॥ ७२ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धेऽथसूक्त्याभिधायां दीकायामेकचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४१ ॥ द्विच त्वारिंशके तुनष्टया पूर्वोद्धे मूर्तिमान् । आज्ञाशक्तिर्भक्तिस्तु त्रयाणां कथ्यते कथा ॥ ४२ ॥ आसीदिति । अनुभावतः अनुभवेन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

स्वोपास्यार्चाकरः स्वेष्टदेवतापूजकः ॥ ४ ॥ परां द्वितीयां पत्नीं कृत्वा । त्यक्तामिति पूर्वान्वयि । तस्यां त्यक्तपत्न्यां भर्तुः सकाशात्कन्या आसीदित्य-
न्ययः । एकवत्सरा एकवर्षेत्युत्तरान्वयि ॥ ५ ॥ पूर्वोद्धे आसीदित्यध्याहारः । सकन्यां कन्यामहितामित्यायुत्तरान्वयि ॥ ६ ॥ मलिनम् अंगं केशाः

कदाचिज्जपनिष्ठोसौ स्वोपास्यार्चाकरः क्वचित् ॥ भ्रमन्स चैकदापश्यत्कांचिद्विग्रागनां कुशाम् ॥ ४ ॥ त्यक्तां भर्त्रा परां पत्नीं कृत्वा
वैरूप्यकारणात् ॥ देवात्तस्यां चैककन्या भर्तुरैकवत्सरा ॥ ५ ॥ साप्यन्यंतद्दृशा मातुः पयोऽलाभाल्लुधादिता ॥ सकन्यां तां
स्त्रियं दृष्ट्वा मूर्तिमास्तस्तस्मीपतः ॥ ६ ॥ गत्वा तां ग्राह कासीति बहिष्ठा किं सवालका ॥ दृशा त्वं दृश्यसेत्यंतं मलिनगङ्गाकांबरा ॥
॥ ७ ॥ पतिस्ते वर्तते कुत्र पिता बंधुः क्व ते वद ॥ पृष्ट्वा मूर्तिमता सेत्थं मासमात्रोपवासतः ॥ ८ ॥ नेषद्वक्तुं क्षमा किं विद्वस्तमेवोद्धतो
ऽकरोत् ॥ समीपस्य जनस्तावच्चागतास्तत्र तेऽखिलम् ॥ ९ ॥ प्रोचुर्मूर्तिमते तस्याः सर्वं वृत्तं क्रमेण तु ॥ जना उचुः ॥ अस्याः पतिः
समीपेस्मिन्यहे तिष्ठति निर्दयः ॥ १० ॥ इयमस्ति कुरुपेति कृता तेनापरा वधूः ॥ त्यक्तेयपत्नमप्यस्यै दीयते न कुतश्चुकम् ॥ ११ ॥
तेनेयं करतो धृत्वा गृहान्निष्कासिता बलात् ॥ अनया कुत्र गंतव्यं कुरुवध्वा पतिं विना ॥ १२ ॥ नास्याः पितास्ति जननी न
बंधुर्न मुहज्जनः ॥ अतोऽत्रैव स्थिता साध्वी पत्युर्गैहसमीपतः ॥ १३ ॥ मासो जातोऽनया नैव भक्षितं चान्नमण्वपि ॥ निष्ठत्यायुर्ब-
लेनैव स्त्रियं पानाशनोद्धिता ॥ १४ ॥ शूद्राणामेव चास्माकं गेहान्यत्र समीपतः ॥ ब्राह्मणीयं वयं तस्यै जलान्ने दातुमक्षमाः ॥ १५ ॥

वक्षे च यस्याः सा ॥ ७ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । मासमात्रमुपोषणेन किंचिद्वक्तुं क्षमा नासीत् ॥ ८ ॥ ऊर्ध्वभागे किंचित् हस्तमेवाकरोत् । तेऽस्मि-
लमित्युत्तरान्वयि ॥ ९ ॥ १० ॥ अंशुकं वक्षम् ॥ ११ ॥ करतः करे ॥ १२ ॥ १३ ॥ इयं तु पानाशनोद्धिता पानाशने अबले उद्धिते त्यक्ते यया

अन्नजलरहितेति यावत् ॥ १४ ॥ १५ ॥ जीवनं भवति ॥ १६ ॥ १७ ॥ ननु परदुःखेन कथमस्य दुःखित्वमत आह । आत्मनः समस्थित्या समत्वेन तादृशानुभवेन च हेतुना साधुभिः सर्वगतं सुखं दुःखं च स्वदेहे मन्यते । असंगत्वेन दुःखाभावेऽपि करुणावशाद्दुःखित्वमिव मन्यत इति भावः ॥ १८ ॥

एकाब्दिकास्याः कन्येयं तस्यै दुग्धं दिनेदिने ॥ बलात्पाययतेऽस्माभिस्तेनास्याः किल जीवनम् ॥ १९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं मूर्तिमदानन्दस्तस्या दुःखं निशम्य च ॥ आसीत्सदयचित्तोसौ परदुःखेन दुःखितः ॥ १७ ॥ आत्मनश्च समस्थित्याऽनुभवेनाखिलास्थितम् ॥ सुखं दुःखं स्वके देहे मन्यते साधुभिर्यतः ॥ १८ ॥ अथ मूर्तिमदानन्दः स्मरञ्छ्रीगुरुपादुकाम् ॥ कर्मडोलेजलं हस्ते गृहीत्वा चाभि मंत्रितम् ॥ १९ ॥ शीघ्रं चाङ्गे च संग्रोक्ष्य ताम्रनिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ममाज्ञयास्तु शक्तिस्ते ह्यशक्तायाः किलाधुना ॥ २० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ ब्रुवतीत्यं मूर्तिमती सोदतिष्ठद्विजांगना ॥ कट्यां गृहीत्वा स्वां कन्यां जनान् दृष्ट्वाथ सङ्गतान् ॥ २१ ॥ तथा मूर्तिमदानन्दमद्वाऽदित्यमिवाग्रगम् ॥ जानुभ्यां संस्थिता भूमौ मूर्ध्नाऽस्यांघ्रीं ननाम सा ॥ २२ ॥ अथ मूर्तिमदानन्दः करेणास्याः शिरः स्पर्शन् ॥ उत्तिष्ठत्यब्रवीत्तां चाऽथोत्थितामवदत्तुनः ॥ २३ ॥ मूर्तिमदानन्द उवाच ॥ मातापितृमुहृद्वीना त्यक्ता भर्त्राप्यथो मया ॥ स्वीकृता दुहितैव त्वं ततोद्विहि मठं मम ॥ २४ ॥ दीयतेऽशुकमन्त्रं च निर्भया वस सौख्यतः ॥ सतां सेवां प्रकुर्वती मठस्थानाम निर्दिता ॥ २५ ॥ तेभ्यो वेदांतवाक्यानां शृण्वत्यर्थं तु नित्यशः ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ तामित्युक्त्वा निनायासौ स्वमठं कन्यया सह ॥ २६ ॥ छात्रपत्नीभिरभ्यंगं कारयित्वांशुकं शुभम् ॥ कंबुकीं च ददौ तस्यै नित्यमन्नं च सात्त्विकम् ॥ २७ ॥

अथेत्यायुत्तरान्वयि ॥ १९ ॥ २० ॥ जनानित्यायुत्तरान्वयि ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अनिदिता अदुषित्यर्थः ॥ २५ ॥ तेभ्यः साधुभ्यः । पूर्वार्द्धे पूर्वान्वयि ॥ २६ ॥ छात्रपत्नीभिः शिष्यस्त्रीभिः । सात्त्विकं रस्याः स्निग्धा इत्यादिना भगवदुक्तमन्नं च ददौ गुरुरित्यर्थः ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ पूर्वमशक्तपि स्वाज्ञया शक्तिं सामर्थ्यं यतः प्राप्तवती अतोऽस्याः आज्ञाशक्तिरिति नाम चकार ॥ ३० ॥ ततः परं पूर्णदीक्षानंतरं संप्रदायक्रमं श्रीचक्रगूजादिकं सेवाज्ञाशक्तिश्चक्रे ॥ ३१ ॥ चतुरशीतिसंख्यं मूर्तिमदानंदं प्रणमति । संस्थाप्येति ॥ ३२ ॥ यस्याः सकाशात् ॥ ३३ ॥ अर्थं वेदांतवाक्यानां सद्भ्यः शृण्वत्यहर्निशम् ॥ आत्मलाभेन संतुष्टा सा बभूव सुमध्यमा ॥ २८ ॥ अथ मूर्तिमदानंदस्तां ज्ञात्वा चाधिका रिणीम् ॥ सर्वमंत्रमयीं दीक्षां ददौ तस्यै विधानतः ॥ २९ ॥ नामाप्याज्ञाशक्तिरिति तस्याश्चक्रे सुबुद्धिमान् ॥ प्रागशक्ताप्यसौ शक्तिं प्राप स्वस्याज्ञया यतः ॥ ३० ॥ संप्रदायक्रमं सर्वं सैव चक्रे ततः परम् ॥ कन्याप्यष्टाब्दिका जाता नित्यं सत्सहवासिनी ॥ ३१ ॥ संस्थाप्य चाज्ञादिमशक्तिमत्र सिद्धिं ययौ मूर्तिमदादिमोऽथ ॥ अशीतिमेनं चतुर्ह्रस्वगं तं गुरुं स्वमूर्ध्नां सततं नताः स्मः ॥ ३२ ॥ श्रीदेशि कैद्रु उवाच ॥ आज्ञाशक्त्यंबिकाऽथाभूत्सर्वसिद्धसुपूजिता ॥ प्रापुर्यस्यास्तु बहवः सिद्धीर्यै सिद्धिकामुकाः ॥ ३३ ॥ अस्याश्चाष्टाब्दि का कन्या सतां संगदहर्निशम् ॥ आत्मवित्प्रवरा जाता पश्यंती विश्वमस्थिरम् ॥ ३४ ॥ विवाहयोग्यां ज्ञात्वा तामाज्ञाशक्तेः पति द्विजः ॥ कुलीनेन विवाहार्थमात्मजां समयाचत ॥ ३५ ॥ आज्ञाशक्तिस्तमोहेत्थं दुहित्राशयवेदिनी ॥ आत्मजामेव पृष्ट्वा त्वं नय सा मन्यते यदि ॥ ३६ ॥ पप्रच्छाथ द्विजः कन्यामिति तत्सेहयंत्रितः ॥ एहि मत्सदनं कन्ये विवाहं ते करोम्यहम् ॥ ३७ ॥ कुली नेन गुणाब्धेन सुरूपेण वरेण तु ॥ अथ कन्यापि तं ग्राह त्वं कोसीति निशम्य सः ॥ ३८ ॥ हसन्पुनः सुतां ग्राह पिताऽहं ते न वेत्ति माम् ॥ कन्याऽऽह तं न दृष्टस्त्वं श्रुतश्चाजन्मतो मया ॥ ३९ ॥ जननीमेव जानेऽहं मातरं पितरं गुरुम् ॥ तथा प्राचीनवा क्यं च न मातुर्देवंतं परम् ॥ ४० ॥ जडोपि देहोऽयमभूत्सकाशाद्यस्यास्तथैवाथ विवर्द्धितोऽयम् ॥ प्रकाशमेकस्य तथात्मनोऽहं सर्वत्र पश्यामि यदीयसंगात् ॥ ४१ ॥

संगात्संगेन ॥ ३४ ॥ कुलीनेन पत्या विवाहार्थं समयाचत । द्विकर्मकत्वात् पत्नीमित्यर्थतः ॥ ३५ ॥ दुहित्राशयवेदिनी कन्याभिप्रायज्ञा ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ पूर्वोद्धे पूर्वाचपि । निशम्य स इत्युत्तरान्वयि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तथामातृमुखत्वेन ॥ ४० ॥ यदीयसंगात् यस्याः संगेन एकात्मनो ज्ञान

प्रकारां सर्वत्र स्थितं पश्यामि ॥ ४१ ॥ तेनेति । अमलचित्पकारोऽसंगचित्स्फूर्तिरूपे तन्नात्मनि स्थिताऽस्मि । आत्मना सह मम विवाहो जातः । तेन संगं करोमीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ननु प्रपञ्चमुखदं गते त्यक्त्वा क्रियात्मना ते मुखं स्यादिति चेत् । अनंतमात्ममुखं स्यादित्याह । तत्संगेति । आत्मसंगोत्पन्नम् अखंडं देशकालापरिच्छिन्नं यतः अनंतमद्वयं निर्विषयं च विषयजन्यं तु सुखम् एतत्सुखविरोधि भवति । अतस्तदात्मसुखमेकंतस्थले भुक्त्वा तेनानंदेन गुक्त्वा मातृकृपया भयरहिता च सती संचरायि धरायामित्यर्थः ॥ ४३ ॥ विषयसुखस्यात्मसुखविरोधित्वेनावितुच्छत्वयाह । संग इति । देहात्मबुद्धिमता प्रत्या संगो मम ना भवतु । पतिभोगेनावितुःस्वमेव भवति । अतो विषयसंबंधिसुखं नेच्छामि । यतः कारणात्परिणामे अंतो दुःखमेवास्तिदितम् । तेनैव चाखंडितवैभवेन सर्वोत्तमेनातुलविक्रमेण ॥ सदात्मना संगमहं करिष्ये स्थिता च तन्नामलचित्प्रकारो ॥ ४२ ॥ तत्संगजातं सुखमप्यखंडं भुक्त्वाऽद्वयं निर्विषयं त्वनंतम् ॥ चरामि चानंदयुता स्वतंत्रा मातुः प्रसादेन भयोऽज्झिता च ॥ ४३ ॥ संगो न देहात्म धिया मयास्तु यत्संगतोऽखंडितदुःखमेव ॥ न कामये वैषयिकं च सौख्यं दुःखं यतः स्यात्परिणामतस्तु ॥ ४४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ निशम्य कन्योक्तिमभूत्स तूष्णीं देहात्मधार्पकुम्भं त्वशक्तः ॥ प्राप्तात्मनिष्ठानुभवां तदाज्ञाशक्तिः प्रसूः ग्राह सुतां स्वकीयाम् ॥ ४५ ॥ आज्ञाशक्तिरुवाच ॥ नैवाग्रहं त्वं कुरु कन्यकेऽद्य ह्यकर्तुमुद्राहविधिं वरेण ॥ कामोयमन्यंतमुदुर्जयोऽस्य प्रापुर्जयं नो मुनयोऽमराश्च ॥ ४६ ॥ पितामहो येन सुतानुयायी पराशरो धीवरकन्यकागः ॥ वृंदास्मशाने स्ववशे चकार विष्णु भवेत्कस्य जयस्त्वनंगात् ॥ ४७ ॥

यतः तद्वयविषयसुखस्य भोगसमाप्तावतिदुःखरूपत्वेन भोगकालेपि दुःखरूपात्वात् त्र सुखंगोपि प्रत्यादिप्रपञ्चाधीकारेण । अतो वरं प्रपूयलब्ध्वा त्पतिवैभवेति भावः ॥ ४४ ॥ निशम्येति स कन्यापिता । अमुं कन्यां प्राप्ता आत्मनः निष्ठा निश्चयोऽनुभवश्च यस्याः तां प्रति माता ग्राह । हे कन्ये त्वं वरेण प्रत्या विवाहम् अकर्तुम् अग्रहं नैव कुरु विवाहं न करोमीति मा वद ॥ ४५ ॥ कामस्यातिदुर्जपत्वमाह । काम इत्यादिसाद्धेन । मुनयः विश्वामित्रादयः अमरा इंद्राद्याः । अस्य कामस्य जयं न प्रापुः ॥ ४६ ॥ ब्रह्मा येन कन्यान्यायी कन्याभोगलुब्धः हतः । पराशरः धीवरकन्यां सयवतीं

गच्छति सं तथाकृतः । वृंदानाम्भ्याः जालंघयन्त्याः स्मराने वृंदावनाख्ये स्थितं विष्णुं स्वयं चकार । तस्मान्मदनत्कस्य जयो भवेत् । किंतु पराजय एव । अतो महतां ज्ञानिनामपि कामो दुर्जयः । अबलायास्तव सुतरां कामजयो न भविष्यति । तदर्थं पत्यादिविषयसेवेन शनैः कामं जहीति भावः ॥ ४७ ॥ कामान्मम किमपि भयं नास्ति देहात्सबुद्धिप्रां कायो भयप्रदो भवति । स्वधियाम् आत्मबुद्धीनां ज्ञानिनां कदापि कामाद्रयं नास्ति ॥ ४८ ॥ यदा विषयैः सह जनानां संगस्तदा तद्धितेन विषयेच्छारूपाः काशो भवति । सत्संगेन कामस्य दर्शनं न भवति । सिंहस्य वृकस्य दर्शनं न भवति यथा श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ निशम्य कन्या जननीं तदाह मातर्न मे भीस्तु मनागनंगात् ॥ भयप्रदो देहधियां किलाऽयं भीतिर्न चास्मा त्स्वधियां कदापि ॥ ४८ ॥ संगो यदा स्याद्विषयैर्जनानां कामोद्भवं स्यात्तु तदैव नूनम् ॥ तद्दर्शनं नैव सतां सुसंगान्बुद्धेर्द्रसख्येन यथा वृकस्य ॥ ४९ ॥ प्रसादतस्तेऽहमजयमन्यैः कृत्वातिनम्रं स्मरमात्मदाब्ध्यात् ॥ बध्नामि सद्बोधलेन भौड्यां चापं प्रबध्नाति यथा हि वीरः ॥ ५० ॥ नैवाल्पमप्यस्मि भयं स्मरान्मे सत्संगतश्चात्मपथास्थितायाः ॥ यथा महारण्यथस्थितानां भीश्चोरतः किं बहुशूरसंगात् ॥ ५१ ॥ लब्ध्याः कुमार्यास्त्वफलं हि वाक्यमित्यं न मन्यस्व निजांतरेव ॥ उक्तं मया सत्सहवासतोऽपि ज्ञात्वा स्वरूपं मदनस्य कात्स्नर्यात् ॥ ५२ ॥ तस्मान्न मे चोद्ग्रहणं क्षुरु त्वं तापास्पदं देहधियः कुसंगात् ॥ अखंडितात्मियमुखंतकारि जन्मात्ययानेकपरंपरादम् ॥ ५३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं कुमार्यात्मपरायणा सा निराकरोत्तौ पितरौ स्वकीयात् ॥ विवाह कृत्याच्च पिता ययौ स्वं गृहं हि तूष्णीं जननीं स्थिताऽत्र ॥ ५४ ॥

॥ ४९ ॥ त्वत्प्रसादतोऽहमन्यदुर्जयमपि कामं वशीकृत्य ज्ञानप्रकाशबलेन बध्नामि यथा मौर्व्या गुणेन भेष्टो वीरपुरुषो धनुरिति ॥ ५० ॥ आत्मपथ स्थितायाः आत्माभ्यासपरायाः । यथा स्वकीयबहुवैरैः सह महारण्यमार्गगायिनां चोराद्रयं न भवति ॥ ५१ ॥ ननु कामादस्थायानाहृदायास्तवैतद्भाषणं निरर्थकमिति चेत्तत्राह लब्ध्या इति । लब्ध्याः अल्पवयसः वाक्यं कामाद्रयं नास्तीत्यादि निजांतरे स्वमनसि । स्वरूपं कल्पितत्वेन मिथ्याभूतम् । कात्स्नर्यात् साकल्येन ॥ ५२ ॥ जन्मात्ययानेकपरंपरादं जन्ममरणादिपरंपरायापकम् ॥ ५३ ॥ निराकरोत् निराकरणं कृतवती । अत्र गृहे ॥ ५४ ॥

कैश्चिदङ्गैः संवत्सरैरतैः सद्भिरित्यर्थः । निर्विषये आत्मनि विलीनं सर्वदं ज्ञानम् ॥ ५५ ॥ नाम कृते आज्ञाश्रयति शेषः ॥ ५६ ॥ पंचाशीतिसंख्यं
आज्ञाशतयंत्रं प्रणमति-क्षीत्व इति । आत्मजायै मौक्तिक्यै इत्यं परमं रहस्यं उपदिश्य परं परमात्मानम् आप प्राप ॥ ५७ ॥ षडशीतिसंख्यं गुरुं मौक्तिकांवां
प्रणमति सेति । शिवादासाय रहस्यं पूर्णाभिषेकादिमंत्ररहस्यं या अदातं नताः स्मः ॥ ५८ ॥ मूर्तिमदादिगुरुत्रयकथाश्रवणादेः फलमाह य इति ।

गतेषु कालेषु कदाचिदाज्ञाशक्तिर्मनो निर्विषयात्मसंस्थम् ॥ ज्ञात्वा ददौ सर्वरहस्ययुक्तान्मनून्सुतायै विदमात्मनिष्ठाम् ॥ ५९ ॥ मौर्वीव
चापं निवबंध कामं ततः कृतं नाम सहेतु तस्याः ॥ यन्मौर्विकाशक्तिरिति प्रसिद्धं कृत्यं सतां नाम समं हि नूनम् ॥ ६० ॥ क्षीत्वे
पि सिद्धैरभिषेविताज्ञाशक्त्यंबिकेत्यं परमं रहस्यम् ॥ दत्त्वात्मजायै परमाय पंचाशीतिं गुरुं तां प्रणताः स्म नित्यम् ॥ ६१ ॥ सा मौ
र्विकाशक्तिरथाखिलेषु सिद्धेषु वै पूज्यतमा बभूव ॥ दासाय दासात्परमं शिवायाः षडुत्तराशीतिगुरुं नताः स्मः ॥ ६२ ॥ यो वै त्रयाणां
चरितं शृणोति पठेत्तथा मूर्तिमदादिकानाम् ॥ सत्कौर्तिमारोग्यमार्निदतां चास्थानस्वरूपं लभते स मर्त्यः ॥ ६३ ॥ इति श्रीगुरु
परंपराचारित्रे पूर्वाद्धे मूर्तिमदादिगुरुत्रयवर्णनं नाम द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ६४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ शिवादासानंदनाथः शिवां कल्याण
कारिणीम् ॥ अनेककोटिब्रह्मांश्चैतन्यकस्वरूपिणीम् ॥ १ ॥ संपूजयामास सदा स्वाभिन्नां परदेवताम् ॥ निर्यमस्य शिवस्यापि स्व
विमर्शाप्रकाशिनीम् ॥ २ ॥ इत्थं शिवाचार्द्रभिरतो रहस्यं दत्त्वाभिनंदय ययौ मुसिद्धिम् ॥ तं श्रीशिवादासगुरुं च समाशीर्तं प्रसन्नं
सुततं नताः स्मः ॥ ३ ॥ अभिनंदानंदनाथो योऽभूत्सर्वोभिनंदकः ॥ उद्दिशोऽप्यातिदुःखेन श्रुत्वा यद्वाक्यमेव हि ॥ ४ ॥

सत्कौर्तिमारोग्यं च मूर्तिभक्त्यायाः फलम् । शेषं सुगमम् ॥ ५९ ॥ इति श्रीमद्गुरुपरमार्चित्रे पूर्वाद्धे मूर्तिमदादिगाथायां टीकायां द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ६४ ॥
त्रिचत्वारिंशके पंचपंचाशद्विरनुक्तैः । शिवादासाच्च चत्वारः प्रोक्ताः श्लोकैः कथानकैः ॥ ४३ ॥ शिवादासानंदनाथ इति उच्यते ॥ १ ॥ धर्म
रहितस्य परशिवस्य स्वाविवर्शात् स्वस्फुरणेन प्रकाशशिर्ना प्रकाशनशीलाम् ॥ २ ॥ समाशीर्तितमं शिवादासानंदं प्रणमति इत्यमिति ॥ ३ ॥ सर्वोभिनंदकः ।

सर्वानंदनः । उद्विग्न इत्याद्युचरान्वयि । यद्वाक्यम् अभिनंदानंदवाक्यम् ॥ ४ ॥ पूर्वं दुःखम् । तृषार्तमिति साहृद्वयश्लोकेनान्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥
 यथान्यायात् यथार्थन्यायेन । स्वबोधतः दृष्टान्ते स्वीकृत्यवृत्तान्तज्ञानेन प्रकृते आत्मज्ञानेन अभिनंदयतीत्यभिनंदकः ॥ ७ ॥ अष्टशीतितममभिनंदानंद
 भवत्यत्यंतसंतुष्टः पूर्वं विस्मृत्य चाखिलम् । तृषार्तं जलदानेन क्षुभितं चान्नदानतः ॥ ५ ॥ रागेणिं चारोग्यदातुरौषधाद्ब्रह्मपीडितम् ॥ गृहशां
 त्या पिशाचादिबाधाढयं सिद्धमंत्रतः ॥ ६ ॥ कलहाढ्यौ यथान्यायावृत्तिपाढयं स्वबोधतः ॥ सद्योभिनंदयत्येवातः स्मृतः सोऽभिनं
 दकः ॥ ७ ॥ इत्थं त्वनेकानभिनंद्य सर्वं धाराकंदंबाय रहस्यमुक्त्वा ॥ सिद्धिं ययौ यो ह्यभिनंदमष्टशीतिं प्रसन्नं गुरुमानताः स्मः
 ॥ ८ ॥ धाराकंदंबानंदोऽपि सिद्धवयोऽतिविश्रुतः ॥ अनेकसिद्धिसामर्थ्याद्भस्त्रं शरणागतान् ॥ ९ ॥ श्रीमयूरेश्वर उवाच ॥ धाराकंदं
 बानंदेति नामाश्चर्यकरं तु मे ॥ भाति तत्कारणं सर्वं कथ्यतां संशयापहम् ॥ १० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ धाराकंदंबनामासीत्या
 किच्छवानंदसंज्ञकः ॥ पश्चात्प्राप्तिमिदं नाम यथा तेन शृणुष्व तत् ॥ ११ ॥ स कदाचिच्छिवानंदो युक्तः शिष्यैरनेकशः ॥ राज्ञाऽऽदरेण
 चाहूतः केनचित्तत्पुं ययौ ॥ १२ ॥ प्रजितस्तेन रत्नाब्जैर्बुद्ध्यातिभक्तिनः ॥ भोजितः परमान्नेन नित्यं मांसं स्वकालये ॥ १३ ॥
 ततस्तस्य पुरात्सोयं शिष्यैः स्वीयं पुरं ययौ ॥ प्राप्तेतिभीष्मे ग्रीष्मर्तबुष्णसंतसमागतः ॥ १४ ॥ महागिरिं समुच्छ्रय मध्याह्नेऽथ
 गिरिरथः ॥ प्रातः कृच्छ्याच्छिवानंदो नरवाहनमास्थितः ॥ १५ ॥ तदा तृषार्दिताः सर्वे जाताः शिष्याश्च सेवकाः ॥ उष्णसंतससर्वागाः
 शुष्ककंठोष्ठतालुकाः ॥ १६ ॥ वने तस्मिन्महाघोरे पावकोपमभूतले ॥ शुष्कवृक्षेऽप्रतः पश्चादजले योजनावधि ॥ १७ ॥
 नार्थं प्रणमति इत्यमिति । तं नताः स्मः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्राक् पूर्वम् ॥ ११ ॥ अनेकशः अनेकैः ॥ १२ ॥ १३ ॥ स्थित्वेत्यादिमाह्वो
 न्वयः । अतिभीष्मेऽतिभयंकरे । उष्णप्रतसमागणे ॥ १४ ॥ नरवाहनं शिबिकामास्थितः ॥ १५ ॥ १६ ॥ वने इत्याद्युचरान्वयि ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ तत्र कदंबच्छायायाम् ॥ २० ॥ अंसकोचप्रसारणाः पतिताः दभूवुरिति पूर्वोणव्ययः ॥ २१ ॥ यानतः शिविकायाः । प्राप्तं मुमुर्षुत्वं मुमुर्षा-
 द्यैः तानित्युत्तरान्वयि ॥ २२ ॥ अंतः मनसि अस्नुवत् तुष्टाव ॥ २३ ॥ हे विश्वजननि अमले विकाराहिते ब्रह्मांडस्यामिनि त्वं सर्वभुवने अस्मि वर्तसे ।
 व्यापिकायां त्वयि एतद्वनगतभक्तानामस्माकमुपेक्षणं नोचितमित्याह नेति । अत्र वने त्वं न स्थितासि किम् । यतः शिवेनाज्ञानदृष्टिगती त्वम्
 अमुन् भक्तजनान् न पश्यसि । स्वागतावृत्तम् ॥ २४ ॥ ननु सर्वै रेतैः पूर्वजन्मकृतं शुभाशुभं भुज्यते न तदव्यथा कर्तुं मया शक्यत इति चेत्तत्तदासनाहारेण
 जलाभिकाक्षिणः सर्वे नाग्रे गंतुं क्षमास्तदा ॥ कदंबवृक्षं ददृशुः सुच्छायं बहुविस्तरम् ॥ १८ ॥ शुष्केऽप्यखिलवृक्षौघे निविडाद्रिसुप-
 लब्धम् ॥ उत्तीर्य सर्वे यानेभ्यो वृक्षाधस्ताद्युर्दुतम् ॥ १९ ॥ प्रापितं तत्र यानं च देशिकस्याशु वाहकैः ॥ मिथोऽण्वव्यसमा वक्तुं
 पतितास्तत्र तेऽखिलाः ॥ २० ॥ व्यस्तहस्तांश्च शिरसस्त्वसंकोचप्रसारणाः ॥ मुमुर्षुमदृशाकाराः श्वासमात्रोपलक्षिताः ॥ २१ ॥
 शिवानंदेन दृष्टास्ते बह्निर्निर्गत्य यानतः ॥ सर्वोन्प्राप्तमुमुर्षुत्वाञ्जलार्थं विकलैर्द्रियान् ॥ २२ ॥ दृष्ट्वाथांतः शिवानंदंश्चितयामास द्वेव
 ताम् ॥ जपन् श्रीमुवनेश्वर्या बीजं वाचाऽस्तुवच्च ताम् ॥ २३ ॥ श्रीशिवानंदं उवाच ॥ विश्वमातरमले भुवनेशि व्यापिका त्वमखिले
 भुवनेऽसि ॥ न स्थिता किमधुनाऽसि वनेत्राऽमून् पश्यासि यतः शिवेनेत्रा ॥ २४ ॥ यत्कृतानि बहुजन्मभवानि प्रेक्ष्य तान्किमिह
 हंसि भवानि ॥ वासनैव शुभपापविधात्री सा त्वमेव जगतः खलु धात्री ॥ २५ ॥ स्युस्त्वयाखिलशुभाशुभभोगा धूलयो हि मरु-
 तेव नभोगाः ॥ त्वं शुभाशुभकृतौ निजतत्रा योजयस्यखिलकान्परतन्त्रान् ॥ २६ ॥

तत्तत्कर्मसु त्वमेव प्रवर्तकाऽमीत्याह । यत्कृतानीति । हे भवानि । यैरतैः कृतानि बहुजन्मसु भवानि उत्पन्नाणि कर्माणि प्रेक्ष्य दृष्ट्वा किं हंसि नाशयसि ।
 यतः शुभाशुभकर्मकरणे न ते स्वतंत्राः किं तु वासनापरतंत्रा इत्याह—शुभाशुभकर्मणोर्विधायिका वासनैव भवति । जगतो वासनारूपिणी त्वमेव धात्री तत्त-
 द्विषयाप्रेणेन पोषिकाऽसि ॥ २५ ॥ वासनारूपेण प्रवर्तकत्वात्त्वमेव स्वतंत्रासीत्याह स्युरिति । यथा धूलयः पांसवः मरुता वायुना निमिन्नेन नभोगाः
 आकाशगता भवति तथा त्वया वासनारूपिण्या निमिन्नेन सर्वे पापपुण्यात्मकाः भोगाः विषयस्पर्शाः भवन्ति । अतस्त्वं सदसत्करणे निजतंत्रा स्वतंत्रा सती

अखिलान् सर्वगतान् जीवान् सदसदाचरणे योजयसि ॥ २६ ॥ एतेषां स्वतंत्रत्वाभावात् तदुपरि कोपकरणं न योग्यमित्याह नेति । असुपराणां प्राणतर्पणमात्ररराणां नराणाम् इह लोके पापपुण्यकरणे पापपुण्याचरणविषये मंतुः अपराधो नास्ति । “आगोपराधो मंतुश्च” इत्यमरः । इत्थं अपराधाभावे सत्यपि इह एषु कोपशुका भवसि । केव स्वांकिताकतिमति स्वचिह्नितमृत्यादिमति पाषाणादौ धृतासिः धृतसङ्घः पुरुषो यथा तथा । अरक्षणे न तव कोपकरणमेतेष्विति भावः ॥ २७ ॥ ननु निर्जलेदेशे जलप्रदानेन कथं मया रक्षितव्यमिति चेदघटनघटनापदद्वयं तस्मात्प्रसिद्धमित्याह । अश्रेति । त्वं पाषाणमध्यगत

नैव मंतुरिह चास्ति नराणां पापपुण्यकरणेऽसुपराणाम् ॥ सत्यपीत्यमिह कोपयुतासि स्वांकिताकृतिमतीव धृतासिः ॥ २७ ॥ अश्रममध्यगकुमीनपि पासि किं जने मम जलेन न पासि ॥ पश्य चाक्षिभिरमूंश्च हृदाद्रौ प्राक् त्वया कुरपि यैस्तु सदाद्रौ ॥ २८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं शिवानंदगुरुर्भवानीं यदाऽस्तुवत्पंचभिरेव पद्भ्यः ॥ तावत्सुतुष्टा भुवनेश्वरी सा ववर्ष तोयं सुकंदंबवृक्षात् ॥ २९ ॥ तद्भक्षशाखा परितस्ततोथ पेतुः क्षितौ शीतलतोयधाराः ॥ बभूवुराद्रास्तु ततोऽशुक्राद्यैः सर्वे समुत्तस्थुरथाद्रितींगाः ॥ ३० ॥ यषुश्च तोयं बहुशीतलं तत्कृत्वा कराभ्यामपि चांजलींस्ते ॥ संपाययामासुरदोऽश्वमुख्यान् भण्डिरनैकैस्तु धृतं सदंभः ॥ ३१ ॥ धारा भिरताभिरुरुप्रवाहो ववौ नदीवद्विततोऽणुदेशम् ॥ ज्ञात्वाखिलांस्तान् सुतोयतृतान् पपौ शिवानंदगुरुस्तदापः ॥ ३२ ॥ तदा द्रुमस्कंधतलात्सर्वंतयः स्युः खंडिताश्चामलतोयधाराः ॥ स्थितं धरासंचितवारिमात्रं पांथाः पपुश्चातपतः सुतप्ताः ॥ ३३ ॥

जीवानपि रक्षसि । एवं सति किमर्थं मम जने जलेन उदकेन न रक्षसि । ननु पाषाणगतजीवरक्षणेऽप्युदकं स्वेदादि पाषाणादुदायते । अत्र बहूदकं कुत उत्पादनीयमिति चेदत्रापि हृदा मनसा कृपाद्रौ सती तैः स्वनेत्रैरमन् तृषार्तान्पश्य । यैनेत्रैः पूर्वं त्वया कुरपि पृथ्वी च सदाद्रौ कृता । शार्कंमरीरूपेण दया दनेत्रैर्यः उदकं विसृज्य शाकवृक्ष्या मुनीन् रक्षितवतीति कथा मार्कण्डेयपुराणे ॥ २८ ॥ २९ ॥ अथेयमुचरान्वयि ॥ ३० ॥ अदः एतत् सदंभः निर्मलोदकम् ॥ ३१ ॥ नदीवत् नदीसदृशः । अणुदेशं क्रोशमात्रं । तदा काले अपो जलानि शिवानंदगुरुः पपौ ॥ ३२ ॥ निर्मलोदकधाराः । आतपतः

लुण्णेन सुतहाः प्रवताः ॥ ३३ ॥ सिद्धिजैवम्वं वृष्ट्यादिसिद्धिजन्यामर्थ्यम् । आश्चर्यकरम् अस्प शिवानंगुरोः । अखिलैर्गीतमुक्तं धाराकदंबेति अस्प
 नाम जातम् ॥ ३४ ॥ सर्वगतात्मज्ञानवान् । तं धाराकदंबानंदम् ॥ ३५ ॥ कदंबवृक्षाद्बहुदकधाराः प्रोहुः प्रकृषेण वहति स्मेतीयं सिद्धिः कस्मान्मंत्रा
 ज्ञाता तं मंत्रं मह्यं कथय त्वमित्यध्याहारः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ परांवनिलयं परशक्तिस्थानं तंत्रविद्धिः स्मृतम् ॥ ३९ ॥ त्रिशतीस्तवे ब्रह्मा
 इत्थं गुरोः सिद्धिजैवम्वं तु दृष्टं यदाश्चर्यमथास्य शिष्यैः ॥ तदाप्रभृत्येव बभूव नाम धाराकदंबेन्याखिलैश्च गीतम् ॥ ४० ॥ ततो ययौ
 स्वीयपुरं स्वशिष्यैर्धाराकदंबोऽखिलगात्मवेत्ता ॥ कदाचिदुक्तागतं तमाह शिष्यः प्रियः काश्चिदिदं नु वाक्यम् ॥ ४१ ॥ शिष्य
 उवाच ॥ कस्मान्मनोः सिद्धिरियं तु जाता कदंबवृक्षाद्बहुतोयधाराः ॥ प्रोहुस्तमेवाद्य वदस्व मंत्रं मह्यं स्वदासाय दयार्द्रचेताः ॥
 ॥ ४२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ धाराकदंबानंदोसौ श्रुत्वेत्यं शिष्यभाषितम् ॥ ज्ञात्वाधिकारसंपन्नं तमाहानंदयन्वचः ॥ ४३ ॥
 धाराकदंबानंद उवाच ॥ शृणु वक्ष्यामि ते कस मनोर्यस्य जपेन मे ॥ शीघ्रं सिद्धिप्रदा जाता प्रपन्ना भुवनेश्वरी ॥ ४४ ॥ बीजं
 यद्भुवनेश्वर्याः सर्वतंत्रेषु गोपितम् ॥ हृल्लेखालयं तंत्रविद्धिः परांवनिलयं स्मृतम् ॥ ४५ ॥ हृल्लेखानिलयेत्यस्या नभैव त्रिशतीस्तवे ॥
 कीर्त्यतेऽतः सदा तस्मिन्संस्थिता भुवनेश्वरी ॥ ४६ ॥ शीघ्रं तस्य जपात्सिद्धिर्भक्तिमाद्रिस्तु लभ्यते ॥ अभैर्गुणसाहस्रैः सिद्धिलेरोपि
 नाप्यते ॥ ४७ ॥ ययं यदाखिलास्तास्मिन्वने तृट्परिपीडिताः ॥ सुमृषुतुल्याः पतितास्तदा व्याकुलचेतसा ॥ ४८ ॥ मायाबीजं तदैवकं
 संजतं शतसंख्यया ॥ तेनैव तुष्टया देव्या जलधाराः कदंबतः ॥ ४९ ॥ निपात्य रक्षिताः सर्वे तुषार्ताः प्राणदानतः ॥ इत्युक्त्वा
 भुवनेश्वर्या बीजं भुवनसंज्ञकम् ॥ ५० ॥ धाराकदंबानंदोऽस्मै ददौ मंत्रांस्तथाखिलाच् ॥ भुवनानंदनामास्य चक्रे लोकेषु विश्रुतम् ॥
 ॥ ५१ ॥ शिवोपि धारादिकदंबनामा दत्त्वा रहस्यं भुवनाभिधाय ॥ ययौ परां सिद्धिमनुं गुरुं तं नवाधिकाशीतितमं नताः स्मः ॥ ५२ ॥
 दुराणस्थे कील्येते भगवता हयग्रीवेणेति शेषः । तस्मिन्बीजे ॥ ५३ ॥ नाप्यते न प्राप्यते ॥ ५४ ॥ तदेत्याद्युचरान्वयि ॥ ५५ ॥ उचराद्बु
 चरान्वयि ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अस्मै शिष्याय ॥ ५८ ॥ एकोननवतितमं धाराकदंबानंदं शणमति । धोरत्यादिना ऊननवतितमम् ॥ ५९ ॥

॥ ४७ ॥ एतस्य मंत्रस्य जपं न त्यक्तवान् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ यद्यद्भवनं यस्य यस्य गृहमित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ५० ॥ ५१ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ५२ ॥
 ॥ ५३ ॥ नवतितमं भुवनानंदं श्रणमति इत्यमिति ॥ ५४ ॥ शिवादासादिचतुर्गुरुकथाश्रवणादिफलमाह । शिवाया इत्यादि क्रमेण फलानि । यमनसभ
 लब्धापि भुवनानंदो गुरोः सर्व रहस्यकम् ॥ भक्तिमात्रं भुवने बीजे जजापाहर्निशं च तत् ॥ ४७ ॥ गच्छंस्तिष्ठन्त्वपन्नश्रज्जृम्भन्वपश्यन्सु
 स्वासुखे ॥ भुंजंश्चास्मानि संतुष्टस्त्याजैतज्जपं न सः ॥ ४८ ॥ इत्थं तद्वीजजपतः सिद्धवर्थातिविश्रुतः ॥ बभूव भुवनानंदः शरणागत
 कार्यकृत् ॥ ४९ ॥ यद्यद्भवनमायाति भुवनानंददेशिकः ॥ कलहाढ्याश्च तद्गृहे त्यक्त्वा कलहमादितः ॥ ५० ॥ मिथश्चानंदयुक्तास्ते
 बभूवुर्यस्य दर्शनात् ॥ आनंदयति सर्वाणि भुवनानि निजक्षणात् ॥ ५१ ॥ अतोसौ भुवनानंदः प्रख्यातः सर्वभूतलो ॥ कलहो यत्र यत्रासी
 न्मिथः संबंधिनां गृहे ॥ ५२ ॥ धनाद्यर्थं तत्र नीत्वा बहुप्रार्थनया जनाः ॥ पुण्ड्रुदेवबुद्ध्या तं वस्त्रालंकरणादिभिः ॥ ५३ ॥ इत्थं
 हि सिद्धो भुवनाभिनेदो महेश्वराख्याय ददौ रहस्यम् ॥ ततः परां सिद्धिमवाप चैनं गुरुं नताः स्मो नवतेः प्रपूरकम् ॥ ५४ ॥ शिवा
 दासादीनां प्रपठति चतुर्णां हि चरितं पुमान्सद्रत्नयाढ्योऽखिलमपि निशम्याक्षयफलम् ॥ शिवायां भक्त्याढ्योऽखिलजनमनस्तो
 षजनकोऽखिलाहुः खान्मुक्तः स भवति सदैवात्मगतधीः ॥ ५५ ॥ इति श्रीगुरुपरंचरित्रे पूर्वोद्धे शिवादासादिचतुर्गुरुवर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ महेश्वरानंदनाथः श्रीत्रिद्याचरितः सदा ॥ अभिज्ञोपासनादाढ्यात्तिसिद्धमंत्रो बभूव सः ॥
 ॥ १ ॥ ये ये प्रयोगास्तेषु मोहनस्तंभनादयः ॥ सिद्धास्ते चाखिलास्तस्य जाताः स्वोपासनाबलात् ॥ २ ॥ निर्घृणाः क्रूरकर्माणः
 परपीडाकरास्तु ये ॥ तांस्तान्त्रसिद्धिसामर्थ्योच्छास्त्यसावाभविस्तमः ॥ ३ ॥ ररक्ष भक्तान् भयतः सद्यः शरणागतान् ॥ किरातः
 काश्चिदुन्मत्तो गिरिदुर्गनिवासकृत् ॥ ४ ॥ धनुर्बाणधरः क्रूरः पांथवितापहारकः ॥ स्वक्रीयैर्बहुभिर्भुक्तो गत्वा ग्रामाननेकशः ॥ ५ ॥
 लागैः शिखारिणीवृत्तम् ॥ ५५ ॥ इति श्रीगुरुपरंचरित्रे पूर्वोद्धेऽर्थस्फूर्त्यभिधायां टीकायां त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥ चतुश्चत्वारिंशसर्गे चतुः
 सप्तति पद्यतः । महेश्वराभ्यः मोक्षा गुरवस्तत्कथानकैः ॥ ४४ ॥ महेश्वरानंदनाथ इति ॥ १ ॥ २ ॥ शास्ति शिक्षयति ॥ ३ ॥ तस्य दृष्टयासेनेन

शरणगतक्षकत्वं दर्शयितुं कथामाह किरात इति । सार्द्धत्रयणामन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ८ ॥
 ॥ ९ ॥ गुरुं श्रोत्रुः । ग्रामवासिन इत्यपकर्षः । स च महेशानन्दः । स्थेयं स्थातव्यम् । भवद्विरिति शेषः ॥ १० ॥ तर्हि न भविष्यतीत्युत्तरार्द्धे ॥ ११ ॥
 पौराणां तरसा हत्वा सर्ववित्तांशुकादिकम् ॥ स्त्रियश्च दूषयामास बह्वीयास्तत्पुरे स्थिताः ॥ ६ ॥ तत्तद्वाजभट्टैश्चापि न शक्यो जेतु
 मुद्धतः ॥ इत्थं स लुण्ठन् ग्रामान्वै दुर्जयः सबलैर्नृपैः ॥ ७ ॥ यथै तन्नगरं यत्र महेशानन्ददेशिकः ॥ श्रुत्वा तं दुष्टमायातं सर्वे तद्वाप्त
 वासिनः ॥ ८ ॥ भीताः स्त्रीबालसहिताः सर्वोपस्करसंग्रुताः ॥ मठं महेशानन्दस्य यद्युस्तद्वीर्येनैदिनः ॥ ९ ॥ गुरुं श्रोत्रुः किरातोत्रा
 गतः कुर्मैत्र किं वयम् ॥ स चाह मास्तुं भीतिवः सुखं स्थेयं मठे मम ॥ १० ॥ सस्त्रीबालैर्भवद्विस्तु श्रद्धा चेद्वचनेस्ति मे ॥ भवतां
 न किराताद्रीः क्रूरात्कालसमादपि ॥ ११ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ निशम्यैवं स्थितास्तत्र निर्भयाः पुरवासिनः ॥ गुरौ विश्वासयुक्ता
 स्तेऽपरा इव बृहस्पतौ ॥ १२ ॥ अथो ग्रामे प्रविष्टोसौ किरातः क्रूरदृक् खलः ॥ ददर्शोखिलसद्मानि पुंस्त्रीबालोज्ज्वतानि सः ॥ १३ ॥
 निरुद्धानि कपाटद्वैरनिरुद्धानि कानि चित् ॥ मध्योपस्करहीनानि स दृष्ट्वाऽचितयद्बुद्धि ॥ १४ ॥ गताः कुत्र जनाः सर्वे स्त्रीबा
 लोपस्करैः सह ॥ रक्षकाः स्थापिताः पूर्वं मया ग्रामसमन्ततः ॥ १५ ॥ न क्षमास्ते बहिर्गतुं मध्य एव कचिन्स्थिताः ॥ श्रीदेशिकेन्द्र
 उवाच ॥ इत्थं स चितयन् पश्यन् सदनन्यखिलानि च ॥ १६ ॥ मठं महेशानन्दस्य यथौ पौरजनान्कुलम् ॥ स्त्रीबालधनधान्या
 दयान्सर्वाञ्ज्जत्वा महामठे ॥ १७ ॥ स प्राहेदं समीचीनमेकत्राखिलसंस्थितिः ॥ हरिष्येहमनायासादेकदैवाखिलं धनम् ॥ १८ ॥
 इत्युक्त्वा स्वान्सुसंस्थाप्य मठबाह्ये समन्ततः ॥ बहुशस्त्रधरैः सार्द्धं प्रवेष्टुं मठमध्यतः ॥ १९ ॥ येतेऽथ स तदा पौराः कृत्वा तस्यारं
 ददम् ॥ महेशानन्दमित्याहुरनेनाद्य मठांततः ॥ २० ॥
 ॥ १२ ॥ पुरुषस्त्रीबालरहितानि ॥ १३ ॥ स किमतः ॥ १४ ॥ चित्तोमेवाह गता इति सार्द्धेन ॥ १५ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १६ ॥ स्त्रीत्या
 बुत्तरयुक् ॥ १७ ॥ १८ ॥ मध्यतः मध्ये ॥ १९ ॥ येते इति पूर्वान्वयि । येते यन्तं चकार । अरं कपाटम् । अनेन किरातेनेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ २० ॥

तीक्ष्णकुठारैः ॥ २१ ॥ पादुकामंत्रं तंत्रेषु श्रमिद्धम् । मुद्रां पादुकासुद्रां गुरुकृगलभ्याम् ॥ २२ ॥ ततः पादुकावंदनानंतरम् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ।
 मार्तण्डभैरवात् मार्तण्डभैरवमन्त्रेण ॥ २३ ॥ देवताप्रत्ययज्ञानी देवताकृतकार्यज्ञानवान् ॥ २४ ॥ सर्वतः सर्वेभ्यः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥
 प्रविश्यते कपाटं च भित्त्वा तीक्ष्णकुठारतः ॥ त्वत्परान्पाहि नः सर्वोन्कक्षाता त्वद्वेदो नः ॥ २९ ॥ दृष्ट्वा महेशानंदो यः तान्किरा
 ताद्वयान्वितान् ॥ श्रीगुरोः पादुकामंत्रं कृत्वा मुद्रां जजाप सः ॥ २२ ॥ ततो दुष्टान्महेशांश्च किरातास्तंभयन्नुषा ॥ वाचं तु नकुलेश्वर्या
 दशं मार्तण्डभैरवात् ॥ २३ ॥ वाराह्यांगानि सर्वाणि किरातानां बंध सः ॥ देवताप्रत्ययज्ञानी सर्वानाहाथ देशिकः ॥ २४ ॥ उद्धा
 टयतां कपाटानि सर्वतोऽद्य न भीस्तु वः ॥ स्तंभितेभ्यः किरातेभ्यो देवतामंत्रतो मया ॥ २५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ जना निशम्य
 विश्वस्ताः श्रीगुरोर्वाच उत्तमाः ॥ उद्धाटयामासुस्मी कपाटान्यखिलानि च ॥ २६ ॥ हृदि किंचिद्भयाब्ज्याश्च बहिर्नर्गत्य तन्मठात् ॥
 किरातान्ददृशुः सर्वास्थितान्पुत्तलिकोपमान् ॥ २७ ॥ भीतवत्तस्मिपे च गत्वा सम्भग् दृशाखिलान् ॥ वाग्दृक्करांश्चिचलनैर्ही
 नांस्तान्ददृशुर्जनाः ॥ २८ ॥ नमयंतो धनुः केचिज्ज्यायोगार्थं क्वचित्स्थिताः ॥ योजयंतश्च धनुषि बाणान्केचिन्स्थिताः परे ॥ २९ ॥
 तृणसक्तकराश्चान्ये वाणनिष्कासिनोद्यताः ॥ खड्गं विकोशं कुर्वतस्तिर्यक्कृतकराः परे ॥ ३० ॥ इत्थं चानेकशस्त्राब्ज्यास्तत्तत्प्रहणोद्य
 ताः ॥ स्थितास्तथैव कुब्जादौ चित्राणीव धरातले ॥ ३१ ॥ पौरास्तेथाभयाश्चक्रुः स्नानाशनमुखः क्रियाः ॥ अथ यामे गते
 किंचिदिनशेषे दयान्वितः ॥ ३२ ॥ वाचं मुरुगकिरातस्य मोचयामास देशिकः ॥ गत्वा समीपं ग्राहेत्यं स्तंभितांश्चिकरं तु तम् ॥ ३३ ॥
 महेशानंद उवाच ॥ किमर्थं त्वमिहायातः शस्त्रमृद्भिर्धुतोऽखिलैः ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ किरातो यः तमाहेत्यं मुक्तत्रागिनयान्वितः ॥ ३४ ॥
 तानेवाह त्रिभिः । नमयंत इत्यादिभिः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अथेत्याधुत्तरबद्धम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ नम्रतया । वचः ॥ ३४ ॥

अत्र ग्रामे ॥ ३५ ॥ ते कृपया निकेतनं स्वनिलयम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इत्थं दोषवान्यथपि तथापीत्युत्तरान्वयि ॥ ३८ ॥ सदृशी समीचीना ॥ ३९ ॥ अतः
तमवावस्यानेकजन्यकृतयापस्य ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । प्राप्तसद्वृद्धिम् ॥ ४६ ॥ शासनात् शिक्षा
किरात् उवाच ॥ अज्ञात्वा तव सामर्थ्यमहं पौरवनादिकम् ॥ हतुं समागतोऽस्म्यत्र मूषकोऽदिविले यथा ॥ ३६ ॥ त्वं समर्थोऽखिलं
कर्तुं स्तंभनान्मोचयाशु माम् ॥ स्वयैयुतस्ततो यास्ये कृपया ते निकेतनम् ॥ ३६ ॥ कर्मन्थं न करिष्येहं परपीडाकरं पुनः ॥
क्षमस्व मम दोर्जन्यं क्षमाशीला हि साधवः ॥ ३७ ॥ परवित्तापहारी च परदाराभिवृषकः ॥ इत्थं चानेकपापाब्जस्तथाप्यद्य पुरा
तनैः ॥ ३८ ॥ पुण्यैर्जनमसहस्रोत्पैर्जातं त्वत्पाददर्शनम् ॥ शिक्षा च सदृशी जाता मम पापापहारीणि ॥ ३९ ॥ यथान्ततमो
नाशो भवेद्वैकोदयाद्भुतम् ॥ ममानंतं भवाघस्य नाशस्त्वदर्शनात्तथा ॥ ४० ॥ विष्णवादिदर्शनात्साक्षादर्थकामान्वितं मनः ॥ सनां
दर्शनतः सद्यो निष्कामं तद्भवेद्भुवम् ॥ ४१ ॥ अतो देवात्परः साधुर्देवः कर्मफलप्रदः ॥ साधुस्तु कर्मसंहर्ता कथं साम्यं तयो
र्भवेत् ॥ ४२ ॥ कष्टसाध्याच्च यज्ञादिकर्मणोलपसुखागमः ॥ नैष्कर्म्यादक्षयं सौख्यं तस्मात्साधुसमागमात् ॥ ४३ ॥ अतो जन्म
वतामाहुर्दुर्लभं सत्समागमम् ॥ येन धीर्विमला जाता सद्यो मे दुर्धियोप्यहो ॥ ४४ ॥ न तथानेकतीर्थेषु स्नानैः कृच्छ्रशतैरपि ॥
नातः परमथाकक्षि किञ्चित्साधुसमागमात् ॥ ४५ ॥ भवेन्मवेपि मे भूयात्सतां संगः सदैव हि ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ ज्ञात्वा महेशा
नंदेय किरातं चात्तसद्वियम् ॥ ४६ ॥ स्वकृताच्छासनात्सद्यो मोचयामास बंधनात् ॥ किराताश्चाखिलाश्चैवं त्यक्त्वा चोरधियं
तदा ॥ ४७ ॥ नत्वा महेशानंदं च सद्वियः स्वगृहान्ययुः ॥ साधवस्तेखिलाश्चासन्सुधियः साधुशासनात् ॥ ४८ ॥ पौराः स्वस्वगृहा
न्यान्नाः स्त्रीबालोपस्कैर्युदा ॥ साधूनां शासनं चापि सर्वोद्योगहरं खलु ॥ ४९ ॥ शास्ताऽसतां चात्मविकासकर्ता यत्कृत्यं बकाया
खिलमाह तत्त्वम् ॥ सिद्धिं ययौ यस्तिमिमं नताः स्मश्चैकाधिकाया नवतेः प्रपूरकम् ॥ ५० ॥
रूपात् । एवमित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ४७ ॥ साधुशासनात् साधुकृतशिक्षणेन ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ एकनवतितमं महेश्वरानंदं ग्रणमिति शास्तेति ॥ ५० ॥

मृतमर्त्यं वर्तमानं भविष्यं च वेत्तीति ॥ ५१ ॥ ये ज्येष्ठकानन्दम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ द्विनवतितमं ज्येष्ठकानन्दं प्रणमति । त्रिकालविदिति ।
 सर्वं मन्त्राहस्यम् । द्विनवतितमम् ॥ ५५ ॥ जयगुप्तेत्यादिषाड्विद्वयेऽस्यान्वयः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथासीज्ज्ञानचक्षुष्मालम्ब्यबकानन्ददेशिकः ॥ स देवात्मानुसंधानाद्भूतप्रस्तुतभाविवित् ॥ ५९ ॥ पप्रच्छुर्यं समा
 गत्य महतोपि नृपादयः ॥ भूतं स्वपूर्वजादीनां दूरस्थसुहृदां तथा ॥ ६० ॥ वर्तमानं भविष्यं च ह्यपुत्रधनलाभदम् ॥ सर्वं संकथयन्त्येष
 तथ्यमेव त्रिकालजम् ॥ ६१ ॥ इत्थं त्रीण्यंबकान्यस्य त्रिकालज्ञानदानि च ॥ अतल्लम्बकमित्याहुस्तं ब्रह्ममपि साधवः ॥ ६२ ॥ त्रि
 कालविज्यंबकसंज्ञकोपि निधाय सर्वं जयगुप्तसंज्ञे ॥ ययौ परां सिद्धिममुं नताः स्मो द्वाभ्यां युताया नवतेः प्रभूरकम् ॥ ६३ ॥ जयगु
 प्तानन्दनाथो विष्णुभक्तिपरायणः ॥ सर्वत्र व्यापकं विष्णुं पश्यंस्तत्पूजेने रतः ॥ ६४ ॥ सद्ब्रह्मविष्णुनामानि गृणन्नेमपरिहृतः ॥ विष्णुक्षे
 त्राणि यावन्नि धरायां तानि यत्नतः ॥ ६५ ॥ गत्वा चकार पूजादि तत्तन्मूर्तेः सुभक्तितः ॥ स चैकदाऽखिलैः शिष्यैरन्यैश्चापि युतो ययौ ॥
 ॥ ६६ ॥ नारायणं द्रष्टुकामः ख्यातं बदरिकाश्रमम् ॥ हिमाद्रिदुर्गमो मार्गो यात्रिणः शिष्यसंस्थिताः ॥ ६७ ॥ ब्रजंति यस्मिन्स्तत्र
 तैरञ्जुभिः कर्षिताः सदा ॥ शिष्यस्यो जयगुप्ताख्यो ब्रजंस्तत्रापतस्त्वधः ॥ ६८ ॥ अगाधेऽलकनंदायाः प्रवाहे शब्दधरिते ॥ पतं
 श्चापि जगादोच्चैर्विष्णोर्नामानि भक्तितः ॥ ६९ ॥ जय केशव विश्वात्मजय नारायणाच्युत ॥ जय लक्ष्मीपतेऽनंत जय गोविंद
 गोपते ॥ ७० ॥ जयपूत्राणि नामानि गृह्णतोऽस्यावने तदा ॥ विष्णुः समेषयामास पार्षदप्रवरं जयम् ॥ ७१ ॥
 ॥ ७२ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । यस्मिन्मार्गे तत्रत्यैः आश्रमस्थैः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ अस्य जयगुप्तस्यावने रक्षणे विषये जयं जयनामानम् ॥ ७६ ॥

१ शिष्यं श्रमयते पुरेण वोढुमिति शिष्यम् । मार्जारादियात्या यत्र सर्वगृहेषु दय्यादि स्थाप्यते तदित्यर्थः ।

तत अलकनंदायाः सर्वेषां सहगंतृणां मध्ये अग्रे प्रथमम् ॥ ६४ ॥ तस्य जयगुप्तस्य । कृच्छृतः कहेन । ततोऽलकनंदातः ॥ ६५ ॥ स्वति
 मनसि ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ यदोच्चारितानि तदा जयः प्रेषित इत्यन्वयः ॥ ६८ ॥ श्रीवत्सकौस्तुभचिह्नारहितः ॥ ६९ ॥ तस्मात्पतनात् ॥ ७० ॥
 ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ त्रिनवतिमं जयगुप्तानंदं प्रणमति एवंभाव इति । आद्यम् आदितः आगतं पूर्णाभिषेकादि ॥ ७३ ॥ महेशादियुक्त्रयक
 पतंतं तु गृहीत्वाथ निष्कास्य स तदा जयः ॥ प्रापयामास सर्वेषामग्रे नारायणातिकम् ॥ ६४ ॥ न विदुस्तस्य शिष्यास्तु ते सर्वे
 कृच्छतस्ततः ॥ यथुर्नारायणस्थानं ददृशुस्तत्र देशिकम् ॥ ६५ ॥ विस्मितास्तेऽखिलाः स्वति अगाधे पतितस्त्वयम् ॥ प्रवाहेऽलकनंदायाः
 कथमत्रागतोऽधुना ॥ ६६ ॥ पप्रच्छुस्तं नताः सर्वे कथमस्माकमग्रतः ॥ आगतः पतितो यस्त्वमगाधे दुर्गे स्थले ॥ ६७ ॥ स चाथाह
 यदाहं तु पतितो निर्गमे स्थले ॥ नामानि श्रीहरेरुच्चैरितानि मया तदा ॥ ६८ ॥ विष्णुना प्रेषितः साक्षाज्जयः पार्षदस्तमः ॥ यथा
 विष्णुस्तथैवासौ श्रीवत्सांकविवर्जितः ॥ ६९ ॥ स मां तस्मात्समुद्धृत्याऽत्रैव नारायणांतिके ॥ प्रापयित्वा पश्यनो मेतर्धानं स गतो
 ऽधुना ॥ ७० ॥ निशम्य निखिलास्तुष्टा जयगुप्तेति तं जगुः ॥ कृत्वा यात्रां ततः प्रातः स्वपुरं देशिकस्तदा ॥ ७१ ॥ विष्णोः पार्षद
 मुख्येन जयेनाद्धाभिरक्षितः ॥ हेतुना तेन संग्रप्तो जयगुप्ताभिधां पराम् ॥ ७२ ॥ एवंप्रभावो जयगुप्तसंज्ञः सदाशिवायाह रहस्यमाद्यम् ॥
 ययौ ततः सिद्धिममुं त्रिनन्दसंख्यातिमं तं गुरुमानताः स्मः ॥ ७३ ॥ यः कथामिह पठेच्च महेशाद्वाशृणोत्यघदरां त्रिगुरूणाम् ॥ चोततः
 खलु भवेद्भूतभीतिहानं दृक् सुखयुक्तोऽखिलमार्गे ॥ ७४ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धे महेशादियुक्त्रयकथावर्णनं नाम चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥ १ ॥
 थाश्रवणादिफलमाह य इति । क्रमेण फलानि । चोत इति ॥ ७४ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धेऽर्थस्फूर्त्यभिधायां टीकायां चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥ १ ॥
 सप्तत्या पद्यतः पंचचत्वारिंशे सदाशिवात् । चत्वारो देशिकाः प्रोक्तास्तत्रापकथानकैः ॥ ४५ ॥ सदाशिवानंदनाथ इति । त्रीणि तत्त्वानि दृश्यादृश्यानि
 पंतृरूपाणि शोधयन् कल्पितत्वेन पश्यन् । तुरीयसंज्ञके शिवतत्त्वे आनंदयुक्तः परशिवांनंदवानित्यर्थः “ शिवमद्वैतं चतुर्थं मन्यते ” इति श्रुतेः ॥ १ ॥

मोक्षेच्छावाद्भिः प्रथमं महादादित्वसमुदायो ज्ञातव्यः । द्वितीया प्राकृतिः कारणरूपा । तृतीयः पुरुषो नियंता तथा ज्ञेयः ॥ २ ॥ तुरीयपदार्थमाह । यदिती ।
भयात् देहाधनार्थात् । “ द्वितीयाद्वै भयं भवति ” इति श्रुतेः । आद्वितीयपरशिशिचित्तनेन सुखदुःखरहित इत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ चतुर्नवतितमं सदाशिव

ज्ञेयो मुमुक्षुभिस्तत्त्वसंघः प्रथमतोऽखिलः ॥ द्वितीया प्रकृतिज्ञेया तृतीयः पुरुषस्तथा ॥ २ ॥ यन्निर्गुणमनंतं च ब्रह्माखं
डसुखं शिवम् ॥ तुरीयं तत्तु विज्ञेयं यज्ज्ञात्वा मुच्यते भयात् ॥ ३ ॥ ज्ञाते तस्मिञ्छिवे तत्त्वे ज्ञातव्यं नावशिष्यते ॥
तज्ज्ञानानंदवान्नित्यं सोतः प्रोक्तः सदाशिवः ॥ ४ ॥ सदाशिवानंदगुरुः प्रसिद्धः श्वेताचारायाह परं रहस्यम् ॥ सिद्धिं परां प्राप ततो
ब्धिनंदप्रपूर्कं तं गुरुमातनताः स्मः ॥ ५ ॥ श्वेतांबरः पूर्वमासीद्ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ नर्मदाया उदग्भागो दूरं क्रोशत्रये स्थितः ॥
॥ ६ ॥ तिष्ठेच्छब्धा गुरोः सर्वं चक्रे पूजाक्रमं ह्ययम् ॥ अभिनोपासनादब्यादात्मानुभवमंजसा ॥ ७ ॥ लब्ध्वाथ प्रियशिष्याय मनू
न्यूजाक्रमं तथा ॥ ददावसंगो देहादौ यतिवर्यो बभूव सः ॥ ८ ॥ दीक्षां परमहंसार्यां बिभ्रंश्चात्मविदां वरः ॥ देहातीतमतिमौनी
भाषते न हि केनचित् ॥ ९ ॥ धत्ते काषायवासांसि कदाचित्तु दिगंबरः ॥ विप्राऽत्राशी कदाचित्तु सर्ववर्णशिनं क्वचित् ॥ १० ॥
विश्वमात्मानि संपश्यंश्चात्मानं विश्वसंस्थितम् ॥ चचारानंदयुक्तोऽसौ बालेनमत्तपिशाचवत् ॥ ११ ॥ तस्यासन्बहवः शिष्याः सं
भ्यग् भक्तिपरायणाः ॥ सर्वे गुरोः प्रभावज्ञाः पश्यन्तो देवद्वरुम् ॥ १२ ॥ केनचिच्छिष्यवर्येण नीतः स्वद्वहमंजसा ॥ पूजितः परया
भक्त्या यतिवर्यो दिगंबरः ॥ १३ ॥ स्नापयित्वा तमुष्णाभिराद्रिभ्यंगपूजकम् ॥ परिधानं कारयित्वांशुकं श्वेतं महाहकम् ॥ १४ ॥
शुभ्रं कंबुकमुष्णीषमुत्तरीयं तथापरम् ॥ समर्प्य गंधपुष्पाद्यैः पूजयित्वा च भक्तितः ॥ १५ ॥

नंदगुरुं प्रणमति । सदाशिवे ॥ ५ ॥ ६ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ विश्वम् आत्मनि व्यतिरेकेणात्मानं विश्वस्मिन्नन्वयेन
संपश्यन् ॥ ११ ॥ १२ ॥ शिष्येण केनचित्पूजित इति संबंधः ॥ १३ ॥ स्नापयित्वेत्यादि । सार्द्धदेयानन्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥

उत्तराहमुत्तराच्यि ॥ १६ ॥ १७ ॥ पाण्डुरत्नमाहुः । सकंचुकमिति ॥ १९ ॥ उत्पथे परधर्म ॥ २० ॥ अस्य श्वेतावरस्य । अयं यथाचरणरूपः ॥ भोजयित्वोत्तमन्नेन ददौ तांबूलचर्वणम् ॥ स्वतंत्रोऽथ गुरुस्तस्मादुत्थाय नगरेऽविलो ॥ १६ ॥ बभ्राम श्वेतवस्त्राढ्यस्तांबूलांकितसन्मुखः ॥ दृष्ट्वा तं जहसुः सर्वे निनिंदुश्च दुरुक्ताभिः ॥ १७ ॥ जना ऊचुः ॥ यतिर्भूत्वापि धत्तेऽग्रमंशुकानि गृहस्थवत् ॥ यतिना यान्यधार्याणि पश्यतां पापदानि च ॥ १८ ॥ सकंचुकं यतिं दृष्ट्वा सचैल स्नानमाचरेत् ॥ इत्यादिका हि बहवः संति मन्त्रादिकोक्तयः ॥ १९ ॥ न योग्येयं किलास्माभिर्द्रष्टुमप्युत्पथस्थितः ॥ नित्यं दृक्पथगोऽस्माकं कथं कार्यं वताधुना ॥ २० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इति निंदां जनाश्चकुर प्रभावविदोऽस्य तु ॥ गत्वोच्चुर्नृपातिं केचिदन्यायोऽयमिति स्फुटम् ॥ २१ ॥ राज्ञा निवार्यतामित्यमुत्पथस्थस्तु यत्नतः ॥ यो यतिश्चापि कुरुते ह्यधार्याशुकधारणम् ॥ २२ ॥ द्रष्टुं न योग्यः सोऽस्माभिर्नित्यं दृक्पथमस्तु नः ॥ वयं तद्द्वारणेऽशक्तास्तच्छिष्या हि धनान्विताः ॥ २३ ॥ अतस्तद्द्वारणं कार्यं त्वया राजन्यथा पुनः ॥ तद्दर्शनं स्यान्नास्माकं श्रेयोहानिर्यतो भवेत् ॥ २४ ॥ इत्थं पौरवचः श्रुत्वा राजा क्रोधसमन्वितः ॥ यत्तेः शिष्यान् समाहूय तानेतानाह भर्त्सयन् ॥ २५ ॥ नृप उवाच ॥ गुरुः कथं हि भवता मनाचाररतः सदा ॥ अर्धार्थं धार्यते वस्त्रमभर्यं भक्ष्यतेऽधुना ॥ २६ ॥ दर्शनाहो न पौराणमतः शीघ्रं पुराद्बहिः ॥ यथा यास्यति शुष्माभिस्तथा गत्वा स चोच्यताम् ॥ २७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इति राज्ञो वचः श्रुत्वा गत्वा शिष्याः स्वसद्वृत्तम् ॥ प्रोचुः प्रांजलयः सर्वे प्रणम्य च मुहुर्मुहुः ॥ २८ ॥ भगवन् ग्रामगाः सर्वे निंदति त्वां जनाः सदा ॥ अतस्तद्वृत्तपथे स्थेयं न क्षणं च त्वयात्र हि ॥ २९ ॥ इति शिष्यवचः श्रुत्वा गुरुः शीघ्रं तदैव हि ॥ ययौ तन्नगरादूर्ध्वं क्रोशत्रयमसौ यतिः ॥ ३० ॥ नर्मदायास्तटे तत्र चैकाकी विचरन्तुस्वी ॥ न खिन्नः पौरदुर्वैयः सदात्मानंदं संप्लुतः ॥ ३१ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ यतोऽस्माकं पुण्यनाशस्ततस्तस्य दर्शनं पुनः यथा न भविष्यति तथा त्वया कार्यमित्यन्वयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ अमुना युष्मद्गुरुणा ॥ २६ ॥ पौराणां कर्तारि षष्ठी पौरैः ॥ २७ ॥ अत्र नगरे ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

स्थाने स्वस्वगृहे ह्यग्निमोहवशंगताः । स्त्रीपुत्रादीनां मोहनाकर्षिताः ॥ ३२ ॥ कश्चित्प्रियशिष्यः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ स्वयं च तदन्नमित्युत्तरान्वयि ॥ ३५ ॥ तेन मरुणा महान् प्रसिद्धो जातः ॥ ३६ ॥ नर्मदोत्तरतते पूर्वाद्धं पूर्वान्वयि ॥ ३७ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ३८ ॥ तत्र नर्मदातीरे ॥ ३९ ॥ ४० ॥ गुरुतोषिणे गुरोस्तो

शिष्याः सर्वेऽथ नगराद्गतं ज्ञात्वा निजं गुरुम् ॥ खिन्नचित्ताः स्थिताः स्थाने रुपादिमोहवशंगताः ॥ ३२ ॥ तदैकः प्रियशिष्यस्तु स्त्रीपुत्रधनगोहजम् ॥ मोहपाशं विनिर्भिद्य तीव्रभक्त्या गुरुं ययौ ॥ ३३ ॥ नर्मदायास्तटे कृत्वाऽत्थल्पां तृणमयीं कुटीम् ॥ स्थापयित्वा गुरुं तस्यां सेवां चक्रेऽखिलां स्वयम् ॥ ३४ ॥ खेटेखेटे धान्यपिष्टं याचित्वा च प्रयत्नतः ॥ पक्त्वागोरेषु गुरवे ददौ भक्त्या स्वयं च तत् ॥ ३५ ॥ तेनाज्ञप्तस्तु बुभुजे सदा सेवापरायणः ॥ ख्यातः श्वेताविरानन्दः पृथ्व्यां जातस्ततो महान् ॥ ३६ ॥ सच्छिष्येण युतस्तिष्ठन्नर्मदोदकतटस्थले ॥ सदा सेवारतः शिष्यो न सस्मार स्त्रियं सुतान् ॥ ३७ ॥ सेवयाऽव्यभिचारिण्या तोषयामास सद्गुरुम् ॥ संतुष्टेऽथ गुरौ सर्वदेवरूपिणि सेवया ॥ ३८ ॥ संतुष्टाश्चाखिलास्तस्य देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ तत्रैकदा ययुः सर्वे निशीथेऽथ दिवौकसः ॥ ३९ ॥ शिष्यं प्रोचुर्वयं तुष्टास्त्वत्सेवातिशयाद्गुरौ ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते यस्ते मनसि वर्तते ॥ ४० ॥ दुर्लभं चापि दास्यामो नोदयं गुरुतोषिणे ॥ गुरुभक्तस्य वाङ्छामो वयं दास्यं सदाखिलाः ॥ ४१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ निशम्य देवतावाक्यं शिष्यस्तानाह सांजलिः ॥ शिष्य उवाच ॥ गुरुसेवां विना नान्यद्भक्ते मम चेत्तसि ॥ ४२ ॥ तस्माद्येन गुणैः सेवा स्यात्सांगा यत्प्रदीयताम् ॥ इति शिष्यवचः श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा दिवौकसः ॥ ४३ ॥ अंतर्धानं ययुः सर्वे गुरुभक्तिं समीक्ष्य ताम् ॥ प्रातश्चाथ ययुस्तत्र धनिनो मार्गतेजसा ॥ ४४ ॥

वणशीलाय । तोष आनन्दः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ येन धनार्थेभ्यर्च्येण । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४३ ॥ सर्वे देवाः । मार्गतो मार्गेण । गाभिन इति शेषः ॥ ४४ ॥

प्रोचुः धनवन्त इति पूर्वोनुवृत्तिः । यतस्तेजस्वी ॥ ४५ ॥ निश्चयेनेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ददुरित्यनुवृत्तिः ॥ ४९ ॥
 ॥ ५० ॥ तं शिष्यम् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ५१ ॥ निश्चकं यथास्याचक्षा ॥ ५२ ॥ तुष्ट इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ५३ ॥ तदिदं शब्दै शिष्यवाचिनो ।
 दृष्ट्वा श्वेतांबरं सिद्धं शिष्यं चाखण्डसेविनम् ॥ मिथः प्रोचुर्यं साक्षादेवस्तेजोऽधिको यतः ॥ ४६ ॥ शिष्योऽपि देववत्सेवां कुरुतेऽस्य ततो
 वयम् ॥ सेवां कुर्मो यथाशक्ति निश्चयेनेति तेखिलाः ॥ ४६ ॥ प्राकारं शिल्पकारैस्ते चकुरत्यंतविस्तृतम् ॥ चतुर्दिक्षु पृथक् शालाः
 केचिच्चक्रुः सुशोभनाः ॥ ४७ ॥ केचिद्धनानि धान्यानि तत्रानीय ददुः स्वयम् ॥ गाः केचिन्महिषीः केचिदासान्दासीः परे जनाः ॥
 ४८ ॥ भंडानि धातुजान्यन्ये द्रव्याणि सुरभीणि च ॥ वासांस्यस्तरणान्यन्ये मंचाढ्योपस्कराणि च ॥ ४९ ॥ गुरुष्वेवोपयो
 गुरोः सेवासाधनेषु यद्यष्टयुतं द्विजोत्तम ॥ ५० ॥ पुनोत्थाय ते देवास्तमूचुः प्रांजलिस्थिताः ॥
 तवामरान् ॥ ५२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्यमेत्य सदा देवास्तं प्रोचुः सेवका इव ॥ सर्वश्च गुरुभक्तस्य दासान्विद्धि
 रान् ॥ ५३ ॥ सर्वमंत्रमयी दीक्षां ददौ तस्मै विधानतः ॥ देवदासमुखं चेति नामाप्यस्य चकार सः ॥ ५४ ॥ अथ श्वेतांबरानंद
 स्त्वासीद्यन्नगरे पुरा ॥ तत्रत्यो नृपतिः श्रुत्वा सिद्धिं तस्य यतोः पराम् ॥ ५५ ॥ स्वर्गस्था यस्य शिष्यस्य दासाः सर्वेऽमरा इति ॥
 पश्चात्तापेन संतप्तश्चात्मानमतिगर्हयन् ॥ ५६ ॥ आत्मन्याह ततश्चेत्थं दुर्गासेनो नृपोत्तमः ॥ जनवाक्यैर्मया व्यर्थं निदिनोभौ
 यतीश्वरः ॥ ५७ ॥ अज्ञात्वा तस्य सामर्थ्यं कस्तुरीवाज्ञवाक्यतः ॥ बहुधैवं नृपः प्रोक्त्वा स्वसुताय तदाऽखिलम् ॥ ५८ ॥
 ॥ ५४ ॥ तत्रत्यस्तन्नगरस्थः । अमरा दासा इति सिद्धिं श्रुत्वा आत्मनि मनसि आहेत्यन्वयः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि । उत्तरार्द्धं

मुत्तरान्वयि ॥ ५८ ॥ अथेत्यादेः प्राहेति क्रियान्वयः ॥ ६० ॥ अत्र मन्त्रिरस्कारे । यतः कारणादात्मनः अंशरूपेण उत्पन्ना इत्युत्तरान्वयि ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ श्रुत्वेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ राजा क्षत्रियोऽपि सन् सिद्धैर्दत्तः ॥ ६६ ॥ पंचनवतितमं श्वेतांबरानंदं प्रणमति

दत्त्वा राज्यं ययौ तत्र यत्र श्वेतांबरोऽवसत् ॥ ननाम दंडवद्भूमौ तं यातं लज्जितो नृपः ॥ ६७ ॥ उत्थाय प्रांजलिः स्थित्वा नोवाचायो मुखोऽप्यपि ॥ अथ ज्ञात्वाऽस्य हृदयं योगी श्वेतांबरः स्वयम् ॥ ६८ ॥ दयालुर्नृपतिं ग्राह स्तुतिर्निंदासमांतरः ॥ राजन्नात्रापरा घस्ते यतश्चात्माशंसंभवाः ॥ ६९ ॥ वयं सर्वेऽपि कः कस्य निंदकः स्तावकोऽत्र हि ॥ समुद्रस्य यथा मंग मित्यः समर्दयंति च ॥ ७० ॥ तत्र कस्यापराधस्तु कृतः केनेति चोच्यताम् ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्यादिबहुशः प्रोक्ता देवदासमथाब्रवीत् ॥ ६३ ॥ वत्सानुग्रहमस्मिन्स्त्वं कुरुष्व शरणागते ॥ निशम्य देवदासोऽपि राज्ञे देशिकशासनात् ॥ ६४ ॥ सर्वमंत्रमयी दीक्षां ददौ तस्मै विधानतः ॥ ज्ञानं क्रमेण योगं च ददौ सर्वं कृपान्वितः ॥ ६५ ॥ दुर्गासिनोखिलं प्राप्य सिद्धवर्यो बभूव सः ॥ राजापि वंदितः सिद्धे गुरुवर्यकृपाबलात् ॥ ६६ ॥ श्वेतांबरोऽभूदिति सिद्धवर्यो यच्छिष्यदासास्त्वखिलाः सुराश्च ॥ तं सिद्धवर्यं वयमानताः स्मः पञ्चाधिका या नवतेस्तु पूरकम् ॥ ६७ ॥ यो देवदासो गुरुभक्तवर्यो देवांश्च चक्रे गुरुभक्तिदार्ढ्यात् ॥ दासान्वयं षण्णवतेस्तु पूरकं सर्वज्ञमेनं गुरु मानताः स्मः ॥ ६८ ॥ त्यक्तेन्द्रतुल्यं निजराज्यमंतर्वराग्रयुक्तः शरणं ययौ यः ॥ सप्ताधिकाया नवतेः प्रपूरकं दुर्गाग्रसेनं गुरु मानताः स्मः ॥ ६९ ॥ सकलं चतुर्गुहणां सदाशिवान्याच्छृणोति सचरितम् ॥ प्रपठेद्वा पापौघान्मुक्तो यास्यत्यखंडसुखधाम ॥ ७० ॥ इति श्रीगुरुपरपराचारित्रे पूर्वाद्धे सदाशिवोदितचतुर्गुहर्णनं नाम पंचचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४५ ॥

श्वेतांबर इति ॥ ६७ ॥ षण्णवतितमं देवदासानंदं प्रणमति य इति ॥ ६८ ॥ सप्तनवतितमं दुर्गासेनानंदं प्रणमति त्यजेति ॥ ६९ ॥ सदाशिवानंदोदितचतुर्गुहर्णां चरित्रश्रवणादिफलमाह सकलमिति । गीतिः ॥ ७० ॥ इति श्रीगुरुपरपराचारित्रे पूर्वोद्धेस्फूर्तभिक्षायां दीकायां पंचचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४५ ॥

षट्चत्वारिंशत्तद्वैः पाणिनिः सुवित । सिद्धः कपिलरुद्रश्च निश्चयशङ्कुकः स्मृतः ॥ ४६ ॥ पाणिन्यानन्देति ॥ १ ॥ य इति । साद्धान्वयः । शब्दशास्त्रं सूत्राणाम् अष्टाध्यायीरथानाम् ॥ २ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । असौ पाणिनिः ॥ ३ ॥ श्रुतिः वेदान् शास्त्राणि न्यायादीनि वेदांगानि शिक्षादीनि ॥ ४ ॥ साधनेत्युत्तरान्वयि ॥ ५ ॥ तत् साधनम् एतत् कात्यायनम् ॥ ६ ॥ मंत्रात् मंत्रेण । तद्व्यासो मंत्रालभः । सः गुरुः । मयेति शेषः ॥ ७ ॥ सर्वत्ररहस्य

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ पाणिन्यानन्दनामासौ सर्वशास्त्रविशारदः ॥ दुर्गासेनस्य यः शिष्यः शब्दशास्त्रविशेषवित् ॥ १ ॥ यः शब्दशास्त्रम् त्राणां कर्ता भूत्पाणिनिर्मुनिः ॥ स एव स्वीयसूत्राणां सम्यगर्थं प्रकाशितुम् ॥ २ ॥ अवतीर्णो धरापृष्ठे ज्ञात्वाऽज्ञानं सकलान् द्विजान् ॥ कस्यचिद्विजसुख्यस्य पुत्रोऽसौ पंचहायनः ॥ ३ ॥ पित्रोपनीतः प्रापाथ सङ्गदुष्काराच्छ्रुतः ॥ तथा शास्त्राणि सर्वाणि वेदांगानि च कृत्स्नशः ॥ ४ ॥ लब्ध्वापि सम्यग् लोकोस्मिन्न प्रकाशो यदाभवत् ॥ चिंतयामास चित्तेऽसौ साधनेनाथ केन मे ॥ ५ ॥ लोके स्यादतुला कीर्तिरिति पृच्छामि कं पुनः ॥ देवतायाः प्रसादेन कार्यं चैतद्भविष्यति ॥ ६ ॥ स च तद्देवतामंत्रात्तच्छाभस्तु गुरोर्भवेत् ॥ तस्मात्स एव द्रष्टव्यो मंत्रविद्देवताचक्रः ॥ ७ ॥ इत्थं संचित्य चित्तेऽसौ शोधयामास भूतलम् ॥ सर्वमंत्ररहस्यज्ञः पृच्छन् कोस्तीति सर्वतः ॥ ८ ॥ दुर्गासेनमठं प्राप्तः कस्यचिद्वचनात्तु सः ॥ ददर्श मंत्रवेत्तारं पूजयंतं तु देवताम् ॥ ९ ॥ आसमानं तपःकांत्या साक्षात्सूर्यमिवापरम् ॥ ते दृष्ट्वा पाणिनिः प्रीतश्चित्ते कांत्यायमुज्ज्वलः ॥ १० ॥ श्रीदेव्याश्च प्रसादेन युक्तोऽसौ भाति मे हृदि ॥ प्रार्थनीयोऽयमेवाद्य महा मंत्रोपदेशने ॥ ११ ॥ नानेन सहशस्त्वन्यो मया दृष्टो धरातले ॥ इति संचित्य मनसा दुर्गासेनं ननाम सः ॥ १२ ॥ प्रार्थयामास दीक्षार्थमशेषमनुवेदिनम् ॥ दयायुक्तो गुरुर्ज्ञात्वा पाणिनिं चाधिकारिणम् ॥ १३ ॥

वित् कः पुरुषोस्तीति सर्वतः सर्वान्पृच्छन् दुर्गासेनमठं प्राप्त इति द्वयोरन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ चित्ते मनसि प्रीतः । कांत्याऽयमुज्ज्वल इत्युत्तरान्वयि ॥ १० ॥ महामंत्राणामुपदेशने उपदेशविषये मया प्रार्थनीय इत्यर्थः ॥ ११ ॥ अनेन गुह्या ॥ १२ ॥ मंत्राणां दीक्षार्थमुपदेशार्थम् । दयायुक्तेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ असौ पाणिनिः पूर्वसूत्रतः प्राचीनसूत्रैः ॥ १५ ॥ अयं पाणिनिरेवावतीर्णः ततोऽस्य पाणिन्यानन्द इति नाम बुधाः चक्रुः तथा गुरुश्च चक्रे ॥ १६ ॥
अष्टनवतितमं पाणिन्यानन्दं प्रणमति य इति । कपिलरुद्रं प्रति रहस्यं मंत्रजातमुक्त्वा सिद्धिं ययौ तं नताः स्मः ॥ १७ ॥ स्वकीयसिद्धिप्रापकाः बभूवुरित्यु

महामंत्रानन्दौ सर्वास्तस्मै दीक्षाविधानतः ॥ ज्ञानयोगौ क्रमेणथ लब्ध्वा सर्वं रहस्यक्रमम् ॥ १४ ॥ बभूव सिद्धवयोऽसौ देवतोपासना
बलात् ॥ चक्रे व्याकरणं शास्त्रं प्रसिद्धं पूर्वसूत्रतः ॥ १५ ॥ साक्षात्पाणिनिरेवायमवतीर्णो धरातले ॥ पाणिन्यानन्दनामास्य गुरुश्चक्रे
बुधास्तथा ॥ १६ ॥ यः शब्दशास्त्राखिलतत्त्ववेत्ता रहस्यमुक्त्वा कपिलाद्यरुद्रम् ॥ सिद्धिं ययौ पाणिनिमानताः स्मो गजाङ्घ्रिं
ख्यापरिरूपकं गुरुम् ॥ १७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ आसीत्कपिलरुद्राख्यः सिद्धवयोऽतिविश्रुतः ॥ यस्याणिमाद्याः सकलाः सिद्धयः
स्वस्वसिद्धिदाः ॥ १८ ॥ मनसापि महद्भिर्नैकैर्न स्मर्यते क्वचित् ॥ स्मृतिमात्रेण तत्कर्म चक्रे कपिलरुद्रकः ॥ १९ ॥ वंहंत्यस्य
जनाः सर्वे भयं सिद्धिसमुद्भवम् ॥ यः क्रुद्धः स्तंभयत्याशु प्रवाहं सरितामपि ॥ २० ॥ इत्थं सिद्धिप्रभावोऽसौ प्रसिद्धः सर्वभूतले ॥
अवसन्नमर्मातीरे शिष्यसंघसमावृत्तः ॥ २१ ॥ सर्वमंत्ररहस्यज्ञः सर्वसाधनतत्त्ववित् ॥ अभिज्ञोपासको देव्याः परंबिवीजसोज्ज्वलन् ॥
॥ २२ ॥ यथा कपिलरुद्रेति ख्यातं नामास्य भूतले ॥ तथैव चरितं तस्य शृणुष्वानघ सिद्धिजम् ॥ २३ ॥ कदाचिद्दार्ष्टिके काले
मासि भाद्रपदाभिधे ॥ कपिलाख्यः पर्वकालो ययौ बह्वर्णदुर्लभः ॥ २४ ॥ भाद्रे मास्यसिते पक्षे रोहिणीभौमसंयुते ॥ व्यतीपाता
न्विता षष्ठी सा बुधैः कपिला स्मृता ॥ २५ ॥ इत्थं सुदुर्लभं योगं ज्ञात्वा श्रद्धालवो जनाः ॥ क्षेत्रराजं प्रयागाख्यं कोटिशः प्रययुर्मु
दा ॥ २६ ॥ ययौ कपिलरुद्रश्च सर्वातिवासिभिर्युतः ॥ आत्मवान् सिद्धवयोऽपि स कुर्वेच्छोकसंग्रहम् ॥ २७ ॥

चरार्द्धे ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रसिद्धोऽभवत् ॥ २१ ॥ प्रांबिव परशक्तिरिव तेजसा ज्वलन् प्रदीप्त इति पूर्वेणान्वेति ॥ २२ ॥ २३ ॥ तदेवाह
कदाचिदित्यादिभिः । बह्वर्णदुर्लभः बहुवर्णलभ्यत्वादुप्याख्यः ॥ २४ ॥ तद्वक्षणवाक्यं संग्राहयति । भाद्र इति ॥ २५ ॥ २६ ॥ शिष्ययुक्तः कपिलरुद्रश्च

ययौ । लोकसंमहं लोकशिक्षाम् ॥ २७ ॥ व्रजंत इत्युत्तरान्वयि । पर्वकालाप्तये पर्वकालाभाय ॥ २८ ॥ शीघ्रगमनेन सिन्धवाः । शेषोऽवशिष्टो यासः महरो दस्य
तस्मिन् सति । तैः यात्रिकैः ॥ २९ ॥ तुंगभगतः उच्चतरगैर्हेतुभिः नापिकाः बृहन्नौकाभिरपि यस्याः यमुनायाः पस्तीरं यात्रास्थान् यात्रार्थं स्थितान् प्रति
नेतुं न समर्थाः आसुरित्यर्थः ॥ ३० ॥ तुंगाः उच्चगामिनः । पूर्वोद्ध आसीदित्यध्याहारः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अतिशयेन पंको यस्मिन्स्तेन

व्रजंतो यात्रिणः सर्वे पर्वकालाप्तये द्रुतम् ॥ नभस्यकृष्णपंचम्यां यमुनादक्षिणे तटे ॥ २८ ॥ ययुः शीघ्रगतिश्रान्ताः शेषयामे दिने
ऽखिलाः ॥ तैर्दृष्टा यमुनात्यंतजलकच्छोलवर्द्धिनी ॥ २९ ॥ नौकाभिरपि तुंगाभिः कूलं नेतुं परं ततः ॥ यात्रास्थान्न क्षमाः सर्वे
नाविकास्तुंगभगतः ॥ ३० ॥ तुंगाः सिधोर्यथा भंगास्तथाऽस्याः पर्वतोपमाः ॥ चंचलाः पश्यतां दृष्टिर्न यान्दृष्टुमापि क्षमा ॥ ३१ ॥
श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ दृष्ट्वा ते यात्रिणः सर्वे यमुनां सिन्नमानसाः ॥ ऊचुः परस्परं तत्र प्रयागं गंतुमुत्सुकाः ॥ ३२ ॥ यात्रिण ऊचुः ॥
वयं बतेह संप्राप्ताः स्वस्वेदशात्सुदूरतः ॥ ज्ञात्वातिदुर्लभं पर्वं कपिलायाप्तिसंज्ञकम् ॥ ३३ ॥ श्रान्ताः पथातिपंकेन बृहन्नाद्यार्द्रागाश्च सर्वदा ॥
कर्स्मिश्चिद्विवसेऽशक्ताः पाकं कर्तुमुपोषिताः ॥ ३४ ॥ मुक्ताल्पान्पृथुकान् सर्वे स्थिताश्चोद्धेयनादितः ॥ श्रमं बह्वनुभूयापि पर्वण्य
स्मिन्सुदुर्लभे ॥ ३५ ॥ सितासितोभयोनद्योः संगमे श्रुतिवर्णिते ॥ स्नानं चेन्न भवेन्नोऽद्य देहत्यागस्ततः परः ॥ ३६ ॥ इत्याभाष्य
मित्रैः सर्वे यात्रिणोऽत्यंतदुःखिताः ॥ महाकोलाहलं चक्रुश्चैकैर्वाखिलाः स्थिताः ॥ ३७ ॥ श्रुत्वा कोलाहलं तेषां नादयंतं दिशो
दश ॥ सिद्धः कपिलरुद्राख्यः सर्वेषामग्रतो ययौ ॥ ३८ ॥

मार्गेण श्रान्ताः ततः पाकं कर्तुमशक्ताः वयमुपोषिताः स्थिताः इत्युत्तरान्वयि ॥ ३४ ॥ आर्द्धधनादितः आर्द्धधनादिभिः पाकं कर्तुमिति
योज्यम् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ३५ ॥ सिता भागीरथी असिता यमुना तयोरुभयोनद्योः । ततः कारणोद्देहत्यागः परः श्रेयोस्ति । तथा च
श्रुतिः “सितासिते सारिते यत्र संगते तत्राप्लुतासो दिवमुत्पतंति । ये वै तन्वं विमृजंति धीरास्ते मृतासो अमृतत्वं लभन्ते ” इति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ सूर्यकन्यात्वेन तवातिमिच्छत्वान्मार्गरोधनेनापयशो मा लभस्वेति प्रार्थयति । यदीयमिति पंचभिः । यस्य सूर्यस्य इदं प्रसिद्धं तेजः सर्वजगति व्यापकमस्ति । अतः कारणाद्वर्णाश्रमवर्ता जनानां यस्मात्सूर्याद्धेतोः सर्वा क्रिया भवति विहितया यया क्रियया । शिखरिणी० ॥ ४० ॥ तस्य त्वं कन्यार्जसि अत एव सुपर्वाप्लुतिहृदां सुपर्वाणि कपिलषष्ठ्याम् आप्लुत्यै स्नानाय हृद मनो येषां तेषां यात्रिणां मार्गे रोधं प्रतिबंधं माकुरु । मनाक्कर्तैः अल्पकर्तैः । अपत्यं संततिः । अयशः अणकीर्तिकरं न भवति । प्रख्यातकर्तैः सूर्यस्यापत्यं त्वम् अधकरं पापकरा कथं भवसीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ननु जलरूपाया नदीतीरे स्थितस्तत्र यमुनाख्यां सरिद्धराम् ॥ प्रार्थयामास बहुशः स्मृत्वादौ गुरुपादुकाम् ॥ ३९ ॥ कपिलरुद्र उवाच ॥ यदीयं तेजो स्मिञ्जगति निखिले व्यापकमतः क्रिया सर्वा यस्माद्भवति खलु वर्णाश्रमवताम् ॥ यया लोको भुंक्ते सुखमिह परस्मिन्विहितया नमं त्येनं सूर्यं प्रतिदिनमतः कर्मनिपुणाः ॥ ४० ॥ जगत्कर्तैः साक्षात्त्वमसि दुहिता तस्य तु रवेर्नपांथानां रोधं कुरु पथि सुपर्वाप्लुति हृदाम् ॥ मनाक्कर्तैर्लोकै न भवति किलापत्यमयशो ह्यपत्यं त्वं भानोः कथमधकरं ख्यातयशसः ॥ ४१ ॥ न पांथानां मार्गं यदि परतटं गंतुमधुना ददास्येते देहैस्त्वयि खलु पतंत्येव सकलाः ॥ गृहाणैषां हत्योद्भवमधमदः स्वीयशिरसा यतो दुष्क्रीर्तिस्ते जगति भविताऽऽकल्पमखिले ॥ ४२ ॥ मया ज्ञातं सर्वं हृदयमद्यबद्धं तव यतः स्वसा साक्षान्मृत्योस्त्वमसि च यमस्यैव यमुने ॥ मृतैरेभिः सर्वैर्भवतु विपुला भ्रातृनगरी निजैर्भोगैर्हृद्वं भवासि यमुनेऽतः प्रतिपलम् ॥ ४३ ॥ पुणे तातीये ते जननि वसुदेवाय भवती ददौ मार्गं रात्रौ हरिपदनखस्पर्शविभावात् ॥ असत्त्वं ज्ञात्वा मां मनुजमिति न त्वं गणयसि ममातः सामर्थ्यं गुरुपदमतेः पश्य यमुने ॥ ४४ ॥ मम पापनिवर्तकत्वात्कथमधकर्तृत्वमिति चेत् अत आह नेति । देहैः सह एषां यात्रिणां वधजन्यम् अदः इदं पापं त्वं गृहाण । यतः पापाच्च दुष्क्रीर्तिः कल्पपर्यंतं भविष्यति ॥ ४२ ॥ यतस्तव हृदयम् अधबद्धं पापयुक्तमस्ति तन्मया ज्ञातम् । यतस्त्वं मृत्युरूपास्य यमस्य स्वससि । एभिर्गोत्रिभिर्मृतैः गतासुभिः करणैः भ्रातुर्यमस्य नगरी संयमिनी विपुला व्याप्ता भवतु इति त्वं प्रतिपलम् ऊर्ध्वं यथास्याचथा भवसि । वर्द्धितजला भवसीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ पुरेति । असत्त्वं

सामर्थ्यहीनम् । गुरुरादमतेः गुरुचरणैकबुद्धिमत्तः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ चक्षुर्ध्यामिति पूर्वान्वयि ॥ ४६ ॥ सम्यक् द्रष्टुमसमर्थः ॥ ४७ ॥
 ॥ ४८ ॥ अल्पदृक् अल्पदृष्टिः ॥ ४९ ॥ सः कपिलरुद्रः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मां पश्यति किं वा । मुहनेत्रोत्थितार्चिर्भिः मुहनेत्रोद्भूतज्वा
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ बभूव क्रोधताम्राक्षस्तदेतुक्त्वा स देशिकः ॥ अत्यावेशात्स्फुरद्गान्त्रो रोमांचांकितविग्रहः ॥ ४६ ॥
 चक्षुर्भ्यां मुखतो ज्वालाः प्रवमन् सर्वतोदिशः ॥ दहन्निव स्फुरद्गान्त्रः पिबन् सर्वां नदीमिव ॥ ४६ ॥ रुद्रः कल्पांतसमये यथा विश्व
 विनाशकः ॥ दृष्टस्तथाऽखिलैर्लोकैरक्षमैः सम्यगीक्षितम् ॥ ४७ ॥ भीताः सर्वेपि तं दृष्ट्वा निर्भीर्यक्षाणि संस्थिताः ॥ केचित्प्रकं
 पयुक्तांगाः पतिताः पृथिवीतले ॥ ४८ ॥ पलायिताः परे दूरमन्ये धैर्ययुताः स्थिताः ॥ वज्रांतरितदृष्ट्या तं पश्यंतोर्कमिवाल्पदृक्
 ॥ ४९ ॥ इत्थं कोपं प्रकुर्वन्त्स सिद्धवर्धस्ततः स्वयम् ॥ यमुनायां ययौ पद्भ्यामगस्त्य इव सागरम् ॥ ५० ॥ भयप्रकंपिता जाता
 जलरूपापि सा नदी ॥ दृष्ट्वातिकोपिनं सिद्धं करिणीव मृगेधरम् ॥ ५१ ॥ किं मां प्रपास्यत्यखिलाभ्युनाड्यं स्वसिद्धितः ॥ मुव
 नेत्रोत्थितार्चिर्भिः शोषयिष्यति वा किमु ॥ ५२ ॥ अथवोच्चाटनैर्मैत्रैर्दूमुच्चाटयिष्यति ॥ इत्थं विचिंत्य सा देवी साक्षात्सूर्यमुतापि
 च ॥ ५३ ॥ मानयतीं गुरोर्भक्तं सर्वदेवात्मरूपिणः ॥ ददौ मार्गं महापूरे भूत्वा गुरुफलमला ॥ ५४ ॥ परं तीरं ययौ सिद्धो यमुना
 यास्ततोऽखिलाः ॥ यात्रिणश्च ययुः शीघ्रं पृष्ठतोऽस्यैव योगिनः ॥ ५५ ॥ संतुष्टश्चाथ तेऽयंतं प्रशंसतोऽस्य वैभवम् ॥ तस्त्रुः प्रयागे
 रात्रौ च पक्वान्बभूवुः सुखम् ॥ ५६ ॥ अथ प्रातः पर्वकाले षड्योगे कपिलाभिषे ॥ त्रिवेण्यामखिलाः स्नात्वा मेनिरे कृतकृत्य
 ताम् ॥ ५७ ॥ इत्थं यो यमुनां ततुं कापिले रुद्रसन्निभः ॥ क्रुद्धोभूदिति संप्रोक्तः सिद्धैः कपिलरुद्रकः ॥ ५८ ॥ इत्थंप्रभावः कपिला
 द्यरुद्रः प्रोक्त्वा रहस्यं भुवि शुकुकाय ॥ आसीत्सदानंदयुतः स्वसौख्ये नताः स्म चैकोनशतप्रपूरकम् ॥ ५९ ॥
 लाभिः ॥ ५२ ॥ पूर्वार्द्धे असावित्यध्याहारः । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ५३ ॥ सर्वदेवात्मस्वरूपस्य ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ते यात्रिणः । अस्य कपिलरुद्रस्य
 ॥ ५६ ॥ षट्योगाः पूर्वोक्ता यस्मिन् ॥ ५७ ॥ कापिले कपिलषष्ठ्याख्ये पर्वणि ॥ ५८ ॥ नवनवतितमं कपिलरुद्रानंदं प्रगमति । स्वसौख्ये आत्मसुखे ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ बहुकालमारभ्यात्मनो विस्मृत्यस्य तम् ॥ ६१ ॥ सुखं मुखरूपे । अद्भुतसामर्थ्यवतः गुरोरन्यः एवन्दयावान् कोस्ति न कोपीत्यर्थः ॥ ६२ ॥ वैश्वं सामर्थ्यम् ॥ ६३ ॥ परं श्रेष्ठम् । निखयिनं निश्चयवन्तम् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ६४ ॥ दृढाशयात् दृढयावात् ॥ ६५ ॥ क्षेत्रादिमार्गज्ञानाय यथातथायं शंक्नुक इत्यर्थः ॥ ६६ ॥ शतसंख्याकं शंक्नुकानंदं प्रणमति इत्यभिप्रेति । स्वमुखे स्थानन्दे श्रीदेशिकेद्रेण कपिलरुद्रगुरुणा पूर्णः

शंक्नुकानंदनाथस्तु दृढविश्वासवानुरौ ॥ शिवोयमवनीर्णोऽस्ति साक्षात्सदसतोः परः ॥ ६७ ॥ ज्ञात्वा भवान्बौ मग्नं मां बहुकालात्प्रविस्मृतिम् ॥ स्वयमुत्तरायामास करं दत्त्वाद्रमानसः ॥ ६८ ॥ दत्त्वाक्षयं सुखं भूरि स्वप्रेरतिष्ठिपसुखे ॥ इत्थं दयावान्को देवो गुरोरद्भुतविक्रमात् ॥ ६९ ॥ मंत्रमूलाः सुराः सर्वे मंत्रास्ते गुरुणैव मे ॥ दत्तास्तेनैव वेदाहं सर्वदेवतवैभवम् ॥ ७० ॥ अतः सर्वेषु देवेषु मन्येह देशिकं परम् ॥ इत्थं निश्चयिनं ज्ञात्वा शिष्यं कपिलरुद्रकः ॥ ७१ ॥ शंक्नुकानंदनामाऽस्य ततश्चक्रे दृढाशयात् ॥ आदिनाथाद्गुरोर्यस्तु शतसंख्यावधौ स्थितः ॥ ७२ ॥ यथा क्षेत्रादिमर्यादाद्योतने शंक्नुरोपणम् ॥ गुरुणां शतसंख्यायां शंक्नुकोयं दृढाशयः ॥ ७३ ॥ इत्थं गुरौ देवधियं दृढां यश्चक्रे ततः शंक्नुकनामको यः ॥ श्रीदेशिकेन्द्रं कृतपूर्णदीक्षशताधिस्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ७४ ॥ त्रयमिति हि गुरुणां पाणिनेर्वै सकाशाच्चरितमपि किलास्य श्रावयेद्वा शृणोति ॥ विदितसकलशास्त्रः सर्वदुःखोज्झितश्च गुरुरपददृढनिष्ठगुग्मवेत्सर्वमान्यः ॥ ७५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्द्धे पाणिन्यानंदादिगुरुत्रयवर्णनं नाम षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥

कृतपूर्णमिषिको यस्तम् ॥ ७६ ॥ पाणिन्यादिगुरुत्रयकथाश्रवणादेः फलं क्रमेणाह त्रयमिति । पाणिनेः सकाशाद्गुरुणां त्रयम् इति यत्तस्यास्य त्रयस्य चरितं शृणोति श्रावयेद्वा यः स शास्त्रज्ञः सर्वदुःखरहितः गुरुचरणविश्रुतः सन् सर्वमान्यश्च भवेत् । पालिनीवृत्तम् । ननसयययुतेयं पालिनी भोगिलैकैरित्युक्तत्वात् ॥ ७७ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्द्धेऽर्थस्फूर्त्यभिधायं टीकायां षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥

ते सप्तचत्वारिंशे द्विषष्टिष्वैतु दीपकः । भासः कर्णोत्पलाख्यश्च वर्ण्यते स्वकथानकैः ॥ ४७ ॥ शंकुकानंदशिष्य इति ॥ १ ॥ दीपस्थानं मंत्रादिसिद्ध्ये प्रथमं विलोम्यते तेन शीघ्रसिद्धिर्भवतीति मंत्रशास्त्रे प्रसिद्धम् । यथोक्तं ललिताचमुधाकरे “ कूर्मचक्रे कूर्ममुखं दीपस्थानमिहोच्यते । नवकोष्ठात्मकं यंत्रं कृत्वा वर्णाष्टिवेद्यथा युग्मस्वरान्वै विलिखेच्च पूर्वं कादींश्च वर्गान्क्रमयः क्षमशोतासाधिपस्याक्षरमस्ति यत्र तद्दीपदेशं मनसो वदंति ” इति ताराधिपो यजमानो दीपस्थाने स्थित्वा जपं कुर्यात् शीघ्रं सिद्धिर्भवति इति तद्वदत्रापि भाविगुरुणा वर्णनसिद्ध्येऽयं दीपकः प्रथमं द्वितीयशतकादौ वर्णित इति भावः ॥ २ ॥ एतदे श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ शंकुकानंदशिष्यस्तु दीपकानंदसंज्ञकः ॥ द्वितीये शतके यस्तु गुरुणां प्रथमः स्मृतः ॥ १ ॥ दीपस्थानं विना सिद्धिर्न मंत्राणां भवेच्छचित् ॥ द्वितीयशतकारं दीपकाल्यः कृतस्ततः ॥ २ ॥ भाविनां सर्वसिद्धानां मन्त्रानां शीघ्रसिद्ध्ये ॥ प्रसादाद्यस्य चाग्रस्थाः सिद्धाः स्युः संप्रदायिनः ॥ ३ ॥ प्रकाशतो यस्य शते द्वितीये संतोऽखिलाश्चात्मविदो बभूवुः ॥ तं दीपकानंदमतिप्रकाशं नताः किलैकोर्ध्वशतस्य पूरकम् ॥ ४ ॥ दीपकानंदनाथस्य ह्यतेवाग्रस्यपि तत्समः ॥ भासानंद इति ख्यातः प्राप्तसिद्धिः परात्मवित् ॥ ५ ॥ आत्मन्येवाखिलं विश्वं भासमानं तदस्मृतौ ॥ नश्यद्भुतमप्यात्मस्मृतौ गुरुकृपाबलात् ॥ ६ ॥ स शिष्यान्कथयन्नेत्यमात्मतत्त्वं जगाद सः ॥ तस्यासन्बहवः शिष्याः सर्वेप्यात्मविदां वराः ॥ ७ ॥ भासमेवाखिलं पश्यन्स्वयमात्ममुखाप्लुतः ॥ आसीदिति बुधाः प्रादुस्तं भासानंदमेव हि ॥ ८ ॥ इत्थं विधो भाससुखो रहस्यं कर्णोत्पलायाह मनःप्रियाय ॥ सुखं य आस्तेपि च तं द्विकोर्ध्वशतान्तिमं श्रीगुरुमानताः स्मः ॥ ९ ॥

वाह । भाविनामिति । पूर्वान्वयि । उत्तरोत्तरगुरुणां पूर्वपूर्वगुरुसापेक्षत्वात् यस्य दीपकस्य प्रसादादग्रस्थाः अग्रे वर्तमानाः संप्रदायिनो गुरवः सिद्धाः बभूवुरित्यर्थः ॥ ३ ॥ एकाधिकशततमसंख्याकं दीपकानंदं प्रणमति प्रकाशत इति ॥ ४ ॥ अंतर्वासी शिष्यः । तत्समः दीपकसदृशः ॥ ५ ॥ आत्मविस्मृतौ सत्यामात्मन्यधिष्ठाने इदं विश्वं भासमानं प्रकाशमानं भवति । गुरुकृपासामर्थ्येनात्मस्मृतौ सत्यां विविधरूपेणाद्भुतमपि नश्यति ॥ ६ ॥ स भासानंदः इत्थम् आत्मनि जगद्रासस्य कल्पितत्वं कथयन् आत्मतत्त्वं शिष्यान् जगाद गोकुत्वाच्च ॥ ७ ॥ भासम् आत्मभासरूपम् ॥ ८ ॥ द्वयधिकशततमसंख्याकं भासानंदं प्रणमति इत्यमिति । भाससुखो

भासावन्दः । सुखमेव यथा भवति तथा यः आस्ते तं नताः स्म ह्यन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ सम्पक् आख्यानं कथानकं गुरोर्देव्याश्च प्रसादभवम् ॥ ११ ॥
काव्यभाषारसाश्रयाः सार्द्धान्वयः ॥ १२ ॥ कादिपंचदशीं गुरुप्रसादलभ्याम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ अन्ये अवराः कनिष्ठाः ॥ १५ ॥ १६ ॥ विश्वस्य
विश्वासं प्राप्य सर्वैर्भवद्विरनुष्ठानं कर्तव्यमिति पूर्वान्वयि । पूर्व सिद्धिरस्य भविष्यति स ज्येष्ठो बोध्यः ॥ १७ ॥ इत्यमिति । सार्द्धद्वयोरन्वयः ॥ १८ ॥

आसीत्कर्णोत्पलानंदो बालांबायाः प्रसादवान् ॥ तस्य कर्णोत्पलानंद इति नाम यथाऽभवत् ॥ १० ॥ तच्छृणुष्व समाख्यानं गुरुदे
वीप्रसादजम् ॥ भासानंदस्य शिष्यास्तु सर्वेऽभून्सुबुद्धयः ॥ ११ ॥ वेदेवेदांगतत्त्वज्ञाः काव्यालापरसाकराः ॥ ते सर्वेपि गुरुं नन्वा
श्रीविद्यां सर्वसिद्धिदाम् ॥ १२ ॥ आद्यां पंचदशीं कादिमयाचन् षोडशीं तथा ॥ तान्सर्वाञ्छ्रीगुरुः प्राह धीविद्याशीलतः समाद् ॥
॥ १३ ॥ भासानंद उवाच ॥ शीलादिभिर्गुणैर्बुद्ध्या विद्याभिश्चाखिलाः समाः ॥ यूयं सर्वे पंचदश्या मंत्रदानाधिकारिणः ॥ १४ ॥ तत्र
कस्मै मया देया पूर्वं पंचदशाक्षरी ॥ ज्येष्ठोऽखिलेषु भविता स एवान्ये ततोऽवराः ॥ १५ ॥ अतः सर्वैरनुष्ठानं कर्तव्यं स्वस्वसिद्धये ॥
मत्तः प्रागेव लब्धेन गणेशमनुना तथा ॥ १६ ॥ बालामंत्रेण विश्वस्य सिद्धिर्यस्य भविष्यति ॥ पूर्वं ज्येष्ठः स त्रिज्ञेयः कनिष्ठास्तु
ततोऽखिलाः ॥ १७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थ माज्ञापिताः शिष्याः सर्वे सद्गुरुणथ ते ॥ देवीक्षेत्रेष्वनेकेषु पृथक् स्थित्वाखिलास्तदा ॥
॥ १८ ॥ गणेशबालामंत्राभ्यां पुरश्चरणमार्गतः ॥ विलोक्य दीपस्थानानि तत्तदेव्याद्यवर्णतः ॥ १९ ॥ प्राक्सिद्धिकांक्षिणः सर्वे
प्यनुष्ठानानि चकिरे ॥ आसीदेकतमस्तेषु श्रीगुरोर्बहुतोषकृत ॥ २० ॥ अनुष्ठानं चकारासौ भ्रमरांबासमीपतः ॥ एक एव महारण्ये
सर्पव्याघ्रादिभीतिदे ॥ २१ ॥

पुरश्चरणविधानेन देव्यादिवर्णतः दीपस्थानानि विलोक्येति देवताया मंत्रस्य वाद्यवर्णः पूर्वस्यां दिशि प्रदेयः तद्वर्णमारस्य स्वनामाद्यवर्णपर्यंतं सव्यक्रमेण गण
यित्वा स्वनामाद्यवर्णो यत्र विश्राम्यति तद्विशि अनुष्ठाने कृते सिद्धिर्भवतीति तद्विलोक्येत्यर्थः ॥ १९ ॥ प्राक् प्रथमम् ॥ २० ॥ २१ ॥

महागणपतेः तन्मंत्रस्य पुरा प्रथमम् ॥ २२ ॥ अष्टाविंशतिसहस्रसंख्याकैर्मन्त्रैः कलौ च चतुर्गुणा चतुर्गुणजा द्वादशशताधिकलक्षजपान्निका पुरश्चर्या उक्ता वां तथाऽकरोदिति पूर्वान्वयि । सः शिष्यः । इति चिंतामग्नो बभूव ॥ २३ ॥ चिंतामेवाह होमादिकमिति । मनोः मंत्रस्य ॥ २४ ॥ इषत् किंचित् न प्राप्तवान् । धनी धनवान् ॥ २५ ॥ होमादीनां सुसिद्धिदं साधकं साहित्यम् । स शिष्योपीत्याबुत्तान्वयि ॥ २६ ॥ धनिकतन्वाधिचरेदुर्द्विजानाहूय तैः यथाशास्त्रं क्रमेण होमादिकं चकार ॥ २७ ॥ तच्च पूर्वस्य जगदेः दशमांशेन परं होमादिकं भवति । इति प्रकारेण पुरश्चरणं सम्यक् सांगं चकार ॥ २८ ॥ ह्यतो भुवि विशीर्णानि वृक्षपर्णानि नित्यशः ॥ भुक्त्वाऽकरोत्पुरश्चर्यां महागणपतेः पुरा ॥ २२ ॥ अष्टाविंशतिसाहस्रैः कलौ चोक्तां चतुर्गुणाम् ॥ पुरश्चर्यासमाप्तौ तु चिंतामग्नो बभूव सः ॥ २३ ॥ होमादिकं कथं कार्यं द्रव्यसाध्यं तु तद्वेत् ॥ विना होमादिना नैव मनोः सिद्धिर्भवेद्ध्रुवम् ॥ २४ ॥ एवं चिंतान्वितो रात्रौ निद्रामीषन्न चाप सः ॥ अथ प्रातर्यौ कश्चिद्धनो विघ्नेश्वराज्ञया ॥ २५ ॥ गृहीत्वा सर्वं साहित्यं होमादीनां सुसिद्धिदम् ॥ तपस्विने ददौ तस्मै सोऽपि तुष्टो बहून्दिज्ञान् ॥ २६ ॥ आहूय धनिनश्चरैस्तेष्वकार यथाविधि ॥ क्रमाद्धोमं तर्पणं च मार्जनं विप्रभोजनम् ॥ २७ ॥ पूर्वस्य दशमांशेन परं पंचागमित्यसौ ॥ चक्रे गणेशमंत्रस्य पुरश्चरणमुत्तमम् ॥ २८ ॥ निद्रामग्रेषु सर्वेषु रात्रावथ विनायकः ॥ तत्राविर्भूय साक्षाद् ददौ तस्मै स्वदर्शनम् ॥ २९ ॥ तेजःपुंजमिवाग्रस्यं दृष्ट्वाऽशक्तस्तमीक्षितुम् ॥ दीप्त्या सम्मील्यन्नेत्र ईक्षार्थ्यन्मीलयन्मुहुः ॥ ३० ॥ दंडवत्प्रणमामाक्षिसवद्वायूध्वरोमकः ॥ प्रेमवाण्या तमस्तौषो दग्धतः प्रांजलिः स्थितः ॥ ३१ ॥ तपस्व्युवाच ॥ गणेशं गजास्यं ह्यजादिप्रधानं दशैवायुधान्युक्तहस्तैर्दधानम् ॥ सुसिन्दूरालिप्तं सुक्तांबराब्जं सुभक्तैर्हृद्वीदिभिश्चार्चितांगम् ॥ ३२ ॥

विनायकः गणपतिः तत्र शिष्यसन्निधौ आविर्भूय शिष्यायात्मदर्शनं ददौ ॥ २९ ॥ तेजःपुंजभित्याबुत्तान्वयि । अशक्तः असमर्थः दीप्त्या प्रकाशेन ईक्षार्थो दर्शनार्थी ॥ ३० ॥ अक्षिण्यां स्रवद्भारं यस्य ऊर्ध्वानि अंकुरितानि रोमाणि यस्य स चासौ शिष्योऽस्तौषीत् स्तुतिं चक्रे ॥ ३१ ॥ गणेशं महं नमामीति तृतीयश्लोकरूपाक्रियान्वयः । गजमुखं ब्रह्मादीनां श्रेष्ठम् उक्तं हस्तैः ध्यानेन कदाहस्तैः दशैवायुधानि धारयंतं रक्तवस्त्रं नागजेन सिंदूरेणासमताच्छोभितांगम् ।

उत्तमभक्तैर्देवैश्च पूजितदेहम् । 'सिंदूरानागसंभवम्' इत्यमरः । वृत्तं च मु० प्र० । भुजंगप्रयातं भवैश्वर्यतुर्भिरित्युक्तत्वात् ॥ ३२ ॥ सिद्धिबुद्धियुक्तं भक्तसंकटवारकं
 मोदकभक्षकं शोभिते ललाटे चंद्रं धारयन्तं महासिंहवाहम् असुरघातकम् ॥ ३३ ॥ शिवपुत्रं कृपादाष्टिम् उत्तमभूषणयुक्तदेहं कट्यां नागसूत्रं यस्य तं चिद्रू-
 पेण विश्वमात्रे स्फुरतं विचित्ररूपं निरिच्छम् ॥ ३४ ॥ आसक्तकामः पूर्णकामः विहर्ता विहारकर्ता अग्रतः अग्रभागे अल्पदृष्टेऽल्पज्ञानस्य ममादृष्टे देवे
 युतं सिद्धिर्धियां नतात्रश्रयंतं महासंकटान्मोदकान्भक्षयंतम् ॥ लसद्भालदेशे विधुं धारयंतं महासिंहगं चासुरान्मारयंतम् ॥ ३३ ॥
 नमामाशीषुत्रं कृपायुक्तेनेत्रं सुभूषाढ्यागात्रं कटौनागसूत्रम् ॥ चिता विश्वमात्रे स्फुरतं विचित्रं निरीहं स्वतंत्रं सदातः पवित्रम् ॥ ३४ ॥
 सदैवाप्तकामोपि भक्तार्तिहर्ता स्वरूपैरनेकैर्विचित्रैर्विहर्ता ॥ ममाविर्बभूवाग्रतो याल्पदृष्टेरनल्पं हि पुण्यं ममासीददृष्टे ॥ ३५ ॥ त्वदि-
 स्थोऽखिलानामतः सर्वकामान्प्रदास्यत्यसौ मे स्वभक्तान्सकामान् ॥ प्रपातुं देवीं रूपमाद्योपि चित्रं किमंतः प्रियं मेऽस्य कर्तुं वि-
 चित्रम् ॥ ३६ ॥ स्तुनस्तपस्विनेत्यं सोऽभिघ्नकर्ता विनायकः ॥ प्रसन्नवदनः प्राह तं तपःपूतविग्रहम् ॥ ३७ ॥ विनायक उवाच ॥
 त्वत्कृतेनास्मि संतुष्टः पुरश्चरणतोऽधुना ॥ स्तोत्रेणापि द्रुतं सिद्धिप्रदेनाहं द्विजोत्तम ॥ ३८ ॥ भविष्यति तवाभीष्टं शीघ्रं वै मत्प्रसा-
 दतः ॥ बालात्रिपुरसुंदर्याः पुरश्चर्या विचानतः ॥ ३९ ॥ नवलक्ष्मात्मिकां सांगां कुरुष्वैकाग्रमानसः ॥ शीघ्रं प्रसन्ना सा देवी तवाभीष्टं
 करिष्यति ॥ ४० ॥ सिद्धिस्ते भविता नूनं निर्विघ्नं मत्प्रसादतः ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्युक्त्वा तदेधे तत्र धीसिद्धिभ्यां विनायकः ॥
 ॥ ४१ ॥ अथारभत्स बालायाः पुरश्चरणमादितः ॥ पंचांगं पूर्ववच्चक्रे नवलक्ष्मात्मकं क्रमात् ॥ ४२ ॥ पुरश्चर्यासमाप्तौ तु रात्रावा-
 विर्बभूव सा ॥ तपस्विने वरं दातुं बाला त्रिपुरसुंदरी ॥ ४३ ॥

बहु पुण्यमासीत् ॥ ३५ ॥ यतः सर्वहृदिस्थः अतो मे सर्वकामान् प्रदास्यति कुत इत्यत आह । सर्वधोपि सकामभक्त्यक्षणाय विचित्ररूपं धृतवान् । मे
 अंतःप्रियं मनःप्रियं कर्तुम् अत्र गणपतौ चित्रम् आश्चर्यमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ इत्थं तपस्विना स्तुतः स विनायकः तपसा
 पवित्रदेहं तं शिष्यं प्राह ॥ ३७ ॥ पुरश्चरणेन ॥ ३८ ॥ भविता भविष्यति ॥ ४० ॥ धीसिद्धिभ्यां सह । तत्र भक्त-

समीपे पंचांगं जपार्दिकं क्रमात् क्रमेण ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ या पूर्वं ध्यता तां स्वात्रभागे आनंदाश्रयगुणदंष्ट्रिः गद्गदोक्तिः गद्गदशब्दो बालां तृष्टाव वृत्तं तु शा० । शालिन्धुका म्रौतगोणोब्धिलोकैरित्युक्त्वात् ॥ ४४ ॥ “सदेव सौम्येदमग आसीत्” इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धं सर्वादित्यद्वल्लामात् तद्ब्रह्मैव अजा प्रकृतिः अभिन्नरूपा “अजमेकां लोहितशुक्लरूपां” इत्यादिश्रुतिवर्णिता श्रीचक्रनिवासिनी परदेवता सा च स्वोत्पत्त्या कलया अंशरूपिण्या यया बालया निमित्तभूतया उरुरूपका बहुरूपा अभवत् सा कलारूपिणी त्रिपुरादिसुंदरी बाला त्रिपुरसुंदरी मां रक्षतु । यथा स्फटिकः स्वतः शुद्धोपि जपपुष्पसंयोगेन रक्तः सोपि चंद्रप्रकाशे पद्मरागे भवति स एव दूरस्थत्वादित्येण हीनोपलं यथा तथा शुद्धं ब्रह्मैवाभिन्नपराशक्तिरूपं तदेव बालारूपं सत्तदेव जगद्रूपं भव आविर्भूतां स्वाग्रतः सुप्तसन्नां बालां दृष्ट्वाऽनंदयुक्तस्तपस्वी ॥ नत्वा भूयस्तां प्रतृष्टाव भक्त्या रोमांचाढ्यः साश्रुदृक् गद्गदोक्तिः ॥ ४४ ॥ तपस्सुखाच्च ॥ यदभूदसिलादि चाद्वयं तदजा वै कलयोरुत्पत्तयः ॥ निजसंभवया यया च मावतु बाला त्रिपुरादिसुंदरी ॥ ४५ ॥ विधि विष्णुहरास्त्रिवर्णकां रसवर्णैर्नवभिः स्वसिद्धये ॥ प्रजपति सदैव यां मुदावतु बाला त्रिपुरादिसुंदरी ॥ ४६ ॥ मुनयः सवर्नैर्जपति यां पृथगेव श्रुतिमातृरूपिणीम् ॥ त्रिपुरात्ततनुः सदा हि मावतुबाला त्रिपुरादिसुन्दरी ॥ ४७ ॥ अरुणारुणभा जपत्तजं स्वभुजैः पुस्तकानि भयं वरम् ॥ अदधज्जगतोवनाय सावतु बाला त्रिपुरादिसुंदरी ॥ ४८ ॥ परिव्रति परापि मा निजं मम मातेति च वेद्मि तामहम् ॥ भुवि यामि यशस्तथैव मावतु बाला त्रिपुरादिसुन्दरी ॥ ४९ ॥

तीत्यर्थः । अत्रालरूपिणीबालावियोगपरिहाराय वियोगिनीवृत्तम् । तद्वक्ष्ये च-विषमे ससजा गुरु समे समरा लोथ गुरुर्वियोगिनीति ॥ ४५ ॥ ब्रह्मविष्णु शंकराः स्वस्वसृष्ट्यादिकार्यसिद्धये त्र्यक्षरां रसवर्णैः षड्वर्णैर्नववर्णैश्च युक्तां यां बालां मुदा आनंदेन सदा त्रिकाले प्रजपति सा बाला मां रक्षतु । गायत्री त्र्यक्षरां बालां ब्रह्मार्थी ब्रह्मदेवतामित्यादिना तं गायत्रीरूपासीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ मुनयो मननशीलाः पृथक् सवर्नैः कालत्रयेण निमित्तभूतेन स्थितिमृष्टि लयकार्यनिमित्तं ब्रह्मादिविदेयरूपा या सा सदा मावतु ॥ ४७ ॥ या च बाला अरुणवर्णा चतुर्बाहुभिः जपमालां पुस्तकं च निर्वाणम् अभयमुद्रां चानयोः समाहारे नृपसकलमेकत्वं च । तानि वरं वरदमुद्रां च अदधत् लोकरक्षणाय धृतवती सा मां रक्षतु ॥ ४८ ॥ पररूपापि या मां निजम् आत्म्यायै स्वभक्त

मिति प्रविचि जानाति अहमपि यां मम मातेति भावब्रह्मणिगिति वेचि जानामि यथा पृथिव्यां यशः यामि प्राप्स्यामि तथैव सा मां बाला त्रिपुरसुंदरी रक्षतु । ॥ ४९ ॥ तेन भासानंदशिष्येण इष्टदानतः कामितार्थपूरणेन ॥ ५० ॥ उत्पले कमले मानससरसि उत्पन्ने सदा विकसिते अम्लाने तस्य शिष्यस्य कर्णयोर्देवेति पूर्वोन्वयि ॥ ५१ ॥ वरः श्रेष्ठः । मया दत्तान्याम् उत्पलतः कमलाभ्यां पृथिव्यां विख्यातो भविष्यसि ॥ ५२ ॥ सर्वशिष्याधिका गुरोः

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ तेनेत्थं संस्तुता देवी बाला त्रिपुरसुंदरी ॥ प्रसन्ना तमुवाचाथ तोषयंतीष्टदानतः ॥ ५० ॥ कर्णयोस्तस्य कमलेदत्त्वा मानससंभवे ॥ सदा विकसितेऽत्यंतसुगंधे चारुणप्रभे ॥ ५१ ॥ श्रीबाला त्रिपुरसुंदर्युवाच ॥ भासानंदस्य शिष्येषु भविष्यसि भवान्वरः ॥ सर्वसिद्धियुतः ख्यातो महत्तोत्पलतः शितौ ॥ ५२ ॥ त्वय्येवास्ति गुरोः प्रीतिः सर्वतैवासितोधिका ॥ वरदाहं यथा तेस्मि तथा नेकतमाय च ॥ ५३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्युक्त्वातर्दधे देवी सोत्पलः स गुरुं ययौ ॥ नत्वा मुहुः स्ववृत्तांतं कथयामास चादितः ॥ ५४ ॥ तमथाह गुरुस्तुष्टो दृष्ट्वाद्वा कर्णयोः कजे ॥ अम्लानेऽत्यंतरुचिरे प्रफुल्लेऽतिसुगंधिते ॥ ५५ ॥ भासानंद उवाच ॥ नूनं ते सिद्धिदा देवी बाला त्रिपुरसुंदरी ॥ त्वमतः सर्वशिष्येषु ज्येष्ठः सर्वेषु नापरः ॥ ५६ ॥ प्राप्ताश्चाथासिलाः शिष्याः स्वस्वसिद्धिप्रशंसिनः ॥ गुरुस्तानाह मे चिह्नं दर्शनीयं स्वसिद्धिजम् ॥ ५७ ॥ यथास्य कर्णयोः साक्षात्कमले देवतापिति ॥ श्रुत्वा तूष्णीं बभूवुस्ते शिष्याः सर्वैथ देशिकः ॥ ५८ ॥ सर्वमंत्रमयीं दीक्षां ददौ पूर्वागताय च ॥ कर्णात्पलानंदनाम तस्य चक्रे सुशोभनम् ॥ ५९ ॥ सिद्धवर्यो बभूवासौ गुरुदेवीकृपाबलात् ॥ गुरुर्यस्यातिसंतुष्टः सिद्धवर्यः स एव हि ॥ ६० ॥

श्रीतिस्त्वय्येवास्ति । तथा एकतमाय एतेषु कस्मैचिदप्येकस्मै शिष्याय वरदा नास्मि यथा त्वेत्यर्थः ॥ ५३ ॥ सोत्पलः देवीदत्तकमलयुक्तः ॥ ५४ ॥ अद्वा प्रत्यक्षं कजे कमले ॥ ५५ ॥ पूर्वोत्तरार्द्धयोः अस्त्यसिपदयोरध्याहारः । अपरः शिष्यः ॥ ५६ ॥ अस्य पूर्वागतशिष्यस्य कर्णयोर्देवतापिति कमले स्तः तथा भवद्भिः चिह्नमिति पूर्वोक्तं पूर्वोन्वयि । अथ देशिको भासानंद इत्युत्तरान्वयि ॥ ५८ ॥ पूर्वागताय पूर्वभाषाय शिष्याय ॥ ५९ ॥ गुरुः भासा

नन्दः देवी बाला तयोः रूपसायर्थ्येन ॥ ६० ॥ त्र्यधिकशतान्तिम् त्र्युत्तरशततमं कर्णोलालनंदं प्रणमति बालेति । विह्वं कमलरूपं परं पदम् आत्मा नम् । मुक्तिमिति यावत् ॥ ६१ ॥ अत्रोक्तगुरुत्रयचरित्रकथाश्रवणादिफलं क्रमेणाह त्रिगुहणामिति । दीपकतः दीपकानंदादीनां त्रयाणां गुरुणां चरितं भक्त्या शृणोति पठति च प्रथितवंशस्तेजसवी स्वयं कर्तिमाश्च भवेत् ॥ ६२ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धर्तस्फूर्त्यभिधायी दीकायां सप्त चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४७ ॥ सप्तषष्ठिमुपवेष्टचत्वारिंशे स्मृतौ गुरू । उपमन्युः शंभुमक्तश्चाद्धा शंभुरुमापतिः ॥ ४८ ॥ उपमन्यवानंदनाथ इति । अन्यान

बालाप्रसादोद्भवविह्वलित्यं साक्षादधानोथ रहस्यजातम् ॥ दत्तोपमन्योः परमाप तं वै कर्णोत्पलं त्र्युर्ध्वशतं नताः स्मः ॥ ६१ ॥ त्रिगुहणां दीपकतः शृणोति चरितं पठेच्च यो भक्त्या ॥ स स्तुतवंशस्तेजोयुक्तः कीर्त्यन्विजो भवेन्नूनम् ॥ ६२ ॥ इति श्रीगुरुपरं पराचरित्रे पूर्वोद्धर्त दीपकानंदादिगुरुत्रयकथावर्णनं नाम सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ उपमन्यवानंदनाथः शिवभक्तिरतः सदा ॥ न शंभोरन्यदेवांस्तु विष्णवादीन्वेति यः क्वचित् ॥ १ ॥ स एव सर्वदेवेभ्यश्चाधिकारान्ददौ प्रभुः ॥ तस्मादेवा खिलाः प्रापुर्देश्य माधवादयः ॥ २ ॥ कुतैवाराधनं तस्य तत्क्षेत्रे चाविमुक्तके ॥ स एवाखिलकल्याणकर्ताऽनः शंकरः स्मृतः ॥ ३ ॥ यस्मात्कल्याणसंभूतिरतः शंभुश्च कथ्यते ॥ सर्वकल्याणमूर्तिर्त्वाच्छिद्भमाहुस्तमेव हि ॥ ४ ॥ इत्थं बाल्यादसौ शंभावुपमन्युस्तु भक्तिमान् ॥ नैसर्गिक्यां हि तद्भक्तौ प्राक्कथास्थैवमुच्यते ॥ ५ ॥ वसिष्ठवंशे प्रागासीदुपमन्युस्तु बालकः ॥ मातरं बालभावेन भूरि दुग्धमयाचत ॥ ६ ॥

देवान् ॥ १ ॥ सः शिव एव अधिकारान् स्थानानि प्रभुः सर्वनियता तस्माच्छिदात् ऐश्वर्यं अणिमायम् ॥ २ ॥ तत्क्षेत्रे शिवक्षेत्रे अविमुक्तके 'अविमुक्तं वै कुरुक्षेत्रं ब्रह्मसदनम्' इति श्रुतिप्रसिद्धे शिवस्याराधनं कृतेति पूर्वोन्वायि ॥ ३ ॥ शं मुखं भवत्यस्मात्त शंभुः सर्वत्र कल्याणशब्दस्य मंगलवाचित्वे समानेपि परमकल्याणनिधानत्वद्योतनाय पृथग्ग्रहणमिति भावः ॥ ४ ॥ इत्थं पूर्वोक्तप्रकरणे नैसर्गिक्यां स्वाभाविक्यां भक्तौ श्रद्धाविषये अस्य उपमन्योः प्राग्जन्म

गता कथा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण उच्यते मयि शेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ अतुष्टः संतोषहीनः ॥ ७ ॥ ८ ॥ कस्मात् गृहात् तत् दुग्धम् । सर्वदेवानां मध्ये
 महाद् ॥ ९ ॥ लघुदेवतः अल्पदेवस्यः । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १० ॥ ११ ॥ अखिलेषु सर्वभूतेषु यो महादेव इत्युत्तरान्वयि ॥ १२ ॥ ज्ञानेत्याहु
 चरान्वयि ॥ १३ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १४ ॥ निजम् आत्मीयम् ॥ १५ ॥ पुराणे काशीखंडे । कामपूरकं तत् अद्यापि विश्रुतम् ॥ १६ ॥ स्वोत्थं
 दत्ते मात्रारूपपयसि सरोदातुष्ट एव सः ॥ दत्ते गुडादिके तस्मै न तथाप्यशृणोदसौ ॥ ७ ॥ त्रस्तातिरोदनात्तस्य मातातीव रुषा
 न्विता ॥ उपमन्युमिति ग्राह नास्ति दुग्धं गृहेऽधुना ॥ ८ ॥ कस्मादेयं मया तत्त्वं न शृणोषि हठान्वितः ॥ यः सर्वेषां महादेवः
 पयस्तं याचयाधुना ॥ ९ ॥ बहु याचयतस्तृप्तिर्न स्यात्ते लघुदेवतः ॥ एवमुक्त्वाऽतिकोपेन करे धृत्वा तमात्मजम् ॥ १० ॥ गृहा
 त्रिष्कासयामास जननी परुषाक्षरा ॥ गृहमध्ये स्वयं गत्वा गृहकृत्यरताऽभवत् ॥ ११ ॥ एकाग्रयेवास्थितो बालः प्ररुदंश्च गृहगणे ॥
 हृदीत्यं चित्तयामास महादेवोखिलेषु यः ॥ १२ ॥ बाल्यत्वान्न मया ज्ञातः केन मे कथ्यतेऽधुना ॥ ज्ञानहीनस्य बालस्य मेऽग्रतः
 सोऽखिलेश्वरः ॥ १३ ॥ कृपयाविर्भवत्वद्य दातुं मन्त्रतिष्ठत्ययः ॥ श्रीदेकैन्द्र उवाच ॥ इत्थं चितयतस्तस्य हृद्याविर्भूय शंकरः ॥ १४ ॥
 बालायापि निजं स्तोत्रं कर्तुं ज्ञानं ददौ महत् ॥ लब्ध्वा शिवात्परं ज्ञानं शिःस्तोत्रं चकार सः ॥ १५ ॥ पुराणे विश्रुतं सद्भिः पठ्यते
 द्यापि कामदम् ॥ प्रसिद्धत्वान्न तत्प्रोक्तं पिष्टपेषणवत्पुनः ॥ १६ ॥ स्वोत्थज्ञानस्य बालस्य स्तोत्रेण सुदितः शिवः ॥ स्वांभः
 प्रपुष्टमेधानां जलैर्भूगैरिवाब्धिः ॥ १७ ॥ आविर्भूयास्य पुरतः पंचवक्रो दशायुधः ॥ कृत्तिवासान्निभयनः सोमः कर्पूरमास्वरः ॥
 ॥ १८ ॥ नंदिगः पश्यतस्तस्य तं नीत्वा क्षीरधेस्तटम् ॥ इत्थमाह मया दत्तः पानार्थं ते पयोनिधिः ॥ १९ ॥ यथेच्छं त्वं पयः
 पानमुपमन्यो मुदा कुरु ॥ त्वमेवाधिपतिश्चास्य पयःपानार्थिनस्तु ये ॥ २० ॥

आत्मनः उत्पन्नं ज्ञानं यस्य तस्य बालस्य स्तोत्रेण शिवः स्वोदकेन प्रपुष्टमेधानां संबन्धिभिर्भूगैर्भूमिप्राप्तैर्जलैः समुद्र इव प्राप्तातंदः सन् अस्योपमन्योरेव प्रादु
 र्भूय तस्य पश्यतः सतस्तं क्षीरनिधेस्तटं नीत्वा इत्थमाहेति तृतीयेन सहान्वयः ॥ १७ ॥ उभया सहितः ॥ १८ ॥ १९ ॥ पयःपानार्थिनः इत्युत्तर

युक् ॥ २० ॥ उपमन्युरैर्युचरावयि ॥ २१ ॥ तत्र क्षीरसमुद्रे ॥ २२ ॥ २३ ॥ शिवभक्तिरहितेऽत्र कलियुगे ॥ २४ ॥ चतुरधिकशततमसंख्य
मुपमन्यान्वंदं गुरुं प्रणमति स इति ॥ २५ ॥ २६ ॥ आसीदित्यध्याहारः ॥ २७ ॥ सद्धिया सद्बुद्ध्या ॥ २८ ॥ २९ ॥ यस्याः कन्यायाः ॥

त्वद्गङ्गायैव ते पानं करिष्यन्ति न चान्यथा ॥ इत्युक्त्वा तदेव शंभुरुपमन्युः पयोनिधेः ॥ २१ ॥ लब्ध्वाधिपत्यं तत्रैव तस्यौ नित्यं
पयः पिबन् ॥ बभूव मुनिवयसौ प्रसिद्धोऽथ जगन्नये ॥ २२ ॥ शिवभक्तिरतोत्यंतं वेदवेदांगपारगः ॥ तस्य वंशस्य विस्तारोऽप्या
सीत्सर्वधरातले ॥ २३ ॥ कलावस्मिन्महाधोरे शिवभक्तिविवर्जिते ॥ अवतीर्णः स एवात्र शिवभक्तिप्रवर्तने ॥ २४ ॥ स शैवधर्म
स्य भुवि प्रतिष्ठां कृत्वा तथोभापतये रहस्यम् ॥ उक्त्वा निजं स्थानमगाच्चतुर्मुखतास्यसंख्यान्तिममानताः स्मः ॥ २५ ॥ श्रीदेशि
कैन्द्र उवाच ॥ उमापत्यानन्दनाथः शिवः साक्षाद्धरातले ॥ अवतीर्णं उमादेव्याः प्रीतये तत्कथां शृणु ॥ २६ ॥ कश्चित्कनोटके देशे
ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ श्रीविद्याचरितो नित्यमात्मवान्विमलाशयः ॥ २७ ॥ तस्य भार्यपि सद्भृता पतिभक्तिरता सदा ॥ पंचपुत्राश्च
तस्यां स्युर्विद्वांसः सद्धियाखिलाः ॥ २८ ॥ कन्या चैकापि जातास्य तत्प्राप्त्यै परदेवताम् ॥ प्रार्थयामास बहुधा कन्यां देहीति
मेविके ॥ २९ ॥ दातेन यस्याः सुखिनो दश पूर्वं दशापरे ॥ न कन्यादानसदृशमन्यद्दानं जगन्नये ॥ ३० ॥ अतः सा भवतान्मात
स्त्वन्प्रसादात्सुकीर्तिदा ॥ इत्थं संप्रार्थिता देवीभक्तवश्यातिवत्सला ॥ ३१ ॥ स्वयमेवाभवत्तस्य कन्या सर्वगुणाकरा ॥ शुभलक्षणसं
पन्ना दृष्ट्वा तां स द्विजोत्तमः ॥ ३२ ॥ चकारोमेति तन्नाम ज्ञात्वोमां तां धरागताम् ॥ विवाहयोग्या सा जाता वयसाऽष्टाब्दिकथ
ताम् ॥ ३३ ॥ दृष्ट्वा चितान्वितः प्राह स्वभार्या स द्विजोत्तमः ॥ कस्मै देया मया कन्या सुरूपा शुभलक्षणा ॥ ३४ ॥ देवतांशैव मे
भाति प्राकृतेयं न सर्वथा ॥ भूतले दृश्यते मह्यं नानया सदृशो वरः ॥ ३५ ॥

॥ ३० ॥ भवताव भवतु उत्तरार्द्धभुतरान्वयि ॥ ३१ ॥ उत्तरार्द्धभुतरान्वयि ॥ ३२ ॥ धरां प्राप्ताम् । अर्थेत्युत्तरान्वयि ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

अखिलेश्वरः सर्वदेशीयः ॥ ३६ ॥ सद्गुरोर्मात्रे उत्तमवलाभाय ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ गोरथैः वृषयुक्कशकटैः ॥ ३९ ॥ अथ कथांतरे ॥ ४० ॥ पुरा
प्रसिद्धाभारतवर्म ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अन्तः कामः । शंकरविशेषणानि पूर्वोन्वितानि ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ मत्पत्नी जाता उत्पन्नास्तीत्यन्वयः ॥ ४५ ॥

काराभिवाद्य गच्छामि तत्र चाखिलदेशतः ॥ विद्वांसो बहवो यांति यात्रार्थं स्त्रीसुनान्विताः ॥ ३६ ॥ तत्राप्यनेके संत्येव पंडिताः
ख्यातकीर्तयः ॥ अतस्तत्रैव गंतव्यं दुहितुः सद्गुरोरे ॥ ३७ ॥ अनया सदृशः कश्चिद्गुणवान्पंडितात्मजः ॥ अस्ति चेद्धि मया देया
कन्याऽस्मै विश्वसुदरी ॥ ३८ ॥ इत्थं विचिंत्य मनसा काशिकां द्विजसत्तमः ॥ ययौ कुटुंबसहितो गोरथैर्वजिभिश्च सः ॥ ३९ ॥
द्विजोऽथासीत्प्रतिष्ठाने विद्वाञ्छंकरभक्तिमान् ॥ पुत्रस्तस्याभवत्सक्षाच्छंकोऽन्यंतभक्तिनः ॥ ४० ॥ भविष्यति च भूलोके स्वभक्तप
रितुष्टये ॥ उमेति भवितव्यं च ज्ञात्वा जातः स्वयं पुरा ॥ ४१ ॥ शंकरेति पिता नाम चकारास्य सुदान्वितः ॥ जातो द्वादशवर्षीय
वयसाऽसौ गुणाकरः ॥ ४२ ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञः सर्वविद्याविशारदः ॥ रूपेणानंग एवाद्धा तेजसाऽर्क इवापरः ॥ ४३ ॥ बहवः पंडिता
स्तस्मै कन्यां दातुमुपागताः ॥ स्वविवाहार्थमुक्तं पितरं प्राह शंकरः ॥ ४४ ॥ कन्याभिर्नाहमेताभिर्विवाहं कर्तुमुत्सहे ॥ मत्पत्नी
कुत्रचिदेशे मन्मनस्तोषकारिणी ॥ ४५ ॥ जातास्ति सत्कुले वृत्तं सुरूपाब्धा गुणाकरा ॥ नान्यां पत्नीं करिष्येहं तां विना सापि
मां विना ॥ ४६ ॥ मनसाध्यन्यभर्तारं न वृणोति कुतोऽन्यथा ॥ इत्थं पुत्रवचः श्रुत्वा चित्तयामास चेतसि ॥ ४७ ॥ मनुजचित्ता सा
कन्या कस्मिन्देशेऽस्ति सद्गुणा ॥ मत्पुत्रस्य तयोद्वाहो भविष्यति कदा कथम् ॥ ४८ ॥ मत्सुतोऽपि मृषा नैव वक्ति स्वमेपि सत्यवाक् ॥
केनापि प्रत्ययेनैव प्रोक्तं तेनैदमद्य मे ॥ ४९ ॥

सापीत्युत्तरात्त्वयि ॥ ४६ ॥ अन्यथा शरीरेण वाचा वा ॥ ४७ ॥ मम पुत्रस्य चित्तं यस्यां सा कन्या ॥ ४८ ॥ प्रत्ययेन पूर्वजन्यज्ञानेन ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ तर्हि मनुत्रस्य तया विवाहो भविष्यति ॥ ५१ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि ॥ ५२ ॥ पुत्रसहितः । इदं पूर्वान्वयि ॥ ५३ ॥ भोः पितः ममे
ल्युत्तरान्वयि ॥ ५५ ॥ उपयमाय मे विवाहार्थं त्वं कन्यां याचय । मयेत्युत्तरान्वयि ॥ ५६ ॥ मिय इत्यादि उत्तरेण योज्यम् ॥ ५७ ॥ कन्य

काशीमेवाद्य गच्छामि यात्रिणस्तत्र दूरतः ॥ आयाति तेषु सा बाला कथंचिच्चागमिष्यति ॥ ५० ॥ मनुत्रस्य विवाहश्च भविष्यति तया
सह ॥ इत्थं निश्चित्य मनसा परिवारान्वितो ययौ ॥ ५१ ॥ काशीयात्रामिषेणैव गोस्थथाश्चानुगृह्यतः ॥ वाराणस्यां कदाचित्स नन्वा
विश्वेश्वरं ययौ ॥ ५२ ॥ अन्नपूर्णालयं पुत्रसहितस्तावदेव हि । कन्यापितापि संप्राप्तः कन्याद्वयं विकालये ॥ ५३ ॥ प्राक्प्रमाणावि
वान्योन्यं दृष्टोते च तावुमौ ॥ रहस्याद्वयं पितरं कन्याहाड्यं पतिर्मम ॥ ५४ ॥ मां देह्यस्मै विधानेन नान्योऽस्मान्मद्भरो भुवि ॥
कुमारश्च तथा ग्राह पितरं भोः पितर्मम ॥ ५५ ॥ भार्येयं दृश्यते नूनं याचयेयमाय मे ॥ पिताप्यहोति पुत्राय मयाऽपरिचिताय ते ॥
॥ ५६ ॥ याचितव्या कथं कन्याऽज्ञातदेशकुलाय च ॥ मिथः प्रवदतोऽस्ति तयोर्जनकपुत्रयोः ॥ ५७ ॥ कन्यया प्रेरितो दृष्ट्वा कुमारं च
सुलक्षणम् ॥ तत्समीपं समागत्य तदा कन्यापिता स्वयम् ॥ ५८ ॥ पितरं तस्य चापृच्छन्कुलीलादिकं तथा ॥ सोऽपि प्राहाखिलं
चास्मै श्रुत्वाऽसावपि सत्कुलम् ॥ ५९ ॥ परीक्ष्य विद्यां बालस्य संतुष्टोऽयं विधानतः ॥ शंकराय ददौ कन्यामुमानाम्नीं गुणाकराम् ॥
॥ ६० ॥ तौ दंपती तुरगुणौ सुभासौ रूपेण शीलेन च पार्वतीशौ ॥ धरावतीर्णात्रिति काशिसंस्थाः संमेनिरे दृष्टिमदीक्षणार्हौ ॥ ६१ ॥
तावृषतुस्तत्पितरौ सुखाब्धौ काश्यां बभूवाथ स विद्वद्वयः ॥ उमापतिः शंकरसंज्ञमेनं पप्रच्छुर्यं विबुधाः श्रुतीनाम् ॥ ६२ ॥
अमन्दठातत्र समागतः क्षमां यश्चोपमन्वाभिधेशिकार्यः ॥ जग्राह तस्मान्निखिलान्मनूष्य स शंकरः सूक्ष्मतमोऽपि सिद्धये ॥ ६३ ॥

येति सार्धान्वयः ॥ ५८ ॥ स वरपिता अस्मै कन्यापित्रे । असौ कन्यापिता । श्रुत्वा बालस्य कुलं विद्यां च ज्ञात्वा संतुष्टः सन् शंकराय कन्यां ददा
वित्यन्वयः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ सुभासौ तेजस्विनौ दृष्टिमाद्विः द्रष्टुं योग्यौ ॥ ६१ ॥ ऊषतुः वामं चक्रतुः । आरंभं मुख्यम् ॥ ६२ ॥ हठात् अकस्मात् क्षमां

पूर्वं भगवन् संचरन् । सिद्धये संप्रदायसिद्धये ॥ ६३ ॥ उभया सह पृथिव्यां प्राप्तं ज्ञानप्रकाशहेतुभूतं साक्षाच्छंकरं ज्ञात्वोभयसंप्रकाशं प्रकृतिपुरुषात्मकत्वं बोधकम् । अमुष्य शंकरस्यापत्यानंदेति नाम चकार ॥ ६४ ॥ सर्वान्यति तारकोपदेष्टा सन् । भुवि पृथिव्यां पप्रतुः पाळयामासतुः ॥ ६५ ॥ पंचाधिकशततमसंख्याकमुमापत्यानंदं प्रगमति उमेति । शराभ्रविध्वन्तिमं शराः पंच अंभं खं विद्युरकः अंकानां वामतो गतिरितिरीत्या पञ्चोत्तरयातवतमित्यर्थः । ॥ ६६ ॥ एतत्सर्गोक्तगुरुद्वयकथाश्रवणादिफलमाह उपेति । क्रमेण फले । शिवप्रसादं पृथिव्यामनवगां शुद्धां कीर्तिं च ॥ ६७ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे

गुरुस्तथोमापतिसौख्यनामाकरोदमुष्योभयसंप्रकाशम् ॥ ज्ञात्वोभयाऽसौ धरणीगतं तं श्रीशंकरं ज्ञानविलासेहेतुम् ॥ ६४ ॥
 काश्यां स विश्वेशसमोऽखिलानां सत्तारकं मन्त्रमुपादिशत्सा ॥ उमापि सर्वैष्टफलस्य दात्री मातेव पुत्रान् भुवि पप्रतुस्तौ ॥ ६५ ॥
 उमापतिश्चेत्यमनंतसत्त्वो दत्त्वाथ विद्यापतेये रहस्यम् ॥ ययौ परां सिद्धिममुं शराभ्रविध्वन्तिमं तं गुरुमानताः स्मः ॥ ६६ ॥
 उपमन्यूमापत्योः पठच्चरित्रं शृणोति वा भक्तया ॥ लभते शिवात्प्रसादं तथा धरायां सुकीर्तिमनवद्याम् ॥ ६७ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्द्धे
 उपमन्यूमापत्यानंदगुरुद्वयकथावर्णनं नामाष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ विद्यापत्यानंदनाथः सदा काशीनिवासकृत् ॥ यस्यैकस्याखिलाश्चापि विद्याः सांगाः समाययुः ॥ १ ॥ कस्यापि द्विजमुख्यस्य तदा काश्यामुपस्थितिः ॥ नासीत्सांगैकविद्यस्य सर्वेऽल्पाध्ययनान्विताः ॥ २ ॥ पंडितास्तत्रैकतमो विद्यापत्याभिधोऽखिलाः ॥ विद्याः सांगाश्च यो वेत्ति काशीक्षेत्रेऽभिपालिताः ॥ ३ ॥ विद्याश्चैकेन निखिलाः पंडितैरुदितस्ततः ॥ विद्यापत्यभिधानेन तथा काशीस्थितैरपि ॥ ४ ॥

पूर्वार्द्धेऽष्टसूक्त्यभिधायां दीकायामष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४८ ॥ ऊनपंचाशत्तमे द्विसप्तत्या पद्यतः स्मृताः । त्रयो विद्यापतिमुखा विद्योत्कर्षेण देशिकाः ॥ ४९ ॥
 विद्यापत्यानंदनाथ इति । समाययुः प्रायुः ॥ १ ॥ तदा विद्यापतिनिवासकाले । सांगा एका विद्या यस्य तस्य सांगैकविद्यावतः ॥ २ ॥ पंडिता इति पूर्वोच्यते । तत्र काश्याम् एकः असाधारणो विद्यापतिः सांगाः सर्वविद्याः वेत्ति । अभिपालिता रक्षिता इत्युत्तरान्वयि ॥ ३ ॥ उदितः उक्तः ॥ ४ ॥

तस्मात् विद्यापतोरित्युत्तरान्वयि ॥ ५ ॥ तेऽपि बालकाः ॥ ६ ॥ षडधिकशततमसंख्याकं विद्यापत्यानंदं श्रणमति । विधेदयादिना ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेषां
मित्युत्तरान्वयि ॥ ९ ॥ हार्यते दूरीक्रियते तथेत्युत्तरान्वयि । आत्मबोधतः आत्मज्ञानेन ॥ १० ॥ विद्यामदहरणरूपेण संसारतापहरणरूपेण च हेतुद्वयेन

अथ तरस्मात्पृथक्सर्वे काशीस्थाः पंडिताभेकाः ॥ वेदविद्याः शास्त्रविद्याः सांगोपांगस्तथापराः ॥ ५ ॥ अभ्यासाज्जगृहुस्तत्र बभूवु
स्तेपि पंडिताः ॥ विद्यापतौ तं विश्वेशसदृशं मेनिरेऽविलाः ॥ ६ ॥ विद्याविषयानंदगुरुः प्रसिद्धो दत्त्वा रहस्यं हरणाभिधाय ॥ ययौ
परां सिद्धिममुं षडूर्ध्वशतान्तिमं स्वं गुरुमानताः स्मः ॥ ७ ॥ हरणानंदनाथोऽपि सर्वविद्याविशारदः ॥ काश्यामेवावसद्धोमान्विद्वत्पू
जितपादुकः ॥ ८ ॥ विद्यामदयुताः काशीं ययुर्ये देशदेशतः ॥ बहवः पंडितास्तेषां मदो येन स्वविद्याया ॥ ९ ॥ हार्यतेऽनो बुधैः
प्रोक्तो हरणानंद इत्यसौ ॥ तथा ये शरणं प्राप्तास्तेषामप्यात्मबोधतः ॥ १० ॥ संसारतापजं दुःखं हार्यतेऽनेन चादितः ॥ इत्थं हेतु
द्वयेनापि प्रसिद्धो हरणाभिधः ॥ ११ ॥ अथासौ हरणानंदः वार्द्धक्यं प्राप्तकालतः ॥ अशक्तो वक्तुमर्ह्यंतं वादं कर्तुमनोऽक्षमः ॥
॥ १२ ॥ श्लेष्मरुद्धस्वरः किंचिच्छन्नैर्वक्ति श्रमेण तत् ॥ वादं कर्तुमथाशक्तं ज्ञात्वा तं बहुपंडिताः ॥ १३ ॥ ययुः काशीपुरीं शिष्यैः
क्रुद्धाः पूर्वावमानतः ॥ पंडितान्देशदेशस्थान्दरगाख्यावमानितान् ॥ १४ ॥ वादार्थमागताञ्छन्वा काशीस्थाः पंडितास्तदा ॥ मिथः
प्राहुः किमस्माभिः क्रियतामिति काशिगाः ॥ १५ ॥ वक्तुं चेपदशक्तोऽस्ति हरणानंददेशिकः ॥ पंडिताः सर्वशास्त्रज्ञाः प्राप्ताश्चात्र
जयार्थिनः ॥ १६ ॥ वयं त्वेकैकशास्त्रज्ञाः स एषोत्रास्ति सर्वविद् ॥ काशीक्षेत्रमिदं स्यात् विद्यापीठमिति यत्ने ॥ १७ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ तत् भाषणादिकम् । वादमित्युत्तरान्वयि तं हरणानंदम् ॥ १३ ॥ हरणानंदकृतपर्वविमानेन । पंडितानित्यादि सार्द्धान्वयः ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ स हरणानंदः ॥ १७ ॥

अजयः अपजयः ॥ १८ ॥ स विश्वेश्वरः ॥ १९ ॥ निश्चयिनो निश्चयवन्तः ॥ २० ॥ यो विश्वेशः स्वयमन्यनैरेषेक्षेण जगत्
 बहुदायव्याकृतम् उत्थाय ततो विष्णवादिहूयैः स्वभायागुणैः स्थितैः पालनस्य स्रुष्टैः नष्टैः संहारस्य च कर्ता निर्गुणश्च भवति । अर्च्यम्
 आत्मनः सामर्थ्यं यस्य तं त्वां वयं नुमः । भुजंगप्रयातवृ० । “ बहुलरजसे विश्वोत्पन्नौ भवाय नमोनमः प्रबलतममे तत्संहारे हराय नमोनमः ।
 जगत्सकृते सत्त्वोत्पन्नौ मृडाय नमोनमः प्रमहसि पदे निष्पेण्डये शिवाय नमोनमः ” इति माहिम्नस्तोत्रे त्रिगुणो निर्गुणश्चोक्त इत्यर्थः ॥ २१ ॥

अत्रत्य पंडितानां किं भवेद्वाजयो हि नः ॥ सर्वविद्येश्वरश्चास्य क्षेत्रस्यास्ति पतिः स्वयम् ॥ १८ ॥ स एव प्रार्थनीयोद्यास्माभिर्विश्वे
 श्वरोऽखिलैः ॥ जयदाताखिलानां नस्तदन्यो नास्ति चाधुना ॥ १९ ॥ इत्थं निश्चयिनः सर्वे गत्वा विश्वेश्वरालयम् ॥ पंडिताः प्रार्थया
 मासुर्विश्वेशं काशिकास्थिताः ॥ २० ॥ पंडिता ऊचुः ॥ जगद्यः स्वयं मायया संप्रकल्प्य यदीयैर्गुणैर्विष्णुघात्रीशमुख्यैः ॥ स्थितैः
 सृष्टिनष्टयोश्च कर्ताऽगुणो यो नुमस्तं वयं त्वामतर्क्यात्मशक्तिम् ॥ २१ ॥ अनेकानि यूथानि चेत्यं स्वमायागुणैर्यैः प्रकल्प्यापि ना
 भूद्वि कर्ता ॥ तदंतःस्थजीवाशयं वेत्यसंगो नुमस्तं वयं त्वामतर्क्यात्मशक्तिम् ॥ २२ ॥ कृतं जीववर्गैश्च भुंजन्नभोक्ता यथाकौखिलं
 संस्पृशञ्छुद्द एव ॥ सदा व्योमवत्सर्वगश्चाप्यलितो नुमः स्तं वयं ॥ २३ ॥ त्वमेवेशश्चात्मशक्त्या च विश्वप्रतस्त्वां हि विश्वेश्वरं
 प्रादुरार्याः ॥ तथा सर्वविद्येश्वरं स्वप्रकाशानुमस्तं वयं त्वामतर्क्यात्मशक्तिम् ॥ २४ ॥

जगत्स्रुष्ट्यादिकर्तृत्वेपि न कर्ता किन्त्वसंग एवेत्याह अनेकानीति । इत्थम् अनेकानि यूथानि जगत्समुदायान् “ सजतीयैः कुलं यूथम् ” इत्यमरः । संवश
 इत्यर्थः । स्वभायागुणैः प्रकल्प्य यः कर्ता भवति । वस्तुतः अकर्ता सन् जगदंतर्गतजीवांतःकरणं वेत्ति तत्र हेतुरसंग इति । तं नुमः ॥ २२ ॥ जीवसंघैः कृतं
 पूर्वजन्माजितपुण्यादि चकाराज्जीवैरेव भुंजन् । किरणद्वारा जगत्संस्पृशन्नपि शुद्धः सदसत्स्पर्शदोषरहितः सूर्य इवामोक्ता च यो भवति । तत्र हेतुः आका
 शवत्सर्वगतः अस्पृश्यश्च तं नुमः ॥ २३ ॥ एवं सर्वकर्तृत्वेऽपि विश्वेशस्याकर्तृत्वं प्रतिपाद्येदानीं सर्वनिर्णयतृत्वेन सर्वेश्वरं स्तुवंति त्वमेवेति । स्वशक्त्या

विषय ईशवासि शिक्षयसि अतस्त्वामार्योः ज्ञानिनो विश्वेश्वरं स्वप्रकाशत्वेन सर्वविशेषं च प्राहुस्तं त्वो नुमः ॥ २४ ॥ त्वं सत्याः सद्रूपः । काशिकां विना सर्वं जगद्विनारी । काशी तु त्वद्रूपास्ति मनु जगदंतर्गतकाश्याः कथमविनाशित्वमत आहुः । त्वमेतच्छाश्वत्यकाले त्रिशूले तां काशीं धारयसि तं नुमः ॥ २५ ॥ यतस्तव प्रिया काशी अतस्तद्गतजीवानो प्राणोत्क्रमणकाले भवतारकं मंत्रमुपदिश्य अक्षयं स्थानं मोक्षार्थं स्वप्रकाशाम् आत्मज्ञानेन प्रापयसि तं नुमः । अत्र हि “ जंतोः प्राणेषूत्क्रममाणेषु रुद्रस्तारकं ब्रह्म व्याचष्टे येनास्मावभूती भूत्वा मोक्षी भवति ” इति श्रुतिप्रसिद्धं मोक्षप्रदत्वं विश्वेश्वरस्येत्यर्थः ॥ २६ ॥ त्वलियकाशीनिवासिनो वयं ते तव न प्रियाः किं यतः कारणदूरे देशनिवासिपंडितैर्नोऽप्याक्रमं इह काश्याम् अवमानं करोषि

त्वमेवासि सत्योऽखिलं नाशमेति विनाकाशिकां याऽश्या त्वत्स्वरूपा ॥ त्वमेतच्छेयं तां स्वशूले बिभर्षि नुमस्तं वयं त्वामतर्क्यात्मशक्तिम् ॥ २६ ॥ तवातिप्रिया काश्यतोमुख्ये त्वं मनुं तारकं तत्स्थजोवेभ्य उक्ता ॥ ददाम्यक्षयं स्थानमात्मप्रकाशं नुमस्तं वयं त्वामतर्क्यात्मशक्तिम् ॥ २६ ॥ वयं काशिकावासिनो न प्रियाः किं यतो दूरे देशस्थितैर्नः करोषि ॥ इहाद्यावमानं जगद्द्रुतो यो नुमस्तं ॥ २७ ॥ भवान्सर्वविश्वेश्वरः क्षेत्रमेतत्स्थितेस्ते जगुः सर्वविद्यासुपीठम् ॥ मृषा नो करोत्वैतमद्याभिमानं नुमस्तं ॥ २८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ काशीस्थैः पंडितैरित्यं स्तुतोऽथाविवर्धय च ॥ दीप्तिमान्पार्थिवाह्निगात्साक्षाद्दिश्वेश्वरः स्वयम् ॥ २९ ॥ पंचवक्त्रो दशमुखस्त्रिनेत्रः सर्पभूषणः ॥ जटाजूटी चंद्रमौलिः कर्पूराभपिनाकदोः ॥ ३० ॥

पंडितेभ्यः पराजयेनाज्यान् करोषीति । जगदन्तर्यामी यः तं त्वो नुमः ॥ २७ ॥ काश्याः विद्यापीठत्वप्रसिद्धिः न नश्यत्विति स्तुवति भवानिति । सर्वविश्वेश्वर इति “ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानाम् ” इति श्रुतिप्रसिद्धोऽसि एतत्क्षेत्रं त्वन्निवासिनं सर्वविद्यास्थानं जगुः प्राचीनकाशीस्था इति एतदप्राचीनवचनरूपं काशीवासिनाम् अभिनिवेशं भवान् मृषा अन्यथा न करोतु । एतदर्थं तं त्वो नुमः ॥ २८ ॥ इत्थम् एवं स्तुतः । पार्थिवान् पशूषाण्यप्याह ॥ २९ ॥ सार्द्धेन विशेषणानि विश्वेश्वरस्य जटाया जटौ बंधविशेषोऽस्यास्तीति पिनाकयुक्तः दोः बाहुयस्य ‘भुजबाहुप्रवेष्टो दोः’ इत्यमरात् ॥ ३० ॥

वामांगालिङ्गिता गिरिजा पार्वती येन सः कृपार्द्रहृदिः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ एकादशावाधि एकादशावारम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ साहाय्यं बुद्धिप्रदा
 नेत्रभ्रमोजकृत्स्नम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अथेत्यादिद्वयोरन्वयः ॥ ३७ ॥ मूकानां वगित्वप्रदं वाग्बीजाख्यं द्वादशास्वरूपं मंत्रं ग्राह ॥ ३८ ॥ ३९ ॥
 वामांगांश्चिष्टगिरिजः कृत्तिवासाः कृपार्द्रहृक् ॥ पंडितानाह तद्गीतिमपाकुर्वन्स विश्वपः ॥ ३१ ॥ श्रीविश्वेश्वर उवाच ॥ माभूद्वीतिर्मदी
 यानां युष्माकमजयप्रदा ॥ स्तोत्रेणानेन गीतेन तुष्टोभीष्टं करोमि वः ॥ ३२ ॥ इदं चाभीष्टदं स्तोत्रं नित्यमेकादशावधि ॥ पठेदेकादश
 दिनं यस्तस्याभीष्टोऽस्म्यहम् ॥ ३३ ॥ गच्छन्तु हरणानंदं भवन्तो हि मदाज्ञया ॥ स एव भवतां कार्यं जरठोऽपि करिष्यति ॥ ३४ ॥
 साहाय्यं तस्य कुर्वेऽहं गुरुभक्तस्य पंडिताः ॥ भवाद्विनैव कर्तव्यः संशयः कार्यसिद्धये ॥ ३५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ उक्तेत्यंतर्दधे
 देवः पंडिताश्चाखिलास्ततः ॥ हरणानंदमेत्याहुर्नत्वा विश्वेश्वरोदितम् ॥ ३६ ॥ अथासौ हरणानंदः संस्मरन्पुरुषादुकाम् ॥ बटुमेकं
 समाहूय द्विजार्भं पंचहायनम् ॥ ३७ ॥ शिरस्यस्य निजं हस्तं दत्त्वा कर्णे शनैर्मुमु ॥ वाग्बीजाख्यं परं ग्राह मूकवाचालताप्रदम् ॥ ३८ ॥
 पंडितांश्चाह युष्माभिर्गत्वा विश्वेश्वरालयम् ॥ सभा तत्राद्य कर्तव्या तान्समाहूय पंडितान् ॥ ३९ ॥ भवतां कार्यमखिलं बटुरप्ययमे
 कलः ॥ करिष्यम्यखिलाञ्जित्वा काशीविजयकृद्धुवि ॥ ४० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वा ते पंडिताः सर्वे बटुं दृष्ट्वा लघुं हृदि ॥ स्वजये
 संशयाढ्याश्च स्मृत्वा विश्वेशभाषितम् ॥ ४१ ॥ तेन धैर्योन्विताः शीघ्रं ययुस्तस्याद्यमंडपम् ॥ प्रेष्य शिष्यान्समाहृताः काशीस्थैरन्यदे
 शगाः ॥ ४२ ॥ पंडितास्तेपि वेगेन ययुर्वादोत्सुकाः समाम् ॥ बभूवाथ महान्वादः काशीस्थैरन्यदेशानाम् ॥ ४३ ॥ न्यायवेदांतमीमांसाशब्द
 शास्त्रीयसुक्तिभिः ॥ ज्ञात्वा जेतुशमक्यांस्तान्काशीस्थाः प्राहुरित्यथ ॥ ४४ ॥ वर्णयंतः काशिकायाः श्रेयुचं विश्वेश्वरस्य च ॥ काशीस्याऽबुः
 विद्यापीठमिदं क्षेत्रं सर्वविश्वेश्वरस्तु यः ॥ ४५ ॥ स ईशानोभिमान्यस्य साक्षाद्विश्वेश्वराभिधः ॥ तत्रत्यैरथुनास्माभिर्गुणभाभिर्देशदेशैः ॥ ४६ ॥
 भुवि कारथाः जयप्रापकः ॥ ४७ ॥ श्रुत्वेति साद्वान्वयः ॥ ४८ ॥ तेन विश्वेशभाषणेन धैर्ययुक्ताः संवस्तस्य शिवस्यायं मुख्यं मंडपं ययुः ॥ ४९ ॥
 ॥ ४३ ॥ पूर्वोर्द्ध पूर्वान्वयि ॥ ४४ ॥ वर्णयंत इति पूर्वान्वयि ॥ ४५ ॥ अस्म्य क्षेत्रस्य । तत्रत्यैः काशीस्थैरित्युत्तरान्वयि ॥ ४६ ॥

यतः वादेन । युष्माकमित्युत्तरान्वयि ॥ ४७ ॥ अगता पुरःस्थितेन अयं बटुः वः युष्मान् जेता जेष्यति । सर्वेषामिति कर्तारि षष्ठी । सर्वैः भवाद्विः क्षेत्रसामर्थ्ये दृश्यम् ॥ ४८ ॥ अबुद्धिना अल्पबुद्धिना ॥ ५० ॥ इदं भवद्वास्यम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ हरिः सिंहः । अल्पवयसा युकोहं विजेष्ये युष्मानिति शेषः । यतो गुरुव्रतः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ पूर्वार्द्धे पूर्वोन्वितम् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वितम् ॥ ५६ ॥ सर्वदेशतमांसि सर्वदेशगतांधकारान् । कथं वादोल्पविद्याभिरस्माकं लघुता यतः ॥ युष्माकं चेन्महानस्ति विद्यागर्वस्तदाखिलैः ॥ ४७ ॥ सर्वशास्त्रोक्तिभिर्वादः क्रियतां बटुनाऽपुना ॥ जेताऽयं योस्ति सर्वेषां पश्यतां क्षेत्रवैभयम् ॥ ४८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेत्यन्यपुरस्थास्ते प्राहुः काशीस्थ पंडितान् ॥ वयसाऽयं लघुर्बालः क्रीडार्हः पञ्चहायनः ॥ ४९ ॥ वयं वृद्धाः कथं कुर्मोऽनेन वादम्बुद्धिना ॥ विद्याभिव्ययसा बुद्ध्या तुल्यैर्वीदो न चान्यथा ॥ ५० ॥ इदं हास्यास्पदं वक्तुमप्ययोग्यं भवादृशम् ॥ युष्माभिरेव वादेन कर्तव्योऽस्मत्पराजयः ॥ ५१ ॥ श्रुत्वेत्यन्यपुरस्थानां पंडितानां वचो बटुः ॥ प्रगल्भं वचनं प्राह तोषयन्क्षेत्रवासिनः ॥ ५२ ॥ बटुरुवाच ॥ कन्यादानार्थमेवायं वयं यत्नाद्विचार्यते ॥ वादे किं तेन कार्यं स्यादुद्धरेवात्र कारणम् ॥ ५३ ॥ जन्मनैव यथा हति हरिर्बालो मतंगजान् ॥ तथाल्पवयसाह वै विजेष्ये देशिकार्भकः ॥ ५४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वति बटुवाक्यं ते क्रुद्धाः सर्वेपि पंडिताः ॥ एकदैवाखिलाश्चक्रुः पूवपश्चान् नेकशः ॥ ५५ ॥ दुर्भेदाभिर्महद्भिश्च पृथक्छास्त्रमतोक्तिभिः ॥ अथासौ वटुरेकोपि चरणौ श्रीगुरोः स्मरन् ॥ ५६ ॥ तत्तच्छास्त्रोक्ति भिश्चक्रे यामार्द्धात्तान्निरुतरान् ॥ सर्वदेशतमांस्यर्को भित्तैकः शोभते यथा ॥ ५७ ॥ बटुस्तथैव जित्वाऽयं सर्वदेशस्थपंडितान् ॥ इति दृष्ट्वा बटोः शक्तिं लज्जितास्ते महाधियः ॥ ५८ ॥ मिथः प्रोचुरहो जानमिदमन्यद्भुतं सखु ॥ यैरस्माभिर्जिताः सर्वे पंडिता जगति स्थिताः ॥ ५९ ॥ दिवैकद्विमहादीपाः सर्वभूविजयान्विताः ॥ वयं तेऽनेन बटुनाऽत्र जिता पंडितोत्तमाः ॥ ६० ॥

भित्त्वा नाशयित्वा अर्को यथा शोभते तथा सर्वपंडितान् जित्वा शुभे इति योग्यम् ॥ ५७ ॥ बटोरित्युत्तरान्वयि ॥ ५८ ॥ अद्भुतमेवाह । यैरित्युक्तं रात्रयि ॥ ५९ ॥ दिवा अहनि एकद्विमहादीपाः महादीपाः 'मशाल' इति 'प्रसिद्धाः येषां ते सर्वभूविजयेन शोभिताः यैः पराजितास्ते वयं अनेन पंचवर्षेण

बटुना अत्र काश्यां जिताः स्मः ॥ ६० ॥ एतदिति सार्धान्वयः । अस्य बटोः तदुक्तस्य गुरुक्तस्य मंत्रस्य ॥ ६१ ॥ महताम् अल्पात्पराजयो मृत्यो
भरणादपि वरो महात् हि ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ तं हरणानंदम् आहुः । पंडिता इत्यनुवृत्तिः । तस्मै हरणानन्दाय । यज्जातं वर्तमानमित्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥
देव्याः मंत्रस्य गुरोश्च अदः इदं वैभवं सामर्थ्यम् । उत्तरार्धमुत्तरान्वयि ॥ ६६ ॥ सती समीचीना दया यस्मिन् सः ॥ ६७ ॥ वामनेन यथा बलिर्जितस्तथा

एतत्लेत्रस्य माहात्म्यमुत विश्वेश्वरप्रभोः ॥ अथवास्य गुरोरेव तदुक्तस्य मनोरुत ॥ ६१ ॥ न जानीमो वयं सर्वे संशयोद्धिन्नमानसाः ॥
मृत्योरपि वरो ह्यल्पांमहतां तु पराजयः ॥ ६२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं लज्जायुतास्तेऽथ ययुः स्वस्वपुराणि च ॥ बटुना सह
काशीस्था हरणानंदमाययुः ॥ ६३ ॥ तं नत्वाऽथादुरखिलं यद्वै विश्वेश्वरालये ॥ सभायां जातेमेतस्मै बटोर्विजयसूचकम् ॥ ६४ ॥
तच्छ्रुत्वा हरणानंदो हर्षेण महता वृतः ॥ बटुं तमालिलिङ्गाग्रे आनन्दाश्रुपरिप्लुतः ॥ ६५ ॥ देवीमंत्रगुह्यां वै मेनेऽदो वैभवं
परम् ॥ सुमुहूर्तेऽथ बटवे मंगलस्नानपूर्वकम् ॥ ६६ ॥ कृतालंकरणायासौ सर्वमंत्रमयीं ददौ ॥ दीक्षां बुद्धिगारिष्ठाय वयोऽल्पायापि
सदयः ॥ ६७ ॥ विष्णुना वामनाख्येन बटुना लघुना जितः ॥ त्रिविक्रमेणैव बलिः तथानेनापि पंडिताः ॥ ६८ ॥ जगत्यां मानिनोऽल्पेन
ह्यधुना लीलया जिताः ॥ अतोस्य वामनानंद इति नाम चकार सः ॥ ६९ ॥ इत्थं हि सिद्धो हरणाभिन्दो यो वामनाख्याय समर्थ्य
मन्त्रान् ॥ सप्ताभिवृद्धैकशतान्यसुस्थः सिद्धिं ययौ तं स्वगुरुं नताः स्मः ॥ ७० ॥ इत्थं वयोल्पोपि च पंडितार्याञ्जिग्ये गुरोरेयः
कृपयैव काश्याम् ॥ तं वामनानंदमथाष्टबुद्धशतान्तिमं स्वीयगुरुं नताः स्मः ॥ ७१ ॥

नेन सर्वपृथिव्यां वयं विद्वांस इत्यभिमानवन्तो जिताः । अतो हेतोर्वामानानंद इति नाम चकारेत्यन्वयः ॥ ६८ ॥ सप्ताधिकशततमं हरणानंदं प्रण
मति इत्यमिति ॥ ७० ॥ अष्टोत्तरशततमं वामनानंदं प्रणमति इत्यमिति । वयोल्पः वयसा लघुः । जिग्ये जितवान् । तं नताः स्मः ॥ ७१ ॥

विद्यापतिगुरुत्रयकथाश्रवणादिफलं क्रमेणाह । विद्यापतिमुख्यानामिति ॥ ७२ ॥ इति श्रीगुरुपरंचरित्रे प्रथमोऽथमूल्यमिधया टीकायामेकोनपञ्चाशत्तमः सर्गः ॥ ४९ ॥ द्वौ पञ्चाशत्तमे प्रोक्तौ सप्तममतिप्रबतः । गुरु संकुलकानंदस्तथैवाद्भुतपुण्यवाद् ॥ ५० ॥ वामनानंदनाथस्येति । पार्वती पवित्राम् ॥ १ ॥ २ ॥ कश्चिदिति द्वयोरन्वयः ॥ ३ ॥ संकुलितः संकीर्णः । “ संकीर्णं संकुलकीर्णं ” इत्यमरः । सदा संयुक्त इत्यर्थः ॥ ४ ॥

विद्यापतिमुख्यानां कथास्त्रयाणां शृणोति यो मर्त्यः ॥ विद्वत्त्वं ह्यारिनाशः सुपुत्रता चापि लभ्यते तेन ॥ ७२ ॥ इति श्रीगुरुपरंचरित्रे प्रथमोऽथ विद्यापत्यानंददिगुरुत्रयवर्णनं नामैकोनपञ्चाशत्तमः सर्गः ॥ ४९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ वामनानंदनाथस्य शिष्यः सर्वगुणाकरः ॥ संकुलानंदनामासीत्तत्कर्थां शृणु पावर्नाम् ॥ १ ॥ यदासीद्वामनानंदस्त्वप्राप्तगुरुपादुकः ॥ चिक्रीडे स्वययस्तुल्यैवयसा पंचहायनः ॥ २ ॥ कश्चिद्विजामेस्तेष्वामीद्वामनाख्येन सर्वदा ॥ शयने भोजने पाने गमनागमने स्थितौ ॥ ३ ॥ नानाक्रीडाविहारेषु सह संकुलितोऽमुना ॥ न जहाति क्षणं चैनं वामनोऽपि तथैव तम् ॥ ४ ॥ एवं मिथः संकुलितौ तौ बाल्ये क्रीडने रतौ ॥ आस्तां तयोर्वामनोऽयं पूर्वपुण्येन सद्गुरोः ॥ ५ ॥ कृपया लब्धसन्मंत्रस्तत्प्रभावेण पंडितात् ॥ बाल्य एवाखिलाक्षिग्रे कर्मणा तेन विश्रुतः ॥ ६ ॥ वामनानंदनामासीत्संप्रदायप्रवर्तकः ॥ सिद्धिं गते गुरौ सोऽथ गुरुत्तानसकलान्मनूत् ॥ ७ ॥ पुरश्चर्याविधानेन जजापाखिलासिद्धिदान् ॥ बभूवुश्चाखिला मंत्राः सिद्धास्तस्याथ तैरयम् ॥ ८ ॥ बभूव सर्वसिद्धार्यः प्रौढतां वयसाप्यगात् ॥ सिद्धवर्मममुं ज्ञात्वा सोऽथ बाल्या तिसंगतः ॥ ९ ॥ वामनानंदमेत्याह नत्वा स्थित्वा कृतांजलिः ॥ आवां क्रीडारतौ पूर्वं बाल्ये तु सहचारिणौ ॥ १० ॥

आस्ताम् आसतुः । तयोस्त्युत्तरान्वयि ॥ ५ ॥ तत्प्रभावेण मंत्रसामर्थ्येन जिग्ये जितवाद् । तेन जयकर्मणा । वामनानंद इति नाम्ना संप्रदायप्रवर्तक आसीदित्यन्वयः ॥ ६ ॥ स वामन इत्युत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ७ ॥ तैर्मंत्रैरयं वामन इत्युत्तरान्वयि ॥ ८ ॥ सर्वसिद्धार्यः सर्वसिद्धश्रेष्ठः । अमुं वामनं

बाल्यावस्थायासमिति संगतः । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १० ॥ सिद्धिं सिद्धिभावं समानयोरावयौवैरीत्यं सिद्धिभावाभलाभरूपो विपरीतभावो मास्तु ॥ ११ ॥ पूर्वार्द्धे पूर्वान्वयि । मां विना त्वं क्षणमात्रं नासीः त्वां विनाहं क्षणमात्रं नासमित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥

दैवात्त्वं सिद्धिमापन्नः कृपया श्रीगुरोः सखे ॥ नाहं तथेत्यं मास्त्वेव वैपरीत्यं समानयोः ॥ ११ ॥ वयसा सततं चैकमनसोस्तुल्यली लयोः ॥ क्षणं नासीः पुरा त्वं तु मां विनाहं त्वया विना ॥ १२ ॥ स्मृतिमण्डपुना मे त्वं न करोषि कदापि च ॥ गतं तदखिलं कुत्र ते यन्मेम पुरा मयि ॥ १३ ॥ ज्ञात्वा त्वं बालमित्रं मां मयि कारुण्यवानभव ॥ यथा प्रेम्णा समानत्वमासीद्वाल्ये पुरावयोः ॥ १४ ॥ अधुनापि तथैवास्तां मुहुस्त्वां प्रार्थयाम्यहम् ॥ बालमित्रेण तेनेत्यं वामनानंदेशिकः ॥ १५ ॥ प्रार्थितः कृपया तस्मै सर्वमंत्रमयौ ददौ ॥ दीक्षां दीक्षाविधानज्ञः संकुलानंदमित्रसौ ॥ १६ ॥ शोभनं नाम चक्रेऽस्य स्वेन संकुलितो यतः ॥ प्रागासीत्संकुलानन्दः सर्वसिद्धमुपूजितः ॥ १७ ॥ दीक्षाप्रभोक्तेन महाप्रभावो जातोऽदुताख्याय परं रहस्यम् ॥ सार्वोत्थसिद्धिं प्रययौ नवाग्रशतान्तिमाब्धं गुरुमानताः स्मः ॥ १८ ॥ आसीददुतपुण्याख्यानंदश्चात्मविदां वरः ॥ यथेयमाख्या जातास्य कथां मत्तः शृणुष्व ताम् ॥ १९ ॥ प्रागंबानंदसंज्ञोऽसौ भागिरथ्यास्तटेऽमले ॥ पुण्यदेशेति विख्याते चार्यावर्ते सदाऽवसत् ॥ २० ॥ शिवाचीं भिरतोत्यंतं शिष्यसं वसमावृतः ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो मंत्रशास्त्रविशारदः ॥ २१ ॥ तद्देशाधिपतिश्चासीद्देवब्राह्मणभक्तिमात्रं दुर्जनानां तापदायी सज्जनानं ददायकः ॥ २२ ॥ पुत्रानिव प्रजाः पाति शत्रुसंतपकारकः ॥ येनेप्सितार्थेदानेन याचकाः सधनाः कृताः ॥ २३ ॥

॥ १५ ॥ संकुलानंदमित्रमुत्तरान्वयि । असौ वामनानंदः ॥ १६ ॥ असौ संकुलानंदः ॥ १७ ॥ नवाधिकशतसंख्याकं संकुलानंदं प्रणमति । य इति ॥ १८ ॥ इयम् अदुतपुण्यरूपा ॥ १९ ॥ आर्यावर्ते पुण्यभूमिर्मध्यं विंध्यहिमालयोः ” इत्यमरः ॥ २० ॥ शिवाचैत्या

विषून्वयि ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ दंत्योरित्युत्तरान्वयि ॥ २४ ॥ तदा पुत्रजन्मकाले ॥ २५ ॥ अतिसुखपतः अतिलावणेन हेतुना मदनसिं
हेति नाम कृतम् । राज्ञः प्रीत्या सह ववृधे । राजप्रीतिरपि वृद्धिं गतेत्यर्थः ॥ २६ ॥ वाचा किंचिन्नवकि ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ कर्मवि

वीरसिंह इति ख्यातः पत्न्यस्यैदुमती सती ॥ दंपत्योस्तु तयोर्द्विद्वद्बहुकालाऽनपत्ययोः ॥ २४ ॥ अनेकव्रतदानाद्यैर्जातः पुत्रः
सुलक्षणः ॥ दत्तान्यनेकदानानि याचकेभ्यस्तदा मुदा ॥ २५ ॥ राज्ञा मदनसिंहाख्या कृताऽस्याऽतिसुखपतः ॥ ववृधे स शिशू राज्ञो
मुदा सह दिनेदिने ॥ २६ ॥ स बालः पंचवर्षोपि वाचषद्वक्ति नो क्वचित् ॥ महर्तो प्राप चित्तां तु मुकं दृष्ट्वात्मजं नृपः ॥ २७ ॥
उपायान्बहुधा चक्रे मणिमंत्रौषधीमुखान् ॥ तस्य वाक्सिद्धयेऽथापि नासौ वाचालतामगात् ॥ २८ ॥ जातो द्वादशवर्षोपि मुक
एवास्ति तत्सुतः ॥ तदा पितापि चिताढ्यः सुखं नैवाप कुत्रचित् ॥ २९ ॥ समाहूयथ काशीस्थान्विदुषो ब्राह्मणोत्तमान् ॥ नत्वां
शुकाद्यैः संपूज्य तान्प्रच्छ कृतांजलिः ॥ ३० ॥ राजोवाच ॥ वंदंतु ब्राह्मणाः सर्वे काशीस्थाः पंडितोत्तमाः ॥ दृष्ट्वा मद्बालचिह्नानि
कर्मपाकं विचार्य च ॥ ३१ ॥ केनायं पूर्वपापेन मुको जातो हि जन्मतः ॥ पुण्योपायेन केनाढ्या लभ्यतेऽनेन वागिति ॥ ३२ ॥
यानि दानानि देयानि चास्य वाक्सिद्धये तथा ॥ जपहोमाद्यनुष्ठानं कार्यं यत्सम्यगर्थिताम् ॥ ३३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इति
श्रुत्वा तत्सुतस्य दृष्ट्वा सासुद्रिकादिकम् ॥ तथा कर्मविपाकं च बालवाक्प्रतिबध्नुत् ॥ ३४ ॥ पापं तच्छमनोपायं नृपायाहुः सुशा
स्त्रतः ॥ पंडिता ऊचुः ॥ नृपाखिलानि चिह्नानि शुभान्येव सुतस्य ते ॥ ३५ ॥ दीर्घायुष्काणि राज्यश्रीयशोदानि यथार्थतः ॥
प्राग्भवे नृप एवायं याचकेभ्योतिदानदः ॥ ३६ ॥

पाकं पूर्वकर्मफलम् ॥ ३१ ॥ इति विचार्यति पूर्वणान्वयः ॥ ३२ ॥ यत्कर्तव्यं तत्सर्वमर्थतां कथ्यताम् । भवद्विरिति शेषः ॥ ३३ ॥ इति श्रुत्वा
साद्वान्वयः ॥ ३४ ॥ सुशास्त्रतः शान्त्रविचारेण । एकस्य सुतस्य ॥ ३५ ॥ पूर्वार्द्धे पूर्वान्वयि । नृपो राजाऽऽसीत् । अतिशयेन दानकर्ता ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ अत्र अस्मिन् जन्मनि च अनेकदानपुण्यैर्दृष्टात्मजो बभूव । अस्म्येत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ३८ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ३९ ॥ इत्थमित्युत्तराच्चा
 चेति ॥ ४० ॥ तद्भवेन दानोत्पत्तेन ॥ ४१ ॥ तेन दानेन अस्य राज्ञो बालकः षण्मासैः स्वलद्वाण्या किञ्चित् उक्तवानित्यन्वयः ॥ ४२ ॥ ततोऽ
 दत्त्वा दानान्यनेकानि ब्राह्मणान्परुषाक्षरैः ॥ भरर्षयामास तेनास्य वाग्बंधः पापकर्मणा ॥ ३७ ॥ नानादानभैवैः पुण्यभैर्वेऽत्रासी
 न्नृपात्मजः ॥ अस्य वाग्बंधमोक्षाय पुरस्तकानां नृपाधुना ॥ ३८ ॥ देहि दानान्यनेकानि हेमाश्रान्शुकवंति च ॥ श्रौष्टपद्यां पौर्ण
 मास्यां हेमसिंहोपरि स्थितम् ॥ ३९ ॥ दत्तं भागवतं येन वाचा वाक्पतिरेव सः ॥ इत्थमष्टादशानां च पुराणानां पृथक्पृथक् ॥ ४० ॥
 प्रतिमासं वेदविद्भ्यो देहि दानानि भक्तिः ॥ पुण्येन तद्भवेनास्य वाक्छक्तिरुदियाद्दृशम् ॥ ४१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ ददौ
 निशम्य राजा तत्पुराणानामशेषतः ॥ दानं भक्तियुतस्तेन षण्मासैरस्य बालकः ॥ ४२ ॥ स्वलद्वाचेषु देवाह नातितुष्टो नृपस्ततः ॥
 तान्विप्रान्पुनराहूय नत्वेत्याह्वातिभक्तिः ॥ ४३ ॥ राजोवाच ॥ भवद्भिस्तु यथोक्तं मे तथा दानं कृतं मया ॥ तत्पुण्यान्मे सुतो
 वक्ति स्वलद्वाण्येषदेव हि ॥ ४४ ॥ यथा वक्ष्यति सुरपट्टं तथान्यच्चाद्य कथ्यताम् ॥ निशम्यैतन्मृगोक्तं ते हृद्वा ग्रंथाननेकशः ॥ ४५ ॥
 वाग्दा सरस्वती देवी तूपास्येति जगुर्नृपम् ॥ तामेवाराधयामासुर्जैर्वैदिकतांत्रिकैः ॥ ४६ ॥ स्तोत्रपाठैश्च तन्मूर्तेः पूजनैरुपचारतः ॥
 त्रिसप्तकादैनैरित्यमनुष्ठानं कृतं द्विजैः ॥ ४७ ॥ होमो जपदर्शनेन कृतस्तत्तद्विधानतः ॥ तर्पणं मार्जनं विप्रभुक्तिश्च नृपवित्ततः ॥
 ॥ ४८ ॥ अनुष्ठानसमाप्तौ तु स्वप्न आचार्यमेव हि ॥ साक्षात्सरस्वती प्राह तं भो विप्र त्वया द्विजैः ॥ ४९ ॥ कृतं राजस्त्वनुष्ठानं
 मन्मत्रैस्तोषितास्मृतः ॥ प्रवक्ष्ये राजपुत्रस्य यथा वाग्बिंशदाक्षरा ॥ ५० ॥

सप्तभाषणेनातिसंतुष्टो नामवत् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अन्यत्कर्तव्यं भवद्भिः कथ्यताम् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि ॥
 ॥ ४७ ॥ द्विजैरित्यनुवृत्तिः ॥ ४८ ॥ भो विमेल्याद्युत्तरान्वयि ॥ ४९ ॥ राजपुत्रस्य बाणी यथा येन साधनेन भविष्यति तदहं प्रवक्ष्ये इत्यन्वयः ॥ ५० ॥

तत् मयोक्तम् अथ कर्तव्यम् । अन्यत्साधनं न कर्तव्यमित्यर्थः ॥ ५१ ॥ तत् पापम् अस्य बालस्याद्भुतं दिचित्रमस्ति ॥ ५२ ॥ ५३ ॥
 तम् अद्भुतपुण्यदातासहं वक्ष्ये । मन्यत्राणामित्युत्तरान्वयि ॥ ५४ ॥ तस्मिन् अंबानंदे इत्युत्तरान्वयि ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ नाबानुष्ठानानि कुर्वते
 तैः शिष्यैर्युक्तम् अखिलाः सर्वाः सिद्धयो येषु तैः ॥ ५८ ॥ सर्वाणि मठविशेषानि ॥ ५९ ॥ तत्र मठ आसने समसीनमंबानंदं राजा ननमेति तृती
 भविष्यति तदेवाद्य कार्यं नैवान्यसाधनम् ॥ क्रूरावाग्भयजान्नान्यत्पापं वाक्छक्तिरोधकम् ॥ ६१ ॥ तदेवाद्भुतमस्यास्ति प्राग्जन्माच
 रितं खलु ॥ नानुष्ठानशतैर्दानैः क्षयश्चास्य भविष्यति ॥ ६२ ॥ कश्चिदप्यद्भुतं पुण्यं मन्यंत्रोपासनाभवम् ॥ दास्यत्यस्मै तदैवास्य
 वाङ्मनं स्यात्स्फुटाक्षरा ॥ ६३ ॥ तं च वक्ष्येऽस्ति जाह्नव्याः पश्चात्तीरेऽतिविश्रुतः ॥ अंबानंदस्तु मद्भक्तो मन्यंत्राणां बहून्यसौ ॥
 ॥६४॥ पुरश्चर्यासहस्राणि कृतवान्हि विधानतः ॥ तस्मिन्नेवाद्भुतं पुण्यं मत्पुरश्चरणोद्भवम् ॥ ६५ ॥ अस्ति नान्यत्र कुत्रापि तस्मा
 द्वाज्ञा स एव हि ॥ प्रार्थनीयोद्भुतं पुण्यं दातुं निजमुताय च ॥ ६६ ॥ इत्युक्त्वा तदेवे देवी तदाऽचार्योऽपि जागृतिम् ॥ प्राप्येत्याय
 स्ववृत्तांतं प्रातराह नृपाय सः ॥ ६७ ॥ संप्रहृष्टो ययौ विप्रैर्बानंदमठं नृपः ॥ नानानुष्ठानकृच्छ्रैर्युक्तं चाखिलासिद्धिभिः ॥६८॥
 शोभितं सफलैर्वैश्वर्यैश्च प्राकारगोपुरम् ॥ रमणीयचतुःशालं सर्वसंपत्समन्वितम् ॥ ६९ ॥ तत्रासने समसीनमंबानंदं तयस्त्रिनम् ॥
 पूजयंतं परांमंभागमोक्तोपचारतः ॥ ६० ॥ सक्रमैः कामनासिद्धयै महद्भिश्चातिसंस्तुतम् ॥ निष्कामैश्चात्मलाभार्थं सेवितं श्रवणो
 तुक्तैः ॥६१॥ भस्मरुद्राक्षशृषाढ्यं महाहर्मसमन्वितम् ॥ तपस्तेजोभासमानं साक्षादकर्मिवापरम् ॥ ६२ ॥ ननाम दंडवद्वाजा समु
 त्यायाथ सांजलिः ॥ पुत्रं ते वंदयां चक्रे तिष्ठन्तस्तुतोऽब्रवीत् ॥६३॥ राजवाच ॥ मयापत्यविहीनेन साधनैर्बहुभिः सुतः ॥ प्राप्तो
 ऽनंगसमानांगः शुभलक्षणसंयुतः ॥६४॥ जातो द्वादशवर्षोऽपि नाद्यापिषट्पदत्यसौ ॥ कृताः पुस्तकदानाद्या उपाया बहवो मया ॥६५॥
 यत्प्रक्रिययान्वयः । तंत्रागमोक्तोपचारद्वयैः ॥ ६० ॥ सक्रामनिष्कामोपास्यदमंबानंदस्येत्याह । सक्रमैरिति ॥ ६१ ॥ तपस्तेजसा तपोवीर्येण प्रकारा
 मानम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ मयापत्यविहीनेन पुत्रहीनेन । अनंगसमानांगः मदन इव सुन्दरः ॥ ६४ ॥ इत्यतः किंचित् ॥ ६५ ॥

पूर्वाद्धै पूर्वत्र । अन्यतः अन्येन दुर्ज्ञेयं वक्ति ॥ ६६ ॥ सद्वाक्सिद्धयै सुवाण्यर्थं मया आराधित्यर्थः । सा सरस्वती ॥ ६७ ॥ अस्य बालस्य । अद्भुतपुण्यलाभेन विना । एतत् अद्भुतपुण्यम् । तदित्यव्ययं तस्येत्यर्थकम् । अंबानंदस्य अंतिके समीपेस्तीत्यन्वयः ॥ ६८ ॥ स अंबानंदः तत् मंत्रपुरश्चरणभगवद्भुतपुण्यम् ॥ ६९ ॥ इति सरस्वतीवाक्येन तत्पुण्यं मत्पुत्राय देहीत्यन्वयः । अयं सद्वाक् उत्तमावाक् भविष्यति ॥ ७० ॥ परोपकारार्थं जीवन्ति ते । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ७१ ॥

दृष्ट्वा कर्मविपाकं च ब्राह्मणैर्वेदवित्तमैः ॥ तैरुपायैः स्खलद्वाण्या वक्ति दुर्ज्ञेयमन्यतः ॥ ६६ ॥ ततश्चाराधिता देवी सद्वाक्सिद्धयै सरस्वती ॥ तुष्टा मंत्रजपैः स्वप्ने साऽऽह्लाच्चार्यस्य सन्निधौ ॥ ६७ ॥ न भविष्यति वागस्य विशदा पूर्वपापतः ॥ विनाद्भुतस्य पुण्यस्य लाभैर्नैतत्तदंतिके ॥ ६८ ॥ अंबानंदस्य मन्मंत्रपुरश्चरणसंभवम् ॥ स चेद्वास्यति तत्पुण्यमस्मै वाग्मी भवेदयम् ॥ ६९ ॥ इति तौ प्रसमीपे हं प्राप्तस्तत्पुण्यमद्भुतम् ॥ देहि मत्सूनवे तेनायं सद्वाग्भविता ध्रुवम् ॥ ७० ॥ दयालवो यतः संतः परोपकृतिजीविनः ॥ श्रीदेशि कैश्च उवाच ॥ इत्येवं बहुशो राज्ञा प्रार्थितः स तु देशिकः ॥ ७१ ॥ देवीमंत्रपुरश्चर्योपुण्यं यच्चाद्भुतं ददौ ॥ राजपुत्रकरे तोयदानेन स्वकराग्रतः ॥ ७२ ॥ तावद्वाक्पटुतां प्राप्तो राजपुत्रोऽथ संजलिः ॥ प्रार्थयित्वा मुहुर्नत्वा तथा संपूज्य तं गुरुम् ॥ ७३ ॥ पित्रा सह ययौ स्वीयपुरं सेनाद्विजैर्युतः ॥ अंबानंदस्य सामर्थ्यं शंसन्नाज्यं चकार सः ॥ ७४ ॥ इत्थं स्वाद्भुतपुण्यस्य दानादंबालुख स्ततः ॥ जातस्त्वद्भुतपुण्याख्यानंद इत्यतिविश्रुतः ॥ ७५ ॥ इत्थं प्रभावोऽद्भुतपुण्यसंज्ञो ह्युत्प्रेक्षकावल्लभकाय दत्त्वा ॥ सर्वं ययौ सिद्धिमसुं दशदिशतांशसंख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ७६ ॥

यद्भुतं पुण्यं तद्वाजपुत्रहस्ते स्वकराग्रात् उदकदानेन ददावित्यन्वयः ॥ ७२ ॥ यावदेवं कृतं तावद्वाक्पटुत्वं प्राप्तो राजपुत्र इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ७३ ॥ सेनया ब्राह्मणैश्च युक्तः नगरं ययौ । सः राजपुत्रः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ दशदिशतसंख्यमद्भुतपुण्यानंदं प्रणमति एवमिति । सर्वं पूर्णाभिषेकादिमंत्रहस्यम् ॥ ७६ ॥

एतत्सर्गोक्तमुद्वेगकथाश्रवणादिफलं क्रमेणाह संकुलेति । आत्ममुखदं मित्रम् अलौकिककीर्तिं च श्रमुयात् । स्वताम् आत्मभावं मुक्तिं चकारादुभयफलं रथोद्धतावृत्तम् ॥ ७७ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्धेऽष्टसूक्त्यभिधायी टीकायां पंचरात्तमः सर्गः ॥ ५० ॥ व्यतीतिपथैरेवैकपंचरात्तमसर्गके । उत्प्रेक्षावल्लभे विधारामानंदत्वतोत्थितः ॥ ५१ ॥ उत्प्रेक्षावल्लभानंद इति । आत्मादित्यव्याहारः ॥ १ ॥ नवरसयुक्तम् ॥ २ ॥ नानाबु

संकुलाद्भुतमुपपत्तकथां यः शृणोत्यपि पठेद्दिनेदिने ॥ मित्रमात्ममुखदं तथाद्भुतां पुण्यकीर्तिमपि चाप्नुयात्स्वताम् ॥ ७७ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्धे संकुलाद्भुतपुण्यानंदकथावर्णननाम पंचरात्तमः सर्गः ॥ ५० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ उत्प्रेक्षावल्लभानंदश्चात्मवानपि काव्यकृत् ॥ मान्यः सर्वबुधेष्वेको मंत्रशस्त्रविशारदः ॥ १ ॥ तस्य भार्याऽपि शालायां शृण्वत्यध्यापनं पितुः ॥ क्रीडमानापि बाल्ये या काव्यं चक्रे रसालयम् ॥ २ ॥ नानार्थीतर्कनैपुण्यमुत्प्रेक्षाभूषणोद्धमत ॥ यद्वृद्धाखिलशालाज्ञाः सुधियोऽप्यतिविस्मिताः ॥ ३ ॥ उत्प्रेक्षाधिपयतः काव्ये नामाप्यस्याश्च पंडिताः ॥ उत्प्रेक्षेत्येव विल्यातं चक्रुस्तज्जनकान्विताः ॥ ४ ॥ विवाहयोग्यां तां दृष्ट्वाद्योगमस्याः पिताऽकरोत् ॥ विवाहार्थमेक्ष्यासौ पितरं प्राह कन्यका ॥ ५ ॥ न मूर्खेण वरेण त्वं मद्विवाहं पितः कुरु ॥ दुःखमेवाज्ञसंगेन विदुषोऽप्यपि नो मुखम् ॥ ६ ॥ परिक्षयातः पतिं सम्यग्विद्वांसं बुद्धिमत्तमम् ॥ तस्मै मां देहि कीर्तिः स्याद्यथा पत्युर्ममापि च ॥ ७ ॥ मूर्खाय मां दास्यसि चेत्त्यक्ष्येऽमूनेव तत्क्षणात् ॥ मूर्खसंगाद्वरां मन्ये मूर्तिं नो जीवनं पितः ॥ ८ ॥ विद्वांसं सत्कुलोत्पन्नं ज्ञात्वानय मर्मांतिकम् ॥ मया यत्पृच्छ्यते तत्र यो दास्यति तदुत्तरम् ॥ ९ ॥

द्विगतकर्तार्या निपुणता यस्मिन् । उत्प्रेक्षाचरलंकारैरेव भूषणैः शोभितं यत् काव्यम् । उत्प्रेक्षालंकारश्च । “संभावना स्यादुत्प्रेक्षा वस्तुहेतुफलात्मना” इत्यादिनोक्तः ॥ ३ ॥ तत्पितृयुक्ताः पंडिताः अस्याः कन्यायाः काव्ये उत्प्रेक्षालंकारबाहुल्येनोत्प्रेक्षेति विख्यातं नामोक्तवतः ॥ ४ ॥ अस्मै उत्प्रेक्षा कन्या विवाहोद्योगिनं पितरम् ईक्ष्य ग्राह ॥ ५ ॥ ६ ॥ यतः मुखं नास्ति अतः ॥ ७ ॥ अमूर्खं प्राणान् ॥ ८ ॥ मया अत्र विवाहाय यद्यत्पृच्छ्यते

तदुत्तरं यो दास्यति स एव मृत्यतिरस्तु महानयन्यो मास्तित्यन्वयः ॥ १ ॥ इत्थमित्युत्तरान्वयि ॥ १० ॥ याव पंडितपुत्रान् प्रति याव प्रश्नान् प्रपच्छ ते तदुत्तरं किंचिन्न ददुरित्यन्वयः ॥ १२ ॥ ततः कांचीसकाशात् ॥ १३ ॥ अनेकतः अनेकैः ॥ १४ ॥ १५ ॥ लावण्यं सौंदर्यं दृष्ट्वेति पूर्वान्वयि । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ तत्रादावुत्प्रेक्षायां कृतः प्रश्नः—स्त्रीजन्मनः साफल्यं सफलता किं कथं भवतीति बह्वभक्तम्

स एव बह्वभोऽन्यो मे पतिर्नस्यान्महानपि ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं कन्यावचः श्रुत्वा पिता कांचीपुरे स्थितः ॥ १० ॥ चिंतां चकार दुहितुः प्रियभर्तुस्तु लब्धये ॥ प्रपयामास विदुषः शिष्याआमातुलब्धये ॥ ११ ॥ तैर्देशभ्यः समानीताः शिष्यैः पंडितसूतवः ॥ यान्यान्यप्रच्छ बाला सा तेषतिषां सदुत्तरम् ॥ १२ ॥ नैव किंचिदुत्तूष्णीं प्रययुर्लज्जिताननाः ॥ अथ काशीस्थविदुषां पुत्राः कांचीपुरीं ययुः ॥ १३ ॥ अधीतशास्त्राः सुधियः काव्यभेदानेकधा ॥ सद्यःस्फूर्त्यो गद्यपद्ये कर्तुं सर्वपि सुक्षमाः ॥ १४ ॥ सा कुमार्येस्त्रिलान्प्राप्य प्रश्नाश्चक्रे तदास्त्रिलाः ॥ तूष्णीं बभूवुरेतस्याः प्रगल्भं वाक्यमद्भुतम् ॥ १५ ॥ मंदस्मितयुतं श्रुत्वा दृष्ट्वा लावण्यमद्भुतम् ॥ तूष्णींभूतेषु सर्वेषु काशीस्थः कश्चिदेव हि ॥ १६ ॥ पुत्रः पंडितवर्यस्य सतां कारुण्यतः सुधीः ॥ कुमार्योश्चाग्रतो गत्वा तेजस्वी सुन्दरो युवा ॥ १७ ॥ तस्मै प्रश्नाश्चकारैषा ददौ प्रत्युत्तराणि सः ॥ प्रश्नोत्तरकदम्बं तदेतयोः श्रूयतामिदम् ॥ १८ ॥ साफल्यं स्त्रीजनेः किं प्रियहृदयपतिस्तत्प्रियत्वं कुतः स्याद्विद्वद्दशप्रसूतेर्विदुषि वरकुले सत्तनौ का च भूषा ॥ सत्स्फूर्तिश्चाकलित्वं प्रियवचनगतिस्त्वयदोऽस्तीति कस्माद्वेवं संबधतोदः स च भवतु हि नौ मेपि वांछा तथैव ॥ १९ ॥

तरं—प्रियहृदयपतिः प्रियं हृदयं मनो यस्य सः प्रियहृदयः पतिर्यस्यास्तादृशी चेत्स्त्रीजन्मसाफल्यं भवति । प्रश्नः—तत्प्रियत्वं कुतः कस्माद्भवति । उत्तरं—विद्वद्दशप्रसूतेः विदुषां प्रसूतेः भवति । प्रश्नः—विदुषि उत्तमवंशे का भूषा किं भूषणम् । उत्तरं—विदुषि उत्तमस्फूर्तिः पदपदार्थवाक्यार्थस्फुरणम् । सद्देशे अकलित्वं न कलिः कलहः येषु तेषां भावस्तत्त्वम् । अकलह इत्यर्थः । रूपवच्छरीरे प्रियवचनगतिः इष्टवाक्प्रवाहश्च भूषणं भवति । प्रश्नः—अदः इदं सर्वम् उत्तम

स्मृत्यादिकं त्वयि अस्तीति कस्मात्केन हेतुना ज्ञातव्यम् । उत्तरम्—अदः इदं पूर्वोक्तं सर्वं संबन्धतः समागमैर्न ज्ञातव्यम् । वेद्यमिति उपपन्नव्ययि । प्रश्नः—
 स च समागमो नो आवयोः भवतु । उत्तरम्—यमापीच्छा तथा त्वेच्छासदृशेवेत्यर्थः ॥ १९ ॥ इत्थं प्रश्नानाम् उत्तराणि । बह्वचः प्रियोस्ति ॥ २० ॥ जामा
 तरमित्युत्तरान्वयि । पूर्णा संपत् यस्य तम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ गोरथैर्धैर्येन च ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ यात्रार्थमिति पूर्वान्वयि । दंपती उत्प्रेक्षाव
 श्रुत्वा प्रश्नोत्तराणीत्थं पितरं ग्राह कन्यका ॥ बह्वभोगं ममात्यंतं देहस्मै विधिनाऽद्य माम् ॥ २० ॥ जामातरं पिता दृष्ट्वा
 विद्वांसं च सुरुपिणम् ॥ वयसा कन्यकायोग्यं कुलीनं पूर्णसंपदम् ॥ २१ ॥ ददौ तस्मै विधानेन कन्यां संतुष्टचेतसा ॥
 स्वदत्तांशुकमृषाढ्यायोत्प्रेक्षां बहुभूषणाम् ॥ २२ ॥ पारिवर्हं तु बहुधा दत्त्वा तौ दंपती ततः ॥ काशीं संप्रेषयामास गोरथाश्चनृवा
 हनैः ॥ २३ ॥ अथ तौ दंपती काश्यां तस्थतुः प्रेमसंल्लतौ ॥ उत्प्रेक्षाऽख्या काव्यकत्रीं तत्पतिश्च ततोधिकः ॥ २४ ॥ प्रसिद्धौ
 काव्यकतोरौ तौ काश्यामासतुर्यदा ॥ ययावदुत्तवाण्याख्यः कदावित्काशिकां तदा ॥ २५ ॥ यात्रार्थं दंपती ज्ञात्वा सर्वज्ञं तं तदं
 तिकम् ॥ प्रार्थयामासतुर्गत्वा मंत्रदीक्षार्थमादरात् ॥ २६ ॥ ज्ञात्वाथाद्भुतपुण्योपि तावुभावधिकारिणौ ॥ सर्वमंत्रयर्थो दीक्षां ददौ
 ताभ्यां विधानतः ॥ २७ ॥ उत्प्रेक्षाबह्वभ इति कृतं नामापि शोभनम् ॥ भार्यानामद्योतकं वै सर्वज्ञेनामुना तदा ॥ २८ ॥ प्रसिद्धौ
 य बभूवामादुत्प्रेक्षाबह्वभाभिधः ॥ संत्रज्ञो योगवाञ्छानी शरणागतवत्सलः ॥ २९ ॥ उत्प्रेक्षाबह्वभकोपि रामानंदाय दत्त्वाऽवि
 लमाप सिद्धिम् ॥ एकादशाब्दे शतान्तसंख्यं वयं गुरुं तं शिरसा नताः स्मः ॥ ३० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ आसीद्भामानंदनाथो
 योगवानात्मवर्त्तिमः ॥ शिवाचारिभिरतः काश्यामागमोत्तोपचारतः ॥ ३१ ॥ प्रसिद्धं तस्य चरितं गीयते धरणीतले ॥ तदेव कीर्त्यं
 तेऽत्रापि यथा गुरुमुवाद्भुतम् ॥ ३२ ॥ सातत्येन सतां चित्तं रमते यत्र चिन्मये ॥ आत्माराधः स विज्ञेयस्तदूपायं दवानसौ ॥ ३३ ॥
 हृमौ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अमुना अद्भुतपुण्येन ॥ २८ ॥ २९ ॥ एकादशाधिकशततमम् उत्प्रेक्षाबह्वभानंदं प्रणमति । उत्प्रेक्षयादिना । अखिलं पूर्णोप
 षेकादिमंत्रादस्यम् ॥ ३० ॥ आसीदिति आगमोक्तपूजाद्रव्यादिना ॥ ३१ ॥ अत्र गुरुपरिचरित्रं येति शेषः ॥ ३२ ॥ सातत्येन नैरंतर्येण यत्र

यस्मिन्नात्मनि । आत्मस्वरूपानंदवान् असौ रामानंदः ॥ ३३ ॥ ततो रामानंद इति ज्ञानिभिः प्रोक्तः । उत्तरार्द्धमुत्तरत्रान्वेति ॥ ३४ ॥ कतिपयाद्भूतः
स्मिद्धैः । दत्तेत्युत्तरान्वयि । तं पूर्वकभागतं पूजादिरहस्यमार्गं शिष्याय वक्ष्यमाणाय ॥ ३५ ॥ संन्यासदीक्षां दधौ । विक्षेपवर्जितः सुखदुःखसर्वबन्धर
हितः ॥ ३६ ॥ आत्ममयम् आत्मरूपम् । पूर्वाद्ध पूर्वान्वयि । दृष्टेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ३७ ॥ आत्मविदः अनात्मबुद्धयश्च क्रमेण ॥ ३८ ॥ छेदकर्तृ

रामानंदस्ततः प्रोक्तः पंडितैरात्मदर्शिभिः ॥ आत्मारामोपि पूर्वोक्तं पूजाक्रममशेषतः ॥ ३४ ॥ संप्रदायप्रवृत्त्यर्थं चक्रे कतिपया
ब्धतः ॥ दत्त्वा तमखिलं मार्गं सच्छिष्यायाधिकारिणे ॥ ३५ ॥ दधौ परमहंसीयां दीक्षामात्मविदां वरः ॥ तस्थौ गंगातेटे रम्ये
सदा विक्षेपवर्जितः ॥ ३६ ॥ विश्वमात्ममयं पश्यन्त्यहच्छालब्धवृत्तिमान् ॥ दृष्ट्वात्मानंदमग्रेस्मिन्यतिधर्मोन्मुक्तताकृतान् ॥ ३७ ॥
संतः खलाः स्तुतिं निदां चक्रुस्तज्ञा अतद्विदः ॥ समानानेव सोऽपश्यद्रामानंदोऽखिलान्दृशा ॥ ३८ ॥ छेत्तृन्निजरोपकर्तृञ्छाययेव
महाद्रुमः ॥ प्रणेमुस्तं जनाः सर्वे श्रीगंगास्नानगांमिनः ॥ ३९ ॥ नारायणः शुभं तु देत्याहाऽऽशिषमेव तान् ॥ रोगिणः सुररीराः
स्युरपुत्राः पुत्रलब्धयः ॥ ४० ॥ मूढाः सूहाः खलाः शांताः स्विका निस्वा यदाशिषा ॥ दृष्ट्वेत्थं तस्य सामर्थ्यं काशीस्थाः
सकलास्तदा ॥ ४१ ॥ विश्वासं चक्रुस्त्यंतं रामानंदेऽखिलप्रिये ॥ अथ काश्यां धनी काश्चिद्वैश्यः स्वर्णादिसंग्रही ॥ ४२ ॥ वृद्धया
ऋणप्रदोऽन्येषां सर्वेषामल्पसंपदाम् ॥ उदारो दानदो नित्यं सत्पात्रेभ्यो विधानतः ॥ ४३ ॥

न्बीजारोपकर्तृश्च छायाण्येन महावृक्ष इवेति पूर्वान्वयि ॥ ३९ ॥ तान् वंदनकर्तृन् प्रति इति । आशीर्वादमाह । रामानंद इति शेषः । पुत्राणां लब्धिः प्राप्तिर्येषां
ते तथाभूताः ॥ ४० ॥ पूर्वाद्ध पूर्वान्वयि । निस्वाः धनहीनाः । निस्वरस्तु दुर्विधा दीनो दरिद्रो दुर्गतेऽपि च' इत्यमरः । स्वं धनं येषां ते स्विकाः धनिकाः । दृष्ट्वेत्युत्त
रान्वयि ॥ ४१ ॥ अथेति सार्द्धद्वयोरन्वयः । वैश्यव्यापारस्थान् ब्राह्मणः कलौ क्षत्रियवैश्ययोरभावेन तत्तद्व्यापारवद्ब्राह्मणेष्वेवांतर्भावात् ॥ ४२ ॥ अल्पसंपदाम्

अल्पवनवताम् ॥ ४३ ॥ अन्नवस्त्रप्रदः । एकाकी परिवारहीनः ॥ ४४ ॥ यस्य गृहं इति शेषः । इत्थम् एवं वर्तमानः स वैश्य इत्यु-
च्यन्वयि ॥ ४५ ॥ मुत्रा व्यर्थं निकटवर्तिनां लेखकानां संगोद्धेतोः उत्तरार्द्धपुनराव्ययि ॥ ४६ ॥ बलवत्प्राकृतैतसा बलवत्पूर्वकर्मदोषेण
सन्निदाजन्यदोषेण च तस्य संतोषितोऽस्ति ॥ ४७ ॥ साधनैः कृतेति पूर्वान्वयि ॥ ४८ ॥ ग्रहावैद्यार्णवैः । पंचत्वं मरणम् ॥ ४९ ॥ सुकुमारोति त्रया-
दीनांधकृपणादीनां कृपयाऽन्नांशुकप्रदः ॥ एकाक्ष्येव सपत्न्याढ्यो दासदासीभिरान्वितः ॥ ४९ ॥ व्यापारार्थं च यस्यासम्बन्धो लेखका-
स्तथा ॥ इत्थं स वैश्यवर्त्यस्तु रामानंदं विरागिणम् ॥ ४५ ॥ मुधा निर्निदं दुष्टानां संगविकटवर्तिनाम् ॥ स्नानार्थं च गतो गंगां दृष्ट्वाप्येनं
यतीश्वरम् ॥ ४६ ॥ न ननाम कदाचित्स बलवत्प्राकृतैतसा ॥ नापत्यं चाभवत्तस्य महर्निद्राभवनसा ॥ ४७ ॥ सप्तद्वसंपदो नित्यं
दानदस्यापि साधनैः ॥ कालेन तस्य वैश्यस्य महारोगो बभूव च ॥ ४८ ॥ क्षयो महाभिषग्दत्तैरौषधैर्नागमच्छमम् ॥ वैश्यः पंचत्वं मर्याप-
विललाप तदंगना ॥ ४९ ॥ सुकुमार्यतिभूषाढ्याऽपत्यहीना निजं गृहम् ॥ दृष्ट्वा संपत्सप्तद्वयाढ्यं गोमहिष्यश्वसंकुलम् ॥ ५० ॥ अबंधु-
षितृका साथ भर्त्रा सह परां गतिम् ॥ गंतुमेव मनश्चेकं कंचिद्रतुकुलोद्भवम् ॥ ५१ ॥ समाह्वयासेमेनं सा योजयित्वा निजं सुतम् ॥
परलोकविधिं कर्तुं स्वभर्तुश्चात्मनोऽपि हि ॥ ५२ ॥ ग्रहसंपद्धिरक्ता सा पत्यवेव दृढांतरा ॥ कृताभ्यांगोऽहंवस्त्राढ्या हरिद्राकुंकुमो-
ज्ज्वला ॥ ५३ ॥ सौभाग्याऽऽवश्यभूषाश्च धृत्वा पत्युः कलेवरम् ॥ स्नापयित्वा सुवस्त्राढ्यं कृत्वा तेनान्विता ययौ ॥ ५४ ॥ गंगातीरे
पुण्यदेशे यत्रास्ति मणिकर्णिका ॥ ब्राह्मणैर्वदमार्गज्ञैर्बीधैश्च युता सती ॥ ५५ ॥ तत्रासीनं ददर्शाथ रामानंदं यतीश्वरम् ॥ तपःकांत्या
ऽर्कमेवाद्वा शांतमात्ममुखे रतम् ॥ ५६ ॥ सा ननामाथ तं मूर्ध्ना स्पृशती जानुतो भुवम् ॥ नारायणः शुभं कुर्यादित्येवाह स योगिराट् ॥ ५७ ॥
गामन्वयः ॥ ५० ॥ कंचिद्रतुकुलोत्तमं दयादं भर्तुः आत्मनश्च अत्यक्रियां कर्तुं पुत्रं भवेति योजना ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ सा वैश्यपत्नी उक्तविशेषण-
युक्ता सती उक्तकर्माणि कृत्वा तेन पतिशरिरेण सह कर्मकुरालब्राह्मणयुक्ता गंगातीरं ययाविति त्रयाणामन्वयः । उत्तमवस्त्रयुक्ता ॥ ५३ ॥ सौभाग्याऽऽवश्य-
भूषाः कंठादिभूषणानि ॥ ५४ ॥ मणिकर्णिका यत्रास्ति तत्र ययाविति संबन्धः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ जानुतः जानुभ्याम् ॥ ५७ ॥

आहत्यत्र वैश्यपत्नी त्यथाहारः ॥ ५८ ॥ तेन पत्या युक्तार्थिं प्रवेष्टुकामाहं सर्वसंपदस्त्यक्त्वा श्मशानं प्राप्तास्मि । नारायण इत्युत्तरान्वयि ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥
 अग्रस्थयोः पुरः स्थितयोरिति पूर्वान्वयि । आशीर्भवम् आशीर्वादजन्यम् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ यतेः नत्या नमस्कारेण तस्य प्रेतस्य किं फलं
 आशिषं तस्य चाकर्ण्यं यतिमाहोति सांजलिः ॥ सत्युवाच ॥ मृतभर्त्रा सहैवार्थिं गंतुकामास्मि सांप्रतम् ॥ ६४ ॥ श्मशानमेव
 तेनाहं प्राप्तोऽह्याखिलसंपदः ॥ नारायणस्त्वीदृशायाः शुभं किं मेऽत्र जन्मनि ॥ ६५ ॥ करिष्यति मुधैवोक्ता ह्याशी
 रेषा त्वया यते ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ सत्युक्तं स समाकर्ण्य वचनं प्राह देशिकः ॥ ६० ॥ तां स्वाग्रस्थां प्रेतपत्नीं
 वाचा गंभीरया तदा ॥ श्रीरामानंद उवाच ॥ मातर्नाशीरसत्या मे किलैषा तु भविष्यति ॥ ६१ ॥ आनयात्र गतप्राणं स्वयति तेन
 वंदनम् ॥ कारयान्यधृतेनैव गुरुपादुकर्योर्मम ॥ ६२ ॥ अग्रस्थयोस्ततः पश्य फलमाशीर्भवं सति ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ रामानं
 दोक्तमाकर्ण्य तन्नयाः प्रेतर्वाधवाः ॥ ६३ ॥ केचिदाहुः परेताय किं फलं वंदनाद्यतेः ॥ महौषधैर्जीवतोपि यस्याभून्नैव जीवनम् ॥
 ॥ ६४ ॥ मृतस्य किं पुनस्तस्य नत्या केवलया यतेः ॥ अपरेऽथाहुश्च श्रद्धा न कार्यो सिद्धभाषणे ॥ ६५ ॥ निःस्पृहोऽयं यतिर्षि
 श्या किमर्थं वदतेऽधुना ॥ अथ केचित्प्रेतयानाद्गतासु तं यतेः पुरः ॥ ६६ ॥ आनीय कारयामासुः पादुकावंदनं ततः ॥ नारायणः
 शुभं कुर्यादित्याऽहोऽशिषमप्यसौ ॥ ६७ ॥ तावद्दुतमेवाभूत्स गतासुः सचेतनः ॥ भूत्वा स्थितोऽग्रतोऽपश्यद्रामानंदं यतीश्वरम् ॥
 ॥ ६८ ॥ पत्नीं स्वपार्श्वतः पृष्ठे ज्ञातींस्तानाह चाखिलान् ॥ यूयं सर्वेऽप्येकवारं मत्पन्न्यात्र किमगताः ॥ ६९ ॥ रुग्णोऽहं स्वगृहा
 त्सर्वैश्चानीतोऽहं कथं बहिः ॥ अथाहुर्ज्ञातयस्तं च मृतस्त्वं क्षयरोगतः ॥ ७० ॥ भार्यो त्वत्सहगन्त्यासीत्सुतं कृत्वा स्वगोत्रजम् ॥
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ आमुत्सुकालादारामानन्दानुग्रहमेव च ॥ ७१ ॥

भविष्यति न किमपीत्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ६६ ॥ असौ रामानंदः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ एकवारम् एकदैव ॥ ६९ ॥
 ॥ ७० ॥ भार्यो त्वत्सहगन्त्री त्वया सह परलोकगमनेच्छावती मृत्युकालमारम्भ्य रामानंदानुग्रहार्थं वैश्यः ज्ञातिभिः कथितमिति परत्र योज्यम् ॥ ७१ ॥

अस्तौव स्तुतवान् ॥ ७२ ॥ प्रथमं स्वापराधानुद्धृत्यति योति । पुरा खलपथस्थितेन मयैवं महत्सापथ्यपज्ञात्वा तव निंदा कृता यथा तमोनिवाग्मिना दिवाभितेन दिव्यतेजसः सूर्यस्य निंदा क्रियते तद्वत् विश्वप्रियस्येति ॥ ७३ ॥ तत्फलं निंदाफलं यच्च अनपत्यः अपत्यहीनः । कुरुजा कुत्सितरोगस्तस्मादात्मन्युत्थ जातोस्मात्तिशेषः । हि यस्मात्सत्सु कृता निंदा नम्रता च शीघ्रफलदा भवति ॥ ७४ ॥ मयत्कीकृतनमस्करोण यतो रामानंदात् दुष्प्राप जीवयुतिः सजीवभावो मया प्राप्ता । हि यस्मात्सत्सु साधुषु यथामावनं सदसद्रूपं पुमान् फलं मुंक्ते । यथा कल्पवृक्षे सदसद्रावनाफलं तदवस्थः प्राप्नोति ॥ ७५ ॥ ज्ञातिभिर्वर्णितं वृत्तं वैश्यः श्रुत्वा स लाजितः ॥ ननमैव यतिं तूष्णीमुत्थितोऽस्तौद्यतीक्षम् ॥ ७२ ॥ वैश्य उवाच ॥ मया खलस्येन पुरा त्वेतथं शक्तिं त्वविज्ञाय कृतातिनिंदा ॥ विश्वप्रियस्यापि तमःस्थितेन वकूनेन भनोरिव दिव्यदक्षिः ॥ ७३ ॥ प्राप्तं मया तत्फलं मय्यदोऽद्वा संपद्यतेनापि सुदानदेन ॥ यज्ज्ञानपत्यः कुरुजाऽऽप्तमृत्युनिदानती चाशु फले हि सत्सु ॥ ७४ ॥ नन्त्या यतः स्त्रीकृतया तवांग्रयोः प्राप्ता मया जीवयुतिर्दुर्गता ॥ मुंक्ते पुमानसत्सु हि भावनावत्फलं यथा कल्पतरावधःस्थः ॥ ७५ ॥ न निंदयाज्ञैः कृतया ऽऽस्मतेषुद्वसत्यथार्यस्तुतितो न पुष्टा ॥ समः सदा सिंधुरिवार्कभानुभिर्जलापकर्षैश्च सरित्प्रवाहैः ॥ ७६ ॥ त्वं मग्न एवात्ममुखे सदैव पाप्म्येव दुःखात्कृपयाऽखिलाग्नः ॥ कूर्मो हरिः सिंधुजलस्थितः प्राग्देवासुरान्धारणया यथाऽद्रेः ॥ ७७ ॥ त्वं दैवतः श्रेष्ठतरो हि भासि संजीवनान्मेऽद्य मृतस्य भूयः ॥ स्वसुः सुतं प्रागभिमन्युमद्वा नाजीवयद्युद्धमृतं हरिर्यत् ॥ ७८ ॥ किलामरेशैर्नियतिर्न वार्या दुरत्यया कर्मफला कुतोऽन्यैः ॥ यश्चात्मवान्कर्म मृषेति ब्रुद्धिः स एव तां वारयितुं समर्थः ॥ ७९ ॥

पूर्वकृतया निंदया आत्मभावो न क्षीयते श्रेष्ठतस्तत्त्वनेन च पुष्टो न भवति । सदा समानो यथा समुद्रः जलापकर्षकैः रविकरैर्न्यूनो न भवति नदीप्रवाहेन वर्धते ॥ ७६ ॥ त्वं तु सदात्ममुखे निमग्नः सन् कृपया हेतुभूतया सर्वोक्तिदास्तुतिकर्तृन् नोऽस्मात्प्रक्षसि यथा कूर्मावतारो हरिः समुद्रजलस्थितः सन् मंदं पर्यवतारणेन देवाऽसुरात्राक्ष तथेत्यर्थः ॥ ७७ ॥ अतस्त्वं देवैर्यः श्रेष्ठतरो मृतस्य ममाद्य भूयः संजीवनेन भासि दृश्यसे । मृतिवारकत्वेन देवैर्यः श्रेष्ठतरत्वं श्रीकृष्णस्यापि नास्ति । ततश्च तव श्रीकृष्णादपि श्रेष्ठतरत्वमित्यर्थः ॥ ७८ ॥ अद्यद्विघटकत्वं तवेत्याह किलेति । कर्मफलरूपा नियतिरवश्यं भावि

नियमः देवैरपि न वार्या निवर्त्या नास्ति किल । अन्यैर्निवार्येति कुतः न कुतोपीत्यर्थः । यतो दुरत्यया दुर्लब्धा “ देवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं स्त्री नियति-
मिधिः ” इत्यमरः । यथ भवान् कर्मसु प्रारब्धादिषु मृषात्वबुद्धिः मिथ्या लब्धा बुद्धिः येन स तां नियतिं दूरीकर्तुं समर्थोस्ति ॥ ७९ ॥ तादृक् कर्म
मृषाबुद्धिरात्मबांश्च अतस्त्वमेव समर्थोसि नान्यो नियतिवारणे समर्थः । अतः सर्वस्य मे पुराकृताच्च निंदाधपराधान् क्षमस्व । त्वत्सदृशानां संगो जन्म
जन्यानि भवतु इत्येतामाशिषमेव देहि । तव सत्समागमो जन्मजन्मनि भवत्विति आशीर्वादं देहीत्यर्थः ॥ ८० ॥ अमुं रामानंदं पंडं पिष्टमयम् । आप प्राप्तवान्

तादृक्समर्थोस्ति भवान्न चान्यः क्षमस्व मेऽङ्गस्य पुरापराधान् ॥ भवेभवेप्यस्तु भवादृशानां संगो ममेत्याशिषमेव देहि ॥ ८० ॥
श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ स्तुतेति योगीन्द्रममुं स वैश्यः पत्न्याऽन्वितो बंधुजनैश्च नत्वा ॥ दत्त्वा श्मशाने बालिमेव पैष्ट्यं गृहं ययौ चा
खिलसौख्यमाप ॥ ८१ ॥ इत्थंप्रभावस्थितिमानिह रामानंदः शिवस्वामिनमाह सर्वम् ॥ सिद्धिं ययौ द्वादशकोत्तरेकशतान्तिमं स्वं
गुरुमानताः स्मः ॥ ८२ ॥ उत्प्रेक्षकावहृभरामसौख्यगुर्वोश्चरित्रे शृणुयात्पठेद्वा ॥ कवित्वमाद्येन परेण सौख्यं स्तोत्राहृभेत्तापभृतेर्वि
नाशम् ॥ ८३ ॥ इति श्रीगुरुपरं पराचरित्रे उत्प्रेक्षावहृभरामानंदगुरुद्वयकथावर्णनं नामैकपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ६१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र
उवाच ॥ शिवस्वाम्यानंदनाथः कांच्यामासीद्विजाभकः ॥ अकिंचनः पिताऽस्यसिद्धिक्षाशी जरदंबरः ॥ १ ॥ मृतः सोऽपि रुजा
काले माता तेन दिवं गता ॥ एक एव गृहेऽथासीद्बालकः पंचहायनः ॥ २ ॥

॥ ८१ ॥ द्वादशाधिकशततमं रामानंदं प्रणमति इत्यभिहितं । एवं प्रभावा या स्थितिः वर्तते तद्वाच ॥ सर्वं मंत्रग्रहस्थम् ॥ ८२ ॥ एतसर्गोक्तगुरुद्वयकथाश्रवणा
दिफलं वैश्यकृतस्तोत्रादिकलं चाह । उत्प्रेक्षकेत्यादिना । रामसौख्यो रामानंदः । आयेन मथमचारित्रेण परेण रामानंदचारित्रेण स्तोत्रेण चापमृत्युनाशं
लभेत प्राप्नोतु ॥ ८३ ॥ इति श्रीगुरुपरं पराचरित्रे पूर्वोद्धृतस्फूर्त्यभिधायां टीकायायेकपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५१ ॥ द्विपचांशत्तमे पंचषष्टिपद्यैरुः पराम् ।
कांचिस्थः शिवभक्त्याऽऽप शिवस्वाम्यभिर्वा लघुः ॥ ५२ ॥ शिवस्वाम्यानंदनाथ इति । अकिंचनः दरिद्रः । जरदंबरः जीर्णवस्त्रः ॥ १ ॥ रुजा रोगेण

काले नियतकाले ॥ २ ॥ एकैकगृहे शतिदिवसंभसा उदकेन सहस्रं दत्त्वा शिवस्वामिनं द्विजाः पालयामासुरित्यर्थः ॥ ३ ॥ उगनीतः स्वसाहित्यं दत्त्वा योजितोपनयनः उपलब्धवान् प्राप्तवान् । एकेन साहित्यं सामग्र्यः दत्तमेकेनोपदिष्ट इत्यर्थः ॥ ४ ॥ एकांबेश्वरं कांचित्स्थं शिवं गुर्वदेशेन गुर्वज्ञया ॥ ५ ॥ प्रातः स्नात्वेति साक्षात्नयः । अर्द्धाह्ने मध्याह्ने ॥ ६ ॥ अमुना शिवस्वामिना ॥ ७ ॥ कुत्रचित्स्थले ॥ ८ ॥ कदाचिदित्युत्तरान्वयि ॥ ९ ॥

तत्र ह्यस्तं द्विजाः केचित्पुण्ड्रजैरदंशुकम् ॥ एकैकाहानि चैकैकगृहे दत्त्वाभ्रमंभसा ॥ ३ ॥ अथाष्टाब्दैः परैः कैश्चिच्चोपनीतः स बालकः ॥ कस्माच्चिद्ब्राह्मणश्रेष्ठात्सावित्रीमुपलब्धवान् ॥ ४ ॥ वेदाभ्यासरतोऽयसौ नित्यमेकांबेश्वरम् ॥ त्रिकालं पूजयामास गुर्वदेशेन भक्तिः ॥ ५ ॥ स्नात्वा संपूज्य तत्रेशं चकाराध्ययनं ततः ॥ स्नात्वाधीहि च संपूज्य देवं भैक्ष्यं ततः पुरि ॥ ६ ॥ याचयित्वाऽतियन्तात्संस्थाप्याऽधीतिमथाऽकरोत् ॥ प्रदोषार्ची ततः कृत्वा तद्भैक्ष्यं भुज्यतेऽमुना ॥ ७ ॥ पुनः शिवालये गत्वा निशीथावधि तत्पुरः ॥ भक्त्या कृत्वा गीतनृत्ये ततः स्वपिति कुत्रचित् ॥ ८ ॥ इत्थं नित्यक्रियोथासौ जातो द्वादशवत्सरः ॥ कदाचिन्मदिराच्छंभोर्निशीथोर्ध्वं गुरोर्गृहम् ॥ ९ ॥ गच्छतो बालकस्यास्य मार्गे तस्करदर्शनम् ॥ बभूव तावत्तत्पृष्ठे राजदूताश्च वेगतः ॥ १० ॥ यशुभीतस्तस्करस्तु हारं रत्नमयं स्वयम् ॥ विप्रार्भकगले तूर्णं निःक्षिप्याथ स्थले क्वचित् ॥ ११ ॥ निरीक्षणानर्हेकेसौ लीनश्चोरे बभूव सः ॥ दृष्ट्वा मार्गेथ विप्रार्भ प्रादुरुच्चैरमुं भटाः ॥ १२ ॥ त्वं कोसीति स चाहतान्विप्रार्भोऽहं निशीथके ॥ एकांबेश्वरेश्वरक्षार्थं गतस्तं प्रेक्ष्य सद्गुरोः ॥ १३ ॥

तावदित्युत्तरान्वयि ॥ १० ॥ तस्कर इत्याद्युत्तरान्वयि । शिवस्वामिकंठे ॥ ११ ॥ निरीक्षणानर्हं द्रष्टुमशक्यं स्थले लीन इति संबन्धः । भटाः राजदूताः ॥ १२ ॥ त्वं कोसीति पूर्वान्वयि । ईक्षार्थं दर्शनार्थं गतोऽभवत् तं शिवं प्रेक्ष्य दृष्ट्वा गुरोर्गृहं प्रति गच्छता एकाकिना मया कश्चित्सुमात्रं दृष्टं

इत्यन्वयः ॥ १३ ॥ तेनैवेत्युत्तरान्वयि ॥ १४ ॥ ऊर्जस्वी तेजस्वी हारो निःक्षिप्तोस्ति । स चोरः शस्मात्स्थानात् । ततो हारार्पणानंतरं जवाद्भोगेन गतः ।
तं शिवस्वामिनम् ॥ १५ ॥ यस्मान्बद्गले हारोस्ति तस्मान्नं तस्करोसीति योज्यम् । तं वा तस्करं दर्शय ॥ १६ ॥ मर्यादा अवकाशः ॥ १७ ॥

व्रजता गृहमेकेन कश्चिन्मार्गे मया प्रुमात् ॥ पश्यन्पृष्ठे व्रजज्जडीग्रं दृष्टस्तेनैव मद्गले ॥ १४ ॥ हारः क्षितोयमूर्जस्वी स गतोस्मात्ततो
जवात् ॥ भटाः श्रुत्विति तं प्राहुस्तस्करोसि त्वमेव हि ॥ १५ ॥ हारोयं त्वद्गले यस्माद्रस्तृन्यन्यानि दर्शय ॥ तं वा दर्शय नः शीघ्रं
हारं यस्त्वद्गलेऽक्षिपत् ॥ १६ ॥ नो चेत्त्वामेव बध्वाद्य रज्जुभिर्नृपसन्निधौ ॥ विप्रार्भमपि नेष्यामः का मर्यादा हि तस्करे ॥ १७ ॥ इत्युक्त्वा
तं करैरेव धृत्वाऽऽनीय नृपातिकम् ॥ प्राहुर्नृपाय वृत्तांतं भटास्तेऽयं धृतो यथा ॥ १८ ॥ श्रुत्वा राजापि वृत्तांतं दृष्ट्वा तं लघुमर्मकम् ॥
दूतान्प्रेक्ष्याह राजाऽयं दृश्यते बालको लघुः ॥ १९ ॥ कथमस्य भवेद्धैर्यं चौर्यं कर्तुं नृपालये ॥ कस्यचित्तस्करस्यायं वाक्यं श्रुत्वा
ऽतिसंगतः ॥ २० ॥ धनलोभवशः कश्चिच्चागतोस्तीति भाति मे ॥ हारस्तेनैव दत्तोऽस्मै येनानीतः स्वसंगतः ॥ २१ ॥ गृहीत्वा
ऽखिलवस्तूनि स्वयं च गतवान्दुतम् ॥ नायं गतो यतो नास्मिन्धौर्यकतृत्वमादितः ॥ २२ ॥ स्तेयिनः संगतः प्राप्तश्चास्तेयी स्तेयिताम
यम् ॥ विप्रार्भं च नृपः प्राह त्वं तु नाऽस्येव तस्करः ॥ २३ ॥ यस्याज्ञां तु पुरस्कृत्य सेवकः स्वामिनो यथा ॥ स्तेयं कर्तुमिहायातः
स्वामिनं तं निजं वद ॥ २४ ॥ दीयतेऽयं मया हारः संतोषादेव तेऽर्भक ॥ त्वया चेन्नोच्यते स्वामी कशताडनपूर्वकम् ॥ २५ ॥

यथार्थं चोरो धृतस्तथा प्राहुः ॥ १८ ॥ १९ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । संगतः संगेन ॥ २० ॥ तेन चोरेण अस्मै बालाय ॥ २१ ॥ स्वयं च तस्करः
आदितः मुख्यत्वेन ॥ २२ ॥ स्तेयिनः चोरस्य संगेनास्तेयी अचोरोयं बालभोरत्वं प्राप्तः ॥ २३ ॥ यस्य चोरस्य । वद कथय ॥ २४ ॥ ते तुभ्यं कथे

त्याद्युत्तरान्वयि ॥ २५ ॥ निगडतः शृंखलादिता ॥ २६ ॥ पूर्वाद्ध पूर्वान्वयि । ततः शिवात्परं स्वामिनम् ॥ २७ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ २८ ॥
 ॥ २९ ॥ अनुगं सेवकं ग्राहेत्यन्वयः ॥ ३० ॥ पृष्ठतः पृष्ठभागे । अथेत्युत्तरान्वयि । ऊर्ध्वतः ऊर्ध्वभागे ॥ ३१ ॥ न हंसि न ताडयसि ॥ ३२ ॥
 सः सेवकः । तत्समतां पूर्ववस्तीभितहस्तत्वम् ॥ ३३ ॥ लघुं दृष्ट्वा द्विजार्थकमित्युत्तरान्वयि ॥ ३४ ॥ अस्मै बालकाय न दीयते नाप्यति ॥ ३५ ॥

त्यक्ष्ये कारागृहेद्य त्वां बध्वा निगडतोनुगैः ॥ इत्थं पृष्ठः स विप्रार्थौ नृपं ग्राहातिनिर्भयः ॥ २६ ॥ विप्रार्थक उवाच ॥ शिवमेकार्थेशाख्यं
 स्मरन्मनसि भक्तितः ॥ राजन्मेस्ति शिवः स्वामी नो जोनेहं ततः परम् ॥ २७ ॥ तस्यैव संगं कुर्वेहमर्हनिशमनन्यधीः ॥ कशाभिस्ता
 डितो द्वैतैर्बद्धो निगडतो दृढम् ॥ २८ ॥ क्षितः कारागृहे चाहं वक्ष्ये स्वस्वामिनं शिवम् ॥ पिता माता सुहृद्वंधुः शिव एव ममाऽव्ययः ॥ २९ ॥
 राजन्नासत्यमेतन्मे वचो वेत्ति शिवः स्वयम् ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ निशम्य द्विजबालोक्तं राजा क्रोधान्वितोनुगम् ॥ ३० ॥ प्राहाशु
 त्वं कशाघातैरेनं ताडय पृष्ठतः ॥ अथानुगः कशां धृत्वा तं हंतुं करमूर्ध्वगः ॥ ३१ ॥ चकार तावत्तद्वस्तस्तूधमेव स्थितोऽचलः ॥
 राजा तमाह रे मंदं कशयैनं न हंसि किम् ॥ ३२ ॥ सोप्याह राजन्मद्वस्तः स्थित ऊर्ध्वं न यात्यधः ॥ अन्यमाज्ञापयद्राजा सोपि
 तत्समतां गतः ॥ ३३ ॥ इत्थं राजानुगाः सर्वेयूर्ध्वहस्ताः कशाघराः ॥ जातास्तदाह राजेत्यं लघुं दृष्ट्वा द्विजार्थकम् ॥ ३४ ॥ ममा
 नुगैः कशाघातः कृपयास्मै न दीयते ॥ न कराः स्तंभिता इत्थं मूर्ध्ववैतः सलूच्यते ॥ ३५ ॥ मुधोन्मार्गे द्विजे वार्भं दयाऽद्वास्थ्ये यथा
 पयः ॥ अहमेव कशाघातैर्हन्यतः कुपयार्थस्थितम् ॥ ३६ ॥ इत्थं निश्चित्य राजासौ कशाघातान्द्विजार्थके ॥ दित्सुरुत्थातुमुद्युक्तस्ता
 वत्तच्चरणानुभौ ॥ ३७ ॥ जडावास्तां क्षमः स्थानान्नोत्थातुं तं द्विजार्थकम् ॥ नमब्राजाऽऽसनादालं प्रार्थयत्यनुगतधीः ॥ ३८ ॥

उन्मार्गे स्वथर्माचरणहीनद्विजबालके दयाकरणम् अद्वास्थ्ये संप्रमुखे पय इव मुधा वृथास्ति । अतोऽहमेव हन्मि ताडयामि ॥ ३६ ॥ तावद्वाजचरणौ जडा
 वास्तामित्यन्वयः ॥ ३७ ॥ स्थानानुत्थातुं क्षमो नासीत् । राजेत्यपकर्षः । राजेत्यन्वयि । तं शिवस्वामिनं नमस् प्रार्थयति । कीदृशः । अनुगतधीः अनुगेषु सेवकेषु कृत

बुद्धिः सत्यत्वबुद्धिः । मत्पादस्तंभनेन सेवकहस्ता अपि स्तंभिता इति निश्चयवानित्यर्थः ॥ ३८ ॥ अस्मत्पादाया अनेन स्तंभिता इति ज्ञात्वा ब्राह्मण माहात्म्यं दुर्ज्ञेयमित्याह क इति । ग्रथिव्यां ब्राह्मणसामर्थ्यं को जानाति न कोपीत्यर्थः । मर्त्यो मनुष्योपि यो द्वादशवत्सरेभ्यः ऊनः न्यूनवयस्कोयं बाल श्वोरबुद्ध्या नो मानितः अस्माभिर्नि सत्कृतः तिरस्कृत इति यावत् । तेन ब्राह्मणापमानेन ऊर्ध्वकराः स्तब्धहस्ताः बभूवुः । इन्द्रवज्रप्रहारतुल्यत्वं स्तंभनस्य धोतयितुं द्रुतमपि इन्द्रवज्रा ॥ ३९ ॥ न केवलमेतावत् किं तु मम चरणयुग्ममपि जडभावं प्राप । किञ्चिदासनान्न चंचलं भवति मम चरणयोः सेव कहस्तानां च स्तंभनाशाय मया कथं कर्तव्यं त्वत्कृपां विनाऽप्य उपायो न दृश्यत इत्यर्थः । स्तंभनादिविपरीतप्रसंगद्योतनाय विपरीतपूर्वावृत्तम् ।

राजोवाच ॥ को वेत्यहो ब्राह्मणवीर्यमुख्या मर्त्योपि यो द्वादशवत्सरोनः ॥ नो मानितश्चोराधियायमभस्तेनानुगास्तूर्ध्वकराः किलासन् ॥ ३९ ॥ मर्माश्रियुग्मं च जडत्वमाप नेषच्चलत्यद्व निजासनात् ॥ जडत्वनाशाय ममानुगानामंध्योः करणां च कथं हि कार्यम् ॥ ४० ॥ नौमि स्थितौत्रैव निजासनेऽहं त्वां ब्राह्मणार्भ शिवभक्तवर्धम् ॥ त्वं स्तंभनान्मोचय शीघ्रमेतांस्त्वद्वैभवावेदिनमद्य मां च ॥ ४१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ निशम्य प्रार्थनां राज्ञः स विप्रार्भः कृपान्वितः ॥ शिवमेकांबरेशानं प्रार्थयामास चेत्तसि ॥ ४२ ॥ विप्रबाल उवाच ॥ एकस्मिन्निशदेबरेऽखिलजगत्तिष्ठत्यमुष्मिन्श्च तद्ब्रह्मान्तः परिपूर्णमेव सततं तल्लेपबंधोऽज्झितम् ॥ ब्रह्मांडानि तथैव संति बहुशस्त्वय्येव शुद्धेऽद्वये तेषु त्वं च सदास्यनंतविभवोऽतस्त्वादुरेकांबरम् ॥ ४३ ॥

“ जतौ जगौ गो विषमे समे स्यात्तौ जगौ ग एष विपरीतपूर्वा ” इति तद्वक्षणात् ॥ ४० ॥ अतस्त्वमेव बंधनान्मोचयेत्याह नौमीति । एतान् सेवकान् त्वद्वैभवानभिज्ञं मां च मोचय ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ एकस्मिन् निर्मले आकाशे सर्वे जगत्तिष्ठति अमुष्मिन् जगति तत् अंबरं तिष्ठति । बाह्यदेशे अंतः मध्ये लेपबंधोज्झितं लेपबंधरहितं सततं पूर्णमेव वर्तते यथा तथा ब्रह्मांडानि शुद्धे संबंधरहिते नाशरहिते त्वय्येव संति त्वं च तेषु ब्रह्मांडेषु अनंतैश्वर्यावान् असि । अतस्त्वामेकांबरम् एकः अंबरमिव आहुः सर्वे जना इति शेषः । दीनदुःस्वमृगनिवारणे एकांबरेशशार्दूल एव समर्थ इत्यभिप्रायेण वृत्तं शार्दूलविक्रीडितम् ४३ ॥

किंच हे ईश सच्चिदानन्दमयस्त्वं असत् जडं दुःखरूपं तदेतज्जगत् कर्म आत्मतुल्यं प्रकाशबहुलं विस्तृतप्रकाशं कर्तुं भूरायष्टप्रकारः अभूः । भूः पृथ्वी अंभसि उदकानि अनिलो वायुः अनलोऽग्निः अंबरमाकाशम् अहर्नार्थः सूर्यः हिमांशुश्चन्द्रः पुमान्पुरुषो यजमानः जातोसि । तत्र दृष्टांतः लेखकाश्चित्रकार एव लेख्यं चित्रादि अनुवृत्तम् अत्यन्तासदपि कृतं सत्यं कर्तुमेकं तथा त्वमेव भूरादिलेख्येण अनेकरूपो जात इत्यर्थः ॥ ४४ ॥ स त्वम् अष्टविभूतिः श्रुत्युक्तमव्यवर्तिनामभिः प्रसिद्धैर्भूरादिलिखैः स्वयणपातं रक्षितुम् इह पृथिव्यां वर्तसे । तत्र भूरादिलिखेषु आदिः प्रथमो भूलिखात्मकोऽयमेकांबराभिधः शिवः कांचीपुर्यां स्थितः सन् उपरितः स्वर्गे मध्ये पृथिव्याम् अधः पाताले च अदः विष्वं स्वशक्त्या रक्षसि । ननु कांचीस्थेन मया

सच्चित्तसौख्यमयस्त्वमेतदखिलं चासज्जडं दुःखदं तज्ज्ञे शात्मसमं प्रकाशबहुलं कर्तुं स्वयं त्वष्टा ॥ भूर्भांस्यनलोनिलोऽंबरमहर्नार्थो हिमांशुः पुमांश्चाभूल्लेखकवाद्भि लेख्यमनृतं कर्तुं त्वृतं नैकया ॥ ४४ ॥ स त्वं चाष्टतनुः श्रुतीरिति भवाद्यैर्नामभिर्भूमुखैर्लिखैर्गैश्चातुमसीद चान्मशरणं तत्रादिरकांबरः ॥ कांचीस्थः परिपास्यदो ह्युपरितो मध्येऽयधः शक्तितः सत्यगं विपुलं यथातिविपुलं कांचीस्थमेकांबरम् ॥ ४५ ॥ देवाः सिद्धनराश्च पन्नगवरास्त्वां संस्तुवतींश्चरं कांचीमेत्य हि योगशक्तबलतः स्वस्वार्थिनो निष्मुखे ॥ तेषां त्वं निखिलार्थदोऽसि सततं भक्तानुकंपाढयहतेत्यन्यं त्वहते न चात्मसुखदं पश्यति कांडांतरे ॥ ४६ ॥

कथं भूध्वोर्भागतविश्वक्षणं क्रियत इत्याशङ्क्याह । यथा विपुलं ऊर्ध्वार्धोभागे नाधिकमपि सत्याः पतिवतायाः अंगं कांचीगतं मेखलावृत्ति एकमंबरं वस्त्रं कर्तुं रक्षति तथा त्वमपि कांचीस्थभूमिलिगनिवासी ऊर्ध्वार्धो लोकान् रक्षसिती भावः ॥ ४५ ॥ मध्योर्ध्वार्धोलोकाताः सर्वेपि त्वां भजंतीत्याह देवा इति । देवाः सिद्धाः नराः मनुष्याः सर्पश्चेष्टाश्च स्वस्वार्थिनः स्वार्थमाधनेच्छन्तः संतः योगात्पासबलेन निष्मुखे निशामुखे कांचीमेत्येवमेकांबरेश्वरं स्तुवति । भक्तेषु कृपायुक्तहृदयस्त्वं तेषां देवादीनां सर्वार्थपदाता भवसिती देवाया अपि कांडांतरे ब्रह्मांडे मध्ये अन्यब्रह्मांडेषु वा आत्मसुखदं त्वां विना अन्यं न

पश्यति । अतस्त्वमेव सर्वसौख्यप्रद इत्यर्थः ॥ ४६ ॥ त्वत्प्रियार्थं विष्णुरपि कांच्यां वरदराजरूपेण तिष्ठतीत्याह । प्राप्तुमिति । पूर्वं पार्वती पूर्वपतिं काम
 नारायणं शिवं त्वामेव प्राप्तुमधःकृतपादांगुष्ठेन पृथिव्यां तिष्ठतीं सती अत्र कांच्यामुग्रं तपश्चक्रे इति दृष्ट्वा त्वया ज्ञापितः स विष्णुः पार्वत्यै वरान्ददौ । अतः
 कारणात् अस्यां कांच्यां तं विष्णुं वरदं वरदराजामिदं सर्वं प्रादुः ॥ ४७ ॥ अथ त्वं हिमवता कर्त्रा नारदेन करणेन संप्रार्थितः सन् गिरिजापतिर्जोतोमि
 पार्वतियं कांच्याख्या पुराणप्रसिद्धा या मोक्षपूः पंचमी मोक्षपुरीषु “अयोध्या मथुरा माया काशी कांची हवतिका । पुरी द्वारवती चैव सप्तैता मोक्षदायकाः”
 इति स्मृत्युक्तसमपुरीषु पंचमी काशीपुरी अस्ति । अत्र वसतां जनानां काश्यां विश्वेश इव त्वं तु मोक्षं ददासि । च पुनः काश्यां कणपूर्णायाऽन्नपूर्णयेव
 प्राप्तुं प्राक्पतिमेव कामदहनं त्वामद्रिकन्या पुरा चक्रेऽत्रैव तपोतिदुष्करमधःपादाग्रतो भूतले ॥ तिष्ठतीति निरीक्ष्य शङ्कर विभो विष्णु
 स्त्वयाऽऽज्ञापितः पार्वत्यै स वरान्ददौ च वरदं तं प्रादुरस्यामतः ॥ ४७ ॥ जातस्त्वं गिरिजापतिर्हिमवता संप्रार्थितोऽथर्विणा कांचीस्थं हि
 पुरी पुराणकथिता या मोक्षपूः पंचमी॥मोक्षं त्वं तु ददासि चात्र वसतां काश्यां हि विश्वेशवत्कामाक्ष्या कणपूर्णयैव सुखमत्रेशः कथं स्तंभि
 तः॥४८॥दुःखं मास्तु मदर्थमस्य नृपतेर्मैऽयं न दुष्कीर्तिदः स्तेयारोपकरो हि पूर्वचारितं दुष्कीर्तिसत्कीर्तिदम् ॥ चेन्मातापितृबन्धुभिन्नराहित
 स्य त्वं शिवः स्वाभ्यसि क्षेत्रस्थस्त्यनुगैः कारात्रिचलनात्त्वस्तंभनं मोचय ॥४९॥ नो चेद्देहममुं त्यजाम्यघदहरेऽस्मिन्सर्वतथैऽधुना यास्ये
 ते पद्मद्वयं शिवशुभत्वब्रामसंकीर्तनैः॥भृपं सानुगमय मोचयसि चेत्तेऽर्चतः प्रागिव स्थान्येऽत्रैव निजायुरंतमुभयोर्भाव्यं तदंगीकुरु५०
 कामाक्ष्या देव्या ईप्सितकामरूपं सुखम् अन्नवस्त्रादि विषयसुखं च ददासि ‘कामाक्षी कामदायिनी’ इति रहस्यसहस्रनामाभिधानात्पापं सति अत्र कांच्याम्
 ईशो राजा त्वया कथं स्तंभितः मोक्षपुरीनिवासिना त्वया राज्ञो बंधमोचनमवश्यं कर्तव्यमित्यर्थः ॥ ४८ ॥ मन्त्रिभिर्नेनास्य राज्ञो दुःखं मा भवतु इति
 प्रार्थयति दुःखमिति । मदर्थं राज्ञो दुःखं मा भवतु । ननु तव दुःखदस्य राज्ञो बंधनमुचितमिति चेन्मदुःखप्रदोयं नास्तीत्याह । चोरोयमित्यारोपकरोय
 राजा ममापकीर्तिप्रदो नास्ति हि यस्मात्पूर्वाचारितं प्रारब्धमेव सदसत्कीर्तिप्रदमस्ति । मम साक्षान्मातापिता बन्धुः सुहृच्च त्वमेवासि चेत्तर्हि क्षेत्रस्थः मोक्षपुरी
 स्थोयं राजा सेवकैः सह करचरणाचलनरूपात् त्वत्कृतस्तंभनान्मुक्तो भवत्वित्यर्थः ॥ ४९ ॥ नो चेन्न मोचयसि चेत् अधुना संप्रति अस्मिन्सर्वतथैऽहं

देहं त्यजामि शिवशिवेतिनामसंकीर्तनैः करणैः अद्वितीयं ते पदं गमिष्यामि सेवकमहितं राजानं मोचयसि चेत्तर्हि तत्पूजानुरक्तः सन् निजायुतं स्वायुध्यस माक्षिपर्यंतम् अत्र कर्त्तव्यां वसामि उभयोर्मरणजीवनयोर्मध्ये यदाव्ययम् अवश्यं भावि तत्स्वीकुरु मरणजीवनयोरुक्तयोरपि मम समानदर्शित्वमस्तीत्यर्थः ॥ ५० ॥ इत्यमिति श्रेष्ठ्य दृष्ट्वा । यतो व्यापकः सर्वगतः सकृदवलः ॥ ५१ ॥ निशीथान्निशित्थमाराभ्य सकृपमानदोषेण करणेन शिवेन कर्त्रा सेवकैः सह

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं विप्राभेकं प्रेक्ष्य निःस्पृहं व्यापकः शिवः ॥ स्तंभनात्सानुगं भूषं मोचयामास वत्सलः ॥ ५१ ॥ निशीथान्निशित्थस्यस्मिन्मध्याह्नावधि भूपतिः ॥ स्वीयावमानदोषेण स्तंभितः शंभुनाऽनुगैः ॥ ५२ ॥ मोचितश्च तदात्मीयस्तवनदेव नान्यथा ॥ अथ राजाऽऽसनात्तूर्णमेत्य बालकसन्निधौ ॥ ५३ ॥ ननाम दंडवद्धूयः प्रश्रयावनतो भृशम् ॥ स्वयं स्नात्वा च तं बालं स्नापयित्वाष्णवारिभिः ॥ ५४ ॥ महार्हवस्त्राभरणैः पूजयामास भक्तितः ॥ तदाप्रभृति तन्नाम शिवस्वा मीति चाभवत् ॥ ५५ ॥ प्रसूयतोऽसौ शिवस्वामी बभूव धरणीतले ॥ विद्याश्चापाखिलाः शीघ्रमीषदभ्यासतः सुधीः ॥ ५६ ॥ कुलीनकन्यया चक्रे तद्विवाहं च भूपतिः ॥ ददौ बहुधनं चास्मै गृहं सर्वसमृद्धिमत् ॥ ५७ ॥ अग्निहोत्रादि कर्माथ शिवस्वामी चकार सः ॥ शिष्याश्चाध्यापयामास त्रिकालं शिवमर्चयन् ॥ ५८ ॥ अथैकदा ययौ काशीं शिवस्वामी सहाग्निभिः ॥ चकार गोरथैश्शिव्यैः स यात्रां त्रिस्थलीं क्रमात् ॥ ५९ ॥ सर्वज्ञं तत्र दृष्ट्वासौ रामानंदं महाधियम् ॥ गत्वा शरणमात्मज्ञं मंत्राभ्याह चाखिलान् ॥ ६० ॥ तस्माऽऽज्ज्ञानं तथा योगरहस्यान्यखिलानि च ॥ गुरुणाख्या शिवस्वाम्यान्देत्यस्योदितामला ॥ ६१ ॥ काश्यां स्थित्वाऽरुपकालं स पुनः कान्चीं ययौ ततः ॥ बभूव सिद्धवर्यसौ रामानंदकृपावलात् ॥ ६२ ॥

स्तंभितः ॥ ५२ ॥ आत्मीयस्तवनाद्वक्तृकतस्तवनेनैव । अथ राजेभ्युत्तरान्वयि ॥ ५३ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । उष्णवारिभिः उष्णोदकैः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ पूर्वाह्नि पूर्वान्वयि । असिलानि रह

स्यानि पूर्णाभिषेकादीनि । गुरुणा रामानंदेन ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ त्रयोदशोत्तराश्वतमं शिवस्वाम्यानंदं प्रणमति । अमावस्यासि ॥ ६४ ॥ एतच्चरित्रश्रवणादिफलमाह चरित्रमिति । मृधारोपणं मिथ्यारोपः । उपजातिवृत्तम् ॥ ६५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्धृत्यस्फुर्यमि धार्यां दीकायां द्विपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५२ ॥ त्रिपंचाशत्तमे त्वेकषष्टिपद्यैः कणोलकः । बाल्ये कृपावशादेव्याः सिद्धिमाप्नोति वर्ण्यते ॥ ५३ ॥ शिवस्वा अस्यैव वंशे भविता सिद्धवर्णोतिविश्रुतः ॥ नंदिवर्द्धननामाग्रे चरित्रं तस्य चोच्यते ॥ ६३ ॥ अमावृतातोपि वयस्यदीर्घे यः शंभुभ तयैव किलाप सिद्धिम् ॥ त्रयोदशाङ्कादशतान्तिमं तं गुरुं शिवस्वामिनमानताः स्मः ॥ ६४ ॥ चरित्रमेतत्सततं प्रुमान्यः शृणोति भक्त्या प्रपठेच्च मर्त्यः ॥ न स्यान्मृषारोपणमल्पमस्य न चोरभीर्जनानि नापकीर्तिः ॥ ६५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वोद्ध शिवस्वाम्यानंदगुरुचरित्रवर्णनं नाम द्विपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ शिवस्वाम्यानंदं शिष्यः कपोलानंद ईरितः ॥ कान्यकुब्जाभिधे देशे यश्चासीद्ब्राह्मणार्भकः ॥ १ ॥ पितास्यासीत्पंडिताश्रयः पंचासंस्तस्य सूनवः ॥ कनिष्ठस्तेष्वयं बाल्ये पितृप्री तिकरोऽधिकम् ॥ २ ॥ चकार सोष्टमे वर्षे तस्योपनयनं पिता ॥ सावित्रीसुपदिश्यैवं संध्यां चाध्यापयततः ॥ ३ ॥ अध्यापयितुमोरेभे वेदमेनं स सद्दिने ॥ अथाययौ शारदीयं नवरात्रं तदा पिता ॥ ४ ॥ कृत्वा मंडपिकां गेहे लसत्पल्लवतोरणाम् ॥ रमणीयवितानाढ्यां कदलीस्तंभशोभिताम् ॥ ५ ॥ आदर्शोक्तिचित्राढ्यां पुष्पमालासुगंधिनीम् ॥ नीलपीतारुणश्वेतहरितैश्चोपरिस्थितैः ॥ ६ ॥ खदीपै वैदुशोभाढ्यामधोदौपरखंडिताम् ॥ सिंहासने तां संस्थाप्य श्रीदेवीं प्रतिवार्षिकीम् ॥ ७ ॥

म्यानंदशिष्य इत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सद्दिने शुभदिवसे । तदा पितेयुत्तरान्वयि ॥ ४ ॥ तदा कपोलानंदपिता गृहे मंडपं कृत्वा तत्र सिंहासने श्रीदेवीं स्थाप्य तंत्रोक्तविधानेन महर्तौ प्रतिवर्षागतां पूजां चकारोति सार्द्धत्रयाणामन्वयः ॥ ५ ॥ दर्पणेषु अंकितैश्चिह्नितैश्चित्रैः ‘तजबीरा’ इति प्रसिद्धैर्यु क्तम् ॥ ६ ॥ खदीपैः काचभांडाभ्यर्च्यैः ‘कंदील’ इति प्रसिद्धैः । अयोदीपैः ‘नंदादीप’ इति प्रसिद्धैरखंडितां सततं युक्ताम् ॥ ७ ॥

उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ८ ॥ समाप्तावित्युत्तरान्वयि ॥ ९ ॥ एवं दृष्ट्वादीनां स बालो मंडपिकां कृतवानित्यत्रान्वयः । वयस्यादयः बालयुक्तः ॥ १० ॥ तस्या
वेद्या ऊर्ध्वतः ऊर्ध्वभागे लघुभिः काष्ठैः शरद्वुगुतपल्लवैरित्याश्रय भक्त्या तां देवीं पुजते इत्यंतमन्वयः ॥ ११ ॥ तां मंडपिकाम् । ऋतुशतपुष्पैः पल्लवरलंछित्य
ऊर्ध्वभागे शमादातिततृणैराच्छाद्य अंतः मध्ये उर्व्या महत्यां दृषदि पाषाणे अल्पपाषाणमयीं शिवां श्रदेवीं कल्पयित्वा ॥ १२ ॥ १३ ॥ सितां शर्कराम्

पूजां चकार महतीमागमोक्तविधानतः ॥ सुवासिनीः कुमारीश्च हरिद्राकुंकुमादिभिः ॥ ८ ॥ पूजयित्वापचारैश्च स्वाद्रत्नं भोजनं
ददौ ॥ ब्राह्मणेभ्यस्तथा नित्यं समाप्तौ वस्त्रभूषणैः ॥ ९ ॥ पूजयामास विप्राग्र्यानेवं दृष्ट्वा महोत्सवम् ॥ स बालोऽपि वयस्यऽऽड्यो
गत्वा शून्यस्थलं क्वचित् ॥ १० ॥ वेदिं कृत्वोर्ध्वतस्तस्याः काष्ठैर्मंडपिकामपि ॥ लघुभिः कृतवान्यत्नात्पल्लवैस्तद्वुस्थितैः ॥ ११ ॥
समन्तात्तामलंकृत्य चोर्ध्वं ग्राम्यतृणैर्मुहुः ॥ संछाद्यांतर्दृषद्युव्यामणूलमयीं शिवाम् ॥ १२ ॥ कल्पयित्वाथ संस्थाप्य सिंदूरेण विलेप्य
च ॥ स्वगेहादेव चौर्येण हरिद्राकुंकुमाक्षताः ॥ १३ ॥ सितां गुडं तथानीय पुपूजैतां स भक्तिः ॥ लब्धपुष्पैश्च पूजति लघ्वीराहुय
कन्यकाः ॥ १४ ॥ हरिद्राकुंकुमं ताभ्यः संलेप्यैषसितां गुडम् ॥ भोजनाय ददौ भक्त्या त्रिंतिडीबीजदक्षिणाम् ॥ १५ ॥ लघुबा
लान्ब्राह्मणांश्च कल्पयित्वा तथाऽकरोत् ॥ त्यक्त्वाशनं चाध्ययनं स्थितस्तत्रैव सोऽर्भकः ॥ १६ ॥ प्रथमेहि तदा मात्रा बलाग्नीत्वा
गृहं शिशुः ॥ भोजितोऽथान्यदिवसे बालकृत्यं तु तत्पिता ॥ १७ ॥ श्रुत्वा ययौ स्वयं तत्रापश्यत्सर्वं निजात्मजम् ॥ निर्मील्य नयने
देव्याः स्थितमग्रे तृणासने ॥ १८ ॥ तृणग्रंथिखजं धृत्वा जपंतं वेदमातरम् ॥ अन्यान्कृतोपनयनाञ्जपतस्तद्देव हि ॥ १९ ॥

पूजति इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ १४ ॥ तथा पितृमदशम् । तत्र पूजास्थले ॥ १७ ॥ अथेत्युत्तरान्वयि ॥ १७ ॥ तत्र पूजास्थले सर्वं बालकृतं
समारंभम् अपश्यत् । सर्वमेवाह । निजान्जमित्यादिमाद्धयेन ॥ १८ ॥ तृणग्रंथिरूपां मालाम् । वेदमातरं गायत्री जपंतम् ॥ १९ ॥

स द्विज इत्युत्तरान्वयि ॥ २० ॥ २१ ॥ यदि मद्गृहान् आगमिष्यसि तर्हि ताडने योग्यो भवसि ॥ २२ ॥ २३ ॥ अखिलाच्च स्त्रीपुत्रादीन् । शूयमित्युत्तरान्वयि ॥ २४ ॥ २५ ॥ अथार्भको बालेपि तातेन पित्रा खंडितां जगन्मातुरित्युत्तरान्वयि ॥ २६ ॥ अजेने जनरहिते ॥ २७ ॥ उज्जिता त्यक्ता अतो हेतोः

बहिश्चानुपनीतास्तु स्थितांस्तूष्णीं लघ्वच्छिञ्चून् ॥ लघ्वीः कन्याश्च खेलेतीः समंताच्चैव स द्विजः ॥ २० ॥ दृष्टान्तःस्थं सुतं प्राह त्यक्त्वा ध्ययनमर्भक ॥ किं जपस्युपलाग्रेत्र दीयते किं तवाशमना ॥ २१ ॥ अद्यप्रभृति वस्त्रान्नं याचयाश्मानमेव हि ॥ नागच्छ मद्गृहांश्चेत्त्व मायास्यस्यनुताब्जसे ॥ २२ ॥ इत्यादि बहुधोक्ता तं कराघातैः कपोलयोः ॥ संताड्याथोपलं देव्याः कोपात्तत्त्याज दूरतः ॥ २३ ॥ भंक्ता मंडपिकां चान्याच्छिञ्चून्संतर्ज्यं वाक्यतः ॥ गृहेभ्योऽखिलान्प्राह शूयं यदि गृहं शिष्टुम् ॥ २४ ॥ तमानेष्यथ वै गत्वा भोजयिष्यथ तत्र हि ॥ प्राप्तं स्वतोऽथवा गेहं स्वीकरिष्यथ लोभतः ॥ २५ ॥ तर्हि तेनान्वितान्युष्मान्करिष्यामि गृहाद्बहिः ॥ अथार्भकोऽपि तातेन जगन्मातुः सुखंडिताम् ॥ २६ ॥ दृष्ट्वा मंडपिकां त्यक्त्वा तथा देवीं च दूरतः ॥ एक एवाजने स्थाने रुरोदेच्चैः शिवां स्मरन् ॥ २७ ॥ प्राहेत्यं नाणु दुःखं मे ताडनेन कपोलयोः ॥ ताड्यो हि पित्रार्भः किंतु श्रीदेवी दूरमुज्जिता ॥ २८ ॥ तथा मंडपिका भंगः कृतोनेन कुबुद्धिना ॥ नागच्छ मद्गृहं चेति तेनोक्तोऽहमतः खलु ॥ २९ ॥ यास्यामि नैव तद्गृहं नोत्थिति स्वासनादहम् ॥ करिष्यामि स्वतश्चेन्मां देवी चोत्थापयिष्यति ॥ ३० ॥ तर्ह्येवोत्थितिरस्मान्मे सैवात्रांशुकदापि मे ॥ निश्चित्यैवं स्थितस्तत्र गायत्री जपतत्परः ॥ ३१ ॥ त्यक्त्वाशनं तथा पानं निद्रां तंद्रां दृढांतरः ॥ अहोरात्रमतिक्वांतमरुणस्योदये तदा ॥ ३२ ॥ भक्तः कपोलयोः पित्रा ताडितः सांत्वयन्त्यतः ॥ अदृश्या प्राह तं देवी ह्यतिष्ठेति स्पृशंत्यसुम् ॥ ३३ ॥

खलु निश्चयेन न यास्यामीति संबधः ॥ २८ ॥ २९ ॥ उत्थितिम् उत्थानम् ॥ ३० ॥ तदा अस्मादासनान्मे उत्थानं भवतु सा देव्येव मे मद्यम् अन्नं बह्वदात्री भवतु न पित्रादिरित्यर्थः । तत्र ध्वस्तपूजास्थले ॥ ३१ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि । तदा अरुणोदये अदृश्यरूपा देवी तं बालं प्राहेत्यन्वयः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

पूर्वाह्णं पूर्वान्वयि ॥ ३४ ॥ तत्र काञ्चाम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ननु अयं त्वं सायसे दर्शनं कुतो न ददासीति चेत्तत्राह । अलब्धेति ॥ ३७ ॥
 सर्वत्र स्थिता चिद्रूपायाः देव्याः व्यापकत्वादित्यर्थः । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तत्पुत्रात् पितृपुत्रात् ॥ ४० ॥ बालविशेषणानि कपोलयोः
 कपोलयोस्तु चादृश्यात्करात्स्वीयादयान्विता ॥ गच्छ वत्साद्य शीघ्रं त्वं शिवकांचीमतीन्द्रितः ॥ ४१ ॥ मद्रक्तोस्ति शिवस्वामी तत्र
 मंत्रविदां वरः ॥ अहं चाज्ञापयिष्ये तं तुभ्यं मंत्रोपदेशने ॥ ४२ ॥ तस्माद्ब्रह्मण मन्त्रांस्त्वं दुर्लभान्सर्वसिद्धिदानम् ॥ ताञ्जपरत्र
 ततोहं ते दास्ये शीघ्रं स्वदर्शनम् ॥ ४३ ॥ अलब्धगुरुपादानां नैव महर्शनं भवेत् ॥ गुरुमार्गवतां पुंसां सदा तिष्ठामि सन्निधौ ॥
 ॥ ४४ ॥ तूष्णीं बभूव चोक्तव्यं सा देवी सर्वतः स्थिता ॥ बालोपि तद्वचः सर्वं साक्षाद्देव्या समीरितम् ॥ ४५ ॥ ज्ञात्वोत्थितस्तूर्णं
 मेव स्वासनान्तकपोलकौ ॥ ४६ ॥ तदैव तत्पुत्रादालः क्रांचीमेवाजसा ययौ ॥ तत्र
 विप्रगृहेष्वथैकैकाकयेव द्विजात्मजः ॥ ४७ ॥ मेखलामुपवीतं स्वर्णकांती बभूवतुः ॥ ४८ ॥ तदैव तत्पुत्रादालः क्रांचीमेवाजसा ययौ ॥ तत्र
 लयोः ॥ ४९ ॥ तेजस्वी संस्मरन्देवीं शिवस्वामिगृहाजिरे ॥ प्राप्नो हृष्टस्तस्य शिष्यैरुक्तं गुरवेऽखिलैः ॥ ५० ॥ प्रागेव देव्याज्ञतो
 भूच्छिवस्वाम्याऽऽसनाद्वहिः ॥ ययौ कान्तकपोलं चापश्यच्छुबटुं पुरः ॥ ५१ ॥ शिवस्वामिमेनं तु ज्ञात्वा साष्टांगवन्दनम् ॥ चक्रे
 बटुस्तदा तेन चोत्थाप्यालिंगितः शिशुः ॥ ५२ ॥ बटुमाह शिवस्वामी त्वं धन्यो मां यतः स्वयम् ॥ देव्येवाज्ञापयस्त्वमे तुभ्यं
 मंत्रोपदेशने ॥ ५३ ॥ इत्युक्त्वा तं शुभे काले स्नात्वा संस्नाप्य देशिकः ॥ सर्वमंत्रमयीं दीक्षां ददौ तस्मै विधानतः ॥ ५४ ॥ कपो
 लानन्दं इत्यस्य चकाराख्यां सुशोभनाम् ॥ यतो देवीकरस्पर्शात्स्वर्णभौ स्तः कपोलकौ ॥ ५५ ॥ तस्यावथ कपोलाख्यानन्दः
 काञ्च्यां गुरोर्गृहे ॥ विद्यां चाभ्यसितुं सर्वां सेवां कुर्वन् गुरोः सदा ॥ ५६ ॥
 तेजस्वी प्रशस्ततेजोयुक्त इति संबन्धः ॥ ५७ ॥ अजिरे अंगणे उक्तः निवेदितः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ एनं पुरोवर्तिनम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥
 स्वर्णभौ सुवर्णकांती यतो भवतस्ततः कपोलवाहनेन कपोलस्पर्शेन वा परमानन्दो यस्य तथा नाम देशिकश्चकारोत्पन्वयः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

अस्य कपोलानंदस्य तत्र पूजास्थाने ॥ ४९ ॥ ५० ॥ खेलनं क्रीडासाधनं रुषा क्रोधेन ॥ ५१ ॥ हेलनं पूजाभांगदिना तिरस्करणम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ देवी
 भ्रंशान् श्रीविवादीन् जपन् सर्वसिद्धीः प्राप्नुवन्निति सर्वधः ॥ ५४ ॥ अखिलज्ञतां सर्वज्ञताम् ॥ ५५ ॥ शुचं शोकम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ विधिना
 आगमोक्तविधिना ॥ ५९ ॥ चतुर्दशाधिकशततमं कपोलानंदं प्रणमति इत्यमिति । पूर्वोक्तप्रकारेण । स्पष्टमन्यत् । दलतः इन्द्रोपेद्रवजामिश्रणादुपजातिः ।
 पितास्य स्वपुरे तत्र द्वादहा तं तदा सुतम् ॥ गुरोश्च भृशदुःखार्तः स्मरन्पुत्रशुणान्मुहुः ॥ ४९ ॥ प्राहेति च मया शील
 मविचार्य सुतस्य सः ॥ मुधा निर्भोत्सितो वाक्यैः परुषैः श्रुतिदुःखदैः ॥ ५० ॥ यो बालोपि महादेव्याः पूजामेव हि खेलनम् ॥ चक्रे
 त्यक्काशनं पानं ताडितोपि मया रुषा ॥ ५१ ॥ क्व गतः स इदानीं तु कदा यास्यति मद्गृहान् ॥ अपराधं क्षमस्वांब निजभक्तस्य
 हेलनम् ॥ ५२ ॥ मत्पुत्रं रक्ष ते भक्तं झटित्यानय मद्गृहान् ॥ श्रीदेवीमिति संप्राथ्य स्थितो गेहे सुतं स्मरन् ॥ ५३ ॥ अथातः स
 कपोलाख्योऽखिलाः प्राप गुरोर्मुखात् ॥ विद्याः स्वल्पेन कालेन देवीमत्राञ्जपस्तथा ॥ ५४ ॥ सिद्धीः प्रापाखिलाः सोथ देव्याज्ञतो
 गुरुं निजम् ॥ नत्वागात्पितरं तूर्णं गुरोः प्राप्याखिलज्ञताम् ॥ ५५ ॥ दृष्ट्वा पितागतं पुत्रं शुचं त्यक्त्वातिहर्षयुक् ॥ आलिलगाथ तं
 दोभ्यां रोमांचिततनुमुदा ॥ ५६ ॥ मूर्धन्युपाग्राय कुशलं पप्रच्छाथ कपोलकः ॥ पित्रेप्यादाखिलं वृत्तं श्रीदेवीस्पर्शनादिकम् ॥ ५७ ॥
 श्रुत्वा पितापि दृष्ट्वास्य कपोलौ स्वर्णवचसौ ॥ मेनेऽद्धास्य प्रसादोस्ति देव्या इति निजान्तरे ॥ ५८ ॥ अथ पित्रा कृतोद्वाहः कपो
 लाख्यो गृहाश्रमी ॥ शिष्यानध्यापयस्तस्थौ श्रीदेवीं विधिनार्चयन् ॥ ५९ ॥ इत्थं महासिद्धवरः कपोलानंदोखिलं प्राह च रुद्रदाय ॥
 रहस्यमेनं तु चतुर्दशादिशतान्तिमं तं गुरुमानताः स्मः ॥ ६० ॥ यः कपोलचरितं त्विदं पठेच्छ्रावयेद्गुरुमतिः शृणोत्यपि ॥ मंदबुद्धिरपि
 पंडिताग्र्यतां संलभेत सुखमाद्यमंजसा ॥ ६१ ॥ इति श्रीगुरुरंपराचरित्रे पूर्वाद्धं कपोलानंदगुरुकथावर्णनं नाम त्रिपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५३ ॥
 ॥ ६० ॥ कपोलानंदकथाश्रवणादेः फलमाह य इति । गुरुमतिः गुरौ श्रद्धावान् आद्यं परमं सुखमाप्नुयात् । रथोद्धता ॥ ६१ ॥ इति श्रीगुरुरंपराचरित्रे
 पूर्वार्धेऽर्थसूत्याभिधायं दीकायां त्रिपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५३ ॥

चतुःपञ्चाशत्तमेष्टपञ्चाशत्यधतः स्मृतः । रुद्रो रौद्रकर्मणि गुरुः पूर्वोर्द्धकैतिमः ॥ ५४ ॥ रुद्रदानं दनाथ इति ॥ १ ॥ बाल्याद्वात्म्यावस्थायास्त्य क्रूरकर्म ॥ २ ॥ पाषाणानां पतैर्विद्यदीनां स्फोटनं चकार ॥ ३ ॥ तत्त दुग्धं पाययति प्राशयति ॥ ४ ॥ बीभत्सानि निंयानि ॥ ५ ॥ अथासौ अष्टवर्षो जात इत्यन्वयः ॥ ६ ॥ वेदेवे

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ रुद्रदानं दनाथस्तु साक्षादुद्रांशकः स्मृतः ॥ नर्मदात्तरभागेऽसौ जातो विप्रगृहे शिशुः ॥ १ ॥ रौद्रकर्मकरो बाल्यात्रिवर्षे कृतचूडकः ॥ चकार कलहात्रित्यं वयस्यैश्च वयोधिकैः ॥ २ ॥ क्वचिद्वधं कपाटानां बहिः शृङ्खलयाऽकरोत् ॥ मृद्राण्डस्फोटनं पतैश्चाश्रमनां लघुडेरपि ॥ ३ ॥ दुग्धदानां गवां वत्सान्मुक्त्वा तत्पाययन्त्यथ ॥ बध्नाति पुच्छतोऽन्योन्यं पांथा न्हति सदाश्रमभिः ॥ ४ ॥ गालिप्रदानमत्युग्रं महतोपि करोत्यसौ ॥ इत्थं ह्यनेककर्माणि बीभत्सान्येव चाकरोत् ॥ ५ ॥ केचिद्बाल इति ज्ञात्वा तूष्णीमासुः कल्लि परे ॥ तत्पित्रा तस्मा चकुराथासावृष्टहायनः ॥ ६ ॥ जातः पिता चकारास्योपनीतिं वेदेवेदिभिः ॥ कृतोपनयनोऽप्येष संध्यां चाध्ययनं क्वचित् ॥ ७ ॥ न करोति सदा सक्तः कर्मण्युग्रे पुरा यथा ॥ ताडितो बहुधा पित्रा स्तंभे बद्धोऽपि रज्जुभिः ॥ ८ ॥ मरीच्यादिमैवैधूमैरुर्वैक्त्रे च धूपितः ॥ पौरैश्च ताडितो नित्यं शालायां प्रापितोऽप्यसौ ॥ ९ ॥ न जहात्युग्रकर्मैषस्तो आस्य पिता हृदि ॥ विचार्य प्राह बालोऽयं प्रापणीयोऽविमुक्तकम् ॥ १० ॥ प्राक्कर्मपाकतस्तत्र गतिः काप्यस्तु चास्य हि ॥ येषां ह्यपि गतिर्नास्ति तेषां वाराणसी गतिः ॥ ११ ॥ इत्थं पुराणवचनं तस्मात्तत्रैव चास्त्ययम् ॥ इत्थं निश्चित्य मनसा गृहीत्वान्यस्य बालकम् ॥ १२ ॥ कुटुंबसहितः कार्शीं गोरथेन ययौ तदा ॥ अथ मार्गे महारण्ये व्याघ्रः कश्चिद्भयानकः ॥ १३ ॥ अवब्रुवन् स्थितो मार्गे तदा दृष्ट्वा वृषावुभौ ॥ ग्रीवाकाष्ठे दृढं बन्धं संत्रोद्योन्मार्गतो गतौ ॥ १४ ॥

दिभिः वेदेज्ञैर्बालिणैः उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि कचित्कदाचित् ॥ ७ ॥ पुरा उपनयनात्पूर्वं रज्जुभिः कालभेदेन रज्जुभेदाद्बहुवचनम् ॥ ८ ॥ उत्तरान्वयिप ० ॥ ९ ॥ प्रापणी यः प्रवेष्टव्यः अविमुक्तकं कार्शीम् ॥ १० ॥ १ ॥ अस्तु भवेत् । इत्थमित्युत्तरान्वयि ॥ ११ ॥ अथेत्युत्तरान्वयि ॥ १२ ॥ ग्रीवास्थितकाष्ठे युगकाष्ठे स्थितं दृढं बन्धं

संत्राट्य खंडयित्वा उन्मार्गतौ गतौ मार्गतः भ्रष्टौ ॥ १४ ॥ १५ ॥ त्वामित्याद्युत्तरान्वयि । संमक्ष्य भक्षयित्वा ॥ १६ ॥ १७ ॥ शार्दूल इत्युत्तरान्वयि ॥ १८ ॥
 उचाराद्धमुत्तरान्वयि ॥ १९ ॥ दूरादित्युत्तरान्वयि ॥ २० ॥ तस्माद्व्याघ्रदर्शनस्थानात् अस्माभिरित्युत्तरान्वयि ॥ २१ ॥ २२ ॥ रुद्रदपदस्यार्थमाह टकार
 पतितश्चाग्रतः पृथ्व्यां शकटोथाखिलाश्च ते ॥ भयप्रकंपितांगास्तु बालं ग्राहुरिति स्फुटम् ॥ १५ ॥ त्वं सदैवोप्रकर्मासि त्वामतस्तरसा
 वयम् ॥ व्याघ्राग्रतस्त्यजामोऽथ संमक्ष्याध्वानमद्य नः ॥ १६ ॥ दास्यन्धेवायमित्यर्थः श्रुत्वा भीतो महाध्वनिम् ॥ चकारासौ यथा
 रुद्रः करुणतेऽखिलनाशकः ॥ १७ ॥ श्रुत्वात्युग्रध्वनिं पृथ्व्यां मूर्च्छिताः पतितास्तदा ॥ तत्पित्राद्याश्च शार्दूलो भीतः कृत्वा मह
 त्स्वनम् ॥ १८ ॥ पुच्छं संताड्य भूम्यां च वेगाच्चेक्रे पलयनम् ॥ मुहूर्तादुत्थिताः सर्वे विद्धांगाः कंटकाशमभिः ॥ १९ ॥ व्यस्तवस्त्राश्च
 ददशुः शकटस्थं तमर्भकम् ॥ निर्भयं न च शार्दूलं दूरादानीय तौ वृषौ ॥ २० ॥ संयोज्य शकटे तस्माच्छनैः कांचित्पुरं ययुः ॥
 प्रोचुर्मिथोऽथ तेऽस्माभिर्ध्वनिर्जन्मन्यपीदृशः ॥ २१ ॥ न श्रुतो येन निष्प्राणा इव मूर्च्छापरं वयम् ॥ रौद्रो ध्वनिः कृतोनेन रुद्रध्व
 निरिवाद्भुतः ॥ २२ ॥ तस्माद्भुद इत्यस्य नामाद्यारभ्य तिष्ठतु ॥ टकारो ध्वनिरित्युक्तो रुद्रध्वनिरिव ध्वनिः ॥ २३ ॥ यस्यासौ
 रुद्रदश्चेत्यं विग्रहः सार्थकोऽस्य हि ॥ ततः कतिपयाहोभिर्ययुः काशीं सरुद्राः ॥ २४ ॥ तेष्विलास्त्रिस्थलीयात्रां कृत्वा काशीं पुनर्य
 युः ॥ अथैकदा निशीथे तं त्यक्त्वा रुद्रमेकलम् ॥ २५ ॥ निद्राग्रस्तं स्थितिस्थाने पितृमुख्यास्ततो ययुः ॥ स्वदेशं रुद्रदोऽथोषस्यु
 स्थितस्तत्स्थलेऽखिलान् ॥ २६ ॥ अहङ्घ्रिचैः स रुदितं चकार भयविह्वलः ॥ निर्जने चोद्रेसे स्थाने श्रुत्वा घोरस्वनं जनाः ॥ २७ ॥
 भीतास्तत्सन्निधौ केपि न ययुः पुरवासिनः ॥ यामद्वयमतिक्रांतं रुद्रतोऽस्याथ सोर्भकः ॥ २८ ॥

इति । “ टः पुमान्कटे धूमे चापेकं कितवे ध्वनौ ” इति रत्नमाला । रुद्रध्वनिरित्युत्तरान्वयि ॥ २३ ॥ सरुद्राः पुत्रसहिताः ॥ २४ ॥ त्रिस्थलीं काशीं
 प्रयागगगयारूपाम् । अथेत्युत्तरान्वयि ॥ २५ ॥ उचाराद्धमुत्तरान्वयि ॥ २६ ॥ तत्सन्निधौ बालसमीपे । अथेत्याद्युत्तरा

चयि ॥ २८ ॥ अथायुत्तरान्वयि ॥ २९ ॥ पायसामंत्रं पायसपात्रं 'पात्रामंत्रं च भाजनम्' इत्यमरः । उभयहस्ताभ्याम् ॥ ३० ॥ तं रुद्रदम् । अन्न
पूर्णैत्यध्याहारः पूर्वोद्धृतः ॥ ३१ ॥ निजमातरं स्वमातृहपात्रम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ भिक्षारानः स्रक्तुञ्चारणमात्रेण तद्वारणपूर्वं पाठकृत्वा
मध्याह्ने क्षुधितोत्पन्नं तृषितः पतितो भुवि ॥ निःसन्त्वोथ दयाविष्टा काशी क्षेत्राभिमानिनी ॥ ३६ ॥ आर्विर्बभूवन्नपूर्णं रुद्रदाम्रे
रुद्ररत्नतुः ॥ दधती पायसामंत्रं दर्वी चोभयहस्ततः ॥ ३७ ॥ उत्थाप्य तं पायसान्नकवलं तत्करे ददौ ॥ बभूव सौपि तत्तूर्णं क्षुधाविष्टो
ऽष्टोपमम् ॥ ३८ ॥ जलमप्यंबया दत्तं पणौ तृदपीडितोऽर्भकः ॥ उन्मील्य नयनेऽपश्यत्तां साक्षान्निजमातरम् ॥ ३९ ॥ मर्दयेऽत्र
स्थिता माताऽन्ये गता इत्यविविन्तयत् ॥ तावदन्तर्दधे सापि पश्यतोर्भस्य चांबिका ॥ ४० ॥ देवीप्रसादात्सद्वृद्धिश्चितयन्मनसेति
सः ॥ नेयं मज्जननी साक्षाज्जगन्माताब्रह्मणिका ॥ ४१ ॥ काशीस्था प्रददात्यन्नं मेयेत्थं प्राकृ पितुः श्रुतम् ॥ इत्थं विचार्य शान्तात्मा
स्थितः काश्यां स रुद्रः ॥ ४२ ॥ भिक्षाश्च ध्ययनं चक्रे स्रक्तुञ्चारणपठकुत् ॥ संगवेदांश्च शान्नाग्नि विद्याः प्रापाखिलास्तथा ॥
॥ ४३ ॥ अल्पेनैव हि कालेन पंडितार्यो बभूव सः ॥ काश्यामेव कृतोद्वाहः स्थितश्चाध्यापयन् बहून् ॥ ४४ ॥ अथ देशान्स
बभ्राम शिष्यैर्दिविजयेच्छया ॥ देशाजित्वाथ संप्रापत्कान्यकुञ्जाल्यदेशम् ॥ ४५ ॥ कपोलानंदमत्रत्यं जेतुं नैव क्षमोऽभवत् ॥
ज्ञात्वा सर्वज्ञमेवैनं गुरुं शरणमाययौ ॥ ४६ ॥ सर्वमत्रमयीं दीक्षां तस्माज्जगद् रुद्रः ॥ रुद्रदानंद इत्यस्य चकाराहारां स देशिकः
॥ ४७ ॥ गुरुं संपूज्य नत्वा च रुद्रदानंदं आत्मवान् ॥ काशमीराख्यं ययौ यत्र भारत्याः पठमुज्ज्वलम् ॥ ४८ ॥ तत्र जित्वा बुधा
न्तत्सर्वान् गिरः पीठे स्थितः स्वयम् ॥ अध्यापयन्बहूंश्चासौ स्थितः काशमीरमंडले ॥ ४९ ॥

एकपटीति यावत् ॥ ३६ ॥ स रुद्रः ॥ ३७ ॥ देशान् देशस्थपंडितान् कान्यकुञ्जदेशस्थं कपोलानंदमिति संबंधः ॥ ३८ ॥ अत्रत्यम् अत्र निवा
सितम् । स रुद्र इत्यनुवृत्तिः । एवं कपोलानंदम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ काशमीरदेशम् । भारत्याः सार्वद्व्याः ॥ ४१ ॥ बुधाश्च पंडितान् बहून् शिष्यान्

काश्मीरगढले काश्मीरदेशे ॥ ४२ ॥ जिमे जितवान् ॥ ४३ ॥ निबंधान् ग्रंथाच्च ॥ ४४ ॥ उमौ द्वौ शिष्यौ वरौ श्रेष्ठौ गुरोः रुद्रस्य प्रियो आसतु
रित्यन्वयः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ समानविद्यौ बभूवतुः । अथ रुद्र इत्युत्तरान्वयि । तयोः हीरमिश्रकुमारमिश्रयोः ॥ ४७ ॥ अवरः कनिष्ठः ॥ ४८ ॥

यथा शंकरपादैः प्राक् जित्वाखिलधरां ततः ॥ गिरः पीठं च काश्मीरे जिग्येयं रुद्रस्तथा ॥ ४३ ॥ शब्दशस्त्रे धर्मशस्त्रे
तथान्यविषयेष्वपि ॥ वहुंश्चक्रे निबन्धांश्च रुद्रदानंदैरशिकः ॥ ४४ ॥ अर्वाचीननिबंधेषु संति तद्वचनान्यपि ॥ आस
ञ्छिष्याश्च बहवो रुद्रस्य वराबुभौ ॥ ४५ ॥ शीलविद्यागुणाधिक्यात्सेवया च गुरोः प्रियो ॥ हीरमिश्रः कुमारश्च मिथस्तौ शाल
काबुभौ ॥ ४६ ॥ दत्ता कुमारमिश्रस्य हीरमिश्राय तु स्वसा ॥ समानविद्यौ द्रवितौ रुद्रदोध तयोः पृथक् ॥ ४७ ॥ सर्वसंभवयो
दीक्षां ददौ तद्भक्तितुष्टीः ॥ हीरानंदस्तयोर्ज्येष्ठः कुमारानंदकोऽवरः ॥ ४८ ॥ वयोदीक्षाक्रमाभ्यां च ज्येष्ठता हीरसौख्यके ॥ इत्थं
विचार्य हृद्देशे विद्यापीठं तु रुद्रटः ॥ ४९ ॥ प्रददौ हीरमिश्राय शिष्यान्यायितुं स्वकम् ॥ कुमारोथाभवत् खिन्नो गुरुं तं प्राह भो
गुरो ॥ ५० ॥ आवयोश्च सतोर्विद्यासमयोः प्रोज्झ्य मां कथम् ॥ हीरानंदयैव दत्तं विद्यापीठमिदं त्वया ॥ ५१ ॥ अतवा प्राह गुरु
श्चैनं भोः कुमार शुवाशुभौ ॥ विद्याभिस्तु समावेवाक्षमौ जेतुं मिथस्तथा ॥ ५२ ॥ तथापि वयसा ज्येष्ठो दीक्षितस्त्वत्स्वसुः पतिः ॥
इति हेतुत्रयात्पीठं हीरानंदाय चार्पितम् ॥ ५३ ॥ यदि जेतुं समर्थोऽसि हीरानंदं त्वमप्यशुम् ॥ जित्वा गृहाण गीःपीठं तस्मादज्ञैव
मेऽस्ति ते ॥ ५४ ॥ विद्वत्तमश्वात्मविदां वरिष्ठो हीराय दत्त्वाखिलमाप सिद्धिम् ॥ तं चेष्टुभूशतिक्रान्तिमं स्वं श्रीरुद्रदानंदगुरुं
नताः स्मः ॥ ५५ ॥

हीरसौख्यके हीरानंदे । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४९ ॥ स्वकं स्वकीयं विद्यापीठम् । भो गुरो इत्युत्तरान्वयि ॥ ५० ॥ मां भयं प्रोज्झ्य त्यक्त्वा ॥ ५१ ॥
॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ पंचदशाधिकशततमं रुद्रदानंदं प्रणमति विद्वत्तम इति । अखिलं पूर्णभियेकादिर्मंत्ररहस्यम् ॥ ५५ ॥

रुद्रटांन्दंचरित्रश्रवणादिफलमाह रुद्रतस्येति । चौरं भयं चोरभीतिः स्वागतावृत्तम् ॥ ५६ ॥ आदिनाथमुखाः आदिनाथावाश्च ते देशिकवर्यान्ताः देशिकानन्दपर्यन्ता इत्यर्थः । स्वगुरुभ्यः मयूरेश्वरगुरुभ्यः सकाशाच्छ्रुताः त्रिशदुत्तरशतद्वयसंख्याः तासु तत्संख्यासु परम्परासु मध्ये आद्यशरच्चन्द्रशतोवः आद्यः यः पञ्चदशोत्तर शतसंख्याख्यः समूहः यः उत्तमः स उक्तः वर्णित इति यावत् ॥ ५७ ॥ इह ग्रन्थो गुरुरादुकाश्रयेत्यर्थः । एतज्जातं पूर्वार्द्धम् । संप्रदायवतां संतोषाय

रुद्रस्य चरितं प्रपठेद्वा यः शृणोति सततं दृढभक्त्या ॥ नैव जन्मनि भयं खलु चौरं मूर्खतापि न च तस्य हि वंशे ॥ ५६ ॥
॥ कविरुवाच ॥ आदिनाथमुखदेशिकवर्यान्ताः श्रुताश्च गुरवः स्वगुरुभ्यः ॥ त्रिशदुत्तरशतद्वयसंख्यासूक्त आद्यशरच्चन्द्रशतौ वः ॥ ५७ ॥ उत्तमैर्गुरुकथानकैः परं मंडिते स्वगुरुरादुकाश्रयात् ॥ जातमर्धमिह पूर्वसंज्ञकं तुष्टयेऽस्तु गुरुसंप्रदायिनाम् ॥ ५८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्द्धे रुद्रटाख्यगुरुकथानुवर्णनं नाम चतुःपञ्चाशत्तमः सर्गः ॥ ५९ ॥ वेदांकमुन्यब्जशकैऽगिरोब्दे ह्रुदगिर्गकैऽब्जजतिथौ च पौषे ॥ श्रीदेशिकानां च परंपरायाः पूर्वार्धमेतत्कृपया समाप्तम् ॥ १ ॥ श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यविद्वद्वयं श्रीदेशिकानन्दनाथतनयविद्वन्मुकुटमणिश्रीमन्मयूरेश्वरदीक्षानामयज्ञेश्वरानन्ददशिष्यधर्मानन्दव्यावहारिकनामकरामकृष्णसोमजमुखाविभू तांतर्थाभिः श्रीदेशिकैर्द्वप्रणीतं गुरुपरंपराचरित्रे पूर्वार्धं समाप्तम् ॥ श्रीरस्तु ॥ शुभं भवतु ॥ समाप्तमिदं पूर्वार्द्धम् ॥

भवतु । रथोद्धतावृत्तम् ॥ ५८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रटीकायामर्थस्फूर्त्यभिधायी चतुःपञ्चाशत्तमः सर्गः ॥ ५९ ॥ पूर्वार्द्धे समाप्तम् ॥ श्रीरस्तु ॥ श्रीशुक्रानन्ददेशिकानन्दयज्ञेश्वरानन्दधर्मानन्दगुरुभ्यो नमोनमोज्जु शतशः संपूर्णं शके १८०९ सर्वजिज्ञासुसंस्मरे ॥ समाप्तं च त्रिंशद्विशतगुरुपूर्वार्द्धमनघं मया गोपालेनारचि गुरुपदाब्जाश्रयबलात् । तदीयार्थस्फूर्तिर्नवसप्तविंशशके १८०९ अखिलजितिशतित्थ्यां ११ मार्गते रविदिनि इतस्तुष्यतु गुरुः ॥ १ ॥ ॥ शुभं भवतु ॥

॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे सटीकं पूर्वाद्धं समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीगुरुपरंपराचरित्रे सटीकमुत्तरार्द्धे प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीमद्वेशिकराट् सदा विजयते विद्वान्मयूरेश्वरो भैरवात्मास्य च यूहिं यूथमनुतं चिद्रासकं रोस्य भीः ॥ मिथ्यासंस्तुतिजप्रबोधत इमां यथेशयित्वातकृत्स्नीयानंदकरः प्रबोधपरानंदस्ततः कीर्तयेत् ॥ १ ॥ जयति श्रीजयंत्यबा देशिकांक्रविहारिणी ॥ कारिणी सर्वमौल्यानां हारिणी निस्त्रि लोपदाम् ॥ २ ॥ उत्तरार्धादिमे चैकभूतपदैः कथा द्वयोः ॥ कुमारदासानंदस्य श्रीहर्षस्यापि कथ्यते ॥ ३ ॥ तत्रादौ निर्विघ्नपरिसमाप्त्यर्थं गणपतिं मयूरेश्वरं गुरुं च स्मरति । मयूरेश्वर इति । य एष मयूरेश्वरो गणपतिर्गुरुश्च आदौ सृष्ट्यादौ प्रथमतश्च उन्नमकांतिं कांतिमतीं सुंदरीनाम्नीं कन्यां विस्तारयन्नुत्पादयंश्च सन्धानाभिधानः अनेकनामवान् । नानानामकपुत्राभिधानवान् “आत्मा वै पुत्रनामासि” इति श्रुतेः । अमवत । यः दयालुः दयावान् यः इह भूतले आशिर्बभूव सः विद्वाद्भक्षतु । कीदृशः जयंत्यविकासंयुतः जयकन्याविक्रया मात्रा गौर्या युक्तः । पक्षे जयंतिसंज्ञकमातृयुक्तश्चापुनः कीदृशः अजात्यजेशः ।

श्रीगणेशाय नमः ॥ मयूरेश्वरः पातु विघ्नादयालुजयंत्यविकासंयुतोऽजात्मजेशः ॥ य आविर्बभूवेह नानाभिधानोऽभवत्सुंदरीं कति मादौ वितन्वन् ॥ १ ॥ यशोदयायुतं वंदे माधवं राधिकाप्रियम् ॥ जननीमोहसंत्यागाद्योऽसौ दामोदराभिधः ॥ २ ॥

अजस्य ब्रह्मणः आत्मजयोः सिद्धिबुद्धयोनियंता । पक्षे अजस्य विष्णोरात्मजा गंगा तत्पादसंभूतत्वात् । यद्वा ब्रह्मणः कमंडलुप्रभवा गंगा तस्या ईशः पतिः गंगांवापतिरित्यर्थः । “अजविष्णुहरच्छाया” इत्यमरः । यद्वा । अजा माया आत्मनो जाताऽऽत्मजाऽविद्या च तयोनियंता गुरुरेवेत्यर्थः । भुजंगप्रयातवृत् ॥ १ ॥ माधवं विष्णुं माधवगुरुं च प्रणमति यशोदयेति । यशोदया मात्रा युक्तं अन्यत्र यशसा दयाया च युक्तं राधाप्रियं राधानामन्याः भर्तारं च । माधवं लक्ष्मीपतिं माधवगुरुं चाहं वंदे । यो माधवः जनन्या मात्रा यशोदया यः कृतः मोहसंत्यागः उलूखलबंधनेन पुत्रविषये ममतात्यागस्तेन नियिनेन दामोदराभिधो जातः । अन्यत्र यो माधवगुरुः जननी विध्वजना मूलप्रकृतिस्तन्निमित्तो यो मोहः स्त्रीपुत्राधासक्तिस्तस्याः संत्यागात्सत्यासाद्धेतोः दामोदरा

१-मयूरशब्दे सः शास्त्रा, यूरः यूयं, रः भीः । नाना(अव)भिनिनाशकः अवैतरूप इत्यर्थः ।

नंदोत्तरं च सरस्वतीति नामवान्जातस्तं तं च वंदे इत्यर्थः ॥ २ ॥ अरणिप्रदातरं प्रणमति रामदीक्षितमिति । समं समदर्शनम् ॥ ३ ॥ स्वपितरं शिवरामं शिवं रामं च प्रणमति स्वीयमिति । करुणाकरं स्वपितरं शिवरामं शिवं रामं च नमामि कीदृशं मणिकर्णिकेति । मातृगृहप्रतिष्ठितं मातृ नाम सांस्कृतिकनिलया उत्तरगतिवासिनी यस्य तम् । पुनः कीदृशं लक्ष्म्याः श्वशुरग्रहलब्धलक्ष्मीनाम्न्याः मातुः पतिम् अन्यत्र मणिकर्णिका तीरवासिनं लक्ष्मीपतिं शिवं रामं च नमामि ॥ ४ ॥ गायत्र्याद्युपदेष्टृमरुक्करोति गायत्र्या इति ॥ ५ ॥ एवं दृढं समाप्तिमायत्नं गणपत्यादिमंगलं विधाय श्रोतृनभिमुखीकरोति

रामदीक्षितमाचार्यं वंदे चारणिदं समम् ॥ सोमयाजी कृतो येनज्ञोऽयं हं स्मरुपाबलात् ॥ ३ ॥ स्वीयं नमामि पितरं शिवरामं घृणाकरम् ॥ मणिकर्णकनिलयं साक्षाच्छ्रम्याः पतिं गुरुम् ॥ ४ ॥ गायत्र्या उपदेशारं तथा वेदोपदेशकान् ॥ ज्योतिर्विद्याद्योपदेष्टृनाम्न्यखिलसद्गुरुन् ॥ ५ ॥ श्रोतृभिः श्रूयतां सर्वैश्चोत्तरार्धकथानकम् ॥ परंपराचारित्रस्य गुरुणामखिलार्थदम् ॥ ६ ॥ पप्रच्छ श्रीमयूरेशः पुनः श्रीदेशिकं प्रति ॥ रुद्रदानंदपर्यंतं कथाः श्रुत्वातिपावनीः ॥ ७ ॥ श्रीमयूरेश्वर उवाच ॥ श्रुतं पंचदशोर्ध्वं तु गुरुणां शतमादितः ॥ तत्तत्सिद्धिचरित्राढ्यं शृण्वतां चित्ततोषदम् ॥ ८ ॥ रुद्रदानंदशिष्यौ तु श्रीमद्भिः कथिताबुभौ ॥ तयोर्देशिकपत्नौ कः कुमारानुग इत्यसौ ॥ ९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ शृणुष्वानघ चैकां प्राक्कथां पुण्यामघापहाम् ॥ सिद्धिं गते गुरौ सोऽथ कुमारानंदसंज्ञकः ॥ १० ॥ मनसीत्यं विचार्याह हीरानंदोऽस्ति पीठगः ॥ गुरुणाज्ञापितोऽहं च जिता तं वादतः पुनः ॥ ११ ॥

श्रोतृभिरिति । असिद्धार्थदं सर्वार्थपूरकम् ॥ ६ ॥ देशिकेन्द्रमयूरेश्वरसंबदमुपनिषतिं पप्रच्छेति । अतिपावनीः अतिवित्राः ॥ ७ ॥ श्रुतं मयेत्यध्याहारः । तेषां तेषां सिद्धिमकायचरित्रयुक्तं मनस्तोषकरं च ॥ ८ ॥ श्रीमद्भिर्महद्भिः कथितौ पूर्वोद्धृत्यमौ उक्तौ । तयोः हीरानंदकुमारानंदयोः मध्ये देशिकां कौ गुरुरंपरायां कुमारानुगः कुमारदासः कोऽस्ति हीरानंदकुमारानंदयोर्मध्ये कुमारदासाभिधः कोऽस्तीति प्रश्नः ॥ ९ ॥ प्रश्नोत्तरभूतां कथां देशिकेन्द्र आह शृणुष्वेति । उत्तरार्धमुत्तरान्वयि । गुरौ रुद्रदानंदे ॥ १० ॥ पीठगः सरस्वतीपीठस्थः हीरानंदं वादेन जिता सरस्वत्याः पीठं यथा स्वतः

दत्तमपि तत्त्वं गृहाणेति रुद्रटानंदगुणहमाज्ञापितोस्मि इत्यन्वयः ॥ ११ ॥ अजेयः जेतुमाश्रयः यतः आवयोर्विधा सप्ता समाना अस्ति ॥ १२ ॥ जयाप
 जयप्राप्तये । आद्या देवता काली मयाऽऽराधनीया ॥ १३ ॥ पंचांगां जपहोमर्तर्पणमार्जनब्राह्मणभोजनरूपपंचांगयुक्तम् । गुरोः सकाशान्वन्त्रहस्त्यज्ञः ।
 ॥ १४ ॥ १५ ॥ हीरानंदमिति । सः कुमारदामः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तदेत्युत्तरान्वयि ॥ १८ ॥ आजीवं मरणपर्यन्तम् ॥ तथेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ १९ ॥
 गिरःपीठं गृहाण त्वं मया दत्तमपि स्वतः ॥ वादेनाजेय एवायं यतो विद्या समावयोः ॥ १२ ॥ हीरानंदज्जयायाद्वारावनीया हि देवता ॥
 तस्याः प्रसादं लब्ध्वाऽयं जेतव्यो हीरसंज्ञकः ॥ १३ ॥ निश्चित्येति पुरश्चर्या महाकाल्याश्चकार सः ॥ पंचांगां हि प्रयत्नेन गुरोस्तंत्र
 हस्यवित् ॥ १४ ॥ पुरश्चर्यासमाप्तौ साऽविर्बभूवादिवेता ॥ वरं ब्रूहीति तं प्राह कुमारानंदमीप्सितम् ॥ १५ ॥ स चेत्याह जयो मेऽस्तु हीरानं
 दाद्धि वादतः ॥ सातर्दधे तथेत्युक्त्वा हीरानंदमथेत्य सः ॥ १६ ॥ वादं कुरु मयेत्याह तं प्रतिज्ञापुरःसरम् ॥ हीरख्योऽपि ततः
 श्रुत्वा तं प्राहेति पुनर्वद ॥ १७ ॥ का प्रतिज्ञा तवास्त्येनां ज्ञात्वा वादो भविष्यति ॥ तमाहाथ कुमारोऽहं निर्जितश्चेत्त्वया तदा ॥
 ॥ १८ ॥ पूजनीये मयाजीवं पादुके तव नित्यशः ॥ तथा मया निर्जितस्त्वं गिरः पीठं सप्रार्थ्य मे ॥ १९ ॥ पूज्याजीवमह्यह्नि
 पादुके मम चेति वै ॥ कृता मया प्रतिज्ञायं रोचने चेत्तवांतरे ॥ २० ॥ वादं कुरु मया नोचेत्तूष्णीं पीठं गुरोर्मम ॥ दत्त्वा मे रुद्रहं
 गच्छ न वादायास्तोभयोः ॥ २१ ॥ पादुकापूजनस्यापि द्वयोरपि न संभवः ॥ हीरानंदोऽपि तं प्राह नेपट्टीर्म त्वया सह ॥ २२ ॥ वादं
 कर्तुमहं नैव विना वादं समर्पये ॥ गुरोः पीठं द्वयोर्वादे कस्याप्यस्तु जयोऽत्र हि ॥ २३ ॥ पीठस्थोऽपि स एवास्तु चैकगुर्वोः किलाव
 योः ॥ इत्थं कृतप्रतिज्ञौ तावास्तुर्वादतत्परौ ॥ २४ ॥ दिनत्रयमहोरात्रं समविद्यावभावपि ॥ जयं पराजयं नैव प्रापतुर्होकेदेशिकौ ॥ २५ ॥
 अंतरे मनसि ॥ २० ॥ नो चेद्वादं न करोषि चेन्मदुरो रुद्रटानंदस्येदं सरस्वतीपीठं मे मह्यं दत्त्वा त्वं निजगृहं गच्छ । तेनावयोर्वादायास्ता वादरूपा
 आयास्ता श्रमत्रावो न भविष्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ द्वयोरावयोः समविद्यत्वात्पादुकापूजनस्य परस्परं पादुकाचर्चनस्य संभूतिर्नास्तीत्यर्थः । भीः भयं त्वया
 सह वादं कर्तुमिति संबन्धः ॥ २२ ॥ २३ ॥ एकगुर्वोरावयोर्मध्ये सः प्राप्तजय एव पीठस्थितो भवतु ॥ २४ ॥ दिनत्रयं त्रिदिनपर्यन्तम् अहोरात्रं यथा

तथा वादतस्यो वभूतुरित्यन्वयः । एकः देशिको गुरुः यगोस्तौ ॥ २५ ॥ आर्या कालीम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ आभनं सरस्वतीपीठम् ॥ २९ ॥
 अथतः आधारस्य ॥ ३० ॥ स्वस्यात्मनः ॥ ३१ ॥ कुमारस्य कुमारानंदस्य ॥ ३२ ॥ कुमारदासाद्युत्तरान्वयि । स्वगुरुपादुके रुद्रदानं दयादुके ॥ ३३ ॥
 तं कुमारानंदं स्वगुरो रुद्रस्य भक्तं मत्वा यो यस्मिन् श्रद्धावान्म तद्रूप एवेति वाक्येनासौ कुमारदासः गुरुभक्तं कुमारानंदं गुरुसमानं मेन इत्यन्वयः
 चतुर्थस्य दिने प्रातः कुमारालयः स्वचेतसि ॥ सस्माराद्यां यथा दत्तः प्राग्वरः स्वजयप्रदः ॥ २६ ॥ स्मृतिसात्रा
 न्महाकाली सावित्रादीभ्योर्हृदि ॥ स्फूर्त्या कुमारहृदये श्रान्त्या हीरांतरे तथा ॥ २७ ॥ चकाराथ कुमाराल्यो देवतास्फुरणाद्भुतम् ॥
 हीरानंदस्य वाक्यानां खंडनं पूर्वतोधिकम् ॥ २८ ॥ हीरानंदो भ्रातियुक्तः कुमारानंदमब्रवीत् ॥ निर्जितोऽहं त्वया नूनं गृहाणेदं
 ममासनम् ॥ २९ ॥ पूजयाम्यद्यतो नूनं चाजीवं पादुके तव ॥ इत्युक्त्वा पादुके तस्य गृहीत्वा स्वगृहं ययौ ॥ ३० ॥ कुमारानंदसं
 ज्ञस्तु शिष्यानध्यापयन्निस्थतः ॥ गिरः पीठेतिहर्षेण स्वस्य मेने कृतार्थताम् ॥ ३१ ॥ हीरानंदं कुमारस्य पादुकापूजनाज्जनाः ॥
 कुमारदासासनं देति तदाप्रभृति चोचिरे ॥ ३२ ॥ कुमारदासानंदोऽथ नित्यं स्वगुरुपादुके ॥ पूजयित्वा ततः स्वगृहे देवतां च विधान्तः
 ॥ ३३ ॥ ततः कुमारानंदस्य पादुके पूजयत्यसौ ॥ तं मत्वा स्वगुरोर्भक्तं यो यच्छृद्धः स एव सः ॥ ३४ ॥ इति वाक्येन येनेऽसौ
 गुरुभक्तं तु तत्समम् ॥ कुमारदासानंदस्य शिष्याश्चासुरनेकशः ॥ ३५ ॥ धनधान्यसमृद्धिश्च तद्गृहे देवतार्चनात् ॥ समृद्धसंपदोऽप्यस्य
 गोविंदः पुन एकलः ॥ ३६ ॥ सोऽपि बाल्यान्मातुलस्य गृहे तिष्ठत्यहर्निशम् ॥ अर्धन्य तस्मादेवासौ बभूवाखिलशान्निवित् ॥ ३७ ॥
 आरामश्च कदाचित्प्राङ्मातापित्रोः स दर्शने ॥ पितृमातुल्योर्द्वयो यदा जातस्तदादितः ॥ ३८ ॥ नागाह्वयथमभ्येष पित्रोर्मातुल
 भीतितः ॥ सक्षी तद्गृह एवासौद्वौ विदो गुरुभक्तिमान् ॥ ३९ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ पूर्वोत्तरार्ध एवासीदिति परिणामेन क्रियानुवृत्तिः ॥ ३६ ॥ स गोविंदः मातुलस्य कुमारानंदस्य ॥ ३७ ॥ पितृमातुल्योः कुमार
 दासकुमारानंदयोः । तदादितः तद्विनमारभ्येयुत्तरान्वयि ॥ ३८ ॥ मातुलभयेन पित्रोर्द्वैक्यं दृष्टिमार्गं पुत्रोऽप्येष गोविंदः नापाद नयाददात् ॥

सन्धीकः पत्नीसहितः ॥ ३९ ॥ मामलांबा तत्पत्नी ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इष्टानि इच्छितानि ॥ ४३ ॥ निस्वता दरिद्रता उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि
 ॥ ४४ ॥ वृद्धतः वृद्धात्सकाशात् ॥ ४५ ॥ कुमारदासानंदं दिति पूर्वान्वयि । सुपुत्रे तत्पत्नीति शेषः ॥ ४६ ॥ पिता कुमारदासः । तद्वृक्षणानि पुत्रलक्ष
 कुमारदासानंदस्तु स्वपुत्रादर्शनादिति ॥ मेनेऽपुत्रमिवात्मानं मामलांबा च चेतसि ॥ ४० ॥ दुःखिताऽऽथाह भर्तारमित्थमीप्सितमा
 त्मनः ॥ पत्न्युवाच ॥ भगवंस्त्वं समर्थोऽसि सर्वसाधनतत्त्ववित् ॥ ४१ ॥ त्वदुक्ताः साधनैरेवानपत्याः स्युः सपुत्रकाः ॥ निर्धनाः
 सधनाश्चासन्ध्यापत्नीकाः कृतोद्ग्रहाः ॥ ४२ ॥ प्रापुरन्यानि चेष्टानि बहवस्त्वत्प्रसादतः ॥ इत्थंभूतस्य नापत्यं सर्वसंपदतोपि ते ॥ ४३ ॥
 अत्यद्भुतमिदं भाति कुबेरस्येव निस्वता ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ कुमारदासानंदोपि पत्न्याः श्रुत्वेति भाषणम् ॥ ४४ ॥ ददौ तस्यै
 तु ललितानामसाहसमंत्रितम् ॥ नवनीतं दधौ तेन गर्भं वृद्धापि वृद्धतः ॥ ४५ ॥ कुमारदासानंदं दातु पुत्रं च शुभलक्षणम् ॥ सुपुत्रे
 ऽथ शुभे काले जातकर्मास्य चाकरोत् ॥ ४६ ॥ पिता तद्वृक्षणं वीक्ष्य तच्छ्रियातीव हर्षितः ॥ श्रीहर्षेति चकाराख्यां ततो वर्षद्वयो
 त्तरम् ॥ ४७ ॥ आसन्नमरणो रोगात्कुमारातुगंसंज्ञकः ॥ रहस्याढ्यानसर्वमंत्रान्पत्न्यै चोक्त्वाऽह तां पुनः ॥ ४८ ॥ इदानीं लघुरेवा
 स्ति श्रीहर्षाख्यः सुतो मम ॥ न शक्तो मंत्रगृहणे मयातः स्थापितस्त्वयि ॥ ४९ ॥ सर्वमंत्रांस्त्वमप्येताञ्जति महति बालके ॥
 देहि तस्मै विधानेन दुर्लभांश्च ममाज्ञया ॥ ५० ॥ अथाह पत्नी तं स्वामिन् गते त्वयि परं पदम् ॥ पूजनीये किमेतेन श्राहवै
 णापि पादुके ॥ ५१ ॥

णानि दृष्ट्वा तच्छ्रिया पुत्रकांत्या स हर्षयुक्तः सन्नित्यर्थः काकाशिवत्सर्वोत्तरान्वयि । ततो वर्षद्वयानंतरमित्युत्तरान्वयि ॥ ४७ ॥ रोगाद्भोगेणासन्नमरणः समीपमृत्युः
 स रहस्याढ्यान् रहस्ययुक्तान्सर्वान्मंत्रान्पत्न्यै उक्त्वा तां पुनराहेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सर्वमंत्रा इति पूर्वान्वयि । एतान्मंत्रान्यहति शौडवयस्क्रे विधानेन पूर्णा

भिषेकाधिपतेन ॥ ५० ॥ ५१ ॥ कुमारानंदसंज्ञस्य पादुके इति पूर्वार्धे पूर्वनिवधि । पुनः वादेन तं कुमारानंदं जित्वेति परान्वयि ॥ ५२ ॥ पादुके तव पादुके कुमारानंदाय मदन्नात्रे देहीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ अथ तु मुमुक्षुता मरणयोग्यताइति अतो वादं न करोमीत्यर्थः ॥ ५४ ॥ ननु अल्पविद्येन पूर्वं परा जितोऽस्मीति चेत् नेत्याह । कुमारस्य इति दैवतः दैवयोगेन ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ पुनः श्रीहर्षः ॥ ५८ ॥ तदा खल्वित्युत्तरान्वयि ॥ ५९ ॥ कुमारानंदसंज्ञस्य मम बंधोस्तथा पुनः ॥ प्रार्थनां शृणु मे चैतां जित्वा तं वादतः पुनः ॥ ६२ ॥ देहि पीठं स्वपुत्राय कुमारयापि पादुके ॥ कुमारदासानंदश्च पत्नीं प्राह शृणु प्रिये ॥ ६३ ॥ सदात्मसुखनिष्ठस्य मम वादमतिः क्वचित् ॥ पीठत्यागदिनत्रैव जाता ब्य तु मुमुक्षुता ॥ ६४ ॥ कुमारस्यस्तु त्वद्वन्धुर्न मत्तो विद्याधिकः ॥ पुरा पीठं मया दत्तं श्रुतैर्नैव हि दैवतः ॥ ६५ ॥ मयाद्यापि च शक्योऽयं जेतुं वादेन सुंदरि ॥ तथापि नैव ममेतः कर्तुं वादं प्रवर्तते ॥ ६६ ॥ पीठं त्वत्सन्नेवे लब्धुं त्वद्वन्धोः पादुकार्चनम् ॥ विसर्जयतुमेकं ते ह्युपायं वच्मि सांप्रतम् ॥ ६७ ॥ कृतोपनयनः पुत्रो भविष्यति यदा तवात्तदा पूर्वं गणेशस्य बीजं तस्मै वदानवो ॥ ६८ ॥ चिंतामणिमनु ब्रूहि तं चेन्मेतासनस्थितः ॥ अहोरात्रं कुमारस्ते जपिष्यति तदा खलु ॥ ६९ ॥ प्रसन्नास्य महाकाली भूत्वा सामर्थ्यं मद्भुतम् ॥ सर्वशास्त्रविवादेषु दास्यत्येव न संशयः ॥ ७० ॥ पुस्तकानि मया यानि संगृहीतानि तान्यपि ॥ सकृदेवेक्षणीयानि श्रीहर्षेणाथ तावता ॥ ७१ ॥ जेष्यत्येव कुमारस्य भूत्वायं सर्वशास्त्रवित् ॥ तस्माद्ब्रूहीत्वा गीः पीठं त्यक्त्वा तस्य च पादुके ॥ ७२ ॥ स्वपादुके च पूजार्थं दास्यत्यस्मै तवार्मकः ॥ कुमारदासानंदस्तमित्यं मामह्यसंज्ञकम् ॥ ७३ ॥ भार्योमुक्त्वात्मनात्मानं संयोज्यास्विलयोगवित् ॥ ब्रह्मरंघ्रं स्वयं भित्त्वा ययौ धामानिवर्तकम् ॥ ७४ ॥ श्रीहर्षसंज्ञाय रहस्यजातं दातुं स्वभार्यामिति सर्वमुक्त्वा ॥ कुमारदासस्तु परं ययौ वै तं षोडशोदक्रशतमानताः स्मः ॥ ७५ ॥ श्रीहर्षोऽथाष्टमे वर्षे ब्राह्मणैर्वैदवादिभिः ॥ मातृप्रेरणया तां धरुपनीतो यथाविधि ॥ ७६ ॥ ॥ ७० ॥ अथ तावता बलोकनमात्रेण सर्वशास्त्रज्ञो भूत्वेत्यभिप्रेतान्वयः ॥ ७१ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ७२ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ७३ ॥ आत्मानं कूटस्थम् आत्मना ब्रह्मरूपेण अनिवर्तकं निवृत्तिराहितं धाम मोक्षाख्यं ययौ ॥ ७४ ॥ षोडशाधिकशतमितं कुमारदासं प्रणमति श्रीहर्षसंज्ञायति ।

सर्वं मंत्रमहस्यमिति पूर्वोक्तम् । परं पदं ययौ । तं नन्ताः स्मः । उपजातिवृत्तम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ प्राक् पूर्वमस्मै श्रीहर्षाय चिंतामणिं चिंतामणिसंज्ञकं गुरुमु
सकृदेव्यं ददौ ॥ ६७ ॥ तवाज्ञया नित्यं मया ये अर्च्येते पूज्येते ते पादुके कस्य स्यातामित्यन्वयः ॥ ६८ ॥ पूर्वं तव पितेत्युत्तरान्वयि ॥ ६९ ॥ ७० ॥
पादुके ते तुभ्यं पूजार्थं समर्पिते पित्रेत्यध्याहारः । चेत्स्वमातुलमित्यादि साऽर्द्धान्वयः ॥ ७१ ॥ इज्यार्थं पूजार्थम् ॥ ७२ ॥ तत्रैकांतस्थले मद

अथ मामहृदेव्यस्मै प्राग्गणेशमनुं ददौ ॥ ततश्चिंतामणिं मंत्रं शीघ्रं सकलसिद्धिदम् ॥ ६७ ॥ श्रीहर्षो दशवर्षोऽथ प्राह मातरमे
कदा ॥ कस्यामु पादुके मातश्चाचैते ये तवाज्ञया ॥ ६८ ॥ नित्यं मया ब्रूहि तत्र कारणं पादुकार्चने ॥ श्रुत्वेति माता श्रीहर्ष प्राह
पूर्वं पिता तव ॥ ६९ ॥ जितः कुमारमिश्रेण सदसीति प्रतिज्ञया ॥ जयिनः पादुकापूजामकरोतु पराजयी ॥ ७० ॥ यावज्जीवमतः
पित्रा तव मातुलपादुके ॥ पूजिते तेऽधुना दत्ते पूजार्थं चेत्स्वमातुलम् ॥ ७१ ॥ त्वं जेष्यसि तदा तस्मात्पीठमाहृत्य पैतृकम् ॥
त्यक्त्वा तत्पादुके चारुमै दत्त्वेज्यार्थं स्वपादुके ॥ ७२ ॥ पैत्र्याहणात्स्वसुत्तीर्णो भूत्वा प्रापय मां सुखम् ॥ त्वत्पित्रोक्तं साधनं त्वं
तत्र तत्कुरु मन्मतात् ॥ ७३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रीहर्षोऽथाह जननीं मातस्तत्साधनं वद ॥ यत्कृत्वैव भविष्येहमृणुगन्मुक्तः
पितुर्दुतम् ॥ ७४ ॥ माताथाहेति हे वत्स त्वं मे हृदयसंस्थितः ॥ जपस्वैकाग्रतो मंत्रं चिंतामणिमतंद्रितः ॥ ७५ ॥ मयैकांते तैल
पूर्णो दीपः प्रज्वाल्यते महान् ॥ स यावच्छ्रुतामिति तावज्जपरो भव ॥ ७६ ॥ आद्या देवी जपस्यांते साक्षादाविर्भविष्यति ॥
वांछितं याचयाशु त्वं तस्यै दास्यति सापि तत् ॥ ७७ ॥ उक्तमित्येव पुत्राय नोक्तं प्रेतासनं शिशुः ॥ भयाब्धो भवितेऽन्यथा
वचः श्रीहर्षसंज्ञकः ॥ ७८ ॥ अन्वा प्राह तथेत्यन्वाऽथास्य मातापि सद्दिने ॥ प्रातः स्नात्वा कुमारं च स्नापयित्वा रहःस्थले ॥ ७९ ॥

नुमतेन तत्साधनं त्वं कुरु इत्यर्थः ॥ ७३ ॥ तज्जपकम् ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ स दीपः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ शिशुर्भययुक्तो भविष्यतीति हेतोः पुत्राय प्रेतासनं न
कथितमित्यर्थः । अंबावच इत्युत्तरान्वयि ॥ ७८ ॥ तथा करिष्यामीत्याह । अथ माता सद्दिने शुभदिने श्लोकद्वयोक्तं कृत्वा पुत्रमर्वादित्यन्वयः ॥ ७९ ॥

असिपुत्रिकां छुरिकां “ स्यादस्त्री चासिपुत्री चच्छुरिका चासिधेनुक ” इत्यमरः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ वज्रगोपितहस्तेन हस्तधृतसङ्गेन स्वकंठं मच्छिनत् । इति पूर्वान्वयि । असौ श्रीहर्षः न वेत्ति न जानाति मातृकृतस्वशिरच्छेदमिति शेषः । एकधीः एकबुद्धिः ॥ ८२ ॥ अहोरात्रं । जपकटुः ॥ ८३ ॥ अथ सौर्ज्येक इत्युत्तरान्वयि ॥ ८४ ॥ जनयित्री मातरं तां कालीमवदत् ॥ ८५ ॥ यतोऽज्यबुद्धिः अतोऽहं वरं न जाने । यथा मात्रा उच्यते तथा त्वं वरं देहीत्यन्वयः । इति श्रुत्वा मामलाबां मृतां ज्ञत्वा कृपेक्षणान्कृपावञ्जकेन काली तामजीवयत् ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ हे कालि त्वं यथा स्थास्यस्यहोरात्रं तथा तैलेन पूरितम् ॥ दीपं प्रज्वाल्य वज्रातस्तक्षिणां धृत्वासिपुत्रिकाम् ॥ ८० ॥ स्थित्वोत्तानतनुबालं तं स्थायोरसि चाम्रवीत् ॥ जपस्वेति मनुं तूष्णीं ततश्छुरिकयाऽच्छिनत् ॥ ८१ ॥ स्वकंठं वज्रच्छेनेन हस्तेनेदं न वेत्स्यसौ । निर्माल्य नयने चक्रे जपं श्रीहर्षे एकधीः ॥ ८२ ॥ अथाहोरात्रजपतस्तं मंत्रं चैकचेतसः ॥ बालस्यग्रे महाकाली साक्षादाविर्बभूव च ॥ ८३ ॥ सौम्यमेव निजं रूपं दधती बालतोषदम् ॥ वरं ब्रूहीति तं प्राह श्रीहर्षं चाथ सोऽभक्तः ॥ ८४ ॥ उन्मील्य नयने दृष्ट्वा महाकालीं पुरःस्थिताम् ॥ जनयित्रीं तु जीवंतीं मन्यमानोवदच्च ताम् ॥ ८५ ॥ मात्रोच्यते तथा देहि वरं जाने न चाल्पधीः ॥ श्रुत्वेत्यबा मृतां ज्ञात्वाजीवयतां कृपेक्षणात् ॥ ८६ ॥ दृष्ट्वा साक्षात्पुरः कालीं बालधृतीर्यं वस्रसः ॥ मामलाबापि तां नत्वा वाचा तुष्टाव सां जलिः ॥ ८७ ॥ मामच्छेद्व्युवाच ॥ त्वं विश्वतर्जनीविमाताखिलांश्च तुल्यं पात्येवाज्ञाबले तथापि ॥ त्वत्कारुण्यं दृश्यतेऽयं तमाद्ये लोकेऽप्यल्पे प्रीतिकर्त्री यथांवा ॥ ८८ ॥ मद्वलेस्मिन्मंत्रतंत्रानभिज्ञेऽप्याविर्भूय त्वं कृपां कर्तुमाद्या ॥ चिद्रूपैतत्सर्गोपांतकर्त्री सिद्धैरप्यद्वा तर्पोर्भिदुरापा ॥ ८९ ॥

विश्वतर्गतजीवानां मातासि । असिखलच्च सर्वाच्च तुल्यं समानं पासि रक्षस्व । तथापि अज्ञानबालेषु तव कारुण्यमयं तमतिशयेन दश्यते । अये इति कालीसंबोधनम् । अत्र दृष्टांतः यथा लोके माता अज्ञे मूर्खेऽपि प्रीतिकर्त्री भवति तथेत्यर्थः । शालिनीवृत्तम् । लक्षणं तु “ शालिन्युक्ता स्मृतौ गौगोऽब्जिलोकैः ” ॥ ८८ ॥ मद्वले कृपां कर्तुमिति संबंधः । एतस्य जगतः सर्गोपांतकर्त्री उत्पत्तिपालननाशकर्त्री त्वं सिद्धैरपि प्राप्तुम

शक्याऽसि ॥ ८९ ॥ गृह्णातां दर्शनस्वीकरिष्णूनां तदर्शनं तथा वाञ्छापूर्कं भवतु मौख्यं मुख्यत्वं च करोतु ॥ ९० ॥ अंबा काली वांछातुल्यं इच्छामि
दयं सर्वमस्तु । हे अपापे पापरहिते सर्वतः सर्वपुस्तकानामेकेश एकवारमवलोकनं कर्तुं तव पुत्रं सर्वज्ञं करोतु ॥ ९१ ॥ नैजे स्वकीये ॥ ९२ ॥ ९३ ॥
स कुमारानंदः वादतो वादेन ॥ ९४ ॥ सः कुमारानंदः अन्यं शिष्यं योजितवान् तमपि तथैव पूर्ववज्जितं मत्वाऽन्यान्योयोजितवान् तांश्च जितान्दृष्ट्वा न्याया
धीशो न्यायशास्त्रादिषु पंडितोपि वादं चक्रे ॥ ९५ ॥ कुमारः कुमारानंदः न्यायशास्त्रयुक्त्या यायाः कोटीः पूर्वपक्षकक्षाः ग्राह ताः वेदांतवचनेन खंडयन्
मातर्वाञ्छापूर्कं दर्शनं ते सम्यग्भक्त्या गृह्णातां तत्तथास्तु ॥ श्रीहर्षेस्मिन्स्तावंध्यादिहीने सर्वज्ञत्वं सत्सु मौख्यं करोतु ॥ ९० ॥ श्रीदेशिके
द्र उवाच ॥ श्रुत्वेत्यंबा ग्राह मामच्छेदवीं वांछातुल्यं तेऽखिलं चास्त्वपापे ॥ ईशा चैका सर्वतः पुस्तकानां सद्यः सर्वज्ञं तवार्भं करोतु ॥
॥ ९१ ॥ जित्वा वादे मातुलं पीठमस्माच्छ्रद्धा त्यक्त्वा पादुके तस्य नैजे ॥ इत्वा तस्मै पूजनार्थं तत्राभेदितं मार्गं स्थापयिष्यत्यथेव्यार्म ॥
॥ ९२ ॥ उक्तेत्यर्वाऽतर्देऽथात्मजाय मामच्छाख्या ग्राह मंत्रांश्च सर्वांश्च ॥ तत्सामर्थ्यात्पुस्तकान्येकदेश्य श्रीहर्षाख्यः प्राप सर्वज्ञतां
वै ॥ ९३ ॥ गत्वा वादं मातुलेनाक्रोत्सोऽर्थार्थं मत्त्वानेन शिष्यं कुमारः ॥ अल्पं वादेयोजयत्तं क्षणेन तूष्णींभूतं वादतोऽसौ चकार
॥ ९४ ॥ सोऽन्यं वादेयोजयत्तं तथैव मत्वाथान्यन्तान्कमानिर्जितान्श्च ॥ दृष्ट्वा श्रीहर्षेण वादं कुमारो न्यायाधीशोऽप्यल्पबलेन चक्रे
॥ ९५ ॥ याया युक्तीन्याययुक्त्या कुमारः ग्राह श्रीहर्षेऽवदत्खंडयन्ताः ॥ वेदांतोक्त्या सोऽभवद्वै प्रबंधो विद्वत्ख्यातो न्यायसत्खंडना
ख्यः ॥ ९६ ॥ कृत्वा वादेतुतरं तं कुमारं पीठं तस्माच्चग्रहीत्पादुके च ॥ त्यक्त्वा तस्मै स्वे ददौ पूजनाय श्रीहर्षाख्यः ख्यातकीर्तिगुरुनः ॥
॥ ९७ ॥ ग्रंथाः श्रीहर्षेण बद्धास्त्वेनैका गद्वैः पद्यैः सद्रसालंकृताश्च ॥ प्राहुः काव्यं यन्महत्सर्वकाव्येष्वयार्योस्तेषामूध्वर्गं नैषधाख्यम् ॥ ९८ ॥
श्रीहर्षोऽवदत् । स उभयोर्वादरूपः प्रबंधो ग्रंथः न्यायसत्खंडनाभिध इति विद्वत्सु विख्यातोऽभवत् ॥ ९६ ॥ कुमारं कुमारमिष्टमुररहितं कृत्वा तस्मात्सारस्व
तीपीठं जग्राह । तस्मादुके पित्रा स्वीकृते कुमारपादुके त्यक्त्वा तस्मै स्वपादुके पूजनार्थं ददौ एतादृशो नोऽप्रायं गुरुः ख्यातकीर्तिरभूत् ॥ ९७ ॥ श्रीहर्ष
स्य महाकवित्वमसिद्धिं दर्शयति ग्रंथा इति । आर्याः कालिदासाद्याः सर्वकाव्येषु यन्महत्काव्यमुपलक्षणमेतत्काव्यानां यानि काव्यानि प्राहुः तेषां मध्ये

उर्ध्वं सर्वोपरित नैषाख्यं श्रीहरेण निबद्धमित्यर्थः ॥ १८ ॥ श्रीहरेर्यातिबुद्धिमत्तां वर्णयति । धीमानिति । यो धीमाद्यर्थे बुद्धिमद्वत्वाय पूर्वमुपधानं विवफलमक्षणनागवह्नीदलवृत्तभक्षणादीन् कृत्वा पश्चात्काव्यश्रेष्ठं नैषधं चकार काव्यकरणायुर्वेदतस्यालौकिकबुद्धिमत्त्वमित्यर्थः ॥ १९ ॥ सप्तदशाधिक शतसंख्यं श्रीहरेर्नन्दं प्रणमति बाल्य इति स्पष्टार्थम् । उपजातिवृत्तम् ॥ १०० ॥ सर्गोक्तगुरुद्वयकथाश्रवणादेः फलमाह । कुमारदासस्येति । विपरीत

धीमान्नो श्रीहरेर्षतुरत्यः किलास्ति प्राचीनार्वाचीनविद्वत्सु यस्तु ॥ धीमाद्यर्थं प्रागुपार्णार्थं कृत्वा पश्चाच्चक्रे नैषधं काव्य वर्णम् ॥ १९ ॥ बाल्येपि कृत्वेति सुकीर्तिमासीद्यः सिद्धवयोखिलमंत्रवेत्ता ॥ श्रीहरेर्बकं सप्तदशोर्ध्वमेनं शतातसंख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ १०० ॥ कुमारदासस्य कथां शृणोति श्रीहरेर्षतस्य च योऽतिभक्त्या ॥ पठेच्च सत्पुत्रमसौ लभेत सर्वज्ञतां पंडितमान्यतां च ॥ १०१ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तराद्धे कुमारदासानंदं श्रीहरेर्नंदगुरुद्वयकथावर्णनं नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रीहरेर्नंदशिष्यस्तु शंभ्वानंद इतीरितः ॥ यस्य मालवके देशे स्थानं क्षिप्रानदीतटे ॥ १ ॥ सेवया यस्य बहुभिलब्धं कल्याणमात्मनः ॥ मुमुक्षुभिस्तु कैवल्यं कामिभिः स्त्रीसुखादिकम् ॥ २ ॥ रुग्णा निःस्वा अपुत्रा येऽन्नीकाः श्रुतिदृग्दशमाः ॥ पंगवा द्याश्चाययुः सर्वे स्वस्वदुःखोपशान्तये ॥ ३ ॥ शंभ्वानंदमथैतेषां सर्वेषां तत्कृपाबलात् ॥ दुःखप्रशमनं चासीत्कल्याणं चाप्यखंडितम् ॥ ४ ॥ शं यस्माद्भवतीत्याहुः शंभ्वानंदममुं बुधाः ॥ प्रसिद्धः सिद्धवयोऽसौ शरणागतशंकरः ॥ ५ ॥ इत्थंप्रभावोऽखिलविद्वि शंभ्वानंदो रहस्यं पृथिवीधराय ॥ ददौ तमष्टादशकोर्ध्वमीज्जं शतातसंख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ६ ॥

पूर्वाख्यानकीवृत्तं तद्वक्ष्णं तु “जतौ जगो गो विषमे समे स्यात्तौ जौ ग एषा विपरीतवृत्तौ” इति ॥ १०१ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तराद्धेटीकायामथस्फूर्त्यभिधायार्थं प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥ नवत्युत्सप्तपयैस्तु द्विके शंभुसुखात्स्पृष्टाः । चत्वारो देशिकाः स्वस्य नामतुल्यकथानकाः ॥ २ ॥ श्रीहरेर्नंदशिष्य इति ॥ ३ ॥ बहुभिर्जनैः ॥ २ ॥ ३ ॥ शंभ्वानंदमिति पूर्वोन्वयि । एतेषां रुग्णादीनाम् ॥ ४ ॥ शंकरः सुखकरः ॥ ५ ॥ अष्टाधिकशतसंख्यं शंभ्वानंदं प्रणमति ।

इत्यमिति । अखिलवित्तर्वहः । रहस्यं महामंत्रादिरहस्यम् । इज्यं पूज्यम् ॥ ६ ॥ आग्नीदिति ॥ ७ ॥ ८ ॥ बहव इति पूर्वान्वितम् ॥ ९ ॥ सशिष्य इति पूर्वान्वयि ॥ १० ॥ स्थिता इत्यध्याहारः ॥ ११ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १२ ॥ तत्र तट इत्युत्तरान्वयि ॥ १३ ॥ १४ ॥ तुंगमुच्चं कूलं

आसीत्पृथ्वीधरानंदो नर्मदाया उदग्दिशि ॥ दूरं क्रोशत्रये शिष्यैः सिद्धमंत्रोऽखिलप्रियः ॥ ७ ॥ सूर्यपर्वकदा प्राप्तं वर्षाकाले महत्तदा ॥ तत्पुरस्था यथुल्लोकाः स्नातुं पर्वणि नर्मदाम् ॥ ८ ॥ बहवोऽथाखिलैः साकमात्मवानपि दर्शयन् ॥ लोकसंग्रहमेवासौ ययौ पृथ्वीधरा भिधः ॥ ९ ॥ सशिष्योऽथ त्वरायुक्तास्ते सर्वे पर्वलब्धये ॥ गत्वा चक्रुर्मुदा स्नानं रेवायां स्पर्शपर्वणि ॥ १० ॥ केचिन्मंत्राज्जपंतोऽन्ये तपयंतः पितृन्परे ॥ हेम्ना श्राद्धानि कुर्वतः केचिद्भोग्यदानदाः ॥ ११ ॥ जलमध्यस्थिताः केचित्पुरश्चरणतत्पराः ॥ इत्थं स्थितेषु सर्वेषु तावत्सा नर्मदानदी ॥ १२ ॥ ववृधेऽतिजलौघेन तदा कंठजलावधि ॥ स्थित्वा तस्यास्तटं प्राप्ता तत्रापीक्ष्याद्भुतं जलम् ॥ १३ ॥ उपयुष्मरि जग्मुस्तेऽथाभूत्सर्वत्र तज्जलम् ॥ निवृत्त्य गंतुं स्वग्रामं नासीन्मार्गः कुतोऽप्यगुः ॥ १४ ॥ तुंगं कूलं क्वचिद्दृष्ट्वा ययुः शीघ्रम दोऽखिलाः ॥ किंचित्किंचित्कूलतश्च जलधाराजवाद्धः ॥ १५ ॥ आपतत्तस्य चात्यल्पा ह्यत्रशिष्टा धरा तदा ॥ तस्यामेवाखिलास्तस्थु र्मिथो धृत्वा करान्भिया ॥ १६ ॥ अथाखिलां च तां भूमिं स्फुटन्तीं जलेवेगतः ॥ पतन्तीं वीक्ष्य नद्यास्ते मेनिरे निखिलक्षयम् ॥ १७ ॥ तदा पृथ्वीधरानंदः सर्वानाह न वोऽस्तु भीः ॥ रक्षयिष्येऽहमखिलाब्धीशुरोः पादुकाबलात् ॥ १८ ॥ इत्थमुक्त्वा स्मरन्सोऽथ श्रीगुरोः पादुकामनुम् ॥ स्तंभयामास तां पृथ्वीं पतन्तीं भुवेगतः ॥ १९ ॥

तीरम् । अदः इदं किंचित्किंचिन्मृदादिकमित्युत्तरान्वयि ॥ १५ ॥ तस्य तीरस्य भिया भयेन ॥ १६ ॥ ते जनाः निखिलक्षयं सर्वनाशम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

पूर्वार्द्धं पूर्वाच्ययि । दंडिनीमनुना वाराहमित्रेण ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तस्मात्स्थानात् ॥ २३ ॥ अखिला वयमित्युत्तराच्ययि ॥ २४ ॥
सिद्धमंत्रबलेनास्यास्मद्रक्षकस्य ॥ २५ ॥ २६ ॥ सिद्धमंत्रबलविति पूर्वाच्ययि ॥ २७ ॥ मंत्रान्मंत्रेणारक्षत् रक्षितवानित्यनुवृत्तिः ॥ २८ ॥

पुरश्चरणसिद्धेन दंडिनीमनुना तदा ॥ पतंतीं निश्चलां दृष्ट्वा धरां ते मेनिरे सुखम् ॥ २० ॥ अहोरात्रमथो तस्थुस्तस्यां संकोचतो
ऽखिलाः ॥ कौधृत्वा मिथश्चित्ते स्मरंतः स्वेष्टदेवताम् ॥ २१ ॥ तावत्पृथ्वीधरानंदः श्रीवाराह्या जपन्मनुम् ॥ स्थितः पदेन चैकेन
स्मरन्गुरुपदांबुजे ॥ २२ ॥ शनैस्ततोऽभवद्वयूनं तज्जलं प्राक्स्थले गतम् ॥ दृष्ट्वाखिला ययुस्तस्माच्छनैः पंक्रातांत्रयः ॥ २३ ॥
तावत्कूलधराभागः सोऽपतद्द्रुतमंबुनि ॥ दृष्ट्वा ते विस्मिताः सर्वे प्रादुरित्यखिला वयम् ॥ २४ ॥ रक्षिताः साधुनानेन सिद्धमंत्रबला
त्खलु ॥ अस्म्येयं विमला कीर्तिर्यथा स्थास्यति निश्चला ॥ २५ ॥ तथा नामास्तु विख्यातमेतत्कर्मप्रसूचकम् ॥ यतोऽनेन धृता
पृथ्वी ह्यस्मदर्थमहर्निशम् ॥ २६ ॥ सिद्धमंत्रबलात्तस्मान्नाम्नायं पृथिवीधरः ॥ करे गोवर्धनं धृत्वाऽऽक्षतकृष्णो यथा व्रजम् ॥ २७ ॥
तथा पृथ्वीधरो मंत्रात्सर्वानस्मान्निक्लाधुना ॥ इत्यमुक्त्वा ययुः सर्वे स्वं स्वं स्थानं मुखान्विताः ॥ २८ ॥ मन्यमाना वयं मृत्यो
र्मुखादेवागताः पुनः ॥ प्रशंसंतश्च पृथिवीधरानंदयशो मुहुः ॥ २९ ॥ यः सिद्धमंत्रोऽखिलविद्द्रस्यं दत्त्वा हमीराय ययौ सुसि
द्धिम् ॥ तमूनर्विशोर्ध्वशतातसंख्यं पृथ्वीधरानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ३० ॥ भूल्यातभूषेर्जुनतुल्यवीर्यो यो वैद्यनाथाय ददौ रहस्यम् ॥
विंशोर्ध्वमेनं तु शतातसंख्यं हमीरसौख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ३१ ॥

॥ २९ ॥ एकोनविंशत्यधिकशतसंख्यं पृथ्वीधरानंदं प्रणमति य इति ॥ ३० ॥ विंशत्यधिकशतसंख्यं प्रणमति सिद्धेश्वर इति । हमीरसौख्यं हमीरा

नंदम् ॥ ३१ ॥ आसीदित्यध्याहारः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ रोगिण इत्युत्तरान्वयि ॥ ३४ ॥ वमूवेयुत्तराद्धे ॥ ३५ ॥ तस्य वैद्यनाथत्वप्रकाशिकां कथा
 माह । अथेत्यादिना यावत्सर्गसमाप्ति । राजा आसीद्विक्रमवशोत्पन्नः ॥ ३६ ॥ निपुणाः कुशलाः यं भोजं मर्त्यतां मनुष्यभावम् ॥ ३७ ॥ इत्थंप्राभवः
 एवंसामर्थ्यवान् । वभूव ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अप्सु उदकेषु ॥ ४१ ॥ बाष्पमितिः बृहस्पतिः । विधिब्रह्मा यस्य नीतिं ज्ञात्वा दैवपरः दैववाचकोऽ
 वैद्यनाथानंदनाथश्चात्मवान्मंत्रवित्तमः ॥ वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः सिद्धमंत्रोऽखिलप्रियः ॥ ३२ ॥ धारानगरसामीप्ये यस्य चासीन्महामठः ॥
 शिष्याश्च बहवोऽस्यासनसदा सेवापरायणाः ॥ ३३ ॥ रोगिणो बहवो यस्य दर्शनार्थं सुदूरतः ॥ आगत्यास्य कृपालोकाच्चात्रितार्थनिषे
 वणात् ॥ ३४ ॥ भूत्वैवारोगिणः सद्यो यं नत्वा याति ते गृहम् ॥ इत्थं सामर्थ्यवान्योगी शिवाचोभिरतः सदा ॥ ३५ ॥ अथ धारापुरे राजा
 भोजनामातिविश्रुतः ॥ विक्रमार्कान्वयोत्पन्नः प्रजापालनतत्परः ॥ ३६ ॥ यमाहुर्निपुणाः साक्षाद्ब्रह्मणोऽं धरातले ॥ धर्मं नष्टे कलौ
 धर्मरक्षार्थं मर्त्यतां गतम् ॥ ३७ ॥ यस्य दर्शनतः प्रेतो द्विमुहूर्तवाधि स्फुटम् ॥ वदतीत्यंप्रभावोऽसौ कलावपि नृपोत्तमः ॥ ३८ ॥
 नर्मदाहिमवन्मध्यां प्राकपश्चात्सागरावधि ॥ यः पाति पृथिवीमेकः सम्यङ्नीत्यारिर्वर्जितः ॥ ३९ ॥ यस्य सैन्यं तु विस्तीर्णं दृष्ट्वै
 वाखिलशत्रवः ॥ निवर्त्य पश्चाद्ब्रह्मच्छति समुद्रमिव पक्षिणः ॥ ४० ॥ यस्य चांतःपुरस्त्राणि मुखं वीक्ष्य विमानतः ॥ स्वर्गं त्यक्त्वा द्विया
 तस्थुश्चाश्वेवाप्सरसोऽखिलाः ॥ ४१ ॥ यस्य वाक्पटुतां श्रुत्वा द्वियास्तं याति वाक्पतिः ॥ प्रत्यब्दे तु त्रिधिज्ञात्वा नीतिं दैवपरोऽ
 भवत् ॥ ४२ ॥ बहवः पंडिताः स्वास्थ्यं दत्त्वा येन स्वसन्निधौ ॥ स्थापिताः कवयश्चापि नानाकाव्यकलाविदः ॥ ४३ ॥ रसालं कृतिरम्यार्थ
 सच्छंदः शब्दमंडितम् ॥ प्रकरोति नवं श्लोकं तस्मै लक्षं ददात्यसौ ॥ ४४ ॥ गुणिनोऽन्येपि बहवो गानमुख्यकलाविदः ॥ संगृहीतास्तथा
 राज्ञा वैद्याः सम्यक्चिकित्सकाः ॥ ४५ ॥ स्वयं च सर्वशास्त्रज्ञः काव्यं चानेकभेदतः ॥ कृतवान्यत्सतां मान्यं स्पष्टालं कृतिसद्वसम् ॥ ४६ ॥
 भवत् । 'विधिर्विधाने दैव च' इत्यमरः । अत्रातिशयोक्तिरलंकारः । तल्लक्षणं तु "वस्तुनो वक्तुमुत्कर्षमभाव्यं यदुच्यते । वदत्यतिशयाख्यं तमलंकारं बुधा
 यथा ।" इति ॥ ४२ ॥ येन भोजेन ॥ ४३ ॥ रसालंकारैः रम्योऽर्थो यस्मिन्सच्छंदः शब्दमंडितम् उत्तमच्छंदोयुक्तशब्दशोभिं नवीनं श्लोकं यः करोति

तस्मै लक्षं लक्षमुद्राः असौ भोजो ददाति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ दानी दानकर्ता आसीत् ॥ ४७ ॥ क्वचित्कदाचिदर्थोदयपर्वणि त्रिभिर्होभिरे
ष्यमाणे सति राज्ञो भोजस्यापथ्यभक्षणेनान्नतज्वरोत्पत्तिर्भव ॥ अर्थोदयलक्षणम् ॥ “ अमार्कश्रवणे पाते युक्ता चेतुष्यमावयोः । अर्द्धोदयः स विज्ञेयः
किञ्चिन्त्यूनो महोदयः ” इति ॥ ४८ ॥ यो इत्युत्तरान्वयि । त्रिदिनेरागामि यदर्थोदयपर्व तस्मिन् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ दैवयोगेन लब्धमिति पूर्वान्वयि ।
विद्वत्तमोपि राजेत्थं देवब्राह्मणतुल्यधीः ॥ सदाचारतो नित्यं दानी पर्वणि चाधिकम् ॥ ४७ ॥ पर्वण्यर्थोदयेऽहो
भिरेष्यमाणे त्रिभिः क्वचित् ॥ राज्ञोऽद्भुतज्वरोत्पत्तिर्ब्रूवापथ्यभक्षणात् ॥ ४८ ॥ अथाहूय नृपो वैद्यानित्याह ज्वरपीडितः ॥
राजोवाच ॥ भो वैद्यास्त्रिदिनैर्वागाम्यर्थोदयपर्वणि ॥ ४९ ॥ ममात्यंतज्वरात्त्वाम्य स्नानं दानं कथं भवेत् ॥ जन्मन्यद्द्वौदयं पर्व
त्विदमेव सकृन्मया ॥ ५० ॥ लब्धं दैवेन तत्रापि महान्विघ्नोऽयमुत्थितः ॥ दैवज्ञेभ्यः श्रुतं पूर्वं मया वर्षद्वयान्तरे ॥ ५१ ॥ इदं पर्व
तदारभ्य हीत्थं संकल्पितं हृदि ॥ स्नात्वा श्रानमर्मादातोये तथा दानान्यनेकशः ॥ ५२ ॥ तुल्यपुरुषमुख्यानि दास्याम्यस्मिन्सु पर्वणि ॥
भयं चकार संकल्पं सर्वं मेऽसौ महाज्वरः ॥ ५३ ॥ अतो देयं भवद्भिर्नैवैषधं यत्स्वर्तेजसा ॥ मत्स्येनपूर्वकं शीघ्रं शांतिं नेष्यन्त्यमुं
ज्वरम् ॥ ५४ ॥ स्नात्वैव दास्ये दानानि यथा चागामिपर्वणि ॥ तथा यतध्वं भिषजो वैद्यशस्त्राचिकित्सया ॥ ५५ ॥ श्रोदेशिकेन्द्र
उवाच ॥ श्रुतेति भिषजश्चक्रश्चिकित्सां स्वस्वकौशलम् ॥ दर्शयतो नृपायाथ धीमेदात्पृथगौषधैः ॥ ५६ ॥ कश्चित्प्राह नृपायाहं ज्वरं
यामचतुष्टयात् ॥ शर्मं नेष्येऽपरः प्राह तथा यामद्वयादिति ॥ ५७ ॥ यामेनान्यस्तदर्थेन तदर्थेनेति जल्पिनः ॥ यश्चकार सुहृतेन
प्रतिज्ञां ज्वरशांतये ॥ ५८ ॥ प्राग्ददौषधं सोऽय ज्वरोद्भुत इवाभवत् ॥ ततो यामार्धवत्ताथ यामवक्तेति तेऽखिलाः ॥ ५९ ॥
तत्र पर्वसमये उत्पन्नः ॥ ५१ ॥ इदं ष्वेति पूर्वान्वितम् । इत्थं वक्ष्यमाणम् उच्चारद्धान्वयि ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ यदौषधं कृतं स्वतेजसा स्वसामर्थ्येन ॥ ५४ ॥
यथाजहं स्नात्वा दानानि देयानि गवादीनि दास्यामि तथा यतध्वं प्रयत्नं कुरु ॥ ५५ ॥ चिकित्सां परीक्षां कौशलं कुशलतां धीमेदादुद्धिमेदेन ॥ ५६ ॥ याम
चतुष्टयात्पहरचतुष्टयेन यामद्वयात्पहरद्वयेन ॥ ५७ ॥ गल्पिनो वक्तारो बभूवुः ॥ ५८ ॥ स पूर्वौषधं ददौ यामार्धेन ज्वरनाशकोऽहमिति वक्ता । तेऽखिला

इत्युचरान्वयि ॥ ५९ ॥ उत्तरार्द्धमुचरान्वयि ॥ ६० ॥ ६१ ॥ प्रकृत्या शरीरेण सुक्षेमं सामर्थ्यवन्तम् ॥ ६२ ॥ ह्रिया लज्जया तस्माद्राज्ञः स्थानात्
विस्मृतभेषजाः विस्मृतौषधकोशाः । तत्र राजमदिरे ॥ ६३ ॥ प्रकृत्या व्यस्तं व्याकुलम् ॥ ६४ ॥ ताः दास्यः अमुना राज्ञा ॥ ६५ ॥ बहूनां वैद्या

राज्ञे ददुश्चौषधानि स्वस्वाधिक्यप्रशंसिनः ॥ भिषगिर्बहुभिर्दत्तैरौषधैर्नृपैस्ततः ॥ ६० ॥ उष्णत्वातिशयेनाभूत्पित्तशोभस्ततो नृपः ॥ बभू
वात्यंतनिःसत्त्वो वलुमप्यक्षमस्तदा ॥ ६१ ॥ दृष्ट्या कोलाहलं चक्रुर्नृपमित्यं स्त्रियोऽखिलाः ॥ भिषजोऽप्यक्षमाः कर्तुं प्रकृत्यैनं तु
सुक्षमम् ॥ ६२ ॥ ह्रिया भीत्या ययुः शीघ्रं तस्माद्विस्मृतभेषजाः ॥ अथामात्याश्च तत्राशु श्रुत्वा कोलाहलं ययुः ॥ ६३ ॥ राजानं
प्रकृतिव्यस्तं दृष्ट्वांतःपुरचारिणीः ॥ दासीः पप्रच्छुरित्यं किं राजा प्रकृतितोऽन्यथा ॥ ६४ ॥ ताश्चाहुः प्राग्ज्वरोत्पत्तिर्नृपस्यासीत्ततोऽ
मुना ॥ आज्ञप्ताश्च भिषङ्मुख्याः शीघ्रं तच्छांतयेऽखिलाः ॥ ६५ ॥ राज्ञे प्रतिज्ञया दत्तान्यौषधान्यपि तैः पृथक् ॥ बहूनामौषधै
रित्यं दशां प्राप्तो नृपोऽधुना ॥ ६६ ॥ श्रुत्वामात्यास्तदेत्याहुर्नृपोयं बुद्धिमत्तमः ॥ बहूनां भिषजामेकश्चौषधानि किमाददे ॥ ६७ ॥
रोगिणोऽताय भिषजौ द्रावप्युक्तौ पुरातनैः ॥ किं पुनर्बहवः क्षेमं करिष्यंति चिकित्सया ॥ ६८ ॥ क्व गतास्ते नृपायादौ यैर्दत्तान्यौ
षधान्यहो ॥ तानानीय बलादैतैः क्षेमं राज्ञः किलौषधैः ॥ ६९ ॥ कार्यं नो चेद्धि दंड्यास्ते भिषजस्तु नृपांतिके ॥ एवमाज्ञापि
ताश्चारा वैद्यान्वेपणतत्पराः ॥ ७० ॥ वभ्रमुर्नगरीं सर्वा श्रुत्वेत्यं भिषजो हुतम् ॥ चक्रुः पलायनं सर्वे वैद्यनाथमठप्रति ॥ ७१ ॥ कंपि
तांगाः पदे भीत्या स्वलंतः पृष्ठतो मुहुः ॥ पश्यंतश्च प्रधावंतो वैद्यनाथप्रतो ययुः ॥ ७२ ॥

नाम् ॥ ६६ ॥ किं किमर्थं गृहीतवान् ॥ ६७ ॥ अंताय नाशाय ॥ ६८ ॥ आदौ तान्वैद्यान् बलादानीय तैरौषधैः करणैः राज्ञः क्षेमस्माभिः कार्य
मित्यन्वयः ॥ ६९ ॥ एवं प्रधानैराज्ञापिताश्चाराः दूताः सर्वा नगरीं बभ्रमुर्नित्यन्वयः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ पदेयदे स्वलंतः ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अथायुत्तरान्वयि ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ मुमुषुरिषेति पूर्वान्वयि । तं राजानं तस्माद्राजगृहगतम् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ते दूताः । इत्यभित्यायुत्तरान्वयि ॥ ७९ ॥

वैद्यनाथोपि तान्दृष्ट्वा दयया व्यथितांतरः ॥ पप्रच्छ किं भयं वोऽस्ति भवतः कथयंतु तत् ॥ ७३ ॥ अथाहुर्भिषजो वृत्तं वैद्यनाथाय चादितः ॥ मुहुः पश्चात्प्रपश्यंतो दूतागमाभियाऽखिलाः ॥ ७४ ॥ वैद्या ऊचुः ॥ राज्ञोऽद्रुतज्वरोत्पत्तिरासीत्तच्छांतये द्रुतम् ॥ तेनाज्ञा स्ता वयं सर्वेऽयास्माभिः स्वस्वकौशलम् ॥ ७५ ॥ दर्शयद्भिः पृथग्दत्तान्यौषधानि प्रतिज्ञया ॥ राज्ञेऽखिलैस्ततो राजा बहूनामौषधैरभूत् ॥ ७६ ॥ मुमुषुरिव दृष्ट्वा तं तत्पत्न्यो रुरुधुंशम् ॥ वयं तु निर्गतास्तस्मात्तत्क्षेमं कर्तुमक्षमाः ॥ ७७ ॥ ज्ञात्वाऽमात्या इदं वृत्तमस्मानन्वेषितुं पुरम् ॥ दूताः संप्रेषितास्ते तु संत्यस्मत्पृष्ठतोऽधुना ॥ ७८ ॥ बलव्रीत्वाऽखिलानस्मांश्चामात्यपुरतोऽद्य ते ॥ किं करिष्यति नो विद्वश्चेत्यं भीत्यान्विता वयम् ॥ ७९ ॥ अलब्धशरणाः प्राप्तास्त्वामेव शरणं गुरो ॥ पाहि नोऽस्माद्भयात्राता त्वहतेऽन्यो न विद्यते ॥ ८० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ उक्तेत्यं भिषजः पेतुर्वैद्यनाथाप्रतोऽखिलाः ॥ त्राहि त्राहीति भाषंतस्तावत्तत्रायुभेदाः ॥ ८१ ॥ पतितान्भिषजः सर्वान्दृष्ट्वात्थाप्य त्वरान्विताः ॥ तान्प्रोचुर्न नृपामात्या आह्वयन्ति क्रुधा द्रुतम् ॥ ८२ ॥ नागमिष्यथ चेद्ययं बलवृद्धेभ्यामहेऽखिलान् ॥ इत्युक्त्वा तान्कैर्धृत्वा नेतुं दूताः कृतोद्यमाः ॥ ८३ ॥ भिषजोऽथ निरीक्षंतो वैद्यनाथं मुहुर्मुहुः ॥ रक्षरक्षेति तं प्रोचुर्वैद्यनाथोऽथ सद्यः ॥ ८४ ॥ दूतानाह क्षणं स्थेयमौषधं दीयेते मया ॥ राज्ञः क्षेमाय वैद्येभ्यस्तद्गृहीत्वाखिला इमे ॥ ८५ ॥ युष्माभिः सह यास्यंति श्रुत्वेत्यासुभेदाः स्थिराः ॥ स्वगुरोः पादुकातीर्थं सिद्धमंत्रैश्च मंत्रितम् ॥ ८६ ॥

॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ सती दया यस्मिन्स वैद्यनाथ इत्युत्तरान्वयि ॥ ८४ ॥ तदैषषं गृहीत्वा सर्वे इमे वैद्या इत्युत्तरान्वयि ॥ ८५ ॥ उत्तराद्दे

मुचराश्वयि ॥ ८६ ॥ निक्षेप्यतां भवद्विरित्यध्याहारः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ तावदद्भुतं बभूवत्यन्वयः ॥ ९० ॥ भवद्विरित्यग्रान्वितम् ॥ ९१ ॥
 अतः हृदये देहुः संतापं चक्रुः । और्वः हव्यवाट् वाडवाग्निः । तेनोपधेन ॥ ९२ ॥ मुमुदुः मोदं प्राप्ताः ॥ ९३ ॥ स्वसामर्थ्येन हेतुना येन वैधनाथेन यतः
 करणाद्रक्षिताः अतस्तं बुधाः प्रृथिव्यां वैधनाथं प्राहुरित्यन्वयः ॥ ९४ ॥ स वैधनाथः ॥ ९५ ॥ एकविंशत्यधिकशतसंख्यं गुरुं प्रणमति एवमिति । उदेकविं
 विभूर्तिं च भिषग्भ्योऽसौ वैधनाथो ददौ तदा ॥ तानाह तीर्थं वदने राज्ञो निक्षप्यतां द्रुतम् ॥ ८७ ॥ भूतिश्चाङ्गेषु सर्वेषु ज्वरशान्त्यै विमर्द्य
 ताम् ॥ भविष्यति द्रुतं क्षेमं राज्ञो नास्त्यत्र संशयः ॥ ८८ ॥ नाविश्वासोऽत्र कर्तव्यो विश्वासः फलदो यतः ॥ भिषजोऽपि गृहीत्वा
 तद्युदुर्तैर्नृपालयम् ॥ ८९ ॥ वैधनाथेऽतिविश्वस्तास्तीर्थं राज्ञो मुखे शनैः ॥ निक्षिप्याङ्गेषु तां भूतिं ममर्दुस्तावदद्भुतम् ॥ ९० ॥
 बभूव नृप उत्तस्थौ विज्वरः स्वयमेव सः ॥ वैधनाह भवद्विस्तु प्राग्दत्तान्यौषधानि मे ॥ ९१ ॥ देहुर्ममांततश्चौर्वः समुद्रमिव हव्य
 वाट् ॥ पश्चादत्तं तु यत्तेन जातं शांतं ममोदरम् ॥ ९२ ॥ ज्वरोपि दृश्यते नागे स्वस्थोऽद्याहं न संशयः ॥ श्रुत्वेति मुमुदुः सर्वेऽ
 मात्याश्चांतःपुरस्त्रियः ॥ ९३ ॥ नृपोऽपि पर्वणि स्नात्वा ददौ दानान्यनेकशः ॥ इत्थं वैद्याः स्वसामर्थ्याद्रक्षिताः संकटाद्यतः ॥ ९४ ॥
 येनातस्तं बुधाः प्राहुर्वैधनाथमिति क्षितौ ॥ आसीद्विख्यातकीर्तिः स शरणागतवत्सलः ॥ ९५ ॥ एवं त्वनेकातिहरस्तु कालोदा
 साय मंत्रान्प्रददौ दयाढ्यः ॥ ते वैधनाथाख्यमुदेकविंशतातसंख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ९६ ॥ शंभ्वानंदद्वे चतुर्णां गुरुणां गाथां
 भक्त्या यः पठेद्वा शृणोति ॥ कल्याणं स्वं चार्तिनाशं सुकीर्तिं चरोगित्वं प्राप्नुयान्नात्र शंका ॥ ९७ ॥ इति श्रीमद्गुरुपरंचरित्रोत्त
 राद्धे शंभ्वानंदादिचतुर्गुरुकथावर्णनं नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

शतासंख्यम् उद् उर्ध्वम् एकविंशः एकविंशतिसंख्यका गुरवो यस्मिन्स्मिन् शते आत्मा संख्या गणना यस्य एकविंशत्यधिकशतसंख्यमित्यर्थः ॥ ९६ ॥
 एतत्सर्गोक्तगाथादिगुरुचतुष्टयकथाश्रवणादिकलमाह शंभ्वानंदादीति । कल्याणं दुःखनाशम् उत्तमकार्तिं रोगनाशं शंभुपृथ्वीधरहरीवैधनाथानंदानां चरित्र
 श्रवणादिकलानि ॥ ९७ ॥ इति श्रीगुरुपरंचरित्रोत्तराद्धेदीकायामर्थस्कृत्यभिधायी द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

उर्विर्वाचाच्चतुर्लूकः कालीदासोऽत्र पवतः । चतुष्पद्या भोजकन्यावरक्षा च तदागमः ॥ ३ ॥ कालीदासानन्दकथामिति । अचलांतरः स्थिराचितः । यः कालीदासः सधस्तात्कालिकी स्फूर्तिरस्य सुतरां विल्यातस्तस्य कथां त्वं शृण्वित्यन्यथः ॥ १ ॥ राजा भोजराजः वैभवं सामर्थ्यम् अखिलाधिकां सर्वोत्कंष्टासु ॥ २ ॥ वैधनाथायुत्तरान्वयि ॥ ३ ॥ तांत्रिकीं तंत्रिकां मंत्रशास्त्रोक्तसिद्धारिचक्रेण सिद्धां दीक्षाम् उपास्यमंत्रम् अस्माद्वैद्यनाथादमलं विक्षेपराहितम् ॥ ४ ॥ राजे श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ कालीदासानन्दनाथकथां शृण्वचलांतरः ॥ यश्चाखिलकविश्रेष्ठः सद्यः स्फूर्तिः सुविश्रुतः ॥ १ ॥ अथ राजापि चाकर्ण्य वैधनाथस्य वैभवम् ॥ स्वदूतमुत्सवतस्तस्मिन्भक्तिं चक्रेऽखिलाधिकाम् ॥ २ ॥ वैधनाथमठं गत्वा राजा तं भक्तिपूर्वकम् ॥ प्रणामान्बुद्धः कृत्वा प्रार्थयित्वा मुहुर्मुहुः ॥ ३ ॥ जगद्गतांत्रिकीं दीक्षां शुद्धां सिद्धारिचक्रतः ॥ स्वातुभूतिकरं ज्ञानं चास्माद्योगं तथा मलम् ॥ ४ ॥ इत्थं तं देशिकं कृत्वा वैधनाथं तपोनिधिम् ॥ ददवैश्वर्यमखिलं मठे स्वीयाद्यथाधिकम् ॥ ५ ॥ अथ भोजनपुत्राः सद्गुणशालिनः ॥ चत्वारः कन्यका चैका कनिष्ठाखिलपुत्रतः ॥ ६ ॥ पुत्रेभ्योऽपि नृपस्यासीत्तस्यां प्रीतिरखिता ॥ अतिरूपवती सापि जाता पंचाब्दि का ततः ॥ ७ ॥ केनचित्पंडितायै नृपस्तां शान्नाविद्यया ॥ शिक्षयामास वृद्धेन ज्ञात्वात्यं तमुधीमतीम् ॥ ८ ॥ गुरोः शास्त्राण्यभ्यसंती वयसा दशवार्षिकी ॥ यावद्भूव तावत्साऽखिलज्ञातिशयाद्धिया ॥ ९ ॥ पंडितान्सा बहुजिग्येऽखलद्वयबद्धास्त्रिवादतः ॥ तां दृष्ट्वाप मुदं राजा शशंसुः सर्वपंडिताः ॥ १० ॥ राज्ञः प्रीतिं दर्शयंतश्चेतसात्यंतदुःखिताः ॥ वैधनाथं गुरुं गत्वा शरणं साय कन्यका ॥ ११ ॥ जगद्ग मंत्रदीक्षां च योगं ज्ञानं तथाभ्यसत ॥ ज्ञानयोगे मंत्रशास्त्रे निपुणा सा बभूव च ॥ १२ ॥ तां दृष्ट्वेत्यं नृपः प्रौढां द्वादशाब्दां सुरुपिणीम् ॥ आर्योऽन्यप्रच्छ सामात्यानपंडितांश्चेति कन्यका ॥ १३ ॥ लब्ध्याहारः । यथा स्वकीयैश्वर्यादधिकं तथा ददौ ॥ ५ ॥ अथ गुरुप्रसादानंतरम् ॥ ६ ॥ तत इत्युत्तरान्वयि ॥ ७ ॥ अतिबुद्धिमत्त्वेन सर्वज्ञा बभूव ॥ ९ ॥ जिग्ये जितवती यतः आसलद्वाक् अकुठितवागतिः ॥ १० ॥ पूर्वाब्दि पूर्वान्वयि । उत्तरार्द्धमुत्तरागमि ॥ ११ ॥ १२ ॥ कन्यकेत्युत्तरान्वयि ॥ १३ ॥

जयती जयकर्त्रौ । वर इत्युत्तरान्वयि ॥ १४ ॥ मे मह्यम् ॥ १५ ॥ तेषां राज्ञाम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ मृत्युभिप्रायमाह चतुर्वर्णभवा

कस्मै देया सुरूपयं जयंती पंडितानपि ॥ शास्त्रवादैर्वयोह्या च वरः कः सदृशोऽनया ॥ १४ ॥ बुद्धिविद्याशीलरूपैर्लभ्यते धरणी
तले ॥ राजानः संति पृथ्व्यां ये तेऽखिला मे करप्रदाः ॥ १५ ॥ नात्मजेष्वस्ति तेषां च विद्वान्मत्कन्यया समः ॥ पंडितानां सुताः
संति विद्वांसस्ते दरिद्रिणः ॥ १६ ॥ तथापि ब्राह्मणैस्तैस्तु क्षत्रियस्य सुता मम ॥ गृह्यते वा न भार्यार्थं संशयोऽस्ति महानयम् ॥
॥ १७ ॥ श्रुत्वेति पंडिताः प्राहुस्तं नृपं विनयान्वितम् ॥ पंडिता ऊचुः ॥ राजन्मन्वादिभिः प्रोक्तं स्वस्वस्मृत्यां निजं मतम् ॥
॥ १८ ॥ चतुर्वर्णभवाः कन्या विप्रो राजा त्रिवर्णजाः ॥ वैश्यो द्विवर्णजाः शूद्रश्चोद्वेदेकजामिति ॥ १९ ॥ तस्माद्वाजंस्त्वया देया
कन्या विप्राय धीमते ॥ को न स्वीकुरुते कन्यां सुरूपां धीमतीं तव ॥ २० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेति भूपतिः प्राह सामा
त्यान्यपंडितानिति ॥ राजोवाच ॥ गत्वा युष्माभिरखिलैर्विद्वान्कश्चिद्विजार्भकः ॥ २१ ॥ रूपवान्मनुतायोग्यो वरश्चानीयतां द्रुतम् ॥
श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेत्यं नृपवाक्यं ते देशान्सामान्यपंडिताः ॥ २२ ॥ गत्वा संशोध्य यत्नेन पंडितस्य सुतं क्वचित् ॥
दृष्ट्वातिरूपिणं कातं सर्वशास्त्रविशारदम् ॥ २३ ॥ कर्तुं वादं सुकुशलं रसालंकृतिकोविदम् ॥ वयसा षोडशाब्दीयं रसिकं प्राप्तयौव
नम् ॥ २४ ॥ आनीय भोजराजाय दर्शयामासुरुत्तमम् ॥ दृष्ट्वा तं नृपतिस्तुष्टो दुहित्रे चारतोऽब्रवीत् ॥ २५ ॥ कन्याथाह मया वादं
कृत्वा जेष्यति मां तु यः ॥ वरिष्येहं तमेवान्यमनंगमपि नाधियम् ॥ २६ ॥ कन्याशयमिति ज्ञात्वा नृपस्तं पंडितार्भकम् ॥
प्रेषयामास कन्याग्रे तयोर्वादस्तदाऽभवत् ॥ २७ ॥ न तां जेतुं समर्थोऽभूत्पंडितार्भोऽथ लज्जितः ॥ तूष्णीं ययौ निजं ग्रामं तयेत्यं
बहवो जिताः ॥ २८ ॥ सामात्यैः पंडितैर्यन्तापंडितानां तु पुत्रकाः ॥ विद्वांसश्चातिरूपाब्बा आनीताः सर्वदेशतः ॥ २९ ॥

इति । एकजां शूद्रजाम् ॥ १९ ॥ २० ॥ गत्वत्युत्तरान्वयि ॥ २१ ॥ श्रुत्वेत्यादिप्रमाणमन्वयः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अनंगं मदतरुण

मधियं मूर्खम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ये ये इति पूर्ववदम् ॥ ३० ॥ इत्यर्द्धं पूर्वान्वयि ॥ ३१ ॥ ते त्वित्याद्यु-
 त्तरान्वयि । ते वराः ते तव ॥ ३२ ॥ कामात्मकेन उत्तरार्थमुद्धतम् ॥ ३३ ॥ जेतुं शक्या किमित्यन्यवयः । अपि तु नेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ तस्यास्तव
 कन्यायाः यो मनोविशेषभावस्तस्याद्भयं येषां तैः ॥ ३५ ॥ अन्यथा वादवसरश्चिकारे बहुवर्षीयि वरागारिने भविष्यति श्रुत्येत्याद्युत्तरान्वयि । अनवे-
 ये ये तास्तांश्च निर्जित्य चक्रे सा तु पराङ्मुखान् ॥ तेषामात्याः पंडिताः श्रोताश्चित्ते चिन्तान्वितो नृपः ॥ ३६ ॥ मत्कन्याचित्तस-
 दृशः कथं भर्ता भवेदिति ॥ नृपं ग्राहुरथामात्याः पंडिताश्चेति भो नृप ॥ ३७ ॥ परीक्ष्यास्माभिरानीताः सुधियः पंडिताभक्ताः ॥
 विद्रांसस्ते तु कन्याया रूपं दृष्ट्वा तु मोहकम् ॥ ३८ ॥ कामाद्विक्षितमनसो नासन्वक्तुमणु क्षमाः ॥ कृतादावृषयः पूर्व कौशिकाद्या
 दृढव्रताः ॥ ३९ ॥ वाताशनाश्च दृष्ट्वैव स्त्रीमुखं भ्रातृतां गताः ॥ किं पुनः कालिजैरल्पैः स्त्रीकामैर्वरकाक्षिणी ॥ ४० ॥ जेतुं शक्या
 सुरूपा स्त्री तन्मनोभंगताभयैः ॥ तस्माद्वातं विना चेत्ते कन्या स्वीकुरुते वरम् ॥ ४१ ॥ तर्ह्येवास्यै वरावातिनोन्यथाद्भगणादपि ॥
 श्रुत्वेत्याह सुतां राजा जेद्धरेच्छा तवानघे ॥ ४२ ॥ त्यज वादं स्त्रिया वादं कर्तुं देवापि न क्षमः ॥ स्थीयते चेत्त्वया तूष्णीं तर्ह्येवा
 मात्यपंडितैः ॥ ४३ ॥ वरस्त्वदर्थं त्वत्तुल्यो विद्रांश्चानीयते कुली ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं ज्ञात्वाखिलानां च मतं सा भोज
 कन्यका ॥ ४४ ॥ तथेत्याहाथ ते सर्वे ननंदुः पंडिता हृदि ॥ स्थित्वा रहसि सामान्याः प्रोत्तुरित्थं मिथोऽखिलाः ॥ ४५ ॥ विद्रां
 सोऽस्माभिरानीताः कुलशीलगुणाकराः ॥ ये वरास्तेऽनया सर्वे प्रत्याख्याताः कुवादतः ॥ ४६ ॥ परिभ्राग्न्य महीं सर्वा श्रमभाजो
 वयं मुधा ॥ कृताः किलानयातोऽस्यै मूर्खे एव वरोऽधुना ॥ ४७ ॥ योजनीयः प्रयत्नेन सर्वेष्वनुमोदताम् ॥ इत्थमेकं मतं कृत्वाऽ
 खिलाः सामान्यपंडिताः ॥ ४८ ॥ वध्रमुर्बुद्दशो देशानतिमूर्खवराप्तये ॥ अमंतस्तेऽय दृष्टुः क्वचिदेशे व्रजातिके ॥ ४९ ॥
 निष्पापे एतेन त्वयि विद्वत्पराभवकरणमयुःकमिति भावः ॥ ४९ ॥ तर्ह्येत्युरान्वयि ॥ ५० ॥ कुली सद्राजः । इत्थमेवमित्युत्तरान्वयि ॥ ५१ ॥ तथा वादं
 विना वारित्ये इति ॥ ५२ ॥ ४० ॥ वरो योजनीय इति संबधः ॥ ४१ ॥ इत्थमित्युत्तरान्वयि ॥ ४२ ॥ बहुशः बहुदेशान् अथ ते सामान्यपंडिताः

क्वचिद्वेरात्पश्यामसमीपे कंचित्युरुषं ददृशुरिति सार्धद्वयेनान्वयः ॥ ४३ ॥ उत्कटवल्गुम् ॥ ४४ ॥ कौपीनायं दधानम् ॥ ४५ ॥ ऊर्ध्वस्थितस्येत्युत्तरनिबद्धम् ॥ ४७ ॥ अयमजापालो वर इत्युत्तरान्वयि ॥ ४८ ॥ कौ पृथिव्याम् अयोभागे क्षणमात्रगच्छेति संबंधः ॥ ४९ ॥ ननु स्वोद्योगं त्यक्त्वा नागच्छामीति चेच्चत्राहुः । ते तुभ्यं सितामवं शर्करामवं भक्ष्यं दास्यामः ॥ ५० ॥ सितायुक्तभक्ष्यं शर्करायुक्तं भक्ष्यमुभयान्वयि । ते सामान्यपंडिताः

स्थित्वोर्ध्वं वृक्षशाखायास्तामोवायः कुठारतः ॥ छेदयंतमणु प्राप्ततारुण्यं कंचिदुद्गलम् ॥ ४४ ॥ शिखयैवोपवीतेन द्योतमानं द्विजन्मतम् ॥ कौपीनं मलिनं कट्यां जरत्कंबलमूर्ध्वतः ॥ ४५ ॥ दधानं वृक्षपरितोऽजाः पश्यंतमवेक्ष्य तम् ॥ ग्राहुस्ते को भवानस्यां शाखायां संस्थितोऽसि वै ॥ ४६ ॥ तामेव छेदयस्यद्वा तेऽद्यःपतनमीर्न किम् ॥ स चाहायोर्ध्वसंस्थस्य मेघःशाखानिकृतेन ॥ ४७ ॥ पतनं स्यात्क्रयं मूढाः सम्यङ्न ज्ञानमस्ति वः ॥ श्रुत्वेति जहसुः सर्वे मिथश्चाहुरयं वरः ॥ ४८ ॥ दृश्यते राजकन्यायै योग्यो मूढतमस्तु कौ ॥ इत्थं निश्चित्य ते सर्वे मिथश्चाहुरधः क्षणम् ॥ ४९ ॥ आगच्छ मधुरं भक्ष्यं दास्यामस्ते सिताभवम् ॥ भक्ष्यलोभात्स चाधस्तादागतोऽस्मै ददुर्बुधाः ॥ ५० ॥ सिताभक्ष्यं स भुक्त्वाभूत्संतुष्टो मिष्टभक्षणात् ॥ ज्ञात्वा संतुष्टमाहुस्ते का जातिस्ते क्व तिष्ठसि ॥ ५१ ॥ माता पिता च भार्यापि निजवृत्तं वदामि ॥ अथाहासौ न जानेऽहं किमप्येतन्ममांबिका ॥ ५२ ॥ गृहे तिष्ठति प्रष्टव्यं गत्वा पृच्छध्वमद्य ताम् ॥ अथ तेन सहामान्यपंडितास्तद्गृहं ययुः ॥ ५३ ॥ तार्षे समंतादासीनमेषाविलघुबालकम् ॥ असंस्कृतमजागूथमूत्रसंछादितंगणम् ॥ ५४ ॥ तिष्ठतीं तत्र दृष्ट्वा ते मलिनां तस्य मातरम् ॥ तां ते पप्रच्छुर्जात्यादि सा प्याह ब्राह्मणी त्वहम् ॥ ५५ ॥ पुत्रोऽयं मम कृत्वास्योपनीतिं मत्पतिर्भूतः ॥ पंचमेऽब्देऽथ दायादाः पुत्रं मे हंतुमुद्यताः ॥ ५६ ॥

ते तव ॥ ५१ ॥ माता पितापि । भायति पूर्वान्वयि । असौ अजारक्षकः एतद्भवदुक्तं अंबिका मातेत्युत्तरान्वयि ॥ ५२ ॥ प्रष्टव्यं प्रश्नविषयम् ॥ ५३ ॥ गृहविशेषणानि तार्षे तुणमयं परितः स्थिताः मेषाविचालका यस्मिंस्तत् अजामलमूत्राभ्यां छादितमग्नं यत्र ॥ ५४ ॥ अयम् अजापालको मम पुत्रोऽस्ति

अत्रस्थोऽजापालको मां ग्राहेत्यन्वयः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ स्वस्त्रै मगिन्यै ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ पूर्वार्धे पूर्वान्वयि । ततो धनं दत्तेति संबन्धः ॥ ६२ ॥ नृयानाच्छिषिकया ॥ ६३ ॥ पुरुषभाष्यस्य विचित्रत्वं वर्णयति अहो इति । विवाहार्थं वरणार्थम् ॥ ६४ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रो

तद्वाहं सुतमादाय गृहं त्यक्त्वा समष्टिमत् ॥ निश्चेवात्र समायाताऽथात्रयोऽजपतिस्तु माम् ॥ ५७ ॥ प्राहात्र निर्भया तिष्ठ सबाला
त्रांशुके मया ॥ दीयतेऽहरहस्तुभ्यं स्वस्त्रे भ्रात्रेव मानतः ॥ ५८ ॥ मुख्येनजेश्वरेत्यथत्र दत्ताश्रयास्म्यहम् ॥ पक्कानं स्वकरेणाग्नि
तेदेवाश्नाति मस्तुतः ॥ ५९ ॥ इत्यमप्यत्र तिष्ठत्यां पुत्रः प्रौढो बभूव मे ॥ ततोऽजारक्षणायासौ योजितो जेश्वरेण हि ॥ ६० ॥ श्रीदे
शिकेंद्र उवाच ॥ ब्राह्मणाः सर्ववृत्तांतं श्रुत्वाऽहस्तामथाखिलाः ॥ नेष्यामोऽद्य विवाहार्थं स्वस्तुतं राजकन्यया ॥ ६१ ॥ सत्कृत्वांशु
कभूषाभिनरयानेन चादरात् ॥ श्रुत्वेति सापि संतुष्टा तथेत्याह ततो धनम् ॥ ६२ ॥ दत्त्वस्यै विपुलं निन्युनयानात्तमलंकृतम् ॥
न ब्रूहि किंचिदप्येवं शिष्यित्वा सकृदहम् ॥ ६३ ॥ अहो विचित्रं पुरुषस्य भाग्यं न कोऽपि तद्वेत्ति पुमान्समर्थः ॥ मूर्खोऽप्यजा
रक्षणको नृयानाद्विवाहितं राजसुतां ययौ हि ॥ ६४ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धं कालीदासाख्येन तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥
श्रीदेशिकेंद्र उवाच ॥ अथ ते स्वस्वयानस्थाः पूर्णं राज्ञो हुतं ययुः ॥ श्रुत्वा ययौ नृपः पौरैस्तान्वाद्यैर्नगराद्बहिः ॥ १ ॥ कृता
भिवंदनोऽमात्यैर्दत्ताशीः पंडितैर्नृपः ॥ ददर्श शिबिकासंस्थं जामातरमलंकृतम् ॥ २ ॥ वर्णयित्वागुणांस्तस्य नृपायाहुर्महास्वि
लाः ॥ मूढाहं वदन्नाभरणैः पूजयित्वा नृपोऽप्यथ ॥ ३ ॥ नीत्वा जामातरं पुर्यां स्थापयामास सुस्थले ॥ तत्सेवार्थं बहून्भृत्यान्नु
ज्ञाप्य ततः शुभे ॥ ४ ॥ मुहूर्ते तद्विवाहं च चक्रे राजा स्वकन्यया ॥ दासान्दासीर्गजानश्चात्रथान्ग्रामांस्तथा बहून् ॥ ५ ॥

त्तार्थदीकारामर्थरूप्यभिषायां तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥ तुर्यसोऽष्टमस्या पद्यैः पूर्वोदितोद्बिहः ॥ गुरुत्तयांवाप्रमादाच्च कालीदासाभिधोच्यते ॥ ४ ॥ अथे
त्यादिना । राज्ञो भोजस्य तान्भृत्युक्तमात्यर्णडिताम् प्रति ॥ १ ॥ २ ॥ उपगार्धमुत्तरान्वयि ॥ ३ ॥ ततः शुभे इत्यप्रबद्धम् ॥ ४ ॥ दासानित्युत्तरा

न्वपि ॥ ५ ॥ पूर्वानुशासनात् वादं न करिष्यामीति पूर्वकथनेन ॥ ६ ॥ ७ ॥ तावदसौ वरः नत्वयुत्तरान्वपि ॥ ८ ॥ पुरालये देवगृहे ॥ ९ ॥
 इत्यायुत्तरान्वपि ॥ १० ॥ ११ ॥ तेन वरेण वचः रामेण इति वाक्यम् ॥ १२ ॥ रामेण इति वाक्यस्य शुद्धत्वमाह त्रयाणामिति । वंधूनां मध्ये
 आयो ज्येष्ठः रावणोस्ति त्रयाणां रावणकुंभकर्णविभीषणानां संबन्धिः स्वश्वरः कृत्वा जैनं रावणस्य रामेण इति नाम उक्तम् ॥ १३ ॥ तदेव स्पष्टमाह ।
 बह्विधैर्नृः सवत्सराश्च जामात्रे प्रददौ नृपः ॥ तूष्णीमिवास नृपतेः कन्या पूर्वानुशासनात् ॥ १४ ॥ जते सांगे विवाहेऽथ स वरः सह भार्यया ॥
 यथावंतःपुरे राज्ञो नमस्कृतुं हि देवताः ॥ १५ ॥ तेन साकं युयुः केचित्पंडितास्तस्य मूर्खता ॥ व्यक्ता माभूदतस्तान्नास्मै कुल
 देवताः ॥ १६ ॥ दशावतारवित्राणि तत्रापश्यत्पुरालये ॥ रामरावणयोर्युद्धं लिखितं च मुनिस्तस्मै ॥ १७ ॥ तेषु रावणमेवासौ बुबुधे
 प्राकट्युतं क्वचित् ॥ दशास्यं विशन्तिभुजमिति दृष्ट्वाथ तं वरः ॥ १८ ॥ रामेणोयमिति प्राह तच्छुत्वा राजकन्यका ॥ पंडितानाह
 युष्माभिः पंडितार्योऽयमीरितः ॥ १९ ॥ स कथं रावणं दृष्ट्वा रामेणं वक्ति मूर्खवत् ॥ अथाहुः पंडितास्तेन शुद्धमेवादितं वचः
 ॥ २० ॥ त्रयाणामपि बन्धूनां प्रताप्याद्यश्च रावणः ॥ त्रयाणां त्र्यक्षरैस्तस्मान्नाम तस्योदितं क्रमात् ॥ २१ ॥ रवर्णाद्यो रावणोऽ
 स्ति ममध्यः कुंभकर्णकः ॥ णातो विभीषणस्तस्माद्रावणं रामेणं जगुः ॥ २२ ॥ पंडितैरित्यमुक्तापि सा बालासीत्संशया ॥
 वरः सुज्ञोऽथवा मूर्खश्चित्ते निश्चेतुमक्षमा ॥ २३ ॥ अथैकदा विवाहोर्ध्वं रात्रावुपरि वेश्मनि ॥ शृंगारशोभां दासीभिर्मृद्वां शय्यां
 च मंचके ॥ २४ ॥ कारयित्वा नया तस्यां प्रापितस्तामिरेव सः ॥ शय्यागृहं तु सोऽपश्यन्नादृशं कितमूर्तिभिः ॥ २५ ॥

रावणो रक्षः आद्यः प्रथमो यस्य जगुः पंडिता इति शेषः । अन्यच्चाप्युक्तं भकारस्य भीतिसूचकत्वेन नामत्रये भकारात्प्रार्थ्यं रामेण इति “ कुंभकर्णे भका
 रोऽस्ति भकारोऽस्ति विभीषणे । राक्षसानां कुलश्रेष्ठो रामेणो न तु रावणः ” इति ॥ २६ ॥ २७ ॥ अथेति सार्धान्वयः ॥ २८ ॥ अनया राजकन्यया कन्या

तस्यां शय्यायां तामिः दासीभिः स वरः प्रापितः । शय्यागृहमिति सार्धान्वयः ॥ १७ ॥ शृंगारचेष्टायुक्ताऽऽदर्शचिह्नितचित्रैराढ्यं युक्तमिति योजयम् ॥
 ॥ १८ ॥ वर इत्यव्याहारः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सा तं पूर्वाचपि सादिरुत्तरान्वयि ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अजा छागी श्रुत्वेत्या
 शृंगारचेष्टायुक्ताभिश्चोर्व्वं लोलप्रदीपकैः ॥ आढ्यं कुसुममालाभिर्घूषैः सुरभिर्भियुतम् ॥ १८ ॥ गृहमध्ये वितानायथापश्यन्मंचमु
 न्नतम् ॥ दिव्यास्तरणकशिपुमुपबर्हणमंडितम् ॥ १९ ॥ इत्थं चनेकशोभाढ्यं गृहं दृष्ट्वा वरस्तदा ॥ अनभिज्ञतयात्यंतं भ्रांत एव बभूव सः
 ॥ २० ॥ अध एवास्वपन्मंचाच्चाप निद्रां महत्तमाम् ॥ ययावथ मुहूर्तेन तत्र राजसुता स्वयम् ॥ २१ ॥ महाहौलुकभूषाढ्या सर्वा
 वयवसुंदरी ॥ रंतुमुत्कंडिता भर्त्रा सा च मंचादधः पतिम् ॥ २२ ॥ प्राप्तनिद्रं निरीक्ष्यांतर्बध्वात्यंतदुःखिता ॥ शनैः करं ब्रिंवा
 वृष्टब्दास्तस्योत्थानाय साकरोत् ॥ २३ ॥ नोदतिष्ठदा भर्ता तदा कर्पूरीटिकाम् ॥ चूर्णयित्वा कराभ्यां तन्मुखे चिक्षेप सा शनैः
 ॥ २४ ॥ कुर्वन्मृशब्दमुत्थाय सोऽथेत्याह मुखे मम ॥ मुमोचाजाशङ्कान्किं नु श्रुत्वेत्थं सा च विह्वला ॥ २५ ॥ चेतसीत्याह बालाथ
 किमयं तमाहाथ सा त्वं कोऽसि वेदेति च ॥ २६ ॥ का जातिर्ब्रूहि तथ्यं मे नोचेदाहूय किंकराम् ॥ ताडयिष्ये कशाघातैस्तयेत्थं भाषि
 त्येत्यं तमाहाथ सा त्वं कोऽसि वेदेति च ॥ २७ ॥ का जातिर्ब्रूहि तथ्यं मे नोचेदाहूय किंकराम् ॥ ताडयिष्ये कशाघातैस्तयेत्थं भाषि
 तस्तु सः ॥ २८ ॥ तामित्याह पितासीन्मे ब्राह्मणः स तु मां स्वयम् ॥ उपनीय मृतो दैवाद्यादाहं पंचहायनः ॥ २९ ॥ हर्तुं पितृ
 धनं भूरि मां च हंतुं यदेद्यताः ॥ दयादास्तु तदा मात्राहमानीतो वने निशि ॥ ३० ॥ दैवादजापतिस्तत्र लब्धस्तेन दयालुना ॥
 स्वमेव पोषितांवा मे दत्त्वा धान्यं तथांशुकम् ॥ ३१ ॥ यदाहमभवं प्रौढस्तदाजारक्षणेऽमुना ॥ योजितोऽथ समानीतस्त्वद्विवाहाय
 पाडितैः ॥ ३२ ॥ श्रुत्वेति कन्यया ज्ञातं ब्राह्मणोयमिति स्फुटम् ॥ पाडितैः पूर्ववरेण पतिर्मुखो वृतो हि मे ॥ ३३ ॥
 द्युत्तरान्वयि ॥ २५ ॥ यतः स्वमेवपि मत्सतिस्तथाजपाल इवाजानामोच्चारणं करोति तथायं ब्राह्मणभिन्नोऽजापालको दुर्जतीयोऽस्ति किमित्यर्थः ॥ २६ ॥
 ॥ २७ ॥ तथा राजकन्येत्युत्तरान्वयि ॥ २८ ॥ उपनीत्योपनयनं कृत्वा ॥ २९ ॥ ३० ॥ तत्र वने ॥ ३१ ॥ अमुनाऽजपतिना ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

भोः पित इत्युत्तरान्वयि ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तौ वधूद्वयौ ॥ ३६ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि ॥ ३७ ॥ अमात्यादीनिनि पूर्वगम् । अत्र गृहे स्थितिनिवासो भविष्यति । अथाष्टुत्तरान्वयि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ तैः पंडितैः निरस्ता निर्वर्तितास्मि । उत्तरार्द्धमुत्तरवद्धम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ तन्मौल्यं प्रतिमूलत्वम् ॥

कविश्रेष्ठं करिष्येमुं श्रीगुरोः पादुकाश्रयात् ॥ इत्थं निश्चित्य सा गत्वा पितरं ग्राह भोः पितः ॥ ३४ ॥ पत्या सह गमिष्येऽहं दर्शनायाधुनागुरोः ॥ विवाहोर्ध्वं नैव दृष्टे मया गुरुपदबुजे ॥ ३५ ॥ श्रुत्वेत्याह पिता वत्से गच्छावश्यं समर्तका ॥ श्रीगुरुं प्रेषयामास शिबिकास्थौ नृपोऽथ तौ ॥ ३६ ॥ वाद्यघोषमहादीपवृद्धामात्यादिसेवकैः ॥ श्रीगुरुं प्राप्य सा तन्वी नत्वा संपूज्य चाब्रवीत् ॥ ३७ ॥ अमात्यादीन्वृपं यातु सर्वेत्राद्याऽवयोः स्थितिः ॥ तथेति जग्गुरखिला अथ सा रहसि स्थितम् ॥ ३८ ॥ गुरुं ग्राहेति भगवन्मदृत्तं शृणु चाखिलम् ॥ निर्जिताः पंडिताः पूर्वं मया वै शास्त्रवादतः ॥ ३९ ॥ तथा तैर्ये समानीतास्ते वराश्च पराजिताः ॥ मां जित्वा न समर्थोऽभूत्कश्चिद्भगवन्वितुं वरः ॥ ४० ॥ तदा राजाज्ञयाऽहं च तैर्निरस्ता हि वादतः ॥ वादान्मयि निवृत्तायां पूर्ववरेण तैर्वरः ॥ ४१ ॥ यत्नान्मूर्खः समानीतो द्विजोऽप्यजपसेवकः ॥ दत्ता पित्रापि तद्वाक्यैराहं तस्मै विधानतः ॥ ४२ ॥ विवाहोर्ध्वं तु तन्मौल्यं ज्ञातं तच्चेष्टितैर्मया ॥ कथं मूर्खेण पत्याहं स्थातुं शक्ता क्षणं गुरो ॥ ४३ ॥ यथा प्राक्वत्कृपालेशाजिताः श्रेष्ठाश्च पंडिताः ॥ अतस्त्वं मत्पतिः सुज्ञो यथा भवति तत्कुरु ॥ ४४ ॥ नो चेत्प्राणांस्त्यजाम्येव कुसंगान्मरणं वरम् ॥ श्रुत्वेत्थं श्रीगुरुः ग्राह वत्से मा कुरु साहसम् ॥ ४५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ ततः समाहूय पतिं स तस्याः स्मशानकाल्या मनुमाह तस्मै ॥ जपस्व चैकाग्र मनाः स्मशानं गत्वाथ तत्रैव निशीथकाले ॥ ४६ ॥

॥ ४३ ॥ यथा मया साहमिति पूर्वान्वयि ॥ ४४ ॥ साहसं प्राणत्यागम् ॥ ४५ ॥ स गुरुः मनुं भवं गुरुमुखैकवेद्यं देयनाथगुरुवाक्यं जपस्वेति ॥ ४६ ॥

अविद्वं ते दुःश्रं तवाग्रत इति संबंधः । उपजातिवृत्तम् ॥ ४७ ॥ अणुचेदनैरल्पचेष्टाभिः ते तव । ते पिशाचाः सर्वे धैर्ययुक्ते पुरुषे ॥ ४८ ॥
 अंबया काल्या कासीति वद ॥ ४९ ॥ तं भोजकन्यापतिम् ॥ ५० ॥ यत्स्मशानं भीरुभयदं मज्जासांसादिदुर्गन्धयुक्ता या उज्ज्वलिताः प्रसीतचिता
 स्ताभिरशिरहितचित्ताभिश्च अन्वितम् ॥ ५१ ॥ अस्मिन्स्मशाने तदा पिशाचा इत्यग्राब्धयि ॥ ५२ ॥ कर्णदूषकैः शब्दैः अग्निमुत्सृजद्भिरिव नैत्रैश्च कर्णैः
 अविघ्नमेतस्य मनोमुहूर्तं जपो यदि स्याद्वि तदैव काली ॥ आविर्भविष्यत्यथ तेऽग्रनोद्धा दास्यत्यभीष्टं च तवाखिलं सा ॥ ४७ ॥
 करालवेतालपिशाचसंघास्त्वां भीषयिष्यन्त्यणुचेष्टनैश्च ॥ भौवास्तु तैर्भीस्तु कुरुष्व धैर्यं कुर्वति ते नैव भयं सर्वैर्य ॥ ४८ ॥
 यदांबया कस्त्वमसीति पृष्टस्त्वं चेत्तदास्यै च वदेति कासि ॥ कालयास्मि तस्यामिति वै वदत्यां ब्रूहि त्वमस्मीति तैवैव दासः ॥
 ॥ ४९ ॥ तमित्यमादिश्य सुमंत्रितां च भूर्ति तदंगेषु विलेप्य भूयः ॥ स्वपाणिना तस्य शिरः स्पृशन्स संप्रेषयामास गुरुः स्मशाने ॥
 ॥ ५० ॥ नत्वा गुरुं सोऽपि ययौ स्मशानं ग्रामाद्ब्रूहिभीरुभयप्रदं यत् ॥ मज्जादिगंधोज्ज्वलदुद्धिताभिरनग्निभिश्चान्वितमासमंतात् ॥
 ॥ ५१ ॥ स्थाप्यासनं श्रीगुरुदत्तमस्मिञ्जाप मंत्रं स्थित एकचित्तः ॥ स्मरन्गुरुं संजपतोऽस्य चेत्थं घटी व्यतीयाय तदा पिशाचाः ॥
 ॥ ५२ ॥ तं भीषयंतो ययुरुर्ध्वदंताः पश्यन्मृत्यूपमभीतिदांगाः ॥ शब्दैरनैकैः श्रुतिदुःखदैश्च दुरिक्षणैरग्निमिवोद्रमद्भिः ॥ ५३ ॥
 दंष्ट्रेथमुग्रानपि नेषदाप भयं स गुर्विघ्नियथार्थचित्तः ॥ न तेपि तं धर्षयंतुं समर्थाः प्राप्ता भयं देशिकमंत्रभक्त्या ॥ ५४ ॥ अंतर्दुष्टे
 ऽथ पिशाचसंघाः पूर्णै मुहूर्ते पुरतोऽस्य काली ॥ दशायुधैस्तत्कराग्रासीद्भूबोज्ज्वलामीयदयार्द्रदृष्टिः ॥ ५५ ॥ जपं प्रकुर्वीतमुवाच तं
 सा कोऽसीत्यथान्मील्य दृशौ स दृष्ट्वा ॥ तां चाह का त्वं त्वहमस्मि कालीत्युच्चेऽथ सोऽथाह तवास्मि दासः ॥ ५६ ॥ श्रुत्वेति तुष्टास्य
 करेण कूर्चं कामं लिलेखाखिललोकमाता ॥ जिह्वाहृदोग्रघृदृयैऽखिलोर्ध्ववासित्वशङ्कामित्वकवित्रचसिद्धयै ॥ ५७ ॥

पश्यतामवलोकयितॄणां नराणां मृत्युमदशाग्रप्रददेहाः ॥ ५३ ॥ इषत्किंचिदयं न प्राप्तवान् यतः गुरुचरणयोर्निष्ठावती बुद्धिरस्य देशिकमंत्रभक्त्या गुरुक
 मंत्रनिष्ठया गुरुभक्तादयं प्राप्ता इत्यर्थः ॥ ५४ ॥ भूषाभिरुज्ज्वला आत्मसंयुक् भूकेषु दयार्द्रदृष्टिः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ अस्य भक्तस्य कूर्चं भ्रमण्ये 'कूर्च'

मन्त्री भूषोर्मध्यम् ' इत्यमरः करेण कामं कामबीजं मन्त्रशस्त्रप्रसिद्धम् । अखिलार्थं सर्वोपरि यथा भवति तथा वशित्वयातये लिलेख लिखितवती जिह्वाहृदोः
 जिह्वायां हृदये च वाक्पटुत्वकवित्वसिद्धये वाग्यद्वये वाग् बीजं हृष्टेखाबीजं च लिखितवतीत्यभिप्रायः ॥ ५७ ॥ तयोः गुरुदेवतयोः प्रसादात्सर्वज्ञतायुक्तः
 ॥ ५८ ॥ हेडबिके ते तव कीर्तिरुद्रता सती जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते ब्रह्माद्यैरपि न वर्ण्यते अल्पबुद्धिना मया तु कथं वर्ण्यते न कथमपीत्यर्थः । अल्पजल
 निवासिना जलचरेण समुद्रस्य जलं कथं वर्ण्यते विषयीक्रियते । कामदावृत्तं तल्लक्षणं तु-नररलगुरुः शुद्धकामदा ॥ ५९ ॥ अपलः अविद्यादोषराहितः असं
 गत्वात् स चासौ सर्वगो व्यापकत्वात् ईदृशः यः पुमान्परः शिवस्तस्य कलांशरूपा सदा तद्गता तस्मिन्नभेदेन वर्तमानासि । सर्वजगत्त्रय कल्पनामानं भवति ।
 ततः स चोत्थाय ननाम मूर्ध्ना तामादिशक्तिं वरदां पुरस्थाम् ॥ तुष्टाव पश्यन्गुरुदेवैतैक्यं तयोः प्रसादादखिलज्ञताब्धः ॥ ६० ॥ स
 उवाच ॥ जयति तैबिके कीर्तिरुद्रता विधिहरीश्वरैर्नापि वर्ण्यते ॥ कथमहो मयात्यल्पबुद्धिना मितजलैकसाव्येर्जलं यथा ॥ ६१ ॥
 विमलसर्वगो यः पुमान्परस्त्वमसि तत्कला तद्गता सदा ॥ भवति कल्पना तेऽखिलं जगत्स्विति जगत्त्यनेकानि तेऽनरे ॥ ६२ ॥
 पृथगिवात्मभूशमुविष्णवो भवत्यस्थितीः कर्तुमक्षये ॥ त्रिगुगतस्त्वया पुंसि कल्पिता इव रसश्रिया मूर्तयः पटे ॥ ६३ ॥
 भवभयच्छिदे तेऽल्पसौख्यकं किमिति याच्यतां यत्क्षयैऽतगम् ॥ गुरुकृपाबलादङ्घ्रिदर्शनं भवतु मे गुरौ त्वयि च दृक्समा ॥ ६४ ॥
 अपि विधेः पदं कल्पनाशगं निखिलसंक्षये त्वं सदाऽक्षया ॥ अजपसंगवानप्यहं त्वया सकलविकृतः किं ब्रुवेऽब्र ते ॥ ६५ ॥
 इतिप्रकारेण सर्वाणि जगति तवतिरे हृदये संति यथा बीजमेव वृक्षरूपेण दृश्यते तथा त्वमेव जगद्रूपासीत्यर्थः ॥ ६० ॥ जगद्रूपत्वमुपवर्ण्य जगज्जन्मादि
 हेतुत्वं वर्णयति पृथगिति । हे अक्षये नाशहीने त्वया त्रिगुणैर्निमित्तैः जगज्जन्मोपसंहारपालनानि कर्तुं ब्रह्मद्रविष्णवोऽग्रे पुंसि पराशिवे पृथक्त्वेन कल्पिताः
 रंगशोभया पटे चित्राणीव पृथग्भाविता इत्यर्थः ॥ ६१ ॥ संसारभयहंश्ये तुभ्यं मया अल्पसौख्यं सिद्ध्यादिसुखं किं याच्यताम् यत् क्षये प्रलये नाशो
 गच्छति तत्किमपि न प्रार्थनीयं किंतु अस्त्येकं प्रार्थनीयं यद्गुरुकृपासामर्थ्येन मे मयं ते दर्शनं जातं तस्मिन् गुरौ त्वयि देवतायां च समदृष्टिरस्तु गुरुदेवतात्मै
 कत्वनिश्चयरूपं वरं देहीत्यर्थः ॥ ६२ ॥ ब्रह्मलोकादेः क्षयिष्णुत्वं दर्शयन् अविनाशिपदमाप्त्या आत्मनो महालाभतुष्टत्वं दर्शयति अपीति । यद्यपि ब्रह्मणः स्थानं

देवैर्दिव्यशरण्यैतं स्थायि तथापि प्रकृतिलये नाशगामि त्वं तु सदा प्रकृत्याबुधुनिरस्थितिलयकाले ज्ञानरूपवाक्शयरीहिताऽसि। अजापालसंगवानतिमूढतमोहं
 त्वया सकलचित्सर्वज्ञः कृतोऽस्मि ते इति कर्मणि षष्ठी । हे मातः अहं त्वां प्रति किं प्रार्थनीयं ब्रुवे कृतकृत्यतया न किमपि प्रार्थनीयमित्यर्थः ॥ ६३ ॥ इत्य
 मिति । आद्या ललिता काली । तं दासम् इह देवतायां च ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ तच्छब्दौ साधनवाचकौ ॥ ६६ ॥ मध्यतः मध्यभागे निशीथे ॥ ६७ ॥ मृत्युर्मे
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं स्तुताद्या ललिता तं पुनः ग्राह वत्सला ॥ गुरौ दृष्ट्वास्य विश्वासं भक्तिं चात्मसमामिह ॥ ६४ ॥ श्रीकाल्यु
 वाच ॥ अनंतजन्मपुण्यौघात्सर्वज्ञोऽद्य गुरुस्त्वया ॥ लब्धवस्तेनोदितं यतो साधनं भीरुभीतिदम् ॥ ६५ ॥ श्रीगुरोर्वैक्यविश्वासात्कृतं
 धैर्याच्च यत्त्वया ॥ संतुष्टाहं द्रुतं तेन तुभ्यं श्रद्धालवेनच ॥ ६६ ॥ शंभुः क्रीडति भूतेशः स्मशाने निशि मध्यतः ॥ अतस्तत्र भवे
 त्स्निद्धिः शीघ्रं श्रद्धावतां गुरौ ॥ ६७ ॥ गुरुभक्तिविहीनानां भीरुणां मृत्युरेव च ॥ व्यापकाहं यथा चैका ब्रह्मांडेषु तथा त्वया ॥
 ॥ ६८ ॥ चिद्रूपापि किल ज्ञाता गुरौ विश्वासतः क्षणम् ॥ तस्माद्यथास्मि सर्वज्ञा त्वं तथा सर्वविद्रव ॥ ६९ ॥ न ममेवत्त्वया भेदो
 भेदकर्तोऽवयोस्त्वधीः ॥ कर्वाद्वैतत्वं कलवैकस्त्वत्समो नापरः कविः ॥ ७० ॥ कुर्वन्कर्मण्यनेकानि भुजन्भोगाननेकशः ॥ लिप्यसे
 नाद्य पुण्यैश्च खं यथा वायुघूलिभिः ॥ ७१ ॥ गच्छ वत्स गुरुं तस्मान्मन्त्रान्स्वीकुरु सर्वतः ॥ संप्रदायप्रवृत्त्यर्थं सर्वज्ञोऽपि ममाज्ञया
 ॥ ७२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थमाज्ञाप्य तं देवी बभूवार्तिताप्यथ ॥ सोऽपि गत्वा गुरुं भक्त्या दंडवत्प्रणमाम च ॥ ७३ ॥
 स्वप्नजलः प्रेम्णाऽस्तुवद्गुदवागिति ॥ प्राङ्मुखोऽपि गुरोर्देव्याः कृपयाऽत्राप्य सुज्ञताम् ॥ ७४ ॥ कालिदास उवाच ॥ किं वर्ण्यते
 देशिक ते महत्त्वं तपोभिरुग्रैरपि यद्गुरापम् ॥ तन्मे मुहूर्तात्कृतमविकायाः संदर्शनं सर्वविदस्मि येन ॥ ७५ ॥ यः पंडितैर्भूषितमो
 हमुर्व्यां सुनिश्चितोऽस्यास्तु विवाहकार्यैः ॥ प्राग्ग्रेष्णबुद्ध्या निर्विलेकमत्यास्तोहं कृतश्चाशु त्वयाऽखिलज्ञः ॥ ७६ ॥
 वेत् । उत्तरार्धेऽहमस्मि तथा त्वया ज्ञातेति संबंधः ॥ ६८ ॥ चिद्रूपा चिन्मया ॥ ६९ ॥ ईषत्किंचित् । आवयोर्भेदद्रष्टाऽयित्यबुद्धिः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥
 ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ स्वप्नेत्रयोर्जलं यस्य स गुरुं तुष्टाव ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ अस्याः राजकन्यायाः निखिलानां प्रधानपंडितानाम् । निखिलानां कर्मकर्यादेक

निश्चयेनाश्रुतया शीघ्रभावेन ॥ ७६ ॥ उन्नीर्णता अनृणभावः या नतिः नमस्कारः उन्नीर्णता आनृणहेतुः महोपकारेषु सद्भिरुक्ता ॥ ७७ ॥ स्मशानसंस्थं स्मशानगतं तथाऽतिसंतुष्टाऽभवत् ॥ ७८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्धटीकायामर्थस्फूर्त्यभिधायीं चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥ शतपद्योत्तमचे तु शपंतीमं मृतांगना । कालिदासस्य सदासि जयोऽन्यापि कथोच्यते ॥ ५ ॥ अथेति । तं दासम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अखिलं रतिसाहित्यम् ॥ ४ ॥ ईश्वरः पतिः कामरसा

नोन्नीर्णता मे तु तवोपकाराद्भवेदनैरापि जन्मसंधैः ॥ करोम्यतस्ते नतिमेव योक्ता तून्नीर्णतोरूपकृतीषु सद्भिः ॥ ७७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ स प्राह नत्वा स्वगुरुं स्ववृत्तं स्मशानसंस्थं त्वथ वैद्यनाथः ॥ श्रुत्वेति तुष्टो नृपकन्यकापि ज्ञात्वाखिलज्ञं स्वपतिं तथाभूत् ॥ ७८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे कालिदासवरप्रार्तिनाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथ प्रातः स्वयं स्नात्वा वैद्यनाथस्तथैव तम् ॥ स्नापयित्वा ददौ दीक्षां सर्वमंत्रमयीं प्रभुः ॥ १ ॥ कालिदासानंद इति चक्रे नामास्य शोभनम् ॥ यतः काल्यै प्रसन्नायै दासोस्मीति तवाह सः ॥ २ ॥ अथ राज्ञा नृयाने द्वे प्रेषिते तत्र दंपती ॥ स्थित्वा तौ जग्मतुर्वाद्यधौषैर्नृ पतिर्मादिरम् ॥ ३ ॥ शय्यागरेथ रात्रौ साऽखिलं कृत्वा हि पूर्ववत् ॥ दास्या स्वपतिमाहूय प्रार्थयामास सुक्तिभिः ॥ ४ ॥ बालो वाच ॥ भगवंस्त्वमसीश्वरो ममाद्धाखिलवित्कामरसार्थिनीं प्रियां माम् ॥ कुरु कामकलाप्तकामनां वै किल संतः शरणागतेच्छया हि ॥ ५ ॥ पतिरेव किलोदितः सतीनां परदेवः परमं यतो न चान्यत् ॥ परितुष्टान्निजभर्तुरेव सत्यः सुखमेवेह परत्र चाश्रुयंति ॥ ६ ॥ गदितं विपरीतमेव यत्ते मितबुध्यैव मयांगनास्वभावात् ॥ तददं मम सन्मनाः क्षमस्व खलु संतः करुणापराः क्षमाब्धाः ॥ ७ ॥

र्थिनीं कामसुखेच्छावतीं मां कामकलाभिर्पूर्णमनोरथां कुरु हि यस्मात्संतः शरणागतेच्छापूर्णेन विलसंतीत्यध्याहारः । वसंतमालिकावृत्तम् । तद्वक्ष्यं तु “विषमे ससजा गुरू समे चेत्समरा यथ वसंतमालिका सा” इति ॥ ५ ॥ सतीनां प्रतिवतानां परमं श्रेष्ठं यतः पत्युः सकाशात् ॥ ६ ॥ ते तुभ्यं विपरी

चतुर्दशतसंख्याः पंडिताः भोजस्याश्रयभूता इत्युत्तरान्वयि ॥ ३३ ॥ कंठतः कंठेन केचिद्धिः द्विवारं श्रुत्वार्थसंहितां पूर्वपठितामिवाचारयति ॥ ३४ ॥ काव्य
कत्रे नवीनकाव्यकत्रे लक्षमुवर्णमुद्रादानविषये विभ्रं कुर्वति ॥ ३५ ॥ मे बलान्मल्लप्राप्तमर्थेन ॥ ३६ ॥ भो गुरो इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ३७ ॥ मुञ्जः
“यानं द्रविणदानं स्थानान्निर्योपणं तथा ॥ एष हि ब्रह्मबंधूनां वधो नान्योऽस्ति दैहिकः ” इति ज्ञानवाच ॥ ३८ ॥ प्रसादाद्युत्तरान्वितं मत् सचः परः

करोति तस्मै सौवर्णमुद्रालक्षं ददात्यसौ ॥ चतुर्दशतन्तुल्याः पंडितास्तस्य चाश्रिताः ॥ ३३ ॥ ते सकृत्कवितां श्रुत्वा नूतना
मपि कंठतः ॥ पठति केचिद्धिः श्रुत्वा सार्थां प्राक्पठितामिव ॥ ३४ ॥ प्राचीनेषु नैव नूतना नृपायोक्तेति तेऽखिलाः ॥ काव्यकत्रे
लक्षदोने विभ्रं कुर्वति सर्वदा ॥ ३५ ॥ त्वं तैर्वकुशक्षयां वै कवितां कुरु मद्वलात् ॥ तां श्रुत्वा नृपस्त्वां तु कविश्रेष्ठं कारिष्य
ति ॥ ३६ ॥ श्रुत्वेति कालिदासस्तु गुरुं प्राहाथ हे गुरो ॥ मां दृष्ट्वैव नृपो ज्ञात्वा स्वकन्याप्राणहारकम् ॥ ३७ ॥ हनिष्यत्येव
खड्गधैर्दूतानज्ञाप्य यन्ततः ॥ मुञ्जोऽथवा ब्रह्मणत्वात्पुगान्निष्कासाधिष्यति ॥ ३८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेत्याह गुरुर्भूयो
नेयं चिंतास्तु ते हृदि ॥ प्रसादान्मम देव्याश्च त्वां कश्चिदपि मन्यरः ॥ ३९ ॥ नृपजाभातरमिति नैव वेत्स्यत्यतो ब्रज ॥ श्रीदे
शिकेन्द्र उवाच ॥ अथ नत्वा गुरुं ध्यात्वा श्रीकालीं हृदि निर्भयः ॥ ४० ॥ कालिदासो नृपसभां ययौ मूर्धं इवापरः ॥ दृष्ट्वा तं
मुमुदुः सर्वे कोऽयमित्याहुरुज्ज्वलः ॥ ४१ ॥ उत्थाय स्थापयामासुः सनृपास्तं वरासने ॥ अथाह कवितां नूत्नां कालिदासो नृपा
ग्रतः ॥ ४२ ॥ राजन्कोटयो मदीया नवनवतिमिताः स्वर्णवन्मुद्रिकाणां वृद्ध्या साहस्रभागान्प्रतिशरदि तव स्वसृकार्याय पित्रा ॥
मत्संप्राथ्याद्गृहीता इह सनुसि गताः पंडिताः साक्षिणोऽमी देह्यताश्चेन्न सत्यं मम नवकविता देहि लक्षान्यदेऽङ्गैः ॥ ४३ ॥

अन्यः ॥ ३९ ॥ अतः कारणत् ॥ अथाद्युत्तरान्वयि ॥ ४० ॥ सर्वे पंडिताः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ हे राजन् मुवर्णमुद्राणां नवनवतिकोट्यः प्रतिवर्षं
सहस्रांशवृद्ध्या तव पित्रा तव भगिनीविवाहार्थं प्रार्थनीयात् मत् मत्तो गृहीताः संति सदसि वर्तमानाः अमी पंडिता इहैतद्विषये साक्षिणः संति अतस्त्वमेता

मुद्राः वृद्धिसहिताः मह्यं देहि एतद्वचनं सत्यं नास्तीति चेत्तर्हि मम नवीनकविताऽस्ति अदोर्णैः अमुष्याः कवितायाः अर्णवर्णैः कृत्वा मुद्रालक्षाणि देहि एत
द्वृत्तगतवर्णसंख्यया चतुरशीतिलक्षाणि देहि नवीनकविता न चेत्तर्हि प्राचीनकवितात्वेन नवनवतिकोटया वृद्धिसहिता अप्येत्यर्थः । स्रग्धरावृत्तम् ॥ ४३ ॥

श्रुत्वेति कवितां राजा पंडितानाह हे बुधाः ॥ कथ्यतां नूतनेयं वा प्राचीनेति विचारतः ॥ ४४ ॥ पंडिताश्चाद्गुरुस्माभिर्नेदृशी कविता क
चित् ॥ श्रुता छलार्थसंयुक्ता तस्मान्नूनैव दृश्यते ॥ ४५ ॥ कालिदासं नृपः प्राह बहवः कवयः पुरा ॥ इहागताः कवित्वं च बहुधा तैस्तु
नूतनम् ॥ ४६ ॥ उक्त्वा प्रदर्शितं स्पष्टं पंडितैस्तत्र मानितम् ॥ प्राचीनमिति मामुक्त्वा पठितं तैः स्वतोखिलम् ॥ ४७ ॥ लक्षं नून
कवित्वस्य दक्षिणा नैव दीयताम् ॥ इत्थं पंडितवाक्येन मया दत्ता न दक्षिणा ॥ ४८ ॥ बहुभ्यः कविमुख्येभ्यो गताः सर्वे ह्यदक्षि
णाः ॥ तवाद्य कवितां श्रुत्वा नूतनामिति चाखिलाः ॥ ४९ ॥ वदति तस्मात्स्वत्तुल्यः कविर्नान्यो हि दृश्यते ॥ कविश्रेष्ठस्त्वमेवासि
त्वया यद्याच्यतेऽधुना ॥ ५० ॥ तदीयेते मया नूनं कोशो राज्यमथाखिलम् ॥ मत्तुल्यभोगांस्त्वं भुंजन्सदा मन्त्रिकटे वस ॥ ५१ ॥
श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ कालिदासमिति प्रोच्य पूजयामास भूपतिः ॥ महार्हवस्त्राभरणैः पंडितान्हृदि खेदयन् ॥ ५२ ॥ अथावसत्तत्र
कालिदासः कांश्चागतान्कवीन् ॥ दपयन्दक्षिणां राजस्तत्तत्काव्याभिवर्णनात् ॥ ५३ ॥ स्वीयकाव्यस्य चातुर्यं दर्शयामास मानितः ॥
नृपाय बहुशस्तेन मुदमाप नृपः पराम् ॥ ५४ ॥ राजाज्ञातः कदाचित्तु चित्रलेखकरो रहः ॥ भानुमत्यास्तस्य पत्न्या नग्नां मूर्तिं स
चालिखत् ॥ ५५ ॥ वेणीं तस्याश्चकारासौ नीलां लघुशलकया ॥ तावत्समापतद्भिदुर्योनावल्पस्तिलोपमः ॥ ५६ ॥

इयं कविता ॥ ४४ ॥ छलार्थेन कपट्युक्तार्थेन सहिता ॥ ४५ ॥ कवित्वं कवितेत्युत्तरनिबद्धम् ॥ ४६ ॥ स्वतः स्वमुखतः ॥ ४७ ॥ मया दक्षिणा
न दत्ता ॥ ४८ ॥ बहुभ्यः कविश्रेष्ठेभ्य इति पूर्वोन्वयि । नूतनां वदंतीत्यन्वयः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ वस वासं कुरु ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ चित्रलेखकरः

चित्रकारः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ चित्रकारर्को तथा बिंदुसदृशस्तिलकोस्तीति अवदत् ॥ ५७ ॥ स चित्रकारः भक्तरात्मन् हस्तेनेत्युत्तरान्वयि ॥ ५८ ॥ अथाबुत्तरनिबद्धम् । रह एकते ॥ ५९ ॥ बहुव्रीहिरित्युत्तरान्वयि ॥ ६० ॥ अस्यां भार्यायां कस्माद्धेतोः ॥ ६१ ॥ स कालिदासः

तं बिंदुं माह्वुमुक्तं न्यषेधेच्छेदकं तदा ॥ कालिदासस्तथास्तीति वदंस्तत्कर्णतः शनैः ॥ ६२ ॥ सोपि नो मार्जयामास तं बिंदुं वीक्ष्य भूपतिः ॥ लेखकायाह किंचेदं सोऽप्याहेदं तु मत्करात् ॥ ६३ ॥ कालिदासस्तथास्तीत्यलेखयन्न त्वहं स्वतः ॥ तूष्णींभूतोऽथ भूपालो रतिकाले रहो निशि ॥ ६४ ॥ विलोक्य तिलकं धनौ यथालिखितमेव च ॥ मनसीति नृपः प्राह बहुवर्षेभ्यहं निशि ॥ ६५ ॥ नित्यं च रममाणोऽस्यामथापीदं तिलं क्वचित् ॥ दृष्ट्वात्रैव यं कस्मात्कालिदासो ददर्श तम् ॥ ६६ ॥ राजकार्येषु संसृक्ते दिवा मयि तदा खलु ॥ पश्चान्मेवमुदिनं भुङ्क्ते सोऽद्धा भानुमतीमिमाम् ॥ ६७ ॥ क्षणं स्थातुं न योग्योऽयं कालिदासो गृहे मम ॥ बहिः कार्यः प्रयत्नेन निश्चिन्येत्यं स भूपतिः ॥ ६८ ॥ प्रातरेत्य सभां तत्र कालिदासं सभास्थितम् ॥ रहस्याहूय तं प्राह त्वयि श्रेष्ठकृवावपि ॥ ६९ ॥ मम चेतसि चोत्पन्नः संशयो हि दुरत्ययः ॥ यतस्त्वया भानुमत्यास्तिलो ज्ञातो भगस्थितः ॥ ७० ॥ रमसे त्वमतस्तस्यां कार्यसंक्ते दिवा मयि ॥ तस्माद्दृच्छ पुराच्छीघ्रं नापकीर्तिथथावयोः ॥ ७१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ कालिदासो नृपेणेति प्रोक्तस्तूष्णीं ययौ हसन् ॥ बुद्धिमन्मंत्रिणो गेहं तस्मै सर्वं न्यवेदयत् ॥ ७२ ॥ कालिदासं मंत्रिवर्यः स्थापयामास तं गृहे ॥ न लक्ष्यते यथाऽन्येन सर्वभोगव्यवस्थया ॥ ७३ ॥ तत्पुरस्थौ कृतोद्वाहौ कयोश्चिद्विप्रयोः सुतो ॥ गतावध्ययनं कर्तुं काशीमष्टाब्दकालुभौ ॥ ७४ ॥ कृतमध्ययनं द्वाभ्यां द्वादशाब्दैः सुयत्नतः ॥ तयोरेकतरश्चासिद्धिदानान्यस्तु तादृशः ॥ ७५ ॥

॥ ७६ ॥ इति निश्चित्येत्युत्तरान्वयि ॥ ७७ ॥ त्वयि विषय इत्युत्तरान्वयि ॥ ७८ ॥ दुरत्ययः दुर्निवार्यः ॥ ७९ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ अष्टाब्दकाल

वर्षौ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ निजांगेन स्वभाये क्रमुमयौ ज्ञात्वा ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ सर्वं समकालम् ॥ ७३ ॥ समकालात्मसमकालेन सम
अथान्दिना तुल्यम् ॥ ७४ ॥ प्रतिष्ठा सत्कारः । समयोरैकः पूज्यश्चेदयो मृतुतुल्यो भवति ॥ ७५ ॥ इत्यभियुत्तरान्वयि ॥ ७६ ॥ तावदित्युत्तरान्वयि
॥ ७७ ॥ चतुरक्षरमक्षरचतुष्टयम् ॥ ७८ ॥ हंता हननकर्ता तस्य महाध्यायी पांथान्यदर्शनदन्तर्पाथदर्शनात् ॥ ७९ ॥ स्वस्थानं धारापुरमिति
स्वदेशयात्रिणां वाक्यादृतुमत्यौ निर्जांगेन ॥ ज्ञात्वा शीघ्रमुभावेव जगमुतः स्वपुरं ततः ॥ ८० ॥ कचिन्मार्गे ब्रजंतौ तौ नद्यां स्नात्वा
कृताह्निकौ ॥ तरोर्मूले सुषुपतुमुक्ता पाथेयमुत्तमम् ॥ ८१ ॥ अथेत्याह तयोरैकश्चेतस्यावाभुभावापि ॥ सममेव किलायातौ कर्तुमध्य
यनं पुरा ॥ ८२ ॥ समकालात्तथाभ्यां कृतमध्ययनं समम् ॥ तथाप्यधिकविद्याब्जो मत्तोऽयं दृश्यते धिया ॥ ८३ ॥ प्रतिष्ठायैव भविता
भोजराजसदस्यपि ॥ महंश्चेत्समयोरैकस्तर्ह्यन्यो मृतसंनिभः ॥ ८४ ॥ अतोऽत्रैव हनिष्येऽपुं ह्यप्रतिष्ठाकरं मम ॥ इत्थं निश्चित्य चोत्थाय
विकोशं खड्गमुज्ज्वलम् ॥ ८५ ॥ धृत्वा करेण चान्येन शिखां सुप्तस्य दुष्टधीः ॥ कंठं चिच्छेद तावद्वै सुप्तो ग्रीवाद्धैवडितः ॥
॥ ८६ ॥ जाग्रुतः प्राह हंतांरं ज्ञात्वा तस्येति चोष्टितम् ॥ ब्रूहि मे जनकायाप्रशिखेति चतुरक्षरम् ॥ ८७ ॥ अथ च्छिन्नेऽसिले कंठे
तत्रैवाशु ममार सः ॥ हंता ययौ द्रुतं तस्माद्गीतः पांथान्यदर्शनात् ॥ ८८ ॥ धारापुरं निजं स्थानं श्रुत्वा द्रुतपितागतम् ॥ सतीर्थं
मात्सपुत्रस्य तस्य गेहं द्रुतं ययौ ॥ ८९ ॥ किं नागतः सुतोऽनेन ममेत्थं चितयान्वितः ॥ तं पप्रच्छ सुतो मे किं नागतोऽस्तीति
कुत्र सः ॥ ९० ॥ स चाहेति सुतस्तेऽहं समं चावां विनिर्गतौ ॥ काश्यास्ततो महारण्ये मार्गे व्याघ्रः सुतं तत्र ॥ ९१ ॥ मत्पुष्टस्थं
महावक्त्रश्चाग्रहीत्कंठदेशतः ॥ व्याघ्रेण धृतकंठोपि त्वस्तुतः प्राह धैर्यतः ॥ ९२ ॥ मत्पित्रेऽप्रशिखेत्येवं ब्रूहि भ्रातः प्रयत्नतः ॥ अथाहं
भयतः शीघ्रं गतो दूरं हि मार्गतः ॥ ९३ ॥ यावन्न दृश्यते व्याघ्रस्तत्पुत्रप्राणहारकः ॥ ततो दुःखाच्छैन्यं च्छन्नास्तत्तातपुरीमिमाम् ॥ ९४ ॥
पूर्वान्वयि । मृतस्य पिता स्वात्मजस्य सतीर्थ्यम् एकगुरुसमीपे कृताध्ययनमागतं श्रुत्वा धारापुरं ययौ ॥ ९५ ॥ अनेन सह पूषार्द्धं पूर्वान्वयि । कुत्रास्तीति
पप्रच्छ ॥ ९६ ॥ तत इत्युत्तरान्वयि ॥ ९७ ॥ भयतः भयेन मार्गतः मार्गे । अहं प्राहोऽस्मि ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

समादिशत् कथितवान् ॥ ८६ ॥ अग्रशिलेति स्वपुत्रेणोक्तमिति पूर्वान्वयि ॥ ८७ ॥ बहुकालतः बहुकालमारभ्य ॥ ८८ ॥ तस्य कालिदासस्य छात्रिणीति उत्तरान्वयि ॥ ८९ ॥ अस्याग्रशिलेत्यस्य । प्रत्यक्षं दृगोचरं यथा स्थानथाऽत्र समायां नागच्छति । तस्मादित्युत्तरान्वयि । नृयानतः शिविकादिना

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेति निघनं मुनोः सभां राज्ञोऽथ स द्विजः ॥ पुत्रहन्त्रा ययौ तत्र पंडितेभ्यः समादिशत् ॥ ८६ ॥ स्वपुत्रेणोदितं चाग्रशिलेत्यस्यार्थमण्वपि ॥ न विदुः पंडिताः सर्वे तदेत्याह नृपः स्वयम् ॥ ८७ ॥ कालिदासः कवे श्रेष्ठोऽस्यार्थं वक्ता न चापरः ॥ क्व गतः स इदानीं नो दृश्यते बहुकालतः ॥ ८८ ॥ तावन्मंत्रिवरः प्राह स्वामिन्कार्शीं गतो हि सः ॥ छात्रिणीं तस्य मत्कन्या तेन तुल्यातिधीमती ॥ ८९ ॥ गूढार्थस्यास्य तात्पर्यं कथयिष्यति निश्चितम् ॥ प्रत्यक्षं नात्र सा याति स्त्रीत्वात्तस्माद्गृह्यान्तः ॥ ९० ॥ वद्वैराच्छाद्य चानेया चेच्छूद्रा वचने मम ॥ श्रुत्वेति नृपतिः शीघ्रं नृयानं मंत्रिणा सह ॥ ९१ ॥ प्रेषयामास तन्मध्ये कालिदासो रहःस्थले ॥ स्थापितो मंत्रिणैकेन वद्वैराच्छाद्य यत्नतः ॥ ९२ ॥ वाहकैरथ तद्यानं प्रापितं नृपतेः पुरः ॥ अथाहाग्रशिलेत्यस्यै मृततातो बहिः स्थितः ॥ ९३ ॥ कालिदासो निशम्यातस्तदुक्तं तं च जालतः ॥ दृष्ट्वा तत्पुत्रहन्त्राब्धं संदेशार्थमथाब्रवीत् ॥ ९४ ॥ कालिदास उवाच ॥ अनेन तव पुत्रस्य प्रसुप्तस्य वनातरे ॥ शिवासुद्धृत्य हस्तेन खड्गेनोत्खंडितं शिरः ॥ ९५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेति नृपतिर्ज्ञात्वानैवास्य सुतं हतम् ॥ बद्धा निगडतो दूतैः कारागारे सुमाक्षिपत् ॥ ९६ ॥ राजाथ पंडितान्प्राह विस्मयाविष्टमानसः ॥ योऽर्थो गुष्माभिरज्ञातस्तमहो ह्वी समादिशत् ॥ ९७ ॥

॥ ९० ॥ आनेया त्वयेति शेषः । उत्तरार्द्धमुत्तरगामि ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ जालतः मूढमच्छिद्रात् संदेशार्थमग्रशिलेत्यस्यार्थमब्रवीत् ॥ ९४ ॥ प्रथमवर्णापीकारेण वाक्यार्थमाह अनेनेति । अनेन पुरःस्थितेन ॥ ९५ ॥ अनेनास्य सुतं हतं ज्ञात्वा निगडतोऽग्रे हंतारम् ॥ ९६ ॥ अहो आश्चर्यम् ॥ ९७ ॥

असौ कालिदासः । भानुमत्यास्तिलो यथा ज्ञातस्तथानेतत्कर्म कृतमिति मया ज्ञातमित्याह ॥ ९८ ॥ एनं कालिदासं मत्वा ज्ञात्वा । वृ० उ० ॥ ९९ ॥ मया पूर्वं यदुक्तं तत्त्वया क्षम्यतां हि यतः ये सर्वज्ञास्ते क्षमायुक्ता भवन्ति । इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ १०० ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तराद्धे टीकायामर्थस्फूर्त्यानि शायो पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥ अबध्यष्टपदैरुत्पष्टे कालिदासस्य चात्मता । विद्वेषो वैश्यया मृत्युर्योगात्सिद्धिरर्पयते ॥ ६ ॥ इत्यमिति ॥ १ ॥ अथ पंच

स्त्रियं ज्ञात्वाह यानस्थां नृपः सुभ्रूः कथं त्वया ॥ ज्ञातमेतदसौ प्राह भानुमत्यास्तिलो यथा ॥ ९८ ॥ राजाथ मत्वा कविवर्यमेनं निवार्य यानावरणं करेण ॥ धृत्वा तमानीय ततो वहिस्तात्प्रेणालिलिङ्गं स्रवदशुनेत्रः ॥ ९९ ॥ स्थाप्यासने वल्लभुत्वैः प्रपूज्य नत्वा नृपः प्राह कवीन्द्रमित्थम् ॥ तत्क्षम्यतां यत्तु मयोदितं हि संतः क्षमाढ्याः खलु येऽखिलज्ञाः ॥ १०० ॥ इति श्रीमद्गुरुपरंपराचरित्रोत्तराद्धे कालिदा सप्रभाववर्णनं नाम पंचमः सर्गः ॥ ५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं चानेककर्माणि विद्वच्चित्तचमत्कृतिम् ॥ कुर्वन्त्येकं मुदं राज्ञः कालिदासकवीश्वरः ॥ १ ॥ क्वचिद्देहाध्यायी क्वचिदपि तदध्यापनपरः क्वचिद्धर्मोन्मूढो भूतिभिरिह वर्णाश्रमवताम् ॥ क्वचित्कुर्वन्कर्माण्यपि च विधिना कर्मठजनैः सुधीः कालीदासो न चलति पलं चात्मसुखतः ॥ २ ॥ क्वचित्पूजाद्रव्यै रहसि विधिनेशार्चन परः परांवां स्वाभिन्नां हृदि विकसिते ध्यायति चिरम् ॥ क्वचिन्मंत्रांश्चास्याः प्रजपति तदर्थानुगतधीः सुधीः कालीदासो न चलति पलं चात्मसुखतः ॥ ३ ॥ क्वचिज्जीवेशैक्यं व्रजति हठयोगाभ्यसनतः क्वचिद्योगं चान्यान्यसुनियमनैः शिक्षयति यः ॥ क्वचित्सा ख्यं तत्त्वं कथयति परं तन्मतवतः सुधीः कालीदासो न चलति पलं चात्मसुखतः ॥ ४ ॥

पदैः कालिदासाचरणं वर्णयति क्वचिदिति । स्मृतिभिर्मन्वादिचनैः पलमात्रमुपलक्षणमेत निमिषमात्रमपि आत्मसुखान्न चलति चंचलो न भवतीत्यर्थः । शिखरिणीवृत्तम् “ रसैरुद्देशिञ्च यमनसमला गः शिखरिणी ” इति तल्लक्षणात् ॥ २ ॥ अस्याः परदेवतायाः तदर्थेषु मंत्रार्थेषु अनुगता स्थिता बुद्धि र्यस्य ॥ ३ ॥ हठयोगाभ्यसनतः प्रबलयोगाभ्यासेन अमुनियमनैः प्राणनिग्रहोपायैः सांख्य सांख्यशास्त्रगतं परं तत्त्वमभिप्रायं तन्मतवतः सांख्यमतस्थान

कथयति ॥ ४ ॥ ततः साधून्प्रति यस्मिन्माष्ये सर्वगततत्त्वस्य ब्रह्मणः जिवैकत्ववर्णनमस्ति । तस्य तत्त्वस्यानुभवकृद्भवति ॥ ५ ॥ सहचर इव सह वासी बाल इवानुकरणैः बालचेष्टाभिः वीरादिरसयुक्तशृंगारसे चतुरः कुशलः नृपतेर्भोजस्य ॥ ६ ॥ एतत्पदपङ्क्तस्य पाठफलमाह गतेदिति । निःस्पृह

क्वचिच्छरीराख्यं कथयति सतः शंकरकृतं वरं भाष्यं यस्मिन्निखिलगततत्त्वैक्यकथनम् ॥ क्वचित्त्वेकांतस्थो भवति खलु तस्यानुभ
वकृत्सुधीः कालीदासो नचलति पलं चात्मसुखतः ॥६॥ क्वचित्कीडन्बालैः सहचर इवाद्धानुकरणैः क्वचिद्देश्यागोरेऽरमतारसशृंगारच
तुरः ॥ क्वचिद्विद्वज्जेता सदसि नृपतेः शास्त्रवचनैः सुधीः कालीदासो न चलति पलं स्वात्मसुखतः ॥६॥ पठेत्कालीदासाचरणविभवं
पञ्चकमिदं भवर्णिवन्मुक्तः परगतमतिर्निस्पृहचरः ॥ सकामश्चेत्कामान्स खलु लभते दुर्लभतमाश्चिरायुः सत्कीर्तिः सकलविबुधैः श्ला
घितगुणः ॥ ७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ कालिदास इति स्थित्याऽपश्यद्ब्रह्मणि चाखिलम् ॥ आत्मन्येव यथा स्वप्नं जागृतः क्षुवि
चास्वान् ॥८॥ चकारानेककाव्यानि विख्यातानि महीतले ॥ रघुवंशमहाकाव्यं कुमारख्यं तथा परम् ॥ ९ ॥ गुणवंति तथान्यानि
छंदोलंकारसदृसैः ॥ मान्यानि यानि सर्वत्र पंडितेषु महत्स्वपि ॥ १० ॥ श्रीहर्षाद्यास्तु पूर्वोक्ताश्चाणक्याद्यास्तदुत्तराः ॥ कत्रयस्तेषु
नो तुल्यः कालिदासेन बुद्धितः ॥ ११ ॥ कृते शुक्रोऽथ वाल्मीकिस्त्रेतायां कविरुत्तमः ॥ वेदव्यासो द्वापरे च कालिदासः कलौ
तथा ॥ १२ ॥ तस्यासम्बहवः शिष्याः श्रेष्ठस्तेषां विलोचनः ॥ योगं ज्ञानं मंत्रगुह्यं कालिदासस्तमादिशत् ॥ १३ ॥ अथ राजा
श्रिताश्चक्रुर्द्वेषं सर्वेपि पंडिताः ॥ पश्चादेव निनिंदुस्तं नग्रे वल्लुमणु क्षमाः ॥ १४ ॥

वर्षश्चेत् परगतमतिरात्मगतबुद्धिर्भवति ॥ ७ ॥ अखिलं सर्वं जगत् यथा सुविचारवान् जागरितः सत् स्वसत्यं गजस्थानादिकं जगत् आत्मन्येव कल्पितं पश्यति
तथेत्यर्थः ॥ ८ ॥ अपरं नलोदयादि ॥ ९ ॥ छंदोलंकारसदृसैर्युक्तानि ॥ १० ॥ बुद्धितः बुद्ध्या ॥ ११ ॥ १२ ॥ मंत्रगुह्यं पूर्णाभिषेकादि ॥ १३ ॥ १४ ॥

दुराचारं दुष्टकर्म ॥ १५ ॥ हे ईश्वरेति संवोधनेन कालिदासं दंडयेति सूचयति ॥ १६ ॥ १७ ॥ चारुदत्तैः । धर्मरक्षिणा धर्मरक्षकेन ॥ १८ ॥
 अयं कालिदासः ॥ १९ ॥ मानं सत्कारम् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ यद्यप्येवं तथापि ब्राह्मणो न दंडयः शरीरदंडाहो नास्ति “ वपनं ब्रविणादानं
 रहस्यादुनृपं केचिद्वाजञ्छृणु यथार्थतः ॥ कालिदासो दुराचारं सदैवाचरति स्फुटम् ॥ १९ ॥ स्वादृत्यभक्ष्यमेवासावेपथं पिबतीश्वरा ॥
 गच्छत्यगम्यां नारीं च लोकलज्जाविवर्जितः ॥ १६ ॥ एवमादीनि कर्माणि दुष्टान्येव करोत्यसौ ॥ न वक्तुमपि योग्यानि यान्यस्मा
 भिस्तवाग्रतः ॥ १७ ॥ त्वं चारुस्तानि सर्वाणि ज्ञात्वाप्येनमुपेक्षसे ॥ राज्ञा नैतादृशी कार्या ह्युपेक्षा धर्मरक्षिणा ॥ १८ ॥ नायं त्वत्सदसो
 मध्ये स्थातुं योग्यो वरासेने ॥ ततोऽयं वार्यतां दूतैर्नायात्येव यथा सभाम् ॥ १९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ कालिदासस्येति निर्दां
 श्रुत्वा कुद्वोऽपि भूपतिः ॥ उवाच पंडिताग्रस्तेषां मानमखंडयन् ॥ २० ॥ राजोवाच ॥ युक्तमेवाखिलं चेदं भवता यन्मयाखिलाः ॥
 यूयं धर्मस्य रक्षार्थं स्वराष्ट्रे स्थापिताश्चिरम् ॥ २१ ॥ धर्मशाल्त्रं विचार्यैव भवद्विश्वोच्यते यथा ॥ तत्तदोषसमो दंडः क्रियतेऽपि मया
 तथा ॥ २२ ॥ तथापि ब्राह्मणो नैव दंड्यस्तत्रापि शास्त्रवित् ॥ तस्माद्विद्विरेवाद्य कालिदासस्तु शास्त्रतः ॥ २३ ॥ शासनीयः
 प्रयत्नेन यथेत्यं न करिष्यति ॥ भवद्विः शास्त्रवादेन कार्यस्तस्य पराजयः ॥ २४ ॥ स दंडो मृत्युतुल्यो यदिभ्राणां मानखण्डनम् ॥
 ममापीष्टमिदं नूनं यद्वर्मस्याभिरक्षगम् ॥ २५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेति तूष्णीमेवासुः पंडितास्ते यदग्रतः ॥ वक्तुमप्यक्षमाः
 किंचिन्निःश्रीकास्तस्य तेजसा ॥ २६ ॥ इत्थं यतोऽप्यब्दसर्वे सुधासुः कालीदासं ते द्विषंतः सदांतः ॥ राजा मेने तं तु गोत्रावतीर्णं
 साक्षादीशं काव्यजानंदमिच्छुः ॥ २७ ॥ कालीदासोऽथात्मवेत्ता स्वधाम गंतुं हीच्छन्योगगत्या करंभ्रातृ ॥ तावच्छापं भोजकन्यो
 त्तमेष सस्मरेति स्त्रीकरात्स्वस्य मृत्युम् ॥ २८ ॥

स्थानान्निर्यापणं तथा ॥ एष हि ब्रह्मबंधूनां बधो नान्योऽस्ति बहिर्द्वः ” इत्युक्तेः । तस्मादित्युत्तरान्वयि ॥ २३ ॥ इत्थं दुष्टकर्म ॥ २४ ॥ २५ ॥
 तस्य कालिदासस्य ॥ २६ ॥ अंतर्मेनसि गोत्रावतीर्णं पृथिव्यामवतीर्णम् । शालिनीवृत्तम् ॥ २७ ॥ करंभ्रातृ ब्रह्मरंभ्रमार्गेण ॥ २८ ॥

यस्याः शोककन्यायाः सकाशात् ॥ २९ ॥ दुर्मतेर्दुर्मणात् विधिः कर्तव्यं निषेधोऽकार्यम् अयं भावः सर्वगतात्मैक्यज्ञानवतो मम कार्याकार्याभावेन कृतकृत्यतया दुर्मणदुर्गतिभ्यां भयं नास्तीति ॥ ३० ॥ स्वस्थितित्थं स्वगृहात् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तत्स्थितिं

यस्याः प्राप्तिः सद्गुरोश्चाविकायाः सर्वज्ञत्वं सर्ववर्षस्य मेऽभूत् ॥ कीर्तिं सर्वत्रापि मनो जयश्च शापस्तस्यास्त्वन्यथा नैव कार्यः ॥ २९ ॥ नेषद्रीर्मे दुर्मतेर्दुर्गतिश्च दुष्करीः श्रीदेशिकेन्द्रप्रसादात् ॥ सर्वत्रैकं ब्रह्म संपश्यतस्तु भेदाभावे को विधिः को निषेधः ॥ ३० ॥ कालिदासश्चेतसीत्थं विचिंत्य रात्रावेकोऽलक्षितोऽन्यैर्मनस्वी ॥ वेश्यागारं प्राप तामेतदाह मा ब्रूहि त्वं मां क्वचित्स्वस्थितिस्थम् ॥ ३१ ॥ अथ प्रातर्भोजराजः सर्भां पंडितमंडिताम् ॥ ययौ तत्र न चापश्यत्कालिदासं कवीश्वरम् ॥ ३२ ॥ मंत्रिमुख्याव्रूषः प्राह कालिदासः समास्थले ॥ नैवाद्य दृश्यते द्वेषादुधानां क्व गतः किमु ॥ ३३ ॥ मुधैव तं द्विषंतीमे धर्मज्ञाः प्राकृता इव ॥ पश्चात्तस्य प्रजल्पंति नाग्रे वक्तुमणु क्षमाः ॥ ३४ ॥ कालिदासं विना नैव मनो मे संप्रसीदति ॥ अतो दूतैः शोधनीयः पुर्यामस्यां कवीश्वरः ॥ ३५ ॥ अथाशु प्रेषयामासुर्दान्पुर्यां हि मंत्रिणः ॥ भ्रमंतोपि पुरो कृत्स्नां नापुस्ते तत्स्थितिं क्वचित् ॥ ३६ ॥ अदर्शनं नृपः श्रुत्वा कालिदासस्य दूततः ॥ आसीत्सिन्नः स्वचित्ते तं संस्मरन्मदुगाकम् ॥ ३७ ॥ अथाययौ कविः कश्चित्सर्भां राज्ञोतिविश्रुतः ॥ सबः स्फूर्त्या काव्यकर्ता रसालं कृतिर्कोविदः ॥ ३८ ॥ स चाह पंडितान्सर्वानेवं शृण्वति भूपतौ ॥ भवतां हि श्रुता कीर्तिः कालिदासस्य चाधिका ॥ ३९ ॥ यो नृपेण कविश्रेष्ठः कृतः सर्वमहीतले ॥ अतोहमागतोऽस्म्यत्र प्रष्टुमेकं किलोत्तरम् ॥ ४० ॥ यो ब्रूतेहं जितस्तेन नोचेत्सर्वे मया जिताः ॥ कुसुमे कुसुमोत्पत्तिः श्रूयते न च दृश्यते ॥ ४१ ॥

कालिदासनिरासं न प्रापुः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ एकं सुभाषितविषयं प्रथम् उत्तरं यो ब्रूत इति संबधः ॥ ४० ॥ प्रथमाह कुसुम इति ॥ ४१ ॥

नेति पद्यपूर्तिर्न क्रियत इति वाण्या उच्यतां कवेरित्युत्तरान्वयि ॥ ४२ ॥ कालिदासेन सह अस्मान्नागरात् क गत इति केनापि
 न ज्ञायते ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ एवं पराजयः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ न अन्येन लक्षितो गुप्त इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ तत्पद्यपूर्तिकर्त्रे इच्छितं दास्या
 पूर्तिः कार्यास्य पद्यस्य नो चेन्नयेव कथ्यताम् ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ कवेर्वाक्यमिति श्रुत्वा विचार्यापि हृदा चिरम् ॥ ४२ ॥ तां पूर्तिं
 मक्षमाः कर्तुं ह्यासुर्मृका इवाखिलाः ॥ तूष्णींभूतादृषो दृष्ट्वा पंडितानिति चाब्रवीत् ॥ ४३ ॥ नृप उवाच ॥ कालिदासस्य गुण्याभि
 र्मुधा द्रेषः कृतोऽखिलैः ॥ तद्धेतोरेव सोऽयस्माद्गतः केति न बुध्यते ॥ ४४ ॥ स्थिताः किं मूकवत्सर्वे भवत्स्वेकोपि नैव किम् ॥
 कर्तुं क्षमः पद्यपूर्तिं मुधा स्वस्वाभिमानिषु ॥ ४५ ॥ चतुर्दशशतेष्वत्र सत्सु विद्वत्सु मे सभा ॥ निर्जितैकेन कविना कापकीर्तिर
 तोऽधिका ॥ ४६ ॥ कालिदासो यदात्रासित्तदा नैवं कदाप्यभूत् ॥ गतैकेन तेनैव जातं यत्र कदाप्यभूत् ॥ ४७ ॥ यः करोत्यधु
 नाप्यस्य पूर्तिं पद्यस्य चार्थतः ॥ दास्येऽहमीप्सितं तस्मै यच्चादेयं सुदुर्लभम् ॥ ४८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं वदति भूपाले सा
 वेश्यासीत्सभागता ॥ कालिदासो गृहे यस्याः स्थितश्चानन्यलक्षितः ॥ ४९ ॥ पद्यार्थं सा हृदा धृत्वा तद्वाक्यं नृपतेरपि ॥ गृहं ययौ
 ततोऽपृच्छत्कालिदासं निशीथके ॥ ५० ॥ कुसुमे कुसुमोत्पत्तिः श्रूयते न च दृश्यते ॥ बाले तत्र मुखांभोजे दृष्टमिदीवरद्वयम् ॥
 ॥ ५१ ॥ एवं पद्योत्तरार्द्धेन कृता पूर्तिस्तु सार्थका ॥ कालिदासेन तां श्रुत्वा दधौ वेश्या हृदा दृढम् ॥ ५२ ॥ साब्रवीन्मनसेवेत्थं
 प्रातरेव सभामहम् ॥ गत्वा राज्ञे प्रवक्ष्यामि पद्यपूर्तिं यथोदिताम् ॥ ५३ ॥ ततस्तुष्टो नृपो मह्यं दास्यत्येव यदीप्सितम् ॥ राज्यं
 कोशं तथान्यद्वा ततोऽहं सर्वतोऽधिका ॥ ५४ ॥

भीति राजवचनम् ॥ ५० ॥ पंडितकृतं पद्यमाह कुसुमे इति । पुष्पे पुष्पोत्पत्तिः श्रूयते केवलं वार्तामात्रं श्रूयते किंतु न दृश्यते इति प्रश्नः । उत्तरमाह ।
 बाले इति । हे प्रिये तव मुखकमले कमलद्वयं दृष्टम् ॥ ५१ ॥ सार्थकाऽर्थसहिता । दधौ धृतवती ॥ ५२ ॥ ततो राज्यादिभास्या सर्वोत्तमा भवामि ॥ ५३ ॥

उत्तराद्धुमुत्तरान्वयि ॥ ५५ ॥ संकथयति सम्पक् कथयति अप्रति पद्यभूतिकरणेन मद्दैश्वर्यादि ॥ ५६ ॥ अत्र अस्यामेव राज्ञौ उत्तरदल
मुत्तरगामि ॥ ५७ ॥ भोजकन्यासमीरितमित्युत्तरान्वयि ॥ ५८ ॥ सेत्युत्तरनिबद्धम् ॥ ५९ ॥ हृदा मनसा स्थिरा स्थिरचिन्ता ॥ ६० ॥ ६१ ॥
कदाचिच्चेद्वेद्राज्ञा कालिदासेन संगमः ॥ कालिदासस्तदा राज्ञे पद्यपूर्तिर्मया कृता ॥ ६५ ॥ इति संकथयेद्वाहिं तदा राजा पुरार्पि
तम् ॥ मत्तो बलाद्धृद्वैव कालिदासाय दास्यति ॥ ६६ ॥ अतोऽत्रैव मया यत्नाकालिदासो निहन्यते ॥ निश्चिन्येति प्रसुप्तं च
कालिदासं निरीक्ष्य सा ॥ ६७ ॥ विकोशं खड्गमादाय तद्वीवायां तदाहनत् ॥ स तावज्जाग्रतोऽप्यासीद्भोजकन्यासमीरितम् ॥ ६८ ॥
शापं सत्यं प्रकर्तुं च नैव किञ्चित्तदाब्रवीत् ॥ सा तु च्छित्त्वा तस्य कंठं गर्तं कृत्वा रहःस्थले ॥ ६९ ॥ तस्मिन्निक्षिप्य तं यत्नान्मृ
दाच्छाद्यास हत्तिशरा ॥ अथ प्रातर्ययौ वेश्या सर्भां राज्ञः कुकर्मिणी ॥ ६० ॥ नृपं प्रोहेति भो राजन्पूर्वेद्युस्त्वयोदितम् ॥ यो ब्रूया
त्पद्यपूर्तिं तु तस्मै दास्येऽहमीप्सितम् ॥ ६१ ॥ मया सा वृच्यते देहि महां यद्याच्यते नृप ॥ ब्रूहीप्सितं प्रदास्ये त्वामित्युक्त्वा भूपतिः
स्वयम् ॥ ६२ ॥ शृण्वत्स्वखिलविद्वत्सु पूर्वपद्याद्धेमाह तत् ॥ कुसुमे कुसुमोत्पत्तिः श्रूयते न च दृश्यते ॥ ६३ ॥ बाले तव मुखांभोजे
दृष्टार्थमदीवर्द्धयम् ॥ श्रुत्वेदमुत्तरार्द्धं च वेश्ययोक्तं नृपस्तदा ॥ ६४ ॥ संबोधनविपर्ययात्कालिदासकृतं स्फुटम् ॥ ज्ञात्वा तामाह ते
गेहे कालिदासोऽस्ति वा मृतः ॥ ६५ ॥ श्रुत्वेत्यंतं भीतिशुक्ता हि वेश्या तूष्णीमासीत्तामुवाचेति राजा ॥ मा भीतिस्ते ब्रूहि सत्यं
किलाद्य देही जन्मांतौ लभेत्कर्मणा वै ॥ ६६ ॥ श्रुत्वेत्यं सा प्राह कर्णे नृपस्य कालिदासश्चासिना सुप्त एव ॥ एकाकिन्यैवाहतोऽ
सौ मयेश श्वभ्रे निक्षिप्तो मृदाच्छादितश्च ॥ ६७ ॥ त्वत्तः श्रुत्वा पूर्वमर्द्धं मया तत्तस्मै चोक्तं प्राह पूर्तिं स तस्य ॥ जीवंश्चेत्स्या
त्स्वार्थितस्वीकरिणुः कालिदासोऽस्मान्मया घातितोऽद्धा ॥ ६८ ॥

सा पद्यपूर्तिः इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ श्रुत्वेति सार्द्धान्वयः ॥ ६४ ॥ संबोधनविपर्ययाद्वा इति स्त्रीसंबोधनेन ॥ ६५ ॥ देही देहवान् प्राक्
र्मणा जन्म मरणं च प्राप्नोति । शालिनिवृत्तम् ॥ ६६ ॥ श्रुत्वेति । हे ईश श्वभ्रे गतौ ॥ ६७ ॥ त्वत्त इति । स कालिदासो जीवंश्चेत्तर्हि स्मार्थितस्य

पथपूर्णेन त्वत्सकाशावाचितस्य द्रव्यस्य स्वीकरिणुः स्वीकर्ता भवेत् अस्माद्धेतोः ॥ ६८ ॥ भेति । तव भयं मास्तिवति च पुनः सत्यं ब्रूहीत्येवं पूर्वं त्वया
 महामुक्तं यतस्त्वं सत्यवाक् अतः पश्चान्मया च त्वयं वक्तुमयोग्यमपि स्वकृत्यं कालिदासवधायुक्तं यद्यपि त्वमीशः शिक्षकस्तथापि सत्यवादी त्वं स्वस
 त्ववचनसिद्धये मां रक्षेत्यर्थः ॥ ६९ ॥ राजेति । अनृतः अनृतवक्ता अस्यै वेश्यायै ॥ ७० ॥ स्थित्वेति । राजेत्यनुवृत्तिः । तस्याः वेश्यायाः गर्तोन्निक्षेपस्था
 नादानीय आनयित्वा ॥ ७१ ॥ सम्यगिति । अस्य भोजस्य दृष्ट्याऽवलोकनमात्रेण गतप्राणोऽपि द्वौ मुहूर्तौ मुहूर्तद्वयपर्यंतं चिदाह्वः चैतन्याढ्यो भवति ॥ ७२ ॥
 मा भीरित्यं प्राक्त्वयोक्तं हि मह्यं सत्यं ब्रूहीत्यं च पश्चान्मयातः ॥ तुभ्यं चोक्तं स्वीयकृत्यं त्ववाच्यमीशोऽसि त्वं रक्ष मां
 सत्यवादी ॥ ६९ ॥ राजाप्येनां ग्राह नैवानृतोऽहं कालीदासं दर्शयानु स्वगेहे ॥ यास्ये सर्वैरावृतोऽहं च तत्रेत्युक्त्वा राजामान्यमु
 ख्यैर्जंगाम ॥ ७० ॥ स्थित्वा तस्याः प्रांगणे शुद्धदेशे यत्रासीद्वै संस्थितिः श्रीतुलस्याः ॥ कालीदासं तत्र गर्तोत्स्वदूतैरानयैनं
 स्थापयामास चाग्रे ॥ ७१ ॥ सम्यक्क्रीषं तस्य कंठे नियोज्य पादाग्रादाशीर्षमेनं समैक्षत् ॥ राजा साक्षाद्ब्रह्मणोऽशोऽस्य दृष्ट्वा स्यान्निः
 प्राणो द्वौ मुहूर्तौ चिदाह्वः ॥ ७२ ॥ प्रागेवेत्यं चोक्तमस्माद्धि हेतोः कालीदासोऽथोदादतिष्ठत्सजीवः ॥ राजायुत्थाप्यालिलिगाथ
 चैनं श्रेष्ठे पीठे स्थापयित्वेति चाह ॥ ७३ ॥ राजोवाच ॥ कालीदासेनास्तु मे जन्मजन्मन्यद्वा संगो मे यतश्चित्ततोषः ॥ शंभुः
 साक्षात्त्वं धरामागतोऽसि मादृक्स्वस्त्यै नेदृशी मन्यता हि ॥ ७४ ॥ वादं कर्तुं न त्वया वाक्पतिश्च शक्तोऽन्ये किं हीव सिंहेन वन्याः ॥
 सर्वं कृत्यं ते नटस्येव वेषो नेषत्संगो हत्पददेशेऽसुना ते ॥ ७५ ॥

प्रागिति । प्राक् वैद्यनाथगुरुकथोपक्रमे यस्य दर्शनतः प्रेतो दिमुहूर्तवाधि स्फुटं वदतीत्युक्तम् अस्मात्तादशराजसमथ्यद्धितोः कालिदासोऽथो राजावलोकनार्थं
 सचेतनः सन्नुत्थितः । यद्यपि राज्ञः स्वसुतायाः प्रेतावस्थायाम् शरीरदर्शनमात्रेण सप्राणत्वानुपलंभोऽभवत् तथापि तस्याः ब्रह्मरंध्रद्वारा गमनसंज्ञादप्राप्तब्रह्मया
 वस्य शरीरस्य राजदर्शनेन मुहूर्तद्वयावधि चैतन्यप्राप्तिरिति भावः ॥ ७३ ॥ कालीदासेति । यतस्त्वसंगात् मादृक्स्वस्त्यै मत्सदृशानां कल्याणाय शिव
 एव त्वं भूमौ प्रातः हि यस्मान्मनुल्यः मनुष्यो नास्तीत्यर्थः ॥ ७४ ॥ वादमिति । ब्रह्मापि त्वया वादं कर्तुं न समर्थश्चेत्तर्हि अन्येऽपि विबुधाः सिंहेन

स्पर्धितुं भृगाया इव न समर्थाः अमुना शरीरेण सह ॥ ७५ ॥ सद्य इति । मुहूर्तद्वयवधिकर्जनिवाभावात् त्वा त्वां यथा स्थास्यति तथा कुरु तथास्तिव
त्याह तौ द्वौ भोजकालिदासौ भोजचंपूषंज्ञकं काव्यम् ॥ ७६ ॥ कालिदास इति व्यत्ययाद्वेजो गंधं कालिदासः पथम् इति भेदात् ॥ ७७ ॥ काली
दास इति । मार्गान्मार्गेण तत्र ब्रह्मरंध्रं भित्ता सिद्धिमाप प्राप्तः ॥ ७८ ॥ स्वर्गादिति ॥ ७९ ॥ भवति ॥ ८० ॥ कालिदासेति ॥ ८१ ॥ स्त्रीति

सद्यः किंचित्प्रार्थये त्वाऽवयोस्तु कीर्तिलोके स्थास्यतीत्यं कुरु त्वम् ॥ कालीदासोऽप्याह राज्ञे तथेति चंपूषंज्ञं चक्रतुस्तौ च काव्यम् ॥
॥ ७६ ॥ कालीदासः ग्राह गंधं कदाचिद्वेजः पथं व्यत्ययाद्वेति ताभ्याम् ॥ यामाद्वद्वै भोजचंपूषंनिबद्धा स्यातामान्या साऽस्ति विद्व
ज्जनेषु ॥ ७७ ॥ कालीदासो द्वौ मुहूर्तौ समाप्तौ ज्ञात्वा प्राणायामतो योगगत्या ॥ मूलाधारद्वह्वरंध्रं सुषुम्न्यमार्गद्वत्वा तच्च भित्त्रा
ऽऽप सिद्धिम् ॥ ७८ ॥ स्वर्गात्पेतुस्तस्य पुष्पाणि शीघ्रं वाढान्यद्धा नुश्रुवस्तत्र सर्वे ॥ राजा चक्रे तत्समाधिस्थितिं तु स्वस्यारामे
पूजनैर्वाद्यघोषैः ॥ ७९ ॥ भावि ज्ञात्वा यावनं राज्यमुर्व्या ज्येष्ठं पुत्रं स्वासने स्थाप्य राजा ॥ योगाद्वह्वैवाप विख्यातकीर्तिः का
लीदासो भोजसंज्ञो नृपश्च ॥ ८० ॥ कालीदासस्थापिता मूर्तिरद्धा धारापुर्यामंबिकायाः किलास्ति ॥ तस्यास्त्वग्रे ये मनु संजयंति
सिद्धिस्तेषां शीघ्रमित्यं प्रसिद्धम् ॥ ८१ ॥ स्त्रीसाहसादुर्गतिं योगतोपि यो गद्वह्वागद्वि गुर्वधिनिष्ठः ॥ तस्मान्नो भेदैश्चिकोधिस्थधीनां
दुर्गत्यादिः सर्वगो ह्यात्मवेत्ता ॥ ८२ ॥ कलौ य एवं कविवयवथस्त्रिलोचनायाह रहस्यजातम् ॥ तं द्विद्विकोर्ध्वं शतगं हि कालीदा
सामिधं स्वीयगुरुं नताः स्मः ॥ ८३ ॥

स्त्रियः साहसकर्मणा दुर्भरणं प्राप्तस्यापि गुरुचरणनिष्ठावतः कालिदासस्य योगेन ब्रह्मभ्रात्या गुरुचरणसंश्रितचिचानां दुर्गत्या भयं नास्तीति सिद्धम् । हि
दस्मादात्मवेत्ता सर्वगतः “आचार्यवान् पुरुषो वेद” इति श्रुतौ श्रीगुरुचरणान्निस्तस्यैव सर्वगतब्रह्माप्त्या अद्वितीयत्वेन “द्वितीयद्वै भयं भवति” इति श्रुतिघो
षितमथानिष्टचिरिति भावः ॥ ८२ ॥ द्वाविंशत्यधिकशतं कालिदासानंदं प्रणमति कलाविति । द्विद्विकोर्ध्वं द्वाविंशत्यधिकं यथा स्यात्तथा शतसंख्यागतं कालि

दासम् ॥ ८३ ॥ कालिदासीयमगचतुष्टयस्य धर्मार्थकाममोक्षफलप्रदत्वमाह । कालिदासचरित्रमिति ॥ ८४ ॥ इति श्रीमद्भरुपरचरित्रोत्तरार्द्धटीकायामर्थ
स्फूर्त्यभिधायीं षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥ एकाशीतिसुषैरुत्सप्तमे देशिकाश्रयः ॥ त्रिलोचनायाः कथिताः कथाभिः पृथगेव हि ॥ ७ ॥ त्रिलोचनानन्दनाथ इति ।
जीवस्येश्वरस्यैकत्वप्राप्तकम् ॥ १ ॥ स्वार्थज्ञानि स्वविषयशाहकाणि विषयसंकल्पिविषयश्रद्धाब्जदीनस्मयक् कल्पयति तद् देहे आत्मत्वनिश्चयात्मिका या
सा बुद्धिः स्यात् ॥ २ ॥ यावान्देहस्तावानहंकारः एषां देहादीनामध्यासतः तादात्म्यनिश्चयेन चैतन्यस्य ब्रह्मणोऽशा इवांशो जीव उच्यते श्रुतिभिरिति
शेषः ॥ ३ ॥ देहाद्यध्यासेनास्य संसारमाह परिच्छिन्न इति । देशकालवस्तुपरिच्छेदवानत एव परतंत्रः यतः कामक्रोधार्थिनः स जीवोहंकारेण पापपुण्या

कालीदासचरित्रं शृणुयाद्वा संपठेच्चतुःसर्गम् ॥ धर्मार्थकाममोक्षसंज्ञं लभते पुमांश्चतुर्वर्गम् ॥ ८४ ॥ इति श्रीमद्भरुपरचरित्रोत्तरार्द्धे
कालिदासकथावर्णनं नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ त्रिलोचनानन्दनाथो जीवेशैक्यकरं परम् ॥ ज्ञानं लब्ध्वा गुरोः
सर्वं तस्याभ्यासं सदाकरोत् ॥ १ ॥ देहो जडोऽयमत्यंतं स्वार्थज्ञानोद्दिश्याणि च ॥ मनो विषयसंकल्पि बुद्धिर्देहात्मनिश्चया ॥ २ ॥
चित्तं तु चिंतयत्यर्थान्यावेहस्तथास्त्यहम् ॥ एषामध्यासतो जीवश्चिदंश इति कथ्यते ॥ ३ ॥ परिच्छिन्नोऽस्वतंत्रश्च कामक्रोधादि
वृत्तिमान् ॥ अहंछृत्याऽऽचरन्कर्म तेन याति भवाभवौ ॥ ४ ॥ देहाद्यध्यासहीनो यः शिवः साक्षात्स एव हि ॥ चिद्धनः सर्वगो
ऽसंगः समः सर्वत्र सर्वदा ॥ ५ ॥ रेरेस्तेजो गवाशाद्यैस्तत्तदाकृतिमवथा ॥ देहोपाधिभिरिशश्च तथा भाति पृथक्पृथक् ॥ ६ ॥

तत्कं कर्म कुर्वन्तेन कर्मणा निमित्तभूतेन जन्म मरणं च प्राप्नोति । अहंकारपूर्वकमकरणैवैनवानर्थप्राप्तिरित्यर्थः ॥ ४ ॥ ईश्वरस्य ततो वैलक्षण्यमाह देहेति ।
देहादितादात्म्यरहितो यः स साक्षाच्छिन्न एव भवति चिद्धनः चिदेकरसः सर्वगतः सर्वदेशे सर्वकाले समः विकारहीनः अत एवासंगः विवर्ताधिष्ठानेन
मुखसंबंधरहितः ॥ ५ ॥ तस्यैवोपाधिवारतम्येन जीवादिरूपताप्राप्तिरिति सदृष्टान्तमाह स्वेरिति । यथोष्णादिभूयतेजो गवाशाद्युपाधिमत्तत्तदाकृतिमत् दीर्घ
वर्तुलादिगवाशाकारवद्भवति । तथैव देहाद्युपाधिभिः पृथक्पृथग् भिन्नाभिन्न इवेवरोऽपि प्रतीयते । उपाधिकृतमेवेश्वरस्य नानारूपात्वं न वस्तुत इत्यर्थः ॥ ६ ॥

त्रिलोचननुभावं वर्णयति तस्मादिति । यस्मादीश्वर एव नानारूपस्तस्मादहं न देहीदिरूपः अंतःकरणश्चतुष्टयरूपः वायुवर्गः प्राणसमुदायरूपो नास्मि किंतु सर्वदेहादिभिरसंगः संगरहितः सर्वद्वया सच्चिदानंदरूपः प्रशिवोद्दहमास्मि ॥ ७ ॥ एवं सदाभ्यासपरब्रिलोचनोऽभिन्नतया गुरुदेवतात्मैक्यरूपेण शिवपूजां यथाविधि चकार “ शिवो भूत्वा शिवं यजेत् ” इति वाक्यं तथैवास्य त्रिलोचनस्याचरणमासीदिति ॥ ८ ॥ उपासनादाढ्यात्तस्य शरीरेऽपि शिव चिह्नमातिरिक्त्याह । शिवस्येति । ऐशे ईशपुत्रे गणेशे धिया आत्मनिश्चयेन भ्रूशुडिनो भक्तस्य शुंडाप्रार्थितया तथास्य शिवसत्तया तृतीयनेत्रमातिरिक्त्यवत् हि

तस्मान्न देहोऽहमपीन्द्रियाणि नांतश्चतुष्टयं न च वायुवर्गः ॥ सर्वसंगः खलु सर्वसाक्षी सच्चित्सुखात्मास्मि परः शिवोऽहम् ॥ ७ ॥ इत्थं सदाभ्यासरतः शिवेज्यां चकार चाभिन्नतया यथावत् ॥ भूत्वा शिवात्मापि यजेच्छिवं यद्वाक्यं तथैवास्य यथार्थचर्या ॥ ८ ॥ भक्त्याशिवस्येत्यभवत्तृतीयं नेत्रभ्रूवोर्मध्यगतं किलास्य ॥ भ्रूशुडिनश्चैशधियेव शुंडा यत्रास्ति यद्रक्ति रसौ स एव ॥ ९ ॥ अतीन्द्रियं यत्तदपि प्रपश्यन्स तेन नेत्रेण च चिन्मयेन ॥ योनागतातीतमुवाच वृत्तं त्रिलोचनं प्रादुरतस्तमार्याः ॥ १० ॥ योऽद्धा शिवः ग्राह रहस्यजातं रत्नाकरायथ ययौ सुसिद्धिम् ॥ ऊर्ध्वं त्रयोविंशतितः शताख्यं त्रिलोचनानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ११ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ रत्नाकरानंदनाथश्चात्मवान्योगवित्तमः ॥ मंत्रशान्नुसृतत्वज्ञः सर्वशस्त्रविशारदः ॥ १२ ॥

यस्माथो यत्र श्रद्धावान् स तद्रूप एव भवति । भ्रूशुंडकथा च गणेशपुराणे प्रसिद्धा ॥ ९ ॥ स तेन ज्ञानमयेन नेत्रेण करेण यदिद्विधातीतं तद्वस्तुजातं सम्यक्प्रपश्यन्सन् भूतं भविष्यद्भूतगतं च पृच्छकाम्यति उवाचातो हेतोस्तमार्याब्रिलोचनमाहुः ॥ १० ॥ त्रयोविंशत्यधिकशतं त्रिलोचनानंदनाथं प्रणमति य इति । त्रयोविंशतितः त्रयोविंशत्या ऊर्ध्वमधिकं यथास्यानथा शताख्यं शतसंख्यायामाख्या नाम यस्य तं नताः स्मः ॥ ११ ॥ रत्नाकरानंदनाथ इति

आसीदित्यथाहारः ॥ १२ ॥ दृष्ट्वेति द्वयोरन्वयः ॥ १३ ॥ स्त्रिया सह ॥ १४ ॥ १५ ॥ तत्र गंगातीरे इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ १६ ॥ १७ ॥ दानमिति पूर्वान्वयि।
दक्षै धृतवान् ॥ १८ ॥ अविभूषणो बहुभूषणो यो राजा तस्यैकहारस्मरणमस्ति किम् अपि तु नास्तीति निश्चयौतरे मनसि एषां तै रक्षकैरेव स हारो हत

दृष्ट्वाखिलाजनानज्ज्ञान्देहात्मत्वाभिमानिनः ॥ शठान्क्रूरान्कामसक्तान्नानादोषाकुलान्स्वयम् ॥ १३ ॥ त्रस्तस्तसंगतोऽत्यंतं त्यक्त्वा
गेहं समृद्धिमत् ॥ क्वचिद्गंगाते रम्ये तृणकुट्यां स्त्रियाऽवसत् ॥ १४ ॥ शिवाचोभिरतः शांतो यदृच्छालामनुष्ठधीः ॥ कन्यका
द्वौ सुतौ तस्य तेष्यासञ्छातवृत्तयः ॥ १५ ॥ अथ तद्देशनृपतिः क्वचित्पर्वणि सातुगः ॥ स्नातुं गंगां ययौ तत्र तृणकुट्याः समी
पतः ॥ १६ ॥ संस्थाप्यांशुकभूषादि दूतांश्चाहूय रक्षितुम् ॥ स्नानं चक्रेऽथ जाह्नव्यां याचकैर्भ्यस्ततो ददौ ॥ १७ ॥ दानं कृताह्निक
श्चाथ दधौ भूषांशुकानि सः ॥ तत्र नापश्यदेकं हि रत्नहारं हिरण्यम् ॥ १८ ॥ रक्षकैरेव हारः स हृतो राजाऽतिभूषणः ॥ किं स्मृति
श्चैकहारस्य तस्येत्थं निश्चयान्तरैः ॥ १९ ॥ राजाथ रक्षकान्ग्राह हारस्त्वेको न दृश्यते ॥ यूयं कथं स्थिताश्चात्र सुताः किं वांधतां
गताः ॥ २० ॥ तथादुर्न वयं सुताः पश्यतोऽत्रैव संस्थिताः ॥ न कश्चिच्चागतोऽत्रापि कथं हारो गतः प्रभो ॥ २१ ॥ कुटीस्थस्य
द्विजस्यैतौ पुत्रौ कन्या च भूपते ॥ चरंत्यत्र त्रयश्चाराद्वारस्तैरेव संहृतः ॥ २२ ॥ दत्तः पित्रेथवा मात्रे क्षिप्तो वा पुल्लेने क्वचित् ॥
शोधनीयोऽद्य तेष्वेव हारस्तेयी न तत्परः ॥ २३ ॥ श्रुत्वेति नृपतिर्गत्वा कुटीं ग्राह द्विजं रुषा ॥ रत्नहारो हृतोऽस्माकं कीडाद्विस्तव
बालकैः ॥ २४ ॥ तुभ्यं दत्तोऽथ ते पत्न्यै स देवो नो द्विजोत्तम ॥ नैवान्योऽत्रागतः कश्चिद्भक्षकैरिति कथ्यते ॥ २५ ॥ किं त्वमत्रै
तदर्थं हि स्थितो भूत्वातिनिःस्पृहः ॥ वाक्यं श्रुत्वा नृपस्येत्थं मनस्याह द्विजस्तदा ॥ २६ ॥

इति योज्यम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ आरात्समीपे चरतौ ॥ २२ ॥ २३ ॥ न असमस्यम् ॥ २४ ॥ एतदर्थं चौर्यकरणार्थम् ॥ २५ ॥

अत्र गंगातीरे सः दुःसंगः प्रातः अलङ्घ्यमनिवार्यम् ॥ २७ ॥ बालकैर्वा कथं स हरो हृष्टः स्यात् ॥ २८ ॥ स्तेयिनश्चोराः ॥ २९ ॥ ३० ॥
अंततः कुट्यां नृपतेरित्युत्तरान्वयि । आक्षेपं मिथ्याभिरोपवचनम् ॥ ३१ ॥ क्षुद्रानल्पानश्वनः पाषाणान् गंगाया इत्युत्तरान्वयि ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

अहं दुःसंगभयतः पुरं त्यक्त्वा वने स्थितः ॥ प्राप्नोऽत्रापि स देवेन ह्यलङ्घ्यं प्राक्तनं खलु ॥ २७ ॥ नृपयाह द्विजोऽथेत्यं ह्यो नैव मया
नृप ॥ हारस्ते मम पत्न्या वा बालकैर्वा कथं हि सः ॥ २८ ॥ कुट्याः सर्वे बहिः स्थाने वयं यास्यामहेऽधुना ॥ त्वयांतः शोचनीयो
ऽसौ लब्धश्चेत्तेयिनो वयम् ॥ २९ ॥ इत्यादि बहुधोक्तोऽपि नृपः प्राह पुनर्द्विजम् ॥ ब्राह्मणत्वात्त दंब्यस्त्वं मुधा किं वल्गसेऽधुना ॥
॥ ३० ॥ संशोध्य देहि मे हारं पत्न्यां बालेषु वांततः ॥ नृपतेरित्यमाक्षेपं दृष्ट्वासौ ब्राह्मणोत्तमः ॥ ३१ ॥ पादुकां श्रीगुरोः स्मृत्वा
बहिः कुट्याः समाययौ ॥ गंगायाः पुलिने गत्वाऽश्वनः क्षुद्रान्स्वमुष्टिना ॥ ३२ ॥ गृहीत्वाऽदर्शयद्वा द्वे गृहेत्यं निःस्पृहाग्रणीः ॥
पश्यामूनि हि रत्नानि राजस्ते संति वा न च ॥ ३३ ॥ अपश्यद्वृपतिस्तावद्रत्नान्येवाखिलानि च ॥ द्रुतिमंति ह्यमौल्यानि यथा
नो संति भूतले ॥ ३४ ॥ नृपः प्राहाथ मनसि मदग्रेऽद्धासुना किल ॥ क्षुद्राश्मानो धृता मुष्टौ कथं रत्नान्यमून्यहो ॥ ३५ ॥ द्विजोऽयं
प्राकृतो नैव सिद्धवर्गोऽस्ति निःस्पृहः ॥ मयाऽज्ञात्वास्य सामर्थ्यं दुर्वाक्यैः क्लेशितो मुधा ॥ ३६ ॥ कुद्वश्चेदधुनायं मां सकुलं नरा
विध्यति ॥ प्रार्थनीयस्ततः सिद्धो यथा स्यात्करुणकरः ॥ ३७ ॥ इत्थं कृत्वा मतिं राजा साष्टांगं प्रणनाम तम् ॥ मुहुः प्राहाथ
रक्षेति शठं मामपराधिनम् ॥ ३८ ॥ कृतागः स्वपि संतो हि क्षमाढ्या इति विश्रुतम् ॥ सिद्धोऽथाह नृपं चेत्थं त्वयागो न कृतं
मम ॥ ३९ ॥ यतः स्वकर्मणैवायं प्राणी याति सुखामुखे ॥ देहः प्राक्कर्मजन्यो हि तदुत्तयै धार्यतेऽखिलैः ॥ ४० ॥ राजाथाह
द्विजं स्वार्मिस्त्वं रत्नाकर एव हि ॥ त्वत्करस्पर्शतोऽश्मानो ह्यमौल्या रत्नजातयः ॥ ४१ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ आगोऽपराधः ॥ ३९ ॥ याति प्राप्तोति तदुत्तयै कर्मभोगाय ॥ ४० ॥ त्वत्करस्पर्शप्राप्तेणाश्मानो रत्नानि बभूवुः ॥ ४१ ॥

रत्नाकर इति पृथिव्यां प्रसिद्धो बभूव ॥ ४२ ॥ चतुर्विंशत्यधिकशतसंख्यं रत्नाकरानंदं प्रणमति सिद्धेश्वर इति । तत्त्वं पूर्णाभिषेकादि मंत्रह
 स्यम् ॥ ४३ ॥ लोलटानंदनाथ इति । एकः एककी ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ यतस्तत इति उत्तर्पूर्वादिपरध्याहारः ॥ ४६ ॥ अत्र विद्याप्राप्तये ॥ ४७ ॥
 राजाथ तं सिद्धवरं प्रपूज्य नानोपचारैर्वसुभिश्च वस्त्रैः ॥ ययौ ततः सातुचरः पुरं स्वं रत्नाकरः सोऽथ भुवि प्रसिद्धः ॥ ४८ ॥ सिद्धेश्वरः
 ग्राह निजं हि तत्त्वं यो लोलटायाथ ययौ मुसिद्धिम् ॥ ऊर्ध्वं चतुर्विंशतितः शताख्यं रत्नाकरानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ४९ ॥ लोलटानं
 दनाथस्तु शुश्रूषां श्रीगुरोः पराम् ॥ कुर्वन्बाल्येऽखिलाश्चापि विद्या एकः समभ्यसत ॥ ४९ ॥ प्राप्तविद्यं तमाहेदं गुरू रत्नाकरा
 भिधः ॥ त्वया ममातिशुश्रूषा कृता तुष्टोऽस्म्यहं तथा ॥ ४९ ॥ अखिलाः सफलाः संतु विद्या एकस्य ते सदा ॥ त्वं सर्वेभ्योऽधिकां
 सेवां कृतवान्न तथापरे ॥ ४६ ॥ गुरुशुश्रूषया विद्या किंवा विद्या धनेन च ॥ अथवा विद्या विद्या नोपायोऽस्ति चतुर्थकः ॥ ४७ ॥
 सर्वैवोक्ता गुरोराद्या त्रिज्वेतेष्वपि सत्तमैः ॥ विद्याभ्यासस्तु तत्पूर्वः ततस्ताः सफलास्त्वयि ॥ ४८ ॥ इत्युक्त्वास्मै ददौ दीक्षां सर्वमं
 त्रमयीं गुरुः ॥ द्विषंतोऽथाऽमुना सर्वे नासौ तैर्गुरुबंधुभिः ॥ ४९ ॥ प्राप्तविद्यास्ततः सर्वे ययुः स्वं स्वं निकेतनम् ॥ स्वदेशीयं नृपं
 गत्वा सर्वेऽध्यामुस्तदाश्रिताः ॥ ५० ॥ नृपायादर्श्य विद्यानां स्वीयानां वैभवं पृथक् ॥ लोलटानंदनाथस्तु तिष्ठन्गृहे शिवाचकः ॥
 ५१ ॥ अध्यापयामास तदा विद्याः सर्वाः किलैकलः ॥ यदृच्छालब्धवृत्त्यासौ तुष्टः साध्व्या स्त्रियान्वितः ॥ ५२ ॥ सहाध्यायिन
 इत्याहुरथ तस्य नृपाश्रिताः ॥ आनेतव्योऽत्र यत्नेन लोलटस्तु नृपाज्ञया ॥ ५३ ॥ यस्मिंश्चक्रेऽधिकां प्रीतिं सर्वेभ्योऽस्मद्गुरुः
 पुरा ॥ तथाप्ययं यथालब्धं भुंजश्चास्ति निराश्रयः ॥ ५४ ॥ वयं तु स्वेच्छया भोगाद्वृत्त्योगयाननेकथा ॥ भुंजंतोऽत्राखिलाश्च स्मः
 संपादितनृपाश्रयाः ॥ ५५ ॥ कृत्वा मुनाखिलैर्वादमस्माभिश्चावमन्यताम् ॥ किं लोलटोऽत्र सर्वत्रो गुर्वशीरपि जेष्यति ॥ ५६ ॥
 एतेषु विद्याश्रितिसाधनेषु तत्पूर्वः गुरुपूर्वकः ते तव ततः कारणात् ताः विद्याः ॥ ४८ ॥ द्विषंतो द्वेषकर्तारो बभूवुः असौ लोलटः गुरुबंधुभिर्द्वेषं न चकार
 ॥ ४९ ॥ ५० ॥ आदर्श्य दर्शयित्वा वैभवं महत्तमम् उत्तारार्द्धगुननिबद्धम् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अमुना लोलटेन सह । अव

मन्यतामपमानितव्यः । गुरोराशयस्य स नोऽस्मान् जेष्यति किं नेत्यर्थः ॥ ५६ ॥ रहोगतमेकान्तगतम् ॥ ५७ ॥ अस्माकं कृतं पोषणं येन ॥ ५८ ॥
 ॥ ५९ ॥ ६० ॥ तमियाद्युत्तराणि ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ मया त्वमाहूत इति संबधः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ वत इत्युत्तरान्वयि ॥ ६७ ॥
 इति निश्चित्य ते सर्वे नृपं प्राहुरहोगतम् ॥ राजन्नेकोऽस्ति ते राष्ट्रे विद्यागर्वोन्वितो द्विजः ॥ ६७ ॥ स निंदत्यखिलांश्चास्मांस्त्वां
 चास्मत्कृतपोषणम् ॥ मन्यते स्वयमेवैको विद्वानधीमांश्च भूतले ॥ ६८ ॥ समाहूयात्र दूतेन चागते च ततो वयम् ॥ जेष्यामः
 शास्त्रवादेन यथा गर्वोऽस्य नश्यति ॥ ६९ ॥ कीर्तिस्ते भविता राजस्तावकाः स्मो यतो वयम् ॥ श्रुत्वैति नृपतिर्दूतं प्रेषयामास तं
 प्रति ॥ ६० ॥ लोलटो दूतवाक्येन ययौ स्वग्रामतो नृपम् ॥ शिष्याब्धोऽथ सर्भां प्रातस्तं दृष्ट्वाथ सभास्थिताः ॥ ६१ ॥ उत्तश्चुर्नृ
 पमुख्यास्तत्तेजसा निष्प्रभा इव ॥ वरासने निवेश्येनं यथास्थानं स्थितास्ततः ॥ ६२ ॥ लोलटः प्राह नृपतिं राजंस्त्वदूतवाक्यतः ॥
 आगतोऽस्मि तवाज्ञां कस्त्वद्राष्ट्रस्थो हि लंघयेत् ॥ ६३ ॥ कुर्वञ्छिच्छवार्चनं नित्यं शिष्टूनध्यापयन्त्सदा ॥ यदृच्छालब्धवृत्तिस्ते
 ऽभीष्टेच्छुः सुखमस्यहम् ॥ ६४ ॥ नृपः प्राहाथ ते स्वामिञ्छुता कीर्तिर्मयाद्रुता ॥ त्वदर्शनेच्छुना किञ्चिच्छ्रेतुकामेन ते मुखात् ॥
 ॥ ६५ ॥ आहूतस्त्वमथाहासौ लोलटो नृपतिं पुनः ॥ सर्वशास्त्रविदः संति पंडितास्ते सदस्यमी ॥ ६६ ॥ तेषामग्रे मया राज
 न्किमेकैव चोच्यताम् ॥ आज्ञा तथाप्यलंघ्या ते ततः किञ्चिद्यथामति ॥ ६७ ॥ उच्यते चेदिमे सर्वे मयि संति दयालवः ॥
 नास्ति मे योग्यता राजन्वकुम्भेषां किलाग्रतः ॥ ६८ ॥ बुधैः सहासीदथ लोलटेन शास्त्रोक्तिभिर्विप्रतिपत्तिरत्र ॥ मध्येऽखिलानां
 ध्वनिरस्य तत्रासीद्वायसानामिव कोकिलस्य ॥ ६९ ॥ ते तर्कमीमांसकशब्दशास्त्रैर्वेदांतवाक्यैः पृथगेकदैव ॥ एकेन चक्रुर्निखिलाश्च
 वादं श्रीभट्टपादेन पुरैव बौद्धाः ॥ ७० ॥ श्रीलोलटाख्येन निरुत्तरास्ते कृतास्तदीयोक्तिविवर्धनैर्हि ॥ कोलाहलं चकुरथापि सर्वे
 प्रदर्शयंतः स्वजयं नृपाय ॥ ७१ ॥

॥ ६८ ॥ विप्रतिपत्तिर्महान्वादः अत्र समाप्यम् अस्य लोलस्य ॥ ६९ ॥ मीमांसैव मीमांसकं मीमांसाशास्त्रं पुरा शंकरावतारसमये ॥ ७० ॥ ७१ ॥

तेषां ध्वनौ यत्कर्कशत्वं तेन हेतुना श्रुतिव्यथः श्रुत्योर्व्यथा यस्य ॥ ७२ ॥ हि यस्मात्सतां द्वेषो मानजयौ हन्ति नाशयति ॥ ७३ ॥ प्राक्पूर्वं विषयानुवादं वादविषयोपक्रमं क्षणं क्षणमात्रं शुश्राव ततस्तुष्टः सन्नेनं लोलटम् ॥ ७४ ॥ सुकोपी महत्कोपवान् इहस्मिँल्लोलटे हि यस्मादाश्रयिणां संगृहीतानां पापपुण्ये आश्रये संग्रहकर्तारि स्तः भवतः मत्संश्रयैर्युष्माभिः कृतो महदपमानादिदोषो मां स्पृशतीत्यर्थः ॥ ७५ ॥ साधवः प्रदुःखेन दुःखिता भवन्ति इति भावः ॥ ७६ ॥

ज्ञात्वैव राजापि तदीयचेष्टाः श्रुतिव्यथस्तद्धनिकर्कशत्वात् ॥ तानाह तूष्णीं भवनेषदर्याः शृणोम्यहं लोलटमंजुशब्दान् ॥ ७२ ॥ सभ्याः सतृष्णा इव तद्धनौ हि यूयं जितास्तेन मयेति बुद्धम् ॥ तूष्णीं स्थितास्ते प्रमुणेति चोक्ता द्वेषः सतो मानजयौ हि हन्ति ॥ ७३ ॥ राजाशृणोन्प्राग्भिषयानुवादं क्षणं ससभ्योऽथ च लोलटोक्तम् ॥ तुष्टः प्रपूज्यैनमपारवित्तं दत्त्वाह दासोऽस्मि तवेति भूयः ॥ ७४ ॥ तानपिंडतान्प्राह नृपः सुकोपी मिथ्येह दोषाः कथिता भवद्भिः ॥ यूयं न योग्याः किल मत्सभायां स्तश्चाश्रये ह्याश्रयिपापपुण्ये ॥ ७५ ॥ कृतापमानान्विबुषो नृपेण दृष्ट्वैव खिन्नो हृदि लोलटोऽभूत् ॥ निजापकारिण्यपि दुःखिते हि ये साधवस्तेऽपि मुदुःखिताः स्युः ॥ ७६ ॥ श्रीलोलटोऽथाह नृपं च राजन्दासोऽसि चेद्देहि किलेप्सितं मे ॥ मद्द्वधवः संति तवाश्रितास्तान्प्राग्वत्पुनः पोषय मद्धिताय ॥ ७७ ॥ तथेति राज्ञा बहुसत्कृतोऽसौ श्रीलोलटः स्वाश्रममाप शिष्यैः ॥ लोलाः समस्ता अपि टे ध्वनौ हि यस्येति तं लोलटमाहुरार्याः ॥ ७८ ॥ ल्यातः स चासीद्विवि सिद्धबुद्धे सिद्धेश्वरः श्रीगुरुसेवयैव ॥ न साधनं श्रीगुरुसेवयान्यत्समं कलावस्ति च भुक्तिमुक्तयोः ॥ ७९ ॥ विद्वद्भरः सर्वनृपार्चितप्रिर्दत्त्वा रहस्यं च निजात्मजाय ॥ सिद्धिं ययौ सांघ्रिशताख्यमेनं श्रीलोलटानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ८० ॥

बंधव एकगुरुशिष्याः ॥ ७७ ॥ स्वाश्रमं शिष्यैः सह प्राप। लोलटशब्दार्थमाह। लोलाः सतृष्णाः ध्वनौ यस्य 'लोलश्चलसतृष्णयोः' इत्यमरः। यद्वा लोलः पंडितजये चंचलः ध्वनिर्यस्य 'टः पुमान्करटे धूमे चापेर्के क्तित्वे ध्वनौ' इत्येकाश्रानिबंदः ॥ ७८ ॥ स लोलटः ख्यातः आसीत् गुरुसेवया समं साधनम् ऐहि कामुष्मिकफलयोगमोक्षयोः प्रापकं कलावन्यत्किमपि नास्तीत्यर्थः ॥ ७९ ॥ पंचविंशाधिकशतसंख्यं लोलटानंदनाथं प्रणमति विद्वद्भर इति। निजात्म

जाय वक्ष्यमाणपुत्राय रहस्यं मंत्रशास्त्राण्यं पूर्णभिक्षादि सांक्षिप्तं स्यादशतसंख्यम् ॥ ८० ॥ सर्गाच्चगुरुकथाश्रवणादिकलं क्रमेणाह त्रिनेत्र इति । त्रिनेत्रिलोचनस्तस्य रत्नाकरलोलयोर्यश्च कथाः उत्तमभक्तिमान् शृणुयाद्वा पठेत् सोऽल्लोके भोगमोक्षौ त्रयाणां फलमूतौ ॥ ८१ ॥ इति श्रीगुरुपरपरा चरित्रे चरार्द्धीकायामर्थमूल्योभिधायं सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥ अष्टवेष्टपथैश्च सातगादिदिवाकरात् । देशिकाः कथिता आख्यासप्तगाथाः क्रमात्रयः त्रिनेत्ररत्नाकरलोलटानां कथाः पठेद्वा शृणुयात्सुभक्तिः ॥ ज्ञानं सुकीर्तिं च यशोऽत्र लब्ध्वा भुक्त्वाथ भोगान्परमेति धाम ॥ ८१ ॥ इति श्रीमद्गुरुपरपराचरित्रोत्तरार्द्धे त्रिलोचनानन्ददिगुरुत्रयकथावर्णनं नाम सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ लोलटानन्दपुत्रस्तु धीर्मास्तेजस्विनां वरः ॥ पितुरेवाखिलाः प्राप विद्याः सांगाः सुशिक्षया ॥ १ ॥ षोडशाब्दवयाः सोऽथ मोहेत्यं पितरं नतः ॥ पितर्मयेत्यं प्रागवृत्तं श्रुतं राज्ञः सभांतरे ॥ २ ॥ त्वयैकेन जिताः सर्वे पंडिताः शास्त्रवादतः ॥ राज्ञा त्वं सत्कृतोऽस्यं तं पंडितास्तु तिरस्कृताः ॥ ३ ॥ पुनस्तवैव वाक्येन राज्ञा तेषां स्थितिः कृता ॥ अधुनाहं च गच्छामि द्रष्टुं राज्ञः सभां तथा ॥ ४ ॥ विद्वद्भ्योखिलविद्यानां परीक्षां दातुमादितः ॥ अभ्यस्तानां हि विद्यानां किं फलं चद्गृहे स्थितिः ॥ ५ ॥ आज्ञापय ततो मां त्वं मनुक्तं यदि मन्यसे ॥ अथाह लोलटः पुत्रं किमर्थं गम्यते त्वया ॥ ६ ॥ प्रत्यब्दमेत्य राजा च धनं दत्तेऽमितं स्वयम् ॥ तत्रत्याः पंडिताः सर्वे बाल्यान्मे द्वेषिणोपि हि ॥ ७ ॥ मत्पुत्रस्य करिष्यति ते प्रीतिं तु कुतोऽधुना ॥ निवारितोपि पित्रेत्यं पुत्रः पितरमद्व वीत् ॥ ८ ॥ पितर्मय्यखिलाः प्रीतास्युर्यथैव वशाः परम् ॥ तथा मे साधनं ब्रूहि यतस्त्वं सर्ववित्तमः ॥ ९ ॥ पुत्रेण प्रार्थितश्चेत्यं विचार्यान्मनि लोलटः ॥ मंत्रं श्रीराजमातंग्याः संन्यासस्थानमाददौ ॥ १० ॥ अंगादिमनुभिर्भुक्तं तथा सावरणं क्रमात् ॥ पुरश्च याविधानं च निर्देश्याह पुनः सुतम् ॥ ११ ॥

॥ ८ ॥ लोलटानंदपुत्र इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ चेद्गृहे निवासश्चेच्छेहं किं फलं यशोघनसत्कारादिरूपं भवति अपि तु नेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ राजमातंग्याः श्यामायाः न्यासस्थानसहितं मंत्रं गुरुमुखैकैव अपितवान् ॥ १० ॥ अंगोपांगप्रत्यंगमंत्रैर्युक्त्यावरणदेवता

सहितमिति पूर्वान्वितम् । निर्देश्योपदेश्य ॥ ११ ॥ पंचांगां जपहोमतर्पणमार्जनब्राह्मणभोजनरूपांगसहिताम् ॥ १२ ॥ भविष्यतीत्यध्याहारः । कचिदन्यत्र स्थलेत्युचरान्वयः ॥ १३ ॥ ते इति कर्मणिषष्ठी त्वां जेष्यतीति संबंधः । यथोदितं यथोक्तं पूजादि ॥ १४ ॥ १५ ॥ तद्वयम् ॥ १६ ॥ अखिलवरमा

पूजापूर्वं कुरुष्वारस्य पुरश्चर्यौ सुभक्तितः ॥ पंचांगां हि ततो देवी प्रसन्ना ते भविष्यति ॥ १२ ॥ तस्याः प्रसादात्ते सर्वे वश्याः प्री तास्तथा त्वया ॥ निर्जिताः सर्वशस्त्रज्ञाः कचिद्वादेपि ते सुत ॥ १३ ॥ न कश्चिदपि शास्त्रज्ञो जेष्यतीत्यं भविष्यति ॥ इत्यमुक्तः सुतः पित्रा यथोदितमथाकरोत् ॥ १४ ॥ प्रसन्ना राजमातंगी चेप्सितं सकलं ददौ ॥ तस्मै प्राहेति त्वं वत्स यदा भयमुदेष्यति ॥ १५ ॥ तदा मां स्मर तत्सर्वं नाशयित्वैव ते हितम् ॥ करिष्ये नूनमिन्धुक्कातंदधे जगदीश्वरी ॥ १६ ॥ पित्रेथाखिलमुक्तासौ लोलदाय ततः सुतः ॥ तं नत्वास्माद्ब्रूहीत्वाज्ञां सहाध्यायिष्युतो ययौ ॥ १७ ॥ राज्ञः सर्भां नृपो दृष्ट्वा ज्ञात्वा तं लोलदात्मजम् ॥ स्थापयामास निकटे बहुमानपुरःसरम् ॥ १८ ॥ पंडितान्ग्राह राजाथ लोलटस्यात्मजोस्त्ययम् ॥ अल्पोपि वयसा प्रौढो विद्वान्धी मान्गुणाकरः ॥ १९ ॥ अनेन सह युष्माभिः किंचिच्छस्त्रोक्तिभिः क्षणम् ॥ वक्तव्यमिति मे वांछा भवतां रोचते न वा ॥ २० ॥ श्रुत्वेत्यमाहुर्नृपतिं बुधास्ते राजन्न ते वक्तुमपीदमिष्टम् ॥ यत्कत्सभायां लघुना महद्भिर्वादः कवीनां रसमेति हास्यम् ॥ २१ ॥ अथो तिमेवाथ करोतु नित्यं ह्यस्मत्समीपेऽणुवयाः किलायम् ॥ अध्यापयामो हि वयःसमानांश्चितस्य तैरस्तस्व वात्र वादः ॥ २२ ॥ श्रीलोलटिस्तानसमंजसांश्च ज्ञात्वैव चाहेति न साम्यमेव ॥ महाद्भिरल्पस्य यथा हि पत्रैः पत्रस्य केतक्यमिवदुमस्य ॥ २३ ॥

स्यादि ॥ १७ ॥ राज्ञः सभामिति पूर्वान्वितम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इदमेतन्नादं कुलवेतिवाक्यं हास्यरसमेति हास्यास्पदं भवति । वृ० इंद्रवज्रा ॥ २१ ॥ अणुवया अत्यवयस्कः । वयः समानान्तत्समानवयरकात् शिष्यान् एतस्य लोलटपुत्रस्य तैः शिष्यैः सह वादो भवतु ॥ २२ ॥ लोलटिः

लोहटपुत्रः मम पंडितैः सह साम्यं नास्त्येव अत्र दृष्टांतः केतकीवृक्षस्य महाद्रिः पत्रैः सहालस्य पुष्पगतस्य समत्वं हीति निश्चयेन नास्ति तथा लघो
मैम तैः पंडितैस्तुल्यत्वं नास्तीत्यर्थः ॥ २३ ॥ यद्वाक्यतो लोहटवाक्येन वो युष्मान्यति अन्नदाताऽश्नप्रदेयं नृपो बभूव तत्पुत्रो हं मूर्खैस्तिरस्कृतोऽस्मि उपकारके
पुत्रात्मनि लोहटे मयि अपकुर्वतामेतेषां ऊतघ्नत्वेन भाषणानर्हत्वमस्तीत्यर्थः ॥ २४ ॥ बालादपि सुभाषितग्राहिणां युष्माकं न मत्कृतपराजयेन

न भाषणाद्वाह्यं मयापि यूयं बाल्यान्मुधा मत्पितरं द्विषंतः ॥ यद्वाक्यतो वस्तु नृपोन्नदाता तिरस्कृतस्तस्य सुतोऽहमज्ञैः ॥ २४ ॥
ग्राह्यं हि बालादपि चेत्सुवाक्यमज्ञाय पूर्वोक्तामिदं भवद्रिः ॥ मौढ्यात्कृता मेऽद्य तिरस्कृतिर्हि पराजयः स्यान्महतां न बालात् ॥
॥ २५ ॥ श्रुत्वेति बालोक्तमपि प्रगल्भं सर्वे गतामा इव तेजसास्य ॥ खद्योततुल्यास्तु दिवाकराग्रे नृपेण दृष्टाः सदसि स्थितेन ॥
॥ २६ ॥ तं चाथ संपूज्य नृपोऽश्रुकाढ्यैः संस्थाप्य मातंगवरे नगर्याम् ॥ संभ्रामयन्वाद्यनिनादपूर्वं नाम्नाह मातंगदिवाकरेति ॥
॥ २७ ॥ दिवाकराभोऽयमभूत्समार्या खद्योततुल्याश्च बुधाः समस्ताः ॥ मातंगवर्यास्थितिसत्कृतोऽत्र ततोस्तु मातंगदिवाकराख्यः ॥
॥ २८ ॥ सत्कृत्य राजा तमनेकधाथ संप्रषयच्छोलटमात्मदूतैः ॥ पितागतं पुत्रमभीक्ष्य लोभान्नमंतमुत्थाप्य समालिङ्ग ॥ २९ ॥
श्रुत्वाखिलं वृत्तममुष्य दूतैस्तुष्टस्ततो लोलटसंज्ञकोऽस्मै ॥ दीक्षां च दत्त्वाखिलमंत्रपूर्णां चक्रेऽस्य मातंगदिवाकराख्याम् ॥ ३० ॥
श्रीराजमातंग्यभिधाप्रसादाद्यः ख्यात उर्वर्या तु दिवाकराभः ॥ ततस्तु मातंगदिवाकराद्यानंदः प्रसिद्धोऽत्र परंपरायाम् ॥ ३१ ॥
उपास्तिदाढ्येन वभूव सिद्धो दामोदरायाह रहस्यकं यः ॥ गुरुं तु मातंगदिवाकरं षड्विंशोत्तरं पूर्णशतं नताः स्मः ॥ ३२ ॥

लघुत्वमित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ तं लोलटपुत्रं मातंगवरे गजेंद्रे संस्थाप्य ॥ २७ ॥ मातंगदिवाकराभिधानाथमाह दिवाकरेति । मातंगवर्ये याने
आस्थितिः उपवेशनं तेन सत्कृतः पूजितः अत्र नगर्याम् ॥ २८ ॥ आत्मदूतैः सह पिता लोलटः ॥ २९ ॥ दूतैर्दूतमुखैः वृत्तं पंडितपराभवादि अस्मै
पुत्राय ॥ ३० ॥ तत्तिहापि दीक्षाविधौ पूर्वोक्तं नाम ऊतवानित्याह श्रीति । मातंग्यभिधायाः श्यामायाः प्रसादात् ॥ ३१ ॥ षड्विंशत्यधिकशतसंख्यं

मातंगदिवाकरानन्दं प्रणमति उणास्तिदाहर्चयेनेति स्पष्टम् ॥ ३२ ॥ सिद्धिं गते इति गुरो लोछे ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ एकदेयुचरान्वयि अत्र सरसि ॥ ३५ ॥
शुक्ले शुक्लारे ॥ ३६ ॥ अस्माकं मध्ये ॥ ३७ ॥ अप्सु रोहंतीत्यब्रूहि तेषाम् अब्रूहां कमलानां श्रुत्वेयुचरान्वितम् ॥ ३८ ॥ कृतावश्यकः कृताहिकः

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ सिद्धिं गते गुरौ सोऽथ श्रीमातंगदिवाकरः ॥ शिष्येभ्योऽध्यापयामास बहुविद्याः पृथक्स्वयम् ॥ ३३ ॥ अध्या-
पयंश्च सततं नित्यपूजां सुभक्तिः ॥ चकार ललितांबाया आगमोक्तप्रकारतः ॥ ३४ ॥ एकदा स गतः शिष्यैः संध्यां कर्तुं सरो-
वरम् ॥ खेरस्तेऽथ दृष्ट्वात्र कमलानि लसंति च ॥ ३५ ॥ शिष्यानाहेति कमलैः सहस्रैर्नाभभिर्मया ॥ किलार्चनीया श्रीचक्रे श्वः
शुक्ले परदेवता ॥ ३६ ॥ पूर्तिश्चेत्कमलानां हि भवद्भिः क्रियतेऽखिलैः ॥ शिष्याश्चाहुः किलास्माकं कस्तवाज्ञां हि लब्धयेत् ॥ ३७ ॥
अब्रूहां पूर्तिरस्माभिर्यत्नतः क्रियतेऽखिलैः ॥ श्रुत्वेति मुदितः शिष्यैः श्रीमातंगदिवाकरः ॥ ३८ ॥ गेहं गतस्ततः प्रातः कृतावश्यः
सरो ययौ ॥ स्थितः स्वयं सरस्तीरे गत्वा शिष्याः सरोततः ॥ ३९ ॥ छित्त्वांबुजानि संगृह्य ययुः सर्वे गुरोः पुरः ॥ एकीकृत्य
पृथक्स्थानि गणितान्यखिलानि तैः ॥ ४० ॥ सहस्रघूर्तिर्नैवासीद्गुरुः प्राह तदाखिलान् ॥ पुनरानीयतां गत्वा कमलानि प्रपूर्तये ॥
॥ ४१ ॥ तेऽथाहुर्नैव संत्यत्र कमलानि क्वचित्प्रभो ॥ गुरुंश्चित्तान्वितोऽथाह किं कार्यमिति चाखिलान् ॥ ४२ ॥ तावत्कोविद्गुरुं प्राहुः
शिष्याः स्वामिन्सुदूरतः ॥ दृश्यते कमलान्येव पर्वतस्य भृगोरधः ॥ ४३ ॥ इतो गंतुं जलं भूरि दुर्गमोस्ति ततो भृगुः ॥ उपायस्तत्र
गमने कल्पनीयोऽखिलैरिह ॥ ४४ ॥ केचिदाहुर्दूरवारामानंत्यान्न गतिस्त्विह ॥ गिरिरुध्वं ततो गत्वा बद्धा दामानि वृक्षतः ॥ ४५ ॥

गत्वेयुचरान्वयि ॥ ३९ ॥ ४० ॥ प्रपूर्तये सहस्रसंख्यापूर्तये ॥ ४१ ॥ अत्र सरोवरे ॥ ४२ ॥ सुदूरतः बहुदूरजले भृगोः 'कडा' इति प्रसिद्धस्य
'प्रपातस्त्वतः' भृगुः 'इत्यमरः ॥ ४३ ॥ तत्र कमलमपीषे ॥ ४४ ॥ दूरां दीर्घादकानां इतः समीपे गंतुं न शक्यते उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । वृक्षतः

वृक्षे ॥ ४५ ॥ तैर्दामभिः आनीयताम् अस्माभिरित्यर्थः इत्यायुसरायिषि ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ व्यस्तपतितोक्षणापाषाणयुक्तम् अक्षितः नैत्रैरथो द्रष्टुं मयोग्यमिति भृगुविशेषणानि पूर्ववद्धानि ॥ ४८ ॥ दामभिर्दुर्गं दुर्गमम् ॥ ४९ ॥ एकतमः कश्चिच्छिष्यः ॥ ५० ॥ भवद्विरत्नापि चिंता न कार्या यन्मया कर्तव्यमुच्यते तद्वद्विः कियते चेत्तर्हि कमलानि मयानीयते । ननु तत्र तव पतनं स्यादिति चेन्नर्हि गुरुमेवया निमित्तभूतया मे कुतो भयं स्यान्न तैः शनैर्भृगुमुत्तरीयानीयतां कमलान्यथ ॥ इत्युक्त्वा यत्नतो ग्रामाहामान्यानीय तेऽखिलाः ॥ ४६ ॥ सरस्तीरेणैव ययुः कृच्छ्रादूर्ध्वं गिरिस्तु ते ॥ पश्चाद्गुं ते ददद्युर्भयदं गंतुमक्षमम् ॥ ४७ ॥ लघुकंटकवृक्षाब्जं व्यस्ततीक्ष्णाश्रमभिर्भुतम् ॥ अत्युच्चमूर्ध्वतोऽधस्ताद्द्रष्टुमप्यक्षितोऽक्षमम् ॥ ४८ ॥ दुर्गं भृगुमेवद्वेयत्नं दामभिश्च तदाखिलाः ॥ मिथः ग्राह्वर्तास्माभिः किं कार्यमधुनाखिलैः ॥ ४९ ॥ वक्तव्यं किं च गुरवे सहस्रांजुपूतये ॥ इति जरपस्तु सर्वेषु तावदेकतमोऽब्रवीत् ॥ ५० ॥ कार्या न चिंतात्र भवद्विरत्नाऽनीयंत एकेन मयांजुजानि ॥ चेद्वाक्यमेकं क्रियते भवद्विर्भीः स्यात्कुतो वै गुरुसेवयैव ॥ ५१ ॥ बद्धोदरं मे सुदृढेन दाम्ना दीर्घेण धृत्वो र्ध्वमथाखिलैस्तत् ॥ निक्षेपणीयोऽहमधः शनैश्च यथा न बंधात्पतनं हि मे स्यात् ॥ ५२ ॥ श्रुत्वेति सर्वैः स तथैव बद्धो क्षिप्तस्तदा सोऽथ भृगोरधस्तात् ॥ स्मरन्द्वाद देशिकपादगुग्मं तान्प्राह वो मास्तु मदीयचिंता ॥ ५३ ॥ धृत्वागमूलानि दृढं कराभ्यां क्षिपन्पदाग्रे क्वचिदशमंसंयौ ॥ शनैः क्षिपद्विस्त्वखिलैः स दाम्ना धृतः शनैः प्राप्त इतोऽनुमध्ये ॥ ५४ ॥ तत्रास चालपं जलमंजुजानि यत्रासुरतानि बहूनि छित्त्वा ॥ बद्धां शुकेनेक्षति पृष्ठतोऽसावूर्ध्वं तथा तैः स निरीक्षितोऽधः ॥ ५५ ॥

कुतोऽपित्यर्थः । इक्ष्वज्जावृत्तम् ॥ ५१ ॥ यद्वद्विः कर्तव्यं तदाह । बद्धेति । तद्वाम सर्वैर्धृत्वा शनैरथो अहं निक्षेपणीयः यथा बंधात्कटिस्थरज्जुबंधनान्मे पतनं न स्यात्तथा विजर्जनीय इत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अगमूलानि वृक्षमूलानि पादाग्रे पाषाणमंसौ निक्षिपन् शनैर्विष्टजद्भिः शिष्यैर्दाम्ना धृतः सन्निवृतः पर्वताग्रात्सकाशादुदकमध्ये स गुरुभक्तः प्राप्तः शनैरिति द्विरुत्तया सर्वविशेषणेषु शनैः पदसंबंधः ॥ ५४ ॥ तत्राधोभागे वक्षेण पृष्ठे बद्ध्वा ऊर्ध्वगमनार्थमूर्ध्वं

शिष्याश्रितवर्तवाग्रमसौ पश्यति तथा तैरघोभागोऽसौ दृष्ट इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ बहुकमलप्राप्त्या संतोषयुक्तैः ॥ ५६ ॥ खवदक्षं खवदक्षं त्वग्वसनाभ्यां सह क्षतांगं छिन्नदेहं भिन्नत्वगन्नमित्यर्थः । किमेतत्कर्म सर्वैः सुखं स्थित्वा कृतं यतोऽयमेवैको हतः घातितोऽस्ति ॥ ५७ ॥ नोऽस्माकम् । धीरैर्भाविचिता न कार्या हि यस्माद्भावि अवश्यं भावि तदीश्वरैरपि दुर्निवार्यमस्ति ॥ ५८ ॥ अस्माकं सर्वापराधान् ॥ ५९ ॥ तं कमलहर्तारं बलिनः शिष्यस्य पृष्ठे अंगेषु

तैः कर्षितोऽथ त्वर्यैव दास्यता संतोषयुक्तैर्बहुपङ्कजाभ्यां ॥ तीक्ष्णाश्वभिः कंटकगुल्मपुंजैर्विघर्षितः प्रापित ऊर्ध्वमेव ॥ ५६ ॥ दृष्ट्वाखिलास्तं खवदक्षमगौर्निश्चेष्टितं त्वग्वसनक्षताङ्गम् ॥ प्राहुर्मिथः किं कृतमेतदद्वैः स्थित्वाखिलः स्वस्ति हतोऽयमेकः ॥ ५७ ॥ किं शिक्षयिष्यत्यथ नो गुरुर्वा दुरत्ययं दास्यति शापमेव ॥ धीरैर्न कार्या खलु भाविचिता ह्यलङ्घ्यमीशैरपि यच्च भावि ॥ ५८ ॥ संदर्शनीयो गुरुरेव शीघ्रं सरस्तटे तिष्ठति योऽस्मदर्थे ॥ दयालुरास्मिन्निखिलापराधान्शतं समर्थोऽस्ति स एव नान्यः ॥ ५८ ॥ अथा खिलास्तं परिमार्ज्यं वृद्धैः किंचिच्छृणुतं बलिनश्च पृष्ठे ॥ बद्धाऽगृहीत्वा कमलानि चापुर्भयान्विताः श्रीगुरुमङ्कपाः ॥ ६० ॥ नन्वा तमग्रे कमलानि चास्य निधाय वृत्तं निखिलं तदोक्त्वा ॥ तं दर्शयित्वा गुरवे विवेष्टं स्थिताः पुरो बद्धकराः सुनम्राः ॥ ६१ ॥ दृष्ट्वैति मातङ्गदिवाकरस्तं सुविह्वलः श्रीगुरुपादुके च ॥ स्मरञ्जलं स्वीयकमंडलुस्थं सिषेच सन्मंत्रितमेतदङ्गे ॥ ६२ ॥ तावत्स पूर्वो पम उत्थितश्च पश्यन्सु सर्वेषु ननाम मूर्ध्ना ॥ श्रीदेशिकं ग्राह च दुर्लभा ते सर्वैव देहस्तु भवेभवेऽपि ॥ ६३ ॥ अथाह सर्वान्गुरुरस्य भक्तिर्दृष्टा भवद्भिः कृततुच्छदेहा ॥ सर्वत्र नास्याः स्थितिरातपुण्यैर्भवेनैकैः किल लभ्यतेऽसौ ॥ ६४ ॥

कङ्को येषां ते ॥ ६० ॥ ६१ ॥ तं शिष्यं सन्मंत्रैर्निमंत्रितं जलम् । एतदङ्गे व्याथितशिष्यशरीरे ॥ ६२ ॥ तव सेवा दुर्लभाऽस्ति देहस्तु जन्मजन्मनि लभ्येत गुरुसेवाऽतिदुर्लभेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ कृततुच्छदेहा कृतः कर्मणि गुरुसेवारूपे तुच्छः तिरस्कृतो देहो यस्ययमस्या गुरुभक्तेः आनपुण्यैः आनं संपादितं

पुण्यं येषु तैरेकजन्मजितपुण्यैरित्यर्थः असौ गुरुभक्तिर्लभ्यते ॥ ६४ ॥ चतुर्थ्या श्रीमात्रे नम इत्यादि चतुर्थ्यन्वोच्चारणेन ॥ ६५ ॥ तस्मै कमलसंगाद
कौय कजार्थ कमलप्राप्त्यर्थ ॥ ६६ ॥ सप्तविंशत्यधिकशतसंख्यं दामोदरानन्दं प्रणमति प्राप्ताख्य इति प्राप्तनामा ॥ ६७ ॥ कुलीनया स्त्रिया सह ॥ ६८ ॥

ज्ञात्वांभुजानां तु सहस्रशूर्तिं गुरुर्ययौ शिष्ययुतः स्वगेहम् ॥ चकार देव्यर्चनमभुजैस्तैः सहस्रनामानि वदंश्चतुर्थ्या ॥ ६५ ॥ दीक्षां ददौ
भक्तिमते च तस्मै शुभे मुहूर्तेऽखिलमंत्ररूपाय ॥ दामोदरेत्यस्य स नाम चक्रे यः स्वोदरे दाम दधौ कजार्थम् ॥ ६६ ॥ प्राप्ताख्य इत्थं
गुरुसेवयाद्वा ख्यातो बभूवाथ गुरोः प्रसादात् ॥ तं सप्तविंशत्यधिकं शताख्यं दामोदरानन्दगुरुं नताः स्मरन् ॥ ६७ ॥ अथ दामोदरानन्दो
गृहीत्वाज्ञां गुरोर्ययौ ॥ स्वगेहं हि ततः पित्रा कृतोद्वाहः कुलीनया ॥ ६८ ॥ सदैवाध्ययनं कुर्वन्गुरोः पादांभुजं स्मरन् ॥ अन्यांश्चाध्या
पयामास शिवार्चनपरायणः ॥ ६९ ॥ कालतः पितरौ तस्य परं प्राप्नौ ततः स्वयम् ॥ आसीत्पन्यान्वितो गेहे शिष्यैश्चाध्ययना
र्थिभिः ॥ ७० ॥ सदात्मलाभसंतुष्टो यहच्छालव्यजीविकः ॥ बभूव तस्य पुत्रोऽथ शुभलक्षणलक्षितः ॥ ७१ ॥ जातपण्मासक्रो
बालो रिगमाणोतिचंचलः ॥ एकाकिनी गृहे माता बालसंगोपनेऽक्षमा ॥ ७२ ॥ कुर्वतोऽपि सदाधीति शिष्याः संपालयंति तम् ॥
स्तन्यमात्रं पिबन्मातुः सदा शिष्यातिके शिशुः ॥ ७३ ॥ आसीच्चाध्ययनं शृण्वंस्ततोऽन्यज्ञास्य कर्णगम् ॥ शिष्यास्तं लालया
मासुः सदा गीर्वाणभाषया ॥ ७४ ॥ ततोऽथाब्दवयाः किंचिद्भ्रातृभाषे भाषया तया ॥ संपूर्णेऽथ द्वितीयेन्दे चावदद्विशदक्षरैः ॥ ७५ ॥
याच्यमानोऽन्नपेयादि नान्यां भाषां वदत्यसौ ॥ संपूर्णेऽथ तृतीयेन्दे यद्यच्चाध्ययनं श्रुतम् ॥ ७६ ॥ ततःप्राह मुखेनैव श्रवणात्सकृ
देव हि ॥ पिता बालस्य चापल्यं दृष्ट्वा प्राहाखिलानिति ॥ ७७ ॥

अन्माञ्जिष्ठ्यान् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ पूर्वाह्णं पूर्वान्वयि ॥ ७१ ॥ आसीदित्यध्याहारः ॥ ७२ ॥ अर्धातिमिध्ययनं तं दामोदरपुत्रं स्तन्यं दुग्धमियुक्तरा
न्वयि ॥ ७३ ॥ ततः अध्ययनशब्दात् अन्यद्बालकर्णगतं नासीत् ॥ ७४ ॥ अब्दवयाः एकवर्षवयस्कः तया संस्कृतभाषया ॥ ७५ ॥ उत्तरार्द्धमुक्तरा

नपि ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ तत् उपनयनात् ॥ ७८ ॥ वेदोच्चारणे अधिकारप्राप्तिकाम् ॥ ७९ ॥ वसंततिलकावृत्तम् ॥ ८० ॥ अंजः अनायासेन दधौ
 धृतवान् ॥ ८१ ॥ सनाथः श्रुतधरानंदनाथ इत्यर्थः ॥ ८२ ॥ अष्टाविंशत्यधिकशतसंख्यं श्रुतधरानंदं प्रणमति य इति । श्रुताद्यं धरं श्रुत
 धरम् । उपजातिवृत्तम् ॥ ८३ ॥ सर्गोक्तमातंगदिवाकरादिगुरुत्रयकथाश्रवणादेः फलं क्रमेणाह कथा इति । शत्रुभ्यो जयं गुरुप्रसादं विदित्वं च भक्त्या
 अहो नास्य कृतं चौलं चौपनीतिस्ततः पुरा ॥ वेदमंत्रांश्च वत्सेष कथं कार्यं किलाधुना ॥ ७८ ॥ गर्भतः पंचमेऽब्देथ प्रारब्धे त्वरया
 पिता ॥ उपनीतिं चकारास्य वेदोच्चारणधिकारादाम् ॥ ७९ ॥ अध्यापयत्यहः सकलांश्च शिष्यान्यद्यत्पिता तदखिलं श्रवणा
 त्सक्काद्दि ॥ धृत्वा धिया पठति सम्यगसौ कुमारो नाध्यापितुं तमणुरास पितुः प्रयासः ॥ ८० ॥ वेदानिह शास्त्रसहितान्निखिलानि
 तंत्राण्यंजो दधौ सदितिहासपुराणगाथाः ॥ यल्लौकिकं च सकलैः कथितं स्ववृत्तं श्रुत्वा सकृच्छ्रुतवरं तमथाहुरार्याः ॥ ८१ ॥
 ख्यातः क्षितौ श्रुतधरोऽथ बभौ प्रगल्भश्चक्रे विवाहमथ तस्य पिता सुपत्न्या ॥ दीक्षां ददौ सकलमंत्रमयीं च तस्मै नाम्ना कृतः
 श्रुतिधरादिसुखः सनाथः ॥ ८२ ॥ योत्सवे वयस्येव दधौ श्रुतं हि यद्वैदिकं लौकिकमप्यथाजः ॥ तमष्टविंशत्यधिकं शताख्यं धरं
 श्रुताद्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ८३ ॥ कथास्तु मातंगदिवाकराद्यो गुरुत्रयस्यापि पुमाञ्छृणोति ॥ जयं ह्यरिभ्यश्च गुरोः प्रसादं विदित्वम
 प्याश्रु लभेत भक्त्या ॥ ८४ ॥ इति श्रीमद्गुरुपरंचरित्रोत्तरार्द्धे मातंगादिगुरुत्रयकथावर्णनं नामाष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र
 उवाच ॥ आसीच्छ्रुतधरानंदः सिद्धिं प्राप्ते गुरौ गृहे ॥ पत्न्याब्धौ निःस्पृहः शांतश्चात्मवानत्सर्ववित्तमः ॥ १ ॥ एकस्माद्वा बहुभ्यश्च
 सकृदेवाखिलं श्रुतम् ॥ धारयत्यंजसा सम्यगयमित्यस्य भृतले ॥ २ ॥

शीघ्रं लभेत ॥ ८४ ॥ इति श्रीगुरुपरंचरित्रोत्तरार्द्धे टीकायामर्थस्फूर्त्यभिधायमष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥ सर्गे च नवमेशीतिपदैः प्रोक्ताश्च देशिकाः ॥
 चत्वारः शर्मवर्माद्याः सिद्धांज्याः कवयोऽत्र हि ॥ ९ ॥ आसीदिति ॥ १ ॥ अस्य श्रुतधरस्य इति । श्रुतधारणरूपां ख्यातिं श्रुत्वैत्यग्रिमनिबद्धम् ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ५ ॥ आलतामालभावं ज्ञानमित्यर्थः ॥ ६ ॥ अग्रे संप्रदायप्रवृत्त्यर्थं कथासाह शर्मवेति ॥ ७ ॥ ८ ॥ परं शर्म परमानंदः । मम यथा भवेतामयात्तथा भविकुरुच्यताम् ॥ ९ ॥ १० ॥ हरीशयोः हरीहरयोः ॥ ११ ॥ दृष्टस्तदखिलं श्रुत्येत्तुरान्वयि ॥ १२ ॥ १३ ॥

ख्यातिं श्रुत्वा ययुस्तस्य दर्शनार्थं मुदूरतः ॥ राजानोऽन्येऽपि ते सर्वे स्वस्ववृत्तं पृथक्पृथक् ॥ ३ ॥ प्राहुर्नानाविधास्त्यनैरे कदैव सुविस्तरम् ॥ पुनः पप्रच्छुरतस्तस्मै सर्वं श्रुतधराय च ॥ ४ ॥ यथाश्रुतं वदत्येष नेषधूनमथाधिकम् ॥ केचित्पणमासतो वर्षा द्वित्र्यब्देभ्योऽप्यनंतरम् ॥ ५ ॥ पुनरेत्य पप्रच्छुस्तं सर्वं ग्राह स पूर्ववत् ॥ मुमुक्षूच्छरणं प्राप्तान्सम्यग्भवति स चात्मताम् ॥ ६ ॥ शर्मवर्मा नृपोथासीदुत्तरस्यां दिशि प्रभुः ॥ सर्वसंपत्समृद्ध्याढ्यः पुत्रपौत्रमुहृद्भूतः ॥ ७ ॥ मुक्ताखिलान्स्वयं भोगात्राज्ये स्थाप्या त्पजं ततः ॥ पप्रच्छसाधून्गत्वासौ मुहुर्नत्वातिनम्रधीः ॥ ८ ॥ लब्ध्वेदं मातुषं जन्म यथा शर्म भवेत्परम् ॥ तथा ममोन्वयतां नूनं सुविचार्य दयालुभिः ॥ ९ ॥ इत्थं पृष्टास्तमाहुस्ते केचिद्राजस्तपः कुरु ॥ तपसैव यतः पूर्वं सिद्धिं प्राप्ता महर्षयः ॥ १० ॥ प्रशशं सुः परे दानं तीर्थयात्रामथापरे ॥ केचिद्यज्ञादिकर्माणि नामान्येके हरीशयोः ॥ ११ ॥ कलौ नाम्नैव सिद्धिः स्यादित्यमाहुः पुरा तनाः ॥ केचिद्योगं परे मुद्राः श्रुत्वा तच्चाखिलं नृपः ॥ १२ ॥ न मेने शर्मदं किंचित्सुधीश्वरतिविचारवान् ॥ ययौ श्रुतधरानंदं भ्रमन्दैवात्स भूपतिः ॥ १३ ॥ तपःकांतियुतं शांतं दृष्ट्वा श्रुतधरं नृपः ॥ नत्वेत्याहाय मे ब्रूहि नृदेहे शर्म चाक्षयम् ॥ १४ ॥ श्रुत्वेत्याह श्रुतधरस्तं नृपं विनयान्वितम् ॥ संतुष्टः संस्मरंश्चित् श्रीगुरोः पादुके मुहुः ॥ १५ ॥ श्रीश्रुतधर उवाच ॥ धन्योमि लब्ध्वात्र नृदेहमाद्यं त्वं पृच्छसे भूप यतोद्य शर्म ॥ आयात्यनेकाश्च मदीक्षणाय पृष्टं न केनापि हि शर्म मह्यम् ॥ १६ ॥

शर्म सुखं सुखप्राप्तिम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ धन्योर्भीति । हे नृप अत्र कर्मभूमौ आद्यं ज्ञानसाधनत्वेन श्रेष्ठं मनुष्यदेहं लब्ध्वाऽद्य शर्मं पृच्छसे यतः अतस्त्वं धन्योऽसि मदीक्षणाय महर्षेणानयनेकजनाः यद्यपि आगच्छंति तथापि केनापि मह्यं शर्मं न पृष्टम् अतस्त्वं धन्य इत्यर्थः । इंद्रवज्रावृत्तम् ॥ १६ ॥

अयं देह एवात्मास्तीति मत्वा सर्वे तस्यैव सुखार्थं प्रयतन्ते अहो महदाश्चर्यं नाशवाद्भिः ह्यगोचैः सह देहनाशं पश्यन्तीति ते न पश्यन्ति किल ॥ १७ ॥ स्वर्गोऽपि तादृक् देहवच्चिरकालेन नाशं गच्छति तस्मात्स्वर्गात् स्तंवादिकाजातं ब्रह्मादिस्तंभपर्यन्तम् “तद्यथेह कर्मचिंतो लोकः क्षीयति एवमेवामुत्र पुण्यचिंतो लोकः क्षीयते । आब्रह्मभुवनाहोकाः पुनरवतिर्नोर्जुन । परस्यति कृतात्मानः प्रविशति परं पदम्” इत्यादिश्रुतिस्मृतिषु स्वर्गसहितब्रह्मादिस्तंभपर्यन्तानां क्षयिष्णुत्ववर्णेनेन न तदास्थारणं युक्तमित्यर्थः ॥ १८ ॥ यस्मादेवं नाशगामि तस्मात् देहप्रीत्या देहिनामिह लोके परलोके च शर्म न भवेदेव यो देहादन्यदात्मतत्त्वं वेत्ति

देहोऽयमात्मेत्यखिलाश्च मत्वा तस्यैव शर्मार्थमहो यतन्ते ॥ स्त्रीपुत्रवित्तैरपि नाशवाद्भिः पश्यन्ति किं नाऽखिलेदेह नाशम् ॥ १७ ॥ स्वर्गोऽपि तादृक्चिरनाशगामी पतन्ति तस्मादपि भुक्तपुण्याः ॥ स्तंवादिकाजातमपि क्रमेण यात्येव नाशं खलु कालगत्या ॥ १८ ॥ तस्मान्न शर्माखिलदेहभाजाभिहापरत्रापि च देहसौख्यात् ॥ यो वेत्ति देहात्परमात्मतत्त्वं कैवल्यशर्माऽक्षयमेव भुङ्क्ते ॥ १९ ॥ न तत्तपोभिर्नियमैश्च वेद्यं न तीर्थयात्राभिरनेकदानैः ॥ न केवलैर्नामसुक्रीतैर्नैश्च नूनं सतां तत्तु कुर्यैकवेद्यम् ॥ २० ॥ श्रुत्वेति नत्वा मुहुराह राजा श्रीदेशिकं मे भगवन्वद त्वम् ॥ तच्चात्मतत्त्वं शरणागताय श्रुत्वेति सोऽप्याह दयान्वितोऽथ ॥ २१ ॥ श्रुतधरानंद उवाच ॥ देहोद्विषमाणमनोधिषां यः पारोक्ष्यसाक्षी सविता यथाह्वाम् ॥ तदुद्भूतस्थितिमुख्यहेतुस्रयं न तेषां हि विनामुनैतत् ॥ २२ ॥

स एषोऽक्षयं कैवल्यमुखं भुङ्क्ते । देहादिविषयनैरेषक्ष्येणैव निर्निमित्तानंदप्राप्तिरित्यर्थः ॥ १९ ॥ ॥ नन्वेतादृशसुखप्राप्तिः केन साधनेन भवतीत्यत आह नेति । तत् शर्म ॥ २० ॥ स श्रुतधरः ॥ २१ ॥ तत्रादौ जगज्जन्मादिकारणं साक्षिस्वरूपमाह देहेति । पारोक्ष्येणौदासीन्येन साक्षी द्रष्टा अहो दिवसानां तद्वत्पदार्थानां वा द्रष्टा सूर्य इव । तेषां दिवसानां देहादीनां च उद्भूतस्थितिषु उत्पत्तिस्थितिलयेषु मुख्यहेतुरसाधारणकारणं यस्तेनाऽमुना सूर्येणात्मना च

विना वेषामहोरात्रादीनां देहादीनां चैतन्नयम् उत्पत्तादिकं न भवतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ परस्परं विरुद्धासु जाग्रदाद्यवस्थासु तुरीयं त्रिषु संतताभित्यविरुद्धमात्मतन्त्रं
मुपादिशति वेत्तीति यश्च जागृतौ स्वविषयानिन्द्रियेजानाति स्वमेपि मनःस्यैवमोमात्राविलसितौरीन्द्रियैर्मोमात्राविलसिताव्रथादिविषयान्पश्यति । अथ तत्तलये
सैन्द्रियमनोनाशे सति यः साक्षात्सुषुप्तिर्बन्धिसुप्तमयूय जागृतौ सुखमहमस्वाप्नं न किंचिदप्यवेदिषमिति वकिं जनानिति शेषः । तथा चावस्थात्रयेपि
असंढात्मास्थितिरित्यर्थः ॥ २३ ॥ स प्रवैकोजंतः परिच्छेदहीनः सर्वगतो देहादिसंगरहितश्चात्मतया सोऽहमस्मीत्यभेदेन ज्ञेयः त्वया ज्ञातव्यः दृश्यनाशेषेपि
मेवपि किनाशेषि आकाशवदक्षयो नाशराहितोऽस्ति ॥ २४ ॥ किं चैकः स मायोत्यगुणैः सृष्ट्यादिकालोत्पन्नमष्टादिविभागैर्युगैस्तरंगयुक्तः समुद्र इव विभ
वेत्तौद्रियैर्जागरणेऽखिलार्थान्स्वप्नेपि पश्यत्यथ तैर्मनःस्थैः ॥ सुप्तैः सुखं तत्प्रलयेऽपि योद्धाऽनुभूय वत्स्येव हि जागृतौ तत् ॥
॥ २३ ॥ ज्ञेयः स एवात्मतया किलात्मा ह्येकोऽप्यनंतोऽखिलगोप्यसंगः ॥ दृश्ये विनष्टेऽपि सदाक्षयोऽयं व्योमेव भेदावलि संक्षयेपि ॥
॥ २४ ॥ एकः स मायोत्यगुणैर्विभाति विश्वाकृतिश्चोर्भिद्युतो यथाब्धिः ॥ वायोर्जैर्वैरेव ततः पृथङ्मनो किलात्मनो विश्वमिवो
र्मयोऽब्धेः ॥ २५ ॥ इत्थं तमात्मानमनंतमेकं ज्ञात्वा घण्ट्यैर्न विलिप्यसेऽत्र ॥ तदुत्पदुःखैश्च सुखैश्च राजन्कैवल्यशर्मक्षय
मेव लब्ध्वा ॥ २६ ॥ श्रुत्वेति तुष्टो नृपतिस्तदुक्तं शर्मैव मेनेऽथ गुरुश्च तस्मै ॥ दीक्षां ददौ नाम च शर्मवर्मानंदं चकारास्य गतत्र
मस्य ॥ २७ ॥ कल्याणवाचकं शर्म शिवं चाथ परं शिवम् ॥ शर्ममाहुस्ततोऽस्याख्या शर्मवर्मेत्यभूत्पुरा ॥ २८ ॥

रूपो भाति । ततः कारणादात्मनः सकाशादव्येकरूपं इव विश्वं पृथङ् नात्स्येव तथा चायं प्रयोगः विश्वम् आत्मरूपं तदाश्रितत्वात् यद्यनाश्रितं तत्तदालम्
कमेव यथा समुद्राश्रितास्तरंगाः समुद्रात्मका इति । तस्मात्सर्वत्र सर्वदात्येव सच्चिदानंदरूपः सन्पृथक्पृथङ्नामरूपादिना प्रकाशत इत्यर्थः ॥ २५ ॥ इत्थं
मेवं प्रकारेणाघण्ट्यैः पापपुण्यैः । अत्र देहे लोके वा तदुत्थैः पापपुण्योद्भवैः सुखदुःखैश्च न लिप्यसे । कैवल्यरूपं शर्म सुखं ब्रह्मानंदमित्यर्थः ॥ २६ ॥
मेने आत्मरूपत्वेन निश्चितवान् । अथ गुरुः दीक्षां पूर्णाभिक्षेरूपम् ॥ २७ ॥ यतः शर्मशर्वशब्दयोरैकार्थवाचित्वं ततः परा द्वितीया आख्या शर्वः पराशिवः

तत्सुखं वा वर्म कवचमिव संसारभयाद्रक्षकं यस्येति नामद्वयमित्यर्थः ॥ २८ ॥ एकोनविंशोत्तरशतसंख्यं शर्मवर्मनन्दं प्रणमति । पृच्छन्निति ॥ २९ ॥ ३० ॥
सपुत्र इति । द्वयोरन्वयः ॥ ३१ ॥ अत्र मठे तद्योग्यभोग्यं तस्मै राज्ञे योग्यं भोग्यमन्नवद्वादि । सेवकांश्च संस्थाप्य ततः स्थानादयौ स्वनगरमित्यर्थः ॥

पृच्छन् इत्यक्षय शर्म सद्यः ख्यातोऽभवद्वै भुवि शर्मवर्मो ॥ तं सिद्धवयं हि शतोर्ध्वमूनात्रिंशोऽन्वितं स्वीयगुरुं नताः स्मः ॥ २९ ॥
श्रीदिशिकेन्द्र उवाच ॥ शर्मवर्मनन्दनाथोऽथावसद्धुरुसंनिधौ ॥ स्वराज्यात्तस्य पुत्रोऽपि द्रष्टुं स्वपितरं ययौ ॥ ३० ॥ स गुरुं शर्मवर्मोऽपि
नत्वा संपूज्य भूमिपः ॥ पितरं सिद्धतां प्राप्तस्ततः शिल्पिभिरुन्नतम् ॥ ३१ ॥ मठं तस्य निवासाय कारयित्वात्र चाखिलम् ॥ तद्यो-
ग्यभोग्यं संस्थाप्य सेवकांश्च ययौ ततः ॥ ३२ ॥ तत्रावसच्छर्मवर्मो भुञ्जन्भोगांश्च निःस्पृहः ॥ चक्रे शिवाचनं शान्तो जपन्मन्त्रांस्तथाखि-
लान् ॥ ३३ ॥ बभूव सिद्धमन्त्रोऽसौ प्रसिद्धो धरणीतले ॥ अथासीद्ब्राह्मणः कश्चित्सर्वविद्याविशारदः ॥ ३४ ॥ काव्यं नानाविधं चक्रे सुरसं-
सदलं कृति ॥ तथापि नासीत्तत्काव्यं कस्याप्यन्तःसुदोषदम् ॥ ३५ ॥ रसज्ञमपि राजानं गत्वा कौशल्यतः कविः ॥ तन्नामगुणशौ-
र्याब्जं तदौदार्यप्रशंसनम् ॥ ३६ ॥ स्तकाव्यं तत्पुरो वक्ति सार्थं मधुरया गिरा ॥ तथापि न ददौ सोऽपि कवयेऽस्मै कर्पादिकम् ॥
॥ ३७ ॥ इत्थं भ्रमन्बहून्देशान्सकुटुम्बोपजीवकम् ॥ अप्यर्थं न क्वचिच्छेभे सदा दारिद्र्यपीडितः ॥ ३८ ॥ स कविः स्वतनोस्त्यग्रे
मर्ति कृत्वा भ्रमन्क्वचित् ॥ देवालयमथापश्यदंबिकायास्तु निर्जनम् ॥ ३९ ॥ देव्यग्रतो महावाण्यां स्नात्वैवाद्रौशुकोऽस्वपत् ॥ त्यक्त-
पानाशनो यावज्यहोरात्रं ततोऽंबिका ॥ ४० ॥ अदृश्यैव तमाहेति त्वं गत्वा शर्मवर्मणः ॥ मठं तस्मान्महामन्त्रान्गृह्णाणो मुसिद्धिदान् ॥ ४१ ॥

॥ ३२ ॥ तत्र पुत्रनिजद्वयम् ॥ ३३ ॥ अग्रे संपदायप्रवृत्तिमाह अथादिना ॥ ३४ ॥ सुरसमुत्तमरसयुक्तं अलंकारयुक्तम् ॥ ३५ ॥ रसज्ञमिति सार्धान्वयः ।
कौशल्यतः कुशलतया तत्तद्गुणशौर्ययुक्तम् । तेषांतिषां राज्ञामुदात्तायाः प्रशंसनं यस्मिन् ॥ ३६ ॥ तत्पुरः तदग्रे स राजादिः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ तावन्ततो

ज्विकेत्यग्रे योज्यम् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ मंत्रसंस्थिता मंत्राधीना ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ पूर्वार्द्धे पूर्वान्वयि । उत्तरार्द्धमग्रगामि ॥ ४४ ॥
 अखिलं देवीप्रसादादि ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ गोभिलनामार्थग्रह गाव इति साद्धेन । गा इन्द्रियाणि । प्रत्यग्बुत्त्या विषयपरावृत्त्या पर्यात्मन्यभिधिति
 अभिगृह्णाति ऐक्यं गमयतीति स गोभिलः स्मृतः ॥ ४७ ॥ किंच यथा सूर्यकिरणास्ततः सूर्यात्पृथङ् न संति ॥ ४८ ॥ तथा च तेषु किरणेष्वैवारीक्षा
 ताञ्जपस्व ततोऽहं ते भविष्येऽखिलसिद्धिदा ॥ स्मृतिमात्रेण दृश्या च यतोऽहं मंत्रसंस्थिता ॥ ४२ ॥ ते मंत्रास्तु गुरौ
 संति तस्मात् शरणं ब्रज ॥ इत्यमाज्ञापितो देव्या स कविः संभ्रमन्ययौ ॥ ४३ ॥ शर्मवर्ममठं ख्यतं सर्वसंपत्समावृतम् ॥
 तत्रासीनं शर्मवर्मानंदं भूस्थमिवामरम् ॥ ४४ ॥ दृष्ट्वा नत्वाग्रतस्तिष्ठन्वृतं ग्राह्याखिलं कविः ॥ प्रार्थयन्मां निमज्जंतमुद्धरति भवार्ण
 वे ॥ ४५ ॥ शर्मवर्मानं निशम्येत्यं प्रेरितोऽतः परांबया ॥ ददौ तस्मै महामंत्रान्गणेशादीन्विधानतः ॥ ४६ ॥ गोभिलानंद इत्यस्य
 नाम चक्रे यथार्थकम् ॥ गावः सर्वगोन्द्रियाणि प्रत्यग्बुत्त्या परात्मनि ॥ ४७ ॥ योऽभिलाष्यभिगृह्णाति तेनासौ गोभिलः स्मृतः ॥
 यथा सूर्यस्य बहवः किरणा न ततः पृथक् ॥ ४८ ॥ मृषा तेष्वैवारीक्षा द्वेवं गोधीक्षते जगत् ॥ लब्धनामा गुरोरित्थं महामंत्रान्गु
 रूदितान् ॥ ४९ ॥ जजाप नियमेनासौ शिवाचर्चनरोऽखिलान् ॥ सिद्धमंत्रो बभूवाथ तस्य काव्यं तदाखिलाः ॥ ५० ॥ मेनिरे
 रुचिरं श्रुत्वा राजानोऽपि मुदान्विताः ॥ तमाहूय प्रयत्नेन श्रुत्वा काव्यमनेकशः ॥ ५१ ॥ आनर्चुरंशुकौस्तं बहुमानपुरःसरम् ॥
 गोभिलोऽभूत्कविः ख्यातः पंडितेष्वपि काव्यतः ॥ ५२ ॥ चक्रे निबंधान्विषयेषु सर्वेष्वप्यस्य चोक्तिस्त्वखिलप्रमाणा ॥ यद्धर्मशा
 स्त्रादिषु सन्निबधेष्वस्त्येव वाक्यं खलु गोभिलस्य ॥ ५३ ॥

मृगजलदर्शनं मृषा मिथ्यास्ति तथैन्द्रियाण्यात्मनः पृथक् न संति तथा च तेषु गोषु कल्पितं जगत्प्रयति स्थूले सूक्ष्मकारणानामुत्तराधिष्ठानत्वेन सर्वा
 धिष्ठानं ब्रह्म पश्यतीत्यर्थः । इत्थमनुगतेन पूर्वोक्तेनेत्युत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४९ ॥ अथाद्युत्तरान्वयि ॥ ५० ॥ तमाद्युत्तरान्वयि ॥ ५१ ॥ पूर्वकर्तृकं
 पूर्वार्द्धम् । काव्यतः काव्यहेतोः ॥ ५२ ॥ सर्वेषु धर्मशास्त्रादिषु अस्य गोभिलस्य निखिलानां सर्वेषां प्रमाणभूता । इन्द्रजगद्वृतम् ॥ ५३ ॥

त्रिशदुत्तरशतसंख्यं गोभिलानंदं प्रणमति इत्यमिति ॥ ५४ ॥ तस्य गोभिलस्य आसीदिति पूर्वोत्तरार्द्धयोर्ध्याहारः ॥ ५५ ॥ श्रुत्वेत्याद्युत्तरनिबद्धम् । श्रुतेः
 कर्णस्य एकवचनं बहुवचनोपलभकम् ॥ ५६ ॥ मावसंज्ञः तेषु शिष्येषु वरः श्रेष्ठः ॥ ५७ ॥ एकत्रिंशोत्तरशतसंख्यं मयूरानंदं प्रणमति इत्यमिति ॥ ५८ ॥
 इत्थं प्रसिद्धो भुवि काव्यकर्तो मयूरसंज्ञाय ददौ रहस्यम् ॥ त्रिशोत्तरं तं शतसंख्यमेतं श्रीगोभिलानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ५९ ॥ श्रीदे
 शिकेन्द्र उवाच ॥ मयूरानंदनाथस्तु तस्य शिष्यो महाकविः ॥ यस्य काव्यं तु मधुरं मयूरस्य यथा ध्वनिः ॥ ६० ॥ श्रोतुं तत्काव्यमायां
 ति राजानः पांडितास्तथा ॥ श्रुत्वा तस्य मुखेनैव काव्यं सुखकरं श्रुतेः ॥ ६१ ॥ नृपास्तमर्हयामासुः पांडितैश्चानुमोदिताः ॥ शिष्याश्च
 कवयोऽस्यासुर्माघस्तेषु वरः स्मृतः ॥ ६२ ॥ इत्थं प्रसिद्धो मधुरप्रबंधो मावाय यः प्राह रहस्यजातम् ॥ तं चैकरामोर्ध्वशतं मयूरानंदं
 गुरुं वै शिरसा नताः स्मः ॥ ६३ ॥ माघानंदश्च कविराडासीत्ख्यातः कलावय ॥ यत्काव्यं सुप्रशंसति निर्दोषमिति चाखिलाः ॥ ६४ ॥
 एकदा कवयः सर्वे क्वचित्पर्वणि चागते ॥ क्षेत्रराजं प्रयागाख्यं स्वस्वदेशात्समाययुः ॥ ६५ ॥ एकत्र सदसि स्थित्वा स्वस्वकाव्यानि ते
 ऽखिलाः ॥ प्रशंसुस्तथान्यस्य काव्ये दोषं ददुर्मिथः ॥ ६६ ॥ माघानंदोपि तत्रासीत्स्वस्वकाव्यप्रशंसनम् ॥ निर्दां च परकाव्यस्य
 श्रुत्वाप्येषां मिथः स्वयम् ॥ ६७ ॥ नैव किंचिदुवाचासौ तूष्णीं मूक इव स्थितः ॥ मिथस्ते कवयः प्राहुः स्वस्वकाव्यप्रशंसिनः ॥ ६८ ॥
 निर्दंतः परकाव्यानि वयं सर्वे तथाप्यसौ ॥ माघानंदः स्वीयकाव्यं न प्रशंसति वा क्वचित् ॥ ६९ ॥ न निर्दयन्यकाव्यं च ख्याति
 स्त्वस्यास्ति सर्वतः ॥ माघानंदः काव्यकर्तेत्यतः सर्वैः किलाधुना ॥ ७० ॥ अत्रैवास्माभिरितस्य काव्यं यत्नेन शोध्यताम् ॥ स्थितोऽयं
 मूकवद्यस्मान्न दोषं वक्ति कस्यचित् ॥ ७१ ॥ तस्मात्सदोषमस्यास्ति काव्यमित्थं मतिर्हि नः ॥ परेषां दोषकथनात्स्वदोषस्तैश्च कथ्यते ॥ ७२ ॥
 माघानंद इति ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ स्वस्वेत्याद्युत्तरान्वयः एषां कवीनां काव्यस्य मिथो निर्दां श्रुत्वैति संबंधः ॥ ६२ ॥ स्वस्वकाव्यप्रशंसाकर्तारो वयं
 स्म इति संबंधः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ माघानंदः काव्यकर्तेति सर्वत्राप्य ख्यातिरित्यत्र चास्तीति योज्यम् । यत एवमत इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ६५ ॥ अत्रैव प्रपञ्चे

कस्यचिक्काव्ये इति शेषः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ इति पूर्वोक्तद्वेतोः दृश्यतामस्माभिरित्यध्याहारः । इत्थमित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ६८ ॥ छिद्रदृष्टयः न्यूनत्वदर्शिनः । तत्काव्ये माधानंदकाव्ये ॥ ६९ ॥ पूर्वोद्धृष्टीत्यध्याहारः सत्सु उत्तमेषु अस्माकं काव्येषु दोषाः संमार्जिताः दूरीकृता अपि अन्ये ये दोषास्ते कचिक्काचित्ततीति तीतुर्यथेनान्वयः ॥ ७० ॥ तान्काव्यदोषानाहुः छंदोभंगः आर्यादिवृत्तभंगः यतिभंगः अवसानभंगः मयसरसतजभर्जोति गणव्यत्ययः पूर्वपरव्यत्यासः एकार्थकरणे विरुद्धान्यार्थश्रावित्विदोषः । अपराब्दः अशुद्धवर्णोपन्यासः अर्थभंगता मुख्यार्थविनाशः ॥ ७१ ॥ अन्ये रसालंकाररहितत्वे

इत्यर्थं तु स्थितौ मूकस्तत्काव्यं दृश्यतामतः ॥ इत्थं कृत्वा मतिं तेऽस्य काव्यं चैकाग्रचेतसः ॥ ६८ ॥ शोधयामासुरखिलाः पदुशब्च्छिद्रदृष्टयः ॥ नासीदीषच्च तत्काव्ये दोषोऽथाहुर्मिथोऽखिलाः ॥ ६९ ॥ इदमेव किलादोषं काव्यं सर्वगुणाकरम् ॥ सत्सेवैव काव्ये ष्वस्माकं दोषाः संमार्जिता अपि ॥ ७० ॥ छंदोभंगो यतेभगो दुर्वारो व्यत्ययो गणे ॥ अर्थान्तरापत्तिदोषश्चापराब्दोऽर्थभंगता ॥ ७१ ॥ एवमन्येऽपि दोषा ये तेऽपि संति कचिक्काचित् ॥ माधानंदस्य काव्यं तु रहितं सर्वदोषतः ॥ ७२ ॥ मास्त्वीषदृष्ट्यं यस्मिस्तस्मान्माघोऽयमीरितः ॥ दोषहीनः कविर्माघः परनिंदादिर्वर्जितः ॥ ७३ ॥ तादृशं तस्य काव्यं च माघाख्यं बुधसत्कृतम् ॥ कालिदासस्य काव्ये तु सद्भिरुक्तोपमा परा ॥ ७४ ॥ कस्यचित्पदलालित्यं काव्येऽन्यस्यार्थगौरवम् ॥ माघे त्रयं च गोदाग्रभिर्वतीर्थत्रयोदितम् ॥ ७५ ॥ श्रीहर्षोक्तं नैषधाख्यं कालिदासोदितं त्रयम् ॥ रघुवंशः कुमारश्च महाति त्रीण्यमून्यपि ॥ ७६ ॥

समापनुरात्ततादयः सर्वदोषतः सर्वदोषैः ॥ ७२ ॥ मेति निषेधार्थकमव्ययं नावं दोषो यस्मिन्स माघः ॥ ७३ ॥ तादृशं दोषरहितम् ॥ ७४ ॥ कस्यचिद्वक्ष्यमाणस्य दंडिनः पदलालित्यं ललितपदत्वम् । अन्यस्य वक्ष्यमाणभारवेरर्थगौरवमर्थबाहुल्यम् । माघे माघकाव्ये त्रयम् । उपमापदलालित्यार्थगौरवरूपमस्तीत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः तीर्थत्रये उक्तं फलम् “ रेवातीरे तपः कुर्यान्मरणं जाह्नवीतटे । दानं दद्यात्कुरुक्षेत्रे तत्रयं गौतमीतटे ” । इति गोदायां यथास्ति तथेत्यर्थः । तथाचोक्तम् । “ दंडिनः पदलालित्यं भारवेरर्थगौरवम् । उपमा कालिदासस्य माघे संति त्रयो गुणाः ” इति ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

तेषां महतां काव्यानां मध्ये इदं महत्काव्यमस्ति ॥ ७७ ॥ आवैः श्रेष्ठैः । स्वकर्तृनाम्ना ऐक्ययुक्तमन्यन्नास्ति माघकाव्यस्य तु कर्ता माघ एव इत्यर्थः । इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ ७८ ॥ द्वात्रिंशदधिकशतं संख्यं माघानंदं प्रणमति कविरिति । सकलमुज्झितं त्यक्तं काव्यतः सदाचरणतः अघं दोषो येन तं माघानन्दं सततं नताः स्मः ॥ ७९ ॥ सर्गोक्तगुरुचतुष्टयकथाश्रवणादिफलं क्रमेणाह य इति ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धटीकायामर्थसूत्यभिधायी नवमः सर्गः ॥ ९ ॥

तेषामपीदं माघाख्यं काव्यं हि महतां महत् ॥ काव्येषु माघ इत्यस्य ख्यातिः सत्सु भविष्यति ॥ ७७ ॥ माघाख्यकाव्यं कविभिः किं लेख्यं निर्दोषमुक्तं च गुणाढ्यमाद्यैः ॥ नैवेदशं काव्यमनिर्दिष्टं हि स्वकर्तृनैक्यवदन्यदस्ति ॥ ७८ ॥ कत्रियं इत्थं सकलोज्झिताद्यो गोपालसंज्ञाय ददौ रहस्यम् ॥ द्वात्रिंशदूर्ध्वं शतकं हि माघानंदं गुरुं तं सततं नताः स्मः ॥ ७९ ॥ यः शर्मवर्मादिचतुर्गुरुणां कथाः पठेद्वा शृणुयात्सुभक्तिः ॥ ज्ञानं च सर्वत्र जयं सुवाक्कमाप्नोति निर्दोषयशः स मर्त्यः ॥ ८० ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे शर्मवर्मादिचतुर्गुरुकथावर्णनं नाम नवमः सर्गः ॥ ९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ गोपालानंदनाथस्तु वेदशास्त्रार्थकोविदः ॥ बोपदेवेति तस्यासीत्ख्यातं नामापरं क्षितौ ॥ १ ॥ यश्चापस्तंबशाखावान्स्त्रीयसूत्रेण चाकरोत् ॥ याज्ञिके पद्धतिं ख्यातामाहुर्वोपनभट्टिकाम् ॥ २ ॥ कश्चिन्नृपः प्राग्भुवि रामचंद्रोऽमात्योऽस्य हेमाद्रिरिति प्रसिद्धः ॥ सभापतिः पंडितबोपदेवः सख्यं द्वयोर्भौत्रिविदोः किलासीत् ॥ ३ ॥ हेमाद्रिराहोति कदाचिदेन श्रीबोपदेवं बहुशः प्रणम्य ॥ अध्यापनात्स्याद्विदुषः प्रसिद्धिः शिष्यैः परा ग्रंथकृतां प्रबंधैः ॥ ४ ॥ सा मादृशां चाविदुषां कथं स्याद्वनादिदानैरपि सुस्थिरा कौ ॥ नामैव मेऽतः कुरु सन्निबंधं सर्वत्र विद्वाद्भिरपीज्यते यः ॥ ५ ॥

पंचोत्तरशतश्लोकैर्देशमेत्र च देशिकाः ॥ उक्ताः सप्त पृथगाथा गोपालानंदतः क्रमात् ॥ १० ॥ गोपालानंदनाथ इति ॥ १ ॥ स्वीयसूत्रेण स्वशास्त्रसूत्रानुसारेण याज्ञिके पद्धतिं श्रोगं चकार तां बोपनभट्टिसंज्ञिकामाहुः ॥ २ ॥ अस्य रामचंद्रस्यामात्यः हेमाद्रिः सभापतिः सभायां धर्माधर्मवक्ता पंडितो बुद्धिमान्बोपदेवः भौत्रिविदोः हेमाद्रिबोपदेवयोः सख्यं मित्रत्वम् आसीदिति क्रियाया बाक्यचतुष्टये संबंधः । इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ ३ ॥ अध्यापनाद्धेतोः ॥ ४ ॥ सा प्रसिद्धिः कौ

क्षोभरहितं स्वतः पूर्णत्वादित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि ॥ १८ ॥ १९ ॥ देशिकाय गुरवे राजशेखरायेति पूर्वान्वयि ॥ २० ॥
चतुर्विंशदधिकशतसंख्यं राजशेखरानन्दं प्रणमति एवमिति । राजैश्वर्येण राजमान्यत्वेन राजशेखरानन्दो राजगुरुस्तम् ॥ २१ ॥ पंचविंशदधिकशतसंख्यं

सिद्धिभिस्तामिरैश्वर्यं तस्यासीदितुलं भुवि ॥ यद्राज्ञामपि चालभ्यं प्रजाभ्यो गृह्णतां करम् ॥ १६ ॥ स्वतश्चागत्य राजान
आनर्जुस्तं सुभक्तितः ॥ रत्नादीनि महाहाणि ददुर्वस्तूनि चादरात् ॥ १७ ॥ संप्राप्य बहुशश्चैनं धनिनोऽन्येऽपि तादृशाः ॥
शिष्याश्च बहवोऽस्यासुः सदा सेवापरायणाः ॥ १८ ॥ गजाश्चाश्वास्तथा भृत्याः सेवार्थं वै नृपार्पिताः ॥ ग्रामाश्चासन्निह तत्रत्य प्रजा
भिदीयते करः ॥ १९ ॥ देशिकायेति दृष्ट्वास्य महदैश्वर्यमक्षयम् ॥ तं राजशेखरानन्दमित्याहुः साधवोऽखिलाः ॥ २० ॥ एवं किलै
श्वर्यमहत्तया यो राज्ञामपि श्रेष्ठतया प्रसिद्धः ॥ तमुच्चतुर्विंशशतं हि राजगुरुशेखरानन्दगुरुं नताः स्मः ॥ २१ ॥ शिष्योऽस्य चाणक्य
इति प्रसिद्धश्चकार यः काव्यमशेषमान्यम् ॥ आत्मानुभावोऽखिलमंत्रविच्च तं पंचरामोच्छतकं नताः स्मः ॥ २२ ॥ ततः प्रसिद्धो
भुवि कृष्णमिश्रः प्रबोधचंद्रोदयमुख्यकाव्यम् ॥ चक्रेऽखिलज्ञोऽपि विदां मुदे तं षट्त्रिंशदूर्ध्वं शतकं नताः स्मः ॥ २३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र
उवाच ॥ कृष्णमिश्रानन्दनाथस्यासीच्छिष्यः सुबुद्धिमान् ॥ क्षेमैन्द्र इति विख्यातः सर्वमंत्ररहस्यविद् ॥ २४ ॥ शिवसूत्रे कृतं येन
भाष्यमैतत्तमंडितम् ॥ सर्वं शिवमयं यत्र वर्णितं श्रुतिवाक्यतः ॥ २५ ॥

चाणक्यानन्दं प्रणमति शिष्य इति । अस्य राजशेखरस्य शिष्यः पूर्णामिषिक्तः काव्यं वृद्धचाणक्यसंज्ञकम् आत्मनोज्जुभवः साक्षात्कारो यस्य तम् ॥ २२ ॥
षट्त्रिंशदधिकशतसंख्यं कृष्णमिश्रानन्दं प्रणमति तत् इति । चाणक्यगुरोः सकाशात्सर्वमंत्रभास्या प्रसिद्धः । प्रबोधचंद्रोदयसंज्ञकं मुख्यं श्रेष्ठं काव्यं यश्चकार

तम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ उत्तरार्द्धमग्नवद्धम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ कृताः अनुष्ठिताः फलदा आसन् ॥ २९ ॥ तत्र क्षेपेदनिवासेशे अत्र
 सुरसि ॥ ३० ॥ तत्रत्यास्तदेशीयाः शालिभिर्निर्वहति उपजीवति ते जना उग्रयान्वयि । तद्वारे शालिवीजारोपणविषये क्षमाः समर्था नामुः ॥ ३१ ॥
 ॥ ३२ ॥ तदा सः क्षेपेदः अंतः हृदये । उपजातिवृत्तम् ॥ ३३ ॥ जलप्राप्त्यर्थं जनानां क्षुद्रकलहैर्युक्तम् ॥ ३४ ॥ कृषिक्रियाच्छेषविलान् । कर्पयंतं जलस्यावधिः
 जन्माभूद्विडि यस्यधीतिः काश्यां कृतामुना ॥ कृष्णमिश्रगुरोरेव लब्ध्वा मंत्रांस्तथाविलान् ॥ २६ ॥ ततो ययौ स्तदेशं स पि
 तृमातुमुतोषदः ॥ पित्रा कृतविवाहोथ गार्हस्थ्यं विधिनाचरन् ॥ २७ ॥ चक्रे शिवाचनं सांगं जपन्नित्यं महामनुज् ॥ पुरश्चरणतः
 सिद्धास्तस्यासन्मनवोऽविलाः ॥ २८ ॥ ये ये प्रयोगास्तं प्रोक्ताः कृतास्तेचामुनाऽविलाः ॥ बभूवुः फलदाः शीघ्रं गावो वत्सेक्षिता
 इव ॥ २९ ॥ कदाचित्तत्र देशेऽथ बभूवावर्षणं महत् ॥ सरास्यासान्हि शुष्काणि खनित्रात्र जलं पशुः ॥ ३० ॥ तत्रत्याः शालि
 निवद्वास्तद्वारे न क्षमाः क्वचित् ॥ दुर्भिक्षेण च धान्यानां नापुः स्वोदरपूर्णताम् ॥ ३१ ॥ धान्यसंग्राहिणः केचित्तेऽपि तत्स्करपीडिताः ॥
 इत्थं देशो बभूवासौ जलावर्षणदुःखितः ॥ ३२ ॥ स सिद्धमंत्रोऽप्यविलाञ्जनंस्तान्क्षुत्पीडितोस्तत्स्करमर्दितांश्च ॥ दृष्ट्वान्वितोऽतः
 कृपया महंतं तडागमेकं प्रययौ सशिष्यः ॥ ३३ ॥ ददर्श शुष्कं तदनेकगतीरीषजलैरप्यजलैश्च युक्तम् ॥ जलाप्तये सत्कलहैः प्रजानायाब्जं
 क्वचिद्विष्टमुताडनैश्च ॥ ३४ ॥ तूर्णान् स्थितांस्तत्रतटेऽतिखिन्नान्कृषिक्रियानित्यमुवाच साधुः ॥ तडागमेतत्क्व जलावधीक्षूञ्छाली
 न्समुद्भानकरोद्बद्धम् ॥ ३५ ॥ श्रुत्वेति तेऽप्याहुस्सुं किमर्थं मुया यतः सेदयसे वचोभिः ॥ वृष्टिर्हि देवैर्द्रवशा तयैव तडागगूर्तिने
 परमेनुष्यैः ॥ ३६ ॥ तान्साधुरित्थं पुनराह नैतन्मिथ्यावचः पश्यत चोषसीदम् ॥ जलावधिं चास्य यथार्थमुक्त्वाऽथाहुस्तमेकं जलसेतुमत्र
 ॥ ३७ ॥ ततो ययौ साधुरसौ स्वगेहं रात्रौ प्रसुप्तोऽविलेषु चैकः ॥ गत्वा तडागं तु लिलेख सेतो यत्र ब्रूयो वारुणमुध्वैर्द्रम् ॥ ३८ ॥
 अस्य कियजलं सद्विदून् शालीश्च पोषयति तद्यूयं कथयत ॥ ३५ ॥ ननु प्रतिवार्षिकजलावधिं जलपूर्णं कर्तुं पृच्छामीत्यत आहुः वृष्टिरिति । वास्यत्रये
 भवतीत्यव्याहारः ॥ ३६ ॥ अथ जलावधिं मायवयोक्त्वा इदं सर उपसि काले पश्यत जलसेतुं जलमर्यादाम् ॥ ३७ ॥ इदंवारुणयत्रे मंत्रशास्त्रोके अथो

वारुणं जलसंग्रहाय ऊर्ध्वं वृषयथैमद्रम् ॥ ३८ ॥ मंत्रान्गुरुमुखान्नगतान् । ततः यामार्द्धान्तरं । वाक्पयद्वययोजनया तच्छब्दद्विरुत्पदोषः ॥ ३९ ॥ अतः यस्याः ।
 अत्रैव तस्यां भूमिवैवैधो वर्ष । नान्यत्र हि यस्माद्देवो मंत्रमूर्तिः ॥ ४० ॥ सामर्थ्यं जलार्पकत्वरूपमेतस्य साधोः सामर्थ्यं जनाः न ज्ञातवन्तः ॥ ४१ ॥ ते पौराः
 मंत्राक्षपन्वारुणकांस्तथैन्द्रान्स्थितः स तत्रैव दृढासेनेऽथ ॥ स्मरन्शुरोः पादसरोरुहं च यामार्द्धमागात्स ततः स्वगेहम् ॥ ३९ ॥
 भूमेर्यतो गच्छति वारि तस्मिन्स्तडागकेऽत्रैव वर्षं ह्यिन्द्रः ॥ सहायवान्यो वरुणं न सेतौ यथा जलं मंत्रतनुर्हि देवः ॥ ४० ॥ अत
 जललब्धं ददन्शुस्तडागं प्रत्यब्दवर्षेऽसु यथेदमासीत् ॥ आश्चर्ययुक्ताः सकलाश्च पौराः सामर्थ्यमेतस्य विदुर्न साधोः ॥ ४१ ॥
 मिथस्त इत्यादुरहो न मेघो न वृष्टिरल्पापि गृहोर्ध्वतो नः ॥ कथं तडागं विदमेव वारिभिः पूर्णं हि शुष्काण्यखिलानि सन्ति ॥ ४२ ॥
 सेतुं तडागे किल वारिणस्तु पप्रच्छ येभ्यो विदितं च तैस्तत् ॥ तेऽथादुरेतत्सकलं च साधोः सामर्थ्यमेतस्य पदे नमंतः ॥ ४३ ॥
 ज्ञात्वास्य सामर्थ्यमथाखिलास्तं निन्युः पृथक्स्वस्वस्तडागपूर्यै ॥ संप्रार्थितः सोऽपि चकार सर्वैस्तत्तडागान्बहुतोयपूर्णान् ॥ ४४ ॥
 बभूव तस्मिन्विषये समृद्धिर्वीक्षादिकानां सजलैः सरोभिः ॥ तुष्टाश्च तत्रत्यजनाः सुभिक्षादुरवारिभिः प्रशशंसुरेनम् ॥ ४५ ॥ क्षमाय
 नो यस्तु वर्षं चापः सुसिद्धमंत्रैः सहसेन्द्रतुल्यः ॥ क्षेमैद्रमित्यादुरतोऽखिलास्तमुत्सगरामोर्ध्वशतं नताः स्मः ॥ ४६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र
 उवाच ॥ क्षेमैद्रानंदनाथस्य शिष्यश्चाद्वैतशास्त्रवित् ॥ जयमाधवसंज्ञस्तु सदाचारतः शुचिः ॥ ४७ ॥ द्वैतशास्त्रविदं जित्वा प्रापेदं
 नाम विश्रुतम् ॥ आत्मानुभूत्यानंदाढ्यः सर्वमात्मेति लब्धधीः ॥ ४८ ॥ न्यवसद्भविदे देशे शिवाचैनपरायणः ॥ शिष्यानध्यापय
 त्रित्यमद्रैतं शास्त्रमादरात् ॥ ४९ ॥

॥ ४२ ॥ यः साधुः यान्यति जलावधिं यच्छ तस्य वैमवं तैरेव ज्ञातमित्यर्थः । एतद्वृष्ट्यादिकम् ॥ ४३ ॥ एवं साधुम् ॥ ४५ ॥ क्षेमैद्रशब्दार्थ
 योतयन्सन्तत्रिशदधिकशतसंख्यं श्रणमति क्षमायेति । क्षमाय वृष्ट्यादिना पोषणाय इन्द्रतुल्यस्तम् ॥ ४६ ॥ क्षेमादि साध्वन्वियः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

जयमाधवनामार्थभूतां कथामाह कश्चिदित्यादिना ॥ ५० ॥ ५१ ॥ प्राग्भावाधारांगाः पूर्वकृतपापयुक्तचेतसः । शालिनीवृक्षश्च ॥ ५२ ॥
अन्ये सुज्ञाः भेदमार्गं द्वैतमतम् । सुनिष्ठाः सुबुद्धयः ॥ ५३ ॥ आ साकल्येन भ्रमन् शिष्यैः संगतैः मुवादादुत्तमवादेन जेतुं समर्थैः ॥
॥ ५४ ॥ यथा निष्प्रभोऽपि कीटः पतंग आत्मनाशाय दीपं प्रति गच्छति हि तथा सूर्यतमः गुरुं जेतुं ययौ ॥ ५५ ॥ यतोऽल्यविद्धिः वादकरगमन्य

कश्चिन्माधवशर्मसिद्धैतशास्त्रविदां वरः ॥ दंभवान्द्वैतमतस्यैव विष्णुपूजारतः सदा ॥ ५० ॥ शिष्यांश्चाध्यापयन्द्वैतं शास्त्रमद्वैतदोषधीः ॥
बभ्राम सफलां पृथ्वीं द्वैतमार्गप्रवृत्तये ॥ ५१ ॥ मूढाः केचिदंभमतस्य दृष्ट्वा वाङ्माधुर्यं छद्मशुक्चेतसोपि ॥ मोहाविष्टाः प्राग्भवाधा
तरंगाः स्वीचक्रुस्तन्मार्गमद्वैतिनोपि ॥ ५२ ॥ ज्ञात्वैवान्येऽस्यतर्निधं हि भेदमार्गं यस्मिन्नैव सार्वात्मसिद्धिः ॥ नो जगमुस्तद्दर्शना
यापि धर्मे पूर्वाचिणोऽमी सुनिष्ठाः कुलीनाः ॥ ५३ ॥ इत्थं देशाश्चाभ्रमन्माधवाख्यः शुश्रावाथो ख्यातिमद्वैतवेत्तुः ॥ साधोस्तस्या
नेकशिष्यैर्धरायां वेदांतिज्ञैर्जैतुमीशैः सुवादात् ॥ ५४ ॥ तैरेवासौ निर्जितोऽथापि चैताञ्छिष्यान्मत्वा तं गुरुं जेतुमागात् ॥ कीटो दीप
स्यांशुभिर्निष्प्रभोऽपि यात्येवासुं ह्यात्महृत्यै यथाज्ञः ॥ ५५ ॥ द्वैताचार्योऽहं कथं चाल्पविद्धिर्वादं कुर्वेत्तः सुशर्मैन्द्रशिष्यम् ॥ जेष्येऽ
द्वैताचार्यमस्मिञ्जिते तु स्थास्यत्युर्व्यां मन्मतं सुस्थिरं वै ॥ ५६ ॥ इत्थं चित्ते चित्तयन्माधवाख्यः प्राप्तः साधोरग्रतस्तस्य भूषणः ॥
दृष्ट्वैश्वर्यं द्वैतवादी गतश्रीश्चाभूदकस्येव कांत्या प्रदीपः ॥ ५७ ॥ तेनात्यंतं सत्कृतोऽत्यादरेण स्थातुं तद्वन्माधवो न क्षमोऽभूत् ॥ सर्वा
तम्यैक्यैश्वर्यभाजा कथं हि साम्यं देहात्म्यैक्यबुद्धिर्भेत ॥ ५८ ॥ अथाह साधु स च माधवाख्यः कथं त्वदीयाः खलु पूजयन्ति ॥
देवं त्वभिन्नात्मधियात्र वाच्या कः पूजकः पूज्य इति व्यवस्था ॥ ५९ ॥

त्वायातः शर्मैन्द्रशिष्यं क्षेमैन्द्रशिष्यं प्रति जेष्य इति संबंधः ॥ ५७ ॥ तद्वत्साधुरिव स्थातुं सप्तयोगपदेभु न हि परिच्छिन्नस्यापारिच्छिन्नेन
साम्यमित्यर्थः ॥ ५८ ॥ त्वदीयाः अद्वितीयमत्स्थाः कथमपास्यमभेदेन पूजयन्ति । तत्र पूजकपूज्यव्यवस्था त्वया वाच्या । उपजतिवृत्तम् ॥ ५९ ॥

यदि सेवकोहं स्वामीचेत्यात्मानं मनुते तदा तत्र पूज्यपूजकयोर्मध्ये केन कस्य सेवा कर्तव्येति वद । यतः सेव्यसेवकैश्च पूज्यपूजकानवस्था भवति । अतः कारणत्वं स्वीयान्स्वमतस्थान्यति मां च प्रति कथेत्यर्थः ॥ ६० ॥ माधवोक्तं बहुधा तिरस्कृत् ॥ ६१ ॥ उपास्योपासाकाभेदं कथयितुमुपास्य स्वरूपं तावदाह । य इत्यादि पंचभिः । सर्वब्रह्मोऽतर्बहिर्भावेन प्रकाशतेऽसौ देव इत्युच्यते । अतति व्याप्नोति सर्वभूतेषु तप्तात्मानं वदति ॥ ६२ ॥ तदिति ब्रह्मविशेषणतया नृपसकत्वं स चाल्पा बृहद्रूपतया ब्रह्म भवति । तदेव बहुशक्तिव्यभिर्गुणोन्नतगुणशक्तिश्चोच्यते । भातीति वा सर्वत्राध्याहारः ।

चेत्स्वाम्यहं भृत्य इति स्म पश्येत्कार्यात्र सेवा वद कस्य केन ॥ अतोऽनवस्थाहरणाय च त्वं स्वीयान्पृथक्पूजकपूज्यभावम् ॥ ६० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं तदोक्तः किल माधवेन सोऽद्वैतसिद्धांतविदां वरिष्ठः ॥ स्मरन्गुरोः पादयुगं तमाह तिरःप्रकुर्वन्बहुधा तदुक्तिम् ॥ ६१ ॥ साधुरुवाच ॥ अंतर्बहिर्दिव्यति यः किलैकोऽखिलेऽपि कण्डिन्न स एव देवः ॥ यो गूढ एवावति भूतमात्रेऽतः संतप्ता त्मानममुं वदति ॥ ६२ ॥ साधुरुवाच ॥ ब्रह्म तद्गुरुशक्तियौ निर्गुणोऽनंतगुणकरश्च ॥ सदाशिवोऽखंडसुखस्वरूपी तथेश्वरोऽनंतजगन्निर्भयता ॥ ६३ ॥ स एव रुद्रोऽखिलशोकहर्ता स्याद्व्यापकत्वाच्च स एव विष्णुः ॥ ब्रह्मा स एवास्ति समष्टिजीवो यत्कल्पनैव ह्यखिलाश्च जीवाः ॥ ६४ ॥ शास्ता गणानामपि यो गणेशः प्रकाशकत्वाच्च स एव भानुः ॥ शक्तिः स एवास्त्यखिलात्मशक्तिः स एक एवेति विभात्यनेकः ॥ ६५ ॥ काश्चित्पुमान्गोहपतिर्यैथैकः पित्रंगनाबंधुमुखैः पृथक्त्वात् ॥ विभाव्यतेऽस्मिन्न मनावच भेदस्तथैव देवैश्च खिलैर्मतैः स्वैः ॥ ६६ ॥

यतोऽखंडसुखस्वरूपस्ततः शिवस्तथानेकजगन्निर्भयतृत्वेनैवैव ॥ ६३ ॥ सर्वेषां शोकहर्ता यः स रुद्रं शोकं द्रावयतीति रुद्रः यत्कल्पना ब्रह्मणः कल्पनैव अखिलाः समस्ताः जीवा व्यष्टिरूपा भवति स समष्टिजीवो ब्रह्मेत्युच्यते हि ॥ ६४ ॥ गणेश इति । विनायकनाम गणेशपुराणे प्रसिद्धम् । अखिलानां प्राप्ता शक्तिर्येन स एव शक्तिरित्युच्यते । इति प्रकारेण स एक एव सद्यः भक्तकामनापूर्तयेऽनेकरूपो विभाति ॥ ६५ ॥ एकस्यानेकाभिधानेन वाच्यत्वं दृष्टानेन

द्रवयति । कथिदिति । यथा कथिद्रुहपतिः पुरुषः स्वयमेवैकः सन् पित्रादिभिः कर्तृभिः पृथक्केन पुत्रपतिभ्रात्रादिरूपेण विभाव्यते तस्मिन्पुरुषे वाचकभेदेऽपि वाच्यभेदो न किंचिदस्ति तथा देवतायां गाणेशादिस्वस्वमैतान्भेदेषु स्वरूपभेदो नास्तीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ एवमुपास्यस्वरूपमुक्त्वा पूजास्वरूपं तत्कल्प्य तत्त्वेन तद्रूपमेवेति सदृष्टान्तमाह तेनेति । तेनैवरेण सर्वजगदालम्ब्यशक्त्याऽऽत्मन्येव कल्पितं यथा चित्रकारेण भित्तौ चित्राणि तस्माच्च चित्रकर्तुर्कृते चित्रं कारं विना चित्रगतचेष्टाः न भवति । तथा ईश्वरं विना जीवकृतचेष्टाः न भवति । ईश्वर एव नानारूपो विभातीत्यर्थः ॥ ६७ ॥ एवमीश्वराभिन्नत्वं जीवस्य प्रतिपाद्य तत्र सर्वश्रुतिंसंमतिं दर्शयति । इत्थं पूर्वदृष्टतिनात्मनि परमेश्वरादेदो नास्ति । अत्राभेदे बह्वचः श्रुतयः प्रमाणभूता “एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म नेह नानास्ति किं च न । इह नानेव पश्यति मृत्योः स मृत्युमामोति ” इत्याद्याः श्रुतयोऽद्वैतमात्मानं वर्णयतीत्यर्थः । यैरेतच्छ्रुतिवाक्यं तेनाखिलं कल्पितमात्मशक्त्यात्मन्येव भित्ताविव लेखकेन ॥ चित्राणि नस्यात्खलु चित्रवेष्टा ईशादृते जीवकृतास्तथैव ॥ ६७ ॥ इत्थं न भेदः खलु चात्मनीषत्प्रमाणभूताः श्रुतयोत्र बह्वचः ॥ नांगीकृतं वै श्रुतिवाक्यमद्वैतात् वेदवाद्या इति किं न वाच्यम् ॥ ६८ ॥ चेदुच्यतेऽर्थतरमेव कैश्चिद्वैतार्थसिद्धये निखिलश्रुतीनाम् ॥ वक्तार्थतस्तैः खलु दुःखितास्ता ऋज्वर्थाः पांथ इवाध्ववाद्रयात् ॥ ६९ ॥ पुराणवाक्यैरपि भेदयति केचित्तदेकं श्रुतिवाक्यसिद्धम् ॥ पितामहस्येव विवाहकाले तत्पौत्रवाक्यैः कुलमस्य चाद्यम् ॥ ७० ॥

जातं नांगीक्रियते ते वेदवाद्या इति न वाच्यं किम् अपि तु वेदनिदकवाचास्तिका इत्यर्थः ॥ ६८ ॥ नन्वेकमित्यादिषु द्वैतसिद्धयेकत्वम् । इहेति । ब्रह्मणि नानात्वनिषेधेनान्यत्र द्वैतसत्यत्वम् । अनानारूपे नानात्वदर्शनेमित्यार्थकश्रुतिभिर्द्वैतसिद्धिर्दीक्रियत इति चेदेतादृशानर्थकारिणि पुरुषे श्रुत्यर्थे भोगेश्वरकोपं सदृष्टान्तमाह—चेति वक्तार्थकरणेन तैः श्रुतयः कृतदूषणा बभूवुः । अन्धवाक्यादकान्या पांथा इवेत्युपलक्षणं बहुवचनस्य यथा पांथा मार्गं हित्वा ऽमार्गमनेन दुःखिता भवति । तथाऽद्वैतप्रतिपादकश्रुतये ऋज्वर्थाः सरलार्थाभिन्न्योऽपि द्वैतार्थकथनेन दुःखिताः भवेयुः तेन तदुत्पादकेश्वरप्रकोपेऽश्रयं भवेदित्यर्थः ॥ ६९ ॥ किं च पुराणवाक्यैरिति । पितामहविवाहकाले पौत्रवचनैः श्रेष्ठं कुलं नाभिपश्यते तदा तस्यावस्थित्यसंभवाच्च निधत्ते । तथावा

चीनैः पुराणवाक्यैः प्रबलतश्च्युत्यर्थस्य द्वैतपरत्ववर्णनमयुक्तमित्यर्थः ॥ ७० ॥ अतः कारणादंतरंगे मनोगतमेहेऽत्र जन्मनि कुतः सुखं न कुतोऽपीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ भेददृष्ट्या मूर्खत्वप्राप्तिमाह । इदं मम त्वेदमित्यादिभेदो मूर्खरूपि विभाव्यते तथाऽज्ञत्वभेदेन पश्यति चेन्मूर्खसुज्ञभेदः कथं स्यात् ॥ न कथमपीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ ननु सर्वत्राभेदेनाद्वैतसिद्ध्या भेदानुगृहीतवर्णाश्रमादिव्यवस्थापालनं न स्यादित्याशङ्क्यांतर्वाह्यदृष्ट्यंगीकारेणाभेदस्य भेदस्य च व्यवस्थासं

अतो न कार्यः खलु भेद एव कुत्रापि भेदान्न भवेद्वि सिद्धिः ॥ भृत्यशयोः स्त्रीवरयोरपीषद्भेदेतरंगेति सुखं कुतोऽत्र ॥ ७३ ॥ इदं ममेदं तव चेति भेदः संज्ञायतेऽज्ञरूपि लोकसिद्धः ॥ सुज्ञस्तथा पश्यति चेन्निजांतः सुज्ञाज्ञभेदः कथमत्र वाच्यः ॥ ७४ ॥ वर्णाश्रमैर्योस्ति च बाह्यभेदः स कार्य एवाखिलसंग्रहाय ॥ संपश्यतांतः सकलकर्ता वै यस्येति धीः प्राहुरनु हि मुज्ञम् ॥ ७५ ॥ इत्थं स चोक्तो गुरु णथ तूष्णीं ययौ ततो वक्तुमनीश ईषत् ॥ तस्याज नैवात्ममतं द्विभेदं प्राक्कर्मपाशैर्दृढबद्धचेताः ॥ ७६ ॥ जयं किलापेति च माय वाख्याद्यश्चोदितोऽसौ जयमाधवोऽतः ॥ तमष्टरामोर्ध्वशताप्तसंख्यमद्वैतविच्छेष्टगुरुं नताः स्मः ॥ ७७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ जयमाधवसौख्यस्य शिष्योऽनंतसुखाभिधः ॥ सर्वविद्यानिधिः काव्यकर्तोऽनंतगुणाकरः ॥ ७८ ॥ द्वाविडेष्वेव जन्मास्योपनीतो जनकेन सः ॥ विद्याः सर्वाः सकृत्पाठाज्जग्राह जयमाधवात् ॥ ७९ ॥ दृष्टानंतगुणाब्जं तं तस्मै दीक्षां ददौ गुरुः ॥ सर्वमंत्रमयीं तुष्टो योगं ज्ञानं च शाश्वतम् ॥ ८० ॥ अनंतानंद इत्यस्य नाम श्रीगुरुणा कृतम् ॥ पित्रा कृतिविवाहोऽथ स बभ्रामाखिलां धराम् ॥ ८१ ॥

भवादित्याह वर्णाश्रमैरिति । अखिलसंग्रहाय लोकोपकाराय इति धर्मस्य स इति धर्मं बुद्धिमान् । स सुज्ञः । लोकसंग्रहायैव बाह्यदृष्ट्या भेददर्शनं न वस्तुत इत्यर्थः ॥ ७३ ॥ इत्यमिति । द्विभेदं द्वयोर्भाषास्योपासक्योर्भेदो यत्र तद्वैतमतम् ॥ ७४ ॥ अष्टत्रिंशदधिकशतसंख्यं जयमाधवानंदं नामार्थप्रदर्शनं पूर्वकं प्रणमति जयो माधवाधस्य तम् ॥ ७५ ॥ जयमाधवानंदस्येति । अनंतसुखोऽनंतानंदः सर्वविद्यासमुद्र आसीत् ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ साचाराः तत्तद्देशाचारसंहिताः ॥ ८३ ॥ सर्वतः सर्वस्य ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ यतो गुरौ तुष्टे द्दहामुत्र
सिद्धिनामस्ततः सर्वं गुरुकार्यार्थमेव संपाद्यते ॥ ८७ ॥ पत्न्या सह ॥ ८८ ॥ ते सर्वदेशस्थाः शिष्याः उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । तद्देशवैभवं तत्तद्देशाचारम् ॥
एकाकी सर्वदेशेषु वसंश्चाहानि कानि चित् ॥ तत्तद्देशीयसंगेन तत्तद्द्राणाः समभ्यसत् ॥ ८९ ॥ यस्मिन्देशे यथाचारः
कुलीनैः शान्नाविचरैः ॥ क्रियते तं तथैवासौ समशिक्षच्च कृत्स्नशः ॥ ९० ॥ अदर्शयन्स्वविद्वत्त्वं मलिनांशुक्रविग्रहः ॥ भोजनाब्ध्या
दनाकांक्षी पांथवन्मन्यतेऽखिलैः ॥ ९१ ॥ एवं वर्षद्वयाद्राणाः साचाराः सर्वदेशगाः ॥ समभ्यस्य ययावेकः स्वगुरुं जयमाधवम् ॥
॥ ९२ ॥ नत्वा प्राहाखिलं वृत्तं तत्तद्देशीयमादितः ॥ अभ्यासं सर्वभाषणमाचारस्य च सर्वतः ॥ ९३ ॥ गुरुस्तुष्टोय तं ग्राह त्वां
चाऽनंतगुणाकरम् ॥ ज्ञात्वैव नाम ते वत्सानंतानंदेति वै कृतम् ॥ ९४ ॥ श्रीगुरुं पूजयामासानन्तानन्देऽन्यदेशतः ॥ अण्वण्वा
पादितैर्वित्तैर्वृक्षेभ्यः कुसुमैरिव ॥ ९५ ॥ संपाद्यतेऽखिलं सद्भिः शिष्यैर्गुर्वर्थमेव हि ॥ ऐहिकामुष्मिकी सिद्धिगुरौ तुष्टे भवेद्यतः ॥ ९६ ॥
गृहं गत्वाथ सोऽनंतानंदः पत्न्यावसस्तुधीः ॥ अध्यापयत्सर्वविद्याः शिष्यांश्चाखिलदेशगान् ॥ ९७ ॥ मेनिरे तेऽखिलाः स्वस्वदे
शस्थमिति तं पृथक् ॥ यस्य शिष्यस्य या भाषा तस्मै तद्देशवैभवम् ॥ ९८ ॥ वर्णयित्वा वदत्यन्यदेशनिदां च भाषया ॥ पृथगे
वेति सर्वांश्च परभाषास्वतद्भिदः ॥ ९९ ॥ शिष्यैरथासौ भुवि दिग्जयाय देशान्मयै द्वैतप्रतं प्रभिदन् ॥ भग्नं पुरा श्रीगुरुणा तथापि
स्थितं कचिन्मान इवात्रपस्य ॥ १०० ॥ याति स्म ययं विषयं स तत्तद्देशस्थवैशानभाषणानि ॥ करोति चाचारमपीषदूनाधिकं
न तत्तद्विषयस्थितेभ्यः ॥ १०१ ॥ देशं न केप्यस्य विदुः स्वदेशस्थितं तमाहुस्तत्तद्विद्याः किलैनम् ॥ आचार्यमद्वैतविदां च मत्तया
द्वैद्वैतिनोऽसुं त्यजन्नुभक्तया ॥ १०२ ॥

॥ ८९ ॥ भाषया तत्तद्द्राण्या अतद्विदः अर्थानभिज्ञान् ॥ ९० ॥ असावनंतानंदः अत्र यस्य निर्लज्जस्याभिमान इव कचित्स्थितं द्वैतं नाशयन् ॥ ९१ ॥
तत्तद्देशनिवासिपंडितेभ्यः न्यूनाधिकं वेषादिकं न करोति किंतु तत्तुल्यमेव करोतीत्यर्थः ॥ ९२ ॥ अपजन्म पूजयामासुः ॥ ९३ ॥

भेदिनो द्वैतमतस्थाः अन्यैः शिष्यैरेव जिताः यथा ते वृकाः सूर्यप्रकाशाश्रितकौर्जिता भवति ॥ १४ ॥ प्रकाशिता विश्वस्मिन्सर्वजगति कीर्तिर्यस्य ईशं विवेशाम् ॥
॥ १५ ॥ तत्र काश्यां सर्वदेशस्थाः पण्डिता आसुते स्वस्वदेशेषु अद्वैतवेचारः वेदातवेचारस्तेषु श्रंष्टं मेनिरे ॥ १६ ॥ द्वैतप्रभेचुः द्वैतसप्तभेदकस्य इह काश्याम् ॥
॥ १७ ॥ सः अन्तानन्दः अखिलवेदमातुः सरस्वत्या वाम्नी वाक्कुशलः ॥ १८ ॥ हे सरस्वति । जयमाधवगुरुर्दयायुक्तः सन्नत्यवयस्कयापि मह्यं तव सर्वे

निलिल्युरेवास्य निरीक्ष्य तेजोऽर्कस्येव वृकाः किल भेदिनो ये ॥ केचित्त्वनतं ययुरेव जेतुं जिताश्च तेऽन्यैरिव तेऽह्नि काकैः ॥ १४ ॥
अनंत इत्थं निखिलेषु देशेष्वन्यादरात्पूजित एव सर्वैः ॥ काशीं ययौ काशितविश्वकीर्तिः स्नातुं हि गंगां शिवमीक्षितुं च ॥ १५ ॥
आसुश्च तत्राऽखिलेशसंस्थाः सुपण्डितास्ते तमनंतसंज्ञम् ॥ अज्ञातदेशं खलु मेनिरेऽमुं चात्मात्मदेशाऽद्वयेचमुत्सृज्यम् ॥ १६ ॥
ज्ञात्वाथ केचिज्जयभाधस्य तं शिष्यमद्वैतविदां वरस्य ॥ द्वैतप्रभेचुस्तमनंतसंज्ञं सन्मानयामासुरिहाऽखिलास्ते ॥ १७ ॥ काश्मीरदेशं
प्रययौ ततोऽसौ पीठं हि यत्राखिलवेदमातुः ॥ सरस्वतीं तां प्रणमन्सुभक्त्या संपूज्य तुष्टाव च वाम्ग्यनंतः ॥ १८ ॥ श्रीअनंतानन्द
उवाच ॥ अल्पायापि ददौ गुरुस्त्वतिदयस्त्वन्मंत्रजातं मया तुष्ट्यै जतमतो भवत्यपि ततस्तुष्टा ददौ भेदखिलाः ॥ विद्याश्चाखिल
देशगा अपि गिरः सन्मानतां सर्वतो वाञ्छेऽहं तव पीठमद्य जननी चेद्योग्यता देहि मे ॥ १९ ॥ मन्त्रैर्गुरुशंकरप्रभृतिभिश्चाधिष्ठितं
यन्पुरा तेषामेव च विद्ययाहमपि सङ्गेशस्मि विद्याजनिः ॥ श्रीविद्यारहितास्तु नैतदमले शक्ताः किलारोहणे वृक्षं वै पशशो यथा हि
गदितो विद्याविहीनः पशुः ॥ १०० ॥

मंत्रान्ददौ मया च तज्जपः कृतः तेन भवती त्वमपि तुष्टा सती सर्वविद्याः सर्वदेशभाषाश्च मह्यमर्पितवती । एवं सति अधुना सर्वदेशे सन्मानं त्वत्पीठाश्रयेणे
च्छामि । मम योग्यतास्ति चेज्जननी मातृरूपा त्वमेतत्सीढं देहि । शार्दूलविक्रीडितं वृचम् ॥ १९ ॥ विद्यया विद्याबलेन यत्पुरा यैः शंकरादिगुरुभिरा

श्रित्वं तेषां सङ्क्षेपं विद्याजनिः ज्ञानजनिः विद्यावशात्सन्तोऽस्मीत्यर्थः । ये तु श्रीविद्यापंचदशीज्ञानरहिताः ते एतच्च पीठमारोहं पशवो वृक्षमिव न समर्थाः हि यस्माद्विद्याविहीनः पशुर्भवति । तत एतद्विपरीताय त्वद्रक्तशैतवीठमप्येत्यर्थः ॥ १०० ॥ अनंतविदाजंतगंडितेन इत्यर्थः ॥ १०१ ॥ अदः इदं पीठं तत्रत्यविदः काशीरीदेशस्थपंडिताः ॥ १०२ ॥ रहस्यं पूर्णाभिषेकादि भाष्यकर्ता शंकराचार्यः अज्जपादाय पद्मपादाय ॥ १०३ ॥ एकोनविंश दधिकयतासंख्यमनंतानंदं शृणमति । इत्यमिति । पूर्वोक्तप्रकारेण विद्वत्तर्मेहापंडितैः इज्याभिं पूज्यचरणम् ॥ १०४ ॥ एतस्मात्कगोपालानंददत्तिसगरुचरित्र श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ संप्रार्थितानंतविदेति देव्याविभूय सगुप्ताभिवामुमाह ॥ त्वमेव वत्साद्य गृहाण पीठं श्रीहर्षवत्प्रागखिलांश्च जित्वा ॥ १ ॥ उक्तेति सानंदं आदिवाणी चोद्युक्तमारोहमुदमदस्त्वनंतम् ॥ श्रुत्वेति तत्रत्यविदो ययुस्ताञ्जिन्वेव जग्राह गिरः स पीठम् ॥ २ ॥ अध्यापयंस्तत्र बहूश्च शिष्यान्विद्वत्तमो विष्णु एव तेषु ॥ रहस्यमूचेऽखिलमप्यमुष्मै यथाब्जपादाय च भाष्यकर्ता ॥ ३ ॥ इत्थं युतोऽनंतगुणैरनंतानंदं तमाहुस्तत एव सर्वे ॥ विद्वत्तमेज्याभिमुदुनचत्वारिंशच्छताख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ४ ॥ गोपालानंदनाथात्प्रपठति चरितं समसदेशिकानां भक्त्याढ्यो यः शृणोति क्षितिमतिविमलां कीर्तिमाद्यां श्रियं च ॥ कर्तृत्वं काव्यजा तेनैवसमुगतिं चाभयत्वं सदा वै वादे वाऽऽजौ जयित्वं सकलगुणवतां श्रेष्ठतां चाप्नुयात्सः ॥ १०५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे गोपालानंददत्तिसमयुरुवर्णनं नाम दशमः सर्गः ॥ १० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रीशंभुः पार्वतीमिन्यं ग्राह कैलास एकदा ॥ वेदां तिनोऽपि कवयः काव्यं नवरसात्मकम् ॥ १ ॥ कुर्वत्येव परित्यज्य कर्माण्यन्यानि दूरतः ॥ समाधेयधिकं सौख्यं तेषां वै कवितारसे ॥ २ ॥ अश्रवणदेः फलं क्रमेणाह गोपालेत्यादिना । आवां श्रेष्ठां कीर्तिं श्रियं काव्यभेदानां कर्तृत्वम् । वादे वाऽजौ युद्धे । जयित्वं विजयित्वम् । सर्वगुणिनां मध्ये श्रेष्ठं क्रमेण गोपालराजेश्वरचाणक्यकृष्णमिश्रक्षेमैर्द्वयमाध्वानंतानंदं कथाश्रवणादिना मुपाय ॥ १०५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे काव्यामर्थस्फूर्त्यभिधायी दशमः सर्गः ॥ १० ॥ सर्गं एकादशे खंडेऽष्टपद्यैस्तु विष्णुः ॥ वर्ण्यते कविवर्यो योऽवच्छंभुः शिवान्वितः ॥ १ ॥ काव्यरसास्वादानाय भूमिं गतं शिवास्तद्वितं शिवमेव विष्णुनंदं सुचरित्रेण वक्तुमुपक्रमते । श्रीशंभुरेत्यादिना काव्यानंदस्य ब्रह्मानंदरूपत्वमाह । वेदातिनोऽपीत्युत्तरान्वयि ॥ १ ॥ सौख्यं दृश्यत

इति संबधः ॥ २ ॥ ३ ॥ स्वर्गे दुर्लभान् । तथाचोक्तम् “इक्षोर्विकारो मतयः कवीनां गवां रसो बालकचेष्टितानि ॥ तांबूलमन्नं युव
तीकटाक्ष एते पदार्था नहि संति नाके” ॥ ४ ॥ ५ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्ववद्धम् । उत्तरार्द्धमुत्तरगामि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ग्रथिव्यां बिहण एवैकस्तदा कविरासीदि
त्यत्र प्राचीनं काव्यं प्रमाणत्वेन बध्नाति-वास इति । शुक्लमेव वासः । नान्यत्पीतादिकं वर्णनीयमिति सर्वत्र योज्यम् । स्वच्छत्वाच्छुभ्रवस्त्रस्य प्राशस्त्यमि
त्यर्थः । कामोद्दिपकत्वाद्वसंत एव ऋतुः । सुगंधकोमलाश्रयत्वेन शरद्गुणतमल्लिकेव पुष्पं । महतामपि क्षुद्रैरपि पुष्पवाणैर्वायकत्वान्मदन एव धन्वी ।

दृश्यते दुर्लभं यत्तु स्वर्गेऽपि मरुतामतः ॥ मयावतीर्यते वेतुं तत्सुखं धरणीतले ॥ ३ ॥ शृंगारचतुरा त्वं चावतरा
वां ततोऽखिलान् ॥ तांबूलादींश्च भोगान्स्वर्दुर्लभानपि ॥ ४ ॥ स्वरूपनैवाथ कालेनायास्यावः स्वस्थलं प्रिये ॥ इत्थं
देवीं समादिश्यावतीर्णो बिहणाऽभिधः ॥ ५ ॥ विद्यापीठे च काश्मीरे शंभुर्द्विजकुले स्वयम् ॥ पित्राकृतोपनीतिः स विद्याश्चानंत
देशिकात् ॥ ६ ॥ लब्ध्वा सर्वाश्चाचिरेण काव्यकर्तो बभूव च ॥ नासीत्तत्सदृशः कश्चित्काव्यकर्तावर्नतिले ॥ ७ ॥ वासः शुभ्रमृतुर्व
संतसमयः पुष्पं शरन्मल्लिका धानुष्कः कुसुमायुधः परिमलः कस्तूरिकाऽन्नं धनुः ॥ वाणी तर्करसोज्ज्वला प्रियतमा श्यामा वयो नूतनं
मार्गः शांभव एव पंचमलया गीतिः कविर्बिहणः ॥ ८ ॥

सर्वोत्तमत्वात्कस्तूरिकागंध एव गंधः । दूरस्थधातित्वाद्दुर्लभास्त्रं सर्वानंदकत्वार्कसांलङ्कतिविलसितैव वाणी । ज्ञातयौवनसुखत्वात् श्यामा बोडशवाषिकी
सैव प्रियतमा । सर्वसाधनसंपत्त्याश्रयत्वान्नूतनं तारुण्यमेव वयः । ज्ञानप्रदत्वाच्छांभवः शिवाराधनात्मक एव मार्गः संप्रदायः । आत्मसुखद्योतकत्वात्पंचम
लयवत्येव गीतिर्गायनं सर्वालंकारचतुरत्वाद्विहण एव कविः । बध्धयोरभेदादिज्ञानेन लति अनुगृह्णाति सर्वान्स बिहः स चासौ गन्धानंदरूपः । सर्वोत्तम

इत्यर्थः ॥ ८ ॥ तस्मै बिह्णाय । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ९ ॥ अथाद्युत्तरान्वयि ॥ १० ॥ ११ ॥ शतयवतारं तथा सह बिह्णविलासं वक्तुं पूर्वप्रसंगमाह—अथादिना ॥ १२ ॥ भोगी उत्तमविषयभोक्तेति पूर्वार्द्धं पूर्वाव्ययि । विदुषां गुणवतां च श्रुतिकारकः ॥ १३ ॥ स्त्रियः पतिसिवारताः । श्रेष्ठजनाः भार्यया प्रीताः यस्य नगरे वसतिस्म ॥ १४ ॥ सर्वतः सर्वाभ्यः प्रलीभ्यः प्रियाः ॥ १५ ॥ ईशकला शिवस्य शक्तिः । दूत्या दूतियुक्तेन गृहेत्य ग्राह्य चंद्रा

इत्थं प्राचीनकवयः प्रशशंसुर्हि बिह्णम् ॥ अनंतानंदनाथश्च तस्मा एवा खिलान्मनूना ॥ १६ ॥ ददौ पीठं च भारत्याः सद्गुणाकरधूतये ॥ ततः प्राप परां सिद्धिं बिह्णोऽथ स पठिगः ॥ १७ ॥ शिव्यानध्यापयामास कविः काश्मीरमंडले ॥ विद्वांसोऽस्त्याखिलाः शिष्यास्तेषु दंडी वरः कविः ॥ १८ ॥ अथासिद्धिजरे देशे यज्ञानलपुरं महत् ॥ तत्र राजा वीरसिंहो वीरवर्धश्च दर्पदः ॥ १९ ॥ भोगी शुभगुणी विद्वद्गुणवत्प्रीतिवर्द्धनः ॥ नगरे यस्य चत्वारो वर्णाः सद्धर्मतत्पराः ॥ २० ॥ नार्यः कार्यरताः पत्युर्भार्ययार्थजना रताः ॥ अवतीनृपतेः कन्यामुपयेभे स भूपतिः ॥ २१ ॥ सर्वासु नृपपत्नीषु पट्टराज्ञी बभूव सा ॥ लावण्यकल्पवल्लीयं नृपतेः सर्वतः प्रिया ॥ २२ ॥ तस्यामवातरदर्थेशकला सुलभे दूत्या निशम्य नृप एत्य विलोक्य कन्याम् ॥ चंद्राननां मृगदंशं शुभलक्ष्मयुक्तां नाम्नाऽकरोच्छशिकलामिति सार्थकेन ॥ २३ ॥ ज्योत्स्नेव साध ववृधे हि चकोरकस्य संवर्द्धयंत्यनुदिनं सुदमेव राज्ञः ॥ संरिंगणेन हसितेन सुवीक्षितेनाव्यक्तेन चापि ववसा क्रमतस्तु चाह्नाम् ॥ २४ ॥ पंचाब्दिकाथ कविकाव्यरसाश्रयाणि वाक्यानि चाह नृपतिस्तु समीक्ष्य तस्याः ॥ बाल्ये प्रालम्बिषणां वचसः पटुत्वमध्यापनाय दुहितुः कविवर्यमैच्छत् ॥ २५ ॥

ननां कन्यां दृष्ट्वा शशिकलामिति अर्थयुक्तनाम्ना युक्तां चकार । वसंततिलकवृत्तम् ॥ २६ ॥ चकोरस्येव राज्ञो मुदं रिंगणादिना वर्द्धयती । ज्योत्स्ना चंद्रकलायुक्ता रात्रिरिवाह्नां क्रमतः दिवसक्रमेण ववृधे ॥ २७ ॥ कविकाव्येषु ये रसालंकारादयस्तदाश्रयभूतानि वाक्यान्युवाच । राजा तु स्वकन्यायाः

प्रौढबुद्धिं वाक्पटुत्वं च दृष्ट्वा तस्या अध्यापनाम कविश्रेष्ठमिच्छितवान् ॥ १८ ॥ दंडिने शिष्याय । विषयान्देशान् ॥ १९ ॥ राजपुरोहितः कविश्रेष्ठं बिह्वण
 मागतं श्रुत्वा स्वकन्याध्ययनेच्छुं राजानं प्रति । देवपूजिता वेदमाता यत्र सरस्वती तत्र काशीरदेशेऽस्ति । तस्मादत्रास्मिन्ननल्पे गणज्ञं त्वां प्राप्त इत्युक्त
 वाक् ॥ २० ॥ काशीरकस्य काशीरदेशस्थस्य ॥ २१ ॥ अर्थनया प्रार्थनया स्वसदृशेऽप्रौल्यात्मासन्तुल्ये ॥ २२ ॥ अथ बिह्वणकविः राज्ञे तस्य
 काशीरकेऽथ कविबिह्वण आत्मपीठं गृह्णाडिने खलु ददौ च रहस्यमंत्रान् ॥ ज्ञात्वैव तां भुवि गतां विषयान्भ्रमन्स प्रापाथ गुर्ज
 रपतिं नृपवीरसिंहम् ॥ १९ ॥ श्रुत्वाऽऽगतं कविवरं नृपतेः पुरोधाः प्राहात्मजाध्ययनकांक्षिणमेनमिप्तम् ॥ यत्रास्ति वेदजननी
 सुरपूजिताऽस्मात्प्राप्तोऽत्र बिह्वणकविर्गुणकोविदं त्वाम् ॥ २० ॥ आकर्ण्य बिह्वणकवीन्द्रमुपागतं तं राजा पुरोधसमुवाच तमान
 येति ॥ ख्यातस्य बिह्वणकवेरिह दर्शनं हि काशीरकस्य खलु दुर्लभमेव मन्ये ॥ २१ ॥ सोऽथानयत्सपदि मानपुरःसरं तं राजा
 भ्रतः सदसि चार्थनया पुरोधाः ॥ दृष्ट्वैव बिह्वणकविं नृप उत्थितोऽसुं स्थाप्यासने स्वसदृशे च ननाम भूयः ॥ २२ ॥ प्राहाशिषो
 नृपतयेऽथ कविः सुपदैस्तद्वैशौर्ग्यगुणवित्त्वदान्यताढ्याः ॥ शृंगारमूढ्यनवभिः सुरसैर्मनोज्ञाः सद्रूपकादिभिरलंकृतिभिश्च
 मान्याः ॥ २३ ॥ बिह्वण उवाच ॥ त्वद्वैर्यं वीक्ष्य राजन्कनकगिरितो दूरतोऽभूत्तथाव्यिगाभीर्यं क्षारवारिभ्रमति रविरथो वीक्ष्य शौर्यं
 तथेदुः ॥ कीर्तिं श्रुत्वा कलंकी वितरणभयतोऽभूत्सुरो यो नृधर्मा यक्षेऽथाखिले भवति हि कुगते दैवनिष्ठो विविधश्च ॥ २४ ॥
 स्त्रीभिः शृंगारकलिः परहरणपटुवीरसिंहः कृपाढ्यो नम्रान्कीर्त्यादुतोल्पर्युधि सहासि भयान्तेऽखिला धर्मेशीलाः ॥ वीभत्साः
 शत्रवस्ते युधि मरणगतास्त्वं हि रौद्रेपराधे शांतः साधौ सदास्तु त्वयि हरिहर्योनित्यवात्सल्यमेव ॥ २५ ॥

धैर्यशौर्यगुणत्वादारत्वयुक्ताम् शृंगारादिनवराखिलसितानुत्तमरूपकावलंकारैः सत्त्वतानाशावादावाज्ञे सुपदैर्ददौ ॥ २३ ॥ सुरो देवयोनिर्यः कुबेरः सः त्वत्क
 तदानेन भीतियुक्तः सन् मनुष्यधर्माभवत् । भवति त्वयि पृथिवीं गते सति ब्रह्मा देवरोऽभवत् । अत्र वीरसिंहराज्ञः असंभाव्यगुणवर्णनादतिशयोक्तिर
 लंकारः । स्नाधरावृत्तम् ॥ २४ ॥ सकलरसाश्रयत्वेन वर्णयन्नाशावादीदयति स्त्रीभिरिति । राज्ञः कचिद्रसाश्रयत्वं कचिदन्यनिष्ठस्योदीपकत्वं कचिदालंब

नत्वं तत्र शीघ्रिः सह शृंगारकोलिः शृंगारकीडावात् । अत्रालंबनं द्वियः उदीपका राकादिः । रात्रिं स्थायीभावः शृंगाररसः अनङ्गः फलं वीररसाश्रयो राजा शत्रुसंग्रामभूमी रसकरणभूतो आलंबनोदीपनविभावौ । शत्रुजयः फलं करुणाश्रयो राजा । नम्रजनतलार्थनादिविभावौ प्रदुःखहानिः फलम् । अद्भुत रसाश्रयो राजा । पराक्रमकीर्त्यादिविभावौ । अलौकिकत्वं फलं हास्याश्रयो राजा । अल्पपुरुषान्तयुद्धं च विभावौ कौतुकं फलम् भयरसाश्रयोः सर्वपुरुषाः । राजा तत्पराक्रमश्च विभावौ । धर्मशीला इति रसफलं बीभत्साश्रयोः शत्रवः । राजयुद्धपटुत्वादिविभावौ । मरणं गता इति फलम् । रौद्राश्रयो राजा । अप काश्मीरतोऽहमपि वर्षयुगेन राजन्यश्रयन्युणह्नमपि नैजगुणप्रसिद्धयै ॥ अत्रागतः क्व च गुणह्नमेवेक्ष्य न त्वां श्रीवीरसिंहं गुणवन्मु खगीतकीर्तं ॥ २६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं हि विह्वलनिबधितपद्मशब्देस्तुष्टः पुरोधसमथाह स वीरसिंहः ॥ स्नानांशुकासन विलेपनभोजनाद्यैः सद्योजनां कुरु कवेर्हि यथा सुतोषः ॥ २७ ॥ आनीय दूतकरस्तनयां तथाथ राजा नर्तकविवराय च कार यित्वा ॥ प्राहेति शिक्षय कवे त्वमिमां सुरास्त्रैर्यल्पाप्यहो सकलबुद्धिमतां वरिष्ठा ॥ २८ ॥ कन्यामथाह तनयेऽखिलखेलनं त्वं त्यक्त्वैव चाद्यदिनतः स्ववयःसमाभिः ॥ शास्त्राण्यतोऽनुदिनतो मुहुर्भ्यसंती तिष्ठस्व विह्वलकवेस्तु समीप एव ॥ २९ ॥ तस्या वसो नृपगृहे कविबिह्वलोऽथ तां शिक्षयञ्छशिकलां क्रमशः सुरास्त्रैः ॥ भोगैर्नृपेण निखिलैः समयोचितैश्च सन्मानपूर्वमतोषित चित्तवृत्तिः ॥ ३० ॥ साहर्निशं नृपसुताखिलबालीलास्त्यक्त्वैव बाल्यवयसाप्यविवरेण सर्वाः ॥ आदाय विह्वलकवेः किल शास्त्रवि द्याश्चित्ते पितुर्नृपवरस्य मुदं ततान ॥ ३१ ॥ इत्थं कृतां कविवरेण सुशिक्षितेन कन्यां निरीक्ष्य च नृपोऽखिलविद्वरिष्टाम् ॥ प्राणाधिकामपि तयोरुभयोश्चकार प्रीतिं तदा दुहितृविह्वलणयोः सुतुष्टः ॥ ३२ ॥

राधि तदाचरणं च विभावौ । दंडादि फलम् । शांत्याश्रयो राजा । साधवस्तत्सेवा च विभावौ । आत्मसुखं फलम् । त्वयि त्वन्निमित्तं वास्तव्याश्रयो हरि हरी । राजा तन्निष्ठा च विभावौ । कृतार्थता फलम् । वास्तव्यं करुणारसेऽत्रभाव्यभक्तिरसं शान्तिरसेऽत्रभाव्ये । एवं नवरसचतुरे त्वयि विषये हरिहरयोर्वो त्वात्यं गवि वत्सविषयमिव भवत्विति भावः ॥ २५ ॥ वर्षयुगेन वर्षद्वयेन स्वगुणप्रसिद्धयै गुणवतां मुखैर्वर्णिगैर्तकीर्तैः संवत्खिला वृत्तम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ दूतकरतः दूतहस्तेन ॥ २८ ॥ अतः विह्वलकवेः सकाशात् । अनुदिनतः प्रतिदिनेषु ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इत्थं कृतामेवं शिक्षितां सुंदरं शिक्षितं

शिक्षा यस्य तेन ॥ ३२ ॥ कामस्य निवासयोगेन शरीरेण शुशुभे ॥ ३३ ॥ वचसा वसुधैवामृतकृष्णिषि संजरीटी पक्षिविशेषः । गमनेन हंसीव विभाति । कवेर्विष्णुस्य चेतोहरा वभूव ॥ ३४ ॥ त्वमीतिव्यतिरिक्तं मया कर्तव्यं नास्तीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ काले द्वादशादिवर्षे योग्यं स्त्रीभोगादिकं निश्चित्य “ गांधर्वसमयान्वितः ” इति याज्ञवल्क्यस्मृतौ परस्परसंतोषनिमित्तो यो विधिस्तेन पाणिं जगृहे ॥ ३६ ॥ यूगोस्तरुणयोः

एकादशाधिकवयाः कुसुमायुधस्य संस्थानयोग्यवपुषा शुशुभे मृगाक्षी ॥ किंचित्प्रकाशितकुचामणुलब्धलज्जां चाशिक्षयन्कविः । मामथ कामशास्त्रम् ॥ ३३ ॥ सा कामशास्त्रनिपुणा वचसा सुधेव दृष्ट्वा विभाति चतुरा किल खंजरीटी ॥ गत्या तथैव वरटा हसितेन रम्या चेतोहरा शशिकलेति कवेर्वभूव ॥ ३४ ॥ ज्ञात्वाथ कामहृदयं स्वगुरुं धियैव प्राहेति तं शशिकला बहु चार्थयन्ती ॥ स्वामिन्कुरुष्व तव चेतसि रोचते यत्प्रीतेन ते हि मम जन्मनि साध्यमन्यत् ॥ ३५ ॥ तामप्यनंगशरविद्वहदं विदित्वा वाक्येन विष्णुकविः स्मितपूर्वकेन ॥ कालोचितं हृदि विचिंत्य च कर्म पाणिं गांधर्वकेण विधिना जगृहे स तस्याः ॥ ३६ ॥ सुज्ञोऽपि विष्णुकविर्विशतां स्मरस्य प्राप्तस्तथा शशिकलाखिलशास्त्रवेत्ता ॥ यूगोस्तयोरिति वभूव तदा सुशिष्यागुरोरपि ह्यधटितं घटितं तदानीम् ॥ ३७ ॥ तस्मिन् हि राजसदने बहुपुष्पमाले सच्चंदनैः समदकेसरलितकुब्जे ॥ शृंगारसाधनयुतेऽथ रहो विलासश्चासिष्टुषे द्रुसुतया कविर्विष्णुस्य ॥ ३८ ॥ मंचे ह्रुदंचितवितान उदाब्जशय्ये तां लज्जितां शशिकलां करतः प्रगृह्य ॥ आलिङ्ग्य गाढमधरे सरदं प्रभुब्रह्मोर्माचितां कविवरो बुभुजेतिगूढम् ॥ ३९ ॥

सतोः ॥ ३७ ॥ बद्धाः पुष्पमाला यस्मिन्नुत्तमचंदनकस्तूरिकेसरलितानि कुड्यानि यस्मिन् कामोद्दीपनदार्ययुक्ते राजगृहे एकांते तयोर्विलास आसीत् ॥ ३८ ॥ उदूर्ध्वं शोभितविताने उल्लङ्घ्य चासौ आढ्या युक्ता शय्या यस्मिन्स्तस्मिन्मंचे शशिकलां हस्तेन प्रगृह्य सरदं सदंतं यथा स्यात्तथा ॥ ३९ ॥

विद्याप्रदस्य प्रत्युपकाराय दातुं योग्यमन्यददृष्ट्वा गुरुदक्षिणार्थं भक्त्या स्वदेहं ददा ॥ ४० ॥ गणरात्रं बह्वचो निशाः अतिक्रांताः । तदुभयोश्चष्टिपद्म ॥ ४१ ॥ उभयोरतत्कृतस्य एतौ कामपरावित्यस्य संभवो मम मनसि न प्रतिभाति ॥ ४२ ॥ कर्त्तिनशकावकौर्तिकरौ स्वशरीरदुःखदं हस्तयादादिगात्रमपि अतिदुःखे सति लोके यथा छिद्यते तथैतौ घातयामीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ एताः परिचारिकाः इदं तयोर्विलासादिचेष्टितम् ॥ ४४ ॥ यत्र तयोर्निवासस्तत्र गत्वा तांबूलचंदनविलेपनपुष्पपूर्वं तं पूजयंत्यनुदिनं गुरुमनुज्जक्षी ॥ भक्त्या ददौ निजतनुं गुरुदक्षिणार्थं विद्याप्रदोपकृतये समवेक्ष्य ना न्यत् ॥ ४० ॥ इत्थं गतं हि गणरात्रमथेतयोस्तु मंदस्मितेन च मिथः सकटाक्षदृष्ट्या ॥ ज्ञात्वा रहः शशिकलां कविना रमंतीं प्रादुर्गुपाय च रहःपरिचारिकास्तत् ॥ ४१ ॥ दूतीमुखेन नृपतिस्तु निशम्य सर्वं प्राहेति ताः खलु न संभव एव मेष्टः ॥ कृत्यस्य चास्य परिभाति कविस्वपुन्योर्द्विध्यापनाध्ययननिष्ठधियोः सदैव ॥ ४२ ॥ शुष्माभिरतदत् एव परिक्ष्य सम्यग्वाच्यं हि मह्यमखिलं च यथा तथैव ॥ चेत्तावमुपप्रियतमावपि कीर्तिनाशौ हन्येव गात्रमिव नैजतनुप्रतापम् ॥ ४३ ॥ अंतःपुरं यथुरथेति नृपोक्तिमेताः श्रुत्वा पुनर्देदृशेव तयोश्चरित्रम् ॥ राज्ञः पुरः पुनरपीति जगुर्न मिथ्याऽस्माभिः समीक्षितमिदं पुनरेव साक्षात् ॥ ४४ ॥ श्रुत्वा नृपोऽपि सकलं च विधातिर्धीरो गत्वा स्वयं निशि यतोऽस्ति तयोर्निवासः ॥ तिष्ठन्बहिस्तमसि गूढतयैक एव शुश्राव विह्वलकवि स्वसुतावचांसि ॥ ४५ ॥ तावत्कविः शशिकलामिति चाह मुञ्चन्त्यक्काखिलाङ्गिणपदमुहन्नज्जिबं धुमुख्यात् ॥ प्राप्तोऽहमेक इह देवव शास्तुदूरं न त्वां विनास्ति च परः मुहदेव कश्चित् ॥ ४६ ॥

॥ ४५ ॥ यावद्राजा शुश्राव तावत्कविः शशिकलां ग्राह मुञ्चरित्यादिकविभाषणे शशिकलाविषयत्वेन दृष्टिविषयत्वेन चार्थद्वयोपन्यासाद्वक्ष्यमाणराजभाषणसमये कविरुत्तरशशिकलविषयार्थपेहृत्या चालंकारबाहुल्यं भवति । तदुक्तम् “उभयेयं समीकर्तुमुपमानेन योज्यते । तुल्यैककालक्रियया यत्र सा तुल्ययोगिता ” इति दृष्ट्युपमानोपपन्नसमीकरणानुल्ययोगितालंकारः । “एकसिद्धिर्ब्रथमन्यार्थनासो व्याप्तिरुरःसरः । कथ्यतेऽर्थान्तरन्यासः ” इति । अत्र द्वियः

अतिप्रियत्वसिद्धयर्थमन्यार्थस्य दृष्टेतिप्रियत्ववर्णनादर्थोत्तरालंकारः । “नैतदेतावदेवैवदित्यपह्नवपूर्वकम् । उच्यते यत्र सादृश्यादपह्नवितारिणं मता ।” उपमेयबोवाच्यतानिषेधेन उपमानदृष्टिप्रकारकोपमेयप्रकाशनादण्हृत्यलंकार इत्यादयः । हे मुद्गूः । शशिकलापक्षे सुष्ठु भ्रुवौ यस्याः । दक्षपक्षे सुष्ठु भ्रूः यस्यास्तस्याश्च संबुद्धिः । पित्रादीन् सर्वान् त्यक्त्वाऽहमेक एवात्र सुदूरं दैवयोगात्प्राप्तोऽस्मि । त्वां शशिकलां दृष्टिं च विनाऽन्यः मुहूर्त्तं प्रियंकरो हितकर्ता च कश्चिदेव नास्ति ॥ ४६ ॥ किं च । कमलेव लक्ष्मीरिव स्वीकृतरूपा । अन्यत्र कमलमिव स्वीकृतरूपा । कमलमदृशी त्वमीषत् किंचिदेवावयवादिकम् । अन्यत्राद्योभागं वा प्रतिदिनं स्फुरयतीं विक्षिपती । पक्षे चालयतीं सती मां प्रति अप्रियं वदसि । अन्यत्र वामनेत्राद्योभागस्फुरणस्य दुष्टफलत्वेनानिष्टं चेदप्रियं वदसि मां त्वमपीषदेव संस्फुरयंत्यनुदिनं कमलात्तरूपा ॥ खेदं प्रयाति च ततो विशदं मनो मे नातः कुरुष्व विमले मयि रुष्टतां वै ॥ ४७ ॥ चेन्मे त्वया क्षणमपीह भवेद्वियोगः स्वांगस्थया सहगया प्रियया तवाहम् ॥ आज्ञानुगः किमपि नाकगतं च पश्ये लब्ध्वा तवैव विरहाब्धिर्महाधकारम् ॥ ४८ ॥ कार्यां त्वया मयि ततः करुणैव नित्यं नैव स्मृतिः खलु ययात्मजनस्य मे स्यात् ॥ स्यात्ते घृणेषदपि चेन्मयि वै तदा मे चेतः स्मरत्यतिभयान्निजतातबंधून् ॥ ४९ ॥

वदसि सूचयसि यदि तर्हि ततो निर्मलमपि मन्मनः खेदं विषादं प्राप्नोति । अतः कारणाद्धे विमले मयि रोषं मा कुरु ॥ ४७ ॥ किं च स्वांगस्थया वामाङ्कगत्या । अन्यत्र स्वांगं स्वशरीरावयवभूतं मुखं तत्र स्थितया सहगया सहचारिण्या प्रियया त्वया मे क्षणमात्रं वियोगो राहित्यं यदि भवेत् तर्हि तवाज्ञानुगः आज्ञापालकः अन्यत्र त्वद्वशवत्यहं त्वद्विरहजन्यः समुद्रजन्यः समुद्रतुल्यो मोहांधकारो मोहस्तं पक्षे त्वद्विरहसमये समुद्रसदृशो महानंधकारस्तमः तं प्राप्याकिंगतं समीपगतं किमपि न पश्यामि ॥ ४८ ॥ यतोऽहं सर्वथा त्वदधीनस्ततस्त्वया मयि स्वात्मार्पणेन अन्यत्रेष्टस्थानस्फुरणेन नित्यं करुणैव कर्तव्या यथा करुणया मह्यं स्वजनस्य स्मरणं न भवेत् । मयि किंचिदपि तवाघृणाऽदर्शनरूपा । अन्यत्रानिष्टस्थानस्फुरणरूपाऽवक्रया यदि स्यात्तदा मम चित्तमिति

प्रथेन स्विन्नादीन्मरति ॥ ४९ ॥ नैजलनां स्वास्त्रियमिव यदवदत्तदृशोदिति संबंधः । कामातुरस्य विचारो नास्तीति यत्तदद्य मया दृष्टमित्यर्थः ॥ ५० ॥ शुद्धांतगाभिंतःपुरचारिकाभिः । “ अंतपुरं स्यादवरोधनम् । शुद्धांतश्चावरोधश्च ” इत्यमरः । यदुक्तं तत्सत्यमेव । हि यस्मान्मयि वृत्तिरुपजीविका यासां ताभिः । अर्घं पापवचनं मयि मत्समीपे मृषा किमुच्यते । अपि तु सत्यमेवेत्यर्थः । अखिलं कन्यादूषणादि । अयं विद्वज्जगद्विः ॥ ५१ ॥ हे वित् हे

एवं गुरुस्त्ववददेष हि छात्रिणीं च कामीव नैजलनां नृप आश्रुणोत्तत् ॥ ज्ञाचेति चाह मनसा न विचार एव कामा भिभूतमनसः खलु दृष्टमद्य ॥ ५० ॥ शुद्धांतगाभिभूतेनरितमेव सत्यं मदृत्तिभिर्मयि मृषा हि किमुच्यतेऽवम् ॥ ज्ञातं मया खिलमथापि न दृष्टमद्वास्तः सुक्तिभिः कविरयं खलु भाषणीयः ॥ ५१ ॥ कृत्वेति निश्चयमथाह नृपः कर्षोदं त्वं कां प्रसादयसि विद्वद् तन्निशीथे ॥ ज्ञात्वेति भूपवचनं कविरसि वामं समर्हयन्नुपमथाह बहिः समेत्य ॥ ५२ ॥ श्रीबिष्णुग उवाच ॥ राजन्हेगव मम वामगताऽम्पुरश्चाधस्ताद्यथा स्वजनदुष्फलमूचिका वै ॥ सा प्रार्थिता किल मयापि शुभाप्तयेद्य यद्रण्येते कविभरत्पमपज्यवा क्यैः ॥ ५३ ॥ श्रुत्वा कवीरितिमिदं नृपतिस्तदुक्तं पूर्वं प्रसादनमसौ मनसैव सर्वम् ॥ आपश्यदर्थमिह दग्विषयं हि विद्वान्प्रसादि कस्य वचनेऽपि गिरस्तु नान्यत् ॥ ५४ ॥ तावद्ययौ शशिकला च नृपेऽतितूष्णींभूते प्रणम्य तमथाह गुरुर्मदीयः ॥ विद्यावतां गुणवतां च पितर्गरेष्ठस्तं वीक्षितुं मम दृगेव सदातितृष्णा ॥ ५५ ॥ इत्थं नृपः सुधिषणौ स्वसुताकर्षोदौ वीक्ष्याह चांतरिति काम वशौ न चैतौ ॥ कामाभिभूतमनसोर्हि कुतस्तु सद्मिः साक्षान्ममाग्रत इयं भयहीनवाक् च ॥ ५६ ॥

विद्वद् । त्वं निशीथसमये कां प्रसादयसि तद्वद् ॥ ५२ ॥ यद्यस्मात्कविभिरल्पं क्षुद्रमपि उत्तमवाक्यैर्वैष्येते ॥ ५३ ॥ स विद्वान्राजा इह पञ्चतुष्टये दग्वि षयमेवार्थं मनसा आ साकल्येनापश्यत् । हि यस्माद्भिः सत्स्वत्याः प्रसादिकस्य प्राप्तप्रसादस्य वचने अन्यन्मृषावचनं किंचित्नास्तीति ज्ञातवानित्यर्थः ॥ ५४ ॥ अतितृष्णा । उत्कंठितैव भवति ॥ ५५ ॥ अंतर्नसि हि यस्मात्कामाभिभूतस्येयमुत्तमबुद्धिर्निर्भयवाक्यं साक्षान्ममाग्रे कथं स्यान्न कथम

पीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ गुरौ धीनिष्ठा यस्याः सा शीलेनोत्तमबुद्ध्या उत्तमगुणैश्च युक्तायां तस्यां मम कल्याणायम् ॥ ५७ ॥ यद्यपि बाह्यदृग्भिः
सामान्यदृग्भिः शुद्धांतगाभिरंतःपुरगाभिः परिचारिकाभिरुत्तमगुणवतोऽरनयोर्विच्छिन्नमस्तुयोरिति समानशीलत्वेन मिथः प्रीतिं दृष्ट्वा तु वृथा दुष्कल्पना
कामसंकावित्यारोपः कृतस्तथापि गुणवेत्ता मया स्वांतःकरणे उभयोर्विषये सा कल्पना नांगीकृता ॥ ५८ ॥ इत्थंमतिरेवं बुद्धिमान् ॥ ५९ ॥

विद्यागुणातिशयमन्य कवेर्निरिक्ष्य तस्मिन्द्वौ मम सुता गुरुधीः स्वचित्तम् ॥ शीलेन सद्विषयया सुगुणैश्च तस्यां छात्रिण्यसा
विति मतिं कविबिच्छिन्नश्च ॥ ६७ ॥ शुद्धांतगाभिरनयोर्हि मिथस्त्वित्तीक्ष्य प्रीतिं मुधा सुविदुषोरपि बाह्यदृग्भिः ॥ दुष्कल्पना खलु
कृतापि मया न सत्या सा स्वीकृता गुणविदा ह्युभयोर्निजांतः ॥ ६८ ॥ इत्थंमतिर्नृपवरोऽनुदिनं निशाये त्वेको ययौ गृहगतेषु सभा
जनेषु ॥ बद्धो गुणैः शशिकलाकविवर्येयाश्च नो वेद गृहमणु चाप्यनयोश्चरित्रम् ॥ ६९ ॥ श्रुत्वा क्षणं शशिकलाकविभाषणानि राजा
रसज्ञचतुरोथ च याति शय्याम् ॥ तस्मिन्नाते विविधकामकलाप्रभेदैस्तौ चक्रतुः सुरतेकेलिमुभौ युवानौ ॥ ६० ॥ ग्राहकदा
शशिकलां रमणः कविस्तां खल्वनावयोर्विदितमेव रहोगतं यत् ॥ शुद्धांतगाभिरिति संकथितं च राज्ञेतश्चागतो निशि स गृह इहैक
एव ॥ ६१ ॥ तेनावयोरपि रहोगतभाषणानि श्रुत्वेति संशयवतैव च मेपि पृष्टम् ॥ तद्गोपितं खलु मयापि गिरः प्रसादाद्यात्येव
भूप इह नित्यमथापि राज्ञौ ॥ ६२ ॥ राज्ञावयोर्यादि निरीक्षितमेतद्दद्या नित्यागमादिह च दैवशशित्कदाचित् ॥ वध्योऽभविष्यमसु
भिः सह तेन शस्त्रैर्यद्वंशलच्छिन्नमहागसि कः क्षमावान् ॥ ६३ ॥

शय्यां निद्रास्थानम् ॥ ६० ॥ रहोगतमेकांतवर्तमानम् ॥ ६१ ॥ तेन राज्ञा मे मह्यं यत्पृष्टं तद्भाषणादिकं यद्यपि गोपितम् ॥ ६२ ॥ एतदावयोः सुरांत
तर्हि ग्राणैः सहाहं शस्त्रैः करणैः तेन राज्ञा वध्यः घातयितुं योग्यो भविष्ये । यद्यस्मदंशदूषणरूपे महापराधे सति कः क्षमावान्न कोऽपीत्यर्थः ॥ ६३ ॥

इह मयि प्रथमां त्वस्याणिग्रहणात्पूर्वं या तां मतिं निश्चयं कुरु । आत्माविषयास्त्वदेशान् अवतीशं पृथिवीपतिं वरं वरय स्वीकुरु ॥ ६४ ॥ वृक्षोज्झिता वृक्षेण त्यक्ता ॥ ६५ ॥ करतः करेण अमुसंकटे प्राणोत्क्रमणेऽप्यपीकृतं जनम् ॥ ६६ ॥ अन्यं पतिं कुर्वति तत्राह । स्वमेपीति । उल्लिखिता जागृताहं कुतोऽन्यं पतिं स्मरामि न कथमपीत्यर्थः । अन्यं त्वदन्यम् । अतोऽहं भवता न त्याज्या ॥ ६७ ॥ भवदाश्रयास्त्वदाश्रया ये ते प्राणाः न स्थास्यन्ति स्थितिं

तस्मान्ममाद्यदिनतस्त्वमिमं कुसंगं त्यक्त्वैव कुर्विह मतिं प्रथमां सुशीले ॥ यास्येऽहमात्मविषयान्सुहृदीक्षणाय त्वं चात्मारूपसदृशं वरयावनीशम् ॥ ६४ ॥ प्रोक्तेति सा शशिकला कविबिच्छेणेन वृक्षोज्झिता लघुलतेव पपात चोर्व्याम् ॥ मूच्छ्यां भवाप्य महतीमथ बिच्छेणस्तासुत्थापयन्नपरितश्च सिषेच वारि ॥ ६५ ॥ प्राहाय तं नृपसुता शृणु कांतं नैव त्याज्याहमद्य भवता करतो गृहीता ॥ गांधर्वकेण विधिना त्वमुसंकटेऽपि नांगीकृतं सुकृतिनो विसृजति धीराः ॥ ६६ ॥ स्वप्नेऽपि नैव मनसापि पतिं त्वदन्यं कांतं स्मरामि च कुतः पुनरुत्थिताऽहम् ॥ वाचा दशाप्यखिलवृत्तिभिर्निद्रियाणां गृह्णामि नान्यमिति नो भवताहमुज्झया ॥ ६७ ॥ स्याच्चेत्त्वया क्षणमपीह च मे त्रियोगः स्थास्यति नासव इमे भवदाश्रया ये ॥ स्थातुं क्षमं न जलजैरजले तडागे केऽपि स्वजीवनमृते हि नजीविताः स्युः ॥ ६८ ॥ श्रुत्वामुना शशिकलोदितमित्यमस्याः प्राणाधिकात्मनि च भक्तिरिति स्वबुद्ध्या ॥ ज्ञातं ततः कविरिदं मुदतीं रुदतीं प्राहाहमिदुवदने न विसर्जये त्वाम् ॥ ६९ ॥ प्राणाः प्रयांतु मम दुर्मरणात्त्वदर्थं ग्रामाद्गतिर्भवतु मे स्वरयानतश्च ॥ दुर्वाक्यतोऽखिलजनाश्च शपंतु मां वै कुर्वंतु वा पतितमप्यखिलाश्च विप्राः ॥ ७० ॥ धर्मः प्रणश्यतु परः प्रभव त्वधर्मो नाहं बिभेमि नरकादतिदुःखदाच्च ॥ श्रीमद्भूतोः पदरजःसुपवित्रमूर्धा नैक्ष्यो यमेन हि कुतः पुनरस्य दूतैः ॥ ७१ ॥

न करिष्यति । न जीवितं येषां ते नजीविताः मृताः नजर्यस्य नशब्दस्य जीवितपदेन मुष्मपेति समासः । त्वद्वियोगेनाहं मरिष्यमीत्यर्थः ॥ ६८ ॥ अमुना बिच्छेणेन । अस्याः भक्तिर्मयि प्राणाधिकास्तीति ज्ञातम् ॥ ६९ ॥ दुर्मरणाद्वाज्ञा प्रापितदुर्मरणेन । पतितं प्रायश्चित्तम् ॥ ७० ॥ परो धर्मः ब्राह्मणत्वादि

रूपः । अधर्मः स्वरयानादिः श्रीमद्गुरोः पादरजसा सुपवित्रमस्तकोहं यमेनापि न दर्शनीयः । किं पुनस्तस्य दूतैरिति । “येन पुनस्तस्य दृष्टकृतानि” इति श्रुत्या गुरुचरणाश्रितानां कुतोऽपि भयं नास्तीत्यर्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ पुरोहितः एकमेकाकिनं तं राजानं ग्राह । भवता त्वयेदं विहगचरित्रं न ज्ञातं किम् अपि तु ज्ञातमेव । अतः श्रुतमप्यघं दोषोऽपकीर्तंहोस्त्वयोपज्ञितं किम् ॥ ७३ ॥ दुर्वृत्तकौ दुराचरणौ परस्परं सुहृदयो तव त्वया न दंड्यौ

इत्थं वचोभिरमुना परिसांत्विता सा जाता प्रसन्नवदना स्मितशोभिक्का ॥ एवं हि तौ शशिकलाकविबिहणाख्यौ चिक्रीडतू रतिविदौ नृपवीरगेहे ॥ ७२ ॥ शुद्धांतगाभिरखिलं नृपतेः पुरोधाश्चाकर्ण्य वृत्तमनयोरनयं रहःस्थम् ॥ एकांतमाह भवतेदमथो न किं भो ज्ञातं ह्युपेक्षितमघं श्रुतमप्यकीर्तैः ॥ ७३ ॥ दुर्वृत्तकौ च सुहृदौ स्वसुताकर्वौद्रौ दंड्यौ न चेतसि तवेति ममापि भाति ॥ श्यामां प्रिया मपि च भर्तृहरिर्जघान दुर्वृत्ततः प्रियमथापि भवेद्धयनिष्ठम् ॥ ७४ ॥ त्वं वीरसिंह नृपवीरवर्गचिंतांघ्रिः सद्धर्मपालनपटुः प्रथितः पृथिव्याम् ॥ वर्णाश्रमास्तव भयांनिजधर्मनिष्ठास्त्वद्देह एव कथमेष महानधर्मः ॥ ७५ ॥ नैवाग्रतस्तव जनैः किमपिपदेव भर्तृयो च्यतेऽथ नृप पृष्ठत एव सर्वैः ॥ यज्जल्प्यते तदहमत्र न वक्तुमीशस्तस्मात्तदेव कुरु नैव यतोऽपकीर्तिः ॥ ७६ ॥ इत्थं नृपः स्वकुलपूजितवाक्यमुग्रं श्रुत्वा रुडग्निविशिखाखिलतप्तगात्रः ॥ आहूय मंत्रिण उवाच महागसां यो दंडः स बिहगकवेर्दुतमेव कार्यः ॥ ७७ ॥

दंडाहौ नस्त इति भञ्जिते प्रतिभाति । एवं मा कुर्वित्याह । पूर्वं भर्तृहरिः श्यामां स्वभार्यामपि दुर्वृत्ततः दुष्टाचरणहेतोः हतवान् हि यस्मात् । दुर्वृत्त इति काकाक्षिवदुभयान्वयि । प्रियमप्यनिष्टं भवति ॥ ७४ ॥ धर्मसङ्कस्य राज्ञस्तु तवैतन्न युक्तमित्याह त्वमिति ॥ ७५ ॥ पृष्ठतः पश्चात् । यतो येनापकीर्तनं स्यात्तत्कुरु ॥ ७६ ॥ कुलपूजितवाक्यं पुरोहितवाक्यं श्रुत्वा क्रोधमग्निज्वालाभिः अखिलं सर्वं तप्तं गात्रं देहो यस्य । महागसां महापराधीनाम् ॥ ७७ ॥

ते प्रधानपुरोहिताः अधिहंतृन्पापिमारकान्प्रयाहुः । यद्यपि राज्ञा ब्राह्मणे शरीरदंढाभविदुषा दंडमात्रमुक्तम् । तथापि ते कविमानरुचः कवि
 सत्कारजनितकोपवंतो वधयैवाज्ञां ददुरित्याह । वय इति । यतो महागाः महापराधी ॥ ७८ ॥ त आज्ञापिताधरंहतारो यत्र विदुषोऽस्ति तदाज
 मंदिरं सयुः बहिःस्थिताः संतो विष्णुं प्रति ये महापराधिनस्ते यत्र हन्येते तत्र त्वं राज्ञा वयाहोमीति ज्ञापितः सन्नागच्छेत्यर्थः ॥ ७९ ॥ मनस्यी स्म
 तंत्रः त्यक्तांगमुखेषु देहादिषु ममता येन सः ॥ ८० ॥ अप्सरोभिरिति स्वस्य शिवभावोपतार्थमुक्तम् । भवती त्वमपि स्वर्गं चाशुती अगाधगुणमनुम
 श्रुत्वेति ते तु कविमानरुघोऽधिहंतृन्प्राह्वहिं विष्णुकविर्नृपमंदिरस्थः ॥ वध्यो नृपेण कथितोऽस्ति यतो महागास्तस्माद्भव
 द्विधुना विनिहन्त्यां सः ॥ ७८ ॥ तेषां यद्युर्नृपतिमंदिरमस्ति यत्र श्रीविष्णुस्तमिति चाहुरिमे बहिस्थाः ॥ राज्ञाद्य वध्य उहित
 स्वमथैहि यत्र हन्येत एव निखिलाश्च महागसो ये ॥ ७९ ॥ श्रुत्वेति विष्णुकविः सहसा तदुक्तिं स्वांतः स्मरन्गुरुपदावजयुगं मन
 स्वी ॥ त्यक्तांगमुख्यममतो हुतमुत्थितोऽथ प्राहेति तां शशिकलां शरादुवक्राम ॥ ८० ॥ गच्छाम्यहं शशिकलेऽद्य किलाप्सरोभी
 रंतुं भवत्यपि सुखादिह चावसंती ॥ यास्यत्यगाधगुणसत्पतिमात्मतंत्रा नैवागमिष्यति पुनः कविविष्णोऽत्र ॥ ८१ ॥ ज्ञात्वा तयेति
 मम हृत्प्रियकृत्कर्षोद्रस्त्वेभिर्नृपेण यमदूतसमैः किलाद्य ॥ प्राणैर्विहन्यत इतोऽहमपि स्वकीयांस्त्यक्षाम्यसूनिति धिया स्थितमेव
 तूष्णीम् ॥ ८२ ॥ प्रातो बहिः कविवरोऽथ सुपूजितस्तत्कालोचितं शुकुसुवैर्नृपतेस्तु दूतैः ॥ निन्युस्त एव बहुवाद्यनिनादतोऽनुं
 यंतं पुरो ययुरथेक्षितुमेव पौराः ॥ ८३ ॥

पतिं यास्यति प्राप्स्यति ॥ ८१ ॥ तथा शशिकलेति ज्ञात्वा इतः परमहमपि स्वभागांस्त्यजामीति बुद्ध्या तूष्णीयास्थितं भावप्रधानो निर्देशः । तूष्णीं
 स्थितासीदित्यर्थः । इति किं नृपेण कर्त्रा मननःप्रियकर्तायं विष्णोय प्राणैः सहेभिः करणैर्वध्यते ॥ ८२ ॥ तत्काले मरणकाले योग्यवस्त्रादिभिः पूजि
 तः । ते दूताः बहुवाद्यनिनादतः बहुवाद्यपुरःसरम् । अमुं विष्णुं पुरः प्राप्तामिष्युः । अथ पौरा अमुं पुर इत्युभयान्वयि । ग्रामां च इष्टं ययुरहद्विहिरि

त्यर्थः ॥ ८३ ॥ तदाप्रतिवेगेन युक्ताः । अर्द्धलतकंडनादिकार्याः । काश्चित्कणेषु अर्द्धवस्त्राणि परिधानार्थं धृतानि याभिस्ताः । करेष्वध्वेण्योऽयानुष्ठितवेणा
 बंधाः । एकाक्षिकज्जलयुक्ताः करेषु पादभूषाः यासां ताः उपलक्षणं पादकरभूषणाम् । तथा नार्यः स्त्रियोऽपि कर्वाद्रं द्वाभौघजालनिलया द्वास्तथानात्सौ
 धस्थानाज्जालस्थानाच्च ददशुः । विहृणदंइस्याश्वर्यत्वं मन्यमाना इत्यर्थः ॥ ८४ ॥ आतानि प्राप्तानि शास्त्राणि यस्य स इतरे जनाः माहागा महापराधकर्ता राज्ञा
 एव त्याहुः अन्ये वत इति खेदे यद्यपि महापराधी तथापि अग्न्यो ब्राह्मणो न हन्यते अयं तु राजा किमधमेन हंतीत्यर्थः ॥ ८५ ॥ उभयोः शशिकलाविहृणयोः
 विदं पंडितं तत्समः स्तिसमः इतो राजतः ॥ ८६ ॥ नवासिभिर्धिशेखस्त्रुधैः । अधिष्ठितः आरोपितः शूलो यस्याम् इष्टदमिच्छितपरकम् ॥ ८७ ॥
 नार्यस्तथातिरभसार्षितकंडनाद्याः काश्चित्कराद्धवसनाश्च कराद्ध्वेण्यः ॥ एकाक्षिकज्जलयुताः करपादभूषा द्वाः सौघजालनिलया
 ददशुः कर्वाद्रम् ॥ ८४ ॥ प्राहुर्मिथोऽथ वनिताः पुरुषाश्च केचित्कामोपमोऽतितरुणः कविराशशाल्मः ॥ राज्ञा न वध्य इतेऽथ जगुर्भ
 हागाः प्राहुः परे द्विजवरोऽयमतो न वध्यः ॥ ८५ ॥ अन्ये तदाहुरुभयोश्च समेऽपगंधे हंत्येनमेव विदमप्यथ नात्मजां सः ॥ प्राहुः परे
 द्विजवरादपि नार्यवध्या तस्यै च तत्सम इतो भवितैव दंडः ॥ ८६ ॥ इत्थं वदत्सु पुरवासिषु राजदूतैर्नम्रासिभिः कविरधिष्ठित
 शूलधूमौ ॥ नीतोऽथ तं जगुरिभेऽद्य तवांतकालस्तस्मात्सरेह निजदैवतमिष्टदं यत् ॥ ८७ ॥ जीविषु दुर्लभतमं खलु मानवत्वं वर्ण
 स्तथाद्य इह चाखिलमानवत्त्वम् ॥ विद्वत्स्यत्र च कविष्वपि पूर्वता ते पूर्णेऽखिले न तव धीर्गुहपूर्वताते ॥ ८८ ॥ सुज्ञोऽपि कर्मण इहा
 खिलगर्हिताय यश्चेत्प्रवृत्त उत तस्य जनिर्हिताय ॥ नो वै भवेदपि किलाविदिनद्यवृतिः सौख्यज्जनेऽस्य भुवि साधुरिति प्रसिद्धिः ॥ ८९ ॥
 जीविषु जीवयोनिषु मानवत्वं मनुष्यत्वमतिदुर्लभमस्ति । आद्यो ब्राह्मणवर्णस्तत्रापि दुर्लभः । च पुनः इह ब्राह्मणवर्णत्वे अखिलेभ्यः सर्वेभ्यो मानवत्वं सन्मा
 नवत्वम् । अत्रापि विद्वत्त्वं तत्रापि कविषु पूर्वता प्रथमता तव मुख्यतास्तीत्यर्थः । एवमखिले नृजन्मादिके पूर्णे सति तव बुद्धिः गुहपूर्वताते गुहपूर्वाः
 स्कंदादयस्तेषां ताते पितरि शिवे । यद्वा गुहस्य पूर्वताते प्रथमपितरि शिवे । अक्षितु द्वितीयः पितेति पुराणप्रसिद्धम् तस्मिन् शंकरे तव बुद्धिनास्ती
 त्यर्थः ॥ ८८ ॥ ननु मद्बुद्धिः शिवे नास्तीति कथं ज्ञातमिति चेदाहुः । सुज्ञ इति । सुज्ञः पंडितोऽपि सर्वेर्निहितं यत्कर्म तदर्थं प्रवृत्तश्चेन्नहि जने लोके

सौख्यात्सुखेनास्य साधुरीति प्रवृत्तिर्भवति किल । निर्वकर्मकालं शिवचित्ते न युक्तमित्यर्थः ॥ ८९ ॥ किंच । उत्तमविधया सत्कवितयोनमभाषणेन च न दूषणं यस्य तेन तस्या पृथिव्यां महत्त्वं यद्यपि प्राप्तं तथापि तन्महत्त्वं तव राजकन्यया यः स्मरः कामः तेन गतं नष्टम् । तत्र दृष्टांतः । निजस्यात्मनः अस्मरणं विस्मृतिस्तस्या जडधीः जडदेहात्प्रबुद्धिस्तया जीवनमात्रस्य कं सुखं ब्रह्मसुखं यथा नष्टं भवति तथेत्यर्थः ॥ ९० ॥ अथुना मरणसमये प्राप्तेऽपि ह्यस्येन हास्ययुक्तमुखेन तवांतर्नमसि योजना यथा परहदां शत्रुबुद्धीनां जनानामतो नाशो भवति तथा भाति दृश्यसे । शत्रुमरणे यत्सुखं तत्सुखवानिव प्रतिभासित्यर्थः । अथ त्वां प्रति तीक्ष्णं शूलं प्रति वयं रोपयाम यस्मात्तस्मात्त्वं यः स्वहस्ते त्रिशूलं धत्ते तं स्मरः ॥ ९१ ॥ किंच । हे कवे अतिकांतं सुंदरं शशि सद्विद्यया कवितया च सुभाषणेन प्राप्तं त्वया भुवि महत्त्वमदूषणेन ॥ तत्ते गतं हि नृपकन्यकया स्मरेण जीवस्य कं जडधियेव निजास्मरेण ॥ ९० ॥ प्राप्तेऽपि चांतसमये तव योजनान्तर्हस्येन भाति हि यथा परहज्जन्तः ॥ त्वां रोपयाम इह चाद्य हि तीक्ष्णशूलं तस्मात्स्मरावहति यः स्वकरं त्रिशूलम् ॥ ९१ ॥ स्मृत्वा हृदा शशिकलास्यमिहातिकांतं भूयः कवे हि हससीक्षसि नां तिकांतम् ॥ नो विस्मृता हि भवतापि च सासुनाशा व्यर्थतिके मृतिमतेव निजाशनाशा ॥ ९२ ॥ दूतोदितं वचनमित्यमसौ नि शम्य त्यक्तैव भृष्टततनोरोभिमानमाद्यम् ॥ रूपं स्मरञ्जशिकलां स्वकलां स्वलोकं नेतुं हि लौकिक इवेत्यखिलानुवाच ॥ ९३ ॥ या बाल्येऽप्यतिधीमती हि सकलं शास्त्राणि मत्तः स्वयं जग्राहानु सुभाषिणी बुधवराज्जेतुं क्षमा शान्तिः ॥ नान्या यत्सदृशी ऽप्रिया ससुमतिः सा मन्मनोवर्तिनी सा मत्प्राणसखी कथं शशिकला नाद्यापि चागच्छति ॥ ९४ ॥

कलाया मुक्तं मनसा स्मृत्वा त्वं हससि । अंतिके समीपे अंतमृगं न पश्यसि । यथांतिके समीपे मृगमता आसन्नमरणेन निजाशनाशा स्वभोजनाशा क्रियते तथा त्वयाऽद्यापि असुनाशा असूनां नाशो यया त्वन्मृत्युजनका सा शशिकला तु नो विस्मृतास्ति यन्निमित्तं तव मृत्युः प्राप्नोऽस्ति । तस्याः स्मरणं संप्रति व्यर्थमित्यर्थः ॥ ९२ ॥ असौ विद्वान् । पृथिव्यां यो धृता तनुर्देहस्तस्या अभिमानं त्यक्तैवायं मुख्यं रूपं स्वरूपं स्मरन् आत्मकलारूपिणीं शशिकलां निजलोकं प्राप्ते नेतुं लौकिकमुरुषत्सवानुवाच ॥ ९३ ॥ या शशिकला यया शशिकलाया सदृशाऽन्या प्रिया नासीत्सा मन्मन इव मम मनोगतमिव वर्तते । सा मत्याणप्रिया

शशिकलाज्यापि अधुनापि नागच्छति न प्राप्नोति । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ ९४ ॥ या शशिकला प्रौढा सती पूर्वोद्धे वाक्प्रचतुष्टये भातीति क्रिया न्वयः ॥ ९५ ॥ सुमंदहास्यपुक्तं वदनं यस्याः सा । कामतः कामरेण ॥ ९६ ॥ अदः इदं तांबूलम् ॥ ९७ ॥ संस्थासौ दृढयोः कुचयोः स्पर्शश्च तेन युक्तमस्या आलिङ्गनं स्मृत्वा संस्फुरति रोमांचितो भवति । औष्ठौ च स्फुरत उत्तमश्लोकप्रयाणे प्रसंगे ॥ ९८ ॥ इत्यमिति कविबिहङ्गसंज्ञको यो विग्रहो

या प्रौढा शरदिंदुसन्निभमुखी वै खंजरिदी दृशा वाचा कोकिलमंजुला गमनतो भान्येव या हंसिनी ॥ मत्तो वै किल कामशाल्मसखिलं चाधीत्य तत्पारगा सा मत्प्राणसखी कथं शशिकला नाद्यापि चागच्छति ॥ ९९ ॥ यत्स्वर्गेऽपि मुहुर्लभं सुम नसां योषित्कटाक्षेक्षणं मां तेनैव सुमंदहास्यवदना पश्यत्यभीक्ष्णं हि या ॥ वाक्येनामृतवर्षिणापि किल मां चक्रे वशं कामतः सा मत्प्राणसखी कथं शशिकला नाद्यापि चागच्छति ॥ ९६ ॥ तांबूलं मरुतां च दुर्लभमदः सोपस्करं मां मुहुर्दत्त्वा चंदनपुष्पहारसुर भिद्रव्यैरलंकृत्य च ॥ रेमे स्वास्तरणे हि मंचकवेर या नित्यमद्धा मया सा मत्प्राणसखी कथं शशिकला नाद्यापि चागच्छति ॥ ९७ ॥ स्मृत्वाल्लिङ्गनमेव सहृदुचस्पर्शोऽव्यमस्यास्तु मे कायः संस्फुरतीह चुंबनवशादौष्ठौ च या मां क्षणम् ॥ त्यक्त्वा क्वापि न संस्थिताद्य मम सल्लोकप्रयाणोत्सवे सा मत्प्राणसखी कथं शशिकला नाद्यापि चागच्छति ॥ ९८ ॥ इत्थं शिवेन कविबिहङ्गवि ग्रहेण वाक्यैः स्मृता शशिकला निजशक्तिरेषा ॥ उचुंगसौधनिलया कविमीक्षमाणा स्मृत्वा शिवः कविरहं हि शिवेत्यजानात् ॥ ९९ ॥ स्वर्दुर्लभानिह तु भोक्तुमुभौ च भोगान्धृत्वा तत् सुरचिरे क्षितिगौ किलावाम् ॥ ज्ञात्वा चिरेण कवितामुखसौख्यमत्राया स्याव आत्मपदमाह शिवः पुरेति ॥ १०० ॥

देहो यस्य तेन शिवेन कर्त्रा वाक्यैः स्मृता उच्चप्रासादवातिनी स्वशक्तिरेषा शशिकला कविः शिवोस्तीत्यहं शिवास्मीति स्मृत्वाऽजानात् बोधं प्राप्ता जागृति प्राप्तेवासीदित्यर्थः ॥ ९९ ॥ एतदेवाह । स्वर्गे दुर्लभान्भोगान्भोक्तुं सुंदरशरीरे धृत्वा क्षितिगौ सौतो कवितादिमौख्यं ज्ञात्वाऽत्र कैलासे स्वस्थानं प्रति शीघ्रं

शम्याव इति मां पुरा शिव आह ॥ १०० ॥ अथैनं स्मरती सा शशिकला पत्युः विद्वणस्य गतिं शूलसमीपगमनं च ज्ञात्वा तेन सह युक्ता च स्वपुरे
 कैलासं गंतुं नभस आकाशाच्चला विद्युदिव श्लादादधोदेशे वेगेन मुहूः सहसा प्रापि ॥ १०१ ॥ सकलकांतयो निर्धायेते यस्यां सा मूर्तिर्यस्य । प्रहते
 जोरुपमित्यर्थः ॥ २ ॥ वरयानं विमानम् । अस्मादाकाशात् । नन्दतो ये विहृता विरूपाश्च ते सौम्याः शांतास्ते च ते गणाश्च तैर्युक्तम् ॥ ३ ॥ अखिलाः
 पौराः राजसेवकाश्चास्य विमानस्य कौ पृथिव्यामद्भुतम् ॥ ४ ॥ इमे शिवगणाः इति बहुधा प्रार्थ्य धृतस्वरूपं शिवं याने संस्थाप्य शिवलोकं निन्युः
 इत्थं स्मरत्यथ गतिं स्वपुरे च पत्युर्ज्ञान्वाथ गंतुमपि तेन युता स्वयं सा ॥ उरुंगसौधसदनात्सहसा पयाताधस्ताज्जवेन
 नभसश्चपलेव मुभूः ॥ १ ॥ पश्यत्सु पौरमनुजेषु ततोतिशीघ्रं शूलाग्रसंस्थितकर्त्रिं प्रयथाविमां तु ॥ द्रष्टुं न कश्चिदपि
 चास समर्थ एनां स्पष्टं कुतः सकलकर्तिनिधानमूर्तिम् ॥ २ ॥ दृष्ट्वागतां शशिकलां स्वकलां कविस्तामालिम्य गाढ
 मथ खं च ददर्श यावत् ॥ तावद्ययौ रविसमं वरयानमस्माद्वाद्यैर्नदद्विकृतसौम्यगणैश्च युक्तम् ॥ ३ ॥ दृष्ट्वैव यानमखिला
 श्र निपेतुरुर्न्या नैव क्षमाः किल निरीक्षितुमस्य तेजः ॥ केचिन्स्थिताः शिवपदाब्जराताः सुभक्ताः पश्यंत एतदखिलं परमद्भुतं
 कौ ॥ ४ ॥ उत्तीर्य यानत इमे कविरूपमीशं नत्वा गणाः स शिव एहि च लोकमीश ॥ संप्राप्य पाहि न इतीह धृतात्मरूपं संस्थाप्य
 यान इत ऐशपदं च निन्युः ॥ ५ ॥ ते भौतिके च वपुषी किल हासयुक्ते चालिगिते हि मिथ उज्झितयाममूर्च्छाः ॥ दृष्ट्वा नृपाय जगु
 रेभ्य सविस्मयास्ते श्रुत्वा सविस्मयनृपोऽत्र ययौ समंज्री ॥ ६ ॥ यैर्दृष्टमेतदखिलं कथितं हि वृत्तं राज्ञे निशम्य स च धिड्मुहुरात्र
 दन्स्वम् ॥ प्राहेति मनिप्रयतमौ स्वसुताकर्षाद्रौ यद्विकृताौ परधियाऽविदितौ मुधेशौ ॥ ७ ॥

॥ ५ ॥ तयोः शशिकलाविद्वणयोः ते तत्र पतिते भौतिके पंचभूतात्मे परस्परसमालिङ्गिते वपुषी देहौ दृष्ट्वावलोक्य । उज्झिता त्यक्ता याममूर्च्छा
 यामपयतस्थापिनी मूर्च्छा यैस्ते दूतास्तदुभयोर्निर्याणं नृपाय कथयामासुः । आश्चर्ययुक्तो नृपोऽपि तत् श्रुत्वाऽत्र शूलभूमिं प्रति भञ्जिसहितो ययौ ॥ ६ ॥
 यैरेतद्भूतं दृष्टं वैः सर्वं राज्ञे कथितं स च राजा सर्वं श्रुत्वा स्वमात्मानं मुहुः विगिति आवदन्त्यति प्राह । इति किम् । मम श्रियतयात्मानविह्वलौ ईशौ

गौरीशंकराविति अज्ञात्वा पराधिया पुरोहिताधिया विकलतौ विरस्कृताविति यत्तद्वृथेत्यर्थः ॥ ७ ॥ अत्र प्रकाशमध्ये संस्थाप्य पूजादिकां सर्वव्यवस्थाम् । अखण्डं यथास्यात्तथा कृतवान् ॥ ८ ॥ चत्वारिंशच्छतसंख्यं बिह्णुगानंदं प्रणमति—य इति । यः काव्यरसजन्यं सुखं ज्ञातुं शक्तिसहितः पृथिव्यां बिह्णुगान्त्योऽपवत् तं प्रणताः स्मः । इन्द्रज्जा वृत्तम् ॥ ९ ॥ सर्गोक्तबिह्णुगकथाश्रवणादेः फलं चाह—य इति । इह लोके सकलभोग

कृत्वाथ तत्र नृपतिस्तु तयोः समाधेः प्राकारमदुतमथात्र हि पार्वतीशौ ॥ संस्थाप्य चार्चनमुवाखिलतद्व्यवस्थां चक्रे सुभक्तिनिरतः स्वयमभ्यखंडम् ॥ ८ ॥ योऽद्वा शिवः काव्यरसोत्थसौख्यं ज्ञातुं सशक्तिर्भुवि बिह्णुगोऽभूत् ॥ तं ख्यातकीर्तिं वयमध्वं चत्वारिंशच्छतं स्वीयगुरुं नताः स्मः ॥ ९ ॥ यो बिह्णुगस्य चरितं शृणुयात्सुभक्त्या वा श्रावयेदपि पठेद्देह मानवार्यः ॥ विद्वान्धनी सकलभोग विलासयुक्तस्तिष्ठन्क्षितौ च परमेति गुरोः प्रसादात् ॥ १० ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरगर्वे बिह्णुगानंदगुरुकथावर्णनं नाम एकादशः सर्गः ॥ ११ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ बिह्णुगानंदशिष्योऽथ दंब्यानंदोऽथ विश्रुतः ॥ कविः काश्मीर गीठस्थः सर्वशाल्मविशारदः ॥ १ ॥ दंडिनः पदलालित्यं प्रसिद्धं जगतीतले ॥ नासीत्तत्सदृशः काश्चात्कविरन्यः क्षितावपि ॥ २ ॥ स कदा विद्युतः शिष्यैः परीक्ष्यसकला न्कवीन् ॥ बभ्राम पृथिवीं कृस्नां राजवधैः सुपूजितः ॥ ३ ॥ यत्र यत्र कविं कंचित्पथस्थेप तमादितः ॥ कवितालक्षणं सर्वं पृच्छति स्माखिलार्थवित् ॥ ४ ॥ धात्वर्थं शब्दशुद्धिं च समासं वृत्तलक्षणम् ॥ गणानां देवतानां वै शुभाशुभफलानि च ॥ ५ ॥

वांस्तिष्ठेत् । च पुनः परं निरतिशयानंदं पदमेति प्राप्नोति । वसंततिलका वृत्तम् ॥ ११० ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तराईटीकायावर्धरहस्यविधायकः दशः सर्गः ॥ ११ ॥ सर्गे तु द्वादशे चैकाशीतिषोडशयः स्मृताः । देशिकाः क्रमतो दंड्यानंदाच्चतुत्तकथानकैः ॥ १२ ॥ बिह्णुगानंद इति । आसीदित्यध्यहारः ॥ १ ॥ पदलालित्यं ललितपदत्वम् ॥ २ ॥ ३ ॥ पृच्छतिस्म प्रपच्छ सवार्थज्ञः ॥ ४ ॥ धात्वर्थवित्यादित्रयाणामन्वयः । धात्वर्थः प्रकृति

प्रत्ययविचारः गणादिकं विस्तारमभ्या न लिख्यते ॥ ५ ॥ नष्टोद्दिष्टे छंदःशास्त्रमसिद्धे । यतः नष्टोद्दिष्टाणां वृत्तपदज्ञानं संख्याज्ञानं च भवति ॥ ६ ॥ क्रिया प्रत्ययविशिष्टो धातुर्थस्तस्य प्रकारम् । अन्यद्वंथादिकं च सर्वान्कवीन्प्रच्छ ॥ ७ ॥ कश्चित्कविर्व्याकरणज्ञ आसीदिति वाक्यत्रये योज्यम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ असर्वविदां किंचिज्ज्ञानाम् ॥ ११ ॥ वाक्यदंडमाह । कथमित्यादिना । राजसंतोषेण इत्यलभो भवतीत्यनेनैव हेतुना वस्तुतः । अविचारेण गुणदोषा नष्टोद्दिष्टे च वृत्तानां भेदसंख्यास्थिती यतः ॥ अर्थात्तरे कोशवाक्यं पदसंधिप्रमाणताम् ॥ ६ ॥ क्रियास्वरूपभेदं च रसालंङ्कृतिलक्षणम् ॥ इत्ययमन्यच्च बहुधा प्रपच्छासौ कर्वास्ततः ॥ ७ ॥ पृष्ठेषु लक्षणेष्वेवं कवितायाः कविः क्वचित् ॥ नासीद्वृत्तं क्षमः कोऽपि तानि सर्वाणि चैकलः ॥ ८ ॥ कश्चिद्व्याकरणाभिज्ञः छंदोविचारः कविः ॥ रसेषु निपुणः कश्चिद्वेत्ति भेदरंलंङ्कृतीः ॥ ९ ॥ कश्चिच्छृंगारचतुरः कश्चिदमककाव्यकृत् ॥ इत्येकैककलाभिज्ञास्तत्रैकोपि न सर्वविदः ॥ १० ॥ दब्बानंदोऽसर्वविदां तेषां काव्यमनेकशः ॥ दूषयित्वाखिलैर्दोषैर्वैक्यैश्चादंडयत्कवीन् ॥ ११ ॥ कथं सदोषा कविता गुण्भाभिः क्रियतेऽखिलैः ॥ राज्ञां तोषात्स्वर्णलाभेहेतुनैवाविचारतः ॥ १२ ॥ येन यस्य गुणानुर्व्यां प्रथितुं कविता कृता ॥ शुभाशुभोभयोः सा तु शुभाशुभफलप्रदा ॥ १३ ॥ अतः शुभैव कर्तव्या कविता दोषवर्जिता ॥ यतिभंगाद्राज्यभंगकारिण्यर्थोतराच्छिद्यम् ॥ १४ ॥ अन्यस्मै दापयत्येषा श्रुत्या कदुरियं मनः ॥ सततं खेदयत्येषा न्येऽपि दोषास्त्वनेकशः ॥ १५ ॥ सति तान्वर्जयित्वैव कर्तव्या कविताऽखिलैः ॥ यास्ति काश्मीरपीठस्था सरस्वत्यखिलेश्वरी ॥ १६ ॥ कल्याणमेव सर्वेषामिच्छंती वागधीश्वरी ॥ योजितोऽहं तथैवाद्या जगन्मात्राखिलान्कर्वा ॥ १७ ॥ दुष्काव्यकर्तृन्सच्छास्त्रैर्दंडितुं चाखिलश्रिये ॥ नाद्यप्रभृति कर्तव्या तस्मादुष्कविताखिलैः ॥ १८ ॥

विवेकेन भवद्भिः कविता क्रियते ॥ १२ ॥ येन कविता यस्य राजादेः । सा तु शुभाशुभकविता उभयोः कविराज्ञोः शुभाशुभफलप्रदा भवति ॥ १३ ॥ यत उभयोरशुभप्रदा सदोषकविताजः राज्यभंगस्य कारिणी । अर्थात्तारादिरुद्धान्यार्थेन श्रियमन्यस्मै दापयतीति संबंधः ॥ १४ ॥ श्रुत्या श्रवणमात्रेण कटु औन्मनः खेदयति ॥ १५ ॥ संतीति पूर्ववद्धम् ॥ १६ ॥ पूर्वार्द्धे पूर्वान्वयि । उत्तरार्द्धेऽस्मीत्यध्याहारः ॥ १७ ॥ पूर्वार्द्धे पूर्वसंबन्धि ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ अथाद्युत्तरवद्धम् ॥ २० ॥ मृगभास्करे मकरसंक्रांतौ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ पूर्वाह्ने सेत्यस्यान्वयः ॥ २४ ॥ सर्वैरिति सार्धान्वयः ॥ २५ ॥
 ॥ २६ ॥ २७ ॥ आसुरित्यध्याहारः ॥ २८ ॥ वाग्बीजं मंत्रशास्त्रप्रसिद्धिमित्यादीर्जपत इति संबंधः ॥ २९ ॥ ३० ॥ तदाद्युत्तरान्वयि ॥ ३१ ॥
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं चादंडयन्सर्वान्कवीन्दंडीति चाभिधाम् ॥ सत्यां कुर्वन्त्यौ दंड्यानंदः काश्मीरमंडलम् ॥ १९ ॥ प्रसिद्धो
 ऽभूत्तदोर्व्यां स दंडीत्यं कविदंडनात् ॥ अथ ते कवयः सर्वे दंडाहंङि कृताद्गुदि ॥ २० ॥ व्याकुलाः प्रययुर्महि प्रयागं मृगभास्करे ॥
 स्थिताश्चैकत्र सदसि प्राहुरित्थं मिथस्त्वहो ॥ २१ ॥ वयं मुधैव दुर्वाक्यैर्दंडिना दंडिताः खलु ॥ स एव किं कविः पृथ्व्यां तत्समोऽ
 स्मासु नैव किम् ॥ २२ ॥ वाक्चापल्याद्भयं तस्य तूष्णीं भूताः सुबुद्ध्यः ॥ गर्जनात्कुस्वरस्येव गायकाः सप्तसुस्वराः ॥ २३ ॥
 तस्यैवास्ति प्रसन्ना किं जगद्भगधिदेवता ॥ समं याऽवति सर्वाश्च यथा माता निजाञ्छिन्नान् ॥ २४ ॥ सर्वैर्गत्वाद्य काश्मीरपीठस्थ्यां
 वागधीश्वरीम् ॥ जपहोमादिभिः कृत्वा तां स्वाभीष्टफलप्रदाम् ॥ २५ ॥ तस्याः प्राप्य वरान्स्वेष्टान्दंडी दंड्योऽखिलैरपि ॥ यथा
 नेत्यं पुनः कुर्याद्विदुषां मानखंडनम् ॥ २६ ॥ इत्थं निश्चित्य ते सर्वे ययुः काश्मीरमंडलम् ॥ सरस्वत्यग्रतः स्थित्वा चक्रुरग्रं तपो
 ऽखिलाः ॥ २७ ॥ सर्वे निरशनास्तेषु केचित्पादाग्रतः स्थिताः ॥ केचिदूर्ध्वकराः केचिद्दहासनगताश्चिरम् ॥ २८ ॥ प्रदक्षिणं वध्रमुश्च
 केचिद्देव्यालयाद्गृहिः ॥ वाग्बीजं कामबीजं च लज्जाबीजमथापरे ॥ २९ ॥ देव्याः सप्तशतीस्तोत्रं जपंतश्च स्थिताः परे ॥ अर्चयंतः परे
 यत्रे वाग्देवीं तद्विधानतः ॥ ३० ॥ होमं चक्रुस्ततः स्वस्वजपस्य दशमांशतः ॥ न यदाभूत्प्रसन्ना सा तदा स्वांगानि शस्त्रतः ॥ ३१ ॥
 छित्त्वाग्नौ होतुमिच्छंतस्ते सर्वे शस्त्रपाणयः ॥ तावदाविर्बभौ देवी प्रात्यक्षं वागधीश्वरी ॥ ३२ ॥ वपुस्तेजोमयं रम्यं दर्शयंती स्वलीलया ॥
 अगुणापि च सद्रक्तप्रीत्यै तद्वचेयरूपिणी ॥ ३३ ॥ क्षौमं विभ्रत्यमौल्यं शशिरुचिवसनं मौक्तिकानां च भूषाः कंठमौल्याक्षसूत्रं वपुषि च
 रजनीं कुंकुमं सल्ललाटे ॥ पाण्योः सत्कंकणानि श्रुतिमयममलं पुस्तकं चाद्यवीणां पद्भ्यां भूषाक्कणद्भ्यां कविजनवरदा भारतीसा रराज ॥ ३४ ॥
 ॥ ३२ ॥ वपुरित्यादि पूर्वान्वयि ॥ ३३ ॥ अमौल्यमक्षसूत्रं मंगलसूत्रम् । रजनीं हरिद्राम् । “निशाख्या कांचनी पीता हरिद्रा वरवर्णिनी” इति कोशे ।

निशेत्सनेन यानि रात्रिनामानि तानि हरिद्रानामानीति दर्शितम् । भूषाभिः कणतस्ताभ्यां पद्भ्यां शोभिता द्वितीयांतांन्विभ्रती सा सरस्वती शुशुभे । ह्यगध
रा वृत्तम् ॥ ३४ ॥ चतुर्थ्यामुत्पन्नव्रतसमाप्तौ चंद्रमिवाग्रगे स्थितां वाग्देवताम् । अत एव वाचां वाणीनामधीश्वरीं नियंत्रां सरस्वतीं मुहुर्नन्वेतमकवितायुक्त
वाण्या ते कवयस्तुष्टुवृत्तित्यर्थः । आख्यानक्री वृत्तम् । तद्वक्षणं च । “आख्यानक्री तौ जगद्गुरु ग ओजे जतावनोजेजगद्गुरु गुरुश्चेत्” इति ॥ ३५ ॥ तत्रादौ
वाग्बुद्धिरूपत्वं सरस्वत्या निश्चित्याहुः । हे मातः असंबद्धं प्रवृत्ता सर्वेषां वाणी वाग्मया त्वमेवासि । अमृतानां कुमरस्थानां मतिजन्यं भग्नभमादिविलिप्ता
करणापाटवहरदोषम् । यदा बुद्धिपूर्वं कृतं हठादाचारितं संबध्यती नाशयती सा धीः बुद्धिरूपा चासीदिति । तत्र रूपम् आद्यैः अः विष्णु आयो येषां तैब्रह्मा
दिविभिरपरीक्षित्विचिदपि अज्ञेयमेवं तर्हि वयम् आया येषां तैः कविभिस्तत्र स्तवनं किं कार्यम् । कथं कर्तव्यम् । न कथमपीत्यर्थः । इंदवज्जा वृत्तम् ।

दृष्ट्वाग्रतो वागधिदेवतां ते विष्टुं चतुर्थ्यामिव सद्रतति ॥ नत्वा मुहुस्तुष्टुवृत्तात्मवाचासधीश्वरीं सत्कविताब्जवाचा ॥ ३५ ॥ मात
स्त्वमेवाखिलवाण्यसंबडा धीश्चात्मतानां मतिजन्यसंबडा ॥ त्वद्रूपमज्ञेयमपीषदाद्यैः कार्या स्तुतिस्तेद्य किमस्मदाद्यैः ॥ ३६ ॥ ब्रह्माह
मित्यं शिववागपूर्वा विश्वस्य माता त्वमसीह पूर्वा ॥ सुष्ट्यादिकर्त्री त्वमजादिवाण्या नास्त्येव कण्डिष्णवपि देववाण्या ॥ ३७ ॥
वाण्या गुरोः साधुजनैः क्रमेणादृश्योऽयमात्मा श्रुतिविक्रमेण ॥ विज्ञायते बुद्धिबलानुभाव्यः परोपि चाभ्यासबलेन भूयः ॥ ३८ ॥

॥ ३६ ॥ किं च प्रथमवाग्मयास्तत्र विश्वजननीत्वेन सर्वोत्तमात्वमाहुः । ब्रह्मेति । अहं ब्रह्मास्मात्पाकाराण्युपरिशिवस्य वा सैव विश्वमाधुर्भावकर्त्री
विश्वस्य जगतः पूर्वा प्रथमा त्वं मातासि । अजादिवाण्या ब्रह्मविष्णुरुद्ररूपा वाण्यैव सुष्ट्यादिकर्त्री भवसि । हे देवि कण्डे ब्रह्माण्डेऽवाण्या
वाण्यभावानां किंचिदपि पदार्थजातं नास्ति ब्रह्मादीनां नाममात्रत्वेन नाम्नश्च वाग्मूलात्सर्वमेवं सर्वं भवसीत्यर्थः ॥ ३७ ॥ एवं सरस्वत्याः जगत्कारणत्वं
मुक्त्वात्मज्ञानहेतुत्वेन स्तुवंति । वाण्येति । साधुभिः कर्तृभिः तृतीयैः करणैः । तत्र गुरोर्वाण्येति श्रवणेन श्रुतिविक्रमेण श्रुतिबलेन युक्तो यः क्रमस्तेन
पूर्वोपरश्रुत्या लोचनरूपेण मननक्रमेण भूयोऽभ्यासबलेन विजातीयप्रत्ययानंतरितसज्जतिप्रत्ययप्रवाहरूपेण निदिध्यासनेन च यः कार्यकारणाभ्यां परः ।

अत एवादृश्यः इन्द्रियागोचरोऽपि य आत्मा स बुद्धिबलानुभाव्यः अनुभविषु साक्षात्कर्तुं योग्यो भवति । तथा च “आत्मा वा रे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मंतव्यो निदिध्यासितव्यः” इति श्रुतौ मननादिहेतुभूतस्य श्रवणस्य गुरुमुखवगतवाङ्मयत्वेन त्वमेवात्मप्रतिसाधनमित्यर्थः ॥ ३८ ॥ ननु मम ब्रह्माद्येवद्यत्वं वर्णं यतां भवतां मद्गर्णेने कथं प्रवृत्तिः जातेत्याशङ्क्य बुद्धिवाङ्मय त्वमेव प्रवर्तयसीत्याहुः । नेति । सर्वव्यवहारकारणत्वेन बुद्धिवाङ्मयतिरिक्तं तत्त्वं नास्त्येव । अतो द्विरूपिणी त्वमेवासि किल । वाङ्मयपसर्पणेन वाबुद्धिभ्रष्टस्याऽऽत्माभिरस्त्वं स्तुता यदि तर्हि दुग्धापणेन क्षीराब्धिपूजेव भवतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ वयं तु यतः उदीरिताः उच्चारिता अखंडं निरंतरं भवत्याः वाङ्मयायाः गुणाः काव्यालापादयो गुणा यैस्तेजः कारणादस्मासु तव कृपा भवतु । ननु भवत्सु का कृपा कर्तव्ये

न बुद्धिवाङ्मयां परतत्त्वमेव द्विरूपिणी चासि किल त्वमेव ॥ त्वं चेत्स्तुता वाङ्मयपसर्पणेन क्षीराब्धिपूजेव पयोऽपणेन ॥ ३९ ॥ उदीरिताखंडभवद्गुणास्तु वयं ह्यतोस्मासु च ते घृणास्तु ॥ वाग्धीस्वरूपाद्वहिरंतरंगा जानासि चास्मत्कृतदहतरंगात् ॥ ४० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वा कविकृतं स्तोत्रं तुष्टा तानाह वागिति ॥ सहस्रपाठतः पुंसां प्रज्ञावर्द्धनमस्तद्वदः ॥ ४१ ॥ मत्त एवाखिलं विश्वमतः प्रियमिदं मम ॥ तत्रापि मानवास्तेषु वर्णाश्चत्वार एषु च ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणास्तत्र विद्वांसः शास्त्रज्ञास्तेषु तेष्वपि ॥ वेदज्ञाश्च त्रिदाधिकायात्पूर्वतो मे प्रियाः परे ॥ ४३ ॥ कवयस्त्वखिलेभ्योऽपि यतस्तैर्वृतयोऽखिलाः ॥ त्यक्त्वा इन्द्रियजा एव सदा काव्यानुचितनात् ॥ ४४ ॥ यथानेकविधं काव्यं कर्तुं तैर्गुज्यते मतिः ॥ तथा तथा स्फुराम्यस्यामहं तदधिदेवता ॥ ४५ ॥

त्यत आहुः । श्री वाङ्मयरूपांतः धीरूपत्वेन बहिर्वाङ्मयत्वेनार्तबहिर्गता त्वम् । अस्मत्कृतान्दृष्टरंगान्मनोरथान् जानासि । दंढिनः पराभवेनास्मांस्तोषयेत्यर्थः ॥ ४० ॥ वाक् सरस्वती । अदः स्तोत्रं प्रज्ञावर्धनं बुद्धिवर्द्धकम् ॥ ४१ ॥ दंढिनः पराभवं कुर्वीति यदुक्तं तत्र तस्य सर्वोत्तमत्वेन पराभवानर्हत्वमाह—मत्त इत्यादिभिः । सर्वं विश्वं मत्त एव जातं तत्र विश्वस्मिन्मनुष्याः प्रिया इति सर्वत्र योज्यम् । एषु वर्णेषु ब्राह्मणा इति योज्यम् ॥ ४२ ॥ ज्ञानेनाधिक्यत्वाद्देवताः ॥ ४३ ॥ सर्वेभ्यः कवयः प्रियाः । यत इन्द्रियवृत्तिरहिताः ॥ ४४ ॥ अस्यां बुद्धौ । तदधिदेवताबुद्धयधिदेवता ॥ ४५ ॥

व्यतः । अनेकैः कालैः संतोष्य ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ नृप इत्यावागन्वयि ॥ ६३ ॥ दंडिनं प्रत्यावेतुमिति शेषः । नृपदर्शनाभिच्छ ॥ ६४ ॥ शब्दा-
र्थार्थां सच्छ्रुतीः सती श्रुतिः श्रवणं यासां ता अल्पिणः । अत्र समानाश्च ॥ ६५ ॥ मुखमण इन्द्ररूपत्वं वर्णयितुं तस्यालौकिकत्वमाह । श्रीमदिति । हे
सुरवर्मक हे सुखर्मन् । श्रीमती वाग्देवता जनमाता सरस्वती यस्मिन्मंडले देशे वर्तते तदशस्य राजा त्वं नीत्या नाम्ना चाद्यः ओष्ठोऽग्नरो देवोऽसि । हि
यस्मात् सरस्वतीप्रतिस्थितजनान् शास्तुमल्पबुद्धिः कश्चित् नृपः कथं समर्थः । न कथमपीत्यर्थः ॥ तं तु मत्संलोकैकं सर्वभूतले विषवादैश्वर्येण देव इव क्रिया

संतोष्याद्दूर्जनं दुःखमादितो दंडिना कृतम् ॥ राजनंदयस्त्वया दंडी यतस्त्वद्देशोऽस्त्ययम् ॥ ६२ ॥ संतोषो भवितास्माकमेनां
देहंश दक्षिणाम् ॥ नृपः श्रुत्वेत्युग्रदंडः प्रजादंडनलालसः ॥ ६३ ॥ दंडिनं प्रेषयामास दूतं त्वरितविक्रमम् ॥ दूतवाक्यग्राह्यौ दंडौ स
शिष्यौ नृपदर्शने ॥ ६४ ॥ आशिषश्चावदब्राह्मे बह्मैः शब्दार्थसच्छ्रुतीः ॥ शृण्वस्त्वेवाखिलेष्वत्र कविष्वेकः स निर्भयः ॥ ६५ ॥
दंडबुवाच ॥ श्रीमद्भागविदेवताखिलजगन्मातास्ति यन्मंडले तस्य त्वं सुखमर्ह्यनृपतिर्नीत्याख्ययाद्यामरः ॥ धीम्रांतस्थनराबृणोऽ
ल्पविषणः शास्तुं कथं हि क्षमस्त्वं मर्त्येऽखिलभूतलेऽत्र विभवाद्रासि त्वमर्त्यक्रियः ॥ ६६ ॥ ये त्वां प्राहुरसद्विद्यो नरमिति त्वं तर्हि
नोवेदि तैः श्रेष्ठं वैभवतो वदंति कवयो ये काव्यतस्तैरपि ॥ दानोत्कर्षतयाऽभृतोपमगिराथो ब्राह्मणाराधनाद्व्याश्चार्चनतोऽनुमा
नित इलां प्राप्तस्त्वर्मिद्रो मया ॥ ६७ ॥ देवी तेऽस्तु सदैव संपदचला सौख्यं यया चोभयो राजाधीश्वरलोकयोः प्रभविता तस्मात्परं
चाजसा ॥ तुभ्यं चार्ताष आब्रुवन्निह विषयेऽस्म्यत्राबुत्पीठगः श्रीदेव्याः स्वधुरोश्च लब्धविभवश्चादंडयन्दुष्कवीच ॥ ६८ ॥

वाग्यतिभासि । शार्दूलविक्रीडितवृत्तम् ॥ ६६ ॥ किंच ये असद्बुद्धयस्त्वां मनुष्यमित्याहुस्तेन ज्ञातोऽसि । ये च कवयस्त्वां स्वकाव्यैश्वर्येण श्रेष्ठं वदंति तैरपि
न ज्ञातोऽसि । मया तु दानाधिक्येनाभृतवाण्या ब्राह्मणसत्कारेण देवार्चनेन च हेतुचतुष्टयेन धरां प्राप्त इन्द्रस्त्वमनुमानितो निश्चितोऽसि । यथोक्तम् । “ स्वर्गे
च्युतानामिह जीवलोकैकं चलारि चिह्नानि वसंति देहे । दानप्रसंगो मधुरा च वाणी देवार्चनं ब्राह्मणतर्पणं च ॥ ” इति ॥ ६७ ॥ एवमिन्द्ररूपत्वं प्रमाध्याशिषो

ददाति-त इति । हे राजेन्द्र यथा संपदा ऐहिकमुष्मिकं ते सुखं तस्मात्परं च मोक्षारूपं सुखं चानायासेन भविष्यति सा दैवी संपत् स्थिरा तुभ्यं सदाऽस्तु प्राप्ता भवतु । दैवीसंपच्च । “अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः । दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥” इत्यादिना नातिमानित्येतेन गीतासूक्ता । तुभ्यमेताभ्यां शिषश्च प्रयुजन्सरस्वत्या उत्तमपीठस्थो गुरोः सकाशाद्ब्रह्मसामर्थ्यः दुष्टान्कवीन्दं डयन्नहमत्र देशे स्थितोऽस्मीत्यर्थः ॥ ६८ ॥ अथ सुरवर्मा नृपः दंडिनोक्तामाशिषं हृदि स्वानुभवेन सत्यां मेने सुरवर्मा पृथिव्यां राजवंशे सरस्वत्याः पूजादिव्यवस्थां कर्तुमवतीर्णो य इन्द्रोस्ति सोहम

नृप इति सुरवर्मा दंडिनोक्तां निशम्याशिषमथ हृदि मेने स्त्रानुभूत्यापि सत्याम् ॥ सुवि नरपतिवंशे योऽवतीर्णोमरेंद्रः सकलान् गममातुः कर्तुमिज्यादिसंस्थाम् ॥ ६९ ॥ इदमिनवरभोगैर्विस्मृतं तेन भूयः स्मृतमथ कविवाक्यात् ननामातिभक्त्या ॥ कविवरस्य तिवित्तैः पूजयित्वाऽमुनाढ्यो निजबलविभवाभ्यां स्थानमापाशु मातुः ॥ ७० ॥ अथ गिरसुपचारैः पूजयित्वा महाहर्निगमगतवचो भिक्ष्वास्तवीद्भक्तिनम्रः ॥ अनुदिनमपि पूजां चाक्षयामंभिकायाः प्रभवितुमथ वित्तं योजयामास राज्यात् ॥ ७१ ॥ सकलविषयभोगेषुज्झिताशः स्वपुत्रं निपुणमथ स राज्ये योजयित्वात्मतंत्रः ॥ गुरुवरमतिनम्रो दंडिनं प्रार्थ्य तस्मात्सपदि सकलमंत्रान्प्राप चात्मा नुभावम् ॥ ७२ ॥ कवय उपगताः प्राग्दंडितुं दंडिनं ये नृपतिमथ तमित्थं वीक्ष्य तत्पुत्रभीत्या ॥ निजगृहवसुदागान्प्रोद्ध्य देशान्तरस्थाः खलु महदतिचारः स्याद्वि दुःखस्य हेतुः ॥ ७३ ॥ इति सभयकवीनां कस्यचित्सुनुरासीन्निजगृहगतकृत्यं मातृतोऽसौ निशम्य ॥ पितृमुखनिखिलानां चाभयार्थं तदेको लघुरपि सुरवर्मानंदमेवायसौ सः ॥ ७४ ॥

स्मीति ज्ञातवानित्यर्थः मालेर्नावृत्तम् ॥ ६९ ॥ इदमिच्छत्वं राजभोगैर्विस्मृतं यत्तद्विवाक्येन पुनः स्मृतं तं प्रति परमभक्त्या ननास । असुना दंडिना युक्तः सैन्यैश्वर्याभ्यां च युक्तः सरस्वतीस्थानं जगाम ॥ ७० ॥ निगमगतवचनैर्वैदोक्तवचनैः अक्षयां सततं प्रवृत्तां प्रभवितुं प्रवर्तितुम् ॥ ७१ ॥ भोगविषये त्यक्ताशः ॥ ७२ ॥ इत्थं दंडिवशतां गतं तत्पुत्रभीत्या राजपुत्रभयेन ॥ ७३ ॥ कस्यचिद्ब्राह्मणस्य निजगृहगतानां पित्रादीनां कृत्यं वचमानम् । पित्रा

दयो ये सर्वे तेषामभयप्राप्तये ॥७४॥ हे भूमन् हे श्रेष्ठ । लङ्घुरुं दंडिनम् ॥७५॥ एतान्कवीन् ॥७६॥ अथ शिरुस्तेषां मत्पुत्रमयं नास्तीति सुरवर्मवाक्येन । तत्पुरः सुरवर्मण अग्रे । अमनू कवीन्कविषुसुरवर्माणौ दंडिराजनौ । प्राक् नृपेण पूर्वं राज्ञा सुरवर्मणाज्ज्ञानि देयानि वार्षिकवित्तानि येषां ते स्वगृहे स्थिता बभूवुः ॥ ७७ ॥ तं ब्राह्मणबालकं गुरुस्तया दंडिवचनेन । तथाऽख्यां नाम च ददौ । तस्य सार्थकत्वमाह । भयवदिति । भयवतां भीरुणामपितसंबं बहु

मुहुमुमुमतिनम्रः सन्नम्रश्चेदमाह लघुशिशुरपि भूमस्त्वद्गुरुं प्राग्विषंतः ॥ कवय उत भयाख्यास्त्वसुतात्यक्तगेहाः कुरु सुतधनभार्याद्यं न्वितांस्तान्द्याबधे ॥७५॥ शिशुमिति च वदंतं प्राह चाश्चर्ययुक्तो लघुमपि सुरवर्मानंद इत्यानयैतान् ॥ न च भयमपि तैऽतस्त्वावहं त्वात्मजान्येऽण्वपि न स खलु विप्रान्दंडयत्याज्ञया मे ॥७६॥ अथ शिशुराखिलांस्तान्ज्जोधयित्वा स्वकीयैर्न भयमिति गुरुस्तया चानयत्तत्परोऽमृन् ॥ कविवरसुरवर्माणौ प्रणेमुर्द्विया तेऽथ च निजगृहसंस्थाः प्राङ्मुपाज्ञतदेयाः ॥७७॥ सुधियमिति समीक्ष्यास्मै हि मंत्रान्गुरुस्तयाऽदिशदथ सुरवर्मानंद आख्यां तथैव ॥ भयवदमितसंबं रक्षितुं तत्कुलेऽभूदिति गुरुरपि नाम्ना प्राह तं भैरवेति ॥ ७८ ॥ इत्थं सुरेन्द्रो भुवि योऽवतीर्णो वागीश्वरीज्यास्थितये नरेन्द्रः ॥ तं द्वाविचचंद्रं सुरवर्मसौख्यं वयं मुहुः स्वीयगुरुं नताः स्मः ॥ ७९ ॥ यो राजभतिश्च ररक्ष भीरुन्प्राग्दंडिनं ये कुधियो द्विषंतः ॥ तं भैरवानंदमुदुक्त्रिचत्वारिंशच्छतं स्वीयगुरुं नताः स्मः ॥ ८० ॥

समुदायं रक्षितुं यस्तेषां कुलेभूदिति हेतुर्गुरुः सुरवर्मापि तं नाम्ना भैरवेत्याह । भीरुणामयं रक्षकोऽल्पं वा भैरवस्तेषामुद्धारक इत्यर्थः ॥ ७८ ॥ द्विचत्वारिंशदधिकशतसंख्यं सुरवर्मानंदं प्रणमति । इत्थमिति । वागीश्वरीज्यास्थितये सरस्वतीपूजास्थापनाय ॥ ७९ ॥ त्रिचत्वारिंशदधिकशतसंख्यं भैर

वानंदं श्रणमति । य इति ॥ ८० ॥ सर्गोक्तगुरुत्रयकथाश्रवणादिकलमाह । त्रिगुरुरिति । दंडिनः सकाशात् । आत्मभावद्वयाणां फलम् ॥ ८१ ॥ इति
 श्रीगुरुपरंचरित्रोत्तरार्धटीकायामर्थस्फुर्यभिधायीं द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥ सर्गे त्रयोदशोऽध्यक्षपथैः पंचोदिताः क्रमात् । त्रिविक्रमानंदतत्त्व देशिकाः सत्कथा
 नकैः ॥ १३ ॥ भैरवानंदनाथस्येति ॥ १ ॥ सती कृपा यस्मिंस्तस्मात् ॥ २ ॥ सदैव प्रसन्नासीदियन्वयः ॥ ३ ॥ तत्र दृष्टांतः । सर्वेभ्यः पुत्रेभ्यः अयं
 त्रिगुरुरचरितमेतदंडिनो यः शृणोति पठति च परभक्त्या सहुरोः प्राप्तमार्गः ॥ सकलविबुधमान्यश्चाखिलैश्वर्ययुक्तः सकलभयविमुक्तः
 प्राप्नुयादात्मभावम् ॥ ८१ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्धे दंड्यानंददिगुरुत्रयवर्णनं नाम द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र
 उवाच ॥ भैरवानंदनाथस्य शिष्यश्चासीत्सुविश्रुतः ॥ त्रिविक्रमानंद इति त्रिलोक्यां तस्य विक्रमः ॥ १ ॥ गुरोर्विद्याः क्रमात्सर्वाः प्राप्य
 मंत्रांश्च सत्कृपान् ॥ सिद्धिं लब्धुमनुष्ठानं चक्रे भक्त्या गिरःपुरः ॥ २ ॥ महामंत्राञ्जपन्देव्याः सर्वैद्रियनिवृत्तधीः ॥ प्रसन्नाथ जगन्माता
 तस्य गुर्वधिसन्मतेः ॥ ३ ॥ सदैवासीद्यथा माता सर्वैभ्योऽतिलवोः शिशोः ॥ स्मृतिमात्राद्दावस्मै दर्शनं च यदीप्सितम् ॥ ४ ॥
 साक्षात्तं भाषते नित्यं प्रेम्णांवा बालकं यथा ॥ इत्थमेकांतभक्तोऽसोवेकदेव्याह मातरम् ॥ ५ ॥ मातृलोक्यजीवानां धीवाण्योस्त्वं
 हि देवता ॥ मन्ये काश्मीरपीठस्थां नान्यां त्रैलोक्यसंस्थितौ ॥ ६ ॥ कलावपि यतस्तेषां खंडपूजादिपूतये ॥ इन्द्र एवावतीर्णोऽत्र
 सुरवर्मेति भूपतिः ॥ ७ ॥ अखंडं तव पूजादि संस्थाप्यागात्पुनर्दिवम् ॥ महुरोर्गुरुरेवासौ त्वदर्थं भूगतो हरिः ॥ ८ ॥ पूज्या त्रि
 ष्वपि लोकेषु त्वमेवासीति मे मतिः ॥ भूस्थास्त्वां पूजयन्त्येव यत्नादागत्य दूरतः ॥ ९ ॥ भूम्यधःस्थाश्च नाकस्थास्त्वां नैवायति
 पूजितुम् ॥ अथ वागीश्वरी ग्राह तं भक्तं शृणु बालक ॥ १० ॥ पाताले देवलोकं च स्थाने मे त्वतिविश्रुते ॥ तत्रत्यास्तत्र
 तत्रैव पूजयंति यथात्र वै ॥ ११ ॥

लस्य बालकस्य प्रसन्ना मातेव । स्मृतिमात्रात्स्मरणमात्रेणास्मै त्रिविक्रमाय ॥ ४ ॥ साक्षादिंद्रियगोचरत्वेन ॥ ५ ॥ त्रैलोक्यस्य संस्थितौ पालनविषये
 काश्मीरपीठस्थाम् ॥ ६ ॥ हेंडव हेमातस्तव ॥ ७ ॥ संस्थाप्य प्रवर्त्य । हरिरिंद्रः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ यथात्र लोकेऽस्थाः पूजयंति तथा तत्रस्था

स्तत्रैव पूजयतीति योज्यम् ॥ ११ ॥ सर्वतः सर्वाम् । मातरित्युत्तरान्वयि ॥ १२ ॥ चेदित्यग्रे वद्वम् ॥ १३ ॥ स्वर्गे अथश्च पातालं स्थिता ॥ १४ ॥
 ॥ १५ ॥ १६ ॥ तयोः शेषद्वयस्तयोः ॥ १७ ॥ स्वस्थाः स्वस्थाश्चिन्तास्ते स्वरधःस्थाः ॥ १८ ॥ अंतस्थाः मंदिरमध्यगताः । सात्विकतामसान्स्वर
 साग्निक्यं सममेवास्ति मम मूर्तिषु सर्वतः ॥ ग्राह भक्तः पुनस्तां च मातः काश्मीरपीठगा ॥ १२ ॥ धीवाद्देवी त्रिलोक्यानां त्वमे
 वासीति मे मतिः ॥ चेदित्यं निश्चयो मेऽस्ति त्वयि भक्तिर्हृदा गुरौ ॥ १३ ॥ अर्चितं स्वरधस्यात्त्वात्मवैवायांतु चैकदा।नो चेत्तानां
 स्यज्जास्यंब मुधाऽभक्तस्य जीवनम् ॥ १४ ॥ ज्ञान्वेत्यं निश्चयं तस्य देवी काश्मीरपीठगा ॥ धीभ्रांतिं वाङ्निरोधं च चक्रेऽथः स्वर्निचा
 सिनाम् ॥ १५ ॥ सहसा वाङ्निरोधेन धीभ्रांत्या चातिदुःखिताः ॥ ययुश्चाधःस्थिताः शेषं स्वर्गस्थाः शरणं गुरुम् ॥ १६ ॥ तयोर्भक्त्यै
 न ते सर्वे गत्वा काश्मीरपीठगाम् ॥ निशीथेऽभ्यर्चयन्देवीं ज्ञान्वैतद्रक्तैवैभवम् ॥ १७ ॥ देवीं नत्वाग्रतो भक्तं चोक्वात्स्यै वृत्तयादितः ॥
 वाग्भिः स्तुत्वा गिरं स्वस्थाः सद्भियस्ते ययुस्ततः ॥ १८ ॥ शुश्रुवुर्वाद्योषं तु बहिः पौराः किलाश्रुतमाददन्तुः स्वरधःस्थां श्रान्तस्थाः
 सात्त्विकतामसान् ॥ १९ ॥ केचित्तत्र तपःसिद्धाः संवादं सार्थमादितः ॥ विदुर्भक्तेन तैः साकमत्यदुतमिवाखिलैः ॥ २० ॥ सिद्धेभ्यः
 सर्ववृत्तांतं प्रातः श्रुत्वाद्भुतं जनाः ॥ देवीभक्तं प्रणेषुस्तं ससिद्धाः प्रेमसंप्लुताः ॥ २१ ॥ गुरोः कृपावलादेव्याः प्रसादात्स्वरधः
 स्थितैः ॥ पूजिता येन भूदेवी सोऽतः प्रोक्तस्त्रिविक्रमः ॥ २२ ॥ इत्थं त्रिलोकेश्वरपि विक्रमोऽस्य ख्यतो हि देव्याश्च गुरोः प्रसादात् ॥
 तं वेदवेददुमितं वरेण्यं त्रिविक्रमानंदगुरुं नताः स्मः ॥ २३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथासुर्वहवः शिष्याः श्रीत्रिविक्रमसद्गुरोः ॥
 सर्वे विद्वत्तमा एव गुरुभक्ताः सुबुद्धयः ॥ २४ ॥ सर्वे चाभिलषतस्ते महामंत्राधिकारिताम् ॥ गुरोः पीठाधिकारं चाथांतः ग्राहेति
 सद्गुरुः ॥ २५ ॥ मच्छिष्यास्तु समाः संति विद्यायाथ धियाखिलाः ॥ लोकनीत्यथ सद्भक्त्या माथि नम्रतयापि च ॥ २६ ॥
 अथाह् ॥ १९ ॥ २० ॥ तं त्रिविक्रमानंदम् ॥ २१ ॥ येन भक्तेन हेतुभूतेन ॥ २२ ॥ चतुर्विंशदधिकशतसंख्यं त्रिविक्रमानंदं प्रणपति इत्य
 मिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

धीबलाहुद्विसामर्थ्येनापि न्यूनत्वमधिकत्वं न दृश्यते ॥ २७ ॥ समैव समानैवास्ति ॥ २८ ॥ तां भक्तिमित्युत्तरान्वयि ॥ २९ ॥
 उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ शय्यां शयनम् ॥ ३२ ॥ भवद्भारं स्फोटो मास्पृश्यतां अस्य स्फोटस्य ॥ ३४ ॥ उपायः
 क्रियते मम सेवपि समानैवाखिलैरपि ॥ नेषन्मृनाधिकत्वञ्च दृश्यते धीबलादपि ॥ २७ ॥ आरोढुं मम पीठं च लब्धुं मंत्राधिकारितम् ॥
 इच्छा समैव सर्वेषां कस्मै देयं इयं मया ॥ २८ ॥ चेतसा चितयन्नित्यं शिष्यान्प्राह त्रिविक्रमः ॥ सर्वेष्वपि समैवास्ति मत्प्रीतिस्तां
 तु योऽधिकाम् ॥ २९ ॥ सेवार्थैर्वर्धयत्यस्मै दास्ये पीठं मनूनपि ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ गुरुदत्तामिति श्रुत्वाहर्निशं तेऽखिला अपि ॥
 ॥ ३० ॥ त्वत्कान्यस्सर्वमेवासुगुरुसेवार्ताः परम् ॥ नैवापश्यदुर्न्यूनं चाधिकं सकलेष्वथ ॥ ३१ ॥ एकदातर्गुहे शय्यां व्यथाव्या
 जात्रिविक्रमः ॥ चक्रे हुंकारब्दैश्च दर्शयन्महतीं व्यथाम् ॥ ३२ ॥ जंघोरुमध्यतो जानोरधस्नाच्चरिवाससा ॥ पक्कमाग्नफलं बद्धा
 स्फोट इत्याह चाखिलान् ॥ ३३ ॥ मा स्पृश्यतामयं चेत्यं दूरात्सर्वान्यवारयत् ॥ प्राह चैकेन भिषजा शमनेऽस्य निरुधितः ॥
 ॥ ३४ ॥ उपायस्तं पुमान्कर्तुं न शक्तः कोऽपि दृश्यते ॥ श्रुत्वाहुस्तदा शिष्याः कथ्यतां क्रियतेऽद्य सः ॥ ३५ ॥ अर्थैः प्राणै
 र्वयं तु स्मस्त्वदधीनाः किलाखिलाः ॥ इत्थं बहुविधैर्वैकथ्यैस्तथेत्युक्त्वा ययौ बहिः ॥ ३६ ॥ वर्षथश्चोरुमुलाभ्यां पृथग्गो संशयान्य
 थाम् ॥ तं महास्फोटमखिलान्दर्शयामास दूरतः ॥ ३७ ॥ मुहुः स्रवद्भ्रं पूयमिति चवेदयन्टड्य ॥ प्राह सर्वानयं स्फोटः पुंमेव यदि
 केन चित् ॥ ३८ ॥ मुखेन चोषितः शीघ्रं शमं गच्छति नान्यथा ॥ इत्थं श्रुत्वाखिलाः शिष्यास्तथान्यपि समीपगाः ॥ ३९ ॥ न श्रेष्ठयो
 पितुं स्फोटं बीभत्सं पूयवर्द्धनम् ॥ अथ कश्चिच्छिष्यवयौ गुरुदुःखेन दुःखितः ॥ ४० ॥ वक्रैश्च चोषेतुं स्फोटं ययौ गुरुसमीपतः ॥ तदैकं मि
 नादृत्य स्फोटं वक्रेण चास्पृशत् ॥ ४१ ॥ तावद्गुरुश्चाग्नफलं बहिर्निष्कास्य तत्करे ॥ ददौ पश्यतस्तु सर्वे तु मेवाग्नफलं तु सः ॥ ४२ ॥
 पूर्वान्वयि । त्वयैपायः कथ्यतामस्माभिः सः क्रियते ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ समस्तं अयमित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ३८ ॥ तोषितः गृहीतस्तः
 इत्थमित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ३९ ॥ पूयं वर्द्धयति तम् । अथाद्युत्तरान्वयि ॥ ४० ॥ तस्य स्फोटस्य वैकृतं बीभत्ससहस्रवद्भ्रं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

हृत्त्रिमं कायः गुष्माकं सम्यग्भाक्तिं ज्ञातुं मयैवं कृतमित्यन्वयः ॥ ४३ ॥ अत्र शिष्येषु एकः मुख्यशिष्यः सर्वमंत्राहरणम् ॥ ४४ ॥ अब मंत्रान् षोडश्या दीप्तम् ॥ ४५ ॥ पूर्वोद्धं पूर्ववद्धं । पाणिनिमूत्रवातिकर्ता ॥ ४६ ॥ पंचचत्वारिंशदधिकशतसंख्यं वरुच्यानंदं प्रणमति य इति ॥ ४७ ॥ अंकानां वर्णैः संख्या । सा च यथा । “ कटपयवर्गभैरहं पिंडान्त्यैस्तरैरंकाः । नेत्रि च शून्यं ज्ञेयं तथा स्वरै केवले कथिताः ” इत्यादिरूपा । तदर्थश्च । कादिनव

दृष्ट्वेत्याहुर्मनस्यन्ये कृत्रिमं गुरुणा कृतम् ॥ गुरुस्तानाह गुष्माकं भक्तिं सम्यक्परीक्षितम् ॥ ४३ ॥ इत्थं कृतं मया त्रैकः सम्यग्ज्ञातः परिक्षया ॥ दास्येऽतः सर्वमेवास्मै नास्मान्प्रियतमः परः ॥ ४४ ॥ इत्युक्तास्मै ददौ पीठं चाद्यमंत्रास्त्रिविक्रमः ॥ सर्वेभ्योऽस्मिन्वां प्रीतिं दर्शयन्नाम चाकरोत् ॥ ४५ ॥ वरुच्यानंद इति तस्य भक्त्यातितोषितः ॥ आसीद्वरुचिः सोऽथ पाणिनेः मूत्रवाक्यकृत् ॥ ४६ ॥ यः सर्वशिष्याधिकभक्तितोऽद्धा पीठं गुरोः प्राप महामनश्च ॥ वयं गुरुं ते वरुच्यभिज्ञं पंचाब्धचंद्रप्रभितं नताः स्मः ॥ ४७ ॥ पीठेतेष्वखिलेष्वसित्ख्यातो वरुचिर्भुवि ॥ येनोक्ता वर्णतः संज्ञा त्वंकानां साखिलैर्भुवैः ॥ ४८ ॥ गृह्यते मंत्रशान्नादौ ग्रामाण्येनांकसंग्रहे ॥ पाणिनेः सूत्रवाक्यानि स्वशिष्येभ्यः समादिशत् ॥ ४९ ॥ बह्वर्थान्यर्णतोऽल्पानि शिष्या वा क्यानि चाखिलाः ॥ ज्ञातुं नासम्यक्शक्तास्ते तेऽर्धको वेद बुद्धिमान् ॥ ५० ॥ कृष्णशर्माथं तं सर्वं श्रेष्ठत्वाद्ब्रह्मसंज्ञया ॥ कृष्णभट्टमिति प्राहुः प्रीतिं चास्याकरोद्गुरुः ॥ ५१ ॥ स्वपीठं मंत्रजातं च दत्त्वास्मा एव नाम च ॥ कृष्णभट्टानंद इत्थं चकारास्य सुशोभनम् ॥ ५२ ॥

यादिनव । पादिपंच । पाद्यौ । पिंडान्त्यैरिति द्वितीयसंकेतपर्यंतोका ज्ञेयाः नेति च हल्वर्जितस्वराश्च शून्यं विज्ञेयमिति तदर्थः । सेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ४८ ॥ अंकग्रहणे प्रमाणत्वेन स्वीक्रियते ॥ ४९ ॥ अर्णतः वर्णैः । अल्पानि । अल्पवर्णोनीत्यर्थः ॥ ५० ॥ कृष्णशर्मा पूर्वोन्वितः ॥ ५१ ॥ अस्मै कृष्णभ

द्वाय ॥ ५२ ॥ षट्चत्वारिंशदधिकशतसंख्यं कृष्णभट्टानंदं प्रणमति । य इति ॥ ५३ ॥ स्वस्यात्मनः गुरोर्वरुचेः सकाशात् ॥ ५४ ॥ तेषु कृष्णभट्ट
 शिष्येषु ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ वर्यतां श्रेष्ठत्वम् ॥ ५८ ॥ सप्तचत्वारिंशदधिकशतसंख्यं गृहेश्वरानंदं प्रणमति । स्थितेति ॥ ५९ ॥ ६० ॥
 यो वेद सम्यगुरुणोक्तवाक्यान्यतः स वै प्राप च भट्टसंज्ञाम् ॥ वयं गुरुं षट्चतुरन्तरं तं श्रीकृष्णभट्टाभिधमानताः स्मः ॥
 ॥ ६३ ॥ कृष्णभट्टानंदनाथः स्वस्य शिष्यान्बहून्पुत्रान् ॥ सूत्राण्यध्यापयामास गृहीतानि यथा गुरोः ॥ ६४ ॥ काश्चित्तेष्वखिलैः
 साकं व्याख्यानं प्राप देशिकात् ॥ स्थित्वा गुहायामेकांते पठत्येकोऽन्यवर्जितः ॥ ६५ ॥ सदा गुहायां तिष्ठतं तमन्ये सहपाठकाः ॥
 गृहेश्वरमिति प्राहुर्विनोदेन सदैव हि ॥ ६६ ॥ विद्या तेनाखिलेभ्योपि सम्यगेकांतसेवनात् ॥ ज्ञाता गुरुर्ददौ तस्मै प्रीतो मंत्रहस्यकम्
 ॥ ६७ ॥ गृहेश्वरानंद इत्थं चक्रेस्याख्यां च शोभनाम् ॥ पीठं चास्मै ददौ सर्वशिष्याणामपि वयनाम् ॥ ६८ ॥ स्थित्वा गुहायाम
 तिपाठतो यः सर्वज्ञतां प्राप गुरोः प्रसादात् ॥ तं सत्यवेदं दुर्मितं बुधेज्य गृहेश्वरानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ६९ ॥ काश्मीरनगरेऽथासीत्क
 श्चिद्ब्राह्मणसत्तमः ॥ विद्वान्भार्योन्वितः शांतः सर्वसंपत्समावृतः ॥ ६० ॥ सरस्वत्यर्चको नित्यं पांथातिथ्यन्नदः शुचिः ॥ वभूवेत्यं
 विधस्यास्य पुत्रो वयसि चांतिमे ॥ ६१ ॥ संतुष्टोऽसौ ददौ दानान्यनेकान्यात्मजोद्धवे ॥ पुत्रे वर्षो न वयसि देवात्पंचत्वमाप सः ॥
 ॥ ६२ ॥ लघ्वपत्यापि तद्भार्या गंतुं पत्यान्विता दिवम् ॥ मनो दधेऽथ विभ्रेभ्योऽखिलं दत्त्वाभक्तं लघुम् ॥ ६३ ॥ सरस्वत्यग्रतो
 नीत्वा भूमौ स्थाप्य कृतांजलिः ॥ प्रार्थयामास तां देवीं पोषयेति निजात्मजम् ॥ ६४ ॥ सत्पुत्रावच ॥ मातस्त्वमेवात्रासि सर्वजीवा
 जीवन्ति कोचिन्मृतमातृकाश्च ॥ सत्यां जनन्यामपि याति नाशं नातः शिशुं पाति च देहमाता ॥ ६५ ॥ प्राक्कर्म यस्यास्ति तथैव
 याति सुखासुखे मृत्युभौ च जंतुः ॥ जीवाः स्वकर्मप्रथिताः किलैतान्पातुं च हंतुं न परः समर्थः ॥ ६६ ॥ धीनिश्चयादिद्रियतो
 शुभं सत्ते कर्म कुर्वत्यथ धीप्रवृत्त्या ॥ गच्छति तत्तत्फलमर्थगतं कश्चिद्धनं सर्पमृतिं यथान्यः ॥ ६७ ॥

मार्गस्थातिथिभ्योऽन्नप्रदाता । अंतिमे वयसि वृद्धावस्थायाम् ॥ ६१ ॥ आत्मजोद्धवे पुत्रजन्मनि । वर्षो न वयसि एकाब्दयूनवयस्के ॥ ६२ ॥ अथा
 युत्तरान्वयि ॥ ६३ ॥ निजात्मजं स्पृशन् ॥ ६४ ॥ प्रार्थनमेवाह-हे मातरिति ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ बुद्धिनिश्चयेनोद्विग्नद्वारा ते जीवाः अशुभं शुभं

वा कर्म कुर्वति । अथ जन्मांतरे कर्मानुष्ठानबुद्धिप्रवृत्त्या तेषां शुभाशुभकर्मणां फलं सुखदुःखरूपं प्राप्नुवति । यथा क्रब्धिदर्थगतं धनलोभार्थं प्रवृत्तशुभकर्मभिः धनं प्राप्नोति । अन्यः पापकर्मभिः धनरक्षकमार्गान्मरणं प्राप्नोति । तथा सर्वे जीवाः स्वकर्मणैव सर्वशुभाशुभमाज इत्यर्थः ॥ ६७ ॥ नन्वस्य माता त्व मेनं पालयेत्यत आह । बुद्धिरूपिणी त्वमेव सर्वातिगता शुभाशुभकर्म कर्तुं तत्फलं च दातुं समर्थासि । भवत्यास्त्वतोऽन्यो न प्रवृत्तः समर्थः । फलं सुख

धीरूपिणी त्वं निखिलांतरंगाद्भुमं शुभं कर्म च कर्तुमीशा ॥ फलं च दातुं न परो भवत्यास्त्वत्कल्पनैवास्ति फलं च कर्म ॥ ६८ ॥ पत्या सहस्रहं तु दिवं प्रयातुं यत्त्वप्रवृत्त्या कृतनिश्चयास्मि ॥ त्वं मातृपित्रूनममुं च रक्ष बालं प्रयास्ये च दिवं नमस्ते ॥ ६९ ॥ श्रीदेजिकेन्द्र उवाचा ॥ सरस्वतीमिति स्तुत्वा मुहुर्नत्वा च सा सती ॥ अग्रेऽस्याः स्थाप्य बालं स्वयं यौ पत्या यथाविधि ॥ ७० ॥ गतयां मातरीत्यं स मुहूर्ताद्वालको भूशम् ॥ रुरोद् क्षुधितः कोऽपि नासीद्दिव्यालये तदा ॥ ७१ ॥ सरस्वत्येव साक्षात्तं स्वांकमारोप्य तदवृणा ॥ पाययामास च स्तन्यं यस्मैरपि दुर्लभम् ॥ ७२ ॥ चिक्रीडिथ शिशुस्तुष्टः करं विनृध्वंमप्यधः ॥ निनयंश्च हसन्दीपान्पश्यन् देवालयस्थितान् ॥ ७३ ॥ तावद्देवश्वरानंदः प्राप्तः श्रीमातृदर्शने ॥ नत्वा देवीं तदं कस्यं ह्यपश्यद्बालकं लघुम् ॥ ७४ ॥ देव्याः प्रसादमित्युक्त्वा गृहीत्वा द्रुतमर्भकम् ॥ नीत्वानपत्यो भार्यायै ददौ तुष्टः स सर्ववित् ॥ ७५ ॥ सापि बालं पुण्येन संतुष्टा भर्तृशासनात् ॥ ग्राह सारस्वतं नाम्ना तत्प्रसादाद्देवश्वरः ॥ ७६ ॥ चूडाकर्म तृतायेर्दे कृत्वा बालस्य चादिशत् ॥ सारस्वतं बीजमस्मै यज्जपात्सर्गसिद्धिदम् ॥ ७७ ॥

दुःखरूपं तल्लनकं कर्म च त्व कल्पनामात्रं भवति । नाहमेनं पालयितुं समर्थास्मीत्यर्थः ॥ ६८ ॥ तस्मात्त्वमेव पालयेति प्रार्थयति । यद्यस्यात्तव प्रेरणया निमित्तभूतयाऽहं पत्या सह स्वर्गं प्रति गंतुं कृतनिश्चयास्मि । तस्मात्त्वमेनं पालय । तुभ्यं नमोऽस्तु ॥ ६९ ॥ ७० ॥ मुहूर्तं दानं तस्मात् ॥ ७१ ॥ सद्रूणां उपमण्डपयुक्ता ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ तत्प्रसादात्सरस्वतीप्रसादाद्धेतोः ॥ ७६ ॥ सारस्वतं बीजं वाग्बीजं जपात् जगन्मात्रेण ॥ ७७ ॥

॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ शब्दानुभूतये शब्दज्ञानाय ॥ ८१ ॥ तस्य सारस्वतस्य परं द्वितीयम् ॥ ८२ ॥ अष्टचत्वारिंशदधिकशतसंख्यं सारस्वता
 नंदं प्रणमति य इति । गिरः सारस्वत्याः उपजातिवृत्तम् ॥ ८३ ॥ एतत्सर्गोक्तत्रिविक्रमादिगुरुपंचककथाश्रवणादेः फलं क्रमेणाह । त्रिविक्रमाल्यादिति ।
 त्रिविक्रमवरुचिच्छृण्वभट्टगुहेश्वरसारस्वतानंदानां कथाश्रवणपाठादेः फलानि क्रमेण ज्ञेयानि ॥ ८४ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्धटीकायासार्थस्तूत्यभि
 कृतोपनयनं वर्षे चाष्टमे तं स्वयं गुरुः ॥ वेदानध्यापयत्संगाञ्छास्त्राण्यपि तथा क्रमात् ॥ ७८ ॥ मंत्रजातं ददौ चारुमै
 तथा पीठाधिकारिताम् ॥ सारस्वतानंद इति नाम चक्रेऽस्य शोभनम् ॥ ७९ ॥ अथ सारस्वतानंदः पुरश्चरणतो मनुन् ॥
 जत्वा प्रापाखिलाः सिद्धीर्योद्धा स्तन्यं गिरोऽपिबत् ॥ ८० ॥ चक्रे व्याकरणं चाद्यं ग्रंथं सारस्वताभिधम् ॥ शब्दानुभूतये धातुप्र
 त्ययैः सिद्धमंजसा ॥ ८१ ॥ अनुभूत्याचार्य इति तस्य नामाभवत्परम् ॥ प्रसिद्धः सर्वसिद्धेषु विद्वत्सु च बभूव सः ॥ ८२ ॥ यो
 बाल्य एवाप गिरःप्रसादं विद्याः समस्ताश्च गुहेश्वराख्यात् ॥ तमष्टवैदुमितं प्रसिद्धं सारस्वतानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ८३ ॥ त्रिवि
 क्रमाख्याद्वूरुपंचकस्य योऽदश्चरित्रं शृणुयात्पठेद्वा ॥ लभेत्सुकीर्तिं निखिलाप्रियत्वं श्रैष्ठ्यं च सन्पुत्रमथात्मलाभम् ॥ ८४ ॥ इति
 श्रीमद्गुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे त्रिविक्रमादिगुरुपंचककथावर्णनं नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ कथां भर्तृहरे
 र्विद्वन्प्राचीनस्याप्यणुदिताम् ॥ शृणु यो बहुवर्चोते मंत्रान्प्रापात्राद्वुरोः ॥ १ ॥ रासभः शापतः शंभोर्दूतः प्राग्गंधमादनः ॥ जातोऽंध्यां
 कलावेव द्वादशाब्दैस्ततः पुनः ॥ २ ॥ तदुच्छापाद्वाजकन्याकारसुकाक्षतान्स्पृशन् ॥ प्राप दिव्यं निजं रूपं कामिनी कामदीपकम् ॥ ३ ॥
 धारां त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥ उच्चतुर्दशसर्गे तु बाणाद्रिप्रियवधतः । सारस्वताद्भर्तृहरिर्दीक्षां प्रापेति वर्ण्यते ॥ १४ ॥ कथामिति अणूदितां पूर्वोद्धे विक्रमादित्य
 कथाप्रसंगेन यथा स्यात्तथा कथिताम् । अवरात् निरुद्धात्सारस्वतानंदात् ॥ १ ॥ रासभ इत्यादिना उक्तकथानुवादः द्वादशाब्दैरित्युत्तरान्वयि ॥ २ ॥ तदुच्छापात्

निषिक्तशोभामोक्षणद्धेतोः आत्मरूपं प्राप । गंधमादन इत्यनुवृत्तिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सः गंधमादनः एताः स्त्रियः पुत्रा इत्युत्तरा
न्ययि ॥ ६ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । ज्येष्ठं भर्तृहरिम् ॥ ७ ॥ कनिष्ठं भट्टिसंज्ञं स्वामात्यपुङ्गुं सुमतिशयानपुङ्गुः उत्तरार्द्धमुत्तरवद्धम् ॥ ८ ॥ अस्य मर्ने

अथावंतीनृपस्योमे चित्रसेनस्य कन्यके ॥ वव्रते तं दिव्यरूपं शारदा च सुलोचना ॥ ४ ॥ मंत्रिणः सुमतेः कन्या
वव्रे मस्योदरी तथा ॥ बभूवुरथ तास्तिस्त्रो गभिण्यो गंधमादनात् ॥ ५ ॥ प्रययौ सौऽथ कैलासं संस्थाप्यैता नृपालये ॥ पुत्रास्तासां
भर्तृहरिर्विक्रमो भट्टिरित्यमी ॥ ६ ॥ बभूवुः सद्गुणाः सर्वे वयसा द्वादशाब्दिकाः ॥ चित्रसेनोऽनपत्योऽथ कृत्वा ज्येष्ठं नृपं तथा ॥ ७ ॥
कनिष्ठं मंत्रिणं चासौ ययौ स्वामात्यपुङ्गवनम् ॥ विक्रमो मध्यमस्तत्र दुःखितो राज्यवर्जितः ॥ ८ ॥ ययौ देशांतरं भट्टिश्चामात्योऽ
प्यस्य दुःखतः ॥ राज्यं भर्तृहरिश्चक्रे बंध्वो देशांतरस्थयोः ॥ ९ ॥ वव्रे राजसुतां श्यामां तथा सह सुमोद च ॥ बुभुजेऽनेकभोग्यांश्च
योद्धा शत्रुभयप्रदः ॥ १० ॥ भार्यायामतिसत्त्वोऽसौ रूपवत्यामथाकरोत् ॥ शृंगारशतकं नीतेः शतकं चावितुं विशः ॥ ११ ॥ प्रजाः
पुत्रसमं पाति दंडयत्यपि नीतिवत् ॥ दानदो याचकेभ्यो यः सन्मानाद्भिदुषो मुहुः ॥ १२ ॥ राज्ञि भर्तृहरौ नासीदपमृत्युश्च चोरभीः ॥
नाधिव्याधिश्च देशेषु जना आसन्सुखान्विताः ॥ १३ ॥ उज्जयिन्यां द्विजः कश्चिच्छुद्धुं वी नित्यकर्मकृत् ॥ दारिद्र्यपीडितोऽत्यंतं बा
लास्तस्यान्नकोक्षिणः ॥ १४ ॥ किंचिद्वृत्नदशाब्दां च कन्यामुद्राहितुं धनम् ॥ न स प्राप तदा भार्या साध्वीत्याह पतिं मुहुः ॥ १५ ॥
कन्यामुद्राहिता स्वामिन्दशाब्दोर्ध्वं पितुर्गृहे ॥ तिष्ठती पातकं पित्रे ददात्यस्मादसद्गतिः ॥ १६ ॥ इत्थं महद्भचस्तस्माद्विवाहोऽन्याः
कथं भवेत् ॥ धनं विनैति चोक्त्वा तं तूष्णीमास पतिव्रता ॥ १७ ॥

हरः अमात्यो भट्टिश्च बंधुदुःखेन दुःखितः सन्ययौ ॥ ९ ॥ विशः जनान् अवितुं रक्षितुं नीतिशतकं कृतवाच् ॥ ११ ॥ विदुषे च सन्मानपूवकं
मुहुर्दानप्रदः ॥ १२ ॥ १३ ॥ आसीत् आसन्निति क्रियया व्याहारः ॥ १४ ॥ १५ ॥ अविवाहिता पित्रे पातकं दत्ते येन दुर्गतिर्भवति ॥ १६ ॥ इत्थं महतां

वाक्यमस्ति । तच्च वाक्यं संवर्तेनोक्तम् । “अष्टवर्षा भवेत्कन्या नववर्षा च रोहिणी । दशवर्षा भवेद्गौरी हात ऊर्ध्वं रजस्वला ॥” इत्युक्त्वा “गौरीदानाच्चागलो
 कं वैकुण्ठं रोहिणीं ददत् । कन्यादानाद्ब्रह्मलोकं गैरवं तु रजस्वलाम् ” इति ॥ १७ ॥ निर्धनस्य दारिद्रिणः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ साहसं
 देहत्यागम् ॥ २३ ॥ प्राक्तनाद्वैद्ययोगेन ॥ २४ ॥ आकल्पं कल्पयन्तेतत्पूर्वनिबद्धम् । उत्तार्धमुत्तरान्वयि ॥ २५ ॥ इदमाद्युत्तरान्वयि ॥ २६ ॥
 ह्युक्तं श्रुत्वेति विप्रस्तामपृष्ट्वैव वनं निशि ॥ एकाकी प्रययौ जन्म धिक्कुत्रेन्निर्यनस्य हि ॥ १८ ॥ प्राप्तः सोऽथ वने घोरं सर्प
 व्याघ्रभयाकुले ॥ ददर्श निर्जने तत्र जीर्णं देवालयं महत् ॥ १९ ॥ वर्षा पूर्णजलां चाग्नेयास्यां सात्वाद्वैवस्त्रवान् ॥ गत्वालयेऽथ
 चापश्यन्मूर्तिं देव्याः पुरातनीम् ॥ २० ॥ तां नत्वास्याः पुरः स्थित्वा गायत्रीजपमेकधीः ॥ सततं च त्र्यहोत्रं चकारासौ दृढासनः ॥
 ॥ २१ ॥ देवी नाभूत्प्रसन्नास्मै तदाश्मानसुरस्यसौ ॥ बद्धा वाण्यां देहपाते किलोद्युक्तः क्षुधाकुलः ॥ २२ ॥ तावदस्याग्रतः
 साक्षाद्देव्याविभूय वत्सला ॥ तमित्याह द्विजेदानीं मुघा मा कुरु साहसम् ॥ २३ ॥ याच्यां विना न वित्तं ते लभ्यते प्राक्तनाक्कचित् ॥
 गृहणेदं फलं दिव्यं यो भुङ्क्ते सोमरो भवेत् ॥ २४ ॥ आकल्पमिति सोच्चारस्मै फलं दत्त्वा त्रिरोद्धे ॥ नत्वा सौप्तहितां देवीं
 मूर्तिमस्याः प्रपूज्य च ॥ २५ ॥ वन्यैः पुण्यैः फलैस्तानि भुक्त्वा चाप गृहं सुखी ॥ उक्त्वाखिलं स्त्रियेऽर्थातः प्राहेदं फलमद्भुतम् ॥
 ॥ २६ ॥ कस्मै देयमथ स्वेन भक्षितं चेदरिद्रिणा ॥ लब्ध्वाभरत्वं किं भक्ष्यं याच्यानिर्वाहिणान्वहम् ॥ २७ ॥ राजा भर्तृहरिर्दानीं
 चानेकजनपोषकः ॥ तस्मै देयं फलं सोपि धनं दास्यति भूरि मे ॥ २८ ॥ इत्थं निश्चित्य गत्वाऽसौ राज्ञः सदसि वै द्विजः ॥ ददौ
 राज्ञेऽखिलं वोक्त्वा तत्फलं ह्यभरत्त्वदम् ॥ २९ ॥

स्वेनात्मना यदि भक्षितं तर्हि अमरत्वं लब्ध्वापि दारिद्रिणा किं भक्ष्यं भक्षणीयम् । यतः याच्या भिक्षया निर्वाह उपजीविका यस्य तेन मया भक्षितेऽपि
 दारिद्रिणो मम दुःखमेव स्यादित्यर्थः ॥ २७ ॥ दानी दानकर्ता मे मह्यम् ॥ २८ ॥ अखिलं देवीप्रसादादि अमरत्वं मृत्युनिवारकम् ॥ २९ ॥

अस्य ब्रह्मणस्य आजन्म जन्म मर्यादीकृत्य वर्तते इत्याजन्म प्रारब्धवशानयैतं जीवंकं निर्वोहकम् ॥ ३० ॥ आत्मनि मत्तसि अदः दक्षयनामनु ॥ ३१ ॥
॥ ३२ ॥ फलं भक्षयितुं योग्यं यथा फलभक्षका भवतु । यतः फलभक्षगतिचिरं तरुण्येन स्वास्थवीत्यन्यतः ॥ ३३ ॥ अहं किंचिदृद्धो भविष्यति चेत्ताहं
पौष्टिकान्पुष्टिकान्कूष्माण्डाकादीन् रसान्भुत्तयाजया सह रंभ्ये यतोऽहं विषयास्तकामासोर्गीति शेषः ॥ ३४ ॥ अनन्यगां पतिव्रतां ज्ञात्वा मत्वा ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

मत्तया राजापि तत्सर्वं गृहीत्वा फलभुत्तमम् ॥ ददौ धनं च विप्राय यदस्याजन्मजीवकम् ॥ ३० ॥ द्विजस्तुष्टो ययौ गेहं सभां चोत्तुल्य
धूपतिः ॥ गत्वा तर्भवेने पश्यन्निश्चयमात्मन्यदोब्रवीत् ॥ ३१ ॥ भविष्येऽर एवाहं भक्षितं चेत्फलं मया ॥ सदैव तरुणाऽहं तु
स्त्री मे वृद्धा भविष्यति ॥ ३२ ॥ तदा न रतियोग्या सा भगवता जराकुचा ॥ सैवातः फलभक्षस्तु तरुण्येन यतश्चरन् ॥ ३३ ॥
स्थास्यतीपदहं वृद्धश्चेद्भविष्यामि पौष्टिकान् ॥ रसान्भुक्त्वाऽनया रंभ्ये विषयास्तकामासः ॥ ३४ ॥ निश्चिन्येति वृथा ज्ञात्वा काभी
चानन्यगां स्त्रियम् ॥ गाढमालिङ्ग्य तामाह गृहीत्वा स्वकरे फलम् ॥ ३५ ॥ तयैतद्वक्ष्यतां सुभूः फलं मृत्युजरापहम् ॥ सदा तारुण्य
मेवास्तु त्वयि मत्प्रीतिवर्द्धनम् ॥ ३६ ॥ विलंबो नात्र कर्तव्यः प्रत्यहः श्रेयसो यतः ॥ देव्याः प्रसादतः प्राप्तं विप्रयेहं तपस्विने
॥ ३७ ॥ तेन मे कृपया दत्तं मयाप्यस्मै धनं बहु ॥ नाश्रद्धां कुरु रंभोरु फलेऽस्मिन्मन्यदुल्लेभे ॥ ३८ ॥ परमुर्वीक्यमिति श्रुत्वा रसि
तपूर्वमुवाच सा ॥ मलिनाद्य कथं भोक्ष्ये श्वः स्नात्वा भक्ष्यते मया ॥ ३९ ॥ शुद्धया तदिति श्रोच्य पेक्षां स्थाप्यामुना निशि ॥
रेमे कामाढ्यदृढया मोहयती नृपांतरम् ॥ ४० ॥ नृपः प्रातः कृतावश्येऽप्रात्यमुकैः सभां ययौ ॥ फलं साध ददौ वृद्धा
स्वजारायाश्चसेविने ॥ ४१ ॥

यतः श्रेयसे श्रेयःसाधनाय प्रत्यहो विद्वो भवति । अतस्तस्या विलंबो न कर्तव्यः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मलिना कथं भोक्ष्ये फलमित्युक्तम् । अतः
श्वभ्रमते स्नात्वा शुद्धया मया तत्फलं भोक्ष्यत इति प्रबंधः ॥ ३९ ॥ तत्फलम् उभयान्वयि । अमुना पत्या । नृपांतरं नृपभनः ॥ ४० ॥ कृतम् अरु

श्यं स्नानादि येन सः ॥ ४१ ॥ अत्र दृष्टान्तः पूजिते सः अश्वमेधी ॥ ४२ ॥ दुर्धिया दुर्बुद्धिना तेन गोरक्षकेय वेश्यायाः या गोगलकर्षिणी दासी तस्यै
 दनम् । सा गोगलकर्षिणी ॥ ४३ ॥ अमरत्वमित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ तच्छतं श्लोकमाह । यमिति । यां
 पत्नीमहं चिंतयामि इष्टमिति भावयामि । सा मयि विरक्ता प्रीतिरहितास्तीति निधः प्रीत्यभावेनात्याज्यधनित्यर्थः । सा च पत्नी अन्यम् अश्वमेधिनं जार
 श्रौतं हविः प्रसादात्तं शुने प्रीत्यै यथा कुर्याः ॥ स ददौ राजदत्तस्यै सा राजगोरक्षकां च ॥ ४२ ॥ वेश्यागोमरु
 कर्मिण्यै दत्तं तेन च दुर्धिया ॥ स्वामिन्यै सा च दत्तवैव वेश्यायै चेदमन्नवीत ॥ ४३ ॥ भ्रातरदमेन भुञ्जेदं स्वामिनी मे भवाभरा ॥
 मनस्याहाथ सा वेश्याऽमरत्वं नीचजन्मनि ॥ ४४ ॥ मनातिनिधमाभानि तस्मादेतन्नृपय वै ॥ दयं भुक्त्वाभरश्चेत्स पालयिष्यति
 वै बहून् ॥ ४५ ॥ निश्चित्येति धिया वेश्या सभां गत्वा नृपाय सा ॥ फलं दत्त्वाह भो राजस्त्वयैतद्भक्ष्यतां किल ॥ ४६ ॥ अमर
 त्वप्रदं यस्मान्नान्यस्मै दीयतामिदम् ॥ राजा ज्ञात्वा स्वक्रीयं तद्गृहमेत्याह च स्त्रियम् ॥ ४७ ॥ किं कृतं तत्फलं दुष्टे ब्रूहि नोचेन्म
 रिष्यसि ॥ भीता साथ नृपं ग्राह दत्तं तच्चाश्वमेधने ॥ ४८ ॥ कयादीनां कामदुर्गत्तं ज्ञात्वा भर्तृहरिस्तदा ॥ भिगर्हयंश्च सकलाञ्छु
 कमेकममुं जगौ ॥ ४९ ॥ यां चिंतयामि सततं मयि सा विरक्ता साप्यन्यमिच्छति जवं स जनोऽन्यसक्तः ॥ अस्मद्वृत्ते च परितु
 ष्यति काचिदन्या धिक्तां च तं च मदनं च इमां च मां च ॥ ५० ॥ इत्यादिबहुशब्दके निदां कमिजनस्य सः ॥ तच्च वैराग्यशतकं
 स्यात्तं भर्तृहरिरितम् ॥ ५१ ॥ ददाह हृदयं राज्ञः कोपो भार्यापराधजः ॥ तच्छात्यै नीतिशतकं प्राक्स्वोत्तं सोऽस्मद्विद्या ॥ ५२ ॥

पिच्छति । स जनोऽश्वमेधी अन्यस्यां दारप्राप्तकः । एवं परंपरया काचिदन्या वेश्या अत्यरुते अस्मदर्थं परितुष्यति । फलदानेन तुष्टा भवति । एवं
 कामवासनयाऽतिसाहसकारिणो निवृत्तिं विगिति । वसंतिलकद्वन्द्वम् ॥ ५० ॥ तत्कामिनिषाहयम् ॥ ५१ ॥ रूपः कोपस्य । पूर्वमात्मद्वयं नीतिशतकं स्मृ

हे विद्वन्नित्याद्युत्तरान्वयि ॥ १७ ॥ मत्तः ऊनं क्यो येषां ते तर्षं पंच वंश्य इत्यन्तः ॥ १८ ॥ सर्वेषां मन्त्रे अन्तः मूलतन्त्रोः ॥ १९ ॥
बहिर्कृतोऽग्नीति पूर्वैर्ण योग्यम् । इह हृदे । इत्यभित्याद्युत्तरान्वयि ॥ २० ॥ २१ ॥ अत्र तद्वानरे । अन्तःपुराणमपि पृथक्पृथक् ॥ २१ ॥
॥ २३ ॥ स्वाये निद्रायां विमृते अध्ययनं जायते यथा दकि तथा कण्ठेन पुस्तकं विना गुहं नत्वा गुहं नत्वा गुहं नत्वा गुहं नत्वा ॥ २३ ॥ नन्दिना

दृष्ट्वा नत्वाग्रतः स्थित्वा वृत्तं प्राहादितोऽखिलम् ॥ विमन्त्रियमुतः स्मार्त्तिन्विशतः कुरुगिरिम् ॥ २४ ॥ अथ पितृ पित्रं तदपि
मुखतोऽश्रम् ॥ वलुं नैव समयोऽस्मि मदनमयमोऽखिलाः ॥ १८ ॥ पंचापि वंश्यः पुत्राः कुलेन्द्राः पितृभिः ॥ वृत्तोऽश्रमे
सर्वेषां पित्रास्तद्वितो भृशम् ॥ १९ ॥ बहिः कृतो गृहात्सोऽहं देहं त्यक्तुमिहोद्यतः ॥ इत्थं तदुत्तमार्गं कर्तुमिहोद्यतः ॥
॥ २० ॥ सापयित्वाथ वाग्बीजं तस्मै भवद्विदौ ॥ श्रद्धाढ्यः स च तद्विजं जन्मैकमुत्तरयितः ॥ २१ ॥ तस्यो भवद्विदौ
योगवांस्तस्य सिद्धये ॥ अथैकाहर्निशं जप्त्वा तद्विजं स द्विजः परात् ॥ २२ ॥ निदिं प्राप यय वास्तव्यं तद्विजं पुनः ॥
आत्मनेथ परेभ्यश्च तत्सर्वं स्मृतिप्रागतम् ॥ २३ ॥ कंठेनैवावधीत्स्योपे विस्तृतं जायते यथा ॥ नत्वा भवद्विदौ भूयः श्रोतुं ॥ २४ ॥
स्थितम् ॥ २४ ॥ अथ तस्मै ददौ मंत्रान्गुरुः संप्राप्तसिद्धये ॥ कंठपंडिते इत्येवम् कते तस्य वृत्तोऽश्रमे ॥ २५ ॥ उक्तंवा
रितं सर्वं पितुर्थ्यच्छ्रुतं पुरा ॥ स्वकृताः कारिकाश्चामै प्राह सर्वाः प्रवृत्ते ॥ २६ ॥ यो वं ज्ञानं तस्मादिष्य मनो भवद्विस्तः ॥
क्षितावास्तेऽपरोऽद्यापि क्वचिद्योगसमाधिमात्र ॥ २७ ॥ भूत्वापि दृष्टमेऽन्यत्र तर्षसिद्धयेनो ययः ॥ श्रुत्यालजस्य वृत्तं
कस्माच्चिदथ तत्पिता ॥ २८ ॥ तं कंठपंडितं निन्धे स्वयं हं तुष्टमानसः ॥ पितरं प्राह पुत्रोऽयं पितृवत्ताडितं त्वया ॥ २९ ॥

करणे हेतुः । यत इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ २५ ॥ प्रवृत्ते भवद्विस्तमेत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ क्वचिदित्युत्तरान्वयि । अन्यत्र तस्मादिष्यतिरिक्तस्थले । दृष्टमे यतोऽयं
सर्वसिद्धियुक्तः एवं भवद्विस्तमेत्यर्थः । अथैकाहर्निशं जप्त्वा तद्विजं पुनः ॥ २८ ॥ तं कंठपंडितं निन्धे स्वयं हं तुष्टमानसः ॥ २९ ॥ हे पितः त्वया

ताडितमिति यद्वाहिःकृतमिति यत्तत्सर्वं तत्कर्म ममानुग्रहाय वभूवेत्यन्यथः ॥ २९ ॥ कुशलेस्त्वष्टृभिरुत्पादितः प्रागगोऽपि देवतत्वं प्रायोति किं
 पुनर्वाच्यं मानसो देवतत्वं यातीति ततः कारणात्सद्भिः पित्रादिभिः स्वीयाः श्रिये कल्याणाय ताडनीयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ पंचाशदधिकशतं तं न्य
 कंठपंडितानंदं ग्रणमिति । मूड इति । पितृयासनातिवृत्तिशया । गुरुं भर्तृहरिं लब्ध्वा नतस्तस्मादरां त्रिच्छिं प्राप कंठनैव यः सन्यडितस्त्वय्य ॥ ३३ ॥ अथेति
 बहिष्कृतं च तत्सर्वं बभूवानुग्रहाय मे ॥ क्रोधोपि दूनं यज्ञां ह्युपकारकरः क्वचित् ॥ ३० ॥ देवतत्वं याति चाक्षणापि ताडितः कुरालै
 र्यथा ॥ किं पुनर्मानवाः सद्भिस्ताड्याः स्वीयास्ततः श्रिये ॥ ३१ ॥ अयं पित्रा कृतोद्ग्राहः सिध्दान्तध्याययन्कदून् । मनुभ्यादेशय
 न्काश्चित्सिद्धयर्थो बभूव सः ॥ ३२ ॥ मूढोऽपि लब्ध्वा पितृयासनाद्यो गुरुं ततः प्राप परां च सिद्धिम् । स्ववर्णचंद्रयमिति हि कंठ
 सपंडितानंदं गुरुं नत्वाः स्मः ॥ ३३ ॥ अयासोद्योजनः दूरं कर्तुं दाया उदकपुष्पम् ॥ राजा तत्र प्रजापालो यवनः द्रुशशासनः ॥ ३४ ॥
 ज्योतिर्वृत्तिर्द्विजस्तत्र शिवदत्त इति श्रुतः ॥ कठपडितशिव्याऽसौ सभविद्याज्ज्योतिषं वेत्ति पृथक्सिद्धांतये
 दतः ॥ परदेव्यर्चको नित्यं श्रीमद्देव्याः प्रसादतः ॥ ३५ ॥ दह्ना दह्नापि तच्छास्त्रं यत्तेनोक्तं एवेन ततः ॥ सत्यमेवावदद्देवमांतरं
 दिव्यमप्यदः ॥ ३७ ॥ स एकाकेयेव परम्याड्यः संति भृत्याश्च तद्गृहे ॥ धनं धान्यं सद्रुद्धं गोमहिष्यश्वादि चापरम् ॥ ३८ ॥ एकदा
 स द्विजः प्रातस्तत्रमार्यां नृपतेः सभासु ॥ एचांगं तु श्रावयितुं त्वरया चैकलो ययौ ॥ ३९ ॥ विलंबो भवितेत्यंवाचार्यां पर्वणि
 शेषतः ॥ पंचांगं ग्राह सवमि ज्योतिर्विद्वत्पुत्रसन्निधौ ॥ ४० ॥ दर्शोऽपि पौर्णिमिदस्याह देवोपूजात्परांगतः ॥ शृणुवस्त्वथासिलोपवाह देव
 ज्ञमिति भूषतिः ॥ ४१ ॥ सत्याममायामप्यद्य पौर्णिमा कथ्यते त्वया ॥ त्वं प्रांतः किं द्विजो भूत्वा निंदयानरतोऽसि किम् ॥ ४२ ॥
 ॥ ३४ ॥ आसीत् इत्यध्याहारः ॥ ३५ ॥ तिब्बदिभेदतः ब्रह्मसिद्धांतदिभेदेन । उत्तरार्द्धे आतीदित्ताध्याहारः । श्रीदेव्याः प्रसादतः मत्तान्नेत्युत्तरात्तस्यि ॥ ३६ ॥
 तच्छास्त्रं मौमं भूमिगते ज्योतिःशास्त्रे विषयं नष्टमस्त्वादिकम् । आंतरं प्रमोगतं प्रथमर्तुरभिषयादि दिव्यं दृश्यमादृष्ट्यादि । यन्मुखेनोक्तं तत्सत्यमप्ययम् ।
 ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पर्वदिशेषतः पर्वनिनिचेन । पूजसां विलंबो भविष्यतीति बुद्ध्या अद्वेष्टनकारो न भविष्यतीति निश्चयेनेत्यर्थः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ वाक्योच्चारत् मिथ्याभाषणेन । इत्थं राज्ञा आभाषितो राजानं प्रहेति तृतीयानन्वयः ॥ ४४ ॥ तन्मयीं गुरुत्वात् ॥ ४५ ॥
 ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४८ ॥ ताः सुवार्मिनीः प्रति परः परः शिवव्यासावीश्वरश्च नियता तस्मिन् । अपी ब्रह्मादयो
 कल्पिताः । यतः नित्ये कल्पनाधिष्ठानभूते । अत एवामले कर्तृत्वादितोपरहिते । ततो निगुणि । उत पुनः निष्क्रिये एतत्कुतः एकरूपे आदितोये । सः पर
 त्वयोक्ता पौर्णिमैवाद्य चेद्रात्रौ पूर्णचंद्रमाः ॥ विलोक्यतेऽखिलैस्सर्नहं तद्वाक्यस्य प्रमाणता ॥ ४३ ॥ नोचेत्स्वं दंड्यसे मिथ्यावाक्यो
 चारात्समास्थले ॥ इत्थमाभाषितो राज्ञा ज्योतिर्विच्छिन्नवत्तकः ॥ ४४ ॥ ज्ञात्वात्मनान्यथैवोक्तममायां पौर्णिमेति च ॥ श्रीगुरोः
 पादुके चासौ स्मरन्देवीं च तन्मयीम् ॥ ४५ ॥ राजानं ग्राह नैवेदं वाक्यं चैवानृतं भवेत् ॥ चेद्रात्रावद्य पूर्णदुः सैरप्यवलोकितः
 ॥ ४६ ॥ तद्धैव दर्शयिष्येऽहमस्मिहोके किलाननम् ॥ एतावदेव राजानमुक्त्वासौ स्वगृहं ययौ ॥ ४७ ॥ ज्ञात्वा कृताह्निकार्थं
 श्रीदेव्याः पूजनं परम् ॥ स्वस्थेनैव हृदांवायाः पूजां कृत्वा सुवासिनीः ॥ ४८ ॥ संपूज्य ब्राह्मणांस्तान्श्च ददौ मिष्टान्नभोजनम् ॥
 देव्यग्रतस्ततः स्थित्वा तां तुष्टावेत्यनन्यधीः ॥ ४९ ॥ शिवदत्त उवाच ॥ मातस्त्वमादिरजविष्णुभवादिकानां तत्कल्पिनां हि सक
 लाश्च परेश्वरेऽमी ॥ नित्येऽमलेऽगुण उनाक्रिय एकरूपे कर्तुं न सोऽपि हि भवेत्तद्दतेऽगु चेशः ॥ ५० ॥ स्वातंत्र्यमस्ति सकलं हि
 तवैव कर्तुं चाकर्तुमंश विपरीतमपि प्रकर्तुम् ॥ त्रैलोक्यममेतदखिलं तव खेलेन वै यद्भोचते हृदि तवांश तथा करोषि ॥ ५१ ॥ काले
 परातपयुतेऽपि तहस्त्वमाद्रपत्रान्करोषि बहुशीतयुतेऽप्यपर्णांश्च ॥ शुष्के ह्यपङ्कदि विनिर्गमकेपि जतून्यास्यशुतस्त्वामिति मातरसि
 स्वतंत्रा ॥ ५२ ॥

केशरोपि त्वां विना न किंचित्कर्तुं समर्थ इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ खेलनं क्रीडासाधनम् ॥ ५१ ॥ कर्तुं अकर्तुं विपरीतं कर्तुं समर्थत्वमाह । काले
 इति । तीव्रोष्णशुष्के वसंतादिकाले वृक्षानाद्रान् करोषि बहुशीतयुक्तेषु पर्णरहितान्करोषि । जलरहितेषु पाषाणमध्ये निर्गमराहितेऽपिशब्देनोपलक्षयते

प्रवेशरहितेपीति भेकादिजतनुदकेन रक्षसि । अतस्त्वमेव सर्वत्र स्वतंत्रासीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ आदिमाता त्वमेव निजतंत्रा स्वतंत्रा शक्तिरसि । मे ग्रहं ध्यानोदिता
 ध्यानोक्ता अणु अल्पं मयोरकं सत्यं कर्तुं त्वामहं प्रार्थये ॥ ५३ ॥ किं तत्सत्यं कर्तव्यमित्यत आह । दर्श इति । पूर्णा पौर्णिमा । शेषं स्पष्टम् ॥ ५४ ॥
 असुष्य शिवदत्तस्य ताटं कर्णभूषणे भास्करशशाङ्काविधेत्युपमानोत्तरपदः । कर्मधारयः ताभ्यां सूर्यचंद्राभ्यां विशेषा कान्तियस्याः । अथ तयोरकं ताटंक्रम ।
 कलंकरहितं चंद्रं चंद्रसदृशं नगरे ऊर्ध्वं चिक्षेप ॥ ५५ ॥ यो न दृष्टः श्रुतोस्तीत्याश्रयेण परस्परं प्राहुः ॥ ५६ ॥ स्वयंने श्रीचके । अथ दृष्टः शशी येन
 इत्थं त्वमादिजननी निजतंत्रशक्तिः प्राप्तासि मे गुरुमुखेन सुमंत्ररूपा ॥ ध्यानोदितापि हृदि भासि ममागुणापि त्वां प्रार्थये
 हमणु कर्तुंमृतं मयोक्तम् ॥ ५३ ॥ दर्शं मया नृपपुरः काथिताद्य पूर्णा भ्रान्त्याथ देवि निशि पूर्णविधूदयात्ताम् ॥ सत्यां
 कुरु त्वमखिलं खलु कर्तुमीशा नोचेत्यजाम्यहमनूपुरतस्तवांब ॥ ५४ ॥ ज्ञात्वेति निग्रहममुष्य तदाविरासीत्ताटं कभास्करशशांक
 विशेषकांतिः ॥ देवी प्रदोषसमयेऽथ तयोः किलैकं चिक्षेप खेऽथ नगरेऽप्यकलंकचंद्रम् ॥ ५५ ॥ पौराः कलंकरहितं विधुमिक्ष्य पूर्ण
 नास्माभिरिदुरखिलैश्च कदाप्यमायाम् ॥ दृष्टः श्रुतोऽथ सकलश्च कलंकहीनः सोस्तीति चाहुरतिविस्मयतो मिथस्ते ॥ ५६ ॥
 ताटंकतः सकलचंद्रमिति प्रकाश्य सांतदधेऽखिलजगज्जननी स्वयंने ॥ भक्तेन तेन भजतातिनमस्कृताथ भुक्तं च दृष्टशशिनापि सप
 त्तिकेन ॥ ५७ ॥ सूर्योदयावधि शशी निखिलैर्नृपाद्यैर्षोविकामथ ययौ श्रुतिभूषणं तत् ॥ राजा सलज्ज इति दूतमुखैर्विभिन्नं चा
 प्याह्वयत्सुखयितुं पुरमुख्यद्वानैः ॥ ५८ ॥ नासौ ययावथ नृपः स्वयमेत्य दातुं तं प्रार्थयत्पुरमुखं न तदाशुणोत्सः ॥ मिथ्या तथापि
 खलु दुःखमयं प्रपंचं ज्ञात्वाऽखिलं गृहगतं च ददौ द्विजेभ्यः ॥ ५९ ॥

तेन पत्नीसहितेन भोजनं कृतम् ॥ ५७ ॥ अथ तदेवीप्रक्षिप्तं श्रुतिभूषणं कर्णभूषणं ताटंकं बिक्रां प्रति ययौ । ग्रामादिदानैस्तोषयितुम् ॥ ५८ ॥ आ आदरेण
 प्रार्थितवान् । ननु बहुयत्नैर्घाचितुं प्रवर्तते । तद्ग्रामधनादिकं प्रार्थनया स्वयं प्रदातुं प्राप्तस्य राज्ञो वचनं विदुषा शिवदेवेन कथं तिरस्कृतमिति चेत्तत्राह । स
 इति उभयान्वयि । यद्यपि सर्वपंचो मिथ्या तथापि तं दुःखमयम् आदौ अंते मध्ये दुःखं दुःखरूपं सुविचारेण ज्ञात्वा सर्वं ग्रहगतं धनधान्यादि पदार्थ

जातं च आहोणस्यो ददौ । अयमर्थः । यद्यपि राजैश्वर्यस्य पृथिव्यां परमानन्दस्य । तथापि तदिरित्यन्यपरमानन्दे राजैश्वर्यस्यैव ब्रह्मानन्दस्य लेशमपान्नवश्रवणेन न तत्र तुच्छत्वबुद्धिमता शिवदत्तविदुषा युक्तमेव कृतमिति । “ एतस्मैवानन्दपरमार्थानि भूयानि वाचाभुर्जायन्ति ” इति श्रुतिरिति च ॥ ५९ ॥ एत्या सह स च कंठपण्डिनानन्दः । चंद्रादर्शो दर्शोपि चंद्रस्य पूर्णस्य विलोकेन दर्शितं सुप्तं देवं तं चंद्रानतः आदिश्य तं मुखावरूपं चंद्राननानन्दम् ॥ ६० ॥ एकपंथा

पत्या ययौ गुरुमसौ शरणं निरीहं ज्ञात्वा नमेव हि ददौ स च पूर्णदीप्तान् ॥ दर्शोऽपि चंद्रमुविलोकनदर्शितास्यं चंद्रानरादिमसुरं च चकार नाम्ना ॥ ६० ॥ राज्ञे त्वमायामपि पूर्णिमां यः प्रोच्याखिलाब्जेन चक्रार सत्याम् ॥ तद्भूयंवाशदुद्वज्ज्वाल्यं चंद्रानरां दगुरुं नताः स्मः ॥ ६१ ॥ देशिकेन्द्र उवाच ॥ अथ चंद्राननानन्दः पत्न्या रेवतदे वत् ॥ शृण्वन्गुरोश्च वेदांतं मित्राशो सुखजात सः ॥ ६२ ॥ एकदेव्याह तं पत्नी प्रार्थयंत्यतिभक्तितः ॥ विद्वत्सोऽप्यनु रित्वा तत्तर्कं द्वैजकृतं पते ॥ ६३ ॥ यश्चास्तन गुरुं देव दद्याः प्रागाशुसिद्धिदाः ॥ धनं यैश्चनाः प्राप्नुनपत्याः सुतानपि ॥ ६४ ॥ स यऽतः नाधत्ते विमिदुद्वज्यति दानकाः ॥ नैवापत्यमभूचैकं काचित्कन्याथ वा सुतः ॥ ६५ ॥ एकस्तर्हि सुते भूयदिति मे वाञ्छितं प्रभो ॥ निःस्पृहेऽपीति भावतं तुल्य चंद्राननस्तदा ॥ ६६ ॥ अपूर्णपंचपंचाशद्वद्वदुभर्ता क्वचित् ॥ ता द्वातस्य सुपे लभे पुंगवैलवत्यसौ ॥ ६७ ॥ स तस्मिन् चकारास्यां गर्भाधानं भविष्यदित् ॥ बभूव गर्भिणी सापि पूर्णे गर्भेऽय सदिने ॥ ६८ ॥ गुणमेहेक्षिते लभे तुमुने सा सुतं स्तो ॥ चंद्राननः स्वयं तस्याऽपश्यच्चतकमादितः ॥ ६९ ॥ विद्वान्दीर्घादुरित्यतः गुरुमेवाखिलं फलम् ॥ ज्ञात्वा त्वदे पंचदेवैर्देव जगं डांतमनुत्तम् ॥ ७० ॥ प्रार्थयामास तच्छांत्यै स्वेष्टदां देवतासु ॥ देवीदेवैति नापास्य कृतं वालो दिने दिने ॥ ७१ ॥

शदधिकशतसंख्यं चंद्राननानन्दं गुरुं श्रणमति-राज्ञ इति । अखिलाब्जेन पूर्णचंद्रेण ॥ ६१ ॥ अथेति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ उद्वजसि चंद्राननेन ययोः ॥ ६५ ॥ निःस्पृहेत्यादि द्वयोरन्ययः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ सदिने शुभमिति सुते गुरोरे इत्यनर्थः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ तादृशान्ययः ॥ ७० ॥ वाङ्मयः भविष्य

मिथुनारान्वयि ॥ ७१ ॥ क्रीडामेवाह कदाचिदिति सार्धत्रयेण ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ इत्यथित्युत्तरान्वयि । सर्वैः सह धावन् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥
इत्यतः पूर्वान्वयि वज्रयातायुत्तरान्वितम् ॥ ७७ ॥ हृद इत्युत्तरयुतम् ॥ ७८ ॥ नर्मदा भक्त्युत्तं भिक्षितुं नीतं ज्ञात्वा स्वसमीपे स्थापयामासेत्यन्वयः ॥ ७९ ॥

ववृथे शुभचिह्नोऽथ रूपवान्पितृसौख्यदः ॥ चिक्रीडेऽथ वयस्यैः स पंचप्रेडेऽतिचंचलः ॥ ७२ ॥ कदाचिन्नर्मदेऽलुंगकूले क्रीडन्स
बालकैः ॥ एकस्यैव करे सर्वैः पार्थक्येन चपेटिकाः ॥ ७३ ॥ दत्त्वा पलायनं कार्यं तेनैकेन ततो जघात ॥ स्पृश्यते योखिलेऽवेकः
स पश्चाच्च चपेटिमाकृ ॥ ७४ ॥ सर्वैरेकतमं स्पृष्टुं तेन कार्यं पलायनम् ॥ इत्थं क्रीडन्के धावन्देवीदत्तोऽखिलैः सह ॥ ७५ ॥ एक
एव हि चागाधे पपाताधो महाह्रदे ॥ हाहाकृत्वा वयस्यैस्तु तत्पितृभ्यां समीरितम् ॥ ७६ ॥ पुत्रो वां पतितोऽगाधे क्रीडन्नेत्रांभसीति
च ॥ वज्रघातसमं वाक्यं श्रुत्वैस्याथ तत्स्थलम् ॥ ७७ ॥ हा पुत्र क्व गतोऽसि त्वं त्यक्त्वा नौ शोकसंकुलौ ॥ हृदे यः पतितो बालो
मकरेणाथ तत्पदम् ॥ ७८ ॥ धृत्वासौ विरे नीतः कूलाधस्तान्निर्भसि ॥ नर्मदैव तदा साक्षान्निजभक्तस्य बालकम् ॥ ७९ ॥ स्वां
तस्थमकरेणांतनीतमुं निजालये ॥ ज्ञात्वेत्थं तं तदा नीत्वा स्थापयामास चान्तिके ॥ ८० ॥ बहिर्ध्वं नानन्दः शिथर्थं विलपन्मुहुः ॥
स्मरन्देवीं हृदेत्याह नर्मदेयं च तन्मयी ॥ ८१ ॥ यस्यश्चिदुपलाः सम्यक्पूजिनाश्चाबुसिद्धिदाः ॥ किं पुनर्मे सुतं स्वान्तर्ममं नो दास्यति
स्तुता ॥ ८२ ॥ अगाधेस्मिञ्जले नान्यस्तूपायः पुत्रलब्धये ॥ निश्चित्येति चकारासौ भक्त्या श्रीनर्मदेस्तुतिश ॥ ८३ ॥ चंद्रानन उवाच ॥
शर्मदेतीरिता त्वं बुधैर्नर्मदे शर्मदा मेऽधुनात्रैव मातर्भव ॥ एक एवात्मजः सद्गुणः पुण्यतो लब्ध्वं वयस्यप्सु मग्नस्तव ॥ ८४ ॥

॥ ८० ॥ तन्मयी देवीह्यस्ति ॥ ८१ ॥ यस्याः नर्मदासंबन्धिनः अनु अन्तरं सिद्धिप्रदाःस्तुता सती सुतं दास्यति न किम् । अपि तु दास्येव ॥ ८२ ॥
॥ ८३ ॥ हे नर्मदे बुधैस्त्वं सुखदा उक्तासि । हे मातः संप्रति त्वं यम शर्म शर्म शातमुखानि च इति शर्मशब्दस्य सुखदाचित्तम् । एक एव पुत्रो वृद्धावस्थायी

निशम्य हर्षाब्जः सन् सचैलं स्नात्वा बिल्वमूले द्विजैः सह पुण्याहवाचनादिमंगलं चक्र इति सपादद्वयोरन्वयः ॥ ७ ॥ सर्वयुक्तः बिल्वमूलदेशं गत्वा ॥ ८ ॥
॥ ९ ॥ सापत्न्यां पुत्रसहिताम् । यानतः शिविकादिना ॥ १० ॥ ११ ॥ अस्य शिशोजातकर्मरूपं मंगलाभिप्रेति पूर्ववद्धम् । क्रमान्त इति परेण योज्यम् ॥

सागं शिवार्चनं कृत्वा शिष्यगृह्य याज्ञिकान् ॥ सुवासिनीश्च सर्वाब्जः स्वयं गत्वा स्थलं हि तत् ॥ ८ ॥ नार्मदेयानन्दनाथः सचैलं
नर्मदेजले ॥ स्नात्वाथ मंगलं चक्रे बिल्वमूले द्विजैः सह ॥ ९ ॥ जातकर्म विधायाम्बु शिशोरथ समुत्तिकात् ॥ सापत्न्यां यानतो
निन्ये वस्त्रैराच्छाद्य वाहकैः ॥ १० ॥ द्वादशेऽह्नि चकाराथ नाम बालस्य तुष्टीः ॥ बिल्वमंगलमित्येव बिल्वमूले यतः कृतम् ॥
॥ ११ ॥ मंगलं जातकमार्स्य ततः स ववृधे शिशुः ॥ कृतोपनीतिः पित्रासौ पंचमेऽब्दे क्रमात्ततः ॥ १२ ॥ विद्याः प्रापस्त्रियाः शीघ्रं
पितुरेवातिबुद्धिमान् ॥ कृतोद्गाहाय पुत्राय नार्मदेयोऽस्त्रिलानन्दौ ॥ १३ ॥ मंत्रान्दीक्षाविधानेन सिद्धिं प्राप स्वयं ततः ॥ पुरश्चर्या
विधानेन जप्त्वा मंत्रान्मुनिष्ठ्या ॥ १४ ॥ श्रीबिल्वमंगलानन्दः सिद्धमंत्रो बभूव च ॥ मंत्रसामर्थ्यतः प्राप्य कवित्वे शक्तिमदुत्तमा ॥ १५ ॥
सच्छब्दार्थानि काव्यानि कविमान्यानि चाकरोत् ॥ एकदा स ययौ यात्रां कर्तुं वाराणसीं पुरीम् ॥ १६ ॥ स्वर्णद्यां मुनिनः स्नात्वा
नत्वा विश्वेश्वरादिकात् ॥ दत्त्वा दानान्यनेकानि व्यासकाशीं च जाह्नवीम् ॥ १७ ॥ समुत्तीर्य ययौ तत्र प्रणमन्व्यासमीश्वरम् ॥
चकारकुक्षये मेऽस्तु नमो व्यासाय धीमते ॥ १८ ॥ इत्थमाह तदा व्यासो वृद्धब्राह्मणविषवान् ॥ बिल्वमंगलमित्याह कोऽसि
त्वं तेऽदुतं मया ॥ १९ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ एकापदः पूर्वान्वयी । ततः स्वयं नार्मदेयः सिद्धिं प्राप्नो बभूव । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १४ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वितम् ॥ १५ ॥
॥ १६ ॥ स्वर्णद्यां भागीरथ्यां जाह्नवीं समुत्तीर्य व्यासकाशीं ययावित्यन्वयः ॥ १७ ॥ चकाराः कुक्षौ जठरे यस्य तस्मै ॥ १८ ॥ इत्थमाहेति पूर्व

बद्धम् । तेऽद्भुतं मयेत्युच्येणान्वयः ॥ १९ ॥ यतो हेतोः ॥ २० ॥ पूर्वाद्धि पूर्वगतमुत्तरार्द्धमर्धगतम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ मनुष्यो भूत्वा व्यासादधिकज्ञा
 नवानसि किम् । किंतु अल्पाज्ञ एवासीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ यतो भ्रातिः पुरुषस्वभावोऽस्ति । तथा चकाराणां बाहुल्यं चकार ॥ २५ ॥ चकार
 बाहुल्यं दर्शयति । द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं चेत्यादिरूपां चकाराधिकृतां गीताशास्त्रेऽपि यथकारेति पूर्वज्ञ योज्यम् । नवीनकवयोऽप्येवं चकाराधिकृतां न
 धाष्टर्यं दृष्टं यतः साक्षाद्व्यासो नारायणशजः ॥ विभागकर्ता वेदानां यः पुराणानि चाकरोत् ॥ २० ॥ भारतं पंचमं वेदं वर्णाश्रमसुधर्म
 वत् ॥ उपकाराय जीवानामज्ञानभ्रान्तचेतसाम् ॥ २१ ॥ जीवार्त्तमैक्यप्रकाशानि ब्रह्मसूत्राणि चाह यः ॥ चकारकुक्षिमित्थं तं त्वं ब्रूषे केन
 हेतुना ॥ २॥ ततः सुज्ञोऽसि किं भूत्वा मानवोऽथ स चाब्रवीत् ॥ विप्ररूपधरं व्यासमज्ञात्वा विलम्बमंगल उवाच ॥
 व्यासस्तु नारायण एव सत्यो योऽस्मद्गुरूणां च गुरुस्तथापि ॥ कुर्वन्पुराणान्यथ भारतं च पद्यानि चक्रे बहुवृत्तभेदैः ॥ २४ ॥ तस्य
 प्रबंधातिशयेन जाता भ्रातिर्यतः पूरुषधर्मरूपा ॥ तयाऽसमर्थः खलु पादपूर्तिं कर्तुं चकाराधिकृतां चकार ॥ २५ ॥ द्रोणं च भीष्मं च
 जयद्रथं चेत्यादि हि गीताभियशास्त्रकेऽपि ॥ नूत्नाः प्रबध्नति च नैव हीत्यं स्वकाव्यकेऽतः स मयापि चोक्तः ॥ २६ ॥ चकारकु
 क्षिलंधुनापि मेघ शिष्यस्य चागः क्षमतां गुरुर्वापिनेत्र पुत्रस्य हि संति संतः क्षमापराश्चेति किल श्रुतं मे ॥ २७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥
 बिल्वमंगलवाण्येत्यं ज्ञात्वेनं संप्रदायिनम् ॥ प्रियपुत्रं पितृवाह व्यासो विप्रतनू रूपा ॥ २८ ॥ व्यास उवाच ॥ कालिदासादयः पूर्व
 बभूवुः कवयोऽमिताः ॥ केनापीत्यं न तेपूक्तं व्यासकाव्येऽपि दूषणम् ॥ २९ ॥ त्वयैव कथितं गर्वस्तेभ्यस्ते दृश्येतेऽधिकः ॥ चकारारहितं
 पद्यं द्वात्रिंशद्वर्णतोऽधुना ॥ ३० ॥ त्वं कुरुष्व मया वृत्तं यावत्ते कथ्यतेऽखिलम् ॥ एकस्मिन्नपद्य एवादः समाप्य तु ततोऽधिकाः ॥ ३१ ॥
 कुर्वति अतो हेतोः स व्यासो लघुनापि मया चकारकुक्षिरित्युक्त इन्वयः ॥ २६ ॥ किंच गुरुर्भगवान्व्यासः स्वशिष्यस्य ममापराधं क्षयतु । यथा पिता
 पुत्रस्यापराधक्षमां करोति । हि यस्मात्साधवः क्षमापराः संतीति मया श्रुतमस्ति ॥ २७ ॥ संप्रदायिनम् आत्मसंप्रदायिनम् । विप्रतनुः ब्राह्मणरूपः ॥ २८ ॥
 अमिताः बहवः ॥ २९ ॥ दूषणं कथितं उत्तरार्द्धमुत्तरबद्धम् ॥ ३० ॥ यावद्धत्तं वर्तमानम् । एकस्मिन्नेव पद्ये अदः इदं वृत्तं समाप्तं भवतु ॥ ततः

पुनतः अविक्वणोऽथ नायांतु न भवत्विति संबंधः ॥ ३३ ॥ वर्तमानमाह राज्ञ इति । राज्ञः पुत्रस्य पुत्रो यदा जातस्तदा राजद्वारे मेघोदकेन । भित्तिरपतत् । तस्याः अधः श्वा मृत इति ॥ ३२ ॥ अद इदं वक्ष्यमाणम् ॥ ३३ ॥ गलद्वारि पतदुदके सति द्वारे पतद्भित्तौ सस्यां शुनि मृते सतीति सत्यंतानि पदानि ॥ ३४ ॥ द्वात्रिंशदक्षरसंख्या मह्यं या त्वयोक्ता तत्र एकानैः कप्रत्ययैरैरुक्तं वर्तमानस्य पूर्णं मया कृतं तत्तया सम्यगवलोक्यतामित्यन्वयः ॥ ३५ ॥

वर्णाश्रयांतु नैवाथ राज्ञः पुत्रस्य चाभवत् ॥ पुत्रः कूर्मांडखंडास्थो राजद्वारे तदापतत् ॥ ३२ ॥ भित्तिर्मेघगलद्वा भिस्तदधः शुनको मृतः ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वैवेति कथां चक्रेऽदः पद्मं बिल्वमंगलः ॥ ३३ ॥ बिल्वमंगल उवाच ॥ राजद्वारि गलद्वारि पतद्भित्तौ मृते शुनि ॥ राजपुत्रस्य पुत्रोऽध्वना कूर्मांडखंडकः ॥ ३४ ॥ कृत्वैतं पद्यमाहाथो श्रीव्या सं बिल्वमंगलः ॥ द्वात्रिंशद्वर्णसंख्या मे त्वयोक्ता तत्र चाक्षरैः ॥ ३५ ॥ एकानैरुक्तवृत्तस्य पूर्तिः सम्यग्विलोक्यताम् ॥ चक्रोऽत्र न चैकोऽपि महत्ता श्रीगुरोरियम् ॥ ३६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ दृष्ट्वैतं कविताशक्तिं बिल्वमंगलशर्मणः ॥ व्यासः प्राह मनस्येवं सामर्थ्यं गुरुभक्तिजम् ॥ ३७ ॥ गुरुभक्तेः परं नैव साधनं वै कलौ युगे ॥ गुरुभक्तैरेव जेष्यंति कलौ देवांश्च मानवाः ॥ ३८ ॥ यथा मामिति चोक्तातो व्यासस्तं पुनरब्रवीत् ॥ व्यासोऽहमेव चास्मीति चकारकुक्षये नमः ॥ ३९ ॥ मद्भुक्तं त्वयाऽतोऽत्राविर्भूतो ब्राह्मणाकृतिः ॥ अथ ते कविताशक्तिं त्वां चास्मत्संप्रदायिनम् ॥ ४० ॥ ज्ञात्वास्मि तुष्टो नैवान्यो मामित्यं वक्तुमीश्वरः ॥ गुरुभक्त्या तत्कविताचातुर्यादखिलेष्वपि ॥ ४१ ॥ श्रेष्ठस्त्वं कविवैद्येषु त्वां दृष्ट्वा कवयोऽखिलाः ॥ भयाब्ज्याः संभविष्यति निर्बला इव राक्षसम् ॥ ४२ ॥

एकचकारोपि अत्र नास्ति एतच्छ्रीगुरोर्माहात्म्यमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ यथा मामयं जितवांस्तथा गुरुभक्त्या कलौ मनुष्याः देवांश्च जेष्यंति इति संबंधः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अंतः मनसि इत्युक्त्या इतिपदमुभयान्वयि । इति अब्रवीत् । चकारकुक्षये नम इति मह्यं त्वयोक्तमित्युक्तराद्धे ॥ ३९ ॥ अथायुन रान्वयि ॥ ४० ॥ गुरुभक्त्या भासकविताचातुर्येण सर्वेषु कविश्रेष्ठेषु त्वं भविष्यसीत्यन्वयः ॥ ४१ ॥ राक्षसं दृष्ट्वा भयाब्ज्या भवंति तथा ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ मम गुरुणां पूर्वो देशिकः गुरुस्त्वं ममेदं चकारकुशित्वभाषणत्वां दुर्जनत्वं क्षमस्व । यत् यदा पुत्रो यल्लविर्गो स्वोत्सर्गे करोति तदा पितुः कोपो न जायते । तथा मद्भाषणेन कोपं मा कुर्वित्यर्थः । उपजातिवृत्तम् ईदृशं शशस्थमिच्छामाह ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ आ सर्वतो भयं येषां ते आभयाः ॥ ४६ ॥ तानि काव्यानि कौ पृथिव्याम् ॥ ४७ ॥ शिवोपासकोपि यो विल्वमंगलः कृष्णलीलारसयुक्तं करुणामृतमङ्गलं मयं चकार ॥ ४८ ॥ त्रिपञ्चा कविराक्षस इत्थं ते नाम ख्यातं भविष्यति ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ व्यासं दृष्ट्वा नमश्चाथ प्रोहृत्यं विल्वमंगलः ॥ ४९ ॥ विल्वमंगल उवाच ॥ क्षमस्व दौर्जन्यमिदं ममाखिलं त्वं महारूपासपि पूर्वदेशिकः ॥ यदात्मजोके सखु विद्विजर्जनं कुर्यान्न रणोऽप्यपि जायते पितुः ॥ ४४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ स्तुत इत्यादि बहुशो विल्वमंगलारब्धे ॥ तत्रैवातदेव व्यासः पश्यतस्तस्मै धीमतः ॥ ४५ ॥ प्रसिद्धोऽथ बभूवासौ कवी राक्षसनामतः ॥ नम्रास्तं कवयः सर्वे महान्तोऽप्यासुराभयाः ॥ ४६ ॥ चक्रेऽनेकानि काव्यानि प्रसिद्धान्येव तानि कौ ॥ शिष्यनध्यापयामास तानि शास्त्राणि चात्मशास्त्रम् ॥ ४७ ॥ शैवोपि चक्रे यो विष्णोः शिवाभिन्नस्य वर्णनम् ॥ करुणामृतसंज्ञं श्रीकृष्णलीलारसान्वितम् ॥ ४८ ॥ यो व्यासमुपस्थापि चकारकुशित्वं चातोऽस्यचोदितपद्यतोऽमुम् ॥ गुरुं हि विल्वोत्तरमंगलं त्रिपञ्चाशदाढ्यं शतकं नताः स्मः ॥ ४९ ॥ अथैकदा यमौ शिष्यैर्बहुभिर्विल्वमंगलः ॥ विध्यादिना सिनीं देवीं द्रष्टुं भागीरथीतटे ॥ ५० ॥ मासमेकं स्थितस्तस्याः समीपे भक्तितत्परः ॥ नित्यं रात्रौ पृथग्द्रव्यैः पूजयंस्तां पृथग्विधम् ॥ ५१ ॥ सहस्रनामतोऽथासाबुत्पलैरर्चितुं शिवाम् ॥ शिष्यानाङ्गापः तोपि सर्वे प्रातर्वनाङ्गनम् ॥ ५२ ॥ विचिन्वन्तो ययुस्तानि सरां रयापुनर्नचोत्पलम् ॥ एकमप्यथ ते क्षुत्तः खिन्नाश्चातपपीडिताः ॥ ५३ ॥

शदधिकशतसंख्यं विल्वमंगलानन्दं प्रणमति य इति । उदितप्रसन्नः उक्तश्लोकेन । विल्वोत्तरमंगलं विल्वमंगलं त्रिपञ्चाशदशबुक्तं शतकं त्रिपञ्चाशदधिकशत संख्यं नताः स्मः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ तेषां शिष्याः प्रातर्वनाङ्गनातरं प्रति ययुरित्यन्वयः ॥ ५२ ॥ तानि सरांसि विचिन्वन्तोऽप्येकं कम्पलं न

प्राप्तः । अथाद्युत्तरान्वयि । ते शिष्याः क्षुत्तः क्षुधया ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ आतयेन उष्णेन अतिशीडिताः ॥ ५५ ॥ निःस्वो दूरिद्रः पुराकृताद्वैद्येणेन श्वगुरु
गृहे स्थापिता अंगना पत्नी येन सः ॥ ५६ ॥ तं बिल्वमंगलं । सोईच्छ्लोकेन विचारं करोति । विनेति चेदित्युत्तरान्वयि ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अमुनाश्वे
भरणसमये अमृतमिव । तत्सरः दृष्ट्वा मुमुदे । उक्तसंख्यया सहस्रसंख्यपरिमितानीत्यर्थः ॥ ५९ ॥ अल्पानि स्वहस्तः अधिकानि संख्यया । उत्तरार्द्धं परान्वयि

यद्युर्निवृत्त्य मध्याह्ने स्वर्णदीपमत्र चाप्लुतिम् ॥ कृत्वा भिक्षाशिनस्तस्थुर्वैवयिञ्चा गुरुं पुरे ॥ ६४ ॥ तेष्वेकः श्रीगुरोराज्ञां मान्य
न्धुत्प्रपीडितः ॥ आतपाकृतातदेहोपि बभ्रामोत्पललब्धये ॥ ६५ ॥ उत्पन्नोऽसौ कुले राज्ञो निःस्वोथापि पुराकृतात् ॥ पित्रा बाल्ये
कृतोद्गाहः श्वगुरुस्थापितांगनः ॥ ६६ ॥ गुरुसेवारतः सोऽभूज्ज्ञात्वा तं सिद्धवैभवम् ॥ विनोत्पलैर्नैव यास्ये श्रीगुरुं चेदब्रूनि मे ॥ ६७ ॥
नो लभते तदा देहं त्यक्ष्याम्येवेति निश्चयात् ॥ भ्रमन्ददर्शे सहस्राथोत्पलाच्छादिनं सरः ॥ ६८ ॥ तद्वद्वैव सुमोदासुनाशे लब्ध्वा सुधा
मिव ॥ लघून्नेव स चिच्छेदाथोत्पलान्युक्तसंख्यया ॥ ६९ ॥ अरुपाधिकान्यपि तनः स बबध्व वृहत्पटे ॥ अलङ्कारशालयानोऽसौ
क्षुधितोऽथ पराङ्मुखः ॥ ६० ॥ शनैर्ययौ वहन्मूर्ध्ना तानीत्यं श्रमवान् गुरुम् ॥ इतः पूर्वं तु गुरुणा ज्ञातं शिष्यास्तु ये गताः ॥ ६१ ॥
उत्पलार्थं निवृत्तास्ते चालब्ध्वा कमलानि हि ॥ मां प्राप्तुं सभयाः सति पुरेऽस्मिन्निति तानथ ॥ ६२ ॥ आहूय केनचिद्भूतो निकट
स्थितेन शिष्येण चातिलघुनेत्यखिलावुवाच ॥ मा भीतिरस्तु मम कार्यमिदं भवद्विर्यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽव दोषः ॥ ६३ ॥
भूमिं प्रपश्यन् इमानतिलज्जयाढयानस्थितानिति गुरौ प्रवदत्यरुहे ॥ सोऽप्यगतः स्वशिशोत्पलभारवाही दृष्ट्वा गुरुः सख्यज
मुत्थित आलिलिंग ॥ ६४ ॥

॥ ६० ॥ तानि कमलानि गुरुं बिल्वमंगलानंदम् । इतः शिष्यागमनात्पूर्वं गुरुणा इतिष्यंतं ज्ञातम् ॥ ६१ ॥ प्राप्तुं ताव् अर्थयुत्तरान्वयि ॥ ६२ ॥
असौ बिल्वमंगलानंदः लघुना अल्पवयस्केन इदं कमलयात्रिरूपं वृंचं च वसंततिलकावृत्तम् ॥ ६३ ॥ अरुहे अक्रुद्धे गुरौ इमान् शिष्यान् । प्रवदति सति यः

कमलार्थं गतः स आगतः गुरुः सकमलमेनमालिङ्गितवान् ॥ ६४ ॥ तत्र गुरुसमीपे सर्वशिष्येषु सत्सु स एव राजा ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ तस्माद्द्विधाचलस्थानात्
स्वपुरं नर्मदातीरगतं नगरम् । इहैव पुरे देवीसपीपनगरे त्यक्त्वा अहं राजा इति बुद्धिर्येन आपतुष्टः दैवलब्धेन संतोषवान् ॥ ६७ ॥ चतुःपञ्चाशदधिकशतं
संख्यमुत्पलराजानन्दं गुरुं प्रणमति । य इति । अखिलवर्जितं सर्वशिष्यैस्त्यक्तं कमलानगनरूपं कार्यं चकार तं । अधिकचतुःपञ्चाशद्भिः सह शतसंख्यं गुरुं
तत्राखिलेष्वपि राजा स चोत्पलैः स्वैः प्रोद्धृतैरथ गुरुश्च सुतुष्टचेताः ॥ आदाय तानि कमलानि वदन्सहस्रनामानि विश्वजननीं
विधिना त्वियाज ॥ ६८ ॥ श्रीबिल्वमंगलगुरुः प्रददावमुष्मै पूर्णां समस्तमनुभिर्विधिनाथ दीक्षाम् ॥ आख्या कृतास्य गुरुणोत्पलराज
इत्थं यस्माद्राज निखिलेष्वपि चोत्पलैर्यः ॥ ६९ ॥ तस्माद्यथावथ गुरुः स्वपुरं सशिष्यस्तस्थाविहैव पुर उत्पलराज एकः ॥ संत्यक्त्वा
जकुलधीः सह भार्ययात्प्रतुष्टः सुसिद्धमनुरचितवान्सदांभाम् ॥ ७० ॥ अयः कार्यमुक्तं गुरुणातिकष्टादेकश्चकाराखिलवर्जितं च ॥ तं श्रीगुरुं
चोत्पलराजसंज्ञमुद्रेद्बबाणाढ्यशतं नताः स्मः ॥ ७१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथासीद्ब्राह्मणः कश्चित्स्मिन्देव्याः पुरे कुली ॥ एकाकी
धर्मपत्न्याढ्यः कुलाचारतः सुधीः ॥ ७२ ॥ अनपत्यस्य तस्याभूत्पत्नी दैवेन गर्भिणी ॥ काले पुत्रं च सुपुत्रे सुमुहूर्ते सुलक्षणम् ॥
॥ ७३ ॥ दशाहमध्य एवाथ मृता दैवेन सूतिका ॥ ब्राह्मणः सोऽतिदुःखाढ्यश्चाक्षमः शिशुपोषणे ॥ ७४ ॥ धृत्वा कराभ्यां तं बालं
रात्रावंबालयं गतः ॥ संस्थाप्य पुरतो बालं तामित्याह कृताञ्जलिः ॥ ७५ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ सुख्या त्वं खलु शक्तिरेतदखिलं
स्तंबादिविध्यन्तं नानाशक्तिभिर्बवं पासि हरिकेशोऽपि क्षमास्त्वद्वते ॥ नो स्युः कर्तुमिहेपदेव हि कुतोऽन्येऽतस्तस्वमेवेश्वरी गर्भस्या
नपि पासि किं निजपुरःस्थं मन्त्रिणं नावसि ॥ ७६ ॥

नताः स्मः ॥ ७७ ॥ कुली कुलवान् ॥ ७८ ॥ ब्राह्मण इत्युत्तरान्वयि ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ब्राह्मण इत्युत्तरान्वयि ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ हेंव त्वं मुख्या शक्तिः मूलप्रकृतिः खलु । एतद्ब्रह्मादि
स्तंबपर्यन्तं जगत् स्वांशभूताभिः नानाशक्तिभि रक्षसि । ननु रक्षणादिषु विष्णवाद्यः प्रसिद्धा इति चेत् । हरिकेशः विष्णुब्रह्मेशा अपि त्वां विना किञ्चिदपि कर्तुं
न समर्थाः । शक्तिस्त्वामर्थ्यपदयोरेकार्थत्वादित्यर्थः । अन्ये कुतः समर्थाः अतो हेतोस्त्वमेवेश्वरी । गर्भस्थानपि रक्षसि । स्वाग्रस्थं मत्पुत्रं न रक्षसि

किम् । अपि तु रक्षस्येव । शार्दूलविक्रीडित वृ० ॥ ७३ ॥ इत्यमित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ७५ ॥ ७५ ॥ तदाद्यथायि ॥ ७६ ॥ भुङ्क्ते सकाशात् । तदेत्युत्तरा
न्वितम् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ तत्परिचारकाः सेवाधारिणः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ द्विज इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ क्षुधित इति पूर्वान्वयि ।

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं स्तुत्वा परां शक्तिमग्रे तस्याः शिशुं द्विजः ॥ निधाय चित्तरहितस्तस्य बालस्य पोषणे ॥ ७५ ॥ ययौ गेहं
ततश्चक्रे स्वपत्न्याश्चोर्ध्वदेहिकम् ॥ त्यक्त्वा प्रापंचिकं संगं वज्राभोग्यौ स चालम्बान् ॥ ७६ ॥ अथ बालो क्षोदासौ देव्यग्रे क्षुत्प्रपी
डितः ॥ नासीद्देव्यालये कोऽपि तदा देवी दयान्विता ॥ ७६ ॥ तदुद्धृत्य भुङ्क्ते रसांके चाप्राययद्भुं पयः ॥ स्वीयं स्तन्यं तदा बालो
मुमुर्षुरिव चाभृतम् ॥ ७७ ॥ पीत्वा तुष्टोऽभवत्त्यक्त्वा रोदनं चरणौ करौ ॥ आंदोलयंश्च चिक्रीडे देव्याऽधः स्थापितो भुवि ॥ ७८ ॥
अथ प्रातर्युद्धेदेव्यालये तत्परिचारकाः ॥ दृढशुश्रूषाग्रतोऽवायाः शिशुं तप्तिकोमलम् ॥ ७९ ॥ मिथोऽथाहुरयं बालः केतन्नेन
शिवाग्रतः ॥ त्यक्तः क्लाम्य गता माता पिता वेदं महादुतम् ॥ ८० ॥ त्यक्तः कयापि दुष्कर्मकारिण्या वान्न निजेने ॥ सद्गजायाः
सपत्न्याः किं द्वेषाद्वाऽप्रजया शिशुः ॥ ८१ ॥ इत्यादि बहुशस्तकारितेपु क्षुर्वस्तु चाययौ ॥ श्रीशत्रुपलराजाख्यः कर्तुं देव्याः
प्रयोजनम् ॥ ८२ ॥ स दृष्ट्वैव शिशुं ज्ञात्वा तानाहेति त्रिकालवित ॥ उत्पलराज उवाच ॥ द्विजः कस्मिन्मृतमूर्त्तिनः शिशुं पोषितुम
क्षमः ॥ ८३ ॥ आदिशत्तयै समर्प्यांशुं निश्चितो निर्ममो ययौ ॥ शक्तेव कुभारोऽयं तथायं पश्यितो निशि ॥ ८४ ॥ क्षुधितयेति
चाकर्ण्य निशंकाः परिचारकाः ॥ ततश्चोत्पलराजाख्यः संपूज्य परदेवताम् ॥ ८५ ॥ संस्तुय बहुशः स्तवैस्तयांतः गेरिदः शिशुम् ॥
गृहीत्वा तां नमस्कृत्य गेहं गत्वा मुदान्वितः ॥ ८६ ॥ अनपत्यः स्वपत्न्यै तं ददौ बालकमद्भुतम् ॥ सशंका सा शिशुं ज्ञातुमर्हयास्ता
वर्दंबिका ॥ ८७ ॥ तस्याः पूर्णौ स्तनौ चक्रे पयसाखिलहृता ॥ पुत्रोपाय सुतं साध्वी ततश्चोत्पलराट् स्वयम् ॥ ८८ ॥

तत इत्यादि द्वयोरन्वयः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अदुग्धा सा पत्नी शिशुं ज्ञातुं यावत्संशंका तावदंजिता इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ८७ ॥ तत इत्युत्तरान्वयि ॥ ८८ ॥

एतन्नामकरणे हेतुमाह । यद्यस्मात्स्वयमित्युत्तरान्वायि ॥ ८९ ॥ सर्वज्ञः श्रेष्ठः कृत इत्यर्थः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ इतं युक्तं पंचपंचाशदधिकशतसंख्यं शक्तिकुमारानंदं प्रणमति अमातुक इति ॥ ९२ ॥ सर्गोक्तविलम्बगंछादिगुरुत्रयकथाश्रवणादेः फलं कथेनाह । श्रीति ॥ ९३ ॥ इति श्रीगुरुपरंराचरित्रोत्तरार्द्धटीकायामर्थस्फूर्त्यभिधायी षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥ उत्तमदशको वक्ति शतपदैस्तु देशिकान् ॥ अरसीठाङ्कुरानंवाञ्छनुराश्रितैः पृथङ्

जातकर्मादिसंस्कारांश्चक्रेऽर्भस्य यथाविधि ॥ तस्य नामाकरोच्छक्तिकुमार इति चतस्रश्च ॥ ८९ ॥ परशक्त्या प्रायितश्च स्वस्तन्येनैव योऽथ सः ॥ पंचमेऽब्दे चोपनीतो गुरुणाखिलवित्तमः ॥ ९० ॥ कृतव्यासै ददौ भन्नादृतोद्वाहाय सङ्कुरः ॥ जप्त्वा तान्सिद्धमंत्रोऽभूत्काव्यकर्ता सुबुद्धिमाद् ॥ ९१ ॥ अमातुको यश्च समर्पितोऽद्धा पिनादिशक्त्यै स्वययःपुष्टः ॥ तथा कृतः शक्तिकुमारसंज्ञं तं पंचपंचाशदितं नताः स्मः ॥ ९२ ॥ श्रीविल्वमंगलकवेस्तु गुरुत्रयस्य भक्त्या शृणोति च पठेद्य इदं चरित्रम् ॥ कर्तुं कवित्वमतिकौशलमार्यतां च देव्याः प्रसादमपि संलभते स मर्त्यः ॥ ९३ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे विल्वमंगलादिगुरुत्रयकथावर्णनं नाम षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ कान्यकुब्जीयत्रिप्रभु सत्कुले मिश्रसंज्ञके ॥ आविरासीत्सिद्धवर्यः काश्चित्स्वेच्छाजनिः कविः ॥ ११ ॥ जन्मतश्चात्मसंतुष्टः सदा विक्षेपवर्जितः ॥ ददौ माता यदा स्तन्यं तदैवासौ सुदृपिषत् ॥ १२ ॥ स्तन्येऽदत्तेऽपि मात्रैर्बन्धैव रोदिति क्वचित् ॥ इत्थं शिशुः पंचवर्षो जातोऽथास्य पिताकरोत् ॥ १३ ॥ उपनीतिं ततः सोऽपि सावित्री प्राप्य तन्मनाः ॥ जजापैनां सदैकते कल्पयित्वापलं लघु ॥ १४ ॥ देवतां पूजयन्ग्राम्यैः कुसुमैरसैः फलैः ॥ नैवेद्यं चाप्ययंतर्ध्याननिष्ठः स्थिरांतरः ॥ १५ ॥

॥ १७ ॥ कान्यकुब्ज इति । कान्यकुब्जदेशस्थितविप्रेषु मिश्रसंज्ञककुले ॥ १ ॥ २ ॥ आदत्त इति च्छेदः ॥ ३ ॥ उपनीतिमिति पूर्वोन्वितम् । सा गा यत्र्येवैका मनसि यस्य सः पाषाणे गायत्रीं कल्पयित्वा सदैकते सावित्रीं जन्मान् व्याहतिराहित्यसाहिन्याभ्यां गायत्रींजाविभ्योर्भेदः ॥ ४ ॥ अरसैःकुल्लि

तस्युक्तैर्कथनूदिविफलैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ अन्नं संतोषयुक्तः पूर्वान्वयि । चंदोजनार्थमनाहूतनाहिं यथास्थितः पूजानंद एव स्थित आसीत् ॥ ७ ॥ यतः
 आत्मज्ञानी ॥ ८ ॥ तामित्युत्तरान्वयि ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ फलैरेति पूर्वार्द्धं पूर्वान्वितम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ नौ आवाह ॥ १५ ॥ १६ ॥
 यदा मात्रा स चाहूतस्ततोत्थायाशनाय यत् ॥ दत्तं तथा तदश्नाति स्वाद्रस्वाद्विमितं मितम् ॥ ६ ॥ अन्नं संतोषयुक्तश्चे
 दनाहूतो यथास्थितः ॥ एवं द्वादशवर्षोऽब्दा पित्रैवाध्यापितोऽन्वहम् ॥ ७ ॥ नैवाधीनं तु कुरुते मात्रा संबोधितो मुहुः ॥
 मितमेव वदत्यन्यैर्नैवेषदपि चान्मवाह ॥ ८ ॥ न गायत्र्या परं मंत्रं देवतामपि वेत्त्यसौ ॥ तामेवावाह्य पाषाणे लब्धद्रव्यैः प्रपूज
 यत् ॥ ९ ॥ जपत्यपि सदैवैनामित्यमासीदनन्यधीः ॥ अथैकदा पिता ग्राह स्वपत्नीमितिरुष्टधीः ॥ १० ॥ नास्मै देहीपदं प्रयत्नं महाप्रयत्नं
 चान्वहम् ॥ चेत्त्वयाज्ञां ममाशुत्वाण्वप्यन्नं सूनवेऽर्पितम् ॥ ११ ॥ तेन साकं वाहिष्कुर्वे त्वामहं गेहतः खलु ॥ भुक्त्वा यथेच्छं पा
 षाणं पूजयत्ययमल्पधीः ॥ १२ ॥ फलैरनेहैः कुसुमैर्यानीक्षतेऽपि नो जनाः ॥ पूजाविधिं न जानाति मुधा भक्तिं करोत्यसौ ॥ १३ ॥
 ॥ १३ ॥ पाषाणे किं भवेत्तुष्टा देवता प्रतिमां विना ॥ नैवाधीतिं करोत्यस्यामपि नित्योदितं मया ॥ १४ ॥ वृथापुष्टाय दत्त्वास्मै
 भक्ष्यं किं स्यात्फलं वद ॥ वृथापुष्टो योधुना नौ पोषिता किं स वृद्धयोः ॥ १५ ॥ इत्थमाज्ञापिता भर्त्रा सती सात्यंतदुःखिता ॥
 उपोषितं सुतं त्यक्त्वा नासीद्रोक्तुं स्वयं क्षमा ॥ १६ ॥ पितुर्मतिमिति ज्ञात्वाऽरसान्यपि फलान्यसौ ॥ भक्त्या समर्थं देव्यै च तान्येवाभ्य
 क्षयसुधीः ॥ १७ ॥ मात्रोऽप्यथाह मातस्त्वं किं मदर्थमुपोषिता ॥ मदन्नदस्ति गायत्री देवता विश्वपोषिणी ॥ १८ ॥ इत्थं निश्चय
 वाग्व्रित्यं देव्यर्पितफलानि सः ॥ अर्कधत्तूरमुख्यानि सर्वान्पुण्यतमान्यपि ॥ १९ ॥ भुक्त्वा शांतः सदैवासौ पुष्टदेहः सुकृतिमान् ॥
 आसीदित्यममुं ज्ञात्वा जनाः प्राहुर्मिथोऽखिलाः ॥ २० ॥ नृभिर्भोक्तुमशक्यानि नीरसान्यपि नित्यशः ॥ भुक्त्वा न्यशनीनोऽसौ
 सदा विक्षेपवर्जितः ॥ २१ ॥ पुष्टदेहोऽतितेजस्वी देवस्तस्मान्न नास्त्ययम् ॥ अरसानि फलान्येव भुंक्तेऽथाऽरिष्ठोत्तुरः ॥ २२ ॥
 ॥ १७ ॥ यद्यस्मात् ॥ १८ ॥ इत्थमिति परान्वयि ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ना मनुष्यो नायमस्ति । अरसान्यश्नातीति अरसो य वासो गच्छरो देवः

तैः कान्यकुब्जाविप्रैः प्रोक्त इति योज्यम् ॥ २२ ॥ ठाकुरशब्दस्य देवाचित्वे हेतुमाह । यत इति ॥ २३ ॥ मयेत्यादि उत्तरबद्धम् । इति देवरूपिणम् ॥
 ॥ २४ ॥ भो इत्यग्न्यामि ॥ २५ ॥ यद्वचनम् । ययस्माच्छास्ता शिक्षयितासि ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ शक्तिकुमारानंदोपीति परेण युक्तम् ॥
 तैः प्रोक्तोस्मिन्यतो देशे देवमाहुर्हि ठाकुरम् ॥ अरसीठाकुरः सोऽथ प्रसिद्धः कान्यकुब्जके ॥ २३ ॥ देवबुद्धयैवाचर्यस्तं ते जनाश्चोप
 चारतः ॥ लज्जितस्तत्पितेत्याह मया त्वामित्यजानता ॥ २४ ॥ पुत्रबुद्ध्या यदुक्तं न स्मर्तुमप्यधुनाहसि ॥ अरसीठाकुरश्चाह पितरं भो
 पितस्त्वया ॥ २५ ॥ यदुक्तं तेन नैवषड्दोषश्चास्तासि मे यतः ॥ रोषयुक्तः पितुर्वाक्ये यः पुत्रः स मलः स्मृतः ॥ २६ ॥ इत्थं संतोष्य
 पितरं मातरं च स योगिराट् ॥ आसीन्नित्यं यथापूर्वं कुर्वन्देवी जपाचने ॥ २७ ॥ कीर्तिं श्रुत्वा ययौ द्रष्टुं तत्र शक्तिङ्गमारकः ॥ अरसी
 ठाकुरं चैनं तीर्थयात्रामिषाद्धमन् ॥ २८ ॥ तं दृष्ट्वा सहसोत्थायारसीठाकुर आत्मवान् ॥ ननाम दंडवद्भूमौ ज्ञात्वा ब्रह्मविदां वरम् ॥
 ॥ २९ ॥ सुब्रह्मोऽपि संप्रदायार्थमरसीठाकुरो गुरुम् ॥ प्रार्थयामास दीक्षार्थं सोऽपि ज्ञात्वाधिकारिणम् ॥ ३० ॥ पूर्णां दीक्षां ददौ
 तस्मै प्रसिद्धं नाम चाकरोत् ॥ अरसीठाकुरानंदं श्रीमौच्छक्तिङ्गमारकः ॥ ३१ ॥ निःस्पृहस्यापि चक्रेऽस्य विशाहं श्रीगुरुर्बलात् ॥
 सपत्नीकं गृहे स्थाप्य तं सम्यग्देवतार्चकम् ॥ ३२ ॥ ययौ शक्तिङ्गमाराख्यः स्वस्थानं यत्र चांबिका ॥ अरसीठाकुरश्चासीत्पितरौ
 तोषयन्गृहे ॥ ३३ ॥ यः सिद्ध एवात्रतरत्सुवेशे जन्मप्रभृत्यैव सदात्मनिष्ठः ॥ तं चारसीठाकुरमुद्रसेषुशततसंख्यं गुरुमानताः स्मः ॥
 ॥ ३४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अरसीठाकुरानंदः सदैवात्ममुखे रतः ॥ निःस्पृहः सर्वकामेभ्यः स्वर्गमप्यर्पितं जनैः ॥ ३५ ॥
 ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सपत्नीकमित्युत्तरान्वयि ॥ ३२ ॥ अंबिका विंध्याद्रिवासिनी ॥ ३३ ॥ षट्पंचारादधिकशतसंख्यं अरसीठाकुरानंदं प्रणमति । य इति
 ॥ ३४ ॥ सार्धान्वयः ॥ ३५ ॥

उत्तरामचरितं पूर्वाङ्गयि । तद्वाचचरित्रम् ॥ ६० ॥ कविकृतं प्राचीनश्लोकमाह । नाटकाविषये भवभूतिः श्रेष्ठो वा वयं वा वयमेव वा श्रेष्ठा न भवभूतिः । उत्तरामायणचरित्रे तु भवभूतिर्दिशिष्टोऽस्ति ॥ ६१ ॥ एवं काव्यकर्तृषु प्रयत्नां तस्योपवर्ण्य प्रकृतमनुसरति—काव्यकवेति ॥ ६२ ॥ सप्तचत्वारिंशदधिकशतसंख्यं भवभूत्यानन्दं प्रणमति—प्रवादिति ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ यो लक्ष्मीयान् स लक्ष्मणः । “ लक्ष्मीचौल्लक्षणः उत्तरं रामचरितमथाहुस्ते मिथोऽखिलाः ॥ प्रशंसतोऽखिलेभ्योऽपि काव्येभ्योऽधिकमेव तत् ॥ ६० ॥ कवय ऊचुः ॥ नाटके भवभूतिर्वा वयं वा वयमेव वा ॥ उत्तरं रामचरिते भवभूतिर्विशिष्यते ॥ ६१ ॥ काव्यकर्ता वधूवासौ प्रसिद्धो बहुकाव्यनः ॥ भवभूतिर्मिश्रसंज्ञोऽखिलकाव्यकृतां वरः ॥ ६२ ॥ भवाद्वधूवास्य हि भूतिवृद्धिर्धः काव्यकर्तोऽखिलराजपूज्यः ॥ वयं गुरुं तं भवभूतिसंज्ञं सत्येषु चन्द्रप्रमितं नताः स्मः ॥ ६३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ भवभूतेः सुतोऽथासीच्छुभे काले सुलक्षणः ॥ ददौ दानान्गनेकानि तुष्टचित्तः स देशिकः ॥ ६४ ॥ जातकर्म विधायास्य द्वादशेऽह्नि तथाऽकरोत् ॥ नाम लक्ष्मण इत्यस्य यो लक्ष्मीशो हि गर्भतः ॥ ६५ ॥ व्रतबंधोत्तरं विद्यास्तस्मै चाध्याप्य स क्रमात् । विवाहार्ध्वं ददौ मंत्रान्पूज्यदीक्षाविधानतः ॥ ६६ ॥ मंत्राणां जपतोऽस्याऽऽसुः सुलभाः सिद्धयोऽखिलाः ॥ बभूव लक्ष्मणानंदो मंत्रवेत्ताऽथ शास्त्रावित् ॥ ६७ ॥ प्रसिद्धो जगतीपुष्टे सर्वसंपत्समृद्धिमान् ॥ गुरौ सिद्धिं गते चक्रे चाद्यं पूजाविधिं स्वयम् ॥ ६८ ॥ यः पूजितो गर्भत एव भूपैर्लक्ष्मीशदुष्टद्वैतस्य गृहं सदैव ॥ तमष्टपंचाशदुद्वह्यताख्यं श्रीलक्ष्मणा नंदगुरुं नताः स्मः ॥ ६९ ॥ लक्ष्मणानंदनाथस्यानपत्यस्यानिकाकलतः ॥ ह्युद्दिनंदवताचौद्यव्रतैश्चायासतः कृतैः ॥ ७० ॥ स्वकृतैर्जपपाठैः पुत्रोऽभूच्छुभलक्षणः ॥ जातकर्मणि पुत्रस्य ददौ दानानि देशिकः ॥ ७१ ॥ देवीप्रसाद इत्यस्य नाम चक्रेऽतिशोभनम् ॥ अतिप्रेमचकारास्मिच्छ्मणानंद आत्मने ॥ ७२ ॥ कुर्वन्पूजादिकर्मोणि लालयत्यकतः सदा ॥ द्विवर्षोऽथ शिशुः सोऽभूद्वाचैर्बुधैश्चद्विंशदार्णया ॥ ७३ ॥ श्रीलः श्रीमात्र इत्यमरः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ अष्टपंचाशदधिकशतसंख्यं लक्ष्मणानंदं प्रणमति—य इति ॥ ६९ ॥ सार्धान्वयः तृतीयैतैः साधनैः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ अंकतः उत्तमे वाचेत्युच्यते ॥ ७३ ॥

कैहयं क्रीडासाधनम् । अथायुत्तरसंवादि ॥ ७४ ॥ यद्याच्यते तत्र लब्धं चेदुग्रं रोदित्तीयन्वयः ॥ ७५ ॥ कदाचित् प्रोषनमिति पगन्वयि ॥ ७६ ॥ अत्र प्राप्तोदे
 विशुल्लिख्ययुत्तरान्वयि ॥ ७७ ॥ कलंकेन मध्ये चिह्नितम् ॥ ७८ ॥ स्वर्गास्थ इत्यादि दास्य इत्यंतं लक्षणानंदवाक्यम् ॥ ७९ ॥ तन्मृगशृङ्गस्थमित्याद्युत्तरान्वयि
 यद्यतप्रार्थयति कैह्यं कष्टाल्लभ्यमथापि तत् ॥ ददात्येव पिता यत्नादथ वालिस्त्रिवर्षकः ॥ ७४ ॥ स्पष्टेभ्य वचो ब्रूते
 लघुरप्यतिमंजुलम् ॥ कदाचिद्याचितं तेन क्रीडार्थमतिदुर्लभम् ॥ ७५ ॥ न लब्धं चेद्भोदितोऽयं न शान्तस्तद्वेपथि ॥
 ग्रीष्मतौ पूर्णिमात्रौ धर्मतप्तः पिता क्वचित् ॥ ७६ ॥ सशिशुर्हर्म्यतश्चोर्ध्वं स्थले ज्योत्स्नाप्रकाशिते ॥ यथावत्र शिशुः
 पश्यन्नूर्ध्वं चंद्रं प्रकाशितम् ॥ ७७ ॥ रमणीयं सुचक्रामं चित्रितं मध्यतोऽकतः ॥ पितरं प्राह मे देहि क्रीडार्थमधुनैव तम् ॥ ७८ ॥
 इत्थं मुहुर्वदंश्चक्रे रोदनं स शिशुर्भृशम् ॥ स्वर्गस्थोऽयं न केनापि स्पृष्टुं चेदुर्हं शक्यते ॥ ७९ ॥ कथं देयो मया तेऽद्य
 मुधा मा रोदनं कुरु ॥ भूस्थं याचस्व चान्यतन्मृगेश्चमध्यहम् ॥ ८० ॥ दास्य एवेति बहुधा पित्रोक्तोऽपि शिशुर्न सः ॥ तूष्णी
 मास करे दत्ते मिष्टभक्ष्येऽपि शर्करे ॥ ८१ ॥ अत्युच्चै रुदतस्तस्य शुष्काः कंठोपतालुकाः ॥ आसुर्व्याकुल एवासौ निष्प्राण
 इव चापतत् ॥ ८२ ॥ लक्ष्मणानंद इत्थं तं बालं दृष्ट्वा मुहुःसितः ॥ श्रीगुरोः पादुकां त्र स्मरंस्तच्छिष्यमस्मृशत् ॥ ८३ ॥ पत्न्या
 नीय जलं यत्नान्निक्षिप्यास्य मुखे तथा ॥ सिषेचंगिषु बालोऽथ प्राप्तमंजो रुदन्पुनः ॥ ८४ ॥ देहि तन्मेति क्वांतं यबोध्वंस्य
 मिति चाब्रवीत् ॥ शुत्वेत्थं तं पितेत्याह भो बाल भवतायुना ॥ ८५ ॥ मूकस्थित्यैव मन्त्रोक्तं जप्येने चेत्क्षणं खलु ॥ तदाश्वेन ददा
 म्येनार्जितुं तुभ्यं नभःस्थितम् ॥ ८६ ॥ शुत्वेति तूष्णीमिवाधूद्वालस्तस्मै पिताब्रवीत् ॥ चांद्र बीजं जपस्वेति तमुक्त्वाथ शिशुश्च तत् ॥
 ८७ ॥ जजपैकाग्रमनसा बाल्यर्चाचल्यमान्यजन् ॥ यामाढाविधिं स्वाधस्तात्तावत्प्राप्तोऽथ चंद्रमाः ॥ ८८ ॥
 ८९ ॥ शर्करायुके ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ बालस्य चंद्रानभिज्ञस्य युक्तस्तदिति नृमंमकत्वनिर्देशः ॥ भो बालेत्परा
 न्वयि ॥ ८५ ॥ मत्सोक्तमंत्रम् ॥ ८६ ॥ चंद्रस्य बीजं कोरो मुप्रसिद्धम् । अथ तदीजमित्युत्तरान्वयि ॥ ८७ ॥ यामाढाविधिं

जजाप । तावच्चंद्रमाः अधस्तात्तापोत्यन्वयः ॥ ८८ ॥ स एणवाहं मृगवाहनम् । अमूल्यभूषणवस्त्राणि दधानं स्वकिरणैः बहुशीतं समर्पयंतम् । उपजाति
वृत्तम् ॥ ८९ ॥ ईषद्रुद्रं समर्थो नासीत् । तज्जनको लक्ष्मणानंदः ॥ ९० ॥ तत्रादौ चंद्रस्य दृष्टिरिथितिलयकर्तृत्वेन वर्णयन् स्तौति । भूतानीति ।
भूतानि अस्माद्भवति अन्नमोषधीभ्यः ओषधयस्त्वत्तो भवति यतः ततस्त्वत्तोऽप्य जगत उत्पत्तिरस्ति । भदान्मयूयकिरणजन्यं तापं स्वकिरणैर्हन्वा पालको
ऽपि भवसि । पक्षमासादिभेदेनारुण्यक्षयहेतुत्वेन संहर्ता च भवति ॥ ९१ ॥ इदानीं देवान्प्रति अमृतपदं देवाभूतनरूपं वर्णयति । देवा इति । देवास्त्वन्तः सकृशा
दमृतं पिबंतः संतोऽपरसंज्ञां प्राप्य स्वर्गं निवसति । कृष्णप्रतिषेदमारभ्य कलानां क्षयं देवान्यमृतदानेन लब्ध्यापि पुनः पुनर्देवैर्गोऽमृतं त्वमयस्येव । अमृ
सोऽप्यप्यर्दिदुं शिशुरयसंस्थं सुशुभ्रतेजोमयेयमणवाहम् ॥ अमूल्यभूषांशुधारिणं तं प्रसर्पयंतं बहुशीतमसैः ॥ ८९ ॥ तच्छैन्यतः
कंपितदेह एष सशब्ददैतेषु वरुमीशः ॥ नासीत्तदा तज्जनकस्तमिदुं ज्ञात्वैव तुष्टाव समोष्णशीतः ॥ ९० ॥ लक्ष्मणानंद उवाच ॥ भूतानि
चान्नादिदमोषधीभ्यस्तास्त्वत्त उत्पत्तिरतोऽस्य पाता ॥ हृत्वाकृतापं च भवान्मृगोभिश्चायुःक्षयात्पक्षमुत्वेन हंता ॥ ९१ ॥ देवा भवतो
ऽमृतमापिबंतः स्वर्गोऽपि तिष्ठन्त्यमरत्वमाप्य ॥ लब्ध्वा सुधाया व्ययतः कलानां क्षयं ददास्येव सुधां सुरभ्यः ॥ ९२ ॥ त्वां विघ्नहर्ता
पि ललाटदेशे धत्तेऽथ शंभुर्गिरिजा च मौलौ ॥ त्रिष्वेक एवास्ति भवान्कलांशात्संतोषयन्स्वभ्रमणाज्जगच्च ॥ ९३ ॥ किं ज्ञयंतं
वैभवमद्य तं ज्ञेयं द्रुह्मविष्णवीशमनस्त्वमेव ॥ तदन्यतैर्देवतमत्र कांडे हीयन्न चिंत्य त्वहते कुतोऽपि ॥ ९४ ॥

तदानेन कलानां नारोऽपि तवामृतप्रदत्वं न हीयत इत्यर्थः ॥ ९२ ॥ किं च त्वां गणेशः स्वललाटदेशे धारयति । गौरीशंकरौ च मुकुटे धारयतः । एवं
त्रिषु स्थानेषु अंशरूपेण भवानेक एव स्थितोऽस्ति । स्वभ्रमणेन जगदपि संतोषयन् । नानारूपस्य स्वमंडलातोऽपि अंशरूपेण गणेशादीनापि संतोषयती
त्यर्थः ॥ ९३ ॥ जगति स्वधातिरिक्तं किंचिन्नास्तीत्याहा किमिति अज्ञैरस्माभिस्तव सामर्थ्यं किं कथं वर्णयंतं न कथमपि यद्यस्माद्ब्रह्मादीनां मनस्त्वमेवासि । तद
न्यदेवं तेभ्यो ब्रह्मादिभ्योऽप्येषां सर्वदेहिनां तस्य मनसो देवं चासि । अतस्त्वहते काण्डे ब्रह्मांडे चिंतितुं मनोविषयाकर्तुं योग्यं किंचिन्नास्ति । कुतोऽद्या
साक्षाच्चक्षुरादिविषयं भवति न कुतोऽपि । तथा च तव समष्टिमनोरूपत्वेन सर्वेषां मनसो नियंतृत्वेन च मनोमात्रविलसिते जगति न किंचित्स्वदतिरिक्तमिति

भावः । यथोक्तं योगवासिष्ठे “अङ्कुरस्य यथा पत्रलतापुष्पफलश्रियः । मनसोस्य तथा जाग्रत्स्वप्नविज्ञमभूय” इति ॥ ९४ ॥ एवं सर्वेषां पोषणादिकायै कर्ता यत्स्त्वमेव भवसि ततो मम कार्यं न करोषि किं अपि तु कारिष्यस्येव । किं तव कार्योऽस्ति चेन्नवाह । सहेति बालभावात्मनसायं पुत्रस्त्वया सह क्रीडां कर्तुमिच्छावानस्ति खलु । अतस्त्वमेनेन सह क्रीडां कुर्वित्यर्थः ॥ ९५ ॥ एवं स्तुतश्चास्मादिदं श्रोत्रो लक्ष्म्यानामन्दुन्नस्य बालभावमभिप्रायं ज्ञात्वांशरूपेणा स्यति कर्तारि षष्ठी । अनेन बालेन दशावलोकितः । ततस्तत्र तिष्ठन्बालेन सह क्रीडां कर्तुं वारं कुर्वन्मन् अदर्शनमानः । एवं उच्यमानिष्टायुर्कैर्मर्कैर्नित

इत्थं त्वमेवाखिलकार्यकर्ताऽतः किं न मत्कार्यमिदं करोषि ॥ सह त्वया क्रीडितुमिच्छुरेव पुत्रो ममायं खलु बालभावात् ॥ ९५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ स्तुतः सर्वदुर्लभबालभावं ज्ञात्वांशतोऽस्यैव दशा सदृष्टः ॥ तिरुस्ततोऽदर्शनमाप मंत्रहीन्य सुनिष्ठः सुलभास्तु देवाः ॥ ९६ ॥ तुष्टोऽथ बालोऽपि सदैव चन्द्रं पश्यन्स चिक्रीड इलतलेऽपि ॥ पश्यन्ते नान्येऽप्यपि तं करं प्रेऽधृताज्यमीक्षन्निव पूर्णयोगी ॥ ९७ ॥ जातोपनीतिः स्वगुरोः स विद्याः प्रापाथ मंत्रान्कृतसद्विवाहः ॥ क्रीडादिचंद्रेत्समिथा कृताऽस्य क्रीडार्थमिदं हि ययाच एषः ॥ ९८ ॥ बाल्ये विधुं क्रीडितुमेव रात्रौ लेभे गुरोः सत्कृपयास्य बीजात् ॥ तं न्यूनपटुचाटुचरानं हि मुञ्चो क्रीडादिचंद्रं

गुरुमानताः स्मः ॥ ९९ ॥

भूतैर्मर्कैर्देवाः सुप्राप्या भवति । हीति निश्चयेन ॥ ९६ ॥ इलतले पृथिव्यामपि चिक्रीडे तं चंद्रं बालेन क्रीडनमन्ये न पश्यति । तत्र दृष्टांतः ब्रह्मप्रेऽऽस्तुतुक्तं चंद्रं पश्यन्योगी यथान्यैर्न दृश्यते तद्वत् ॥ ९७ ॥ जाता उपनीतिरुपनयनं यस्य स्वगुरोर्लक्ष्म्यानामन्दमकाशाद्विद्याः प्राप्तवान् । विज्ञास्य क्रीडाचं ब्रूति नाम कृतं हि यस्मात्क्रीडार्थं चंद्रं याचितवान् ॥ ९८ ॥ एकोनपंचाशदधिकशतसंख्यं क्रीडाचंद्रं प्रणमति । बाल्य इति । अस्य चंद्रस्य बीजात् तज्ज पादित्यर्थस्तस्मै ॥ ९९ ॥

सर्गोक्तचतुर्गुरुकथाश्रवणादेः फलं क्रेमेणाह । य इति । यथेच्छं इच्छापूर्णम् ॥ १०० ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे टीकायासर्थे
सूत्रोपदिधायां सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥ उदयादश एकांक्षयैः शार्ङ्गधरः स्मृतः ॥ भिषग्यथकरः श्रेष्ठकाव्यकर्त्ता च भारविः ॥ १८ ॥

यश्चारसीठाकुरतश्चतुर्णां पठेच्चरित्रं शृणुयात्सुभक्त्या ॥ आत्मानुभूतिं च कश्चित्पशन्ति लक्ष्मो यथेच्छं फलमालभेत्सुः ॥ १०० ॥
इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे अरसीठाकुरानंदोदितचतुर्गुरुकथावर्णने नाम सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथा
सीद्धाविडे देशे ब्राह्मणो गार्ग्यगोत्रजः ॥ वेदेवेदांगतत्त्वज्ञो महादेव इति श्रुतः ॥ १ ॥ पुत्रस्तस्यातिनेजस्वी साक्षाद्विष्णुरिवापरः ॥
अभूद्यस्य कोरे सव्ये शार्ङ्गचिह्नमतः पिता ॥ २ ॥ नाम्ना शार्ङ्गधरं चक्रेऽथावदे पंचम एव सः ॥ उपनीतस्तनवः प्राप विद्याः पित्रादितः
क्रमात् ॥ ३ ॥ विशेषविद्याभ्यासार्थं ययौ काशीमथाखिलाः ॥ विद्यास्तत्र समभ्यस्य सर्वमान्यो बभूव च ॥ ४ ॥ क्रीडाचंद्रानंदं
नाथस्तत्र यात्रार्थमंजसा ॥ ययौ तं मंत्रशास्त्रज्ञं ज्ञात्वा शार्ङ्गधरः स्वयम् ॥ ५ ॥ संप्राप्त्य पूर्णा जप्राह दीक्षां तस्माच्च देशं ज्ञात् ॥
अथ शार्ङ्गधरानंदो जघ्वा मंत्रान्सुभक्तितः ॥ ६ ॥ काव्यकर्त्ता वभूवासावथ देशं निजं ययौ ॥ तोषयन्पितरौ तस्थौ गृध्रेषोऽप्यनं
पिता ॥ ७ ॥ चक्रे तस्य ततः श्रुत्वा वैद्यशास्त्रमशेषतः ॥ पितुरेवाकरोत्तस्मिन् ग्रंथं शार्ङ्गधरः स्वयम् ॥ ८ ॥ तन्नामैव प्रसिद्धोऽसौ
भिषजां प्रीतिवर्द्धनः ॥ तथान्येऽपि कृतास्तेन ग्रंथा उर्व्या सुविश्रुताः ॥ ९ ॥ यश्चात्मवेत्तापि चकार वैद्यशास्त्रीयकाम्यं तु परोप
कृत्यै ॥ षष्ठ्युत्तरं तं शतसंख्यमिज्यं गुरुं वयं शार्ङ्गधरं नताः स्मः ॥ १० ॥

अथेति ॥ १ ॥ सव्ये वागे अत इत्यादि परान्वयि ॥ २ ॥ पित्रादितः गुरुभ्यः ॥ ३ ॥ तत्र काश्याम् ॥ ४ ॥ तमिन्याद्युत्तरान्वयि ॥ ५ ॥ अथा
वयमगामि ॥ ६ ॥ अथ पिता शार्ङ्गधरस्य विवाहं चक्रे इति संबंधः ॥ ७ ॥ ८ ॥ तन्नाम्ना शार्ङ्गधरनाम्ना ॥ ९ ॥ षष्ठ्यधिकशतसंख्यं शार्ङ्गधरानंदं वयम

मति य इति । वैद्यशास्त्रीयं वैद्यकशास्त्रमतिपादकं काव्यं परोपकाराय चक्रे ॥ १० ॥ भारव्यानंदनाथकथां विस्तरेण वक्तुमुपक्रमते—आसीदित्यादिना ।

देवाद्रौ यो दुर्गेशः दुर्गाधिपतिः कश्चिद्वाजा तत्प्रधानाश्रयवान् काशीनाथ आसीत् ॥ ११ ॥ तयोरित्युत्तरान्वयि ॥ १२ ॥ अन्येभ्योपि गुरुभ्यः अथ तस्मिन् काशीनाथः कर्षकः फलालाभेन ऊषरभूमाविवास्मिन्धारायणविषये संतुष्टो नासीदित्यन्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ पूर्वार्द्धे पूर्वान्वयि । परीक्षितः कृत

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ आसीदेवाद्विदुर्गेशः प्रधानाश्रयवान्बुधः ॥ काशीनाथ इति ख्यातः शास्त्रावित्सन्मतिः कविः ॥ ११ ॥
आसतस्तस्य पुत्रौ द्वौ शिवनारायणाभिधौ ॥ अध्यापिताबुभौ पित्रा तयोर्ज्येष्ठः सुबुद्धिमान् ॥ १२ ॥ विद्याः प्राप पितुः सर्वो
स्तथान्येभ्योप्यतिदुतम् ॥ तथा नैवावरोत्यंतमंदवीर्यं तल्पिता ॥ १३ ॥ नास्मिस्तुष्टः फलालाभादूपरे कर्षको यथा ॥ एकदा
पंडिताः प्राप्ताः सचिवस्य गृहे क्वचित् ॥ १४ ॥ उत्सवे दक्षिणां लब्धुं स्वस्वविद्यापरिक्षया ॥ यजमानमतात्सर्वैः शिष्यभार्या परी
क्षितः ॥ १५ ॥ एक एवासिलैः शास्त्रवद्वैरुणवयाः परैः ॥ तं जेतुं न बुधाः शेकुः पतंगा इव दीपकम् ॥ १६ ॥ अयकाश्याहम्
विद्यायास्तेऽरूपतां सचिवं तदा ॥ धूर्ता इत्याहुरल्योऽपि तवाश्रितसुतः सुधीः ॥ १७ ॥ लवोर्ननस्य वै चादोऽस्माभिर्वृद्धैस्तु शोभते ॥
न स्मोऽमुं त्वप्रियं वक्तुं परुषं च वयं क्षमाः ॥ १८ ॥ अस्माभिः प्रीतिरेवास्य त्वत्संस्थाने स्थितस्य च ॥ प्रीत्या नायास्य कुर्वो
ऽन्यद्विद्याधिक्यप्रकाशकम् ॥ १९ ॥ विद्यया योऽखिलान्कृत्वा मूकानस्मान्सन्तदस्ययम् ॥ भाति ताराः प्रलोक्यैकः कांत्या रविर्बिंबां
बरे ॥ २० ॥ तस्माद्भारविरेवायं विद्याकांत्या रविप्रभः ॥ श्रुतेति सचिवस्तुष्टः पूजयामास पंडितान् ॥ २१ ॥ भगविं च विशेषेण
महाहर्षानुकम्पणैः ॥ अथ श्रीद्वारकायात्रां कर्तुं मार्गेण देशिकः ॥ २२ ॥

परीक्ष आसीत् ॥ १५ ॥ परैर्वयोवृद्धैः पंडितैः कर्तुमिरीत्यंतं पूर्वान्वयि ॥ १६ ॥ धूर्तास्ते स्वविद्याया अल्पत्वं संगोप्य सचिवं प्रत्याहुः । तवाश्रितस्य
काशीनाथस्य पुत्रो बुद्धिमानस्ति ॥ १७ ॥ १८ ॥ पूर्वार्द्धे अस्तु कियान्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥ भया कांत्या रश्मिनिव वर्तते स भारविः ॥ २१ ॥ पूर्वार्द्धे ल

पूजयामेत्यध्याहारः ॥ २२ ॥ तस्मै नृप आमाश्रनं आमात्रार्पणेन भोजनं ददौ । भारगिरित्युत्तरान्वयि । अमुं शार्ङ्गधरम् ॥ २४ ॥
 गुरुरित्युत्तरान्वयि ॥ २५ ॥ उत्तरार्द्ध परान्वयि ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इत्यमानिने ज्जंघूय इत्यभिमानवते ॥ ३२ ॥
 ययौ शार्ङ्गधरानंदस्तदुर्गनगरं क्वचित् ॥ तद्दर्शनाय दुर्गेशमंत्रिं स्वाश्रितमुग्रयौ ॥ ३३ ॥ सर्वज्ञं तं गुरुं ज्ञात्वा संपूज्या
 माश्रनं ददौ ॥ भारविश्चात्मविच्छेष्टं मत्त्वा मंत्रज्ञमप्यमुम् ॥ ३४ ॥ प्रार्थयन्मंत्रदीक्षाधर्मपन्ननय्याः सुधीः ॥ गुरुः शार्ङ्ग-
 धरोऽप्येनं प्राप्तविद्यं च सद्धियम् ॥ ३५ ॥ विज्ञाय प्रददौ दीक्षां पूर्णामारवये मुदा ॥ दिनानि कानिचिन्मयै भारवेः सचिवस्य
 च ॥ ३६ ॥ स्थित्वा सशिष्यः प्रययौ पुरीं द्वारवतीं ततः ॥ महामंत्रान्गुरुलब्ध्वा ताजपन्भारवित्तथा ॥ ३७ ॥ देवतां पूजयं
 छेभे काव्यशक्तिमर्निदिताम् ॥ काशीनाथः पंडितायोर्योऽथाद्राहं सुतयोर्द्वयोः ॥ ३८ ॥ चक्रे संयोज्य सद्गुदुद्व्याऽदुरूपे पंडितात्मजे ॥
 आत्मजं भारविं सुज्ञं नारायणमथाबुचम् ॥ ३९ ॥ ज्ञात्वा पितातिसुतद्व्यातुष्टोऽभूव्रिजान्तरे ॥ तथापि बाह्यतः प्रीतिं चक्रे नागयणे
 च सः ॥ ४० ॥ भारविं परुषैर्वर्च्यैः सदा क्लेशयति कुथा ॥ सुमौल्यं वस्त्रभूषादि दत्ते नारायणाय च ॥ ४१ ॥ तथा भारवये नैव
 विदुषेऽपीज्यमानिने ॥ क्लेशितः परुषैर्वर्च्यैः पित्रा वस्त्रादितस्तथा ॥ ४२ ॥ तुच्छीकृतः सदाथाह मनस्वेवं स भारविः ॥ सुज्ञोऽपि
 साहसं कर्तुं चिंतयद्बुद्धिलोमधीः ॥ ४३ ॥ भारविरुचाव ॥ विद्वानहं सन्मतिरात्तशीलः सर्वत्र पूज्यः सचिवाद्भनादि ॥ लब्ध्वाहमेवा
 खिलमर्पयामि पित्रे तदीषन्न च सन्निधौ मे ॥ ४४ ॥ मन्ये हृदमौ पितरौ सतीशौ करोमि सेत्रासुभयोश्च भक्त्या ॥ पत्नी न मेऽस
 त्कुलजा कुशीला करोति मन्मातुमतं हि कृत्यम् ॥ ४५ ॥ भ्रात्रेऽबुधायपि न वच्मि चोग्रमस्त्रातयेऽस्वंबरभूषणाय ॥ नास्यां
 जनौ दुर्व्यसनं कुर्वतं चाद्यं मम प्राक्तनमेव चोग्रम् ॥ ४६ ॥

रुषा विपरीता बुद्धिरस्य ॥ ४३ ॥ आत्मनि पितृकोपं संभावयितुं स्वदोषमुद्रावयन्निराकरोति-विद्वानिति ज्ञेयम् । तद्धनं मत्समीपे किञ्चिन्नास्ति । इन्द्रव
 ज्ञावृत्तम् ॥ ४४ ॥ आस्थानकीवृत्तम् ॥ ४५ ॥ भ्रात्रे नारायणाय अस्वाभये न स्वाभिर्धनप्राप्तियस्य तस्मै इव्यासंपादकायेत्यर्थः । अद्यं बलिष्ठं प्रार

वधमेवात्रमस्ति ॥ ३६ ॥ अग्रे कनिष्ठे लोभयुक्तः इतः पितुः सकाशात् । इत इत्युभयान्वयि । अग्रे नारायणेऽसद्भाक्त्वं केनापि न श्रुतम् ॥ ३७ ॥
 ननु पित्रोक्तं दुर्माषणं पुत्रेण सोढव्यमिति चेत्तत्राह । अवाच्यमपीति । पित्रा तु बालाय तस्य चांचल्यनिवृत्तये विद्याप्राप्तये चावाच्यमप्युच्यते । अथ मन्वे-
 त्वेन स एव ततोऽहं समर्थः । महान्वयसा विद्यया च प्रौढः तद्भाषणं सोढुं न समर्थ इत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ननु प्रौढेनापि त्वया सोढव्यमेवेत्यत आह—मूर्खोपि
 महान्व्येति तदुर्वचनं सोढुं न समर्थः तर्हि विद्वान्कृतः सहेत । हि यस्माद्धोकेनागतबोडशाब्दवयस्कानुज्ञान्निवृत्तदयः शिक्षयति । तदुक्तञ्च “छालयेत्सं च वर्षाणि

यतः कुवाक्यैस्तु तिरस्करोति मामेव तातोऽत्रलोभयुक्तः ॥ न जन्मतः साधुवचो मयीतः श्रुतं च केनाप्यग्रेः किलासत ॥ ३७ ॥
 अवाच्यमप्युच्यत एव पित्रा बालाय तच्चापलतानिवृत्तयै ॥ विद्याप्तये कथं समर्थ एतत्सोढुं स एवाज्ञनया महान्न ॥ ३८ ॥ महान्न
 मूढोऽपि समर्थ एव सोढुं पितुर्दुर्वचनं सदैव ॥ विद्वान्कुतोनागतबोडशाब्दच्छिन्नान्निह लोके खलु शामयति ॥ ३९ ॥ महर्शनायैव
 गृहागतेषु विद्वत्सु शृण्वत्स्वपि मां दुरुक्तया ॥ त्रिनिदतीत्येव पितांबया मे संकृतिनोपि क्षणमूकतायै ॥ ४० ॥ नाहं समर्थः खलु
 सोढुमेतच्छस्त्रप्रहारादपि दुःखदं मे ॥ हन्येव शय्यागतमद्य रात्रौ तातं ततो मच्छ्रुतिगा न दुर्वाक् ॥ ४१ ॥ इत्थं स निश्चित्य निशी-
 थकालेऽतर्गेशय्यागमवेक्ष्य तातम् ॥ दधौ कराभ्यामुपलं महान्तं पित्रंग एवोज्झितुमुदवाक्षात् ॥ ४२ ॥ ज्ञानं किलोऽज्ञंति विदो-
 ऽपि रोषाच्छैत्यं यथापोऽनलतः प्रतप्ताः ॥ नान्योऽस्ति कोपेन समोऽपकारी विदां च विद्वानि तमेव हन्यात् ॥ ४३ ॥

दशवर्षाणि ताडयेत् । प्राप्ते बोडशवर्षे तु पुत्रं मित्रवदाचरेत् । ” इत्यर्थः ॥ ३९ ॥ किं च मात्रा क्षणं क्षणयुतं मूकत्वाय सूचितोपि निन्दयेव ॥ ४० ॥
 ननु त्वयापि कुतो न सहात इत्याह । शस्त्रप्रहारादिति । शस्त्रप्रहारादधिकदुःखप्रदं सोढुं न समर्थोऽस्मि ततोऽद्य रात्रौ शय्यागतं पितरं नाशयाम्येव । ततः पितु-
 मरणानंतरं दुर्वचनं मम श्रवणारूढं न भविष्यति ॥ ४१ ॥ अंतर्गृहगतशय्यास्थितपितरम् ॥ ४२ ॥ यस्मात्कोपेन ज्ञानिनो ज्ञानं त्यजति । यथाऽऽरोडिना

प्रतप्ताः शीतत्वं त्यजति । तस्मात्कोपतुल्यो ज्ञानिनामपक्रान्त्यः कोपि नास्तीति हेतोस्तं विद्वान्नाशयेदेव । हि अन्याशयकृत्याय हि एवंति च ग्रहणम् ॥ ४३ ॥ येन पित्रा निमित्तेन प्राप्तविद्यः तं पितरं दृष्ट्वा पाषाणेन हंतुं समुद्यतः श्वनो यावन्नावदस्य भारवेः सती पतिव्रता माता इह गृहांतः पतिमेव नाय प्राप्ता ॥ ४४ ॥ दुनोषि दुःखं करोषि ॥ ४५ ॥ अदरे कनिष्ठे । उभयोर्माता उभयोर्हितकर्त्री ॥ ४६ ॥ अतो लाभः । आद्यं ज्येष्ठम् । शालिनीवृत्तम् ॥ ४७ ॥ आयुर्गुणशोषादिकारणत्वमेवाह । पुत्र इति । पित्रादीनां दुर्वाक्येन पुत्रादिदुःखं न ग्राह्युयाच्चेत्तर्हि इह फललोकेऽप्यत्र निर्विघ्नतया कृतार्थताजनकं

येनाभवद्राविशतविधोऽप्यद्व । निहंतुं पितरं दृष्ट्वा ॥ समुद्यतस्तावदिहास्य माता यथौ सनीशानिनीपीडनाय ॥ ४४ ॥ जातः पतिश्चाथ विनिद्र एवं पतिव्रतेत्याह वचः सुनम्रा ॥ स्वामिन्मुधैवात्मजसत्ताविधं ज्येष्ठं सुशीलं च दुनोषि वाक्यैः ॥ ४५ ॥ सदानरे प्रीतियुतोऽसि भूषावस्त्रैरलंकृत्य तमेव मूर्खम् ॥ ब्रूयन्न किं कारणमत्र विद्रुपच्छाम्यहं त्वाभुभयोश्च माता ॥ ४६ ॥ काशीनाथस्तामथे त्याह लोभो ज्येष्ठस्यतं मेऽस्ति नैवावेऽसौ ॥ सुज्ञं ज्ञात्वाऽद्वयं सदा क्लेशयेऽहं वाक्यैर्यस्यायुर्गुणशोषादिक्रामः ॥ ४७ ॥ पुत्रः पित्रोः स्त्री च पत्युरेस्तु शिष्यः कुशाश्चित्र गच्छेदुहृतया ॥ भुक्तैऽभोधं त्वन्न चामुत्र सौख्यं नो चेदुःखं हीदमज्ञो न वेति ॥ ४८ ॥ नातः किंचित्प्रोच्यते मूर्खपुत्रे मूर्खस्तुष्टः स्याद्वि छंदेनुरोवात् ॥ अत्रा पित्रोर्वाक्यमित्यं मिथोऽसौ पश्चात्तापाद्धारविश्वऽऽस ततः ॥ ४९ ॥ प्राहेत्यंतः किं पितृश्रितमित्यमज्ञात्वेन चाभवं हंतुकामः ॥ मात्रैवाहं पितृहत्योरुपापात्रातस्नातश्चापमृतयोः किलैतय ॥ ५० ॥

सुखं ग्रभेति न चेत्त्रिन्नादिवाक्यं न सहते यदि तर्हि दुःखमेव भवति । ननु ज्येष्ठ इव मूर्खपुत्रः किमितीहामुत्र सुखमदो नास्तीत्तत्राह । इदमिदं । इदं मृद्वं च न मूर्खपुत्रो नवेति एतन्मम हितमिति न जानाति । सुज्ञपुत्रस्यैवैतत्तिरस्करणं युक्तं न मूर्खपुत्रं प्रति तस्यापिचारित्वादिति भावः ॥ ४८ ॥ यतः अपि चारी अतो हेतोः छंदेनुरोधात् स्वभावानुरागेण । ततो दुःखितः ॥ ४९ ॥ अतः मनसि इति पश्चात्तापमाह । एतय प्राप्य पितृमयीमित्यर्थः ॥ ५० ॥

आवाक्यैः पित्रादिवाक्यैः प्रायश्चित्तं कर्तव्यम् आद्यं प्रथमं यद्यस्माद्वाद्देहावपि अदोवृत्तिवृत्ती अमुष्य मनसो वृत्त्या वृत्तिर्ययोस्तौ मनोवृत्तिपरतन्त्रौ
तस्यां च । “मनःकृतं कृतं रश्मि न तु कायकृतं कृतम् । येनैवालिंगिता कान्ता तैर्नैवालिंगिता भुता । ” इति योगवाशिष्ठवाक्ये । देहोद्विग्यादीनां मनोमात्र
विलसितत्वेन मनःकृतापस्यैव परमप्रत्यवायजनकत्वमित्यर्थः “यदेव मनसा मनुते तेदेव वाचा वदति” इत्यादि । “मनःपूर्वैरूपं वागुत्तररूपम्” इन्द्रियप्रवर्तकत्वं
श्रवणाच्चस्यैव प्रापहेतुत्वदर्शनम् ॥ ५१ ॥ एतादृशप्रापनिमित्तेनाहं सद्भिः दर्शनयोग्योऽपि नास्मि कृतः स्पर्शतयोप इत्यर्थः । अपुत्र तु पथशेषेणोक्तम् ॥

जातं मत्तो मानसं पातकं वै प्रायश्चित्तं कार्यमस्यार्थवाक्यैः ॥ श्रुत्याप्युक्तं मानसं पापमाद्यं यद्वाक्कायावप्यदोवृत्तिवृत्ती ॥ ५१ ॥
नास्मात्पापादर्शनीयोऽस्मि सद्भिर्नामुत्राप्यंधतामिसमुख्ये ॥ स्थित्वा नैतैः कोटिमुख्यैर्गुणानां नैवाहोऽहं सन्कुले जन्म लब्धुम् ॥ ५२ ॥
उक्तेत्यंतः सोऽथ शय्यां गतोऽपि निद्रां नेषत्प्राप चिंताढ्यवेताः ॥ उत्थायोषस्येव तातं प्रणम्य वृत्तं स्वीयं तन्निवेद्याह भूयः ॥ ५३ ॥
प्रायश्चित्तं ब्रूहि तातास्य येन निष्पापोहं सौख्यभाक् चोभयत्रानो चेच्छन्नैर्मौ जहि त्वं कृतावं तद्दोः स्तन्यक्तासुः परं धाम यास्ये ॥ ५४ ॥
पुत्रेणोक्तस्तं पितेत्याह नूनं प्रत्यक्षं स्यात्पापमस्मिन्युगे तु ॥ पुण्यं चाद्यं मानसं नो फलायेत्याहुः श्रेष्ठारत्नं त्यजातः स्वदुःखम् ॥ ५५ ॥
पित्राप्युक्तोऽसावितीदं न पापं मेने मिथ्याऽथो पिताऽस्मै सुदीर्घम् ॥ प्रायश्चित्तं ग्राह गाः पालयेति वर्ण्यकाशी त्यक्तद्वाद्वादिशाब्दम् ॥
॥ ५६ ॥ इत्याज्ञतो भारविश्चेतसाह गावः पाल्याश्चैद्बृहद्वन्यत्र वा मे ॥ द्वारिवतिष्वागतेषु क्वचिन्मां द्रष्टुं तस्मात्पालये स्त्रीपितुर्गाः ॥ ५७ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ अस्य पापस्य येन प्रायश्चित्तेन । उभयत्र इह परलोके । तद्दोर्भ्यां निमित्ताभ्यां त्यक्ताः असवः प्राणाः येन सोहं परमस्थानं
गच्छामि ॥ ५४ ॥ अस्मिन्कलियुगे श्रेष्ठाः युगधर्मविचारवंतः ॥ ५५ ॥ वर्णा ब्रह्मचारी एकाशी एकवारभोजनकर्ता सन्दादशाब्दं गाः पालय
॥ ५६ ॥ गृहे स्थित्वा गोपालनं कृतं चेतदाऽऽतेषु मां द्रष्टुं गृहागतेषु सत्सु मम लज्जा स्यात्तस्माद्धेतोः श्वशुरस्य गाः पालयापि । येषामात्मानां लज्जा
प्राप्तिस्तद्बृहे स्थित्वा गवां पालने कृते सति लज्जाया अत्यंतच्छेदेन सुलीनताद्वारा प्रायश्चित्ततदर्थः सम्यक्संपादितो भविष्यतीति भावः ॥ ५७ ॥

इति चित्तबुद्ध्यां त्यक्त्वा स्वपादेनैव श्वशुरगृहं भारविर्ययौ । स्वकृतदोषमुक्त्वा प्रणमन्तं प्रति पुनराह । पित्रादिना विद्योगमंभवाद्विद्योगिनी वृत्तश्च ॥ ५८ ॥
 पितृवचनेनाहं स्वकृतदोषनाशाय द्वादशवर्षपर्यंतं तव गाः प्रगल्भयामि खलु । अत्र एतद्विषये तव त्वत्कर्तृकः प्रतिपेक्षेचर्हि मत्प्रमाणनाशः स्यात् ॥ ५९ ॥
 श्वशुरस्तु जामातुरित्याग्रहं ज्ञात्वा परमसंकेतन तथेत्याहवित् विद्वानभारविः ब्रह्मचारी नक्तभुक् पादुङ्गारहितः सञ्छुशुरास्य गाः पालयति स्म ॥ ६० ॥
 स्वपितृगृहात्तास्य पत्नी जलादि भारवये दूरतो ददौ । सोऽपि गोपालनाय गच्छन्किराताजुनीपसंज्ञं काव्यं आ व्यापकं यथा लोके तथा कृतवाच ॥ ६१ ॥ प्रति
 प्रययविति चिंतयन्तद्वा श्वशुरस्यैव गृहं स भारविः ॥ परिहाय द्वियं स्वपादतः कृतमुक्त्वा पुनराह नं नमन् ॥ ६८ ॥ तव गाः परिपालये
 पितृवचसांताय कृतैनसोऽधुना ॥ खलु भास्करवर्षभत्र चेत्प्रतिपेक्षस्तव मेऽसुमंभयः ॥ ६९ ॥ श्वशुरः स्वसुताधवाग्रहं त्विति दृष्ट्वाह
 तथेति संकटात् ॥ विदपालयदस्य गास्ततः स च वर्णी निशिधुग्ध्यपादुः ॥ ६० ॥ वनिता पितृगृहा ददौ त्रतिनेऽस्मै तु जलादि
 दूरतः ॥ स गवामपि पृष्टतो भ्रमन्मुकिराताभिधकाव्यमाकरोत् ॥ ६१ ॥ व्यलिखत्कृतपद्यभजसा रविपत्रेऽनुदिनं शलाकया ॥ कुलेन
 ऽखिलपत्रसंग्रहं स च गोष्ठेऽयुजि भित्तिर्गोऽबरे ॥ ६२ ॥ प्रथयुस्तथ वंघुपूजने निजगेहाच्छ्वशुरस्य कन्यकाः ॥ अयजन्स्वहोवस्त्रभूषणैर्निज
 बंधूनथ ताश्च तत्पिता ॥ ६३ ॥ स्वपतिं रहसीति भारविं वनिता चाह किलातिनम्रवाक् ॥ भगवन्स्वसृभिर्हि बंधवः कृतपूजास्तु
 मयैव नाखिलाः ॥ ६४ ॥ प्रिययेत्युदितः स तत्करे कृतपद्यां कितपत्रमुद्ददौ ॥ प्रददात्ययुताद्भ्रमद्य यस्तदत्रातेरिदमस्तु तद्गृहे ॥ ६५ ॥

दिनमनायासेन कृतं कृतं पद्यमर्कपत्रे स लिखितवान् । सर्वपत्राणां संग्रहं च गोष्ठे स्थाने अयुजि अयुगे भान्यादिना रिक्ते भित्तिगतं बरे चकार ॥ ६२ ॥
 अयं तस्य श्वशुरकन्यकाः दीपावल्यां बंधुजननिभितं स्वगृहान्यामाः वस्त्रभूषणैर्वंधून्पूजितवत्यः तदिता च ताः पूजितवान् ॥ ६३ ॥ तदा भारविपत्नी
 च मुदुवाक् स्वपतिं प्रतीति प्राह । इति किम् हे भगवन्भद्रगिनीभिरेव सर्वे बंधवः पूजिताः भया तु न पूजिता इति ॥ ६४ ॥ इति पत्न्योक्तो भारविः
 स्वकृतकिरातगतपत्रेण चिह्नितमर्कपत्रं तस्या हस्ते उद्यम्य ददौ न स्पृष्टवानित्यर्थः । यः पंचमहर्षौऽप्यपुद्गाः प्रदास्यति तस्य गृहे इदं पत्रं तदवातेः धनं

प्रातिपक्षं तिष्ठतु । पुनस्तस्मै उक्तधनं दत्त्वा एतत्सवमानशिष्यामीत्यर्थः ॥ ६५ ॥ इति पूर्वोक्ता वाक् धनवतां गृहान्गत्वा तत्पत्न्या श्रद्धया कथिता ।
पत्न्या दत्तं पर्याकृतमर्कपत्रं च सर्वेभ्यो धनवद्भ्यो मुहुर्दर्शितम् ॥ ६६ ॥ ते धनवन्तः पंचमहश्चतुद्रास्तस्यै न ददुः । इयं भ्रातास्ति किं पयेनायुतार्द्धं
धनं कथं प्राप्ते स्यात् । किमिदं पयमस्माकं मृत्युनाशकमस्तीत्यादि तामाहुः ॥ ६७ ॥ अथ केनचिद्वृद्धिभक्ता तत्पत्रं ददुः स च मनस्याह । इयं द्विज
कन्याऽन्यथा मिथ्यावक्त्रा नास्ति निश्चयेन मम गृहीतं धनं दास्यति । यदि न तदा दैवयोगेनेदमेव फलप्रदं भवेत् ॥ ६८ ॥ इति तत्पदं गृहीत्वा अयुतार्द्धं

पतिवागनयेति भक्तितो धनिनामेत्य गृहान् समीरिता ॥ लिखितं रविपत्रमध्यदस्त्वखिलेभ्यश्च निर्दर्शितं सुहुः ॥ ६६ ॥ न
ददुस्त्वयुतार्द्धमत्र ते धनिकाः प्रादुरियं किमुन्मतिः ॥ अयुतं दलितं हि पद्यतः कथमाप्तं किमिदं मृतेहरम् ॥ ६७ ॥ सुधियेक्षितमेव
केनचित्त्वय चाहेति स नेयमन्यथा ॥ खलु दास्यति मद्धनं न चेत्सफलं स्याद्विदमेव देवतः ॥ ६८ ॥ इति तत्परिगृह्य संपददाय
युतार्द्धं स कर्वाद्रयोषिते ॥ निजकेलिगृहेऽथ मार्गनेऽकितपथं स्वयमूर्ध्वमान्यसत् ॥ ६९ ॥ स्वपितुर्गृहेत्य स सा सती प्रमुदापुज
दंशुकादिभिः ॥ निजबंधुमुखानथावदन्निश भर्त्रेऽखिलमेव विस्तरात् ॥ ७० ॥ धनिकः प्रययावैकदा मणिमुक्ताकरमानसेवैकः ॥
वनितां स्वगृहे स्थितां सतीमणुगर्भां प्रवसन्न वेद सः ॥ ७१ ॥ सुषुप्ते नवमासः सुतं सुदती साऽऽत्मधवे विदेशगे ॥ मुदितैर्गृहेऽस्तदो
त्सवः खलु तस्याः श्वशुरादिभिः कृतः ॥ ७२ ॥ ववृधे स च बालकस्ततः कृतलोभस्तु पिता महीमुखैः ॥ अथ भास्करवत्सरैर्ययौ शिशुतातः
कृतरत्नसंग्रहः ॥ ७३ ॥ त्रिदैनैरखिलाद्रूपेता भवितातः सहगांस्त्यज्यन्ययौ ॥ तुरगाद्वरं प्रकाशिनं निशि भृत्येन परे न जाग्रतः ॥ ७४ ॥

धनं ब्राह्मणपत्न्यै ददौ । स्वक्रीडाग्रहभागतः द्वारोपरि अर्कपत्रांकितं श्लोकं स्वतः स्थापितवान् ॥ ६९ ॥ स्वपितुरिति । प्रमुदा हर्षण ॥ ७० ॥
मणिमुक्ताकरं रत्नमुक्तानां समुद्रम् । आप्तैः सेवकैः सह ययौ । तदा स धनवान् गृहगतां स्वगतीमल्पगर्भवतीं न वेद ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ भास्करवत्
दशवर्षानंतरम् ॥ ७३ ॥ दिनत्रयेण द्वादशान्दपूर्तिर्भविष्यति । द्वादशोर्ध्वं च मुहदां दर्शनं न विधीयते । यतः अतः सहचरान्विशुजन्वेगवताभ्येन गृहमा

ययौ । अरं कपाटं भूमेनोद्धातिं तदागरे गृहगताः जाग्रताः नामुः ॥ ७४ ॥ उद्धूर्ध्वं गृहं । महत्काशाश्चययसा रश्म्युक्तेण सह दीपशका
शिते शय्यागृहे पत्नीं ददर्शेयन्वयः ॥ ७५ ॥ स पुत्रं न जानाति खलु । अयं जारोऽस्तीति निश्चित्योभयोर्वधे कृतबुद्धिः स उद्धृतसङ्गः सख्यूध्वबलो
कनेनोपरिस्थापितं द्विजपत्न्या दत्तमर्कपेक्षाक्षितं दृष्ट्वाच्चारितवान् ॥ ७६ ॥ क्रिरातद्विनीयसर्गतपथमाह । सहमेति । अविचारेण कार्यं न कर्तव्यम्
अविचारस्तु दुःखानां परमत्यंतं पदं स्थानं प्रापक इत्यर्थः । विवेकिनं हि पुरुषं संपदः प्राप्ताः भवन्ति । यतस्ता गुणाश्च ग्रिण्यः । विचारयति पुरुषे शान्त्या

वर्नितामथ वीक्षितुं ययौ निजशय्यासदने ददर्शेताम् ॥ महता रश्मतेन निद्रितासुरुमंत्रे बहुदीपसंप्रथे ॥ ७५ ॥ न सुतं खलु वेत्ति
मंचगः खलु जारोऽयमिति द्वयोर्वधे ॥ कृतधीरथ पद्यमंकितं ह्युपरीऽप्यपठदुद्धृतासिमाद् ॥ ७६ ॥ सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः
परमापदां पदम् ॥ वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ ७७ ॥ पदशोऽखिलपद्यमुच्चरंस्तदाभिज्ञाः स निवृत्त्य साह
सात् ॥ सुमतिर्धुवतावशेष्य तं विमना रुद्धपथोऽस्वपद्महिः ॥ ७८ ॥ सुसुनोयसि जाहृताऽथ सा सुदती द्वारमिदृश्य चावृत्तम् ॥ सह
गामतिमंदमाह्वयच्छिरुर्ब्रह्मखिलांश्च मेहगान् ॥ ७९ ॥ प्रययुः सकलाश्च मेहगाः शिशुरंतः किमिति स्म जलमपि ॥ अग्रे बहिरीक्ष्य
शृंखलां गदितं तैरिति केन तत्कृतम् ॥ ८० ॥ समुता तरुणीं गृहांततः कथमेतद्वचरं समावृत्तम् ॥ कृतमेतदनावृतं च तैः शिशुरातः
सकलैश्च चुंबितः ॥ ८१ ॥

दयो गुणास्तद्वति च सुसाश्रियोऽनुकूलाः भवंतीत्यर्थः ॥ ७७ ॥ तदभिज्ञोऽनुपपन्नः साहसादुपयोर्वं गतरावृत्त्य युयौ वटेषु गावो दुहांत इतिवत्याभीष्ये
सप्तमी । स्त्रीसमीपे तं पुत्रमपि जारमिव दृष्ट्वा विमनस्कः सन्नद्धपथः प्रतिबद्धद्वारो बहिर्निर्धो कृतवान् ॥ ७८ ॥ समुता धनिकपत्नी इह बहिर्भागे सहगां
सहचारिणीं पंदम् अल्पस्वरं यथा स्यात्तथा गृहस्थान्निवृत्त्यादीनाह्वयत् ॥ ७९ ॥ एतद्वारोऽर्थं केन कृतमिति ते गृहगतान् उक्तवन्त इत्यर्थः ॥
॥ ८० ॥ गृहांततः गृहमध्येऽस्ति एतद्गृहस्य प्रतीहारः कथमावृतः । 'स्त्री दाद्वारं प्रतीहारः' इत्यनः । तैश्चैतद्गृहमनावृतं प्रतिबन्धयदितं कृतं प्रय

लेन द्वायुद्धादितमित्यर्थः । आनो लब्धः ॥ ८१ ॥ स च धनिकः वस्त्रांतर्गतोऽपि जाग्रुन् एवेदं वदति । इदं पयं सर्वेन आ आर्भवंत्र अमृतं अमृतहृप
 यतीति । अतः पयात्वं च सहस्रमुद्राः स्त्रियाः पुत्रस्य च रक्षणेन मम प्राप्ताः किल । तस्मादमृतहृपेण पयंनेव मद्भिचारजनकेन श्रीपुत्रौ रक्षितावित्यर्थः ॥ ८२ ॥
 निखिलेभ्यो गृहवर्तिभ्यो निजवृत्तं त्वस्याऽऽगमनादिसर्वं कथितवान् । इमे गृहगताः पथेन निमित्तेन या शिशुश्रित्यतिस्वत्वन्याः समुन्नजीवनं तस्माद्वयमद्य
 रक्षिताः ॥ ८३ ॥ गुरुमानेनार्यमानेन उक्तवत्सरैर्द्वादशवत्सरैः व्रतं गोपालनात्मकम् । अयं भावः । यद्यपि द्वादशादियपर्यतिजासु चान्द्रमानेन वर्षपूर्ति
 कुर्याति । तथापि पितृघाते भृत्यस्य भारवेर्महापातकित्वस्मरणेन तत्पत्यवापपरिहाराय भृत्यस्य वार्हस्पत्यमानेन त्रयोदशवर्षात्पत्यकेनैवावर्षपूर्तिकरणं युक्तम् ।
 स च वस्त्रगतोऽपि जाग्रतो वदतीदं खलु पद्यमामृतम् ॥ अमुतार्धमिनः किञ्चागतं मम पुत्रस्य तथावनास्त्रियाः ॥ ८४ ॥ धनिकोऽथ
 समुत्थितोखिलं निखिलेभ्यो निजवृत्तमादिशत् ॥ तमथाहुर्मिमं रक्षिता किल पद्येन वयं शिशुस्थितेः ॥ ८५ ॥ अयं भारवेरुक्त
 वत्सरैर्गुरुमानाद्रतमुत्समापयत् ॥ वदति स्म वरावरादिशुक श्वशुरं गा इति पालयान्यतः ॥ ८६ ॥ सचिवो यजमान आश्रुणोद्धतपूर्ति
 त्विह भारविं ययौ ॥ तमथाचर्य सुवस्त्रभूषणैर्गृहमेहि स्वकमाह चेत्यमुम् ॥ ८७ ॥ स किंगतमथार्कपत्रां वग्लिखल्लेखकतोत्र पद्यकम् ॥
 तदनीक्ष्य च योषितेऽब्रवीदुतार्थान्पुनरानयेति तत् ॥ ८८ ॥ सचिवात्तथेन सार्थद्वन्निवेऽसौ न धनेन तददौ ॥ अथ तद्वृत्ततो
 दधन्तद्दाकितपद्यं तु ददौ धनादते ॥ ८९ ॥

तेन च वाक्कालपर्यंतं स्थितस्य भारवेर्द्वयमाणा धनिकस्थापितयवानयनप्रवृत्तिरुपपन्ना भवति । अन्यथा चांद्रमानेन वर्षपूर्तिकरणे तु तस्य द्वादशमासा
 त्यक्वर्षरूपत्वेन द्वादशवर्षप्रवासिनो धनिकस्यागमनानंतरं प्रवृत्तस्य भारवेस्तावत्कालं स्थायित्वानुपपत्त्या विरोधः स्यादिति ॥ ८४ ॥ सचिवो मंत्री
 इह तच्छुश्रुरगृहे । अत्र पत्रेषु तद्वनिकाय दत्तं पत्रमदृष्ट्वा अमुताद्वातं च महस्रमुद्राप्रदानेन । तद्वनिकाय दत्तं पद्यांक्षितपत्रमानयेति पत्नीमाह ॥ ८५ ॥ ८६ ॥
 सचिवात्तथेन प्रधानप्राप्तधनेन सा भारविपत्नी धनेन धनग्रहणेन । तत्पत्रं हृत्तः बलात्कारेण हृदा मनसा धारयन् लिखितपत्रं धनं विना तस्यै ददौ ।

महदुपकारार्थग्रहणं न युक्तमित्यर्थः ॥ ८७ ॥ लिखितं पद्यं स भारविः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ भारवेः प्रथा प्रख्यातिः यस्मात्किराताजुनीयं काव्यं महत्तु
काव्येषु आत्मपथा नाम्नाऽप्यगौरवेण भुवि विततमास । भारवेरर्थगौरवमिति प्रसिद्धिर्महाकाव्यमित्यर्थः ॥ ९० ॥ सर्गोक्तशार्ङ्गधरानंदादिगुरुद्वयकथाश्रव
लिखितं कवये ददौ सती स किरातं ह्यलिखत्ततोऽखिलम् ॥ श्रुत्वा च पूजितो ययौ सहैयन्या सचिवादिभिः पुरम् ॥
॥ ८८ ॥ सुखिनौ पितरौ कवीक्षणादथ काव्यं भुवि भारविप्रथम् ॥ विततं किल तन्महाकाव्यमास किराताभिधमर्थगौरवात् ॥
॥ ८९ ॥ यस्याधिकार्थाद्विततं महाकाव्यं किरातसंज्ञं बुधमान्यकाव्यम् ॥ तमेकषष्ठधूर्ध्वशतातसंज्ञं श्रीभारविं सहुरुमानताः स्मः ॥
॥ ९० ॥ चरितं शार्ङ्गधरस्य भारवेश्च प्रपठेद्राक्लियुतोऽथ वा शृणोति ॥ न भवेत्तस्य भवे हि रोगबाधा न च मूर्खस्य जानिहि तस्य
वंशे ॥ ९१ ॥ इति गुरुपरंपराचरित्रे उत्तरार्धे अष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ द्विजो गोविंदशर्मासिंहेश कर्णाटके क्वचित् ॥
विशेषानन्मंत्रास्त्रज्ञः श्रुतिस्मृतिसुकर्मकृत् ॥ १ ॥ तत्पत्नी च रमा नाम साध्वी भर्तृहिते रता ॥ धनं धान्यं गोकुलं च संकुलं तद्गृहेऽ
खिलम् ॥ २ ॥ नासीदपत्यमेवास्य तदर्थं देवताग्रतः ॥ तत्तन्मंत्रैरनुगानं चक्रेऽनेकस्थलेषु सः ॥ ३ ॥ दिवैः सप्तभिरेवास्य प्रादुः
साक्षाद्वि देवताः ॥ नापत्यं तव देवेस्ति मा सुधैव कुरु श्रमान् ॥ ४ ॥ स ह्यमन्वेदतास्थानान्यथ वाराणसी ययौ ॥ तत्र याना
विधिं कृत्वा विश्वेशं च तथाऽर्थयत् ॥ ५ ॥ सोऽपि सप्तदिनैराह प्रत्यक्षं पूर्ववद्विजम् ॥ अथ प्रातो द्विजोऽयंतं मनस्याहेति भूतले ॥
॥ ६ ॥ यावत्स्यो देवतास्तास्तास्तत्तन्मंत्रैर्मयाऽखिलाः ॥ अनुष्ठितास्तु सर्वाभिभक्तं नापन्यमस्ति ते ॥ ७ ॥

जादेः फलमाह—भवे जन्मनि ॥ १ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धोक्तपार्थसंस्कृत्यभिधायामष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥ उदूनविश्वेशं कर्मभयतः स्मृताः ।
चत्वारो देशिकास्तत्तत्कथाभिस्तु पृथक् पृथक् ॥ १ ॥ द्विज इति श्रुतिस्मृतिषु यत्सुकर्म तत्करोति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अर्थयत्यर्थयत् ॥ ५ ॥ स दिवेशः पूर्ववत्

तव देवैरस्यं नास्ति । भूतले इति परान्वयि ॥ ६ ॥ ७ ॥ महान्वलिष्ठः ॥ ८ ॥ प्रयत्ने आलस्यं वा भवतु न फलयेव वृथा न
 भवति । यत्तु महोर्वं देवतामिह काश्यामेव तत्पूरतः तस्तोत्रपाठादिकमहभुना करिष्यामीति योज्यम् ॥ ९ ॥ इत्थमित्युक्तान्वयि ॥
 १० ॥ यो बटुभैरवः इह काश्यामत्युग्रत्वादाच्छादितोऽस्ति ॥ ११ ॥ तत्र तत्समीपे शुद्धमन्त्रमिश्रजस्तमोहध्यानैश्चतुर्भिश्चतुर्भूतिरमो तेजस्वी
 सस्यं प्रारब्धमेवातो मुधा मंत्राश्च देवताः ॥ तथापि गुरुणास्त्युक्तं प्रयत्नः प्राप्तानामहान् ॥ ८ ॥ नैवास्त्रयं ग्रयत्नेऽस्तु फलत्येव वृथा
 न सः ॥ यत्त्वयुग्रमिहैवास्ति देवतं तत्पुरोऽधुना ॥ ९ ॥ कुर्वं तस्तोत्रपाठादि भावि यत्तद्विप्रायि ॥ इत्थं निश्चित्य विप्रोऽपौ बटुभै
 रवसन्निधौ ॥ १० ॥ चक्रे तस्तोत्रपाठांस्तु निराहारस्त्वहर्निशम् ॥ योऽत्युग्र इह सर्वैर्यस्ततश्चाच्छादितः सदा ॥ ११ ॥ सप्ताहं तत्र पाठना
 याविर्भूतो निशीथके ॥ शुद्धसत्त्वान्यवस्त्वजस्तमसंज्ञकैः ॥ १२ ॥ ध्यानैश्चतुर्भिरेवासौ चतुर्भूतिरिति प्रभः ॥ क्रोधात्पाठाश्चक्रा
 सावतस्तं तामसो ब्रवीत् ॥ १३ ॥ कृष्णवर्णकरालास्यो दर्शनाद्रीरुर्भीतिदः ॥ भक्ष्यं मे देहि पूर्वं त्वं पश्चादास्ये वरंस्तव ॥ १४ ॥
 इत्युक्तः स द्विजः प्राह क्रोधात्तं बटुभैरवम् ॥ अहमेवास्मि ते भक्ष्यमित्युक्त्वास्याग्रतः स्मयम् ॥ १५ ॥ नम्रग्रीवोऽवलोऽतिष्ठन्निः
 शंको निर्भयो मृतौ ॥ दृष्ट्वेत्थं निश्चयं तस्य भैरवस्नामसोऽपि सः ॥ १६ ॥ सौम्यवाचा द्विजं प्राह तन्मनोऽर्भाणितं स्वयम् ॥
 अनुष्ठितास्त्वया बह्व्यो देवताः पुत्रकामतः ॥ १७ ॥ न पुत्रोऽस्ति हि ते भालेऽहं तथापि भूषेव तत् ॥ कुर्वन्स्त्वपुत्रानां ग्राप्स्ये गच्छ वत्स
 सुखं गृहान् ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वा तद्वधे देवाऽप्यसौ विप्रोऽपरैरहनि ॥ देवतुष्ट्यै यथाशक्ति विप्रैर्यो भोजनं ददौ ॥ १९ ॥ ततः प्रातो
 निजं देशं तस्य भार्याथ कालतः ॥ सगर्भा चामवत्काले सुपुत्रे भैरवं सुतम् ॥ २० ॥ कृष्णवर्णं वर्धिनोऽष्ट रुद्रं चारुणेक्षणम् ॥ इत्थं दृष्ट्वा
 शिशुं विप्रो भैरवोऽयमिति स्फुटम् ॥ २१ ॥ ज्ञात्वा भैरवमित्यस्य चक्रे नामातितुष्टवीः ॥ वधुर्वे भीषणाक्रोशोऽपनीतश्च पंचमे ॥ २२ ॥
 बटुभैरवः आविर्भूत इति संबन्धः ॥ १२ ॥ असौ गोविन्दः ॥ १३ ॥ पूर्वार्धं पूर्वान्वयि ॥ १४ ॥ इत्यादि परेणान्वेति ॥ १५ ॥ दृष्ट्व्यायुचरान्वि
 तम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ तस्य भैरवरूपत्वमेवाह कृष्णवर्णमिति सार्थान्वयः । वर्द्धिनोऽष्टं रुद्रं दृष्ट्वा उरुग्रं उत्कृष्टगण्डम् ॥ २१ ॥ २२ ॥

वर्ष इति पूर्वोन्वितम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ पूर्वार्द्धे पूर्ववद्धम् ॥ २५ ॥ तत्र कर्णादिके तं भारविभित्त्यायुगान्वयि ॥ २६ ॥ २७ ॥ द्विष
 द्यविष्करातसंख्यं भैरवानंदं श्रणमति—य इति । अबाधः भूतमेतादिवाधारहितः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ पूर्वार्द्धे तर्हीत्यध्याहारः ।
 वर्षेऽथाध्यापितः पित्रा सांगं वेदं समभ्यसत् ॥ तथा सर्वाः शास्त्रविद्याः स हुतं प्राप चाभ्यसत् ॥ ३३ ॥ याति
 दर्शनतो यस्य दुर्वाधाश्च शमं नृणाम् ॥ अथ तस्मै ददौ कन्यां तादृशीं भैरवीं कलाम् ॥ ३४ ॥ अवतीर्णाभिनि ज्ञात्वानंतालयः
 सर्वविद्विजः ॥ तौ समौ रूपशीलाभ्यामासतुः प्रेमसंयुतौ ॥ ३५ ॥ भारविः कविर्वयोऽथ यात्रां कुर्वहि दक्षिणाम् ॥ यत्रो देववशा
 तत्र तं ज्ञात्वा भैरवः स्वयम् ॥ ३६ ॥ मंत्रज्ञं देवतांशोपि दीक्षां जग्राह तांत्रिकीम् ॥ संप्रदायप्रवृत्त्यर्थं शरणागतवत्सलः ॥ ३७ ॥
 यश्चावतीर्णो भुवि भैरवोद्वा यदर्शनादेव पुमानबाधः ॥ वयं द्विषद्युर्ध्वशतातपंलभं तं भैरवानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ३८ ॥ श्रीद्विषि
 केन्द्र उवाच ॥ भैरवानंदनार्यं तं बृहदोष्ठाक्षिनासिकम् ॥ दंतालकं कृष्णवर्णं दीर्घहस्तांम्रिमध्यकम् ॥ ३९ ॥ तत्पत्नीं च तथाकारां हृद्वाप्याहु
 र्मिथो जनाः ॥ साक्षाद्भैरव एवायं तत्पत्नी भैरवी कला ॥ ४० ॥ द्वावेतौ भूगतौ नूनं लोकवायोपशान्तये ॥ इति बुद्ध्याऽयजंस्तं ते सर्वेष्वंशु
 भूषणैः ॥ ४१ ॥ केचिदाहुर्मौ नूनं ब्रह्मणा निर्मितौ समौ ॥ अपत्यमनुरूपं चेदेताभ्यां संभविष्यति ॥ ४२ ॥ न कश्चिदपि तं द्रष्टुमीशः केनाथ
 गृह्यते ॥ भैरवानंद इत्यादि हृद्वाहुर्जनवलितम् ॥ ४३ ॥ श्रुत्वेत्याहांतरास्त्रां मेऽपत्यं कांतं न मत्समम् ॥ त्रिलोक्यां रमणीयान्नि
 शेषपत्नी रतेः परा ॥ ४४ ॥ सैवास्तु मम कन्यात्र पद्मिनी पद्मलोचना ॥ इति संकल्पितं तेन सत्यमंकरूपचेतसा ॥ ४५ ॥ अथा
 भवत्स्य पत्नी सगर्भा काल आगते ॥ सुषुप्ते नवमासति कन्यां चाखिलसुंदरीम् ॥ ४६ ॥ अवतीर्णा शेषपत्नीं ज्ञात्वा भैरव
 देशिकः ॥ पद्मिनीति च नामास्याश्चकारात्यंतपुर्धीः ॥ ४७ ॥ वदमानां तु तां कन्यां शुक्ले चंद्रप्रभाभिव ॥ दृष्ट्वात्यंतं लालयन्ति
 त्यक्त्वा कार्यं सदा जनाः ॥ ४८ ॥ पंचवर्षोत्तरं साथ पितुरभ्यासशालिनी ॥ सङ्कटनयाखिलाः प्राप विद्याः स्त्रीत्वेऽपि मन्मथानि ॥ ४९ ॥
 उत्तरार्धमुत्तरान्वयि ॥ ३३ ॥ अंतः मनसि आस्तां भवतु । उत्तरार्द्धं परान्वयि ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मरुदुक्त्या नक्तनयत्रावेण ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ यद्यप्यनया सदृशो वरो न दृश्यतेऽथापि गुणवने वराय दानव्या ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ न कनाप्यमौ कन्या विधेन इति संबंधः । प्रकमप्य त्वमित्यथाहारः । नागिनीरूपात्वमिति शेषः ॥ ४४ ॥ कश्चिदिति पूर्वान्वयि । मवेत्यः मुदरी कन्यवास्तु भवतु ॥ ४५ ॥ मृत्युमदा निशीये नागि नीरूपा केन गृह्यते स्वीक्रियते न केनापीत्यर्थः । तदाप्रभृति तां नागम्मां ते कर्णाटककन्या जनाः प्राहुर्गति संबंधः । अस्माशब्दोऽवार्थायः कर्णाटके अष्टवर्षीय सा जाता सर्वावयवसुंदरी ॥ तस्याः कर्तुमथोद्गाहं पिता ग्राह स्त्रियं गृहः ॥ ४० ॥ कस्मै देया मया कन्यानु रूपो नमया वरः ॥ दृश्यते मर्त्यलोकेऽस्मिन्गुणिनेऽथापि दीयताम् ॥ ४१ ॥ श्रुनेत्यं भर्तृवाक्यं सा पनि ग्राह शनैः प्रभो ॥ नागि नीर्यं क्वचित्प्रष्टं दृश्यते हि निशीथके ॥ ४२ ॥ न कश्चिन्मदते वेत्ति तुभ्यमेवाधुना मया ॥ उत्तमेनजनैर्नामं चेन्न केनापि कन्यका ॥ ४३ ॥ विद्येतासौ ततः स्वामिन्न कुत्रापि प्रकाशय ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ दंपत्येगिरिनि संवादं कुड्यांतरित आऽशृगोत् ॥ ४४ ॥ कश्चित्सोऽप्याह कस्मैचिदित्यं सर्वे विदुर्जनाः ॥ मिथोथाहुर्जनाश्चास्तु कन्येयं संबंधुदरी ॥ ४५ ॥ मृत्युप्रदा निशीथेद्धा नागिनी केन गृह्यते ॥ तदाप्रभृति तां कन्यां नागम्भामिति ते जनाः ॥ ४६ ॥ प्राहुः कर्णाटकाश्चाथ ह्यानेत्साह पिना सुनाम् ॥ कश्चिदुद्गाहितु नेशस्तवामप्यखिलसुंदरीम् ॥ ४७ ॥ यतस्त्वं नागिनी भामि निशीत्युक्तं तया वृथा ॥ श्रुतं केन न जाने तज्जनाः सर्वे विदुः कथम् ॥ ४८ ॥ अथ तातं सुता ग्राह नागिन्येवास्मि सर्वदा ॥ मानुषी तव संकल्पाज्जातंदं वेत्ति नो पिनः ॥ ४९ ॥ मर्त्यो वरः किमर्थं मे मद्वरोऽनंत ईश्वरः ॥ मर्त्यायुःकालमत्यल्पमिह स्थित्वा व्रजामि तम् ॥ ५० ॥ एवं ज्ञात्वा स्थितं तस्याः पूर्णा दीक्षां ददौ गुरुः ॥ नागम्मायै ततः कालावधौ सिद्धिं स देशिकः ॥ ५१ ॥ या शेषपान्द्रेव किलावनीर्णा मर्त्यैर्निरूपा गुरुनिश्चयेन ॥ नाग भिमकाशक्तिमिमां त्रिषष्ट्याधिकं शताख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ५२ ॥

प्रसिद्धः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तथा पत्या केन श्रुतं कथं सर्वे जना विदुः । नदहं न जानामि ॥ ४९ ॥ ये सर्वं मनुष्यो वरः किमर्थं भवतु यदः मद्वरः शेषोऽस्ति । अत्यल्पमनुष्यायुषः कालपर्यन्तमिह लोके स्थित्वा पश्चादन्तं प्रति गच्छासि ॥ ५० ॥ ५१ ॥ त्रिषष्ट्याधिकं शताख्यं नागम्मांश

स्त्रियुहं प्रणमति । येति । गुरुनिश्चयेन । भैरवानंदसंकल्पेवावतीर्णमिति संबोधः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ जना इति सपादेनान्वयः ॥ ५५ ॥
 अस्या नागममाया दशावलोक्तमोत्रेण अत्र कर्णाटके ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ उत्तरार्द्धमृत्तरावद्धम् ॥ ५८ ॥ आसीदित्यध्याहारः ॥ ५९ ॥ ज्ञातवत्या
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ सिद्धिं गते गुरौ साय नागमर्मावखिलानमनूत् ॥ जज्ञापेत्कविधानेन पूजयन्ती च देवताम् ॥ ६३ ॥ तस्यांश्च
 निपातेन महाहरिपि देशजम् ॥ विषं शीघ्रं शमं याति शिवस्मृत्येव पातकम् ॥ ६४ ॥ जनाः श्रुत्वेति तत्कीर्तिं सर्वदृष्टान्जनान्वहून् ॥
 सजीवान्तजर्वाश्च समानीयापि दुरतः ॥ ६५ ॥ जीवयन्ति दृशैवास्यास्तदा नैवात्र सर्पभीः ॥ इत्यं तां विश्रुतां मां देवतां मेनिरे
 जनाः ॥ ६६ ॥ आनन्दुर्वैष्णवधैवतामिव पीठगाम् ॥ नार्यः कुर्वन्ति तत्सवामभ्यगोद्वर्तनादिभिः ॥ ६७ ॥ नराश्च देवताबुद्ध्या
 तदाज्ञावशवर्तिनः ॥ एकदा सिद्धमंत्रान्सा जपन्त्येकाकिनी निशि ॥ ६८ ॥ स्थित्वा रहो निजाभिन्नां ध्यायन्ती मंत्रदेवताम् ॥ जपन्ते
 थांजसा तस्याः स्वपतिः स्मृतिमागतः ॥ ६९ ॥ तावदाविर्बभूवास्याः पुरः शेषो नृदेहवान् ॥ ज्ञातवत्यानया रेमे स्वपत्याऽप्रोषदश
 नः ॥ ६० ॥ साय तं प्रणमन्त्याह कौमारव्रतिनी पनिम् ॥ गर्भाब्द्या चेदहं स्वामिन्निदिनास्मीह चाखिलैः ॥ ६१ ॥ शेषोथाह प्रियां
 कैश्चिद्यदा त्वं निदामि नरैः ॥ तदैव भग्ना तज्जिह्वा यथेषद्रुमक्षमा ॥ ६२ ॥ कुमुदो नाम नागस्ते भविताऽप्रत्यधीः सुतः ॥
 इत्युक्त्वा तदैव देवोऽथाभूत्ता गर्भिणी सती ॥ ६३ ॥ निनिद्रुस्तां जनाः सर्वे कौमारव्रतिनी कथम् ॥ गर्भिणीति तदैवैषां भग्ना जिह्वा
 ऽक्षमोदितुम् ॥ ६४ ॥ ज्ञात्वांवायाः प्रभावं ते सूकास्तां शाणं ययुः ॥ बहुशः प्रणमन्तेस्याः पुरः प्रांजलयः स्थिताः ॥ ६५ ॥
 ज्ञात्वाखिलं तन्नागम्मा सर्वज्ञा ग्राह तानिति ॥ भर्तृहीना सगर्भाहमतः सर्वैश्च निदिता ॥ ६६ ॥ फलमेतत्तदुत्पन्नं जिह्वाभेदश्च सूकता ॥

गुरुसंस्मरणतः शेषपत्न्यहं मर्त्यजन्मनि ॥ ६७ ॥

स्वपतिमिति शेषः ॥ ६० ॥ अस्मि भवामि ॥ ६१ ॥ किंचिद्रुमसमपर्यो यथा तथा तेषां जिह्वा भविष्यति ॥ ६२ ॥ अमर्त्यधीः देवताबुद्धिः ॥ ६३ ॥
 भग्ना बभूव ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ तत् निदाकारणम् ॥ ६६ ॥ तस्या निन्दयोल्लेखं फलमेतदस्ति । गुरोर्भैरवानंदस्य संस्मरणेन मनुष्यजन्मनि शेषपत्न्यहं

जातस्मि ॥ ६७ ॥ गर्भोदया गर्भिणी जाता ॥ ६८ ॥ ईशाचः शेषभाषणस्य स्मरणं यस्याः सा नागम्मा ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥
 तद्विषयविषयार्थं कुमुदानंदं प्रणमति-शेषादिति । अन्यतः अन्येभ्यः श्रुत्वा सर्वविधाः प्राप यः तं नताः स्मः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥
 स्वपत्युरेव गर्भान्नांतादिच्छातनोरिह ॥ नातः कार्यार्थं मन्त्रिदा यतोहं नास्मि लौकिकी ॥ ६८ ॥ इत्थमुक्त्वा खिलांस्तीर्थं गुरुपादु
 कयोदौ ॥ तत्पीत्वैव सुनिहास्ते ततस्तां तुष्टुमुहुः ॥ ६९ ॥ अथ सा सुषुप्ते पुत्रं सुंदरं शुभलक्षणम् ॥ चक्रेऽस्याख्यां च नागम्मा
 कुमुदेतौशावकस्मृतिः ॥ ७० ॥ पंचवर्षोऽथोपनीतः प्राप विद्यास्ततोखिलाः ॥ श्रुत्यादीनां ब्रजच्छालाः श्रुत्वैवाध्यापनात्सकृत् ॥
 ॥ ७१ ॥ नोब्यौ तदा क्वचिद्धीमान्विद्वांश्चान्योऽस्ति तत्समः ॥ अथ माता ददौ दीक्षां तस्मै श्रौढाय तांत्रिकीम् ॥ ७२ ॥ शेषा
 त्कुमार्यामभवद्य आप मन्त्रांश्च मातुः सकलाश्च विद्याः ॥ श्रुत्वा न्यतस्तं कुमुदाभिनंदमुदयचतुःषष्टिशतं नताः स्मः ॥ ७३ ॥
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ उद्गाह्य कुमुदानंदं नागम्मा भौतिकं वपुः ॥ त्यजन्ती सत्यसंकरूपानंतं प्राप पतिं सती ॥ ७४ ॥ शिष्यानध्या
 पयन्काशीं ययौ स कुमुदाभिधः ॥ तस्यौ तत्रैव विक्षेणे भक्तिमान्विदुषां प्रियः ॥ ७५ ॥ कश्चिद्विज्ञार्थकोऽथासीत्प्रतिष्ठानेऽनिबुद्धि
 मान् ॥ मातृतातविहीनोऽसावुपनीतः परैर्द्विजैः ॥ ७६ ॥ विप्राणां निलये क्वापि ह्यश्रान्येपोऽखिलप्रियः ॥ क्रयविक्रयगोहादि
 गत्वाह्य धनिनां स्वयम् ॥ ७७ ॥ वक्ति न्यूनाधिकं तेषां गणने ज्ञातमेव तैः ॥ प्रीत्यास्मै तेंऽशुक्रं केचिद्दुर्भक्ष्यं च शार्करम् ॥
 ॥ ७८ ॥ शास्त्रिणां वैदिकानां च गत्वा शालास्तथा शिशुः ॥ सकृच्छ्रुत्वा स्वयं वक्ति वैदिकं चोपपादितम् ॥ ७९ ॥ शास्त्रीयमथ
 तद्विदुष्या धीमान्कश्चिन्न दृश्यते ॥ क्षेत्राणि महता भूमौ जनस्थानमुखान्यथ ॥ ८० ॥ भ्रमतानेन नो लब्धो धीमान्विद्वत्सु कुत्र
 चित् ॥ भ्रमन्सोऽथ ययौ काशीं सर्वास्तत्रत्यपंडितान् ॥ ८१ ॥ परीक्षन्स ययौ यत्र कुमुदानंददेशिकः ॥ शिष्यानध्यापयञ्छा
 स्त्राण्यथामुष्योपपादने ॥ ८२ ॥ छिद्रं नाण्यपि सोऽपश्यद्विप्राभौ धीप्रवेशने ॥ भुवि धीमंतमेकं तं मत्स्वेत्याह नमन्मुहुः ॥ ८३ ॥
 अग्रे संप्रदायप्रवृत्त्यर्थं कथामाह । कश्चिदित्यादिना ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ तैर्गणे संख्याविचारे यन्न्यूनाधिकं यदज्ञातं तत्स्वयं वक्ति ॥ ७८ ॥ ७९ ॥
 शास्त्रीयं शास्त्रविषयमिति पूर्वगामि । उच्यते धीमन्तान्वयि । महतो मौढेन ॥ ८० ॥ सर्वानित्युनगन्वयि ॥ ८१ ॥ अथामुष्य कुमुदानंदस्य प्रणिपादन

इत्युत्तरान्वयि ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ परेणान्येन कृतोपमयनः । सर्वेषां बुद्धिस्त्वस्य परीक्षको जातोऽस्मि । उपजातिवृत्तम् ॥ ८४ ॥ येष्यः सर्वै विद्यादि मया श्रुतम् । अत्रत्येषु कश्चिदेकोपि गुरुर्ननिश्चितोऽस्ति । वर्णैः सहाकाः अकविषाः । शिशून्यति योक्तवकांज्जाध्यापकः । तस्मान्मया लज्जाः इति परेण योज्यम् ॥ ८५ ॥ तेषामेकानां च लेखनम् । श्रुतयो वेदाः । सकृच्छ्रुत्वा लज्जा इत्येकवचनद्विवचनबहुवचनपरिणामेन सर्वत्र योज्यम् । तत्तत्प्रवक्तुः सकृशादिति च योज्यम् ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ बुद्ध्याधिक्येन येन्यो यच्छतं तेषां छिद्रान्वेषणेन या तेषां मूलव्याप्तिस्तया ते तुच्छीकृता इत्यर्थः । गुरुत्वे

बाल्ये मृतौ मत्पितरावथाहं परोपनीतश्च पराव्रणपृष्ठः ॥ अमन्वतत्रोऽखिलबुद्धिमतत्पररीक्षकश्चाभवमंजसैव ॥ ८४ ॥ न कश्चिदेकोपि च निश्चितोऽत्र गुरोर्हि येभ्यः श्रुतमेकदैव ॥ लब्धं मया सर्वमिदं किलांजः शिक्षकवक्तुः सह वर्णतोऽकाः ॥ ८५ ॥ तल्लेखनं च श्रुत योथ सांगाः सत्तर्कमीमांसकशाब्दवादाः ॥ तत्तत्प्रवक्तुश्च तथापरं च संगीतकं वाद्यनिनादनृत्ये ॥ ८६ ॥ नात्र्यं भिषक्छास्त्रमथा खिलाश्च कलास्त्वनेकास्तु पुराणगाथाः ॥ भाषाश्च लिप्योऽखिलदेशसंस्थाः श्रुतं हि यद्यत्सकलं च दृष्टम् ॥ ८७ ॥ यस्माच्छ्रुतं यच्च स एव बुद्ध्याधिक्येन तच्छिद्रनिरीक्षणेन ॥ तुच्छीकृतो मूकनया मयेत्यं श्रद्धा न कुत्रापि धृता गुरुत्वात् ॥ ८८ ॥ विद्वांस उर्व्यां वह्नः किलासन्कश्चिन्न धीमानथ तेषु दृष्टः ॥ अभ्यासतो लभ्यत एव विद्या न धीरतो दुर्लभ एव धीमान् ॥ ८९ ॥ सत्तर्का मृतौ स्यात्सुलभैव विद्या दृष्टौ यथा दृश्यनिरीक्षणं च ॥ धियैव विद्या रचिताः किलाद्योबुद्धिः स्वयंप्रूरथ विशकर्त्री ॥ ९० ॥ किं वर्ण्यतां धीरखिलाधिकैव यथाकलय्य स्वदत्तोऽखिलं च ॥ त्यक्तं मयोच्छिद्रमिवाधुना त्वां दद्वैव धीमंतमिवैकमुद्यन्म् ॥ ९१ ॥

कुत्रापि श्रद्धा न कृता ॥ ८८ ॥ अस्यासेन विद्या प्राप्यते । तस्याः कर्मानुमातिवादतो बुद्धिमान्दुर्लभः ॥ ८९ ॥ सुबुद्धौ सत्यां विद्या सुलभा भवति । दृष्टौ सत्यां यथा दृश्यं सुसुखेनैवालोच्यते । आद्येव्याप्तादिभिः बुद्धयैव सर्वा विद्याः सर्वग्रथाः कृताः । बुद्धिस्तु स्वयमन्यनिपेक्षत्वेनैव जाता सती विषयं करोति । देहादात्म्यनिश्चयस्य बुद्धिरूपत्वेन तस्या एव नित्यरूपप्रपञ्चावभासकत्वमित्यर्थः ॥ ९० ॥ बुद्धेरेव सर्वोत्तमत्वं स्ववृत्तेन दर्शयति ।

किमिति । वर्णनमात्रबुद्धिबलवत्सर्वोत्तमा बुद्धिरेवास्तीति मया कथं वर्णनीयम् । यया बुद्ध्या त्वां विना सर्वं श्रुतजातमाकलय्य पृथिव्यामेकं त्वामेव बुद्धि-
 त्वं बुद्धौच्छिष्टमिव मया त्यक्तम् । अलौकिकबुद्धिमानहमिति मन्यमानेन मया तव बुद्धेरत्यलौकिकवद्भूतिनात्मनोबुद्धिमत्त्वं त्यक्तमित्यर्थः ॥ ९१ ॥
 भवः सदसत्स्वमेव मां प्रति बुद्धिर्गवैण यन्महतां निन्दनं तद्भूतानायादुद्धर । महतापोद्धर्णं सद्गुरुं विना नैव भवतात्यर्थः । इति बहुधा संदादिने आपमाणा-
 यास्यै बुद्धिमते कुमुदानन्दो मंत्रानन्दौ ॥ ९२ ॥ तस्य गुरुकृत्यातिबुद्धिमतो दर्शयति । कार्गन्निन्यादिना ॥ ९३ ॥ अगोः राहोः स्वर्गात्पूर्व यः

त्वमेव मत्सद्गुरुद्वाराघान्मां बुद्धिर्गवार्थविनिन्दनाख्यात् ॥ संवादिनेऽस्मै बहुयेति मंत्रानन्दद्वौ कृपाढ्यः कुमुदाभिर्नरः ॥ ९२ ॥
 कार्शी कदाचित्कनयोऽथ भूस्थाः सर्वे ययुः सूर्यग्रहे द्युनद्याम् ॥ स्नानुं स्थितास्ते तट एव राहोः स्वर्गं प्रतीक्षन्त इमं देवैर्विन्ने ॥ ९३ ॥
 मिथस्तदाहुः कवयोऽत्र पद्यं स्वर्शादगोः प्राक्कुरुने कविः सः ॥ इत्थं श्रुत्स्वैव चकार पद्यं तेन स्थितोऽसौ कुमुदार्थगिष्यः ॥ ९४ ॥
 ज्ञानेन काव्यं हि तदस्ति भानौ यतोऽखिलज्ञानं एव चोद्यन् ॥ तस्मिन्सु राहुग्रहणात्सर्वविषं पद्यं कथं कार्यमहो कवौद्वैः ॥ ९५ ॥
 श्रुत्वेति पद्यं कवयस्तमीदृश्य गुरुं च तस्यादुरमोघवाणः ॥ करोति यच्छशितकार्यमाशु काव्यं तथाचं कुमुदार्थवाणः ॥ ९६ ॥ ख्यातः
 कविष्वेवमभूद्धि वाणः कविः प्रथिव्यां दुनकाव्यकर्ता ॥ तं पंचषष्ट्यूर्ध्वशतानामंसूच्यं वागाभिषं श्रीशुरुनानताः स्मः ॥ ९७ ॥

पद्यं करोति । स एव कविर्भविष्यति । एवं बुक्तसु सत्स्वैव स्थितः कुमुदगिष्यः पद्यं चकार ॥ ९४ ॥ तदेव पद्यमाह । ज्ञानेनेति । पद्यकरणं ज्ञानेन
 भवति तज्ज्ञानं सर्वं सूर्याधीनमस्ति । यतोमौ भानुरन्यमन्वेष्टां ज्ञानवदो भवति । तस्मिन्मूर्धे राहुस्पर्शविचिन्ताग्रस्ते सति कविर्द्वयैः पद्यं कथं कर्तव्यम् ।
 बुद्धिर्वर्तकस्य सूर्यस्य चिन्तातुरत्वेन बुद्धिरेरणाभावादेतैः कविभिः पद्यं न कियत इत्यर्थः ॥ ९५ ॥ यद्यथाऽपेक्षो वाणो लक्षितं वेश्मलपं कार्यमाशु
 करोति । तथायं कुमुदानन्दस्य वाणोऽस्ति । वाणनदरां शीघ्रकाव्यं करोतित्यतोऽनं वाण इत्यर्थः ॥ ९६ ॥ पंचषष्ट्यधिकशतसंख्यं वाणानन्दं प्रणमति ।

स्थात इति देशिकैर्द्रवायम् ॥१७॥ सर्गाक्तभैरवानंदादिगुरुचतुष्टयस्य कथाश्रवणदेः फलं क्रमेणाह । भूतबाधा सर्पबाधाऽपुत्रजनदुःखदुर्बद्धि
त्पदुर्लभं च भैरवनागम्माकुमुदुदवाणानुदानां कथाश्रवणादिफलानि । आर्यागीतिच्छन्दः ॥ १८ ॥ इति गुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्धटीकायामर्थस्फूर्तिमिश्रायामेकोन
विंशः सर्गः ॥ १९ ॥ उद्दिशके तु षट्ममपवर्षात्कर इत्येते । गुरुभक्तवर्धनाय शिवः कौ नदिवर्धनः ॥ २० ॥ प्रागुक्त इति । मतादज्ञया ॥ १ ॥ २ ॥ तं
भैरवगुरुतश्चरितं चतुर्गुणां शृणोति यो भक्तया ॥ नो तस्य भूतबाधायहविधाऽपुत्रदुर्धियोर्बाधा ॥ १८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रो
त्तरार्द्धे भैरवादिचतुर्गुरुकथावर्णनं नाम एकोनविंशः सर्गः ॥ १९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ प्रागुक्तो यः शिवस्वामी तस्य वंशेऽथ
चाभवत् ॥ कांच्यां गणेशस्वामीति नदिस्वामिमुतः सुधीः ॥ १ ॥ पितुरेव श्रुतीर्लब्ध्वा जातोद्वाहोऽपि स द्विजः ॥ पितुर्मताद्वयौ
कार्षीं शास्त्राध्ययनलालसः ॥ २ ॥ सभ्यगध्यापयत्येष बाणानंदो बहूनापि ॥ शिष्याञ्छुल्लेखेति तं गत्वा नत्वाहाध्यापयेति माम् ॥ ३ ॥
तथेत्यध्यापयत्सर्वैः सहैर्न बाणदेशिकः ॥ गणेशस्वामी संतिष्ठन्सदा गुरुसमीपतः ॥ ४ ॥ यदा यादृग्गुरोर्नैकस्यात्करोत्येव तदा
तथा ॥ यदा स्नानं कुरुष्वेति गुरुणोक्तस्तदैव तत् ॥ ५ ॥ करोतीत्यर्थं भोजनादि गुरुवाक्यपरमेव सः ॥ चेन्निर्गतं गुरोर्वाचः कार्यं
दुष्करमप्यसौ ॥ ६ ॥ करोति देहं विस्मृत्य न वाचोऽस्य परा तनुः ॥ गुरुवाक्यपरतां तस्य दृष्ट्वेत्यं सहपाठकाः ॥ ७ ॥ प्रादुस्तं
वाक्यपरं सर्वै ह्याख्या कृत्यसमा भवेत् ॥ बाणानंदोऽपि संतुष्टो लौकिकस्यास्य च सेवया ॥ ८ ॥ संतोषाच्छ्रीगुरोः प्राप शीघ्रं विद्या
श्च सोऽखिलाः ॥ बाणानंदो ददौ प्रीत्या मंत्रांश्चास्मै विधानतः ॥ ९ ॥ वाक्यपरानंद इत्यस्य चक्रे नाम च कृत्यवत् ॥ ययावथ गुरो
राज्ञां गृहीत्वा स्वपुरं हि सः ॥ १० ॥ यो दुष्करं चापि चकार कार्यं वाचोदितं श्रीगुरुणा तथैव ॥ षट्षष्टिकोर्ध्वं शतसंख्यमेनं
श्रीवाक्यपरानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ११ ॥

नत्वा सामान्यापेयाह ॥ ३ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४ ॥ तथा गुरुवाक्यसदृशम् । यदाद्युत्तरान्वयि । चेन्नित्युत्तरान्वयि ॥ ५ ॥ ६ ॥ देहं विस्मृत्यानवलोक्य
श्लोऽस्य गुरोर्वचनाद्भिन्नो देहो नास्ति ॥ ७ ॥ हि यस्मान्नाम आचरणसदृशं भवति । अलौकिकयां सर्वोधिकया ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ पट्षष्टय

विकसतसत्त्वं वाक्परातनंदं श्रणमति । य इति । वावा क्रमणेन गृहणा कर्त्रो ॥ ३३ ॥ वाक्परातनंदनाथ इति ॥ ३० ॥ विदुषां गुणणां नमस्कृतां
मत्स्यै सः । तैर्ममस्कृत इत्यर्थः ॥ ३४ ॥ उन्नतार्थमुन्नतवद्धम् । अन्नगन उपोषितः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ दशदोः दशवाहुरित्यादिमार्थश्लोकः पूर्वोन्वितः ।
त्र्यसथासौ पंचास्यथ शिवया सहितः ॥ ३७ ॥ उन्नतचो रंभांचितः ॥ ३८ ॥ मत्स्येषु देवेषु सर्वदेवानां मध्ये । नदर्थं मोक्षार्थं अर्थगत्यवृद्धिः ।

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ वाक्परातनंदनाथोऽथ निष्टुनकांच्यां निजालये ॥ शिष्यानध्यापयन्निन्यं जयपुत्रापगेभवत् ॥ ३२ ॥ अग्रणीः
सोमगानां यस्तच्छावाचारवान्निस्त्रया ॥ युतः सत्याऽब्रह्मो नित्यं दीनार्थकृपणान्भूशम् ॥ ३३ ॥ तस्यानुकूलमखिलं धनवान्यं च
गोकुलम् ॥ नामादपत्यमप्येकं विद्वद्वृषपनमस्कृतेः ॥ ३४ ॥ कदाचित्प्राप्यितः पत्न्या त्वपत्यार्थं स्वयं ययौ ॥ देवमेकांवेशानं
संपूज्यानशनस्यहम् ॥ ३५ ॥ षडर्गा प्रजपच्छेदो विद्यामेकाग्रमानसः ॥ स्थितोऽग्रतस्तृतीयोऽह्नि ह्याविर्भूतो निशीथके ॥ ३६ ॥
दशदोऽरुचक्षपंचास्यो भूतिधृक् सशिवः शिवः ॥ गंगाधरश्चंद्रचूडो गजव्याघ्रस्त्वंगवः ॥ ३७ ॥ मुंडमालेणुहास्याब्जो वरं ब्रूहीति
संवदन् ॥ दृष्ट्वाऽमुं वाक्परो नत्वा साशुहृक्चोरकचोऽब्रवीत् ॥ ३८ ॥ त्वमेव सर्वेष्वपि मोक्षदोसि स्तुवंति सिद्धाश्च तदर्थमेव ॥ तं
त्वां कथं चाहमपत्यमेकं याचे कर्षदो धनदं यथाधीः ॥ ३९ ॥ पत्न्या नियुक्तोऽस्मि नदर्थमेव चाराधितुं त्वामहमद्य दृष्ट्वा ॥ मन्ये
तितुच्छं तव दर्शनात्तत्सदेदमेवास्तु दशेति देहि ॥ २० ॥ श्रुत्वेति शंसुस्नमयाह भक्तं मदंश एवास्तु नवार्थपुत्रः ॥ यथाह्य मामीदृश्य
तवातिसौख्यं तदीक्षणेनापि तथास्त्वखंडम् ॥ २१ ॥ उक्तेति चानर्हित इश एनं नचोपसि प्राप स चात्मगेहम् ॥ कालादभूत्तद्र
निता सगर्भो पुत्रं शिवांशं सुपुत्रं तिकांतम् ॥ २२ ॥

अलक्षणा यवायुरिति वदत्पार्षणेनञ् । उपजातिवृत्तम् ॥ ३९ ॥ तदर्थमपत्यार्थं एतच्च त्वामाराधितुं नियुक्तोऽस्मि । त्वामुभयगन्धयि । त्वामद्य दृष्ट्वा त्वदर्श
नोपेक्षया तदपत्ययाचनं वाज्यत्वं मन्ये । अतः सदा नेत्रेणदं तव सदा दर्शनमेव वरं देहि ॥ २० ॥ तदीक्षणेन पुत्रदर्शनेनापि ॥ २१ ॥ कालात्काले

तरेण । इष्वच्चा० ॥ २२ ॥ अग्रिमज्ञाः भविष्यवेत्तारः । उपजाति० ॥ २३ ॥ शीघ्रविद्याभ्यासौ दृष्टांतः । फलानीत्युपसक्तिः समीपवाण्यादिजलसेचितो यः शास्त्राद्गुः शास्त्रावृक्षः आम्नादिर्महावृक्षः शाखां छित्त्वोपवनदौ रोपितो वृक्षभूतः स यथा शीघ्रं फलानि प्राप्नोति तद्वत् ॥ २४ ॥ विवाहितश्चकाराति

पिताख्यया सांवमथाकरोत्तं मत्तैव शंभोर्वचनातदंशम् ॥ लक्ष्माणि दृष्ट्वाह्य तमाहुरेषः साधारणो नेति विदोऽग्रिमज्ञाः ॥ २३ ॥ सद्यैवपुःकांतिभिर्नाह्नि चाह्नि विवर्द्धमानोष्टशरत्स बालः ॥ पित्रोपनीतोऽनुनाप विद्याः फलानि शाखादुरिवोपसक्तिः ॥ २४ ॥ स विवाहितश्चोत्तमकन्ययाथ विद्वत्तमोग्रीन्स दयार गृह्णात् ॥ अध्यापयच्छिष्यसमूहमेकः सोमादिकाञ्छेष्टकृतृश्चकार ॥ २५ ॥ स दीक्षितः सांव इति प्रसिद्धो देशेपि दूरे ह्यरणिप्रदाता ॥ मंत्रान्ददौ वाक्परदेशिकोऽस्मै पूर्णैव दीक्षाविधिना क्रमेण ॥ २६ ॥ जपन्स मंत्रानपि पूजयंश्च स्वदेवतामातसुखोपि लोके ॥ कुर्वन्प्रवृत्तिं भुवि सिद्धवर्यः प्रोक्तोखिलैः सद्भिरनादिपूज्यः ॥ २७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथ कार्शो यथौ शिष्यैर्दीक्षितश्चाग्निभिः सह ॥ शिवांशोपि शिवं द्रष्टुं विश्वेशं लोकसंग्रही ॥ २८ ॥ कृत्वा यात्राविधिं सांगं तत्रत्यान्पुण्ड्रे द्विजान् ॥ शृण्वञ्छुनीश्च वेदांतान्मीमांसातर्कशाब्दिकैः ॥ २९ ॥ यनींश्च पुण्ड्रे भक्त्या भक्ष्यैर्मिष्टैस्तथानुकैः ॥ विद्याधिक्येन तत्रत्यैः पंडितैश्चातिमानितः ॥ ३० ॥ अवसद्र्षमात्रं स कार्श्यां विद्वज्जनप्रियः ॥ एकदा स गतः स्नातुं मध्याह्ने मणिकर्णिकाम् ॥ ३१ ॥ तावन्मार्गे समायातः पातकी येन चाहताः ॥ द्वादश ब्राह्मणास्नस्मान्महतः पातकाद्विजैः ॥ ३२ ॥ बहिष्कृतो न केप्याहुः प्रायश्चित्ताहंतामिह ॥ सतिर्यक्पतितो मार्गे दीक्षितस्य निरुध्य च ॥ ३३ ॥

त्रैत्यपकर्षः । गृह्यात्सर्वात्रैः सकाशात् ॥ २५ ॥ वाक्परदेशिको वाक्परानंगुरुः ॥ २६ ॥ अनादिपूज्य अनादिकुलपरंपरापूज्यः पूज्यकुलोत्तम इत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ बहिष्कृत इति पूर्वान्वयि । इहास्मिन्पातकिनि प्रायश्चित्तयोग्यतां न केप्याहुः ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ अस्यात् स्थानात् । तद्वर्त्तनं विज्ञेयं नृत्तगान्वयि ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अथायुनगान्वयि । चोगर्गेन चोगमेवया ॥ ३७ ॥ मट्टहं इति परान्वयि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ उत्तरवल्लभुत्तगान्वयि ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इति पूर्वोक्तगान्वयि । अत्रयान् कागीम्यानु । अयामुत्तगान्वयि । आर्यतां श्रेष्ठत्वम् ॥ ४२ ॥

तं दृष्ट्वा दीक्षितः ग्राह कोसि किं पतितः पथि ॥ सु चाद्वाहं विमुद्गश्चक्रयेत् महदनमः ॥ ३४ ॥ तर्ह्येत्यात्मनस्मान्मे
नोचिदुल्लंघ्य गच्छताम् ॥ दीक्षितः ग्राह वृत्तं म्वं ब्रूहि म्वं विचार्य तन् ॥ ३५ ॥ मयात्रत्यैः पंडितैश्च क्रियते तव शुद्धता ॥
अथेत्यायाह पापीत्यं दीक्षितं दूतौ नमन् ॥ ३६ ॥ ब्राह्मणोहं कुटुंबाच्चः स्ववृत्त्या पोष्यपोषणे ॥ न क्षमोथ मया
चोरसंगात्तत्परिवर्यया ॥ ३७ ॥ धनं लब्धं हनाः केचिद्विप्राश्चान्येपि पोषितम् ॥ कुटुंबं तद्धनं कालाढ्ययीभूतं च मदूहे ॥
॥ ३८ ॥ दशाब्दानृदकन्या च पुत्रः पंचदशाब्दकः ॥ नोपनीतो हि संस्कारश्चोमयोर्नान्यत्र द्विजैः ॥ ३९ ॥ बहिष्कृतोहं
मच्छुद्धेः प्रायश्चित्तं च नोच्यते ॥ महाशेत्राणि सर्वाणि गन्त्रा नत्रन्यपंडिताः ॥ ४० ॥ म्वं शुद्धं प्रार्थिताः केपि प्राहुः कर्महितां न मे ॥
येषां कापि गतिर्नास्ति तेषां वाराणसी गतिः ॥ ४१ ॥ इति शुर्वह चान्त्यात्रत्याग्निर्धितवान्बुधान् ॥ तेषां चकुर्नमच्छुद्धिमथा
कर्म्यर्थतां तव ॥ ४२ ॥ पतितोत्र च ते पादरजःस्पर्शेच्छया यतः ॥ प्रायश्चित्ताहर्तां लग्न्यं निश्चयोचं मयाचलः ॥ ४३ ॥ दीक्षि
तः पतितं प्राहात्रत्याः स्युर्धेधिकारिणः ॥ तानेवं शरणं नच्छ नाहवत्राधिक्कावान् ॥ ४४ ॥ एवमुक्त्वा यथौ स्नातुं दीक्षितः पतितोपि
सः ॥ निराकृतोपि तत्पृष्ठे याति दूग्दहनन्ययीः ॥ ४५ ॥ स्नात्वात्र दीक्षितः कृतवावर्धं दिक्षेत्प्राप्तिमुत्तम् ॥ यथौ तावत्स पृष्ठस्थः
पतितः पतितस्वल्लम् ॥ ४६ ॥

पतः पादरजस्पर्शेन । लम्पे लम्पुमिच्छामि ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ पतितः पातकी विदेगद्वागलिहितयौ नानयावर्गेन पदेऽभिहतः स्वल्लम्बन् ।

प्राप्तयेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ शिरसि खट्वक्तव्यं बभूव । अथाद्युत्तरान्वयि ॥ ४७ ॥ तच्छिद्वशिवेत्युच्चारणम् । अथदत्तः पापिनश्चिह्नं तु यद्ब्राह्मणस्थित्युक्तव्यं कृपा लघोर्धारणं मिश्रार्थं रक्तशरावधारणरूपम् । याज्ञवल्क्येनोक्तम् । शिरःकपाली अजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयेत् ब्रह्महा द्वादशाब्दानि भित्तुं शुद्धिमाप्नुयादिति ब्रह्मघातकचिह्नमधुना त्वं जाह्नव्यां त्यजेत्यन्वयः ॥ ४८ ॥ अस्यां भागीरथ्याम् ॥ ४९ ॥ तावदविचिह्नं त्यजेति दीक्षितेन यदुक्तं तत्कृत्वा दीक्षि

विश्वेश्वरसोपानद्वषदाभिहतः पदे ॥ शिरस्यपि सवद्रक्तोऽथैवैः शिशिवेति च ॥ ४७ ॥ व्यथितः प्राह तच्छ्रुत्वाग्रस्थितः सावदीक्षितः ॥ निवृत्त्य पृष्ठतश्चैनमित्थमाहाधुनात्यज ॥ ४८ ॥ स्वर्णद्यामघवचिह्नं स्नात्वा चास्यां मया सह ॥ भोजनं कुरु निष्पापस्त्वं जातोसि न संशयः ॥ ४९ ॥ तमित्यादिश्य विश्वेशं गत्वा नत्वा प्रपूज्य च ॥ दीक्षितः प्रययौ स्वीयं स्थानं तावत्स चागतः ॥ ५० ॥ कृत्वा यदुक्तमेतेन सह भोक्तुं च हर्षितः ॥ वैश्वदेवादिकं कृत्वा दीक्षितोथाधिना सह ॥ ५१ ॥ स्वयैश्च बुभुजेऽघ्नं शिवनामेति निश्चयात् ॥ तत्रत्याः केचिदायाति नित्यं दीक्षितदर्शने ॥ ५२ ॥ तैर्दृष्टः पातकी पंतौ दीक्षितस्य कृतारानः ॥ तेभ्योखिलैश्च काशीस्थैः श्रुतं पातकिना सह ॥ ५३ ॥ दीक्षितो बुभुजेद्येति ततः सर्वेऽपि मीलितः ॥ विश्वेशा असमास्थाने तत्र चाहूय दीक्षितम् ॥ ५४ ॥ प्राहुस्तेन भिवद्यैव कथं पातकिना सह ॥ कृतं हि भोजनं यस्मिन्प्रायश्चित्ताहतामपि ॥ ५५ ॥ क्षेत्रस्थाः केपि न प्राहुः काशीस्थाश्चातिपातकात् ॥ किं तेनाचरितं पुण्यं महावीर्यहरं यतः ॥ ५६ ॥ प्रायश्चित्तमकृत्वाैव कृतः पंतौ महानवी ॥ विद्याधीशः क्षेत्रदेवो विद्यापीठमिदं ततः ॥ ५७ ॥

तेन सह भोक्तुं हर्षितः सन्स चागत इति योज्यम् ॥ ५० ॥ उत्तरार्द्धमुत्तराणि ॥ ५१ ॥ शिवनाम पातकनाशकमिति निश्चयेन बुभुजे । दीक्षितदर्शनेन मित्रं ये आयाति आगच्छति तैः पातकी दृष्ट इति संबंधः ॥ ५२ ॥ तेभ्य इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ५३ ॥ तत इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ५४ ॥ यस्मिन्निति प्रापहेतोः प्रायश्चित्तयोग्यत्वं क्षेत्रस्थाः काशीस्थाश्च केपि नाहुरेतेन सह त्वया कथं भुक्त्वमिति संबंधः ॥ ५५ ॥ यतः यत् ॥ ५६ ॥ क्षेत्रदेवो विश्वेशो

विद्याधीनोऽस्ति । ततो हनोर्दिदं विद्यास्थानम् ॥ ५७ ॥ पृथगर्थं भवति उत्तमं ये चेत्तममस्ति धाम्नु ॥ ५८ ॥ शुश्रूकं स्वनाम शिवनाम कृतं
 स्मर्य कर्तुमब्रवीत् ॥ ५९ ॥ तत्र प्रायश्चित्तमकुरुष्व कनः पाकं इति यदुक्तं तत्र सर्वं प्रायश्चित्तमेतत् नित्यनामोच्चारणमात्रेण कृतमित्याह । प्रायश्चित्ते
 स्ति । दीर्घका उमाश्वेः कृच्छ्रचंद्रायणार्थः परांगं न नश्यति उच्चास्मिन्महोदधे कर्तुं न समर्थमनन्दं पतकं गिदति मरुद्वृक्षगणमात्रेण नश्यति । शालि
 नीवृक्षम् ॥ ६० ॥ ननु गित्नास्रः पातनागकन्यं क इष्टमित्याक्षयं तत्र श्रुते प्रागगते । य इति । यः पाताचारी चांडालचार्यं प्रातः स च
 शिवेति वाचावेदमहि तेन महाश्रियातेन ग्रहेकत्र चाभं कुर्यादिति पराचर्य माशान्छतिः याह । तथा च श्रुतिः । “अपि वा यथांडालः शिवेति वाचं
 विद्रासो बहवश्चात्र श्रुतिस्मृत्यर्थकोविदाः ॥ अस्मिन्भवे हि मुज्ञेन न योग्यं कर्तुमीदृगन् ॥ ६१ ॥ इत्यादि वदुः पृष्टः मांघः काशी
 स्थपंडितैः ॥ साज्ञाच्छिन्नः स्वनामर्त्तं शुश्रूकं कर्तुमब्रवीत् ॥ ६२ ॥ श्रीमांघ उवाच ॥ ग्राधश्चित्तैः कृच्छ्रचंद्रायणार्थं दीर्घाचरणेन
 नश्यत्यर्घं यत् ॥ ब्रह्मांडेस्मिन्कर्तुमीशां न कश्चिन्नश्यत्येनस्तच्छिद्येत्येकवाचा ॥ ६३ ॥ यथांडालनापि स्नायं प्रयातः पापाचारी
 चेत्स वाचा शिवेति ॥ वक्ताश्रियातेन साकं वमच्च प्राहेत्यद्वात्यादेरेण श्रुतिश्च ॥ ६४ ॥ इत्थं श्रुत्या नाम शत्रं तु गीतं तत्प्राहेच्चैः
 प्रस्वलन्द्रः किलायम् ॥ निष्पापानथैकपक्षौ मयापि श्रानाद्राक्यादु कमेनेन साकम् ॥ ६५ ॥ श्रुतेर्वयं पंडितारणं पुनश्च श्रुतं
 वाक्यं तद्वि नामप्रगंसि ॥ भक्तिलोके चास्तु नाम्नाति नोचिन्नश्यत्येवानादिमन्त्रमार्गः ॥ ६६ ॥

वदेतेन सह संवेत् । तेन मह भुजोवात्” इति । तथा च विष्णुभागवते “यद्वचनं नाम गिरिगं नृगं नकुनरंगमवशुइति तत्” इति तथा च श्रुतिस्मृ
 तिसिद्धिप्रायश्चित्तोपेक्षया केवलं स्मृत्युक्तकृच्छ्रादिप्रायश्चित्तचरणस्याधिकिचकम्त्वादिति भावः ॥ ६७ ॥ इत्यमनेन भोजनं कृतमित्युक्तं राहा ।
 इत्यमिति । अयं ब्राह्मणः स्खलन्द्रिवारं श्रुतिमिदं गित्नामोच्चैकवाच । अनेयं विद्यामोक्षि मयापि श्रुतिवक्त्रगणहेतोरेतत् मह भोजनं कृतम् ।
 प्रायश्चित्तपदस्य पश्चात्तापवचित्तापश्चात्तापवदनेन सर्वमनुष्ठितमित्यर्थः ॥ ६८ ॥ अपि वा यथांडाल इति श्रुतेनाक्यं यच्छिवनामि लोकानां भक्ति

सिद्धयर्थं नाम प्रशंसापरमस्ति । अन्यथा अनादिपरंपराप्रयोगं कृच्छ्रचंद्रायणादिसत्कर्ममार्गो नष्ट एव भवेत् ॥ ६३ ॥ शिवनाम्नैवास्य पापं नष्टमित्यत्र प्रत्यक्षं प्रमाणं कांक्षत आहुः । नाम्नेति । यद्यप्यं पाषाणमयो नंदी पृष्ठदेशे वर्द्धितमुखः सन्नेतयातक्रिहस्ते तृणादि भक्ष्यं भक्षयिष्यति तर्हि तदा ब्रह्महत्याद्वय भेतस्य पापं नष्टमिति सर्वस्माभिर्मन्यते किल । अन्यथा नेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ एवं श्रुत्वा शिवनाम्ना पवित्रब्राह्मणं प्रत्याह । त्वमत्र विषेगमद्विधौ तृण भानीय नंदिनः पृष्ठभागं त्यक्त्वा शिवनाम्नाहं पृतथ्येत्तर्हि तृणभक्षणार्थमयं नंदी वर्द्धितमुखो भवत्विति उच्चारयेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ दीक्षितेनोक्तं यावत्त कृ तवांस्तावदीक्षितेनोभयान्वयि । अद इदं नंदिनस्तोत्रं कृतम् । तत्र दृष्टान्तः । आपत्काले गुप्तरूपत्वेन स्वाभिना कर्त्रा भृत्यस्य स्तोत्रं यथा क्रियते तथेत्यर्थः । नाम्ना नष्टं ब्रह्महत्योत्थापामित्यं सर्वैर्मन्यते चेत्कलयायम् ॥ नंदी भक्ष्यं भक्षयिष्यत्यमुष्य हस्तादत्तं पृष्टतोवर्द्धितास्यः ॥ ६४ ॥ आकण्ठ्यैत्यं दीक्षितो नाम शूतं प्राहानीयात्रास्य पश्चात्तृणं च ॥ त्यक्त्वा ब्रूहि ब्रह्महाहं शिवोत्तया चेत्पुनो नु नद्यदेवार्धितास्यः ॥ ६५ ॥ चक्रे चोक्तं सोऽपि तदीक्षितेन तावत्स्तोत्रं नंदिनोदः कृतं हि ॥ भृत्यस्येशेनैव संछन्नरूपादापत्काले तद्वि वेत्येव भृत्यः ॥ ६६ ॥ दीक्षित उवाच ॥ अग्रणीस्त्वमसि शैवगणेषु वेत्सि वैभवमतः शिवनाम्नः ॥ भुंक्ष्व तार्णकवलं मुखवृद्ध्या दर्शय त्वमधुना श्रुति वाक्यम् ॥ ६७ ॥ खंडितुं वृषभदं वृषभस्तवं चार्थितोसि मुनिना शिखिनाम्ना ॥ दीर्घचीर्णतपसास्य शिखायाश्चावतीर्णं इह चेत्श्वरसूतिः ॥ ६८ ॥ प्राश्य जम्बनि पयोपि पयोवधौ रक्षकांश्च जितवान्हि सविष्णून् ॥ पीतमंशुकमपि स्वविषाणादत्तमेव हरये वरदाय ॥ ६९ ॥ तदीशकृतं स्तोत्रं भृत्यो वेत्ति तद्वत्सावदीक्षितकृतं स्तवनं नंदिकेश्वरो जानातीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ तत्रादौ स्पष्टं प्रार्थयते । हे नंदिन त्वं शिवगणश्रेष्ठसि अतः शिवनाम्नः सामर्थ्यं जानासि । अतस्तुणकवलं मुखवर्द्धनेन भुंक्ष्व । तेन च श्रुतिवाक्यं शिवनाम्नः पापनिवृत्तिप्रतिपादकमृतं सत्यमस्तीति दर्शय त्वया तृणभक्षणे कृते सति शिवनाम्नः सामर्थ्यमेते जानीयुरित्यर्थः । स्वागतावृत्तम् ॥ ६७ ॥ एवं स्पष्टं संप्रार्थ्य काशीखंडोक्तकथानुसारेण स्तोति । खंडि तुमिति । शिखिनाम्ना मुनिर्नैर्द्रावहरणाय त्वं प्रार्थितोसि । बहुकालानुष्ठितपसा हेतुना तस्य शिखास्थानाद्ब्रह्मादीभ्यश्चर्यमूर्तित्वं प्राप्नुवतोऽपि ॥ ६८ ॥ किं च जन्मकाले क्षीरसमुद्रे दुग्धं पीत्वा विष्णुसाहितान्क्षीराग्निभक्षकाञ्जितवानसि । तदा वरदायपि विष्णवे वरप्रदानेन त्वया स्वयंभूतेशातीर्णभक्षयार्थिने

तेन पीतांबरधारी विष्णुर्जातः ॥ ६९ ॥ इन्द्रमदहरां यथा कृतं तदाह । नन्दनात्तनृगत् इति । नन्दनघने भक्षितनृगेन भवेत्तद्रो निजिनोस्ति । स चेद्रः स्वसहायार्थं शिवं प्रति स्वर्गं निनाय । तं सगणं निजित्य वरप्रदस्य शंभोरपि वरदो भून्वा तस्य वाहनं स्वयं ज्ञातोमि ॥ ७० ॥ तथा च त्वमेव जगतः पाकनसंहारोत्तिकर इत्याह । पातीति । विष्णुस्त्वदपि वद्वानुगृहीतः मन्मवाव्रक्षति । शिवोपि त्वद्वनममार्थ्येन सर्वान्यहयति । विधिर्व्रक्षा त्वज्जातिनिमिषा या कृषिस्त्वस्याः सकाशादुरग्नान्नेन हेतुना रेतोजनद्वारा सृजति हि । तस्माद्वै निश्चयेन देवनात्रयहृत्स्त्वमपि । अतो यहातकस्त्वं मयैनां ग्रथेनां

नन्दनात्तनृगतो भवतेद्रो निर्जितः स शिवमत्र निनाय ॥ तं विजित्य सगणं त्वथ शंभोर्वाहनं स्वयमपूर्वैरदस्य ॥ ७० ॥ पाति विष्णु रिह ते धृतवस्त्रो हति शंभुरपि ते गतिवीर्यात् ॥ त्वत्कृपेर्हि जनिताद्विधिरग्न्याखिलान्मृजति वै त्रितनुस्त्वम् ॥ ७१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं स्तोत्रं दीक्षितोक्तं निशम्य नंदी पश्चाद्वर्धयित्वा निजास्यम् ॥ तार्णं प्राप्तं भक्षयामास तेषु पश्यत्स्वेवात्यद्भुतं मेनिरे ते ॥ ७२ ॥ नत्वा सर्वे दीक्षितं पंडितास्ते प्राहुः साक्षात्त्वं शिवो नैव मर्त्यः ॥ स्थाणुर्नंदी वर्धितोयं त्वयास्यात्तस्मान्नाम्ना नंदिवर्धा पनस्त्वम् ॥ ७३ ॥ ब्रह्मन्नं ते पावयित्वा शिवोत्तया नंद्यास्यर्ध्या सा कृततो शुभेर्वाक्र ॥ एवं लब्ध्वा नंदिवर्धापनाख्यां सांबः काश्याः शिष्ययुक् प्राप कांचीम् ॥ ७४ ॥ यश्चावतीर्णः शिव एव कांच्यां श्रीसांबसंज्ञोथ विवर्धय काश्याम् ॥ नंद्यास्यकं नंदिविवर्द्धनोभूतं सतपष्ट्याब्धशतं नताः स्मः ॥ ७५ ॥

स्त्रीकुर्वित्यर्थः ॥ ७१ ॥ तं ब्राह्मणापितं नृणामां भक्षितवान् । ते काशीस्था अत्याश्चर्यं मेनिरे । शालिनीवृत्तम् ॥ ७२ ॥ स्थाणुः पाषाणमयोपि नंदी त्वयास्यान्मुखादृद्धिं प्रापितो यस्मात्तस्मात्त्वं नाम्ना नंदिवर्द्धनो भवेत्यर्थः ॥ ७३ ॥ ब्रह्मन्नमिति देशिकोक्तिः । नंद्यास्यस्य नंदिमुखस्य वृद्ध्या कृता सत्या कृता शिष्ययुक्तः सांबदीक्षितो काश्याः सकाशात्कांचीं प्राप्तः ॥ ७४ ॥ सतपष्टयधिकथयतसंब्यं नंदिवर्धनानंदं प्रणमति । य इति । नंदिमुखं विवर्धय नंदि

धर्मेनामा यो जातस्तं नताः स्मः ॥ ७५ ॥ एतस्मिन्किंवास्मरन्निदिवधेनगुरुद्वयकथाश्रवणादेः फलमाह । गीतिः ॥ ७६ ॥ इति श्रीगुरुपरंचरित्रोत्तरार्धटीकायामर्थस्फुर्योनिधायं विंशः सर्गः ॥ २० ॥ उदेकविंशैकेकांशयैः षट्दशिकाः स्मृताः । मुक्तापीडात्मकेणैव पृथक् तत्तत्कथानकैः ॥ २१ ॥ नंदिवर्द्धनसंज्ञस्येति । द्वयोः आसीदित्यध्याहारः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अज्ञात्वेनेति पूर्वान्वयि । उन्नाद्धं ददर्शेति क्रियाध्याहारः ॥ ४ ॥ तेन राज्ञा हेतु

वाक्परनंदिविवर्द्धनचरितं प्रपठेच्छृणोति वा भक्त्या ॥ सत्युन्नतां सुकीर्तिं लब्ध्वा परमेति मद्गुरोर्बोधात् ॥ ७६ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे वाक्परनंदिविवर्द्धनानंदगुरुद्वयकथावर्णनं नाम विंशः सर्गः ॥ २० ॥ श्रीवैशिकेन्द्र उवाच ॥ नंदिवर्द्धनसंज्ञस्य पुत्रः कांचीपुरस्थितः ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ १ ॥ लब्ध्वापिपुर्मेहामंत्रांज्जमपूजापरायणः ॥ शिष्यांश्चाध्यापयन्नित्यमग्निहोत्रादिकर्मकृत् ॥ २ ॥ सोप्येकदा गतः काशीं शिष्यैः फलत्या च बांधवैः ॥ मार्गे व्रजन्ददर्शय साधून्दंभान्वितान्वहून् ॥ ३ ॥ अज्ञात्वेन महामंत्रानुपदेष्टृन्निजेष्य ॥ कांश्चिच्छूद्रांश्च दंभाढ्यान्त्राह्मणांषिकयमांनिनः ॥ ४ ॥ मनस्साहायमन्यायः कथनीयो नृपाग्रतः ॥ शिक्षणीयाश्च तेनामी करिष्यति यथेति नो ॥ ५ ॥ निश्चित्येति नृपं ज्ञात्वा यवनं तस्य मंत्रिणम् ॥ गोपालालयं ययौ सुज्ञं तीव्रदंडं कृतागसाम् ॥ ६ ॥ मानितो मंत्रिणाऽथास्मै वृत्तं प्राह स देशिकः ॥ देशिक उवाच ॥ व्रजता तीर्थयात्रार्थं दृष्टोऽन्यायो मया त्विह ॥ ७ ॥ राजभंगकरो नूनं स निवार्योऽधिकारिणा ॥ अज्ञात्वेन मनूदंभात्सन्धोपादशंति हि ॥ ८ ॥ केचिच्छूद्राश्च विप्रादिनुपदिश्यात्तपूजनाः ॥ राष्ट्रभंगकरं चैतदत्रागमनचः शृणु ॥ ९ ॥ अपूज्या यत्र पूज्यंते पूज्यानां च व्यतिक्रमः ॥ त्रीणि तत्र प्रजायंते दुर्मिशं मरणं भयम् ॥ १० ॥

भूतेन अमी दंभिनः साधवः शिक्षणीयाः मयेति शेषः । यथा इति। उपदेशं न करिष्यति ॥ ५ ॥ अमराधवतां तीव्रो दंडो यस्मान्नं स ययौ ॥ ६ ॥ इह त्वद्वर्षे ॥ ७ ॥ स अन्यायः । तमेवाह अज्ञात्वेति ॥ ८ ॥ स्वीकृतपूजा भवंति । एतद्वृत्त्यर्थः । शूद्रपूजनम् ॥ ९ ॥ आगमवाक्यमाह । अपूज्या इति। व्यतिक्रमः व्यत्ययः ॥ १० ॥

॥ १२ ॥ अथ कन तदुपदेशः कर्तव्य इत्यत आह । ब्राह्मण इति ॥ १२ ॥ १३ ॥ राजेति विरिण्यामेनोत्तगद्धे योच्यसाधनवेति मंत्रिमंत्रोपधनं तेन निव्याये
 तत्तदुपदेशः ॥ १४ ॥ ते त्वया मत्तः मया निमित्तं ॥ १५ ॥ १६ ॥ संत इत्युक्त्यान्वयि ॥ १७ ॥ १८ ॥ म नंदिवर्द्धनपुत्रः ॥ १९ ॥ २० ॥
 अपरीक्ष्य गुरुं मंत्रान् यो गृह्णाति तथैव यो दत्ते तौ द्वौ निरयसेविनौ ॥ ११ ॥ ब्राह्मणः पूर्णदीक्षवान्
 शतौ निस्पृह आत्मवान् ॥ सर्वान्मंत्रान्समादेष्टुं सोधिकारी न चापरः ॥ १२ ॥ इत्याद्यागमवाक्यानि चाविदित्वा धनार्थिनः ॥
 संतस्त्वाधुनिकाः संति गतानुगतिका जनाः ॥ १३ ॥ प्रजाश्चार्धमकारिण्यस्ताश्चेद्राज्ञा न वारिताः ॥ छिद्यन्ते तन्कृतात्पापादिहा
 मुत्रापि चानघ ॥ १४ ॥ तस्मात्पाचारितव्यास्ते साधवो बहुमानतः ॥ प्रष्टव्याश्च ततो मत्तः समक्षं शृण्वता त्वया ॥ १५ ॥ नदि
 वर्द्धनपुत्रेण मंत्रिवर्यं इनीरितः ॥ साधून्पाचारयामास स्वदूतैर्देशदेशतः ॥ १६ ॥ तेषां दंभान्विताः शीघ्रं ययुः संतोऽद्य मंत्रिणा ॥
 पूज्यन्ते वस्त्रभूषाद्यैरिति बुद्ध्या त्वयान्विताः ॥ १७ ॥ नृत्यन्तो वीणया तालमुदंगोद्यैश्च गजं नाम् ॥ कुर्वन्तो मीलितः सर्वे प्रधानद्वार
 बाह्यतः ॥ १८ ॥ मंत्रिणा भोजिताः सर्वे स्थिताश्चैकत्र तान्पृच्छ ॥ पप्रच्छ देशिकः सोऽथ प्रौढवाण्यानि मंत्रवित् ॥ १९ ॥ देशिक
 उवाच ॥ मंत्रोपदेशः शिष्येभ्यो भवद्भिः क्रियतेऽखिलैः ॥ मंत्रं दातुं गृहीतुं च कौडयिकरीति कथ्यताम् ॥ २० ॥ कः कालः कश्च
 देशोऽत्र सिद्धार्णव्यधनर्णयोः ॥ कथं शुद्धिरसु देवस्य कस्य किं बीजमीरितम् ॥ २१ ॥ ऋषिच्छंदो देवता च ध्यानं मुद्रावर्चना
 दिकम् ॥ त्रिवर्णाश्चोपदिश्यन्ते भवद्भिः किं त्रिसेविभिः ॥ २२ ॥ स्वधर्मः श्रेयसेऽस्योपि महाश्चान्यो हि दुःखदः ॥ पृष्टाः सर्वेऽधुने
 त्यादि बहुशो नोचुरण्वपि ॥ २३ ॥ अज्ञातमंत्रास्तत्तज्जिताश्चामात्यभीरवः ॥ तूष्णीं रिथनानथाहोद्वेः साधून्मंत्राति भर्त्सयन् ॥
 ॥ २४ ॥ मंत्र्युवाच ॥ यूयं मंत्रोपदेशो रो शुष्मान्पृच्छति मंत्रवित् ॥ सर्वे तद्विषयं तस्य किं न ब्रूयाद्य चात्तरम् ॥ २५ ॥
 सिद्धारिचक्रं ऋणधनशुद्धिः । कस्य बीजं का देवता कथिता ॥ २६ ॥ ऋषिच्छंदो देवता सर्वे कथ्यताम् ॥ एवं ब्राह्मणसाधून् पृष्ट्वा शृद्धान् आह । किमर्थं त्रिवर्णं
 मेवैकैर्धैरिद्विरुपदेशः क्रियते ॥ २७ ॥ २८ ॥ अमान्याद्वड्कर्तुः सचिवाद्रयवंत इति । पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि ॥ २९ ॥ तद्विषयं मंत्रविषयम् ॥ २९ ॥

राष्ट्रधर्मप्रवृत्त्या राज्ञो दुःखदाः ॥ २६ ॥ राष्ट्रस्थितानां दुःखकराः । तत्र निदर्शनं अवर्षणमिति ॥ २७ ॥ साधुलोछने साधुचिह्नवति पुरुषे ॥
॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नंदिवर्द्धनपुत्रस्य नामप्रतिप्रयोजनमाह दांभिका इति ॥ ३२ ॥ द्वितीयनामप्रतिप्रयोजनमाह मुक्तामयैरिति । आपीडैः
अज्ञाता उपदिश्यते भवद्भिर्मनवोऽखिलाः ॥ यतः प्रजानां दुःखं स्याद्राष्ट्रधर्माच्च भूपते ॥ २६ ॥ राष्ट्रदुःखकरा नूनं शूद्रैर्या साधुवर्त्ति
तिः ॥ अवर्षणं रामराज्ये प्राक्शूद्रतपसा ह्यभूत् ॥ २७ ॥ नातः परममंत्रज्ञैर्ब्राह्मणैरपि मत्प्रजाः ॥ उपदेश्यस्तथा शूद्रः सर्वधेय प्रमा
ज्ञया ॥ २८ ॥ ममाज्ञाभंगिनो ये तु तानहं देशतो बहिः ॥ निर्वासयिष्ये को दंडोऽन्यः कार्यः साधुलोछने ॥ २९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र
उवाच ॥ इत्यमुक्तास्तु विष्णुत्रोत्सर्जनादिमिषाततः ॥ ययुश्चैककशः सर्वे मंत्रिणा वारितास्तदा ॥ ३० ॥ केचिन्मुक्ताश्च सर्वज्ञास्त
त्रासंस्तान्स देशिकः ॥ मंत्रिणा पूजयामास बहुमानपुरःसरम् ॥ ३१ ॥ दांभिकाः पीडिता इत्थं मुक्ताश्चापीडितास्तथा ॥ येन
तस्याभवन्नाम मुक्तापीड इति श्रुतम् ॥ ३२ ॥ मुक्तामयैस्तथाऽऽपीडैः पूजितो मंत्रिणा यतः ॥ मुक्तापीडानंदनाथः प्रोक्तः सर्वज्ञ
पंडितैः ॥ ३३ ॥ विलिल्युरेव तन्नाम शुक्त्वा दांभिकसाधवः ॥ ययौ कार्शीं पथा वीक्ष्य दांभिकानिति शिक्षयत् ॥ ३४ ॥ पीडां
ययुर्दंभिन एव संतोऽपीडां यतः सर्वविदोऽथ मुक्ताः ॥ तमष्टपृथग्व्यवशतं हि मुक्तापीडाभियं श्रीगुरुमानताः स्मः ॥ ३५ ॥
श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ मुक्तापीडानंदनाथः कृत्वा यात्रां त्रिकस्थलीम् ॥ स्वयैर्गत्वा ततोऽप्योध्यामथगान्मथुरापुरीम् ॥ ३६ ॥
आसीत्कश्चिद्विजस्तत्र विद्वान्संपत्समावृतः ॥ कस्माच्चिदेशिकाच्छब्दं महामंत्रान्सदेच्छति ॥ ३७ ॥ नैव प्राप गुरुं कंचिन्मंत्रवेत्तार
मंजसा ॥ मुक्तापीडभयाद्भयास्तदा लीनाश्च मांत्रिकाः ॥ ३८ ॥ देवात्प्राप्तमिति श्रुत्वा मुक्तापीडाख्यदेशिकम् ॥ सर्वमंत्रविदां श्रेष्ठ
ख्यातं दांभिकशिक्षकम् ॥ ३९ ॥ तं ययौ शरणं भक्त्या ब्रह्मणः स तु माधुरः ॥ तं ज्ञात्वा नैष्ठिकं दीक्षां मुक्तापीडस्तदा ददौ ॥ ४० ॥
भूषणैः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अष्टपृथगधिकशतसंख्यं मुक्तापीडानंदं प्रणमति । यतः यस्मात् ॥ ३५ ॥ त्रिकस्थलीं कशीगयाप्रयागरूपं त्रिस्थलीं
॥ ३६ ॥ तत्र मथुरायां इच्छति इच्छितवान् ॥ ३७ ॥ तदा मुक्तापीडानंदभयेन मंत्रज्ञाः गुप्ता आसन् । हि निश्चये ॥ ३८ ॥ दंशदिति

न्ययः ॥ ५२ ॥ हेतुं निमित्तं कृत्वा ॥ ५३ ॥ सद्धर्महेतुना उत्तमधर्मप्राप्तिकारणेनागतोयमिति हेतुना हेतुकानंद इत्यनेन गुरुणा धर्मकीर्तिनास्य नाम कृतमिति योज्यम् ॥ ५४ ॥ सर्वमंत्ररहस्यम् ॥ ५५ ॥ एकस्तस्यधिकशतसंख्यं हेतुकानंदं प्रणमति त्रिधर्मसाम्यमिति । त्रिधर्मोणां साम्यं यस्मात्ते विचिन्वन् यो धर्मकीर्तिः सकाशात्तत् श्रौतस्मार्तोपासनासमत्वं प्राप्तः तं नताः स्मः ॥ ५६ ॥ स्वनिषयं स्वदेशम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ सुब्रह्मण्यस्य स्कंदस्य

कीर्तिं दूरात्स एवातो गुरुरस्तु ममेत्यसौ ॥ कृत्वा हेतुं धर्मकीर्तिं मथुरावासिनं ययौ ॥ ५३ ॥ बहुशः प्रार्थयित्वास्मादीक्षां पूर्णौ स चाग्रहीत् ॥ सद्धर्महेतुना दूरादागतोऽयमतोऽमुना ॥ ५४ ॥ हेतुकानंद इत्यस्य नाम श्रीगुरुणा कृतम् ॥ सर्वं लब्ध्वा गुरोः सोऽथ सिद्धवर्यो बभूव च ॥ ५५ ॥ त्रिधर्मसाम्यं हि गुरुं विचिन्वन्हेतोस्तदेवाप च धर्मकीर्तिः ॥ यश्चैकमस्तस्यधिकं शताख्यं तं हेतुकानंदं गुरुं नताः स्मः ॥ ५६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ हेतुकानंदनाथोय गत्वा स्वविषयं गृहे ॥ तस्यै मंत्राजपवित्यं पूजयन्स्वेष्टेन ताम् ॥ ५७ ॥ पुत्रस्तस्य बभूवाथ सल्लक्षणगुणाकरः ॥ उपनीतः प्राप्तविद्यः कृतोद्गाहः क्रमेण सः ॥ ५८ ॥ जगृहे स्वपिनुर्मंत्रा न्यूनदीक्षाविधानतः ॥ अथार्चनं चकारासौ सुब्रह्मण्यस्य भक्तिः ॥ ५९ ॥ नित्यं सावरणं भक्त्या पुरश्चर्याविधानतः ॥ जजाप मंत्रं तस्यैव दशार्णं वर्णलक्षतः ॥ ६० ॥ बभूव सिद्धमंत्रोऽथ हेतुकात्मज आत्मवान् ॥ दर्शनाद्बुद्धुस्तस्य सर्पा नागाश्च दूरतः ॥ ६१ ॥ यत्करस्पर्शनादेव महाहोरपि दंशजम् ॥ विषं याति शर्मं चेत्यं सिध्या प्रादुरथाखिलाः ॥ ६२ ॥ तं नागवैद्यामित्येव ख्यातं नायास्य चाभवत् ॥ दूरान्निन्युः सर्पदंष्ट्रं यन्नातं विपशांतये ॥ ६३ ॥ जपेन तु स्कंदमनोर्हि सिद्धिं यः प्राप नागोत्थविषग्रहंता ॥ गुरुं द्विसप्तत्यधिकं शताख्यं तं नागवैद्याभिधमानताः स्मः ॥ ६४ ॥

॥ ५९ ॥ नित्यमात्रमसहितमिति पूर्वान्वयि । वर्णलक्षतः दशलक्षसंख्यया ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ तं नागवैद्यमिति पूर्वान्वयि । इतीत्युभया न्वयि । सर्पदंष्ट्रं पुरुषं तं नागवैद्यं प्रति निन्युः । जना इति शेषः । नयोर्द्विकर्मकत्वम् ॥ ६३ ॥ द्विसप्तत्यधिकशतसंख्यं नागवैद्यानंदं प्रणमति । जपेनिति ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ तीर्थेषु मज्जन्नेत्राणि पश्यन्निति संबन्धः । पूर्वदेशम् ॥ ६६ ॥ अथानयोऽग्रेष्ठो भोज इति संबन्धः ॥ ६७ ॥ वृद्धः पिता दयोरन्यत-
मम् राज्यं दातुं यदा इच्छावान् तदा मिथः प्रीत्या न स्वीकृतवन्ताविति योज्यम् ॥ ६८ ॥ राज्यान्तर्गीकारे हेतुमाह । चेदित्युचरान्वयि । मत्सरं द्वेषम् ॥

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ नागवैद्यानन्दनाथः कदाचित्पर्यटन्महीम् ॥ तीर्थयात्राभिधान्पुंसं जहारानीः स्वसिद्धिनः ॥ ६९ ॥ मज्जन्नेत्राणि
तीर्थेषु पश्यन्प्रातः स पुष्करम् ॥ स्नात्वा तत्र व्रजन्पूर्वं चापश्यन्नगरं महत् ॥ ६६ ॥ धार्मिकस्तत्र राजासीद्वौ पुत्रौ तस्य चासतुः ॥
युवानौ बलसंपन्नौ कृतोद्गाहावथानयोः ॥ ६७ ॥ जेष्ठो भोजः कनिष्ठस्तु जयसिंहाभिधः सुधीः ॥ वृद्धः पिता निजं राज्यं द्वयो-
रन्यतराय च ॥ ६८ ॥ दातुमिच्छुर्मिथः प्रीत्या न स्वीचक्रतुरेव तौ ॥ चेच्छब्धं राज्यमेक्रेन तेनान्यो मत्सरं हृदि ॥ ६९ ॥ करिष्यति
कुतः प्रीतिनौ स्याच्चाधुनिकी यथा ॥ इत्यस्वीकृतराज्यौ तौ मिथः प्रेमान्वितौ पितुः ॥ ७० ॥ आज्ञया दुर्जयाञ्छन्नृन्वशं चक्रतुरो-
जसा ॥ ग्रीष्मर्तवातपोत्तापादेकदा तौ सरोवरम् ॥ ७१ ॥ जग्मतुः क्रीडनाहर्निहौ सुप्ते पितरि तद्भयौ ॥ उत्तीर्थं यानात्संस्थाप्य
वस्त्राद्यं सरसस्तटे ॥ ७२ ॥ तद्रक्षणेनुगान्युक्त्वा क्रीडनं चक्रतुर्जले ॥ चिरं विक्रीडनाच्छ्रितो भोजः प्रातः सरस्तटम् ॥ ७३ ॥
तावद्विलान्महासर्पो निर्गतो गंतुमभसि ॥ स्पृष्टो भोजेन चांध्यग्राददृष्टोपि ददंश तम् ॥ ७४ ॥ तदुर्विषात्पपातेऽप्यौ सोऽतिवातादिव
द्रुमः ॥ सहसा पतितं दृष्ट्वा भोजं भृत्याः समाययुः ॥ ७५ ॥ ददृशुस्ते महाहिं तं विशंतं स्वबिलं जवात् ॥ न शेकुर्हतुमंतस्थं
हाहाचक्रुस्तदासिलाः ॥ ७६ ॥ वंशुर्महाध्वनिं श्रुत्वा जलात्तत्राययौ द्रुतम् ॥ महाहिदपं तं श्रुत्वा ज्येष्ठं दुष्क्रोश दुःखितः ॥ ७७ ॥

॥ ६९ ॥ इत्याधुनरान्वयि ॥ ७० ॥ उत्तरार्द्धं परान्वितम् । आतयेन उष्णेन उरस्कटापवन्तौ ॥ ७१ ॥ क्रीडनार्हं स्वस्थैर्युक्तौ तस्यास्तितुर्भयं यथो-
क्तौ पितरि सुप्ते सति सरोवरं ययतुः । उत्तीर्थेत्युत्तरवन्धं यानत अथादिभ्यः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ वंशुर्जयसिंहः ॥ ७७ ॥

वरास्तरणे ॥ ७८ ॥ वज्रघातसमं यथास्यात्तथा अत्र भोजमपीपे ॥ ७९ ॥ जीवने जीवितनिमिषम् ॥ ८० ॥ अतस्तु विष्णोण प्राणैः कंठास्थितैः सद्भिः
मंत्रितोदकस्य मुखे प्रक्षेपो यदि वहिर्ह सर्वविषनाशको भवति अन्यथा नेत्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ मार्गान्मार्गेण मुनयितुं नान्वयि ॥ ८४ ॥
॥ ८५ ॥ तं सुब्रह्मण्यं अस्य भोजस्य ॥ ८६ ॥ द्वादशहस्तः पण्मुखः शिवपुत्रः सूर्यसदृशतेजस्वी देवेनापतिर्मियूरस्थितः स्कंदो महाविषमृतं भोज

तमुद्धृत्यथ वृक्षाधः शाययित्वा वरास्तरोः ॥ तस्थुः समंताहुः स्वाध्याः केचिद्वृत्त्या नृपं जगुः ॥ ७८ ॥ वज्रघातसमं श्रुत्वा स्रपदं सुतं
पिता ॥ सामात्योत्र ययौ पत्न्या सस्नुषोपि तदा स्तलम् ॥ ७९ ॥ भोजं निष्प्राणमालोक्य शुशोचाथ नृपोऽखिलैः ॥ आनीनास्तत्र
चामात्यैर्मौत्रिकास्तस्य जीवने ॥ ८० ॥ दृष्ट्वा नसु तं प्राहुस्ते विना प्राणैः कथं भवेत् ॥ मंत्रैः संजीवनं चास्य प्राणैः कंठगतैरपि ॥
॥ ८१ ॥ मंत्रितां ध्यास्यनक्षेपश्चाशीविषविषाणहः ॥ श्रुत्वेत्यं मंत्रिणस्तस्य देहं संस्कर्तुमुद्यताः ॥ ८२ ॥ शुशोचाथ पिनात्यंतं
स्मृत्वा मातापि तद्गुणान् ॥ स्मृत्वास्य पत्नी बंधुश्च द्वयोः प्रीतिमलौकिकीम् ॥ ८३ ॥ तावत्तत्राययौ मार्गाव्वागवद्योऽखिलतिंदा ॥
मृतं श्रुत्वाहिंदेशेन गत्वा तस्य समीपतः ॥ ८४ ॥ शोचनं प्राह तत्तातं शोकं मा कुरु चात्मजम् ॥ जीवयिष्ये मंत्रसिद्धया सुब्रह्मण्य
प्रसादतः ॥ ८५ ॥ इत्युक्त्वा मंत्रितं तोयं सिरेचांगस्य चानये ॥ निक्षिप्य देवं ध्यायंस्तं प्रार्थयत्यस्य जीवने ॥ ८६ ॥ श्रीनागवैद्य
उवाच ॥ द्विषद्भुजः पण्मुख ईशपुत्रः कुमार आदित्यममानतेजाः ॥ श्रीदेवसेनेन्द्र च मयूरसंस्थोऽंशु जीवयत्वन्वा विपत्तमाहाहः ॥ ८७ ॥
यस्य स्मृतेः कीर्तनतः प्रयानि नागा इवाकारं गृह्याच्च चोराः ॥ जपान्मनोरथस्य विपं सुयेव पाप्मास्त चोर्होऽपिनोद्य भोजन् ॥ ८८ ॥
चेदंशिकां ध्योर्मम भक्तिरस्ति तथैव वैशाखपदेऽस्य मंत्रे ॥ त्रिप्लेखभिन्नसमहं ददौक्षि जीवत्वयं नागविपातनृपः ॥ ८९ ॥

मद्य जीवयतु । उपजातिवृक्षम् ॥ ८७ ॥ यस्य स्मरणकीर्तनात्प्रां मृगयेन चोग इव नागाः प्राच्छन्ति । यस्य मंत्रजपेन विषममृतमपि भवति । स योऽपि तत्र
ज्जोषं रक्षतु ॥ ८८ ॥ चेवदि गुरुचरणयोर्मम भक्तिरस्ति । तद्वैशाखादे विराजन्त्य स्कंदस्तेन वैशाखं तस्मिन्वन्दे अस्य मंत्रं भक्तिरिति । त्रिप्ले

तेषु भुक्तेष्वताम्रेषु चेदभिन्नत्वमहं पश्यामि तर्हि नागवियेण प्राप्तमृत्युरयं जीवतु । “ विशाखः जिम्बिमाहनः ” इत्युपरः ॥ ८९ ॥ अयं नागवियेण गतशयेन
समाह । हे भोज त्वं देवोसि देहादिसंगराहितः सन् मृत्युं जिन्वाऽऽन्ममसुखेन विहारं कुरु । हि यस्मादेहभोग एव दुःखयस्ति नाप्यत् । विष्णुन देहात्तस्मादुत्ति
समाधिमूच्छासि दुःखाभावेन सुखदर्शनादेहतादात्म्यादथायाप्येव दुःखं भवतीत्यर्थः ॥ ९० ॥ अथ नागवयगुहणा यमनकान्धादयमेतं तस्य देहं स्वशरेण शृङ्गा
तत्करं ध्रुवोत्थापितः सन् नेत्रे उन्मील्य पित्रादीन्सर्वान्दर्शयति ॥ ९१ ॥ तच्छब्दो पित्रादिवाचिनो तत्र जीवन्कृतोयं नागवयो विष्णुः प्रियोवास्ति किम् ॥

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथाह तं नागविषानसुं च देवो भवान्भोज विजित्य मृत्युम् ॥ देहाद्यभोगो विहरस्व सौख्यमाहुः भवं हि
तत्संगतिरेव नान्यत् ॥ ९० ॥ शीर्षात्ततोऽर्धयंतममुष्य देहं स्पृष्ट्वा करात्तस्य करं च धृत्वा ॥ उत्थापितः श्रीगुरुजाय भोऽक्षीण्युन्मील्य
पित्राद्यखिलानपश्यत् ॥ ९१ ॥ तान्प्राह यूयं किमिहागताश्च तेषां गुरुमाहि विषेण मृत्युम् ॥ प्राप्तस्त्वमित्यत्र वयं सेवितारत्वं ज्ञानदेवोयं
किमजोय शंसुः ॥ ९२ ॥ श्रुत्वेति भोजस्तमथाह नत्वा त्वया करस्पर्शेन एव मृत्योः ॥ ज्ञानस्तथाज्ञानभनादि नष्टं यमाखिलं भाति नृपेन
दृश्यम् ॥ ९३ ॥ नाहं तनुर्नैन्द्रियवर्गकोतनवासवः किं मम तातमुल्याः ॥ सर्वस्य एवास्मि विमुक्तसंगः स्वयंप्रकाशोहमनादिदेवः ॥
॥ ९४ ॥ उक्तेति तस्मादुदतिष्ठदेकः पश्यतु तातप्रमुखेषु भोजः ॥ बहुदिनः स्थानुमथाखिलैश्च गृहेषु नासीन्मतिनिश्चयोऽस्य ॥ ९५ ॥
सिद्धेन देशान्त्रमता ययौ स श्रीनागवैद्येन च भोजदेवः ॥ प्रोक्तोऽथ तत्रत्यनरैर्यतोऽस्य मृत्योः सद्युत्थानमिवाभारस्य ॥ ९६ ॥

॥ ९२ ॥ तं नागवैद्यानंदं करस्पर्शतः हस्तस्पर्शेन अहं रक्षितः तथा मम अनादि अज्ञानं नष्टं सर्वं इयं वृषा दृश्यते । यदातुयकारस्त्वया कृत इति भादः ॥
॥ ९३ ॥ महत्कृपाजन्यं स्वानुभवं दर्शयति नेति । अहं देहो न । इन्द्रियममुदायो न । अंतः अंतरिन्द्रियाणि मनःप्रभृतीनि न । प्राणाः नाहमस्मि । यदि तर्हि
यम पित्रादयः सेति किम् । अपि तु न । तर्हि कोसीति चेत्तत्राह सर्वतंगराहितः स्वयंप्रकाशोऽनादिदेवः परमेश्वरस्मि ॥ ९४ ॥ तस्मात्स्थानाद्गृहेषु स्थानं
सर्वैर्येषां प्रार्थितस्तथापि गृहेष्वित्युभयान्वयि । गृहेषु स्थानं भोजस्य बुद्धौ निश्चयो नाभवत् ॥ ९५ ॥ अस्य भोजस्याप्रत्यक्षेणैतानं मृत्योः मरणात्

यतो जातं ततो हेतोस्तत्र निवासिभिर्मौजदेव इति भोक्तो नामवैधेन सह यथो ॥ १६ ॥ तस्मै भोजाय समस्ताञ्जनानात्मभाञ्जानिनः कर्तुं आप्तदयाः
 प्राप्तदयाः ॥ १७ ॥ त्रिसप्तत्यधिकशतसंख्यं भोजदेवानंदं प्रणमति य इति । अहिंदंशात्सर्पदेशेन उक्तं सर्वं मंत्ररहस्यं यस्मै तं नताः स्मः ॥ १८ ॥ एत
 त्सर्गोक्तमुक्तापीडानंददिग्दृगुरुषठनादेः फलं क्रमेणाह मुक्तापीडादिति । शालिनीवृत्तम् ॥ १९ ॥ इति श्रीगुरुपरराचरित्रोत्तरार्द्धटीकायामथस्फूर्त्यभियाया
 तस्मैद्वादवात्मविदपि मंत्राञ्जनीनागवैद्यो भुवि संप्रदायम् ॥ प्रवर्तितुं ह्यात्मसमानसमस्तान् कर्तुं यतंत्याप्तदयाश्च मुक्ताः ॥ १९७ ॥ यो
 राजपुत्रोपि मृतोद्दिशात्संजीवितोसौ गुरुणाक्तसर्वः ॥ गुरुं त्रिसप्तत्यधिकं शतसंख्यं श्रीभोजदेवाभिधमानताः स्मः ॥ १८ ॥ मुक्ता
 पीडात्पद्गुरुणां पठेद्यो गार्थां शत्रुभ्यो जयं सत्सुतं च ॥ धर्मो निष्ठाभीष्टिसतार्थान्सुसिद्धिमात्मज्ञानं संलभेद्वा शृणोति ॥ १९ ॥
 इति श्रीगुरुपरराचरित्रोत्तरार्द्ध मुक्तापीडादिषड्गुरुवर्णनं नाम एकविंशः सर्गः ॥ २१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ आसीद्वोदाते
 कश्चिद्ब्राह्मणो मधुसूदनः ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञोऽनेवास्यध्यापकः सदा ॥ १ ॥ चत्वारस्तस्य पुत्राश्च विद्रासस्ते कृतोद्बहाः ॥
 करोत्यखंडितं कर्म श्रौतं स्मार्तमतंद्रितः ॥ २ ॥ इत्थं ख्यातस्य विप्रस्य प्रातोदग्वयसो गृहम् ॥ चाराणामधिपो वृद्धस्त्यक्तचौर्यः
 प्रतप्तधीः ॥ ३ ॥ दातुं धीरं धनं तस्मै ययौ स्वकृतशोते ॥ ज्ञात्वाऽपि न तं चोरेशं नारुमाजग्राह तद्धनम् ॥ ४ ॥ पापभीरुर्द्विजो
 थसौ निषिद्धस्तस्तुतै स्त्रिया ॥ नैव त्याज्यं धनं धीरि किमघं तत्र संस्थितम् ॥ ५ ॥ नान्ये पापेन लिप्यंते कलौ कनैव लिप्यन्ते ॥
 इत्याग्रहात्स्वकीयानां कष्टात्तन्मधुसूदनः ॥ ६ ॥ दैवमेव परं मत्वा जगद्दस्माद्भयं वहन् ॥ दृष्ट्वा धीरधनं लब्धं तुष्टाः पुत्रादयस्ततः ॥
 ॥ ७ ॥ कालेनाभूत्कृष्णकुष्ठो मधुसूदनसत्तनौ ॥ वैषण्यतोऽतिलज्जाढयस्तिष्ठत्यंतर्गहे द्विजः ॥ ८ ॥ आच्छाद्यैत्रिशुक्रैरगं गच्छत्येव
 बहिः क्वचित् ॥ मणिमंत्रौषधैर्दानैरपि वैषण्यता न सा ॥ ९ ॥

भेकविंशः सर्गः ॥ २१ ॥ चतुर्दशोऽब्धशतकषयद्वाविंश उद्वले । कर्पूरादं उक्तेस्ति चात्मवेत्ता कुटुंबकः ॥ २२ ॥ आसीदिति ॥ १ ॥ इत्यसिंति मार्गो
 न्वयः ॥ ३ ॥ प्राप्तं उदग्योवृद्धत्वं यस्य । प्रतप्तधीः पश्चात्तापयुक्तः । तस्मै मधुसूदनाय स्वकृतशोते आत्मकृतचौर्यादिदोषनिवारणार्थं गृहं ययौ ॥
 ॥ ४ ॥ पापभीरुर्द्विज इति पूर्वान्वितम् । तत्र धने ॥ ५ ॥ इत्याद्युत्तरान्वयि । तद्धनम् ॥ ६ ॥ अस्माच्चोरात् तन इत्युत्तरान्वयि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

श्रुत्यापि क्रिया पूर्वान्विता ॥ १० ॥ गौणमसि गंगोदके इत्यादि साक्षात्परि । विद्वानपि कुवर्णतो वा लज्जा तथा युक्तः अतो वेदांताद् शृण्वन् ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥ वा पापहन्त्रीति वण्यते । सा गंगापि यन्नागे मत्पावनरो न ममर्यामत यतो एवं चिंतयति सति इह काशां गुरो न्नागेयानन्दे । पूर्वोद्धि पूर्वान्विते
 तत्त्वेष्वुत्तरान्वितम् ॥ १३ ॥ मणिश्रुत्यां मणिकर्णिकायां शिवदर्शननिमित्तं गच्छतं भोजानन्दम् ॥ १४ ॥ प्राक् पूर्वन्वा ॥ १५ ॥ आदौ स्ववृत्तांतं कथयति क्षीति ।
 शशामाथ स्वयं चक्रे प्रेषोच्चारं स धर्मवित् ॥ भार्या स्याद्यात्मजेष्वेको ययौ कार्शी धनिः शनैः ॥ १० ॥ गौणैऽभनि ह्ययद्वित्यं
 विश्वेशदीप्तमस्तथा ॥ वेदांतान्दूरतः शृण्वन्निद्वया विद्ध कुवर्णनः ॥ ११ ॥ तस्या काशां य लब्धवशीदुःप्रतिग्रहनिवन्धोः ॥ कस्मा
 त्पुण्याद्धि वैवर्ण्य मे गमिष्यत्यद्यापहात् ॥ १२ ॥ गंगार्थशा न यन्नागे यावहर्त्रीति वण्यते ॥ इत्थं चिंतयति हागडाजदेवा भ्रमन्पुत्रम् ॥
 ॥ १३ ॥ सिद्धिं गते गुरौ भूत्वा यतिः कांत्यापरो रविः ॥ स्नात्वाद्धौ द्वे मणिश्रुत्यां गच्छन् शिवदर्शने ॥ १४ ॥ दृष्ट्वा नेजोनिधिं
 दूराद्यतिः प्राङ्मधुमुदनः ॥ नत्वेत्याहायतस्तिष्ठन्भोजदेवं कृतांजलिः ॥ १५ ॥ यतिरुवाच ॥ स्त्रीपुत्रतकोहमदःसुतुष्ट्यै स्त्रीकृत्य
 दुर्दानमतः कुवर्णः ॥ जातोतिगौरोपि कृता उपायाः सुवर्णलब्धये ह्यभवं यतिश्च ॥ १६ ॥ एतथात्र नित्यं हरिपादजगुः स्नपान्हे विश्वे
 शमुखांश्च पश्यन् ॥ नैवानघोहं हि यतोऽङ्गुली त्वमंतकोरयेति च वक्ति ते भाः ॥ १७ ॥ तं भोजदेवं य निनाय गंगां संस्नाप्य देहेस्य
 ममर्दं भूतिम् ॥ तेजःप्रदाष्टाशरसौ रसत्रात्ममंत्रिनां सिद्धमनुद्याज्यः ॥ १८ ॥ ध्यायंश्च कर्षूनिमं शिवं तं शीघ्रोदेषादांतमनुप्य
 कायम् ॥ स्पृशन्करेणाय मनुं च शैवं पंचार्णमाहाधरं श्रुतौ च ॥ १९ ॥

अभीषां पुत्रादीनां सुतोषाय आत्मनः सुवर्णलब्धये उत्तमवर्गप्राप्तये । उपजाति वृ० ॥ १६ ॥ अत्र काश्यामेत्य गंगोदके स्नात्वा विश्वयादीन्दृष्ट्वा शिवो देहे कुट्टो
 रस्यतोहं निष्पापो नाभवं त्वत्कांतिस्तु मे कुडनाशकत्वं त्वयस्तीति सूचयति । अतस्त्वं मम दुःखं नागयेत्तर्प्यः । आरुयानकीवृत्तम् ॥ १७ ॥ अय मार्यनान्तरे
 भेजःभेदनाष्टाशरसौ रसत्रेण मंत्रगात्रमभिधेनाभिर्मात्रितां विभूतिं तस्य देहे समर्दं यतोयं सिद्धमनो दयायुक्तो जान इति शेषः । इदञ्चा० ॥ १८ ॥ शिवं शिवरूपं

अमुष्य गोविंस्य देहम् । श्रुतौ कर्णे पंचवर्णम् । शिवमंत्रं च भोजदेव उपदिष्टवान् । उपजाति वृ० ॥ १९ ॥ केशकूपोद्भवाह गोमं द्युताः ॥ १० ॥
 णास्य वनोः सकाशाक्रिमयो निर्गताः स्वयमेव दग्धाश्च । तत्र दृष्टतो यथा आलस्यश्रवणेनालस्यवृत्तिरिक्विष्यबुद्धयो दग्धा भवति तथेत्यर्थः । ॥ २० ॥
 वजा ॥ २० ॥ अबजशब्द इव । कर्पूरसुखं कर्पूरानंदम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ चतुःसप्तत्यधिकशतसंख्यं कर्पूरानंदं प्रगमति विद्वानिति । गुरुनः भोजनं दत्तं
 तावत्तनोर्नैर्यथुरस्य केशकूपोद्भवाच्च किमयौतिकृष्णाः ॥ पक्षान्वितास्ते स्वयमेव दग्धाः श्रुत्वात्मतामर्थधियो यथान्दयाः ॥ २० ॥
 कर्पूरगौरः स च पापनाशेऽभूत्प्रावृडंतोज्ज्वलातिकातिः ॥ तस्मै ददौ सर्वमनुग्रहस्तन्नामपि कर्पूरसुखं चकार ॥ २१ ॥
 काश्यां हि कर्पूरसुखः किलासिद्वयौ भ्रमन्गामथ भोजदेवः ॥ सम्मनिते सिद्धवरं हि काशीस्थितान्श्च कर्पूरसुखं तुल्यवान् ॥
 ॥ २२ ॥ विद्वान्प्रगृह्यापि च दुष्टवित्तं कुप्यौ ततोऽभुङ्कृतः सुकातिः ॥ यस्तं चतुःसप्तत्यधिकशतसंख्यं कर्पूरकानंदगुहं नताः स्मः ॥
 ॥ २३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ प्रतिष्ठानात्पूर्वतोथापग्रामे गौतमीतटे ॥ गोविंदः कुलकर्णस्य सती नीरेति धर्मिणी ॥ २४ ॥
 पुत्रं सा सुषुवेत्यंतकान्तिमंतं सुलक्षणम् ॥ विद्वलेति च तन्नाम कृतं पित्राब्दकष्टम् ॥ २५ ॥ उपनीतोऽथ गत्वामौ प्रतिष्ठानं सुबुद्धि
 मान् ॥ अधीत्य वेदान् शास्त्राणि षोडशाब्दो ययौ ततः ॥ २६ ॥ स्वग्रामं पितरं चाह तीर्थयात्रामहं पितः ॥ कुर्वे यतो न पुनरिति स्या
 द्ब्रह्मचर्यस्य तां विना ॥ २७ ॥ श्रुत्वा पितातिसंतुष्टो विद्वांसं वीक्ष्य चात्मजम् ॥ ग्राह गच्छ पुनः शीघ्रमागच्छेति सुखाय नौ ॥ २८ ॥
 तथेति पितरौ नत्वा ययौ तीर्थानि विद्वलः ॥ द्वारकां सोमनाथं च प्रभासं समशृंगाम् ॥ २९ ॥ देवीं ततस्तु घृण्येष्टं जनस्थानं
 त्रिवीक्षणम् ॥ भीमाशंकरमस्मात्स भ्रमन्प्राप्तोलकावतीम् ॥ ३० ॥

सकाशादुत्तमकारित्यौ जातस्तं नताः स्मः ॥ २३ ॥ कुटुंबानंदकथां विस्तरेण वक्तुमुपक्रमते । प्रतिष्ठानादिति । आपग्रामे अपेगाव इति लोकप्रसिद्धे । अस्तु
 धर्मिणी पत्नी नीरानाम्नी आसीदित्यध्याहारः ॥ २४ ॥ अष्टमे वर्षे इत्युत्तरान्वयि ॥ २५ ॥ ततः स्वग्रामं ययाविति संबन्धः ॥ २६ ॥ २७ ॥ नौ
 आबयोः सुखार्थम् ॥ २८ ॥ समशृंगस्यां देवीमिति संबन्धः ॥ २९ ॥ त्रिवीक्षणं त्र्यंबकं ययावित्यनुवृत्तिः । अस्माद्वीमाशंकरमस्थानादभ्रमन् अस्तु

वर्त्ति अलङ्घीति प्रसिद्धां प्राप्तिः ॥ ३० ॥ तत्रत्योलकावर्तस्थः ॥ ३१ ॥ सिद्धपंतनामा इति पूर्वान्वितम् । म्वाभेद्विद्वद्भुत्तगन्धितः ॥ ३२ ॥ यद
 स्माद्वदगमेन पवित्रं स्यात् ॥ ३३ ॥ अत्रैव तद्देह एव ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तमगन्धितम् । सिद्धपंत इति पूर्वान्वितम् ॥ ३६ ॥ यदीत्याद्युत्त
 मुत्तातो विट्ठलो मंत्रं गायत्र्याः संजपन्निस्थतः ॥ क्वचिद्देवालेयं तावत्तत्रत्यः कश्चिदाययौ ॥ ३७ ॥ सिद्धपंतं तां तेनाप्तौ ब्रह्मचारी
 विलोकिताः ॥ तेजस्वी तं नमन्प्राह स्वामिन्सुत्तयर्थमद्य मे ॥ ३८ ॥ आगम्यतां गृहं यत्तत्पूतं शुभ्रस्त्वमागमात् ॥ तथैरुद्धादिकं
 कृत्वापेहिमौ तद्गृहं गतः ॥ ३९ ॥ भुक्त्वा स्वाद्वन्नमत्रैव स्थितो रात्रौ कुनादरः ॥ स्वप्नेद्धा सिद्धपंतस्य रात्रावागत्य विट्ठलः ॥ ४० ॥
 प्राहेतुं रुक्मिणीं कन्या देव्यास्मै ब्रह्मचारिणमाह सः ॥ ४१ ॥ सिद्धपंत इति स्त्रीभिर्नामो अनाह
 विट्ठलः ॥ स्वप्नेष्वद्वैव कन्येयं देया तुभ्यमिति स्फुटम् ॥ ४२ ॥ स्वीकार्यान्स्त्वयौत्रैव स्थित्वेयं सुविधानतः ॥ अथाह विट्ठलस्तं द
 यदि मामपि विट्ठलः ॥ ४३ ॥ आज्ञापयिष्यतीत्यं च मन्ये सत्यं वचस्तव ॥ सिद्धपंतः पुनः प्राह नावृत्तं वचि तेभ्यः ॥ ४४ ॥
 त्वमप्याज्ञाप्यसेनेन रात्रावत्र स्थिरो भव ॥ इत्याकर्ण्य स्थितश्चात्र विट्ठलस्तं हि विट्ठलः ॥ ४५ ॥ स्वप्ने निधेत्य स प्राह स्वीकार्य
 रुक्मिणी त्वया ॥ अस्यां चावतरिष्यति शिशुविष्णुस्वयंभुवः ॥ ४६ ॥ सादिमायाश्च चत्वारोऽङ्गानुद्धर्तुं भवार्णवात् ॥ इत्यं स्वप्न
 प्रातराह सिद्धपंताय विट्ठलः ॥ ४७ ॥ सोतितुष्टः समालोक्य सुतिथिं चेह रुक्मिणीम् ॥ विट्ठलाय वियोनेन दत्तोत्सवमथाक्षरेतम् ॥
 ॥ ४८ ॥ विवाहोर्ध्वं द्विमासं चावसत्तत्रैव विट्ठलः ॥ एकादश्यामथापाढ्यां पुंडरीकपुरं ययौ ॥ ४९ ॥ यात्रार्थं सिद्धपंतस्तु जामात्रा
 कन्यया स्त्रिया ॥ दंपती तौ पांडुरंगं नामयित्वानमस्त्वयम् ॥ ५० ॥ पत्न्याड्यः स्वपुत्रीं गंतुस्तु कस्तवदाह तम् ॥ विट्ठलः
 शशुराधैव यात्रार्थं गम्यते मया ॥ ५१ ॥

रात्रयि ॥ ५२ ॥ असौ विट्ठल इति श्रुत्वा तद्गृहे स्थितस्तं स्वप्ने विट्ठलो रात्रावागत्य स प्राहेति योग्यम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ आदिगर्हितः
 वाश्वत्वारः संसारसमुद्रादज्ञानिन उद्धर्तुं अस्यामवतरिष्यतीति पूर्वेषु योग्यम् ॥ ५५ ॥ इह समुहूर्तं ॥ ५६ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्ववद्धम् । सिद्धपंत उद्धर्तु

वृत्तिरुत्तरादौ ॥ ४४ ॥ रामेशस्य यात्रार्थमिति पूर्वोक्तमर्थः । आशौ पितृगृहं वा गच्छि ॥ ४५ ॥ तस्मात्पुंडरीकक्षेत्रात् अहोबिलाख्यो नृसिंह-
 तत इत्युत्तरागामि ॥ ४७ ॥ वायव्यलिङ्गं कालहस्ताश्वरम् ॥ ४८ ॥ रामेशमित्यादि पूर्वोक्तमर्थः । कृष्णावेषाः संगमे स्नात्वाऽऽकाशवर्षी प्राप्त इति संबंधः
 ॥ ४९ ॥ मानितः सत्कृतः । पित्रोश्चरणदर्शननिमित्तं गच्छामीति संबंधः ॥ ५० ॥ स च सिद्धपंतः ॥ ५१ ॥ पितरौ नीरागोविन्दनाम्नौ । अथ
 रामेशस्य निशम्येति विट्ठलं श्वशुरोब्रवीत् ॥ गत्वागच्छाशु मेहेहं मा गच्छादौ पितृगृहम् ॥ ४६ ॥ तथेति विट्ठल-
 स्तस्माच्छ्रीशैलं प्रथमं ययौ ॥ अहोबलमहानंदिकार्तिकेयान्कमाततः ॥ ४७ ॥ वायवं शिखलिङ्गं च वैकुण्ठाद्रिं च कांचिकाम् ॥
 श्रीरङ्गं कुंभकोणं च चिदंबरमथागमत् ॥ ४८ ॥ रामेशं दर्शयन् पद्मनाभं जनार्दनम् ॥ गोकर्णं, करवीरं च कृष्णावेष्याश्च
 संगमे ॥ ४९ ॥ स्नात्वालकावर्ती प्रातो मानितः श्वशुरेण सः ॥ श्वशुरं विट्ठलः ग्राह पित्रोश्चरणदर्शने ॥ ५० ॥ गच्छामीति सचा-
 हाथायास्येहं कन्यया स्त्रिया ॥ अथ सर्वे ययुस्तस्मादग्रामं तु गोरथेः ॥ ५१ ॥ श्वशुरशुपरन्याढयः पितरौ विट्ठलो नमत् ॥
 कुशलं ग्राह दृष्ट्वा तौ सपत्नीकमथात्मजम् ॥ ५२ ॥ संतुष्टौ सीतया रामं कौशल्यादिभ्यथाविव ॥ यात्रार्थं विट्ठलो गत्वा नयत्पत्नौ
 हि राघवः ॥ ५३ ॥ सीतामिवपरिक्षार्थमित्युभावचतुश्च तौ ॥ दिनानि कानिचित्स्थित्वा श्वशुरो विट्ठलय च ॥ ५४ ॥ नत्वा
 तत्पितरौ कन्यां स्थाप्येहागात्स्त्रिया गृहम् ॥ विट्ठलोऽयमसेहे पश्यन्वेदांतमात्मवीः ॥ ५५ ॥ गायंछीकृष्णनामानि निरीहो विष-
 येषु च ॥ कालेन पितरौ तस्य परलोकं गतौ ततः ॥ ५६ ॥ नापश्यद्गृहं स दुःखिता रुक्मिणी तदा ॥ श्रुत्वेत्थं सिद्धपंतोऽथा-
 ययौ तत्र विलोक्य च ॥ ५७ ॥ न्यूनं प्रापंचिकं सर्वं विट्ठलं ग्राह मनुहम् ॥ भवतामप्यतां पत्न्या निर्विहो न गृहे यतः ॥ ५८ ॥
 तौ पत्न्यायुक्तं पुत्रं दृष्ट्वा संतुष्टौ बभूवुरिति योज्यम् ॥ ५२ ॥ तत्र दृष्टांतः सीतायुक्तं रामं दृष्ट्वा संतुष्टौ कौशल्यादिराथौ ययेति । विधाविन्नयज्ञसार्थं
 गतो रामः सीतामिवास्मदुभयो यात्रार्थं गत्वा पत्नीमानतिवर्जानिति । तावच्चतुरिति संबंधः ॥ ५३ ॥ उत्तरार्द्धमनुत्तरागामि ॥ ५४ ॥ पुनर्द्वै पूर्वोक्तमर्थः ।
 तत इत्युत्तरागामि ॥ ५६ ॥ इत्थं जामनुः प्रांचे औशानिनं श्रुत्वा सिद्धपंतो अग्रामं दधौ । तत्र जामनुगृहे विलोक्य चेत्पुनरागत्ये ॥ ५७ ॥ यतोऽस्मिन्गृहे

निर्वाहो न भवति ततो मम गृहं पत्न्यासह गम्यतां त्वं मद्रुहमागच्छेत्यर्थः ॥ ५८ ॥ तश्रेत्युक्त्वा पत्न्या महालक्ष्मणीं यगौ परमार्थतः
ईश्वरचित्तादिसक्तः ॥ ५९ ॥ मुखेन विट्ठलनामानि उच्चारयति पूर्वान्वितम् ॥ ६० ॥ द्रुतं शीघ्रं मे महम् ॥ ६१ ॥ तद्वक्ः शत्रुदोषम् ॥ ६२ ॥
ययौ तथेति रुक्मिण्या विट्ठलोप्यलकावतीम् ॥ तस्यौ शत्रुरगेहसौ परमार्थतः सदा ॥ ६३ ॥ एकादश्यां किलापाढ्यां पुंडरीक
पुरं व्रजन् ॥ पांडुरंगेक्षणाकांक्षी सदास्याख्याः पठन्मुखात् ॥ ६० ॥ ऋतुमत्यां च रुक्मिण्यां नापत्यमभवद्दुःखम् ॥ स तांमाहाय
सन्न्यासं गृह्णाम्याज्ञां च देहि मे ॥ ६१ ॥ तूष्णींभूताय साध्वी सा पितरं प्राह तद्वक्ः ॥ पिना प्राहेति नैवाज्ञां देहि त्वं तरुणी यतः ॥
॥ ६२ ॥ नाज्ञां दास्यति भार्येयं ज्ञात्वा तामाह विट्ठलः ॥ काशीं गच्छामि जाह्नव्यां स्नात्वायास्ये पुनर्गृहम् ॥ ६३ ॥ गच्छेति प्राह
साध्वी सा शत्रुरश्च ततो ययौ ॥ विट्ठलोत्पन्नसंतुष्टो कीरः पंजरतो यथा ॥ ६४ ॥ गत्वा प्रयागं स्नात्वा सौ विवेक्यां भकरे रयौ ॥
काशीं ययौ ततो दैवात्कर्पूरानंदसन्मठे ॥ ६५ ॥ स्थितो नित्यं हि गंगायां स्नान्माण्ड्यादिकश्रुतिः ॥ पश्यन् विश्वेशमुख्यांश्च निन्द्य
कालं स विट्ठलः ॥ ६६ ॥ सहवासार्द्रबुद्धिमंतं ज्ञात्वाभुं श्रीगुरुदेवौ ॥ मंत्रानशेषान्योगं च ज्ञानमार्तप्रकाशकम् ॥ ६७ ॥ चैतन्या
नंद इत्यस्य नाम श्रीगुरुणा कृतम् ॥ अथैकदा गुरुं प्राह चैतन्यानंद इत्यसौ ॥ ६८ ॥ सन्न्यासदीक्षा मे देया यतो मोक्षो न तां विना ॥
गुरुः प्राहासि तरुणस्त्वं तवास्ति किमंगना ॥ ६९ ॥ गुरुं प्राह स चैकोहं न भार्यापितरौ च मे ॥ सत्यं मत्प्राप्त्य वचनं सन्न्यासं व्रद्धौ
गुरुः ॥ ७० ॥ महावाक्योपदेशांतं प्रेषोच्चारणपूर्वकम् ॥ चैतन्यानंद इत्थं स यतिर्भूत्वावसत्सुखम् ॥ ७१ ॥ यात्रिभ्योऽथाश्रणेज्जति
जामाता मस्कराति च ॥ सिद्धयंतोतिदुःखाढ्यो रुक्मिण्या भार्ययाप्यभूत् ॥ ७२ ॥ इयं वार्तानैवास्तु वित्तयतीति रुक्मिणी ॥ अतु
ष्ठानं चकाराथ ह्यश्वत्थस्य प्रदीक्षणाः ॥ ७३ ॥ पिबंतीसत्पयो नित्यं त्यक्ताभ्रंणा निमज्जती ॥ शीतलारसैव कंबुश्रया धत्ते श्वेतं वरं तथा ॥ ७४ ॥
॥ ६३ ॥ पंजरान्मुक्तः शुक् इव संतुष्टः ॥ ६४ ॥ तत इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ६५ ॥ भाषादीनां श्रवणं यस्य ॥ ६६ ॥ श्रीगुरुः कर्पूरानंदः ॥ ६७ ॥
॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ किंचिद्गुणं पिबंती ॥ श्वेतकंबुश्रया सह शुभमन्नं धने दधार ॥ ७४ ॥

मंगलमूत्रं विना भूषणं हरिद्राकुंकुमं विनांगलेपं सा न दधारेत्यनुवृत्तिः। रात्रिराब्दो हरिद्रावाची। इत्थं व्रतं चकार ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ स्वजनदर्शनाद्वैतश्चेतन्याभिधौ
विद्वलो मठे एवावसत् ॥ ७७ ॥ रुक्मिणी यमवस्थं प्रदक्षिणं करोति तस्य छायामाश्रित्य मध्याह्नेऽप्युष्णपीडितः कर्पूरानंदः शिष्यैः सह स्थितो भवदिति
योज्यम् ॥ ७८ ॥ दृष्ट्वाद्युत्तरान्वयि ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ पुत्रादिभिस्तव कीर्तिवर्द्धनं यथा स्यात्तथा नारायणः शुभं कल्याणं करोतु ॥ ८२ ॥

नाक्षत्राद्विना भूषां लेपं कुंकुमरात्रितः ॥ भूमौ शयांना षण्मासं चकारेत्यं पतिव्रता ॥ ७५ ॥ पुण्यातिशयतस्तस्याः कर्पूरानंदसद्गुरोः ॥
यात्रां कर्तुमधूद्विज्जिर्निष्कामस्यापि दक्षिणाम् ॥ ७६ ॥ काश्याः स निययौ शिष्येयात्रार्थं दक्षिणां दिशम् ॥ मठ एवावसद्भवैतन्यः
स्वजनेक्षणात् ॥ ७७ ॥ ययौ भ्रमन्नथो दैवात्कर्पूराल्योऽलकावतीम् ॥ भ्रमत्येषा यमवस्थं रुक्मिणी तु प्रदक्षिणम् ॥ ७८ ॥ छायासा
श्रित्य तस्यैव मध्याह्नेत्युष्णपीडितः ॥ तस्यौ शिष्यैश्च दृष्ट्वास्तृषिताञ्चिक्मिणी यतीन् ॥ ७९ ॥ त्यक्त्वा तुष्ठानमुद्रत्य कृपाद्वारि सुशी
तलम् ॥ पानार्थं प्रददौ तत्तपत्रेष्वेका त्वरान्विता ॥ ८० ॥ ननामाथाऽखिलान्मुभूः संतुष्टानंबुपानतः ॥ नमर्तो तामथाद्वेति कर्पूरानं
देदेशिकः ॥ ८१ ॥ नारायणः शुभं कुर्यात्तेऽपत्यैः कीर्तिवर्द्धनम् ॥ शुत्वाशिषिमिमां मुभूः सार्सीत्किंचित्स्मितानना ॥ ८२ ॥
स्मितास्यामीक्ष्य तामाह कर्पूरानंद आत्मवान् ॥ मातः कथं त्वया हास्यं कृतं मिथ्या न मद्वचः ॥ ८३ ॥ नत्वा तं रुक्मिणीत्याह
स्वामिन् भर्ता यतिर्मम ॥ जातः काश्यां कथं तेन विनापत्यं भवेद्भद्र ॥ ८४ ॥ गुरुः ग्राह कथं त्यक्त्वा स्त्रियं त्वं तरुणीं यतिः ॥
पतिर्जातोऽस्य दीक्षादः प्रायश्चित्तीति वाक्स्मृतेः ॥ ८५ ॥ चिह्नानि वद पत्युः किं मन्मठस्थः पतिस्तव ॥ सा चाह गौरस्तरुणः
समांगो देवतार्चकः ॥ ८६ ॥ वेदांतश्रवणाकांक्षी मत्पतिः सस्मिताननः ॥ श्रुत्वांकानि विदितास्याश्चेतन्याख्यं पतिं गुरुः ॥ ८७ ॥

मदास्यं मिथ्या न भविष्यति ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ अस्म्य तव पत्युः सन्न्यासदाता प्रायश्चित्ती भवेत् इति स्मृतिवचनमस्ति ॥ ८५ ॥ गौर इत्यादि यति
लक्षणानि परान्वयवति ॥ ८६ ॥ पूर्वोद्धे अस्तीत्यध्याहारः। कर्पूरानंदगुरुः चिह्नानि श्रुत्वा रुक्मिण्याः पतिं चैतन्यानंदं ज्ञात्वा तां ग्राहेत्यन्वयः ॥ ८७ ॥

अस्मै आमाय मया उच्यते त्वदतिशयविचार इति शेषः । पिता सिद्धपंतः ॥ ८८ ॥ तव सुतामुज्झ्य त्यक्त्वा ॥ ८९ ॥ अथैव याज्ञं त्यक्त्वा काशीं
प्रत्या वंषतीवियोगजन्यपापभायेन युक्तोहमेतस्याः पतिं संन्यासाद्विवर्त्यनया योजयिष्ये इति योजयम् ॥ ९० ॥ श्रुत्वेयाद्युत्तरान्वये ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

तां प्राह ते कमध्याप्तमानयास्मै मयोच्यते ॥ तयादूतः पिताथासौ ननमाप्तुं यतीश्वरम् ॥ ८८ ॥ नमंतं तं यतिः प्राह जामाता
तेऽविमुक्तके ॥ यतिर्जातो गुर्वैवोज्झ्य त्वत्सुतां तरुणीं स्त्रियम् ॥ ८९ ॥ अन्यायितं निवर्त्तनं यतिघमांस्त्रिययाधुना ॥ योजयेहं पापभी
त्या त्यक्तयात्रो विमुक्तकम् ॥ ९० ॥ गत्वाद्यैव भवार्थैनां प्रगृह्णीहि मया सह ॥ श्रुत्वेत्थं सिद्धपंतोऽपि संतुष्टः कन्यया सह ॥ ९१ ॥
यतिसंगाद्यथौ काशीमथाहूय रहो गुरुः ॥ चैतन्यं प्राह भो ब्रूहि सत्यं भार्यास्ति वा न ते ॥ ९२ ॥ श्रुत्वा भीतः स चार्हांतमदे
शादागतो गुरुः ॥ ज्ञात्वैव सर्वं महत्तं मां पृच्छत्यथ किं मया ॥ ९३ ॥ वाच्यमस्मै यतः पूर्वमुक्तं नास्तीति मेमना ॥ विचिंत्येति च
तं तृष्णीं स्थितं प्राह गुरुः पुनः ॥ ९४ ॥ सत्यं वद न भीस्तेस्तु स चास्तीत्यब्रवीच्छनैः ॥ तां चाहूयाथ चैतन्यानंदमाह गुरुस्त्वया ॥
॥ ९५ ॥ स्वीकार्येयमपत्न्यानि चास्यां कुर्वाज्ञया मम ॥ न पापं नापकीर्तिस्ते कीर्तिरेव भविष्यति ॥ ९६ ॥ कुटुंबानंद इत्येव कृतं
नाम तवाद्यतः ॥ कुटुंबभरणाद्धेतोः पारंपर्यं तदेव हि ॥ ९७ ॥ सिद्धपंतो गृहीत्वाथ कन्यां जामातरं ययौ ॥ स्वग्रामं ब्राह्मणाः श्रुत्वा
यतिना स्त्रीपरिग्रहम् ॥ ९८ ॥

अथ मयास्मै गुरवे किं वक्तव्यमिति संबंधः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ त्वयेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ९५ ॥ ननु संन्यासं त्यक्त्वा पत्नीस्वीकारः कथं कार्य इति
चेद ममाज्ञया न दोष इत्याशीर्वादयति । नेति ॥ ९६ ॥ तदेव पारंपर्यं गुरुपरंपरायां स्थितं भवतु ॥ ९७ ॥ अथ कर्पूरानंदवचनान्तरम् । ब्राह्मणा इत्यु

सर्वावधि । यतिना कृतं स्त्रीपरिग्रहम् ॥ १८ ॥ तत्रत्याः अलकावनीस्थाः ॥ १९ ॥ १०० ॥ त्रीनुजानेकां कन्धाभिति चन्तार्थत्वात्ते सुपुत्र
इति पूर्वोच्यः । शिवविष्णुब्रह्माण आदिमाया चैते जनान्संसारदुर्द्धनु ततः रुक्मिणीकुटुंबानन्दमकराशान्मनुष्यरूपिणः सृजताः ॥ १०१ ॥ तेषामपि
कारातुलूपनामभार्यर्थं तेषां बाल्यावस्थानुभवमाह । बभूवुरित्यादिव्रयेण । ज्येष्ठो गुरुः माह अल्पसुखमाप्तिहेतोः मर्षेद्वियाणां विषयेषु प्रवृत्तिर्नास्ति । एतयो
विषयेभ्यः सदा मम निवृत्तिः परावृत्तिर्भवतु । सापेक्षविषयसुखापेक्षया निरपेक्षनिवृत्तिमुखसर्व परमार्गद्वारत्वाद्विततरमित्यर्थः । उपजातिवृत्तम् ॥ १०२ ॥
मध्यमः पुत्रो गुरुमाह सर्वं दर्शं मयैव मम भाति आत्मा तु एकः सदा सर्वगतः स्वयंकाशोऽवभाति तस्यैवात्मन अखंडं विस्मृतिराहितं ज्ञानं मम भवतु । मनुष्यत्वं
तत्रत्यास्तं बहिश्चक्रुः कुटुंबाल्यं यतिं स्त्रिया ॥ कुटीं कृत्वा बहिश्चामात्तस्थौ भार्यानिवृतो यतिः ॥ १९ ॥ याचयित्वा चुरे धान्यं
चक्रे निर्वाहमात्मवान् ॥ पत्युः सा सुषुवेऽपत्यान्यथ चत्वारि रुक्मिणी ॥ १०० ॥ त्रीनुजान्कन्यकां चैकां भुगताः शिशविष्णुजः ॥
आदिमाया तथोद्धर्तुं नृन्भवारस्त्युर्नृरूपिणः ॥ १०१ ॥ बभूवुरेते वयसा महान्तो ज्येष्ठो गुरुं ग्राह मर्षेद्वियाजाम् ॥ प्रवृत्तिरेषु न
चाल्पसौख्यानिवृत्तिर्भ्रमोऽक्षयसौख्यदास्तु ॥ १०२ ॥ पुत्रस्तथा मध्यम आह दृश्यं सुषेव मे भाति हि सत्य आत्मा ॥ एकः सदा
सर्वगतः स्वतंत्रो ज्ञानं हि तस्यैव ममास्त्वखंडम् ॥ १०३ ॥ कनिष्ठ इत्याह च मातृपित्रोः स्वज्येष्ठबंधोरपि सर्वदेव ॥ कार्यो हि
सेवा सुगमो यया मे सोपानमार्गः पदमेतुमाद्यम् ॥ १०४ ॥ अत्रेति नाम्नाथ निवृत्तिदेवं ज्येष्ठं तथाज्ञानविकारशिनं च ॥ मध्यं हि
तत्तन्मनसेप्सितेन सोपानदेवं त्ववरं पितासौ ॥ १०५ ॥

ज्ञानाभावे ण्युवञ्जन्य निरर्थकमित्यर्थः ॥ १०३ ॥ कनिष्ठो गुरुमित्याह इति किं एतदाहो हे गुरो मातापित्रोर्ज्येष्ठमात्रोऽथ सेवैव मया सर्वदा कर्तव्यास्ति ।
सेवां करोमीत्यर्थः । यया सेवया उत्तमपदं प्राप्तुं सोपानमिव यो मार्गः मृग्यते शोधयते ब्रह्मतत्त्वमनेनेति मार्गः । मोक्षसाधनसंगतिः सुलभा भवतु । गुरुसेवै
वं सर्वसाधनसिद्धिः स्यादन्यथोपायशर्तेन भवतीत्यर्थः ॥ १०४ ॥ एवं पुत्राणामुत्तमाधिकारं ज्ञात्वा तन्मनोर्भाषितत्वेन तन्नाम पित्रा कृतमित्याह । भ्रुवेति
पितासौ कुटुंबानन्दः पुत्राणामिति वाक्यं श्रुत्वा ज्येष्ठपुत्रं नाम्ना निवृत्तिदेवमित्याह । मध्यमं ज्ञानेन विक्रामिनं ज्ञानदेवं अवरं कनिष्ठं सोपानदेवम् ॥ १०५ ॥

एवं कन्याया अप्यनुभवसदृशं तन्नाम पित्रा कृतमित्याह । कन्यामिति सपदैकायेन । मुक्ता पतिपुत्रादिवंशरहिता आत्मनः सकाशात्सुखं ग्रस्याः सा ॥
 ॥ १०६ ॥ श्रुतिमातरं गायत्रीम् ॥ १०७ ॥ तेषु पुत्रेषु कुटुंबानंदान्तं प्रदायक्रममाह । निवृत्तिदेवायेति । अस्माज्ज्ञानदेवान् ज्ज्ञानं ग्रहस्य ज्ञा यातपूर्णमिदं दे-
 त्यर्थः ॥ १०८ ॥ ननु सोपानदेवस्य संप्रदायप्राप्तिः कुतो नास्तीत्यत आह । सोपानदेव इति । ज्येष्ठानां सेवाकर्त्ता । तत्र दृष्टान्तः । शीतापतिसेवासक्तो हनुमा
 कन्यायां पितायाह च ते विवाहं कुर्वे मुरुपेण च सद्दरेण ॥ सा चाह भर्ता तु न मेस्तु वंशस्तित्थाभि मुक्तैव सदात्मसौख्या ॥
 ॥ १०६ ॥ मुक्तेति तन्नाम चकार तस्याः पुत्रान्कृताह्वान् श्रुतिमातरं प्राक् ॥ उक्त्वाह वेदांश्च गुरुः सशस्त्रांस्ते चादुहुः
 प्राक्पठितानिवाशु ॥ १०७ ॥ निवृत्तिदेवाय ददौ रहस्यमंत्रान्दि योगं च तथात्मतत्त्वम् ॥ श्रीज्ञानदेवोखिलमाप तस्मा
 न्मुक्ताविकारस्माच्च बभूव तज्ज्ञा ॥ १०८ ॥ सोपानदेवस्तु सदा वरिष्ठसेवाभिसक्तो जगृहे न भंत्रान् ॥ सीतेशसेवारतमारुतिः प्राक्
 वरानिवान्यानापि रामदत्तान् ॥ १०९ ॥ कुटुंबकानंद इति प्रवर्त्य सत्संप्रदायं शिवविष्णुधातृन् ॥ ज्ञात्वात्मजंश्चापि सुतां परांवां
 स्वप्नं ह्यभूत्तद्वदि सत्यमाह ॥ ११० ॥ आज्ञां च मेने सफलां गुरोः स कृतार्थतां स्वस्य तथैव पत्न्याः ॥ यतिश्च पत्न्या ब्रुमुमे
 स पुत्रैर्वृष्ट्या यथार्कश्च समृद्धयान्यैः ॥ १११ ॥ तं मेनिरे त्वात्मविदो यतींद्रं कुटुंबिनं चात्मसुखे निमग्नम् ॥ निर्निदुरन्येखिलपत्र
 कृष्णं मत्वात्मतुल्यं कुधियो यथा प्राक् ॥ ११२ ॥ यो विद्वेलोद्धा यतिरात्मजंस्त्रीनजीजनचैकसुतां स्वशक्त्या ॥ तं पंचसप्तत्य
 विकं शताख्यं कुटुंबकानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ११३ ॥ कर्पूरकानंदकुटुंबनाथकथां पठेद्यः शृणुयाच्च भक्त्या ॥ सर्वोवनाशं सहपत्यलब्धि
 लभेत्पुमान्सद्गुरुपादसक्तः ॥ ११४ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे कर्पूरानंदकुटुंबानंदगुरुकथावर्णनं नाम द्वाविंशः सर्गः ॥ २२ ॥
 न्वथा श्रीचरणसेवातिरिक्तं नेच्छितवानिति सत्यं जातमित्याह ॥ १०९ ॥ ११० ॥ गुरोः कर्पूरानंदस्य ॥ १११ ॥ सर्वैरक्षयतुल्यं मनुष्यम् ॥ ११२ ॥
 पंचसप्तत्यधिकशतसंख्यं कुटुंबानंदं प्रणमति । य इति । अजीजनत् उत्पादितवान् । स्वशक्त्या रुक्मिण्या युक्तः तं कुटुंबानंदं नताः स्मः ॥ ११३ ॥ एतत्सर्गो
 कर्पूरद्वयकथाश्रवणोदेः फलमाहाकर्पूरानंदेति । आख्यानकी वृत्तम् ॥ ११४ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे कर्पूरद्वयकथायां द्वाविंशः सर्गः ॥ २२ ॥

लव्यौर्विशके तद्वशातिषोर्नैवृत्तिः । गुरुत्रयस्य कथिता कथा सोपानमक्तिमुक् ॥ २३ ॥ अथेति । त्वयेति कर्तृपदाध्याहारः ॥ १ ॥
ताम् पुत्रान् ॥ २ ॥ अखिलैः पुत्रैः सह । अथेयुत्तरान्वयि ॥ ३ ॥ प्रणमन्वित्याद्युत्तरान्वयि ॥ ४ ॥ इति श्रुतिवचनमस्ति “ यावतीर्वै देवतास्ताः सर्वे

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथैकदा पर्तिं ग्राह रुक्मिणीति पतिव्रता ॥ लौकिकायैव संस्कार्याः स्वामिन्पुत्रा द्विजोत्तमैः ॥ १ ॥ विवा-
हितुं सुतांस्तांश्च विचार्यदौ हि पंडितान् ॥ प्रायश्चित्तं च कर्तव्यं यथैतैरुच्यतेऽखिलम् ॥ २ ॥ कुटुंबानंद आकर्ण्य सत्युक्तमखिलैः
पुरे ॥ गत्वा स्थित्वा मलेस्थानेथात्र सोपानदेवतः ॥ ३ ॥ ब्राह्मणास्तु समाहूतस्तत्रत्याः पंडिताः परे ॥ सर्वे स्थितास्ते वैक्लव्यं प्रग-
मस्तान्कुंडुंबकः ॥ ४ ॥ तिष्ठन्प्रांजलिराहंदं ध्रुवं वेदविदोखिलाः ॥ भवत्स्वेवाखिलाः संति देवताः श्रुतिवागिति ॥ ५ ॥ दर्शना-
न्मेगतं पापं कः सूर्यस्य यथा तमः ॥ तथापि लोकरीत्या मे प्रायश्चित्तं यदुच्यताम् ॥ ६ ॥ ममापराधः क्षंत्यो भवद्भिर्हि दया-
पैः ॥ पुत्रास्त्रयोमी संस्कार्याः कन्या वैवाहकर्मणा ॥ ७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ कुटुंबानंदगदितं श्रुत्वा प्राहुर्द्विजाश्च तम् ॥
त्वं महापातकी नूनं प्रायश्चित्तं न ते क्वचित् ॥ ८ ॥ ग्रंथेषु दृश्यते दोषो महानेवाखिलेष्वपि ॥ यतिर्भूत्वा स्त्रियं गच्छेद्यः पुमान्का-
ममोहितः ॥ ९ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि विष्टायां जायते कृमिः ॥ इत्यादिस्मृतिवागाह त्वादृशेऽद्य न निष्कृतिम् ॥ १० ॥ प्रायश्चित्तं
कुरुष्वान्तस्त्वं देहांतं न चान्यथा ॥ ब्राह्मणोक्तामिति स्मृत्वा कुटुंबानंद आत्मवान् ॥ ११ ॥ प्रपंचात्स निवृत्तोभूदपश्यन्पृष्ठतो ययौ ॥
तस्य पृष्ठे रुक्मिणी च दीपस्येव प्रभानुगा ॥ १२ ॥ तौ द्वाविंशयणीतौ ये जानुमात्रे गताविह ॥ एकीभूतौ दर्शयंतौ तडितुल्यां
प्रभां तदा ॥ १३ ॥ अंतर्द्वि प्रापतुः सद्यः पश्यत्स्वेवाखिलेष्वपि ॥ मत्वाश्चर्य मिथः प्राहुर्ब्राह्मणा इति तेऽखिलाः ॥ १४ ॥

वेदविदि ब्राह्मणे वसंति ” इति श्रुतिः ॥ ५ ॥ यत्वायश्चित्तं तदुच्यतां भवद्भिरिति शेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रायश्चित्तमित्यादिरान्वितम् ॥ ९ ॥
सर्वदोषाधिक्यं दर्शयति । यतिरिति परागमि ॥ १० ॥ ब्राह्मणो कपिति परागमि ॥ ११ ॥ १२ ॥ एकीभूता किंवा युत्तरान्वयि ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १९ ॥ देहतः देहेन सह तादृशं निमज्जनयोग्यम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ स्वपदं प्राप्नोति मेनिरे इति पूर्वसंबन्धः ॥ २० ॥
 ॥ २१ ॥ तत्पत्रं भवद्भिः प्रतिष्ठानस्थब्राह्मणेभ्यो दातव्यमिति संबंधः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ प्रतिष्ठानमिति पूर्वोन्वितम् । कचिदित्यादि परान्वयि

दपती क्व गतावेतौ पश्यत्स्वस्मासु सर्वतः।कचिदहुर्योगिनौ तौ योगशक्त्या परं गतौ॥१५॥परेष्यहुर्योगिनोपि नैवं गच्छन्ति देहतः॥
 तन्निमज्जनमंतः स्यान्नबंधवपि न तादृशम् ॥ १६ ॥ अथाहुरपरेसूभ्यामिन्द्रजालं हि शिक्षितम् ॥ तेनात्रादृश्यतां प्राप्यान्यत्र दृश्यौ
 भविष्यतः ॥ १७ ॥ अन्येऽथाहुर्न कर्तव्या निंदा कस्यापि केनचित् ॥ बहिः कोस्ति कथं चांतः केनेत्थं ज्ञायतेऽखिलम् ॥ १८ ॥
 कुटुंबाख्यातितेजस्वी रुक्मिण्यपि पतिव्रता ॥ इत्थं जल्पत्सु सर्वेषु निवृत्त्याद्यास्तु मेनिरे ॥ १९ ॥ रुक्मिणीविह्वलावेतौ स्वेच्छया
 धृतविग्रहौ ॥ प्रवर्त्य संप्रदायं कौ पुनः प्राप्तौ निजं पदम् ॥ २० ॥ मत्त्वेत्थं पितरावंतर्हितौ नत्वाऽथ तान्निजान् ॥ निवृत्तिदेव
 इत्याहास्माभिः कार्यं किमुच्यताम् ॥ २१ ॥ तेऽथाहुश्च प्रतिष्ठानं भवद्भिर्गविलैरपि ॥ गंतव्यं पत्रमस्माभिर्दीयते तच्च दीयताम् ॥
 ॥ २२ ॥ तत्रत्यब्राह्मणेभ्यस्तैर्दृष्ट्वा पत्रं यथोच्यते ॥ तथैव पत्रं तेषां चास्मन्नाम्ना नीयतामिह ॥ २३ ॥ तद्वैष्टव वयं ब्रूमः प्रायश्चि
 तादि वोखिलम् ॥ तथेति जग्मुः स्वसाब्बाह्नयस्ते बंधवो द्रुतम् ॥ २४ ॥ प्रतिष्ठानं तु गोदायां स्नात्वादौ विविशुः पुरम् ॥ कचि
 देवालये स्थित्वाऽहूय विप्रान्कनिष्ठतः ॥ २५ ॥ तेभ्योलकावतीस्थानां दत्त्वा पत्रमथाखिलाः ॥ नत्वा निवृत्तिमुख्यास्तास्तिष्ठतो
 बद्धपाणयः ॥ २६ ॥ प्राहुः पत्रं विलोक्यैतन्नः प्रायश्चित्तमुच्यताम् ॥ अथ दृष्ट्वाखिलं पत्रं तानुबुबह्मणास्तदा ॥ २७ ॥ प्रायश्चि
 ताहता नैव गुष्माकं यतिजन्मनाम् ॥ मृद्वांडानां सुराद्राणां यथा प्रक्षालनाहता ॥ २८ ॥ प्रायश्चित्तैर्न शुष्माभिर्द्विजत्वं लभ्यते
 किल ॥ शूद्रैरिव सदाचीर्यैः कृच्छ्रचांद्रायणादिभिः ॥ २९ ॥

कनिष्ठतः सोपानदेवेन ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्राहुरिति क्रिया पूर्वोन्विता । नः अस्मान् ॥ २७ ॥ यतेः सकाशाज्जन्म येषां तेषाम् । मृद्वांडादीनां यथा प्रक्षा

लनेन शुद्धिर्नास्ति तथेत्यर्थः ॥ २८ ॥ यद्विजत्वं पक्ष्यादिष्वप्यस्ति । “पक्षिस्मांडजा द्विजाः” इत्यनुगामनात् । तेन द्विजत्वेन संश्रयाचे विमुक्त्या किम् । द्विजत्वमात्रेण बंधान्मुक्तिर्नास्तीत्यर्थः । इंद्रवज्रावृत्तम् ॥ ३० ॥ भगवन्नाम्नैव सर्वदोषनिवृत्तिर्भवतीति दृष्टातैर्दृश्यमिति प्रागिति द्वाभ्याम् । भृशुडिक्त्या गणेशपुराणे । एतावृषिष्वर्यो जातावित्यर्थः । सत्यव्रतचरितं देवीभागवते । वाग्गीजं जहवाज्ञापि मुन्नो जात इत्यर्थः ॥ ३१ ॥ अथात् प्रभात् । मांघ्रदे क्षितः नदिना तृणं भक्षयित्वा द्विजेषु पाकं पांक्त्यावनं चकार ॥ ३२ ॥ यथैव पवित्रास्तथा वयमपि नामभक्त्येव पवित्रा भवाम इत्याह । साधनीति । इह

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेति तानाह निवृत्तिदेवोऽस्माकं द्विजत्वस्य न चास्ति वाञ्छा ॥ यद्वर्त्तते पक्षिशुजंगमेषु किं तेन ते संसृ तितो विमुक्ताः ॥ ३० ॥ प्राग्वाल्मिकिस्तस्करनायकोपि मेरोति जम्बैव महर्षिवर्यः ॥ तथा भृशुडी च गणेशनाम सत्यव्रतैर्जो गिरिवह मुन्नः ॥ ३१ ॥ कलावपि ब्राह्मणघातिनं च काश्यां हि सांबः शिवनामनोधात् ॥ तं योचयित्वा स चकार पांक्तं संभक्षन्त्वस्मिन् वृषानृणं च ॥ ३२ ॥ नामानि तस्माद्रयमुच्चतः शिवस्य विष्णोश्च गणेशदेव्योः ॥ स्वेस्तथा संसृतिर्लो विमुक्ताः सर्वे भविष्याद इहात्तभक्त्या ॥ ३३ ॥ श्रुत्वेति विप्राः पुनराहुरेतांश्चैद्रक्षितराता विमलाऽखिलेशे ॥ द्विजत्वलब्धौ हि भवद्वित्र वाच्यं न चेद्बहुकुहदा यम् ॥ ३४ ॥ श्रुत्वेति वाक्यं स निवृत्तिदेवः श्रिज्ञानदेवस्य च नाम गृह्णन् ॥ तमाह गतव्यमितोखिलैर्हि नास्मद्विजत्वं किं ते किलैतः ॥ ३५ ॥ ते ज्ञानदेवेति निशम्य नाम मिथो मुखानीक्ष्य सुहास्ययुक्ताः ॥ तावत्प्रथागानमहिषेभ्युवाहस्तं ज्ञा च देवाभिधमिथ सद्गुः ॥ ३६ ॥ श्रीज्ञानदेवोपि निशम्य चेत्थं तान्प्राह युक्तं गदितं भवद्भिः ॥ ज्ञानेन यो दीव्यत इन्द्रियाख्ये जडेपि देहेस्य सती प्रसारणा ॥ ३७ ॥

पंचायतनदेवतासु प्राप्तभक्त्या हेतुभवता ॥ ३३ ॥ भवतां भक्तिरीश्वरे आत्मा प्राप्ता चेत्तर्हि द्विजत्वप्रामिषिषये भवद्भिः किंचिदपि न वाच्यम् । एते बहुदुःखदायाम् । ईश्वरचरणनिष्ठावतां भवताम् । दुःखफलकद्विजत्वमिदं किं प्रयोजनमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ अस्माकं द्विजत्वप्रामिषेतां न दिग्गोऽप्य इतः स्थानाद्गतव्यमित्यर्थः ॥ ३५ ॥ ते ब्राह्मणाः । अंबुवाहो उदकभारवाही । तं गृहपि ज्ञानेनैवमिति उवाचेशानुः ॥ ३६ ॥ इति तत्त्वप्रकाशे

श्रुत्वा तां सत्यां कर्तुं कामो ज्ञानेश्वरो महिषमुखाद्देवप्रवचनेनात्मनो महत्त्वं प्रकटीकरिष्यन्नाह । युक्तमुक्तं भवद्भिरिति भवद्भिरुक्तं तत्सत्यमस्ति यतोयं महिषांतर्वर्त्ता स्वप्रकाशज्ञानेन इंद्रिययुक्ते जडदेहेषि प्रकाशते । अतोस्य ज्ञानदेवेति नाम सत्यमेव भवतीत्यर्थः ॥ ३७ ॥ इति श्रुत्वा ब्राह्मणाः प्राहुः । यदि त्वमात्मसदृशमेतं वाचयिष्यसि तर्हि ज्ञानदेव इति यत्तव तथास्य च नाम सत्यं भविष्यति । इंद्रवज्रावृत्तम् ॥ ३८ ॥ श्रीज्ञानदेवोपि तथेति एतमात्मतुल्यं वाचयिष्ये इत्युक्त्वा स्वाग्रे महिषयानीय तत्पृष्ठगतं भारमपाकृत्य तस्य शिरः अंगं च स्वकरेण स्पृशन् वार्षाजं कर्गं शनैः

विप्राः पुनः प्राहुरयं न वक्ति त्वया समं चेदमुमात्मतुल्यम् ॥ त्वं वाचयिष्यस्यथ नाम सत्यं यज्ज्ञानदेवेति च ते तथास्य ॥ ३८ ॥ तथेति चाग्रेथ तमानयित्वात्सृज्यास्य भारं च शिरः करेण ॥ श्रीज्ञानदेवोपमपि स्पृशन्वाग्बीजं श्रुत्वा प्राह शनैः समर्थः ॥ ३९ ॥ ब्रह्मज्ञवेदान्महिष त्वमेव यज्ज्ञानदेवेत्याखिलैस्तवाख्या ॥ कृतास्ति सत्यां कुरु तां न मिथया भूयाद्वचो वेदविदामभीष्टम् ॥ ४० ॥ श्रीज्ञानदेवेन कृपाद्रिदृष्ट्या निरीक्षितोसौ महिषस्तदाह ॥ मनुष्यवाचैव ऋचो यजूंषि सामानि चार्थवर्णमंत्रजातम् ॥ ४१ ॥ अंगानि यत्पृष्ठमदो निशम्य सविस्मयास्तेऽखिलपंडिताश्च ॥ ग्राहूर्भिथोत्यद्भुतमीक्षितं यन्मनुष्यनाचाह पशुश्च वेदान् ॥ ४२ ॥ नैवं श्रुतं दृष्टमपीति पूर्वमग्रे भविष्यत्यपि नैव नैव ॥ नामी मनुष्याः खलु संति देवाः किं कृत्यमित्थं हि भवेन्नृषभः ॥ ४३ ॥

प्राह । ज्ञान्येव कर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुं समर्थोऽस्तीत्यर्थः । उपजातिवृत्तम् ॥ ३९ ॥ तं प्रत्याह ब्रूहीति । हे महिषाच तं वेदानुचारय तव ज्ञानेन इति नोभैर्यत्कृतं तत्सत्यं कुरु वेदज्ञानां वाक्यं मिथया मा भवतु ॥ ४० ॥ महतां कृपादृष्ट्याऽपटितं घटत इत्यर्थः ॥ ४१ ॥ षंडंगानि चाह । ननु अल्पकालेनैतत्कथमुच्चारितवानत आह । यत्वेदानिषु मंत्रादिकं पृष्टं तदाहेति । अदः इदं सर्वं वेदादि महिषमुखाच्छ्रुत्वा साक्षर्या निथः प्राहुः । पशुरपि मनुष्यवाचा वेदान्योहेति यत्तदद्भुतं दृष्टमिति । आख्यानकी वृ० ॥ ४२ ॥ नैव नैवेति वीप्सा केनापि न दृष्टं न श्रुतमिति सूचनार्था । भनूष्यभवति किं अपि तु

न । तस्मात्कुटुम्बानन्दपुत्रा देवाः संति खलु । इन्द्रजावृचम् ॥ ४३ ॥ वर्षाकाले गंगा यदि कालुष्यं कलुषमावमिता प्राप्ता तर्हि अरुणः सहस्रव्याः गङ्गाः
उदकैर्मार्जनयोग्या भवति किम् । अपि तु न । युष्माकं श्रायश्चित्तं नास्तीत्यर्थः । शालिनीवृत्तम् ॥ ४४ ॥ अमृन्निवृत्त्यादीन् । ते विषाः ग्रहिणो यस्या
सीत्स द्विजो निजगृहं निवृत्त्यादीन् निनाय ॥ ४५ ॥ तेन विप्रेण सत्कृताः संतः आत्मबर्चा आत्मचित्तनादिकं चक्रुः ॥ ४६ ॥ ततः क्षयहः

प्राहुर्विप्रास्ते निवृत्त्यादिकांश्च प्रायश्चित्तं नैव युष्माकमस्ति ॥ कालुष्यं चेत्स्वर्णदी प्रावृषीता किं सम्मार्ज्यालियापगवाभिप्राद्या ॥ ४४ ॥
विप्राः सर्वैर्मन्त्रमन्तः स्तुवन्तो जगुश्चैतः सन्नताः स्वान् गृहास्ते ॥ आसिन्नायं माहियो यस्य विप्रो निन्ये चैतान्प्रार्थयन्स्त्रीयेनेहम् ।
॥ ४५ ॥ तस्थुर्गेहे तस्य तत्सत्कृतास्ते प्रातः स्नात्वा गौतमीस्वच्छतोये ॥ कृत्वा पास्यार्चां दिनार्धे च भुक्त्वा चक्रुः शेषे ह्यस्मान् कर्ष्यो
च रात्रौ ॥ ४६ ॥ प्राप्तं विप्रस्यास्य तातक्षयाहस्तस्मिन्निग्रान्भोक्तुमाह द्विजोसौ ॥ नैवैतस्यामंत्रणं तैर्गृहीतं प्रोक्तवा चेत्तयं त्यद्गृहे
संन्यर्पाक्ताः ॥ ४७ ॥ विप्रोथासौ गेहमेत्यातिस्निग्धस्तथावेनं ज्ञानदेवस्तदाह ॥ किं ते वक्ते म्लानता दृश्यतेथाहासौ श्राद्धाद्
पितुर्मेघ चास्ति ॥ ४८ ॥ भोक्तुं विप्राश्चात्र नायाति गेहे मेऽतिश्चितं दुःख्यभूतन्निगम्य ॥ तं प्राहाथ ज्ञानदेवः कुरु त्वं पत्न्या पतुं
चानयेद्वा पितृनैव ॥ ४९ ॥ श्रुत्वेत्येवं पाकमेवाथ पत्न्याऽनैकैः शार्कैः सूपसत्पायसाद्यैः ॥ सुस्वाद्वैः कारयित्वावगाहं कृतवाद्भक्ष्यं
चारभच्छूद्धमंत्रान् ॥ ५० ॥ दाम्भेष्वेवावाहयद्वाह्मणेषु देवान्पूर्वान् स्वात्तदेवायशुस्ते ॥ तद्गृहातः स्थाजिरेऽनेन वोताध्यवर्जस्तस्युः
स्वस्वपीठे क्रमेण ॥ ५१ ॥

पितुः श्राद्धदिने आह निमंत्रयामास तत्र गृहे निवृत्त्यादयः प्रत्यवायितः संतित्युक्तमंत्रणं न जगदुः ॥ ४७ ॥ किं किमर्थं असौ विप्र आह ॥ ४८ ॥
ननु श्राद्धदिवसेपि किञ्चिन्मिता चिंता इत्यत आह । भोक्तुमिति । अत्र श्राद्धादि अद्या साक्षात् पितृनर्यादीन् आनयिष्ये ॥ ४९ ॥ श्राद्धयन्त्रानुपलभ्य
मेतच्छूद्धयोगस्य । श्राद्धारंभं कृतवानित्यर्थः ॥ ५० ॥ तदा दाम्भेष्वेव ब्राह्मणेषु देवान् पितृनावाहितवान्तेदेवाकशान्तेर्यमदयः प्राताः । तद्गृहात्

गतांगणे विप्रेण कृतपादयुजाः स्वस्वासाने स्थिता इत्यर्थः ॥ ५१ ॥ तत्तदा प्रतिष्ठानदामिनः के सुदन्ता ब्राह्मणा अत्र द्राक्षा इति परस्परं प्रोदुः । पार्श्वो
न्मार्गेण अर्यमादीनां सर्वपितृत्वेन तत्तत्पितृरूपा बभूवुरित्यर्थः ॥ ५२ ॥ मुख्यपितृनिमित्ते । सर्वत्र श्राद्धे धर्मपादयोऽनं पुक्ता तदमं तत्तत्पितृभ्यो जन्मन
रगतेभ्यः समर्पयंतीति हरिवंशे प्रसिद्धमिति भावः ॥ ५३ ॥ देवानां विश्वेदेवानां पितॄणां चात्र ब्राह्मणगृहे । अज्ञस्य गृहस्थस्य । ज्ञाः ज्ञानिभ्यः । पितरो
देवाश्च तेन ज्ञानदेवेन निमिषमेतेन नागमिष्यंति किम् । अपि तु आगमिष्येत्येव ॥ ५४ ॥ असौ गृहपतिः तैत्तिरीय्यादिभिः ॥ ५५ ॥ अत्र एव निवृत्त्या

तत्क्षेत्रस्थाः श्राद्धमन्त्रान्निशम्यान्योन्यं प्रोचुश्चागताः केचन विप्राः ॥ भित्तेरुद्धं काष्ठमोपानमर्गादुत्तवा स्यान्स्वाध्वर्जं जंस्ते
न्वपश्यन् ॥ ५२ ॥ प्रोवाचैको मरितान्यो ममेति सर्वेष्वृचुर्गुह्यतातान्विलोकय ॥ गत्वा गेहान्याहुरस्माभिरुच्छादी
यान्नं व्यर्थमेवोद्भूतं वै ॥ ५३ ॥ स्वर्गात्साक्षोदेवपित्रागमोत्र जातो नूनं ज्ञानदेवप्रसादान् ॥ वेदान्योद्धाज्ञस्य वक्त्रेण चाह ज्ञाः किं
तेनायंति नो तातदेवाः ॥ ५४ ॥ विश्वेदेवाः कव्यभाजस्तथैव तप्ताः स्वं स्वं लोकमाप्नुस्ततोऽसौ ॥ विप्रस्तुष्टश्चाकरोद्भोजनं तैरज्ञो
द्धारायावतीर्णैर्भवाब्धेः ॥ ५५ ॥ विप्रास्तत्रत्यास्तु तान्प्रातेरेत्य नत्वा स्तुत्वाहुर्न मर्त्याः किलैते ॥ प्रायश्चित्तं ये वदन्त्यत्र मूढा
इत्थं पत्रं ते ददुवै विलिख्य ॥ ५६ ॥ साक्षादिमे शंभुरेशवेधसः पृथ्वीं गताश्चाज्ञाहिताय विद्यया ॥ लोकान्पुनानाः कुत एष्यद्वाग्रजः
शुनो यथेतिः श्रुतिवेदिकाग्निषु ॥ ५७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ निर्गतकामं तस्मैत्राहुरूमाहेति चार्थयन् ॥ ज्ञानदेवः शृणु स्मभि
न्ज्ञानवान्महिषोऽस्ययम् ॥ ५८ ॥ इहैव चेत्स्थितः सर्वान्वेदगुह्यमतं द्रितः ॥ कथयिष्यति सर्वैथ त्यक्तवर्णाश्रमक्रियाः ॥ ५९ ॥

दिषु ये प्रायश्चित्तं वदंति ते मूढाः संति । अथानन्तरं इत्थं वक्ष्यमाणं पत्रं विलिख्य तेष्यो ददुः ॥ ५६ ॥ तदेव पञ्चाह । साक्षादिति एते निवृत्त्यादयश्च
त्वारो विषया मूलप्रकृत्या सहिताः शिवविष्णुब्रह्माणः अज्ञाहिताय पृथिवीं प्राप्ता लोकप्रवित्रताकर्तृषु निवृत्त्यादिषु पापागणः कुतो भवति न कुनोपीत्यर्थः । तत्र
दृष्टान्तः । श्रुतिवेदिकाग्निषु श्रोतेषु वेदिकासहिताग्निषु यथा शुनः इतिः गमनं न संभवति तथैव एतेषु पापसंभवो नास्तीत्यर्थः ॥ ५७ ॥ इति पत्रं श्रुत्वा प्रति

धनादलकावतीं निवृत्यादयो ययुरित्याह । निर्गतकाममिति गुरुं निवृत्तिदेवम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ भविष्यत्येवेति क्रिया पूर्वान्विता । श्रुतेत्याद्युत्तरान्वितम् । अदः इदं ज्ञानदेववचनम् ॥ ६० ॥ तस्य महिषस्य स्वामिनः सकाशादमुं महिषं गृहीतवान् । यथा मार्गेण योजयितुं द्विजाश्च निर्गताः ॥ ६१ ॥ तत्रस्थाः द्विजाः तेषां निवृत्यादीनां वियोगेन दुःखान्विताः संतः क्रोशादपि निवृत्य यदा न श्युस्तदा ज्ञानदेवः शीघ्रं वयमागमिष्याम इत्यादि बहुकिंचित् स्तान्त्र्यवर्चयदिति वोज्यम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ पूर्वार्धं पूर्वान्वयि ॥ ६४ ॥ गीताया मुख्यार्थस्य बोधिकां तद्देशभाषाटीकां युक्तां चकार ॥ ६५ ॥ ज्ञान भविष्यत्येव नैवातः स्थाव्योयमिति मन्मतम् ॥ श्रुत्वा निवृत्तिदेवोदः सत्यं मत्वाथ माहिपम् ॥ ६० ॥ प्रार्थयित्वैव तस्येशाजगृहेषु ततोखिलाः ॥ निर्ययुस्ते प्रतिष्ठानात्पथा योजयितुं द्विजाः ॥ ६३ ॥ तत्रत्याश्च वियोगेन तेषां दुःखान्वितास्ततः ॥ निवृत्ता नाभ्य वन्क्रोशादपि तांश्च न्यवर्तयत् ॥ ६२ ॥ ज्ञानदेवः किलायामोऽचिरेणेति बहुलाभिः ॥ गोदां ततः समुत्तीर्य ययुस्ते प्रवरातटे ॥ ६३ ॥ विष्णोः स्थानं निवासाल्ख्यं मोहिनीरूपधारिणः ॥ तस्युस्तत्राथ तत्रत्यैः प्रार्थिताः सत्कृताः सदा ॥ ६४ ॥ तिष्ठन् श्रीज्ञानदेवोत्र गीतामुख्यार्थबोधिनीम् ॥ चकार टीकां तद्देशभाषयाऽज्ञहिताय च ॥ ६५ ॥ ज्ञानदेवोति विरुभाता सद्भिः सम्मानिताखिलैः ॥ गुरवे दर्शयामास ज्ञानदेवोथ तां गुरुः ॥ ६६ ॥ दृष्टानेकमुदघांतां रहस्यार्थप्रकाशिनीम् ॥ हरेरप्युक्तिनात्पर्यं सम्प्रगत्र प्रकाशि तम् ॥ ६७ ॥ मन्वेत्यं ज्ञानदेवोतः कविताहंकृतिस्त्रणु ॥ मास्तिर्यथं चावदज्ज्ञात्वापीमं सद्बुद्धिमत्तमम् ॥ ६८ ॥ श्रीनिवृत्तिरु वाच ॥ या कृष्णेनार्जुनायोक्ता सर्वश्रुतिशिरोमयी ॥ गीता तस्यास्तनयाप्यर्थः पारोक्ष्याद्विशदीकृतः ॥ ६९ ॥ इतैकेन सितैकस्मै भक्षितान्येन चादरात् ॥ ताभ्यामन्येन सालयापि न लब्धयाथापि वर्णिता ॥ ७० ॥

देवी ज्ञानेश्वरीति विख्याता सा सर्वैः सत्पुरुषैः मानितास्ति । गुरुः निवृत्तिदेव इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ६६ ॥ अनेकदृष्टान्तयुक्तां गूढार्थप्रकाशिकां ज्ञानेश्वरी दृष्ट्वा अत्र अस्यां कृष्णोक्तितात्पर्यं सम्यक्प्रकाशितं मत्वा ज्ञानदेवस्यातःकरणे कविनाहंकृतिर्माभमतु इत्यं इति हेतोः ज्ञानदेवं बुद्धिमत्तं ज्ञात्वापि आहोति द्वयोरन्यथः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ सर्वश्रुतिशिरोमयी सर्वोपनिषदर्थरूपा पारोक्ष्यातरोक्षयेन ॥ ६९ ॥ तत्र दृष्टान्तः । एकैकस्मै शर्करा दत्ता तेन च प्रीत्या

भक्षित्वा ताभ्यां दातृयुहीतृभ्यामन्येन न प्राप्ताऽथापि वर्णिता । भगवताऽर्जुनाय ज्ञानात्मभर्पितं चेत्तर्हि स्थानुभवं विना केवलं तयोरेतनुभवावर्णनेन न तव
ज्ज्वलतिद्विरित्यर्थः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ अमृतानुभवाख्यं ग्रंथम् ॥ ७२ ॥ वर्णित इति पूर्वोन्वयि ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अपरा शिवकल्याणीति विलयाता

यथा तथैव ते भाति कवितानुभवादृते ॥ तस्मात्कुरु त्वं कवितां यथात्मानुभवोस्ति ते ॥ ७१ ॥ श्रीशेषिकेन्द्र उवाच ॥ गुरुकामिनि
चाकर्ण्य ज्ञानदेवस्तदात्मवान् ॥ अमृतानुभवं चक्रे यत्रात्मानुभवः स्फुटम् ॥ ७२ ॥ वर्णिनोऽस्य तात्पर्यं नैवात्मानुभवादृते ॥
विद्वद्भिरपि चैवैष ज्ञायतेऽयं कुतः परैः ॥ ७३ ॥ अमृतानुभवस्यास्य प्राकृतस्यापि केनचित् ॥ पंडितेन कृता व्याख्या तत्त्वभिज्ञेन
संस्कृता ॥ ७४ ॥ प्राकृता शिवकल्याणी नाम्ना ख्याता तथापरा ॥ ज्ञानदेवेन गुरवेऽप्यमृतानुभवेऽखिलः ॥ ७५ ॥ दर्शितः सापि
दृष्टुमुं मेने स्यात्मानुभावताम् ॥ अथैकदह मुक्तांवा निवृत्तिं परमं गुरुम् ॥ ७६ ॥ गंतव्यमथ चास्माभिर्जन्मस्थानभिर्तोखिलैः ॥
तथेति निर्ययुस्तस्मात्त्रिवृत्त्याद्याः समाहिषाः ॥ ७७ ॥ अथ मार्गे ब्रजन्प्रातः सिद्धिं स सहिषस्तदा ॥ कृत्वा समाधिमस्यऽमी लि
लिपुगौमयादिभिः ॥ ७८ ॥ पुपुजुश्चाथ तत्स्थानं ख्यातमासीत्तोखिलाः ॥ अलकाख्यां पुरीं गत्वाऽत्रत्यविषेभ्य आदरात् ॥ ७९ ॥
प्रतिष्ठानस्याविप्राणां ददुः पत्रमथाखिलैः ॥ पूर्वमेव श्रुतामीषां कीर्तिस्तत्र कृता तु या ॥ ८० ॥ दृष्ट्वा पत्रं च तैरेते मानिताः शिव
विष्णवजाः ॥ मुक्ताख्या च परंबेनि तस्थुरत्राथ ते सुखम् ॥ ८१ ॥ सच्चर्वया विनानेपत्कालं विन्दुर्हर्षिणम् ॥ तत्रत्याः संगतोऽमीषां
जाता आत्मविदोखिलाः ॥ ८२ ॥ मेनेरमूगुरुनव पुपुजुश्चातिभक्तिः ॥ बहवोऽत्र मयुस्तेषां दर्शनार्थं च साधवः ॥ ८३ ॥ योद्वाइती
र्णः शिव एव बाल्याद्यवर्तयच्चार्थत इंद्रियाणि ॥ तं पदं कृत्यतविकं शताख्यं निवृत्तिदेवं गुरुमानताः स्मः ॥ ८४ ॥

दीकास्ति ॥ ७५ ॥ अमुं ग्रंथं अस्य ज्ञानदेवस्यानुभावतां अनुभवन्म ॥ ७६ ॥ जन्मस्थानमलकावतीम् । तस्माद्विषयावशात् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥
तत इत्युत्तरान्वयि ॥ ७९ ॥ अखिलैः अलकास्थितैः या तत्र प्रतिष्ठाने कीर्तिः कृता सा श्रुता ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ पदमन्तर्याधिकशतख्यं

निवृत्त्यानन्दं प्रणमति । य इति । बाल्यावस्थामारम्भबोद्धियाणि विषयेभ्यो निवर्तितवान् तं नताः स्मः ॥ ८४ ॥ सत्यधिकशतसंख्यं ज्ञानेनानन्दं प्रणमति । य इति ॥ ८५ ॥ श्रीगुरुभक्तं सोपानदेवं प्रणमति य इति । ब्रह्मैवावर्तार्णः अखिलं कार्यजातं त्यक्त्वा गुरुभक्तिमेव यः कृतवान् तं नताः स्मः ॥ ८६ ॥ अष्टमसत्याधिकशतसंख्यं मुक्तांवाशक्तिगुरुं प्रणमति । येति । निर्मलं ज्ञानं प्रवर्तयतो या साक्षादवर्तार्णो तां नताः स्मः ॥ ८७ ॥ सर्गेभ्यो निवृत्त्यानन्दं दिगुरुत्रयकथाश्रवणादेः फलं क्रमेणाह । निवृत्तिदेवादि । गुरोः सुभक्तिमिति सोपानदेवकथाफलम् ॥ ८८ ॥ इति श्रीगुरो विष्णुरेवावतराद्विद्येन व्यक्तीकृता वेदमयी च गीता ॥ तं सतसतस्याधिकं शतारूपं श्रीज्ञानदेवं गुरुमानताः स्मः ॥ ८९ ॥ यश्चावर्तार्णो विधिरेव चक्रे त्यक्त्वाखिलं सद्गुरुभक्तिमेव ॥ वयं मुहुस्तं गुरुभक्तवयं सोपानदेवाधिकशतारूपं नताः स्मः ॥ ९० ॥ याद्व्यावर्तार्णो विशद्वान् विद्या प्रवर्तयंती सति चाज्ञजीवान् ॥ तामष्टमसतस्याधिकं शतारूपं सुक्तांविष्णोशक्तिगुरुं नताः स्मः ॥ ९१ ॥ निवृत्तिदेवाच्च गुरुभक्तस्य कथां पठेद्यः शृणुयाच्च भक्त्या ॥ विरक्तिबोधौ च गुरोः सुभक्तिं जीवन्निर्मुक्तं च लभेत्स मय्यः ॥ ९२ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराविराजिताराद्धं निवृत्तिदेवादिगुरुत्रयकथावर्णनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ आसत्तित्रालकावत्यां द्विजः कश्चित्तु वार्युधिः ॥ परनिदापरो नित्यं परोत्कर्षेतिदुःखितः ॥ १ ॥ निवृत्तिदेवमुख्यानां सदा द्वेषं करोत्यसौ ॥ वदतीमे यतोः पुत्राः सर्वथेषां मुखं कृत्वा ॥ २ ॥ न विलोक्य यतोमीषां न जातिर्न च वर्णता ॥ अत्रत्यास्तु सदा गत्वाऽमुन्नम्येव दुर्धियः ॥ ३ ॥ विद्वत्सोपि न दुर्वीति धर्मा धर्मविचारणम् ॥ यन्मुखं तु निरीक्ष्यैव सचैलं स्नानमाचरेत् ॥ ४ ॥ गुरुवस्तेभिमन्यते किमुत्कर्षात्कल्लेरिति ॥ वल्गात्येव सदैरनं श्रुत्वाभ्येनं पुरस्थिताः ॥ ५ ॥

रूपरपाचिरवर्तिकायामर्थस्फूर्त्यभिधायां त्रयोविंशः सर्गः ॥ २३ ॥ उच्चतुर्विंशके तूनाविशोद्धृतपथकैः ॥ भट्टायानन्दतः प्रोक्तव्यत्वाग्रे देशिकाः कृता ॥ २४ ॥ आसीदिति । वार्धुष्यं वार्धुषिः ॥ वृद्धा जीवन्तु वार्धुषिः ॥ इत्यमरः ॥ १ ॥ नावलोकायमिति पूर्वान्वयि । एषां यदित्युवाणां मुत्सदा ॥ २ ॥ ३ ॥ किं कलेरुत्कर्षेण यद्विपुत्रा अपि ते गुरुव इत्यभिमन्यते । पण्डितैरिति शेषः । इत्थं एवमुभयान्वयि । श्रुत्वा इत्युक्तान्वयि । ५ नं नष्टादे

खलं मत्वा ग्रामस्थाः किमपि नोचुः ॥ ५ ॥ ६ ॥ अष्टाहं यथास्यात्तथा । अयमर्थः एकैकवीथिषु प्रतिदिनं गत्वा जनेभ्यः क्लृप्तं गृह्णाति अष्टमे पुनः
 पूर्ववीथ्यामदति । यद्यपि तन्नाम विश्वनाथोयस्ति तथापि तं भट्टाहं प्राहुरित्यन्वयः ॥ ७ ॥ भट्टेन सहादति भट्टाहस्तं सद्बुद्धयः । अज्ञास्तु भट्टं प्राहुः यथा
 नेपदाहुः खलं मत्वा महता हि खलाद्भयम् ॥ सदादति पुरे हस्ते गृहीत्वा भट्टमेव सः ॥ ६ ॥ याचयन्नृणमष्टाहं नित्यमैकैकवीथिषु ॥
 विश्वनाथेति तन्नाम तथाप्याहुर्मुं जनाः ॥ ७ ॥ भट्टहस्तोदतीत्येनं भट्टाहमिति सद्वियः ॥ भट्टं प्राहुरज्ञास्तं पलाशं पलाशं यथा ॥
 ॥ ८ ॥ भट्टोसौ प्रसिद्धोऽत्र दुर्वचो वक्ति चाखिलान् ॥ तर्जनं ताडनं चालये तस्य स्वाभाविकी क्रिया ॥ ९ ॥ भयं वहति सर्वस्य
 यतोसावृणदोभवत् ॥ ऋणान्नो भीः प्रपंचेन्यानुष्यान्निर्भयता नृणाम् ॥ १० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ निवृत्तिदेवो मुक्तांशु दीपावरया
 मथैकदा ॥ प्रहेत्यं मंडकाः कार्यास्त्वयद्यौव किशोरके ॥ ११ ॥ तथेयुक्ता कुलालस्य गेहं गत्वोरुभाजनम् ॥ गृहीत्वास्माद्ययौ
 मार्गान्मुक्तांशा तावदागतः ॥ १२ ॥ भट्टाहश्च पथानेन दृष्ट्वेनां दूरतोब्रवीत् ॥ तर्जयन्परुषैर्वर्क्यैर्मत्संश्रंश्च दुरुक्तिभिः ॥ १३ ॥
 भट्टाह उवाच ॥ निर्लज्जे त्वं कथं मार्गान्मत्पुरस्ताद्वि गच्छसि ॥ वीक्ष्यैव त्वन्मुखं स्नानं क्रियते धर्मवित्तैः ॥ १४ ॥ कार्यार्थं
 गच्छतः किम्मे सन्मुखं रिक्तभाजनम् ॥ हस्ते गृहीत्वा प्राप्तासि जातो दुःशकुनश्च मे ॥ १५ ॥ हनिष्येनेन भट्टेन त्वां चेतकार्यं न मे
 भवेत् ॥ गृहमेत्येव ते दुष्टे किं स्यात्तद्वधुभिर्मम ॥ १६ ॥ एवमुक्त्वा स भट्टेन भीषयन्दूरतोविकाम् ॥ भाजनं च विभेदय त्यक्त्वा
 भग्नं च भाजनम् ॥ १७ ॥ ययौ कुलालगेहं सा याचितुं भाजनं पुनः ॥ गत्वास्याः पृष्ठतः प्राह कुलालं भट्टो रुषा ॥ १८ ॥

पलाशं लौकिकाः पलाशं वदति ॥ ८ ॥ अत्र संप्रदाये ॥ १० ॥ हे किशोरके इति कन्यासंबोधनं ज्येष्ठो भ्राता पितुः सम इत्यभिप्रायेण ॥ ११ ॥ अस्मात्कुला
 लगृहात् मार्गेण ययौ यावत्तावदनेनैव मार्गेण भट्टः प्राप्त इति संबोधः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अथादि परान्वयि ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ ऋणं त्वत् इति पूर्वं । स कुलालः ॥ २० ॥ उच्चैरग्रेदेति पूर्ववद्धम् ॥ २१ ॥ बाह्यं दुःखस्य प्रतीतिमात्रमेव वस्तुतो न सत्यम् । अंतरात्मानि तु शोको नास्त्येव । मृगजलं धूलिसंयोगेन कतिहीनं चेषन्प्रतिष्ठितः सूर्यो मलिनो न भवति यथा । तथा मायेत्पद्मदेहादिदुःखेनात्मा दुःखबाह्य भवतीति संबधः ॥ २२ ॥ द्युमंतर्वाहदुःखद्वयम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ तस्यायुः अशुण्यं श्रियस्तु येन गुर्वनुज्ञा न कृता स जीवन्मृत उच्यते ज्ञानिभिः । ननु

भाजनं नैव देहास्यै यस्माद्दुःशकुनेनया ॥ कृतो मे चेद्देहास्येव ग्रहीष्येद्यैव चाखिलम् ॥ १९ ॥ ऋणं त्वत्तो निशम्येत्यं सौख्यं नो भाजनं ददौ ॥ अलब्ध्वा भाजनं देवी दुःखिता स्वगृहं गता ॥ २० ॥ स्त्रोदेवैज्ञानदेवस्तामित्याहाय किं स्वप्नः ॥ दुःखिता त्वमृतं ब्रूहि दुःखं बाह्यमुतार्तम् ॥ २१ ॥ बाह्यं भात्येव नो सत्यमतस्वात्मनि नैव शुक्र ॥ भासमानं रवेर्गोपु जलं चेद्बूलितो विरुद्धः ॥ २२ ॥ नार्कस्तादृक्कथा दुःखी नात्मा मायेत्यदुःखतः ॥ शुक्लेत्याहाय मुक्तांवा न मे दुःखद्वयं त्वणु ॥ २३ ॥ गुरुत्वाज्ञा मया नाभूत्तैन्वास्मि सुदुःखिता ॥ गुरुक्तं न कृतं येन तस्य जन्म हि निष्फलम् ॥ २४ ॥ धिग्विद्धां धिक्तपोथायुः स जीवन्मृत उच्यते ॥ निवृत्तिदेवो यान्प्राह मां कुरुष्वाम्य मंडकान् ॥ २५ ॥ तद्दर्जनाय चार्नीतं कुलालाद्राजनं मया ॥ पथि मां भल्लेदोपश्यत्तेनाहं तु दुरुक्तिभिः ॥ २६ ॥ तर्जिता भाजनं चाथ स्फोटितं भल्लघाततः ॥ याचितुं भाजनं भूयोहं गताथैतत्तु भल्लटः ॥ २७ ॥ कुलालं प्राह नैवास्यै भार्जनं दीयतामिति ॥ अलब्ध्वा भाजनं मेहं प्राप्ताहं मंडकान्कथम् ॥ २८ ॥ करिष्येद्यैव दुःखं मे गुरुक्ताकारणान्महत् ॥ ज्ञानदेवोय तां प्राह सात्वा कृत्वाशु मंडकान् ॥ २९ ॥ भर्जयद्यैव मे पृष्टे शुक्लेत्यं सा तथाकरोत् ॥ ज्ञानदेवं तदाहेति मंडकास्तु मया कृताः ॥ ३० ॥ प्राणापानौ ज्ञानदेवोय नाभावेकीकृत्वा तौ समाने नियोज्याः उत्थाप्योदानं च कंठेपि नीत्वा भ्रूमध्येधैर्धारणां संदधार ३१ ॥

तथा कबोहोषितेत्यत आह । निवृत्तिदेव इति ॥ २५ ॥ तेनाहमित्याद्युत्तरान्वयि ॥ २६ ॥ अथाद्युत्तरवद्धम् ॥ २७ ॥ अहमय मंडकान् कथं करिष्य इति संबधः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अथ ज्ञानदेवः प्राणापानौ एकीकृत्य समाने नियोज्योदानं चोत्थाप्य भ्रूमध्ये नीत्वाऽभिधारणां चकार । शालिनी वृ० ॥ ३१ ॥

निम्ने निम्नीभूते ॥ ३२ ॥ नन्वग्निधारणया तस्य देहः कृतो न दग्ध इत्यत आह । सुस्त्रावेति । ब्रह्मरक्षे य इंदुस्तस्माच्चदमृतं सुस्त्रात्र तत्पुष्पजा
मार्गेण शरीरेऽजाप्य तेनाग्निं शांतं चक्रे । एवं सामर्थ्यवान्योगी मदा शांतो बभूव ॥ ३३ ॥ एतैः समर्थैरिंपराधकरोहं शिष्यः शिक्षितुं योग्योऽस्मि ॥
॥ ३४ ॥ भोजनांतं भोजनसमाप्तिम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ व्यंजनानि चेति पूर्वोक्तानि । अमुं भ्रष्टं निरीक्षयेत्युच्यते । यावद्विलोपयति तादृक्कृतं

ज्वालाश्चाग्निनिर्यधुस्तस्य वदत्रादृक्कणैर्भ्यो नासिकायाश्च वह्नयः ॥ निम्ने पृष्ठे ततदेहस्य देवी प्रत्यक्षं स्तन्यमंडकान्भजति
स्म ॥ ३२ ॥ सुस्त्रावेति स्मृतं ब्रह्मरक्षे तच्चानीयाणि सुषुम्णापथेन ॥ अग्निं शांतं चाकरोत्तेन योगीत्यंशमर्थ्याप्यास शांतः
सदैव ॥ ३३ ॥ तिष्ठंस्तूष्णीं भ्रष्टाख्यो बहिस्तादल्पाद्रंभ्रातसर्वमेवैतदीक्ष्य ॥ प्राहामी नो मानवाः संति हीशा एतैः शिक्ष्योहं किंला
गःकुदृद्य ॥ ३४ ॥ प्रार्थयामस्तस्मात्साधवामी दयाढ्याः स्वीकर्तव्यं नूनमुच्छिष्टमेषाम् ॥ निश्चित्येत्यं भोजनांतं प्रवर्तयामस्तस्यौ
तत्रैवात्मनिदां प्रकुर्वन् ॥ ३५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ कृताह्निको निवृत्त्याख्यो वंधुभ्यां बुभुजे ततः ॥ मंडकान्ससितादुग्धाब्जमुक्तां
वापरिवेषितान् ॥ ३६ ॥ व्यंजनान्यपि ते मुक्ता तृप्ताश्चोत्थातुमुद्यताः ॥ तावद्यथै बहिस्तात्स भ्रष्टदोषं निरीक्ष्य च ॥ ३७ ॥
ज्ञानदेवो द्रुतं पात्रं स्वीयमुत्थाप्य पृष्ठतः ॥ विलोपयति तावत्स गृहीत्वा कवलं ततः ॥ ३८ ॥ बुभुजे च पपातास्य पादयोर्भ्रष्टदो
रुदन् ॥ तं प्राहेति तदुच्छिष्टभक्षणादाशु सन्मतिः ॥ ३९ ॥ भ्रष्ट उवाच ॥ महाखलोहं न मया स्तुतिस्तु स्वप्ने हि कस्यापि
कृता किलालपा ॥ मर्माणि संशोध्य धियाखिलानां निंदोक्तिरनिशमाह्निकं मे ॥ ४० ॥ भयं वहंत्येव च मे महती ये शास्तृमी
शाश्च किमल्पसत्त्वाः ॥ निंदासमं नैव भयं हि लोके तत्याज रामोऽपि यतः प्रियां प्राक् ॥ ४१ ॥

स्ततः कवलं गृहीत्वा बभक्षेत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अस्य ज्ञानदेवस्य तं ज्ञानदेवं प्रार्थितवान् ॥ ३९ ॥ तत्रादौ स्वापराधान्दर्शयति । महाखल
इति । सर्वेषां मर्माणि संशोध्य निंदोक्तिः कृता । एतदेव ममाह्निकम् । अहन्यहनि क्रियमाणं मम कृत्यमित्यर्थः ॥ ४० ॥ ये शासनसत्तार्थस्ते महंतोऽपि

मनो भयं बहल्येवं किं वक्तव्यमल्पबला मयं वहतीति । निंदासमानं भयजनकमन्यन्नास्ति । यतो निंदाहेतोः पूर्वं रामोपि प्रियां भार्यां त्यक्तवान् । तस्मात्सर्वगीतिजनकनिंदासमं प्रापं नास्तीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ किं च सुखदुःखे देवयोगेनैव भोक्तुं योग्ये न पुनः प्रयत्नपरिहारे इति निश्चयेनाहं तु देवे कर्म फलदातारि विश्वासं न कृतवान् । कुतः पुनरितेषु साधुषु दंभेनान्यद्रव्यहरणकर्तृषु विश्वासं करोमि । तस्मात्सत्पुरुषाभासेषु साधुषु देवेषु च विश्वासरहितोहमित्यर्थः । उपजातिद्वयम् ॥ ४२ ॥ सत्पुरुषाभासत्वं तेषु दययति । अज्ञायेति किं तु मंत्रादिज्ञानरहिताः दंभेन बहून् शिष्या नमोहयित्वा उपदिशति । हरेः विधीज्या विधियुक्तपूजा च तैर्न ज्ञायते किं तु द्रव्यहरणमेव ज्ञायते द्रव्यहरणार्थं मेव साधुत्वं प्राप्ता इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ किं च सुखसुखे देवत एव भोग्ये सदेत्यहं निश्चयतो न कुर्वे ॥ श्रद्धां तु देवेषु कुतः पुरुषो सत्सूरुहभासपरवित्तहस्तु ॥ ४२ ॥ अज्ञाय मंत्रानिह समादिशति संमोह्य शिष्यांस्तु बहूँश्च दंभात् ॥ ज्ञानं न योगोपि हरिविधीज्या तैर्ज्ञायतेऽर्थाहतिरेव तत्त्वम् ॥ ४३ ॥ मां देव एवादिशेदेत्य मंत्रान्प्रत्यक्षमिदम्यात्मप्रशंसयान्ये ॥ वंदति हत्कलितसंप्रदायं ज्ञाताः किंलैर्न च मूलमंत्राः ॥ ४४ ॥ संतीति संतः खलु ये सद्भासैर्नो जिताः काममुखाः सुखात्यै ॥ त्वमेव कामादिजयोक्षितोतस्वाहृक् न साधुर्भविता न भूतः ॥ ४५ ॥ संत्रासितोज्ञेन मया दुरुत्तया त्वां चाह मे वृत्तमसौ रुंदती ॥ मुक्तापि देहात्मधिषा स्ववाक्यैर्मां शास्तुमीशा भ्रंशताप्यश्रुता ॥ ४६ ॥ गृहदितस्याकरणं हि दुःखं तयोक्तमन्यन्न ततः स्वपृष्ठे ॥ कृता त्वया मंडकपकतेति योगान्न योगी श्रुत ईशितोपि ॥ ४७ ॥

मां देव एव प्रत्यक्षं स्वमे वा एत्य मंत्रानुपदिष्टवानित्यात्मप्रशंसयान्ये साधवो मनःकल्पितं संप्रदायं परंपराखणं कथयति । तैरेतैर्मन्त्रा न ज्ञाताः खलु मंत्रवत्तानमिज्ञा एवेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ इत्येवंप्रकारेण दंभयुक्ताः संतो बहवः संति वैः सुखयात्यै कामादयो न जिताः अतस्त्वमेव कामादिजयकर्ता मया ददोसि त्वत्सदृशो न भूतो न भविष्यति त्वमेव सर्वोत्तमः साधुरित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ननु मध्येवोचमसाधुत्वं त्वया कथं ज्ञातमित्याशंसाह । संत्रासितेति । भूखेण मया त्रासितासौ मुक्तांवा रुंदती सती त्वंमति मम वृत्तं कथयामास । देहात्मधिषा रहितां मां शिक्षयितुं समर्था ज्ञानवत्यपि मुक्तांवा त्वया स्ववाक्यैरात्मप्रतिपादकवचनैः किंचिदुपदिष्टासीत् । इति मया गुप्तरूपेण ज्ञातमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ गुरुवचनाकरणमेव दुःखहेतुर्नान्यत्किंचिद्दुःखकारणमस्तीति मुक्तो

वया कृषिं तुष्यमिति शेषः । त्वया स्वपृष्ठे योगाद्विप्रतते मंडकमर्जनं कृतं अतस्त्वत्सदृशयोगी न श्रुत इत्यर्थः ॥ ४७ ॥ एतन्नवाग्निशरणासामभ्य-
 ञ्जनादि कर्त्ता वाचा अवर्णनीयम् । बुद्ध्याऽतवर्ग्यं चैवास्ति । यद्वा केन ब्रह्मणापि वर्णनीयं किं वक्तव्यं यया वर्ण्यत इति यत्स्वं । विष्णुरेवावतीर्णासि
 अतस्त्वं पापसंवादपराधिनं मां रक्ष ॥ ४८ ॥ अपराधिषु द्वेषकर्तृषु कृपाकरत्वं विष्णुरूपे त्वयि दृष्टमित्याह । त इति । यस्तव कृष्णहारास्य चरणे
 उपबाणं मुसलावशिष्टलोहमहनत् । स जरा नाम व्याधः सदेहः स्वपदं त्वया नीतः । तथा द्वेषिणौ शिशुपालदंतवक्त्रौ अन्ये कंसादयश्च स्वपदं नीताः ।
 वाण्या धिया वाच्यमतवर्ग्यमेव त्वद्वैभवं केन च वर्ण्यते तत् ॥ त्वं विष्णुरेवाज्ञाहितावतीर्णो मां पाहि चागस्कृतप्रप्यचौवात् ॥ ४९ ॥
 त्वत्पाद एवाहनदुग्धबाणं प्राक् यस्त्वयासौ स्वपदं किगतः ॥ नीतो द्विषंतवपि चैद्यपुत्रावन्ये च नहं हि तथा महागाः ॥ ४९ ॥
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ ज्ञानेश्वरोथेति निशम्य तस्य स्तुतिं तस्मृत्वाप्य करेण शिषे ॥ स्पृशंश्च तां मुक्तवतीमथाह मुक्तामिति ब्रूहि रहस्य
 मस्मै ॥ ५० ॥ आज्ञापितेत्यं गुरुणाथ मंत्रान् मुक्ताविकास्मै निखिलाजगाद ॥ ज्ञानं च योगाभ्यसनं तथास्याख्यां भल्लटानदमि
 ति स्म चक्रे ॥ ५१ ॥ सिद्धिं ययौ त्र्यंबकके निवृत्तिर्ज्ञानेश्वरः सिद्धिमितोलकायाम् ॥ मुक्ताविका तच्चरणातुगाथ सोपानदेवः पुरि
 सासवाटे ॥ ५२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ सिद्धिं गतेषु सर्वेषु देशिकेषु बभूव सः ॥ भल्लटानंदनाथस्तु सिद्धवयौतिविश्रुतः ॥ ५३ ॥
 शिवमेवाखिलं पश्यन्नदो यत्र स्वतःस्फुरत् ॥ शिव एवानृतं भाति पृथग्वायविवोर्मयः ॥ ५४ ॥ इत्यंमतिः शिवाचर्वाचकविज्जपपरः
 क्वचित् ॥ तद्धयाननिष्ठः शिष्येभ्यः क्वाचिन्मंत्रोपदेशकृत् ॥ ५५ ॥ प्राकृतां कवितां कृत्वा स्त्रोपास्यं वर्णयन्क्वचित् ॥ नृत्यत्युच्चैः
 प्रगायंश्च प्रेमाशुश्रोत्क्वचित् ॥ ५६ ॥

न तथाहं महापराध्यास्मि । विष्णुहारास्त्वमतो मां शरणागतं संसाराद्रक्षेत्यर्थः ॥ ४९ ॥ योगाभ्यासं पूर्णमिषिकं कृतवतीत्यर्थः ॥ ५१ ॥ एवं संपदायं प्रवत्ये
 निवृत्त्यादयः सिद्धिं प्राप्ता इत्याह सिद्धिमिति । अलकादस्यां सिद्धिं प्राप्ता इत्यर्थः ॥ ५२ ॥
 ॥ ५३ ॥ सर्वमिदं विश्वं शिवरूपं पश्यन् यद्यस्मात् । अतः इदं विश्वं स्वतः स्फुरत्स्वप्नकाशं न भवति । समुद्रे तरंगा इव शिवे सच्चिदानंदेऽनृतं जडं कल्पितं
 विचारेण प्रतीयत इत्यर्थः ॥ ५४ ॥ इत्यंमतिः एवमित्यथवाद् शिवपूजकः क्वचिदासीत् ॥ ५५ ॥ उत्कट्यंकितः रोमांचचिह्नितः ॥ ५६ ॥

आसीदित्यध्याहारः ॥ ५७ ॥ सुरेन्मादी मदिरामदाधो यथा वस्त्रं विस्मरति तथा देहं विस्मरन्निति पूर्वोक्तिं शिवम् ॥
॥ ५८ ॥ ५९ ॥ एकोनाशीत्यधिकशतसंख्यं भृष्टानन्दं प्रणमति । सन्निदक इति । साधुनिदकः । वार्युषि । ज्ञानदेवस्य कृपावलोकनेन यः शक्तिं
बभूव । एकोनाशीतियुक्तं शतं तत्राख्या यस्य तं नताः स्मः ॥ ६० ॥ द्राविडे देशे यत्र गौतमस्य न्यायशास्त्रकर्तुः स्थानं तत्र नवद्वीपसंज्ञकस्थानेऽमुना

क्वचिदेहधिया पूर्वं स्वकृतं संस्मरन् रुदन् ॥ हंसश्चात्माजिज्ञानंदादेहमव्यस्मरन्निजम् ॥ ५७ ॥ वासो यथा सुरेन्मादी
तिष्ठतीत्यं स हस्तके ॥ भल्लं बिभ्रन्बिल्वपर्णाकितं स्वापेथ जागृतौ ॥ ५८ ॥ एकदा स भ्रमन्प्रातः द्रष्टुमामर्दके शिवम् ॥
तत्रत्यैः सत्कृतोत्रैव तस्यौ नागेशसन्निधौ ॥ ५९ ॥ सन्निदकः प्राग्निजवार्युषियः श्रीज्ञानदेवक्षणेनोत्पन्नः ॥ एकैकानितीति शता
ख्यमेनं श्रीभृष्टानन्दगुरुं नताः स्मः ॥ ६० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथासीद्द्राविडे त्रिप्रस्तर्काधीतिः कृताखिला ॥ नवद्वीपेऽमुना
यत्र प्रख्यातं गौतमासनम् ॥ ६१ ॥ लब्ध्वा भट्टाभिर्वा तस्मात्ततो निर्गत्य पंडितान् ॥ भट्टस्वामीति नामासौ लेभे सर्वत्र विश्रु
तम् ॥ ६२ ॥ स विद्वानपि संलब्धुं मंत्रशास्त्रमशेषतः ॥ विचिन्वन्मंत्रवेत्तारं भृष्टानन्दमाश्रूणोत् ॥ ६३ ॥ तदर्थं तत्पुरं गत्वा तप्त
दद्यात्ततो भ्रमन् ॥ प्राप्नोथामर्दकं तत्र तं चापश्यच्छिवालये ॥ ६४ ॥ भल्लहस्तं च भल्लप्राप्यस्तद्वादीदय शिवकृतिम् ॥ प्राहेत्येष कथं
मंत्रवेत्ता शंभोरुपासकः ॥ ६५ ॥ यः कुतं शिवलिङ्गोर्ध्वं निघायैव स्वपत्यभीः ॥ शिवोर्ध्वं निहितः कुतो बुद्ध्या वा स्वपताजसा ॥ ६६ ॥

विशेष सर्वतर्काधीतिः न्यायशास्त्राध्ययनं कृतम् ॥ ६१ ॥ तस्माद्वैतमस्यानन्दमुन्नां लब्ध्वा ततः तत्र पंडितान् जिवा भट्टस्वामीति नाम लेभे ॥
॥ ६२ ॥ आसमंताद्विरूपातं भृष्टानन्दं श्रुतवान् ॥ ६३ ॥ तदर्थं भृष्टानन्दमारुह्य तत्पुरमलकावतीम् ॥ ६४ ॥ भल्लप्राप्यशापोभागे शिवकृतिं
शिवलिङ्गं च दद्यात् ॥ ६५ ॥ कुतं भल्लं अमीर्निर्मयः । शिवलिङ्गोर्ध्वमेन भल्लो बुद्धिपूर्वं स्थापितो वानायासेन पतित इत्येनं प्रति मया दृष्टव्यमिति

संवत् ॥ ६६ ॥ हे साधो त्वं शिवलिंगे महं मंत्राप्य निर्गमः कथं स्वनिधि ॥ ६७ ॥ अहं हि विदुः स्तोत्रं च निधः ॥ ६८ ॥ अहं हि विदुः स्तोत्रं च निधः ॥ ६९ ॥ अहं हि विदुः स्तोत्रं च निधः ॥ ७० ॥
 सर्वथा नास्मीति योज्यम् ॥ ६८ ॥ तस्मात्त्वमेव मह्यमन्यत्र स्थाप्य शिवविषये योगावस्थं क्षणमेव ॥ ६९ ॥ अहं हि विदुः स्तोत्रं च निधः ॥ ७० ॥
 अहमेवाह तवेति । शिवाकृतिः शिवलिंगं । अन्यत्र निन्दे स्थापितवान् भट्टमन्यनुवृत्तिः ॥ ७१ ॥ अहं हि विदुः स्तोत्रं च निधः ॥ ७२ ॥
 पतितश्चेति प्रष्टव्यं भट्टस्वामीति चाह तम् ॥ उक्तेः कथं भट्टमन्यो स्थाप्य भूयो लभितुं शक्यः ॥ ७३ ॥ अहं हि विदुः स्तोत्रं च निधः ॥ ७४ ॥
 प्रहारः किं योग्यस्तेखिलसद्विदुः ॥ तं शनैर्भट्टदानंदः प्रदेत्यप्रहमशमः ॥ ७५ ॥ अहं हि विदुः स्तोत्रं च निधः ॥ ७६ ॥
 प्य स्थापयान्यत्र क्षमस्वागः शिवे मम ॥ ७६ ॥ भट्टस्वामी निशम्येत्थं कुंताग्रं विलसद्ग्रीवत् ॥ अन्यत्र स्थापयति तत्तदुक्तिं ॥ ७७ ॥
 भवत् ॥ ७० ॥ तत्रापि विलसपत्राधश्चागिरामीच्छिवाकृतिः ॥ ततोऽन्यत्र निन्देष्टौ तत्राप्यविर्वाभौ शिवः ॥ ७१ ॥ अहं हि विदुः स्तोत्रं च निधः ॥ ७२ ॥
 भ्रामितं तद्ब्रह्माग्रं तेन सर्वतः ॥ शिवलिंगान्याधिरासद्वादेशवाग्रमल्लके ॥ ७२ ॥ भट्टस्वामीति दृष्ट्वातः प्रहारेन चोत्तिष्ठत् ॥ ७३ ॥
 पत्रं तु भट्टाग्रे शिवं सर्वत्र पश्यता ॥ ७३ ॥ समर्पितमेतानतो यत्र यत्रास्य संस्थितिः ॥ तत्र तत्र स्वर्गं शंखुभ्यामिर्भवेत्प्रातिः ॥
 ॥ ७४ ॥ नेदृशः शिवभक्तोन्यः सर्वत्र शिवदर्शनः ॥ जातः शिवोऽयं तद्वत्तया देहस्थोऽपि न संशयः ॥ ७५ ॥ एवमुक्त्वा नंदः प्रहृतः
 भट्टस्वामी पपात तम् ॥ प्राहेत्यागः क्षम्यतां मे त्वत्सामर्थ्यमजानता ॥ ७६ ॥ अयात्वेन यदुक्तं तत्साधये हि दृष्ट्वा ॥ ७७ ॥ अहं हि विदुः स्तोत्रं च निधः ॥ ७८ ॥
 लब्ध्वापि महतां शास्त्रविद्या ॥ ७७ ॥ अजानन्मंत्रशालं च येनोपास्या हि देवता ॥ यत्नसहादाशलाभौ क्रोधाच्चित्तं तत्तत् ॥ ७९ ॥
 ॥ ७९ ॥ अमुष्य भक्तिदोषकिदुतास्ति । सर्वत्र शिवं पश्यतानेन भट्टाग्रे विलं समर्पितं अजानतात्तदेव कथा यदुक्तं तत्साधये हि दृष्ट्वा ॥ ८० ॥
 इति संबधः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ अहं शास्त्रविद्या विद्वन्मु महत्त्वं लब्ध्वापि संज्ञा न जानतः । येन दंष्ट्रं देवतातेन चोत्तिष्ठत् ॥ ८१ ॥
 तस्याः प्रसादेन गुरोः सकाशादाललाभो भवतीत्यं बुद्ध्या युक्तो भक्तविदः गुलयात्सवं विचिन्तयन् शार्ङ्गं दातुं शोभाकरोत्सु ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

॥ ७९ ॥ ८० ॥ उत्सार्धमुत्तराव्ययि ॥ ८१ ॥ उत्तरार्धं परान्वितम् ॥ ८२ ॥ न मन्यते न सत्कार्यते । स्वीयाननुशान्निष्याध्याध्यापयन्स्वदेशे स्थित
इत्यर्थः ॥ ८३ ॥ अशीत्यधिकशतसंख्यं भट्टस्वाम्यानंदं प्रणमति । य इति ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ स्वर्णलक्षयुक्तोपि शान्धविद्यायुक्तोपि वेदविद्यारहितो
स्मत्ताम्यं न प्राप्नोति ॥ ८६ ॥ वेदाध्ययनाध्यापनाभ्यां परं तद्वहति श्रेष्ठं न जानीमः यतः कारणादचो यजुषि सामानि एषा सतामक्षया श्रुत्युक्ता श्रीर
इत्थं धियात्सवेत्तारं विचिन्वन्मंत्रविद्वरुम् ॥ त्वमेव शरणं प्राप्तस्त्राहि मां संसृतेर्भयात् ॥ ७९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥
भल्लदानंद आकर्ण्य भट्टस्वामीरितं वचः ॥ पूर्णा दीक्षां ददौ तस्मै विदुषेपि सुमुखवे ॥ ८० ॥ भट्टस्वाम्यानंद इति ज्ञेये नास्ति स
विश्रुतम् ॥ भल्लदानंदतः सर्वं लब्ध्वा हर्षान्वितस्ततः ॥ ८१ ॥ पत्न्या पुत्रद्वयेनापि शिष्यैर्देशं तिजं ययौ ॥ संमदितिरनः
ख्यातः शान्धविद्याधिकोपि सः ॥ ८२ ॥ वेदविद्याविहीनत्वात्तद्देशीयैर्न मन्यते ॥ स्वीयानध्यापयंस्तस्यादात्यशान्नाजमेवि ॥ ८३ ॥
यो द्राविडो गौतमपीठ एव शान्धाणि लब्ध्वाखिलविद्वदीज्यः ॥ अशीतिषुकूपूर्णशतं गुरुं तं भट्टादिकं स्त्रामिमुखं नमः स्वः ॥ ८४ ॥
श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अधीतशान्नौ तत्पुत्रौ विवाहार्होवथासदुः ॥ द्विजास्तद्देशगाः कन्यामुभाभ्यामपि नो ददुः ॥ ८५ ॥ प्रभुः हि
स्वर्णलक्षाब्जः शान्धविद्यायुतोप्ययम् ॥ वेदविद्याविहीनत्वात्रैवास्मत्साम्यतामियात् ॥ ८६ ॥ वेदाधीत्यध्यापयन्भ्यां जामिनौ न दद
परम् ॥ ऋचो यजुषि सामानि चाधृता श्रीः सतां यतः ॥ ८७ ॥ श्रुत्युक्तोति स्वामिभट्टमुताभ्यां नैव कच्यका ॥ अवेदार्थान्नेदु
विद्विस्त्रस्वामिर्भादीयते खलु ॥ ८८ ॥ मिथः प्रवदतामित्यं द्विजानां वाक्यमभ्युगोत् ॥ कस्यचिद्वदनाद्विद्वत्समयानंदततः स्वः ॥ ८९ ॥
॥ ८९ ॥ मंत्रशान्नं समालोच्य सर्वविद्यारहरस्यकम् ॥ ज्ञात्वा वाग्बीजमेतस्य पुरश्चर्यामयाकरोत् ॥ ९० ॥ पंचांगं सिद्धं ज्ञेयं
संगृहीतानि पूर्वजैः ॥ श्रुतीनां पुस्तकान्यासुस्ताडपत्रमयानि च ॥ ९१ ॥

स्तीति गोज्यम् । तथा च श्रुतिः । “ऋचो यजुषि सामानि सा हि श्रीरमृता सताम्” इति ॥ ८७ ॥ इति हेतोः भट्टादादीं पुत्रायां वररहितानामुक्तार्थः
कन्या न दीयते खलु ॥ ८८ ॥ ततः स्वयमित्युत्तराव्ययि ॥ ८९ ॥ ९० ॥ पंचांगं जपहोमवर्णमार्गेन द्विजमेतज्ज्ञातुं प्रवृत्तिरिति पूर्वजैर्नितम् । ९१

सिद्धयन्ते बभूवुः ॥ ११ ॥ तैरेव पुस्तकैरेव श्रुतीः वेदान् ॥ १२ ॥ शिष्याः एकवेदं वेदद्वयं वाऽधीनवन्तं इत्यर्थः ॥ १३ ॥ वेदत्रयीध्वनिरित्युक्तान्वयि ॥
१४ ॥ अथाद्युत्तरान्वयि । तत्रयी तेषां वेदानां त्रयी ॥ १५ ॥ अनेकैः शिष्यैः कर्तृभिः ॥ १६ ॥ तत्रेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ १७ ॥ तत्तत्पाठकतः शिष्या
संस्मरेव शीघ्रमप्यापयन्तं विलोकयात्र वेदे व्यरतं विलोभाक्षरादि संकरत्वमप्यस्मै अन्यस्ववचनरूपं किञ्चिज्जास्तीति विलोक्य विस्मिताः संतो भियः प्राहुः

तैरेवाध्यापयामास सुतौ शिष्यांश्च स श्रुतीः ॥ ऋग्यजुःसामसंज्ञाश्चानधीतश्रुतिरप्यसौ ॥ १२ ॥ वेदत्रयीं ज्येष्ठपुत्रः सांतां वापी
तवांस्ततः ॥ कनिष्ठो ऋग्यजुर्वेदी शिष्यास्त्वेकं द्वयं क्वचित् ॥ १३ ॥ वेदत्रय्या निशम्याथ वहिस्तात् ध्वनियुक्तम् ॥ मिथस्तदेति
तत्रत्याः प्राहुर्वेदत्रयीध्वनिः ॥ १४ ॥ श्रूयते हि कथं भट्टस्वामिगेहिपि शास्त्रिणः ॥ योस्मिन् च न वेदस्यं शुद्धं देत्यथ तत्रयी ॥ १५ ॥
शुद्धवर्णस्वरानैकैरप्यहो मधुरैव सा ॥ पक्वते किं समायाताः केचिदन्यत्र वेदिकाः ॥ १६ ॥ श्रद्धेशिर्केन्द्र उवाच ॥ इत्थं वितर्क्य सर्वे
ते भट्टस्वामिगृहं ययुः ॥ तत्रासीनं तमालोक्य शिशून्वेदत्रयीं पृथक् ॥ १७ ॥ अध्यापयन्तं तद्देहस्तत्तत्पाठनतो हुतम् ॥ पुस्तकैरेव
नो चात्र व्यस्तं संकरताण्वपि ॥ १८ ॥ विस्मिताः प्राहुरन्योन्यं जन्मतः श्रुतिपाठकाः ॥ वयं त्वेकश्रुतेर्मूलं विवृतीभ्यैकदा पृथक् ॥
॥ १९ ॥ न क्षमाः स्मो बहून्वक्तुं श्रुतित्रय्याः कुतः पुनः ॥ अनधीत्य श्रुतिं बाल्ये यः शास्त्रार्थातितत्परः ॥ १०० ॥ शुद्धां वेदत्रयीं
सांगामेकः सद्रिकृतिं बहून् ॥ अध्यापयति नैवेत्यं सामर्थ्यं कस्यचिच्छ्रुतम् ॥ ११ ॥ निन्दितोयं सुधारुभाभिः प्रार्थनीयोऽद्युदाविलैः ॥
इत्युक्त्वा दंडवद्भूमौ प्रणमुर्बद्धपाणयः ॥ २ ॥

रित्यन्वयः ॥ १८ ॥ १९ ॥ एकसमये बहुशिष्यानेकवेदसंहिताजटादित्रिकृतीथ वक्तुं वयं न क्षमाः स्मति पूर्वेण सहान्वयः । कुतः पुनर्वेदत्रयस्य संहि
ताविकृत्यादि वक्तुं वयं समर्थाः । न समर्था इत्यर्थः । उत्तरार्द्धे पशन्वितम् ॥ १०० ॥ सद्रिकृतियुक्तमधिकृतिसंहितम् ॥ १०१ ॥ १०२ ॥

तत् इत्युच्यते ॥ १०३ ॥ तत्र तेषु तत्सुतं भट्टस्वामिमुत्रम् ॥ १०४ ॥ लक्ष्मीधरनामकरणे हेतुः पूर्वाह्णम् ॥ १०५ ॥ ते मेधिषाः श्रयैकं कथा-
ददुरिति पूर्वोक्तिम् ॥ १०६ ॥ उत्तरदलमुत्तरगायि ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ एकोत्तराशीतिशतसंख्यं लक्ष्मीधरानंदं श्रणयति । य इति । एक इत्यस्यान्ये
बहुशः प्रार्थयामासुर्द्विजास्तं देशिकं तदा ॥ तेनापि सत्कृताः सर्वे संस्थिता विदुषस्ततः ॥ ३ ॥ चर्चादिभिः परी
क्ष्यैतान्शालास्थांस्तत्र तत्सुतम् ॥ त्रय्यधीतिकरं प्राहुर्नाना लक्ष्मीधरं हि ते ॥ ४ ॥ वेदत्रयी यतः प्रोक्ता स तां लक्ष्मीर्हि शाश्वती ॥
भट्टस्वामिसुताभ्यां तच्छिष्येभ्यश्च ददुस्ततः ॥ ५ ॥ प्रत्येकं ते द्विजाः कन्या भट्टस्वामी ततो ददौ ॥ मन्त्रान् ज्येष्ठसुतायैव पूर्णदीक्षा
विधानतः ॥ ६ ॥ लक्ष्मीधरानंद इति चक्रे नाम च शोभनम् ॥ अर्थावेदशास्त्रोसौ चक्रे लक्ष्मीधरः सुधीः ॥ ७ ॥ अद्वैतमकरं
दाख्यं ग्रंथमात्माविदां प्रियम् ॥ तद्वंधुश्च क्वचित्सूक्ते श्रुतौ भाष्यं किलाकरोत् ॥ ८ ॥ यो बाल्य एवाखिलशास्त्रवेत्ता गुरोः श्रुतीः
प्राप च तिस्र एकः ॥ एकोत्तराशीतिशताख्यमेतं लक्ष्मीधरानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ९ ॥ अथासीत्कुम्भकोणख्ये क्षेत्रे विभोतिसा
त्त्विकः ॥ चक्रपाण्याख्यतत्रत्यविष्णुमूर्तीज्यकः सदा ॥ १० ॥ देवस्वाधीति पत्न्याब्जो रामानुजमते स्थितः ॥ पुण्ड्र भक्ति
मान्त्रियं विष्णोर्मूर्तिं शिलाप्रयीम् ॥ ११ ॥ विष्णुर्भक्त्या विवर्धमानस्य साक्षादग्रे रात्रौ त्वं वरं प्रार्थयेति ॥ ग्राह्यं सोऽप्याह पुत्रो
ममास्तां त्वद्वत्तथाढ्योखंडपूजास्तस्ते ॥ १२ ॥ श्रुत्वेत्येनं विष्णुरुक्ता तथेति प्रापतर्द्धिं तस्य पत्न्यामथासीत् ॥ वैकुण्ठस्योद्धा
हरेर्दूत एव तेनाज्ञप्तः स्वर्गपूजां विधातुम् ॥ १३ ॥ हरिगणममुं तर्जानं वास्तस्मिन्पितापि हरिगणमिति तस्याख्यां तनोसौ चक्र ॥
उपनयनमथास्याब्दे कृतं पंचमेपि श्रुतिगणमाखिलं शास्त्राणि चापान्नु ब्रूयः ॥ १४ ॥ विष्णोर्हि दूतोखिलसंस्थितस्य तस्याह
याद्धा भुवि चावतीर्णः ॥ वैशेषिकाद्वैतमतेथ तेषां मनं न चित्ते विशदं तु मेने ॥ १५ ॥

न प्रापुरित्यर्थः । तं नताः स्मः ॥ १०९ ॥ सदा त्रिकालं चक्रपाण्याख्या या तत्रत्या कुंभकोणक्षेत्रस्था विष्णुमूर्तिस्तस्या ईश्वरः पूजकः ॥ ११० ॥ दे-
स्वामीति नामवाच ॥ १११ ॥ तत्र निरंतरं पूजाकर्त्ता गालिनीवत्तम् ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ प्रथमो हरिगणराज्यो विष्णुगणवाची । गालिनी वृ० ॥ ११४ ॥ वैशेषिका

द्वितीयं अतीर्णोपि तेषां मत्तं निर्दोषं स्वचिन्तेन मेनोमर्षश्रुत्युपमनत्वादिनि भावः उपजातिः ॥ ११५ ॥ अद्वैतनिर्गन्धविद्यामयैवेत्युक्तं मन्त्रद्वारा च श्रेष्ठं गुरुत्वायै
 तद्विद्वद्भ्योऽमीधरानन्दं प्राप । अवापेत्पुण्यान्वयि । तस्माच्छ्रद्धाश्रानन्दं ज्ञानं सर्वमन्त्रदीक्षां च प्रापवान् ॥ ११६ ॥ पूर्वं पञ्चदशस्य एतं चतुर्धाषिं परितप्त
 याम् ॥ ११७ ॥ द्वयशीत्याविकशतसंख्यं हरियणानन्दं प्रणमति । निगिष्टकद्वैतमत इति । इन्द्रजा वृ० ॥ ११८ ॥ सर्गोक्तमलयां शिरसि गुरुत्वायै

स द्वादशावदोय ययौ विचिन्वन्नद्वैतविमन्त्रविदां वारिष्ठम् ॥ लक्ष्मीधरानन्दमवाप तस्मात्तस्माद्वैदं सर्वमनूयद्वैत्तम् ॥ ११६ ॥ हरेर्
 णानन्दमिति स्वनाम लब्ध्वा गुरोः सर्वमभूत्स सिद्धः ॥ दुर्जनसूदेज्यामपि चक्रमाणे यापयद्देवं निखिलस्थमेवम् ॥ ११७ ॥ नि
 शिष्टकद्वैतमतेपि भूत्वा भूय यौद्वैतमताभिमानि ॥ ब्रवीतिदुक्तं शतसंख्यकं तं हरेरणानन्दगुरुं नतः स्मः ॥ ११८ ॥ यो भल्लज्जनं
 दगुरोः सकाशाच्चतुर्गुह्यणां हि कथां शृणोति ॥ सार्वात्म्यतां विद्वतां सुविद्यां लभेद्भक्तिप्रयोजनमान्यः ॥ ११९ ॥ इति श्रीगुरु
 उक्तं भल्लज्जनश्चात्मवाञ्छिवभक्तिमान् ॥ १॥ आसीत्सदाचर्यश्चक्षुं पत्न्याढ्यः सात्त्विकः सुधीः ॥ कदाचित्द्वैतधितः पत्न्या सोपतय
 तदा स्वयम् ॥ २ ॥ तस्यौ शिवालये शैवं पंचार्णं प्रजपन्मनुम् ॥ त्यक्ताशनस्त्यक्तानिद्रो ममः संयम्य सौद्विगम् ॥ ३ ॥ सताह
 संस्थितश्चेत्यं द्विजस्तत्र निशीथके ॥ आविर्बभौ शिवः शक्त्या तुष्टावैनं निरीक्ष्य तः ॥ ४ ॥ विब्रतश्च उवाच ॥ त्वं द्वादशारकमल
 ऽखिलहृद्गतोऽसि पश्यति योगिन इहात्मसुखात्समाधौ ॥ त्वां ह्यनिनोप्यखिलं परिदृष्ट्वा भक्त्या नन्दं प्रयति ततः पुनर्लब्धमार्गम् ॥ ५ ॥

णादेः फलं क्रमेणाह । य इति । ईज्येपु पूज्येष्वपि बान्यः ॥ ११९ ॥ इति श्रीगुरु० उ० टी० वर्य० चतुर्विंशः सर्गः ॥ २४ ॥ उतां च विदितो
 चैकसप्तपदैस्तु कथ्यते ॥ विद्यातीर्थः शिवः साक्षाद्विद्यारण्यस्य यो गुरुः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ शिवं दृष्ट्वा तुष्टाव ॥ ४ ॥
 हे शंकर सर्वेषां हृदये वर्तमानं यद्वादशदलं कमलं कादितांतवर्गयुक्तं तत्र वर्तते । इह कमले त्वां योगिनोऽनुसृत्याह्वेनोः तया विक्काले पश्यन्ति । ज्ञाने

नोपि गुरुकृपया प्राप्तसंप्रदायाः संतस्तथा सर्वगतं भक्त्या परिगृह्याहमेव शिवोऽस्मीति सगुणेश्वराभेदेन उपास्यानंदं प्राप्नुवति ॥ ५ ॥ इमे पूर्वोक्ता ज्ञानिनः सगुणसायुज्यमुक्तिमुत्सुक्तेष्वेव भवति । ज्ञानोपासनोभयसुखलाभादिषुमुत्कृष्टतया मुक्तिः । यथा चोक्तं भागवते—“सालोक्यसाक्षात्साधोपासकौऽप्यस्य प्यतः । दीयमानं न गृह्णाति विना मत्सर्वं जनाः” इति—“आत्मारामाश्च मुनयो निर्विथा अप्युल्लस्योत्कृष्यहेतुर्को भक्तिमित्यभूतगुणो हरिः ॥” इति च । ये त्वन्ये त्वा त्यामहग्रहेण शिवोऽहमिति भेदनिवर्त्येन पूजयंति ते विमलाः संतः साहस्यमुक्तिमाजो भवति । इत्येव प्रतीकोपासनान्यथा दृशन्दिता साक्षितोच्यते । ये तव मूर्तिमात्मनः पृथक्त्वेनोपास्योपासकभेदेन संसृज्यंते ते स्वर्लोकवासिनो भवति । इयं तु तत्तलोकयातिरूपा सलोकतामुक्तिरित्युच्यते । हे ईश्वर हे नियंतः इति मुक्तित्रये तैत्तिरीयश्रुतिः प्रमाणभूतास्ति । तथा च श्रुतिः—“एतस्मादेव देवतानां सायुज्यं साक्षितं समानलोकता

सायुज्यमुक्तिसुखभाज इमेथ येन्ये त्वाहग्रहेण विमलाः परिपूजयंति ॥ साहस्यनाः पृथगुपास्य तैवेव सृतिं स्वर्लोकनाः श्रुतिरिती श्वर तैत्तिरीयी ॥ ६ ॥ वर्णाश्रमोत्थनियमांस्तु समाचरंति ये चोद्धरेत्तस इमेपि समीपगास्ते ॥ मांडूक्यवाक्यमिति मुक्तिचतुष्टयमह सायुज्यमक्षयमिहामलबोधलभ्यम् ॥ ७ ॥

भामोति” इति ॥ ६ ॥ किं च ये ऊर्ध्वरेतसो वर्णाश्रमोक्तनियमान्स्मरणाचरंति त इमेऽर्चिरादिमार्गेण ब्रह्मादीश्वरसमीपगाः । सान्निध्यमुक्तिविषये वाहु क्योपापनिषद्वाक्यं प्रमाणम् । तथा च श्रुतिः—“तपःश्रद्धया ये ह्युपवसंस्मरण्ये आंता विद्वांसो भैक्ष्यचर्या चरंतः । सूर्यद्वारेण ते विरजाः प्रशंति यन्मृतः स पुरुषो ह्यव्ययात्मा” इति । सूर्यद्वारेणेत्यस्यसूर्योपलक्षितेनार्चिरादिमार्गेण यत्र स पुरुषो ब्रह्मा वर्तते तत्र यांतीत्यर्थः । इति मुक्तिचतुष्टयं तदु ज्ञानिन इति शेषः । मुक्तिचतुष्टये महावाक्यविचारजन्यज्ञानेन प्राप्यं सायुज्यं सगुणसायुज्यं निर्गुणं वा सायुज्यमक्षयं ज्ञानरहितवस्ति । सलोकता तैत्तिरीय साहस्यतानां पुण्यक्षये नाशश्रवणात् । कमस्त्वन्न न विवक्षितः । तथा च ज्ञानोत्तरात्पि सायुज्यताविषये तैत्तिरीयश्रुतिः—“य एवं विद्वानुदयते तैत्तिरीय देवतानामेव महिमानं गत्वादित्यस्य सायुज्यं गच्छति । अथ यो दक्षिणे प्रसीयते स पिपृणामेव महिमानं गत्वा चंद्रयसः सायुज्यं गच्छति भूलेः काशमार्गं गतेः स

समं विदुः सर्वमहिमानौ ब्राह्मणो विद्वानभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति ।” इति । अत्र केवलकर्मणा चंद्रलोकप्राप्तिः फलम् । य एवं विद्वानिति ।
उदनामिहितप्रतीकोपासनात्रयवतां देवानां महिमानमिति सालोक्यज्ञाभीष्यमाह्वयमिति त्रयं फलत्रयं ब्राह्मणो विद्वानिति ब्रह्मज्ञानवान् एतौ
स्वामीसनाप्राप्तौ सूर्याचंद्रमसोमहिमानौ सावित्रयत्वादिदोषवन्तौ बुद्ध्याभिजयति अमितः आक्रोरोति तस्मादधिकं निरतिशयं ब्रह्मणः परमानंदं प्राप्नोती
त्यर्थः ॥ ७ ॥ तदपिः सायुज्यप्राप्तिर्ज्ञानादते बहुमायैर्न भवति । ज्ञानप्रदस्तु त्वमेवामि नान्यः कश्चिद् । “ईशानः सर्वविद्यानाम्” इति श्रुतेः

ज्ञानादने न बहुसाधनतस्तदाप्तिर्ज्ञानप्रदस्त्वमसि नैव परस्तु कश्चित् ॥ तं त्वां कथं सुतमनात्प्रसुमोहदं हि याचे रविं तम इवावतितपः
प्रसन्नम् ॥ ८ ॥ विद्यापतिस्त्वमसि चेद्भद्रो ममास्तां विद्यानिविस्तनय आत्मविवेकवक्ता ॥ येनांजसा भवनिधिर्मम गोष्पदाभेनंतो
पि देव भविताखिलासाधनोऽग्रः ॥ ९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ विद्येश्वरः स्तुत इतीममुवाच देवः पुत्रोहमेव तव भक्तवत्स्य भूत्वा ॥
प्राङ् न प्रवर्तितमपीह किलात्ममार्गं लुप्तं त्वसद्भिः शुश्रूष्यत एधयिष्ये ॥ १० ॥ त्वां चांजसा मम समीपगतं भवार्तिनो वाधिता तु
हिमभीतिरिवाहिताग्निम् ॥ अंतर्द्धिमाप जगदीश इतीममुक्त्वागाद्देहमेव मुदितः स ततः कृतार्थः ॥ ११ ॥ कालेन चाभवदथास्य
वधूः सगर्भो सल्लभ एव सुषुप्ते तनयं सुकान्तम् ॥ ज्ञात्वा पिताथ शिवमात्मगृहावतीर्णं विद्यानिधिं सकलवित्तमुवाच नान्ना ॥ १२ ॥
पंचाब्दिकोऽथ जनकेन स चोपनीतः प्राप शुनीश्च पितुरेव स चाशु सांगाः ॥ शास्त्राण्यसौ हरिगणारण्यगुरोस्तु लब्ध्वाभूद्वादशावद
वयसा श्रुतिशास्त्रवक्ता ॥ १३ ॥

‘ज्ञानं महेश्वरादिच्छेत्’ इति स्मृतेश्च । अतितपसा पूर्वपुण्येन प्रमत्तं त्वां प्रति अनात्मविषयं मोहं ददाति तं पुत्रं रविं प्रति तप्त इव कथं याचे ज्ञानप्रदादज्ञा
नादिमोहप्रदपुत्र्याच्चा न युक्त्यर्थः ॥ ८ ॥ मोहनिवर्तकं पुत्रं देहीत्याह । विद्यापतिरिति । अखिलासाधनैरुग्रः दुर्निवार्यः ॥ ९ ॥ अश्रद्धिलुप्तं ज्ञानमार्गं
शिष्यानुशिष्यैः प्रकाशयामि ॥ १० ॥ बाधिता बाधियते ॥ ११ ॥ अखिलवित् सर्वज्ञः । पुत्रस्य विद्यानिधिरिति नाम चक्रे ॥ १२ ॥ १३ ॥

उपयमं विवाहम् । ज्ञानवानपि शिवो विष्णुश्च अत्यन्ते देहमुखे सकोमवत् । तस्माद्विधो बंधहेतव इत्यर्थः ॥ १४ ॥ स्त्रिया निमित्तया । नीहारेणच्छादितव्रीह्यादिविधित्यसिद्धं स्वप्रकाशमिन्द्रियाद्यनुगतमात्ममुखं समीपस्थमपि न दृश्यत इत्यर्थः ॥ १५ ॥ स्त्रीसंगस्य हेयत्वं दर्शयन्नादौ प्रदलबंधकत्वं तावदाह । हास्यादिति स्त्रीः । वर्षमर्देहं दृग्विलासादध्नुर्विक्षेपमात्रेण । आर्यतां श्रेष्ठत्वं वचसा हरति । स्वयमस्थिरहृदया सती अलीकप्रमणा पुरुषमोहकाल्मविरुद्धतिदा । ईश्वरेणापि न निर्वायते अपरिहार्यमंगेत्यर्थः ॥ १६ ॥ ईश्वरेणाप्यपरिहार्यः स्त्रीसंग इत्युक्तं तदाह । सत्या तनुरिति । पितृमुखे दक्षपद्मे इमं दग्धां दक्षकन्या

कर्तुं त्वथोपयमस्य पिता प्रवृत्तस्तं चाह सोऽपि मम नांगनयास्तु संगः ॥ येनेश्वरोपि सततं निजसौख्यतुष्टुस्तूर्णं मृषा तनुमुखे ऽतिमितेति सक्तः ॥ १४ ॥ नेष्टमुखं स्फुरति नित्यगतं च भूरि स्वीयं प्रकाशितमपीन्द्रियधीमनःस्थम् ॥ पुंसः स्त्रिया कृषिपरस्य यथा कृषिस्थं नीहारतः सकलशालिमुखं प्रभाते ॥ १५ ॥ हास्यान्मनो हरति वर्षमर् च दृग्विलासात्स्पर्शेन वीर्यमखिलं वचसार्यतां स्त्रीः ॥ पुंमोहिनी कुहृदयापि मृषातिहादौघापीश्वरेण खलु वार्यते आत्महन्त्री ॥ १६ ॥ सत्या तनुः पितृमखेतिस्त्रैव दग्धा बभ्राम गां शिव इमां प्रवहन्निजांसे ॥ रामोऽपि कीशशरणः स्ववधूं प्रलब्धुं ब्रह्मात्मजां च चक्रमे खिलवित्तपस्वी ॥ १७ ॥ तस्मादहं सततमात्ममुखे निमग्नः संन्यासमेव परिगृह्य हृदुज्झितार्थः ॥ स्थास्येखिलं पितरिदं जगदात्मनीक्षंश्चात्मानमत्र हि तवाऽस्तु च मातुराज्ञा ॥ १८ ॥ इत्थं निशम्य तनयस्य वचः पितामुं नाणवात्मविद्वदति वीक्ष्य मुखं स्वपत्न्याः ॥ माता त्रिलोमवदना सुतमाश्वासती प्राहेति ते वय इदं न यतिक्रियार्हम् ॥ १९ ॥

तनुं स्कंधे गृहीत्वा पृथ्वीं वक्राम । विष्णुर्बाणैः शरीरं छित्वा शरीरपतनस्थानेषु देवीक्षेत्राणि विधाय श्रमस्तस्थितिं शिवं चकरोति देवीपुराणे सागवते च कथा प्रसिद्धा । कीशशरणः सुधीवसाहाय्येच्छवान् । स्त्रीमोहस्य दुर्निवार्यत्वेन बंधहेतुं विवाहं कर्तुं न प्रवृत्तो भवामीत्यर्थः ॥ १७ ॥ संन्यासं ग्रहीतुं ष्वक्षिराज्ञा प्रदातव्येति प्रार्थयति । तस्मादिति । हृदयान्यकविषयः । अत्र जगति आत्मानं पश्यन् ॥ १८ ॥ इदं पूर्ववयः यतिक्रियार्हं संन्यासाश्रमयोगं

नास्तीत्यर्थः ॥ १९ ॥ अतः मातृपित्राज्ञाभावेन तूष्णींभूतो हरिगणानंदं शरणं जगाम । तस्माद्धरिगणात् ॥ २० ॥ विद्यानिधिनाम्नः विद्यातीर्थनाम
 कर्णे हेतुजनं दर्शयति । विद्येति । विद्यानिवासाय वरतीर्थं उत्तमक्षेत्रभूतम् । “तीर्थं शास्त्राद्धरक्षेत्रोपायोपाध्यायमंत्रिषु” इति तीर्थशब्दस्य क्षेत्रवाचित्वा
 दित्येको हेतुः । तीर्थशब्दस्य संन्यासार्हनामप्रकाशकत्वेनाल्पवयसि तस्य संन्यासप्रवृत्त्यविशयेन तीर्थपदसंयोगस्य संन्यासयोग्यत्वादिति द्वितीयो हेतुः ।
 ज्ञात्वोभयोर्योगतमतः पृथगेव तूष्णीं विद्यानिधिहरिगणं शरणं जगाम ॥ दीक्षासमाप विद्यानिखिलमंत्ररूपां विद्यादित्तीर्थसुखमित्य
 भिधां च तस्मात् ॥ २० ॥ विद्यानिवासवरतीर्थमसुं स दृष्ट्वा संन्यस्तुमिच्छुमपि बालमनीहमर्थे ॥ पद्माग्निनामकगुरोर्मठनाम चेति
 हेतुत्रयाद्गुरुदोस्य हि नाम चक्रे ॥ २१ ॥ विद्यातीर्थानन्द इत्थं हि लब्ध्वा मंत्राञ्जया देवतार्चां चकार ॥ सिद्धोप्यग्रे संप्रदायप्रवृत्तिं
 कर्तुं योद्धेलावर्तीर्णः शिवोशात् ॥ २२ ॥ तिष्ठन्पित्रोः सन्निधात्मात्मनिष्ठः प्राहर्द्धैतं शास्त्रमात्मप्रकाशम् ॥ श्रुत्वा द्वावप्यासुस्ततो
 पयुक्तौ सत्यं मेनेऽतः पिता प्राक् शिवोक्तम् ॥ २३ ॥ प्राहाथासविकदा मातृतातौ मातः स्नातुं तीर्थजातं पितः श्वः ॥ गच्छाम्याज्ञा
 दीयतां मे युवाभ्यां नाज्ञाकर्तोऽनीहिनोऽन्यस्त्रिलोक्ययाम् ॥ २४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ पुत्रोदितमिति श्रुत्वाथोचतुर्भवता विना ॥
 स्थास्यावः कथमत्रावां जलेनेव महावने ॥ २५ ॥ पुत्राः संतीतरे लोके प्रपंचसुखदाः क्वचित् ॥ तत्रापि दुःखदाः पित्रोराज्ञाभंगकराः
 शठाः ॥ २६ ॥ स्त्रीदेवास्तत्सुहृद्भक्ताः स्वर्वंधुस्वसृवंचकाः ॥ कन्यापुत्रातिहादौघ्याः स्वीयं भावि न ते विदुः ॥ २७ ॥ जम्भनैवावयो
 र्देत्तं प्रापंचं तु सुखं त्वया ॥ अज्ञयोस्तद्भवं दुःखमद्याद्धेश निराकृतम् ॥ २८ ॥ नावां क्षमौ त्वद्विद्योभे कलामात्रेपि वत्सल ॥ देवदू
 तिर्यथा पूर्वमात्मवेद्यपि कापिले ॥ २९ ॥

संन्यासाश्रमेपि पद्मादसंप्रदायेन प्रवर्तयन् विद्यातीर्थनाम कृतवान् । तीर्थाश्रमयोः पद्मादसंप्रदायचयातकत्वादित्यर्थः ॥ २१ ॥ अंशेन पृथिव्यामवतीर्णः ॥
 ॥ २२ ॥ प्राग्वरदशिवेनोक्तं पुत्रोहं भवामीति सत्यं मेने ॥ २३ ॥ हे मातेहं पितः निरिच्छस्य ममाज्ञाकर्तो युवाभ्यामन्यस्त्रिलोक्यो नास्तीत्यर्थः ॥
 ॥ २४ ॥ २५ ॥ तत्सदृशद्विदित्युत्रविरहोऽतदुःखं इत्याह । पुत्रा इत्यादिना ॥ २६ ॥ २७ ॥ तदुखं प्रपंचोद्भवं दुःखम् ॥ २८ ॥ कापिलस्य विशेषे

देवदूतिरिव क्षणमात्रमपि स्थातुं न समर्थो वित्यर्थः ॥ २९ ॥ ज्ञैः ज्ञानिभिर्ज्ञानिभिश्च प्रारब्धकर्मफलं भोग्यमेव आयुःसमाप्तमप्येतम् । दृष्ट्यात्मज्ञानेन न नश्यति । यथा मनुष्येष्पृगेब्ध दृग्धारि मृगजलदर्शनं न निवार्यते तथा प्रारब्धं भोगं विनाऽनिवार्यमित्यर्थः ॥ ३० ॥ यद्यप्येवमनिर्हार्यं प्रारब्धं त्वं सर्वाधिष्ठा नरूपः शिवः कर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुं समर्थोसि । त्वां सुतं मत्वाऽत्राभ्यामज्ञमुद्धया श्रेष्ठ्यत इत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ अज्ञमदृष्ट्यर्थं अज्ञानिनामुद्धाराथमेव ज्ञानिनां सत्कर्मसु प्रवृत्तिरित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ननु संन्यासग्रहणेऽज्ञाभावेन तीर्थान्तरमाज्ञां गृहीत्वा देशांतरे संन्यासं स्वीकरोमीत्याशंक्यत्रैव संन्यासं गृहीत्वा

प्रारब्धं भोग्यमेवाज्ञैर्ज्ञैश्च दृष्ट्या न वार्यते ॥ यावदायुः सुखं दुःखं दृग्गरीव मृगेनैः ॥ ३० ॥ त्वं स्वतंत्रोखिलाधारः कस्त्वामाज्ञानुमीक्षरः ॥ तथापि मूढबुद्ध्यैव मत्वावाभ्यां सुतं त्वणु ॥ ३१ ॥ प्रोच्यते त्वं हि तीर्थानि तीर्थीकर्तुं किलेश्वरः ॥ गच्छ स्यज्ञप्रवृत्त्यर्थं पूर्णकामोपि निःस्पृहः ॥ ३२ ॥ आज्ञा दत्ता न संन्यासे ह्यावाभ्यामिति तद्बुद्धि ॥ मा खिन्नो भव चेदिच्छा तत्र तद्गृहणं कुरु ॥ ३३ ॥ तत्रापि नावयोस्तेस्तु वियोगस्त्वं तथा कुरु ॥ वचः स्वीकुरु नौ चैतद्बालस्य पितराविव ॥ ३४ ॥ दृष्ट्वा तीर्थानि सर्वाणि पुनरेह्यत्र पुत्रक ॥ आवत्सरमसूनावां धारयावोऽतिकृच्छ्रतः ॥ ३५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ पितृवाक्यमिति श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा प्रणम्य तौ ॥ ययौ तीर्थानि चैकाकी विद्यातीर्थः फलास्पृहः ॥ ३६ ॥ द्वारकां प्रथमं प्राप्तो पद्मांब्रेयत्र वै मठः ॥ बभूव यो मुरुग्रशिष्यः शंकरस्य जगद्गुरोः ॥ ३७ ॥ प्रवृत्तोऽयं संप्रदायो यस्मादेव पुरातनः ॥ मंत्रज्ञाः कवयो यत्र श्रीहर्षाद्याः सुविश्रुताः ॥ ३८ ॥ तत्र त्याद्वि यतेर्मुखात्संन्यासो गृह्यतामिति ॥ गतस्तत्राथ नापश्यन्मंत्रज्ञांश्चात्मवेदिनः ॥ ३९ ॥

तेन त्वयास्माद्वियोगो मामभूदित्याह । अज्ञेति ॥ ३३ ॥ तत्रापि संन्यासग्रहणेऽपि तव वियोगो न भवेद्यथा तथा त्वमेवं कुरु । बालस्य पितराविवेति दृष्टांतः पुत्रे शिव भक्तिमूचनार्थः ॥ ३४ ॥ वर्षभक्तिकंतं चेत्तर्हि तावत्याणान्न धारयाव इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ तीर्थफले निस्पृहः ॥ ३६ ॥ जगद्गुरोः शंकराचार्यस्य यः प्रथमशिष्यः पद्मपादस्तस्य मठो यत्र तत्र द्वारकां प्राप्तः ॥ ३७ ॥ यस्मात्सन्ध्यादायत्र संप्रदाये ॥ ३८ ॥ तन्मठवासिनो यतेः सकाशात्संन्यासग्रहणं

कर्तव्यमिति हेतोस्तत्र मठे गतः सन्मञ्जान्जानिनो यतीन्नापश्यत् ॥ ३९ ॥ यतीनिनि पूर्वान्वयि ॥ ४० ॥ यतिधर्माभिमानित्वहेतुना न स्वीकृत इति
 पूर्वेण योज्यम् । तेन एवमादेन प्राक् शंकरानंदकथावसरे ॥ ४१ ॥ ततस्तन्मठस्थसकाशादुरुक्तं हरिगणानंदोक्तम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ श्रीतोटकान्दि
 सार्धान्वयः ॥ ४४ ॥ मंत्रज्ञानित्युत्तरान्वयि । अनात्मज्ञानात्मज्ञानरहितान् ॥ ४५ ॥ जगत्पतिं जगन्नाथम् ॥ ४६ ॥ वार्तिककारस्य सुरेश्वरस्य मठे
 यतीन्यतस्तन्मठस्थैः संप्रदायो गुरुदत्तः ॥ उपासनामंत्रमयः स्वीकृतो न पुरातनः ॥ ४७ ॥ यतिधर्माभिमानेन ततस्तेन रूषा
 पितः ॥ कुमारिण्यै च बिंबायै प्रागेतद्विस्तरोदितम् ॥ ४८ ॥ विद्यातीर्थोपि संन्यासं जगृहे न ततः सुयीः ॥ स्मरन् गुरुक्तं प्राग्वृत्तं
 दृष्ट्वाज्ञांश्च यतीनिमात् ॥ ४९ ॥ स्नात्वाथ गोमतीतीर्थं नत्वा द्वारवतीपतिम् ॥ पश्यंस्तीर्थानि च ययावुत्तरां दिशमाशु सः ॥ ५० ॥
 श्रीतोटकमठस्थांश्च यतीन्दृष्ट्वा तथाविधान् ॥ नत्वा नारायणं शंभुं स्नात्वा गंगोत्तरीजले ॥ ५१ ॥ स्नपंस्तीर्थेष्वपि ययौ मठं
 हस्तामलस्य च ॥ मंत्रज्ञांस्तान्यतीन्दृष्ट्वा नात्मज्ञानिति तेष्वपि ॥ ५२ ॥ न श्रद्धेयुधौ तीर्थे स्नात्वा नत्वा जगत्पतिम् ॥ बिंबलांबां
 च तस्मात्स दक्षिणां दिशमाययौ ॥ ५३ ॥ मठे वार्तिककारस्य तत्र दृष्ट्वा यतीश्वरम् ॥ सुज्ञं नृसिंहतीर्थं ख्यमात्मनिष्ठं विरगिणम् ॥
 ५४ ॥ श्रुत्युक्तयतिकर्माणं वेदशास्त्रार्थकोविदम् ॥ शांतं शंकरभाष्याणि पश्यंतं शिष्यबोधकम् ॥ ५५ ॥ ननाम दंडवद्भूमौ
 विद्यातीर्थो यथा गुरुम् ॥ तिष्ठन्कृतांजलिः प्राह तं संन्यासाश्रमेच्छया ॥ ५६ ॥ विद्यातीर्थे उवाच ॥ स्वामिन्द्रिजोस्मि शरणं तव
 पादपद्मं पित्रोपनीत इत एव च वेदलब्धिः ॥ सांगाथ शास्त्रसहितं खलु मंत्रजातं लब्धं मया हरिगणारूपगुरोः प्रसादात् ॥ ५७ ॥
 ज्ञानं तथात्मसुखदं सरहस्ययोगश्चान्यत्ततः किमपि सत्तम नेष्यनेव ॥ पश्याम्यतो जगद्जादिपिपीलिकांतं मिथ्यैव चात्मनि
 गुणोहिमिवात्तबोधः ॥ ५८ ॥

ययाविति पूर्वान्वितम् । तत्र नृसिंहतीर्थं यतिं विद्यातीर्थो ननामेति तृतीयस्येनान्वयः ॥ ५९ ॥ श्रुत्युक्तं यतिकर्म यस्य तम् ॥ ६० ॥ यथा गुरुं हरि
 गणम् ॥ ६१ ॥ इत एवांगसहिता वेदप्राप्तिर्जाता ॥ ६२ ॥ हे सत्तम श्रेष्ठ ततः हरिगणानंदगुरुप्राप्तमंत्रहरस्येन मया अन्यत्किमपि नेष्यते न प्राथ्यते यतः

प्राप्तबोधः सन्त्राह्यादिकीदृशयति जगद्भ्रजौ सर्गादिवन्मिथ्याभूतं पश्यामीत्यर्थः ॥ ५१ ॥ आत्मनः सच्चिदानन्दत्वं विस्मृत्य साहंकारकर्मफलभूतासु योनिषु कष्टेन भ्रमता मया मनुष्यदेहो लब्धः । यत्र देहे आत्मलाभस्तस्मिन्नात्मसुखप्रदे देहे प्रेतभागे मास्तु । संन्यासाश्रमे सति कर्मकाण्डगतश्रेयस्त्वनिवृत्तिर्नामवतीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ संन्यासाश्रमदानेन तज्येतत्वं त्वं निवारय । तत्र संन्यासविषये पद्मादादिपरंपरावता मया मातृपित्राज्ञा च लब्ध्यास्ति । त्रीन्शंकरानन्दमठान्यालेहागतेन मया चतुर्थमठे त्वमात्मवेत्ता दृष्टोरयतस्त्वं मन्मनोरथं पूरयेत्यर्थः ॥ ५३ ॥ किंचेदमुकं मयाप्यपि मिथ्या नास्तीति सर्वं भवान्दन्त्येव । विस्मृत्य चात्मविभवं भ्रमतात्वेनैकयोनिष्वहंकृतिजकर्मफलसु कष्टात् ॥ लब्ध्या मया नृतनुत्र यथात्मलाभः प्रेतस्त्वमस्तु न तना विह चात्मदायाम् ॥ ५२ ॥ तत्त्वं हर स्वपितृमातृमतं च तत्र लब्धं मयाब्जचरणाद्यपरंपरेण ॥ गन्त्या त्रिशंकरमठानिह चागतेन दृष्टृ स्वमेव चरमे मठ आत्मवेत्ता ॥ ५३ ॥ नैवाणु चानृतमिदं तु मयोदितं हि वेत्स्येव सर्वमपि यत्प्रणिधानवत्स्वम् ॥ ज्ञात्वाप्यनन्य शरणं कुरु मां कृतार्थं नोपेक्ष्यते हि शरणागत आत्मचिद्धिः ॥ ५४ ॥ श्रुत्वेति चार्थितममुष्य नृसिंहतीर्थो ज्ञात्वाधिकारिणमिमं सुधिया श्रियापि ॥ त्रीशंकरागतपरंपरया निजागं पश्यञ्जराढ्यामिति तं तु यतिं चकार ॥ ५५ ॥ पूर्णाभिषेक उदितं गुरुणा तदेव नामास्य चक्र इह योगमठं ततोस्मै ॥ प्राहाखिलोपनिषदां च शिरोवचांसि वक्तृत्वमादिगुरुभाष्यततौ च पाठात् ॥ ५६ ॥ मासांतनो निजगतिं स नृसिंहतीर्थः प्राप्तश्च योगविभवादथ तत्समाधिम् ॥ कृत्वाब्रवीन्निखिलभाष्यमुखं यथार्थं विद्यादित्तीर्थयतिराडधिकारवद्भ्यः ॥ ५७ ॥ यतस्त्वं प्रणिधानवनेकाग्रतया लब्धमर्वात्मसिद्धिः । आत्मविदि शरणागतोपेक्षाकरणं न युक्तमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ आत्मानं वृद्धवयस्कं ज्ञात्वा शंकरानंदादागतपरंपरया यतिविर्यं चकार ॥ ५५ ॥ पूर्णाभिषेकसमये हारिणानंदेन यन्नाम कृतं तदेवास्य विद्यातीर्थ इति नाम योगपट्टाप्राप्तं चकार । ततोस्मै विद्यातीर्थयोपनिषदां वेदानां शिरोवचांसि महावाक्यादीनि स कथितवान् । शांतिपाठपूर्वकं शंकरभाष्येषु वक्तृत्वं च ग्राह । सर्वमात्मनोधिकारं दत्तवानित्यर्थः ॥ ५६ ॥ ततो मासानंतरं नृसिंहतीर्थगुरुः योगसामर्थ्येन सिद्धिं प्राप्तः । अधिकारवद्भ्यः अधिकारसंज्ञाशेषेभ्यः ॥ ५७ ॥

आयवृत्त उत्तमाचरणः । अथ तत्राधिकारे प्राक् कश्चित्पुरुषः पीठे निवासार्थं योजितो यः स विद्वान्मुद्गालवयस्कश्चतुरो ब्रह्मचारी शांतोपि भेदकवचनेन
सिद्धतद्बुद्धिर्जातः ॥ ५८ ॥ तत दुःखं रहसि कथितेन कस्यचिद्विरुद्धस्य वचसा श्रुत्वा इत्याह निजनिर्गमदिवसान्मासगणनाक्रमेण
ब्रह्मिणो सैरिह मठे आगमनं ततोत्र त्रयो मासा अतिर्कालाः इति नवमासा जाताः । अद्यदिनमारभ्य शरादि वर्षपतनवशिष्टास्त्रयो मासाः संतीत्यन्वयः ॥ ५९ ॥
ततोर्वावर्षभूतैः पूर्वं यदि जन्मभूः प्राप्यते तर्हि मातृपितृदर्शनं भविष्यति । यदि वर्षभक्तिक्रान्तं स्यात्तदा पितरौ प्राणत्यागं करिष्यतः । अथ ऋषयः तयोर्दर्शनं च

मासद्वयं तत इहावसदर्थवृत्तस्तत्रैव कश्चिदथ पीठनियोजितः प्राक् ॥ विद्वान्मुद्गालवयः कुशलोपि वर्णी शांतश्च सौन्य
वचसा हृदि दुःखितोभूत् ॥ ५८ ॥ श्रुत्वा तदन्यवचसा रहसीरितेन स्मृत्वा पुरोदितमसौ वचनं च पित्रोः ॥ इत्याह मासगणना
न्निजनिर्गमाहः षड्भिस्त्विहागम इतश्च गतास्त्रयो मे ॥ ५९ ॥ मासा नवेति शरदुर्वेरितास्त्रयोद्य चेत्प्राप्यते स्वर्जनिभूस्तु ततो
मयावार्क ॥ ईक्षेत आत्मपितरौ शरदुक्रमश्चेत्प्राणान्निमुंचत इमावथ नो तदीक्षा ॥ ६० ॥ यस्याश्रयाद्वरिगणखन्यनृसिंहतीर्थौ लब्धौ
गुरु सुमुखमानकरौ मयाथ ॥ देहस्य तस्य पितरौ किमुपेक्षणीयौ श्रीशंकरोपि यतिराणिजमातृभक्तः ॥ ६१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥
विद्यातीर्थेऽथेतसीत्यर्थं विचिन्त्याथाहूयैनं वर्णिनं प्राह चेति ॥ पीठस्थोद्यास्तां भवान्मत्सकाशात्सर्वैर्यन्त्राग्योजितश्चागमान्मे ॥ ६२ ॥
श्रुत्वेत्योमित्युक्तवन्तं यतीन्द्रं चक्रे विध्यदेशतो योगपट्टम् ॥ प्राहास्यथो भारतीकृत्तर्था विद्यातीर्थसौ द्विलोकाफलेन्दुः ॥ ६३ ॥

न स्यात् ॥ ६० ॥ यस्य देहस्याश्रयेगात्ममुखस्य सत्कारस्य च कर्तारौ गुरु मया प्राप्तौ तदेहस्य पितरौ मया कथमुपेक्षणीयौ । यथा शंकरः स्वमातृभक्त
स्तथाहमपीत्यर्थः ॥ ६१ ॥ वर्णिनं ब्रह्मचारिणं मदागमनात्पूर्वं सर्वैर्योजितो भवान्यद्यतस्ततो मत्तः सकाशादथ पीठस्थितो मय मत्तः संन्यासं गृहीत्वा पीठ
स्थितो भवेत्यर्थः ॥ ६२ ॥ इति श्रुत्वा ओमित्यंगीकारिणं तं ब्रह्मचारिणं विधिपूर्वकोपदेशेन यतीन्द्रं चक्रे । भारतीकृष्णतीर्थमित्यस्य योगपट्टं चाह ।

यतोसौ विद्यातीर्थो द्विलोकाफलेष्पुः इहमुत्र फलभोगविरक्तः । मठाधिकारं नोच्छ्रितवानित्यर्थः ॥ ६३ ॥ सर्वमस्त्यैः सहैकैकगृहे भुंजानस्तत्र स्थितः । यत्र ब्राह्मणानां वर्षदिवसतुल्यानि सार्द्धशतत्रयमितानि गृहाणि सति तत्रत्यैर्ब्राह्मणैर्धर्मयुतं दीपाचादि मठव्यवस्था आदिशब्देन मठस्थसतिभोजनादि प्रत्येकगृहेषु क्रियते तदा मठे अन्यो लाभो नासीत् । पृथिव्यामर्थमर्कतृणां दंडश्च नासीत् । इत्थं तन्मठगतव्यवस्थां दृष्ट्वापश्युत्थायैकस्तीर्थानि पश्यन्यातृपितृगृहमासे त्यन्वयः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ अब्रवीत् वर्षपूर्व्येतादिवसे दंडकर्मद्वलयुक्तः संन्यासी दृष्ट इत्यर्थः ॥ ६६ ॥ आप्तसंन्यासम् प्राप्तसंन्यासम् ॥ ६७ ॥ किंचिद्भक्ष्यौ तस्यौ किंचित्कालमैकैकगृहे चाश्रमसर्वब्राह्मिणानां हि तत्र ॥ संत्यद्राहस्तुल्यगेहानि यत्र नित्यं दीपाचादि तैरभ्यर्च्यतेऽब्रुव ॥ ६४ ॥ नान्यो लाभो धर्मिणां दंड उर्व्यां चेत्थं दृष्ट्वा तन्मठायस्थितिं सः ॥ उत्थायोषत्येक एवाथ तूष्णीं पश्यंस्तीर्थान्याप पित्रोगृहं सः ॥ ६५ ॥ प्राप्तोब्दतिथापराह स्वपित्रोरेऽपश्यत्स्वस्थिस्थेषामुभौ तौ ॥ विद्यातीर्थो मातरं सन्ननाम दृष्टः पित्रा सानुपात्रः स दंडी ॥ ६६ ॥ दृष्ट्वा पुत्रं चाप्तसंन्यासमेतं तातस्त्वर्णं वंदितुं ह्रुत्थितोऽथ ॥ विद्यातीर्थम्नं समालिङ्ग्य भूमौ संस्थाप्यास्यग्रे स्वयं संस्थितोभूत् ॥ ६७ ॥ क्षेमं पृष्ट्वा प्रोचतुस्तौ यतोद्रं त्वद्राक्येनामुन्दवानौ किलात्राम् ॥ किंचिद्भक्ष्यौ संस्थितावदमूर्ध्वं नेशावेत्या रक्षितौ हि त्वयाद्य ॥ ६८ ॥ स्थित्वाथासौ तत्र पित्रोः समीपे नित्यं भाष्यं ग्राहयत्युक्तधर्मान् ॥ कुर्वन् सांगान्वेदविद्विंशितां ब्रिचि व्यातीर्थः स्यात्तकीर्तिजगत्याम् ॥ ६९ ॥ प्रवर्तयन्चैदिकतां त्रिकौ यो मार्गो पृथिव्यां नृतनुः शिवोद्वा ॥ अश्रीतिद्युक्तं भूतसंख्यकं हि विद्यादितीर्थं गुरुमानताः स्मः ॥ ७० ॥ गाथामेतां यः पठेद्वा शृणोति विद्यातीर्थस्याखिलां भक्तिद्युक्तः ॥ विद्वान्मान्यो ज्ञानवान्स त्सुखाढ्यः श्रद्धां देवे सद्गुरौ चालभेत् ॥ ७१ ॥ इति श्रीगुरुरंपराचरित्रे उ० विद्यातीर्थगुरुकथावर्ण० पंचविंशः सर्गः ॥ २६ ॥ अल्पाहारो अब्रुवर्षयं स्थितो ऊर्ध्वं स्थातुं न समर्थोऽतस्तच्च त्वयावैत्य रक्षितौ । वर्षतिदिने तवागमनात्स्वक्षणक्षणं जातमित्यर्थः ॥ ६८ ॥ गुरोर्मातापित्राश्च कृपासांपादनमात्कीर्तिकरमिति भावः ॥ ६९ ॥ अश्रीत्यधिकशतसंख्यं विद्यातीर्थानंदं प्रणमति । प्रवर्तयन्निति । नृतनुयौ जातस्तं नताः स्मः विपरितर्षा वृत्तम् ॥ ७० ॥ सर्गोक्तविद्यातीर्थानंदगुरुरुक्थाश्रवणादेः फलमाह ॥ ७१ ॥ इति श्रीगुरुरंपराचरित्रोत्तरार्द्धटीकायामर्थरत्नसूच्यभिधायं पंचविंशः सर्गः ॥ २५ ॥

उत्पदिशे तूनविशोत्तरं शतकपथतः । विधारणस्य बाल्यादिसिद्धयंता कथ्यते कथा ॥ २६ ॥ तुंगभद्राख्यनद्यास्तटे हंपिक्षेत्रे विरूपाक्षश्रिते स्मृतितत्त्वतः स्मृतितात्पर्येण ग्रंथानां कर्ता ॥ १ ॥ उपग्रंथाः वेदांगानि ॥ २ ॥ ततः उपनयनानंतरम् । अर्धाता इत्यनुवृत्तिः । विकृतयो जयाधनाद्याः ॥ ३ ॥ प्रतिशाख्यनिर्णयेन प्रतिशाख्यपूर्वकवेदवाध्ययनकर्तोभवदित्यर्थः । तत इत्युत्तरान्वयि ॥ ४ ॥ ५ ॥ मंगलं विवाहमित्यादि पूर्वार्द्धे पूर्वा

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ तटिन्यास्तुंगमद्रायास्तटेथासीद्विजः सुधीः ॥ वेदशास्त्रार्थवित्कर्तो ग्रंथानां स्मृतितत्त्वतः ॥ १ ॥ माधवाचार्य इत्युर्व्यां विख्यातो विद्वद्गुणीः ॥ अर्धाता उपग्रंथास्तु येन प्राग्गतबंधतः ॥ २ ॥ श्रुतयस्तु ततस्त्रिंशच्छास्त्रीयाः पृथगेव च ॥ तत्तच्छास्त्रीयगुरुतस्तत्तद्विकृतयोपि च ॥ ३ ॥ तत्तत्पाठग्रभेदेन प्रतिशाख्यविनिर्णयात् ॥ देशान्गत्वा पृथगेवेदाध्यायी चाहर्निशं ततः ॥ ४ ॥ एकपुत्रेण पित्रासावानीतः स्वगृहं बलात् ॥ विवाहं कर्तुमस्याथाकरोद्विद्वत्सुकन्यया ॥ ५ ॥ मंगलं सुसमारंभात्ततोतिधनवा निप्ता ॥ श्वशुरेणापि धनिना पारिवर्हमेनेकथा ॥ ६ ॥ दत्तं जामातरं दृष्ट्वा विद्वांसं च सुरूपिणम् ॥ श्वश्रूश्च तोषयुक्तासीज्ज्ञात्वास्तु शुणितं भृशम् ॥ ७ ॥ जाते विवाहे संगेथ ययावध्ययनाय सः ॥ मात्रा निवारितोप्युत्तया पित्रा चाधीत्यनन्यधीः ॥ ८ ॥ श्रुतीः सहस्रशाखानां स लेभे सङ्कुचरन् ॥ माधवोसौ चकाराथ शास्त्रार्थातिपरिश्रमम् ॥ ९ ॥ पूर्वं व्याकरणं शास्त्रं मीमांसां सरहस्यकाम् ॥ गौतमीयं ततः सर्वाः स्मृतीश्चाधीतवान्स्वयम् ॥ १० ॥ ज्योतिषं सरहस्यं च लेभे तज्ज्ञात्सर्वैकम् ॥ नीतयश्च परीक्षाश्च चतुः षष्टिकलाः क्रमात् ॥ ११ ॥ लब्धास्तेन पुराणानि दृष्टान्यष्टादशापि च ॥ इत्यध्ययननिष्ठस्य माधवस्य पिता ज्वरात् ॥ १२ ॥

न्वितम् ॥ ६ ॥ दत्तमिति पूर्वबद्धम् । श्वश्रूश्चकारात् श्वशुरोपि ॥ ७ ॥ अर्धातेरध्ययनान्नान्या धीर्यस्य अध्ययनेनकृततरा इत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ गौतमीयं न्यायशास्त्रम् ॥ १० ॥ सैवधकं वैयशास्त्रयुक्तम् ॥ ११ ॥ लब्धा इति पूर्वान्वयि । चकारात् उपपुराणैः सह । इत्याद्युत्तरान्वयि । सुतं प्रति स्वग्रामं

निनायेत्यर्थः । तत् इत्युत्तरान्वयि ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ धनमित्युत्तरवद्धम् ॥ १५ ॥ अनन्यकार्यः विधेकनिष्ठ इत्यर्थः ॥ १६ ॥ कलौ पारा
शरस्मृतिरिति कलियुगश्रेष्ठयाः । स्वस्याख्या नाम यस्मिन्माधवनिदानमित्यर्थः ॥ १७ ॥ विषयांतरवर्तिनः नानाशास्त्रार्थवतः ॥ १८ ॥ दास्य इत्यु
पीदितस्तं निनायाथ दूतैश्चैकाकिनं सुतम् ॥ मृतश्च तूष्णमेवासौ पुत्रे गेहागते ततः ॥ १३ ॥ पत्नी तेन गता स्वर्गं माधवः पार
लौकिकम् ॥ कृत्वा पत्न्यावसद्देहं दासदासीसमान्विते ॥ १४ ॥ धनं धान्यं गृहे पित्रा संगृहीतं तेदेव सः ॥ अन्नवस्त्रैर्यथैकुर्वन्पठ
न्यपश्यञ्छ्रुतीः स्मृतीः ॥ १५ ॥ आसीदन्नन्यकार्यः स प्राचीनानां विलोकयन् ॥ धर्मशास्त्रप्रबंधांश्च स्वयं चक्रे यथार्थतः ॥ १६ ॥
कालमाधवसंज्ञं च तथा पाराशरस्मृतेः ॥ व्याख्यां कलियुगार्यायाः स्वाख्यं वैद्वानिदानकम् ॥ १७ ॥ अन्यांश्च विविधांश्चक्रे विष
यांतरवर्तिनः ॥ निबंधान्सर्वविद्धीमान्माधवाचार्य एकलः ॥ १८ ॥ इत्थं ग्रंथकृतोथास्य पित्रा संपादितं धनम् ॥ व्ययीभूतं हि
कालेन दास्यो दासास्ततो गृहात् ॥ १९ ॥ जग्मुर्कैऋशो वृक्षान्निष्फलादिव पक्षिणः ॥ पत्न्याथासीत्स वैकाकी धनधान्येनिते
गृहे ॥ २० ॥ पश्यञ्छान्नाणि कुर्वन् निबंधान्माधवार्यकः ॥ अथ तस्य गृहादूरात्कश्चित्त्रियवंशजः ॥ २१ ॥ रामवर्मावसद्दृष्ट्या
पशुधान्यादिसंग्रही ॥ ज्ञात्वासौ माधवार्यस्य गृहभूतं स्वयं ददौ ॥ २२ ॥ नित्यं भक्ष्यमितं धान्यं तस्य भार्यान्वितस्य हि ॥ तदेव
पक्वा तत्पत्नी भोजनाय ददौ सती ॥ २३ ॥ माधवायानिशं शान्नालोकिने जरदंश्र ॥ सदिनेपि न भिष्टान्नं पक्वमीशासपचिनी ॥
॥ २४ ॥ अलभ्यतैला चाभ्यगे पतिं प्रहेति सुदरी ॥ पत्न्युवाच ॥ त्वं हि विद्वद्गरो भूत्वा वस्त्रान्नाद्यापदः कथम् ॥ २५ ॥ मया
सह मुधा प्राप्तो गुणज्ञं नृपते क्वचित् ॥ गत्वास्मै स्वीयविद्यां दर्शयित्वा धनं बहु ॥ २६ ॥

चरवद्धम् ॥ १९ ॥ २० ॥ पूर्वदलमुत्तरगतं उत्तरदलमुत्तरगामि ॥ २१ ॥ २२ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वगतम् ॥ २३ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वगतम् । आतं लब्धं
पचति साप्त पाचिनी ॥ २४ ॥ विद्वानपि त्वं मया सहान्नवस्त्रादिदुःस्नानि कथं वृथा प्राप्नोसीत्यन्वयः ॥ २५ ॥ गुणज्ञापित्याधुनान्वयि ॥ २६ ॥

अल्पविधैरपि देशान् गत्वा धनवद्भ्यो राजस्यश्च सकाशाद्बहुधनं संपाद्यते । सर्वज्ञेन त्वया तु न संपाद्यत इत्यन्वयः ॥ २७ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥
 ॥ २८ ॥ किं कथम् ॥ २९ ॥ गाप्यंतं जपंतं त्रायते सा गायत्री ॥ ३० ॥ यया गायत्र्या स्वयं सृष्टिकरणे समयोभूत् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अंगतः
 पंचगौः सह पुरश्चरणं चक्रे ॥ ३३ ॥ तन्मित्रं पत्नीपरिणितम् ॥ ३४ ॥ दारियनिवृत्तिर्नाभूत् ॥ ३५ ॥ स तदा दुःखितः सन्महाहर्षे देहत्यागे यदा
 किं न संपादयस्यत्र को लाभः शान्निवीक्षणात् ॥ अल्पविधैश्च गत्वा देशान्संपाद्यने धनम् ॥ २७ ॥ धानिकेभ्यो नृपेभ्यश्च सर्वज्ञेन
 न किं त्वया ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ माधवार्यः स्त्रियेत्युक्तः सतीं तामनु चाब्रुवन् ॥ २८ ॥ मनस्येवार्थं चाहेति विद्वद्वारेण वै मया ॥ स्वयं
 गत्वाल्लपध्वपालाः प्रार्थनीयाः किमल्पदाः ॥ २९ ॥ नृनमाराधनीयाश्च वेदमातैव चिन्मयी ॥ गायतां त्राणतः प्राहुर्गाथत्रां विदुर्दोस्तमाः ॥ ३० ॥
 विश्वामित्रार्पिणा पूर्वं यस्याश्चाराधनात्परा ॥ सिद्धिर्लब्धा यथेशोसौ कर्तुं सृष्टिं पृथक् स्वयम् ॥ ३१ ॥ तामिष्टदेवतां त्यक्त्वा किमल्पाया
 धनात्फलम् ॥ निश्चित्येत्यं हृदा चक्रे गायत्र्याराधनं ततः ॥ ३२ ॥ मार्गेण वैदिकेनैव पुरश्चरणमंगतः ॥ साधवः श्रुतितत्त्वज्ञः पिबन्नित्यं
 पयोप्यणु ॥ ३३ ॥ रामवर्मा ददात्येतत्पत्न्यै धान्यं च तन्मित्रम् ॥ एवं द्वादशवर्षेषु पुरश्चरणसप्तकम् ॥ ३४ ॥ चकार माधवार्योसौ
 होमादौ द्विगुणं जपम् ॥ इत्थं जातेप्यनुष्ठाने न दारिद्र्यनिवर्तनम् ॥ ३५ ॥ कदाचिदपि दृष्टांतो नैवाभूत्स तदांतरे ॥ दुःखितस्तुंग
 भद्रायास्तटे गत्वा महाहर्षे ॥ ३६ ॥ देहत्यागे कृतमतिस्तदा तं प्राह देवता ॥ अदृश्येवैति किं व्यर्थं दुर्लभां मानुषीं तनुम् ॥ ३७ ॥
 त्यजस्यत्र हरे पश्य पृष्ठभागे किमस्ति तत् ॥ अशरीरवचः श्रुत्वाथापश्यत्पृष्ठतश्चिताः ॥ ३८ ॥ दग्धप्रायाश्च सत्तत्थं दृष्ट्वा विस्मित
 मानसम् ॥ पुनस्तं प्राह सा देवी ह्यदृश्यैव त्वया पुग ॥ ३९ ॥ जन्मान्तरेषु ससैता ब्रह्महत्याः कृताः खलु ॥ दग्धस्तास्त्यधुना
 सर्वाः पुरश्चरणसप्तकात् ॥ ४० ॥ पूतस्त्वं नात्र संदेहो न तथापि भवेन्मम ॥ दर्शनं ते यतः पूर्वं न मन्मंत्रोपदेशकृत् ॥ ४१ ॥
 कृतनिश्चयेस्तदा तं देवाद्दृश्यैव इति ग्राहेत्यन्वयः ॥ ३६ ॥ किमियुत्तरगामि ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ दग्धप्रायाः सतेति पूर्वबद्धम् । त्वया पुरेति पूर्वेण
 योज्यम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ यतः पूर्वं मन्मंत्रोपदेशा गुरुः पिता । आमरणपर्यंतमध्ययनार्थं न सेवित इत्यर्थः । अध्ययनासक्तेन त्वया पितृतेवा न

छतेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वितम् । श्रुतावुपनिषदि गुप्तवर्णकं गुप्ताक्षरं मंत्रं गृहणेत्यन्वयः ॥ ४३ ॥ गायत्रीमंत्रस्तु वेदेन स्पष्टमुक्तः । श्रावियांमंत्रो हि । “ कामो योनिः कमला वज्रपाणिगुहा हंसा मातारिश्वाश्रमिन्द्रः ” इत्यादिमंत्रैस्तोक्तोक्तिरहस्यत्वादिति भावः ॥ ४४ ॥ यदर्थं तवानुष्ठानश्रमस्तत्तर्पयन् लभामाभादिसहेतुकं कथयिष्ये इत्युक्त्वा सा तूष्णींभूतासीत् । माधवोपि तच्छ्रुत्वा गृहं ययौ ॥ ४५ ॥ स माधवः मंत्रप्राप्तये गृहं पश्यन्गच्छति देशा गुरुः संसेवितस्तातश्चाधीत्यर्थं किलामृतेः ॥ गुरुतुष्टिं विना नैव तुष्टा स्यादेवता क्वचित् ॥ ४६ ॥ तस्मात्तं मंत्रद्रष्टारं गच्छाद्य शरणं गुरुम् ॥ सेवातुष्टमसुं कृत्वाऽस्मान्मंत्रं गुप्तवर्णकम् ॥ ४७ ॥ श्रुतावपि गृहाणास्य पुरश्चरणमादरात् ॥ कुरुष्व तद्विधानेन ततोद्धा मां त्वमीक्षसे ॥ ४८ ॥ कथयिष्येखिलं तभ्यं यदर्थं त्वत्परिश्रमः ॥ उक्तेति तूष्णींभूता सा माधवः सत्यमेव तत् ॥ ४९ ॥ सत्त्वा गृहं ययौ रामायाहूयोक्त्वाखिलं पुनः ॥ स तमाहाव गच्छामीक्षन्गुरुं मंत्रलब्धये ॥ ५० ॥ गुरोर्लब्ध्वा मनुं भक्त्या पुरश्चर्यो करोम्यहम् ॥ भविष्यत्येव वरदा देवी मे न मुधा श्रमः ॥ ५१ ॥ यद्वदाति प्रसन्ना सा तत्तत्वास्तु न मेणवपि ॥ कृतं तवाश्रयाद्यस्माद्वाद्वाद्वा बद्धं तपो मया ॥ ५२ ॥ श्रुत्वेत्यं स तथेत्युक्त्वा भोजयामास वै द्विजान् ॥ तस्य गेहे द्वादशाब्दं त्यक्तभक्ष्यस्य भुक्तेये ॥ ५३ ॥ माधवाचार्योपि बुभुजे पत्न्याव्योऽथ परेऽहनि ॥ देवीप्रणया काष्ठां दक्षिणां स ययौ भ्रमन् ॥ ५४ ॥ परिक्षिन्मंत्रद्रष्टारं प्रायवेदति विचक्षणः ॥ दैवात्प्राप्तः कुंभकोणं क्षेत्रं ब्राह्मणसंकुलम् ॥ ५५ ॥ स्नात्वाविधायां कार्ये कृत्वाऽवश्यं पुरं ययौ ॥ कुम्भक्षेत्रं यथा नत्वा तस्यौ तदालये ॥ ५६ ॥ अपराक्ते ययुस्तत्र ब्राह्मणाः शिवदर्शने ॥ ये ये तांस्नानसमीक्षन्स ददर्शैकं यतिं सुधाः ॥ ५७ ॥ तपस्तेजस्विनं शातं समंतादुबुधवेष्टितम् ॥ ज्ञात्वा दृष्ट्वैव मंत्रज्ञं गायत्रीप्रेरितांतरः ॥ ५८ ॥ नमाम दंडवद्भूमौ स्थित्या प्राहेति सां जलिः ॥ स्वार्थपूर्तिमयाच्येऽस्मिन्दर्शयन्नप्यसंग्रहे ॥ ५९ ॥

निति शेषः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ द्वादशवर्षपर्यंतमुपोषितस्य पारणासिद्धये ब्राह्मणान्भोजयामास ॥ ६२ ॥ काष्ठां दिसाम् ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ धनतंत्रहरहिते याज्जालहर्हिन्यम् अविधायां समुद्रगापिण्याम् ॥ ५५ ॥ शिवदर्शननिमित्तं यतिं विधातीत्यम् ॥ ५६ ॥ सप्तादश्लोकान्ययः ॥ ५७ ॥

तावपि निजार्थपूर्तिं तत्सम्भवं वा पश्यन्नाह ॥ ५५ ॥ अहं विप्रः कृताध्ययनोऽपि ब्राह्मणो धनरहितोऽस्मि । यतोऽनन्यसेवी अन्यसेवाकर्तो नाहमस्मि ।
 तर्हि कस्य सेवां करोषीत्याह । स्वार्थसिद्धये सेवाहं गुरुं परीक्षन्नत्र कुंभकोणे प्राप्तोऽस्मि । असीष्टप्रदत्तेन सेवितुं योग्यो भवानपि सेवाकांक्षारहितो मया
 दृष्टोऽस्ति । भवानेव सेवितुं योग्यो नान्ये सेव्या इत्यर्थः । इन्द्रव० ॥ ५६ ॥ ननु धनरहितस्य केवणः सेवेच्छारहितोऽहं धनकामेन त्वया कथं सेवितुं
 योग्योऽस्मीत्याशङ्क्य मंत्रविदि त्वयि मंत्रसिद्धिद्वारा सर्वार्थपूरकत्वं दृष्टतिन निश्चित्य मंत्रान्प्राथम्यामीत्याह द्वाप्त्याम् । शब्दाश्रयं शब्दमात्रस्वरूपं
 वा अविषयमिन्द्रियागोचरं अलेपं मेवसंबन्धरहितमप्याकाशम् अदः इदं उदकमातये तृषार्तश्चातकोऽवलोकयति । यथा वा कृषिकर्तोऽवृष्टौ सत्यां श्रिये सस्यसं
 माधव उवाच ॥ दरिद्रविप्रोऽहमनन्यसेवी सेव्यं परीक्षन्निह निजार्थलब्धये ॥ प्राप्तोऽत्र दृष्टो हि भवान् सुदूरं सेव्योप्यसेवेच्छुरभी
 ष्टदत्त्वात् ॥ ५६ ॥ शाब्दं च खं निर्विषयं विलेपं तृषार्त ईक्षत्यथ चातकोऽदः ॥ अवाप्तये शुष्ककृषीडवृष्टौ श्रिये तथा त्वां भज
 आत्मकष्टः ॥ ५७ ॥ अनन्यदृष्टयोरिति वीक्षणात्वेऽप्यंजोऽबुदाश्चातककृष्यधीशोः ॥ तुष्टयै तथांघ्रीक्षणिनस्तवांजः कृपा हृदुत्थास्तु
 ममापि तुष्टयै ॥ ५८ ॥ श्रुत्वेति बुद्ध्याऽऽशयमस्य सिद्धश्चैहीति हस्तेन चकार संज्ञाम् ॥ साकं ययौ तेन च माधवोऽसौ तत्तात्तमेह
 युतमात्मविद्धिः ॥ ५९ ॥

पक्षये आकाशमवलोकयति । तथाहं प्राप्तदुःखः सन्त्वां भजामि । उदकाश्रयमेवसंबन्धरहितमप्याकाशं चातकैः कृषीश्वौदकार्थं मेवाधिष्ठानत्वेन
 यथाऽवलोकयते तथाहं संपदिच्छुस्त्यकेवणं धनरहितमपि त्वां गुरुं सिद्धिप्रदमंत्रहेतुत्वेन भजामीत्यर्थः ॥ ५७ ॥ यथा चातकादिराकाशं पश्यन् जलं
 प्राप्नोति । तथाऽहमपि मंत्रलब्ध्या सिद्धिमाप्स्यामीत्याह । अनन्यदृष्टयोरिति । न आकाशादन्यत्र दृष्टिर्येयोश्चातककृषीशोः चातकश्च कृषीट् च । विप
 रीता शुष्कधान्या या कृषिस्तदधिपः चातकश्च तयोरवलोकनेन तत्सतोपायाकस्मान्मेधाः प्रादुर्भवन्ति यथा तथा तव चरणं द्रष्टुर्मम संतोषाय कृपा तव हृदि
 उत्पन्ना भवतु । त्वत्कृपालेशमात्रेण सर्वं मत्प्रियं भविष्यतीत्यर्थः ॥ ५८ ॥ तेन विवातीर्थेन सह ज्ञानिभिर्भुक्तं तस्य पितृगृहं प्रति ययौ ॥ ५९ ॥

हरिनामसंघं प्रातर्भजनम् ॥ ६० ॥ विहितं स्नानादि । श्रुतीः वेदान् पठन्घटेन जलमानीतवान् ॥ ६१ ॥ अत्र गृहे श्रुतीहाः श्रवणेच्छावंतो बुधा आयाति । अर्थतोऽयं विषये अज्ञास्ते कापि स्थले मिय एव वादं कुर्वतीत्यन्वयः ॥ ६२ ॥ ते सर्वे गृहे विद्यार्थीय किंचिद्विषयं वक्तुं समयो न बभूवुः । आर्यं वाक्यं सयुक्तिकमुत्तमं वचनमुच्चैर्वदति ॥ ६३ ॥ तन्माधववचनं पूर्वं विद्वानयमिति जानन्नपि मासपर्यंतं श्रुत्वा गुरुस्तमाह । नैवं नीचाहं संमार्जनादि

तस्यावसावत्र बुधोपि सेवां कुर्वन् समुत्थाय निशान्तयामे ॥ संमार्जनाद्यं प्रकरोति पूर्वं शृण्वन्गुरुक्तं हरिनामसंघम् ॥ ६० ॥ स्नान्वा रवेः प्रागुदयेऽथ नद्यां स्नातस्य वस्त्राण्यपि सद्गुरोः सः ॥ संक्षाल्य कृत्वा विहितं घटेन श्रुतीः पठंश्चातुं समानयच्चः ॥ ६१ ॥ प्रातश्च कृत्वा विहितं गुरुस्तु भाष्यं हि शरीरमुखं स्वपित्रे ॥ मात्रे च वत्स्यत्र बुधाः श्रुतीहाश्चायाति ते कापि तदर्थतोऽज्ञाः ॥ ६२ ॥ कुर्वति वादं मिय एव नेषच्छक्ताः प्रवक्तुं गुरवेऽखिलास्ते ॥ श्रुत्वाऽखिलानामपि वाक्यमुच्चैर्वदन्ययं माधव आर्यवाक्यम् ॥ ६३ ॥ मान्यं गुरोस्तद्भवतीति मासं श्रुत्वाह जानन्नपि सद्गुरुस्तम् ॥ विद्वद्गुरुस्तं कथमत्र नैवं कृत्यं करोष्वेव वदात्र तत्त्वम् ॥ ६४ ॥ श्रुत्विति तं माधव आनमश्चाव दत्कृतः श्रीश्रुतिमातुरेव ॥ जपो मया द्वादशवर्षमुक्तं तथापि चादर्शनयेति मद्यम् ॥ ६५ ॥ त्वं मंत्रद्वारमुपैहि तस्माद्ब्रह्माण मंत्रं श्रुतिश्रुत वर्णम् ॥ जपस्व मां द्रक्ष्यसि वक्ष्यतेऽथ मयापि सर्वं तव हृद्गतं यत् ॥ ६६ ॥ ततोहमीक्षन्गुरुमागतोत्र देव्याः किल प्रेरणयाऽन्यथा न ॥ त्वमेव दृष्टोऽखिलमंत्रद्रष्टा ततः कुरुष्वद्य च मां कृतार्थम् ॥ ६७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ विद्यार्थीयेनैदं इत्थं तदुक्ते श्रुत्वा ज्ञात्वा तं तपःशुद्धकायम् ॥ सेवानिष्ठं त्यक्त्वा विद्याभिमानं चास्मै भ्रमैः संददौ पूर्णदक्षिणम् ॥ ६८ ॥ विद्याः सर्वाः संति यस्मिन्निह सांगा वक्ष्यः साक्षाः स्थुर्थधारण्यकेऽतः ॥ विद्यारण्यं ग्राह नामास्य सिद्धिः संन्यासर्ते नेति जानंस्तर्हद्दम् ॥ ६९ ॥

कृत्यं अत्र तत्त्वं कथय ॥ ६४ ॥ श्रुतिमातुर्गायत्र्याः अदर्शनया गुप्तकूपया ॥ ६५ ॥ गायत्र्युक्तं कथयति त्वमिति । श्रुतिगुप्तमाक्षरं वेदानुच्चारितम् ॥ ६६ ॥ ततः गायत्रीवचनान्तरम् । देव्या गायत्र्याः । कृतार्थं भ्रमैः पूर्णम् ॥ ६७ ॥ वृत्तम् ॥ ६८ ॥ माधवस्य विद्यारण्यनामकरणे हेतुद्रव्यमाह ।

विद्या इति । यस्मिन्माधवे षडंगसहिता वेदाः सन्ति यथा संपूर्णाः लताः अरण्ये सन्ति अतोऽस्य विद्यारण्यनाम गुरुः प्राह । संन्यासं विनाऽस्य सिद्धिः संपन्ना
द्विभक्तिरस्तीति जानन्तदर्ह संन्यासयोगं विद्यारण्यं नाम प्राह ॥ ६९ ॥ स विद्यारण्य इति मंत्राह्लेड्या ते मंत्रं जजाप । यं प्राप्तविद्याः श्रीविद्याभिध
माहुः । यथ मंत्रो निष्पापपुंसा चरमजन्मनि लभ्यः । अथवा पृथिव्यामवर्तर्णेन साक्षाच्छिवेन प्राप्यः तं जजाप । यथोक्तम् “यस्य नो पश्चिमं जन्म यदि
वा शंकरः स्वयम् । तेनैव लभ्यते विद्या श्रीमत्पंचदशाक्षरी ॥” इति ॥ ७० ॥ इतिज्ञा भक्तभिमयायज्ञानवती । अदेहाणि भक्तेरुत्था स्वीकृतदेहा
सती मय्यरात्रौ प्रादुर्बभूव ॥ ७१ ॥ रक्तवर्णी कृपायुक्तेनैत्रां करचतुष्टयेनायुधचतुष्टयधरां अणिमादिसिद्धिरूपकिरणवतीं सर्वभूयणयुक्तां देवीं ददर्श ॥ ७२ ॥
श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ लब्ध्वेति मंत्रान्स जजाप यं श्रीविद्याभिधं प्रादुरुपात्तमंत्राः ॥ गतैनसा योत्स्य भवे हि लभ्यो वेलावर्तर्णेन शिवेन
साक्षात् ॥ ७० ॥ गुरुकर्मोर्गेण समर्च्य देवीं तस्यौ जपन्यंत्रमसावनिद्रः ॥ भक्तेच्छयोपात्ततनुर्देहाभ्याविर्बभौ सार्द्धनिर्शीगितज्ञा ॥ ७१ ॥
सोत्पारुणां सत्करुणायुताक्षीं पाशांकुशौ पुष्पशरान्सचापान् ॥ करैर्दधानामणिमादिकांशुं देवीं ददर्शाखिलभूषणाढ्याम् ॥ ७२ ॥ तां
दंडवत्कौ प्रणमंश्च तिष्ठन्कृतांजलिः साश्रुद्विगुत्कचोर्णः ॥ सगद्गदैरित्यमुवाच चित्ते निधाय बुर्वधिरिति त्वसंडाम् ॥ ७३ ॥ विद्यारण्य
उवाच ॥ त्वमेव मातः खलु वेतसि सर्वं यजीवहृत्यं सदसच्च मिश्रम् ॥ यतोसि सर्वातरगातिसुद्धमा तत्तत्क्रियातुल्यमतौ स्फुरती ॥
॥ ७४ ॥ हरिशिविध्यंतरगा त्वमेव तत्तद्गुणैस्तत्समकृत्यकर्त्री ॥ अंभो यथा सर्वरसांतरस्यं रुचिं हि तत्तद्गुणतस्तनोति ॥ ७५ ॥
तथा त्वमेवाखिलसिद्धिरूपा यतोऽणिमाद्यास्तु तत्रांशभूताः ॥ ताभिस्त्वमेवांसि तपोनुहृषा जालानुहृषा हि यथार्कक्रांतिः ॥ ७६ ॥
कौ पृथिव्याम् आनंदाश्रुदृष्टिः रोमांचयुक्तः सः अखंडां गुरुचरणप्रीतिं हृदि निधाय गद्गदवर्णैस्तामिल्यमुवाच । गुरुकृपया देवतालाभदर्शनेन सदा तच्चिंतन
मेव युक्तमित्यर्थः ॥ ७३ ॥ तत्तत्कर्मानुरूपबुद्धिदात्री सर्वातर्गतातिसुद्धभा वासनाहृषासि यतस्तत्स्वं जीवानां सदसन्मिश्रकार्यजातं जानासि ॥ ७४ ॥
त्वमेव विष्णवाद्यंतर्गता सती सत्त्वादिगुणैस्तत्तद्योगपालनादिकर्त्री भवसि । यथा जलमेव सर्वरसांतर्गतं सत् । तत्तद्गुणैर्भिन्नरुचिं जनयति । तथा त्वमेव
विष्णवादिषु पालनादिशक्तिरूपेत्यर्थः ॥ ७५ ॥ यथा विष्णवादिरूपा तथा त्वमेवाखिलसिद्धिरूपासि । यतोऽणिमादयः सिद्धयस्त्वदंशभूताः सन्ति ।

तामिस्त्वमेव तपोनुकूला भवसि । यथा सूर्यकांतिर्जालानुहया अल्पा महती वा भवति तद्वत् ॥ ७६ ॥ हे मातस्त्वमेवं सामर्थ्यवत्यपि गुरुं विनाज्यसायनेनैकिचिद्ददासि । यथा जलयुक्तोपि कूपो रज्जुबद्धपात्रं विनाज्यप्रयत्नैरुदकं न ददाति । तद्वत् गुरुकृपयैव त्वत्प्राप्तिरित्यर्थः ॥ ७७ ॥ एतदेवात्मघृतेनाह । यत् इति द्वाप्त्याम् । यतः यदा ततः तदा केवलदर्शनमपि न दत्तम् ॥ ७८ ॥ त्वया पूर्वोक्तं दर्शनं ददाभित्येकं सत्यं कृतम् । हे अतिहरे दारिद्रस्य मे दुःखहन्त्री । यदन्यत्स्योक्तं कथयिष्येऽखिलं सर्वमिति तत्कुरु । ऐश्वर्यं देहीत्यर्थः ॥ ७९ ॥ दंततः दंतप्रकाशेनाध्यातं अंधकारराहितं गृहं यथा त्वं मातरित्थं विभवापि नेषदूरं विना साधनतो ददासि ॥ कूपो जलाढ्योपि न रज्जुबद्धं भांडं विनाभस्तु यथान्ययत्नैः ॥ ७७ ॥ यतो मया द्वादशवर्षमुग्रं तपः कृतं त्वन्मनुमेव जप्त्वा ॥ ततस्त्वया केवलदर्शनं नो दत्तं गुरोर्विक्रियमभ्युपगतो मे ॥ ७८ ॥ हृष्टा मयाद्यासि गुरोः प्रसादादेवैरदृष्टा हि तपोभिरुग्रैः ॥ सत्यं कृतं प्राग्गदितं त्वयैकमन्यच्च कुर्वतिहरेऽस्त्विनो मे ॥ ७९ ॥ श्रद्धेशिकेंद्र उवाच ॥ विद्यारण्येनेति संप्रार्थिता सा प्रहेत्येनं दंततोऽध्यातगेहा ॥ मन्मन्त्राभ्यां त्वं ह्युभाभ्यां च सिद्धो नैवादेयाः सिद्धयस्तेऽखिलाश्च ॥ ८० ॥ तत्राप्येकोऽस्त्यन्तरायो महान्यद्यस्यास्तेऽयं देह एषा न तुष्टा ॥ माता त्वत्तः स्वरूपमप्यादिदेवी तस्माद्देहोऽस्मिन्न सौख्यं तवेषत् ॥ ८१ ॥ आधुनाशेऽपुं विरुज्यान्यदेहं लब्ध्वा सौख्यं भोक्ष्यसे स्वर्दुरापम् ॥ अत्रोपायः पृच्छयतां देशिकयेत्युक्त्वा तर्हि प्राप तत्रैव देवी ॥ ८२ ॥ विद्यारण्योपीत्युपाकर्ण्य खिन्नो निद्रां रात्रौ नालभेशिकेंद्रम् ॥ प्रातर्नत्वेत्याह चोक्तं हि देव्या रात्रौ साक्षान्नात्र देहे सुखं ते ॥ ८३ ॥ तस्माद्देहं दुःखदं त्यक्ष्य एनं विद्यातीर्थोऽथाब्रवीद्भक्ष्यतेत्र ॥ स्त्रीच्छाचेतं नास्ति संन्यासमेहि स्याद्देहोऽन्योऽस्मिन्ततो भुंक्ष्व सिद्धीः ॥ ८४ ॥ दंतकांत्या प्रकाशितगृहेत्यर्थः । उभाभ्यां गायत्रीश्रीविद्याभ्यां अदेया न भवति । किंतु सर्वाः सिद्धयो देया एवेत्यर्थः ॥ ८० ॥ तत्रापि सिद्धिप्रदाने एको महाविघ्नोऽस्ति । यद्यस्मात् यस्याः सकाशान्तरायं देहो जातः 'न मातुः परदेवता' इति वाक्ये या च देवताभ्यः श्रेष्ठा सा माता त्वत्तः त्वत्सकाशात् अन्त्यापि न तुष्टा । त्वया किंचिदपि यातुतोषो न कृत इत्यर्थः । तस्मादस्मिन् देहे तव किंचिदैश्वर्यमुत्तं नास्तीति ॥ ८१ ॥ स्वर्दुरापं स्वर्गदुर्लभम् । अत्र जन्मनि सुखप्राप्त्युपायः ॥ ८२ ॥ अत्र जन्मनि ते सुखं नास्तीति रात्रौ देव्या यदुक्तं गुरवे प्राह ॥ ८३ ॥ यस्मादेवं तस्मात् । अत्र विषये मया उच्यते

त्वं शृणु । स्त्रीति । एहि प्राप्नुहि । सिद्धीः सिद्धिसुखाति ॥ ८४ ॥ धनरहितः पत्न्या सुखी भवति किं नेत्यर्थः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ उपास्याचो देवताचर्चनम् । महाभुषणसनात्यागात्कृतव्रताप्राप्तिर्मा भवतु । इति हेतोरुपासनां न त्यक्त्वा ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ कौ पृथिव्याम् ॥ ९० ॥ ९१ ॥

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ गुरुदितिमिति श्रुत्वा विद्यारण्यस्नमब्रवीत् ॥ सन्यासमेव गृह्णामि किं पत्न्या त्वधनी सुखी ॥ ८५ ॥ विद्यातीथोपि संन्यासं ददौ तस्मै विधानतः ॥ योगपटं पूर्वनाम्ना विद्यारण्येति चाकरोत् ॥ ८६ ॥ विद्यारण्यो यतिर्भूत्वाऽगुपास्यार्चो तु भक्तिमान् ॥ न तत्याज कृतघ्नत्वापत्तिरस्तु मेमिति नो ॥ ८७ ॥ स यतिस्त्वेकदा राजौ देवतां पूजयन्मनुम् ॥ जपन्स्थितस्तदा सर्वाश्चाविरासन्निह सिद्धयः ॥ ८८ ॥ अणिमाद्यास्तमाहुश्च किं त्वयापेक्ष्यतेऽधुना ॥ राज्यं बलं गजाश्वादि कोशो वा निधयो नव ॥ ८९ ॥ नृपाः सर्वापे ते दासाः पंडिताश्च परस्विलाः ॥ भविष्यंत्येव नो काश्चित्तवाज्ञाभंगकृद्धि कौ ॥ ९० ॥ खंडयित्वा भतं द्रैतमद्वैतं स्थापयिष्यति ॥ गुरोर्मठीयसंस्थां च सर्वत्राज्ञां स्वधर्मतः ॥ ९१ ॥ त्वयान्यदिष्यते यद्यन्प्राप्यते तत्तदाशु वै ॥ नैवालभ्यं चेष्टपि पश्यानुभवमिच्छया ॥ ९२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ विद्यारण्यो निशम्येत्यं ज्ञात्वैताः स्ववशेषिलाः ॥ प्राह चाहं स्मरिष्ये वस्तुदेष्टुं दोषार्थताम् ॥ ९३ ॥ तथेत्यतर्दधुः सर्वाः सिद्धयोथ स चोषसि ॥ गुरुं नत्वाखिलं चोक्त्याहाद्य स्वजनिस्थलम् ॥ ९४ ॥ गत्वैव रामवर्माणं राजानं सिद्धितोधुना ॥ कुर्वे यस्याश्रयदेवाहं तपः कृतवानिह ॥ ९५ ॥ नैवानुभवितुं योग्यं तत्फलं यतिना मया ॥ जाते नृपेस्मिन्कुर्वेहं तद्वाजादीप्सितं हि यत् ॥ ९६ ॥ गुरुः श्रुत्वेति भाविज्ञस्तथेत्याहाद्य देशिकम् ॥ विद्यारण्यो नर्मश्चेदं प्रोवाचाचिरतः पुनः ॥ ९७ ॥

इच्छानुरूपमनुभवं पश्य ॥ ९२ ॥ एताः सिद्धयः स्वाधीनाः संतीति ज्ञात्वाह । यदा स्मरिष्यामि तदा । अदः इदं भवदुक्तं सत्यमनृतं वा पश्यामि ॥ ९३ ॥ अद्य स्वजनिस्थलमित्युत्तरान्वयि ॥ ९४ ॥ यदीप्सितं मठसंस्था धर्मस्थापनादि ॥ ९५ ॥ अचिरतः शीघ्रमायास्य इति

योज्यम् ॥ १७ ॥ हे भवतापहन् भवदुःस्वनाशक ॥ १८ ॥ उक्तस्थलं पूर्वनिवासस्थानं पापीनारी तद्देशगा जनाः इमां पापीं हंपीमित्याहुरित्यन्वयः ॥
 ॥ १९ ॥ कौष्किकः किष्किंश्रयाश्चार्द्रिवास्ते इति संबंधः ॥ १०० ॥ सीतेत्यायुत्तरान्वयि ॥ १०१ ॥ तत्स्थलमिति परान्वितम् ॥ १०२ ॥
 ॥ १०३ ॥ दंडसप्तं साष्टांगम् । एवं यतिवेषेण किं फलमित्यर्थः ॥ १०४ ॥ प्राक् प्रथमम् ॥ १०५ ॥ यदर्थं स्मृतिः कृता तत्कार्यमस्याभिः क्रियते

आयास्येऽथोच्यतामाज्ञा भवता भवतापहन् ॥ यथाशक्ति करिष्येहं तामाज्ञामचिराद्गुरो ॥ १८ ॥ ययावुक्तस्थलं पंपासरो यत्र सुवि
 श्रुतम् ॥ पंपादेवी च पापीति पुरी तद्देशगा इमाम् ॥ १९ ॥ हंपीमाहुर्विरूपाक्षः शिवो हरिहरात्मकः ॥ यत्रास्ते ऋष्यमुकाख्यः कौष्किकश्च
 गुहाश्रयः ॥ १०० ॥ आर्द्रियत्रावसन्चालिमुग्रीवाद्याः पुंवंगमाः ॥ सीताविरहदुःखेन रामः सुग्रीवसख्यवान् ॥ १०१ ॥ वार्षिके द्वेव
 सद्यत्र गह्वरं तच्च राजते ॥ रामलक्ष्मणमृत्योर्द्वयमित्थं ख्यातं हि तत्स्थलम् ॥ १०२ ॥ विद्यारण्यो ययौ स्थित्वा विरूपाक्षालये ततः ॥ तत्पू
 जकेन तत्रैव रामवर्मोणमाह्वयता ॥ १०३ ॥ सोथागत्य यतिं दृष्ट्वा माधवार्यं सुविस्मितः ॥ नत्वा दंडसप्तं प्राह किमित्थं यतिचर्यया ॥ १०४ ॥
 विद्यारण्योपि वृत्तान्तं सर्वमुक्त्वा ह तं पुनः ॥ राजानं त्वां करिष्येहं प्राक् क्षत्रियकुलोद्भवम् ॥ १०५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ विद्यारण्य
 स्त्वेनमुक्तेति सिद्धीः सस्मरैताश्चाविरासंस्तदग्रे ॥ प्राहुस्तं ताः किं कृता नः स्मृतिस्ते कार्यं ब्रूह्यस्माभिरुसाध्यते तत् ॥ १०६ ॥
 एताश्चैषोथाव्रवीद्रामवर्मोऽपि पृथ्वीशः कार्यं एतद्वि कृत्यम् ॥ प्रोचुश्चेत्यं सिद्धयोऽयं यशस्वी रेवादक्तो दक्षिणाविवर्हि यावत् ॥ १०७ ॥
 आकर्ण्यैत्यं रामवर्मोणमुच्चैर्विद्यारण्यः प्राह सेनां नवीनाम् ॥ संगृह्यान्नादिर्जयायास्तु गच्छ राजा नूनं त्वं भविष्यस्यशत्रुः ॥ १०८ ॥
 विद्यारण्येति वचो रामवर्मो श्रुत्वेत्यंतः श्रद्धेऽसुं प्रणम्य ॥ सेनां कृत्वा कृष्णवर्मानुजेन जेतुं पृथ्वीं नित्ययौ चानयास्मात् ॥ १०९ ॥

॥ १०६ ॥ एताः सिद्धीः । एष विद्यारण्यः । यावदुत्तरे रेवादक्षिणे समुद्रः तावद्यशस्वी राजार्यं भविष्यति इति सिद्धयो विद्यारण्यं प्रोचुः ॥ १०७ ॥
 उच्चैरित्यनेन पूर्वभाषणं उपांशु ज्ञेयम् । अस्मात्स्थानात् । अशत्रुः शत्रुरहितः ॥ १०८ ॥ अंतः मनसि कृष्णवर्मोऽस्मा आत्रा सह । अनया सेनया च सह

अस्मद्विधारण्यसकाशात् ॥ १०९ ॥ ऐरण्यः सकाशात् तेन करभारविचेन सेनावृद्धिं कृत्वा देशं स्वाधीनं चक्र इत्यर्थः ॥ ११० ॥ हि यस्मादेवं सिद्धिसामर्थ्यमस्ति ॥ १११ ॥ पूर्वतो दिक्त्रये समुद्रः उत्तरे रेवासीत् । एवं मध्यगतां भूमिं अबद्धांघ्रिणा मासत्रयेण लब्ध्वा ये गुरुर्विधारण्यो दूरं स्यादिति हेतोरधिकाशां न चकार ॥ ११२ ॥ गुर्व्या महत्या सेनया दिग्जयिनात्मानं प्रकाशयन् ॥ ११३ ॥ इमाद्भजस्कंधात् उत्तीर्य किंचित्पादचारी अद

यायाः श्रेष्ठा राजधान्यः स तत्र गत्वा जिग्ये तत्पतीव्राजमुख्यान् ॥ जयाहैभ्योसो करं तेन गुर्व्या चम्बा देशं स्वस्य वश्यं चकार ॥ ११० ॥ अश्वस्थं तं खेटकुंतासिहस्तं हन्तुं शत्रून्दक्षमुग्रं रणस्थम् ॥ द्रुष्टुं नेशोनेन योद्धुं कुतोद्धा राजा कश्चिद्व्रति सिद्धिप्रतापः ॥ १११ ॥ आसीदब्धिः पूर्वतो दिक्त्रयेऽपि रेवोदक्तश्चांतरस्थां स भूमिम् ॥ एवं लब्ध्वाब्दांघ्रिणा नाधिकाशां चक्रे दूरं स्याद्गुरुर्मे भियेत्यम् ॥ ११२ ॥ गुर्वीक्षीक्षत्युत्सुको रामशर्माथागात्स्थानं तुंगभद्रातटस्थम् ॥ गुर्व्या चम्बा राजचिह्नैरिभस्थो दिग्जेतृत्वं द्योतयंश्चातिवाद्यैः ॥ ११३ ॥ उत्तीर्यैभात्पादचारी स किंचिद्विधारण्यं दंडवत्सेननाम ॥ तिष्ठश्चाग्रे बद्धपाणिस्तमाह राज्यं तेदो मां वदज्ञां स्वदासम् ॥ ११४ ॥ प्राक् ज्याशाब्धिर्नर्मदेदङ्गमया भूलब्धालेपेनाप्यजसा त्वद्वलेन ॥ मूकं क्षुर्याद्राक्पटुं पंगुमर्द्रिं चोत्का मंतं देशिकेदस्सत्कृपैव ॥ ११५ ॥ विधारण्योप्यशृणोत्तस्य वाक्यं मेने स्वाज्ञावर्तिनीः सर्वसिद्धीः ॥ यत्प्राक्कृष्या वृत्तिहृत्सोधुनैकः पृथ्वीं जिग्ये दक्षिणाब्धीदुजाताम् ॥ ११६ ॥ नीत्वा गेहे सहुरोरंगनां तां संपूज्यैव स्वर्णभूषांशुकौघैः ॥ दासीं तस्याः स्वांगनामेव भृत्यांश्चान्यान्कृत्वास्थापयन्मातरं सः ॥ ११७ ॥

इदं राज्यं तवैवास्ति । अहं तव दासो मामाज्ञापय ॥ ११४ ॥ प्राक्त्रयाशाब्धिः पूर्वतोद्विदिशासु समुद्रो यस्याः नर्मदा उदक् यस्याः सेयं भूमिल्लपकोलेन तव सामर्थ्येन बहुयत्नमंतरा मया प्राप्ता यतः देशिकेदस्सत्कृपा मूकं वाक्पटुं पंगुं पर्वतोद्धविनं करोति ॥ ११५ ॥ यद्यस्माद्वक्षिणाब्धिश्चासौ इंदुजाता च दक्षिणसमुद्रात्नर्मदापर्यवसित्यर्थः ॥ ११६ ॥ सहुरोर्विधारण्यस्यान्यान् गृहस्थितान् भृत्यान्कृत्वा स रामवर्मा मातरं गृहं नीत्वा स्थापितवान् ॥ ११७ ॥

चतुरशीत्यधिकशतसंख्यं प्रणमति । य इति ॥ ११८ ॥ सर्गोक्तविद्यारण्यकथाश्रवणादेः फलमाह । विद्यारण्यस्येति । आत्मनियमात्मविविचयम् ॥ ११९ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धटीकायामर्थसूत्र्यभिधायी षड्विंशः सर्गः ॥ २६ ॥ उत्ससन्निविष्टेलाभपदैः स्वर्णततिः स्मृता । मठस्थितिर्जयो विद्यारण्यस्यास्मादुद्धयम् ॥ २७ ॥ रामराजेति । अत्र हर्षितनारे मुधामयै राजसदनैर्वा युक्तम् । यद्वैग्यापारस्थानैश्चारवश्चतुष्पथा यत्र ॥ १ ॥ चक्र इत्यनुवृत्तिः

यो माधवो ग्रंथकृद्देष भाष्यं चक्रे यतित्वे निखिलश्रुतीनाम् ॥ तं वेदानगेंदुमिति हि विद्यारण्याभिधं स्वीयगुरुं नताः स्मः ॥ ११८ ॥ विद्यारण्यस्येति यः सिद्धिलब्धिं शृण्वन् भक्त्या चापठन्मर्त्यवयः ॥ सर्वाः सिद्धीः सल्लभेदुल्लाभाश्चात्मन्यै ज्ञानं मोक्षदं देशिकेन्द्रात् ॥ ११९ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे विद्यारण्यानंदसिद्धिग्राहिर्वर्णनं नाम षड्विंशः सर्गः ॥ २६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ रामराजोऽथ चक्रे च राजधानीं सुगोपुरम् ॥ सौधैर्गृहैः सुशोभाढवाग्मैश्चारुचतुष्पथाम् ॥ १ ॥ विरूपाक्षालयस्याग्रे तथा गोपुरगुन्नतम् ॥ प्राकारं च चतुःशालं मंडपं सौधनिर्मितम् ॥ २ ॥ विद्यारण्यस्तु तत्पापक्षेत्रं वाराणसीसमम् ॥ कर्तुं विलोक्य सल्लभं ग्रहदृष्टिबलान्वितम् ॥ ३ ॥ प्रासादवास्तुसामग्रीं कृत्वा राज्ञाथ याज्ञिकान् ॥ स यतींद्रो द्विजान्प्राह स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ ४ ॥ वास्तुपूजादिहोमश्च भवाद्विस्तद्वलिस्तथा ॥ क्रियतामूर्ध्वतः शंखं स्थित्वा सन्नादयाम्यहम् ॥ ५ ॥ तदैव वास्तुनिक्षेपः कार्यः पूर्वं न चोत्तरम् ॥ उक्त्वा तस्थौ गोपुरोर्ध्वं विद्यारण्यो विलोकयन् ॥ ६ ॥ मुहूर्तं कालं तु संस्थाप्य शंखं तच्छायया सुधीः ॥ काशीतुल्यमिदं क्षेत्रं करोत्येव स्वसिद्धितः ॥ ७ ॥

॥ २ ॥ विद्यारण्य इत्यादि परान्वितम् ॥ ३ ॥ याज्ञिकान्वास्तुकर्मभिन्नान् द्विजान् । स्वस्तिवाचनपूर्वकमिति परान्वितम् ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वतः गोपुरोर्ध्वभागे ॥ ५ ॥ पूर्वं न चोत्तरमिति शंखशब्दसमकालं वास्तुनिक्षेपो षड्विंशः इत्यर्थः । इयुक्त्वा शंखं संस्थाप्य तच्छायया मुहूर्तकालं विलोकयन् गोपुरोर्ध्वं तस्थौ विलोक्य ॥ ६ ॥ स्वसिद्धया काशीसमं क्षेत्रं सिद्धः करोतीति ज्ञात्वा विद्वेशो मुहूर्तानुरा शंखं दध्मावित्यन्वयः ॥ ७ ॥

सर्वबुद्धिनिर्यता । तत्र पापीक्षेत्रे तत्काशीसामन्वसहमानः ॥ ८ ॥ तद्गुणतिरेक्य ॥ ९ ॥ कंदुशब्दं शंखशब्दं स चकार । तं श्रुत्वा द्विजाः द्विवारं
 ध्वनिः किमर्थं जात इति विस्मिता बभूवुरित्यर्थः ॥ १० ॥ तद्वयोः शंखयोर्नादनं वादनं जातमिति द्विजेभ्यः श्रुत्वा गणेशनिर्भितं विघ्नं ज्ञात्वा सर्वानाहेति
 संबन्धः ॥ ११ ॥ अत्र क्षेत्रे काशीसाम्यमसहता विघ्नेशन शंखनादेन विघ्नः कृतोऽस्ति ॥ १२ ॥ १३ ॥ राजा रामवर्मा तां समुद्रनर्षदामध्यस्थाम् ॥
 सिद्धोऽयमिति विघ्नेशो ज्ञात्वा निखिलधीश्वरः ॥ तच्चासंहस्तत्र विघ्नं कुर्वन्थातर्हि नः पुरा ॥ ८ ॥ दध्मौ शंखध्वनिं श्रुत्वा याज्ञिकास्तु
 त्तरान्विताः ॥ चक्रिरे वास्तुनिक्षेपं विद्यारण्यो न वेत्ति तत् ॥ ९ ॥ प्राप्ते सुहृत्समये कंदुशब्दं चकार च ॥ श्रुत्वा सुविस्मिताः किं
 द्विर्ध्वनिरित्यखिला द्विजाः ॥ १० ॥ ततो यथावधः सोऽपि विद्यारण्यो निशम्य तत् ॥ द्विः शंखनिनदं ज्ञात्वा विघ्नं विघ्नेशनिर्भितम् ॥ ११ ॥ सर्वा
 आह न वै वास्तुनिक्षेपो मन्मुहूर्तके ॥ जातोऽसहिष्णुना काश्याः साम्यमस्य हि भुण्डिना ॥ १२ ॥ कृतो विघ्नः शंखनादादतोदः क्षेत्रमद्यतः ॥
 काशीतुल्यं वर्षशतं सिद्धितो मे भविष्यति ॥ १३ ॥ अथ तस्यां राजधान्यां तिष्ठन् राजा तु तां भुवम् ॥ बुभुजेऽन्यनृपैर्दत्तकरः शास्ताऽ
 खिलप्रभुः ॥ १४ ॥ सेनावृद्धिं चकारासौ दंडितुं चोपथावृणान् ॥ रथेभाश्चाग्निगैः शूरैः स्वं दत्त्वा धीर मासिकम् ॥ १५ ॥ व्ययी
 भूतं क्रोशवित्तं सैनिकार्पणतोऽखिलम् ॥ आनीतं करवित्तं च न तत्पूतिकरं यतः ॥ १६ ॥ तदा चित्तान्वितो राजा विद्यारण्यं रहः
 स्थितम् ॥ नत्वाग्रे प्रांजलिः स्थित्वा प्रहेत्यं प्रार्थयन्भृशम् ॥ १७ ॥ राजोवाच ॥ जनैव केवलमभून्मम राजवंशे दैवेन वृत्तिरखि
 लैरपि यस्य कृप्या ॥ तेनावलेन च मया ह्यवृर्द्धिदापि लब्धं हि राज्यमनरि त्वनुकंपया ते ॥ १८ ॥ नैवास्ति दैहिकबलं तु ममा
 प्यपीश लब्धं मयाद्य सुकृतेन कृपाबलं ते ॥ न त्र्योक्तसोऽपि भयदा हि सुवृष्टिर्द्वो मे भूमिप्रास्तु कदास्तवहयोऽत्र शाताः ॥ १९ ॥
 ॥ १४ ॥ उत्पथानुमत्ताच्च । भूरि धनं मासवेतनकं दत्त्वा रथगजाश्वपदातिभिः सेनावृद्धिं चकार ॥ १५ ॥ सैनिकेभ्योऽर्पणेन कोशो वित्तं क्षयं गतम् । करभारद्वयं
 तत्पूतिकरं शूरार्णां मासवेतनपूतिकरं यदा नासीत् ॥ १६ ॥ १७ ॥ दैवयोगेन केवलं राजवंशे केवलं जन्मपात्रं ममाभवत् । वृत्तिश्चोपजीविका सर्वैर्बद्धादिभिः
 सह यस्य मम कृषिकर्मणाऽभवत् । तेन निर्बलेन धनुर्विद्यारहितेन मया अनरि निःसात्तं राज्यं तव कृपयैव प्राप्तम् ॥ १८ ॥ ननु दिग्विजयेन त्वया

राज्यं प्राप्तं किं मरुपयेत्प्राशङ्क्याह । मम शारीरं बलं किमपि नास्ति । तथापि पूर्वपुण्येनाधुना तव कृपाबलं तु मया लब्धम् । कुत इत्यत आह नेति । उयोक्तुः स्वर्गभूमिगतालस्या मम भयप्रदा न भवति । हि यस्मादत्र मद्राज्ये ईदं सुवृष्टिः यथाकालं वृष्टिकर्ता राजानः कदाः स्यास्तु शांताः सन्ति अतस्तत्र कृपाबलमेव मम राजहेतुर्न दिग्बिजयादिरित्यर्थः ॥ १९ ॥ एतादृशे सर्वकृपासाधकेऽपि अत्र कृपासामर्थ्यं मया श्रद्धा ऊनसदृशी कृता । अन्यश्रद्धावानहमस्मीत्यर्थः । अतोऽन्यश्रद्धाहेतामूढेन मया सेनावृद्धिः कृता । तैः भोक्तृहेतुभूतैः कदापि कोशस्थं विन्नं व्यधीमृतमस्ति । बहुसैनिकानां तेषां प्रतिमासेषु वेतनदानेन द्रव्यव्ययो जात इत्यर्थः ॥ २० ॥ किं चाधुना धनं दातुं अल्पमपि मम समीपे नास्तीति हेतोः हृद्वर्तचित्तया

एतादृशेऽपि गुरुर्वयंकृपाबलेन श्रद्धेषदूनसदृशा हि कृता मयाऽतः ॥ मूढेन सैनिकजनाः परिवर्द्धितास्तैः प्राप्तं व्ययं हि करकोशगतं च वित्तम् ॥ २० ॥ तेभ्यस्तु दातुमधुना धनमण्वपीश नो मत्समीप इति हृद्वर्तचित्तयाहम् ॥ त्वां प्रार्थये त्रिदिनतः खलु मास धूर्तिस्तेषां तु दारुणतमाऽसुहृद्वैव याच्या ॥ २१ ॥ शृण्वन्ति किंचिदपि तद्धनदाः सुवृद्धयार्थेऽपि नृपाश्च खलु जीवहरापराधे ॥ मृत्युश्च योगविभवादुपशाम्यतीह नो शस्त्रिणः सहचरास्तु पलं स्वदाने ॥ २२ ॥ चेद्विद्यते बहिरिमेपि मया सैहवातः स्योहमंबुहरेणपि भवा म्यनीशः ॥ तैश्चासुहा क्रियत एव कलिर्मद्वान्मे नातस्तवांघ्रिगुलादधुनाऽऽश्रयोऽन्यः ॥ २३ ॥

युकोऽहं त्वां प्रार्थयामि अयं दिनतः त्रिदिनेमासपूर्तिर्भविष्यति । तेषां वेतनयाच्या त प्राणहरा अतिदारुणवास्ति । अतो महत्संकटं प्राप्तमित्यर्थः ॥ २१ ॥ तत्रश्चायाः प्राणहर्त्वमाह द्वाभ्यां शृण्वन्तीति । ये वृद्धया ऋणप्रदास्तौपि तत्र कालांतरे ऋणं दास्यामीति वचनं किंचिकालपर्यंतं शृण्वन्ति । मरणान्तापराधे सति श्रेष्ठप्रार्थनया नृपाश्च शृण्वन्ति । मृत्युं निवारयतीत्यर्थः । किं बहुना मृत्युरपि योगसामर्थ्येनोपशाम्यति निवृत्तो भवति । यद्यप्येवं तथापि शस्त्रधारिणः सेवकास्तु स्वदाने वेतनधनदाने पलमात्रं न शृण्वन्ति । यदा तैर्याच्यते तदैव दातव्यमित्यर्थः ॥ २२ ॥ यदा बहिर्गम्यते तदा मया सैहवायान्ति गृहस्थितोऽहं चेत् तदा उदकानयेनपि नाहं समर्थः । यतस्तैर्मत्याणनाशको महान्कलहः क्रियते । अतस्तत्र चरणकषलद्वन्द्वं दान्य आश्रयो मम नास्ति । एवं तत्र चरणेऽ

ल्पविश्वासकरणेन वर्द्धितसैनिकस्य मम कोशशयजन्यं भयं निवारयेत्यर्थः ॥ २३ ॥ अभीष्टं इच्छितधनप्राप्तिः ॥ २४ ॥ मंत्रं श्रीविद्यामन्त्रम् ॥ २५ ॥
 ॥ २६ ॥ यातेति त्रिभिः प्रार्थयति । यथा माता बालकशब्दं दूरान्निगम्य मनुजः पीडितोऽस्ति किमिति तस्योच्चराब्देन प्रातशंका सती शीघ्रं निकटं
 प्रयाति तथा त्वमपि राजप्रार्थनया प्राप्तदुःखं मां ज्ञात्स्वाधुना इह प्राप्तासि । अतो योग्यं तवागमनमित्यर्थः ॥ २७ ॥ ननु किं तद्वाजप्रार्थनया दुःख
 मित्यशंकयादौ राजप्रार्थनाप्रयोजनमाह । राज्ञेति । राज्ञा बहुमैनिकवृद्धिः कृतास्ति हि । अस्याः सेनावृद्धेः पूर्तेः धनार्पणेन मासवेतनपूर्तिः करप्राप्तको
 शगतवित्तेन न भवति । तेभ्यो दातुमण्वपि इवमिह राजगृहे नास्ति । इति हेतोरेष राजा चिन्तायुक्तोऽस्ति तस्यै त्वं बहुवित्तं देहि । यत्स्वदपित्वित्तेन
 श्रीदिशिकेन्द्र उवाच ॥ राजोक्तमिति चाकर्ण्य विद्यारण्यस्तमब्रवीत् ॥ मा चिन्तां कुरु राजञ्श्वस्तवाभीष्टं भविष्यति ॥ २४ ॥ श्रुत्वेत्थं
 नृपतिस्तुष्टस्तं नत्वांतगुरं ययौ ॥ निशीथेऽथ जपन्मन्त्रं विद्यारण्यः पराविक्रामम् ॥ २५ ॥ सस्रमाराविविभूवासावणिमामादिकलान्विता ॥
 नत्वेनां दंडवत्प्राह विद्यारण्यः कृतांजलिः ॥ २६ ॥ विद्यारण्य उवाच ॥ माता यथा भर्करवं तु निशम्य दूराच्छीघ्रं प्रयाति हि तदुच्चरवात्तरंका ॥
 आर्तः किमित्थमधुना त्वमिहागतामि ज्ञात्स्वैव मां नृपवरार्थनयात्तदुःखम् ॥ २७ ॥ राज्ञा कृता हि बहुमैनिकवृद्धिरस्याः पूर्तिर्न तस्य
 करकोशगताच्च वित्तात् ॥ तेभ्योऽपि दातुमिह नेति सचित एषेस्मै देहि वित्तममिंतं हि यतोऽब कीर्तिः ॥ २८ ॥ चेद्भूगत्तं धनमिनाय
 ददासि भूरि कैरीक्ष्यतेमित्तभटैः परिगुप्तमस्त्रैः ॥ राज्ञा सहाखिलजनैर्यदकिंचनैश्च सल्लभ्यते धिक्कृतिवद्धि तथां ब देहि ॥ २९ ॥ तेनेति विश्व
 जननी विनुता तेमेषा प्राहापराह इह योजनकौ किल श्वः ॥ हेभ्यर्द्धयाममनुपात्यत ईशमित्रादृष्टिमया तु गृहगाऽस्तु गृहे नृपेऽन्य ॥ ३० ॥
 तस्य मम च कीर्तिः स्यात् । अलौकिकधनार्पणेन कीर्तिं कुर्वित्यर्थः ॥ २८ ॥ यदि भूम्यादित्तं वित्तं ददासि तर्हि तेन कीर्तिर्न स्यादतः सर्वैर्लभ्यं राज्ञा
 विशेषतो लभ्यं धनं देहीत्याह । चेदिति इनाय राज्ञे भटैः कर्तृभिः शस्त्रैः रक्षितं कैरवलोक्यते न कैरण्यबलोक्यते । भूमिगतविचारपणेन कीर्तिर्न स्यादि
 त्यर्थः । निर्वैतैः सर्वजनैः सह यथा लभ्यते तथाऽधिकारानुरूपं धनं देहि । राज्ञः पापीस्थसर्वजनानां च धनार्पणेन दुःखं निवार्य पृथिव्यां कीर्तिं कुर्वे
 त्यर्थः ॥ ३१ ॥ योजनकौ योजनमात्रभूमौ हैमो सुवर्णपथी वृष्टिरर्धयामपथेत मया कुबेरसकाराताप्यते । सा सुवर्णवृष्टिः गृहगता गृहेऽस्तु । गृहेषु पतितं

गृहपतिभिर्नाहं अन्यत्र पतितं राज्ञा ग्राह्यमित्यर्थः ॥ ३० ॥ इत्युक्त्वा ललितांवाऽदर्शनं प्राप्ता । एवं विचारणोपि अन्यदिवसे दर्शनायागतं राजानमुवाच । अयापगच्छे सुवर्णवृष्टिर्भविष्यति । सा त्वया ग्राह्या । सर्वेषां गृहगता गृहभ्यो देवैर्यथः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ब्राह्मणैः पुण्याहवाचनं कृत्वा दानेन संतुष्टोद्विजैस्तथातैश्च सह भुक्त्वा वेद्यैश्चैर्द्विजैर्काशीवादान् जगृहे ॥ ३३ ॥ परित उभयसंबन्धि आत्मवीरैः विश्वस्तपुरुषैः सह योजनभुवः परितः । समयानिकषादियोगे द्वितीयावत्राम परितो भटव्यामिति च योजनात्परतो धनरक्षकवीरयुक्तामित्यर्थः । इह राज्ये सुवर्णवृष्ट्यर्थं तदैव देव्याज्ञासमकालमेव कुबेरणा उक्तेति चाप ललिताऽऽशिषेष् चान्येऽङ्गभागतं नृपमुवाच किलापराह्णे ॥ स्याद्धेमवृष्टिरिह योजनतस्त्वया सा ग्राह्याऽथ यस्य गृहगा गृहिणे च देया ॥ ३१ ॥ श्रुत्वेति भूपतिर्भूमिमुदितो बुद्धूक्त्यां श्रद्धान्वितश्च निजसैनिकवीरमुख्यान् ॥ ग्राहेति योजनमिता परिरक्ष्यतां भूः पौराश्च नो निजगृहाद्धिरेव यातु ॥ ३२ ॥ आदिश्य भूप इति नित्यं विधिं विधायानर्चेशसमुमथ पुण्यादिनं च विप्रैः ॥ संवाच्य दानमुदितैः सह तैस्तथासैर्भुक्त्वाशिषश्च जगृहे श्रुतिभिस्तदुक्ताः ॥ ३३ ॥ आरुह्य सौश्वमतिवेगमथात्मवीरैर्ब्राम योजनभुवं परितो भटव्याम् ॥ देव्याज्ञयैव धनदेन किलात्मदूताः संप्रोक्ता इह तदैव सुवर्णवृष्ट्यै ॥ ३४ ॥ तैः स्वर्णपूरित विमानवरैस्तु हैमराच्छाद्य खं हि कृतमत्र सुपीतवर्णम् ॥ नार्कं जनाश्च ददृशुर्निलोतिचंडस्तावद्ववौ बहुजःपिहिता नृदष्टिः ॥ ३५ ॥ तथापराह्णसमये ववृषुस्त्रिमाषस्वर्णां अखंडं जलविंदुसमाः सुमुद्राः ॥ धाराभिर्गाभिर्गविलाः श्रमिणो यथाल्पाश्मघाततोथ विविशुर्गृहेभेव पौराः ॥ ३६ ॥ स्थित्वा गवाक्ष इत उददृशुः सुवर्णवृष्टिं हि सेतुमुपलंब्य च सैनिकासन्ते ॥ शेकुर्भहीतुमपि के न तदा सुवर्णं बभ्राम सेतुपरितो नृपतिः स्ववीरैः ॥ ३७ ॥

त्वदूताः संप्रोक्ता आज्ञताः ॥ ३४ ॥ तैः कुबेरसेवकैः कर्तृभिः सुवर्णेन पूरितैः सुवर्णविमानैः आकाशमाच्छाद्य पीतवर्णं कृतम् । तदा जनाः सूर्येन ददृशुः । तावत्सचंडो वायुर्ववौ तेन जनदृष्टिर्वहूजोयुक्ता पिहिता बभूव ॥ ३५ ॥ अथ ते धनदानुगाः अपराह्णे त्रिमाषसुवर्णपरिभिताः अखंडजलविंदुसमाः सुमुद्रा ववृषुः । धाराभूताभिर्गाभिर्मुद्राभिः अल्पोपलभ्यदारेणैव सर्वे पौराः श्रमवतः संतोष स्वगृहं विविशुः ॥ ३६ ॥ पौरा इत्यनुवृत्तिः स्वस्वग

वासे स्थिता सुवर्णवृष्टिम् उत ऊर्ध्वं यथा स्यात्तथा ददथुः। ते च सैनिकाः सेतुमुद्धृध्य ददथुः। तदा सुवर्णं ग्रहीतुं कोपि न समर्थाः। तदा नृपोपि वीरैः सह सेतुं
 गतौ बभ्रास ॥ ३७ ॥ तत्सुवर्णवृष्टिरूपम् । कोशराहितं तीक्ष्णखट्वं विभक्तं न भुवि पदं यस्य तादृशोऽथो बाहनं यस्य स अभूददाश्वः । वेगवराभा
 रूढ इत्यर्थः । विवाहः गरुडवाहश्चक्रधरो विष्णुर्विश्वमिव तद्धनं रक्षति ॥ ३८ ॥ योजनमूर्धौ किं वृत्तं तदाह । जीर्णेति । यथात्र वने जीर्णदुमपर्ण

आनन्दमग्नमनसाखिलवैभवं तन्मेने गुरोः स गुरुपादयुगं स्मरंश्च ॥ बिभ्रन्विशोशस्वरखट्वमधूपदाश्वस्तत्पाति विश्वमिव चक्रधरो
 विवाहः ॥ ३८ ॥ जीर्णो यथात्र तरुणततिर्विशिर्णो स्वर्णादभूदखिलमूरपि पीतवर्णो ॥ तार्णोद्गोहरचना सहस्रं चूर्णं वर्णांश्च तत्र
 निजगेहसुवर्णपूर्णः ॥ ३९ ॥ वाद्यानि सेतुपरितश्च निनेदुरुच्चैः कीर्तिं नृपस्य जगदुर्बुहु मागधाद्याः ॥ स्थित्वा सुदूरमिति चार्थिन
 आहुरेतेन्योन्यं हरिष्यति नृपः खलु निःस्वर्ता नः ॥ ४० ॥ यामाद्धमेव भुवि योजनमात्रधात्रि कृत्वेति हेममयवृष्टिमितः स्वधाम ॥
 यार्नेर्यथुः शिवसखानुचरास्तदाभूद्योमाति चाच्छमनिलोतिजवोपि शांतः ॥ ४१ ॥ राजा ततः शकटवामिरथोष्ट्रयुधैः पसादहर्निशमिदं
 तु निनाय कोशम् ॥ स्वर्णाद्विरेव लघुरत्र विभाति राज्ञः किं प्रेषितो गिरिवरेण सुतः स्वतत्तयै ॥ ४२ ॥ गेहांगणेषु पतितं च ददौ
 गृह्भिर्न्योन्यत्सर्वमेव जगृहे नृपतिः सुवर्णम् ॥ दत्तं नृपेण निजसैनिकमासवित्तं ये चार्थिनोतिघनिनश्च कृताः सुभूषाः ॥ ४३ ॥

विस्तारः पक्ष्णोस्तिरणरूपः तद्वत् । सुवर्णेन पीतवर्णो योजनान्तरगता सर्वभूमिरभवत् । तृणगृहचरा सहसा चूर्णमभवत् । तत्र क्षेत्रे चतुर्वर्णाः स्वस्वगृहे सुव
 र्णेन पूर्णा अभवन् । महत्सिद्धिवैभवं विद्यारण्यस्येति भावः ॥ ३९ ॥ वाद्यानीति यदा । अर्थिनः याच्ञाकर्तारः निःस्वर्ता दारिद्र्यम् ॥ ४० ॥ अत्र
 धाम्नि पापीनगरे अच्छं स्वच्छम् ॥ ४१ ॥ इदं धनं पंचदशदिनैः कोशं निनाय गिरिवरेण मेरुपर्वतेन । स्वतत्तयै धनवृद्धयै प्रेषितः पुत्रः किमयं इति राजकोश

स्थाने लघुः सुवर्णपर्वत एव भाति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ भूषणशब्दस्य पर्यायो देशभाषया बुक्कग इत्यर्थः ॥ ४४ ॥ निजगुरुं विद्यारण्यं यतस्तव दामोदतः स्वकार्यकरणे आज्ञां कुरु ॥ ४५ ॥ कृतिलेखकैः कुशललेखकैः ॥ ४६ ॥ अत्र ग्रंथेषु तव नाम त्वदाश्रितस्य मम पूर्वं माधवेति नाम चास्तु । हेऽव नीरा यावद्ग्यास्तावदुभयोः कीर्तिर्विख्यातास्तु । उक्तममं यथोक्तं चकार ॥ ४७ ॥ निजगुरोर्विधातीर्थस्य । इतः पापीक्षेत्रसकाशाद्विद्यारण्यः स्वगुरुं भूषास्त्ववाग्य नृपतेः खलु निर्धनास्ते विप्रास्तदयिवनिताश्च तथापरेपि ॥ तं सर्वभूषणमिति प्रवदति भूपं प्रोक्तः स चाखिलजनैरिति बुक्कणाख्यः ॥ ४४ ॥ इत्थं स बुक्कणनृपः क्षितिलब्धकीर्तिर्नित्यं नमस्त्रिजगुरुं वदतीति नम्रः ॥ लब्धं मयाखिलमिदं तु तत्राशिषं वाज्ञां मां कुरुष्व निजदासमतः स्वकृत्ये ॥ ४५ ॥ श्रुत्वा नृपोक्तिमतिनिस्पृह आह विद्यारण्यस्तमित्थमिह पूर्वगृहे च संति ॥ ये मत्कृतास्तु नृपते बहवो निबन्धास्तौल्लेखयेति बहुधा कृतिलेखकैस्त्वम् ॥ ४६ ॥ नामात्र बुक्कणनृपस्य तवाश्रितस्य मेऽप्यस्तु पूर्वमथ चोभयकीर्तिरुभयोर्मै ॥ ख्याता हि यावदवनीश्वर मे निबन्धाः श्रुत्वेति भूप इदमुक्तसमं चकार ॥ ४७ ॥ गच्छामयहं निजगुरोस्तु पदेक्षणाया श्रुत्वा गुरुक्तिमिति भूपतिना नृयानम् ॥ विप्राश्च सेवितुममुं पृतनां च दत्त्वा प्रस्थापितो गुरुतः स्वगुरुं सुवाढैः ॥ ४८ ॥ ये बुक्कणस्य नृपतेः पथि मंडलेशा आनञ्जित्य विदुषं नृपदेशिकं ते ॥ स्वर्णाञ्जुकैः पृतनयाशनमुख्यमस्मै दत्त्वा प्रणेशुरिति चाप गुरोः पुरं सः ॥ ४९ ॥ ग्रामाद्गहिर्येतिरसावतीर्य यानात्पद्भ्यां ययौ धृतकमंडलुदंड ईशम् ॥ सत्कृत्य तत्र च मुदभ्रदलेपवीतैः प्रद्योतिकं नम इतो हरिवाक्चकार ॥ ५० ॥ दत्त्वाशिषं यतिकरोपि तथैव चास्मै पप्रच्छ वृत्तमखिलं निकटस्थिनाय ॥ सोऽप्यादितः सन्नगृहेऽखिलमिद्विद्वत्सुक्काह सर्वमिदमीश्वर ते प्रसादात् ॥ ५१ ॥

विधातीर्थं प्रति गंतुं प्रस्थापितः ॥ ४८ ॥ सेनया सहास्मै भोजनादिकं दत्त्वा प्रणेशुः इति क्रमेण ॥ ४९ ॥ ग्रामात्कुंभकोणात् ईशं गुरुं पद्भ्यां ययौ । मुचिका आम्नाल्लवं यज्ञोपवीतं शौचार्थं मंगलार्थं दंडार्थं च उपायनस्थानीयैरतैः तं सत्कृत्य इनः अस्मै गुरुं हरिरिति मुहुर्वक्ता सन् प्रद्योतकवदनं चकार । प्रद्योतकवदनं यतिधर्मेषु प्रसिद्धं विस्तरमयात्र लिख्यते ॥ ५० ॥ सुवर्णवृष्ट्यादि सर्वं सिद्धिभवम् । गुरुप्रसादो महाफल इत्यर्थः ॥ ५१ ॥

अत्र कुम्भकेणे अदःस्थितये भुगोर्निवासाय सर्वपदार्थयुक्तं मठं कृत्वास्य सेवायै भृत्यान् स्थापितवान् ॥ ५२ ॥ पाठात् शांतिपाठेन ॥ ५३ ॥ यथा सत्कर्म
 के सत्यं श्रमस्य चित्रातं कमलं नापेक्षितं तथा त्वया निर्मितोयं मठः आत्मसुखव्याप्तस्य ममानपेक्षितोस्ति निरतिशयानन्दसुखापेक्षया तदितरमुखस्यातितु
 च्छलेनेच्छविषयत्वाभावाच्च काचित्सेवा मयाज्ञाप्यत इति भावः ॥ ५४ ॥ ननु भवाक्षिस्पृहोपि गुरुसेवया मम कृतकृत्यतायै कदाचिदाज्ञा कर्तव्येत्या
 शङ्क्य मठसंस्थाया धर्मसंस्थारूपा गुरुसेवा त्वया कर्तव्येत्याह तत्रेत्यादिना । यद्यप्यहं निरपेक्षस्तथापि मया किञ्चिदुच्यते । जडोप्ययं देहः भ्रतत्वं त्यक्त्वा
 संपूज्य देशिकमसौ विधिवत्स्वकीयैस्तस्मै ददौ नगरगैर्निखिलैः सुभिक्षाम् ॥ कृत्वात्र सन्मठमदःस्थितयेऽखिलाब्धं सेवार्थमस्य विनिवे
 शितवान्सुभृत्यान् ॥ ५२ ॥ ज्ञात्वाथ देशिक इमं परिपूर्णकामं शरीरकाद्याखिलभाष्यगणं च पाठात् ॥ तस्मै श्रुतिस्मृतिविदे समुवाच
 विद्यारण्योऽब्रवीदथ ग्रहं वद मेल्पसेवाम् ॥ ५३ ॥ शिष्योदितं वच इदं तु निशम्य विद्यातीर्थस्तमाह मठ आत्मसुखाकुलस्य ॥ त्वन्नि
 र्मितो मम च सत्कमले रतस्याल्लेख्यवारिजमिवास्ति हि कान्यसेना ॥ ५४ ॥ तत्रापि तुभ्यमणु चोच्यत एष देहः प्रेतत्वमुद्भूय सु
 जडोऽसुलयेपि पूज्यः ॥ जातो मठत्र निहितोस्ति मयैव कृष्णतीर्थो यतिः स्वसुखभाक् तव पूर्वबंधुः ॥ ५५ ॥ श्रीशंकरस्य च
 कलौ श्रुतिधर्ममुर्व्यां संस्थापकस्य हि मठास्तु चतुःककुप्सु ॥ स्थित्यै वृषस्य कथितास्त्रिषु तेषु विद्वन्नो धर्मेताण्वपि यतेश्च विनिव
 तस्मात् ॥ ५६ ॥ सद्धर्मिणः श्रुतिगतार्थविदोऽतिशान्तास्तस्मिन्मठे हि यतयो दिशि दक्षिणस्याम् ॥ प्राक्तोऽखिलाश्च सदृशा इह
 योधुनापि सन् कृष्णतीर्थयतिरिदृश एव सद्धीः ॥ ५७ ॥

प्राणनाशेपि संन्यासाश्रयेण पूज्यो यत्र जातोस्ति । यत्र संन्यासो गृह्यत इत्यर्थः । तत्र मठे स्वसुखसेवी तत्र प्रथमबंधुः कृष्णतीर्थाख्यो मयैव स्थापितोस्ति ॥
 ॥ ५५ ॥ कोसौ मठ इत्याह कलौ वेदधर्मं पृथिव्यां स्थापयितुं शंकरस्य मठाः वृषस्य धर्मस्य स्थापनार्थं चतुर्दिक्षु कथिताः । तस्माद्यतः कृष्णतीर्था
 द्यते तेषु त्रिमण्डेषु हे विद्वन्किञ्चित् धर्मो नास्ति । धर्मवधत्वाश्रयेण स एव दक्षिणमठो धर्मवानित्यर्थः ॥ ५६ ॥ दक्षिणदिशि श्रृंगगिर्याश्रिते तस्मिन्मठे
 उत्तमधर्मवंतो वेदार्थविदोपि शांताः संन्यासिनः प्राकृतः प्राचीनसंप्रदायक्रमेण सर्वे समानाधिकाराः संति । इह यतिषु संप्रति वर्तमानः कृष्णतीर्थयतिरेव

ईदृशः तत्सदृशो बुद्धिमानित्यर्थः ॥ ५७ ॥ एतादृशो धर्मवत्यपि मठे अल्पापि दीपादिव्यवस्था नास्ति । क्षेत्रवासिभिः सार्द्धशतत्रयगृहवद्विः विप्रैरेवेह मठे भोजनादिकं समर्प्यत इत्यर्थः । अस्मान्मठावधितो यतोः सकाशाद्धर्मदंडो भुवि न भवति ॥ ५८ ॥ अतः पृथिव्यां धर्मदंडस्थापनं कुर्वित्यर्थमाह श्रीति ॥ ५९ ॥ ते त्वया अन्येषां मठानां च तत्तदनु रूपं यथा स्याच्चया इनात् राज्ञः सकाशात्कर्तव्या । इह पृथिव्यां त्वं द्वैतमतरथैर्लुप्ततुल्यमद्वैतं आगमोत्तया शास्त्रप्रतिपादेन प्रकाशय ॥ ६० ॥ इतः कुंभकोणदुर्लुक्चिह्नैः छत्रचासुरमुष्णयष्टिज्यवाद्यैर्विद्वज्जनैश्च सह गुरुकं कर्तुं ययौ ॥ ६१ ॥ एतादृशेऽपि न मठेऽपि दीपमुख्या संस्थास्ति भोजनमिहाप्यत एव विप्रैः ॥ क्षेत्रस्थितैः शरद्वहोमितेगहैश्चाथास्यान्मठान्न यतितो भुवि धर्मदंडः ॥ ६८ ॥ श्रीशंकरेणैव विधर्मिणः प्राक् सद्बुद्ध्य धर्मेनिरताश्च कृतास्ततोऽन्यः ॥ शास्ता न कश्चिदिति कौ गतधर्मिणो ये तांश्चाज्ञायैव मम संप्रति दृढय त्वम् ॥ ६९ ॥ दीपाशनादिरपि सन्मठसंस्थितस्तेन्येषां च तत्तदनु रूपमिनाद्वि कार्यो ॥ अद्वैतमार्गमिह भाष्यकृता प्रवृत्तं द्वैतैश्च लुप्तसमस्तुत्रय चागमोत्तया ॥ ६० ॥ आज्ञापितः स्रगुरुणेति तद्वैव विद्यारण्यो यथावित इमं त्वमिच्छ भूयः ॥ सेनान्वितो गुरुसमीरितपुल्लगचिह्नैर्विद्वज्जनैश्च गुरुगोदितमेव कर्तुम् ॥ ६१ ॥ पश्यन्स शंकरमठान्वहरणस्य दिकः संपूजितो नृपवरैरपि विद्वद्वयैः ॥ सेनान्वितः प्रतिदिनाशनमुख्यदानैश्चानर्घ्यवस्त्रवरभूषणपुष्पगंधैः ॥ ६२ ॥ संदंडयश्च विविधोत्पथगान्स्तदुक्तैर्दंडैस्तु शास्त्रवचनैः श्रुतिशास्त्रदृष्ट्या ॥ द्वैतार्थवादनिरतानपि वेदवाक्यैर्जित्वा प्रवर्तयति चाद्र्यमार्गमाद्यम् ॥ ६३ ॥ प्रत्यग्दिशोखिलगुरोस्त्रिमठांतरस्यान्धेऽशान्धमन्स इति तन्मठसंस्थितिं च । चक्रे समीपगन्तुरखिलासविद्यः सम्यक्कृताः प्रबलसिद्धिरतोऽखिलेज्यः ॥ ६४ ॥

वरुणस्य दिकः पश्चिमदिकः । नृपवरैः कर्तृभिः प्रतिदिनेषु भोजनार्पणादिभिः पूजितः ॥ ६२ ॥ तेषां धर्मिणां मुकाः दंडाः प्रायश्चित्तादयो येषु तैः शास्त्रवाक्यैः संदंडयन् शिसयन् । आर्घ्य आदिनाथात्माद्यम् ॥ ६३ ॥ प्रत्यग्दिशः पश्चिमदिक्कक्षाशात् अखिलगुरोः शंकरस्य मठत्रयमध्यवर्तिदे शान् भ्रमन् इति केषां सर्वाश्च ताः प्राप्ता विद्या यस्य । अतो हेतोरिति हेतुगर्भितविशेषणानि । उक्तमतस्वी दृढसिद्धिः सर्वपूज्यः सः समीपदेशाश्चैतैस्त

नन्पठय्यवस्थां चकार ॥ ६४ ॥ अपाङ्गमठं दक्षिणमठं समीपदेशान्यक्त्वा पथा केवलमार्गेणैव करवीरक्षेत्रं ययौ । यत्र महालक्ष्मीर्जयति सर्वोत्कर्षेण
 वर्तते ॥ ६५ ॥ तस्मात्क्षेत्रात् । अत्र वृक्षसमीपे अस्माद्वेष्टात् अग्रे गंतुं न समर्थाः संतः तत्रैव तस्थुः ॥ ६६ ॥ इति वायुं दृष्ट्वा तेनादकमेव
 मेन ॥ ६७ ॥ उन्नयनात् उत्कृष्टशिविकया । क्षितिजयेनोच्यतामुचकैः । मत्तः सर्वेभ्यश्च अधिकविद्वान्स्वमेवासि किम् ॥ ६८ ॥ ननु त्वं कोसी
 त्यासीक्यात्सवृत्तं कथयति । विद्वत्तम इत्यादिना । विधितः मंत्रतः कौलतश्च मत्कर्मसु किंचिद्वृत्तं नाभवत् ॥ ६९ ॥ अथ भूगतो विष्णुरपि रामो
 द्रष्टुं गुरुदितमपाङ्गमठमुत्सुकोसौ त्यक्त्वाकगानिति हि तद्विषयान्पथैव ॥ क्षेत्रं ययौ जयति यत्र महालक्ष्मीस्तामार्चयत्तदधिपेन च
 पूजितः सः ॥ ६९ ॥ तस्माद्रजन्यर्थे महोन्नतपिप्पलं सोपशयद्ववौ च सहसा पवनोत्र चंडः ॥ सर्वै रजःपिहितदृष्टय ईषदस्मान्नेशाः पुरस्तु
 गमनेन त इहैव तस्थुः ॥ ६६ ॥ दृष्ट्वेति सोष्याखिलवित्स्वकमंडलस्थं संमन्त्र्य वारि च यतिस्तु सिषेच चोर्ध्वम् ॥ तेनाभवत्पवनशान्तिरथ दुर्मोर्ध्वं
 दृष्टोर्बहुं कुरालवपुः पिशाचः ॥ ६७ ॥ सोथाव्रवीदिति यति तु नयानसंस्थं त्वं कोसि गच्छसि ममाग्रत उन्नयनात् ॥ विहैर्युतः
 क्षितिजयोन्नतिसुचैकैश्च विद्वान् त्वमेव किमिहाखिलतोपि मत्तः ॥ ६८ ॥ विद्वत्तमोहमपि शृंगिरभट्टसंज्ञेतायुगे मम जनिः सुकुले
 किलासीत् ॥ वेदक्रियारतमतिः सततं न किंचिन्मत्कर्मसूनुमभवद्विधिकालमंत्रैः ॥ ६९ ॥ रामोऽथ रावणवधेन च शंकितोभूयद्ब्राह्म
 णोऽयमिति विष्णुरपि क्षितिस्थः ॥ दातुं तु कालपुरुषं स्वकृतावशात्सै सद्ब्राह्मणं सततकर्मठमैश्वर्यः ॥ ७० ॥ ते बभ्रुः क्षितिमथ क्वचिदीक्ष्य
 नेदृग्विप्रं पप्रच्छुरपि कश्चिदिदं गृहीतुम् ॥ नेशोऽथ मामपि समेत्य तथाहुरुक्तं विद्याक्रियान्नतिमनापि मया तथेति ॥ ७१ ॥ साक्षाद्धरेधूं
 ततनोरतिदुग्धं च लब्ध्वापि दानमहर्मीक्ष्य मुखं तदीयम् ॥ भूत्वागताव उत तस्य पदं हि यास्ये स्वर्णादिकोदरमिति प्रगृहीतमेतत् ॥ ७२ ॥
 रावणवधेन ब्राह्मणोऽयमिति ब्राह्मणहत्यया शंकितः सन् स्वपापशांस्तै कालपुरुषदानं कर्तुं कर्मनिष्ठं सद्ब्राह्मणं निजाश्रितपंडितैः शोधितवान् ॥ ७० ॥
 इदं कालपुरुषदानम् । नेशो न समर्थः । तथा दानं गृह्णीति मामूचुः । मयापि विद्याकर्मपावनेन । तथा दानं गृह्णामीत्युक्तम् ॥ ७१ ॥ अतिदुग्धं दुष्य
 तिगृहं दानं गृहीत्वा राममुखमवलोक्य निष्पापो भूत्वा तत्पदं गच्छामीति हेतोः । स्वर्णादिकमुदरे यस्य तत्कालपुरुषदानं मया गृहीतम् ॥ ७२ ॥

दत्तेव मदग्रष्टो वसिष्ठवाक्येन महं मुलमदर्शयन् गतः ॥ ७३ ॥ बहुश्रेष्ठद्विजान्त्यक्त्या मह्यं भगणहरं दानं ददौ । अहं सर्वश्रेष्ठ इति गर्वेण देहाते पिशा
 चोऽभवम् ॥ ७४ ॥ द्वियुगं युगद्वयपर्यन्तं अत्राश्वत्थवृक्षे नृमत्तितः मनुष्यबुद्धितः पिशाचतुल्याः कृता इत्यर्थः ॥ ७५ ॥ मया किञ्चित्पृच्छयते नोचेत
 उत्तरं न ददासि चेत् त्वं मम दासो भविष्यसि । भुवि आर्यनीचौ कौ भवतः इति त्वं ब्रूहि । अन्यथा त्वं अस्मिन्वृक्षे तिष्ठ ॥ ७६ ॥ दृष्टान्तपूर्वकम्
 रामस्तु मां वसनभूषणतः प्रहृत्य दत्तेव तद्वि निरागच्छ मदग्रप्रुष्टः ॥ सोदशयन्निजमुखं गुरुवाक्यतो मे स्थित्वा चिरं च
 गतवानहमात्मगोहम् ॥ ७३ ॥ विद्याक्रियाभिरहमेव महान्किलोर्व्यां रामोखिलेष्वपि निजाघरं च दानम् ॥ मह्यं ददौ द्विज
 वरान्बहुशोपि हित्वेत्थं गर्वितोहमभवं हि पिशाचकौते ॥ ७४ ॥ स्थित्वा मया द्वियुगमत्र न कश्चिदेव दृष्टो हि मादशबुधोय जिता
 स्त्वनैकाः ॥ ते अंशिता नृमत्तितश्च पिशाचतुल्याः कश्चिन्न गच्छति बुधस्तु पथामुनातः ॥ ७५ ॥ प्राप्तस्त्वमेव बहुवत्सरतोय किञ्चि
 त्पृच्छामि ते वदसि चेद्वशगस्तवाहम् ॥ नोचेन्मम त्वमथकौ भुवि चार्यनीचौ त्वं ब्रूहि चेन्न वदसीह तरौ हि तिष्ठ ॥ ७६ ॥ श्रुत्वेति
 तं यतिकृवाच च योखिलज्ञोऽहंताविर्वर्जितमतिः स जनेषु वर्यः ॥ चेत्तदुनोप्यखिलविच्च स सर्वनीचो ज्ञेयो भवान्बुधवरोपि यथा
 पिशाचः ॥ ७७ ॥ इत्युत्तरात्स च परस्त इतः पिशाचोऽधस्ताद्ययाविति यतिं प्रणमन्नुवाच ॥ नूनं त्वयास्मि विजितो वशगस्तदाहं
 स्थास्ये यथा वदसि मां हि तथा स्थितः सन् ॥ ७८ ॥ आकर्ण्य चेति तमसौ तु मुमंत्रिताद्विः कृत्वा तिरोगहिततनुं लघुवायुहृत्पम् ॥
 पेट्यां निवेश्य शकटे च निधाय पेटौ स्वीयेश्च शृंगिरिमठं यतिराप मार्गात् ॥ ७९ ॥ किञ्चित्सपादगतिमान्विधिवद्वि कृष्णनीर्थ
 प्रणम्य पुरतः स्थित आह चेत्यम् ॥ शिष्यो गुरोस्तत्र किलावर एव बंधुर्गोर्वाज्ञैव कृतवांश्चिमठीयसंस्थाम् ॥ ८० ॥ संदंज्य चोत्प
 थरतानखिलांस्तथोर्व्यामद्वैतमार्गममल किल संप्रकाश्यामप्राप्तोस्मि शंकरगुरोश्चरमं मठं त्वत्स्थिन्या सुधर्मसाहितं वरमेव तेभ्यः ॥ ८१ ॥
 चरमाह । य इति । तथुतः अहंकारयुक्तश्चेत्तर्वाज्ञोपि यः सर्वभ्यो नीचो भवति । यथा गणितमान्योपि भवान्पिशाचो जातः । अहंकारराहितः शाहित्ये
 एव उत्तमत्वम् । नीचत्वमोजक इत्यर्थः ॥ ७७ ॥ परास्तः दत्तोचरः इतो वृक्षाधोभागे ययौ तथा स्थितिः त्वदान्नापालमकर्ता सन् त्वदधीनो भवामि ॥
 ॥ ७८ ॥ मार्गेण शृंगिरिमठं प्राप्तः ॥ ७९ ॥ किञ्चित्पादचारी विधातीर्थस्य शिष्योऽहं कनिष्ठस्त्व गुरुबंधुरित्यर्थः ॥ ८० ॥ तव निवासेन सुध

भयुक्तं मठत्रयाच्छेषम् ॥ ८१ ॥ उत्थितश्वासौ कृष्णतीर्थश्च ॥ ८२ ॥ तत्रत्यस्तदेशस्थः भूपतिः अखिलतः सर्वैः सह ॥ ८३ ॥ धनधान्ययुक्ते अत्र
 मठे ॥ ८४ ॥ उक्तधर्मं यथोक्तवर्णाश्रमादिधर्मं पालयितुमाज्ञां पालयितुमाज्ञां नियोज्य स्वाङ्गितान्प्रेष्य उरुधामसंस्थान्ग्रहानगरेषु स्थितान्कृत्वा धर्मक्षार्थं तत्र तत्र
 स्थापयित्वेत्यर्थः । इहैव शृंगपर्वते विद्यारण्यः स्थितः ॥ ८५ ॥ सत्कृतिना कुशलपुरुषेण पाषाणमूर्तिं कृत्वा अत्र मूर्तौ मे निबन्धतः आज्ञया ये मठं द्विषन्ति
 आज्ञां वदाद्य तव भृत्य इवास्मि नान्यः श्रुत्वाल्लिलिग इममुत्थितकृष्णतीर्थः ॥ ५ प्रच्छ चैव कुशलं स्वगुरोस्तु तस्मै स्वायं
 तथाह निखिलं च मठीयवृत्तम् ॥ ८२ ॥ ज्ञात्वैव बुक्कगत्तुपस्य गुरुं हि विद्यारण्यं समागतभ्यात्र ययौ स्वपुत्र्याः ॥ तत्रत्यभूपतिरसु
 पुपुजे ह्यनर्घवस्त्रादिभिस्त्वखिलतश्च ददौ सुभिक्षाम् ॥ ८३ ॥ तस्मान्नृपाद्यतिवरोऽस्य मठस्य संस्थां चक्रे सुदीपवरभोजनदान
 मुख्याम् ॥ जीर्णं चकार सुनवं मठमत्र भृत्यान्संयोज्य कार्यकुशलान्धनधान्ययुक्ते ॥ ८४ ॥ ऐश्वर्यमत्र नृपतुल्यमसौ नियोज्य
 द्वाजां च सर्वभुवि पालयितुं सुधर्मम् ॥ संप्रेष्य नैजविभुघानुरुधामसंस्थान्कृत्वेति चावसदिहैव गुरुगुहायाम् ॥ ८५ ॥ कृत्वाक्षममूर्तिं
 मथ सत्कृतिना पिशाचं पेंठीस्थमत्र विनिवेश्य तमाह चाज्ञाम् ॥ तान्पीडयेति किल ये मठमुद्विषन्ति त्वं पालयाथ मठगांश्च निबं
 धतो मे ॥ ८६ ॥ कृत्वेति संस्थितिमसाखिलां मठस्य स्थित्वात्र वार्षिकशरदृतमाश्रुष्कम् ॥ पृष्ट्वातिलोभवचनैर्यतिकृष्णतीर्थं
 नत्वा भ्रमन्भुवि ययाववशिष्टदेशान् ॥ ८७ ॥ संपूजितः पथि नृपैश्च सेनयागाच्छीरंगपट्टनामहाधिप इंदुराजः ॥ यो बुक्कणाय कारुः
 पुपुजे यतीन्द्रं बह्मदरेण विनिवेशितमाद्यगेहे ॥ ८८ ॥ यदशिकः श्रुतिगताः किल वेत्ति शाखाः सार्धांश्च पंचदश विस्मृतिशास्त्र
 केपि ॥ येनायनात्तु विजिताः क्षितिगाऽद्रयज्ञास्तेनाख्यया जगुसुं भुवि सायणार्यम् ॥ ८९ ॥ सोथाययौ हि विजिगीषुधिधैव विद्या
 रण्यं नदीव तरसाब्धिमितः परेच्छुः ॥ युक्तः प्रवाहलधुभिस्त्वनुयायिभिश्च विद्याधरान्तनिकरं सुधिभिस्त्वनंतम् ॥ ९० ॥
 तान्पीडय । मठस्थांश्च पालयेत्याज्ञां ददौ ॥ ८६ ॥ वर्षाक्तुशरदृतुपर्यंतं स्थित्वा ॥ ८७ ॥ उपायगेहे उत्तमगृहे निवेशितं पुपुजे ॥ ८८ ॥
 यदशिकः इंदुराजगुरुः वित् विद्वान् । अयनात् षण्मासैः क्षितिगताः अद्रयज्ञाः वेदातिनः । तेन कर्षणा सायणार्यं जगुः ॥ ८९ ॥ सः सायणार्यः

स्वबुद्ध्या विधारणं विजिगीषः अविं नदीव वेगेनायौ । कीदृशः । इतः विधारण्यत्प्रेच्छुः परं उच्छृत्वा इच्छति सः पक्षे इतः समुद्रात्परं तानं
 इच्छति सा । अनुयायिभिः शिष्यैर्युक्तः पक्षे प्रवाहेण लघुभिः अल्पनदीभिर्युक्त्यर्थः । विधारयत्तनिकरं गिर्या इव आधरलानि अश्रुलानि तेषां निरस्य
 समूहाः यस्मिन् तम् । अतं अतं जलमित्यर्थः । यद्वा विधा एव आधरलानि तेषां निरगा यस्मिन् विधारण्यम् ॥ ९० ॥ आनरादीपक्षान् हृतनमः
 समं नमस्कारतुल्यं कर्म येन सः यतः आढयगर्वः गर्वाढयः अनम्रहृदयः बहिर्निम्रः । किंचित् हास्ययुक्तः रवकीयवदनानि स्वशिष्यवदनानि पश्यन् तं ग्राह
 ॥ ९१ ॥ श्रुतीरितमतादौ दोषप्रमाणेन सत्यमबाधितमुक्तं प्रतिपादितम् । अद्वैतमते ये श्रद्धावतस्ते कुत्रा चेष्टाना अधुना तदनुग्रहेण बलवतो जाताः ॥
 तस्यै स देशिकसमीप इवातिघूर्तस्तं चानम्रन्कृतनमःसम आढ्यगर्वः ॥ प्राहेति तं यतिमनम्रहृदयर्धनम्रः पश्यन्स्वकीयवदनान् उच्यते
 स्मितास्यः ॥ ९१ ॥ सायणाचार्य उवाच ॥ जित्वा मया क्षितिगताद्वयधर्मानिष्टान्द्वैतं श्रुतीरितमतादुवि सत्यमुल्लम् ॥ श्रद्धान्तेऽद्वय
 मते क्वचिदेव लीनास्ते चाधुना भवदनुग्रहतो बलिष्ठाः ॥ ९२ ॥ श्रुत्यापि सिद्धमतमेतद्विदुः कृपाणां तुच्छीकृतं हि वक्षते लज्जपैव
 शानाम् ॥ अद्वैतमुत्पत्कटितं हि यतोस्त्ययधर्मश्चार्थान्मृषा प्रवदतामिह संगतानाम् ॥ ९३ ॥ ब्रह्मैकमेव वदति श्रुतिराद्वितीयं द्वैतं किं
 लातिशयतः कथितं तयात्र ॥ नानेह नेति किमतः पुनराह नेति नानात्वमत्र विमलं सुविकारशयंती ॥ ९४ ॥ अस्तिवदन्तश्च ज्ञातः
 स्थिरता खलूक्ता श्रुत्यैव चातिविशदा वचसा ध्रुवा द्यौः ॥ इत्यादिना जगदतः श्रुतिसत्यमेव ब्रह्मापि वेदवचनैर्न कुतो द्विषायम् ॥ ९५ ॥
 ॥ ९२ ॥ ननु द्वैतमतस्य प्रमाणरहितस्य त्यागेन तेषां युक्तं मदाश्रयेण एकमेवाद्वितीयमित्यादि श्रुतिसिद्धाद्वैतप्रत्यूषकरणमित्याशयं द्वैतमतस्य श्रुति सिद्धत्वं
 प्रतिजानम् । अद्वैतस्य श्रुतिसिद्धत्वमाक्षिपति द्वाभ्यां श्रुयेति । एतत् अस्माकं द्वैतमतं बलतः आश्रयेण अलग्नौः क्षुद्रदेवतासंज्ञयोः । यतः अद्वैतमते तेषां
 अधर्मोऽन्यायोस्ति । कुत इति चेत्तदाह । विशेषणद्वयेन । विषयान्ध्रियाभूतं प्रवदताम् इह विषयेषु संनकानां विषयासक्तानां विषयविश्रुतसंज्ञं न
 युक्तमित्यर्थः ॥ ९३ ॥ ब्रह्मेति । एकं ब्रह्म अस्त्येव नास्तीति नेत्यर्थः । कीदृशम् आद्वितीयम् । आनमंताद्वितीयं यस्य नद्वितीयमित्यर्थः । नेह नानालि किंचन
 इह जगति नानाविधं द्वैतं नास्तीति न अपि तु अस्तीति च न इति पदच्छेदे । पुनर्नकारेणालमवधिर्न नानात्वश्रुतिराह ॥ ९४ ॥ एवमेवैतस्य श्रुतिसिद्धत्वं

निरस्य प्रतिज्ञातं द्वैतस्य श्रुतिसिद्धत्वमाह । आस्तिक्य इति । घटः सन्दटः सन्नित्यादिप्रतीतौ सम्बन्धयेनास्तित्वहेतोः । ध्रुवाद्यौरित्यादिना वचसा
श्रुत्या च जगतः स्थिरत्वमतिस्पष्टमुक्तेमेव खलु । अतः स्थिरत्वात्तस्या जगदिदं श्रुतौ सत्यमेवोक्तम् । ननु सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेति ब्रह्मणः सत्यत्वं
मुक्तं तत्रांगीकरोति । ब्रह्मापि वेदवचनेन सत्यमस्तु । द्वयोर्ब्रह्मजगतोः सत्यत्वं कुतो नास्ति किंतु असत्येव श्रुत्यनुभवसिद्धत्वादित्यर्थः ॥९५॥ द्वैतं त्यक्त्वाऽ
द्वैतमतस्वीकरणं वृथेत्याह । विषयेत्यादिना । पृथग्विधयः भेदबुद्ध्यः ॥९६॥ किं च अज्ञेन अल्पज्ञानेन मूर्खेणेति अद्वैतसत्यत्वं वक्तुं युक्तं सुज्ञैस्तु वक्तुं न
योग्यमित्यर्थः । परोक्षत इति विद्यारण्यमुसमवलोकयेति ज्ञेयम् । तदुक्तं सायणार्थवचनस्य । भेदात्खण्डनेन उवाच ॥ ९७ ॥ वृथातिभाषमाणस्य
खलस्य वचनानि स्मृत्वा सुज्ञैः किमपि नोच्यते तदा इतः सुज्ञान्त्वस्य जयं कथयति । मूढेयं पराजितोत्तीति वदति । तथापि श्रुतिसिद्धिसिद्धमद्वैतं अन्यैः
विश्वस्थितास्तु सकलास्तव तन्मभेदमित्यादिनानुदिनमेव पृथग्विधयो वै ॥ संतीनि सत्यपि सुधाद्वयमादुरेतैर्न ज्ञायते निग
मवाक्किमुतानुमृतिः ॥ ९६ ॥ अज्ञेन शोभन इतीरितसार्थसुज्ञैर्नैतं परोक्षत उवाच गुरोः सः ॥ तस्मिन्सुतेजसि च वलुपनी
श्वरोद्धाथैनं यतीश्वर उवाच सदुक्तिर्भेदात् ॥ ९७ ॥ विद्यारण्य उवाच ॥ सुज्ञैः खलस्य वचनानि सुवातिवक्तुः श्रुत्वाणु नेर्येत इतः
स्वजयं स वक्ति ॥ सिद्धं न लीयत इदं न च वर्द्धतेन्यैस्नात्पयमेति निगमस्य कुतोर्ध्वबुद्धिः ॥ ९८ ॥ राज्ञो वशान्हि किल देह
धियोऽल्पमंत्रैः कुर्वति नातममतयोऽस्पृहणोर्ध्वलब्धे ॥ नाधर्म्मिणोऽप्यथ न चार्थभुजोऽप्यसंगान्पश्यंतं इन्द्रियगार्ते हि निजार्थगां ये ॥९९॥
शुष्मदस्मदाद्यैः खंडकस्यापकैः न लीयते न वर्द्धते च अद्वैतमुल्लकटितमित्युक्तं तद्वैतस्यार्थः । श्रुतिसिद्धं द्वैतमित्युक्तं तत्र विषयबुद्धिनां वेदाभिप्रायानभिज्ञ
त्वमाह तात्पर्यमिति ॥ ९८ ॥ मंत्रैर्वृणान्वशकुर्वतीति यदुक्तं तत्राह राज्ञ इति । देहात्मबुद्ध्योर्ध्वलाभाय राजश्रीकरणे प्रवृत्ताः । आत्मज्ञानिनस्तु न ।
यतस्ते विषयप्राप्तौ निस्पृहाः । यतोऽस्यधर्मो विषयसक्तानामिति च यदुक्तं तत्र नाधर्मो न ते विषयासक्ताश्चेत्याह नेति । यतस्तेऽसंगत्वेन इन्द्रियवृत्तिं स्वस्ववि
षयगतां पश्यंतः । 'गुणा गुणेषु वर्तते' इति असंगतामदृष्ट्या नाधर्म्मिणो न विषयासक्ताश्चेत्यर्थः । अत्रायं प्रयोगः । सर्वे ज्ञानिनः स्वधर्मनिष्ठाः विषयानास
क्ताश्च भवंति असंगत्वात्सनिष्ठत्वात् । य एवं स्वधर्मनिष्ठाः विरक्ताश्च न भवंति । ते असंगत्वेनात्यनिष्ठा न भवंति इति केवलव्यतिरेकदृष्टांतः यथाऽज्ञा इति

यथोक्तम् । “ किं तेन न कृतं पापं चैरेणात्मापहारिणा । अन्यथा स्थितमात्मानमन्यथा प्रविपद्यते ” इति ॥ १९ ॥ एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म नेह नानेति श्रुतिसिद्धयैतं पराकृत्य द्वैतसिद्धिरिति यदुक्तं तच्च तदर्थानभिज्ञैर्बहुरूकमित्याह । अमलं संगराहितं सदा त्रिकाले सत्यं ब्रह्म प्रकाशयेत् न कोपि । ब्रह्मे कमेवास्ति । किं च न इत्येकं पदम् । किंचिदपि नानास्तीत्येवं श्रुत्यर्थमज्ञात्वा मूढाः विपरितद्वैतपरत्वं प्राहुः । अयं भावः एकमेवाद्वितीयमिति पदैः सजातीयविजतीयस्वगतत्वरूपेदन्नयं निवार्यते । किं च नेति वचनेन शराविषाणादिद्वैतस्यालोकत्वेन तुच्छत्वं चोच्यते । अद्वितीयमित्यत्र दीर्घाकारप्रत्ययेण चेति नेति पदच्छेदेन च यथार्थानभिज्ञा द्वैतिनो मूर्खो एवेति । तथा च श्रुतुत्तरं “ यत्र हि द्वैतमिव भवति तदितर इतरं पश्यति य इह नानेव पश्यति मृत्योः स मृत्युमानोति ” इत्यादि ॥ १०० ॥ तनु ध्रुवा द्यौरित्यादिना कथं द्वैतं सत्यमुच्यत इत्याशङ्क्य कर्मकांडागतच्छुतराशीर्वादपरत्वेन द्वैतसत्यत्वानभिघात्रह्नाद्वयं यदमलं श्रुतिसिद्धमेव तत्कः पुमान् प्रकटयेद्वि सदैव सत्यम् ॥ एकं तदेव न किलान्यदिहास्ति नाना ज्ञात्वार्थमेवमविदो विपरितमाहुः ॥ १०० ॥ सत्यं वंदति जगदेतदहो ध्रुवा द्यौः श्रुत्याथ ते न विदुरेव किलार्थमस्याः ॥ आशीः परा श्रुतिरियं हि नृपस्य राषेर्लघुष्मतीव हि मृकंडमुतागुरुक्तिः ॥ १०१ ॥ आत्मत्वविस्मृतिरसौ तनुधीः फलेच्छुः कर्माण्यहंकृतिवशात्कुरुतेतु जन्म ॥ भुंजंश्च तानि मुहुरेव तथा प्रकुर्वन् जीवस्तु गच्छति तनो हि भवाभग्नौ च ॥ १०२ ॥ यावत्परा कृतधिया फलभुक्तिरस्य तावच्छरीरगुणं तव तन्ममेति ॥ आत्मत्वकल्पितमर्पिश्चरमाययादः प्रत्यग्धियानुभववान्हि यथाल्पनिद्रः ॥ १०३ ॥ नादित्याह । सत्यमिति । ध्रुवा द्यौरित्यादिश्रुत्या जगत्सत्यत्वं वंदति ते तस्याः श्रुतरर्थं न विदुः यतो नृपराज्ये आशीर्वादपरा इयं श्रुतिः यथाल्पयुष्ये पुत्रादौ मार्कण्डेययुष्मोक्तिः तथा “ ध्रुवा द्यौः ध्रुवा पृथ्वी ध्रुवाः पर्वता इमे ध्रुवं विश्वमिदं जगत् ध्रुवो राजा विशात्मयम् । ध्रुवं ते राजा वरुणो ध्रुवं देवो बृहस्पतिः ध्रुवं त इन्द्रश्चाग्निश्च राहू धारयतां ध्रुवम् ” इति श्रुत्या चिकालस्थायित्वमुच्यते न द्वैतसत्यमित्यर्थः ॥ १०१ ॥ सर्वे पृथग्धियः संतीति यदुक्तं तत्र भेदबुद्धीनां ज्ञानरहितत्वेन जन्ममरणायनर्थमाप्तिमाह । आत्मेति आत्मावविष्णुतिमात्रम् । अतएव देहबुद्धिरसौ जीवः फलेच्छुः सन् अहंकारवशेन प्रतिजन्म सुकर्मणि करोति तानि कर्माणि फलरूपेण परिणतानि भुंजन् पुनश्च तान्याचरन् ततो हेतोर्जीवो जन्ममरणे प्रमोति ॥ १०२ ॥ किं च । यावत्पराव्यवकर्मणा

सुखदुःखभोगः प्रवर्तते । तावच्छरीरयुक्तो जीवो भवति तव तन्यम इदमिति अदः द्वैतआत्मनि ईश्वरमायया कल्पितमस्ति । पृथग्विधया भेदबुद्ध्यनुभवदान् । भेददृष्टिरित्यर्थः । अल्पनिद्रः स्वमस्थः । पुरुषो यथा स्वमगतरथादीन् भेदेन पश्यति । तथा भेदबुद्धिरपि भ्रान्तत्वान्न वेदार्थज्ञः । नानुभववांश्च भवति । अद्वैतनिष्ठास्तु भ्रान्तत्वाभावेन भेददृष्ट्यभावेन च वेदज्ञाः अनुभववन्तश्च भवन्तीति भावः ॥ १०३ ॥ ननु घटः सन्नित्यादि प्रतीत्या जगत्सत्यत्वं प्रतीयत इत्याशङ्क्य ज्ञानप्राप्तिपर्यन्तं सत्यजगत्प्रतीतावपि ज्ञानोत्तरं न सत्यत्वमिति सदृष्टान्तमाह स्वाप्नमिति । जागृन्मात्रे स्वप्नगतं वस्तु जातं असत्यं वदति यथा तथा गुरोः सकाशात्मात्रं ज्ञानो विद्वान्विश्वं असत्यं पश्यति । ज्ञानं विना देहादिसंसारोऽवृत्तो न भवति स्वप्नसंसारो यथा जायते विना मिथ्या न भवति । तथात्मज्ञानपर्यन्तमधिष्ठाननिष्ठा सन्निति प्रतीतिर्घटादौ न लीयते । जागृतिवदात्मज्ञानेन तु आत्मनिष्ठैव भाति न घटादि स्वाप्नं त्वसद्भवति जागृत एव विश्वं ज्ञान्येव पश्यति तथा गुरुलब्धबोधः ॥ ज्ञानाहते न भव एष किलानृतः स्यात्स्वप्नो यथा न च मृषा किल जागृतेर्वै ॥ १०४ ॥ ज्ञात्वा मृषाप्यखिलमुक्तवदेव सर्वैस्तुल्यं करोति निजबानपि संग्रहाय ॥ धृत्वा मृषापि कुरुते वनितात्वमस्या श्रेष्ठाः पुमान्खलु यथा जनरंजनाय ॥ १०५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वा निजोदितवचोहरभाषणानि त्यक्तोन्नतिः स च ननाम गुरुं स्वमूर्ध्ना ॥ सत्संगतः खलपरोपि च सद्भवः स्यादश्मदुनेव जलवान्किल सोमकांतः ॥ १०६ ॥ संग्रार्थयन्यतिवरं पुनरित्यु वाचासौ मद्भवोद्वयमतीयगृहेखिलाब्धे ॥ बाल्ये मृतौ हि पितरौ निकटस्थितेनाहं द्वैतिना मम धनेन च पोषितोऽस्मि ॥ १०७ ॥ निष्ठेत्यर्थः ॥ १०४ ॥ ननु सर्वमिथ्यात्वे ज्ञानवन्तः कथं देहात्मदृष्ट्या कर्मसु प्रवृत्तिरित्याशङ्क्य बाधितानुवृत्त्या देहात्मदृष्टिः कर्मसु प्रवृत्तिश्च न विरुध्यत इत्याह । ज्ञात्वेति । सर्वं जगन्मिथ्येति ज्ञात्वा उक्तवद्यथोक्तं नित्यनैमित्तिकादिक्रमेव सर्वं जनसदृशं आत्मवानपि लोकोपकारार्थं करोति । तत्र दृष्टान्तः । यथा पुरुषो मृषा स्त्रीवैषं धृत्वा एतस्याश्रेष्ठाः अनुकरणानि जनरंजनाय करोति भवत्सदृशानामज्ञानिनामुद्धाराय ॥ ज्ञानितामस्माकं युक्तं बाधितानुवृत्त्या देहादि व्यवहारेण सुज्ञत्वमित्यर्थः ॥ १०५ ॥ स्ववचनं हरन्ति खंडयन्ति तानि भाषणानि गुरुदोचराणि श्रुत्वा उन्नतिं स्ववर्गं खलपरः खलसंगी । चंद्रेण सोमकांतया षाणो यथा जलवान्भवति तथा सद्भवः उत्तमजनमवान्भवति ॥ १०६ ॥ मद्भवो मम जन्य असिलादये सर्वसंपत्तियुक्ते आसीत् ॥ १०७ ॥

तत्संगतो मद्बुद्धिरित्यं द्वैतनिष्ठा बभूव वेदस्य पंचदशशाखाः । इतरेभ्यः गुरुभ्यः शास्त्रम् ॥ इतः द्वैति संनौद्वैतद्वेष्टा यः सोहं त्वदर्शननद्वैतनिष्ठावान् जातोऽस्मि ॥ ८ ॥ बोधाज्ज्ञानोपदेशेनातव चरणरजःकणेच्छावान् सायणाचार्येणेत्युच्चारिते सति अहो विद्यारण्यः आत्मपरैः शिष्यैस्तं स्नापयन् समूतिं विभूतिसहित इतः विभूत्या स्मार्तक्रियया स्मृत्युक्तप्रमाणैश्चतक्रियया उद्दिष्टतमहापं त्यक्तमहापापं चकार ॥ ९ ॥ तेन सायणानन्देनान्वितो युक्तो यस्तेन विद्यारण्येन यद्वाच्यं उभयोः विद्यारण्यसायणानन्दयोः ॥ १० ॥ उरुक्काननगतिं बृहदारण्यभाष्यम् । पद्धतिं ज्ञानमार्गरूपं ग्रंथं । गुरुं विद्यातीर्थं प्रति गत्वा निजं स्वं दृत्वा तत्संगतो मम मतिस्तु बभूव चेत्यं लब्ध्वापि पंचदश सद्गुरुतश्च शाखाः ॥ वेदस्य शास्त्रमितरेभ्य इतोऽद्वयद्विट् सोहं दृशैव तत्र वैज कुलाभिमानी ॥ १०८ ॥ त्वं मां कृतार्थमधुनैव कुरुष्व बोधादासोऽस्मि तेष्विरजद्बुद्धिरतिरिक्तसौ ॥ तं स्नापयन्गुरुरथात्मपरैः स भूर्ति स्मार्तक्रियोद्दिष्टतमहापमितश्चकार ॥ १०९ ॥ तस्मै ददौ स विधिनाखिलमंत्रदीक्षां नामास्य सायणमुखं च कृतं श्रुतिद्वयम् ॥ तेनान्वितेन धरणीं भ्रमता श्रुतीनां भाष्यं कृतं यदुभयोरपि नामयुक्तम् ॥ ११० ॥ कुत्वेरुक्काननगतिं स च पंचदश्याख्यां पद्धतिं विमलबोधकरं बुधानाम् ॥ गत्वा गुरुं निजमवोचदसौ निशम्य मेने निजान्तरेणे कृतकृत्यतां सः ॥ ११ ॥ सिद्धिं ययौ गुरुरथा स्य मठे हि विद्यारण्यः स्वशिष्यमुपयोज्य ययौ स हांपिम् ॥ राज्ञाचिंतोय करवीरमुष्टिपताम्रोश्चासौ नृपात्कृतमठोऽत्र निवेशयन् स्वात् ॥ १२ ॥ काशीं ययौ यतिश्रुतोखिलपूजितोऽत्र भाष्यारण्यथान्नितनयेन च शोधितानि ॥ हांपीं ययौ यतिरिहापि निवेश्य शिष्यं प्रापात्मतां मुनिनुतः सकलतत्सिद्धिः ॥ १३ ॥

मुवाच स च तच्छ्रुत्वा स्वजन्मनि कृतकृत्यत्वं मेने । अहं तव पुत्रो भूत्वा शंकरावतारेण मया शास्त्रप्रवर्तितं ज्ञानमार्गं दृष्टैर्नाशितम् । पुनः शिष्येण पृथिव्यां प्रकाशयिष्ये । इत्युक्तमवतारकृत्यं कृतं मेन इत्यर्थः ॥ ११ ॥ अथ गुरुर्विद्यातीर्थः सिद्धिं प्राप्तः । अस्य मठे स्वशिष्यं योजयित्वा हांपीं ययौ । अपश्च राज्ञा रामवर्मणा पूजितः करवीरक्षेत्रे पुष्पगिरौ च नृपात्कृतमठः राज्ञा मठं कारयित्वाऽत्र मठे स्वशिष्यान् स्थापयन् कारीं ययावित्यन्यथः ॥ १२ ॥ अत्र काशीं दत्तात्रेयोऽस्य भाष्याणि शोधितवान् । यतिर्विद्यारण्यः इह हांपीक्षेत्रगते मठे शिष्यं निवेश्य मुनिवदितः सर्वाः प्राप्ताः सिद्धयो यस्यां च स्वर

रूपं भक्तः ॥ १३ ॥ तं सायणानंदं निजमुखाय ज्ञानेनात्ममुखयाप्तये । स पूर्वोक्तः सायणानंदः ॥ १४ ॥ राजा इंदुराजः । निजमुताय कृष्णरा-
 ज्ञास्य विद्यारण्यभाष्यं विद्यारण्यकृतवेदभाष्यम् ॥ १५ ॥ पंचशीत्याधिकशतसंख्यं सायणानंदं प्रणमति श्रमिति । पूर्वं द्वैतनिष्ठोपि यस्तं विद्यारण्यगुरुद्वैत
 निष्ठं चकार । अमुं नताः स्मः । इन्द्र० ॥ १६ ॥ षडशीत्याधिकशतसंख्यामिंदुराजानंदं प्रणमति राजेति । सर्वं त्यक्त्वात्मज्ञानवान् बभूव । उत ऊर्ध्वं षड्यु-
 ताशीतियस्माच्चस्मिन्शते शतसंख्यायां नाम यस्य तं नताः स्मः ॥ १७ ॥ सर्गोक्तकथाश्रवणादेः फलमाह विद्यारण्यस्येति । सायणस्य इद्विनस्येदुरा-
 प्रासः स्वदेशमथ सायणविद्वदार्यः संगाद्गुरोः सकललब्धसुसिद्धिरेषः ॥ तं प्रार्थयन्निजमुखाय स चेदुगजस्नस्मै ददौ स कलमंत्रमर्थी
 स दीक्षाम् ॥ १४ ॥ ज्ञानं सयोगमखिलं स्वगुरोरेवाप्य राजा ददौ निजमुताय समृद्धराज्यम् ॥ तिष्ठन् गुरोर्निकट एव सदैव विद्यारण्य
 स्य भाष्यमथ पंचदर्शी शृणोति ॥ १५ ॥ प्राग्द्वैतनिष्ठः श्रुतिशास्त्रवक्ताथोऽद्वैतनिष्ठं कृतवान् गुरुस्नम् ॥ पंचान्विताशीतिशताख्यमेनं
 श्रीसायणानंदं गुरुं नताः स्मः ॥ १६ ॥ राजापि चोद्भयाखिलमात्मबुद्धिर्वभूव यः श्रीगुरुभक्तियुक्तः ॥ उत्पद्युताशीतिशताख्यमिज्य
 तमिंदुराजं गुरुमानताः स्मः ॥ १७ ॥ विद्यारण्यस्येति सद्भिज्यं हि प्रत्यभिदक्तः श्रीमठानां च संस्थाम् ॥ आत्मत्वापि सायणस्यै
 द्विनस्य श्रुत्वा चोक्त्वा दिग्जयी चात्मवानस्यात् ॥ १८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तराद्वै विद्यारण्यदिग्विजयसायणोदुराजानु
 ग्रहवर्णनं नाम सप्तविंशः सर्गः ॥ २७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इंदुराजस्य पुत्रोथ कृष्णगजः सुबुद्धिमान् ॥ कृष्णभक्तोऽप्यसौ राज्यं
 चकार पितुराज्ञया ॥ १ ॥ पित्रा दत्तं कृष्णमंत्रं जपन्नेकाममानसः ॥ राजोपचारतः कृद्गं पुहुजेनन्यभक्तिः ॥ २ ॥ सुसमीप्येव
 पुष्पाणि द्रव्याण्यपि च यत्नतः ॥ दूतैरानादयापयति राधायुक्कृष्णमूर्तये ॥ ३ ॥

जस्य ज्ञानप्राप्तिं श्रुत्वा उक्त्वा पठित्वा दिग्विजयकर्ता ज्ञानवांश्च भवेत् । भक्तिमान् पुरुष इति शेषः ॥ १८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तराद्वैटीकाया
 मर्थस्फूर्त्यभिधायं सप्तविंशः सर्गः ॥ २७ ॥ उदष्टविशे चैकोर्ध्वशतपथैः समीरिताः । रासकानंदमुख्यानां सन्यानां क्रमशः कथाः ॥ २८ ॥
 इंदुराजस्येति ॥ १ ॥ न अन्यः आत्माभिन्नेदेवताव्यतिरिक्त उपास्यो यस्यां तथा भक्त्या राजोपचरैः पूजितायाद् ॥ २ ॥ राधायुक्तये कृष्णपति

मायै सुगंधधुष्णणि द्रव्याणि करतूयादीनि च अमौ अर्चयति ॥ ३ ॥ इंदुराजमित्रः पितृतुः अत्यंतविश्वासयुक्तः इंदुराजेन कृतविश्वास इत्यर्थः । बुद्धिमान् स एव तस्य मंत्री सन् राजाज्ञया स्वयं राजकीयं व्यवहारदर्शनादि चक्रे ॥ ४ ॥ तथातनुः तथाऽऽकृतिमान् ॥ ५ ॥ वेणुमित्र्युभयसंबन्धि । हस्ताभ्यां वेणुधर्ता उत्तममुखकमलेन वेणुं वादयन् कान्तेन राधायाः हस्तेनालिङ्गितदेहो भूषणयुक्तः कृष्णः कृष्णनामकमकराजेनावलोकितः ॥ ६ ॥ अथातंदा श्रुतुषुः प्रेमरसनया बद्धं श्रीकृष्णं रोमांचितदेहेन प्रणमन् कंठे गद्गदवर्णो वक्तुं समर्थो नाभवद्यदा तदा लक्ष्मीपतिः प्रेमपूर्णः सन् भक्तमाह ॥ ७ ॥ तन्मन्त्रादुत्सखोत्पन्नविश्वासी पितृतुः सुधीः ॥ राजकीयं तु कुरुते सर्वं राजाज्ञया स्वयम् ॥ ८ ॥ तुष्टस्तद्वक्तितः कृष्णो थाविरासीत्तद्व्यतः ॥ निरुणोपि स्वभक्तेन यथा ध्यातस्तथातनुः ॥ ९ ॥ दृष्टः कृष्णः पीतवासाः कराभ्यां विभ्रद्रेणुं वादयन्सन्मुखेन ॥ आश्लिष्टांगः कर्तराधाकरेण नानाभूषः कृष्णभक्तेश्वरेण ॥ ६ ॥ राजार्थेनं सन्नमन् भक्तिदाम्ना बद्धं साश्रुविभ्रहेणोऽधरोम्णा ॥ वक्तुं नेशः कंठतो गद्गदार्णः श्रीशः प्रार्हेनं तदा प्रेमपूर्णः ॥ ७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कलौ भक्तिरेवास्ति मे भूप मान्या क्रिया तामृते स्यान्न चार्चसमान्या ॥ त्वया सा कृतातः किलाभीष्टमाद्यं वरं ब्रूहि मे दास्य एवाणिमाद्यम् ॥ ८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ नृपो याह तं सिद्धयो मे न तास्तु मनोवृत्तिरेव त्वदङ्घ्र्योर्नतास्तु ॥ तथापीश ते रासमिच्छामि हृक्तः सुद्रष्टुं भवेद्यस्त्वहंधीः सुहृक्तः ॥ ९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं राजार्थितः श्रीपतिरखिलगतो योखिलं चापि यस्मिन्व्योम्नि व्योमेव तस्याभवदिति मतिरुद्रा समीक्षित्वयं मे ॥ तावत्तत्रैव राजा वनमतिविततं यद्धि धुंदावनाख्यं वृक्षयुक्तं लताभिः कुसुमपरिमलं गोपभावो ह्यपश्यत् ॥ १० ॥ हे नृप कलौ भक्तिरेवात्कृष्टतमा तां विनान्यत्कर्म नटाचरितपूजासमानं भवति । सा भक्तिस्त्वया कृतास्ति अतस्त्वमिच्छितं उत्तमवरं मे ब्रूहि महां कथय । तमणिमादिसिद्धिरूपं वरं दास्याम्येव ॥ ८ ॥ अथ नृपो हरिमाह । तास्तु सिद्धयो न संतु किन्तु मे मनोवृत्तिः तव चरणयोर्नता नम्रास्तु । यद्यप्यन्यवेच्छा नास्ति तथापि हे ईश हृक्तः दृष्टया तव रासक्रीडां मुद्रष्टुमिच्छामि । यद्यस्माद्रासदर्शनात् अहंधीः देहादिबन्धबुद्धिरपि जनः सुहृक्तः शोभना हृक्ता यस्य सफ्रलदृष्टिर्भवेदित्यर्थः ॥ ९ ॥ एवं राजा प्रार्थितो यः श्रीपतिः कृष्णस्तस्य अयं राजा ममोत्कृष्टां रासक्रीडां पश्यतु इति बुद्धिरभवत् । ननु तत्काले तदेवो

जातां रासक्रीडाभेतत्काले एतेदेशे दर्शयितुं कथं बुद्धिरभवदित्याशंक्याह । सर्वगतः । सर्वं च यस्मिन् । तत्र दृष्टान्तः व्याप्तिरव्योमेव घटाद्याकाशे महाकाशमिव । यदा व्योमेव सर्वगतः । व्योम्रीव सर्वं जातं यस्मिन्चर्तते सर्वस्मिन्सर्वोत्पत्त्येकं सर्वाधिष्ठाने सर्वं न चित्रमित्यर्थः । राजापि रासक्रीडां दृष्टवानित्याह तावदिति सार्धषड्भिः । यावत्कृष्णस्य भक्तेच्छापूर्णाया बुद्धिरभवत्तदा राजा गोपभावः गोपालोहं कश्चिदिति भावनावाच् विस्तृतं कुमुमानां सुगंधो यस्मिन्तद्वनमभश्यत् । स्वधरावृत्तं तदृक्षणम् । अन्नैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्वधरा कीर्तितयम् ॥ १० ॥ अत्र वने उदयं प्राप्तः पूर्णचंद्र आसीत् । अमलः विकासमानः शरदुत्थात्राभवत् । अत्रोत्तमसरोवरेषु उत्तमममरयुक्तानि चंद्रप्रकाशेन विकसितानि इंदीवराण्यासन् । कुंदद्रुमस्कंधगतैः पुष्पैः कृत्वा परि

प्रोद्यत्पूण्डुराभ्रवदमलशरत्काल इंदीवराणि प्रोद्यन्तीदोः प्रकाशाद्भ्रमरवयुतान्यत्र सत्पल्वलेषु ॥ कुंदद्रुमस्कंधपुष्पैः परिमलविततानंददो मंदवातः कालिंद्यभोगतिश्चातपभवभवहा चास्ति चैतद्गतानाम् ॥ ११ ॥ कृष्णस्तत्र मयूरपिच्छविलसन्मौलिः सुवंशीरवात्सम्भोद्धानयदंजसैव रमणीगोपीस्त्यजंतीः पतीन् ॥ सोपश्यन्नित्र ताः स्थितोऽथ तमिमाः प्राहुश्च हित्वाखिलं प्राप्तास्त्वां मुरलीवशाः किमिह नस्त्वन्नो दशापीक्षसे ॥ १२ ॥ ताभिः संप्रार्थितोसाविति मृदुवचनैर्वीक्षितो भ्रूविलासैर्भक्त्या तुष्टोखिलाभिः सह बहुतनुमानेक एवाद्यनंतः ॥ गोप्यरेको द्वयोः सन् ग्रथितकरगुग्गुस्तत्पृथक्कंधरोर्ध्वं मालावृत्ते हि मण्योः शुभुभ इह यथा हैमयोरिद्रीनिलः ॥ १३ ॥

मलः सुगंधो विस्तृतो यस्मिन्स चासावानंदप्रदो यो मंदवायुः सोऽभवत् । एतद्गतानां वृंदावननिवासिनामुष्णजन्यक्लेशनिवारको यमुनोदकप्रवाहाभाववत् । एकश्चकारो भिन्नभिन्नवाक्यत्वाय अन्योऽनुक्तसमुच्चायक इत्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्र कृष्णः मयूरपिच्छेन विकसन्मुकुटो यस्य सः । पतित्यागशीलास्ताः गोपीः उत्तमवेणुनादेन मोहयित्वाजसैवानीतवान् । यदा स हरिस्ता गोपीरपश्यन्निव स्थितः अथ तदा इमास्तं प्राहुः । हे कृष्ण वेणुनादलुब्धाः सर्वे गृहे पतिपुत्रादिकं त्यक्त्वा त्वमिह प्राप्ताः नोऽस्मान्नेत्रेणापि त्वं नावलोकयसि किं भक्त्येपेक्षा त्वयि नोचितेत्यर्थः ॥ १२ ॥ इति ताभिः भ्रूविलासैः सहावलोकितः आदिः सर्वोद्दिभूतश्चासावंतरहितश्चात एव बहुदेहवानभवत् । द्वयोर्गोप्योर्मध्ये एकः कृष्णः यावत्सो गोप्यस्तावद्रूप इत्यर्थः एतादृशः सन् तासां पृथक्पृथक् श्रीवो

धर्मभागे बद्धकरंद्वंद्वः सुवर्णमणिमध्ये इन्दुनीलमणिरिव मालासदृशमण्डले शुशुभे ॥ १३ ॥ एवं रासमण्डले कमलपत्राक्षो भगवानसकलगोपीभिः सह पादभूषणश्रद्धैर्भूतैरुवाच स्वरेणोच्चरितैरेकसंगतिभेदैश्च कृत्वा नृत्यति । कस्मिन्सति विद्याधरैर्वादिते वाद्यजाते नृत्यसदृशमभिनंदति सति आकाशात्पुष्पाणि वर्षति तैः स्वस्नन्नीयुर्कोटिद्विद्वेः पश्यद्भिः सद्भिः । अथ रासक्रीडाभिश्चितयुवतिभिः जलक्रीडां चकार । अत्र नृत्यतीति वर्तमानक्रियया ब्रह्मविदनुभवमात्रत्वं ब्रह्मांडजातस्यैति ज्ञाप्यते । एतादृशाभिप्रायेणैव हरिवंशे पुष्करप्रादुर्भाववृत्ते दर्शनात् । एवं सर्वश्रेष्ठेषु । अस्मिन् गुरुपरंपराचरित्रे च भूतार्थे वर्तमानक्रिया निर्देशो दृष्टिदृष्ट्यायेन ब्रह्मविद्वैद्यैव भवतीति श्रुत्या च ब्रह्मविकल्पितमेवातीतानागतं जगदिति सुधीर्भिर्विचारणीयमिति भावः ॥ १४ ॥ उत्तममय

इत्थं रासाख्यवृत्ते सकलयुवतिभिर्नृत्यतीदिवराक्षः शब्दैः पद्मवर्णोत्थैर्मधुरनिगदितानेकसंगतिभेदैः ॥ विद्याध्रैर्वाद्यजाते सदृशमभिनंदत्यंबरात्ख्याब्धदेवैः पश्यद्भिः पुष्पवर्षैः श्रमिंतयुवतिभिश्चाप्सु चक्रय कलिम् ॥ १४ ॥ श्रीरेनासूः सुत्राक्येक्षणपृथगभितालिगनैः प्रेमहसिर्भूयः सम्मानिताश्चासुरथ दृढयतो गर्वितास्तात्रदेषः ॥ प्रापांतर्धि ह्यहद्वामुमतिविरहताश्चाविचिचन्वत्य एकां कृष्णेनसिन नीतां धृतनिजवर्तां तद्विसृष्टामपश्यन् ॥ १५ ॥ इत्युक्तास्ता भ्रमंत्यो जगुरिति नृहरे त्वद्वियोगाद्भयं तु नेशाः प्राणांश्च धर्तुं क्षथ तत्र चरिताख्या मृताज्जीविनं नः ॥ मृद्वंश्री दर्शय त्वं कुरु कुचयुगले कामशाल्यै न चेत्यं स्तुत्याविर्भूय चक्रोत्पिस्तुस्वमयमाच्छादयस्त्रेच्छयेदम् ॥ १६ ॥

वाक्यैर्नवकटाक्षैः पृथक् अनेकालिगनैः भूयः प्रेमसदृश्यादिभिः श्रीकृष्णेन गोप्यो यदा सम्मानितास्तदा मन्तसि गर्विता आसुः बभूवुः । तावत्कृष्णोन्वयानि प्राप्तः । ततो गोप्यो ह्येनं कृष्णमनवलोकेयातिचिरहेण कृष्णं शोचयत्यः सत्यः एकां गोपीं ददधुः । किंभूतां कृष्णेन कर्त्तुं रक्ष्ये वाहितां धृता निजास्यति वरता यया तां सर्वोत्तमाहमित्याभिमानवतीमित्यर्थः । अत एव कृष्णेन त्यक्तम् ॥ १५ ॥ तथा युक्तास्ताः सर्वा गोप्यो भ्रमंत्यः सत्यः हे नृपिह हे कृष्ण हे माधव तव विरहेण वयं प्राणधारणं कर्तुमसमर्थाः हि निश्चयेन । अथापि तव चरित्राप्तेनास्माकं जीविनं जातम् अतस्त्वं मृदुचरणं दर्शयन् कामशाल्यर्थं नोस्माकं कुचयुगले कुरु स्थापयेत्यर्थः । भगवानित्यं स्तुत्या प्रकटो भूत्वाऽखिलमुखं रासक्रीडारतिभोगं पुनर्जलक्रीडादिसर्वमुखं चकार ।

च पुनः इदं राज्ञे दक्षितं रासक्रीडादि सर्वं अयं प्रसन्नः श्रीकृष्णः स्वेच्छयाऽऽच्छादितवान् ॥ १६ ॥ एवं राज्ञा दृष्टां रासक्रीडां हरिरुपसंहृत्य स्वयं च गुप्तोऽभवादित्याह । तावदिति । यावत्कृष्णः स्वेच्छया रासक्रीडामुपसंहृतवान् तावद्राजा स्वगृहं दृष्टवान् । अत्रे राधायुक्तं कृष्णं चापश्यत् । तं वक्तुमसमर्थः केवलं ननाम । स हरिश्च नृपं वक्ति अस्य रासस्य कर्त्री एषा राधास्ति किल । किं बहुना यदृश्यजातं सर्वमस्याः सकृदाद्भवति । अहं तथा एतयाच्छादित इवास्मि । न तु आच्छादित इत्यर्थः । एवंभूतं मां मूढाः न विदुः । त्वं तु सदुरोदिराजानंदात् मां ज्ञात्वा परं पदं प्राप्स्यसि । इत्युक्त्वा सर्वशो हरिरंत

तावद्राजा ह्यपश्यत्स्वगृहमपि पुरः कृष्णमाढ्यं स्वशक्त्याऽनीशो वक्तुं ननाम प्रवदति स नृपं चास्य कर्त्री किलैषा ॥ यदृश्यं सर्वमस्याः पिहित इव तथाहं विदुर्नैव मूढास्त्वं ज्ञात्वा सद्विदुरेष्ट्यसि परमिति चोक्ताप चांतर्धिमीशः ॥ १७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथ प्रातर्गुरुं गत्वा राजा सर्वं न्यवेदयत् ॥ तं प्राप्तासिद्धिं ज्ञात्वैव पूर्णां दीक्षां ददौ गुरुः ॥ १८ ॥ तस्मै नामापि चक्रेऽस्य रासकानंद इत्यथ ॥ यतो रासं ददर्शसौ हरेर्भक्त्या कलात्रपि ॥ १९ ॥ ज्ञानं चाह यतः पश्यत्यात्मानमखिलं पुमान् ॥ इदु राजस्ततः सिद्धिं ययौ गुरुपदस्मृतिः ॥ २० ॥ यो मर्त्यभावेऽपि ददर्श साक्षाद्वासं हरेर्भक्तिभूतोऽतिमर्त्यम् ॥ सप्ताधिक्रशोतिशता स्वययुक्तं तं रासकानंदगुरुं नताः स्मः ॥ २१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ गोविंदराजस्तत्पुत्रो राज्यं पित्रा समर्पितम् ॥ कुर्वन्नपि न सत्कोऽत्र भ्रमन्सर्वभिवानिलः ॥ २२ ॥ संगदथ पितृज्ञात्वा सर्वं मायाप्रकल्पितम् ॥ राज्यं दत्त्वा सपुत्राय श्रीरंगालग्रमास्थितः ॥ २३ ॥

धीनं प्राप्तः ॥ १७ ॥ गुरुर्गिंदुराजानंदम् । सर्वं कृष्णदर्शनादि ॥ १८ ॥ तस्मै कृष्णाय राज्ञे इति पूर्वान्वयि ॥ १९ ॥ अखिलं जगत् आत्मा नमात्मरूपं यतः ज्ञानेन पश्यति तज्ज्ञानमाह । गुरुवादयोः स्मरणं यस्य ॥ २० ॥ समाशीत्यधिकरातमर्त्यं रासकानंदं प्रगमति । य इति । अतिमर्त्यं मर्त्यानामदृश्यम् । इन्द्रध्वजा वृ० ॥ २१ ॥ तस्य कृष्णराजस्य पुत्रः सर्वं भ्रमन्नसत्को वायुरिव राज्यं कुर्वन्नत्र राज्ये सत्को नाभवत् ॥ २२ ॥ विष्णुमंदिरे

स्थितोऽप्यवत् ॥ २३ ॥ आत्मतामात्मज्ञानम् ॥ २४ ॥ रासकानंदः सिद्धिं प्रातः । अथ गोविदानंदः सिद्धोभवत् ॥ २५ ॥ अष्टाशीत्यधिकशतसंख्यं
गोविंदराजानंदं णमति । ज्ञात्वैति । अखिलं जगद्गुरोः सकाशान्मृषेति ज्ञात्वा त्यक्त्वा च श्रीरंगाल्यदेवसमीपे एवावसत् तं नताः स्मः ॥ २६ ॥ तत्र
श्रीरंगपट्टने ॥ २७ ॥ यूतस्तरणस्य । भिषग्विषैः कर्तुमिहैः ॥ २८ ॥ धान्यादिभिसंपन्ने रहिते ॥ २९ ॥ सैव मां पुष्पातीति व्यस्तं विपरितं

ज्ञात्वा तं रासकानंदस्त्यक्तसंगं हरिप्रियम् ॥ पूर्णा दीक्षां विधानेन ददौ तस्मै तथात्मताम् ॥ २४ ॥ गोविंदराजानंदेति कृत्वा
नामापि विश्रुतम् ॥ स्वयं सिद्धिं गतोऽथासौ सिद्धो गोविंदसंज्ञकः ॥ २५ ॥ ज्ञात्वा मृषा यो गुरुतोऽखिलं च त्यक्त्वावसदेव
समीप एव ॥ अष्टाधिकाशीतिशताख्ययुक्तं गोविंदराजं गुरुमानताः स्मः ॥ २६ ॥ अथासीद्ब्राह्मणस्तत्र वेदेवेदांगपारगः ॥ विद्यादेव
इति ख्यातः पत्न्या युक्तः स्वकर्मकृत् ॥ २७ ॥ यूनोऽपि तस्य दैवेन गलत्कुष्ठो महानभूत् ॥ भिषग्भिर्न शशामासौ दत्तैरपि महौ
षधैः ॥ २८ ॥ पत्नी धान्याद्यसंपन्ने गेहे चैकाकिनी सती ॥ अणुत्थानेऽप्यनशं तं सेवते क्षालयत्यनु ॥ २९ ॥ रुजातिव्यथितो
विप्रश्चेतस्याहोति खिन्नधीः ॥ भार्या पोष्या मया नूनं व्यस्तं पुष्पाति सैव माम् ॥ ३० ॥ तातदत्तं व्ययीकृत्य भूषणाद्यपि नित्य
शः ॥ न व्यथा व्यथयत्येषा मां भार्यापोषणाधिकम् ॥ ३१ ॥ मृतिरेवास्तु मे शीघ्रं धिग्जीवन्ममिदं स्त्रिया ॥ इत्यात्मानं गर्हेयतः
पस्त्यमस्यांजसा ययौ ॥ ३२ ॥ दैवाद्गोविंदराजाल्यो भ्रमन्ध्यात्ममयस्थितिः ॥ तं दृष्ट्वा व्यथितं विप्रं दयया भरुम मंत्रितम् ॥ ३३ ॥

जातमित्यर्थः ॥ ३० ॥ पूर्वार्द्धे पूर्वान्वयि । भार्या यद्योषणं तस्मादधिकं कुष्ठव्यथा मां न व्यथयति । किं तु पत्न्या स्वभूषणव्ययेन मम निर्वाहोऽति
दुःखपद इत्यर्थः ॥ ३१ ॥ अस्य विद्यादेवस्य परस्यं गृहम् । 'निशांतस्त्रयसदनम्' इत्यमरः ॥ ३२ ॥ पूर्वार्द्धे पूर्वान्वयमुत्तरार्द्धमुत्तरान्वितम् ॥ ३३ ॥

न पुणं शोणितं च यस्मिन् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अद इदमरोग्यम् ॥ ३७ ॥ गत्वा श्रीरंगपट्टनमिति शेषः । तमियुत्तरान्वयि ॥
 ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ एकोनत्रयविक्रशतसंख्यं भान्वानंदं प्रणमति य इति । रोगेण प्राप्तदुःखोऽपि भानुसदृशकान्तिमात्रं जातस्त्वं नवाः स्मः ॥ ४१ ॥
 उद्धूलयति हस्तेन तदंगेऽमृतवर्षिणा ॥ तावदव्रणमस्यांगं बभूवापूयशोणितम् ॥ ३४ ॥ स्वत उत्थाय विप्रोऽसौ प्रणमाम
 च देशिकम् ॥ अथाष्टाणीं सौरविद्यां ददौ तस्मै स योगिराट् ॥ ३५ ॥ जपेति च तमादिश्य यूथौ चेच्छामादिस्ततः ॥ अथ सोऽपि
 जजापैनं मंत्रं श्रद्धान्वितः सुधीः ॥ ३६ ॥ त्रिमासं जपतस्तस्याधूदेहः सूर्यकान्तिमात्रं ॥ नं रोगो न च वैकल्यं मेनिरेऽदोऽद्धुतं
 जनाः ॥ ३७ ॥ विद्यादेवः स्वयं गत्वाथानमद्रक्तितो गुरुम् ॥ तं दृष्ट्वा भानुमत्कान्तिं शान्तं चाखिलविद्वरुः ॥ ३८ ॥ हृदयसिद्धिं
 मत्वास्मै पूर्णां दीक्षां ददावथ ॥ भान्वानंदेति नामास्य कृतं तेनार्कतेजसः ॥ ३९ ॥ ततः ख्यातः क्षितौवप्य भान्वानंदः सुत्रं
 वित् ॥ गोविंदराजानंदश्च परं प्रापात्मवित्तमः ॥ ४० ॥ यो वेदवेत्तापि रुजात्तकथो गुरोः प्रसादादथ भानुकांतिः ॥ नवाष्टभूतंमत्
 मेव भान्वानंदं गुरुं तं वयमानताः स्मः ॥ ४१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ पत्न्येतस्त्राय च शुभादिने व्यासमेवायं पुत्रं शैरेयकं प्रक
 टमखिलान्गुत्तराधाविलासान् ॥ स्वेच्छादेहं सुषुप्त्वं इह तज्जन्मकाले गृहोर्ध्वं दिव्यः शब्दो जयजयजयेत्याविरासीत्सुदीर्घम् ॥ ४२ ॥
 भान्वानंदः सकलविदिमं शब्दमाकर्ण्य मेने कश्चिद्योगी नृतरुधुना मदूहेऽद्धावतीर्णः ॥ एवं बुद्ध्यार्घ्याखिलसदृशं जातकर्तारं च दृष्ट्वा
 नाम्ना चक्रे प्रथमजयगुदेवमेनं दुराब्दात् ॥ ४३ ॥

एतस्य भान्वानंदस्य पत्नी कृष्णस्य राधया सह विलासं प्रकटं यथा तथा सर्वान्यति वक्तुं स्वेच्छाशरीरं व्यासेन श्रेष्ठं पूत्रं शुभादिने सुषुप्ते । इह भान्वानंदनिवा
 सस्थाने दिव्यशब्दो दीर्घकालपर्यंतमाविरासीत् । मंदाक्रान्ता । “मंदाक्रान्ता जलधिषडङ्गैर्मौनतौ तादृह चेत” इति लक्षणात् ॥ ४२ ॥ अखिलान्दत्तं

सर्वजनतुल्यम् आकाशगतशब्देन जयदेवाभिधं कृतवानित्यर्थः ॥ ४३ ॥ लघुलघयथाः ॥ ४४ ॥ अस्य जयदेवस्य विद्याहम् उत्तमकुलप्रसूतकन्यया
पद्मावतीनाम्या कृतवान् । उत्तमशृंगारादिरसयुक्तबंधं ग्रंथविषये कविश्रेष्ठोऽभवत् ॥ ४५ ॥ निजकाव्यरसात् स्वकाव्यसेन । तोटकं द्रुतम् ॥ ४६ ॥
अतौ पत्न्या वियोगं न सहते । सा च तेन वियोगं न सहते इति तयोः परस्परं बहुहार्दं बहुभ्रमासीत् । उभौ कवितारसाभिरतौ भूतौ परस्परं सुखयुक्तावा
सतुः ॥ ४७ ॥ उभयोः परस्परं मनःसंकल्पमाह द्वाभ्याम्—कविरिति । हृदि मनसि । गुणिनी गुणवती । वियुतिवियोगः ॥ ४८ ॥ सुदती
पंचाब्दोऽभूदितरशिषुभिर्नैव तुल्योऽतिधीमाञ्छनैवान्यैः स वदति लघुः श्रौतशास्त्राणि सार्थम् ॥ तातश्चक्रे तदुपनयनं सांगवेदं
सशास्त्रं तस्मान्छ्रुत्वा सकृदथ शिशुः सर्ववेत्ता बभूव ॥ ४४ ॥ त्रिधादेवोऽप्युपयममथास्याकरोद्वुद्धिमत्या पद्मावत्या सुकुलसुतया
थाखिलान्ग्राह मंत्रान् ॥ तस्मै चागादथ पदमजं तत्सुतथाखिलांस्तान्मंत्राञ्चाखिलकविवरोऽभूत्सुशृंगारबंधे ॥ ४५ ॥ जयदेवक
विर्निजकाव्यरसात्पृतीन्धनिकान्स्वशानकरोत् ॥ धनमेत इमे स्वयमेव ददुर्न बहिः स्वगृहात्क च याति च सः ॥ ४६ ॥ प्रिययाणवपि
नो वियुतिं सहते कविनापि च सेति तयोस्तु मिथः ॥ बहुहार्दंमुभौ कवितारसताभिरतावितरेतरसौख्ययुतौ ॥ ४७ ॥ कविराह हृदीति
च रूपवती गुणिनी सुमतिर्मयि हार्दयुता ॥ वनितेयमहो मम वेत्ति परं किल काव्यमतो न तया वियुतिः ॥ ४८ ॥ सुदतीति हृदा
वदतीति पतिर्भमं मारतनुः स्मरशास्त्रकृती ॥ मयि हार्दमसौ कुरुते कविराडपि चास्तु भवेभव एष वरः ॥ ४९ ॥ वनिताम
तिरात्मरतः कविराडथ सापि तथा सहवासवशात् ॥ इति चासतुरेकहृदाविव तावथ चाह पतौ गुणिनीति वचः ॥ ५० ॥ इति पूर्वपरं
न च लोभततिर्वनितावरयोर्विदभूद्राविता ॥ अथ चाह कविः सखि लोभ इतोऽप्यधिकं हरिणा सह राधिकया ॥ ५१ ॥
पद्मावती । मारतनुर्भदनाकृतिः । जन्मजन्मनि पतिरेव एवास्तु ॥ ४९ ॥ वनितायां पत्न्यां मतिः श्रद्धा विश्वासो यस्य । “ कामः संकल्पो विचिकित्सा
श्रद्धाऽश्रद्धा धृतिरधृतिः श्रीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वं मन एव ” इति धीश्चक्ष्वाशब्दयोरैकार्थनिष्ठत्वम् । एतादृशोऽपि आत्मरतः । सापि तथा भर्तुर्बुद्धिः आत्मरता
च ॥ ५० ॥ हे विद्व आद्योऽसि कयोश्चित्पुरुषयोः प्रेमवित्तारः किं पूर्वं जातः किं वा अग्रे वा भविष्यति इति प्रश्न आसीत् ॥ ५१ ॥

बहुसक्तिः बहुभीतिः । भगवद्भक्ता अपि दृष्ट्या स्त्रीदर्शनिच्छावतो न भवन्ति भगवान्कथं स्त्रीसक्त इत्यर्थः ॥ ५२ ॥ गदितः प्रार्थितः स्मृतिः स्मरणश्च
एतद् प्राप । गुणवान् हरिरपि लोहे चूबकमणिवत् भक्ताधीनोऽस्ति भक्तेच्छाप्रणाय तथा वर्तत इत्यर्थः ॥ ५३ ॥ हे कति इतो मत्तः कृष्णगुणान्
शृणु । श्रवणमात्रेण सर्वसुखदान् । इति तां वदन् जयदेवकविः कृष्णराधिकयोर्दृढमक्तिमूचिकाः प्रख्याताष्टपदीर्बबन्ध ॥ ५४ ॥ अष्टपदीनां प्रथि
तत्वमाह । जयदेवकविसाशान्मधुराष्टपदीश्रवणार्थं प्रख्याताः कवयः परे क्षितिपाः राजानश्चाप्ययुः । सर्वे श्रवणाच्छ्रवणमात्रेण मोहं प्राप्ताः संतः इमे पूर्वोक्ताः

पतिमाह सती कथमास पुरा प्रिय राधिकया हरिणा गुणिना ॥ बहुसक्तिरधोक्षजपादरता अपि नैव दृशा वनितास्पृहणः ॥ ५२ ॥
जयदेवकविरर्कृष्णगुणेष्वाति वै गदितोगनया स्मृतिमैत ॥ पुनराह वधू गुणवानपि सोऽयसि चोबकवत्स च भक्तवशः ॥ ५३ ॥
शृणु कांत इतोऽस्य गुणाञ्छ्रुतितोऽखिलसौख्यकरान्प्रवदन्निति ताम् ॥ हरिराधिकयोर्दृढमक्तिपराः प्रबन्ध कविः प्रथिताष्टपदीः ॥
॥ ५४ ॥ जयदेवकवर्मधुराष्टपदीश्रवणाय ययुः कवयोऽपि परे ॥ क्षितिपाः प्रथिताः सकलाः श्रवणान्मुमुहुस्तमिमे युयुजुश्च नतिम् ॥
॥ ५५ ॥ बुधजाश्च ततः प्रपठति कवेर्बहुगीतविभेदत आप्तुमिमे ॥ न समर्थधियस्त्विह चैकतमः कविसेवनतो जगृहे सकलाः ॥
॥ ५६ ॥ निखिलाश्च ततो जगृहुर्न कवेः स किलाऽह सुशासनतो निखिलान् ॥ इति तस्य महेश्वरनाम कृतं निखिलैश्च ततो
भुवि संप्रथितम् ॥ ५७ ॥

कव्यादयश्च तं जयदेवं नतिं नमस्कारं गुरुजुः तस्मै नमस्कारमकुञ्चित्यर्थः ॥ ५५ ॥ ततो बुधजाः पंडितपुत्राः कवेः जयदेवात् बहुगीतविभेदेन अष्टपदीः
प्राप्तुं प्रपठन्ति तथापि इमे समर्थधियः अष्टपदीग्रहणधारणसमर्थबुद्धयो न बभूवुः । इह पंडितपुत्रेष्वेको बुद्धिमान् गुरुसेवया सर्वाष्टपदीः जगृहे । सर्वमेव गुरु
कृपया संप्रथत इत्यर्थः ॥ ५६ ॥ ततः जयदेवशिष्यास्तसर्वे गृहीतवतः कवेर्जयदेवान्न केऽपि जगृहुः । तत्र कारणमाह स जयदेवशिष्यः सुशासनत उत्तम
शिक्षया सर्वोन्नयति अष्टपदीराह इति हेतोस्तस्य सर्वमेव हेतुश्चेति नाम कृतं तच्च भुवि विख्यातमासीत् । महानीश्वरः शिक्षको महेश्वर इत्यर्थः ॥ ५७ ॥

जयेद्वक्त्रिः इमं पूर्वोक्तशिष्यं स्वभक्तिरतं स्वकृतकाव्येचारं पूर्णं कृतपूर्णमिषिकं महेश्वरानंदनामानं कृतमाह ॥ ५८ ॥ नवयुद्धपूर्णं नवयुद्धि-
शतसंख्यं जयदेवानंदं प्रणमति—य इति । वध्यां पत्न्यां सुहादीं अतिशयकुक्षेऽपि सदात्म्यनिगतो यस्तं नवयुद्धिश्चतस्रंख्यं नवदेवानंदं दत्तः सः ॥
॥ ५९ ॥ एकनवयुद्धिश्चतस्रं महेश्वरं प्रणमति—य इति । अखिलतः सर्वपंडितयुक्तेऽपि बुद्धिमान् । यः गुरोः तत्काज्जस्योः अष्टपदीः पतताम् ।
एकाधिकनवयुद्धा सह शताख्यं शतसंख्यमेकनवयुद्धिश्चतस्रंख्यमित्यर्थः ॥ ६० ॥ महेश्वरानंदनाथ इति ॥ ६१ ॥ अष्टपदीनां युद्धमुद्धि-
जयदेव इमं निजभक्तिरतं कृतकाव्यविदं च समीक्ष्य ततः ॥ सकलैर्द्विभिः परिपूर्णमौ ह्यश्वरोच्च महेश्वरौहयमपि ॥ ६२ ॥ द-

ख्यात एवाष्टपदीप्रकर्ता वध्या सुहादीं च सदाऽऽत्मसक्तः ॥ तं देशिकं श्रोजयदेवमौहयं नवयुद्धयुद्धेश्वरं नताः सः ॥ ६३ ॥ य-
एक एवाखिलतोऽपि धीमान्नापाखिलाश्चाष्टपदीगुरोस्तु ॥ शताख्यमेकाधिकया नवयुद्धा महेश्वरानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ६० ॥ श्रीदे-
शिकेन्द्र उवाच ॥ महेश्वरानंदनाथस्तिष्टन्कणादिके सुधीः ॥ अध्यापयत्यष्टपदीः पंडिताश्च यथार्थतः ॥ ६१ ॥ शृंगारस्ततिदिक्या-
द्विषयेच्छुप्रियास्तु ताः ॥ कारुण्याच्च मुमुक्षूणां स्वार्थच्छांतादनीहिनाम् ॥ ६२ ॥ सर्वेऽपि लोलुपास्तानु द्वैतिनोऽद्वैतिनः परे ॥
नारदाच्छुश्रुद्वैवाः स्वर्गेऽप्यष्टपदीस्तवम् ॥ ६३ ॥ तेऽप्यासंस्तच्छ्रेतुकामास्तेषां ज्ञात्वा गुरुर्मनः ॥ महेश्वरानंदगुरो उवाचः प्राप्नु-
मिमाः स्वयम् ॥ ६४ ॥ पित्रोपनीतः पंचानन्दः सांगवैदार्थवित्तमः ॥ कृतोद्वाहश्च सत्यतन्त्र्या श्रौढोऽथाष्टपदीः पितुः ॥ ६५ ॥

जनसेव्यत्वमाह शृंगारसमाधिस्यात्करणरसाधिक्याच्च विषयिणां मुमुक्षूणां तु स्वार्थान्त्वस्यात्मनः अर्थः प्राप्तिस्तस्यादनीहिनां निष्कामानां शांतत्वं शांत-
श्रयत्वात्ताः अष्टपद्यः प्रिया बभूवुः । मुक्तमुमुक्षुविषयिणो हि शांतिः द्वैतोपरमस्तदर्थं परमात्मसाहाय्यं श्रवणमुत्सार्थं चाष्टपदीरता इत्यर्थः ॥ ६२ ॥ ता-
अष्टपदीषु सर्वे लोलुपाः श्रवणाध्ययनविचारेषु लुब्धा बभूवुः । अष्टपदीरूपं स्तवम् ॥ ६३ ॥ ते देवा अपि तच्छ्रेतुकामाः अष्टपदीश्रवणेच्छवो द-
गुरुर्द्वैतस्पतिः तेषां देवानां मनः अष्टपदीश्रवणलुब्धं ज्ञात्वा इमा अष्टपदीः प्राप्नुं स्वयं महेश्वरानंदगुरो जातः ॥ ६४ ॥ अथाधुनास्तद्विधिः ॥ ६५ ॥

अर्थसाहितैः संगतिभेदैः सह ॥ ६६ ॥ त्रिविधान्मुक्तममुदुविपयिणः । अमः अष्टपदीः ॥ ६७ ॥ रहोगतानाम् एतन्निनाद् अट्यभिधनयार्थं
मित्यर्थः ॥ ६८ ॥ ता अष्टपदीः अष्टगोत् श्रुतवती । हिया लज्जया युक्ता दायुरहिते भित्तेः कोणे स्वेष्टां पृष्ठभागे स्थिता ॥ ६९ ॥ पुनर्वि-
नवीनपुरुषाः अष्टपदीश्रवणार्थमग्रतः महेशपुत्राग्रभागे आययुः । अथ पूर्वगता जनाः किंचित्किंचित्पृष्ठदेशे बभूवुः । तदा बहुसंज्ञं भूति दोषस्थिता सा
सूतिका अंगेन डिभमाच्छाद्यापि अमुष्य पुत्रस्य रक्षां कर्तुम् ईश्वरा समर्थो नासीत् बहुसंज्ञं बालं गृहीत्वा गमनभेदानुचिन्तितार्थः ॥ ७० ॥ अत्रत्यैः

जग्राह सार्थसंगीतभेदैरद्धा बृहस्पतिः ॥ गार्थंस्ताः सुस्वरेणैव मृदगेन च वीणया ॥ ६६ ॥ बृहस्पत्यर्थं च विशदं रंजयंतिरिचिज्ज-
नान् ॥ श्रोतुं ययुर्नराः स्त्रीभिर्बालैर्लघुभिरप्यमूः ॥ ६७ ॥ कदाचिदित्यष्टपदीमहेशानन्दतमजे गायति गायकार्ये ॥ संमई आसी-
त्युरुषाङ्गनादिबालातुराणां तु रहोगतानाम् ॥ ६८ ॥ काचिद्वयस्य च सूतिका स्त्री ह्यानाशमासं लघुमभ्रमं दे ॥ हृत्माश्रुणोत्तय-
द्वियाखिलानां पृष्ठस्थिताऽवानसुकुडचकोणे ॥ ६९ ॥ मुहुर्नवाश्चाययुरग्रतोऽय पूर्वोऽपि पृष्ठेणवनुसंबभूवुः ॥ सा कोणमाच्छाद्य च
डिभमंगान्नैश्वरा कर्तुमसुर, रक्षाम् ॥ ७० ॥ तां पृष्ठतोऽनीक्ष्य निजांश्रिवातैर्महेश्वर्यविमर्दितांयाः ॥ जनास्तथास्यां च नि-
तुरेकेऽथासीत्तदा साऽनसुरभंयुक्ता ॥ ७१ ॥ कथासमाप्तौ स्वयहास्तु सर्वे ययुस्तदीयाः श्वशुरादयोऽपि ॥ तौ मंचकेऽनीक्ष्य च
सूतिकाभौ पुरे शुचा वभ्रमुरीक्षितुं ते ॥ ७२ ॥

पुरोगामिजनैर्विमर्दिताम् अंगं येषां ते जनाः पृष्ठतः पृष्ठभागे सर्वविभक्तिकस्तसिद्धि । तां सूतिकाभ्यनीक्ष्य अट्टा स्वचरणवतिर्मर्दुः । तथा एकेऽद्यां मूर्ति-
कार्यां निषेदुः । अथ सा तदा अर्भयुक्ता बालयुक्ता अनसुः गतगणा आसीत् ॥ ७१ ॥ तदीयाः सूतिकाभ्यांश्रिवातैः श्वशुरादयोऽपि स्तरश्चशुहात्पुः ।
ते श्वशुराद्याः मंचके सूतिकायुक्तं बालम् अट्टा शुचा शोकेन युक्ताः संतः भूतिकाबालौ द्रष्टुं नगरे बभ्रुः ॥ ७२ ॥

इमे श्वशुराद्या भ्रमतो निशि कथास्थानं प्राप्ताः संतः इह कोणे अमसू गतप्रणौ तौ सूतिकाबालौ वीक्ष्य रुदुः । रोदनशब्दं श्रुत्वा तत्र महेशपुत्रोऽप्यागतो बभूव ॥ ७३ ॥ स च तां सपुत्रांम् अज्ञातगतिं श्वशुरादिभिरणभिज्ञातगमनां कथाश्रवणार्थं प्राप्तामिति शेषः । सूतिकां जनपदैर्मृतां ज्ञाना सर्वदुःखहर्तुर्विष्णोः कथायां सबालसूतिकासरणरूपं दुर्निमित्तं कथयामोदित्याह । एतदुर्निमित्तं गा भूदित्यर्थः ॥ ७४ ॥ अथ स महेशपुत्रः कृष्णभक्तः कृष्णैकचित्तः सन्पुत्रान्वितां सूतिकामूर्ध्वमुखीमश्रुतः स्थाप्य निजैः स्वकीयैस्तालादिवादकैः सह संपूर्णाष्टपदीरुचारितवान् ॥ ७५ ॥ तत्तदा प्रेषय

प्राप्ताः कथास्थानमिमे भ्रमतो दीपप्रकाशेन निशीह कोणे ॥ वीक्ष्यानमू तौ रुदुश्च शब्दं श्रुत्वागतस्तत्र महेशपुत्रः ॥ ७३ ॥ स वीक्ष्य तां बालयुतां नृपादैर्मृतां किलाज्ञातगतिं कथार्थम् ॥ ज्ञात्वाह विष्णोः सकलार्तिहर्तुः कथं कथायामिति दुर्निमित्तम् ॥ ७४ ॥ बालान्वितामूर्ध्वमुखीमथाग्रे संस्थाप्य तां कृष्णमनाः स नृत्यन् ॥ उदीरयामास निजैः सुकण्ठैः प्रेमाम्बितश्चाष्टपदाः रामरनाः ॥ ७५ ॥ तद्वायतं प्रेमयुजोऽक्षितोऽस्याश्रुर्विदवोऽर्भस्य समावृकस्य ॥ पीयूषतुल्यास्तु मुखे निपेतुः सचेतनो चाथ बभूवतुस्तौ ॥ ७६ ॥ दृष्ट्वादुतं वृत्तमथाखिलास्ते भूयः प्रणम्याहुरितोऽग्रसंस्थाः ॥ पीयूषतुल्याश्रुमुवर्षणेन पीयूषवर्षं मृतजीवनोद्रे ॥ ७७ ॥ पीयूषवर्षं क्षुब्धि विश्रुतोऽभूथथार्थतो योऽष्टपदीप्रवक्ता ॥ तिष्ठत्यमुष्मिन्हि कथां प्रवक्तुं संमदं एवानुदिनं बभूव ॥ ७८ ॥ महेशसौख्येन हरः सुभक्तो ज्ञातोऽस्य निष्ठाष्टपदीषु चाद्या ॥ पूर्णः कृतोऽथाखिलभंजनोऽसौ पीयूषवर्षाद्यसुखश्च नाम्ना ॥ ७९ ॥

कस्य गायतोऽस्यामृततुल्या अश्रुर्विदवः मातृसहितस्य बालस्य मुखे निपेतुः अथ तावत्सूतिकाबालकौ चेतनायुक्तावसतुः । कृष्णभक्तिरघटनघटनार्थीत्येतीति भावः ॥ ७६ ॥ अथ सर्वे मिलितास्ते तदद्भुतं वृत्तं दृष्ट्वा तं प्रणम्याग्रे स्थिताः संतः इतः परम् अमृततुल्याश्रुवर्षेण हेतुना यन्मृतयोः सूति काबालयोः जीवनाद्धेतोस्तं महेशपुत्रं पीयूषवर्षं प्राहुः ॥ ७७ ॥ पीयूषवर्षात् अमृतवर्षणात् विख्यातोभवत् । यथार्थतः यथाश्रुतेनाष्टपदीभवत् । अमुष्मिन् पीयूषवर्षानिदि ॥ ७८ ॥ महेशान्देन हरः सुतरां भक्तोऽयमिति ज्ञातः अस्याष्टपदीषु आद्या परमा निष्ठा च ज्ञाना । अथाखिलभंजतः सर्वभक्तैः

पूर्णं पूर्णोक्तिः कृतः ॥ ७९ ॥ दिनवत्यधिकशततमं पीयूषवर्षानंदं प्रणमति-जीव इति । देवान्मन्यद्वर्षावकुं ५, जीवः बृहस्पतिरेवाऽवर्तर्णः सन्नत्र
 लोके आभिरष्टपदीभिः हेतुभूताभिर्मृतान्प्रति-जीवनप्रदोऽभूतं नताः स्मः ॥ ८० ॥ पीयूषवर्षानंदेन अश्रुजपीयूषजीवितः अश्रुरूपेण यज्जातं पीयूष
 ममृतं तेन जीवितः ॥ ८१ ॥ अतः गुरुवैभववर्द्धनाय बालत्वे मृतोऽपि असौ इंद्रांशो बालकः गुरोरश्रुपीयूषात् अमृताश्रुवमखिलान्दर्शयन् स्वजीवनेना
 जीवोऽवतीर्णोऽष्टपदीः सुरांश्च वक्तुं मृताजीवनदोत्र चाभिः ॥ तं नेत्रनन्दोद्धृशनाप्तसंख्यं पीयूषवर्षं गुरुमानताः स्मः ॥ ८० ॥ श्रीदे
 शिकेन्द्र उवाच ॥ यथासीत्सूतिकाबालोऽश्रुजपीयूषजीवितः ॥ पीयूषवर्षानंदेन स जातो द्वादशाब्दकः ॥ ८१ ॥ योऽशादिद्रोऽवतीर्णः
 कौ वर्द्धितुं गुरुवैभवम् ॥ बालत्वेऽपि मृतोऽतोसावश्रुजपीयूषतां गुरोः ॥ ८२ ॥ दर्शयंश्चाखिलान्कीर्तिं चक्रास्य स्वजीवमात् ॥ सहस्रो
 दर्शनाकांक्षी नान्यान्वतीषदप्यदः ॥ ८३ ॥ अज्ञात्वा तस्य हृदयं मूकं प्राहुर्जनास्तु तम् ॥ उपायांश्च बहूँश्चक्रे तद्गुणलब्धयै धनी
 पिता ॥ ८४ ॥ तथापि नार्यं वत्तयेयोऽथास्मै मूकाय सोऽददात् ॥ गायत्रीं तन्मंत्रितांभः पश्ययित्वा विधानतः ॥ ८५ ॥ पुत्रेप
 दुःखाच्चासंध्याध्ययनं तं विवर्द्धितम् ॥ इत्थं व्यतीयुरब्दं वै द्वादशाथ गुरुः स्वयम् ॥ ८६ ॥ पीयूषवर्षानंदः प्राज्ञातवृत्तस्तमर्षेण्यम् ॥
 प्रौढं ज्ञात्वांजसैवागात्तत्पितृहमेकलः ॥ ८७ ॥ पितुः समीपमासीनः स शिशुर्दूतौ गुरुम् ॥ दृष्ट्वात्थाय स्वयं वेगात्साक्षांगं प्रणमाम
 तम् ॥ ८८ ॥ चिरं स्वांग्री चान्यजंतं शिशुमाह गुरुस्तदा ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ बाल त्वं कोऽसि वृत्तं विजं वद ॥ ८९ ॥ यथाभीतुं भवेत्तेभं
 तथैवाहं करोमि च ॥ श्रुत्वेत्यमुत्थितः सोऽर्भः सांजलिः प्राह देशिकम् ॥ ९० ॥

स्य गुरोः कीर्तिं चकरोति संबन्धः ॥ ८२ ॥ स गुरुदर्शनेष्वन्याय जनान्किंचिदपि न वक्ति ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ न संध्याध्ययनं च यस्य । विन
 र्द्धितं वृद्धिं प्राप्तं पुत्रं दुःखेन पुत्रेण पालयामास । पितेत्यध्याहारः ॥ ८६ ॥ प्राक् ज्ञातं वृत्तं मूकत्वरूपं येन ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ चिरकालं स्वचरमा

वतुस्तुजन्तम् ॥ ८९ ॥ ९० ॥ स्ववृत्तांतं कथयन्परमानंदमुखं प्रार्थयते मेयति षड्भिः । सर्वदा दुःस्वप्नदा ये विषयास्तेषां स्पृहण्याः अभिलाषवन् ।
बुद्धेः संगत्तादात्म्याध्यासादात्यतत्त्वं मम विगतं हीति निश्चयेन । यथा दुष्टास्त्रियः पारतंत्र्याद्विदो ज्ञानिनोपि द्विजस्य नैजं स्वकीयं स त्रयं
संस्थापि तद्वत् । दुःसंग एवात्मविस्पृहितेनुरित्यर्थः ॥ ९१ ॥ महानपरिच्छिन्नोऽयहं तेन बुद्धिमतेन लघुतां परिच्छिन्नत्वं प्राप्नोऽत एव दुःस्वी तां ज्ञ-
यवात् नीचायतनानि कुशिराणि भ्रमन् शर्म मुखं नैव शतवान् । दैवयोगात्सतां स्थानं कर्मभुवं भूलोकं गतोऽस्य प्राप्नोऽस्मि ॥ ९२ ॥ इह लोके मज्जि-
कृतानि कर्माणि दृष्ट्वा मम बुद्धिरपि तथा कर्माणि कर्तुं श्रुत्वाऽभवत् । सा बुद्धिः कर्त्रा मया साधनमेतेन तथैव कर्माणि कारयामास । किं कृत्वा अनल्पं लभ-
नु

शिशुरुवाच ॥ ममात्मतत्त्वं विगतं हि संगोद्ध्रियः सदा दुर्विषयस्पृहण्यः ॥ दुर्गंगनाया इव पारवश्याद्विजस्य सत्कर्म विदोपि नैजम् ॥
॥ ९१ ॥ तेनागतोऽहं लघुतां महांश्च भ्रमन्नि नीचायतनानि दुःखी ॥ नैवाप्तवाञ्छमं ततस्तु देवात्स्थानं सतां कर्मभुवं गतोऽस्मि ॥
॥ ९२ ॥ दृष्ट्वाथ कर्माणि च सत्कृतानि मदीस्तथा कर्तुमिह श्रुत्वा ॥ सा कारयामास मया तथैवाज्ञत्वा ह्यनल्पेच्छु च तद्बुद्ध्या ॥
॥ ९३ ॥ अहंधिया यत्कृतवांश्च कर्म तेनाप्तवानल्पमुखं च लोकम् ॥ तत्राक्षयं नैव सुखं मयीद्रेऽप्यजाधिकारस्पृहया किलाऽऽसात ॥
॥ ९४ ॥ स्वर्गाद्वरं लोकमिमं तु मन्येऽरुपायुर्जरादुःखमिहानुभूय ॥ विरागिणः स्वर्गगतास्तु नैव कल्पाशुषः सौख्यभुजः सदेति ॥ ९५ ॥

अलोच्छु स्वर्गादिसुखेच्छावन्न भवतीत्यनल्पेच्छु तद्वत् तेषां निष्कामकर्मकर्तृणां हृदयम् अज्ञात्वा यतः अज्ञा ज्ञानहीना बुद्धिपारतंत्र्येण मया स्वर्गप्राप्त्यर्थं
कर्माणि कृतानीत्यर्थः ॥ ९३ ॥ अहंधिया अहं करोमीति बुद्ध्या यत्कर्म कृतवान् तेन कर्मणाऽल्पमुखम् आत्ममुखोपेक्षयात्वं मुखं यद्विषयं
स्वर्गं प्राप्नोऽस्मि । तत्र स्वर्गे मयि इदं सत्यपि अजाधिकारस्पृहया ब्रह्माधिकारप्राप्तीच्छया अक्षयं मुखं नासीत् ॥ ९४ ॥ अक्षयमुखप्राप्ति-
वैराग्येणैव भविष्यति इति दर्शयन्वैराग्यप्रापकस्य भूलोकस्य स्वर्गादधिकृत्यमाह । स्वर्गादिति । जनाः इह लोके अल्पम् आयुष्यं जरादुःखं चानुभूय
विरागिणो भवन्ति । स्वर्गगतास्तु कल्याणशक्तिरजीविनोपि विरागिणो नैव भवन्ति । यतः सदा सौख्यभुजः सुखिनः । अयं भावः सदा सुखमेतिनां विप-

येषु दोषदर्शनाभावेन वैराग्याभावाग्निर्निमित्तब्रह्मसुखप्राप्तिर्न भवतीति ॥ ९५ ॥ यतः अक्षयसुखप्राप्तिः स्वर्गे नास्ति । अतः स्वः स्वर्गं त्यक्त्वा महत्या
 दूरजोभिषेकेण परमानंदं प्राप्स्ये इति हेतोर्भया जन्म प्राप्तं तस्मात्कारणाद्धे देशिक गुरो मह्यं तदेव परमं सौख्यं देहि । नान्यत्किमपीच्छामीत्यर्थः ॥
 ॥ ९६ ॥ भवत्कृपाश्रयत्वमपि पूर्वमेवासीदित्याह । त्रात इति । भवता पूर्वं बाल्यावस्थायामहं स्वाश्रयीपूषवर्षेण मृतेर्भरणाद्रक्षितोऽस्मि । तदादि तद्दिनमा
 रम्य त्वदर्शनेच्छुः सहम् अज्ञेयैः कर्तृभिः मोहेन जनो बध्यते इति हेतोः परान् जनांस्तु मनाक् किंचिदपि न वञ्चिम न प्रधीमि । मोहबंधानिवृत्त्यर्थं त्वदर्श

अतः स्वरुत्सृज्य मयात्र जन्म लब्धं महत्पादरजोऽभिषेकात् ॥ लप्स्ये परं सौख्यमितिह तस्मात्तदेव मे देशिक देहि नान्यत् ॥ ९६ ॥
 त्रातोऽस्मि बाल्ये भवता निजाश्रयीपूषवर्षेण मृतेस्तदादि ॥ त्वदर्शनेच्छुर्न मनाक्परांस्तु वच्मीति मोहात्खलु बध्यतेऽङ्गे ॥ ९७ ॥
 श्रुत्वेति बालस्य वचो गुरुस्तं नीत्वा मठं प्राह च मंत्रजातम् ॥ नामास्य देवेशसुखं चकार यतोवतीर्णोऽस्ति भुवींद्र एषः ॥ ९८ ॥
 लब्ध्वा गुरोर्ज्ञानमसौ सयोगं सदाभ्यसन्मुक्तसमस्तसंगः ॥ सेवामदंभेन च तस्य कुर्वन्ख्यातिं पृथिव्यामुभयोश्चकार ॥ ९९ ॥ य
 इंद्र एवाध्यवनीह भूत्वा जीवस्य चक्रेऽवनिगम्य सेवाम् ॥ तं रामनंदोर्ध्वशतात्संख्यं देवेशसौख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ १०० ॥

नार्थं च मूकत्वं मया धृतमित्यर्थः ॥ ९७ ॥ मंत्रजातं प्राह पूर्णाभिषेकं कृतवानित्यर्थः । यत एष इंद्रो भुवि अवतीर्णोऽस्ति ततोऽस्य देवेशानंदं नाम
 चकार ॥ ९८ ॥ असौ देवेशानंदः गुरोः पीयूषवर्षात् योगसहितं ज्ञानं लब्ध्वा सदाभ्यसन्मुक्तसंगो बभूव । तस्य गुरोः सेवामदंभेन गर्वराहि
 त्वेन कुर्वन्पृथिव्यामुभयोः आत्मनः गुरोश्च ख्यातिं विख्यातिं चकार ॥ ९९ ॥ त्रिनवत्यधिकशततमं देवेशानंदं प्रणमति—य इति । यः देवेशानन्दः
 इह अधश्चानि अस्यां पृथिव्यामित्यर्थः । भूत्वा अवतीर्य । अवनिगम्य पृथिवीं गतस्य जीवस्य ब्रह्मत्वेः सेवां चक्रे । तं नताः स्मः ॥ १०० ॥

रासकानंदोदितगुरुकथाश्रवणकण्ठं क्रमेणाह—श्रीरासकाव्यादिति । ऐगम् ईश्वरत्वाद्ब्रह्मज्ञानं कथाश्रवणम् ॥ १०१ ॥ इति श्रीगुरुहर्षनाथोपाध्याय
 कायामरूपायैकस्मिन्मिथ्यामहाविद्याः सर्गः ॥ २८ ॥ एकोनविंशके पर्वमेवत्या देशिकास्त्रयः । सर्वज्ञसिंहभूपाद्याः प्रोक्तस्तत्कथानके ॥ ३९ ॥ श्रीगुरुहर्षनाथो
 पीयूषवर्णनं दत्तामा आत्मवानात्मज्ञः स वाक्यमितिः योगयोगाभ्यासेन मोक्षिकं वपुस्तत्त्वा कृतमार्गः सद्यः स्वर्गं ययौ ॥ १ ॥ गोद्वेषेण
 श्रीरासकाख्याद्वारस्तकस्य कथां शृणोत्येष हि विष्णुभक्तिम् ॥ ज्ञानार्तिनाथो कविशक्तिमंशं दीर्घाक्षैरक्षय्यभ्यालभत ॥ १०१ ॥
 इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे उत्तरार्धे रासकानंदोदितगुरुकथावर्णनं नामाष्टाविंशः सर्गः ॥ २८ ॥ श्रीगुरुहर्ष उवाच ॥ पीयूषवर्णनं दत्तामा
 योगाद्भौतिकमात्मवान् ॥ वपुस्तत्त्वा ययौ स्वर्गं कृतकार्यः स वाक्यमितिः ॥ गद्वेषां नंदनायस्तु भुगो सिद्धिं गतो मडे ॥ एतन्निर्भक्तनिरि
 गात्सौख्यं न प्राप्तवान्क्वचित् ॥ २ ॥ निधाय संप्रदायं कौ स्वर्गतवस्तुकोऽपि सः ॥ नवापश्यदबुद्धिमंतं शिष्यं भंजयुर्गोशब्दशृंगोशब्दशृंगो
 मठमथैकाकी संप्रभमनिदशमुत्तराम् ॥ ययौ यत्र महापुण्या धर्ममिहो नृपः सुधीः ॥ ३ ॥ नयानयो प्रजानां यः स्वयं जानाति क्षेमदम् ॥
 दूराद्याति जनास्तं च नयानयविवारेण ॥ ४ ॥ आसीत्तस्य सुतश्चैकः सप्तान्नः पिबुतः सुधीः ॥ क्रीडन्ममस्वैः पिबितुं यत्नम्
 न्यायौ च वेत्ति सः ॥ ५ ॥ तत्पुत्रे धनवान्विप्रो द्विभार्यस्तस्य चाभवत् ॥ कनिष्ठयां सुतः कालाग्रनाथश्च तोषदः ॥ ६ ॥ तस्य पुत्रः कालाग्र
 स्त्री तस्य साध्यासीद्वैचित्ताबुयायिनी ॥ सपत्न्यास्तु सुतं तुष्टा लालयन्त्यात्मजं यथा ॥ ८ ॥ कथयतेऽस्याः सुतः पुत्रः कालाग्र
 यास्तु गेहगैः ॥ भर्तात्यंतं तुतोषास्यां ज्येष्ठयां सुत्वभावतः ॥ ९ ॥ पत्युः प्रेमानपत्यायामसहतीति चावरा ॥ किं दूरतां ए
 बुत्राय सपत्न्याश्चाग्रतो निशि ॥ १० ॥ तं निवेश्य स्वयं पत्या सुष्वापतंदुराशया ॥ इत्याप स्वयमेवाथ सज्जितेन शिशुं कदाह ॥ ११ ॥
 वियोगेन ॥ २ ॥ भुवि संप्रदायं स्थापयित्वा स्वर्गं गंतुमुक्तं वितो जौ भंजयणे समर्थं बुद्धिमंतं शिष्यं नापश्यत् ॥ ३ ॥ ४ ॥ श्रीगुरुहर्ष उवाच ॥
 ॥ ५ ॥ तस्य धर्मसिंहस्य ॥ ६ ॥ कालात्कालेन तोषदः सुसुदः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अस्याः ज्येष्ठयाः पुत्र इति सर्वेभ्यो गृह्येभ्यो गृह्येभ्यो गृह्येभ्यो
 कनिष्ठायाः पुत्र इति कथ्यते । सपत्न्या अपि बाले ज्येष्ठयाः प्रीत्यतिशयादित्यर्थः ॥ ९ ॥ अत्रा कनिष्ठा ॥ १० ॥ पूर्वार्धे पूर्वनिधिः । ३०२

चराचरिणि ॥ ११ ॥ करादस्तेन संपृश्य । सहसा इत्युत्तरान्वयि ॥ १२ ॥ किंचिदपि वक्तुं क्षमा नाभवत् । शब्दादाक्रोशाम्भेन बहिः पुत्रसमी-
अगात् । परे बहिःशालग्रहगताध्यांतयेहे अगुः ॥ १३ ॥ अवरा कनिष्ठा ॥ १४ ॥ शायित इति पूर्वोक्तम् । व्यहूः गतप्राणः छः ॥ १५ ॥
आबुभुक् विडालः यथा मुमूर्षुमाखुं हननेच्छया लालयति तद्वत् ॥ १६ ॥ अस्याः सपत्न्याः ॥ १७ ॥ १८ ॥ चारादूतमुखात् । सक्षमं स्त्रीपुत्र-

संपृश्य च गतप्राणं ज्ञात्वा चक्रे महाध्वनिम् ॥ सहसाकर्ण्य तं शब्दं ज्येष्ठोत्थायाग्रतः शिखुम् ॥ १२ ॥ व्यजं दृष्ट्वातिडुःखात्वा
वक्तुं नाण्वपि च क्षमा ॥ पतिश्चागाद्बहिः शब्दद्ब्रह्मस्थाश्चाखिलाः परे ॥ १३ ॥ पतिं दृष्ट्वावेत्याह मिथ्याश्रु पापमरिणि ॥ कनि-
ष्ठोवाच ॥ विश्वामेन मया बालः सपत्न्याः पुरतो निशि ॥ १४ ॥ शायितोऽथानया ब्रूयं विभं दत्त्वा व्यहूः कृतः ॥ अतः प्रेमान
पत्यायामप्यस्यां क्रियते त्वया ॥ १५ ॥ मद्रालं लालयत्येषा मुमूर्षुखुमिवाबुभुक् ॥ न ज्ञात्वा त्वं मनश्चास्याः कोपमिष्टः सदा
मयि ॥ १६ ॥ बालेन सह गच्छामि नास्याः संगस्तु मे पुनः ॥ त्वं सुखं विहरिस्वाद्यानपत्यश्चानपत्यया ॥ १७ ॥ श्रोत्रेभिरिच्छेद्
उवाच ॥ इत्यादि बहुशः श्रुत्वा कनिष्ठादुर्वचांस्यथ ॥ ज्येष्ठैरेव हतो बाल इति सर्वे जगुर्जनाः ॥ १८ ॥ पतिः स्मृतं न मे भेदः
बाल्याजेष्वस्वभाववित् ॥ चारान्नपोऽपि बुध्वेदं दूतैः सरुयभक्तं द्विजम् ॥ १९ ॥ आनयायासु नयविस्साहसिज्ञतेये पुरः ॥ अमुदापि
नृपेणाह कनिष्ठा त्यक्तद्वीर्त्यम् ॥ २० ॥ सपत्न्या मे हतो बालः शायिनोऽस्याः पुरो यतः ॥ स्थास्येऽहं न क्षमं प्राणभ्रतो भेदो
दृशी गतिः ॥ २१ ॥ नृपः श्रुत्वेति तद्वाक्यं सत्यं प्राहाखिलानिद्रम् ॥ सपत्न्यैव हतो बालः पुरोऽस्याः शायितो निशि ॥ २२ ॥
कोऽन्यस्तं हंतुमत्रागाद्ब्रह्मस्यपि विषर्पेणात् ॥ दंडनीयमेवाद्य नीतिशास्त्रानुसारतः ॥ २३ ॥

सहितं द्विजं पुरः समीपे आनयामसेति संबन्धः । साहसिज्ञतये साहसकर्तृज्ञानाय । यतो नयवित् नीतिज्ञः ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रोगैः सह क्षमयामि न
स्थास्ये मरिष्यामीत्यर्थः । यतः कारणान्ममपि ईदृशी बालसदृशी गतिर्विष्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ विषर्पणेन हंतुं कोन्यः प्राप्तः न कोपीत्यर्थः ।

इयमेव ज्येष्ठैव नीतिरास्त्रानुसारेण दंडनीया ॥ २३ ॥ २४ ॥ स्ववाक्यस्य श्रापण्यथोतनाय प्राचीनवाक्यमुदाहरति—वत्सोच्चिश्रमिति । होहो इति
 रूपं यथा यज्ञे ग्राह्यम् । मंगले विवाहे ॥ २५ ॥ एवम् आचारतः सदाचारेण । ग्राह्यत्वेन उक्तं यम बालस्य भाषितं सुभाषितमिति । तद्वि
 मया अणु किंचिदुच्यते इत्युक्त्वा स बालः स्त्रियो प्रत्याह ॥ २६ ॥ तत्र बालहत्यासाहस्यमास्वीकृतं मत्वा साध्वीस्त्रियं ज्ञातुमर्हत्येवमिह व्यास—जेति
 सर्वजनेषु पश्यसु सत्सु या स्त्री विवस्त्रा सती घटयुक्ता इतः समासकारात्तदाकं प्रति गच्छति अस्मात्तदाकादुदकर्णं घटयानीम गिवल्लिगे स र्गमन्ता ॥
 तेऽपि श्रुत्वा तथेत्यादुरथ क्रीडन्नुपार्मकः ॥ दूराच्छ्रुत्वा नृपस्याग्रे स्ययमेत्येति चाब्रवीत् ॥ २४ ॥ बाल उवाच ॥ २५ ॥
 हविर्यज्ञो ह्युच्छिद्यानं तु मंगले ॥ सदस्यायैस्तथा ग्राह्यं बालादपि सुभाषितम् ॥ २६ ॥ इत्यगमाचारतो दास्यं यत् त्वत्कृतम्
 सिलैः ॥ उच्यतेऽगु मयेत्युक्त्वा प्रगल्भं सोऽब्रवीत्स्त्रियो ॥ २६ ॥ या गच्छतीतः सद्यथा विवस्त्रा तदाकं नृपस्यादृष्टं दृष्टं ॥ आर्जुन
 पश्यस्त्वखिलेषु शंभौ समर्पयेत्सत्यवतीतरा न ॥ २७ ॥ श्रुत्वा कनिष्ठैव तेदयुवाच यथांशुपूर्णः कलशस्तदाकारः ॥ २८ ॥
 शिवेऽप्येते किं द्वीः स्यादतायास्तु समेद्वियेभ्यः ॥ २८ ॥ श्रुत्वेति सर्वेऽपि शंभुरेतां नाऽभौ नृपं प्राह तत्तुभ्यवद ॥ योऽब्रवीत्
 नमुहत्सुोऽपि घटेन सा किं न विपाच्छिद्युमी ॥ २९ ॥ विचार्य बालोक्तमयीदमंतमत्वा नृपः सद्दिपणोऽपि पश्यत् ॥ २९ ॥
 तामूर्ध्वकशाधरौ द्वौ तत्पार्श्वयोश्चोग्रदशौ नियोज्य ॥ ३० ॥

सत्यभाषणवती इतरा एवं कर्मकर्त्री सत्यवती न भवति । असत्यादोषवती च भवेदित्यर्थः ॥ २७ ॥ इति श्रुत्वा तदाग्राह्यं कनिष्ठाया च । यथाभा
 तायाः सत्यवाक्यायाः मम समेद्वियेभ्यः समानावयवेभ्यो जेत्यः लज्जास्ति किम् । सत्यवक्त्रा स्वसत्यवतिपादनायायोग्यमपि कर्मेकमित्यर्थः ॥ २८ ॥
 एतां कनिष्ठां । सः अर्भो राजपुत्रः नृपं प्राह । या तरुणी नग्ना सती नृणां मुहतां पुरः अग्रे घटेन शिवेऽपि नृपेनाबु उदकम् आनयित्री सा किं नृपे
 न भवेत्किम् अपि तु कनिष्ठैव बालव्रीत्यर्थः ॥ २९ ॥ सद्दिपणः मुबुद्धिर्नृपोऽपि सत्यं मत्वा इत्याय तस्याः पार्श्वयोः उग्रदशी उग्रतन्त्रायाः ॥ ३० ॥

नियोज्य स्वयं क्रूरत्वेन कनिष्ठां द्विजभार्यां प्रत्याहेत्यन्वयः ॥ ३० ॥ गृहेऽगृहे युवां स्त्रियौ द्वे तृतीयः पतिः एव एव सन्ति । अत्र त्रयाणां वधो केन
 कया वा शिशुहेतः । इदं सत्यं वदस्व नो चेदाभ्यां दूतवृत्ताभ्यां कशाभ्यां मया ताडयमे ॥ ३१ ॥ अथ सा कनिष्ठा एका असहायिनी अचला गीता
 मती दूरे सुकोपे अत्यंतं क्रुद्धे सति सर्वान् जनान् क्रुद्धानशयत् । तदाऽस्यां ज्येष्ठयां पतिप्रीतिमसहमानया यया विषेण बालो घातित इत्याह ॥ ३२ ॥
 तत्र सभायां जनाः मिथः प्राहुः । निजपुत्रघातिनी माना न दृष्टा न श्रुता अस्याभिरिति शेषः । इत्थं स्वबालघातनं कस्यापि मनसापि चिन्तितुं योग्यं न
 भवति । अयं राजपुत्रः शिशुपि एतसाहसं व्यक्तं चकार संदिग्धार्थं युत्तया स्पष्टीकृतवानन्तोयं सर्वज्ञ इत्यर्थः ॥ ३३ ॥ एवं राजपुत्रस्य बुद्धिमत्तां प्रदर्शय
 कौर्यात्स्वयं प्राह गृहे युवां द्वे पतिस्तृतीयोऽत्र शिशुस्तु केन ॥ हनो वदस्व देवदृष्टं हि नो चेदाभ्यां कशाभ्यामनितान्जये त्वम् ॥ ३४ ॥
 भीताऽबला साऽथ नृपे सुकोपे क्रुद्रांश्च सर्वान्समपश्यदेका ॥ मयाऽसहंया पति कोममस्यां विधाच्छिद्युर्द्योतिन इत्यागाह ॥ ३५ ॥
 प्राहुर्जनस्तत्र मिथो हि माता दृष्ट्वा श्रुता नो निजबालं दृष्ट्वा ॥ कस्यापि नेत्यं मनसापि चिन्तयं चकरेत इत्थं शिशुभ ॥ ३६ ॥
 देवेशानन्द इत्थं प्रचलतरमनिं वीक्षमाजोऽभैकस्य गत्वा तत्राथ मत्वा वरविपणमिगं पार्थिवं प्राप पश्चात् ॥ दृष्ट्वा राज्ञाभ्याः क्षुण्ण
 इव सहसेत्याय नत्वा तदंघ्रीं पृष्टः पाठां वितरत्वं क इह च रिमयायान इतं स चाह ॥ ३७ ॥ देवेशानन्द उवाच ॥ देशे कथं भिक्षुः
 ऽभून्मम गुरुराखिलज्ञश्च पीड्यमर्षानंदो मात्रान्वितं मां भूतमभूत्तृपमात्स्वश्रुतोऽजीवयद्यः ॥ राजंश्चास्यादि संजानसुतहर्षहर्ष ॥
 समान्दुर्लभांस्तान्दातुं नैवाहमीक्षे वरविधिमखिलां च भ्रमन्भूतवर्षीम् ॥ ३८ ॥

तस्मात्संप्रदायप्रवृत्तिं दर्शयति—देवानन्द इत्यादिना । देवानन्दः यद्वच्छा तत्र गत्वा अर्भकस्य राजपुत्रस्य प्रचलतरमिति अतिप्रबुद्धिं नीतव्यं तं
 बालकं वरविषेण बुद्धिमत्तं मत्वा पश्चात् पार्थिवं धर्मनिहं प्राप गतवान् । अथ राज्ञातिजस्त्री सः भुवं प्राप्नो देव इव दृष्टः सहसा संक्षेपेणेत्याह देशे कथं भिक्षुः
 नत्वा पीठे आसनेऽर्चितः सन्क्रुतो देवेशः कस्त्वं किमर्थमायात आगत इत्यं राज्ञा पृष्टः कृपमश्व इत्यर्थः । अत्रानंतरं स च देवानन्देऽप्युवाह । राज्ञाति
 तिशेषः । अथरावृत्तम् ॥ ३९ ॥ यो गुरुः यात्रा सह मृतं मां प्रति अश्रुतत्वा रक्षुः अभूताभुवर्षमेत्यर्थः । अत्रान्तरम् । कुरुयापुत्र इत्यस्यास्तदुपोः मत्तं कुरु

लंभान्मंत्रान्यातवानस्मि । सर्वो भूतधात्रीं पृथ्वीं भ्रमन् तान् मंत्रान् शिष्याय दातुं वारिष्यं श्रेष्ठं शिष्यं भैवेसेन परशमि । गृहस्थभोगेऽपि तुष्टिर्मां जिह्व
व्योज्येक्षितः अतः सर्वभूम्यां संचरता मयात्यंतं बुद्धिमान् तव पुत्रो दृष्टः । एषद्रहोगतं बालवृत्तं श्रेष्ठशुद्धाश्रमिणि इह दिया स्वमुद्धयव विगतं सप्तं
कृतवान् । यच्चरसज्जननि लभ्यते तत् श्रीविद्यादिमंत्रजातम् अस्मै तव पुत्राय देयमिति बुद्ध्यात्र तव समीपे हे नृप अमुष्य बालस्य कितं भयं ननु
योक्तुं प्रहृष्टम् 'प्रश्नोऽनुयोगः पृच्छा च' इत्यमरः । प्रमोदस्मि ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ तस्मा तेजस्विनाऽस्य देवेश्य मंत्रसापथ्यं द्रष्टुं नृपस्तं ग्राह ॥ ३७ ॥

दृष्टः पुत्रस्तवैवाखिलभुवि चरताऽयं मयात्यन्तधीमान्बालोऽप्यद्रहोगं विशदमिह धियैवाकोच्छेष्टसंज्ञे ॥ देयं सत्संजज्ञातं त्विह
चरमजनौ लभ्यते यत्तदस्मै प्राप्तोऽस्म्यत्रेति बुद्ध्या नृप पितरमुष्ण्यानुयोक्तुं भवंतम् ॥ ३६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ नृपः ग्राह्याय त साधुं
मंत्रसामर्थ्यमीक्षितम् ॥ तपस्तेजस्विनोऽस्यापि पश्यन्पुत्रं च सांजलिः ॥ ३७ ॥ धर्मसिंह उवाच ॥ भवादृशानां सैवाम्नाभिः कार्यं हि
बाहुजैः ॥ गृह्यते ब्राह्मणैर्मंत्राः परोपकृतये किल ॥ ३८ ॥ वयसापि लघुबालोऽस्मै किं मंत्रोपदेशनम् ॥ सदा क्रीडनसक्ताय बट्टये शापम्
शातिवत् ॥ ३९ ॥ तथापि मंत्रसामर्थ्यं चेद्रानन्दशोषिष्यति ॥ अधुनैव ततो मंत्रास्तवतो गृह्णातु मेऽर्भकः ॥ ४० ॥ इत्यमाकण्य
राजोक्तं ज्ञात्वा तद्भृदयं गुरुः ॥ चक्रे विष्णोः स्तुतिं मातृहृतबालप्रजीवने ॥ ४१ ॥ देवेशानंद उवाच ॥ यो विष्णुरेकोऽखिल
हस्तु तिष्ठन्पात्येव सर्वानपि सर्वदुःखात् ॥ स एव मात्रा हतमर्भमेनं संजीवयन्वद्य विषादिरग्नम् ॥ ४२ ॥ येनैव मातृजठरे स्थि
तौगं संकोच्य रज्जेव जरायुणासौ ॥ बद्धोऽग्निततः क्षुधितस्तृपार्तस्त्रातोऽवयाऽत्तं च समर्घ्यं नामैः ॥ ४३ ॥

परोपकृतये परोपकाराय ॥ ३८ ॥ किं किमर्थं निरर्थमित्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ बालजीवनेन स्वसामर्थ्यं दर्शयन्विष्णुं प्रार्थयते—यद्भने
चतुर्भिः । य एको विष्णुराखिलहृदयेषु तिष्ठन्सर्वदुःखात्तत्तवाजीवाव्रक्षत्येव । स एव विष्णुः मात्रा हतमेनं बालं विषादिनाऽग्नयेन संजीवयतु ॥
॥ ४२ ॥ गर्भीस्थितावपि स एव रक्षक इत्याह—येनेति । अगं संकोच्य मातृजठरे स्थितः येन विष्णुर्नैव कर्त्रा । रज्जेव जरायुणा बद्धः जाठराग्निना ततः

क्षुधितस्तृषार्तोऽसौ जीवः अंबया मात्रा अतं भक्षितमन्नादिरसं नाभेः सकाशाद्वाङ्मदिरा समर्प्य ज्ञातः रक्षितः ॥ ४३ ॥ अथ जन्मनि जन्यकाले
अस्य बालस्य तृष्ट्यै स्वमातारि दुग्धं येन विष्णुना कृपया प्रकटीकृतम् । तथैव कृपयास्य बालस्य विषबाधा आस्तु । यथांधस्य भुक्तौ भोजनकाले भक्षिकाणां
बाधा न भवति तद्वत् ॥ ४४ ॥ यो विष्णुः पुरा प्रह्लादसंज्ञं भक्तम् अस्य मात्रा कयाधूनामन्या दत्ताद्रिमाद्रक्षितवान्यथा तथैव पूर्वजन्मनि भक्तयेन द्विज
पुत्रं ज्ञात्वा एष सर्वज्ञो विष्णुः पायात् रक्षतु । मातृदत्तविषादित्यपकर्षः ॥ ४५ ॥ देवेशानंदइति सार्धन्वयः ॥ ४६ ॥ विष्णुना गुप्तो रक्षितोऽयं संज

जन्मन्यथाविष्कृतमस्य तृष्ट्यै स्वमातृदुग्धं कृपयैव येन ॥ तथैव बाधास्य विषस्य मास्तु भुक्ताविषांधस्य हि भक्षिकाणां ॥ ४३ ॥ प्रह्लादसं
ज्ञं हि पुरास्य मात्रा दत्ताद्रिबाद्यस्तु ररक्ष भक्तम् ॥ प्राग्जन्मभक्तं हि तथैव चैनं ज्ञात्वैव पायाद्विलज्ज एषः ॥ ४५ ॥ देवेशानंद उक्त्वाथ
कमंडलुजलं शिरौ ॥ संमार्ज्योस्यागुलिं वक्त्रे शिखाभृतमर्थो ततः ॥ ४६ ॥ स्पृशंस्तदंगं हस्तेन प्रहर्तुं द्रुः स भूगतः ॥ जीवत्वपमृतोर्भिषणु
गुप्तोऽयं मंत्रवैभवात् ॥ ४७ ॥ वदतीत्यं हि देवेशानंदेदुर्नमिवाभवत् ॥ सचेतनः शिशुः पश्यत्स्त्रिखिलेषु रुरोद सः ॥ ४८ ॥ संतुष्टो
धनिकोऽथागाद्बह्वं भार्योत्तमजाऽन्वितः ॥ प्रशशंखुजनाः सर्वे तं साधुं मृतजीवनम् ॥ ४९ ॥ धर्मसिंहोऽतिलज्जाल्बः प्रणम्य बहुश
गुरुम् ॥ प्राहज्जत्वाद्बह्वं भार्योत्तमस्त्रिखिलेषु रुरोद सः ॥ ५० ॥ तदुवाचाथ देवेशो नापराधोऽप्यपीह ते ॥ भवितव्यसमा धीर्हि न
यात्पालयतः प्रजाः ॥ ५१ ॥ ततः प्रार्थनया राज्ञस्तत्पुत्रं स्नाप्य मंगलम् ॥ संस्थाप्य पुरतस्तस्मै पूर्णां दीक्षां ददौ गुरुः ॥ ५२ ॥

सामर्थ्येनापमृतैः अपमृत्योः सकाशात् जीवतु ॥ ४७ ॥ मृतं जीवयति तम् ॥ ४९ ॥ हे सद्यसाधो ॥ ५० ॥ नयात् नयेन प्रजाः पाल
यतः राज्ञो बुद्धिर्भावितव्यसमा भविष्यसदृशी भवति । यतः इदानीमेतादृशं त्वयोक्तं यंत्रप्रत्ययदर्शनाय । तेनायं भूतो बालकोऽपि जीवितमाप्तः । ततः तत्र
बुद्धिः एतज्जीवनोन्मुखी जातेति युक्तमेव ॥ ५१ ॥ तत्पुत्रं राजपुत्रं मंगलं यथा स्यात्तथा स्नाप्य पुरतः संस्थाप्य पूर्णाभिषेकं कृतवानित्यर्थः ॥ ५२ ॥

बुद्धिबलेनानैज्ञातुमशक्यम् एकांतगतं सर्वं वेत्ति यतस्ततः सर्वज्ञसिंहभूतत्वात् इति नात्र तस्य कृतत्वात् ॥ ५३ ॥ देशः एवं संप्रदायं पृथिव्यां स्थाप्य
कृत्यैर्गोसामर्थ्यात्स्वः स्वर्गं ययौ । हि यस्मान्महतां स्वेच्छया जन्म देहिनामुपकाराय भवति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ उन्नारद्धमुचरानयि ॥ ५६ ॥
॥ ५७ ॥ चतुर्नवत्यधिकशततमं सर्वज्ञसिंहभूतत्वात् प्रणमति—य इति । यः सर्वज्ञसिंहः बाल्ये क्यसि अन्येन रहसि कृतं पापं वेद । तेन रहोग्राह्यानेन

सर्वज्ञसिंहभूतत्वात् नन्दनामाकरोद्यतः ॥ सर्वं वेत्ति रहोगं च योऽन्यज्ञेयं च धीबलात् ॥ ५३ ॥ स्थाप्येत्यं संप्रदायं कौ देशः स्व
यंयौ गुतेः ॥ स्वेच्छाजनिर्हि महतामुपकाराय देहिनाम् ॥ ५४ ॥ सर्वज्ञसिंहभूतत्वात् नन्दे लब्ध्वा गुरोर्महत् ॥ राज्यं त्वनासक्तमनाः
शिवाचर्तितपोऽवसत् ॥ ५५ ॥ चारैर्ज्ञात्वा प्रजावृत्तिं तत्कृत्यं वेत्ति धीबलात् ॥ प्रजास्तद्बुद्धिसामर्थ्यं बाल्यज्ज्ञात्वाद्गुरुं सदा ॥
॥ ५६ ॥ भीत्या स्वधर्मनिष्ठाश्च स्वयमेत्य करं ददुः ॥ मेनिरे गुरुमेवैनं नृपमप्यात्मवित्तमम् ॥ ५७ ॥ यो वेद बाल्येन ग्रहः कृतावं
तुष्टो गुरुस्तेन च मंत्रदोऽस्मै ॥ चतुर्नवत्यूर्ध्वशतं गुरुं तं सर्वज्ञसिंहं क्षितिपं नताः स्मः ॥ ५८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ देवेशानन्द
नाथेन विष्णुस्तुत्यापमृत्युतः ॥ जीवितो यः सबालोऽथ पंचाब्दो व्रतवान्पितुः ॥ ५९ ॥ विद्वद्रथोऽथ समभ्यस्य वेदशास्त्राणि
बुद्धिमात् ॥ कृतोद्गाहश्च पित्रासौ धानिनातिगुरुपया ॥ ६० ॥ आसन्भोगाश्चानुक्कूलस्तस्याति यनत्रत्पितुः ॥ तथापि तेष्वनाघतो
मिथ्या पश्यन्स वेदवित् ॥ ६१ ॥ सर्वज्ञसिंहमेवासावात्मान्दयै शरणं ययौ ॥ ज्ञात्वाधिकारिणं सोऽपि पूर्णं दीक्षां ददवित् ॥ ६२ ॥

संतुष्टो गुरुः देशानन्दः अस्मै महामंत्रप्रदोऽभवत् नताः स्मः । उपजातिवृत्तम् ॥ ५८ ॥ पितुः सकाशाद्व्रतवान्कृतमौजोबन्ध इत्यर्थः ॥ ५९ ॥ पित्रा धनिकेन
कर्त्रा । अतिसुखपया स्त्रिया कृतोद्गाहश्चाभवत् ॥ ६० ॥ धनवतः पितुः सकाशात् तस्य विष्णुगुप्तस्य भोगा विषयमंत्रा अनुक्कूलाः आसन् बभूवुः ।
तथापि स वेदवेत्ता द्विजवाकः भोगान्मिथ्या पश्यन्स्वव्यनासक्तः आमन्त्रिराहोगोऽभवत् ॥ ६१ ॥ आत्मास्यै आत्मलाभाय इतः परं पूर्णं दीक्षां ददौ ॥ ६२ ॥

देव्यामिदं स्तवमेव हेतुभूतेन विष्णुना गुप्त इति हेतोराल्प्यया नाम्ना विष्णुगुप्तः कृतः । अथ सः मंत्राणां जगत्सिद्धिमंत्रोऽभवत् ॥ ६३ ॥
 ॥ ६४ ॥ पंचनक्त्यधिकृतसंख्यं विष्णुगुप्तानंदं प्रणमति—मात्रेति । विष्णुः मात्रा दुर्वेषेण घातितं यं देवेशानंदमिद्धेनोक्तयात्यस्तुत्या निमित्तभूतया ररक्ष
 यो व्रताः स्मः ॥ ६५ ॥ व्रतांतिमैः व्रतबंधातिः संस्कारैः ॥ ६६ ॥ संस्कृत इति पूर्वोक्तिवत् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ भाष्यकृता श्रीशंकरेण यद्भाष्यं

गुप्तः स्तुत्या विष्णुनेति विष्णुगुप्तः स चाख्यया ॥ कृतः श्रीगुरुणा सोऽथ सिद्धो-मंत्रजपादभूत् ॥ ६३ ॥ तिस्रन्गृहेऽपि पत्न्याढयो
 दासदासीयुतो धनी ॥ शैवीं कुर्वन्सदा पूजां निःस्पृहश्चात्मवित्तमः ॥ ६४ ॥ मात्रा इतं दुर्विषतोऽथ विष्णु ररक्ष सिद्धोदित्यात्मनु
 त्या ॥ पंचांकचंद्रप्रमितं गुरुं तं श्रीविष्णुगुप्ताभिधमानताः स्मः ॥ ६५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ विष्णुगुप्ताभिधस्थाय पुत्रोऽभूच्छुभ
 लक्षणः ॥ जातकर्मादिभिः पित्रा तत्तत्काले व्रतांतिमैः ॥ ६६ ॥ संस्कृतो दशवर्गोऽथ वेदशास्त्राणि चाग्रहीत् ॥ पितुरेव ततः पत्न्या
 तदुद्राहं पिताऽकरोत् ॥ ६७ ॥ विष्णुगुप्तमुतो धीमान्सुरूपो मदनोपमः ॥ प्रौढः पत्न्या रूपवत्या रेमेऽसौ कामशास्त्रवित् ॥ ६८ ॥
 वात्स्यायनैषः सूत्रेऽथ भाष्यं भाष्यकृता कृतम् ॥ अवलोक्य स्वयं तद्धि तदुक्तान्यासनान्यपि ॥ ६९ ॥ अभ्यसस्त्वस्त्रिया कामी
 रतौ कागत्रिचेष्टनैः ॥ अक्षमाऽभ्यसितुं यानि स्त्री तानि स्वयमभ्यसत् ॥ ७० ॥ कुशलमिष्य वैश्याभिव्ययीकृत्यामितं धनम् ॥
 वितानशय्याभूषाभिः पुष्पाणां च सुगंधिनाम् ॥ ७१ ॥ कस्तूरीकेशरादीनां गंधैराढ्यः शिरोगृहे ॥ शृण्वन्गीतं सुरगाढ्यं पश्यन्
 त्यमेनेकधा ॥ ७२ ॥ तांबूलदीप्स्तथा भोगान्भुजंश्चानंदवान्सदा ॥ अध्यापयन्कामशास्त्रं शिष्यान्निरलसः कृती ॥ ७३ ॥

वात्स्यायनसूत्रे कृतं स्वयं तत्कामशास्त्रं तत्रोक्तान्यासनानि च स्त्रिया सह कामी कामुको विष्णुगुप्तपुत्रः रतौ रतिसमये कामचेष्टनैरभ्यसदित्यन्वयः ॥ ६९ ॥
 यानि आसनानि ॥ ७० ॥ वैश्याभिः सहामितधनव्ययेनाभ्यसदिति पूर्वोक्त्यपि । वेतनादिभिः सुगंधिपुष्पाणां कस्तूर्यादीनां गंधैश्च आढ्ये युक्ते उपरिगृहे शिरो
 गृहे सुरागयुक्तं गीतं शृण्वन् अनेकधा नृत्यं पश्यन् भोगान्भुजन् शिष्यान्ध्यापयन्नेवं निरलसः कुशलः विष्णुगुप्तपुत्रो भोगभुजां वरः आसीदिति जयनाम

न्ययः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ज्ञातुं कायशास्त्रमिति शेषः ॥ ७४ ॥ क्वयः कविताविराट्प्रायः कायशास्त्रं ज्ञातुं आयुर्गतिं संशयः । अयमनु-
सराच्चयि ॥ ७५ ॥ हि यस्माद्विदां ज्ञानिनां किं न शोभनं सर्वं कर्म शोभनमेव योग्यमेवेत्यर्थः ॥ ७६ ॥ भोगानन्दब्रह्मसुखेन श्रितानां हारश्चर्यः ॥ ७७ ॥
तत्रादौ भोगसुखे चलत्वं दर्शयति । विस्मृत्येति । इह देहे अहं बुद्ध्यात्मानं विस्मृत्येन देहं हृत्य च मत्वा चरं चलत्वं देहं चैश्वर्यैर्भोगैः पृच्छाति । तद-
दृष्टान्तः । अचंती प्रकाशमाना या लब्ध्वा अत्यल्पा विद्युत् तया चरं गंधर्वं गंधर्वनगरं चरैः चलेः भोगैश्चलेदहोषणे क्लृप्ततियुक्तमित्यर्थः ॥ ७८ ॥
ननु सर्वेभ्येवं कुर्वतीत्यत आह । अहो आश्चर्यं हरेर्भया विचित्रास्ति । या मा भवति नास्ति सा याया नोऽत्रैव स्वज्ञयिष्यात्वथ कीं स्वयिः पारयति-

आसीदित्यं विष्णुश्रुतमुतो भोगभुजां वरः ॥ राजानश्च तथा वेदशास्त्रज्ञाज्ञातुं समाययुः ॥ ७४ ॥ सरस्वतं कामशास्त्रं दान-
कवितातौ ॥ वेदशास्त्रज्ञमप्येनं कामशास्त्रं विशेषतः ॥ ७५ ॥ विचार्य भोगाननुजानं ज्ञात्वा तं पंडितास्ततः ॥ भोगमवद्विषति प्रदुर्लभं
किं नहि शोभनम् ॥ ७६ ॥ एकदा भोगभट्टं तं रहस्याहूय तस्मिन् ॥ द्रोह्यं विदुषां श्रेष्ठं भोगानंदास्मिन्माननम् ॥ ७७ ॥ विष्णु-
गुप्त उवाच ॥ विस्मृत्य चात्मानमिहैव देहे त्वहं वियाप्येनमुं च मत्वा ॥ पुष्पांसि भोगैश्च चरैश्चरं हि गंधर्वमचलबुद्धिबुधैः ॥ ७८ ॥
अहो विचित्रास्ति हरेर्हि माया तन्मेव या स्वीयमृषात्वंवक्त्री ॥ स्वकार्यवर्गस्य भवाभवाभ्यां तददर्शनापीयूतेव भाति ॥ ७९ ॥
पूर्वं च पश्चात्समदेहभाजमकल्पितांतं च पुमान्प्रपश्यन् ॥ पाति स्वदेहं हि तथापि भोगैश्चिद्रोष्णमयौऽगुलिषिर्बभालयम् ॥ ८० ॥

पादिका । स्वकार्यवर्गस्य विषयभोगादेः भवाभवाभ्यामत्यचलिताभ्यां तददर्शना मृषात्वदर्शना अपि कौतव सत्येव भाति । भोगार्दानां मिथ्यात्वात्पशु-
पत्त्या तत्कारणभूताया मायाया मिथ्यात्वं कल्पयत इत्यर्थोपत्तिप्रमाणेन मायाया मिथ्यात्वमित्यर्थः । आख्यातकीनृचन्द्र ॥ ७९ ॥ देहस्य विध्यान्ने नेकात्म-
कमित्याह । पूर्वं पश्चाच्च स्वदेहोत्पत्तेः पूर्वं पश्चाच्च समानदेहभाजां जनानाम् अकल्पितांतम् अतस्मिन्मृत्युं पश्यन्नापि चकारात्स्वस्थमपि मृत्युं जातकर्ममहि तदपि
पुमान्स्वदेहं पाति रक्षति । यथाऽग्नौ बालः अल्पं छिद्रगतमुष्णं सूक्ष्मतपम् अगुलिभिः रक्षति तद्वत् । देहस्य रक्षणे कृतेऽपि नाशोऽभयं भवितुमर्हति ॥ ८० ॥

आत्ममुखस्य उत्तमत्वं दर्शयन्भोगमुखस्य पुनस्तुच्छत्वमाह—मुखमिति । आत्ममुखमदृशमन्यतुल्यं नास्ति । “आत्मनस्तु कथयत् सर्वं प्रियं भवति” इति श्रुतेः । आत्मविस्तृतिरुत्तममन्यदुःखं नास्ति । “किं तेन न कृतं पापं चोरेणत्यापहारिणा । अन्धया स्थितमार्गान्नमन्यथा भूतिपदोः ।” इत्यत्रात्मविस्मरणस्य पापहेतुत्वेन दुःखरूपत्वम् । यद्भोगमुखमिह देहेऽङ्गेऽन्यते । तत् अग्निदग्धे पुरुषे ब्रजनस्य तत्तयैविवत्तयैवत्यभिप्रायः । यथाग्निदग्धे व्यजनपवनो व्यर्थस्तथा नाशवति देहे भोगमुखं व्यर्थमित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ननु भोगादीकारे शरीरयागनि न वेदेतिहाह । ऐतिह्ये सर्वं मूर्धैवास्तीति ज्ञात्वा तेन देहेन भोगान्भोक्तुं तव यत्नो यास्तु । हि यस्याद्यत्नेन कृतं कर्म यथा यागं तदाज्ञाजयाजेन कृतं दर्शं तु देवैर्गन्तव्यं न

मुखं परं नात्ममुखोपमं हि दुःखं न तद्विस्तृतिरुत्तममन्यत् ॥ यद्भोगसौख्यं त्विह मन्यतेऽर्जुनयत्किदृशे व्यजनस्य दौत्यत् ॥ ८१ ॥ ज्ञात्वेति देहादि मूर्धैव तेन भोगांश्च भोक्तुं न तवास्तु यत्नः ॥ स्याद्वायकं यत्नकृतं यथा हि कर्मजिज्ञासैव तदज्ञानं कुरुः ॥ ८२ ॥ श्रोदेशिकेन्द्र उवाच ॥ स भोगभट्टः पितृवाक्यमित्थं श्रुत्वा तदङ्गी प्रणमन्नुनम्रः ॥ श्रोति सच्चित्तजगद्वाक्यं सत्तु दुःखं न जनिहि नो स्यात् ॥ ८३ ॥ भोगभट्ट उवाच ॥ न विस्तृतिः कस्यचिदेव जंतोर्द्रुमुभैरसर्वगतात्मनस्तु ॥ भिद्यन्नेनां लोभस्ति हि निर्निमित्तं प्रियं जडं देहमुखं यदर्थम् ॥ ८४ ॥

भवति । “शरीरं केवलं कर्म कुर्वन्नामोति किल्बिषम्” इति प्राणण्याच्छरीरात्रार्थेन भोगादीकारो नैन्द्रियार्थावस्थिति भावः ॥ ८२ ॥ साच्छित्तवत् सत्पुरुषेण शिक्षितमिव वाक्यं ग्राह । हि यस्मात् सतां कुले भूर्वजन्य न भवेत् ॥ ८३ ॥ आत्मविस्तृतिर्द्रुःखहेतुरित्युक्तं तत्रात्मविस्तृतिः कस्यापि नास्तीत्याह—नेति हेतुद्वयेन । कस्यापि जंतोः द्रष्टुः साक्षिरूपस्य सर्वगतस्य आत्मनो विस्तृतिरस्ति । अङ्गिनां देहिनां यो निर्निमित्तविशेषोस्ति । देहमुखं देहादि सर्वं जडजातं यदर्थम् आत्मार्यं प्रियमस्ति । निर्निमित्तात्मार्थतां सर्वप्रतीतिगोचरायां सत्तां दृष्टारं दृश्यमिदमे प्रतीयमाने च सति न कस्याप्यात्क

विस्मृतिरिति भावः ॥ ८४ ॥ चलभोगैश्चलदेहं वृथा पुण्यासीत्युक्तं तत्राह । पाषाणमूर्ताविति । देही जीवः केयवादेः पाषाणादिमूर्ता जडायामपि या अमूर्ता प्राणादीनां प्रतिष्ठा भावना तद्वशतः तावन्मात्रेणैव भोगानुपचारात्ममप्येव समर्पणमात्रेणैव कृतार्थो भवेत् यदि तर्हि स्वतः प्राणप्रतिष्ठानिरपेक्षे असु मति प्राणैश्चादिमति देहे भोगान्मसमर्थ इदं भोगान्मसमर्थ इदं भोगसमर्पणेन कृतार्थत्वं किं न स्यात् किं तु स्यादेव । देहपोषणं जडमूर्तिपूजनोपेक्षया बह्वर्थकरमित्यर्थः ॥

॥ ८५ ॥ ननु देहपोषणस्य बह्वर्थकत्वे मूर्तिपूजादिरूपस्यापानाकाण्डस्यानर्थक्यमित्याशङ्क्य कृतोपास्तीनामधिकारिणामेव देहपोषणं बह्वर्थकरमि त्याह—सत्संगतिरिति । जन्मनि जन्मनि यस्य पुरुषस्य सत्संगतिः भवेत् । तथा सत्संगत्या सद्गुरुवर्यस्य लाभो भवेत् । हे ईश्वर हे शास्त्रः तेवया तस्य सद्गुरुव

पाषाणमूर्तावपि केशवादेरसुप्रतिष्ठावशतो हि देही ॥ भोगान्मसमर्थैव भवेत्कृतार्थः स्वतोऽसुमदेह इदं न किं स्यात् ॥ ८५ ॥ सत्संग तिर्यस्य भवेभवे स्यात्तया ततः सद्गुरुवर्यलाभः ॥ चेत्तत्कृपाहीश्वरसैवैव प्रोक्तं त्वृतं तस्य न चापस्य ॥ ८६ ॥ अहं त्वमेकेषु भवेपु संगतस्तर्ता हि लब्ध्वाद्य भवत्पदाब्जम् ॥ प्राक्संचितान्ताद्विमुखोऽर्थधीश्च नोपेक्ष्यतेथापि निजः किलार्थैः ॥ ८७ ॥ इत्यात्मजोक्तं स च विष्णुश्रुतः श्रुत्वातिदुष्टोऽस्य धियाऽऽत्मवत्या ॥ तं मंत्रपूर्णं त्विह भोगभट्टानंदं च नाम्नाऽखिलविचकार ॥ ८८ ॥ भोगान्प्रभुं जंश्च सदात्मनिष्ठो दधच्च वेषानिव नाट्यकर्ता ॥ तं षण्णवत्पृथ्वशतात्मसंख्यं श्रीभोगभट्टं गुरुमानताः स्मः ॥ ८९ ॥

यस्य कृपा स्याच्चेत्तदा तस्याधिकारिणः प्रोक्तं देहपोषणादि मत्प्रोक्तं भवेदन्यस्य सत्संगादिहीनस्य न च नैव सत्यफलम् । अकृतोपास्तीना मनाधिकारिणां हितायोपासनाकाण्डस्य सार्थक्यमित्यर्थः ॥ ८६ ॥ नन्वेवं तवाधिकारः कुत्रास्तीत्याह—अहमिति । अहं तु अनेकजन्यसु सतां संगेन भवतः श्रीगुरोश्चरणकमलं लब्ध्वा प्राक्संचितकर्मणा तद्विमुखः गुणभ्रंशविमुखोऽर्थधीः विषयबुद्धिश्चास्मि । अथाप्यायैः सद्गुरुवर्यैर्निजः निजभक्तः नोपेक्ष्यते किल । श्रीपादुकालाभेनाहं कृतकृत्योऽस्मीत्यर्थः ॥ ८७ ॥ आत्मानुभववत्याऽस्य पुत्रस्य बुद्ध्याऽतितुष्टः संस्तं मंत्रैः पूर्णं कृतपूर्णभिषेकम् इह संप दाये नाम्ना भोगभट्टानंदं चाखिलविस्तर्वज्ञो विष्णुगमानन्दगुरुश्चकार ॥ ८८ ॥ षण्णवत्पृथ्वशतसंख्यं भोगभट्टानंदं प्रणमति—भोगानिति । नाट्य

कारो वेषानिव भोगान्भुञ्ज्यः सदात्मानिष्ठोऽभवत् नताः स्मः ॥ ८९ ॥ सर्गोक्तगुरुत्रयकथाश्रवणादेः फलं क्रमेणाह—सर्वज्ञेति । अजस्य जन्मराहितस्य जन्मनिवर्तकस्य वा । अवनीशतुल्याव्राजभोगसहशान् ॥ ९० ॥ इति श्रीगुरुरंपराचरित्रोत्तरार्धटीकायामर्थसूक्त्यभिधायामेकोनविंशः सर्गः ॥ २९ ॥ उर्विरो कथ्यते सर्गे द्वयशीत्या पद्यतः कथा । भेरीभाङ्गमुख्यानां षण्णां तत्सिद्धिसूचिका ॥ ३० ॥ सिद्धिं गत इति साङ्गान्वयः । गुरौ विष्णुगुप्तानन्दे प्रोज्झ्य त्यक्त्वा ॥ १ ॥ अजने निर्जने कचिदेशे एक एवावसत् ॥ २ ॥ सिद्धमनोः सिद्धमंत्रस्य पुरः अग्रे ॥ ३ ॥ उत्तरार्द्धमग्रनि

सर्वज्ञसिंहावनिपात्रयाणां कथां गुरुणां शृणुयात्पठेद्यः ॥ सर्वज्ञतां भक्तिमजस्य विष्णोर्भोगांस्तथाग्नोत्यवनीशतुल्यान् ॥ ९० ॥ इति श्रीमद्गुरुरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे सर्वज्ञसिंहभूषणानन्दानन्दगुरुत्रयकथावर्णनं नामैकोनविंशः सर्गः ॥ २९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ सिद्धिं गते गुरौ सोऽथ भोगमद्वोऽतिनिःस्पृहः ॥ लघुपुत्रवतीं भार्यां प्रोज्झ्य गेहं समृद्धिमत् ॥ १ ॥ देशान्वभ्राम चैकाकी समलो द्वाशमकांचनः ॥ भ्रमन्कर्णाटकं देशं प्राप्तस्तत्राजने क्वचित् ॥ २ ॥ एक एवावसद्देवान्निरीहस्याप्यथार्थाजसा ॥ अयुर्भोगाः सिद्धमनोर्ह्यं स्खिलाः सिद्धयः पुरः ॥ ३ ॥ शिष्याश्च बहवस्तत्र विद्याभ्यासार्थमाययुः ॥ धनिनोऽनिच्छित्तमपि तत्र भक्ष्यांशुकादिकम् ॥ ४ ॥ स्वयमेत्य ददुस्तत्र भोगमद्वय दर्शनाय ॥ ख्यातोऽभूद्भोगमद्वोऽथ तस्मिन्देशेऽस्खिलप्रियः ॥ ५ ॥ तत्राल्पदेशनृपतेर्गुरुपुत्रसिद्धेः कीर्तिं निशम्य च ययावथ दर्शनाय ॥ शिष्यैर्नृपादिभिरनेकसुवाद्यघोषपूर्वं रमेशभजनाभिरतोऽभिनृत्यन् ॥ ६ ॥ ज्ञात्वागतं तमिति चोत्थित आसनस्थः श्रीभोगमद्व इतरैः सह पादचारी ॥ प्रत्याययावभिसुखेभुमयेति चान्तः प्राहास्मदीयपुरतो न च वाद्यघोषः ॥ ७ ॥

बद्धम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ तत्र भोगमद्वनिवासस्थाने कस्य चिदल्पदेशस्य नृपतेः गुरुः प्राप्तसिद्धेः भोगमद्वस्य कीर्तिं निशम्य नृपादिशिष्यैः सहानेकसुवाद्यघोषपूर्वकं रमेशस्य विष्णोः भजने अभिरतः भूत्वा नृत्यन् सन् दर्शनाय भोगमद्वानन्दस्य दर्शनाय ययौ तत्स्थानं प्राप ॥ ६ ॥ आसनस्थो भोगमद्वः तं राजगुरुम् आगतं ज्ञात्वा उत्थितः सन् इतरैः स्वकीयशिष्यैः सह पादचारी अमुं राजगुरुमभिमुखः प्रत्याययौ । अथास्मदीयानामग्रे वाद्यघोषो नास्तीत्यं

तर्पनीं प्राह भोगभट्ट इत्यर्थः ॥ ७ ॥ अथास्य भोगभट्टस्य कश्चिच्छिष्यः गुरोर्हृदतामिस्रायं ज्ञात्वा । हृदतामिस्रायज्ञाने हेतुगर्भविशेषणानि । अतिशुद्धहृदयः कविः प्राप्तभक्तिरिति अग्रे पतितं लघुवेणोः काण्डं नलिकां स्वमुखे धृत्वा वित्तं भेरीसदृशशब्दं कृतवाच ॥ ८ ॥ तदेष भेरीशब्दः सर्ववाचानां शब्दमल्पं कुर्वन् सुदीर्घविषयवादयन्तं दीर्घसामर्थ्येनासमंतान्ननाद । नादं श्रुत्वा सर्वे राजगुरोर्वादकाः करे मुखे च धृतान्युत्तमवायानि यैस्ते सुवर्णाः चित्रगताः अलक्ष्यगतवादका इव तूष्णीं बभूवुः ॥ ९ ॥ अथ साधुः शिष्यैः सहग्रे समागतं भोगभट्टं सर्वविज्ञानेनातिक्रमनीयं वीक्ष्य नत्वा च इति प्राह । इति

शिष्योऽस्य कश्चिदथ सद्गुरुहस्त्यकामं ज्ञात्वाऽतिशुद्धहृदयः कविराप्तभक्तिः ॥ धृत्वाग्रतः प्रपतितं लघुवेणुकाण्डं भेरीस्त्वनं स्वमुखो वित्तं चकार ॥ ८ ॥ कुर्वन्नुं निखिलवाद्यारवं तदैष शब्दः सुदीर्घविषयत्परितो ननाद ॥ श्रुत्वाखिलाः करमुखोद्धृतसाधुवाद्यान्तूष्णीं बभूवुरिव चित्रगताः सुवर्णाः ॥ ९ ॥ शिष्यैः समागतमर्थेनमवेक्ष्य साधुस्तं भोगभट्टमखिलात्मधियातिकांतम् ॥ नत्वेति चाह खलु सिद्धय उज्झितार्थमजः प्रयाति न तु यत्नकरं च सेच्छम् ॥ १० ॥ श्रीभोगभट्ट इममाह तदेति साधुं जाने गुरोः पश्यन् न ततोऽन्यसिद्धीः ॥ त्यक्त्वा ह्यारवंऽसुखदं निखिलार्तिनाशं कश्चाणुसौख्यमिह वाञ्छति चाग्रकष्टम् ॥ ११ ॥ इत्थं स्थितः प्रपन्ननेन दुर्भाषणानि साध्वोः सदंभगतदंभहृदोर्बधूवुः ॥ सत्कृत्य भोजनमुखैस्तमथोपचारैश्च प्रेषयन्निजपुरं गुरुभोगभट्टः ॥ १२ ॥ तं शिष्यदये मपि सद्गुर्यं सुमंत्रैः पूर्णं विधाय विधिना स च भोगभट्टः ॥ भेरीसमन्वकरणाद्वदनेन भेरीभांकरासंज्ञासखिलहृद्वरश्चकार ॥ १३ ॥

किं सिद्धयः उज्झितार्थं त्यक्तविषयं पुरुषं प्रति अजः अनायासेन प्रयाति सेच्छं विषयेच्छावंतं तदिदं प्राप्ते प्रयत्नानं पुरुषं प्रति तु न प्रयाति ॥ १० ॥ तदा श्रीभोगभट्टः इमं साधुं प्रति इत्याह । इति किम् । अहं गुरोर्वाग्रणद्वंद्वं जाने ततोऽन्यः सिद्धिर्न जानामि हि यत्सादखलुहृदं तापजननासारं दत्तुं परित्यज्य अल्पसुखम् अग्रे प्रथमं कष्टं दुःखं यस्य तदस्तु इह लोके को वाञ्छति । न कोऽपीत्यर्थः ॥ ११ ॥ तदंभगतद्व्यहृदः समर्पितमिच्छतेः साध्वोः श्रवदतोः स्तोतः बहुभाषणानि बभूवुः । तं राजगुरुम् ॥ १२ ॥ तं पूर्वोक्तभेरीशब्दकर्तारं सद्गुर्यं शुद्धचित्तम् उत्तममैर्विधिना पूर्णं पूजाभिरपि विना-

कृत्वा सर्वज्ञोत्तमः स भोगमट्टः मुखेन भेरीसमत्वानुकरणेन भेरीभांकारसंज्ञं चकार । भेरीः भांकारः शब्दनुकरणं यस्यादित्यर्थः ॥ १३ ॥ एतन्पदस्य
विकशतसंख्यं भेरीभांकारानंदं ग्रणमति-ईशतुष्ट्यै गुरुप्रीतये अन्यवाचानि अजयत् तुच्छीकृतवान् । तं नताः स्यः ॥ १४ ॥ पूर्वेण वयसा दुक्तेऽप्यर्थेषु
विषयेषु निःस्पृहः आसीत् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तदेव बाबेति नाम ॥ १८ ॥ सखियः स्त्रीयुक्ताः नासुः ॥ १९ ॥ मित्रा भेरीभांकारानंदेन
सहालकावतीम् अलदीक्षेत्रम् ॥ २० ॥ आस्मात्परं भिन्नं तद्ब्रह्मचैतन्यं चिन्त्यतां सर्वैरिति शेषः ॥ २१ ॥ जडदेहादेरव्यासेन पदयो भवेदैतच्चिंत

यश्चान्यवाद्यानि मुखेन भेरीसमस्वनेनाजयदाशतुष्ट्यै ॥ अगांकचंद्रप्रमितं च भेरीभांकारं तं गुरुभानताः स्यः ॥ १४ ॥
श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ गुरोः समीपगो भेरीभांकारानंद आत्मवान् ॥ पूर्वेण वयसाऽभ्येष्ट निःस्पृहाऽर्थेषु सर्वदा ॥ १५ ॥ प्रती-दुर्गती
श्रुत्वा गुरुणा प्रेषितो गृहम् ॥ अथ तस्याभवन्पुत्रास्त्रयः कांत्यार्कसन्निभाः ॥ १६ ॥ राघवः केशवः कृष्णः कृत्वाः पित्रेति वारताः ॥
कनिष्ठं लालयंत्याह माता बाबेति सर्वदा ॥ १७ ॥ तदेव विशुतं नाम तस्याभूदथ ते त्रयः ॥ उपनीताः क्रमात्पित्रा दास्यदेतन्मन्त्रतारः
॥ १८ ॥ ग्राह्वेर्वातसिद्धांतान्न विदुर्यान्महत्तमाः ॥ ब्रह्मचारिण एवासुः पित्रोक्ताश्च न सन्नियः ॥ १९ ॥ एकदा ते त्रयः पित्रा द्रष्टुं स्तोत्रे
श्वरोत्सवम् ॥ अनेकसाधुदंदाब्धं ययुः प्रीत्यालकावतीम् ॥ २० ॥ मिलिताः साधवस्तत्र मिथः ग्राह्विदं जगत् ॥ जडमस्मात्परं
ब्रह्म चैतन्यं तद्विचिंतयताम् ॥ २१ ॥ जडाध्यासाद्भवेद्द्वयो भोक्षश्चैतन्यार्चितनात् ॥ श्रुत्वेत्थं राघवः ग्राह कथं विश्वमिदं जडम् ॥
॥ २२ ॥ चिदेव सर्वं स्फुरतीदमार्याः स्फूर्तिर्यतः स्याच्चित एव धर्मः ॥ न धर्मिणो याति पृथक्च धर्मो यद्धर्मेवयत्तु तदेव तत्सत्त्वात् ॥ २३ ॥

नेन च मोक्षो भवेत् । इदं विश्वं जडं कथं भवेन्न कथमपीत्यर्थः ॥ २२ ॥ एवं विश्वस्य जडत्वं मुखतो निराकृत्य युत्तया सर्वस्य चैतन्यसत्तात्वं ताव
यति-चिदित्यादिचतुर्भिः । हे आर्याः इदं जगच्चैतन्ययुक्तमेव स्फुरति । यतः कारणात्स्फूर्तिश्चैतन्यस्यैव धर्मो जस्ति । किं च स्फूर्तिरूपो धर्मो धर्मिणश्चैतन्यत्वात्
यद्भूतं यति जडधर्मत्वं न प्राप्नोति । घटः स्फुरति देहः स्फुरति देहः स्फुरतीत्यादिप्रतीतौ यत्तु जडं यद्धर्ममेव यस्य चैतन्यस्य स्फुरणधर्मण युक्तं प्रतीयते तत्पदं तदेव

भवेत् चैतन्यमेव भवति । स्फुरणरूपधर्मान्यथानुपपत्त्या जडस्य चैतन्यरूपत्वं कल्पयत इत्यर्थः ॥ २३ ॥ किंचिदः इदं जगच्चैतन्येनैव प्रकाशते । यदा तु दृश्यस्य द्रष्टुः सकाशाद्विभ्रतत्वं गम्यते तदोपादानत्वमीकरोति—कचिदित्यादिना शेषणवेन । अयं भावः । “ एकोहं बहुस्यामजपेय । स ऐश्वर्य लोकांनुमृजै ” इत्यादिश्रुतिभिः निमित्तत्वमुपादानत्वं च चैतन्यस्य यथा प्रतिपाद्यते तथा स्वातन्त्र्येणापि स्वान्यादिवच्चैतन्यस्यैवाभिन्नप्राप्तित्वेन निमित्तोपादानत्वमिति ॥ २४ ॥ किं च वृक्षरूपकत्वेन सर्वस्य चैतन्यत्वमाह बीजादिति । जनैर्यथा वृक्षो बीजात् पृथग्वर्ण्यते बीजस्य प्रतितिरस्य वृक्षस्य प्रतिफलेषु भवति । तथा अदः इदं सर्वं चितः पृथक् नास्ति किल अस्य सर्वस्यानेकतायां भिन्नभिन्नरूपत्वेऽपि चैतन्यस्फूर्तिर्भवति ॥ २५ ॥

संकाशितं यत्तु चित्तैव नित्यं क्वचिस्थितिर्नैव विना चित्तोस्य ॥ स्वर्णाद्यथालङ्कृतयो न भिन्नास्तथैव चैतन्यमिदं न चान्यत् ॥ २६ ॥ बीजान्न वृक्षः पृथगीड्यते वै स्फूर्तिर्हि बीजस्य फलेफलेऽस्य ॥ चित्तस्तथा नैव पृथक्किलोदोऽस्यानेकतायामपि चित्ततीतिः ॥ २७ ॥ चैतन्यमेवेदमतः श्रुतिश्च ग्राह स्फुटं पुरुष एव सर्वम् ॥ जडं पृथक्चिच्च समीर्यते यैज्ञातं न तैस्तत्त्वमिहेति मद्बीः ॥ २८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ साधवस्त इति श्रुत्वा वयोरुपस्यापि भाषणम् ॥ विस्मिताः प्राहुरन्योन्यमहो बालोऽप्ययं श्रुतः ॥ २९ ॥ सिद्धांतान्वलि चौर्येवं न ज्ञातास्तत्त्वतस्तु ये ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थमुक्त्वाऽखिलाः संतस्तन्नामाहुस्तदेति च ॥ ३० ॥ श्रुतं राघवचैतन्यं चैतन्याखिलकीर्त्तनात् ॥ तदाप्रभृति बंधूनां त्रयाणामपि चाभवत् ॥ ३१ ॥

ननु बीजस्येव चैतन्यस्य विकारित्वं स्यादित्याशंस्य विवर्ताधिष्ठानत्वेनाविकार्यत्वमपीदुर्वक्ष्यपसंहरति—चैतन्यमिति । “ पुरुष एवेदं सर्वं यद्रूतं यच्च भाव्यम् ” इति श्रुतिः पुरुषदेन सर्वस्य चैतन्यत्वं ग्राह । जडं चैतन्यं यैः पृथग्वर्ण्यते ज्ञायते च तैस्तत्त्वं न ज्ञातं इति मद्बीः मम निश्चयोऽस्ति । सर्वचैतन्यज्ञानिन एव साधव इत्यर्थः ॥ ३२ ॥ साधव इति । वयसाल्पस्यापि बालस्य । अहो इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ३३ ॥ आर्यैः श्रेष्ठैः तत्त्वतो यथाश्रितः ॥ ३४ ॥ सर्वचैतन्यस्याखिले सर्वत्र वर्णनेन श्रुतं विश्रुतं यथा स्यात्तथा राघवचैतन्यं नामाहुरिति पूर्वोक्तिवत् ॥ बंधूनां राघवचैतन्यं केशवचैतन्यं बाबाचैतन्यं

मिति वाक्यादद्या चैतन्योपनामयुक्ताऽऽख्याऽभवत् । पूर्णदीक्षया-पूर्णदीक्षाविधानेन मंत्रान्दवादित्यन्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ अवरो वावाचैतन्यः अखिलं मंत्रशास्त्रं
ग्रहयम् ॥ ३१ ॥ प्राकृते महाराष्ट्रभाषायां कविः अभंगादिनिर्माणकर्ता ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अष्टनवत्यधिकशतसंख्यं राघवचैतन्यानंदं

आख्या चैतन्यवाक्याख्या निःस्पृहाणां सुविश्रुता ॥ ज्येष्ठायथ ददौ भेरीभांकारः पूर्णदीक्षया ॥ ३० ॥ मंत्राब्राघवचैतन्यानंदं नामास्य
चाकरोत् ॥ तस्मात्केशवचैतन्यस्तस्मात्प्रापावरोऽखिलम् ॥ ३१ ॥ तस्यैवासीत्तुकारमः शिष्यो यः प्राकृते कविः ॥ निःस्पृहस्तत्कथा
लोके प्रसिद्धतो न वर्णिता ॥ ३२ ॥ श्रूयतां राघवादीनां त्रिवंधूनां पुनः कथाम् ॥ निःस्पृहास्ते त्रयः शांताः सदा वेदांतभाषिणः ॥
॥ ३३ ॥ नैकत्र संस्थितिस्तेषां स्वतंत्राणां सदात्मताम् ॥ पश्यतां सर्वभूतेषु दयाब्जानां महात्मनाम् ॥ ३४ ॥ तान्सिद्धान्भेनिरै संतो
निर्निदुर्दुर्धियः खलाः ॥ कदाचिद्विप्रवेष्टास्ते वेदशास्त्रार्थभाषिणः ॥ ३५ ॥ कदाचिद्यावनं वेपं कृत्वाहुस्तन्मतं परम् ॥ भेनिरै
यवनाश्चैतान्सिद्धान्ज्ञात्वाऽखिलप्रियात् ॥ ३६ ॥ इत्थं जगद्बिन्मयमेव पश्यन्सर्वात्म्यसौख्यातुभवे निमग्नः ॥ नागांकचंद्रं खलु
राघवादिवैतन्यकं तं गुरुमानताः स्मः ॥ ३७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ कश्चिद्विप्रसुतः पित्रा निबुद्धः पठनाक्षमः ॥ गृहाद्वहिष्कृतः
सोऽथ ययौ राघवदेशिकम् ॥ ३८ ॥ श्रुत्वा तस्याखिलं वृत्तं दयाढ्यः प्राह तं गुरुः ॥ सेवापरो भवास्माकं तवाभीष्टं भवष्यति ॥
॥ ३९ ॥ एवमुक्तः स तत्सेवां निर्व्यलीकतयाऽकरोत् ॥ ब्रजंस्तेषां स्वयं चाग्रे भ्रमत्स्वेतेषु बंधुषु ॥ ४० ॥ दध्मौ शंखं महानादं
तदागमनसूचकम् ॥ इत्थं शंखधरं मार्गे सेवासक्तं गुरुस्थितौ ॥ ४१ ॥

प्रणमति-इत्थमिति । स्पष्टम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ निर्व्यलीकेन निष्कपटमनसा । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४० ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । गुरुस्थितौ

गुरुहे ॥ ४१ ॥ अथाधुचरान्वयि ॥ ४२ ॥ सद्धियं सदुद्धिम् ॥ ४३ ॥ अफला निष्फला ॥ ४४ ॥ पूर्णाभिषेकदीक्षया संप्रदायप्रवर्तकं चकार ॥
 ॥ ४५ ॥ नवनवत्यधिकशतसंख्यं शंखधरानंदं प्रणमति-पिबेति । विमुक्तस्यक्तोऽपि संप्रदाये अष्टो योऽभवत् नताः स्मः ॥ ४६ ॥ कदाचिदिति ।
 हि यस्मात्तवालिके ललाटे संततिर्भवित्री दृश्यते नूनमित्यव्ययः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ द्विजानिति पूर्वान्वयि । द्विजाः ॥ ४९ ॥ तत्र हेतुः स्वतंत्राचार
 ग्राहुः शंखधरं सर्वे जनास्तं गुरुसेविनम् ॥ अथ राघवचैतन्यः सेवासक्तं निरीक्ष्य तम् ॥ ४२ ॥ कृपया तस्य शिरसि हस्तं दत्त्वेव
 सद्धियम् ॥ चकाराथावसत्तेषां सन्निधौव शंखभृत् ॥ ४३ ॥ शृण्वन्वेदांतवाक्यानि मिथ उक्तानि तैः सदा ॥ बभूव ब्रह्मविद्वयः
 सतां सेवा हि नाफला ॥ ४४ ॥ एनं राघवचैतन्यः पूर्णया दीक्षयाऽकरोत् ॥ नाम्ना शंखधरानंदं संप्रदायप्रवर्तकम् ॥ ४५ ॥ पित्रा
 विमुक्तोऽपि गुरोः प्रसादाद्यः संप्रदायप्रवरो बभूव ॥ एकोनितं तं द्विशतं हि शंखधराभिधं स्वीयगुरुं नताः स्मः ॥ ४६ ॥ कदा
 चिद्राघवः ग्राह कनिष्ठं केशवं हसन् ॥ पत्नी कार्या त्वया बंधो संततिर्हि तवालिके ॥ ४७ ॥ भवित्री दृश्यते नूनमित्यणञ्ज्ञापितो
 ययौ ॥ केशवः संप्रमन्यृथ्वी पत्नीच्छुर्याचयन्बहून् ॥ ४८ ॥ द्विजांस्ते न ददुः केऽपि मूढाः कन्यां विदां वरम् ॥ सुख्यं तरुणं
 चासुं ज्ञात्वाप्यार्थकुलोद्भवम् ॥ ४९ ॥ स्वतंत्राचारिणं सोऽथ प्राप्तः कुलपुरं महत् ॥ तत्रत्यो यवनो राजा मृता तस्यात्मजा
 मुदक् ॥ ५० ॥ संजीवितां केशवेन मंत्रैस्तुष्टां नृपो ददौ ॥ यूने यवनवेशाय केशवाय मुरूपिणे ॥ ५१ ॥ अथ तरुणं बभूवात्मनात्सं
 ततिः पुत्रपौत्रिकी ॥ प्रवीणा यावने शास्त्रे चात्मवेत्री श्रियान्विता ॥ ५२ ॥ मत्वा तं यवनाः सर्वे योगिनं केशवमिधम् ॥ केसो
 दराजामित्यादुरात्मज्ञं भेदवर्जितम् ॥ ५३ ॥ समाधिस्तस्य तत्रैव पूजितो यवनैः सतः ॥ प्रसिद्धस्तद्भवानां च प्रोक्तं यं केशवस्थितिः ॥
 ॥ ५४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ प्रातो राघवचैतन्यः परां सिद्धिमथास्य को ॥ भौतिकं पतितं तत्र वादेऽधूयवचैर्द्विजैः ॥ ५५ ॥
 वंतिमिति पूर्वान्वयि । कुलपुरं कलुर्गेतिमसिद्धम् । मुदक् सुनेत्रा ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ भेदवर्जितं भेदद्विरहितम् ॥ ५३ ॥ सतः साधोः
 समाधिः तद्भवानां तदंशयानां समाधयस्तत्र नगरे प्रसिद्धाः संति ॥ ५४ ॥ राघवस्थितिमाह-प्रातर्दतिषड्भिः । भौतिकं शरीरम् ॥ ५५ ॥

उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ५६ ॥ तेनैव बाबाचैतन्येन । क्षणात् क्षणेन निष्कासितं यदा तदाद्भुतं जातम् ॥ ५७ ॥ अग्रे वामभागे पौष्पः पुष्पाणां राशिरभूत् ॥
 ॥ ५८ ॥ उभयांशकः ब्राह्मणयवनयोः अंशः कृपालेशो यस्मात् ॥ ५९ ॥ उक्तवत्सव्यदक्षिणभेदेन ॥ ६० ॥ ततस्तत्र विषये देशे ॥ ६१ ॥
 शंखधरात्संप्रदायप्रवृत्तिमाह—आभीदित्यादिना । गुरुपमः राघवचैतन्यसदृशः ॥ ६२ ॥ परामट्टारिकां परशिवाभिद्याभंगविकां देवीम् ॥ ६३ ॥ शत
 यवुनाः प्रादुरस्माकं सिद्धोऽयं ब्राह्मणास्तथा ॥ विवदत्सु भिद्यस्तेषु बाबाचैतन्य आत्मवान् ॥ ६४ ॥ बह्वेवाच्छादयद्देहं
 राघवस्याखिलात्मनः ॥ क्षणान्निष्कासितं वल्लं तेनैवासीत्तदाद्भुतम् ॥ ६५ ॥ सव्यभागेऽस्य तुलसीराशिः पौष्पोऽग्रे
 ऽप्यभूत् ॥ दृष्ट्वथं विस्मिताः सर्वे तान्प्राहेति स योगिराट् ॥ ६६ ॥ ब्राह्मणैः सव्यतः पूजाऽपसव्ये यवनैः सदा ॥ कार्याथात्रैव
 रचितः समाधिश्चोभ्यांशकः ॥ ६७ ॥ उक्तवत्पूज्यतेऽद्यापि ब्राह्मणैर्यवनैरपि ॥ समाधिर्विश्रुतोऽलंद्पुरे राघवसद्गुरोः ॥ ६८ ॥
 बाबाचैतन्ययोगीन्द्रसमाधिर्विषये ततः ॥ बभूव ब्राह्मणैः पूजा क्रियतेऽस्य विधानतः ॥ ६९ ॥ श्रीदिशकेन्द्र उवाच ॥ आसीच्छेख
 धरानंदो ब्रह्मचारी गुरुपमः ॥ भट्टारकस्तस्य शिष्यो मंत्रशास्त्रविशारदः ॥ ७० ॥ अग्रजत्सोऽनन्यभावात्पराभट्टारिकां विकाम् ॥
 आत्मनिष्ठोऽपि सच्छिष्यसंप्रदायप्रवृत्तये ॥ ७१ ॥ योऽभिन्नभक्त्यैव समर्च्य देवीं प्राप्तस्तथाख्यां भुवि मंत्रवेत्ता ॥ गुरुं तमिज्यं द्वि
 शतासंख्यं भट्टारकानंदममुं नताः स्मः ॥ ७२ ॥ पुत्रो भट्टारकस्यासीद्विष्णुभक्तिपरायणः ॥ विष्णुशर्मेति विख्यातः कान्यकर्तोऽ
 खिलप्रियः ॥ ७३ ॥ पंचोपाख्यानकाव्यं योऽनेकाख्यानैः सुनीतिदम् ॥ दुर्इत्तानां नृपार्भाणां सद्गृत्तायाकरोत्सुखीः ॥ ७४ ॥ तं
 धीमतं पिता वीक्ष्य पूर्णां दीक्षां ददावथ ॥ विष्णुशर्मानंदं इति नाम्ना सद्गुरुणोदितः ॥ ७५ ॥ यो बालयतः श्रीहरीभक्तियुक्तः काव्या
 नि चक्रे भुवि विश्रुतानि ॥ एकोत्तरं तं द्विशतासंख्यं श्रीविष्णुशर्माणमिहानताः स्मः ॥ ७६ ॥

द्वयसंख्याकं भट्टारकानंदं प्रणमति—य इति । तदाख्यां भट्टारकाभिधानं यः प्राप्तस्तं नताः स्मः ॥ ७७ ॥ विख्यातः राजाश्रितत्वेन प्रख्यातः ॥ ७८ ॥
 सुनीतिदम् उत्तमनीतिप्राप्तं सद्गुरोः सदाचरणाय ॥ ७९ ॥ एकाधिकद्विशततमं विष्णुशर्मानंदं प्रणमति—य इति स्पष्टार्थम् । आख्यानकी

वृत्तम् ॥ ६८ ॥ अथेति । पुराणश्रवणे आदरः प्रीतिर्यस्य ॥ ६९ ॥ शांकरं शंकरकृतम् । श्रुत्यर्थं पुराणश्रवणार्थं यांति आयांति ॥ ७० ॥ पूर्वार्द्धे पूर्वान्वयि । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ७१ ॥ क्रमागतं क्रमेण प्राप्तगोवर्द्धनोद्धारणं श्रुत्वा सर्वे श्रोतार इति वक्ष्यमाणवाक्यं प्राहुरिति संबंधः ॥ ७२ ॥

तद्वाक्यमाह—अहोइति ॥ ७३ ॥ इत्थं विष्णुमहत्त्वसूचकम् । पितृभोगनात्मनि संस्थितिः निश्चयो यस्य सः ॥ ७४ ॥ अस्य जगतः स्रगोदिकारणस्य हरेः अदः इदं गोवर्द्धनोद्धारणरूपं कर्म अत्यद्भुतम् अत्याश्चर्यकरं नास्ति । येन हरिणा आत्मनोदं कल्पितं यदा तदा गोवर्द्धनो न कल्पितः किम् अपि तु

अथासीद्विदुषां श्रेष्ठः पुत्रः श्रीविष्णुशर्मणः ॥ पितुः सेवारतोऽत्यंतं पुराणश्रवणादरः ॥ ६९ ॥ नित्यं वक्ति पिता भाष्यं प्रातः शांकरमात्मवित् ॥ दिनशेषे पुराणं च श्रुत्यर्थं यांति भावुकाः ॥ ७० ॥ विद्वांसश्चाप्तनिपुणाः शांताः सूक्ष्मार्थवेदिनः ॥ अथैकदा विष्णुशर्मा विष्णोर्भोगवतं सुधीः ॥ ७१ ॥ कथयामास सर्वेभ्यः श्रद्धालुभ्यः क्रमागतम् ॥ गोवर्द्धनोद्धारणं वै हरेरद्भुतकर्मणः ॥ ७२ ॥ श्रुत्वाखिला इति प्राहुरहो कर्माद्भुतं हरेः ॥ उद्धृतो यत्सप्तवर्षेऽमुना गोवर्द्धनो महान् ॥ ७३ ॥ श्रोतृवाक्यं निशाम्येत्यं विष्णुशर्मसुतो हसन्न ॥ तांश्चाहाहपवयाश्चेति पितृसंगात्मसंस्थितिः ॥ ७४ ॥ विष्णुशर्मसुत उवाच ॥ नात्यद्भुतं कर्म हरेरदोस्य सर्गं स्थितिप्रत्यवहारहेतोः ॥ येनाखिलं कल्पितमात्मनोदं गोवर्द्धनः किं न च कल्पितोऽयम् ॥ ७५ ॥ किं प्राकृतास्ते निजकल्पितस्य भारं न मेरोरपि धतुर्भीशाः ॥ लीलातनोस्तस्य हि शब्दमात्रमदोऽधनस्येव नटस्य राज्यम् ॥ ७६ ॥ गोवर्द्धनोद्धार इतीदममुष्य नन्मानंताभिधासदृशमेव वरं न मन्ये ॥ गोवर्द्धनोद्धार इहास्ति गुरोः प्रसादाद्यस्तं नमामि मनुजेष्वपि देवतुल्यम् ॥ ७७ ॥

कल्पित एव । आख्यानकीवृत्तम् ॥ ७५ ॥ एवं कल्पितगोवर्द्धनस्योद्धारणेनाश्चर्यकरत्वं दृष्टान्तिनाह—किमिति । ये प्राकृतजनान्ते स्वकल्पितस्य मेरो भारं धर्तुं न समर्थाः किम् अपि तु समर्था एव । हि यस्माद्धीलितनोस्तस्य हरेः अदः इदं विश्वम् अधनस्य दरिद्रस्य नटस्य राज्यमिव शब्दमात्रं भवति । “वाचारंभणं विकारो नासथेयं श्रुतिकेत्येव सत्यम्” इति श्रुतौ विकारस्य शब्दमात्रत्वमित्यर्थः ॥ ७६ ॥ किंच गोवर्द्धनोद्धारइति कृष्णस्य नामाजंतनाम

सदशमहं मन्ये । वरं श्रेष्ठम् । मनुष्येषु गुरुप्रसादेन यो गोवर्द्धनोद्धरोऽस्ति तमिह लोके देवतुल्यमहं नमामि ॥ ७७ ॥ ननु गुरुप्रसादेन कथं गोवर्द्धनोद्धारकत्वं मनुष्यस्येत्याशङ्क्य गोवर्द्धनोद्धारपदस्यार्थमाह—गोशब्द इन्द्रियपरोऽस्ति अर्थसंघे विषयसमुदाये स्वस्वगतिभिस्तत्त्वभिर्द्विधायां वर्द्धनं वृद्धिः यस्मान्मनसः सकाशाद्देवचन्द्रवर्द्धनम् इन्द्रियप्रवर्तकं मनः ऊर्ध्वमुद्धरति प्रत्यक्षप्रवर्णं यः करोति स पुरुषश्रेष्ठो गोवर्द्धनोद्धारनामा भवति । जितचित्त एव गोवर्द्धनोद्धार इत्यर्थः ॥ ७८ ॥ ते श्रोतारः । अमुनायं गोवर्द्धनपदस्यार्थः सम्यगुक्तः ततः कारणादितः परं गोवर्द्धनोद्धारइति नाम्नायमुर्व्यां प्रख्यातोस्तु इत्थं प्राहुः ॥ ७९ ॥ सद्ध्यः सत्पुरुषेभ्यः प्राप्ता आख्या नाम यस्य तं विलोक्य मंत्रान्ददौ । तदानंदाभिधां गोवर्द्धनो गोशब्द इन्द्रियपरोऽस्ति भवेद्धि यस्मात्तद्वर्द्धनं स्वगतिभिस्तु तदर्थसंघे ॥ गोवर्द्धनं मन इहोद्धरतीदमूर्ध्वं गोवर्द्धनोद्धार इति प्रवरः स पुंसाम् ॥ ७८ ॥ आकर्ण्य चाल्पवयसोऽपि वचस्त इत्थं प्राहुर्हि सम्यगुदितोऽर्थ इतोऽमुनायम् ॥ गोवर्द्धनोद्धारपदस्य ततोस्तु नाम्ना गोवर्द्धनोद्धार इति प्रथितोऽयमुर्व्याम् ॥ ७९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ सद्ध्यः प्राप्ताख्यमुद्धीक्ष्य स्वात्मजं तुष्टधीर्ददौ ॥ तस्मै मंत्रां न्विष्णुशर्मो तदानंदाभिधामपि ॥ ८० ॥ योलेपे वयस्यात्माविदां पुरस्तान्नामार्थमाहाऽऽत्मपरं हि सम्यक् ॥ तं द्रुचुत्तरं हि द्विशतात्तसंख्यं गोवर्द्धनोद्धारमानताः स्मः ॥ ८१ ॥ पठेत्तथा यः शृणुयाच्च भेरीभांकारतः षड्गुरुसञ्चरित्रम् ॥ सिद्धिशताज्ञानशिवाजमन्त्रं गोवर्द्धनोद्धारं च लभेत्स मर्त्यः ॥ ८२ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तराद्धे भेरीभांकारादिषड्गुरुकथावर्णनं नाम त्रिंशः सर्गः ॥ ३० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ गोवर्द्धनोद्धारानंदस्यासन्पुत्रास्त्रयः प्रियाः ॥ उपनीताः कृतोद्वाहाः पित्रा बाल्यात्सुलालिताः ॥ १ ॥ चरानंदनामापि ददौ ॥ ८० ॥ द्वयधिकशतद्वयसंख्यं गोवर्द्धनोद्धारानंदं श्रणमति—य इति आत्माविदां ज्ञानिनामग्रे गोवर्द्धनोद्धारनामार्थम् आत्मपरं यः सम्यगाह । तं द्रुचुत्तरं यथा स्यात्तथा । गोवर्द्धनाख्यस्य मनस उद्धारकं गोवर्द्धनोद्धारानंदं नताः स्मः ॥ ८१ ॥ भेरीभांकारानंददुर्लभश्चरित्रस्य पाठादेः फलं क्रमेणाह । पठेदिति । सिद्धि ईशत्वमीश्वरतां ज्ञानं शिवभाकिम् अजभक्तिं विष्णुभक्तिं मनोजयं च लभेत् ॥ ८२ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तराद्धेरीकाराद्धेरीकायामर्थस्मृत्यभिधायं त्रिंशः सर्गः ॥ ३० ॥ एकात्रिंशेय वै पवैर्नवत्या देशिकास्त्रयः । वर्णयते धनपालायाः पृथक्पठत्तत्कथानकैः ॥ ३१ ॥ गोवर्द्धनोद्धारेत्यादि ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ आबाल्याद्बालत्वमारभ्य विदुषामपि जेतारः ॥ ४ ॥ विद्यावानो विद्यारण्यस्तदाद्याः । तदचर्याभुत्तपूजायां मंत्रसाधने च मूर्खोऽनभिज्ञः ॥ ५ ॥ तद्विद्याधनं पुस्तकान्येव श्राद्धानि तेषु पूर्वजैः पूर्वगुरुभिः क्षिप्तं स्थापितं मयापि तत्राल्पं तद्धनं क्षितम् अग्रतः अग्रे विद्वान्नैकोऽपि तत्रासीत्पितर्यध्यापकोऽपि च ॥ नानिष्टं वक्ति तेभ्योऽणु पिता चाध्यापयन्सदा ॥ २ ॥ विंशोनाविकर्षेषु तेषु जतिष्वर्थां तरे ॥ पिता चिंतातुरोऽत्यंतं प्राहेत्यं श्रीगुरुं स्मरन् ॥ ३ ॥ गोवर्द्धनोद्धर उवाच ॥ अहो विद्याकुलेऽस्माकं त्वासुः सर्वेऽपि पांडिताः ॥ श्रीहर्षावास्तु जेतारश्चाबाल्यादिदुषामपि ॥ ४ ॥ कालिदासादिकवयः सिद्धा विद्यावनादयः ॥ नैकोऽप्यत्राभवन्यपूर्वैः सदचोऽंगत्रसा धने ॥ ५ ॥ विद्वैव धनमस्माकं वयं स्वर्णेच्छवो न हि ॥ पारंपर्येण पूर्वैर्यदत्तं प्राप्तं मयापि तत् ॥ ६ ॥ क्षिप्तं पुस्तकभांडेषु पूर्वजै स्तन्मयाप्यणु ॥ अधुना पालकस्तस्य दृश्यते नैव चाग्रतः ॥ ७ ॥ स्वर्णाद्यं नीयते चोर्देददाद्वाद्वा तु गृह्यते ॥ विभज्यते बंधुभिस्तु भोक्तुं नैकेन तत्समम् ॥ ८ ॥ विद्याधनं तु यस्यास्ति तस्य भोक्ता स एव हि ॥ स्वदेशे परदेशे वा न भीस्तस्यान्यतोऽण्वपि ॥ ९ ॥ स्वर्णं तु हीयते दानादिदं तेनाधिकं भवेत् ॥ अदत्तं चेत्क्षयं याति कस्मै देयं मया हि तत् ॥ १० ॥ ग्रहीतुं न क्षमाः पुत्राः प्राक्तनान्धे त्रयोऽप्यमी ॥ स्वर्णादिधनमप्यस्ति मद्गृहे तस्य पालने ॥ ११ ॥ न चिंताण्वपि मञ्जिते यथा पुस्तकपालने ॥ इत्थं विचिंत्य चित्ते ऽसौ देवताराधनं जौषः ॥ १२ ॥ चकार मूलमंत्राणां स्मरच्छ्रीगुरुपादुकां ॥ तदेष्टदेवता साक्षादविर्भूता तदग्रतः ॥ १३ ॥ कार्यो न चितेत्याहंनं पौत्रस्ते भविता सुधीः ॥ विद्वद्रो यस्य शिष्यः कीर्त्या विश्वप्रसूकः ॥ १४ ॥ उक्तेत्यंतर्हिता साथाकर्ण गोवर्द्धनो द्धरः ॥ चेतसासीत्सुसंतुष्टः सत्यं मत्वेष्टभाषणम् ॥ १५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ विद्याधनस्य स्वर्णधनाच्छ्रेयत्वमाह—स्वर्णाद्यमित्यादिना ॥ ८ ॥ ९ ॥ दानात् दानेन । इदं विद्याधनं तेन दानेनाधिकं वृद्धिं गतम् ॥ १० ॥ तस्य पालने इत्यश्वबद्धम् ॥ ११ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तराण्वपि । मूलमंत्राणां जपैरिति संबन्धः ॥ १२ ॥ १३ ॥ यस्य पौत्रस्य यः शिष्यः

कीर्त्या विश्वप्ररूकः जगद्व्यापको भविता ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ विद्याधनस्यावनात्पालनाद्धेतोः ॥ २० ॥ अथि
 काद्विशततमं धनपालानंदं प्रणमति-विद्वत्कुल इति ॥ २१ ॥ २२ ॥ विद्वद्भिः युक्तम् अविमुक्तकं काशीक्षेत्रम् ॥ २३ ॥ त्रिस्थलीं काशीग्यात्र
 कालेनाथास्य सुषुवे ज्येष्ठपुत्रांगना सुतम् ॥ शुभलक्षणसंपन्नं मेनेऽसौ देवतांशजम् ॥ १६ ॥ देवतावचनामूनं विद्याधनसु
 पालकः ॥ भवितायमतश्चक्रे धनपालाभिधं च तम् ॥ १७ ॥ उपनीतः पंचवर्षः प्राप विद्याः पितामहात् ॥ बभूव द्वादशा
 ब्देऽसौ सर्वविद्याविशारदः ॥ १८ ॥ विद्वत्पुत्र्या कृतोद्वाहः शुशुभे विद्यया श्रिया ॥ पितामहेन मन्त्रैश्च कृतः पूर्णोऽविज्ञासाञ् ॥
 ॥ १९ ॥ धनपालानंद इति नाम्ना विद्याधनावनात् ॥ ख्यातोऽभूद्विदुषां श्रेष्ठः संप्रदायप्रवर्तकः ॥ २० ॥ विद्वत्कुले पालयितुं हि
 विद्यां धनं च योऽभूच्छलिताप्रसादात् ॥ वयं गुरुं तं धनपालसौख्यं त्र्यूर्ध्वं च पूर्णद्विशतं नत्ताः स्मः ॥ २१ ॥ अदेशिर्केन्द्र उवाच ॥
 धनपालाभिधः शिष्यान्बहून्ध्यापयन्सुधीः ॥ यस्म यस्यां रुचिस्तस्मै तां तां विद्यां पृथग्जगौ ॥ २२ ॥ एकदा स ययौ शिष्यैः
 सकुटुंबोऽविमुक्तकम् ॥ विद्वान्विद्वद्युतं हंसो हंसाब्जं मानसं यथा ॥ २३ ॥ क्रमेण त्रिस्थलीं यान्नां कृत्वा काश्चप्रमथावसत् ॥ प्राप्ति
 तः पंडितैः सर्वैः पुण्ड्र क्षेत्रगानसौ ॥ २४ ॥ स्वदेशगमनोद्योगं ज्ञात्वाथाहुर्बुधा इमम् ॥ अत्रैव स्थीयतां विद्वत्क्षेत्रशोभा भवाहरीः ॥
 ॥ २५ ॥ ज्ञात्वैतं स मनस्तेषां तस्थौ तत्रैव देशिकः ॥ तत्रत्येनैव राज्ञाऽसौ कृताखिलसुयोजनः ॥ २६ ॥ तिष्ठन्कुटुंबवसति
 स्तत्राप्यध्यापयन्बहून् ॥ ययुर्गौडार्भकाश्चास्माद्विदुषोऽध्ययनाय वै ॥ २७ ॥ सर्वाध्यापयत्याशु बोधकृद्धनपालवित् ॥ कश्चिन्सु
 रारिशर्मासित्तित्र गौडार्भकोत्पथीः ॥ २८ ॥ पठितं बहुवारं च नासौ कंठस्वादिसम् ॥ वक्तुमीशस्तदा प्रादुः सहाध्यायिन इत्यमुम् ॥
 ॥ २९ ॥ मुरारे धीप्रकाशार्थं स्तोत्रं प्रज्ञाप्रवर्धनम् ॥ पठस्वाशु प्रकाशस्ते धियस्तेन भविष्यति ॥ ३० ॥

यागरूपाम् । क्षेत्रगान् क्षेत्रस्थान् ॥ २४ ॥ भवत्सदृशैः क्षेत्रस्य शोभाऽस्ति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ धनपालस्यो विप ज्ञानी ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ पठेति पूर्वनिबद्धम् । तेन स्तोत्रेण ॥ ३२ ॥ विद्वांसश्च स्थिति पूर्वान्वितम् । मंदसतिरहं गुरोः सकाशादेव ॥ ३३ ॥ अस्मात्स्तोत्रांश्चादि
कात् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ३४ ॥ अस्मात्स्तोत्रमंत्रादिसाधनात् । इति पूर्वोक्तं भवा गुरुर्दयापरश्चेत्तदैव विद्यां आप्नोति केवलमनुष्ठानशतैरपि न

गुरोर्द्वीत्वा वाग्वीजं वा जपस्वाथ वा गिरः ॥ स्तोत्रं प्रतित्रयोदश्यामेकविंशतिसंख्यया ॥ ३१ ॥ पठितेनापि धीमांश्च तव दूनं
गमिष्यति ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेत्याह मुरारिस्तान्ययं सर्वेऽपि पंडिताः ॥ ३२ ॥ विद्वांसश्च तथापिषट्पञ्चमं मंदमतिश्च यः ॥
गृहीत्वैव गुरोः स्तोत्रमंत्राद्यं यदि वा जपेत् ॥ ३३ ॥ देवतास्मात्प्रसन्नापि विद्यां वक्ति स्वयं किमु ॥ विद्यालब्धे किलानेनानुष्ठानाद्बहवः
श्रमाः ॥ ३४ ॥ कृता इति गुरुश्चित्ते मत्वास्माच्चेदयापरः ॥ तदैव विद्यामाप्नोति नानुष्ठानशतैरपि ॥ ३५ ॥ गुरोः कृपां विना तस्माद्विद्यास्ये
नान्यसाधनम् ॥ सा भवेत्सेवयैवातः कुर्वै सेवामहं गुरोः ॥ ३६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थमुक्त्वा मुरारिः स स्नानाशनहृते क्रियाः ॥
त्यक्त्वा सर्वस्वहोरात्रं गुरुसेवापरोऽभवत् ॥ ३७ ॥ गुरुशय्यागृहद्वारि रोजौ स्वपिति यद्विरुः ॥ उत्थाय ब्रूते दुःसाध्यं तमस्यपि
करोति तत् ॥ ३८ ॥ दिवाप्यग्रे सदा तिष्ठन्गुरोर्वक्त्रविनिर्गतम् ॥ तदैवानीय दत्तेऽसौ स्वदेहाशां च संयजन् ॥ ३९ ॥ कदाचिद्विरु
णोक्तोऽसौ जलार्थं कूपमाययौ ॥ जलनिष्कासने भण्डि बद्धा रज्जुराण्णिता ॥ ४० ॥ तत्राहं वीक्ष्य तत्पुच्छं रजौ बद्धांबु चाहरत् ॥ ददौ
चानीय गुरवे सर्पदंष्ट्रकरोऽपि सः ॥ ४१ ॥ क्षणान्मूर्च्छामवापैतद्विषाद्विद्विधाथ तं गुरुः ॥ हा कृत्वा किमिति ग्राह शिष्याः कूपं
ययुस्तदा ॥ ४२ ॥

लभते । स्तोत्रपाठार्दित्तुरपि गुरुकृपयैव विद्याप्राप्तिर्भवतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सा कृपा ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ उत्थाय प्रबुद्धो भूत्वा यत्कर्तव्यं ब्रूते तत्तमस्यं
धकारेण करोति । स इति शेषः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अहःपुच्छम् असुष्य सर्पस्य पुच्छम् ॥ ४१ ॥ एतद्विषात्सर्पस्य विषेण स मूर्च्छामयाप ॥ ४२ ॥

पुरा युष्माभिर्द्युतुर्कं वः युष्माकं तद्वचनं मया न श्रुतं नानुष्ठितमित्यर्थः ॥ ५६ ॥ गुरुकृपयैव विद्या प्राप्यते । अग्रासेन दिष्टात् देवेन च विद्या प्राप्यत इति मतद्वयमस्ति । “ पूर्वदेवेन या विद्या । ” “ अग्राससत्पारिणी विद्या ” इति च मतद्वयमस्तीत्यर्थः । गुरोरेतु विद्यादात्री गुरोः कृपेति तृतीयो वार्गाऽस्ति । अथवा “ गुरुश्रूपा विद्या पुष्कलेन धनेन वा । अथवा विद्याया विद्या स्तुत्यं नोपलभ्यते ” इति वाक्येन शुश्रूषायास्तृतीयं विद्याराजं लभित्यर्थः ॥ ५७ ॥ विद्यासमुद्रस्य बहिर्भागेऽस्मिन् च अंतः पारः योज्यैः पंडितैर्न भूतः कृतः पुनः दृश्यतेऽलोक्यते । स मया गुरुकृपयैव दृष्टः ॥ सहाध्यायिन एतस्यौ ग्राह्यौ चोक्तं पुराविलैः ॥ युष्माभिर्जपपाठाद्यं न मया वः श्रुतं हि तत् ॥ ५८ ॥ कृपयैव गुरोर्विद्याभ्यासादिद्वारा तद्वयम् ॥ पंथा गुरोरेस्तृतीयो विद्यादात्री गुरोः कृपा ॥ ५९ ॥ कृपयैव गुरोर्भूतं विद्याव्येर्विहिततः ॥ दृष्टो मयाऽतो यश्चात्मेन श्रुतोऽथ क दृश्यते ॥ ६० ॥ केचिद्वदंति विद्याव्येरेतोऽस्माभिर्विलोकितः ॥ यथोद्धर्तौ विधेयत्वांतःस्थं न ज्ञायतेऽबुधेः ॥ ६१ ॥ नार्चिता देवता काचिन्न तन्मंत्रजपः कृतः ॥ नार्चनीयं संविदाद्यं द्रव्यं वाऽऽस्वादितं मया ॥ ६२ ॥ गुरोः कृपाबलादन्यत्र विद्यात्वे बलं हि मे ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ धनपालानंद इत्थं गुरारिं विदुषां वरम् ॥ ६३ ॥ ज्ञात्वाऽकरोन्मंत्रपूर्णं सर्वोपास्तप्रवर्तकम् ॥ गुरोर्भूतं नामापि चकारास्य दयानिधिः ॥ ६४ ॥ गुरारिः स चकाराथ नाटकं विदुषां भियम् ॥ अनर्घराघवास्यं हि यद्वैदेव बुधः ॥ ६५ ॥ गुरारिनाटकमिति ग्राह्यश्चाधुनिकास्तु तत् ॥ स विख्यातो बभूवोर्वा गुरारिर्नायरः कविः ॥ ६६ ॥ यो देवताचरिहितोऽपि निहृदः पृथिव्यां गुरुसेवयैव ॥ तं वै चतुर्गुण्डिशतासंख्यं गुरारिसंज्ञं गुरुमानताः स्मः ॥ ६७ ॥

॥ ५८ ॥ विद्यासमुद्रस्यांतोऽस्माभिर्दृष्ट इति केचिद्वदंति । यथा विभिः पक्षिभिः ऊर्ध्वभागेण पारं गत्वाप्यंतःस्थं समुद्रांतर्गतं न ज्ञायते । तथा तैर्विधांतर्गतं विद्याहरस्यं न ज्ञातमित्यर्थः ॥ ५९ ॥ मया तु साधनांतराण्यकृत्यापि गुरुकृपाबलेनैव विद्या प्राप्तेत्याह—नेति साद्धेन । तस्याः देवतायाः मंत्रजपो न कृतः । अर्चनयोग्यं संविदादिद्रव्यं नास्वादितम् ॥ ६० ॥ गुरोः कृपयैव विद्याप्राप्तिर्जितेत्यर्थः । उत्तरार्द्धमुत्तराव्ययि ॥ ६१ ॥ सर्वेषां शिष्याणाम् उपास्तिप्रवर्तकं मंत्रोपदेष्टारम् ॥ ६२ ॥ अलौकिकैः ॥ ६३ ॥ चतुर्गुणिकद्विशतसंख्यं गुरारिसंज्ञं बुधः ॥ ६४ ॥

मति-यै इति । यो देवताचारोहितोऽपि गुरुलुपयैव विद्वच्छ्रेष्ठोऽभवत् नताः स्मः ॥ ६५ ॥ न्यूनाधिक्या न्यूनाधिकाधिकारत्वेन मिथः स्पर्धायुक्ता आसुः ॥ ६६ ॥ तेषु शिष्येषु एको द्राविडः शिष्यः सर्वान्प्रति नम्रस्ताडिच्छयानिति श्रहेति संबन्धः ॥ ६७ ॥ हे आर्याः विधया विधावंशेन जन्मवंशेन चात्र लोके बन्धवो द्विविधाः कथिताः सर्वे वयमेकगुरोः प्राप्तविधाः संतः एकोदरभवा एकजन्मा बन्धव इव स्युः इत्यन्वयः ॥ ६८ ॥ तत्रैकोदरेषु ज्येष्ठाः श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ मुरारेश्चासुरमिताः शिष्याः सच्छास्त्रवेदिनः ॥ मिथः स्पर्धायुताः सर्वे न्यूनाधिकतया तु तैः ॥ ६९ ॥ सदैव कलहश्चासीद्दौर्द्धाविडकैरपि ॥ तेष्वेको द्राविडः शांतः सर्वनम्रोऽथ तानिति ॥ ७० ॥ प्राहार्याः कथिताः सद्भिर्बन्धवो द्विविधाः किल ॥ विद्यया जन्मनाप्यत्राखिलास्त्वेकगुरोर्वयम् ॥ ७१ ॥ प्राप्तविद्यास्ततो नूनमेकोदरभवा इव ॥ तत्र ज्येष्ठाश्चादराः स्युः सुज्ञै रज्ञैश्च तैर्मिथः ॥ ७२ ॥ कलहोपि भवत्येषामधिकोनपितुर्धनम् ॥ वयं त्वत्राखिलाः सुज्ञाः समानवयसस्तथा ॥ ७३ ॥ विद्या गृह्णाति यो यावत्तावद्विद्याधनं गुरुः ॥ ददात्येव हि तत्तस्मै विद्याब्धेर्नोनता कश्चित् ॥ ७४ ॥ संधिरेव ततोऽस्मासु कलहस्य न विद्यते ॥ इति ब्रुवन्स सर्वैश्च प्रेम्णा बंधुसमः सदा ॥ ७५ ॥ आसीत्तेऽप्यासुरमुना प्रेमादृचाः कुशलेच्छवः ॥ सुबंधुमिति तं शत्रु नामैवासीत्ततोऽस्य तत् ॥ ७६ ॥ श्रीगुरुश्चाभवत्तुष्टः स्वभावात्तस्य सत्त्विकात् ॥ पूर्णा दीक्षां ददौ तस्मै सुबंध्वानंदनाय च ॥ ७७ ॥ स लब्ध्वापि गुरोः सर्वं कवितां कर्तुमक्षमः ॥ संकटाढ्योऽतिविद्रांश्च सुबंधुः प्राह चांतरे ॥ ७८ ॥ प्राप्तो विद्वत्कुले देवादहं चाखिलविधया ॥ काव्यं कर्तुं नैव शक्ता बुद्धिर्मे विदुषोऽप्यगु ॥ ७९ ॥ काव्यकर्तार एवास्मिन्कुलेऽस्यदेशिकायमि ॥ अहमेव कथं मंदः प्राक्तनात्कविताततौ ॥ ८० ॥

कनिष्ठाश्च भवति तैश्च सुज्ञैरज्ञैश्च मिथः परस्परं न्यूनाधिकातितुर्धनाद्धेतोः कलहोऽपि भवतीत्यन्वयः ॥ ६९ ॥ विधावंशे तु कलहकारणं नास्तीत्याह वयं त्वित्यादिमाद्धेन ॥ ७० ॥ ७१ ॥ कलहस्य संधिः प्रवेशस्थानम् अस्मासु नास्ति । बंधुसम आसीदित्युच्येण संबन्धः ॥ ७२ ॥ कुशलेच्छवः कल्याणेच्छवः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अंतरे मनसि ॥ ७५ ॥ प्राप्तः जातः ॥ ७६ ॥ अस्मद्देशिकायमि धनपालानंदगुरुपर्यंतं कविताततौ कविताकरणे भूद

मंदबुद्धिरेवाहं देवात्कथमस्मि ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अन्ययुक्तं पपच्छ । तत्संकटं वक्तुं न समर्थोऽस्मीति संबन्धः ॥ ७९ ॥ तन्नाशं संकटनाशं केनापि कर्मणा त्वं वद । सप्तषष्ठ्यक्षरपुक्तामैर्द्वौ विद्यां जपस्वेत्यन्वयः ॥ ८० ॥ वासव इन्द्रस्तया विद्यया ॥ ८१ ॥ तस्मिन्निन्द्ररूपे मनो यस्य ॥ ८२ ॥ हे इन्द्र सतां कवीनामेव कुलं प्राप्याणुकाव्यकरणे शक्तो नास्मि ॥ ८३ ॥ अद् इदम् मयाधुना तव बुद्धिर्दत्ता इत्यन्वयः ॥ ८४ ॥ यया बुद्ध्या । सेत्याद्युत्तरान्वयि

ममेदं संकटं भूरि धीमांघ्रं वित्कुले यतः ॥ संकटस्यास्य नाशोऽय भविता केन कर्मणा ॥ ७८ ॥ श्रीदिशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं चिंतायुतो भूत्वा गुरुं नवान्वयुक्तं सः ॥ भगवन्संकटे घोरे पतितोऽहं न तन्मुखात् ॥ ७९ ॥ वक्तुं शक्तोऽस्मि तन्नाशं वद केनापि कर्मणा ॥ श्रीगुरुश्चाथ तं ग्राह सप्तषष्ठ्यक्षरान्विताम् ॥ ८० ॥ ऐर्द्वौ विद्यां जपस्वाथ प्रसन्नो वासवस्तया ॥ नाशयिष्यति वै वृन् संकटं ते यद् स्ति तत् ॥ ८१ ॥ इत्याज्ञया गुरोर्विद्यां जजौर्द्वौ स तन्मनाः ॥ प्रसन्नो वासवः प्राह तत्त्वं ब्रूहि स्वसंकटम् ॥ ८२ ॥ सुवंधुस्तं प्रण म्याह लब्ध्वार्पाद्रि सतां कुलम् ॥ कवीनामेव नो शक्तः काव्यं कर्तुमहं त्वणु ॥ ८३ ॥ संकटं हीदमेवादो नाशय त्वं दयानिधे ॥ इत्थं संप्रार्थितः प्राह वासवस्तं मयाधुना ॥ ८४ ॥ धीर्दत्ता ते यया काव्यं करिष्यसि विदां प्रियम् ॥ उक्त्वेत्यंतर्हितो देवः स गत्वाथ गुरोः पुरः ॥ ८५ ॥ प्रणमंस्तं क्रमात्सर्वं कथयामास चाप्तधीः ॥ श्रुत्वा गुरुश्च तं तुष्टस्तद्वाच समाज्ञया ॥ ८६ ॥ काव्यं कुरु यतो दत्ता वासवैनैव धीश्च ते ॥ नाम्ना वासवदत्तेति विख्यातं तद्विष्यति ॥ ८७ ॥ कृताथ कविता तेन गुरुदेवाज्ञयाऽखिला ॥ रुद्राता वासवदत्ता सा वासवप्राप्तधीबलात् ॥ ८८ ॥

॥ ८५ ॥ यतः कारणादिद्वेण तव बुद्धिर्दत्ताऽतो ममाज्ञया काव्यं कुरुित्यन्वयः ॥ ८६ ॥ तत्काव्यम् ॥ ८७ ॥ इन्द्रात्प्राप्तबुद्धिबलेन वासवदत्तेतिख्याता प्रसिद्धाऽभवत् ॥ ८८ ॥

पंचाधिकद्विशतसंख्यं सुबंधानंदं प्रणमति—य इति । उपजातिवृत्तम् ॥ ८९ ॥ सर्गोक्तधनपालादिगुरुत्रयकथाश्रवणादेः फले क्रमेणाह । कथामिति ॥ ९० ॥ इति श्रीगुरुपरंचरित्रोचाराधीकायामर्थरत्नसूत्र्यभिधायामेकत्रिंशः सर्गः ॥ ३१ ॥ उद्धात्रिंशे त्रिसप्तत्या पद्यैरधोदिता कथा । हरदत्तस्य विदुषो भूजातस्य गृहस्य वै ॥ ३२ ॥ हरदत्तानंदस्य स्कंदावतारत्वमाह—अथेत्यादिचतुर्भिः अथेति ॥ १ ॥ अंवां देवीम् ॥ २ ॥ इच्छास्तीत्यध्याहारः पूर्वोद्धे । पुरा यो वासबाच्छ्रधमतिश्चकार ख्यातं हि काव्यं सकलेषु सत्सु ॥ पंचोत्तरं तं द्विशताप्तसंख्यं सुबंधुसंज्ञं गुरुमानताः स्मः ॥ ८९ ॥ कथां गुरुणां धनपालसंज्ञाच्छ्रुत्वा त्रयाणामथ वा पठित्वा ॥ विद्वद्वरो बुद्धिमतां च मान्यः पुमान्मेव काव्यकृतां वारिष्ठः ॥ ९० ॥ इति श्रीगुरुपरंचरित्रोत्तराद्धं धनपालादिगुरुत्रयकथावर्णनं नामैकत्रिंशः सर्गः ॥ ३१ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथाप्तविद्यः प्रययौ सुबंधुर्विषयं निजम् ॥ गृहीत्वाज्ञां गुरोर्नद्याः कावेर्योस्तु समीपतः ॥ १ ॥ प्रवर्तयन्संप्रदायं तस्थौ तत्र शिवावर्कः ॥ अथै कदा वदत्यंबां कैलासे षण्मुखः स्वयम् ॥ २ ॥ मातर्मे चेतसीच्छेति पेयं स्तन्यं पुनस्तव ॥ कलावेव पुनर्जातः पाखंडमतशां नये ॥ ३ ॥ भट्टपादाभिधानो मे मातासीत्पाकृता तदा ॥ त्वस्तन्यं न तदा लब्धं बाल्याच्चापेक्षितं हि यत् ॥ ४ ॥ अथ देवी सुतं ग्राह द्राविडे त्वं द्विजातमजः ॥ भव तत्रैव मस्तन्यं पिब त्वं मृतमातृकः ॥ ५ ॥ कीर्तिं कृत्वा ततः शीघ्रं पुनरेहि ममांतिकम् ॥ रामानुजः कुंभकोण्डथासीत्कृष्णस्तदंगना ॥ ६ ॥ तन्मतीयसुताऽथापि तत्पितुर्गृहसन्निधौ ॥ गृहं शैवश्रमस्यासीत्तत्कन्यासहवासतः ॥ ७ ॥ बाल्यात्सा शिवभक्त्याढ्या तत्र जानाति तत्पतिः ॥ सानपत्या मनस्याह नमंती शिवमेकदा ॥ ८ ॥

शंकरावतारसमये ॥ ३ ॥ भट्टपादनामाहं जात इति पूर्वोन्वये ॥ ४ ॥ ५ ॥ एवं स्कंदावतारमुपक्रम्य तत्तन्मादिकं कथयति । रामानुज इत्यादिना । कृष्णः कृष्णनामा तस्यांगना स्त्री तन्मतीयस्य रामानुजमतस्थस्य कन्यासीदित्यन्वयः ॥ ६ ॥ तस्याः कृष्णपत्न्याः पितुः गृहसमीपे शिवोपासकस्य गृहमासीत् । तत्कन्यायाः शैवकन्यायाः सहवासतः संगेन बाल्यादारभ्य शिवभक्तियुक्ता सा कृष्णपत्नी आसीदिति संबंधः ॥ ७ ॥ तत्पतिः कृष्णः तत् पत्न्याः शिवभक्तियुक्तत्वं न

जानाति । सा कृष्णपत्नी एकदा शिवं नमंतीत्याह ॥ ८ ॥ इति किं तदाह—चेदिति । अस्य पुत्रस्य ॥ ९ ॥ तदोयाः रामानुजस्य तस्मिन्निवाद्यः कुलोचितं रामानुजकुलोचितं विष्णोर्नाम कर्तुमुद्यता बभूवुरित्यन्वयः ॥ १० ॥ एतावान्मानुजान् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ११ ॥ अपत्यदं पुत्रमापदं तदेव हरदत्तेति नाम स्तात् भवतु । कर्णयोर्दत्तांगुलय इति हरनामश्रवणेन वस्ता इत्यर्थः ॥ १२ ॥ अथ ते सर्वे बहिः स्थिताः संतः द्वारा इति

चेत्पुत्रो भविता मेस्य हरदत्ताभिधां खलु ॥ करिष्यामीति कालेन तस्याः पुत्रो बभूव च ॥ ९ ॥ कार्तिकेयः स जातोद्धा तेजस्वी शुभलक्षणः ॥ द्वादशेहि तदीयास्तु शिशोर्नाम कुलोचितम् ॥ १० ॥ उद्युक्ताः कर्तुमेतान्सा शनैः प्रहेति सूतिका ॥ हरदत्तेति नामास्य मया प्राक्चानपत्यया ॥ ११ ॥ प्रोक्तं कुंभेश्वरं नत्वा स्तान्तेदेव ह्यपत्यदम् ॥ श्रुत्वेत्यं कर्णयोर्दत्तांगुलयस्ते यद्युदतम् ॥ १२ ॥ प्राहैका सूतिकायाथ हरदत्ताभिधां शिशोः ॥ श्रुत्वेति द्वास्तौ व्यक्तमथ तेऽपि बहिः स्थिताः ॥ १३ ॥ कथयस्मत्कुले जाता दुष्टेयं कुलदूषिका ॥ यत्र श्राव्यं किलास्माभिरस्यास्तद्विदं वर्तते ॥ १४ ॥ न पुनर्दर्शनीयेयं दृष्ट्वा चेत्स्नानमाचरेत् ॥ हन्त्वेत्यं निश्चयं सर्वे तामेकां तत्यजुर्गृहे ॥ १५ ॥ अनन्नापाना सुष्याप सापत्या सा दिनत्रयम् ॥ न वालोथालभस्तन्यं मातुश्चानशनादणु ॥ १६ ॥ मृशं रुरोद क्षुधितोऽथो मृता सा दिनत्रयात् ॥ व्योममाणेण गच्छंतौ पर्वतीशावथो गृहे ॥ १७ ॥ शनैः शुश्रुवता लोदन् स्तनैः सह ॥ देवी शंभुं वदन्त्येष सेनानीर्मत्पयः पुनः ॥ १८ ॥

सूतिकाकृतं हरदत्तनाम स्पष्टं श्रुत्वा इत्थं कथमित्यादि सार्धश्लोकोक्तं निश्चयं कृत्वा तामेकां सूतिकां गृहे तयजुस्त्यक्तवन्त इति त्रयाणामन्वयः ॥ १३ ॥ तच्छिष्यनाम हृदि मनसि ॥ १४ ॥ इयं पुनर्न दर्शनीयाज्जन्माभिरिति शेषः ॥ १५ ॥ नाहं पानं च यस्याः सा सापत्या पुत्रसहिता ॥ १६ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १७ ॥ एष बालः सेनानीः स्कंदः मत्तकाशात् पयः दुग्धं पुनरिच्छेन्नोपतज्जन्मा अत्र गृहे ग्रामजन्मास्तीति संबंधः ॥ १८ ॥

इच्छया इच्छामात्रेणागात् । बालगृहमिति शेषः । शिशुमियग्रान्वयि ॥ १९ ॥ अंतरेऽन्तरिक्षे ॥ २० ॥ अंबायाः देव्याः स्रक्काशादातं प्राप्तं सत्ययः
उत्तमदुग्धं यस्यै सः । अथाद्युत्तरान्वयि ॥ २१ ॥ अंतर्गृहे बालः किं मृतोऽस्ति यतो नो रोदिति । अत ईक्ष्यताम् अवलोक्ष्यताम् । अस्माभिरिति शेषः ।
हि यस्माद्बालस्यापराधो नास्ति तस्मादयमस्माभिः पोष्यः पालनीय इत्यर्थः ॥ २२ ॥ इति संतुष्टा आसुः ॥ २३ ॥ अरनालप्रबंधो रामानुजमते

इच्छन्नेवाप्तजन्माऽत्र मातात्रया मृतास्य हि ॥ पाययेऽसुं पयश्चेत्थमुक्कागादिच्छया शिशुम् ॥ १९ ॥ अंके स्थाप्यापाययच्च यथेषु
स्तन्यमादरात् ॥ पुनर्यानं ययौ तावद्गणैः स्तंभितमंतरे ॥ २० ॥ न रुरेद शिशुस्तुष्टः सुस्वापांवाप्तसत्पयाः ॥ अथ रामानुजाः प्रातश्चा
श्रुत्वा रोदनं शिशोः ॥ २१ ॥ प्रादुर्भूतः किं बालोऽतर्थातो नो रोदितेक्ष्यताम् ॥ नापराधो हि बालस्य पोष्योऽयं वंशवर्द्धनः ॥ २२ ॥
इत्थमुक्त्वा गत्वातर्जयद्वुर्निद्रितं शिशुम् ॥ श्वसैर्ज्ञात्वा मृतिकां च मृतामिति मुदान्विताः ॥ २३ ॥ अरनालप्रबंधोत्तया ममृजुस्तां
शिवादरात् ॥ दूषितामिति मत्वा ते प्रारब्धाच्छ्रुत्यनादराः ॥ २४ ॥ संवस्करुश्च पुपुषुर्धेनुदुग्धार्पणाच्छिजुम् ॥ ववृधे स हि पीतांवाप
यास्तेजोधिको बभौ ॥ २५ ॥ अन्नादोऽथ क्रमाज्जातोऽष्टाब्दः पित्रोदितव्रतः ॥ वेदैश्चाध्यापितः शस्त्रैर्दादशद्वौ बभूव सः ॥ २६ ॥
ज्ञात्वा श्रुत्यश्रद्धधानान्पित्रादींश्छिन्ननिदकात् ॥ अशिवं तत्कुलं मेने त्यक्तुमिच्छुश्च तद्गतिम् ॥ २७ ॥ विद्वत्सु कुलवृद्धेषु कदाचि
न्मिलितेष्वसौ ॥ भस्मरुद्राक्षमालाश्च धृत्वा तस्थौ तदग्रतः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा हहेति ते श्रेष्ठः किमिदं बालचेष्टितम् ॥ कुलदूषक
चिह्नद्वयस्ताडयोयं बालकोऽसिद्धः ॥ २९ ॥ केचिदूचुर्बालभावादुदृतं निष्कास्यतां शनैः ॥ केचिन्मार्जयितुं भस्माक्षान्निष्कास
यितुं तनोः ॥ ३० ॥

प्रसिद्धः । तदुक्तप्रकारेण प्रारब्धादैवयोगेन श्रुत्यनादराः श्रुतिषु अश्रद्धधानास्ते रामानुजास्तां संवस्करुरिति नियोज्यम् ॥ २४ ॥ पीतमंबापयः पार्व
तीदुग्धं येन सः ॥ २५ ॥ पित्रोदितव्रतः कृतव्रतबंधन इत्यर्थः ॥ २६ ॥ तद्वति तत्संप्रदायम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ।

तनोः देहात् । अक्षान्नुद्राक्षान् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अद्या साक्षाद्गृहः रूढः ॥ ३२ ॥ शैवमतं प्रतिपादयन्नादौ स्वाचरणस्य श्रुतिस्मृतिसिद्धयमाह-
चिह्नानीति । एतानि भवद्भूतानि गुणभिर्युतानि चिह्नानि गोपीचंदनादिनोर्ध्वत्रिपुंड्रशंखचक्रतममुद्रादीनि द्विजानां ब्राह्मणानां न भवन्ति वै इति निश्चयेन
किं तु अश्रुतितः श्रुतिप्रामाण्याभावादप्यजतेः शूद्रस्य चिह्नानि भवन्ति । अश्रुतित इत्युपलक्षणं स्मृतिप्रामाण्याभावरूपम् । यत् एतानि ब्राह्मणचिह्नानि न भवन्ति
अतस्तानि विमुच्य त्यक्त्वा श्रुतिचोदितैर्युपलक्षणं स्मृतिचोदितैरित्यस्य । चकारसत्त्वात् । भस्मरुद्राक्षधारणादिचिह्नैर्युक्तोऽस्म्यहमिति शेषः । अत्र भस्म
रुद्राक्षधारणे भवतां निषेधः किमर्थमस्ति । श्रुतिस्मृतिप्रामाण्याप्रामाण्यं चोक्तम् । तथा हि । ब्राह्मणनधिकृतस्य श्रूयते । “अथातो भस्मधारणं व्याख्या
स्यामः भूत्यै न प्रमदितव्यम्” इति विभूतिधारणे प्रमादो न कर्तव्य इत्यर्थः यद्यपि “श्रोणामेक उदकं गामवाजति” इत्यादिषु एके उपासकाः श्रेणां श्लङ्गां

ययुर्बालसमीपेसौ लीलयाग्रेऽक्षिपत्करो ॥ ताभ्यामेव युवानोऽपि पेतुस्ते धनुरावधि ॥ ३१ ॥ लज्जिताश्चोत्थितास्तूष्णीं तस्म्युदरं
भयाकुलाः ॥ हरदत्तोऽथ तान्सर्वान्निर्भयोद्धा गुहोऽब्रवीत् ॥ ३२ ॥ हरदत्त उवाच ॥ चिह्नानि नैतानि हि वै द्विजानां भवद्भूतान्यश्रु
तितोऽप्यजतेः ॥ अतो विमुच्य श्रुतिचोदितैश्च युक्तोऽस्मि किं चात्र भवन्निषेधः ॥ ३३ ॥

गां मुदं गोपीचंदनादिरूपां उदकम् अवाजति मिश्रणाति धारणार्थमित्याद्यर्थवतीषु श्रुतिषु ब्राह्मणादिसाधारण्येनोपासनाभेदेन च तत्तदेवताचिह्नानि धार्यत्वेनो
क्तानि तथापि तानि शूद्रविषयाणि तत्तदुपासनाकाले वा धार्याणि भवन्ति । न सर्वदा धार्याणि । भस्मधारणम् । ब्राह्मणविषयत्वस्मरणात्तथा च स्मृतयः ।
“एकजतेरयं धर्मो यद्विष्णोर्लिङ्गधारणम्” इति निर्णयसिद्धौ च--“शंखं चक्रं मुद्रां यस्तु कुर्यात्तत्तापसेन वा । स शूद्रवद्ब्रह्मिः कार्यः सर्वस्माद्विजकरुणः ।
यथा श्मशानजं काष्ठं सर्वैकमवहित्वत्तम् । तथा मुद्रां कितो विषः सर्वैकमनु गृह्णतः” वामिष्ठे लैंगे “रक्षार्थं मंगलार्थं च पवित्रार्थं च धार्मिकं । यद्वा
कानां लांछनार्थं भस्म दत्तं मया पुरा । सर्वदा धारयेद्भस्म न तिष्ठेन्नदेतं क्वचित् । भस्महीनललाटत्वमब्राह्मणानुसापकम्” । अनुसापकमित्यनेनानुमानं
दर्शितम् । अयं प्रयोगः । शूद्रोऽयं भस्महीनललाटत्वात् । यस्तत्त्वे यस्तस्ममित्यपव्यगतिः स्ववर्णविहितकर्तारि शूद्रे । यदभावे यदभावे इति व्यतिरेकव्याप्ति

ग्रहस्थानं यथा सदाचारवान्ब्राह्मणः । किं च—“ बालमोक्षेण किं भोक्षलक्षणे भस्मधारणम् । भस्मना नित्ययुक्तस्य ज्ञानमुत्पद्येतदचिरात् । तेनार्थं श्रुतं तेन सर्वं कर्माप्यनुष्ठितम् । येन मर्त्येन शिरसि त्रिपुंड्रं भस्मना कृतम् । लुप्तवर्णाश्रमाचारस्त्यक्तसर्वक्रियोऽपि सद् । विभूत्यैव त्रिपुंड्रां कथारणान्भोक्षमाप्नुयात् । विभूतिधारणं त्यक्त्वा कर्म कुर्वति ये नराः । तेषां नैव विनिर्माक्षः कल्पकोऽतिशयैरपि । स्तेयं कृत्वा गुरुदारांश्च गत्वा मयं पीत्वा ब्रह्महत्यां च कृत्वा भस्मच्छन्नो भस्मशय्याशयानो रुद्राध्यायी मुच्यते सर्वपापैः ” इति शातातपवचनम् इत्यादिबहुश्रुतिस्मृतिप्रमाणविहितं ममाचरणमस्तीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ननु पुरुषोत्तमश्रीविष्णोश्चिह्नानि तदुपासकैर्धार्माण्यत्याशंक्य शिवोपासनपेक्षया विष्णुपासनस्याल्पत्वं दर्शयति त्यक्तेति । महान्तं देवं ब्रह्मविष्णुरुद्रेषु ईशं नियतारं शंकरं त्यक्त्वा यः पुरुषेषूत्तमोऽपि स कथं पूज्यः पूजितुं योग्यः । जनैरिति शेषः । हि यस्माद्यो विष्णुरनेकजनपतिः कृत्वा मनुष्यवद्वा त्यक्त्वा महादेवमथ त्रिदेवध्वीशं कथं यः पुरुषोत्तमोऽपि ॥ पूज्यो नृवद्वास्तु बहूनि कर्माण्यद्धा करोत्येव भवैर्ह्यनैकैः ॥ ३४ ॥ एकेन बद्धो बलिरात्तसर्वो भक्तोऽप्यथैकेन पुलस्त्यपुत्रः ॥ कैलासमुत्तेश्च भित्तो भित्तद्धर्चो युतः कृतो वाच्य इहेज्य आर्याः ॥ ३५ ॥ भुवं पदाक्रम्य हरिस्तथापोऽस्पृशत्तदावातरदुग्रंगा ॥ तद्भरिर्धौऽघ्निस्त्वथ सा धृतेशाधितः स वाच्योऽत्र क इज्य आर्याः ॥ ३६ ॥

साक्षात्स्वयं करोति । मनुष्यमात्रेषूत्तमस्य विष्णोरुपासनापेक्षया “ महेशान्नापरो देवो महिम्नो नापाग स्तुतिः ” इति देवेषूत्तमस्य महादेवस्योपासनं युक्तमिति भावः । आख्यानकीवृत्तम् ॥ ३४ ॥ ननु भक्तलक्षणार्थं मनुष्यवदाचरणं विष्णोर्योग्यमस्तीत्याशंक्य तस्य भक्तलक्षकत्वं व्याहृतं शिवस्य चाकुण्ठितमिति दर्शयति—एकेनेति । एकेन विष्णुना आर्चं गृहीतं सर्वत्र यस्य स बलिर्वद्धोऽस्ति वामनावतारे भक्तलक्षकत्वं व्याहृतम् । अथैकेन शिवेन कैलासमुत्पादयितुम् इतः प्राप्तोऽपि रावणः क्रद्धचा ऐश्वर्येण युक्तः कृतः । हे आर्याः अनयोर्मध्ये पूजनीयो भवद्विर्वाच्यः । यतो भक्तलक्षकयोर्हरिहरयोर्मध्ये यथार्थत्वेन भक्तलक्षकः शिवोऽस्ति अतः शिव एव पूजनीय इत्यभिप्रायः ॥ ३५ ॥ ननु विष्णोश्चरणोदककृपा भागीरथी कथं महत्तमेन शिवेन शिरसि धार्यते इति चेज्जगद्रक्षणाय विष्णोश्च पालनाय शिवेन गंगा शिरसि धृतेत्यभिप्रायेणाह—भुवमिति । हारीश्विविक्रमावतारे पादेनोच्चाधोभूमि

पालकत्वात्पुत्रालको हरिरेव भवति । यो जीवः पतिं त्यक्त्वा ज्ञानप्रदत्वेन नियंतारं पशुपतिं त्यक्त्वा गोपगोरक्षकं कृष्णम् इयाच्छरणं गच्छेत्सः उद्भूतः भवति “ ज्ञानं महेश्वरादिच्छेत् ” इति ज्ञानाथ पशुपतिः सेव्यो न गोपाल इत्यर्थः ॥ ४१ ॥ विष्णोर्विश्वपालकत्वमंगीकृत्यापि शिवस्यैव पूज्यत्वमाह--विश्वमिति । विष्णुर्विश्वं निजान् भक्तांस्तावद्रक्षति यावत्पलपकर्ता रुद्रः प्रलयं कर्तुं क्रुद्धो न भवति तावदित्यर्थः । यः शंकरः प्रलयकालेऽपि भक्तान्यति काशां संस्थाप्य स्थापयित्वा तां कार्शीं स्वशूले धृत्वा नृत्यं करोति प्रलयकालेऽपि शिवस्य भक्तक्षकत्वं यथा तथा विष्णोर्नर्तित्यर्थः ॥ ४२ ॥ ननु कार्शीं शूले संस्थाप्य भक्तावसतीत्युक्तं यदि तर्हि पूर्वकल्पतः कोऽपि शिवभक्तो न दृश्य इति चेत्त्राह-त्रात इति । शिवेन स्मृतेः प्रलयकालात् मार्कण्डेयो रक्षितोस्ति । एवं सप्तकल्पा व्यतीप्युः अतिक्रान्ताः । कृष्णेन तु ब्राह्मणशोपेनात्सकुलमपि यादवकुलं दग्धं नाशितम् । इहानयोः कः विश्वं हरिः पाति निजांश्च तावत्क्रुद्धो न यावत्क्षयकृद्धि रुद्रः ॥ संस्थाप्य काशां प्रलयेऽपि भक्तांस्ताञ्जूलमुद्धृत्य करोति वृष्टम् ॥ ॥ ४२ ॥ त्रातः शिवेनास्ति मृतेर्भृङ्गोः पुत्रो व्यतीप्युः किल सप्त कल्पाः ॥ शापाद्धिजस्यात्मकुलं च दग्धं कृष्णेन कः सेव्य इहोच्यतां मे ॥ ४३ ॥ जनार्दनं मोक्षदमित्थमाहुस्तदत्तमोक्षः खलु नाक्षयो हि ॥ श्रुतिर्वैवाह तमन्यतो न ज्ञानं महेशादिति शंभुरिज्यः ॥ ४४ ॥ त्यक्त्वा फलाशां बहुजन्मभिर्धै कृतातिपुण्यैर्विमलांतरंगाः ॥ ज्ञानेच्छवस्ते खलु शंभुभक्ताः कुतोऽर्थकालुष्यदृढात्तथापाः ॥ ४५ ॥ सेवितुं योग्यः भवद्विर्षयां कथ्यताम् । तस्माच्छिव एव भक्तक्षको नान्य इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ ननु मा भूद्विर्गोर्भक्तक्षकत्वं तथापि सोऽप्यदत्तमातिदद्यात्तदुपासनं युक्तमिति चेत्त्राह । जनार्दनमिति । यद्यपि “ मोक्षं जनार्दनादिच्छेत् ” इति जनार्दनं मोक्षप्रदमाहुस्तथापि तेन जनार्दनेन दत्तो मोक्षः अस्त्यो नास्ति खलु । हि यस्मात् “ ज्ञानादेव तु कैवल्यं नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ” इति विदा ज्ञानेनैव तम् अक्षयं मोक्षमाह । अन्यतोऽप्यस्याह्न इतीत्याह--“ज्ञानं महेशात्” इति हेतोः शंभुरेव पूज्यः । ज्ञानं विना कैवल्यं विना सलोक्तदिमोक्षो नाक्षयस्तस्माच्छ्रुतिसिद्धमोक्षप्रदेऽपि शिव एवेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ एवं-शिवोपासनां दृढीकृत्य शिवभक्तानां दुर्लभत्वं दर्शयन्नुपसंहरति । त्यक्त्वेति । ये पुरुषाः फलाशां सकामबुद्धिं त्यक्त्वा बहुजन्मभिः दृढतानि शान्त्यति

पुण्यानि तैर्विमलं शुद्धम् अंतरंगमतःकरणं येषां ते ज्ञानेच्छावंतो भवंति ज्ञानार्थं शंभुप्रकाशं भवति खलु । तथा च श्रुतिः “ तदेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषन्ति । यज्ञेन दानेन तपसाऽनाशकेन ” इति वेदानुवचनेन ब्रह्मचर्यभ्रमेण यज्ञेन दानेनेति वानप्रस्थभ्रमेण तपसेति वानप्रस्थभ्रमेण अनाशकेन विषया नशनेन संन्यासभ्रमेण ब्राह्मणाः ब्रह्म भवितुमिच्छवः विविदिषन्ति इति सन्प्रत्ययान्तेन वेत्तुमिच्छन्ति ज्ञानेच्छां जनयन्तीति तदर्थः । अर्थेद्विषयैः कालुष्यं मालिन्यं तेन हृदा मनसा आतं स्वीकृतं पापं यैस्ते कुतो ज्ञानेच्छवः कुतस्तरां शिवमक्ता भवन्ति । बहुगुण्यलभ्या शिवभक्तिरित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं रामानुजाः श्रुत्वा हरदत्तोदितं वचः ॥ नेशाः प्रयुत्तरं वक्तुं तस्थुः क्रुद्धाश्च सूकशत् ॥ ४६ ॥ शनैः केचिन्मयः प्रोत्तुर्वध्योयमखिलैश्च तात् ॥ प्राक्तद्वयैर्विदेऽथाहुरेकः सर्वाश्च हन्त्ययम् ॥ ४७ ॥ अथ नत्वाखिलांस्तस्माद्धरदत्तो ययौ गुरुम् ॥ सुबन्धुं कुंभकोणात्प्राक्कावेर्यकेऽतियोजने ॥ ४८ ॥ तत्रापश्यत्समासीनं साक्षादानंदरूपिणम् ॥ शिष्यान्वेदांतत्राकथानि बोधयंतं यथा र्थतः ॥ ४९ ॥ आत्मानंदं बुधौ मग्नं पश्यंतं विश्वमात्मनि ॥ आत्मानं विश्वं चेत्यं सुबन्धानंदेशिकम् ॥ ५० ॥ तं नत्वा दंडवदूसा बुत्थाय च कृतांजलिः ॥ हरदत्तोब्रवीत्साक्षाद्गुह्यं ह्रस्वम् ॥ अहं हीशपुत्रेऽमरैस्तारकानिऽभिरुक्तः स लब्ध्वास्य वीर्यं द्विसंगे ॥ संतोष्वाक्षिपत्ताश्च गंगां भसीतोऽभवं षण्मुखः शत्रुयूथापकारी ॥ ५१ ॥ मयाहं विधेयसुगस्तारकाद्याः शिवाचर्चाबलात्संहताः संगरेऽथ ॥ सूरैः स्वीयसेनाधिपश्चोदितोऽहं ततोऽहंकृतिर्मेऽविकैव प्रवृद्धा ॥ ५२ ॥

प्राक् पूर्वं शिवचिह्ननिष्कासनात् तस्य हरदत्तस्य पराक्रमज्ञाः । हन्ति हनिष्यति । कुंभकोणात्पाद् पूर्वमातेरुक्तं गोजे कवेतिरे ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ आत्मादि पूर्वोन्वयि ॥ ५० ॥ साक्षात्संकेदोऽप्यज्ञ इव ज्ञानरहित इवाब्रवीत् ॥ ५१ ॥ ईशपुत्रः शिवसुतोऽस्मि । कथमित्यत आह । अमरैस्तारकासुरस्य नारोऽभिरुक्तः शिववीर्येण पुनं जनयेति प्रार्थितः सोऽग्निः द्वयोः शिवापार्वत्योः संगेऽस्य शिवस्य वीर्यं सतोषु छनित्कालु चिक्षेप । ताश्च गंगेदके शिववीर्यमाश्रयन् । इतः गंगेदकाच्छत्रुसंग्रहता षण्मुखोऽहमभवम् ॥ ५२ ॥ किंच मया कर्त्ता अहं विद्या देहांतबुद्ध्या शिवापासनागलेन तारकाद्याः दैत्याः

संश्रामे हताः । अथानंतरं देवैश्चाहं स्वसेनाधिपतिरुक्तोऽस्मि । ततो मेघिकाहंकारः प्रवृद्धः । ददाहंकारो जातोस्मीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ तेनाहंकारेण त्म सुखं न जातमित्याह-सदेति । सर्वज्ञाननाशकयोः गौरीशंकरयोः सन्निधौ सदा स्थितस्यपि अहंकारेणो भगवतोऽप्यतत्सुखाभुवा नापीतिरुक्त । तत्र हेतुः बहुस्पन्दस्या गणेशेन भूयः क्रीडित इति । न ज्ञानगंधोऽप्यहंकारवता प्राप्यत इति भावः ॥ ५४ ॥ किंच यतः बह्वगुण्यतां यदा सुखमेवितां दशां देव ग्याभावादात्मलो न भवति । अतः कारणात्कलौ बौद्धमतखंडनाय मया भट्टपादनाम्ना जनिः जन्म भवुष्यलोकै गृहीतम् । शिवाक्षया भट्टपादोऽहं जात इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ क्रियया कर्मणां पापं वेदनिदाहपं येषु ते । अपिताः बौद्धाः इंद्रावतारभूतेन सुयन्वनाम्ना हेतुभूतेन हता यथा कर्जेत्यपकर्षः । तदाऽ सदानीशयोः सन्निधौ सस्थितस्याखिलाज्ञानहंत्रागणेशेन भूयः ॥ बहुस्पर्धया क्रीडितोऽहंघियो मे न चारुपातसौख्ययानुभूतिः किलासीति ॥ ५६ ॥ न नाकस्थितानां मुकुरपायुषां हि सदा सौख्यभाजां भवेदात्मलाभः ॥ मयातोऽजनिर्भट्टपादाख्ययापि कलौ मर्त्यलोके धृता बौद्धहत्यै ॥ ५५ ॥ हताश्चाभितास्तत्र बौद्धाः क्रियायाः सुयन्वन्नोद्गमहंद्रावतारात् ॥ शिवश्चावतारोऽस्ति तदाऽद्वैतसिद्धये ततोऽप्यात्मतां नातत्रान्कर्मोऽहम् ॥ ५६ ॥ अतः प्राप्तजन्माहमात्मत्वलब्धये बभूवात्र दिष्टाच्छिवद्वैतसंगः ॥ तिरस्कृत्य सर्वान्भवत्पादयुग्ममितोऽस्मीश रक्षाधुनाहंकृतेर्मां ॥ ५७ ॥ न मां जेतुमीशोऽस्ति कश्चिन्निलोक्यां स चाहं जितोऽहंतया हंत या हि ॥ निबध्यात्र देहे सुखं स्वीयमेव न चेष्टद्वरं स्पृष्टुमीशो भवामि ॥ ५८ ॥ श्रद्धे शिर्केन्द्र उवाच ॥ सुबंध्युशिति चाकर्ण्य शिवभक्तिप्रवृत्तये ॥ ज्ञात्वावतीर्णं सेनान्यं सिद्धः प्राहेति तं हसन् ॥ ५९ ॥

द्वैतसिद्धयर्थं शंकरोऽवतीर्णोऽभवत् । अतः शंकराचार्यादहमात्मत्वं न प्राप्तवान् । यतः कर्मठः तुषाग्निप्रवेशे देहांतमायस्थिते निष्ठावाच् । तस्मिन्कर्मणि कर्म कर्तृत्वाभिमानेन न ज्ञानलाभ इत्यर्थः ॥ ५६ ॥ अतः कारणादात्मज्ञानलाभार्थं प्राप्तजन्माहमस्मि । दिष्टाहंयोगात् । सर्वाच्च रामानुजात् । इतः शरणं प्राप्तः त्वम् अहंकृतेः अहंकारान्मां रक्ष गुरुकृपयैवाहंकारनाशो भवतीत्यर्थः ॥ ५७ ॥ आत्मसुखान्छादशो दुर्जयोऽहंहर इत्याह-निति । तथा पूर्वोक्तं याहंतयाऽहंकारेणाहं जितोऽस्मि हि निश्चयेन । हंतोति खेदे । या हि अहंता अत्र देहे निबध्ना व्याप्तास्ति । स्वकीयमेव वरणात्सुखम् ईदृशप्रभुं सपत्न्यो न

भवामि अतस्तन्नाशोनात्ममुखं प्रापयेत्यर्थः ॥ ५८ ॥ अहंकारनाशको रुद्र एवाहंकारदेवतात्वादित्याह-य इति । यः रुद्रः आदितः मूलतः
 तस्याः अहंकरतेः देवता रुद्र उक्तो यस्मादुद्राधीनाहंकरतित्यर्थः ॥ ६० ॥ रुद्रशब्दार्थं कथयति-शोक इति । सर्वशोकः देहाहंकरतिजन्योऽस्ति यस्मा
 त्सतो स्वभक्तानां रुद्र रोदनरूपं तं शोकम् अहंकारनाशेन द्रावयति तस्माद्रुद्रः प्रकीर्तितः । यथोक्तं काशीखण्डे-“रुद्र दुःखं दुःखहेतुर्वा द्रावयत्येष नः
 प्रभुः । रुद्र इत्युच्यते सद्भिः शिवः परमकारणम्” इति स्मृतिः । ‘तस्मिन् शोकमात्मवित्’ इति श्रुतौ । आत्मज्ञानिनः अहंकारनाशेनैव शोकरुणादुद्र
 सुबधुरुवाच ॥ यः स्वीयांश्चिरतानां हि हंस्यहंकरतिमादितः ॥ तस्याधीनैव सा यस्मादुद्रस्तद्देवतोदिता ॥ ६० ॥ शोको
 हंकरतिजः सर्वस्तं रुतं द्रावयत्यसौ ॥ सतामहंकरतेनाशात्तस्माद्रुद्रः प्रकीर्तितः ॥ ६१ ॥ तत्सुतस्त्वं तदीयेज्याप्रवृत्तये
 सत्तनुर्भुवि ॥ त्वां स्पृशेत्किमहंकारो यथा वह्निं पिपीलिका ॥ ६२ ॥ संग्रहायैव लोकानां तवेदं श्रीहरीर्यथा ॥ ययौ सांदीपिनिं
 ज्ञप्त्यै तथा मां त्वं न चान्यथा ॥ ६३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ वदतीत्यं गुरो भूयः स नत्वाण्वपि नाब्रवीत् ॥ उत्थाप्यालिङ्ग्य
 हस्ताभ्यां चाग्रे संस्थाय्य तं गुरुः ॥ ६४ ॥ पूर्णा दीक्षां ददौ मंत्रैर्हरदत्ताय धीमते ॥ वसन्गुरोः समीपेऽसौ तत्सेवातत्परः सदा
 ॥ ६५ ॥ शुश्रावनेकवेदान्ताक्यान्यात्मानुभाविनः ॥ जज्ञाप च महामंत्रान्पुरश्चर्याविधानतः ॥ ६६ ॥ अभ्यसन्न्योगमग्रेष प्राणा
 यामैर्गुरुर्दितैः ॥ सिद्धययौ बभूवासौ गुरुं देवाधियर्चयन् ॥ ६७ ॥ सिद्धिं गते गुरौ सोऽथ शिवाचोत्तपः सदा ॥ चकार कवितां
 ख्यातां विषयेष्वखिलेष्वपि ॥ ६८ ॥ शिष्याश्च बहवोऽप्यासुर्धनिनोऽधनिनोऽपि च ॥ बालवृद्धयुवानश्च गुरौ देवयियोऽखिलाः ॥ ६९ ॥
 स्यैवाहंकारनाशकत्वमस्ति । तस्माज्ज्ञानेन अहंकरतिनाशनद्वारा दुःखनिवर्तको रुद्र एवेत्यर्थः ॥ ६१ ॥ तत्सुतस्त्वं तदीयेज्याभ्यस्तूजापवृत्त्यर्थं घृयिष्यां
 सत्तनुः उचमदेहवान् जातोऽस्मीति शेषः । अग्निं पिपीलिका इव त्वामहंकारः किं स्पृशेत् । अपि तु न स्पृशेदेव ॥ ६२ ॥ तवेदं गुरुभक्तदत्तं
 लोकसंग्रहायमेवास्ति यथा ओहरिः कृष्णो ज्ञप्त्यै ज्ञानप्राप्तये सांदीपिनिं गुरुं ययौ तथा त्वं लोकप्रियाभ्यागतोऽसि । अन्यथा तदागानं नान्ती
 त्यर्थः ॥ ६३ ॥ उत्तरार्थमुत्तरान्वयि ॥ ६४ ॥ उत्तरार्थं पुरावयि ॥ ६५ ॥ आत्मानुभाविनः आत्मज्ञानवतः गुरोः सकाशात् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ विषयेषु

देशेषु ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ दूरादिति । स्कंद एवेति ज्ञातः ॥ ७० ॥ अर्थेषु सकामेषु विख्यातः तेषां कामगूणेषु धनद्वयः निचोदेषां स्तुतिर्गुणं प्राप्नुः ॥ ७१ ॥ हरदत्तस्य मुक्तमुमुक्षुविषयिप्रियत्वमाह । अर्थिनो विषयिणः मंत्रादिना सिद्धिमाप्त्यर्थं गृह्यन्तः आत्मप्राप्त्यर्थं निदजनाः मुक्ताः तदाहरदत्तजात्यानंदसिद्ध्यर्थं हरदत्तानंदं गृह्युः । उपजातिवृत्तम् ॥ ७२ ॥ सर्गोक्तहरदत्तकथाश्रवणादेः फलमाह-शंभोरिति । शिवपंथा हर्त्ताप्य वरिणा अहंकरेभ्योः अपुना हरदत्तेन गुरवे सुबंधानंदाय उक्ता सा येन श्रुता पठिता वाजस्ति तस्यास्य श्रोतुः पाठकर्तुश्चाहंभोतिष्य अहंकारस्यं हस्ता शंभुः उत नूतनुर्गुह एवेति शिवपूजाप्रवृत्तिवृत् ॥ अलौकिकैर्गुणैः कांत्या ज्ञातः शिष्यैः परैश्च सः ॥ ७० ॥ विख्यातः स बभूवोऽर्थी सरसु विद्वत्सु चार्थिषु ॥ इष्ट्वैव तत्कृतान्यथान्केचिदपुर्निजेसितम् ॥ ७१ ॥ दूराद्यदुस्तं बहवोऽर्थिनो ये मंत्रादिसिद्ध्यै हि तथात्मलब्धयै ॥ मुमुक्षवः सिद्धजनाश्च तस्मादानंदवृद्धयै हरदत्तसिद्धम् ॥ ७२ ॥ शंभोः प्रशंसा हरदत्तगीता चाहंकरेभ्योर्गुरवेऽपुनोक्ता ॥ येन श्रुता वा पठितास्य शंभुर्हत्वा त्वहंभोतिमुतात्मदः स्यात् ॥ ७३ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तराद्धै हरदत्तकथायां द्वाविंशः सर्गः ॥ ३२ ॥ श्री देशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं ख्यातः क्षितौ सिद्धः प्रातानंदश्च निर्ममः ॥ शिवार्ची चाकरोन्नित्यं हरदत्तः प्रवृत्तये ॥ १ ॥ तुलसीबिल्व पत्राणि दूर्वाश्च कुसुमान्यपि ॥ दीयते नित्यमानीय शिष्यैर्यत्नेन चादरात् ॥ २ ॥ दुर्लभान्यत्र पुष्पाणि न तल्लब्धिर्ह सतिदी ॥ दूरादानीय चैकेन भ्रमता योजनाधि ॥ ३ ॥ पुष्पाण्यपि सुगंधीनि दीयते गुरवे मुदा ॥ चेद्याव्यंते गुरोरन्यैर्भोग्येषु दूराति च ॥ ४ ॥ सर्वेऽथाहुः किलास्माकं भ्रमतामपि दूरतः ॥ अल्यान्यपि न लभ्यंते पुष्पाण्यप कुतोन्वहम् ॥ ५ ॥ पुनः आत्मभदः स्यात् । आत्मज्ञानप्राप्तको भवति ॥ ७३ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्धटीकायामर्थसूच्यविषयायां द्वाविंशः सर्गः ॥ ३२ ॥ तदि त्रिंशो त्रिनवतिपद्यैर्द्वविंशकान्त्यहै । स्वर्नित्ये शिष्यवर्गान्स्वान्न हरदत्त इतीर्यते ॥ ३३ ॥ पूर्वसर्गोक्तां हरदत्तकथां विस्तारतो वर्णयति-इत्थं लब्धत् इत्यादिना । प्रवृत्तये संप्रदायप्रवृत्तये ॥ १ ॥ २ ॥ अत्र दुर्लभानि यानि पुष्पाणि तेषां प्राप्तिः समीपे नाभवत् । तदा योजनापश्चं प्राप्ता एकेन केनोपैच्छिष्टेण सुगंधवर्धं तानि पुष्पाणि दूरादानीय संतोषेण गुरवे दीयंत इत्यन्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ सर्वे शिष्याः आहुः । परस्परमिति शेषः । दूरतः दूरे

भयतामस्माकम् । कर्मणि षष्ठी । अस्माभिरल्पपुष्पाण्यपि न प्राप्नोते । एष शिष्यः प्रत्यहं वहूनि पुष्पाणि कुत आनीय सर्वेभ्यो गुरवेऽपि दत्ते समर्पयतीत्य-
 न्वयः ॥ ५ ॥ अतः परमस्मयं पुष्पार्पणादयं शिष्यः सर्वैः पुष्पाकरनाम्ना वाच्यः ॥ ६ ॥ अत्र पुष्पाकरे । उत्तरार्द्धयुचरान्वयि ॥ ७ ॥ तुहिः संतापः
 ॥ ८ ॥ ९ ॥ ये जनाः ॥ १० ॥ ११ ॥ आत्मनो जन्मसाफल्यं मत्वा शिवाल्यं कैलासं गंतुम् ऐच्छत् इच्छितवान् ॥ १२ ॥ १३ ॥ अथे-
 दानीम् आदिनाथतः सदाशिवेश्वररुद्रविष्णुब्रह्मरूपान् आदिगुरुन् अनुग्रहतितोयानसंहारास्थितिमुद्धिर्कृतृत्वेन वर्णयन् श्रीशंकरं सर्वहृत्त्वेन दर्शयति
 आनीय दत्ते सर्वेभ्यो गुरवेऽपि बहुन्यतः ॥ पुष्पाकरोऽखिलैर्वाच्योऽस्मभ्यं पुष्पार्पणादयम् ॥ ६ ॥ इति पुष्पाकरं प्रादुस्तं सर्वे श्रीगुरोः
 पुरः ॥ सर्वेभ्योत्राधिका प्रीतिर्हरदत्तगुरोरपि ॥ ७ ॥ आसीत्पुष्पार्पणैव सतां लुषिर्हि भक्तिः ॥ अथ तस्मै दत्तो पूर्णां दीक्षां भक्तिसौ-
 गुरुः ॥ ८ ॥ पुष्पाकरानंद इति नाम चक्रेऽस्य शोभनम् ॥ आसीत्पुष्पाकरानंदः सेवासक्तः सदा गुरोः ॥ ९ ॥ हरदत्तेन ये दृष्टाः
 कृपया दूरतः क्वचित् ॥ शिवभक्ताश्च तेऽप्यासुः स्पृष्टाः किं बोधिताः पुनः ॥ १० ॥ यदोर्व्यां संस्थितः सिद्धो हरदत्तस्तदाखिलाः ॥
 सेवा आसुः किलान्येऽपि गूढं चक्रुः शिवार्चनम् ॥ ११ ॥ हरदत्तोऽखिलानित्यं ज्ञात्वोर्व्यां हि शिवार्चकान् ॥ सत्त्वात्मजनिशाफल्यं
 चैच्छदंतुं शिवाल्यम् ॥ १२ ॥ निशीथेऽथ कदाचित्स हरदत्तोऽखिलेष्वपि ॥ स्वपत्सु प्रार्थयामास ध्यात्वा शंभुं शिवान्वितम् ॥
 ॥ १३ ॥ हरदत्त उवाच ॥ शिवेशानाध्यक्षस्त्वमसि निखिलानां च मरुतां नृणामन्येषां च त्वद्वत् बुद्धितं चाशिवमिदम् ॥ यतस्तत्र
 चिद्रूपः सकलहृदयस्थोऽसि हि ततो जगच्चेष्टायुक्तं भवति जडमज्ञं चलमपि ॥ १४ ॥

शिवेति । हे शिव स्वप्रकाश ज्ञानस्वरूप हे ईशान अंतर्धामिहोऽयं सर्वेभ्यो देवानां नृणाम् अन्येषां जीवानां चाध्यक्षः श्रेष्ठः सर्वोच्च
 मोऽसि । त्वद्वत्त्वं त्वां विना इदं दृश्यजातम् अशिवमंगलम् उदितं कथितम् । महद्भिरिति शेषः । यस्तत्र चिद्रूपः स्वप्रकाशः सर्वेषां हृदयस्थः साक्षिरुजोऽसि ।
 ततः कारणात् जडं परमकाशम् अज्ञं स्वकीयपरकीयज्ञानरहितमपि चलमस्थिरं जगत् चेष्टायुक्तं भवति । साक्षिदानंदरूपः सर्वोत्तमः सर्वसंक्षिप्तः आदिना

थस्त्वमेव सर्वरूप इत्यर्थः । शिवादिनी वृत्तम् ॥ १४ ॥ एवादिनाथस्यैव सर्वरूपत्वं सामान्यतो निरूप्य विशेषतो दर्शयन्तीति । त्वमेवाद्यं सर्वकारणः अंतरथाः पूर्वप्रलयसमये लीना अखिलगतयः सर्ववृत्तयो यस्मिन् स लीनवृत्तिरादिनाथस्त्वमसि । अथ त्वा त्वात् आकाराहितं गुणहीनम् अतिलो स्यात् असंबन्धसवरूपात् शिवं सदाशिवं चानुग्रहकर्तारं प्राहुः । सदाशिवरूपेणादिनाथ एवानुग्रहकर्ता भवसीत्यर्थः । भवानुग्रहाशिवरूपः । एते न रमे । “ स एकाकी नारमत ” इति श्रुतिप्रसिद्धशुद्धविद्यावृत्तिमानित्यर्थः । अथ इयं गतिः एकोऽहं न रमे इत्याकारा वृत्तिः निर्गुणनिराकारमापि सदाशिवं त्वां निराकारसगुणरूपम् इदम् ईश्वरनामकं करोति । कीदृशम् ईदृशम् अखिलांतर्हितम् पूर्वं प्रलयसमये अंतर्हितं विरोहितं यस्त्विरूपः । एकोऽहं न रमे इति शुद्धविद्यारूपा वृत्त्या “ अपाणिपादो जवनो ग्रहीता पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः ” इति श्रुतिप्रसिद्धो निराकारसगुणेश्वररूपलितो ध्यान

त्वमाद्यश्चांतस्थोऽखिलगतिरथोऽनुग्रहकरं निराकारं त्वादुस्त्वगुणमतिरसौख्यादपि शिवम् ॥ भवान्नैको रमे गतिरियमय त्वां हि कुरुते निराकारं चेशं सगुणमखिलांतर्हितमिति ॥ १५ ॥ त्वमन्येच्छुस्तेऽसौ समगुणगतिः साकृत्तिगुणं करोति त्वां श्रुत्या तव तनुतो रुद्र कथिता ॥ लये तिष्ठत्येतत्त्वयि सकलमित्याद्य उदितः शिवश्चेशो रुद्रस्त्रिभिर्गति च कृत्यैः खलु भवान् ॥ १६ ॥

कर्ता त्वमेवासीत्यर्थः ॥ १५ ॥ तथा त्वमेव वृत्तिभेदेन रुद्ररूपोसीत्याह—त्वमिति । यदा त्वमन्येच्छुः “ स द्वितीयमैव उद ” इति श्रुतिप्रसिद्धद्वितीये च्छावृत्तिमात्रं भवति तदा असौ इयं समगुणगतिः समाः एकरूपाः गुणाः यस्यां सा गतिः वृत्तिः गुणगतिर्भाषी वृत्तिस्त्वामीश्वरं साकृत्तिगुणं साकृत्तिं सगुणं च सगुणं साकारं रुद्ररूपं च करोतीत्यर्थः । अतः कारणात् हे रुद्र रुद्ररूप श्रुत्या “ या ते रुद्र शिवा तनूवोरा पाषकाग्निनी ” इत्यादिरूपाया तव तनुः कथिता तस्मान्स्त्वमेव गुणगतिर्गुणा द्वितीयेच्छारूपा वृत्त्या रुद्ररूपोऽसीत्यर्थः । लये प्रलये एतत्सर्वं जगत्सर्वं लयकर्तारं रुद्ररूपे तिष्ठति एवं भवान् त्रिभिः अनुग्रहतितो ध्यानसंसाररूपैः कृत्यैः कार्यनिमित्तभूतैः शिवः सदाशिवः ईश्वरः रुद्रः इति रूपत्रयव्यानायः आदिनाथ उदितः कथितोऽस्ति । महद्भिर्गति शेषः । वृत्तिवृत्तिमतोर्भेदांगीकारेण निर्गुणनिराकारनिराकारसगुणसाकारभेदेन च श्रुतिप्रसिद्धेन अनुग्रहतितो ध्यानसंसारकर्ता सदाशिवेश्वररूपरूपस्त्व

मेव भवसीत्यर्थः ॥ १६ ॥ अतः परं सगुणसाकारवान्पालनकर्त्ता विष्णुरुयोऽपि त्वमेवेत्याह । जगदिति । हे ईश हे रुद्र त्वं स्वस्मिन्प्रलयकर्तारि स्थितं जगद्विक्रमायितुं बहुस्यामिति संकल्पं कुरुषे यदा तदा इयं तव गतिः बहुस्यामिति वृत्तिः तत्त्वानां पुरुषादिपञ्चविंशतितत्त्वानां जननी भेदेन उत्पादिका भवति । यदा एतानि तत्त्वानि जगत्प्रकटं कर्तुमीशानि समर्थानि न भवति तदा एको असहायः गूढः गुप्तो विष्णुस्त्वमिह तत्त्वेषु चरासि प्रविशसि । कीदृशः । “ एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतांतरात्मा ” इत्यादिरूपया कथितश्चासौ देवः प्रकाशमानः अखिलः सर्वगत इति रुद्ररूपस्त्वमेव बहुस्यामित्यध्यासेन विष्णुरुपोसीत्यर्थः ॥ १७ ॥ किं च विष्णुरुपस्तस्मैव विराड्रूपो ब्रह्मासीत्याह—स इति । स सूत्रात्मा विष्णुरुपस्त्वं स्वकीयमिदं तत्त्वगतं जगत्

जगत्स्वस्थं भूयः प्रकटयितुमीशोऽथ कुरुषे बहु स्थां संकल्पं तव गतिरियं तत्त्वजननी ॥ न चेशान्येतानि प्रकटयथ कर्तुं जगदिहाचरस्येको गूढः श्रुतिकथितदेवस्त्वमखिलः ॥ १७ ॥ स सूत्रात्मा विष्णुर्जगदथ मया पालयत इदं निजं तत्त्वातःस्थं त्विनि च सतताध्यासनपरः ॥ विराट् प्रोक्तश्चायैर्विविधजगदुत्पत्तिनिपुणः स वेद्या जीवानां सुखविततये कर्मठमनिः ॥ १८ ॥ भवंत्यस्मात्पूर्वं सुनय उत देवाश्च मनवस्ततो जीवाः सर्वैर्जगदिति भवान्वर्तयति वै ॥ स्वसंकल्पोदेवासुमथ तव मायामिति जगुस्तथा नो लितस्त्वं ह्रद् श्रितितयातःपय इव ॥ १९ ॥

मया पालयत इति निंतराध्यासनपरः सन् आर्यमहद्भिः विराट् प्रोक्तः । विविधजगतः उत्पत्तौ निपुणः सार्थः स विराड्रूपः वेद्याः ब्रह्मा जीवानां सुखविततये आनंदविस्ताराय सुखमाप्त्यर्थमिति यावत् । कर्मठमितिः कर्मकरणयोग्या मतिर्बुद्धिस्तद्वृत्तिर्वा यस्य स बभूव । विष्णुरुपस्त्वमेव पालयामीति वृत्त्यध्यासेन कर्मवृत्तिमान्ब्रह्मा भवसीत्यर्थः ॥ १८ ॥ एवं ब्रह्मपर्यंतमादिनाथस्यैव रूपमिति प्रथमं सर्वाङ्ग्रेण प्रदर्श्य तस्यैव विविधजगद्रूपत्वं वर्णयति—मवंतीति । अस्माद्ब्रह्मरूपात्स्व न एव प्रथमं मुनयः सनकायाः उत पुनः देवा इन्द्राद्याः मनवः स्वार्थं भुवाद्यास्ततः सर्वे जीवाश्च भवंति इत्येवं प्रकारेण भवांस्त्वमेव स्वसंकल्पादेव जगत्पर्वतयसि । अथामुं संकल्पम् । एकोऽहं न रमे । बहुस्यामिथादिवृत्तिरूपं तव मायामिति जगुः । यदां इति शेषः । तथा मायया त्वं

लिप्तो नास्ति । तत्संबंधरहित इत्यर्थः । तत्र दृष्टव्यं यथा जलहृदस्य शितितया नैवेत्येन अंतर्हृदांतगतं पयो न लिप्यते तद्वत् । अधिष्ठानरूपस्य अप्यस्त
मायसंबंधरहितत्वेनानेकरूपोऽसीति भावः ॥ १९ ॥ ननु तर्हि भेदः स्यादत आह—प्रयपि संबंधरहितत्वं तथापि या माया रचितः सुसौत आ माया
तथा त्वतः ईषदपि भिन्ना न भवति यत एवमभिन्ना ततः सा मुनिभिः चिच्छकिरित्युक्ता चिदेव शक्तिरित्येवेन वर्णिता इत्यर्थः । युवाभ्यामेव गलति
पुरुषाभ्यामेवतद्विरपि सर्वं जगद्व्याप्तम् अहं च गुरुकृतात् गुरुकृतेन सुबोधात् सुबोधेन ज्ञानप्रकाशेन दृढमतिः दृढनिश्चयः सद् युवाभ्यामन्यत्किमपि न
पश्यामि । गुरुकृपैव सर्वत्राभेदज्ञानं भवतीत्यर्थः ॥ २० ॥ एवमत्मनः कृतकृत्यतां मन्यानः स्वलोकगमनाय शिवं प्रार्थयति—भवद्भयाप्रति । भयापि भगद्भयां

तथापि त्वत्तो याऽणवपि खलु न भिन्ना हि रचितः प्रभेवातः प्रोक्ता मुनिभिरपि चिच्छक्तिरिति सा ॥ युवाभ्यामेवांतर्बहिरपि
जगद्ध्याप्तमखिलं न पश्येदहं चान्यद्गुरुकृतसुबोधादृढमतिः ॥ २० ॥ भवद्भ्यामद्वाप्ता जनिरपि भया नैव विदितं भवद्भूतं सूर्यं
ह्यगुणमजडं चाखिलसमम् ॥ न चैवंदं लभ्यं गुरुमृत इति ज्ञातमथ वां कृतार्थश्चायास्ये भुवनसहस्रं प्रीक्षजयति ॥ २१ ॥ श्रीदेशिकेन
उवाच ॥ हरदत्तस्तुतिं श्रुत्वा कैलासस्थोऽपि सर्वगः ॥ उमां शंभुरिति प्राह हसनपश्यंस्तदाननम् ॥ २२ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥
सर्वेषां ज्ञानदाताहं सिद्धाश्चायांति मां मुहुः ॥ प्रभुमात्मानुभूते हि मत्पुत्रोद्धांक्रमो गुहः ॥ २३ ॥ मत्तो नैवाप विज्ञानं सृद्धये मयि
तातधीः ॥ दिष्ट्यात्मजन्मनोवेर्यां तल्लब्धं तेन गुरोः सतः ॥ २४ ॥

प्रकृतिगुरुषां गौरीशंकराभ्यां जन्य यवापि प्राप्तं तथापि निर्गुणमजडं स्वप्रकाशम् अखिलसमं सर्वत्र समानं सूक्ष्मं गम्यं युवयोः रूपं न ज्ञातम् इदं सूक्ष्मं
रूपं गुरुम् कृते गुरुरूपां विना नैव प्राप्यमस्ति केनापीति शेषः । इति हेतोः मया ज्ञातं सुबुधगुरुकृपाया विदितं युवयोः अर्थश्च शैवमतप्रतिष्ठापः कृतोऽस्ति
अथ गुणध्वजणदर्शनेच्छुरहं भवनं कैलासम् आयास्ये आगमिष्यामीति ॥ २१ ॥ २२ ॥ साक्षान्मत्पुत्रः स्कंदः अंकगः सर्वापस्थोऽपि ययि पितृमन्त्रिणश्च
मत्तः सकाशाद्विज्ञानं नैवाप न प्राप्तवानित्यन्वयः ॥ २३ ॥ पृथिव्यां प्राप्तजन्मना तेन गुहेन सद्गुरोः सकाशात्तज्ज्ञानं प्राप्तम् एतद्विदया योग्यमित्यर्थः ॥ २४ ॥

अद्वयोक्तिर्वैदातवाभ्यैः ॥ २५ ॥ मर्त्ये मर्त्यलोके पंचाशदब्दपर्यंतमसौ स्थितोऽस्ति तत्पंचाशदब्दम् अत्र लोके पलमपि पलतुल्यमपि न भवति
अथोक्तं । “चतुर्युगसहस्राणि ब्रह्मणो दिनमुच्यते । पितामहसहस्राणि विष्णोस्तु घटिका स्मृता । विष्णोर्द्वादश लक्षाणि पलमेकं सदाशिवः ” इति मर्त्यैः
मुमुक्षुजन्या ॥ २६ ॥ यानाद्वियानथानेन ॥ २७ ॥ कार्येके कावेरीसमीपे ॥ २८ ॥ ३० ॥ कश्चिच्छिष्यः तत्र भृगिवचनम् ॥ ३१ ॥

जित्वा जिनांश्च मद्ब्रह्ममद्भक्तिः स्थापिता भुवि ॥ सोऽधुना दर्शनेच्छुर्नावस्तौषाद्वयोल्लिभिः ॥ २५ ॥ पंचाशदब्दं मर्त्येऽसौ तस्यौ
नात्र पलं च तत् ॥ तावैतवावयोर्मेने वियोगं मर्त्यभूरयम् ॥ २६ ॥ गणैरानीयतां यानात्पूर्वं भृंगी तमीक्षताम् ॥ इत्थं शुद्धाऽब्रवीच्छुभुर्दृ
गिणं गच्छ भूतलम् ॥ २७ ॥ कार्येके वृजन्मास्ति हरदत्ताख्यया गृहः ॥ ब्रूहि नौ कुशलं तस्मै प्रेष्यते यानमित्यपि ॥ २८ ॥
तथेति कामचार्येण तदग्रेऽवातरच्च तम् ॥ नत्वा प्रादेशयोः क्षेमं ततो यानागमं च स्वात् ॥ २९ ॥ ध्यानमिति हरदत्तोऽपि भृंगिवाक्यं
निशम्य तत् ॥ उन्मील्य नयने दृष्ट्वालिलिंगासु मुदन्वितः ॥ ३० ॥ तं नत्वा पुनरेवागच्छिच्चं भृंगी तदा निशि ॥ कश्चिच्छुश्राव
सर्वं तज्जागृतश्च वहिः स्थितः ॥ ३१ ॥ प्रातः प्राहाखिलेभ्योऽथ शिष्याः श्रुत्वातिदुःखिताः ॥ हरदत्तं ययुर्नत्वा प्राहुः प्रांजलयः
स्थिताः ॥ ३२ ॥ शिष्या ऊचुः ॥ त्यक्त्वाखिलानिच्छसि यानमूर्ध्वं किं त्वं गुरो त्वहमेने वयं हि ॥ स्थास्यामहेऽनन्यमनोऽसुखश्च
नो त्वामृते वारि झषा इवार्य ॥ ३३ ॥ त्वमेव तातो जननी च बंधुः सुहृद्धनं प्राणमनोविधो नः ॥ यतस्त्वयानंतर्भवेष्वलभ्यं
तदक्षयं दत्तमनंतसौख्यम् ॥ ३४ ॥

॥ ३२ ॥ शिष्याः आत्मनः कैलासगमनाय हरदत्तगुरुं प्रार्थयंत आहुः । त्यक्त्वादिचतुर्भिः । हे गुरो त्वं सर्वस्य दत्ता कैलासगमनामिच्छसि किम् ।
हे आर्य त्वहमेने सति वारि उदके मत्स्या इव अनन्यमनोऽसुखः तत्प्रमनः प्राणाः वयं त्वां विना न तिष्ठामः ॥ ३३ ॥ ननु पित्रादिभ्यो यूयं कथं
मम वियोगेन विरहिण इत्यत आहुः त्वमिति । यतस्त्वयाऽनेकजन्मसु अत्राप्यं यद्विनाशयंतं सुखमस्माकं दत्तम् । ततः कारणात् त्वमेव पित्रादिभ्यः

पियोऽसि । निर्निमित्तप्रियाऽसीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ एवं सर्वोत्तमत्वेन स्तुत्वा गुरुणा सह कैलासं गंतुं प्रार्थयति—त्वमिति । शिवमुत्स्वयमप्रशिष्टप्रारब्धदर्भं
 णोऽप्यस्मान् इतः परं कैलासं नेतुं समर्थोऽसि तत्र दद्यातः । रामो यथाब्धेः सकाशाद्दानरान्याषणैस्तारितवान् तथा भवमुद्गादस्यास्तारय । गुरुलयाया
 प्रारब्धमपि निर्वर्तत इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ अदः इदं शरणागतत्राणहृषं तव व्रतमस्ति अस्मदुपश्रयास्य व्रतस्य भंगो भवेत् । अतस्तद्व्रतं शलय । श्रीचर
 णवियोगं मा कुर्वित्यर्थः ॥ ३६ ॥ अवशिष्टकर्मणा हेतुभूतेन न नेतुं योग्याः अथ शरणागतत्वात्कैलासं नेतुं योग्याः शिष्याः संतीति मनसि पश्यद्
 विचारयन् ताव शिष्यान्ग्राह । मया शरणत्राणव्रतं करिष्युना यूपप्रेक्षणीयाः त्यक्तुं योग्या न भवथ स्वलु । इत्यभेवं चित्ते मनसि यद्यपि वर्तते तथा
 त्वं नेतुमीशः किल हीशोऽस्माज्छेषक्रियांश्चोर्ध्वमिती यथाब्धेः ॥ संतारग्रामास कर्पीश्च रामस्त्वं तारयास्मांस्तु तथा यथाब्धेः ॥
 ॥ ३५ ॥ त्रातुं त्वमस्मत्सदृशान्भवाब्धेः प्राप्तः स्वलोकाच्छरणागतानि ॥ अदो व्रतं तेऽस्मदुपश्रयाऽस्य भंगो भवेत्तत्परिपाठयतः ॥
 ॥ ३६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ आकर्ण्य वाक्यं हरदत्त इत्थं तान्ग्राह चित्तेन विचारयंश्च ॥ नेयाः स्वलोके शरणागतत्वादेतेऽवशिष्ट
 क्रिया न वेति ॥ ३७ ॥ हरदत्त उवाच ॥ नोपेक्षणीयाः खलु यूथमिस्थं चित्ते तथापि क्रिययाऽऽत्तदेहाः ॥ सर्वेऽथ वो योगवृत्ते
 क्रियातस्तस्माद्दिना नैव गतिः परत्र ॥ ३८ ॥ स्वःसन्निधौ वै शतसानुगोऽपि पांडुः सभार्यः लुक्कृती सुरांशः ॥ नाणव्यसौ हीश
 इतोऽपि गंतुं गच्छत्सु चान्यर्षिषु किं ततोऽन्ये ॥ ३९ ॥

पि प्रारब्धकर्मणा सर्वेऽपि प्राप्तेदेहाः । अत्र भोगक्षयं विना अमुत्र भोगलाभो न भवतीत्यर्थः । यदि ज्ञानाग्निना सर्वकर्मनाशो सति न प्रारब्धकर्मनाशः तथापि
 क्रियातः भोक्तुः प्रारब्धकर्मनाशः भोगसमाप्तिं विना न भवति प्रारब्धनाशं विना दिव्यलोकागमनं न भवति । तथा हि “ ज्ञानाग्निः सर्वकर्मणि भक्ष्यता
 त्कुरुतेऽजुन ” इति भगवद्गीतावचने ज्ञानिनः सर्वकर्मदाहे सति प्रारब्धकर्मनाशो न भवति । कुरुः “ नाभुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ” इति ।
 “ अवश्यं भाविभावानां प्रतिकारो भवेद्यदि । तदा दुःखैर्न लिप्येरन्नलरामपृथ्विहराः ” इत्यादिप्रमाणैः प्रारब्धस्य भोगेनैव क्षयः । तस्यात्याज्यकर्मस्य
 विना परलोकप्राप्तिर्न भवतीत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ स्वरिति । स्वर्गस्य सर्गपि यः शतसानुः शतशतानुवर्तस्तस्मात्पगतो भार्यायुक्तः पांडुराजः पूज्यवर्तो

सुरांशः गंधर्वाशोऽपि अन्येषु ऋषिषु दिव्यलोकं गच्छत्सु सत्सु इतो लोकात्स्वर्गं प्रति अल्पमपि गंतुं समर्थो नाभवत् । अन्ये मनुष्याः कर्मणा भोग-
 क्षां विना स्वर्गं गंतुं समर्था भवन्ति किम् । नैव समर्था इत्यर्थः । अत्रयं भारतकथा । पांडुराजः कुंतीमाद्रीभ्यां पत्नीभ्यां युक्तः कदाचिच्छतशृंगपर्वतसमीपे
 गतो यत्र स्वर्णिगां वायसवः श्रूयते । तत्र स्थाने क्रययः पर्वतोपरि गत्वा ब्रह्मादीनां दर्शनार्थमुद्युक्ताः तदा पांडुराजोऽपि स्वर्गं गंतुं मधुसूतसदा भोगस्य
 विना गंतुं समर्थो नाभवत् । ततो मुनयः स्वर्गलोकं जग्मुः प्रारब्धक्षये पांडुरपि स्वर्गं जगामेति । तस्यायुधं भोगसमाप्तौ केलासं प्राप्स्यथेत्यर्थः ॥ ३९ ॥
 संचितक्रियमाणप्रारब्धकर्मणां व्यवस्थामाह स्यादिति । ज्ञानेन संचितकर्मनाशो भवति । अहं क्रियावान्कर्मकर्तो नास्मि अकर्तोऽस्मीति निश्चयेन ज्ञानो
 नरं यद्वर्तमानं क्रियमाणं निश्चयेन क्षयमेति न स्पृशतीति यावत् । तथा च श्रुतिः “यथा पुंकरपत्राणो न लिप्यन्ते एवमेवं त्रिदे पापं कर्षं न श्लिष्यते”
 इति । पापं कर्मस्युपलक्षणं पुण्यकर्मणः । “तस्य पुत्रा दायमुपयति सुहृदः साधुकृत्यां द्विषतः पापकृत्यां पुण्यक्रियां पापकृत्यां
 स्याज्ज्ञानतः संचितकर्मनाशो नाहं क्रियावानिति निश्चयेन ॥ यद्वर्तमानं क्षयमेति नूनं प्राक्कर्म नो भोगभूते विदां वा ॥ ४० ॥
 देहादि तत्कर्म च यो मूषैव पश्यत्यदोदुःखसुखे च तद्धीः ॥ यश्चात्मसौख्येऽस्ति सदा निमग्नः स्वभूषणं तस्य स्वयथैव ॥ ४१ ॥
 नेषच्च तत्कर्म किलास्ति शेषं गंतुं स देहेन च दिव्यमहः ॥ संतीह चेच्छागतयो हि सिद्धास्तेषां सदापावृत ऊर्ध्वमार्गः ॥ ४२ ॥
 पापक्रियाम् । सुहृदः स्तावकाः पुण्यकर्म गृह्णन्ति । द्विषतो निंदकाः तस्य ज्ञानिनः पापकृत्यां गृह्णन्तीति श्रवणात् क्रियमाणस्य संबंधो ज्ञानोत्तरं न भवति
 प्राक्कर्म प्रारब्धं कर्म विदां ज्ञानिनामपि भोगं विना नाशं नैति । यद्यपि ज्ञानिनः प्रारब्धकर्म न नश्यति तथापि ज्ञानिनो ज्ञानहृदया नास्तेष्व लोकादृष्ट्या तु
 दृश्यते तस्माज्ज्ञानिनः प्रारब्धनाशो भोगं विना न भवति ॥ ४० ॥ ननु ज्ञानिनोऽप्यवश्यं भोगसिद्धौ दुःखित्वं स्यात् । दुःखित्वे च ज्ञानित्वं न स्यादिति
 चेदाह देहादिति । यो ज्ञानवान् देहादि सर्वं तत्संबन्धि कर्म च मूषैव पश्यति । तद्धीः तस्य बुद्धिः अदोदुःखसुखे अपुण्य देहस्य संबन्धिनी सुखदुःखे अपि
 मूषा पश्यति यथ सदात्मसुखे निमग्नोऽस्ति तस्य ज्ञानिनः यथा रवेः सूर्यस्य स्वभूषणं स्वर्गभूषणं प्रकाशयत्वेन सद्यो तथा स्वभूषणे सप्रे भवतः । भूषो
 कनिवासिनो ज्ञानिनः स्वर्गसुखं नेच्छन्ति । सुखदुःखे च समे पश्यतीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ सर्वत्र गमने स्वतंत्रो ज्ञानवानित्याहुः-नेति । तस्य स्वतंत्रिणे

ज्ञानिनः कर्म किंचिदपि शेषमवशिष्टं नास्ति । च पुनः स देहेन सह दिव्यं स्वर्गालोकं गंतुमर्हः योग्योऽस्ति । इह लोके स्वेच्छागतगो ये सिद्धाः संति तेषाम् ऊर्ध्वगार्गः दिव्यलोकमार्गः सदा अपावृतः अनावृतोऽस्ति । सदा समदर्शिनो गुरुभक्ताः स्वर्गगमनाय जगन्तरस्वीकाराय अत्रैव निवासाय वा स्वतंत्रा भवन्तीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ अन्येषां स्वर्गादि दुर्लभमित्याह—युयमिति । युयं ज्ञानिनो वयं ज्ञानिन इत्येवम् अंतर्जनसि मन्त्रैव वर्णाश्रयवर्णेषु रुढाः विमुक्ताः उत्तमभूषणवस्त्राभिराभ्युपगतादिभ्योः संतुष्टा अभुक्तभोगाः असमाश्रयस्वभोगाः ये ते स्वर्गं गंतुं समर्थाः भवति किम् अपि तु न भवति । विषय पराणां परलोको दुर्लभ इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ सर्वान्यति स्वः स्वर्गं नेतुं समर्थोपि साक्षाद्गुहः स्कंदः स्वेच्छया तनुर्देहो यस्य तान् सर्वानेवं संतर्ज्य भवति

युयं वयं ज्ञानिन इत्यमंतमेवैव वर्णाश्रमधर्मरुष्टाः ॥ तुष्टाः सुभूषांवरमिष्टभक्ष्यैः स्वर्गंतुमीशाः किमभुक्तभोगाः ॥ ४३ ॥ श्रीदे शिकेंद्र उवाच ॥ स्वनैतुमीशोऽप्यखिलान्गुहोद्धा स्वेच्छातनुस्तान्हरदत्त इत्यम् ॥ संतर्ज्यं चानात्मविदां धियं हि न्यवर्तयत्स्वर्गमना द्विदां नो ॥ ४४ ॥ एकैकशोऽथ स्वगृहान्ययुयै स्त्रीपुत्रवित्तादिधियस्तनुस्त्राः ॥ द्वाविंशतिस्वात्मविदः स्वदेहगेहोज्झितस्त्राः कृत देशिकास्ताः ॥ ४५ ॥ ग्राहुरेकं तेऽथ मुहुर्नमंतस्त्यक्त्वा तवांघ्री न गृहान्त्रजामः ॥ पतंतु देहास्त्वसवो ब्रजंतु स्वर्वा परं धीद्वियवृत्ति भिश्च ॥ ४६ ॥ ज्ञानैव तेषामिति निश्चयं स द्वाविंशतिं ग्राह गृहान्ब्रजंतु ॥ भवत एवानुजपुत्रदारान्पृष्ट्वैव चायांतु मया सहोर्ध्वम् ॥ ४७ ॥

प्रदर्श्य अनान्ताविदाम् आत्मज्ञानहीनानां बुद्धिं स्वर्गं प्रति यद्गमनं तस्माद्व्यवर्तयत् निवर्तितवान् । विदां ज्ञानिनां तु बुद्धिं न निवर्तितवान् । ते देहाभिमानिनो विषयाशां परित्यज्य हृदत्तेन सह कैलासं गंतुमुद्युक्ता न बभूवुः । अन्ये बभूवुरित्यर्थः ॥ ४४ ॥ तनुस्त्राः तनुषु देहादिषु स्वं स्वत्वं येषां देहात्मबुद्धय इत्यर्थः । द्वाविंशतिः शिष्या ज्ञानिनस्तु स्वदेहादेहेषु उज्झितं त्यक्तं स्वत्वं येनैते कृतः देशिकः गुरुः आभः मुहूर्त्तं येनैते तथा बभूवुः कैलासं गंतुं गुरुचरणैकनिष्ठा बभूवुरित्यर्थः ॥ ४५ ॥ ते द्वाविंशतिः स्वः स्वर्गं वा अथवा परं नरकादिलोकम् इन्द्रियवृत्तिभिः सह ब्रजंतु ॥ ४६ ॥ सः हृदत्तः

ऊर्ध्वं कैलासम् ॥ ४७ ॥ स्वीयेभ्यः स्त्रीपुत्रेभ्यः ॥ ४८ ॥ स्वर्गानस्य स्वर्गमनस्य प्राप्त्यातिहृष्टाः उद्यात्तपसः सहचरणा यन्न लभ्यं तत्कैलासमुखं गुरुः
अनायासेनार्षयति । तत्र वः युष्माकं दुःखं किमर्थम् ॥ ४९ ॥ अथो अनंतरम् । वैधव्यं विधवात्वरूपं अपैत्र्यं पित्रभावरूपं गतबंधुमन्वरूपं इति स्वदुःखं

तथेति गत्वा सदानि सर्वैः स्वीयेभ्य उक्तं गुरुणाऽऽत्मनां हि ॥ कैलासयानं तदथाखिलास्ते श्रुत्वैव दुःखादुरुदस्तदौघैः ॥ ४८ ॥ स्वर्गान
लब्ध्या सहसातिहृष्टा द्वाविंशतिस्ते स्वजनांस्तदाहुः ॥ नो लभ्यमुग्रात्तपसस्तदंजो दत्ते गुरुदुःखमथात्र किं वः ॥ ४९ ॥ प्राहुः
स्त्रियोऽथो भवदूर्ध्वयानेऽस्माभिस्तु वैधव्यमसह्यमत्र ॥ पुत्रैस्त्वपैत्र्यं गतबंधुमत्त्वं तदंधुभिश्चैत्यखिलैः स्वदुःखम् ॥ ५० ॥
नवं गृहं यद्वह्नुधान्यवित्तं स्त्रियः सुरूपाः सततं व्रजंतीः ॥ पुत्रांश्च कांतं वपुरत्र हिवा स्वः किं मुधा गच्छथ वै युवानः ॥ ५१ ॥
तान्कांश्चिदंबा जनको वरिष्ठबंधुः स्वसातः श्वशुरोपि तत्स्त्री ॥ प्राहुर्हि वृद्धाः कथमद्य हित्वा शोकान्वितास्तः प्रतियात चोर्ध्वम् ॥
॥ ५२ ॥ सर्वे पुनः प्राहुरिमे गृहैश्चेत्सोपस्कैर्येन्यधनैर्गुरुवः ॥ नेष्यत्यथास्माभिरसौ कृपाढ्यो वयं तदा स्याम सुखान्विता वै ॥
॥ ५३ ॥ नो चेद्विपाच्छन्नविधाततो वा त्यक्षामहेऽस्मन्भवद्ग एव ॥ ततोऽखिलानामपि चांत्यकर्म कृत्वैव गच्छंतु मुखं भवंतः ॥
॥ ५४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वाखिलानामिति साहसोक्तिं ते चाहुरंतर्गुराह नेष्ये ॥ द्वाविंशसंख्याञ्छिन्नलोकमित्थं किं पस्य
युक्तानथ नेष्यतीमात्र ॥ ५५ ॥ लभ्यः कुतः कर्मभुजां हि नाकोऽस्मन्नेष्य इत्थं कृपया गुरोर्भक्त ॥ नैषा मृषाद्वा नूतनोर्गृहस्य
विघ्नोत्र नः प्राक्तनतोऽन्यथा न ॥ ५६ ॥ किं चोच्यतामद्य गुरोः समीपं गत्विति तस्थुर्गृह एव तूणीम् ॥ प्रागाद्ययमात्रिंश आन
मत्र स्वाच्चाययौ कृष्णतपश्चतुर्थ्याम् ॥ ५७ ॥

निवेदितमिति शेषः ॥ ५० ॥ स्वः स्वर्गं युवानः तरुणा यूयम् ॥ ५१ ॥ येषामंबादय आसुस्तान्यति । तस्मां श्वशुरपत्नी ॥ ५२ ॥ इमे मात्रादयः
॥ ५३ ॥ ५४ ॥ पस्ययुक्ताश्च स्थावरगृहयुक्ताश्च । “ निशंतिपस्यसदनम् ” इत्यश्वः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ किमुच्यतां किं वाच्यम्

स्माभिरिति शेषः । माघमासकृष्णपक्षचतुर्थ्याम् आचयामात्यमहरात्याहू निरि आकाशाद्यान् विद्यानमाययौ ॥ ५७ ॥ तेन विमानेन । चंद्रस्य प्रकाशः अर्ककतिः अधिकं यथा तथास्ति अथापि सौम्यः । अथ चतुर्थ्यां विद्वक्षणोऽयं चंद्रोऽय इत्यर्थः ॥ ५८ ॥ तावदाशरात्तमस्यैर्वीर्यशब्दः श्रुतः । बहुकांत्या कमनीयं शिवगणैः कर्तुंनिः आर्यशब्दः संस्कृतशब्दः शब्दितं वाच्यमानमिव कृतं विमानं च दृष्टं हरदत्तले सतीकान्ते प्रापय

प्रकाशितं तेन पुरं स्वकांत्या पौरास्तदाहुः प्रहराद्ध एव ॥ इंदोः प्रकाशोऽधिकमर्ककतिः सौम्यस्तथापीदमहो किमद्य ॥ ५८ ॥ तावच्छ्रुतस्तूर्यग्रथ स्वात्तैरुर्ध्वं तु दृष्टं बहुकांति कान्तम् ॥ यानं गणैः शब्दितमाश्रित्यैरुग्गोमिंडातरदंक्रगोव्याम् ॥ ५९ ॥ ग्रहगुणं चान्तिनाकमद्यानेनैव चेद्रष्टुमिदं ब्रजामः ॥ नेष्यत्ययं नश्च ततः स्वगृहे स्येयं हि गेहाह्न वरं सुखं स्वः ॥ ६० ॥ ते तस्थुरीरथं गृह एव मत्वा द्वाविंशकास्त्वार्यवाच्च कांत्या ॥ यानागमं स्वीयभयादनीशास्तद्गुणतः स्वशुक्लं स्तुवंतः ॥ ६१ ॥ उत्तरो यानतत्प्रमथादिकास्तु नत्वा गुहं तं हरदत्तरूपम् ॥ प्रोचुर्मेऽदर्शनवांछयैव संप्रेषितं यानमिदं शिवे ॥ ६२ ॥ तान्ग्राह लोऽयं ह्यहबुध्वा याने नैकोतिष्ठोऽस्मि शिवात्मजो हि ॥ रामस्त्वयोऽध्यामिव शंभु भक्तान्द्राविंशकोन्नेष्य इतोऽद्य गेहैः ॥ ६३ ॥ तानामपध्वं हुतयेव यूयं मत्तैव गेहेषु पृथङ्ममोत्सया ॥ शैवास्तथोक्त्वा गृहमेत्य तत्तत्प्रोचुर्गुरुवः स्मरति क्षुण्णान् ॥ ६४ ॥ अनन्यदृष्टानथ तान्निरीह्य द्वाविंशकाः प्राहुरिदं नमंतः ॥ ह्यादिस्वकीयास्तु वदति गेहैः सोपस्कैर्नश्च नयध्वमूर्ध्वम् ॥ ६५ ॥

॥ ५९ ॥ ग्रामस्थाः प्राहुः अनेन यानेन नाकं स्वर्गं वयं द्रष्टुं ब्रजामथेच्छाहं अयं हरदत्तः नोऽस्मादेष्यति ततो हेतोः स्वः स्वर्गं । अग्न्यानाग्नेर्लघ्वं त्वम् । स्वर्गसुखं गृहसुखाच्छेषं नास्ति । ॥ ६० ॥ ते ग्रामस्थाः यानागमं विमानमार्तिं मत्वा तयानं गंतुं स्वीयानां क्षीपुर्मादनां भयेन भर्त्सयन्तीति निश्चयेन । गृह एव स्थितवन्तः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ एकोहमुर्ध्वगमने संतुष्टो नास्मि । देहैः सह ॥ ६३ ॥ द्रुयाने कैलासगमनविषये ॥ ६४ ॥ दत्तैर्देह

द्वान् ताच्छिद्यमाणान् ॥ ६५ ॥ इति साहसं श्रुत्वा वयं तूष्णीं भूयः तूष्णींभूता इत्यर्थः । अथ सर्वे गुरवे निवेद्य भगवद्विरिति शेषः ॥ ६६ ॥ ननु एते
अभधिकारिणः कथं नेतव्या इत्यत आह आत्मविदः ज्ञानिनः ॥ ६७ ॥ नेतुं योग्ये विमानश्रेष्ठे नियोज्याः स्थापनीयाः भगवद्विरिति पूर्वैः सह योज्यम्
ननु कथमेते देहे गेहैर्भौतिकैः सह नेतव्या इत्यत आह—हि यस्मादात्मविदिदं स्पृष्टं यत्तेभ्यो ज्ञानिभ्यः पृथक् नास्ति इति आद्यैः श्रेष्ठैरुक्तम् ॥ ६८ ॥

नो चेदसुत्यागमिहैव कुर्मः श्रुत्वा वयं साहसमेव तूष्णीम् ॥ स्मश्चाथ सर्वे गुरवे निवेद्यं स्वस्यात्कुतः कर्मशरिणां नः ॥ ६९ ॥
तेऽथायुः सद्गुरुकुर्मैस्तं चाब्रुवन्सोऽपि निशम्य भूयः ॥ तांश्चाह सोपस्कारगेहभार्यस्तजामृत्याश्च सधान्यविताः ॥
॥ ६७ ॥ द्वाविंशकाश्चात्मविदः सदेहा नेतुं क्षमे यानवरे नियोज्याः ॥ स्पृष्टं च दृष्टं हि यदात्मविदस्तन्नैव तेभ्यः पृथगुक्तमर्थैः
॥ ६८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ ब्रह्मादिदेवैरपि यास्त्यलंघ्या स्वेच्छानृदेहस्य हि तारकारेः ॥ दूतैः श्रुताज्ञाऽथ गृहंश्च तेषां गन्तव्यं
तेभ्य इदं गुरुक्तम् ॥ ६९ ॥ श्रुत्वा तुष्टा समुतात दाराद्वाविंशतिः स्वस्वगृहस्थितास्ते ॥ गेहानि दूरेष्वलवद्विरेयानुत्पाद्य मूलानिह
तानि याने ॥ ७० ॥ तेषां समीपे लघुतारणे गेहेऽथासीज्जंती विधवातिनिःस्वा ॥ तामादुरेतैऽद्य विमानमेहि तान्सन्निविद्य तपश्चतुर्धा
॥ ७१ ॥ मया गणेशाय किलाप्यतेऽस्यां त्रिसप्तसंख्याकृतमोदकैस्तु ॥ नैवद्यमेतेषु च पाचितेषु यास्ये ततः स्थेयमिहैव सर्वैः
॥ ७२ ॥ श्रुत्वेति सर्वे जहसुस्ततोत्र संस्थापितोऽसौ हरदत्त एतैः ॥ पुष्पाकरस्तं प्रणमस्तदाह त्यक्तैव मां गच्छसि किं त्वमेकम् ॥ ७३ ॥
तं सांत्वयन्प्राह गुरुस्त्वमेकस्तिष्ठन्पृथिव्यां शिवभक्तिमये ॥ संवर्द्धयस्वाखिलमेव वेत्सि कैलासगस्यापि ममात्र दृतम् ॥ ७४ ॥

स्वेच्छया नृदेहो यस्य । तारकारेः गृहस्य या आज्ञा ॥ ६९ ॥ मूलान्मूलदेशादुत्पाद्य ॥ ७० ॥ तेषां द्वाविंशतिरिगणानाम् । अल्पे तृणगृहे जंती
अतिदृष्ट्वा अतिदरिद्रा विधवा स्त्री आसीत् । अथ माघकृष्णचतुर्थी अस्ति ॥ ७१ ॥ अस्यां चतुर्थ्याम् एतेषु मोदकेषु पाचितेषु सत्सु नैवेद्यम् अर्घ्यते
निवेद्यते । ततोऽहं यास्ये तावत्पर्यंतं सर्वैः स्थातव्यमित्यर्थः ॥ ७२ ॥ एतैः शिवगणैः ॥ ७३ ॥ कैलासगतस्यापि मम सर्वदृतम् अत्र छेदिते

त्वं जानासि ॥ ७४ ॥ तं पुण्यकानन्दम् ॥ ७५ ॥ गृहसमीपजनैस्त्यक्तम् ॥ ७६ ॥ आत्मनोपि कैलासगगनाय गणेशं प्रार्थयति त्वमिति पञ्चभिः ।
जनैः स्मृतः मरुतां देवानां मध्ये विघ्नहर्ता यतस्ततो विघ्नेश इत्यार्यैरुक्तोऽसि । तत्पूजया स्वर्गगमनाय विघ्नो बभूव यथा स्वच्छाकाशे सूर्येण तमःप्रान्तिरुपधा-
विघ्नहपूजायां नामार्थापलापिका विघ्नप्राप्तिरित्यर्थः ॥ ७७ ॥ किञ्च सिद्धास्तव मंत्रजनेनोत्तमसिद्धिं प्राप्नुवन्ति । अतस्त्वां सिद्धाश्वरं प्राहुः । तंतिपि विभि-
रीतमित्याह । ते वव पूजैव मे मह्यं स्वः स्वर्गस्य असिद्धिप्रदा जाता । यथा शीतनिवारको वह्निः शैत्यकारको भवति । तथा सिद्धीश्वरे त्ववि असिद्धिप्र-
तं स्थापयित्वा स्वमण्डेऽथ तस्माद्ययौ सुयानेन ततः षडास्यः ॥ सर्वश्च दृष्टो हरदत्तसंज्ञः कैलासैर्गङ्गांनिभिरात्सतुष्टैः ॥ ७८ ॥
या प्राप्तिस्थितासीद्गृह एव वृद्धा देवाय नैवद्यमथार्पयित्वा ॥ तं प्रार्थयन्ती नय मां गणेश त्वत्कां गृहोक्तस्थजैर्नरणीति ॥ ७९ ॥
त्वं विघ्नहर्ता मरुतां स्मृतोऽतो विघ्नेश उक्तोऽसि सदा किलार्यैः ॥ त्वत्पूजया स्वर्गमने हि विघ्नः स्वच्छैर्भक्तैरेण तमोवदेत् ॥ ८० ॥
सिद्धाश्च ते मंत्रजपान्त्सुसिद्धिं व्रजन्ति सिद्धीशमतो जगुस्त्वाम् ॥ अर्चा तवैव स्वरसिद्धिदा मेऽग्निः शीतहा शीतकरो यथाभूत् ॥
॥ ८१ ॥ आराधनात्ते तु कुधीश्च सद्भिः स्यातोऽसि बुद्धीश इति त्रिलोक्यम् ॥ भवत्सपर्योऽमतिदा बुद्धयै चन्द्रो निशायापिव
तापकर्ता ॥ ८२ ॥ शास्ता त्वमेकः प्रमथादिकानां धृतं त्वयाऽतस्तु गणेशनाम ॥ तत्पूजनास्ते न तवावर्तनां भृत्या इत्यर्थेव
कृतापमानाः ॥ ८३ ॥ विघ्नेश सिद्धीश मतीदृ गणेश नामानि ते स्वस्वकृतिक्षमाणि ॥ व्यस्तानि तान्यद्य मम दुरोधेधात्स्वमां गृहाह्व्यां
नय तन्निवृत्त्यै ॥ ८४ ॥

दत्तमशुक्तमित्यर्थः ॥ ८५ ॥ किं च तवाराधनेन कुबुद्धिरपि सुबुद्धिर्भवति । अतर्बुद्धौक्ये त्वं बुद्धीश्वर इति स्मृतोऽसि । अधुना तु विपरीतमि-
त्याह—भवतः तव सपर्या पूजा दुपत्यै मम स्वर्गगमनाय अमतिदा बुद्धिदा न भवति राज्ञो चंद्रस्तापकरो यथा तथा बुद्धिपतेः पूजा बहुबुद्धिनाशिनीत्यर्थः ।
॥ ८६ ॥ एवमपि गणेशनामानर्थक्यमपीत्याह—शास्तेति । ते गणाः तव पूजासमाप्तिपर्यंतं न स्थिरवन्तः । क इव इनस्य राज्ञः कृतः अपमानो
यैस्ते भृत्या इव एवं गणास्तवाधीनाः यतो न भवन्ति अतस्त्व गणेशनाम्नो वैयर्थ्यादित्यर्थः ॥ ८७ ॥ एवं नाभक्तदुष्टवैयर्थ्यं प्रदर्श्य तत्सार्थक्याय मां

कैलासं नयेति प्रार्थयति—विघ्नेशोति । स्वस्वकलिक्षमाणि स्वस्वकार्यसमर्थानि संति तानि नामानि मम बुरोधात्स्वर्गोपाध्यस्तानि विपरीतार्थकानि जातानि ।
 तन्निवृत्त्यै स्वनाम्नो व्यर्थत्वपरिहाराय गृहयुक्तां मां प्रति स्वः स्वर्गं नयेत्यर्थः ॥ ८१ ॥ विकटो गणेशः एषः स्कंदो मम भक्तां वृद्धां विहाय
 त्यक्त्वा स्वभक्तान् गृहैः सह दिवं निन्ये इति गृहेन स्पर्शान्वितः सन् भक्तमयानां यानेन विमानेन रहितां सकुटोर्णकुटीरसंहितां हि निश्चयेन दिवं नेष्ये
 इति हृदा मनसा मनोनिश्चयेनैत्य आविशसीदिति द्वयोः संबंधः ॥ ८२ ॥ हस्त्यान्तो गजाननः अञ्जालिको भालचंद्रः आत्यनो दंतं पाशम् अंकुराम्
 स्तुतस्तयेत्येवं विकटो गृहेन स्पर्शान्वितो ह्येष दिवं स्वभक्तान् ॥ निन्ये विहायेह ममातिभक्तां नेष्ये ह्ययानां सकुटोर्णकुटीरं हृदेति ॥ ८२ ॥
 हस्त्यान्तोऽञ्जालिक आत्मदंतपाशांकुशाभीतिभृदाविरासीत् ॥ बालार्ककोट्यंगरुचिस्तथाऽसौ निरीक्षितः स्त्रांगण उन्ननांगः ॥
 ॥ ८३ ॥ बहिः स्वनस्यै त्वरयाव्रजंत्याः समूलगेहं निजशुंडयाऽसौ ॥ निनाय कैलसमुपेश्वराग्रे ययौ गृहद्वाराभियं तु यावत् ॥ ८४ ॥
 विघ्नैश्वरं स्वांगणसंस्थमेव मेने शिवस्यापि समोपगं सा ॥ तुष्टा गणेशस्य मुखे स्वहस्तात्समार्पयन्पयोदकमेकमेकम् ॥ ८५ ॥
 तत्राययौ चाथ विमानमस्मादुत्तीर्य सर्वे ददशुः सभाग्रे ॥ तद्वहेमेनां च समर्पयंतीं वत्क्रे गणेशस्य सुसोदकान्हि ॥ ८६ ॥ भिथोऽ
 खिलाः प्रादुरहो विमानमृतं कथं चात्र समागतेयम् ॥ गृहान्वितापीदमुमात्मजस्य कृत्यं चतुर्थीव्रततोषितस्य ॥ ८७ ॥ नत्वा पडा
 स्योऽथ शिवं शिवां च स्वस्याग्रजं प्रांजलिग्राह चेत्यम् ॥ मत्यांश्च गेहाप्रयुताः किलात्रानीताः क्षमध्वं मम कृत्यमित्यम् ॥ ८८ ॥
 शिवोऽब्रवीत्तं भवता कृतं यत्तन्मे हृदिस्थं भुवि भक्तिवृद्धचै ॥ नोचेत्कथं तैः समवाप्यतेयं येषां गतिर्नो हिमवत्यपि स्यात् ॥ ८९ ॥
 अभीतिमभयमुद्रां च विभर्ते स एतादृशः आविर्बभूव ॥ बालसूर्याणां कोटिरिवांगकांतिर्यस्य उन्नतांगः उच्चदेहोऽसौ गणेशस्तथा वृद्धया स्त्रांगणे हृष्टः ॥ ९० ॥
 असौ गणेशः स्वनमस्कारार्थं बहिराव्रजंत्यास्तस्या मूलदेशसहितं गृहं स्वशुंडया कैलासं प्रति गौरीशंकरसमीपे तापस्त्रिनाय यायदियं गृहद्वारसमीपं ययौ ताव
 दित्यर्थः ॥ ८४ ॥ शिवस्य समीपगतमपि स्वांगणस्थितमेव मेने । स्वहस्तात् पयोदकमेकमेकम् ॥ ८५ ॥ पश्चाद्वरदत्तविमानं प्राप्तमित्याह । तत्रेति । तत्र कैलासे
 ॥ ८६ ॥ मिथ इति ॥ ८७ ॥ स्वस्याग्रजं गणेशं च नत्वाऽह ॥ ८८ ॥ यत प्रथिव्यां भक्तिवृद्धचर्यं शैवयास्थापनं मम मनोगतं तद्व्रता कृतं येषां

मनुष्यशरिधारिणां हिमवति पर्वतेऽपि गतिः पादचारेण गमनं न स्यात् न भवितुमर्हतीत्यर्थः । तैरयं मल्लोकः नोचेन्यदिच्छां विना मनुष्यशरिरेण कथमनपगतं
त्वत्कृतशैवमतस्थापनेन कैलासे सदेहमनुष्णपामनं मयागीकृतमिति भावः ॥ ८९ ॥ ये हृदत्तेन नीताः अत्र कैलासे स्थिताः तेषां गेहभूः गृहाभ्याः शृंगिः
मूलतः गृहोत्पादनेन संजातैर्गैर्ः सगेहांस्तान्हरदत्तः ऊर्ध्वं निन्ये इति सूचयति कथयति जनेभ्य इति शेषः । तथा च—कणाटाद्गृहगतैर्हरदत्तमाहृतः
वर्ण्यते ॥ ९० ॥ षडधिकद्विशतसंख्याकं हरदत्तानंदं प्रणमति—य इति । कौ पृथिव्याब्ज उक्ता प्रतिपाद्य । तं नताः स्मः ॥ ९१ ॥ सनाधिकद्विशतसं
मत्स्याश्च ये दिव्यशरीरिणोऽत्र भूत्वा स्थिताः क्लेशजराविहीनाः ॥ निन्ये सगेहान्हरदत्त ऊर्ध्वं तद्देहभूः सूचयतीति गतैः ॥ ९० ॥ योद्धा
गुहः कौ शिवभक्तिमुत्तवा द्वाविंशकाङ्गेहयुतांश्च निन्ये ॥ कैलासमेनं हरदत्तसंज्ञं गुरुं षडूर्ध्वं द्विशतं नताः स्मः ॥ ९१ ॥ दत्तैव
पुष्पाणि गुरोः सुतोषं कृत्वालभन्मंत्राहस्यमस्मत् ॥ तमूर्ध्वसंतद्विशतासंख्यं पुष्पाकरणंदगुरुं नताः स्मः ॥ ९२ ॥ चरितम
तिरहस्यं संप्रदायिकगम्यं कीचदपि न शठायऽश्रद्धानाय वाच्यम् ॥ पठति परमभक्त्या यः सदेदं शृणोति भुवि सकलसुखाढ्यो
याति कैलासमंते ॥ ९३ ॥ इति श्रीमद्गुरुपरंपराचरित्रोत्तराद्धं साशेष्यहरदत्तानंदकथावर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३३ ॥
श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ शिष्याः पुष्पाकरस्यापि विद्वांसः सततं गुरोः ॥ सेवासक्तास्तथाप्येपु ह्यासीदेकोऽतिबुद्धिमान् ॥ १ ॥ सर्वे
भ्योऽप्यधिकं सेवां चकारासौ गुरोः सुधीः ॥ संतुष्टः श्रीगुरुस्तस्मै ददौ मंत्राहस्यकम् ॥ २ ॥ विद्यया सेवया बुद्ध्या तं ज्ञात्वा
चासिलोत्कटम् ॥ उत्कटानंदमित्यस्याकरोन्नामापि देशिकः ॥ ३ ॥ यः सेवयात्युत्कटया हि बुद्ध्या चातोषयस्वीयगुरुं विदा च ॥
उदष्टपूणीद्विशतासंख्यं तमुत्कटानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ४ ॥

ख्याकं पुष्पाकरानंदं प्रणमति दत्तेति । सुतोषं संतुष्टम् अस्माद्धरदत्तानंदात् तं नताः स्मः ॥ ९२ ॥ सर्गोक्तहरदत्तकथापठनादिफलमाह चरितमिति ।
मालिनीवृत्तम् ॥ ९३ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तराध्यायमर्थस्तुत्यंभिधायां त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३३ ॥ उच्चतुस्त्रिंशके पद्यैश्चतुरष्टमितिः कथा ॥ उत्कटाख्या
त्समदशगुरुणां कथ्यते क्रमात् ॥ ३४ ॥ शिष्या इति ॥ १ ॥ २ ॥ असिलोत्कटं सर्वोत्कष्टम् ॥ ३ ॥ अष्टाधिकशतसंख्यमुत्कटानंदं प्रणमति यदिति ।

विद्या ज्ञानेन उत्कृष्टबुद्ध्या च स्वगुरुं तोषित्वात् तं नताः स्मः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सहपाठकाः सहाध्यायिनः ॥ ७ ॥ नवाधिकाद्विंशतसंख्यकमानंद
देवानंदं प्रणमति नैसर्गिकैरिति । स्वाभाविकैः । तं नताः स्मः ॥ ८ ॥ दशाधिकाद्विंशतसंख्याकं विमर्शानंदं प्रणमति ब्रह्मेति । विमर्शो विचारः इदं विष्यं
विचारेणानंदो यस्य तं नताः स्मः ॥ ९ ॥ एकादशाधिकाद्विंशततमं पूर्णानंदं प्रणमति ब्रह्मेति । यथा नभस्तथा बहिः अंतः अस्मिन्नगति पूर्णं ब्रह्मैवास्ति

उत्कटांनंदनाथस्य शिष्येष्वेकोतिसात्त्विकः ॥ धीमान्विद्धांश्च नान्येषां न्यूनां चाधिकमीक्षते ॥ ५ ॥ चेदुक्तोऽन्यैर्विनोदेन हसत्येव
न वक्ति तान् ॥ कदाचिन्नैव विक्षिप्तः सदानंदान्वितः सुधीः ॥ ६ ॥ आनंददेवमित्याहुस्तं सर्वे सहपाठकाः ॥ तत्स्वभावाद्गुरुस्तुष्टः
पूर्णं मंत्रैश्चकार तम् ॥ ७ ॥ नैसर्गिकैरेव गुणैर्गुरुं यः संतोष्य तस्मात्समवाप मंत्रान् ॥ नवोत्तरं तं द्विंशतासंख्यमानंददेवाभिघमानताः
स्मः ॥ ८ ॥ ब्रह्मैव चानंदमयं हि यस्य यो वै विमर्शोऽपि ततो न भिन्नः ॥ सदेति पश्यंतमिदं विमर्शानंदं दशोर्ध्वं द्विंशतं नताः
स्मः ॥ ९ ॥ ब्रह्मैव पूर्णं बहिरंतरस्मिन्यथा न भञ्चेति सदानुभूतिम् ॥ एकादशोर्ध्वं द्विंशतं हि पूर्णानंदं गुरुं तं सततं नताः स्मः ॥ १० ॥
अथासीद्वाविडे राजा वीरस्वामीति विद्युतः ॥ अत्युग्रशासनस्तस्य त्रेसुः शासनतः प्रजाः ॥ ११ ॥ नाशृणोन्मंत्रिणोक्तं च कुतः
सोऽन्योदितं पुनः ॥ पूर्णानंदं ययुस्तस्य प्रजाः शरणमेकदा ॥ १२ ॥ प्रणम्य देशिकं सर्वास्तिष्ठंत्यः कृतसंपुटाः ॥ प्रार्थयामासुरात्मक्षं
स्वोदंतकथनेप्सवः ॥ १३ ॥ प्रजा ऊचुः ॥ त्वं पूर्णबोधोसि सदात्मसौख्यमग्नोऽखिलं पश्यसि सौख्ययुक्तम् ॥ नो त्वामधिष्ठानधियात्र
दुःखं स्पृशत्यहोतोऽर्कमिवातिकांत्या ॥ १४ ॥

इति सदानुभवोऽस्ति तं नताः स्मः ॥ १० ॥ अथेति त्रेसुः त्रासं प्राप्ताः ॥ ११ ॥ स राजा ॥ १२ ॥ कृतसंपुटाः कृतांजलय इत्यर्थः । आत्मक्षम्,
आत्मदर्शिनम् ॥ १३ ॥ अधिष्ठानधिया साक्षिनिश्चयेन सौख्यपन्न इति व्यवहितेन संबंधः । अहोन्तः अस्तो यथाऽतिकांत्या युक्तं सूर्यं न स्पृशति तथाति

मुखयुक्तं त्वां प्रति दुःखं न स्पृशतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ ननु यूपमपि विषयप्राप्त्या मुसिन एवेति चेन्ननाहुः । सौख्यततो मुखविस्तारायाथान्विषयान्वान्छाहे
यद्यपि तथापीमे विषयाः गाढे तमसि अल्पं प्रकाशं विद्युदिव तां मुखततिर्लप्यां कुर्वति इति हेतोः अत्र विषयेषु मदा दुःखमेवास्ति विषयसुखे सौख्यप्रतीता
वपि पूर्वोत्तरकाले दुःखरूपत्वेमेवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ किं च नृपोऽप्यस्मान्प्रति खड्गहतातुल्यमूकैरिव उग्रैर्देहैः कर्मग्रहादिभिर्दंडयति । अतस्त्वं ज्ञानमयवक्त्रे
नैनं राजानं संशामय शांतं कुरु ॥ १६ ॥ नन्वेतत्सर्वं मम मिथैव प्रतीयते किं तत्स्वर्णयेत्याहुः । मिथ्येति यद्यपि विदुषस्तत्र ज्ञानदृष्ट्याऽज्ञकृत्यं चिन्तयत
वयं तु देहात्मधियः सदाथान्वान्छामहे सौख्यतताविमरूपाम् ॥ कुर्वति तां विद्युदिव प्रकाशं गाढे तमस्य सदेति दुःखम् ॥ १५ ॥
इत्थं स्पन्दुःखव्यथिताश्च दंडैरिवोत्सुकैः खड्गहतास्त्रयोऽस्मान् ॥ उग्रैः सदा दंडयति त्वमेनं संशामयोत्तयाऽमलबोधमय्या ॥ १६ ॥
मिथ्या किल ज्ञानदृशाऽज्ञकृत्यं चित्रेण तुल्यं विदुषस्तथापि ॥ चित्रं मुधा मार्जितुमुद्यताज्ज्ञः शिशोयथा पानि नृपात्तथा नः ॥ १७ ॥
इत्थं प्रजाप्रार्थनया महोग्रं चागान्नृपं सर्वगतात्मबुद्धिः ॥ द्वास्त्येनैतं कातिवरं समीक्ष्य राजा स शांतो हि सतामितीक्षा ॥ १८ ॥
उत्थाय सिंहासनतस्तमस्मिन्संस्थाप्य बद्धांजलिगृहं चेनः ॥ स्वामिन्निग्रीहस्य तवागमान्मे सार्थां जनिर्बुद्धिं यदस्ति कृत्यम् ॥ १९ ॥
श्रुत्वेति तं ग्राहं गुरुर्न किंचित्कृत्यं ममाथाप्यणु वन्मि तेऽहम् ॥ प्राक्पुण्यतत्त्वं नृपतां प्रयातः पापं भुवित्तुल्येष्वेव तद्वन्नम् ॥ २० ॥
यतः प्रजाः पीडयामि त्वमुग्रदैः पुनरस्ताश्च भवान्तरेषु ॥ भूत्वा नृपास्त्वामपि दंडयन्त्यो ब्रह्मकृतं बाधत एव पापम् ॥ २१ ॥
त्वं तां त्यजातः क्षितिपोहमिथमन्ते स्फुरन्तीमियमात्मकस्य ॥ हन्नो भवति हि मुधा जयान्यैः क्रीडा सकृद्वृत्तमुखीव रायः ॥ २२ ॥
कर्मसदृशं मिथ्यास्ति तथापि मिथ्यात्वज्ञानेपि ज्ञः यथा चित्रं मुधा मार्जितुमुद्युक्ताच्छिशोर्बालादस्ति तथा त्वमपि नृपान्नः श्लेस्यर्थः ॥ १७ ॥ कांत्या
वरः श्रेष्ठः अतो द्वारपालैर्नैतं नमस्कृतं तं दृष्ट्वा राजा शांत आस । हि यस्मात्सतामिक्षा दर्शनम् इति सद्यः मुदुब्धिदाकित्यर्थः ॥ १८ ॥ अस्मिन्सिंहासने
इनः नृपः ॥ १९ ॥ अत्र लोके तदग्नं प्राक्पुण्यनाशकं पापं प्रजापीडनरूपम् ॥ २० ॥ भवन्तरेषु जन्मान्तरेषु नृपाः राजानो भूत्वा त्वापि दंडकृत्यो भविष्यति
हि यस्मात् । अहंकृतं अहंकारपूर्वकं कृतं पापं बाधत एव तस्मात्त्वं प्रजापीडनं मा कुर्वित्यर्थः । उपजातिवृत्तम् ॥ २१ ॥ अतस्त्वं तामहंतां राजाहमिति हृदि

स्फुरतीं त्यज हि यस्मादियम् अहंता भवतिः जन्मभरणेर्निमित्तभूतः आत्मकस्यात्ममुखस्य हंत्री नाशिकास्ति यथा ब्रूताथा क्रीडा जयान्यैर्जगपरिजयै रायः
 धनस्य हंत्री तथात्मधननाशिकाऽहंता त्याज्येत्यर्थः ॥ २२ ॥ अहंकारस्य कल्पितत्वमाह देह इति । अहंकारमिति आत्मैक्यरूपा या तव देहेऽनुभूतिरनु
 भवोऽस्ति सा सर्वेषां जीवानां पृथक्छरीरेपि समानास्ति । यथा बुद्धिबलाख्यक्रीडासाधने नृपादिभेदे काष्ठं समानमेव भवति । तथात्या सर्वत्र सपोऽङ्कास्तु
 कल्पित एवेत्यर्थः ॥ २३ ॥ तथा त्वमेकात्मदर्शनेन प्रजापीडनं मा कुर्वित्याह—आत्मानमिति । यथा स्वे आत्मानि तथाऽखिलगां सर्वगतां धीर्ते कुरुष्व । यो
 देहेऽहमस्मीति तवानुभूतिः सात्म्यैक्यरूपा हि समाखिलानाम् ॥ पृथक्छरीरेपि नृपादिभेदे काष्ठं यथा बुद्धिबलाख्यवेले ॥ २३ ॥
 आत्मानमेकं हि समं निर्गक्ष्य प्रीतिं कुरुष्वखिलगां यथा स्वे ॥ मायोत्थभेदं त्यज दुःखदो यो मायात्मनोर्द्वैस्थितिरेव नान्या ॥ २४ ॥
 इत्थं गुरुक्त्या विदितात्मतत्त्वः प्रीतिं स चक्रे स्वसमां प्रजासु ॥ ग्राह्यस्ततस्त्वं भुवि राजदेवं मन्त्रैश्च पूर्णो गुरुणा कृतोऽसौ ॥ २५ ॥
 यश्चोन्नदं दोपि नृपो गुरुक्त्या बभूव शांतो भुवि देवतुल्यः ॥ तं द्वादशोर्ध्वं द्विशतात्संख्यं श्रीराजदेवाभिधानतां स्मः ॥ २६ ॥
 यश्चात्मतत्त्वावगमो निरीहः स्वतंत्र एवाखिलगात्मभावः ॥ त्रयोदशोर्ध्वं त्रिशतात्संख्यं विनायकानंदगुरुं नताः स्मः ॥ २७ ॥
 अथासीद्व्राह्मणः कश्चिद्विद्वान्धीमान्धनी कृती ॥ पत्नी च रूपिणी कति प्रेमाढया सुगुणा सती ॥ २८ ॥ बहुकालेन सुषुप्ते सा
 पुत्रं शुभलक्षणम् ॥ संतुष्टः स द्विजस्तस्याकरोन्नाम धनेदिति ॥ २९ ॥ पंचमाब्देऽथोपनीतिं चक्रे बहुधनव्ययात् ॥ द्विजान्योऽथ
 ददौ कन्यां धनवान् रूपिणीमितिः ॥ ३० ॥

भेदः दुःखप्रदस्तं मायाकल्पितं भेदं त्यज । हि यस्मादात्मविस्थितिरेव माया भवति नान्याऽस्ति । तथा चात्माज्ञानकल्पितं भेदं त्यक्त्वा प्रजापीडया पापं
 तस्या न कर्तव्यमित्यर्थः ॥ २४ ॥ एवं गुरुक्त्या पूर्णानंदवचनेन ॥ २५ ॥ द्वादशाधिकद्विशतसंख्यं राजदेवानंदं प्रणमति । य इति ॥ २६ ॥ त्रयो
 दशाधिकद्विशतसंख्याकं विनायकानंदं प्रणमति । य इति । आत्मतत्त्वस्यावगमः प्राप्तिर्यस्य । निरीहः निरिच्छः सर्वगतः आत्मभावो यस्य एतादृशो यः
 स्वतंत्रोऽभवत् । तं विनायकानन्दं नताः स्मः । विगतः नायको नियामको यस्य स स्वतंत्र इत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ बहुधनव्ययाद्बहुधनव्ययेन

इतः अस्मै धनेशाय ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तं व्यापारम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पूर्वाह्णं पूर्वाह्निकं तम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ स्वभूषणव्ययेन उत्तराह्णं परान्वयि ॥ ३६ ॥ वह्मः पतिः तस्य सर्वेषु पतिव्रतायाः धर्मोऽस्ति सा सेवा तव गृहे न स्यात्खलु ॥ ३७ ॥ सधनस्य संपन्नस्यान्यस्य गृहात् गृहवासात् निःस्वे धनराहित्येऽपि स्वगृहे वासो वरः श्रेष्ठोऽस्ति ॥ ३८ ॥ यतः यस्मिन्स्वगृहे अन्येन कलहो न भवति । हि यस्यानेन

वैवाहिकः समारंभस्तदासीद्धानिर्नोर्महान् ॥ स बालो द्वादशाब्दाग्राग्वेदाज्ज्वालाणि चाभ्यसत् ॥ ३१ ॥ पिता व्यापारनिपुणः पुत्रस्तं नाणु वेत्स्यसौ ॥ अथ दिष्टान्मृतस्तातस्तेन माता दिवं ययौ ॥ ३२ ॥ लक्ष्मी पत्नी स्वयं चैक आसतुर्दपती गृहे ॥ वर्षाद्धनं गतं सर्वं धनेशोऽप्यधनोऽभवत् ॥ ३३ ॥ तद्वापारानभिज्ञो हि लघुश्चाधीतिलंपटः ॥ भांडादिव्ययतस्तस्य निवृत्तं चतुरब्दकम् ॥ ३४ ॥ दैवादष्टादशाब्देस्याक्षिणी गते रुजा ॥ अथांधस्यापि तत्पत्नी सेवां चक्रेऽधनस्य च ॥ ३५ ॥ नित्यं मिष्टान्नमेवासौ स्वभूषांताददौ सती ॥ पित्रा संबोधिता बाला पत्यागच्छति मद्गृहम् ॥ ३६ ॥ सा ब्रवीद्वल्लभो देवः स्त्रियाः प्रोक्तो न चेतः ॥ तत्सर्वैव सतीधर्मः सा नो स्यात्त्वद्गृहे खलु ॥ ३७ ॥ त्वत्पुत्राः कलहिन्यो हि द्वेषिण्यश्च सदा मया ॥ सधना न्यगृहाद्वासो निःस्वेऽप्याग्नगृहे वरः ॥ ३८ ॥ यतो नैवान्यकलहस्तेनानः खिद्यते नु हि ॥ श्रातुः स्वसुः पितुर्मर्तुर्वह्मः सुखदः स्त्रियाः ॥ ३९ ॥ लोकयोश्चैवमुक्त्वा तं गृह एवावसत्सती ॥ आसीत्सेवारता पशुरनसूया यथा पुरा ॥ ४० ॥ सा तन्नलक्ष्मं हरति त्वथेयं स्नात्वान्वहं स्नाप्य किलोष्णवाभिः ॥ मुद्रासने स्थाप्य धृतांबरं तं कृताह्निकं भोजयतीच्छितात्रैः ॥ ४१ ॥

कलहेन अनु अनंतरम् अंतर्मनसि खिद्यते जन इति शेषः ॥ स्त्रियाः पतिः भ्रात्रादिभ्यः सुखप्रदोऽस्ति ॥ ३९ ॥ लोकयोर्हिपरलेकयोः सुखद इति पूर्वान्वितम् । तं पितरम् ॥ ४० ॥ सर्वं पतिव्रता अन्यहं तस्यांधस्य वह्मस्य मलादिकं हरति । अदौ स्वयं स्नात्वा पश्चात्तमुगोदकैः स्नाप्य इच्छितात्रैः

इष्टैरैः भोजयति ॥ ४१ ॥ मृदास्तरणे उच्चैः पर्यकादौ ॥ ४२ ॥ हे वह्नम देव इत्थम् इति वह्नमं समाह्वयत् । सेति शेषः ॥ ४३ ॥ हि यस्यात्कौ पृथिव्यां वह्नमादन्यो दाता नास्तीत्यर्थः ॥ ४५ ॥ यः वह्नमः । इदमेव लक्ष्मीरिधानन्ययाचिनीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ राज्ञिविति ॥ ४७ ॥

तांबूलमस्मै च समर्प्य भुङ्क्ते स्वयं तदुच्छिष्टमनन्यचित्ता ॥ तस्येच्छयाऽन्नन्तु समर्प्य राज्ञौ बृद्धास्तरे स्वापयतीयमुच्चैः ॥ ४२ ॥ दत्त्वाथ तांबूलममुष्य पादौ संमर्दयंती विमलांतरंगा ॥ नेद्रं स्वपत्न्युर्वरमिक्षते सा पतिव्रतेत्यं पतितत्पयाऽयत् ॥ ४३ ॥ समाह्वयद् वह्नम देव चेत्यं तंवह्नमं वक्ति हि देवबुद्ध्या ॥ भूषाद्यथास्याः प्रगतं व्ययं सा प्राहेति चित्ते पतिदेवबुद्धिः ॥ ४४ ॥ शो नास्ति वै वह्नमदेव तुष्ट्यै कर्तुं हि नैवेद्यमिहाणु धान्यम् ॥ नैवाहमन्यानपि तातमुख्यान्याचे हि दाता न च वल्लभात्कौ ॥ ४५ ॥ साक्षान्मर्दयं नृतनुहैरियः सर्वांतरंगोऽप्यखिलान्नदाता ॥ नूनं स दास्यत्यखिलं मदृष्टं सोत्तेवेति सुष्वाप निशादिरेव ॥ ४६ ॥ राज्ञवथानन्यमाना धनानां नृपस्य चै तांबूलदेवतास्तु ॥ स्वप्ने समागत्य किलाहुरेतान्यजूयांधपत्नी त्वखिलैः सतीयम् ॥ ४७ ॥ तुष्ट्या हि सा चेद्वयेमेव तुष्टाः सर्वे च दास्यामह ईप्सितं वः ॥ धान्यं न तस्याः सदनैऽधुनास्ति नैर्विध्यते किं सधनेर्भेद्विद्धिः ॥ ४८ ॥ ते प्रातरुत्थाय ययुश्च सत्याः स्वयं गृहं तंदुलमुख्यधान्यम् ॥ घृतं सितां चान्यदिह क्षिपंतः साष्टांगमेनामनमनुमन्नाः ॥ ४९ ॥ रेवेद्याज्ञयन्त्वा नमथार्चितुं तान्कृतोद्यमान्वीक्ष्य सतीत्युवाच ॥ किलार्चनीयो मम वह्नभोगं तस्य प्रसादाद्बखिलेप्सितं वः ॥ ५० ॥ ततोऽखिलास्मत्ता वयजन्मुवह्नैर्महोपचारैर्विविधैः सद्ग्नैः ॥ उमामहेशाविव चासतुस्तौ कौ चेष्टदौ पूजननोऽखिलानाम् ॥ ५१ ॥

॥ ४८ ॥ ते नृपावयः । स्वयं ययुः सितां शर्कराम् । अन्यद्वद्वाादिकम् । इह सतीयुहे आक्षिपंतस्त्यजंतः नद्याः लीनाः संतः एनां सतीम् आजन्म हतं श्रद्धुः ॥ ४९ ॥ स्वेष्टानां स्वकुलदेवतानाम् आज्ञया वः युष्माकम् अखिलम् ईप्सितं भविष्यतीत्यध्याहारः ॥ ५० ॥ अयजन् पूजयामासुः इत्थं सती

वह्मभौ पूजनतः पूजनेन कौ पृथिव्याम् इष्टदौ इष्टपूरकौ ॥ ५१ ॥ जातौ बभूवुः । तदियया तयोः पूजया ॥ ५२ ॥ तस्यान्तर्दशमवृत्तिमाह-भात इति । पूर्णतया पूर्णभिषेकदीक्षया ॥ ५३ ॥ एताव् मन्त्रात् ॥ ५४ ॥ चतुर्दशाधिकदिशतसंख्यं वह्मभानंदं प्रणमति धनान्वित इति । निरयो धन हीनः विदक् विगतदोष्टरपि पत्न्या देवतुल्यः कृतो यस्तं नताः स्मः ॥ ५५ ॥ पंचदशाधिकदिशतमितं स्वभावानंदं प्रणमति य इति । स्वभावसौख्यं स्वभावानंदम् ॥ ५६ ॥ षोडशाधिकदिशतसंख्यं हरिहरानंदं प्रणमति हरोरिति । नुः शब्दस्य नरशब्दस्य च यथा नामतः नामधेयैर्न भेदः स्यात् ।

ख्यातौ सतीवह्मभेदवसंज्ञौ जातौ पृथिव्यामथ दूरतस्तौ ॥ यया यया कामनया युयुर्थे तां तां तदपुश्र्य तदिय्यया ते ॥ ५२ ॥ प्राप्नोऽथ सत्याः सदनं स्वतंत्रो विनायकानंद इमं सती सा ॥ संप्रार्थयद्वह्मभं त्रलब्धै मंत्रान्ददौ पूर्णतया स चास्त्रै ॥ ५३ ॥ मंत्राजपवह्मभेदवसौख्यो बभूव सिद्धोऽथ तयोस्तु पुत्रः ॥ जातः स्वभावेन गुणाकरोऽसौ तस्मै ददौ वह्मभेदय इताव् ॥ ५४ ॥ धनान्वितो यस्तु बभूव निःस्वो विदक्च पत्न्या भुवि देवतुल्यः ॥ कृतो हि तं वह्मभेदवसौख्यं चतुर्दशोर्ध्वं द्विशतं नताः स्मः ॥ ५५ ॥ यो जन्मतः सर्वगुणाकरो भूतिपत्रा कृतश्चाखिलभंजपूर्णः ॥ शतद्रयान्पंचदशोर्ध्वसंख्यं स्वभावसौख्यं गुरुभानतः स्मः ॥ ५६ ॥ हरेर्हरस्याणवपि नैव भेदोऽद्धा नुनरस्येव हि नामतः स्यात् ॥ इत्थं धियाढ्यं हरियुगवाख्यमुत्पेडशातद्विशतं नताः स्मः ॥ ५७ ॥ हरिहरसुखशिष्यो धर्मेनारायणख्यः सपदि विदिततत्त्वः सद्विदोऽर्थकदोक्तया ॥ इति स वदति धर्मोः सति न ब्रह्मणीदं भदितमसिद्धम् द्विस्तद्वि निर्धर्ममाद्यम् ॥ ५८ ॥

अर्थतो भेदो नास्ति । तथा हरेः हरस्य साक्षादणु अपि किंचिदपि भेदो नास्ति । इत्थं बुद्ध्या आढ्यं युक्तं हरियुगवाख्यं हरियुक्तं स्यात्स्यं हरिहरानंदय ॥ ५७ ॥ हरिहरसुखस्य हरिहरानंदस्य शिष्यः एकदोक्तया एकवाक्येन सहुरोः सकाशाद्विदितम् आन्तरं देव स इति ब्रह्मभाज्यप्रकरणेन वदति । तदाह इदं विश्वं ब्रह्मणि नास्ति । तर्हीदमायं ब्रह्म सर्वसत्सुखैः निर्धर्मकं धर्मरहितं गदितमुक्तमस्ति । निर्धर्मे ब्रह्मणि जगद्दुस्त्यादिधर्मो नात्येत्त्यर्थः ॥ ५८ ॥

ननु जगदुत्पत्त्यादिधर्मो ब्रह्मणि प्रतीयते । कथं निर्धर्म ब्रह्मोच्यते इत्याशङ्क्योपाधिसंबन्धेन दृश्यते न वस्तुत इत्याह । कचिदिति । कचिदुक्तं चित् एते सृष्ट्यादिधर्मोः निजगत्या स्वगत्या कालकर्मस्वभावरूपया स्वमायेयति यावत् । इह ब्रह्मणि दृश्यते । यथा जले निजगत्या तत्पदेशकालबाधसंघं धरूपया स्ववृत्त्या आवर्तः वैलोम्यं विलोमगतिः भंगस्तरंगः एते दृश्यते तद्वत् ब्रह्मणि धर्मो उपकल्पिता इत्यर्थः । एषाभाष्यतैत्तोलोम्यभंगानामुद्भवः उत्पत्तिः अस्तित्वं सत्ता स्थितिरितियावत् । नाशः जलमृते जलादन्यत्र न भवति । इह एषु आवर्तादिषु वारि उदकमखिलं सर्वगतं चकारादात्मं चास्ति । तस्मादुपाधिकल्पितधर्माणाम् अनित्यत्वेन नित्यधर्मस्य चानित्यत्वयोगात् निर्धर्मकत्वं ब्रह्मण इत्यर्थः ॥ ५९ ॥ एवं विवर्तोधिष्ठानेनैव ब्रह्मणो निर्धर्मत्वं प्रसाध्य श्रुतिप्रामाण्येन ब्रह्मणि धर्मप्रादुर्भावमाह ॥ श्रुतिरिति । कालेन निराकारसगुणरूपेण ईश्वरेण निमित्तभूतेन यः कर्मप्रसंगः प्राक् कचिदिह निजगत्या चेद्दि दृश्यत एते जल इव निजगत्याऽऽवर्तवैलोक्यभंगाः ॥ न च जलमृत एषामुद्भवस्ति त्वनाशाल्पखिलग मिहवारि ब्रह्म चासंगमेव ॥ ५९ ॥ श्रुतिरपि वदतीतिः कालकर्मप्रसंगात्पुरुष उत च माया चिज्जडोत्पत्तिमाभ्याम् ॥ जलकुषित इवाद्यादङ्कुरो दुश्च धान्यं तुषत्ततिरपि बीजे ब्रह्मणीदं तथैव ॥ ६० ॥ इति पुरुषमुखं वै नाम नारायणेति कथितमपि हि वेदेऽत्रास्ति सर्वं सदर्थात् ॥ चित इह खलु नाशो राशश्च भोग्यं त्व ई ये वसत उत पुमाद्ये ब्रह्मणो धर्ममित्थम् ॥ ६१ ॥

ल्पगतजीवानां कर्मपरिणामस्तेन पुरुषः माया च भवतीति श्रुतिर्वदति उत पुनः आत्मा भकृतिपुरुषाभ्यां चिज्जडोत्पत्तिं च वदति—यथाऽऽदौ जलेन वृष्ट्या दिरूपेण कृषितः कृषिकर्मणा च अङ्कुरः द्रुः द्रुमः धान्यं यवादि तुषत्तितस्तुषविस्तारः एते बीजे भवन्ति तथेदं विश्वं ब्रह्मणि भवति । तथा च श्रुतिः । “ अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीं प्रजां जनयतीं सरूपाम् । अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहारेत्यानां भुक्तभोगापजोऽन्यः ” इति । अजमेकागिति ब्रह्माश्रया मूलप्रकृतिः सजतीयप्रजाजननाय यदा लोहितशुक्लकृष्णा त्रिगुणात्मिका तत्तत्कर्मपरिणामकवती भवति । तदा अजः कालरूपी ईश्वरोऽपि तां जुषया णोऽङ्गीकुर्वन् अनु अनन्तरं शेते जीवरूपेण प्रतिबिम्बितो भवति । यदा जीवरूपेण कालरूपेण च भोगसमाप्तिर्भवति । तदा प्रलयरात्रौ अन्यः अजः निर्धर्मस्वरूपः ईश्वरः प्रकृतिं त्यजति । तस्माज्जीवादृष्टवशात्प्रकृतिपुरुषसंबन्धेन चिज्जडयोः प्रादुर्भावितोभावौ ब्रह्मणि भवत इति भावः ॥ ६० ॥ एषोवापौ नारायणनाम्नि

अधर्मं ब्रह्मणि नारायणनाम्नि च संति विवर्तरूपेण वर्तते । अतः कारणादिह नारायणनाम्नि मम निश्चयः श्रद्धा चास्ति । यतोऽहं नारायणभिर्भो नास्मि
 अतोऽहमिदं नारायणनाम निरंतरं कीर्तये । अन्यान्यमार्गं करोमि । नारायणरूपान्सर्वधर्मान्श्रयामीति भावः ॥ ६२ ॥ एवं तस्य निर्णयमुपवर्ण्य सप्तशशा-
 धिकद्विशततमं धर्मनारायणानंदं प्रणमति—ज्ञात्वेति । नारायणनाम्नः सम्प्रगर्थम् उत्तमार्थं ज्ञात्वेव यः तदुच्चारणं नारायणनामोच्चारणश्रेयं धर्मं सर्वधर्मोत्तमं
 क्यजनकं मेने निश्चितवान् । तं धर्मनारायणं सर्वधर्माः नारायणे यस्य तं नताः स्मः ॥ ६३ ॥ अष्टादशाधिकद्विशततमं सुभगानंदं प्रणमति य इति ।
 देवानामपि यदुष्णायं तत्सर्वसौभाग्यं सर्वज्ञत्वायैश्वर्यं यः प्राप तं सुभगानंदं नताः स्मः ॥ ६४ ॥ एकोनविंशतिशतसंख्याकं परिमलानंदं प्रणमति—सुवैवति
 ज्ञात्वेव नारायणसम्प्रगर्थं मेने तदुच्चारणमेव धर्मम् ॥ शतद्वयात्सप्तदशोर्ध्वसंख्यं तं धर्मनारायणपानतः स्मः ॥ ६५ ॥ यः सर्वं
 सौभाग्यमुपास्तिदाढ्यात्प्राक्प्रमरणापि दुर्लभं यत् ॥ गुरुं वयं तं सुभगाख्यसौख्यमदादतोर्ध्वं द्विशतं नताः स्मः ॥ ६६ ॥ सुभं
 धपुष्पादि समर्प्य यस्तृपास्ये ह्यभूदुरमुगंधदेहः ॥ तं सद्गुरुं पारिमलाख्यसौख्यमुदूर्णविंशतिशतं नताः स्मः ॥ ६७ ॥ रेवाब्धयोः संग
 मक्षेत्रेऽथासीद्विषः सुधीर्धनी ॥ नापत्यं दिष्टतस्तस्य साधनैरपि सस्त्रियः ॥ ६८ ॥ रेवामेवमथ मत्तयासौ बालिभिश्चोपचारतः ॥ अयं
 तत्प्रसादेनं पुत्रोऽभूत्तस्य सत्तनुः ॥ ६९ ॥ रेवादासेति नाम्नासौ कृतो ह्यस्याः प्रसादजः ॥ महाआतः सोऽपि रेवाभक्तोऽनन्यभक्ति-
 सदा ॥ ६८ ॥ प्रत्यक्षमूर्ती रेवास्मा इत्थं ग्रहैकदा निशि ॥ गच्छात्मज्ञं गुरुं वत्स शरणं भञ्जयितुम् ॥ ६९ ॥ मंत्रैर्लब्ध्वात्ततां रेवा
 द्विद्वि मद्रूपमद्वयम् ॥ गुरुं विना न भक्त्यापि ज्ञेयाऽहं तु यथार्थतः ॥ ७० ॥

पारिमल एव पारिमलैस्तदाख्यं पारिमलानंदमित्यर्थः ॥ ६५ ॥ रेवादासात्संप्रदायभवृत्तिं कथयंस्तद्वृत्ततामाह रेवाब्धोरित्यादिना । सः नाम्नी हो यस्त-
 तस्य अपत्यं नासीत् ॥ ६६ ॥ सत्तनुः उत्तमदेहः ॥ ६७ ॥ हि यस्मादस्या रेवायाः प्रसादेन जातः अतः रेवादाम इति नाम्ना कृतः विधिति शेषः ।
 न अन्यस्मिन् रेवाव्यतिरिक्तं मतिः उपास्यबुद्धिरस्य स रेवाभक्तोऽभवत् ॥ ६८ ॥ प्रत्यक्षा मूर्तिरस्याः सा रेवाजसमै रेवादाताय एकदा निशि इत्थं बद्ध-
 मार्णं ग्राह ॥ ६९ ॥ अस्माद्गुरोः सकाशात् मंत्रानात्यभावं च लब्ध्वाऽद्वितीयं मद्रूपं विद्वि । यथार्थमस्तिरेपि मुहुरायैव लभ्यत इति भावः ॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥ परिमलं कीर्तिगंधं जिघ्रन् शृण्वन् ॥ “यथा वृक्षस्य पुष्पितस्य दूराद्गंधो वात्येवं पुष्पस्य कर्मणो दूराद्गंधो वाति” इति श्रुतः ॥ ७२ ॥ गुरुमिति सार्धान्वयः । अस्मितः परिमलो गंधो येषां तैर्धूपैर्यैः आगमोक्तचतुःष्टयुपचारैः देवतां पूजयंतं देशपर्यटः स्वर्गद्वारं परमार्थं दिक् “परमार्थं तु पापसम्” इत्यमरः । अन्नमर्पयंतं तमिह भुवि रविमिव स्थितं रेवादासः ददशे दृष्टवान् । मालिनीकृतम् ॥ ७३ ॥ इत् परिमलानंदे गुरुरिति मतिः निष्ठा यस्य स एनं परिमलानंदं ननाम । च पुनः इह स्वस्मिन्मन्त्रलब्धे मंत्रप्राप्तये प्रार्थितवान् । स च परिरुज्ज्वलतः स्वर्गदिनिष्ठं देवं रेवादासं

इत्थमाज्ञापितो देव्या रेवादासो ययौ गुरुम् ॥ विचिन्वन्नैव विश्वासं चक्रे कापि विचक्षणः ॥ ७१ ॥ देवान्परिमलानंदपुरं प्रोक्तो ब्रह्म न्धराम् ॥ जिघ्रन्परिमलं तस्य समीपं चाययौ शनैः ॥ ७२ ॥ गुरुमथ दृष्टशेसौ देवतां पूजयंतं सुरभिषुपचारैश्चन्दनान्कपुषैः ॥ अभिपरिमलघूपैश्चापारैः सुपचारैः परममुखमिहान्नं स्वादुदुक्केशरद्वैः ॥ ७३ ॥ पिहितनयननामं कार्पयंतं सुकान्तिं रविभक्तं भुवि रेवा दास एवं ननाम ॥ गुरुमतिरिह तं च प्रार्थयन्मन्त्रलब्धे स च निजपदनिष्ठं वीक्ष्य पूर्णं चकार ॥ ७४ ॥ निदक्षपि परिलयं ब्रह्मगो रात्मनिष्ठः स्वपुरमित इह श्रीनर्मदामार्ययत्सः ॥ इति च वदति रेवान्यत्र पूज्यं प्रथिव्यां यत उपलक्षणोऽस्याः पूज्यते देवदुद्धया ॥ ७५ ॥ निखिलजनमनस्तदैवतं सोममाहुस्तत इयमपि जाता प्रत्यगेवास्य वृत्तिः ॥ गमनमपि च पश्चाद्दृश्यते स्पष्टस्य ह्यसि मिति गतकामैश्चापि पूज्यैव नूनम् ॥ ७६ ॥

वीक्ष्य विचार्य पूर्णं पूर्णाभिषिक्तं चकार ॥ ७४ ॥ स रेवादासः गुरोः सकाशाद्विदं ज्ञानमपि परितः साकन्त्येन लब्ध्वा आत्मनिष्ठः स्वपुरमितः गतः सन् इह स्वपुरे नर्मदामार्चितवान् । इति च वक्ष्यमाणं वदति जनानिति शेषः । इति किं रेवान्यत्रमर्पदव्यतिरिक्तं पूजनीयमुपास्यामिति भावत । प्रथिव्यां नास्ति यतः कारणदस्याः नर्मदायाः संबन्धी पाषाणसमुदायो देवदुद्धया पूज्यते । जनैरिति शेषः । यस्याः संबन्धेन पाषाणोऽपि देवत्वं प्रातः किं पुनर्मनुष्या देवत्वं न प्राप्स्यन्ति अपि तु प्राप्स्यन्त्येव । तस्मान्नर्मदेव सर्वैः पूजनीयेत्यर्थः ॥ ७५ ॥ एवं सकामैः पूज्यत्वमुक्त्वा निष्कामैरपि नर्मदेव पूज्यस्थानं निर्दिशति ।

सर्वेषां जनानां यन्मनः तस्य दैवतं सोमम् । आहुर्ज्ञानिन इत्यथाहारः । ततश्चन्द्रादियं नर्मदायि जाता उत्पन्ना ॥ “ रेवा तु नर्मदा सोमोद्भवा मेकलकन्यका ” इत्यमरः । कीदृशी अस्य चंद्रस्य प्रत्यग्वृत्तिः आत्मप्रवणवृत्तिरूपा । किं चास्या नर्मदाया गमनं पश्चात्पश्चिमदिशि स्फुटं दृश्यते इति हेतोर्गतकामैर्निष्का भैश्च इयमेव पूज्या नूनम् । अयं भावः आत्मप्रवणमनोवृत्तिभाष्यं समष्टिमनोरूपस्य चंद्रस्य प्रत्यग्वृत्तिरूपां तज्जन्यां नर्मदां “ रेवातीरे तपः कुर्यात् ” इति प्रमाणेन सेवमानोजधिकारी प्रत्यग्वृत्तिप्राप्त्या ज्ञानवान्भवतीति ॥ ७६ ॥ पुनः सकामनिष्काममेतत्त्वं नर्मदायाः प्रदर्शयन्नुपसंहरति—निखिलेति । नर्मदा सर्वकविभिः सुस्तप्रदा प्रोक्ता । ततो हेतोः सकामैरियमतिभक्त्या पूजनीया । इह लोके अतः नर्मदातः अन्यदैवतं परं श्रेष्ठम् इज्यं पूजनीयं नास्ति सदेति

निखिलकविभिरुक्ता नर्मदा शर्मदात्री तत इयमतिभक्त्या पूजनीया सकामैः ॥ परमत इह सेहानीहयोर्नाज्यदिज्यं त्वितिमति रिह रेवादास आसीत्सदैव ॥ ७७ ॥ मुज्ञोऽपि चक्रे सततं हि रेवाभक्तिं सुसिद्धैरपि पूज्यपादः ॥ तं विश्वकोर्ध्वद्विशतं हि रेवादासा भिनन्दं सततं नताः स्मः ॥ ७८ ॥ अनंतकाजांडततौ प्रशस्तं ब्रह्मैकमेवेति सदानुभूतिम् ॥ उदेकविंशद्विशतात्तसंख्यं प्रशस्तसौख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ७९ ॥ यथा धराऽनेकवसूनि धत्ते तथैव विद्यावसुधारको यः ॥ तमुद्धिंविंशद्विशतात्तसंख्यं वसुंधरानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ८० ॥ प्रफुल्लितं स्यात्कुमुदं निर्शोदोर्बोधात्प्रपंचोऽपि तथैव यस्य ॥ आसीद्वयं तं कुमुदाभिनंदमुदवित्रोविंशद्विशतं नताः स्मः ॥ ८१ ॥

मतिः एवं निश्चयवान् रेवादासः इह रेवातीरे आसीत् स्थितोऽभवत् ॥ ७७ ॥ विंशोत्तराद्विशतमितं रेवादासानंदं प्रणमति—मुज्ञ इति ॥ ७८ ॥ एक विंशोत्तराद्विशतसंख्यं प्रशस्तानंदं प्रणमति—अनंतेति । अनंतकानामांजानां ब्रह्मांजानां ततौ विस्तारे प्रशस्तं परिपूर्णं ब्रह्मैकमेवस्ति इति सदा नितरम् अनुभवो यस्य तं नताः स्मः । ॥ ७९ ॥ द्वाविंशाधिकद्विशतमितं वसुंधरानंदं प्रणमति—यथेति । धरा पृथ्वी । ॥ ८० ॥ त्रयोदशोत्तराद्विशततमं कुमुदानंदं प्रणमति—प्रफुल्लितमिति । इंदोः प्रकाशेन कुमुदं प्रकाशितं स्यात् यथा तथा बोधेन यस्य प्रपंचः प्रफुल्लितः आनंदयुक्तोऽभवत् तं

नताः स्मः ॥ ८१ ॥ चतुर्विंशद्विंशततमं गोविन्दद्वानन्दं प्रणमति-लब्धेति । यः सर्वं न्यायतति न्यायशान्निवितारं लब्ध्वा पृथिव्यां यथार्था भट्टाभिधां भट्टनाम बुधेभ्यः पंडितेभ्यः सकाशात् प्राप्तवान् तं नताः स्मः ॥ ८२ ॥ पंचविंशद्विंशततममनन्दानन्दं प्रणमति-ब्रह्मेति । शुद्धं विकार रहितम् ॥ ८३ ॥ एतत्सर्गोक्तायाः उत्कटानंदादिमयदशगुरुकथायाः श्रवणादिफलमाह-उत्कटानंदात्सप्तदशाख्यानां गुरुणां गार्थां कथां भक्त्या यः शृणोति पठेच्च । स विचारेण सप्तदशांगं दशद्विपंचयाणमनोबुद्धिरूपं लिङ्गशरीरं त्यक्त्वा जीवन्मुक्तो भवति ॥ ८४ ॥ इति श्रीगुरु

लब्ध्वाखिलां न्यायतति यथार्थां भट्टाभिधां प्राप्य बुधेभ्य उर्व्याम् ॥ तमुच्चतुर्विंशतद्व्याख्यं गोविन्दभट्टं गुरुमानताः स्मः ॥ ८२ ॥ ब्रह्मैव चानन्दमयं हि शुद्धं ज्ञात्वा सदा ज्ञानमयो बभूव ॥ तं पंचविंशोर्व्यंशतद्व्याख्यमानंदसौख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ८३ ॥ य उत्कटात्सप्तदशाख्यगार्थां शृणोति भक्त्या प्रपठेच्च मर्त्यैः ॥ विचारतः सप्तदशांगलिङ्गं मुक्त्वैव जीवन्भट्टतीह मुक्तः ॥ ८४ ॥ इति श्रीगुरुपरमपराचरित्रोत्तरार्द्धे सप्तदशगुरुकथावर्णनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ पुरं गुर्जरदेशे यत्सुरतं सागरांतिके ॥ नेक्षतेऽत्रत्यमुक्तानां कांत्या मौल्यं वरस्त्रियः ॥ १ ॥ महादेवो द्विजोऽत्रासीच्छिबभक्तोऽतिनिःस्पृहः ॥ वाचाऽखंडं शिवं वक्ति शुक्लवृत्तिः सुतुष्टधीः ॥ २ ॥

परंपराचरित्रोत्तरार्द्धदिकायामथस्फूर्त्यभिधायंचतुर्विंशः सर्गः ॥ ३४ ॥ उत्पंचविंशके सैकशतपदैः प्रकाशकम् ॥ उक्त्वा भास्करजन्मोक्तं भाग्ये काश्यां व्रतं कमात् ॥ ३५ ॥ नवसर्गस्तु गंभीराज्जनिर्विच नृसिंहतः । दीक्षा प्रकाशतः प्रोक्ता भास्करस्य दिशां जयः ॥ २ ॥ अयं विस्तरेण भास्कराचार्ये चरित्रं वर्णयिष्यन् तद्गुरोः प्रकाशानंदस्य वृत्तान्तमाह-पुरमित्याद्यष्टाविंशतिपदैः । गुर्जरदेशे समुद्रमयीणे सुरतसंज्ञकं यत्नगरमासीत् । अत्रत्यमुक्तानां तत्रत्य मौक्तिकानां कांत्या श्रेष्ठस्त्रियः मौल्यं न पश्यति । अनित्यमौल्येन तदुत्तममौक्तिकानां मंत्रहं कुर्वतीत्यर्थः ॥ १ ॥ अत्र सुरतनगरे शुक्लवृत्तिः शुद्धाचारः ॥ २ ॥

यथा आपं प्राप्तं तदनुरूपमन्नं तस्य पचनकर्त्री आसीदित्यध्याहारः ॥ ३ ॥ व्रतैर्नक्तव्रतादिभिः युक्तावासतुः ॥ ४ ॥ आदरादादरेण
 एकं दांपत्यं भोजयित्वा ततस्ताभ्यां दंपतिभ्यां भुक्तं भोजनं कृतम् ॥ ५ ॥ अथ राजाबुभुक्षुरौ गौरीशंकरौ । चिरं दी मुवाभिनी 'चिरं दी तु
 मुवाभिनी' इत्यमरः । विप्रो ब्राह्मणस्तद्गृहिणौ संतौ महादेवं साक्षात्पश्यन्मिवाहुरित्यन्वयः ॥ स्वर्गोर्देशः भासयंतौ ॥ ६ ॥ सर्वेषु ज्योतिर्लिंगेषु
 इदं सोमेशाख्यज्योतिर्लिंगम् उभयोः आश्रयोऽभ्युपगम्योः सांप्रिप्यक्रमः अस्ति यतः ऋषिणा व्यासेन सोमेशनाम्ना कथितम् । उभया सहितः ईशः
 तस्य पत्न्यपि गंगाख्याप्तानुरूपान्नपाचिनी ॥ संतुष्टैव सदा चित्ते यथा लब्धांशुकादिना ॥ ३ ॥ सौराष्ट्रदेशे सोमेशं द्रष्टुं तौ
 जग्मतुः क्वचित् ॥ त्र्यहं बिल्वैस्सुसंपूज्य शंभुं भक्त्याऽऽसतुब्रतैः ॥ ४ ॥ नैवेद्यं शंभवेऽदत्त्वा चैकं दांपत्यमादरात् ॥ भोजयित्वा
 ततस्ताभ्यां भुक्तं राजाबुभुक्षुरौ ॥ ५ ॥ स्वप्न एत्य महादेवं चिरं दी विप्ररूपिणौ ॥ साक्षादेवाहुरित्वौ भासयंतौ दिशो रदैः ॥ ६ ॥
 इदं ज्योतिर्लिंगेष्वनिशुभयोः सन्निधिकरं यतः सोमेशाख्यं गदितमृषिणा तेषु न परम् ॥ अभिन्नावावां द्वादशसु हि तथात्र स्व
 उभया सहेडित्यं नाम्ना भजनमपि पूजात्र हि वरा ॥ ७ ॥ युवाभ्यां पद्म्यागतमिह तथा त्र्यहोदिवसैः कृता पूजा भक्त्या निजक
 रद्वतैर्विल्वसुदलैः ॥ तथैकं दांपत्यं सकलफलदं भोजितमणु त्वनंतं निःस्वैर्यत्कृतमिति सुतुष्टौ हि युवयोः ॥ ८ ॥ सुतः श्रौतस्मा
 त्गौतमविदमलात्मा हि भविताऽऽवयोर्भक्तोऽत्यंतं श्रुतश्रुमुखानंदविभवः ॥ प्रकाशो यत्कीर्तिर्हि मगिरि सुमेस्त्वंगतोऽस्य शिष्येणेती
 शे वदति स तदा जागृतिमितः ॥ ९ ॥

सोमेशः इत्युक्तं परम् इतरत् न कथितम् । आवां यद्यपि द्वादशसु ज्योतिर्लिंगेषु अभेदरूपिणौ स्वः । तथाप्यत्र सौराष्ट्रदेशे उभया सहित इदं ईशः
 इत्थं नाम्ना भजनं पूजा च वरा श्रेष्ठास्ति । केवलमीशमत्र्यपेक्षया सोमेशभजनं बहुप्रीतिकरमिति भावः । शिखरिणीवृत्तम् ॥ ७ ॥ युवाभ्यां पादग
 मनेन इहागतम् आगमनं कृतम् । तथा त्रिभिः अर्होदिवसैः उत्तमदिनैः स्वकराहृतैर्विल्वदलैः भक्त्या पूजा कृता । तथा सर्वफलप्रदेषु दांपत्यं भोजितं हि
 यस्यात् निःस्वैरधनैः अण्वल्पमपि यत्कर्म कृतं तदन्तं भवति । इति हेतोः आवां युवयोः सुप्रसन्नौ स्वः ॥ ८ ॥ तयोर्मनोऽभिलषितं जानंतावाहतुः ।

सुत इति । श्रौतस्मार्तौगमेवेना शुद्धचित्तः आवयोरत्यंतं भक्तः श्रुतः गुरुमुखादानंदनुभयः ब्रह्मानंदैश्वर्यं येन । एतादृशो युवयोः पुत्रो भविष्यति । किंच यस्य कीर्तिप्रकाशः अस्य शिष्येण भास्कराभिधेन निमिचभूतेन आसेतुहिमालयांतरे प्रसिद्धः भविष्यतीति शेषः । इति ईशे वदति सति तदा स महादेवाख्यो द्विजः जागृति प्रबोधम् इतः प्राप्तः ॥ ९ ॥ १० ॥ सुकालतः उचमकाले । सार्वभौमिकिकस्तसिः ॥ ११ ॥ यतः पुत्रस्य दाता साक्षाच्छि

प्रातस्तीर्थजले स्नात्वा नत्वा सोमेश्वरं शिवम् ॥ भुक्त्वा नैवेद्यशेषं तु ययौ पत्न्या निजं पुरम् ॥ १० ॥ अथ कालेन गंगाल्या गर्भिणी सुषुप्ते सुतम् ॥ लक्षणैः सद्भिरेवाब्धं कीर्तिमंतं सुकालतः ॥ ११ ॥ जातकमार्मादिकं कृत्वा द्वादशेऽह्नि पिताकरोत् ॥ शिवदत्तेति नामास्य दाता साक्षाच्छिवो यतः ॥ १२ ॥ ज्ञात्वा पंचादवयवसं सार्वित्रीं चादिशत्पिता ॥ क्रमेण वेदाञ्छास्त्राणि गुरुभ्यः प्राप सोऽभक्तः ॥ १३ ॥ द्वादशेऽब्दे विवाहश्च पित्रा सत्कन्यया कृतः ॥ जातः षोडशवर्षोऽसौ शिष्यांश्चाध्यापयद्गुरुम् ॥ १४ ॥ प्रसिद्धः शिवदत्तोऽभूत्पंडितेषु धरातले ॥ पितुश्च शुक्लवृत्तित्वाच्छुक्लं तं तूपनामतः ॥ १५ ॥ प्राहुः सर्वे नृपैश्चान्यैः पूज्यो विद्याधिको ह्यसौ ॥ कन्यार्थैकाऽभवत्तस्य रूपिणी सद्गुणाकरा ॥ १६ ॥ अथानंदानंदनाथो भ्रमन्देशान्निजेच्छया ॥ कृत्वाऽसौ द्वारकायात्रां सुरतं चांजसा ययौ ॥ १७ ॥ दैवात्यासो गृहं तस्य शिवदत्तस्य धीमतः ॥ अध्यापयन्बहूञ्छिष्यान्पश्यन्ऽग्राह्याण्यनेकधा ॥ १८ ॥ ददर्श शिवदत्तोपि तं सिद्धं कांतविग्रहम् ॥ उत्थाय शिष्यैर्नत्वा तं स्थापयित्वा वरासने ॥ १९ ॥ सांजलिश्चाग्रतो भूत्वा ग्राहेदं सिद्धमानमन् ॥ स्वामिस्तवागमो नूनं मादृशाखिलापहा ॥ २० ॥ यतो नैवात्मतुष्टस्य सर्वभौमाच्च भूभुजः ॥ वासवाद्ब्रह्मणोऽप्यर्थो याच्यः किंचिद्धि दृश्यते ॥ २१ ॥

वोऽस्ति । अतः शिवदत्तेति अस्य नाम चकार ॥ १२ ॥ पंच चाब्दानि वयो यस्य स चासौ बालस्तम् ॥ १३ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १५ ॥ १६ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरबद्धम् ॥ १८ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वितम् ॥ १९ ॥ मादृशानां सर्वतापहर्ता भवति ॥ २० ॥ वासवादिद्वा

दपि याच्यः अर्थो न दृश्यते ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अस्मात् सुरतनगरात् ॥ २४ ॥ गुरौ मंत्रे ईश्वरे देवतायां चालम्बुधिः ॥ २५ ॥ २६ ॥
 वैभवं सामर्थ्यम् अस्तीति शेषः ॥ २७ ॥ षड्विंशोर्ध्वद्विशतसंख्यं प्रकाशनं प्रणमति—य इति । पूर्वाद्धे आसीदित्यन्वयः । इन्द्रजगृह्यत् ॥ २८ ॥
 प्राङ्मतात् प्राचां मतेन । परमेष्ठिगुरोः भासुरानंदात्रयः गुरवः प्रकर्षेण कथाभिः मयोच्यते ॥ २९ ॥ कालसामीप्यवः समीपकालत्वेन बहुप्रसिद्धत्वादि
 त्यर्थः । तेषां भासुरानंदादिगुरुणां कथाः विस्तारेण शृणुष्व । यत्र येषु भास्कराचार्यः कीर्त्या भास्करः सूर्योऽस्ति । लुप्तोपमा । सूर्य इवेत्यर्थः ॥ ३० ॥
 प्रपंचोत्थैस्त्रिभिस्तापैस्ततोऽहं बहुजन्मसु ॥ मामात्मा मृतवर्षेण निस्तापं कुरु देशिक ॥ २२ ॥ इत्थं संप्रार्थितो वाक्यैरानंदाख्यो
 गुरुस्तदा ॥ ज्ञात्वाधिकारिणं सिद्ध्या ददौ मंत्रान्विधानतः ॥ २३ ॥ प्रकाशनं दनामापि कृतं विद्याप्रकाशतः ॥ ज्ञानं योगं चोपदिश्य
 गतोऽस्मात्स्वेच्छया गुरुः ॥ २४ ॥ लब्ध्वेत्थं श्रीगुरोर्मंत्रान्पुरश्चरणतो जपन् ॥ ईर्ष्यैर्विक्रान्तं विधानेन गुरुमंत्रेश्वरात्मधीः ॥ २५ ॥
 बभूव सिद्धिमंत्रोऽसौ भक्त्याऽभूदेवता वशा ॥ क्रीडन्ती कन्यया तस्य नान्येषां दृष्टिगोचरा ॥ २६ ॥ संपदाब्जमभूद्गृहं बुधाः सर्वे वशं
 गताः ॥ नृपाश्च शिष्यतां प्राप्ता इत्थं सिद्धिर्ह वैभवम् ॥ २७ ॥ यः शस्त्रैस्ताखिलमंत्रवेत्ताथांबा गृहस्था दुहितेव यस्य ॥ षड्विंशको
 र्ध्वद्विशतं प्रकाशनं गुरुं तं सततं नताः स्मः ॥ २८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ प्राङ्मतादादिनाथादिप्रकाशांताः किलोदिताः ॥
 प्रोच्यन्ते गुरवस्त्वद्य परमेष्ठिगुरोस्त्रयः ॥ २९ ॥ कालसामीप्यतस्तेषां किं चिद्भिस्तारतोऽधुना ॥ कथाः शृणुष्व यत्रास्ते भास्करः
 कीर्तिभास्करः ॥ ३० ॥ बीजापुराभिधं वै फलमिह कथितं रम्यबीजाधिकत्वात्तात्पर्यज्ञास्तथा ये सकलगुणततेः संगृहीताश्च राज्ञा ॥
 बीजस्थाने गुणानामिम इति हि पुरे यत्र तेषां निवासत्प्राहुर्बीजापुरं तद्वचवदतिकुशलाः किं मुधा वादिनोऽमी ॥ ३१ ॥

तत्रादौ भास्कराचार्यस्य जन्मादि विवक्षुस्तत्पित्रादिवृत्तांतकथनाय तन्निवासस्थानमाह—बीजापुरेति । रम्यबीजैः अधिकत्वात्पुष्टत्वादिह लोके फलं दाडिमफलं
 बीजापुराभिधं कथितं जनैरिति शेषः । रम्यबीजैः आपूर्यत इति बीजापुरं यथा तथा । राज्ञा ये गुणविस्तारस्य तात्पर्यज्ञाः विद्वांसः संगृहीतास्त इमे यत्र
 पुरे गुणानां बीजस्थाने भवन्ति । इति हेतोः तेषां गुणबीजभूतानां विदुषां निवासेन तन्नगरं बीजापुरमिति व्यवहारकशलाः प्राहुः । अमी व्यवहृतिकुशलाः

मुधा बादिनः मिथ्यावादिनो भवति किम् । अपि तु सत्यमाषिणो भवति । गुणबीजमूतैः पंडितैः आसमंताद्गङ्गा पूर्यते व्याप्यते तद्विजागरं विह्वलाश्रितमित्यर्थः । स्रग्धरा वृत्तम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ राजकीयस्य व्यवहारस्य प्रवर्तकोऽभवत् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अस्य गंभीराख्यस्य व्यासकृत कटूपध्यास्यार्थवर्णित सभागमने विलंबोऽभवत् । तम् अपात्यं विनेति साष्टद्वयान्वयः ॥ ३७ ॥ स्वकीयाज्ञानप्रकाशकम् इदं व्यवहाराज्ञमन्त्रम् अन्यान् तस्मिन्पुरवरे राजा यवनोऽपि सुबुद्धिमान् ॥ प्रजाश्चापत्यवस्थाति सत्सेवातत्परः सदा ॥ ३२ ॥ तस्यामात्यस्तु गंभीररायाख्यो विदुषां वरः ॥ वेदशस्त्रार्थतत्त्वज्ञस्तथा यावनशास्त्रवित् ॥ ३३ ॥ तस्मिन्नाज्ञोऽतिविश्वासस्तं विना न क्षणं च सः ॥ तिष्ठत्येवं तु पृष्ट्वैव राज कीयप्रवर्तकः ॥ ३४ ॥ कदाचिदथ सोऽमात्यः स्वगृहे भारतीं कथाम् ॥ स्वयमेवाखिलानाह पंडितान्मृहमागतान् ॥ ३५ ॥ सुहूर्त कथयत्येव कथां नियमतोऽन्वहम् ॥ ततो राज्ञः सर्भां याति राजाप्येनं प्रतीक्षते ॥ ३६ ॥ एकदास्य विलंबोऽध्वक्कटपद्यार्थकीर्तनात् ॥ तं विना राजकीयस्य प्रवृत्तिं कर्तुमक्षमः ॥ ३७ ॥ इदं चाकथयन्सोऽन्यान्स्वीयाज्ञानप्रकाशकम् ॥ अश्वक्रीडामिषात्तूष्णीमध्वमारुह्य वेगिनम् ॥ ३८ ॥ तादृशाश्चस्थितैः साकमधीयगतिभेदकान् ॥ दर्शयन्मंत्रिणो द्वागद्ययौ तद्व्रतमानसः ॥ ३९ ॥ हजैः सुरसरतः श्रुत्वा तत्कालालापमूचकान् ॥ कथाकथनशब्दान्सोऽवस्थाश्चात्स्वयं ययौ ॥ ४० ॥ गंभीरसदनं चासौ सहसा वीक्ष्य भूपतेम् ॥ पुरतके चाक्षिपद्भ्रं दृष्ट्वा राजेति चाहतम् ॥ ४१ ॥ कथितं सुस्वराद्यत्तन्मयापि श्रूयतामिति ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्यलंब्यां नृपस्याज्ञां गंभीराख्यो निशम्य च ॥ ४२ ॥ स्थापयित्वाऽवरे पीठे राजानं प्राह तां कथाम् ॥ तदीयभाषयैवासौ श्रुत्वा राजापि सत्कथाम् ॥ ४३ ॥ गंभीरनामकं प्राह किं नामेदं कथानकम् ॥ स चाह भारतं चैतत्त्वास्ति लक्षमितं महत् ॥ ४४ ॥ पांडवीयकथां युक्तं सर्ववर्माविनिर्णयम् ॥ राजाथाह तदस्माकं भाषया विशदं कुरु ॥ ४५ ॥

प्रति अकथयन् ॥ ३८ ॥ तादृशेषु वेगवत्सु अश्वेषु स्थितैः वीरपुरुषैः सहान्वगतिभेदान्दर्शयन् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ गंभीरसदनं यमाविति पूर्वोक्तविधि । असौ गंभीररायः ॥ ४१ ॥ इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ४२ ॥ किं नामकं कथानकमित्याह ॥ ४४ ॥ सर्ववर्माणं निर्णये

यस्मिन्निति पूर्वान्वितम् । तद्भारतमस्माकं भाषया यवनभाषया ॥ ४५ ॥ अत्र एतद्विषये राजकीयं च कार्यं प्रवर्त्यतां त्वयेति शेषः । उत्तरार्द्धमुत्तरा
 न्वितम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि ॥ ४८ ॥ यत्र भारते मम प्रीतिः सर्वेष्वोऽप्यविकास्ति ॥ ४९ ॥ स गंभीरभारती । सर्वतः सर्वत्र ॥
 ॥ ५० ॥ विद पंडितः इनमान्यः भारतीत्युक्तः ॥ ५१ ॥ विष्णोः सहस्रनाम्नामुत्तमार्थप्रकाशिकाः ॥ ५२ ॥ ताः कारिकाः इत्यभियायुत्तरान्व
 नोपेक्षात्र क्षणं कार्यो राजकीयं प्रवर्त्यताम् ॥ श्रौदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थमाज्ञाप्य गंभीरमंत्रिणं यवनो नृपः ॥ ४६ ॥ सर्भां यमौ
 सहानेन तांबूलद्वैश्च सत्कृतः ॥ अथाकरोदादितोऽसौ गंभीरो भारतं स्फुटम् ॥ ४७ ॥ यावन्या भाषया सर्वं लक्षं नृपतितुष्टये ॥
 तद्दृष्ट्वा यवनो राजा गंभीराख्यं मुदाब्रवीत् ॥ ४८ ॥ भारतीति तवाख्यास्तु यतो मद्भाषया त्वया ॥ कृतं तद्भारतं प्रीतिर्मम यत्राखिला
 धिका ॥ ४९ ॥ ज्ञास्यति यवनाः सर्वे भारताख्या नमुत्तमम् ॥ इत्थं राज्ञा दत्तनामा विख्यातोभूत्स सर्वतः ॥ ५० ॥ गंभीररायः स
 तदादि चोक्तो विद्भारती सद्भिरपीनमान्यः ॥ केचित्तदाहुर्वेनस्य वाणया काव्यं कृतं येन कथं स चार्यः ॥ ५१ ॥ अथाकरोत्स गं
 भीररायभारत्यतंद्रितः ॥ विष्णोः सहस्रनाम्नां च कारिकाः सम्यगर्थदाः ॥ ५२ ॥ दृष्ट्वा ताः पंडिताः सर्वे मेनिरेऽभुं विदां वरम् ॥ इत्थं
 विख्यातयशसः पत्नी कोणांबिका सती ॥ ५३ ॥ कालेन सुषुप्ते पुत्रं साधारणगुणाङ्कितम् ॥ उपनीतः क्रमात्पित्रा पुत्रो नारायण
 भिधः ॥ ५४ ॥ अध्यापितश्च यत्नेन विद्वान्सामान्य एव सः ॥ दृष्ट्वा बभूव तं तातो नातितुष्टो जनन्यपि ॥ ५५ ॥ एकस्यां गेहसं
 स्थायां कोणांबायां कचित्सभा ॥ गते पत्न्यौ तदा गेहं सिद्धः कश्चित्स्वयंगतिः ॥ ५६ ॥ निःस्पृहोऽपि स भाविज्ञः प्राप्तः प्राक्तनतो
 गृहम् ॥ सती दृष्ट्वा प्रणम्यामुं स्थापयित्वाऽसनोत्तमे ॥ ५७ ॥

यि ॥ ५३ ॥ साधारणाः सामान्याः गुणा आकृतिश्च यस्य तम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ एकस्यामेकाकिन्यां गृहस्थितायां पत्यौ सभां गते सति स्वयंगतिः
 स्वतंत्रः कश्चित्सिद्धो दैवयोगाद्गृहं प्राप्त इत्यन्वयः ॥ ५६ ॥ भाविज्ञः भविष्यज्ञः उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ तेन सागान्यैरुपेन पतिश्च संतुष्टो न भवति अतः कारणात् ॥ ५९ ॥ पितुः गंभीरायादधिकविद्यायुक्तः । पूर्वाह्णं पूर्वान्वितम् ॥ ६० ॥ सौमिने पुत्रविरोषणानि ॥ ६१ ॥ तद्वत्सारवत् रविवारव्रतम् ॥ ६२ ॥ पुत्रदमिति पूर्वान्वितम् । तेन व्रतेन ॥ ६३ ॥ पूर्वाह्णं पूर्वान्वयि ॥ ६४ ॥ आश्विने जयः जय तिथिर्विजयादशमीति यावत् । तस्या ऊर्ध्वम् अनन्तरं भाग्यनगरं गंतुकामो यदाऽभवत् तदा कोणांबा अहमगमिष्ये इति आदरात्पतिं गृहेत्यन्वयः ॥ ६५ ॥ अत्र भक्त्या संपूज्य तिष्ठती पप्रच्छेत्थं कृतांजलिः ॥ कोणांबोवाच ॥ स्वामिन्पुत्रो ममैकोऽस्ति विद्वान्पित्रा समो न सः ॥ ६८ ॥ तेनाहं नातिसंतुष्टा पतिश्चातः सतां वरः ॥ प्रार्थये त्वां सुतो मेऽस्तु ह्य्यातः कीर्त्यैव भास्करः ॥ ६९ ॥ पितुश्चाधिकविद्याब्धौ निग्रहानुग्रहे तेजस्वी भास्करोपमः ॥ ६१ ॥ कालिदाससमः काव्ये वाक्पतिर्भाषणे स्वयम् ॥ भास्कराराधनं किंचिदुरु तद्भासव्रतम् ॥ ६२ ॥ पुत्रं तेन भविता पुत्रो भास्कर एव ते ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ एवमुक्त्वा गतः सिद्धः साऽकरोद्भास्करव्रतम् ॥ ६३ ॥ श्रावणाकांक्षे दिवसाद्यावन्माघाद्यसप्तमी ॥ संप्राप्ते श्रावणे भूयो गर्भं पत्युर्दधारं सा ॥ ६४ ॥ अथ कार्यवशाद्वाज्ञयाधिनजयोर्ध्वतः ॥ गंतुकामो भाग्यपुरं यदा गंभीरभास्ती ॥ ६५ ॥ आगमिष्येऽहमित्याह कोणांबा पतिमादरात् ॥ नानुभूतः कदाचित्ते वियोगो हि मयाण्वपि ॥ ६६ ॥ बहुकालं स्थितिवोऽत्र भवित्रीतीर्थेऽखिलैः ॥ कथं तावदहं स्थास्ये त्वां विनांभो यथा झषः ॥ ६७ ॥ प्रार्थितो बहुधेत्थं स पत्न्या गंभीरभास्ती ॥ सापत्यया तथा गानैहस्यश्वाञ्चिचरैः सह ॥ ६८ ॥ ययौ भाग्यपुरं तत्र तस्थौ गेहे सुविस्तरे ॥ सदाचारात्कर्म कर्तुः कृच्छ्राद्वाजसभागतिः ॥ ६९ ॥ क्वचिदेवाभवत्तस्य तेन कार्यविलंबता ॥ वैशाखशुद्धे चाश्वशतुर्थपादेऽमले दिने ॥ ७० ॥ भाग्यनगरे अवस्थितिः बहुकालपर्यंतं भविष्यतीति सर्वैः कथ्यते ॥ ६६ ॥ ७१ ॥ भाग्यपुरं ययावित्यपकर्षः ॥ ६८ ॥ अत्र सुविस्तृते गृहे संस्थितः । सदा चारेण कर्म कर्तुस्तस्य गंभीरात्पत्यस्य राजसभागमनं कष्टेन क्वचिद्वनहेतुना कार्यस्य राजकार्यस्य विलंबोऽभवत् । उत्तरार्द्धे

मुत्तमस्त्वपि । अस्यक्षस्य कृतिकानक्षत्रस्य चतुर्थचरणे अमले निर्दृष्टे ॥ ७० ॥ सती कोणांवा गंभीरपत्नी ॥ ७१ ॥ जन्मकालस्यात्युत्तमत्वमाह—अजेति ।
 अर्धजोद्धवे गंभीरपुत्रजन्मनि सूर्येदुर्भोगुरुशुक्राः मेषवृषभमकरकर्कमीनस्थिताः संतः स्वोन्मगतया स्वस्वोच्चत्वेन अस्य पुत्रस्य अखिलमौल्यं सर्वमूल्यत्वं
 प्रजंगुः । हि यस्मात्कालरूपाः कालानुरूपफलदाः । सूर्यादीनामुच्चत्वम् “मेघो वृषो मृगः कन्या कर्को मीनस्तुलाधरः । सूर्यादीनां भवेदुच्चं तस्मान्निचिं
 तु समम्” इति ज्योतिःशास्त्रे उक्तम् ॥ ७२ ॥ यदा पुत्रो जातस्तदा जेष्ठे तनये सत्यपि सुतस्य जन्म कर्तुं । श्रवणमात्रेण पितुः अंतःकमलस्य
 हृत्कमलस्य प्रकाशं आनंदं चक्रे । यथा विधौ सत्यपि द्युपत्युः सूर्यस्यादयः पंकभुवां कमलानां प्रकाशम् अरुणोदयमात्रेण करोति तद्वत् । उपमालंकारः
 शुभग्रहेक्षिते लग्ने सुषुवेऽथ सुतं सती ॥ कांत्या भास्करमेवान्यं राजलक्षणलक्षितम् ॥ ७३ ॥ अजगोमृगकर्कमीनसंस्थास्तपनेदु
 क्षितिभूसुरासुरेज्याः ॥ निजतुंगतयाऽऽर्येजोद्धेवस्याखिलमौल्यं प्रजगृहि कालरूपाः ॥ ७२ ॥ श्रवणाद्धि सुतस्य जन्म चक्रे
 पितुरंतःकमलप्रकाशमाद्ये ॥ तनयेऽपि तदा विधौ द्युपत्युद्धेदयः पंकभुवां यथारुणेन ॥ ७३ ॥ अथ तात इमं समीक्ष्य तुष्टोऽबुधिरुच्चं
 द्रमिवात्मजांतरेपि ॥ न मुतेऽपि विनौजसा हि सौख्यं कृतवाञ्छातमथास्य सोऽतिवित्तैः ॥ ७४ ॥ उदितः स च भास्करोऽथ पित्रा
 व्रततोऽर्कस्य स एव किं धराभूः ॥ इति तद्बहुकांतितानुमानात्कुरालस्वीक्षणतोऽखिलं हि वेत्ति ॥ ७५ ॥ गतिरस्य सदस्यभूत्
 तावन्नृपतिः क्रुद्ध उताशृणोत्सुताप्तिम् ॥ मुदितोऽथ तदुक्तसिद्धिमाज्ञां स्वयमस्यौकसि चादिशत्सुलेख्याम् ॥ ७६ ॥

“उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीरुहसति द्वयोः” इति तल्लक्षणात् ॥ ७३ ॥ अथ गंभीराख्यः अन्यपुत्रे सत्यपि इमं कनिष्ठपुत्रं दृष्ट्वा उद्धतं चंद्रं दृष्ट्वा समुद्र इव
 संतुष्टोऽभवत् । हि यस्मात् पुत्रेऽपि तेजसा विना सौख्यं न भवति । यथा चतुर्दशस्तपितुः समुद्रस्य तेजोवता पुत्रेणैदुना संतोषो नान्यपुत्रेण तथा गंभीररा
 यस्य कनिष्ठपुत्रावलोकनेन संतोषो जात इत्यर्थः । अथ बहुधनैरस्य जातकर्म कृतवान् ॥ ७४ ॥ अर्कस्य व्रतेन पत्न्या कृतेन सः सूर्ये एव धरायां भूः
 जन्म यस्य सोऽस्ति किम् । इति तस्य कांत्या यदनुमानं तर्कस्तस्माद्धेतोः पित्रा स पुत्रो भास्कर इत्युदितः कथित इत्यन्वयः । हि यस्मात्कुरालपुरुषः दर्शन
 मात्रेण सर्वं जानाति ॥ ७५ ॥ अस्य गंभीराख्यस्य पुत्रजन्मानिभिचेन सभायां गमनं यावन्नाभूत् । तावन्नृपतिः क्रुद्धोऽभवत् । उत पुनः गंभीराख्यस्य

सुतप्रानिं श्रुत्वा तथ संतुष्टः सन् तेन गंभीराख्येन उक्तं प्रार्थितं यज्ञस्य सिद्धिकरीमाज्ञां सल्लब्धां पञ्चसहिताम् अस्य गंभीराख्यस्य ओहसि निवासस्थाने
स्वयमादिशब्द दूतद्वारेणार्पितवान् ॥ ७६ ॥ सः गंभीराख्यः । अतिकष्टवशाद्बहुकष्टेन या आज्ञा न लभ्यास्ति । मयि कोपी च कोपवानपि ताम् आज्ञां ददौ ।
जन्यमात्रेण महत्कार्यसाधकत्वाद्वाग्यवानयं पुत्र इत्यर्थः ॥ ७७ ॥ इह भाग्यनगरे । स्वपुरं बीजापरम् ॥ ७८ ॥ स्वपुरेत् बीजापरपतिः पूर्वतोऽपि
अस्मिन् गंभीरपंडिते अतिमंतुष्टबुद्धिरभवत् । सुतेन प्राप्तसौख्यः ॥ ७९ ॥ अथ भास्करः दिनवृद्ध्या पित्रांतरेन सह स्वतन्वा स्वदेहेन वयुधे । तत्र

लिखितां स निरीक्ष्य तां नृपाज्ञां हृदि मेनेऽनुजपुत्रभाग्यमेतत् ॥ अतिकष्टवशात्तया हि लभ्या मयि कोपी च ददौ यतः स्मृततात् ॥ ७७ ॥
तत एष ययौ नृपेशणार्थं कृतवान्सत्कृतिमस्य सोऽपि वद्वैः ॥ इह मासपुगे गते स यानैः स्मपुरं स्त्रीसुतयुक्तवशात्सलैन्व्यः ॥ ७८ ॥
स्वपुरेऽदितिषुधीः स्वकार्यं कृतामिष्टं ह्यमुनेति पूर्वतोऽस्मिन् ॥ स्थित एष गृहे सुतासौख्यो नृपकार्यणि च वर्तयन्नुद्यार्थः ॥ ७९ ॥
वयुधेऽथ स भास्करो दिनद्वयां सुदिचंद्रः कलयेव चात्मतन्वा ॥ स्वपितुश्च मुदा चकोरकाणां खलु तेजोऽधिकमग्निमर्द्धिकं हि ॥ ८० ॥
स्वसुतस्य मतेः समृद्धयेऽसौ दशसारस्वतलिंगपथकैः ॥ अभिमंत्रितवारिसेवनाद्भुवि संविस्तुतं व्यवर्द्धयत्सः ॥ ८१ ॥ दुग्धपथं सं
शिरोमुखेऽस्याह्रहः कंबुमुखादपाययच्च ॥ लघुरप्यथ भास्कस्ततोऽध्वरधीः कांतमणिर्यथा सुवर्णात् ॥ ८२ ॥ प्रथमेऽखिलभाद्रपः
स चाभूत्खलिसर्वांकमुखं परे तृतीये ॥ कृतचूडशिशुः श्रुतेः पटंगान्यथ शिक्षाप्रभृतीनि चाप तातात् ॥ ८३ ॥

दृष्टांतः । शुक्लचंद्रश्चकोरकाणां मुदा सह कलया यथा वर्धते तथेत्यर्थः । हि यस्मादधिकं तेजः अग्निमर्द्धिकमग्निमकाले वृद्धिमूचकं भवति ॥ ८० ॥ अथ स
गंभीराख्यः स्वसुतस्य बुद्धेर्वर्द्धनाय दशसंख्यैः सारस्वतीलिंगकैः पथैः क्रमिः सहस्रमभिमंत्रितोदकेन भुवि संवित्तंज्ञम् उत्तमवृत्तं वर्द्धितवान् । ज्ञानदृ
ढ्यर्थं संवित्पयोगविधानादित्यर्थः ॥ ८१ ॥ च पुनः सः संविद्वृत्तपथं शंखमुखेन भास्कस्य मुखे अपाययत् । अथात्पवालोपि भास्करः ततो
रमेनोत्तमबुद्धिरभवत् । यथा दिव्यरत्नं सुवर्णसंयोगेन उत्कृष्टं भवति तद्वत् ॥ ८२ ॥ यथोत्तमबुद्धिर्भूतं तथाह—प्रथमइति । प्रथमवर्षे सर्वपापजल्मादिस

भवत् । अंकलेखनं च परे द्वितीयेऽकरोत् । भास्कर इत्यध्याहारः । वृत्तये कृतचूडो बालो वेदस्य शिक्षादीनि । शिक्षाकल्पव्याकरणच्छंदैर्निरुक्तं ज्योतिषाख्यानि अंगानि पितुः सकाशात्प्राप्तवान् ॥ ८३ ॥ अथ नृपस्य वर्षप्रमाणाज्ञया स्त्रीपुत्रसहितः स गंभीराख्यो बुधार्थः नृयनैः चंचलाः अश्वार्थेषां येषु वा तैः अश्वारोहैः अश्वयुग्यैर्वा दसैरपि सह कार्शीं प्रति श्राद्धदिना पित्रादितुष्टयर्थं ययौ ॥ ८४ ॥ गयायाम् । अविमुक्ते । वेण्यां प्रयागे तत्तच्छ्राद्धादिकं विदुषामीक्षणानि भाषणानि च इच्छति सः ॥ ८५ ॥ इह कार्शीं गंभीराख्येन वेदशाल्मजाः अन्नवस्त्रादिभिः संतुष्टाः कृताः अन्नवस्त्रादिभिः संन्यासिनोऽपि संतुष्टाः कृताः ॥ ८६ ॥ कार्शीस्थपंडितास्तु गंभीरभारत्याख्यपंडितस्य निवासस्थानं प्रति नित्यं ययुः । तत्र हेतुगर्भं विरोषणं कुश

सकलत्रसुतो ययौ नृयानैश्चलदश्चैरपि गोरैः सदासैः ॥ नृपवर्षमिताज्ञया हि कार्शीं पितृदेवात्मसुतुष्टये बुधार्थः ॥ ८४ ॥ अकरोत्स गयाऽविमुक्तवेणीष्वखिलं तत्तदभीष्टकर्म सांगम् ॥ अवसत्पुनरेत्य कार्शिकायां विदुषामीक्षणभाषणादिकेच्छुः ॥ ८५ ॥ श्रुतिपाठकशालां विद्वरिष्टा इह गंभीरविपश्चितांशुकाद्यैः ॥ परितुष्टधियः कृताश्च सर्वे यतयोऽस्त्रांशुकमुख्यशूजिताश्च ॥ ८६ ॥ स्थितिमस्य यशुर्बुवास्तु नित्यं कुशलस्यामलभाषणैः सुतुष्टाः ॥ सुलधोरपि भास्कराच्छ्रुतास्तैः श्रुतिषट्कावयवाः सुलक्षणोत्तया ॥ ८७ ॥ विशदं कलभाषणं निशम्याखिलमान्यं पितरं तदोचुरस्य ॥ सकला उपनेय एष वदाध्ययनार्हस्य शुभं हि पंचमावदम् ॥ ८८ ॥ विदुषामिति सन्निशम्य वाक्यं त्वथ गंभीरविपश्चितास्य गर्भात् ॥ गणितं विरराम तुर्थमब्दं किल मासैरपि पंचमप्रवृत्तिः ॥ ८९ ॥

लस्य गंभीरपंडितस्योत्तमभाषणैरतिसंतुष्टा इति । सुलधोरत्यत्याद्भारकरात् श्रुर्वेदस्य षट्कावयवाः षडंगानि तैः पंडितैः सुलक्षणोत्तया सुलक्षणवाण्या श्रुताः श्रुतानि ॥ ८७ ॥ तदा सर्वे पंडिताः सर्वमान्यं स्पष्टं मधुरं चास्य भाषणं श्रुत्वा गंभीरपंडितं मोचुः । एष पुत्रः उपनयनयोग्योऽस्ति हि यस्माद्देवाध्ययने योग्यस्य पंचमवर्षं शुभमस्ति । यथोक्तं मनुना । “ ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं विप्रस्य पंचमे ” इति ॥ ८८ ॥ इति पंडितानां वाक्यं सप्तद्विनिशम्य गंभीरपंडितेन पुत्रस्य गर्भधारणात् गणितं गणना कृता यदा तदा चतुर्थं वर्षं समाप्तं मासेः पंचमासैः पंचमवर्षप्रवृत्तिर्जाता । अयमर्थः—यथमं श्रावणे

भास्करस्य गर्भधारणोक्तिः तस्यान्नघमे मासे वैशाखे छत्तिकायां जन्मोक्तिः ततो वर्षत्रयानंतरं व्रतबंधकरणे गर्भधारणकालात् श्रावणात्परं षण्माससति
क्रमणं भवति । अग्निमैशाखे च जन्मतथ्यतुर्वर्षपूर्तिरिति ॥ ८९ ॥ अथ स जनेः जन्मसंकाशात्पादोनचतुर्थवर्षे षडितवाक्यभैरवस्मरस्य व्रतबंधं कृतवान् ।
हि यस्मात् अल्पोऽपि बालः वरधीः श्रेष्ठबुद्धिश्चेत्तदा श्रेष्ठ उच्यते । बालोऽपि सूर्यः श्रेष्ठ उच्यते । जैनरिति शेषः ॥ ९० ॥ अथ सः बह्वर्थगुर्वी स्वपुत्रो
पूनीति द्रष्टुं सुनम्रचरैः स्वजनैः काशीस्थबुधानाह्वयत् । हि यस्मात्पद्मासोऽपि महात्रु कृणो न भवति ॥ ९१ ॥ विदा गंभीरं विदितेन जनाश्रयं मंडपं

स जनेश्चतुरब्दके पदोने व्रतमस्य त्वकरोद्बुधोक्तवाक्यैः ॥ वरधीर्वर उच्यते लघुश्चेत्त्वलु बालोऽपि हि भास्करो यथाऽऽर्यः ॥ ९० ॥ स
निरीक्षितमात्मजोपनीतिं व्ययगुर्वी स्वजनैः सुनम्रवाक्यैः ॥ अधिमुक्तबुधान् समाह्वयद्वि न महान्स्यात्कृपणः प्रवासोऽपि ॥ ९१ ॥
अथ मानपुरःसरं विदेत्यं ह्युपहृताः प्रययुर्जनाश्रयं ते ॥ विबुधाः कवयश्च पूज्यपादा उपतस्थुः सकलाः स्वसेतुमंतः ॥ ९२ ॥ प्रहृदौ
श्रुतिमातरं विधानादथ गंभीरविपश्चिदात्मजाय ॥ विबुधैरथ सत्कृतः कुमारोऽश्नुक्रभृषाद्रविणैः समं स्वशक्त्या ॥ ९३ ॥ समपूजयदा
त्मजोदयेच्छुः स बुधांस्तेऽथ विलोक्य भास्करं तम् ॥ लघुमप्यखिलप्रगल्भशीलदवलोक्यात्मनि वै सुविस्मयाब्जः ॥ ९४ ॥ अथ
तत्र समेश्वरो यतीन्द्रोऽखिलमान्यः स्वसमीप एनमर्भम् ॥ उपहूय हेसुब्रुवाच शीघ्रं ललनात्यैः कृतवान् व्रतं पिता ते ॥ ९५ ॥
लघुरप्यथ भास्करः प्रगल्भं वच ओहति यतिं हि सर्वमान्यम् ॥ समतीत्य वनव्रतं हि यद्रुद्रतमनुं च परिव्रजंत्यभीष्टम् ॥ ९६ ॥

“मंडगोऽब्जी जनाश्रयः” इत्यमरः । पूज्यपादा यतयः स्वसेतुमंतः स्वमर्षादावतः ॥ ९२ ॥ अथ स विद्यानेन सावित्रीं ददौ । अथ पंडितैः कर्तुं
भिः । स्वशक्त्या समं यथाशक्तीति यावत् । कुमारो वल्गादिभिः सत्कृतः ॥ ९३ ॥ अथ स गंभीरबुधः आत्मजोदयेच्छुः स्वपुत्राभ्युदयेच्छावान् बुधाच्च
काशीस्थपंडितान् समपूजयत् पूजितवान् ते षडितादयः अल्पं भास्करमष्टं दृष्ट्वा सर्वेषां मध्ये प्रौढशालेनात्मनि आश्चर्ययुक्ताः वसूः ॥ ९४ ॥ सभाचरः
समापतिः इनं भास्करवर्तिनं ललनास्यै बीप्रास्यर्थं शीघ्रं तव पित्रा व्रतबंधः कृतोऽस्तीत्युवाच ॥ ९५ ॥ अथाल्लोपि भास्करवदुः यतिं प्रति शौढं वच

आह । वनवतं वानप्रस्थाश्रममुल्लंघ्य अमीष्टमन्नं भोक्तुं यथा द्रुतं परिव्रजति प्रव्रजति तथा द्रुतं व्रतबंधः कृतोऽस्ति । परगृहे भिक्षान्नस्वीकरणाय संन्यासो
 यथा तथा स्त्रीप्राप्त्यर्थं त्वरया मद्रतबंधं पिता कृतवानित्यर्थः ॥ ९६ ॥ हि यस्मादितः देवतांशादन्यो ममाग्र एव कुतो वदति तस्यादग्रं देवतारूप इत्यर्थः
 ॥ ९७ ॥ स्वीयपरेस्थः स्वकीयपरकीयेभ्यः ॥ ९८ ॥ ततः भास्करबटोः व्रतबंधानंतरं सर्वैः सह स्वदेशं ययौ । कीजाणूगतनृगैरैः । कर्तृभिः । अभि
 मुखैः नेतुमुखैः दूरं नगरादहिरेत्य स एष गंभीरभारतीगृहं नीतः प्रापितः ॥ ९९ ॥ यानि वाक्यानि पंडितानामपि शीघ्रं नो स्फुरन्ति परैः पृष्ठो भा
 इति बालवचो यतिर्निश्म्याप्यथ गंभीरबुधं मुदेदुवाच ॥ खलु बालक एष देवतांशः कुत इत्थं वदतीतरो हि मेऽग्रे ॥ ९७ ॥ अथ
 ते सकलाः किशोरमेतं प्रशंसुश्च ययुः स्वकीयधाम ॥ अकरोत्स च कर्म सांगमेतत्प्रददौ स्वीयपरेभ्य इप्सितं यत् ॥ ९८ ॥ प्रययौ
 स ततोऽखिलैः स्वदेशं नृपपौरैरभिसम्मुखैः सुत्राद्यैः ॥ स्वपुरादहिरेत्य दूरमेष बहुसत्कारपरैर्गृहं स नीतः ॥ ९९ ॥ सद्ने स च
 भास्करोपि तिष्ठन्वरवाक्यैर्मुदमाततान पित्रोः ॥ विदुषामपि नो स्फुरन्ति शीघ्रं परपृष्टः समर्थेजसाह तानि ॥ १०० ॥ शृणुयात्पठेच्च
 भास्करस्यावनिजन्माखिलमंगलं निजांशात् ॥ उपनीतिमथार्यं भाषणं चेत्स हि कीर्त्यभिवतीह भास्करोऽन्यः ॥ १०१ ॥ इति
 श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे भास्कररायजन्मोपनीतिकथावर्णनं नाम पंचत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ नृसिंहयज्वा
 खिलविद्वद्वार्यो यः शृंगिरीशाश्रितमंत्रवेत्ता ॥ श्रुतिस्मृतिस्वाशयवित्त्वभिन्नोपास्या स्वयं भूगतशंभुरेव ॥ १ ॥

स्करस्तानि वाक्यानि अंजसा आह ॥ १०० ॥ एतत्सर्गोक्तकथाश्रवणादिफलमाह । शृणुयादिति । स्वांशेन पृथिव्यां सर्वमंगलकरं जन्म उपनयनमुत्तम
 भाषणं च यः शृणुयात् पठेच्चैर्हि स भास्करतुल्यो इह लोके भवति भवेत् ॥ १०१ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धटीकायामर्थस्फूर्त्यभिधायी भास्कर
 चरित्रे पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ उत्पत्तिं पंचषष्ठ्या पयैरष्टादशान्यसत् । विद्या नृसिंहयज्वाख्याद्भास्करश्चेति वर्ण्यते ॥ ३६ ॥ अथ भास्करस्य
 विद्याप्राप्तिं वर्णयिष्यन् तदुरोर्नृसिंहयज्वनश्चरित्रं संक्षेपेणाह—नृसिंहयज्वत्यादिना । सर्वविद्वद्वरिष्ठान्गिरिपीठाधिष्ठितस्य आश्रितश्वासौ मंत्रवेत्ता च असेदो

पासमया श्रुतिस्मृतिस्वाशयवित् उत्तमाभिप्रायज्ञः भूमिगतः साक्षाच्छिव एवासीत् ॥ १ ॥ यश्चापस्तं वभूङ्गगतानि गाथासयानि अनार्षच्छंदसि ऋषिष्ठे
वह्निनानि यजुषि मंत्रात् श्रुतिप्रमाणेन तन्निबद्धानि ऋषिच्छंदस्युक्तानि कृतवान् स एष पृथिव्यां मंत्रवृद्धा ऋषिरवासीत् ॥ २ ॥ एवं प्रभादं कोपि न जानाति
सर्वे जनास्तं कर्मनिष्ठं वदति सद्विदोऽपि उत्तमविद्वांसश्च विद्यानां त्रिषदस्स्याष्टादशकस्य वेत्तारम् अन्यं न परयाम इति वदन्ति । एषमष्टादशविद्याभिज्ञ
इत्यर्थः ॥ ३ ॥ एष नृसिंहयज्वा पंडितरत्नभूतः अतः बहुगजभिः स्वराज्ये निवासयितुं सम्यक् प्रार्थितोऽपि शृंगिरीपिठगताचार्यमीत्या हेतुभूतया

गाथामयान्येव यजुष्यनार्षच्छंदसि सुत्रोपगतानि तानि ॥ छंदर्पिवद्धानि चकार साक्षाच्छ्रुतेः प्रमाणाद्विपरिचयं चोक्त्याम् ॥ २ ॥
इत्थं प्रभावं च न वेत्ति कोऽपि सत्कर्मरतं हि लोकाः ॥ विद्यानिपट्टस्य विदुं च नान्यं पश्याम भूमाविति सद्विदोऽपि ॥ ३ ॥
संप्रार्थितः स्थापयितुं स्वराज्ये नृपैरनैर्बुधरत्नभूतः ॥ पीठस्थिताचार्यकृतानुरक्तयाऽश्रुणोत्र केयां च वचो हृत्नामः ॥ ४ ॥
विद्वद्गुणज्ञोत्तममष्टभूषः श्रुत्वाऽवनौ विद्वरेमेनमेत्य ॥ संप्रार्थ्य पीठेशमथाऽऽज्ञयास्य निनाय तं स्वीयपुरं बुधार्यम् ॥ ५ ॥ सद्बुद्धि
मद्गह इमं सशिष्यं स्त्रियाश्रितत्या च निवेश्य नित्यम् ॥ स संध्यधोरेत्य यदीप्सितं तद्वदाति दूतः समवेक्ष्य चोत्तमम् ॥ ६ ॥
सोमादियज्ञेष्वपि चैकमेकमब्देऽदके कारयति स्म तेन ॥ विद्वांस एस्यात्र परे नमति नृसिंहयज्वानमिलार्यैर्धर्मम् ॥ ७ ॥ नृसिंहयज्ज
स्थितितोऽथ मष्टभूषस्य संपद्व्यूधे दिनेत्या ॥ पुत्रास्त्वपुत्रस्य वभूवुरस्माद्वक्तिः पाभूवृषतेर्बुधार्थे ॥ ८ ॥

केषामपि वक्तं न श्रुतवान् हि यस्मादनाशः धनायाथाराहितः । यथार्थज्ञानिनो निःस्पृहा भवन्त्यर्थः ॥ ४ ॥ अथ विदुषां गुणज्ञोत्तमो मष्टभूषाख्यो
राजा पृथिव्यां नृसिंहयज्वानं विच्छेष्टं श्रुत्वा तं प्रत्येत्य पीठस्थं माथार्यस्याज्ञया तं स्वपुरं प्रति निनाय ॥ ५ ॥ स मष्टभूषः स्त्रिया अशिविज्ञानेन
सह सशिष्यमेनं समुद्विपुक्तगृहे निवेश्य नित्यं सायं प्रातस्तत्रेत्य इह न्यूनं किंचिद्वृद्धा यदीच्छितं तद्वैः सपर्यायिनि ॥ ६ ॥ एष मष्टभूषः सोमादियज्ञेषु एतन्मे
कम् अब्देऽब्दे तेन नृसिंहयज्वना कारयति स्म साकल्येन कर्ताऽभवत् । राज्ञः बहुधनमाणेन नृसिंहयज्वना बहुगुणाः कृता इत्यर्थः ॥ ७ ॥ नृसिंहयज्वनः

स्थितः निवासेन महभूषण्य संपत् दिनेत्या दिनान्या प्रतिदिनमिति यावत् ववृधे । अपुत्रस्य तस्य पुत्रा बभूवुः । अस्मात्पुत्रजननाद्धेतोः पंडितश्रेष्ठे नृसिंहयज्वनि राज्ञः बहुभाकिरभवत् ॥ ८ ॥ अथ कश्चित् राज्ञो लेखकश्रेष्ठः आस । यः अंतर्ततीयमती वैष्णवमतस्थः सः अद्वैतविदः अस्य नृसिंहयज्वनः उत्कर्षमसहिष्णुः सन् वृथा तदीयनिंदाम् इति वक्ष्यमाणप्रकारेण राज्ञे आह ॥ ९ ॥ हे राजन् त्वयाऽयमपूज्यो नृसिंहयज्वा कथं पूज्यते । ननु कथमपूज्यस्तत्राह । यः सदा अंतः अंतर्गृहे शास्त्रविरुद्धं कौलमतम् आचरन् बहिरन्यान् प्रति शास्त्रविचारवक्ता भवति । यथा जारुल्लपो बहिः स्वस्य एकपत्नीत्वं कथयन्वर्तते तद्वत् । अयं शास्त्रविरुद्धकर्ता कथं पूज्यत इत्यर्थः ॥ १० ॥ सभ्रातृकस्य तस्य लेखकस्य इत्थं वचनं हृदि सत्यं न मेने एतत्त्वयोक्तं नृसिंहय

अथाऽस कश्चिदपूज्यलेखकार्यो योऽनंततीयमती स चास्य ॥ उत्कर्षमद्वैतविदोऽसहिष्णू राज्ञे सुधेत्याह तदीयनिंदाश्च ॥ ९ ॥ लेखक उवाच ॥ राजन्नपूज्यः कथमिज्यतेऽयं सदाचरञ्छास्त्रविरुद्धमतः ॥ योऽन्यान्बहिः शास्त्रविचारवक्ता शंसन्यथैकांगनतां हि जारः ॥ १० ॥ मुहुः संबंधोरपि तस्य चेत्थं सत्यां न मेने हृदि मल्लभूपः ॥ तं प्राह नैतद्वि नृसिंहयज्वन्यारोप्य मर्कडपि यथा धकारः ॥ ११ ॥ शृण्वंस्ततोऽसौ सततं त्रिवर्षं तं राजकीयाखिलवर्तिनं नो ॥ न्यक्कतुमीशः श्रवणाधिकत्वात्कुद्धोऽतिघर्षादिव चंदनोग्रिः ॥ १२ ॥ राजा तमाहाथ मृषयमुक्तिर्मयोदिता जल्पसि यां मुहुस्त्वम् ॥ यथा तथा दर्शय तां तु सत्यां नो चेद्वि दंडयो भवितासि मत्तः ॥ १३ ॥

ज्वनि अर्के अधकारमिव नारोपणीयमिति तं लेखकं प्रत्याह ॥ १ ॥ ततोऽसौ राजा त्रिवर्षपर्यंतं लेखकवाक्यं शृण्वन् राजकीयसर्वकार्यनिर्वाहकं तं दूरीकर्तुमसमर्थः श्रवणाधिक्याद्दुर्निंदाश्रवणेन कुद्धोऽभवत् । अतिघर्षणेन यथा शीतोपि चंदनो यथाग्निरेव भवति । “भद्रश्रीधंदनोऽस्त्रियाश्च” इत्यमरः । तथा शान्तोऽपि राजा नृसिंहयज्वनो बहुनिंदाश्रवणेन स्वलेखकाग्र कुपित इत्यर्थः ॥ १२ ॥ अथ राजा तं प्रत्याह इयं तदुक्तिः मृषा उक्तास्ति । अथापि यां मुहुस्त्वं जल्पसि यथा तथा ताम् उक्तिं नृसिंहयज्वा अशास्त्रकर्तारतीत्येवंरूपां सत्यां यथार्थरूपां दर्शय । तस्य शास्त्रविरुद्धं कर्म दर्शयेत्यर्थः । नो चेन्न दर्शयसि चेत्तर्हि भक्तो

मत्सकाशादंवाहो भविष्यसि ॥ १३ ॥ स तथेति उक्ता एकान्तिं नृपतिं हस्ते धृत्वा आर्यं नृसिंहयज्वनि ईशम् अर्चयति सति तद्देहम् आनः शतः अय असौ नृपः विविधैः पूजाविधिभिः स्वोपास्यं यजंतम् अर्चयंतम् असुं नृसिंहयज्वानम् अवैशत अपश्यत् ॥ १४ ॥ यो नृसिंहयज्वा इन्द्रियैः सह मनः अंतः निर्वर्थातमुखं कृत्वा स्वयं शिवात्मा भूत्वा शिवाचने स्थितः सन् अग्रगतमपि राजानं नापश्यत् । यथा सर्वात्मद्रष्टा ज्ञानवान् देहाधियं देहात्मबुद्धिं पुरुषं प्रत्यन्यम् आत्मभिन्नं न पश्यति तथा । उपासकोऽपि स्वाभिन्नं सर्वं पश्यतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ किं च यः गुरुकम् उपास्यदेवतामंत्रम् अंकगतिलुपया मनोमालया या एकाग्रबुद्धिस्तया जजाप किंभूतया बुद्ध्या अलंकारः हेमाकृतिः सुवर्णकारः माल्यं च तदीत्या तदुपमानत्वेन मंत्रेश्वरगुरुणामैक्यरूपा ऐक्य भावताजनिता एका वृत्तिर्यस्यास्तया यथा सुवर्णालंकारमौलानि एकरूपत्वेन वर्तते । गुरुमंत्रदेवैक्येन स्वात्माभिन्नत्वं गत इत्यर्थः ॥ १६ ॥ एवं परमाप्त तथेति धृत्वा नृपतिं स हस्तेऽप्येकाकिनं चार्चयतीशमायै ॥ तद्देहमाप्तोऽमुमेवक्षतासौ स्वोपास्यमर्थविविधैर्यजंतम् ॥ १४ ॥ मनो हृषीकेशं निवर्त्य योतभूत्वा शिवात्मापि शिवाचनस्थः ॥ नापश्यद्ग्रन्थमपीतमेषु सर्वात्मदेहदेहाधियं यथान्यम् ॥ १५ ॥ गुरुदितो पास्यमनुं जजाप मनःस्रजैकांतधियांकगत्या ॥ मंत्रेशमुर्वैक्यकैकवृत्त्यालंकारेहमाकृतिमौलिरित्या ॥ १६ ॥ तेजीयसां कांडभुवां हि तेजोऽधिष्ठानमाविर्भवदर्कमुख्ये ॥ उपास्यतेऽनन्यधिया तदंत्येनेति तं द्रष्टुमर्नीड् नृपोपभूत् ॥ १७ ॥ यमीक्षितुं चाहमनीश्वरस्तं किं वच्मि वायुं मशका इवात्र ॥ स्थास्येऽच्चलः शापपवेहि वृणो यास्यामि चेदस्य रुडाग्निदग्धः ॥ १८ ॥

माधिलोभेन तस्य परमतेजोरूपत्वं प्रादुर्भूतमित्याह तेजीयमागिति । कांडस्य ब्रह्मांडस्य भूरत्यन्तैर्यथ्यमेतां ब्रह्मांडजनकानां तेजीयसां तेजस्विनां सदाशिवेश्वररुद्रविष्णुब्रह्मादीनां यचेजोरूपमाधिष्ठानं जालमालाकुलं भाति 'विश्वस्यायतनं महत्' इत्युपनिषदुक्तं ब्रह्मतेजः अर्कमुखे सूर्यादौ आविर्भवत् आविर्भूतमस्ति । "यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतोऽखिलम् यच्चंद्रमसि यच्चासौ ततेजो विद्धि मामकम्" इति गीतायां यत्सूर्यादिप्रकाशकमुक्तं तत् अंतः हृदि अनन्यधिया अहो दधीवृत्त्या येन नृसिंहयज्वना उपास्यते तं द्रष्टुं राजा अनीट् असमर्थोऽभवत् । "ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवति" इति श्रुतेः । ब्रह्मतेजोरूपस्य तस्य दर्शने देहात्मबुद्धिरासौ न समर्थ इत्यर्थः ॥ १७ ॥ एवं दृष्ट्वा स राजा मनसि चिन्त्ययन्नाह यमिति । यं द्रष्टुमहमसमर्थस्तं प्रति वायुं मशका इव किं वच्मि । न किमपि वक्तुं समर्थः

इत्यर्थः । अत्र स्थाने यदि अचलः स्यास्ये स्थितो भविष्यामि तदा शापवज्रेण चूर्णो भविष्यामि । चेत् यास्यामि गमिष्यामि तर्हि अस्य रुडाग्निना कोषाग्निना दग्धो भविष्यामि । उभयतोऽपि संकटमित्यर्थः ॥ १८ ॥ एवमसौ नृपो हृदि चिंतयन् तं लेखकं गर्हयन् अस्य गुरोर्नृसिंहयज्वनोऽग्रे पुरः प्राजलिस्तिष्ठन् पदे तच्चरणौ वीक्ष्य दृष्ट्वा हि निश्चयेन स्वोपास्यं स्मरन्नासीत् ॥ १९ ॥ ममृत्यं लेखकमाहितम् । अन्यवाक्याल्लेखकवचनेन ॥ २० ॥ हे नृप था च व्यवहारकाले देहबुद्धिरहमस्मि तावन्नृपादिकान् पृथक् पश्यामि । यदा यागकाले स्वोपास्ये अभेदबुद्धिरस्मि तदा देहात्मबुद्धिन् अद्रव्यभा वनाविधातकान् शत्रुरूपान्पश्यामि । अभेदभावनाजनके यागकाले उपासकचित्तविक्षेपकत्वेन विधातकानां पशुदृष्टीनां गमनं नाशकरं भवति अतस्तस्या

इत्थं नृपोऽसौ हृदि चिंतयन्तं विगर्हयल्लेखकमग्रतोऽस्य ॥ तिष्ठन्पुरो वीक्ष्य पदे तदीये ह्यासीन्निजोपास्यमपि स्मरंश्च ॥ १९ ॥ उन्मील्य नेत्रे स नृसिंहयज्वथापश्यदग्रे च नृपं सभृत्यम् ॥ उवाच भूपागमनं त्वकालकृतं स्वनशास्य किमन्यवाक्यात् ॥ २० ॥ देहात्मधीर्योवदहं नृपास्मि तावन्नृपामान्यसुहृद्विपुंश्च ॥ स्वोपास्यके भिन्नमतियद्वाहं पश्यामि देहात्ममतीन्दिह शत्रून् ॥ २१ ॥ यथा हि पूर्वाजितकर्मजालं पुंबुद्धिमाकृष्य च तेन कालः ॥ दत्ते फलं तत्सदृशं हि पुंसे काले कृते तत्फलदः स एव ॥ २२ ॥ तस्मादुतं गच्छ नृपात्मगेहं भाव्यन्यथेशादपि नो कुतोल्पात् ॥ श्रुत्वेति राजातिरुषोऽस्य भावयं ततो ययौ चाशु गृहं सुभीतः ॥ २३ ॥ साक्षान्निजोपास्यकुताज्ञयाग्नीन्नासिंहयज्वा हवनीयमुत्स्यान् ॥ कृत्वाऽरणौ त्यक्तसमुद्भगेहः स्त्रीशिष्यशुग्नाकपदगो ययौ प्राङ् ॥ २४ ॥

वृथात्रागमनं कृतमिति भावः ॥ २१ ॥ अस्तु नाम यथा हि पूर्वाजितं कर्म भवति तेन कर्मसंवेन निमित्तभूतेन कालः पुरुषबुद्धिमाकृष्य कर्मसदृशं फलं पुरुषार्थाप्येति । हि यस्माद्यस्मिन्काले यत्कृतं तस्य फलदः स एव भवति । अत्र गमने तव कर्मानुरूपा बुद्धिर्जातित्यर्थः ॥ २२ ॥ तस्मात्त्वं स्वगृहं प्रति स त्वरं गच्छ यद्भवितव्यं तदीश्वरेणापि अन्यथा न भवति कुतोऽल्पेन भवतीति । तदुक्तं “यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा” इति । ततो राजा कोपवतोऽस्येति वाक्यं श्रुत्वात्यंतं भीतः सन् आशु गृहं ययौ ॥ २३ ॥ यदा नृसिंहयज्वा साक्षात्स्वोपास्यदेवताज्ञयाऽऽहवनीयाद्यग्नीनरणौ कृत्वा समारोप्ये

त्यर्थः । त्यक्तं समृद्धं गृहं येन स्त्रिया शिष्येण च युक्तः पदगः पादचारी सन् पूर्वं द्राक्ष्य ययौ ॥ २४ ॥ यद्वाङ्मोर्निर्दिष्टं सूचितं तदाह-इति इति । इतः परं स राजा त्वया गृहेत्य एकं गुणवर्तं पुत्रम् अश्वकीडायां महाश्वत्सवितं मृतं श्रुत्वा शोकेन मृतानुस्यदेहः सन् भूमीं पपात । महत्शोके तपः कृतं वैवर्तीत्यर्थः ॥ २५ ॥ धृतमंगं यस्य सुतसंस्कारे कटेनानिः द्वादशधन्यकृत्यं द्वादशाहकृत्यम् । तदा स्वनगरादिज्यगतिं नृसिंहयज्वनो गमनं श्रुतस्तद् ॥ २६ ॥ ततः क्रुद्धोऽसौ राजा स्वलेखकश्रेष्ठौ वृथानिदकौ कशाभिर्मृत्युर्यतं दूतैस्ताडितवान् । अथ तौ पिशाचौ संतौ स्त्रीसहितं राजानं शय्यासनादौ

इतः स राजा त्वरयेत्य गेहं श्रुत्वाश्चक्रेत्यां स्वसुतं महाश्वत् ॥ पतंतमेकं सुगुनिं मृतं च शुचापतत्कौ मृततुल्यदेहः ॥ २६ ॥ इत्यत्रा पितोऽमात्यमुखैः स क्रुच्छाब्रवीतो धृतांगः सुतसंस्कृतौ च ॥ कुर्वस्तथा द्वादशधन्यकृत्यं तदाश्रुणोदिज्यगतिं स्वपुत्र्याः ॥ २६ ॥ क्रुद्धस्ततोऽसौ निजलेखकार्यौ कशाभिरामृत्यु तताड दूतैः ॥ तौ पीडयंतवथ तं पिशाचौ शय्यासनादौ सततं स्त्रियाद्वयम् ॥ २७ ॥ निवारणायाथ तयोः स चक्रे सुमंत्रविद्विर्बहुभिः प्रग्रस्तम् ॥ दानैः सुरार्चाद्रिजभोजनैश्च तथापि नेपथ्यशशाम पीडम् ॥ २८ ॥ नृसिंहयज्वानमथो व्रजंतं स्थानं स्वकीयं तु पथीक्ष्य शिष्यैः ॥ वहिर्हं नारायणपतनात्तदुदेशमुख्यः सुरविप्रभक्तः ॥ २९ ॥ तेजःप्रगल्भं तमसौ बुधार्थ्य मेने ननामाय च दंडतुल्यः ॥ संप्रार्थ्य भलयास्त्रिलुक्तेगेहे चास्थायत्स्वयमिभुतं सशिष्यम् ॥ ३० ॥ श्रुत्वा स्थितं तत्र स मल्लभयः स्वार्थतमिच्छुश्च विद्वक्षुनेनम् ॥ स्वयं ययौ नास्य चकार वीक्षां दृष्टोऽपि क्रुच्छात्तनुवाच नेषत् ॥ ३१ ॥

सततं पीडयंतौ पीडाकर्तौ बभूवुः ॥ २७ ॥ तयोः पिशाचभूतयौलेखकयोः ॥ २८ ॥ अथ नारायणगेठ इतिप्रसिद्धनगराद्वास्तो भगं शिष्यैः सह स्वस्थानं प्रति गच्छंतं नृसिंहयज्वानं दृष्ट्वा देवबालगणकः कश्चित्पिन्निन् सुदेशमुख्यः तेजसा प्रौढं तं पीडयश्रुतं मेने निश्चितवानित्यन्वयः ॥ २९ ॥ अथातो देशेन स्थितं साष्टांगं ननाम च पुनः स्त्रिया अग्निभिश्च युक्तं मृगिण्यं तं भक्त्या संप्रार्थ्य सर्वसंभुक्तगेहे स्थापितवान् ॥ ३० ॥ स मल्लभयो नृसिंहयज्वानं तारा यणपत्तने स्थितं श्रुत्वा पिशाचकृतस्वपीडाविवाणेच्छावान् एनं विद्वक्षुः सन् तत्र ययौ । सोपि तस्य वीक्षां दृश्यं न चकार क्रुच्छाद्देवमुख्यप्रार्थनादिना

दृष्टोऽपि स तम् ईषत्किंचिदपि नोवाच । निःस्पृहस्य वृणं जगदिति भावः ॥ ३१ ॥ असौ मष्टभूपः कुतोऽर्थिः कस्माच्चित् लैगात् लिंगधारणः सकाशात्
 अस्य मतं स्वीकुर्वन् पूर्वधर्माच्छ्रद्धः भ्रष्टोऽभवत् । अथ पिशाचवाधाया मुक्तोऽभवत् । तदाप्रभृति अस्य राज्ञः गुरु पूज्यौ द्विजैशौ द्विजश्च ऐशो लिंगी चास
 तुः ॥ ३२ ॥ तत्र पुरे नारायणपत्तने । आर्यात् श्रेष्ठात् । पृथिव्यां विख्यातात् अस्मान् नृसिंहयज्वनः । एतन्निवासेन बहुसंतुष्टा इत्यर्थः ॥ ३३ ॥
 ॥ ३४ ॥ ततः पितुः सकाशात् ॥ ३५ ॥ एवं नृसिंहयज्वनोऽधिकारमुपवर्ण्य तस्य भारस्फेरेण संगं वर्णयितुं प्रवासमाह—यथाविति । स्त्रियम् अग्नीन्
 ययौ निराशः स्वपुरं ततोऽसौ लैगात्कुतश्चिन्मतमस्य गृह्णन् ॥ प्राग्रधर्मेनष्टोऽथ पिशाचमुक्तस्तदाप्रभृत्यस्य गुरु द्विजैशौ ॥ ३२ ॥
 नृसिंहयज्वाथ वसन्पुरेऽत्र चाध्यापयामास बहून्सुविद्याः ॥ तत्रत्यविप्रादय आसुरस्मात्तुष्टाः सदार्याद्वि विभ्रुताश्च ॥ ३३ ॥ श्रीदे
 शिकैर्द्र उवाच ॥ अथ तस्याभवत्पुत्रो यज्वनः शुभलक्षणः ॥ स्वामीशाल्मीति तन्नाम भाविज्ञेनामुना कृतम् ॥ ३४ ॥ कृतबूड
 स्तृतीयेऽब्दे वेदांगानि समभ्यसत् ॥ पंचमाब्देऽथोपनीतः सोऽभ्यसच्च ततः श्रुतीः ॥ ३५ ॥ ययावथ नृसिंहाख्यः शृंगेरिं स्वीयदर्शने ॥
 सपुत्रशिष्यश्चाग्नीन्स स्त्रियं च होमदम् ॥ ३६ ॥ निधाय पत्तनेत्रत्यविश्वासायागमे पुनः ॥ दृष्ट्वाः संभाषिताः स्वीयास्तेषां
 गेहे सकृत्सकृत् ॥ ३७ ॥ भुंजन्मासद्वयं स्थित्वा पीठेशयतिलोभवात् ॥ निश्चक्राम ततो गंतुं स्वाग्निस्थानं पथांजसा ॥ ३८ ॥
 बीजापूरं ययौ तत्र स्थितोऽसौ भारतीगृहे ॥ भास्करं शिन्नुमन्त्रैस्तप्रौढं तेजीयसां वरम् ॥ ३९ ॥ प्रपठतमृचोभीक्ष्णं यथार्थैश्च न
 पच्यते ॥ संकेतितः सुतोनेन यजुष्याह च तान्यतः ॥ ४० ॥

होमादिकर्तारं शिष्यं च नारायणपत्तने पुनरागमनविषये तत्रस्थानां विश्वासाय स्थापयित्वा सशिष्यः स्वीयानामात्मीयानामुपासकानां दर्शनार्थं शृंगेरिं
 ययाविति सार्द्धान्वयः ॥ ३६ ॥ दृष्ट्वाः नृसिंहयज्वनेति शेषः । तेषां स्वीयानामित्युत्तरान्वयि ॥ ३७ ॥ पीठस्थयतेः प्रियः ततः शृंगेरिस्थानं नारायण
 पत्तनं गंतुं निर्गतः पथा अनायासेन बीजापूरं ययावित्यन्वयः ॥ ३८ ॥ तत्र बीजापुरे । अत्र भारतीगृहे ॥ ३९ ॥ यथा श्रेष्ठरपि न पठ्यते तथा अभीक्ष्णं

निरंतरम् ऋचः ऋचैर्मंत्रान्यपठति पूर्वांस्त्रिवम् । अनेन भास्करवदुना संकेततः नृसिंहयज्जमुतः यजुंषि यजुर्मंत्रानाह । अतः स्वपुत्राचारि
यजुंषि श्रुतेति परेण योज्यम् ॥ ४० ॥ भास्करोक्तिवत् भास्कराध्ययनवन्न मेने । स नृसिंहयज्जा ॥ ४१ ॥ वयसा अल्पः प्रौढबद्धययनकर्ता ते
भास्करमतिकार्येण बहुकार्यकर्ता मयैवेकदा एकवारं स्वेच्छयाऽयं शिशुः अध्याप्यते इति योज्यम् ॥ ४२ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४३ ॥ न
अन्यन्यापेक्षा यस्य सः पंचिकाभिर्ब्राह्मणवाक्यैः सह ॥ ४४ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि । श्रुतेर्वैदस्य विकृतितः किंचिजटादिविकृतिभिः सह । सर्वविध
श्रुत्वा नृसिंहयज्जवर्तनं मेने भास्करोक्तिवत् ॥ भारती तावदायातः सभायास्तप्पुवाच स ॥ ४१ ॥ केनार्भः शिक्ष्यते ह्येष प्रौढाध्यायीव
योरुपकः ॥ गंभीरवित्तमाहेति मयैवाध्याप्यते क्वचित् ॥ ४२ ॥ शिशुरेपतिकार्येण चैकदा तु निजेच्छया ॥ स्वयमेव ततो ह्रस्वं
दीर्घं श्रुतमुस्तकः ॥ ४३ ॥ यथावद्वक्ति चानन्यापेक्षः क्रीडन्निजेच्छया ॥ इत्थमृकसंहितां सांगं पंचिकाभिरर्घीतवान् ॥ ४४ ॥
यदान्यपि क्रमं किंचित्सकृद्विकृतितः श्रुतेः ॥ प्रसिषत्सममाबदेयमित्यध्यायी पुनस्त्वहम् ॥ ४५ ॥ नाध्यापायिदुमोशो हि
वीक्षन् राजक्रियाः सदा ॥ नृसिंहाख्योऽथ गंभीरविदुषं चाब्रवीदिति ॥ ४६ ॥ मत्पुत्रोऽयं मयैवाहर्निशमध्याप्यतेखिलैः ॥ उपनीतेद्विवर्षा
णि व्यतीथुस्तत्र चाभवत् ॥ ४७ ॥ कृत्स्ना यजुःसंहिता च पदक्रममुतामला ॥ तावतैव जनैरुक्तः सुधीरेष सुवासिलैः ॥ ४८ ॥
भास्करोऽयं किं यस्त्वतः श्रवणात्सकृत् ॥ व्यब्दाहवः पदैर्वक्ति क्रमाद्विकृतिभिः स्वयम् ॥ ४९ ॥ दृश्यते नापुना तुल्यः
स्वाध्याय्येव महत्स्वपि ॥ इत्थं सुधीस्त्वेक एवाध्यापनीयोऽल्पबुद्धिभिः ॥ ५० ॥

किंस्त्विति । “ सकृत्सहैकवारं स्यात् ” इत्यमरः । प्राप्तं किंचित्सममादं यस्य सोऽयमध्यायी उक्ताध्ययनवानस्ति । पुनस्त्वहं विदुस्तान्नात्र
॥ ४५ ॥ राजक्रियाः राजकार्याणि पश्यन्कुर्वन्नित्यर्थः ॥ ४६ ॥ अयं स्वामीशास्त्री असिलैः सर्वशिष्यैः सह उपनीतेः सकृदात्र तत्र
त्रिवर्षेषु सर्वा यजुःसंहिताऽभवदिति संबन्धः । अनेनाधीतेत्यर्थः ॥ ४७ ॥ तावतैव तावदध्ययनमात्रेणैव ॥ ४८ ॥ यः भास्करः मौज्यूर्ध्वं व्यब्दात् विषय
मात्रेण ॥ ४९ ॥ महत्स्वपि शिष्येषु अमुना तुल्यः स्वाध्यायी उत्तमाध्ययनकर्ता नैव दृश्यते । एवं बुद्धिमतेक एवाध्यापयितुं योग्यः । अल्पबुद्धिभिर्दे

त्वमे योज्यम् । अल्पबुद्धिभिः अध्यापयितुः श्रमकरैर्बहुशिष्यैरध्यापितैः क्रियसि । न किमपि फलप्रित्यर्थः ॥ ५० ॥ अमुना मत्पुत्रेण सह ॥ ५१ ॥
 आगच्छतु मद्गृहमिति शेषः । आत्मजात आधिक्येनातिशयेन प्रियः यतः अत्यंतं बुद्धिमान् ॥ ५२ ॥ यानयामिति द्यूतार्द्धं पूयान्वितम् । अश्वदियानगतं
 परान्नेवकान् तेभ्यो द्विजेभ्यः दत्तं गंभीरालयेनेति शेषः ॥ ५३ ॥ सुखात् सुखेन ॥ ५४ ॥ कचिदपि ह्रस्वदीर्घमत्यजन् अविष्टजन्सकृदुदितमुक्तं विवृणोति सहितं
 यजुर्वेदम् इति प्रकारेण अब्दाद्वर्षमात्रेण प्राप्तवान् । द्विकशरदि अन्यं सामवेदं तृतीये वर्षे अर्थवर्णवेदं प्राप्तवानित्यर्थः । मालिनीवृत्तम् ॥ ५५ ॥ लिखितं पत्रं
 अध्यापितैः किं बहुभिः श्रमदैर्बहुवत्सरम् ॥ मयैवाध्याप्यते तस्माद्भास्करोऽयं सहायुना ॥ ५६ ॥ आगच्छन्वात्मजाधिक्यप्रियो
 ह्यत्यंतबुद्धिमान् ॥ इत्थं श्रुत्वेव गंभीरारायश्च प्रेषयत्सुतम् ॥ ५७ ॥ यानगं सेवकान्दत्त्वा विश्वानाहोर्निद्रजान्परान् ॥ व्ययार्थं बहु
 वित्तं च दत्तं तेभ्योऽर्भतुष्टये ॥ ५८ ॥ नृसिंहयज्वा स्वस्थानं ययौ स्वौयैः सभास्करः ॥ भास्करो गुरुपुत्रेण सहाधीत्यवसत्सुखात्
 ॥ ५९ ॥ अथ पठति नृसिंहाध्यापितो भास्करालयः सकृदुदितमपीषचात्यजन्द्वस्वदीर्घम् ॥ सविहृतिमिति चापाब्दाद्यजुर्वेदमन्यं
 द्विकशरदि तृतीयेऽथर्वणीयांश्च मंत्रान् ॥ ६० ॥ लिखितमथ तदास्मै प्रेषयामास तातो ह्युपयममतिरस्याश्वाभ्यौ सोऽपि गेहम् ॥
 स्थित इह स च रुक्मणालयसत्पंडिताच्च नवरसबहुधातुच्छेदआद्याप सर्वम् ॥ ६१ ॥ कृतवति च विवाहं तस्य तातेऽतितुष्टः
 श्वशुर इममपश्यद्भास्करं भास्कराभम् ॥ जनक इव गुणाढ्यं राघवं चाथ तस्मै गजतुरगनुदासीः पारिवर्हददौ सः ॥ ६२ ॥ श्रीदेशि
 केंद्र उवाच ॥ तिष्ठन्कृतोपयम एष गृहेऽल्पकालं छंदःकिरीटिवरसंज्ञमथो निबंधम् ॥ छंदःसुभास्करसमं त्वपरं च चक्रे ह्येकादश
 तशरदप्यखिलार्यमान्यम् ॥ ६३ ॥

तातः गंभीरभारती अस्य भास्करस्योपयमे विवाहविषये बुद्धिरस्य । सोऽपि भास्करोऽपि अथादश्वेन गृहं ययौ । इह स्वग्रामे स्थितो नवरसान्बहुशोकान्
 छंदःशास्त्रादिकं सर्वं प्राप ॥ ६४ ॥ ताते गंभीरालये पुत्रस्य विवाहं कृतवति सति अतिसंतुष्टः श्वशुरः इमं जामातरं सूर्यसदृशम् अपश्यत् । अथ तस्मै गजा
 दिकं पारिवर्हं गुणयुक्तं रामं प्रति जनक इव ददौ ॥ ६५ ॥ कृतविवाहो भास्करः गृहेऽल्पं कालं तिष्ठन् छंदःकिरीटियं ग्रंथं छंदसां भास्करसमं सूर्य

तुल्यं छंदोभास्करमिति यावत् । अपरं छंदःकौस्तुभं च ग्रंथं सर्वविदं न्यायं कृतवान् । एकादशानां प्राप्ताः शरदो वर्षाणि यस्य सः एकादशवर्षेण छंदःशास्त्रे
 ग्रंथत्रयं कृतवान् इति महदाश्चर्यमिति भावः ॥ ५८ ॥ वभदिकवर्षेण आयुर्धनुःश्रुतियुगम् आयुर्वेदं धनुर्वेदं च प्राप्तवान्किल । बहुभायनप्रयोगयुक्तं गांधर्व
 वेदं च तथैव वर्षेण प्राप्तवान् । शिल्पशास्त्रप्रयोजकं स्थापत्यम् । अर्थशास्त्रं च शरत्तः वर्षेण प्राप्तवान् ॥ ५९ ॥ समर्पे सूक्ष्माभिप्रायमहितं भीमासकं
 पूर्वोत्तरमीमांसाशास्त्रम् अनुमितिकं न्यायशास्त्रम् अष्टादशसंख्याकममलं शुद्धं पुराणानां गणं चकारादुपुराणं च सम्यग्विचार्य षोडशवर्षो भास्करः इत्यष्टाद
 शविद्याः प्राप्तवान् । पथोक्तं “पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्रांगभिश्चिताः । वेदाः स्थानानि विधानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥” एता एव आयुर्वेदधनुर्वेदगांधर्ववेदार्थ
 नारायणस्यपुरमेतस्य नृसिंहसंज्ञादायुर्धनुःश्रुतियुगं स किलाप वर्षात् ॥ गांधर्वकं च बहुगानध्रुतं तथैव स्थापत्यमद्भुतसुशिल्पकरं
 शरत्तः ॥ ६१ ॥ सम्यग्विचार्य च षडंगमसौ समर्पे मीमांसकानुमितिकाऽखिलधर्मशास्त्रम् ॥ अष्टादशामलपुराणगणं च विद्याः
 सोऽष्टादशेति समवाप हि षोडशाब्दः ॥ ६० ॥ जातो युवातिरुचिरंगतिः सुदीर्घबाह्वंश्चिरुन्नतकपालविशालवक्षः ॥ शोभाढ्यमां
 सलतनुः परिधानवासस्त्वष्टादशोन्नतकरैः समसस्य चासीत् ॥ ६१ ॥ तर्कं गौतम एव पाणिनिरसौ शाब्दे परो जैमिनिर्मीमांससु सुधर्मे
 शास्त्रकथने सक्षान्मनुभूगतः ॥ वाण्यां वाक्पतिरेप काव्य उशनाः पौराणिके व्यासत्रद्वाग्ये शंकरपाद इत्यमवनौ श्रीभास्करः सर्व
 दृक् ॥ ६२ ॥ गंभीरः स्वसुतं हि भास्करमिमं ज्ञात्वा नृसिंहद्वारोर्विद्याष्टादशकस्य मर्मभिदमासेतु क्षितौ गोत्रपात् ॥ आगत्यात्र रथैः
 स्वकीयसहितः पुत्रेण तं चार्चयद्वस्त्रैर्भूरिसुभूषणैर्बहुधनैश्चागृहान्सात्मजः ॥ ६३ ॥

शास्त्रोपगमहिताष्टादश विद्या भवतीति ॥ ६० ॥ एवं नृसिंहयज्वनः सकलाशास्त्रविद्याप्राप्तिमुक्त्वा भास्करस्य शरीरैश्वर्यमाह । जात इति—अस्य परिधा
 नवस्त्रम् अष्टादशसंख्याकैरुन्नतपुरुषकरैः समतमासीत् ॥ ६१ ॥ तत्तद्विद्यासु भास्करपंडितस्य पूर्णत्वमाह । तर्क इति—तर्कशास्त्रे तदुत्पादको द्वितीयो गौतम
 एवासीत् । एवं सर्वत्र । शाब्दे व्याकरणशास्त्रे अपरः पाणिनिः मीमांसासूत्रेषु जैमिनिः । धर्मशास्त्रे मनुः । भाषणे बृहस्पतिः । काव्ये शुक्रः । पुराणे
 व्यासः । भाव्ये श्रीशंकरः । एवं श्रीभास्कराचार्यः पृथिव्यां सर्वज्ञ आसीत् । शार्दूलविक्रीडितम् ॥ ६२ ॥ गंभीरसारती स्वयुजं भास्करं नृसिंहगुरोः सका

शास्त्रधिष्ण्यं गोत्रपात् हिमालयात्सेतुपर्वतं विद्यानामष्टादशकस्य मर्म भेदम् अष्टादशविद्याभिज्ञं ज्ञात्वा अत्र नारायणपत्तने आगत्य तं नृसिंहयज्वानं पुत्रेण पुत्रहस्तेन वस्त्रादिभिर्गर्चितवान् । च पुनः स पुनः स पुत्रो गृहमगात् ॥ ६३ ॥ श्रीभास्करः स्वगृहे वसन् सन् एकोऽपि सन्मतीन्सर्वान् शिष्यान् वेदान् आगमान् शास्त्राणि तच्चद्विधं तत्तत्प्रकारकम् साकल्येनाध्यापयन्नासीत् । वदितं यथा येन स चासौ पुत्रश्च तस्माद्धेतोः गंभीरभारती तुतोष । क इव दिनैर्वदितं यथाऽपुत्रादिदेः अब्धिरिव । हि यस्माच्चन्द्रः अपक्षयी क्षयवान् इति हेतोः भास्करेण समस्तुल्यो न भवति अतः अकार्तस्तुष्टः कश्यपः अत्रौषमः उपमायोग्योऽस्ति ॥ ६४ ॥ एतत्सर्गोक्तभास्करविद्याप्राप्तिश्रवणादेः फलमाह—त्रिषट्कृति । यो नक्तं सायंकालम् एकान्नशोका सन्भास्कराचार्यस्य इमां त्रिषट्कविद्याप्राप्तिम्

श्रीमद्भास्कर आत्मसद्धानि वसंस्त्वध्यापयत्सन्मतीन्वेदांस्तद्दथागमांश्च निखिलनेकोऽपि तत्तद्विधम् ॥ गंभीरोऽथ तुतोष वर्धितयशः पुत्रादिवाब्धिवर्धिनैरिदोरिदुरपक्षयीति न समोऽकार्तकश्यपोत्रौषमः ॥ ६४ ॥ त्रिषट्कविद्याप्राप्तिमिमां निशम्य यो भास्करस्य प्रपठेच्च भक्त्या ॥ त्रिसंध्यमेकान्नमुगेव नक्तं मूर्खोऽपि विद्वान्भवितेति नूनम् ॥ ६५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्धे भास्करविद्याभ्यासवर्णनं नाम षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ पितुर्बृहद्ब्रह्मैष विनयाद्भास्करस्त्वजुः ॥ जनैर्दृष्टोऽथ तत्पत्न्या पद्मा वक्त्याऽपरः स्मरः ॥ १ ॥ यवनोऽत्रत्यनृपतिर्ज्ञात्वा मात्यसुतं च तम् ॥ सुबुद्धिं राजकीये स्वे नियोक्तुं मनसाऽकरोत् ॥ २ ॥ अथ गंभीररायाख्यभारतीशाज्ञया ययौ ॥ तद्देशमाखिलं पश्यन्प्रजानां सुनयानयौ ॥ ३ ॥

अष्टादशविद्याप्राप्तिं निशम्य श्रुत्वा भक्त्या त्रिकालं प्रपठेच्च स मूर्खोऽपि विद्वान्भवितुं नूनं निश्चयेन भविष्यतीत्यर्थः ॥ ६५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्धे टीकायामर्थसूच्यभिधायां षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ उत्समन्त्रिशके पदैक्ष्यगैः पितृकुम्भास्करः । दिग्जयार्थी गुरुं गत्वाऽजयदार्यानितीर्यते ॥ ३७ ॥ अथ भास्करस्य दिग्विजयं विस्तारेण वर्णयिष्यंस्तत्पत्न्यासमुपक्रमते पितुरित्यादिभिः । अथ भास्करो जनैः पितुर्गंभीराख्याद्बृहद्बुधुः दृष्टो विनयेनाल्लोकोक्तिः तत्पत्न्या पद्मावत्या द्वितीयो मदनो दृष्टः एवं सर्वप्रियोऽभवदित्यर्थः ॥ १ ॥ मनसाऽकरोन्निश्चितवानित्यर्थः ॥ २ ॥ ईशाज्ञया राजाज्ञया ॥ ३ ॥

अष्टादशभिर्नृभिर्भुक्तायां शिविकायां स्थितेन सुतेन भास्करेण युक्त इति पूर्वोन्वितम् ॥ ४ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अमितिं बहु अच्छं स्वच्छम् अंभः
 तोयं यस्यास्तस्याः सारितो नवास्तारे ॥ ९ ॥ ससैन्य इति पूर्वोन्वयि । कश्चित्सिद्ध आभीदित्यध्याहारः । यदा पुत्रादिसहितो गंभीरभारती तद् प्राव
 स्तदैव भक्तिमानपि स सिद्धः शिवमूर्तिं तेजोहीनामपश्यदित्यन्वयः ॥ १० ॥ तथाभूतं कांतिरहितम् । नित्यं कांतियुक्ता मूर्तिर्दिश्यते । अय कथं कांतिदी
 अश्वगैर्गजैश्चान्यैः स्वयं सच्छिविकास्थितः ॥ सुतेनाष्टादशब्राह्मणशिविकास्थेन चान्वितः ॥ ४ ॥ द्वचिद्वृजेन चांशेन पद्भ्यां द्याति
 काचिद्भुतम् ॥ भास्करः सहितः शिष्यैः स्वस्वाध्ययनतत्परैः ॥ ५ ॥ गच्छन्नित्यं स्वपित्राढयः परमैश्वर्यवानुर्ध्याः ॥ अग्नेप्राप्ते करो
 त्येष प्रजानां च नयानयौ ॥ ६ ॥ लेखकेभ्यो राजकीयवित्तलविव्ययादिकम् ॥ स्वयं सम्यक्तया पश्यन्सम्यक्कार्यं करोत्ययसौ ॥
 ७ ॥ राजकार्यक्षमं दृष्ट्वात्मजं गंगीरभारती ॥ स्वीयं कार्यममुष्मै च दातुमेव मनो दधे ॥ ८ ॥ इत्थं भ्रमन्नु गंभीरो मध्याह्ना
 तपश्शान्तये ॥ अवतस्थेऽमिताच्छांभःसरित्तरे दुमाकुले ॥ ९ ॥ ससैन्योऽथ ततो दूरे कश्चित्सिद्धोऽतिनिःस्पृहः ॥ शिवभक्तः
 शिवं ध्यायन्पूजाकाले तदैव हि ॥ १० ॥ शैर्वी मूर्तिं कांतिहीनामपश्यद्भक्तिमानपि ॥ विस्मितोऽथ तथाभूतं स्पृष्ट्वा मनसेश्वरम्
 ॥ ११ ॥ उन्मील्य नयने चैष बहिरेत्य निजाश्रमात् ॥ अपश्यत्तन्नदीतीरे सैन्यं सर्वं शिवाकृति ॥ १२ ॥ मनस्येवं विचार्योसौ योग
 वान्भूतभव्यवित् ॥ कृतवान्निश्चयं षष्ठमूर्तेरीशस्य संभवः ॥ १३ ॥ ज्ञानाधिक्यप्रकाशाय भास्कराख्यस्य भूतले ॥ जात इत्थं सदा
 तिष्ठत्स्वाश्रमेऽस्येक्षणेच्छया ॥ १४ ॥ जाताखिलावश्यकभोजनोऽथ गंभीररायः समुतोऽपरगळे ॥ तं ख्यातासिद्धं प्रमयो च दूतेनै
 नाम संस्थाप्य फलाद्यामग्रे ॥ १५ ॥

नेति विस्मितः । अथावुत्तरान्वयि ॥ ११ ॥ १२ ॥ शिवस्य षष्ठमूर्तेरिति “भूमांस्थानिलोजलोऽग्रमहनाथो हिवांशुः पुद्गानित्याभाति चराचरात्मक
 मिदं यस्यैव मूर्यष्टकम्” इति शिवाष्टमूर्तिषु षष्ठस्य सूर्यस्य संगतः ज्ञानाधिक्यप्रकाशनाय जा इति निश्चयं कृतवानित्यन्वयः ॥ १३ ॥ अतएव भास्कर
 स्य दर्शनेच्छया इत्थं हृदा मनसा स्वाश्रमेऽविष्टव ॥ १४ ॥ अथ जातं संगतिं सर्वेषु आश्रयकम् ज्ञानादिकं भोजनं च यस्य न पुनर्नहिती गंभीरः

भारती तं प्रसिद्धं सिद्धं द्वैतः सह ययौ । च पुनः फलादिकमग्रे संस्थाप्य ननाम ॥ १५ ॥ स तस्याग्रभागे स्थितः अथ यः पूर्वं दृष्टोपि एतेन गंभीरा-
स्मिन् किंचिदपि नोवाच । स सिद्धोऽद्य संप्रति परैः विहीनमेकाकिनम् एनं रहसि स्वयं समाहूय इति वक्ष्यमाणमुवाच ॥ १६ ॥ तदेवाह-पुत्र इति ।
स्वयं भास्कराख्यः पुत्रः लौकिकः इतरसदृशो नास्ति । किं तु अष्टमूर्तेः शिवस्य षष्ठोऽंशः सूर्यः श्रैष्ठ्यरुहो यः सोऽयमय ज्ञानप्रकाशार्थं पृथिव्यामवतीर्णोऽ-
स्ति ॥ १७ ॥ अयं च त्वया राजकार्ये न योज्यः यतोऽयं राजा यवनः । 'न नीचो यवनतः' इति परैः श्रेष्ठैः नीचजातिरुक्तः किल । हि यस्यादेवशां

स्थितस्तदग्रेऽपि पुरोक्षितोऽपि यः किंचिदेतेन न चाह सोऽद्य ॥ स्वयं समाहूय परैर्विहीनं गंभीरारयं रहसीत्युवाच ॥ १८ ॥ सिद्ध-
उवाच ॥ पुत्रस्तवायं न च लौकिको यः साक्षाच्छिवस्याष्टतमोर्हि षष्ठः ॥ प्रोक्तः परैर्भास्कर एव सोऽद्य ज्ञानप्रकाशाय धरावतीर्णः ॥ १७ ॥
'योज्यस्त्वयायं न च राजकीये राजा यतोऽयं यवनः कुजातिः ॥ परो न नीचो यवनात्किंलोकः कथं हि तदास्यमियात्सुरांशः ॥ १८ ॥
अस्यावतारः कुमतांतकारी संस्थापकश्चाखिलसन्मतानाम् ॥ प्राक्छंकराचार्यगुरोर्गथातो गच्छत्वभिज्ञोऽखिलदिग्जयाय ॥ १९ ॥
सिद्धोक्तमाकर्ण्य वचः स्वपुत्रोत्कर्षाकरं सत्यमसौ हृदीदम् ॥ मेनेऽतिविद्यातिगुणातितेजःशीलैरिहाथ स्वपुरं ययौ तत् ॥ २० ॥
गंभीरारयः सुतमाह दैवान्ममात्मजस्त्वं श्रुतिविद्वरिष्ठः ॥ योग्यं न कर्तुं तव राजकीयं यतोऽतिनीचा यवनस्य सेवा ॥ २१ ॥

यवनसेवकत्वं कथं प्राप्नुयात् । तस्मात्त्वया राजकार्ये पुत्रो न योजनीय इत्यर्थः ॥ १८ ॥ ननु राजकार्ये न योज्यश्रैष्ठिकं कार्यमेनेन कार्यमित्याशङ्क्याह ।
अस्यावतारः कुमतानां वेदविरुद्धप्रस्थानानां नाशकर्ता सत्संभूतानां स्थापनकर्तास्ति । यथा पूर्वं श्रीशंकराचार्यगुरोरवतारो धर्मसंस्थापनायार्थम्विन्दनाय
जातस्तथायमित्यर्थः । अतः अभिज्ञः सर्वज्ञोऽयं तव पुत्रः सर्वदिग्जयाय गच्छतु ॥ १९ ॥ स्वपुत्रोत्कर्षस्यासंमतात्कारकं जनकं सिद्धवाक्यं श्रुत्वा इह
भास्करे अतिविद्यादिभिः सत्यमिदमवतारादिकं हृदि मेने । अथ तद्दीजापराख्यं स्वनगरं ययौ । गंभीराख्य इति शेषः ॥ २० ॥ दैवयोगेन वेदविच्छेदस्तं

मत्पुत्रोऽयमः जातोऽसि ॥ २१ ॥ भूयः प्रवर्द्धितान्वृद्धिं गतान् छेदितकटकवृक्षान् पुनर्वर्द्धितानिव निर्मूलान्कुरु । दिग्भिजयाय गच्छेति भावः ॥ २२ ॥
 ननु कथं दिग्भिजये प्रमाधिकार इत्यत आह—न्यामिति । यस्य तव त्रिषट्सुविधानाम् अष्टादशसंख्याकानामुत्तमविधानां मर्मज्ञो नृसिंहयज्वा गुरुरस्ति ।
 अस्य शिष्यस्त्वमेव तत्सदृशोऽसि इति हेतोः पृथिव्याम् इतरस्त्वां जेतुं न समर्थः । एवं तवाधिकारोऽस्तीत्यर्थः ॥ २३ ॥ किं च किरणाः सूर्यमिव एते
 सर्वे पंडिताः त्वा त्वां प्रति आयांतु । ननु एकं मासेव जेतुं कोऽपि न समर्थोऽस्ति यदि तर्हि पंडितैः किं प्रयोजनामियत आह—दशा अवलोकनमात्रेण
 आत्ता स्वीकृता शोभा यैरिति । अवलोकनमात्रेण तव शोभार्थमिति यावत् । अमीषां हस्यादीनां सुचर्या उत्तमनिर्वाहो येन तत् अमितं बहु धनं दास्या
 त्वं गच्छ जेतुं भुवि दुर्मतस्थान्माकण्डंकार्यैर्विजितांश्च भूयः ॥ प्रवर्द्धिताञ्छेदितकटकद्वूनिवाथ तांस्त्वं कुरु मूलहीनान् ॥ २२ ॥
 त्वां जेतुमीशो हि परो न चोर्व्या त्रिषट्सुविद्याखिलमर्मभेत्ता ॥ नृसिंहयज्वा गुरुरस्य शिष्यस्त्वमेव तत्तुल्य इहेति हेतोः ॥ २३ ॥
 त्वां यांतु चैतेऽप्यखिला बुधाश्च यथांशवोऽर्कं हि दृशात्तशोभाः ॥ हस्यादियानैरपि भृत्यवर्गैर्दास्येऽमितं वित्तमदः सुचर्यम् ॥ २४ ॥
 आज्ञा कृता शंकरपूज्यपादैः कार्यं स्वकर्मैत्यखिलद्विजेभ्यः ॥ पाल्या स्वतोऽन्यैरपि पालनीया ज्ञानं यथान्येषु भवेद्यथाधि ॥ २५ ॥
 आज्ञां निशम्येति पितुर्ययौ गां स भास्करः शिष्यवरेर्विदाढ्यः ॥ सुभृत्ययानैर्विमतान्सुशास्त्रैर्जेतुं नृपोऽरिनिव शस्त्रसंघैः ॥ २६ ॥
 प्राप्तः प्रतिष्ठानमथो स पूर्वं प्राहुर्जनाः क्षेत्रवरं यतोदः ॥ तत्रत्यविप्रैर्बहुसंस्कृतोऽसौ राज्ञाऽप्यभून्मन्त्रिपुरोहिताद्यैः ॥ २७ ॥
 मि । त्वया ऐश्वर्ययुकेन गंतव्यमित्यर्थः ॥ २४ ॥ ननु शृंगिरीषिस्थितस्याज्ञां विना कथमेतादृशैश्चर्येण मया दिग्भिजयाय गंतव्यमिति चेत्तत्राह । आज्ञेति
 श्रीशंकरप्रगवत्पूज्यपादैः सर्वद्विजेभ्यः स्वस्वकर्मकार्यमेवेति आज्ञा कृता । सा स्वयं धार्या । अन्यैरपि पालनीया च । यथा ज्ञानं स्वयं लब्ध्वा अन्ये
 भ्योऽप्युपदेशाय भवेत् तथा कर्मकाण्डमपीत्यर्थः । अतो यथाधि विषयनतिक्रम्य यथामतीत्यर्थः । तामाज्ञां कुरु । स्वपरधर्मरक्षणार्थं शंकराचार्येण पूर्वमेव
 वर्यं सर्वं ब्राह्मणमात्राः आज्ञापिताः । अतो मत्स्थस्य आज्ञा नोपेक्षणीयेति भावः ॥ २५ ॥ गां पृथिवीम् । जेतुमिति शेषः । विमतान् वैदिकमतविरुद्ध
 मतस्थान् ॥ २६ ॥ यदः कारणाज्जनाः अदः इदं प्रतिष्ठानं क्षेत्रेषु श्रेष्ठमाहुः अतः सः प्रथमं प्रतिष्ठानं प्राप्तः । राज्ञापि तत्रस्थेन मन्त्रिपुरोहिताद्यैः

सहितेन । सहार्थे तृतीया । बहु सत्कृतोऽभवत् । सर्वैः सस्कृत इत्यर्थः ॥ २७ ॥ अत्र प्रतिष्ठाने ऋग्वेदिनां यजुर्वेदिनां च परस्परं चिरेण वैरमासीदिति हे तोस्ते पृथक्पृथक् यथा परस्परम् ईक्षा दर्शनं न भवेत्तथा पंडितवर्यं प्रति गत्वा तं प्रति तथाऽऽजुक्कृत्यस्यार्थं चक्रुः ययाचिरे । अस्मत्पक्षेऽनुकूलो भवास्य त्पक्षेऽनुकूलो भवेति याचितवंतः ॥ २८ ॥ पक्षद्वये गेये श्रेष्ठविदांसः तांस्ताजित्वा स्ववशांश्च कृत्वा तैः परस्परं सख्यं कृतवान् तदा ते प्रतिष्ठानस्थाः सर्वे भास्करम् इष्टदेवं सूर्यं मेनिरे मन्यन्ते स्म ॥ २९ ॥ सर्वेषां नृपस्य विदुषां स्विनां धनिनां च प्रीत्या संतोषेण । कतिचिन्मासान् कतिचिन्मासपर्यंतं मिति यावत् । तस्यौ स्थितः । अथात्र प्रतिष्ठाने राजसभायां गुरोः सकाशात्स्वीकृतमंत्रो ज्ञानवान्कश्चिदुत्तमलेखक आसीत् ॥ ३० ॥ स लेखकः

बहूग्यजुःशाखिकुले मिथोभूद्वैरं चिरेणेति पृथक्पृथक्त्वात् ॥ गत्वा बुधार्थं न मिथो यथेक्षा तथानुकूल्यार्थमत्र चक्रुः ॥ २८ ॥ पक्षद्वये ये वरशास्त्रिणो वै निर्जित्य तांस्तान्स्ववशांश्च कृत्वा ॥ सख्यं च तैरेष मिथश्चकार ते मेनिरे भास्करमिष्टदेवम् ॥ २९ ॥ तस्यौ पुरेस्मिन्कतिचित्स मासान्प्रीत्याखिलानां नृपविस्विनां वै ॥ अथात्र सल्लेखक आत्तमंत्रोत्तिष्ठ आसीद्वृषतेः सभायाम् ॥ ३० ॥ स भास्करं वीक्ष्य सुतेजसाढ्यं प्रगल्भवाग्धीवपुषं सुविद्यम् ॥ अजेयमन्यैरपि लोभदं च मेने कुलीनं तमिति स्वचित्ते ॥ ३१ ॥ प्रसाद एतस्य तु देवतायाः कस्याश्चिदंगैर्मनुसंजपाद्यैः ॥ नूनं यतः क्षेत्रवरेऽत्र बुद्ध्याऽज्योऽखिलायैर्न पुरा किलान्यः ॥ ३२ ॥ मंत्रान्स्वयंवेच्युत सिद्धमंत्रो गुरोः प्रसादादयमुत्पभावः ॥ सम्यक्तया ज्ञेयमिदं किलेति धिया ययौ भास्करमेव नित्यम् ॥ ३३ ॥

लोभदं प्रीतिकरम् इति वक्ष्यमाणं स्वचित्ते मेने । विचारितवान् ॥ ३१ ॥ तमेव विचारमाह—प्रसाद इति । एतस्य भास्करस्य मंत्रजपहोमतर्पणमार्जनं ब्राह्मणभोजनाख्यैः पुरश्चरणगैः कृत्वा कस्याश्चिद्देवतायाः प्रसादोस्ति नूनम् । यतः अस्मिन्क्षेत्रवरेज्यः विद्वान् सर्वैः क्षेत्रस्थगंडितैः । कर्तृभिः । बुद्ध्या अजेयः जेतुमयोग्यः नासीत् । किं तु जेय एवासीत् । अयं तु अज्योऽस्ति तस्माद्देवताप्रसादवानयं भास्करो दृश्यते इत्यर्थः ॥ ३२ ॥ किं चायं मंत्रान्स्व तो जानाति उताथ वा गुरोः प्रसादेन सिद्धमंत्रः सन्नुत्कृष्टप्रभावोऽस्ति इदं मया सम्यग्ज्ञातुं योग्यमस्तीति बुद्ध्या एव भास्करं प्रति ययौ । ज्ञानदर्शनार्थं

मिति शेषः ॥ ३३ ॥ आम्नायानिमंत्रशास्त्रज्ञो लेखकः विद्यागुरोः सकशात्मा उत्तमभसादो यस्य तं मेने । अष्टादशविद्याप्रदातुः गुरोः केवलकृत्या
भास्कर उरुदृष्टप्रभावोऽस्ति रुपयाष्टादशविद्यामास्यैव तेजस्वी दृश्यते गुरुदेवताप्रसादेन स्वयं वा मंत्रशास्त्रं न जानातीति निश्चितवानित्यर्थः ॥ ३४ ॥ कदा
चिद्धेसकोमुं भास्करं प्रत्याह । एवमित्यं त्वं चतुःषष्टित्रैविना सर्वज्ञोऽसि । सौभाग्यचिह्नैर्हीनद्राकुंकमकंठयूषावैविना सर्वभूषणयुक्ता अंगना न शोभते तथा
त्वं सर्वज्ञोऽपि मंत्रशास्त्रं विना न शोभावानित्यर्थः ॥ इति हेतोस्तज्ज्ञं मंत्रशास्त्रज्ञं प्रति आशु शरणं गच्छ । तस्मात्स्वमुदुष्टोऽपि मंत्रशास्त्रज्ञोऽनात्युदुष्टो
भविष्यसीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ इति श्रुत्वा भास्करो नृसिंहयज्वाख्यं गुरुं स्मृतवान् । स्वनिदां कुर्वन्मनस्याह । अज्ञेन मया पूर्वं गुरुतः नृसिंहयज्जनः सकशाश्रितुषार्गः

श्रुतीः पठतं स्मृतिशास्त्रसुख्यं पश्यंतमन्यानापि पाठयंतम् ॥ आम्नायचित्तं च त्रिलोक्य मेने विद्यागुरोराप्तवरप्रसादम् ॥ ३४ ॥ रहस्यसु
लेखक आह चेत्यं त्वं सर्ववेत्तासि विनैव तत्रैः ॥ सौभाग्यचिह्नैरिव सर्वभूषांगनेति तज्ज्ञं शरणं ब्रजाशु ॥ ३५ ॥ श्रुत्वेति सस्यार
स भास्करौतनृसिंहयज्वाख्यगुरुं स्वनिदाम् ॥ कुर्वन्मनस्याह मया बुधेन न स्वीकृतः प्रागुक्तः सुमार्गः ॥ ३६ ॥ लप्स्येऽधुना
मंत्रतति कुतस्तां विनाऽफलः स्युः सकलाश्च विद्याः ॥ एतद्धृतं मंत्रमयास्तु देवास्तेस्तत्प्रसादस्तमुतेऽफलास्ताः ॥ ३७ ॥ अतोऽय
मेवाखिलमंत्रलब्धैः संप्रार्थनीयः क्व परोऽय लभ्यः ॥ इत्थं मतिस्तं प्रणमन्बुधार्यः प्राहेति मे देहि मनुस्त्वमेव ॥ ३८ ॥

उपासनामार्गः नांगीकृतः मंत्रशास्त्रज्ञोऽपि नृसिंहयज्वा मया मंत्रोपदेशार्थं न शरणीकृत इत्यर्थः ॥ ३६ ॥ अधुना मंत्रविस्तारं कस्माद्गुरोः शास्त्र्यामि तां मंत्र
ततिं विना सर्वा विद्याः सफलाः कुतो भवति । न कुतोऽपि सफला इत्यर्थः । एतदेवाह—एतदिति । देवास्तु मंत्रमयाः भवति । तैर्मंत्रैरेतां देवतानां प्रसादो
भवति तं प्रसादं विना ताः विद्या निष्फला भवति । मंत्रशास्त्रं विना सर्वज्ञत्वं वृथा भवतीति तदनेन योग्यमुक्तमित्यर्थः ॥ ३७ ॥ यत एवं मंत्रज्ञातं तौशा
ग्यकस्म्य अतोऽप्येव मया सर्वमंत्राप्त्यर्थं प्रार्थनीयः । अद्य संप्रति परोऽन्यो मंत्रज्ञः क लप्स्यः न कपि लभ्यो भवति । नृसिंहयज्जनोऽतिक्रान्तत्वाच्च
तादृशो मंत्रज्ञो दृश्यते । अतोऽयं प्रार्थनीय इत्यर्थः । इत्थंमतिः इति विश्वयज्ञान्गीडतश्चेन्नो भास्करस्तं लेखकं प्रणमन् त्वमेव मंत्रान्देहीति प्राह ॥ ३८ ॥

अथ लेखको भास्करं प्रत्याह । वेदशास्त्रेषु सुज्ञं त्वां प्रत्युपेष्टुं मम तु अधिकारो नास्ति । ननु त्वामुक्ते मंत्रज्ञो न दृश्यते इत्यत आह । सर्वज्ञस्त्वं सूरतन
 मन्त्रैर्यतस्त्वं प्रकाशानंदात् मंत्रान्युहाण । स त्वदुपदेशे सुयोगोऽर्जतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ इति श्रुत्वा भास्करस्तूष्णीं बभूव । अथ स भास्करः स्वशिष्यादीनां
 भक्ष्यादौ विषये भक्षणार्थमिति यावत् । षण्मासपर्याप्तं धनं प्रियात्प्रशिष्यसमीपे स्थापयित्वा निशीथकाले निरगाग्निगतः । सूरतनगरं प्रतीति शेषः । मंत्र
 ग्रामेयं अत्युत्कंठित इत्यर्थः ॥ ४० ॥ एकः असहायः वक्रद्वययुक्तो भास्करः सर्वमेवैव स्यात्का अलक्षया अपक्रया या आर्यता महत्त्वं तथा अमृष्टः
 महत्त्वेन मंत्रान्मातुं बुधार्थोऽपि यथा निरणः निरक्षरस्तथा सूरतपुरं पट्टागमेव जगाम । सर्वाभिमानत्यागपूर्वकं गुरुचरणे यदा लीनो भवति तदैव गुरुरूपा
 तं लेखकोऽप्याह न मेऽधिकारस्त्वां तूपेष्टुं श्रुतिशास्त्रमुज्ञम् ॥ त्वं सर्ववित्सूरतपूःसुसंस्थप्रकाशसौख्याद्धिं महाण मंत्रान् ॥ ३९ ॥
 श्रुत्वाति वृष्णीमथ भास्करार्यः स्वशिष्यानानुगमक्ष्यमुख्ये ॥ षण्मासपर्याप्तधनं निधाय प्रियात्प्रशिष्ये निरगाग्निशीथे ॥ ४० ॥
 एको द्विवक्त्रः परिहाय सर्वं पद्मचामलक्षयार्थतया जगाम ॥ तत्सूरताख्यं पुरमाप्तुमेव मंत्रान्बुधार्थोऽपि यथा निरणः ॥ ४१ ॥
 पृच्छन्पुरेऽगाच्छिवदत्तशुक्लेहं समृद्धवाङ्मनस्केशिष्यैः ॥ वेदांतमीमांसकतर्कमुख्यस्वाध्यायिभिश्चागमवेत्तुकामैः ॥ ४२ ॥
 दास्यात्तभृत्यैर्युतमत्र चातः स्वोपास्यमातैक्यधियाचयंतम् ॥ आसीनमेकं समपश्यदेनं प्रकाशसौख्यं स धराकृतुल्यम् ॥ ४३ ॥
 श्रीदेशिकस्तं स्वपुरस्समीक्ष्य तेजस्विनं चात्तमलाढ्यवस्त्रम् ॥ महांतमापद्गतिं हि मत्वा वसति संकेतितवाअपस्थः ॥ ४४ ॥
 अथावसद्भास्कर आर्यगेहे गोलेपको मार्जयितानुहतां ॥ संशोधयन्भांडमुखं च वासांस्याभालयैच्छुब्धमुतान्नमश्नन् ॥ ४५ ॥
 भवतीति भावः ॥ ४१ ॥ पुरे सूरतनगरे शिवदत्तशुक्लेहं पृच्छन् तद्गृहमापात् ॥ कीदृशम् ऐश्वर्यशुक्तं वेदांतादिस्वस्वाध्यायनकर्तृभिः आगमवेत्तुकामैर्भक्त
 शास्त्रलिप्सुभिः अनेकशिष्यैर्युक्तम् ॥ ४२ ॥ दास्यात्तभृत्यैर्युक्तमिति पूर्वान्वितम् । अत्र च गृहे अंतर्योगादिरे आत्मैक्यबुद्ध्या स्वोपास्यदैवतं पूजयंतं
 पृथिव्यां सूर्यसदृशम् एनं प्रकाशानंदमपश्यद्भास्कर इति शेषः ॥ ४३ ॥ श्रीदेशिकः प्रकाशानंदः स्वपुरः स्वाग्रस्थितं स्वीकृतमलिनवस्त्रमपि तेजस्विनं दृष्ट्वा
 महांतम् आपद्गतिं प्राप्तं मत्वा वस वासं कुरु इति संकेतितवान् पदं हस्तेन सूचितवान् । यतो जास्यः मौनमाश्रित इत्यर्थः ॥ ४४ ॥ अय आर्यगेहे

प्रकाशानंदगृहे भास्करस्वरूपं संगोप्य भृत्यवृत्त्या आवसत् । किं कुर्वन् । गोः ग्रथिव्याः गोभयादिना लेपनं संमार्जन्या मार्जनं कुर्वन्नित्यर्थः । तथा उदकमा
हरन् भांडादिकमुद्धृत्यन् वासांसि शालयन् तथा लब्धान्नमश्नन् ॥ ४५ ॥ यया कन्यया सहविका देवी क्रीडति सा आर्यस्य प्रकाशानंदस्य कन्येति सेव
मानं भास्करं दृष्ट्वा स्वपितरं ग्राह । एष नवीनपुरुषः साधारणः सामान्यो नास्ति । यतः बहिरावितेजस्वीः तथातः हृदये सुबुद्धिरस्ति । तस्मात्कथिदयं महा
पुरुषो दृश्यत इत्यर्थः ॥ ४६ ॥ इति कन्यावाक्यं श्रुत्वा भास्करं प्रष्टुं मतिर्यस्य स प्रश्नकामः अध्यापनादिकर्मसक्तः सन् दूरं यथा सदा कार्यप्रेण
भास्करेण संभाषणं कर्तुम् अवकाशं न लेभे । एवं बहुकालोऽतिक्रांत इत्यर्थः ॥ ४७ ॥ एवं यदा सेवासक्तो भास्करस्तदा दिङ्हीस्थराज्ञः आश्रिताः
वीक्ष्येति तं भास्करमार्यकन्या ययाविकाक्रीडति सा स्वतातम् ॥ ग्राहेति साधारण एष नैव यतोऽतितेजाः सुमतिस्तथातः ॥ ४८ ॥
श्रुत्वेति तं प्रष्टुमतिगुरुश्चाध्यापनाचार्योऽहिकर्मसक्तः ॥ संभाषितुं तेन न चावकाशं लेभे सदा कार्यतेन दूरम् ॥ ४७ ॥ तदा
यद्युर्गा सकलां जयंतो दिङ्हीस्थराज्ञाश्रितपंडितार्याः ॥ स्वस्वीयपूरःस्थैरपि पंडितार्यैः संमाननीयाः स्वपुरात्पुरैर्गैः ॥ ४८ ॥ आज्ञेति
दिङ्हीस्थनृपस्य सर्वावज्ञोऽथ सर्वेऽपि तथैव चक्रुः ॥ संप्रार्थितः सुरतगेन राज्ञा गंतुं पुरस्ताच्छिवदत्तशुक्रः ॥ ४९ ॥ राजाशया
तत्पुरतोऽभिगंतुं दृष्ट्वाद्यतं श्रीशिवदत्तशुक्रम् ॥ संकोचितस्वाहिकभग्नचित्तं कृतांजलिर्भास्कर इत्यमाह ॥ ५० ॥ श्रीभास्कर उवाच ॥
किं पंडितास्ते भवदग्रगत्या यांतीह नायान्यथ तां विना हि ॥ दौर्भाग्यमेत्यग्रगतागताभ्यां यथा न भीः संग्रहिणस्तथात्या ॥ ५१ ॥
पंडितश्रेष्ठाः सकलां गां पृथ्वीं जयंतः आययुः । सुरतपुरमिति शेषः । स्वस्वनागरस्थैः स्वस्वनागरात्पुराणाभिभिः पंडितार्यैः एते पंडितार्याः सम्यक् माननी
याः सत्कार्याः इति सर्वराज्ञः प्रति दिङ्हीस्थराज्ञः आज्ञापि आसीदिति योज्यम् ॥ ४८ ॥ अथ सर्वेऽपि राजानः पंडिताश्च तथैव पंडितानां सत्कारं
चक्रुः । यदा ते सुरतपुरं प्राप्तास्तदा सुरतगेतेन राज्ञा पुरस्ताद्गंतुं शिवदत्तशुक्रः प्रकाशानंदः संप्रार्थितः ॥ ४९ ॥ राजाशयाद्राजप्रार्थनया तेषां पंडि
तानां पुरतोऽभिगंतुमुवाकम् संकोचितेन संकोचं प्राप्तेन स्वकीयाहिककर्मणा भग्नं चित्तं यस्य । पंडितपुरोगमने आहिककर्मलोपो भविष्यतीति विक्षिप्तचित्त
मित्यर्थः । एतादृशं गुरुं दृष्ट्वा भास्करः कृतांजलिः सन् इत्थं वक्ष्यमाणवाक्यमाह ॥ ५० ॥ हे गुरो भवतामग्रमनेन ते पंडिता इह आयांति किम् ।

तां विना भवतोऽग्रगतिं विना नायाति किम् अपि तु भवदग्रगतेने अगमने वा आयात्येव यथा दौर्भिक्ष्यं दुःखेन भिक्षा यत्किम् महर्था अग्रे गमनेन अगमने वा आयात्येव । ततो दौर्भिक्ष्यादयं संग्रहिणो धान्यादिसंग्रहवतः न भवति तथा पंडितेभ्यो भयं विद्वच्छिष्यवतो विद्यासंग्रहवतस्तव नास्तीति भावः ॥ ५१ ॥ भारस्करस्येदं वचनं यत् सदुक्त्या सुवाण्या कन्यया च अनुमोदितं तत् । अध्यपनप्रवचनाभिर्कांक्षी प्रकाशानंदोऽतिसंतोषेणांगीकृतवानित्यर्थः ॥ ५२ ॥ अथ ते पंडिताः नृपेण । कर्त्री । स्वगत्या रंघगमनेन सत्कृताः संतः बाधवोऽैः सह सुरतपुरं प्रीत्या गताः । राज्ञेयपकर्षः । उत्तमशृङ्गे प्रवेशिताः उत्तमभद्रेरचादिभिः सम्यक् वृतिं प्रापिताः ययि तथापि संतुष्टाः न बभूवुः । प्रकाशानंदस्यासन्मुखगमनसंतोषकरम् ॥ ५३ ॥ चत्वारो भ्रातरः पंडिताः स भार्स्करीयं वचनं सदुक्त्यानुमोदितं कन्यकयापि तद्धि ॥ अध्यपनप्रवचनानिर्कांक्षी मेनेऽतिमोदाच्छिवदत्तशुक्लः ॥ ५२ ॥ अथागतास्तेऽपि पुरं नृपेण संमानितास्तूर्यैवैः स्वगत्या ॥ निर्वेशिताः सद्भवने सुभक्ष्यैः संतर्पिता नैव तथापि तुष्टाः ॥ ५३ ॥ चत्वार एकोत्तरशाल्मिणीऽन्यात्ते बंधवोऽनादरणेन रुष्टाः ॥ दीपं पतंगा इव ते प्रकाशानंदं ययुर्जेतुमतद्विदोऽरुणाः ॥ ५४ ॥ तेऽथोद्धतास्तेन च पूर्वपक्षं चक्रुर्जितः शब्दपरः कनिष्ठः ॥ सुशब्दतर्कज्ञ उतापरोऽपि सच्छब्दभीमांसकतर्कविज्ञः ॥ ५५ ॥ ज्येष्ठश्चतुःशाल्मिनिदेव चक्र वादं महतिं शिवदत्तकेन ॥ त्रिभिश्च शाल्मैः स जितस्तदासौ वेदांतमादं च चकार तेन ॥ ५६ ॥

सह वेदांशान्ने वादं चकार ॥ ५६ ॥ तत्रादौ वेदांतसिद्धांतं प्रतिपादयति—उत्तमिति । ब्रह्म सत्यं कालत्रयावेनाशि यतः स्वतः स्फूर्तिं स्वप्रकाशं कुतः । अमलं जाड्यमलरहितं तत्र हेतुः । अनंतमपरिच्छिन्नं देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्यमित्यर्थः । तदपि कुतः । अमेदं सजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यम् । अत एवैकमसहायं ततो निर्निमित्तमुखरूपं तदेवं सर्वनियामकं चास्ति । यथायथं च हेतुहेतुमद्भावाः । अत्र ब्रह्मणि विश्वं कीदृशम् अत्रापि यथायथं हेतुहेतुमद्भावाः । असत् सद्भिन्नं पौण प्रकाशते तत् परप्रकाशम् । अधौवं दोषयुक्तं सांतं नाशवत् भिदा परस्परभेदेन युक्तं बहु अनेकं दुःखि सुखहीनम् अनीशमसमर्थं च वर्तते एवं वेदांतशास्त्रमिद्धांतो भवतीत्यर्थः ॥ ५७ ॥ वेदांतशास्त्रस्य सिद्धांतमंगीकृत्य सति कुड्ये सर्वं चित्रमिति न्यायेन विश्वस्य ब्रह्मणि सत्तासत्त्वे एव न घटते इति पृच्छति—विश्वमिति । विरुद्धसमकं विश्वं वर्तते न वा वर्तत इति संप्रति कथय त्वमित्यध्याहारः । ब्रह्मणि अस्ति वा नास्ति पण्डित उवाच ॥ सत्यं स्वतः स्फूर्त्यमलं ह्यनंतमभेदमेकं मुखरूपमीशम् ॥ ब्रह्मात्र चासत्परकाशयधौवं सांतं भिदादयं बहुदुःख्यनीशम् ॥ ५७ ॥ विश्वं किलेदं विपरीतधर्मं तिष्ठत्यथो नेत्यधुना वदार्थं ॥ चेद्रहणीदं वसतीति सूर्ये दृष्टा स्थिता नैत्र तमः स्थितिर्हि ॥ ५८ ॥ स्वतः प्रवृत्तं यदि विश्वमेति ह्यनः सचित्तः किमृतेनरादेः ॥ गुणाः स्वतंत्रा यदि विश्वकृत्ये तान्कल्पितानेव च माययाहुः ॥ ५९ ॥ किं कल्पितैरश्वसुखैर्हि यानं भवेद्धि कर्त्री यदि तस्य माया ॥ नास्मैव सा स्वीयमृषात्वमाहेत्यं संशयोऽतः परिहार्यतां मे ॥ ६० ॥ इति विप्रतिपत्तिः । तत्रायं दूषयति । चेदिति । सूर्यतमसोरिव जडाजडयोरैकत्र स्थितिरिव न संभवति । अत्रायं प्रयोगः । ब्रह्मविश्वे अनेकत्रस्थितिके तत्र हेतुः विरुद्धधर्मवत्त्वात् । सूर्यतमसोरिवेत्यन्यदृष्टांतः । द्रव्यगुणादिवदिति व्यतिरेकदृष्टांतः । तस्मादेकत्र स्थित्यभावाद्ब्रह्माश्रयत्वं विश्वस्य न घटत इत्यर्थः ॥ ५८ ॥ परिशेषाद्वितीयपक्षमनूय दूषयति । स्वत इति । विश्वस्य ब्रह्मणश्चैकत्र स्थित्यभावे तत्संबंधं विनापि स्वतः प्रवृत्तिर्वाच्या ततोऽपि दूषणम् । यदि विश्वं स्वतश्चित्संबंधं विना प्रवर्तते तर्हि अनः शकटादि जडजतम् । सचेतनं नरादिकं विना स्वतः प्रवर्तते किम् । अपि तु न प्रवर्तते । यदि गुणानां विश्वप्रवर्तकत्वमस्ति तदा ते गुणाः मायया कल्पिताः विश्वकरणे समर्था न भवन्ति । आहुरित्यत्र वेदांतिन इति शेषः । तस्माल्लतीयमाना विश्वस्य प्रवृत्तिः स्वतो न भवति कल्पितगुणैरपि प्रवृत्तिर्न संभवति । अतो न द्वितीयपक्षस्य सिद्धिरित्यर्थः ॥ ५९ ॥ ननु गुणानां कल्पितं प्रवर्तकत्वम्

स्त्विति चेत्तर्हि काष्ठादिकल्पितैरश्वार्थैर्गमनं भवेत् तस्मात्तदपि न संभवतीत्यर्थः । यदि गुणजनिका विश्वकर्त्री माया तस्य प्रवर्तिका तर्हि सा मायेति स्वना
 द्वैव मृषात्वमाह—मेति निषेधार्थकमव्ययं निषेधस्य च तदन्यतदभावतद्विरुद्धेषु नञ् । इति प्रमाणेनाभावरूपत्वमस्ति । तथा च असावक्षपिणी सा माया ।
 यद्वा अव्ययानामनेकार्थत्वात् । मा असावं यातीति माया । यस्मादभावस्य भावप्रवर्तकत्वं न घटते तस्माच्चेनन्याश्रयं विना विश्वस्य प्रवृत्तिः स्वतो गुणे
 मायया च न भवति । चेतनाश्रये च विरुद्धधर्मयोरनुपपत्तिरिति मम संशयोतः मनसि वर्तते स निवार्यतामित्यर्थः ॥ ६० ॥ नो चेत्संशयपरिहारो न ह्यत
 श्रेष्ठ्युष्माभिरहं जितोऽस्मीति लिखितपत्रमर्पणीयं त्वयेति शेषः । यतः कारणात्सर्वेषामपि भूमिगतानां पंडितानां पराजयकर्ताहमस्मि । तत्र तेषु अल्पज्ञोऽपि
 मानवान्किं कः पदार्थः ॥ ६१ ॥ एवं वेदांतशास्त्रविषयं प्रश्नं श्रुत्वा अस्योत्तरं वक्तुमसौ शिवदत्तः अक्षमः असमर्थोऽभवत् । आत्मन आह्निकसंक्रोचेन
 नो चेच्छिखित्वा जयपत्रमेव देयं यतोहं खलु भूगतानाम् ॥ जेताखिलानामपि पंडितानां किमल्पवित्तत्र भवान्हि मानी ॥ ६१ ॥
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अस्योत्तरं वक्तुमथाक्षमोऽसौ दातुं यदास्मै जयपत्रमेव ॥ प्रकाशसौख्यः कृतधीस्तदागात्स भास्करो गुर्वणुताऽ
 सहिष्णुः ॥ ६२ ॥ पूजोपयोग्याखिलमांडुमुख्यमुद्धर्तयंश्चाद्रितभस्महस्तः ॥ नत्वा गुरुं प्राह च पंडितं तं नो देहबुद्ध्यात्मधियोर्हि वादः
 ॥ ६३ ॥ त्वं देहधीरात्मधियं गुरुं यत्पृच्छस्यमुष्योत्तरमुच्यतेऽद्य ॥ मयैव पत्पीडकंकटकस्य यथोद्गमस्तत्समकंटकेन ॥ ६४ ॥
 ब्रह्मैकमेवाद्वयमत्र नैव नानेति सिद्धांतवचः श्रुतेर्हि ॥ अतोत्र माया न गुणाश्च विश्वं तदस्ति तेत्तिः शशशृंगतुल्या ॥ ६५ ॥
 तस्य च बहुजल्पकत्वेन च असमर्थ इवाभवादित्यर्थः । असौ गुरुर्वादा जयपत्रं दातुं कृतनिश्चयोऽभवत्तदा स भास्करो गुरोरणुताया अल्पत्वस्यासहनकर्ता
 सन्नगात्वाप्तः ॥ ६२ ॥ पूजोपयोग्यानि सर्वाणि उपकरणादीनि उद्धर्तयन् आर्द्रोक्तं भस्म हस्तयोर्यस्य स भास्करः प्रकाशानंदगुरुं नत्वा तं पंडितं प्रत्या
 ह । देहात्मबुद्धिस्त्वम् आत्मधीर्गुरुः अनयोर्वादो न संभवति । वादे चोभयोरस्तुत्यत्वमपेक्ष्यते ॥ ६३ ॥ अद्य तुल्येन देहात्मवता मयाऽऽद्योत्तरमुच्यते ।
 तत्र दृष्टांतः । यथा पादपीडकस्य कंटकस्योत्पादनं कंटकेनैव भवति । तथा श्रीचरणपीडकस्याऽनात्मज्ञस्य तत्रोत्पादनं मयैवानात्मज्ञेनैव कियत इत्यर्थः ॥
 ॥ ६४ ॥ तत्रादौ विश्वं ब्रह्मणि सूर्ये तम इव नास्त्येवेति वेदांतसिद्धांतमंगीकृत्य विवर्ताधिष्ठानेनैव जडाजडयोर्विरुद्धयोरपि एकरूप स्थितिसंभवाद्द्वितीयपक्ष

संखनबाह—ब्रह्मेति । “एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन” इति श्रुतेः सिद्धांतवचनमस्ति हि खलु । अतः अद्वयत्वात् । याया न । गुणाश्च न मंति तेषां सत्त्वोक्तिः अंधदृष्ट्या मूर्खे तम इव शशविषाणतुल्या । “वाचांरंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यम्” इति श्रुतेः वाङ्मयस्यैवेत्यर्थः ॥ ६५ ॥ ननु तथा सति कथं प्रतीयते केन हेतुना प्रवर्तते चेत्याशङ्क्य तत्र दृष्टांतदर्शनेन केवलं मायैव स्वाज्ञानरूपया प्रतीयते प्रवर्तते चेति परिहरन् । अदौ प्रस्थातृसुद्धाटयति—स्वप्नयिति । पुमान् हि मायया आविद्यया विस्मृत्यानेकरूपं स्वप्नं स्वप्नं पश्यति च पुनः अत्र स्वप्ने स पुमानास्ते साक्षिरूपेण तथैव पुरुषे इदं स्वप्नं भवेत् । एवं सति तदा केन हेतुना भवति अस्य कर्ता च को भवतीति लया वक्तव्यं तस्मात्स्वप्नतुल्यं जगद्ब्रह्मणि केवलं प्रतीयत इवेत्यर्थः ॥ ६६ ॥ ननु तमेव दृष्टते दाष्टते कथयेत्याशङ्क्य उभयशंकापरिहाराय स्वप्नजगतोः साम्येन प्रतीयमानत्वं वर्णयति—स्वविस्मृतिरिति द्वाभ्याम् । स्वस्य जाग्रदालम्बो स्वप्नं स्वयं पश्यति माययैवात्मानं हि विस्मृत्य पुमान्ब्रह्मणेकम् ॥ स्वप्ने स चास्तेऽप्यथ पुंसि तद्धि भवेदिदं केन च कोऽस्य कर्ता ॥ ६६ ॥ स्वविस्मृतिः स्वप्नकरी च नान्या भिष्या तनुस्थैः कफवातपित्तैः ॥ तत्तत्समं पश्यति विस्मृतात्मा नो जाणुतोऽङ्गोपि तथाज्ञसुप्तौ ॥ ६७ ॥ किलात्मनो विस्मृतिरेव माया स्वप्नं यथा विश्वमिदं करोति ॥ गुणाः कफाद्या इव भिन्नकार्याः स्वप्ने यथा पुंसि तथात्मनीदम् ॥ ६८ ॥

विस्मृतिरेव स्वकल्पितैर्मथ्याभूतदेहस्थैः कफवातपित्तैर्गुणैः स्वप्नकर्त्री भवति ततः तत्तत्सदृशं कफादिसदृशं स्वप्नं विस्मृतात्मा स्वप्नस्थः पुरुषः पश्यति जाग्रत् न पश्यति तथाज्ञसुप्तौ भवतः । अज्ञस्यात्माविस्मृत्या तत्तद्गुणसदृशं जगत्प्रतीयते । ज्ञानिनस्तु आत्मविस्मृत्यभावाच्च प्रतीयत इत्यर्थः ॥ ६७ ॥ दाष्टान्ते योजयति—किञ्चेति । यथात्मविस्मृतिरेव स्वप्नं करोति तथा माया विश्वं करोतीति पूर्णदृष्टांतोऽयम् । यथा वातपित्तकफाः स्वप्ने पित्तपित्तलस्य स्तथा सन्वाथाः गुणाः भिन्नभिन्नकार्यजनका भवन्ति । यथा स्वप्नं पुरुषेऽस्ति तथा ब्रह्मणि इदं विश्वं वर्तते । स्वप्ने कफादिगुणैर्भिन्नकारित्वं चोक्तम् । मुहूर्तवत्स्वे—“चित्कारुजालपदीर्घं विफलमनिलतः साहसोद्धुनपूर्वं पिचात्तेजोविषीतारुणमग्नि कफवैज्वारयैतादि पश्येत् ।” इति । अनिलतो बालतः संज्ञा

शयैतादि जलाशयसेतुबंधादि पश्यतस्मिन् । विपरीतपूर्वास्थानकवृत्तम् ॥ ६८ ॥ ननु ज्ञानिनः आत्मविकृत्यभावेऽज्ञातकथं तस्य विश्वप्रत्ययो भवति इति चेन्नवाह । तीव्र इति । सूर्ये मध्याह्नवशात्तीव्रे सति अस्यार्कस्य किरणगतो जलप्रवाहो यद्यपि सैर्षवलोक्त्यते तथापि असौ मृगजलप्रवाहो मृगैः स त्योऽजलोक्त्यते । नृभिर्मृषावलोक्यते । एवं त्रिगुणेऽपि ब्रह्मणि अदः विश्वमज्ञानिभिः सत्यमेवावलोक्यते ज्ञानिभिर्मृषावलोक्यते । यथोक्तं योगदान्तिष्ठे “यथा स्वममृतिर्जितोरसत्या सत्यरूपिणी । अर्थक्रियाकरी भाति तथा मूढाधियां जगत् ॥” किंच “भ्रमस्य जागृतस्यास्य जातस्याकाशवर्णवत् । अरयता भावसंबोधे यदि हृदिरेलं भवेत् ।” अत्रात्यंताभावज्ञाने यदि हृदिरेलमदादर्थं तदा कैवल्यप्राप्तौ पर्याप्तं भवतीत्यर्थः । तथा “स्वमानुभूतव इषा भर णांतबोधे श्रुतिरभ्रमदशः स्फुटसर्गभासः । भ्रांत्यातिवाहिकशरीरगता समस्ता मिथ्योदिता मृगनदीसरणक्रमेण । अस्यार्थः इतरभ्रमदशः पूर्वपूर्वभ्रमद

तीव्रेऽपि सूर्येऽगुगतोऽस्य सैर्षजलप्रवाहः खलु दृश्यतेऽसौ ॥ सत्यो मृषैणश्च नृभिस्तथाज्ञैः सुज्ञैरदो ब्रह्मणि निगुणेऽपि ॥ ६९ ॥ विद्वान्भवान्विश्वमिदं मृषेत्थमुक्तापि तद्ब्रह्मणि नास्ति वास्ति ॥ बंध्यासुतो मेह इवाद्य पृच्छत्यदो न योग्यं त्वयि विद्वार्ये ॥ ७० ॥ सिद्धांतवाक्यादिति भास्करायात्पराजितो बंधुयुतः स विद्वान् ॥ स्थितं ययौ स्वां विमनास्ततस्तुष्टो गुरुर्भास्करमालिंग ॥ ७१ ॥

शिनः पुरुषस्य दृढतरसंस्कारोदयान्मरणांतबोधे प्राणोत्क्रमणपूर्वक्षणात्पक्षे भाविभोगानुकूलार्थप्रतिभासे समस्ताः स्वमानुभूतिसदृशः स्फुटसर्गभासः अति वाहिकशरीरगताः मनोभावनिष्ठा अपि भ्रांत्या मृगनथाः सरणं प्रवाहस्तत्क्रमेण तदीत्येव मिथ्या कथिता अपि वस्तुतो न संतीति किंच “आदावेव हि नोत्पन्नं यत्तस्येहास्तिता कुतः । कुतो मयौ जलसरिद्वितीयेदौ कुतो ग्रहः” इति तस्याद्विबं वस्तुतो नास्त्येवेति सिद्धांतः ॥ ६९ ॥ अहं सर्वपंडितानां पराजयकतेति यदुक्तं तद्वृथोक्तमित्याह—विद्वानिति । विद्वानपि भवान् विश्वस्य मृषात्वमुक्ता तस्यास्तित्वनास्तिवत्वे प्रश्नं कृतवान् । यथा बंध्यासुतो गृहेऽस्ति वा नास्तीति प्रश्नकरणमयुक्तं तथा विद्वच्छेष्टे त्वपि एतत्प्रश्नकरणमयुक्तं मूर्खत्वप्रश्नकर्तारि त्वयि विजयकर्तृत्वं नास्तीति भावः ॥ ७० ॥ एवं भास्करस्य सिद्धांतवाक्येन पराजितः स विद्वान्बंधुयुक्तो विमनाः सन्स्वस्थानं ययौ । ततो गुरुर्भनसि तुष्टः सन्भास्करमालिंगिववान् ॥ ७१ ॥

एतत्सर्गोक्तकथाश्रवणपाठफलमाह—पराजयेति । पराजयाख्यो योऽनिर्गमः मार्गारहितो गतः ततः सकाशात्स्वगुरुमपि प्रकाशानंदं स्वविद्याबलेन यो भास्कर एव स्वयमसिखोर्ध्वं सर्वोत्कृष्टं कृतवान् तस्य कथां यः पुरुषः शृण्वन्मैठन्वा सः विद्विजयी विद्विद्विजयकर्ता भवेत् । यद्वा वित् ज्ञानवान् जयवांश्च भवेत् ॥ ७२ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्धटीकायामर्थस्फुरत्य् भिषायां सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥ उददृष्टं त्रिशके पंचसप्तपदैस्तु भास्करः ॥ वित्पत्रहन्मंत्रपूजः पितृध्यायति वर्ण्यते ॥ ३८ ॥ अथ भास्करस्य गुरुकृपया पूर्णोभिरपेकादिकं वर्णयति । श्रीगुरुः प्रकाशानंदः धरायां पृथिव्यां न अन्यः विद्वद्रो विद्व

पराजयानिर्गमगतोऽपि गुरुं स्वविद्याबलतोऽसिखोर्ध्वम् ॥ चक्रे स्वयं भास्कर एव गाथां शृण्वन्पठन्विद्विजयी भवेत्सः ॥ ७२ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे भास्करविजये सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रीगुरुर्भास्करं प्राह त्वं धरानन्यविद्वरः ॥ किमर्थं कृतवान्कार्याण्यकार्येण्यपि मद्गृहे ॥ १ ॥ भास्करोऽथ तमित्याह प्रांजलिः प्रणमन्मुहुः ॥ महामंत्रानहं सर्वान्सरहस्यान्विधानतः ॥ २ ॥ बांछे श्रीचरणेभ्यश्चेत्त्वत्कृपा मायि दुर्भगे ॥ प्रकाशानंद आकर्ण्य भास्करोक्तममुं पुनः ॥ ३ ॥ प्राहेत्यं त्वादृशायार्यः को न मंत्रान्हि दास्यति ॥ वेदवेदांगविदुषे वरायैव सुतां सुधीः ॥ ४ ॥ इत्युक्त्वा सोहित्कं चक्रे व्यतीतेऽथ दिने गुरुम् ॥ भास्करः प्रातरित्याह गच्छेऽहं पंडितस्थितिम् ॥ ५ ॥ कुटिलास्ते यतः किंचित्करिष्यति पुनर्दुतम् ॥ तथेत्युत मवासोभिर्भूषणैरप्यलंकृतम् ॥ ६ ॥

च्छेष्टो यस्मात् सर्वोत्तम इत्यर्थः । त्वया अकार्याणि कार्याणि गृहमार्जनार्दानि त्वं किमर्थं कृतवानसि ॥ १ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ २ ॥ दुर्भगे मायि त्वं कृपास्ति चेत्तर्हि श्रीचरणेभ्यः भवद्भ्यः सकाशानमंत्रान्वांछे इच्छामीत्यन्ययः । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । अमुं भास्करम् ॥ ३ ॥ वेदशास्त्रविदुषे वराय कन्यामिव त्वत्सदृशाय शिष्याय मंत्रान्कः आर्यः श्रेष्ठः न दास्यति किं तु दास्यत्येवेत्यर्थः ॥ ४ ॥ स प्रकाशानंदः । पंडितस्थितिं पराजितानां पंडितानां निवासस्थानं गच्छामि ॥ ५ ॥ किमर्थमियेत आह । कुटिला इति । यतस्ते कुटिलाः अतः किं चिदभिचारादिकं करिष्यति । तन्निवारणार्थं

वसिर्थाति गच्छामीत्यर्थः । गुरुः प्रकाशानंदस्तथेत्युक्त्वा वक्ष्यमाणैरलंकृतं भास्करं प्रति शिष्यैः सह पंडितभयानं प्रेषयामातेति वंशः ॥ ६ ॥ उत्तरार्द्धमुच्यते ॥ ७ ॥ स्वास्तरे उचमास्तरणे तस्य भास्करस्य तेजसा पराभूतः ॥ ८ ॥ एषां भ्रातृणां मध्ये चतुर्दशः कुत्र गतोति तस्य चेष्टितं मया ज्ञातं मयिमेति बुद्ध्या स भास्करस्तेषां निवासस्थानं विलोक्य तानाहेत्यन्वयः ॥ ९ ॥ ईदृश्यते अवलोक्यते रम्यतेतत्स्थलम् आगिरलोकवर्गितस्यैः । उत राक्षसुचरगामि । तैः बंधुभिः सह प्रदक्षिणं यथा तथा क्रमैशान्यां दिशि बद्धांतरिते पटव्यवहितस्थले संनिधनं तं चतुर्दशं बुधपयद्वित्यन्वयः ॥ १० ॥

भास्करं प्रेषयामास स्वशिष्यैस्तत्स्थितिं गुरुः ॥ दृष्ट्वैवं भास्करं तेऽपि पंडिता बंधवद्वयः ॥ ७ ॥ उत्थाय स्थापयामासुः स्वास्तरे तन्महोदताः ॥ चतुर्थेवंशुं चादृष्ट्वा भास्करोऽचिंतयद्बुद्धिं ॥ ८ ॥ चतुर्थैः क्व गतस्तेषां ह्यतव्यं तस्य चेष्टितम् ॥ इति दृष्ट्वापिलं तेषां स्थितिस्थानं विलोक्य सः ॥ ९ ॥ तानाहेऽं स्थलं रम्यं विस्तीर्णं सम्यगश्मिन्ते ॥ इत्युक्त्वाय तैः साकं पश्यन्वाहसिषं क्रमात् ॥ १० ॥ ईशान्यां तमथापश्यद्वस्त्रांतरितसंस्थितम् ॥ संस्थाप्य कलशेयं जपन्तं बगलामनुम् ॥ ११ ॥ वादिवापसं भना यात्र तदुक्तद्रव्यमंबुना ॥ शलाकया क्षिपंतं च धूपयंतं च गुग्गुलम् ॥ १२ ॥ तार्किकानंददीक्षितं भास्करस्तच्चिकीर्षितम् ॥ स्वलब्धिव पपाताजो वस्त्राढ्यकलशोपरि ॥ १३ ॥ स्मृष्टितं तेन यंत्रं तद्विकीर्णं कलशदिक्कम् ॥ हा कुतश्चार्चक उत्तरगौ तद्वस्त्राब्ध्या दिनाननः ॥ १४ ॥ बहिः स्थास्त्रय उद्विष्टाः पतंतं भास्करं करैः ॥ ह्यदित्युत्थापयामासुर्भद्रांशेऽसिच्छाद्भद्रम् ॥ १५ ॥

कीदृशं तं भूजपत्रे लिखितं स्तंभनयंत्रं कलशे संस्थाप्य वादिनो वाक्स्तंभनाय तदुक्तं स्तंभनप्रयोगात् इव्यमुददेन सह सुवर्णादिरालम्ब्या अत्र यंत्रं प्रक्षिपंतम् । गुग्गुलुं च धूपयंतमिति पूर्वान्वये योज्यम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ तार्किकैरप्यतक्रयां धीर्यस्य स भास्करस्तस्य चतुर्दशेथोच्छिन्नचितं ज्ञात्वा स्तं लब्धिव वक्ष्युककलशोपरि अंजः अनायासेन पपात ॥ १३ ॥ तेन पतनेनार्चकः चतुर्थमंशुः ॥ १४ ॥ द्वयो वंशः । मुधा वृथा या मूच्छीं तया

अक्षिणी छादयति तम् ॥ १५ ॥ तैस्त्रिविधुभिः । अथ स भारस्तरान्धूनाहेति संबंधः ॥ १६ ॥ अहं पितेन स्खलनाद्धेतोः सुरपूजारतस्य कस्य चित्सुरपस्यपि पतितोऽस्मि किम् । तदप्यहं न जाने असुरपूजारतस्येति गूढाभिर्मथिः ॥ १७ ॥ मयागेनैतस्य पूजकस्य पूजनीयं भजितं नाशितं किमस्ति अतो भवद्विर्मापराधः क्षम्यताम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ अवला स्थिरा ॥ २० ॥ त्वं सर्वविद्याभिः पूर्णोऽसि । त्वत्तद्व्याय विदुषे पथि वर्तमानैरस्माभिः किं दातुं योग्यमस्ति न किमपीत्यर्थः । यद्यप्येवं तथापि अल्पं किंचिदस्तु तुभ्यं देयमिति मनसि ईप्सितमस्ति ॥ २१ ॥ तदीप्सितम् अस्मत्समीपे यदस्ति

उत्तरीयमणु व्यस्तं तस्योष्णीषं च तैः समम् ॥ कृतं संमार्जिते नेत्रे संस्थितोऽथ स भारस्तरः ॥ १६ ॥ तानाहाहं हि पितेन पतितः स्खलनात्किमु ॥ न जाने कस्य चित्रांगे सुरपूजारतस्य च ॥ १७ ॥ पूजनीयं किमेतस्य भजितं च ममांगतः ॥ क्षम्यतामपराधो मे भवद्विर्विदुषां वरैः ॥ १८ ॥ श्रुत्वेत्यं लज्जिताः सर्वे प्राहुस्तं नम्रकंधराः ॥ नापराधोऽगुणप्यत्रांजसैवापततस्तव ॥ १९ ॥ जिता धरा किलास्माभिस्त्वाद्दशः पंडितः परः ॥ नैव दृष्टस्ततोऽस्मासु कृपा कार्यो त्वयाचला ॥ २० ॥ त्वं पूर्णोऽसि लविद्याभिर्देयं किं त्वाद्दशाय हि ॥ पथिरस्माभिरप्यल्पं देयं तुभ्यमितिीप्सितम् ॥ २१ ॥ अस्माकं सफलं त्वं तत्कुरु याचस्व किं चन ॥ समीपे नो यदस्त्येव नास्ति तदीयतां कथम् ॥ २२ ॥ श्रुत्वा तान्भारस्त्रोऽप्याह समीपस्यं यदस्ति वः ॥ उपयोगि न तद्या चेऽनुपयोग्येव दीयताम् ॥ २३ ॥ पुस्तकान्यनुश्रुतानि वित्तं स्त्रीपुत्रप्रापणम् ॥ यानमश्वादिवस्त्राणि भांडाद्यं च प्रवासिनाम् ॥ २४ ॥ भवत्तमुपयोग्येव नातोऽन्यद्भवदंतिके ॥ तथाप्यनुपयोग्येष्वस्ति तदीयते यदि ॥ २५ ॥

तथाचत्त । यन्नास्ति तत्कथमस्माभिर्दीयताम् । न कथमपि दीयते । अतो यस्ममीपे वतते तद्व्या याचितव्यमित्यर्थः ॥ २२ ॥ इति श्रुत्वा भारस्त्रोऽपि तानाह । यद्दः समीपे उपयोग्यस्ति न तदहं याचे । यदनुपयोगि तदेव दीयताम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ पूर्वोक्तं सर्वं भवतामुपयोग्येवास्ति । अतः पुन्यः अन्यत्किंचिद्भक्तो समीपे नास्ति । यद्यप्येवं तथापि यत्किंचिदनुपयोग्यस्ति तद्भवद्विदीयते यदि तर्हि तदेयमिति योग्यम् ॥ २५ ॥

इमे पंडिताः सर्वे चत्वारोऽपि भ्रातरः इत्थं श्रुत्वा तदस्माभिर्दत्तमित्याहुः । इत्थमित्यायुत्तरान्वयि ॥ २७ ॥ असति असत्य
 भ्रातृणे ईश्वराः समर्थाः नासुः तानि जयपत्राणि ॥ २८ ॥ महान्वययः इव्यव्ययः आनीतोऽस्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥ तं व्ययमाह—संगृहीतानीति । तानि जयपत्राणि
 येषां येषां नामाभिरङ्किता वर्णाः येषु तेभ्यस्तेभ्यः दक्षिणया सह गच्छंतु । एतानि जयपत्राणि पंडितैर्जित्वा संगृहीतानि तेभ्यो यथायथं दक्षिणया युक्तानि
 प्रवेष्टव्यानीत्यर्थः ॥ ३० ॥ यथा बृहस्पतिः शुक्रान्मृतसंजीविनीहृत्तारं कंच पुत्रं दृष्ट्वा संतुष्टोऽभवत्तथा पंडितेभ्य इत्थंप्रकारेण जयपत्रापहारिणं भास्करं
 देयमित्यमिति श्रुत्वा दत्तमाहुस्तदाखिलाः ॥ इत्थं निश्चयमाकर्ण्य तदामीषां स भास्करः ॥ २६ ॥ तान्प्राहेत्यथ देयानि जयपत्राणि
 यानि तु ॥ ततोऽन्यत्रैव याचेहं श्रुत्वेत्यं चकिताश्च ते ॥ २७ ॥ जयपत्रप्रदानेऽतदुःखिताश्चासतीश्वराः ॥ नासुर्ददुश्च तान्यस्मै
 भास्करायाथ पंडिताः ॥ २८ ॥ भास्करस्तानि चादाय ययौ गुरुमतंदितः ॥ नत्वा चोषत्वाखिलं प्राह मयानीतो महान्वययः ॥ २९ ॥
 संगृहीतानि गां जित्वा जयपत्राणि यानि तैः ॥ यन्नामांकितवर्णानि तेभ्यो यांतु सदक्षिणम् ॥ ३० ॥ दृष्ट्वेत्थं भास्करं तेभ्यो
 जयपत्रापहारिणम् ॥ तुष्टो गुरुः कंच शुक्रादिव संजीविनीहरम् ॥ ३१ ॥ प्रेषयित्वाथ पत्राणि तेभ्यस्तेभ्यः सदक्षिणम् ॥ शिवदत्तः
 समीपस्थं भास्करं चेदमब्रवीत् ॥ ३२ ॥ प्रकाशानंद उवाच ॥ दीक्षां गृहाण मंत्राणां दुर्लभानां च मा कुरु ॥ शंकां व्ययेस्ति
 यद्वित्तं तत्तेऽस्मत्कीर्तिकारिणः ॥ ३३ ॥ वयं यशोधनाः संतो नैव हेम धनं हि नः ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ तेनोक्तोऽपीति वृष्णो
 स तच्छिष्यैः प्रययौ बहिः ॥ ३४ ॥

दृष्ट्वा प्रकाशानंदः संतुष्टोऽभवदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ व्यये धनव्यये शंकां मा कुरु त्वमित्यध्याहारः । यदस्मद्गृहे वित्तं तत्तत्रैवास्ति । कीदृशस्य
 अस्माकं कीर्तिकारिण इति कीर्तिकर्ता त्वं यद्यदिच्छसि तत्प्रयच्छामित्यर्थः ॥ ३३ ॥ संतः साधवः हि वयं यशोधनाः स्मः नः धनं हेम सुवर्णं न भवति
 इति गुरुणोक्तोऽपि भास्करस्तस्य शिष्यैः सह बहिर्देशं प्रययौ ॥ ३४ ॥

— 100 —

सह गुरुः प्रकाशानंदो मंडपं कारयामास शिलामिमेति शेषः । अत्र पूगभिषेके गुरोरा मुकुटमिति द्वयम् । अथादुनराज्यनि ॥ ७७ ॥
भारुक्तेण पुण्याद्वाचनं कारयित्वा नवाहास्यं च पूगभिषेकविधिं समापयत् । पूगद्वयं पञ्चउत्तरमेव कथिष्य ॥ ७८ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

योगैः वस्त्रकंचुक्यलंकारादिकैः परदेवता श्रोचकेश्वरी च पूजकैरुपासकैश्च सह भास्वरेण पूजितेति तंभः ॥ ४६ ॥ त्वेदीयिभ्योभोगान्ननि । एव
द्वयं पूजकैः सह भास्वरैरेवं कृते सति अयोनंतरं प्रकाशानंदगुरुः क्रमेण नवकुंडो कञ्जिभिः हविरेणं कारितमाय ॥ ४७ ॥ निदिश स्तोत्रे भुक्ते
यदंभः उदकं तदुद्धृत्य अनेनोदकेन तत्त्वशोधनं तंत्रप्रसिद्धं पूर्वं श्रयं यथा भवति तथाभियेक्य अहरेदिनं ॥ ४८ ॥ गुलेस्वधुः ॥ ४९ ॥ तुल

पूजकैर्भास्वरैरेवं कृते गुरुथो हविः ॥ ऋत्विग्भिर्होमयापास नवकुण्डेष्वनुकृमात् ॥ ४७ ॥ विधिस्थानितं दक्षिणोत्तरदिशोभोगं
मंत्रतः ॥ अभिवेकं भास्वरस्य तत्त्वशोधनपूर्वकम् ॥ ४८ ॥ अकरोद्विधिना मंत्राश्चादशकुलवर्षतः ॥ दण्डमन्त्रं चुरं ॥ ४९ ॥
चांजसाऽस्पृशत् ॥ ४९ ॥ तन्मातृवर्णाद्यं नाम भासुरानंदभित्त्यसौ ॥ चकार विद्यया कांस्या भासमानस्य तस्मै ॥ ५० ॥
भास्वरोपूजयद्भक्त्या महाहौशुकभूषणैः ॥ गुरुं चान्यान्यजगिदो गुरोः पत्नीं च कन्यकाम् ॥ ५१ ॥ गुणे दक्षिणां ०१ दक्षिणोदये
यथाहृतः ॥ ददौ चानेकविधेभ्यो भोजनं सत्सङ्क्षिणम् ॥ ५२ ॥ एवं त्रिलक्षवित्तौघादीनां पूर्णं राभास्वरः ॥ मन्त्रं तदंभं तदं
घनिभिस्तुष्टमानसैः ॥ ५३ ॥ ततस्तैः पूजितो भक्त्या भास्वरो वस्त्रभूषणैः ॥ निजालय्यो स्थिता भास्वरा तस्मै ॥ ५४ ॥
॥ ५४ ॥ भंतुकामो निजं देशं प्रार्थयामास सद्गुरुम् ॥ गुरुर्वैद्वत्तपस्यास्य वियोगं चाप्यलहदि ॥ ५५ ॥ तुल्यः ॥ ५६ ॥ तस्मै
पुनरेहीत्यनुवृत्तम् ॥ स्वगुर्वेवां हि पृच्छ त्वं तदाज्ञा मत्प्रेति च ॥ ५६ ॥

धर्मतः विद्याकुलस्य धर्मेण मंत्रान्गुरुरादिशत स भास्वरस्तदंगं गुरुशरीरं नाभिस्थानमिति यातव । अंजनाऽस्तुपात् ॥ ४९ ॥ तस्मै तस्मै भोगे
मातृवर्णो मातृकावर्णो भकारस्तदादि भासुरानंदेति नाम विद्यया कांस्या भासानस्य तस्य भास्वरस्यासौ गुरुश्च भगवत्पुत्रः ॥ ५० ॥ तस्मै
शुकम् ॥ ५२ ॥ तस्मै भास्वराय ॥ ५३ ॥ उतरार्द्धभुक्तस्तद्वयि ॥ ५४ ॥ वनरा एव तस्मिन्निजातीति का ॥ ५५ ॥

दुःस्वप्नान्नां सदै ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ सा देवी गुरुमाता च भास्करं ग्राह हि यस्मात्सुतो दुहितुरधिकोऽस्ति तस्मात्त्वं समातिथियोऽस्तीत्यर्थः ॥ ५८ ॥
 अर्जुना अनायासेन प्राप्तं यदि तदा भवता तत्प्रेष्यं तदहं लक्ष्ये प्राप्स्यामि । यद्वा भवतैव लक्ष्ये नान्येन लब्धुं योग्यमित्यर्थः । तत्कन्या सा कन्या
 तस्याः कन्या वा विध्यसौक्तिकयुक्तः तन्यणिनामभूषणं स त्वया मह्यं प्रेष्य इत्याह ॥ ५९ ॥ ते गुरुश्चैकन्यके प्रति तथा आनयामीत्युक्तवान् । अत्रत्येन
 सुतनगरस्थेनास्य राज्ञः अश्वारूढैः पादचारिभिः दूतैरन्वितः अस्मात्सुतनगरात्प्रत्यये ॥ ६० ॥ दत्तं सर्वम् अन्नादियस्मै सः सर्वाः विद्याः यस्मिन् ।
 तथेति भास्करोऽप्यर्वां सुहुनत्वेति चाब्रवीत् ॥ मातर्गच्छामि मय्यस्तु कृपा दुहितरिव तो ॥ ६१ ॥ भास्करं चाह सा देवी दुहितुर्ह्यधिकः
 सुतः ॥ नासिकाभूषणार्थं मे वृद्धायाः कांतमौक्तिकम् ॥ ६२ ॥ प्रेष्यं यद्यंजसा लब्धं लप्स्येहं भवतैव तत् ॥ तत्कन्याप्याह मे प्रेष्यः
 कांतमुक्ताढ्यतन्मणिः ॥ ६३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेत्यूचे भास्करस्ते तथेति राज्ञात्रत्येनाथ दत्ते नृपाने ॥ स्थित्वाऽथस्थैः
 पादगैश्चास्य दूतैर्नूनैः शिष्यैश्चान्वितोऽस्मात्प्रत्यये ॥ ६४ ॥ ग्रामेग्रामेऽसौ नृपैर्दत्तसर्वैः सद्विद्वद्भिर्मानितः सर्वविद्यः ॥ आगत्येत्यं
 तत्प्रतिष्ठानमेत्य स्वीर्यस्तेषां चित्ततोषं ततान ॥ ६५ ॥ लब्धैर्मन्त्रैः पूर्वतोऽन्यतर्कातिं दृष्ट्वात्रत्याः पूर्वतश्चातिदुष्टाः ॥ नीत्वा चैनं
 स्वस्वगेहेष्वथार्चन्मूषावस्त्रैः शक्तिवित्तैश्च सर्वं ॥ ६६ ॥ तस्मात्स्वीर्यस्तपुरस्थैर्यज्ञैर्भृत्यैः शिष्यैश्चान्वितो भास्क्रोगात् ॥ ग्रीष्मर्षिते
 तातदुष्टचै धरेज्यो बीजापूर्ं सन्नयानस्थितो हि ॥ ६७ ॥ उत्तीर्य यानापितरौ ननाम तं चालिल्लिंगेऽथ पिता शिरोस्थ ॥ आब्राय
 तस्मै कुशलं स्वपृच्छद्भंभिरागयः सुतकीर्तितुष्टः ॥ ६८ ॥ वर्षासु गेहेऽवसदेष शिष्यानध्यापयश्चाथ जजाप मंत्रान् ॥ संपूजयन्वै
 विधिनाधुपास्यमंतर्बहिः पंडितगतकीर्तिः ॥ ६९ ॥

स्वीयाच्छिष्यान् पश्यन्तोषं जनयामास ॥ ६१ ॥ पूर्वतः पूर्वापेक्षया अतिदुष्टाः अत्रत्याः प्रतिष्ठानस्थाः स्वशाक्तिपरिणतवित्तैः ॥ ६२ ॥ तस्मात्प्रतिष्ठा
 नाचस्मिन्पुरे प्रतिष्ठाने स्थितैर्मन्त्रैः युक्तो धरायां पूज्यो भास्क्रो ग्रीष्मर्षिते समाप्तिसमये गंभीराख्यापितुः संतोषार्थमुपमन्यमानस्थितो बीजापरमगा
 त्मासौ होत्यर्थः ॥ ६३ ॥ पितरौ कौणाबांगंभीराख्यौ । सुतस्य कीर्त्या संतुष्टः ॥ ६४ ॥ विधिना तंजोक्तविधिना उपास्यमंतर्बहिः यागे यद्वा हृदि सर्वत्र

पुनस्तद्वैद्वसत् ॥ ६५ ॥ तैः सिद्धमंत्रैः निर्गुणापि देवता सगुणरूपेण प्रत्यक्षा सती यथाप्यं सर्वत्र विजयी भवेत् । तथा तं भास्करं प्रति हितमहितं च
 गृह कथयामास ॥ ६६ ॥ अनवरः ज्येष्ठः ॥ ६७ ॥ स नारायणः गृहे अहमेव बुद्धिमानहमेव कर्ता सर्वेषां कार्यपर्वतक इति मन्यमानः सन्भास्करं
 मे विधायावत्सर्गसमाप्ति । हि यस्मादितो राजा यस्य भास्करस्य च अर्थे अर्थविषये । यथोक्तं भासव्ययपरिमितं व्ययं दत्तेष्यति । वृथाप्यं राज्ञोऽप्यव्यय
 कर् इत्यर्थः ॥ ६८ ॥ तं नारायणकृतद्वेषमाह—भृत्यैरिति । अनुवेलं वेलायां वेलायां अंतर्गृहे भास्करस्य परोक्षमिति यावत् ॥ ६९ ॥ सर्वधर्मज्ञैः भवद्भिः
 सिद्धास्तदास्यान्धखिलाश्च मंत्रास्तैर्देवताप्यक्षिगताऽगुणापि ॥ मातेव साक्षादहितं हितं वै तं चाह सर्वत्र जयी यथायम् ॥ ६६ ॥
 इत्थं गृहे तिष्ठति भास्कोऽस्मिन्नायणाख्योऽनवरोऽस्य बंधुः ॥ वृद्धेऽथ ताते स्वयमेति राजसभां न तेनातितुतोष राजा ॥ ६७ ॥
 तथापि सौंदतः स्वयमेव धीमान्गृहेऽस्मि कर्तेति च मन्यमानः ॥ तं भास्करं द्वेष्टि हि यस्य चार्थं मासव्ययं दत्त इतो यथोक्तम् ॥ ६८ ॥
 भृत्यैः स्वशिष्यैर्वहुभिश्च यानैर्मुधैव किं तिष्ठति गेह एषः ॥ महान्वययः केन सदास्य देय इत्थं स जल्पत्यनुवेलमंतः ॥ ६९ ॥ स
 पंडितान्वक्ति च नः कुलेस्ति भक्तिर्है विष्णोरयमेव तां तु ॥ त्यजंश्च शैवोऽद्य विरुद्धधर्मः किं दंडयते नाखिलधर्मविद्भिः ॥ ७० ॥
 तं पंडिताः प्रादुरयं सदोषः कैरुच्यते भास्कर आर्यतेजाः ॥ यथोर्ध्वगश्चेत्सरजा ह्यधोर्गैर्विधीयते दिक्षु रजांसि तेषाम् ॥ ७१ ॥
 काशीस्थविज्योपि लिलेख पत्रं देशस्थितान्वंधुवशान्दि मत्वा ॥ संलेखितं तैश्च पुरा बुधोक्तं तं वित्तमं यात्रिमुखैर्निशम्य ॥ ७२ ॥
 शैवमतानुसारी विरुद्धधर्मोऽयं भास्करः किमर्थं न दंडयते ॥ ७० ॥ तं नारायणं पंडिताः प्राहुः । महातेजस्वी भास्को दोषवानिति कैरुच्यते । न
 केरपि । हि यस्माद्यैरघोरैरधःस्थैः ऊर्ध्वस्थः सरजा तेषामधोगतानां दृशु नेत्रेषु रजांसि यथा प्राप्यंते तथाज्यैः विधाघनाभि
 जनादिरहितैः क्षुद्रपुरुषैर्विधादियुक्ते पुरुषे दोषारोपो यदि क्रियते तदा आत्मन्येव दोषारोपः फलति नोत्तमपुरुषे । एवं च भास्करे दोषारोपकर्ता स्वयमेव
 दोषवान् भवेदिति भावः । उपजातिः ॥ ७१ ॥ एवं स्वपुरुषपंडितैरुक्ते नारायण उपायांतरं कृतवानित्याह । काशीस्थविज्य इत्यादि । स्वदेशस्थपंडि

तान्भास्करवशान्नत्वा काशीस्थपंडितेभ्यः पत्रं लिखेत् । तैश्च काशीस्थपंडितैः कर्तृभिः यात्रिकाणां मुखैस्तं भास्करं विद्वच्छुष्टं निरास्य पूर्वं बुधैर्यथोक्तं तथायं
 भास्करो दोषारोपणानर्ह इति सम्पक् पत्रं लिखितमित्यभिप्रायः ॥ ७२ ॥ एवं सर्वपंडितैः निराकृतो नारायणोऽसौ ततः पत्न्या हेतुभूतया भास्करपत्नीं
 पद्मावतीं वक्रोक्तिरिद्विषत् द्वेषितवान् यतः अज्ञः ॥ ७३ ॥ एवं बंधोराभिप्रायं भास्करो ज्ञात्वा विक्षेपकरं तस्य संगं त्यक्तुं पितुः आज्ञां लब्ध्वा साक्षिः
 ब्रूयुतः शिष्यादिभिः सह दिग्विजयार्थं प्रतरथे ॥ ७४ ॥ एतत्संगोक्तथाश्रवणादिफलमाह । पूर्णाभिषेकमिति । निवृत्तिहीनम् आवृत्तिहीनं परं कैवल्यं
 निराकृतो भास्करबन्धुरित्थं तैः पंडितैः स्वांगनया च दुष्टः ॥ पद्मावतीं भास्कररायपत्नीं ततोऽद्विषद्वक्त्रवचोभिरज्ञः ॥ ७३ ॥ ज्ञात्वा
 बंधोश्चाशयं भास्करार्यस्यत्युक्तं संगं तस्य विक्षेपदं हि ॥ लब्ध्वा पित्राज्ञां ततो दिग्जयार्थं साक्षिः शिष्यैर्मन्यवगैः प्रतरथे ॥ ७४ ॥
 पूर्णाभिषेकं शृणुयात्पठेद्वा यः श्रावयेद्भास्करविद्वत्स्य ॥ पूर्णोऽखिलायैर्भवतीह विद्वान्पूर्णः परं चैति निवृत्तिहीनम् ॥ ७५ ॥ इति
 श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे भास्करानंदपूर्णाभिषेककथावर्णनं नामाष्टत्रिंशः सर्गः ॥ ३८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथो ययवुदीची
 स हृद्वैतं स्थापयन्मतम् ॥ अभिन्नदेवतोपास्तिमचलां चाभिवर्तयन् ॥ १ ॥ पंडितांश्च बहुज्जिह्वेऽभिमानाढ्यांश्च योजसा ॥ ततत्पुरुशा
 ईजुस्तं नृपालाः शरणागताः ॥ २ ॥ शिष्यांस्तांस्तांश्च चक्रेऽसौ वीक्ष्यामुं यांति नो मुधा ॥ केपि निर्दति नैवाहुं सर्वे दासा इवाग्रगः
 ॥ ३ ॥ कूरः शठः पंडिततुल्यमानी धूर्तः परोत्कर्षरुडाजनेर्यः ॥ सकृत्समीक्ष्यैव स भास्करं तं भवेद्यथा किंकर उत्तकर्ता ॥ ४ ॥
 च एति प्रभोति ॥ ७५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धटीकायामर्थस्फुर्यभिधायामष्टत्रिंशः सर्गः ॥ ३८ ॥ उदूनचत्वारिंशेष्टसप्तमयेऽकरोदुरुः ॥ यव
 नोबाटनान्छिष्यं शालकीशमितीयेते ॥ ३९ ॥ अथ भास्करस्य दिग्विजयं वर्णयितुं तस्य राजवशीकरणोपक्रमप्रकारमाह । अथेत्यादिभिः । अभिवर्तयन्
 कुर्वन् ॥ १ ॥ २ ॥ अमुं भास्करं दृष्ट्वा मुधा न यांति । उपदेशं विना केऽपि न गच्छंति । के इत्युभयान्वयि । अग्रगः अग्रगामिनो दासा इव भवं
 ति ॥ ३ ॥ आजनेः जन्मत आरभ्य क्रूरकर्मकर्ता शठः अप्रदाता पंडितोहमित्यभिमानवान् धूर्तः स्वाभिप्रायोपनकर्ता परोत्कर्षेण रुद् क्रोधो

यस्य एतादृशोपि सः तं भास्करं सखदृष्ट्वैव यथा किंकरस्तथा उत्कर्षकर्ता भवेत् भवति ॥ ४ ॥ यो भास्करः सिद्धमंत्रैः हेतुभूतैः अपुत्रान्पुत्रयुक्तान् करोत् । स्त्रीरहितान् स्त्रिया युक्तानकरोत् । स्थानच्युतान् लब्धस्थानानकरोत् । विचर्हीनान्कुबेरसदृशानकरोत् । लघून् शुद्रानुत्तमकीर्तिनकरोत् । एतादृशं तस्य सिद्धिसामर्थ्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥ यश्च स्वकीयानामुपहन्त्री नाशकराम् अन्यैः कृतां कृत्यां स्तंभयन् अथ तत्प्रकर्तृन् कृत्याकर्तृन् उच्चाटयंश्च एवमेनेक कृत्यैर्जनान् रक्षयन् गां पृथिवीं भ्रमति संचरति । यतः ईशकृत्यः ईश्वरवक्तव्यं यस्य सः स्वतंत्र इत्यर्थः ॥ ६ ॥ एवं भास्करसामर्थ्यमुपवर्ण्य तस्य राजवशीकरणमाह—येत्यादिभिर्यवत्सर्गसमाप्ति । या नगरी पृथिव्या ललाटस्थितिं प्राप्ता अतस्तामर्या भालकीमाहुः । भालके वसतीति भालकी अत्र यो

यः सिद्धमंत्रैरकरोदपुत्रान्पुत्रान्वितान्ब्रिहतिस्तस्याढ्यान् ॥ स्थानच्युतौल्लब्धपदानवित्तान्कुबेरतुल्यांश्च लघून्सुकीर्तिन् ॥ ५ ॥ संस्तंभयन्योऽन्यकृतां च कृत्यां स्वीयोपहन्त्रीमथ तत्प्रकर्तृन् ॥ उच्चाटयंश्चेत्यमनेककृत्यैर्नृनरक्षयन्गां भ्रमतीशकृत्यः ॥ ६ ॥ या भालदेशस्थितिगा पृथिव्यास्तां भालकीमाहुरतोऽखिलायाः॥यो भालकेशोऽत्र हि विश्वपूज्यः स कुंकुमाक्तस्तिलकः किलास्याः॥७॥ साऽतः प्रसिद्धा नगरी सुपुण्या लिंगान्यनेकान्यमरैश्च सिद्धैः ॥ संस्थापितान्यत्र हि रामचंद्रश्चास्थापयत्कांतिमदार्येल्लिंगम् ॥ ८ ॥ भद्रावतीं तां प्रवदंति चार्याः सदा भवेद्भद्रमिह स्थितानाम् ॥ प्राग्यौवनाश्वोऽवसदत्र राजाऽस्मात्प्राप धर्मः खलु श्यामकर्णम् ॥ ९ ॥ तां चायौ भास्कर आर्यवर्यः सत्पंडितैरुच्छिबिकास्थितैः सः ॥ स म्लेच्छभिर्भुप्रवशस्य राज्ञः पत्न्योपचारैश्च सत्कृतः स्वैः ॥ १० ॥

भालकेश्वरः विश्वपूज्यो महादेवः सोऽस्याः पृथिव्याः कुंकुमयुक्तास्तिलकोऽस्ति ॥ ७ ॥ सा तत्र निवासिनां पुण्यकर्त्री अतः प्रसिद्धाऽभवत् । अत्र नगर्यो देवैः सिद्धैश्चानेकलिंगानि स्थापितानि । रामश्च विष्णुरपि दंडकवनं प्राप्नो दिव्यं श्रेष्ठलिंगं स्थापितवान् ॥ ८ ॥ तामेवार्याः इह स्थितानां जनानां सदा भद्रं भवेत् इति हेतोः भद्रावतीं प्रवदंति । पूर्व यौवनाश्वनामा राजाऽजावसत् । अस्माद्यौवनाश्वानुधिष्ठिः श्यामकर्णपश्वं प्राप्तवान् खलु ॥ ९ ॥ आर्यवर्यः पंडितश्रेष्ठो भास्करः उत्तमशिबिकास्थितैः श्रेष्ठपंडितैः सह तां भालकीं प्रत्यायौ । अथ सः यवनभिर्भुशंगतस्य तत्रश्वराज्ञः पत्न्या कन्या

स्वैः सेवकादिभिः निमित्तभूतैः अन्नादिभिः सत्कृतः सदा यवनभिक्षुसमीपे वसता राज्ञा न सत्कृत इत्यर्थः ॥ १० ॥ ननु किमर्थं यवनभिक्षुः शो राजेत्याशङ्क्य तत्र हेतुं वर्णयन् आदौ राज्ञो वृत्तान्तमाह—राजेति चतुर्भिः । अत्र नगरे चंद्रसेनाख्यो राजा द्विपंचलक्षयितं स्वं धनं यस्यास्तस्याः धरायाः ईदृ स्वामी अतिबुद्धिमानसीत् । अस्य बलेन अपाङ्क दक्षिणतः सर्वदिग्गोश्वरो भाग्यनगरस्थो राजा दिङ्मिश्वरात्सर्वभौमादपि किंचिद्वयं न धत्ते । चंद्रसेनराजाश्रयेण भाग्यनगरस्थो राजा निर्भय आसीदित्यर्थः ॥ ११ ॥ यस्य युद्धे जयप्राप्तिर्वाभवत् । अतः शूरश्रेष्ठैर्जयसिंहं इति उक्तः ॥ पुष्पनगरस्थो नागपुरस्थश्च राजा सततम् अस्माच्चंद्रसेनाद्वयं धत्ते ॥ १२ ॥ किंच भाग्यपुरस्थो यवनो राजा शूद्रमपि चंद्रसेनराजानं स्वबंधुष्वेव मेने ।

राजातिधीमानिह चंद्रसेनो द्विपंचलक्षस्वधरोदुतास्य ॥ बलादपाकस्वर्षादिगोश्वरोऽपि दिङ्मिश्वरान्नाणु मयं च धत्ते ॥ ११ ॥ यस्याभयद्वे जय एव युद्धेऽतः शूरवयैर्जयसिंह उक्तः ॥ पुण्यस्थितोथोगपूः स्थितोऽस्माद्राजा च भीतिं सततं हि धत्ते ॥ १२ ॥ म्लेच्छो नृपो भाग्यपुरस्थितोऽसौ तं चंद्रसेनं हृदि भालकीशम् ॥ शूद्रं च मेने निजबंधुमेव तत्प्रीतिरेकत्र विनाब्रमुत्तया ॥ १३ ॥ नृपः क्वचित्प्राह च चंद्रसेनमेकत्र चेत्यं तु मयाब्रमस्मि ॥ दास्यामि तेऽहं निजराज्यमर्द्धं भवद्विना बंधुषु नो यदोजः ॥ १४ ॥ तं भालकीशोऽपि तदेत्येवोचन्नैवाधिकं राज्यमदः स्वजातेः ॥ प्राणीश्वरादेव हि जातिलब्धिर्भूषसर्वराज्यं तु पराक्रमान्मे ॥ १५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ प्रत्याख्यातश्चंद्रसेनेन राजाग्येनं म्लेच्छं कर्तुमेवातिसत्त्वम् ॥ नित्यं चित्तेऽचितयद्वै तदागाम्लेच्छेशं तं यावनो भिक्षुरेकः ॥ १६ ॥

एकत्र अन्नव्यवहारं विना तयोः प्रीतिरभवत् ॥ १३ ॥ कदाचिद्यवनराजा चंद्रसेनं प्राह । हे राजन् मया सहैकत्र त्वमन्नं भक्षयसि चेताहं तुभ्यं स्वाहं राज्यं प्रदास्यामि । यद्यस्मात्त्वां विना मद्रंधुषु ओजः सामर्थ्यं नास्ति त्वमेव सामर्थ्यवान्मद्रंधुषुभवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ अतः इदम् अर्द्धराज्यं स्वजातेराधिकं नास्ति । हि यस्मात्स्वजजातिप्राप्तिः पूर्वम् ईश्वरादेव भवति न पुनः पराक्रमेण । भुवः सर्वं राज्यं तु मे पराक्रमेण भविष्यति ॥ “स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः” इति स्मृतेः । राज्यलोभेन स्वजातित्यागो नोचित इति भावः ॥ १५ ॥ अतिसत्त्वम् अतिबलिष्ठम् यावनः यवनजातिः भिक्षुः

‘प्रकीर’ इति ख्यातस्तं प्रति अगात् ॥ १६ ॥ दिक्षीस्थो यो यवनभिषुयवनराष्ट्रगतं मंत्रजातं वेत्ति जानाति । तैश्च मंत्रैः संमोहनादिकृत्यं जानाति । स नृपाने संस्थः सध्यक् स्थितः सन् मंत्रविद्धिः स्वशिष्यैरश्वाद्यैर्यनैश्च युक्तो भाग्यपुरस्त्रं यवनराजानम् अगादिति पूर्वेण योज्यम् ॥ १७ ॥ भाग्यपुरस्थो राजा एनं यावनभिषुम् उत्तमस्थित्या सत्कृत्य सर्वा तस्य व्यवस्थां चके । स मिश्रस्तत्र मासपर्यंतं स्थित्वा जारणमारणोच्चाटनसामर्थ्यं राज्ञे

दिक्षीस्थो यो यावंनं मंत्रजातं वेत्त्येतैः संमोहनाद्यं च कृत्यम् ॥ शिष्यैः स्वीर्यैर्मंत्रविद्धिश्च युक्तो यानैरश्वाद्यैश्च संस्थो नृपाने ॥ १७ ॥ सत्कृत्यैनं भाग्यपूरुस्थो नृपः सस्थित्या चक्रे तद्व्यवस्थां च सर्वाम् ॥ स्थित्वा मासं दर्शयामास राज्ञे सामर्थ्यं यन्मंत्रजातस्य भिक्षुः ॥ १८ ॥ ज्ञात्वा राजा मंत्रसामर्थ्यवंतं तं प्राहेत्थं भालकीशोऽस्ति शूद्रः ॥ शूरः पृथ्व्यां प्रीतिमान्मय्यतस्तं यत्नादस्मद्धर्मनिष्ठं कुरु त्वम् ॥ १९ ॥ राज्ञः श्रुत्वेत्याशयं म्लेच्छभिषुश्चागात्स्वीर्यैर्भालकीं सेनयास्य ॥ पत्रैर्ज्ञात्वा चंद्रसेनस्तमग्रे सेनायुक्तश्चाययौ वाद्यवर्षैः ॥ २० ॥ प्राक्संबद्धे पट्टगेहेऽखिलाढये स्वीर्यैर्युक्तोऽथावसन्म्लेच्छभिषुः ॥ यद्यत्तेनापीप्सितं तत्तदस्मै दत्ते राजाज्ञापितैः स्वीय दूतैः ॥ २१ ॥ सायं प्रातः प्रार्थयत्येत्य भिक्षुं राजा स्थित्वाग्रे क्षणं याति गेहम् ॥ ज्ञात्वा भिक्षुः स्वेल्पनिष्ठं नृपं तं स्वीयं कर्तुं मोहयामास मंत्रैः ॥ २२ ॥ राजात्थतं मोहितोऽथात्मगेहाद्यं विस्मृत्याहर्निशं तत्पुरःस्थः ॥ भिक्षु वक्ति प्रार्थयन्मां कुरु त्वं मुक्तं भेदाद्याभिमानात्स्वजातेः ॥ २३ ॥

दर्शयामास ॥ १८ ॥ अस्मद्धर्मनिष्ठं यवनधर्मनिष्ठं कुरु ॥ १९ ॥ अस्य यवनराज्ञः पत्रैर्ज्ञात्वा यवनभिषुरागमिष्यतीति ज्ञात्वा अग्रे संमुखमिति यावत् आययौ ॥ २० ॥ प्राक् पूर्वं संबद्धे अखिलाढ्ये सर्वोपेक्षरयुक्ते ॥ २१ ॥ स्वे आत्मनि अल्पनिष्ठावंतं । स्वीयं स्वमतस्यं कर्तुम् ॥ २२ ॥ आत्स गेहाद्यं स्वगृहादिकं स्वजातेः संबंधीयो भेदाद्यः भेदः आधो मुख्यो यस्मिन् तस्मादभिमानान्मुक्तं कुरु । स्वजात्याभिमानराहितं कुर्वित्यर्थः ॥ २३ ॥

स्वस्यात्मनः आ साकल्येन वशं स्वाधीनम् अस्माकं यवनानां सत् उत्कृष्टं यत् स्वीकुरु । यस्मिन्मते आत्मनि यथा भेदो नास्ति तथा किञ्चिदपि भेदो नास्त्येव । हि यस्मात् हेतौ कारणे अभिन्ने सति अस्य कार्ये पितृ भेदो मृषास्ति । आत्मनि अभिन्ने सति जात्यादिभेदो वृथेत्यर्थः ॥ २४ ॥ वेदो तमतानुकूल्येन यवनजातेः श्रेष्ठत्वं वर्णयति । अन्वेषिरिति चतुर्भिः । समुद्रस्य तरंगा अनेका भवति इह तरंगेषु के श्रेष्ठाः के नीचाः अस्पर्शनीयाश्च के स्पर्शाहोश्च के भवन्ति । अपि तु न केऽपीत्यर्थः । तद्वत् एकस्यात्मनः अंशभूताः अंशा इव वर्तमानाः सन्ति स्मेति पादपूर्णे । अथात्र को म्लेच्छः द्विजो वा अन्यजातिर्वा कोऽस्ति न कोऽप्यस्ति । तस्मादात्मनि उत्तमनीचभेदो नास्त्येवेत्यर्थः ॥ २५ ॥ भेददर्शिनस्तु दुःखं भवतीत्याह । नीच इति ।

भिक्षुर्ज्ञात्वाऽमुं नृपं स्वावशं तं प्राहास्माकं सन्मतं स्वीकुरु त्वम् ॥ यस्मिन्नेषद्वेद एवात्मनीवाऽभिन्ने हेतौ ह्यस्य कार्ये मृषा भित्ति ॥ २४ ॥ अन्वेषिणाः संत्यनेका इहायाः के नीचाः के स्पृष्टुमर्हो अनर्हाः ॥ तद्वच्चैकस्यांशभूताः स्म सर्वे म्लेच्छः कोऽत्राय द्विजो वान्यजातिः ॥ २५ ॥ नीचोऽस्म्यन्यः श्रेष्ठ एषोऽस्ति नीचश्चाहं श्रेष्ठोऽस्मीति विक्षेपतोषौ ॥ स्यातां जातिष्वेव सर्वासु पुंसः स्पृष्टा स्पृष्टामानमानैस्तथैव ॥ २६ ॥ नीचोत्कर्षाच्छ्रेष्ठजातेरधर्मः स्यादेवास्मिन्चोरकालेऽथ नाशः ॥ धर्माधर्माच्चोऽतवृद्धी न जातेला भालाभाभ्यामर्पा वै यथाब्धेः ॥ २७ ॥ अस्मज्जातिं यौवनीं प्राहुर्गर्वा ह्यस्याश्चेषन्नो जरा स्यात्कदाचित् ॥ पूर्वैः पुण्यैर्लभ्यते सान्यथा नो नृत्वं लब्ध्वा कृत्यमेतद्वि पुंसः ॥ २८ ॥

यवनव्यतिरिक्तजातिषु स्पृष्टास्पृष्टमानपमानैः पुंसः अहं नीचोऽस्मि अन्यः श्रेष्ठः एष नीचः अहं श्रेष्ठोऽस्मीति विक्षेपमतोषौ स्याताम् “द्वितीयादौ भयं भवति य इतर इतरं पश्यति । अथ तस्य भयं भवति ” श्रुति श्रुतेः । भेददर्शिनो दुःखं भवतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ एतदेवाह । नीचोत्कर्षणोत्तमजातेः पुरुषस्यावर्षमप्राप्तिर्भवति अस्मिन् अवर्षे सति चोरकाले वर्णसंस्कारकाले नाशो भवति । श्रेष्ठजातेरिति शेषः । नोऽस्माकं यवनानां जातेः धर्मेणाधर्मेण च अंतवृद्धी न भवतः । यथा उदकलाभालाभाभ्यां समुद्रस्य वृद्धिनाशौ न भवतस्तथा यवनजातेर्धर्माधर्माभ्यां वृद्धिक्षयौ न भवत इति भावः ॥ २७ ॥ तस्मात्सर्वे

त्कृष्टा यवनजातिरित्याह—अस्मदिति । अस्मज्जातिं यौवनीं युनः इयं । यौवनीं तरुणामिति यावत् । आर्याः श्रेष्ठाः प्राहुः । अस्याः किञ्चिदापि जरा क्षीणत्वं न भवति । एवं सर्वोत्कृष्टा अभेदवती यवनजातिरस्ति । यतः सा पूर्वपुण्यैर्लभ्यते पूर्वपुण्याभावे न लभ्यते । अतः नृत्वं मनुष्यत्वं प्राप्य पुंसः एतावदेव यवनजातिप्रान्तिरेव कृत्यमस्ति । मनुष्यजनमनि यवनमतस्वीकरणमेव फलं तेन च जात्यादिभेदनिवृत्तिद्वारा अभेदेनात्मप्राप्तिर्भवतीत्यभिप्रायः ॥ २८ ॥ तावत् यवनजातेः प्राप्तिर्यतम् ॥ २९ ॥ यवनमतेन शुभदिवसं दृष्ट्वा पंचाहोते पंचादिवसानंतरं त्वामहं म्लेच्छतां प्रापये । तावत्पर्यंतं त्वं

श्रुत्वा मिशोर्थावनस्येति राजा साष्टांगं तं चानमन्बोध भूयः ॥ प्राहेत्यं मां म्लेच्छजातिं कुरु त्वं नान्न पानं तावदिच्छेहमल्पम् ॥ २९ ॥ राज्ञः श्रुत्वा वाक्यमित्थं स भिक्षुः सम्यग्दृष्ट्वा स्वान्मनाद्वन्नमेकम् ॥ पंचाहोते म्लेच्छतां प्रापये त्वां तावद्देहं गच्छ चाहिति भूपम् ॥ ३० ॥ राजार्थेनं प्राह नेच्छामि मेहं गंतुं द्रष्टुं वांगनां कोशमुख्यम् ॥ नेषत्कार्यैः श्रीमता मां विलंबो म्लेच्छं कर्तुं मेसवो यांति नोचेत् ॥ ३१ ॥ वृत्तं राज्ञः कश्चिदित्थं द्विजार्यः प्राहाग्रस्थो भारुगरार्याय तावत् ॥ राज्ञः पत्नी चागतामु नृयानादुत्तीर्याथो देशिकेन्द्रं ननाम ॥ ३२ ॥ तिष्ठंत्यग्रे बद्धहस्तातिनम्रा प्रोवाचेत्यं सर्वविद्रास्करार्यम् ॥ स्वामिज्जाते भर्तारि त्वन्यजातौ पत्न्या ग्राह्या प्राक्तना वास्य जातिः ॥ ३३ ॥ रायः प्राहेनां च तज्ज्ञातवृत्तस्त्यक्त्वा धैर्यं मा वदस्वेति देवि ॥ यावन्नातं स्वेष्टकार्यं हि याति कुर्याच्चानं सन्मती रक्षणेऽस्य ॥ ३४ ॥

गृहं गच्छेति भूपं प्राह ॥ ३० ॥ श्रीमता त्वया मां प्रति म्लेच्छं कर्तुं किञ्चिद्विलंबो न कर्तव्यः । नोचेत् विलंबं करिष्यसि चेत्तर्हि मे प्राणाः यांति यास्यंति ॥ ३१ ॥ एवं राज्ञो यवनजातेः प्राप्तिं कारणमुक्त्वा भारुकरात् तन्निवारणमाह—नृत्तमित्यादिभिः । इत्थं राज्ञो वृत्तं कश्चिद्विजवयः भारुगरायाग्रगतः सन् यावत्प्राह । तावद्वाजपत्नी चामुं भारुकरं प्रति प्राप्ता । अथ नृयानादुत्तीर्यं भारुकरं ननाम ॥ ३२ ॥ बद्धहस्तातिनम्रा साऽग्रे तिष्ठती सती भारुकरं प्रति इत्थं प्राह । अन्या जातिर्यस्य तादृशे पत्नौ पत्न्यास्य जातिर्नैवीना ग्राह्या वा प्राक्तना जातिर्ग्राह्या भवति । मया कथं वर्तितव्यमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ तस्य राज्ञः ज्ञातं

वृत्तं येन स रायः भास्कररागो राजपत्नीं प्राह । हे देवि एवं धैर्यं त्यक्त्वा मा वद । हि यस्मात् यावत् स्वेच्छित्तकार्यं नाशं प्रति न याति तावत्पर्यतास्थे कार्यस्य रक्षणे सन्मतिः कार्यो प्रयत्नं कुर्यात् । अतः स्वकार्यसिद्धिनिश्चयपर्यन्तं प्रयत्नः कर्तव्य इत्यर्थः ॥ ३४ ॥ अथ सा राजपत्नी इत्याह । इति क्रियु । अथ संप्रति ध्यस्तः ध्वःकालमारभ्य त्रिदिनानि संति । अत्र दिनत्रये क उपायो भवेत् इति एतत्कार्यं दुःसाध्यमस्तीत्यर्थः । अथ तां प्रति भास्करो विद्वच्छ्रेष्ठ इत्युवाच । इति क्रिम् । तत्रैक उपायोऽस्ति स त्वया योज्यतां भावि यथा भविष्यति तथा भवतु । प्रारब्धप्रकाशकत्वादवश्यं प्रयत्नो विधेय इत्यर्थः ॥ ३५ ॥ तस्य उपायसामर्थ्यं सहस्रमुद्रास्त्वया दीयतां कार्ये जाते सति तत् विनं यथायोग्यं दातव्यम् । ननु कार्यान्तरं दास्यानि कार्यस्य संशये त्रीण्येवाह्वान्यद्य संतीति साह श्वस्तश्चाथो स्यादुपायोत्र को वै । तां विद्वयोंऽथेयुवाचास्ति चैकस्तत्रोपायो योज्यतां भाव्यथारु ॥ ३५ ॥ आरंभार्थं तस्य साहस्रवित्तं जाते कार्ये दीयतां तद्यथावत् ॥ नाल्पा चिन्ता तेऽस्तु साहस्रवित्ते विश्वासात्स्याद्यात्किलासंभवं हि ॥ ३६ ॥ राज्ञी श्रुत्वैवेति सद्गन्हारं कंठाभिष्कास्याग्रसंस्थां स्वदासीम् ॥ प्राहसुं त्वं चातिवित्ते पुमार्थे निक्षिप्यास्मादानय द्राक्सहस्रम् ॥ ३७ ॥ श्रुत्वानीतं तत्तयागुक्तराज्या राज्ञी चैतद्रास्कराग्रे निधाय ॥ नत्वा भूयश्चाब्रवीद्रास्करार्थं नूनं लप्स्ये त्वत्प्रसादात्स्वनाथम् ॥ ३८ ॥ सेत्थं तुष्टाथययौ स्वयमेवं रायोऽत्रत्यान्सेवेन चाहूय विप्रां ॥ चत्वारिंशत्संख्यकान्मंत्रमाह श्रीवा राज्ञा द्वादशोर्ध्वं शतार्णम् ॥ ३९ ॥ प्रत्यंगांगोपांगमेतस्य चोक्त्वा राज्ञः सर्वान्याजकान्वस्त्रमुत्थैः ॥ वज्रे जमुं तं मनुं लक्ष्मूर्ध्वं द्वे साहस्रे चायुतं मंत्रवेत्ता ॥ ४० ॥

साहस्रे चायुतं मंत्रवेत्ता ॥ ४० ॥ साति आदौ कथं देयमित्यत आह । सहस्रवित्तविषये त्वं चिन्ता मास्तु । हि दस्मात् यत् असंभवं तत् विश्वासेन भवति । विश्वासः फलदायक इति भावः ॥ ३६ ॥ अमुं हारं वित्तवति पुरुषे निक्षिप्य तत्सक्रान्तं सहस्रवित्तम् आनयैव ॥ ३७ ॥ इति श्रुत्वा तया दास्या उक्तराज्या तद्धनमार्गताम् । स्वनाथं स्वपतिम् ॥ ३८ ॥ अत्रत्यान् भालकीनिवासिनो विप्रान् वेदाध्ययनसंग्रामान् स्वशिष्येणाहूय चत्वारिंशत्संख्यकान् तान्प्रति द्वादशाधिकृत्य वर्णं दंडिन्याः मंत्रमाह । जपार्थमिति शेषः ॥ ३९ ॥ एतन्मंत्रस्यांगोपांगादिकं चोक्त्वा मंत्रवेत्ता भास्करः लक्षम् ऊर्ध्वं द्वे साहस्रे अयुतं च द्वादशसह

साधिकैकलक्षपरिमितमिति यावत् । मंत्रजपं कर्तुं राज्ञो याजकान्वह्लादिभिर्घृतवान् ॥ ४० ॥ अखिलपूर्तिकारि स्तोत्रं त्रिशतीस्तवम् । ब्रह्मर्निदकालेन
द्वे अहोनिधौ यस्मिन् तेन । अथ तृतीययज्ञे तृतीयदिवसे इत्युत्तरान्वयि ॥ उपजा० ॥ ४१ ॥ स यावनभिक्षुः पौरैर्वैवेक्ष्यते नैव दृष्टः । हस्त्यादिभि
र्गुक्तः श्वानादिभिश्च युक्तः । तदा एते पौराः अद्भुतं जातमित्याहुः ॥ ४२ ॥ अत्र यावनभिक्षुनिवासस्थाने । सायीति ययनभाषायां सत्पुरुषसंबुद्धिः
बलेन हठात् ॥ ४३ ॥ अनुगतः सेवकतः नृयनेन ॥ ४४ ॥ यत् अयैरपि न भाव्यं तत् यावनभिक्षुकोच्चाटनं त्वया कृतम् ॥ ४५ ॥ असौ ययन

उच्चाटयन् यावनभिक्षुकं तं स्वयं जजापाखिलपूर्तिकारि ॥ स्तोत्रं बभूवाथ जपो ब्रह्मर्निदकालेन पूर्णोऽथ तृतीययज्ञे ॥ ४१ ॥
नैवेक्ष्यते यावनभिक्षुकोऽसौ पौरैः सहस्यश्चपदातियुक्तः ॥ श्वकुक्कुटैणाव्यजपंजरस्थविहंगमैश्चाद्भुतमाहुरेते ॥ ४२ ॥ एकोऽत्र राजा
भ्रमति स्म सायी सायीति भूयो वदतीति कैश्चित् ॥ स पंचषड्भिर्विधृतो बलेन संप्रापितस्तद्ब्रह्मिणीशुहारे ॥ ४३ ॥ दास्योऽतरेत्य
दुनमेव राड्यै नृपागमं प्राहुरियं गवाक्षात् ॥ भ्रातं समीक्ष्यानुगतो नृयानात्संप्रेषयामास च भारुकराग्रे ॥ ४४ ॥ स्वयं नृयनेन ययौ
च पश्चात्तं भारुकरं प्राह मुहुर्नमंती ॥ यन्नामैर्भावि च तत्कृतं ते ह्युच्चाटनं यावनभिक्षुकस्य ॥ ४५ ॥ कथं गतोऽसौ शकटैर्गजाश्वैः
श्वकुक्कुटैरपि पंजरस्थैः ॥ विभीः क्व देशेऽबुनिधौ तदंतर्द्विपथवेदं न च वेद कश्चित् ॥ ४६ ॥ प्रागजन्मपुण्यातिशयेन मे त्वं
प्रातोऽसि सौभाग्यमुजातिदाता ॥ साक्षाच्छिन्नो वाऽवनिगो मदर्थं नेत्यं मनुष्यैर्हि मुखाच्च वाच्यम् ॥ ४७ ॥ इत्थंप्रभावे त्वयि
चाथ राज्ञो भ्रतिर्हि दूरीकरणं न चित्रम् ॥ भूस्वर्बिलकुंडगतौ स्वर्गदे यथोत्क्रमश्चालपशिलोच्चयस्य ॥ ४८ ॥

भिक्षुः विक्षिः पक्षिभिः सह कथं गतः क्व देशे समुद्रे तदंतर्गतद्वीपे वा गतोऽसि इदं कोऽपि न जानाति ॥ ४६ ॥ इत्थं राजा मुक्तो भाविष्यतीति मुखे
नापि मनुष्यैर्वाच्यं न भवति । कुतः कर्तुमिति भावः ॥ ४७ ॥ यथा भुवि स्वर्गे बिले पाताले च अंकुशगतिर्यस्य तस्मिन् गरुडेऽल्पपरिवर्तोऽद्यनं न
चित्रं तथा त्वयि राजभ्रातिदूरीकरणं न चित्रम् । यथा यावनभिक्षुरुच्चाटितस्तथा राज्ञो भ्रातिनिवारणं करिष्यत्येव भवानिति भावः ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ तस्या उपास्यदेवतायास्तीर्थैः सह ॥ ५० ॥ तीर्थविभूतिधारणेन ॥ ५१ ॥ नृयानात् शिविकया । नैजं स्वकीयम् ॥ ५२ ॥ सकृत् एरुदेव स भिक्षुः
क्र गतः । अयं पुरोवर्ती ॥ ५३ ॥ या स्पृशद्ब्रह्मद्विहृत्यं न गच्छति सा मम पत्नी किमर्थमत्रागतवती । यदाहं कुलीनोऽपि यवनजातिं लिलिप्सुः लब्धुं

सेत्थं वदंती नृपतिं नृयानादुत्तार्य दूतैरपि भास्कराग्रे ॥ आनीय साष्टांगनतीश्च तेनासौ कारयामास गुरुत्तमाय ॥ ४९ ॥
निवेशितं स्वाग्रत एव भृत्यैस्तं सायि सायीति मुहुर्वदंतम् ॥ स्वोपास्यपूजागतभास्करस्ततीर्थैर्ममार्जाकितमंत्रभूतिम् ॥ ५० ॥
उन्मील्य नेत्रे स्वयमास्थितोऽथ तथा द्वितीयेऽह्नि जलं ययाचे ॥ भ्रातं विहायथ तृतीयघस्त्रे प्रातस्मृतिस्तीर्थविभूतिधृत्या ॥ ५१ ॥
सायं ततः प्रातरगान्ध्यानाद्ब्रह्मी निर्जातः पुरा गुरुं तम् ॥ समीक्ष्य तां लज्जित आह भूपः शनैरमात्यं पुरतो नमंतम् ॥ ५२ ॥ राजो
वाच ॥ कात्रागतोऽहं क्र गतः स भिक्षुः सर्वैर्गजाश्चैर्बृहदुलैः सकृद्धि ॥ कोऽयं सुक्रांतोऽस्यमरुगोऽथ सिद्धः स्वयं शिबो वा नृतनुर्हि भूत्थः
॥ ५३ ॥ किं मे तथात्रागतवत्यसौ स्त्रीर्बहिर्न गच्छत्यणु याऽऽत्समेहात् ॥ यदा कुलीनोऽप्यहमंत्यजातिं लिलिप्सुषुपि कथं धिया
सीत् ॥ ५४ ॥ स्वधर्मनिष्ठोऽप्यहमंग मंत्रैर्भ्रातः कृतो यावनभिक्षुकेण ॥ दुरीकृता भ्रातिरथात्र केन साफल्यकर्तो मम जन्मनः सः ॥ ५५ ॥
रञ्जोति पृष्ठः सचिवः स सर्वं क्रमेण वृत्तं हि जगौ नृपाय ॥ श्रुत्वाद्भुतं भास्कराङ्गमाश्रुत्वायासकृत्तं प्रणनाम सांगम् ॥ ५६ ॥
बद्धांजलिः प्रार्थयतीति तिष्ठन् श्रीभास्करार्यं नृपतिः पुरस्थः ॥ ग्रस्तोपकीर्त्याऽऽजलतोऽविनोहं त्वयैव नंदो हारिणाऽहिनेव ॥ ५७ ॥
न त्वादृशः सिद्धमनुष्योऽस्मिन्दृष्टः श्रुतोवाथ गतेषु तेषु ॥ आसीन्नवेदं न च वेद्मि ये स्फुर्महर्षयस्ते तु कजाः स्वतंत्राः ॥ ५८ ॥

गिच्छावान् तदा एषा मत्तन्यपि धिया बुद्ध्या कथमासीत् । अस्या मनः कथमासीदित्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ सचिवः अमात्यः । सांगं साष्टांगम्
॥ ५६ ॥ यथा श्रीकृष्णेन सर्वग्रस्तो नंदो रक्षितस्तथापकीर्त्या आगलतः कंठपर्यंतं ग्रस्तोऽहं त्वया रक्षितोऽस्मि ॥ ५७ ॥ अस्मिन्कलियुगे तस्मै

दशः सिद्धमंत्रो न दृष्टः श्रुतो वास्ति । अथ गतेषु तेषु पूर्वयुगेषु सिद्धमंत्रः पुरुषः आसीन्न वासीदिदमहं नेवेभि ये तु कजाः ब्रह्मपुत्राः महर्षयः स्युस्ते स्वतंत्रा आमुः । तथा त्वमपि कर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुं स्वतंत्रोऽसीत्यर्थः ॥ ५८ ॥ उत किं च यो मां प्रति म्लेच्छं कर्तुमुद्युक्तो मंत्रविद्विरतिवीर्यश्चा निवार्यः स त्वयाजसैवोच्चादितः सन् ऊर्ध्ववायुना पर्णमिव क्वापि न दृश्यते । अतस्त्वमेव महत्तमोऽसीत्यर्थः ॥ ५९ ॥ समुद्रस्य गांभीर्यम् अल्पसरो वरेण शब्दं कुर्वद्भिर्भगैस्तरंगैर्न वर्ण्यते यथा तथा अल्पेन मया कर्त्रा तवैश्वर्यं सामर्थ्यं वाक्यैः किं वर्ण्यते कथमपि न वर्ण्यत इत्यर्थः ॥ ततः अहं

म्लेच्छं हि मां कर्तुमुतोद्यतो योऽवार्योऽतिवीर्यैरपि मंत्रविद्विः ॥ त्वयाजसोच्चादित एष नैव क्वापिदृश्यते चोन्मरुतेव पर्णम् ॥ ५९ ॥ वाक्यैर्मयैशं तव वर्ण्यते किं गांभीर्यमब्धेः सरसेव भंगैः ॥ कुर्वे नतीरेव मुहुस्ततोऽहं भवात्त्वया रक्ष्य इवात्यजातेः ॥ ६० ॥ संप्रार्थितो भास्कर एवमाद्यैर्वाक्यैर्वैप्रेणाथ दयान्वितोऽसौ ॥ प्राहेति लब्ध्वा ह्यकुतोभयश्रीप्रकाशगदौ न पुनर्भयं ते ॥ ६१ ॥ उच्चादितुं यावनभिश्चुक्रं प्राक्चक्रुर्जपं ये द्विजसत्तमास्तान् ॥ संपूज्य राज्ञा बहुवित्तमेभ्यो ददौ यथातुष्टिं च भास्करार्यः ॥ ६२ ॥ ततः शुभाह्नयेव गणेशबालामनुवृत्तपायाथ समादिशत्सः ॥ तौ संजपञ्जुद्धमनाः स भूयस्तस्मान्त्समैश्चञ्छद्भुदि पूर्णदीक्षाम् ॥ ६३ ॥ ज्ञात्वाखिलज्ञोऽस्य मनः सुमंत्रान्दातुं स शूद्राय ससंशयोऽभूत् ॥ साक्षात्तदांवा निशि भास्कराय नृपं जगौ चंडकभैरवांशम् ॥ ६४ ॥

केवलं नतीरेव मुहुः कुर्वे करोमि यवनजातेयथा रक्षितोऽस्मि तथा भवान् जन्ममृत्युवाहान्त्रयाहं रक्षणीयः ॥ ६० ॥ न कुतोऽपि भयं यास्यां तौ श्रीप्रकाशानंदयादौ लब्ध्वा ते पुनर्भयं न भविष्यति । श्रीगुरुपादुकांमंत्रलाभः सर्वभयनिवर्तक इत्यर्थः ॥ ६१ ॥ राज्ञा निमित्तभूतेन संपूज्य यथासंतोषं बहु वित्तं ददौ राज्ञः सकाशादपित्वानित्यर्थः ॥ ६२ ॥ तौ गणेशबालामंत्रौ जपन् शुद्धमनाः सन् तस्माद्भास्करात् पूर्णदीक्षां हृदि समैच्छत् ॥ ६३ ॥ यदा शूद्राय उत्तममंत्रान् दातुं गुरुः संशययुक्तोऽभवत् तदा साक्षादेव नृपं चंडभैरवांशं भास्कराय निशि जगौ । शूद्रोऽप्यं राजा चंडभैरवांशत्वात् पूर्ण

त्रिषेके योगोऽस्तित्युवाचेत्यर्थः ॥ ६४ ॥ उदितैः विधानैकैः मन्त्रैरुदकैर्विवित् अमिषेकं कृत्वा ब्रह्मकाय राज्ञे महामन्त्रैः विधानेन पुणर्दीक्षा ददौ ॥ ६५ ॥ ब्रिया पवावत्या युक्तम् उत्तमभूषणादियुक्तं भारकरं रत्नैरभियुक्तं कृतवान् ॥ ६६ ॥ तोषवता संतुष्टेन ॥ ६७ ॥ स च भारकरः स्वगुरोः प्रकाशानंदस्य पत्न्या उक्तं स्मरन् सुवर्णाकितां मुक्तां नासाभूषणमौक्तिकम् अस्यै गुरुत्वायै प्रयायामास । दुहित्रे गुरुकन्यायै तन्मणिं च श्रेयिताम् ॥ ६८ ॥ ततः स भारकरः कलिधर्ममास्या गृह्णात् गृह्णाक्षैः सुरतनगरमिति शेषः । हि यस्मात् भगवमे ऐश्वर्यमाप्तावपि साधोः अस्मृतिर्विस्मृतिर्नास्ति ॥ ६८ ॥ ततः स भारकरः कलिधर्ममास्या गृह्णात् गृह्णाक्षैः सकथात् अर्धरीत्या अर्द्धाधानेनेति यावत् सोमपूर्वमीनाशाय स्वयम् अग्निहोत्रहोमं कृतवान् । यतोऽयं भीमांसकाभिज्ञविदां भीमांसाभिज्ञानां विदुषां यध्ये

श्रीग्रेतोऽस्मै प्रददौ च पूर्णां दीक्षां विधानानमनुभिर्महद्भिः ॥ पत्न्यान्वितायोदितमंत्रिताद्भिः कृत्वाभिषेकं विधिवद्धार्यः ॥ ६५ ॥ मत्वा तदात्मानमसौ कृतार्थं पूर्णाभिषिक्तो नृपतिगुरुं तम् ॥ रत्नाभिषिक्तं त्वकरोत्स्त्रियाब्जं तथा सुभूषांशुकसत्कृतं च ॥ ६६ ॥ शिष्याश्च सर्वे गुरुभास्करस्य संपूजिताः पुस्तकग्रानभृत्यैः ॥ पुरस्थविप्रश्च परेऽंशुकक्षैः संतोषितास्तोषवता नृपेण ॥ ६७ ॥ स्मरन्स चोक्तं स्वगुरोस्तु पत्न्याऽस्यै प्रेषयामास महद्भिः सुक्ताम् ॥ स्वर्णाकितां तन्मणिकं दुहित्रेऽस्मृतिर्न साधोर्हि भगवमेऽपि ॥ ६८ ॥ ततश्चकार स्वयमग्निहोत्रमाधाय सोऽग्नीनिह सोमपूर्वम् ॥ गृह्णाद्धरीत्या कलिधर्मगत्या भीमांसकाभिज्ञविदां वरिष्ठः ॥ ६९ ॥ राजा सदा तिष्ठति सोऽग्रतोऽस्य कृतांजलिर्दास इवोक्तकारी ॥ भीतिर्वैराशौर्यवतां च यस्माच्चित्रं कृतोपास्तिगुरो न हीदम् ॥ ७० ॥

वरिष्ठः । तथा हि । पूर्वं गृह्णाग्निं स्वीकृत्य ततः श्रौताधानमित्यर्धाधानम् । सहैकवर्षेण गृह्णाग्निश्चैतादयोर्वहगं सर्वधानम् । तेन च अग्निहोत्रं गवांलं ययि त्यादिना सर्वधानस्य कलौ निषिद्धत्वात् अर्धाधानपक्षेणाधानं भीमांसातात्पर्यत्वेन भारहोण युक्तं कृतमिति भावः ॥ ६९ ॥ धरायां ये शौर्ववंतः शूरास्ते वामपि यस्माद्धर्ममासीत् स राजा चंद्रसेनः दासभद्रास्कराग्रे तिष्ठतीति इदं कृत्वा उपास्तिः उपासना येन तस्मिन् गुरो न चित्रम् । उपासकस्य राजभोजीकर णकर्तृत्वं नाश्वर्यमिति भावः ॥ ७० ॥

ततोऽसौ राज्ञा सुपूजितः नृयानगतो भारकरः स्वयैः स्वकीयैः ह्यादिभिः सह तेन राज्ञा दत्तैर्गजाश्वदासैः सह नृयानगतरश्चदशपण्डितैः सह गोरथगतैराग्निभिः स्वसैश्च सह ययौ । दिग्विजयार्थमिति शेषः ॥ ७१ ॥ स च पण्डितपूज्यो भारकरः दक्षिणस्यां दिशि भ्रमन् विदा ज्ञानेन दृष्टपण्डितान् जेष्यन् यां विख्यात राजधानीमगात् तत्तन्पृतीन् तच्छतराज्ञः शिष्याश्चकार ॥ ७२ ॥ यस्यावलोकनमात्रेण भूपा दाससमा बभूवुः । यस्य भाषणेन पण्डितवर्याः शिष्यतुल्या बभूवुः । यस्य स्मरेण स्मरणमात्रेण उत्तमदेवता कल्पता दृष्टार्थपूरकाऽभवन् । स भारकरो लोके इति जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते ॥ ७३ ॥ स च भारकरः इत्थं

ततो ययौ राजसुपूजितोऽसौ स्वयैश्च तद्वत्तगजाश्वदासैः ॥ नृयानगाद्यादशपण्डितार्थैर्नृयानगो गोरथगाग्निदासैः ॥ ७१ ॥ भ्रमन्बुधेजयः स च दक्षिणस्यां जेष्यन्विदा दुर्नयपण्डितांश्च ॥ यां यामगाद्विश्रुतराजधानीं चकार तत्तद्वृपतींश्च शिष्यान् ॥ ७२ ॥ यस्येक्षणदा ससमास्तु भूपाः स्युर्भाषणाच्छिष्यसमा बुधार्याः ॥ सहेवता कल्पसमा स्मरेण स भारकरायौ जयतीति लोके ॥ ७३ ॥ कृष्णानदी दक्षिणतः सचेत्थं कावेर्योभिज्ञांकभुवि श्रुतिज्ञान् ॥ विभ्रान्सदाचारस्तांश्च पश्यन्बभ्राम तत्रैव चिरं सुतुष्टः ॥ ७४ ॥ कर्तृश्च चक्रे बहुदक्षिणान्स यथाविधान्सोममुखान्विकृत्या ॥ नामानि तत्तत्सदृशानि विभ्रान्नाम्नैकधीश्चागमवर्मगामी ॥ ७५ ॥ श्रुत्यर्णकान्नो शृणुयाद्यथात्यस्तथाग्रहारान्द्विजवासयोगयान् ॥ नृपैर्देवैः स श्रुतितत्त्वविद्वद्यः कावेर्यभिप्रांतगतान्सुधान्यान् ॥ ७६ ॥

रीत्या कृष्णानथाः दक्षिणे कावेर्यभिज्ञायाः कावेरीनाम्न्या नद्या अंकभुवि समीपमौ वेदज्ञान् सदाचारसंपन्नान् विभ्रान् पश्यन् तत्रैव कावेरीतीरे चिरं बभ्राम ॥ ७४ ॥ च पुनः स भारकरो बहुदक्षिणयुक्तान् यथाविधान् यथायोगयान्सोमादीन् कर्तुन् विकृत्या सह कृतवान् । यत्र सकलांगोपदेशः सा प्रकृतिः दर्शपूर्ण माससोमादिः । यत्र विकलांगोपदेशः सा विकृतिः सौत्रामण्यादिः । सर्वकर्तुन् कृतवानित्यर्थः । तत्तत्सदृशानि नामानि सोमयाजीत्यादीनि विभ्रान् आत्मधीः आत्मनिष्ठोऽपि आगमवर्मगामी वेदमार्गानुसारी अभवत् ॥ ७५ ॥ अयः अंत्यजो यथा श्रुतिवर्णान्नि शृणुयात् तथा ब्राह्मणवासयोगयान् अग्रहारान् क्षेत्र

युक्तस्थानानि वेदविद्वो ब्राह्मणेभ्यो नृपैर्निमित्तभूतैः स ददौ । कीदृशान् कावेर्याः अभिप्रेतं समीपे वर्तमानान् । सुष्ठु धान्यं येषु तान् । ततश्चैवराजभ्यः सकाशात् ब्राह्मणानां योग्यव्यवस्थां कृतवानित्यर्थः ॥ ७६ ॥ आत्मतृप्तोऽपि स भास्करस्तस्याः कावेर्याः अंके समीपे भास्कराख्यं पुरं नृपार्पितं विचैः कृतवान् । अत्र भास्करपुरे शिवाल्यं निर्माय शिष्यान् संयोज्य तत्र पूजादिव्यवस्थार्थं नियोज्य स्वयमपि अतल्यं बहुकालं तस्थौ ॥ ७७ ॥ एत त्सर्गोक्तकथाश्रवणादिफलमाह—इत्यभिप्रेति । एवं भास्करपुरोः प्रभावं व्यभिचारकर्तुः यवनभिक्षुकस्य अतिशयेन उच्चाटनं यत् तत्सर्वं सर्गोक्तं यः शृणोति वा प्रपठेच्च तस्य व्यभिचाराद्वयं भवे प्रपंचे न स्यात् ॥ ७८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्धटीकायामर्थस्फूर्त्यभिधायामेकानचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३९ ॥ स भास्कराख्यं पुरमात्मतृप्तोऽप्यंकेऽथ तस्याः कृतवाहृपाथैः ॥ निर्माय शंभ्वाल्यमत्र शिष्यान्संयोज्य तस्थौ स्वयमप्यनल्पम् ॥ ७७ ॥ इत्थं प्रभावं गुरुभास्करस्यात्युच्चाटनं यद्व्यभिचारकर्तुः ॥ शृणोति वा यः प्रपठेच्च तस्य भवे हि नो भौर्व्यभिचारतः स्यात् ॥ ७८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे भास्करचरित्रे एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथ श्रीभासुरानंदो गंतुं रामेश्वरं ततः ॥ ययौ प्रपश्यन्मार्गेण देवतायतनान्यपि ॥ १ ॥ कुंभकोणं महाक्षेत्रं कुंभेशाद्याः शिवाश्च षट् ॥ चक्रपाण्यादयः श्रीशा द्वादशेति सुरालयाः ॥ २ ॥ यत्र द्वादशसाहस्रगेहा अग्रभुवां सदा ॥ वेदार्थातिमतां स्मृत्या सदाचारानुवर्तिनाम् ॥ ३ ॥ तस्मिन्क्षेत्रेऽप्येष किंचित्कालमथावसत् ॥ तस्य विद्याः सदाचारं तत्रत्याः प्रसमीक्ष्य तम् ॥ ४ ॥ समीजुः केचिद् स्यासुः शिष्याश्चोपासनाक्रमात् ॥ तस्माद्देदुर्गिरीशाल्यं शंभुं चाखंडं पूजितम् ॥ ५ ॥

उच्चात्वारिंशके षडैः सप्ताशीत्यार्यभास्करः ॥ दिग्जयो द्वैतपतिना प्रतिज्ञाधानितीर्यते ॥ ४० ॥ अथ भास्करस्य दिग्जयं वर्णयति—अथेत्यादिभिः । ततः भास्करपुरात् कुंभकोणं महाक्षेत्रं यथाविति संबधः ॥ १ ॥ यत्रेत्यपकर्षः । कुंभेश्वराद्याः षट्शिवाः शिवलिंगानि संति । च पुनः यत्र चक्रपाण्यादयः श्रीशाः लक्ष्मीपतयः षट् विष्णुप्रतिमाः इति द्वादश सुरालयाः देवतास्थानानि संति ॥ २ ॥ यत्र वेदाध्ययनकर्तृणां स्मृतिप्रामाण्येन सदाचारतानाम् अग्रभुवां ब्राह्मणानां द्वादशसहस्रगेहाः संति ॥ ३ ॥ एषः भास्करः । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४ ॥ समीजुः पूजयामासुः । उपासनाक्रमात् मंत्रोपदेशक्रमेण

तस्मात्कुंकोणात् । उत्तरार्द्धमुत्तरगामि । वेदगिर्याख्यं पक्षितर्थं निन्तरं पूजितं भूकरिति शेषः ॥ ५ ॥ यत्र पक्षितर्थे । इत्यमित्यादि परान्वयि । विद्वद्भिः पूज्याः सुराः देवता येषु तानि ॥ ६ ॥ सेतुबंधनादादौ पूर्वं रामेण पाषाणरूपिणो नवग्रहाः यत्र स्थापिता इत्यन्वयः ॥ ७ ॥ तत् नवपाषाण संज्ञं तीर्थं रामेश्वरमार्गे अस्तीत्यर्थः । तत्र प्राप्तो भास्करः पत्रद्वारा स्वपितुः गंभीराराख्यस्य निधनं श्रुतवान् । तथा पित्रा सह मातुः कोणांवायाः गतिं परलोकमार्तिं चाशृणोदित्यन्वयः ॥ ८ ॥ सर्वशास्त्रज्ञो भास्करः तत्रत्यैः तत्तीर्थवासिद्विजैश्चानुमोदितः सन् पुत्रधर्मं क्षौरादिकम् इह क्षेत्रे यथावत् कृतवान् ॥

ययौ यत्रर्षयो यांति मध्याह्ने पक्षिरूपिणः ॥ इत्थं क्षेत्राणि संपश्यन्विद्वत्पूज्यसुराणि सः ॥ ६ ॥ ययौ रामेश्वरं लिंगं श्रीरामस्यापितं परम् ॥ स्थापिताः सेतुबंधादौ नव पाषाणरूपिणः ॥ ७ ॥ रामेणैव अहास्तीर्थं नवपाषाणकं हि तत् ॥ प्राप्तस्तत्राशृगोत्पत्रात्स्त्र पितुर्निधनं तथा ॥ ८ ॥ मातुः सहगतिं पित्रा पुत्रधर्ममिहाकरोत् ॥ यथावत्सर्वशास्त्रज्ञस्तत्रत्यैश्चानुमोदितः ॥ ९ ॥ तीर्थं श्राद्धान्यथो कुर्वन्प्राप्तो रामेश्वरं गुरुः ॥ नत्वा रामेश्वरं शंभुमुपचारैः प्रपूज्य च ॥ १० ॥ सेतुबंधे महातीर्थे स्नात्वा दानान्यनेकशः ॥ विप्रेभ्यः प्रददौ चान्नं यथेष्टं देवतुष्टये ॥ ११ ॥ ततो रामेश्वरं देवं संस्तुवंस्तत्पुनः स्थितः ॥ रामेश्वरस्य नाम्नार्थं प्राहात्रत्यबुधांश्च सः ॥ १२ ॥ रामो यस्येश इत्थं वदति शिवभजद्रामविक्षेपकारी रामेश्वरश्च वक्तोभयपृथगिति कृत् सर्वजनमाधिकारी ॥ रामश्चासौ किलेशः प्रवदति रघुपत्न्येषदंतर्विकारी रामस्येडित्यमर्थो विदितशिवपथो रामसंतोषकारी ॥ १३ ॥

॥ ९ ॥ द्वयोरन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ तमेवार्थमाह—राम इति । रामः ईशो यस्येति बहुव्रीहिसमासः । इत्थं यो वदति सः शिवं भजतो रामस्य विक्षेपकारी भवति । आत्मपूज्यस्य पूजकत्वप्राप्त्या विक्षेपकरत्वमित्यर्थः । रामश्च ईशश्च इत्थं समाहारद्वंद्वं वक्ता यः सः उभयो रामेश्वरयोः पृथगिति कृत् पृथक् स्थितिकर्ता भेददर्शां सर्वजन्यसु अधिकारवान् भवति । रामेश्वरयोर्भेदाश्रयेण भेददर्शिनस्तस्य सर्वजन्यग्रहणेऽधिकारवत्त्वमिति भावः । रामश्चासौ सर्वाशश्च इत्थं कर्मधारयं वदति यः स पुरुषः रामस्य किंचिदंतर्विकारकर्ता भवति । कर्मधारये हि रामेश्वरयोर्भेदे सति सेव्यसेवकभावलोपेन किंचिद्विकारा

रकरत्नम् । शिवो भूत्वा शिवं यजेदिति प्रमाणेनाभेदोपासनया संतोषबाहुल्यं चेत्यर्थः । रामस्य ईदृश्वरः इत्यम्र् अर्थी अर्थकर्ता यः सः विदितशिवगो
रामस्य संतोषकर्ता भवति । तत्पुरुषसमासे उत्तरपदार्थप्रधानत्वाच्छिवस्य च ज्ञानरूपात्वाद् ज्ञाननिष्ठस्य सर्वश्रियत्नमिति भावः ॥ १३ ॥ इत्यमिति । अंते
वासित्वं शिष्यत्वम् । सक्तत्वं एकैव ॥ १४ ॥ १५ ॥ मीनाक्षीं मधुरावासिनीम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ तदग्रे तत्पुत्र इत्युत्तरान्वयि ॥ १८ ॥ १९ ॥

इत्थं रामशनामार्थं श्रुत्वा तत्रत्यपंडिताः ॥ तुष्टाः सर्वे भास्करस्योत्तवासित्वं सक्तबाहुः ॥ १४ ॥ ततः श्रीभास्करः शिष्यैर्दुर्भेशा
यिद्वहरे ययौ ॥ नत्वात्रत्यैः पूजितोऽसौ मधुरां चागमन्पुरीम् ॥ १५ ॥ मीनाक्षीं सुदंशं च नत्वात्रत्यैश्च पूजितः ॥ ययावन्तशयनं
पद्मनाभं जनार्दनम् ॥ १६ ॥ पश्यन्निथमनेकानि सुरस्थानानि भास्करः ॥ ययौ श्रीशंकराचार्यमठं शृंगिरिसंज्ञकम् ॥ १७ ॥
तत्पीठस्थो यतिश्चासीत्पुरुषोत्तमभारती ॥ वृद्धस्तदग्रे संस्थाप्योपायनं भास्कराभिधः ॥ १८ ॥ मुहुर्नत्वा समुत्थाय तिष्ठन्प्राह कृतो
जलिः ॥ कथयन्स्वीयवृत्तानि यदुर्वृत्तानुशासनम् ॥ १९ ॥ भास्कर उवाच ॥ यः प्राणिहासीद्वि नृसिंहयज्वा तस्माद्विषट्स्वीकृतवा
न्सुविद्याः ॥ बीजापुरेशस्य सुमन्त्रिणोऽहं गंभीरायस्य सुतः सुकीर्तितः ॥ २० ॥ पिताऽकरोद्यावनभाषयामे प्राक् भारतं सर्वकथा
यथार्थम् ॥ नामाप तस्मादुवि भारतीति यः कारिकाकृत्त्वसहस्रनाम्नाम् ॥ २१ ॥ आज्ञापितस्तेन मठस्थदास्येऽहं धर्मसंस्थापनकं
धारित्र्याम् ॥ कुर्वन्तदाज्ञामिह चागतोऽस्मि स्मरन्हदा श्रीपदमेव भूयः ॥ २२ ॥

आदौ स्ववृत्तान्तमाह—य इति । इह शृंगेरिमठे । यो नृसिंहयज्वा तस्मादहमष्टादश सुविद्याः स्वीकृतवानास्मि । च पुनः बीजापुरेशस्य यः सुमन्त्री गंभीराय
स्तस्य सुकीर्तितः पुत्रोऽहमास्मि ॥ २० ॥ सर्वकथाभिः यथार्थं योग्यार्थकम् । तस्माद्वारतकरणज्ज्ञेतोः । अस्य विष्णोः सहस्रनाम्नां कारिकाकर्ता । अकारो
वासुदेवः स्यादित्यकारस्य विष्णुवाचकत्वम् ॥ २१ ॥ धर्मसंस्थापनरूपे मठस्थानां दास्ये सेवायां श्रीपदं भवच्चरणं भूयो हृदा स्मरन् इह प्रान्तोऽस्मि ॥ २२ ॥

ननु मठस्थस्य ममाज्ञां विना कथं त्वया धर्मस्थापनं क्रियत इत्याशङ्क्याह—नेति । यद्यपि मठस्थाज्ञाभावे समाधिकारो नास्ति तथापि द्विजन्मप्रदस्य योनिः संस्कारतश्च जन्मदत्तुर्जनकस्याज्ञा उल्लङ्घितुं योग्या नास्त्येव । यद्यपि धर्मक्षणे मठस्थाज्ञापेक्षातः पित्राज्ञा न गरीयसी तथापि मठस्थ मठमैवतः मठस्थात् श्रीशंकराचार्यात् प्राप्तसंप्रदायस्येति सर्वैर्ब्राह्मणैर्धर्मस्थापनं स्वयं च धर्माचरणं कर्तव्यमिति शंकराज्ञासत्त्वात् तद्धर्मपालयितुः पितुराज्ञया धर्मस्थापनं मया कृतमिति भावः । अत्र विषये सदापो निर्दापो वायमिति सम्यग्विचार्य गुरुभिर्मवद्विरहं दंडनीयो नान्यैर्दंडाह इत्यर्थः ॥ २३ ॥ संप्राप्येति ॥ २४ ॥ २५ ॥ पृथिव्यां यत्वं धर्मस्थापनं करोषि तन्मठस्थं मठकार्यमेवास्ति हि यस्मात् नः गुरुः शंकराचार्यो

न मेऽधिकारोऽत्र पितुस्तथापि नाज्ञैव लंघ्या द्विजनिप्रदस्य ॥ मठस्थसद्धर्मैवतोऽत्र सम्यग्विचार्य दंड्यो गुरुभिर्न चान्यैः ॥ २३ ॥ संप्राप्यैर्वाक्यैरिति तं यतींद्रं स भास्कराख्यः परिपूज्य भक्त्या ॥ भूष'धनैः सद्यतियोग्यवस्त्रैर्ननाम भूयो भुवि दंडतुल्यः ॥ २४ ॥ इत्थं प्रगल्भं वचनं निशम्य विद्वद्रं ख्यातमथामुमुर्व्याम् ॥ तेजोधिकत्वं च निरीक्ष्य तस्य भक्त्यापि तुष्टो गुरुराह चैनम् ॥ २५ ॥ करोषि यत्वं खलु तन्मठस्थमुर्व्यां हि धर्मस्थितये गुरुनः ॥ साक्षाच्छिखोऽभून्नृतनुः स चास्मान्संस्थापयामास तदर्थमत्र ॥ २६ ॥ स्थित्वात्र शिष्यैरिदमेव कुर्मस्ते त्वात्ममौख्यं कथयंति लोके ॥ नैवामुमायांति मठं कदाचिक्तुोऽथ पीठस्थितपूजनादि ॥ २७ ॥ ते वित्तलाभस्थितचेतसोऽज्ञाः प्राहुः सुवित्तप्रदमार्यधर्मम् ॥ अल्पस्वदं धर्मविहीनमित्थं त्वं नैव भास्यात्तसमस्तशस्त्रः ॥ २८ ॥

धर्मस्थापनाय मनुष्यजन्मा साक्षाच्छिव एवाभवत् । सोऽपि अस्मान्धर्मस्थापनार्थम् अत्र मठे स्थापितवान् ॥ २६ ॥ शिष्यैः सह वयमत्र मठे स्थित्वा इदं धर्मस्थापनमेव कुर्मः । ते शिष्यास्तु स्वस्वमुख्यत्वं लोके कथयंति । अमुं मठमपि कदाचित्ते नायांति अथ कुतो मठस्थानामस्माकं पूजनादिकं कुर्वेति अतो न ते मठाज्ञावशवर्तिन इत्यर्थः ॥ २७ ॥ अतस्तेषां धर्मस्थापकत्वाभावात्त्वमेव धर्मस्थापकवरिष्ठ इत्याह । त इति । द्रव्यदृष्टयो विद्याहीनास्ते शिष्याः धनप्रदं धर्मवतं प्राहुः । अल्पवित्तदं धर्मविहीनं प्राहुः । इत्थम् एवं प्रकारेण त्वं न प्रतिभासि यतः प्राप्तसर्वविधः । अतस्त्वमेव तेषु श्रेष्ठ इति भावः ॥ २८ ॥

इतरेषां मठानुकूलत्वे सति धर्मस्थापकत्वाभावात् स्वमेव मठानुकूलो धर्म लोके स्थापयेत्याह । अत इति । कृत्यं धर्मस्थापनकार्यम् । मठस्थाः
इतरमठस्थाः ॥ २९ ॥ इच्छया विना भास्करच्छाज्ञावोपि । मुद्राधारिणो दूतान् ॥ ३० ॥ दारैः क्षिया पद्मावत्या युक्तः श्रीगुरुणा पुरुषोत्तमभार
त्याख्येन सत्कारितः अन्यहस्तेनेति शेषः । स्वस्य यतित्वादिति भावः ॥ ३१ ॥ आगमादागमनेन विलिख्युः लीना बभूवुः । यथा सूर्यागमनेनाकाशम

अतस्त्वमेवाद्य कुरुष्व कृत्यं सर्वं मठस्थं हियतोऽखिलज्ञः ॥ दास्येऽत्र चिह्नान्यपि यैर्निषेधं न ते मठस्था यतयोऽपि कुर्युः ॥ २९ ॥
उक्तांत तस्मै स ददौ यतींद्रो मठस्थचिह्नानि विनेच्छयापि ॥ छत्रं तथा चामरगुग्ममये चरान्समुद्रात्रजताब्जदंडान् ॥ ३० ॥
महार्हवैश्वरभूषणैश्च सत्कारितो भास्करवित्सदारः ॥ शिष्यान्वितः श्रीगुरुणाथ नत्वा तं पश्चिमाशां प्रययौ ततोऽसौ ॥ ३१ ॥
ततः पथा माध्वमठान्नतोऽस्यागमान्मठस्था यतयो विलिख्युः ॥ श्रीभास्करस्येव स्वमध्यतारास्तद्देशराजादिभिरर्चितोऽसौ ॥ ३२ ॥
गतेऽथ तस्मिन्यतयो मठस्थाः प्रादुर्बभूवुर्मरुतीव मेघाः ॥ रुष्टास्तदीयान्स्वनृपान्विलोक्य भट्टांघ्रिगेनानिव विजिनाः प्राक् ॥ ३३ ॥
क्षेत्रं च गोकर्णमथागतोऽसौ महाबलं शंभुमिहोपचारैः ॥ अभ्यर्च्य दानानि ददौ द्विजेभ्यः स निययौ राजसु पूजितोऽस्मात् ॥ ३४ ॥
क्षेत्रं ततोऽगात्कस्वीरसंज्ञं यत्रांबिकास्ते च सदायैलक्ष्मीः ॥ संपूज्य तां चोपमठे सतीह यतौ च सोऽधर्मकृतः शशास ॥ ३५ ॥
तद्भूपतिश्चास्य बभूव शिष्यस्तथा बुधार्याः सधनाः परेऽपि ॥ वज्रादिभिस्तैरभिपूजितोऽसौ ययौ ततो भागवरामतथैव ॥ ३६ ॥
संपूज्य देवं च हिरण्यकेशिशालीयमुख्याञ्जलधेस्तटस्थान् ॥ द्विजान्परीक्षन्स्मृतिमार्गतोऽथ कृष्णोद्भवं प्राप च भास्करार्यः ॥ ३७ ॥

धस्यताराः विलीना भवन्ति तथेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ वार्यो गते सति मेघा इव प्रादुर्बभूवुः । तदीयात्र भास्कराधीनान् नृपान्विलोक्य पूर्वं भट्टपादानुकूलत्रा
ज्ञः विलोक्य निद्रासो जिना इव क्रुद्धा बभूवुः ॥ ३३ ॥ क्षेत्रमिति ॥ ३४ ॥ कस्वीरे उपमठोऽस्ति तत्र ययौ मठाधिपे सत्यपि अधर्मकर्तृन् स भास्करः
शशास ॥ ३५ ॥ तद्भूपतिः कस्वीरस्थराजा तथा बुधार्याः धनवंतः परे इतरेऽपि शिष्या बभूवुरित्यर्थः ॥ ३६ ॥ देवं भागवरां स्मृतिमार्गतः शास्त्रमा

र्गोण कृष्णानयाः उत्पत्तिस्थानं प्राप ॥ ३७ ॥ विराटस्य पुरं वायीक्षेत्रम् ॥ भीमाशंकरम् ॥ ३८ ॥ मयूरधाम मयूरपुरीश्वर ॥ उदक् उत्तरतटे ॥ ३९ ॥
 विभ्रेश्योऽमितदानपूर्वकम् ॥ ४० ॥ अखिलोर्व्यां बुधैः राजभिश्च पूजितुं योग्यः विदः षडितान् प्रेष्य त्र्यम्बकक्षेत्रादतिस्त्कीरेणाहूत आसीत् ॥ ४१ ॥
 ततो विराटस्य पुरं गतोऽत्र विद्वत्तमाः संति बुधाः स सर्वान्॥ जित्वाखिलैः पूजित एव तैश्च भीमादिमं शंकरमाययौ च॥ ४२ ॥ तमर्च
 यित्वाथ मयूरधाम ययौ समभ्यर्च्य गणेशमस्मात् ॥ गतो जनस्थानमसौ बुद्धाब्धं क्षेत्रं ह्युदक् पंचवटी यतोऽस्ति॥ ४३ ॥ स गौतमीक्षान
 मथात्र चक्रे श्राद्धादि विप्रामितदानपूर्वम् ॥ संपूजितोऽत्रत्यनृपादिभिश्चागात्रंबकं वित्तमसत्कृतांत्रिः ॥ ४४ ॥ चारैः श्रुतः पुण्यगतेन
 राज्ञाय चाखिलोर्वीबुधराजपूज्यः ॥ पाचारितरुच्यंबकतोऽतिमानाद्यानान्वितान्प्रेष्य विदः स भृत्यान् ॥ ४५ ॥ निशम्य विद्वास्कर
 मागतं स राजा ययौ योजनमार्ययुक्तः ॥ निनाय चायैः स्वयमंत्रिचारी वाद्यैरनैकैर्वपुण्यधाम ॥ ४६ ॥ न्यायेश्वरो विश्रुतराम
 शास्त्री दधन्स शीर्षे गुरुपादुके द्वे ॥ साकं नृत्यानेन हि शिष्यतुल्यो ब्रजत्यथान्ये क बुधास्तदार्याः ॥ ४७ ॥ राज्ञाथ संपूजित एष
 वन्नैः सुभूषणैः स्त्रीसहितः सशिष्यः ॥ बुधास्तमेकेऽपि न वक्तुमीशाः पुण्यस्थिताः पुण्यजना इवेशम् ॥ ४८ ॥ शिष्याश्च तस्यासु
 रिहार्यवर्याः सस्त्रीनृपस्तद्गलेखकाश्च ॥ ययौ ततः सोऽखिलपूज्यपादश्चोत्तीर्य गोदाबुदगायदेशम् ॥ ४९ ॥ श्रीसप्तशृंगादिगतां बिकां
 च घृष्णे शशंभुं प्रणमन्गतोऽसौ ॥ गुरुर्विडो जनपृथग्धानीमिहात्मानः सुरतं गतोऽस्मात् ॥ ५० ॥ ऐश्वर्ययुक्तं श्रुतकीर्तिमीक्षन्
 प्रकाशसौख्योऽग्रगतं स्वशिष्यम् ॥ तुष्टस्तमालिगितुमुत्थितोऽथ तदंघ्रिशीर्षेस्त्विह भास्करोऽभूत् ॥ ५१ ॥ पूजां गुरोरंशुकवितगुर्वी
 सस्त्रीसुततिवसतः स चक्रे ॥ स्वाद्गन्धैर्वह्निमहिस्थितैश्चाजपार्थपद्यैः स्तवनं सभंत्रम् ॥ ५२ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ उदक् उत्तरदिशि उचनदेशम् ॥ ४५ ॥ विडौ जनुपस्य बडोदराज्ञः ॥ ४६ ॥ तदंघ्रयोः प्रकाशानंदपादयोः शीर्षे मस्तकं
 यस्य सोऽभवत् । नमस्कारं कृतवानित्यर्थः ॥ ४७ ॥ सस्त्रीसुततिवसतः स्त्रीपुत्रशिष्यसहितस्य गुरोः प्रकाशानंदस्य पूजां विचिन गुरौ बहुविचवतीं स

भास्करः कृतवान् । इह सुरतनगरे स्थितैः सह स्याद्वनेन नैवेद्यं कृतवान् । भोजनम् अपितवानित्यर्थः । मंत्रैः सह अजपागायत्र्यथकैः पदैः हंसः सोहमि
स्यादिभिः स्तवनं च चक्रे ॥ ४८ ॥ चक्रादिभिः अकितान् तप्तमुद्राचिह्नितान् ॥ अस्मात्सोमनाथात् ॥ ४९ ॥ निजसंप्रदायं श्रीचक्रपूजादिरूपम् ॥
॥ ५० ॥ ५१ ॥ तस्मिन्मठे स्थितानां यथाधिकारिणां मुसार्थं किंचित्कालपर्यंतं गुरोः श्रांशंकराचार्यस्य ज्योतिर्मठे उवास ॥ ५२ ॥ तत्रस्थराज्ञा

ततो ययौ द्वारवर्ती स कृष्णं स्तुत्वाकिर्ताश्चक्रमुखैर्निषेध्य ॥ सौराष्ट्रसोमं समपश्यदस्मात्पांचालदेशाखिलदेवताश्च ॥ ४९ ॥
काशीरसंस्थां गिरमेत्य तस्याः प्रसादतस्तत्र बुधान्स जित्वा ॥ शिष्यांश्च कृत्वा निजसंप्रदायं प्रवर्तयामास नृपार्चितां
त्रिः ॥ ५० ॥ शंभुं महाकालमथोजयिन्यामोकारमानस्य च भूसुराख्यम् ॥ श्रेष्ठं हि तीर्थेष्वापराणि चेत्थं ययौ हरिद्रुमशेष
पूज्यः ॥ ५१ ॥ पंचप्रयागानथ गुप्तकाशीं गंगोत्तरीं वीक्ष्य च विश्वपूज्यौ ॥ केदारनारायणकावुवास गुरोर्मठे तत्स्थसुखाय
किंचित् ॥ ५२ ॥ गत्वा स शंभुं पशुपत्यभिज्ञं तत्रत्यराजार्चितपात्रिवृत्य ॥ तस्मादयोध्यां मथुरां च पश्यन्पूर्व ययौ सोऽथ विहाय
काशीम् ॥ ५३ ॥ स गौतमस्याश्रमेत्य तत्र नैयायिकान्सर्वधरोजितांश्च ॥ मीमांसशाब्दीयवचःसुमिश्रैर्वाक्यैश्च जिग्ग्रेऽखिलवि
द्वारिष्ठः ॥ ५४ ॥ प्राच्यान्स जित्वेति बुधावृषाचर्यः पीठं दिदृक्षुस्त्वथ कामनेत्र्याः ॥ याद्यापि मासंतरजस्वलात्वं संदर्श्य
यंती विधृतांशुकेन्द्रा ॥ ५५ ॥ तेनैव वर्णाः सकलाः स्फुटाश्च दृश्यंत एतैर्मनवः पृथग्वै ॥ कुर्वति तैर्जाणमारणादि तद्देशगाश्चा
न्यजनार्तिकारि ॥ ५६ ॥

अर्चितौ पादौ यस्य । काशीं विहायेति काशीयात्रया अग्रे वक्ष्यमाणत्वात् ॥ ५३ ॥ सर्वधरायाम् ईजितान् पूजितान् ॥ ५४ ॥ दिदृक्षुः दर्शनेच्छुर
भवत् । या कामनेत्री देवी ॥ ५५ ॥ तेनैव रजसा सर्वे वर्णाः अक्षराणि दृश्यन्ते एतैर्क्षरैः पृथक् मंत्राश्च दृश्यन्ते तैर्मंत्रैः अन्यजनपीठकं जाणमारणादिकं

च तद्देशस्थाः कुर्वन्ति ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तद्देशोत्पन्नसिद्धमंत्रैः निमित्तभूतैः भयात् भयेन ॥ ५८ ॥ शिविकान्ति शिविकामध्ये स्थितः गुरुचरणौ हृदि यस्य स तां शिविकां प्रति त्वं तं देशं प्रति मां शीघ्रं नयेति ग्राह ॥ ५९ ॥ ऊर्ध्वमार्गेण ॥ ६० ॥ अतिशयेन मंत्रवीर्यं मंत्रसामर्थ्यं यस्य तं मेनिरे ॥ ६१ ॥ सिद्धमनून् तन्मन्त्रितभस्मादीन् तदूर्ध्वं भास्करोपरि सम्यक् चिक्षिपुः । यद्यपि तथापि तैर्वैत्रस्तस्य भास्करस्य पिशाचसंघैः शिवस्येव किमपि

तेषां भयान्नापरदेशसंस्थास्तद्देशगा इत्थमिलाप्रसिद्धम् ॥ स्त्रियः पुमांसोत्र दिगंबराः स्युः कदाचिदल्पं वसनं दधानाः ॥ ६७ ॥ श्रीभास्करस्यानुगशिष्यमुख्येष्वेकोऽपि नासीदथ तेन साकम् ॥ गतुं क्षमस्तद्विषयोत्थसिद्धमंत्रैर्भयाज्जारणमारणादेः ॥ ६८ ॥ ज्ञात्वेति तेषां हृदयं गुरुस्तु स्वयं स्थितोऽसौ शिविकान्त एकः ॥ गुर्वब्रिहत्सिद्धमनु जपस्तां प्राहेति मां तं नयं देशमाशु ॥ ६९ ॥ श्रुत्वा जडापीति सचेतनेव समुत्थिता सा शिविकोर्ध्वमार्गात् ॥ निनाय तं भास्करमस्ति यत्र देव्यालयस्तत्पुरतः स्थिताभूत् ॥ ६० ॥ तद्देशगास्तां शिविकां विना नृन्समागतां वीक्ष्य तदंतरस्थम् ॥ पुमांसमुत्कांतियुतं च चित्ते ते मेनिरे तं त्वतिमंत्रवीर्यम् ॥ ६१ ॥ मंदास्तु केचिन्निजमंत्रवीर्यं परीक्षितुं सिद्धमनून्स्तदूर्ध्वम् ॥ संचिक्षिपुस्तैर्न बभूव किंचित्तरस्येश्वरस्येव पिशाचसंघैः ॥ ६२ ॥ तदागि लाध्यात्तद्विद्यस्तमित्यं प्राहुर्नमंतोऽथ सुसिद्धमंत्रैः ॥ क्षेत्रे न दृष्टः श्रुतिगोऽन्यदेशाद्वात्रागतः सिद्धमनुस्त्वदन्यः ॥ ६३ ॥ साक्षात्ततस्त्वं नृतनुः शिवोऽसि न प्राकृते हीति च मंत्रवीर्यम् ॥ यत्त्वं जडेनैव समागतः प्राग्ज्ञानेहि भित्त्येव स चाल्पमेव ॥ ६४ ॥

वाक्स्तंभनादिकं नाभवत् ॥ ६२ ॥ आतह्रियः प्रातलज्जाः । सुसिद्धमंत्रैरस्माभिरन्यदेशगतस्त्वदन्यः सिद्धयंत्रोऽस्मिन्क्षेत्रे दृष्टो वा श्रुतिगः श्रवणारूढो वा नासीत् ॥ ६३ ॥ ततः कारणत्वं तद्देहवान्साक्षाच्छिवोऽसि हि यस्मात् पूर्वं भित्त्या ज्ञानेश्वर इव जडयानेनात्र सहागत इति यत इति मंत्रसामर्थ्यं प्राकृतपुरुषे

१ तद्देशीयानां ज्ञानेश्वरकथाया अपरिच्येऽपि कविबुद्धिकालितसानिधत् तत्कथाया अत्र बोध्यम् । नैतेनाप्रामाण्यशङ्का ग्रंथस्येति ध्येयं सुधीभिः ।

नास्ति सोऽपि ज्ञानेश्वरः अल्पमेव समागत इति कथा प्रसिद्धा । त्वं तु मनुष्याविरोधितया नानागतोऽस्मीति महश्चित्रमित्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ स्वयानात्सर्वशिव
 कायाः तैः काश्मीरदेशस्थैः सुपूजितः तैर्वाहित इत्युभयान्वयि ॥ ६६ ॥ उरगाख्यं नागपुरम् । अमर्दम् अमर्दक्षेत्रम् । पर्यलीशं वैद्यनाथं तुलजां तुलजपुरस्थ
 देवी मार्गेण पश्यन् पंढरीं प्रति गतः ॥ ६७ ॥ इह पंढरीं पांडुरंगमाहात्म्यं पाञ्चपुराणादुद्धृत्य भूमितले विख्यातं चकार । यत् यस्मात् पांडुरंगोऽस्य
 संप्रार्थितोऽनेकवचोभिरित्यं स भास्करो यानत उत्तार ॥ तैरेव संपादितभृत्यकृत्यश्चोक्तोपचारयजच्छिवां ताम् ॥ ६८ ॥ कृत्वा
 स्वशिष्यान्सिलान्स्वमार्गसंस्थांश्च संपूजित आर्यवर्चैः ॥ तैर्वाहितात्सोऽय ययौ स्वयानात्स्थलं स्वभृत्यादिसमाश्रितं यन् ॥ ६९ ॥
 ततो जगन्नाथमथोराख्यं राजार्चितः पंडितजिह्वमर्दम् ॥ श्रीपर्यलीशं तुलजां च पश्यन्पथा गतोऽसावथ पंढरीं च ॥ ७० ॥
 माहात्म्यमेष त्विह पांडुरंगं निष्कास्य पाद्माभिधसत्पुराणात् ॥ ख्यातं चकाराखिलभूमिपृष्ठे यत्पांडुरंगोऽस्य कुलोत्पदेवः ॥ ७१ ॥
 दिंडीरंगं भीमस्थीतटस्थं श्रीरुक्मिणीशं विविधोपचारैः ॥ संपूज्य तुष्टाव पैदपूभवंप्राप्तदोऽगादथ चंदलां वाम् ॥ ७२ ॥ श्रीचक्र
 कोणैः सदृशं चकार देव्यालयं वित्कुलदेवतायाः ॥ तस्याः सपर्यां सततं नृपातवित्तौर्द्विज्यैजयति स्म चार्थः ॥ ७३ ॥ ततो ययौ
 राजवरशिष्याब्जो गुरुः स नारायणपत्तनं च ॥ श्रीस्वामिशारुयाख्यनृसिंहयज्वसुतं दिदृक्षुर्भुवि गीतकीर्तिः ॥ ७४ ॥ श्रुत्वागतं
 भास्करामार्थशिष्यं स स्वामिशाल्मी पुरतोऽस्य गंतुम् ॥ समुत्थितस्तावदुपाययौ स नतौ नतस्तेन धृतः करंभ्याम् ॥ ७५ ॥ तथो
 दृतः स्वाम्यपि भास्करेणालिलिगतुद्रौ मिथ एकचित्तौ ॥ पप्रच्छतुस्तौ च सुवासनस्थौ सुक्षेमतामेकगुरुकृतविद्यौ ॥ ७६ ॥
 शिष्यात्समाकर्ण्य च भास्करस्य दिशां जयं यज्वसुतः स्वचित्ते ॥ प्राहैकगुरवोः समविद्ययोर्नौ धिगस्तु मामेकमनात्तर्कीर्तिम् ॥ ७७ ॥
 भास्करस्य कुलोत्पदेवः कुलैर्देवतमस्ति । अतस्तन्माहात्म्यप्रख्यातिर्भास्करेण कृतेत्यर्थः ॥ ७८ ॥ ६९ ॥ योजयति स्म योजितवान् ॥ ७० ॥
 ॥ ७१ ॥ आर्याः शिष्याः यस्य तम् । स भास्करः तेन स्वाभिशाक्षिणा ॥ ७२ ॥ एकगुरुणा नृसिंहयज्वना उक्ता विद्या ययोस्तौ । सुक्षेमतां सुक्षेमवर्ताम् ॥
 ॥ ७३ ॥ एकः गुरुः ययोस्तयोर्नौ आवयोः समविद्ययोः एकम् अप्राप्तकीर्तिं मां धिगस्तु । कीर्तिरहितं जन्म लोके वृथा भवतीत्यर्थः ॥ ७४ ॥

अंगेति देशिकैर्द्रसंबुद्धिः । यानानुगतेवसतां यानसेवकशिष्याणाम् इष्टस्य अन्नादेः लब्ध्या प्राप्त्या तत्र नारायणपत्तने तस्थौ स्थितः ॥ ७५ ॥ अस्मा
 अमरायणपत्तनात्समीपनगरांतरे प्रावृषि वामं कर्तुं तत्र यतिराययौ यत्र सुदीर्घगृहे भास्करो वसति । अत्र गृहे अग्रे समीपे स यतिरेजसाऽवसत् ॥ ७६ ॥
 दिशः जिताः यैस्तेषां दिग्जेतृणां चिह्नानि छत्रयष्टादीनि दृष्ट्वा नैजान्स्वशिष्यानाह । अमूनि वायानि । वयमेव दिग्जयिनो वृथैषां दंभ इत्यर्थः ॥ ७७ ॥
 अमूनीत्यपकर्षः । साकं चिह्नशहितं यथा तथा भवद्भिः सर्ववायानि निवारितव्यानि । तत् तेषां वाक्यम् । तान् यतिशिष्यान् ॥ ७८ ॥ यो यतिर्भ
 वतां गुरुः । इति अस्मदग्रे कथमेतानि चिह्नानि धृतवानिति वक्ति । सः स्वयम् अत्र एत्य शार्ङ्गेर्भां जित्वा अमूनि वायानि वारयतु । हि यस्मात् सर्व
 अथांगं तत्रत्यजनैर्धनत्विः स भास्करो वार्षिकमास्तु तत्र ॥ स्थातुं मुहुः प्रार्थित एष तस्थौ यानानुगतेवसदिष्टलब्ध्या ॥ ७९ ॥
 तावद्ययौ तत्र यतिश्च माध्यमठाधिपः प्रावृषि वस्तुमस्मात् ॥ पुरांतरेऽग्रेऽवसदत्र चांजः स भास्करो यत्र सुदीर्घगृहे ॥ ७६ ॥ श्रुत्वाथ
 सायं स च भास्करो ग्रे वायानि चिह्नान्यपि दिग्जितानाम् ॥ वीक्ष्याह नैजान्कथमानंदति जगज्जिदस्मत्पुरतस्त्वमूनि ॥ ७७ ॥
 निवारितव्यान्यखिलानि साकं श्रुत्वेति ते भास्करमेत्य वक्तुम् ॥ अनोऽश्वराश्चाहुर्था शनैस्तच्चाकर्ण्य तान्विद्वर इत्युवाच ॥ ७८ ॥
 यश्चेति वक्ति स्वयमेत्य जित्वा मां शास्त्रतो वारयतु त्वमूनि ॥ मुघा हि दंभाय न चाग्रतो मे जित्वाऽखिलज्ञानिह हतानि तेभ्यः ॥ ७९ ॥
 निवेदितं तैर्गुरवे यथोक्तं श्रुत्वेति कोप्युत्थितवत्स्वपीठात् ॥ गृहाजिरादंतोरितालयस्थमुवाच तं भास्करमित्यमुच्चैः ॥ ८० ॥
 वादो भवेन्नैव गृहेशयत्योर्व्यस्ताभ्रमाचारवतोरतो नौ ॥ भूयात्स पत्रैर्यदि मन्यसे त्वमेवं कृते स्यादवनं हि सेतोः ॥ ८१ ॥

ज्ञान् जित्वा तेभ्यो हतानि चिह्नानि ममाग्रे वृथा दंभाय न भवेति । अस्माकं दिग्जेतृत्वादेतच्चिह्नधारणं योग्यमस्तीति भावः ॥ ७९ ॥ तैः यतिशिष्यैः
 कोपी कोपवान् यतिः । गृहांगेनान्तरितं व्यवहितं यदालयं गृहम् । तत्र स्थितं भास्करम् इत्थं वक्ष्यमाणप्रकारेण उच्चैरुवाच ॥ ८० ॥ मां शास्त्रादेन
 जित्वा चिह्नानि गृहीतव्यानीति यदुक्तं तत्राह । वाद इति । विरुद्धाचारवतोरगृहस्थसंन्यासिनोर्वादो नैव भवति यतः । अतः स नौ आवयोर्वदोऽस्तिवति
 यदि त्वं मन्यसे तर्हि पत्रैर्भवतु । पत्रद्वारा वादं करोम्यित्यर्थः । एवं कृते सति सेतोर्भादाया अवनं स्यात् । प्रत्यक्षवादे यतेर्मम गृहस्थस्य च तव सामर्थ्येनाश्र

ममहत्त्वं न स्यात् । पत्रैः परोक्षवादे कृते सति न्यूनाधिकभाषणादिसर्वादारक्षणं भविष्यतीत्यर्थः ॥ ८१ ॥ ननु अहमपि मयादया भाषणं करोमीति चेत् तत्राह । अत्र नारायणपत्तने अस्मन्मुद्रांकिताः न सन्ति । मया अन्यतो मुद्रांकिव्यतिरिक्तात् अन्नं न ग्राह्यमस्ति तथांबु उदकं च न ग्राह्यमस्ति अतो हेतोः अन्ययुग्या स्थित्वा मया पत्रं पूर्वक्षपत्रं लिख्यत एव ॥ ८२ ॥ सांस्कृतमुद्रां चिह्नयुक्तः ॥ ८३ ॥ अन्यपूर्तः अन्यनगराद्वा पत्रैः इह वा वादो भवतु । नो चेत्प्रतिज्ञा न क्रियते चेत् तर्हि वाग्भिस्तं वादं समक्षं यथा तथा त्वं कुरु । यथा पूर्व मंडनेन सह शंकरस्य वादस्तथा गृहस्थसंन्यासि स्थातुं न शक्यं हि मयात्र चास्मन्मुद्रांकिताः सन्ति न चान्यतोऽन्नम् ॥ ग्राह्यं तथा नांबु ततोऽन्यपुण्या स्थित्वा मया लिख्यत एव पत्रम् ॥ ८२ ॥ श्रुवेति सर्वं स च भास्करस्तमुवाच चेज्जेष्यसि मां त्वमेव ॥ सांस्कृतवाहं च भवामि शिष्यस्त्वं ज्ञेज्जितो देहि ममोप्सितं यत् ॥ ८३ ॥ इत्थं प्रतिज्ञा यदि चावयोः स्याद्वादोऽपि पत्रैरिह वान्यपुण्याः ॥ नो चेत्समक्षं कुरु तं तु वाग्भिर्यथा पुरा मंडनशांकरियः ॥ ८४ ॥ श्रुत्वेत्यथो भास्करमार्थकांतिं दृष्ट्वा स्फुरदुद्धिममुं विचिंत्य ॥ वादाक्षमस्तेन यतिस्तथति ययौ सगर्वा गमभीः स्वशिष्यान् ॥ ८५ ॥ श्रीभास्करश्चावसदायस्यस्तत्रैव पत्राणि यतः प्रतीक्षत् ॥ न प्रेषयामास च यस्तदीयपत्रोदितं खंडितुमेव दक्षः ॥ ८६ ॥ श्रीभास्करस्येति दिशां जयं यस्तथा प्रतिज्ञां यतिना कृतां च ॥ शृणोति वा श्रावयतीह लोके भवेज्जयो चाखिलसम्प्रतिज्ञः ॥ ८७ ॥ इति श्रीमद्गुरुपरंपराचरित्रे उत्तराद्धे श्रीमद्भासुरानंददिग्विजयो नाम चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४० ॥ श्रद्धे शिकेंद्र उवाच ॥ शिष्यस्थानमथाययौ यतिरसौ तैः समकृतस्तानिति प्राहं पथि भारक्षरेण बहुधा सूत्रार्थजिज्ञासुना ॥ अद्वैतेति मतापि चार्थित इमं ज्ञान्वाऽपथस्थं मयाऽस्मै गोप्यं स्वमतं न चोक्तमणु तच्चोल्लिख्य संप्रेष्यते ॥ १ ॥ नोवादे भवत्वित्यर्थः ॥ ८४ ॥ तथेत्युक्त्वा वर्षाकालागमेन भयं यस्य स यतिः स्वशिष्यान्वति ययौ ॥ ८५ ॥ अयंपु श्रेष्ठषु श्रेष्ठः ॥ ८६ ॥ एतत्सर्गोक्तकथाश्रवणादिफलमाह । श्रीभास्करस्येति । अखिले सर्वत्र सती सत्या प्रतिज्ञा यस्य सिद्धवागित्यर्थः ॥ ८७ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोच शर्द्धीकायां चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४० ॥ शतपथोदकचत्वारिंशो भास्करविज्यः ॥ यतेर्वैजययोद्वाहो नारायणकथयते ॥ ४१ ॥ अथ पूर्वमर्गाति प्रतिज्ञातं

द्वैतयतेभास्करस्य च वादं वक्तुमुपक्रमते । शिष्यस्थानमित्यादिना । अथ सत्यबोधार्थो यतिः शिष्याणां निवासस्थानमाययौ । तैरसौ यतिः सत्कृतः सन् इति ग्राह । इति क्रिम् । अहं मार्गे आगमनमार्गे नारायणपत्तने मूत्राणां ब्रह्मसूत्राणाम् अर्थं ज्ञातुम् इच्छति तेनद्वैतेतिमता अद्वैतमार्गता अद्वैतमत स्थेनेति यावत् । भास्करेण बहुधा प्रार्थितोऽस्मि । इमं भास्करम् अपथस्थं स्वीरुद्धमतस्थं ज्ञात्वा मया गोप्यं स्वमतमस्मै किञ्चिच्छेद्यम् । अधुना तत्किञ्चिदुल्लिख्य भास्कराय मया संशेष्यते । शिष्यमध्ये स्वमतप्रतिष्ठार्थमेतद्वचनमिति भावः । शार्दूलयोरिवोभयवोदप्रवर्तनात् शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १ ॥ इति शिष्यान्प्रति उक्त्वा स यतिः पूर्वपक्षपत्रं लिखितवान् । हे भास्कर इह लोके भवान् धीमान् श्रीमान्विद्यया सूर्यवत्कात्या उपलब्धितः सुधु

इत्युक्त्वा ह्यालिखत्स पत्रमिह धीश्रीमान् भवान्विद्यया कात्या भास्करवत्सुलब्धनृत्तनुजीवोऽस्ति नैवेश्वरः ॥ प्राग्जन्मार्जितभोगभुक्च किमथाहं चेश इत्थं धियं धत्सेऽकान्यपि विश्वपूज्यपुत्रस्तानि त्यज त्वं द्रुतम् ॥ २ ॥ जीवेशां तु न चैकता हि घटते जीवास्त्वनेकाः पुनर्नानाभोगभुजोऽन्यतंत्रगतयः कल्पानुकल्पोदिताः ॥ ईशस्त्वात्मपरोऽप्यभोगविकृतिश्चैकोऽसुनैक्यं कथं यांत्येते प्रलयेपि कदं मततौ साम्यं मदेवोपलाः ॥ ३ ॥

प्राप्तनृदेहः सन् जीव एवास्ति ईश्वरो नैवास्ति । ननु ईश्वरतुल्यैश्वर्यवान् अहं कथं जीवत्वेन वर्णयत इत्यत आह । प्राग्जन्मसु अर्जितैः संपादिनपुण्ये भोगभोक्ता च अस्ति ऐश्वर्यप्राप्तिः पूर्वपुण्यैर्भवति तावन्मात्रेण नैश्वर्यस्त्वमित्यर्थः । अथ किमर्थम् अहमीश्वरोऽस्मीति बुद्धिं धत्ते धारयसि । विश्वपूज्याना मस्माकं पुरतोऽग्रभागे छत्राचमारादीनि चिह्नान्यपि धारयसि अतस्त्वं तानि चिह्नानि द्रुतं त्यज अवग्रभृति न धार्याणीत्यर्थः ॥ २ ॥ ननु जीवेश्वरभो रैक्यं श्रुतिप्रसिद्धमस्ति तेन ईश्वरोऽहमिति निश्चयं कुर्वतो मम छत्रादिचिह्नधारणमुचितमिति चेत् । तत्र जीवेश्वरयोरैक्यमेव न संभवति विरुद्धपर्यवन्वादि त्याह । जीवेश्यामिति । जीवाश्च ईदृ ईशश्च तेषां जीवेश्वराणामेकत्वं तु न घटते । अहंतत्वाज्जीवपदस्य पूर्वनिषातः । तत्र हेतुमाह । जीवास्तु अनेकाः पुनः

नानाभोगभुजः सुखदुःखादिविकारघंतः अन्यतन्त्रगतयः परतन्त्रवृत्तयः कल्पानुकल्पं प्रतिकल्पं उदिताः उत्पन्नाः संति । ईश्वरस्तु एतद्विरुद्धमर्थानि द्याह । ईश्वरस्तु आत्मपरः स्वतन्त्रोऽपि भोगविकारारहितः एकश्चास्ति । अमुना ईश्वरेण एकत्वमेते जीवाः कथं यांति न कथमपीत्यर्थः । ननु प्रलये सुषुप्त्यादौ च यथा विरुद्धमर्थयोरैकत्वं प्रतीयते । तथा सृष्टिजाग्रदादिषु एकत्वं स्यादित्यत आह—यांति । यथा कर्दमगतौ कर्दमविस्तारे बहुकृद्धं इति यावत् । उपला अल्पपाषाणा मृदा मृत्तिका ऐक्यं यांति । तथा प्रलयमधुस्यादिषु जीवानामीश्वरेणैक्यं भवति । बहुकर्दमे हि उपलाः स्वस्वरूपापरित्यागे नैव मृदा ऐक्यं गता इव प्रतीयते । तद्वत् प्रलये जीवेश्वरयोर्विरुद्धमर्थयोरपि ऐक्यमिव प्रतीयते न वस्तुतस्तयोरैक्यम् । तत्तमस्यादिवाक्येषु च जीवेषु ईश्वर रसाद्वयं प्रतीयते । अन्यथा सुखित्वदुःखित्वपरिच्छिन्नत्वपरतन्त्रत्वादिजीवधर्मलोपप्रसंगः स्यात् । तस्मान्न जीवेश्वरयोरैक्यप्रतिपादकं वेदांतशास्त्रं प्रमाणं भवितुमर्हति न च तवापि मुधा दंभवतश्छत्रचामरादिधारणेन लोके प्रतिष्ठासंपादकत्वं युक्तमिति भावः ॥ ३ ॥ इत्थं तत् यतेः पूर्वपक्षयुक्तं पत्रमवलोक्य

इत्थं पत्रमवेक्ष्य तस्य च गुरुस्तस्योत्तरं चाल्लिखत्त्वं साक्षाद्यतिरुज्झिताखिलहृषीकार्थोऽप्यभूनेश्वरः ॥ स्थित्वाहं गृह एव हीशभज नाज्ज्ञात्वा गुरोस्तं परं यच्छृद्धोऽस्ति स एव वित्तिकल ममात्मेन्युत्तितश्चेदहम् ॥ ४ ॥

गुरुभोस्करस्तस्योत्तरं लिखितवान् । तत्रादौ आत्मनि ईश्वरत्वं साधयन् तस्य यतेः अनीश्वरत्वमाह । त्वमिति । त्वं साक्षाद्यतिः संन्यास्यपि उज्झिता स्यत्काः सर्वद्वैयार्थाः येन स त्यक्तविषयसंबन्धः सन्नपि ईश्वरो नाभूः न जातोऽसि । संन्यासिनोऽपि तवेश्वरप्राप्तिर्नाभवदिति महदाश्चर्यमिति भावः । ननु वय्यपि कथमीश्वरत्वसिद्धिर्भवतीति चेत्तत्राह । स्थित्वेति । अहं गृहे गृहस्थाश्रमे स्थित्वापि श्रीगुरोः सकाशात् परोमेश्वरं ज्ञात्वा ईश्वरभजनेन ईदृ ईश्वरं पोस्मि । ननु वाहं ईश्वरभजनेन गुरोः सकाशात्परोक्षज्ञानेन वा कथमीश्वरत्वं स्यादिति चेत्तत्र हेतुः । “यो यच्छृद्धः स एव सः” इति । “ज्ञानी त्वामैव मे मतः” इति उक्तितः गीतासु भगवदुक्तेः । अयं भावः । “आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो भक्तव्यो निदिध्यासितव्यः” इति श्रुतेर्गुरोः सकाशात्परो रमात्मनः स्वरूपसंभावनाविपरीतभावनानिरासपूर्वकं सुश्रद्धया विज्ञायानन्योपासनादौर्ध्वेन जीवेश्वरप्रीत्यर्थमिति किं च यो यस्मिन् ईश्वरे परमात्मानि

वा श्रद्धावान् स पुरुषः एव ईश्वर एव परमात्मैव वा भवति न तद्व्यतिरिक्त इति सावधारणनिर्देशः । तथा च ज्ञानी ज्ञानवान्मात्मैव भवतीति उभयत्र सावधारणनिर्देशेन सावधारणस्य वाक्यस्य च निश्चितार्थत्वेन चाहमीश्वर एवास्मि कृतस्त्वदारोपितजीवदशावान् भवामीति ॥ ४ ॥ एवमात्मन ईश्वरत्वं प्रसाध्यानेकजीवपक्षं तिरस्कुर्वन् तिरस्कुर्वन् एकजीवपक्षमंगीकरोति । त्वमिति । त्वं जीवान् बहून् वृथा कथयसि किं तु एक एव जीवो नानाकृतिर्भवति । श्रीकृष्णेन च गीतायां “मयैवांशो जीवलोकं जीवभूतः सनातनः” इत्यमेवं प्रकारेण स्पष्टमेक एवोक्तः । ननु अंश इत्येकवचनस्य जातौ पर्यवसन्नत्वा जीवत्वजातेरनेकविविधत्वमिति चेन्न । तत्रैकत्वव्यक्त्या जातेर्बाधो भवति तस्मान्नानेकजीवपक्षाश्रयणमुचितमित्यर्थः । ननु तर्हि कथमनेकत्वेन जीवानां प्रतीतिर्भवति कथं वा पृथक् पृथक् सुखित्वदुःखित्वादिवर्त्मत्वं चेत्याशङ्क्य उपाधिवशात्सर्वं सेत्स्यतीति दृष्टानेन निराकरोति । अर्कस्येति । सूर्यस्य प्रति

त्वं जीवांश्च बहून्मुधैव वदसि ह्येकः स नानाकृतिर्गीतायां च ममांश इत्यमुदितः श्रीशेन चैकः स्फुटम् ॥ अर्कस्य प्रतिबिम्बमेकमुदयो चैतद्वयं नश्यते नानेदं बहुभाजनैः खलु तथा जीवोपि देहैः पृथक् ॥ ५ ॥ सोऽपीशान्न कदाचिदेव कुहचिद्विज्ञेषु चोपाधिषु नैवेषत्तु पृथग्रवे रखिलगादुष्णाद्गवाक्षादिगम् ॥ छिद्रेष्वाकृतिर्भेदवत्स्वपि भिदास्थं नोष्णमन्यद्यत्तज्ज्ञानादथ भिन्नमीक्षति शिशुर्जीवं तथानीशदृक् ॥ ६ ॥

बिम्बं समुद्रे एकमेवास्ति । एतद्वयं प्रतिबिम्बद्वयं नावलोक्यते । बहुभाजनैः जलपूरितबहुपात्रैरिदं प्रतिबिम्बं नानाविधमिष्यते जनैरिति शेषः । तथा एकोऽपि जीवः पृथक् जीवोपाधिभिः पृथक् प्रतीयते न वस्तुतो बहुविधः समुद्रे प्रतिबिम्बित एक एव सूर्यः अनेकोपाधिवशादानेक इव भाति न वस्तुतोऽनेकस्तथा एकजीव एवानेकदेहोपाधिवशादानेकजीवभेदेन प्रतीयमान इव भवति न वस्तुतोऽनेकः । तथैवोपाधिवशाज्जलकृतकंपादिवन्मुखदुःखवानिव च प्रतीयते वस्तुतो जीवस्य नानेकत्वं न वा मुखदुःखादिमन्त्वमिति भावः ॥ ५ ॥ नन्वेवं भेदेन प्रतीयमानो जीवः कथमीश्वरैकत्वं प्राप्नोतीत्याशङ्क्य यथार्थज्ञानेन जीवस्येश्वरभावः प्राप्यते इति सदृष्टान्तमाह । स इति । स जीवोऽभीश्वरात्कदाचित्कस्मिन्नपि काले कुहचित् कस्मिन्नपि देशे भिन्नोपाधिषु सत्स्वपि ईषत् किंचिदपि पृथक् नैव भवति यथा गवाक्षादिगतमुष्णमाकृतिर्भेदवत्सु आकारभिन्नेषु छिद्रेषु भिदा भेदेन आ ईषत्कालपर्यंतं तिष्ठतीति आस्थम् कृतज्ञानेन

यथार्थज्ञानेन सर्वगताद्भवेरुष्णात्पृथक् न भवति अथ शिशुस्तदुष्णं भिन्नं पृथक् पश्यति । तथा जीवहृक् ईश्वरसाक्षात्कारहीनः पुरुषो जीवं पृथक् पश्यति तस्मादुपाधिबध्नाच्छिद्रगतोष्णवदेदेन प्रतीयमानोऽपि जीवो गुरुकण्ठा यथार्थज्ञाने सति परिच्छिन्नभावं त्वाक्षाणरिच्छिन्नगीश्वरभावं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ एवं भारकरस्य दलं पत्रं दृष्ट्वाऽस्य पत्रस्योत्तरे खंडने विषये स गतिः समर्थो नाभवत् । अथ सर्वाद्धेतुपरान् ग्रंथान् विधाय विलोक्य निश्चित्य तस्य त्रसंलग्नम् अलि खत् । तदेवाह । त्वया यदीहाखिलजगति जीव एकोऽस्ततीर्यते वर्ण्यते तर्हि एकः मुखयुक्तः एको दुःखी एको विद्वान् उत पुनः एकोतिवाल्लिशोऽति मूर्खः इति हेतोस्तद्वाक्यं जीव एकोऽस्तीत्याकारकम् उद्धाध्यते उत्कटतया बाधितं भवति । तथा च जीवस्यैकत्वे सर्वेपि मुखिनः स्युः सर्वे वा दुःखयुक्ताः सर्वे विद्वांसः सर्वे वा मूर्खा भवेयुः । अतः मुखित्वदुःखित्वादितृप्त्यवस्थायथानुपपत्त्यानेकजीवपक्षाश्रयणेन तैवैकजीवपक्षावादो नितरां बाध्यत इत्यर्थः

इत्थं वीक्ष्य स भारकरस्य च दलं नास्योत्तरेऽभूत्समो ग्रंथान्द्वैतपरान्विलोक्य सकलांश्चाथालिखत्तद्विधाय ॥ जीवस्त्वेक इहेत्येतेऽखिलजगत्येकः सुखाढ्योऽसुखी विद्वानेक उतातिवाल्लिश इति त्वद्वाक्यमुद्गाध्यते ॥ ७ ॥ जीवः सोऽपि न चेश्वरात्पृथगिति स्पष्टं त्वया लिख्यते चेज्जीवेश्वरयोर्न भेदकथनं विश्वप्रवृत्तिः कथम् ॥ विष्णुप्रेरितमायया त्रिगुणया सृष्टं ह्यनाद्यं जगच्छ्रुतं ध्रुवमेव जीवसदनं धाता यथेत्युक्तिः ॥ ८ ॥

॥ ७ ॥ एवं भारकरस्यैकजीवपक्षं प्रत्यक्षप्रमाणेन निराकृत्य जीवस्येश्वरभिन्नत्वं सृष्ट्याद्यनुपपत्त्या साधयति । जीव इति । य एको जीवस्त्वयांगीकृतः सोऽजीश्वरात्पृथक् नैवास्तीति त्वया पत्रे लिख्यते । तत्र चेयदा जीवेश्वरयोर्भेदकथनं न स्यात्तदा विश्वप्रवृत्तिः कथं भवेत् । तथा हि ईश्वरभिन्नानां पूर्वं प्रलये लीनानां जीवानां कर्मपरिपाकवशेन ईश्वरस्य सृष्ट्यादौ प्रवृत्तिर्भवति । जीवेश्वराभेदे तु किमर्थगीश्वरस्य सृष्ट्यादौ प्रवृत्तिरिति विश्वप्रवृत्त्यन्यथानुपपत्त्या जीवानामीश्वराद्भिन्नत्वं सिद्धयतीत्यर्थः । किं च त्रिगुणात्मिकया विष्णुप्रेरितमाययाज्जावं सनातनं जगत्सृष्टमस्ति “ धाता यथा पूर्वमकल्पयत् ” इत्युक्त्या तज्जीविनिवासस्थानं ध्रुवमेव सत्यमेव उक्तमस्ति । तथा च श्रुतिः “ ध्रुवा योऽब्रुवा पृथिवी ” इत्यादि । “ ध्रुवं विश्वमिदं जगत् ” इत्यादि च ।

तथा च यथा पूर्वं ध्रुवमेव जगदासीन्न तथा धाता पूर्ववत् जगत् कल्पितवान् इत्यादिश्रुतिप्रामाण्येन जीवरूप्य चेभ्योऽङ्घ्रिन्नत्वं नित्यत्वं च सिद्धं भवति । तेन तत्र सिद्धांतव्याघात इत्यर्थः ॥ ८ ॥ श्रीमान् भास्करोऽपि इत्थं पत्रं दृष्ट्वा तस्मै यतये इति च खंडनपत्रं लिलेख । यत्तु त्वयोक्तम् एकजीवरूप्य सुखाद्यनुपपत्त्याज्जेकजीवाश्रयणं तन्न संभवति एकस्यैवानेकरूपेण भासमानत्वं न विरुद्धमिति दृष्टान्तेन साधयति । यद्यपि खम् आकाशममूर्तं गदितमस्ति नैयायिकैरिति शेषः । तथापि अखिलतः सर्वत्रास्याकाशस्य नीलवर्णो भासः प्रतिभासः स्फुटमस्ति स एकोऽपि नीलप्रतिभासोऽबुदतः मेघसंबन्धवशात् क्वचिदतिरूपेण आसौ रुचिरश्च श्वेतोऽरुणोऽपि भवति । एवं जीवोऽपि ईश्वरभासः उपाधिसंबन्धवशात् सुखी दुःखी वित्त ज्ञानी अज्ञानी च भवति । मूर्तत्वं च परिच्छिन्नपरिमाणवत्त्वम् अमूर्तत्वं तु अपरिच्छिन्नपरिमाणवत्त्वम् । एवं चैकस्थानेकरूपेण भासमानत्वाद्दुःखित्वाद्येनैकधर्मोपपत्तेर्न निजजीवसिद्धिः ॥ ९ ॥ तथा

श्रीमान् भास्करराणिरीक्ष्य लिखितं तस्मै लिलेखेति चामूर्तं खं गदितं तथाप्यखिलतो नीलोऽस्य भासः स्फुटम् ॥ एकः सोऽबुदतोऽनिकृष्णरुचिरः श्वेतोऽरुणोऽपि क्वचिज्जीवोऽपीश्वरभास एष सुखवान्दुःखी विदग्धस्तथा ॥ ९ ॥ योऽमूर्तस्य च खस्य मूर्तसदृशो भासोऽथ मेवांकितोऽपीषत्त्वान्न पृथक्तथेश्वरगतः स्वभूतलस्योऽपि सः ॥ धाता पूर्वपकल्पयत्किल यथेत्युक्तिर्भूपा त्वं स्फुटं विश्वस्याह यथेन्द्रजालकृददश्चाकल्पयत्पूर्ववत् ॥ १० ॥

जीवश्चरभेदोऽपि न सिध्यतीत्याह । य इति । अथामूर्तस्याकाशस्य मूर्तसदृशो भासः नीलवर्णप्रतिभासो मेवांकितोऽपि आकाशादीषदपि पृथक् न भवति ईश्वरस्याकाशवत्सर्वगतत्वात् । तत्प्रतिभासस्य जीवस्याकाशनैत्यवत् न पृथक्त्वमित्यर्थः । यत्तु कं श्रुत्या जगतो ध्रुवत्वं तदपि न संभवतीत्याह । धातेति । अकल्पयदित्युक्तिः जगतः कल्पितत्वेन स्पष्टं मिथ्यात्वमाह । यथा इन्द्रजालकर्ता इदम् आम्रवृक्षादिकं पूर्ववत्कल्पितवानिति तथा धाता पूर्वकल्पनासदृशं मिथ्यैवाधुनापि कल्पितवान् । कल्पितस्य च मिथ्यात्वसिद्धिरेव भवति । ध्रुवा यौरित्यादिश्रुतिस्तु राष्ट्रं धारयतां ध्रुवमित्याशीर्वादिपरा न जगत्सत्यत्वपरा । अन्यथा “ तद्यथेह कर्मचितो लोकः क्षीयते एवमेवामुत्र पुण्यचितो लोकः क्षीयते ” इति न्यायोपबृंहितसिद्धांतश्रुतिविरोधः स्यात् ।

तस्मान्न जीव्यश्रमिन्नात्वं न वा जगत्सत्यत्वं च भवतीत्यर्थः ॥ १० ॥ किं च कारणाकार्यस्य भिन्नत्वं क्वापि न संभवतीत्याह । स्वर्णादिति । अनेकारण्या कटककुण्डलाद्यनेकनामवती अलंक्रतिः जातावेकवचनम् । अलंकाराः सुवर्णास्त्वरूपतः तद्भावनतः सुवर्णसत्तातोऽपि भेदं न प्राप्तुवति अलंकारस्य स्वरूपं सत्ता च सुवर्णान्न भिद्यत इत्यर्थः । यद्वदलंकारः सुवर्णान्न भिद्यते तद्वत् पूर्वं मध्ये अंते च स्थितादधिष्ठानरूपाद्ब्रह्मणः सकाशादेतद्विश्वं पृथक् नास्ति । विश्वसत्तास्वरूपे विवर्ताधिष्ठानाद्ब्रह्मणोन्यत्र न भवत इत्यर्थः । अत्र श्रुतिप्रमाणमाह—सर्वमिति । अस्मादभिन्नत्वाद्धेतोः सर्वमिदं जगत् ब्रह्मैवास्ति सत्तु । इति श्रुतिः । इह नाना किंचन नास्तीति च श्रुतिरद्वितीयमेकं परं ब्रह्मैवास्तीति वदति । तथा हि “ सर्वं खल्विदं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म । अयमात्मा ब्रह्म तत्त्वमासि ” इत्याद्याः श्रुतयः सर्वं ब्रह्मैवास्ति न तद्यतिरिक्तं किंचिदस्तीति वर्णयति । न

स्वर्णान्नो भिदमेत्यलंकृतिरनेकारण्या च तद्भावनतस्तद्ब्रह्मण एतदस्ति न पृथक्प्राङ्मध्यमांतस्थितान्त् ॥ सर्वं खल्विदमस्ति तद्वि वदतीत्यस्माद्धि हेतोः श्रुतिर्नानेहास्ति न किंचनेति च परं ब्रह्मैकमेवाद्वयम् ॥ ११ ॥ वर्षतावधि वाद इत्थमुभयोः पत्रस्थवेदो क्तिभिर्जातोऽयं द्विपुरस्थयोऽर्थ यतिर्नाभूत्क्षमोऽस्योत्तरे ॥ स्वयैस्तत्पुरतो ययौ दुःमथो ज्ञान्वेत्यसौ भास्करं कृष्णाकं गत आनय त्रिजपुरस्तं चंद्रसेनादृषात् ॥ १२ ॥

च तत्त्वमस्यादिवाक्येषु जीवस्येश्वरसदृशत्वं वर्णयति इति वाच्यम् । तत्र सादृश्यप्रतिपादकशब्दाभावादिश्रुतत्वमेव प्रतिपाद्यते । तस्मान्न जीवस्येश्वरभिन्नत्वं भवति तेन चास्मन्मतस्याद्वैतस्य सिद्धौ सत्यां द्वैतमतस्थस्य तव वृथैव दंभेन लोके प्रतिष्ठासांपादकत्वं लोकबुद्धिभ्रामकत्वं चास्तीति भावः ॥ ११ ॥ इत्थं पर्जन्यकालममात्रिपत्यं दिनगरश्चर्योर्यतिभास्करयोः पत्रस्थवेदवचनैः वादोऽयं जातः । अथ यतिः अस्य भास्करपत्रस्य उत्तरे समर्थो नाभवत् यदा तदा स्वकीयैः सह द्रुतं तत्पुरतस्तन्मगराद्ययौ पलायनं कृतवानित्यर्थः । अथामौ भास्करः इति यतिप्रयाणं ज्ञात्वा कृष्णाकं कृष्णतीरं गतः सन् तं सत्ययो धर्षयति प्रति चंद्रसेनानाम्नो नृपात् नृपेण निजपुरः स्वाग्रभागे आनयत् । स्वपराजये सतीच्छितं दास्यमीति प्रीतिभावतो यतैः प्रकाशात् इष्टलब्धयर्थं स्वस

मीपे राजबलेनानीतवानित्यर्थः ॥ १२ ॥ वित् पंडितो भास्कररायः स्वाग्रभागे प्राप्तं यतिं दृष्ट्वा उत्तमासने स्थापितवान् च पुनः मंदहास्येन इत्थं वदति हे यतिवर्य पत्रस्योत्तरमदत्त्वा त्वम् आत्मनिवासानकरः प्रयाणकर्ताऽसुः । मत्पत्रोत्तरमदत्त्वा तव पलायनं नोचितमिति भावः । मत्पत्रयूरं वृत्तम् ॥ १३ ॥ त्वं मां जित्वा चक्रमुखाकं चक्रादिचिह्नयुक्तं कुरु । अथ नोचेन्नो जेष्यसि चेत् तर्हि यदहं याचे तद्भक्षता देयं दातव्यम् । हे आर्यं प्राक् पूर्वं नो आब योः गदितं प्रतिज्ञातं यत् तत् विस्मृत्याढ्यं विस्मृत्या युक्तं नैवास्ति न विस्मृतमित्यर्थः । हि यस्मादायारस्त्वादशश्रेष्ठपुरुषाः एकम् एकवारं जल्पन्ति । तदन्ये अनार्याः अनेकवारं जल्पन्ति । तस्मात्सकल्यतिज्ञातं यत्कुर्वित्यर्थः ॥ १४ ॥ अथेति श्रुत्वा पंडितवर्यम् एनं भास्करं यतिव्याह ते तव किं याच्यं

प्राप्तं स्वाग्रे भास्कररायो यतिमीक्ष्य सन्मानात्तं स्थापितवान्विद्वद्वरपीठे । मंदाद्धास्याच्चावदतीत्यं किमदत्त्वा पत्रस्योक्तिं धानकरश्चात्मनि वासात् ॥ १३ ॥ जित्वा मां त्वं चक्रमुखाकं कुरु शिष्यं नोचेद्याचे देयमथो तद्भक्षतायं ॥ विस्मृत्याढ्यं प्राग्गदितं नैव हि नो तज्जल्पन्त्यार्या एकमेकं तु तदन्ये ॥ १४ ॥ श्रुत्वेत्येनं प्राह यतिश्चाथ बुधार्यं याच्यं किं ते ब्रूहि यदेवास्ति समीपे ॥ त्वद्योग्यं तदीयत एव प्रियमंतर्विद्वांश्च हि कापि भवेदेव न मोघा ॥ १५ ॥ रायः प्राहाहं न च याचकृव्यांचां कुर्वे प्रतिज्ञं तु विजित्यात्र भवंतम् ॥ प्रागुक्त्या ते कन्यां पूर्वानुजजनितां तन्वीं याचे यास्ति किलापूर्णेदशाब्दा ॥ १६ ॥

याचितुं योग्यं तत्कथय । अस्मत्समीपे त्वद्योग्यं यदस्ति अन्तः मनसि प्रियं तन्मया दीयत एव तुभ्यमर्प्यत एव । हि यस्माद्विद्वांश्च विद्वदिच्छा कुत्रापि मोघा निष्फला न भवेत् । यदिच्छसि तद्दामीत्यर्थः ॥ १५ ॥ इति श्रुत्वा रायो भास्करायस्तं प्राह । अहं याचक इव याच्यो न करोमि किंतु प्रतिज्ञं प्रतिज्ञाकर्तारं त्वां वादेन जित्वा प्रागुक्त्या पूर्वप्रतिज्ञया ते तव पूर्व पूर्वाश्रमे योऽनुजस्तेन जनितामुत्पादितां तन्वीं कन्यां याचे । ननु बहुवयसे तुभ्यमस्मा भिरलोकन्याप्रदानं कथं कर्तव्यं तवापि अल्पकन्यास्वीकरणमनुचितमित्याशंक्याह । या कन्या न पूर्णे दशाब्दं यस्याः सा किंचिन्यनदशवर्षवयस्का

अस्तीत्यर्थः ॥ १६ ॥ ननु तथापि त्वं बहुवयाः प्रतिभासि कथं ते कन्याज्जर्णोयेत्याशङ्क्याह—विंशदिति । अहं तु त्रिंशद्वेषु किञ्चिन्मनसाश्रयसि
किञ्च । “ त्रिगुणाविकवर्षापि न देया जातु कन्यका ” इति वचनोक्त एव दोषोऽपि इह मयि र्दृषदपि नास्ति किञ्च । अतस्त्वं मत्कुलादौ च शंशयहीनः
सन् इनां भ्रातृकन्यां देखेव ॥ १७ ॥ अदः इदं भास्करवाक्यं श्रुत्वा यतिः प्राह । इयं मे पूर्वाश्रमबंधुजन्या कन्या धन्यास्ति खलु चेदं यदि इयं कन्या
सर्वत्र पूज्यस्य तव पत्नी भवेत्तर्हि सापि धरायां नृपादिभिः पूज्या भवित्री नूनम् ॥ १८ ॥ अहं च श्रोत्रगतया अस्याः कीर्त्या धन्यो भोगेयम् ।
किञ्च आद्याः श्रेष्ठाः यस्य ते तव सौहृदमिच्छन्तः संतः बहुविधैः सह कन्यां दातुं कृतप्रयत्ना भवति । यद्वा ते तुभ्यं कन्यां दातुमिति योग्यम्

त्रिंशद्वेषेषूनवयाश्चास्मि किलाहं त्रैगुण्योर्ध्वाब्दाय वरायापि न कन्या ॥ देयेत्येवं दोष इहेषन्न किलातो देहवैनां संशयहीनश्च कुलादौ
॥ १७ ॥ आकर्ण्यादौ भास्करवाक्यं यतिराह कन्येयं प्राग्बंधुभवा मे खलु धन्या ॥ चेत्स्यात्पत्नी चाखिलपूज्यस्य धरायां पूज्या
नूनं सापि भवित्री नृपमुख्यैः ॥ १८ ॥ धन्यश्चाहं श्रोत्रगयाऽस्याः खलु कीर्त्या यस्येच्छन्तः प्रार्थनया सौहृदमाद्याः ॥ कन्यां दातुं
ते कृतयत्ना बहुविधैः सौज्जो जामाताति सुहृद खलु जातः ॥ १९ ॥ इत्याद्युक्त्वाऽऽनीय सुतां तां निजबंधोः प्राहाथार्यं सोऽपि च
दत्तेयमथापि ॥ ब्राह्मादेवोद्गाहाविधानात्पितुरेव स्वीकर्तव्या नेतरदानप्रतिभेयम् ॥ २० ॥ प्राहाथैनं भास्करारायोऽस्तु तथैवाथाग्येषा
मे तिष्ठतु पान्या निकटे वै ॥ पत्रैरुद्गाहोक्तमुकाले भवदीयेरैत्यैवास्मद्भासमियं सद्भिधि देया ॥ २१ ॥

सोयं भास्करोजयासेन जामाताऽतिमुहत् खलु जातोऽस्ति त्वत्सद्व्यो जामातारि सति अस्याकं कन्यायाश्च महद्भाग्यमिति भावः ॥ १९ ॥
सोऽपि यतिरित्युक्त्वा निजबंधोः सुताम् आनीयार्यं भास्करं प्रत्याह । इयं मया तुभ्यं यद्यपि दत्तास्ति तथापि ब्राह्मविवाहविधिना पितुः सकाशात्तयां
गीकार्या इयम् इतरदानसमाना नास्ति यतः कन्यादानम् इतरदानसमानं न भवति । अतो ब्राह्मविधिना पितुः सकाशात्स्वीकरणमेव युक्तमिति
भावः ॥ २० ॥ अथ भास्करारापस्तथैवास्तु इति एनं यतिं प्राह अथापि एषा तावत्पर्यंतं मम पत्न्या निकटे तिष्ठतु । मया प्रेषितपत्रैरुद्गाहोक्तम्

काले भवदीयेर्बद्ध्यादिभिः कर्तुभिः अस्मद्वासस्यानमेत्यैव सद्दिधि यथा स्यान्नथेयं दातव्या ॥ २१ ॥ ननु बालेयं स्वकीयान् त्यक्त्वाऽपरीचितजनसं-
कुले त्वन्निकटे कथं स्थास्यतीत्याशङ्क्याह—स्थित्येति । एषात्र त्रिदिनं स्थित्वा भात्रादीन् स्वकीयान्प्रति गंतुम् । हीति निश्चयेन । इच्छति यदि अथवा
स्मदीयानामग्रे वक्तुमक्षमा सती दुःखान्वितचिन्ता यदि तर्हि भवद्भिः स्वकीयस्थाने नेतव्या । यदीयं सुखयुक्ता स्वीयान्प्रति गंतुं वा नेच्छति तदा भव-
द्भिर्नत्र स्थाप्या अपरितवस्तुनि भवतां सत्त्वं नहि भवतु । अस्याः नयनं आनयनं वाऽस्मत्सत्त्वैवास्तु । न चापरितवस्तुनि भवद्भिः सत्ताकरणमुचितमिति भावः ॥

स्थित्वा चैषा चेन्निदिनं हीच्छति गंतुं स्वीयान्भात्रादीनथ दुःखान्वितचिन्ता ॥ नेया स्त्रीये स्थान इयं चेत्सुखयुक्ता स्थाप्या दत्ते
वस्तुनि सत्त्वं नहि वोऽस्तु ॥ २२ ॥ सत्यबोधोऽथ मत्वेत्थं भास्कराद्यग्रहं सुताम् ॥ स्वैकान्वितां च संस्थाप्य ययौ सर्वैः स्थलां
तरम् ॥ २३ ॥ यतिबंधुर्निजां कन्यां ज्ञात्वाऽद्वैतवरपिताम् ॥ क्षुब्धचित्तोपि नो किंचिद्वक्तुमीशः पुरो यतेः ॥ २४ ॥ मनस्याह
हनिष्येऽहमभिवारेण भास्करम् ॥ प्राग्विवाहात्परं वाऽयं वैधव्यं दुहितुर्बतः ॥ २५ ॥ गुरुर्वक्ष्याथ तां दुरात्संकेतादाप्तकन्यया ॥
क्रीडन्तीं प्रेषयामास पद्मावत्यंकतः शनैः ॥ २६ ॥ भर्तुमानसेवत्री सा तामायन्तीं विलोकय च ॥ तोषयामास मधुरैर्वर्च्यैर्मां
तात्तमजामिव ॥ २७ ॥

॥ २२ ॥ स्वकीयेकान्वितां स्वकीयेकस्त्रीयुक्तां कन्यां स्थाप्य सर्वैः सह स्थलांतरं ययौ ॥ २३ ॥ अद्वैतसत्तथाय वरायर्पितां । यतेः सत्यबोधाख्यस्य
पुरः अग्रे वक्तुं समर्थो नाभवत् ॥ २४ ॥ विवाहात्पाक् परं वा भास्करं नाशयिष्यामि । ननु तेन कर्मणा तव कन्या विधवा भविष्यतीत्याह—आय-
मिति । अतः अद्वैतमतस्थजामातृसंगात् दुहितुर्वैधव्यम् आयं श्रेष्ठमस्ति ॥ २५ ॥ अथ गुरुर्भास्करस्तां क्रीडन्तीं कन्यां दूराद्दृष्ट्वा संकेतेन तस्या आप्तक-
न्यया पद्मावतीसमीपे शनैः प्रेषयामास तस्याः वशीकरणार्थमित्यर्थः ॥ २६ ॥ भर्तुमानसं कन्यावशीकरणं कर्तव्यमित्यभिप्रायं वेचीति सा पद्मावती ॥ २७ ॥

पद्मावतीत्यध्याहारः ॥ २८ ॥ पद्मोदितैः स्ववशम् आत्माधीनतां नित्ये स्वाधीनतां चकारेत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इयं पद्मावती ॥ ३२ ॥ तस्याः कन्याया मात्रे तयाऽऽसकन्याया तत् अहं नायास्य इति कन्यावचनम् ॥ ३३ ॥ अयेति द्वयोरन्वयः द्विजतेः कर्मणि स्मृतिदा। मयेन अनर्हा ज्ञात्वाऽस्यै प्रायश्चित्तं दातुं चंद्रसेननृपद्वारा काशीस्थबुधाय द्रव्यलोलुपान्पत्रैरानयत् । ततश्चान्निषेधस्तु धर्मशास्त्रे उक्तः । ६ शंसं चक्रं युता। यस्तु कुर्यात्तमायसेन वा । स शुद्धवद्दहिष्कार्यः सर्वस्माद्विजकर्मणः ” इति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ स भास्करस्यैः काशीस्थपंडितैः सह बह्वीः स्मृतीः पश्यन्

भक्ष्यं तु मधुरं दत्त्वा स्वोक्ते स्थाप्य तया सह ॥ कुबेराक्षादिभिश्चक्रे क्रीडनं तन्मनो यथा ॥ २८ ॥ स्नानभोजनशय्यादि तस्याः संतोषकारकम् ॥ कुर्वतीतां त्रिभिर्घस्त्रैर्नित्ये सा स्ववशं सती ॥ २९ ॥ यासीदस्या तया साकं मातुराताथ साब्रवीत् ॥ गच्छेत्स्वजननी मद्यायासि वा नेति मां वद ॥ ३० ॥ साऽब्रवीतां न यास्येऽहं मातरं मेऽविका यतः ॥ बह्वपत्या ममैकस्याः स्नेहं नैव करोति सा ॥ ३१ ॥ मातुः स्नेहाधिक्यं हि स्नानाशनविलेपनैः ॥ क्रीडत्यपि मयाऽतोऽहं स्थास्येऽत्रैवानया सह ॥ ३२ ॥ इत्थं बालावचनस्याः प्रोक्तं मात्रे तथाथ तत् ॥ शिष्यैः श्रुत्वा यतिः खिन्नो ययौ तस्मात्पुरातरम् ॥ ३३ ॥ अथ भास्करारायस्तां तप्तमुद्राविदूषिताम् ॥ ज्ञात्वा नर्हा द्विजातेर्वै कर्मणि स्मृतिवाक्यतः ॥ ३४ ॥ प्रायश्चित्तं दातुमस्यै चंद्रसेननृपादुधात् ॥ काशीस्थानानयत्पत्रैर्बहुस्वर्णासिलालसात् ॥ ३५ ॥ तैः स पश्यन्स्मृतीर्बह्वीरिदं पाराशरस्मृतौ ॥ प्रायश्चित्तं विलोक्यास्याश्चक्रे विप्रैस्तदुक्तवत् ॥ ३६ ॥ तुष्टाः स्वर्णादिदानेन काशीस्थाश्चाययुस्ततः ॥ वर्णयंतो भास्करस्य विद्याभोजः मुशीलताम् ॥ ३७ ॥

पाराशरस्मृतौ तस्यास्तप्तमुद्रादुषितकन्याया इदं प्रायश्चित्तं विलोक्य तदुक्तवत्स्मृत्युक्तवत् विप्रैर्निमित्तभूतैश्चकार ब्राह्मणद्वारा कृतवानित्यर्थः । यथोक्तं तस्य कौस्तुभे बह्विपुराणे—“ पूर्वजस्य तनुं दग्धां शंखचक्रादिभिः पृथक् । केशान्संवापयित्वाथ पुनः कर्म समाचरेत् ॥ गर्भगोलात्समुद्रम् गर्भाधानादियवकम् । पश्चादृत्त्येव रुच्छ्राणां प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ तत्र कृष्णातीरे ॥ ३९ ॥ मूर्षेदुज्योतिःप्रमुखैः मिथ्याभूतचंद्रज्योतिःप्रमुखैः वेश्यानामुक्तिभिर्गणनैर्नैश्च महान्समारंभ आसीदित्यन्वयः ॥ ४० ॥ वक्षैरन्नैरैश्चाखिलानां वासोन्नार्थयाचकानां प्रियः ॥ ४१ ॥ राज्ञा चंद्रसेनेन वधूरंशुक्रादिभिः पूजितेत्यपकर्षः । अष्टैः श्रेष्ठपुरुषैर्मिथो ज्ञातिजनाः पूजिताः वधूजनाश्रये वधूमंडपे भास्करं स्वकीयपाचितमन्नं जगृहे माध्वैर्दत्तं किंचिज्जलमपि न गृहीतवान् । स्मृतं हि तास्य ब्रह्म गीतायाम्—“एकस्यामपि पंक्तौ तैः सार्द्धं वैदिकं संस्थितः । मोहेनापि न मुंजीयाद्बुद्ध्या चांद्रायणं चोत् । न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा स्नानदानजपादिभिः” इत्यादि ।

विवाहाक्तेऽथ कालेऽसौ पत्नीपक्षसुहृज्जनान् ॥ पत्रैस्तत्रानयन्माध्वान्पितृबंधुमुखावृषात् ॥ ३८ ॥ चंद्रसेननृपः पत्न्या सेनाढ्यस्तत्र चावसत् ॥ वैवाहिकं मंडपादि चकारामात्रसंकुलम् ॥ ३९ ॥ ययुर्माध्वमतीयाश्च धनिनः परिलेखकाः ॥ मूर्षेदुज्योतिःप्रमुखैर्वाध्वैर्भ्योक्तिनर्तनैः ॥ ४० ॥ समारंभो महानासीद्वासोन्नार्थखिलप्रियः ॥ महाहीशुकभूषणधौर्माध्वैः संपूजितो वरः ॥ ४१ ॥ राज्ञा वधूस्ततः श्रेष्ठैर्मिथो ज्ञातिजनास्तथा ॥ वधूजनाश्रयेऽप्यन्नं भास्करः स्वीयपाचितम् ॥ ४२ ॥ जगृहे न जलं चेषन्माध्वैर्दत्तं स्मृतिद्वारात् ॥ पार्वत्याख्यां चकारैनामुद्राह्वेत्यभिहावसत् ॥ ४३ ॥ स्वं स्वं स्थानं ययुः सर्वे द्वैतिनः कन्यकां विना ॥ शिलिपिभिक्षाकरोत्तत्र देवालयमथो गुरुः ॥ ४४ ॥ श्रीचक्राभं तत्र शतथा पांडुरंगं न्यवेशयत् ॥ प्रासादवास्तुं चक्रेऽस्य बहुवितव्ययेन सः ॥ ४५ ॥ ज्ञात्वा भास्करारयोऽसावनपत्यं नृपं ततः ॥ तत्पत्नीं खिन्नचित्तां च पुत्रेष्टं तृप्तिगन्वितः ॥ ४६ ॥ यज्जा स्वयं चकारांगं बहुभ्रांशुकदक्षिणाम् ॥ हविःशेषं प्रसादं च राज्ञ्यै भक्त्याढ्यचेतसे ॥ ४७ ॥

यतः स्मृतिज्ञानां राट् श्रेष्ठः इति योज्यम् ॥ ४२ ॥ स भास्कर इत्यपकर्षः । एतां कनिष्ठवधूं पार्वतीनाम्नीं चकार इत्थं प्रकारेणामुद्राह्व इह कृष्णातीरेऽवसत् ॥ ४३ ॥ तत्र कृष्णातीरे ॥ ४४ ॥ श्रीचक्रमहेशमिति पूर्वाश्रितम् । तत्र देवालये शतथा रुक्मिण्या युक्तम् ॥ ४५ ॥ ज्ञात्वेति सार्द्धान्वयः । नृपं चंद्रसेनम् ॥ ४६ ॥ अगति देशिकेन्द्रसंबोधनम् उत्तरार्द्धमुरान्वयि ॥ ४७ ॥

ननु हविशेषं शङ्क्यन्त्यै कथं दत्तवान् इत्यत आह । भैरवशक्त्ये चंद्रसेनस्य भैरवावतारत्वात् । ननु कुत एतज्ज्ञातमत आह त्रिवित् त्रिकालज्ञः । सा राजास्ती तत् हविः ॥ ४८ ॥ शार्चीं दिशमिति पूर्वोन्वितम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इत्याद्युत्तरान्वयि ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ आवयोर्वचः अस्त्यं न भवेदित्यन्यः ॥ ५४ ॥ द्वाभ्यां कन्यापुत्राभ्यामन्यन्नपुंसकम् अपत्यं भविष्यति ॥ ५५ ॥ गुरुं भास्करं तस्मिन्भास्करे अंतरं वितं यस्य सः कोऽसौ नारायणख्य

अद्विजात्यै च स ददौ त्रिविद्वैरवशक्तये ॥ सा तद्बुद्ध्वा दधारथ पत्युर्गर्भं पतिव्रता ॥ ४८ ॥ गुरुरित्याह राजानं पुत्रस्ते भविता ध्रुवम् ॥ ततो ययौ भास्करार्यः साध्वीमाध्वीयुतोऽखिलैः ॥ ४९ ॥ दिशं प्राचीमथो राजा पत्न्याढ्यो भालकीमगात् ॥ अंतर्वर्त्ता धर्मपत्नीं पश्यन्तुष्टोऽवसत्पुरे ॥ ५० ॥ सिद्धयावतावदायातः ख्यातो नारायणाभिधः ॥ तं नत्वा नृपतिः पत्न्या ग्रहेत्येषास्ति गर्भिणी ॥ ५१ ॥ अस्याः पुत्रोऽथवा कन्या भविष्यति वदाद्य मे ॥ ग्राह सिद्धोऽथ कन्यैव भवित्रीति निशम्य सः ॥ ५२ ॥ खिन्नो नृपः पुनः ग्राह भास्करार्यो गुरुर्मम ॥ अब्रवीन्पुत्रमेवास्यास्त्वयोक्ता कन्यका कथम् ॥ ५३ ॥ पुनर्नारायणः ग्राह त्वया श्रद्धां गुरुदिते ॥ अकृत्वा मे कथं पृष्टं चावयोरुभयोर्वचः ॥ ५४ ॥ नैवासत्यप्रतोऽपत्यं द्वाभ्यामन्यद्भविष्यति ॥ इत्युक्त्वा स गतः सिद्धः शुभ्वा राजातिदुःखितः ॥ ५५ ॥ प्रतीक्षन्गुरुमेवासौ तस्थौ पत्न्या तर्दतरः ॥ श्रीमयूरेश्वर उवाच ॥ कोऽसौ नारायणः सिद्धः प्रोच्यतां तत्कथानकम् ॥ ५६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रीरामो रावणं हत्वा प्राप्तोऽयोध्यां तदाखिलाः ॥ सिद्धास्तं वर्णया गातुः कश्चित्तेति चाब्रवीत् ॥ ५७ ॥ हतोऽयं ब्राह्मणोनेन किं तत्सन्निधौ भवम् ॥ श्रीरामोऽथ निशम्येति चापश्यत्पुनतः स्वयम् ॥ ५८ ॥ ब्रह्महत्यां करालास्यामुन्नतां रावणाकृतिम् ॥ तां निवारयितुं रामो जपदानादि चाकरोत् ॥ ५९ ॥

सिद्धस्तस्य कथानकं भवद्भिः प्रोच्यतामिति मयूरेश्वराक्तिः । भास्करवाक्यस्याध्यन्यथाक्ताऽयं महासिद्धोस्तीति तत्कथाऽवश्यं श्रोतव्येत्यर्थः ॥ ५६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्रगुरुः प्राचीनकथापूर्विकां नारायणसिद्धस्य कथां ग्राह श्रीराम इत्यादि यावत्सर्गसमाप्ति ॥ ५७ ॥ अयं रावणः ॥ ५८ ॥ पूर्वोन्वितम् ॥ ५९ ॥

पृष्ठे पृष्ठदेशे प्राप्ताऽभवत् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ तदाप्रभृति नरावणीतिनाम्ना तत्तीर्थमभवत् तदाख्यया नरावणीत्याख्यया ग्रामोपि विख्या-
 तोऽभवत् । पूर्वाब्दं पूर्वान्वयि । तत्रेत्यादि उत्तरान्वयि ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ तादृक् बहुवयस्का
 स्वप्नश्च बहुतीर्थेषु धरां बभ्राम चाखिलाम् ॥ तथापि साऽभवत्पृष्ठे दर्शयती भयं मुहुः ॥ ६० ॥ अथाययौ वसिष्ठेन दक्षिणाशां रत्नद्वहः ॥
 दर्शितं गुरुणा तीर्थं प्राचीनं ब्रह्मनिर्मितम् ॥ ६१ ॥ स्नानमात्रेण तस्मिन्स ब्रह्महत्यां स्वपृष्ठतः ॥ रावणाभां न चापश्यत्तदाप्रभृति चाभवत्
 ॥ ६२ ॥ नरावणीति तत्तीर्थं ख्यातो ग्रामस्तदाख्यया ॥ तत्र विप्राभेकः काश्चित्कृतोद्वाहो दशाब्दकः ॥ ६३ ॥ मृतांबाजनकः पत्नीं निधाय
 श्वशुरालये ॥ सिद्धिकामो भ्रमन्पृथ्व्यां प्राप्तोऽसौ भ्रमरांबिकाम् ॥ ६४ ॥ तत्रारण्ये तपश्चक्रे विजने हिंस्रसंकुले ॥ स्वतःपतितप
 णीनि चाश्रन्स्नात्वा मले जले ॥ ६५ ॥ जपन्ब्रह्म परं तिष्ठन्देव्यग्रे यत्मानसः ॥ कदाचिद्दीषयंतिस्म पिशाचा उग्रहृषिणः ॥ ६६ ॥
 न स भीतोऽतिवैर्याढ्योऽथाप्सराश्चगता क्वचित् ॥ तां तपोघ्नीमसौ प्राहाबले नाराग्रणोऽस्म्यहम् ॥ ६७ ॥ न त्वया धर्षितुं शक्यो
 ह्यंबाश्रयबलाद्बली ॥ पंचत्रिंशद्वर्षमिति तेन तप्तं तपोऽचलम् ॥ ६८ ॥ अथ शुश्राव सहसा स वाचं ह्यशरीरिणीम् ॥ त्वं देवोऽसीति
 यद्ब्रूषे तत्सत्यं भविता ध्रुवम् ॥ ६९ ॥ इत्थं श्रुत्वांबिकां नत्वाऽरण्यपुष्पफलार्चिताम् ॥ मत्वा निजतपःसिद्धिं स्वीयं देशमगा
 त्ततः ॥ ७० ॥ अर्वाक्स्वग्रामतः सोऽष्टकोशावधिपुरं गतः ॥ तत्र देवालये तिष्ठन्मारुतेश्चाब्रवीदिति ॥ ७१ ॥ चत्वारिंशद्भस्मरोर्ध्वं
 गतायुः खल्वहं मम ॥ स्त्री च तादृग्वि तस्यास्तु नाधुनापत्यसंभवः ॥ ७२ ॥ कार्या चेदपरा भार्या केन मे दीयतेऽधुना ॥ तपःकृशा
 योद्वयसे चानामाय दरिद्रिणे ॥ ७३ ॥ चिंतयन्निति शुश्राव गमागमवतां वचः ॥ कस्यचिद्धनिनः कन्यां कुमारौ च दशाब्दि
 काम् ॥ ७४ ॥ द्विजस्यैव मृतां ज्ञात्वा स्वशाखीयस्य चाथ सः ॥ ययौ तद्ब्रह्मेकाकी कन्यातातं सुदुःखिनम् ॥ ७५ ॥
 अपत्यसंभवः पुत्रोत्पत्तिः न भविष्यतीत्यध्याहारः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ कन्या तातं सुदुःखितं दृष्ट्वेत्युत्तरान्वयि ॥ ७५ ॥

अंत्यकर्मिणोऽयकर्मकर्तृवृत् ॥ ७६ ॥ त्वं निःस्वे धनहीनेऽपि वृद्धेऽपि मयि स्वकीयैस्वार्थादधिकं मम तत् ऐश्वर्यं तपोबलेन द्रव्यसे अवलोकयिष्यसीति संचि-
धः । तपोबलेन ममैश्वर्याभिनिविष्यतीत्यर्थः ॥ ७७ ॥ एवं दारिद्र्यादिना न कार्येत्युक्त्वा वृद्धत्वचिंता न कार्येत्याह । अथेति मयुरः यमात्रे ॥ ७८ ॥
प्राक् पूर्वमेनां सजीवां कुरु ॥ ७९ ॥ अथेनां तुभ्यमेव दास्ये अस्याः नैःस्व्यं निर्धनत्वं वैश्वर्यं वा मरणाधिकं न पश्यामि हि यतो धनीं धनवानस्मि धन-
दृष्ट्वा ग्राह तपस्वीति वारयंश्चांत्यकर्मिणः । मह्यं चेदीयते कन्या सजीवा क्रियते मया ॥ ७९ ॥ चिंता भवता कार्या मध्यतीतवयस्यपि ॥
निःस्वेऽपि त्वं निजैश्वर्यादधिकं मे नपोबलात् ॥ ७७ ॥ द्रव्यसे ह्यथ ते कन्या भूत्वा पुत्रान्विता मया ॥ प्रपंचे भोक्ष्यति सुखं त्रिवं
यास्यति मत्पुत्रः ॥ ७८ ॥ श्रुत्वेदं धनिकस्तस्य वचः सत्यं स वीक्षितुम् ॥ ग्राह नारायणं सिद्धं प्राक्कुर्यात् सजीविताम् ॥ ७९ ॥
तुभ्यमेवाथ दास्येऽहं निःस्वायोद्वयसेऽपि च ॥ नेक्षेऽस्यास्तु मृतेनैस्व्यं वैश्वर्यं ह्याधिकं धनी ॥ ८० ॥ श्रुत्वेति वचः सिद्धः
स्मरन्स्वीयेष्टदेवताम् ॥ स्वपात्रस्थं जलं तस्मिन्प्रेते चिक्षेप सत्यवाक् ॥ ८१ ॥ तावदुत्तमेवाभूत्स्वापादिव मृतेश्च सा ॥ स्वप्रमेवा
स्थिता वीक्ष्य पित्राद्यास्तां मुदं ययुः ॥ ८२ ॥ ज्ञात्वानुष्ठानमेतस्य पंचत्रिंशच्छरत्कृतम् ॥ भोजयामास तत्पूतैर्ब्राह्मणान्वधनिकः
स्वयम् ॥ ८३ ॥ निष्कासितजटायाथ कृताभ्यंगाय मंगलैः ॥ नारायणाय विधिना धनिकः स ददौ सुताम् ॥ ८४ ॥ वल्लालंकार
सहितां पारिवर्हपुरस्कृताम् ॥ वल्लालंकारयुक् सिद्धस्तां गृहीत्वा सुयान्तः ॥ ८५ ॥ स्वपुरं स ययौ भृत्यैः स्वीय एव गृहेऽवसत् ॥
अकुब्धारमच्छन्नं वीक्ष्य गेहं स सिद्धवाक् ॥ ८६ ॥ अथाहूय स भृत्येन तत्रत्यं चाधिकारिणम् ॥ तमुवाचेति न ज्ञातस्त्वशहं स्वपु-
रस्थितः ॥ ८७ ॥ पंचत्रिंशद्वर्षमितं कृत्वाहं श्रीनगे तपः ॥ प्राप्तसिद्धिरिहायातो मार्गे चोद्ग्राह्य कथयाम् ॥ ८८ ॥
हीनाया विधवायाः पालने समर्थोऽस्मि अत एनां जीवयेत्यर्थः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ मृतेः मरणावस्थान्तः ॥ ८२ ॥ एतस्य सिद्धस्य पंचत्रिंशद्वर्षयत
कृतम् अनुष्ठानं ज्ञात्वा तन्पूतैर् अनुष्ठानपूजितार्यै ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ पूर्वार्द्धे पूर्वान्वयि । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ८५ ॥ भृत्यैः स्वशुरासितमेवकैः सह ।
उत्तरार्द्धे परान्वयि । न कुड्यानि अरं कपाटं च यस्य अच्छन्नम् आच्छादनराहितम् ॥ ८६ ॥ स्वनगरस्थोहं त्वया न ज्ञातोऽस्मि ॥ ८७ ॥ ननु एताव

लोकलपयंतं कुत्र स्थितोऽसीत्याशंक्याह अहं श्रीनगो श्रीशैले पंचत्रिंशद्वर्षयंतं तपः कृत्वा ततः प्रात्तासिद्धिः सन् मार्गे मृतां कन्यां संजीव्य तां चोद्गाह्य इहा
गतोऽस्मीत्यन्वयः ॥ ८८ ॥ सोहमच्छत्रे आच्छादनराहिते गृहे स्थितोऽस्मि अतस्त्वमपि अत्र श्रमे अधिकारवान्मम गृहं सम्पक् कुरु ॥ ८९ ॥ नो
चेत् सम्पगृहं न करोषि चेन्नहि मम सिद्धेर्यथा सामर्थ्यं तथा द्रुतं द्रक्ष्यसे अवलोकयिष्यसि ॥ इत्थमिति परान्वयि ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ पंग
वथ अंथाश्च नवाक् सुत स्त्री येषां ते गदिनो नारायणसिद्धस्य उक्तिभिः स्वस्वेष्टं प्रापुः ॥ ९३ ॥ कदाचित्स नारायणाख्यः सिद्धः श्रंशेन विष्णुना

मृतामपि च संजीव्य सोऽच्छन्नेऽहं गृहे स्थितः ॥ त्वं चात्रत्योऽधिकारीति सम्पक्कुरु गृहं मम ॥ ८९ ॥ नोचेद्द्रक्ष्यसि सामर्थ्यं मम
सिद्धेर्दुतं यथा ॥ इत्थं श्रुत्वा सिद्धवाक्यं सोऽधिकारी भयान्वितः ॥ ९० ॥ तेजस्विनस्तस्य सुखमीक्षितुं चाक्षमः स्वयम् ॥ पुरस्तैः
कारयामास त्रिदैनैस्तद्गृहं महत् ॥ ९१ ॥ धनधान्यान्वितं कृत्वा ददौ तस्मै तपस्विने ॥ नित्यमेत्य स्वयं यद्यन्यूनं तच्च ददाति सः ॥
॥ ९२ ॥ बहवोऽथ ययुस्तत्र पंगंधात्राकमुतस्त्रियः ॥ गदिनोऽधिनितश्चापुः स्वेष्टं नारायणोक्तिभिः ॥ ९३ ॥ ययौ कदाचित्स च
वैकटाद्रिं श्रीशेरितः पूजितुमत्र गुप्तम् ॥ श्रीचक्रमंतर्न च गंतुमीशो निवारितश्चाखिलपूजकैः सः ॥ ९४ ॥ कुद्धः स नारायण एक
मुच्चं चाश्मानमीशालयतो बहिस्तात् ॥ संस्थाप्य चाकर्षयति स्म देवं मंत्रैः कलाभिः खलु मंत्रवेत्ता ॥ ९५ ॥ स्वप्ने समेत्याथ च
पूजकांस्तान् श्रीवैकटेशो वदतीति साक्षात् ॥ नयत्ययं मां बहिरेव मंत्रवेत्तातिकोपेन निवारणाद्धः ॥ ९६ ॥

प्रेरितः सन् अत्र पर्वते गुप्तं श्रीचक्रं पूजितुं वैकटाद्रिपर्वतं प्रति ययौ यदा सर्वपूजकैर्निवारितस्तदा सः अंतर्गतुं समर्थो नाभवत् । अपरिचितत्वाच्चिद्वारित
इत्यर्थः ॥ ९४ ॥ एवं निवारितः स नारायणः कुद्धः सन् देवालयान्द्विभंगे एकमुच्चपाषाणं संस्थाप्य अत्र पाषाणे कलाभिः प्राणैर्द्रियाद्यवयवैः सह देवं
मंत्रैराकर्षयति स्म आकर्षितवान्खलु यतो मंत्रवेत्ता । मंत्रज्ञो हि मंत्रसामर्थ्येन देवं स्ववशं करोतीत्यर्थः ॥ ९५ ॥ अथ साक्षात् श्रीवैकटेशस्तान्पूजका
न्यति स्वभगतो भूत्वा इति वदति । इति किम् । वः निवारणात्प्रतिबन्धेनातिकोपो यस्य सः मंत्रज्ञोऽयं मां देवालयान्दहिनयतीत्यर्थः ॥ ९६ ॥

अथ भवद्विः स एकः संप्रार्थनीयः निर्जने ममालये प्रवेशनीयः अथ स सिद्धमंत्रैर्मूर्त्तौ पूजां करिष्यति यतः पूजनात् मदीया तुष्टिः संतोषः अचला स्थिरा स्यात् ॥ ९७ ॥ इति पूजकैः श्रीविष्णोराज्ञां ज्ञात्वाऽसौ नारायणः स्तुतः सन् देवालये प्रापितः । दत्तारे पिहितकपाटे स्थाने श्रीचक्रमहितं देवं स्वीकृतोपचा रैस्तत्रोक्तविधानेन पूजितवान् ॥ ९८ ॥ नारायणाख्यः सिद्धः इतिप्रभावः एवंसामर्थ्यवान् आसीत् । तस्य सिद्धेश्वरितानि विख्यातानि संति तानि विस्तारभान्या नोक्तानि । हि यतः येन भास्करगुरोरुक्तं पुत्रो भविष्यतीति वचनं व्यस्तमन्यथा कृतम् । स महात् स सिद्धोऽभवदित्यर्थः ॥ ९९ ॥

संप्रार्थनीयोय निवेशनीयो भवद्विरेकोऽजन आलये मे ॥ पूजां करिष्यत्यथ सिद्धमंत्रैस्तुष्टिर्यतः स्यादचला मदीया ॥ ९७ ॥ इत्यर्चकैः श्रीरमणस्य चाज्ञां ज्ञात्वा स्तुतः प्रापित आलयेऽसौ ॥ देवं विधानादयजत्सचक्रं दत्तारे स्वीकृतमपचारैः ॥ ९८ ॥ नारायणः सिद्ध इतिप्रभावः ख्यतानि सिद्धेश्वरितानि तस्य ॥ नोक्तानि विस्तारभयाद्वि येन व्यस्तं कृतं भास्करदेशिकोक्तम् ॥ ९९ ॥ जयाद्विवाहं गुरुभास्करस्य नारायणस्यापि कथां सुसिद्धेः ॥ शृण्वन् पठन्त्याद्विजयी सुभार्यः सुसिद्धकार्यश्च पुमान्सुभक्त्या ॥ १०० ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे उत्तरार्द्धे भास्करानंदचरित्रे एकचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४१ ॥ श्रीदेशिकेन उवाच ॥ अथ श्रीभा स्करार्यस्तु भ्रमन्कर्णपुरं यथौ ॥ यवनस्तत्र राजासीद्विचर्युग्रशासनः ॥ १ ॥ मंत्री तस्याभवन्माध्वसंप्रदायी स भास्करम् ॥ द्वेष्टि येन जितः स्वीयाचार्यः शास्त्रोक्तिभिर्यतः ॥ २ ॥

एतत्सर्गोक्तकथाश्रवणादेः फलमाह—जयादिति । जययास्या भास्करस्य विवाहं सुसिद्धेनारायणस्य कथां च पुमान्सुभक्त्या शृण्वन् पठन् सन् भास्कर कथाश्रवणादिना जयवान् उत्तमभार्यश्च नारायणकथाश्रवणादिना सुसिद्धकार्यश्च स्यात् ॥ १०० ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धेटीकायाभिकचत्वा र्तिशः सर्गः ॥ ४१ ॥ उद्विक्तेदमिति सप्तदशोर्ध्वं शतपद्यतः ॥ गुरोः कर्णपुरख्यातिः काशीयात्रा च वर्णते ॥ ४२ ॥ अथ भास्करस्य तेजःसामर्थ्यं वर्णयन्कर्थांतरमाह—अथेत्यादिना । कर्णपुरं कडपकन्नरेति कर्णाटकभाषाप्रसिद्धम् ॥ १ ॥ स्वीयः द्वैतमतस्थः सत्यबोधाख्य आचार्यः येन भास्करेण

शास्त्रवचनैर्यतो जितस्ततस्तं भास्करं स माध्वो द्वेष्टि द्वेषं कुरुते ॥ २ ॥ ३ ॥ यश्चंद्रसेनराज्ञो गुरुरस्ति स तस्य राज्ञो हिते रतः सन् अन्यान्पुत्रान्
मंत्रैः संमोह्य तद्वशान् करोतीत्यन्वयः ॥ ४ ॥ उत्तरार्द्धमुचरावयि ॥ ५ ॥ हे ईश मंत्रमोहितैर्बलिहैरपि नृपैः युद्धमृते युद्धं विना राज्यादिकं चंद्रसेनाय
दीयते ॥ ६ ॥ त्वां च तथा चंद्रसेनाधीनं कर्तुं स प्राप्तोऽस्ति अतस्त्वं तं प्रति शासय । यतः हे ईश्वर त्वां मोहितुं प्राप्तो यस्तस्य दंडे समर्थोऽसीत्यर्थः ।

श्रुतस्तेनागतः स्वयि पुरे भास्करदेशिकः ॥ दंड्यायं भूपतेरित्थं बुद्ध्यासौ नृपमब्रवीत् ॥ ३ ॥ प्रधान उवाच ॥ भास्करः पंडितः
काश्चित्स्वपुरे चागतो हि यः ॥ चंद्रसेनस्य राज्ञः स गुरुस्तस्य हिते रतः ॥ ४ ॥ संमोह्यान्यावृष्टपान्मंत्रैः करोत्येव च तद्राज्ञान् ॥
राज्यं बलं कोशमुखं चंद्रसेनाय तैर्नृपैः ॥ ५ ॥ दीयते बलिभिश्चेशतैर् युद्धं मंत्रमोहितैः ॥ इत्यमेवामुना राज्यं चंद्रसेनस्य वद्धितम्
॥ ६ ॥ त्वां च प्राप्तस्तथा कर्तुं शासयातस्तमीश्वर ॥ श्रुत्वेत्यं नृपतिः क्रुद्धः स्वरूतान्प्राह शस्त्रिणः ॥ ७ ॥ श्रो हंतव्यः खड्गवा
तैश्चंद्रसेनगुरुस्तु यः ॥ भवद्भिर्नात्र कर्तव्यः संशयोऽणुः परोक्तिभिः ॥ ८ ॥ इत्थं दूतेभ्य उदितां नृपस्याज्ञां सभास्थितः ॥ श्रुत्वा
काश्चिद्रास्करायाब्रवीच्छिष्योऽस्य दुःखितः ॥ ९ ॥ श्रुत्वाथ दुःखिताः शिष्याः प्राहुर्गुरुमिति दुतम् ॥ गंतव्यमेव यावन्नो पुरं सार
रगोपुरम् ॥ १० ॥ हसंस्तान्भास्करः प्राह न किं मृत्युः पलायनात् ॥ भावि नैवान्यथा क्वापि दुर्भगस्येव दुःखिता ॥ ११ ॥ तथा
पीशो न मां हंतुं यमः संक्षान्तुतः परे ॥ गुरुदेवीप्रसादेन भवितव्यं विलोकयताम् ॥ १२ ॥ स्वस्थास्तेऽणु बभूवुश्च श्रुत्वेत्यं गुरुभा
षितम् ॥ आंदोलितहृदोऽप्यैशाच्चौघ्यादेशिकभूपयोः ॥ १३ ॥

शस्त्रिणः शस्त्रधरात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ यावत्पुरं साररगोपुरं सकषाटं नगरद्वारं यस्मिन् तत् न क्रियते तावत् इतो नगरात् त्वया द्रुतं गंतव्यमि
त्यर्थः ॥ १० ॥ पलायनेन मृत्युर्न भवति किम् अपि तु भवत्येव । यथा दुर्भग्यपुरुषस्य दुःखभोजनृतत्वं भवत्येव तथा यद्बन्धुं तदन्यथा क्वापि न
भवति ॥ ११ ॥ १२ ॥ देशिकस्य गुरोः ऐशात्सामर्थ्यात् भूपस्य च औघ्रात् उग्रवाद्धितोरांदोलितं दिशामतुं चित्तं येषां ते भास्करस्य जयपराजययोः

शक्तिचिन्ता बभूवुर्नित्यर्थः ॥ १३ ॥ अर्चितया चित्ताराहित्येन निद्रां कृतवान् । आगमज्ञानं तात्रिकज्ञानम् ॥ १४ ॥ यावत् अरुणोदयः स्यात् तावत् अरुणोदयपर्यन्तं तंत्रोक्तपूजापादिकं सर्वं चकार । स्वगोदये सूर्योदये ॥ १५ ॥ होमादिकं नियहोमवर्षगादिरुमिति पूर्वोक्त्यपि विस्तृते अंगणे उत्कृष्टमंत्रे मुद्राघ्ननयुक्ते शुचौ पवित्रे ॥ १६ ॥ पूर्वाह्णं पूर्वाह्नितम् ॥ १७ ॥ अथ ते स्वस्वशास्त्रविषयान् पृच्छद्विरभितः स्थितैः शिष्यैर्युक्तं

देशिकोऽथास्वपत्कृत्वा सायंकृत्यमर्चितया ॥ उत्थायोत्तरात्रौ चागमज्ञानं चकार सः ॥ १४ ॥ पूजाजपादि सर्वं च यावत्स्यादरुणोदयः ॥ वैदिकज्ञानसंध्ये च ततश्चक्रे स्वगोदये ॥ १५ ॥ होमादिकमथोद्धारय देवताश्चाययौ बहिः ॥ विस्तृताग्रि उन्मये तस्थौ मुद्रासने शुचौ ॥ १६ ॥ शिष्यान्ध्यापयज्ज्याघ्नं स्वयं पश्यंश्च सर्ववित् ॥ नृपाज्ञयाऽऽययुस्तावदुन्मत्ताः शस्त्रपाणयः ॥ १७ ॥ चंद्रसेनगुरुः क्वास्ति क्वास्तीत्युचुर्मुहुर्मुहुः ॥ महामंत्रे समीक्ष्याथ भास्करं भास्करोजसम् ॥ १८ ॥ पृच्छद्भिः स्वस्वविषयाज्जिष्ठयैर्गुक्तमभिस्थितैः ॥ अयमेव गुरुर्नममित्यं ज्ञात्वेवशासनात् ॥ १९ ॥ हंतुं कृताधियश्चैनमच्छन्नास्यूर्ध्वपाणयः ॥ न क्षमास्तेऽग्रतः किंचित्पदं न्यस्तुं जयदराः ॥ २० ॥ प्राकृतानेकयुद्धाश्च भास्करीयमहोजिताः ॥ कुडयपृष्ठास्थिताः सर्वे लिखिता इव निश्चलाः ॥ २१ ॥ तावत्प्राप्ताः परे तेऽपि तेषामग्रे तथा स्थिताः ॥ पंचस्तोमा इति प्राप्ताः काष्ठप्रुत्तलिकोपमाः ॥ २२ ॥ पूर्वयामे गतेऽहोऽथ समीपस्थान्नपौऽब्रवीत् ॥ हतो वा नेति चाद्यापि चंद्रसेनगुरुर्भटैः ॥ २३ ॥

सूर्योदयपर्यन्तं तंत्रोक्तपूजापादिकं सर्वं चकार । स्वगोदये सूर्योदये ॥ १५ ॥ होमादिकं नियहोमवर्षगादिरुमिति पूर्वोक्त्यपि विस्तृते अंगणे उत्कृष्टमंत्रे मुद्राघ्ननयुक्ते शुचौ पवित्रे ॥ १६ ॥ पूर्वाह्णं पूर्वाह्नितम् ॥ १७ ॥ अथ ते स्वस्वशास्त्रविषयान् पृच्छद्विरभितः स्थितैः शिष्यैर्युक्तं

मद्गुरोरियुभयसंबन्धि ॥ २४ ॥ हि यतः “आज्ञाभंगो नरोद्गणामशस्त्रवध उच्यते” इत्यतो हेतोर्हं तैः सह वधाहं भास्करं गत्वा हन्मीत्यन्वयः ॥ २५ ॥
 ॥ २६ ॥ गुरुस्थितिं भास्करस्थानमिति पूर्वोन्वितम् । जवात् वेगेन ॥ २७ ॥ अयं स यवनो राजा पार्श्वपृष्ठोपबर्हयुक्तेतिरुचिरकशिपो मंचवयै
 स्थितं भास्करानंदगुरुं धरागतं सूर्येभिवापश्यत् । कीदृशं सच्चाभ्यां वीजितं पुनः कीदृशम् अरुणनिभे अग्रे यस्य तत् अंशुकं संदधानं धारयंतं पुनः
 किभूतं मौक्तिकहारवंतं सुभूषम् अरुणकांत्या बहुमौल्ययोर्गया ऊर्णवस्त्रेण युक्तं तेजोरूपं च । नेत्रे मीलयन् भीत्या-कंपो यस्य स तथाभूत आसीत्
 चौरैर्ज्ञात्वा तमाहुस्ते नेति श्रुत्वाह भूपतिः ॥ किं नाद्यापि हतो वध्यो मद्गुरोरन्यवंचकः ॥ २४ ॥ किं परस्य श्रुता चाज्ञा ममाज्ञो
 छंधिता नु किम् ॥ आज्ञाभंगोऽशस्त्रवधो राज्ञोऽस्तस्यैः सहाधुना ॥ २५ ॥ हन्मि वध्यमहं गत्वत्युक्त्वा पट्टिशमुज्ज्वलम् ॥ नम्रमे
 वादंधत्कोधात्कंपितांगः पदाययौ ॥ २६ ॥ गुरुस्थितिं जवाहूतानुच्छंघाग्रे गुरोर्गतः ॥ समीपस्थैर्महद्भिश्च कुद्धैः शस्त्रघैर्युतः ॥ २७ ॥
 सोऽपश्यन्मंचवयैतिरुचिरकशिपौ पार्श्वपृष्ठोपबर्हं संस्यं सच्चाभ्यावीजितमरुणनिभांशुकं संदधानम् ॥ सुक्ताहारं सुभूषं गुरुमरुण
 भया चोर्णयाऽमौल्ययाब्जं तेजोरूपं धरागं । रविमिव सदृशो मीलयन्भीतिकंपः ॥ २८ ॥ नमन्कराभ्यां सुहृत्तलाभ्यां गुरुं
 निजान्महं नृपो धृतासीन् ॥ परांलुमूर्तिर्निखिलोत्तरोऽयं येनान्यथोक्तोऽद्य स एव वध्यः ॥ २९ ॥ राजोक्तिमाकर्ण्य च भासुराल्यः
 संकेतयामास करेण सर्वान् ॥ स्थातुं ह्यधस्तेऽपि महापटेऽथ छत्रासिगुबद्धकराश्च तस्थुः ॥ ३० ॥ राजानमाहाथ गुरुस्तु येन
 निंदोक्तिर्भिवध्यसमः कृतोऽहम् ॥ स नैव वध्यो हि यतः प्रपंचे नासः परो निंदकतोऽवहारी ॥ ३१ ॥

स्त्रगधरावृत्तम् ॥ २८ ॥ उच्छलाभ्यामिति यवनजालौ ऊर्ध्वतलहस्ताभ्यां नमस्कारो विधीयते । परांलुमूर्तिः परमेश्वरमूर्तिः । अल्लशब्दो यवनभाषायामीश्वर
 वार्चो प्रसिद्धः । निखिलोत्तरः सर्वोच्छ्रष्टः अयं भास्कारो येन मंत्रिणाऽन्यथोक्तः स एवायं वधाहोऽस्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥ आच्छादितसङ्गयुकाश्च ते बद्ध
 करा बद्धांजलयः संतः स्थिताः ॥ ३० ॥ अथ गुरुः राजानमाह हे राजन् निंदावचनेन येनाहं वधाहृत्यल्यः कृतः स त्वया न वध्यः । यतो निंदकगुरु

शादन्यः पापनाशक आतो नास्ति । " तस्य पुत्रा दायपुपयंति मुहदः साधुकृत्यां द्विषतः पापकृत्याम् " इति श्रुतौ द्वेयकतरे पापघातिव्यवगात् ।
 निंदायवकाऽयंतमामोऽस्तीति भावः ॥ ३१ ॥ हतिः नाशः । हि यतो या हतिः साऽगुण्यसमाप्तिं विना न भवति । स्वहस्तच्छेदनकर्त्रा यथाऽवेनोशो
 नामभवत् तथा नशेनोद्धृतसङ्केतापि हतिर्नो भविता । यथा पूर्व वाग्भयानंदकथायां कश्चिन्मेषहन्ते मृतो मेषपुण्यसमाप्त्यभावात् निजहस्तं चिच्छेद । तथा
 गुण्यसत्त्वे न केनापि हन्यत इति भावः ॥ ३२ ॥ च पुनः अमुना तव मंत्रिणा गुरुभक्त्या हेतुभूतया मम निंदा कृताऽसौ गुरुभक्तवयोस्ति । स्वगुणे
 हतिश्च मे तच्छ्रुतनिंदया नो कृता त्वया या हि विनाऽऽयुषोऽन्तात् ॥ खट्वेन भग्नेन च नो भवित्री जेत्रा यथावेर्निग्रहस्तदंत्रा ॥ ३२ ॥
 गुरोश्च भक्त्यैव कृताऽमुना मे निंदाप्यतोऽसौ गुरुभक्तवर्यः ॥ निंदाघहारीति ममापि चाप्तस्तस्मान्ममदर्थं च न हन्यतां सः ॥ ३३ ॥ उक्तेति
 राजानमनेकयुक्तीर्निवर्तयामास गुरुस्तदंतात् ॥ साधुर्दयाढ्यो हि कृतागसोऽपिच्छेत्तु यथा स्वादुरसः किलेशुः ॥ ३४ ॥ सपूजि
 तोऽथो यवनेन राज्ञा निजाश्रितैर्विप्रवरैर्बुधैर्यः ॥ भूषांशुकानेकधनैश्च भक्त्या नमस्कृतोऽगादृत चद्रसेनम् ॥ ३५ ॥ स भालक्रीशः
 स्वगुरुं निशम्य समागतं सैन्ययुतस्तमेत्य ॥ नत्वातिवाद्यैश्च निनाय पुण्यां निवेशयामास गृहोत्तमेऽमुम् ॥ ३६ ॥ तस्यौ गुरुः प्रावृ
 षि राजभक्त्या तत्रैव सतिवसदग्निभृत्यः ॥ राज्ञी सुपुत्रं सुषुवेथ राजा तुष्टश्च खिन्नः स्मृतसिद्धवाग्धि ॥ ३७ ॥ नैवेदितं नाम च
 तस्य राज्ञा मासोत्तरं राजवधूः सपुत्रा ॥ यानेन गत्वाथ गुरुं तदंध्योः समीपमास्थापयति स्म बालम् ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वाथ चिह्नानि
 शिशोर्विपुस्त्वसमूचकान्येव गुरुस्तदाह ॥ कथं सुतोऽयं विपरीतचिह्नोऽथोक्तं तथा सिद्धचारित्रमाद्यात् ॥ ३९ ॥
 भाकिवृद्धचर्यं तदन्यनिंदाकरणे दोषाभावाऽस्तीत्यर्थः । निंदया पापहर्ता इति हेतोर्मिषि आमोऽयं त्वया मर्दयं न हंतव्यः ॥ ३३ ॥ तदंतात् मंत्रिबधात् ।
 हि यस्मात्साधुः कृतागसः कृतापराधस्यापि दयालुर्भवति । यथेक्षुच्छेदकर्तुरतिस्वादुरसो भवति किल तथा साधुरभयप्रदो भवतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥
 ॥ ३६ ॥ अंतवसद्भिः शिष्यैरग्निभिः पत्न्या च भृत्यैश्च सहितः । अथ पुत्रजन्यानंतरं राजा संतुष्टः खिन्नश्चाभवत् । हि यतः स्मृता नारायणसिद्धस्य
 वाक् येन । नपुंसकस्त्वव पुत्रो भविष्यतीति स्मरणेन खेदयुक्त इत्यर्थः ॥ ३७ ॥ नैवेदितं न कृतम् ॥ ३८ ॥ विपुस्त्वस्य नपुंसकत्वस्य सूचकानि ।

अप्राप्त आदितः ॥ ३९ ॥ विपरीतां नृपसंकभावम् । सुमित्रैः सुमंत्रितोदकैः ॥ ४० ॥ अथ गुरुश्रद्धेन सप्ताहया मयि अश्रद्धया सिद्धवाक्येन च नृपसंकर्तृ प्रप्तोप्यसौ तव पुत्रो मया मंत्रसामर्थ्येनोत्तमवीर्यवान्कृतोस्ति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ काकर्षकं पदं कैमुतिकन्यायबहुलं पथम् ॥ ४३ ॥ अथ स भास्करः नृसिंहयज्वगुरुणा भवितां छलाणमूत्रानुसारिणीं परिभाषां विलोक्य ललितासहस्रनाम्नः स्तवस्य स्थायकं भाष्यं यत्पूर्वं शंकरपादैर्न कृतं

सिद्धस्य वाण्या विपरीतां तां ज्ञात्वा गुरुः पुंस्त्वकरैः सुमंत्रैः ॥ बालं सिषेचाऽखिलसिद्धमंत्रो नाम्नाऽकरोत् त्वथ रामचंद्रम् ॥ ४० ॥ नृपं समाहूय गुरुस्तमाह ह्यश्रद्धया मय्यथ सिद्धवाचा ॥ जातः सुतस्ते विपरीतचिह्नोऽप्यसौ कृतो मंत्रबलात्सुवीर्यः ॥ ४१ ॥ स्यातश्च भूयाद्भुवि रामचंद्रनाम्नाखिलानां जयिनां च जेता ॥ श्रुत्वेति राजा मुदितस्तदैवानेकानि दानानि ददौ द्विजेभ्यः ॥ ४२ ॥ पद्मावतीं नाम गुरुस्तु पत्नीं कन्यासुखं चाथ निशम्य काले ॥ काक्षर्यपदं क्वचिदंजसेक्ष्य नाम्ना जगौ तां तनयां च काकुम् ॥ ४३ ॥ स विलोक्य नृसिंहयज्वबद्धां परिभाषां ललितासहस्रनाम्नः ॥ विशदार्थमथाकरोच्च भाष्यं न च पूर्वं कृतमेव शंकरायैः ॥ ४४ ॥ सुभवोऽद्य स एव कर्तुमेतुजगुरित्यं सुधियोऽप्यनन्यसाध्यम् ॥ अकरोत्किल यः श्रुतेर्हि मूर्ध्नास्त्रिपुराख्योपनिषन्मुखस्य भाष्यम् ॥ ४५ ॥ सुषुप्ते गुरुभास्कराद्वि माध्वीं तनयामेव सुरूपिणीं स वीक्ष्य ॥ ललितामिति तां चकार नाम्ना ललितत्वाच्च मिषान्निजेष्टनाम्नः ॥ ४६ ॥ कुहचित्स च भालकीस्थितोऽभूदपि नारायणपत्तने कदाचित् ॥ स्थितवान्क च भास्करे पुरेऽपि क्व च कृष्णातटगोऽपि विट्टलंके ॥ ४७ ॥ क्वचिदेष सुसंस्तुतो नृपाद्यैर्धनवद्विर्द्धौ धनैश्च भक्तियुक्तैः ॥ प्रययावथ तत्तदीयगेहं रवितुल्यश्च सुपश्यतां प्रकाशी ॥ ४८ ॥

तत्कृतवान् ॥ ४४ ॥ सुधियोऽपि स शंकर एवैतद्भाष्यं कर्तुं मुजन्मास्तीत्यम् एवं जगुः हि यतः अन्येन दुःसाध्यं त्रिपुरोपनिषदादेः श्रुतिमूर्ध्नो भाष्यं यः कृतवान् किल । अतः शंकर एव भास्कराख्योऽवतीर्ण इत्यर्थः ॥ ४५ ॥ मध्वकन्या पार्वतीनाम्नी । निजेष्टनाम्नः स्वेष्टदेतानाम्नो मिषेण ललितत्वात् ललितरूपवत्त्वाच्च हेतोल्लितामिति नाम्ना चकार ॥ ४६ ॥ कुहचित् कदाचित् विट्टलंके स्वस्थापितपांडुरंगमपी ॥ ४७ ॥ सुषु पश्यतां जनानां

यकाशी ज्ञानप्रकाशकर्ता ॥ ४८ ॥ अथ कौलिकानां संतोषाय वरिवस्या तांत्रिकपूजादिस्तत्र विषये रहस्यभूतं निबन्धं कृतवान् । किं भूतम् । उत्कृष्टा या पंचदशी विद्या तद्वत्तवर्णनाम् अर्थो यस्मिन् । पंचदशार्थैर्युक्तिमिति यावत् । च पुनः स भास्करो वामकेभ्यस्तत्रविषये कृतः सेतुः सेलाख्यग्रथो येन स तथाऽभ वत् ॥ ४९ ॥ अपि च पुनरात्मज्ञानिनां सुखार्थं चंडभास्कराख्यं निबन्धं चक्रे । गणनाथस्य सहस्रनाम सहस्रनामार्थकं सद्योताभिधं ग्रंथमिति यावत् । पद्यैः पयनिबन्धनैः कृतवान् । गुप्तां गुप्तवत्याख्यां सप्तशतीव्याख्यां कृतवान् ॥ तथा त्र्यगर्कमुख्यान् त्र्यचभास्करादीन् बहुनिबन्धश्चकार ॥ ५० ॥ अथ भास्करस्य काशीयात्रावर्णनमाह—स ययावित्यादि यावत्सर्गसमाप्ति । त्रिषङ्गिष्टादशभिर्निरयानस्यपंडितैर्गजाश्वरुहैश्च पुनः द्वैतवादिन एव इभास्तेषां जये

अथ कौलिकतुष्टये चकार वरिवस्याविषये रहस्यभूतम् ॥ वरपंचदशीगताणकार्थं कृतसेतुश्च स वामकेशतंत्रे ॥ ४९ ॥ अपि चात्मविदां सुखाय चक्रे सुनिबन्धं स च चंडभास्कराख्यम् ॥ गणनाथसहस्रनाम पद्यैः स च गुप्ताभितारखण्डयगर्कमुख्यान् ॥ ५० ॥ स ययावथ काशिकां त्रिषङ्गिर्निरयानस्थबुधैर्गजाश्वरैश्च ॥ निजशिष्यवरैर्द्विवाकराद्यैर्द्रव्यादीभजये मृगेन्द्रतुल्यैः ॥ ५१ ॥ त्रिषङ्गुद्धृतयानके स्वयं च स्थित ईक्षन्गुराट् सुशाल्मजातम् ॥ न हि तस्य गमोऽप्यनीक्ष्य शाल्मं सवितुर्विश्वमिवास्त्रिलज्जमूर्तेः ॥ ५२ ॥ ययतुः शुचियानतोऽस्य पत्न्यावरणिभ्यां च सकन्यके समीपम् ॥ विभ्रुतिर्न नर्दमुत्वेऽग्निशुक्ते द्व्यरणिस्थाग्निमुपलिनकाभिरुक्ता ॥ ५३ ॥

सिंहसदृशौर्द्विकराद्यैः शिष्यवरैः सह कार्शीं गयो ॥ ५१ ॥ स्वयं चाष्टादशपुरुषेन्द्रतयाने सुशाल्मिणि पश्यन् स्थितोऽभवत् । हि यतस्तस्य गमनमपि शाल्मम् अनीक्ष्य नासीत् । यथा सवितुर्गमनं विष्वक्मनवलोक्ष्य न भवति तथा सर्वज्ञमूर्तेर्भास्करस्य यानमध्ये शाल्मावलोक्ष्यकर्मगमनं शाल्ममदृष्ट्वा नासीत् । यथाशाल्मं सर्वज्ञस्याचरणं भवतीति भावः ॥ ५२ ॥ अरणिभ्यां सह अस्य पत्न्यौ च कन्याद्वयसहिते समीपं यथा स्यात्तथा पवित्रयानेन जग्मतुः । हि यस्मादग्निशुके साक्षिके पुरुषे अरणिस्थाग्निभिः सुगलिकाभिश्च विभ्रुतिर्विभ्रानो महानदीग्रामसीमादौ नोक्ता । साक्षिकेन पत्न्या सहैव मार्गे गंतव्यमपि

त्यर्थः ॥ ५३ ॥ पथि च मार्गे गच्छस्वशिष्यैः सह सर्वभृत्यादिभिर्भुक्तो नृपादौः प्रतिनगरे परिगृजितोऽभवत् । अथ क्रमेण सर्वजीवानां मोक्षदात्रीं विभ्वनाथधानीं कार्शीं प्रति प्राप्तवान् ॥ ५४ ॥ अंधसा अग्नेन सह धनं द्विजेभ्यो ददौ । ते च कुलजाः कुलागता इत्यर्थः । पुरोधसः संतुष्टा बभूवुरित्यर्थः ॥ ५५ ॥ दिनेषु सूर्ये धनुषि स्थिते सति गयां च स ययौ । तत्र विधिवत् धनतः धनव्ययेन स पितृतुष्टये अन्नैः पिंडान्ददौ । तदा गयानिवा सिनो द्विजाः सर्वे संतुष्टमनसो बभूवुः ॥ ५६ ॥ अथ रवौ मकरे सति स प्रयागं ययौ । इह सर्वैः सह कल्पवासं कृत्वा मासपर्यंतं स्थित्वा युवतीं ब्रियौ

पथि चैष पुरेपुरे नृपादौर्निजशिष्यैः परिगृजितोऽखिलाढ्यः ॥ क्रमशोऽथ च विश्वनाथधानीं समवापाखिलजीवमोक्षदात्रीम् ॥ ५७ ॥ अकरोन्मणिकार्णिकादितीर्थांशुतिमुख्यं विधिवद्भूरुः स काश्याम् ॥ प्रददौ धनमंजसा द्विजेभ्यो मुदितास्ते कुलजाः पुरोधसः ॥ ५८ ॥ दिनेषु धनुषि स्थिते गयां च प्रययौ तातमुदे ददौ स तत्र ॥ विधिवद्धनतोऽन्नतश्च पिंडानखिलास्तुष्टुहृदो गयाद्विजास्ते ॥ ५९ ॥ मकरेऽथ रवौ ययौ प्रयागं त्विह कृत्वा निखिलैश्च कल्पवासम् ॥ युवतीं कृतवोणिकासुदाने ह्यकरोद्वै विधिवन्निजैश्च पेंड्यम् ॥ ६० ॥ पुनरेत्य च काशिकां स्थितोऽन्नाहंयदयतीन्वरात्रवन्नैः ॥ अथ शान्निविदो मिथः सुवाग्भिः कृतवादानयजद्यथाधिकारम् ॥ ६१ ॥ श्रुतितः पदतः क्रमाज्जटाद्यात्कृतचर्चान्सहगादिवैदिकान्सः ॥ इति तेन समर्चिताश्च सर्वे विदुषः क्षेत्रगता विनैव नत्या ॥ ६२ ॥ विदुषस्तु मिथो वदंति काश्यां सलु विद्वत्तम एष भारकरो हि ॥ विबुधान्समपूजययथावत्किमुताहो यातितोऽपि चोन्नतोऽभूत् ॥ ६३ ॥

कृतं वोणिकासुदानं यास्यां ते । पत्न्योर्वोणिदानं कृतवानित्यर्थः । यथाविधि स्वकीयैः सह पेंड्यं श्राद्धादिकं पितृकर्म च कृतवान् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ संतश्च ते ऋगादिवैदिकाश्चतुर्वेदिनो वेदिकास्तान् यथाधिकारम् अयजत् इत्यपकर्षः । कीदृशान् । संहिताभिः पदैः क्रमेण जटादिकेन च कृतचर्चान् । इति प्रकारेण सर्वे क्षेत्रस्था विद्वांसस्तेन भारकरोण विनैव समर्चिताः ॥ ५९ ॥ ननु विदुषा भारकगुरुणा नमस्कारं विना क्षेत्रस्थाः कथं संकृता इति चेत् तत्र हेतुं वदन् काशीस्थानां वृत्तमाह । विदुष इत्यादिना । विद्वांसस्तु मिथो वदंति । एष विद्वत्तमोऽयं काश्यां यथावद्विबुधान्स

स्यक् पूजितवान् यद्यपि यतितः संन्यासिभ्योऽपि उन्नतः अनन्तरः किमुताभवत् । अहो आश्चर्यकरं सर्वेषु अस्य उन्नतत्वमिति भावः ॥ ६० ॥
गृहस्थधर्माणां यः कारीक्षेत्रं प्राप्तः सर्वविद्याभिज्ञोऽपि यथेह कार्यां सर्वद्विजान् विवशसमानश्रयति किल स यतिभ्योऽपि नतिं कथं न कुरुते ॥ ६१ ॥
किं च बहवोऽप्यत्र मुग्धाः पुरा आगतास्तेऽस्मदादिकेषु ईश्वरबुद्ध्या आमुरीश्वरबुद्धिं कृतवन्त इत्यर्थः । अपिशब्दान्नाम्राश्व आहुः । अयं त्वेकः सर्वेश्वरः
परः श्रेष्ठोऽस्ति किमु । हि यत्स्तीर्थवासिषु अस्मासु सकृदपि उत्तया वाण्यापि न नम्रः आश्चर्यकरमेव चरित्रमिति भावः ॥ ६२ ॥ इति बहुधा गृह एव
जजन्तुः । गुरोस्तेजसा हतौजसस्तेऽस्य भास्करस्य पुरतो वक्तुं समर्था न बभूवुः । च पुनः सदसि मंत्रं विचारमास्थिताः संत इत्थं वक्ष्यमाणं जगुः ॥

न कथं कुरुते नतिं यतिभ्यो गृहधर्मोऽप्यथ विश्वनाथधानीम् ॥ सममादीखलज्ञ इक्षतेऽसौ द्विजमुख्यान्किल विश्वनाथतुल्यान् ॥ ६३ ॥
बहवोऽत्र पुरागताः किलासुः सुविदोऽपीशधियाऽस्मदादिकेषु ॥ किमयं हि परोऽखिलेभ्य एकः सकृदुत्तयापि न तीर्थेऽपि नम्रः ॥ ६४ ॥
बहुयेति जजलपुरेव गेहे न च गत्वा पुरतोऽस्य वक्तुमीशाः ॥ महसैव गुरोर्हतौजसस्ते सदसीत्थं जगुरास्थिताश्च मंत्रम् ॥ ६५ ॥ यतिरत्र
निजप्रकाश ईज्यो निखिलैः प्रेष्य उतौक्तितोऽस्य कश्चित् ॥ इह चाह्वयितुं हि भास्करार्यमिति वाच्यं त्वय चागताय तस्मै ॥ ६६ ॥
यतयेऽपि नतिः कृता त्वया नो न यतेरीज्यतमो गृहस्थ उक्तः ॥ उदितो यदि वक्ति चैष किंचित्सकलैः क्षेत्रगतैः स किं ह्यजेयः ॥ ६७ ॥
इति दुर्मनसः स्वयंप्रकाशाग्रत आहुश्च तदीयवृत्तेमेतत् ॥ अपि चानयितुं हि सत्तमं तेऽन्विदितादोविभक्ताः समादिशंतः ॥ ६८ ॥

॥ ६३ ॥ तदाह । अत्र क्लास्यां निजप्रकाशः स्वयंप्रकाशाख्यो यतिः सैव पूज्योऽस्ति । अस्य वचनेन भास्करार्यमिहाह्वयितुं कश्चित्प्रेष्यपुरुषः प्रेषि
तव्यः । अध्यागताय तस्मै सर्वैरिति वक्ष्यमाणं वाच्यम् ॥ ६४ ॥ यत्प्रष्टव्यं तदाहुः । त्वया यतये स्वयंप्रकाशाख्यायापि नतिः न कृतास्ति । हि यतः यति
पूज्यतमः गृहस्थो नोक्तः प्राचीनैरिति शेषः । इति सर्वैरुक्त एष भास्करो यदि किंचिद्वक्ति विवदिष्यति । तर्हि क्षेत्रस्थैः सर्वैस्समाभिरजेयः किम् अपि तु
जेतुं योग्य एव भविष्यति ॥ ६५ ॥ इति ते सर्वे कारीस्थयं विताः दुर्मनसः दुर्मनसः स्वयंप्रकाशाग्रे सत्तमं तं भास्करम् आनयितुं समादिशंतः कंचि

स्फुरणम् आन्नापयंतः संतः एतद्भारुकरवृत्तम् आहुः तत्र हेतुगर्भं विशेषणम् अविदितादौवैभवा इति । न विदितम् अमुष्य भारुकरस्य वैभवं सामर्थ्यं यैस्ते
 भारुकरसामर्थ्यानिभिन्ना इत्यर्थः ॥ ६६ ॥ अथ देशिको भारुकरः पंडितसकाशाद्विजयागतं दृष्ट्वा तेनाजुक्तोऽपि तं प्रति स्वयं तवागमनेऽभिप्रायो मया
 ज्ञात इत्याह । सुज्ञास्तु बाह्यलक्षणेनैवाभिप्रायं जानतीति भावः ॥ ६७ ॥ तेनाह्वानार्थमागतेन द्विजेन सह सशिष्यो भारुकरः समेशयतिना स्वप्रकाशानं
 दयतिना सह यत्र सभायां पंडिताः स्थितास्तत्राययावित्यर्थः ॥ ६८ ॥ सर्वान्प्रति अनत्वा नमस्कारमकृत्वा तेषां पुरस्तादग्रे स्थलांतरे स्वशिष्यैः परिवृत्तस्तस्या
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ द्विजमागतमन्वीक्ष्य तेनानुक्तोऽपि देशिकः ॥ स्वयमित्याह तं ज्ञातस्तवाशय इहागमे ॥ ६७ ॥ इत्युक्त्वा यानमारुह्य
 सशिष्यस्तेन चाग्र्यौ ॥ स्थिताः समेशयतिना सभायां यत्र पंडिताः ॥ ६८ ॥ अनतैवाखिलांस्तस्थौ तत्पुरस्तात्स्थलांतरे ॥ स्वार्थैः
 परिवृत्तस्तेभ्यः शुश्रुभे पंडिताग्रणीः ॥ ६९ ॥ भारुकरं नेषदूचुस्ते तत्तेजोभिहतश्रियः ॥ गुरुस्तान्स्वयमेवाह वाचस्पतिरिवामरान् ॥ ७० ॥
 भासुरानंद उवाच ॥ न नमामि गृहस्थोऽपि सयतींश्च द्विजानहम् ॥ अतः पाचारितः सर्वज्ञोऽयं वो मयाशयः ॥ ७१ ॥ किमहं कर्तुमे
 नोऽत्र प्राप्तः काश्यामथो नतौ ॥ किं पापमिति चेत्सर्वैरुच्यतेऽद्य यतेरयम् ॥ ७२ ॥ कमंडलुः पुरः किंचित्कार्यः पश्चाद्विलोक्यताम् ॥
 पापं वा पुण्यमखिलैर्यतः कोपः कृतो मयि ॥ ७३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वैवेत्यं हसद्भ्रिस्तैश्चालितोऽग्रे कर्मण्डलुः ॥ तं ननाम
 गुरुः कुर्वन्धूर्ध्वमीषत्करावुभौ ॥ ७४ ॥

यदा तदा तेभ्योऽधिकं शुश्रुभे यतः पंडितश्रेष्ठः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ गृहस्थोऽप्यहं सयतीन् द्विजांश्च न नमामि यतः । अतोऽहं सर्वैः पाचारितोऽस्मि ।
 अयं वो युष्माकमभिप्रायो मया ज्ञातः ॥ ७१ ॥ ननु तर्हि किमर्थं त्वया नमस्कारो न कियते इत्याशङ्क्याह—किमिति द्वाभ्याम् । अत्र काश्यामहमेनः
 पापं कर्तुं प्रातोऽस्मि किम् । अथ नतौ नमस्कारे कृते सति किं पापं भवतीति सर्वैर्भवद्भिरुच्यते यदि तर्हि यतेरयं कर्मण्डलुः किंचिदग्रे कर्तव्यः पश्चात्पुनः
 मस्कारेण पापं वा पुण्यं भवतीति सर्वैर्विलोक्यताम् । यतो हेतोः सर्वैर्भयि कोपः कृतोऽस्ति । अतो मत्सामर्थ्यं द्रष्टव्यमित्यर्थः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

कंपिता बभूविरित्यध्याहारः ॥ ७५ ॥ मया नतानां युष्माकं शिरांसि इत्थं द्विधा भविष्यति । अथ मम नमस्कारेण पापं पुण्यं वा भवेत्तत्सम्यक् भवद्भि-
रुच्यताम् ॥ ७६ ॥ अथापि वो युष्माकमज्ञैवास्ति चेत्तदहं सर्वान्साष्टांगं नौमि हि यतः क्षेत्रस्थस्यो विद्वद्भ्यो विशेषस्तु को महानस्ति । न कोऽपि
महानतोहं युष्मदाज्ञा चेत् सर्वेभ्यो नमस्कारोभीत्यर्थः ॥ ७७ ॥ अदः वचनम् ॥ ७८ ॥ एवं भारस्करनमस्कारेण स्वनाशं शंकरमानाः स्तुवन्ति-त्वयिति
त्रिभिः । मनुष्याकृतिर्विश्वताथस्त्वं निजधाम काशीक्षेत्राख्यं तत्र स्थितान् संसारभायेन दीनान् नोऽस्मानघ रक्ष । सर्वेषाम् अदः इदं दौर्जन्यं क्षमस्व ।
तावद्विधाभवत्तनूँ दृढस्ताम्रमयोपि सः ॥ दृष्ट्वेत्यं कंपिताः सर्वे पुनस्तानाह भारस्करः ॥ ७९ ॥ इत्थमेव भविष्यति मन्त्रतानां
शिरांस्यपि ॥ भवेत्पुण्यमथो पापं मे नत्या सम्यगुच्यताम् ॥ ७६ ॥ अथाप्याज्ञैव चेद्भास्ति नौमि सर्वाश्च दंडवत् ॥ क्षेत्रस्थेभ्यस्तु
विप्रेभ्यो विद्वद्भ्यश्च महान्हि कः ॥ ७७ ॥ श्रुत्वातिर्भास्ते सर्वे शीघ्रमुत्थाय भारस्करम् ॥ मुहुर्नत्वा स्थिताश्चाग्रे प्रोचुः प्रांजलयोऽ-
प्यदः ॥ ७८ ॥ पंडिता ऊचुः ॥ त्वं विश्वनाथो मनुजाकृतिनः पाह्यद्य दीनान्निजधामसंस्थान् ॥ क्षमस्व दौर्जन्यमदोऽस्विलानां
महान्हि नालपं कुरुते प्रमाणम् ॥ ७९ ॥ सामर्थ्यमित्थं तु न लौकिकेषु सुवर्णतेजो हि यथान्यधातौ ॥ ततो यदिच्छादितमे
तदल्पं दक्षं भवेत्तत्क्रयविक्रयादौ ॥ ८० ॥ मन्यामहेऽन्यान्न च काशिकास्थाः पृथ्वीशधानीस्थितयो यथा स्युः ॥ न स्वाश्रेय
तेऽपि नृपे बलिष्ठाः क्षेत्रशमूतौ त्वयि वै तथा स्मः ॥ ८१ ॥

हि यतो महान्युरोऽन्यम् अल्पकृतं प्रमाणं न करोति । अल्पापराधो महाद्विनं लक्ष्यत इति भावः ॥ ७९ ॥ इत्थं सामर्थ्यं हि लौकिकपुरुषेषु नास्ति ।
यथा सुवर्णमदं तेजोन्यधातौ नास्ति । यदि ततः इतरधातुभ्योऽन्यमपि सुवर्णम् आच्छादितं तथापि तत्सुवर्णं तेषां धातूनां क्रयविक्रयादौ दक्षं समर्थं
भवति । तथातितेजसी भवान् अल्पैस्माभिरपकृतोऽपि त्वमेवस्मान् जेतुं समर्थोऽस्मित्यर्थः ॥ ८० ॥ ननु काशीस्थपंडिता यूयमपि जेतुमशक्याः किमर्थं
मामेवं वर्णयथेत्याशङ्क्य त्वं तु सर्वोत्तमो विश्वेश्वरोऽमीत्याहुः । मन्यामहे इति । काशीस्था वयम् अन्यदेशस्थपंडिताश्च मन्यामहे यथा राजधानीस्थाः स्वस्व

देशस्यान्न गन्त्यते तथेत्यर्थः । अथापि ते राजधानीस्थाः स्वाश्रयभूते नृपे बलिष्ठा न स्युः नैव भवति । तथा क्षेत्रशमूर्तौ क्षेत्रज्ञरूपे विश्वेशमूर्तौ त्वयि
 बलिष्ठाः पराक्रमकरा न स्यो न भवामः । तस्मात्त्वं विश्वेश एवासीत्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ अथ मंत्रशास्त्रे काश्यां भास्करप्रकाशं वर्णयन्नाह—कश्चिदि
 त्यादिषट्भिः । विनोदचेष्टात् विनोदकराचेष्टा यस्य तस्मात् । अवाच्यं गालीप्रदानं तमेव मंत्रं प्राप्तवान् स च तत् गालीप्रदानं मंत्रं मेने ॥ ८३ ॥ स
 पृथिव्यां भ्रमन् भक्त्या तन्मंत्रं जपन् महानृपस्य प्रधानत्वं प्राप । तस्य मंत्रस्य सामर्थ्येन तदैश्वर्यं भवा । अथ सुभग ऐश्वर्यवान् तन्मंत्रस्य न्यासच्छेदं
 श्रुत्वा ययौ स्वस्थितिमित्थमायौ देवोपनाम्नो विदुषः सुताय ॥ कन्यां ददौ काकुमथो विद्यानाम्नहर्हन्नाभरणैर्बुधेज्यः ॥ ८२ ॥
 कश्चिद्विजश्चास पुरात्र काश्यां व्यापारहीनः सुमतिश्च निःस्वः ॥ संप्रार्थिताच्चाप विनोदचेष्टाद्विजादवाच्यं च मनुं हि मेने ॥ ८३ ॥
 भ्रमन्धरिज्यां स जपंश्च भक्त्या प्रधानतां चाप महानृपस्य ॥ मत्वा प्रभावेण हि तन्मनोऽग्राभ्यासलब्धै सुभगोऽथ काशीम् ॥ ८४ ॥
 स दृष्ट्वांस्तत्र गुरुं भ्रमंश्च स्वयंप्रकाशं यतिमेत्य सोऽथ ॥ उक्त्वाखिलं मंत्रमुतर्षिमुख्यं यथाच एतद्व्यतिनापि बुद्धम् ॥ ८५ ॥ हसन्यतिः
 प्राह तमद्य याहि त्वं भास्करं मंत्रविदां वरिष्ठम् ॥ न्यासाद्यवाप्तुं कथयत्यसौ हि श्रुत्वेति चागात्स च भास्करार्यम् ॥ ८६ ॥ स सर्ववि
 त्तद्भक्तिं निशम्य ज्ञात्वाप्यवाच्यं वचनं तदेव ॥ कृत्वा मनुं तत्र वचोभिरस्मै न्यासादिकं देवतयुक्तमाह ॥ ८७ ॥ स राजमंत्रं यतिमेत्य
 चोचे पुनस्तदाकर्ण्य स हृद्यवोचत् ॥ यद्भाषितं तच्च करोति मंत्रं सर्वगमेऽस्त्यात्मपरः किलिषः ॥ ८८ ॥ रहस्यथो भास्करमेत्य
 गुप्तः स्वयंप्रकाशो यतिरप्यमुं सः ॥ नत्वा मुहुः प्रार्थनयापि बह्व्या जग्राह मंत्रान्न विदुस्तदन्ये ॥ ८९ ॥ पद्मावती पुत्रमजीजन
 तत्फलं वदत्येय च दैववित्तम् ॥ मूर्खस्तथाल्पयुर्यं तदार्थः श्रुत्वायुषोऽप्यज्ञतयैव दुःखी ॥ ९० ॥

व्यादिलब्ध्यर्थं काशीमगात् ॥ ८४ ॥ तत्र काश्यां भ्रमन् मंत्रोपदेशं न दृष्ट्वात् । अथ सः स्वयंप्रकाशमेत्य सर्ववर्तमानं मंत्रं चोक्त्वा कृष्यादिकं याचित
 वाच । यतिनापि अनेकभाषाभिज्ञैर्नैतत् गालीप्रदानं ज्ञातम् ॥ ८५ ॥ त्वं तु न्यासादि अवाप्तुं भास्करं गच्छ ॥ ८६ ॥ स भास्करः ॥ ८७ ॥
 तत् मंत्रसामर्थ्यं हृदि मनसि स यतिरुवाच एष भास्करः सर्वगमे सर्वमंत्रशास्त्रे आत्मपरः स्वतन्त्रोऽस्ति किल ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ अथ पद्मावती भास्कर

पत्नी पुत्रमजीजनत् । तदा देवज्ञः कश्चिद्भास्करं प्रति मूर्खोत्पायुश्चायं पुत्रो भविष्यतीति तस्मै जन्मफलं वदति अवदत् । इति श्रुत्वाऽप्यौ भास्करः
आ ईषत् आयुषः अल्पायुश्चापेक्षया अन्नतथैव दुःखी असवत् । विदुषः पुरुषस्य मूर्खप्रेणे दुःखं भवतीत्यर्थः ॥ १० ॥ ज्ञात्वा भास्करमभिप्रायमिति
शेषः । मूर्ख्यं मूर्खत्वं स्वदुग्धेनापहृतम् ॥ ११ ॥ कपोलयुग्मेष्मला दुग्धधारा यस्य तम् । ताम् दृष्ट्वा देवताम् । मन्दतान्मन्वकरणान्तरम् अन्दपर्यन्तं सुतो
जीवतु । सा देवता वथास्तु इत्याह ॥ १२ ॥ अस्यां देवतायाम् । कौलं पादुङ्गोपासककुलयोग्यं सवार्थपादुङ्गरायेति नामाकरोत् देवज्ञाय सुविचं च

ज्ञात्वाष्टदेवी स्वयमेत्य बालं तं पाययित्वात्मपयः सुगढा ॥ रहो गुरुं ग्राह च ते सुतस्य मौर्य्यं मया चापहतं स्वदुग्धात् ॥ ११ ॥
श्रुत्वेति गत्वाथ शिशुं समीक्ष्य कपोलयुग्ममालदुग्धधारम् ॥ तुष्टः स तामाह पुनर्मन्दतादब्दं सुतो जीवतु सा तथाह ॥ १२ ॥
तिरोहितायामथ जातमस्यां स द्वादशेह्येव च नाम कौलम् ॥ तस्याकरोत्सांघ्रिकपादुङ्गरायं विधिज्ञाय ददौ सुवित्तम् ॥ १३ ॥
पाचारयित्वाखिलपंडितांश्च सन्मानयामास सुतोत्सवेऽसौ ॥ तेथानुरेनं ललितासहस्रनाम्नः कृतं भाष्यमिति श्रुतं यत् ॥ १४ ॥
तद्दर्शनीयं यदि रोचतेऽथानाय्य स्वशिष्याद्गुरुणाखिलाग्रे ॥ संस्थापितं तैश्च विलोकितं चच्छलाणामूत्रादिगमं वरार्थम् ॥ १५ ॥
ज्ञातं क्वचिन्नो क्व च तत्त्वगुह्यैः साकल्यतो ज्ञातुमनीश्वरैस्तैः ॥ संकेतितं चेति मिथोऽखिलैस्तु वैगुण्यमत्रापि यदि लोकेयम् ॥ १६ ॥
प्राक्काशिकोमेत्य न कश्चिदेवं जयीति जातो ह्यथ यन्मनुष्यैः ॥ शास्त्रैरवाच्यं खलु पृच्छतां तत्प्रश्नं तदास्मै कृतवन्त इत्यम् ॥ १७ ॥

ददौ ॥ १३ ॥ त्वया भाष्यं कृतमस्तीति श्रुतं तत् यदि रोचते तर्हि नोऽस्मयं दर्शनीयमिति संबंधः ॥ १४ ॥ छलाणामूत्रादिना गम्यते तत् । वरार्थम्
उत्तमार्थकम् ॥ १५ ॥ तनु भाष्यं क्वचित् न ज्ञातं क्वचिन्नैः पंडितैरल्पं ज्ञातम् । अत्र यद्गुण्यं दोषवत्त्वं तदवलोक्यम् । अस्मिन् भाष्ये क्वचिदोषोऽल्लो
क्यतामिति परस्परं संकेतः कृत इत्यर्थः ॥ १६ ॥ तं संकेतमाहुः प्रागिति पूर्वं काशोक्षेत्रप्राणैर्वै जयवान्कोपि न जातः इति हेतोः अथ यत् मनुष्यैः कर्तव्यमिति

शास्त्रैरावाच्यं वक्तुमशक्यं तदस्माभिः पृच्छयताम् इति संकेतं कृत्वा इत्थं वक्ष्यमाणं प्रश्नं कृतवन्तः ॥ ९७ ॥ तमेव प्रश्नमाहुर्द्विष्याम् । तनु महाचतुःषष्टिकोटियोगिनीगणसेवितेत्यस्य अर्थविषये चतुःषष्टिकोटियोगिनीनां महत्यः इत्थं विशेषणं भवेद् तदा महत्तमाः पूज्यतमास्ताः सर्वा योगि-
न्यो देवताः स्युरिति चेत्तर्हि अखिलानां चतुःषष्टिकोटिसंख्यानां योगिनीनाम् ऋषिच्छंदोविनियोगमंत्रान् यदि त्वं भाष्यकर्ता तर्हि सम्यक् ब्रूहि । यदि
कथयसि तर्हि भाष्यकर्तारं त्वां मन्यामह इत्यर्थः ॥ ९८ ॥ मया गदितं तैल्लेखकैः आशु यदि लिख्यते तर्हि भवद्भिरेव पृष्टं तच्चान्प्रति वच्मि

महाचतुःषष्टिकोटिसंख्यमुयोगिनीसंघमुसेवितार्थे ॥ भवेच्चतुःषष्टिकोटिकानां महत्य इत्थं हि विशेषणं वै ॥ ९८ ॥ महत्तमाः पूज्यत-
मास्तु सर्वाः स्युर्देवतास्ता इति चाखिलानाम् । नामर्षियुक्तान्विनियोगमंत्रान्ब्रूवैव सम्यग्यदि भाष्यकृत्स्वम् ॥ ९९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥
तैः पृष्ट इत्थं गुरुराह सर्वान्संलेखकान्वै त्वरयाऽऽनयध्वम् ॥ तान्वच्मि यत्पृष्टमथो भवद्भिश्चेल्लिख्यते तैर्गदितं मयाशु ॥ १०० ॥ स्युर्लेखका-
स्तत्र च येऽखिलास्तानाज्य यत्नादिति ते तमाहुः ॥ सलेखनीकज्जलपात्रपादिकं तु सिद्धं झटितीर्यतां तत् ॥ १ ॥ अथोच्चर्पिठस्थ-
गुरुः प्रमाणदेवर्षियुक्तान्विनियोगमंत्रान् ॥ प्राहाखिलानस्खलितार्ण एको दक्षो मन्त्रत्रक्षुमिहोक्तसंख्यान् ॥ २ ॥ न लेखकाः
प्रोच्छिखितुं तदंशा गुरुक्तमंत्रांस्त्वखिलान्विनैषाणाः ॥ एकानिलानेकगतीरलंघ्या वेगेन चोच्छ्रययितुं प्रवृत्ताः ॥ ३ ॥

॥ १०० ॥ तत्र कारणां ये लेखकाः स्युरथ प्रयत्नेन ताननीयास्य भारकरस्याभितः लेखनीकज्जलपात्रपादिकं सुसिद्धमस्ति ते काशीस्थं धंडितास्तच्छं-
दध्यादिकं झटिति त्वया कथ्यतामित्येवं भारकरं प्राहुः ॥ १ ॥ प्रमाणमंत्रशास्त्रप्रमाणेनाखिलानस्खलितसंख्यान् चतुःषष्टिकोटिसंख्याकान्
॥ २ ॥ यदावित्वरया वक्तुं प्रवृत्तस्तदा ते लेखकाः सर्वात्र भारकरोक्तमंत्रान्प्रोच्छिखितुं ईशाः समर्था न बभूवुः । यथैषा मृगाः सुवेगाः संतोषि एकस्या-
निलस्यालंघ्या अनेकगतीर्वेगेनोच्छ्रययितुं समर्था न भवति तथेत्यर्थः ॥ ३ ॥

तदा क्षेत्रस्थाः सुबुद्धास्तं भास्करं प्रति एकमुद्देशेन पृथिव्यामवतीर्णमनंतं मेनिरे हि । कुत इति चेत् । एकोपि तंत्रप्रमाणैर्युक्ताः सुस्पष्टवर्णाः अने कवाचो वदतीति हेतोः । अलौकिकमेतत्सामर्थ्यं भास्करस्येत्यर्थः ॥ ४ ॥ एवं भास्करप्रभावं दृष्ट्वा तदा किं वृत्तमित्याह । शीघ्रवक्त्रायं मामेव वक्तृति लेखकाः प्रत्येकं हृदि मत्वा तं प्रणम्यान्तताः वाचो यस्मात्तेन त्वयोक्तं लिखितुं वयं न समर्थाः स्मेत्याहुः ॥ ५ ॥ मानवो न किं त्वीश्वर एवातोऽन्यानामस्माकं कृत्यं कापदेवेन प्रश्नकरणं चेतसि न धारय अस्माकं अपराधं क्षमस्वेत्यर्थः ॥ ६ ॥ अहं आर्द्रशरीरं यस्य तस्मिन्भास्करगुरौ स्नातुं चतुरं गोपारि स्थिते सति ॥ ७ ॥ यः शेषोपनामा पांडितः एकः मुख्यः काश्यां धर्मद्वष्टा । यथा भास्करगुरोरल्पमपि वक्तुं अवकाशो न भवेत्तथेति स्नानसंधिं तं मेनिरे क्षेत्रगताः सुबुद्धा एकाग्रतः शेषमिलावतीर्णम् ॥ एकोऽप्यनेकाः सुगमाक्षराश्च युक्ताः प्रमाणैर्वदतीति वाचः ॥ ४ ॥ माभेव वक्तव्येष हि शीघ्रवक्त्रा प्रत्येकमित्थं हृदि लेखकारुतम् ॥ मत्वा प्रणम्याहुरनंतवाचा त्वयोदितं नोच्छिवितुं क्षमाः स्मः ॥ ५ ॥ अथो . स्थितास्तेऽखिलपांडिताश्च नत्वा मुहुः प्रांजलयस्थितास्तम् ॥ प्रोचुर्भवान्नैव च मानवोऽस्ति नातोऽप्यकृत्यं कुरु चेत्तसीदम् ॥ ६ ॥ उक्तेति सर्वैः स्वगृहं ययुस्ते दिनान्तरे प्रातरथायवयै ॥ स्नातुं स्थितेऽर्धाद्रिशरीर एकः शेषोपनामात्र ययौ बुधायः ॥ ७ ॥ यः काशिकायां बुधवर्य एकोऽन्ये भास्करोत्कर्षतयानिखिन्नैः ॥ संप्रेषितः संधिमवेक्ष्य यत्नाद्यथावकाशोऽपि न वक्तुमल्पम् ॥ ८ ॥ सोथाब्रवीद्भास्कर रमत्र गंगां हित्वा कथं भांजलाश्रितं हि ॥ करोषि चोक्ता स्मृतितो मुधा या त्वयीक्ष्यते नापि रुगादिहेतुः ॥ ९ ॥ उवाच तं भास्कर उक्तेमेतत्सत्यं ह्यथोद्धतुमिनोदयोऽग्नीन् ॥ भवत्किंलाक्षाहितनिष्पन्नेन लेनस्पृश्या दुर्गंगेति च पूर्वमार्गात् ॥ ११० ॥ दृष्ट्वा भास्करोत्कर्षेण दुःखितैरन्यैरुल्लङ्घैः संप्रेषित आसीदिति शेषः । शुनः पुच्छमिव खलुबुद्धिर्लूनभावं न यातीति भावः ॥ ८ ॥ अथ स शेषोपनाया भास्करमब्रवीत् । भागीरथीं हित्वा त्यक्त्वा गृहे भांडश्यजलेन स्नानं कथं करोषि हि यतः या भांजलाश्रुतिः स्मृत्या वृथाप्लुतिरुक्तास्ति । किं च त्वयि रोगादिहेतुरपि न दृश्यते । तथा चोक्तम् । “ उत्तमं तु नदीस्नानं मध्यमं तु तटाकजम् । कूपस्नानं कनिष्ठं स्यादंडस्नानं वृथा भवेत् ” इति । त्वय्येतच्च योग्यमित्यर्थः ॥ ९ ॥ अथ भास्करस्तं प्रत्युवाच । एतत् भांजलस्नानं सत्यं यथार्थमुक्तं यथायोग्यमस्ति किञ्च हि यतः अभीनुद्धतं सुयोग्यो

भवति गंगां प्रति गमने यदि सूर्योदयस्तदा होमकालातिक्रमे प्रायश्चित्तापत्तिः स्यात् । च पुनः न क्षालितः निशामलो येन तेन पुरुषेण भागीरथी स्पृष्टुं योग्या न भवतीति पूर्वमार्गात् प्राचीनसंप्रदायेन हेतुना च गृहे स्नानं च गृहे स्नानं योयमस्ति । तस्मात्पूर्वं गृहे स्नानं कृत्वानंतरं मध्याह्नान्नानार्थं गंगास्पर्शने यथा शास्त्राचरणं भवति । भांडजलस्नाननिर्दा तु एककालस्नानविषया न त्रिकालस्नानविषयति भावः । भास्करस्य कोपेन विपरितभावाप्राप्त्या वृत्तं च विपरित पूर्वोक्त्यानकीनाम् ॥ १० ॥ पीठगतश्चासावाद्रदेहश्च सर्पिषा घृतेनाद्रोऽग्निर्यथाऽर्चिर्ज्वालां जनयति तथा भास्करोऽपि ज्वालां जनयेत् किल । यत ईशः निग्रहानुग्रहसमर्थ इत्यर्थः ॥ ११ ॥ आत्मनः शिष्याच्छिष्यमुखेन सर्वं वृत्तं ज्ञात्वा तं भास्कराद्भूतं नित्यं भास्करतेजसा दग्धो भविष्यतीति तं

पुनश्च तद्रक्तुमथोद्यतं स ज्ञात्वा गुरुः पीठगताद्रदेहः॥ततः कुधा कुंडगतो यथाद्रोऽग्निः सर्पिषाचिर्जनयेत्किलेशः॥११॥ स्वयंप्रकाशो यतिरेत्य तावज्ज्ञात्वाखिलं वृत्तमथात्मशिष्यात् ॥ धृत्वा कराभ्यामथ पंडितं तं निनाय दूरं द्रुतमार्गवर्षात् ॥ १२ ॥ तमब्रवीत्क्षेत्र इह त्वमेव विद्वानकाले किमु जल्पसमीपम् ॥ साक्षाच्छिवोयं नृतनुर्हि कोपी चेत्त्वग्निनाऽक्ष्णोर्देहतीव कामम् ॥ १३ ॥ उक्तेति तं भास्करपादशीर्षं कृत्वाब्रवीद्वै यतिरित्यमार्गम् ॥ देयं समैकं भवताऽद्यतो नो केनापि कार्यः स्वमुखेन वादः ॥ १४ ॥ श्रुत्वा तथेत्यार्यवराद्गतोऽसौ संस्थाप्य काश्यां गुरुरिज्यकीर्तिम् ॥ श्रीभास्करेशं च सुविद्यतिभ्यो दत्त्वांशुकाद्यं ह्यकरोत्तद्विज्याम् ॥ १५ ॥

रक्षितवानित्यर्थः ॥ १२ ॥ स्वयंप्रकाशस्तं शेषोपनामानमब्रवीत् इह क्षेत्रे त्वमेव ज्ञानवानसि किं यतः स्नानकाले इमं भास्करं प्रति जल्पसि वृथा भाषणं कुरुषे मनुष्यजन्मायं साक्षाच्छिवः कोपवांश्चेत्वा त्वां प्रति नेत्राग्निना काममिव दहति दहेदेव । आग्नेयोऽष्टाकपालो भवतीति वत् दहतेर्विध्यर्थकत्वं कर्मदुल्वन्मरिष्यसीति भावः ॥ १३ ॥ भास्करपादयोः समीपे शीर्षं यस्य तं शेषोपनामकं सुलीनं कृत्वा यतिर्भास्करगुरुं प्रतीत्यमाह । अद्य प्रभृति त्वया कर्त्ता मुखेन वादः केनापि पुरुषेण सह न कर्तव्य इत्येकं त्वया मह्यं दातव्यमस्ति तत्कार्यनयाद्यप्रभृति पत्रवादः कर्तव्य इत्यर्थः ॥ १४ ॥ तथा मुखतो

वादं न करिष्यामीति भास्करमुवाच्छ्रुत्वाऽसौ स्वयंप्रकाशो यतिः स्वस्थानं गतः । श्रीगुरुरिति काश्यां पूज्यकीर्तिं स्थापयित्वा भास्करेश्वरं लिङ्गं च स्थापयित्वा सुविद्वद्यः पंडितेभ्यः यतिभ्यश्च वद्वादिकं दत्त्वा तदिज्यां भास्करेश्वरपूजां कृतवान् ॥ १५ ॥ अथ • भास्करगुरुणा नृसिंहयज्जगुरोः पुत्रस्य स्वा मिशाक्षिणः इत्थं कीर्तिरिह काश्यां श्रुता माध्वयत्योः समीपे दिवा द्विदीपो वर्तते तयोर्हरणं स्वामिशिक्षिणा वादेन कृतमिति कीर्तिः श्रुता । यदा तदा तस्य दर्शनेच्छुः सन् अस्मात्काशीक्षेत्रसकाशात्स्वदेशान्यति स भास्को ययौ पत्न्यादिभिः सेहेति शेषः ॥ १६ ॥ एतस्मिन्कामास्करकथाश्रवणादिक लमाह—य इति । कर्णपूरः कर्णलनगरस्य नाथो यवनस्तस्य हतम् ओजस्तेजो येन तस्य भास्करस्य काशीयात्रां यः शृण्वन्पठन् वर्तते सः अपमृत्युतो अथ श्रुता तेन नृसिंहयज्वपुत्रस्य कीर्तिस्त्विह माध्वयत्यौः ॥ दिवा द्विदीपाद्वह्निरित्यथस्मृतदीक्षणेच्छुः स ययौ स्वदेशान् ॥ १६ ॥ यः कर्णपूरनाथहतौजसोस्य काश्याश्च यात्रां गुरुभास्करस्य ॥ शृण्वन्पठन् सोऽपमृतेर्हं मुक्तोऽविमुक्तयात्राफलमभुते च ॥ ११७ ॥ इति श्रीगुरुपरचरित्रे उत्तरार्द्धे भास्कराचार्यकाशीयात्रावर्णनं नाम द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ भालक्ष्यां वसतोऽथास्य दर्शनार्थं गुरोरेयौ ॥ विरूपाक्षः सिद्धवरः सिद्धया पश्यन्दर्शनम् ॥ १ ॥ मुक्तसंगोऽपि क्षुश्राव भाष्याद्यं भास्करो दितम् ॥ आसीनश्चैकदापश्यत्येषितं भास्करोपरि ॥ २ ॥ अभिचारं त्वग्निचक्रसमं चानन्यवीक्षितम् ॥ भास्करं चावदत्सिद्धः पश्यन्तन्मृत्यवे तव ॥ ३ ॥ आत्मेन विमतस्थेन शत्रुभावहृदोऽर्पितम् ॥ जपस्व सिद्धमंत्रं त्वं नाशमाशु गमिष्यसि ॥ ४ ॥ मुक्तः सत्कशीयात्राफलं प्राप्नोति ॥ ११७ ॥ इति श्रीगुरुपरचरित्रे उत्तरार्द्धे काश्यां अ० १०० द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४२ ॥ उच्चिचत्वारिंशेक्षेत्रीदुपवेशु भा स्करः ॥ कुर्वन्नानाविधां कीर्तिं स्वधामायेति वर्णयते ॥ ४३ ॥ अथ भास्करस्यात्मास्थितिं वर्णयन्नादौ तस्य नानाविधचरित्रं सविस्तरं स्वामिशिक्षिसमागमे च वर्णयति ॥ तत्रादौ मंत्रसामर्थ्येनाभिचारनिवारणमाह—भालक्ष्यामित्यादिपंचभिः । अथ काशीयात्रानंतरं भालक्ष्यां निवसतो भास्करगुरोर्दर्शनार्थं विरू पाक्षनामा कथित्सिद्धवरो ययौ । यः सिद्धिसामर्थ्येन अदर्शनं दृश्यगोचरं पश्यति । स मुक्तसंगोऽपि भास्करोक्तं भाष्यादिकं श्रुत्वानिति यनदोः संबधः ॥ १ ॥ २ ॥ न अन्येन वीक्षितमिति पूर्वोद्धं पूर्वान्वयि । एतत् अभिचारकृत्यम् ॥ ३ ॥ शत्रुभावो हृदि यस्य तेन द्वैतमतस्थेन केनचिन्गुरुरेण प्रेषित

मिति पूर्वोन्वितम् । नाशमाशु गमिष्यति । अभिचारकृत्यमिति शेषः ॥ ४ ॥ अशुरेणैवेतत्कृतम् अन्यतः अन्येन न कृतमिति च गुरुभास्करो ज्ञातवान् ॥ ५ ॥
अथ भास्करगुरुः कलौ मंदमतीनामुपासकानामुपासनासिद्धयर्थं सूत्रानुसारेणाह्निकपद्धतिं कारितवानित्याह । कावेर्यक्रमित्यादिपंचभिः । अथाग्निपुत्र
गुको गुरुः कावेर्यकं कावेरीसमीपस्थं देशं सन् तदा जगन्नाथ इति आर्यं श्रुं नाम यस्य तस्मादुभानंदात् निमिचभूतात् परशुरामकृत
सूत्रानुसारेण नित्योत्सवाभिर्ध्रं कारयामासेति त्रयाणामन्वयः ॥ ६ ॥ काकुनाम्नीं सुतां ललिताया अर्चने उत्कंठितां दृष्ट्वा बृहतीं स्वपद्धतिं ज्ञातुमस
सिद्धवाक्यानमनुं जप्त्वा तन्नाशं चाकरोद्गुरुः ॥ अवदच्छुशुरेणैव कृतमेतन्न चान्यतः ॥ ५ ॥ कावेर्यक्रमथो देशं गतोऽग्निस्त्रीसुतादिभ्युक् ॥
काकुनाम्नीं सुतां वीक्ष्य ललिताचोत्सुकां गुरुः ॥ ६ ॥ बृहत्स्वपद्धतिं ज्ञातुं मत्त्वाऽनीशां च तां प्रभुः ॥ उमानंदात्स्वीयशिष्याज्जगन्नाथार्य
नामकात् ॥ ७ ॥ श्रीमत्परशुरामीयसूत्राभित्योत्सवाभिधम् ॥ निबंधं कारयामासाल्पन्यासाचारह्निकं तदा ॥ ८ ॥ ग्रंथं तेन कृतं
सर्वं तं चावेक्ष्य हसन्निति ॥ प्राहाद्यतोऽस्मत्पद्धत्याऽर्चाद्यं केऽपि च तं द्विताः ॥ ९ ॥ विलंघान्न करिष्यति ह्यन्यव्यापारवर्तिनः ॥
नूत्नयाथ तया कन्यां देव्यर्चयां समादिशत् ॥ १० ॥ तावत्प्राप्ता समीपे तु शिवरात्रिरथाखिलाः ॥ श्रीगुरुं प्रार्थयामासुः श्री
शैलं गंतुमुद्यताः ॥ ११ ॥ पद्मावत्याद्यभिप्रायाब्ज्योतिल्लिङ्गेषु चैकतः ॥ अहृष्टत्वाद्ययौ नाथः सर्वैस्तं मल्लिकार्जुनम् ॥ १२ ॥ तद्या
त्रार्थं गतं श्रुत्वा बहुकालमनीक्षितम् ॥ गुरुं शिष्याश्च बहवश्चंद्रसेनादयो ययुः ॥ १३ ॥ वृषाः पंडितवर्याश्च धनिनोऽथेतरे निजैः ॥
गुरुबंधुः स्वामिशस्त्री दिवा दीपद्वयान्वितः ॥ १४ ॥

मार्थी च दृष्ट्वा ॥ ७ ॥ अल्पं न्यासाचार्याह्निकं यत्स्मिन्तम् ॥ ८ ॥ तं चोभानंदम् । अद्यत इत्युत्तरान्वयि । तं द्विताः आलस्ययुक्तरुषाः अर्चाद्यं
पूजादिकं विलंघाद्वेतोर्न करिष्यति । हि यतः अन्यव्यापारवर्तिनः बहुव्यापारसक्ताः ॥ ९ ॥ तया नित्योत्सवनिबंधपद्धत्या काकुनाम्नीं कन्यां देव्यर्चा
विषये स भास्कर आज्ञापितवान् ॥ १० ॥ अखिलाः शिष्याः ॥ ११ ॥ एकतः एकज्योतिल्लिङ्गस्याहृष्टत्वात् ॥ १२ ॥ १३ ॥ पूर्वोद्धे ययुरित्यप

मिश्राक्षिणोर्वादश्रवणार्थं प्रार्थितो नृप इमौ प्राह ॥ २४ ॥ तत्रादौ उभयोः स्नेहाधिक्याद् हरिहरसाम्येन वर्णयति ॥ युवामिति । समविभौ हि युवां पृथिवीं
प्राप्तौ हरिहरौ ध्रुवं स्थः।यतः इह युवयोः मत्सरः परगुणासहिष्णुत्वं कचिदकस्मिन्नपि किञ्चिदपि न दृश्यते । मत्सराभावमाह । गुरोः सुतोपि स्वाभिशास्त्री
उत पुनः स्वपितृशिष्यं भास्करं प्रति श्रेष्ठं पश्यति । भवानपि भास्करः सर्वाज्जेनीति सर्वजिदपि तं गुरुपुत्रं वरं श्रेष्ठं गुरुमेव पश्यतीति अहो आश्चर्यं युवां
धन्यतयावित्यर्थः ॥ पृथिवीवृत्तम् ॥ २५ ॥ युवयोर्देशनेतास्माकं महद्भाग्यमिति दर्शयन् स्वस्य सर्वेषां च मनोभिलाषितं प्रार्थयति-इहेति । इह
स्थानेऽस्माकं बहुपुण्येन सदिति संगतौ सत्या इत्या स्वस्वगत्या संयुक्तौ युवां जाह्नवीयमुनातुल्यौ स्थः । अथ तयोः जाह्नवीयमुनयोर्मध्ये वाक् सरस्वती

युवां हरिहरौ ध्रुवं समविदौ हि पृथ्वीगतौ न चेवदपि दृश्यते यत इह क्वचिन्मत्सरः ॥ गुरोः सुत उतेक्षते स्वपितृशिष्यमप्यार्यकं
भवानखिलजिद्धरं च तमहो गुरुं पश्यति ॥ २६ ॥ इहास्मदतिपुण्यतः सदितिसंगतौ जाह्नवीदिनेशतनयासमावथ तयोः
सुगूढा तु वाक् ॥ नदीह विशदास्तु सा श्रुतिगवाग्जलैर्हृन्मलं हरत्खिलशृण्वतामिति मनोऽखिलानां च नः ॥ २६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र
उवाच ॥ तेषां ज्ञात्वैत्यभिप्रायं तानथो भास्करोऽब्रवीत् ॥ गुरुतुल्यो गुरोः पुत्रस्तेन वादः कथं भवेत् ॥ २७ ॥ सामानाधिकर
ण्याच्चेदावाभ्यां क्रियतेऽधुना ॥ निर्बधो मे कृतः काश्यां यतिना विद्वरेण च ॥ २८ ॥

नदी तु गुहास्ति । इह युवयोः जाह्नवीयमुनातुल्ययोः सा वाणीरूपा सरस्वती स्पष्टा भवतु च पुनः श्रुतिवचनजलैः सर्वेषां शृण्वतां मनोमलं हरतु ।
इति सर्वेषां नोऽस्माकं मनः मनोगताभिप्रायोऽस्ति । युवयोरुचनप्राधिकारिणोर्वादश्रवणेन तत्त्वबोधोदयादस्माकं मनस्तृप्तिर्भविष्यतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ “आत्मा
वै पुत्रनामासीति श्रुत्या गुरुपुत्रे गुरुतुल्यत्वादावयोर्वादः कथं भवेत् । वादो हि समाधिकारिणोर्भवति नाधमोत्तमयोर्मयोर्भांगप्रसंगादित्यर्थः ॥ २७ ॥
नतु वैयर्थ्यधिकरण्येन वादे मर्यादाभंगो भवति सामानाधिकरण्येन तु वादे मर्यादारक्षणं स्यादित्याशङ्क्याह । चेयदि आवाक्यां सामानाधिकरण्यात् समम्
अधिकरणम् अधिष्ठानं ग्रीत्याख्यं तस्माद्धेतोः । यद्वा ‘साम सांत्परं वाक्यम्’ इति कोशात्सामाश्रयेण स वादः क्रियते तर्हि काश्यां विद्वच्छ्रेण सत्य

बोधाल्पयतिना अधप्रभृति समक्षं मुलेन वादस्त्वया न कार्य इति श्रान्तया प्रतिबंधः कृतोऽस्तीत्यन्वयः ॥ २८ ॥ नौ आवयोर्वादः श्रोतव्य इति भवतामिच्छः
स्ति चेत्तर्हि स वादो लोभेन परस्परं क्षेमोक्तिरिव पत्रैर्भवति परपदैः सह योज्यम् ॥ २९ ॥ किं च । हरिहररूपिण्यौ कृष्णवेण्याख्ये नद्यौ यथैकपर्वतात्तिहाद्रेः
सकाशाद्भूवापि माहोलिग्रामे प्रेमसंगे प्रेम्णा संगो ययोस्ते भवतः । कृष्णवेणयोः संगो हि परस्परं संमुखो भवति तथा नौ आवयोर्विद्ये । एकगुरोर्द्वैसिंहयज्वनः
सकाशाद्भूत्वा प्रेमसंगे भवेतामिति संबंधः । यथा लोकपवित्रीकरणार्थं तयोर्नद्योः संगस्तथा युष्माकं संतोषायवयोर्विद्यासंगः यद्द्वारा भवत्वित्यर्थः ॥ ३० ॥
॥ ३१ ॥ पूर्वार्धं पूर्वान्वयि ॥ ३२ ॥ शब्दार्थयोगैरवंबाहुल्यं यस्मिन् स्वशिष्यतः स्वस्वशिष्यहस्तेनान्योन्यं प्रेषयंताविति पूर्वोन्वितम् ॥ ३३ ॥

प्रत्यक्षं मुखतो वादो न कार्य इति याच्यया ॥ श्रोतव्य एव नौ वादश्चेद्वांछा भवतामिति ॥ २९ ॥ पत्रैर्भूयात्स चान्योन्यं क्षेमोक्तिरिव
लोभतः ॥ नद्यौ कृष्णेशरूपिण्यौ भूत्वाप्येकगिर्येया ॥ ३० ॥ कृष्णवेण्यौ प्रेमसंगे विद्ये चैकगुरोर्हि नौ ॥ तथेत्याहुर्निशम्येति
सर्वे श्रोतुं समुत्सुकाः ॥ ३१ ॥ तयोः सर्वज्ञयोर्वाग्धीचातुर्यं बहुशास्त्रजम् ॥ पृथक्स्थानस्थितावेतावथ पत्रैश्च चक्रतुः ॥ ३२ ॥
सर्वशास्त्रोक्तिभिर्वादं गम्यं शब्दार्थगौरवम् ॥ पंक्तौलिखित्वा चान्योन्यं प्रेषयंतौ स्वशिष्यतः ॥ ३३ ॥ यत्सोमेन यजेत वाक्यम्
लिखित्वास्वामी बुधोऽनेकधा शंकोत्तयाथ निवारयन्वचनतो युत्तयालिखित्वास्करः ॥ कक्षास्तृत्तरतोऽधिकार्णवलिकाश्चासंस्तयोः
मुह्ययोः श्रुत्युत्तया विमलाशयप्रकटया सत्कर्तृभीमांसया ॥ ३४ ॥

तत्रादौ बुधः स्वामिशाली सोमेन यजेतेति वाक्यम् अनेकधा शंकोत्तया सहलिखत । अथ भास्करो युत्तया सह वचनेन निवारयन् खंडयन् लिखित
वान् । पत्रमिति शेषः । तथाहि पूर्वभीमांसाशास्त्रे विधेश्चातुर्विध्यमुक्तम् । तत्र कर्मस्वरूपमात्रबोधको विधिरुत्तयान्विधिः यथाग्निहोत्रं जुहोतीत्यादि । अंग
प्रधानसंबंधबोधको विनियोगविधिः यथा दक्षा जुहोतीत्यादि । फलस्वाभ्यबोधको विधिशिधकारविधिः यथा राजा राजसूयेन यजेत स्वागज्यकाम
इत्यादि । प्रयोगमांशुभावबोधकः प्रयोगविधिः यथा दर्शपौर्णमासप्रयोगादिः । तत्र सोमेन यजेतेति उत्पत्तिविधिर्भवति तदा स्वामिशालिणोऽयं पूर्वभक्षः ।

यदि सिद्धान्ते सोमवत्ता यागेनेहं भावयेदिति विशिष्टविधानमंगीक्रियते तदा सोमपदेन सोमबद्धहणे मन्वर्थलक्षणा स्यात् । यदि चात्र सोमयागयोराप्राप्तत्वा-
 दुभयविधानं तदापि सोमेनेहं भावयेद्यागेन चेहं भावयेदिति वाक्यभेदः स्यात् । फलभावनाकरणभूतस्य यागस्यैव सोमस्य प्रधानत्वापत्तिश्च भवेत् यागे-
 इत्यनुपपत्तिश्च भवेत् । किं च । यजेतेत्यत्र प्रत्ययवाच्यफलभावनायाः करणाकांक्षा तु यजेतेति समानपदोपात्तेन यागेनैव निवर्तते । तदा मित्रपदोपात्त-
 सोमस्याकांक्षाभावात् न तस्य करणत्वेनान्वयः संभवति । न च यागेन सोमं भावयेदिति वैयर्थिकरणेन सोमस्यान्वयो भवतीति वाच्यम् । तथा सति
 फलभावनाकरणत्वेनान्वितस्य यागस्य सोमार्थत्वापन्याऽदृष्टद्वयापत्तिः स्यात् । न हि यागस्य सोमार्थत्वं ब्रीहिणामवघातेनैव दृष्टद्वारा संभवति । अतः
 प्रोक्षणेन ब्रीहिणामिवादृष्टद्वारा वाच्यम् । सोमस्य च फलभावनाकरणत्वेनान्वितस्य भस्मीभावाच्च दृष्टफलत्वं संभवति । तथा चादृष्टद्वयापाताद्वाक्यभेद-
 प्रसंगाच्च न यागेन सोमं भावयेदित्यन्वयः संभवति । न च सोमेन यामं भावयेदिति सामानाधिकरण्येन वाक्यार्थे सोमस्य यागार्थत्वात् दृष्टफलत्वेन
 नादृष्टद्वयापत्तिर्नैवा फलभावनाकरणस्य यागस्य सोमार्थत्वापत्तिरिति वाच्यम् ॥ तथा सति फलभावनायां धात्वर्थस्य यागस्य करणत्वेनान्वयात् सोमेन
 यागमिति साध्यत्वेनान्वयानुपपत्तिः सोमेन यागं यागेनेहं भावयेदिति वाक्यभेदश्च भवेत् । यदि च यागेन फलभावनायाः करणाकांक्षानिवृत्तौ सत्यां सोम-
 स्येतिकर्तव्यतया अन्वयः क्रियते । तदा सोमस्य इव्यस्य नेतिकर्तव्यतयान्वयः संभवति । छिदिक्रियायामुधमननिपातनस्यैव क्रियाया एवेतिकर्तव्य-
 तयान्वयदर्शनात् । तस्मात्सोमेन यजेतेति नोत्पत्तिविधिः । किं तु विनियोगापरपर्यायो गुणविधौ चोत्पत्तिवाक्यप्राप्तयागोद्देशेन सोमगुण-
 विधाने धात्वर्थस्य यागस्य साध्यत्वेनान्वयसंभवात् । दक्षा होमं भावयेदिति वत् सोमेन यागं भावयेदित्यन्वये सति न वाक्यभेदो नादृष्टद्वयापत्तिर्न वा मन्वर्थ-
 लक्षणापत्तिश्च भवति । न च वाक्यान्तरेण यागविधानासंभवाद्यागोद्देशेन सोमगुणविधानं नोपपद्यत इति वाच्यम् । ज्यातिष्टोमेन स्वर्गहोमो यजेतेति
 उत्पत्तिवाक्यमविहितयागोद्देशेन सोमगुणविधानसंभवात् । तत्सिद्धं सोमेन यजेतेति वाक्यस्य गुणविधित्वांगीकारेण नोत्पत्तिविधित्वमिति स्वामिश्राणिष्ठः
 प्रथमा कक्षा । अथ भास्करस्य द्वितीया कक्षा । सोमेन यजेतेत्यत्र उत्पत्तिविधित्वमेव समीचीनं भवति । यागस्याप्राप्तत्वाच्च तदुद्देशेन सोमगुणवि-

धानमुचितं भवति । न च ज्योतिष्टोमेन स्वर्गक्रामो यजेतेति विधिप्रामाण्येन गुणविधित्वसंभव इति वाच्यम् । ज्योतिष्टोमेनेति वाक्यफलसंबन्धेन स्यादधिकारविधित्वाच्चोत्तन्निविधित्वं संभवति । यदि तत्रोत्तन्निविधित्वमङ्गीक्रियते तदा यागविधाने फलसंबन्धबोधकस्य स्वर्गक्रामपदस्यार्थक्यानात् स्यात् । न च ज्योतिष्टोमेनेत्यत्र यागसंबन्धबोधकत्वं फलसंबन्धबोधकत्वं चास्तु तेन फलपदानर्थक्यभावात्तस्योत्तन्निविधित्वेन युक्तं यागादेशेन सोमेन यजेतेत्यस्य गुणविधित्वमिति वाच्यम् ॥ तथा सति तत्र फलविधाने यागविधाने च वाक्यभेदः स्यात् । किं च वाक्यभेदस्य वाक्यदोषत्वेन गुरुत्वात् । सोमपदे च मत्स्यलक्षणायाः पददोषस्य लघुत्वाच्च वरं सोमपदे विशिष्टविधानेनेत्यान्निविधित्वं सोमविशिष्टयागस्यैकस्य विधानाच्च तत्र वाक्यदोषः संभवति । ननु हिंदा यजेत पशुकाम इत्यस्य वाक्यस्योत्तन्निविधित्वमधिकारविधित्वं च यथा भवति तथा ज्योतिष्टोमेनेत्यस्याप्युभयविधित्वसंभवात्तस्यासयागोद्देशेन सोमगुणविधानं भवत्विति चेन्न । लब्धिदा यजेत पशुकाम इत्यत्र यागविधायकस्योत्तन्निवाक्यान्तरस्याभावादनन्यग यत्पत्रं लिखति स्म भास्कर इतोऽस्यादाय शिष्यो विदे दत्तेषु प्रणमंस्त्वेष्वस्य सकलं शिष्यादसौ सार्थकम् ॥ उच्चैर्वाचयति क्षितीद

श्रवणहृच्छ्रुत्वाभिमूत्नं तु ते विस्मृत्याशनपानकेऽप्युभयतः श्रोतुं विदो यांति च ॥ ३६ ॥

त्योभयविधानेन वाक्यभेदाङ्गीकारात् । ज्योतिष्टोमेनेत्यत्र तु सोमेन यजेतेति वाक्यान्तरसंभावान्नोभयविधानमुचितं भवति । किं च सोमेन यजेतेत्यस्य गुणविधित्वेऽपि “ विधाने चानुवादे च यागः करणमिष्यते । तत्समीपे तृतीयतस्तदाचित्वं न मुंचति ” इति प्रमाणेन यागस्य करणत्वेनान्वयात् सोम गुणवता यागेनेष्टं भावयेदित्यवश्यं तत्रापि मत्स्यलक्षणास्वीकारः स्यात् । अतो वरं सोमविशिष्टयागेनेष्टं भावयेदिति सोमविशिष्टयागस्यैकस्य विधानम् । तस्मिन् सोमेन यजेतेत्यस्योत्तन्निविधित्वम् । एवं भास्करस्य द्वितीया कक्षा । एवं मुञ्जयोश्चैतयोर्भास्करस्वामिशिक्षिणोः कक्षास्तु उत्तरतः उत्तरोत्तरम् अधिकं अर्णा वर्णाः वलिकाः पंकस्थ यागु ताः श्रुत्युत्तया श्रुतिवाक्येन युकाः स्युः । किंभूतया श्रुत्युत्तया विमलाभिप्रायेण स्पष्टया । पुनः किंभूतया सन्तर्कोऽनुमानदिर्ममांसा च अथातो यमजिज्ञासेत्यादिविचारो यस्यां तथा श्रुत्युत्तया युकाः पूर्वोत्तरपक्षयुकाः कक्षा बभूवुः ताश्च विस्तरभयान्नेह लिख्यते । शार्दूल विकीर्णितवृत्तम् ॥ ३४ ॥ एवं तयोर्वाद्श्रवणार्थं जनानां बहुश्रीतिरासीदित्याह—यदिति । भास्करो यत्पत्रं लिखति स्म लिखितवान् तत्पत्रं इतो भास्करा

दादाय अर्थपूर्वकं गृहीत्वाऽस्य शिष्यो विदे पंडिताय स्वाभिशास्त्रिण्डुं प्रणमन् अर्पयति । अथासौ स्वाभिशास्त्री सर्वं पत्रं अवेक्ष्य सार्थं यथा स्यात्तथा स्वशिष्यैर्वाचयति । श्रवणे हत्त मनो यस्य स क्षितीट् चंद्रसेनो नृपस्ते च सर्वे विदः पंडिताश्चकाराच्छ्रवणहृदः अपितः साकल्येन नूतनं नवीनं पत्राभिप्रायं श्रुत्वा तु अन्नपाने विस्मृत्योभयत्र भास्करस्वाभिशास्त्रिणोर्निवासस्थाने श्रवणार्थमायाति । अपूर्ववादश्रवणेनैव तुया बभूवुरित्यर्थः ॥ ३५ ॥ इत्थं स्वामि शास्त्री च भास्करस्य पत्रमंकितं पूर्वपक्षशोभितं कृत्वाथ स्वशिष्यहस्तेन प्रेषयति । स भास्कर इदं पत्रं दृष्ट्वा स्वशिष्यतोऽर्थेन श्रावयति । चंद्रसेनादिश्रोतृ निति शेषः । द्वाभ्यां स्वामिभास्कराभ्यां हृदतं सर्वमिदं चातुर्यं शब्दतोऽर्थतश्चेह वादे प्रकाशितं च पुनरेतद्वादभिषेण सर्वविधास्तदा क्रमेण प्रकटीकृताः ॥

इत्थं स्वाम्यथ चात्मशिष्यकरतस्तद्भास्करार्यांकितं कृत्वादादथ वीक्ष्य शिष्यत इदं स श्रावयत्यर्थतः ॥ हत्स्थं सर्वमिदं प्रकाशितमिह द्वाभ्यां हि शब्दार्थतश्चातुर्यं प्रकटीकृताः क्रमवशाद्विद्यास्तदास्मान्मिषात् ॥ ३६ ॥ कक्षास्त्रिघ्नचतुर्दशाविरभवञ्छास्त्रार्थश्रुत्वास्तयोः प्रत्येकं त्विह चैकविंशतिमितास्तत्राऽसमाः स्वामिनः ॥ रायस्याथ समाः किलांतिमसमाधानेऽल्लिखद्भास्करोतिवासीत्थिमृताभिर्घाऽतग तथा मेऽनुत्तराख्या गुरोः ॥ ३७ ॥ मीमांसादि कुतूहलाभिध इहाभूदर्थ एषोऽवनौ ख्यातः पंडितमंडलेऽखिलबुधैर्यः सत्कृतः सत्तमैः ॥ स्वैरं साधुमुखोद्गता बहुविधा वार्ताखिलानामर्च हंत्येव प्रवदंति नाण्वपि मुधा संशृण्वतां यद्धि ते ॥ ३८ ॥

॥ ३६ ॥ शास्त्रार्थयुक्तास्त्रिघ्नचतुर्दशद्विचत्वारिंशान्मितास्तयोः कक्षाः प्रादुर्भूताः । इह कक्षासु एकविंशतिमिताः प्रत्येकमभवन् । तत्रासमाः प्रथमतृती यपंचमाद्याः कक्ष्याः स्वामिन आसुः भास्करस्य समा द्विचतुराषा आसुः । अथ भास्करोऽतिमसमाधाने द्विचत्वारिंशान्मिक्तक्षायामित्थं लिखितवान् । इत्थं किम् । अंतगतया समीपे अवसाने वा प्राप्तया एतत्कक्ष्या अतिवासीति मेऽभिधा कृता सत्याऽभवत् ॥ गुरोऽनुत्तराख्या च सत्या बभूवत्यल्लिखत् । अनुत्तर इति गुरोर्नाम प्रसिद्धम् ॥ ३७ ॥ मीमांसा कुतूहलाख्यः एष उभयोर्वादरूपो महान् ग्रंथ इह लोके पंडितसंघे स विख्यातोऽभवत् । यो ग्रंथः श्रेष्ठः सर्वं मंडितैः सत्कृतोऽस्ति । स्वैरं स्वेच्छया साधुमुखनिःसृता बहुविधा वार्ता सर्वेषां सम्यक् शृण्वता जनानां पापं नाशयत्येव हि यस्यान्ते साधवः यत् प्रवदंति

तदीषदपि वृथा न भवति । लोकोपकारार्थमेव सतां प्रवृत्तिरित्यर्थः ॥ ३८ ॥ त्रिचिचक्षैः पंचदशदिनैः । प्रेमविवर्द्धनेन प्रेमाधिक्येन । ह्यादिभिः सह तो भास्करास्वाभिशास्त्रिणौ प्रति चंद्रसेनादयः पुण्ड्रुः ॥ ३९ ॥ साम्नेन विद् ज्ञानं ययोस्तयोः । यथायं वादस्तथा कचित्र दृष्टः ॥ ४० ॥ सर्वे स्वामि शास्त्रियभृतयः श्रीगुरुं भास्करम् । इंदुसेनश्चंद्रसेनराजा । नैजं स्वकीयं पुरं भालम्पालम् । यक्षगणैः बहुदिनैरिति यावत् । अष्टष्टम् अनवलोकितम् ॥

त्रिपंचघक्षैरिति तत्र वादस्तयोरभूत्प्रेमविवर्धनेन ॥ नृपादयस्तौ वसनैः पुण्ड्रुः सद्रूपणैः स्त्रीसुतभृत्यदासैः ॥ ३९ ॥ संपूजिता स्तत्र समामतास्तैर्विदोऽखिलास्ते मिथ आहुरित्यम् ॥ वादः क्वचित्साम्याविदोर्न दृष्टः प्रेमार्द्धिनः पंडितयोर्यथायम् ॥ ४० ॥ यद्युस्ततः स्वीयपुराणि सर्वे संप्रार्थयञ्छ्रीगुरुमिंदुसेनः ॥ निनाय नैजं पुरमादरेण पत्न्यादिभिर्वस्त्रगणैरष्टष्टम् ॥ ४१ ॥ स्थितवत्यथ भास्करे पुरेऽस्मिन्प्रययौ तत्र च रामदीक्षिताख्यः ॥ शिवरामसुतस्तु बंधुपुत्रोऽखिलविच्चात्मविदां वरः सुमार्गो ॥ ४२ ॥ नगरे बहवोऽत्र तस्य शिष्याः पटकाराश्च परे द्विजास्तु वैश्याः ॥ धनिनोऽधनिनो गृहेगृहे ते धनवस्त्रैरयजन्गुरुं सुभक्त्या ॥ ४३ ॥ निशि कीर्तनमप्यसौ निजानां गृहमेत्यामललौकिकैः पदैश्च ॥ शिवरामकृतैः करोति वेदाशयभूतैः प्रकटं वदत्यथार्थम् ॥ ४४ ॥ बहुवाङ्मधुरश्रुतेर्ह तस्य यथुरक्षाश्च तथात्मतत्त्वबोधाः ॥ सुविद्योऽप्यभवन्महासमाजोऽहरहश्चात्मविदः सद्बुक्तेलब्धयै ॥ ४५ ॥ प्रतिघसमर्थो तदीयभूजाहनि रात्राविति कीर्तनं समाजात् ॥ इह मासमभूत्ततः समीपे गुरुवासादिदमास चैकवत्से ॥ ४६ ॥

॥ ४१ ॥ अथ कथांतरमाह—स्थितवतीति । शिवरामसाधोर्बन्धुसुतः सुमार्गो सुसंप्रदायवान् ॥ ४२ ॥ अत्र भालक्यां तस्य रामदीक्षितस्य ॥ ४३ ॥ वेदाशयभूतैर्वेदाभिप्रायबहुलैः ॥ ४४ ॥ बह्वी वाचा मधुरा च श्रुतिः श्रवणं यस्मात्तस्य रामदीक्षितस्य कीर्तनं प्रतीति शेषः । आत्मतत्त्वस्य बोधो ज्ञानं येषाम् । आत्मविदः ज्ञानिनः सकाशात् उत्तमवचनप्राप्त्यर्थं प्रतिदिने महान्समाजोऽभवत् ॥ ४५ ॥ प्रतिदिनम् इह रात्रौ समाजात् जनसमुदायेन

मासपर्यन्तं कीर्तनमभवत् । एकदिने भास्करनिवासात्समीपे कीर्तनं बभूव ॥ ४६ ॥ तस्य रामदीक्षितस्य शिष्येण प्रार्थितोऽपि भास्करगुरुः प्राकृतं तत्कीर्तनं अगणय्य तिरस्कृत्य न ययौ । अथ गुरुस्तत्कीर्तनम् अन्तरित्वाभित्तिमध्यात् वेदवचनमान्यं विद्वद्भुक्तिसदृशं श्रुतवान् ॥ ४७ ॥ सता रामदीक्षिते नापि नमस्कृतः निजैः स्वशिष्यैरान्वितोऽत्र कीर्तनमध्ये स्थितः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ हि यतो महद्भिः कन्यादानविषये उत्तमकुलपुत्रविद्वत्त्वं विनान्यन्नावलोक्यते । विदुषु कुलीनाय कन्या दीयत एवेत्यर्थः ॥ ५० ॥ वरतातस्य रामदीक्षितस्य अनुजाः सौगवर्तिनश्च ॥ ५१ ॥ नृपतिश्चंद्रसेनो गुरोर्दुहित्रे

न यथावगणय्य लौकिकं तद्गुरुं तेन सतार्थितोऽपि तस्य ॥ श्रुतवानथ तत्र कुब्जमध्याच्छ्रुतिवाक्यानुमतं विदुक्तितुल्यम् ॥ ४७ ॥ मनसा स परीक्ष्य चारुमेवमुर्विदुषः कीर्तनमाययौ स्वयं तत् ॥ स नुतः सकलैः सताप्यथैनं गुरुलालिग्य निजान्वितोऽत्र तस्थौ ॥ ४८ ॥ निकटे विनिवेश्य कीर्तनान्ते समपृच्छत्कुशलं स दीक्षितायाः गृहेन सुपूजितोऽद्युकाद्यैर्बुधवर्यः समगात्स्थितिं स्वकीयैः ॥ ४९ ॥ गुरुणाथ सुता सुताय साधोर्ललिता बुद्धिमतेऽर्पिता विधानात् ॥ न परं हि किलेक्ष्यते महद्भिः कुलविद्वत्प्रमृते सुताप्रदाने ॥ ५० ॥ प्रददौ वरभूषणांशुकानि स च जामात्र उतात्मकन्यकायै ॥ सकलाश्च समर्पितास्तथान्ये वरतातानुजसंगगाः सुवस्त्रैः ॥ ५१ ॥ नृपतिश्च ददौ गुरोर्दुहित्रे वरखेटे प्रसमीक्ष्य काकुनाम्नी ॥ व्यथिताथ पिता ददौ तदास्यै प्रियसैदापुरमासमेव राज्ञः ॥ ५२ ॥ तनयेति विवाहितात्र माध्व्या गुरुणाज्ञप्त इतो ययौ स साधुः ॥ स्नुषया सुतशिष्यश्रुगजाश्चानुगतस्तुष्टमतिमहत्सुतास्या ॥ ५३ ॥ निरगादथ सद्गुरुः पुरोऽस्याः कृतनारायणपत्तनस्थितीच्छः ॥ निवसन्निह काकुर्भतवश्यानकरोत्सैदपुराधिकारिणो ये ॥ ५४ ॥

ललितायै उत्तमखेटकद्वयं ददौ । इति दृष्ट्वा काकुनाम्नी कन्या व्यथिता क्षुब्धचिचाभवत् । अथ तदा भास्करश्चंद्रसेनायातमेव प्रियं सैदापुरं नामकं ग्रामं तस्यै ददौ ॥ ५२ ॥ अत्र नगरे गुरुणा मध्वकन्यायास्तनया ललिता इति विवाहिता । गुरुण्युभयान्वयि । महतो भास्करात् कन्यालोभे न ॥ ५३ ॥ अस्याः पुरः भालक्याः सकाशात् । कृता नारायणपत्तने स्थितौ इच्छा येन । ये सैदापुरे अधिकारिणस्तान्काकुर्भतुदेवोपनाम्नो जामातुर्व

श्यानकरोत् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ बहुवित्तव्ययवतीम् अंगसाहितं वेदादिकं सकल्यवचनेन प्राप्तवान् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ पुनार्थं वृत्तवान् ॥ ५९ ॥
 गुरोः पत्न्यौ च समानमेव पूजितवान् । हि यतः आर्याः एकया पुत्रवत्या सर्वपत्नीः रापुत्रा आदुः । “एकेन पुत्रिणा सर्वे पुत्रिणो यनुग्रहीद्व” इति
 द्रविडांस्तत एत्य भास्कराख्यः पुरि कार्केयभिधानदीतटेऽसौ ॥ अवसत्स्मृतिवेदकभ्रंनिष्ठान्मुल्यंस्तद्विपयस्थितान्कुलीनान् ॥ ६१ ॥
 तनयोऽस्य च पांडुरंगरायस्त्वभवत्पंचशरच्च सद्धियाढ्यः ॥ विदुषां सहवासतो जसा यः स्फुटशान्नाश्रयवचो वदत्यभाक्षणम् ॥ ६२ ॥
 मितवाग्वदुशांत एष बाल्येऽध्यथ चक्रे गुरुरस्य चोपनीतिम् ॥ बहुवित्तवर्तो ततः स बालः सद्गुत्तया श्रुतिमुख्यमाप सांगम् ॥ ६३ ॥
 धनवानथ विद्वरश्च कश्चिन्प्रियमाध्यस्थनृपेण देशिकेन्द्रम् ॥ बहुयार्थितवान्यनादिदौनस्तनयामस्य सुताय दातुमेव ॥ ६४ ॥ बहुरा
 जवचोभिरार्यवर्यौ निजशिष्यैः कुशलैः समीक्ष्य कन्याम् ॥ वरतुल्यसुखूपिणीं गुणाढ्यामथ वब्रे स्वसुताय रुक्मिणीं ताम् ॥ ६५ ॥
 श्वशुरोयजदंबैः सुभूषैर्वसुल्यान्विधिवत्स्त्रियौ गुरोश्च ॥ सममेव हि चैकपुत्रवत्याखिलपत्नीः समुताः किलादुगर्याः ॥ ६६ ॥
 बुधतामथ पांडुरंगरायः परदेव्यातपयाः किलाशु शान्तिः ॥ समवाप गुरोः सुतीव्रबुद्ध्या कृतवानसत्यमसौ हि सांश्रिनाम् ॥ ६७ ॥
 प्रददत्सकलान्विदेऽपि संगे वर्यानैर्भुवि दिग्जयाय रायः ॥ तनयं निजमादिशत्स गत्वाऽज्यदेव क्षितिपंडितान्समाह्वयत् ॥ ६८ ॥
 निजमाशुरथाल्पमेव बुद्ध्वा न स सत्तो विषयेषु चेषदासीत् ॥ गुरुलब्धसुभोजतः सदात्मन्यतितुष्टोऽवपि नाश्रवीत्परस्मै ॥ ६९ ॥
 शुभलक्षणवत्यथास्य पत्नी सुगुणा रूपवती च रुक्मिणीयम् ॥ पतिमाभजतीश्वरं सती चाऽनिशमन्यन्न च पश्यति स्वपत्युः ॥ ७० ॥
 न्यायेन युक्तमुभयोर्मात्रोः समानभूजनमिति भावः ॥ ६० ॥ परदेवतासकाशात्त्राप्तं दुग्धं यस्मै सः गुरोः सकृशाद्दुधतां समवाप । सुतीव्रबुद्ध्या हेतुमु
 तयासौ भास्करपुत्रः सांघ्रितवायिर्पांडुरंगरायेति नाम यथार्थं कृतवान् ॥ ६१ ॥ संगे समागमे । समाह्वयत् षण्मासेन ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ आ साकल्येन

कृण्वति सेवते स्म ॥ ६४ ॥ सुनदी कोवेरी । अनयेति मयूरभ्रमसंबोधनम् ॥ ६५ ॥ दाढ्याढ्यधियः दृढभावनायुक्तबुद्धयः । अखिलमंत्रदीक्षया पूर्णामिषे
 कृत्योक्षया युक्ताः । कृतैः पूजाजपादिभिः साक्षात्कृताः देवताः यैस्ते ॥ ६६ ॥ भास्करस्य मुख्यशिष्यानाह—क्षितिग इतिङ्गाभ्याम् । क्षितिं प्राप्तो गणेशः
 वंशगाः सर्वदेवता यस्य सः अमूर्ग्यो देवताभ्यः किंचिदपि न याचते । यतः स्पृहोनः निःस्पृहः । निःस्पृहा हि देवताभ्यः सकाशादपि किंचिन्नेच्छन्ति किं
 वाच्यं मनुष्यान्नेच्छन्तीति युक्तं गुरुगणेशस्याचरणमिति भावः ॥ ६७ ॥ दिवाकराभिः पृथिव्यां शुक्रतानो व्यास एवासीत् । शुभपद्धत्याः नित्योत्सव
 द्रविडेषु कदाचिदेव तिष्ठत्यथ नारायणपत्नने स रायः॥ सुनदीतटगोपि मृदमुल्यां नृपभक्त्याऽनव भालकीपुंऽपि ॥ ६८ ॥ शिव एव
 गुरुर्न मानवोऽयमिति दाढ्याढ्यधियः किलास्य शिष्याः ॥ बहुवोखिलमंत्रदीक्षयाढ्याः कृतपूजाजपदृग्गतेष्टद्वाः ॥ ६९ ॥ क्षितिगो
 मनुजाकृतिर्गणेशः प्रियशिष्यः स च भालकीपुरस्थः ॥ वशगाखिलैवतस्तथापीषदभूयो न च याचति स्पृहोनः ॥ ७० ॥ विबु या
 चितपाद्दिवाकरः कौ शुक्रतातोखिलकोशवाक् स्वतंत्रः ॥ शुभपद्धतिकृज्जगत्पतिश्च नृप इंद्रादिचमूर्हि भैरवोयम् ॥ ७१ ॥ अपरेपि विनां
 वरास्तथेनाः क्षितिरेषाखिलदेशगास्य शिष्यैः ॥ सहिता क्व च नो नृपस्त्वशिष्यो भरेतेनीशितभूश्च नो गुरोर्हि ॥ ७२ ॥ मुडमूल्यपि
 भास्कराय दत्ता खलु कृष्णातटगा नृपेण भक्त्या ॥ न च कोपि हरेन्मदीयवंशे गुरुदत्तं हि सदेति निश्चयेन ॥ ७३ ॥ स ययावय
 भालकीं कदाचिन्निजशिष्यान्याति रामदीक्षिताख्यः ॥ न गुरोर्वसतिस्तदास तस्यां बहुराजार्थिनैजपूःस्थितोर्हि ॥ ७४ ॥

निर्वंधाख्यायाः कर्ता जगन्नाथाख्यः । इंद्रादिचमूर्ध्वद्रसेनो भैरवावतारोयमभवत् । अयमित्यपरोक्षनिर्देशात् तदादिशब्दानां बुद्धिस्थे शाकेशहाच ज्ञानिनो
 दृष्ट्या बुद्धिस्थभवातीतानागतमिदं जगदिति भावः ॥ ७५ ॥ विनां वराः पंडितश्रेष्ठास्तथा इनाः राजानोस्य शिष्या आसुरित्यपकर्षः । एषा सर्वदेशगता
 क्षितिरस्य शिष्यैर्युक्ताऽऽसीत् । कचिन्नृपो गुरोशिष्यः शिष्यभिन्नो नासीत् किंतु शिष्य एवासीत् । च पुनः भगवत्खंडे गुरोः कर्मणि षष्ठी गुरुणा अदृष्ट
 भूमिः नासीत् । किं तु दृष्टेवासीत् ॥ ७६ ॥ वंशपरंपरया भौगार्थमपित्यर्थः ॥ ७७ ॥ हि यतः बहुराजभिः प्रार्थिता स्वनारास्थितिरस्य स राजधानी

प्रति गतं इत्यर्थः ॥ ७३ ॥ स्वगुरुं रामदीक्षितम् । इनमुखायां द्रष्टेनायाः अपूर्वार्थेषु दीक्षितवचनेषु गतं चिन्तं येयां ते उच्यार्थे लालसा इत्यर्थः ॥ ७२ ॥
अत्र कीर्तनसमये । अत्र सभायां सर्वेषु तं अभिनवार्थं वर्णयन्तु ससु हुतमेव पुनः श्रुतिच्छुः श्रवणेच्छावानभवत् ॥ ७३ ॥ निःस्वो धनहीनाभगेन दुर्भ
गेण मया यत् श्रुतं नास्ति । अश्रुतमस्तीत्यर्थः ॥ ७४ ॥ अस्यादरेण प्रार्थयति । मिष्टतोन्नात् मिष्टान्नैः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

अयजंश्च दिनेदिनेपि शिष्याः स्वगुरुं स्वस्वगृहे निशीनमुख्याः ॥ यथुरेव तदुक्तकीर्तनस्य श्रवणायाभिनवार्थवर्णागचिन्ताः ॥ ७२ ॥
क्वचिदत्र नृपो ययौ विलंबाद्द्रुकायौऽभिनवार्थगौरवोर्ध्वम् ॥ हुतमेव तमत्र वर्णयन्तु निखिलेष्वेव पुनः श्रुतीच्छुरासीत् ॥ ७३ ॥ अय
सांजालिब्रवीन्नृपस्तमिव निस्वः सधनं सुनम्रवाण्या ॥ भगवन्नधुनोक्तमेव गद्यं वद सार्थं श्रुतमस्ति नाभगेन ॥ ७४ ॥ अमितान्दु
धितान्समागतान्यः कृतवांस्तुतमानिह मिष्टतोन्नात् ॥ पुनरागतमेकमुल्लुखाब्धं स च तृतं न करोति किं सुभाग्यः ॥ ७५ ॥ नृपते
र्वचनं तु निस्पृहायः स निशम्याथ च रामदीक्षिताख्यः ॥ अवददुस्तः स्थितं तमुच्चैरपि शृण्वन्तु सभास्थितेषु वाक्यम् ॥ ७६ ॥
रामदीक्षित उवाच ॥ आज्ञां हि मह्यं कुरुषे त्वमुक्तं ब्रूहीति गद्यं च यथानुगाय ॥ दत्तं त्वया ग्रामयुगं पुरातो मां सेवकं पश्यासि
किं निरीहम् ॥ ७७ ॥ लब्ध्वात्मसाम्राज्यमहं गुरोस्तत्सौख्ये निमग्नः सततं ततोन्मत्तः ॥ ऐंद्रं च धिष्यं किल तुच्छमीक्षे स्वदः
कपदीमिव किंतु खेदे ॥ ७८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ उक्तेति राजार्पितमेव पत्रं तत्खेददानं स नृपस्य चाग्रे ॥ तस्याज तस्यागधिवैव
पूर्वं संस्थापितं कुंडुकपाशैश्च ॥ ७९ ॥ ज्ञात्वा नृपश्चाथ निजार्पितं तद्भूतः स्वदत्तापहरत्त्वदोषात् ॥ उत्थाय साधुं प्रमणल्लुवाच
मा ब्रूहि गद्यं च गृहाण खेदे ॥ ८० ॥

निरीहत्वमेवाह—लब्धेति । आत्मसाम्राज्यं आत्मैश्वर्यम् । ऐंद्र पदम् । स्वदः कुबेरः कर्पादिकमिव तुच्छं पश्यामि । खेटके तु किम् । कः पदार्थ इत्यर्थः ॥
॥ ७८ ॥ तयोः खेटयोर्दानपत्रं तस्य दानपत्रस्य त्यागबुद्धयैव ॥ ७९ ॥ स्वस्मिन् दत्तापहर्तृत्वदोषेण भीतः सन्न ॥ ८० ॥

तत्र मनुको तव कल्पना अन्यथा विपरीता मा भवतु ॥ ८१ ॥ हृदयं हृदतमं ॥ ८२ ॥ खेटकसंबंधि देवं धनादि । अनयनीतिस्तदादिकं बहुव्यापारसंबंधमिति यावत् ॥ ८३ ॥ तयोर्दंडनीत्योः ॥ ८४ ॥ देशिको भास्करगुरुरात्मस्य साधोः रायदीक्षितस्य ॥ ८६ ॥ चंद्रचमूश्चंद्रसेनसौ दत्तापहर्ता मया अथत आरभ्य

दासोस्मि ते मद्रुदितं क्षमस्व क्षमापरः साधुरिति प्रसिद्धम् ॥ उक्तं मया चाभिनवार्थलब्धयै मा कल्पना तत्र तवान्यथास्तु ॥ ८१ ॥ संप्राथम्यन्नित्थमेकवाक्यैः साधुं तदंगी प्रणमंश्च राजा ॥ स्थितस्तदा तं वदतीति साधुज्ञातं मया ते हृदयं नरेन्द्र ॥ ८२ ॥ त्वं देव विप्रेषु समानबुद्धिर्बिभेषि दत्तापहृतेस्तथापि ॥ खेटयदेयानयनीतिमुख्यं सोढुं न शक्तः खलु सास्त्रिकोहम् ॥ ८३ ॥ दंडं विना नो हि गतिः प्रजानां सं ब्राह्मणेनैव भवेत्क्षमाब्ध्यैः ॥ त्यागात्तयोस्तुष्टिरितोन्यथाभीर्ममिति तुष्टिं कुरु चोपकारिन् ॥ ८४ ॥ ज्ञात्वेति साधुर्बुधायहं तत्पत्रं गृहीत्वा स ददौ परस्मै ॥ विप्राय तस्याग्रत एव संतं ततोर्चयन्निस्पृहमंशुकाद्यैः ॥ ८५ ॥ अथाशृणोद्देशिक आत्मसाधोः खेटं नृपेणापहृते किलेति ॥ यथागमंश्चापि नृपेक्षणाय निवर्त्य सर्वान्प्रययौ स पश्चात् ॥ ८६ ॥ ग्राहानुगान्भास्कर राय इत्थं मयाद्यतश्चंद्रचमूहृपोसौ ॥ दत्तापहृत्नेश्यत एव सर्वैर्मोहकपथं नैति तथा निवार्यः ॥ ८७ ॥ गुरोः प्रतिज्ञामिति चंद्रसेनः श्रुत्वाब्रवीच्चेति स भास्थितान्सः ॥ भक्तिगुरौ मेऽव्यभिचारिणीचेत्यक्षाम्यमूंस्तत्पदयुग्म एव ॥ ८८ ॥ अथो भ्रमदेशिकराट् च देशान् ब्रह्मामिकादुर्गमिलाप्रसिद्धम् ॥ ययौ समाहूत इहाधिपेन शिष्येण वस्तुं कतिचिदनानि ॥ ८९ ॥ अथेदुसेनः स्वदृपाज्ञया तद्राज्ये भ्रमन्दुर्जनदंडनाय ॥ प्राप्नोतिसेनो बहिरत्र दुर्गास्थितोऽखिलैर्दुर्गपसक्ततोभूत ॥ ९० ॥ दुर्गस्थितं भासुरसौख्यनाथं सपं डितं साग्निमथो निशम्य ॥ चारान्नतीः प्रेषितवान् बुधार्थान् गुरुं विना गुप्ततयास्य पत्न्यौ ॥ ९१ ॥

नेक्ष्यते नावलोक्ष्यते । सर्वभवाद्भिः स यम दृष्टिपथं यथा न प्राप्नोति तथा निवार्यः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ इंदुसेनश्चंद्रसेनः स्वनृपस्य भाग्यपुरस्य स्याज्ज्ञयाऽतिसेनो बहुसेनायुक्तः अत्र दुर्गसमीपे प्राप्तः सन् दुर्गपेन सक्ततोभवत् ॥ ९० ॥ अथ चंद्रसेनः संपंडितं साग्निं भासुरानन्दनाथं दुर्गस्थितं निशम्य

गुरुं विना पंडितवर्षान् । अस्य पत्न्यौ च साध्वीमाध्वयौ प्रति दूतद्वारा नतीः नमस्कारान् प्रेषितवान् । आत्मनि कोपयुक्तं गुरुं तु अतिकोपमयात्र प्रेषित
वानित्यर्थः ॥ ९१ ॥ आत्मनाऽर्पितः सत्कारो येन तस्य चंद्रसेनस्य नामापि गुरोर्भयेन नोचुः ॥ ९२ ॥ अन्येषुः स राजा उषःकालादारभ्य गुरुस्थि
तिम् । अनिवार्यात्कुशलदूतादीक्षन् जानन् शुचिना श्रवणेन प्रतप्तं अत एव ज्योत्स्नानिशाद्ये चंद्रिकान्वितरात्रिप्रथमप्रहरे अंगणगर्भे च स्थित
भास्करं ज्ञातवान् ॥ ९३ ॥ यश्चंडभैरवोऽज्ञसंस्तुतिहरं भास्करगुरुं अष्टयूर्तिमध्ये षष्ठ्या सूर्यगूर्यां पृथिव्यां गृहीतदेहं शिवमेव ज्ञात्वा तस्य सेवां कर्तुं भुवि

श्रुत्वागतं तं नृपमार्यपत्न्यौ बुधाश्च सर्वेपि दिदृक्षवोमुष्म ॥ तस्यामितात्मार्पितसत्कृत्यैव नामापि नोचुर्गुरुर्भातितामी ॥ ९२ ॥
अन्येष्वुरीक्षन्कृतिनोऽनिवार्यादूतादुपस्तो गुरुमंस्थितिं सः ॥ तं वेद राजाथ श्रुचिप्रतप्तं ज्योत्स्नानिशाद्येऽंगणमंचसंस्थम् ॥ ९३ ॥
यश्चंडभैरव इलात्ततुं हि षष्ठ्या मृत्योऽज्ञसंस्तुतिहरं शिवमेव साक्षात् ॥ ज्ञातैव भास्करगुरुं भुवि तस्य सेवां कर्तुं बभूव नृपतिः किल
चंद्रसेनः ॥ ९४ ॥ यस्याथयप्रद इहास्ति च खड्ग एव तेनैव योऽखिलरिपून् यवनस्य राज्ञः ॥ राज्याभिलाषधिषणानपरितो रुरो
घापास्माद्धिपंचमितलक्षधनां स गां च ॥ ९५ ॥ राज्यं तदैष निखिलं गुरवे निवेद्याथान्नवस्त्रभितमेव निजं प्रपश्यन् ॥ सेवां गुरोः
स कृतवान्स्ववपुर्धनमंश्चानीक्ष्य दानमिव नैजधनं वदान्यः ॥ ९६ ॥ कृतेत्यकृत्रिमतया भजनं गुरोश्च कालालपतः स्वसुखसद्गमनं
च मत्वा ॥ द्राक्चंडभैरव इतो गुरुपादन्या गंतुं स्वलोकमगमद्गुरुमस्य पद्मीः ॥ ९७ ॥

चंद्रसेननामा राजा बभूव किल ॥ ९४ ॥ अस्माद्यवनराज्ञः सकाशात् गां भूमिं च प्राप्तवान् ॥ ९५ ॥ स एषोऽत्र राज्येऽन्नवस्त्रपरिभितमेव स्वकीयं
पश्यन् स्वदेहधनप्राणान् चकारात्तज्जन्यहेरांश्चानीक्ष्य यथा वदान्यः दानं करोति तथा सर्वभावेन सेवां गुरोश्चकारेत्यर्थः ॥ ९६ ॥ कालालपतः काला
ल्पत्वेन स्वसुखे आत्मसुखे सद्गमनं तद्वर्ति अल्पकालेन निजलोकप्राप्तिमिति यावत् । मत्वा ज्ञात्वा चंडभैरवश्चंद्रसेनोऽस्य गुरोः पादबुद्धिः सन् इतो लोकाद्गुरु

आदानमस्कारेण स्वलोकं शीघ्रं गंतुं गुरुं जगाम । गुरुचरणयोः प्राणार्पणबुद्ध्या ययाविति भावः ॥ ९७ ॥ आपादतस्तनौ धृतो वरकंवलो येन स सर्वैर-
दृष्टः गुरुचरणयोः शीर्षं कृत्वा सव्यं तस्यादांगुष्ठं वदने च कृत्वा प्राणैः सह स्वभुवनं ययौ । गुरुचरणनिष्ठानामपराधकृतमपि उत्तमेव गतिर्भवतीत्यर्थः ॥
॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ वसिष्ठातुंगमर्दान्तर्गताया भुवः संबंधी यवनराज्ञः यद्राज्यमस्ति तत्र राज्ये ये बलिष्ठा अपि खड्गादिशस्त्रवतो वीरास्ते स्वस्वा-

आपादतस्तनुधृतासितकंबलश्चादृष्टोऽखिलैर्गुरुपदोः सहसैव शीर्षः ॥ कृत्वा तदंगुलिवरं वदने च सव्यं प्राणैर्ययौ स्वभुवनं नृपतिः । स-
योगी ॥ ९८ ॥ दृष्ट्वाथ देशिकवरः सपदीममेव स्वांगुष्ठमेव परिचोष्य शनैस्त्यजतम् ॥ कोयं पुमानिदमुवाच तदास्य शिष्यैर्ज्ञातो
निवार्यं वरकंबलमेव राजा ॥ ९९ ॥ हाहेति चाहुरखिलास्तु गुरुः समीक्ष्य प्राहामुना किल जितोस्मि निजा प्रतिज्ञा ॥ सत्या कृना-
तनुमसूंश्च समर्प्य मेऽश्रयोर्धृतोऽपि नैव भविता गुरुभक्त ईदृक् ॥ १०० ॥ राज्यं नृपस्य यवनस्य महद्वसिष्ठातुंगांतरस्थितभुवः किल तत्र
यस्मात् ॥ भीतिं वहति बलिनोऽप्यसिमुख्यशस्त्राः स्वेशाधिकामुत समेग्र इवैति नीचः ॥ १ ॥ न प्राकृतः खलु पुमान्वृषवर्य एषोऽद्वा
चंडभैरव इलागुरुभक्तिवृद्धयै ॥ जातोऽथ तामिह विवर्ध्य ययौ स्वयाम शोकः किमर्थमिह तस्य मुधैव कार्यः ॥ २ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र
उवाच ॥ नृपगतिमिति दृष्ट्वा दुर्गपः स्वीयचारादलपतिमथ राज्ञः शीघ्रमाहूय चक्रे ॥ नृपसहचरशूरैस्तत्कुलतैः सशकैर्नददामितसुवाद्यैः
संस्कृतिं वित्तगुर्वीम् ॥ ३ ॥ दलपतिरथ सेनाढ्यो ययौ भालक्रीं च श्रुतवृणतिरिस्थं विस्मिता राजपत्नी ॥ अनुसृजति शुचो
क्ष्णोऽप्यात्मजाद्रामचंद्राच्छमिताविषयवृत्तेश्चाक्रोक्तर्म राज्ञः ॥ ४ ॥ अथ गत इह मासे भासुरार्योऽखिलाढ्यः शशिदलनृपधानी
मागतोऽथेनपत्नी ॥ निजतनययुतागाच्छ्रीगुरोर्देशनार्थं नरगतिवरयानेनांशुकाच्छादितेन ॥ ५ ॥

मिमयादधिकं अस्माच्चंद्रसेनाद्वयं वहति नीच इवैति ममाग्रे प्रामोति ॥ १ ॥ एषः प्राकृतो नास्ति किं तु साक्षाच्चंडभैरव एव इलायां गुरुभक्तिवृद्धयर्थं जातो
स्ति तां गुरुभक्तिम् ॥ २ ॥ दलपते सेनापतिं नृपस्य चंद्रसेनस्य सहचरैः शूरैस्तस्य कुलतैः सजातीयैः बहुविचव्यां राज्ञः संस्कृतिं चक्रे ॥ ३ ॥
अक्षुणः शुचः शोकाश्रूणि अनुसृजति । शमिता शान्तिं प्राप्ता विषयवृत्तिर्यस्य तस्माद्रामचंद्रनामकन्यायात् तस्य हस्तेन राज्ञः कर्माकरोत् ॥ ४ ॥ इह दुर्गमज्ये

मासेतिक्रति सति इनपत्नी चंदसेनभार्या नरैर्गतिर्गमनं यस्य तेन यानेन गुरोदर्शनार्थं ययौ ॥ ५ ॥ गुरोः पुतः अग्रे यानाद्बहिः प्राप्य । भर्तृहानवेद्वा यतस्ततोहं प्रापयुक्तास्मि । मयातिस्तु तव पदयोः प्राणार्पणेन बहुपुण्यवानभवत् ॥ ६ ॥ यतस्तव यदि राज्ञा देह एवापितः अतस्तव राज्ञः सेवकपुत्रराज्यादिकं तवैवास्ति तत्सर्वं त्वमेवाव रक्षेति योज्यम् ॥ ७ ॥ सर्वं मयाऽस्मात्तव पुत्रेण पाल्यते । भुजंग० ॥ ८ ॥ यः सिद्ध्या सिद्धिसाम

पुत उत गुरोः सा चैत्य यानाद्बहिस्तात्तमिति वदति मूर्धा सन्नमंय श्रुनेत्रा ॥ पतिरहितवपुश्चाहं गुरो पापयुक्ता पतिरगणितपुण्य स्वस्वदास्वर्पणेन ॥ ६ ॥ तव यदि किल राज्ञा देह एवार्पितस्तदुगसुतराज्याद्यं तवैवाद्य सर्वम् ॥ गुरुरिति नृपभार्यावाक्यमा कर्ण्य चेक्षन्नपसुतमथ साध्वी सांत्वयन्नित्युवाच ॥ ७ ॥ श्रीभासुरानंद उवाच ॥ ममैवाखिलं राज्यमुख्यं तवायं सुतश्चाथ सर्वं मया पाल्यतेस्मात् ॥ भविष्यत्यसौ ताततुल्यप्रतापी परत्रासकृत् प्रीतिकृत्स्वाधिपस्य ॥ ८ ॥ उमापत्यसौ ख्यानमब्रूदेहि चास्मै ममै वास्ति शिष्योपि सिद्ध्याधिको यः ॥ अतश्चंद्रसेनोपि तं नीलकंठप्रधानोत्तितः स्थापयामास पुर्याम् ॥ ९ ॥ न सामान्य एषो गणेशोस्ति साक्षादतोऽस्मिन्मया स्थापितं मंत्रजातम् ॥ सुतं संकटाद्रक्षयिष्यत्यसौ ते न चिंतां कुरु त्वं ततो रामचंद्रे ॥ १० ॥ गमिष्येऽनवेहं तु कावेर्यभिज्ञानदीतीरं भास्कराख्यं पुरं यत् ॥ ममात्रागमः स्यात्पुनर्वा न चेति न निश्चेतुमीशो वयुर्यत् क्षण स्थम् ॥ ११ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं गुरुक्तं तु निशम्य साध्वी मुहुर्नमंती समुतांगुकाद्यैः ॥ तं स्त्रीबुधाढ्यं विधिवत्समचर्य प्रस्थापयामास च साश्रुनेत्रा ॥ १२ ॥ ततो भ्रमव्यंकटपर्वतं स समचर्य लक्ष्मीपतिमुत्तरीत्या ॥ कांच्यां च कामाक्ष्यभिर्वा च देवीमैकांबरशं त्वयजद्विधिज्ञः ॥ १३ ॥

श्र्यनाधिकः सर्वशिष्यवरिष्ठः । अतश्चंद्रसेनोपि तमुभापत्यानंदं नीलकंठप्रधानवचनेन स्वगरे स्थापितवान् ॥ ९ ॥ १० ॥ हे अनवे यथापन्नं पुराज भवेद्वा न भवेदिति निश्चयं कर्तुं समर्थो नास्मि यत् यस्माद्बुधः क्षणं क्षणिकमस्ति अतो मनुकमाज्ञां पालयेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ उत्तरीत्या तं गुरु

प्रकारेण ॥ १३ ॥ तत्र कांच्या अपयाख्यस्य वंशजं वंशोत्पन्नं प्रभाकराभिधम् ॥ १४ ॥ तं प्रभाकरम् । समागमेन कुर्वन्सहैव गृह्णन् ॥ १५ ॥
 अथ भास्करस्यात्स्थितिं अभिचारनिमित्तेन वर्णयति । समीप इत्यादि पंचभिः । अस्मान्मध्यार्जुनात्समीप एव स सत्यबोधायो माध्यय
 तिर्विधुदासैः सहाऽऽप्त । तस्य बंधुभास्करस्य श्वशुरः अत्र मध्यार्जुने तस्य सत्कारमाकर्ण्य मनसि सुततो बभूव ॥ १७ ॥ अभिचारं कृत्याम् । कन्याया
 अप्रियं वैधव्यं अनीक्ष्य अगणय्य । अन्यत्र नाशम् ॥ १८ ॥ उमासुखं उमानंदम् ॥ १९ ॥ सिद्धमंत्रेणाभिचारं निवार्य यद्वैतिकं भूतमयं तच्छरारि
 तत्रापायाख्यस्य हि दीक्षितस्य प्रभाकरं वंशजमाहिताग्निम् ॥ पत्न्या युतं भूषणवित्तवस्त्रैः श्रीभास्करार्योयजदीशिभक्त्या ॥ १४ ॥
 कुटुंबिनं तं च समागमेन कुर्वन्स कावैधोभिधाप्रवाहम् ॥ गत्वाग्रहारे बहुधान्यभूमौ चास्थापयद्योजितसर्वश्रुतिम् ॥ १५ ॥ चिदं
 बरं शंभुमखंडपूज्यं संपूज्य तत्रत्यनृपाचिताग्निः ॥ प्राप्तोय मध्याहुनमत्र राज्ञा संप्रार्थितश्चावसदल्पकालम् ॥ १६ ॥ समीप एवास
 यतिः पुरेऽस्मात्स सत्यबोधः सह बंधुदासैः ॥ आकर्ण्य तद्वधुरथात्र मानं श्रीभास्करस्यास मनस्सुततः ॥ १७ ॥ सोऽथाभिचारं
 त्वकरोदुरात्मा जामातरि श्रीगुरुभास्करेऽपि ॥ शंभौ पुरा दक्ष इवापमानं ह्वनीक्ष्य कन्याऽप्रियमल्पबुद्धिः ॥ १८ ॥ ददर्श तं श्रीगुरु
 रयतोऽग्निज्वालासमं वेद दुरात्मकृत्यम् ॥ आहूय चोमासुखमाह चति मयायुषः प्रात उताभिचारः ॥ १९ ॥ सिद्धेन मंत्रेण निवार्य
 चैनं त्यक्ष्येन्न योगेन हि भौतिकं यत् ॥ भवत्वतो मे श्वशुरोपि तुष्टः काको यथा तालफलातिर्तोजः ॥ २० ॥ त्रयोदशेऽथो शुचिशुक्लपक्षे
 सौम्यायने भासुर आत्मभावम् ॥ गतोऽनृतं देहसुखं च हित्वा नदो यथा कल्पितमंगवेषम् ॥ २१ ॥ कृतं तनोरैर्ध्वंक्रमस्य कर्म
 शिष्यैः सुतात्स्वीयसुखस्थितेर्हि ॥ धुंडिव्रतस्थैः खगतेरिवदोर्विषस्य पूजाऽहि दलौकितस्य ॥ २२ ॥

योगोपायेन त्यक्ष्ये त्यजामि । अतो देहपातेन मम श्वशुरोपि अनायासेन तालफलप्राप्त्या काक इव संतुष्टो भवतु देहपतनं तु देवयोगेनैव नाभिचारेणति
 भावः ॥ २० ॥ अथोच्चारणे आषाढशुक्लपक्षे त्रयोदशतिथौ भासुरानंदनाथो मनुष्यदेहादिकं त्यक्त्वात्मभावं गतः । यथा नटः कल्पितवेषं त्यक्त्वा
 पूर्वभावं याति तद्वत् गुरोराविर्भावतिरोभावावित्यर्थः ॥ २१ ॥ शिष्यैरुमानंददिभिः स्वसुखे स्थितिर्यस्यात्सुखनिमग्नस्यास्य गुरोस्तनुसंबन्धि और्ध्वकं

कर्म सुतात्पांडुरंगहस्तेन कृतम् । यथा धुंदगणेशस्य व्रतस्थैश्वर्याव्रतकर्मभिर्नागदलांकितस्य चंद्रविंबस्य पूजा क्रियते तद्वत् स्वसुखरूपस्य भास्करगुरोर्देह संस्क्रातिरिति भावः ॥ २२ ॥ ननु भास्करगुरोरीतत्वे कालपीरिच्छिन्नत्वादपरीरिच्छिन्नब्रह्मत्वं न स्यादित्याशङ्क्य तस्य सदा वर्तमानत्वेन कालापरिच्छेदं वारयन्नाह । श्रीभास्कर इति । अष्टमूर्तिषु षष्ठः सूर्यरूपः श्रीभास्करः सदा सर्वगत एव । “सूर्य आत्मा जगतस्तत्पुष्पञ्च” इति श्रुत्या जगतः आत्मरूपोस्ति किल स सर्वज्ञानिभिरेवावलोक्यते मायाकृपविवरे गतौद्वाभीतसदृशैरन्यैस्तु न समीक्ष्यते । श्रीसूर्यस्य शिवाष्टमूर्तिषु षष्ठस्य सदा वर्तमानत्वात् तदवतारस्य भास्करस्यापि वर्तमानत्वं ब्रह्मैव भवतीति श्रुत्या च गुरोर्ब्रह्मरूपत्वाद्व्यापकत्वं सर्वाधिष्ठानत्वं चास्ति । तेन ब्रह्मभावं प्राप्नो भास्करगुरुः

श्रीभास्करोस्त्येव सदाखिलस्थः शिवः स षष्ठो जगतः किलात्मा ॥ समीक्ष्यते ज्ञानिभिरेव सर्वैर्नान्यैर्हि मायाविवरस्थपृष्ठैः ॥ २३ ॥ मूर्त्यवतीर्णः शिव एव षष्ठ्या कीर्तिं चकाराभिनवां धरिन्त्याम् ॥ उत्सर्गविशद्विशतं तमाय श्रीभासुरानंदगुरुं नताः स्मः ॥ २४ ॥ अगणितगुणकीर्त्तिर्भास्करस्येति किंचिच्चरितमुदितमेतत्कोखिलं वक्तुमीशः ॥ पठति च नवसर्गं यः शृणोत्यायकीर्त्या भवति विबुल लक्ष्म्याढ्यः सुपुत्रः सुखात्मा ॥ १२५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे उत्तराद्धे भासुरानंदमस्थितिवर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथ पद्मावतीं निन्ये पार्वतीं च शुचान्विताम् ॥ उमानंदोऽखिलैर्विद्धिः पुरं भास्करसंज्ञकम् ॥ १ ॥

रुः सर्वरूपः सर्वात्मकः सर्वत्र सर्वदा देशकालवस्तुपरिच्छेदरहितः सजतीयविजातीयस्वगतमेतदशून्योऽस्येवेति भावः ॥ २३ ॥ सप्तविंशतिः कद्विशतसंख्यकं भासुरानंदं प्रणमति । मूर्येति । मूरंभास्यनलो निलोदरपहनो हिमशुः पुमानित्यष्टशिवमूर्तिषु षष्ठ्या सूर्यमूर्यावतीर्णः सन्पृथिव्यामपूर्वा कीर्तिं यथकारं तं नताः स्मः ॥ २४ ॥ नवसर्गोक्तभास्करचरित्रस्य पठनश्रवणफलमाह । अगणितेति स्पष्टार्थम् ॥ १२५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तराद्धेदी कायार्थस्फूर्त्यभिधायी भास्करचरित्रे त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥ उद्धृत्यचतुश्चत्वारिंशोऽष्टाभेदु १०८ पद्यतः ॥ पांडुरंगस्थितिश्चोमापत्यजन्यमादि वक्ष्यते ॥ ४४ ॥ अथ भास्करशिष्यस्योमापत्यानंदस्य कथां वर्णयन्नादौ पांडुरंगचरित्रमाह । अथेत्यादिचंद्रशक्तिः । अथ भास्करस्यात्मस्थित्यनंतरम् ॥ १ ॥

ते द्वे भास्करभार्ये । स्तुषापुत्राभ्यां रुक्मिणीपांडुरंगाभ्यां युक्ते । शुची विधवाधर्माचरणेन पवित्रे । अथ पुण्यनगरस्थो यो रुक्मिणीपिता स च समुद्रसमीपस्थितं मौक्तिकलवणादीनां क्रयविक्रयकदिःयुक्तं भास्करगुरोरग्रहारं वार्षिकं स्वदूतैर्लेखकैश्च प्रतिमासेषु अयुतार्द्धधनस्य लामो येभ्यस्तैर्व्यापारिभिस्तद्धार्षिकधनं दुहितुः स्नेहाज्जामात्रे भेषितवानित्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ ततस्तेन धनेन तत्र भास्करपुरे व्ययो निर्वाहोभवत् ॥

तत्रैव तस्थतुर्द्वे ते स्तुषापुत्रान्विते शुची ॥ स्तुषातातोथ पुण्यस्थः सागरस्यांतिके स्थितम् ॥ २ ॥ गुर्वग्रहारं मुक्तादिक्रयविक्रयकृद्भुतम् ॥ प्रतिमासायुतार्द्धस्वलाभव्यापारिभिः क्रमात् ॥ ३ ॥ पश्यन्दूतैर्लेखकैश्चाप्रेषयत्तद्धनं स च ॥ जामात्रे दुहितुः स्नेहाद्व्यस्तत्राभवत्ततः ॥ ४ ॥ रायः श्रीपांडुरंगाख्यो वर्षश्राद्धं गुरोः क्रमात् ॥ कृत्वागारस्वर्गतिं चाल्पवयाः प्राक्कर्मयोगतः ॥ ५ ॥ पद्मावत्यतिदुःखाढ्या पार्वत्या रुक्मिणीं स्तुषाम् ॥ भास्कराख्ये पुरे स्थाप्य वृद्धैरौतैः सुचारिणीम् ॥ ६ ॥ ययौ काशीं स्वकीयाढ्याऽकरोत्तत्र यथाविधि ॥ त्रिस्थलीकृत्यमखिलं गुरुपितृमुतोषदम् ॥ ७ ॥ देवो जामातृतातोत्र भुक्त्यै पद्मावतीं निजे ॥ गृहे चामंत्रयत्सर्वकाशीं स्थैः पंडितैरपि ॥ ८ ॥ यतिः स्वयंप्रकाशाख्यो विद्वद्भ्यो निर्मांत्रितः ॥ पात्रस्थितेषु सर्वेषु परिवेषणतः परम् ॥ ९ ॥ पप्रच्छ देवं स यतिः समारंभोद्य किंपरः ॥ देवस्तं प्राह संप्राप्ता पत्नी विद्रास्करस्य हि ॥ १० ॥ समाहूताशनायाद्यातोखिलाः पंडितास्त्वया ॥ श्रुत्वा यतिः पुनः प्राह कागता भास्करांगना ॥ ११ ॥ पद्मावतीति सोप्याह क्वास्तीत्याह यतिश्चतम् ॥ दर्शयामास सौतस्यां यतयेथ नमन्यतिः ॥ १२ ॥ प्रसादं चाग्रहीतस्याः स्थितः पंक्तौ तदाखिलैः ॥ ज्ञातं भास्करतोद्भायमुपदिष्ट इति स्फुटम् ॥ १३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ पद्मावती काशी ययाविति संबंधः । पार्वत्या वृद्धैरौतैः सह सुचारिणीं सुचित्राम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ अत्र काश्यां देवोपनामा जामातृतातः स्वगृहे पंडितैरपि सर्वकाशीस्थैः सह पद्मावतीं भोजनार्थं न्यमंत्रयत् ॥ ८ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । किंपरः किनिमित्तकः ॥ ९ ॥ १० ॥ अतस्त्वया सह सर्वे पंडिताः भोजनार्थं समाहूताः । मयेति शेषः ॥ ११ ॥ स देवः । अथेत्याद्युत्तरान्वयि ॥ १२ ॥ तस्याः सकाशात्प्रसादं जगृहे । चकारात्पंक्तौ

च स्थितः । तदा साक्षाद्भास्करेणायमुपदिष्ट इति सर्वैः स्फुटं ज्ञातमिति संबंधः ॥ १३ ॥ अत्र नारायणपत्तने माध्या पूर्वाया सह रुक्मिणी आनयत् ॥ १४ ॥ कन्या काकुनाम्नी पंचपुत्रानमसूत । अन्या ललितानाम्नी विद्वांसं उत्तमबुद्धिं गंगाधरनामानमेकं पुत्रमसूत । यो गंगाधरो बाल्यतो निरुपद्रुः सन् यतिरभवत् ॥ १५ ॥ एवं भास्करयुरोरुत्तरकयां निरुप्याथोपापयानंदस्य कथां वक्तुं प्रतिजानीते । अथेति ॥ १६ ॥ तस्य जन्मादि कथयन् तत्तित्रादिवृत्तांतमाह दक्षिणस्यामित्यादिना । तेषु सात्विक इत्युचरान्वयि ॥ १७ ॥ यः कर्तयुगः कृतयुगसंबंधी काल एव साक्षात्कलावपि अवतीर्णोऽस्ति

जामात्रा कन्ययाथागादेशं पद्मावती निजम् ॥ नारायणपुरे स्थित्वाऽनयन्माध्यात्र रुक्मिणीम् ॥ १४ ॥ कन्यासूनु सुनानपंचाथान्या विद्वांसमुद्दिश्यम् ॥ एकं गंगाधरं बाल्यानिस्पृहो योभवद्यतिः ॥ १५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथोपापपत्यनाथस्य कथां शृणु विदां वर ॥ गुरुर्मे परमो यस्तु पुनः साक्षात्पितामहः ॥ १६ ॥ दक्षिणस्यां हि भालभ्याः खेटं हल्यभिधं महत् ॥ ब्राह्मणास्तत्र विद्वांसः श्रोतिनस्तेषु सात्त्विकः ॥ १७ ॥ कालदीक्षित इत्येकश्चासीत्कौडिन्यगोत्रजः ॥ कालः साक्षात्कर्तयुगो योवतीर्णः कलावपि ॥ १८ ॥ ज्ञानिनः स्वान्वये साधून् समुत्पाद्य च तैर्नरात् ॥ कृतकृत्यान्कलिस्थ्यांश्च कर्तुं ज्ञानोपदेशतः ॥ १९ ॥ उमानाम्नी तस्य पत्नी शक्तिः कालस्य हीशितुः ॥ सात्त्विकत्वाग्निजेशस्य सती साप्यतिसात्त्विकी ॥ २० ॥ एवं तौ दंपती शान्तौ यदृच्छालाम तोषिणौ ॥ तयोस्थाभवत्पुत्रः सव्यहस्तषडंगुलिः ॥ २१ ॥ सल्लक्षणोत्तितेजस्वी समर्क्ष्यैनं पिताकरोत् ॥ जातं निःस्वोपि विधिवत् द्वादशेऽह्नवेव नाम च ॥ २२ ॥

अतिसात्त्विकत्वादिति भावः ॥ १८ ॥ ननु कृतयुगसंबंधिनः कालस्य कलाववरणे किं कारणमित्यत आह ज्ञानिन इति पूर्वान्वयि ॥ १९ ॥ कालहृ पश्येशितुः शिवस्य शक्तिः शक्तिरूपा उमानाम्नी अस्य भार्याभवत् । शिवस्य कालरूपत्वं च नमः कालायेति श्रुतिवसिद्धम् । निजेशस्य स्वपत्युः सात्त्विकत्वात् सापि सती सत्पुण्याभवत् । योग्यपत्नीलामः पूर्वसंबंधं विना न भवतीति भावः ॥ २० ॥ सव्यहस्ते षडंगुलयो यस्य ॥ २१ ॥ पूर्वपादः

पूर्वान्वयी । एनं पुत्रं समीक्ष्य दृष्ट्वा ॥ २२ ॥ प्राक्पादः पूर्वान्वयी ॥ २३ ॥ वररुक् दिव्यकांतिः । दिवसाद्धे मध्याह्ने अत्र त्वद्गृहे । स्वागता वृत्तम् ॥ २४ ॥ बाह्यं बहिः स्थानम् । वरं श्रेष्ठं तं द्विजं दृष्ट्वा सम्यक् नतौ संतो अमुं प्रति तथास्तु आवास्यां सदन्नं पच्यत इत्युच्यते ॥ २५ ॥ सोन्निथिस्ता वदब्रवीत् । अद्य तपसः माध्यासस्य संबन्धिनी संकटहरा चतुर्थी अस्ति अतो मम भोजनं दिवा न भवति सर्वव्यचतुर्थ्यां रात्रौ चंद्रोदये शिवसुते गणपतौ

यज्ञेश इति सर्वज्ञो ववृधे सोथ बालकः ॥ जातः पंचशतद्विद्ध्या मंदः कांत्याऽपरो रविः ॥ २६ ॥ कालदीक्षितगृहं सहसागाद्ब्राह्मणोऽथ वररुक् दिवसाद्धे ॥ ग्राह चेति बहिरिव स तिष्ठन्भोजनं भवतु मेघ किलात्र ॥ २७ ॥ दंपती गृहगताविति वाक्याद्ब्राह्मणावथ समीक्ष्य तं द्विजम् ॥ सन्नतावमुमथोचतुस्तथा पच्यते त्वरितमेव सदन्नम् ॥ २८ ॥ सोब्रवीन्न च दिवाशनं तु मे संकटांतकान्तिरुपमोद्य ॥ पूजिते शिवसुते विधूये भुज्यते त्वखिलव्यचतुर्थ्याम् ॥ २९ ॥ तौ तमाहतुरथावयोश्च नो ह्यह्नि मुक्तिरतिथेरुपोषणात् ॥ आवयो भवतु सद्गतं त्वयाऽस्माच्छिन्नुश्च सुधिया युतो भवेत् ॥ ३० ॥ वीक्ष्य तं शिशुमिमौ स चाब्रवीत्प्राग्भवे शिशुरयं द्विजातिमान् ॥ विन्मयूरपुरगं गणेश्वरं पूजयन्नपि जजाप तन्मनून् ॥ ३१ ॥ व्यापकं गणपतिं स च पश्यन्नद्वयं निशि दिवाभजदंतः ॥ नान्यदैक्षत परं गणनाथादेवमास गणपेदृदृढभक्तिः ॥ ३२ ॥ तस्य भक्तिमिति चाव्यभिचारद्वीक्ष्य विघ्नपतिरास सुसर्तिः ॥ तं द्विजं वदति किं तेवस्मितं विप्र आह कुरु मां त्वदभिन्नम् ॥ ३३ ॥

पूजिते सति मया भुज्यते ॥ ३४ ॥ अतिथेरुपोषणाद्धेतोरावयोश्च भोजनं दिवा न भवति । त्वया सह तत् चतुर्थ्याख्यं सद्गतं आवयोर्भवतु घटतु त्वया सहावाप्त्यामपि व्रतं क्रियत इत्यर्थः । अतो व्रतान्मंदबुद्धिरयं पुत्रश्च सुबुद्धियुक्तो भवेत् ॥ ३५ ॥ प्राग्भवे पूर्वजन्यानि वित्तं ज्ञानवान् । तन्मनून् गणेशमंत्रान् ॥ ३६ ॥ अंतः हृदि । गणपेदि गणेशे दृढाऽव्यभिचारिणी भक्तिर्यस्य ॥ ३७ ॥ अव्यभिचारादव्यभिचारेण तस्य इति भक्तिं दृष्ट्वा

गणपतिः सुमूर्तिरास प्रकटोभवदित्यर्थः ॥ ३० ॥ स पुत्रस्तस्याः विधौ देवे नास्ति । “विधिर्विश्राने देवे च” इत्यमरः । तवापि मनसि पुत्रविषये किंचिद्वांछास्ति । अतः किंचिद्वासनासत्त्वादस्मिन् जन्मनि तव न मद्भूतताभासिरित्यर्थः ॥ ३१ ॥ इह जन्मनि किंचिन्वपि पापमास्ति हीति निश्चयेन । ननु तव दर्शनेन कथं मयि पापसंभव इति चेत्तत्राह । हि यतः वासना विदुषोपि दुस्त्यजास्ति । तथा च योगवासिष्ठे । “वासनावागुराकृष्टो मनोहरगिणको नृणाम् । परां विश्रतामेति संसारवनगुल्मके” इति । वासनाव्रतोक्थं जन्म भवतीत्यर्थः । अतोऽन्यजन्मनि त्वं समत्वं मम भावं लभस्व । पूर्वजन्मनि संकल्पितमन्यजन्मनि प्राप्यत इत्यर्थः ॥ ३२ ॥ सोऽयमिति कालदीक्षितं प्रति अतिथिवाक्यम् । इति गणेशात्मावरो यः सोऽयमवाधुना तव कुले प्रातज

विघ्नहा अथ पुनर्द्विजमाहाऽस्मिन्भवे तव वधूर्मम भक्ता ॥ पुत्रमिच्छति विधौ न स तस्यास्ते मनस्यपि मुनेऽस्त्यणुवांछा ॥ ३१ ॥ पूत एव हि भवान्मायि भक्त्याऽस्ति त्वयीह जनुषीषदधं हि ॥ वासना हि विदुषोपि दुस्त्यजाऽतोऽन्यजन्मनि लभस्व ममत्वम् ॥ ३२ ॥ सोऽयमाज्ञानिरद्य ते कुले प्रागण्यधभवाधिकांगुलिः ॥ संप्रतिष्यति किलांजसायदाऽयं गणेश इति बुद्धयतां स्फुटम् ॥ ३३ ॥ प्राक्तनास्य ललनात्र भवित्री सत्सुताथ गणनाथवरेण ॥ अद्यतो गणपतेर्निखिलाख्याप्यन्वये व्रतामदं युवयोश्च ॥ ३४ ॥ रात्रिपो द्रुमवतीह चतुर्थी चेद्भवेदिनयुगेन भवेद्वा ॥ गणपैर्निगदितोभययूत्रां मातृविद्धगणपो यत उक्तः ॥ ३५ ॥

न्यास्ति प्राजन्मनि या अणूतिरल्पवासना पुत्रेच्छारूपा तदेवाधं पापं तेन भवा षष्ठांगुलिषदाजायासेन पतिष्यति तदायं गणेशरूप इति स्फुटं बुद्धयता युवाभ्यामिति शेषः । यथा चंद्रहासे राज्ञि षष्ठांगुल्या नाशोचरं सुखमासीत् । तथायमपि षष्ठांगुल्याः पातानंतरं पापनाशेन गणेशरूपः सुखवांश्च भविष्यतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ किंचात्रास्य पत्नी प्राक्तना पूर्वजन्मता भवित्री गणेशवरेण सपुत्रा च भवित्री । अद्यत आरभ्य युवयोर्विधे निखिलाख्या रात्रिपो नाम गणपतेरस्तु सर्वे गणपतिनामानो भवन्तित्यर्थः । इदं चतुर्थीव्रतं चास्तु मौज्यूर्ध्वं पुरुषैर्विवाहोर्ध्वं स्त्रीभिश्चतुर्थीव्रतं कर्माव्यमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ तत्र चतुर्थीव्रतकरणे शास्त्रार्थमाह । रात्रीति । इह संकटचतुर्थी व्रते रात्रिपथं रसदुद्रुमवती तदुदयव्यापिनी कर्तव्या । चेयादि दिनयुगे दिनद्वये भवेन्न भवेद्वा ।

उभयदिने व्याप्तिरव्याप्तिर्वा भवति तदा उभयशेषेऽपि पूर्वा कर्तव्येति गाणपैर्गाणपत्युपसर्कैर्नागदिता कथितास्ति । यतः गणपतिर्मातृविद्वस्तुतयायुक्तः उक्तः ब्राह्मत्वेन कथितः । ग्रंथकर्तृभिरिति शेषः । यथोक्तं ब्रह्मवैवर्ते । “चतुर्थी च तृतीयायां महापुण्यफलप्रदा । कर्तव्या व्रतिभिर्ब्रह्म गगनाथसुतोषिणी” तिथिचक्रे । “या संकष्टचतुर्थ्यभीष्टफलदा चंद्रोदयव्यापिनी ग्राह्या सा च दिनद्वये यदि तदा कैश्चिन्नु पूर्वोदिता पूर्वा सर्वभते दिनद्वय इयं भावेप्यभावेऽपि वा” । मातृविद्वो गणेश्वर इति कृत्यरत्नावल्याम् । विधूदये यदा न स्यान्नतुर्थी संकटे व्रते । तृतीयासं युता कार्या सर्वदा शुभकारिणिभिः । यद्यपि उभयदिने चंद्रोदयव्याप्तौ पूर्वाऽव्याप्तौ परेति केचिद्वदन्ति तथापि गणेशगौरीबहुलाव्यतिरिक्ताः प्रकीर्तिताः । श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वेत्थं द्विजतः स दीक्षित इमं संस्थाप्य हर्षाद्ब्रूहे राज्ञौ श्रीगणनाथमब्ज उदिते दूर्वादिभिश्चार्चयत् ॥ नैवेद्यं घृतपाचितैः सुमधुरैर्देवाय सन्मोदैकैर्दत्त्वा दैवतवत्प्रपूज्य विधिनाथाऽभोजयद्धीच्छितम् ॥ ३६ ॥ भुक्त्वा पुत्रयुतो द्विजाय च ददौ तांबूलयुग्मदक्षिणां गेहांतोथ स शायितः सुरपुरः क्षितारे सुस्थले ॥ तद्वार्येव बहिः शिशुहोभयतस्ताभ्यां च शय्या कृतोत्थागेषस्यारं निवार्य च गृहे ताभ्यां न दृष्टोऽतिथिः ॥ ३७ ॥ संशोध्यथ तमंगणादिनिलये देवे गृहे यत्नतो भूयस्तौ मिथ ऊचतुः कथमहो गेहाद्गतो ब्राह्मणः ॥ ह्यानुद्धाट्य कपाटमण्वपि बहिः स्थं देवेगेहस्य वै तस्मान्नैष हि मानवः खलु गणेशोद्धास्ति नो वंचकः ॥ ३८ ॥

चतुर्थ्यः पंचमीविद्धा देवतांतरयोगत इत्यादिबहुग्रंथसिद्धांतात् गणेशव्रते सर्वथा पूर्वैव कर्तव्या । तेन गणपतिस्तुष्टो भवतीति भावः ॥ ३५ ॥ अञ्जे चंद्रे उदिते सति चंद्रोदयकाले इत्यर्थः । शार्दूलविक्रीडितम् ॥ ३६ ॥ अथ क्षिप्तं अपि तं अरं कपाटं यस्य तस्मिन् अंतर्गेहे सुरपुरः देवताप्रभागे । ताभ्यां दंपतिभ्यां सोऽतिथिः शायितः । बहिर्द्वारभागे स्वपुत्रः शायितः । उभयतः पुत्रगर्भयोस्ताभ्यां च निद्रा कृता । अथेत्यपकृत्यते । अथ ताभ्यामुपसि उत्थाय कपाटमुद्धाट्य सोतिथिर्न दृष्टः । एतत्कुले चतुर्थीव्रतस्य प्रवृत्त्यर्थमतिथिरूपेण प्राप्तो गणेशोत्थानं प्राप्त इति भावः ॥ ३७ ॥ बहिः स्थं बहिर्वदं देव गृहस्य कपाटं किंचिदप्यनुद्धाट्य ब्राह्मणो हि गृहात्कथं गतोस्ति । न कथमपि । किं तु गुप्त एवेत्यर्थः । यतो गुप्तस्मादेव मानवो नास्ति वै । किं तु

साक्षाद्गणेश एवास्ति खलु । हि यतः नौ आद्ययोः वचकः । अतिथिरूपेण स्वस्वरूपप्रकाशक इत्यर्थः ॥ ३८ ॥ सर्वे करे अंगुलीनां पंचकं यस्य यः द्विजः नेक्ष्यते । स गणपतिरस्यैव देहे तिरोहितोस्ति । अस्य षष्ठी चांगुलिः पतितास्ति । तस्य गणपतिरूपस्यातिथेः अस्य पुत्रस्य च किंचिदपि भेदो नास्ति । तत्र हेतुः वचनतः । षष्ठांगुलिः यदा पतिष्यति तदाप्यं गणेशो भविष्यतीति तस्य वचनादप्यं गणेश एवास्तीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ गुरुः पितरस्य व्रतबंधं आयु सीधं कृत्वा च पुनः तनयं सच्छतीरध्यापयामास बालो गणेशः गणनाथपूजनपरोभवत् । ननु स्वयं गणेशः सन् कथं गणेशपूजनपरो

प्रातः पुत्रमथोत्थितं दृढशतुस्तौ तेजसाढ्यं करे सर्वे चांगुलिपंचकं वदति तां भार्या तदा दीक्षितः ॥ देहेऽस्यैव तिरोहितो गणपतिर्यो नेक्ष्यते स द्विजः षष्ठी चापतदंगुलिर्वचनतस्तस्यास्य भेदोऽणु नो ॥ ३९ ॥ नामाथास्य गणेश इत्यमकरोच्यकैव पूर्वं गुरुः श्रुत्वा तद्व्रतबंधमाशु तनयं चाध्यापयसच्छुतीः ॥ बालोभूद्गणनाथपूजनपरो ह्यात्माखिलानां प्रियस्तद्भक्तिस्त्वखिलेषु चास्ति तादृदं नो वेत्ति देहात्मधीः ॥ ४० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथाहर्षनैव कालेन दीक्षितः पंचतां गतः ॥ तदोपा दुःखिता पुत्रात्कारयामास तद्गतिम् ॥ ४१ ॥ दारियात्सुतमात्मानं नैषा पालयितुं क्षमा ॥ अदूरे चालकाक्षेत्रगतं मारुतिमाययौ ॥ ४२ ॥ प्रसिद्धः स महारुद्र स्तापसानां सुसिद्धिदः ॥ सती सानशनं चक्रे तत्पुत्रस्ताड्यहर्निशम् ॥ ४३ ॥ जपंती तस्य नमैव महारुद्रेति भक्तिः ॥ उषस्याविर्बभूवाथ मारुतिर्वानराकृतिः ॥ ४४ ॥ दृष्ट्वा तं भीषणं भीताथ स भूत्वा नराकृतिः ॥ तामुवाच न र्वितां त्वं कुरु पुत्रस्य चात्मनः ॥ ४५ ॥

ऽभवदित्यशङ्क्याह । हि यतः आत्मा सर्वेषां प्रियोस्ति । तद्रक्तिः आत्मभक्तिः सर्वेषु अस्ति । तादृदं आत्मनो निनिर्भिनप्रियत्वं देहबुद्धिर्न वेत्ति । तस्यादात्मभक्तियुक्तस्य गणेशस्य युक्तं गणेशपूजनमिति भावः ॥ ४० ॥ पुत्रात् पुत्रेण तस्य कालदीक्षितस्य गतिम् अंयक्रियाम् ॥ ४१ ॥ एषा उमानाज्ञी ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अंज्यात्मजस्य हनुमतः ईरिताद्वारिष्ठं पूरयामीति ध्वननं अंजसा प्रथमंतरेणोभयोरन्नवस्त्रे लेभे ॥ ४८ ॥ यमतिथौ यमद्वितीयायाम् ॥ ४९ ॥ तत्रैव हलिग्रामे । श्रुत्या यजुर्वेदेन ॥ ५० ॥ मातुलो विनायकः । ह्युत्तया पत्नीवाक्येन कन्यायां मातृसत्तं

त्वं साक्षान्मे स्वसा चाहं बंधुस्ते नात्र संशयः ॥ पूरयामीच्छितं सर्वं स्वस्था वस निजालये ॥ ४६ ॥ उक्तेनभ्रतद्वे देवः सा नैवेद्यमथाकरोत् ॥ तस्मै नमस्कृतिं चागात्पुत्राढ्या स्वगृहं सती ॥ ४७ ॥ आप्तानन्यांश्च धनिनो याचयन्त्यपि सात्प्रजा ॥ द्वयोरन्नांशुके लेभेऽजसांजन्यात्मजेरितात् ॥ ४८ ॥ तां मत्वा भगिनीं साक्षादार्तिव्याय मारुतिः ॥ प्रतिवर्षं यमतिथौ याति तद्दर्शनं निशि ॥ ४९ ॥ तत्रैवासीदुमाबंधुर्विद्वान्नाम्ना विनायकः ॥ श्रुत्या स्वसुः सुतं स्नेहादध्यापयति सद्द्वियम् ॥ ५० ॥ सुशीलं भ्रातृविद्यं च ज्ञात्वा तं बुद्धिमत्तमम् ॥ मातुलोऽस्मै सुतां दातुं ह्युत्तया चैच्छत्स्वयं सुधीः ॥ ५१ ॥ ततः पप्रच्छ भगिनीं मम कन्या सुताय ते ॥ कृष्णानाम्प्रो गणेशाय दीयते यदि रोचते ॥ ५२ ॥ नान्यदातुं समर्थोऽस्मि विना कन्यामहं स्वसः ॥ कृत्वा मामन्नं विंश मितं नृणां दास्येऽहमन्न ते ॥ ५३ ॥ संस्थाप्याद्धि गृहे कुर्वे विवाहं विधिनाऽनयोः ॥ मधुवस्त्राक्षसूत्राभ्यां संतोषेण किलवयोः ॥ ५४ ॥ अथोमेत्याह तं बंधुमातः कस्त्वदहे मम ॥ कर्तुं विवाहं पुत्रस्य निःस्वस्याऽपितृकस्य च ॥ ५५ ॥ सुतां विना न चेच्छामि स्वपुत्रा याथ तेंगना ॥ कन्यां भूषांशुकैर्हीनां दृष्ट्वांतः कोपमेष्यति ॥ ५६ ॥ स्वसारं सोब्रवीच्चाथ न ते विंतास्तु मत्स्त्रियः ॥ तथैवोक्तोऽहमित्थं हि वर्णयित्वैव तद्गुणान् ॥ ५७ ॥ इत्थमुक्त्वा ययौ गेहं मातुलोऽथ सबालकः ॥ गणेशो मातरं ग्राह दशवर्षोतिबुद्धिमावृ ॥ ५८ ॥ गणेश उवाच ॥ कथं मातर्विना द्रव्यं विवाहं मे करिष्यसि ॥ तदहं शुकभूषांशुपुत्राद्युपयोगीतरञ्च यत् ॥ ५९ ॥

पितुरधिकमस्तीत्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अन्यत् धनादिकम् ॥ ५३ ॥ मधुवस्त्रमंगलसूत्राभ्यां आवयोः संतोषेणानयोर्विवाहं कुरु ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ तद्गुणान् त्वत्पुत्रगुणान् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ तदहे धनं विना । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । इतरत् धनादिकं च ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ यत् यस्मान्मे गृहं स बंधुवत् आगच्छति । यमद्वितीयायामिति शेषः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ यानि अनेकशः अनेकानि ध्यानानि । तेः वीरपंचमुत्तमहनुमत्कवचादिषु उक्तैर्ध्यातैः । एकपादतः एकपादेन केचिदित्यनुवृत्तिः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ देवैर्देवैरित्याद्युचरान्वयि ॥ ६७ ॥ अथायुक्त विवाहार्थं कथं लभ्यं विना भर्त्स्य यथा हरिः ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथ मातात्मजं प्राह स्मरंती मारुतीरितम् ॥ ६८ ॥ उमोवाच ॥ गच्छ त्वं चालकाक्षेत्रं तत्र देवोस्ति मारुतिः ॥ मम बंधुमातुलस्ते तस्मै याचस्व वांछितम् ॥ ६९ ॥ दास्यत्यव न सदेहः सर्वं भूषां शुकादिकम् ॥ पाषाणरूपी हनुमान्कथं स्यान्मातुलो मम ॥ ७० ॥ नेति शंकास्तु ते यन्मे गृहमायाति बंधुवत् ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ मात्राज्ञप्त इति स्नात्वा भुक्त्वा चागापुरं स तत् ॥ ७१ ॥ ददर्श मारुतेः स्थानं सक्रामैस्तापसैर्युतम् ॥ केचिज्जपंति तन्मंत्रास्थित्वा स्तोत्राणि चासने ॥ ७२ ॥ वीरपंचमुत्तमहनुमत्कवचाद्यैर्नान्यनेकशः ॥ स्थिताश्चासनभेदेन तिष्ठतश्चैकपादतः ॥ ७३ ॥ रुद्राभिषेकनिरताः केचित्पूजापराः परे ॥ स्त्रियः प्रदक्षिणं यांतीतिक्षत्र देवाग्रतो ययौ ॥ ७४ ॥ तं नत्वा दंडवत्तस्थौ दूरात्पश्यंस्तदर्वचनम् ॥ आसायं देव नैवद्वैभक्तैर्देवैर्गुंडादिभिः ॥ ७५ ॥ तृप्तो जलशयं गत्वा कृतसायाह्निको ययौ ॥ देवाग्रेथ गतेष्वेव सर्वेष्वेकः स मारुतिम् ॥ ७६ ॥ प्राह मातुल मात्राहं प्रेषितोरिम तर्वातिकम् ॥ निश्चितो हि विवाहो मे मातुलार्पितकन्यया ॥ ७७ ॥ तत्र भूषांशुकाद्यं कस्त्वदृते दास्यतीति च ॥ एवमुक्त्वा सुष्वाप यत्रानुष्ठानकृद्भिजाः ॥ ७८ ॥ सुताः स्वाभीष्टदृष्टतिच्छवः श्रीमारुतेर्हि ते ॥ अथ रात्रौ मालकी स्थगिरिमद्वनितो ययौ ॥ ७९ ॥ स्वप्ने साक्षान्महारुद्रस्तमाह स्वसृजस्य मे ॥ विवाहायाखिलं देयमन्नभूषादिकं न्वया ॥ ८० ॥ चाल कापुर एवासौ मायुरोस्ति शिशुर्लघुः ॥ गत्विति प्रोच्यतां प्रातर्दास्येऽखिलमिति स्फुटम् ॥ ८१ ॥

रान्वयि ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ इति च हेतोः प्रेषितोस्मीत्यर्थः ॥ ८४ ॥ पूर्वार्द्ध पूर्वान्वयि । मारुतेः सकारात् । अथ रात्रौ मालकीस्थितस्य गिरिमद्वनितः गिरिर्जात्रो धनिकस्य स्वप्ने साक्षान्महारुद्रो ययावित्यन्वयः ॥ ८५ ॥ महारुद्र इत्युभयान्वयि ॥ ८६ ॥ ननु कोसौ तव भागिनेय इत्यतः

आह । चालकापुर इति । मत्पुः मदग्रभोगे । तत्र गत्वा सर्वमहं दास्यामीति स्फुटं त्वया प्रोच्यतामिति संबंधः ॥ ७३ ॥ अश्वतः अश्वेन गिरिमान्धनिकं
 इति पूर्वोचरान्वयि ॥ ७४ ॥ मारुतेर्भोगिनियः कोस्तीत्याह । तत्पुः धनिकाग्रे ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ तदर्थं विवाहार्थं यदंशुकादि तत् ॥ ७७ ॥
 तत् इत्युचरान्वयि ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ पूर्वार्द्धं पूर्वान्वयि ॥ ८० ॥ ततः स चेत्युचरान्वयि ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ वरं योग्यम् ॥ ८४ ॥
 अथ प्रातर्ययौ शीघ्रं चालकापुरमश्वतः ॥ गिरिमान्धनिको नत्वा महारुद्रं तदग्रतः ॥ ७४ ॥ स्थितास्तपस्विनः प्राह स्वसृजः कोत्र
 मारुतेः ॥ श्रुत्वेत्यमुत्थितो बालो गणेशस्तत्पुरो ययौ ॥ ७५ ॥ तमब्रवीदहं चास्मि मारुतेः स्वसृजः खलु ॥ पुनस्तमाह धनिको विवाहस्ते
 कदा शिशो ॥ ७६ ॥ तदर्थांशुकभूषाद्यं दातुं श्रीमारुतात्मजः ॥ आज्ञापयामास साक्षात् स्वप्ने मां वानराकृतिः ॥ ७७ ॥ यस्मिन्दिने
 विवाहस्ते तत्प्राक् चाहद्वयेन मे ॥ केन चित्सूचना कार्या भालक्या मद्रुहे ततः ॥ ७८ ॥ सर्वं गृहीत्वैवायास्ये वैवाहिकमहं द्रुतम् ॥
 एवमुक्त्वालिखत्पत्रे हरिद्राकुंकुमादिकम् ॥ ७९ ॥ भूषावस्त्राव्रसहितं श्रीमतां मंगले यथा ॥ तत्पत्रं शिशवे दत्त्वा नत्वा देवं यया गृहम्
 ॥ ८० ॥ गणेशश्च ददौ पत्रं मात्रे सा बंधुमाह्वयत् ॥ तत्पत्रं तत्करे दत्त्वा पश्येत्याह ततः स च ॥ ८१ ॥ पत्रे विलोक्य सफलं वैवा
 हिकमिहाल्लिखत् ॥ गिरिमान्धनिको दास्येहं प्रागेत्येति चाब्रवीत् ॥ ८२ ॥ यदीदं दातुमायातो धनिको बहुभिस्तदा ॥ बहुभ्यो वरपक्षेभ्यो
 ऽन्नं दास्येहं कुतोऽधनी ॥ ८३ ॥ वरं जानं तवैवाथ नो वेत्थेप धनी यथा ॥ कुर्वे विवाहं झटिति पूर्वोक्तानियमेन च ॥ ८४ ॥ इत्यु
 क्त्वा तद्दिने चक्रे द्वावप्येकोणमंडपौ ॥ कुलदैवतनैवेद्यं समर्पयार्थः द्वयोः परे ॥ ८५ ॥ दिने विवाहं विधिना मधुवस्त्राक्षदुन्नतः ॥ चका
 राथ निशम्येति गिरिमान् धनिको ययौ ॥ ८६ ॥

अथ चापरे दिन इति संबंधः ॥ ८५ ॥ विवाहं विधेनेति । यथाशास्त्रमिति यावत् । अयं भावः । मातुलस्यैव योषेति श्रुत्या । तृतीयां वा चतुर्थी वा
 पक्षयोरुभयोरपि । स्मृतौ च मातुलकन्यैव तृतीयोक्ता । तेन च बहुशिक्षाचाराच्च मातुलकन्यापारिणयनं योग्यमस्ति । यस्तु मातुलस्य सुतामूढ्वा मातृगोत्रां
 तथैव च । समानप्रवरां चैव त्यक्त्वा चांद्रायणं चरेदित्यादि निषेधः स माध्मंदिनशाखाविषयो नाश्वलायनापस्तंबादिविषय इत्याद्यन्यत्र ज्ञेयमिति ॥ ८६ ॥

पूर्वपादः पूर्वान्वयी ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ सार्धान्वयः ॥ ९३ ॥ सेतवे गुरुं विना मंत्रोच्चारणं न कार्यं
 मिति मर्यादापालनार्थम् । अथादि परान्वितम् ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ दृष्ट्वेति परान्वयि ॥ ९६ ॥ भाषिपं चंम् ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ यथा
 वंशपात्राणारंभे भूषणवस्त्रैर्वधूरौ ॥ अलं चक्रे पुरोधोभ्यां दत्त्वा हर्षाच्च दक्षिणाम् ॥ ८७ ॥ अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च द्वयोरासान्समा
 तुकात् ॥ वस्त्रैः संतोष्य खेटस्थान् सर्वाश्चान्नैर्न भूयसा ॥ ८८ ॥ इति जाते विवाहेऽथ गणेशं धनिकोब्रवीत् ॥ अब्रु प्रभृति दूरस्थं
 व्ययं प्रापंचिकं तु ते ॥ ८९ ॥ अन्नवस्त्रादिकं सर्वं मत्तोन्नयस्मान्न याच्यताम् ॥ इत्युक्त्वा स्वपुरीं चागात्संस्थाप्याब्दव्ययौचितम्
 ॥ ९० ॥ प्रतिवर्षं चैकैदेव ग्रैष्यच्चाब्दपूर्तिकृत् ॥ धनधान्यांशुकमुखं भूयश्चक्षन्स चारतः ॥ ९१ ॥ मात्रा युक्तः स्वपत्न्या च गणेशो
 थावसस्तुली ॥ गणेशं पूजयन् भक्त्या तुष्ट आत्मानि चात्मना ॥ ९२ ॥ स्वयमेव विलोकयथ मंत्रशाल्त्रमतं द्रितः ॥ गणेशादिमहामं
 त्रान्ज्ञात्वाप्येषो न वक्रतः ॥ ९३ ॥ साक्षादुच्चारयामास गुरुमिच्छन्दि सेतवे ॥ अथ श्रीभासुरानंदो भालकीं गंतुमंजसा ॥ ९४ ॥
 ग्रामं तमाययौ सायं स्वीयैरत्रैव चावसत् ॥ ग्राममुख्यैः सत्कृतश्च तत्राश्वेभनृभिर्युतः ॥ ९५ ॥ तदीक्षायै ययौ प्रातर्गणेशोऽ
 णुकृतक्रियः ॥ दृष्ट्वैव भव्यमूर्तिं तं शिवं मत्त्वा नृहृषिणम् ॥ ९६ ॥ ननाम दंडवद्भूमौ पश्यन्भूयस्तदाकृतिम् ॥ त्रांसं गेवाप
 नेत्राभ्यां चकोर इव भाषिपम् ॥ ९७ ॥ ज्ञात्वासु मंत्रवेत्तारं पृच्छद्भिः साधकैः शनैः ॥ तिष्ठन्प्रांजलिरित्याह श्रीगुरुं गंतुमुद्यतम् ॥ ९८ ॥
 गणेश उवाच ॥ स्वामिन्नद्यैहि मद्देहं दयया निर्धनस्य च ॥ अखिलैः श्रुतदेवस्य यथा यदुपतिः स्वयम् ॥ ९९ ॥ श्रोष्ये कानि लभूयैः
 श्रममिदस्तपौर्विपत्रे वने यातीतस्तत् आश्रयं जलमपीक्षन् भ्रष्टमार्गो यथा ॥ अध्यात्माध्यमराधिमौक्तिकमथैश्वर्यैर्भवेहं तथा प्रिथ्या
 मोहवने निर्जाम्रिसलिलं देह्नाश्रयं चाधुना ॥ १०० ॥

विपत्रे पत्रगृहिते वृक्षवति वने भ्रष्टमार्गः कश्चित्पुरुषो ग्रीष्मर्तौ अर्कानिलभूमिजन्यैस्ताः प्रकर्षेण तापितः सन् आश्रयं छायायुक्तं देशं जलं च पश्यन्
 इतस्ततो याति । तथाहम् आध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौक्तिकमयैस्तापितः सन् उत्र पुनः पुनर्मपकर्षे संसारालये मिथ्याभूते मोहवने भ्रष्टमार्गः तद्वत्प्रतिपति

विस्मि । अतस्त्वं निजचरणोदकं आश्रयं आत्मज्ञानं च देहि । संसारान्मामुद्धरेत्यर्थः । शार्दूलवि० ॥ १०० ॥ कौ शुथिव्यां तनुधरो देहधारी
 भक्त्या प्राप्तः देवभावो येन । वासनयैव प्राप्तदेहभाव इति यावत् । हि यतः वासना वशिनः स्वतंत्रस्यापि फलं दत्ते ॥ १ ॥ अस्य गणेशस्य सुतः
 पांडुरंगारूपः । अमुना गणेशेन ॥ २ ॥ मया पाकः अपरं जलाहरणादिकं कृष्ण्या तव पत्न्या कथं भविष्यतीति माता प्राह । पुत्रमिति शेषः ॥ ३ ॥
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वा षोडशवार्षिकस्य वचनं हीतं गणेशस्य च प्राहांतर्गुराडहो लघुरपि प्रौढं वदत्यार्यवत् ॥ नातः प्राकृत
 एष कौ तनुधरो भक्त्याप्तदेवांशकः प्राप्तो वासनयैव जन्म वशिनोप्येषा हि दत्ते फलम् ॥ १०१ ॥ दृष्टेसौ खलु संग्रहावित्तौ
 मेष्ट्रेऽधिकारी सुतस्त्वल्पायुर्न परेऽमुना हि सहशाः शान्त्यात्मतेजोमुखैः ॥ विद्वांसोप्यथ पुत्रपौत्रवित्तौ सज्जानिनोऽग्रान्वये
 यास्यन्त्येव जानि यतो गणपतेरंशोऽस्ति साक्षादयम् ॥ २ ॥ निश्चित्येति मनस्यथाह पुरतस्तिष्ठतमेनं गुर्यास्येहं गृहमद्य ते हि
 मम वै भक्त्याऽधनाश्च प्रियाः ॥ श्रुत्वेत्यं मुदितः स एतत् च गृहं मात्रेखिलं चाब्रवीन्माताऽहाथ कथं भविष्यति मया पाकोपरं
 कृष्ण्या ॥ ३ ॥ तावत्तद्गृहमाययुः सहचराः श्रीमद्गुरोराज्ञयां भव्यानीय घटैर्निर्जैर्हि विमलं पाकं च चक्रुर्दुतम् ॥ कृत्वा चातुपतंडु
 लादिकमिहात्मीयैः परं तद्गृहेऽथैत्याभ्यर्च्य गुरुः स्वमिष्टमकरोदीक्षां हि तस्याखिलाम् ॥ ४ ॥ यस्योमा जननी स्वयं गणपतेर्यौशो
 हि तं चाल्पयोमापत्यं कृतवान् गुरुः सकलवित्तानंदमेवं ज्यहम् ॥ जातस्तत्र गुरुत्सवः प्रथमकेऽह्नयस्याब्दान्यव्ययं श्रुत्वा चार
 मुखाद्यग्नौ स धनिकस्तं साममेवाकरोत् ॥ ५ ॥ गोप्यं तांत्रिकमेव चाह तनययै काकुनाभ्यै गुरुस्तद्भावोपनिषन्मुखं श्रुतिगं चारम्भे
 समंत्रार्थकम् ॥ नास्माद्वास्करसद्गुरोः प्रियतमः शिष्योतिशिष्यस्य वै साक्षात्तस्य शिष्यात्मनो गणपतिश्चासौ सुनोतः खलु ॥ ६ ॥
 अथ गुरोरिह तद्गृहे स्वकीयमिष्टैवतमभ्यर्च्य तस्य गणेशस्य पूर्णमिषेऽदीक्षां कृतवान् ॥ ४ ॥ सानंदं उवापत्यानंदमित्यर्थः । धनिकः गिरिमन्नामकः
 तमुत्तवं सांगं संपूर्णं चकार ॥ ५ ॥ तनययै च गुप्तं तांत्रिकमभ्यर्चयमाह । कन्यायाः वेदेऽनधिकारात् । मंत्रार्थज्ञहितं श्रुतिगतं भावनोपनिषदादि । तच्च

कन्योक्तं तंत्रद्वयम् अस्मै उमापत्यानंदाय प्राह । यत एवं प्रियतमः अतः साक्षाच्छिवात्मनोस्य भारस्करस्यैष गणपतिः सुतोस्ति खलु ॥ ६ ॥ भारस्करगुरुणा कर्त्रा पत्न्या कृष्णानाम्ना सह उपदिष्टो बुद्धिमान् स गणेशाख्यो दीक्षितः इतो हलिग्रामसकशाद्रालक्यादिपुरुषु तत्तदधिपप्रीत्यै चलन् गच्छन् यो भारस्करस्तस्मात्सर्वमंत्रान् लब्ध्वा इमान्यासैः सह जपन् स्वोपास्यदेवतां पूजयन् सर्वमंत्रैस्तत्तदैवतैश्च सिद्धिः समवाप । सिद्धार्थो बभूवैत्यर्थः ॥ ७ ॥ सर्गोक्तकथाश्रवणादिकलमाह । इतीति । तन्मयत्वं गणेशरूपवम् । नृतनुभ्रगच्छिञ्जवह्णह्लादास्करगुरोः सकाशाद्यो मंत्रान्वाप । तस्य इति

पत्न्या दीक्षित एष तत्र गुरुणा धीमान् गणेशस्ततो भालक्यादिपुरुषु तत्तदधिपप्रीत्यै चलद्भ्रास्करात् ॥ लब्ध्वा सर्वमन्त्रं स दीक्षित इमान्यासैर्जपन् पूजयन्स्वोपास्यं समवाप सर्वमन्तुतः सिद्धीश्च तदैवतैः ॥ ७ ॥ इति गणपतिभक्तस्तन्मयत्वं हि लब्ध्वा नृतनुभ्रगशिवाद्यो देशिकात्प्राप मंत्रान् ॥ चरितमिदममोघं पठ्यते श्रूयते चेद्भवति सततमेवाविघ्नतः स्वेष्टसिद्धिः ॥ १०८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे उत्तरार्द्धे उमापत्यानंदनाथजन्मादिदीक्षांतचरित्रवर्णनं नाम चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ उषस्थुत्थितः सन्नुमापत्यसौख्यः स्मरञ्छ्रीगुरुं तत्पदांभोभिराद्रौम् ॥ हृदा भावयन्स्त्र्यां तनुं रश्मिमंत्राञ्जात्येव सत्संप्रदायैकगम्यान् ॥ १ ॥ घरां प्रार्थयन् स्वास्तराघोऽघ्निरिष्टं प्रणम्योक्तशौचो विशोऽध्यास्यदंतान् ॥ परिशाल्य मंत्रैः सुभूतिः सुकल्पऽजपां गायत्रीशादिदेवान्मुनीतिः ॥ २ ॥

सर्गोक्तं चरितं यैः पठ्यते श्रूयते चेनेषां सततं निर्विघ्नतः स्वेष्टसिद्धिर्भवति । मालिनी० ॥ १०८ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धदीकायामथस्फूत्य भियायां चतुश्चत्वारिंशेऽध्यास्योर्वोपगतः स्मृता ॥ उमापत्यस्याह्निकश्रीगुरुसेवाधरा कथा ॥ ४५ ॥ अयोमापत्यानंदस्या ह्निकाचरणं वर्णयति । उषसीत्यादि सप्तदशभिः । उषःकाले उत्थितः उमापत्यानंदः श्रीगुरुं स्मरन् तच्चरणोदकैराद्रौकृतां स्वतनुं मनसा भावयन् सन् सत्संप्रदायैकगम्यान् लक्ष्मीमालामंत्रानेव जपति । प्रथमं तदेवानुष्ठानं विहितमित्यर्थः । भुजंगप्रयात० ॥ १ ॥ ततः भूमिं प्रार्थयन् स्वास्तराणस्याधः सव्यक्रमे

णाधिपस्य स इष्टदेवतं प्रणम्य मंत्रैः दंतान् संशोध्य मंत्रैर्मुखं च संशोध्य प्रक्षाल्य मंत्रैः सुष्ठु भूतियस्य सोऽजपागायत्रीं सुसंकल्प्य सुगीतैः गीतमाधनैः शिवा
दिदेवताः गायति । दंतशोधनादिमंत्रास्तंत्रप्रसिद्धाः । अजपागायत्री च गुरुमुखैकेवेद्या ॥ २ ॥ अथ वेदोक्तप्रकारेण आगमोक्तप्रकारेण च ह्यानं कृत्वा
सुबल्लो मंत्रैर्मस्करद्राक्षमालाश्च धारयन् आपस्तंबसूत्रोक्तं संध्याविहोत्रहोमब्रह्मयज्ञादि कृत्वा उपासनासंध्यां तंत्रोक्तां करोति ॥ ३ ॥ प्रातर्ब्रह्मं तंत्र
प्रसिद्धं नाथपारायणं जपन् त्रिकालोक्तं घटीपारायणं चान्न प्रातःकाले जपन् अथो अनंतरं गणपतिं तस्य महामंत्रेण चतुश्चत्वारिंशदधिकचतुश्चतवारं संतप्य
सूर्यं प्रति श्रुत्युक्तान् तंत्रोक्तान् वृचाभास्करप्रसिद्धान् अध्ययन् अर्पयन् तावत्संख्यया प्रणमति ॥ ४ ॥ ततः वृत्तिहयंत्रं जपन् लक्ष्मीयुक्तं तं मनसा

अथाष्टुत्य वेदागमाभ्यां सुबल्लो दधन् भरुम रुद्राक्षमालाश्च मंत्रैः ॥ स्वसूत्रोक्तसंध्याग्निहोमाजयज्ञादि कृत्वाष्टुपास्तेश्च संध्यां करोति
॥ ३ ॥ जपन्नाथपारायणं प्रातरुक्तं त्रिकालेषु घट्याख्यमप्यत्र चाथो ॥ गणेशं तदीयोरुमंत्रात्प्रतप्य नमत्यर्कमध्यान्ददन्
श्रीततांत्रान् ॥ ४ ॥ मनुं नारसिंहं जपन् तं श्रियाब्जं हृदा स्वर्णभूषणचरैः प्रपूज्य ॥ ततो मध्यसंध्यां श्रुतेश्चागमोक्तां घटी
तत्त्वकावृत्तियुक्तां करोति ॥ ५ ॥ सुरधीन् पितृन्सूत्रतस्तर्पयित्वा महान्यासपूर्वं नमोरुद्रपाठैः ॥ शिवं चाभिषिच्यार्द्रबिल्वैः
समर्च्य जपत्यक्षरैः पंचभिः शैवविद्याम् ॥ ६ ॥ गणेशोत्तितुष्टो भवेत्तर्पणेन नतीष्टो रविः श्रीवरोलंकृतश्च ॥ शिवश्चाभिषेकाद्रहस्यज्ञ
इत्थं करोत्येव नित्यं स चाद्वैतवेत्ता ॥ ७ ॥

सुवर्णभूषाभिः सर्वोपचारैः संपूज्य मानसपूजां कृत्वेत्यर्थः । ततः श्रुतेः वेदसंबन्धिनीं आगमोक्तां च मध्याह्नसंध्यां घटीपारायणतत्त्वपारायणयुक्तां करोति
स इति शेषः ॥ ५ ॥ अथ सः स्वसूत्रानुसारेण देवर्षिपितृवर्णं कृत्वा महान्यासपूर्वंकं नमस्ते रुद्रेति पाठैः शिवं अभिषिच्य बिल्वदलैरप्यर्च्य पंचाक्षरयुक्तं
शिवमंत्रं जपति ॥ ६ ॥ एवं गणेशार्कविष्णुशिवोपासनं नित्यं करोतीत्याह । गणेश इति । गणेशस्तर्पणेनात्तिस्तुष्टो भवति । गणेशस्तर्पणप्रिय इति वचनात्
नतिभिः नमस्कारैरिष्टप्रदो रविर्भवति । नमस्कारप्रियो भानुरिति वचनात् । श्रीवरो विष्णुरलंकृतः सन्नतिस्तुष्टो भवति । अलंकारप्रियो विष्णुरिति वचनात् ।

शिव्याभिषेकेणातिष्ठो भवति । अभिषेकप्रियः शिव इति वचनात् । रहस्यज्ञो ब्रह्मवेत्ता सः इत्थं पूर्वोक्तप्रकारेण नियमेव करोति ॥ ७ ॥ एवं चतुर्दशतोपास्तिसमिधाय पंचायतनोपासकत्वसिद्धयर्थं शक्तिपूजां वर्णयितुं शक्तेः सर्वोत्कृष्टव्याह । गणेश इति । गणेशः अर्कः विष्णुः शिवः इति चतुर्भिर्देवैः सहिता या परा शक्तिः सर्वदेवतायामिणी सा तु पंचायतनया आत्मना सह पंचायतनाभिध्यानी प्रोक्ता । नृशैरतिशेषः । यतः सा चिच्छक्तिश्चिद्रूपा शक्तिः चित् चैतन्यमात्रेण स्फुरति । च पुनः आत्मैकविषया आत्मैकगम्यास्ति । अतो नया चिच्छक्त्या कृते विना कश्चिद्भेदोऽपि देशेषु स्पंदितुं स्वस्वव्यापारे भवतितुमपि इदं ईशः समर्थो न भवति । तथा च गणेशरविष्णुशिवदिग्देवेषु निर्भिन्नकशपाखनसंहारादिकर्त्री तत्तदभिधानरूपा ब्रह्माभिन्ना परा शक्तिरेव सर्वोत्तमास्ति । एतदभिप्रायेणैव पंचदश्यां “ इयमात्या परानंदः परमेष्वास्यदं यतः ” इति विचारण्यैरियमिति नित्यापरोक्षगणेशोक्तौ विष्णुः शिव इति चतुर्भिश्च सहिता परा शक्तिः प्रोक्ता विशदभिह पंचायतनया ॥ यतश्चिच्छक्तिः सा स्फुरति चिति चान्मैकविषयाऽनयते नो कश्चिच्छक्तिचिदपि न चेद् स्पंदितुमपि ॥ ८ ॥ गणेशादीन् भेदांश्च हत इह चोपासकधिया स्वयं तत्तच्छक्तिर्भवति किल तत्कार्यनिपुणा ॥ अतस्तस्याः पूजां विमलमतिमान्भञ्जनपुणः करोत्युक्ता देशं समयमपि वेदांगकुलतः ॥ ९ ॥ समयं द्वारं प्राक् प्रविशति परां वार्चनगृहं भुवं प्रोक्ष्यास्तीर्यासनमिह च तिष्ठन्कजमुखैः ॥ गणेशं नत्वा स्वं गुरुमपि च सव्यभोत्तरधियाऽर्चयत्यंबागेहं ह्यमृतनिधिमुल्यैश्च मनुभिः ॥ १० ॥

रूपा निर्दिष्टा । “ यत्साक्षादपरोक्षात् ” इति श्रुतेः । तस्माद्वायव्यादिहृषिण्यमेव स्वस्वाधिकारानुहृतं सर्वरूपास्येति भावः । सर्वश्रुतिशिखराभिप्रायकथनाच्छिखरिणीवृत्तम् ॥ ८ ॥ किंचोपासकानां भक्तिविवृद्धये गणेशादिभेदजनकापि सैवेत्याह गणेशादीनिति । सा चोपासकधिया तत्तद्वक्तृनिश्चयेन गणेशादिभेदान्कुरुते । इह गणेशादिषु स्वयं तेषां भक्तानां कार्यकरणे निपुणा समर्था तत्तच्छक्तिः विग्रहवृद्धादिहया भवति । यत एवं सर्वरूपा अतो भञ्जशस्त्रनिपुणो निर्मलमतिमानुपापत्यानंदस्तस्याः पूजां करोति । प्रतिदिनमिति शेषः । पूजाप्रकारमाह उक्तेत्यादि परान्वयि ॥ ९ ॥ वेदांगतः ज्योतिषोक्तप्रकारेण कुलतः तत्रोक्तप्रकारेण च देशं समयं कालं च उक्ता देशकालो संकीर्त्यर्थः । स पूर्व द्वारं संपूज्य परां वायागमंदिरं प्रविशति । ततः

भूमिं संभोक्ष्यासनमास्तीर्य इह आसने कञ्जमुल्लैः पद्मस्वस्तिकादिभिः शरीरस्थितिप्रकरैरुपविशति । ततो गणेशं स्वगुरुं च स्वस्य दक्षिणोत्तरबुद्ध्या उत्तरे गुरुं दक्षिणे गणेशं च नमस्कृत्यामृताभोधये नम इत्यादिर्मन्त्रैर्देव्याः मंदिरं अर्चयति । सर्वत्र कर्तृपदाभावे स इत्यध्याहारः ॥ १० ॥ स्ववासभोगे जलैः पूर्णं वद्धिनीपात्रम् इतरत् पूजाद्रव्यं दक्षिणगतं निधाय स्थूलान् लघून् बहुदीपानभितः प्रज्वाल्य विवृत्तान्वातं सः भूशुद्धिं भूतशुद्धिं प्राणायासं च कुर्वन् अथ पश्चात् अंतर्बाह्याणां अंतर्बाहिर्मातृकावर्णान्न्यसति स्थापयति । निपूर्वस्यासथातोः स्थापनार्थत्वम् । “ उपसर्गेण धातयश्चो बलादन्यत्र नीयते ” इति न्यायात् । नियमात् नियमेन क्रमेणेति यावत् । कश्चिदपि च न्यसति । तथा च । अंतर्भातृकान्याग्बहिर्भातृकान्यासकरशुद्धिन्यासात्पर

स्ववामेद्भिः पूर्णं कलशमितरदक्षिणगतं निधाय प्रज्वाल्योरुलघुबहुदीपान्निदभितः ॥ भुवः शुद्धिं भौतीप्रसुनियमनं चात्र विदमन्न थांतर्बाह्याण्यसति कश्चिदपि निधाय ॥ ११ ॥ समाप्तौ न्यासानां कलशमुखपात्राणि विधिना ह्युदत्तोऽपाक न्यस्य स्वगुरुमथ संतर्प्य पयसा ॥ ततो मूलाधारात्कुडिलिन्यां कुंडलिनिकां स्मरन्स्वेष्टां चक्रावरणत इहाऽऽब्राह्म निजतः ॥ १२ ॥ चतुःषष्ट्या भैरवरुपचरति चांबामहरहः क्रमान्नित्याज्यौचावरणसहितास्त्रायमनुभिः ॥ पयःखंडाद्युक्तासतकुसुमतस्तत्त्वविद्धितो नवाशब्दे यन्त्रेऽर्चयति ललितां तद्गतमनाः ॥ १३ ॥

क्षान्यासचतुरासनन्यासचालान्यासवशिन्यादिन्यासमूलवर्णन्यासषोढान्यासचक्रन्यासादींश्च करोतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ एवं न्यासानां समानो हस्तो कलशादिपात्राणि सामान्यविशेषाध्यादीनि विधिना उत्तरत आरभ्य प्राक् दक्षिणभागे न्यस्य संस्थाप्याथ स्वगुरुं क्षीरेण शिरसि संतर्प्य ततः मूलाधाराद्ब्रह्मरंध्रपर्यंतं स्थितां कुंडलिनीं स्मरन्स्वेष्टदेवतां चक्रगतावरणदेवताभिः सह इह श्रीचक्रे निजतः स्वस्वरूपादुद्धृत्याग्राह्योपचरतीत्यर्थे योज्यम् ॥ १२ ॥ चतुःषष्ट्या भैरवरुपचरति । अतः चतुःषष्ट्युपचारानर्पयतीत्यर्थः । क्रमेण नित्यामंत्रैः ज्योतिः ओषध्यामंत्रैः नवावरणयुक्तास्त्रायमंत्रैः कृत्या पयोगुक्तद्वितीयखंडादिभोक्तृपदार्थैः सह गुरौरक्षतण्डुलैश्च तत्तन्मन्त्रदेवताः संतर्प्य इतः परं तन्त्रवेत्ता सः तद्गतमनाः सन् नवचक्रयुक्ते श्रीयन्त्रे ललितां

पूजयति ॥ १३ ॥ ततो धूपं दीपं बहुस्राढ्यं नैवेद्यं अतुलं पुष्कलं देव्यै समर्प्य अखिलं त्रयोदशगुणयुक्तं फलमहितान्बूलं स्वं धनं दक्षिणामिति यावत् । सुंदरं छत्रं चाभ्यवर्जनं च दर्पणं च समर्प्याथ सः नृत्यं गीतं च करोति । तत आरातिर्न्ययं मंत्रपुष्पाञ्जलिं ततः पूजांगबालिं च करोति अर्पयति ॥ १४ ॥ अथ मूलं जप्ता परशिवशक्तिं बहुधा त्रिशतिसहस्रनामादिभिः स्तौति । ततः बालामंत्रेण उक्ता गतिः क्रमो ग्रन्थास्तां सुवासिनीपूजां उपचरति उपचारैः करोति । ततः बटून् वीगांश्च इच्छितं अर्पयन् संतोषितजनः ततो नैवेद्यान्वाङ्मस्थापितादन्नाद्भेन वैधानविधिं वैश्वदेवं कुरुते ॥ १५ ॥ ततः वेदोक्त्यागमोक्तां च संख्यां घटीनित्यावृत्त्या घटीनित्यापारायणेन युक्तां कृत्याऽग्निविधिं अग्निहोत्रहोमं च कृत्वा प्रदोषभजनं च कृत्वा त्रिशत्या सह

ततो धूपं दीपं बहुसरसिकनैवद्यमतुलं समर्थ्यबायै स्वं फलसहिततबूलमग्निलम् ॥ सुगीतं सच्छत्रं व्यजनमथ नीराजनविधिं तथाऽऽदर्शं
पुष्पांजलिमपि करोत्यर्चनबलिम् ॥ १४ ॥ अथो मूलं जप्त्वा परशिवकलां स्तोति बहुधा मुक्तास्मिन्यर्चां चोपचरति हि बालोदितग
तिम् ॥ बटून्धरीस्तत्रोपि सतमनुदंस्तोषितजनस्ततः प्राक्स्थदन्नात्कुरुत इह वैश्वानरविधिम् ॥ १५ ॥ ततः सायं संध्यां श्रुति
निगदितां चागमगतां घटीनित्यावृत्त्याऽग्निविधिमपि कृत्वेशभजनम् ॥ त्रिशत्या साहस्रं ह्यनुपठति शुद्धादिरिवोन्निपंचसङ्मंत्रैः
सुममथ समर्थ्यैति शिवताम् ॥ १६ ॥ प्रबुद्धश्चिद्रूपं चरममतिं स्पृशेथ कुरुते तुरियां संध्यां च त्रिगुणगुरुरीया अनुभवतः ॥
चिरंतीभिर्विप्रेः स्वजनत इहाश्नाति च शिवामथात्मन्युद्वास्य स्वापिति पुनरस्योत्थितिरुषः ॥ १७ ॥

ललितासहस्रनामस्तोत्रं पठति । शिवयोः शिवशक्तयोः शुद्ध्यादिभेदो यथा स्यात्तथाऽन्योद्भिगुणिताः पंचदश ये स्रष्टृमंत्राः मालामंत्रास्तैः पुष्पं समर्प्य तत्त्व
शोधनद्वारा शिवरूपत्वं प्राप्नोति स्वर्यः । पंचदशमालामंत्राश्च शिवशक्तिश्रमभेदेन शुद्धनमोतस्वाहाततर्पणतज्जयजयातभेदेन च उपास
केषु प्रसिद्धाः ॥ १६ ॥ अथ चिदृस्या प्रबुद्धश्चरमा या मतिश्चरमवृत्तिस्तुरियाभिधा तत्र स्थितः सन् त्रिगुणरूपासु जादृश्यमसुषुषुषि गता या तुरिया ।
तुरीयं त्रिषु संततमिति समाध्यनुभूता सर्वसाक्षिणी वृत्तिस्तदनुभवेन तुरियां संस्थां तंत्रोक्तं कुरुते । अथ मुयास्मिनीभिर्बालगैः स्वजनैः सह इहावसरो

अश्नाति । अथ परशिवां आत्मनि उदास्य स्वपिति निद्रां करोति । पुनरस्य गुरोरुपः काले उत्थानं भवति । एष गुमात्मानंदगुरोर्निवृत्तस्य नित्यार्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ साक्षादैवैवेयदित्वम् ईप्सितं कथयति उच्यते । तर्हि । यत्तेषु दैवतेष्वपि याश्चाकूर्वां न भाति । स यत्तुनेषु याश्चावाच् पुनः कुतो भवेत् । न कुतोपि याचत इत्यर्थः ॥ १९ ॥ अथादि परान्वयि ॥ २० ॥ अयांचानतः यांचारहितस्य दीक्षितस्य उगात्तांरूप व्ययं व्यस्येनं

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ संक्षेपेणेति गदितमुमापत्याह्निकं तु यः ॥ गृहाद्ब्रह्मर्हि यात्येव सदोपास्यगतांरः ॥ १८ ॥ देवैरेव सा साक्षि वदेप्सितमितीर्यते ॥ यस्तेभ्योपि न याश्चावान्मानवेभ्यः कुतः पुनः ॥ १९ ॥ गिरिप्रानेन दत्तेऽस्त्रे नि ग याश्चां व्यस्येनं वेनम् ॥ मनो सुमुर्षुतां सोथ पुत्रं ज्ञात्वा शठं हृदि ॥ २० ॥ अयां वावहोक्षितस्य व्ययं दास्यति कोऽद्वयतः ॥ इति पितृनिवतः गानाज जहो अग वानपि ॥ २१ ॥ नृपामात्यो नीलकंठरायोऽथैत्य तमब्रवीत् ॥ गच्छंति नासवः किं ते कस्मिन् किं वापना स्थिता ॥ २२ ॥ शोः सोप्यग्रवर्षिद्विप्रोऽयाचको वर्चको मया ॥ दत्तसर्गो कास्य गतिहल्लिखेत् सुमानतः ॥ २३ ॥ नीलकंठोपि तं ग्राह याग्धीवाभ्यहं खलु ॥ दास्ये याश्चां विनाप्यस्मै सर्वं तस्मादसंस्त्यज ॥ २४ ॥ श्रुत्वेत्थं मंत्रिणो वाक्यं धनी प्राणाव जहौ ततः ॥ नीलकंठो ददौ सर्वमुमापत्यव्ययोचितम् ॥ २५ ॥ जात्या परभुरप्येप मुज्ञः पूर्वाधिकं गुरुम् ॥ विना याश्चां भययति चाराज्ज्ञात्वा व्यभोह मम् ॥ २६ ॥ कालात्तं च सुमुर्षुत्वं प्राप्तं प्राणोक्तमाक्षमम् ॥ ज्ञात्वाथैत्य स्वयं राजा चंद्रसे रत्नु पृथगग ॥ २७ ॥

वनम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ उः शिवस्तस्यार्चकोवर्चक ईश्वरार्चकः इत्यर्थः । यांचारहितो यथा दर्शं सर्वं निर्वाहकं धान्यादि यत्ते स द्विजः सतिनामेऽ स्ति । अस्य गतिः निर्वाहो हल्लिखेदके सुमानतः हुतकारेण कथं स्मात् इत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ धान्यादिसमाप्तिम् ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ गणेशसदनं पृच्छन् सन् तत्र प्रविष्टो राजा जगद्देहं आसनस्थं तं गुरुं समीक्ष्य आदरास्तीत्या मुहुः सम्यक् पश्यन् तत्पुत्रतत्तास्थ्या विवृति तृतीयस्थेनान्वयः ॥ ३० ॥ उमापत्यविशेषणानि ललाटस्थितया जतिशुभ्रया विभूत्या भालचंद्रमिव स्थितम् ॥ ३१ ॥ रक्षाशयुक्करफटिकमाल्येन मालया “माल्यमालास्रजौमूर्ध्नि” इत्यमरः । नागयज्ञोपवीतधरमिव स्थितम् । तन्मनूक्तिभिः गणेशमंत्रयुक्त्वचनैः ॥ ३२ ॥ नेत्रे निर्माल्य

किं त्वं न त्यजसि प्राणान्वासना कं स्थिता वद ॥ सोऽप्युवाचाखिलं वृत्तमुमापत्यसुखस्य हि ॥ २८ ॥ नृपश्चाथाब्रवीदेनं मया तस्मै द्विजातये ॥ दीयते सर्वमेवाद्य त्यज प्राणानचितयन् ॥ २९ ॥ सोऽसून् जहावथो राजा हल्लिखेष्टं ययौ स्वयम् ॥ पृच्छन्गणेशसदनं प्रविष्टोतः समीक्ष्य तम् ॥ ३० ॥ आसनस्थं ताम्रकर्णं गणेशमिव चापरम् ॥ भालचंद्रमतिश्वेतविभूत्याऽलिकसंस्थया ॥ ३१ ॥ अशस्त्राटिकमाल्येन नागयज्ञोपवीतनिनम् ॥ दूवाभिस्तर्पयंतं च गणेशं तन्मनूक्तिभिः ॥ ३२ ॥ निर्माल्य नयने चेतस्त्राविभूतविनायकम् ॥ तस्थौ तत्पुत्रतो राजा संपश्यन्मुहुरादरात् ॥ ३३ ॥ तर्पणतिथं नयने स चोन्मील्य नृपं पुरः ॥ वीक्ष्य संकतयामास करेणाय नृपोऽब्रवीत् ॥ ३४ ॥ भामुरानंदशिष्योऽस्मि भालकीशः श्रुता मया ॥ त्वत्क्रीर्तिर्नीलकंठोक्ताऽऽनीतस्त्वाभीक्षितुं तया ॥ ३५ ॥ दृष्ट्वै दिव्यां त्वन्मूर्तिं मग्नाहं सुखसागरे ॥ त्वत्संगात्स्यात्क्रियत्सौख्यं तस्यांतं नैव वेदाग्रहम् ॥ ३६ ॥ त्यक्तुं नेशोऽस्मि ते संगं तस्मान्मयि दद्यां कुरु ॥ स्वीयैः पुरीं ममैहि त्वं चिरं वस्तुमंसंशयम् ॥ ३७ ॥ मद्गुहं स्वगृहं विद्धि सेव्यस्त्वं सेवकोऽगम्यहम् ॥ इत्यादि प्रार्थनां श्रुत्वा हसन् प्राह नृपं गुरुः ॥ ३८ ॥ मैवं मां ब्रूहि पारोक्ष्याद्यतस्त्वंद्वरूपादज्ञैः ॥ रजोभिः पूतशीर्षिहं नैद्रं च गणयाम्यतः ॥ ३९ ॥

चेतसि प्रादुर्भूतः विनायको गणपतिर्यस्यतम् । चित्तगतो गणेशप्रादुर्भावो राजा रोमांचादिबहिर्लक्षणेन ज्ञात इत्यर्थः ॥ ३३ ॥ किमर्थमागमोक्षितिं हस्तेन संकेतं कृतवान् ॥ ३४ ॥ राजोवाच । भामुरानंदेति । तया कीत्यां त्वद्दर्शनार्थमानीतोऽस्मि ॥ ३५ ॥ तस्य त्वत्संगजन्यसुखस्य अंतं पर्यवसानं न वेद्यम् । अंतमुत्तमं भविष्यतीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पारोक्ष्यात् अपरिचितरूपेण । एवं मां ब्रूहि । यतस्त्वंद्वरूपादज्ञैः भामुरानंदस्य

पादनिर्गतैः रजोभिरहं पवित्रमूर्धाऽस्मि अतः गुरुं विना इदमपि न गण्यामि महत्त्वेन तुल्यामि ॥ ३९ ॥ हि यतः द्विजेतरः । अतो न स्पृष्टवान्न ॥ ४० ॥ हि यतः अन्यतः अन्यत्र ईदृशी मम गुरुत्वबुद्धिर्न भवति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ परैः गृहस्थितैः सह ॥ ४३ ॥ सन्मुखकरो वासो यस्मिन् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तदिच्छवः पुत्रादीच्छावतः ॥ ४६ ॥ कावेरीतिरतः तच्चीरे सर्वैः सह प्राप्नोमि संबंधः ॥ ४७ ॥ स्वस्थितेः भालक्याः सका

नृपोथ गुरुबंधुं तं ज्ञात्वाऽत्यंतं मुदान्वितः ॥ उत्सुकोपि तमाश्चिष्टुं नास्पृशद्भि द्विजेतरः ॥ ४० ॥ नतैव दंडवद्व्यस्तित्थनप्रांज लिरब्रवीत् ॥ साक्षान्मद्वरैव त्वं नेदृश्यन्यत्र धीर्मम ॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वा न्यवसत्स्ववैयस्तदिने तद्गृहे नृपः ॥ दुरात्पूजादिकं पश्यन् प्रसादं चाग्रहीन्निशि ॥ ४२ ॥ अथ प्रातः कृतावश्यं सह पत्न्या समातुकम् ॥ यानैस्तं स्वपुर्णं निन्ये पूजोपकरणैः परैः ॥ ४३ ॥ गणेशदीक्षितं वाचैर्नीत्वा पुर्यां वरे गृहे ॥ वासयामास सद्भासे सर्वसंग्रहसंकुले ॥ ४४ ॥ सपत्नीकः स्वयं राजा नित्यमे त्य गुरुं नमन् ॥ न्यूनं समीक्ष्य तद्वैराग्यमेव स द्रुतम् ॥ ४५ ॥ विद्वांसोप्यात्मतां ज्ञातुं नित्यमायांति तद्गृहम् ॥ उपासकाश्च मंत्रास्तै पुत्राद्यास्तै तदिच्छतः ॥ ४६ ॥ भालक्यामित्युमापत्यसौख्यस्तस्थौ स पूर्ववत् ॥ अथाश्रुणोद्गणेशाख्यः कावेरीतीरतोखिलैः ॥ ४७ ॥ गुरुं प्राप्तं स्थितं षड्विजैर्जनैः स्वस्थितेरपाक् ॥ तं दिदृक्षुरुषस्वेवोत्थाय स्नात्वाप्रितो ययौ ॥ ४८ ॥ गुर्वग्निसमृत्यहःकर्मा यामशेषदिने गुरुम् ॥ स्वाभिनेष्टार्चनोत्तेवासिभिस्तत्त्वशोधकैः ॥ ४९ ॥ सहात्मत्वप्रकाशार्थमैक्षद्वरुमुमासुतः ॥ दंडवत्प्रणमन्भूय स्तिष्ठन् प्रांजलिरुक्तवः ॥ ५० ॥ गद्गदाणोऽब्रवीत्काश्यादीतिर्मे त्वत्पदेक्षणात् ॥ गुरुणा पृष्टकुशलः क्रमादुक्त्वा प्रणम्य सः ॥ ५१ ॥

शात् अपाक् दक्षिणे षड्विजैर्जनैर्तारितदेशे स्थितमिति यावत् । पूर्वार्द्धे पूर्वोच्यते । अंग्रितः पादाभ्यां ययौ । गुरोर्दशनार्थं पादचारिणा गंतव्यमित्यर्थः ॥ ४८ ॥ गुरुचरणस्मृतिरेवाहःकर्म आह्निकं यस्य सः प्रहरावशिष्टं दिनं यस्मिन् तस्मिन्काले । आत्माभिन्नस्य इष्टदेवतस्यार्चनावसाने ययावित्यनु वृत्तिः । तत्त्वशोधनकर्तृभिः शिष्यैः सहेति परेण संबंधः ॥ ४९ ॥ आत्मत्वप्रकाशेन आर्यं श्रेष्ठं उत्कृष्टम् । उत्तरार्द्धमुचरान्वयि ॥ ५० ॥ युष्मच्चरणदर्शनेन

मम काश्यादिका ईदित्यां जावति शेषः । “प्रचारस्यदयोरीनिगितिडिनप्रवासयोः”
॥ ५४ ॥ ५५ ॥ गरोर्देशलद्वयवर्णनार्थं दार्ष्टान्ताद् भवति । गंगारिवे
॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इत्यग्राः । उत्तराद्भुत्तुरान्नस्य ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

॥ ५४ ॥ गुरोर्दर्शनस्य फलमाह दर्शनादिकृतं देवता च चिरकालेनाल्पमेव सुखं अर्पयति श्रीगुरुस्तु दर्शनाभेजाक्षयं सुखं दत्ते । यथोक्तम् । “नदं गमयानि तीर्थानि न देवा द्यूच्छलात्मयाः । ते पुनरंगुलकलेन दर्शनादेव साधवः” इति । तस्मात्सर्वोद्दिकफलदं गुरुदर्शनं जातमित्यर्थः ॥ ५६ ॥ यत्किंया सह भोजनं यथा वृथा भवति तथाऽप्यद्वया भ्रमदीक्षा वृथा भवति । तदुक्तं

साध्वीमाध्वीमातरौ च प्रसादं जगदे गुरोः ॥ गुरुः स्वप्रियोपवेश्यमापत्यानंदमवधीत् ॥ ५२ ॥ उषस्त्राशानिशीथं ते प्रयाह्निकमु
रु श्रुतम् ॥ तत्कृत्वा त्वं त्रिभिर्यमैः प्राप्तः षड्योजनं कथम् ॥ ५३ ॥ एतावदन्योद्धोभ्यां च याति वा नेति संशयः ॥ अथोमापस्य
सौम्यः श्रिगुरुं प्राहेति सांजलिः ॥ ५४ ॥ कर्तव्यं चाह्निकं तावद्यावच्छ्रुतुरुदर्शनम् ॥ गुर्वीशसंभवे तत्किं प्रेषेयमंत्रणादरे ॥ ५५ ॥
ज्ञानमुख्याह्निकाङ्गाङ्गवर्जनाद्यादेवता चिरात् ॥ सुसमवेव दत्ते श्रीगुरुस्वीक्षणतोऽप्यम् ॥ ५६ ॥ श्रुत्वागतं वरुं दूराहृतं शक्तोपि
न व्रजेत् ॥ तस्य दीक्षा सुधाऽभक्त्या भुक्तं मसिकया यथा ॥ ५७ ॥ नित्यं नैकपुरस्यं तं व्रजेद्वैभूदृष्टिमात् ॥ प्राज्ञं भुङ्क्ते सोपि
तादृक् स्यादित्युक्तं बहुधागमे ॥ ५८ ॥ तस्माद्गुरोः परं तत्त्वं नास्त्येवेति अनिमग्नं ॥ सर्वदेवस्वरूपो यः सर्वार्थं कविले स्थितः ॥
॥ ५९ ॥ सर्वशक्तिर्है जीवानां मुक्तये मानवकृतिः ॥ मन्यते प्राकृतं तं दोऽदर्शनीयः स दुर्भगः ॥ ६० ॥

भगवता । “अथ ह्यया हुतं दत्तं वास्तवं कृतं च यत् । असादित्युच्यते पार्थ न च तत्फलं नो इह ” इति ॥ ५७ ॥ हिं च एकुराशितं गुरुं यः
नित्यं न ब्रजेत् । दर्शनार्थमिति शेषः । च पुनरेकग्रहे स्थित्वा गुरोः पूर्वं भुंक्ते । गुरुभोजनतूर्वं भोजनं यः करोति । सः तादृङ् दृष्टादिज्ञानानि
त्यर्थः । इत्यादि आगमे बहुधा उक्तमस्ति ॥ ५८ ॥ यन्मादेवं गुरोर्गोष्ठान्तरं तन्मातृर्गर्भं यत्पुत्रि उं नम्रांश्च उच स्थितः ॥ ५९ ॥ तर्पणक्रिया

गुरुर्निर्वाणं मुक्तिप्राप्त्यर्थं मानवाकृतिर्भवति । तं गुरुं प्राकृतं इतरत्तदर्थं यो मन्यते । स दुर्भाग्योऽदर्शनीयः दर्शनात्नहोस्ति ॥ ६० ॥ किं च गुरो भद्वारिह
 तस्य संग एव त्याज्य इत्याह तत्संगादिति । कौलटात् कुलटासंगेन पतिव्रतावबिव तस्य संगेन पुण्यं हृते लयं याति । तस्मात् आह्निकश्चद्वारिह
 गुरो भद्वारि गरीयसीत्यर्थः ॥ ६१ ॥ पूर्वाह्नं पूर्वान्वितम् ॥ ६२ ॥ तत्रेति परान्वयि ॥ ६३ ॥ मया श्रुतमस्ति तत्पुस्तकम् । तस्यै ब्राह्मणाय बहुया
 चितम् । अथापि स तत् न ददौ ॥ ६४ ॥ ननु कोसौ ब्राह्मणो यस्मान्नया पुस्तकं याचितमस्तीत्यत आह नास्तेति । पूर्वजैरपवादितानि पुस्तकानि दस्य
 तत्संगाद्धसते पुण्यं सतीत्यं कौलटादिव ॥ प्रशंसंतं गुरोरित्यं माहात्म्यं तं शशंसिरे ॥ ६५ ॥ दिवाक्याह यो रात्रिशिष्यः सुज्ञः
 परेऽपि च ॥ श्रीगुरोः सन्निधौ तस्याबुमापत्यो दिनत्रयम् ॥ ६६ ॥ तमथाह गुरुश्चेत्यं दुराहं श्रुतिर्वो श्रमम् ॥ गतः गल्याणभारं तत्र
 ब्राह्मणमंदिरे ॥ ६७ ॥ वामकेश्वरतंत्रस्य दुर्लभस्यापि पुस्तकम् ॥ ६८ ॥ अतस्तस्तीति तत्तस्मै दायितं बहु नो ददौ ॥ ६९ ॥ नादा यज्ञधरः
 श्रीती पूर्वापादितपुस्तकः ॥ स्वयं नो वेत्ति किंचिच्च तथाप्यन्यंतर्गवितः ॥ ६९ ॥ तस्यात्केनाभुयाये न निषेव्यानीयतां हि तत् ॥
 दुर्वार्या वासनां पूर्णां करिष्यति । स मे प्रियः ॥ ६९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ उमापत्यसुखोतीतं श्रुत्वा श्रमं प्रलिखीत् ॥ किमलंभं
 गुरोराज्ञां कर्तुः शिष्यवरस्य हि ॥ ६९ ॥ श्वेतांबरस्य शिष्यः प्राह देवदामस्तु देवतः ॥ गुरोः सेवोपयोग्यं यच्छेमे किं मां न गदिह
 ॥ ६८ ॥ गुरुमुक्तेति नत्वास्मादहोत्त्यशे स निर्ययौ ॥ दशक्रोशस्थितं खेदं सायं प्राप्तेऽत्र चावनम् ॥ ६९ ॥ कुलकर्णीभूद्वारिह
 हल्यामथ गेहपौ ॥ नमोस्मै दंपती कृत्वा ददुश्चोपशोभनम् ॥ ७० ॥ मुक्ताऽस्वपचास्तस्मै गणेशो दंपतीरिति ॥ निराश्रित्य य गो
 कश्चित्पिशार्चोऽतर्गमाक्षमः ॥ ७१ ॥

॥ ६५ ॥ तस्मात्तस्मात् तत् तंत्रपुस्तकं आनीयतां त्वयेति शेषः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ प्राह इति । प्राहू पूर्वार्धे कथितमित्यर्थः । इह यवतोसायात् । देवा
 दपि पुस्तकं लायते । किं मनुष्यमात्राह्वयत इति तस्मादहसानपिण्याम्येवेत्यर्थः ॥ ६८ ॥ अह्नः अंतरासौ तार्क्ष्यविग्रहस्यै निर्ययौ । अत्र खेटके
 कुलकर्णिगृहे द्वारदेहत्यामवसदिति संबंधः ॥ ६९ ॥ उपशोभनं दुग्धपाचितदिग्भोजनम् ॥ ७० ॥ अंतर्गमोऽतर्गमर्थोयवत् । उमापत्यं दशमेने

त्यर्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ सिद्धमंत्रायं श्वः न तिष्ठति न स्थास्यति । किं तु गमिष्यति । तदा तस्मिन् गते सति मत्समर्थं ईक्ष्यातां युवाः नागिनि-
शेषः ॥ ७३ ॥ अमु दंपती अहं यत्र स्थितस्तदिदं स्थलं नित्यनिवासिनस्तस्य स्थलमस्ति किं ॥ ७४ ॥ यदि तस्येदं स्थलं तर्हि गय एव हं न निर्ग-
च्छामि । ततोऽत्र स्वस्थले स तिष्ठतु । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि । स्वयं स्वकीयं वस्त्राणादि गृहीत्वा गच्छते तमुमापत्यानन्दम् । तौ दंपती ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

बाहः स्थित्वा दंपती तावित्थमुच्चैरुवाच सः ॥ युवाभ्यां सिद्धमंत्रोत्तममुच्चाटयितुं श्रितः ॥ ७२ ॥ सोऽयं तिष्ठति नैवास्मिन् गते मद्बल-
मीक्ष्यताम् ॥ श्रुत्वापीत्यं पिशाचोक्तं नोचतुस्तौ भयादपु ॥ ७३ ॥ उमापत्यमुखश्चाभू प्राह कोमो गृहाद्बाहिः ॥ उर्ध्वलिङ्गान-
किं तस्य हीदं नित्यस्थितेः स्थलम् ॥ ७४ ॥ सद्य एव बहिर्यास्ये स्वस्थलं सोऽत्र तिष्ठतु ॥ इत्युक्त्वा स्वीयमादाय गच्छन्तं तं विजो-
तौ ॥ ७५ ॥ तत्पादयोः पतित्वासु प्रोचतुर्भयविह्वलौ ॥ दंपती ऊचतुः ॥ कुलक्षयकरोस्माकं पिशाचोऽयं हि निर्दयः ॥ ७६ ॥
आवामेवायुषो दाढ्याजीवितौ विंशतिष्विह ॥ नौ च पीडां करोत्येव राज्ञोऽप्य दिनदिने ॥ ७७ ॥ कदाचिद्वावयोः संगो न भवत्यस्य
चार्तिभिः ॥ कथं वृत्तिमतोऽग्रे वंशवृद्धिर्भविष्यति ॥ ७८ ॥ जीवितशैव नावाभ्यां धार्यतेऽदोभयान्निशि ॥ दिवा चेत्किमेव निद्रा
स्वप्नेऽयं दृश्यते भयात् ॥ ७९ ॥ निश्वावाभ्यां विना कश्चिन्नास्माद्रीत्याऽत्र तिष्ठति ॥ मात्रिकाश्चासुनानेकाः कूपादबुद्धिता इतः
॥ ८० ॥ सिद्धमंत्रो भवान्द्येष त्वद्रीत्याऽऽयाति नांतरे ॥ गते त्वय्ययुनैवायं भक्षयत्येव नौ खलु ॥ ८१ ॥ यंत्रभ्रंशमु पूर्वमुच्चाटय
ततः कुरु ॥ कीलनं द्वारि तद्वौ च बध्यतेयं दृढं यथा ॥ ८२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ दंपत्युक्तमिति श्रुत्वाऽब्रवीत्ताविति सद्गुरुः ॥
यंत्रं मंत्रं न जानेहं विना श्रीगुरुपादुके ॥ ८३ ॥

इह गृहे विंशतिपुरुषेषु सत्सु आवामेवायुषो दाढयेन जीवितौ जीवतस्तौ जीवितौ । प्राप्तजीवनावित्यर्थः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अदोभयात् अमुष्मादभेन
॥ ७९ ॥ इतः स्थानात् ॥ ८० ॥ ८१ ॥ तद्वौ तत्स्थितिदृष्टेऽयं यथा दृढं बध्यते तथा द्वारदेशे लोहादिना कीलनं कुरु ॥ ८२ ॥ क्षीपुष्पाभ्यामुपायम् ॥ ८३ ॥

तन्मन्त्रात्यादुकाभिषेण । तत् द्वारं ईक्षितुं न समर्थः । पिशाच इति शेषः ॥ ८४ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ८५ ॥ गणेशाढ्योऽहं भालक्री
 स्थितः मम गुरुभासुरगर्भदः एतौ द्वौ युवाभ्यां स्मर्तव्यौ । युवाभ्यां पिशाचः पुनर्नावलोक्यते हि । स्मर्तव्यादित्यनेन गुरुभादुकाग्नं
 स्तयोरुपदिष्ट इति ज्ञेयम् । द्वारिचेति चकाराद्विभूतिं लापितवान् । अस्माद्गुहात् निशीथेपि स निर्ययाविति संबंधः ॥ ८६ ॥ निर्गतीप्तियायुत्तरान्व
 तन्मन्त्रान्मन्त्रितं भस्म सदेदं निकटेस्तु वाम् ॥ द्वारोर्ध्वं मर्दयेहं च तन्नेक्षितुमपि क्षमः ॥ ८४ ॥ यास्यत्येष कुनोर्थातभपं नाम्माद्वि
 वामणु ॥ भालक्रीस्थो गणेशोऽहं मङ्गुरुभासुराभिधः ॥ ८५ ॥ स्मर्तव्यौ द्वौ युवाभ्यां नो पिशाचो दीक्ष्यते पुनः ॥ इत्युक्त्वाऽऽभ्यां
 ददौ भूतिं द्वारि चास्मात्स निर्ययौ ॥ ८६ ॥ निशीथेप्यथ तौ गेहे तद्विश्वासान्मुदासतः ॥ निर्गतं तं बहिर्दृष्ट्वा पिशाचो ज्वलदग्निमप
 ॥ ८७ ॥ द्वारं च तादृशं भ्रूत्या चोभयं द्रष्टुमक्षमः ॥ सोऽपलायद्गणेशोऽथ भालक्रीमार्गतो ययौ ॥ ८८ ॥ मेने पिशाचो मत्पृष्ठे लब्धो
 हंतुं हि मामयम् ॥ नात्र स्थास्ये च नायास्येऽमुं देशं मम नाशकम् ॥ ८९ ॥ निश्चित्येति दुर्न तस्याद्गद्गद्देशांतं ययौ ॥ उमाप
 त्यसुखश्चागादुषस्येव निजं गृहम् ॥ ९० ॥ स्नात्वाह्निकमथो चक्रे चानिशीथं यथोदितम् ॥ पुस्तकं गुरुणोद्विष्टं लिखितं पत्रसंययम्
 ॥ ९१ ॥ सुकजलोरुपात्रं च पूजोपकरणादिकं ॥ वध्वाच्छाद्य गृहीत्वागात् कल्याणे दीक्षितालयम् ॥ ९२ ॥ तमिस्याहाथ कल्याण्याः
 पूजनं क्रियते मया ॥ सप्ताहमिह तद्भक्तः कल्याणाप्त्यै रहःस्थले ॥ ९३ ॥ उवाचाथो दीक्षितोऽपि दृष्ट्वा तेजस्विनं च तम् ॥ कुरु मदे
 वसदने तत्साहित्यं मयाप्यते ॥ ९४ ॥

यि ॥ ८७ ॥ भूत्या विभूतिलेपनेन द्वारं च तादृशं ज्वलदग्निमदृशम् । उभयं गणेशं द्वारं च द्रष्टुमसमर्थः सन् अपलायत् ॥ ८८ ॥ अयं सिद्धः ।
 अत्र वृक्षेऽहं न स्थास्ये च पुनः मम नाशकरममुं देशं च नायास्ये । देशांतरं गच्छामीत्यर्थः ॥ ८९ ॥ ९० ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ९१ ॥ ९२ ॥
 कल्याण्याः देव्याः इह तद्गृहे ॥ ९३ ॥ तत्साहित्यं पूजाद्रव्यम् ॥ ९४ ॥

॥ ९५ ॥ रात्रावित्यादि परान्वयि ॥ ९६ ॥ इष्टस्य वामकेश्वरतंत्रस्य पुस्तकम् ॥ ९७ ॥ कज्जलात् कज्जलरोनेन । यावच्च उपः काल
वापत्पर्यंतं लिलेख ॥ ९८ ॥ स पुस्तकं उपः कालावधीति पूर्वान्वितम् । स इत्युभयान्वयि ॥ १०० ॥ तस्मात् नगरात् ॥ १ ॥ २ ॥

तथेत्युक्त्वा गणेशोऽथ स्नात्वा चक्रोद्धिकाक्रियाः ॥ नैवेद्यार्थं पायसान्नं दीक्षितोऽस्थापयन्निजैः ॥ ९६ ॥ सुषुपुर्गृहणाः सर्वे
रात्राविके उमासुतः ॥ कृत्वाचर्वनं झटित्येव भुक्त्वा नैवेद्यमेव सः ॥ ९६ ॥ श्रागुरोः पादुके स्मृत्वाऽपश्यतत्र बहुन्यथ ॥ पुस्तकानि
विविचिचञ्च लेभे तत्रेष्टपुस्तकम् ॥ ९७ ॥ संतुष्टोऽथ लिलेखासौ सिद्धपत्रेषु कज्जलात् ॥ यावच्चोपस्ततः स्नात्वाऽऽह्निकं चक्रं सुजा
ग्रतः ॥ ९८ ॥ उपसो निद्रपूर्वयामावधि चक्रोत्थिलाः क्रियाः ॥ निद्रितेषु ग्रहस्थेषु भुक्त्वा नैवेद्यमालिखत् ॥ ९९ ॥ स पुस्तकमुपः
कालावधीत्यं सप्तभिर्दिनैः ॥ संपूर्णं यत्नतश्चक्रे निद्रां जित्वाविकामुतः ॥ १०० ॥ अष्टमेऽह्नि तमामञ्च्य प्रातस्तस्मात्स निर्ययौ ॥
न ज्ञातं दीक्षितेनेषत्तस्य पुस्तकलेखनम् ॥ १ ॥ यथास्थितानि चापश्यत्पुस्तकानि स दीक्षितः ॥ विचिन्वन्स गुरुं प्राप्नो गणेशो
रजनीमुखे ॥ २ ॥ प्राक्तोऽन्यपुरगं नत्वा निधायग्रे च पुस्तकम् ॥ तिष्ठन्प्रांजलिराहेदं यदाज्ञप्तं हि तद्गुरो ॥ ३ ॥ वीक्ष्याग्रे पुस्तकं
तं च श्रुत्वोक्तं तेन देशिकः ॥ स्वयमादाय भुक्त्वा तद्गमकेश्वरतंत्रकम् ॥ ४ ॥ स्वर्णं शुद्धं सुपत्रं च ज्ञात्वोत्थाय स्वयं मुदा ॥ धृत्वा
लिङ्गिणं हस्ताभ्यां गणेशं लब्ध्वपुस्तकम् ॥ ५ ॥ प्राप्तसंजीविनिमंत्रं वाक्यंतिः स्वमुतं यथा ॥ संस्थाप्याकिंऽपृच्छद्गुरुं गुरुलब्ध्वभिदं
कथम् ॥ ६ ॥ अथाब्रवीत्कामावृत्तं गणेशो गुरुवेखिलम् ॥ श्रुत्वा गुरुस्तमाहेति कपं त्वं सप्तभिर्दिनैः ॥ ७ ॥

प्राक्तः पूर्वस्थानादन्यपुरगतमिति पूर्वान्वयि । हे गुरो यद्वदताज्ञप्तं तदेतद्गमकेश्वरतंत्रपुस्तकम् । भयाऽजीतमिति शेषः ॥ ३ ॥ वीक्ष्येति द्वयोरन्यः ।
तं च गणेशं दृष्ट्वा ॥ ४ ॥ स्वर्णं उत्तमवर्णयुक्तम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ कथमिति परान्वितम् ॥ ७ ॥

प्राप्नोति प्राप्नोतीति च संबंधः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नर्तकस्याश्रेण यथा क्राष्टुत्रिकाणां कष्टं न भवति । यथा वा फूत्कर्तुर्वादे
 समीचीनो आस्यवातात् मुखवाताश्रेण भेयोः कष्टं न भवति । तथा श्रीचरणाश्रेण ममाल्पमपि कष्टं नास्तीत्यर्थः ॥ ११ ॥ तस्य वामकेश्वर
 तस्य । यया दीकया । अल्पाः अल्पबुद्धयः । अस्य तंत्रस्य पारं अर्थसाकल्यं प्रतियोगिं प्राप्नुवति । यथा श्रीरामकृतसेतुना वानराः समद्रस्य पारं
 प्राप्नोति निशि जाग्रत्याऽत्यल्पभुक्त्याप्यथाष्टमे ॥ दिने श्रोतुं च ते कष्टं नान्यः शक्तः करोति कः ॥ ८ ॥ इतोतिदूरं कल्याणं ततः
 प्राप्नोऽत्र निष्मुखे ॥ त्यक्तपानाशनेथाभूस्तिष्ठ भुंक्ष्व यथारुचि ॥ ९ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ दीर्घाह्निको निशम्येत्यं गुरोराज्ञां कृताहुतिः ॥
 पादुका एव जप्त्वा श्रीगुरोश्चासीत्प्रसादमुक् ॥ १० ॥ अथो गणेशो गुरुमिदुवाच तवाश्रयैव ममाणु कष्टम् ॥ स्यान्नर्तकस्यैव हि
 पुत्रिकाणां भेयोश्च फूत्कर्तुर्निवास्यवातात् ॥ ११ ॥ ततो गुरुस्तस्य चकार दीकां सुदुर्गमस्यापि च सेतुसंज्ञाम् ॥ पारं ययाल्पाः प्रीति
 याति चास्याऽब्धेर्वानराः श्रीपतीसितुनेव ॥ १२ ॥ ददाबुमापत्यसुखाय तुष्टो गुरुर्वरं चेत्यमतः सुविद्याः ॥ भवंतु विद्याजनिजान्वये ते
 ममाशिषा पुस्तकलब्धितुष्टेः ॥ १३ ॥ धरावतीर्णस्य शिवस्य साक्षाद्गुरोर्हि सेवार्थमभूद्गुणेशः ॥ उदघ्रविंशद्विशताप्तमंख्यं गुहं ह्युमा
 पत्यमुखं नताः स्मः ॥ १४ ॥ श्रुत्वाह्निकं दंपतिभूतबाधानाशं वरार्तिं च गुरोः सुभक्त्या ॥ पठेदुमापत्यसुखस्य योस्य न भूतबाधा
 न च मूर्खपुत्रः ॥ ११५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे उत्तरार्द्धे उमापत्यनाथचरित्रवर्णनं नाम पंचचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥
 किंभूतस्य मम पुस्तकलब्ध्या तृष्टिरस्य ॥ १३ ॥ देशिकेन्द्रोक्तिः । अष्टविंशतिविंशतसंख्यमुमापत्यानंदं प्रणमति । धरावतीर्णस्येति । गुणार्त्तिकस्य ।
 अमुत् अवतीर्णोऽभवत् ॥ १४ ॥ सर्गोक्तकथाश्रवणादिफलमाह । श्रुत्वेति । गुरोर्मुमापत्यानंदस्य आह्निकं दंत्योः भूतबाधाविनाशं च भक्त्या यः श्रुत्वा
 पठेत् । अस्य श्रवणादिकर्तुर्भूतबाधा न भवति । मूर्खपुत्रश्च न भवति । किं तु भूतबाधाराहितो विद्वत्पुत्रश्च भविष्यतीत्यर्थः ॥ ११५ ॥ इति श्रीगुरुपरं
 पराचरित्रोत्तरार्धदीकायामर्थस्फूर्त्यभिधायं पंचचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४५ ॥

उत्पद्यत्वा रीत्या लब्धिर्निश्चलवत्कथयतः । विनायकजनिदवाकरी चोकार्यता गुरोः ॥ ४६ ॥ अश्रयोमापत्यनंदस्य पुत्रास्तीति तादृशं मम । गमि दातामहा ।

अश्रयोमापत्यनंदस्य द्वौ तनयौ वयवतुः । अत्रानयोराद्यं ज्येष्ठं पुत्रं बहुपुण्यहेतुभूतः कुडवतः कुलीनाज्जनिर्जन्य यस्य तं ज्ञात्वा भालस्थलिलया गंद्रेकैरेषा च नात्रा भालचंद्रं चकार । यतः सुज्ञः ज्ञानवान् । भालचंद्रशब्दस्य गणेशवाचित्वात् एतत्कुलप्रभूतानां गणेशनामकरणे पूर्वं गिलकुप्रभूतेषां भालचंद्रं नाम कृतमित्यर्थः ॥ १ ॥ यस्य षोडशांशो विश्वालयनकर्ता वेकुंडवर्मा विष्णुः पूरणे देवीभागवते उक्तेः । व्यासेनेति शेषः । आदिश्रुत्या तादृशं

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ बभूवुर्द्वौ तनयावथास्यास्य गद्यमूचेऽत्र स भालचंद्रम् ॥ ज्ञातानिपुण्यैः कुलनर्त्तनं भालस्थलियंदुभया च सुज्ञः ॥ १ ॥ विष्णुश्च विश्वस्थितिः कृतपुराणे यस्योदितः षोडशकोश एव ॥ गोलोकसंस्थः स किलादिकृष्णमनस्योऽश इष्टोऽन्यनु तोस्य साक्षात् ॥ २ ॥ श्रीमयूरेश्वर उवाच ॥ कुत्रास्ति गोलोक इहादिकृष्णः कोर्थांश एतस्य मुखं क एतत् ॥ क्रमेण सर्वं कर्मा नीयमाद्यं कथानकं वेद्मि यथाहमल्पः ॥ ३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ गोलोक ऊर्ध्वं निखिलेभ्य एकः स्वतः स्थितिः कृष्णपदा श्रेणे ॥ जगत्यनेकानि च याति सर्गं स्थितिं लयं यत्परितोऽक्षयः सः ॥ ४ ॥ तत्रादिकृष्णो जगतां बहूनां बीजं हि सर्गस्थितिनाश भाजाम् ॥ चैतन्यशक्तिः कथितास्य दुर्गा या निर्गुणस्यादिकला स्वतंत्रा ॥ ५ ॥

कथितोति । तस्यादिकृष्णस्य इष्टः सत्वा अंशश्च यः सुदामाख्यः साक्षात् एवाश्रयोमापत्यनंदस्यान्ययुतः द्वितीयपुत्रोऽभवत् ॥ २ ॥ आद्यं प्राचीनं कथानकं भवद्भिः कथनीयम् ॥ ३ ॥ देवीभागवतस्थां प्राचीनकथां माह गोलोक इत्यादिना । निखिलेभ्यः सर्वलोकैभ्य ऊर्ध्वं एकः मुख्यः श्रीकृष्ण चरणाश्रेणे स्वतः अन्यनिरपेक्षा स्थितिर्यस्य । यस्य परितः अनेकानि जगति ब्रह्मांडानि उत्पत्तिं लयं चायाति । स तु गोलोकोऽक्षयस्ति । अक्षय्य स्वादित्यर्थः ॥ ४ ॥ बीजं आदिकारणम् । निर्गुणस्यास्यादिकृष्णस्य चैतन्यशक्तिर्दुर्गास्त्वस्ति । या आदिकला यतः स्वतंत्रा जगज्जन्मादिष्वन्यनिर्गमेत्या ॥ ५ ॥

निर्धर्मब्रह्मणः सकाशात् दुर्गाकृष्णाख्यौ धर्मौ समकालं प्रादुर्भूतौ । तस्मादेकधर्मत्वादुर्गा कृष्णस्य भगिनी भवति । तेन कृष्णेन स्मृता भर्ता प्रादुर्भवति ।
यतः इति तन्ना कृष्णचेष्टितज्ञानवती । तस्माच्चैतन्याविर्भावतिरोभावे स्वतंत्रराक्षिकिमान्कृष्ण इत्यर्थः ॥ ६ ॥ कृष्णस्य प्राणशक्तिः राधा प्रक्यानास्ति ।
या कृष्णस्यार्द्धांगाश्रिता लक्ष्म्यादिशक्तीनां बीजरूपा । सा बहुयुगेः पत्युः कृष्णाद्र्धमं दधार । ततोसौ राधा तेजस्विनं तं गर्भं प्रलयोदके त्यक्तवती ॥ ७ ॥
अस्याद्र्धोच्चतुर्भुजो बालको बभूव । सोऽति तेजस्वी बहुयुगैर्ववृधे । तस्य नाभिकमलत् ब्रह्माभवत् । स पितृविष्णोराज्ञया मृष्टिं चकार ॥ ८ ॥ स्फोट्ये

अर्धभिणो ब्रह्मण एव दुर्गाकृष्णौ हि धर्मौ सममाविरास्ताम् ॥ कृष्णस्य तस्माद्भगिनी हि दुर्गा तेन स्मृताविर्भवती गितज्ञा ॥ ६ ॥
कृष्णस्य राधा प्रथिताऽसुशक्तियौर्धागिनी श्रीमुखशक्तिर्बीजा ॥ गर्भं दधौ पत्युरसौ युगेऽस्तं तस्याज कल्पान्तजलेति दीप्तम् ॥ ७ ॥
चतुर्भुजोऽस्माञ्च बभूव डिभोऽनेकैर्युगैः संववृधेति तेजाः नाभ्यं बुजात्तस्य बभूव धाताऽज्ञया पितुः सोऽथ चकार सृष्टिम् ॥ ८ ॥
कृष्णापि गोलोकगतो निजशैर्गोपान्समाविष्कृतवान्स्वकेत्यै ॥ लक्ष्म्यादिशक्तीश्च तथैव राधा गोपीः पगः कामदुग्धादिधेनूः ॥ ९ ॥
मुख्यांश एकोऽखिलगोपवृद्धैस्तद्गैश्च कृष्णस्य सखा सुदामा ॥ गोपाल एतेन विना न कृष्णः कापि क्षणं तिष्ठति मयंगोपि ॥ १० ॥
स राधया कार्यवशात्कदाचिच्छमोऽधुनैवासुस्तां व्रजेति ॥ श्रुत्वा सुदामाऽह हर्षं वियोगं सोऽहं तत्राहं क्षणमप्यनीशः ॥ ११ ॥
कृष्णः सुदामानमथाब्रवीन्मम न ते वियोगोऽस्ति कदा कचिच्च ॥ जीवस्य वै वृत्तिमयस्य दुर्गमर्थस्थितेः स्थान्मनसो यथा हि ॥ १२ ॥
राधोक्तमेतद्वचनं हि सत्यं कर्तुं भव त्वं भुवि शंखचूडः ॥ दैत्योऽपि जित्वाऽखिलेदेववृन्दं मन्वंतरं राज्यमुपैहि मम ॥ १३ ॥

स्वस्य क्रीडार्थम् । उत्तरार्द्धे अविष्कृतवती ॥ ९ ॥ मुख्यांशः प्राणप्रियः अंतर्द्वैः कृष्णस्य हृद्गतज्ञ आसीत् ॥ १० ॥ य सुदामाख्या गोपालः ।
असुस्तां दैत्यभावम् ॥ ११ ॥ यथा वृत्तिमयस्य जीवस्य दूरं यथास्यात्तथा विषयवृत्तेर्मनसस्य विषयो नास्ति । तथा दुर्गस्थितस्य नव भग च
वियोगो नास्ति ॥ १२ ॥ उपैहि प्रामुहि ॥ १३ ॥

अथ लोके गोलोके ॥ १४ ॥ १५ ॥ ईशः शिवः ॥ १६ ॥ अष्टाविंशो द्वापरः ॥ एषः सुदामा ॥ १७ ॥ आमाष्टमगः शत्राष्टमगः शत्राः ॥
 हीनः पिशाचात्या पिशाचचर्याया रुदंती प्रष्टाता च माला यस्य ॥ १८ ॥ रामकृष्णो अमुना सुदामारूपेण कत्रा प्रेमालयेन दाम्ना वद्धविष मः
 यत एवं ततः स सुदामाभवत् । यथोक्तं विष्णुभागवते । श्रीदामानाम गोपालो रामकेशयोः सखेति । तत्रैव द्यगीतिनयेष्यथे श्रीधरस्वामिचरणः श्रीः
 मान्वन्तरो यो जगतोस्ति कालः क्षणेन तुल्यः स किलत्र लोके ॥ ततः सुखं तिष्ठ मया सखेऽत्र साकं त्वयायेवतिरिप्य उर्ध्वाम्
 ॥ १४ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ कृष्णाज्ञयेत्यं भुवि शंखचूडो भूत्वा सुदामा तुलसीं च पत्नीम् ॥ लक्ष्म्यशर्जां प्राप्य चकार गन्त्रं
 मन्वन्तरं चैकपतिस्त्रिलोक्याः १५ ॥ ब्रह्मादिभिः प्रार्थित ईश एनं कष्टेन देत्यं हतवान्हि वैषः ॥ चकार क्रापञ्चपुस्तु निष्णः
 पत्न्याश्च तस्य व्रतभंगमादौ ॥ १६ ॥ प्रातश्च गोलोकमथो सुदामा द्वापरेकपृथक्विंश उर्व्याम् ॥ कृष्णावतारस्तु वभूव प्रणग्मनदे।
 जायिन्यां द्विज आस चैषः ॥ १७ ॥ बाल्येऽसहिष्णुः स तदापि कृष्णवियोगमाताष्टमोद्धततः ॥ श्रुत्वा व्रजस्थं तपभातिप्रशान
 गत्या रुदस्पृष्टगमातृकश्च ॥ १८ ॥ दृष्ट्वैव कृष्णं सुमतिः सुदामा प्रेम्णा स कृष्णश्च तमालिलंग ॥ दाम्ना निबद्धविम गम दृष्ट्वा
 प्रेम्णाऽमुना स्तः स ततः सुदामा ॥ १९ ॥ स रामकृष्णप्रियकृच्च ताभ्यां चक्रेत्र केलीर्हि यथोर्ध्वलोके ॥ मात्रातभक्ष्यो धृतगोपेवैषः कृष्णे
 गतेऽस्माच्च गतोऽप्यवन्तीम् ॥ २० ॥ कंसांतकृद्धधुतोथ कृष्णो ययावन्तस्थगुरुं तदासौ ॥ ताभ्यां चतुःषष्टिर्दिनरथीति कृत्वाऽऽप विद्वांश्च
 कलाः सुमस्ताः ॥ २१ ॥ तदैकदा प्रावृषि मातृवत्क्रादिनिधनत्वं सहसा निशम्य ॥ प्राप्ता वनं चैव नभारगीर्षास्त्रियो निवन्त्येव युगुः स्यपागम्
 ॥ २२ ॥ अस्तो रवेस्तावदभूतमोपि वृष्टिश्च मेवैरिति रुद्रमार्गाः ॥ तस्थुस्त्रयस्ते भुवि काष्ठभाराश्चाद्राजुर्काः क्षुत्सहिता हिमार्ताः ॥ २३ ॥
 मसुहृदे कृष्णः प्रकल्प्येन्द्रपदं भुवि । नंदादिसुहृदानंदी कुरुक्षेत्रं जगाम स इति । सुदामसुहृद इत्यपि पाठः । तेन श्रीदामा सुदामा एक एव ॥ १९ ॥
 ऊर्ध्वलोके गोलोके मातुः सकाशादाप्तं भक्ष्यं येन । अस्मात् गोलोकात् । मथुरां प्रति कृष्णे गते सति । सोपि अंबलीनगरं गतः ॥ २० ॥ अर्धविंशत्यं
 गुरुं सांदीपिनि ताभ्यां रामकृष्णाभ्यां सहासौ सुदामा ॥ २१ ॥ अनिधनत्वं इंधनाभावात् ॥ २२ ॥ भुवि स्थापितः काष्ठभारो येन ॥ २३ ॥

अत्र सुदामा अतुं भक्षणार्थं मात्रा दत्तान् वस्त्रात्रे वद्धान् पृष्टिपात्रपृथुकान् रामकृष्णौ वंचयित्वा चवाद् भक्षितवान् । तदा कृष्णो यथा गृह्णति कर्तुं प्रापं सूर्यो वेचि तथेदं पृथुकभक्षणं ज्ञातवान् । यतः अखिलदृक् । सर्वमाप्सि ॥ २४ ॥ २५ ॥ गुरोः परं तत्त्वं श्रुतो न चोक्तमस्ति । अतः अयं रवन्धेषु अमरेषु लोकेषु नृपु लोकेषु अन्येषु लोकेषु पातालदिषु आपजन्मा प्राप्तजन्मा इह गुरो विधीः अहं श्रेष्ठो गुरुलघुगिन्यादिविरगिवृद्धिर्गुः सः अनीक्ष्यः अदर्शनीयो हीति निश्चयेन । तथाहि ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवति । यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरो । तस्यैव कथिताल्लभ्याः प्रकृत्यति महात्मनः । इति श्रुतेः । नास्ति तत्त्वं गुरोः परमित्युक्तेश्च गुरोः परं तत्त्वं नास्ति । किं च गुरुं हुंकृत्य तुंकृत्य तथा निर्जित्य वादतः । स्मशाने जायेत वृक्षः

चत्वादमुपया पृथुकान्सुदामाऽतुं मातृदत्तान्वसनाग्रबद्धान् ॥ तौ वंचयित्वाऽत्र हि वेद कृष्णो र्होद्यमकोग्विलदृग्भेदम् ॥ २४ ॥ प्राप्तगुरुं नोमभिराह्वयंस्तान्पथा ययौ तात्रदण्डयलब्धान् ॥ शीर्षेधनान्पंकपदान्विलोक्याल्लिग्ग्याह कृष्णं न तत्राहमेतत् ॥ २५ ॥ प्राप्ताः स्थलं ते गुरुणाथ कृष्णो नत्वेति तं प्राह गुरोर्न तत्त्वम् ॥ परं श्रुतौ चोक्तमतेऽमरत्रन्धेप्व्याप्तजन्मेह विधीर्ब्रूनीक्ष्यः ॥ २६ ॥ तमत्रयी त्कृष्णमथो गुरुश्च ब्रूय त्वमित्थं जनसंग्रहाय ॥ हीशस्य किं तेऽखिलवित्प्रदस्याहं ज्ञानदो दीप इत्येवमर्कतः ॥ २७ ॥ तेजोनिर्वाणा तु गुरोर्हि लब्ध्वाभ्यस्तौ तयोः कृष्ण इहाप सम्यक् ॥ तौ मध्यमं हल्यपरो न तादृक् हीच्छामर्वा वद्धयितुं च कीर्तौ ॥ २८ ॥

कंकग्रथनिषेवितः । इति स्मृतौ च गुरोर्लघुत्वकरणे दोषश्रवणान्ममाप्यवश्यं सेव्यस्येववासित्यर्थः ॥ २६ ॥ हि यतः भवेतां ज्ञानप्रस्थेयस्य तत्र तुभ्य मिति यावत् । उग्रकर्तेः सूर्यस्य दीप इवाहं ज्ञानप्रदः किम् । न कथमपीत्यर्थः ॥ २७ ॥ तैः रामकृष्णमुदामभिः गुरोः सकृन्नाज्ज्ञानयोगो लब्ध्वाऽभ्यस्त्यौ । तत्र स्थित्वा यत्नोभ्यास इति योगसूत्रोक्तक्रमेणाभ्यस्तौ । इह एषु कृष्णः सम्यक् प्राप्तवान् । हली रामः मध्यमं यथा तथा प्राप । परः मुदामा तादृक् रामकृष्णसदृशं न प्राप । हि यतः तौ ज्ञानयोगी वद्धयितुं पृथिव्यां प्रकाशयितुं इच्छामर्वा स्वेच्छाजन्माभौ भवतः । भवंतत्रवान्योज्ञानयोगप्राप्तिः ।

सुदामा तु न तादृशाधिकारवान्तो न तस्य साकत्वेन ज्ञानयोगप्राप्तिरिति भावः ॥ २८ ॥ मृतोपि आपः पुत्रो यस्यां तां आधां मुखां गोत्रं मां मुने
दृष्ट्वा तातं यमुदेवं प्रति संबन्धुः कृष्णोऽजातः प्राप्तः । अथ इहावत्यां स्वसखं कृष्णं सर्वगतं पश्यन् तस्थौ ॥ २९ ॥ आद्यान्मृग्यात् पश्यान्मृग्योः
तादृनात् धनेन । माता च क्षयं प्राप ॥ ३० ॥ वंचनां पृथुकात्मवर्णरूपां । नैस्व्यं निर्धनत्वं । हि यतः स्वकर्म विद्वोपि फलं दत्ते । तथापि पण्डितो
निर्मितः हृदि कर्म तत्फलं चासत्यं मिथैवाबलोक्यते ॥ ३१ ॥ जीर्णाशुका जीर्णवस्त्रशरा । सर्वेश्वरः कृष्णस्तत्र सत्सस्ति । हे ईश तं गतिं गता

मृतासपुत्रां गुरवेथ दत्त्वाऽऽद्यां दक्षिणां तातमगात्संबन्धुः ॥ कृष्णोऽथ तस्याविह वै सुदामाखिलस्थमीक्षन्स्वसखं निरीहः ॥ २९ ॥ माता
करोत्तस्य विवाहमाद्यात्पन्याद्धनान्सत्कुलकन्ययाथ ॥ पुत्रान् सुताः स्त्रीं सुपुत्रे सुदासः कालात्स्यं प्राप धनं च माता ॥ ३० ॥
प्राग्वंचनां यां स चकार कृष्णे तयाऽतुलं नैस्व्यमगात्सुदामा ॥ विद्वोपि दत्ते हि फलं स्वकर्मोऽसत्यं तथापिश्यन एभिरेतः ॥ ३१ ॥
जीर्णाशुकाऽन्नाशुकापीडिताऽर्मां पतिव्रतेत्याह पतिं कदाचित् ॥ कृष्णोऽखिलेद् तेस्ति सखा तमीशं गत्वाऽऽपदस्त्राहि शिशून् च मां
त्वम् ॥ ३२ ॥ श्रुत्वेति कृष्णेक्षणलालसोऽगात्तद्वारकास्थं यदुपं सुदामा ॥ पत्न्यान्यगृहान्पुत्रकैकमुष्टिमादाय चोपायनमायतुष्ट्यै
॥ ३३ ॥ क्षामं जरद्वस्त्रममुं द्विजत्वादरुद्धं भंतोऽखिलविद्विदित्वा ॥ गत्वा स्वयं दोर्भिरथालिलिंगं निन्ये तमंतर्गृहमस्वबन्धुः ॥ ३४ ॥
संस्नापितस्त्वूर्ध्वान्मुग्धैश्चालंकृतोऽप्यंशुकभूषणैः सः ॥ संपूजितश्च दनपुष्पमुख्यैः स्वाद्धत्संभोजित इंदिरशा ॥ ३५ ॥ तांबूलभाजोऽस्त
रशायितस्यांऽग्नी द्वौ सुदामोऽथ ममदं कृष्णः ॥ तद्वारितोऽथावदतां हि गाथाः स्मितास्यरुक्मिण्यभिभीजितांगौ ॥ ३६ ॥

तस्यापधनेन त्वं मां शिशून्थापदो दुःखाद्रक्ष ॥ ३२ ॥ सा चासौ द्वारका च तद्वारका तस्यां स्थितम् । पत्न्या आनीताम् । आयतुष्ट्यै कृष्णप्रीत्यै ॥
॥ ३३ ॥ क्षामं कृशांगं बाह्यणत्वादरुद्धं द्वारदेशे प्रतिबंधरहितम् । अंतः हृदि । अस्त्राः निस्त्राः निर्धनाः बन्धवः प्रिया यस्य सः निष्किंचनमपि इत्यर्थः
॥ ३४ ॥ तूर्णरवात् वायव्येण । पुष्पमुख्यैर्मालादिभिः । स्वाद्धत्सेन संभोजितः । इंदिरशा श्रीपतिना कृष्णेन ॥ ३५ ॥ तांबूलं भजति सेवते तस्य ।

आस्तरे पर्यकोपर्यास्तरणे शायितस्य सुदाम्नो द्वौ पादौ कृष्णो मर्मद । अथ कृष्णस्तद्वारितस्तेन निवारितोऽभवत् । अथ निवारणानंतरं स्मितयुक्तमार्गं मुखं यस्यास्तथा रुक्मिण्याऽभिबीजिते व्यजनेन सेविते अगे ययोस्तौ कृष्णसुदामनौ गाथाः नानाकथाः गुरुहेनिनासाया अवदताम् ॥ ३६ ॥ वध्वर्षितं यत् पृथुकमुष्टिरूपमुपायनमल्पमपि महते ऐश्वर्यवते कृष्णाय पूर्वं लज्जयाऽददन्नपि कृष्णेनाकर्षितश्रार्थिर्यदा तदा विप्रः कृष्णाय जतरङ्गचुक्रेष्ट नैर्बद्धमुपायनं ददौ । कृष्णस्तत् स्वकरेण विमुच्य ग्रीत्याजति । भक्षितवानित्यर्थः ॥ ३७ ॥ तत्कृष्णेन गृह्यमाणं पृथुक्रोपायनं रुक्मिण्यापि वेगेनाल्पं गृहीत्वा स्वमुखेऽभ्यजत् । हि यतस्तयोर्भक्तार्षितं प्रीतिकरमासीत् । यथा बालवाक्यं स्वपित्रोः प्रीतिकरं भवति तद्वत् । अन्ये तु कृष्णोयं सर्वस्वं मां च

ददौ वधूदत्तमुपायनं यत्कृष्णाय विप्रो महते द्वियाल्पम् ॥ बद्धं जस्तंकचुकवेष्टनैस्तत्प्रीत्या विमुच्यति करेण कृष्णः ॥ ३७ ॥ वेगाद्गृहीत्वाऽपु मुखेऽभ्यजत्तद्विषमण्यापि प्रीतिकरं तयोर्हि ॥ भक्तार्षितं बालवचः स्वपित्रोरिवाद्गुरुन्येऽखिलज्ञानभीत्या ॥ ३८ ॥ तुष्टो द्विजो पायनतोथ कृष्णो हैमं पुरं कर्तुमदोर्ध्वमाज्ञाम् ॥ विश्वक्रियायाह स मानसेनानेकांडकर्जदूर ईशशक्तिः ॥ ३९ ॥ कृष्णः सुदामानमर्थेत्युवाच त्वमत्र चाभ्यस्तसुसांख्ययोगः ॥ योगो न पक्वो भवसमेकेन सुपक्वयोगस्त्यज कर्मसंगम् ॥ ४० ॥ अहं त्वजन्माणि तवैव सख्युः प्रियाय जन्मानि च तन्मिमतानि ॥ प्राप्स्येऽसहिष्णुः किल ते वियोगं यास्ये त्वयाऽर्थात्यभवे स्वधाम ॥ ४१ ॥

दास्यतीति भयेन रुक्मिणी तद्गृहीत्वाऽभक्षयदित्याहुः ॥ ३८ ॥ अथ कृष्णो द्विजार्षितोपायेन तुष्टः सन् अमुष्मै इत्यदोर्थं ब्राह्मणार्थं हेममयं नगरं कर्तुं विश्वक्रियाय विश्वकर्मणे आज्ञां मानसेन मनसा आह । ननु कथं स्वर्गस्थिताय विश्वकर्मणे आज्ञां कृतवानित्यत आह । अनेकांडकर्जदूरे इति । अनेकब्रह्मांडकर्तारः उदरे यस्य । अत एव ईशा शिक्षणसमर्था शक्तिर्यस्य सः । अनेकब्रह्मांडनायकत्वात्सर्वनिर्गतत्वात्मानसैव हेमनगरं निर्मातुं विश्वकर्मणे प्रेरितवानित्यर्थः ॥ ३९ ॥ अत्र जन्मनि अक्षयस्तौ शोभनौ ज्ञानयोगौ येन सोसि ययपि । तथापि तव योगः पक्वः पूर्णतां प्राप्तो नास्ति । अतः जन्मनमतेन सतजन्मभित्त्वं सुपक्वयोगः सन् कर्मसंगं त्यज ॥ ४० ॥ ननु तव वियोगजनकेन जन्मांतरग्रहणेन भग दुःखं स्यादित्यत आह । अहमिति ।

जन्मरहितोऽप्यहं तु मरुपुस्तव विद्यार्थमव सजन्मानि प्राप्स्ये यतस्तव धियोगं अमोहेष्णः । अथांन्यजन्मनि तस्या मह स्वदाय याम्ने ॥ ४१ ॥ तान्
त्वया सहेह जन्मनि योगोऽभस्ते सति पुनर्जन्मग्रहणेन योगास्थास्य किं प्रयोजनमित्यत आह । भित्तिरिति । ये बहवो योगिनो ब्रह्मं च भित्तिरिति । पदं
प्रयाति । ते पुनर्जन्मनि जन्मग्रहणे दक्षाः समर्थाः न भवति । यस्तु अंगुष्ठभेदा योगी म जानिषु जन्मसु स्वतंत्रो भवति । यथाहं स्वतंत्रस्तथा भवत्यन्यथा
मद्वय एव एषौगुष्ठभेदापि स्वतंत्रो भवति । तथाहि । सर्वे योगिनो ये ब्रह्मं च भित्तिरिति । ते तु अंगुष्ठभेदेन क्रियाशक्तेः पुनर्जन्मनाश्रयताग्रहणे दक्षाः ।
किं तु ज्ञानक्रियाशक्त्योर्वैभवंश्रांगुष्ठधारा विमर्जनैवावतारग्रहणे दक्षत्वं नैकतमाधनेन । किं च पुनर्भव सीमानं विदार्य प्राविशत् इति श्रुत्या ज्ञानाया
केवर्त्तारधारा प्रवेश उक्तस्था प्रपदाग्रं प्राभिमत इति श्रुत्या क्रियाशक्तेरंगुष्ठधारा प्रवेश उक्तं तं चोभयशक्तेर्विभजनमनुमीयेत । तस्मादभयद्वारा शक्तिर्द

भित्तिचारं बहवः प्रयाति परं पुनर्जन्मनि ते न दक्षाः ॥ अंगुष्ठभेदा जानिषु स्वतंत्रा यथाहमेषो मदन्वय एवा ॥ ४२ ॥ गुरुस्य भेतत्वा निदेश
नोक्तं कर्तुं न शक्यं हि मदन्वयपुंभिः ॥ सत्त्वानरंगोस्ति भवान्ममातस्मन्निमित्तमिदं प्रसृतं दित्तं भवेत्स्वम् ॥ ४३ ॥ स्यापाम्यवकेतु पृथक्
स्वमिष्टं ध्यात्वा सुषुप्तिगतामृतं च ॥ समर्प्य तस्मै स्वयमागितंश्चानदिना याति निजां सुमिद्धिम् ॥ ४४ ॥ त्वं त्वं क पद्मा
खिलदेवतानां रहस्यवोधादखिलप्रसिद्धिम् ॥ प्राप्स्यस्यथोऽस्ये पृथगिष्टभक्ता एष्यति तां योगमतिं भवतः ॥ ४५ ॥

यविसर्जनकर्तव्यं पूर्णयोगी भवति । अतस्तदर्थं जन्मग्रहणं कुर्वति भावः ॥ ४२ ॥ कवेत्कर्त्तव्यं चित्राकम् । हि ध्याः मदन्वयकूपैः कर्तव्यमयशक्तिः ।
यतो भवान्ममांतरंगः सत्त्वास्ति । अतस्त्वमुक्तजन्मभित्तां सिद्धिं प्राप्स्यसि ॥ ४३ ॥ किं च स्वोपास्यवकेतु गणेशब्रह्मविष्णुजीवात्मपण्यान्मविष्टिषु
मूलाधारादिचक्रेषु पृथक् पृथक् स्वकीयमिष्टदेवतं ध्यात्वा तस्मै सुषुप्तेतिगतं सुषुप्ताभर्गगतममृतं च समर्प्य स्यमागितं सतः आनंदमुकाय भर्त्ता
ते स्वेष्टां सुसिद्धिं याति । सार्वान्यसिद्धिं तु न प्राप्तुं रीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ त्वं तु एक एव सर्वदेवतानां रहस्यवोधेन सर्वदेवतेश्चोऽखिलेष्टमिद्धिं प्राप्स्यसि ।
अथांन्ये जन्मनि इष्टभक्ता उपासकास्त्वतः सकाशाद्योगमतिं पृथक् एष्यति प्राप्ता भविष्यति । लोकोद्धारार्थं त्वया जन्म स्वीकर्त्तव्यमित्यर्थः ॥ ४५ ॥

अनीहः निरिच्छश्चासौ विप्रश्च सुदामा । उभयान्वयि ॥ ४६ ॥ स्थितेः स्वनिवासस्य पुरं प्राप्तः सन् इदं हेमं सुवर्णमयं वीक्ष्याह । अद्याहं मार्गं विस्मृत्य द्वारकां प्रत्यागतवानस्मि किं किल । हि यतस्तस्याः द्वारकायाः परं सौवर्णं नगरं पृथिव्यां नास्ति ॥ ४७ ॥ का किंनामका । एतत्तेरुक्तं निस्वस्य धनहीनस्यात्मनो विनोदं मेने । तावन्मंत्रिण एनं सुदामानं ययुः । नगरं नेतुमिति शेषः ॥ ४८ ॥ यानात् यानेन । तेः मंत्रिभिर्हि नगरे इदं राजा कृतः । अपत्यैः पुत्रादिभिस्त्रिया च सह भोगान् बुभुजे । धातुमयो देवः अनीहः सन् अन्यापितभोगान्मुक्ते । तथा निरीहो भोगभुक् चासीत् ॥ ४९ ॥

अनेकधा योगरहस्यमित्थं मित्राय चाहाखिलवित्स कृष्णः ॥ मासं स्थितो नेपदयाचदीशं चानीहविप्रोथ ततः प्रतस्थे ॥ ४६ ॥ स्थितेः पुरं प्राप्त इदं स हेमं वीक्ष्याह विस्मृत्य किलाद्य मार्गम् ॥ किं द्वारकामागतवानहं हि तस्याः परं हेमपुरं न चोर्व्याम् ॥ ४७ ॥ स चाध्वगान्पृच्छति का पुरीयं सुदामपूश्चेत्यखिलास्तमाहुः ॥ निस्वस्य मेनेथ विनोदमेतत्तावद्ययुर्मंत्रिण एनमये ॥ ४८ ॥ भूषांशुकैः सत्कृत एव यानात्रीतो नृपस्थानमिहेदं कृतस्तैः ॥ भोगानपत्यैर्बुभुजे स्त्रिया चाऽनीहोन्धदत्तानिव धातुदेवः ॥ ४९ ॥ सोयं गणेशस्य सुतोत्यजन्मन्यभृत्कुलेस्मिन्सति पक्कयोगः ॥ ज्ञाताखिलोपास्यनुभूततत्त्वः कृष्णोऽपुद्गदिश्यभवद्विजन्मा ॥ ५० ॥ कांत्याऽऽत्मजश्चात्यजनिः स बुद्धः पिबन्पयोथाप्यपिबन्स्वमातुः ॥ इत्यात्मतंत्रोस्ति विनायकोऽतः पित्रा कृतो रुढगणेशनामा ॥ ५१ ॥

एवं सुदामचरित्रं संक्षेपेणोक्तत्वा तस्यैव सप्तमावतारोयं गणेशस्य कनिष्ठपुत्र इत्याह । सोयमिति । सति कुले सत्कुले । पक्वः पूर्णः योगो यस्य । ज्ञाता अभिज्ञः । सर्वोपास्यया अनुभूतं अपरोक्षीकृतं तत्त्वं येन । सोयं चरमजन्मनि गणेशपुत्रोऽभवत् । कृष्णोपि उदक् दिशि उत्तरदिशि ब्राह्मणोभवत् ॥ ५० ॥ आत्मजः पुत्रः कांत्या हेतुभूतया अंत्यजनिश्चरमजन्मा स बुद्धो ज्ञातः पित्रेति शेषः । मातुः सकाशात् पयः पिबन् अपिबन् आसीत् । यत एवं स्वतंत्रोऽस्ति अतः पित्रा प्रसिद्धगणेशनामा विनायकः कृतः ॥ विनायकनाम्नः स्वतंत्रवाचित्वात् गणेशनामत्वाच्चेतत्कुले भणेशनामकरणं युक्तमासीदित्यर्थः ॥ ५१ ॥

धिया इत्या गत्या च शोभा योस्तौ ॥ ५२ ॥ अथ दिवाकराण्यः पंडितः काश्याः सकाशाद्भालकीं प्रति प्राप्तः । राज्ञी चंद्रसेनपत्नी
 गुरुगणेशाहया तं दिवाकरं स्वकीयं पुराणिकं चक्रे । तस्मान्निव्यं पुराणं शुश्रावत्यर्थः ॥ ५३ ॥ अत्रावसरे मनोह्लादकं दिवाकराचारित्रं वर्णयति गगनं
 त्यादिभिः । जनके चंद्रसेने स्वर्गं प्राप्ते सति वयसा लघुः बाल आसीत् । विरहवती तन्माता स्वजे पुत्रे मनो यस्याः पतिः वीगे यस्याः मा धीरायनी
 ति यावत् । अतः सा स्वराज्यं वीक्षते व्यवहारतः पश्यति स्म ॥ ५४ ॥ तस्याः पुराणिकश्रेष्ठो दिवाकर आसीत् । यो दिवाकरश्चतुर्गुणितांश्वंश
 षट्पञ्चाशत्कोशान्वेत्ति । तन्मितास्तावत्यो भाषाश्च वेत्ति किल । यतः सर्वत्र पूज्यस्य गुरोर्भास्करस्य शिष्यः । एवं विद्वत्वं भास्करशिष्ये नाश्वयंश
 तौ भालचंद्राख्यविनायकौ च ज्येष्ठारारायगणेशपुत्रौ ॥ चिक्रीडतुल्यद्वयोधिकोनौ स्कंदेभवक्त्राविव धीतिशोभौ ॥ ५२ ॥
 श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ दिवाकरः पंडितोय काश्याः प्राप्तः स भालकीम ॥ गणेशवाक्यात्तं राज्ञी चक्र स्वीयं पुराणिकम् ॥ ५३ ॥
 रामचंद्र इति चंद्रसेनजः स्वर्गोत्थ जनके वयोलघुः ॥ तत्प्रसूर्विरहिणी निजराज्यं वीक्षते स्वजमनाः पतिविरा ॥ ५४ ॥ तत्पुत्राणि
 कवरो दिवाकरो यश्चतुर्गुणचतुर्दशकोशान् ॥ वेत्ति वक्ति किल तन्मिताभाषाः सर्वपूज्यगुरुभास्करशिष्यः ॥ ५५ ॥ द्वैतिभिर्निग
 दितः श्रुतेरपि स्वीयसंमतिसमोर्थ एव तम् ॥ यो विनोदयति चातिचेष्टितैः संडयत्यपि परिष्कृतीवर्देन् ॥ ५६ ॥ कश्चिदंजन इमं
 समागतः कर्तुमेव मतवादमात्महा ॥ कांस्यवाद्यसहितश्च शिष्यतोद्दीयद्यभिगतं मनस्विनम् ॥ ५७ ॥ औत्तराद्रिजसमां दिवाकरो
 वीक्ष्य तं कृततदप्रकपृष्ठः ॥ उत्थितोय मुमुचे निजमूत्रं मुक्तच्छ उपवीतयुक्श्रुतिः ॥ ५८ ॥

मित्यर्थः ॥ ५५ ॥ द्वैतमतस्थैः श्रुतेरप्यर्थः स्वीयसंमतिसमो द्वैतसंमतियोग्यो यदि निगदितः प्रतिपादितस्तर्हि तं अर्थं अतिचेष्टितैर्विनोदयति उपहसति ।
 अपि चानेकपरिष्कारान् अनेकशास्त्रघटितशब्दान् वदन्संक्षययति ॥ ५६ ॥ विनोदचेष्टया द्वैतमतसंजनप्रकारं वर्णयति । कश्चिदंक्षित
 स्तममुद्राक्षितः आत्महाऽऽत्मज्ञानरहितः शिष्यतः शिष्यैः सह कांस्यवाद्यसहितः अट्टगतेषवां स्थितं यतः मनस्विनं स्वतंत्रं इमं दिवाकरं प्रति द्वैतोद्भवगत
 वादं कर्तुं समागतः ॥ ५७ ॥ उत्तरदेशस्थद्विजसमः कान्यकुब्जदेशगतद्विजप्रानेयः इत्यर्थः । तं वीक्ष्य कृतं तस्याग्रे पृष्ठं येन सत्यिवाभिराग्न मुक्तः

कच्छो येन । उपवीतयुक्ता श्रुतिर्दक्षिणकर्णो यस्य स सन्म मूर्धं मुमुचे । एवं हास्यास्पदमेतस्य चेष्टितमित्यर्थः ॥ ५८ ॥ स च माध्वः इति चेष्टितयुक्तं
तं दिवाकरं दृष्ट्वा चकितः सन् क एषोस्तीति इतरजनान् पृच्छति । तदा ते दिवाकरोयमस्तीति जगुः । अदः इदं वचनं निशम्य स च माध्वो निर्गमने
च्छावानभवत् । यस्य दर्शनार्थं वयमागताः स एवंचेष्टितश्चेत्किमेतस्य दर्शनेनेति बुद्ध्या स्वस्यानं प्रति गंतुमिच्छितवानित्यर्थः ॥ ५९ ॥ अयार्यो
दिवाकरो धौतपादकरः सन् आचमनं च कृत्वा तं माध्वं प्रति इति वदति । इति किम् । कुतस्त्वं अत्र गतिमान् अत्रागतोसि । पुनश्च क गच्छसीति ।
सोप्याह भवता उदितुं किं चिद्वापि तुमेवात्रागतोस्मीति संबंधः ॥ ६० ॥ ननु तर्हि ब्रूहीति चेत्तत्राह । अथेति । अथाहं विपरीतकर्मणं भवंतं दृष्ट्वा
तं समीक्ष्य चकितः स हि माध्वः कोस्ति चैष इति पृच्छतीतान् ॥ ते जगुश्च विदयं दिवाकरोऽदो निशम्य स च निर्गमनेच्छुः
॥ ६१ ॥ धौतपादकर आचमनं चाऽथो विधाय वदतीति तमार्यः ॥ त्वं कुतोऽत्र गतिमान्क च यास्याऽहेति सोऽणुभवतोदितुमेवा ॥ ६० ॥
आगतोऽस्यथ विलोक्य भवंतं व्यस्तकृत्यमभवं गमनेच्छुः ॥ तं दिवाकर उताह न कुर्वहं क्वचिच्छ्रुतिमृतेणवपि कर्म ॥ ६१ ॥ दिवाकरं
चाह हसन्सः माध्वः क्वास्ति श्रुतिर्मूत्रविमर्जनेपि ॥ रुद्रेऽब्रुमाभ्यामुत ते किलेत्यं दिवाकरश्चाह तदा प्रमाणम् ॥ ६२ ॥ वागतप्रतनुप
तदामो नाश्रुते श्रुतिरियं भवदंके ॥ तत्समेयमपि नास्ति वास्तवाऽर्थो विलोमकरणाद्येच्छया ॥ ६३ ॥

गमनेच्छावानभवम् । उत पुनः दिवाकरस्तमाह । अहं श्रुतिं विनाऽज्यमपि कर्म कदाचिन्न करोमि ॥ ६१ ॥ स माध्वोपि हसन् दिवाकरमाह । श्रुतिर्भू
त्रविमर्जने कुत्रास्ति । दिवाकरश्च । उभाभ्यामुत ते इत्यं रुद्रे श्रुतिः उचिष्ठता मूत्रकरणे प्रमाणमस्तीति तदाह ॥ ६२ ॥ ननुभाष्यामुत ते नम इति
श्रुतिस्तु रुद्रनमस्कारपरा उचिष्ठता मूत्रकरणे न प्रमाणमस्तीत्याशङ्क्य तव मते तत्प्रमुद्राधारणे प्रमाणत्वेन श्रुतेरर्थो यथेच्छमंगीक्रियते । तद्वत् मयापि
यथेच्छं उचिष्ठता मूत्रकरणे प्रमाणत्वेनोभाष्यामुत ते इति श्रुतिर्गीकृतेत्याह । वागिति । अतमा ततुर्गस्य स तत्पदं नाभ्युते न प्राप्नोति । यतः आयः अपक्वः
अनधिकारित्यर्थः । अभ्युत इति श्रौतः प्रगृह्यभावः । इति श्रुतिगता वाक् श्रुतिवचनं भवतां माध्वानां अंके तत्प्रमुद्राचिह्नविषयं स्वेच्छया विपरीतार्थकरणेन

यथार्थो नास्ति यथा तथैव यमपि उभाभ्यामित्याकारका श्रुतिस्तत्समा त्वच्छ्रुतिस्मा यथेच्छया विपरीतार्थकरणात् वास्तवार्थो नास्ति । यथा तममुद्राधारणे स्वेच्छया श्रुत्यर्थः कल्प्यते तथा उत्तिष्ठता मूत्रकरणे उभाभ्यामित्यर्थार्थो यथेच्छया कल्प्यत इति भावः ॥ ६३ ॥ ननु तत्रातममनुगित्येतत्तमुद्राहितस्य कृतार्थता नास्तीति विहितमस्ति कथं यथेच्छपार्थकरणमित्यर्थत्रयं तच्छ्रुत्यर्थार्थतात्पर्यमाह । अंतरमिति । यस्यांतरं मनः संक्षिप्तचिभिः सह पश्चात्तापेन तपति स तापत्रयानलसन्तप्तो मुमुक्षुरत्र श्रुतो तप्तनुरुच्यते । तेनायसा यथा पशुस्तथा तप्तमुद्रया दग्धदेहोत्र न कथ्यते । ययपीतरश्रुतिस्मृतिवचनैरेवमर्थः कल्प्यते तथापि तदर्थस्य शूद्रपरतया व्याख्यानाद्य बाह्यविपयता । यथोक्तम् । “शंखं चक्रं मृदा यस्तु कुर्यात्तापयेन वा

अंतरं तपति यस्य हि पश्चात्तापतोऽखिलहृषीकवृत्तिभिः ॥ तप्तदेह इति सोऽत्र कथ्यते नायसा हि तपता यथा पशुः ॥ ६४ ॥ श्रौदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्यनेकविधवैदवाक्यतस्तं परास्तमकरोद्दिवाकरः ॥ पूजितः सकलपंडितैः सदा वक्ति जीर्णममलं नृपस्त्रिये ॥ ६५ ॥ राजकीयकथने क्वचित्सती मंत्रिभिर्न च पुराणमश्रुणोत् ॥ तत्पुरो ह्यथ विधाय च पृष्ठं वित्ताह सदिदं शृणु रंडे ॥ ६६ ॥ मूर्ध्नाभिपेक्तमहिषीति वचो निशम्य क्रुद्धाब्रवीत्तमिह दुर्वचनं न तेस्तु ॥ पुण्याख्यपत्तनमयाखिलविच्च गत्वा तत्रत्यपंडितजनांश्च पराजयस्व ॥ ६७ ॥

स शूद्रबद्धहिष्कार्यः सर्वस्माद्विजकर्मणः । किं च । ५ कजोत्तरं धर्मो यद्विष्णोर्लिंगधारणम् । यथा स्मथानजं काष्ठं सर्वकर्मबहिष्कृतम् । तथा मूर्ध्नाकिंनो विभः सर्वकर्मसु गहितः ” इति । तस्माद्यथा तप्तमुद्राधारणे भवद्भिः श्रुतिप्रमाणमपीक्रियते तथा उत्तिष्ठता मूत्रकरणेऽस्माभिरेपि श्रुतिप्रमाणं मन्यते । यस्तुतस्तूभयमपि न प्रमाणमित्यर्थः ॥ ६४ ॥ जीर्णं पुराणं नृपस्त्रिये चंद्रसेनपत्न्यै ॥ ६५ ॥ कदाचित् मंत्रिभिः सह राजकीयस्य कार्यस्य कथने क्रियमाणे सतीशेषः । तत्पुरः राजपत्न्या अग्रे पृष्ठं कृत्वा पृष्ठदेशे या भित्तिस्तत्सुखो भूत्वा वित् पंडितो दिवाकस्तदाऽह । हे रंडे भिन्ने त्वं सदिदं पुराणं शृणु इत्याह । अतिनिस्पृह इत्यर्थः ॥ ६६ ॥ मूर्ध्नाभिपेक्तमहिषी राजपत्नी । यदि त्वमखिलवित्पंडितोसि ताहं पुण्यनगरं गत्वा तत्रत्यपंडितान् पराजय

स्व । तेषां पराजये तव पंडितत्वमस्तु किं मदग्रे तव पंडित्यमित्यर्थः ॥ ६७ ॥ इह पुण्यनगरे सर्वपंडितेभ्यः सदसि मया यदुक्तं तद अर्थसहितं ते पंडिताः
 कथयंति वा न कथयंतीति तत्सर्वं दूतमुखतस्ते विदितं भवेत् । ततो ममाधिकारस्त्वया ज्ञातो भविष्यतीत्यर्थः ॥ ६८ ॥ स्वाधिकारं वर्णयति व्यास
 इति । इह जगति एको व्यासः सर्वज्ञोऽस्ति । उत पुनः कौ पृथिव्यामहं दिवाकरः सर्वज्ञोऽस्मि । अन्यस्तृतीयः सर्वज्ञो नास्ति । यद्यप्येवं तथापि तत्कथिते
 व्यासोक्ते पुराणे बहु न्यूनं अपराब्दादि मया दृष्टमस्ति । अथ स व्यासः साक्षादागतोऽपि मनुककाये ऊनदृष्ट्यै अपराब्दावयवलोकाय समर्थो न
 भवेत् । एतादृशं मामज्ञात्वाज्जादरकर्त्री त्वं ममकीर्तिं शोभ्यसीत्यर्थः ॥ ६९ ॥ उद्वृद्धिजः उत्तरेदेशस्थो द्विजः पुरभयीति भाषाप्रसिद्धः । तेन समानाऽऽ
 तमब्रवीदिति दिवाकर आशु यामि पुण्याख्यपत्तनमहं खलु पंडितेभ्यः ॥ उक्तं मया सदसि तत्कथयंति सार्थं वा नेति चारमुक्तो
 विदितं भवेत्ते ॥ ६८ ॥ व्यासोऽखिलज्ञ उत कौ हि दिवाकरोऽहं नातस्तृतीय इह तत्कथिते पुराणे ॥ न्यूनं मयैव बहु दृष्टमथो मनुके सो
 ऽद्धाऽऽगतोऽपि न भवेत्क्षम ऊनदृष्ट्यै ॥ ६९ ॥ उक्तेत्युद्वृद्धिजसमाकृतिरेष एकः पृष्ठे धृताढ्यगुणपात्र उपात्तदंडः ॥ पुण्याख्यपत्तन
 मगाच्छ्रुतिशास्त्रविद्भिः स्वाशैः प्रविष्टमुत लब्धधनैर्विसृष्टम् ॥ ७० ॥ तस्याविहोपवनधर्मगृहेवगाही सर्वौबराणि च दधन् गणपाय
 दूर्वाः ॥ कोशाप्रसिद्धबहुनामभिरार्पयच्च श्रुत्वेति कश्चिदवदत्किमयं पिशाचः ॥ ७१ ॥ श्रीमत्सभामथ दिवाकर उक्तवेषः प्रातोऽन्यपंडित
 इहास तदा न कश्चित् ॥ अतः व्यस्तवेषमपि वीक्ष्य मुकांतिमंतं ज्ञात्वा द्विजं नमति चोत्थित एव राजा ॥ ७२ ॥ श्रीमत्करस्थमकरोदथ
 नारिकेलं श्लोकं च पत्रालिखितं मुखतो वदन्सः ॥ अर्थो गणेशमुखपंचपरोऽस्य हीत्यमुक्त्वोत्तरोक्तिमगमच्च दिवाकरोऽस्मात् ॥ ७३ ॥
 कर्तिर्यस्य स एकाकी पृष्ठभागे धृतं आढ्य महत् गुणेन युक्तं पात्रं येन सः करधृतदंड इत्यर्थः । स्वस्य धनस्य आशा
 येषां तैः नृपाद्धनेच्छुभिः प्रविष्टं कृतप्रवेशम् उत पुनः लब्धधनैर्विसृष्टम् ॥ ७० ॥ इह पुण्यनगरसमीपे उपवने धर्मशाखायां स्थितः अत्र
 गाही कृतज्ञानः सर्वौबराणि उष्णीषादीनि धारयन् कोशेषु अप्रसिद्धाब्दैर्गालीप्रदानसदृशैर्बहुनामभिरगणपतये दूर्वाभ्यर्पयत् । इति श्रुत्वा कथितुरुपः
 अयं पिशाचोऽस्ति किं इत्याह ॥ ७१ ॥ इह समायां तदा कश्चित्पंडितो नासीत् । नमति ननाम ॥ ७२ ॥ श्लोकं वक्ष्यमाणम् । अस्य पदस्यार्थो

गणेशादिपंचायतनपरास्तीत्यं औचरोक्तिं उचरद्वास्थानामुक्तिरिवोक्तिः वाक्यं तामृन्मत्वाऽस्मात् नृपमश्वादाभयं भगवान् ॥ ७३ ॥ मत्तुः फलं
सकनारिकेलफलम् ॥ ७४ ॥ एकमपि अर्थं न विदुः । कुतः पंचार्योन्तियर्थः ॥ ७५ ॥ मालकीशा चंद्रसेन कार्याधुनिरितो स्थितिं भाषया
वकीलेति प्रसिद्धौ यादवमाधवाख्यौ दिवाकरकेवेः शिष्यौ अस्य पथस्य अर्थद्वयं कृत्वा पृथिव्यां नौ गुरुर्दिवाकरः असुष्य पथस्यार्थपंचकं वेनीपि
तान्सर्वान्समास्थितान्प्रति कचतुः ॥ ७६ ॥ अखंडं चरति संचरति । विद्वान्मः अनेकाः शिष्या यस्य स राज्ञा रक्षितमहति पूरे गोप्यः । आसा

प्राप्ताः सभासथ बुधाः सकलाश्च राजा तानाह कश्चिदिह चागतवानुदकस्थः ॥ विप्रः सपद्यमिदमाज्यफलं ददौ मेऽथोक्त्वानि
पंचसुरवाचकमस्ति पद्यम् ॥ ७४ ॥ नैव स्थितः स इत आशु गतः स्वतंत्रः कुत्रास्ति तत्स्थितिस्मां न च वेति कश्चित् ॥
उक्तेति तेन निखिलेभ्य इहाथ पद्यं तदर्थितं न विदुरथमिमेस्य चैकम् ॥ ७५ ॥ शिष्यो दिवाकरकेवेरिह मालकीशा कश्चिदिता
वयं च यादवमार्यवाख्यौ ॥ कृत्वास्य चार्थगुणमुचतुरित्यमेतान्वेत्त्यर्थपंचकममुष्य गुरुर्हि नौ को ॥ ७६ ॥ नूनं स चागत इहातराय
एकोखंडं चरन्त्यपि च विद्वदेनकशिष्यः ॥ शोध्यः पूरे महति हि प्रमुणा स्वहृदैरावां परीक्षितुमसुं सह तैश्च यावः ॥ ७७ ॥ तौ
जगत्पुरुषमथेक्षितुमीशद्वैस्तं पुर्यनाक्ष्य विह्वौ प्रतिगहयन्त्या ॥ आराममेत्य जललब्धय एकमत्र पाकोद्यतं गुरुर्दिनाक्रमभयतां
हि ॥ ७८ ॥ तौ तं प्रणेमतुरितिक्ष्य सशंकदूनाश्चैत्याहतुर्गुरुस्य किल नो भवद्भिः ॥ वाच्योधिपाय थुनितुर्द्विनेन तस्मिन् स्थित्यो
चतुर्गुरुमिमौ बहु चार्थयंतौ ॥ ७९ ॥

मपि दूतैः सहैतं परीक्षितुं यावः गच्छावः ॥ ७७ ॥ इत्युक्त्वा राजाज्ञया तद्वैतैः सह गुरुं द्रष्टुं तौ यादवमाधवौ जमनुः । पुरि नगरे तं अनीक्ष्य प्रतिगृह्य
गमनेन विह्वौ विमत्सकौ संतौ जलप्राप्त्यर्थं आराममेत्य अत्रारामे पार्थम्युक्तमेकं दिवाकरगुरुं ऐक्षतां हि अवलोकितवन्तौ ॥ ७८ ॥ इति प्रणाम
करणं दृष्ट्वा ये सशंका राजदूतास्ताम् प्रति आहतुः । भवद्भिस्तौ नौ अययोर्गुरुः अत्रास्तीति श्रीमते राज्ञे वाच्यः निवेदनीयः । इति उद्विनेन यादवमाधव

वक्ष्येन ते दूताः ययुः राजानं प्रतीति शेषः । इमौ चात्रारामे स्थित्वा गुरुं श्रार्थयंतौ संतौ ऊचतुः ॥ ७९ ॥ भुवि एकतमः एक एव विद्वानस्ति । अथापि त्वयीषदप्यभिमानो नास्ति । यतस्त्वं पादचारी शिष्यवर्जितोन्यदेशस्थद्विजवेषधर इह राजभूमौ प्राप्तः । अल्पविद्या अपि परे इतरपंडिताः अनेक देवपुष्पाः संतोऽमुं राजानमायाति धनावर्थमिति शेषः । त्वं तु विद्वानपि निरभिमानोसीति भावः ॥ ८० ॥ किं च यदि भवान्पत्रद्वारा पूर्वं नौ आवां प्रति किंचित्सूचयित्वा एकोप्यागतः स्यात् । तदा हे आर्य सर्वपंडितयुक्तमेव राजानं तवाग्रे योजनार्द्धपर्यंतमानेतुं तव कृपयावां सुधियौ स्वः समर्थो वि

विद्वान् भवान्भुवि किलैकतमोऽभिमानो नेषस्त्वयीह पदचार्यपि शिष्यहीनः ॥ प्राप्तेन्येष इनकौ हि परेऽल्पविद्याश्चायांन्यने कविधंद्वभिन एनमीशम् ॥ ८० ॥ नौ पत्रतोषत्रपि भवान्यदि सूचयित्वैकोप्यागतः किल तदाखिलपंडिताढ्यम् ॥ श्रीमंतमेव पुरतस्तव योजनार्द्धमानेतुमार्य सुधियौ कृपया तवाऽऽत्राम् ॥ ८१ ॥ पद्यं त्वया यदुदितं सुरपंचकार्यं तस्यार्थमेकमपि वेत्ति बुधो न कश्चित् ॥ अर्थद्वयं तव पदाश्रयतोवदाव चात्युत्सुकोस्ति निखिलश्रवणार्थमीशः ॥ ८२ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ ज्ञात्वा तदा शयमथो स दिवाकरस्तौ प्राहेति नैव धनलब्धय आगतोहम् ॥ राज्ञोप्सितं मम ददाति हि वल्लभन्नं यश्चेच्छतीतरदतो मृतिमान्म मूर्खः ॥ ८३ ॥ आयाति भूगतबुधा इह वित्तमातुं कस्तेषु वित्तम उताणु मयापि वक्ति ॥ इत्यागतोऽथ निखिलांश्च ममैकपद्यं जिग्ये तदीक्षणमभूद्धि तदंतरघ्नम् ॥ ८४ ॥

त्यर्थः ॥ ८१ ॥ स्वागमने हेतुमाहतुः पयामिति । द्वौ च तौ अर्थौ चावां अवदाव उक्तवतौ । निखिलानां पंचार्थानां श्रवणार्थं राजाऽत्युत्कंठितोऽस्ति अतो भवता राजसभाभेत्य पदस्यार्थपंचकं वक्तव्यमिति राजाज्ञयाऽत्रावागतावित्यर्थः ॥ ८२ ॥ तस्य राज्ञः आशयं समाऽऽगमनाभिययम् । हि यतो राज्ञी मम इच्छितं वल्लभन्नं च ददाति । यः इतरत् अन्नवन्नभिन्नं इच्छति अतो हेतोः स मूर्खो मृतिमान् मृततुल्यः अन्नवन्नवतः पुरुषस्य याश्चकारणं मरण तुल्यमित्यर्थः ॥ ८३ ॥ को विद्वत्तमो मया सहलप्यं वक्ति इति हेतोर्हमागतोऽस्मि । अथ ममैकं पद्यं सर्वानपि पंडितान् जिग्ये अजयत् । हि यतस्तदी

क्षणं प्रयावलोकेन तेषां पंडितानामंतराग्रं भक्ततापकरभूतम् । मम दर्शनेन तेषां पराभवो भविष्यत्येवेत्यर्थः ॥ ८४ ॥ इतः स्वपाचितान् । गनेर्गिति युक्तस्याप्राथित्यवत् । इनमुख्या राजदयः पंडिताः ॥ ८५ ॥ इतः उपवनात् । निजस्थितिं स्मृग्रहम् ॥ ८६ ॥ अथ केचित् पंचायतनार्थं यं ज्ञातुं निषेदः स्थितवन्तः । परे पंडिताः हे आर्य त्वया प्राक् राजनिकटे उक्तं पद्यं अर्थः पंचार्थैः सह त्वं वेदति जगद् ॥ ८७ ॥ उदारमतिः श्रामान् दिशः करो निशम्य तेषां वाक्यमिति शेषः । बहुकोशैः पूर्णः सर्वकोशभिन्नो विच्छ्रुतिषु पंडितः श्रोत्रेषु अर्थान् पथस्य पंचार्थान् ददौ अर्पितवान् । पंचार्थान्वर्णयामासत्यर्थः । तत्र दृष्टातः । यथा धनवान् कोशपूर्णो याचकहस्तेषु अर्थान्ददाति तथेत्यर्थः । अथ ते पंडिता निरसा इवाभिमानगहिताः संतोऽप्यभ्यगतीन्सर्वान्

भुक्त्वा स पाचितमितोऽणु ददौ च ताभ्यां लब्ध्वा प्रसादमथ तौ मुदितौ शनैस्तम् ॥ इत्याहतुर्नृपसभामधुना त्वमेहि ह्येष्यति नेतुमिनमुख्यबुधा इह त्वाम् ॥ ८५ ॥ चेन्नो मनस्तव सभागमनेस्त्यथो नौ वासस्थलं कुरु निजांघ्रिजःसुपूतम् ॥ संप्रार्थितः स नहुयेति तुरंगसंस्थस्ताभ्यां निजस्थितिभितः स्वगुरुर्हि नीतः ॥ ८६ ॥ ज्ञात्वायथुर्नृपतिनात्र बुधाः समीक्ष्य वेपाद्रिलोपमपि कांतिश्रुतं प्रणेसुः ॥ केचिन्निषेदस्य पंचसुरार्थपद्यं ज्ञातुं परे जगदुरार्यं वदोक्तमर्थः ॥ ८७ ॥ श्रीमान्दिवाकर उदारमतिर्निशम्यार्थान्विच्छ्रुतिष्वनुददौ बहुकोशपूर्णः ॥ याचकहस्तेषु धनवानिव तेथ सर्वांस्त्रिस्वा इवादुर्गम्यगतीन् ह्यमानाः ॥ ८८ ॥ श्रिये गजास्याब्रुडिता तिसन्मुत् खगेद्रगतिः स्थापितलोककीर्तिः ॥ अजातमजार्च्यांघ्रिरहःस्वभृन्नौनादिः सुसंज्ञाभट्टिलाष्टमूर्तिः ॥ ८९ ॥

अर्थं जगद् ॥ धनलाभेन दरिद्राणामिव तेषां पंडितानां बह्वर्थलाभास्ततोपोभवदित्यर्थः ॥ ८८ ॥ तदेव पंचायतनदेवतार्थप्रतिपादकं पद्यमाह । श्रिय इति । तत्रादौ गणेशार्थपरत्वम् । अन्तर्दकेषु रहतीत्यब्रुः कमलं आस्यमेवाब्रुत् आस्याब्रुत् गजस्यास्याब्रुत् मुखकमलं यस्य स गजवदनो नोऽभ्याकं अभ्येस्तु । कीदृशः इतातिसन्मुत् इता प्राप्ताऽतिसन्मुत् अतिसंतोषो यस्य भक्तवरदानाय सदा संतुष्ट इत्यर्थः । पुनः किंभूतः । खगेशा पक्षिश्रेष्ठेन मन्त्रेण गतिर्गमेन यस्य मयूरारूढः । चेतायुगे मयूरवाहनो गणेश इति गणेशपुराणे कथाश्रवणात् । पुनः किं भूतः । स्थापिता लोकेषु कीर्तिः स्मरणमात्रेण निर्धि

धनैरक्षणरूपा येन सः । गतिस्थापित इत्यत्र शर्परे वा विसर्गलोपो वक्तव्य इति विकल्पेन विसर्गलोपः । पुनः किं० । अजस्य ब्रह्मणः आत्मजे सिद्धि
 बुद्धी तयोस्तास्यां वाञ्छ्यौ पूज्यावंघ्री चरणौ यस्य । पदंघ्रिभरणोच्छ्रियामित्यमरः । सिद्धिबुद्धिनिषेवित इत्यर्थः । पुनः की० । अहनि कल्पादौ स्वयमेव
 भवतीत्यहःस्वभूः । अवतारग्रहणे स्वतंत्र इत्यर्थः । पुनः किं० । न आदिर्यस्य सोऽजादिः । विश्वादित्वेनानादिरित्यर्थः । पुनः की० । शोभनाः संज्ञाः
 नामानि विभर्ति स सुसंज्ञाभूत् । इलादयो भूम्यादयोऽष्टौ मूर्तयो यस्य यस्माद्वा । भूमिरापोनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च । अहंकार इतीयं मे भिन्ना
 प्रकृतिगृधेति गीतोक्ताष्टमूर्तिमान् तत्कारणं वा । अष्टप्रकृतिकारणमिति गणेशसहस्रनामसु तद्यामदर्शनात् । अथ देवीपरत्वम् । एङ् पदांतादतीति सूत्रे
 णाकारस्य पूर्वत्वादागजेति पदम् । अगाद्धिभालयाज्जाता पावर्ती नः श्रिये अस्तु । कीदृशी । आस्याब्रूहि मुखकमले इता प्राप्ता अतिसन्मुत् अतिस
 तोषो यस्याः साऽऽस्याङ्घ्रिडितातिसन्मुत् । आनंदमयत्वात्तदा हास्यवदनेत्यर्थः । पुनः की० । खगेङ्गतिना गरुडवाहनेन हयग्रीवाख्यविष्णुना स्थापिता
 लोके कीर्तियस्याः सा । अगस्तिमुनये हयग्रीवेण देवीमहाभक्त्योपदेशद्वारा लोके कीर्तिस्थापनात् । पुनः की० । अजस्य ब्रह्मणः आत्मजा सरस्वती । तथा
 अजः ब्रह्मा आत्मजः पुत्रो यस्याः सा लक्ष्मीः । सा च सा चाज्जात्मजे सरस्वतीलक्ष्म्यौ । एकशेषः । ताभ्यामर्च्यौ पूज्यौ अंघ्री यस्याः सा । लक्ष्मीवाणीनि
 षेवितेति लग्नचामरहस्तश्रीशारदापरिसेवितेति च ब्रह्मांडपुराणे विशतिस्तेवे देवीनामदर्शनात् । पुनः किं० । अहःस्वभूः अहनि कल्पादौ स्वयमेव भवतीत्यहः
 स्वभूः । यथोक्तं मार्कण्डेयपुराणे—एवं स्तुता तदा देवी तामसी तत्र वेधसा । विष्णोः प्रबोधनार्थं निहंतुं मधुकैटभौ । नेत्राभ्यानासिकाबाहुद्वयस्थस्थो
 रसः । निर्गम्य दर्शने तस्थौ ब्रह्मणोव्यक्तजन्यन इति । पुनः की० । अनादिः सर्वेषां आदिभूता । सर्वस्याद्या भगवतीति मार्कण्डेयपुराणेऽनादित्वश्रयणात् ।
 पुनः की० । सुसंज्ञाभूत् अनेकनामवतीत्यर्थः । पुनः की० । इलादयः पंचभूतानि सूत्र्यांचंद्रमसौ जीवात्मेत्यष्टौ मूर्तयो यस्याः सा । अष्टमूर्तिजा
 जैत्रीति ब्रह्मांडपुराणे तथा नामदर्शनादित्यर्थः । अथ सूर्यपरत्वम् । खे आकारे गच्छति ते खगा ग्रहास्तेषां इत् स्वामी सूर्यः नः श्रियोस्तु । कीदृशः । अगोभ्यः
 पर्वतस्थो जातानां नदीनां आस्येषु मुखेषु प्रवाहेषु यानि अब्रूहि कमलानि तेभ्यः इता प्राप्ता अतिसन्मुत् अतिमंतोषो यस्मात् । यस्यादेयेन कमलानां

संतोषो भवतीति कमलानंदकर इत्यर्थः । ननु कमलानां संतोषेण कथं तस्य वर्णनीयत्वमित्याशङ्क्य सर्वोक्तशयोपि स एवेत्याह । भविष्याभिप्राये ह भवति । गत्या भ्रमणेन स्थापिता लोकानां चतुर्दशभुवनानां कीर्तिर्जन । यत्प्रकारेणैव सर्वलोकप्रकाशो भवतीत्यर्थः । पुनः की० । अजस्रं अश्रमः आत्मजा वसिष्ठादयो ऋषयस्तैरर्च्यो त्रिकालमुपास्यौ अग्नी यस्य । संध्यात्रये सर्वैवमुपास्यः सूर्य एव । पुनः की० । अहनि अहनि दिग्भानं यः पालयति भवतीति अहः स्वभूः । पुनः की० । अनादिः । सूर्य आत्मा जगत्स्तत्स्थुषश्चेति श्रुतिसिद्धात्मरूपात्वाद् अनादिः । पुनः किं० । सुमेधायुधः शो । म । देवाः नाम्नी ह्री तां विभर्ति वामांके करोति सः । पुनः किं० । इलादिषु शिवाष्टमूर्तिषु मूर्तिर्यस्य सः । अथ विष्णुपारत्वम् । स्वयः विष्णुः । तेनो गोतना स्वभूरित्यमरः । नोस्माकं श्रियेस्तु । किंभूतः । गजास्याबुद्धितातिसन्मुद । गजस्य मकरशस्तगजैर्द्रस्य आस्ये मुखे शुंडादंडे यत् अष्टदं दन्वलं कंतापिना इता प्राप्ता अतिसन्मुद अतिसंतोषो यस्य गजापितकमलेन संतुष्ट इत्यर्थः । पुनः किं० । स्वगशा गरुडेन गतिर्यस्य गरुडगामीत्यर्थः । पुनः की० । रयः पिता कीर्तिः अवतारग्रहणेन धर्मस्थापनदुष्टवधमाधुनाणादिरूपा येन सः । पुनः की० । अजस्रं ब्रह्मण आत्मजा नारदायास्तैरर्च्यो गत्सुग पृग्गो अग्नी यस्य । पुनः किं० । अनादिः उकार्थवत् । पुनः किंभू० । सुसंज्ञामुद शोभनाः संज्ञाः रामकृष्णादिनामानि विभर्तीति । पुनः किंभूतः । अजहंयं भूमिपानेलोवायुरित्यादयो गीतोक्ता अष्टौ मूर्तयः प्रकृतयो यस्य सः । अथ शिवपारत्वम् । इलाष्टमूर्तिः । इलादयो भूभांस्त्र्यनलोनिशैवस्यहर्तायो हि मांशुः पुमानित्याभाति चराचरात्मकमिदं यस्यैव मूर्त्यष्टकमिति भगवत्सादरुक्ताः अष्टौ मूर्तयो यस्य सः शिवो नः श्रियेस्तु । किंभूतः । अगाध्वालाग्या ज्ञातायाः पार्वत्या आर्यवेवाबुद् मुखकमलं तेनावलोकितेन इता प्राप्ताऽतिसन्मुद अतिसंतोषो यस्य पार्वतीमुखावलोकनेनातिमंतुष्ट इत्यर्थः । पुनः की० । स्वगेड्गतिस्थपितलोककीर्तिः । स्वगानां ब्रह्मणा ईशः स्वामिनः सूर्यस्य गत्या पलायनेन स्थापिता लोके कीर्तिः शिक्षाकर्तृरूपा येन यस्य वा सः रुद्रः । रुद्रभयावधार्कः इति विष्णुभागवते वर्णनात् । तथाहि । विधुन्मालीनामाऽशुरः शिवभक्तादात्मसूर्यवचस्वी विमानं लब्ध्वा रात्र्यागमे सूर्यवत् भ्रमणं कृतवान् । तत्कर्म दृष्ट्वा सूर्येण स पराजितः सन् पुनः शिवं शरणं जगाम । तदा शिवोपि निजभक्तपराभवमसहयानः सूर्यं हंतुं प्रवृत्तस्तदा सूर्यः पलायनेन रुद्रा काश्यां स्थितस्तात् लोलार्कतीर्थं जातमिति काशीखंडे कथाश्रवणात् सूर्यस्यापि भयजनकः । यद्वा स्वगस्य हंसस्य इदं स्वामी ब्रह्मा तस्य पलायनेन

स्थापिता लोके कीर्तयिष्येति । रुद्रभयाद्यथा क इति विष्णुभागवते पाठांतरे स्वीकारात् । मृगरूपां सरस्वतीं स्वसुतां यमितुमुद्यतो मृगरूपो ब्रह्मा रुद्रभयात्
लायनं कृतवानिति च कथा प्रतीयसीत्यर्थः । पुनः किं० । अजः ब्रह्मा आत्मजास्तस्य पुत्राश्च सनकाद्यारक्षेत्रचर्यो पूज्यावंशी यस्य सः । अनादिः ।
सुसंज्ञामृत् । एतत्पदद्वयं उक्तार्थवत् । एतादृशपंचार्थकपद्येन ब्राह्मणमात्रस्य पंचायतनोपासनाऽवश्यकृतव्यत्वेन विहितेति भावः ॥ ८९ ॥ अथौत्तरवचाः
औत्तरः उत्तरदेशस्थस्तस्य वचांसिब वचांसि यस्य स बुधायो दिवाकरः सर्वाश्च पुण्यनगरस्थपंडितानाह । यूयं सुमतात् उत्तमप्रमाणेन ममार्थाद् भट्कृत
पथार्थान्निषेध्य बाधं दत्त्वा अत्रापि उत्तमप्रमाणेनेति योज्यम् । अपरानर्थान्कुरुष्वम् । नो चेत् बहुधनप्रदस्यास्य राज्ञो गृहे यद्वान्यादाय उद्भितेः पठितशास्त्रा

सर्त्रानथौत्तरवचाः स बुधार्थे आहार्थान्मे निषेध्य सुमतादपरान्कुरुष्वम् ॥ नो चेन्नृपस्य बहुदस्य गृहे यद्वान्यादाय धान्यसुद्धितैः
खलु पिष्ट यूयम् ॥ ९० ॥ प्राहुर्नमंत इति तेथ दिवाकारार्थं नेत्यं मतिर्द्विखिलगार्कगतेव कांतिः ॥ लब्धा त्वयैव किल देशिकसत्प्र
सादात्त्वां वर्णयाम इति किं नतिमेव कुर्मः ॥ ९१ ॥ संपूजितो वसनभूषणदक्षिणाद्यैः सर्वार्थैर्कनृपतिनाऽऽयंवरोथ सर्वम् ॥ दत्त्वा
बुधेभ्य इन ईक्षति पूर्ववेषोसौ निर्ययौ नृपपुराद्बुधार्थितोपि ॥ ९२ ॥ विद्मालकीं गत इतः सकलं स्वचारे राज्ञी निशम्य वदतीति
दिवाकारार्थम् ॥ उक्तं मयाज्ञतमयाऽखिलवित् क्षमस्व बालांघ्रिव्रतमिव सर्वगता धरित्री ॥ ९३ ॥

दिमिः पेषणसमये गायनोपयोगैः कृत्वा धान्यं यूयं पिष्ट पेषणं कुरुष्वम् । मत्कृतार्थान्निषेधान्याथार्थकरणे भवतां शास्त्राध्ययनं व्यर्थमस्तीत्यर्थः ॥ ९० ॥
इत्थं तव बुद्धिसदृशा मतिरखिलगा सर्वपंडितगता नास्ति । यथार्कगता कांतिः सर्वत्र नास्ति तथेत्यर्थः । त्वया तु देशिकप्रभावाद्भारुक्षप्रभावादीदीदृशी
बुद्धिः प्राप्ता इति हेतोस्त्वां प्रति बयं किं वर्णयामः । अपि तु न वर्णयामः । किं तु नतिं नमस्कारमेव कुर्मः । अस्माकमप्रतिष्ठां मा कुर्विति भावः ॥
॥ ९१ ॥ इने राज्ञि ईक्षति मति सर्वं राज्ञा दत्तं बद्धादि बुधेभ्यो दत्त्वा सः पूर्ववपः सन् बहुभार्थितोपि नृपपुराच्चिर्ययो ॥ ९२ ॥ इतः सकथात् वित

दिविकरो माळकौ प्रातोभवत् । सकलं पुण्यनमरागं वर्तमानम् ॥ ९३ ॥ अनीहः निस्पृहः । शास्त्रात्मगुर्वभिमात । शास्त्रमनीत्या आत्ममनीत्या गुरु
प्रतीत्या च एतद्विष्य असत् परशन् कचिस्तको नामवत् । सद्गुरुत्वा गुरुणेशवचनेन । गुरुवचनेनैवास्य पुराणप्रवचने प्रवृत्तिरिति भावः ॥ ९४ ॥
अथोपापत्यानंदस्य सिद्धिमायर्थ्यं वर्णयन्कथातरसाह शौढ इति यावत्सर्गसमाप्ति । गुरोः गणेशात् मंत्रान् लब्ध्वा ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ श्रीमदिनादिहानां
श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ योनीह इत्यमखिलार्थसुखे च माने शास्त्रात्मगुर्वभिमातादसदेतदीक्षन् ॥ सक्तः क्वचिन्न च दिवाकरपंडितः
स राड्यै पुराणमिह वक्ति हि सद्गुरुत्वा ॥ ९४ ॥ म्रौढेय मंत्रांश्च गुरोस्तु लब्ध्वा बभूव वीरः स च रामचंद्रः ॥ तुतोप तस्माद्यवनो
पि राजा योन्यैर्बलाब्धैर्हि नृपैर्हतस्वः ॥ ९५ ॥ ये द्वेषिणः स्युर्यवनस्य राज्ञस्तदीयेदेशान्स च रामचंद्रः ॥ गत्वा लुलुंठेऽश्वगपति
भिश्चात्पर्ययजेयो बहुभिः किलान्यैः ॥ ९६ ॥ न क्रोशमात्रं बाह्वेतुमीशः शूरोप्यभूच्छ्रीमदिनादिकानाम् ॥ गजये कुनेन्यो
रुपबलस्तदेत्यासीद्गामचंद्राच्च भयं हि राज्ञाम् ॥ ९७ ॥ नाभूत्तदीपद्रव ईषदन्यराजोद्भवो वै यवनस्य राज्ये ॥ यद्गामचंद्रो जयतीह
खड्गी गुरुप्रसादेन धैरैकवीरः ॥ ९८ ॥ शूराः स्वदूताः क्षितिपैः सुदेयलोभादेनका भुवि योजितास्ते ॥ चरंति गुप्ताश्च विलोमवेया
यतंति धर्तुं नृपरामचंद्रम् ॥ ९९ ॥ बंदीव चाभूदथ तेषु चैकोऽग्राद्रामचंद्रं बहु वर्णयंस्तम् ॥ श्रीमन्नृपस्याप्यनुगस्तदादिन्नृपान्वि
निंदन्वदतीति मिथ्या ॥ १०० ॥ बंधुवाच ॥ शूरस्त्वमेवैक इलातलेऽमीत्याकर्ण्य ते पाशमिहागतस्मि ॥ चेत्सर्वभोमापि हि
चाल्पवीर्यस्तं स्तावकाः स्तोतुमबुद्ध्यः स्युः ॥ १ ॥ त्वं त्वल्पभूश्चाखिलभूभृदको यतोखिलानामपि भोक्ष्यसे गाम् ॥ गत्वा
बलात्तद्गतस्तुहत्या ते त्वद्भुवो नाणवपि हतुमीशाः ॥ २ ॥

श्रीमन्नाजादीनाम् ॥ ९७ ॥ यत् यस्मादरायमेको मुख्यो वीरः ॥ ९८ ॥ सुदेयं धनं तस्य लोभेन ॥ ९९ ॥ बंदीव बंदितसदृशेषपवानभवत् । तदा
दीन् श्रीमदादीन् नृपान् विनिंदन् मिथ्या इति वक्षमाणं वदति ॥ १०० ॥ अबुद्ध्यः अल्पबुद्ध्यः बुद्धिपटुचिरहिता इति यावत् ॥ १०१ ॥ अभिलभु
भूस्तु सर्वराजसु एकः अस्माधारणः यतः सर्वेषां भोग्या भूमिं बलात् तत्तद्राजात्तवस्तूनां रत्नादीनां हरणेन भोक्ष्यसे । ते तु राजानस्त्व भुवः अणु अल्प

मपि अंशं हर्तुं समर्था न भवति ॥ १०२ ॥ सौख्यात्सौख्येन । अन्यबलः अन्यबलेन बलवान् । स्वयं तु न शूरोस्ति । यतो द्विजः । शूरत्वं ब्राह्मणे न सम्भवति । अत एव स सर्वनृपेः प्रार्थितोपि त्वत् त्वत्तः भयं अंतः मनसि धत्ते ॥ ३ ॥ आत्मीयेभ्यः स्वकीयेभ्यः परं श्रेष्ठम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ पूर्व तेन बंदिना संसूचितो यो राजा श्रीमान् तस्य दूताः । अखिलं गृहप्रवेशमार्गादिकं जानाति सः अत्र प्रथमं दारुपरंपराभिः काष्ठसोपानैः ॥ ६ ॥ बृहत्कया

त्वत्तेजसाऽऽस्ते यवनः स्वराज्ये स्त्रैर्णोपि सौख्यात्परतापहीनः ॥ श्रीमान्द्विजस्त्वन्यबलस्त्वदंतर्धत्ते भयं सर्वनृपार्थितोपि ॥ ३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्याद्यनेकस्तुतिभिस्तु चक्रे तं रामचंद्रं स्ववशं स दूतः ॥ अज्ञाय कौटिल्यममुष्य सोऽपि विश्वाममात्मीयपरं चकार ॥ ४ ॥ अथैकदा कुत्रिमबंदिवाक्यात्स रामचंद्रोऽल्पतुरंगवाहैः ॥ पुण्याद्गतो योजनयुग्मसंस्थं धनाढ्यगेहं निशि तेन युक्तः ॥ ५ ॥ प्राग्बंदिंसंचितराजदूताः शूराः स्थिताः स्युर्बहवोऽत्र गेहे ॥ स कुत्रिमो बंद्यखिलज्ञ एकोऽत्रैतय्यौ दारुपरंपराभिः ॥ ६ ॥ अल्पासरं चोरकपाटसंस्थमुद्धाट्य सोतनृपतिं निनाय ॥ शस्त्राणि तस्मादखिलानि हत्वा विश्वामतोऽल्पासरतो मपिपाच्च ॥ ७ ॥ अंतःप्रविष्टे नृपतौ कपाटमन्यो दृढं ध्वंस्तगतश्चकार ॥ नृपं त्वशस्त्रं स्थितशूरमध्ये नीत्वा स लीनस्तमसीह बंदी ॥ ८ ॥ तैरावृतो यो नृपतिः सशस्त्रैर्ध्वंतिपि तच्छस्त्ररवं निशम्य ॥ तूष्णीं स्थितो भग्नरदाहितुल्यः सूतस्य दौष्ट्यं हृदि चाविदत्सः ॥ ९ ॥ ये रामचंद्रस्य बहिः स्थिताः स्युर्दूताः समीक्ष्येह च सौधसंस्थान् ॥ बहून् सशस्त्रान् भयतोथ तस्माद्यद्भुतं स्वास्ववनेच्छवोल्पाः ॥ १० ॥ श्रीमान्निशम्यात्मसशस्त्रदुर्गेशस्त्रमाप्तं नृपरामचंद्रम् ॥ आज्ञाप्रयच्चासृति दुर्गकारागृहेऽस्तु चोरोऽयमिति स्वकीयान् ॥ ११ ॥

दंसंस्थं अल्पासरं सिङ्घातिभाषप्रसिद्धम् । विश्वामेनाल्पाद्वारस्य मिषेण अल्पद्वारात्तशस्त्रागमनं न भवतात । नमिनेन तस्माद्रामचंद्रात्सर्वशस्त्राणि हत्वा तमंतर्निनाय ॥ ७ ॥ स्थिताः अंतःस्थिता ये शूरास्तेषां मध्ये ॥ ८ ॥ मृतस्य बंदिनो दौष्ट्यं दुष्टत्वमविदत् ज्ञातवान् ॥ ९ ॥ स्वास्ववनेच्छवः स्वप्राणरक्षणेच्छावन्तः । यतः अल्पाः अल्पासामर्थ्येनस्मात्स्थानाथयुः ॥ १० ॥ अपं रामचंद्रः चोरः हतः आसृति मरणपर्यंतं दुर्गगतकारागृहेऽस्तु तिष्ठन्

इति स्वकीयान्यायि आज्ञापित्वाच्च ॥ ११ ॥ अस्मात् पूर्वस्थानात् । माता चंद्रसेनपत्नी ॥ १२ ॥ १३ ॥ तस्य कर्मफलस्य विवर्तः कर्मात् भवति । यथोक्तम् । “अवश्यं भाविभावानां प्रतिकारो भवेद्यदि । तदा दुःखैर्न लिप्येग्नलरामप्रयधिष्ठिगः” इति ॥ १४ ॥ गुरुद्वितीयः गुरुद्वितीयः अन्यत्र इदं भवदुर्कं अमशमोक्तवृत्तं सत्यमस्ति । हि यतः गुरुभक्तानां हरो कर्मफलदातारि स्ते प्रतिकृते सत्यपि गुरुः गतिता भवति । न च कृतं न कृतं तथेति तैः स्थापित एष नीतोऽस्मादुर्गो गेहेऽमितशूयुतः ॥ पुत्रस्य चादर्शनमानमदूतः श्रुत्वाथ माता बहुदुःखिताभूत् ॥ १२ ॥ दुर्गेस्ति जीवन्स च शस्त्रिगुतोथेत्यं समाकर्ण्य तदाणु लुष्टा ॥ गत्वा गणेशं गुरुमानमर्तित्याहात्मजं मोक्षय मोहिगुमां ॥ १३ ॥ गुरुगणेशो विधुसेनपत्नीमथाब्रवीद्यश्च यथा करोति ॥ तथा फलं तस्य भवेद्धि नूनं केनापि नो तस्य भवेद्धिगतिः ॥ १४ ॥ राहो पुनः प्राह गुरुं नमंतीदं सत्यमन्यत्र गुरुद्वितीयः ॥ त्राता गुरुः स्याद्धि हरो च स्ते किं तत्र चेतत्परिहृतमल्ल ॥ १५ ॥ इत्थं बहुप्रार्थनया दयाढ्यो राज्ञीसुमापत्यसुखोऽवद्व ॥ यत्रास्ति ते सुखरितो वहिस्तात्स्थायान्वयाऽवस्थितश्चः स्वर्गः ॥ १६ ॥ दुर्गोद्भिर्द्विष्यति वै परश्चः प्रातर्विमुक्तस्तव रामचंद्रः ॥ श्रुत्वेति विश्वासयुताऽवगान्त्वा तदुर्गमाभिविषयत्वे गताच्च ॥ १७ ॥ अथापेरुघुनीशि झुलिनीति दुर्गेव जप्ता गुरुणा यथावत् ॥ साढ्याविरासितपुरतो गुरोस्तं प्राहाशु कृत्यं नद तद्धि दुर्गे ॥ १८ ॥ सोथाब्रवीच्छ्रीमदिनेन चैकः क्षिप्तोस्ति शिष्यो मम दुर्गे एनम् ॥ त्वं मोचयाथेव हि रात्रालयं श्रीमंतमाज्ञाप्य रहस्मन्मय ॥ १९ ॥ तथेति सा मंत्रवशाखिलस्याऽऽविभूय तद्राजमृह्य झूलत् ॥ उत्थाप्य मंचस्थमुवाच दुर्गा त्वं रामचंद्रं सलु मोचयशु ॥ २० ॥

पुत्रमंकटं परिहर्तुं किम् । न किमपि अशक्यमित्यर्थः । यथोक्तं “शिवे स्ते गुरुत्वाता गुरौ स्ते न कश्चन । गुरोरेव परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरोरे नमः” इति ॥ १५ ॥ अत्रेव स्थितिर्येषां ते । सादिन इत्यर्थः ॥ १६ ॥ अब्रवान् राजन्निहसूचकवेपरहिताच्च । आत्मोपत्यगोपनार्थमित्यर्थः ॥ १७ ॥ श्रुत्वा तन्मात्री दुर्गां तन्मंत्रं इति यावत् । कृत्यं मया कर्तव्यम् ॥ १८ ॥ एनं रामचंद्रं श्रीममेव मोचय । अनन्यं एकाकिनम् ॥ १९ ॥ तथेति उक्त्वा नि गेः

शूलैः शूलैः । मंचस्थं श्रीमंतम् ॥ १२० ॥ नोचेत् न मोचयामि चेत् । अनसुं गतप्राणम् । इत्यादि परान्वयि । सिंदूरं भाले ग्रस्याः ऊर्ध्वाः कचाः केशाः
 प्रसृज्यतां च तां च ॥ ११ ॥ उष्ट्रिणी अतिस्वरितगमना भवति । तस्यां स्थितेन दूतेन ॥ २२ ॥ अस्य रामचंद्रस्य मृग्युपर्यंतं बंधः पूर्वमुक्तोस्ति ।
 ईशा स्वामिना श्रीमता स चाय मोचनीय इति कथमुच्यते ॥ २३ ॥ २४ ॥ गुरुणोक्ते काले प्रभाते ॥ २५ ॥ विद्वलस्य पूः पंढरी आपा प्राप्ता । स
 पंढरी प्राप्त इत्यर्थः । अत्र भीमानयामाहुतिः स्नानं कृतं देवो विद्वलः पूजितः द्विजमुक्मन्नं भक्षितम् । एतत्कृत्यं दिवा कृतमित्यर्थः ॥ २६ ॥
 ने चेबिशूलेन शिरोऽद्य भित्त्वा कुर्वेऽनसुं त्वामिति तन्निशम्य ॥ भीतोऽद्य दृष्ट्वा स च शूलहस्तां सिंदूरभालोर्ध्वकंचां करालाम् ॥ २१ ॥
 पदांतरस्थान्वदति स्वदूतानपत्रं विलेख्याद्य हि लेखकेन ॥ प्रेष्योष्ट्रिणीस्थेन किलाशु दुर्गोद्विमाचनीयो नृपरामचंद्रः ॥ २२ ॥
 श्रुत्वेति ते विस्मितमानसाः स्युर्द्वांसृत्यु बंधोऽस्य पुरोदितोस्ति ॥ मोच्यः स चेसा कथमुच्यतेऽद्य निद्रालुना वेति मिथस्तदोद्बुः ॥ २३ ॥
 पुनस्तथा शूलहतोऽब्रवीत्स तथा निशम्याथ मुहुर्मुहुस्तैः ॥ पत्रं विलिख्याशु हि लेखकेन तदेव तत्प्रेषितमुष्ट्रिणीस्थात् ॥ २४ ॥
 दृष्ट्वैव पत्रं त्वथ दुर्गोपणारुणोदये मोचित एव सद्यः ॥ स रामचंद्रः स्वजनेषु चागाहुर्गोद्विहिस्ताद्वि गुरुक्तकाले ॥ २५ ॥ तेनाश्वमा
 रुह्य धृतासिनाथ स्वयैर्वैराश्वैर्जविभिः किलाप्ता ॥ भूर्विद्वलस्यात्र कृताहुतिर्हि देवोर्ध्वतोन्नं द्विजशेषमात्तम् ॥ २६ ॥ तत्रत्यमीशं
 तृणवद्धि मत्वा श्रीमत्प्रयुक्तं स च रामचंद्रः ॥ आनीय दूतैर्विनोऽस्त्रिलेभ्यो हत्वा बलात्स्वं निशि निर्ययौ च ॥ २७ ॥ प्रातः
 पुरीं स्वां स इतोऽथ पुण्ये कृताह्निकोगात्र सभां स राजा ॥ स्वप्नं निजानाह त आहुरेतत्सत्यं हि साक्षाद्वदुक्तिनोभूत् ॥ २८ ॥
 रात्र्यारंभे तत्कृत्यमाह । तत्रत्यमिति । श्रीमता प्रयुक्तं स्थापितं तत्रत्यं पंढरीस्थमीशं राजानं तृणतुल्यं मत्वा स्वदूतैस्तत्रत्यान्धनिकानानीय
 सर्वेभ्यः सकाशात्स्वं धनं बलात्कारेण हत्वा निशि निर्ययौ च ॥ २७ ॥ इतः पंढरीक्षेत्रात् स रामचंद्रः स्वां पुरीं भालोर्ध्वं प्रति प्राप्तोभवत् । अथ
 पुण्यनगरे स श्रीमान्राजा कृताह्निकः सन् सभामगात् । स निजान्प्रधानादीन्प्रति स्वप्नं प्राह । एतत् त्वयोक्तं सर्वं प्रत्यक्षं तव वचनेन सत्यमभूत् इति ते

सचिवाद्य आहुः । अयं भावः । स्वभावलोकितदेवतामयेन रामचंद्रो मोचनीय इति तस्या श्रत्यक्षं द्वितीयमाज्ञाकरणाच्चेदं पत्रं श्रीगामिना ७७५ श्रीपत्य तदैव स मोचित इत्यवो हेतोर्न तवैषाऽऽज्ञा स्वमता किं तु जायतिगवैव्याहुर्गति ॥ २८ ॥ आयुति मरणपर्यंतं बद्धः ॥ २९ ॥ उच्छिन्नीत्या ३ नदाह दसेवकद्वस्तेन ॥ ३० ॥ अथात्र पुण्यनगरे वार्ता प्राप्ता । वातामिवाह परेयुरिति । स्मर्यैः सह गतो भालकीं प्रीति शेषः ॥ ३१ ॥ तर्तागाम्य तलेकाः पुरि पंडर्यां कुतः संगताः । अत्याश्चर्यमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ सर्गोक्तकथाश्रवणफलमाह जनिमिति । शुकानंदगुरोः सप्तर्षी पूर्वजातेन भाद्रता श्रीमान्स कोपात्सकलानथाह किं मोचितश्चासृति बद्ध एषः ॥ मुक्तस्त आहुर्भवदाज्ञयेति स चाह तान्स्यामभृतं वचः क्षिप्र ॥ २९ ॥ न मोचनीयः स किलेति पत्रं प्रेष्यं पुनर्व द्रुतमुष्टिणीस्थात् ॥ आहुस्त एषोव किमस्ति दुर्गे किं प्रेषणीयं हि मुनेव पण्य ॥ ३३० ॥ वार्ताऽऽज्ञताऽथात्र पेद्युरेव स रामचंद्रोऽसिलपंडरीस्थान् ॥ बलाल्लुलुटे यनिनोऽगणय्य तत्रत्यमीशं हि गनः स्वकीयः ॥ ३१ ॥ श्रीमान्निशम्येति च राघवाख्यः प्राहैक एषः किल दुर्गरुद्धः ॥ कुतस्तदीयाः पुरि संगताश्च स्वमं किमेतन्निशि देवतोल्य ॥ २२ ॥ जनिं शुकानंदगुरोः सपूर्वा देवाकर्षी यस्तु कथां च सिद्धेः ॥ श्रेष्ठं गणेशस्य निशम्य भक्त्याऽऽमुयात्सुपुत्रं सुविदं युसिद्धि ॥ ३३३ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्धे गुरुगणेशसिद्ध्या रामचंद्रमोचनं नाम षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ येनायकां जनिं पूर्व कथयित्वा कथांतरम् ॥ कथितं हि पुनस्तस्य कथामेनोपहां शृणु ॥ १ ॥ विनायकोथ पंचाब्दे भालचंद्रोऽष्टवार्षिकः ॥ गृह एषस्तद्वै तौ सदा पित्रकवर्तिनौ ॥ २ ॥

जनिं इत्येति विवाकस्य कथां गुरुगणेशस्य सिद्धेः श्रेष्ठं च भक्त्या निशम्य श्रुत्वा चकारात्यटित्वा च । क्रमेण सुपुत्रं उत्तमं ज्ञानम् उत्तमां सिद्धिं च प्राप्नुयात् प्राप्नोति । चकारस्यानुक्तमुच्चायकत्वेन सर्वत्र संबधः । उपजातिवृत्तम् ॥ १३३ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्धटीकायामथस्तूत्ये मियायां गुरुगणेशसिद्धिवर्णनं नाम षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥ उत्तमेवेदे चैकोर्ध्वशतपदैर्विनायकः । भ्रमन्तुर्वां शुक्रस्थाने योगाभ्यासीति वर्णयते ॥ ४७ ॥ अथ शुकानंदस्य बाल्यतः योगाभ्यासं वर्णयति वैयायकीमित्यादिना । एनोपहां पापनाशिनीम् ॥ १ ॥ पितुः अंक्रवर्तिनौ संप्रिभवर्तिनौ ॥ २ ॥

पूर्वसिद्धः पूर्वान्वयी । वयसा समाः तुल्याः बालकाः । क्रीडास्थानमिति शेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सुखे ब्रह्मानंदे । अश्वामः श्वसोच्छ्वासराहितः ॥ ७ ॥ तैर्बालकैः । तथा विनायकस्य श्वामराहितत्वम् ॥ ८ ॥ कथितं श्रुत्वेति संबंधः । माता कृष्णानाम्नी ॥ ९ ॥ १० ॥ सावधानः देहावगुप्तः

क्रीडासक्तौ न बालयेऽपि भालचंद्रविनायकौ ॥ क्रीडितुं तौ बलान्निन्युः करौ धृत्वा वयःसमाः ॥ ३ ॥ न भुञ्जन्ति क्षणं ते तौ गोपाः कृष्णबलाविव ॥ तथा ज्येष्ठः कनिष्ठं च रामः कृष्णमिवान्वहम् ॥ ४ ॥ क्रीडतीषद्भालचंद्रः क्वचिन्नो निनायकः ॥ पद्मानसनस्थितोऽर्भेषु क्रीडस्त्वपि सदात्मदृक् ॥ ५ ॥ क्रीडंतौतैकदा बालाः क्रीडास्थानात्सुदूरतः ॥ गता एकावसानलोकेषु अमद्योगं विनायकः ॥ ६ ॥ प्राणयामैरसूत्रीत्वा सहस्रारे स्थिनः सुखम् ॥ बाह्यं न वेद किंचिच्चाश्रयः स्थण्डिलिचक्रः ॥ ७ ॥ तौ वृत्त्यागतैस्तत्राश्वासचेष्टः स चेक्षितः ॥ भीतैर्गत्वा गृहं तस्य पितृभ्यां कथितं तथा ॥ ८ ॥ माता सुत्पाऽरुद्व्याकृतं तवक्ता गंतुं समुद्यता ॥ तामित्याह गुरुः सर्वं ज्ञात्वा ह्योपास्यचितनात् ॥ ९ ॥ न मृतोनेकजनिभिर्भोगदुग्धविनायकः ॥ योगसन्निधौ सोढ्यापि भुङ्क्ते सौख्यं समाधिजम् ॥ १० ॥ समाधेर्विरमेऽथाशु सावधानो भविष्यति ॥ सा चिंतां कुरु पाकं ते भोजनायमगमिष्यति ॥ ११ ॥ इत्थं देशिकवाक्येन कृष्णांबाऽभूत्स्थिरांतरा ॥ समाध्येने गृहं चागाढ्यामाद्धेन विनायकः ॥ १२ ॥ ततः पित्रोपनीतौ तौ भालचंद्रविनायकौ ॥ सार्थोक्ताऽऽभ्यां तु गायत्री नाद्ये साऽऽसीद्यथावरे ॥ १३ ॥ वेदश्चाभ्यामितस्ताभ्यां अयाऽअसतः पितुः ॥ सार्थं निपातप्रकृतिप्रत्ययांश्च विनायकः ॥ १४ ॥

धानयुक्तः ॥ ११ ॥ १२ ॥ सार्था अर्थसहिता । अवरे कनिष्ठे अर्थयुक्ता यथासीत् तथाऽऽद्ये ज्येष्ठे नासीत् ॥ १३ ॥ अमाश्रयवत् इति । भालचंद्राध्यापनेपितुः श्रोभभवत् । विनायकस्याध्ययने तु पितुः श्रयो न जात इत्यर्थः । उत्तरार्द्धमुचरात्ववि । अर्थसहितं यथाभ्यासतया । निमानाद् अजगता

दीम् ॥ १४ ॥ ततः तत्रैव ॥ १५ ॥ प्रागुपास्त्या पूर्वजन्मोपासनया ॥ १६ ॥ सः यद्वहे तत् ताभिः मित्रिभिः निमिन्भताभिर्द्रुतमभवत् ॥ १७ ॥ तदेवाह वारीतिसाद्धेन । न वारि उदकं यस्यां तस्यामुर्व्यामीग्निसत् वारि अभवत् । ताभिः सिद्धिभिरित्यनुवृत्तिः सर्वत्र । अफलद्रो निष्फलद्रो फलप्राप्तिरभवत् ॥ १८ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरावपि ॥ १९ ॥ ग्रथमेवत्कपि नो ब्रूते तानाह । स्वसामर्थयोगेनार्थमित्यर्थः । विदुषोः कन्याभ्यां पित्रा विवाहितौ ॥ २० ॥ आद्यस्य भालचंद्रस्य स्त्री यमुनानाप्त्री आसीत् । विनेतुः स्त्री गंगानाप्त्री आसीत् । कृष्णपादनिष्ठस्य ।

सकृदुच्चार्य पितृतस्तत्राण्यक्षततः स्वयम् ॥ ज्ञात्वा मंत्रांश्च नो ब्रूते साक्षाद्दीक्षन् गुरोः कृपाम् ॥ १५ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ मंत्रज्ञोऽनुपदिष्टोपि प्रागुपास्त्या विनायकः ॥ ज्ञातः पित्रेत्यथो मंत्राः प्रोक्तास्तस्मै न पोडशी ॥ १६ ॥ जपतोऽस्याऽखिलान्मंत्रान् प्राक् मिथ्याः सिद्धयोऽखिलाः ॥ ह्याविरासन्दि यद्वहे ताभिस्तच्चाभवद्भुतम् ॥ १७ ॥ वारिप्सितमवार्युर्व्यामफलद्रौ फलागमः ॥ प्रकाशेत्येतमसि तमो गाढं क्वचिद्दिवा ॥ १८ ॥ पयोऽभूदपयस्विन्यामज्ञः सज्जमतस्तथा ॥ सिद्धेश्वरमत्कुतीस्तत्तत्कांक्षिभ्यः स दशाब्दिकः ॥ १९ ॥ दर्शयन्भूत नो क्वापीत्याह बालान्विनायकः ॥ विवाहितौ ततः पित्रा कन्याभ्यां विदुषोरुभौ ॥ २० ॥ यमुनाद्वस्य गंगास्त्रोविनेतुः कृष्णपाद्वियः ॥ साक्षाद्गंगाऽवतीर्णो किं विष्ण्वंशस्येव शंतनोः ॥ २१ ॥ शंतनुर्गम्यतेऽयं हि नृतनोरालम्बोद्यतः ॥ शंकरत्वादथो पूर्वं ते त्यक्त्वा सा गताऽब्धिगा ॥ २२ ॥ अतः सात्वन्मेतस्य कर्तुं धृततनोर्भुवि ॥ धृततनोः साय्यभूच्छांता पतिचित्तानुवर्तिनी ॥ २३ ॥

कृष्णसहस्रेति यावत् । शंतनोः स्त्रीव विष्ण्वंशस्य तस्य स्त्री साक्षाद्गैववतीर्णा किम् ॥ २१ ॥ विनायकस्य शंतनुसाम्भं तत्तल्याः गंगासाम्भं च दृढयति शंतनुरिति द्वाभ्याम् । अयं हि विनायकः आत्मज्ञानेन नृतनोः मनुष्यमात्रस्य सुखकरत्वात् शंतनुरिति गम्यते ज्ञायते । जनैरिति शेषः । शंतनुर्हि स्वहस्तस्पर्शमात्रेण जीर्णमपि नवीनं कृत्वा सर्वैरयः सुखं कृतवान् । तथायमपि आत्मबोधेन सर्वेषां सुखकर इत्यर्थः । अथ समुद्रगामिनी गंगा त्वं शंतनुं त्यक्त्वा गता ॥ २२ ॥ यतः पतिं त्यक्त्वा गता । अतः एतस्य विनायकरूपस्य भुवि धृततनोः शंतनोः समाधानं कर्तुं सा गंगैव मनुष्येदेवाम्

वत् । यतः शांता पतिचित्तानुवर्तिनी चासीत् ॥ २३ ॥ अस्य विनायकस्य । पूर्वार्द्धे सेत्यनुवृत्तिः । तरुणोपि सिद्धो विनायकः युवतौ पत्न्याम् इहा
 ल्पनि मातायां सिद्धावपि चातिसक्तो नाभवदिति योज्यम् ॥ २४ ॥ तत्र हेतुगर्भं विशेषणं आत्मसुखे स्त इति । पूर्वार्द्धे पूर्वोन्वितम् । स विनायकः क्वचि
 धोगं धत्ते योगधारणां करोति । क्वचित् महार्मत्रान् जपति । क्वचित् स्वतः स्वस्मात् अनन्यः अभिन्न ईशः शिवः तस्य पूजाम् अंजः अनायासेन अर्च
 नार्हैः पूजावस्तुभिः करोति । “पदं व्यवसितत्राणस्थानलक्ष्मांशिवस्तुपु” इत्यमरः । अनायासलब्धैः पूजाद्रव्यैः पूजयतीत्यर्थः । इतः अनेन पुत्रेण
 गृहस्थाश्रमः कथं भवेदिति अंतः मनसि गुरुराह । एतादृशस्थितिमान् गृहस्थाश्रमं कथं करिष्यति प्रपंचेऽनासक्तत्वादित्यर्थः । शिखरिणी ० ॥ २५ ॥ २६ ॥

स्वतंत्रस्याप्यनीहस्य लंघयत्यस्य नोदितम् ॥ युवापि युवतौ सोऽभून्नातिसक्तो विनायकः ॥ २४ ॥ सिद्धः सिद्धाविहासायामपि
 चात्मसुखे रतः ॥ स्वतंत्रासीद्व्यवहृतिस्तस्य बाल्येपि तां शृणु ॥ २५ ॥ क्वचिद्योगं धत्ते क्व च जपति मंत्रांश्च महतः स्वतोऽनन्ये
 शार्चा क्व च स कुरुतेऽजोऽर्चनपदैः ॥ क्वचिच्चात्मारामोऽखिलमपि मृषापश्यदिति तं गुरुर्वीक्ष्याऽऽहोऽतः कथमथ गृहस्थाश्रम इतः
 ॥ २६ ॥ विनेताथो तातं क्वचिदिति वदत्यर्थः मनसीति मे बांछा कार्यं भुवि किल मया तीर्थगमनम् ॥ यतो नो वर्णित्वे कृतमिदं
 मिहोक्तं हि मुनिभिर्गुरुः श्रुत्वाऽऽहोतर्विदिति चाश्वेहि सुखतः ॥ २७ ॥ अथो नत्वावां प्राक्पितरमपि बंधुं च निरगाद्धमन्कौ तीर्थो
 नीक्षति च न तु साधूनभिमतान् ॥ अदंभानात्मज्ञान्मनुयुतिवृत्तिज्ञानपि तदा सह स्थातुं कैश्चिन्न समुदित एकश्चरति गाम् ॥ २८ ॥

अथ विनेता विनायकः कदाचित्पितरम् इति वदति । इति किं । हे आर्य इह ब्रह्मचर्ये इदं तीर्थाटनं मुनिभिरुक्तं यत् तत् यतो मया वर्णित्वे ब्रह्मचर्ये न
 कृतम् । अतस्तदर्थं तीर्थगमनं मया कर्तव्यमिति मे मनसीच्छा अस्तीति योज्यम् । गुरुः पुत्रवाक्यं श्रुत्वा । त्वं ब्रज गच्छ च पुनः सुखेन आशु एहि
 आगच्छ । इति आह । यतः अंतर्वित् अंतर्वना योगाभ्यासं कृत्वाऽयं पुनरागमिष्यतीति ज्ञानवान् ॥ २७ ॥ अथ स पूर्वं मातापितरौ बंधुं च नत्वा
 निर्गतः सन् कौ पृथिव्यां भ्रमन् तीर्थानि ईक्षति अपश्यत् । च पुनः अभिमतान् स्वस्य इष्टान् दंभरहितान् आत्मज्ञान् मंत्रधारणायोगधारणाज्ञान्

तुम् साधून् न ईक्षति । तदा कैचित्सह स्यात्तु मुदितो नाभवत् । किं तु गां भूमिं एकभरति एकाकी स भूमौ चकारत्ययः ॥ २८ ॥ गां यं साधुना नश्य
तत्र स निरुपाधिस्थले सति । अयोपसि स्नात्वा जलात्समीपं यथा स्यात्तथा कृतं संध्यादिकं तपो येन स कृतनिष्क्रान्तः भवत् तत्र तपो यः कर्मव्यक्तः
रुद्रो वा अन्यो वा शिवलिंगादिरूपो देवोस्ति तस्मै नमस्कर्तुं संगत्वा परं द्वादशमधिकानंतरं सौवद्रवाम् गच्छति ॥ २९ ॥ तपो यं साधुना नश्य
भयः पैचैकादश्यादिविषयसंख्यया सर्वं यथा स्यात्तथा भ्रमति । प्रदक्षिणं करोतीत्यर्थः । अथ ओम्कः स्मृत्यान् प्रति यच्छेत्तु एवं विनायकं तं
कश्चितः पुरुष हे दिजश्रेष्ठ त्वया मम गृहे भोजनार्थम् आगतव्यमिति वदति यदि । तर्हि स इह तद्गृहे भोजनं व्रजति प्रदायं कड्यं तत्र भुंक्ते । लुण्ठयति

गतो यं यं ग्रामं रमति निरुपाध्योक्तसि जलात्समीपं स्नात्वाथोपसि हि कृतसंध्यामुखतपाः ॥ माहासुहो वात्यः सिधुमुपायो यस्मिन्
पुरे नमस्कर्तुं तस्मै व्रजति स मुनिः संगवपरम् ॥ २९ ॥ नमस्कृत्वा देवं भ्रमति परि सर्वं विषयस्तर्हि निवर्त्तयति ॥ ३० ॥
कश्चिद्विज इमम् ॥ द्विजार्थो गंतव्यं मम गृह इहाश्रातुमिति स व्रजत्याप्तं भुंक्ते स्थितिग इति केनाप्यभ्युक्तिः ॥ ३० ॥ तं व्रजन्
व्रजति बहिरात्मैकनिरतः स भुत्स्वाऽभुत्स्वान्नं सदृश इतरैरिह्यत इति ॥ भ्रमण्यां योगार्थं विजयमुभयसु सुखेनैव प्राप्तुं शक्यं
थाश्रमपदगबाधं किल जनैः ॥ ३१ ॥ विनायकेन चाश्रमः शुक्तस्य स्म्य ईक्षितः समन्वितः भुषाऽपैर्भेरुजातिभिः ॥ लयाग्रैः
समाकुलो भ्रमदुष्पुण्यपदः कचिन्न संति जीवमात्रके च वैरजापदः ॥ ३२ ॥

किं चिन्न याचतीत्यर्थः । इति भोजनार्थं मद्गृह आगच्छेति केनापि अनुदितः अपार्थितो यदि तदा स्थितिगः सत्तयागमिष्येत् । तत्तत्काले
दित्यर्थः ॥ ३० ॥ परेहि उक्ते काले संगवादूर्ध्वं स बहिर्भ्रजति । आत्मैकनिष्ठः सः अन्नं भुक्त्वा अपुक्त्वा ना इतरलोके भ्रम्य ईधो । येदेतेन
जनेन त्वानियुक्तो वा नावलोक्यते । सदात्तवृत्तता इति भावः । पृथग् भ्रम्य योगाभ्यासां विजयमुभयं निर्जितयोर्दुर्लभं ॥ ३१ ॥
सः जनैः अबाधं उद्गारहितं निर्जनमिति यावत् । शुक्तस्याश्रमपदं प्राप्तः स्तिल ॥ ३१ ॥ अथ पंचविः शुकाश्रमं वर्णयति । विनायकेन । विजय

रम्यः शुक्लस्याश्रमोऽवलोकितः । किंभूत आश्रमः सुषादैः अनेकजातिपक्षिभिर्विन्वितः । लतागृहैः निकुंजैः समकुलो व्याप्तः । ज्ञमंतः द्रुमपुष्पेषु पट्ट-
पदाः झमगाः यस्मिन् । यत्र कचिज्जीविमात्रे वैरजाः परस्परवैरभवाः आपदः दुःखानि न संति निर्दरजीवयुक्त इत्यर्थः । चामरवृत्तम् ॥ ३२ ॥ निर्वर्त्तनं
दर्शयन्नाह किलेति । इहाश्रमे उंदुराः मार्जारैः सह विहारिणो भवन्ति किल । भुजंगाः नकुलैः सह विहारिणो भवन्ति । अथात्र ये जंगमाः जीवाः संति ते
सिंहादिकयो या भीतिस्तां गताः प्राप्ता न भवन्ति तत्तत्पु वृक्षेषु ये विहंगमाः पक्षिणस्ते अनेकजातयोपि एकजातितुल्यः संगमो येषां ते तथाभूताः अतिश्रे-
मयुक्ता भवन्तीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ किं च अपुष्पिणः पुष्परंहिता अपि दुमाः सपुष्पवह्निभिः शोभिनः अतिभीतियुक्ता भवन्ति तथेत्यर्थः “वह्निस्तु वेदितः प्रगणः”

किलौदुरा इहौतुभिर्विहारिणो भुजंगमास्तथैव वष्टुभिः सहाथ येत्र संति जंगमाः ॥ न सिंहमुख्यभीतिगा द्रुमेषु ये विहंगमास्तथैव
कजातयोपि चैकजातितुल्यसंगमाः ॥ ३३ ॥ दुमाः सपुष्पवह्निभिर्द्रुपिणोपि शोभिनः स्वयत्सुताभिरस्त्रिणां यत्रा इवातिलोभिनः ॥
युताः फलान्वितद्रुमाः पतत्रिभिः सुशब्दिभिर्धनान्विता इवार्कस्तु याचकैः स्वलब्धिभिः ॥ ३४ ॥ अदर्शनाश्च योगशक्तिभिर्वसति योगि-
नः शुकादयः सुखादिवांगनाभिरेव भोगिनः ॥ न शस्त्रिसंगमादृते गतिर्हि यत्र मानवी सुदीर्घवृक्षपत्रतः कचित्प्रभास्ति भानवी ॥ ३५ ॥

इति वाचस्पतिवाक्याद्वह्निशब्द इकारांतः यत्र फलान्वितद्रुमाः सुशब्दयुक्तपक्षिभिर्युक्ताः संति । यथा धनमुक्ताः आर्यकाः दाताः भलब्धिभिः स्वस्य धनस्य
लब्धिः प्राप्तिर्येषां तैः । सुशब्दिभिरित्युभयसंबन्धि । आशीर्वादशब्दं कुर्वद्भिर्याचकैर्युक्ता भवन्ति तथेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ यत्र अदर्शनाः गुप्तरूपाः शुक्रादयो
योगिनश्च योगशक्तिभिः सह सुखेन वसन्ति । यथा भोगिनो विपयिणः अंगनाभिः सह गुप्तरूपाः सुखेन वसन्ति तथा । रहसि सुखभोगित्वसाध्येनार्यं दृष्टांतः
यत्र मानवी मनुष्याणां गतिर्गमनं शस्त्रधारिणां संगमं विना नासीत् । बहुभीतिसंभवं पत्वा जनाः शस्त्रवह्निः सहेय यत्र गच्छन्ति नैककिन इत्यर्थः ।

यज्जमुदीर्घवृषाप्रव्रतः तच्छाययेति यावत् । भानवी सूर्यस्य प्रभा कचिदस्ति न सर्वत्रत्यर्थः ॥ ३५ ॥ यत्र सद्बुना पवित्रोद्देशेन अखंडिताः निर्झराः प्रवा
हवतः सन्ति । यत्र सांगनाः निर्झरा देवाश्च शुक्रस्य पाषाणरूपस्य नतौ नमस्कारविषये यांति । यत्र गुहागतस्य शुक्रयोगिनः पाषाणमयौ वृषौ वृषगौ यौ रंभ
शोऽप्यारसा ईक्षितौ दृष्टौ । तौ क्षितौ पृथिव्यां नृभिर्देवैश्च पूजितौ भवतः । यदा रंभा शुक्रं मोहयितुं प्रवृत्ता । तदा शुक्रो गुहायां प्रविष्टः सन् स्ववृषणा
वशेषोषितवान् । तद्दिनमारस्य तत्र पाषाणमयवृषणयोः पूजनं नैर्देवैश्च क्रियत इति प्रसिद्धम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तस्य शुक्रस्य आश्रमजले आप्लुतिः
ज्ञानं यस्य कृतज्ञान इत्यर्थः । बिले गुहायां तस्थौ । चैलाजिनकुरोषु आसनं स्थितिर्यस्य । तत्र योगाभ्यासं कृतवानित्यर्थः ॥ ३८ ॥ तमेव योगाभ्या

अखंडिताः सद्बुना प्रवाहिणो हि निर्झरा नतौ शुक्रस्य यांति यत्र सांगनाश्च निर्झराः ॥ गुहागतस्य योगिनः शुक्रस्य रंभयेक्षितौ
वृषौ हि यौ दृषन्मयौ नृदेवपूजितौ क्षितौ ॥ ३६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं शुक्राश्रमं वीक्ष्य जनसंबाधवर्जितम् ॥ अभ्यस्सुं
चिरतो योगं मुमुदुर्तर्विनायकः ॥ ३७ ॥ दृषन्मयं शुक्रं नत्वा तदाश्रमजलाप्लुतिः ॥ कृतावश्यो बिले तस्थौ चैलाजिनकुशासनः
॥ ३८ ॥ देशिकेन्द्र उवाच ॥ स च प्राणायामी स्वगुरुकृतपार्ष्णिः समतनुः कुलादूर्ध्वं कुर्वन्ननिलममुनाऽग्निं स्वभवने ॥ ज्वलंतं कृत्वा
भ्यां पराचिन्तितमथोत्थाप्य च तया विधेर्ग्रन्थि भित्त्वाऽनुदशदलग्नां पक्षिपगतेः ॥ ३९ ॥

सप्रकारमाह स चेत्यादिपंचभिः परान्वितं पद्यम् । अथ सः विनायकः प्राणायामी प्राणायामवान् स्वगुरुस्थाने कृतः पार्ष्णिपेन सः समतनुः सम
कायशिरोभीवः कुलात् मूलाधारात् सकाशात् अनिलं वायुं ऊर्ध्वं कुर्वन् उक्षिपन् अमुना वायुना स्वभवने स्वाधिष्ठाने स्थितमग्निं ज्वलंतं
प्रदीपं कृत्वा आभ्याम् अग्निवायुभ्यां पराचिन्ति कुंडलिनीमुत्थाप्य जागृतां कृत्वा तया कुंडलिन्या विधेः ग्रन्थिं षट्दलगतां ब्रह्मग्रन्थिं भित्त्वा अनु
अनन्तरं दशदलग्नां मणिपूराभ्यां नाभिस्थानस्थितां पक्षिपगतेः गरुडबाहनस्य विष्णोश्च ग्रन्थिं भित्त्वा ततः अनाहतस्थां द्वादशदलदृश्यकमलगतां

अथो मुखं हृदयकमलं ऊर्ध्वमुखं करोतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ किंच विशुद्धाज्ञो कंठसूत्रमध्यस्थे षोडशदलद्विदले अति
 तमिति । हि यतः रिपुभैवैः षट्जन्मभिः युतिज्ञः योगमार्गज्ञः सहस्रदले अभित स्वस्माद्विब्रहिता स्वाभिन्नोति यावत् सा चासौ अभिमता इष्टदेवता च
 ध्यायन् अत्र सहस्रारे द्रवीभूतविधोः सकाशात् यत्पीयूषम् अमृतं तेन सर्वशरीरगतनाडोः एकोत्तरशतसंख्यकाः सुखयति पृष्ठाः करोति । तदुक्तं
 नामकेभ्यस्तत्रै-भुजंगाकाररूपेण मूलाधारं समाश्रिता । शक्तिः कुंडलिनी नाम विसर्ततु निभा-शुभा ॥ मूलकंदफलाग्रेण दंष्ट्राकमलकंदवत् । मुखेन पुच्छं संगृह्य
 ब्रह्मरंभ्रसमान्विता ॥ पद्मासनगतः स्वस्थो गुदमाकुंच्य साधकः । वायुमूर्ध्वं गतं कुर्वन् कुंभकाविष्टमानसः ॥ वाय्वाघातवशादग्निः स्वाधिष्ठानगतो ज्वलन् ।

ततो रौद्रीं ग्रंथि दलयति तथाऽनाहतगतां विशुद्धाज्ञो चाध्याक्रमति हि युतिज्ञो रिपुभैवैः ॥ सहस्रारे ध्यायन्नभिदभिमतमत्र च
 गलद्विधोः पीयूषेणाऽखिलतनुगनाडोः सुखयति ॥ ४० ॥ शिवैक्यादात्मीयं सुखमनुभवन्यामदलतः क्रमान्मूलाधारं व्रजति च
 समाधेरुपरमे ॥ ततो यामेनाह्ना प्रतिदिनमिति द्वित्रिदिनकं समाधिं षण्मासावधि समकरोद्रर्धितमिति ॥ ४१ ॥ समाधेरुत्थाने
 तरुगलितपत्राशनपरोऽवसत्पुण्यारण्ये सततसुहृदात्मैकसुखवान् ॥ समायतैः कैश्चिद्भवति स च दृश्यः क्व च न वा स्वसिद्धेः सामर्थ्यं
 जितनिखिलभौश्चोद्भितफलः ॥ ४२ ॥

ज्वलनाघातपवनघातैरुन्निक्षितोहिराद् ॥ ब्रह्मग्रंथिं ततो भित्त्वा विष्णुग्रंथिं भिनत्यतः । रुद्रग्रंथिं विभिदैव कमलानि भिनत्ति षट् ॥ सहस्रकमले शक्तिः
 शिवेन सह मोदते । सा चावस्था परा ज्ञेया सैव निर्वृत्तिकारणम् ॥ इति ॥ ४० ॥ एवं क्रमेण समाधिसुखमुनुभूय । तस्मादुत्थानक्रममाह । शिवैक्या
 दिति । तत्र शिवयोरैक्येन आत्मनः सुखम् अनुभवन् क्रमेण मूलाधारं व्रजति । समाधेः उपरमं च व्रजति । यामदलतः चतुर्वटिकपर्यन्तम् । एकप्रहरेण
 दिवसेन च समाधिं अकरोत् । इति प्रकारेण प्रतिदिनं द्विदिनं त्रिदिनं इति क्रमेण षण्मासावधि वर्द्धितं समाधिं कृतवान् ॥ ४१ ॥ समाधेः सकाशा
 दुत्थाने सति वृक्षाणां गलितपत्राशनपरः सततसुहृद् प्रियः आत्मा तदेकसुखवान् पुण्यारण्ये शुकाश्रमेऽवसत् । स्वसिद्धिसामर्थ्येन कचित्समागतैः कैश्चि

तुरकैः दृश्यो भवति कदाचित् न वा दृश्यो भवति । स्वामिद्विस्मामर्थेन जिता निखिलेभ्यः सर्वत्र भीः येन निर्भय इत्यर्थः । च पुनः उज्जितफलः निस्पृहः । एवं स्वातन्त्र्येण योगाभ्यासं कृतवानित्यर्थः ॥ ४२ ॥ नृगृहाः पिशाचाः । भगतिवन्नस्य प्रचंडवायोर्भयं मशका इव । तस्य भयं कर्तुं उत च पुरतः स्थातुं कुतः ईशाः न कुतोपि समर्था इत्यर्थः । यतः तत् भयं भिद्भुद्धैर्भेदबुद्धेर्भवति । इदं सर्वत्र शिवदृष्टेः कुतः स्यात् । “ द्वितीयाद्वै भयं भवति ” इति श्रुतेः ज्ञानिनो न कुतोपि भयमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ षडुद्भवैः षड्जनमभिः येन विनायकेन कर्त्रा सद्गुरोः संदीपनेः सकाशात् साक्षात्कृष्णेन सह योगः अभ्यासितः सन् आप्तः प्राप्तः ॥ ४४ ॥ ज्ञानशक्तयेति सार्धान्वयः । अजरं ब्रह्मं शिथिलं चकार । शैथिल्याभावे तस्य भेदो न स्यादिति

क्वाचिद्भिन्नं कर्तुं विपिनगतमप्याति भयदाः पिशाचा नेशास्तस्युरत उत गंतुं किल भयम् ॥ कुतस्ते कुर्वन्ति प्रगतिपवनस्येव मशका भवेत्तद्भिद्भुद्धेराखिलशिवदृष्टेः कुत इदम् ॥ ४३ ॥ श्रीवेशिकेन्द्र उवाच । तस्येत्यभ्यासतः पक्वो योगोभृद्धि षडुद्भवैः ॥ येनभ्यासत आतोद्धा कृष्णेन सह सद्गुरोः ॥ ४४ ॥ ज्ञानशक्त्या कुंडलिन्या भित्त्वा चक्राणि षट् क्रमात् ॥ गत्वाजरं तन्मार्गादयुषेति परं पदम् ॥ ४५ ॥ ज्ञानशक्तियुतो गंतुं शिथिलं तच्चकार सः ॥ अथो यथा क्रियार्थोक्तं कृष्णोऽध्यंगुष्टुमेदतः ॥ ४६ ॥ वशीकृत्य करं भ्रातस्त्वं प्राप स्वाधीनजन्मवान् ॥ विनायकोपि कृष्णोक्तं स्मृत्वा कर्तुं तथा स्वयम् ॥ ४७ ॥ अभ्यासादेद् नान्ये यदिदुः श्रेष्ठाश्च योगिनः ॥ कापि नैवोक्तमखिले योगसूत्रेऽपि तत्कृता ॥ ४८ ॥

त्यर्थः ॥ ४५ ॥ उतरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४६ ॥ यथा कृष्णः पादांगुष्ठभेदेन क्रियार्थोक्तं वशीकृत्य ब्रह्मं प्रतिः स्वपदं प्राप्तवान् । यतः स्वाधीनजन्यवान् । कृष्णे अंगुष्ठभेदस्तु यदा जरीव्याथो मुसलावशिष्टं लोहं मृगबुद्ध्या कृष्णचरणे चिक्षेप । तदा तन्निमित्तेनांगुष्ठभेदं कृतवान् इत्यतिरहस्यम् । तथा च स्वाधीनज्ञानक्रियार्थोक्तस्यैवावतारग्रहणे स्वातन्त्र्यमिति भावः तथा विनायकोपि पूर्वजन्मनि कृष्णोक्तं कर्तुम् अभ्यासेन स्वयं वेदं ज्ञातवानित्यन्वयः ॥ ४७ ॥ अन्ये श्रेष्ठा अपि योगिनः यद् अंगुष्ठभेदादि कर्तुं न विदुः । तेषां तस्य ज्ञानमेव नास्ति । कुतस्तद्व्यकरणमिति भावः । तत्कृता योगशास्त्रकर्त्रा पतंज

लिना योगसूत्रे कचिदपि नोक्तम् । अंगुष्ठमेदाख्यं रहस्यमिति शेषः ॥ ४८ ॥ ननु तर्हि कुत्रोक्तमेतद्रहस्यमित्याशङ्क्य उपनिषदि सूचितमित्याह ।
उक्तमिति । उपनिषद्भर्मे उपनिषद्भूदये सूष्टेः क्रमे विलोमतः वैष्णव्येन उक्तमस्ति । तथा हि । सृष्टिमुपक्रम्य श्रूयते । एतमेव सीमानं विदार्य प्राविशत
इति प्रपदाग्रभाषिनादिति च । तत्र एतमेव सीमानमिति ब्रह्मरंध्रेण ज्ञानशक्तेः प्रवेशः प्रपदाग्रमिति अंगुष्ठद्वारा क्रियाशक्तेश्च प्रवेश उक्तः । तेन च
ज्ञानक्रियाशक्तयोर्निर्गमोपि तथैव सूचितो भवति । अतिरहस्यत्वाद्वैपरीत्येन सृष्टिमुखेन उक्तमिति भावः ॥ ४९ ॥ अथ तत्र शुक्लमुखेन यक्षिणीदर्शनं
प्रसंगमाह । अथेति ॥ ५० ॥ अतो वर्णयति सहस्रेति चतुर्भिः । सुलक्षणा सुलक्षणावयवा महसा तेजसा युक्ता यक्षिणी अंतरतः आकाशात्सह
साज्ज्वलत । सा कृतक्षणा कृतक्षणावकाशा सती इहाश्रमे अक्षिणी परित्यज्य गृहसाम्यं स्कंदोपमानं विनायकं ददशे विद्योगिनीवृत्तम् ॥

उक्तं ह्युपनिषद्भर्मे क्रमे सूष्टे विलोमतः ॥ स्वयं कृष्ण इदं वेद तन्मित्रत्वाद्विनायकः ॥ ४९ ॥ अथैकदा ययौ माघशिवरात्रौ निशी
थके ॥ पूजासाहित्यसहिता यक्षिणी शुक्लमर्चितुम् ॥ ५० ॥ सहसाम्बरतस्तु यक्षिणी महसाब्जावतरत्सुलक्षणा ॥ इह सा परिवर्त्य
चाक्षिणी गृहसाम्यं ददशे कृतक्षणा ॥ ५१ ॥ वदति स्वमुखोद्गरो जयाऽऽमदतीव्राऽशुचिह्नपराजया ॥ विदतिक्रमएव निर्जया सुदती
चासमयांगजन्यया ॥ ५२ ॥ अरुणं प्रभया निरीक्ष्य सा तरुणं तं वपुषोरुवक्षसा ॥ करुणं त्रिभये निरीक्ष्य साकरुणं दीषु रुषेव रक्षसा ॥ ५३ ॥

॥ ५१ ॥ आ अतिशयेन यो मदः स्वरूपो न्यादस्तेन तीव्रा दुर्दर्शा अत एव अशुचिह्नदाम् अपवित्रमनसां पराजयो यस्याः सा स्वमुखेन जयगुरो
इति वदति । सुदती सा विदां ज्ञानिनाम् अतिक्रमे परामेव एव निर्जया जयरहिता आत्मज्ञानिपरामेव असमर्थेत्यर्थः । अंगजन्या या मा लक्ष्मीः शोभा
तया युक्तापीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ उरु वक्षस्थलं यस्य तेन वपुषा देहेन उपलक्षितं कांस्या अरुणवर्णं तरुणं त्रिभये । त्रिन्यः तापत्रयेभ्यः भयं यस्य तस्मिन्
शरणागते करुणं करुणाकरं तं विनायकं सा यक्षिणी निरीक्ष्य । इषु । ' इकार उच्यते कामः । इति कोशात् इः कामस्तदादिषु षड्रिषु रक्षसेव क्रूरा
रुषा क्रोधेन साकरुणं अकरुणासहितं निर्दयमिति यावत् । कामादिजये शूरं परीक्ष्य सुनता सुनता सती । इति वक्ष्यमाणं वदतीति परेण प्रवेना

स्यान्वयः ॥ ५३ ॥ किमूर्तदेशिकं गुरुरूपं पु० किं प्रणतानां शरणगतानां यत् अज्ञत्वं मूर्खत्वं तस्य हरः छेदकः ज्ञातासिः ज्ञानित्वसङ्गो यस्मिन्
तं स्वार्थे कप्रत्ययः । शरणगताज्ञानताशे ज्ञानशान्नावभिनित्यर्थः । पु० किं० जनतान्यं जनसमुहमभिन्नम् अलौकिकमित्यर्थः । पु० किं० न पारिवर्धनं यस्य
ख्यादिवासनारहितं । पु० किं० विनतापुत्र इव गरुड इव भवाहेः संसारसर्पस्य नाशकम् । भवनिर्वर्तकमित्यर्थः ॥ ५४ ॥ तद्वाक्यमेवाह । यस्मिन् लोके
त्यादिषोडशभिः ॥ ५५ ॥ कामुकैर्जप्यंते । मंत्रभेदा इत्यपकर्षः । कामभेदेऽहमेव तान् प्रति तत्कामभेदः सिद्धिरवा भवामि । पृथक् तनुः पृथगुगा ॥

सुनता वदतीति देशिकं प्रणताज्ञत्वहरज्ञतासिकम् ॥ जनतान्यमपारिवर्धनं विनतापुत्रभवाहिनाशकम् ॥ ५४ ॥ यक्षिण्युवाच ॥
यक्षलोकगताहं हि यक्षीणी कामरूपिणी ॥ देवतैवास्मि मन्मन्त्रभेदाः संति चतुर्दश ॥ ५५ ॥ जप्यंते कामभिः कामभेदैस्तानाहु
सिद्धिदा ॥ अहमेवाखिलैर्मन्त्रैः पृथग्ध्यानैः पृथक्तनुः ॥ ५६ ॥ शिवभक्तास्मि मे स्थानं शिवरूपे वटदुमे ॥ शिवद्वेष्टेन्दुराचारा
न्पीडयामि मलीमसान् ॥ ५७ ॥ साहं पर्वणि शैवेद्य शैवेद्य ज्योतिर्लिंगानि सर्वतः ॥ दृष्ट्वा संपूज्य गोकर्णे चात्मलिङ्गं महाबलम् ॥ ५८ ॥
प्राप्ताऽस्म्यत्र गुरोः स्थानं मुहुस्तन्नामकीर्तना ॥ अर्चितुं श्रीगुरुं हीत्स्यं प्रत्यब्दं चागमोऽत्र मे ॥ ५९ ॥ नैकः कश्चिच्च दृष्टोऽत्र सनुजो
गहने वने ॥ कः स्यातुं देहधीर्हृशः सर्पव्याघ्रभयादिह ॥ ६० ॥ शास्त्रान्मृषातनुः कश्चिज्ज्ञात्वाप्यच्छिन्नवासनः ॥ जीवात्यैक्यमग्न
माभ्यासहानो नैवाभयं ब्रजेत् ॥ ६१ ॥

॥ ५६ ॥ मलीमसान् । मलिनपुरुषान् ॥ ५७ ॥ सेत्यादि परान्वयि । शैवपर्वणि शिवरात्र्यां सर्वतः सर्वाणि ॥ ५८ ॥ गुरोः शुक्तस्य तस्य गुरोः
नाम कीर्तयति सा हि यतः प्रत्यब्दं शिवरात्र्यां श्रीगुरुम् अर्चितुं ममात्रागमो भवति ॥ ५९ ॥ कश्चित् एकोपि मनुजोऽत्र गहने वने मया न दृष्टः हि
यतः सर्पव्याघ्रभयेनेह स्यातुं को देहबुद्धिरशः समर्थोऽस्ति न कोपि समर्थ इत्यर्थः ॥ ६० ॥ शास्त्रात् संप्रदायिगुरुं विना केवलशास्त्रज्ञानेन तनुं देहं
मृषेति ज्ञात्वापि कश्चिपुरुषः न च्छिन्ना वासना यस्य सः आत्मैक्यस्य या प्रसा ज्ञानं निश्चयः तस्याः आश्रयेन रहितः अभयं निर्भयमदं न

श्रमोति ॥ ६१ ॥ त्वं तु न तादृश इत्याह किलेति द्वाभ्याम् । अनेकजन्मभिः गुरोः सकाशात् पुनः पुनः जीवात्मनोर्योगं ऐक्यं वेत्ति । स त्वं तस्य जीवात्मिकस्य अभ्यासे त्यक्तम् आलस्यं येन सः अत एव चरमजन्मनि पक्वयोगः सन् अधुनात्मनि कल्पितं समुद्रे तारंगं तरंगसमुदायमिव विश्वं पश्यसि । हि यतः त्यक्तार्थेहः त्यक्तविषयवासनः । अत एव स्वसौख्यवान् । आत्मानन्दवान् । तस्यान्वेषेव निर्भयोसीत्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ मया कर्ण्य । आत्मप्राप्त्या या कांतिस्तया त्वम् इत्थं पूर्वोक्ताधिकारवानिति ज्ञातोसि । किंभूतया कांत्या । कलियुगे न अन्यथा अन्यपुरुषे गता

किलानेकभवैर्भूयो गुरोर्जीवात्मयोगवित् ॥ तदभ्यासोऽज्झितालस्यस्त्वमतश्चरमे भवे ॥ ६२ ॥ पक्वयोगोऽधुना विश्वं पश्य स्यात्मानि कल्पितम् ॥ तारंगमिव सिंघौ हि त्यक्ताऽर्थेहः स्वसौख्यवान् ॥ ६३ ॥ ज्ञातोसीत्थं मयाऽऽत्मास्या कांत्या नान्य गया कलौ ॥ नो चेत्को मां समीक्ष्यैकमेकांतिलौकिकीं द्वियम् ॥ ६४ ॥ नैष्यत्यनंगवशतां ह्यरुक्पुष्टननुयुवा ॥ भ्रंशितास्ता पसाः शांताः कुशलाः साधवोऽमिताः ॥ ६५ ॥ दर्शनं देव चास्पृष्टाः कामिनोऽकामिनोऽपि च ॥ वटमूले क्वचित्काले भवेन्मदर्शनं नृणाम् ॥ ६६ ॥ मां दृष्ट्वाऽस्पृष्टस्याऽपि मनश्चेच्छति मद्गतम् ॥ क्षणाद्भवाम्यहस्याहं स तु मामसकृत्स्मरन् ॥ ६७ ॥

तया । त्वय्येवावलोकितयेत्यर्थः । नो चेत् एवमधिकारी त्वं न स्याथेत् । कः पुरुषो मामेकाकिनीं अलौकिकीं द्वियमेकंति समीक्ष्य रोगरहितः पुष्ट देहस्तरुणः सन् कामवशतां नैष्यति । अपि तु सर्वेपि कामार्थिनाः भवंतीति नियोज्यम् ॥ ६४ ॥ भ्रंशिताः । मयेति शेषः ॥ ६५ ॥ पूर्वार्द्धे पूर्वा न्वयि । मया अस्पृष्टा अपि दर्शनमात्रेणैव भ्रंशिता इति योज्यम् । अकामा अपि दर्शनमात्रेण सकामा भवंतीति भावः ॥ ६६ ॥ अहं तु क्षणात् क्षणमात्रेणादृश्या गुप्ता भवामि । स तु मयावलोकितः पुरुषस्तु मां प्रति असकृत् स्मरन् । सकृत् दृष्ट्वापीतिपूर्वान्वितं । अध्यसात अध्यसादाब्जेन निशि

स्वये मां स्वांके शयानामिव नित्यं पश्यतीति संस्रः । हवत् वीर्यं शुक्रं यस्य सः क्रमेण अनसुः गतप्राणो भवति ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ किं च सः कामेन कथलदृक् मलिनत्वबुद्धिः दुर्गतिं च एति प्राप्नोति । हि यतः अनात्मधीः देहबुद्धिः । देहतादात्म्याध्यास एव सर्वदुःसंस्कारणमित्यर्थः । मंत्रवेत्ता शिवसक्तो दैवयोगेन प्राप्तश्चेत् तर्हि तं यक्षिणीमस्तं पुरुषं इह लोके रक्षति ॥ ६९ ॥ हि यतः शिवभक्तान् आत्माविदः पक्षयोगांश्च पुरुषान् द्रष्टुं समर्था नास्मि । कृतस्वरां तान्योहयितुं समर्था भवामीति । एतादृशाधिकारवान्यो मन्त्रुरुः शुक्रः स त्वमेवाप्तीत्याह । मन्य इति । अहं तु तां गुरुं सादा।

सकृद्दृष्ट्वाप्यथाऽध्यासाग्नित्यं स्वप्ने निशीक्षते ॥ शयानामिव मां स्वांके सखद्वीर्योऽनसुः क्रमात् ॥ ६८ ॥ कामकथलदृक् चैति दुर्गतिं स ह्वानात्मधीः ॥ मंत्रविच्छिन्नवभक्तश्चेद्देवाह्वयोऽवतीह तम् ॥ ६९ ॥ शिवभक्तात्मावित्पक्षयोगाग्ने शास्त्रिं चक्षितुम् ॥ मन्ये त्वां तु गुरुं साक्षाच्छुक्ननामाऽस्तु विस्त्वयि ॥ ७० ॥ श्रीदेशिके ० ३० ॥ इत्युक्त्वा शुक्रमभ्यर्च्य नत्वा भूयो विनायकम् ॥ सा गतार्तिर्द्विमणु नो ऽगुनि स्त्वात्मसुखादुरोः ॥ ७१ ॥ ततो वर्षातरे पौषमासांतामादिने ययौ ॥ सूर्यग्रहमहापर्वोद्दोदयार्यं च पुण्यदम् ॥ ७२ ॥ केचित्स्नातुं यशु स्तत्र भक्त्या श्रीशुक्रमार्चितुमाहं स भीते दूरशब्दैर्वाद्यैश्चाख्याः सुशस्त्रिभिः ॥ ७३ ॥ स्नात्विति चार्चयंतस्ते शुक्रमशमवृषाकृतिम् ॥ ददृशुश्च गुहासंस्थं योगिनं तं विनायकम् ॥ ७४ ॥ मीलितानां समाधिस्थं साक्षाच्छुक्रमिवापरम् ॥ तूष्णीं नत्वाऽखिलाः पाकं चक्रुस्तान् तस्माधितः ॥ ७५ ॥ तसुस्थितं स्नपंतं च नत्वा सर्वेऽपि यात्रिणः ॥ प्रार्थयंतोऽसकृच्चहुर्योगिन् भुंक्ष्वेति पाचितम् ॥ ७६ ॥

च्छुक्रमेव मन्ये । हे विद्वद्भिरिति त्वयि शुक्रनाम अस्तु अतः परं शुक्रानंदनामा त्वं भविष्यसीत्यर्थः ॥ ७० ॥ अतर्हि अंतर्धानं । गुरोः विनायकस्य आत्मसुखात् च्युतिः यक्षिणीदर्शनेन विवशत्वं किंचिन्नासीत् ॥ ७१ ॥ अमार्कश्रवणे पांते युक्ता चेत्यौषमाषयोः । अर्द्धोदयः स विज्ञेयः किंचिन्नूनो महोदयः ॥ इति चार्द्धोदयाख्यं महापर्वं अहोरात्रमासीदित्यर्थः ॥ ७२ ॥ हिंस्रभीतेर्व्याघ्रादिभयात् हेतोः । दूरं शब्दो येषां तैः भेषादिवायैः शस्त्रधारिभिश्च युक्ताः ॥ ७३ ॥ अत एव तैः चकारात्सर्वादौ च ॥ ७४ ॥ तावत्समाधित इति परान्वयि ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

उत्तरार्द्धमुत्तरान्वचि ॥ ७७ ॥ तृष्णोद्भाय आशोदादताय । सोतिनिस्पृहः इत्युत्तरान्वितम् ॥ ७८ ॥ नैवापश्यत्फलादिकमिति शेषः ॥ ७९ ॥ शस्त्रधारी मंत्री सर्पादिमन्त्रवेत्ता बलिष्ठोपि यत्राश्रमे स्थातुं न समर्थोऽभवद्वि । पश्चाद्गैः पश्चाद्गामिभिः ॥ ८० ॥ पक्षयुक्तकृमिषु पतंगेषु गतेषु सत्सु द्वीपो गज इव ॥ ८१ ॥ द्रुमणैः सूर्यस्य अस्ते अस्तमानसमये ॥ ८२ ॥ अथ विनायकस्य परदेवतादर्शनं विवक्षुस्तत्रादौ रात्रिवृत्तांतमाह । अथेत्यादि साक्षात्प्रां द्वाभ्यां । मणिभिः शिरोगतरत्नैः प्रभा येषां ते वायुभक्षकाः भुजंगाश्चरुः । अथापि आश्रमगतजीवानां हितं न बभूवुः ॥ ८३ ॥ स्ववृत्तये

नेति हस्तेन संकेतं तेभ्यश्चक्रे स योगिराट् ॥ ग्राम्याण्येकेष्य वन्यानि फलान्यग्रेऽस्य भक्षितम् ॥ ७७ ॥ स्थापितान्यापि ताम्रोत्थाः कौश्वे द्रौप्याः सुवर्णजाः ॥ मुद्रास्तृष्णोद्भायायोत्रे निहिताः सोतिनिस्पृहः ॥ ७८ ॥ नैवापश्यद्वि वांतात्रमिव सत्कृतं भोजनः ॥ ग्राम शेषदिनेऽथो ते निर्यथुर्निखिलास्ततः ॥ ७९ ॥ शस्त्री मंत्री बलिष्ठोपि स्थातुं हीशोत्र नो निशि ॥ कैश्चित्फलाद्ये चाग्रस्थे पश्चाद्गैश्च शैठहते ॥ ८० ॥ विनेताऽप्यपि नो खिन्नो यो हि तुल्याश्मकांचनः ॥ गतेषु तेषु स्वस्थोऽधृष्टीपः पक्षिकृमिष्विव ॥ ८१ ॥ अथास्ते द्रुमणैः संध्यां शैवं च भजनं तथा ॥ कृत्वा तस्थौ स योगिन्द्रः स्वोपास्याभिगतांतरः ॥ ८२ ॥ श्रीदेशिके ० उ० ॥ अथांगकतेन महावनेऽधृच्छब्दः शिवोलूकीनिशाखगानाम् ॥ मणिप्रभाश्चानिलभुग्भुजंगाश्चरुर्हं नैवाश्रमजीवहंसाः ॥ ८३ ॥ व्याघ्रादयश्चोरुल तागृहेभ्यो निर्गत्य जग्मुर्बहिराश्रमाद्वै ॥ स्ववृत्तये नाज्जमिहाणु हीशाः सत्त्वं मुनेरीशतया निबद्धाः ॥ ८४ ॥ महापिशाचाः परितो बहिस्तात्कीडंति चानात्मजनोरुपीडाः ॥ इत्थं महारण्यगदेशिकस्याऽग्रे चागिरासील्लितैव नारी ॥ ८५ ॥

स्वस्य उपजीविकार्थं इहाश्रमे अणु अल्पमपि सत्त्वं जीवजातं अन्तुं भक्षितुं ईशाः समर्थाः न भवति । हि यतः मुनेः शुद्धस्य ईशतया शिक्षकत्वेन निबद्धाः । शुक्रमुनेर्भयेन तदाश्रमे जीवभक्षणं कर्तुमसमर्थाः संतो स्वोपजीवनार्थम् आश्रमाद्वहिरगच्छन्तीत्यर्थः ॥ ८४ ॥ अनालजनानाम् आत्मविविज्ञाना पुरुषाणां उरुः महती पीडा येभ्यस्ते । एवं महारण्यगतस्य देशिकस्य विनायकस्याग्रभागे नारीरूपा ललितैव आविर्बभूव ॥ ८५ ॥ ८५ ॥

महाहर्षं अमौल्यं वस्त्रं यस्याः । कर्मनीयं मुंदरं गात्रं वपुः यस्याः । अनेकानि विचित्राणि आभरणानि यस्याः । एणस्थं मृगस्थं नेत्रे इव नेत्रे यस्याः । अनेकानि विचित्राणि आभरणानि यस्याः । सुहास्यं वस्त्रं यस्याः सा ललिता विनेत्रा विनायकेन दृष्टा । किं भूता । अभिरता प्राप्ता अन्नोत्रा नमीपममिमां या विनायकाग्रभूमिं प्राप्तेत्यर्थः । गोत्राकुः पृथिवी पृथ्वी इत्यमरः । पुनः किं० श्रुतिगो कर्णभूषणभूतौ इदमिन्नौ चंद्रसूतौ यस्याः सा ताटं न गुलीभूततयोस्तु मण्डलेति ब्रह्माण्डपुराणे देव्याः कर्णभूषणयोः सुवर्णमयत्वात् चंद्रसूर्यरूपत्वमित्यर्थः ॥ ८६ ॥ अथ विनेता विनायकः विजने निर्जने वसे तां दृष्ट्वाह । मनसीति शेषः । आर्यो श्रेष्ठा नरेद्रभार्या स्वधवात् स्वपत्न्युः सकाशात् रुष्टा सती कष्टेन अत्र का प्राप्तास्ति । नो चेत् रुष्टा न चेत् । अन्या इतरा

महाइहवस्त्रा कर्मनीयगात्रा ह्यनेकचित्राभरणैर्णनेत्रा॥ सुहास्यवक्त्रा श्रुतिगैर्दुमित्रा दृष्टा विनेत्राऽभिगताग्रोत्रा॥ ८६ ॥ अथो विनेता विजने वने तां वीक्ष्यादह कार्यास्ति नरेद्रभार्या॥ प्राप्ताऽत्र कष्टात्स्वधवाद्धि रुष्टा नो चेत्किमन्या वनमेति मान्या॥ ८७ ॥ काप्यस्तु धात्राद्य चिरं टिकाऽनीता पवित्रा नतये सुपात्रा ॥ इत्थं धिया तां स ननाम देवीं सा चाऽब्रवीत् सुभगाऽप्यवित्तम् ॥ ८८ ॥ सुवासिन्यु० ॥ पर्वाद्य चेष्टं किमिह त्वमिष्टं ह्यनर्चमानः स्वविदाऽभिमानः ॥ किं तेऽभवद्भजनतया भवद्भोज्ञातिक्षणेन त्विह ते क्षणेन ॥ ८९ ॥

मान्या स्त्री वनं गतिं एति प्राप्नोति किम् । अपि तु नैति । तस्मात् राजपत्नीयं काचित्स्यादित्यर्थः ॥ ८७ ॥ कापि अस्तु । अथापि अद्य पर्वदि वसे पवित्रानतये नमस्कारार्थम् सुपात्रभूता चिरं टिका सुवासिनी धात्रा दैवेन आनीता । 'चिरंटी तु सुवासिनी' इत्यमरः । अद्य पर्वदिवसे दैवयोगेन प्राप्ता इयं मया नमस्करणियेत्यर्थः । आर्ता प्रातां देवी एवं बुद्ध्या देवताबुद्ध्या ननाम । सा च सुभगा ऐश्वर्यवत्यपि अविनं वित्तरहितं तम् अब्रवीत् ॥ ८८ ॥ अद्य बहुकालेन इष्टं इच्छितं पर्वं पर्वकालोऽस्ति । इह पर्वणि त्वं इष्टं दैवतम् अनर्चमानः पूजां अकुर्वन् स्वविदा स्वज्ञानेन ते तव अभिमानः गर्वोऽभवत्किं । इह तव क्षणेन क्षणायकेन ईक्षणेन अवलोकनमात्रेण भवद्भोज्ञः सद्बुद्धिः लीनतया उपारमे न्यूनत्वनिश्चये युक्तास्तीति

मया ज्ञाता । ज्ञानोचरं कृतद्वानिबृचये उपासनायाः अवश्यानुष्ठेयत्वात् पूजादिकं त्वया किं न कृतमित्यर्थः ॥ ८९ ॥ इद्वारण्ये पूजोपयोगिसाहित्यं नास्तीति योगी विनायक अतिक्राम् अतिक्रमनीयां तां देवीं प्रति नम्रागतया नम्रदेहेन आह । सा च देवी तमाह । त्वं मम गेहं गृहं प्रति एहि । आगच्छ । सुगंधपूर्वं सुगंधद्रव्यादिकं सर्वं पूजोपयोगि ते तुभ्यमहं दास्यामि । मद्गृहे त्वया पूजा कर्तव्येत्यर्थः ॥ ९० ॥ तथेति उक्त्वा स विनायको देव्याः पदव्या मार्गेण ययौ । तस्याः पृष्ठतो ययावित्यर्थः । अथ तया देव्या अत्राश्रमे भाव्या भादनया भाविता भव्या दिव्यरूपा गेह्या गृहसंबन्धिनी या स्थितिः स्थानं रचिता निर्मिता किंभूता स्थितिः रजतामः रौप्यतुल्यः ब्राह्मः ब्राह्मप्राप्तो यस्याः । पु० किं० । अंतः मध्ये सुवर्णा सुवर्णसदृशापि विचित्रा

श्रीदेशिके० ॥ पूजोपयोगीह न चेति योगी तामाह नम्रागतयाऽतिक्राम् ॥ सा चाह गेहं मम चैहि तेऽहं दास्ये हि सर्वतुसुगंध पूर्वम् ॥ ९० ॥ तथेति देव्याः स ययौ पदव्या तयाऽत्र भाव्या रचिताथ भव्या ॥ स्थितिर्हि गेह्या रजताभावाद्या चांतः सुवर्णापि विचित्रवर्णा ॥ ९१ ॥ अंतः प्रविष्टः स च सद्भारिष्ठोऽथांबालिकाभिर्द्विजदारिकाभिः ॥ अभ्यंगपूर्वं स कृताप्लुतिर्व दत्ताहवस्त्रः कृत कुंकुमास्त्रः ॥ ९२ ॥ संदर्शितेज्यागृह एष लज्जाहृद्वाःकृतेज्यांतरगः शिवेज्याम् ॥ समारभद्व्यासनगः कुशुद्रया भौन्याऽसुरीत्या खिलमातृगत्या ॥ ९३ ॥

त्रवर्णा नानावर्णा देव्या एतादृशं स्थानं निर्मितमित्यर्थः ॥ ९१ ॥ अंतरिति द्वयोरेवयः । ससुरेषु वरिष्ठः स च विनायकः अंतः तद्गृहमध्ये प्रविष्टो यदा तदा अंबायाः देव्याः आलिकाभिः सखीभिः द्विजदारिकाभिः ब्राह्मणकन्याभिः अपूर्वं यथा स्यात्तथा अभ्यंगपूर्वकं कृताप्लुतिः कृत स्नानः दत्तं अर्घवस्त्रं दिव्यवस्त्रं यस्मै कृतं कुंकुमास्त्रं कुंकुमन्यासो येन ॥ ९२ ॥ संदर्शितम् इज्यागृहं पूजामंदिरं यस्मै । दारिकाभिरित्यपकर्षः । एषः विनायकः लज्जाहृत् दरिद्रोहं महदैश्वर्यं प्राप्नोस्तीति लज्जितचित्तः । यद्वा लज्जाबीजं हृदि मनसि यस्य । द्वारिद्वारदेशे कृता ईज्या पूजा येन स

चासौ अंतरंगः गृहमध्यगतश्च इज्यां समारभत् । कुशुब्ध्या भूशुब्ध्या । भौत्या भूशुद्ध्येति यावत् । असुरीत्या प्राणमतिष्ठया । अखिलैः सर्वन्यासेः सह मातृगतिः मातृकान्यासस्तया ॥ १३ ॥ मणिभिः रत्नैः प्रकीर्णं व्यासे सुवर्णमेये पीठे । रत्नं रत्नमयं श्रीचक्रं हि यतः रत्नम् । अतः न नराणां प्रयत्नो यस्मिन् नराणां दुःसाध्यमित्यर्थः । च पुनः हेम्नः सुवर्णस्य पात्राणि विशेषाध्यादीनि । दिव्यं दिवि नन्दवननदौ भवं सुभग्यं सुतरां प्रशस्तं पुष्पादि । आदिशब्देन चतुष्पञ्चपचारपरिशहः । भूम्नः महतः अस्य विनायकस्य पुरतः ददुः अर्पयामासुः । द्विजदारिका इति शेषः ॥ १४ ॥ स विना यकस्तदीयमंत्रान् पात्रासादनमंत्रान् उच्चार्य पात्राणि आसाद्य वर्द्धिनीसामान्यादिपात्रासादनं कृत्वा अंतरंगां पूजां । अंतर्योगमिति यावत् । सांगां

पीठे सुवर्णं मणिभिः प्रकीर्णं यंत्रं च रत्नं ह्यनरप्रयत्नम् ॥ पात्राणि हेम्नः पुरतोऽस्य भूम्नः पुष्पादि दिव्यं च ददुः सुभग्यम् ॥ १४ ॥ आसाद्य पात्राणि तदीयमंत्रानुच्चार्य सांगां स किलांतरंगाम् ॥ पूजां चकाराथ बहिःप्रकारां तत्रार्थचक्रे विधिवादि चक्रे ॥ १५ ॥ सुवासिनीहाऽगमुताप्यनीहा तुष्टास्य भक्त्याऽर्पितवस्तुमुत्तया ॥ मातेव बालार्पितत्राजगोलाच्छिवस्तु वीरः सत्तनुः सुधीरः ॥ १६ ॥ बटुर्गणेशः कृतबालवेषः कुमारिकाख्या ललितासुसख्यः ॥ संपूजितास्तेन सुसंभतेन येऽन्येत्र चासाश्च गृहे हरानाः ॥ १७ ॥

संपूर्णां चकार किल । अथ तत्र आर्ये श्रेष्ठे चक्रे यंत्रे बहिःप्रकारां बहिर्यागमिति यावत् । विधिवत् चक्रे कृतवान् । हीति निश्चये । इन्द्र० ॥ १५ ॥ इह यागे । अनीहा निष्कामाणि अगमुता पार्वती सुवासिनी अस्य विनायकस्य भक्त्या श्रद्धया अर्पितं यद्गस्तु हरिद्राकुंकुमांजुलादि तस्य भुक्त्या स्वीकारेण तुष्टा संतुष्टाऽभवत् । यथा बालेन अपितात् वाजगोलात् अन्नशसेन माता संतुष्टा भवति तथेत्यर्थः । सुधीरः शिवस्तु सत्तनुः संदेहः सन्न वीरः अभवत् । वीरपूजार्थमित्यर्थः ॥ १६ ॥ गणेशः कृतः बालवेषो येन स बटुरभवत् । ललितायाः सुमुख्यः कुमारिकाख्याः अभवत् । ये चान्ये हरस्य आवाः नंदादयो भक्ताः अत्र गृहे संति । ते सर्वे सुसंभतेन सुसंपदायिता तेन विनायकेन संपूजिताः ॥ १७ ॥

स विनायकः पंचविंशतितत्त्वतीतः। यद्वा तत्त्वानि आत्मविद्याशिवसर्वतत्त्वानि यंत्रशास्त्रगसिद्धानि स्थूलसूक्ष्मकारणमहाकारणानि तेष्योऽतीतः। स्वमुखेन आत्म
मुखेन समुद्धः पूर्णोऽभवत् । अर्ची पूजां कृत्वा यंत्रे स्थितां ब्रह्ममयीं देवतां हृदि विमर्जयित्वा ज्ञानेन सुपुष्टां व्यापिकां तां पश्यन् ज्ञानमयान्तरङ्गो भवत्। स्वानंदमय
दुत्पथः । इंदवजावृत्तम् ॥ ९८ ॥ यामार्द्धमात्रेण उद्धृतपक्ष्मणी उद्धाटितपक्ष्मणी नेत्रे गम्य स उद्धाटितनेत्रः सन्न स्वसंस्थां स्वस्य निवासं तरुभिः वृक्षा
दिभिः समानां तुल्यां यथापूर्वं पश्यन् । पूर्वस्थितिं प्रात इत्यर्थः । नवां यमुनायामकूरस्य उपास्येन कृष्णेन कृतं शेषशायिदर्शनादिकं यथा अभवत्
तथा कीरण्यां शुकाश्रमभूम्यां उपास्यपरदेवतया संपूर्णपूजादिरूपं कर्तव्यं तदखिलं कृतं साकल्येन संपादितं मुवासिनिदर्शनादिपूजांतं स मेने निश्चि
तत्त्वातिगामी स्वमुखाभिबृद्धोऽर्चा सोऽथ कृत्वा हृदये विमृज्य ॥ यंत्रस्थितां ब्रह्ममयीं सुपुष्टां पश्यन् स्थितो ज्ञानमयान्तरङ्गः ॥ ९८ ॥
यामार्द्धमात्रोद्धृतपक्ष्मनेत्रः पश्यन्स्वसंस्थां तरुभिः समानाम् ॥ मेने कृतं तत्सकलं हि देव्याऽकूरस्य नद्यामिव कीरपद्याम् ॥ ९९ ॥
इत्थं त्रिवर्षं स्वमनोभिकर्षन्सदात्मतुष्टोऽमृतयोगपुष्टः ॥ शुक्ता हुपर्णानि मरुद्धिशीर्णान्येकः स पुण्ये न्यवसद्धचरण्ये ॥ १०० ॥
इदं विनेतुश्चरितं हि सेतुर्महाऽऽपदब्धेर्गृहमर्थलब्धेः ॥ यैर्नित्यमुक्तं श्रुतमादरात्ते तेषां न कष्टं सकलं किलेष्टम् ॥ १०१ ॥ इति
श्रीमद्भरुपरंपराचरित्रे उत्तरार्धे विनायकगुरोः शुकाश्रमस्थितिवर्णनं नाम सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४७ ॥

तवानित्यर्थः । इंदवजावृत्तम् ॥ ९९ ॥ इत्थं त्रिवर्षपर्यंतं स्वमनः अभिकर्षन् वशीकुर्वन् सदा आत्मनि तुष्टः अमृतयोगेन ब्रह्मरेन्दुमण्डलगलदमृतलाभेन
पुष्टः मरुता वायुना विशीर्णानि गलितानि हुपर्णानि तांबूलस्थानीयानि मुक्ता स एकाकी पुण्ये अरण्ये शुकाश्रमे न्यवसत् वासं कृतवान् । उपजातिवृत्तम्
॥ १०० ॥ एतत्सर्गोक्तस्य विनायकचरित्रस्य श्रवणादेः फलमाहा। इदमिति। इदं विनेतुः विनायकस्य चरित्रं महापदब्धेः महादुःखसमुद्रस्य सेतुः तरणोपायभृतम् ।
अर्थलब्धेः पुरुषार्थप्राप्तेः गृहं स्थानमस्ति । यैः पुरुषैः आदरात्कं आदरेणाऽऽकं ज्ञातमित्यर्थः । उपसर्गवशाद्धातोरर्थतराग्निः । तेषां कष्टं दुःखं न स्यात्
सकलम् इष्टं च स्यात्किल। उपजातिवृत्तम् ॥ १०१ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धटीकायामर्थकृत्यभिधायीं शुकानंदचरित्रे सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४७ ॥

उदधवे द्वयजोदुष्यैश्चद्रपुरस्थितः । विनितुर्विषयीयातिः साधुसंगश्च वर्ण्यते ॥ ४८ ॥ अथ विनायकस्य निःस्पृहत्वं दर्शयन् चंद्रपुरगमने निमित्तमाह । अथेत्यादिना । शुकाश्रमाद्वैतैः यात्रिकैः ॥ १ ॥ मेतानि परितानि क्वचिदिने दुमपर्णानि खादन् अथापि स ओजोयुक्तं तेजोयुक्तः बृहन्ननुदीर्घदहोस्ति । पुष्टेहो युवा च पूर्वाह्णे योगाभ्यासं करोतीत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ त्वया विलोकिंतुं स योग्यः । अत्र सद्गने शुकाश्रमे चिरं स्थातुं च योग्योस्ति । उच्यते मुचरात्वयि ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्वाराधवेदिनं स्वामिनायविदं दूतं समाधौ वा तनौ देहे वा स्थितं श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथ तद्देशनाथाय शुकाश्रमागतैस्तदा ॥ प्रोक्तं शुकाश्रमे द्वेको योगी वसति निर्जने ॥ १ ॥ गलितानि दुपर्णानि भित्तान्येव क्वचिदिने ॥ आस्ते खादन्महारण्येऽथाप्योजोयुग्बृहत्तनुः ॥ २ ॥ पुष्टो युवा च पूर्वाह्णे योगाभ्यासरतः सदा ॥ समाधे विरमेध्यन्यैरुक्तोपीषन्न वक्ति सः ॥ ३ ॥ फलादि मधुरं ताम्रं रौप्यं स्वर्णं च तत्पुरः ॥ स्थापितं नैक्षते किञ्चिदथास्थीनि सुकर्मठः ॥ ४ ॥ त्वया द्रष्टुं स योग्योत्र चिरं स्थातुं च सद्गने ॥ नाम्ना परशुरामोऽथ श्रुत्वैत्थं पटवर्धनः ॥ ५ ॥ भावूपनामकः सैन्यसहितस्तं ययौ निशि ॥ प्रातः समाधेः पूर्वं ते वक्तुमत्युत्सुकांतरः ॥ ६ ॥ ईषच्छुकाश्रमादूरं स्वच्छं दृष्ट्वाऽमितं जलम् ॥ स्नातुमकौदये तत्राऽवस त्स्वाशयवेदिनम् ॥ ७ ॥ प्रेषयित्वा मुनिं ज्ञातुं समाधौ वा तनौ स्थितम् ॥ प्रेषितोऽथाशु तं गत्वाऽऽसनस्थं कान्तविग्रहम् ॥ ८ ॥ भस्माक्षयं रुढारुजटं श्मश्रुलमुन्नसम् ॥ जपतं ब्रह्म हृत्कार्यं मीलितानां समीक्ष्य सः ॥ ९ ॥ तिष्ठजपति नत्वाह योगिन्ब्रीक्षणाय ते ॥ प्रातो देशपतिर्दातुं दुग्धार्थं खेटमंकगम् ॥ १० ॥

मुनिं विनायकं ज्ञातुं प्रेषयित्वा सूयदये स्नातुं तत्रावसदिति संबंधः ॥ ७ ॥ अथ प्रेषितो दूतः तं योगिनं गत्वा जपति नत्वा तिष्ठन् । आहोतितीयस्थेन सहात्न्यः ॥ ८ ॥ भस्मरुद्राक्षमूषणं रुढाः अल्पजटाः यस्य तं श्मश्रुलं मुखकेशयुक्तम् उन्नतनासिकं हृदतः अर्थो यस्य तत ब्रह्म गायत्रौ जपतम् ॥ ९ ॥ हे योगिन् दुग्धार्थं दुग्धपानार्थम् अंकगं समीपगतं खेटकं दातुं शपतिस्त्वदर्शनार्थं प्राप्तोस्ति ॥ १० ॥

पूर्वार्धे पूर्वान्वयि । भूपालदुर्गं पूर्वं प्रथमं यस्य भूपालगडभूम्यंतः या तिनमित्यर्थः । यत् खेटं किंभूतं द्वादशशतायकं द्वादशशतायकं द्वादशशतायकं । प्रतिवर्षं द्वादशशतौप्यमुद्राः यत्रोत्पन्ना भवन्तीत्यर्थः । उत्तरार्द्धे स इत्यध्याहारः ॥ १ ॥ योगार्थं योगाभ्यासाद्योगजनसंबाधपीडया हेतुभूतया तन्निवृत्त्यर्थं गां भूमिं भ्रमन् अत्रागतोस्मीति संबंधः ॥ १२ ॥ तद्विवर्जितः जनसंबाधवर्जितः सन् अत्र सुखं यथा स्यात्तथाहं स्थितोस्मि । अत्रापि सा पीडा प्राप्ता । तत्र हेतुः एकस्थलस्थितेः एकस्थले बहुकालवासोद्धेतोः । तस्मान्निःस्पृहेण बहुकालमेकत्र न स्थयमित्यर्थः ॥ १३ ॥ यतो जनसंबाधोत्र भवति । अतः यथा सा

भूपालदुर्गपूर्वं यद्वादशशतायकम् ॥ अधुनावस्थितः स्नातुमदूरं शीघ्रमेष्यति ॥ ११ ॥ तावन्नयोगारंभः स्यादेवं श्रुत्वा विनायकः ॥ हसन्नाह मनस्येव जनसंबाधपीडया ॥ १२ ॥ भ्रमन्गामागतोऽस्म्यत्र त्रिवर्षं तद्विवर्जितः ॥ सुखमस्म्यधुनाऽत्रापि सा प्राप्तैकस्थलस्थितेः ॥ १३ ॥ अतोऽस्माच्चाशु गंतव्यं यथा सा न भविष्यति ॥ वदत्यंतरिति श्रीवां चांदेलयति देशिके ॥ १४ ॥ बहिर्दृष्ट्याग्रगोमत्वा ग्रीवयोमिति वक्तव्यम् ॥ निर्ययावश्वगोऽथाशु द्विजो लेखनवृत्तिमान् ॥ १५ ॥ गत्वाऽब्रवीन्निजेशं च योगी दृष्टोतिकंतिमान् ॥ नमस्कृतः प्रार्थितश्च श्रीमदाशयवन्मया ॥ १६ ॥ एतद्देशाधिपः श्रीमद्भावुकोऽत्रागतस्तव ॥ दर्शनार्थं चैकखेटं दातुं दुग्धार्थमं कणम् ॥ १७ ॥ स्नात्वाऽदूरजलेऽत्राश्वगमिष्यति नराधिपः ॥ तावत्साध्यः समाधिर्नो भवतेत्यंतभाषणम् ॥ १८ ॥

पीडा न भविष्यति तथाऽस्मात्स्थानान्मयाशु गंतव्यम् । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ १४ ॥ अयं योगी श्रीवासकेतेन ओ वरं खेटकं गृह्णामीति वकीति बहिर्दृष्ट्यां मत्वा लेखनवृत्तौ योजितः स द्विजो राजदूतः अथाश्वगः अथाहहः सन् निर्ययौ ॥ १५ ॥ निजेशं स्वस्वयिन् गत्वा सोऽब्रवीत् । श्रीमत्तस्तव आशयवत् अस्मिन्नायवत् मया स प्रार्थितः ॥ १६ ॥ किमिति तदाह । एतदित्यादि ॥ १७ ॥ अदूरजले समीपवर्तिनि उदके इत्यंतं भाषणं श्रुत्वेति संबंधः ॥ १८ ॥

अथेति परान्वयि ॥ १९ ॥ श्रीमतः अत्रागमस्य आशु भवेत् इति मया योगिने उक्तम् ॥ २० ॥ अदः इदम् अनुगोक्तं सेवकवचनं श्रुत्वा हृदि मनसि वदति । यः सुवर्णदौ निरीह इति सर्वैः उदितः उक्तः । स ग्रामलाभाशया बद्धोऽस्ति । हि यतः येन ग्रामलाभेन निःस्वो निर्धनोऽपि राजा भवति । सः ग्रामलाभः इतरस्मात्स्वर्णदिलाभात् वरगतिः निर्वाहोपस्मात् श्रेष्ठो भवति । अतोऽयं योगी तत्र लोभवान् वास्तीत्यर्थः । मालिनीवृक्षम् ॥ २१ ॥ इति चिन्तयन् सः किं चिद्विज्जेनाश्रमं प्राप्नो यावत्तावत्स योगी इवः स्थानात् बहुवृक्षाच्छादितमार्गेण गतः ।

श्रुत्वाऽनीहोऽपि खेटार्तिं तुष्टचित्तो हसन्बुधः ॥ संकेतं श्रीवया मां च वरमित्यक्रोदथ ॥ १९ ॥ अहं श्रीप्रीतिहायातः श्रीमदागमनं भवेत् ॥ मयाऽऽशूक्तं योगिनेत्र विलम्बे स्वसमाधिमान् ॥ २० ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ अथ स परशुरामोदो निशम्यानुगोक्तं वदति हृदि निरीहः स्वर्णमुख्येऽस्विलैर्यः ॥ उदित उत स बद्धो ग्रामलाभाशया हि वरगतिरितरस्माद्येन निःस्वोऽपि राजा ॥ २१ ॥ नृपतिरिति विलम्बादाश्रमं प्राप तावद्गत इत उरुवृक्षच्छन्नमार्गेण योगी ॥ तमिह चपलदूतैर्यद्वृष्टाऽऽसमंताद्गदति कुम्भपदस्यश्रुतौभे सुधोषितः ॥ २२ ॥ यदि स कृतसमाधिदृष्टमात्रो जनानां हरति सकलपापं तापदैत्ये च सद्यः ॥ कपिल उत शुकोऽयं याज्ञवल्क्योऽत्रिजो वा पतिततरुदलादः कः सुपुष्टस्त्रिर्वषम् ॥ २३ ॥

तं योगिनं प्रति इहाश्रमे समंताच्चपलदूतैः शोधकैः स्वयं चान्विष्यान्वलोक्ष्य वदति । स दूतानिति शेषः । यद्वदति तदाह । कुत्सितं कपदं ब्रह्मपदं यस्य तस्य अस्य योगिनः अग्रे मे मम पूर्वा उक्तिः । अहमपागमिण्यामीति वचनं मुधा वृथा आसीत् । यदि पूर्वं निवेदितं न स्यात्तदा दर्शनलाभः स्यात् । अतो वृथास्माकं प्रयत्नो जात इत्यर्थः ॥ २२ ॥ उतः समाधिर्येन स दृष्टमात्रो यदि तदा स जनानामवलोकनकर्तृणामस्माकं सकलपापं तापं दैन्यं च सद्यः हरति । यतस्तस्मादयं योगी कपिलः उत शुक्रः याज्ञवल्क्यः अत्रिजो दत्तात्रेयोवा अस्ति । अन्यथा त्रिविषयपर्वतं पतितवृक्षपणशिनतः

कः सुपुष्टो भवेत् न कोपित्यर्थः ॥ २३ ॥ अस्य योगिनः न विदितं हृदयं मनो येन स प्रेषितो दूतः तस्य हास्यं ईक्षन्तस्तत्र खेटस्य प्राप्त्याऽयं प्रमुदितोऽस्तीति स मूढो यामवदत् । तस्य दूतस्य वचनतः मया अल्लो विलंबः कृतः यतः विलंबेन मम सदीक्षा साधुदर्शनं नासीत् । अतः इह मयि देवं प्रबलम् असीत् । दुर्बलदैवेन मम साधुदर्शनं नासीदित्यर्थः ॥ २४ ॥ पाषाणमयक्रपियुक्तस्य सुपूजा यस्य सः अतिस्विन्नः योगिदर्शनाभावेन दुःस्मितः निजपुरमगात् । अथ विनेता विनायकः अज्ञातमार्गोपि त्रिवक्षैः त्रिदिनैः विधुपुरं चंद्रपुरम् अगमत् । अल्पदिनैर्बहुयोजनातिक्रमणं योगसामर्थ्यादिति भावः ॥ २५ ॥ अत्र चंद्रपुरे जगन्नाथनामा अमृतवृत्तिः अयाचितवृत्तिः कश्चित्साधुरवसत् । यं जगन्नाथं प्रति स्वं साक्षात्पां

अविदितहृदयोऽस्य प्रेषितो हास्यमीक्षन्प्रमुदित इति खेटास्या वदन्मां स मूढः ॥ वचनत इह तस्याल्पः कृतो वै विलंबः प्रबलमहद् देवं मे यतो नो सदीक्षा ॥ २४ ॥ धिगिति स बहुधोक्तात्मानमत्रैव पक्ताऽन्नमृषिस्तुक्तमुपूजः स्वैरशेषैः सहा यम् ॥ निजपुरमतिस्विन्नो गादथातो विनेता विधुपुरमगमच्चाज्ञातमार्गस्त्रिवक्षैः ॥ २५ ॥ अवसदमृतवृत्तिं जगन्नाथनामा वदति सकलभावं यं स्वयं पांडुरंगः ॥ अति थिमपि हि पत्नी यस्य पश्यत्युपास्यं त्ववसदपि गृहेस्याऽनीह एषोऽस्पृहस्या ॥ २६ ॥ अहरहरिह मुंक्ते यद्वि लब्धं विनेता समसुमतिमतो वै सख्यमासीद्वि साध्वो ॥ यतिरिह गृह एकोऽत्रौषधज्ञोऽस्यनीहः स्वकृतमतिरुजेभ्यो भेषजं दत्तवान्यः ॥ २७ ॥ स इह परगृहेऽश्रात्येकगेहं ज्यहं नो स्थितिरभवदथैकत्रानिशं योगियत्योः ॥ यतिरपि गुरुवाक्यं मेन उक्तं विनेत्रा पुर इह वरदुर्गेद नागपूरनार्थभृत्यः ॥ २८ ॥

दुरंगः सर्वेषां भावं भविष्यं सुखदुःखादि आ साकल्येन वदति कथयति । यः पांडुरंगसाक्षात्कारवानित्यर्थः । यस्य पत्न्यपि अतिथिम् उपास्यं देवतारूपं पश्यति । अथास्य निःस्पृहस्य जगन्नाथस्य गृहे अनिहो निरिच्छ एष विनायकोऽवसत् ॥ २६ ॥ समे न्यूनाधिकभागरहितं सुमती सुकुब्दी विबेते ययोस्तयोः द्वयोः साध्वोः विनायकजगन्नाथयोः सख्यमासीत् । तुल्यशीलयोः सख्यं भवतीत्यर्थः । अत्र जगन्नाथगृहे निरीहोपि लोकोपकारार्थम् औषधज्ञो विषवैद्य एको यतिः अस्ति । यो यतिः अतिरुजेभ्यो प्रबलरुग्भ्यः स्वकृतं भेषजं दत्तवान् ॥ २७ ॥ स यतिः इह जगन्नाथगृहे ।

परगृहे अश्नाति । एकगेहे ग्रहं नो भुंके । अथ योगित्योः विनायकजगन्नाथयोरनिशमेकत्र स्थितिरभवत् । यतिश्च विनेत्रा विनायकेन उक्तं वचनं गुरुवाक्यसदृशं मेने । अथ च इह पुरे चंद्रपुरे वरदुर्गेदुर्गपतिः नागर्णनाथस्य नागपुरराज्ञः भृत्यः आसीत् ॥ २८ ॥ उदकदिशि अमला शंकर रहिता मुजातिः यस्य स रजपूत इति भाषाप्रसिद्धः । अस्मिन् चंद्रपुरनगरे अव्याहता अकुंठिता आज्ञा गम्येति पूर्वोन्वितम् । अथास्य दुर्गपस्य पुत्रः शुभमतिः प्राग्वयसा श्रीः शोभा यस्य पूर्ववयरक इति यावत् । तुरगगतिः अश्वगामी अनेकभूषणयुक्तः सुवह्नः दूतयुक्तः सन् अपराह्णे भ्रमति । एवं प्रतिदिनमपराह्णे भ्रमणं करोतीत्यर्थः ॥ २९ ॥ अथ कदाचित्स विनायकः अधिष्ठिता आश्रिता अध्वनि अग्नेदिः द्वाराग्नवेदियत् ।

उदगमलमुजातिस्सुन्दरोऽव्याहताज्ञोथ च शुभमतिरस्यैवात्मजः प्राग्वयःश्रीः ॥ तुरगगतिरनेकैर्भूषणयुक्तमुवन्नो भ्रमति पुरवरेऽस्मिन्दूतयुक्तोऽपराह्णे ॥ २९ ॥ क्वचिदथ स विनेताधिष्ठिताध्याग्नवेदियत्तितदितरयुद्धाबाह्यतो भोजनोऽध्वम् ॥ स्थित इह पथि तावत्प्राप दुर्गेशपुत्रोभिसुखमिदमपश्यत्सत्रयं सत्परोक्ति ॥ ३० ॥ त्रय इह परमोजो वीक्ष्य वैनायकेस्मिन्तुरगमदुर्गहस्ते त्वपेय त्सोऽवतीर्थ ॥ स्वसदनमनु नेतुं सैकदूतोवतस्थे नमनमनु विनेत्रे दंडवत्संविधाय ॥ ३१ ॥ समकृतकरयुगमो योगिनं ग्राह भूमन्न इमहानि च नित्यं क्रीडनेऽथैश्च सक्तः ॥ निशि च रसिकगीतालापसक्तोऽंगनाभिर्गदितमपि च पित्रा नो कदाप्याभ्युगोमि ॥ ३२ ॥

राजमार्गसमीपे या वेदिस्तदाश्रित इत्यर्थः । यतितदितरयुक्तः यतिजगन्नाथाभ्यां युक्तः भोजनोऽर्ध्वं द्वाबाहितः द्वारस्य बाह्यभागे स्थितोऽभवत् । तावत् इह पथि दुर्गेशपुत्रः प्राप्तः सन् अभिमुखं समुखं यथा स्यात्तथा इदं सत्रयं विनायकप्रतिजगन्नाथरूपं साधुत्रयं सत्यपराः ब्रह्मपराः उक्तयो यस्मिन् तत् अपश्यत् । वेदांतविचारतत्त्वान् साधून् ददर्शेत्यर्थः ॥ ३० ॥ इह त्रये साधुत्रये परमम् ओजस्तेजः वैनायके विनायक एव वैनायकः । स्वार्थेण । विनायके दृष्ट्वा विनायकं तेजस्विनं दृष्टेत्यर्थः । स स्वतुरागं सेवकहस्ते अनु पश्चात् स्वगृहं नेतुं अश्वाद्यधोवतीर्थं अर्पयत् । अनु अतंतरं विनायकाय दंडवन्नमनं सम्पक् कृत्वा स एतदुत्सहितः अवतस्थे । विनायकसमीपे स्थित इत्यर्थः ॥ ३१ ॥ समकृतकरयुगमः संपुटीकृतहस्तः स राजपुत्रो

योगिनं विनायकं प्राह । हे भूमन् गुरो अहं नित्यम् अहनि दिवा अथैः सह क्रीडने सक्रोस्मि । रात्रौ चांगनाभिः सह रसिकगीतालापादिषु सक्रोस्मि
 पित्रोः गदितं कदापि नो आश्रणोमि ईषदपि शृणोमि । काल्यस्य कथा । एवं स्वतंत्रोऽस्मीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ इति विषयबुद्धेर्मम देहगताऽहंबुद्धिरासीत् ।
 अथेदं जगत् असत् अस्ति । इति वक्तुस्तव दर्शनोत्तरं मृतानां जनानां गतितः प्रवाहेण च सा देहबुद्धिर्मूषा भवेत् । अथ देहेन भोग्यमिदं दृश्यं पृथि
 व्यादिकं कथं प्रतीयते । हे आर्यं तत् त्वं वद । यदिदं सत्यत्वेन प्रतीयमानं कथमसत्यत्वेन ज्ञातव्यमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ व्यापार्यमाने यति
 इति विषयमेतेऽहंमतिर्देहगासीजगदसदिति वक्तुर्दर्शनानन्तरं ते ॥ मृतजनगतितः साभून्मूषा देहभोग्यं कथमसत्तद्वत् स्वर्यं दृश्यते
 तद्वदर्थं ॥ ३३ ॥ तमतिविमलबुद्धिं चिंतयित्वा विनेता यतिमपि निजपार्श्वे वीक्ष्य सल्लोकनाथम् ॥ पुरयतिमुतसित्यं त्वब्रवीत्सा
 धुसंगदिदमतिविनयाच्च ज्ञायते तं कुरु त्वम् ॥ ३४ ॥ वचनमिति विनेतुः संनिशम्योष्णरश्मिं चरमगिरिगतेः प्राग् वीक्ष्य वानी
 यवाहम् ॥ कृतनतिततिरश्वाहुर्गमापाथ नित्यं त्विह स गुरुमुपेत्यैवापराह्णेऽक्षयस्यै ॥ ३५ ॥ कचिदथ यतिमाध्वोः सक्रयोः स्वस्य
 कार्ये कृतनतिमनुघर्षं तं दयाब्धौ विनेता ॥ वदति पररहस्यं तस्य वैराग्यलक्ष्योभिगतबहुभगस्याप्यहि पादागमेन ॥ ३६ ॥
 श्रीविनायक उवाच ॥ न तनुरण्वयं वेत्ति तां जडां स्वमिव वर्तयन्त्योस्त्यहंधिया ॥ पृथगितोपि सल्लोहोऽग्निप्रतापेह विद्धि
 चात्मानमक्षयम् ॥ ३७ ॥

संतं जगन्नाथं च दृष्ट्वा । इदं त्वदुक्तम् । तं साधुसंगम् ॥ ३४ ॥ सः राजपुत्रः अन्तोन्मुखं रविं वीक्ष्य साधुव्रथाय कृता गतिः नमस्कारं येन सांख्येन
 दुर्गं प्राप । अक्षयस्यै अक्षयबलमुल्लाभाय ॥ ३५ ॥ अनुघर्षं प्रतिदिनं कृताः नक्तयो येन तं प्रति इति वक्ष्यमाणपक्षोऽप्यहं दृश्यं वदति । किं
 कृत्वा अभिगतबहुभगस्य प्राप्तवह्नैश्वर्यस्यापि तस्य दिवा पादेन यदागमनं तेन हेतुना वैराग्ये लक्ष्यं यस्य तथाभूतः सन् । वैराग्यवन एवोपदेशः
 सफलो भवतीति निश्चिन्वान इत्याशयः ॥ ३६ ॥ अथ श्लोकपंचकेनात्मतत्त्वमुपदिशति । नेत्यादिना । इयं तनुः देहः अणु किं किनपि न वेत्ति ।

देहस्य स्वप्नज्ञानं नास्तीत्यर्थः। लोहतः लोहात्पृथक् अग्निरिव इतोऽस्मादेहात्पृथक् सन्नापि तां जडां तनुं अहमिति बुद्ध्या तादात्म्याध्यासेन स्वप्निय चैतन्यवन्निव्य वर्तयन् प्रवर्तयन् योस्ति वर्तते। तमात्मानं नाशयति त्वं विद्धि। यथाभिलोहाद्विद्योऽपि उपाधिवशेन लोहात्तादात्म्याध्यासेन प्रप्रकाशयन् स्वप्नकाशमिव करोति। तथात्मापि देहात्तादात्म्याध्यासेन जडमपि देहं स्वप्नकाशमिव ज्ञानवन्तमिव करोतीत्यर्थः। काष्ठादवृत्तम् ॥ ३७ ॥ यः आत्माऽयम् अर्थतः अर्थः सततम् इन्द्रियाणां त्राणं रक्षणम् असुमवे प्राणसंबन्धेन जायमाने तृक्षुधौ प्राणोपाधिके इति च यो वेत्ति जानाति। मनोधियोः मनोबुद्धयोः संकल्पनिश्चयावपि यो वेत्ति तमात्मानं विद्धि। यो यस्य प्रकाशकः स तस्माद्विद्यो भवतीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ सततम् अद्वयः स्वप्नकाशतया स्थितोऽपि यस्तम् अविवश्या निमिन्भूतया कोऽपि

सततोमिन्द्रियत्राणमर्थतोऽसुभवतृक्षुधौ वेत्ति यः स्वयम् ॥ अपि मनोऽधियोः कल्पनिश्चयौ तमिह विद्धि चात्मानमक्षयम् ॥ ३८ ॥ सततमद्वयः स्वौजसांस्थितो न तमविद्यया वेत्ति कोऽप्यहो ॥ गुरुपदाश्रयात्प्रकट एव यस्तमिह विद्धि चात्मानमक्षयम् ॥ ३९ ॥ विधिमुखाणुपर्यन्तमंतरं बहिरपीश्वरो व्याप्य यः स्थितः ॥ क्षितिजलानलान्वायुखे तथा तमिह विद्धि चात्मानमक्षयम् ॥ ४० ॥ जलतरंगवच्चञ्चललिपताः कुटिलकरुणः व्यापकान्ययोः ॥ जलमिवाद्भ्यस्तेषु चात्र यस्तमिह विद्धि चात्मानमक्षयम् ॥ ४१ ॥ पठति यस्त्विदं श्लोकंपंचकं मननपूर्वकं हृदुतार्थकम् ॥ न स निबद्धयते भीमपाशकैर्मरुदिवारिखिलं प्राप्य चावशः ॥ ४२ ॥

न जानाति। अहो आश्चर्यं गुरुपदाश्रयात् यः आत्मा प्रकट एवास्ति तं त्वं ॥ ३९ ॥ विधिमुखं ब्रह्मादिकं च तत् अणुपर्यन्तं स्तंबपर्यन्तम् आब्रह्मस्तंबपर्यन्तं तथा अंतरं मध्ये बहिरपि व्याप्य य ईश्वरः स्थितोऽस्ति। तथा क्षित्यादीनि पंच भूतानि व्याप्य यः स्थितस्तम् ॥ ४० ॥ एको व्यापकः अन्यो व्याप्यश्च तयोः व्याप्यव्यापकयोः जलतरंगवत्करुणः अज्ञैः कल्पिताऽस्ति। तरंगाः व्याप्याः जलं व्यापकमिति यथा। जगत् व्याप्यम् आत्मा व्यापकः एवम् अज्ञहृद्यैव कल्प्यते। वस्तुतस्तु तेषु जलमिव अद्वयो यस्तं त्वमात्मानं नाशयति विद्धि ॥ ४१ ॥ एतत्पञ्चकस्य पृठादेः फलं च स्वयमेवाह। पठतीति। मननपूर्वकं विचारपूर्वकं हृदि मनसि गतः अर्थो यस्य। अर्थज्ञानपूर्वकमित्यर्थः। सः भीमपाशकैः शिवपाशैः अणवकार्माणमाप्यमज्ञैः द्विपं

चाशान्मिहैस्तत्रप्रसिद्धैर्यत् वायुरिव न बध्यते अखिलं सर्वम् ईप्सितं प्राप्य अवशः स्वतंत्रो भवति ॥ ४२ ॥ आब्रह्मस्तं वयमयोदासहितान्भूयोः सका-
शान्मुक्तेऽस्मि । सर्वैः सह मुक्तेस्मीति अद्भुतं जातमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ इत्युक्त्वा स गृहमगात् । तथा पुनः एतय नित्यं गुरुरात्रे निष्ठन् पित्रा भोजनार्थं
दूतैः पृथक् बहुधा आहूतो यदि तदा भोक्तुं गच्छति । अन्यथा न गच्छति । एवं विनायके बहुभक्तिमानसीदित्यर्थः ॥ ४५ ॥ अथ विनायकस्य
विषयभाजन्या गंडांतपानिं तत्परिहारं चाह । एकादश्यामित्यादिना । सद्भुक्तीः ब्रह्मवार्ताः ॥ ४६ ॥ तत्र मलं विस्मृष्टं स्थानं गतः विठलः आविर्भूय

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थं वैनायकं वाक्यं श्रुत्वानंदशुरुकचः ॥ नमन्भूयश्चार्यपुत्रो गद्गदाणोऽब्रवीदिसु ॥ ४३ ॥ निपीय
त्वन्मुखोभोजगलत्पीयूषमेकदा ॥ आब्रह्मस्तेवपर्यन्तान्मृत्योर्मुक्तोहमद्भुतम् ॥ ४४ ॥ इत्थुक्त्वाऽगाद्गृहं चैत्य नित्यं निष्ठुन्शुगेः पुनः ॥
पित्राऽऽहूः पृथग्दूतैर्भोक्तुं गच्छति नान्यथा ॥ ४५ ॥ एकादश्यां क्वचिदंजगन्नाथविनायकाः ॥ मिथश्चक्रुः सोपवासाः सद्भुक्ती
र्निशि जाग्रतः ॥ ४६ ॥ विनायकं जगन्नाथः प्रोहेस्थमहमद्य वै ॥ विस्रष्टुं हि मलस्थानं गतस्तेत्रैव विठलः ॥ ४७ ॥ पीतवासाः
समपदः कट्यार्पितकरोऽब्रूवन् ॥ तुलसीसखिस्मतास्योऽहं सुकुटांगदं कुंडलः ॥ ४८ ॥ आविर्भूयाऽऽह मामित्थं त्वन्मित्राय भयं महत् ॥
प्राप्तं तन्नाशयाम्याशु मैव चिंताऽणु चास्तु ते ॥ ४९ ॥ इति श्रुत्वाऽशुचितया वाच्यं नेति विलम्बनात् ॥ मध्येषन्नोदितं तावद्भूषां
तर्हितः स्वयम् ॥ ५० ॥ मित्रं मे कः किमस्मै तच्चेति चिंतायुतोऽस्यहम् ॥ त्वां विना नैव पश्यामि मन्मित्रं माल्लु ते भयम् ॥ ५१ ॥

मां प्रति इत्थमाहेति तृतीयस्येनान्वयः ॥ ४७ ॥ समपदः समचरणः अभ्ररुद्धं मेघकांतिः तुलस्याः स्रक् माला यस्य अर्हाणि बहुमूल्यानि मुकुटादीनि यस्य
॥ ४८ ॥ विठलोक्तिमाह । त्वन्मित्रायेति ॥ ४९ ॥ इति श्रुत्वा श्रीमते विठलाय अशुचिना मया वक्तव्यं न वा वक्तव्यमिति विचारेण किंचिन्नोक्तं
तावत् स्वयमन्तर्हितो बभूव ॥ ५० ॥ को मम मित्रमस्ति । अस्मै मित्राय । किं च तत् भविष्यति । इत्थं चिंतायुक्तोऽस्मि । त्वां विना अन्यत् मम

मित्रमहं न पश्यामि । अतस्ते तव भयं मास्तु मा भवतु ॥ ५१ ॥ मित्रायोक्तं भयं मह्यं देहीति मयाप्ययं विह्वलौ नोक्तः । हि धृतः एष निहलः स्वये प्रभुः मित्रोक्तं भयं मह्यं दातुं समर्थः । तस्मात्किमिदानीं भविष्यतीति मम चिन्ता जातेत्यर्थः ॥ ५२ ॥ तत्र आत्मा तु अन्तः अंतरहितोऽस्ति । अन्ते शीतं यथा तस्यात्मनः इदं भयं तस्मात् । इन्द्रिययुक्ता तनुः देहतु स्वमसदृशो भूषैवास्ति । अस्याः तनोः अस्तित्वं न चास्ति । अयमविषयस्तत्र देहो नास्त्येवेत्यर्थः । अतः कुचिन्तां त्यज । देहस्य मृषात्वेन आत्मनश्चानंतत्वेन मृत्युमयं नास्त्येवेत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ननु स्वमोक्षयित्वा देहं । अन्यदेवादिभूय । कथं स्वमनागरयोः साम्यमित्याशंक्य उभयोः साम्यं दर्शयति । मृषाति । मृषाभूता स्वामी अकस्या स्वलव्द्रवीभूतं यत् भुङ्क्ते तस्याः हेतुना जायतः । तन्मे देहीति नोक्तं स मयाप्येष प्रभुः स्वयम् ॥ इत्युक्तवन्तं तं ग्राह सदात्मस्थो विनायकः ॥ ५२ ॥ भयं त्वन्तर्गतः क्लिष्टात्मनः स्वयन्नन्तो न तस्येदमग्रेहि शीतं यथा स्यात् ॥ तनुः स्वप्रतुल्येन्द्रियाढ्या मृषातो न चास्ति त्वयस्यास्त्यज्जातः दुर्बलः स्यात् ॥ ५३ ॥ मृषा स्वाप्यवस्था तनोर्जागृतेश्च स्वलव्द्रुक्कृतोद्वेगवक्ति स्वसाम्यम् ॥ तथा स्वाप्तेवानृतं ग्राह देहं न वै जायतं दृष्टवि ग्राहशो हि ॥ ५४ ॥ अनेकैस्तदेतत् गुरुकैः सुशक्यैर्गता तामसी प्रातरुत्थाय सर्वे ॥ दुतं स्नानसंध्यादि चक्रुश्च तेषु गृहितस्त्वप्येषांशे वंदितोऽभूत् ॥ ५५ ॥ वरिः स व्रजनप्राह सर्वाश्च कुब्जेऽप्येय नागखंडानि कोणि स्पृशेन्नो ॥ यतः स्पृष्टदहनस्तु शोभो यं हृदयदुर्ध्वेन भोक्तुं ययौ साध्वसाढ्याः ॥ ५६ ॥

जागृदवस्थासंबन्धिन्याः तनोः देहस्य स्वसाम्यं स्वतुल्यत्वम् अद्या साक्षात्कथयति । तस्मात् स्वमगतस्तेस्वलनस्य जागृतौ दर्शनाज्जागृतयोः स्वतुल्यत्वम् । अन्यथा मिथ्यादेहगतं मत्त्यदेहे न प्रतीयते । यतः मृषादेहगतं मृषादेहः एव प्रतीयत इति नियमात् देहो भूषैवेत्यर्थः । यद्यप्येवं तथापि हि यतः अविद्यावशो देही अतः स्वमगतमेवानृतमित्याह । जागृतं देहमनृतं नैवाह ॥ ५४ ॥ गुरुकैः विनायकभौकैः । तेषु त्रिषु भाषुषु ध्वये भोक्तुः अन्यगृहे असं भोजनं तद्विषये वंदितोऽभवत् । तदिदं यदेरन्यगृहे भोजनार्थम् । आमंजनमस्मादित्यर्थः ॥ ५५ ॥ व गतिः गतिर्भोजनः ॥ ५६ ॥

सर्वान् गृहगतान् प्राह । अहं नागखंडानि कुड्ये अर्पये स्थापये । तानि कोपि न स्पृशेत् न गृह्णातु । यास्तैः खंडैः लग्नहृतो यः सर्वदह भवेत् । ५५ ॥
प्रदर्शनाय इयमुक्तिः । स यतिः इह गृहे इत्युक्त्वा अत्र नागखंडविषये कीत्या युक्तः इतिदिपं मथिद्विषयविषयि निश्चयं भविष्यत्येव शोभं यो ॥ ५६ ॥
अणु दैर्घ्यं अल्पखंडं दृष्ट्वा तानि नागखंडानि भूगखंडबुध्या रक्षतु भक्षितान् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ कर्षितांगः केन विपं यक्षितानि भविष्यत्येव

विनेता स पाकेऽणु दैर्घ्यं विलोभय लिलेहात्यपिपटुं समरुं विशोध्य ॥ कर्षो यद्रुद्रये विनिष्यः फलानि चखादऽत्र लब्धानि खंडानि
तानि ॥ ५७ ॥ मुहूर्तेन साधेगृहे तैलयुक्तं यथेच्छं हि यावानलान्नं हि युक्तम् ॥ बलं तैलतः स्याद्विषयभिरिक्तं यस्तौ पितृभ्यः
मंदवाक् चान्नु सोऽभूत् ॥ ५८ ॥ स्मरन्नात्मनाऽऽत्मानप्रत्यन्ततुष्टो वहिर्नेक्षतीपन्नित्जानं युक्तः ॥ यतिस्वावेदेय स्वराज्यं शुक्ला
त्वद्वान्न खंडान्यभूतं कर्षितांगः ॥ ५९ ॥ अथौचैः स सर्गश्च वत्तगुल्लणस्य विषयैव खंडानि नीतानि केन ॥ हि तद्विषयैः
चाग्नेऽल्पदृष्टिमपृच्छत्त्वया तानि किं भक्षितानि ॥ ६० ॥ शनैर्भक्षितानित्युवाचैव योगी यतिस्तन्निशम्यैव हा हेनि कर्षितः ॥ जगन्म
थसाधुं स चाहाथ धिङ्मां धिगेवौषधं यद्वतो येन साधुः ॥ ६१ ॥ गृहे मातृतातौ वरो बंधुरस्य तरुण्येव यत्किमस्य न नीताह ॥
अवस्थां क एतस्य तान्वक्ति चैतामेनेकासयुक् चैव देवाद्वैकः ॥ ६२ ॥ जगन्नाथ आह्वय सदिहृक्तेः स्रं से कृताय चैव न दे
तत् ॥ तनौ निस्पृहोऽप्येव चाऽभीष्टदोद्धां नृकोत्थामपीदृङ्मयान्यो न दृष्टः ॥ ६३ ॥

वत् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ विषकृतजालयेन शनैरिति उवाच । यतः यस्मात् येनौषधेनायं साधुः हतो भवेत् तस्मात्तदौषधं विगस्तु । तत्कर्णं च भां वि
॥ ६१ ॥ अस्य गृहे मातापितरौ ज्येष्ठो बंधुः तरुणी पत्नी च एते संतीति असौ पूर्व कथितवान् । एतस्य एतां विषजन्याष अवस्थां तां गृहगतान्पित
को वक्ति को वेदयेत् । न कोपि निवेदयेत् । अनेकासैर्युक्तोपि दैवयोगेन इह एकोस्ति । देवी विचित्रा यतिरित्यर्थः ॥ ६२ ॥ देहविषये निःस्पृहोऽपि

अन्यान्भति अभीष्टदोर्जतिं । नृकोट्यां कोटिपुण्येषु मया ईदृक् एतादृशः पुरुषः अन्यो न दृष्टः ॥ ६३ ॥ आर्यपुत्रो दुर्णालसुतः ॥ ६४ ॥
 मुक्तिं द्रुतमृत्युपापकमस्ति । यतः अतस्त्वमस्मै यावद्विषणशस्तावत्पर्यंतं दुग्धं पायव प्राशय ॥ ६५ ॥ अर्थः इव्येन बलात्कारेण
 याञ्च्या वा यथा लभ्यते तथा तत् तप्तम् अतस्तं वा दुग्धं त्वया आनीयताम् ॥ ६६ ॥ ततः भूषामिषदि दुग्धपूतिर्नि स्थातर्हि स्वां तनुं क्रयाय
 ययौ तावदेवायं पुत्रोऽपि भुक्त्वा नमन् श्रीगुरुं चाग्रतोऽतिष्ठदस्य ॥ यतिः प्राह तं भक्तिरेषा गुरौ तेऽमृता वाऽस्ति मत्स्या दुतं दृश्यतेद्य
 ॥ ६४ ॥ ततः सोऽब्रवीत्किं गुरुस्त्वन्यथाद्य यतिश्चैनमचूचे विषं भृगुद्वज्या ॥ किलानेन भुक्तं दुतं मृत्युदं यत्पयः पाययास्मै हि
 यावद्विधान्तः ॥ ६५ ॥ यथा लभ्यतेऽर्थबलाद्याञ्च्या वा तथाऽऽनीयतां तच्च तप्तं ह्यतस्तम् ॥ यदा वांतदुग्धस्य दूरं प्रवाहस्तदा
 तुरुवणस्यास्य शांतिर्विषस्य ॥ ६६ ॥ अथाकर्ण्य चेत्यब्रवीदायं पुत्रोऽहमद्यैव गुर्वर्थमंगस्थभृषाः ॥ प्रदास्ये ततश्चन्न पूतिस्तनुं स्वां
 क्रयायैव सत्यं न सेष्टात्मदातुः ॥ ६७ ॥ स चोक्तं निष्क्रास्य हस्तास्त्वमुद्रा अवस्थाप्य दूतानवोचनु यावत् ॥ पर्यैर्दिवनं याच्यते
 देयमेव किलानीयतां यच्च लब्धं तदाशु ॥ ६८ ॥ ततस्तेऽथ मुद्रास्तु विक्रीय लब्धाद्धनादेव दुग्धं समानीय तप्तम् ॥ द्रुदुर्दंडिनेऽ
 पाययत्सोऽपि तस्मै पिबंश्चावमत्सोऽपि भूयः पर्यासि ॥ ६९ ॥ दिनाद्धौदिमूर्यास्तपर्यतामित्थं पयःपानतः किंचिदेव प्रमुञ्छे ॥ वितेने
 दृशौ तत्र नूनं च दुग्धं समानिन्युरेतत्पपौ चैष भूयः ॥ ७० ॥ अथो यामरात्रौ प्रमुञ्छाक्षियुग्मो बभाषेऽखिलान्सम्यगेवैष सर्वे ॥
 तनंदुर्दुदौ दक्षिणां ब्राह्मणेभ्यः सितां चाखिलेभ्यो मुदार्यात्मजोऽपि ॥ ७१ ॥ पयो वांतमेतस्य साधोर्गृह्णातादगाद्रोषुरांतं बहिस्तत्रदीव ॥
 जनास्तन्निरीक्ष्याद्रुतं मेनिरेतंगुरौ दुर्गनाथात्मजस्येह भक्तिम् ॥ ७२ ॥

धनार्थमर्पयामि । हि यतः सा तनुः आत्मदातुः श्रीगुरोः गुरुप्राप्त्यपेक्षया न दृष्टा अस्ति ॥ ६७ ॥ पर्यैः दुग्धार्पकैः । तत् दुग्धम् ॥ ६८ ॥
 विकीय विक्रयं कृत्वा प्राप्तं तप्तं दुग्धमानीय यतये ददुः ॥ ६९ ॥ ते दूताः नूनं नवीनं दुग्धम् आनीतवंतः । एष विनायकः एतदुग्धं भूयः पर्यौ
 ॥ ७० ॥ सितां शर्कराम् । आर्यात्मजः दुर्गमलसुतः ॥ ७१ ॥ एतस्य विनायकस्य वांतं पयः साधोर्गृह्णामीमभागादारस्य गोपुरांतं नगर

सहस्रहस्तत् नदीव अगात् अगच्छत् प्रावहदित्यर्थः । जनास्तन्निरीक्ष्य दुर्गपालमुत्तस्य दुर्गधारणेन इह गुरो अद्भुतां भक्तिम् अंतः मनसि मेनिरे ॥ ७२ ॥

सुयोगाश्चासिनो विनायकस्य कथं विषबाधा बभूवेत्याशंक्य । भक्तपरीक्षार्थमेवं तेन लोके दर्शितमित्याह । हरेरिति । साक्षात् हरेः मन्थुः ज्वलन्ती प्रदीपा योगशक्तिः योगसामर्थ्यं यस्य तस्यैतस्य विनायकस्य विषादेर्बाधा कुतः स्यात् न कुतोपि भवेद्धि । यद्यप्येवं तथापि अस्य दुर्गपालमुत्तस्य स्थिरां भक्तिं ज्ञातुम् इत्थं कृतम् एवं विषबाधादर्शनं कृतम् । विनायकेनेति शेषः । हि यतः संगृहीतं नूतनसंगृहीतं वस्तु सुज्ञैः परीक्षयं परीक्षणियं

हरेः सख्युरेतस्य साक्षाद्विषादेः कुतः स्यात्तु बाधा ज्वलद्योगशक्तेः ॥ तथाप्यस्य भक्तिं स्थिरां ज्ञातुमित्थं कृतं संगृहीतं परीक्षयं हि सुज्ञैः ॥ ७३ ॥ गृहे तन्निशि स्वप्नमैक्षद्धि कृष्णा पुमान्कृष्णवर्णः करोर्ध्वोत्तदंडः ॥ विनेतारमैच्छद्धि दंडेन हंतुं बलाहंडिनैकेन दूरीकृतः सः ॥ ७४ ॥ स्वभक्तैर्विका स्वप्नमाहापरेऽह्नि निजोपास्यसाक्षात्कृतिः सोऽब्रवीत्ताम् ॥ विनेतारमेवापमृत्युः किलागा त्परावर्तयन्तं यतिः कोपि यन्नात् ॥ ७५ ॥ सुतः क्षेमवांस्तेऽधुना गेहतोऽस्य गतेः पंचमं वर्ततेऽब्दं न पूर्णम् ॥ स तावद्गृहं ह्येष्यतीत्यं निशम्याभवस्वस्थचित्ताथ कृष्णापि गंगा ॥ ७६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ विनायकेऽथ तत्रैव तिष्ठत्यहिपुराद्यथौ ॥

जगन्नाथावरो बंधुर्बन्धुं द्रष्टुं सदाशिवः ॥ ७७ ॥

भवति । अतो भक्तबुद्धिपरीक्षणाय विनायको विषं भक्षितवान् । तद्वार्थां च दर्शितवानिति भावः ॥ ७३ ॥ तस्यां निशि गृहे विनायकमाता स्वमं ददर्श करोण ऊर्ध्वम् आत्तः उद्धृतः दंडो येन सः । एकेन दंडिना यतिना ॥ ७४ ॥ निजोपास्यस्य साक्षात्कारो यस्य सः गणेशः । कश्चिद्यतिः प्रयत्नेन तमपमृत्युं परावर्तयत् दूरीकृतवान् ॥ ७५ ॥ ते पुत्रः अधुना क्षेपणास्ति । अस्य पुत्रस्य गतेः गमनादारभ्य पंचममब्दं वर्तते । तत् पूर्णं यावत्न भवेत् तावत्स गृहेष्यति हि । एवं गणेशवाक्यं निशम्य कृष्णा गंगापि स्वस्थचित्ताऽभवत् ॥ ७६ ॥ अथ जगन्नाथसाधोर्बन्धुना कृतां विनायकस्य साधुत्वं

परिष्ठां दर्शयन्नाह विनायक इत्यादि यावत्सर्गसमाप्ति । तत्रैव चंद्रगुरे । अहिपुरात् नागपुरात् ॥ ७७ ॥ तत्रादौ सदाशिवाकृतस्य देवताप्रसादं वर्णनं । तस्येयद्यष्टादशभिः । तस्य सदाशिवस्य उपास्यः शिव आसीत् । सः अनेन सदाशिवेन भक्त्या यत्र ध्यायते । तत्रैव तस्मै भक्त्या स शिवोपि उपायं येन रूपेण स्मृतस्तेन रूपेण दर्शनं दत्ते । एवं वशीकृतः शिव इत्यर्थः ॥ ७८ ॥ शिवरात्रेः प्राकृद्दिनैः कैश्चिद्विद्वंसैः । जनैः सह तस्यां शिवरात्र्याम् ॥ ७९ ॥ सर्वैः सह सदाशिवस्य व्रजतः शिवरात्रिदिनं श्रीशैलतः अर्वाकः दशयोजनके मार्गे प्राप्तम् ॥ ८० ॥ तन्निशि शिवरात्र्यां शिवं

तस्योपास्यः शिवो यत्र ध्यातो नैनैकभक्तिः ॥ तत्रैव दर्शनं तस्मै दत्ते सोऽपि यथा स्मृतः ॥ ७८ ॥ कैश्चित्स शिवरात्रेः प्राक् दिनेनांगपुराजनैः ॥ निर्ययौ हि शिवं द्रष्टुं तस्यां श्रीमल्लिकार्जुनम् ॥ ७९ ॥ सदाशिवस्य व्रजतोऽखिलैः शिवनिशादिनम् ॥ अर्वाकः श्रीशैलतः प्राप्तं दशयोजनके पथि ॥ ८० ॥ यात्रिणोत्र मिथः प्राहुर्निर्गताः स्मो गृहादृथा ॥ शीतवातातपकृताः शिवं द्रष्टुं हि तन्निशि ॥ ८१ ॥ दशयोजनदूरस्थे श्रीशैले सागतात्र नः ॥ विवाहपुर्यां तद्गानां पथीवोपयमाह्वकम् ॥ ८२ ॥ श्रुत्वा सदाशिवो वाचं तान्प्राहागम्यतां मम ॥ पृष्ठतोऽद्यैव सर्वेभ्यो दर्शये मल्लिकार्जुनम् ॥ ८३ ॥ तथेति पृष्ठतस्तस्य ययुस्ते स त्वमार्गतः ॥ वनं हुमलताकीर्णमपला गौरिवाययौ ॥ ८४ ॥ तथापि नैव कस्यापि बाधा भूत्कंटकादितः ॥ व्रजन्सदाशिवः शंभुं ध्यायन्वक्तीह चेतसा ॥ ८५ ॥ भूरभोऽग्निर्मरुदो म सूर्यश्चंद्रः पुमानिति ॥ मृत्युषंकं ते यस्मान्नो ततो विश्वेश्वरान्तरम् ॥ ८६ ॥

द्रष्टुं गृहादृथा निर्गताभ्यः ॥ ८१ ॥ सा शिवरात्रिः अत्र मार्गे आगतास्ति । यथा विवाहपुर्यां यत्र विवाहस्तन्नगरे तदर्थं विवाहार्थं गच्छति तेषां तद्गानां विवाहदिवसो मार्गे यथा भवति तथाऽभवत् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ स तु अमार्गतः अमार्गेण ॥ ८४ ॥ चेतसा ध्यायन् वक्ति प्रार्थितवानित्यर्थः ॥ ८५ ॥ तत्सार्थनामेवाह । भूरित्यादिपंचभिः । यस्मादिति । यस्माच्च मृत्युषंकम् । तस्मात् विश्वेश्वरात् अपरं नास्ति त्वमेव सर्वरूपोऽसित्यर्थः ॥ ८६ ॥

त्रिगुणात्मकत्वेण सर्वकारणस्त्वमेवासीत्याह । सृष्टाविति । सृष्टौ जगत्सर्जने भवहृपोसि । भवति जगद्यस्मात्स भवः । स्थित्यां जगत्पालने मृदुहृपोसि ।
 मृदुयति सुखयतीति मृदुः । अस्य जगतः लये नाशो हररूपो भवसि । हरति सर्वं स हरः । त्रिगुणात्मककर्मभिः ब्रह्मा विष्णुः रुद्रः इति तैवाख्या-
 नामानि सति । यथोक्तं “ बहुलरजसे विद्योत्पत्तौ भवाय नमो नमः प्रबलतमसे तत्संहारे हराय नमो नमः । जनसुखहृते सत्तोत्पत्तौ मृडाय नमो नमः
 प्रमहसि पदे निक्षैगुण्ये शिवाय नमो नमः ” इति महिम्नस्तवे जगदुत्पत्त्यादिकर्ता शिव एवोक्तः । तस्मात्त्वमेव सर्वकारणमित्यर्थः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ यथा
 सृष्टौ भवो मृदुः स्थित्यां लयेस्य भगवान्हरः ॥ ब्रह्मा विष्णु रुद्र इति तैवाख्यास्त्रिकर्मभिः ॥ ८७ ॥ गुणैरेवं त्रिधाकारो जगत्पयि
 तथा विभो ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तमेकोनतस्त्वमेव हि ॥ ८८ ॥ त्वमेव कुरुषे विश्वं पासि नाशयसि स्वयम् ॥ यथोत्पाद्येद्रजालं ज्ञो
 तद्वि ख्याप्यांतयत्यपि ॥ ८९ ॥ त्वं तु सर्वगतः सर्वं त्वय्येवातः किलाद्य नः ॥ श्रीशैलं दर्शयत्रैव शिवरात्रौ यथास्ति सः ॥ ९० ॥
 इत्थं सदाशिवे शंभुं प्रार्थयत्यखिलाश्च ते ॥ सहसा ददद्भुः कृष्णां यात्रिणोऽत्रत्यनाविकैः ॥ ९१ ॥ उत्तारिताश्च श्रीशैलं ययुः कूटं
 समीक्ष्य च ॥ हर्षिताः संकुलां यात्रां पश्यंतः परिधिस्थिताम् ॥ ९२ ॥ गत्वा स्नात्वा मल्लतीर्थं पुण्ड्रमल्लिकार्जुनम् ॥ रात्रौ जागरिताः
 किं चिन्निद्रिताश्चारुणोदये ॥ ९३ ॥ उत्थायाकौदये मार्गे ददद्भुः प्राग्दिनस्थलम् ॥ विस्मिताः प्राहुरन्योन्यं किमहो स्वप्न ईक्षितः
 ॥ ९४ ॥ सदाशिवस्य सामर्थ्यं शिवभक्तस्य खल्विदम् ॥ श्रीशैलमथ गत्वा ते ददद्भुः प्रागिवाखिलम् ॥ ९५ ॥ स्वोपास्यबलवानित्थं
 बंधुं नत्वा सदाशिवः ॥ तस्यौ गेहे तदा नासीद्भूतः स्नातुं विनायकः ॥ ९६ ॥

इंद्रजालवेत्ता इंद्रजालं सर्वतः प्राकाशयन्नयति । तथा दर्शय त्वमिति शेषः ॥ ८९ ॥ ९० ॥ कृष्णां नदीं अत्रत्यैः कृष्णतीरगतैः नाविकैस्ते यात्रिणः
 उत्तारिताः संतः श्रीशैलं च ययुरित्यन्वयः ॥ ९१ ॥ परिधिमध्ये स्थितां संकुलां समर्पभूतां पश्यतो हर्षिताः संतो मल्लतीर्थं गत्वा स्नात्वा मल्लिकार्जुनं पुण्ड्र-
 जुरित्यन्वयः ॥ ९२ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ९३ ॥ प्राक् दिने यत्र निवासस्तत्स्थलं ददद्भुः ॥ ९४ ॥ प्राक् शिवरात्रिदिने यथा दृष्टं तथा सर्व-
 तीर्थपरिधिदेवालयादिकं ददद्भुः ॥ ९५ ॥ इत्थं प्रकारेण स्वोपास्यसामर्थ्यवाच् सदाशिवः बंधुं जगन्नाथसाधुं नत्वा गृहे स्थितो यदा । तदा स्नातुं गतो

विनायकः । गृहे नसीव ॥ ९६ ॥ यो विनायकारूपः साधुः देहेऽपि स्पृहारहितः ॥ ९७ ॥ पृच्छतां प्रश्नकर्तृणां सुखप्रदः । मादृशैर्ज्ञानिभिरपि सह
 स्थातुं योग्योऽस्ति ॥ ९८ ॥ हे आर्य सात्त्विकेन त्वया भवति यः कश्चिदपि स साधुरिति वर्ण्यते ॥ ९९ ॥ १०० ॥ मयोक्तः साधुरमेवास्तीति
 बंधुना जगन्नाथेन संकेतितः सदाशिवोऽथ कस्मरुद्राक्षसहितं सांभु सोदकं पात्रं हस्ते यस्य तम् आदर्शिकयुक्तः अंसः संक्षो यस्य तं विनायकम्
 अनुस्रवैव हस्ते धृत्वा उग्रदृष्टिः सन् गृहादहिः नगरादूर्वाशमितां भूमिं धावन् निनायेति द्वयोः न्ययः ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ भ्रामयित्वेति पयान्ययि ।
 जगन्नाथो कुशलं पृष्टो भ्रात्रेऽब्रवीच्च तम् ॥ आगतः साधुरेकोऽस्मद्गृहे देहेऽपि सोऽग्रहः ॥ ९७ ॥ शांतस्तपस्वी तेजस्वी ज्ञानी
 पृच्छसुखप्रदः ॥ दर्शनीयः सह स्थातुं योग्योऽसौ मादृशैरपि ॥ ९८ ॥ शुक्लेत्यमुदितं भ्रात्राऽब्रवीत्तं च सदाशिवः ॥ त्वया हि सा
 त्विकेनार्य सर्वः साधुरितीर्यते ॥ ९९ ॥ परिध्यते स साधुः को दंभी वादंभवान्मया ॥ सदाशिवे वल्गतीत्यं चागात्स्नात्वा विनायकः
 ॥ १०० ॥ संकेतितोऽयमेवेति बंधुनाथ सदाशिवः ॥ स भस्माक्षं सांभुपात्रहस्तमाद्राक्षुकांसकम् ॥ १०१ ॥ विनायकमनुक्तैवाग्रहं
 धृत्वा निनाय तम् ॥ गृहादहिः पुरादूर्वाशमितां भुवम् ॥ १०२ ॥ भ्रामयित्वा तथैवं याममात्रमितस्ततः ॥ गृहमेत्याग्रतो
 बंधोर्भुजत्वा हस्तादभाषिणम् ॥ ३ ॥ ननाम दंडवद्वयः ग्राह बंधुं सदाशिवः ॥ सत्यं साधुर्यं नेदङ्क मया क्वापि किलेक्षितः ॥ ४ ॥
 यश्चाप्यरिचितः स्नात्वा प्रातः शुचिपटः करे ॥ मयाऽस्नातेनापि धृतस्त्वृणीं ग्रामाद्बहिश्चिरम् ॥ ५ ॥ भ्रामितः पुनरानीतो गृहं चाथ
 नमस्कृतः ॥ तथापि नेषद्वूतेयं तनुस्योपि न जन्मवात् ॥ ६ ॥ अस्य नामस्मृतेवाऽधानि नश्यति मादृशम् ॥ किं पुनर्दर्शं
 नात्स्पर्शान्सहवासाच्च दुर्लभात् ॥ ७ ॥ वर्णश्रित्वेति बहुधा प्रार्थयश्च सदाशिवः ॥ विनायकं नमन्प्राहेत्यपराधं क्षमस्व मे ॥ ८ ॥
 अभाषिणं मौनव्रतं विनायकं हस्ताव मुक्त्वा विद्युज्य दंडवद्वूमौ ननाम ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ शुचिपटः पवित्रवस्त्रः । अस्नातेनापि मया किंचिद्व्रजे
 इति द्वयोः संबधः ॥ १०५ ॥ अयं साधुः तनुस्यो देहस्थोऽपि जन्मवात् नास्ति ॥ १०६ ॥ अस्य नामस्मृतेः नामस्मरणोदेव मादृशानां पापानि
 नश्यति । दर्शनादिना पापानि नश्यतीति किं वाच्यं नश्यत्येत्यर्थः ॥ १०७ ॥ १०८ ॥

अमिर्तं बहुविधं । यः देहादिषु त्यक्तसंगः अत एवात्मवान् ज्ञानी स हसन् प्राह । सदाशिवमिति शेषः ॥ १०९ ॥ अथ विनायक आलम्बयेनापराधाभावं दर्शयन्नाह । आत्मेति । अमिर्तेषु अन्तेषु ब्रह्मदिषु न भिद्यति । भेदं न प्राप्नोति । यथाभोनिधिः एकः समुद्रः बहुयोजनविस्तीर्णः क्रोशेषु तन्त्रसेतो क्रोशमार्गोदायां चकारात् योजनेषु योजनमार्गोदायां च तरंगे च न भिन्नः तद्वत् । तत्र एकस्तरंगः इतरं तरंगं हन्ति अन्यवत् इतरतरंगवत् इतरं धावति । तत्र कस्य तरंगस्य कस्तरंगः अपराधवान् भवति । तस्मान्न कस्यापराधोस्ति । सर्वत्रात्मनः एकत्वादित्यर्थः ॥ ११० ॥ यः बहुद्रु साधून् निन्दे । स सदाशिवः इत्थं बहुविधं विनायकस्य सद्वचः निशम्य इमं विनायकम् । आत्मवित्तु सत्तमं श्रेष्ठं मत्वा अवश्यमपि स्वकर्म त्यक्त्वा सततं विन्तुः अग्रे विनायको निशम्येति सदाशिववचोऽमितम् ॥ देहादित्यक्तसंगो योऽब्रवीदित्यात्मवान्हसन् ॥ ९ ॥ विनायक उवाच ॥ आत्मा सर्वगतोऽद्भ्यः सततमप्यानन्दवान्स्वस्थितो ब्रह्माडेष्वामितेषु भिन्न इव यः क्रोशेष्वाभोनिधिः ॥ तत्सेतौ च तरंग एक इतरं हन्त्य न्यवद्भावति कः कस्याऽस्त्यपराधवानिह तथा तन्वास्तनुश्चात्मनि ॥ १० ॥ अत्रेत्थं हि सदाशिवो बहुविधं विनायकं सद्वचो यः साधून् बहुनिन्दे स इमं मत्वात्मवित्तुसत्तमम् ॥ त्यक्त्वावश्यमपि स्वकर्म सततं तस्थौ विन्तुः पुरस्तस्यार्थस्य च भक्तितो गुरुवरे सर्वेपि भक्त्यान्विताः ॥ ११ ॥ इत्थं चन्द्रपुरेपमृत्युहरणं श्रुत्वा परीक्षां तथा साधुत्वस्य विनायकस्य पठति श्रद्धान्वितो नित्यशः ॥ नो तस्यापमृतिर्न वा परकृता निंदा क्वचिज्जायेतेथानर्थी स्वगतं मुमुक्षुरमलां शान्तिं लभेज्ज्ञानवान् ॥ ११२ ॥ इति श्रीमद्भारुपराचरित्रोत्तरार्द्धे विनायकगुरोर्ध्वपुत्रस्थितिवर्णनं नामाष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४८ ॥

तस्थौ । तस्य आर्यस्य श्रेष्ठस्य सदाशिवस्य गुरुवरे विनायके भक्तितः भक्तिसत्त्वात् सर्वेपि जनाः गुरुवरे भक्त्या युक्ताः बभूवुः ॥ १११ ॥ एतत्सर्गोक्तकथाश्रवणादिफलमाह । इत्थमिति । इत्थं विनायकस्य चन्द्रपुरे अपमृत्युहरणं तथा साधुत्वस्य परीक्षां च श्रुत्वा श्रद्धान्वितः सन्यः इदं निन्यशः पठति । तस्य अपमृतिर्न भवेत् । परकृता निंदा च न जायेते।अर्थी अर्थेच्छुः अर्थान् लभेत् । मुमुक्षुः स्वगतिम् आत्मज्ञानं लभेत् । ज्ञानवान् अमलां शान्तिं लभेत् । शार्दूलविकीर्णितम् ॥ ११२ ॥ इति श्रीगुरुपरपाचरित्रोत्तरार्द्धेदीकायामर्थस्फूर्त्यभिधायं शुकानन्दचरित्रेष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४८ ॥

एकान्तचार्येणाऽब्धिभूयः स्तूयते श्रुयम् । विनेतुः पूर्णदीक्षोक्ता सद्भिः छण्णातेऽस्थितिः ॥ ४९ ॥ विनायक इति । अथ सदाशिवकृतपरीक्षानन्तरम् ॥ ३ ॥
अथ कस्याचियोगिनो यतेरद्भुतां कथां वक्तुमुपक्रमते । एकदेयादिना ॥ २ ॥ हनौ अल्पछण्णवर्णयुक्ताम् । इदं हनौ छण्णत्वम् ॥ ३ ॥ यतो राज्ञः अश्वगः
अश्वगामी सेवकः सवार इति भाषामप्रदिस्तस्य पुत्रः । अत एव शबभृद्धिः शस्त्रधारकैः सहान्यासोऽज्यास्तीति । सः शस्त्रविवाङ्मुखः आसीदित्यर्थः ॥ ४ ॥

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ विनायकश्चन्द्रपुरेऽथाभूत्प्राप्तो हि सद्भरः ॥ दर्शनार्थं ययुस्तस्य पौराः सर्वेऽतिभक्तितः ॥ १ ॥ एकदा ब्राह्मणाः
शांताः सत्कर्मभिरन्तराः ॥ विद्वांसश्चैत्य नत्वा तं तस्थुः सर्वे तदग्रतः ॥ २ ॥ सर्वांगकांतास्तान्दृष्ट्वा हनौ काष्ण्यान्विताननु ॥
विनायकोपेच्छदिदं कान्तिमत्सु भवत्सु किम् ॥ ३ ॥ तेषाहुः शिवभक्तः प्राग्निद्रजोऽत्रन्योपि लेखकः ॥ बाल्याच्छस्त्रभृद्भ्यासी
यतो राजाश्वगात्मजः ॥ ४ ॥ परिणामह्रबुद्धिः स राज्ञा ज्ञातः क्वचित्कृतौ ॥ प्रभुत्वे योजितोऽत्रैव देशे स्वातंत्र्यकार्यकृत् ॥ ५ ॥
देशः स्वस्थः कृतस्तेन हताश्चोराश्च शस्त्रिणा ॥ दूरं पलायिताः केचित्तदा नैवात्र चारमीः ॥ ६ ॥ विप्राणां दानदो नित्यं दीनां
वक्तुमपणाऽब्रदः ॥ शिवरायः स विदुषां संगोद्दिष्टाश्च तीव्रधीः ॥ ७ ॥ नापत्यमासीन्निष्ठपुत्रस्य भूतेरप्यस्य दैवाद्वि मृता च पत्नी ॥ अर्थे
ध्वनीहः प्रवयाः समृद्धमदाद्भिजेभ्यः स गृहं ह्यशस्त्रम् ॥ ८ ॥ धृत्वा यत्तिश्चोपनिषत्प्रमेयं पश्यन्सदानंदनिधौ निमग्नः ॥ वेदान्ति
छेषु बभूव मान्यस्त्रयोस्य शिष्याश्च बभूवुरेके ॥ ९ ॥ यतेणुरेस्ते यतयश्च सेवां चकुर्युस्तं तु दिदृक्षवोऽन्ये ॥ समदर्भोरुर्निरगा
त्पुरात्स शिष्यैः शिरःशस्त्रसमूहभारैः ॥ १० ॥

परिणामज्ञा फलपरिपाकविचारवती बुद्धिर्यस्य स राज्ञा क्वचित् कृतौ कुशलतायां ज्ञातः । अत्रैव चंद्रपुराप्ते स्वतंत्रत्वेन कार्यकर्तास्त्रौ प्रभुत्वे स्वामित्वे योजित
आसीत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ शिवरायनामा ॥ ७ ॥ अशब्दं शस्त्रवर्जितं यथा स्यात्तथा द्विजेभ्यः गृहं अदात् । शस्त्राणि विना सर्वे द्विजेभ्यो दत्तवान् ॥ ८ ॥
उपनिषत्सु श्रुतिशिरःसु प्रमेयं ज्ञेयं वेदान्तार्थम् । एके मुख्याः ॥ ९ ॥ शिरःसु शस्त्रसमूहानां भारो येषां तैः शिष्यैः सह चंद्रपुराभिर्गतः ॥ १० ॥

निजैः शिष्यैः । कालुष्यं मलम् ॥ ११ ॥ विद्वान् महाराष्ट्रवराः आग्नेशस्थाश्च तैः शिष्यैर्निमित्तभूतैः आत्मतत्त्वबोधकमेकं मननं विचारप्रधानं ग्रंथं
लोकोपकाराय कृतवान् । यतिरित्यध्याहारः । त्रिषां गीर्वाणमहाराष्ट्राध्याशाभिः बद्धम् । तत्त्वननं षोडशप्रकरणैः पृथिव्यां ख्यातमासीत् ॥ १२ ॥
अथ यतिः तस्यां पुरि ये अविवेककर्णानां यवनानाम् आत्मभवाः पुत्रास्तैः अत्र यतिनिर्मितोपवने पुण्यद्रुमप्रक्षणे नियुक्तान् अजान् निवार्य अर्भान् अजपालान्
प्राह । अमी इवः पुण्यद्रुमाः कंटककाढ्याः कंटकद्रुमा इवजैर्भक्षितुं योग्याः न संति ॥ १३ ॥ संग्रहाः सगृहाः गृहस्थाश्रमिणः अस्माकं संन्यासिनां

वर्षां पुराहूरमेवक्ष्य जीर्णां कालुष्यमुद्धृत्य निजैः स तस्याः ॥ आराममद्भिः कृतवान्सुपुष्पं लब्धशानोऽत्रावसदात्मनिष्ठः ॥ ११ ॥
 विद्वन्महाराष्ट्रवांग्रंशिशिष्यैर्लोकपटुस्यै परतत्त्वबोधम् ॥ चकार चैकं मननं त्रिभाषं ख्यातं शितौ षोडशभिः प्रकारैः ॥ १२ ॥
 पुरेऽत्र पुष्पदुमभक्षकाजानविद्वक्कर्णात्मभैर्विनियुक्तान् ॥ निवार्य चार्भान् यतिराह नार्जैर्भक्ष्या द्वयोमी इव कंटकाढ्याः ॥ १३ ॥
 वयं निरीहाः पुरमुज्झ्य दूरं स्थिताः परोपद्रवभीतिोऽत्र ॥ यूयं संगेहाः कथमस्मदी यद्वेषेण कल्याणयुगायुबोऽग्रे ॥ १४ ॥
 इत्थं हि नित्यं यतिनोदितास्तेऽत्रैराययुः पुष्पहनोत्र पापाः ॥ भूयोऽब्रवीत्तास्तु यतिर्भुधास्मून्किं नाशितुं हीच्छथ मत्करेण ॥ १५ ॥
 शरद्वता नित्यमिति प्रवाहाद्यतिस्वथो पूरधिकारिविप्रान् ॥ वृत्तं त्विदं प्रेषयतिस्म शिष्यै रक्ष्यो यतिर्दुर्जनतो गृहस्थैः ॥ १६ ॥

द्वेषेण अग्रे कल्याणयुक्त आयुः येषां ते कल्याणजीविनः कथं भविष्यथ । न कथमपि भवतां कल्याणजीवनं भविष्यतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ यतिना उक्ता अपि ते अज्जपालाः अजैः सह अत्रोपवने नित्यमाययुः । असूनु स्वप्राणन् ॥ १५ ॥ नित्यम् इति प्रवाहात् क्रमेण शरत् गता वर्षमतीकांतम् । अथ यतिः पुरि अत्र नगरे ये अधिकारिणो विप्रास्तान् प्रति गृहस्थैर्महाद्विष्यतिरहं दुर्जनतः पुष्पनाशकयवनेभ्यो रक्षणीय इति वृत्तं शिष्यैः प्रेषितवान् ॥ १६ ॥

अत्रत्याधिकारिभिः अदः यतिवचनम् उपेक्षितम् । हि यतः असज्जनैर्दुर्जनैर्यवनैः सह कलिलं कलहं कर्तुम् अनिशैः असमर्थैः । इति प्रत्यब्दम्
 अस्मान्यति यतैः शिष्यवचनक्रमेण समानां वर्षाणाम् एकादशकम् । एकादशवर्षाणीति यावत् । गतम् अविक्रान्तम् ॥ १७ ॥ वासुदेवैर् इति
 संन्यासनामा स उत पुनः आगतात् साजान् अजसहितात् यवनपुत्राद् वदति । उवाच । वः युष्पाकम् असुक्षये प्राणनाशे अङ्गानां शोषमस्ति
 किल । यदि वः जीवने इच्छास्ति । तर्हि अद्यापि यम्योक्तं तयूयं शृणुध्वम् ॥ १८ ॥ स तु यतिः इति प्रतिमासं यवानान् नः अस्मांश्च
 शिष्यद्वारा चरमाब्दस्य शेषं अवदत् । पूर्तौ वर्षसमाप्तौ च यूयं श्वः मत्करेण मृत्युं प्राप्स्येति पुनस्तान्यवतान्याह ॥ १९ ॥ तेषां यवनानां पुत्रैः
 श्रुत्वाप्यदोऽस्माभिरुपेक्षितं चार्निशैः कलिलं कर्तुमसज्जनैर्हि ॥ प्रत्यब्दमस्मानिति शिष्यवाचा गतं समैकादशकं यतेश्च ॥ १७ ॥
 स वासुदेवैर् उतागतांस्तान्साजान्वदत्यब्दमसुक्षये वः ॥ शेषं किलेच्छा यदि जीवनेस्ति शृणुध्वमद्यापि मयोदितं यत् ॥ १८ ॥
 स मासिमासीत्यवदत्त्वाविद्यान्नश्चाथ शिष्यैश्चरमाब्दशेषम् ॥ पूर्तौ पुनः ग्राह च तानविधान्यूयं मूर्तिं प्राप्स्यथ मत्कराच्छ्वः ॥ १९ ॥
 श्रुत्वा तदभैर्मिय इत्यमुक्तं वत्स्येष चैको मुहुरस्मदंतम् ॥ वध्यः श्व एवाश्वखिलैः सशस्त्रिरित्यागतं प्राग्द्विगुणैरथभिः ॥ २० ॥
 मुक्त्वा दुमध्येऽजतर्ति ययुस्ते हंतुं यतिं तन्निष्ठे सशस्त्राः ॥ दीपं पतंगा इव वीक्ष्य तान्स चक्रेण काश्चिद्धतवान्सुवेगात् ॥ २१ ॥
 ब्रह्मैव सत्यं वदता हतास्ते क्षणेन बाणैर्यतिनात्र चैकः ॥ व्रणी गतो ग्राममतो निशम्य स्वांतं ययुस्ते यवनाः सहस्रम् ॥ २२ ॥
 यतिवचनं श्रुत्वा मिथः इत्यमुक्तम् । तदेवाह वकीति । एष एकाकी मुहुः अस्माकं नाशं वक्ति । अतः सर्वैरस्माभिः शस्त्रग्रहितैः शीघ्रं श्व एवैष
 वध्य इति । अथ रात्र्यतिक्रमणानंतरं पूर्वपिक्षया द्विगुणैरभैर्यवनपुत्रैः आगतम् । ते आगता इत्यर्थः ॥ २० ॥ दुमध्ये पुष्पद्रुममध्ये अजसमुदा
 यमुन्मुच्य सशस्त्रास्ते यतिं हंतुं समीपे ययुः । स यतिस्तात् दृष्ट्वाऽतिवेगेन काश्चिच्चक्रेण हतवान् ॥ २१ ॥ ब्रह्मैव सत्यमस्तीति वदता यतिना ते सर्वे
 यवनाः क्षणमात्रेण बाणैर्हताः । अत्र एषु यवनेषु व्रणवानेको ग्रामं प्रति गतः अतः अस्मात्स्वातं स्वजननाशं श्रुत्वा ते सहस्रं यवना ययुः । यतिवाता

येति शेषः ॥ २२ ॥ यतिर्विध्य इति सर्वैरुक्ताः वाचो दूराग्निशम्य सः आत्मनः पर्णकुटी त्यक्तवान् । अथ सः सर्वाणि आचानि गृहीतानि शस्त्राणि
 णेन स गृहीतसर्वशस्त्रः सन् धरायाः उच्चप्रदेशे अंते प्रलये रुद्ध इव सर्वान्हंतुं स्थितोऽभवत् ॥ २३ ॥ येन यतिना अस्माकम् अल्पपुत्राः बंधवः अन्ये चात्ताः
 हतास्तं द्रुतमेव वयं हन्मः । इत्थं निशम्य तावत्प्रति सोहमिहैवास्मि पूर्वकुट्ट्यां तु नास्मीति यतिराह ॥ २४ ॥ परितः दशो येषां ते परितोदशः । उच्च
 वाचम् उच्चस्वरां वर्णी । समंतात् आसन् । विमुक्तसिन्धराः विकोशखट्वाधराः ॥ २५ ॥ अंतकलोकगाः यमलोकगायिनो बभूवुः ॥ २६ ॥ उच्चराज

वधयो यतिश्चेत्यखिलोक्तवाचो दूराग्निशम्याऽत्यजदात्मवासम् ॥ सर्वान्तशस्त्रोऽथ धरोच्चदेशे स्थितोऽखिलान्हंतुमिवानरुद्धः ॥ २३ ॥
 येनास्मद्वत्पात्मजबंधवोन्ये चात्ता हतास्तं द्रुतमेव हन्मः ॥ इत्थं निशम्याह यतिस्ततोऽमृतोऽहं निहैवास्मि न पूर्वकुट्ट्याम् ॥ २४ ॥
 श्रुतोच्चवाचं परितोदशस्ते वीक्ष्योच्चभूस्थं यतिमासमंतात् ॥ आसन्विमुक्तासिन्धराश्च तावद्वागैर्यतिस्तानवधीत्पुनरस्थान् ॥ २५ ॥
 ये दूरागास्तानपि बाणघातैः कराग्रिकण्ठोरुकरुटिप्रदेशे ॥ जघान भिन्नाग्रिकराश्च केचिद्धूशाग्रिनोऽप्यंतकलोकगाः स्युः ॥ २६ ॥
 ब्रह्मैव सत्यं मुदुरुच्चरन्स बाणैर्बहूनिन्यवधीद्धि तेऽपि ॥ तं यंत्रमुत्तैर्लेष्टुसीसगोलैर्दूरान्निजवः कुसुमैरिवेभम् ॥ २७ ॥ त्यजामि
 तांश्चापि शरान्स उच्चैरुक्त्वाथ तत्याज बहूनधस्तात् ॥ केचिद्ब्रह्मीतुं ययुरस्य पृष्ठात्तान्भिडिपालाशमभिरातताड ॥ २८ ॥ कांश्चित्स
 कुंतादपि दीर्घशूलादृन्वोज्ज्यं ते चैककरात्तशक्तिः ॥ खेटापरोऽधश्च ययौ धरोच्चाद्बद्धैव शस्त्राणि बहूनि कट्याम् ॥ २९ ॥

उच्चारयन् । यंत्राणि । भाषया बंदूक इति प्रसिद्धानि । तेभ्यो मुक्तैर्लघुसीसगोलैः कुसुमैर्गजसिन्धु । योगाभ्यासेन दृढशरीरस्य क्षीसगोला अपि पुष्पसमा
 बभूवुरित्यर्थः ॥ २७ ॥ अमिताम्बहं शरान् अहं त्यजे त्यजामि भूमौ स्थापयामीति यावत् इति उक्त्वा अयस्तात् शरान् तत्याज । किं चियवनाः
 तान् गृहीतुं अस्य पृष्ठतो ययुः । तान् स भिडिपालगतपाषाणैः आ सर्वतस्ताड ॥ २८ ॥ कांश्चित्कुंतेन दीर्घशूलेन च हत्वा ते कुंताशूले उज्ज्य
 त्यक्त्वा एककणेन आत्ता गृहीता शक्तिर्येन खेटं शस्त्रनिवारणचर्मं तद्युक्तः अपरहस्तो यस्य स बहूनि शस्त्राणि कट्यां बद्ध्वा धराया उच्चदेशादधश्च

ययौ ॥ ३९ ॥ उडुयं उडुनं कृत्वा । खेटेनशिवचयनिवारयन् । क शङ्खैः योद्धुमिति शेषः ॥ ३० ॥ अवणः अविद्धगात्रः तैः सह युयुये । स यतिः स्वकर्मवशात्तः सन् पट्टिशतः पट्टिशेन अस्तिः सङ्गेन च तान्यवनान् चिच्छेद हति निश्चयेन ॥ ३१ ॥ अलातचक्रोपमं तत पट्टिशम् ॥ ३२ ॥ पलायिताम् दृष्ट्वा यतिर्मनसि ग्राह । शूरस्यक्तशस्त्रान् कृतप्रुष्टयान् न हन्यात् । अथ स यतिर्दुर्गताम् दिदृक्षन् पौरान् दृष्ट्वा तेषु पौरेषु च विशात्र इति वक्ष्यमाणमाह ॥ ३३ ॥ अविधैः कृतं कर्म वः युष्मभ्यं स्वैः शिष्यैः शिष्यद्वारा मया बहुवासुकम् । अत्र विषये भवद्विरल्यमपि उत्तमः ।

उडुय शक्त्या त्वहनघतिस्तच्छस्त्राणि खेटादिभिव्यर्थम् ॥ वस्त्राम चैकश्चपलो न शक्तास्तं द्रुष्टुमेते यवनाः क योद्धुम् ॥ ३० ॥ पूर्वं त्यजच्छस्त्रमथान्यदेव गृह्णन्स चैको युयुधेऽव्रणस्तैः ॥ चिच्छेद तान्पट्टिशतोऽसितश्च यतिर्हि तत्रोज्झितसर्वशस्त्रः ॥ ३१ ॥ अलातचक्रोपमपट्टिशं तत्संभ्रामयस्तानवधीद्वहूश्च ॥ पलायिताश्चोर्विरतास्त्वलंतस्यक्तैव शस्त्राण्यपि जीविताशाः ॥ ३२ ॥ सर्वद्विष्य चित्ते यतिराह शूरान्संत्यक्तशस्त्रान्न हि दत्तप्रुष्टान् ॥ हन्यादुदृक्ष्याऽऽजिदिदृक्षुपौरान्स दूरगान्ग्राह वचोऽथ विप्रात् ॥ ३३ ॥ शिष्यैर्मयाऽर्विधकृतं बहुक्तं साहाय्यमुत्तयाप्यणु नो किलात्र ॥ यद्वाद्दशानंदं च कुतं भवद्विर्योत्त्वय्यतेजस्तपसापि तावत् ॥ ३४ ॥ उक्तेति तस्मात्स ययौ स्वात्वात्र भस्माक्षधृगासनस्थः ॥ आचम्य चासून्क्रमतः करंभ्रं भित्त्वा ययौ धाम निवृत्तिशून्यम् ॥ ३५ ॥ शेषास्ततस्तं यवनाः समेत्य दूराच्छनैर्वीक्ष्य विशस्त्रमीक्ष्यम् ॥ हंतुं ययुः केचिदथापरे तानाहुर्हि शूयं किमितो गताः प्राक् ॥ ३६ ॥ हन्यात्किल स्त्री द्वापि शस्त्रहीनं शस्त्रान्विता द्वेष तनूज्झितासुः ॥ धृत्या स्थितं प्रेतमिदं न वेध्यमुत्तवेत्यभूतैस्तु मिथस्तदाजिः ॥ ३७ ॥

वाचापि यवननिवारणरूपं साहाय्यं त कृतं यतस्तावत् द्वादशवर्षपर्यंतं अश्रयं श्रेष्ठं शुष्माकं ओजः ब्रह्मतेजः तपसा पुण्येन सह यातु गच्छतु । शूयं द्वादरा वर्षपर्यंतं तपस्तेजोहीना भविष्यथेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ तस्मात् स्थानात् । भस्माक्षधृक् भस्मरक्षाक्षधारी शणानाथम्य मूलाधारादिक्रमेण ब्रह्मरंध्रं भित्त्वाऽऽवृत्तिरहितं परं धाम ययौ ॥ ३५ ॥ विशस्त्रं शस्त्ररहितम् । अपरे यवनाः पूर्वं इतः स्थानात् किमर्थं गताः पलायिताः स्थ ॥ ३६ ॥ एष यतिः तनोः

नक्षत्राण्यका असवो येन स गतप्राणोस्ति । इदं श्रेतं धेयेण स्थितं न वध्यं भवद्विरिति शेषः । इति उत्तया वाक्येन निमित्तभूतेन तैः सह परस्परं आजिः
स्थमोभवत् ॥ ३७ ॥ तं यतिम् । आपुः प्राप्ताः । एते यवनाः । कृतस्य पुण्यस्य नाशाद्धेतोस्माभिस्तदैव विवर्णता प्राप्ता । तस्य शोपेन कृष्णवर्णा
वयं जाता इत्यर्थः ॥ ३८ ॥ पद्म्यः आरभ्य तनुस्थितं तत् वैवर्ण्यं द्वादशवर्षैः क्रमेण गतम् । अल्पं तु वक्र एव स्थितम् । तदपि वर्षभूतौ गमिष्यति
उव पुनस्त्रिभिरग्रगामिसैवैयं सुवर्णाः दिव्यकान्तयो भविष्यामः ॥ ३९ ॥ इति विनायकाय द्विजैः कथा उक्ता । नतिः नमस्कारः कृतः । गृहं स्वस्व

तमस्पृशतः पुरमाणुरेतेऽथो तस्य शिष्यैर्विविधवत्समाधिः ॥ यतैः कृतोऽस्माभिश्चो तदैव वैवर्ण्यमाप्तं कृतपुण्यनाशात् ॥ ३८ ॥ अब्दैः
क्रमाद्वादशभिर्गतं तत्पद्म्यस्तनुस्थं त्वणु वक्र एव ॥ स्थितं गमिष्यत्युत वर्षभूतौ वयं सुवर्णस्त्रिभिरग्रमाप्तैः ॥ ३९ ॥ श्रीदेविकेन्द्र
उवाच ॥ द्विजैः कथोक्तं नतिर्विनेत्रे कृता गृहं चाप्तमथो विवेता ॥ त्रस्तोऽमितागंतुजैः स्वपित्रोरीक्षोत्सुकोऽगाच्छिविकाधिरूढः
॥ ४० ॥ देशिकेन्द्र उवाच ॥ तुष्टावात्मागमात्रत्वा पितरौ स विनायकः ॥ पित्रेब्रवीत्क्रमात्पृष्टक्षेमः पंचाब्दवृत्तकम् ॥ ४१ ॥
शुकाश्रमास्थितिं यक्षिण्युक्तिं देवीक्षणं गुरुः ॥ श्रुत्वा प्राक्सिद्धमप्येनं मेनेद्याप्याप्तसिद्धिकम् ॥ ४२ ॥ मंत्राधिकारिणं मत्वा ततः कति
पयैर्दिनैः विधिवत्षोडशीं दीक्षां ददौ पुत्राय धीमते ॥ ४३ ॥ शुकाश्रमाप्तसिद्धित्वाद्यक्षिण्युत्तया च देशिकः ॥ शुकानंदेति तन्नामाकरो
दात्माविदां वरः ॥ ४४ ॥ नवोढां तां युवोज्झय त्वं पंचाद्वं बहिरास्थितः ॥ कुलीने योग्यमेतन्नो पितृभ्यामुक्त इत्यसौ ॥ ४५ ॥

गृहं च प्राप्तम् । स्वगृहान्प्रति गता इत्यर्थः । अथ विनायकः अमृतैर्बहुभिः दर्शनार्थं आगंतुजैः त्रस्तः स्वपित्रोः ईक्षोत्सुकः दर्शने उत्कण्ठितः शिविका
धिरूढः सन् अगमत् । स्वपितृसमीपमिति शेषः ॥ ४० ॥ आत्मागमनेन संतुष्टौ ॥ ४१ ॥ देवीक्षणं परदेवादर्शनम् । अथ अधुनापि ॥ ४२ ॥
षोडशीं दीक्षां पूर्णाभिषेकदीक्षाम् ॥ ४३ ॥ शुकाश्रमे प्राप्ता सिद्धियेन तस्य भावस्तस्मादेतोः यक्षिण्याः उत्तया हेतुभूतया तस्य विनायकस्य शुका
नंदेति नाम कृतवाच ॥ ४४ ॥ कुलीने त्वयि एतन्न योग्यमस्ति । इति पितृभ्यां उक्तः असौ विनायको यासदयपर्यंतं गृहेऽवसदित्यन्वयः ॥ ४५ ॥

इह गृहे ॥ ४६ ॥ दर्शनादेव साधव इति परान्वयि ॥ ४७ ॥ ईक्ष्यता दृश्यताम् । अस्माभिरिति शेषः । उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ४८ ॥ विनायकः तेन संप्रदेन त्रस्त इति परान्वयि ॥ ४९ ॥ एकांतभूः एकांतस्थानं प्रियं यस्य । गृहंगमः गृहागमनवानभवत् ॥ ५० ॥ द्विमासपर्यन्तं चतुर्मासपर्यन्तं वा पित्रोः प्रीतये स विनायको गृहेऽवसत् । एवं स्थितिरस्य तस्य विनायकस्य वृद्धानां हृदां प्रिया कन्याऽभवत् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तद्वर्तते

विनायकोऽवसेद्देह मासद्वयमिहाययुः ॥ प्राप्तसिद्धिममुं ज्ञात्वा स्वस्वकाभाप्तये जनाः ॥ ४६ ॥ नेषद्वदति तान्योगी योगाभ्यासरतः सदा ॥ ग्राह्यस्तथापि तेऽन्योन्यं दर्शनादेव साधवः ॥ ४७ ॥ पुनर्नतीति पुराणोक्त्याऽयं सिद्धो हृदयतां मुहुः ॥ श्रद्धयैवं प्राप्तसिद्धे स्तस्य दर्शनमात्रतः ॥ ४८ ॥ स्वस्त्रेस्मितानि ते प्राप्नुर्विश्वासो हि फलप्रदः ॥ संमर्दाद्य महानासीन्नस्तस्तेन विनायकः ॥ ४९ ॥ तूष्णीं वनं ययौ गेहाद्योगी ह्येकांतभूप्रियः ॥ षण्मासं वाधिकोनं च स्थित्वैकति गृहंगमः ॥ ५० ॥ द्विमासं वा चतुर्मासं पित्रोः प्रीत्यै गृहेऽवसत् ॥ इत्थंस्थितेरभूत्कन्या विनेतुर्बुद्धहृत्प्रिया ॥ ५१ ॥ अथैकदा भ्रमन् प्राप्तः करवीरं विनायकः ॥ तत्रासीद्ब्रह्मवर्त्यैकः साक्षाच्छिष्याः प्रसादवान् ॥ ५२ ॥ तंत्राणि स चतुःषष्टि दुर्लभान्यपि पुस्तकैः ॥ यत्नात्संगृह्य चापश्यन्मंत्राद्यं तत्तदुद्धृतैः ॥ ५३ ॥ बीजकोशबलाद्देह स व्रती सुलभं मितस् ॥ संप्रदायैकवेद्यं यद्वेत्ति कोदः सुधीः स्वयम् ॥ ५४ ॥ अचिन्तयद्ब्रह्मचारी कस्तंत्राणां रहस्यकम् ॥ मां वक्तुमीशः स्यादेषां पुस्तकान्यपि कानिचित् ॥ ५५ ॥ त्रुटितान्यतिजीर्णानि येषां तानि मया चिरम् ॥ संशोध्य लेखकैर्द्वयाच्छसितान्यथ नो मया ॥ ५६ ॥

वर्णयति । तंत्राणीत्यादिदर्शभिः । तत्तदुद्धृतैः तत्तन्मंत्रोद्घारेण मंत्राद्यमपश्यत् ॥ ५३ ॥ बीजकोशबलेन सुगममपि मंत्रादिकं स व्रती मिति अल्पमेव वेद । यत् यस्मात्संप्रदायैकवेद्यं अदः इदं मंत्रादिकं कः सुधीः स्वयं गुरुं विना वेत्ति न कोऽपि वेत्तीत्यर्थः ॥ ५४ ॥ मनसि अचिन्तयत् ॥ ५५ ॥ येषां तंत्राणां यानि पुस्तकानि त्रुटितानि असमग्राणि अतिजीर्णानि सन्ति । तानि मया चिरकालं संगृह्य संशोध्य द्वय

द्रोण लेखकैः लेखितानीति द्वयोः संबंधः ॥ ५६ ॥ तेषां तंत्राणां साक्षाच्छमीदया लक्ष्मीसाक्षात्कारवतापि मया तात्पर्यं न ज्ञायते । यदि किं चिदपि तात्पर्यं त्रिभिर्दिवसैः मम बुद्धिम् एष्यति बुद्ध्याहृतं भविष्यति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ साक्षात् प्रत्यक्षी भूय तमब्रवीत् । नो इत्यादि परान्वयि ॥ ५९ ॥ हि यतः ब्रह्माद्या अपि गुरोः सकाशात् ऋपयो मंत्रद्रव्यारो जाता इति शेषः । त्वां प्रति तान्यंत्रान् वक्तुम् अत्र ममालये गुरुरागतोऽस्ति ॥ ६० ॥

तात्पर्यं ज्ञायते तेषां साक्षाच्छमीदृशापि न ॥ यदीषच्चाप्यहोभिर्मे त्रिभिस्तद्बुद्धिर्भवेत्यति ॥ ५७ ॥ यदि वा लभ्यते वक्तुं गुरुस्तत्र विद्वान् वरः ॥ तदैव प्राणैः स्थास्येहं नो चेत्यक्षयमि तान्दुतय ॥ ५८ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इत्थमिति महालक्ष्मीः साक्षाद्वृत्वाऽब्रवीच्च तम् ॥ साहसं मास्तु ते बुद्धौ नो मंत्रास्तु गुरुं विना ॥ ५९ ॥ ज्ञायते कैरपीषद्भि ब्रह्माद्याश्चर्ययो गुरोः ॥ त्वां तान्वक्तुं चारतोऽत्र गुरुर्हस्त्यालये मम ॥ ६० ॥ तं गच्छ शरणं शीघ्रं तपःकांतमलौकिकम् ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे देवी वर्णी सोथ निजालयात् ॥ ६१ ॥ ययौ देव्यालयं तत्र तपस्विषु विनायकम् ॥ देवगुक्तकांत्या ज्ञात्वा तं ननामानन्यसन्नतिः ॥ ६२ ॥ प्रार्थयन्गृहमानीय चोक्ता वृत्तं निजं क्रमात् ॥ पुनः ग्राह वृणोऽहं त्वां गुरुत्वेनाविकोक्तिः ॥ ६३ ॥ तंत्राणि सरहस्यं मे कृपया प्राक्क्रमाद्ब्रू ॥ बहुवैश्वं प्राधि तोय पादुकामंत्रपूर्वकम् ॥ ६४ ॥ तंत्राण्याह चतुःषष्टि सरहस्यान्यबुक्कमात् ॥ दिनैः सप्तभिरेवासौ बुबुधेऽखिलविद्गुरोः ॥ ६५ ॥ ज्ञात्वा सर्वाणि पुपुजे निःस्पृहो निःस्पृहं गुरुम् ॥ शुकानंदोथ तत्रत्यनारायणविदित्तकम् ॥ ६६ ॥

वर्णी ब्रह्मचारीत्यादि परान्वयि ॥ ६१ ॥ देव्या उक्ता या कांतिस्तथा तं ज्ञात्वा ननाम । किंभूतः न अन्येषु सन्नतिर्नमस्कारो यस्य । अन्येष्वोजनद्रव्यार्थः ॥ ६२ ॥ अविकायाः उक्तिः वचनेन ॥ ६३ ॥ बहुवैश्यादि परान्वयि ॥ ६४ ॥ उत्तरार्द्धं परान्वयि । असौ ब्रह्मचारी सर्ववैतुः गुरोः शुकानंदसकशात् सप्ताभिर्दिनैः सर्वाणि तंत्राणि ज्ञात्वा तं गुरुं पुपुजे इति संबंधः ॥ ६५ ॥ उत्तरार्द्धं परान्वयि । तत्र करवीरक्षेत्रे स्थितस्य नारायणश

क्षिणः अतिकं गत्वेति संबन्धः ॥ ६६ ॥ कृष्णातीरे शुकानन्दनिवासं विविक्षुस्तत्र प्रसिद्धस्य सिद्धस्थलस्य वृन्तमाह । दत्तात्रेय इति तार्द्धपंचभिः ॥ ६७ ॥ अवतीर्ण इति पूर्वान्वयि । अस्य नृसिंहसरस्वत्यभिधस्य यतेः कथा गुरुचरित्राभिधा द्विपंचाशदध्यायात्मिका ख्यातास्ति । या प्रकृता महा राष्ट्ररूपभाषया लिखितापि तत्तत्कामप्राप्तये श्रैष्ठ्यपि नृभिः पठ्यते ॥ ६८ ॥ यत्र कृष्णायाः समीपे तस्यैव नृसिंहसरस्वत्याख्यासिद्धस्य पादुके ये स्तः तेऽपूजकैः त्रिधा त्रिकालं त्रिप्रकारेण वा राजोपचारैः पूज्येते ॥ ६९ ॥ प्राक्कर्मणा आर्ताः पीडिताः क्षिण्यो युवानः अर्भाः बालकाः जरोन्मुखाः वृद्धाश्च ।

गत्वा संभाष्य तं सुज्ञं ययौ कृष्णातटं ततः ॥ दत्तात्रेयो यो नृसिंहसरस्वत्याकृतिः कलौ ॥ ६७ ॥ अवतीर्णो द्विपंचाशदध्यायास्य यतेः कथा ॥ ख्याता या प्राकृताप्ययैः कामास्यै पठ्यते नृभिः ॥ ६८ ॥ तस्यैव पादुके यत्र कृष्णायास्तु समीपतः ॥ राजोपचरैर्नित्यं ते पूज्येते पूजकैस्त्रिधा ॥ ६९ ॥ प्राक्कर्मार्ताश्चतुर्वर्णाः स्त्रीषुवाभां जरोन्मुखाः ॥ वसन्ति यत्र स्वस्वार्तिनाशायानेकसाधनैः ॥ ७० ॥ यतयश्च यतिस्थानेऽनेके तत्राखिलाचिताः ॥ योगिनः संत्यनीहाश्चाथाखिलानां हि वृत्तये ॥ ७१ ॥ राज्ञां त्रीण्यन्नसत्राणि दुर्भिक्षेऽप्यन्नदानि वै ॥ शुकानन्दोऽस्पृहस्तत्र तस्थौ निःस्पृहसंगमात् ॥ ७२ ॥ सूर्यभक्तो यतिर्द्वैको नृसिंहाख्योऽखिलात्मदृक् ॥ दत्तात्रेया त्प्राप्तयोगो योगी चेति त्रयः सदा ॥ ७३ ॥ शुकानन्देन संगम्य पप्रच्छुस्ते स्वसंशयम् ॥ यो यतिः स तु बालत्वे लब्ध्वा मंत्रात्रये गुरोः ॥ ७४ ॥ जपस्येकांघ्रिभूर्नित्यं याममर्कमुखोऽस्पृहः ॥ तत्र सिद्धतपाः कश्चिद्द्वोपालाख्यः स भूगतात् ॥ ७५ ॥

अनेकैः साधनैः अनुष्ठानैः ॥ ७० ॥ यतिस्थाने यतिनिवासस्थाने अखिलैः दर्शनार्थमागामिभिः पूजिताऽअथादि परावयि । वृत्तये उपजीविकार्थम् ॥ ७१ ॥ निःस्पृहसमागमाद्धेतोः ॥ ७२ ॥ तानेव निःस्पृहात् त्रीन् साधुनाह । सूर्यभक्त इति परान्वितम् ॥ ७३ ॥ य इत्यादि परान्वयि । रवेः सूर्यस्य मंत्रान् ॥ ७४ ॥ एकांघ्रिः एकपादः भुवि यस्य यामपर्वतम् अर्कमुखः सूर्याभिमुखः अस्पृहो निस्पृहः । तत्र सिद्धस्थाने सिद्धं तपो यस्य स कश्चिद्द्वोपालाख्य आसीत् । सः भूमिं प्राप्तात् व्यस्तल्लगात् रूपांतरधारिणो देवान् उत्सया भाषणमात्रेण अंतर्हितात् गुप्तलगांश्च देवान् दुर्गं वेत्तित्यन्वयः ॥ ७५ ॥

॥ ७६ ॥ औत्तरार्हः उत्तरेदेशीयो यो नृपस्तस्याकार इवाकारो यस्य । दूतरूपधरैः पार्षदैः सहेति पूर्वांश्वितम् । स पादुके नलैव तदग्रतः पादुकाग्रं नारिकेलं दृष्ट्वा पादुकासमीपस्थं शुकानंदं प्रति नारिकेलं देहीत्ययाचेति योज्यम् ॥ ७७ ॥ सः शुकानंदः ॥ ७८ ॥ इत्थं द्वयोः संवादे सति । गोपाल एव तं हरिं ज्ञात्वा उच्चैः ग्राहेति संबंधः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ अथ नृसिंहाख्यसाधोः कथामाह । नृसिंह इत्यादिभिरेकविंशतिभिः ॥ ८१ ॥

वेति देवान्यस्तरूपानप्युत्पत्त्यांतर्हितान्दुतम् ॥ अथैकदा गतस्तत्र गोलोकस्थो हरिः स्वयम् ॥ ७६ ॥ औत्तरार्हनृपाकारः पार्षदैर्दूत रूपैः ॥ नलैव पादुके दृष्ट्वा नारिकेलं तदग्रतः ॥ ७७ ॥ समीपस्थं शुकानंदं हसन्देहीत्ययाचत ॥ सोऽब्रवीत्पादुकाग्रस्थं पूजैर्गृह्य तेऽखिलम् ॥ ७८ ॥ दीयते च प्रसादार्थं तदन्येन मया कथम् ॥ देयमित्थं विसंवादे ज्ञात्वा गोपाल एव तम् ॥ ७९ ॥ ग्राहैच्चैर्नृपे षोडशं नमस्कार्योऽखिलैर्हरिः ॥ तावत्तिरोहितः सोऽपि शुकानंदोतिविस्मितः ॥ ८० ॥ नृसिंहस्तु निराभीमासंगस्थनृहरेः पुरा ॥ पूजका न्यतमो बाल्याच्चसिंहोपासको दृढम् ॥ ८१ ॥ अथ मंजर्यस्थो यो हरिशाल्यपि वैष्णवः ॥ स्मृत्याऽऽर्च्यैकादशीकृच्चार्द्रैर्निष्ठस्ततोऽभ्यसत् ॥ ८२ ॥ शान्नाणि च नृसिंहाख्यो वेदांतं श्रद्धेयधकम् ॥ विश्वं ब्रह्मणि संपश्यन्ब्रह्मैकं विश्वसंस्थितम् ॥ ८३ ॥ तं निजो पास्यममलं नृसिंहाख्यं न चापरम् ॥ ज्ञातं गुरोरतः सर्वं गुर्वभिन्नं हि पश्यति ॥ ८४ ॥ गृहं गतोऽथ पत्न्याऽसौ लब्धतुष्टोवसत्सुधीः ॥ पश्यन्मूर्तिं नृसिंहस्यालये तिष्ठन्काचिद्गृहम् ॥ ८५ ॥ भोक्तुं व्रजति सुप्त्यै चापत्यान्यस्याऽभवंस्ततः ॥ यदृच्छालाभतस्तेषां पोषणं देवतोऽभवत् ॥ ८६ ॥

सः-हरिशास्त्री वैष्णवः विष्णुभक्तोऽपि स्मृत्या स्मृतिप्रामाण्येन प्रथमैकादशीकर्तारित्वेन निष्ठश्चाभवत् । ततस्तस्माच्छास्त्रिणः सकाशादप्यसिद्धिं परैः सह योज्यम् ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ अमलम् उपाधिरहितम् अपरं स्वस्माद्भिन्नं सः न पश्यति । यतः गुरोः सकाशात्सर्वं ज्ञातम् । अतः सर्वं गुर्वभिन्नं गुरु रूपं स पश्यति हि ॥ ८४ ॥ अथाध्ययनानंतरं गृहं प्रति भोक्तुं सुप्त्यै त्रिदार्थं च व्रजतीति संबंधः ॥ ८५ ॥ ततः अस्य नृसिंहाधोरपत्यानि पुत्राः

अभवत् । तेषां पुत्राणाम् ॥ ८६ ॥ तत्र कृष्णानिरासंगमक्षेत्रे ॥ ८७ ॥ अस्मत् पुनःपुनः नैवाभिषिच्यताम् । नृवदिरिति शेषः ॥ ८८ ॥ यूयं शैत्यभी-
 स्त्रेष्णोदकैः स्नानकृतः । कथं नृसिंहं शीतलोदकैः पुनः पुनरभिषिच्येत्यवोचदित्यर्थः ॥ ८९ ॥ अतःस्थं हृदयम् । न स्थेयं मयेति शेषः ॥ ९० ॥
 स्वीयात् स्त्रीपुत्रादीदि । गुरुमाशयनिजाभिन्नं गुरुदेवतात्माभिन्नं तं नृसिंहं पुरः अग्रे स्थितमिति शेषः ॥ ९१ ॥ तत्रादौ अर्चनरूपेण वर्णयति । नित्यं
 इति । हे भूमन् व्यापक त्वं नित्यः सत्यरूपोसि । यतः अनन्तः देशकालवस्तुपरिच्छेदहीनः । यतो देशकालवस्तुपरिच्छेदहीनः । अतः एक एवेति ।
 सजातीयविजातीयस्वगतोपदेशन्यः एकः सन् व्यापकत्वेनानन्तं इत्यर्थः । न गुणी गुणवांश्च नास्ति । गुणसंबंधाभावाद्भिर्गुण इत्यर्थः । एकलः एकोपि

अथैकदा ययुस्तत्र यात्रिणो बहवो द्विजाः ॥ अभिषेकं च नैवेद्यं चक्रुर्नृहरये पृथक् ॥ ८७ ॥ नृसिंहः पूजकान्प्राहाऽऽकृष्टैवाभिषिच्य
 ताम् ॥ नृहरिः शीतलाद्भिर्वै शैत्यं चास्य भविष्यति ॥ ८८ ॥ शैत्यभीत्योष्णवार्मिश्च यूयं स्नानकृतः कथम् ॥ जलपतोरस्य मुहुश्चेत्यं
 शुश्रुवुर्न च पूजकाः ॥ ८९ ॥ भ्रान्तोयमिति तं प्राहुरज्ञात्वातस्थमस्य ते ॥ नृसिंहः प्राह न स्थेयं संघे चाविदुषाविह ॥ ९० ॥
 इत्युक्तेशालये नीत्वा स्वीयान्मृहरधेऽर्पयत् ॥ गुरुपाश्र्वनिजाभिन्नं प्रार्थयामास तं पुरः ॥ ९१ ॥ नृसिंह उवाच ॥ नित्योऽनन्त उत्तैक
 एव न गुणी गुणैव भास्येकलस्त्वं चात्मोद्भवमाश्रया श्रुत इव दुः कालतश्चाश्रया ॥ भास्येतद्विशुणैः प्रकाशसमन्ततमिदमनुलैः
 पृथक् भूमन्वेव नृतिर्यगदुततनुश्चैकोप्यन्तौ भवान् ॥ ९२ ॥

त्वं स्वलीनजीवाद्यद्वैतेन कालेन कालोपाधिवशादात्मनि प्रादुर्भूतमाश्रया गुणैव गुणवानेव भासि प्रतीयेसे । निर्गुणस्य त्वेद्विद्यगोचरत्वात्कायागुणेन
 गुणवान्यदा तदैव ज्ञायसे इत्यर्थः । ईश्वरस्य कल्पितमायासंबंधे मायागुणेन गुणत्वे च दृष्टान्तः । यथा कालोपाधिवशाच्छाश्रया युक्तो दुःखः । यथा वा
 छायागुणेन कालोपाधिकतात्त्वतदीर्घत्वदिरूपेण छायादुसोपि अल्प इव दीर्घ इव च प्रतीयेते तद्वदित्यर्थः । किं च छायागुणेन बृक्षरूपं चिद्गुणत्वं
 यथा तथा मायायाश्चिद्गुणत्वेन तथापि त्रिगुणत्वमित्याह । भासितीति । वृक्षच्छायायां यथा प्रकाशः सूर्योपरावर्तनेन मूलदेशे बहुप्रकाशः । यथा वा संश्रता

छायामिश्रप्रकाशः । यथा च तामिस्रानिविडच्छायाया प्रकाशाभावस्तनुल्यैः समरजस्तमोगुणैर्मयि कल्पितैस्त्वं पृथक् पृथक् सत्त्वगुणेन देवतनुः रजो-
गुणैश्च द्रुतनुः तमोगुणेन तिर्यक्तनुः त्रिगुणसमष्टिरूपेण अद्भुतवृत्तिहृतनुश्च भासि । तस्मात् वृक्षस्य छायेयैव तव भायया यथार्थसंबंधाभावाभिगु-
णत्वं कल्पितोपाधिसंबंधास्तगुणत्वं चास्ति । तेन मायाया अनंतत्वाच्चपि अनंतत्वमिति भावः । शार्दूलविक्रीडितवृत्तम् ॥ ९२ ॥ एवमेकस्यानंतरूपत्वं
प्रदर्श्य जीवरूपत्वेन वर्णयति । एक इति । एकस्त्वं भिन्नाकारेषु देहेषु अंशेन संस्थः स्थितोपि स्वैश्वर्यं न हि जहासि । यथा पात्रेषु प्रतिबिंबितो रावि-
स्तेजो न त्यजति । एष जीवश्च तवांशस्त्वद्गुणोपि तवात्मरूपस्य विस्मृत्या देहात्मबुद्धिमान् सन्न बद्धो भवति बद्ध इव प्रतीयते । अथापि तं प्रति गुरुभूषेण

एकस्त्वं पृथगाकृतिष्वपि तनुष्वंशेन संस्थोपि नो स्वैश्वर्यं हि जहासि बिंबितरविः पात्रेषु तेजो यथा ॥ जीवांशस्तव चैव देहम्
तिमांस्त्वद्विस्मृतेर्बध्यते मुक्तं तं गुरुरूपतो हि कुरुरूपे दत्तैव चात्मस्मृतिम् ॥ ९३ ॥ जीवोहं गुरुणा कृतो हि हरिणा देहादिमिथ्यो
क्तिभिर्द्वात्मा त्वं तु नृसिंहरूपमभवं संदर्श्य सर्वात्मताम् ॥ आत्मन्येन हि दर्शयन्मुत भवान्देवोस्ति सत्त्वात्मकोऽनुत्वं राजसकं च
तामसमिदं धत्से हरित्वं यतः ॥ ९४ ॥

आत्मस्मृतिं समर्थैव मुक्तं कुरुरूपे । यथोक्तं “यावन्मानुषहः सांसाज्जायते परमेशितुः । तावन्न सद्गुरुं शानं सच्छास्त्रमुपलभ्यते” इति । तस्माद्यथा बह्व्यंशो
वह्निरेव । तथा त्वदंशो जीवः सद्गुरुरूपया त्वमेव भवसीत्यर्थः ॥ ९३ ॥ अथ जीवरूपस्यात्मनो गुरुरूपया ईश्वरत्वं दर्शितं । नृसिंहरूपस्य त्रिगुणात्मत्वेन
सर्वरूपत्वं वर्णयति । जीव इति । हरिणा हरियास्त्रिणा गुरुणा कर्त्रा देहादिषु मिथ्यात्वप्रतिपादकवचनैः जीवोद्ग्रह आत्मा परमात्मरूपः कृतोस्मि हि ।
उत पुनः । त्वं तु अभवं भवनिवर्तकं नृसिंहरूपं प्रदर्श्य प्रकटीकृत्य आत्मन्येव त्रिगुणरूपत्वेन सर्वात्मतां दर्शयसि । यतो भवान् देवः प्रकाशयानोस्ति ।
अतः प्रकाशरूपत्वात्सत्त्वगुणरूपोस्ति । यतस्त्वं रजोगुणात्मकनुत्वं धत्से धारयसि । नारस्य मिश्रत्वाद्वाजसत्त्वम् । च पुनः यतः तमोगुणात्मकं हरित्वं

सिंहत्वं च धारयसि सिंहस्य तिर्यग्योनित्वात्तामसत्वम् । अतस्त्रिगुणहरत्वात्त्वमेव सर्वरूपोसीति भावः ॥ ९४ ॥ एवं सर्वरूपत्वेन नृसिंहरूपेव जगज्जन्मा
द्विहेतुत्वं दर्शयन् स्वस्य देशांतरे गमनं प्रार्थयति । विश्वमिति । एतद्विश्वं त्वमेवासि । किं च अस्य जगतः जनिषेणषणसंहारकर्ता त्वतो भिन्ना नैवास्ति ।
यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते येन जातानि जीवन्ति यत्प्रयत्नमिदं विवर्त्यतीति श्रुतेः । तस्मान्न्यमेवोत्पत्त्यादिकृतामितिर्थः । इति हेतोः अत्रत्यं जगति
क्विल वतमानं मम कुटुंबं ह्रीपुत्रादि यत् तस्य निर्वाहे किंचिदपि चिंतामहं न करोमि । कथमेतेषां निर्वाहो भविष्यतीति न चिंतयामि । तथा गुर्वभिन्नं
बहुलं जगति स्थितं त्वां किल निश्चयेन पश्यन् सर्वत्र साष्टांगं प्रणमन् देहभावं त्यजन्मुखेन धरां भ्रमामि ॥ ९५ ॥ श्रीनृसिंहो मे इत्यमुक्त्वा पुत्रेण

विश्वं त्वं जनिषोषसंहृतिकरस्त्वत्तोस्य नैवापरस्तत्रत्यं किल मत्कुटुंबमिति तस्मिन् न कुर्वेऽप्यहम् ॥ त्वां पश्यन्किल गुर्वभिन्नम्
मिताकारं हि विश्वस्थितं साष्टांगं प्रणमन् भ्रमाम्यथ सुखाद्वा देहभावं त्यजन् ॥ ९५ ॥ उत्तरेत्यं चतुरीषणोल्लिखत इतो द्राङ्घ्रियौ
चैकलस्तावच्छ्रीनृहरिस्तदाकृतिधरश्चासीद्वि देवालये ॥ ग्रामल्लब्धधनैः पुषोष च नृसिंहः स्त्रीसुतानीश्वरो मुक्तो बद्ध इवापरः किल
विपशोभूद्वि भक्त्याद्भुतम् ॥ ९६ ॥ बभ्रामाथ नृसिंह एक इतराज्ञातानुभूतिः क्षितौ नेक्षत्यवरिणं विवस्त्रमपि यो देहं मलाब्धं तथा ॥
दृष्ट्वाश्चादिगजोद्गृहस्रवरगोविप्रभुश्चुस्त्रीनृपान्साष्टांगं प्रणनाम भोहरिगुरोर्लक्ष्मीनृसिंहेतिवाक् ॥ ९७ ॥

णाविषेणषादारेषणालोकेषणाश्वताभिः उज्जितस्त्यक्तः स एकाकी इतः स्थानात् शीघ्रं निर्ययौ । तावच्छ्रीनृसिंहोपि तदाकृतिधरः देवालये आसीत् ।
नृसिंहाख्यसाधुदेवालयान्नतोपि नृसिंहेन तद्वृत्तग्रहणात् प्रयागत इव लोकैर्दृष्ट इत्यर्थः । नृसिंहश्च पूर्ववत् लब्धेन द्रव्येण तस्य स्त्रियं सुतांश्च पालयामास ।
नियमुक्तोपीश्वरो भक्तकार्यार्थं बद्ध इवाभवत् किल । अपरो जीवो भक्त्या विपाशो विमुक्तोऽभवत् बद्धस्य मुक्तत्वं मुक्तस्य बद्धत्वमित्यद्भुतं जातमित्यर्थः
॥ ९६ ॥ अथ नृसिंहसाधुरितरेन ज्ञातः अनुभवो यस्य सः एक एव क्षितौ बभ्राम । यः स्वदेहं सखं विवस्त्रं स मलं वा न पश्यति । यश्च स्थानादेन

क्षुभुजः चांडालान् । “ प्रणमदंढवद्गुणौ आश्वचांडालगोक्षरम् । ” इति भगवदुक्ताधिकारवाचस्पतेत्यर्थः ॥ ९७ ॥ अथ परैः पृष्टाख्यः पृष्टनामा यदि
 तदा तथास्त्विति वदति । अथ उच्चस्थले गत्वा श्रीनारायणेत्यादि उच्चैर्विकि । अनु अनंतरम् । अधः स्थबालकास्तं प्रति तथास्तु इत्याह्वयति ॥ ९८ ॥
 केनचिदभकेण गोरजोत्सवं गोपेष्ठ इति भाषाप्रसिद्धं त्वं कुरु इति प्रोक्तो यदा तदा स वाद्योरुकः वाद्यभूते ऊरु यस्य हस्तेन स्वस्य ऊरु वाद्यन् सन्
 येन पूर्वं गोरजोत्सवं कुरु इत्युदितः उक्तः स एव पुनरेत्य चेद्वावत् अलं कुर्विति वक्ति तावत्पर्यंतं नृत्यति । अन्यथा तथैव बहुकालं नृत्यतीत्यर्थः ॥
 नो केनाप्यणु वक्ति नृत्यति कदाचिन्नाम गायन्धरैः पृष्टाख्योथ परैस्तथास्त्विति वदत्युच्चेड्य गत्वा स्थले ॥ श्रीनारायण वासुदेव नृधरे
 रक्षाखिलान्दुःखतो वत्तयुच्चैरिति चाह्वयति तमधःस्थाभोस्तथास्त्वित्यनु ॥ ९८ ॥ कुर्वेभ्यं च गोरजोत्सवमिति प्रोक्तः स वाद्यो
 रुक्ततावन्नृत्यति येन पूर्वमुदितोऽलं वक्ति यावद्धि सः ॥ इत्थं गां भ्रममाण आगत इदं कृष्णातटं संगतिं लब्ध्वा तत्र विनायकस्य
 न पुनस्तां त्यक्तुमैच्छद्दि ॥ ९९ ॥ तत्रागात्करवीराजमहिषी भृत्यैर्नृत्यानेन तां द्रष्टुं यानमसौ गतोनुगहतोऽप्यस्माद्ययौ नो
 तदा ॥ प्राप्तौजोत्र विनायकोवददथो तेभ्योस्य वृत्तं च तैर्यानं मुक्तमसौ निरीक्ष्य विवृतां राज्ञीं ननाम ब्रुवन् ॥ १०० ॥ नम्रं
 वीक्ष्य नृसिंहमाह गुरुराट् चोपेद्रजन्माद्य किं कौपीनं स दधौ तथास्तु भवतीत्याकर्ण्य चार्यस्त्रियम् ॥ सार्धौ वक्ति स मेऽस्य
 देयमिति तद्गच्छं दधंश्च स्पृशच्छिगं यद्विहतोऽपि सोथ गुरुवाक्चरीर्पणात्तां जहौ ॥ १ ॥

॥ ९९ ॥ तत्र सिद्धस्थले कदाचिन्नृत्यानेन करवीरक्षेत्रस्थस्य राज्ञः पत्नी भृत्यैः सहाययौ । तां द्रष्टुमसौ नृसिंहाख्यसाधुर्यानं प्रति गतस्तदा अनुगता
 ङितोपि न ययौ । तदा अत्र यानस्थलेज्जायासेन प्राप्तो विनायकस्तोभ्यो भृत्येभ्यः अस्य नृसिंहस्य वृत्तं अबदत् । अयं राजपत्नीं नमस्कृतुं प्राप्त इति
 कथितवान् । अथ तैर्भृत्यैश्च यानं मुक्तं वस्त्रादिप्रतिबन्धरहितं कृतम् । तदासौ नृसिंहः विवृताम् आवरणरहितां राज्ञीं निरीक्ष्य उक्तवत् जयजयश्रीहरिगुरो
 लक्ष्मीनृसिंह इति वदन्न ननाम ॥ १०० ॥ अथ कदाचित् गुरुराट् शुकानंदगुरुः नमं नृसिंहं दृष्ट्वा आह । हे नृसिंह अथ उपेद्रजन्म वामनजयती

अस्ति किम् । यद्यस्ति वामनजन्म । तर्हि स वामनः कौपीनं यथा दधौ । तथा कौपीनधारणं भवति त्वयि अस्तु त्वमपि कौपीनधारणं कुर्वित्यर्थः । इत्या-
कुर्ये स नृसिंहः सार्धं पूजाद्रव्यसहिताम् एकाम् आर्यन्त्रियं श्रेष्ठपुरुषस्य पत्नीं प्रति तस्याः वस्त्रं धारयन् स्वलिङ्गं स्पृशन् लोकैर्गोष्ठिभिर्होतृभि मम
अस्य लिङ्गस्य किञ्चित् त्वं देहीति वक्ति । उवाचेत्यर्थः । अथ गुरुवाचा अयं कौपीनं याचत इति वचनेन यद् तथा कृतं चोपायं तेन तां जहौ
मुमोच । एवं विविधचरित्रवान्स नृसिंहसाधुरभवदित्यर्थः ॥ १ ॥ इति स्थित्या पूर्णाधिकारेण युक्तोपि नृसिंहो गुरुं शुकानन्दगुरुं न त्यजति । तस्मा
त्पूर्णतमाधिकारवाद् शुकानन्दगुरोरित्यर्थः । अतः परं दत्तात्रेयाख्ययोगिनश्चरित्रं वर्णयति । अथेत्यादि यावत्सर्गसमाप्ति । यः द्रविडदेशे सन्ध्याग्रयः धन

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ इतिस्थित्याब्धोऽपि त्यजति न नृसिंहेष्वपि गुरुं ह्यथासीद्योगिन्द्रो द्रविडसधनाग्रस्य स सुतः॥ विवाहान्नं बाल्ये
दिवमुपगतौ यस्य पितरौ क्वचिच्छ्रुत्वा योगं स च कृतमतिलब्धुमनु तम् ॥ २ ॥ जगदाचार्यं स्वं वद मम गुरो योगमथ सोऽब्रवी
द्योगोनीहैरमलमतिभिर्ज्ञायत इति ॥ ततस्तीर्थाचारांस्त्विवसनजटिस्वैरसनान्स पृच्छत्युज्ज्यैवाशनगृहपितृस्तैः सह वसन् ॥ ३ ॥
बलाद्देहं नीत्वाऽशनमथ पितृव्योस्य विदधे तदंगाभिष्कास्याऽकटकमिह सौवर्णपत्रायं वसति सद्ने योगद्वतयी
विरागिन्नातोऽग्राममदथ च कृष्णां भुवि चरन् ॥ ४ ॥

वान्निवसन्त्यस्य सुत आसीत् ॥ २ ॥ स्वकीयमाचार्यं पुरोहितम् । ततस्तीर्थानि रामेश्वरादीनि आचरन्ति संचरति तान् विवसनान् नमरूपांश्च जटाधरां
स्वेच्छावद्वाचं प्रति स तैः सह वसन् पृच्छति योगविषये प्रश्नं कृतवान् । किं कृत्वा अशनं भोजनं गृहं पितृन् पितृव्यादीन् उज्ज्य त्यक्त्वा । एवं
योगविषयेत्युक्तंठित आसीदित्यर्थः ॥ १०३ ॥ अथास्य पितृव्यस्तं बलाद्देहं नीत्वा कटकमित्रं सर्वं सुवर्णमयं भूषणजातं निष्कास्याशनं भोजनं
विदधे अर्पितवान् । योगेन ह्यता धीर्यस्य सः । विरागिणां वातः समुदायो भुवि संचरन् अत्र कृष्णानदीं प्रातः “ स्तोमौघनिकरवातवारसंघातसं

इत्यमरः ॥ १०४ ॥ स तान् एत्य नमन् सन् असकृत् योगं पृच्छति । अथ ते विरागिणः अर्भकं दृष्ट्वा प्राहुः । चेद यदि नः परिचरः श्रेयकः भवसि तर्हि इमं योगं वेत्सि । आर्षेजैः उक्तोऽपि गृहं न जगाम । अथास्मिन्बालके सुते सतीमे विरागिणः शिशुभयात् शिशुनिमित्तेन यद्वयं तस्यान्तेभ्यो भयं तस्माद्धेतोः पूर्वरात्रावपि निर्ययुः ॥ ५ ॥ विद्युकांत्या चंद्रप्रकाशेन ऐक्षत । एकः एकाकी । सरितः कृष्णायाः । अथ त्वं हरिण्याः

स तान्पृच्छत्येत्याऽसकृदपि नमन्योगमथ तेऽर्भभीक्ष्यादुश्चेत्रः परिचर इमं वेत्सि च परम् ॥ स चोमित्यङ्गागान्न गृहमुदितोऽप्याप्त जनतो निशीथात्प्रागस्मिन्स्वपति भयतो निर्ययुरिमे ॥६॥ निशीथे चोत्थाय क्व च न विद्युकांत्यैक्षत स तान् हरौर्दोक्षैः को मे वदति भुवि योगं मुहुरिति ॥ रुदित्वैको दीर्घं सरित इह सुष्वाप पुलिनेऽथ कृष्णाह स्वप्ने ब्रजतु हरिणीपृष्ठमनु तम् ॥६॥ अथो दत्तात्रेयः शिशुं रुषसि चोत्थाय हरिणीं जलं पीत्वा यांतौ द्रुतमनुययौ वीक्ष्य वचनात् ॥ वनान्युल्लंघ्यैषा निबिडविपिनं प्राप्य च गुहां तमःपूणां दीर्घां सपदि हि विवेशाद्भुतगतिः ॥७॥ मुगीमन्वायांतं शिशुमथ गुहाद्वारनिलयास्तपोनिष्ठाः प्राहुर्न बिल इह मार्गः किल नृणाम् ॥ अथाऽर्भस्तेष्वासीद्व्यहमशनमस्मै ददुरिमे तमाहुः पिष्टास्यै ब्रज लघु पुरं योजनमितः ॥ ८ ॥ शिशुस्त्वेवं श्रुत्वाऽवददुदुरपूत्यै न च गृहादहं निर्यातोऽथाभिमतमधुनाऽऽविश्य च गुहाम् ॥ प्रकुर्वे कृष्णोत्तयाऽणु भयमपि मे नेति दृढधीर्विश ध्वांताब्जं शिशु रपि स चैको बिलवरम् ॥ ९ ॥ फणाभिः फूत्कारैः पथि तमुपयांतं हि फणिनोऽस्पृशन्त्ये ताञ्छीष्णां करगुणपदाहूरमकरोत् ॥ ततोऽर्थक्रोशांतं निबिडतम उल्लंघ्य महसि सुवापी वीक्ष्यासौ बहुतरु महोद्यानमलभत् ॥ ११० ॥

प्रातरागतायाः पृष्ठमनु पृष्ठदेशं अनुसृत्य ब्रजेति कृष्णा तं बालकं स्वप्ने ग्राह ॥ १०६ ॥ वचनात् स्वप्नश्रुतवचनेन । अद्भुता गतिर्गमनं यस्याः सा ॥ ७ ॥ पिष्टास्यै पिष्टयाच्चाथम् । लघुपुरं अल्पखेटकम् ॥ ८ ॥ अभिमतं इष्टयोगसाधनम् । कृष्णावचनेन मम अल्पमपि भयं न भवेदिति दृढनिश्चयः सन् ध्वांताढ्यं अधकारयुक्तं बिलवरं गुहां विवेश ॥ ९ ॥ अर्भकेशययंतम् । महसि तेजेवति देशे सुष्ठु वापीं बहुदुःखं महोद्यानं चापश्यत् ॥ ११० ॥

तत्र मृगव्याघ्राजिनजग्यम् आसनं चैलमयं तृणमयं चासनम् । बहुन्यासनानीति यावत् । इह स्थाने कचिदासने तापसं ऋषिं नैवापश्यत् । अथैनं साक्षात् दत्तात्रेयो गुप्तरूपः स्पष्टभाषणेन योगमभ्यासप्रतीत्याह । वच इति साद्विद्भिनिः । अथ हे शिशो अस्यां वाप्यां त्वं ज्ञानं कुरु । ततः एनां विभूतिं धृत्वा अग्रे आसनश्रेष्ठे उपविश तिष्ठ ॥ ११ ॥ गुदस्थाने पाष्णिं कृत्वा दृढं पद्मासनं कुरु । सततं स्वनासाग्रे दृष्टिं कुरु । तनुं ऋज्वीं सरलां कुरु । इति स्वयं दत्तात्रेयस्तं प्रति योगगतिं इह स्थानेऽभ्यासयति हि । यतः यः शिशुरपि देहाशां त्यजेत् । तस्य देवोपि सुलभो भवेत् ।

मृगव्याघ्रत्वगजासनमपि च चैलं तृणमयं कचिन्नेवापश्यत्स्थितमिह शिशुस्तापसमृषिम् ॥ वचः शुश्रावाथ स्रपनमिह वाप्यां कुरु शिशो विभूतिं धृत्वा नासुपविश पुरःस्थासनवरे ॥ ११ ॥ गुदे पाष्णिं दत्त्वाऽऽसनमथ च पाद्मां कुरु दृढं स्वनासाग्रे दृष्टिं कुरु सततमृज्वीं तनुमिति ॥ स्वयं दत्तात्रेयो युजिगतिमिहाभ्यासयति तं त्यजेदेहाशां यः शिशुरपि हि देवस्य सुलभः ॥ १२ ॥ क्रमात्प्राणायामैः कुलविकसितां कुंडलिनिकां विधायैतन्मार्गात्पडपि किल चक्राणि कुलतः ॥ अतिक्रम्यानीथोर्ध्वकमलमसूनात्मकम वाऽनुभूत्या तत्स्थैर्दुस्तवदमृतमापाययति तम् ॥ १३ ॥ विशुद्धाख्यादाज्ञामसुभिरभियातुः क्व च शिशोः कपोलांतर्नाड्यामणुपवन एनं व्यथितवान् ॥ करस्पर्शोद्धुतोऽव्यथमथ शिशुं सोऽत्रितनयोऽक्रोदित्यं बालः सकृदजितहस्तानुभववान् ॥ १४ ॥

॥ १२ ॥ कुंडलिनीं कुले कुलस्थाने मूलाधारे विकसितां कृत्वा एतस्याः कुंडलिन्या मार्गेण कुलतः मूलाधारात् चक्राणि अतिक्रम्य ऊर्ध्वकपोलं सर्वोर्ध्वभागस्य श्रेष्ठकमलं ब्रह्मांश्राख्यं सहस्रदलकमलं प्रति प्राणान् आनीय । इह स्थाने आत्मसुखं तदुद्धूतानुभवेन तत्स्थैर्देवैर्ब्रह्मरंध्रगतादिदोः स्रवत गलत् यदमृतं मधु तं शिशुं आपाययति । दत्तात्रेय इति शेषः ॥ १३ ॥ क्व च कदाचिद् विशुद्धचक्रं आज्ञाचक्रं प्रति प्राणैः सहाभियातुः अभिगच्छतः शिशोः कपोलांतर्गतनाड्या वायुरेनं किञ्चिदथां कृतवान् । अथ गुप्त एव सोऽत्रिभुजो दत्तात्रेयः शिशुं करेण कपोलं स्पृष्ट्वा व्यथारहितं कृत

नाम् । इत्थं बालकः स्रुतः अजितस्य दत्तात्रेयस्य हस्तानुभवानासीत् ॥ ११४ ॥ स बालः पृथिव्यां सर्वेषां दुःखाप्यं योगं त्रिभिर्वर्षैः प्राप्तवान् । तथा सर्वसिद्धीश्वरः । हि यतः अजितकृपा किमलभ्यमस्ति । न किमपि दुःप्राप्यमित्यर्थः । स्रुतः तव गुरोः साक्षात् पूजा मया मद्वस्तेन भवतु । इति बालवचनेन । अदृश्यः गुप्तरूपो दत्तात्रेयः त्वं शितिगलं नीलकण्ठं योगिनं प्रति गच्छेति तं ग्राह । नीलकण्ठपूजा मयूजासमाना भवतीत्यर्थः ॥ ११५ ॥ अथ स च बालः सिद्धिसामर्थ्येन महः प्रकारं पश्यन् विलात् बहिर्देशे प्राप्तवान् च पुनः ईशेन गुरुणोक्तनीलकण्ठयोगिनं विचिन्वन् सन् तं प्राप्य पूजितवान् । स नीलकण्ठश्च तं शिशुं दत्तात्रेयाद्विदियोगं ज्ञात्वा तं प्रति अवदत् । हे शिशो आत्यज्ञानं विना त्वयि सकलं योगसामर्थ्यमपि

स योगं व्यब्धैश्चालभद्विलदुःप्राप्यमवैनौ तथा सर्वाः सिद्धिर्ह्यजितकृपाऽलभ्यमिह किम् ॥ सकृत्साक्षात्तेर्चा भवतु हि मये त्यर्भवेचनादृश्यः प्रादेशो व्रज शितिगलं योगिनमिति ॥ ११६ ॥ महः सिद्ध्या पश्यन्नथ स च बहिः प्राप बिलतो विचिन्वन् शैशोक्तं शितिगलमपि प्राप्य पुपुजे ॥ शिशुं ज्ञात्वाऽऽत्रेयाद्विदित्युतिसिद्धिं तमवदत्सहीत्यं चामर्त्यं त्वयि सकलमात्मस्थितिस्मृते ॥ ११६ ॥ देशिकेन्द्र उवाच ॥ दत्तात्रेयोप्यब्रवीन्नीलकण्ठं तां मे ब्रूहीशोदितो यद्वरस्त्वम् ॥ पृच्छाम्यन्यं नो पुनः ग्राह सिद्धो वेत्स्यंजो मत्संप्रदाय्यंकगत्या ॥ ११७ ॥ सिद्धं नत्वा सिद्धयोगं स कृष्णातीरं प्राप्तः षोडशाब्दो भ्रमन् गाम् ॥ तद्वायुऽथो पादुके च भ्रमन्ती वीक्ष्यन् सा ग्राह मां धारयेति ॥ ११८ ॥

त्यम् अलौकिकमस्ति । ज्ञानं विना योगो वृथेति भावः ॥ ११६ ॥ दत्तात्रेयाख्यो बालकोऽपि नीलकण्ठमुवाच । यतः यतः ईशोदितः दत्तात्रेयोऽको गुरुस्त्वम् । अतस्तामात्मस्थितिं मे मह्यं ब्रूहि । अहमन्यं प्रति न पृच्छामि । इति श्रुत्वा सिद्धो नीलकण्ठस्तं प्रति पुनः ग्राह । मत्संकाशात्संप्रदायवतः सत्पुरुषस्य अंकगत्या समीपगमनेन शुकानंदसंगेनेति यावत् । अंजः अनयासेन वेत्ति ज्ञास्यसि । आत्मस्थितिमित्यनुवृत्तिः ॥ ११७ ॥ अथ स षोडश वर्षो दत्तात्रेययोगी सिद्धः योगो यस्य तं नीलकण्ठसिद्धं नत्वा गां भूमिं पर्यटन् कृष्णातीरं प्रति प्राप्तः । अथ तस्य भार्या द्रुसिंहरस्वतीसिद्धस्य पादुके

धृत्वा भ्रमती देशांतरं गतस्य पत्युर्दर्शनार्थं प्रदक्षिणां कुर्वती सती एनं पतिं दृष्ट्वा पतिं पत्नी ग्राह । एवं तयोः संवादोऽभवदित्यर्थः ॥ १८ ॥ स योगी ओमित्युक्त्वा तौ पत्नीं शिक्षावेनापालयत् । एवं युवानौ तरुणावपि तौ त्यक्तकामावभवताम् ॥ १९ ॥ अथ कस्य चिद्राज्ञः सुवर्णं धनं चोरेण नीतमासीत् । तत्प्राप्त्यर्थं स राजा योगिने सर्ववृत्तांतं ग्राह । योगी चास्यै यक्षिण्यै वर्षति सकृत्स्वसंगमुक्त्वा प्रतिज्ञाय सिद्धया सिद्धिप्राप्त्यर्थेन तत् धनं तथा यक्षिण्या आनीतवान् ॥ १२० ॥ वर्षं वर्षैः दिनेर्नित्यं प्रतिदिनं यथा न्यूनमभवत् । तथैषा यक्षिणी योगिनः समीपं किञ्चित्किञ्चिदगात् तथैवास्य योगिनिश्चिता च वर्धमानाऽभवत् । तावत्तत्र विनायको दैवयोगाल्याप्तोऽभवत् ॥ १२१ ॥ स योगी चतिकांतिं सिद्धं विनायकं

त्वां धृत्वाऽयुक्त्वा स्यामहं चेति योगी ग्राह स्त्री मेऽन्नं च वासोऽस्तु नान्यत् ॥ ओमित्युक्त्वाऽपालयतां स भैक्ष्यात्पत्यन्तंगौ तौ युवा नावपि स्तः ॥ १९ ॥ राज्ञः स्वर्णं चोरनीतं तदास्यै प्राप्तो राजा योगिनं ग्राह सर्वम् ॥ सिद्धया यक्षिण्याऽनयत्तच्च योगी वर्षतिऽस्यै संगमुक्त्वा सकृत्स्वम् ॥ २० ॥ वर्षैर्नित्यं वर्षमूनं यथाभूदण्वण्वेषा योगिनोगात्समीपम् ॥ चिन्ताऽस्यासीद्बर्धमाना तथैव प्राप्त स्तावत्तत्रदैवाद्भिनेता ॥ २१ ॥ सिद्धं ज्ञात्वा तं नमश्चातिकांतिं किञ्चिद्दूरं तामपश्यत्स योगी ॥ विश्वस्तोऽस्मिन्वृत्तमाहाथ सोऽपि हास्यास्योऽभीः किं हि ते योगिनोऽस्याः ॥ २२ ॥ एतद्धृत्यं बीजमेकं जप त्वं भीस्तेनाहया सोऽथ जप्त्वाऽभयोऽभूत् ॥ दत्तात्रेयादा सयोगोऽपि धृतोऽपृच्छत्सुहृमं तं शुक्रानन्दमेषः ॥ २३ ॥

ज्ञात्वा तं प्रणमन् सन् तां यक्षिणीं शुक्रानन्दभयेन किञ्चिद्दूरं यथा तथापश्यत् । अथास्मिन्विनायके विश्वस्तः कृतविश्वासः सन् वृत्तं योगाभ्यासादिकं यक्षिणीपीडादिकं च स्ववृत्तांतं ग्राह । स विनायको हास्यमुन्नः सन् ग्राह । हे योगिन् तव योगिनः अस्याः क्षुद्रयक्षिण्याः सकाशाद्भयं किमस्ति । न किमपि तव भयमस्तीत्यर्थः ॥ २२ ॥ एतस्य जगतो हृत्यं अंतर्योगिरूपेण हृदयगतं बीजं जगत्कारणं एकं अद्वयं आत्मानं जप भावय । यद्वा एतत् हृष्टेलात्प्येकं बीजं मंत्रशास्त्रमसिद्धं जप । तेन जपेन ते त्वं अन्यमपि भयं न भवेत् । अथ स योगी जप्त्वा शुक्रानन्दमेकं

बीजं जप्त्वा यो निर्भयोऽभवत् । तस्य यक्षिणीवाधा नामवदित्यर्थः । दत्तात्रेयात्मातयोगोपि स भूयः पुनश्च सूक्ष्मं तं योगं शुक्रानंदं प्रति अपृच्छत् । पृच्छतेः द्विकर्मकत्वम् ॥ २३ ॥ अथान्ययोगिनो वृत्तमाह । उदगिति । तत्र स्थितस्थाने उदक् उत्तरदिशि कृष्णा नदी अस्ति । पुरः अग्रे पंचगंगाख्या नदी अस्ति । तस्याः पंचगंगायाः ग्रन्देशे राजधानी आसीत् । अथ तत्र यज्ञमहोत्सवे तत्रस्थराज्ञा पादुकासमीपगताः सर्वे तापसाः समाहूता इति संबंधः ॥ १२४ ॥ अत्र केचिद्गताः केचिन्नगताः । तत्र दत्तात्रेयाख्यो योगी अश्वयनेन गत इति संबंधः ॥ २५ ॥ अथासनेषूषे आसने तं योगिनं स्थापयित्वाऽस्याग्रे वेश्यानां नर्तनं कारितम् । राज्ञेति शेषः । अथ स योगी वेश्याः पश्यन् मुहुर्हसन् सन् तासां नेत्रहस्तानां कृतौ

देशिकेन्द्र उवाच ॥ उदकृष्णा नदी तत्र पंचगंगाभिधा पुरः ॥ तस्याः प्राग्राजधान्यासीत्तत्राऽध्वरमहोत्सवे ॥ २४ ॥ राज्ञाऽखिलाः समाहूतास्तापसाः पादुकांकगाः ॥ केचिद्गताश्च नैकेऽत्र दत्तात्रेयोऽश्वयानतः ॥ २५ ॥ योगी गतोथासनेऽत्र तं स्थाप्या ग्रेऽस्य नर्तनम् ॥ वेश्यानां कारितं सोऽथ वेश्याः पश्यन्हसन्मुहुः ॥ २६ ॥ नेत्रहस्तकृतीस्तासां दृष्ट्वा चक्रे स्वयं तथा ॥ राजा तमाह देया किं चासोभेका भवन्मुदे ॥ २७ ॥ ग्रीवां चांदोल्य नेत्यं सोऽकरोद्देश्यासमं हसन् ॥ नृपः प्राह पुनर्देयं किं तद्वाच्यमतिप्रियम् ॥ २८ ॥ योगीत्युच्ये भूतिगोलो देयो लैंगिकृतो मुदे ॥ राजा प्राहाथ नो विप्रोऽयमुत्थाप्यो वरासनात् ॥ २९ ॥

श्रेष्ठाः दृष्ट्वा तथा स्वयं चक्रे इत्यन्वयः ॥ २६ ॥ आसां वेश्यानां मध्ये एका तव संतोषाय मया देयाम्ति किमिति राजा तं योगिनं प्राह ॥ २७ ॥ नेति मम वेश्या नापेक्षिता इत्थं एवमभिप्रायेण ग्रीवामांदोल्य ग्रीवाचालेन सूचयित्वा स योगी हसन् वेश्यासमानं चेष्टितं चकार पुनर्नृपः तवातिप्रियं मया दातुं योग्यं किमस्ति । तत्त्वया वक्तव्यमिति प्राह ॥ २८ ॥ लिंगधारिभिः कृतो विभूतिगोलो मुदे मम संतोषाय त्वया दातव्य इति योगी राजानमूचे । लिंगधारिकृतभूतिगोलस्य सूक्ष्मोपलराहित्येन योगिप्रियत्वात् । यद्वा योगिनः स्वतंत्रत्वाच्चादृशभूतिगोलायैवेति भावः । अथ राजा

ग्राह । अयं विप्रो नास्ति तस्मादयं श्रेष्ठासनादुत्थाप्यः दूतैरिति शेषः ॥ २९ ॥ अस्मादासनात्स्वमुच्छिति दूतास्तं योगिनं ग्राहुः । तदा स च क्रुद्धः सन् ततो निर्ययौ । तदार्षकाः वल्गंतः संतः पृष्ठलग्नाः तत्पृष्ठगामिनो बभूवुः । स योगबलेनापणां पंचंगानर्दी व्यस्तं विलोमं तीर्त्वा स्वस्थलमेत्य मध्ये कोपि नायातु इति पत्नीमुक्त्वा तां स्त्रियं बहिः स्थाप्यातः पर्णकुटीयध्ये तस्थौ स्थितोभवदित्यन्वयः ॥ ३० ॥ १३१ ॥ तस्य नृपस्यैश्वर्यमशशाखलिकं नाशितुं स पट्टे लिखेत्स्वयन्वयः । अर्भकाः नावा नौकया पंचंगं तीर्त्वा तत्रैव ववलिरे वल्गनं चक्रुः । सर्वज्ञः योगिनः कृत्याभिज्ञः अत्र पर्णकुटीय समीपे तस्य स्त्रियं प्रत्युवाच ॥ ३२ ॥ अतस्थो योगी किं कुरुते । अहं पुरातरं निर्गच्छामि । अतस्थो योगी क्षणपर्यंतं स्थातव्यमिति शुक्रानंदमब्रवीत् ।

दूतास्तमाहुरश्रुत्वाऽस्मात्क्रुद्धो निर्ययौ स च ॥ वल्गंतोऽर्भाः पृष्ठलग्नाः स योगाद्व्यस्ततोपगाम् ॥ ३० ॥ तत्तिर्त्वा स्वस्थलमेत्यां तस्तस्थौ स्थाप्य बहिः स्त्रियम् ॥ उक्त्वाऽऽयातु न कोपीति मध्ये पट्टे लिखेत् सः ॥ ३१ ॥ नाशितुं तद्वृषैश्वर्यं नवित्याऽर्भो वव लिरे ॥ सर्वज्ञोऽत्र शुक्रानंदश्चैत्योवाचेति तत्स्त्रियम् ॥ ३२ ॥ योगी किं कुरुतेतस्थो निर्गच्छामि पुरातरम् ॥ योगंधतस्थाद्वी तस्थेयं क्षणं सोधेति निर्गतः ॥ ३३ ॥ अंतरेहीति कृच्छ्रोचया योगिनोतययौ गुरुः ॥ पट्टं वीक्ष्याह किं चेदं सोऽपुं चेत्तयब्रवीद्भगवन् ॥ ३४ ॥ राज्ञोपमानकर्तुर्मेधैवपत्यंगनासुताः ॥ नाशितुं लिखिताः सिद्धया किमादौ ददतां वद ॥ ३५ ॥

अथ स शुक्रानंदः अहं निर्गतोस्मीत्यब्रवीत् ॥ ३३ ॥ त्वमंतर्भागे एहीति योगिनः या कष्टेनोक्तिस्तथा गुरुतर्ययौ । गुरुस्तद्विस्मितत्रं दृष्ट्वा इदं किमस्तीत्याह । स योगी अमुं शुक्रानंदं नमन्नित्यब्रवीत् ॥ ३४ ॥ ममापमानकर्तुर्नृपस्य अश्वगजसेनास्त्रीसुताः मया नाशितुं लिखिताः । मया सिद्धिसामर्थ्येनादौ किं ददतां तत्सं वद । इति योगिनः ईरितं वाक्यं श्रुत्वा शुक्रानंद एनं अब्रवीत् । ते त्वया दत्तात्रेयायुतिः योगः लब्धः प्राप्तोस्ति सुलु । तया युत्याऽऽत्मानं समाधिकां ले आस्ता संयाप्य त्वमेनं सर्वगतमात्मानं देक्षि । अतस्त्वव योगस्य सिद्धेयं विगस्तु । इति भोक्तास्माद्यो

सिनिः सकाशात् लिखितं पट्टमग्रहीत् । तदेनेकं यथा तथा विभेद । शुकानंद इति शेषः ॥ ३६ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ क्रुद्धोपि योगी अस्य शुकानंदस्य महते
जो इष्ट्वा किंचिदपि नावदत् । नाथशुकानंदश्च अर्भकसमुदायं प्रति एत्याब्रवीत् । वः युष्माकम् आयुष्यस्याशा नास्ति किं । हि यतः सिद्धं प्रति गिरा
व्यस्तं विपरीतं वदथ । सिद्धनिंदया भवतां नाशो भविष्यतीत्यर्थः । इति श्रुत्वा तेऽर्भकाः भिया भयेन गृहान् प्रापुः । एभ्यः अर्भकेभ्यः सकाशाच्छु
कानंदवचनं श्रुत्वा राजात्र सिद्धस्थले अभिगतः सन् तं योगिनं भूतिगोलैरतोषयत् ॥ ३७ ॥ अथ योगवान्योगी पश्चात्तपोन युक्तः सन् शुकानंदगुरु
मवदत् । अहं पापकर्मणः राजद्वेयरूपात् त्वया त्रातो रक्षितोस्मि । अतः गुरुवचनेन तव संगतिः प्राप्तास्ति । अथ नाथः शुकानंदगुरुः दत्तात्रेयतस्तव

श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ श्रुत्वा योगीरतिमिति स चावोचदेनं युतिस्ते लब्धाऽऽत्रेयादपि खलु तयात्मानमात्मा समाधौ ॥ द्रक्ष्येनं त्वं नि
खिलगमतस्ते युतेर्धिवच सिद्धेः प्रोक्तस्य स्माल्लिखितमगृहीत्तद्विभेदाध्यनेकम् ॥ ३६ ॥ योगी क्रुद्धोऽध्यवददणु नो वीक्ष्य तेजोस्य धूरि नाथो
प्येत्यार्भगणमवदत्किं न वोस्त्यायुराशा ॥ सिद्धं व्यस्तं वदथ हि गिराऽऽगुर्गृहंस्ते भियैभ्यः श्रुत्वा राजात्र तमभिगतोऽतोषयद्भूति
गोलैः ॥ ३७ ॥ पश्चात्ततोऽवददथ गुरुं योगवान् कर्मणोहं त्रातः पापाद्गुरुवचनतः संगतिस्ते मया सा ॥ दत्तात्रेयात्पर उतं गुरुः
कस्तेवेत्याह नाथः स प्राह त्वद्गुरुपरवतां प्राग्गुरुनीलकंठः ॥ ३८ ॥ दत्तात्रेयाद्युतिगतिरतिर्नूनामाताऽप्यदृश्यात्साक्षाद्वृत्तितुमथ
मया प्रार्थितोऽदृश्य एषः ॥ मां चावोचन्मम परतनुं नीलकंठं व्रजाशु तस्मिन्दृष्टेऽर्चित उत किलाहं च दृष्टोऽर्चितोऽस्मि ॥ ३९ ॥

परः गुरुः कोऽसीत्याह । स च योगी शुकानंदमवोचत् । त्वद्गुरुपरवतां तव गुर्वादिपरंपरावतां गुरुणां प्राग्गुरुः पूर्वगुरुर्धः नीलकंठाख्यः स मम गुरुरित्यर्थः
॥ ३८ ॥ ननु त्वया दत्तात्रेयो गुरुः पूर्वमुक्तोस्ति । कथं पुरातनो नीलकंठस्तव गुरुर्भवदित्याशङ्क्य दत्तात्रेयवचनेनैव तद्गुरुलाभो जात इत्याह ।
दत्तात्रेयादिति द्वाभ्याम् । अदृश्यरूपाद्दत्तात्रेयायोगमार्गविस्तारो मया नूनं प्राप्तोस्ति । अथ तं पूजितुं मया प्रार्थित एषोऽदृश्यरूपो मामवोचत् । हे योगिनि
त्वं मम परतनुं द्वितीयदेहं नीलकंठं प्रति शीघ्रं व्रज । यतः तस्मिन्नीलकंठयोगिनि दृष्टे उत पुनः अर्चिते सति अहमेव दृष्टोर्चितोस्मि । तस्य पूजने

यम् पूजा कृता भविष्यतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ योगिनो वाक्यम् । अन्यादृष्टः अन्येनादृष्टोऽपि स नीलकंठो दत्तात्रेयकृपया ये मया ब्रह्ममिनगरसंबन्धिनो हृदः । पुण्यैर्युक्तैः फलदलादिभिः पूजितो मुदमात् । अथ स नीलकंठो मां प्राह । त्वया दत्तात्रेयायोगोधिगतोऽस्ति । अलौकिकी सिद्धिर्वाधिगतास्ति । अथ ममात्रायशिष्यस्य परंपरानुगतशिष्यस्य इह सिद्धस्थले समागमेनात्मस्थितिम् आत्मज्ञानं प्राप्स्यसि । एवं नीलकंठगुरोर्वचनेन तव दर्शनं जातमिति त्वर्थः ॥ ४० ॥ आकर्ण्येति देशिकोक्तिः । एवमिह सिद्धस्थले योगिवचः श्रुत्वा शुक्रानंद एकाकी ब्रह्मस्यारण्यं प्राप्तः । किंभूतं द्रुषिद्वैशौर्निविष्टं व्याप्तं पुनः अहिव्याघ्रानां कल्मीकानि गुल्मानि लतादिपिहितोदराणि च यस्मिन् तत् । अत्र केने ईशालये देवालये उरुजटाशमश्रुं महजटाशमश्रुं उच्चैर्देहं

अन्यादृष्टोऽपि स गुरुकृपातो ब्रह्ममिवने मे दृष्टः पुण्यैर्युतफलदलैः पूजितोऽगान्मुदं माम् ॥ प्राहोत्रेयाद्युतिरधिगताऽलौकिकी चापि सिद्धिः प्राप्स्यस्यात्मस्थितिमथ ममात्रायशिष्याल्पसंगात् ॥ ४० ॥ आकर्ण्येति वच इह शुक्रानंद एको ब्रह्मस्यारण्यं प्राप्तो द्रुनि विडमहिंव्याघ्रवल्मीकगुल्मम् ॥ दृष्टोत्रेशालय उरुजटाशमश्रुमुच्चं स्थितोऽल्पं सिद्धेति श्रुत्वा ब्रह्मस्यारण्यं तत्रैकमेव ॥ ४१ ॥ दत्तात्रेयोदित इह भवांश्चागतो मां हि द्रष्टुं दत्तात्रेयाद्युतिरगतिसौ मां गुरुं मन्यतेऽहो ॥ तेनात्रेयोदित इह समालोकितोऽहं परैर्नो षट्क्रोशास्तः शिवमिह विधौ लैंग्यपांज्यौ दिदृक्षु ॥ ४२ ॥

नीलकंठं दृष्ट्वा तत्राल्पकालं स्थितः स्थिरोभवत् । अथ सिद्धो नीलकंठोऽपुं विनायकं वीक्ष्यावदत् । हे अप न पालको यस्य तस्य विनायकस्य संबोधनं अस्ति । यद्वा अपा इति शुक्रानंदस्य लौकिकं नाम तत्संबुद्धिः । तत्र त्वयि अत्र मयि च एकमेवात्मतत्त्वमस्ति । त्वया स्थिरेण भूत्वा किं विचार्यते । मन्त्रिकटयागच्छेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ भवांश्च दत्तात्रेयायोगिना उक्तः सन् मां द्रुषुमिहागतोऽस्ति । असौ योगी दत्तात्रेयात् योगस्य गतिः प्राप्तिः यस्य स मां गुरुमिति मन्यते । मयानुपदिष्टोऽपि मां गुरुं मन्यते । अहो आश्चर्यमिति । तेन योगिना दत्तात्रेयेण प्रोक्तोऽहमिहावलोकितोऽस्मि । षट्क्रोशात् षट्क्रोशप्राप्तात् । लैंग्यः लिंगधारी जंगम इति भाषाप्रसिद्धः । पांड्यः पंडा बुद्धिस्तद्वन् । कुलकर्णीति भाषाप्रसिद्धः । एतौ द्वौ विधौ सोमवारे इह शिवं दिदृक्षु

भवतः । शिवदर्शनार्थमागताभ्यां चावलोकितोस्मीति यावत् । अपरैर्नावलोकितोस्मीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ मम जनेः जन्मसकाशात् अब्धिनित्यं चतुर्भिर्गुणितं वर्षाणां सहस्रम् । चतुःसहस्रवर्षाणि जातानीत्यर्थः । कच्छिद्राब्जाद्ब्रह्मरंध्रगतचंद्रसकाशादमृतं तत् अनुवेलं पिबतीति सोहं तेन नूतनदेहोस्मि । किंच । मे शिष्यात् शांभवाख्यात् त्वं नवधृतिसमः एकोननवत्यधिकशतसंख्यातुल्यः शिष्योसि । अहं योगसामर्थ्येन सर्वनादिनाथादित्यस्यैतान्संप्रदायिनः सचरित्रं यथा स्यात्तथा वेद्मि । अथ त्वं च मत्प्रसादात्सर्वान्गुह्यं चरित्रैः सह विद्धि ॥ ४३ ॥ इह सिद्धस्थाने अहमेव परो गुरुरस्य तेन भुवि सुयोगवता दत्तात्रेयाख्येन योगिना अंजः अनायासेन स्वसंस्थाम् आत्मस्थितिं प्राप्तुं तव संगोऽभवदिति दिष्ट्या जातं तव संगेन तस्यात्मज्ञानलाभो

वर्षाणां मे गतमथ जनेरब्धिनित्यं सहस्रं कच्छिद्राब्जामृतमनुपिवन्नाडिभिर्नूतनांगः ॥ शिष्यान्मे त्वं नवधृतिसमः शांभवाद्भिक्षु सर्वान्योगाच्चाहं सचरितमथो विद्धि तन्मे प्रसादात् ॥ ४३ ॥ दिष्ट्या संगोऽभन्नदिह च ते योगिना मत्परेण दत्तात्रेयेण भुवि सुयुजां जो हि लब्धुं स्वसंस्थाम् ॥ नो प्राचीनादृत इह भवेदात्मता संप्रदायाद्देवोऽप्यह्ना श्रुतिमुखद्रुतीर्वक्ति नो ज्ञप्तिमीषत् ॥ ४४ ॥ इत्थं श्रुत्या त्रिदिनमवसत्पिष्टपाथेत्यतुल्यं नत्वा नाथस्तमथ निरगात्प्राप कृष्णातटं च ॥ दत्तात्रेयो नृहरिर्गृहश्चात्यजंतोस्य संगं तेभ्यो भीत्याऽमलनिशि ततो निर्गतोऽगात्स्वगेहम् ॥ ४५ ॥

भविष्यतीत्यर्थः । प्राचीनात्संप्रदायादेते इह लोके आत्मता आत्मज्ञानं न भवेत् । देवोपि साक्षात् श्रुतिमुखानि वेदादीनि युतिं योगं च वक्ति । ज्ञप्तिं ज्ञानं ईषदपि नो वक्ति । आत्मविज्ञानं गुरुपसदनेनैव भवति । न देवतादिनेति भावः ॥ ४४ ॥ इत्थमिति देशिकैर्द्वौक्तिकः । इत्थंश्रुत्या प्राचीनवार्ताश्रवणनिमित्तेन पिष्टरूपं पाथेत्येन तुल्यं पाथेयसमाप्तिपर्यंतमिति यावत् । त्रिदिनपर्यंतं शुकानंदनाथोऽभवत्सत् । अथ तं नीलकण्ठयोगिनं नत्वा तस्मान्निरगात् । कृष्णातटं च प्राप । दत्तात्रेयो योगी नृहरिसाधुः अग्रहः गृहाश्रमरहितः यतिरितियावत् । एतस्य शुकानंदस्य संगमत्यजंतः अस्यागिनोभवन् । शुकानंदसंगं न तत्पुत्रित्यर्थः । तेभ्यो भयेन ते आगमिष्यतीति भयेन । अमलनिशि शुक्लपक्षरात्रौ ततो निर्गतः सन् स्वगृहमगात् । शुकानंद इति शेषः ॥ ४५ ॥

सर्गाक्तकथाश्रवणादिफलमाह । गाथामिति । कृष्णातटं गतस्य शुक्रानंदनाथस्य गार्था कथां यः पुमार्यः पुरुषश्रेष्ठः नित्यं प्रतिदिनं भूयः त्रिकालं पुंस्यं श्रवणकर्ता पठनकर्ता च भवेत् । वा अथवा श्रावयेत् । सः योगं सिद्धिं लभते । उत पुनः आत्मसिद्धिम् आत्मज्ञानं च लभते । तथाऽनायासेन राजतुल्यान्योगान् भुवि भुंक्ते हि । परत्र स्वर्गे अमरैः देवैः पूज्यो भवेत् ॥ १४६ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धटीकासामर्थ्यसूत्र्यभिधायी शुक्रानंदचारित्रे एकोनपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ४९ ॥ उत्पंचाशे प्रोच्यते षड्विंशोऽध्यायः । श्राद्धिन्नातिविनिर्मुक्तं चिंतामणयुद्भवोद्भवौ ॥ ५० ॥

गार्थां कृष्णातटगतशुक्रानंदनाथस्य भूयो भक्त्या नित्यं श्रुतिपठनकृच्छ्रावयेद्वा पुमार्यः ॥ योगं सिद्धिं लभत उत स ह्यात्मसिद्धिं तथाजो भोगान्भुंक्ते भुवि नृपसमानस्यात्पत्रामरेज्यः ॥ १४६ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे शुक्रानंदकृष्णातीरस्थितिवर्णनं नामैकोनपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ४९ ॥ अथैकदा शुक्रानंदः पंढरीं गंतुमुत्सुकः ॥ बहिः प्रतस्थे भालक्याः क्षपांस्ये हनुमत्पुः ॥ १ ॥ स्वप्ने परमहंसोवाऽब्रवीत्तिजोधिको निशि ॥ तुलजापुरमार्गेण पंढरीं गच्छ नान्यथा ॥ २ ॥ जागृतः प्राह मे स्वप्नः पंढरीशोदितः सखु ॥ रूपान्परमहंसीयाद्यतो नान्यत्र मे मनः ॥ ३ ॥ इति बुद्ध्याध्वना तेन व्रजन्नित्यं स योजनम् ॥ आहूतोऽश्विनिप्रभोऽथ क्वचिद्भोजनोत्तरम् ॥ ४ ॥ पृथुकान्कंडयंत्याह माता गृहपतेर्गुरुम् ॥ भक्ष्यंतामुष्णपृथुकाः सोब्रवीदणु नो भुधा ॥ ५ ॥ बलात्सा प्रददौ पश्चादक्ष्यंतामिति तान्गुरुः ॥ वस्त्रे बध्वाग्रहीत्संगात्ततो गानुलजापुरम् ॥ ६ ॥

अथ शुक्रानंदस्य पंढरीयात्रां वर्णयन् सिद्धरूपेण श्रीकृष्णदर्शनमाह । अथेत्यादिभिः षट्त्रिंशद्विः पदैः । क्षपांस्ये सायंकाले भालक्याः वहिर्देशे हनुमतः अग्रे प्रस्थानं कृतवान् ॥ १ ॥ २ ॥ पंढरीशेन उक्तः । परमहंसस्य रूपेण । यतः मम मनः अन्यत्र देवेषु नास्ति । अतस्तदुक्त एव स्वप्न इत्यर्थः ॥ ३ ॥ तेनाध्वना तुलजापुरमार्गेणाहूतश्चेद्विग्रहेऽश्नन् अन्यथा तथैव तिष्ठन्नित्यर्थः । अथादिपरान्वयि ॥ ४ ॥ भक्ष्यंतां त्वयेति शेषः ॥ ५ ॥ पश्चान्याग्रेण पृथुकां वस्त्रे बध्वा संगतं गेनाग्रहीत् । संग्रहं कृतवानित्यर्थः ॥ ६ ॥

असौ शुक्रानन्दः स्वप्ने दृष्टं परमहंसं इहापि तुलजापुरे हनुमतः वेद्यां स्थितं पश्यन् सन् प्रणमति प्रणनाम् । तं शुक्रानन्दं दृष्ट्वा सोऽपि परमहंसः सोपानमार्गं
 त्यक्त्वा वेद्याः अधः उड्डानं कृत्वैव परममात्मिवालिंगितवान् ॥ ७ ॥ स्वकरात्स्वहस्तेन धृत्वा हनुमतः वेदिं निनाय । तस्य विनायकस्य स्कंधगतं
 श्वेतैर्कंबलमास्तीर्य तथादरेण एनमुपवेश्य अर्चकराद्धनुमत्पूजकहस्तेन साधितं सिद्धांतम् अपिबत् । विजयोद्भवं धूम्रपानं कृतवानित्यर्थः ॥ ८ ॥
 अथ सिद्धांतोद्भवं धूमं विनायकमुखे व्यसृजत् । सिद्धः इत्यनुवृत्तिः । ततः धूमेन स विनायकः गतमार्गपरिश्रमः अभूत् । गतश्रमोभवादित्यर्थः । सिद्धः

स्वप्नेक्षितं परमहंसमिहापि पश्यन्वेद्यां स्थितं हनुमतः प्रणमत्यसौ तम् ॥ वीक्ष्यावरोहणपथं परिहाय सोऽप्युड्डीयाध एव परमाप्त
 मिवालिंगि ॥ ७ ॥ धृत्वा विनायकमथ स्वकराब्रिनाय वेदिं तदसगतनिर्मलकंबलं च ॥ आस्तीर्य चैनमुपवेश्य तथादरेण सिद्धांतं
 मर्चकरादपिबत्स सिद्धः ॥ ८ ॥ धूमं तदुत्थितमथो व्यसृजद्विनेतुर्वक्त्रे ततः स गतमार्गपरिश्रमोऽभूत् ॥ सिद्धोर्चकं वदति चास्त्यणु
 कष्टमस्मिन्तेनार्णितं तमपिबत्पुनरुत्ससर्ज ॥ ९ ॥ वातातपाध्वगतिकष्ट इतो विनेताऽभूच्चाश्रमो मनसि चाह विचित्रमेतत् ॥
 सिद्धांतधूममपिबन्मयि चोत्ससर्ज तेनाश्रमोहमभवं न किलैष मर्त्यः ॥ १० ॥ कश्चित्स्थितो यवन आत्मरतोत्र दूरं सौतर्विचारयति
 वेत्ति तदेष सिद्धः ॥ ज्ञात्वोनमस्य स च नेति निषेधयस्तं जातोजसा ध्वनिरिदं मुदुराह तद्वाक् ॥ ११ ॥

अस्मिन्पित्रे अल्पं कष्टमस्तीत्यर्चकं वदति । तदा पुनस्तेनार्चकणार्णितं तं सिद्धांतमपिबत् । विनायकमुखे पुनरुत्ससर्जं च ॥ ९ ॥ वातादिभिः कष्टं
 यस्य स विनायकः इतः धूमग्रहणात् श्रमरहितोभवत् । स चैतद्विचित्रं जातमित्याह । एतत्किं तदेवाह । सिद्धांतं । एषः सिद्धांतधूममपिबत् मयि
 चोत्ससर्ज । तेन हेतुनाऽहं श्रमरहितोऽभवम् । तस्मादेष सिद्धः मनुष्यो नास्ति किल ॥ १० ॥ अत्र कश्चिदात्मतो यवनः किंचिद्दूरं स्थितोऽभवत् ।
 सः यत् अंतः विचारयति । तत् एष सिद्धः जानाति । अस्य सिद्धस्य न्यूनं ज्ञात्वा स च यवनः त्वच्चिंतितं नेति तं सिद्धं निषेधयन् सन् अंजसा ध्वनिः

आकाशशब्दो जातः इतीदं वचनमुदाजहार । किंभूतः तद्वाक् यवनवाक् । यवनवाचाऽऽहेति यावत् । एवं तयोः सर्वज्ञयोः सिद्ध्यवनयोरैकत्र स्थितिरासीदित्यर्थः ॥ ११ ॥ अथ सिद्धः मम दर्शनं कुत्राभूदिति विनायकं ग्राह । हनुमतो वेद्यां तव दर्शनमभूदिति नाथे विनायके वदति सति पुनः द्वितीयवारं हनुमायुनिकं दर्शनं जातमिति सिद्धोब्रवीत् । तदा नाथश्चास्यां वेद्यां तद्दर्शनं तथा पूर्ववत् द्वितीयं जातमियाह । अंगीकृतवानिति तेन सिद्धेनैकं वचः कृतम् । एकवाक्यता कृत्यर्थः ॥ १२ ॥ असौ विनायकः अल्पं वै शूद्रस्पर्शं न सहते इति हेतोः विनायकाग्रे व्रजन् सन् स सिद्धः उरुवं बंदिजनवद्बृहच्छब्दं कृतवान् । उरुवात्तस्य बृहच्छब्देन राजा एति किमिति विंशकमानाः मार्गे द्रुः । जना इति शेषः । इदं सिद्धरूपीभ्यरोपि इति गुरोर्वार्य

सिद्धो विनायकमथाह ममेक्षणं क्व वेद्यामभूद्धनुमतो वदतीति नाथे ॥ सिद्धोऽब्रवीत्पुनरिदं च तदाह नाथो वेद्यां तथेति कृतमेकवचोत्र तेन ॥ १२ ॥ स्पर्शं न शौद्रमणु वै सहते विनेतेत्यग्रे व्रजद्गुरुवं ह्यकरोत्स सिद्धः ॥ राजैति किं वरवादिति शंकरानां मार्गे द्रुः स गुरुदास्यमितीदृ च चक्रे ॥ १३ ॥ सिद्धस्तदेति सविनायक एत्य तीर्थं कल्लोलमाप्लुतिकरार्थिन ईशदूतात् ॥ ग्राहेत्ययं दानं सखाप्लुतये क्वचिन्नो वार्थस्तथेति तस्मिन्नेपि नमंत आहुः ॥ १४ ॥ आवश्यकारिणमक्ष्य कृताप्लुतिं तं तावत्स्थितोत्र निरगाच्च ततो विनेत्रा ॥ सिद्धो निरीक्ष्य तुलजां मठमाप शूद्रसंन्यासिनो बहिरथाह्वयदर्शमेकम् ॥ १५ ॥ योद्धा स्वयं तुलजया निशि दीव्यते वै तं चाह सिद्ध इत एहि स जोगडेति ॥ प्राप्तं बहिस्तमवदत्त्वहमात्तुमुक्तो भक्ष्यं त्वयाऽगदि मया हि तदा पुरा किम् ॥ १६ ॥

पुरः पश्चाच्च रक्षणं कृतवान् ॥ १३ ॥ इति क्रमेण विनायकसहितः स सिद्धः कल्लोलारूपं तुलजदेव्याः सर्त्रीपगतं तीर्थमेत्य तत्र स्नाने करग्राहिणो राजदूतानिति ग्राह । इति किम् । अयं मम सखा भवद्भिः स्नानार्थमनिवारणीय इति । इत्येवमि राजदूताः तं सिद्धं नतंतः संतः तथेति अयमस्माभिः न निवार्यते इत्याहुः ॥ १४ ॥ अथ कृतस्नानं ब्रह्मयज्ञावावश्यकारिणं तं विनायकं दृष्ट्वा तावत्स्पर्शं तत्र तीर्थे स्थितः स सिद्धः विनायकेन सह ततो निरगात् । अथ तुलजां दृष्ट्वा शूद्रसंन्यासिनः गोसावीतिभाषाप्रसिद्धस्य मठं प्राप । अथैकं मुख्यं ईशं मरस्याग्निं बहिराह्वयत् ॥ १५ ॥ यः स्वयं साक्षा

देव्या सह राजौ द्यूतं करोति । तं शूद्रयतिं प्रति हे जोगडेति भाषया शूद्रयतिसंबोधनम् । त्वमितोत्रैहीति स सिद्ध आह । अथ बहिः प्राप्तं तं प्रति सिद्ध उवाच । त्वयाहं भक्ष्यं आचुं स्वीकर्तुं यदोक्तोस्मि । तदा पूर्वं मया किमगदि उक्तं तस्मैत्यर्थः ॥ १६ ॥ स्वयमेव स्मारयति अर्द्धाह्निकेति । यथाह्ने मम सखा पृथुकात् गृहीत्वाऽऽगमिष्यति । ततः तस्मात्सकाशादिमात्रं पृथुकानहं भोक्ष्ये । इत्थं मम वाक्यं भवान्स्मारयति किञ्च । इति शूद्रयतिं प्रति उक्त्वा स सिद्धः द्वाराग्रभागे वेद्याः उपरि निंबवृक्षस्याधः अगत्यातः ॥ १७ ॥ अत्र वेद्यां तेन विनायकेन सह स्थित्वा तस्य स्कंधगतं भारमादाय तद्वतं बंधनं भोचयति भोचितवाच् । ततः सकाशात्सीत्याज्याच् विनायकस्य पृथुकान्स्वहस्तेनाचि भक्षितवाच् । यथा पूर्व कृष्णः सुदाम्नोऽज्यान्पृ

अर्द्धाह्निके मम सखा पृथुकान्गृहीत्वा यास्यत्यहं तत इमान्बहु भोक्ष्य इत्यम् ॥ वाक्यं स्मारयति भवानिति सिद्ध उवाच द्वाराग्रवे द्युपरि निंबतरोरधोऽगात् ॥ १७ ॥ स्थित्वात्र तेन स तदंसगतं च भारमादाय भोचयति तद्वतबंधनं च ॥ प्रीत्या ततः स पृथुकान्पु मितान्श्च हस्तात्कृष्णः सुदाम्न इव चास्ति विनितुरेधः ॥ १८ ॥ सोऽश्विनायकमुवाच न पूर्वमेतन्नं मां त्वं हि वेत्सि यन्न ईश्वरभजन चाद्यम् ॥ जातं ममाग्निजयतेस्तव मातृवाक्याल्लब्ध्वा पयो गत उताहमेवेक्ष्य च त्वाम् ॥ १९ ॥ प्राप्तस्ततो यवविभुरहं गृहं ते गान्धे दितोय भवता बहिरेत्य तक्रम् ॥ दत्तं मम द्विक्र उतेदमधूतृतीयं कृष्णातेदे स्मरसि चेन्मुभवेपतोऽन्यत् ॥ २० ॥ सारभरतान् पयुष मिदं कथित्वाऽथो पूर्वषड्जनिकथामवदत्स चारुम् ॥ सिद्धः समीप इह नैव तदास कथिष्योद्धा स्वयं मधुरिणुर्विपरीतवेधः ॥ २१ ॥

शुकान्स्वहस्तेन भक्षितवाच् ॥ १८ ॥ अत्र भवेऽस्मिन् जन्मनि च अग्निजयतेः शूद्रसंन्यासिरूपस्य मय प्रथमधीक्षणमभूत् किल । तदा तव मातृवाक्येन पयः दुग्धं लब्ध्वा त्वां च दृष्ट्वा पुनरहं गतोस्मि । इति प्रथमं दर्शनं जातम् ॥ १९ ॥ ततः यवनविभुर्हृषोहं तव गृहभागागतोभवम् । ते इति परिणा मेनोभयसंबन्धि । ते तुभ्यं मात्राहं उदितः कथितोस्मि । अथ भवता बहिरेत्य द्विके द्वितीये दर्शने मम तक्रं दत्तम् । उत पुनः इदमाधुनिकं तृतीयं दर्शनमभूत् । यदि स्मरसि तर्हि कृष्णातेदे राजवेषेण अन्यच्चतुर्थं दर्शनमभूत् । एवमिह जन्मनि चतुर्वारं मय दर्शनं जातमित्यर्थः ॥ २० ॥ देशिकेन्द्रोक्तिः । अस्मै

विनायकाय विपरीतवेगो विष्णुः साक्षात् सिद्धः पूर्वजन्मवृत्तवदत् कथितवान् ॥ २१ ॥ क्रमेण षण्णां पूर्वजन्मना स्मृतये स्मरणार्थं सुरभिलोकस्य गोलोकस्य ईश्वरः कृष्णोऽहं प्रख्यातोस्मि । सर्वेभ्यः प्रियः सुदामा गोपालस्त्वं ममांशोसि । मालिनी वृ० ॥ २२ ॥ अथवा कलेः प्राक् द्वापराति पथुरार्यां वसुदेवादवंत्यां ब्राह्मणाच्च धृतनरशरीरो अभवावेति शेषः । श्रुतिमुखं वेदादिकमपि एकस्माद्गुरोः सांदिग्धेनः सकाशात्प्राप्तवन्तौ । अथ च विहितयोगाभ्यासेन लब्धः स्वबोधः आत्मबोधः योस्तौ ॥ २३ ॥ अथाहं बहुभार्यो द्वारकावीशोऽभवम् । त्वमेकतनीवान् स्वे धने इतरमतिः लोष्टमतिः अतोऽ

सिद्ध उवाच ॥ तव शिरसि मयादौ दीयते स्वीयहस्तः स्मृतय इह हि षण्णां प्रागजनीनां क्रमेण ॥ ग्रथितसुरभिलोकेशोस्मि कृष्णोऽहं मंशस्त्वमसि मम सुदामा गोप आतोऽखिलेभ्यः ॥ २२ ॥ विधृतनरशरीरो प्राक्कलेर्भूतलेऽस्मिन्मधुपुरवसुदेवावंतिकाब्राह्मणाभ्याम् ॥ श्रुतिमुखमपि चैकस्माद्गुरोः प्राप्तवंतावथ च विहितयोगाभ्यासलब्धस्वबोधौ ॥ २३ ॥ अहमथ बहुभार्यो द्वारकेशस्त्वमेकांगन इतरमतिः स्वेऽकिंचनोऽपत्यवांश्च ॥ मयि कृतदृढभक्तिः प्रेषितो भार्ययाऽन्यहृतपृथुकमुष्टयोपायनार्थं कुवन्मः ॥ २४ ॥ त्वद् तिसुहृद् ईशोथातवान्प्रीतितस्तान्पुरमखिलकृतोत्पाद्यैव हेमं त्वदर्थम् ॥ तव युतिमणु पक्वां वीक्ष्य षड्जन्मलब्ध्याथ च भव वर्यो गी हीत्यमाज्ञातवांस्त्वाम् ॥ २५ ॥ अभिनवपुरभोगांस्त्वं तु भुक्त्वाथनीहस्तदनु गतशरीरश्चोत्तरस्यां तु राजा ॥ त्वमहमथ सुहृत्ते मंत्रिवर्यौत्र जातोऽहमथ भुवि मुकुन्दो राजसंज्ञो जयस्त्वम् ॥ २६ ॥

किंचनः संततिपुच्छेऽपि मयि दृढभक्तिमान् अभवः । पुनरुपायनार्थमन्यद्वाद्गृहीता पृथुकानां मुष्टिः यया तया भार्यया पत्न्या प्रेषितः किंभूतः कुवन्मः कुपटः ॥ २४ ॥ अतिसुहृद्ः त्वत् तत्सकाशादीश्वरोऽपि अहं ग्रीत्या तान्पृथुक्रान् प्राप्तवान्प्राखिलकृता विश्वकर्मणा त्वदर्थं हेमं पुरमुत्पाद्य तव युतिं योगं किंचि त्पक्वां दृष्ट्वा षड्जन्मप्राप्त्या त्वं श्रेष्ठयोगी भवेतीत्यमहं त्वामाज्ञातवान्स्मि ॥ २५ ॥ त्वं तु अभिनवपुरे सुवर्णनगरे भोगान् भुक्त्वाऽपि अनीहो निःस्पृहो अभवः । एतत्कृष्ण्याचतारे मथमं जन्म । तदनु तदन्तरं गतशरीरः सन् त्वमुत्तरस्यां दिशि राजा विक्रमाख्यः जातोसि । अथ तव सुहृद् मंत्रिवर्यौ भट्टिहं जातोस्मि ।

एतद्वितीयं जन्म । अथाहं भुवि मुकुन्दयोगीत्वं जयो राजसंज्ञः जयतालराजसंज्ञको जातोसि । एतन्तृतीयं जन्म ॥ २६ ॥ इह जन्मनि मया तुभ्यं वेदांतज्ञाने विचारः कथितः । स विवेकसिंधुसंज्ञको ग्रंथ आसीदित्यर्थः । अथ चतुर्थजन्मन्याहं ज्ञानेश्वराख्यो योगी अग्नवम् । त्वं भृष्टाख्यः स्वचरस्वामीति अमर्दके प्रसिद्धोऽभवः । अथ पंचमजन्मनि अहं जलवाहकः त्वं चैकनाथो जातः । अथाहं षष्ठजन्मनि बाबाचित् बबाचितन्यनामा जातः । त्वं तु तुकारामाख्यो जातोसि ॥ २७ ॥ एवं षड्जन्मानि कथयित्वा समजन्मवृत्तांत्माह । धृतेत्यादिना । अजन्मापि अहं धृतः यतितुल्यवेषो येन संन्यासीव जातः । त्वं त्व

कथित इह विवेकोऽध्यात्मबोधे मया तेऽहमभवमथ योगी ज्ञानवान्भृष्टस्तस्वम् ॥ अहमथ जलवाही चैकनाथस्त्वमेवाहमथ किल हि बाबाचितुकारामकस्त्वम् ॥ २७ ॥ धृतयतिसमवेषश्चाधुनाहं त्वजन्मा चरमभवः इह त्वं विच्छुक्कानंदयोगी ॥ विद्युतिमणु न तेहं सोढुमहंस्ततोऽध्यप्रभृति हि तव पृष्ठेनुव्रजेऽनन्यदृष्टः ॥ २८ ॥ भव इह खलु जातस्त्वं तु सत्पक्वयोगो व्रजसि सह मयैवायुःक्षये स्वीयलोकम् ॥ नगजनिभववृत्तं ते समसेन चोक्तं स्मृतिगतमखिलं तेऽद्यास्तु वै मत्प्रसादात् ॥ २९ ॥ इति निगदितवृत्तः प्राक्स्मृतिं प्राप सद्योऽनमदनुजनिमित्रं सोपि तं चालिलिग ॥ वदति सुहृदमस्मात्पंडरीं यामि शीघ्रं स च मुहुरवदत्तं तत्र चाश्मा न चान्यत् ॥ ३० ॥ अथ स परमहंसः पंडरीं द्रष्टुमुक्तं त्वखिलविदिभित्वाहश्चतुष्कं निषेध्य ॥ व्रज सख इति चाहार्यः शुकानंदमाप्तं स च कृतविधिरेष निर्ययावाशु तस्मात् ॥ ३१ ॥

स्मिन् चरमजन्मनि वित् ज्ञानवान् शुकानंदयोगी जातोसि । यतस्तत्त्वान्यं वियोगं सोढुमहं नाहंः असमर्थोऽस्मि । ततोऽद्यप्रभृति नान्येन दृष्टोऽहं तव पृष्ठदेशे अनुव्रजामि ॥ २८ ॥ इह भवे इहजन्मनि ॥ २९ ॥ अनुजनिमित्रं प्रतिजन्यसुहृदम् । अनमत् ननाम । स च सिद्धः । तत्र पंडर्याम् अश्मा पाषाणोऽस्ति । अन्यत्किमपि नास्ति ॥ ३० ॥ उक्तं उत्कंठितम् अभिमत्वा ज्ञात्वा चतुर्दिनं निषेध्य आर्यः सिद्धः हे सखे पंडरीं त्वं व्रजेति शुकानंदं प्राह । अथैष विनायकश्च कृतः विधिः क्षानादिर्येन स तस्मान्मुलजापुरादाशु निर्ययोः ॥ ३१ ॥

अथ सः सुहृदं सिद्धं नत्वा पंडरीमार्गेण गमनकर्ता भवत् । यतिरपि पुरसीमांतन्वगात् । नगरपुरयात्र चोरशस्त्राभिमूलात् पश्यन् स सिद्धः अतोऽनेन कर्मणेन मया त्वं चतुर्दिनं निषिद्धोऽसि इति शुक्रानंदमाह । भाविचोरभयज्ञानवत्ता मया निषेधः कृत इत्यर्थः ॥ ३२ ॥ अमुं सिद्धम् । नयां भविष्यां कृतविधिः कृतनित्यक्रियः । अमरगृहं देवालयम् । स्वामित्रं परमहंसस्वरूपं दृष्ट्वात् ॥ ३३ ॥ समचरणकमलं निविडसजलभेषकानि मंडनानां मंडनं भूषणानां भूषणं नवीनतुल्याः माला कंधारायां यस्य तं कमलनेत्रं दयायुक्तं धवलप्रकाशं हास्यं यस्य एतादृशं तं विठ्ठलं तं च सिद्धं कदाचित्त एषादित्यनु

सुहृदुमथ स नत्वा पंडरीमार्गेगामी यतिरपि पुरसीमांतं स्वयं ह्रन्वगात्तम् ॥ अभिसुखमिह चेक्षश्चोरशस्त्राभिमूलाच्छुक्रमुखमिति चाह त्वं मयातो निषिद्धः ॥ ३२ ॥ सुहृदुमथ नत्वाऽप्यग्रहोक्तया निवर्त्य क्रमत उत्त विनेता पंडरीं प्राप नद्यात् ॥ कृतविधिरह नत्वा पंडरीकं च गत्वाऽमरगृहमिह चैक्षत्पांडुरंगं स्वमित्रम् ॥ ३३ ॥ समचरणसरोजं सांद्रनीलबुदाभं जघननिहितपाणिं मंडनं मंडनानाम् ॥ तरुणतुलसिमालाकंधरं कंजनेत्रं सदयधवलहासं विठ्ठलं तं क्वचिच्च ॥ ३४ ॥ अथ स परमहंसं विठ्ठलं दैर्घ्येव दृढमति रिति मत्वा तं मुहुः सन्ननाम् ॥ न्यवसदिह च मासं चाव्रजेदेशमीक्षन्निमित्तप्रथ पृष्ठे गोपवेषं सवेणुम् ॥ ३५ ॥ प्रतिजनि दृढभक्तो मेऽप्यनीहोऽतिशान्तः सुरपदमपि नेच्छत्याप्तमोक्षं कुतोऽन्यत् ॥ तमनुव्रज इतोऽप्योः पांसुभिः स्यां पवित्रो भगवद्बुद्धितमित्थं सत्यमत्रा भवद्भि ॥ ३६ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ विनायकेय गेहस्थे ह्युमापत्योप्यकारयत् ॥ तेन तदुहितुर्दानं कुलशीलस्वविद्वते ॥ ३७ ॥

वृत्तिः ॥ ३४ ॥ वेणुसहितं गोपवेषं हर्षं पृष्ठदेशे अभिगतमीक्षन् स्वदेशमव्रजत् ॥ ३५ ॥ प्रतिजन्यसु दृढभक्तिः निःस्पृहातिशान्तः यः मे मया दत्तमिदं पदं प्राप्तं मोक्षं च नेच्छति । अन्यदनादिकं कुतः इच्छति । एतादृशो यः तमहमनुव्रजामि । इतोऽनुगमेनेन तस्य चरणयोः पांसुभिः अहं पवित्रः स्यां भवामि इत्थं भगवदुक्तमत्र शुक्रानंदे सत्यं जातं हि । यथोक्तं भगवता “निरेषं मुनिं शान्तं निर्वरं समदर्शिनम् । अनुव्रजाम्यहं नित्यं पूजयेत्संग्रिणुभिः” इति ॥ ३६ ॥ तेन विनायकेन निमित्तभूतेन तदुहितुः विनायककन्यायाः दानं कुलं शीलं स्वं धनं वित्तं ज्ञानं एतद्युक्ताय वराय कृतम् । विनायकः प्रपंचे

सर्कः चासीदित्यर्थः ॥ ३७ ॥ सेति परान्वयि ॥ ३८ ॥ परालयमव्रजंत्याः इति संबंधः ॥ ३९ ॥ क्वचिदन्यं पुरुषमपश्यंत्या इति पूर्वान्वयि ॥ ४० ॥
 पितः हे अहंवित् योग्यज्ञानं त्वया मद्गृहे आगंतुं योग्यं न वा योग्यं इति दृष्ट्वैव वा आगंतव्यं न वाऽऽगंतव्यमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ अर्हो योग्यां कंचु-
 कीम् । तत्र स्वगृहे यथा पथि तथाऽवसत् । गृहेष्वतिथिवद्गृहेदित्युक्तत्वादिति भावः ॥ ४२ ॥ समामोयं देशिकेन्द्रसंवादः ॥ अथाग्रे कथां वक्तुं प्रेरयति-

अथ प्रौढवयाः कन्या व्रजंती श्वशुरगृहम् ॥ पित्रोक्ता ते गृहं यास्ये त्वं चेत्कीर्तिं कीर्ति सा ॥ ३८ ॥ आकर्ण्योपि गता तृष्णी काले
 नाथ विनायकः ॥ तस्याश्चागाद्धं पत्युः प्रियकर्त्र्याः परालयम् ॥ ३९ ॥ अव्रजंत्याः क्वचिद्वान्यमपश्यंत्याश्च तामिति ॥ पश्यंस्तुष्टो
 विनेताभूत्सती पितरमब्रवीत् ॥ ४० ॥ हंसतीति पितरं गृहं ममागंतुं पुनस्तव्या ॥ योग्यं वाऽयोग्यमालोक्यगतव्यं वा न वार्हवित्
 ॥ ४१ ॥ अस्वेत्यं स स्मितास्योभूद्यहं स्थित्वाहंकंचुकीम् ॥ दत्त्वास्यै स्वगृहं चागात्तस्थौ तत्र यथा पथि ॥ ४२ ॥ देशिकेन्द्र
 उवाच ॥ इतोऽग्रतः कथा मत्तः श्रुता दृष्टा त्वया च मे ॥ प्रियशिष्याय वक्तव्या किलस्मै रामयज्वने ॥ ४३ ॥ श्रीमद्गुरुश्वर उवाच ॥
 भवतोऽनंतवीर्यस्य कथां पितुरहं लघुः ॥ किं जानेथ यथास्फूर्तिं वक्ष्ये श्रीचरणश्रयात् ॥ ४४ ॥ गुरुभक्तार्य भो रामदीक्षिताग्रे
 कथां शृणु ॥ गुर्वप्यपितहृद्दीप्स्वं द्वैकाग्र्यं किं तवोच्यताम् ॥ ४५ ॥ गुरुर्गणेशो हृदि चाह कन्या विनायकस्याप गृहं हि पत्युः ॥
 प्राङ्निस्पृहोऽनीहतामोयमव प्रुत्रोस्य भूयान्तिस्थितये स्वगेहे ॥ ४६ ॥

इत इति । हे गुरुश्वर इतः मज्जन्मसकाशादग्रे मम कथा मत्तव्या श्रुता दृष्टा चास्ति । सा प्रियशिष्याय रामदीक्षितायास्मै पुरोवर्तिने त्वया वक्तव्या
 किल ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इति देशिकेन्द्रं संप्रार्थ्य रामदीक्षितं प्राह । त्वं गुरुचरणेर्पितमनोबुद्धिरसि । अतस्त्वत्वां प्रति मया एकाग्रता किं वक्तव्या । त्वयि
 एकाग्रता आस्येवेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ अयं विनायकः प्राक् पूर्वजन्मसु अथास्मिजन्मन्यतिनिस्पृहोस्ति । अतः स्वगृहे स्थितये निवासायास्य पुत्रो भूयात्

भवतु । इति गणेशो मनस्याह । संकल्पं कृतवान् ॥ ४६ ॥ गंगा विनायकपत्नीः अन्यत्र नदी च । शिवांशं स्कंदसिधे । गणनाथस्य तोषो यस्मा
दित्युभयत्र ॥ ४७ ॥ अथेदौ बुधे च स्वोच्चगते वृषकन्यास्थिते सति ब्राह्मे धिषण्ये रोहिणीनक्षत्रे शुभग्रहावलोकिते सुलग्ने देवी गंगा वा
शुभचिह्नं पुत्रं सुपुत्रं हि । यतः गुरुगणेशो यथातर्मनसि अर्चितयत्तथा जातम् । गुरुसंकल्पोन्यथा न प्रवर्तित्यर्थः ॥ ४८ ॥ जातं जातकर्म तस्य
नाम्नः उक्तदिवसे द्वादशेहि नामकरणं पुत्रेण कारितवान् । स्वर्चिततिलाभेन स्पर्श्यद्यो गणेशः तन्नाम्ना च चिंतामणिम् उच्चगतो ज्ञो बुधो यस्य
तस्माद्धेतोः शास्त्रिणं नाम्नाकारयत् । चिंतामणिशास्त्रिणमिति लिंगभेदेपि नामविशेषणम् ॥ ४९ ॥ विरकोपि विनायकः किंचिद् अंतस्तुष्टोऽभव

अतः सदानंदपयोधिप्रमाद्विनायकादूर्ध्वमर्निद्यकाले ॥ दयार गंगाप्यनलादिव प्राक् साक्षाच्छिवांशं गणनाथतोषम् ॥ ४७ ॥ इदौ
बुधे स्वोच्चगतेथ धिषण्ये ब्राह्मे सुलग्ने शुभसेटदृष्टे ॥ देवी शुभांकं सुपुत्रे सुतं हि गुरुर्यथाचिंतयदंतरासीत् ॥ ४८ ॥ पौत्रस्य जातं
स सुतेन जन्मन्यकारयन्नाम तदुक्तघन्त्रे ॥ चिंतामणिं चितितलब्धितोपि स्वेष्याख्यया शास्त्रिणमुच्चगज्ञात् ॥ ४९ ॥ कृष्णविक्रा
बालमहोभिरनं विवर्द्धमानं हि सदा स्मितास्यम् ॥ पश्यंत्यभूतुष्टमनाश्च गंगा तथा विनेतापि विरक्त ईषत् ॥ ५० ॥ विद्वद्विजायौ
शिवरामभट्टौ यौ संगमक्षेत्रमनालिसंस्थौ ॥ आद्यः शिवाचारोभिरतो हि नित्यं स्वकर्मकृत्स्नवशिवव्रताढ्यः ॥ ५१ ॥ अन्योऽन्वहं
संगत्र आलुतोभूत्संध्यापरो ब्रह्म सहस्रसंख्यम् ॥ जपत्यपि श्रीयुतदक्षिणादिं चार्धस्य देवर्षिपितृनृपतर्प्यम् ॥ ५२ ॥

दित्यर्थः ॥ ५० ॥ तदा तत्र बालक्यां दिजायर्वासतुः । तयोर्वृत्तांतमाह । विद्वद्विजायर्वावित्यादिसप्तदशभिः । विद्वदौ च तौ द्विजश्रेष्ठौ च शिवराम
देति एकनामानौ यौ संगमक्षेत्रमनालिवेदकृत्यौ बालक्यामासतुरीति शेषः । आद्यः संगमवासी शिवरामभट्टः नित्यं शिवाचर्तितपरः स्वकर्मकर्ता सर्वशिव
व्रतकारी आसीत् ॥ ५१ ॥ अन्यः मनालिस्थः शिवरामभट्टः भयहं संगमकाले स्नातोभवत् । ततः संध्यापरः सन् सहस्रसंख्यं ब्रह्म गायत्रीमंत्रं जपति ।
ततः श्रीयुक्तं दक्षिणादिं श्रीविद्यामंत्रं दक्षिणामूर्तिमंत्रं च सहस्रं सहस्रं जपति । अथार्धस्य ब्रह्मयज्ञं कृत्वा देवर्षिपितृभ्य तर्प्य गणेशशब्दोः प्रत्येकम्

अष्टोत्तरशतं पार्थिवान्यर्च्य पूजयित्वा तयोर्मन्त्रौ जपतीति परान्वयि ॥ ५२ ॥ अथ सायंसंख्यां कृत्वा अश्राति । स इत्यध्याहारः । अस्य वाक् सदा श्रीनिवासवदत्त । वाचा श्रीनिवासनामानि सदा वदतीत्यर्थः ॥ ५३ ॥ पंचायतनोपासकत्वं तस्याह । कृतेति । गणेशशिवयोरैलूपूजां पार्थिवपूजां कृत्वा देवीं देवीमंत्रं चकारात् गणेशशिवयोः मंत्रं च जप्त्वा अर्कनतीः सूर्यनमस्कारान् करोति । वित् पंडितः सः वाचा श्रीनिवासनामानं विष्णुं वदति हि । यतः अद्वैतनिष्ठः अभेदेनोपासक इत्यर्थः ॥ ५४ ॥ तेन शिवरामेण सगुणा आत्मा गृहीता मूर्तिर्येन स श्रीनिवासः सदा स्वाश्रमागे एवावलोक्यते । अद्वैषिणः तस्य भक्तस्य द्वेषुन् द्वेषकर्तृन् पीडयति स्म । श्रीनिवास इत्युभयान्वयि । यतः स्मृतानां स्वभक्तानाम् अभिमानो यस्य भक्तश्लेषातीत्यर्थः ॥ ५५ ॥

गणेशशंभ्वोरपि पार्थिवानि योष्टोच्छतं चाच्यं तदीयमंत्रौ ॥ जपत्यथाश्राति विधाय संध्यां वाक् श्रीनिवासं त्वदत्तसदास्या ॥ ५६ ॥ कृत्वैलूपूजां गणपेशयोर्हि देवीं च जप्त्वा अर्कनतीः करोति ॥ विच्छ्रीनिवासं वदति स्ववाचा ह्यद्वैतनिष्ठः शिवरामभट्टः ॥ ५७ ॥ राक्षसे स्वाग्रत एव तेनाद्धा श्रीनिवासः सगुणात्तमूर्तिः ॥ ब्रह्मदुतं पीडयति स्म तस्य ब्रह्मद्वेषिणोऽप्यात्यन्तविभ्रानः ॥ ५८ ॥ तमर्च्यः कश्चिदथो विनिदन्मृतांगना तस्य रमेशकोपात् ॥ लब्ध्वात्मजोऽगाच्छरणं स भट्टं प्रापाश्रयं बालमुहं तदुत्तया ॥ ५९ ॥ इतरात् सिद्धिः शिवरामभट्टो मनाल्लगः संगमगो गुरुश्चागणेश एकत्र कदाचिदासुमेनाल्लगः संगमगं तदाह ॥ ६० ॥ मनाल्लगशिवराम उवाच ॥ अहर्निशं कर्म सकाममेव तवानृतं पोषितुमेव देहम् ॥ पुष्ट्यर्थभोगैः स किमक्षयो वा गांधर्वपुः सूर्यकैरैर्निबद्धा ॥ ६१ ॥

अंकितः मुद्राधारी कश्चित् शिवरामभट्टं निदितवान् । तस्य स्त्री श्रीपतिकोपेन मरणं प्राप्ता । तदा लघवः अत्यल्पाः आत्मजाः यस्य स मुद्रांकितः शिवरामभट्टं शरणमगात्ततः तदुत्तया शिवरामवचनेन सः अन्नादिना बालसंतोषकरम् आश्रयं प्राप्तवान् । एवं मनाल्लिख्यशिवरामभट्टस्य स्थितिरीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ संगमगः पूर्वोक्तः गणेशो गुरुश्च एते कदाचिदेकत्र स्थिता आसुः । तदा मनाल्लिशिवरामः संगमशिवराममाह ॥ ५७ ॥ अनृतं देहं पोषितुम् अहर्निशं तव कर्म सकाममेवास्ति । अथ भोगैः पुष्ट्यपि देहः सः अक्षयो भवति किं नैवाक्षयो भवति । वा इत्यव्ययमिवार्थः । यथा सूर्यकैरणै

निष्कर्मण्यैः गणैर्गणरम् अक्षयं भवति किं किं तु सक्षयैव । तद्वदित्यर्थः ॥ ५८ ॥ संगमगः शिरसामगदः इति श्रुत्यां कोपेन तं अवदत् । त्वमेव पृथिव्यां
महोच्च सर्वज्ञोसि । यद्यस्मात् मम सर्वकर्म सकाममिति वेत्ति । ललनासमीपगतोपि तनोर्भूषात्वं च जानासि । स्त्रीलोलुपस्य तव देहे मृषात्वनिश्चयः मत्क
र्मणः अपेक्षया त्वज्ज्ञानं च वृथेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ अपक्षः पक्षपातरहितः ॥ ६० ॥ तत्कर्म किं सकाममस्ति अथवा निष्काममस्ति इति मया न ज्ञायते ।
यत् यतः इदं द्वयमस्त्यमस्ति । असत्यत्वमेवाह । पुत्रिकाणां लघुकन्यानां खेलनसमानं सकामं कर्म अकामं निष्कामं स्वमोपमं इति आर्याः श्रेष्ठा आहुः ।
श्रुत्वावदसंगमगो रुषा तं महास्त्वमेवास्यखिलज्ञ उवाच ॥ यत्कर्म मे वेत्स्यखिलं सकामं तनोर्भूषात्वं ललनांकगश्च ॥ ६१ ॥
विवादिनावित्यमिमौ गणेशं पप्रच्छतुः स्वस्ववचश्च सत्यम् ॥ नास्त्यस्ति वेत्तं हि मुहुर्वदन्तावथाब्रवीद्विशिक्राडपक्षः ॥ ६० ॥ श्रीगु
रुगणेश उवाच ॥ किं तत्सकामं किमथास्त्यकामं न ज्ञायते सत्यमिदं द्वयं च ॥ यत्पुत्रिकां खेलसमं सकामं स्वमोपमं प्राहुरकाम
मार्याः ॥ ६१ ॥ मयूरेश्वर उवाच ॥ श्रुत्वेति तौ कर्म मूषैव मत्वाऽशंकौ स्थितिं जग्मतुरानतौ तम् ॥ अनेकशिष्योपि मनालि भट्टो
गणेशमेहेरथयति प्रसादम् ॥ ६२ ॥ कृष्णांबिकां त्रयतीममेव पूर्णोदितित्थ्यां निशि चैति सोपि ॥ भुक्तौ बिलंबान्मुदितोल्लबालं
चिन्तामर्णं खेलयति स्मितास्यम् ॥ ६३ ॥ स्थित्योर्ध्वजानुछुदराग्रिमर्भे धृत्वा कराभ्यां च दृशा चलत्या ॥ अर्भोसिद्विष्टिस्त्वनुदो
लितान्गः स श्रीनिवासं वदति स्म भूयः ॥ ६४ ॥ सिद्धस्य तस्यामृतवर्षिणी दृक् चाक्षिण्यतोर्भस्य किलतदीप्ति ॥ चेद्बालको गाढ
तमस्थितोपि तदक्षिणी व्याघ्रदृशाविव स्तः ॥ ६५ ॥

“स्वमुत्साधात्मयेज्जैहिं सकामा क्रियते क्रिया । हृदिगमाय बालभिः पुत्रकोद्वाहनं यथा । ज्ञानिभिः कर्म चानाहं वर्णाश्रमपथागतम् । मन्यतेजोऽखिलैः
स्वयं यथातस्यं श्रुतोक्षितम्” इति । साभिनिवेशं कर्म सकामं यादृच्छिकं कर्म निष्काममित्यायवचनमस्ति मृषात्वात् । मया तु न किमपि ज्ञायते इत्यर्थः ॥
॥ ६१ ॥ प्रसादं लब्धुमिति शेषः ॥ ६२ ॥ आनन्दयति । भोजनार्थमिति शेषः । भोजने बिलंबाद्वितोल्लबालं हास्यमुखं चिन्तामर्णं मुदितः सन्न खेलयति ।
॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ सिद्धस्य तस्यामृतवर्षिणी दृक् दृष्टिः आसीत् । अतो हेतोः बालकस्याक्षिणी आसा प्राप्ता दीप्तिः प्रकाशो ययोस्ते अतिदीप्ते आस्तु
॥ ६५ ॥

सिद्धि शेषः ॥ ६५ ॥ स्थितिं गृहं गतेपि अंबिकया कृष्णया कर्प्या विनेत्रा करणमूलेन विरूट् गतक्रोधः सन् भोक्तुमेति ॥ ६६ ॥ सेतुं मर्यादम् । हि
युक्ताः ईदृक्कृतः एतादृशसाधोरन्नं बहुगुणेन लभ्यं भवति । अतः तेन मर्यादारहितभाषणे कृतेपि अक्षयं तद्वृहे मया भोक्तव्यमित्यर्थः ॥ ६७ ॥ एवं शिव
रामभट्टवृत्तांतमुक्त्वा बाल्यतः देशिकैश्चरित्रमाह । अर्णववर्षे इति । अग्निगतिः पादचारी । पितामहो गणेशः । धातुगणैः सह शब्दान् ॥ ६८ ॥ त्रिकेण

क्वचिद्विलंबे सति वल्गतेऽसौ निर्भस्मितोऽथो गुरुणातिकोपी ॥ स्थितिं गतश्चांबिकया विनेत्राऽऽद्यूतः पुनश्चैतिर्विरुद्धि भोक्तुम् ॥ ६६ ॥
उल्लंघ्य सेतुं हि भवादृशां यो ब्रूतेस्य गेहं न च गम्यतां वै ॥ उक्तः स शिष्यैरिति तानवोचद्धीदृक्सतोन्नं बहुगुण्यलभ्यम् ॥ ६७ ॥
श्रीमयूरेश्वर उवाच ॥ अपूर्णवर्षेणुरदः स बालः स्पष्टं बभौत्रिगतिः स्मितास्यः ॥ द्वितीयवर्षेण पितामहेषु चापाठयद्धातुभिरार्यशब्दान्
॥ ६८ ॥ आद्याद्वितीयोत्तमपूरुषैश्च क्रियाः पृथक् सोकथयन्त्रिकेण ॥ मासैस्त्रिभिश्चाथ हि पंचमाब्दं प्राप्तं सुबुद्धेः किल तस्य गर्भता ॥ ६९ ॥
तदा गणेशो गुरुराह चांतः कार्यास्य मौजी सुमतेः सुदिष्टे ॥ पितास्पृष्टोहं च गतायुरग्रे कथं सुतस्यैव हि कार्यकर्ता ॥ ७० ॥ इत्थं
धियाकारयदर्भकस्य मौजीं हि सावित्र्युदिता विनेत्रा ॥ तदर्थं उक्तो गुरुणैव रात्रौ बटुर्यथैषोरुपवयाश्च वेत्ति ॥ ७१ ॥ कृष्णांबिकाया
त्मगतिं गतास्याश्चाकार यद्विव्यगतिं सुताभ्याम् ॥ अष्टादशाहं च निजायुरुत्तवा संन्यासदीक्षां जगृहे गणेशः ॥ ७२ ॥ चिंताम
णिर्जन्मन एव शास्त्री मयोदितोऽमुं कुरु शास्त्रिणं त्वम् ॥ आख्याहि विद्याः परतः स्वतोऽस्मै गुरुक्तमित्योमवद्विनेता ॥ ७३ ॥

त्रिवर्षेण । त्रिभिर्मसैरागामिभिः गर्भालंघनवर्षं प्राप्तम् । यदेति शेषः ॥ ६९ ॥ सुदिष्टे सुकाले । अस्य पिता विनायको निस्पृहोस्ति अहं च गतायुरस्मि ।
एष विनायकः अग्रे सुतस्य कार्यकर्ता मौजीबंधकर्ता कथं भविष्यति ॥ ७० ॥ तदर्थः गायत्र्यर्थः रात्रावुक्तः । बालस्य क्रीडासक्तत्वादित्यर्थः ॥ ७१ ॥
सुताभ्यां बालचंद्रविनायकाभ्याम् ॥ ७२ ॥ जन्मनः सकाशादिति गुरुकं गणेशवचनं प्रति विनायकः ओम् अवदत् अंगीकृतवानित्यर्थः ॥ ७३ ॥

भाद्रपदशुक्लद्वादश्यां स्वधाम प्रातः । संस्था समाधिः ॥ ७४ ॥ अस्य चिंतामणेः मातुर्बधुः मातुलः यथार्थलब्ध्या यथासंगवद्व्यलाभेन भगिन्याः कृपायाः प्रेम्णा युक्तः ॥ ७५ ॥ बंधुमाणादि उक्ता । अत्र भालस्यां पुत्रयुक्तः तव पतिः विनायकः स्थास्यति यदि तर्हि अन्यां कन्यां दास्यामि ॥ ७६ ॥ अंतः मनसि सा आज्ञा कार्या मया कर्तव्या । अस्मै पुत्राय ययाऽऽत्मविधया विद्याः अधिगताः प्राप्ताः भविष्यन्तीं तिर्येषः ॥ ७७ ॥ इत्थंधिया पित्रा विनायकेन एषः चपलबालकश्चित्तामणिः रहसि आहूतः । अथ कस्त्वमसीति यथार्थं विचार्य मे मां प्रति शीघ्रं वदेति च पित्रोदितः उक्तः । किं

अंतर्बहिः स्वायमुपास्यमीक्षन् गुरुर्गणेशो निजमाप धाम ॥ हरेस्तिथौ भाद्रपदादशेषशुद्धालकीयोपयनेस्य संस्था ॥ ७४ ॥ ज्ञात्वा मुमुक्षुं शिशुमस्य मातुर्बधुर्ददौ स्वायमुतां च तस्मै ॥ ब्राह्माद्विवाहाद्धि यथार्थलब्ध्या वस्त्रादिना प्रेममुतो भगिन्याः ॥ ७५ ॥ देवा तत्पुत्रां वीक्ष्य मुतां हि लब्ध्वा गंगा शुचाब्ज्यागदि बंधुनाथादास्येद्य चिंतामणयेऽन्यकन्यां वेत्ते पतिः स्थास्यति मातृप्रजोत्र ॥ ७६ ॥ विनायकोत्तः कचिदाह विद्या पुत्राय वाच्येति गुरुदत्ताज्ञा॥कार्यात्मविद्यामुपदिश्य चारस्मै यथाखिलाश्चाधिगताः सुविद्याः ॥ ७७ ॥ श्रीमदूरेश्वर उवाच ॥ इत्थंधिया चपलबालक ईषदेव स्थित्यामनीश उदितं तु पठंश्च खेलन् ॥ आहूत एष रहसीत्युदितोऽथ पित्रा त्वं कोऽसि मे वद विचार्य यथार्थमाशु ॥ ७८ ॥ श्रुत्वाह बाल इति हत्कृतहस्तकोऽहं चिंतामणिः पितरमुं त्ववदन्पिताथ ॥ वक्षः क्वास्तपृशसि यं कथयंश्च वाचा चिंतामणिं क इह हत्करवाक्कु सोऽत्र ॥ ७९ ॥

भूतः ईषत् किंचित्कालं स्थित्यामेकत्र निवासे अनारिशोऽमर्थ एव चपलत्वादित्यर्थः ॥ गुरुदितं गुरुकं शब्दादि तु पठन् खेलन् क्रीडां कुर्वन्श्च । एतादृशं अपि पुत्रं रहस्याहूय विनायकः त्वं कोसीति यथार्थं कथयेति प्रश्नं कृतवानित्यर्थः ॥ ७८ ॥ इति श्रुत्वा हृदि कृतः हस्तो येन स बालः पितरमाह । हे पितरहं चिंतामणिरस्मि । अथामुं पितावदन् । वाचा यं चिंतामणिं कथयन् कोण वक्षः स्पृशसि । स चिंतामणिः अत्रेषु हृदयहस्तवागीषु कोऽस्ति ।

चिन्तामणिशब्दवाच्यं हृदयं वा हस्तो वाणी वास्तीति कथयेत्यर्थः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ युनथा अंबुना युनदीं अर्चयति वा अभिर्षिचतीव । अत्रैवार्थं वा
 शब्दः । तत्कृपया तं प्राह । हे गुरो हस्तो निदर्शकः मम स्थानसूचकोस्ति । उरः हृदयं मम स्फुरणस्थानमस्ति । वाक् आख्यात्रिका मम वाचिकास्ति
 किल निश्चयेनाहं सर्वैर्योज्यः भिन्नोऽस्मि ॥ ८१ ॥ एवं देहादिभ्योपि भिन्नोऽस्मीत्याह । नैवेति । अहं देहो नैवास्मि । इह देहे यानीदृश्याणि तान्यपि अहं
 न ह्यस्मि । अंतः स्फुरच्चतुष्कं अंतःकरणचतुष्टयं नास्मि किल । अथासवः प्राणाः अपि नाहमस्मि अपि शब्दात् नजः सर्वत्र संबंधः किं च सर्वे जडं परप्रकाश
 श्रुतेत्यभूत्स चकितोऽपि नाब्रवीत्तं स्पृष्ट्वा करेण शिरसीत्यवदन्पिताय ॥ आकृष्य चित्तमधुना क्षणमेव खेलात् सत्यं विमृश्य
 वद् भीर्न तवाणु मत्तः ॥ ८० ॥ पंचाब्दकोपि किल तत्कृपया शिशुस्तं प्राहंबुनार्चयति वा ह्युनदीं ह्युनद्याः ॥ हस्तो निदर्शक
 उरः स्फुरणस्थलं वाक् चाख्यात्रिका मम किलाखिलतोऽहमन्यः ॥ ८१ ॥ नैवास्मि देह इह यान्यपि हीदृश्याणि नांतः स्फुरत्किल
 चतुष्कमथासवोपि ॥ सर्वे जडं परविकासमहं चिदात्मा द्रष्टापि तस्य सुखदुःखमुखैरलितः ॥ ८२ ॥ श्रुत्वाभवाव्यमिति तं मुदितो
 विनेताऽऽदेहं स्मरिष्यसि सदा यदि चात्मदीप्त्या ॥ देवस्त्वमेव भवितासि यथा विपक्षः कीदोपि विस्मृततनुर्हि सपक्षभृगः ॥ ८३ ॥
 मयूरेश्वर उवाच ॥ गंगाविनायकमुहूर्त्स्वगृहं कदाचित्साकं सुतेन जयसिंहपुरं निनाय ॥ तौ सद्भिवाहमवलोकयितुं त्विहाष्टघ्नं
 स्थितौ सुतयुतौ सुहृदः प्रियाय ॥ ८४ ॥ नैवाऽवसत्क्षणमपि स्थल उच्चभित्तौ याति त्यजन् पतनभीतिमथोरुवापीम् ॥ कृपं
 तथापि तदगः प्रतिबिम्बमीक्षन् चिन्तामणिर्वदति तद्बहुवाच उच्चैः ॥ ८५ ॥ आनीत एष सुहृदा पुनरेव याति भीत्याहुरेत्य पितरा
 विति चाखिलासाः ॥ भित्तेः पतिष्यति शिशुर्बुधयोर्हि वाय्वां कृपेऽमितांभसि च वात्र विलोमकर्ता ॥ ८६ ॥

मस्ति । अहं चिदात्मा स्वप्रकाशः तस्य सर्वस्य द्रष्टा साक्षी सुखदुःखैरलितोऽस्मि ॥ ८२ ॥ इदमात्मनः सर्वमाश्रित्वं देहादिभिन्नत्वं आत्मदीप्त्या आत्मप्रकारेण
 त्वं यदि सदा स्मरिष्यसि भिन्नत्वेन पश्यसि । तर्हि त्वं देव एव भाविष्यसि । यथा पक्षरहितः कीदो विस्मृतपूर्वतनुः सन् सपक्षो भृगो भवति । तद्वदित्यर्थः ॥
 ॥ ८३ ॥ गंगाविनायकयोः सुहृदासः । इह जयसिंहपुरे ॥ ८४ ॥ तत् प्रतिबिम्बं उच्चैः बहुवाचो वदति ॥ ८५ ॥ यदि पतिष्यति तर्हि अत्र विवाहे

विलोमकर्ता विरतकर्ता भविष्यतीत्यर्थः ॥ ८६ ॥ तान् आमात्रं चित्रं यथा स्यात्तथा इति वक्ष्यमाणमवदत् ॥ ८७ ॥ यद्यपि भ्रम देहो बद्धः तथाप्यहं मुक्तोस्मि । यथा वटगताकस्य सत्यतिष्ठतिः प्रतिबिम्बं बद्धमपि स आकाशस्थः सूर्यो घटाद्भिन्नः तथाहमपि देहाद्भिन्नोस्मि । अतः सर्वगतः स्वतेजाः स्वप्रकाशः । अथ ते आत्माः पितृवाक्यं श्रुत्वाऽप्येयमुक्तिरस्तीत्याहुः । अद्वैतनिष्ठस्य पुत्रोद्भूतेनिष्ठ एव भवतीत्यर्थः ॥ ८८ ॥

तानब्रवीद्गुरुरिति प्रसभं हि रज्ज्वाऽयं बध्यतां बहिरितो न यथा व्रजेद्वै ॥ श्रुत्वेति तैरपि स बद्ध उताहसंस्तान्श्रितामणिः शिशुरपीत्यवदद्वि चित्रम् ॥ ८७ ॥ बद्धा तनुर्मम तथाप्यहमस्मि मुक्तोक्तस्येव सत्यतिष्ठतिर्वटगा स स्वस्थः ॥ भिन्नस्तथास्मि तनुतोऽखिलगः स्वतेजास्तेथादुरुक्तिरिति तातवचो निशम्य ॥ ८८ ॥ मुक्तः क्षणाच्छिशुरथोपयमोर्ध्वमेत्य सन्नीसुतः स्वगृहमाह हृदा विनेता ॥ त्वं शास्त्रिणं कुरु सुतं गुरुरित्यवोचत्प्रयात्माविविध उत नैव भवेद्वि शास्त्री ॥ ८९ ॥ नदीतटेऽस्ति किल वेंकटशास्त्रिसंज्ञः स्यातः स पुण्यनगरे शिशुरेष तस्मात् ॥ अध्यापनीय इति सात्मजयोषिदाप गोदां हि सिद्धमुखनाथपुरीसमीपे ॥ ९० ॥ वैरागिणो मठ इहास समीपगोदोऽनाच्छादितो ह्युपरि केवलभित्तिसंस्थः ॥ तत्र स्थितः स कृषिकैर्यवनैर्निरस्तो ग्रामाद्बहिर्न्यवसदत्र सुतस्त्रियाब्धः ॥ ९१ ॥ प्रातः परोद्भि गुरुराह सुतं पुरांतिश्रतामणे प्रथितवेंकटशास्त्रिगेहम् ॥ गत्वा पठात्र वरशान्निमटन्नगर्वा स्वस्योदारस्य परिश्रुतिं करान्नलब्ध्वै ॥ ९२ ॥

योयं मत्तुत्रः प्राप्तात्मविद्यो यद्यपि उत पुनस्तथापि सः शास्त्री नैव भवेत् हि ॥ ८९ ॥ सात्मजयोषित् पुत्रस्त्रीसहितः गोदां प्राप । तत्रापि सिद्धनाथपुरी समीपे प्रातः ॥ ९० ॥ इह सिद्धनाथपुर्यां समीपं गोदा यस्मादुपर्यनाच्छादितः आच्छादतरहितः केवलं भित्तिभिः संस्था स्थितिर्यस्य एतादृशः विरागिमठ आसीत् । तत्र स्थितो विरागी कृषिकैः यवनैर्निरस्तो भवत् । अत्र मठे ग्रामाद्बहिः सुतस्त्रियाब्धः स्त्रीपुत्रयुक्तो विनायक उवास ॥ ९१ ॥ पुरातः ग्राममध्ये

शुक्लसौंदरस्य पूर्तिकरं यदन्नं तत्प्राप्त्यै नगर्यामटन्यठ ॥ ९२ ॥ लघुः अल्पवयाः महतोपि शिष्यान् प्रति शब्दादीनि अपृच्छत् ॥ ९३ ॥ इति शाला
लोकनकमेण स सच्छास्त्रकाव्यैः पठनम् अध्ययनं येषां तैः बालकैः युक्तं तं वैकटशास्त्रिणं युष्मत्सकाशादध्ययनं कर्तुं गुरुणा पित्रा प्रेषितोस्मि इत्यब्र
वीत् ॥ ९४ ॥ एषः वैकटशास्त्री कस्मै चित् शिष्यायात्मपरपादैः आत्मनेपदपरस्मैपदभेदैः लकारभेदान् पाठार्थं स्थितं शिष्यं प्रति पृच्छन्तं तं बालम्
परयत् । स पाठस्थितो महानपि एतद्बालोक्तं शब्दादि न वेत्ति न ज्ञातवान् ॥ ९५ ॥ स शास्त्री ग्रीवया ग्रीवासंकेतेन वरमित्यवोचत् । अयं सः चिन्ता

श्रुत्वेति तदुत्तरगताः पृथुकाव्यशालाः पश्यन्प्रपृच्छदलघून्स लघुः सुशब्दान् ॥ धातुत्रिरूपलकारपदानि वीक्ष्याभस्येति बुद्धिम
खिलाश्च सविस्मयाः स्युः ॥ ९३ ॥ प्राप्तः शिशुः स इति वैकटशास्त्रिणं सच्छास्त्रकाव्यपठनैश्रुतमार्थबालैः ॥ नत्वाऽब्रवीदिति
तमेव पुरोस्य तिष्ठन् संप्रेषितोस्मि गुरुणाध्ययनाय युष्मत् ॥ ९४ ॥ कस्मै चिदेव कथयन्निह किरातपाठं चापश्यद्भूमिममग्रगतं
मुक्तांतम् ॥ पृच्छन्तमात्मपरपादलकारभेदान्पाठस्थितं स च महानपि वेत्ति नैतत् ॥ ९५ ॥ ज्ञात्वालपमध्यतिसुबुद्धशिशुं स
शास्त्री तं ग्रीवया वरमवोचदथो रघोः सः ॥ संयाच्य पुस्तकमिहैव च पंचमस्य सर्गस्य पाठमवदत्स्मृतिद्विनेतुः ॥ ९६ ॥ तत्राद्य
पद्यकथितानि शिशुः पदानि लिङ्गक्रियावचनभेदयुतान्वयं च ॥ चिन्तामणिः सकलमाह गुरुस्तदर्थं चेत्यब्रवीन्निकटगान्विदलौ
किंकोर्भः ॥ ९७ ॥ गत्वा गुरुं सकलवृत्तमवोचदेष गोदाहृतिर्द्विजगृहानलब्धभैक्ष्यम् ॥ चिन्तामणिः स बुभुजैविकयाथ नाथो वायैव
नित्यमपिबत्स्वसुखैकनिष्ठः ॥ ९८ ॥

मणिः विदेतुः गणेशस्य स्मृतिलव स्मरणकर्ता गणपतिं स्मरन्नित्यर्थः ॥ ९६ ॥ तत्र पंचमसर्गे आद्यपद्यकथितानि पदानि लिङ्गक्रियावचनभेदेन युक्तम्
नवर्यं च सर्वं चिन्तामणिः प्राह । गुरुस्तु तस्यार्थं प्राह । च पुनः विद्वैकटशास्त्री अयमर्भकः अलौकिकोस्तीति समीपगताञ्च शिष्यान् प्राह ॥ ९७ ॥
गुरुं पितरम् । गोदायामाप्नुतिः ज्ञानं यस्य कृतज्ञान इति यावत् । द्विजगृहेष्वनेन लब्धं भैक्ष्यं मिशान्नं सः मात्रा सह बुभुजे । नाथः शुकानंदस्तु

वारि उदकमेव नित्यं प्राशितवान् । यतः आलस्यैकतुलः ॥ ९८ ॥ अदः इदं नवीनपथं विलोक्य स पुनः शालां व्रजति जगाम । एवं सर्वत्र भूतार्थे
वर्तमाननिर्देशो हि अतीतानागतवदर्थमात्रस्य ब्रह्मविद्वन्नुत्तरे सद्यः सिद्धत्वादुपपद्यते इत्यर्थः ॥ ९९ ॥ तस्य पितुः करेण लालनं यस्य स पितुरेकं उत्तमो
ब्रूवन्पति । माता च धरायां ऊर्ध्वं च विधृतः श्वेतकंबलो यया सा स्वपिति । ज्येष्ठमासे जलेऽल्पं वर्षति सति एषः शुक्रानन्दयोगी धृतिमान् सन् इद्वैवना
च्छादितगृहे तस्थौ । यतः समे शीतोष्णे यस्य सः ॥ १०० ॥ अथ कदाचिदात्रिगतं वृत्तान्तमाह । मातापुरादिति द्वाभ्याम् । कदाचित् मातापुरस्थो
शालां पुनर्ब्रजति पद्ममदो विलोक्य तस्यार्थमाकलयति क्षणमेव पश्यन् ॥ शालाः पुरे भ्रमति काव्यगतीः स शृण्वन् कौपीनवानपि
स पृच्छति धातुमार्थान् ॥ ९९ ॥ अंके पितुः स्वपिति तत्करालालनोर्भौ माता धरोऽर्ध्वविधृतामलकंबला च ॥ ज्येष्ठेऽणु वर्षति जले
निशि चैव योगी तस्याविहैव धृतिमान् समशीतलोष्णः ॥ १०० ॥ मातापुरावृत्तिरागत आढ्यसेनो गोदावरी हरिगुरात्र
वसन्पुरांके ॥ तस्याहृतो वरहयो निशि तत्करैस्तं चान्वेषयंत्यसिधराः सहरं हि धर्तुम् ॥ १०१ ॥ गोढे भ्रमंत्यपि तमस्युरुदीपतस्ते
द्रागधार्यतां ह्यमुडित्यभनेकशब्दैः ॥ ज्ञातास्तदेत्थमुदितं गुरुणां बिक्रयै स्मः श्लेष्मणा रटसि चेत्सकलाश्च चौराः ॥ १०२ ॥ प्रातर्गुरुं
कथितवान्स् निशीति जातं चिंतामणिस्स्थ निशम्य तमाह शास्त्री ॥ प्रावृष्यनावृतगृहेऽब्रवसत्पिता तेऽनीहस्तनात्रपि किमेष विलो
कनीयः ॥ १०३ ॥ शास्त्री ततः प्रथितशिष्टयुतः स्वशिष्यैर्गोदातटे समगमात्किल भित्तिगेहम् ॥ अंतर्गुरुं स च विलोक्य धरांगताकै
विस्मृत्य विद्वद्भिमानीमिमं ननाम ॥ १०४ ॥

राजा सेनया युक्तः सन् सिंहस्थे गुरौ गोदावरीं समगमत् । पुरसमीपे चावसत् । तस्योत्तमाश्वस्तस्करैः निशि आहूतः । तदा शस्त्रधारिणो राजदूताः नहरं
चोरसहितं तमर्धं धर्तुमन्वेषयन्ति ॥ १०१ ॥ गोढे तमस्यपि ते महादीपैः सह भ्रमन्ति यदा । तदा हयं मुष्णतीति स चोरः सर्वैः शीघ्रं धार्यतां इत्यमने
कराब्दैस्ते गुरुणा अविकार्यै स्वल्प्यै च इत्थमुदितं कथितम् । इत्थं किं तदाह स्म इति । त्वं श्लेष्मणा रटसि शब्दं करोषि चेत् सर्वेपि वयं चोराः स्म
अविष्याम इति अतः शब्दं मा कुरुष्वेत्यर्थः ॥ १०२ ॥ देहेपि निस्पृह एषोस्माभिरलोकनीयः ॥ १०३ ॥ ततः प्रख्यातशिष्यैः युक्तो वैकट्यशास्त्री

स्वशिष्यैः सह गोदातटे भित्तिमात्रं गृहं शुकानंदस्थानं प्राप्तः धरायां प्राप्तं सूर्यमिवेमं शुकानंदं निरभिमानः सद्य नताम् ॥ १०४ ॥ अयाचितं तन्नामानं सः
वेकटशास्त्री । जलमात्रपानेनानयोः सप्तदिनानि व्यतीयुः । तथाप्युभयोर्मुखे आनंद एवास्ति हि । यतः यो देहादि मृषा पश्यति स तद्गः देहगतोपि सुखी
भवति ॥ ५ ॥ साधुचरणयोः भक्तौ रतः यः बालः बालार्जपिताख्यः तस्य गृहान्निन्युः गृहशब्दस्य पुंस्त्वे बहुवचनत्वम् । “गृहाः पुंसि च भूद्भ्येवत्यमरः” ।
नाथो गुरुः इयर्थं पत्न्याः निर्वाहार्थं धान्यभिक्षार्थं ग्रामे सप्तगृहाण्यटति । स्वयंचाप्ययाचितगृहेऽप्याति । पुत्रो भिक्षामार्द्रभिक्षां याचित्वा भक्षयति । एवं

प्राहेत्ययाचितमथो स दिनानि सप्तादत्रैव व्यतीयुरनयोर्जलमात्रपानात् ॥ आनंद एव वदनेस्त्युभयोस्तथापि देहादि पश्यति मृषा
स सुखी च तद्गः ॥ ५ ॥ संप्राप्त्यै वित्प्रभृतयः सकलत्रनाथं साध्वं भक्तिरतबालगृहान्दि निन्युः ॥ इयर्थं पुरे द्यटति सप्तगृहाणि नाथ
श्चाश्रात्ययाचितगृहे तनयोति भिक्षाम् ॥ ६ ॥ पदौल्लयोदशमितैर्दिवसैः स दृष्टं पदं स्वयं ह्यवददुक्तपदार्थल्लगम् ॥ अभ्यस्तकाव्य
मिह वीक्ष्य च पांडुरंगं तेनारभद्वरुसुष्य च तर्कशाल्मश ॥ ७ ॥ चिंतामणिस्त्वधिकधीरपि तेन साकं पंचाब्दतोखिलगदाघरवृत्तिमाप ॥
शास्त्री ययावथ बुधाब्दिकदक्षिणार्थं चिंतामणिप्रमुखतो नृपधाम पुण्यम् ॥ ८ ॥ मार्गे क्वचित्पुरवरे नृपशाहुदेशे राज्ञोधिकार्यैर्ध सदग्रज
निर्हिं सुज्ञः ॥ तेनांजसाऽध्वगविदामभवद्धि शिष्यैः संगोदकार्यगतिभिश्चतुरद्वभूम्याम् ॥ ९ ॥

कालातिक्रमणमासीदित्यर्थः ॥ ६ ॥ त्रयोदशदिवसैः अधीतपैयैः तावन्मात्रेण स चिंतामणिः यत् दृष्टं पदं तदुक्तं यथोक्तं पदार्थल्लगं यस्मिन् यथा
भवति तथा स्वयं नैरपेक्षेणावदत् हि । इह नंदीतटे अभ्यस्तकाव्यं पांडुरंगाख्यं दृष्ट्वा तेन सह अमुष्य चिंतामणेः न्यायशालम् ॥ ७ ॥ अथ
वेकटशास्त्री चिंतामणिप्रमुखतः तदादिशिष्यैः सह बुधानां वार्षिकदक्षिणार्थं पुण्याख्यराजधानीं ययौ ॥ ८ ॥ कदाचिन्मार्गे शाहुराज्ञः देशे नगर
श्रेष्ठे शाहुराज्ञः अधिकारी सुज्ञो ब्राह्मणोऽवसत् । तेन सह मार्गगमिनां विदां पंडितानां शिष्यैः अट्टकार्यार्थं गतिर्गमनं येषां तेः सह चतुरद्वभूम्यां अंजसा

संगोऽभवत् ॥ ९ ॥ एषोधिकारी सर्वान् दृष्ट्वा निकटे आह्वयत् । ननाम च । इति ग्राह । इति किं चेदित्यादि । इह भवत्सु यः कविः सः अथ
अधुना शादुराज्ञः आशीर्वादपरं पयं वदतु । इत्थमुत्तयाधिकारिवचनेन चिंतामणिस्तत्पयं द्रुतमकरोत् ॥ ११० ॥ तदेव पयमाह धृतेति । धृताऽनंगगा
विषद्वंगा के मस्तके येन सः ऊतः अनंगनाशो मदननाशो येन सः प्रचंडाहिभिः शेषादिमहत्सैः रंडोत्तयैर्मस्तकभ्रैश्चालंकृतः शोभितो यः द्विषां शत्रूणां
सहस्रं महत्याणि हरन् नाशयन् सन्स भवः शिवः ते त्वां कर्मणि षष्ठी । अजस्रं निरंतरं भवोपद्रवात्संसारतापात्पायाद्रक्षतु । हे शादुराज्ञमिति राज्ञः संबुद्धिः ।
भुजंगप्रयातवृत्तम् ॥ ११ ॥ इति सार्थं श्रुत्वा सोधिकारी संतुष्टोभवत् । उत पुनः श्रेष्ठायै द्वे वस्त्रे चिंतामणिहस्तेऽपयत् । स चिंतामणिः शीघ्रं सन्धार
दृष्ट्वाह्यन्निकट आनमदेष सर्वाश्चाहेति चेत्कविरिहास्ति भवत्सु सोद्य ॥ आशीर्गरं वदतु पद्यमिनस्य शाहोर्ध्विंतामणिस्तद्वक्
रोद्धुतमित्यमुत्तया ॥ ११० ॥ धृतानंगगाकः कृतानंगनाशः प्रचंडाहिरंडोत्तमालंकृतो यः ॥ हरन्दिन्द्रसहस्रं स पायादजस्रं भवोपद्रवा
च्छादुराजन् भवस्ते ॥ ११ ॥ श्रुत्वा स सार्थमभवन्मुदितो द्विवस्त्रे चिंतामणेः कर उतार्पयदार्पयायै ॥ द्राक्सन्दधन्युरुमगात्रि
खिलाश्च तेषु गौपाल एतदथ सर्वविभागमाह ॥ १२ ॥ आकर्ण्य सर्वमपि तद्विराह वृत्तं चिंतामणिः समकरोदिति सौशुकेशः ॥
सीतेद् यथा रघुप एव बलात्कुतोऽन्यः शास्त्री ततः सकलयुक् पुरमाप पुण्यम् ॥ १३ ॥ तत्राप्यनेकविषयस्थबुधार्थशिष्या भीमांस
काद्वयसुताकिंकशब्दपाठाः ॥ उद्योगिनोधिकवयोवपुंशुकाश्च चिंतामणेर्न तु धिया सदृशोऽत्र कश्चित् ॥ १४ ॥

यन् गुरुमगात् सर्वे च गुरुमगन् । तेषु च गोपालाख्यः एतद्वद्वयुगं सर्वेषां विभागो यस्मिन् वदसीत्याह । स एतद्वद्वयुगं सर्वैः ग्राह्यम् । इत्याह ॥ १२ ॥
चिंतामणिः वृत्तं पयं चकार । इति हेतोः स एवांशुकेशः वस्त्रस्वामी भवति । अन्ये बलात्कारेण स्वामिनः कुतो भवति । यथा राम एव धनुर्भोजन सीता
पतिः अन्ये लक्ष्मणायाः न सीतापतयस्तथेत्यर्थः ॥ १३ ॥ तत्र पुण्यनगरे अनेकदेशस्थपंडितश्रेष्ठानां शिष्याः आसुः । अत्रैषु कश्चिदपि चिंतामणे
धिया सदृशो नासीत् । किंभूताः शिष्याः भीमांसाशास्त्रस्यौद्वैतशास्त्रस्य सुतर्कशास्त्रस्य शब्दशास्त्रस्य च पाठो येषां ते तथा उद्योगवतः तथाऽधिकं

१ न संति अगानि अक्यवा यस्य तदंगमाकाशं तत्र गच्छति सा अनंगगा गंगा के मस्तके दृश्येति । शास्त्रेष्वाकाशस्य निरवयवत्वप्रतिपादनात् ।

वधुः वधुः वस्त्रादिकं च एषां ते तादृशाः ॥ १४ ॥ अत्र नानाफणवीस इत्यभिधानः सुबुद्धिः राजमंत्री आसीत् । अस्य पत्न्ये गृहे । 'निशांतप
रससदनम्' इत्यमरः । सर्वपंडितानां पुरतः सर्वेषां परीक्षाऽसीत् । तत्र चिंतामणेः परीक्षा इषुस्वदा पंचाशन्मुद्राप्रदाऽभवत् । चिंतामणेः प्रतिवर्षं पंचाशन्मु
द्राप्रदायिनी परीक्षाभवदित्यर्थः । तां परीक्षां दृष्ट्वा सर्वे पंडिताः बालस्य सुबुद्ध्या निमित्तभूतया मोहं प्राप्ताः ॥ १५ ॥ कृष्णशास्त्री खंदारराज्ञः गुरुरेनं
चिंतामणिं सुबुद्धिमेवेन जामातरं मनसि निश्चितवान् । कन्यां दातुं निश्चितवान् इत्यर्थः ॥ १६ ॥ यः कृष्णशास्त्री व्याकरणशास्त्रे निपुणः पद्यैरपरकौमुदीकर्ता ।

नानाभिधः सुमतिरत्र च राजमंत्री पत्न्येऽस्य चाखिलविदां पुरतः परीक्षा ॥ चिंतामणेरिषुस्वदा द्वयमद्विलोक्य तं पंडिताश्च सुबुद्ध
हिं शिशोः सुबुद्ध्या ॥ १५ ॥ सर्वे परीक्ष्य लघुमयतिबुद्धिमंतं चिंतामणिं मिय उताहुरलौकिकोयम् ॥ खंदारराजगुरुरेनपरेक्ष्य
कृष्णो जामातरं मनसि निश्चितवान् सुधीत्वात् ॥ १६ ॥ यः शब्दशालानिपुणोपरकौमुदीकृतपद्यैर्हि वर्णयति दृष्टुं गृणीद्वर्द्ध ॥
मौहूर्तचंद्रमकरोद्भिधिविन्मुद् सोप्यज्ञातताविषयाय दुहितुर्दत्तः ॥ १७ ॥ रुग्णोऽन्यशक्त इति शीघ्रमथो स शास्त्री पुण्यात्पुरं निजम्
गादवदच्च पत्नीम् ॥ नंदीतटे वसति वैकटशास्त्रिशिष्यश्चिंतामणिर्भवतु तद्वह्निर्हिंदुभागा ॥ १८ ॥ यास्ये परं त्वहमथो विधिवत्कुरु त्वं
चोद्गाहमेव धनवृत्तिगृही न चिंत्यः ॥ उच्चैतयं दिवमगादय सा सती च नंदीतटस्थविदु आलिखदत्र पत्रम् ॥ १९ ॥

पद्यैरप्युपगयान्वयि । यः यंकंचित् दृष्टं नरं स्वकृतपद्यैः शीघ्रं गुणैः सह वर्णयति । यश्च विधिविदां ज्योतिर्विदां संतोषाय मुहूर्तचंद्रं ग्रंथं कृतवान् । सः
अज्ञातपितृकाय अज्ञातदेशाय चिंतामण्ये अंतः मनसा दुहितुः कन्याप्रदाताऽभवत् । विद्वद्भिः विद्यां विना वराय कन्यां दातुं किमपि नावलोक्यते इत्यर्थः
॥ १७ ॥ इंदुभागा चंद्रभागा कन्या तद्वह्निणी तस्य भार्या भवतु ॥ १८ ॥ परं परलोकं उद्गाहं कन्याविवाहं एषः जामाताधनवान् वृत्तिमात्रं गृहवान्वा

अस्ति नास्ति वेति न विचारणीयः । अवश्यं त्वया कन्या दातव्येत्यर्थः ॥ १९ ॥ तदर्थं पत्रार्थम् । शास्त्री वैकटशास्त्री आत्मा गृहीता गुरोः शुक्रानंदस्य
 वाक् येन स खंदारं गंतुं पांडुरंगमवदत् । स च देशिकैकद्वसहाध्यायी कन्यां गुणवतीं दृष्ट्वा घटितादिकं सद्वलेक्य तिथिनिश्चयं च कृत्वा गुरुमगात् ॥
 ॥ १२० ॥ उक्ते यंचां विनाजल्पयन् अदात् । उच्चचिह्नं ध्वजादिविवाहचिह्नयुक्तम् ॥ २१ ॥ भूषावैः पूजिता वधुः यस्मिन् विविधानाः रुचिरास्त्र
 भोजिनः सर्वे यस्मिन् श्वश्रुसकाशात् आत्मसद्वत्तमभूषणादिः वरो यस्मिन् सद्वक्षिणाभिः मुदिताः विप्रपुरोहिताद्या यस्मिन् तं विवाहं
 ज्ञात्वा तदर्थमथ शास्त्र्यपि पांडुरंगं खंदारमाप्तगुरुवागवदच्च गंतुम् ॥ कन्यां विलोक्य सुगुणं घटितादिकं सन्निश्चित्य चोपयमधस्तम
 गाद्गुरुं सः ॥ १२० ॥ शास्त्री ततो वदति यं हि विवाहवृत्तं सोददनरूपधनमादृतो विनोक्तिम् ॥ वित्तार्माणं स पितृमातृकमुच्च
 चिह्नं खंदारमानयदुतातयुतः सशिष्यः ॥ २१ ॥ भूषांशुर्काचितवधुं विविधान्नसर्वं श्वश्राससद्वसनमुख्यवरं विवाहम् ॥ सद्वक्षिणासु
 दितविप्रपुरोहिताद्यं कृत्वाखिलैः स निरगाव्रवदंपतिभ्याम् ॥ २२ ॥ लक्ष्म्याः सुपूजनविधौ गुरुराट् स्तुषां तां नाम्ना चकार भजना
 जयदां जयंतीम् ॥ नंदीतटे समकरोत्स सुधीश्च शिष्यान्गेहं निजार्द्धमददच्च सत्वादिगामः ॥ २३ ॥ तस्मिन्नुवास सकलत्रमुतः स्तुषाब्जः
 सिंदूरयुग्गुरुरगणेशमिहोपधाय ॥ शिष्यास्तमाययुरथात्मधिष्ये सुभक्त्या त्यक्त्वा जडां तनुमथो दिवमाप गंगा ॥ २४ ॥ बाला परीक्षितगुणा
 गुरुणा जयंती साध्व्यंबिकाहरहरात्सुकीर्तिवृत्ता ॥ साधुश्चराचरमुद्वम्सतीह नागोरायो ह्यमुष्य गुरुदर्शनमास सौख्यात् ॥ २५ ॥
 कृत्वा स वैकटशास्त्री सर्वैः सह नवदंपतिभ्यां सह ततो निरगात् ॥ २२ ॥ स विनायकः शिष्यानुगदिष्टवान् । कश्चित्सत्सारापाम्ब्यः निजं स्वकीयमर्द्धं गेहं
 अददत् दत्तवान् । शुक्रानंदयेति शेषः ॥ २३ ॥ तस्मिन् गृहे इह गृहे सिंदूरयुक्तं गुरुरूपं गणेशमूर्तिं उपधाय स्थापयित्वा आत्मधिष्ये आत्मज्ञानार्थम् । गंगा
 शुक्रानंदपत्नी ॥ २४ ॥ साध्वी सांबिका जयंती अहरहः प्रतिदिनं आत्मा प्राप्ता मुकीर्तिः सुवृत्तं च यया सा तथा आसीत् । इह नंदीतटे चराचरे
 जगति शोभना हितकरा इक् दृष्टिर्यस्य स समदर्शी नागोरायाख्यः साधुर्वसति । अमुष्य शुक्रानंदगुरोर्दर्शनं सौख्यात् आत्मसुखनिमित्तेनासीत् ॥ २५ ॥

एतत्सर्गोक्तकथाश्रवणादिफलमाह । श्रीमदिति । अर्थिनः अर्थेच्छावतः अर्थाः भवेयुः । अरस्य निरीहस्य तु मोक्षो भवेत् ॥ १२६ ॥ इति श्रीगुरुपरं
पराचरित्रोत्तरार्द्धटीकायामर्थस्फुर्यभिधायं पंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५० ॥ उदेकंपंचाशो ह्युक्ता चोच्चतुःशतपद्यतः । चिंतामणेः पुण्यगतिर्दीक्षाज्जन्त्योद्भवः
कमात् ॥ ५१ ॥ अथ देशिकेन्द्रस्य सप्तशृंगस्थदेवीदर्शनं विवक्षुः पुण्यनगरगमनमाह । वैकुण्ठेशविद इत्यादिभिः । वैकुण्ठेशास्त्रिणः सकाशाद्विद्यां लब्ध्वा
अधिकविद्यालोभेच्छया चिंतामणिः पुण्यनगरं ययौ । च पुनः सूर्यनारायणशास्त्रिणः सकाशादाप्ता प्राप्ता वित् विद्या येन स बभूव । तस्मादध्ययनं कृत

श्रीमच्छुक्रानंदगुरोश्चरित्रं यत्प्राकृतसख्येक्षणभाषणादि ॥ चिंतामणेर्जन्मत आविवाहं श्रुत्वार्थिनोर्थास्त्वपरस्य मोक्षः ॥ १२६ ॥
इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धे पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ श्रीमयूरेश्वर उवाच ॥ वैकुण्ठेशविदो विद्यां लब्ध्वा चाथाधिकेच्छया ॥
पुण्यं चिंतामणिश्चागात्सूर्यनारायणाप्तवित् ॥ १ ॥ दक्षिणा सार्द्धशतकाऽथभूच्चिंतामणेरिह ॥ सदसि श्रीमतोऽप्यन्यगृहस्थानां पृथक्
ततः ॥ २ ॥ वसन्पुण्ये निशम्याथ सप्तशृंगनिवासिनीम् ॥ ताराद्धैमातृकारूपमेकः पद्भ्यां स तां ययौ ॥ ३ ॥ गिरौ देव्यश्रतस्तर्था
गत्वा कृत्वाऽत्र चाप्लुतिम् ॥ रुद्रक्षभूतिघृक् चोर्ध्वं गत्वा तुष्टाव पद्यतः ॥ ४ ॥ चिंतामणिरुवाच ॥ या भूनीरकृशानुवायुगगनाऽ
भिन्नैः स्वरूपैः स्थिता या वै सत्त्वरजस्तमस्त्रिगुणकैर्नानास्वरूपैर्वृता ॥ तामाद्यां जगदात्मिकां जगदुपादानैकरूपां सदा सप्तशृंग
निवासिनीं परचितिं वंदेहमन्यादरात् ॥ ५ ॥

वानित्यर्थः ॥ १ ॥ श्रीमतः सदसि सार्द्धशतमुद्रात्मिका दक्षिणाऽभवत् । ततः पृथक् श्रीमतो दक्षिणाया भिन्ना चिंतामणेर्दक्षिणा अन्यगृहस्थानां गृहेषु
अप्तवदित्यर्थः ॥ २ ॥ तारस्य प्रणवस्य अर्द्धमात्रारूपां श्रुत्वा एकाकी पादाभ्यां तां ययौ ॥ ३ ॥ पद्यतश्चित्रपदैस्तां स्तुतवान् ॥ ४ ॥ तदेव स्तोत्र
माह । येत्यादिदशभिः । या देवी भूरादिपंचमहामूताभिन्नैः स्वरूपैः स्थिताऽस्ति । पंचमहाभूतस्वरूपिणीत्यर्थः । या वै निश्चयेन सत्त्वरजस्तमोर्हयैस्त्रिगुणे
यानि स्वरूपाणि तैर्वृताऽऽवृतास्ति । तामाद्यां मूलप्रकृतिं जगद्भूयां जगदुपादानं ब्रह्म तदेकरूपां ब्रह्मरूपिणीमिति यावत् । सप्तशृंगपर्वताधिष्ठितां परचितिं

कार्यकारणतीतचैतन्यरूपां देवीं अत्यादरेणाहं सदा वंदे । यदा शुभेच्छाविचारणात्तनुधानसातत्त्वापत्त्यसंस्क्रियदार्थाविभाषिनीत्युक्त्या एताः परम्युभय-
य एव श्रृंगणीव श्रृंगणि उपलब्धस्थानानि तत्राधिवासिनीत्यर्थः । शार्दूलविक्रीडितम् ॥ ५ ॥ अवे संसारे दुःखं ज्ञातानां या तौख्यल्यौ परमपतिर्ना-
मणद्विहन्त्री संकटहन्त्री । तां स्थावरजंगमानां प्रसवित्रीं सतश्रृंगादौ विराजयानामहं वंदे । इन्द्रजावृत्तम् ॥ ६ ॥ ननु निश्चयेन काराचरसि तस्य विरोहिणी
स्वरूपावरणकर्त्री गुणसंधानां निधिरूपस्य शंभोर्विनोदिनीं विनोदकर्त्रीम् अंतर्भावयित्वेण श्रेयसां वा । विबुधाणां ज्ञानसात्त्विकं कंजानि उज्जालानि हिरण्य-
यति या तां प्रति हे जनाः यूयं भजत । द्रुतविलंबितम् ॥ ७ ॥ सद्रूपां कालत्रयानिवासिरूपां चिद्रूपां स्वमकरारूपां साधुजनवृद्धैः यजितं रूपं श्रृंगलनां

या सौख्यकर्त्री भवदुःखितानायापद्विहन्त्री शरणगगतानाम् ॥ वंदे सतित्रीं स्थिरजंगमानां तां सतश्रृंगादिविराजयन्ताम् ॥ ६ ॥
ननु चराचरविश्वमोहिनीं गुणगजाकरशंभुविनोदिनीम् ॥ विबुधमानसकं विरूपासिनीं भजत एतस्य श्रृंगनिवासिनीम् ॥ ७ ॥ त्रिह्रूपां
सज्जनशृङ्गवितरूपां लीलामात्रस्वीकृततानाशुगणरूपाम् ॥ विद्वद्दृष्ट्या न समसाहितरूपां वंदे सतश्रृंगविराजयन्तारूपां ॥ ८ ॥ भुव-
गाधिराजोत्तमालंकृता या भुजैर्गद्रसंसृप्तसंबोधिका या ॥ भुजंगातिहन्त्री क्षुभा योगमाया सदा शत्रु भां सप्तशृंगलनाम् ॥ ९ ॥
नमामि जनमोहिनीं सकलवेदसंभोचिनीं गिरिशरवर्णिनीमसुदुष्टसंमर्दिनीम् ॥ सुवार्णविनिवासिनीं सुजययानसौहार्दोत्तरीं दुस्त-
शिशिराचलाधराधिसंवासिनीम् ॥ १० ॥

लीलामात्रेण स्वीकृतानि नानासगुणरूपाणि यया तां विद्वद्दृष्ट्यानेन संग्राहितं रूपं यस्याः सतश्रृंगपर्वते विराजमानं पररूपं अर्द्धमानालं यस्यास्ताहं
वंदे । मत्तमयुःपुत्रम् ॥ ८ ॥ या भुजंगाधिराजेन शेषेण उत्तमे उत्तमागे शिरसि अलंकृता भूषिता या च भुजैर्गद्रे शेषे सुतस्य निद्राणस्य शेषशायिनो हरेः तंजो-
षिका मधुकैटभवधार्य प्रबोधकर्त्री सा योगमाया विष्णुनिद्राहृषिणी भुजंगातिहन्त्री सर्पजन्मपाडांनिवारिणी शुभा योगमाया सप्तश्रृंगपर्वते एकः पुरुषः
कायो देहो यस्याः सा सदा मां सर्वतो रक्षतु । भुजंगप्रयातवृत्तम् ॥ ९ ॥ गिरिशस्य वरवर्णिनीषु उत्तमभार्याम् अमुरान्द्रदुःश्व सम्प्रकृ भर्दयति नाश

यति तां सुधासमुद्रनिवासिनीं सुसप्तशिखरः सप्तशृंगश्चासौ अचलाधरवरः श्रेष्ठवर्तस्तत्र निवासिनीमहं नमामि । पृथ्वीवृ० ॥ १० ॥ शरच्चंद्रवद्वोर
 मुखी सुरसा शृंगारादिमुखाश्रया तरसा बलेन सुमनसां देवानां भयहारिणी गिरिश्चासौ सप्तमौलिश्च सप्तशृंगस्तस्मिन्त्रिलयः स्थानं यस्याः सा सुभुजा
 देवी दुःखसंधात्यरितः पातु रक्षतु । सर्वजनानिति शेषः । प्रमिताक्षरावृचम् । तद्वृक्षं तु—प्रमिताक्षरा सजससैरुदितेति ॥ ११ ॥ शांकरौ शंकरभ्रिया
 हरिसोदरी विष्णुभगिनी विनतानां नम्राणाम् अमराणां भवनकारिणी रक्षका नीरजासनेन कमलासनेन ब्रह्मणा सेविता अखिलेश्वरः खेदेभ्यः खेदजन
 शरदिंदुर्गौरवदना सुरसाभयहारिणी सुमनसां तरसा ॥ परिपातु दुःखनिवहाद्विरजा गिरिसप्तमौलिनिलया सुभुजा ॥ ११ ॥
 शांकरौ हरिसोदरी विनतामरावनकारिणी नीरजासनेनसेविताखिलखेदमोचनकारिणी ॥ पातु मां भवसंकटात्पुनर्वैरिदुर्गद्वारिणी
 तारिणी सुखकारिणी गिरिसप्तमौलिविहारिणी ॥ १२ ॥ स्तुता ध्याता या वै सकृदपि यता येन जगतामधिष्ठात्री स भो वितरति
 हि तस्मै निजपदम् ॥ गिरौ सप्तशृंगे निवसति चिरं या परकला करोतु क्षेमं नः तपदि किल साक्षादशुभुजा ॥ १३ ॥ चिःतेनैवे
 तनहृदि स्थितया त्वया वै संप्रेरितेन रचिताऽल्पविदा मया या ॥ पद्मेः सुवृत्तनवकैर्नक्षत्रतुल्यैस्तापं वशमि गृह्णाण चिरं सु मा
 लाम् ॥ १४ ॥ सप्तशृंगनिवासिन्याः कूठहेडपिना सती ॥ माला चिंतामणेरुधाम्बरं चिंताविनाशिनी ॥ १५ ॥ मयैध्वर उग्रान् ॥
 देवीं स्तुतेति नत्वासावर्चित्वासोपचारतः ॥ चिंतामणिलब्धभोक्ताऽवसतत्र तपस्विषु ॥ १६ ॥ आनन्दसंनविद्ध्यां शिनां
 विष्णुविमोहिनीम् ॥ ध्यायन्स्वाभिन्नसद्बुद्ध्याऽखंडानंदोत्तरात्महृत् ॥ १७ ॥

केषुः पार्श्वेभ्यो मोचनकारिणी सुरवैरिणां देवशत्रूणां दैत्यानां दुर्षदहारिणी भवसंकटात् तारिणी आत्मसुखहारिणी गिरौ सप्तमौलिं ततश्चेति दिहारिणी
 यां पातु ॥ १२ ॥ यता स्मरणेनात्मतया यानिता वितरति ददाति । शेषं स्पष्टम् । शिखरिणी ॥ १३ ॥ सर्वचेतनानां हृदि स्थितया त्वया वै संप्रे
 रितेनल्पज्ञेन मया नवरत्नसदृशैः सुवृत्तनवकैः पद्मैर्वा रचितास्ति । हेन तां मालां त्वं वक्षसि चिरं गृह्णाण धारय । वसंतविराट्पावचम् ॥ १४ ॥ परं
 अत्यंतं यथास्याचथा चिंताविनाशिनी भवतु ॥ १५ ॥ १६ ॥ आनन्दसंतंबजगति चैतन्यरूपां आत्माभिन्नया सद्बुद्ध्या ध्यायन् आनन्दानंदवानासीत् ।

यतः अंतरात्महक् अंतर्निष्ठः ॥ १७ ॥ स्वचित् आत्मज्ञः शुक्रानंदस्य सुहृत् मित्रम् अदंडः दंडरहितः अत्र पर्वते ययौ ॥ १८ ॥ देव्या दर्शनेच्छुः सः सन् साधुः आस्थितं तपस्विगणं दृष्ट्वा तपस्विनामियं कोटी उत्कर्षोत्तित्युक्ता ऊर्ध्वं चारुरोह । “ अत्युत्कर्षाख्यः कोट्यः ” इत्यमरः ॥ १९ ॥ चिंतामणिर्यतिवाक्यं निराग्याह मनसीति शेषः । असौ बुधः संस्कृतमाषाभिज्ञो गोस्वामी गवामिन्द्रियाणां नियंता शूद्रसंन्यासी अस्ति किम् । गोस्वामिशब्दे लौकिकभाषया गोसाविरो भवति । बुधस्यापि दंडरहितत्वाद्देसावीति संशयोस्ति । अस्तु कोपि नाप तथापि मयाऽसौ गत्वा संभाषणीयोस्तीति हेतुना तं यतिमेव आनमन्तम् भवतामागमनं कृतो जातमित्याहेति संबंधः ॥ २० ॥ पंचवत्याः सकाशादागमनं जातमिति स यतिरब्रवीत् । असौ चिंतामणिः

स्वविन्नारायणः शास्त्री करवीरस्थितः सुहृत् ॥ शुक्रानंदस्य संन्यासी भूत्वाऽदंडोत्र चाययौ ॥ १८ ॥ देव्याः संदर्शनाकांक्षी तपस्वि गणमास्थितम् ॥ तपस्विनामियं कोटीत्युक्तोर्ध्वं चारुरोह सन् ॥ १९ ॥ चिंतामणिर्निशम्याह गोस्वामी क्रिमसौ बुधः ॥ भाषणीयोऽद्य गोदया ॥ २१ ॥ चिच्छक्तिवास्त इदं च वरं धरायां चिंतामणिस्त्ववददित्यमुवाच सोऽथ ॥ दंडी चिदेव किल शक्तिरयं सदर्थस्तत्पूरुषात्तत्र किं कथमस्तीत्यब्रवीत् । सा क्षेत्रमस्तीति किं वाच्यम् । यतः गोदया गोदासंबन्धेन काश्या अप्यधिकास्ति इति यतिः ग्राह । “ आद्या सा गौतमी गंगा द्वितीया जाह्नवी तथा ” । इति गोदाया ज्येष्ठत्वात् । “ रेवातीरे तपः कुर्यान्मरणं जाह्नवीते । दानं दद्यात्कुशक्षेत्रे तत्रयं गौतमीते ” । इति फलाधिक्यश्रवणात्काश्याधिका पंचवटीत्यर्थः ॥ २१ ॥ चिच्छक्तिनिवासेन इदं च समष्ट्याख्यं क्षेत्रं पृथिव्यां वरं श्रेष्ठमस्तीति चिंतामणिरवदत् । अयं स दंडी यतिश्च तं प्रत्युवाच । चिच्छक्तिरित्यत्र चिदेव शक्तिरित्यमेव सन् अर्थास्ति । पृथित्युरुषात्सदर्थो न भवति । यतो द्वयोश्चिच्छक्तयोर्भेदो भवति ॥ २२ ॥

पंचवटीक्षेत्रं किं कथमस्तीत्यब्रवीत् । सा क्षेत्रमस्तीति किं वाच्यम् । यतः गोदया गोदासंबन्धेन काश्या अप्यधिकास्ति इति यतिः ग्राह । “ आद्या सा गौतमी गंगा द्वितीया जाह्नवी तथा ” । इति गोदाया ज्येष्ठत्वात् । “ रेवातीरे तपः कुर्यान्मरणं जाह्नवीते । दानं दद्यात्कुशक्षेत्रे तत्रयं गौतमीते ” । इति फलाधिक्यश्रवणात्काश्याधिका पंचवटीत्यर्थः ॥ २१ ॥ चिच्छक्तिनिवासेन इदं च समष्ट्याख्यं क्षेत्रं पृथिव्यां वरं श्रेष्ठमस्तीति चिंतामणिरवदत् । अयं स दंडी यतिश्च तं प्रत्युवाच । चिच्छक्तिरित्यत्र चिदेव शक्तिरित्यमेव सन् अर्थास्ति । पृथित्युरुषात्सदर्थो न भवति । यतो द्वयोश्चिच्छक्तयोर्भेदो भवति ॥ २२ ॥

पुनश्च यतिं चिंतामणिरुवाच । तत्पुरुषसमासेपि राहोः शिर इत्यत्र राहुशिरसोरिव हेमन्तः पुत्तलिकेत्यत्र सुवर्णपुत्तलिरुयोरिव चितः शक्तिरि
 त्यन्नापि अभेदे भेदोपचारो दृश्यते । अप्ययाख्यदीक्षितचरणैश्चितस्त्रिधात्वं शिव इति शक्तिरिति अज इति भेदैः प्रकारैः अधर्म निर्वर्धकं ब्रह्म पाराशिवस्त
 स्मात् द्वौ धर्मौ शक्तिर्विष्णुश्चेति द्वीपुरुषरूपौ तयोः कथनात् रत्नत्रयपरिक्षायाम् उक्तमस्ति हि । तस्माच्चितः शक्तिरित्ययमप्यर्थः सम्पन्नेवेत्यर्थः ॥
 ॥ २३ ॥ इति श्रुत्वा यतिशिष्यस्तदा गुरुं प्राह । अयं साधुवादः उत्तमवादास्तीति । गुरुश्च नायं वादः किंतु जल्पोस्तीति इत्थं शिष्यमब्रवीत् । रो
 हपरंपराणां आरोहणसोपानानाम् उच्चत्वेन श्रममिता इमे त्रयः सोपानोभयतः वेद्योः स्थिता बभूवुः ॥ २४ ॥ यतिशिष्यः चिंतामणिमुवाच । भवतः
 चिंतामणिः पुनरुवाच यतिं न भेदो राहोः शिरस्त्विह च पुत्तलिकेव हेमन्तः ॥ उक्तं च दीक्षितवरैस्तु चितस्त्रिधात्वं चाधर्मधर्मकथनाच्छिव
 शक्त्यजैर्हि ॥ २३ ॥ शिष्यो यतेरिति निशम्य गुरुं तदाहाऽसौ साधुवाद इति तं गुरुब्रवीच्च ॥ जरूपेयमित्थमथ रोहपरंपरौऽप्याच्छा
 ताः स्थितास्त्रय इमे ह्युभयत्र वेद्योः ॥ २४ ॥ चिंतामणिं तु यतिशिष्य उवाच विद्वन्कुत्र स्थितिस्तव वेदति निशम्य विद्वान् ॥ नंदीतटेऽ
 वददसौ यतिराङ्घ्रिनेतुः पुत्रोसि वेत्स्यखिलमेव ममेति चाह ॥ २५ ॥ चिंतामणिस्त्वथ शनैर्नैकटस्थमाहायं कः स मंदमवदत्करवी
 रशास्त्री ॥ नारायणः किल पुरेति निशम्य चोक्तं स्मृत्वा गुरोर्द्विदिति चोत्थित आनमत्तम् ॥ २६ ॥ तिष्ठशुवाच यतिमज्ञतया
 मयोक्तमर्भेण पित्र इव तद्यतिराट् क्षमस्व ॥ तं चाब्रवीद्यतिरात्माविदस्तवोक्तिर्ज्ञानंददा मम तु नैव तयाऽणुक्रोपः ॥ २७ ॥
 स्थितिः क कुत्रास्तीति निशम्य विद्वान्सः नंदीतटे मन्निवासोस्तीत्यवदत् । अथ यतीन्द्रः त्वं विनायकस्य पुत्रोसि मम सर्ववृत्तं च वेत्सि जानामीत्याह ॥
 ॥ २५ ॥ चिंतामणिस्तु अथायं यतिः कोस्तीति शनैर्नैकटस्थं यतिरिष्यं प्रति प्राह । स शिष्यः मंदं शनैर्यथा स्मात्तथाऽवदत् । पुरा पूर्वश्रवणे अयं नारा
 यणाख्यः करवीरगतः शास्त्री अस्तीति । इति निशम्य देशिकः गुरोः शुक्रानंदस्य उक्तं वचनं च स्मृत्वा झटित्युत्थितः सन् यतिं ननाम ॥ २६ ॥
 स पुरस्तिष्ठन्यतिमुवाच । हे यतिराट् अर्भकेण पित्रे उक्तमिव मया तुभ्यमुक्तं तत्क्षमस्व । यतिश्च तमब्रवीत् । तथा त्वदुत्तया तु मम अणुरपि कोपो

नास्ति । हि यत आत्मविस्तवोक्तिर्ममानंदप्रदास्तीति ॥ २७ ॥ अथ शिष्यान्वितो यतिः इतः स्थानादूर्ध्वं पर्वतोर्ध्वदेशं ययौ । तं यतिं तु अनुवदन् चिंतामणिश्च तेन सहोर्ध्वमावात् । ते त्रयो देवतासमीपं गताः संतः परां वामनमन् । यतिस्तु शिष्यहस्तेन तां विधिवत् पूजितवान् । हि यतः उपास्याम् । सन्यासानंतरमपि कृतव्रतानिवृत्तये उपस्यदेवतापूजनं कर्तव्यमिति भावः ॥ २८ ॥ अथ यतिश्चिंतामणिमवदत् । इत्थं तव संगः किंचित्कालं आस्तां भवतु । किं तु त्वं तपःशरोज्जुष्टमपरोक्षं । कथं तव संगो भविष्यति । स तु चिंतामणिरब्रवीत् । अतिकालेन तपः फलति । साधुसंगस्तु शीघ्रं

शिष्यान्वितो यतिरथोर्ध्वमितो ययौ तं चिंतामणिस्त्वनुवदन्सह तेन चागात् । ते देवतानिकटगास्त्वनमन्यरांवां शिष्याद्यतिश्च पुण्ड्रे विधिवद्धनुषास्याम् ॥ २८ ॥ चिंतामणिं यतिरथावददित्यमास्तां संगस्त्वेषदपि किं तु तपःपरस्त्वम् ॥ स त्वब्रवीत्फलति वा न तपोतिकालात्सत्संगा आशु फलदः स ममास्त्वखंडम् ॥ २९ ॥ श्रीमयूरेश्वर उवाच ॥ ततश्चिच्छत्सयैक्यं मुहुर्नुवदंतो ययुरधो वणीग्रामं तेथो तदधिपतिलब्धाखिलमुखाः ॥ यतिर्दत्तात्रेयासनमिह निशि न्यस्य रहसि स्वयं चक्रेग्रस्थो भजनममरप्राकृतपदैः ॥ ३० ॥ उवाचैनं दंडी स च रहसि चिंतामणिमिदं वचो दत्तात्रेयं मयि भजति पूर्वं त्वतनुवाक् ॥ बभूवेतीदं ते भूजनमुत मे तिप्रियमथो तदाद्यं कुर्वे तद्रहसि किल तस्यासनपुनः ॥ ३१ ॥

फलप्रदो भवति । अतः स साधुसंगो ममाखंडमस्तु । अहं तपःपरो नास्मि । किंचित्कालं त्वया सहागमिष्यामीति भावः ॥ २९ ॥ ततश्चिच्छत्सयैक्यं मुहुर्नुवदंतस्ते अधः पर्वताधो भागे वणीसंज्ञकं ग्रामं ययुः । अथ तस्य ग्रामस्याधिपलब्धं अखिलमन्नादि तस्मात्सुखं येषां ते । तस्मात्प्राप्तस्कारा बभूवु रित्यर्थः । इह स्थाने यतिः रात्रावेकांते दत्तात्रेयासनं स्थाप्य स्वयं अग्रे स्थितः सन् अमराकृतैः गीर्वाणप्राकृतभाषावद्दैर्घ्यैर्भजनं चके ॥ ३० ॥ इह रहसि चिंतामणिमाहूय स दंडी इदमवाच उक्तवान् । पूर्वमपि दत्तात्रेयं भजति सति इदं तव भजनं ममातिप्रियमस्तीति अतनुवाक् आकाशवाणी

बभूव । अथाहं तदार्यं तदाप्रभृति तव भजनं रहसि तस्यासनपूरतः करोमि किल ॥ ३१ ॥ इह भजनस्थाने अन्यः शिष्यः श्रेष्ठो वा कश्चिन्मत्तः मत्सकाशाद्र-
येन न प्रविशति वै । त्वं तु आत्मज्ञस्य शुकानंदस्य पुत्रसि । तथात्मज्ञानवानसि । इति हेतोर्मेया प्रीत्याऽज्जाहूतस्त्वं मम सुभक्त्या इहासनगतं सर्वगतं परं
दत्तात्रेयं पश्यन्सन् भजनं शृणु । एवं स यतिश्चित्तमणौ बहुश्रीतिमानसीदित्यर्थः ॥ ३२ ॥ अथो वणिग्रामे निशातिक्रमणानंतरं व्रजति जगाम । असौ
यतिर्विद्वानपि प्राकृतपदैर्भजनमकरोत् । अतार्यं परमभक्तोऽस्तीति मनसा प्राहेत्यर्थः ॥ ३३ ॥ स्वोपास्ये भक्तिर्यस्य समं यथास्यात्तथा त्रैकांडवर्तकः कर्मो

न शिष्यो नार्यो वा प्रविशति भयान्मत्त इह वै त्वमस्यात्मज्ञस्यात्मज इति तथात्मानुभववान् ॥ मयाहूतः प्रीत्या शृणु भजनमीक्षणं
खिलगं परं दत्तात्रेयं त्विह मम सुभक्त्यासनगतम् ॥ ३२ ॥ यतिः शिष्याढ्योथो बुधजननतः पंचवटिकां ययौ पुण्यग्रामं व्रजति
स च चिंतामणिरपि ॥ स्मरन्विद्वांसं तं यतिवरमिदं चाह मनसा यतिर्विद्वांश्चासौ भजनमकरोत्प्राकृतपदैः ॥ ३३ ॥ श्रीमयूरेश्वर
उवाच ॥ मछारिः श्रोत्रियोथासीत्पुण्ये विद्वांस्तु कर्मठः ॥ स्वोपास्यभक्तिरात्मज्ञः समं त्रैकांडवर्तकः ॥ ३४ ॥ भास्करार्यप्रशिष्यो
यः प्रत्यहं च महाक्रतुम् ॥ अग्निहोत्री करोत्येव नित्यं नैमित्तिकं तथा ॥ ३५ ॥ स्वोपास्यपूजनं विप्रसुवासिन्यर्चनाशनम् ॥
वस्त्रभूषणमिष्टान्नैर्देवतानामपूर्वकम् ॥ ३६ ॥ स शांतिपाठं पूर्वोक्ते भाष्यप्रवचनं तथा ॥ जीर्णश्रुतिं भोजनोर्ध्वं शिष्येषूक्तिं च शास्त्रतः
॥ ३७ ॥ ईदृक् चाखिलविन्मान्यः श्रीमतात्यंतमानितः ॥ चिंतामणिस्तस्य गेहेऽवसत्प्रीत्यात्मगेहवत् ॥ ३८ ॥ पुत्राधिकं करोत्य
स्मिञ्च्छ्रोत्रियः प्रेम सद्गुणे ॥ पत्नीस्तुषाश्च तस्यासुं पश्यंत्यः पुत्रबंधुवत् ॥ ३९ ॥

पास्तिज्ञानकांडप्रवर्तकः आसीत् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ विप्रसुवासिनीनां अर्चनपशनं च देवतानामपूर्वकं करोतीत्यपकर्षः । सहस्रनामभिस्त्रिंशतीनामभिस्ता-
वत्यः विप्रसुवासिनीः वस्त्रभूषणैः पूजयतीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ भोजनानंतरं जीर्णश्रुतिं पुराणश्रवणं शिष्येषु शास्त्रैरुक्तिं शास्त्रप्रवचनं च करोति ॥ ३७ ॥
अखिलवित्सु सर्वपंडितेषु मान्यः श्रीमता राज्ञाऽत्यंतं सत्कृत आसीत् ॥ ३८ ॥ सद्गुणे सद्गुणवति ॥ ३९ ॥

दीक्षितां सितः इष्टपाप्मिहेतुना श्रद्धा भक्तिरभूत् ॥ ४० ॥ अन्येष्वथ दक्षिणां लब्ध्वा गुरोः शुक्रानंदस्य ईक्षोरसुक्तः दर्शने उत्कण्ठितः सविद् सज्जनः ॥ ४१ ॥
आत्मदं ज्ञानप्रदम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तत् दारिद्र्यं निवारयितुं अन्यतः अन्यत्र स्वाद्धन्नामोजनार्थं शिष्यैराहुतोऽपि तद्गृहं ययौ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥
सते साधवे शुक्रानंदाय अंतुं भक्षितुम् ॥ ४७ ॥ निवृत्ताः रसाः वासनाः यस्मात् । यतः आत्मदृक् । “तावज्जितेन्द्रियो न स्याद्विजितान्येन्द्रियः पुमान् । रसवर्ज

पुण्येनेकगृहस्थानां श्रद्धा चिंतामणावभूत् ॥ तदुक्ततत्तन्मनुभिः साधनैश्चेप्सितामिति ॥ ४० ॥ दक्षिणां श्रीमतो लब्ध्वाऽन्येभ्यश्चाथ
ययौ द्रुतम् ॥ नदीतटं गुरोरीक्षोत्सुकश्चिंतामणिः सविद् ॥ ४१ ॥ वर्षेष्वपि गत्वेति पुण्यं मासचतुष्टयम् ॥ स्थित्वाऽत्रैष पुनर्याति
पितरं गुरुमात्मदम् ॥ ४२ ॥ शुक्रानंदगुरुस्त्वासीन्नदीतट उदारधीः ॥ परिहयैवागताज्जिच्छयाज्जिच्छभयन्नात्मविद्याया ॥ ४३ ॥
चिंतामणोः सहाध्यायी पांडुरंगः सुहृत्तमः ॥ तस्य गृहेऽथ दारिद्र्यं गुरुर्वीक्ष्य दयान्वितः ॥ ४४ ॥ पुत्रस्य सख्युस्तद्वत् कर्तुं निश्चित्य
तद्गृहम् ॥ ययौ स्वाद्धन्मनुत्तर्यर्थं शिष्याहुतोऽपि चान्यतः ॥ ४५ ॥ मातरं पांडुरंगस्याब्रवीदंब क्षुधा मम ॥ बाधते देहि यत्किंचिद्विद्य
तेऽद्य गृहे तव ॥ ४६ ॥ साधूक्तं तन्निशम्येति चानिश्चिन्त्येणु सा गृहे ॥ तक्रं पिष्टं चान्येगृहादानीयाऽनु ददौ सते ॥ ४७ ॥
लिलेहामृतवत्तद्वि निवृत्तरस आत्मदृक् ॥ धनधान्यद्विरस्त्वेत्रेत्युक्त्वागात्स्वगृहं गुरुः ॥ ४८ ॥ त्रिगैत्रेति स्वयं भुक्तं गुरुणाथ समृ
द्धिमत् ॥ धनधान्यैरभूद्गृहं पांडुरंगस्य शास्त्रिणः ॥ ४९ ॥ सन्मानं सर्वविद्ब्रह्मो नृपाश्चाचक्रिरे ततः ॥ इत्थं दयालवः संतः परोपकृति
नैपुणाः ॥ ५० ॥ अथर्तुमन्यां हि पितुर्जयंत्यां मातर्यपत्यान्यभवन क्रमेण ॥ आदौ सुतोभूदरणीधराख्यः सत्संगतीच्छुः स्वयमेव
शेषः ॥ ५१ ॥ सत्संगतिः सप्तपदाप्यनंतसौख्याय सोल्पायुतवतीर्णः ॥ पुरा हरिश्चात्ततनुर्थथासीद्वसिष्ठसदीपनिसंगतीच्छुः ॥ ५२ ॥

रसोप्यस्य परं दृष्ट्वा निर्वर्तते” इत्यात्मदर्शनेन सर्वरसानिबृत्तिर्भवतीत्यर्थः । अत्र गृहे ॥ ४८ ॥ त्रिः त्रिवारम् ॥ ४९ ॥ पूर्वोद्धं पांडुरंगस्येत्यनुवृत्तिः । एवं
साधवः परोपकारे कुशल भवति ॥ ५० ॥ पितृश्रितामणिसकाशात् । यः साधुर्भोगेच्छाशत्रु स्वयं शेष एवामवत् ॥ ५१ ॥ शेषावतारत्वं सहेतुकमाह ।

सिद्धिं द्वाभ्याम् । सप्तपदा सप्तपादन्यासमात्रेण जातापि अनंतसौख्याय हेतुर्भवति । अतः सः अल्पायुरवतीर्णोऽभवत् । बहुदिनसहस्रांसे अनादरेणाल्पसंग
एवात्यादरे हेतुर्भवतीत्यर्थः । पुरा हरिः रामरूपरूपः आत्तनुः गृहीतदेहः ॥ ५२ ॥ पूर्वसत्संग एव विष्णोरवतारे कारणमिति दर्शयन् तथैव शेषावतार
प्रयोजनमाह । संकल्पादेवेति । अहं संकल्पमात्रेणैव स्वचरणभजकानां दुःखं हर्तुं समर्थो यद्यपि तथापि सेवया सौख्यदात्री सतां संगतिर्वैकुण्ठे मम न
भवति । अत्र वैकुण्ठे सनकाद्याः संतो यथप्राप्यांति । तथापि ते ईश्वरबुद्ध्या मां नमंति । इति हेतोरजितो विष्णुस्त्यादपांसून् साधुचरणरजांसि आप्तुं
प्राप्तुं धृततनुर्गृहीतेहोभवत् । तथैव सत्संगलाभार्थमत्रापि चिंतामणिगृहे शेषो धृततनुरभवत् । ईश्वरेणापि सेव्यत्वात्साधुसंगस्य परमं महत्वमित्यर्थः ॥

संकल्पादेव दुःखं निजपदभजतां हर्तुमीशस्तथापि वैकुण्ठे संगतिर्नो मम भवति सतां सेवया सौख्यदात्री ॥ आयांत्यत्रापि संतः
सनकमुनिमुखा मां नमंतीशबुद्धयेत्याहुं तत्पादपांसून् धृततनुरजितोऽत्रापि शेषस्तथैव ॥ ५३ ॥ ततः शिवैवावतरत्रिवैपैः कर्तुं शिवं
देशिकतत्पराणाम् ॥ नाम्ना विनेत्रापि शिवोदिता सा यथास्थितं ह्रुच्यत आत्मनिष्ठैः ॥ ५४ ॥ मयूरेश्वर उवाच ॥ आत्मानुभूतमवदद्गुरवे
हि बाल्ये चिंतामणिः सुखमगाध्यतिरेकतैतः ॥ उत्तया गुरोरिदमथान्वयतोपि लब्ध्वाऽपश्यद्बहिः स्वहृदि चात्ममुखं तदेकम् ॥ ५५ ॥
मंत्रैः कृतोऽथ गुरुणा निखिलैश्च पूर्णो नामास्य देशिकमुखं कृतमार्यबुद्ध्या ॥ चिंतामणिः कणयनादि गृहेस्ति वा नो वेत्येष
नाणु हि सदात्ममुखे निमग्नः ॥ ५६ ॥

॥ ५३ ॥ ततः धरणीधरजन्यानंतरं त्रिवैपैः देशिकतत्पराणां गुरुमेविनां शिवं कल्याणं कर्तुं शिवा गौर्यावततार जाता । हि यतः आत्मनिष्ठैर्यथास्थितं
यथास्ति तथा उच्यते ॥ ५४ ॥ यश्चिंतामणिर्बाल्ये आत्मना अनुभूतं स्वस्य देहादिभिन्नत्वं गुरवेऽवदत् । सः व्यतिरेकतः व्यतिरेकविचारदाढ्ये गंतः
सुखमगात् प्राप अथ गुरोः शुक्रानंदस्य वाक्येन इदं आत्ममुखं अन्वयतः सर्वगतस्वरूपेण अन्यविचारदाढ्येन लब्ध्वा बहिः सर्वत्र हृदि च तदेकं
सुखमपश्यत् । एवमन्वयव्यतिरेकविचारेण दृढबोधोऽभवदित्यर्थः ॥ ५५ ॥ अथ गुरुणा सर्वमंत्रैः पूर्णाभिषिक्तः कृतः । आर्यबुद्ध्या गुरुत्वबुद्ध्याऽस्य

नाम देशिकानंदं कृतम् । देशिकशब्दस्य गुरुवाचकत्वात्त्वकीयं गुरुत्वमेव ददावित्यर्थः । अस्ति वा नास्तीति नो वेत्येव । अप्यपि धनधान्यादिचिंतां न करोत्येवेति यावत् । यतः आत्मसुखे निमग्नः ॥ ५६ ॥ अन्यवाच्या अन्यवचनेन स्नानं अशनं च यस्य स्नानभोजनकर्ता भवति । जानुशिराः सन् निद्रा रहितो भवति । सदा विचारपरत्वात् तथा तिष्ठतीत्यर्थः ॥ ५७ ॥ अथ कन्याजनानंतरमस्य चिंतामणेः पुत्रोऽभवत् । यः सुतपस्वी ऋषिः । स शीघ्र फलदायिनि कलियुगे सत्संप्रदायिनो गृहे चरामभेदरूपासुपासनां कर्तुं अभवत् । यतः अस्मिन् जन्मनि तस्य अन्या उपासनाव्यतिरिक्ता मलिनोभवत् । इदं अयं पुरा ऋषिरितिवृत्तं कश्चित्सिद्धो यतिर्विनायकस्य शिष्यं प्रति वदति कथितवान् ॥ ५८ ॥ तस्य गणराजानमकरणे हेतुमाह । य इति । यः पूर्वं

दृष्टेत्यमुं हृदि गुरुहृद्वदद्युवायं नापत्यगेहललनासु मनोऽणु धत्ते ॥ वीक्षन् दिवा निशि च पुस्तकमन्यवाचा स्नानाशनस्तत्रथ स जानु शिरास्त्वनिद्रः ॥ ५७ ॥ पुत्रोऽस्य चाभवदथो सुतपाः किलर्षिः कर्तुं कलौ द्रुतफले चरमासुपास्तिम् ॥ सत्संप्रदायिमुवनेऽन्यमतिर्न तस्यच्छात्रं यतिर्वदति सिद्ध इदं विनेतुः ॥ ५८ ॥ यः प्राक् तपोबलं आमुभिनत्वमीशः सोनीहबुद्धिरिह साधुगृहेवतीर्णः ॥ नाम्ना ततोस्तु शिशुरेष गणाधिग्राजश्चितास्य मास्तु गृहेत्यवदद्विनेता ॥ ५९ ॥ मौजी कृताथ गुरुणा धरणीधरस्य पूर्णाभिषेक मकरोन्मनसास्य नाथः ॥ दृष्ट्वातिरूपगुणशीलयुतां शिवां चाहैषाबलाप्यमितशिष्यकरी भवित्री ॥ ६० ॥

तपोबलेन इनत्वं राजभावं प्राप्तुं समर्थः । सः अनीहबुद्धिः सन् इह साधुगृहेवतीर्णोभवत् । कामनासम्बन्धे हि शुचीनां श्रीमतां गेहे योगमग्नोभिजायते इति राजैश्वर्यप्राप्तिरुक्ता । कामनाभावे तु अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमतामिति योगिकुले जन्म उक्तम् । तस्मादयं राजपदाहोपि निःस्पृहत्वेन सत्कुले जात इत्यर्थः । यत एवं ततः कारणात् एष शिशुः नाम्ना गणराजोऽस्तु । अस्य गृहगता चिंता च मास्तु । इति विनायकोऽवदत् ॥ ५९ ॥ गुरुणा चिंतामणिना । नाथः शुक्रानंद इत्युभयान्वयि । एषाऽबलापि बहुन् शिष्यान्करोति सा बहुशिष्यकरी भवित्री भविता । अस्याः बहवः शिष्या भविष्यन्ती

त्यर्थः ॥ ६० ॥ अथ नागोरायाख्यसाधोश्चत्वारः शिष्याः गुर्वज्ञया शुक्रानन्दं शेषवितुं प्राप्ता इत्याह । रामचंद्र इत्यष्टादशभिः ॥ ६१ ॥ गुणवान् पुत्रोपि मृतः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ उत्तरार्द्धमुत्तरान्वयि ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ सदाऽऽत्मगं आत्मचित्तकम् ॥ ६६ ॥ गोदासमीपे यो मुकुटग्रामोऽस्ति । तत्रस्थः

रामचंद्रो द्विजोत्थामीद्योवंतीस्थनृपाश्रयः ॥ पुत्रपौत्रान्वितो गेहे धनधान्यसमृद्धिमान् ॥ ६१ ॥ वृद्धा तस्य मृता पत्नी दैवात्पुत्रोपि सद्गुणः ॥ पौत्रौ द्वौ स्तोस्य सद्बुद्धी पितामहवचःकरौ ॥ ६२ ॥ तथापि रामचंद्रस्य स्नुषा दुर्वाक्यतोऽनिशम् ॥ श्वशुरं वक्ति पुत्रस्ते तरुणोऽपि मृतः कथम् ॥ ६३ ॥ वृद्धस्त्वं तु बलाढ्योऽसि बहुभुग्जीवसे सुधा ॥ इत्यादिवचनैस्तस्याः पुत्रशोकाच्च दुःखितः ॥ ६४ ॥ निर्ययौ रामचंद्रोऽथ समृद्धात्स्वगृहादपि ॥ गुरुं पश्यन्निजज्ञानभवशोकहरं परम् ॥ ६५ ॥ प्रातो नंदीतटं संतं नागोरायं सदा त्मगम् ॥ सेवां कुर्वन्सतस्तस्य तस्थौ तन्निर्कटेऽनिशम् ॥ ६६ ॥ गोदाकं मुकुटग्रामस्तत्रत्योपि तमागतः ॥ सीतारामः स्त्रियं गेहे त्यक्त्वा न्योपि महीपतिः ॥ ६७ ॥ लघुलंघ्वी स्त्रियं त्यक्त्वा प्रभाख्यो ब्राह्मणान्यभूः ॥ सेवां युवाऽकरोत्साधोर्ब्राह्मणाधिककांतिमान् ॥ ६८ ॥ शिष्याश्चत्वार इत्यासन्नागोरायसमीपगाः ॥ अथ कार्शी ययौ साधुस्तेन तेऽपि ययुस्नृणा ॥ ६९ ॥ काश्यां मुमुर्षुतां प्राप्तः शिष्यानाह न चाधिका ॥ क्षेत्रार्यापि गुरोः कार्शी द्रुतं तस्मादितो मया ॥ ७० ॥ मरणार्थं गुरोरेव समाध्ययेऽद्य गम्यते ॥ इत्युक्त्वा स ययौ शिष्यैः परमस्य गुरोः स्थितिम् ॥ ७१ ॥

सीतारामाख्यः गृहे स्त्रियं त्यक्त्वा समागतः । महीपतिनामपि कश्चित्स्त्रियं गृहे त्यक्त्वा समागतः । नागोरायाख्यसाधुमित्यनुवृत्तिः ॥ ६७ ॥ प्रभाख्यः परभाजीनामा ब्राह्मणान्यः शैवकुले जातः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ क्षेत्रार्या क्षेत्रश्रेष्ठापि कार्शी गुरोराधिका न चास्ति । द्रुतमित्यादि परान्वयि ॥ ७० ॥ ७१ ॥

तां आत्मताम् ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ननु नागोरायात्मः साधुरापि मोक्षदं काराक्षिन्नं त्यक्त्वा किमर्थं गुरुसमाध्ये मरणार्थं गत इत्याशङ्क्य कारी मरणपेक्षया गुरुसमीपमरणस्य श्रेष्ठत्वमाह । मृतेरिति । कार्श्यां मरणान्मोक्षोऽगदि कथितोस्ति । व्यासादिभिरिति शेषः । अथापि यस्य पुरुषस्य इह जन्मनि अल्पमपि कृतं कर्माशुक्तमस्ति चेत्तर्हि स पुमान् तत्कर्मभोगार्थं भैरवदंडं भजति प्राप्नोति । तस्मात्कर्मभोगं विना कार्यामपि मोक्षो न भवति । गुरौ तु नैतदस्तीत्याह श्रुतेरिति । ज्ञानदेव तु कैवल्यमिति श्रुतिज्ञानमात्रेण मोक्षं वदति । तच्च ज्ञानं सद्गुरुं विना न भवति । तत् ज्ञानं यस्माद्गुरोः सकाशात्मातं तस्य स्थितिनिकटे समाधिसमीपे मरणेनापि अजननं जन्मनिवृत्तिर्भवति । तथा च कार्शोमरणानंतरं विदेहमुक्तिप्राप्तौ जीवन्मुक्तिसुखं नैव भवति चत्वारोतिवासिनोऽप्यथ गुरुमाहुर्न चात्मता ॥ लब्धस्माभिर्भवेत्यतश्चामग्रे को वेदद्वि ताम् ॥ ७२ ॥ श्रुत्वेत्यं तान्गुरुश्चाह गच्छध्वं गौतमीतटे ॥ क्षेत्रं नंदीतटं तत्र शुक्रानंदोस्ति चात्मवान् ॥ ७३ ॥ मत्तो नान्यः स एवाहं तं भजध्वं हि मां यथा ॥ लप्स्यथाऽथात्मतां तस्मात्साधुरुक्त्येत्यगादिवम् ॥ ७४ ॥ मृतेः कार्श्यां मोक्षोऽगदि यदिह यस्यास्त्यगु कृतं त्वमुक्तं चेदंडं भजति स पुमान् भैरवकृतम् ॥ श्रुतिज्ञानान्मोक्षं वदति न च तत्सद्गुरुमृते तदात्रं यस्मात्तत्स्थितिनिष्कृष्टमृत्याऽयजननम् ॥ ७५ ॥ इदं नागोरायो मनसि स दधन्दैर्विहितामपि त्यक्त्वा कार्श्यां मृतिमथ समाधिं परगुरोः ॥ ययावेवं भक्तोऽधिकमगु गुरोर्नैकसि परं पुरः साक्षात्प्राप्तं हरिमपि हरं किं परमिति ॥ ७६ ॥ अथ ते गुरुसंस्थां च कृत्वाचित्वा यगुस्ततः ॥ नंदीतटं हि पृच्छंतः शुक्रानंदगृहं मुदा ॥ ७७ ॥

नत्वा तं वृत्तमुक्त्वा स्वं चत्वारोऽथ तदाज्ञया ॥ शृण्वतोऽखंडमात्मत्वं तस्थुः सेवाकृतो गुरोः ॥ ७८ ॥ गुरोः सकाशाज्ज्ञानप्राप्त्या तु जीवन्मुक्तिसुखं मरणोत्तरं विदेहकैवल्यं च प्राप्यते । मारुथभोगेन च प्रतिबंध उपयत्र समानोपि गुरुभक्त्याभोक्तृत्वनिश्चयेन प्रतिबंधाभातो भवतीति गुरुभक्तैर्ज्ञातव्यमिति भावः ॥ ७५ ॥ दैवेन विहितां प्राप्तामपि कार्श्यां मृतिं त्यक्त्वाऽथ परमगुरोः समाधिं प्रति ययौ । मरणाथेति मिति शेषः । एवं गुरुभक्तो यो गुरोः परं भिन्नं साक्षात्प्राप्तं हारं हरमपि गुरोराधिकं अनु क्षणमपि न पश्यति । सः इतो हरिहरात्परं अन्यं पुरुषं गुरोराधिकं पश्यतीति किं वाच्यम् । सर्वरूपं गुरुमेव पश्यतीति भावः ॥ ७६ ॥ अथ ते शिष्याः गुरुसंस्थां गुरुसमाधिम् ॥ ७७ ॥ तं शुक्रानंदम् । स्वकीयं वृत्तं

गुरुसेवादिकम् । सेवाकृतः सेवाकर्तारः ॥ ७८ ॥ अथ देशिकेन्द्रस्य भाग्यनगरगतं वृत्तान्तमाह चिन्तामणिरित्यादि यावत्सर्गसमाप्ति । शिवायः कन्यायाः परं पतिं द्रष्टुं श्रिये धनादिप्राप्त्यर्थं च अब संप्रति मया भाग्यपूर्गम्यते । भाग्यपुरं गच्छामीत्यर्थः ॥ ७९ ॥ तत्र भाग्यपुरे विहारिणं चंदुलालनामकं श्रेष्ठाधिकारिणं सचिवत्वाधिकारिणं स्वसखं विष्णुरूपं यतः याचकेभ्यो बहुवित्तप्रदं स्मृत्वाऽऽज्ञां दत्तवानित्यर्थः ॥ ८० ॥ सुतं चिन्तामणिं अनुगच्छति तं अयोजयत् । तेन सह गंतुमाज्ञापितवानित्यर्थः ॥ ८१ ॥ रामचंद्रेण कृतं अध्वनि कार्यं वदन्नालनपाकामान्नानयनादिकं यस्य सः शिष्यैरन्यैश्च तत्र तत्र पूजितः सन् राजधानीं ययौ ॥ ८२ ॥ नंदीतटस्थोपि शुकानंदशिष्यो नागेन्द्रनामा कश्चिदत्र भाग्यनगरे आर्येभ्यः श्रेष्ठेभ्यः सकाशाद्वेनेच्छयाऽवसत् ।

चिन्तामणिः क्वचिन्नाथं रहः प्राह शिवोचितम् ॥ वरं द्रष्टुं श्रियेष्वद्य भाग्यपूर्गम्यते मया ॥ ७९ ॥ श्रुत्वेदं चाह गच्छेति स्मृत्वा तत्र विहारिणम् ॥ श्रेष्ठाधिकारं स्वसखं याचकामितवित्तदम् ॥ ८० ॥ रामचंद्रं गुरुर्वीक्ष्योद्योगिनं कार्यकोविदम् ॥ गुरुभक्त्याप्त सिद्धिं चायोजयत् सुतानुगम् ॥ ८१ ॥ गुरुं नत्वा सदश्वस्थो रामचंद्रेण देशिकः ॥ कृताध्वकार्यः शिष्यान्यार्चितोऽगतिस्ति पस्थितिम् ॥ ८२ ॥ नंदीतटस्थोप्यवसद्धि शिष्यो नागेन्द्रनामाऽर्यधेनेच्छयात्र ॥ योऽब्देऽद्भ एवात्मदत्तुष्टये स्वं चाप्रेषयत्स्वावधि भिक्षु कोपि ॥ ८३ ॥ तेनाभवच्चाल्पविदापि वित्तु ल्यातिगुरोः सुभ्रमताऽऽर्यपुण्याम् ॥ आसीत्क्वचित्कीर्तिनमार्यगेहेऽनाहूत आर्येष्वथ देशि कश्च ॥ ८४ ॥ कथाकृतोक्तध्वामितेष्वशुद्धलोकेषु तेषामवदत्सदर्थम् ॥ श्रुत्वा कथाकृन्मुदितस्तथान्ये न पंडिताश्चापुरिहाल्पभ्रमम् ॥ ८५ ॥

योऽब्देऽब्दे प्रतिवर्षमात्स्यप्रदस्य शुकानंदगुरोः संतोषार्थं स्वयं भिक्षुकोपि स्वावधि यथाशक्ति स्वं धनं प्रेषितवान् ॥ ८३ ॥ तेनाल्पविदाऽल्पविद्यावतापि आर्ये पुर्यां श्रेष्ठराजधान्यां भ्रमता नागेन्द्राख्येन हेतुना वित्तु विद्वत्सु गुरोर्विख्यातिरभवत् । अथ क्वचिच्छ्रेष्ठगृहे कीर्तनमासीत् । अत्र कीर्तने आर्येषु श्रेष्ठविद्वत्सु आहूतेषु देशिकश्चाहूतः । गृहस्वाभिनेति शेषः ॥ ८४ ॥ अथ तत्र कीर्तने बहुषु अशुद्धलोकेषु कथाकृता हरिदासेनोक्तेषु सत्सु तेषां श्लोकानां सदर्थं उत्तमार्थमवदत् । देशिकेन्द्रइत्यनुवृत्तिः । तं सदर्थं श्रुत्वा कथाकृत हरिदासः प्रमुदितस्तथान्ये च श्रोतुजना मुदिता बभूवुः । पंडिताश्च इह देशिकोक्तार्थे

अल्पं रंशं शब्दार्थदोषं न प्रापुः ॥ ८५ ॥ अथ कथासमाप्तौ कश्चित्कविराशीर्वादारं तस्य नामयुक्तं स्वकृतं काव्यं पद्यमिति यावत् । पर्युर्गृह्यतेः संतोषाय ग्राह । तस्यार्थं सद्य एव कविर्दृष्टाणां पंडितानां चाद्यभागे उवाच उक्त्वा ॥ ८६ ॥ तदेव पद्यमाह भक्त्येति । त्वं कृष्णचरणे केवलया भक्त्या निमित्तं भूतया प्राप्तमागोसि । अत एव नाम्ना केवलकिमन् एव गदित उकोसि । सर्वजनैरिति शेषः । कृष्णभक्ते त्वयि कृष्णनाम बहु शोभत इत्यर्थः । च पुनस्ते तव सदा जय आस्तां भवतु । हस्त्यश्वमेवककोशधान्यसुगवां वृद्धिरास्ताम् । असाध्ये कर्मणि सिद्धिरास्ताम् । उत उच्छ्वा ततुर्यस्य स चासौ पटुः कुशलस्तस्य तव सत्यान्ने यद्दानं तस्मिन्प्रीतिश्चास्ताम् ॥ ८७ ॥ एतत्पद्यस्यार्थं श्रुत्वा यजमान आह । श्रीकृष्णचरणभक्त्या मे मह्यं सर्वमैश्वर्यं प्राप्तमिति त्वया

कथासमाप्तावथ कश्चिदाह स्वं काव्यमाशीः परमेव पत्युः ॥ तोषाय तन्नामयुतं तदर्थमुवाच सद्यो नृपपंडिताग्रे ॥ ८६ ॥ भक्त्या केवलया हि कृष्णचरणे त्वं प्राप्तभाग्योऽधुना नाम्ना केवलकृष्ण एव गदितश्चास्तां जयस्ते सदा ॥ हस्त्यश्वातुगकोशधान्यसुगवां वृद्धिः सुपुत्रागमोऽसाध्ये कर्मणि सिद्धिरुत्तनुपटोः सत्पात्रदाने रतिः ॥ ८७ ॥ श्रुत्वायं यजमान आह गदितं कृष्णांश्चिभक्त्याखिलं प्राप्तं मेथ किमाशिषा यदमलं भक्त्यैव लभ्यं न तत् ॥ चोक्तं श्रीगुरुणाथ तच्च चरमे पादेस्ति सत्येव के सन् श्रीट् पात्रमदोक्षदानमिह ते प्रीतिः सदास्तामिति ॥ ८८ ॥ श्रुत्वायंमित्यं यजमान आह पुराणिकं स्वं निकटस्थमुच्चैः ॥ बह्वस्ति ते व्याकरणं हि किं तच्छ्रो हदो बाणसमोयमर्थः ॥ ८९ ॥

गदितं उक्तमस्ति । अथाशिषा किं न किमपि प्राप्यत इत्यर्थः । यद्भक्त्या लभ्यं तदैश्वर्यमाशिषा न लभ्यते । एवं च तवाशिषो वैद्यश्चर्यं स्यात् । अथ तत् आशिषालभ्यत्वं चरमे एतत्पद्यस्यांत्यपादेस्तीति च गुरुणा देशिकेन्द्रोक्तं तदेवाह सतीत्यादिना । के ऐश्वर्यसुखे सत्यपि येन तवैश्वर्यसुखं प्राप्तं स एव श्रीट् विष्णुरेव सत्पात्रमस्ति । अदोक्षदानं अमुष्मै इंद्रियार्पणं इह जन्मनि तव प्रीतिश्चास्ताम् । तथाच पूर्वजन्यकृतभक्त्या तव सर्वैश्वर्याभिर्यथपि तथापि ऐश्वर्यप्राप्तस्य तव इदानीमपि हारिस्वरूपे सत्पात्रे भक्तिरस्त्विति आशीर्वादफलमित्यर्थः ॥ ८८ ॥ इत्यं देशिकेन्द्रकृतं अर्थं श्रुत्वा यजमानः समीपस्थं स्वकीयं

पुराणिकं प्रति उच्चैः ग्राह । तब तद्याकरणं बहु अस्ति । तत् किम् । न किमपि उपयोगि । हि यतः बाणसमोयं देशिकेन्द्रमोक्तोर्थो मम हदो मनसः । अन्यत्र हृदयस्य लभोग्रभवत् । सम्यक् निश्चित इत्यर्थः ॥ ८९ ॥ स यजमानो देशिकं वक्ष्यादिभिः पूजितवान् । अथ कश्चिच्छूद्रो यतिः गोसावीति भाषाप्रसिद्धः । कथां श्रोतुमागतोभवत् । स इममर्थं निशम्य एषः देशिकेन्द्रः मम गुरुः आस्तामिति हृदा मनसा ग्राह ॥ ९० ॥ अतः कर्तनस्थानात्सर्वे स्वस्वगृहं प्रापुः । अन्येषुः स च यतिदेशिकेन्द्रं शरणं गत्वा तस्माच्छिवमंत्रं जप्ताह । सः नाम्ना गिरियुक्तश्चन्द्रकांतिः भाषया महितापगिरिराप्सोदित्यर्थः ॥

सोऽपूजयदेशिकमंशुकाद्यैः शूद्रोथ कश्चिद्यतिरागतोभूत् ॥ श्रोतुं कथां सार्थमिमं निशम्यास्तां मे गुरुर्द्वेषं हृदेत्यवोचत् ॥ ९० ॥ स्वस्वस्थितिं प्रापुरतोऽखिलाश्चान्येभ्युः स गत्वा शरणं यतिश्च ॥ श्रीदेशिकं शैवमनु च तस्मान्नाग्राह नाम्ना गिरिचंद्रकांतिः ॥ ९१ ॥ नित्यं भक्त्या ययौ श्रोतुं स्वानुभूतिं गुरोर्मुखात् ॥ श्रद्धे देशिकेत्यंतं मान्योप्येष नृपादिषु ॥ ९२ ॥ कृष्ण एवावतीर्णो यः केपि तं न विदुर्जनाः ॥ राजमंत्री स्वतंत्रः स चंदुलालेतिविश्रुतः ॥ ९३ ॥ कारितं दर्शनं तस्य यतिना देशिकाय वै ॥ दर्शनादेव तुष्टोभूचंदुलालः स देशिकम् ॥ ९४ ॥ स्थीयतां दीयते नित्यं धनाद्यं यद्ययोचितम् ॥ इत्युक्त्वाज्ञापयदातुं स्वीयांश्चावार्यतां गुरोः ॥ ९५ ॥ दर्शनार्थं क्वचित्तस्य गच्छत्यात्मपरो गुरुः ॥ देशिकेऽस्याभवच्छ्रद्धाऽनीहत्वादतवाक्यतः ॥ ९६ ॥ मुहुर्न्यान्विदश्चेत्यमवदद्वाजमंज्यसौ ॥ शुष्मत्सदृशमेतैः किं ह्यसत्यं प्रोच्यतेखिलम् ॥ ९७ ॥ देशिकोत्तयाकरोदेषोऽन्येषां कार्याणि वै द्रुतम् ॥ देशिकं चावदत्स्वित्थं त्वमन्यार्थं सदैव माम् ॥ ९८ ॥ ब्रूषे नैवात्मकार्यार्थं श्रुत्वेत्थं देशिकोब्रवीत् ॥ यद्यब्ययार्थं याच्यं मे दीयते तत्स्वयांचया ॥ ९९ ॥

॥ ९१ ॥ एषः शूद्रयतिः ॥ ९२ ॥ स्वतंत्रः अपराधीन आसीत् ॥ ९३ ॥ स देशिकमित्युचरान्वयि ॥ ९४ ॥ स्वीयान् सेवकान् गुरौ अवार्यतां अनिवार्यतां चाज्ञापयत् ॥ ९५ ॥ निस्पृहत्वेन सत्यवाक्येन च अस्य सचिवस्य विश्वासो जातः ॥ ९६ ॥ विदः पंडितान् । एतैः देशिकैः आदराद्बहुवचनम् । अखिलं सर्ववचनम् ॥ ९७ ॥ त्वमित्यादि परान्वयि ॥ ९८ ॥ त्वं तु सदैवान्यार्थं अन्येषां कार्यार्थं मां प्रति ब्रूषे आत्मकार्यार्थं न ब्रूषे ।

तत्र किं कारणमित्यर्थः । यद्यद्यार्थं निर्वाहार्थं मया याचितुं योग्यं तत्तत्त्याग्यां चया यांचां विना दीयते । अतो मयाऽऽत्यकार्यार्थं किमपि नो याच्यत इत्यर्थः ॥ १९ ॥ तत्र भाग्यनगरेऽनेकमाप्तपथं स्थितो भवत् । सचिवस्य दर्शनमेव तस्य नामूढ । कुतो भाषणादीति । अथ देशिकस्तस्य दर्शनं सम्माननाकारयत् । देशिकवचनेन तस्य सचिवदर्शनं जातमित्यर्थः । अथ देशिकस्तस्य रघुनाथदेवस्य पुत्राय शिवानां श्रीं स्वकन्यां दातुं मनसा इच्छति । इच्छितवान् ॥ १०० ॥ देशिकेद्रेण उक्तं तत्कन्यादानं मेने अंगीकृतवान् । अथ स श्रद्धयतिर्भविष्यत ऊचे । देशिकेद्रकन्याविवाहमिति शेषः । सोपि भंत्री प्राह । यस्तास्मिन् व्ययः व्ययार्थं धनं तदहं दास्ये । यतिश्च गुरुमेव वक्ति । सचिवोक्तं कथितवान् । स च चिंतामणिः इत्थं भाग्यपुरस्थिते गुरुवरे श्रीभास्कार्यस्य वै दौहित्रो रघुनाथदेव इति तत्रानेकमाप्तस्थितः ॥ नाभूद्दर्शनमेव तस्य सचिवस्याकार्यदेशिकः सन्मानादथ दातुमिच्छति हृदा तत्सूनवे स्वां शिवाम् ॥ १०१ ॥ मेने तद्रघुनाथदेव उदितं यदेशिकेनाथ स प्रोवाचांशु यतिश्च मंत्रिपुरतः सोप्याह यस्तद्वयः ॥ दास्ये तं यतिरेत्य वक्ति च गुरुं सोऽप्रेषयत्स्वानुगं नंदीग्राममपत्यतोत्र शुभकार्यार्थं जयंत्यागमे ॥ १ ॥ पत्रं वीक्ष्य विनायको गुरुथो सापत्यदेवीं निजैर्भाग्यं धाम नियोजयत्यथ गृहे स्थातुं ह्रुदास्यास सः ॥ शिष्याब्जो निरगात्पथानुगतितः सत्यंदरीं शुश्रुवुः पृष्ठेन्येस्य च वेणुनूपुरवौ तन्निर्गमादिरिथेते ॥ २ ॥ यावद्भीमरथीतटं गुरुगतावाद्भवं शुश्रुवुर्नौ शिष्याश्च ततः किलेति स गतो नाथः पुरीं पंदरीम् ॥ भाग्याख्यं नगरं समानयति सत्कार्यार्थं चिंतामणिं स्ताताड्यं समुतं सभायमथ तत्राभूद्विवाहो विधेः ॥ ३ ॥

स्वानुगं स्वसेवकं आपत्यतः सह जयंत्याः विवाहकार्यार्थं अत्र भाग्यनगरे आगमनविषये नंदीग्रामं प्रेषितवान् ॥ १ ॥ अथ विनायको गुरुः पत्रं दृष्ट्वा अपत्यसहितां देवीं जयंत्यां निजैः शिष्यैः सह भाग्यं धाम भाग्यनगरं प्रति गंतुमिति शेषः । नियोजयति आज्ञापितवान् । अथ शुक्रानंदो गृहे स्थातुमुदासीन आस हि । ततः शिष्ययुक्तः शुक्रानंदः पथा मार्गेण अणुगतितः अल्पगमेनेन दिव्यपंदरीं प्रति निरगात् । तदाऽन्ये शिष्याः अस्य गुरोः पृष्ठदेशे तस्य निर्गमादारभ्य निवासस्थितिपर्यंतं वेणुनूपुरयोः शब्दैः शुश्रुवुः ॥ २ ॥ भीमरथी चंद्रभागा तस्यास्तटं यावत् तावत् शुश्रुवुः । ततः

पूर्वं न शुश्रुवुः किल । इति प्रकारेण स नाथः पुरीं पंडरीं गतः । अथ चिंतामणिः सपुत्रं सभार्यं तातस्य पितुरग्र्यं ज्येष्ठञ्च स्वपितृव्यं भालचंद्राख्यं सत्का-
 र्यं विवाहार्थं भालक्याः सकाशात् भाग्यनगरं प्रति समानयति । आनीतवान् । अथ तत्र विवाहो विधेः विधिनाभवत् ॥ ३ ॥ सर्गोक्तं कथां संक्षे-
 पणं कथयन् श्रवणफलमाह । पुण्यादिति । पुण्यनगरसकाशात् समष्ट्यंगपर्वतगतदेवीदर्शनं स्तुतिं च सद्यतेः सतः यतेः नारायणसंगं भाषणं च आर्यवर्य-
 सदनं महारिश्रोत्रियगृहे चिंतामणेवासं नंदीग्रामगमनं मनोमंत्रस्य ग्रहणं पूजाभिषेकमिति यावत् । तन्निः य पांडुरंगारूपस्य नैऋत्योद्धतिं दारिद्र्यहरणं अप-
 त्योद्भवं धरणीधरादिपुत्रजननं आर्यपूजितिकथा भाग्यनगरगमनचरित्रं च श्रुत्वा सर्वे इच्छितं प्राप्नुयात् । न इति शेषः ॥ १०४ ॥ इति श्रीगुरुपरराच-
 पुण्यात्सप्तविषाणपर्वतगतबिक्षास्तुती सद्यतेः संगं भाषणमार्यवर्यसदने वासं हि चिंतामणेः ॥ नंदीग्रामगतिं मनोमंत्रहणमेतन्मित्रनै-
 र्व्योद्धतिं चापत्योद्भवमार्यपूजितिकथां श्रुत्वाखिलं चाप्नुयात् ॥ १०४ ॥ इति श्रीगुरुपरराचरित्रोत्तरार्द्धे देशिकेन्द्रकथावर्णनं नाम
 कर्पचाशतमः सर्गः ॥ ५१ ॥ श्रीमयूरेश्वर उवाच ॥ आसीत्प्रसिद्धयतिरत्र च पौंडरीकेऽहोरात्रमागनिशमात्मरतोतिशिष्यः ॥ तस्मा-
 द्विनायकगुरुर्जगृहेऽथ दीक्षां संन्यासिनश्च विधिना बुधरामतीर्थात् ॥ १ ॥ स्थित्यास्य योगपटमाह गुरुश्च सच्चिन्वानंदतीर्थमिति
 वीक्ष्य महानुभावम् ॥ नूतनं यतिं शरणमेत्य विदोपि पौराः शान्तिरतर्क्यमुखात्मपदं त्वपृच्छन् ॥ २ ॥

रित्रोत्तरार्द्धटीकायामर्थस्फूर्त्यभिधायां देशिकेन्द्रचरित्रे एकपंचाशतमः सर्गः ॥ ५१ ॥ उद्धिपंचाशके प्रोक्तं त्रिगुणध्वंशतपयतः । गुरुपत्रं मयूरेशो जन्म चा-
 त्यस्थितिगुरोः ॥ ५२ ॥ अथ देशिकेन्द्रकृतपत्रं वर्णयन् शुक्रानंदस्य पंडर्या वृत्तान्तमाह । आसीदित्यादिभिः षड्भिः । अत्र पौंडरीके पंडर्या आत्परत आत्म्य-
 निष्ठः प्रसिद्धो यतिरामीत् । अनिशं अहोरात्रं अहोरात्रेति वाक् यस्य बहवः शिष्या यस्य तस्मात्सकाशाच्छुक्रानंदगुरुर्दीक्षां संन्यासदीक्षां जगृहे ।
 विधिना गृहीतवान् । किंभूतासंन्यासिनः बुधात् रामतीर्थाभिधात् ॥ १ ॥ स्थित्या आचरणेन महासामर्थ्यवंतं दृष्ट्वा गुरुः रामतीर्थाख्योऽस्य
 शुक्रानंदस्य सच्चिदानंदतीर्थमिति योगपदं संन्यासनाम ग्राह । पौराश्च विदो विद्वान्सो नवीनयतिं शुक्रानंदं शरणमेत्य शान्तिविचारैरतर्क्यं आत्मनः पदं स्थान-

भालज्ञानं बहुधा अपृच्छन् ॥ २ ॥ ये योगिनोपि कविलं बहुरंधं तद्वत्तच्छात्रं गलदमृतं निजेष्टे स्वेष्टदेवतायां सुषुम्नानाड्या अर्पणार्थं ह्यपृच्छन् । ये चान्ये तदीयचक्रे गणेशादीनां मूलाधारादिचक्रे अनया नाड्या आनीय अक्षितः नेत्रद्वारा बहिरपि इह शिलाद्ये पाषाणादिह्ये स्वेष्टदेवतायां तया नाड्या ज्यामृतस्पर्पणमपि इत्यन्ये शिष्याः अपृच्छन् । सूक्ष्मयोगगतिं पृष्टवत् इत्यर्थः ॥ ३ ॥ यतैतैः पृष्टं तत्सर्वं गुरुः शुकानंदस्तान् पृच्छकान्याह । यत्किं चिदुपनिषदि योगशास्त्रेपि कैरपि किंचिन्न श्रुतं तत् केवलं गुरुमुखैकवच्यं ग्राहेत्यर्थः । एकदा स्वकं आत्ममुखं निशम्य रहसि गुप्तं यथास्यात्तथा गुरुं

ये योगिनः कविलचंद्रमुधां निजेष्टे नाड्याऽर्पणार्थमनयैव तदीयचक्रे॥आनीय चाक्षित इहास्य तथा शिलाद्ये स्वेष्टेऽर्पणं बहिरणीति परे ह्यपृच्छन् ॥ ३ ॥ पृष्टं गुरुस्त्वखिलमाह तदेव तान्वै नेषच्छ्रुतं श्रुतिशिरस्यपि योगमुखे ॥ गुप्तं निशम्य रहसि स्वकमेकदा ते नेसुरेकं चरणयुग्ममथात्यजंतः ॥ ४ ॥ पप्रच्छुरेनमपरेऽमितसाधनानि मंत्रांश्च कर्मठनराः शुभकर्मतत्त्वम् ॥ सर्वांश्च तोषयति सद्गुरुरिच्छितोक्त्या ह्यात्मैव सर्वजगतः प्रियकृन्निजोक्त्या ॥ ५ ॥ शुच्यूर्जैविष्णुतिथिमध्यगमाश्चतुष्के ये यात्रिणास्त्विह वसंत्यमिताः स्पृहोनाः ॥ ते नित्यमेत्य गुरुमात्ममुदं प्रणेषुः कृष्णं स्थितं मुनिनृपा इव वै प्रभासे ॥ ६ ॥ भूत्वा यतिगुरुभूत्किल पंडरीस्थः पौरैर्हि यात्रिभिरखंडितवंदिताग्निः ॥ ज्ञात्वेति यात्रिवचसा वदति स्वांवेत्ते चिंतामणिर्न गृहमेति गुरुर्यतित्वात् ॥ ७ ॥

नेमुः । अथ चरणयुग्मं अत्यजंतः गृहंत इत्यर्थः । परेऽन्ये बहुसाधनानि स्वेष्टसाधनानि अपृच्छन् । ये सुधियः कर्मठास्तेपि निर्मलं कर्मतत्त्वं कर्मसिद्धांतम् पृच्छन् । सद्गुरुश्च तान् सर्वांश्च इच्छितवचनेन संतोषयति संतोषितवान् । हि यतः गुरुरूप आत्मैव सर्वजगतः निजोक्त्या स्वात्मप्रतिपादकवचनेन प्रीतिकर्ता भवति ॥ ४ ॥ ५ ॥ आषाढकार्तिकयोः ये विष्णुतिथी एकादश्यौ तयोर्मध्यगते मासचतुष्के ये यात्रिणो बहवो निस्पृहा इह पंडर्या वसन्ति । ते आत्मानि मुत् प्रीतिर्यस्य तं आत्मैकतुष्टं गुरुमेत्य प्रभासे स्थितं श्रीकृष्णं प्रति मुनय इव नृपा इव श्रेणुः ॥ ६ ॥ गुरुः शुकानंदः संन्यासित्वहेतोर्गृहं

प्रति नैति नैप्यतीति चिंतामणिः स्वचिन्ते वसति । चिंतितावानित्यर्थः ॥ ७ ॥ तं गुरुं विना गृहादिकं मम सौख्याय भवति किम् । यथाज्जं विना सुवर्णादिकं सौख्याय भवेत्किम् । अपि तु न भवेदेव । तथा गुरुं विना सर्वं मम दुःखहेतुर्भविष्यतीत्यर्थः । यद्यपि एष गुरुर्मम हृदयं जानाति तथापि देहेषु बद्धिं रूढं सुविदे मुज्ञानाय तस्मै गुरवे पत्रं प्रेषयामि ॥ ८ ॥ इत्युक्त्वा स चिंतामणिरखिलेषु घटेषु दीप्त्या प्रकाशरूपेण या व्याप्तिस्तया खेरिव स्ववेनुरात्मज्ञस्य किं तं विना गृहकलत्रमुतादिकं मे सौख्याय हेममुखमन्नमुते यथा स्यात् ॥ जानाति मे हृदयेष्वेव तथापि पत्रं संप्रेषयामि सुविदे तनुधीः किलाहम् ॥ ८ ॥ उक्तेति पत्रमखिलवच्छ्रुतिसिद्धसच्चित्तत्त्वात्तदन्तस्त्रिपदानामसदर्थनत्या ॥ द्रष्टुं पदे विविधसंस्तुतितः स्ववेतुर्व्याप्त्या घटेष्विव खिलेषु दीप्त्या ॥ ९ ॥ श्रीमदखंडानंतद्वयाभयनिरामयनिराकारनिराधारनिराभासपरिपूर्णनिराश्रयनिःसंगनिराभोगनिर्गुणगुणातीतनिर्मलनिष्कलपरमानंदानुभवेकगोचरजस्तमोमलासंस्पृष्टविस्फुटसत्त्वात् अष्टापदवच्चराचरालंकारप्रकारनिकराधारभासुरसत्तत्त्वात् प्रभाकरकरवज्रजालाकारपरिदृश्यमाननिखिलजगदाकारसंस्तुरच्चित्तत्त्वात् आत्मवच्चीलपीतकाचोपनेत्रप्रतीतिविचित्रजगदाविर्भूतप्रभृतानंदतत्त्वान्सकलमुनिजनबंधानवद्याविद्याहरणपङ्क्यात्माविद्यानुगृहीतदीनसत्त्वान्नामरूपाभेदबोधनाय परिगृहीतश्रीसच्चिदानंदनामकान्यतिवर्णान् हृदयारविंदे सदा धारयामि तानेव सर्वत्र पश्यामि सकलैर्द्रियैः पूजयामि तद्गुणानेव श्रृणोमि तच्चरित्रमेव वाचा वदामि तत्कीर्तिमेव ख्यापयामि तद्रूपमेव ध्यायामि तद्गुणगणास्त्रादनेन तृप्यामि हृष्यामि तच्चरणारविंदानेव ॐ नमोनारायणायेति साष्टांगं प्रणमामि ॥ १० ॥

गुरोः पादौ विविधस्तुतिभिर्हेतुभूताभिः द्रष्टुं श्रुतिसिद्धं यत्सच्चिदानंदं ब्रह्म तस्य त्रिपदात्मकं यन्नाम सच्चिदानंदतीर्थं इत्यादिना तस्याः सन् अर्थो यस्यां तथा नत्या नमस्कारेण सह पत्रं लिखितवान् ॥ ९ ॥ तत्रादौ सच्चिदानंदरूपेण प्रणमति । श्रीमदिति गवेन । अहं नामरूपयोरेभेदबोधनाय परिगृहीतं सच्चिदानंदनाम यैस्तान् यतिवर्णान् आदराद्बहुवचनम् । हृदयारविंदे सदा धारयामीत्यादि वाक्ययोजना स्पष्टा । किंभूतान्यतिवर्णान् श्रीमत् अखंडं

परिच्छेदराहितं यतः अन्तं व्यापकं ततः अद्वयं सजातीयविजातीयस्यगतभेदरहितम् अत एवाभयम् । “ द्वितीयैद्वै भयं भवतीति श्रुतेः ” द्वैताभावाच्चिर्भयमित्यर्थः । अतः निराभयं अकलुषितं निर्मायं मायासंबंधराहितं मायिकस्यकारवत्त्वात् । निराकारं देहाद्याकारराहितं निराधारं सर्वाधिष्ठानत्वाधिष्ठात्राहितं निराभासं भूतिर्बिंबाद्याभासरहितं परितः सर्वत्र पूर्णं निराश्रयं आश्रयराहितं निःसंगं अलिप्तं निर्गतः आ साकल्येन भोगो विषयस्पर्शो यस्य सत्त्व अत एव निर्गुणं गुणातीतं इन्द्रियातीतं निर्मलं विवर्ताधिष्ठानत्वेन परिणामादिमलराहितं निष्कलं निरां परमानंदं निर्निमित्तानंदरूपं अनुभववैकसंबंधं रजस्तमोऽर्थां ये मलास्तैरसंपृष्टं विशेषेण स्पष्टं नित्यसिद्धं यत् शुद्धतत्त्वं ब्रह्म तद्वृणान् इत्येतमेकं पदम् । अष्टापदवत् सुवर्णवत् चराचराः स्थावरा रजंगमा एवालंकारास्तेषां निकारस्य संघस्य आधारभूतं निराधारं आधारोपेयभावराहितं भासुरं यकाशमानं यत् सत्त्वं सत्यदशाख्यं तत्त्वं तद्वृणान् सद्भूयानित्यर्थः । प्रमाकरस्य सूर्यस्य करवत् किरणवत् जलस्य मृगजलस्य आकार इव दृश्यमानो यो निखिलजगदाकारस्तस्मिन्संस्फुरत् यत् चित्तत्वं चैतन्यतत्त्वं

अज्ञोर्भकोऽहमपराध्यपतिश्च दीनस्त्यक्तुं कथं हृदपि मां करुणाविहीनम् ॥ योग्यं तेवेति किमर्थो मयि दुःसुतत्वं यन्निर्निमित्तसद्व्योप्यसि निर्दयस्त्वम् ॥ ११ ॥

तद्वृणान् चिद्भूयानित्यर्थः । आत्मबन्धोऽलपीतस्य काचस्योपेनेत्रेण उपाधिना प्रतीतं प्रतीयमानं देहाद्युपाधिना प्रतीयमानं यद्विचित्रं जगत् तस्मिन्नाविर्भूतं प्रादुर्भूतं प्रभूतं बहुलं यदानंदाख्यं तत्त्वं तद्वृणान् । “ एतस्यैवानंदस्यान्यानि भूतानि मात्राभुगजिवंति ” इति श्रुतिप्रतिपादितपरमानंदरूपानित्यर्थः । सकलैर्भुजिर्जनैर्विबान् । अनवद्या दोषराहिता च साऽविद्या तस्याः हरेण पटुश्च निपुणा याऽध्यत्मविद्या ब्रह्मविद्या तथा हेतुभूतयाऽनुगृहीताः कृतार्थोऽकृताः दीनसत्त्वाः तापत्रयतत्तजीवा यैस्तान् हृदयारविंदे सदा धारयामि हृदि स्थितत्वेन भावयामीत्यादि स्पष्टार्थः ॥ १० ॥ एवं गद्येन प्रणम्य स्वस्मिन् अपराधित्वमाशंस्य क्षमापयति । अज्ञ इत्यादि सतभिः । अज्ञः ज्ञानहीनोऽर्भकोहं अपराधवान् अपतिः निरंकुशः दीनोऽजात्यश्चाऽस्मि । एतादृशं मां परि त्यक्तुं तवापि हृत् हृदयं करुणाराहितं कथमासीत् । अथवा इति तव करुणाविहीनत्वं योग्यमस्ति किम् । यत् यतः मयि दुःसुतत्वं दुष्टपुत्रत्वमस्ति ।

अतस्त्वं निर्निमित्तं यथास्यात्तथा सदयः कृपायुक्तोऽपि निर्दयो भवति । सर्वथा अहमेवाराधवानस्मीत्यर्थः ॥ ११ ॥ किं च यस्य पुरुषस्य यः स्वजः स्वभावज्ञो गुणः स सर्वदा दहोस्ति । यद्यपि मयि दुष्टस्वभावो दहोस्ति । तथापि श्रीदेशिकेन्द्रस्य गुणोः करुणा कदाचिदपि मुक्ता वृथा न भवति । श्रीगुरुकृपैव सदा फलतीत्यर्थः । अथवा मयि वाचालता बहुगर्ह्यवाक्स्वमस्ति । ततः कारणात् इति प्रकारः मम त्यागरूपः प्रकारो जातोस्ति किम् । किं वा वस्तुतः सर्वथाहमराधवान् । किंभूतः अपारः भवसमुद्रपारहितः संसारं निगम्य इति यावत् । अनंतापराधिनं मां दृष्ट्वा भवद्विः पंढरीगणं कृतमस्ति किमित्यर्थः ॥ १२ ॥ पूर्वं ज्ञानोपदेशेन महत्कृपा मयि कृतेत्याह । अनंतोत्पत्ताविति । अनेकजन्मनि मंत्रजपतपोयोगाभ्यासभजनादिकं साधनजातं कृत्वापि यत्र स्वरूपे मनः ईषदपि न प्रविशति । “श्रवणायपि बहुभिर्यो न लभ्यः । शृण्वंतोपि बहवो ये न विद्युः” इति श्रुतेः अतिदुर्लभं स्वरूपज्ञानमस्तीत्यर्थः ।

यस्यास्ति यः स्वजगुणः स दृढः सदापि श्रीदेशिकेन्द्रकरुणा न मुक्ता कदापि ॥ वाचालता मयि ततः किमिति प्रकारः किं वस्तुतोद्भूतमभवं ह्यपराध्यपारः ॥ १२ ॥ अनंतोत्पत्तौ वै मनुजपतयो योगभजनादिकं कृत्वापीषद्विशति न मनो यत्र मननात् ॥ प्रदत्तं तेज्ज्ञेयं द्विविधमपि मूर्खाय खलु मे कृपेयं ते तुल्यः सुरतरुपि स्याद्वि न यथा ॥ १३ ॥ कृपापारावार स्थिरचरविहारिन्यतिवर परानंदाकारामितभवचलदुर्गतिहर ॥ असारं संसारं निरवधि सुतर्तु तरिचरे सदारस्याश्वास्तां मम तत्र पदे दर्शनपरे ॥ १४ ॥

तत् ज्ञेयं ज्ञातुं योग्यं द्विविधं अन्यव्यतिरेकप्रकारं अहं ब्रह्म सर्वं ब्रह्मेत्यनुभवात्मकं स्वरूपं मननात् मननप्रकारेण मे मूर्खाय प्रदत्तं कृपया ते त्वया श्रीगुरुणाऽर्पितम् । ते इति परिणामेनोभयान्वयि । इयमेतादृशी तव कृपास्ति खलु । यथा कृपया तुल्यः समः सुरतरुः कल्पद्रुमोपि न स्यात् हि । कल्पद्रुमो हि कल्पितवस्तुप्रदाने समर्थोपि अकल्पितं न ददाति । श्रीगुरोस्तु कल्पनातीतात्मवस्तुप्रदातुत्वेन न कल्पद्रुमसाम्यं भवति । तस्यात् अनुयमा तव कृपापि जातेत्यर्थः ॥ १३ ॥ श्रीचरणदर्शनेच्छया प्रार्थयति । कृपेति । हे कृपापारावार हे दयासमुद्र हे स्थिरचरविहारिन् स्थावरजंगमविविधालासिन् हे यतिवर हे परानंदस्वरूप अमितभवेषु बहुजन्मसु चलतां भ्रमतां जीवानां दुर्गतिं हरति यस्तस्य संबुद्धिः । असारं सुखलेशाहितं संसारं निरवधि अवका

शराहितं यथा तथातिशयमिति यावत् । तर्तुं तारिखे श्रेष्ठनौकारूपे तव पदे सदारस्य सप्तनीकस्य मम आशु दर्शनपरे दर्शनयोगे आस्तां भवेताम् । सदा रस्य मम श्रीचरणदर्शनं शीघ्रं देहीत्यर्थः ॥ १४ ॥ हे ईश कुटुंबवानहमेकवारं यथास्याचथा इप्सितौ इष्टौ गौ सुपादौ श्रीचरणौ तत्र विलंबी दंडवहं बायमानस्तथा कार्यः । सुकुटुंबं मां प्रति स्वचरणयोलीनं कुर्वित्यर्थः । हे योगिन् तव इदं महा दर्शनप्रदानं दुर्घटं अशक्यं नास्ति । यूयं इच्छामात्रेण दर्शनं दातुं समर्था इत्यर्थः । अंतः मनसि उपायो नैव दृश्यते । ह्यादिपरतंत्रा वयं त्वां दृष्टुं न स्वतंत्राः । अतो यूयमेव मद्गृहमागत्य दर्शनं दातुं समर्था इत्यर्थः ॥ १५ ॥ किंच तवौदासिन्ये महती मम हानिः स्यादित्याह । चेद्यदि नर्तकः उदासीनो भूत्वा पुत्रिकां न नर्तयति । तर्हि सा पुत्रिका अक्षिपात्रिका अणु अपि द्रष्टुं योग्या न भवति । नर्तकस्योदासीनत्वेन तत्कारितपुत्रिकानृत्यस्यापि औदासिन्यात् प्रीतिकरत्वं न भवति । अतो दर्शनायो

एकवारमहमीश कुटुंबी कार्ये ईप्सितसुपादिविलंबी ॥ नैव दुर्घटमिदं तव योगिन्नैव दृश्यत उपाय इहातः ॥ १५ ॥ चेद्वि नर्तक उदास्य पुत्रिकां नर्तयत्यणु न साक्षिपात्रिका ॥ किं ममापि भवता भवेद्गुरो नित्यगूर्ध्वमध उत्तरं गतिः ॥ १६ ॥ चेत्सकृत्तत्र पदे हि दृश्यता मेऽभिधात उस्मोऽस्मि पश्यताम् ॥ सर्वथा कृपण ऊनदुर्बलः श्रीमदंघ्रियुगुलासद्वलः ॥ १७ ॥

ग्यत्वं नृत्यस्य । हे गुरो तथा सन्यासग्रहणादुदासीनेन भवता त्वया निमित्तेन उत्तरोत्तरं नित्यं पश्यस्यादिरूपा ऊर्ध्वं देवादिरूपा अधः मनुष्यादिरूपा वा मम गतिर्भवेद्भविष्यति किम् । त्वयि उदासीने मम का वा गतिर्भविष्यतीति न ज्ञायते इत्यर्थः ॥ १६ ॥ श्रीचरणदर्शने सति मम महात् लाभः स्यादित्याह । चेद्यदि तव पदे मे महं सकृत् दृश्यतां द्रष्टुं योग्यतां अभिधातः प्राप्तुमर्हामि अहं पश्यतां दृष्टिमतां जनानां मध्ये उस्मः शिवसदृशोऽस्मि भवेयम् । “ उकारः क्षत्रिये नेत्रे हरगौलो हरे हरौ ” इति रत्नमाला । श्रीचरणदर्शनं मम यदि स्यात्तर्हि मां शिवमिव सर्वे जनाः पूजयिष्यन्ति इत्यर्थः । सर्वथा सर्वप्रकारेणाहं कृपणः श्रीचरणदर्शने सालसः ऊनः अत्यलः दुर्बलः सामर्थ्यरहितश्चास्मि । यद्यप्येवं तथापि श्रीमतां युष्माकमंघ्रियुगुलाच्चरणद्वंद्वत्वात् सद्रत्नं यस्य सः । श्रीचरणसामर्थ्येनेवाहं सामर्थ्यवानस्मीत्यर्थः ॥ १७ ॥

एवं क्षमाप्य ब्रह्मरूपेण स्तौति मूर्तिमित्यादिसप्तसिः । अथाहं सच्चिदखंडितां गुरोर्मूर्तिमंतरे मनसि ध्यायामि किल । या मूर्तिः सर्वं जडं प्रकाश्य प्रकटीकृत्य सर्वपापमंतरे हृदि विमला स्पष्टा भासते । यथा एकं सुवर्णं यद्यपि कुंडलादिनामभिर्नानामयं भवति । तथा श्रीगुरुपादपंकजम् अनामयं चितारोगनिवर्तकं महं सदा ध्यायामि ॥ १८ ॥ एकोपि स्थूलो गुणः रज्जुः क्षांत्या कदाचित् अहिसदृशः सर्पतुल्यो दृश्यते । स एवान्यसमये दंडाकृतिरिक्ष्यते । जनैरिति शेषः । तदा तस्मै अहिता सर्पत्वं लुप्यते । सहसाऽऽकारद्वयेन बाधितः सः गुणः अणुं किंचिदपि नाशगः नारां प्राप्नो न भवति । किंतु यथा स्थित एव वर्तते । तद्वत् विश्वस्योत्पत्तिलयेषु वर्तत इति मया सद्गुरुश्रेष्ठस्त्वमेवोपासितोसि । रज्जुबद्धबाधितं तत्र रूपं पश्यामीत्यर्थः ॥ १९ ॥ एकापि रज्जु मूर्तिं सच्चिदखंडितां किल गुरोर्ध्यायाम्यहं त्वंतरे या सर्वं हि जडं प्रकाश्य विमला भातयेव सर्वांतरे ॥ स्पर्णं चैकमथापि कुंडलं मुखाख्याभिर्हि नानामयं तद्वच्छ्रीगुरुपादपंकजमहं ध्यायामि चानामयम् ॥ १८ ॥ एकः स्थूच्छुगो यथाहिसदृशो भ्रांत्या क्वचिदृश्यतेसौ दंडाकृतिरिक्ष्यतेन्यसमये तस्याहिता लुप्यते ॥ आकारद्वयबाधितोपि सहसा नैवाणवसौ नाशगो विश्वोत्पत्तिलयेषु सद्गुरुवरस्तद्वेन्मयोपासितः ॥ १९ ॥ श्रीमत्सद्गुरेरक एव जगदाकारस्तथा भासते भूतञ्चा स्त्रीपुरुषाकृतिर्नैव रस्तत्समः काशते ॥ अत्र निर्विकृतिर्निजानुभववान्साक्षाद्वि वेषे वसन्सर्वत्रापि गुरुं तथैकममलं ध्यायामि चार्थेऽत्र सन् ॥ २० ॥ गुरुवरो जगदाकृतिरिक्ष्यते ह्यसदिदं सति तत्र विभासते ॥ यदि समाधिसुखेऽस्य विभासता भवति तर्ह्यसतो जगतोऽस्तिता ॥ २१ ॥

* यथाजनेकरूपा भवति । तथा श्रीमद्गुरेरक एव सन् जगदाकारो भासते । यथा नटश्रेष्ठः स्त्रीपुरुषाकृतिर्भूत्वा तत्तत्समः स्त्रीपुरुषादिसदृशः काशते दृश्यते । किंभूतः अंतः वेषमध्ये निर्विकृतिर्विकाररहितः निजानुभववान् स्वरूपस्मरणवान् वेषे कल्पितवस्त्रादिरूपे साक्षाद्वस्त्र एतादृशोपि नटो बहुरूप इव दृश्यते । तथा एकममलमुपाधिविकाररहितं श्रीगुरुं त्वां प्रति अर्थे अर्थनिमित्तमत्र भाग्यनगरे सन् वर्तमानोप्यहं सर्वत्र जगति ध्यायामि । सर्वं गुरुरूपमेव पश्यामीत्यर्थः ॥ २० ॥ श्रीगुरुश्रेष्ठो जगदाकार ईक्ष्यते सुविचारवद्विरिति शेषः । इदं सर्वमसत् तत्र सति सद्गुरुविधाने विविधरूपेण भासते । यदि समाधिसु

पुर्यादिसुखेऽस्य सर्वस्य विभासता प्रकाशमानता भवति । तर्हि असतो मिथशभूतस्य जगतः अस्तित्वा सद्व्युत्पत्ता भवति । समाधिमुद्रादौ जगतोऽविद्यमानत्वेन मिथ्यात्वमित्यर्थः ॥ २३ ॥ अदः इदं अन्यत् भेदेन प्रतीयमानमपि जडमस्ति । अमुष्य एतस्य गतिज्ञानं स्वपरविज्ञानं नास्ति । मतिकथा ज्ञानवातो पुरुषं पुर्याभिमानिनं प्रति वृथा भवति । जडदेहतादात्म्यवतो ज्ञानवातो निष्फला भवतीत्यर्थः । इति हेतोः सदा एकरूपो गुरुरेव नानाकृतिः स ज्ञानज्ञानादिविविधरूपोऽस्ति । कचेति । देशे काले वस्तुनि तदपरं तस्माद्गुरोरपरं भिन्नं वचः शब्दजातं वा कृतिरर्थजातं च नास्ति वाच्यवाचकरूपो गुरुरेवेत्यर्थः ॥ २२ ॥ त्रिगुणरूपेण गुरुरेव भातीत्याह । सात्त्विकीति । अंतः हृदि या वृत्तिः स्फुरति । सा सत्त्वगुणात्मिकास्ति । सैव ततो राजसैर्द्वित्रैस्तमोर्थां तमेगुणात्मकविषयग्राहिनी भवति । अहो आश्चर्य इयं त्रैगुणी त्रिगुणात्मिका गतिः प्रवृत्तिराल्पधियां जडमतीनां भवति । स्थूलधियां त्रिगुणप्रवृत्तिर्दृश्यते । ये संतः

जडमदन्यदमुष्य न वै मतिर्मेतिकथैव मुधा पुरुषं प्रति ॥ इति सदैकगुरुर्विविधाकृतिस्तदपरं न वचः क्व च वा कृतिः ॥ २२ ॥ सात्त्विकी स्फुरति वृत्तिरंततो राजसैर्द्वित्रैस्तमोर्थां ततः ॥ त्रैगुणी गतिरंहं धियामियं सद्भियां न च गुरोः पराव्ययम् ॥ २३ ॥ गुरुरविर्जगदंबुविभासको विमुखमृदमृगांतरनाशकः ॥ सुजनभक्तमनोजिविकाशेदो हृदय एव सदास्तवचनाशदः ॥ २४ ॥

सद्गुरोः सकाशाद्भिः ज्ञानं येषां तेषां गुरुत्वाविलसितज्ञानदृष्टीनां गुरोः परं भिन्नं नास्ति । किमूतं अव्ययं व्ययो नाशः स च जायमानस्यैव भवति । त्रिगुणात्मकं तु शराविषाणवत् अजातमेव । अतोव्ययमिति । यथोक्तं भगवता । “ ऊर्ध्वमूलमधःशास्त्रमश्वत्थं ग्राहुरव्ययम् ” इति । तस्मात्सर्वं गुरुकृत् पद्मा गुरुरूपमेव भवतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ एवं गुरोर्महत्त्वं यथाशक्त्युपवर्ण्यं सदा गुरुस्मरणं प्रार्थयति गुरुरविरिति । गुरुरूपः सूर्यो जगद्रूपं अंबु मृगजलं तस्य विभासकः स एव विमुखाः अशरणीकृतगुरवस्त एव मूढमृगास्तेषामंतरं मनः नाशयति । विषयजलोलुपतया भ्रमयति सः । भ्रामको भवतीत्यर्थः । स एव सुजनानां भक्तानां मन एव कमलं तस्य विकाराप्रदो भवति । तथा सद्गुरोः सदैव अवनारां पापप्रणाशं प्रददाति सः यद्वाऽध्वनाशं अज्ञानाभावं ज्ञानं प्रददाति सः श्रीशुकानंदोऽस्तु वर्ततु । तस्माच्छ्रीगुरोस्तव दर्शनं सदा हृदि भवति यद्यपि तथापि बहिर्स्वां द्रष्टुं मम मनोऽतिवृण्णायुक्तमस्तीत्यर्थः ॥ २४ ॥

सन् अर्थो यस्मिन्तत् गृहसुतेन गृहस्थाश्रमजन्यपुत्रेण लिखितं पत्रं दृष्ट्वा सच्चिदानंदतीर्थः शुकानंदगुरुः स्थितं प्राह । हे शिष्य यत्तमेम गृहे वासो निबोद्धवीत्यारांक्य चिंतामणिर्माप्रति श्रुतिसमं श्रुतयः समाः यस्मिन् यथा भवति तथाज्जुभवेनालिखत् पत्रं प्रेषितवान् । एतादृशपुत्रस्य संगणेशया पुण्याश्रमेषु तीर्थान्तमधिकमस्ति किं अपि तु नाधिकं तरुमाहं दीतं गच्छामीत्यर्थः ॥ २५ ॥ इत्थं नाथः शुकानंदगुरुः नंदीतं प्रति गमने मतिर्यस्य सः साद्भिः पंडरीस्थसत्पुरुषैः शिष्यात् शुकानंदशिष्यद्वाराऽऽश्रावि श्रुतः । गुरुनंदीतं गच्छतीति वृत्तं यदा तदा सर्वैः ओकः शुकानंदः स्थानं

मयूरेश्वर उवाच ॥ दृष्ट्वा पत्रं सदर्थं गृहिसुतलिखितं सच्चिदानंदतीर्थः प्राहेत्यग्रस्थशिष्यं ह्यगदि मम यत्तैर्गैहवासोऽतिनिंद्यः ॥ इत्याशं कयालिखद्यच्छ्रुतिसममनुभूतैव चिंतामणिर्मामीदृक्पुत्रस्य संगत्किमधिकमटनं तीर्थपुण्याश्रमेषु ॥ २६ ॥ इत्थं नाथो हि नंदीतटगमनमतिः साद्भिरश्रावि शिष्यादेत्यौको वस्तुमभ्यर्थित इह विनयात्सोत्पयजत्पत्रमग्रे ॥ तेषां तैस्तद्विलोक्येत्युदितमथ सुतं त्वीदृशं सुज्ञमुज्झ्याऽत्रैव स्थेयं वचोदो गदितुमपि गुरौ नो समर्थाः स्म सर्वे ॥ २६ ॥ तत्रासीद्बालशाल्मी सकलबुधमतश्चात्मलब्ध्या नुभूतैर्येननेकाश्च संतोऽमितमनुगृहणान्मानिताः सद्गुरुत्वात् ॥ त्रिशत्संख्यांश्च पित्राप्यनुदिनमपि योऽनर्पयद्दे तथापि नैकस्मा ज्ञात्मां सोऽलभदथ शरणं श्रीशुकानंदमाप ॥ २७ ॥

प्रति एतय इह पंडर्यो वस्तुं वासं कर्तुं अस्पृथितः प्रार्थितस्तदा स शुकानंदस्तेषामग्रे पत्रं त्यक्त्वात् । तैस्तत्पत्रं विलोक्येत्युदितं उक्तम् । इति किम् । ईदृशं सुज्ञं पुत्रं त्यक्त्वा त्वयौत्रैव स्थातव्यं इति अदः वचनं गुरौ त्वयि त्वत्समीपे गदितुं वक्तुमपि वयं न समर्थाः स्मः । स्तेत्यव्ययं पत्रस्याश्रयैरूपत्वादित्यर्थः ॥ २६ ॥ तत्र श्रीशुकानंदशिष्य आसीदित्याह तत्रेति । आत्मप्राप्त्या या अनुभूतिस्तदर्थं येन बालशाल्मिणाजेकसाधवः बहुमंत्रग्रहणेन सद्गुरुत्वेन मानिताः । यश्च पित्रा सह त्रिशत्संख्यांगुरुननुदिनमर्पयत् । वै निश्चयेन । तथापि स एकरादपि गुरोः सकाशादात्मतामात्मभावं नालभत् । अथ

श्रीशुक्रानंदं शरणं प्रातः ॥ २७ ॥ तस्माच्छुक्रानं गुरोश्चरमगुरुश्रेष्ठलब्धः आत्ममार्गो आत्मगतिर्यस्य स सन् अत्र नाथे श्रद्धये विश्वासं कृतवान् । नाथेन संन्यासे गृह्यमाणे सति तदर्थं संन्यासार्थं सः वित्तमन्नादिकं सर्वमपि ददौ । एवं भक्तः स बालशार्ङ्गोऽहं पंडर्यां गुरुं वस्तुं अवदत् । अथ नाथस्तं वक्ति उवाच । इदं हि विश्वं मिथ्याऽस्ति । अखिलतः सर्वेऽप्य इतरो मित्र आत्माऽखिलस्यः सर्वगतोऽस्ति । अहमपि स आत्माऽस्मि । आत्मरूपस्य सर्वगतत्वात् कदाचिदपि तव मम च वियोगो नास्ति । अतस्त्वया मद्रूपेने निषेधो न कर्तव्य इति भावः ॥ २८ ॥ अग्रे प्रथमं स शुक्रानंदगुरुः नद्यां चंद्रमा गार्गां स्नात्वा कृतविधिः कृतनित्यक्रियः पुंडरीकं श्रीयुक्तं रुक्मिणीयुक्तं पांडुरंगं चानमत । ततो यतेहोरामाख्यस्य संन्यासदीप्तागुरोराज्ञां कृच्छ्रेण

तस्माच्छ्रद्धात्ममार्गश्चरमगुरुऽत्राच्छ्रद्धेऽत्रैव नाथे संन्यासे गृह्यमाणेऽखिलमपि स ददौ वित्तमन्नं तदर्थम् ॥ इत्थं भक्तः स वस्तुं गुरुमवददौ प्रार्थयंश्चात्र नाथस्तं वक्तीदं हि मिथ्याखिलत इतर आत्माखिलस्थोऽपि सोऽहम् ॥ २८ ॥ स्नात्वाग्रे पुंडरीकं कृतविधिरनमच्छ्रियुतं पांडुरंगं यस्याज्ञां प्राप्य कृच्छ्रात्कृतनतिरखिलैः प्राप नंदीतटं सः ॥ पत्राज्ज्ञात्वाऽथ चिंतामणिरपि पितरं द्रक् दिदृक्षुस्त्वनाज्ञो राज्ञोऽथाप्रेषयत्प्राग्वृषतुरगनिजैर्देशिकार्थं जयंतीम् ॥ २९ ॥ ताताग्र्योऽपत्यभार्ययुगथ निजपुरं गंतुकामः सुखैर्भ्रातृव्येणार्चितोऽस्माद्रजति पथि तदा लक्ष्मणश्चास संगे ॥ नासीत्क्रोशद्रथैर्भोऽथ च तृषितसुताऽयाचदंबां तु नीरं सावोचद्बहू हे तातं वदति तमपि तत्सोऽब्रवीन्नात्र वारि ॥ ३० ॥

प्राप्य अखिलैः कृताः नतयो यस्यै स नंदीतटं प्रातः । अथ चिंतामणिः पत्रद्वारा पितरं नंदीतटगतं ज्ञात्वा तं शीघ्रं दिदृक्षुरासीत् । अथ राज्ञः चंडुलाल सकाशान्न आज्ञा यस्य सः अयाप्ताज्ञाः सन् प्राक् पूर्वं वृषभैरश्वैर्निजैः शिष्यैः सह जयंतीं स्वपत्नीं प्रति देशिकार्थं गुरुमेवार्थं प्रेषितवान् नंदीतटमिति शेषः ॥ २९ ॥ अथ भालचंद्रस्य शुक्रानंदभ्रातृवृत्तांतमाह ताताग्र्य इत्यादिसप्तभिः । अथ चिंतामणेस्ताताग्र्यः पितृव्यः अपत्यभार्ययुक् क्षीपुत्रसीहेतः स्वन गंतुकामो भ्रातृव्येण चिंतामणिना सुवैद्यैः पूजितः सन् अस्माद्राग्यमराधया व्रजति गच्छति । तदा लक्ष्मणारुहः रामदीक्षितपिता संगे समागमे आसीत् ।

अथ कदाचित् क्रोशद्भ्ये उदकं नार्मीत् । तदा तृषिता कन्या मातरं प्रति तत् उदकमयाचत् । सा च माता स्वतानं ब्रूहि जलं याचयति कन्यामेवाचत् । तं भालचंद्रमपि वदति कन्यायै जलं देहीति सोऽपि भालचंद्रोऽत्र तदुदकं नास्तीत्यबधीत् ॥ ३० ॥ अथ भालचंद्रस्य पूर्ववृत्तान्तस्मृतिर्जनित्याह । अथ स्य इति त्रिभिः । अश्वारूढो भालचंद्रः पादचारिणं पितुरुमापत्यानंदस्य शिष्यं लक्ष्मणं वदति स्म । मत्तोऽन्यः कनिष्ठोऽपि विनायकः आत्मभिद्धिरस्ति मयि किमपि तत् सिद्धिसामर्थ्यं नास्ति । पूर्वं कदाचित् आत्रां विधैः सहोत्तमविवाहं प्रतिगतौ । अथात्र विवाहे मितमल्पं धनादि लब्ध्वा जनैः सह निर्गतौ । तदा मार्गे ईषदपि अंभः उदकं नासीत् । तदा पांथाः तृषिता बभूवुः । मातृकट्यां स्थितः कश्चिच्छुवालको मुमुर्षुरभवत् ॥ ३१ ॥ तस्य

अश्वस्थो भालचंद्रः पदगमिति जगौ लक्ष्मणं तातशिष्यं मत्तोल्पोऽप्याप्तसिद्धिर्मयि न किमपि तत्प्राप्तौ सद्विवाहम् ॥ विप्रैरात्रां हि लब्ध्वाऽत्र मितमथ जनैर्निर्गतौ चाध्वनीषत्रांभः पांथास्तृषिताः शिशुरभवदणुर्मातृकट्यां मुमुर्षुः ॥ ३१ ॥ माता क्रोशंत्यभूतानवद दतिघृणो द्वादशाब्दो विनेता चेत्स्यात्सर्वांशिरोधः क्षणमिह सुजलं दर्शयाम्याऽऽपिबंतु ॥ श्रुत्वा सर्वे तथासन् स लज्जुः रुरुतले भूस्थ पाषाणमेकं चोद्धृत्योऽग्न्याह सर्वान् पिबत जलमिदं त्वाश्वनालस्यलभ्यम् ॥ ३२ ॥ उन्मीलयाशीर्णयथाल्पावट इह ददशु स्तेमलं तोयमर्भ्यांबादौ पाययित्वाऽपिबदपि निखिलाः पूयित्वाल्पपात्रे ॥ पाश्चात्या वीक्ष्य संचं जलमिह किमिति द्राग्यशुस्त्नावदश्मा गर्ते त्यक्तो विनेत्रा न जलमणु तदा तेऽल्पपात्रस्थमापुः ॥ ३३ ॥

माता च क्रोशन्ती आक्रोशकर्त्री अभवत् । तदातिदयालुर्द्वादशवर्षो विनायकस्तानवदत् । क्षणमात्रं सर्वांशिरोधः सर्वेषां नेत्रलापनं यदि भवेत्तर्हि इह निर्जलदेशे सुंदरं जलं दर्शयामि । अथ च सर्वे पिबंतु । इति श्रुत्वा सर्वे तथा आसन् पिहितनेत्रा बभूवुः । तदा स विनायकः लघुवृक्षस्याधोभागे भूमि स्थितम् एकं पाषाणमुद्धृत्य उरुद्वयं त्यक्त्वा च सर्वान्ग्राह । पूयंतु शीघ्रमिदं जलं पिबन् । किंभूतं अनालस्यलभ्यं आलस्येन लाभ्यं न भवति तत् । किंचिद्विलंबे सति उदकलाभो न स्यादित्यर्थः ॥ ३२ ॥ अथ ते सर्वेऽशीर्णयुन्मीलयाल्पोऽवटे गर्तेऽमलं जलं ददशुः । तदा माताऽर्भकप्यं मुमुर्षुष्वे आदौ जलं पाय

पितृणा स्वयं चापिबत् । निखिलाः सर्वेपि अल्पयात्रे जलं पूरयित्वाऽपिबन् । ततः पाश्चात्याः पश्चाद्भागिनो वृक्षाधः संघे जनसमुदाये दृष्ट्वाऽत्र जलमस्ति
किम् इति शीघ्रं श्रुतुः । तावत् विनायकेन जलागतेऽप्या पाषाणो न्यस्तः । यदाऽप्यु अल्पमपि जलं नासीत् । तदा ते पश्चाद्भागिनोऽल्पपात्रस्थं जलं प्रापुः ।
अपिबन्नित्यर्थः ॥ ३३ ॥ इति अजलदेशे जलार्पणकर्तृत्वरूपं सामर्थ्यं वर्ये ज्येष्ठेऽपि मयि नास्ति । इदं भालचंद्रस्य वचनं श्रुत्वा तस्य पत्नी जीवा नाम्नी
प्राह । इदं बंधोः श्रेष्ठत्वं त्वया इह वृथा कथितं मिथ्या एतद्वृत्तमस्तीत्यर्थः । स भालचंद्रोऽत्रविषये साक्षिणो दिशतं जनाः संतीत्यब्रवीत् । अथ लक्ष्मण
स्तामवोचत् प्राह । इदं भालचंद्रोक्तं वचनं श्रुत्वा सत्यमस्ति चेत् तर्हि तदास्यांधं अक्षणोरंधत्वं आस्तां भवतु । सा च तथा सत्ये वचसि ममांधत्वं भवतु

सामर्थ्यं नेति वर्येपि मयि वच इदं तस्य पत्नी निशम्या हेदं बंधोर्वचनं कथितमिह मुधा सोब्रवीत्साक्षिणोऽत्र ॥ प्राहाथो लक्ष्मण
स्तां वचनमिदमुक्तं चेत्तवास्यांध्यमास्तां सावोचत्तथास्तां गदित इति वचस्यंधनां प्राप साशु ॥ ३४ ॥ प्राप्ताः कष्टान्नदीं ते
जलमथ तृषिताश्चोत्तरंतः पपुर्वै जीवा मंदं स्वकन्यां वदति वद् जलं काऽस्ति पात्रं च शीघ्रम् ॥ कन्या प्राहाग्रतस्तद्भसि किमधुना
धेव वीक्ष्यैदुभालोऽसौ सत्यं ब्रष्टदृष्टिः सदनुतकथनात्सावदब्रूति भूयः ॥ ३५ ॥ तामाहाऽसौ वदत न गतद्वगिति साप्याह तं
लक्ष्मणं स मिथ्येयं वक्ति नूनं वदति च स इमामंब ते वाणुनास्तु ॥ मंदं जीवांध्यमाहावददुत स इमां नासिकां वर्षयाये सांघ्रिस्थ
सितास्तामिति कृतमनयाश्चैव दृक् चाथ लब्धा ॥ ३६ ॥

इत्युच्ये । इति वचस्युदिते उक्ते सति सा शीघ्रमन्धत्वं प्राप ॥ ३४ ॥ अथ ते तृषिताः संतः कष्टेन नदीं प्राप्ताः । उत्ततोऽध्यादित्य उच्यते प्राणाः जलं
पपुः । तदा जीवास्या मंदं शनैः कन्यां वदति । जलं काऽस्ति पार्श्वं च कास्ति इति । तत् शीघ्रं वद कथयेति । कन्या च प्राह । अग्रतस्तवाग्रभागे
तज्जलं पात्रं चास्ति । त्वमधुनधिष किं वदसीति । एतद्वृष्टेदुभालो भालचंद्रोऽब्रूदत् । असौ मत्पत्नी सतः मत्स्यस्य विनायकवृत्तस्यानुवृत्तिमिति कथयनात् ब्रष्ट
दृष्टिः अंधाभवदिति । सा पुनः न अंधा नास्तीत्यब्रूदत् ॥ ३५ ॥ तामसौ भालचंद्रः श्रुत्वा सत्यं त्वं वद इत्युच्ये । सापि अहं गतद्वगिति प्रत्याह ।

स भालचंद्रो लक्ष्मणं ग्राह । इयं पिथ्या वक्कि नूनमिति । स च लक्ष्मण इमां जीवालयां वदति । हेन ते वाक्क अहमंथा नास्मीति वाणी कृता सत्या भवतु इति । अथ जीवा मंदं शनैरात्मनोऽवत्वमाह । उत पुनः स लक्ष्मण इमामवदत् । हे अर्ये त्वं आत्मनो नासिकां वर्षय । सोऽग्निप्रस्था भाषया सताशेरपारि मिता सिता शर्करा आस्तां सर्वान्प्रत्यर्पयेति यावत् । इति लक्ष्मणवाक्यं श्रुत्वा अनया कृतं लक्ष्मणोक्तं नासिकावर्षणं शर्करासमर्पणादि सर्वं आचरितम् । अथ तया शीघ्रं दृक् दृष्टिश्च लब्धा । एवं तेषां मार्गे वृत्तं जातमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ तैः सर्वैर्भालकी याता । ते भालकीं गता इत्यर्थः । इतः इतः परं भाग्यनगरस्थञ्छितामणिः ग्राह मनसीति शेषः । अन्नस्य मम पत्रं दृष्ट्वा सपदि तत्कालं गुरुरस्मद्व्याज्यः ययि दयायुक्तः सन् गेहं नंदीतटस्थं गृहं

प्राप्ता तैर्भालकीतः क्षितिपपुरगतः ग्राह चिंतामणिं मेघस्यवेक्ष्य पत्रं सपदि गुरुरगाद्रेहमस्मद्व्याज्यः ॥ चेद्रेहं नो गतोहं पुनरपि लघु तीर्थानि यास्यत्यनीहो राजाज्ञां नैव दत्ते किमु झटिति गृहं गम्यतां तां विहाय ॥ ३७ ॥ इत्थं क्षिते विचिन्वन्पतिसुषमगतञ्चेति स ग्राह राजन्प्राप्तो गेहं गुरुमै स्वगतिरपि शुक्रानंदनाथो निरिहः ॥ गच्छाम्येतदिदं शुः पुनरपि झटितीहाभिधास्ये भवंतं राजाशोकञ्च नानाद्वुररिह दययाऽऽयातु मेऽक्ष्णोः सुपुण्यात् ॥ ३८ ॥

प्राप्तोऽस्ति । अहं गृहं प्रति न गतश्चेच्छिं पुनरपि लघु शीघ्रं तीर्थानि यास्यति । यतः अनीहो निस्पृहः । राजा चाज्ञां नैव दत्ते । किं यया तां राजाज्ञां विहाय अगृहीत्वा झटिति गृहं प्रति गम्यतां गंतव्यम् । गुरुदर्यं कथं भविष्यतीत्यर्थः ॥ ३७ ॥ इत्थं क्षिते विचिन्वन्प्रायश्च स चिंतामणिर्नृपतिमुपगतः सन् तं ग्राह । हे राजन् स्वतंत्रो मम गुरुः शुक्रानंदनाथो निस्पृहो यम गृहं प्राप्नोति । एतदिदं शुरस्य दर्शनेच्छावानहं गच्छामि । पुनरपि झटिति इह भवंतं प्रति अभियास्ये आगमिष्यामि । अथ राजा उवाच । तव गुरुर्नृपानेनेह भगवन्गरे यम नेत्रयोः सुपुण्येनायातु आगच्छतु । नृपानं प्रेषयित्वा गुरुं अत्रानयिष्यामीत्यर्थः ॥ ३८ ॥

भूयश्चिंतामणिस्तु वदति । इह गुरुर्नाशायति । हि यतो निरीहो यः सदा आत्मानुभवसुखेन युक्तः सन् न अन्यस्य दृष्टिरस्मिन् स अन्यानवलोकितोऽस्ति । सोऽङ्गु नायास्यतीति । राजा च तं भूयः प्राह । खलु निश्चितं मम लिखितं पत्रं वीक्ष्यासौ शुक्रानन्दः शीघ्रमागमिष्यति । यतोऽसौ मयि कृपावानस्ति । राज्ञः श्रीकृष्णवृत्तारत्नेन शुक्रानन्दस्य च सुदामावतारत्नेनोभयोर्मित्रत्वात्परस्परं कृपापात्रत्वमित्यग्रे वक्ष्यमाणत्वादिति भावः । इति नृपवचः सचिववचनादिभिर्विचिंतामणिर्नो वेचि न जानाति ॥ ३९ ॥ इति नित्यं चिंतामणिस्समवदत् । तथा वदति । कदाचिदसौ चिंतामणिः प्रापत् आहं नदीतटं गच्छामि अकम्पितः ।

भूयश्चिंतामणिस्तं वदति गुरुरिहाऽऽयाति नो यन्निरीहश्चेकते यः सदात्मानुभवसुखयुतो ह्यस्ति चानन्यदृष्टिः ॥ राजा तं चाह भूयः खलु मम लिखितं वीक्ष्य चायास्यति द्राङ् मय्यास्तेसौ कृपावानिति नृपवचनं वेत्ति चिंतामणिर्नो ॥ ३९ ॥ नित्यं चिंतामणिस्तं ह्यवददिति तथा प्रागिवासौ कदाचिद्विप्रः प्रातः सर्भां सल्लिखितमुपददौ मन्त्रिणे देशलिप्या ॥ तावद्राजानुगोसात्सदसि नृपवरस्त्वा ह्वयत्येवमाहास्यस्थे पौराणिके चावदति तमतिरुण्णथमित्याह मंत्री ॥ ४० ॥ माहाराष्ट्री लिपिस्ते बुध किमवगतास्तीत्युवाचैष सोथो पत्रं त्यक्त्वा विदग्धे पठ वदति गृहीत्वाथ चिंतामणिस्तत् ॥ पैशाचीं तत्र चैषास्त्रिपिडवददसौ नेक्षितैवाजनेर्या दान्या शीघ्रं कथं सावतु निजमुत्सृङ्गमावितर्त्ताः शुकार्यः ॥ ४१ ॥

तावत्कश्चिद्विप्रः सर्भां प्रातः सन्न सल्लिखितं कस्यचित्सत्सुखस्य पत्रं देशलिप्या युक्तं ददौ । तावच्च राजानुगो राजसेवक अगात् सदसि प्रातः । स च द्रुतः नृपवरो राज्ञा त्वां प्रति आह्वयतीति एवं प्राह । तदग्रस्थिते पौराणिके देशानुगणे पुराणं वदति सति त्वावशात्तं प्रति अतिशयेन स्तु क्रोधो यस्य स मंत्री नाथं चिंतामणिं प्राह ॥ ४० ॥ हे बुध ते तव माहाराष्ट्री लिपिरपरास्त्रिपिड किम् । एष चिंतामणिश्चावगतेत्युवाच । अयं स मंत्री हि दक्षिंतामणेरग्रे पत्रं त्यक्त्वा पठेति वदति । अथ चिंतामणिस्तत्र गृहीत्वा तत्र पत्रे पैशाचीं लिपिं पाषाणा 'भोदीति' प्रसिद्धां ऐक्षत् दृष्टवान् । अस्ताव

वदत् मनसीति शेषः। या लिपिः आजनेः जन्मत आरभ्य नेक्षिता अवलोकिता नास्ति । सा शीघ्रं मया कथं वक्तव्या । अस्मिन् समये निजस्य आत्मनः सुखं करोति सः अविता रक्षिताहीः लज्जा येन स शुक्रानंदो मा मां प्रति अवतु एतत्संकटाद्रक्षतु ॥ ४१ ॥ संकटमेवाह् वाक्मस्यमित्युद्धेन । यो मंत्री वाक् सत्या यस्य सत्यवाचं मां अन्यान्प्रति वदति कथयति । तस्मै अदृष्टापि लिपिः एति अवगतास्तीति मया उक्तमस्ति । सा लिपिर्नायाति अवगता नास्तीति चेन्मयि वदति सति तर्हि अद्य मयि असत्यत्वं स्यात् । इत्थं चिंतायुक्छिंतामणिः सर्वगतं गुरुं ध्यायति स्म ध्यातवान् । तावत्सः प्राप्नस्फूर्तिः सद्यः सर्वं लिखितं तत्पत्रं मंत्रिणोऽवेओचत् पठितवान् ॥ ४२ ॥ तस्मिन्पत्रे गुंडारथसाधोरिति लिखितमासीत् । इति किम् । अयमग्र्यो ब्राह्मणः सुपात्रोस्ति ।

वाक्मसत्यं मांखिलान्यो वदति लिपिरदृष्टापि तस्मै ह्यवैमीत्युक्तं नायाति सा चेदिति वदति मयि स्यादसत्यत्वमद्य ॥ इत्थं चिंताढ्य चिंतामणिरखिलगतं श्रीगुरुं ध्यायतिस्माऽऽप्तस्फूर्तिस्तावेदेवाखिलमपि लिखितं मंत्रिणोऽग्रे ह्यवोचत् ॥ ४२ ॥ तस्मिन्गुंडारथ साधोर्लिखितमिति सुपात्रोयमग्र्योऽस्य सूनोमौजी देयं तदर्थं धनमवनपरस्तन्निशम्याथ दत्त्वा ॥ विप्रायागात्स नाथं वसतिमथ गतो द्रौघ्वि चिंतामणिश्चान्येभ्यः पत्रं ददौ तल्लिपिविद उत ये कष्टतोऽर्णोमाहुः ॥ ४३ ॥ प्रावोचदेशिकः स्वानिति लिपिरखिलैर्लभ्यतेऽभ्यासतः सा स्मृत्या नाथेन दत्ता मम हृदि न नृपः शक्त इत्थं न देवः ॥ स्तुत्यानेकैरहोभिर्नृपतिरभिददात्येकखेटं हि देवः कुच्छादत्ते च दिष्टं न गुरुसम इतः स्यात्परोऽन्यः क्व मर्त्यः ॥ ४४ ॥

अस्य सूनोमौजी व्रतबंधोस्ति । तदर्थं त्वया धनं देयं योग्यमस्तीति । अवनपरः रक्षणतत्परः स मंत्री तत्पत्रं निशम्य विप्राय दत्तव्यं धनं च दत्त्वा स्वनाथं राजानं प्रत्यगात् । अथ चिंतामणिश्च शीघ्रं स्वस्थानं गतः सन्न अन्येभ्यः लिपिविद्व्यस्तत्पत्रं ददौ । ये लिपिज्ञास्तेपि तत्पत्रं कष्टेन वर्णं वर्णं प्राहुः ॥ ४३ ॥ चिंतामणिः स्वात् स्वशिष्यान् लिपिविदः इति प्रोचे । या लिपिः सर्वैरभ्यासेन लभ्यते । सा लिपिः स्मरणमात्रेण गुरुणा मम हृदि दत्ताऽर्पिताऽस्ति । इत्थं एवं सद्यः अपरिचितलिपिज्ञानं दातुं नृपो न समर्थः । अनेकैर्दिवसैः स्तवनेन देवोपि न समर्थः । हि यतः संतुष्टो नृपः एकखेटं ददाति

देवश्च कदात् आराधनश्रेण विष्टं दैवविहितं दत्ते । सद्गुरुत्वात् न भवति । अतो देवाद्वाज्ञश्च परः अन्यो मन्यः क कुतो गुरुस्यो भवति । नैव भवतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ अथाहमीदृशदयायुक्तं गुरुं त्यक्त्वा स्वर्गं भाषया 'परिस्' इति प्रसिद्धं त्यक्त्वा सुवर्णमिव इदं नृपं किं किमर्थं भजामि । यस्य गुरोः स्वरणयात्रेण इति अपरिचितलिपिज्ञानं लब्धम् । तस्य पादसेन सर्वमपि अलभ्यमस्ति किम् । अपि तु सर्वं लभ्यमेवास्ति । इत्थं कृतमतिः निश्चिह्नबुद्धिः स चिन्तामणिः शीघ्रमश्वमारुह्य रामचंद्रशिष्येण साकं आर्यं सचिवं त्यक्तैव अदृष्टैव इतो भाग्यनाराय्यावुषि निर्ययौ । यतो निरीहः गुरुपदयोर्गता धीर्यस्य सः ॥ ४५ ॥ स च रामचंद्रो मार्गे गच्छन् सव्यहस्ते धृतः महाद् दंडो येन एकोऽपि शस्त्रधारिणतुल्य आसीत् । तं दृष्ट्वैव इतपरा राजसेविनः खड्गादिशस्त्रहस्ताश्च भीतिं

त्यक्तैवेन भजामीदृशदयस्य किं स्वर्गमुज्ज्यैव हेम स्मृत्या यस्येति लब्धं किमखिलमपि तत्पादसंगादलभ्यम् ॥ आरुह्याश्वं स इत्थं कृतमतिरचिराद्रामचंद्रेण साकं त्यक्तैवार्यं निरीहो गुरुपदगतधीर्निर्ययौ प्रावृषीत् ॥ ४५ ॥ मार्गे गच्छन्स चैकोऽसिधरगणसदृक् सव्यहस्तोरुदंडस्तं वीक्ष्यैवातिभीतिं दधत् इतपराश्वासिसुल्यान्नहस्ताः ॥ वामे कुक्ष्यरूपेक्ष्यामखिलमपि दधन्देशकालोचितं यन्प्रादावस्येप्सितं तद्विरूपदभजनाद्रामचंद्रः सुसिद्धिः ॥ ४६ ॥ पर्जन्ये कंबलाधोल्पभुवि समकरोदोदनं यो गुरुं सुस्नाप्यास्थान्ये शशूजाशनमपि गुरुतः कारयित्वावशिष्टम् ॥ भुक्त्वादात्पर्णमुख्यं विदु उत ददन्मुस्तं भ्रमोऽतोऽश्वसंस्थाः स्थानं नैवात्र खेटे मुहुरिति वचनै रामचंद्रं शशंसुः ॥ ४७ ॥

दधते । एवं बलाढ्य इत्यर्थः । वामे वामभागे कुक्षिगता या उरुमहती पेशी भाषया बटवा इति प्रसिद्धा तस्यामखिलमपि देशकालोचितं वस्तुजातं दधन् सः यस्य यद्वस्तु ईप्सितं तस्मै दत्ते । गुरुत्वमजनेन सुसिद्धिः प्राप्तसिद्धिरासीत् ॥ ४६ ॥ कदाचित्पर्जन्ये सति कंबलस्याधोभागोऽल्पभूमौ स औदनं चकार च पुनः गुरुं सुस्नाप्य तत्रैव कंबलाधः गुरुतः गुरुणा देवपूजां भोजनं च कारयित्वा स्वयंचावशिष्टं भुक्त्वा पर्णमुख्यं तांबूलादिकं विदे गुरवे अदात् ददौ । तं भुक्त्वंतं प्रति भ्रमतोऽवाहृता ददशुः । अत्र खेटे स्थानं नैवास्तीति वचनैः रामचंद्रं शशंसुः । वयं स्थानार्थं भ्रमामः । त्वं तु गुरुं भोजयित्वा

भुक्तवानसि महदाश्चर्यमिति प्रशशंसुरित्यर्थः ॥ ४७ ॥ एवं वर्षासु वृष्टिष्वपि यस्य रामचंद्रस्य संगेन श्रीगुरुरीषदपि श्रममनुपगतः ६. श्राप्तोऽभवत् । सोऽयं भक्तवर्षी रामचंद्रो धन्योऽस्ति । यो बहुधनं गृहं त्यक्त्वा गुरुचरणमेवातत्परोऽभवत् । अथ तौ चिंतामणिरामचंद्रौ नंदीतटं प्राप्तौ । गुरुं धुकानंदं यतिरूपमीक्ष्य नमंतौ स्मितास्यौ बभूवतुः । अथ चिंतामणिस्तिष्ठता भाग्यनगरेऽपरिचितपत्रबोधेन कृतां गुरुवरकरुणां स्तौति । या करुणा स्वरणकर्तृणां प्रीतिं ददा भवति ॥ ४८ ॥ तामेव करुणास्तुतिमाह जयतीति पंचभिः । हे नाथ सा तव कृपा परमानंददायिनी जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते । किंभूता कृतस्य कर्मणो विनाशिनी अत्यंताभावकरी “ क्षीयते सर्वकर्मणि तस्मिन् दृष्टे परावरे ” इति भगवदुक्तौ गुरुकृपाजन्यज्ञानस्य सर्वकर्मना तद्वद्विनिर्दयः । यस्यैः

इत्थं वर्षास्वपीषच्छूममनुपगतः श्रीगुरुस्य संगोऽयं भक्तवर्षी गृहगुरुधनमण्डप्य भुवंचिसेवी ॥ प्राप्तौ नंदीतटं तौ गुरुमथ यतिमीक्ष्यानमंतौ स्मितास्यौ तिष्ठंश्चिंतामणिस्तां गुरुवरकरुणां स्तौति या स्मर्त्रभीष्टा ॥ ४८ ॥ चिंतामणिरुवाच ॥ जयति सा परानंददायिनी नाथ ते कृपा कृतविनाशिनी ॥ यदनुलेशतः पामरो नरो भवति गोचरागोचरोपरः ॥ ४९ ॥ यदनुगानतः कलिर भूत्कलः किल कुलाकुलः स्वात्मदृक्प्रदः ॥ नाथ दुःसहोदकवासनानिरसनक्षमस्तावको गुणः ॥ ५० ॥ यदनुसरणतः करणवृत्तयः प्राणुरभसां वीचिवल्लभ्यम् ॥ व्रजति संसृतेर्भयमितीह किं नौमि नाथ ते चरणपंकजम् ॥ ५१ ॥

कृपाया अनु लेशमात्रेण पामरः क्षुद्रोपि नरो गोचराणां भूचराणां अगोचरोऽप्यश्वः अमरो देवरूपो भवति । गुरोः कृपाकटाक्षलेशमात्रेणैव बलरूपत्वं प्राप्यत इत्यर्थः ॥ ४९ ॥ यस्य कृपागुणस्यानुगानतो वर्णनेन कलिदुष्टयुगमपि कलः कं सुखं लाति ददाति सः सुखप्रदोऽभवत् किल । कुलानि सजातीयानि अकुलानि विजातीयानि तेषु सर्ववस्तुषु स्वात्मदृक्प्रदः स्वात्मदृक्प्रदः सर्वगतत्वज्ञानसंयादकस्तावकः तव गुणः कृतार्थताजनकत्वरूपः हे गुरो दुःसहो नामुदकवासनानां उचरमाविदेहबीजभूतानां वासनानां निरसने दूरीकरणे समर्थोऽस्ति । त्वत्कृपया जीवानां पुनर्जन्म न विद्यते इत्यर्थः ॥ ५० ॥ एवं वासनानां शोभेन्द्रियलयपूर्वकं संसारभयनिवृत्तिरित्याह । यदनुसरणत इति । यच्चरणपंकजं प्रत्यनुसरणं शरणबुद्धयानुगमनं तेन हेतुना करणानामिन्द्रियाणां

वृचयो जलतरंगवह्यं प्रापुः । इह चरणानुसरणे सति संसृतेभ्यं व्रजति गच्छतीति किं वाच्यम् । किंतु गच्छत्येव । हे नाथ तत्त्व चरणपंकजमहं नैमि ॥ ५३ ॥ यत्तदस्यावलोकनमात्रेण मनो गतमलं वासनारहितं सत् परमुखे परमानंदरूपे आत्मनि सुखेन अनायासेन स्थिरं भवति । तच्च मनः अदमः अमुष्माच्चरणारविदातरं किमपि नाभीप्सति नेच्छति । हे नाथ त्वदनुरागिनां तत्सकानां तत्पदं पवते प्राप्यते वस्तुतस्त्वमनेनेति पदं ब्रह्मप्राप्तिकारणम् । यद्वा आश्रयं रक्षकं वा भवति । “पदं व्यवसितत्राणस्थानलक्ष्माधिरस्तुषु” इत्यमरः ॥ ५२ ॥ यस्य गुरोरुपदेशमात्रेणेदं जगत्साक्षिदानंदस्वरूपदात्मनः पृथक् नो भासते । किं तु जले तरंग इव मृदि घटादिव सदा केवलं भास्येव । दृढमिथ्यात्वनिश्चये केवलं द्वैतभाजं बाधकं न भवति । तस्मादेतादृशी यदवलोकनाद्गतमलं मनो भवति सुस्थिरं परसुखात्मनि ॥ न हि किमप्यदः परमभीप्सति त्वदनुरागिनां नाथ तत्पदम् ॥ ५२ ॥ यदुपदेशतो भाति नो पृथक् स्वात्मताश्चदानंदविग्रहात् ॥ जलतरंगवन्मुद्गटादिवज्जगदिदं सदा भाति केवलम् ॥ ५३ ॥ श्रीमच्छुक्रानं दनाथतनयेन गुरोः सदा ॥ स्वांतःकरणशुद्धयर्थं रचितं श्लोकपंचकम् ॥ ५४ ॥ श्रीमयूरेश्वर उवाच ॥ श्रुतेति गुरुणा नृतिस्त्विति महीपतिर्भाषितः सुतीर्थगमनाद्भरः सुसुतसंग इत्थं पुरा ॥ मनुक्तिरनृता न यस्तत्त्वमस्य चानंदं ततोऽपि तममुष्य मे स्वगुरुनाम संदेशिकम् ॥ ५५ ॥ सदाथ गुरुरश्रुणोच्छ्रुतिशिरोरहस्यार्थकं क्व चांतिमपुराणतोऽर्थममलं हि चिंतामणेः ॥ तुतोष हृदि चावदन्मन स यो ममानंदकः स एव हि वहिः सुतोऽयमिति चान्यतो धीः कुतः ॥ ५६ ॥

श्रीगुरोस्तव कृपा मयि सर्वोत्कर्षेण वर्तत इत्यर्थः ॥ ५३ ॥ श्रीमच्छुक्रानंदनाथपुत्रेण यथा श्रीगुरोः सकारात् स्वांतःकरणशुद्धयर्थं स्वचित्तशुद्धयर्थं गुरोः संबन्धि श्लोकपंचकं रचितम् ॥ ५४ ॥ इति नृतिः स्तुतिस्तु श्रीगुरुणा शुक्रानंदेन श्रुता तु पुनः महीपतिनामा शिष्य इति भाषित उक्तः । इति किं सुतीर्थगमनापेक्षया सुपुत्रसंगमो वरः श्रेष्ठोस्ति । इत्थं पूर्वं ममोक्तिर्भाषणमनृतं नासीत् । यत् यतः कारणादस्य पुत्रस्य स्वतनं ममानंदप्रदास्ति । ततः कारणात् पूर्वं मे मया देशिकमिति सत् स्वगुरोनाम अमुष्य कर्मणिषष्ठी । एवं प्रति अर्पितमस्ति । एतस्मात्सदा वेदांतश्रवणं कर्तुं देशिकनाम कृताभित्यर्थः ॥ ५५ ॥ अथ गुरुः सदा चिंतामणेः सकाराच्छ्रुतिशिरसामुपनिषदां रहस्यभूतमर्थमश्रुणोत् । क्व च कदाचित् अंतिमपुराणतः सकलपुराणा

नामते समाप्तौ कृतं पुराणं विष्णुभागवताख्यं तस्मादमलमर्थमश्रुणोत् । च पुनः हृदि तुतोष संतुष्टोऽभवत् । मनसि चावदत् । योयमानंदः स्वात्मानंदः स एव बहिः सुतरूपोयमस्ति हि । यत इति । नानार्थचतुराधीः अन्यतः अन्यस्मिन्कुतः स्यात् । न कुतोपीति । तस्मादयं मत्पुत्रः परमानंदरूपोऽस्तीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ अथ कदाचिद्वर्षकाले गौतमी बहुजलाभवत् । पुरसेतुं नगरमर्यादां विहाय उल्लंघ्य वृद्धिगाभिनी सती अंतरे पुरांतरे आसमं सर्वत्र समानं यथा स्यात्तथागता भविष्टाऽभवत् । तदा शुक्रमुखः शुकानंदगुरुः पुत्रमवदत् । बहिर्जलस्य गतौ गमननिमित्तं त्वमिमां सरितं गोदां प्रति श्रुतेः सदर्थं सन्न अर्थो यथा स्यात्तथा स्तुहि स्तवनं कुरु । वेदार्थगर्भितेन तव स्तवनेनैवं गंगा स्वस्थानं प्रति गच्छत्विति भावः ॥ ५७ ॥ अथ चिंतामणिगोदां ब्रह्मरूपात्वेन स्तौति । जगदित्यादिपंचभिः । इदं जगत् यत्सत्ताकं यस्यास्तव सत्तैव सत्ता यस्य तत् यत्सत्ताकं सत् कनके सुवर्णे कटककुंडलादिवत्स्फुरति । यथा कन

कदाचिदथ वार्षिके बहुजलाभवद्गौतमी विहाय पुरसेतुतां समगतांतरे वृद्धिगा ॥ तदा शुक्रमुखोऽवदत्सुतमिमां सदर्थं श्रुतेः स्तुहीति सरितं बहिर्जलगतावर्षोऽस्तुवत् ॥ ५७ ॥ चिंतामणिरुवाच ॥ जगद्यत्सत्ताकं स्फुरति कटकादीव कनके परं यच्च प्रेमास्पदमखिल संचारकृतिनाम् ॥ यदंशोऽयं भोक्ता श्रुतिशिरसि जीवो निगदितस्तवांबालंबे तद्धृदयमुखदं गौतमि वयुः ॥ ५८ ॥

कमत्तैव कुंडलादिसत्ता भवति न ततोऽन्यत्र कुंडलादिसत्ता दृश्यते । तथा यस्मिन् अधिष्ठाने यत् अध्यस्तं तत् अधिष्ठानसत्ताकमेव भवति । तस्माच्चद्वितिरिका जगतः सत्ता नास्तीत्यर्थः । तथा यत्तव स्वरूपं अखिलानां संचारकृतिनां नानायोगेनिषु भ्रममाणानां जीवानां परं निर्निमित्तं यथा तथा प्रेमास्पदमस्ति । ‘आत्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवति’ इति श्रुतेः निर्निमित्तप्रिय आत्मा तदेव तव स्वरूपमित्यर्थः । श्रुतिशिरसि उपनिषदि यो भोक्ता जीवो निगदितः कथितोऽस्ति । सोऽयं यस्यास्तवांशोऽय इवास्ति । हेव मातः हे गौतमि अतिशयेन गौरिति गोतमो वृषवत्पंचभारवाही जीवस्तस्यैवमधिष्ठानरूपा सत्ता तत्संबुद्धिः । यद्वा अतिशयेन गावः किरणाः जलानि वां गोतमास्तेषामियं समष्टिरूपिणी गौतमी जलतेजसोः समष्टिरूपा । “स्वर्गेषु पशुवायवज्ज

दिङ्नेत्रवृणभूजले । लक्ष्यदृष्ट्या द्विषां पुंसि गौलिं चिह्नोफसोः ” इत्यमरः । यद्वा गौतमर्षिणाऽऽजिता गौतमी तत्संबुद्धिः हे गौतमि अहं हृदयसुखदं मनःसुखकरं तव वपुः स्वरूपमालंबे आश्रयामि । प्रवाहवर्धनेन व्यापकरूपं प्रगटयंस्यात्तवादितीयपरब्रह्मरूपत्वं गुरुकृपयाहं जानामीत्यर्थः ॥ ६८ ॥

ननु जलरूपाहं शमिद्धास्मि कथं परब्रह्मरूपत्वेन मां वर्णयसीत्याशङ्क्य जलरूपग्रहणे कारणं दर्शयन्नद्वैतरूपेण वर्णयति । अनाथानिति । हे अंब जगदंब त्वं अनाथानां करुणया परिपातुं रक्षितुं विस्तीर्णम् अमलं यज्जलं तन्मयेन वपुषाऽवतीर्णीसि । किंभूता निजानंदस्य स्वात्मानंदस्य य उदेकः अतिशयस्तेन प्रकटाः स्पष्टाः जडचेतनरूपा वीचिनिकरास्तरंगसंघा यस्यां सा निजैः स्वकीयैः प्राक्पुण्यैषैः पूर्वजन्यकृतपुण्यसंबन्धेनैतुतेषाम् दृढयार्णे दक्षिण्ये सुलया सुखेन गोचरा प्रत्यक्षा भवसि । जनात्र पाण्डुराणद्वारा उद्धर्तुं गृहीतजलरूपाया अपि तव दर्शनं पूर्वपुण्यं विना नैव भवतीत्यर्थः ॥ ५९ ॥ एवं प्रवाहरूप

अनाथानंब त्वं जगति परिपातुं करुणयावतीर्णां विस्तीर्णमलजलमयेनासि वपुषा ॥ निजानंदोदेकप्रकटजडविहीचिनिकरा निजप्राक्पुण्यौघैर्भवेसि मम दृढमार्गसुलभा ॥ ६९ ॥ त्वमेव पृथिवीजलज्वलनवायुवाद्यात्मिका तथा महद्दृष्टतिस्त्वमासि भूरियोदात्मिका ॥ त्वमेव पुरुषः परः प्रकृतिरस्य विश्वात्मिके निरस्तरुणविभ्रमं कुरु सुखोदयं गौतमि ॥ ६० ॥ जननि चिन्मिदं प्रतिभाति यत्सुखदमखंडसुखानुभवात्मकम् ॥ जडसुखेतरवन्मलिनात्मनां तदमलं तव रूपमहं भजे ॥ ६१ ॥

ग्रहणे कारणमुक्त्वा गोदायाः सर्वरूपत्वं वर्णयति त्वमिति । त्वमेव पृथिव्यादिचमहाभूतात्मिकासि । तथा महदुपसाभ्यामन्यथारूपं ग्रहन्त्यश्च अहं दृष्टिश्च त्वमेवासि । भूरियोदात्मिका भूमानंदस्वरूपा त्वमेव । परसः पुरुषः अस्य पुरुषस्य संबन्धिनी प्रकृतिश्च त्वमेवासि । त्वचोऽयद्विद्विग्राहि नास्ति । हे विश्वात्मिके त्वं निरस्तः दूरीकृतः गुणानां विषयाणां विभ्रमो भ्रातिर्यस्मिन् तं विषयोपाधिहितमिति यावत् । सुखस्य परमानंदस्य उदयं प्रादुर्भावं कुरु । सर्वरूपा त्वं सर्वेषां निरुपाधिकमानंदं कुर्वीत्यर्थः ॥ ६० ॥ ननु सर्वेषां निरुपाधिकं आत्मसुखमस्येव तत्र प्राप्तस्य प्रापणं मया कृतं वृथा स्यादित्याशङ्क्य मलिनमनसां नित्यसिद्धमप्यात्मसुखं कंठचागीकरवत् अप्रामांमिव भवति । तत्प्राप्त्यर्थं त्वयावश्यं कृपा कर्तव्येत्याह । जननीति । हे मातः इदं विश्वात्मकं

तव रूपं विचित्रं प्रतिभाति । स्फुटं विचारे सति स्पष्टं यत् अखंडमुखात्मकं तव रूपं मलिनात्मनां विषयदूषितचिन्तानां जनानां जडवत् सुखेतरवत् दुःखवत् प्रतिभाति । तत्तत्र रूपमलमुपाधिरहितमहं भजामि । यद्यपि सर्वेषां नित्यसिद्धमप्यात्मसुखं चित्तमालिन्धेनाप्रतिभासमानं तथापि त्वत्कृपया ज्ञानपानादिसंपादनरूपया चित्तशुद्धिद्वारा तेषामात्मसुखलाभो भवत्वित्यर्थः ॥ ६१ ॥ एवं सर्वात्मकं सर्वसुखकरं च गौतमीरूपमुपवर्ण्य पुनः सर्वाधिष्ठानत्वेन स्तौति । यत्सत्त्वेति । यस्यास्तव सत्तया असदपि विश्वं सत् अभूत् सत्यमिव जातम् । यथा गुणस्य रज्जोः सत्त्वेन सत्तया अहिः सर्पः सन्निव सत्यसर्पे वद्विभाति । एवं स्फूर्तिरपि अधिष्ठानगतैवास्तीत्याह स्फूर्त्येति । यस्य त्वद्गुण्यात्मनः स्फूर्त्या स्फुरत् जगत् प्रदृश्यते सर्वैवलोक्यते नु इति निश्चयेन । यथा

यत्सत्तयाऽसत्सदभूदहिर्यथा गुणस्य सत्त्वेन विभाति सन्निव ॥ स्फूर्त्या स्फुरत्प्रदृश्यते स्फुरन् नैल्यं नभसो यथाखिलैः ॥ ६२ ॥ श्रीमच्छुक्रानंदनाथचरणसक्तचेतसा ॥ चिंतामण्यभिधेनोक्तं गौतमीरत्नपंचकम् ॥ ६३ ॥ मयूरेश्वर उवाच ॥ स्तुताया मिति गौतम्यां सोत्तत्तार पुराद्वहिः ॥ पौरास्तुष्टाः सुकुब्ज्यानि पतितान्यपि चक्रिरे ॥ ६४ ॥ जलक्रीडारताः खिन्नाः पतिते स्मृद्देहपि ये ॥ क्रीडन्ति वायैर्गायद्भिः पूजले स्वाङ्ककयुवैः ॥ ६५ ॥ कविरुवाच ॥ अथ श्रीमन्मयूरेशोऽज्ञं मां चाह दयान्वितः ॥ श्रोतृन्वद कथामग्रेऽस्तस्त्वमेव ममाज्ञया ॥ ६६ ॥

नभसः आकाशस्य स्फूर्त्या स्फुरत् नैल्यं नीलत्वं सर्वैवलोक्यते तद्वत् । तस्माद्ब्रह्मरूपायास्तैवैव सत्तास्फूर्तिभ्यां जगतः सत्तास्फूर्ती भवतः । तेन त्वं जगदुत्पत्तिपालननाशादौ स्वतंत्रासि । अतो यथेच्छसि तथा कुर्विति भावः ॥ ६२ ॥ उपसंहरति श्रीमदिति । मयेति विशेष्यपदाध्याहारः ॥ ६३ ॥ पतितानि जलप्रेषणेन स्खलितान्यपि चक्रिरे रचयामासुः ॥ ६४ ॥ पूजले ग्रामप्राप्तजले स्वाङ्कैः स्तूयनिबद्धैः पुनैस्तरणसाधनैः ॥ ६५ ॥ समाप्तो मयूरेश्वरसंवादः । अथ श्रोतृन्वद कथामग्रेऽस्तस्त्वमेव ममाज्ञया ॥ ६६ ॥

॥ अतः परम् ॥ ६७ ॥ तत्रादौ मयूरेश्वरजन्म प्राव्यधिकारस्य जन्मकाले ज्ञापनार्थं सेहतुककाले जातमित्याह गुराविति । सर्वे जनाः गुरो भावं दधतु धारयंतु हि निश्चयेन । ततः सर्वैर्गुरुभक्तिः कर्तव्येति हेतोर्भावनामके संवत्सरे अर्के समस्यां वदि कृष्णपक्षे जयंत्यां मयूरेशानामा पुत्रो जातः । अथ तदा उदग्धियः उच्चबुद्धेः लाभार्थमुदगयनमार्थफलदं श्रेष्ठफलदमास । उत्तरायणे जन्मसंभवश्च गुरुचरणसंश्रितानामुत्तरबुद्धेः विषयोन्मुखा पूर्व बुद्धिः विषयेऽप्यो निवृत्ता उच्चबुद्धिस्तस्याः लाभदो भविष्यतीत्यर्थः । तदा मासोऽयः शाल्युनमासो बभूव । सोऽपि सेहेतुक इत्याह । नतजनपुमर्थो तिमफल इति । नतजनेभ्यः शरणागतजनेभ्यः पुमर्थेषु धर्मार्थकाममोक्षाख्येषु पुरुषार्थेषु य अंतिमः पुमर्थो मोक्षस्तं प्रददाति सः मोक्षप्रद इति यावत् । मयूरेश्वरगुरोतिममासे जननेनायं शरणागतानां बुद्धिम् आत्मभयणां करिष्यतीति सूचितमिति भावः ॥ ६८ ॥ किंच निजोच्च स्वोच्चस्थाने यकराराशौ इत्थं गुर्वज्ञैर्यवातधीरज्ञोऽहमतः कथाम् ॥ वक्ष्ये श्रोतृन्भाविकान्वो गुर्वद्वयर्पितमानसान् ॥ ६७ ॥ गुरो भावं सर्वे दधतु हि ततो भावशरदि त्वथोदग्धीलब्धौ ह्युदगयनमासार्थफलदम् ॥ बभूवांत्यो मासो नतजनपुमर्थार्थितिमफलो जयंत्यां जातोऽर्कै वदि किल मयूरेड् भुवि तदा ॥ ६८ ॥ निजोच्च भौमोऽस्याखिलबुधत उच्चत्वकृदथो गुरो राश्योः संस्थावमृतस्वरगू स्वान्यमतगान् ॥ सुसौम्यत्वं चौग्र्यं ददत उत यदर्शनकृतस्तथास्यर्क्षं मूलं पदनतिकृतां मूलमुखदम् ॥ ६९ ॥

स्थितो मंगलोऽखिलबुधतः सर्वगोष्ठितेभ्यः अस्य मयूरेश्वरगुरोश्चत्तकृत महत्त्वकर्तोऽभवत् । तथा गुरोः राश्योः धनमीनयोः संस्थौ स्थितौ अमृतस्वरगू चंद्रसूयौ गुरुराशिरथत्वेन गुरोरुत्कर्षं सूचयंतौ यस्य गुरोः दर्शनकृतः दर्शनकर्तृन् स्वमतगान् स्वमतस्थान् आत्मीयान् अन्यमतगान्परमतस्थान् परकीयान्यति क्रमेण सुसौम्यत्वम् उत पुनः औग्र्यम् उग्रत्वं च ददतः । चंद्रस्य शीतकर्त्तृत्वेन स्वकीयानां गुरुः शांतदर्शनोऽभवत् । सूर्यस्थोष्णकर्त्तात् परमतस्थानामुग्र रूपो गुरुरदश्यत् । तथास्य गुरोः ऋक्षं नक्षत्रं मूलाख्यं पदमतिकृतां गुरुचरणनट्टाणां मूलमुखदं ब्रह्ममुखप्रदम् आसीत् । मूलं कृष्णो ब्रह्म च ब्राह्मणा ज्ञेय इति भारते आदिपर्वाणि मूलपदं धर्मवृक्षमूलस्य वाचकमुक्तम् । तथा च सर्वाऽपि कालो गुरोर्महत्त्वमुक्त एवासीदित्यर्थः । कालसामान्येन गुरोर्जन्यमिव

शेषवर्णनात् सामान्येन विशेषसमर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासोऽलंकारः ॥ ६९ ॥ अथ पिता चिंतामणिः अर्भकस्य मुखं दृष्ट्वा विधिविज्ञातकर्म कृतवान् । अथ तस्य जनेः जन्मसंबन्धि नाम कुजनेभ्यः पाणिजनेभ्यो भयप्रदं भीम इति कृतवान् । शुकानन्दगुरुस्त्वक्षय्य पौत्रं दृष्ट्वा पुत्रमवदत् । अयं शिशुः उभयोरावयो रानन्दरूपोस्ति । यतस्त्वं मत्तोऽभूः जातोऽसि । त्वत्तोऽयं जातोऽस्ति । अतो नौ आवयोः कीर्तिकायं भविष्यतीत्यर्थः ॥ ७० ॥ सर्वपंडितमान्यानि शिशोश्चिह्नानि दृष्ट्वा सकलगणेशमूर्तिषु मयूरेशो मयूरपुरवासी ख्यातोस्ति यथा तथैषोपि स्वकुले गणेशनामकथनादत्र लोके नतजनानां विघ्नोपशमेन च

पिता दृष्ट्वाऽस्यास्यं विधिवदकरोज्जातमथ तज्जनेनामाप्युक्तं कुजनभयदं भीम इति वै ॥ शुकानन्दोऽन्वीक्ष्याऽवददयमथानन्द उभयो र्यतो मत्तोऽभूस्त्वं त्वदयमिति नौ कीर्तिजनकः ॥ ७० ॥ शिशोर्दृष्ट्वा चिह्नान्यखिलबुधबंधानि सुविदा मयूरेशः ख्यातोऽखिलगणपमूर् तिष्वपि भुवि ॥ तथास्तामेषोऽत्र स्वकुलगणपाख्याभिकथनान्मयूरेशेत्याख्या द्वागदि नतविघ्नोपशमनात् ॥ ७१ ॥ लघुश्चायं बालः स्मितवदन एवास सततं विलोकयैनं हृत्स्थं जहुरखिलतापं नरवराः ॥ क्रमाज्जातो द्वाब्दो धृतलिखितपत्रोऽवददिति शृणुध्वं पौराणं मम गृहगतान्मंजुवचनः ॥ ७२ ॥ गुरुं सीतारामो गृहमथ निनायोत्सवमिषाद्भस्मज्जिच्छब्दैस्तत्रापि कतिचिद्दोषाभिः शुकसुखः ॥ सदैवात्मत्वोत्तया निजमनुभवं प्राह पदगान्धर्वचिचैकतिच्छुर्वेनमभिययौ शिष्यसहितः ॥ ७३ ॥

विख्यातो भवतु । इति निमित्तमात्रेण सुविदा मुज्ञेन शुकानन्देन कर्त्ता मयूरेशेति आख्या नाम अगदि उक्ता ॥ ७१ ॥ लघुरपि एष बालो मयूरेशः सततं हास्यवदन एवास । तं दृष्ट्वैव जनाः हृदयगतं सर्वदुःखं जहुरः तस्यजुः । क्रमेण द्विवर्षो जातः सः मंजुवचनः मधुरवाक् धृतं हस्ते गृहीतं लिखितं पत्रं येन स सन् हे जनाः मम पुराणं शृणुष्वमिति गृहगतान्प्रति अवदत् ॥ ७२ ॥ अथ शुकानन्दस्य सिद्धिसामर्थ्यं वर्णयन् प्राह । गुरुमिति सप्तभिः । अथ कश्चि त्सीतारामाख्याशिष्य उत्सवनिमित्तेन गुरुं प्रति स्वगृहं निनाय । तत्रापि कतिचिद्विषयैः शिष्यैः सह स शुकानन्दो वसन् सदात्मत्वोत्तया वेदांतवचनेन पदगान्

पादसेविनः शिष्यान्वति आत्मानुभवं ग्राह । कचिद् एकतेच्छुः एकांतस्थले वासं कर्तुमिच्छुः सन् शिष्यसहितो वनं अभिययौ ॥ ७३ ॥ अथ ते सीतारामादयः गुरोः सकशात् निजं आत्मानं शृण्वतः संतः तनुतां देहमावं त्यक्त्वा क्षुधां तृषां स्वकीयं परकीयं इति किमपि नाविदन्नाज्ञातवतः । यतः आलन्येव एकस्मिन्यनो येषां ते । आत्मचित्तका इत्यर्थः । निशीये स्वमुखतः समाधिसुखादुत्थाय पुनर्गुरुमिति ग्राहूः । इति किं नोऽस्माकं तृषायाः बाधास्ति । इह जलं चोष्णकाले ऊषरभूमौ कास्ति । न कापि जलमस्ति । अतः किं कर्तव्यमस्माभिरिति ॥ ७४ ॥ इति श्रुत्वा गुरुः शुक्रानंदः एताव शिष्यान्वाह । हे अंधाः जलयुक्तो हस्तमगणो गर्तः इह समीपे पार्श्वभागेऽस्ति । यूयमत्र विगलं जलं पिबत । इति निश्चय इमे शिष्याः स्थितितो निच

गुरोस्ते शृण्वतो निजमथ विहायैव तनुतामविद्वो क्षुत्तृहस्वपरमिति चात्मैकमनसः ॥ निशीथे चोत्थाय स्वमुखत उताहुर्गुरुमिति तृषाबाधा नः कास्ति जलमिह चोष्णोपरमुवि ॥ ७४ ॥ गुरुः श्रुत्वाहेतान्सजल इह गर्तः करमितः समीपे पार्श्वेऽथाः पिबत जल मत्राशु विमलम् ॥ निशम्यांभो वीक्ष्य स्थितित उदगारात्पयुरिमे मिथश्चाहुः सिद्ध्याऽजलमुवि जलाग्निः किल गुरोः ॥ ७५ ॥ विदा निर्गच्छंतः सलिलमपि गर्तं त्विह दिवाप्यनीक्ष्याहुः सर्वे गुरुमिति जलं नाद्य निशि यत् ॥ न वाज्यं कापीदं ह्यनदहखिला न्देशिक इति व्रजन्मार्गेऽतिष्ठत्रिवटिकमगो मूक इव सः ॥ ७६ ॥ व्रजंतः पृच्छंतस्तमथ निखिलाः किं पथि भवानतिष्ठच्चिन्तायुग्मं दिव वरसिद्धो निजमतिः ॥ निशम्येदं सोऽमृन्वदति मम भक्तो नृपभये ह्यपश्यश्चोपायं त्वमितनतिदुन्मे किल रहः ॥ ७७ ॥

सस्यानादुदक् उत्तरस्यां समीपेऽभः जलं वीक्ष्य पपुमिथश्चाहुः । गुरोः सिद्ध्या सिद्धिसामर्थ्येन निर्जलभूमौ जलप्राप्तिर्बभूव किल ॥ ७५ ॥ विदा गुरुणा संह दिवा निर्गच्छंतः सर्वे इह तु स्थाने उदकं गर्तं चानीक्ष्य अदृष्ट्वा यजलं निशि आसीत् । तदय नास्तीति गुरुं प्राहुः । देशिकः शुक्रानंदगुरुः युष्मा भिरिदं वृत्तं हि कापि कस्मै चिदपि न वाच्यम् । इति सर्वानिवदत् । कचिन्मार्गे गच्छन्सः शुक्रानंदः अगः न गच्छतीत्यगः मूक इव त्रिवटिकापर्यंतं अति ध्रु स्थितरोऽभवत् ॥ ७६ ॥ अथ व्रजंतः सर्वे तं गुरुं पृच्छंतः प्रश्नकर्तारो बभूवुः । प्रश्नं चकुरित्यर्थः । निजमतिः आत्मज्ञानवान् वरश्चासौ सिद्धश्च

सिद्धेश्वरो भवान् चिंतायुक् हृत् मनो यस्य सः । संचित इव मार्गे किमर्थमतिष्ठत् । इदं शिष्यवचनं स गुरुनिशम्यामून् वदति । कश्चिन्यम भक्तो नृपाद्रये सति उपायं तु अपश्यन् रहः एकांते मे मह्यम् अमितनतिकृत् बहुनमस्कारकर्तोऽभवत् किल । तेन राजभयनिवारणार्थं महां बहुनमस्काराः कृता इत्यर्थः ॥ ७७ ॥ कोऽसौ भक्त इत्याह । नतीरिति । स माणिकरावाख्यो भक्तः ययि अभिगतबुद्धिः मन्निष्ठबुद्धिः सन् यावत्पर्यंतं नतोः नमस्कारानकरोत् । तस्य भयं हतुं दूरीकर्तुं तावत्पर्यंतम् इह मया तूष्णीं स्थितम् । नमस्कारसमाप्तिपर्यंतमहं स्थितोऽभवमित्यर्थः । अथ तत् तस्य भयं सिद्धिसामर्थ्येन या तस्योपरि नृपस्य कृपा तथा हतं दूरीकृतं वै मयेत्यनुवृत्तिः । अथ पंताख्यः शिष्यो गुरुवाक्यं श्रुत्वा दिनं समयं वेलां मासादिकमपि यदासीत् तत् अलि नतीमाणिक्वाख्यो मदभिगतधीर्यावदङ्करोन्मया तावनूष्णीं स्थितमिह भयं हर्तुमधुना ॥ हतं तद्वै सिद्ध्या नृपतिकृपयाऽथो गुरुवचोऽलिखन्तं श्रुत्वा दिनसमयमासाद्यामपि यत् ॥ ७८ ॥ ततो माणिकवाख्यः कतिपयदिनैरेत्य च गुरु सुवह्नेरन्यहैः पुपुन इतरेस्तस्तुतुस्त्वान् ॥ स्ववृत्तं नाथायाऽवदिनभयं श्रीपदनतीः कृपां राज्ञः पश्चान्नितिदिनमभूद्यच्च लिखितम् ॥ ७९ ॥ कविरुवाच ॥ सिद्धेः सामर्थ्यमित्यं बहुगतिं च गुरुदर्शयन्नाद्याशिष्यान्प्राहेदं नैव वाच्यं क्वचिदिति च मनाक् तेपिः नाहुर्गुरुत्तया ॥ आसीन्नदीतेऽथाखिलविषयलिखदृत्तिपद्माकराख्यो वृत्तेस्तस्यापकारी यवन इह महान्सर्वकाराधिकारी ॥ ८० ॥

सत् । शुकानंदोक्तं सत्यमस्ति किम् । इति ज्ञातुं तत्समयमासादिकं लिखितवानित्यर्थः ॥ ७८ ॥ ततः कतिपयदिनैर्माणिक्वाख्यः शिष्यो गुरुमेव यत्तदर्थेति योगैः काषायरंजितैः सुवह्नैः पुजे । तस्य गुरोः सुतमुत्पन्नान्नादीनितैर्गोहस्थयोग्यवह्नैः पूजितवान् । राज्ञो भयं श्रीचरणयोर्नमस्कारान् पश्चात् राज्ञः कृपाम् एतत्स्ववृत्तं नाथायावदत् । तदा यद्दिनं पंताख्येन लिखितं तदेव माणिक्यकृतनमस्कारादिनमभूत् । एवं सर्वज्ञः शुकानंद आसीदिति भावः ॥ ७९ ॥ इत्थं बहुगतिं बहुप्रकारं च सिद्धेः सामर्थ्यं दर्शयन्गुरुरावान्मुखाय शिष्यान्प्राह । इदं सिद्धिसामर्थ्यं भवद्भिः क्वचित्कदाचित् मनाक् ईषदपि न वाच्यमिति । तेपि शिष्याः गुरुवचनेन क्वचित्किंचिदपि न प्राहुः । अथ पद्माकराख्यशिष्यस्य वृत्तं तमाह । आसीदित्यादिसाद्वैपद्यभिः ।

अथ नंदीतटेऽखिलविषये सर्वदेशे लिखंती वृत्तिर्यस्य स पद्माकरालयः कमलाकरालयः सरदेशपाडे इति प्रसिद्ध आसीत् । तस्य वृत्तेः वार्षिकधनस्य अपकारी कश्चिद्वनः इह नंदीतटे सर्वकाराधिकारी आसीत् । भाषया सर्काराधिकारी आसीदित्यर्थः ॥ ८० ॥ स पद्माकरः यवनद्वेषेण पीडितः ग्रहीत्राणालकेन पित्रा मुकुंदारख्येन सह भाग्यनगरमागतः । तत्रार्द्धलक्षमितं नृपस्वं राजधनं अधिकृतं अधिकृतो यवनस्तन्निष्ठं राज्ञे वीकः । अर्द्धलक्षं राजधनं अधिकारियवननिष्ठं वर्तते इति राज्ञे निवेदितवानित्यर्थः । इति पद्माकरकृत्यं यवनो ज्ञात्वा तत्कथनपुरा आज्ञाय ज्ञात्वा पंचविंशतिसहस्रवित्तं तत्कार्ये कर्त्रे मुख्ययधानाय दत्त्वा सपितृकं पित्रा सहितं स्वैः स्वकीयैः शस्त्रिभिः शस्त्रधारिभिरावृतं रक्षितं तं पद्माकरं आनयत् नंदीतटमिति शेषः । स च पद्माकरः

पित्रा भाग्यं ग्रहीत्राऽगमदधिकृतं वक्ति पद्माकरोर्द्धं लक्षं राज्ञे नृपस्वं यवन इति पुराऽऽज्ञाय लक्षांश्चिवित्तम् ॥ दत्त्वा तत्कार्यकर्त्रे सपितृकमनयत् स्वशस्त्र्यावृतं चाऽऽनेतुं पित्रेऽबु सोगात्पथि वदति रुदन्न स्वेषणं नेति चास्मात् ॥ ८१ ॥ दत्त्वा पित्रेऽबु मार्गे क्वच निशि स तदा स्वमैक्षद्यतित्वात्पूर्वं नाथोऽब्रवीत् यतिरिति वदनं किं तवाल्यं स नेति ॥ नाथः पद्यं तु यावानिति दृढधृतये द्वादशोत्तयाह चेति प्रातः पित्रेऽब्रवीत्स गुरुयमिति तेऽथाध्वना ग्राममाणुः ॥ ८२ ॥

पथि पित्रे पित्रर्थंभु जलं आनेतुमात् । तदा रुदन्न सन् अस्मादुष्टयवनान्निमित्तभूतात् स्वेषणं च स्वकीयानां दर्शनमपि न भवतीति वदति । किं कर्तव्यं क्व गंतव्यं सद्धौ यवनस्तु दुष्टेति । अस्मान्मुक्त्वा कथं स्वकीयानां दर्शनं भविष्यतीत्यादि मनसा चिंतितवानित्यर्थः ॥ ८१ ॥ पित्रे उदकं दत्त्वा मार्गीं मार्गगामी स पद्माकरः क्वच कदाचिदात्रै स्वमैक्षत् । यतित्वाद्यतिभावात्पूर्वं नाथः शुक्रानंदः अयतिरपि यतिविषः सन् तं पद्माकरं तव वदनं किमर्थं अल्पं म्लानमस्तीत्याह । सः न इति म्लानं नास्तीत्याह । तदा नाथस्तु यावानिति पथम् । “ यावानहं यथाभावो यद्गुणगणकर्मकः । तथैव तत्त्वविज्ञानमस्तु ते मनुमुद्रात् । ” इति श्लोकं दृढधृतये दृढधारणार्थं दृढस्मरणार्थमिति यावत् । द्वादशोत्तया द्वादशवासमुच्चारणेन ग्राह । पद्माकरायेति शेषः । प्रातः स

इति स्वप्नं पित्रेऽब्रवीत् । स च पिता अयं स्वप्नगतो गुरुरस्तीत्यब्रवीत् । अथ ते मार्गेण ग्रामं प्राप्ताः ॥ ८२ ॥ तत्र दुर्नीतिरिविधो यवनः पद्माकरस्य गृहमहरत् । अथ सः पुरोधस उपाध्यायस्य गृहे न्यवसत् । अत्र उपाध्यायगृहे तातो मुकुंदाख्यः स्वः स्वर्गं आप प्राप । सुज्ञपद्माकरोपि तस्य पितुरुर्ध्वो वसुगतिं देहगतिं और्ध्वदैहिकं चकार । अथ पद्माकरः धृतांत्याश्रमं गृहीतसंन्यासं गुरुं पंढरसकाशान्यामं श्रुत्वा तमगात् । स्वमे दृष्टं संन्यासरूपिणं नाथं वीक्ष्य नत्वा स्ववृत्तं आपद्वर्तमानं प्राह । अथ गुरुः शुक्रानंदः अस्मै पद्माकराय कालेन मंत्रमवदत् ॥ ८३ ॥ अथ गुरुस्तस्मै पद्माकराय विह्वलाख्यायापि शिष्याय द्विविधं अन्वयव्यतिरेकरूपं ज्ञानं चाभीक्ष्णं सततं प्राह । तौ द्वावपि विह्वलपद्माकाररूपौ आर्यबुद्धौ श्रेष्ठबुद्धिमतौ बभूवतुः । तदुदितं अल्पमपि गेहं दुर्नीत्यार्विधोऽहरदथ स पुरोधोगृहेऽतिष्ठदत्रापि स्वस्तातस्तदूर्ध्वो तदुगतमिकरोत्सुज्ञपद्माकरोपि ॥ श्रुत्वा प्राप्तं धृतांत्याश्रममथ समगाद्भीक्ष्य तं स्वप्नदृष्टं नाथं नत्वाऽह वृत्तं त्वथ गुरुरवदमंत्रमस्मै तु कालात् ॥ ८३ ॥ ज्ञानं चाहाथ तस्मै द्विविधमपि गुरुर्वि ह्वलायाप्यभीक्ष्णं तौ द्वावप्यार्यबुद्धौ तदुदितमणु नो वक्तुमीशो बुधश्च ॥ वृत्तेर्लाभाय भाग्यं पुरमथ गतेये नम्रपद्माकराय रौप्यां मुद्रां ददौ श्रीगुरुरधनवतेऽधः स्वपीठान्मुसिद्धिः ॥ ८४ ॥ तावद्वित्तः स भाग्यं गत इह धनवान्नाथशिष्योऽन्यभिभुर्गीतां तस्मै यथार्थी निशि वदति तदर्थान्नोऽटन्दिवा च ॥ ताम्रं मुख्यं सुमित्रं बहुगुणविभवात्प्राप्य तस्याज्ञयाऽल्पां वृत्तिं लेभे प्रधानात्स्थि तिमपि च गतां श्रीगुरोः सत्प्रसादात् ॥ ८५ ॥

ताप्यामुक्तं वक्तुं प्रत्युत्तरं दातुं बुधः पंडितोपि न समर्थोऽभवत् । एवं गुरुकृपया उचमऽधिकारिणौ जातावित्यर्थः । अथ वृत्तिलाभार्थं भाग्यपुरं प्रति गतेये गंतुं नम्राय पद्माकरायधनवते धनहीनाय स्वपीठात्स्वाप्तनात् अधोभागाद्रौप्यमयीं मुद्रां श्रीगुरुर्ददौ यतः सुसिद्धिः । संन्यासिनो ब्रव्यसंश्रहरहितत्वात् सिद्धि सायथ्येनैवाप्तनाथोभागात् रौप्यमुद्रां गुरुर्ददावित्यर्थः ॥ ८४ ॥ तावन्मात्रचित्तः स कमलाकरो भाग्यनगरं गतः । इह भाग्यनगरे धनवान्देशिकानंद शिष्यः अंत्यभिभुः शुद्धसंन्यासी पूर्वोक्त आसीत् । तस्मै यथार्थी गीतां यथार्थदीपिकां निशि असौ कमलाकरो वदति । किंभूतः तदर्थान्नः तस्य

शुद्धयतेः अर्थेनाशनं भोजनं यस्य सः दिवाऽऽन् रात्रिर्वाऽपि स्वकार्यार्थं भ्रम्यन् तत्र सः मुख्यं अधिकारिणं ताम्रजातीयं बहुगुणसामर्थ्येन सुसिञ्चं प्राप्य तस्याज्ञया प्रधानादल्यां वृत्तिं लेभे श्रीगुरोः प्रसादेन गतां नद्यां स्थितिं स्थानं च लेभे ॥ ८५ ॥ एवं प्राप्तवृत्तिः कमलाकराख्यः पुत्राभ्यां सुबुद्धिभिर्नमृभिश्च युक् युक्तोऽभवत् । गोपालाख्येन नृपगत्सर्थं सचिवेन भाषया वकीलाख्येन निमित्तभूतेनको पृथिव्यां वृत्त्या कीर्त्याच वद्धमानोऽभवत् । अथ गुरुचरणगामिन्या भक्त्या हेतुभूतया येन कमलाकरेण साधुमान्यं प्राकृतं काव्यं बहुधा कृतम् । तस्य वंशो गुरुचरणनिष्ठया चिरायुः सुकीर्तिश्चास्ताम् ॥ ८६ ॥ अथान्यशिष्यस्य वृत्तान्तमाह । आसीत् द्विभ्याम् । गुरुदयोः कृता निश्चिता धीर्यस्य स एकोऽप्यधारणो बालकृष्णारूप आस । यो बाल्य एव योगं ज्ञानं

पुत्राभ्यां नमृभिर्युक्तसुमतिभिरभवद्वर्धमानः सुकीर्त्या वृत्त्या गोपालनाम्ना नृपगतिसचिवेनापि पद्माकरः कौ ॥ भक्त्या शुर्वभिग्नतया कृतमथ बहुधा प्राकृतं येन काव्यं सन्मान्यं तस्य वंशो गुरुपदसुधियाऽस्तां चिरायुः सुकीर्तिः ॥ ८६ ॥ आसीको बालकृष्णो गुरुपदकृतधीर्बाल्य एवाभ्यसद्यो योगं ज्ञानं भुवा चाऽविषयमतिरगाद्धवैतुज्ञो वधूं स्वाम् ॥ व्याघ्रं गुल्मेऽश्मना योऽहनदथ स रवं चक्र एषोऽपि तादृग्भीतो व्याघ्रोऽपलायत्तदनुगतिरथावर्तितो ब्रेश्वरेण ॥ ८७ ॥ मार्गाज्ञानाद्गोश्चापतदीमितद्वषत्कटकैर्घोषितां गोऽवस्त्रोऽगात्वेदमेकं त्विह परिचिततो वस्त्रयुक्तन्वनाशः ॥ ताते प्रावृष्यदग्धे कृष्णपमपि दधन्पृष्ठ एवैष रात्रौ तिष्ठन्प्रातर्ददेहत्य मितघृतिरभंगादिकर्ता भिषक् च ॥ ८८ ॥

चाभ्यसद । युवा तरुणोपि अविषयमतिर्यो गुरोरनुज्ञा यस्य स गुरुणाज्ञतो यदा तदा स्वपत्नीमागात् । अथ कदाचिबो गुल्मे स्थितं व्याघ्रमश्वनाज्हनत् । अथ स व्याघ्रो रवं महाराब्दं चक्रे । एष बालकृष्णोपि तादृशं शब्दं चक्रे । तदा स व्याघ्रोऽपलायत् । तदनुगतिः तस्य व्याघ्रस्य अनुगतिः पश्चाद्गोभी बालकृष्णः ब्रेश्वरेण केनचित्पुरुषश्रेष्ठेन आवर्तितो निवर्तितोभवत् ॥ ८७ ॥ अथ स मार्गोपरिज्ञानेन भृगोः सकाशादपतयपात् । बहुपाषाणकटकैर्घोषितां गोऽवस्त्रः वस्त्रहीनोऽप्येकं खेटकमागात् । इह खेटे परिचिततः परिचितपुरुषाद्वस्त्रयुक्तोभवत् । एवं तनौ देहे अनशो निराशः आसीदित्यर्थः ।

कदाचित्पर्जन्यकाले ताते पितारि अदग्धे सति तस्य कुणपं शवं च पृष्ठे दधन् तथैव रात्रौ तिष्ठन् प्रातस्तत् ददाह । इत्यादिबहुवैयवान् अमंगकर्ता भिषक्
 वैद्यश्च बभूव ॥ ८८ ॥ अथान्यशिष्यस्य वृत्तान्तमाह । योगीति । कश्चिद्विद्वद्गणाल्यो योगी शुकानन्दशिष्य आसीत् । स च कदाचिद्विद्वि संचरन् गोदा
 तीरगतं खेटकं गंगाखेटसंज्ञकं प्रातः । अत्र खेटके केन चिदानन्दयोग्याख्येन विदा ज्ञानिना कृतानि योगाभ्यासार्थं विलसन्ति व्याघ्रादीनां आसनानि सन्ति ।
 तत्रैकस्मिन् आसने अस्मिन् लक्ष्मणाख्ये योगमार्गेण चात्मयोगं कुर्वति सति । ह्यमिति शब्दानुकरणम् । सुतरां दीर्घो रवः पूरकवायोः शब्देनैरानन्दयो
 ग्यादिभिः श्रुतः । अथोत्थाने समाधिविसर्जनावसरे स आनन्दयोगी तं लक्ष्मणं योगिनं प्रत्यवदत् । इतिप्रकारा युतिः योगो यस्मात्स तव गुरुः शुकानन्दो
 भोग्यासीद्विद्वद्गणाल्यः इव च भुवि स चरन् गौतमीतीरखेटं प्राप्तोऽत्रानन्दयुगिक्कृतयुतिविलसद्भ्यामनुग्रासनानि ॥ तत्रास्मिन्यो
 गगत्यात्मयुजि च रवोऽन्यैः श्रुतो ह्यं सुदीर्घोऽथोत्थाने तं स योगी त्ववदिति युतिस्ते गुरुभ्योपि मान्यः ॥ ८९ ॥ मूर्तिः प्राङ्मंगलोऽ
 भृङ्गरुगतिरतिविज्ञाह शूद्राय गीतां यो वै नौसाज्यभिज्ञोऽखिलविषयकरः सत्सु राजस्वपीशः ॥ दानी शूरश्च गीतातिरतिरिति
 जगुस्तं बुधाश्चार्जुनांशं सोऽऽधिवयादेशिकेंद्रं पुणुज इति विदो गोतटेऽतः कुधा स्युः ॥ ९० ॥ अन्ये दुर्वाचमूचुर्निशि परवचसा द्वारि
 चागत्य नाथः श्रुत्वा तं दुर्मानाश्चानुपमपुरमदस्त्यक्तुमैच्छन् तावत् ॥ सन्नामागान्मुमुक्षुर्गुरुमिदमवदद्द्विगाहं कृतिं भेऽस्माद्देहं चैतन्य
 नम्रां कुरुमुनिरिव तां विध्यमागत्य काश्याः ॥ ९१ ॥

ममापि मान्य एवास्ति । इत्यादि बहु सत्कृतवानित्यर्थः ॥ ८९ ॥ अथ नंदीतटादमुपतीगमने कारणमाह मूर्तिरिति द्वाभ्याम् । प्राक् मंगलं यस्य स
 मूर्तिः मंगलमूर्तिः शुकानन्दशिष्यः गुरो गतिः दर्शनार्थं गमनं यस्य सोतिवित् ज्ञानवांश्चासीत् । स कस्मै चिच्छूद्राय भगवद्गीतां प्राह । यो वै शूद्रो नौसाजी
 नामा तत्ते देशाधिपेषु सत्सु अपि सर्वदेशेषु करमारो यस्य यत ईयाः बलेन समर्थः दानकर्ता शूरश्च भगवद्गीतासु बहुश्रुतिमांश्चासीत् । बुधा अपि इत्य
 धिकारिणं तं अर्जुनस्यांशं जगुः । स शूद्रो देशिकेंद्रं गुरोर्गुरुं शुकानंदं आधिक्येन पूजितवान् । इति हेतोर्गोतटे नंदीतटं ये विदः पंडितास्तेऽतर्पनसि क्रोध
 युक्ता बभूवुः । खलपुरुषाः परसत्कारं दृष्ट्वा संतप्ता भवन्तीत्यर्थः ॥ ९० ॥ अन्ये खलाः खलपंडितवचसा निमित्तभूतेन रात्रौ गुरोर्द्वारसमीपमागत्य दुर्वे

चनं प्रोक्तुः । वेदार्थभूतां गीतां श्रद्धाय शिष्यमुत्तेतायं शुक्रानन्दः पाठयति । अतोयमधर्मकृतास्तीत्यादि प्रोक्तुरित्यर्थः । “स्त्रीशुद्ध
द्विजबन्धूनां त्रयी न श्रुतिगोचरा । इति भारतमाख्यानं कृपया मुनिना कृतम्” इति प्रमाणेन स्त्रीशुद्धादीनां भारतांतर्गतगीताश्रवणे वाचने चाधिकारस्तेष्वपि
तत्प्रतिपादनेन नदीतटस्थैः सह विरोधः स्यादित्यभिप्रायेण तदुर्ध्वनाः सन् अदः इदं अनुपमं गोदायाः नाभिरथानाश्रितत्वादुत्कृष्टं पुरं नदीतटाख्यं त्यक्तुं
नैच्छत् । तावत् सन्नासा संतापीताख्यो मुमुक्षुः सन् गुरुं शुक्रानन्दं अगात् । शरणं प्राप्तः । गुरुं इदं चाब्रवीत् । इदं किं यथा मुनिरागत्यः काश्याः
सकाशादागत्य विंध्यपर्वतं नम्रं चकार । तथा त्वमपि अस्मान्ब्रवीतदात् मम गृहं वसुमतीनगरमिति यावत् । एत्यागत्य मदीयां तां वृद्धिगां क्षीणवृद्धादिषु
वृद्धिं प्राप्तामहं कर्तुं तन्नां आत्मचरणे लीनां कुरु । अस्मान्ब्रवीतदाद्भुसुमतीमागत्य ज्ञानोपदेशेन मामुद्धरेति भावः ॥ ९१ ॥ इत्थं सन्संताख्यः शुक्रानन्दं

इत्थं संप्राप्त्य नाथं विपुलवसुमतीं सन्नयानेन निन्येऽन्यानाथैर्गौरैश्चाखिलमपि गृहगं त्र्यूधसुस्थानगेहम् ॥ पार्श्वभःकूपमब्दव्य
यकणमजरं वस्तुमार्याय दत्त्वाऽप्युर्वी चारामरम्यां त्रिनतिगुरुगतिदेशेलेख्योऽमितैर्गुक् ॥ ९२ ॥ संमदोभून्महांस्तत्सहगतिभिरहो
रात्रमेवावकाशोऽनात्मत्वं वक्तुमासीत्सततमपि गुरोरात्मचर्चोऽप्यिस्तानाम् ॥ ज्ञात्वेत्यार्यस्ततोऽगात्परनिशि सहगैरासनतीरस्वेदं
गव्यन्त्या दूरमन्नावसदधिपमतात्तार्णकुब्जां यथाश्या ॥ ९३ ॥

नाथं संप्राप्त्य नयानेन विपुलधनवतीं स्वपुत्रीं निन्ये अन्यान्गुरुपुत्रादीन् अश्वैर्निन्ये अखिलमपि गृहगतं पदार्थजातं गौरैः शक्यमीर्निन्ये । पार्श्वभः
कूपो यस्याब्दपर्वतं व्यये भोगविषये कणाः यवादिधान्यानि यस्मिन् सर्वधान्यैः पूर्णमिति यावत् । अजरं नूतनं त्रीणि ऊर्ध्वं सुस्थानानि यस्मिन्सद
मेहम् आर्याय गुरवे वस्तुं वासं कर्तुं दत्त्वाऽऽराभेण रम्यामुर्वी च दत्त्वा देशेलेख्यः संताख्योऽभितैर्बहुजनैर्गुक् सन् त्रिवारं नत्यर्थं नमस्कारार्थं गुरौ गतिर्ग
मनं यस्य स बहुजनैः सह त्रिकालं गुरुदर्शनासक्तोऽभवदित्यर्थः ॥ ९२ ॥ तदा तस्य संताख्यस्य सहगतिभिः सहचारिभिः जनैर्निमित्तमैतर्हरात्रं महान्सं
मदोऽभूत् । गुरुगृहे इति शेषः । आत्मचर्चा वेदांतवाता ईप्सिता यैस्तेषां वेदांतश्रवणपराणां शिष्याणाम् । कर्मणि षष्ठी । ताव् प्रति सततमपि आत्मव्य

आत्मभावं वक्तुं गुरोः शुक्रानंदस्यावकाशो नैवासीत् । इति ज्ञात्वाऽऽर्यः शुक्रानंदस्ततः वसुमतीसकाशात् गव्यूत्या कोशद्वयेन दूरस्थ आसनानवास्तोर-
गतं खेटं प्रति परनिशि उचरात्रौ सहगैः शिष्यैः सहागात् । आत्मचर्चार्यमिति शेषः । अत्र खेटं अधिपमतात् खेटाधिपस्यानुमतेन तृणमय्यां कुट्यां यथा
स्या यथालब्धवृत्त्या वासं कृतवान् । आर्य इत्यनुवृत्तिः ॥ ९३ ॥ प्रातश्च वसुमत्यां विषयस्य देशस्य संताण्यो लेखको न दृष्टः नाथो गुरुर्येन स सन्
देशिकेन्द्रं वदति । गुरुः शुक्रानंदो नोऽस्मांस्यत्काव क यात इति । असौ देशिकेन्द्रः अहं न वेधीत्यम् अवदत् । तदा चारः कश्चिद्गुह्य इत्यासनवीरस्य
शुक्रानंदं ग्राह । आसनातटे शुक्रानंदोऽस्तीति संताण्याय कथितवानित्यर्थः । अथ स्वयं संताण्यो बहुभिर्जनैः सह शुक्रानंदं समेत्याह प्रार्थितवान् । हे पर

प्रातश्चादृष्टनाथो वदति विषयसल्लेखको देशिकेन्द्रं त्यक्त्वा नः काव्य यातो गुरुरवददसौ वदन्ति नेत्थं तेदेत्य ॥ चारः ग्राहासनास्थं
स्वयमथ बहुभिस्तं समेत्याह भूमन् त्यक्त्वा नस्त्वं भवान्धौ परपदं कथमत्रासि चोद्धारकोऽस्मान् ॥ ९४ ॥ भक्तं वीक्ष्याथ नाथोऽ
वददिति न भयं ते भवान्धेयतोऽसौ मिथ्या त्वं सत्य एतत्तनुमुखमपि चात्मास्मृतावेव भाति ॥ रज्ज्वस्मृत्यां प्रजीवि त्वमपि किल
तथाविस्मृतात्माथ देहोऽहं चेत्थं मन्यसे तां त्यज मतिमहमात्मेतिधीमोक्ष्यसेऽघात् ॥ ९५ ॥

पदं भवतीतिस्वरूप हे भूमन् व्यापक गुरो त्वं नोऽस्मान्भवान्धौ संसारसमुद्रे त्यक्त्वात्र स्थाने कथमसि वत्से । किंभूतः अस्मानुद्धारकः संसारादुद्धार-
कर्ता भवसमुद्रतारको भवसमुद्रेऽस्मांस्यजसि यदि तदा कस्तारको भवेत् । न कोपि गुरुं विना रक्षकस्तस्मात्त्वं वसुमतीमित्यास्मात् ज्ञानोपदेशेन तारये-
त्यर्थः ॥ ९४ ॥ शुक्रानंदंनथस्तं भक्तं दृष्ट्वा इत्यवदत् । हेपंताण्य भक्तवर्ध भवान्धेयः सकाशात्तव भयं नास्ति । यतोऽसौ संसारो मिथ्यास्ति । त्वं तु
सत्यसि । आत्मास्मृतौ । आत्मविस्मरणे सति एतद्देहोद्विषादिकमपि भात्येव । यथा रज्जुविस्मरणे सति सर्पः प्रतीयते । तथा त्वमपि विस्मृतात्मा सन्
अहं देहः चकारालाणोद्दिष्टादि चास्मीति मन्यसे । वां देहोहमितिमतिं त्यज । अहमात्मास्मातीतुमुद्धिस्त्वं अघात् संचितक्रियमाणपापात् भोक्ष्यसे भुक्नो भवि

प्यसि । अविचारकृत एव संसारसंबन्ध इति भावः ॥ १५ ॥ एतत्सङ्गं संसारस्याविचारकृतत्वं दर्शयन् तन्निवृत्तये विचारमुपदिशति । देह इति । गृहात्यु
 थ्यापि वर्तमानस्त्वं गृहे दग्धे सति एतस्य गृहस्य नाथः स्वामी अहं दग्धोऽस्मीति गृहे वदिते धनधान्यादिना वृद्धिं प्राप्ते सति अहं वरः भ्रष्टोऽस्मी
 ति ममताधीर्देहादितादात्म्यबुद्धिर्भवति । यथा तथा देहेहतया सन् वर्तमानः पृथगपि सन् वर्तमानस्त्वं देहे ये सौख्यदुःखे ते सुखदुःखे भयि
 अस्मच्छब्दवाच्ये आत्मानि वदसि । अविवेककृते देहादात्म्याध्यामोर्देहमात्रासनि प्रतीयते इत्यर्थः । अतस्त्वं कृतं नित्यं आवश्यकतव्यं कर्म येन स
 सन् अहं देहेद्रियाणि नास्मि । प्राणाः अहं अहंकारः धर्बुद्धिर्यनञ्च नास्मि । किंतु मुक्तः देहादिभ्यो विलक्षणः शिवोऽस्मीति वद उच्चारय । अपिशब्दान्नाथा
 देहे ये सौख्यदुःखे वदसि मायि गृहे दग्ध एतस्य नाथोऽहं दग्धो वदितेऽहं वर इति ममताधीर्देह इति गेहात्युत्थञ्च ॥ त्वं देहेहतया सन्पृ
 थगपि हि तथा नास्मि देहेद्रियाणि प्राणाहंधीमनांसीति वद कृतनित्योपि मुक्तः शिवोऽहम् ॥ १६ ॥ इत्थं नाथोदितं वै हृदि दृढ
 मदधद्धयेक एवाखिलेषु शृण्वत्स्वंभोखिलोर्व्यां प्रपतदपि यथा निम्नभूस्तद्धि धत्ते ॥ नाथं नत्वा मुहुः सोऽवददिति मम दृक् श्रीपदे
 क्षास्तु भूयस्त्वं नाथश्चावदत्ते पुरमहमनुयास्ये हि सन्मेऽत्र पुत्रः ॥ १७ ॥ नाथाशीः सोऽथ सर्वगत इह वसति श्रीगुरौ पंच बैल्वा
 उद्धृताश्च स्वतोभिर्द्रव उत किमिमे सिद्धयेऽस्मान्बुद्ध्याः ॥ तत्रातिवासिनां सच्छ्रवणमनुभवोऽहर्निशं चास नाथाद्यात्यस्मात्पुत्रगेहं
 गुरुरथ वसति स्वेच्छया यत्र कुत्र ॥ १८ ॥

भावय च । तेन त्वं कृतार्थो भविष्यसीत्यर्थः ॥ १६ ॥ इत्थं सर्वेषु शृण्वत्सु स एक एव संताप्यः शुक्रानंदनाथोक्तं हृदि मनसि अदधत् निश्चितवान् ।
 यथा सर्वशृथिव्यां प्रपतत् पतितमप्यन्नः उदकं तत् निम्नमभिर्यते हि । श्रद्धवानेव गुरुवाक्येन कृतार्थो भवति नान्य इत्यर्थः । स च नाथं गृह्णन्त्या इति
 अवदत् प्रार्थितवान् । इति किम् । मम दशोः श्रीपदेक्षणं भूयोस्तु भवतु । नाथश्च तं संताप्यभवदत् । अहं तव पुरं वसुमत्याख्यं अनुयास्ये पुनःपुनरा
 गमिष्यामि हि । यतः अत्र वसुमत्यां मम सन् पुत्रः गुणवान् पुत्रश्चित्तामणिरस्ति । अतस्तत्प्राप्तये मयागमनं भविष्यत्येव । अधुना तु नागमिष्यामीत्यर्थः
 ॥ १७ ॥ अथ नाथात् आशीर्वादो यस्य स संताप्यः सर्वैः सहचारिभिः सह गतः स्वनगरं प्रातः । इहासनातीरे गुरौ शुक्रानंदे वसति सति पंच बैल्वाः

इतो वृक्षाश्च स्वतः अभिगुरोरासमंतात् उद्धृताः । इमे उत पुनरस्माच्छुक्कानंदसकाशात्सिद्धये सिद्धिं प्राप्तुं युवृक्षाः कल्पद्रुमादय एव संति किमु । तत्र बिल्ववृक्षसमीपे शुक्कानंदनाथात् अहर्निशं शिष्याणां सच्छवणं अनुभवत्वास । अथ गुरुरस्मात्स्थानात् पुत्रगृहं याति । कदाचित् यत्र कुत्र नंदीतटे वाऽऽस नातटे वा स्वेच्छया वसति । वासं कृतवान् । ज्ञानिनः स्वतंत्रा इत्यर्थः ॥ ९८ ॥ अथान्यदृत्तमाह कश्चिदिति द्वाभ्याम् । यतिरिव वेषधारी कश्चिद्भारी ब्रह्मचारी वेत्रधृग्भिषिषिधारिपुरुषैर्युक्तः नृयानारुढस्तत्पुरं वसुमत्याख्यं प्राप्तः सन् अहं पीठस्थः शृंगिरीपीठनिवासी अस्मीति जनानवदत् । ते च वसुमती स्थजनाः जगुस्तं प्रति उत्तरं ददुः । क्रोशद्वये गुरुः शुक्कानंदोस्ति । तस्य शुक्कानंदस्योक्त्या वचनेनात्र वसुमत्यां त्वं अखिलेज्यः सर्वपूज्यो भविष्यसि ।

कश्चित्प्राप्तो हि वर्णी यतिरिव नगरं वेत्रधृग्गुह्यानी पीठस्थोऽहं जनान्योवददिति च जगुस्ते गुरुर्योजनाद्धे ॥ तस्योत्तयाऽत्राखिले ज्यस्त्वमथ स निरगात्कृत्रिमः स्थानमैक्षत्पृच्छन्नाथं न तत्र स्थितमपि स चरन्तं निजैस्त्वैक्षदार्यः ॥ ९९ ॥ कष्टात्प्राप्तः पुरं सोऽनृतय तिरथ तत्रारूपमानं धनं च लब्ध्वागान्छन्मेवेतरपुरमुपवीतं तदीयं तु कैश्चित् ॥ दृष्टं गुप्तं जटायां रहसि कृतमधो ब्रह्मज्ञादि कर्तु तत्रत्रैर्धिक्कृतोऽथोषसि सकलमपीहात्यजच्चापलायत् ॥ १०० ॥

अन्यथा नेत्यर्थः । अथ स कृत्रिमो निरगात् । शुक्कानंदं दृष्टुमिति शेषः । नाथं पृच्छन् स्थानं शुक्कानंदनिवासस्थानं ऐक्षत् । संचरन् स तत्र स्थाने स्थितमपि शुक्कानंदनाथं नैक्षत् न दृष्टवान् । आर्यो गुरुस्तु निजैः शिष्यैः सह तं कृत्रिमयतिं ऐक्षत् । एवं शुक्कानंदः सिद्धिबलेन कृत्रिमयतेर्दृष्टिपथं न प्राप्त इत्यर्थः ॥ ९९ ॥ अथ सोऽनृतयवेषधारी यतिः कष्टात् गुरोरदर्शनजन्यश्रेण पुरं वसुमतीं प्राप्तः सन् तत्राल्पमानं अल्पसत्कारं अल्पधनं च लब्ध्वा तूर्णमेव त्वरैरेव इतपुरमगात् । कैश्चित् जटायां गुप्तं तदीयं यज्ञोपवीतं ब्रह्मज्ञादि कर्तुं अधःकृतं तत् दृष्टम् । तदा तत्रैरितरपुरवासिभिर्धिक्षकृतः द्रव्यसंपादनाय त्वं कृत्रिमयतिर्जातोसीति तिरस्कृतः सन् सकलमपि पदार्थजातं इहान्यपुरेऽप्यजत् त्यक्त्वाग्ग्लायतं च कृतवान् । एवं शुक्कानंदश्रेणे

कृत्रिमपुरुषे तस्मिन् जनानुरागो नासीदित्यर्थः ॥ १०० ॥ अथ वसुमत्यां सकलेर्जने दुर्धृतेस्तदूतं द्रव्यहरणाय यतिवेषस्वीकरणरूपं वै श्रुतं तथास्मै कृत्रि
मपत्ये शुकानंदस्य सिद्धिमाप्त्यर्थेन अदर्शनं च श्रुतम् । इह वसुमत्यां आर्यः शुकानंदः सर्वज्ञसिद्धोस्तीति सर्वैरुदित उक्तः । अथान्यदुत्तमाह बोधानंद
इति द्वाभ्यां सार्द्धाभ्याम् । अथ बोधानंदाल्ल्यो यतिगुर्जदेशस्थोऽमलाला शुद्धचित्तः तद्वसुमत्याख्यं पुरं समापात् । इह पुरे आर्यैः श्रेष्ठरचितोपि स बोधा
नंदः श्रवणमतिर्वेदांतश्रवणनिष्ठः सन् ईज्यपादात्पूज्यपादाच्छुकानंदसत्काशादस्यां चरमां दीक्षां परमहंसदीक्षां जप्राह ॥ १०१ ॥ क्वचिक्कदाचिद् श्रीगुरुः
शुकानंदो नंदीतं गत्वा इह माधवाख्यस्य गेहे वसतिं वासं कृतवान् । यो माधवोऽयं भक्तः शुकानंदे भक्तिमान् मुविद्वान् गुर्वभिन्नं गणपतिमभजत् । यश्चा

वृत्तं तदुत्तरे वै श्रुतमथ वसुमत्यां तथाऽदर्शनं चेत्यस्मै नाथस्य सिद्धयोदित इह सकलैः सर्ववित्सिद्ध आर्यः ॥ बोधानंदो यतिस्त
तुरमथ समगाद्धर्जरस्योऽमलाला सौऽस्यां जप्राह दीक्षां श्रवणमतिरिहायीचितोऽपीज्यपादात् ॥ १०१ ॥ गत्वा नंदीतं च
क्वचिदिह वसति श्रीगुरुमाधवस्य गेहे योऽत्यंतभक्तो गणपतिमभजद्धर्वाभिन्नं सुविद्वान् ॥ नित्यं धुंडयग्र उक्त्वात्मसुखपरमतिः
सत्पुराणं बह्वंश्च शिष्यानध्यापयत्यतमजसमखिलानन्नदा यस्य पत्नी ॥ २ ॥ बोधानंदाय कचित्तनुवलिलितं फेणिसंज्ञं
सदन्नं चानीय प्रार्थयंती यत् इदमभगायास्त्वयाख्यं हि भक्ष्यम् ॥ सोऽब्रुवद्भोतेते मे गुरुरहिमिदमश्रामि नो तं विनेत्यं गत्वाथो
तच्च गृह्णन्स यतिरपि शुचिर्नार्थशेषं बुभोज ॥ ३ ॥

त्वसुखपरा मतिर्यस्य स माधवो धुंडयग्रे गणेशसमीपे नित्यं सत्पुराणं प्रागवतादिकमुक्त्वा बहून् शिष्यानध्यापयति । यस्य पत्नी राधानाम्नी असिलान्
शिष्यादीन् पुत्रसमं यथास्यात्तथाऽन्नदासीत् । तस्य गृहे शुकानंदोऽन्नसदित्यर्थः ॥ २ ॥ एवं गुरौ नंदीते वसति सति गुरौ बोधानंदस्य भक्तिं दर्शयति ।
बोधानंदोऽयति । कचिद्धकिमती क्षी तनुवलिलिमिलितं मुंदरं माधवा फेणिसंज्ञकमन्नं चागीय बोधानंदं प्रार्थयंती आसीत् । हे यते त्वयाऽभगाया दुर्मा
भ्याया मम इदं फेणिसंज्ञकमन्नमख्यं भक्ष्यं भक्षणियम् । ततः स बोधानंदो नंदीते मम गुरुः शुकानंदोऽस्ति । तं विनाहिमिदमन्नं नो अश्नामि । तेन सह

भक्षयामीति यावत् । इत्थमवोचत् । तां स्त्रियमिति शेषः । अथ च तदन्नं यत्किञ्च यतिरपि स बोधानन्दः शुचिः सञ्च नाथं शुकानन्दगुरुं नन्दतटस्थं प्रति गत्वा तदन्नं समर्प्य आर्चं स्वीकृतं शेषं गुरुमुक्त्येव येन सोऽभवत् । एवं गुरुभक्त्या उक्तकृत्योऽभवदित्यर्थः ॥ ३ ॥ अथ देशिकैर्द्रस्य गंडांतप्राप्तिं परिहारं चाह । खेटांत्येतिदिषट्भिः । अथो आर्ये शुकानन्दगुरौ गृहे वसति सति आत्मेन स्वगृहं नेतुमागतेन सहितश्चित्तमणिः विदिपि ज्ञानवानपि खेटांत्यं औदुंबरार्यं भाषया उंबरखेडनामकपुरमगमत् । किंभूते आर्ये अनुनमितौ ग्रस्थितचित्तमणिना नमस्कृतौ चरणौ यस्य तस्मिन् कष्टेन या वाक् तथा उदिताऽज्ञा येन तस्मिन् । भाविगंडांतज्ञानवता गुरुणा बलादाज्ञा दत्तेति भावः । अथ सञ्च चित्तमणिः आवित् आ साकल्येन शास्त्रज्ञस्तत्रौदुंबरग्रामे तत्रत्यैः

खेटांत्यौदुंबरार्यं पुरमगमदथो साप्तचित्तमणिर्वित्तिष्ठत्यार्येऽपि गेहेऽनुनमितचरणे कष्टत्राचोदिताज्ञे ॥ तत्राथो चावसत्सन्कतिपय दिनतः प्रीतये सख्युरावित्तत्रत्यैश्चार्थविद्भिः श्रवणमनुभवं कर्तुमासिस्तदंके ॥ ४ ॥ जातश्चित्तमणेरुज्ज्वर इह वसतस्तं परीक्ष्याह वैद्योऽप्युग्रस्तापोयमानु व्रजतु लिखितमस्याप्तमत्रागमाय ॥ श्रुत्वाप्तोऽप्रेषयत्तल्लिखितमथ शुकानन्दं आप्यापयत्युं सिद्धया ज्ञात्वाऽऽत्मजस्याद्य न भवतु स हीन्यंतराहर्तसंधः ॥ ५ ॥

औदुंबरग्रामवासिभिः श्रेष्ठगण्डितैः चित्तमणिसकाशाच्छवणमनुभवं च कर्तुं तदंके चित्तमणिसमीपं प्राप्तैः सद्भिः सख्युराप्तस्य प्रीतये च कतिपय दिनान्यवसत् ॥ ४ ॥ इहौदुंबरग्रामे वसतश्चित्तमणेः उज्ज्वरः महान् ज्वरो जातः । तदा कश्चिद्वैद्यस्तं ज्वरं परीक्ष्याह । अयं तापो ज्वरोऽप्युग्रो नाशको स्ति । अतो लिखितं पत्रं आशु शीघ्रं अस्य चित्तमणेरात्रं पित्रादिकं प्रति अत्र पुत्रसमीपे आगमायागमनाय व्रजतु गच्छतु । पत्रं दृष्ट्वास्याप्तः सत्वरमा गच्छतु । ज्वरस्य दुर्निवार्यत्वादित्यर्थः । वैद्यवाक्यं श्रुत्वा स चाप्तस्तत्तादृशं लिखितं पत्रं प्रेषितवान् । अथ शुकानन्दो लिखितमाप्य प्राप्यात्सजस्याप मृत्युं सिद्धया ज्ञात्वा अद्य स ज्वरो मृत्युर्वा न भवतु नश्यतु । इति अंतर्भवत्याह । ऋतसंधः सत्यसंकल्पः । संथा प्रतिज्ञा मर्यादित्यमरः । कर्तुं अकर्तुं अन्यथा

कर्तुं समर्थः शुक्रानन्द इत्यर्थः ॥ ५ ॥ अथ शुक्रानन्दः अणुः अल्पो बालो मयूरेश्वरः विशुधिर्यस्यास्तां जयन्तीं प्रति द्राक् शीघ्रं त्रा मनुष्येणाभ्येन च सह उद्ध्रितं उक्तं पुरं औदुम्बरसेवकार्थं भेषितवान् । अथ चिंतामणेश्वर तापः सममेद्धं दिवसेष्यम् । शान्तोऽभवत् । अखिलाश्च नाड्यो मंदा बभूवुः । सुषुप्तो स्थितिः जीवनाढ्युरथानमपि न बभूव । तदा विद्व देशिकेन्द्रः अमूर्त्कार्ति प्राणोत्कमणं वीक्षतेसौ अमूर्त्कार्तिर्वाक्षः अंतः मनसि एकं सत्यं ब्रह्माहमस्मि इत्यस्थितिरभवत् । अतु अन्तरं भिषक् वैद्यः अद्य गृहेऽशनं न भविष्यतीत्याह । अस्यात्यंतमुमर्षुवादिति भावः ॥ ६ ॥ तदा गेहेट् गृहस्वामी शुचिर्देव पूजारातोपि त्वरितं वैद्यमेत्याह । हे वैद्य त्वमद्य विदे चिंतामणये मात्रां देहि । भुक्तेर्भोजनस्य कालोऽस्तीति । स च वैद्य आह । ईशजलमपि वक्त्रे चिंताम

त्राधेन द्रागज्यंतीमुदिदपुरमथोपयत्सोणबालां तापश्चिंतामणेश्चाशमदध दिवसे सममेद्धं खिलाश्च ॥ नाड्यो मंदाः सुषुप्तोऽत्यतिरपि विदमुत्कृतिर्वीक्षोत्तरं सत्यं ब्रह्माहमित्यस्थितिरनुभविषाहाशनं नाद्य गेहे ॥ ६ ॥ गेहेडाहेत्य वैद्यं त्वरितमपि शुचिर्देहि मात्रां विदेद्य भुक्तेः कालः स च्चाह व्रजति जलमपीषन्न वक्त्रे तदाप्तः ॥ मेऽग्रे देहीत्यवोचत्स च कुरकलितामंभसाऽऽवृष्य मात्रां वक्त्रे तस्याक्षिपत्सा सरवमथ गतांस्तगुरोरेच्छयैव ॥ ७ ॥ शब्दं श्रुत्वाथ वैद्यो वदति कफकुठाराख्यमात्रांजसास्मै दत्ता साऽऽच्छिद्य कंठस्थितमाखिलकफं चोष्णमंतश्चकारावैद्याद्ध्यायुर्बलिष्ठं भयमणु न किलास्याद्य गेहेस्तु भुक्तिर्वैद्याऽयाचच्च चिंतामणिणु जलमस्याप्ययैद्य उष्णम् ॥ ८ ॥

णिमुखे न व्रजति । अतो मात्रा कथमस्य दातव्येत्यर्थः । तदानो ममाग्रे मात्रां देहीत्यवोचत् । स च वैद्यः कुरकलितां हस्तलब्धां मात्रामंभसा सह वर्ष पित्ताभ्य चिंतामणेर्वत्केऽक्षिपत् । अथ सा मात्रा गुरोः शुक्रानन्दस्य इच्छया संकल्पेनैव सरवं सशब्दं यथा तथातर्ताता उदरं प्रविष्टाऽभवत् । गुरोरेच्छेय चापमृत्युनिरस्त इत्यर्थः ॥ ७ ॥ अथ वैद्यः शब्दं मात्राप्रवेशशब्दं श्रुत्वा वदति । गृहवासिन इति शेषः । मयांजसाऽस्मै चिंतामणये कफकुठाराख्यमा त्रा दत्ता । सा मात्रा कंठगतं सर्वं कफं आच्छिद्य नाशयित्वा अंतरण्णत्वं चकार । वैद्याद्धि आयुष्यं बलिप्रमस्ति । अस्य चिंतामणेणु किंचिदपि भयं नास्ति किञ्च । अद्य गेहे वो गुष्णाकं भुक्तेर्भोजनमस्तु भवतु अथ चिंतामणिष्याणु जलं अल्पं जलमयाचत् । वैद्योऽस्य एनं प्रति उष्णं जलमर्पयत् ॥ ८ ॥

अथो गृहे भुक्तिर्भोजनसम्भवत् । गृहवर्तिनामिति शेषः । बहिरन्येषां जनानां वार्ता अथ चिंतामणिर्गरेष्यति नूनमित्यादिवातोऽभवत् । अथाध्वनाऽऽप्यती आगामिनी जयंती दूरात् तां जनैर्वाच्यमानां वार्ता श्रुत्वाऽशस्तं चिंतातुरजनत्वेनाप्रशस्तं उदितभुक्तमाप्तगृहमाप्तं प्राप्ता । आप्तश्च तां दृष्ट्वाऽनमत्तनाम । स सर्ववृत्तश्च औषधार्पणादिवृत्तात्मुक्त्वा हेऽबाब तव भागेन सुदिनमभूदिति ग्राह । अथ माता जयंती तत्राप्तगृहेऽतिष्ठत् । ईशे पत्यौ देशेऽङ्गेऽरुजि रोगहर्त्रे सति सा आत्मसकाशाद्वह्नाच्चिता सती ईशा पत्या सह स्वपुरं वसुधतीं प्रति अभिययौ प्राप्ता । एवं शुक्रानन्दसंकल्पेन चिंतायणेऽपभुव्यनिस्त इत्यर्थः ॥ ९ ॥ अथैकपृथेन नारायणयेतद्वचमाह तीर्थं इति । नारायणादिः तीर्थः नारायणतीर्थस्त्वयः प्राक् पूर्वाश्रमे चकारात्संन्यासाश्रमे च गुरोः भुक्तिर्गहन्यवार्ता बहिरभवदथो तां तु दूराज्जयंती श्रुत्वाध्वाऽऽगत्यरास्तं गृहमुदितमगाद्रोच्य चाप्तोऽनमत्ताम् ॥ प्राहेत्यंवाद्य भाग्या तव सुदिनमभूत्तमुक्त्वाथ माताऽतिष्ठत्तत्राऽरुजिंशे स्वपुरमभिययावाप्तस्त्रान्वितेशा ॥ ९ ॥ तीर्थो नारायणाद्विर्धितिरभवदर्थो गुरोः प्राक् च शिष्यास्तिष्ठन्नाथाग्रतोह्ना तदुदितमणु चाकृत्यमासीन्न यस्य ॥ रात्रौ तत्पददशीर्षः सन्नपिति गुरुवचोऽजायुतस्तत्पदे स्वे हस्ते कृत्वा न्यहस्तादूरुचरणतलं मर्दयन्वाशृणोत्कम् ॥ १० ॥ पूजाऽऽषाढ्यां गुरोर्येत् क्रियत इह निजैर्बर्षैर्षेपि नाथः प्राहास्तां ते तु चिंतामण इति च सुतं सोऽपि तं चोभयोर्हि ॥ वादे तूष्णीं क्रुधांतगुरुरभवदथो क्रुद्धमाज्ञाय नाथं पूजां जग्राह चिंतामणिरपि पितरं चास्तुवद्वर्षैः ॥ ११ ॥

शुक्रानन्दस्य शिष्यः अह्नि दिवा नाथस्य गुरोरग्रवत्तिष्ठन् सः दैवेनांधो नेत्रहीनोभवत् । अणु अपि एतस्य गुरोरुदितं उक्तं सेनादि यस्य यत्तेरुक्त्यनासीत् । किंतु कृत्यमेवासीत् । सर्वं गुरुकं कार्यं कृतवानित्यर्थः । स रात्रौ तस्य गुरोः पादसमीपे शीर्षं यस्य तादृशः स्वपिति । च पुनः गुरुवचसा ज्ञायतः सन् तस्य पदे स्वर्कये हस्ते कृत्वा न्यहस्तेन गुरुचरणतलं मर्दयन् कं आत्मसुखं तत्कारणं वेदांतवचनं श्रुतवान् । गुरुसेवारतोऽमायात्मसुखं प्राप्ता नित्यर्थः ॥ १० ॥ कदाचिकुपितं गुरुं चिंतामणिः स्तुतवानित्याह । पूजति । आपाठगूर्णिमायां निजैः शिष्यैर्गुरोः पूजा दर्शयति प्रतिवर्षं क्रियते । तदा नाथः

शुक्रानन्दगुरुः हे चिंतामणे ते तव पूजा आस्तां भवतु इति सुतं प्राह । स च चिंतामणिः हे गुरो त्वमेव पूजां स्वीकुरु इति गुरुं प्राह । इत्युभयोर्वादि च सति गुरुः शुक्रानन्दो बहिस्तूष्णीं अंतः क्रुधा क्रोधेन युक्तेऽभवत् । अथो अन्तरं चिंतामणिरपि नाथं क्रुद्धमाज्ञाय ज्ञात्वा पूजां जग्माह । च पुनः श्रेष्ठाधैः पितरमस्तुवतु स्तुतवान् ॥ ११ ॥ स्वकृताग्रहजन्यस्य शुक्रानन्दहृदकोपस्य शाल्यर्थं करुणाघनत्वेन प्रार्थयन् गुरुं प्रस्तौति । स्वाभिप्रक्षित्या राशद्विभः हे स्वामिन् हे अनाथकरुणाकर कृपासमुद्र अत एव दीनबंधो तापत्रयसंतप्तानुग्राहक । ननु अनुग्राह्यानुग्राहकभेदेऽद्वैतहृत्वं न स्यादित्यत आह । अखंडसुखचिद्रसपूर्णमिथो अखंडं निरंतरं सुखचिद्रसस्य सच्चिदानंदै करसस्य पूर्णरसमुद्रस्तद्रूप । ज्ञानिदृष्ट्या प्रतीयमानोपि अनुग्राह्यानुग्राहकभेदे न वस्तुतः सन्नित्यर्थः । स्वामिन्यदस्यात्यादरे वीप्सा । दीनबंधुत्वमेवाह । अबोधतिमिरस्याज्ञानांधकारस्यावृत्तिरावरणं तस्यावरणशक्तिरुक्तज्ञानस्य भोगे नाधो चिंतामणिरुवाच ॥ स्वामिन्ननाथकरुणाकर दीनबंधो स्वामिन्नखंडसुखचिद्रसपूर्णमिथो ॥ स्वामिन्नबोधतिमिरावृत्तिभंगभानो स्वामि न्कदाचिदपि भातु विना त्वदन्यत् ॥ १२ ॥ यदालंबादेतत्स्फुरदपि जगत्तत्त्वमगमन्विमूढा नैव त्वत्पदभजनपूजासु विमुखाः ॥ त्वदायत्ताः संतो विदुरपि च यत्तत्त्वमखिलं तदेवास्तां नित्यं मम मनसि दृश्यं करुणया ॥ १३ ॥

विषये सूर्य इव ज्ञानोपदेशेन ज्ञाननिवारक । एवं संबोध्य स्वष्टं प्रार्थयन्नाह । त्वत् गुरुरूपाधिष्ठानादिना कदाचिदपि किमपीति शेषः । नो मातु न प्रका शतु । किंतु गुरुरूपमेव सर्वं दृश्यत्वित्यर्थः ॥ १२ ॥ ननु सर्वमधिष्ठानरूपमिति दर्शनं ' आत्मेव गुरुरात्मन ' इति वचनादात्मविचारेण भविष्यतीत्याशंक्य गुरुं विना केवलत्वाविचारस्याकिंचित्करत्वमित्याह । यदालंबादिति । ये तव गुरोः पदस्य भजनपूजादिषु सुतरां विमुखाः । अत एव विमूढाः गुरुं विना केवलात्मविचारवन्तस्ते यस्याधिष्ठानस्य साक्षिरूपस्यालंबादाश्रयेण स्फुरत् प्रकाशमानमेतज्जगत् तस्य तत्त्वं यथाथर्थं जगत्तत्त्वं वास्तव्यं वा सत्यासत्त्वं वेति निश्चयं अध्यस्तस्याधिष्ठानरूपत्वं वा नैवागमन । सावधारणनिर्देशाच्चा यथार्थज्ञानं नास्त्येवेत्यर्थः । अपिच येतु त्वदायत्ताः गुरुस्त्वापस्तंवास्ते संतो गुरुभक्ताः यत्तत्त्वं आत्मरूपं तत्त्वं अखिलं साकल्येन विदुस्तत्त्वं भवत्करुणया नित्यं सततं मन्यन्तसि व्यक्तं स्फुटं आस्तां भवतु । श्रीगुरुकृपया ब्रह्मा

तैम्यज्ञानं सदास्त्वित्यर्थः ॥ १३ ॥ किंच यस्मिन् गुरौ आत्मतत्त्वे वा आविष्टाः आवेशं प्राप्ताः तद्धितं तत्कथनमित्यादिनिष्ठावंतः अत एव नष्टाः अत्यंतं विलीनाः सर्वाः दृढगुणग्रंथिमतयः विषयवासनानिश्चया येषां ते निवृत्तवासनाः संतः अखिलाधिष्ठितं सर्वश्रयभूतं स्वसुखमात्मसुखं सद्यो वासनाशय समकाले प्राप्नुवति । त्वयि परमात्मरूपे गुरौ आविष्टाः गुरुभैवैकतत्पराः प्राणाः इंद्रियाणि यस्य-तस्मिन्मयि त्वत्करुणा विशदं यथा स्यात्तथा नायास्यति चेत् तर्हि सा निरालंबा निराश्रया स्यात् । किंभूता करुणा बिंबस्याधिष्ठानस्यावृत्तिवारणं हरति तादृशं बलं यस्याः सा । अयं भावः अधिष्ठानाज्ञानहरा तव गुरोः कृपा मयि न प्रवृत्ता चेत् निराश्रया स्यात् । तस्याः निराश्रयत्वे च निष्फलत्वं स्यात् । एतन्नयुक्तमतो मयि करुणावश्यं भवद्भिः कर्तव्येति ॥

यदाविष्टा नष्टाखिलदृढगुणग्रंथिमतयः प्रपद्यन्ते सद्यः स्वसुखमाखिलाधिष्ठितमहो ॥ त्वदाविष्टप्राणे मयि विशदमायास्यति नचेन्निरालं बा बिंबावृत्तिहरबला स्याद्धि करुणा ॥ १४ ॥ न जानेहं धर्मान् वृत्तिविहितवर्णानुसरणाच्च वै भक्तिं रक्तिं हरिहरमुखेयु क्वचिदपि ॥ विरक्तिं नैवह गृहमुतधनाशापरवशः सलज्जस्त्वां स्तोतुं यदपि करुणाप्रार्थनपरः ॥ १५ ॥ ततो मे क्षंतव्यस्त्वरितमपराधो हि सकलस्त्वदे कालंबस्य प्रथितगुणजाड्यस्य भगवन् ॥ शुक्रानंद स्वामिन्प्रबलभवपाशप्रमथन प्रसीद प्राकट्यं व्रज वृजिनदोषार्तिहरणात् ॥ १६ ॥

॥ १४ ॥ ननु सुशीले कृपाकरणं युक्तं न तु दुःशीले त्वत्तद्वशे इत्याशङ्क्य सुशीले कृपाकर्तारो बहवो विष्णवाद्याः संति दुःशीले तु कृपां कर्तुं गुरुरेव समर्थ इत्याह । नेति । अहं श्रुतिषु विहितान् वर्णानुसरणाच्च ब्राह्मणादिवर्णानुष्ठानं योग्याच्च धर्मान् स्वस्वक्रियाकलापाच्च न जाने । हरिहरादिषु क्वचिदपि साधनेषु भक्तिं फलावश्यंभावनिश्चयरूपां श्रद्धां रक्तिं प्रीतिं च नैव जाने । इह देहे गृहाद्यायापरतंत्रः सच्च विरक्तिं बैराग्यं च नैव जाने । एवं दुःशीलोऽप्यहं यदपि यद्यपि त्वां स्तोतुं सलज्जस्तंथापि करुणार्थं प्रार्थनापरोस्मि । अतस्त्वया गुरुणाऽवश्यं कृपा कर्तव्येत्यर्थः ॥ १५ ॥ किंच यद्यपि कृपापात्रभूताः शिष्याः क्षमापात्रभूताः पुत्रादयस्तथापि पुत्रत्वेन शिष्यत्वेन चाहं कृपाक्षमयोः पात्रभूतोऽस्मीत्याह । तत इति । यतः प्रार्थनापरस्ततः कारणात् हे भगवन्

प्रथितं विख्यातं गुणनिमित्तं जाड्यं जडत्वम् आलस्यं वा यस्य त्वमेक आलंबः आश्रयो यस्य तस्य मेऽप्याश्रः सर्वस्वया शंतव्यः । हे शुकानंद हे स्वागिन् प्रबलान् भवयाशान् प्रमदन्ति नाशयति तत्संबुद्धिः । हे गुरो त्वं प्रसीद । वृजिनदोषेण पापदोषेण याडर्तिः पीडा तस्याः हरणात् नरोन प्राकृत्यं व्रज प्रकटो भव । अध्यात्मादिदोषनिवारणपूर्वकं परमात्मरूपेण प्रकटो भवेत्यर्थः ॥ १६ ॥ एवं पंचपदैः संप्राप्त्यर्थं प्रणमति । सच्चिदानंदतीर्थस्येति । ॐ नमो नारायणायेति मनुना मंत्रेण सच्चिदानंदतीर्थाभिषम्य गुरोः पादकमलयुग्ममहं नौमि ॥ १७ ॥ अपरितं देशक्रेद्रेणेति शेषः ॥ १८ ॥ कविवाक्यं विशाब्दानिति । अनीहो निरिच्छोपि शुकानंदः यतिः सन् इति प्रकारेण सत्युक्तस्य गृहे विशाब्दपर्यंतमवसत् । किंकुर्वन् पुत्रार्चिताग्नेः

सच्चिदानंदतीर्थस्य नौमि यादंबुजद्वयम् ॥ नमो नारायणायेति मनुना प्रणवादिना ॥ १७ ॥ श्रीमच्छुकानंदनाथपादयोरर्पितं त्रिदम् ॥ अपराधाभिधं स्तोत्रमपराधनिवारणम् ॥ १८ ॥ विशाब्दानेव नाथो यतिरवसदनीहोपि सत्युज्जगेहे शृण्वन्सारं पुराणादुपनिषदमलार्थं च पुत्राद्वि तस्य ॥ षट् पौत्राश्च त्रिपौत्र्योऽभवदिति नवकं वीक्ष्य तुर्यं स चाहास्यं विद्वान्स्थानकर्तोऽस्त्वखिलनृपवशश्चार्द्धिमत्सं प्रदायः ॥ १९ ॥ वंशोऽयं वृद्धिगोस्तु द्विविध इह किलान्यायकृद्वातु दुःखं स्वीयोपास्ये गुरावप्यविकलमतिमांस्तन्मतिः सर्वतोऽपि ॥ स्वाचाराध्वानुयायी व्रजतु सुखमिति स्वान्वयाशीः स योगी साम्राज्यं गंतुमैच्छत्परमतिरभजत्तैश्चैषमंधोणु द्यूतैः ॥ १२० ॥

सकाशात् उपनिषदां अमलं निर्दोषमर्थं पुराणात्सारं च शृण्वन् । तस्य शुकानंदस्य षट् पौत्रास्तिस्रः पौत्र्य इति नवकं नवप्रकारं संतानमभवत् । अथ सः शुकानंदस्तुर्यं कतिष्ठं मयूरेश्वराभिधं पौत्रं ईक्ष्याह । अयं मयूरेश्वरो विद्वान् स्थानकर्ता मठसंस्थाकर्ता आसेला दृगा वशा यस्य सः ऋद्धिप्राप्त्वं संप्रदायो यस्य एतादृशोऽस्तु भवतु । सर्वगुणसंपन्नो भवत्वित्यर्थः ॥ १९ ॥ किंच द्विविधः कन्यापुत्ररूपः त्रियाया जन्मना वा द्विविधो वंशः वृद्धितोस्तु वृद्धिं गच्छतु । इह वंशे अन्यायकृत् अपराधकर्ता दुःखं यातु प्राप्नोतु किल । स्वीयोपास्ये उपास्यदेवतायां गुरावपि चाविकलमतिनैस्त्रयनिश्चयवान् सर्वतः सर्वत्रापि तन्मतिः गुरुबुद्धिः स्वाचाराध्वानुयायी कुलभागानुसरणशीलो यः सः सुखं व्रजतु प्राप्नोतु । इति स्वान्वये आशीर्वादो यस्य स योगी सत्यसंकल्पः शुकानं

दगुरुः परमतिः ब्रह्मबुद्धिः सन् साम्राज्यं स्वरूपस्थितिं गंतुमैच्छत् । अह्वयहि प्रतिदिवसे क्षैण्यं क्षणित्वं अणु अंशः अन्नं च अभजत् स्वीकृतवाच । क्षीणशक्तिरल्पाहारश्चाभवत् इत्यर्थः ॥ १२० ॥ अथाह्नां त्रिके शेषे सति यः शुक्रानंदः अणुवचसा क्षीणशक्तित्वादल्पवचसा जयंती स्तुषां प्रति निरि आह्वयत् सा च इह अशुरसमीपे अगात् । आज्ञा कास्तीत्यवोचत् । क्षुधितो गुरुरपि उत्कृष्टमोदकात् अन्नं भक्षितुं मे देहीत्यवोचत् । सा गुरुरुत्तया मोदकानामयत् । अथ पच गुरुस्तान्मोदकान्भक्षयित्वाह । अद्याहं तुतोस्मि । अतः परं कृणानुबंधेन अशनं भविष्यतीत्याह । परेबुद्धितीयदिवसे चिदाख्यः चिन्मयाख्यः सन् साधुः समगात् । शुक्रानंददर्शनार्थमिति शेषः ॥ २१ ॥ अहं शुक्रानंदनाथेन न ज्ञातः । इति साधौ वदति सति आर्यो गुरुः काशं शकरोत् । अय साधुः

अह्नां शेषे त्रिकेऽथाह्वयदणुवचसा यो जयंतीं निशीहाऽगात्सा काज्ञेत्यवोचत्क्षुधितगुरुरपीच्छत्तुमुन्मोदकान्मे ॥ देहीत्युत्तया गुरोः सानयदथ स च तात् भक्षयित्वाह तुतोहं चाद्यणानुबंधाशानमिति समगात्सन्धिदाख्यः परेद्युः ॥ २१ ॥ ज्ञातो नाथेन नाहं त्रिभिति वदति सति प्राकरोत्काशमार्यो ज्ञातं मत्वा स्वमेनं नतिकुंदथ ययौ विट्ठलं तदिदृक्षुः ॥ २२ ॥ अन्येद्युज्ज्वलवद्ये दशम इह गुरोर्विदुर्विद्रसम ग्राहक्षेत्रीवीक्ष्य कश्चिद्गलदिन उदिते देशिकं प्राह शीघ्रम् ॥ २२ ॥ छिद्रं चान्वक्ष्य चिंतामणिरवदति प्रागुक्तं हि कृष्णो व्याघ्रपोव्याजतश्चात्यजदिह हि परः कर्मशक्तिं न योगी ॥ वेत्तीदं योगसूत्रे न कुह चिदुदितं चाथ कृष्णस्य सख्याच्छौतावेशाद्धि दित्वाऽत्यजि किल गुरुणाऽध्ययतः कर्मशक्तिः ॥ २३ ॥

स्वमात्मानं शुक्रानंदेन ज्ञातं मत्वा एनं गुरुं नतिकृत नमस्कारकर्ता सत् विट्ठलं पंदरीस्थितं प्रति ययौ । किंभूतः तदिदृक्षुः तस्यैव विट्ठलस्य दर्शनेच्छुः । अन्येद्युस्तृतीयदिवसे ज्येष्ठवद्ये ज्येष्ठमासकृष्णपक्षे दशमः । तिथिशब्दस्य पुंस्त्वापेक्षया पुंस्त्वम् । दशमीतिथिरासीत् । इह दशम्यां इने सूर्य उदिते सति गुरोः शुक्रानंदस्य दक्षेत्रेः दक्षिणपादस्याग्रात् अंगुष्ठसकाशात् गलत् विदुर्विदु अलं रुधिरं वीक्ष्य कश्चिच्छिज्जः देशिकं प्रति शीघ्रं प्राह ॥ २२ ॥ चिंतामणिः शुक्रानंदस्यांगुष्ठाग्रेणु अल्पं छिद्रं ईक्ष्य दृष्ट्वा अवदत् । श्रीकृष्णः व्याघ्रपोः जरीनाम्नो व्याघ्रसंबधिबाणस्य व्याजतः मिषेण कर्मशक्तिमत्यजत् । इह लोके

परः कृष्णामिन्नः योगी इदं योगरहस्यं न वेत्ति । योगसूत्रे कुह चित् कुत्रापि नोदितं नोक्तं इदं रहस्यमिति उभयान्वयि। इति हि माक् गुरुकं शुक्रानन्देन उक्तमासीदित्यर्थः । अथ कृष्णस्य सत्त्वान्मित्रत्वेन श्रौतेषु श्रुत्यर्थेषु आवेशात् प्रवेशात् सकलश्रुत्यर्थज्ञानेन विदित्वा गुरुणा शुक्रानन्देनाद्वयश्रुतः अंगुष्ठप्रा त्कर्माशक्तिरित्यजि त्यक्ता । 'प्रपदाग्रं प्राभिमत' इति श्रुतिरहस्यज्ञानवता शुक्रानन्देनांगुष्ठप्रा कर्मशक्तियोगः कृत इत्यर्थः ॥ २३ ॥ अथ शिष्याः आसित्वा मां सर्वगतं न भवो जन्म अन्तश्च यस्य तं जन्ममरणरहितं शुक्रानन्दम् आत्मयामसि स्वस्वरूपे स्थितिरस्य तं यत्वा तदाके ज्ञात्वा तालादिभिः सह स्तवैः स्तुतिभिर्गुरुवरसमर्जनं । स्तुतिमेवाह । नाथेत्यर्जुन । हे नाथ गुरो वयं देहेषु गृहेषु चाभितः साकल्येन बद्धाः साहंकाराः संतः सर्वगतमपि त्वा त्वां ह्य नाथं भवत्वात्मधामस्थितिमखिलगतं चाभवातं तटाके स्नात्वा शिष्याः स्तवैः श्रो गुरुमभजंस्तालोपासनाद्वैः ॥ नाथ केशमहे त्वाखिलगमपि वयं देहेहाभिबद्धाः पक्ष्यभ्याः स्थाननीडा इव निजजननीं नीडवाह्योपगां च ॥ २४ ॥ कृत्वा पद्मासनस्थं तुभ्यं सकलाश्चोपचरैः प्रपूज्याऽलभ्यं संगृह्य तीर्थं त्विह दिवसदलेऽस्यास्फुरद्बहुधुग्मम् ॥ भ्रूकर्णौ कपोलवपि नयनद्रुगं काशित वीक्ष्य सर्वे मामेवैक्ष्यधीशो जगुरिति भजनं शैवमूचुः प्रदोषे ॥ २५ ॥ तावत्प्रातोदिशब्दः श्रुत उच निखिलेभ्यो भजनैव चोक्तस्त तात्पर्यं न केपीह विदुरथ गुरोर्बालकृष्णो वरंगम् ॥ मालाच्छन्नं प्रकुर्वन्विमलमथ शिरश्छिद्रमालोकय चाह ब्राह्मं भित्तैव नाथः स्वभुवनमगमज्ज्ञानशक्त्यास्य शब्दः ॥ २६ ॥

ईक्षामहे क पश्यामः । के इव नीडात् बाह्ये उपगतां जननीं मातरं प्रति स्थानं नीडेषु येषां ते पक्षिणोऽर्भाः बालकाः इव । मातरं विना बालका यथा तथा त्वां विना वयमनाथा इत्यर्थः ॥ २४ ॥ अथ सकलाः पुत्रशिष्यादयो गुरुं पद्मासनस्थं कृत्वाऽलभ्यं पुनरप्राप्यं तीर्थं संगृह्योपचरैरेवैकाधैरर्चयन्तः पूजाकर्तारोऽभवन्निति शेषः । इह दिवसदले तस्य गुरोर्बहुधुग्ममस्फुरत् । भ्रूवौ कर्णौ नयनमपि काशितं प्रकाशितं वीक्ष्य सर्वेऽधीशो गुरुमभिज्ञे स्तति जगुः । ततः प्रदोषे शिवस्य भजनमूचुः शिवभजनं चक्रुरित्यर्थः ॥ २५ ॥ यावत् प्रदोषभजनं क्रियते तावत् भवानीनान्यैव प्रतोदिशब्दः श्रुतः उच निखिलेभ्यः सर्वेभ्यः उक्तः । अथ तस्य शब्दस्य तात्पर्यं कारणमिह केपि न विदुः । अथ बालकृष्णाख्यशिष्यो मालाच्छन्नं गुरुमालयाच्छादितं

गुरोर्वरांगं मस्तकं विमलमनाच्छादितं प्रकुर्वन् शिरसि छिद्रमीक्षयाह । शुकानन्दनाथः ब्रह्मं रंघं ब्रह्मरंघं भित्त्वा ज्ञानशक्त्या सह स्वभुवनं स्वस्थानमगमत् । अस्य ब्रह्मरंघ्रेभेदस्य शब्दो जात इति शेषः । शुकानन्दस्य ज्ञानक्रियाशक्तिमहितोत्क्रमणेनावतारग्रहणे स्वतंत्रत्वमित्युक्तं प्राङ् न विस्मर्तव्यमिति भावः ॥ २६ ॥ एवं शुकानन्दगुरोः स्वरूपस्थितिमुक्त्वा वसुमत्यां तत्समाधिस्थितिमाह । स्थानमित्यादित्रिभिः गुरुवरेण शुकानन्देन गदितम् । आसनतीरे समाधिः कर्तव्य इति देहविसर्गात्पूर्वं कथितम् । तत्समाधेः स्थानम् आसनतीरे आहुः । केचिन्नु आरामभूमौ क्षितेः आरामभूमेः सततगतौ चिरकालस्थित्यर्थे स्थानं समाधेशादुरिति पदानुवृत्तिः । गुरुसमाधिसत्त्वेनारामभूमिं हर्तुं न कोपि समर्थ इति तेषामभिप्रायः । जयंती अंबिका आबालवृद्धानां ईशार्चनार्थं दर्शन

स्थानं केचित्समाधेर्गुरुगदितवरं चासनानतीर आहुः केचित्त्वारामभूमौ क्षितिस्ततगतौ स्वांकपुर्यां जयंती ॥ आबालेशार्चनार्थं त्विदं मखिलमतं चास मात्रोदितं हि गेहात्पश्चात्समीपस्वगृहसर इनाद्योजितं सत्समाधौ ॥ २७ ॥ पुर्यां निन्युर्विमानस्थितगुरुमखिला स्तुर्यतो देहधीभिर्गोयन्मृत्यत्स्वभक्तैः पुरत उत नदत्तालवीणामृदंगैः ॥ सुंचतो गंधमाल्याक्षतफलसुरभिस्वर्णैरप्यानि नाथे पौराः पश्चाद्भूतार्थाग्रगनिजमुखदास्तत्र वीथ्यस्तदासुः ॥ २८ ॥

पूजावार्थं स्वांकपुर्यां स्वांकं यथा तथा पुर्यां स्वगृहसमीपे पुर्यां वसुमत्यामेवेति यावत् । समाधेः स्थानमाहेति संबंधः । इदं तु मात्रा जयंत्या उक्तं समाधिस्थानमखिलमतं सर्वमान्यम् आस हीति निश्चयेन । ततः गेहात्पश्चात्स्थिमभागे समीपे स्वगृहं देशिकैरगृहं सरस्तटाकश्च यस्य तत् स्थानं समाधिविषये इनात् ग्रामाधिकारिणः सकाशात् योजितं सर्वैरिति शेषः । संपादितमित्यर्थः ॥ २७ ॥ अखिलाः सर्वे पौराः नाथे शुकानन्दे गंधादीनि सुंचंतः सतः पुरतः अग्रे तुर्यतः वाद्यभेदेन सह देहधीभिः शरीरबुद्ध्यादिकरणैः गायद्भिः नृत्यद्भिः स्वभक्तैर्गुरुभक्तैः सह उत पुनरुद्धतस्तालीणापुदंगा येषां तैः सह पुर्यां नगरे विमानस्थितं गुरुं निन्युः । तदा तत्र वीथ्यः मार्गाः पश्चाद्भूतानां पश्चाद्भूतानां अर्थः सुवर्णार्थप्राप्तियामु तथाऽग्रगण्यप्रशंसामिनां भजनरतानां

निजसुखदाः स्वात्मसुखदा आहुः । पुरोगामिनः स्वात्मानंदमग्नाः पश्चाद्गमिनो नाथोपरि क्षितद्रव्यलाभेन तदानंदमग्ना बभूवुरित्यर्थः ॥ २८ ॥ इत्थं समारंभेण समाधिस्थाने नीतं प्रापितं स्फुरदधरम् आत्मदं गुरुं शुकानंदम् अवक्ष्य एके मुखाग्रामवासिनः ओमिति तत्त्वं ब्रह्मासदं गुरुः जपतीति प्राहुः । अथ सतः गुरोः समाधेः प्रपूर्तिर्विधिवदभूत् । कंदेयपक्षयामाह । अष्टाविंशे मन्वंतरगतेष्टाविंशतिपर्यये अष्टेनानां कथुगमिने ४९२८ कलौ गते सति सर्वजित्सत्सरास्थे ज्येष्ठमासि अंत्ये कृष्णपक्षे दशम्याम् अञ्जे सोमवारे इह वसुमत्यां श्रीगुरोः शुकानंदस्य स्वधामस्थितिः समभूत् । अत्र विषये पद्यं च समभूत् देशिकैरुक्तमिति शेषः ॥ तद्यथा । “भूमानंदवदस्मात्सिद्धिवशतो मासोप्यगाज्येष्ठतां निर्धूतासिलोद्वेजजतमलतः पक्षोप्यवद्ये

इत्थं नीतं समाधौ स्फुरदधरमवस्थ्यात्मदं प्राहुरेकेऽखंडं तत्त्वं जपत्योपय विधिवदभूत्सत्समाधेः प्रपूर्तिः ॥ अष्टाविंशेष्टेनानां कथुग गतकलौ सर्वजित्स्ये दशम्यां ज्येष्ठेऽञ्जे स्वधामस्थितिरिह समभूच्छ्रीगुरोश्चात्र पद्यम् ॥ २९ ॥ पक्षं नित्योत्सवोऽभून्नजमुवनगतेः श्रीशुकानंदभूषः संतः प्राप्ताः स्वपूर्य्यो गुरुपदगतयोन्येपि लब्धुं प्रसादम् ॥ संपूज्यार्यं समाधिस्थितमपि तदगुण्डुलिनो देशिकात् शुभवास्तार्कं हि तेजोगतमिव निजगं सर्वहृत्स्थं ननंदुः ॥ ३० ॥

तरः” ॥ २९ ॥ एवं शुकानंदगुरोः समाधिस्थितिमुक्त्वा तदनंतरं महानुत्सवो जात इत्याह । पक्षमिति । पक्षपर्यंतं निजमुवनगतेः स्वात्मस्वरूपस्थितस्य श्रीशुकानंदनाम्नो भूषः “यो वै भूमा तत्सुखमिति” श्रुतेः । व्यापकस्य गुरोर्नित्यमुत्सवो भजनार्थानंदोऽभवत् । तदा साधवो गुरुपदगतयो गुरुगदांकिताः शिष्याः अन्येपि भक्ताः स्वपूर्य्यः स्वधामेभ्यः सकाशात् प्रसादं लब्धुं प्राप्ताः संतः समाधिस्थितमार्यं गुरुं संपूज्य तरप गुरोर्युजा वियोगेन दुःखवंतोपि ते देशिकानंदगुरोः सकाशात् शुकानंदगुरुं सर्वहृत्स्थं सर्वतर्पणीमिणं निजगं स्वात्मानि स्थितम् अस्तार्कम् अस्तगतमूर्यं तेजोगतम् अग्रयादितेजसि स्थितमिव सर्वहृत्स्थं श्रुत्वाऽऽनंदं प्रापुः । “इधरः सर्वभूतानां हृदयेऽर्जुन तिष्ठति” इति गीतोक्तकारेण स्वात्मरूपं

ज्ञात्वा नन्दुरित्यर्थः ॥ ३० ॥ एवं प्रतिवर्षेऽप्युत्सवोऽभवदित्याह । वर्षे वर्षं इति । प्रतिवर्षम् अत्यः पक्षः शुक्रस्येत्यतश्चुक्रे ज्येष्ठकृष्णपक्षे इति नितः
सप्तमीसकाशात् पंचदशः पंचदिनात्मक उत्सवः गाथादिभाषनैर्भवत् । गाथाः महत्कथाः विप्रमुक्तिर्बोद्धव्यभोजनं मिथः परस्परम् आत्मविवरणवचांसि
आत्मप्रतिपादकवाक्यानि सद्गुरुकानि बोधकगुरुवचांसि तैः गुरुद्वयतयः संतः देशिकेन्द्रात् आत्मविवरणात् संशयात् अपहर्तुम् आयात्येव । तेषां निजगति
वचनैः निजे आत्मनि गतिः स्थितिर्येषां तैर्वचनैर्वाक्यैः अखंडं यथा तथा ब्रह्मसत्त्वं किलाभूत् ॥ ३१ ॥ एकोनत्रिंशदधिकद्विशतसंख्याकं श्रीशुकानंदं
प्रणमति । कृष्णेनेति । यः पूर्वमित्रेण कृष्णेन सह नगसंख्याः सप्तसंख्याः अवतारा यस्य अये सप्तमावतारे अंध्ययतः अंगुष्ठाघात कर्मणः क्रियाशक्येनेति

वर्षे वर्षेऽप्युत्सवेऽभवदिदं नितश्चात्सवः पंचदशो गाथाभिर्विप्रमुत्तयात्मविवरणवचोभिर्मिथः सद्गुरुकैः ॥ आयात्येवापहर्तुं गुरुपद्मं
तयः संशयान्देशिकेन्द्रात्संस्तेषां त्वखंडं निजगतिवचनैर्ब्रह्मसत्त्वं किलाभूत् ॥ ३१ ॥ कृष्णेन मित्रेण नगावतारोऽन्येऽध्ययतः कर्मगतिः
करंघात् ॥ ज्ञात्यात्मगस्तं नवनेत्रेनेत्रमितं शुकानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ३२ ॥ शृणोति सख्युश्चरितं हेर्यो वा श्रावयेच्चाजनिनः
पठेद्वा ॥ भवेत्सुपुत्रः सुधनश्चिरायुर्लब्ध्वा गुरोर्ज्ञानमुपैति सिद्धिम् ॥ १३३ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तराद्धे शुकानंदसंन्या
सात्मीस्थित्यंतकथावर्णनं नाम द्विपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५२ ॥

गर्भनं यस्य करंघ्राद्ब्रह्मरात्रात् ज्ञप्त्या ज्ञानशक्त्या महात्मगः आत्मस्वरूपे स्थितो यः तं नवनेत्रेनेत्रमितं २२९ शुकानंदगुरुं नताः स्मः ॥ महायोगीन्द्रः
शुकानंद इति भावः ॥ ३२ ॥ सर्गात्कथाश्रवणादेः फलमाह । शृणोतीति । यः पुमान् हेरः सख्युः सुदाम्नः तद्वतारभूतस्य शुकानंदस्य आजनिनः
जन्मसकाशात् चरित्रं अन्यं प्रति श्रावयेत् वा पठेत् वा शृणोति च । सः सुपुत्री सुपुत्रवान् सुधनः बहुधनवान् चिरायुः ब्रह्मयुः सन् गुरोः सकाशा
ज्ज्ञानं लब्ध्वा सिद्धिं मोक्षमुपैति ॥ १३३ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोत्तराद्धेऽकायामर्थस्फूर्त्यभिधायं द्विपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५२ ॥

उज्जिपचेऽपराभाजैर्भागाकाशिकथेयते । गुरुभागवतोत्पत्तिग्रामिर्देशिकालता ॥ ५३ ॥ अथावशिष्टदेशिकेन्द्रचरित्रमाह । सिद्धिमित्यादिभिः । अथ शुक्रानन्दे सिद्धिं गते सति देशिकेन्द्रगुरुत्वं प्रत्यहं मठे प्रातर्मजनं प्रदोषभजनं च कुर्वन् गृहेऽशनं यस्य स गृहे भोजनकर्ता आसीत् ॥ १ ॥ गुरोः शुक्रानन्दस्या लघुं देवालयं प्राकारं च दृढं यथा तथा कर्तुम् आरभन् सन् पुत्रैर्जयंया च गंगाम् अनेक्याः अनेकैः जगन्नाथेनोक्तो यो गंगालहरीनामा गंगयाः स्तवस्तस्य पाठैः स्तुवन् उत्तमशिल्पिभिस्तार्थमखनदित्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ तत्र तीर्थं गंगावतरणार्थं गंगां स्तौति । नम इत्यादिपञ्चभिः । हे गंगे तुभ्यं नमोस्तु । त्वं तु तुंगमत्युच्चम् ईश्वरसदनं कैलासस्तस्मात्सकाशात् मातंगेश्वरो महागजस्तन्मुखास्तदाद्याः मृगक्षयाद्याः जनाश्च मनुष्यास्तेषामघं पापं दलयितुं

कविरुवाच ॥ सिद्धिं गते शुक्रानन्देऽथान्वहं देशिको मठे ॥ उषःप्रदोषभजने कुर्वन्नासीद्ब्रह्महाशनः ॥ १ ॥ प्राकारं चालयं कर्तुं गुरोः सच्छिल्पिभिर्द्वन्द्वम् ॥ आरभन्तार्थमखनस्तुवन्गंगां सुतैः स्त्रिया ॥ २ ॥ जगन्नाथोक्तगंगेयस्तवपाठैरनेकशः ॥ स्वयं च तं पठन्गंगां प्रार्थयन्सोऽब्रवीदिति ॥ ३ ॥ श्रीदेशिकेन्द्र उवाच ॥ नमो गंगे तुंगेश्वरसदनतस्त्वं त्विह गता धरणि मातंगेश्वरमुखजनाघं दलयितुम् ॥ मदंगेऽद्याभगे यदि निजकमासिच्य रुगघं ह्यारं गेहांगिहाडभिभवमनुहंसीतरहतम् ॥ ४ ॥ मिषाद्विष्णोर्वेषाकलितजगतः पादनखतो रुषाऽभूरुद्धौषा जलतनुरदःकावरणतः ॥ झपाद्याभूषाऽगाः परमतिर्युगैरुशिरखरं विषादोषाकृद्दृच्छिरसि भवतीं स्थाणुरदधत् ॥ ५ ॥

नारायितुम् इह धरणि भूभागे गता प्राप्तासि । सर्वेषां पापनिवारणार्थमेव तवागमनामित्यर्थः । यदि त्वम् अवेन पापेन अभगे दृढे मदंगे निजकं निज जलमासिच्य रुगघं रोगरूपं पापम् अनुवारं वारंवारं हंसि नाशयसि । तर्हि इतरत् अन्यत् तव कृत्यं लोकोपकारायवदरणादि सर्वं कृतं सत्यं स्यात् हीति निश्चयेन । किंभूतं रुगघम् अरम् अत्यंतं यथास्यात्तथा गेहांगेयोर्गृहेहदेहयोरीहानां वासनानाम् अभितः भवो जन्म यस्यात्तत् ममतंहतादिवंश्जनकमिति यावत् । एतादृशं मम पातकं निजोदकप्रादुर्भावेन दूरीकरोषि चेत्तर्हि तव महत्त्वं सत्यं स्यादिति भावः ॥ ४ ॥ जलावरेणा त्कैलासं प्रत्यागमने हेतुं वर्णयति । मिषादिति । वेषण निर्विक्रमदेहेनाकलितं व्याप्तं जगत् येन तस्य विष्णोः पादनखस्य मिषात् स्पर्शनिमि

तेन सर्वविभक्तिक्रतुसिः । अदसः अमुष्य जगतः कावरणतः ऊर्ध्वजलावरणसकाशात् जलतनुः जलदेहा त्वं रुषा क्रोधेन उद्धोषा महाशब्दयती अभूः जातसि । झषाधाः मीनाया आ समन्तात् भूषाः अलंकारा यस्यां सा त्वम् अतिरुग्णैः बहुयुगैः बहुकालेनेति यावत् । परम् उत्कृष्टं मेरुशिखरं प्रति आगाः प्राप्तासि यदा । तदा दोषाकृतं रजनीकरं चंद्रं विभर्ति यः सः स्याणुः शिवः कैलासवासी विषात् विषनिमित्तेन तत्कृतदाहनिवारणार्थं भवतीं त्वां प्रति शिरसि अदधत् धृतवान् । निजावरणे विष्णोः पादनखस्पर्शेन क्रोधवशात्प्राप्ता त्वं शिवेन शिरसि धृता सती शांतहृया जातासीति भावः ॥ ५ ॥ कैलासाच्च भवं प्रत्यागमने कारणद्वयमाह । नगोत्पस्येति । नगात् हिमालयादुत्पत्तियस्यास्तथा सप्तम्या पर्वत्या कर्ज्या । आपत्यात् गणपतेः सकाशात् गौतममुनेः कर्मणिषष्ठी । ॐ प्रति गोहत्याभीत्या गोहत्याप्रयेन निमित्तेन । पतिशौर्षिकनिलया शिवजटानिवासिनी त्वम् अणु किंचिद्विहिच्छतासि । अत्रेयं कथा

नगोत्पत्त्याऽपत्यात्त्वमथ पतिशौर्षिकनिलयाऽब गोहत्याभीत्या बहिरणु कृता गौतममुनेः ॥ निजेट्च्युत्या नुत्या शिवत उत राज्ञा त्वमखिला भुवस्तस्या गत्या सरिदधिपनीतार्यगतये ॥ ६ ॥ न भेदोणुगौदोत्तरजलगयोस्त्वं द्वितनुभृन्न वादोपि स्कांदोदितसुमतगमैक वचनात् ॥ सद्गोत्संगे मां दोर्भेदिति मम गौव जननी ह्यदोर्भेदो नो ते त्वयि गतिमतीशार्थवनिता ॥ ७ ॥

गोहृया पार्वती रक्षकरूपेण गणेशेन सह गौतमस्य शालिक्षेत्रे आगत्य गोहृपया तया धान्यं भक्षितं यदा तदा गौतमेन तृणमभिमंथ्य प्रक्षिप्तं ततो गोमैरण प्राप्ता । अथ रक्षेण गणपतिना गोहृता गौतम इति भाषितम् । गौतमोपि तदोषनिवृत्त्यर्थं शिवं संप्राथ्य गोदामानीतवानिति । उत पुनः राज्ञा भगीरथेन कर्त्रा । निजेशां स्वपूर्वजानां समारणां च्युत्या भ्रंशेन निमित्तेन । शिवतः शिवस्य नुत्या स्तुत्या अखिला सर्वहृया त्वं भुवस्तस्या विस्तारेण या गतिस्तया विस्तृतगमनेनेति यावत् । आर्याणां पूर्वजानां गतये मोक्षार्थं सरिदधिपं समुद्रं प्रति नीता प्रापितासि । अत्रापि विष्णुभागवते कथा । भगीरथेन कपिलशापदग्धान् पितृनुद्धर्तुं भगीरथी आनीतेति । सर्वेषामधनिवारणार्थं भूमौ तव द्विधाऽवतरणमित्यर्थः ॥ ६ ॥ एवं गंगावतरणे द्विधा कारणमुक्त्वा द्विरूपायास्तस्याः स्वमात्रा गंगानामन्या सद्गोभेदं वर्णयन्नाह । न भेद इति । गोदा च उत्तरजलगा भगीरथी च तयोर्भेदः अणुरपि नास्ति । हि यतस्त्वं

द्वितुभूतं देहदय्यारिणी असि । स्कादे स्फुराणे उदितं उकं च तत् सुमतं मान्यं गंगाया एकं वचनम् एकत्वप्रतिपादकं वचनं तस्माद्धेतोः वादोपि नास्ति । गोदाभागीरथ्योर्मध्ये एकस्या एव महत्त्वमिति विरोधो नास्तीत्यर्थः । यथोक्तं स्कादे । “ आद्या सा गौतमी गंगा द्वितीया जाह्नवीतथा ” इति सदा उत्संगे अंके मां प्रति दोष्यां बाहुभ्यां विभर्ति सा गंगैव त्वं मम जननी मातासि । ते तव अदोभेदः अमुया मात्रा सह भेदो नास्ति । यत् ईशस्य गुरोरार्या श्रेया वसिता पत्नी गंगानाप्त्री मम माता त्वयि गोदायां गलिमती गमनवती आसीत् गोदायां प्रविष्टेत्यर्थः । अयं प्रावः बाल्ये त्वं मातृरूपेण मां पालयित्वाते गंगां प्रविष्टासि यतस्ततो गंगैव मम माताऽस्मीति ॥ ७ ॥ सर्वेषां जलदात्री त्वं गुरुसेवापरेण मया प्रार्थिता सती महे आत्मनः प्राकट्यं कुर्वित्याह । यत् इति । यतः कारणाद्विध्यं ब्रह्माहे यज्जलं तत् पतीति । ब्रह्मांडजलस्वाभिनी त्वम् अंशोधः समुद्रस्य चतुर्थ्यर्थे वा षष्ठी । अंशोदा

यतोऽभोदाभोधेस्त्वमसि खलु विध्यंजलया विद्भोभो लब्धुं तव जननिं संप्रार्थय इति ॥ पदांभोजं शंभोः पितुरिह मयाऽऽसेवि सततं न कौभोऽथारंभोऽपि च पर उतात्रावतरताम् ॥ काकिरुवाचा ॥ इत्यंतं प्रार्थयन्गंगां देशिकश्चाभजन्मुखात् ॥ लीलावतरणं द्रक्ष्ये भागीरथ्याः कदाऽदुतम् ॥ ९ ॥ अथोक्तकालेधःस्थानेऽवातरत्सामलंभसा ॥ दर्शयंत्यल्पसिकताशुक्तिशंखात् सजीविकान् ॥ १० ॥

भागीरथीरूपेण जलदात्री असि खलु । अतः हे जननि विद्भः दंभरहितोहं तवांभः उदकं लब्धुं इति प्रार्थये । ननु अवैवागमने किमर्थं तवाग्रह इत्याशं क्याह । मया पितुः पितृरूपस्य गुरोः शंभोः पदांभोजं इह महे आसेवि सेवितम् । अथ कौभः कुंभगुरुसंबन्धी आरंभः हरिद्वारे पर्वारंभः उत पुनः अपरः सिंहं गुरौ गोदायां पर्वारंभः कन्यागुरौ लृष्णानयां पर्वारंभो वा नासेवि न प्राप्तः । गुहं विना तीर्थातरं न गतोस्मि । अतोऽत्र महे अवतरतां प्रकटीभवित्वयं त्वयेति शेषः ॥ ८ ॥ एवं देशिकेद्रस्तुत्या गंगा प्राप्ता इत्याह । कविवाक्यम् । इत्यंतम् एतत्पर्यंतं प्रार्थयन् अहं भागीरथ्याः अद्भुतं लीलावतरणं कदा द्रक्ष्ये पश्यामि । इति मुखेनाभजत् ॥ ९ ॥ अथ उक्ते अमुकतिथौ भागीरथ्याः प्रादुर्भावो भविष्यतीति । गुरुणा उक्ते काले सा गंगा।

सजीवकान् सूक्ष्मासिक्ताथुक्तिश्रवान्दर्शयती सती अधःस्थाने अधोभागे निर्मलोदकरूपेणावतरत् ॥ १० ॥ अथ देशिको गुरुः नर्तनं कुर्वन् अखिलैः
महः गृहे मे दृष्ट्वा भागीरथ्याः नूतनलीलाऽद्य दृष्टास्ति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ निजाद् स्वकीयान् ॥ १४ ॥ साधोदेशिकैर्द्रस्य स्तवनेन अभिनव
प्रयोगैः मर्यादां माहात्म्यं चाह । स्पृशेदित्यादिपंचभिः । उच्छिष्टभंडिनाघनाशिनी गंगा नो स्पृश्या स्पर्शार्हां न भवति । एवमशुचिना ब्रा मनुष्येण न
स्पृश्या । अखिलैः पदा न स्पृश्या ॥ १५ ॥ साद्धर्तुना मासत्रयेण स्नानादिति सर्वत्र योज्यम् । स्नानेन अपत्यं संततिर्भविष्यतीत्यध्याहारः ॥ १६ ॥

देशिकोथाखिलैर्नृत्यन्भजनं त्वित्थमब्रवीत् ॥ दृष्ट्वाभाभिनवा लीला भागीरथ्याश्च मे दृशा ॥ ११ ॥ दत्त्वा वितानं तीर्थोर्ध्वमुत्सवं
देशिकोऽकरोत् ॥ भागीरथ्याः स्तवैर्वाद्यैः पूजनैर्विप्रभोजनैः ॥ १२ ॥ द्रष्टुं त्वभिनवां गंगां ययुः पौराः परेपि च ॥ काश्चित्साधुः शूद्र
जातिर्द्रष्टुं चागात्स्वशिष्ययुक् ॥ १३ ॥ शांतोनीहः शंभुभक्तस्तद्वीक्ष्याह निजानिति ॥ इदमंभोऽतितेजसि नान्दांभःसममीक्ष्य
ताम् ॥ १४ ॥ गंगैव साक्षात्प्राप्तात्र साधोः स्तुत्याऽघनाशिनी ॥ स्पृश्या नोच्छिष्टभंडिनाशुचिना ब्रूऽखिलैः पदा ॥ १५ ॥ उद्धृते
नांभसा स्नानं बहिः कार्यमघापहम् ॥ स्नानात्साद्धर्तुनापत्यं बाधाशांतिः शरद्वलात् ॥ १६ ॥ ब्रूतुं तोऽर्किंचनत्वांतो मंडलात्कुक्षुरक्षयः ॥
द्विमासाभ्यां तु विद्यातिर्मासाच्छत्रपराजयः ॥ १७ ॥ सभा वश्या त्रिपक्षैः स्यात्स्त्रीलाभः पंचमासतः ॥ कर्तव्यं कामिभिः स्नानं यथा
केनापि नेक्ष्यते ॥ १८ ॥ व्रतस्थैः श्रीगुरोरग्रे शाधिभिः श्रद्धयामलैः ॥ कदाचिन्महति प्राप्ते पर्यण्यल्पे तदाज्ञया ॥ १९ ॥

अर्किंचनत्वांतो दारिद्र्यनाशः । मंडलात् चत्वारिंशद्दिनैः ॥ १७ ॥ त्रिपक्षैः समा वश्या स्यात् । नेक्ष्यते नावलोक्यते । उपरि कर्तव्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥
व्रतस्थैर्ब्रह्मचर्याथःशय्यासत्यभाषणैकमुक्त्यादिव्रतनिष्ठैः । पूर्वार्द्धे पूर्वोन्वितम् । यदा कदा चिन्महति पर्वणि अत्येऽल्पकालात्मके ग्रहणादौ प्राप्ते सति
तदा गुरोरेवाज्ञया नृभिः साक्षात्स्नानं तीर्थे निमज्ज्य स्नानं कार्यम् । अन्यथा न कर्तव्यमिति संबंधः ॥ १९ ॥

असौ शिवमक्तः साधुः पारोक्ष्येण परमार्थदृष्ट्या न तु पक्षपातेनेति यावत् । एवमुक्त्वाऽऽर्घ्यं गुरुं नत्वा निजैः स्वयैः सह निययौ ॥ २० ॥ ततः साधुवाक्यम् । अथ देशिक आह । साधुः आत्मीयः न च पुनः किंचित्पारिचितोपि नास्ति ॥ २१ ॥ पुरस्थः ग्रामस्थो नास्ति । तेन साधुना कर्त्ता । परमेश्वरेणांतर्पोषिणा योज्यः हृदि स्फूर्तिः तया यत् उक्तं तत् कृतं सत्यमस्ति अत्र तीर्थे ॥ २२ ॥ यन्नाममिति । अत्यर्थबहुधनेः मंत्रिभिः यात्रिकद्विजैः अभिनवगंगेति नाम्ना तस्य तार्थस्योत्सर्गमुपापनं चाकरोत् ॥ २३ ॥ नाथस्य गुरोरात्रे कृष्णनाम्नि विधेः देवात् कुष्ठरोगोऽभवत् । असौ कृष्णः तस्य कुष्ठस्य शमाय शान्त्यर्थम् उक्तानि भेषजदीनि

गुरोरेव नृभिः कार्यं साक्षात्क्षानं न चान्यथा ॥ परोक्षेणैवमुक्त्वासौ नत्वार्यं निययौ निजैः ॥ २० ॥ मठस्थैस्तच्छ्रुतं कैश्चिद्देशिकायोक्तमादितः ॥ देशिकोऽथाह नात्मीयश्चैत्यपरिचितोपि सः ॥ २१ ॥ न पुरस्थः किलेशांतःस्फूर्त्योक्तं तेन तद्वत् ॥ साक्षाद्गैव संप्राप्ताऽत्रास्मात्कुशलकारिणी ॥ २२ ॥ कविरुवाच ॥ यंत्राभं शिल्पिभिस्तीर्थमत्यर्थैर्देशिकोऽकरोत् ॥ नाम्नाभिनवगंगेति तदुत्सर्गं च मंत्रिभिः ॥ २३ ॥ नाथाप्तेमृद्विधेः कुष्ठः कृष्णेऽसौ तच्छमोक्तकृत् ॥ नैवाकुष्ठोऽथ तीर्थेऽत्रा सपनमंडलमुक्तवत् ॥ २४ ॥ देशिकेनेक्षितोऽकुष्ठः पृष्टः केन सुरुभवान् ॥ क्षमस्वेति मुहुर्नत्याऽऽहेनं तीर्थाधुनेः फलम् ॥ २५ ॥ देशिकश्चाह तं भैतद्रहस्यं ब्रूहि कुत्र चित् ॥ पुत्रो मंगलमूर्तिश्चापतत्तीर्थे शिशूदितः ॥ २६ ॥ नत्वा स्तुत्या शुक्रानंदं चावत्यं त्रिः शनैः पदैः ॥ मुहूर्तैस्तस्य गुरुणा गंगादत्त इवोद्धतः ॥ २७ ॥ गंगाप्रसादं नामास्य कृतं गंगातजन्मनः ॥ वीक्ष्य तीर्थजले तैलं कचिद्वैद्योऽब्रवीद्गुरुम् ॥ २८ ॥

करोति सः तच्छमोक्तकृत् कुष्ठनिवारणार्थमुपायकर्त्ता सन्नपि अकुष्ठो नैवाभवत् । अथाद्युत्तरान्वयि ॥ २४ ॥ केतोपायेन सुरुक् सुकंतिः । एवं देशिकगुरुं तीर्थक्षानदेतत्फलमित्याह । स इत्यध्याहारः ॥ २५ ॥ एतत् तीर्थक्षानेन कुष्ठनिवृत्तिर्भवतीति रहस्यं कुत्र चित् जनेषु मा ब्रूहि । अन्यद्वत्तमाह । पुत्र इत्यादिद्वान्ध्याम् । शिशुभिर्बालकैरुदितः उक्तः गुरुः कथितधर्मासीदिति योज्यम् ॥ २६ ॥ गंगया दत्त इव उद्धतः । मुहूर्तव्ययानेपि अग्नयपुत्रलाभेन गंगैवायं समर्पित इति निश्चयो देशिकेद्गुरुणा कृत इति भावः ॥ २७ ॥ गंगातज्जारात्मातं जन्म यस्य तस्यास्य मंगलमूर्तेः गंगाप्रसाद इति

नाम कृतं देशिकेन्द्रगुरोर्यनुवृत्तिः । एवं गंगाप्रादुर्भावमुक्त्वा काशिकाप्रादुर्भावमाह । वीक्ष्येत्यादिसाक्षाद्विभिः ॥ २८ ॥ भेषजाशिनः औषधभेविनः ते इति कर्त्तोरिषष्ठी । न्वया ऊर्जदीपैः कार्तिकदीपैः तद्गलिततैलेनेति यावत् । दूषितमुदकं हेयं त्याज्यमस्ति । यावदेवं वैयो वदति तावत् भगवतीनाम्नी गुरुकन्या लक्ष्मी सप्तवर्षा सा समानवयस्कां आर्यजां पंडितपुत्रीं प्रति इति वक्ष्यमाणं स्वमाह ॥ २९ ॥ तदेव स्वमाह । दृष्टमित्यादिसाक्षाद्विद्येन । अनंभः जल सहितं ततः प्रकाशबहुलं तेजोव्याप्तं दृष्टम् । तस्मात्तीर्थात् ॥ ३० ॥ तथा सितापुटं शर्करापुटकं मंगलमूर्तये दत्त्वा ममायं पुत्रो मया सुताय पुत्रायार्पित इति चोक्तं कथितम् । अत्रास्मच्छब्दस्य षष्ठ्या कर्तोऽभिषष्ट्या च उभयान्वयित्वम् । तस्मात् द्वावपि पुत्रावित्यर्थः ॥ ३१ ॥ तथा पुंसां शुकानंदसदृशेन महं दत्तम् ।

ऊर्जदीपैर्दुष्टमंभो हेयं ते भेषजाशिनः ॥ तावद्भगवती स्वप्नं लक्ष्मीत्याहार्यजां समाम् ॥ २९ ॥ दृष्टं तीर्थं मयाऽनंभः प्रकाशबहुलं ततः ॥ निर्गतौ दंपती तस्माच्छुक्कानंदसमः पुमान् ॥ ३० ॥ अभ्यक्ता मुक्तेकेशा स्त्री तथा मंगलमूर्तये ॥ दत्त्वा सितापुटं चोक्तं पुत्रोयं मे सुतार्पितः ॥ ३१ ॥ पुंसां दत्तं तथा मह्यं ततो जातास्मि जागृता ॥ तूष्णीं स्थित्वाशृणोद्गुरोदेशिकः श्रद्धयेति च ॥ ३२ ॥ वैद्यं प्राहृतदंभोहं पिबाम्यश्रंश्च भेषजम् ॥ अणूक्तं तीर्थमाहात्म्यं सर्वं वक्तुं क ईश्वरः ॥ ३३ ॥ शैवोथासीन्मठे कश्चिद्रचस्वी गुरुसेवया ॥ उषस्यैक्षच्चिरं दीं सोऽनिद्रः कासीति चाह ताम् ॥ ३४ ॥ काश्यस्म्यत्रागता स्थातुं सेत्थुक्तातर्दधे मठे ॥ तेनोक्तं देशिकायेदं श्रुत्वाचे सोऽखिलानिति ॥ ३५ ॥ गुरोर्गुरुत्वं भक्तेभ्यः काशीगंगाभाद्रदत्त ॥ मत्वा तं च गुरोर्भक्त्या देवतेऽर्हतां गतम् ॥ ३६ ॥

शर्करापुटमित्यनुवृत्तिः । ततोहं जागृता जातास्मीति देशिकगुरुस्तूष्णीं स्थित्वा दूरात् श्रद्धया श्रुतवान् ॥ ३२ ॥ भेषजं गृह्णन्नपि अहं एतदंभः एतर्त्तार्थोदकं पिबामीति वैद्यं प्राह । देशिक इत्यनुवृत्तिः । अणूक्तमित्यादिकविवचनम् ॥ ३३ ॥ एवं हि भगवतीस्वभवचसा काशीत्वज्ञानेति पुनः प्रत्यक्षं दर्शनं जात मित्याह । शैव इत्यादिद्राभ्याम् । चिरं दीं सुवासिनीम् ॥ ३४ ॥ तेन शैवेन । सः देशिकगुरुः इति वक्ष्यमाणं सर्वान्प्रति ऊचे उक्तवान् ॥ ३५ ॥ किं कुर्वम् काशीगंगाऽऽमनेन शुकानंदगुरोर्महत्त्वं भक्तेभ्यो वदन् । किं कृत्वा तं च शैवं गुरुभक्त्या देवतायाः ईक्षाहतां दर्शनयोग्यत्वं गतं प्राप्तं मत्वा निश्चि

विषादपि सुदुर्घटः” इति । इत्थं प्रकारेण विचार्य दर्शनमात्रेण पापैघहंजी गंगा इह मठेऽवतरत् प्राप्ताऽभूत् ॥ ३९ ॥ एवं श्लोकत्रयेण सेहतुलं गंगागमनं मुक्ता तथैव कार्यागमने हेतुमत् तदभिप्रायमाह । वदतीति । मयि कार्याग्र अजनिदो मोक्षप्रदः ईशो विश्वनाथो मुमुक्षुं प्रति तारकयंत्रं वदति । उत पुनः भवासोर्ध्वतस्य भैरवादुक्तो दंडो येन सः शिवोऽजनिदो मोक्षप्रदो भवति । उरुतनुवीनां दृढदेहबुद्धीनां कर्मणां क्षयः भोगैरेव भवति । “नामुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिशैरपि” इति भगवदुक्तेः काशीमरणेपि भैरवकृतदंडेन भोगक्षये सति मुक्तो भवति अन्यथा नेत्यर्थः । गुरोः सकाशान्निजसुखभाजाम् आत्मसुख सेविनां सः कर्मभोगो विचारेण स्यात् । गुरुभक्तानां कर्मभोग आत्मविचारेण अकंवृत्तनिश्चये सति स भोगो भुक्तोपि अभुक्त एव भवतीत्यर्थः ॥ ४० ॥ कार्श्यपक्षया गुरुकार्याः अधिकत्वं मत्वाह । इति प्रकारेण मयि कार्यां मृतस्य जंतोर्मुक्तिदो विश्वनाथोस्ति । गुरुकार्यां तु गुरुस्त्रिंशे सर्वत्र सनुत्तया ब्रह्मो

वदति मयि मुमुक्षुं तारकं हीश एवाऽजनिदु उत गतासोर्भैरवादुक्तदंडः।क्षय उरुतनुवीनां कर्मणामेव भोगैर्गुरुनिजसुखभाजां स्याद्वि चारात्स नृनम् ॥ ४० ॥ इति मयि मृतजंतोर्मुक्तिदो विश्वनाथो गुरुस्त्रिंशे सनुत्तया जीवतस्तां ददाति ॥ पशुरपि महिषः प्राङ्मुक्तिं भारङ्गानिनोक्तस्तदभिगतसुभार्गः सन् शुक्रानंदयोगी ॥ ४१ ॥ युतिगतिरजविस्त्वैर्मुक्तिदो जीवतश्चाऽहमिति तमभियास्ये जीवतोऽ ज्ञान्स्वदास्मात् ॥ इतिमतिरिह काशी चागता नृनमस्याः प्रभवतु गुरुकाशीनाम जीवत्स्वदानात् ॥ ४२ ॥

पदेशेन जीवतः पुरुषस्य तां मुक्तिं ददाति । ननु कार्यां पशवोपि मुच्यते गुरुकार्यां तु ज्ञानाधिकाराभावाच्च मुच्यत इत्याशंक्याह । प्राक् पूर्वं ज्ञानिना ज्ञानदेवेन गुरुणा उक्तः उपदिष्टो महिषाख्यः पशुरपि मुक्तिभाक् मुक्तिं गत आसीत् । तस्मात् ज्ञानदेवात् अभिगतः प्राप्तः सुभार्गः संप्रदायो यस्य स शुक्रानंदयोगी सन्नाधुरस्ति । एवं गुरुरूपया पशवोपि मुच्यत इत्यर्थः ॥ ४१ ॥ एवं च विश्वशसंगाद्विदेहमुक्तिदाप्यहं शुक्रानंदसंगेन जीवद्विदेहमुक्तिदा भवामीत्याभिप्रायेणाह । युतिगतिरिति । युत्या योगेन गतिः स्थितिः ज्ञानं यस्य ये गत्यर्थोस्ते प्राप्त्यर्थोस्ते ज्ञानार्थाश्च भवंतीत्यनुशासनात् । स शुक्रानंदः अजविद्धिब्रह्मविद्धिः स्वैः स्वकीयैः शिष्यप्रशिष्यैस्तत्त्वतोपदेशोरिति यावत् । जीवतः पुरुषस्य शरणागतस्य चकारान्तरणानंतरं च मुक्तिदो भवति ।

इति हेतोर्हं तं गुरुं अभियास्ये शरणं गच्छामि अस्माद्गुरोः । ल्यब्लोपे पंचमी । गुरुं प्राप्य जीवितः अज्ञान् जीवान् प्रति मुक्तिदा भवामीति शेषः ।
इति सार्धश्लोकाभिप्रायवती मतिः बुद्धिरस्याः सा काशी इह शुकानंदमठे प्राप्तास्ति नूनम् । अस्याः काश्याः गुरुकाशीति नाम जीवतां जीवानां स्वदा-
नात् आत्मदानेन प्रभवतु प्रसिद्धं भवतु । यथोक्तं गुरुणा । “जीवादिदेहमुक्त्योर्विवरति सौख्यं हि यत्र देशिकराट् । गुरुकाश्या गुरुत्वेयं गुरुशास्त्रात्मानुभूति-
विज्ञानात् ” । गुरुभागवते । “यत्प्रभवशतो गंगावतरत्काशिकापि च । वेदे तं श्रीशुकानंदनाथं नारायणप्रियम् ” इति । अयं भावः । काश्यां तु मरणान्मु-
क्तिरिति काशीमरणसमये रुद्रस्तारकं ब्रह्मोपदिशतीति च मरणानंतरं प्राप्यमाणा विदेहमुक्तिर्भवति । गुरुकृपया ज्ञानलाभे सति तु । ‘ज्ञानादेव तु कैव-

कविरुवाच ॥ इत्थं गंगा च काशी च गुरुसन्निध्यमास्थिता ॥ गुरुकाश्यास्तु माहात्म्यं पुनरपि वक्ष्यते ॥ ४३ ॥ प्राकारालयमा-
यस्याकारयच्छिल्पिभिर्गुरुः ॥ स्ववित्तेन जयंत्यंगभूषणैश्च क्रमात्ततः ॥ ४४ ॥ दत्तेनात्मपैः कौञ्चिन्माधवार्येण भिक्षया ॥ नंदीतटे
शुकानंदनामोत्तयातशतेन च ॥ ४५ ॥ प्राकारोच्चालयं कर्तुं नासीद्वित्तं तदा गुरुः ॥ मनस्याह ह्रुददेशे राजानः संति धार्मिकाः ॥ ४६ ॥
विद्वत्परमहंसेभ्यः स्वर्णदाः प्रागिति श्रुतम् ॥ अतोहं विधिवद्दीक्षां गृहीत्वा तां व्रजामि तम् ॥ ४७ ॥

त्यम् । “नान्यः पंथा विद्यतेऽपनाय ” इति श्रुतो ज्ञानप्राप्तिकाले इति सावधारणनिर्देशात् मरणात्प्रागपि मोक्षप्राप्तिश्रवणेन गुरुकाश्यां गुरोः सकृशा
द्विज्ञानमात्रेण जीवन्मुक्तिसुखं भवति । अंते विदेहकैवल्यं चाप्नोति । तस्माद्युक्तमुक्तं गंगाकाशयोरागमनेन गुरोर्भवेत्त्वमिति । तत्सिद्धं काश्यपेक्षया गुरु-
काश्या गुरुत्वमिति ॥ ४२ ॥ एवं गंगाकाशयोरागमनमुपपन्नं प्रकृतमनुसरति । इत्थमित्यादिभिः ॥ ४३ ॥ आर्यस्य शुकानंदगुरोः ॥ ४४ ॥
आत्मीयैः परैश्च कौञ्चिद्वित्तेन माधवशास्त्रिणा कर्त्ता । नंदीतटे शुकानंदनामोक्तस्या भिक्षया धानं लब्धं शतं तेन चेति पूर्वोन्वयि ॥ ४५ ॥
प्राकारादुच्चं देवालयं कर्तुं यदा विचं नासीच्चदा गुरुर्मनस्याह उदगिति ॥ ४६ ॥ तां दीक्षां परमहंसदीक्षां गृहीत्वा तद्देशं व्रजामीति योज्यम् ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अदृशः दृष्टिहीनस्य । उन्निशि उत्तरात्रौ । अदः इदं वाक्यम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ स च यतिरखिलं स्वममिति उत्तरेण
संबन्धः ॥ ५३ ॥ गुरोरपराधः कोस्ति । यत्त यस्मात्कोधेन मयि लता हता । गुरुणेति परिणामेन योज्यम् । इति कोपः पूर्वं नैवासीदित्याह । अथ
देशिकः इति यतिस्वप्नं श्रुत्वा निजं आगः स्वापराधं मत्वातर्मानसि यतिस्थितिं संन्यासं नैच्छदिति योज्यम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अथ गुरुभागवतमयस्यो
देशं नृपेभ्यः स्वं लब्ध्वा करिष्ये चालयं गुरोः ॥ मुखेनापि वदत्येव नारायणयतेः पुरः ॥ ४८ ॥ यतिः श्रुत्वांतरुद्धिम् किं चिद्भक्ति
न देशिकम् ॥ मुहुः शृण्वत्यभूत्स्विन्ना जयंत्यपि हृदाऽबला ॥ ४९ ॥ अथाऽदृशो यतेश्चाभूत्स्वप्नः साक्षादिवोन्निशि ॥ शुकानंदो यतिं
स्वाधिं मर्दयंतमदोऽब्रवीत् ॥ ५० ॥ दुलताभिर्मथारामः कृतस्तस्याधुना कथम् ॥ चिंतामणिर्नाशमिच्छत्ययं वार्यो न किं त्वया
॥ ५१ ॥ यतिराह न वेद्मीदं कुत्रासीत्यब्रवीद्गुरुः ॥ तस्मै क्रुधाहनल्लतामित्यथाभूत्स जागृतः ॥ ५२ ॥ बहुच्छ्वसन्बहिश्चागारात्तदा
निद्रदेशिकः ॥ यतेऽनुश्वसिषि त्वं किं सभिरिव स चाखिलम् ॥ ५३ ॥ स्वप्नं लतांतमुक्त्वागः किं गुरोर्मयि यत्क्रुधा ॥ हता लतेति
कोपः प्राङ्मनैवेत्याहाथ देशिकः ॥ ५४ ॥ श्रुत्वेत्यागो निजं मत्वांतश्च नैच्छद्यतिस्थितिम् ॥ करिष्ये जन्मभिः स्थानं गुरोरित्याश
योऽभवत् ॥ ५५ ॥ देशिको रहःस्थितो निजं विचारयति हृदा निश्चयत्यसौ द्वयं हि ब्रह्म सत्त्वमिति भिदा ॥ वक्ति शुद्धमेव युग्ममे
तदत्र गुणमयं वीक्ष्यते त्वनेकमत्र संशयोऽस्ति दृढमयम् ॥ ५६ ॥

सात्तिप्रकारं तन्माहात्म्यं चाह । देशिक इत्यादिभिर्विशिष्टभिः श्लोकैः । कदाचिदेकांतस्थितो देशिकगुरुः निजम् आत्मानं हृदा विचारयति । चिति
तवान् । तदाऽसौ ब्रह्म सत्त्वं अहं ब्रह्मास्मीति स्फूर्तिश्चेति भिदा भेदेन द्वयं प्रकृतिपुरुषरूपं निश्चयति निश्चितवान् । एतत् ब्रह्म सत्त्वमिति युग्मं शुद्ध
मेव अभिन्नरूपत्वादिकरूपमेवास्ति । अत्र युग्मे त्रिगुणमयम् अनेकं जगत कयं वीक्ष्यते सैवैरवलोक्यते । अयं संशयोऽस्ति इति वक्ति । हृदि संशयं कृत्वा

१-ब्रह्म सत्त्वमिति महावाक्यानुरोधाद्धीतिवर्णस्य न गुरुत्वं मतव्यम् ।

मुखेनापि लब्धार्तिवानित्यर्थः ॥ ५६ ॥ इत्यमेव स्वप्ने चिंतितस्म चिंतितवान् यावत् । तावच्चद्रुतः एकं पत्रम् आपतदितिशेषः । अथात्र पत्रे गुरुः श्लोकपादपरपत्र । तं पादं तदैव गुरुत्वात्मनिष्ठचेतसा वासनानिषितसारनीलिमेव भगवत् इति पठति वै निश्चयेन कंठगं कृतवानित्यर्थः ॥ ५७ ॥ श्लो. कृपादात्म्य-
कमेतत्तत्रं गुरुभागवतमस्ति यथावत् संशयच्छेदकं चास्ति । अदः इदं तस्योर्ध्वं लिखितमस्ति ॥ ५८ ॥ अथ तावत्तथाथेभ्यो लिखितोऽस्ति ।
तमेवार्थमाह सत्यमिव्यादिना । सत्यं ज्ञानमनंतं शुद्धं यद्वन्न तत् अग्रे सुष्ठेः पूर्वमासीत् । अथ च ब्रह्मास्मि अहं इति प्रकारेणास्फुरदिति संबन्धः ॥ ५९ ॥
इदं हि ब्रह्मास्मीति स्फुरणं सत्त्वादीनां मायामलानामाश्रयम् अधिष्ठानरूपमस्ति । इदं स्फुरणं ब्रह्मात्मैक्यरूपात्सततं शुद्धमेवास्ति । यद्यप्येवं तथापि

स्वप्न इत्यमेव चिंतितस्म तावच्चद्रुतश्चैकपत्रमत्र पद्यपादमैकताथ सः ॥ ततैव चात्मनिष्ठचेतसेति पठति वै वासतानिषितसारनी-
लिमेव भगवतः ॥ ५७ ॥ श्लोकपादात्मकं चैतद्विरुभागवताभिधम् ॥ यथावत्संशयच्छिद्यं तदूर्ध्वं लिखितं त्वदः ॥ ५८ ॥ तदूर्ध्वं
किंतोऽधस्तात्सत्यं ज्ञानमनंतकम् ॥ श्रुतिसिद्धं हि यद्वह्नासैकमग्रेथ चास्फुरत् ॥ ५९ ॥ ब्रह्मात्म्यहभिर्दीदिं हि सत्त्वभायामला-
श्रयम् ॥ सततं शुद्धमेवेदं तथापि ब्रह्मशब्दतः ॥ ६० ॥ सत्त्वं रजोऽस्मितोऽहंतामोऽदो गुणभासकम् ॥ गुणाभासान्द्रवैदं
भाति ब्रह्मणि नान्यतः ॥ ६१ ॥ पृथिव्याश्चास्तितोऽहंतामोऽदो गुणभासकम् ॥ तस्यामेव हि कुड्याद्येनेकचित्राणि भंति च ॥ ६२ ॥
शुद्धचद्रायजपन्मुख्याचित्रकल्पितवासनाः ॥ विविधास्ताः पृथिव्यैव निषीताः स्वगताः कृताः ॥ ६३ ॥

ब्रह्मशब्देन सत्त्वमिति अस्मितः अस्मिशब्देन रज इति अहंता अहंकारस्तथा तम इति अदः ब्रह्मास्मीति स्फुरणं गुणभासकं त्रिगुणप्रकाशकमस्तीति
योज्यम् ॥ ६० ॥ भ्रूयैवेदं जगत् ब्रह्मणि गुणाभासेन भाति । अन्यतः अन्यहेतुना न भाति । ब्रह्मात्म्यहमिति गुणकल्पनैव जगद्वैचित्र्यहेतुरित्यर्थः ॥
॥ ६१ ॥ उक्तार्थे दृष्टान्तमाह पृथिव्या इति सादृश्यात् । पृथिव्या अस्तितया उद्धृतेर्गौरिकादिगुणैर्गंधा पृथिव्यानेव कुड्याद्यदिज्ञानां चानेकचि-
त्राणि भांति ॥ ६२ ॥ तेषु पृथ्वीतो गार्धतो जगत् इति सत्त्वरजस्तमोगुणात्मका जीवाः मुख्याः येषु तेषां चित्राणां कल्पिताः वासनाः विविधप्रकाराः संति ।

ताः वासनाः पृथिव्यैव निपीताः स्वगताः स्विनिष्ठाः कृताः ॥ ६३ ॥ ताभ्यां वासनानां विचित्राभः सारः सामर्थ्यम् । “ सारो बले स्थिरांशो च न्योद्ये क्लीवं वरे त्रिषु ” इत्यमरः । तस्यां पृथिव्यामिव दृश्यते । दृष्टान्तमुक्त्वा दाष्टतिके श्रोजयति तथेति सादर्श्यां द्वाभ्याम् ॥ ६४ ॥ तथानेकजीवानामभिधाः असंख्याता यस्तु वासनाः नानाविधाः संति । ताः वासनाः सर्वाधिष्ठानतः सर्वाश्रयत्वेन हेतुना अधर्मिणा निर्धर्मकेण साक्षाद्ब्रह्मणा जगतः सद्यद्यधिष्ठानेन निपीताः स्वीकृताः संति । तासां वासनानामयं सारो विचित्रजगद्गुपोस्ति । स समुणमृतनारायणस्य नीलिष्व नीलत्वमिव भाति प्रकृष्टत इति संबंधः । वासनानां निपीतानां सार एव नीलिषा तद्वत् इति पद्यपदार्थः । तथा जगद्यद्यथाश्रये साक्षिणि ब्रह्माहमिति गुणाभासेन विविधं जगद्भाति । तथा

तासां सारो विचित्राभ इव तस्यां हि दृश्यते ॥ तथैवानेकजीवानां वासनस्त्वमिताश्च ताः ॥ ६४ ॥ निपीताः स्वीकृताः साक्षाद्ब्रह्माऽधर्मिणापि ताः ॥ सर्वाधिष्ठानतस्तासां सारोऽयं नीलिमेव सः ॥ ६५ ॥ नारायणस्य भगवच्छब्दिनस्याऽगुणस्य च ॥ भक्तेऽजयात् सन्मूर्तेर्भानीत्यर्थं समीक्ष्य सः ॥ ६६ ॥ नारायणे चतुर्वर्णे नाम्नि श्रुतिशिरोधृते ॥ प्रत्यर्णं श्रुतिशक्यैर्हि संगतैश्च सदुक्तिभिः ॥ ६७ ॥ आर्तजिज्ञास्वर्थलिप्सुविदां संप्रार्थनाक्रमात् ॥ प्रतिपाद्य तमेवार्थं गुरुभागवतं गुरुः ॥ ६८ ॥ प्रत्यर्णं शतवृत्तैश्चाकरोद्बुधनभरुतम् ॥ नित्यं भक्त्याधिपद्योक्तिश्रुतितोऽथुतगोफलम् ॥ ६९ ॥

च पूर्वकृत्ये ब्रह्मणि लीनानां जीववासनानां गुरुकृपया अहं ब्रह्मास्मीति स्फूर्तौ सत्यां साक्षिणि त्रिविकेन लीनानां परित्यागेन ब्रह्मविदिः षड्गुणैश्वर्यहवं विविधं जगत् विलसतीति भावः ॥ ६५ ॥ इतीत्यादिपरान्वयि ॥ ६६ ॥ स गुरुरिति अद्योल्लिखितार्थं समीक्ष्य श्रुतिशिरोधृते उपानवस्तितिर्नास्ति चतुर्वर्णे नारायणेति नाम्नि संगतैर्योजितैः सन् अर्थो येषु तैः प्रतिवर्णं यथा तथा श्रुतिवाक्यैस्तमेव पूर्वोक्तमर्थं प्रतिपाद्य ज्ञानेन ऐश्वर्यं जगदित्यर्थम् आर्तजिज्ञास्वर्थलिप्तानां प्रार्थनाक्रमेण प्रतिवर्णं शतवृत्तैर्गुरुभागवतमकरोत् कृतवाच्य इति त्रयाणामन्वयः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ किंभूतं गुरुभागवतम् । नित्यं भक्त्या सुश्रद्धया अधिपद्योक्तिश्रुतितः अधिपद्योः श्लोकपादश्लोकयोरुक्त्या पठनेन श्रुतितः श्रवणेन चाथुतगोफलं दूरप्रहस्यगोदानफलं ब्रह्मिण्यात् अत्र

एष बुधमस्क्रुतं सर्वमान्यमित्यर्थः ॥ ६९ ॥ किं च सर्वकामनापूरकं चास्तीत्याह नारायणेति । सर्वानामसुरत्नभूतम् । श्रुतानि पुराणे यानि चतुर्दशरत्नानि तेषु कांतं सुंदरम् । नारायणेति नाम उन्नेक्षितम् इह गुरुभागवते ये श्लोकास्ते नियमेन श्रुतिमुखैः श्रवणादिभिः प्रत्येकं नियमेन ईदृशितं फलं येभ्यस्ते तथाभूताः संति । अखिलोक्तिः सर्वग्रंथापठः ईदृशितफलदास्तीति किं वाच्यम् । अस्त्येवेत्यर्थः ॥ ७० ॥ आर्तादिभक्तानां कामपूरकमित्याह । अर्तेति । हे आर्याः श्रेष्ठाः ग्रंथं नृजन्म लब्ध्वाऽऽर्षीढानिवारकं विविदिषोः जिज्ञासोः परबो ज्ञानं यस्मात् अर्थार्थदं धनाद्यर्थिनां तत्तत्स्थदं विदमलात्नानां ज्ञानिनां सुखं यस्मात्तत् गुरुभागवतं शृणुष्वं पठस्व च । किंभूतं शब्दार्थानां भूषणान्यलंकारा यस्मिंस्तत् यत् यस्मात् हेतुगर्भितं विरोषणम् । श्रुति

नारायणेत्यखिलनामसुरत्नभूतं ह्युन्नेक्षितं श्रुतचतुर्दशरत्नकांतम् ॥ श्लोका इह श्रुतिमुखैर्नियमेन भक्त्या प्रत्येकभीषितफलाः किमथाखिलोक्तिः ॥ ७० ॥ आर्तातिहं विविदिषोः परबोधिमार्थाश्चाध्यर्थदं विदमलात्मसुखं पठध्वम् ॥ लब्ध्वा नृजन्म गुरुभागवतं शृणुष्वं शब्दार्थभूषणमथो श्रुतिहृत्सुखं यत् ॥ ७१ ॥ कुर्वन्गुरुस्तु गुरुभागवतं यदासीत्पद्यं युगं क्व च समुज्झितबाह्यवृत्तिः ॥ संदर्शयन्नि लघुतुर्थसुताय नित्यं सर्वप्रियाय सुधिरेदग्रिमविस्तराया ॥ ७२ ॥ नित्यं ह्युषस्यपि मृदंगसुतालवाद्यौ नांगयणेति च भजनस्वयमेव नृत्यम् ॥ अर्थाश्च वक्ति गुरुभागवतीयपद्यस्यानेकधा कृतनवस्य विदात्मतंत्रः ॥ ७३ ॥ नित्यं च ह्युश्रुरनेकभवात्तदुपयैनारायणास्त्रयतिमुख्यशुकार्यशिष्याः ॥ प्रागल्ब्धमात्मसुखमार्थगुरोस्तदेवानेकद्विमद्वि गुरुभागवतात्समापुः ॥ ७४ ॥

हृदोः कर्षभनतोः सुखं यस्मात्तत् । श्रवणभावेण हृत्कर्णयोः सुस्पर्शमित्यर्थः ॥ ७१ ॥ गुरुभागवतं कुर्वन् गुरुस्तु यस्यं क्व च कदाचित् युगं पययुगं वासीत् । तत् सुबुद्धये सर्वप्रियाय लववेऽन्नाय तुर्यसुताय चतुर्थपुत्राय मयूरेभ्याय अग्रिमविस्तराय भाविप्रसिद्धयर्थं नित्यं संदर्शयन् आसीत् ॥ ७२ ॥ गुरुर्नित्यमपि तर्पः काले मृदंगादिभिः नारायणेति भजन स्वयमेव नृत्यश्च कृतस्य नवीतस्य गुरुभागवतसंसंधिष्यस्य अनेकज्ञा अर्थाश्च वक्ति । यतो वित्तज्ञानवाद् आत्मतंत्रः स्वतंत्रः ॥ ७३ ॥ नारायणेभ्यादयः शुक्रानंदशिष्याश्चानेकजन्मसंपादितपुण्यैर्नित्यं शुश्रुवुः । अयोनित्यनुवृत्तिः । आर्थागुरोः शुक्रानंदात् पूर्व

छब्धं यदात्मसुखं गुरुभागवतात् तच्छ्रवणेनेति यावत् । तदेव हि आत्मसुखमनेकवृद्धियुक्तं सम्यक् प्रापुः । तेषां गुरुभागवतश्रवणेनात्मसुखं वृद्धिं गतमि-
त्यर्थः ॥ ७४ ॥ काश्यादिपंडितैः सर्वं गुरुभागवतं पदशः अवलोक्यानेकार्थैः शब्दैः सम्पगलंकृतम् उज्झिताद्यं दोषवर्जितं सती आख्या यस्य तत्
उत्तमोयं ग्रंथ इति मिथः प्रोक्तम् । यत् यस्माच्छ्रुत्यर्थसारयुक्तमपि काव्यरसेन व्याप्तमस्ति । “वेदः पुराणं काव्यं च प्रभुमित्रप्रियावचः” इति । तस्मा
त्सर्वोत्तमोयं ग्रंथोऽत्यादरेणानिशं विचारणीय इत्यर्थः ॥ ७५ ॥ अथ मयूरेश्वरस्याल्पकालेन विद्याप्राप्तिपूर्वकं वृत्तं वर्णयति । धातूनि चतुर्भिः । पूर्व
स्वगुरोः सकाशात् धातून् ततः स्वल्पं काव्यं अन्यस्मात् श्रीनिवासशास्त्रिणः सकाशात् परां कौमुदीं व्याकरणशास्त्रं च सम्यक् पठन् श्रेष्ठबुद्धिः मयूरेश्वर

काश्यादिविद्विस्त्रिखिलं पदशोऽवलोक्योव्याडेनेकार्थशब्दसमलंकृतमुज्झिताद्यम् ॥ प्रोक्तं मिथो हि गुरुभागवतं सदाख्यं श्रुत्यर्थसारमपि
काव्यरसामृतं यत् ॥ ७५ ॥ कविरुवाच ॥ धातून्प्रादस्वगुरोः पठन् वरमतिः सम्यङ्मयूरेश्वरः स्वरूपं काव्यमतः सुशब्दगतयेऽन्य
स्मान्परां कौमुदीम् ॥ तत्पुत्राद्यखिलोक्ताचितनकृती शालाग्रणीश्चाभवच्छृण्वंस्तातमुखात्सुशान्नाविषयांश्चानेकपद्मार्थकृत् ॥ ७६ ॥
विद्वच्चौदुंबरखेटमात्मजयुतश्चागाढयानो निजैर्मांसं चावसंदाह भागवतमहत्तयह्नयथाल्पः सुतः ॥ दीकार्थोदितबाधतोऽर्थमपरं तद्वा
धयान्यं वदन् पद्मस्येत्यमितार्थतोऽप्यणुवयास्ताताखिलानंददः ॥ ७७ ॥

स्तस्य श्रीनिवासशास्त्रिणः पुत्राया येऽखिलाः शिष्यास्तेभ्यः उक्तं शास्त्रादि तस्य चिंतने कुशलः शालाग्रणीः सर्वशालासु श्रेष्ठश्चाभवत् । देशैर्देवमुखेन
सुशान्नाविषयान् शृण्वन् सन् अनेकान्पदार्थान् करोति सः अनेकपदार्थकृच्चभवत् । स्वल्पकालेनातिविद्वान् जात इत्यर्थः । शार्दूलविक्रीडितवृत्तम् ॥
॥ ७६ ॥ पुत्रयुक्तो नृयानारूढो विद्वद्देशिकैर्द्रुगरुहं निजैः शिष्यैः सहौदुंबरखेटं चागात् । मासपर्यंतं चावसत् । दकारात्पुनर्गृहं ग्राप्त इति ज्ञेयम् ।
तत्र मयूरेश्वरोऽह्यह्नि प्रतिदिनं भागवतं विष्णुभागवतमाह । अणुवयाः अल्पवयस्कोपि सः दीकार्थे उत्तिने उक्तेन बोधेनापरमर्थं तस्य बोधेनान्यम् अर्थं
वदन् इति प्रकारेण अमितार्थतः बहुवर्थप्रतिपादनेन तातस्य देशिकैर्द्रुगुरोरखिलानां चानंदपदोऽभवत् । अल्पे वयसि विद्वत्ता बहु शोभत इति भावः ॥ ७७ ॥

एवं बुद्धिमान् पूर्वपुण्यं विना न लभत इत्याह । चेदिति । मयूरेश्वरः क्वचिद्विद्धि अर्थात् स्वंबुद्ध्या नेयात् न प्राप्नुयाच्चेत् । तदा गुरुतस्य दर्शने दुर्जनं दृष्ट्वा कचिन्पुण्यं अंगुलिं निधायान्न त्वं पश्य । अर्थात् रात्रित्यनुवृत्तिः । इति अवदत् । स च मयूरेश्वरस्तत्रार्थात्तरं दृष्ट्वा गुरुहृदयार्थस्यानुवृत्त्याऽवदत् । हि मत्तः गतयुक् योगभ्रष्टः श्रीमतां गृहे उदयो यस्य सः “ शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायत ” इत्युक्तेः । एतादृशगृहे गृहीतजन्मा भवतीति । इत्यपि एवंबुद्ध्या लक्ष्यते जनैरिति शेषः । मयूरेश्वर इत्यनुवृत्तिः । तस्माद्योगभ्रष्टो मयूरेश्वर इत्यर्थः ॥ ७८ ॥ एवं पूर्वपुण्येन सहस्रं धाम्नो गुरुकृपया सर्वं प्राप्तवानित्याह तुष्ट इति । तस्य मयूरेश्वरस्यालौकिकया बुद्ध्या संतुष्टो गुरुस्तु निखिलात्मविषयः सर्वोत्पबुद्धिः सन् अत्यंतं बह्वं

चेदर्थार्थमाह नो क्वचिदियादुबुद्ध्या मयूरेश्वरः पत्रं तत्करगं समीक्ष्य च गुरुः पंक्तौ निधायांगुलिम् ॥ पश्यान्नेत्यवदत्स वीरः गुरुहृदयार्थानुवृत्ताभवच्छ्रीमन्मयूरगृहोद्भवो हि गतपुण्यचेत्यं धिया लक्ष्यते ॥ ७८ ॥ तुष्टस्तस्य गुरुस्तत्तल्लौकिकविधायान्नं दृष्ट्वा गतिं आत्मन्येव सदाखिलात्मविषयणोनंताशिषस्तास्ततः ॥ तानिः सर्ववशः श्रितशतमितः सच्छ्रीविदुष्योऽभवत्कशाशोस्त्राद्विबुधमियो हि निखिलात्मस्थाशिषः सत्प्रलाः ॥ ७९ ॥ देशं देशिकमात्मजैर्जिगमिषुं स्वं चानपेनं यतिः प्रोचे स्मात्पुनरीक्षणं तत्र नैवेत्तं लण्धं तं चाह सः ॥ दातुं मे पुनरीक्षणं कुरु मर्ते यत्तस्य संकल्पवांस्त्वं श्रुतेति यतिस्त्वयोचादिति तत्पुनरीक्षणं तत्रो गुरुः ॥ ८० ॥

शिषश्च स्वात्मन्येव न तु प्रत्यक्षं सदा ददौ । मयूरेश्वरायेति तच्छब्दपरिणामाद्यमम् । ततस्ता अतंतबुद्धिरेविताः आशिषः अतंता वधूतुः । ततस्ता भिराशीभिः सर्वं वशमस्यास्तीति सर्ववशोऽभवदिति प्रत्येकमन्यः । राजभिर्नमस्कृतः सत्या उत्तमया श्रिया विधया च युक्तः कशीस्याग्निदेवानां पितृः आदिशब्दास्तत्सर्वोदितमान्यथाभवत् । हि यतः निखिलं सर्वं जगत् आत्मस्थं यस्य तस्य सर्वोद्योगिणः गुरोराशिषः सरलदा भक्त्यै । धनमेवता एव महतामाशिषः फलंति । न वागुच्चारमपेक्ष्य फलंतीति भावः ॥ ७९ ॥ पूर्वम् औदुम्बरसेटे मासपर्यन्तमवसादित्युक्तत्वाच्च गतं वृत्तांतमुक्त्वा आ तत्स देशिकस्य कदाचिद्वृत्तांतमाह देशमिति । अथ नारायणयतिर्देशिकगुरुं पुत्रैः सह देशं ग्रामांतरं गंतुमिच्छांवतमात्मानं नमंतं प्रति पुनस्तव दर्शनं भविष्यति

न वेति प्रोचे उक्तवान् । इतीत्युभयान्वयि । इत्याकर्ण्य सः देशिकश्च तं नारायणयतिं प्राह । त्वं मे मह्यं दर्शनं दातुं यतिं संकल्पं कुरु । यद्यस्यान्वं सत्पते कल्पवानसि । इति श्रुत्वा तु यतिः स्वतंत्रो गुरुः इति पुनर्दर्शनं कुर्यादित्येवोचत् । भूतभविष्यज्ञानवान्नारायणयतिः प्राणवियोगसमये देशिकेन साविध्योच्छित्तवानित्यर्थः ॥ ८० ॥ अथ नारायणयतेर्निर्याणप्रकारमाह । देश इति त्रिभिः । अथ देशे आसंतात्सवसब् गुरुक्षिन्नाः तु त्रिप्रासेव्यक्तिकृतिषु सत्सु अत्यशक्तं नारायणयतिं श्रुत्वा अध्वनि मार्गे दंडवत् स्थितान् स्वस्वगृहं नेतुं प्रार्थनापरान् स्वदान् धनदान् शिष्यान्निवार्यैव स्थानं वसुमतिप्रगात् । तं च नारायणयतिं मुमूर्षु दृष्ट्वा इत्थं चावदत् । इत्थं किं द्वात्रिंशत्तुल्यामूर्ध्वमार्गस्य शुकानंदस्योत्सवोस्ति । तत्रोत्सवे निजान् शिष्यान्प्रति तवेक्षा दर्शयःस्तु । देशोऽथाऽऽप्रवसन् त्रिमासु च गुरुः श्रुत्वात्यशक्तं यतिं शीघ्रं स्थानमगात्स्वदानयि निवार्यैवाध्वदंडस्थितात् ॥ दृष्ट्वा तं च तु दंडमित्थमवददृष्ट्वा तूर्ध्वमार्योत्सवो हीक्षा तत्र निजांस्तवा स्सवथयतिश्चाहोति कुर्याद्गुरुः ॥ ८१ ॥ ज्येष्ठे मासि गुरुत्सवे गुरुः च द्रष्टुं श्रीगुरुं संभाष्यात्मसुखं च तेन भवनान्यापुः समाप्ते मेहे ॥ शुच्याद्ये गतवाक् परेहि गुरुणा प्रस्थापितोसौ मठेऽन्येद्युर्भागवत्श्रुतीच्छुमिति तं प्रोचे मयूरेड् गुरुः ॥ ८२ ॥ श्रोतुं सार्थमिदं ययुर्वनरो द्रष्टुं च यत्युत्सवं देव्यै न स्मृतायुते क्व च हि मे नारायणत्वस्मृतिम् ॥ श्रुत्वेत्यर्थमुपपद्यमेव स यतिश्चोच्चाल्य हस्तांत्रि कौ प्राणांश्चात्प्रजदुच्चतोर्णविमलं नारायणेत्युदग् ॥ ८३ ॥

चतुर्मासपर्यंतं त्वया प्राणधारणं कर्तव्यमिति । अथ यतिश्च इति गुरुः कुर्यादित्याह । गुरोर्निच्छया चतुर्मासपर्यंतं मम स्थितिर्भवतु । इत्युक्तयानित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ज्येष्ठे मासि गुरुपराः शिष्याः शुकानंदगुरोरुत्सवे प्राप्ताः । चकारायतिं च द्रष्टुं ययुः प्रापस्तेन यतिना संभाष्यात्मसुखं प्रापुः । मेहे उत्तमे समाप्ते सति स्वभुवनानि चापुः । असौ यतिः शुच्याद्ये आषाढशुद्धयतिपदि गतवाक् प्रतिवद्धवाणातीत् । अपरेहि द्विवीथयां गुरुणा चढे मरुभक्षिपः । अन्येषुः भागवतश्रवणेच्छावंतं तं यतिं प्रति मयूरेश्वरश्च गुरुभागवतं प्रोचे पठितवानित्यर्थः ॥ ८२ ॥ इदं गुरुभागतं सार्थं श्रोतुं वरनरः श्रेष्ठगुरुपाः यतो रत्नसर्वं च प्राणोत्क्रमणोत्सवं द्रष्टुं ययुः । स यतिश्च क्व च कस्मिन् अपि देशे त्वैः क्षीपुर्चाद्यैर्युतायुते संयुक्तेऽभ्युक्ते वा अंतःसर्गके हे नारायण त्वं दूति

देहि हीति निश्चयेन । इत्यर्थकं “ यदा कदाचित्सुखतः कथं विधत्त क वा ह्यादिदिविगोयोगयोः । प्रयात्यसुखेयदि वा प्रयातु प्रयच्छ नारायण ते स्मृति नः ” इत्यादि सुपदं श्रुत्वा कौ प्रथिव्यां हस्तांग्रि प्राणयत्वादेकवद्वाचः । हस्तं पादं चोच्चात्य निक्षिप्य उच्चतः उच्चस्वरेण वणैर्विमलं नारायणेति नामोच्चर न्याणंरूपकयाच । एवमृतकाले नारायणस्मरणं दुर्लभमिति भावः ॥ ८३ ॥ एवं नारायणयेतरात्मस्थितिमुक्त्वा तस्य समाधिस्थितिमाह । य इति । शो यतिरंतर्बहिर्गतचित्तिभिर्गुरोरन्यद्वस्तुजातं कदापि काले कच देशे नेक्षते न पश्यति । सर्वं गुरुरूपं पश्यतीत्यर्थः । तस्य येतः समाधिं गुरोः शुक्लानंदस्यो दङ्मुखस्य दक्षिणे भागे तत्स्थानात्पूर्वभागे समतः साम्येन चक्रे देशिक इत्यध्याहारः । यद्यपि ज्येष्ठस्यैव दक्षिणे सप्ताधिरभवति तथापि शुक्रानंदस्थिषु मुख्यगुरुमकत्वाद्दक्षिणे कृतवानित्यर्थः । वेद्या ज्ञानिना देशिकेक्षेण कर्त्ता । असौ समाधिरथो यतिर्मलयालज्जहोति नाम्ना कथितोस्ति । यथाऽऽद्ये मठे श्रृंगारि यौतर्वाद्वागवृत्तिभिः क्व च गुरोर्नान्यत्कदापीक्षते तस्याथो गुरुदक्षिणेपि समतश्चक्रे समाधिं यतेतः ॥ नाम्नासौ मलमालधूर्वमुदितो ब्रह्मेति वेद्या मठे सौल्यासौख्यकृतौ यथा सदसतां चाद्ये मठे श्रृंगारिः ॥ ८४ ॥ यस्त्वद्यापि मठस्थवस्त्वभिहरं संदंड्य तस्माद्युत्तमं स्वत्रानयतीह दुष्कृतकरं बाह्यं करोत्याशु वै ॥ व्याधिरस्यं मठगं हि नाथशरणं निव्याधिमलपौषधैस्तं साक्षान्मठदैवतं मठगसद्गत्वा भिमानं नुमः ॥ ८५ ॥ विद्वान्सद्धिषणोऽविलप्रियमुतः कार्यो मयूरेश्वरो मंत्राणां महतां रहस्यविदिनीच्छन्देशिको लौकिक्रात् ॥ ज्येष्ठत्वाद्गणराजमेव विधिनाऽऽसिच्योक्तमंत्रोदितं प्राग्यज्ञासमाख्ययापि हि ततो यज्ञेश्वरं चाकरोत् ॥ ८६ ॥

मठे सदसतां मुजनदुर्जनानां सौल्यासौख्यकृतौ सुखदुःखकरणविषये श्रृंगारिनामास्ति । तथास्मिन्यठे मुजनदुर्जनानां सुखदुःखजनको मलयालज्जहोति देशे केद्रेणोक्त इत्यर्थः ॥ ८४ ॥ गुरुमकत्वं नारायणयतिं प्रणमति य इति । यस्तु अद्यापि मठस्थवस्तुनः हतारं पुरुषं सम्यक् दंडयित्वा तस्मात्सकशात् अत्र मठे वस्तु आनयति । इह मठे पापकर्तारं बहिर्भूतमाशु करोति वै निश्चयेन । मठगतं व्याधिपीडितं गुरुं शरणागतं पुरुषं प्रति अल्पौषधैर्व्याधिरहितं करोति । तं प्रत्यक्षमठदैवतं मठगतसद्गत्स्य गुरुमकस्य पक्षपातिनं नारायणयतिं नुमः । वयमित्यध्याहारो वस्तुश्रुतश्रुतिप्रमाणेण ॥ ८५ ॥ गणराजाय पूर्णाभिषेकपूर्वकं सर्वमंत्रान्मददावित्याह । विद्वानिति । विद्वान्सद्धिबिरसिलेषु पुत्रेषु प्रियः पुत्रो मयूरेश्वरो महावंत्राणां रहस्यवित् पूर्णामिदिको तथा कार्यः

कर्तव्यः इतीच्छन्देशिकैर्गुरुलौकिकालोकदृष्ट्या ज्येष्ठत्वाच्च हेतोर्गणराजमेव त्रिधिनाभिषिक्त्योक्तमंत्रैः पूर्णदीक्षोक्तमंत्रैः षोडश्यादिभिरुदितमुपदिष्टं प्राक् पूर्वं जन्मनि यज्ञैराप्ता प्राप्ता या समाख्या नाम तया यज्ञेश्वरं चाकरोत् । यज्ञेश्वरानंदनाथमिति दीक्षानाम कृतवानित्यर्थः ॥ ८६ ॥ मयूरेश्वराय सर्वं दत्तत्वा नित्याह । प्रीत्येति । अथ देशिकैश्चो मयूरेश्वरं प्रीत्या रहस्याहूयाथात्र षोडशीमुख्यान् षोडशीन्सरहस्यान् मंत्रानुवाच । नारायणनाम्नि चत्वारि उद्भाक्यानि उत्तमानि महावाक्यानि चोक्तवान् । एतत् ज्येष्ठात् गणराजाचरणक्षयादधिकं यथा तथा ते तुभ्यमुक्तमस्ति । यज्ञेश्वर इति तव नाम चास्तु । हि यतस्त्वं च लघोः शिष्यात् रामलक्ष्णाख्यात् तद्वस्तेनेति यावत् । स्वाज्ञाबलेन यज्ञं सोमयागं करिष्यसीति चोवाच । पूर्णाभिषेकामावेपि गुरुलक्षणाया

प्रीत्याऽऽहूय रहोथ देशिक उवाचाद्यान्मयूरेश्वरं मंत्रान्सारथरहस्यतोपि चतुरद्वयानि नारायणे ॥ ज्येष्ठान्तेऽधिकमुक्तमस्तु तव नामार्थं च यज्ञेश्वरं यज्ञं त्वं च करिष्यसीति हि लघोः शिष्यान्निज्ञाबलात् ॥ ८७ ॥ ज्येष्ठे मासि गुरुत्सवेतिमदिने पूर्वं सहस्रं द्विजाः संभुक्ताः परतोन्नमीषदपि नो भुक्तयागताः प्राद्वलाः ॥ संतोन्न्येपि तदान्नदास्तु सकलान्वीक्ष्यान्नपूर्यक्षमाः संघ्रात्यै स्थितिर्गां मठं त्वरितमानिन्युज्यंतीं सतीम् ॥ ८८ ॥ तामाहुः पृथगंब शेषमणु नो पाकस्थलेऽन्नं क्वचिद्भुतैश्च पंचशतं मठेननुगताः स्त्रीयाः परे पश्य तान् ॥ किं तेभ्यः परिवेषणीयमिति साऽऽकण्यन्निपूर्णं स्वयं दृष्ट्वा पाकमुवं वदत्यपि मयाऽऽद्यापच्यतेद्याऽस्विलम् ॥ ८९ ॥

मयूरेश्वरस्य सर्वं पूर्णमासीत् इत्यर्थः ॥ ८७ ॥ अथ जयंत्यंबायाः सिद्धिसामर्थ्यमाह । ज्येष्ठ इत्यादित्रिभिः । ज्येष्ठमासे शुक्लानंदोत्सवे अंतियदिने पूर्वमेकसहस्रं द्विजाः संभुक्ताः । परतः पश्चात्किंचिदपि अन्नं नासीत् । प्राद्वलाः प्रागुक्तसहस्रद्वयपरिभिताः पंचशतपरिभिताः संतः सायबोऽन्येपि भुक्त्यै भोजनार्थं प्राप्तास्तदा सर्वैश्च ददाः परिवेषणकर्तारस्तान् भोजनकर्तृन् वीक्ष्यान्नपूतार्वक्षमाः संतो गृहगतां जयंतीं सतीं मठं प्रति त्वरितमानिन्युः । अन्नपू त्वर्थमित्यर्थः ॥ ८८ ॥ तां पृथक् आहुः । परिवेषणकर्तार इत्यनुवृत्तिः । हेज्ज मातः पाकस्थले क्वचिद्भुक्तमणु शेषं नास्ति । स्त्रीयाः परे च पंचशतं पुरुषाः भोजनार्थं मठे प्राप्तास्तान्यति त्वं पश्य । तेभ्योस्माभिः किं परिवेषणीयम् । इत्याकर्ण्य साक्षादन्नपूर्णां सा स्वयं पाकस्थले दृष्ट्वा यथा भिक्षुं सर्वे

मन्त्रमायु आ साकल्पेन पचयत इति वदति उपाचेत्यर्थः ॥ ८९ ॥ किं च गुपं सर्वान्मोजनकर्तृन् पात्रस्थितान् कुरुतेति च वक्ष्येति पूर्वोक्तवत् । सा च स्थित्वा उपविश्य त्वरितमेकां सत्पोलिकां कृत्वा तत्स्थले पाकस्थलेऽप्यजत । पात्रेषु अन्नमय्यतामिति मातुर्वाक् श्रुता । यत्पूर्वपक्षेण यद्वाच्यं तद्वक्तैः पोलिकादिभिश्च पूर्णमवलोकितमस्ति । जयंत्याविकेच्छयाऽन्नपूर्तिर्जातियर्थः ॥ ९० ॥ तैः परिवेषणकैस्तद्वन्नं पंक्तौ पठिते पितम् । अखिलैर्भोजनकर्तृभिरुत्तमं भुक्तम् । तदा ते परिवेषणकरा आश्चर्ययुक्ताः संतो निजान्स्वकीयान्प्रति जयंत्यंबाया अद्भुतविद्वत्प्रतूर्तिंकरं तामर्षं जगुः । अयं मिथः सर्वे इति माहुः । इति किम् । जयंत्यंबाणैर्वाज्ञानपरिपातुमेव कौ प्रथिव्यां प्राप्तास्ति । अन्यस्यां द्वियादिदं सात्त्विकं कृत । न पात्रस्थान् कुरुतांखिलानिति च सा स्थित्वैकसत्पोलिकां कृत्वा तत्स्थल आत्यजत्वरितमेवाधोऽर्धनां पात्रतः ॥ वारं मातुर्वाकिलैः श्रुतेति वटकैः पूर्णं हि पाकस्थलं दृष्टं चोदनपोलिकादिभिरन्नं यन्गुराऽल्लोकितम् ॥ ९० ॥ तैः पंक्तौ परिवेषितं तदखिलैर्दुर्गतं यथेष्टं मुदाऽऽश्चर्याढ्याः परिवेषिणो जगुरिदं मातुर्निजेभ्योऽद्भुतम् ॥ प्राहुश्चाथ मिथोऽस्विश्रु इति जयंत्यंबाणैर्गौत्रं कौ व्रातऽन्नान् परिपातुमेव हि कुनोन्यस्यामिदं वैभवम् ॥ ९१ ॥ काविरुवाच ॥ प्रोक्तः प्राकृतकाव्यकृद्गुणतिर्यो बालकृष्णः स्वहृद्छान्निगन्त्य बभूव सद्गुरुरा शूद्री तु सद्दशजा ॥ तातप्रातुमुदत्पतीश्च तरुणित्वेऽप्यान्यजंत्यागतात्मन्त्राप्तौ शरणं गुरं परब्रह्मनिर्गुणैव तुल्यता धीः ॥ ९२ ॥ गायत्यार्यंवा गुरुत्तमुपदान्याकर्ण्य चापुष्टुदं सुब्बाः संत वतार्थिनो निजमुखाद्भव्य श्रुतेः सद्गुरात् ॥ सा गायं त्वगमत्पुं गुरुयुता तत्रार्यसंन्यासिना गत्वा मंत्रिवरं च गानमकरोत्तुहस्ततो मंत्रिराद् ॥ ९३ ॥

कुतोपीत्यर्थः ॥ ९१ ॥ अथ सर्वाधिकारिणः सकाशादुरोगमप्राप्तियेकारं वदतुमुपक्रमते । प्रोक्त इत्यादिभिः । प्राकृतकाव्यकर्तृ स्वहृद् आत्मज्ञानवात् बालकृष्णाख्यो गुरुरातिः शिष्यो यः पूर्वसर्गे प्रोक्तस्तस्यैका छात्रिणी गुरुः परः श्रेष्ठो यस्याः सा गुरुरा बभूव । सा तरुणावस्थायासेव निगदिष्टा आ साकल्पेन त्यजंती सती तेषां दर्शनमपि अकुर्वती आत्मत्वप्राप्तिनिमित्तं बालकृष्णगुरं शरणं गता । परजनिश्चरयजन्वा भुक्तैरपि आवांशीकृता बुद्धिरिति सा । ज्ञानिनामपि मान्याऽऽसीदित्यर्थः ॥ ९२ ॥ सा च यानि बालकृष्णगुरुकानि सुपदानि आर्यवात् उत्तमस्वरेण गायंत्यासीत् । तानि प्राकृतै

मुक्ताः सुज्ञाः संतो मुमुक्षवः उत पुनः अर्थेनो विषयिणः निजसुखादिक्रमेण हेतुना मुदं प्रापुः । सद्रवात् उत्तमस्वरेण या श्रुतिः श्रवणं तस्यात् सा गुरुर्युक्ता सती भाग्यनगरभगमत । तत्र नगरे आर्येण श्रेष्ठेन शुद्धसंन्याशिना पृथ्वीपुरीनाम्ना प्रसिद्धेन सह भञ्जिवरं चंद्रुखलेति प्रसिद्धं प्रति गत्वा गानं पदं मञ्जनमकरोत् । ततः स भञ्जिराट् संतुष्टोभवत् । स कृष्णशः इति पूजकं ज्ञातव्यमिति भावः ॥ ९३ ॥ स च मंत्री अन्वहं त्वं शोकेन शुक्लमंदमजनं श्रावयेति तां प्राह । साध्वी साधुवार्थीति लोकप्रसिद्धा सा च इह द्वारपालैरहं न निवारिता चेत् तदा ओमिति तं मंत्रिणमवदत् । ईशः आज्ञाकरणे समर्थो मंत्री अनया उक्तं नो निवारयैति तान्द्वारपालानज्ञापयत् । नित्यं भोक्तुं रूप्यार्द्धं चज्ञापयत् । अथ सा भञ्जिणेतःस्थलमनुदिनं ययौ ॥ ९४ ॥ नञिणि

मंत्री तामवदच्छुकार्यभजनं मां श्रावयेत्यन्वहं साध्वी तं वदति स्म चोमिति यदा नो द्वारपैर्वारिता ॥ तानाज्ञायद्देश उत्तमना या भोक्तुं च नित्यं तथा रूप्यार्द्धं त्वय सा ययावनुदिनं चातःस्थलं मंत्रिणः ॥ ९४ ॥ मुक्तिस्थे मकृती पदानि वदतिस्मासौ शृणोते कहद्भासं नास्मरदत्तुमाननगतं नेतुं करस्थं मुखे ॥ कालोत्पंतमभूद्धि भोक्तुमवदद्वाह्याद्वटीवागधटीः श्रुत्वा शीघ्रपथात्ति नित्यमिति तस्यासीद्व्रतिस्तच्छ्रुतौ ॥ ९५ ॥ गेहस्थं क्व च देशिकं वदति व भूमेवं मयूरेश्वरः संस्थानेषु हि सर्वतोऽयगतये संत्यग्रहाराः पुरः ॥ नैवास्मत्स्थल ईषदप्यथ पुरं भाग्यं भवद्विनिर्जैगत्वा ग्राम उत्तैक एव सचिवात्संयाचनीयो लघुः ॥ ९६ ॥

मुक्तिस्थे भोक्तुं प्रवृत्ते सति सा पदानि वदतिस्म । असौ मय्येकहृत् एकाग्रचित्तः सन् शृणोति । मुखगतं शासं अंतुं भक्षयितुं न स्मृतवान् । करस्थं मुखे नेतुं न स्मृतवान् । तदा तस्य भोक्तुमर्त्यंतुं यावत्कालोऽभवत् तावत् घटीबाक् घटीवक्ता बाह्यतो घटीरवदत् इति कालो जात इत्याह । तच्छ्रुत्वा सः शीघ्रमिति भुंक्ते । इति नित्यं तेषां साध्व्या उक्तपदानां श्रुतौ श्रवणविषये तस्य मंत्रिणः प्रीतिरासीत् ॥ ९५ ॥ एवं गुरोर्ग्रामलाभाथभुक्तम्य देशिकैरस्य भाग्यनगरे गमनमाह । गेहस्थमिति । कदाचिद्वाक्पटुर्मयूरेश्वरो देशिकं वदति । हे गुरो सर्वेषु संस्थानेषु अग्रगतये अग्रे संस्थानस्य व्ययसंपादनायाऽवहारा वंशपरंपरया देयाः पुरः ग्रामाः संति । अस्मत्संस्थाने ईषदपि किंचिद्ग्रामादिकं नैवास्ति । अथ भवद्विभाग्यनगरं निजैरस्मदादिभिः सह गत्वा सचिवादल्न

एक एव श्रमः सम्यक् याचितव्यः ॥ ९६ ॥ किं च हि यतः प्रकृतिना पूर्वतस्तव स्नेहोप्यस्ति । पूर्वं तव परिचयोऽस्ति । अतो भुवयोर्वचः परस्परं वचनं वक्तुं माध्यस्थनुपमध्यपुरुषस्यापेक्षा च नास्ति । अथैनं मयूरेश्वरं सर्वविद्वुरिति वदति । इति किं तदाह । तस्य वंन्निग आज्ञां विलंघ्य यथा अग्राह्य । अधभागतोऽस्मि यतः । अतो मया तत् भाग्यनगरं नो गम्यते न गच्छामीत्यर्थः । चेद्यदि भाग्यनगरे सर्वत्र त्वं अटन्ससृ तत्र पुरे मां कुत्रापि न नेष्यसि नाहं अहं निजैः सह यास्ये । भाग्यनगरं गत्वा स्वस्थल एव स्थास्यामीत्यर्थः ॥ ९७ ॥ एवं गुरोरभिप्रायं ज्ञात्वा अेषिति वदन् अंगीकुर्वन् मयूरेश्वरो दाराकं गुरुं आत्मजैः पुत्रैरितरैश्च शिष्यैर्युक्तं यानेनाश्विर्गोभिर्वाहिवैः सह यथा मार्गेण भाग्यनगरं निन्ये । तत् भाग्यनगरं गत्वा पुरस्य बाह्यदेशे अके

स्नेहोप्यस्ति हि पूर्वतः प्रकृतिनाऽपेक्षा न माध्यस्थनुर्वक्तुं वै भुवयोर्वचोऽथ वदतीत्येनं गुरुः सर्ववित् ॥ आज्ञां तस्य विलंघ्य चागत मतो नो तन्मया गम्यते चेद्यास्यामि कुतोऽपि नेष्यसि पुरेऽटन् सर्वतस्तत्वं निजैः ॥ ९७ ॥ ज्ञात्वायशिशमममोमिति वदन्नित्ये मयूरेश्वरो भाग्यं देशिकमात्मजेतरयुतं यानाश्वगोभिः पथा ॥ गत्वा तत्पुरुषाद्वातोकमवसतावब्धयं स्वं त्वभृच्छ्रुत्वा देशिकमागतं ययुरथो स्त्रीयाः पुरादीक्षितुम् ॥ ९८ ॥ तै रौप्यत्रयमर्पितं पथि वृषैर्भारवाहायाददात्त्रोचेथो स्थितबालकृष्ण इति चापश्यन्मयूरेश्वरम् ॥ पत्रं प्राग्लिखितं न नो गुरुरिहानीतो मुधा श्रीमता यः पूर्वं बहुधार्मिकः प्रकृतिरणैर्बोऽधुना तादृशः ॥ ९९ ॥

समपिब्रुवत । विनं तु तावद्भयं मार्गे शतव्ययपरिमितमभूत् । अथ स्त्रीयाः गुरोः शिष्याः बालकृष्णकमलकराणरावाल्याः देशिकमागतं भुत्वा इदुं भाग्यनगराययुः ॥ ९८ ॥ ततस्तैः शिष्यैः रौप्यत्रयं पदपितम् । गुरवे इति शेषः । असौ गुरुस्तदौप्यत्रयं वृषैः भारमावहतीति तस्मै भाग्यया भाडेकरी ति प्रसिद्धाय पुरुषायाददात् । अथ समीपे स्थितो बालकृष्णो मयूरेश्वरं चासमेतात्तस्यन् इति प्रोचे । इति किम् । श्रीमता त्वया पूर्वं गुरुभानधिकारमिति पत्रं न लिखितम् । नोऽस्माकं गुरुरिह वृथाऽऽनीतोऽस्ति । यः प्रकृतिराट् मंत्री पूर्वं बहुधार्मिक आसीत् । स एषः संव्रति तादृशो धार्मिको नास्ति ।

यतो नायं पूर्ववदमर्कतो । अतो वृथाऽस्माकं गुरुरानीति इत्यर्थः ॥ १९ ॥ ततः कमलाकराख्यशिष्यो धैर्याद्वचं यथा स्यात्तथा एकं शुभं वर्तमानम् अणु
अल्पस्पर्शेणैति वदति । इति किम् । साध्वी मंत्रिणाऽऽज्ञप्ता सती तस्य मंत्रिणो गृहांतः अंतर्गृहे आर्यस्य शुकानंदगुरोर्भोजनं तद्रुको तस्य भोजनसमये प्रत्यहं
करोति । असौ मंत्र्यपि भुंजन् सन् एकाग्रमनसा तद्रजनं चिरकालेन श्रुतवान् शृणोति हि । यतस्तस्य भक्तिः शुकानंदभजनेस्ति । अतः स्वराट् स्वतंत्रो
गुरुरंतर्लोलोस्ति । गुरुकार्यं सर्वं सेत्स्यतीत्यर्थः ॥ १०० ॥ अथात्मज्ञो देशिको बालकृष्णवचसा पूर्वं विमत्स्कः सन्नापि तस्य कमलाकरस्य पृथक्
ईरितं भिन्नं वाक्यं श्रुत्वा संतुष्टोऽभवत् । कमलाकरं च वदति । नोऽस्मान्स्थानुं वासं कर्तुं निर्जनमुपद्रवहितं सुजलं स्थलं द्रव्यं त्वयेति शेषः । स च

धैर्याढ्यं कमलाकरोऽणु वदतीत्येकं शुभं मंत्रिणाऽऽज्ञप्ता तत्सदनांतरायभजनं साध्वी करोत्यन्वहम् ॥ तद्रुको श्रुतवाननन्यमनसा
भुंजंश्चिरादप्यसौ तद्रक्तिर्हि शुकार्पणामभजने सोऽनंतलोलः स्वराट् ॥ १०० ॥ श्रुत्वा तत्पृथगीरितं तु विमनास्तुष्टोऽप्यभूद्देशि
कश्चात्मज्ञः कमलाकरं वदति नः स्थातुं स्थलं निर्जनम् ॥ द्रष्टव्यं सुजलं स चाह लघुसिंहराम ईदृक् पुरा नोऽज्ञातस्थितिरित्यथाऽ
खिलश्रुतस्तत्रावसच्छीगुरुः ॥ १०१ ॥ अहंचाद्योऽश्वत्थभुक्तयेऽखिलमथाऽऽगमेद् ददौ तद्ग्रहं पूर्णं शिष्यवरैस्त्रिमासगतये दत्तं
त्रिभिर्मैक्तिः ॥ तस्थौ भागवतं गुरुगुरुसमाख्यं सत्पठद्भिर्नैजस्तत्रत्यांश्च समागतान्तदमितान्दुश्मान्सदर्थान्वदन् ॥ २ ॥

कमलाकर इति ग्राह । इति किम् । नोऽस्माकम् अज्ञातस्थितिः अज्ञातवास्तथानं लघुसिंहरस्य छोटसिंहाख्यस्यरामः ईदृक् गुरुनिवासयोगोस्ति ।
तत्र त्वया वस्तव्यमित्यर्थः । अथ सर्वैर्युक्तः श्रीगुरुस्तत्रारामेऽभवत् ॥ १०१ ॥ तत्राद्येऽह्नि प्रथमदिवसे आरामपतिः अध्वमनुष्णाणां भुक्तये सर्वपत्रा
दिकं ददौ । तत् त्र्यहं त्रिदिनपर्यंतं पूर्णमासीति । त्रिभिः शिष्यवरैस्त्रिमासं मासत्रयपर्यंतं तत् अत्रादि दत्तं प्रवत्या समर्पितम् । तत्र सन् गुरुश्च गुरुसमाख्यं
भागवतं पठद्भिः शिष्यैः सह समागतान् तत्रत्यान् नगरस्थान् प्रति तस्य गुरुभागवतस्य बहून् सूक्ष्मान् उत्तमार्थान्वदन् सन् ग्रामलभार्थं चित्तादिरहितः

सुखेन वत्रावसादित्यर्थः ॥ २ ॥ एवं देशिकैर्द्रव्यशुक्ला मंत्रिणो वृत्तमाह साध्वीमित्यादिना । स च सचिव एकदा साध्वीमाह । शुक्रानंदमाधुः सद्यः
संप्रति कुत्र वर्तते इति । अथ सा सती साध्वी स शुक्रानंदः स्वस्थानं गतोस्ति । अस्यात्मजोस्तीत्युवाच । स च तस्य शुक्रानंदस्य पुत्रः कटिह्क अधिकारी
अनधिकारी वा क स्थले वर्तते इति मंत्रिणि वदति सति इज्या मान्या साध्वी पित्रा शुक्रानंदेन तुल्यः संप्रतिह भाग्यनगर एव वसति । इत्थमवधीत् ।
स च मंत्री तस्योत्र वसतीति किमर्थं नोदितो महां न कथित इत्यूचे उक्तवाच । एवं प्रकारेण तस्य गुरुदर्शनच्छा जोतव्यर्थः ॥ ३ ॥ च पुनः भय्या
नाह मंत्रीति शेषः । हे दूताः भवद्विरस्मत्तः मम प्रार्थनया शुक्रानंदसुत्र इह सभायमानेयः आनेतव्य इति । अथ ते भृत्यास्तया साध्व्या सह श्रीगुरुं गत्वा

साध्वीमाह स चैकदेति सचिवः सद्यः शुक्रानंदसमुक्तास्तेऽथ सतीत्युवाच स गतः स्वस्थानमस्यागम्यजः ॥ कटिह्क कालि सुतोपि
तस्य वदतीत्यं मंत्रिणीज्याऽब्रवीत्पित्रा तुल्य इहैव संप्रति वसत्यूचे स किं नोदितः ॥ ३ ॥ भृशंश्वाह नृशत्रो द्रुतामिहानेयः
शुक्रार्थात्मजोऽस्मत्तः प्रार्थनया भवद्विरथ ते गत्वा तया श्रीगुरुम् ॥ ग्राहुर्मंत्रिवरो भक्त्यपदसमीक्षामिच्छतीशाधु ॥ तस्मात्पा कुपयान्तु
चाथ गुरुराद् याम्यद्य नेत्याह ताव ॥ ४ ॥ स्मृत्य प्रेषितमात्मनैव भवतां यन्मंत्रिणाह्वानकं नोपेक्ष्यं हि विरोऽपि यं स्वगतयश्चेत्यं
मयूरधरात् ॥ श्रुत्वा तं गुरुराह गच्छतु भवार्थेनमे गतीच्छस्ति ते यासि श्वो यदि ते पुनस्त्वह समायातीति तैस्तथा ॥ ५ ॥

इति ग्राहुः । इति किम् । हे गुरो मंत्रिवरस्तव चरणदर्शनमिच्छति । हे ईश गुरो सा च त्वत्पदसमीक्षा अस्मात् नृशत्रोऽस्तु भवतु । अथ गुरुराद् अर्थाहं
न यासि नागच्छामीति तान्माह ॥ ४ ॥ मयूरेश्वर इत्यं श्रुत्वा तं गुरुमाह । इत्थं किम् । ययस्मान्मंत्रिणाऽत्सवैव स्मृत्वा यद्वतां युष्माकं प्रेषितमाहा
नकं तत् नोपेक्ष्यम् । इदानीमर्थलाभसमये उपेक्षा न कर्तव्या । हि यतो विदः गंडिता अपि यं मंत्रिणं प्रति स्वगतयः आह्वानमनयेद्यैव स्वयं गमिनो
भवन्ति । तं प्रति त्वयाऽवश्यं गंतव्यमित्यर्थः । इति श्रुत्वा तं गुरुराह । भवानेव गच्छतु । अहं तु न यासि न गच्छामीत्यर्थः । चेद्यदि ते तव सद्गमनस्ये
च्छास्ति । यदि वा एते राजसेवकाः पुनः समयाति एष्यति । तर्हि श्वो यासि आस्यामि । इति श्रुत्वा तैर्दूतैस्तथा श्वः नेतुमागमिष्याम इति ईरितमुक्तम् ।

एवं स्वर्तत्रो गुरुरीति भावः ॥ ५ ॥ अथान्यदिने वैदुतेरागत्य नृयानेन गुरुर्मन्त्रिगृहं नीतः प्रापितः । हस्तिमुखैर्वाहनैर्गुरुपुत्राया नीताः । तेन च मन्त्रिणा सत्कृतोऽसौ गुरुः प्रष्टुः सन् स्वान्ननः क्षेमं उवाच ॥ ६ ॥ तदेव पूर्वपरिचयस्मारकं गुरुवाक्यमाह । परार्थमिति । परोपकारार्थमेव प्रतिदिनं तवोक्तिर्वचनमस्ति । स्वार्थं स्वकार्यार्थं कदाचित्तवोक्तिर्नास्तीति च भवान् यं प्रति पूर्वमुवाच । सोऽहं शुकानंदपुत्रोऽस्मि । हे भूमन् यदि त्वं वेत्सि जानासि । तर्हि जानी हीति शेषः । मंत्री चाहं सर्वं जानामीति तं देशिकेन्द्रमाह । एवं तस्य पूर्वपरिचयस्मरणं जातमित्यर्थः ॥ ७ ॥ गुरुस्तं पुनराह । त्वं साक्षात्कृष्णोऽसि । शुकानंदगुरुः सुदामास्ति । अतस्त्वमिनो राजासि चेत्ताहिं मित्रस्य किंचित्कार्यं कुरु । स च मंत्री इदं अहं कृष्ण इति शुकानंदवाक्यमस्ति किं इत्याह ॥

कविरुवाच॥अन्येधुरागत्य नृयानतस्तैर्नीतो गुरुर्हस्तिमुखैः सुतायाः॥मन्त्रिस्थितं तेन च सत्कृतोऽसौ प्रष्टुस्ततः क्षेममुवाच तं सन् ॥ ६ ॥ परार्थमेवानुदिनं तवोक्तिः स्वार्थं क्वचिन्नोति च यं भवान् प्राक् ॥ उवाच सोऽहं यदि वेत्सि भूयान् जानेऽखिलं चेति तमाह मंत्री ॥ ७ ॥ गुरुस्तमाहेति पुनस्तवमद्धा कृष्णः शुकानंदगुरुः सुदामा ॥ मित्राणुकार्यं कुरु चेदिनस्त्वं शुकार्यवाक्यं किमिदं स चाह ॥ ८ ॥ उक्तं शुकानंदपदैरिदं मे गुरुण्यथो भागवतेऽपि मत्तः ॥ आलेखितं देशिक इत्यशुद्धोक्ते तत्पुनः सप्तममुक्तपद्यम् ॥ ९ ॥ श्रीमच्छुकानंदसखातभूतः कृष्णस्त्वमेवाश्रितसौख्यकारी ॥ लीलाविहारी मनुजावतारी पाहि स्वकीयानवदुःखहारी ॥ ११० ॥ श्रुत्वेति पद्यं स्वपरं तदर्थं ज्ञात्वाऽपरज्ञेयमुरःस्वहस्तः ॥ मंत्री हसन्देशिकमाह तुष्टः कुर्वे शुकानंदगुरोस्तु सर्वम् ॥ ११ ॥

॥ ८ ॥ इति श्रुत्वा देशिकेन्द्रः गुरोर्वाक्यमाह । उक्तमिति । श्रीशुकानंदचरणैरिदं भवान्कृष्ण इति मे मह्यं कथितम् । अथ मत्तः मम हस्तेन गुरुभागवते आलेखितम् । इत्थमुक्त्वा देशिकगुरुस्तस्य मन्त्रिणः पुरः अग्रे उक्तं गुरुभागवतोक्तं पद्यमुक्ते उक्तवान् ॥ ९ ॥ तदेव पद्यमाह । श्रीमदिति । श्रीमच्छुकानंदस्य सखा मित्रम् आतभूतः प्रियरूपोऽसि । किंभूतः आश्रितजनानां सुखकर्ता लीलया विहारो जगति संचारो यस्य अयं पापं तज्जन्यं दुःखं च हरति यः स त्वं स्वकीयान्वाहि रक्षेति । अत्र विहारिपदं मन्त्रिणो जन्मनामासीदिति ज्ञेयमिति भावः ॥ ११० ॥ इति पद्यं श्रुत्वा न परेणन्येन ज्ञेयो ज्ञातुं योग्य

दत्तोऽस्मिन् । यतस्मात्कृष्णांशो मंत्री सुदाम्नोऽंशः शुक्रानंदोऽस्तीति सर्वज्ञातव्यमिति भावः ॥ १६ ॥ अथ मयूरेश्वरो देशिकेन्द्रवचनं श्रुत्वाऽवदत् सर्वानिति शेषः । अस्माभिर्मिति बहुवचनं सर्वाभिप्रायेण । सदीज्यः सन्यान्यो गुरुः त्वयैतत्पुत्रं पुनः पुनः किमर्थं मंत्रिसमीपे पठितमिति भूयो मुधा भाषितः किं कृत्वा तस्य पवस्यातः स्यं तत्त्वं सूक्ष्मं कारणमज्ञात्वा । अतो मंत्री कृष्णांशः शुक्रानंदयोगी च सुदामास्ति सत्यम् । यस्मात्पथात्त मंत्री तत्त्वं वेद ज्ञातवान् । निर्विद्वत्त्वं स्वकृतमपि पवतत्त्वं न ज्ञातवान् । हि यतो नारायणेनोक्तम् । श्रीनारायण एव गुरुभागवतकृतोति भावः ॥ १७ ॥ अथ स गुरुराखिलैः पुत्राद्यैः पूजितः पूजित इत्यादिक्रमबोधकविशेषणविशिष्टः सन् निजनगरं वसुमतीमवाप जयंस्वभा च सुतरां तुष्टाभगवत्कृतोति भावः । पाथैः पौरैश्च पूजितः क्रमेण

श्रुत्वायौक्तं मयूरेऽवददथ मुधास्माभिःरुक्तः सदीज्यः किं भूयः पद्यमेतत्पठितमिति तदंतःस्थमज्ञाय तत्त्वम् ॥ कृष्णांशः सत्यमेव प्रकृतं तिरपि शुक्रानंदयोगी सुदामा यस्माद्विदेष तत्त्वं स्वकृतमपि न विद्यद्वि नारायणेऽक्तम् ॥ १७ ॥ कविरुवाच ॥ अथ गुरुराखिलैः पूजितः पांथपौरैः क्रमगतवरगोदः प्रेष्य भाग्यं रथौ सः ॥ उदगिततरिगंगो गोतटस्थार्थितोऽधिराजः स गुरुः ॥ १८ ॥ ययुरथ धनजस्थाः स्थायुकाः श्रीगुरुं वै कृतनतय उताहुर्ग्रामदेयादि तस्मै ॥ गुरुरपि निजभक्तज्ञानहो भाविमुत्तयै गुरु भगवत् ऐरां नाम्नि नारायणेऽधात् ॥ १९ ॥

ग्रामोत्तमगोदा येन सः । नदीतटं प्राप्त इत्यर्थः । तत्र मंत्रिद्वयस्यैव भाग्यनगरं प्रेषयित्वा उदगिता उचरिता तर्था नोऽज्ञा गंगा येन स नौ द्वयोऽचरितारं प्राप्त इत्यर्थः । गोतटस्थैर्नदीतटस्थजनैश्चित्तावधी यस्य सः ॥ १८ ॥ अथ धनजयमस्थाः स्थायुकाः ग्रामाधिकारिणः । ‘स्थायुकोऽधिकृतो ग्रामे’ इत्यमरः । गुरुं देशिकेन्द्रं प्रति ययुः । उत पुनः कृतनतयः संतस्तस्मै गुरवे ग्रामदेयादि । तन्मौल्यादिकमिति यावत् । आहुः कथितवंतः । एवं रीत्या ग्रामग्रामो जात इत्यर्थः । निजभक्तानामज्ञाननाशको देशिकेन्द्रगुरुरपि भाविजनानां मुत्तयर्थं गुरुरेव भगवांस्तस्य ऐरां ऐश्वर्यं नारायणनाम्नि अथात् स्थापितवान् । अयं भावः । भाविजनविमुत्तयर्थं कृतस्य गुरुभागवतस्याभिप्रायेण नारायणनामार्थज्ञाने जाते सति आत्मनः ऐश्वर्यरूपं सर्वं जगदिति ज्ञानं जायते ।

अतो गुरुभागवताभिप्रायेण नारायणनामस्मरणेन मुक्तिर्निविष्टतीति ॥ १९ ॥ एवं देशिकैर्द्रुगुरोश्चरित्रमुपगण्यालकलेन स्वरूपस्थितिं वक्तुं तस्य कदाचिद्वनं
 वृत्तमाह । वरजनीत्यादित्रिभिः । अथोक्तमजन्मनि कृतकृत्यो गुरुः स्वीयं स्वस्थानं तत्र या गतिर्गमनं तत्राशयश्चाभिप्रायो यस्य स स्वपदं गंतुकामः
 सन् स्नानसमय एव चेष्टादिदेहव्यापाररहितोऽभवत् । हस्तपादचंचल्यराहितः किंचिद्वक्तुं तु अममर्थश्चाभवत् । सपदि तत्कालं शयूरेश्वरो जयंतं
 प्रति कथितवान् ॥ १२० ॥ गौरी पूजयत्या जयंत्यंबया इति च देशिकैर्द्रवृत्तं श्रुतम् । झटिति त्वरितं तदभिगत्या देशिकैर्द्रसंगीषणभनेन तादृशो विचेष्ट
 ईशो गुरुः प्रार्थित आसीत् । अर्द्ध त्वदंगं मम मदीयमस्ति खलु । अत्र मदीयाद्वागि तु भवदीयं तव सत्त्वं समत्वं तद्विजनेन स्वातंत्र्यं न भवतु । चेदहं श्रीच
 वरजनि कृतकृत्यः स्वीयगत्याशयोऽथ स्रपनसमय एवाऽध्वद्विचेष्टः कदाचित् ॥ पदकरचलनो नो वक्तुमीषत्त्वनीशस्तमिति सपदि
 वीक्ष्योचे जयंतो मयूरदू ॥ १२० ॥ श्रुतमिति च जयंत्या पूजयंत्या हि गौरी झटिति तदभिगत्या प्रार्थितस्तादृशीशः ॥ खलु मम भवदंगं
 त्वद्धेमन्त्राणु सत्त्वं न भवतु भवदीयं चेदहं श्यांभिनिष्ठा ॥ २१ ॥ इति निगदितवाचि श्रीजयंत्यां विदोर्धा तनुरभवंदसत्त्वाऽस्यां
 ग्रिहस्ताक्षिसुख्या ॥ प्रथमवदपि चाद्धो मातृसंकल्पसत्त्वा विदुरिदमिह तज्ज्ञाः पक्षवायुं तदज्ञाः ॥ २२ ॥ तनुपदकरवक्रशालनं
 देशिकस्यापणमणुकवलस्यापंधसोऽर्धास्य एव ॥ वसनधृतिपिधाने बाह्यतोऽतर्गतिश्चाऽभवद्भलसुशिष्यैर्होशसेवाद्विपुलैः ॥ २३ ॥
 रणनिष्ठास्मि । तर्हि संप्रति तव प्राणवियोगो मा भवित्यर्थः ॥ २१ ॥ श्रीजयंत्यां इति प्रकारेण निगदितवाचि उक्तवाक्यायां सत्यां विदो देशिकैर्द्र
 गुरोर्भुसहस्तपादादिकाऽर्धा तनुरसत्त्वा चलनादिसत्तारहिताऽभवत् । अपराऽर्धा तनुर्मातृसंकल्पेन सत्त्वं यस्यां सा पूर्ववद्यापारयुक्ताऽभवत् । जयंत्यासंकल्पेन
 गुरोरपंधेहस्थलनादियुक्तो जात इति भावः । इह लोके तज्ज्ञाः तदभिप्रायज्ञाः इदं तव विदुः । अतज्ज्ञाः पक्षवायुं विदुः । पक्षवायुं निवृत्तवत इत्यर्थः ॥
 ॥ २२ ॥ ततः किं वृत्तमित्याह । तन्वित्यादिना । देशिकैर्द्रस्य देहादेः क्षालनम् अंधसोऽज्ञस्य गोऽल्लाग्रासस्तस्याद्धोऽस्ये अर्द्धमुले एवापणं वक्ष्यमाणं
 पिधानमाच्छादनं गृहस्यांतर्वहिर्गमनं च सुशिष्यैः काशीनाथविदादिभिरभवत् । शिष्यैः सर्वै कार्यं संपादितमित्यर्थः । ईशस्य गुरोः सेना पूर्वपुण्यैरेव भवति

हि निश्चयेनेत्यर्थः ॥ २३ ॥ अथ कदाचिन्मयं विघ्नराजमयूरेश्वरोः पुत्रयोर्दुहितृद्वयं कन्याद्वयं उपयमविधियोगं विवाहयोगं दृष्ट्वा देशिकैकद्वयार्थं प्राह । प्रवासं कर्तुं योग्यो मयूरेश्वरस्तस्या योजनीयः प्रवासं कर्तुमाज्ञापयितव्यः । यत् यतः एतस्मिन्वर्षे द्वयोः पौत्र्याविवाहो भवतु । मयूरेश्वरेण प्रवासं कृत्य लुपेत् विचिन्तास्मिन्वर्षेऽप्यर्थं विवाहः कर्तव्य इत्यर्थः ॥ २४ ॥ इति जयंत्या यदोदितमुक्कम् । तदाऽऽर्येण गुलुणा च तथेत्युक्कम् । अथ मयूरेश्वरः प्रवासं कृत्वा शीघ्रं गुरुं प्रति अगात् । अल्पप्रवासेन प्राप्तं बहुधनं मात्रे जयंत्यै निवेद्य द्विपुत्रयोर्विवाहं स कृतवानित्यर्थः ॥ २५ ॥ अथ स चैक एव मयूरेश्वरः प्रवासं कृतवान् । यस्य वचोभिः शठः कृष्ण उदारो भवति । निन्दकोऽस्य मयूरेश्वरस्य स्तावको भवति । परमतगतिः परमतगामी शिष्यतामेति ।

उपयमविधियोगं विघ्नराजविन्मयूरेश्वरदुहितृगुणमवेक्ष्य प्राह नार्थं जयंती ॥ प्रवसनमथ कर्तुं योजनीयो मयूरेश्व भवतु शरदि चास्यां यदि पौत्र्याविवाहः ॥ २४ ॥ उदितमिति जयंत्यर्थेण चोक्तं तथेति प्रवसतिमथ कृत्वाऽगादुरुं द्राड्मयूरेश्व ॥ बहुधनमगुणस्त्याऽऽनं च मात्रे निवेद्योपयममपि स चक्रे सद्ग्राभ्यां द्विपुत्रयोः ॥ २५ ॥ प्रवसतिमथ चैकः सोऽकरोद्यद्वचोभिर्भवति शठ उदारो निन्दकः स्तावकोऽस्य ॥ परमतगतिरेतिच्छात्रतां मित्रवाक्योऽपरिचित उत सद्यो दर्शनान्मान्यमाना ॥ २६ ॥ अचलननुकराद्देश्यायुर्दुर्शनार्थं श्रुतिमुत्सविर्मलार्थज्ञस्य नाथस्य संतः ॥ स्वमुखवदनुभूतिं ज्ञातुमद्वैतवाक्यैरनुभूत इव भीष्मस्योपदेष्टुं स्वधर्मम् ॥ २७ ॥

अपरिचितो मित्रवद्वक्ता भवति । उत पुनर्मानो अभिमानवान् अमानो अभिमानराहितो भवति । एवं मयूरेश्वरो बहुभाग्यवानसीदिति भावः ॥ २६ ॥ अचलानि तनुकरादीनि यस्य श्रुत्यादिषु यो विमलार्थस्तं जानाति यस्तस्य देशिकानन्दनाथस्य दर्शनार्थं परे संतः साधवः स्वमुखवत् आत्मज्ञस्यानुभवं वेदां तवाक्यैर्ज्ञातुं चागताः । कस्य दर्शनार्थं इव । स्वकीयं धर्मं युधिष्ठिरं स्वस्ववर्णाश्रमधर्मं वा । दाहति स्वधर्ममात्मधर्मम् । यद्यपि तद्विघ्नत्वे सति तद्वतधर्मवत्त्वमुपमात्त्वमिति सत्यदस्यैकत्वादुपमा न संभवति । तथापि मित्रार्थकत्वादुपमसंबन्धिवत्त्वेन भेदाङ्गीकारादुपमानोपमेयभावः संभवति । तथा च गुरोर्दर्शनार्थं

ग्रहान्समारंभो जात इत्यर्थः ॥ २७ ॥ इति प्रकारेण स-देशिकैर्द्रुगुरुः प्रच्छकानां संशयघ्नो द्विशत वर्षद्वयपर्यंतं तस्थौ । अथास्याः जयंत्याः स्वस्व विरमयितुं विलीनं कर्तुं अंत्याश्रमेच्छुः संन्यासग्रहणेच्छवानभवत् । संन्यासे हि दारोषणयास्यागेन पत्न्याः सत्त्वं निवर्तत इत्यर्थः । अथैकः शिष्यस्तं मुक्तेत्य प्रणम्रः मुकुटग्रामवासिनः सुशिष्यस्य स्वमं तेनैव कथितमूचे कथितवान् ॥ २८ ॥ तदेव स्मृत्माह । अवददिति । शुक्रानंदयोगी तं मुकुटगतं शिष्यं प्रति इत्यवदत् । इति किम् । चिंतामणिः अद्यापि चरमपदं संन्यासाश्रमं नैति किं संन्यासं न गृह्णाति किम् । इति शुक्रानंदगुरौ वदति सति त्वं च संन्यासिरूप ईक्षितः तेन दृष्टोसि । अथ सं मुकुटगतशिष्यश्च जागृतोऽभवत् । इति तत् शिष्योक्तं स्वमं वेत्ता ज्ञानी देशिकैर्द्रुः श्रुतवान् ॥ २९ ॥

द्विशरादिति स तस्थौ पृच्छतां संशयघ्नो विरमयितुमथास्याः स्वस्वमंत्याश्रमेच्छुः ॥ अभवदथ तमेकः शिष्य एत्य प्रणम्यो मुकुटगतसु शिष्यस्वप्नमूचे तदुक्तम् ॥ २८ ॥ अवददिति हि साक्षात् शुक्रानंदयोगी न चरमपदमद्याप्येति चिंतामणिः किम् ॥ इति वदति गुरौ त्वं चेक्षितो न्यासिरूपस्त्वथ स विगतानेन्द्रश्चेतिः वेत्ताऽशृणोत्तत् ॥ २९ ॥ तदुदितमथ वेत्ताऽऽकर्ण्य चोक्ता जयंती तदभिमतमयूरेद् चानयन्यासिविप्रान् ॥ क्षितिमरुदनघोस्तया देशिकश्चेषणोनोऽभवदतिघनदानात्प्रेषवाग्विद्यतिहिं ॥ १३० ॥

एवं स्वभाभिप्रायं ज्ञात्वा देशिकैर्द्रुगुरोः संन्यासग्रहणमाह । तदुदितमिति । अथ वेत्ता देशिकेक्षेण तदुक्तं शिष्योक्तं स्वममकर्ण्य जयंतंवा उक्ता संन्यासं स्वीकरोमीति तस्यै उक्तम् । ततस्तया जयंत्यवयाऽभिमत आज्ञापितश्चासौ मयूरेश्वरः सोपि संन्यासिनो विद्याध्यानयत् । ततो देशिकैर्द्रुः क्षितिमरुद्भिर्भूदेव यांजवोक्तिः पुण्याहवाचनं तथा तत्पूर्वकमिति यावत् । अतिघनदानात् बहुधनदानेन तत्पूर्वकमिति यावत् । ईषणोतः ईषणात्रयरहितो जातः च पुनः प्रेष वाक् प्रेषोच्चारकर्ताभवत् । हि यतः क्विद् विद्वान्सन्त्यतिः । तथा चान्यमनपेक्ष्य स्वतः प्रेषमंत्रोच्चारणं विद्वत्संन्यासविषयम् । “यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रबंजेत्” इति श्रुतौ सावधारणनिर्देशेन वैराग्योत्पत्तिकाले एव संन्यासो विधीयते । न त्वन्यापेक्षया उपदेशम् अन्यं देशं कालं वाऽपेक्ष्य विधीयते ।

अविद्वत्संन्यासे तु अन्यापेक्षयैव संन्यासो भवति नान्यथेति भावः ॥ १३० ॥ एवं देशिकैर्द्रुगोः संन्यासमुक्त्वा प्राणोत्क्रमप्राप्तिमाह । यतितनुरिति । अथ यतितनुः संन्यासी स देशिकैर्द्रुगुरुः सार्द्धमांसं वै अवसत् । नित्यं च लघुकवलं यथा स्यात्तथाऽल्पमल्पमन्नमश्वम् उत पुनः इहांतकालप्राप्तौ गुणोदनशेषे त्रिदिनशेषे सति तु अन्नं द्रव्यवाहं पृथोस्मीत्याह । नाथे इति वचः यस्मिन्तस्मिन् उक्त्वति सति जयंयन्ना विदो देशिकैर्द्रस्याशु त्वरितमनं मेने । निश्चि तवती ॥ ३१ ॥ अथ देशिकैर्द्रुगोः स्वधामस्थितिमाह । प्रतिपदीति । स गुरोरित्यध्याहारः । इषे आश्विनमासे वदि कृष्णपक्षे प्रतिपत्तिथौ अदः इदं विष्वं नारायणे हीति निश्चयेन शिव एव गुरुस्तदभिन्नो यः स्वात्मा तस्य योजनमवस्तेन वीक्ष्य समग्रदृष्ट्वा आत्मगः स्वधामस्थितोऽभवत् । तस्य गुरोराभितः

यतितनुरवसद् सार्द्धमांसं स नित्यं लघुकवलमथान्नं चोनमूनं किलाश्वन् ॥ इह गुणदिनशेषे त्वन्नमालोक्य तृप्तोऽहमिति वचसि नार्थेऽतं विदोबाशु मेने ॥ ३१ ॥ प्रतिपदि वदि चेष्टे वीक्ष्य नारायणेऽदः शिवगुरुतदभिन्नस्वानुभूत्याऽनमोऽभूत् ॥ तदाभित उदयश्चोच्चाऽस नारायणोक्तिर्हृदि बहिरपि नास्य स्फूर्तिरन्या तदाऽऽसत् ॥ ३२ ॥ क्षपनमथ गणेनाद्यैः कृतं तीर्थत्राभिः सविधिं सदुपचारैः पूजितो देशिकैर्द्रुः ॥ प्रमित इह सुवाद्यैस्तालमुख्यैर्भजद्भिः शुक्रमुखपरतश्चास्थापितः सत्समाद्यौ ॥ ३३ ॥ ययुश्च गुरुभक्तास्तद्वियोगात् दुःखाः सुखयति निखिलांस्तद्व्यापकोत्तया मयूरेदतिथिदिनमपि चक्रे ह्युत्सवं स्वान्नदानैः प्रतिशरादि तथेष्टे पूर्णतः पंचघस्रम् ॥ ३४ ॥

ऊर्ध्वमपथ उच्चाः उच्चस्वरा नारायणोक्तिरारयणशब्द आस । तदाऽस्य देशिकैर्द्रस्य हृदि क्तासि बहिः वचसि अपिशब्दात्सर्वेन्द्रियेषु अन्या नारायण भिन्ना स्फूर्तिर्नासीत् । नारायणस्मरणपूर्वकं निर्याणं जातमिति भावः ॥ ३२ ॥ अथ गुरोः समाधिस्थापनमाह । स्नानमिति । गणेनाद्यैः गणराजाद्यैः पुत्रैः शिष्यैश्च तीर्थोदकैः स्नानं कृतम् । सविधिं यथा स्यात्तथा गंधाद्युपचारैर्देशिकैर्द्रुगुरुः पूजितः । इह वसुमत्यां तालादिवाद्यैर्भजतंस्तैः सह भ्रातः चालितः । शुक्रमुखपरतः शुक्रानंदस्य यश्चिमतः सत्समाद्यौ गुरुपञ्चांकितत्वेनोत्तमसमाद्यौ चास्थापितः ॥ ३३ ॥ तदा महानुत्सवो जात इत्याह । ययुरिति अथ गुरुभक्तास्तस्य देशिकैर्द्रुगुरोर्वियोगेन प्राप्तं दुःखं येषां ते तथाभूताः संतो ययुः गुरुस्थानमिति शेषः । मयूरेश्वरस्वात्सर्वान्भति तस्य गुरोर्व्यापकोत्तया

व्यापकत्वमिति पादनेन सुखयति । गुरोर्विद्योगेन दुःखिता अपि मयूरेश्वरमुखोद्देशेनादितश्रवणेनानंदयुक्ता बभूवुरित्यर्थः । एवं तिथिदिनं पंचदशदिनपर्यंतं
 त्वस्यात्मनोऽन्नस्य च दानैः अत्रात्मदानमात्मोपदेशस्तैः साधनैरुत्तवं चक्रे । तथा प्रतिशरदि प्रतिवर्षं आश्विनमासे पौर्णिमाभारम्य पंचदिनपर्यंतमुत्तवं
 चक्रे । समाप्तं देशिकैर्द्रुगुरोश्चरित्रमिति ॥ ३४ ॥ त्रिशदूर्ध्वद्विशतसंख्यानिधिष्ठं देशिकानंदनाथं प्रणमति । नारायणार्थानिति । पुरातनैः पंडितैरुक्ता
 न भवति तानपुरातनोक्तां श्रुतिवाक्यैः सिद्धान् निश्चिदानेनैकान्वहून्नारायणशब्दस्यार्थान्यथक्रे गुरुभागवते प्रतिपादितवान् । तं देशिकानंदगुरुं वयं नताः
 स्मः ॥ ३५ ॥ एवमादिनाथमारम्य देशिकानंदपर्यंतं त्रिशदूर्ध्वं द्विशतसंख्यातानां गुरुणां चरित्रं प्रथमसर्गे उपक्रांतमुपसंहरति । श्रीमयूरेश्वरः श्रीयुक्त
 आसावादिरादिनाथस्तमारम्य देशिकानंदपर्यंतं त्रिशदूर्ध्वं द्विशतसंख्यातानां गुरुणां चरित्रं मे मह्यं उदितवान् । इह एतेषु गुरुषु अर्द्धं पंचदशाधिकशतसं
 नारायणार्थोऽच्छ्रुतिवाक्यसिद्धांश्चक्रे त्वनेकानपुरातनोक्तान् ॥ यद्विशदूर्ध्वं द्विशतात्तसंख्यस्तं देशिकानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ३५ ॥
 चरितमुदितवान्मे श्यादितो देशिकांतं खगुणयमलसंख्यश्रीगुरुणां मयूरैर्दृ ॥ कथितमिह तदर्धं प्राग्दले रुद्रटांतं परत उत कुमारो
 दासतो देशिकांतम् ॥ ३६ ॥ पठति चरितमेतत्तीर्थकाश्यामहत्त्वं गुरुभगवत ऐशं भाग्यपूर्णमनौ ॥ गुरुनिजगतिमंत्यां श्रावये
 द्वाऽतिभक्त्याऽवहतिविदमलश्रीस्वेशताः संलभेत ॥ ३७ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रे उत्तरार्द्धे तीर्थावतरणादिदेशिकानंदनिर्वाणां
 तत्कथावर्णनं नाम त्रिपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५३ ॥

ख्यया रुद्रदानंदगुरुपर्यंतं पूर्वोद्धं कथितम् । उत पुनः परतः उत्तरदले कुमारदूर्ध्वं दासतः कुमारदासादारम्य देशिकानंदपर्यंतमर्द्धं कथितम् ॥ ३६ ॥
 एतत्सर्गोक्तकथाश्रवणादेः फलमाह । पठतीति । यः पुमान् तीर्थगुरुकाश्याः महत्त्वं गुरुरेव भगवान् तस्यैशं ऐश्वर्यं गुरुभागवतोत्पत्तिचरित्रमिति यावत् ।
 भाग्यनगरे गमनस्तत्कारौ अंत्यां चरमां गुरोर्देशिकेन्द्रस्य गतिं आत्मस्थितिं एतच्चरित्रं पठति वाऽश्रुणोच्छृणुयात् । अन्यं प्रति श्रावयेद्वा सः ऋयेणावहत्या
 दिफलं लभेत प्राप्नुयात् । अवहतिः पापनाशः विदुः ज्ञानं अमलश्रीरुचमसंपत् स्वेशता स्वैश्वर्यं चेति चतुर्णां फलमित्यर्थः ॥ ३७ ॥ इति श्रीगुरुपरं
 पराचरित्रोत्तरार्द्धदीकायामर्थस्फुर्त्यभिधायं त्रिपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५३ ॥

उच्चतुःपंचमैःशङ्कामू १६९ पदैः कथ्येत गुप्तैः । मयूरशस्य चान्येषां कथास्वस्थानसद्भूतैः ॥ ५४ ॥ अथावशिष्टं मयूरेश्वरचरित्रं वर्णयति । अविदित्यादिभिः । अत्रास्मिन्कलियुगे न दृष्टा क्रिया यस्य सोऽपि क्रियापरित्यागी अविद्वान् ज्ञानलेयहीनोऽपि पुरुषो विष्णोर्नाम उच्चरन् सन् तावन्मात्रेण साधुर्भवति । विद्वांश्च क्रियावान् विहितकर्मकर्ता भवति हीति निश्चयेन । तौ छत्रिमसाधुक्रियावंतौ मिथो निन्दतः निर्दां कुरुतः । मयूरेश्वरस्तु द्विभिन्नः द्वौ छत्रिमसाधुक्रियावंतौ मित्रभूतौ यस्य सः क्रियावान् विहितकर्मकर्ता विद् विद्वानपि आत्मवानात्मज्ञः द्वयोरीशयोहीरहरयोर्भक्त आसीत् । सर्वगुणसंपन्न आसीदित्यर्थः । भुजंगप्रयातं वृत्तम् ॥ १ ॥ किं च प्रातरुत्थाय नारायणनामानि भजन्तः कृतं स्नानादिकर्म येन स भाष्यमुक्त्वा समर्च्य दृष्टदेवताभिति

कविरुवाच ॥ अविस्ताधुरोच्चरन्विष्णुनामाप्यनिष्ठक्रियोऽथो क्रियावान्हि विद्वान् ॥ मिथो निन्दतस्तौ मयूरैश्च द्विभिन्नः क्रियावान् निदप्यात्मवान्द्विशिभक्तः ॥ १ ॥ भजन्प्रातरुत्थाय नारायणारख्याः कृतस्नानसंध्याश्रितेवादिकर्मा ॥ ततो भाष्यमुक्त्वा समर्चयति सर्वैः पुराणं ततश्चेशसेवी प्रदोषे ॥ २ ॥ कदाचित्समभ्यर्च्य तं देशिकेन्द्रसमाधिं नमन्स भ्रमन्सव्यगत्या ॥ चकाराष्टकं देशिकेन्द्रस्य वृत्तैः सदर्थं सुकारुण्यमूर्तैः स्ववक्तुः ॥ ३ ॥ श्रीमयूरेश्वर उवाच ॥ प्रसन्नैकचित्तं दयासांद्रभंतः प्रकामं हितं तत्त्वजिज्ञासुवित्तम् ॥ जगद्भ्रातृविश्वातिवृत्तं प्रशातं भजे देशिकानंदनाथं स्वनाथम् ॥ ४ ॥ दरांदोलिभेत्तं मृदुस्पर्शगात्रं विधुस्मेरवक्त्रं सुलीलाचरित्रम् ॥ अमर्यादकारुण्यपात्रं पवित्रं भजे देशिकानंदनाथं स्वनाथम् ॥ ५ ॥

शेषः । सर्वैः सहजंति भुंके । ततः पुराणमुक्तेत्यनुवृत्तिः । प्रदोषकाले ईशसेवी शिवभजनकर्ता चाभवत् ॥ २ ॥ स कदाचिदेशिकेन्द्रस्य समाधिं समर्च्य नमन् सव्यगत्या भ्रमन् प्रदक्षिणीकुर्वन् सन् कारुण्यमूर्तैस्तत्त्वकुर्देशिकेन्द्रस्याष्टकं सदर्थं उत्तमार्थयुक्तं वृत्तैः पद्यरचनाभिश्चकार ॥ ३ ॥ तदेवाष्टकमाह श्रमोत्थेयादिभिः । प्रसन्नं एकचित्तं एकाग्रचित्तं यस्य अंतः हृदि दयासांद्रं रूपपूर्णं प्रकाममलत्तं हितकरं तत्त्वजिज्ञासूनां वित्तं आत्मधनं जगद्भ्रातृवित्तं तस्य विश्वातिविलो यस्मात्तत् अज्ञाननिवर्तकं वृत्तं सदाचरणं यस्य तं देशिकानंदनाथमहं स्वनाथं स्वगुरुं भजे भजामि ॥ ४ ॥ तमेव गुरुं सगुणरूपं

स्तौति । दरादोलिनेत्रमित्यादिभिः षड्भिः । दरादोलिनी ईषच्चले नेत्रे यस्य मृदुः स्पर्शो यस्य तादृशं गात्रं शरीरं यस्य विधुरिव चंद्रवत् स्पर्शं सुंदरं चर्कं यस्य सुंदरं लीलाचरित्रं यस्य अनौपम्यं उपमाराहितं यत्कारुण्यं तस्य पात्रं स्थानं यतः पवित्रं तमहं भजे इति सर्वत्र । अत्र यद्यपि विष्णवादीनां देहस्य ज्ञानविग्रहत्वेन । “ न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ” इति ज्ञानस्य पवित्रत्वेन शुद्धत्वं तथापि । “ निरपेक्षं मुनिं शांतं निर्वैरं समदर्शिनम् अनुव्रजाम्यहं नित्यं पूयेत्यंग्घ्रिरेणुभिः ” इति भगवदुक्तौ । पूयेय पवित्रो भवामीति । उक्तलक्षणस्य ज्ञानिनो भक्तस्य कृणापाकरणेन स्वदेहशुद्धयर्थं भक्ता नुगामिनो हरेर्न ज्ञानिवच्छुद्धेहत्वम् । ज्ञानिनो गुरोस्तु ज्ञानैकविग्रहत्वेन पादरजस्पर्शिनो विष्णोः पवित्रताजनकत्वेन चातिशुद्धत्वमिति भावः ॥ ५ ॥ एतदेवानुपमकरुणाकरत्वमाह । सदेति । सदा स्वात्मनि स्थितं स्वनिष्ठापराणां आत्मानुकूलानां गुरुभक्तानां यत् अनेकार्तिकष्टं बहुयीडाजन्यदुःखमपहंति

सदा स्वात्मनिष्ठं स्वनिष्ठापराणामनेकार्तिकष्टापहं दृष्टतत्त्वम्॥निजाभीष्टदानं प्रवीणं धुरीणं भजे देशिकानंदनाथं स्वनाथम्॥६॥तमो आहभीतानहंव्यालीर्णां निरस्तोदयास्तांसमस्ताननीशान् ॥ जनानीदृशं ज्ञातुमाविर्भवंतं भजे देशिकानंदनाथं स्वनाथम् ॥ ७ ॥ प्रधानं मनोहारिसौंदर्यमूर्तिं प्रधानं महद्भाग्यवत्सन्निधानम् ॥ समाधानमंतःसुखालंबबुद्धेर्भजे देशिकानंदनाथं स्वनाथम् ॥ ८ ॥

नाशयति तं दृष्टमयोक्षीकृतमात्मतत्त्वं येन तं निजेभ्यः स्वभक्त्येभ्योऽभीष्टदाने इष्टार्थपूर्णे प्रवीणम् अतिकुशलं धुरीणं ज्ञानोपदेशस्य धूर्वहमहं भजे । शोक निवृत्तिपूर्वकप्रसादनं दयापकमित्यर्थः ॥ ६ ॥ किं च ज्ञानोपदेशार्थमेव गुरोरवतारो न तु विष्णवादिबद्धभारहरणार्थ इत्याह । तम इति चतुर्भिः । तमो ब्राह्मदज्ञानमकरात् भीतान् अहंकारसंश्लेषेण ग्रस्तान् निरस्ताः अस्तहीनाः सदोदिताः उदयास्ताः जन्ममरणानि येषां तान् अनंतयोगिनिषु भ्राम्यमाणान् यतोऽजीशानसमर्थनितादृशान्समस्तान् जनान् ज्ञानोपदेशेन रक्षितुं आविर्भवंतं प्रादुर्भवंतं तमहं भजे ॥ ७ ॥ किं च । मनोहारि सौंदर्यं यस्यां तां मूर्तिं माकुरुतिं प्रधानं प्रधानं श्रेष्ठं महतां भाग्यवतां च निष्कामसकामभक्तानां सम्यक् निधानं इष्टधनस्वरूपं अंतःसुखमात्मसुखम् आलंबते आश्रयं करोति

या तस्याः बुद्धेः समाधानं स्थिरतासांगदकं तमहं भजे ॥ ८ ॥ पुराणशास्त्रश्रुतिसिद्धांतेषु यत्तत्त्वं तत् सारभूतम् अमृतरूपं ब्रह्मतत्त्वं सुनिष्कृष्य युत्तया निश्चित्य कारुण्यतः करुणया जनेभ्यः संप्रदायिजनेभ्यः स्वतः प्रेष्टुं निर्निमित्तमियं यत् नैजमात्मतत्त्वं तत् प्रददाति तं ब्रह्मोपदेशिनमहं भजे ॥ ९ ॥ यदीयप्रबोधाबलतज्ज्ञानेन भूताधिवासं सर्वभूताश्रयमायं परं ज्योतिर्ब्रह्मतत्त्वं स्वयमन्यैरेक्ष्येण नित्यं सदाऽऽभाति भक्तहृदये परिस्फुरति । पदद्वन्द्वनत्या यदीयचरणद्वन्द्वनस्कारमात्रेण विनिर्धूताः दूरीकृताः भेदा यैस्ते गलियद्वन्द्वदृष्टयो भवति तमहं भजे । तस्मादनुपमकरुणाकरो गुरुरेवेत्यर्थः ॥ १० ॥ एवं सगुणरूपेण गुरुं स्तुत्वा निर्गुणरूपेण वर्णयति । यदालोकनादिति । यस्य ब्रह्मरूपस्य गुरोरवलोकनादवलोकनमात्रेण लोकबाह्यः प्रत्यक्षप्रवणत्वेन लोका

पुराणागमश्रौतसिद्धांततत्त्वं सुनिष्कृष्य कारुण्यतः सारभूतम् ॥ जनेभ्यः स्वतः प्रेष्टुनैजप्रदानं भजे देशिकानंदनाथं स्वनाथम् ॥ ९ ॥ यदीयप्रबोधात्परं ज्योतिराद्यं स्वयं नित्यमाभाति भूताधिवासम् ॥ विनिर्धूतेभेदाः पदद्वन्द्वनत्या भजे देशिकानंदनाथं स्वनाथम् ॥ १० ॥ यदालोकनान्नान्यदालोकनीयं समालोक्यते लोकबाह्यावलोकैः ॥ अलोकं हि लोकस्वभावावुक्कलं भजे देशिकानंदनाथं स्वनाथम् ॥ ११ ॥ पेटदृष्टकं देशिकेन्द्रस्य भक्त्या तथा यः पुमान् श्रद्धया संश्रुणोति ॥ तदीयानुक्तपावशाच्छीघ्रमेवमजस्रं स्वसाम्राज्यतामाप्नुयात्सः ॥ १२ ॥

तीत आलोकोऽवलोकं येषां तैस्तदोष्ठिसिद्धान्तानि निरवलोकनीयं वस्तुजातमन्यत् सिद्धं नावलोक्यते । गुरुरूपमेव सर्वप्रबलोक्यते । “यत्र त्वस्य सर्वं मालैषामुत्तलेन कं पश्येत् तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुश्रयतः” इति श्रुतेः सर्वं ब्रह्मरूपं भवतीत्यर्थः । तथा अलोकं लोकातीतम् अलौकिकमिति यावत् । लोकस्वभावं प्रत्यनुकूलं तत्तत्स्वभावजनकं सर्वसंतोषकरं वा तमहं भजे । एवं सगुणनिर्गुणरूपो गुरुरेवेत्यर्थः ॥ ११ ॥ एतदृष्टकस्य श्रवणदेः फलमाह । पठेदिति । देशिकेन्द्रस्याष्टकं यः पुमान् पठेत् तथा श्रद्धया सम्यक् शृणोति । सः तदीयानुक्तपावशात् देशिकेन्द्रगुरुरूपया तां ग्रसिद्धां स्वसा

अस्मत्प्रत्ययान्तसाम्राज्यमजत्रं सततं प्राप्नोति ॥ १२ ॥ कविवचनं सिद्धिमित्यादि । देशिकैर्द्रुगुरौ सिद्धिं गते सति गणराज एव प्रथमवर्षं व्रतानि सीमानुष्ठानपरम्परावर्णनादीनि कृतवान् । मयूरेश्वरो मातृवचसा प्रवासगः प्रवासं गतोऽभवत् । तदा विश्वगुरुः शृंगगिरिपीठस्थो यतिर्नदीतटं प्रत्यागात् ॥ १३ ॥ तत्रैव वर्णयति यस्येति द्वाध्याम् । यस्य शिविकाऽध्वनि वका तिर्यगामिनी अभूत् । आतपत्रं छत्रं द्वे चामरे च यस्यां सा छत्रचामरयुक्तेत्यर्थः । यस्यां अज्यभागे च दिवा उरुदीपौ मशालीति भाषाप्रसिद्धौ आस्ताम् । यस्याग्रे सुंदराः रौप्यदंडा येषां ते धृतं सत् सुंदरं मठाकं मठचिह्नं च परास इति भाषाप्रसिद्धं यैस्ते प्रसिद्धाः पुरुषा इति शेषः । जयद्विः जयनशालिंश्चंद्रसूयादिवैरैकैः प्राषया अबदागिरि इत्यादिचिह्नैः सह प्रयाति ॥ १४ ॥ हैमः

कविरुवाच ॥ सिद्धिं गते देशिक आद्यवर्षे व्रतानि चक्रे गणराज एव ॥ प्रवासगो मातृगिरा मयूरनदीतटं विश्वगुरुस्तदागात् ॥ १३ ॥ यस्याध्ववका शिविकाऽऽतपत्रद्विचामराऽग्रे च दिवोरुदीपौ ॥ सुरौप्यदंडा धृतसन्मठाकाः प्रयाति वाद्यैश्च जयद्विरैकैः ॥ १४ ॥ रत्नांचितो यन्मुकुटो हि हैमः सरौकमस्तुक्तसगुरःस्थलो यः ॥ विद्वान्स्वयं त्रिप्रिय आत्मविद्वाऽनाचारिणो दंडयतीह सेतौ ॥ १५ ॥ नाम्ना नृसिंहादिमभारतीयौ नंदीतटे पजित आर्यविद्धिः ॥ तुष्टस्ततोऽगाद्रमुमत्पुंरं च तत्रैव तस्थौ कतिचिदिनेषु ॥ १६ ॥ नासीत्तदा तत्र च विन्मयूरेट् तद्वेषिभिः शंकरवर्य उक्तः ॥ शूद्रोपदेष्टाऽसि च तैर्मयूरेड् दंड्यः कुधर्मोऽधिकृतेन शास्त्री ॥ १७ ॥

सुवर्णमयो यस्य मुकुटो रत्नांचितः बहुलशोभित आसीत् । सरौकमी सुवर्णमयी मुक्ताक्ष् मौक्तिकमाला उरःस्थले यस्य यश्च स्वयं विद्वान् सन् विलियः विदो विद्वंसः प्रिया यस्य स आत्मवित् ब्रह्मज्ञः स अनाचारिणः आचाररहितात् पुरुषान्याति इह पृथिव्यां सेतौ वर्णाश्रमादियथोदानिमित्तं दंडयति । सर्वेषां धर्मरक्षणार्थमेव पीठस्थितानां भ्रमणमित्यर्थः ॥ १५ ॥ स वसुमतीं प्राप्त इत्याह । नाम्नेति । यो नृसिंहभारतीति नाम्ना उपलक्षितः नंदीतटे आर्यविद्धिः श्रेष्ठपंडितैः पूजितः सः संतुष्टः सन् ततः स्थानात् वसुमतीनगरं चागात् । तत्र च कतिचिदिनेषु तस्थौ स्थितवान् ॥ १६ ॥ तदा तत्र वसुमत्यां विद्वान् मयूरेश्वरो नासीत् । ग्रामांतरं गत् आसीदित्यर्थः । तदा तस्य मयूरेश्वरस्य द्वेषिभिर्ग्रामस्थैः शंकराचार्य उक्तः प्रार्थित

आसीत् । तत्कामप्रार्थनामाह । मयूरेश्वरः शुद्धाणामुपदेशकर्ता सन् तैः शुद्धैः सहान्ति भोजनं कुरुते । यत् एवं कुत्सितधर्मजोऽधिकारिणा भवता शास्त्रज्ञेन
इह वसुमत्यां स शास्त्री शास्त्रज्ञो दंड्यः दंडयितुं योग्योऽस्ति ॥ १७ ॥ ननु भवद्भिरेव शास्त्रज्ञैः स कुतो न दंडयत इत्याशङ्क्याह । वयं तु तं मयूरेश्वरं
मति ईषत्, किंचिद्वक्तुमपि क्षमाः समर्थाः न स्मः । हि यतः समर्था अधिकारिणोऽस्य शिष्याः सन्ति । अतो न वयं तस्य दंडे समर्था इत्यर्थः । यतो
भवद्भिरेव दंड्यः अतो हेतोर्वयं सत्यदि श्रीचरणसमीपे वसु धनं दास्यामहे अर्पयामः । इति श्रुत्वाऽऽर्यः श्रेष्ठध्यासौ विज्ञो ज्ञानवांश्च गुरुः स नृसिंहभारती
तूष्णीमास । मयूरेश्वरगुणज्ञानातूष्णीं वसुदेत्यर्थः ॥ १८ ॥ अथ यतेः शंकराचार्यस्य कार्यकर्तोऽधिकारी कश्चिच्छास्त्री आसीत् । स च तैर्मयूरे

वक्तुं तमीपन्न वयं क्षमाः स्मः शिष्याः समर्थास्त्वधिकारिणोऽस्यादास्यामहेऽतो वसु सत्यदीति श्रुत्वायं विज्ञो गुरुरास तूष्णीम् ॥ १८ ॥
शास्त्री यतेः कार्यकृदास कश्चिन्नीतिः स तैश्चोपवनं नृयानात् ॥ सर्वोधिकार्याद्यवनान्तथोक्तः कुर्वेऽवदचेति पुरस्थितान्सः ॥ १९ ॥
ज्ञात्वेति सर्वं कमलाकरेण मातोदिता सा त्वल्लिखज्जयंती ॥ शीघ्रं न्वमेहीति विदेऽथ पत्रं वीक्ष्यागमत्सोऽपि पुरं हि निर्भीः ॥ २० ॥
कृताहिकोऽगाद्गुरुदर्शनार्थं मुद्राफलाढ्यद्विक्रः स तिष्ठन् ॥ पद्यं पठन्व्यक्तगुरुस्तवाढ्यं सांगं ननामाखिलविद्वरिष्ठः ॥ २१ ॥

श्वद्वेषिभिः कर्तृभित्तयानेनोपवनं प्रति नीतः सन् सर्वाधिकार्याद्यवनात् तथोक्तः । यथा शंकराचार्यः प्रार्थितस्त्वयायमपि प्रार्थित आसीत् । स च
शास्त्री अहं कुर्वे युष्मदुक्तं करोमीति ग्रामस्थितान्प्रत्यवदत् ॥ १९ ॥ अथ कमलाकरेण इति सर्वं तेषामभिप्रायं ज्ञात्वा माता जयंत्येवा उदिता
उक्ता । जयंत्यै सर्वं कथितमित्यर्थः । सा तु जयंती त्वं शीघ्रमेहि वसुमतीमागच्छेति विदे मयूरेश्वराय पत्रमलिखत् । अथ सोऽपि मयूरे
श्वगुरुर्हि निश्चयेन निर्भयः सन् वसुमतीपुरमगत् ॥ २० ॥ अथ कृताहिकः स मयूरेश्वरो गुरुदर्शनार्थं शंकराचार्यदर्शनार्थमगात् । मुद्रा
च फलः श्रीफलं च ताप्यामाढ्यौ युक्तौ द्वौ करौ यस्य स कृतांजलिस्तिष्ठन् सर्वविद्वरिष्ठः सर्वविद्वन्मान्यः सः व्यक्तं यथा स्यात्तथा गुरोः स्तवयुक्तं

धन्यमाणपर्वं पठन् सन् सांगं साष्टांगं नताम नमस्कृतवान् ॥ २१ ॥ तदेव पद्यमाह श्रीमदिति । श्रीगुरुणां चरणाः अत्यादरार्थं बहुवचनम् ।
 मम भूतप्रेजिण्मायैश्वर्याय “विभूतिभूतिरैश्वर्यमणिमादिकमष्टया” इत्यमरः । औत्पत्तिकसिद्धये भवन्तु । यद्वा “ऋचः सामानि यजू ऋषि स हि श्रीरमृता
 स्रवाश्च” इति श्रुतेः । ब्रह्मसंपन्नेयै भवन्तु । भोगमोक्षैकहेतवो भवन्तित्यर्थः । किंभूताः श्रीगुरुचरणाः । श्रीमत् अनेकब्रह्मांडसंपन्निमच्च तत् सच्चिदानंदं
 सच्चिदानंदं ब्रह्म सैवाकृतिराकारो यस्यां सा चासौ मयिब्रह्माकारवृत्तिमती बुद्धिः । “दृश्यते त्वग्रया बुद्ध्या” इति बुद्धिगोचरत्वं ब्रह्मणः श्रूयते ।
 तस्यां बुद्धौ विलसतोऽव्यस्तत्वेन प्रतीयमानाः ये पंचरूपाः पंचभूतमयाः प्रपंचाः अनेकजीवप्रपंचाः पंचविंशतितत्त्वानि वा त एव उत्तुंगा अत्यु
 च्चा महान्तस्त्वंतश्चलंतस्तरंगास्तेषु स्फुरन् अधिष्ठानत्वेन भासमानोज्ज्वलादिप्रलरहितो यः सदानंदः संस्थासावानंदश्च सद्रूप आनंदः । यद्वा सदा
 कालत्रयेऽव्यभिचारितया वत्तमान आनंदो ब्रह्मानंदस्तस्य सम्यक् स्फूर्तिं प्रकाशं भजति ते संस्फूर्तिभाजः ब्रह्मानंदस्वरूपा इति यावत् । श्रीगुरुचरणोपास
 श्रीमत्सच्चिदानंदस्यैकाकृतिमतिविलसत्पंचरूपप्रपंचोत्तुंगत्वंतरंगस्फुरदमलसदानंदसंस्फूर्तिभाजः ॥ प्रत्यग्रूपप्रतीतिप्रियसकलपराग्रूप
 विद्याप्रदानप्रध्वस्तध्वांतदुःखा मम गुरुचरणा भूतये संभवन्तु ॥ २२ ॥ ज्ञात्वोक्तपद्याद्रमार्गमेनं स्थेयं समीपेऽवददित्यभार्यः ॥
 तस्यौ मयूरेदं शुचिरार्यपार्श्वे वासिष्ठमूलार्थमिहाह कश्चित् ॥ २३ ॥

कानां हि ब्रह्माकारातःकरणवृत्तौ सत्यां स्वात्मानंदसमुद्रे पंचभूतात्मकः प्रपंचस्तरंग इव भासते । तस्य तरंगस्यादावन्ते मध्ये च जलमिव ब्रह्मानंद एव भास
 ते । एतादृशसामर्थ्यवन्तः श्रीगुरुचरणा इति भावः । एतेन परमानंदप्रदत्वं श्रीगुरुचरणानां दर्शितम् । इदानीं विशेषणान्तेरेण शोकाद्यनर्थनिवर्तकत्वं सूचय
 न्नाह प्रत्यग्रूपेति । प्रत्यग्रूपेभ्यस्त्यागात्मस्वरूपे साक्षिण्यधिष्ठाने प्रतीतिं अभेदेन प्रतीयमानं प्रियं यत्प्रियतया प्रियमिव भासमानं सकलं पराग्रूपं दृश्यप्रपंचस्वरूपं
 यया विदया तस्याः सम्यग्ज्ञानस्वरूपायाः प्रदानेन समर्पणेन प्रध्वस्तं अत्यंतं विनाशितं ध्यातं तमः अज्ञानं तज्जन्यं दुःखं च यैस्तादृशाः श्रीगुरुचरणाः ।
 श्रीगुरुचरणाश्रितानां हि शोकाद्यनर्थमूलभूताज्ञाननिवृत्तौ सत्यां निष्पत्यहं परमानंदप्राप्तिः फलं भवति । तस्मात् गुरुचरणा एव भोगमोक्षप्राप्त्यर्थं शरणी
 करणीया इत्यभिप्रायेण साष्टांगं प्रणनामेति भावः ॥ २२ ॥ आर्यः शंकराचार्यः उक्तेन पद्येन हेतुना एवं दारुणार्थं श्रेष्ठसंप्रदायिनां ज्ञात्वा त्वया मत्समीपे

स्थेयं स्थातव्यं इत्यमवदत् । ततः शुचिभूतो मयूरेश्वरः आर्यस्य पार्श्वे तस्थौ । तदा इह सदस्ति कश्चित्पुरुषो योगवासिष्ठस्य मूलार्थमाह ॥ २३ ॥
मयूरेश्वरः दीकोक्तपंस्तयाः परमर्थं मुक्तेनोक्तवान् । तदुक्तं शृण्वन् सन् त्वत्समीपे दीकांस्ति किं इति गुरुः शंकराचार्य आह । अथ विदा मयूरेश्वरगुरुणा
स्मा दीका शिष्यादानीय वक्त्रे वाचकाय च दत्ता ॥ २४ ॥ ततः स च वाचकस्तां वासिष्ठदीकागतां पंक्तिं किञ्चिदपि वक्तुं समर्थो नाभवत् । कुतस्तदर्थं
वक्तुं समर्थ इति न कुतोऽपि समर्थः । हि यतस्तस्यामेकपुत्रि एकनगरे विद् पंडितः नतु सर्वनगरगतबुधमान्यः । अल्पज्ञ इत्यर्थः । अथ त्वयैवोक्तस्य
वासिष्ठगतस्य दीका वाच्या वक्तव्येति यतींद्रो मयूरेश्वरं प्रत्युक्तवान् ॥ २५ ॥ एषोऽपि मयूरेश्वरस्तथेयंगीकृत्य गुरुं यतींद्रिं नत्वा परिष्कृतो वर्णतः शुद्धो

दीकोक्तपंस्तयाः परमर्थमूचे मुखान्मयूरेड् गुरुराह शृण्वन् ॥ दीकास्ति किं साथ विदा स्वशिष्यादानीय वक्त्रे गुरुणापि दत्ता ॥ २६ ॥
तां पंक्तिमीषन्न च वक्तुमीशोऽभवत्कुतोर्थं हि तदेकपर्वित् ॥ ऊचे मयूरेश्वरमथो यतींद्रिस्त्वयैव वाच्योदितपद्यटीका ॥ २७ ॥ तथेति
नत्वा गुरुमाप्तदीकः परिष्कृतो पंक्तिमवोचदेषः ॥ अर्थं निजोक्तं प्रतिपादयंश्च श्रुत्वायं उच्यैकबुधं तमाह ॥ २८ ॥ ज्ञात्वा मयूरेश्वरः
गुरोः सुतुष्टिं तन्निदकाः स्युर्मनसातिस्त्रिणाः ॥ गुरुः किमस्मान्नतु दंडकतैत्यायै हि निंदाऽऽप्तमुत्तान्यदंडा ॥ २९ ॥ विना मयूरेश्वर
मथो गुरुनो तिष्ठत्यतंद्रो मुहुराह्वयन्स्वैः ॥ कृत्वाऽऽह्निकं सोपि समेत्य वयं वासिष्ठमूचेऽपि परं सदर्थम् ॥ ३० ॥

पंक्तिमवोचत् । उक्तवान् । किं कुर्वन् । निजोक्तं आत्मोक्तमर्थं प्रतिपादयन् । यतींद्रस्तच्छ्रुत्वा तं मयूरेश्वरं प्रति ग्रथिव्यामेकं पंडितमाह । असाधारणाय
मयूरेश्वरो महापंडित इति संतुष्टोऽभवदित्यर्थः ॥ २६ ॥ मयूरेश्वरे यतींद्रस्यातिसंतोषं ज्ञात्वा मयूरेश्वरद्वेषिणो विप्राः मनसाऽदितिदुःखिता वभूवुः । स्वमतो
स्थभंगादिति भावः । पुनश्च तेषां भयं जातमित्याह । गुरुयतींद्रोऽस्मान्प्रति दंडकतां भवति किम् । यद्वाऽस्मात् मयूरेश्वरनिमित्तेन दंडकतां भवति किम् ।
हि यस्मात् आर्ये श्रेष्ठरूपे निंदाऽऽप्तमुत्ता आर्याय प्राप्तमुत्ता भवति । अन्यदंडा च भवति । अन्येष्वपि आर्येभिरेष्यो दंडो यस्याः सकाशात्तान्य
दंडा च भवति । महतां निंदा च महत्सुत्तकरी निंदाकर्तुर्दुःखकरी च भवतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ एवं प्रथमदर्शनेनाचार्यकृपा जातेत्याह विनेति । अथातंद्रोऽजलमः

गुरुः पीठस्थः स्वसेवकैर्मयूरेश्वरमाह्वयन् सन् तं विना न तिष्ठति । स च मयूरेश्वरोऽह्निकमाशु कृत्वा वयं श्रेष्ठपाचार्य समेत्य सदर्थयुक्तं वासिष्ठं पद्य जातं प्रमुक्तुहं यथास्यात्तथोक्तवान् ॥ २८ ॥ कदाचिदेकांतरस्थले श्रीगुरुणा मयूरेश्वर उक्तः । अत्र वसुमत्यां कैश्चिद्भवान्दंडय इत्थं तवावं दोषः उक्तः अथ शास्त्रज्ञो मयूरेश्वरः यतोऽहं श्रीपादशिष्योऽस्मि । अतः सुतरां दंडयोऽस्मि । मां प्रति दंडं कर्तुं गुरुः तमर्थं इत्यर्थः ॥ २९ ॥ पुनश्च गुरुराचार्य आहामयाऽस्मिन्सर्वदेशे भवानेव विद्वानस्तीति ईक्षया सखद्वर्तनमात्रेणाद्य ज्ञातोमि । परे तु त्वां प्रति द्विवृत्तिायया कर्कशपक्षिणो ये ककादयः पिकपक्षिणं द्विषति तद्वद्व्या द्विषंतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ कविवाक्यं मात्रेयादि । मात्रा जयंत्यवया तदानीमभार्यस्य मृतभार्यस्य मयूरेश्वरशास्त्रिणः पुनरुपयमो द्वितीयविवाहश्च

रहः कचिच्छ्रीगुरुणा मयूरेहुतोऽत्र कैश्चिद्भवतोऽघमुक्तम् ॥ दंड्यो भवानिस्थमथाह शास्त्री श्रीपादशिष्योऽस्मि यतः सुदंडयः ॥ २९ ॥ हसन्पुनश्चाह गुरुर्मयाद्येक्षयैव विद्वानखिलेऽत्र देशे ॥ ज्ञातो भवांस्त्वां तु परे द्विषंति पिकं यथा कर्कशपक्षिणो वै ॥ ३० ॥ कचि रूवाच ॥ मात्रा कृतश्चोपयमो मयूरेद्विदस्त्वभार्यस्य पुनस्तदानीम् ॥ ततो जयंती गुरुणोदितेत्थं नः संगतस्तेऽस्तु हि वित्सुतोवै ॥ ३१ ॥ जयंत्यवोचद्गुरुमत्र नान्यः संस्थानसदृत्तिकरो विनास्मात् ॥ आर्योब्रवीन्नागपुरः प्रयोजये त्वमुं यतः स्थानमपि स्वकीयम् ॥ ३२ ॥ माताऽऽग्रहं चेति गुरोर्विदित्वाऽऽर्याऽऽज्ञा न भंगेत्यवदत्तथेति ॥ गुरुश्च तत्र स्वमठार्थमुर्वी लब्ध्वा मयूरेश्वरां चकार ॥ ३३ ॥

कृतः । ततो गुरुणाचार्येण जयंतीत्यमुक्ता प्रार्थिता । इत्थं किं हेज्ज मातस्तवायं वित् पुत्रो नोऽस्माकं संगतः संगेनास्तु । कतिचिद्दिनपर्यंतं मयूरेश्वरो मया सहगच्छत्वित्यर्थः ॥ ३१ ॥ जयंती गुरुमाचार्यं प्रत्यवदत् । अत्र नगर्यां संस्थानस्य सदृत्तिकर उत्तमनिर्वाहकर्तोऽस्मान्मयूरेश्वराद्विनान्यो नास्ति । तत आर्यः शंकराचार्यो नागपुरात्सकाशादमुं मयूरेश्वरं प्रयोजये प्रेषयिष्यामि । यतः अदः इदं संस्थानमपि स्वकीयमस्माकमेवास्तीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ अथ माता जयंतीति गुरोराग्रहं विदित्वा आर्याज्ञा महदाज्ञा न भंग्या । महतामाज्ञाभंगो न कर्तव्य इति हेतोस्तथेत्यवदत् । अंगीकृतवतीत्यर्थः । गुरुश्च तत्र

स्वमठार्थं भूमिं लब्ध्वा मयूरेशपरा तदर्शीनां चकार ॥ ३३ ॥ पौरैः कर्तृभिः स्वशक्त्या इज्यपादः पूज्यपादो गुरुरर्चितः सन् अखिलाढ्यः सर्वैर्युक्तस्ततो नगरादुदकः उत्तरदिशि निरगात् । मयूरेश्वरविदं च स्वशिष्यैः पूज्यतः नगरे मार्गे चाकं समीपगतं कुर्वन् सन् निये निनयेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ प्राक् संगृहीताः ये सर्वपंडितास्तोष्योऽधिकं मयूरेश्वरं कुर्वन् प्रतिनगरेऽभ्यर्चकृद्वृन् विशेषेण दंडयिवाऽऽर्जैः श्रेष्ठैः पूजितोऽहिपत्ताकं नागपुरसमीपमगात् ॥ ३५ ॥ तत्रायविर्नगपुरस्थपंडितैः समुपेत्य नत्वा गुरुमिति शेषः । तत्तत्तोषाय मिथः शास्त्रवाद उक्तः । तदार्याकगतः आचार्यसमीपस्थो मयूरेश्वरो वित्तु सर्वपंडितेषु इज्यः पूज्यो मान्यश्चास्तीति विदाऽऽचार्येण गुणैलक्षितः । सर्वोत्कृष्टत्वेन ज्ञात इत्यर्थः ॥ ३६ ॥ तत्र म्लेच्छप्रायाणां कलंकिब्राह्मणानामस्वीकृतिरुज्जनी

पौरैः स्वशक्त्यार्चित इज्यपादस्ततोऽखिलाढ्यो निरगादुदकः ॥ विदं मयूरेशमपि स्वशिष्यैर्नियेऽकं पूज्यतश्च कुर्वन् ॥ ३४ ॥ प्राक्संगृहीताखिलपंडितेभ्योऽधिकं मयूरेशविदं सुकुर्वन् ॥ पुरेऽधर्मकृतो विदं द्वायैः पूजितो गादहिपत्ताकं ॥ ३५ ॥ तत्रत्यविद्विः समुपेत्य नत्वाः शास्त्रवादो मिथ आर्यतुष्टयै ॥ विस्त्वेक आर्यकगतो मयरेड् गुणैर्विदापीक्षित इज्यमान्यः ॥ ३६ ॥ म्लेच्छद्विजाऽस्वीकृतिरु न राज्ञाऽऽर्जः सत्कृतस्तन्मतिना हि साधोः ॥ नानादराद्भवि सुखं प्रपंचेऽगात्कामठीं श्रीगुरुरुत्तरेऽस्मात् ॥ ३७ ॥ चातुर्मोक्षारंभ आसीत्तदानीं नोक्तस्तत्राऽऽर्ज्यतीनां प्रवासः ॥ तस्मात्तत्रैवावसस्त्वैर्यतीन्द्रः स्वानां वृत्त्यै न्यस्य भूषाः कृतर्णः ॥ ३८ ॥

करिणार्यः शंकराचार्यो नागपुरस्थेन राज्ञा न सत्कृतः । किंभूतेन तन्मतिना तत् कलंकिद्विजशुद्धीकरणं मत्तौ बुद्धौ यस्य तेन । साधेरनादरात् भावि सुखं प्रपंचे न स्यात् । महत्त्वैव प्रपंचे सुखकरी भवतीत्यर्थः । श्रीगुरुरस्माच्चान्नागपुरादुत्तरे कामठीं प्रत्यागात् ॥ ३७ ॥ कामठीं गामगतं वृत्तयाह । तदानीं कामठीगमनसमये चातुर्मोक्षारंभ आसीत् । तत्र काले यतीनां प्रवास आर्यैः श्रेष्ठैर्नोक्तस्तस्माद्धेतोः स्वकीयैः सह यतीन्द्रस्तत्रैवावसत् । स्वकीयानां वृत्त्यै निर्वाहार्थं भूषाः अमौल्यपदार्थान्स्नान्थाप्य कृतम् कर्णं येन सः ॥ ३८ ॥

स्वगृहं गतिं गुंतु तमाचार्यं प्रार्थयन् मयूरेश्वरस्तेन यतिना चात्र कामठीग्रामे स्यातुं प्रोक्तः । अयं चातुर्मास्यविधौ गृहस्थेन केनचित्प्रार्थनीयः प्रार्थनां कर्तव्येति शास्त्रमस्तीत्यर्थः । ततः कारणात्स्थितेनात्र स्थितेन त्वयाहं प्रार्थनीयः संस्थापनीयश्चास्मि । मासद्वयपर्यंतं त्वयात्र स्थातव्यमित्यर्थः ॥ ३९ ॥ अंशादपौर्णमास्यां वित्तं मयूरेश्वरस्त्वया स्थेयं इत्थं विश्वजुयं प्रार्थयन्सन् व्यासादीनां स्थित्या स्थापनेन तत्पूर्वकमिति यावत् । संस्थानस्थैर्भुक्तादिभिः पूजितवान् ॥ ४० ॥ अथो विद्वान् मयूरेश्वरः सर्वज्ञावर्तीद्राव् शारीराख्यं शांतिपाठादिभाष्यं जग्राह । च पुनः संप्रदायं पश्यन् अस्मादतींद्रिसकाशात् पृथिव्यां धर्मं शासितुं चिह्नानि यष्टिचामरादीनि लेखनं मुद्रां कृतवान् च जग्राह । एवं प्रीतिपात्रमभवदित्यर्थः ॥ ४१ ॥ पूर्वज्ञाः पंडिताः ये आचार्ये

गंतुं गेहं प्रार्थयन्तं मयूरेंद्रं प्रोक्तस्तेन स्थातुमत्राद्य मद्यम् ॥ गेहस्थेन प्रार्थनीयं ततोऽहं प्रार्थ्यः संस्थितेन त्वयेति ॥ ३९ ॥ मुक्तारन्तस्वर्णभूषण्यवस्त्रैः संस्थानस्थैर्विच्छुचैः पौर्णमास्याम् ॥ व्यासस्थित्याऽपूजयिद्विश्वजुयं स्थेयं चेत्थं प्रार्थयन् श्रीमयूरेंद्र ॥ ४० ॥ जग्राहाथो शांतिपाठादिभाष्यं शारीराख्यं सर्ववेत्तुर्येतीद्रात् ॥ विद्वान्पश्यन्संप्रदायं मुद्रास्माच्चोर्व्यां धर्मं शासितुं चिह्नं लेखम् ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वा प्रीत्याऽऽर्यस्य सर्वत्र मानं द्वेषं प्राग्ज्ञा विन्मयेशि चक्रुः ॥ तस्मादन्यत्रावसत्सोऽथ बुद्धाऽऽर्यस्तत्सर्वान् क्रोधवद्वाग्भिमुखं च ॥ ४२ ॥ तत्राप्यायौ दत्तवांस्तंडुलाद्यं विच्छिन्न्याश्चैरुत्तमह्मचाहि नूतनम् ॥ प्रत्यब्दाचां याऽऽश्विने तत्र तद्वत्पुण्याहि श्रीदेशिकस्योत्सवाहम् ॥ ४३ ॥

समीपे स्थितास्ते आर्यस्य यतींद्रस्य प्रीत्या निमिच्छभूतया मयूरेश्वरे सर्वत्र मानं सत्कारं दृष्ट्वा मयूरेश्वरे द्वेषं चक्रुः । कुटिलास्त्वयस्य सत्कारं दृष्ट्वा केवलं द्विषन्त्येवेति भावः । स च मयूरेश्वरस्तस्मात्स्थानादन्यत्रावसत् । अथार्यो यतींद्रस्तन्मयूरेश्वरदेशादि बुद्ध्या ज्ञात्वा सर्वान्प्रति क्रोधवाग्भिरुवाच । रुष्टोऽभवदित्यर्थः ॥ ४२ ॥ यत्र मयूरेश्वरोऽवसत् । तत्रार्योऽपि यतींद्रो विदा मयूरेश्वरेण तच्छिन्नैरश्वैश्च प्रतिदिनमनुं भोक्तुं नवीनं तंडुलाद्यं दत्तवान् ददौ । आश्विनमासे या प्रत्यब्दाचां प्रतिवर्षपूजा आसीत् । तत्र पूजाविषये तद्वत् तत्सदृशं तंडुलाद्यं दत्तवान् । देशिकस्य गुरोः पुण्याहि पुण्यतिथिनिमित्तं उत्स

वाहमुत्सवयोग्यं च तंदुलादि दत्तवान् । मयूरेश्वरस्य बहुमानं कृतवानित्यर्थः ॥ ४३ ॥ एवं चातुर्मास्यारंभं समाप्तिं चोक्त्वा देशस्त्वार
 ग्राह । वस्तूनीति । अन्योऽन्यजातीयः सद्विदः कलाल इति शसिद्धः त्रिलक्षमिति अन्यात्रत्यगं अन्यत्रगतम् अवगतं च कर्णं यतींद्रकृतं दत्त्वा
 तत्तत्तामिने समर्प्य तेषामुपपन्नं यतेः वस्तूनि यतींद्रस्थापितानि आनीय आर्यैः गुरौ तत्समीपे ददौ । ततो ज्ञाः नागपुरस्थपंडितास्तु पत्तनादेवत्यागत्या
 र्चार्थं समीजुरनर्चुः । अन्येऽपि द्विजाः स्वस्वशक्त्या दूतैः दूतद्वारा पूजितवतः । राज्ञो भयादिति भावः ॥ ४४ ॥ केचिन्नागपुरस्थाः श्रीगुरुं स्वर्गहं
 नेतुकामाः बभूवुस्तान् प्रति यतींद्रः ग्राह । भवद्विर्मयूरेश्वरो नेयः स्वस्वगृहं प्रति नेतव्यः इज्यः पूजनीयश्च । तस्मिन्मयूरेश्वरे पूजिते सति मत्पूजा भवेत्त
 वस्तून्त्यन्यात्रत्यगार्णं त्रिलक्षं दत्त्वानीयार्थं ददावन्यसद्धाः ॥ एत्याचार्यं पत्तनाज्ज्ञाः समीजुदूतैरन्येऽपि द्विजाः स्वस्वशक्त्या ॥ ४४ ॥
 केचिद्देहं श्रीगुरुं नेतुकामास्तान् ग्राहार्थं नेय इज्यो मयूरेद्रा ॥ मत्पूजा स्यात्पूजितेऽस्मिन्नशर्काऽऽज्ञाताश्चेत्यर्थं हि नीत्वा समीजुः ॥ ४५ ॥
 कुच्छात्रापाऽऽज्ञां गुरोर्विन्मयूरेणमातुः पत्रैः शीघ्रमेहीतिलैः ॥ चिह्नैः शास्तुर्युक् पथाऽर्चां सुगृह्णन् स्थानं चागाम्नातुतोपः सुको
 र्तिः ॥ ४६ ॥ लब्ध्वा चाधिकृतिं क्षितौ द्विजमुत्सादंदां तदंकाभ्युपनिषन्नो काप्यवदद्भ्रमंश्चविषयांनिवद्भान्मयूरेश्वरः ॥ दृष्ट्वांकानि
 तपःसुकांतिमखिलाश्चाचार्यवत्तस्य वै पूजाभिष्टुमस्य चक्रुरिव चाभीत्येष्टलाभार्थिनः ॥ ४७ ॥

अत्र शंका नास्ति । इत्यमाज्ञास्ते तं मयूरेश्वरं नीत्वा स्वस्वगृहहानीय समीजुः आनर्चुः । आचार्याज्ञया मयूरेश्वरमाचार्यवत् पूजित्वेवं इत्यर्थः ॥ ४५ ॥
 अथ विद्वान्मयूरेश्वरः त्वं शीघ्रमेहीति लेखः वर्णन्यासो येषु तैः पत्रेनिमित्तमूतैर्गुरोराज्ञां कष्टेन प्राप्य स्वस्थानमगात् । किंभूतः शास्तुः सर्वशिक्षकस्याचा
 र्यस्य निह्वेर्युक्तं युक्तः पथा मार्गेणार्चां तत्रतत्रत्यैः कृतां पूजां सुगतं गृह्णन् स्वस्थानं चागात् । मातुर्जयंत्यास्तोषः संतोषो यस्मात्तः सुकीर्तिः उत्पन्न
 कीर्तिर्माश्वासीत् ॥ ४६ ॥ एवं मयूरेश्वरस्य यतींद्रकृतं सत्कारमुपवर्णयार्थं तस्य देशाटनमाह । लब्धेत्यादिभिस्त्रिभिः । अथ विद्वान् मयूरेश्वरः पृथिव्या
 द्विजमुत्सानां ब्राह्मणादीनामासभंसादंडो यस्याः तामधिकृतिमधिकारं लब्ध्वापि तस्मादर्थोद्रात् अंकानि रौप्यपट्ट्यादिविचिह्नानि च लब्ध्वापि देशात् भ्रमन्

अथ कस्मिंश्चिन्नापि नोऽवदत् अहमाचार्यात्माधिकारोऽस्मीति नोक्तवान् । अखिलाः सर्वे च ते ब्राह्मणादयोंकानि पीठस्थचिह्नानि दृष्ट्वा तपसा सुक्रान्तिं मयूरेश्वरं च दृष्ट्वाऽऽचार्यवत्तस्य मयूरेश्वरस्य पूजामभीत्या भयराहित्येन चक्रुः । दण्डं करिष्यतीति भयेनाचार्यस्य पूजा क्रियते । मयूरेश्वरस्य तु निर्णयत्वेन पूजां चक्रुरित्यर्थः । क इव इष्टमयूरेश्वदेवतायाः पूजामिहलाभार्थिनः कामुकजना इव ॥ ४७ ॥ कदाचिद्गुरुवरो मयूरेश्वरो देशं पश्यन्सन् समुद्रमध्यगतां मुंबईं समरमिगात् । किंभूतां रौप्यादियुक्तां मौक्तिकादीनां विक्रतुभिर्युक्ताम् आढ्याः युक्ताः धनैस्ते आढ्यधना धनाढ्यास्तैर्युक्तां परस्वे परधने मतिः ग्रहणनिश्चयो येषां तैव युक्तां तत्र मुबय्यां मुंबैरेव श्रीगुरुरर्चितः परैरमुं ज्ञैश्चार्चितो नामवत् । अथ विदा मयूरेश्वरेणैकाऽऽर्या तथावत् तद्वत् मुंबयीसदृशी कृता ॥ ४८ ॥

पश्यन्देशमगात्काचिद्गुरुवरः सिंधुस्थितां मुंबयीं रौप्यस्वर्णसुवस्त्रधातुमणियुद्धमुक्तादिविक्रेतुभिः ॥ युक्तामाढ्यधनैः परस्वमतिभिरस्तत्रा र्चितः श्रीगुरुः मुंबैरेव न चापरैरथ कृताऽऽर्यैका तथावद्विदा ॥ ४८ ॥ नटविटगणिकादांभिकसंग्रहिणो ये तु मुंबयीनिलयाः ॥ वैदि कतात्त्विकसात्त्विकरहस्तपःस्थाः समीपवर्तिलयाः ॥ ४९ ॥ तस्माद्भ्यंबकगं समर्च्य वरधीदेवं निवृत्तिं जनस्थानात्सप्तविषाणगां प्रतिपदं तस्मान्मयूरेश्वरम् ॥ ज्ञानेशं तुकयं च सासवटगं श्रीविहलं योगिनीं वैद्येशं शिवनिश्चयमहंभजत्प्रत्येकपद्यैः सुरात् ॥ ५० ॥

तामेवार्थमाह । नटेति । ये मुंबयीनिलयाः मुंबयीवासिनो जनास्ते नटानां विटानां जारपुरषाणां गणिकानां वेश्यानां दांभिकानां च संग्रहिणः संग्रहकर्तारो भवन्ति । ये तु वैदिकास्तत्त्वज्ञाः सात्त्विका रहसि तपःस्थास्तपःकर्तारस्ते समीपवर्ती लयो नाशो येषां ते । एतादृशास्तत्र न जीवंतीत्यर्थः ॥ ४९ ॥ वरधीरुत्तमबुद्धिर्मयूरेश्वरस्तस्मान्मुंबयीस्थानात् अंबकेश्वरं देवं समर्च्य संपूज्य च निवृत्तिदेवमेत्याच्येति सर्वत्र योज्यम् । जनस्थानात् तत्सकाशात्सप्तयुगं निवासिनीं प्रतिपदं प्रतिष्ठानं तस्मान्मयूरेश्वरं मयूरपुरवासिनं गणपतिं ज्ञानेशं ज्ञानेश्वरं तुकयं तुकारामं सासवटगं सोपानदेवं श्रीविहलं योगिनीं च देवीं वैद्यनाथं शिवनिशि शिवरात्र्याममर्दकं चैव सुरात् तत्तत्क्षेत्रगतात् देवात् अर्चयित्वा संपूज्य प्रत्येकं पश्यैरभजत् स्तुतवाच् । तानि च पद्यानि संस्थाने

प्रसिद्धानि विस्तरभयादिह नोक्तानीत्यर्थः ॥ ५० ॥ किं च सदिद्वान् मयूरेश्वरोपरिचितेपि देशकैराचार्यदत्तचिह्नैर्निमित्तभूतैरसिलजनैर्विद्वद्भिश्च कर्तुं भित्त्यादरात्पूजितः सन् निजं स्थानं प्राप । अथास्य बंधुगणराजाख्यो महान्तमर्थं आसीत् । यः दीर्घेण कालेनेतिशेषः । सुविधिना शिवपूजकः सोन्वहं रात्रावेव भुंक्ते । सदादुष्टानपरोऽभवदित्यर्थः ॥ ५१ ॥ एवं गणराजमुद्दिश्य तस्याविष्टं चरित्रमाह । प्राक् प्रोक्तमित्यादिषड्भिः । कलियुगेहि अनर्थं मनसा निर्विषयमनसा सिद्धिः स्यात्किलेति त्याशयात् एवमभिप्रायेण तपःपूर्णतां शीघ्रं प्राप्तुं महर्षिरेव जनिमान् गृहीतजन्या गणराजोस्तीति प्राख्योक्तं मयेति शेषः । इत्थं महर्षिरयमिति प्रकारेण तं गणराजं गुरुर्हितोपदेशा चासौ विवर्तितः विद्वान्तन्यासी कश्चित्स्मात्सकाशात् ज्ञात्वा सोमेश्वराख्योऽविशेषो

देशे शिष्यविवर्जितेऽपरिचितेऽप्यकैर्मयूरेश्वरः सदिद्वान् सुपूजितोऽसिलजनैर्विद्वद्भिरित्यादरात् ॥ स्थानं प्राप निजं स्वथास्य गणराजासीच्च बंधुमेहान्यो दीर्घेण शिवार्चकः सुविधिना निश्चेव भुंक्तेऽन्वहम् ॥ ५१ ॥ प्राक् प्रोक्तं तु महर्षिरेव जनिमान्प्राप्तुं तपःपूर्णतां शीघ्रं स्याद्धि कलावनर्थमनसा सिद्धिः किलेत्याशयात् ॥ ज्ञात्वेत्थं गुरुविद्यतेस्तमधिपः सोमेश्वरः स्वस्त्रियं चापुत्रासुपदेष्टुमाह्वयद् धामृत्स प्रवासोद्यमः ॥ ५२ ॥ स्नात्वा शिवः प्राग्दलैर्भुक्त्वाऽश्वत्थनिजैः स्वयं नृगतिगोऽभूद्रयदीपद्वयः ॥ यामेऽप्ये निशि शिष्यदेवसदने स्थित्वा चरन्तुक्तवदुक्ते निश्चयित्वैश्च शिष्यसदने तैर्वस्त्रमुखाचरितः ॥ ५३ ॥

राजा अपुत्रां स्वस्त्रियमुपदेष्टुं तं गणराजमाह्वयत् । अथ स गणराजः प्रवासोद्यमोऽभवत् ॥ ५२ ॥ स गणराजः उपःकाले स्नात्वा श्रुतितंत्रकर्म वैदिकं तान्त्रिकं कर्म ज्ञादिति अस्तमानपर्यंतं कृत्वा रात्रेः पूर्वदले भुक्त्वाऽश्वत्थनिजैश्चाहूतैः शिष्यादितिः सह नृगतिगः नृथानागामी अभवत् । किंभूतः अग्रे दीपद्वयं यस्य सः निशि रात्रौ अंत्ये यामे शिष्यस्य देवस्य वा सदने या स्थितिर्निवासस्तथा उक्तवत् स्नानादिकमाचरन् गणराजस्तैः शिष्यैर्वस्त्रादिभिरर्चितो रात्रौ सर्वैः सह शिष्यशृङ्गे भुङ्क्ते भोजनं करोति । रात्रावेव स्थितिभोजनयोर्विधानान्निशिपदस्य पुनरावृत्तिः ॥ ५३ ॥

तस्य सिद्धिसामर्थ्यमाह । निङ्गतेति । निङ्गत्यां रात्रिगमनविषये तस्य गणराजस्य भयं नासीत् । हि यतस्तस्य गुरोः परितो मंत्राधिदेवतानां गतिरासीत् । देवतासामर्थ्येन निर्भय इत्यर्थः । क्वचित्कदाचित् तैलं नासीत् । तदा नापित आयोजित्या गणराजवाक्येन कोशेषु जलमाक्षिपत् । तेन जलेन सन्निभं मार्गं उरुदीपयोः सूज्ज्वलनता सुतरां प्रदीपिताभवत् । ततः स्थितौ निवासस्थानेऽहिं दिवा तच्छेषं जलं दृष्ट्वा सर्वे गणराजगुरोः सिद्धिं चावदन् क्रथितवन्तः । एवं मंत्रासिद्धिमात्रं गणराज इत्यर्थः ॥ ५४ ॥ इत्थं प्रकारेण गणराजगुरुः सोमेश्वरस्य राज्ञो दुर्गं प्राप । अथ च तत्पत्न्यै संतानदं संतान गोपालमंत्रं चादिशत् । ततो नृपतिना उत्तमवस्त्राद्यैरर्चितः सन्न स्वकीयं स्थानं वसुमतीमगात् । तथैव सोमेश्वरनृपस्यांगनाऽन्यैर्बन्धेयुक्तापि श्रीगुरोर्गणरा

निङ्गत्यां न भयं हि तस्य परितो मंत्राधिदेवीगतिस्तैलं न क्वचिदास नापित इहायोजित्याऽपि कोशेषु क्वचित्कदाचित् तैलं नासीत् । तदा नापित आयोजित्या गणराजवाक्येन कोशेषु जलमाक्षिपत् । तेन जलेन सन्निभं मार्गं उरुदीपयोः सूज्ज्वलनता सुतरां प्रदीपिताभवत् । ततः स्थितौ निवासस्थानेऽहिं दिवा तच्छेषं जलं दृष्ट्वा सर्वे गणराजगुरोः सिद्धिं चावदन् क्रथितवन्तः । एवं मंत्रासिद्धिमात्रं गणराज इत्यर्थः ॥ ५४ ॥ इत्थं प्रकारेण गणराजगुरुः सोमेश्वरस्य राज्ञो दुर्गं प्राप । अथ च तत्पत्न्यै संतानदं संतान गोपालमंत्रं चादिशत् । ततो नृपतिना उत्तमवस्त्राद्यैरर्चितः सन्न स्वकीयं स्थानं वसुमतीमगात् । तथैव सोमेश्वरनृपस्यांगनाऽन्यैर्बन्धेयुक्तापि श्रीगुरोर्गणरा

जस्य सिद्धिमनुत्तया सिद्धमंत्रत्वेन यदनुष्ठानं जपादि तेन हेतुना पुत्रान् सुषुवे । गुरुकृपया सोमेश्वरस्य राज्ञो बहुपुत्रा बभूवुस्त्वर्थः ॥ ५५ ॥ गणराजस्याथ स्वरूपस्थितिमाह । जातमिति द्वाभ्याम् । अथासावात्मज्ञो गणराजस्तपः पूर्णं जातमिति समीक्ष्य स्वधाम गंतुं देहक्षीणत्वं अहोभिः कतिचिद्दिनैश्च जतुं प्राववान् । हि यत इच्छया अंतर्भावो नाशोत्पत्तौ यस्य स स्वेच्छाजनितः सद्रूपो ऋषिरिवास्ति । यद्यप्येवं तथापि परे जना अस्य वैभवं स्वेच्छाजनितत्वरूपं सामर्थ्यमज्ञात्वा क्षयरुजं प्राहुः । अथाविका जयंती अस्मै गणराजाय मिषजो वैद्यमकाशाद्रोगस्यौषधं दातुं तद्युक्तं पुत्रयुक्ता सती कौडलपुरमगात् ॥ ५६ ॥

तदुक् गणराजयोगः औषधैर्नाशयत् शान्तो न जातः । अथ श्रुतिगताभिप्रायज्ञो बालकृष्णाख्यसाधुगुरुं गणराजमगात् । त्वं अंत्यमाश्रमं संन्यासा-
श्रमं कुरु इति च ग्राह । अयं स गणराजो विद्योर्ध्वं श्रीविद्याप्राप्त्यनंतरं तं संन्यासाश्रमं नैच्छत् । हि यतः सा श्रीविद्या शिवेन च पुनः अंत्यज-
निता चमजन्मना पुंसां लभ्यास्तीत्याशयेन संन्यासं नैच्छत् । यथोक्तं तत्र । “यस्य नो पश्चिमं जन्म यदि वा शंकरः स्वयम् । तेनैव लभ्यते विद्या
श्रीमत्पंचदशाक्षरी ” इति श्रीविद्याविदुषो ज्ञानप्रभस्या न संन्यासापेक्षास्तीति भावः । अथ स गणराजः वदि कृष्णपक्षे माघस्य पंचमे पंचमीतिथौ स्वं
स्वरूपं लेभे । इह कौडलपुरे तस्य समाधिरभूत् ॥ ५७ ॥ एकत्रिंशत्तद्विशतसंख्यं यज्ञेश्वरानंदगुरुं प्रणमति । यः पूर्वं महापिंस्तपसे तपः
तदुद् नारायणदौषधैर्गुरुमथागाद्बालकृष्णः श्रुतिस्वार्थज्ञः कुरु चांत्यमाश्रममिति ग्राहार्थं नैच्छत्स तम् ॥ विद्योर्ध्वं हि शिवेन चांत्यज
निना लभ्यास्ति येत्याशयाच्छेभे स्वं वदि माघपंचम इहाभूत्तत्समाधिः पुरे ॥ ५७ ॥ भूत्वार्यवंशे तपसे महर्षिः कृत्वानिशं तत्परमाप
धामा॥ तमेकरामद्विमितं सुकीर्तिं यज्ञेश्वरानंदगुरुं नताः स्मः ॥ ५८ ॥ पुत्रार्थं त्वज्जु देवहूतिरिव सा सिन्धवा जयंती ततः प्राप्तात्मीयपुरं
सुखादिगतशुक्लं स्वोत्थानमयूरेश्वरात् ॥ स्कंदेऽरण्यगतैर्विकेत्रं च निजस्थानं गणेने गतेऽथागाद्भूततमीक्षितुं ह्यसुजिहासुं माघवं
सात्तमजा ॥ ५९ ॥ यः संन्यास्यपि वित्तप्रदे सममुपास्ये भक्तिमांशोभयं पश्यत्येकमनेकगं तदभिदं चात्मानमानंदर्थी ॥ ऐक्षिष्ट
प्रविदं जयंत्यपि विदुषुः शेषरुक्छेशिनं चास्वानंदविराममर्थगधियाखंडोक्तिनारायणम् ॥ ६० ॥

सिद्ध्यर्थं श्रद्धां भूत्वा जन्म गृहीत्वाऽनिशं तत्तपः कृत्वा परं धामाप प्राप्तवान् । तमेकरामद्विमितम् २३१ एकत्रिंशत्तद्विशतसंख्यं सुकीर्तिं यज्ञेश्वरानंद
गुरुं कथं नताः स्मः ॥ ५८ ॥ ततः सा जयंती देवहूतिरिव पुत्रार्थं पुत्रनिमित्तमणु सिन्धवा सती आत्मीयपुरं वसुमतीं प्राप्ता । गणेने गणराजे निजस्थानं
गते सति स्कंदेऽरण्यं गते सत्यंबिकेव पार्वतीव सा जयंती मयूरेश्वरादुरोः पक्षे गणपतेश्च सकारात् स्वोत्थं आत्मोत्थं यत्सुखं तत्साध्वतोः विगतशुक्लं शोकर
हिताश्रयवत् । मयूरेश्वरेण बोधिता सती पुत्रदुःखं विस्मृतवतीत्यर्थः । अथ सा सात्तमजा मयूरेश्वरसहिता सती अमृत् जिहासुं मुमूर्षु माघवं दामोदरती
मोक्षं यतिं ब्रह्म गोतदं नंदीतटमगात् ॥ ५९ ॥ दामोदरतीर्थस्याधिकारमाह । य इति । यः स्वयं संन्यास्यपि वित्तप्रदे ज्ञानप्रदे गुरौ उपास्ये देवतायां क

सर्वं भविष्यान् सन् उभयं गुरुदेवतारूपं द्वयम् एकं एकरूपमेकगतं पश्यति । तदभिदं गुरुदेवताप्रमिष्टं आत्मानं च पश्यति । यत आनंदधीः सानंदबुद्धि-
भाक् । गुरुदेवतात्मैक्यनिश्चयं विनाऽऽनंदो न भवतीत्यर्थः । जयन्त्येवापि सुविदुमुत्तमज्ञानवतम् आयुःशेषे रुजा रोगेण क्लेशो यस्य तं च पुनः आ साक-
ल्येन स्वानंदे विरामो विश्रांतिर्यस्य तम् अर्थगधिषा गुरुभागवतोक्तप्रकारेण पदस्यार्थदृष्ट्याऽखंडं निरंतरम् उक्तौ वाचि नारायणो यस्य तं माधवमैक्षिष्ट
अवस्थत् ॥ ६० ॥ अथ तत्रत्याः नंदीतदस्थाश्च तं माधवमीक्षितुं युयुः । अयं कमलाकरस्यात्मजो रामायौ रामरायाख्यः सुधियां वरो बुद्धिमद्वरिष्ठस्तं
यतिं ऋदुं ययौ । यतये नतिर्यस्य स यतये कृतनमस्कारो मयूरेश्वरं नत्वा प्राह । अहं कचिद् दामोदराख्यं संतं यतिवरं समेत्य ततः सकाशात् आत्मतायाः

तत्रत्याश्च तमीक्षितुं ययुरथो पद्माकरस्यात्मजो रामायः सुधियां वरो यतिनतिनत्वा मयूरेश्वरम् ॥ प्राज्ञाहं हि समेत्य सद्यतिवरं
दामोदराख्यं ततश्चाश्रुणवन्निजतानुभूतिवचनान्यस्मान्हि वक्ताद्य कः ॥ ६१ ॥ तं चातुर्धरलक्ष्मणोऽवददिति श्रीमन्मयूरेश्वराद्भाष्यं
श्रान्वयमिह स्थलं वसतये दत्त्वाखिलैः सुंदरम् ॥ तस्मात्तौ ययतुस्तदीक्षितुमथान्यैर्विन्मयरेड्युतौ द्वेकद्रव्यविभागतश्च ददतुः क्रीत्वा विदे
सुस्थलम् ॥ ६२ ॥ सौधं त्रिस्थलमंकगोदमपि तद्रम्यं विलोक्योद्बुद्धं तिष्ठस्तस्य गवाक्ष ऐक्षत मयूरेशो मुहुर्गौतमीम् ॥ तेनैव स्नातमघो
व्रजंति च गृहं स्नात्वेक्षितस्तैर्नुतः संस्थाप्यात्र गणेशमेव च मनः स्थातुं स मात्राऽकरोत् ॥ ६३ ॥

अनुभूतिर्येष्यस्तानि वचनानि च आ साकल्येन शृण्वन् श्रवणकर्ताऽभवत् । अद्य संप्रति कोऽस्मान्प्रति वक्ता भविष्यति न कोपीत्यर्थः ॥ ६१ ॥ अथ चातु-
र्धरलक्ष्मणस्तं रामार्यमित्यवदत् । इति किम् । अविलैग्रामेश्वरिह नंदीतटे वसतये निवासार्थं सुंदरं स्थलं अस्मै मयूरेश्वराय समर्प्य श्रीमन्मयूरेश्वराद्भाष्यं
श्राव्यं श्रोतव्यमिति । एवं तयोर्निश्चयो जात इत्यर्थः । अथ तौ रामलक्ष्मणौ विदुषा मयूरेश्वरेण युक्तौ अन्यैर्ग्रामस्थैः सह तत् स्थानं ईक्षितुं तस्मान्माधव
गृहाद्ययतुः । होक्द्रव्यविभागतः संस्थलं क्रीत्वा विदे मयूरेश्वराय ददतुः । द्वौ भागौ रामार्येण दत्तौ । एकभागो लक्ष्मणेन दत्तः । उताभ्यामेव स्थलं गृही-
त्वाऽपितीमित्यर्थः ॥ ६२ ॥ एवं नंदीतटे स्थानप्राप्तिमुक्त्वा तत्र मयूरेश्वरस्य निवासप्रकारमाह । सौधमिति द्वाभ्याम् । मयूरेश्वरगुरुः सौधं सुधामयं त्रीण्यु-

धोर्ध्वस्थलानि यस्मिन् अंके समीपे गोदा यस्य तद्रम्यं उत्कृष्टं गृहं विलोक्य तस्य ग्वाक्षे तिष्ठन् सन् गौतमीं प्रति गुरौक्षत् अपश्यत् । ये अक्षः उदके बाधुं व्रजति स्नात्वा च गृहं व्रजति । तैरीक्षितः नुतः नमस्कृतश्चासीत् । ततः स मयूरेश्वरोऽत्र स्थले गणपतिं च संस्थाप्य यात्रा सह स्थातुं मतः कृतवान् ॥ ६३ ॥ एवं रम्यस्थलं दृष्ट्वा तत्र निवसता मयूरेश्वरेण यतोः प्रतिदिनं दर्शनमासीदित्याह । आकण्ठेति । अथाशको यतिर्विदं मयूरेश्वरमात्मभुवं मासंस्थानमाकर्ण्य संतुष्टश्चासौ । क इव । धर्मं प्राप्तुं शताराज्यं श्रुत्वा भीष्म इव । अथ स यतिस्तं मयूरेश्वरं प्रति तंदुलादिकं निजैः स्वकीयैः शिष्यैः प्रेषितवान् । तत्र स्थले वित् मयूरेश्वरः कृतशिवाचः सन् अंबया जयंत्या सह भुक्त्वा निशि तं यावदयति प्रयागयौ प्राप्तवान् । तं प्रति सर्वं

आकर्ण्योत्सुवं त्वयो विदमशक्तश्चासौ तुष्टो यतिर्धर्मं भीष्म इवाथ तंदुलमुखं चाप्रेषयत्तं निजैः॥ भुक्त्वा तत्र विदंबया कृतशिवाचंश्चात्र यौ तं निशि भोक्त्वा सर्वमगादूहं पुनरहर्नक्तं दिवा वा निशि॥ ६४ ॥ यः स्वाभिन्नगणेशभक्तनिरतो भाद्रद्वितीये स्वगः प्रत्यद्र प्रतिपत्तिथे गणपतेश्चासीद्वितीरुत्सवः ॥ पंचम्यंत उपास्यसाम्यमगमच्चेत्थं दृढोपास्तितस्तं विद्याप्रदसद्गुरुं यतिं च दामोदराख्यं नुमः ॥ ६५ ॥ कृत्वाऽथांबुदंडं त्विह मयूरेशो गुरोः पादुके स्वर्णभे शतपत्रयंत्रमपि गायत्र्यास्त्रिमूर्तेः शुभम् ॥ संस्थाप्य स्थलमाबधं च सता दत्तं महाद्भारतोऽब्दत्रयशैः स्थितिरत्र विद्वमुपुरे चासीत्प्रवासो विदः ॥ ६६ ॥

स्थानलादि भोक्त्वा पुनर्गृहमागत । इति प्रकारेण अहर्नक्तं निशि दिवा वा तं प्रति ययौ । एवं कतिचिदिनानि न्यवसदित्यर्थः ॥ ६४ ॥ अथ दामोदरतीर्थयतोः स्वरूपस्थितिं तस्मै नमस्कारं चाह । य इति । यः स्वाभिन्नो गणेशस्तस्य भक्तौ निरतोऽभेदेन गणपत्युपासक आसीदिति हेतोः स भाद्र पक्षद्वितीयतिथौ स्वगः स्वभात्मस्वरूपं गतोऽभवत् । प्रत्यद्रं प्रतिपत्तिथिमारम्य गणपतेर्द्वितीये पंचम्यंत उत्सवोऽभवत् । य इत्यंकारेण दृढोपासनयोपास्य आत्मं गतस्तं विद्याप्रदं सद्गुरुं दामोदराख्यं यतींद्रं वयं नुमः ॥ ६५ ॥ अथ मयूरेश्वरः कतिचिदिनेषु तत्रावसदित्याह । कृत्वेति । अथ मयूरेश्वर इह नदी तटस्थगृहे अंबुदंडं भाषया मेघदंडं कृत्वा तत्र गुरोः स्वर्णभे पादुके संस्थाप्य त्रिमूर्तेः ब्रह्मविष्णुरुक्षरूपिण्याः गायत्र्याः शुभं शतपत्रमित्युपलक्षणं

सहस्रपत्रस्य । यत्र च संस्थाप्य सता सन्दारस्थरुच्यमांगदेन दत्तं स्थलं स्वस्थानात्पूर्वस्थलं महाद्वारतो महाद्वारेण सह बन्ध । अब्दत्र्यैश्वर्यतुमैश्वर्यविदो मयूरे
 अस्मिन् नदीदेते स्थितिरभवत् । विद्वत्समूहे ज्ञानिधनसत्यां वसुमत्यां स्थितिरभवत् । च पुनश्चतुर्मासिपर्यंतं विदो मयूरेश्वरस्य प्रशंसोऽभवत् । एवं चतुश्च
 त्वर्मासैः त्रिस्थले गुरोर्निवासोऽभवदित्यर्थः ॥ ६६ ॥ अथ कदाचित् गुरुवरो मयूरेश्वरः स्वपुरे वसुमत्यां विकलां मुमुर्षु जयंत्यंवां श्रुत्वा नदीतटाययौ ।
 अथ सा स्वात्मगतिं प्राप्ता । ततः स मयूरेश्वरः अस्याः समाधिं फलारोपेऽकरोत् । ऊर्जकृष्णे कर्तिककृष्णपक्षे सप्तम्याः सकाशात्त्रिदिनपर्यंतं पट्टस्थितो
 (डेरा) वस्त्रग्रहस्थः सन् इतरजनैः सह ब्राह्मणभोजनादिभिः प्रत्यब्दं यस्या उत्सवं कृतवान् । अतः तां जयंत्यविकां वयं नुमः ॥ ६७ ॥ अथ राम

श्रुत्वाथ स्वपुरेऽविकां तु विकलां नदीतटाद्विषयौ प्राप्ता स्वात्मगतिं समाधिमकरोदस्याः फलारामके ॥ सप्तम्यारुह्यहमूर्जकृष्ण इतरैः
 पट्टस्थितश्चोत्सवं प्रत्यब्दं द्विजभोजनैर्गुरुवरोऽतस्तां जयंती नुमः ॥ ६७ ॥ आसीच्छिःस्मणदीक्षितः प्रतिसमं शेषाद्रिगास्तत्कुले कृयाब्धः
 सोऽपि तथाकरोज्जरठतां प्राप्तोऽपि नापत्यवान् ॥ स्वप्नेऽऽद्वादह च वैकटेश इति तं गच्छाधुनोमात्मजं भालक्यामिह चास्मि
 मन्मनुमतो लब्ध्वैहि सापत्यताम् ॥ ६८ ॥ आगत्याथ स लक्ष्मणो गुरुवरं तं भालकीस्थं नमनुक्त्वा स्वप्नमतो मनुंश्च जगृहे संप्रा
 र्थयन्स्वस्त्रिया ॥ गंधाद्यैरधनोऽयजत्सुपचने भांडे ददौ दक्षिणां गत्वा गेहमवाप स त्रितनयान्वृद्धोऽपि पत्न्यां क्रमात् ॥ ६९ ॥

तीर्थचरित्रं वक्तुं तत्पूर्वकथामाह । आसीदित्यादित्रिभिः । कश्चिच्छिःस्मणदीक्षितः वीरभद्रक्षेत्रे भाषया हुम्नावादेति प्रसिद्धे आसीत् । तस्य कुले प्रतिवर्षं
 शेषाद्रिगामिन आसन् । सोऽपि लक्ष्मणः स्त्रीसहितः सन् तथा यात्रामकरोत् । वृद्धतां प्राप्तोऽपि पुत्रवान्नाववत् । कदाचित्साक्षात् वैकटेशस्तं स्वप्ने इत्याह ।
 इति किम् । हे लक्ष्मणाधुना त्वं भालक्यामुमात्मजं उमापत्यानंदं गच्छ । इह च इहैव सिद्धमंत्रे उमात्मजेऽहमस्मि । अतोऽयान्त्रमम मंत्रं लब्ध्वा सापत्य
 भावमेहि । उमापत्यानंदगुरुकृपया पुत्रवान् भविष्यसीत्यर्थः ॥ ६८ ॥ यस्मादेवं स्वप्ने वैकटेशोऽऽज्ञाऽसीत् । तस्मादेतोः स लक्ष्मणः सहस्रं भालकीस्थं
 गुरुगणेशं एत्य तं नमन् सन् स्वप्नमुक्त्वा संप्रार्थयन् अस्मात्सकाशात्तन्त्या सह मंत्रान् गृहीतवान् । मनुनित्येनेनास्य गुरुकृपया बहुमंत्रलाभो जात इति

ज्ञेयम् । ततो गंधर्वाः पूजितवान् । अधुनोर्जकंचनः सोऽप्यचनसाधने भांदे दक्षिणां ददौ । निर्धनत्वात्तथा कृतवानित्यर्थः । ततो गृहं गत्वा वृद्धोऽपि सः
 पुत्रस्य क्रमेण पुत्रत्रयमवाप । गुरुकृपाऽप्यदितवदनापीयसीति भावः ॥ ६९ ॥ अथ ते व्रतिनः उपनीताः बभूवुः । तदा रामः इतरः कृष्णो लघुः कनिष्ठो
 गोविंद इति ते त्रयोपि श्रुत्वैवदस्याध्ययनं सम्प्रापठन् । इह त्रिषु पुत्रेषु लघू कनिष्ठौ ज्येष्ठानुगौ स्तः । ज्येष्ठानुकूलौ बभूवतुरित्यर्थः । अथ कदाचिच्छम्पण
 दीक्षितो वसुमतीं प्रति गतं पूर्वं नंदीतट्यतमिति ज्ञेयम् । गुरुपुत्रं शुक्रानंदं ज्ञात्वा तं प्रति जयसिंहनगरे भाषया हुन्नावादेति श्रिसिद्धे स्थितोऽहयुग्मात् दिन
 इदमेनागात् । इह वसुमत्यां गुरुं शुक्रानंदं संपूज्य पुनः तथा दिनद्वयेनागात् । स्वनगरमिति शेषः । पंचदिनगम्यो मार्गोऽहद्वयेनातिक्रांत इत्यर्थः ॥ ७० ॥

जातास्ते व्रतिनोऽथ राम इतरः कृष्णोऽप्यधीति श्रुतेर्गोविंदो लघुरापठन्निह लघू ज्येष्ठानुगौ स्तः सदा ॥ ज्ञान्वाथो वसुमद्गतं गुरुशुक्रा
 नंदं ह्यगच्छस्मणोऽहयुग्माज्यसिंहपूगते इहार्थं पूजयित्वा तथा ॥ ७० ॥ रामाद्यास्त्वखिलां यजुःश्रुतिमथापुस्तत्र रामोऽधिकं विद्वांसो
 गृहिणोऽभवंन्नय इमे ताते गतेऽपि क्रमात् ॥ अध्यायानमथाकरोद्भस्मतिज्येष्ठः समिद्धर्भेदो गोविंदः सततं तमेव भजते कृष्णोऽपि
 धान्यांशुकैः ॥ ७१ ॥ ख्यातोऽभूदिह चाहिताग्निरपरे देशे स्वकेऽप्यंजसाऽऽतिथ्यन्नादरसेवया प्रभुधियाऽसौ देशिकं चाययौ ॥ सा
 त्रिर्विधुतः स्थितं वसुपुरे नत्त्वोक्तताताभिधः प्रार्थ्येनं बहुधाग्रहीन्मतिसमं मंत्रान्संबंधुः स्त्रिया ॥ ७२ ॥

अथ लक्ष्मणपुत्रा रामाद्याः सर्वं यजुर्वेदं प्रापुः । तत्र रामः अधिकं यथा तथा प्राप । श्रौतस्मार्ताद्विज्ञानेन विशिष्ट इत्यर्थः । ततस्ताते लक्ष्मणदीक्षिते
 अतिक्रान्तिं सति इमे त्रयोऽपि पुत्राः गृहिणः सन्नीका अभवन् । यतो विद्वांसः । विदुषा सर्वं प्राप्यत इत्यर्थः । अथोत्तमबुद्धिर्ज्येष्ठो राम अध्यायानम
 करोत् । गोविंदः सततं समिद्धर्मादिसमर्पकः सततं तमेव भजति । कृष्णोपि धान्यांशुकैर्नवन्नसमर्पणेन तमेव भजते । अनुकूलमातृसंगोऽपि दुर्लभ इति
 भावः ॥ ७१ ॥ आहिताग्निः स रामदीक्षितः इह पृथिव्यां स्वके देशेऽग्रेणि च देशे विख्यातोऽभवत् । अंजसाऽतिथिषु अन्नादरसेवया प्रभुधिया ईश्वर
 बुद्ध्या च ख्यातोऽभवत् । अथ सार्धत्रिर्विधुयुक्तः स वसुमतीनगरे स्थितं देशिकं ययौ । उक्तं देशिकेन्द्राय कथितं पितुर्लक्ष्मणदीक्षितताम येन स उत्तमाता

भिषो रामदीक्षित एनं देशिकेन्द्रं प्राथ्ये बंधुसहितः क्षिया सह मतिमं निव्यसदृशं यथा स्यान्तथा भंत्रानग्रहीत् । यस्यां देवतायां यस्य निव्यसत्तन्मन्त्रः सर्ववृहीता इत्यर्थः ॥ ७२ ॥ अथ भिक्षुः भिक्षुकोपि सः स्त्रीपुरुषयोर्गैर्वैभैः सकुटुंबं स्त्रीपुत्रादिसहितमार्चयत् । शतं दक्षिणां च ददौ । इति प्रहारेण भक्तिसमं च शुके ज्येष्ठमाते स्त्याऽऽत्माकरोत् । एवमेव प्रतिवर्षं पूजितवान् इत्यर्थः । यल्लब्धं द्रव्यादि तत्तु गुरवेऽर्पयति । गृहस्त्रीपुत्रादीनां भक्ष्यादिविषये णु किंचिदपि चिंतां यो न दधौ नावहत् । अदः इदं भक्ष्यादि सर्वं कृष्णाण्यो नित्यथाः अकरोत् । कृष्णः सर्वा प्रपंचमनुवाहेत्यर्थः ॥ ७३ ॥ अथ यथा रामदीक्षितः आत्मधामगतं देशिकं श्रुत्वा मुहुः साष्टांगं प्रणमन् तत्पुंरं देशिकपुंरं वसुमतीमाययौ । किं कुरुवद् पथि गुरुं ध्यायन् श्रुतिं च वेदं पठन् ।

वक्षेत्रं सकुटुंबमार्चयद्यथा स्त्रीपुंसमैर्दक्षिणां भिक्षुश्चापि शतं ददौ प्रतिसमं चैत्येति श्लोकेऽकरोत् ॥ यल्लब्धं गुरवेऽर्पयत्तन्पुत्र गृहस्त्रीपुत्र भक्ष्यादितश्चिंतां यो न दधावदोऽखिलमथो कृष्णोऽकरोन्नित्यशः ॥ ७३ ॥ श्रुत्वा देशिकमात्मधाममथो पश्चादयौ तत्पुंरं साष्टांगं प्रणमन्मुहुः पथि गुरुं ध्यायन्पठन् श्रुतिम् ॥ संपूज्याथ समाधिसंस्थितगुरुं वस्त्रादिभिश्चाखिलान्वितस्त्रोऽहृद्गुरुर्विदुक्तिसुखवान्भ्राता गृहं चात्तयुक् ॥ ७४ ॥ सोमस्तेन कृतः श्रुतिस्मृतिविदं नीत्वा मयूरेश्वरं मंठले त्रिविदं विजा वरसखारामाश्रयाच्छ्रद्धया ॥ जातश्चानभृयो यदाभितजलेऽर्भश्चापतहृच्छरजीवन्यामदलात्स्वयं बहिरगात्पुण्यैर्यशो लभ्यते ॥ ७५ ॥

अथ सः समाधिस्थितं गुरुं देशिकेन्द्रं संपूज्याखिलान् गुरुपुत्रादीन् वस्त्रादिभिश्च संपूज्य अहृद्गुरुनवलोकितगुरुस्तु सिद्धः सन् विदुक्तिभिर्मयूरेश्वरवाक्यैः सुखवांश्च प्राप्तुस्वश्च सन् आत्मयुक् स्त्रीपुत्रादियुक्तो गृहं प्राप्तः । एवं महात् गुरुभक्त आसीदित्यर्थः ॥ ७४ ॥ तेन सोमयागः कृत इत्याह । सोम इति । त्रिविदं विदोऽर्चयन् नित्यं रामदीक्षितेन श्रुतिस्मृतिज्ञं मयूरेश्वरं मंठालयामे नीत्वा तत्र सखारामाख्यस्य कस्यचिद्गृहस्थस्याश्रयेण श्रद्धया सोमः कृतः । यदाऽऽवभृथो जातस्तदा बहुजले दृक्शरात् द्विवर्षालकोऽर्भो बालकश्चापतत् । यामदलात् चतुर्थोऽर्भो बालकश्चापतत् । तस्माद्यशोऽपि पुण्यै

रेव लभ्यते प्राप्यते इत्यर्थः। एवं रामदीक्षितस्य यजनं निर्विघ्नतया जातमित्यर्थः ॥ ७५ ॥ रामकरो रामदीक्षितहस्तेन सबजनं जातम् । तथा याजनं भूयात् ।
इत्यर्थः। एवं निश्चयवात् मयूरेश्वरगुरुस्तस्माद्रामदीक्षितादराणिर्णस्य तस्मात् मत् मनः सकाशार्थव्ययं श्रेष्ठव्ययं सोमयागमकरोत् । रामदीक्षितादराणिप्रदानेन
एव सोमयागो मयूरेश्वरगुरुणा संपादित इत्यर्थः । क इव । चीरजपुच्छेः वक्ष्यांचालिकासकाशान्नृत्यं कृती कुशलो नर्तक इव । यक्षेश्वरनामदा देशिक
उक्तं लघुशिष्यात्वं यज्ञं करिष्यमीति वाक् सत्या कृता । मयूरेश्वरेणेति गुरुमक्षरिणामाशेषम् । हि यतः महतां वाण्या अजातमपि जायते । अतः गुरुकृपेयव
त्सोमयागो जात इत्यर्थः ॥ ७६ ॥ सन्साधुः रामदीक्षितः शुके ज्येष्ठमासे इषे आश्विने च यौ द्वयोर्गोवाः शुक्रानन्ददेशिकानन्दयोरुत्सवौ वर्षस्य वृष्टे

जातं सबजनं हि रामकरो भूयस्तथा याजनं नित्यंधीरकरोद्गुरुस्तद्वरणेर्मसोममार्थव्ययम् ॥ नृत्यं चीरजपुच्छलेरिव कृती सत्या
कृता देशिकी वाग्यज्ञेश्वरनामदा हि महतां वाण्याध्यजातं भवेत् ॥ ७६ ॥ शुक्रषष्ठिगुरुत्सवौ वसुमतीं प्रत्यब्दमागत्य सन्वर्षाद्यापगमौ
च कष्टगतिमान्पूज्यपंकाकुलः।योखंडं गुरुपन्मतिः क्व च सरुगतोत्सवं तं ययुः शुत्वाप्ताश्च यतिः समाधिभगमत्सोत्रे गुरोः स्या
चित्तः॥७७॥श्रीदेशिकेन्द्रस्तु वसिष्ठ एवावतीर्णं एतद्रजनाय रामः।तद्ब्रह्म तत्सव्यपुरःसमाधिरस्तं रामतीर्थं यतिमानताः स्मः ॥७८॥

राधापगमौ आगमनिवृत्तौ ययोस्तौ । ज्येष्ठे वर्षागमः । आश्विने वर्षनिवृत्तिश्च भवति । एतादृशोत्सवौ प्रति कष्टेन श्रेण गतिमात्रं गमनकर्ता । पर्जन्येन ज्येष्ठे
पंकेनाश्विने आकुलो व्याकुलः सन्नपि प्रत्यब्दं वसुमतीमागत्य गच्छति । योजखंडं सदैव गुरुयादबुद्धिः श्रीगुरुचरणैकनिष्ठ आसीत् । स कदाचिदुत्सवं
प्रति गत्वा सरुक् रोगवानासीत् । आपाश्च भ्रातृपत्न्यादयस्तं ययुः । रामदीक्षितो यतिः सत्रं समाधिभगमत्य स्वरूपं प्राप्तस्तदा गुरोः शुक्रानन्दस्याग्रे स्वैः पुत्रा
वैरचितोऽभवत् । मध्यमहाद्वारस्य पूर्वभागे तस्य समाधिः कृत इत्यर्थः ॥ ७७ ॥ गुरुमकवर्षं रामतीर्थं प्रणमति । श्रीदेशिकेन्द्र इति । श्रीदेशिकानन्दो
वसिष्ठ एवावतीर्णोऽस्ति । एतस्य वसिष्ठस्य व्रजनाय राम एव योजवतीर्णोऽस्ति । यथ तद्ब्रह्म सः गुरुः हृदि चित्ते यस्य स गुरुचरणनिष्ठस्तस्य गुरोः सव्ये

पुरः अग्रे समार्थस्य गुरुचरणे विसर्जितदेह्यासीत् रामतीर्थयतिं नताः स्मः ॥ ७८ ॥ गुरुभक्तवर्धं देशिकैर्द्विशिष्यं गुंडारूपं प्रसंगेन प्रणमति । साधुरिति । देशिकादध्वा ईश्वरप्राप्तिमार्गो यस्य देशिकैर्द्विशिष्योऽमलमतिः शुद्धांतःकरणो गुंडादिर्नाना गुंडभट्टनानारूपः साधुर्गौतम्याः सकाशाद्योजनाद्धस्थानेऽवसत् । अतिथिसेवातत्परः सः मार्गशीर्षस्याद्या प्रतिपत् तस्याः सकाशाद्या षष्ठी चंपारव्या तस्यां यो महारुरुत्सवस्तस्मिन् प्रतिपदमारभ्य षष्ठीपर्यंतमिति यावत् । ब्राह्मणादिभ्यः सर्वेभ्यः सर्ववर्णभ्यो घृताढ्यमन्नं ददौ । अंतो उत्सवांतो विद्वजः पंडितेभ्योऽप्येभ्यो गायकादिभ्योऽधिकारानुरूपं धनं च ददौ । किंभूतः सत्सुतः सती स्त्री च यस्य । अस्मै वर्तमानाय गुंडारूपसाधवे नमोस्तु । परमगुरोर्देशिकैर्द्वस्य शिष्यत्वाद्युक्ता गुंडारूपसाधुप्रणतिरिति भावः ॥ ७९ ॥

साधुर्गुंडादिनानावसदमलमतिर्गौतमीयोजनाद्धस्थाने श्रोदेशिकाध्वाऽतिथिभजनपरो मार्गशीर्षाद्यषष्ठ्याम् ॥ श्रीमच्छाधुत्सेवन्नं द्विजसु खसकलेभ्यो घृताढ्यं ददौ सोऽंते विद्वज्चरणेभ्यो धनमधिकृतिवत्सत्सुतस्त्रिनेमोस्मै ॥ ७९ ॥ शिष्यप्राप्त्यान् भ्रमन् श्रीगुरुरथ कुहचित्वे टमंत्याद्धयामेऽह्नि प्राप्तस्तं नमंतोप्यणु न जगुरिहावस्तुमेकेऽधिकृच्च ॥ क्रोशस्थौदुर्वरीं चागमदित इह सच्छिष्यसंप्राप्तसर्वोऽपश्यत्स्वेदाधिकृत्तमिशि गुरुवदनं विष्णुमात्मायुधाढ्यम् ॥ ८० ॥ प्रातर्गत्वा गुरुं सेवददनुनतिकृन्नो मयाद्धा हरिस्त्वं बुद्धो देवेन चिंतामणिरिव करगोप्युज्झितोऽधं क्षमस्व ॥ तेनाथो पूजितस्तं गुरुवददिदं तत्तवाभूत्सुमार्गान्निवाऽऽनंदोऽन्नजत्तस्मृतिरिह स सदहेदमेकं क्षुमित्रम् ॥ ८१ ॥

अथ मयूरेश्वरस्य भाग्यनगरयानं विवक्षुस्तावन्मार्गे तत्रतत्रत्यं वृत्तं तमाह । शिष्यप्राप्त्यानि चतुर्भिः । अथ श्रीगुरुर्मयूरेश्वरः शिष्यप्राप्त्यान् भ्रमन् सन् अह्नि अंत्याद्धयामे चतुर्धटिकादिनशेषे कुहचित्वेऽन्नं प्राप्तस्तदा एके ग्रामस्थः अधिकृत तत्रत्योऽधिकारी चानंदाख्यः तं मयूरेश्वरं नमंतोपि इह स्वखेटे आवस्तुं किंचिन्न जगुः । अत्र त्वया स्थातव्यमिति नोचुः । स च गुरुरितः स्वेदात्क्रोशमात्रस्थितामौदुर्वरीम् उंबरतीप्रसिद्धां नगरीमागतः सन् इह पुरि सच्छिष्यात्मातं सर्वं यस्मै स शिष्यसत्कृतोऽभवदित्यर्थः । अथ तस्यां रात्रौ स्वेदाधिकारी गुरोर्मयूरेश्वरस्य वदनमिव वदनं यस्य तं स्वायुधाढ्यं शंखचकादियुक्तं विष्णुमपश्यत् दृष्टवान् ॥ ८० ॥ अथ सः स्वेदाधिकारी प्रातः आर्यं मयूरेश्वरं गत्वा संमेल्य अनु वारंवारं नतिकृत नमस्कारकृतो पुनः पुनः नमस्कु

नैसम् अवदत् । हे गुरो साक्षाद्विरत्नं मया नो बुद्धो न ज्ञातोऽसि । अद्वैतेन देवहर्तनेन मया त्वं करगतोऽपि चिंतामणिरिवोच्चैतत्स्यक्तोऽसि । स्वसेतं
 प्राप्तोऽपि मया न सक्तोऽसि । अतः इदं अङ्गं अपराधरूपमात्रं क्षमस्व इत्यादि बहु प्रार्थितवानित्यर्थः । अथ तेन सेताधिकारिणा प्रयुजितो गुरुस्तथापि
 कारिणं प्रतीत्यवदत् । इति किम् । तव सुमार्गात् उत्तमाचरणेन तदिदं विष्णुरूपेण यद्दर्शनमभूत् इति । अथानंदाख्यः सेताधिकारी गुरुं नत्वाऽनजज्ञात्
 प्रतवान् स्वयामभिप्रेति शेषः । सदा तस्य मयूरेश्वरस्य स्मृतिर्यस्य सः एकं सुमित्रं प्रति इदं वृत्तमाह कथितवान् । अन्यं प्रति तु नोक्तवानित्यर्थः ॥ ८१ ॥
 कैश्चित् मयूरेश्वरगुरुर्विष्णुरूपो दृष्टः । कदाचिद्गणपतिरूपः इतः सूर्यरूपः शक्तिरूपः शंभुः शिवरूपश्च दृष्टः । असावेव मयूरेश्वरः सर्वमात्मा इत्यध्यासदा
 दर्शनेन सकलतनुः सर्वलोऽस्ति अनेकरूपोऽपि एक एवास्ति । उपगताः शरणं गताः बहवो यस्य दृष्ट्वा दर्शनमात्रेण सूक्त्या वचनमात्रेण त्यक्तेरोगाः सुदे-
 कैश्चिद्विष्णुः स दृष्टः क्व च गणप इतः शक्तिरूपोऽपि शंभुः सार्वात्म्याध्यासदाब्ध्यासकलतनुस्सर्वोक्त एव त्वनेतः ॥ दृष्ट्वा स्तुत्यैव्य
 मस्तया बहव उपगतास्त्यक्तारोगाः सुदेहाः किं पादांभः पिबंतो न भवपरगतास्तं मयूरेशमीडे ॥ ८२ ॥ तस्मात्स प्रवसन्निह दुर्गप्रपन्न
 ब्रह्माणुभिस्त्वक्षमं गंतुं क्वारिभिरर्चितो नृपतिना मासं स्थितः श्रीगुरुः । दौर्वासं च पुरं गतोऽतितपसाऽजर्षिर्हि वरमीकणो दुर्वासो इह
 चावसानिधिदिनं राजार्चितः श्रीगुरुः ॥ ८३ ॥ प्राप्तो भाग्यपुरं ततोऽत्र बहुभिः संपूजितः स्वैः परै राजाद्वैतसैनैः दुर्गमणिमन्त्रमुद्रा
 दिभिर्भूषणैः ॥ तत्रत्यं यवनं नृपस्य सचिवं निन्युर्बलोद्देशिकं शिष्टास्तेन च साङ्कतोऽवददिमं श्लोकं सद्दर्थं गुरुः ॥ ८४ ॥
 हाथ बभूवुः । यस्य पादांभः पादोदकं पिबंतो भवपरगताः संभ्रारणारं प्राप्ताः न भवेयुः किम् । अपि तु मुक्ता एव बभूवुः । तमहं मयूरेश्वरीडे । सर्व
 मनोरथपूरे गुरोरेव समर्थ इत्यर्थः ॥ ८२ ॥ तस्मादौर्बरीस्थानालवासं कुर्वन् श्रीगुरुः स मयूरेश्वरः दुर्गं भाषया दोषकोडिति प्रसिद्धयगमत् । यच्च दुर्गं अणु
 भिः सूक्ष्मजैर्वाणैर्विषमक्षमं तदारीभिः शत्रुभिर्गंतुं क क्षमं कथं समर्थं भवेत् । न कुतोऽपि शत्रूणां तत्र प्रवेशोऽस्तीत्यर्थः । तत्र श्रीगुरुर्मयूरेश्वरोः नृपतिना सोम्ये
 श्वराख्येनार्चितः सन् मासपर्यंतं स्थितोऽभूत् । दौर्वासं पुरं दुर्वासक्षेत्रं दुर्बाकेति प्रसिद्धं च गतः । अत्र दुर्वासा ऋषिरतितपसा वल्मीकगोस्ति । अद्यापि वर्तते ।
 इह च दुर्वासक्षेत्रे श्रीगुरुः राज्ञाार्चितः सन् पंचदशदिनपर्यंतमवसत् ॥ ८३ ॥ अथ भाग्यनगरे गुरोर्बृत्तमाह । प्राप्त इति विभिः । ततः भाग्यपुरं प्राप्तो

गुरुस्तत्रस्थैः स्वशिष्यैः परैश्च बहुभिः कर्तुंभिः राजयोगवसनैः सुवर्णादिमिश्र सम्यक् पूजितस्तत्र शिष्टाः वरिष्ठाऽधिकारिणो देशिकं मयूरेश्वरं तत्रत्यं भाग्य-
नगरस्थं वृषस्य सचिवं प्रति बलात्कारेण निन्युः । तेन च सत्कृतो गुरुर्मयूरेश्वरः सदर्थं उत्तमार्थयुक्तं इमं वक्ष्यमाणं श्लोकमवदत् ॥ ८४ ॥ तमेव
श्लोकमाह । स्वीयानिति । यो भवान्स्वकीयान् भक्तजनान् सेवकान् अनेकविधैर्वैश्वैः प्रीणाति । ऐश्वर्यदानेन प्रीतिं करोति । ये तु नित्यं भगवतो
हरेः पदांबुजस्ताः वासोन्मत्त्रार्थिनोऽन्ववन्नमात्रस्यार्थिनो याचकाः संति । तानेतान् प्रति भगवद्रक्तान् भवानुरक्षते यदि । तर्हि एतैः पुनः किं कर्तव्यम् । एताञ्च
को रक्षति । न कोपीत्यर्थः । ननु मत्सेवकान्हमिव हरेः सेवकान्हारिः कुतो न रक्षतीत्याशङ्क्य हरिणा त्वय्येव सामर्थ्यं निहितमित्याह । हरिः गुप्तशस्त्र

स्वीयान्भक्तजनानेकविधैः प्रीणाति यः सर्वदा ये नित्यं भगवत्पदांबुजस्ता वासोन्मत्त्रार्थिनः ॥ तानेतान्समुपेक्षते यदि भवता
निकं कार्यमतैः पुनर्मुत्तयारुन्मुखके निधाय जगतां भारं हि शेते हरिः ॥ ८५ ॥ सार्थं पदामिदं निशम्य सचिवः स्वाख्यामुशब्दान्वितं
पीतादौशुक्लके चतुःशतमिता मुद्रास्तथा राजतीः ॥ संतुष्टो गुरवे ददौ स यवनोप्येकक्षयेवासृष्टुदृष्टेभ्योऽप्यणु नो ददाति हि महद्दृष्ट्या
न कः स्याद्दशः ॥ ८६ ॥ गत्वाऽस्मान्नगरं स्वकीयमभवत्काशीतिचित्तो गुरुर्ज्ञातः शिष्यपरैः समेत्य वसुसत्त्वैर्त्रोत्सवं चाधिने ॥ शतयथा
हेममुत्सवार्चितोऽथ निखिलैः स्वर्णक्षिप्रजोर्म्यैकया भक्त्यैवाबलयापि किं परकथेत्याषातिरुद्धं गुरुः ॥ ८७ ॥

न्मुखके एतदाख्ये त्वयि जगतां भारं जगन्निर्वाहसामर्थ्यं निधाय चित्तरहितः शेते समुद्रे शयनं करोति इति निश्चयेन । तस्याख्येव स्वसेवकानिव भगवद्भ-
क्तानपि अन्नवन्नमात्रदानेन रक्षेत्यर्थः ॥ ८५ ॥ अथ सचिवः स्वनाम्ना मुद्राब्देऽन्यन्वितम् अर्थसहितमिदं पद्यं श्रुत्वा संतुष्टः राज् यवनोपि सः पीतवर्णोऽ-
र्हशुके उत्तमवस्त्रे शालजोडीति प्रसिद्धे तथा राजतीः रजतमय्यश्चतुःशतमुद्राः गुरवे एकक्षयैव एकवारदत्तनपात्रेणैव ददौ । योऽसृष्टव दृष्टेभ्यः साधुभ्यो-
ऽणु किंचिदपि नो ददाति । सोऽपि गुरोः सत्कारं कृतवानित्यर्थः । हि यतः महतां दृष्ट्या दर्शनेन को वशो न स्यात् । अपि तु सर्वोपि दशो भवेदेत्यर्थः
॥ ८६ ॥ एवं गुरोर्भाग्यनगरे प्रतिष्ठामुपवर्ण्य कारीयात्राप्रसंगमाह । तस्मादिति षडङ्गिः । अथ गुरुरत्तरत्नज्जागृह्यनगरात्स्वकीयं पुरं गत्वा क्षाश्या इतिः

गमन् चित्ते यस्य स काशीं गंतुकामोऽभवत् । तदा शिष्यैः कर्तुमिः पश्येन्न ज्ञातः सन् आश्विनमासे वसुमतीक्षेत्रे यो उत्सवस्तं प्रति समेत्य सर्वजनैः स्वस्व शक्त्या हेमादिभिरर्चितोऽभवत् । अवलयाऽर्चिवनयापि स्त्रिया कर्त्या भक्त्यैव निमित्तभूतया एकया स्वर्णाक्षजोन्म्या सुवर्णमयोऽक्षः कर्षस्तज्जन्यया ऊन्या मुद्रिकया गुरुरर्चितः । 'अंगुलीयकमूर्धिका' इत्यमरः । एवं सामान्ययापि पूजितः । परस्मान्यस्य कथा किं का वक्तव्येति यावत् । इति प्रकारेण गुरुर्मयूरे श्वरोऽतिरुक्मं बहुसुवर्णं प्राप । गुरोः काशीयात्रानिमित्तं बहुभिर्धनं दत्तमित्यर्थः ॥ ८७ ॥ अथ मयूरेश्वरगुरुः शिष्ययुक्तः पुत्रस्तुत्वासहितो दृषथायैः काशीमागात् । मार्गे येऽतिथयः समये प्रयाति आयाति । तान् । बहून् ग्रीत्या संतोषेणान्नदाताऽभवत् । स मयूरेश्वरः आदौ प्रयागे विधिवत् इतरैर्जनैः सह

शिष्याढ्यः समुतस्तुषोऽगमदथो काशीं गुरुगौरथार्थैर्मार्गेऽतिथयः प्रयाति समये तेभ्योऽन्नदो भक्तितः ॥ स्नात्वादौ विधिवत्प्रयागइतरैः काश्यां कृतोक्तक्रियोऽथो गत्वा स गयां चकार विहितं यात्रामिति त्रिस्थलीम् ॥ ८८ ॥ गत्वा मुक्तिपुरं स तत्र च पुनः पुनः संन्यासिनोऽभोजयत्पक्वान्नैः परिपूज्य गंधकुसुमैः प्रत्येकमार्याशुक्रैः ॥ भाष्यादीन्यथ पुस्तकानि जगृहे विक्रेतुरुक्ताद्धनाच्छ्रुत्वा भास्करवित्तथं ययुरभिज्ञं पंडितास्तं मुहुः ॥ ८९ ॥ भाष्यस्याथ गुरोः क्वचित्प्रवचनं स्वच्छार्थसद्बोधकं श्रुत्वायै निजदेशगंतुमनसं प्राहुर्बुधाः क्षेत्रगाः ॥ स्थित्वाऽत्रोपनिषत्सु भाष्यमखिलं नः श्रीमता प्रोच्यतां चातुर्मास्यभवद्बयोऽप्यखिल एवास्माभिर्भारव्याप्यते ॥ ९० ॥

स्नात्वा काश्यां कृता उक्तक्रिया येन स बभूव । अथ स गयां गत्वा तत्र विहितं चकार । इति प्रकारेण त्रिस्थलीं यात्रां चकार ॥ ८८ ॥ पुनः मयूरे श्वरः काशीमित्यात्र सकलान्संन्यासिनः प्रत्येकमुत्तमवर्णैर्गंधपुष्पादिभिः परिपूज्य पक्वान्नैर्भोजयत् । अथ भाष्यादीनि पुस्तकानि विक्रेतुः सकाशात् उक्तात् विक्रेतृकथितात् धनात् धनार्पणेन जगृहे । तदा काशीस्थपंडिताः भास्करवित्तथं भास्करपंडितं प्रदायिनामभिज्ञं ज्ञानिनं मयूरेश्वरं श्रुत्वा तं प्रति मुहुर्भूयुः । गुरुमुत्तेन विशेषश्रवणार्थमित्यर्थः ॥ ८९ ॥ अथ कदाचित् गुरोः मयूरेश्वरसकाशाद्भाष्यस्य प्रवचनं व्याख्यातं स्वच्छार्थस्य स्पष्टार्थस्योत्तमयुतया बोधकं श्रुत्वा स्वदेशं प्रति गंतुमनसमार्थं गुरुं प्राहुः प्रार्थितवतः । हे गुरो श्रीमता त्वयाऽत्र काश्यां सर्वमुपनिषदां सुभाष्यं नोऽस्मान्यति प्रोच्यताम् ।

चतुसिषु भवो जायमानो यो भवतां व्ययः सोऽपि सर्वं एवाधैवास्माभिरप्यते । सावधारणनिर्देशास्सत्पुरुषस्य सहासार्थं मयूरेश्वरगुरुमत्यादेणे प्राथि-
तवत् इति भावः ॥ ९० ॥ इति प्रार्थनां श्रुत्वा गुरुश्च तानिति ब्राह् । इति किम् । हे बुधाः काशीस्थयडिताः वयम् अन्नस्यान् काशीस्थान्बो युष्मान्
अणु किंचित्पदरातुं महत्काशिक्षेत्रं प्राप्ताः । युष्मत्सकाशाद्रहंतुम् अन्नादि प्रतिग्रहीतुं नो आगताः । चेदहमिह काश्यां स्थास्यामि यदि । तदा अन्न
पूर्णा च मद्यमन्नादि न दास्यति किम् अपि तु दास्यत्येव हि । अमी च शतं यात्रिणो मां त्यक्त्वा स्वपुरं न गच्छन्ति । अतः सर्वेयात्रिभिः सह स्वपुरं गच्छा-
मीत्यर्थः ॥ ९१ ॥ एवं काशीस्थैः प्रार्थितोऽपि स्वनगरमगादित्याह । सत्कुर्येति । अथ स मयूरेश्वरगुरुः पुरोहितादीन् बुधान्मत्कृत्य विश्वेशादीन् नमस्-
तोऽश्नाहेति गुरुर्वयं स्वविषयात्क्षेत्रं महत्त्वागताश्चान्नद्यानणु वः प्रदातुमथ नो युष्मद्ब्रूहीतुं बुधाः ॥ स्थास्याम्यत्र यदा न दास्यति हि
मेऽन्नाद्यन्नपूर्णां च मां त्यक्त्वाऽमी न शतं व्रजन्ति च पुरं गच्छाम्यतोऽद्याऽखिलैः ॥ ९१ ॥ सत्कृत्याथ बुधान्पुरोहितमुखान्निश्चेश्वरसुखान्नमं
स्तत्रत्यैरपि सत्कृतः स निरगात्पूज्यः पथाऽगात्पुरीम् ॥ ऐक्यार्थं त्वथ गंगयोः समगमब्रूहीतं चोत्सवाच्छिष्यैस्तत्र निवेशितोऽत्र
विहितं कर्माकरोत्सद्ययी ॥ ९२ ॥ कालेनाथ स महत्क्राजुर्नमगाद्भाग्ये पथाणु स्थितश्चक्रेतिप्रियकीर्तनं श्रुतिमत् नारायणार्णोऽर्धवत् ॥
श्रुत्वेवैन्द्रजिर्दपयस्सततमह्मचहर्धरौप्यं विदे राजाहुश्च सदःस्थिताः पुनरयं वोऽध्वाऽस्तु चावर्तने ॥ ९३ ॥

काशीस्थैरपि सत्कृतः सन् निरगात् निर्गतः । पूज्यः सः पथा मार्गेण पुरीं वसुमतीमगात् । अथ गंगयोगोदाभागीरथ्योरैक्यार्थं नदीतटं समगमत् । तत्र
च नंदीतटे उत्सवाद्धेतोः शिष्यैर्निवेशितः सत्कारपूर्वं स्थापितः आगमनसमय एव स्थातुं निश्चितः सन् ततोऽत्र गोदायां विहितं कर्माकरोत् । किंभूतः
सद्ययी सद्ययकर्तो बहुधनव्ययेन सर्वं कर्म कृतवानित्यर्थः ॥ ९२ ॥ एवं मयूरेश्वरगुरोः काशीयात्रामुपवर्ण्य महत्क्राजुर्नमगात्रां वार्षिकप्रान्तिं चाह । काले
नेति । अथ कालेन मयूरेश्वरो महत्क्राजुर्नमगात् । मार्गेण भाग्यनगरे किंचित्कालं स्थितः सन् वेदमान्यं नारायणवर्णार्थयुक्तमतिप्रियं कीर्तनं चक्रे ।
तच्छ्रुत्वा इंद्रजिन्नामाधिकारी राजा सततं निरंतरं प्रत्यह्नि अर्द्धरौप्यं विदे मयूरेश्वरार्पयत् । सदसि स्थिताश्चाधिकारिणः पुनरावर्तने युष्माकं वागौयमे

वाप्तु इत्यहः । श्रीमता भाग्यनगरमार्गेण पुनरागतव्यमित्याहुरित्यर्थः ॥ ९३ ॥ गुरुश्च मयूरेश्वरस्तां मल्लिकार्जुनयात्रामपरां च दक्षिणेदेशीयां यात्रां कृत्वा भाग्यं नगरं ययौ । तदा भक्तिमान् शंकरराजः तं मयूरेश्वरं स्वगृहं प्रत्याह्वयत् पूजितवांश्च । अथ वित् मयूरेश्वरस्तस्मै शंकरराजाय देव्यर्थस्य विशेषो विस्मिन् तत् पयमवदत् । स च शंकरराजः परं श्रेष्ठं इदार्थं च श्रुत्वाऽजदंबुद्धिः सन्न विदे मयूरेश्वराय प्रत्याह्नि एकरौप्यं निष्कं सदापयत् ॥ ९४ ॥ अथ स्वपुरं प्रातः मयूरेश्वर इत्यध्याहारः । ततः कदाचित्वासस्थस्य सद्गुरुर्भहान् ज्यरोऽभूत् । तदा शिष्यैर्वाहिते गाने गतः स्थितः सन्न स्वपुरमागत । स्वेच्छां मुरिच्छामरणो गुरुः शीघ्रमन्वरो ज्वरहीनोऽभवत् । महदंघातं जातमित्यर्थः । अथ कदाचिद्गुरुः स्वस्थितये स्वसगार्ध्यर्थं सुंदरं विवरं कृत्वा ऊर्ध्वमेव

यात्रां तामपरां विधाय च ययौ भाग्यं गुरुस्तं तदा राजा शंकर आह्वयन्निजगृहं चापूजयद्भक्तिमान् ॥ विदेव्यर्थे विशेषपदमवदत् तस्मै स चेष्टं परं श्रुत्वा नंदमतिविदेऽप्यदथाह्वयत्नवेकरौप्यं सदा ॥ ९४ ॥ प्राप्तेथ स्वपुरं ततः प्रवसतोऽभुज्ज्वरः सद्गुरोः शिष्ये वाहितयानगः पुरमगात्स्वेच्छाद्युराश्वज्वरः ॥ कृत्वा स्वस्थितये गुरुः सुविवरं चोर्ध्वान्नपूर्णालयं कर्तुं प्राक्पगतो मठस्य च सहस्रांरं समैच्छद्वायात् ॥ ९५ ॥ स्थानं प्राकतु मठान्न नापितगृहेणासीन्महाद्रार्थेषु तन्निष्कासितमेव पद्ममकरोत्सर्वाधिकारिश्रुतौ ॥ ज्ञात्वा ये तु न मेनिरे ह्यधिकृतो भ्रष्टाधिकारास्ततः पाञ्चैकोऽधिकृतां वरोथ स समीह्यार्थं चकरोक्तवत् ॥ ९६ ॥

अन्नपूर्णस्थानं कर्तुं मठस्य पूर्णस्थितः महाद्वारद्वयं च धनवयास्तुं सम्यगिच्छितवान् ॥ ९५ ॥ तत्र तदा षठात् प्राक् पूर्वतो महाद्वारे तद्विषये नापि तगृहेणु स्थानं नासीत् । तत् नापितगृहं निष्कासितुमेव सर्वाधिकारिणः श्रुतौ श्रवणनिमित्तं पयं कृतवान् । “देशिकेन्द्रमहाद्वारकीलमुत्पादितं हि यैः परलोकमहाद्वारार्गलमुद्रादितं तु तैः” इति पयं कृतवानित्यर्थः । एतस्य ज्ञात्वा ये तु अधिकारिणो न मेनिरे । ते हि अधिकारात् भटा बभूवुः । अथाधिकारिणां वर एकः पार्श्वे आर्यं मयूरेश्वराकं सकृददर्शनमात्रेण यथेकं तथाज्जरोत् । नापितगृहं निष्कासितवानित्यर्थः ॥ ९६ ॥

अथ विदा मयुरेश्वरेण केशाच्छिन्दे नापिताय गृहार्थं पंचशतं धनं दत्तम् । अथापि स नापितो गृहं नात्यजत् । अथ ज्ञो मयुरेश्वरो वहिर्द्वारार्थं गां भूमिं नृभि ररुक्नत् । तदा नापितस्तु स्वमातारि क्रोधेन महत् भित्तिखण्डमहनत् । ततः आत्मासां किञ्चिच्छ्वासयुक्तां तां गुरुर्वीक्ष्य दृष्ट्वा तीर्थोदकेनाजीवयत् । यतो मन्त्रज्ञः । मन्त्रज्ञो हि देवताकृपया सर्वं करोतीत्यर्थः ॥ ९७ ॥ गृहपे नापितेऽस्मात्स्थानायाते सति अथार्यो गुरुगौपुरनिभे द्वारे प्राक्प्रत्यक् पूर्वाश्रिमतो द्वारेऽकरोत् । तयोर्मध्ये ऊर्ध्वं पार्श्वयोश्च विस्तृतं लघु द्वारमकरोत् । तथा प्रागपाक् पूर्वदक्षिणभागे प्राक्स्थानं च दत्तवान् । मठस्योर्ध्वगृहातां स्वर्पतां स्वर्पस्थलीं मुक्ता निष्कास्य सौधां सुधामयीमुर्ध्वस्थलीं चक्रे । पूर्वोऽलये पूर्वस्थाने हेमेशं हंताळुडं शिवं चक्रे । परे पश्चिमे आलये हंसे यन् हंसस्थितगुरुयंत्रं

दत्तं पंचशतं विदा गृहधनं केशाच्छिन्देथापि नो मेहं सोऽत्यजदाखनद्वहिरथो द्वाराय गां ज्ञो नृभिः ॥ केशाच्छिदस्वहनत्स्वमातारि मह द्भित्तेस्तु खण्डं रुक्माऽऽश्वासां वीक्ष्य गुरुः स तीर्थपयसा चाजीवयन्मंत्रावित् ॥ ९७ ॥ यातेऽस्माद्गृहेऽथ गोपुरनिभे प्राक्प्रत्यगार्योऽ करोद्वारे मध्यलघुधूर्ध्वपार्श्ववित्तं प्राक्स्थितिं प्रागपाक् ॥ मुक्ता स्वर्पतां मठोर्ध्वगृहां सौधां च पूर्वोऽलये . हेमेशं परहंसयंत्रमिति वै विघ्नेशविष्णुस्थितिम् ॥ ९८ ॥ तीर्थान्तस्थगृहाचिदंबरशिवं संस्थाप्य काश्या अहर्गर्वां ग्राह च पद्यतो गुरुमुखैर्विश्वेश्वरद्वैः शिवात् ॥ काशीत्यं भजनं च सार्थमवदत्कृयाब्जः परो वा निजो नानीहात्मविदार्यसंस्थितिरिहाऽनंत्याध्वगानां बहिः ॥ ९९ ॥

क्रमेण गणेशविष्णुस्थितिं शुक्रानंदालये महागणपतिस्थापनं देशिकालये विष्णुस्थापनम् इति वै अकरोत् । हंसस्थापने च कारणं श्रीगुरुणोक्तम् । “वाह नत्वात् ध्वजत्वाच्च हंसदीक्षात्वस्तत्तथा । हंसधर्मसमायोगाच्चतुर्धा हंससंस्थितिः” इति । गुरुयंत्रं च मंत्रशास्त्रे प्रसिद्धम् ॥ ९८ ॥ तीर्थान्तस्थायां गृहायां चिदंबरारूपं शिवं संस्थाप्य काश्यां विश्वेश्वराद्यैरिवोपलक्षितैर्गुरुकाश्यां गुरुमुखैः शुक्रानंदोदैः क्रमेणात्र मठे काश्या अहर्गर्वां पद्यतः ग्राह । शिवादनंतरं काशीस्यं भजनं सार्थं यथा स्यात्तथाऽब्रुदत् । इह गुरुकाश्यां परकीयः स्वकीयो वा शिष्यादिः स्त्रीयुक्तो न भवतु न वसतु इह । मठेऽनीहानामात्मविदामा र्मणां श्रेष्ठानां च संस्थितिर्भवतु । अनंत्याः अंत्यजभिन्ना येऽध्वगा मार्गगामिन्स्तेषां बहिः स्थितिर्भवत्वित्यवददिति संबंधः । पद्यतोहर्गर्वात्र च यथा

कार्श्यां—“विश्वेशं माधवं ध्रुवं दंडपाणिं च भैरवम् । वंदे कार्शीं गुहां गंगां भवानीं मणिकर्णिकाम् ” इत्यर्हयात्रा । तत्र गुरुकार्श्यां च—“विश्वेश्वरः शुका-
नंदो देशिको बिंदुमाधवः । धुंतिर्यज्ञेश्वरः साक्षाद्रामानंदस्तु भैरवः । नारायणो दंडपाणिर्जयंत्यंबात्रपूणिका । एतदीयपदं कार्शी गंगाभिनवपूर्विका । चिदं-
बेरशाकलिया गुहा सन्निहितांतरा । दशपापापहं नित्यं त्रिदशैराभिर्वादिताम् । एतद्धि नवकं पुंसा पठनीयं भयलतः । एतद्धि नवकं पुंसा कर्तिनीयं प्रयलतः ”
इत्युक्ता । अत्राभिनवगंगायां मणिकर्णिकाया अंतर्भावं कृत्वा नव स्थानानि ज्ञेयानि । सार्धकं शिवकाशमिजनें च । “शिवकाशयोः सादृश्यं विराजते तीर्थं
मध्यमिलितेन । तच्छीलिन नरेण हि विभाव्यते सर्वतीर्थफलितेन ” इत्युक्तम् । यथोक्तं शैवागमे—“ वृत्तेः साक्षितया वृत्तिप्रागभावस्य च स्थितः । बुभु-
त्सायास्तथा ज्ञोस्मीत्याभासा ज्ञानवस्तुनः । असत्यालंबवत्त्वेन सत्यः सर्वजडस्य तु । साधकत्वेन चिद्रूपः सदा प्रेमास्पदन्वतः । आनंदरूपाः सर्वार्थसाधक-
त्वेन हेतुना । सर्वसंबंधकत्वेन संपूर्णः शिवसंज्ञितः । जीवेशत्वादिरहितः केवलः स्वप्नः शिवः ” इति । शिवस्य ज्ञानप्रकाशरूपत्वेन काशयाश्च काशदीना

पूजार्थं च मठेन पूजकमुखान्तोऽयोजयत्स्वर्पाणांद्वांगामूर्तिमदीर्घरम्यभुवने नंदीतटेऽस्थापयत् ॥ सोत्साहं दशहरण्यपर्वणि ततस्तुर्था
श्रमेच्छुः सकृत्स्वीयानीक्षितुमुद्दृणः क्रमगतिभंग्यं ययौ श्रीगुरुः ॥ १०० ॥

विवि विप्रकाशरूपत्वेन शिवकाशयोः साम्यम् । तीर्थशब्दस्य “ तीर्थं शास्त्राध्यक्षेत्रोपयोगोऽध्यायमंत्रिषु ” इति वेदक्षेत्रवाचित्वेन च शिवनाम्नो वेदत्रयीमध्य-
गतत्वं काशयाश्च । “ अयोध्या मथुरा माया कार्शी कांची हवतिका ” इति मुक्तिक्षेत्रमध्यनिधिद्वत्वेन च शिवकाशयोः सादृश्यमिति भावः । एवं शिव-
काशीगुरुकाशयोः साम्यं वर्णितमित्यर्थः ॥ ९९ ॥ स च मयुरेश्वरोऽत्र मठे पूजार्थं पूजकादीन् स्वर्पाणाद्वनापणेन योजितवान् । नंदीतटे चादीर्घेऽल्पे रम्ये
भुवने गंगामूर्तिं दशहरण्यपर्वणि सोत्साहं उत्साहसहितं यथा स्यात्तथा स्थापितवान् । प्रतिवर्षमुत्साहं च कृतवानित्यर्थः ततस्तुर्थाश्रमेच्छुः संन्यासेच्छवान्
श्रीगुरुः सकृत्स्वीयान् दीक्षितुमुद्दृण उत्तमदयावान् क्रमेण गतिर्गमनं यस्य स क्रमगामी भाग्यनगरं ययौ । पुनर्दर्शनं न भविष्यतीति ज्ञानवानित्यर्थः ॥ १०० ॥

अत्र माग्यमग्रे वसतस्तस्य मयूरेश्वरस्य माःषट्कं षणमासा गताः किंभूतस्य आर्यैः श्रेष्ठपुरुषैः कर्तुमिः प्रत्येकं स्वस्वे गृहेऽमूल्यभूषणैर्हैन्या दक्षिणया सुवर्ण दक्षिणया चार्चितौ पादौ यस्य पुनः किंभूतस्य सहचरैः सह स्वाद्वन्नमोक्तुः पुनः किंभूतस्य ज्येष्ठपुत्रो ज्येष्ठपुत्रो ज्येष्ठपुत्रो ज्येष्ठपुत्रो गुरुत्साहौ शुक्रानंददे शिकानंदोत्साहौ व्ययतः धनव्ययेन कुर्वतः ॥ १०१ ॥ अत्र गौरीशंकरधारणस्य प्रवृत्तिः कृत्याहाभुक्तिमिति । कदाचिद्गुरुनीहाः निष्कामाः सेहाः सकामा ये गुरुवरणनमस्तान्यति तेभ्यो मुक्तिं भुक्तिमुत्तमभोगं च प्रदातुं द्विमुखात् गौरीशंकरसंज्ञकानक्षान्यत्रं वदन्सन् प्रत्येकं दक्षिणकरे बंधधतन्मंत्रस्तु । “गुरुपादां कितानां हि गौरीशंकरधारणात् । गुरुप्रसादात्सततं भोगमोक्षौ करस्थितौ” इति । ये त्वन्ये महांतस्तेपि गुरुहस्तादुद्राक्षं ययाचिरे विद्वान् याचको मयूरेश्वरेण माःषट्कं गतमत्र तस्य वसतः प्रत्येकमार्यैर्गृहे स्वस्वे भुक्तिभूतैः समचित्तपदस्यामौल्यभूषणैः ॥ हेम्या दक्षिणया च सप्तसहचरैः स्वाद्वन्नमोक्तुर्गुरोरुत्साहौ व्ययतो द्विजाशनमुखौ ज्येष्ठपुत्रोः कुर्वतः ॥ १०१ ॥ मुक्तिं भुक्तिमनीहसेहनिजभक्तेभ्यः प्रदातुं गुरुगौ रीशंकरसंज्ञकान्द्विद्वदनानक्षांस्तु मंत्रं वदन् ॥ प्रत्येकं च बंधध दक्षिणकरे येन्ये महांतोपि ते रुद्राक्षं तु ययाचिरे गुरुकराद्विद्वान् कः स्वं त्यजन् ॥ १०२ ॥ अर्जे प्रार्थनया निनाय सकलेस्तं विट्ठलः स्वं गृहं यः कन्यान्वयजो हि भारकरगुरोस्तसंस्थितेभ्योऽधिकृतः ॥ तेनाकारि महान्वययो गुरुकृताऽब्दीये जयंत्युत्सवे स्वान्यैश्चार्चित उद्गमाशिकटाद्राग्यं गुरुः प्रापितः ॥ १०३ ॥ मासाः सप्त गुरो रिहाब्धनि तथा पंचति वर्षं गतं संस्थानागमनात्तदाशु स ततो निर्गुत्कामोऽभवत् ॥ तावद्गामहरिर्गुरुं निजगृहं नीत्वांगनां दीक्षितुं सच्चक्रे व्यहमत्र चेक्षितुमगान्मन्त्री नरेंद्रोपि तम् ॥ १०४ ॥

दीपमानं स्व धनं त्यजन् अगृह्यन् गुरुकरादुद्राक्षं ययाचि । गौरीशंकरस्य द्विरुत्सात्त गौर्या अंशेन भोगः शंकरांशेन मोक्षश्च भवतीत्यर्थः ॥ १०२ ॥ कश्चि द्विद्वेदेवात्यः अर्जे कार्तिकमासे प्रार्थनया तं मयूरेश्वरं सकलैः शिष्यादिभिः सह स्वगृहं प्रति निनायागो विट्ठलदेवो भारकरगुरोर्हि कन्यावंशजस्तस्य संस्थानेऽ धिकारी चास्ति तेन विट्ठलेन कर्त्ता गुरुणा कृतेब्दीये प्रतिवार्षिके जयंत्युत्सवे महान्वययोऽकारि कृतः तच्च स्वकीयैरन्यैश्चार्चितो गुरुहोमोर्ध्वगामिनाऽद्विशकटेन ताम्रनिर्मितेन यानभूतेन भाग्यनगरं प्रापितश्च विट्ठलदेवेनेत्यनुवृत्तिः ॥ १०३ ॥ गुरोर्मयूरेश्वरस्य इह भाग्यनगरे सप्तमासाः तथाब्धनि यार्गे पंचमासाभ्येति संस्थाः

नागभवाच्च वसुमत्या निर्गमात् वर्षं गतं यदा । तदा स गुरुस्ततो भाग्यनगरादाशु गंतुकामोऽभवत् । यावद्रंतुकाभवाच्च रामहरिः रामसिंहाख्याजिह्विकारी गुरुं प्रति स्वयंहं नीत्वाजनां स्खलितं दीक्षितुमुपदेशुमात् ॥ १०४ ॥ अथ स नरैः सांनंदमुखं सद्रुहं समीक्ष्य विनयान्दान्वितः सन्न नमन्थाह । हे गुरो त्वन्मुखं मम हृदि आनंदोजसा कथमभूत् । युष्मदर्शनमात्रेण ममानंदः कथं जात इत्यर्थः । अखिलवित्तसर्वज्ञस्त्वं नरैर्द्र प्रोचे उक्त्वाच्च । हे नरैर्द्र सर्वं गतोऽप्यानंदो देहहृदि देहबुद्धिपुरुषे अणु स्फुरति । अमलहृदि आत्मज्ञे स आनंदो महाद्य स्फुरति । यथा आर्ये श्रेष्ठे आदर्शे । अयं भावः । अल्पादर्शोऽल्पमेव मुखादि प्रतीयते । महादर्शो तु महत् प्रतीयते यथा । तद्वत् मलिनांतःकरणे सामान्यं सुखं प्रतीयते । त्वत्सदृशे शुद्धांतःकरणपुरुषे सत्पुरुषदर्शनेन

साऽऽनंदोऽस्यगुरुं समीक्ष्य विनयान्दान्वितोऽसौ नमन्प्राहालोक्य भवन्मुखं हृदि ममानंदोऽजसाऽभूत्कथम् ॥ तं प्रोचेऽखिलवित्तिकं लाखिलगतानंदोऽप्यणुर्देहहृद्यात्मज्ञे स महान्स्फुरत्यमलहृद्वार्यं यथा दर्शके ॥ १०५ ॥ रोहिण्यामभवाद्धि कृष्ण इति यच्चक्रेऽतिलोकं यथाश्चाख्या भागवतेऽप्यलेखि गुरुणाऽज्ञाता विहारीति सा ॥ आप्तयेति सुदामस्तत्तुल्यकानंदस्य तस्यासि वै नत्तानंदतो नृप त्वयि न चानंदोद्भवोऽप्यदुतम् ॥ १०६ ॥ श्रुत्वेत्याह नरैर्द्र सदीक्षणमरं संसारिणां दुर्लभं सत्संगस्तु ततोऽपि चेदणु भवेत्साफल्यकृज्जनमनः ॥ भूयात्सोऽप्यधुना ममति बहुधा संप्राथ्यं चावासयत्तत्रैवार्थं वरं हि तद्व्ययततावाप्तं गृहेशं वदन् ॥ १०७ ॥

महानानंदो भवतीति ॥ १०५ ॥ किं च कारणंतरेणापि त्वय्यानंदसंभवोऽस्तीत्याह । रोहिण्यामिति । यस्तव पितामहो मंत्री रोहिण्यामभवत् । इति हेतोः स कृष्णोऽस्ति । हि यतः सः अतिलोकं लोकातीतं यथाश्चक्रे । गुरुणापि देशिकेऽप्येण गुरुभागवतेऽज्ञाता विहारीत्याख्याजलेखि लिखिता । विहारी च सुदामैव भूतनुरुचमज्जना शुक्रानंदस्तस्याप्तो भिन्नमस्ति । इति चान्जता गुरुणा गुरुभागवते अलेखि । अतस्त्वं तस्यानंदतोविहारिनाम्नो मंत्रिणो नत्तसि वै निश्चयेन । हे दृष्टान्तस्त्वय्यानंदोद्भव इति अदुतं न चास्ति । रोहिण्यां जन्मना उत्तमकीर्त्या गुरुभागवते गुरुणा लेखनेन च मंत्रिणः कृष्णरूपत्वं तदंशे ज्ञातुं त्वं वयं चानंदरूपत्वमिति भावः ॥ १०६ ॥ इति श्रुत्वा नरैर्द्र आह । हे गुरो सदीक्षणं सत्पुरुषदर्शनं संसारिणामरमण्यं दुर्लभमस्ति । सत्संगस्तु

वस्तोपि दुर्लभतरोस्ति । स चेदणु किंचिदपि भवेत्तर्हि जन्मनः साफल्यकर्ता भवति । स साधुसंगोऽनुना मम भूयात् भवतु । इति बहुधा संप्रार्थ्य तस्य गुरो-
 र्ययस्यै नित्यव्ययार्थं गृहपतिम् आग्रं च वदन् सन् आर्यवरं गुरुवरं तत्रैव रामसिंहगृहेऽवासयत् । एवं नरेन्द्रो मयूरेश्वरगुरौ बहुभक्तिमानसीदित्यर्थः ॥
 १०७ ॥ तत्परैर्नरेन्द्रैस्त्रैकैः नव इव प्रथमदिवस इवार्चितः सद्गुरुर्ध्वान्मासानवसत् । किं कुर्वन् अन्यपुंभिरितरपुरुषैः वीक्षिता न भवति ता अनन्यपुंवी-
 क्षिताः राज्ञोऽपुरे योषितः स्त्रियश्चोपदिशन् । स च नरेन्द्रो द्योक्राहोतरितं यथा स्यात्तथा विदो ज्ञानस्य सत्कथाः श्रोतुं गुरुं ययौ । तं गुरुमतर्गहे नीत्वा
 स्वप्रियाभिः स्वयं च वस्त्रभूषणधैः अयजत् पूजयामास ॥ ८ ॥ अथ स्वदेशं गंतुमुत्सुकं मयूरेश्वरगुरुं ज्ञात्वाऽसौ नरेन्द्रस्तत्कृते मयूरेश्वरार्थं प्रतिशत
 मासांस्त्रीनवसद्गुरुनैव इवाह्वयह्वयचित्तस्तत्परै राज्ञांतःपुरयोषितोप्युपदिशंश्चानन्यपुंवीक्षिताः ॥ द्योक्राहोतरितं ययौ स च गुरुं श्रोतुं
 विदः सत्कथास्तं नीत्वांशुकभूषणैरयजदंतः स्वप्रियाभिः स्वयम् ॥ ८ ॥ गंतुं देशमथोत्सुकं गुरुमसौ ज्ञात्वाऽलिवत्तत्कृते षष्ठ्या
 रौप्यशतत्रयं प्रतिशरच्छ्रीशालवालव्ययात् ॥ दोलारोपितमार्यमग्ननिनैर्दंढकादिवार्धैर्भटैर्हस्त्यश्वांश्चित्रैरुपर्यभिगेतेक्ष्यं प्रापयत्प्राक्
 स्थितिम् ॥ ९ ॥ सेनान्यं त्ववदद्गुरुः शिविकया यानं परस्यासक्तुन्मेभूत्सस्तु निजिति देशिकवचः प्रोचे स राज्ञेऽथ सा ॥ राज्ञाऽकारि
 दिनैर्नवा गुरुमुदे साहस्ररौप्यव्ययादत्तार्याय च निययौ गुरुश्चास्मादोल्याऽमोघवाक् ॥ ११० ॥

प्रतिवर्षं षष्ठ्या युक्तं शतत्रयं श्रीशस्य लक्ष्मीपेतयोलवालसंस्थाने व्ययस्तस्मादलिवत् । अलवालसंस्थानाद्दानपत्रपूर्वकमुक्तवार्षिकं दत्तवानित्यर्थः ।
 दोलारोपितं शिविकारुढमार्यं मयूरेश्वरगुरुम् अग्र्यः श्रेष्ठो निनदो येषु तैर्दंढकादिवार्धैर्हस्त्यश्वांश्चित्रैः हस्त्याह्वैरश्वाह्वैः पादचरैश्च सह उपर्यभिगेतैरुपरि
 अभितश्च स्थितैरीक्ष्यतेऽलोकयतेऽसाधुपर्यभिगेतेक्ष्यस्तं पूर्वस्थितिं प्रापयत् ॥ ९ ॥ अथ गुरुस्तु नरेन्द्रस्य सेनाधिपतिमवदत् । मम यानं गमनं परस्य
 शिविकयाऽप्रकृतमभवत् । सा शिविका निजाऽऽसीयास्तु । अन्यस्य शिविकया यानं न भूषणकरमित्यर्थः । स सेनानीरिति मयूरेश्वरवचनं राज्ञे नरेन्द्राय प्रोचे
 कथितवान् । अथ राज्ञा नरेन्द्रेण सा शिविका नवीना दिनैः पंचदशदिनैर्गुरुमुदे मयूरेश्वरसंतोषाय साहस्ररौप्यव्ययेनाकारि कृता । आर्याय मयूरेश्वराय

चापिती । अथामोघवाक् सफलवाक् गुरुदोलया शिविकया सहास्माद्भाग्यनगरान्निर्ययो निर्गतः ॥ ११० ॥ एवं गुरोर्भाग्यनगरे सत्कारमुक्त्वा कृमेण स्वर्णमागमन्माह । यत्रेत्यादिभिः । अनव्याणि शिवायापितुमयोग्यानि यानि सुकेतस्याः लघुदोलानि तैरपि यत्र शंकरः अर्च्यते । सर्वैरिति शेषः । तत्र संगमक्षेत्रे गुरुरालुत्य स्नात्वा संगमेश्वरं शिवं विधिवत्समर्च्य विप्रान्संतप्य स्वीयान् पितृव्यादीन् योगदण्डीस्थितान् दृष्ट्वा रामयज्वगृहगैः रामदीक्षितपुत्रैर्बहु ब्राह्मणैः सम्पृक्तं पूजितो भालकीं गत्वा परात्परगुरुं समाधिरुमुमापत्यानंदं समर्च्य सयराः सुकीर्तिः सः नंदीतटमगात् ॥ १११ ॥ तत्र नंदीतटे शिष्यैः पूजितोय शिविकारिथतः सः अनु आगच्छद्भिः संतिवाचानि येषां तैः सह निरगात् । ततः पथाशी मार्गे भोजनकृतौ गुरुर्वसुमतीं प्राप्तः । रात्र्यास्ये यत्रानर्प्यसुकेतकीलघुदुलैरप्यर्च्यते शंकरस्तत्रालुत्य शिवं समर्च्य विधिवत्संतप्य विप्रान्गुरुः ॥ स्वीयान्वीक्ष्य च रामयज्वगृहगैः संपूजितो भालकीं गत्वाभ्यर्च्य परात्परं गुरुमगात्रंदीतटं सद्यशाः ॥ ११२ ॥ शिष्यैस्तत्र स पूजितोय शिविकस्थोदुप्रयादिश्च तैः सद्भाबिर्निरगात्ततो वसुमतीं प्राप्तः पथाशी गुरुः ॥ रात्र्यास्ये नगराग्नैरभिदुतो वाद्योरुदीपैः पथोर्ध्वाधःस्थाऽऽशिशुबुद्धदृक् सुखकरः श्रीमन्मठं चाविशत् ॥ ११३ ॥ पौरायणस्तु गुरुं समेत्य कुशलं नत्वा ह्यपृच्छन्स तानुक्ताब्धंतमदर्शयत्सहचरादोलदि वीक्ष्याऽब्रुवन् ॥ तैस्तथापादितसद्यशाश्च नगरे भाग्ये पुराऽभूत्पुमान्कोऽग्रे यद्वयदयागृहं जगुरिद्वाधोऽन्यैः सद्बहुलेभम् ॥ ११४ ॥

सर्वैकाले नगरादागतैर्जनैरभिमतो बाबेरुर्द्वीमेथ सह पथा मार्गेणोर्ध्वाधःस्थानामावालवृद्धानां नेत्रमुसदः श्रीमंतं मठं चाविशत् । बहु समारभेण प्रविशेश्च त्यर्थः ॥ ११५ ॥ पुरसंवधिनि आर्याः श्रेष्ठपुरुषा गुरुं समेत्य नत्वा कुशलं पप्रच्छुः । स मयूरेश्वरगुरुस्तानांबंतमुक्त्वा सहचरात् शिष्येण निमित्तभूतेन दोलाबं शिविकादिक्कमदयथवत् । ते च दोलादिकं समीक्षयावदन् । पुरा भाग्यनगरे इति शकरोणपादितं संपादितं यशो येन स एतादृशकीर्तिसंयादनकर्ता नाभूत् । अग्रे को भवेत् न कोपीत्यर्थः । हि यतः यद्भाग्यनगरम् अदयागृहं दयास्थानं न भवतीति जगुः । जना इति शेषः । इह भाग्यनगरे सरुद एकवर्षं संशोऽक्रमन्त्यैर्दुःखेन लघुमुशक्यमस्ति । तस्मान्मयूरेश्वरगुरोरेव भाग्यनगरे सत्कारो जातो नान्यस्येत्यर्थः ॥ ११६ ॥

सर्वे भाग्यमार्गे युरोः प्रतिष्ठापुण्यत्वं तस्य विद्याधने बहुश्रीतिरासीदित्याह । शय्यायामिति । शय्यायां मंचादौ अथवाऽऽसने नृगमने नृयाने वाजसि
 मन्त्रादौ वा स्थित्याऽन्तर्द्रितः अनलसोऽद्योदितगुरुमयूरधरः पुस्तकहस्तः सन् तानि अनेकानि पुस्तकानि ईक्षते । किंभूतानि पुस्तकानि । पूर्वोत्तरमी
 मासद्वयं तर्कः न्यायशास्त्रं शब्दो व्याकरणं युतियोगशास्त्रं सन्मंत्राः मंत्रशास्त्रं प्रयोगाः कर्मकाण्डं श्रुतिस्मृती एतेषां अर्थः तत्त्वज्ञानं येषु तानि
 भग्नान्यानि सांख्यादीनि पुराणानि शास्त्राणि बहुभिन्नानि काव्यान्यपि प्रययति । पुस्तकविचारं विना कुत्रापि न तिष्ठतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ किं च प्राची
 नेषु बहुषु पुस्तकेषु सत्स्वपि पुनः स क्रीतानि अमूनि पुस्तकानि गृह्णाति । अन्यैर्लेखयति । स्वयं च लिखति । शिष्यादितः शिष्यादिभिः संगृह्णाति । प्रत्येकं

शय्यायामथवाऽऽसने नृगमने वानस्यधोदृग्गुरुः स्थित्याऽन्तर्द्रित एव पुस्तककरोऽनेकानि तानीक्षते ॥ मीमांसाद्वयतर्कशब्दयुतिसन्मं
 त्रप्रयोगश्रुतिस्मृत्यर्थानि पुराणभाष्यबहुभित्काव्यान्यथान्यान्यपि ॥ १४ ॥ प्राचीनेष्वामितेषु सत्स्वपि पुनः क्रीतानि गृह्णात्यमुन्यन्ये
 लेखयति स्वयं लिखति संगृह्णाति शिष्यादितः ॥ प्रत्येकं समपट्टिकायुगमथोर्ध्वोच्चं दृढार्थोक्तं सूच्या सूत्रितमप्यन्यत्रुगुणं वा
 क्षन्सदोर्न नृटत् ॥ १५ ॥ अस्माकं कुलमादितोस्ति विदुषां मुख्यं धनं पुस्तकान्याहुस्तत्तु विवर्धयन्ति सततं ज्ञात्वोत्तमः स स्मृतः ॥
 मध्यस्तस्य च रक्षोऽधम इदं यो नाशयत्येनसा दुःखं यातु निजान्वदन्ति गुरुश्चासीत्सदा तन्मनाः ॥ १६ ॥

पुस्तकेभ्यः समानं पट्टिकायुगमर्पयति । अथोर्ध्वमुच्चमुचमं दृढमर्थोक्तं वस्त्रं सूच्या सूत्रितम् उरुगुणं दीर्घरज्जुगुणं चार्पयति । किंभूतः ऊनं नृटत् वस्त्रं
 सदा वीक्षन् पश्यन् । एवं पुस्तकेषु अत्यादरं कृतवानित्यर्थः ॥ १५ ॥ पुस्तकरक्षणेऽप्यादरमुक्तवानित्याह । अस्माकमिति । अस्माकमेतत्कुलम् आदितः
 आदिनाथमारभ्य विदुषां कुलमस्ति । विदुषामित्युभयसंबन्धिव । विदुषां मुख्यं धनं पुस्तकान्याहुः । विद्वांस इति शेषः । तत् पुस्तकधनं ज्ञात्वा सततं विवर्धयन्
 यः स हि पुरुष उत्तमः स्मृतः । तस्य धनस्य रक्षको मध्यमः स्मृतः । य इदं धनं नाशयति । सोऽधमः स्मृतः । स एनसा दुःखं यातु । इति स्वकी
 यान्वदन्मयूरेश्वरगुरुः सदा तन्मनाः पुस्तकचिन्तयासीत् ॥ १६ ॥

अथ मयूरेश्वरस्य संन्यासमाह । आत्मज्ञस्येति चतुर्गतिः । ईश्वररूपिणः आत्मज्ञस्य गुरोः सदितराः सत्यः इतरा असत्यश्च सर्वोः प्रजाः संति । तत्र सत्यः प्रजाः स्तुत्या स्तवनेन अतोऽस्माद्गुरोः सकाशात् सत्तु गुणं प्रापुः । इतरा असत्यः प्रजास्तु निंदया गुरोर्बहुनिंदया असत्त्वं पापरूपं धनं प्रापुः । इति प्रकारेण पापपुण्यद्वयं अंजः अनायासेन प्रोज्झन् रजन् स्वयं चालेषः सन् पारंपर्यगः परंपराप्राप्तश्चासौ लोकसंग्रहकश्च तं परंपरागतं लोकसंग्रहसंपादकं च संन्यासमैच्छत् । यतः सुचित् अतिविद्वान् । “तस्य पुत्रा दायमुपयति सुहृदः साधुकृत्यां दिवतः पापकृत्याम्” इति श्रुतौ ज्ञानिनः पापपुण्योरन्यत्र गमनश्रवणादलो गुरोरित्युक्तं युक्तमस्तीति भावः ॥ १७ ॥ अथ ज्येष्ठे गुरुशुक्रानंदस्योत्सवोऽभवत् । शिष्यास्तुर्यगतिं संन्यासग्राहिणं मयूरेश्वरगुरुं

आत्मज्ञस्य गुरोः प्रजाः सदितरा इद्वृपिणश्चाखिलाः स्तुत्याऽऽयुः सदतोहि सत्य इतराश्चासत्स्वमुद्भिदया ॥ अंजः सत्कृतदुष्कृतद्वयमिति प्रोज्झन्नलेपः स्वयं पारंपर्यगलोकसंग्रहकरं संन्यासमैच्छत्सुवित् ॥ १७ ॥ ज्येष्ठेभूदथ चोत्सवो गुरुशुक्रानंदस्य तत्रागताः शिष्यास्तुर्यगतिं निशम्य हि गुरुं द्रष्टुं तमायुस्तुकाः ॥ सदक्षामथ धुंडिराज इति सत्पुत्रः समैच्छद्गुरोर्भूयः प्रार्थनया शिरोग्रिनिनिभिः पूजत्सलबिचर्यया ॥ १८ ॥ नाथोऽभूत्सदयस्तदादिमवयः स्थगार्गांसि विस्मृत्य तत्प्राप्तपुण्यातिशयात्परैश्च विनुतो यत्सज्जनिः सत्कुले ॥ दीक्षां चाददुक्ततंत्रविधिवच्छस्त्रीशसैख्याभिर्चा श्रीतस्यै द्रुतसिद्धवाचमपि वाक्छोसेविताचर्चिते ॥ १९ ॥

निशम्य तं द्रष्टुमयुस्तुकाः संतस्तत्रोत्सवे आगताः ॥ अथ धुंडिराज इति सत्पुत्रो गुरोः सकाशात् यया पूर्णत्वप्राप्तमभवति तां सदीक्षां पूर्णानिषेकदीक्षां भूयः प्रार्थनया शिरसोऽग्रिनिनिभिश्चरणयोर्नमस्कारैर्बहुवार्यनया इच्छितवान् ॥ १८ ॥ एवं प्रार्थितो नाथस्तस्य धुंडिराजस्यादिमवयः स्थानि पूर्ववयोगतानि आगार्गांसि अपराधान् विस्मृत्य परैश्च विनुतः प्रार्थितस्तस्य धुंडिराजस्य पूर्वपुण्यातिशयेन सदयो दयायुक्तोऽभवत् । यवतः सत्कुले सतां जन्म भवति । अथ च स गुरुः वाक्छोस्यां सेविता लक्ष्मीबाणी निषेविता या पराशक्तिस्तस्या अर्चाविते पूजकाय धुंडिराजाय उक्तो यस्तंत्रे विधितद्वत् पूर्णदीक्षां ददौ । श्रीतस्य लक्ष्मीवृद्धये लक्ष्मीशानंद इत्यभिधां च ददौ । द्रुतं सिध्यत्यनया तां वाचं च ददौ । बह्वाराध्यपि शरणागतो गुरुणा नोपेक्षयत इति भावः ॥ १९ ॥

अथ गुरुस्तु वैज्ञैर्वैदिकैर्बाह्णैर्निमित्तभूतैः स्वयं प्रेषमुच्चरन् सन् मंत्रयुक्तं यथा भवति तथा संन्यासमकरोत् । हि यतो विदुषः प्रेषोच्चारणार्थवपरो न भवति । अन्यापेक्षा नास्तीत्यर्थः । बुधैरस्य गुरोः प्रबोधानन्दतीर्थेति पूर्वोक्तमात्रं पूर्वसंप्रदायात् आख्या कृता हि । यतोऽप्यज्ञानं जीवान् निजप्रबोध विभवात् आत्मज्ञानसामर्थ्येन सुज्ञानुत्तमांश्चाकरोत् । तस्माद्योग्यं प्रबोधानन्दतीर्थ इति नामासीदित्यर्थः ॥ १२० ॥ अथ देशिके मयूरेश्वरगुरौ संन्यस्ते सति तं प्रति सुभक्ताः प्रियतमं मयूरेश्वरं श्रुत्वा दूरादगमन् । अस्माद्गुरोः सकाशादात्सवं प्रापुः । च पुनः अमृतः न मनो यस्मिन्मनसाऽग्राह्यम् अवाच्यं वक्तुमशक्यम् अतः अक्षयं सुखं चापुः । मनोवाग्माहं तु सुखं सक्षयं भवतीत्यर्थः । ततस्ते संतुष्टाः संतस्तं मयूरेश्वरं यथार्थं यथाशक्ति

संन्यासं कृतवान्युरुरुस्त्वथ विधिज्ञैर्वैदिकैर्मंत्रवत्प्रेषं यः स्वयमुच्चरन् हि विदुषः प्रेषोक्तये नापरः ॥ आख्योक्तास्य बुधैः प्रबोधमुखयुक्ती र्थेति पूर्वोक्तमाद्योक्त्यज्ञानं निजप्रबोधविभवात्सुज्ञोत्तमांश्चाकरोत् ॥ १२० ॥ संन्यासिन्यथ देशिके तमगमन्दूरात्सुभक्ताः प्रियं श्रुत्वाऽस्मान्निजतत्त्वमापुरमनोवाच्यं सुखं चाक्षयम् ॥ तुष्टास्तं स्वयजन् यथार्थमभवन्नित्यं नवश्चोत्सवः सद्भिः श्रीगुरुवाक्यजात्मसुखदः पादोनवर्षं सताम् ॥ २१ ॥ चैत्रेऽथो गुरुपाददर्शनपरोदारामवंशी ययौ नाद्वंद्वी विषयार्थे इज्यचरणं संपूज्य भक्त्याऽऽतकैः ॥ श्रुत्या द्यर्थमहर्निशं गुरुमुखाच्छृण्वंश्च तत्रावसत्क्षेप्यं वीक्ष्य गुरोः पुनःपदसमीक्षासंशयी सन्मतिः ॥ २२ ॥

अयजन् हि । एवं पादोनवर्षं नवमासपर्यंतं सद्भिः सह श्रीगुरुवाक्यं मयूरेश्वरवचनं तस्माज्जातं यत् आत्मसुखं तद्वदाति सः सतामुत्सवो नित्यं नवीनोऽभवत् । संन्यासग्रहणानंतरं नवमासपर्यंतं सतामागमनेन नित्यमानंदो जात इत्यर्थः ॥ २१ ॥ अथ मयूरेश्वरस्य स्वरूपस्थितिं वस्तुमुपक्रमते । चैत्र इत्यादिभिः । अथ चैत्रमासे गुरुपाददर्शनतत्परश्चासौ उदारामवंशो भवत्य नववंशे उदारामवंशे नानेति प्रसिद्धो ययौ प्रातः । वसुमतीमिति शेषः । यद्वा आसमंतादं मा लक्ष्मीर्यस्मिन् एतादृशो वंशोऽस्यास्तीति आमवंशी उदारश्चासावामवंशी च गुरुपाददर्शनपरश्चासौ उदारामवंशीचेति समासः । स तां पुरुषो ययौ । किंभूतः आद्वंद्वी सुखदुःखादिद्वंद्वरहितः ज्ञानवान् संपन्नश्चेत्यर्थः । विषयार्थः देशे मुख्यः स इज्यचरणं पूज्यपादं मयूरेश्वरगुरुश्च

आतैकरतैः सह । यद्वा प्राप्तपूजाद्रवैर्भक्त्या संपृज्य श्रुत्यादीनामुरागिनिषदादीनामर्थं गुरुमुखादहनिशं शृण्वन्मन्त्रं तत्र गुरुकारयामयशत् । सन्मतिर्दु
द्धिमान्स गुरोः श्रवणार्थस्य क्षीणत्वं दृष्ट्वा पुनःपदमर्षिदायां पुनश्चरणदर्शनविषये संशयवानासीत् । बुद्धिसत्ता भविष्यं ज्ञायत इति भावः ॥ २२ ॥
प्रदोषपरतः प्रदोषकालात्तरं गुरुत्वमिति ग्राह । इति क्रिम् । आदिनाथादारम्य नाथानां गुरुणां चरित्रं सुपयं सुष्ठोक्तयुक्तं येन रामकृष्णक
विना कृतम् । यस्य ग्रंथान् कच कदाचित् अणु किंचिदपि नालोक्तिवद्वा । काव्यं च न सम्यगधीतवान् । केषादिकं शाब्दं शब्दज्ञानजनकं
बलं व्याकरणादिकं चाधीतवानिति कुतः । न कुवोप्याधीतवान् इत्यर्थः । यस्यादियाम्नात्ताभवेपि यो ग्रंथं कृतवान् । तस्मात्तस्य हृदयस्थदेशिकेनेन हत

तं ग्राहेति गुरुः प्रदोषपरतो येनादिनाथाकृतं नाथानां चरितं सुप्रब्रमणु नो ग्रंथान्कचाऽलोकयत् ॥ काव्यं नो समधीतवान्स हि
कुतः कोशादिशाब्दं बलं तस्मात्तद्धृदयस्थदेशिककृतं ज्ञेयं यतोऽस्मत्प्रियम् ॥ २३ ॥ पूजा येन च लौकिकैरपि पदैः श्रीदेशिकं स्या
न्निवता ध्यानावाहनमुख्यषोडशपदाब्ध्या ममातिप्रिया ॥ तां त्वं ब्रह्मधुनेति पुत्रमवदच्छ्रुत्तमीशसौख्यं गुरुः शृण्वंस्तन्मुक्त्वा नस्तदर्थं भव
द्वचानंदमग्नः स्वयम् ॥ २४ ॥ नान्यत्र क च देशकालपुत्रः श्रीदेशेयान्भवे मनश्चोद्दिशद्विशतकृतिः स हि गुरोराद्यान्नेष्टप्रदः ॥
तस्यैवास्ति कथा तु यत्र चरिते मत्संस्थितिश्चेति तच्छृण्वज्ज्झूवदुःखगद्विहितदोस्सीत्यब्रवीत् गुरुः ॥ २५ ॥

मेति ज्ञेयं सर्वज्ञैरित्यम् । यतोस्मा कं प्रियम् । अयं भावः । श्रीदेशिकदण्डैरुज्जिनिष्ठस्य यम श्रोतेशिककृतकाव्ये एव भवति । न तु यन्नुपजात्रकृतकृतदे
श्रुतिर्भविष्युमर्हति । अतो देशिकचरणैकनिष्ठस्य रामकृष्णकवेः काव्यं देशिककृतं वास्तीति ॥ २३ ॥ तेन च कत्रा लौकिकैः ग्राह्यैः पदैः श्रीदेशिकं नाम
युक्ता पूजा कृतास्ति । ध्यानावाहनादिषोडशोपचागर्थयुक्ता सा पूजा नयतेभियास्ति । तां पूजाप्रभुना त्वं ब्रूहीति लक्ष्मीशानंदनामकं पुत्रं गुरुवददत् ।
तदस्तन्युत्सुतः पुत्रमुत्सेन तामित्यनुब्रूति । पूजां शृण्वन् गुरुः स्वयमानंदमग्नः सन् तदर्थं पूजापदानामर्थं चावदत् । रामकृष्णकविरिति संसृष्टोऽभवि
त्यर्थः ॥ २४ ॥ एवं संसृष्टो गुरुर्गुरुरंराचारित्रं सकलं कृतवानित्याह । नान्यन्वेति । यम मतः श्रीदेशिकात् गुरोरन्यत्र गुरुं विना कचिद्देशे काले पदे

कुहाचिकदाचिदपि न व्रीकि । इति वं गुरुं दृष्ट्वा गुरोरिदं मौनकारणं किमस्तीत्याहुः । सकला इत्यनुवृत्तिः । भिक्षो वैद्याः वायुभाहुः । तद्विदः गुरुसामर्थ्यं विदोऽसौ गुरुरवतारकृत्यं कृत्वाधुना स्वं रूपं कृष्णादिवत् ध्रुवं याति गच्छतीत्याहुः । कृष्णो यथा निर्याणकाले मौनं कृतवान् तथाऽयं गुरुरपीति । गुरोरभिप्रायं ज्ञातवन्तं इत्यर्थः ॥ २८ ॥ अथ गुरुरन्नमुदकं वा यस्य गुरोर्वेक्रांतिके भुक्षन्मपीपे धृतं केन चिदातीतं चेत्तर्हि मनागपि किंचिदपि न स्पृशति । वदिनेऽप्योदकं वर्जितमित्यर्थः । सद्विर्गदितामुक्तां प्राचां शिवरामप्रभृतीनां स्वनिष्ठामात्मनिष्ठां कवितां प्रतिकृद्धा स्रक् माला येन स स्तब्धीकृतमालः सन् धृणोत्येव । ऊर्ध्वं सौधग्रहे विषम्रथः शुकानन्दस्य संस्थां समाधिं गवाक्षान्मुहुः पश्यति । अथ धुंडिराट् पुत्रः आशयं गुर्वभिप्रायं ज्ञात्वा दृष्टिः सह शनैर्गुरु

नात्रं वांऽबु मनागपि स्पृशति यद्वक्रांतिके चेद्धृतं प्राचां सद्गदितां स्वनिष्ठकवितां रुद्धमेगवाशृणोत् ॥ तिष्ठन्मूर्ध्वमधः स पश्यति गुरोः संस्थां गवाक्षान्मुहुस्तं निन्येथ शनैर्नृभिर्गुरुरो ज्ञात्वाऽऽशयं धुंडिराट् ॥ २९ ॥ आस्तीर्णे तमशाययन्मुदुपटे चोच्चोपबर्हे ततः स्युः स्वीयाः परितस्तदङ्गशिरोश्चासोत्थितः स क्वचित् ॥ प्रेष्याश्वं च सपत्रतोऽनयदिह स्वान्धुडिराट् गोतटात्पौराश्चानिशमाय धुर्गुरुसमीक्षार्थं नृसंघोऽभवत् ॥ ३० ॥ इत्थं त्रीणि गतान्यहान्यथ चतुर्थेऽपाययन्ब्रूहि भक्तः श्रुक्तिपयोऽग्रहीदनशनश्चैनत्सु भक्त्यग गुरुः ॥ सोऽपश्यत्सकलं निजे निजमिहात्मौपास्यगुर्वैक्यतः स्वाद्यैक्येन कमाप चायं महसाऽतर्बाह्मिणेनांतरे ॥ ३१ ॥

पुः शुकानन्दसमीपे तं प्रबोधानन्दगुरुं निन्ये । प्रासादादशोभागे आनीतवानित्यर्थः ॥ २९ ॥ च भुनः मुदुपटे उच्चोपबर्हे उच्चोपबर्हयुके आस्तीर्णे यति योग्ये शयने तं गुरुमशाययत् शयनं कारितवान् । ततः स्वीयाः पुत्रशिष्यादयः परितः स्युः आसमंतात्तस्थुः । स च गुरुरस्थितः सन् कदाचित् तेषां परितः स्थितानामङ्कगतमुत्संगतं शिरो यस्य तदङ्ककृतमस्तक आसीत् । ततो धुंडिराट् पत्रसाहितमश्वं प्रेष्य चकारान्धनुष्यं च प्रेष्य गोतटाजं दितटात्सका शास्त्रान्वकीयान्मभृतीविह वसुमतीमानयत् । पौराश्व वसुमतीस्याः गुरुसमीक्षार्थं गुरुदर्शनार्थमनिशं सततमाययुः । तदा गुरुसमीक्षार्थमित्युभयान्वयि । नृणां संघः सम्पदोऽभवत् । मूर्वेणां गुरुदर्शनार्थमुत्सुकताऽभवदित्यर्थः ॥ ३० ॥ इत्थं प्रकरेण त्रीण्यहानि गतानि । अथ चतुर्थेति कश्चिद्वक्त्रः काशीरा

यास्यः श्रीपदे गुरवे शुक्तिमितं पयः अपाययत् । गुरुत्वानशनोऽशनवर्जितोपि एतस्य काशीरायस्य सुभक्त्या अग्रहीत् । अथ स मयूरेश्वरगुरुः सकलं जगत् निजे स्वात्मनि निजं चालमानमिह सकले जगति आत्मनः स्वस्योपास्यदेवताया गुरोश्चैक्यतः एकत्वेन स्वरथावेनादिनाथेन सह यदैक्यं तेन च पश्यन् सत् अंतर्वाह्यगतैर्नार्यमहसा उत्तमतेजोरूपेणांतरे हृदि कं ब्रह्ममुखमाप स्वरूपं प्राप्तः । “सौदामिन्या यथाकाशो यांन्या हित्वाभ्रमंडलम् । गतिर्न लक्ष्यते मर्त्यैस्तथा कृष्णस्य दैवतैः ” इति कृष्णगतिवत् गुरुः स्वस्थितिं प्राप्नोऽभवत् । अंतरेण कर्नापेत्येन गुरोः प्राणोत्कर्मणं नोच्यते । किं तु ‘स्रोतः श्राम उपायमदिति, भीष्मवत् तत्त्वानां लयमात्रं विधीयते । “तेन न तस्य प्राणा उत्कामंत्यैव समवलीयंते” इति श्रुतौ ज्ञानिनः प्राणादेरत्रैव स्वस्थितत्वे लयार्थवत्तावत्प्रामाण्यमिति ज्ञावः ॥ ३१ ॥ एवं मयूरेश्वरगुरोरुत्तमपदप्राप्त्या तत्कालस्याप्युत्तमत्वप्रामाण्यमिति ज्ञायाह । मोहूर्त इति । सः मुहूर्त एव मोहूर्तः गुरोर्मयूरेश्वरस्य शिवतागत्या शिवत्वप्राप्त्या शिवः शिवसंज्ञकोभवत् । होति निश्चयेन । ‘अहः स्युः शिवसार्पमित्रपितर इत्यादिनाऽहः प्रथमो मोहूर्तः स शिवोऽभवद्धि शिवतागत्या गुरोः समभूप्रक्रांत्याष्टतिथिः शिवः सदुरुतेत्यग्रं त्वहो मंगलम् ॥ सच्चित्सौख्यमयाद्धि एक उदभूत्कृष्णोऽथ माआदिमः स्वाद्यैक्यादुत सूर्यमंडलमिदामुच्चित्रभातुः शरत् ॥ ३२ ॥

मुहूर्तः शिवसंज्ञकोऽभवत् । गुरोः समभूप्रक्रांत्या । शुभेच्छाविचारणतनुमानसासत्तापत्यसंसाक्षिपदार्थभाविनीतुर्याणां सप्तभूमिनां प्रकृष्टोद्धवनेन परशिवरूप तथा अष्टतिथिः अष्टमीतिथिः शिवदेवताकोऽभवत् । तिथिशब्दस्य पुंस्त्वविवक्षया शिवशब्दस्य पुंस्त्वम् । अष्टम्याः शिवदेवताकत्वं चोक्तं चिंतामणौ । “तिथीया वंक्षिकौ गौरी गणेशोऽहिगुहो रविः शिवो दुर्गातको विश्वे हरिः कामः शिवः शशी” इति । तथा गुरोः सदुरुतेत्या सति मंगलानां मंगलरूपे ब्रह्मणि उरुतया महत्त्वेन या इतिः गतिस्तया उग्रमपि अंगारकं अहः वासरः मंगलं मंगलसंज्ञकमभवत् । गुरोः सच्चित्सौख्यमयात् सच्चिदानंदरूपत्वेन पक्षः कृष्णः कृष्णसंज्ञको हीति निश्चयेन उदभूदुत्कृष्टोऽभवत् । “छर्षिर्भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः” इति कृष्णस्य सच्चिदानंदरूपत्वप्राप्त्यं गुरोः स्ववैक्यात् स्वस्यात्मनः गुरोराथेन आदिनाथेन सह यदैक्यं तस्माद्धेतोः माः मासआदिमः आद्यैक्योभवत् । उत पुनः शरत् संवत्सरः गुरोः सूर्यमंडलमिदं गुरुकृतसूर्यमंडल

भेदेन चित्रभानुः चित्रः विचित्रः भानुः सूर्यो यस्यां सा चित्रभानुसंज्ञाऽभवत् । सूर्यमंडलभेदश्च । सूर्यमंडलभेदितौ । परिब्राज्यो गपुकश्च गृध्रे चाभिपुत्रो हवः" इत्युक्तः । इत्थं च गुरोः परस्मानंदशान्तिप्रमेये मूर्धूतदिकोपेष्टपुत्रत्वं भात इत्यर्थः । अत्र सात्वत्यकालेन गुरोर्विशतः समर्थनदर्थोत्तरन्यासोत्कारः ॥ ३२ ॥ एवं मयूरेभ्यः गुरोः स्वरूपशान्तिमुपवर्ण्य तस्य समाधिरिष्यतिमाह स्वावेति । पुत्रादिरिष्यतीर्थकरो ज्ञात्वा गुरुर्मयूरेभ्यः यथाविधि यथागाहान् चित्रः अमौल्यपट्युके दानेशिविकायां कृतः स्थापितः सन्न भजनमुक्तायैः सह पूरे श्रान्तिः यथा श्रान्तिस्तथा तं पौराः पुत्रैः दुरोभिपः सुगंधिद्रव्यैः सिताविक्रान्तिभिः शर्कराविकौरसाग्निना ततः तं धुंडिराजस्तं मयूरेभ्यः गुरोः नैला दूर्वादिद्रव्यले स्मरुरोत्सवं समाधिरुदरोत्त । भाविज्ञानिना

ज्ञात्वा तीर्थकरो यथाविधि गुरुः पुत्रादिभिश्चावेतौ गानेऽमौल्यपटे कृतो भजनमुपवर्ण्यैः पूरे श्रामितः ॥ पुत्रैः सौरभितः सिताविक्रान्तिभिः पौरास्तदाऽवाकिरन्नीत्वा तं स मंडे समाधिमकरोत्सिद्धस्थले स्वाक्षयम् ॥ ३३ ॥ आपक्षं कृतमात्रं गुरुस्तदर्थो भक्तैः परैश्चागतैः स्वाद्वन्नैर्द्विजभोजनैर्गुरुकथापौराणसद्भायनैः ॥ वर्षैर्षं उताष्टमाष्टुगदिनैरेकादशतोभद्रकालस्तत्र ययुः परेषु गुणिनो निमाय्य वित्तार्थिनः ॥ ३४ ॥ उज्जिगृह्णन्वद्विंशताकृतीन्यः प्राक् देशिकांतानवदुर्गैर्माय् ॥ तं सर्ववशश्चतुष्येकमायं प्रवेधनौत्सं गुरुमानताः स्मः ॥ ३५ ॥

गुरुणा स्वसमाधिरयलं पूर्वमेव साधिनदापादित्यर्थः ॥ ३३ ॥ अथ सः धुंडिराट् पक्षयक्तं यथादिभिः भावैर्गुरोर्भयूरेश्वरस्योत्तवं कृतवान् । उत पुनः वर्षैरे प्रतिवर्षं अष्टयादष्टमसंज्ञादेकादशानः एकादशतिथौ चतुर्दशेऽप्यनुगृह्यन्त्येवमुक्तत्वं इति परिणः कोननुवृत्तिः । तत्रोत्तरे गुरुपक्षाः परे च वित्तार्थिनो गुणिनो विप्राश्चाययुः ॥ ३४ ॥ एतानत्यर्थतं श्रीमयूरेभ्यः गुरोश्चरित्रमुपवर्ण्य कविराट् तं प्रजगति । उज्जिगृह्णति चतुर्भिः । पूर्वं यो गुरुर्न रासकृष्णं कर्त्तुं मतिं निगृह्णन्वद्विंशतसंख्यान् देशिकानंदपर्यंतान् गुरुन् च गुणैः तत्रोत्तरेः सदावदत् । तं आदितायादित्येवमुक्तत्वं एवमुक्तत्वं यथायं तत्रोत्तरेः

गुरुमानताः स्मः ॥ ३५ ॥ यश्च गुरुः स्वयमेकत्रिंशदधिकशतद्वयसंख्यानिविष्टो मृदमपि मां द्वात्रिंशदधिकशतद्वयसंख्यानिविष्टं धर्मानाभिधं स्कार
तं प्रबोधनं दतीत्यगुरुं नताः स्मः । श्रीमयूरेश्वरगुरुणा राहज्ज्याख्यं ग्रंथकतोरं प्रति पूर्णाभिषेकः कृत इति यावः ॥ ३६ ॥ यश्च गुरुर्नोदुरानंदपुरीः नृत्य
वंशजन्यं स्वार्थसुतं स्वज्येष्ठमग्निनीसुतं विह्वलेवसंज्ञकं प्रति धरानंदनामकं तनुल्यसंख्यं द्वात्रिंशदधिकशतसंख्योपातं च चके । तं प्रबोधांतदगुरुं नताः
स्मः । श्रीमयूरेश्वरगुरुणा नारायणपुरवासिनं विह्वलेवं प्रति पूर्णाभिषेकः कृत इत्यभिप्रायः ॥ ३७ ॥ यो गुरुः उपाधिर्बुधद्विराजगयानं सप्तुनं गि
लक्ष्मीशानंदाभिधं समानसंख्याभिधं द्वात्रिंशदधिकशतद्वयसंख्यानिविष्टं चाकरोत् । पूर्णाभिषेकं कृतवाच् । तं प्रबोधांतं नताः स्मः । अत्र यद्यपि पुंड्रिता

उदेकरामद्विशताकृतियो द्वात्रिंशद्विधं दिशनाभिधं माम् ॥ मृदं च धर्माभिमुखं चकार तं श्रीप्रबोधाख्यसंख्यं नताः स्मः ॥ ३८ ॥
कन्यान्ययं भास्करदेशिकस्य स्वार्थसुतं विह्वलेवसंज्ञम् ॥ तनुल्यसंख्यं च धरासुखं यश्चैव प्रबोधाख्यसंख्यं नताः स्मः ॥ ३९ ॥
यो घुंडिराजं स्वसुतं सुभूतं लक्ष्मीशसौख्यं हि समानसंख्यम् ॥ वाक्त्रिंशद्विधं तं कृपयाऽभ्युत्तं प्रबोधनैख्यं गुरुमानताः स्मः ॥ ४० ॥
गुरवात्मत्वात् धनजह्मतमादेशानुर्यनिं गुरोश्छात्रिण्येकाऽहदपि गुरुस्थानविततिम् ॥ व्ययं चाकुर्यादौ वसुपुरतस्वहाभ्यालिलितैर्बुधै
वर्द्धं तत्त्वं निखिलगुगुरुत्साहविषये ॥ ४१ ॥

जस्य जन्मवंशे पुत्रत्वाच्छ्रेष्ठत्वं तथापि विद्यावंशे पूर्वापरदीक्षाभ्युपेयं ज्येष्ठकनिष्ठत्वमावो युज्यते । तेन राहज्ज्याख्योपातज्येष्ठत्वं विह्वलेवस्य यत्कन्य
धुंडिराजस्य कनिष्ठत्वं च ज्ञेयमिति यावः ॥ ४२ ॥ अथ श्रीदेशिकसंभाषितधनज्जाभस्य राज्ञा हस्तस्य पुनः संयातिग्रन्थाः निजदीक्षाभ्याः गुरुनान्
याश्चरित्रं श्लोकद्वयेनाह । गुराविति । गुरौ श्रीमयूरेश्वरे आत्यत्वं प्राप्ते सति धनजह्मतं धनज्जाभहर्तारं आपनं तादृशस्य दृष्टत्वं धामयनपरस्य यौने पुत्र
गुरोः छात्रिणी विद्यायीनाम्नो गुरुस्थानविततिं शुक्रानंदसंस्थानविस्तारं व्ययं चावर्द्धं । अत्रौ राजा वसुपुरतस्वहाभ्यामालिलितैः गुरोः
स्थानविततिं व्ययं चाकुर्याद्धं तस्य धनज्जाभस्य त्वं सर्वगगुरुत्साहविषये दत्तौ । अर्द्धं तद्गुल्यौल्यं कृद्विस्तारं तादृशानंदस्य सप्तजनस्य दत्तवान् ।

विठायीकृतप्रयत्नैर्वाह्यभ्रामोचनं जातमित्यर्थः ॥ ३९ ॥ किंचामीर्निर्भयापि स्त्रां अबलापि विठायीनाम्नी गुरुबलात् गुरुकृपया नृपतो राज्ञः सकाशात् नवीनं धुंडीनास्वया धुंडिराजनाम्ना युक्तं लिखितं पत्रं सनद इति भाषाप्रसिद्धं चक्रे कृतवती । किंभूतम् अनन्यविषयं न अन्यस्य विषयो भयत्वं यस्मिन् तादृशं गुरुस्तवाथैव धुंडिराजनामांकितत्वादन्यस्वत्वश्चन्यमस्तीत्यर्थः । या च विठायी पूर्व भयूरेश्वरममंशं शुक्रानंदस्य ऊर्ध्वं देवालये शिखरं कृतवती । इदानीं तु सा विठायी सर्वेषां गुरुभक्तानामुपरि गुरोः सत्कार्यरूपं शिखरं अर्द्धश्रमोचनरूपं श्रेष्ठकार्यं कृतवती । सर्वगुरुभक्तचूडामणिरैवाभूदित्यर्थः ॥ १४० ॥ अथ धर्मानंदो धुंडिराजाय तत्कृत्यं दरायन् आशिषं योजयति । यत्नं गुरोर्भयूरेश्वरगुरोः पश्चात् पृष्ठभोगे नियोगानंतरं वाऽऽद्यपूर्णमूर्तिः कृता स्थापिता । अथ श्रीदक्षिणामूर्तिहर्ध्वसंस्थः ऊर्ध्वालयस्थः कृतः । श्रीमंगलांबा देवी च सुमंगलाद्दे उन्मे मंगलवारपेठस्थाने कृता स्थापिता । येनैतत्पति विठायी स्त्री चाभीर्नृपत उत चक्रे गुरुबलात्त्रवं धुंडीनास्वलालिखितमपि चानन्यविषयम् ॥ शुक्रानंदोर्ध्वं या शिखरमपि पूर्व कृतवती । त्विदानीं सर्वेषामुपरि गुरुसत्कार्यशिखरम् ॥ १४० ॥ पश्चाद्गुरोर्येन कृतान्नपूर्णं श्रीदक्षिणामूर्तिरथोर्ध्वसंस्थः ॥ श्रीमंगलांबापि सुमं भलाद्दे स धुंडिराजो विजयी सदास्ताम् ॥ ४१ ॥ कविरुवाच ॥ इत्थमादिगुरोः सर्वगुरुणां वै परंपरा ॥ उक्तानेककथाभिश्च गुरुणां सर्वरूपिणा ॥ ४२ ॥ कोन्यस्तस्य कथां वक्तुं क्षमो देहमतिः सतः ॥ अंधकारो यथार्कस्य मशको मरुतो यथा ॥ ४३ ॥ तस्माद्गुरुकथा सर्वा गुरुणैव निरूपिता ॥ मया व्यजेनैव यथा वंश्या वादयता रवः ॥ ४४ ॥

प्रात्रयं कृतं सः धुंडिराजः सदा विजयी आस्तां विजयी भवतु । संस्थाने संपदायप्रवर्तकोऽयं धुंडिराज एवास्तीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ प्रथमसर्गे सर्वगुरुणां चरित्रं वक्तुमुपक्रान्तमुपसंहरति इत्यादिना । एवमादिनाथगुरोः सकाशात्सर्वगुरुणां या परंपराऽनेककथाभिः सह मयोक्ता । सा सर्वरूपिणा गुरुणैवोक्ता दे इति निश्चयेन ॥ ४२ ॥ स्वयं देहबुद्धिः सन् सतः सद्रूपस्य गुरोः कथां वक्तुं अन्यः कः क्षमो भवेत् । न कोपि समर्थः । तत्र दृष्टान्तः । यथांधकारः सूर्यस्य कथां वार्तां वक्तुं यथा वा मशको वायोर्वार्तां कर्तुं न समर्थस्तथा एतद्देह्यं कर्तुं गुरुं विनाऽन्यो न समर्थ इत्यर्थः ॥ ४३ ॥ यस्मादेवं तस्माद्गुरुणां कथा गुरुणैव मुख्यकर्त्रा मया व्यजेन निमित्तभूतेन सर्वा निरूपिता वर्णिता । यथा वादयता वादनकर्त्रा वंश्या वेणुना निमित्तभूतया रवः शब्दो निरूप्यते

तद्वत् ॥ ४४ ॥ रहस्यज्ञ इति । गुरुभक्त्यैव ज्ञातुं योगोऽयं ग्रंथ इत्यर्थः ॥ ४५ ॥ यमेति । सफला गुरुकथेत्यनुवृत्तिः ॥ ४६ ॥ एवं गुरुभक्त्यैव गुरुकथासेवनं विधायितस्याः श्रवणादेः फलान्याह । पुत्रदेव्यादिभिः पंचभिः । अस्तीति क्रियाश्चाहारः सर्वत्र ॥ ४७ ॥ ह्यभिलाषिणां अर्द्धाकाणाद् । तदिच्छूनां सिद्धीच्छावताम् । तदर्थिनां योगाभ्यासेच्छावताम् ॥ ४८ ॥ अश्याणां ब्राह्मणानां धनप्रदा विद्याप्रदा च ॥ ४९ ॥ सुबुद्धिदा अव्यभिचा

रहस्यज्ञो गुरुर्नान्यस्तद्वत्तापि गुरुः स्वयम् ॥ रहस्या तत्कथा सर्वा वेद्या सा गुरुभक्तिः ॥ ४५ ॥ यस्य भक्तिगुरोर्अयोस्तस्यैव सफला खलु ॥ पठनाच्छ्रवणाद्व्यानादीप्सितार्थफलप्रदा ॥ ४६ ॥ पुत्रदेयमपुत्राणामधनानां धनप्रदा ॥ बुद्धिदा मंदबुद्धीनां मुमुक्षुर्भुक्तिदा तथा ॥ ४७ ॥ विद्याप्रदा ह्यविद्यानां स्त्रीप्रदा ह्यभिलाषिणाम् ॥ सिद्धिप्रदा तदिच्छूनां योगदां जस्तदर्थिनाम् ॥ ४८ ॥ धनविद्याप्रदाश्रयाणां क्षत्रियाणां जयप्रदा ॥ वैश्यानां धनदा नित्यं शूद्राणां कृषिवर्द्धिनी ॥ ४९ ॥ सौभाग्यापत्यदा स्त्रीणां विधवाणां सुबुद्धिदा ॥ आरोग्यदा रोगवतां कुमारीणां सुनाथदा ॥ ५० ॥ निष्कामाणां शान्तिदात्री कामिनां सर्वकामदा ॥ श्रेतव्या हि ततः सर्वैः पठनीयापि भक्तिः ॥ ५१ ॥ आदिनाथाद्गुरोरेष संप्रदायो निरूपितः ॥ स सर्वेषां गुरुः सर्वसंप्रदायवतां किल ॥ ५२ ॥ गणेशस्य रेवः शक्तोर्विष्णोः श्रीशंकरस्य च ॥ कुर्वत्युपासनां मंत्रैरुलब्धैः किलाखिलाः ॥ ५३ ॥

रादिसुबुद्धिदात्री । सुनाथदा सुभर्तृदा ॥ ५० ॥ श्रेतव्येति श्रवणपठनयोः प्रत्येकं फलं न तु समुच्चित्रयोरिति भावः ॥ ५१ ॥ आदिनाथादिति । आदिनाथ एव सर्वसंप्रदायेषु प्रथमगुरुस्तेन सर्वसंप्रदायिमान्योरयं ग्रंथ इत्यर्थः ॥ ५२ ॥ एतद्व्यस्य सर्वसंप्रदायिभिः सेव्यमानत्वमाह । गणेशस्येति द्वाभ्याम् । उपासनामंत्रग्रहणं गुरोः सकाशादेव कर्तव्यं न पुस्तकावलोकनमात्रेणेति भावः ॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ पारायणक्रममाह । पारायणमिति बद्धिः । “प्रकाशश्च विमर्शश्च आनंदो ज्ञान एव च । सत्यः पूर्णः स्वभावश्च प्रतिभः सुभगस्तथा”
इति मंत्रशास्त्रे वासरात्मकनवनाथकथनात् नाथस्यैवात्र ग्रंथे महत्त्ववर्णनाच्च नवाहेनेत्युक्तम् । आर्येण श्रेष्ठेन गुरुभक्तेन ॥ ५६ ॥ गुरुश्रीत्यादिसाई

विना मंत्रेण नोपास्तिर्न मंत्रो गुरुणा विना ॥ सर्वरूपासकैस्तस्मात्पठनीया गुरोः कथा ॥ ५४ ॥ पद्यमर्थं तदर्धं वा नित्यं
गुरुकथोद्भवम् ॥ पठनाच्छ्रवणाद्भक्त्या भवेच्चानंतपुण्यदम् ॥ ५५ ॥ पारायणं नवाहेन कुर्यादस्य सुभक्तितः ॥ गुरुभक्तः स्वयं
वार्यगुरुभक्तेन कारयेत् ॥ ५६ ॥ गुरुश्रीपादुकाग्र्ये वा स्वस्वोपास्याग्रतः सुधीः ॥ एकमुत्त्या ब्रह्मचर्यादृशालापविवर्जनात् ॥ ५७ ॥
द्विजानां भोजनैः शक्त्या कथावक्तुः सुपूजनात् ॥ पारायणं यत्र यत्र भवेद्गुरुकथोद्भवम् ॥ ५८ ॥ याति तस्मात्प्रेतभूतींशाच्चा
दशयोजनम् ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि शृण्वतां दूरतोष्वपि ॥ ५९ ॥ भवंति भस्मसाच्छीघ्रं बहुप्रागजन्मजान्यपि ॥ अनेकैर्जन्मभिर्जतुः
कुर्यात्तावन्न पातकम् ॥ १६० ॥ यन्न भस्मीभवेन्नाथपारंपर्यकथानकात् ॥ पुमान्पारायणं तस्मात्कुर्याद्भक्तिपुरःसरम् ॥ ६१ ॥
यद्ब्रूहे पुस्तकं चैतद्वाचनात्संगृह्यते नरैः ॥ तत्र तत्पूजनात्सर्वदुःखहानिः सुखोद्भवः ॥ ६२ ॥ पूजितं पुस्तकं येन भक्त्या तेन
सुपूजिताः ॥ ब्रह्मविष्णुहराद्याश्च चरितेन समास्थिताः ॥ ६३ ॥ लिखित्वा हेमहंसस्य गुरुभक्ताय पूजितम् ॥ दद्याद्यो दक्षिणाधु
क्तं पाषाढ्यां बहुपुण्यभाक् ॥ ६४ ॥

पूर्वाश्रितम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ दूरतोपि अण्वपि एतद्व्यं शृण्वतां जनानां पापानि दशयोजनं यांतीति संबंधः ॥ ५९ ॥ प्रागजन्मजनित्यत्र पापानीत्यस्यानुवृ
त्तिः । अनेकैरिति परेण संबध्यते ॥ १६० ॥ ६१ ॥ एतद्व्यं यस्य संग्राहकपुण्यकयोः फलमाह । यद्ब्रूहे इति द्वाभ्याम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ एतत्पुस्तकदानस्य

फलमाह लिखितेति । हेमहंसस्थिति गुरोर्हमवाहनत्वात् ग्रंथस्य च गुरुरूपत्वात् हंसे पुस्तकं निधाय दत्तं विधीयत इत्यर्थः । आपाढ्यामित्यनेनावश्यं तत्र गुरुरूपं कर्तव्येत्येवार्थात्सिद्धम् ॥ ६४ ॥ स्वकृतग्रंथे निर्दोषत्वाय गुरुं प्रार्थयति । रहस्यमिति । रहस्यं परासंभवं इदं ग्रंथरूपं अद्भुतं रहस्यं गुरुवर्येणैव कृतम् । मनाग्बुद्धिनाजल्पबुद्धिना मया न च कृतमस्ति । येन गुरुगा कृतम् । स सर्वेषां ब्रह्मरक्षे स्थितो गुरुः वर्जितः पदतः वृत्तोल्लस्य त्रिकिचिदपि मतांतरादिकं यद्दूषितं दोषयुक्तं तस्य परिमार्जनं करोतु । मयि ग्रंथकर्तृत्वाभावाद्ग्रंथे निर्दोषत्वं गुरुरेव करोदित्यर्थः । पृथ्वीवृत्तस्य ॥ ६५ ॥ ग्रंथकर्ता रामकृष्णकविराट् गुरोः सकाशादं प्रार्थयन्नाह । श्रीमद्देशिकमिति । श्रीमद्देशिकं श्रीमद्गुरुमादिनाथादितोऽस्मद्गुरुताः आकृतयो यस्य तं त्वां

रहस्यमिदमद्भुतं गुरुपरंपरासंभवं कृतं गुरुवर्येण वै न च मया मनाग्बुद्धिना ॥ यदणपदवृत्ततोऽन्यदपि चाखिलं दूषितं करोतु परिमार्जनं त्विह गुरुः करंभ्रे स्थितः ॥ ६६ ॥ श्रीमद्देशिकमादिनाथमुखतोऽस्मद्देशिकांताकृतिं याचे त्वां गुरुभक्तसंगमनिशं चित्तस्थितिं त्वत्पदे ॥ उत्साहः सततं तवैव भवतां शैवेज्यया मद्गृहे तूयैर्ब्राह्मणभोजनैर्गुरुकथालापैश्च संतु श्रियः ॥ ६६ ॥ वैवस्वताख्यमनुमध्यगताष्टविंशतिष्ये नगाभ्रघृतिशालिवहाख्यशके ॥ चैत्रे च पार्थिवशरद्वपि रामजन्मतिथ्यामिदं गुरुकृतं चरितं सुपूर्णम् ॥ ६७ ॥ श्रीगुरोः कृपया कृत्वा मयाज्ञेनेदमादितः ॥ गोपालाय सुशिष्यायाज्ञतं टीकांथमुद्दिदे ॥ ६८ ॥

अति अहं सततं गुरुभक्तसंगं सततं त्वत्पदे चित्तस्थैर्यं च याचे प्रार्थयामि । मद्गृहे तूयैर्वाद्यवैर्ब्राह्मणभोजनैर्गुरुकथावर्णनैः साधनैः श्रियः शोभाविशेषाः संतु । एवं वरं देहीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ एतद्व्रथस्य संपूर्णताकालं निर्दिशति । वैवस्वतमन्वंतरांतर्गते अष्टाविंशतिष्यतिथ्यागते तिष्ये कलियुगे । “ तिष्यः पुष्ये कलियुगे ” इत्यमरः । समाधिकाष्टादशशतपरिगते शालिवाहनशके १८०७ पाण्डिचवनामसंवत्सरे चैत्रमासे रामजन्मतिथ्यां शुद्धनवम्यां गुरुकृतमिदं चरित्रं संपूर्णमासीत् । रामनवम्यां ग्रंथसमाप्त्या तद्दिने सर्वपृथिव्यामुत्सवो जात इति भावः । वसंतविलकावृत्तम् ॥ ६७ ॥ इदं गुरुपरंपराचरित्रं

दीकार्थं दीकाकरणार्थम् । उद्दिदे उत्तमज्ञानाय । आज्ञप्तम् । मयाज्ञा कृतेत्यर्थः ॥ १६८ ॥ गुरुकथावर्णनरूपस्य वाग्यज्ञस्य संपूर्णतायै गुरुं नमस्करोति ।
 स्युतेति । यस्य गुरोः पादुका स्मृता सती भक्तान्संकटाद्रक्षति । वै निश्चयेन यस्य प्रणतिः पापघ्नो अस्ति । तं परं सर्वोत्कृष्टं श्रीगुरुं प्रति क्यं नमः
 ॥ १६९ ॥ इति श्रीमद्गुरुपरंपराचरित्रोत्तरार्द्धदीकायामर्थस्फूर्त्यभिधायं गोपालकृतौ प्रबोधानंदनाथचरित्रवर्णनं नाम चतुःपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५४ ॥

स्मृता रक्षति भक्तानै पादुका यस्य संकटात् ॥ प्रणतियस्य पापघ्नी नमस्तं श्रीगुरुं परम् ॥ १६९ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रो
 त्तारार्द्धे प्रबोधानंदकथावर्णनं नाम चतुःपंचाशत्तमः सर्गः ॥ ५४ ॥ इत्युत्तरार्द्धे संपूर्णम् ॥ समाप्तं श्रीगुरुपरंपराचरित्रम् ॥ श्रीम
 त्परमहंसपरिव्राजकाचार्यविद्वद्भ्यः श्रीदेशिकानंदनाथतनयाविद्वन्मुकुटमणिश्रीमन्मयूरेश्वरानंदनाथशिष्यधर्मानंदव्यावहारिकनामराभकृ
 ष्णसोमयाजिमुखाविर्भूतांतार्यामिश्रीदेशिकेन्द्रप्रणीतं श्रीगुरुपरंपराचरित्रं समाप्तम् ॥

परंपर्यं गुरुणां गुरुमतहृदयो रामकृष्णो बवंधाऽन्यार्थस्फूर्त्याख्यटीकां रविद्युतिसुशके १८१२ शालिवाहस्य चके ॥ गोपालोऽर्चदकस्थः श्रुतिमुखग
 त्तिविद्विष्यन्मात्मनो यास्तिष्ठन्नदीतटेऽसौ कविमतबलवान् राधपूर्णे सुपूर्णाघ् ॥ श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यदेशिकेश्वरगणारविंदमकरंदानुरक्तश्रीधर्मा
 नंदनाथानुगृहीतधीरानंदकृताऽर्थस्फूर्त्यभिधा श्रीगुरुपरंपराचरित्रस्य टीका संपूर्णा ॥ ॥ समाप्तोऽग्रन्थाः ॥

य श्रीगुरुपरंपराचरित्रोक्तगुरुनामानुरूपप्रारंभः ॥ आदिनाथा देवाथ अदिशतशंवेका तथा ॥ सद्गतिप्रथ
 त्तिका ॥ १ ॥ रुद्रश्च रुद्रशक्त्यंवा विष्णुस्तच्छक्तिरेव च ॥ ब्रह्मा च ब्रह्मशक्त्यंवा मनकश्च सनंदनः ॥ २ ॥
 नितकुमार एव च ॥ ततः सनत्सुजातः स्यादमुक्षानंद एव च ॥ ३ ॥ दत्तात्रेयो रैवतको वासुदेवस्ततः परम् ॥
 व्यासः शुको नृसिंहश्च महेशो भास्कराभिधः ॥ ४ ॥ मेद्देशो माधवानंदो जिष्णुदेवस्ततः परम् ॥ गौडपादानंदनाथो गोविंदानंद
 एव च ॥ ५ ॥ ततः श्रीशंकराचार्यः पद्मपादस्ततः परम् ॥ विंबाथ वाग्भवानंदश्चिदानंदः प्रसन्नकः ॥ ६ ॥ संप्रभः परमात्मा च
 नीलकंठोऽथ श्रीभवः ॥ विश्वात्मकः प्रियानंदः क्रोडीशो वीर एव च ॥ ७ ॥ चिन्मुद्रः सविच्छेदयंवा बीजकाशक्तिरेव च ॥ भट्टानंदोऽथ
 मदनो गेयोनुत्तर एव च ॥ ८ ॥ भीमसिंहः शाकवृद्धिः शिलाभट्टारिकाविका ॥ भट्टिश्च विक्रमादित्यो भोगः छिन्नः कुलेधरः ॥
 ॥ ९ ॥ लीलानंदोऽथ सहजः कामः कौलेश्वरः स्वरः ॥ श्रीविद्यानंदनाथश्च धर्माचार्योऽथ दीपकः ॥ १० ॥ पराभट्टारिकानंदोऽघोरः
 शक्तिधरोऽमृतः ॥ मांतगुप्तो मुक्तकेशः प्रतिभो विष्णुदेवकः ॥ ११ ॥ विमलः सविदानंदो भोजः परशिवस्तथा ॥ मनोजदेवो गग
 नो गेयादित्यश्च मूर्तिमान् ॥ १२ ॥ आज्ञाशक्तिमूर्तिविका च शिवादासोभिन्दकः ॥ धाराकंदवनामा च भुवनानंद एव च ॥ १३ ॥
 महेश्वरख्यंवाक्यो जयगुप्तः सदाशिवः ॥ श्वेतांबरो देवदासो दुर्गासेनोऽथ पाणिनिः ॥ १४ ॥ ततः कपिलरुद्राख्यः शंकुको दीप
 कस्तथा ॥ भासः कर्णोत्पलानंद उपमन्युरुमापतिः ॥ १५ ॥ विद्यापतिश्च हरणो वामनः संकुलाभिधः ॥ ततस्तद्व्रुतपुण्याख्य
 उत्प्रेक्षावह्मभिधः ॥ १६ ॥ रामानंदः शिवस्वामी कपोलो रुद्रदाभिधः ॥ कुमारदासः श्रीहर्षः शंभुः पृथ्वीधराभिधः ॥ १७ ॥
 हम्मीरो वैद्यनाथश्च कालीदासस्त्रिलोचनः ॥ रत्नाकरो लोलटश्च स्यान्मातंगदिवाकरः ॥ १८ ॥ दामोदरः श्रुतधरः शर्ववर्माथ
 गोभिलः ॥ मयूरश्चैव माधश्च गोपालो राजशेखरः ॥ १९ ॥ चाणक्यः कृष्णमिश्रश्च क्षेमेंद्रो जयमाधवः ॥ अंतो विष्णो दंडो

सुरवर्मो भैरवः ॥ २० ॥ त्रिविक्रमो वररुचिः कृष्णभट्टो गृहेश्वरः ॥ सारस्वतो भर्तृहरिः कंठपंडित एव च ॥ २१ ॥ चंद्राननो
 नामदेवो बिल्वमंगल एव च ॥ तत उत्पलराजाख्यस्ततः शक्तिकुमारकः ॥ २२ ॥ अरसीठाकुरानंदो भवभूतिश्च लक्ष्मणः ॥ क्रीडा
 चंद्रः शाङ्गेचरो भारविभैरवाभिधः ॥ २३ ॥ नागमा कुमुदो बाणो वाक्परो नंदिवर्द्धनः ॥ मुक्तापीडो माथुरश्च धर्मकीर्तिश्च हेतुकः ॥
 ॥ २४ ॥ नागवैद्यो भोजदेवः कर्पूरश्च कुटुंबकः ॥ निवृत्तिदेवनामा च ज्ञानदेवाभिधस्तथा ॥ २५ ॥ मुक्तांबा भल्लटानंदो भट्टस्वामी
 ततः परम् ॥ लक्ष्मीधरो हरिगणो विद्यातीर्थाभिधः स्मृतः ॥ २६ ॥ विद्यारण्यः सायणः स्यादिंदुराजश्च रासकः ॥ गोविंदराजो
 साधुश्च जयदेवो महेश्वरः ॥ २७ ॥ पीयूषवर्धो देवेशः सर्वज्ञसिंहभूषतिः ॥ विष्णुगुप्तो भोगभट्टो भेरीभांकार एव च ॥ २८ ॥ ततो
 सवधवचैतन्यस्ततः शंखधरः स्मृतः ॥ भट्टारको विष्णुशर्मा ततो गोवर्द्धनेन्द्रः ॥ २९ ॥ धनपालो मुरारिश्च सुबंभुर्हरदत्तकः ॥
 ॥ ३० ॥ विमर्शश्चैव पूर्णश्च राजदेवो विनायकः ॥ ततो वल्लभदेवाख्यः स्वभावाचानंद एव च ॥
 ॥ ३१ ॥ हरिहरदेवनामा च धर्मनारायणाभिधः ॥ सुभगो वै परिमलो रेवादासः प्रशस्तकः ॥ ३२ ॥ वसुंधरोथ कुपुदानंदो गोविंद
 भट्टकः ॥ आनंदश्च प्रकाशश्च मासुरानंद एव च ॥ ३३ ॥ उमापत्यानंदनाथः शुकानंदंभिधः परं ॥ श्रीदेशिकानंदनाथो यज्ञेता
 मंद एव च ॥ ३४ ॥ धर्मानंदस्तथा घोरानंदश्चेति परंपरा ॥ आदिनाथं समारभ्य रहस्यं देशिकावधि ॥ कर्णाटकगोपदेशेन संप्राप्त
 धर्ममीतले ॥ ३५ ॥ इति श्रीगुरुपरंपराचरित्रोक्तगुरुनामानुक्रमः समाप्तः ॥ ॥ शुभं भूयात् ॥

गोलीनगरनिवासिपण्डितवरपूणाभिषिक्तश्रीगोपालशास्त्रिभिः—स्वकीयप्रबन्धेन—मुद्रयित्वा प्रकाशयितुं
 अर्पितम्—मुम्बय्यां खेमराजश्रीकृष्णदासश्रेष्ठिना स्वकीये “श्रीवेङ्कटेश्वर” स्टीम्—मुद्रणयन्त्रागारे—

ऽङ्कयित्वा प्रकाशितम् । मार्गशीर्ष संवत् १९६४, शके १८२९.

